De Tijdspiegel. Jaargang 24

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 24. D.A. Thieme, Arnhem 1867

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008186701_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

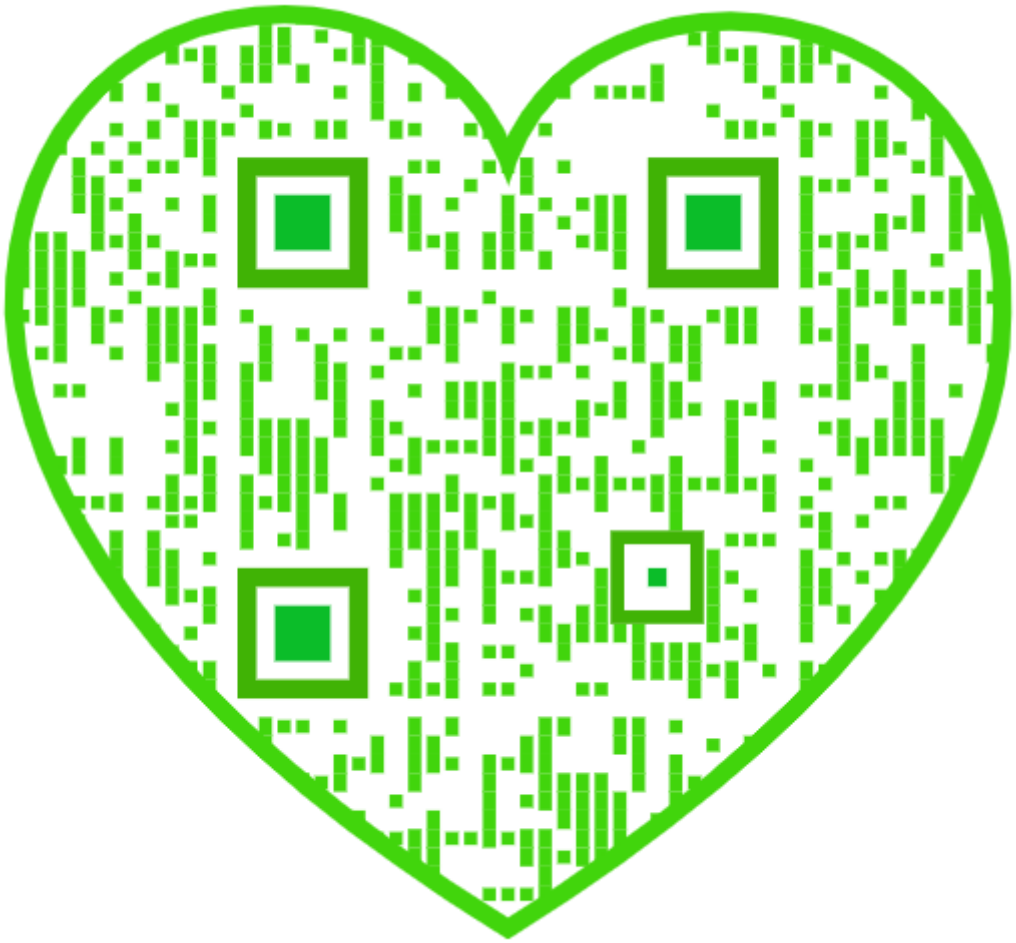

[Eerste deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

Heeft Justinus Martyr onze evangeliën gekend?

De oudste getuigenissen aangaande de Schriften des Nieuwen Testaments, historisch onderzocht door J.H. Scholten, Hoogleeraar te Leiden. Academische boekhandel van P. Engels, Leiden, 1866.

Omstreeks denzelfden tijd zijn van verschillende zijden stemmen opgegaan tegen het werkje van prof. Tischendorf, hetwelk, naar de vertaling door den hoogleeraar Hofstede de Groot bezorgd, is getiteld: 'wanneer werden onze Evangeliën vervaardigd?' Nadat wij zelven, om hiermede, daar de tijdsorde er ons toe leidt, te beginnen, in de *Vaderlandsche letteroefeningen* van dit jaar(*), er eene beoordeeling van hadden geleverd, verscheen kort daarop het hierboven aangekondigde boek van *prof. Scholten*, ook geschreven met het oog op Tischendorfs geschrift(†), ja! dat er eene wederlegging van zou kunnen genoemd worden. Hierop gaf *D*r. *Harting* er eene recensie van in *dit tijdschrift*(§); terwijl het door den heer N.J. Krom in de *Godgeleerde Bijdragen*(**) werd besproken in een artikel, dat reeds gedateerd is 1 Maart 1866. Deze allen, gelijk wij zelven, lieten zich zeer ongunstig over dat boekje uit. Niet ééne *wetenschappelijke* beoordeeling, voor zoover ik weet, is verschenen, waarin het met lof werd aangekondigd. Integendeel vond het overal, ten minste waar men een grondig onderzoek had in het werk gesteld, de strengste afkeuring en verwerping. Iets waarover

(*) Zie het Aprilnummer 1866.

(†) Dat getuigt prof. Scholten zelf in zijne voorrede, waar hij verzekert dat 'de naaste aanleiding' tot het schrijven van dit boek 'het verschijnen was van *Tischendorfs* geschrift.' Wij hooren hem daar tevens zeggen, dat hij, 'met de uitgaaf van dit boek gedeeltelijk voldoet aan' zijn 'reeds vroeger opgevat voornemen, om op de Inleiding tot de schriften des Nieuwen Testaments de Geschiedenis van den Canon te laten volgen.' Met recht spreekt hij van een *ten deele* volvoeren van dat plan; daar ieder der zake kundig zal moeten toestemmen dat dit jongste geschrift van prof. Scholten geene eigenlijke *geschiedenis van den Canon* is. Hij heeft het dan ook zoo niet betiteld.

(§) Zie het No. van Juni 1866.

(**) In het Septembernummer 1866.

wij ons, we willen het gaarne belijden, zeer hebben verblijd. Wij zouden het toch als een zeer ongunstig teeken des tijds hebben beschouwd, indien men hulde had bewezen aan een geschrift, dat zóó onwetenschappelijk, zóó oncritisch, ja! in weerwil van den schijn van geleerdheid, dien het ten toon spreidt, zóó onbeduidend is en dat nergens toe kan dienen dan om de onkundige menigte in den waan te brengen, alsof het vrije onderzoek de zaak der godsdienst in gevaar brengt en onze godsdienstige overtuigingen van de getuigenissen der kerkvaders afhangen. Dan zou ons vaderland zich diep hebben te verootmoedigen.

Ook heeft het ons zeer verheugd dat onder hen, die hun gevoelen over dat boekske hebben openbaar gemaakt, de hoogleeraar Scholten behoort. En dat niet zoozeer omdat wij, door hetgeen hij er van getuigt, het oordeel bevestigd zagen door ons er over uitgesproken, maar vooral omdat wij het belangrijk achtten, dat iemand als hij, die door vriend en tegenstander als een groot man op wetenschappelijk en theologisch gebied wordt geëerbiedigd, over dergelijke kwesties, als door Tischendorf zijn ter sprake gebracht, zijne meening deed hooren.

Met hooge belangstelling namen wij dan ook zijn boek ter hand en, was onze verwachting gunstig, zij is niet teleurgesteld.

Reeds in de voorrede toont hij op het ware standpunt te staan, waarop men zich bij het beoordeelen van de getuigenissen der kerkvaders aangaande de oudheid en het daaraan toegekende gezag van de schriften des Nieuwen Testaments moet plaatsen: ‘Wat mij betreft,’ zoo hooren wij hem zeggen, ‘ik acht de waarheid der godsdienst niet van historische critiek, en de historische kennis der Christelijke godsdienst niet van uitwendige bewijzen voor den oorsprong der bijbelboeken afhankelijk.’ Trouwens het is altijd zijn streven geweest om te doen zien - en wij rangschikken het onder zijne grootste verdiensten dat hij dit zoo helder heeft in het licht gesteld - dat er een groot onderscheid bestaat tusschen geschiedenis en godsdienst, tusschen historische en religieuse vraagstukken, en dat zuiver geschiedkundige kwesties niet op het gebied der godsdienst moeten worden overgebracht. En datzelfde streven legt hij ook hier aan den dag, waar 't mede zijn doel is te doen blijken, dat ‘het godsdienstig geloof en de wetenschap der godsdienst’ niet ‘van de historische critiek’ en ‘onze godsdienstige overtuigingen’ geenszins ‘van patristische getuigenissen afhangen.’

Het was dan ook ‘geen ander dan historisch belang,’ hetwelk hem ‘tot het onderzoek’ in dit boek neêrgelegd ‘geleid heeft.’ Maar een historisch belang, in zijne schatting gewichtig genoeg, om hem dat onderzoek te doen in het werk stellen.

En wie zal hem niet gaarne toestemmen dat het als hoogstgewichtig moet beschouwd worden, afgezien zelfs van de noodzakelijkheid om het publiek in te lichten omtrent de vraag: wat er dan waar is van Tischendorfs beweren dat ‘onze evangeliën reeds dagteekenen van het

laatste vierde der eerste eeuw en de canon van het Nieuwe Testaments reeds opklimt tot het begin der tweede eeuw.'

En hoedanig is nu dat onderzoek?

Wij aarzelen niet te belijden dat het hoogen lof verdient en dat de schrijver door de uitgave van dit werk zich op nieuw zeer verdienstelijk heeft gemaakt.

Zoo als van hem zich liet verwachten, helder is zijne voorstelling. Ook waar hij u bezig houdt met zuiver wetenschappelijke kwesties, kost het, dunkt mij, ook voor dengene, die met dergelijke studiën zich anders niet afgeeft, door de klaarheid van zijn betoog, weinig moeite hem te volgen.

Hij heeft kennis genomen van alles wat over de vraagpunten, die hij behandelt, in 't licht is verschenen.

Met machtspreuken vergenoegt hij zich niet. Zijn resultaat opgemaakt uit deze of die getuigenis staaft hij met bewijzen.

Van oprechte waarheidsliefde en echte vrijzinnigheid geeft hij voldoende blijken. Geen valsche schaamte weerhoudt hem te breken met zijn verleden. Deed hij zich in zijne vroegere geschriften(*) meer als een tegenstander dan als een bondgenoot van de zoogenaamde Tübinger school kennen, hier ontmoeten wij het tegenovergestelde; ja! gevoelens nog in zijn voorlaatste boek geuit worden hier teruggenomen.

Grondig en nauwkeurig is zijn onderzoek. Hij ziet niet op tegen de moeite om alles nauwgezet te overwegen, dat opmerkzaamheid verdient.

Zeer oncritisch gaat men te werk, wanneer men op de verklaring van dezen of dien Kerkvader alleen afgaat. Nogtans treft men in menig werk, waarin de kwestie aangaande de echtheid en het gezag van de boeken des Nieuwen Testaments wordt behandeld, dit groote gebrek aan, dat er getuigenissen van Kerkvaders in zijn opeengestapeld, zonder dat ook maar eenigszins onderzocht is, of die patristische verklaringen waarheid behelzen. Van die oppervlakkigheid en oncritische manier van handelen heeft prof. Scholten zich echter vrij gehouden.

Is door hem de groote reeks der getuigen in verhoor genomen, die bij dit zijn onderzoek moesten gehoord worden, hij is daarbij eene betere orde gevolgd en met meer volledigheid te werk gegaan dan Tischendorf in zijn geschrift, waartegen dat van Scholten gericht is. Immers de eerstgenoemde begint zijn onderzoek met Irenaeus(†) en eindigt het met Papias(§), zondigt daarbij meer dan eenmaal tegen de chronologische orde en laat meer dan één getuige, die in aanmerking had moeten komen, onvermeld. Scholten daarentegen hoort ook deze, vangt aan met de jongere berichten en rangschikt de verschillende

(*) Wij zonderen hier natuurlijk van uit zijn boek 'het Evangelie naar Johannes.'
(†) + 202.
(§) Tijdgenoot van Polycarpus, die in 166 of 167 den marteldood onderging

schrijvers naar hun kerkelijk of onkerkelijk karakter in afzonderlijke klassen. Iets wat ook door hem wordt gerechtvaardigd voor zoover hij de vraag doet: ‘of’ het ‘stilzwijgen over de schriften des Nieuwen Testaments of over sommigen hunner een reden zal zijn om hen’, bij wie dat zwijgen wordt aangetroffen, ‘voorbij te gaan en niet te onderzoeken, of hun stilzwijgen ook wellicht als een bewijs tegen het bestaan of de erkenning dier schriften reeds in hun tijd moet gelden?’ en daarop de opmerking laat volgen: ‘is deze methode’ (hij spreekt hier van de orde, door hem gevolgd) ‘de natuurlijkste, zij wordt daarenboven geëischt door de omstandigheid, dat over het gewicht van latere getuigenissen niet kan geoordeeld worden, indien niet vooraf ons oordeel vaststaat over de bewijskracht aan vroeger getuigen toe te kennen, van wie zij, gelijk b.v. *Irenaeus* van *Polykarpus*, geacht worden afhankelijk te zijn.’

En die methode toepassende en tegelijk van die onvolledigheid zich wetende vrij te houden, onderzoekt hij

vooreerst, *wat de kerkelijke schrijvers tot het jaar* 170 getuigen.

Hiertoe behooren *Clemens Romanus, de Pastor van Hermas*, *Barnabas, Papias*, *Hegesippus, Justinus*, *Polycarpus*, *de brieven naar Ignatius genoemd*, *de Homilieën van Clemens.*

Vervolgens overweegt hij de getuigenissen der *ketters*:

Basilides, Valentinus, Marcion, het Montanisme, Ptolemaeus en Heracleon, de Ophiten en Peraten, Tatianus, Celsus.

Hierop worden in verhoor genomen *de kerkelijke schrijvers, canones en vertalingen van* 170 *tot* 200:

De schrijver van den brief aan Diognetus, *Claudius Apollinaris*, *Dionysius van Corinthe*, *Athenagoras*, *Theophilus*, *de brief der gemeenten van Vienne en Lyon*, *Irenaeus*, *Clemens Alexandrinus*, *Tertullianus*, *het fragment van Muratori*, *de Versio Itala*, *de Peschito.*

Verder vestigt hij de aandacht op de *sporen van twijfel aan den apostolischen oorsprong van het vierde evangelie nog tegen het einde der tweede eeuw*, welke te ontdekken zijn bij

de paschavierders te Laodicea, *de latere Gnostieken*, *de bestrijders van het vierde evangelie volgens Irenaeus*, *de dusgenoemde Alogi* en in de *verdediging van den apostolischen oorsprong van het vierde evangelie*, *in het fragment van Muratori.*

Daarna wijst hij aan wat de *Apocriefe evangeliën* (het *evangelie van Thomas* en *het prot-evangelie van Jacobus*) en de *acta van Pilatus* aangaande de oudheid en het canoniek gezag van de schriften des Nieuwen Testaments getuigen.

Waarop dan volgt het *Besluit*, waarin de verkregen resultaten worden samengevat, een woord van geruststelling en bemoediging tot hen wordt gericht, die zich door die slotsommen beangst gevoelen, en tevens aangewezen wordt welken weg wij moeten betreden om tot de kennis van het oorspronkelijk christendom te komen en tot de beantwoording van

de vraag, hoe over den oorsprong onzer Evangeliën en van den inhoud, dien zij bevatten, moet geoordeeld worden.

Hoe gaarne zouden wij nu uit dezen rijken inhoud het een en ander overnemen, om nader te doen zien, hoe prof. Scholten zich van zijne taak heeft gekweten. Er zou uit kunnen blijken, hoe hij van zelfstandigheid en oorspronkelijkheid nieuwe proeven heeft geleverd. Maar het zou ons moeijelijk vallen eene keus te doen. En waartoe zou het noodig zijn? Scholtens boek is immers voor ieder verkrijgbaar gesteld? Wij willen dus liever opwekken om het zelf te lezen. Heeft men wat over voor degelijke lectuur, wil men zich een boek aanschaffen, waarin vragen, voor ieder belangrijk, worden behandeld, verlangt men te weten, of de verzameling van de geschriften des Nieuwen Testaments tot één boek reeds kort na den Apostolischen tijd heeft plaats gevonden, welk gezag in de twee eerste eeuwen aan die boeken des Nieuwen Verbonds is toegekend en wat er uit de getuigenissen der kerkelijke schrijvers van dien tijd aangaande de echtheid dierzelfde geschriften des N.T. valt op te maken, men koope dit jongste geschrift van den Leidschen hoogleeraar; en men zal zich een schat van belangrijke mededeelingen bezorgd hebben.

Maar... zoo vraagt men wellicht, welke zijn dan de resultaten, tot welke de hoogleeraar gekomen is?

Ter beantwoording dezer vraag weten wij niet beter te doen dan hier de eigen woorden van prof. Scholten te laten volgen.

In het volgend résumé heeft hij ze zamengevat.

'1°. Vóór het jaar 200 onzer tijdrekening bestond er nog geen Canon van de boeken des Nieuwen Testaments.

2°. Geen boek van het Nieuwe Testament is vóór het jaar 170 of 175 als "H. Schrift" beschouwd. Na dien tijd werden nog onderscheidene schriften des Nieuwen Testaments niet als zoodanig aangemerkt, en daarentegen schriften, als de brieven van *Clemens* en *Barnabas* en de Pastor van *Hermas*, als "H. Schriften" geciteerd.

3°. Tot op dienzelfden tijd worden, met uitzondering van enkele brieven van *Paulus* en van het boek der Openbaring, geene auteurs met name genoemd.

4°. Nog ten tijde van *Papias* (125-140) had de mondelinge overlevering hooger gezag, dan eenige schriftelijke oorkonde.

5°. Onzeker is het, of Papias met zijne Hebreeuwsche *λ□για* van *Mattheus* en *πραχθεντα □α□ λεχθ□ντα* van *Marcus*, onze tegenwoordig bestaande evangeliën, naar *Mattheus* en *Marcus* genoemd, bedoeld heeft. Of hij het derde evangelie kende, blijkt insgelijks niet.

6°. Vóór *Justinus* is geen stellig bewijs aanwezig voor het bestaan van onze drie synoptische evangeliën, ofschoon reeds vóór hem gezegden van *Jezus* in soortgelijken vorm als in onze evangeliën, inzonder-

heid van *Mattheus*, bij Christelijke schrijvers voorkomen en het bestaan van het tegenwoordige Mattheus-evangelie doen onderstellen.

7°. "De schriften van *Paulus* worden nog omstreeks de helft der tweede eeuw door voorname kerkleeraars ongebruikt gelaten of geïgnoreerd, eene vrijheid, die anderen, met uitsluitende voorliefde voor het derde evangelie en sommige brieven, die op *Paulus*" naam gingen, het gezag der overige schriften des Nieuwen Testaments, voor zoover deze bestonden, deed verwerpen.

8°. Van het bestaan van het vierde evangelie is tot 170 toe geen spoor aanwezig, noch bij de kerkleeraars, noch bij de Gnostieken en eerste Montanisten. Dit evangelie kwam het eerst bij latere Gnostieken, na *Basilides, Valentinus* en *Marcion*, in gebruik, zonder dat evenwel nog blijkt, dat zij het aan *Johannes* toeschreven. Eerst de kerkleeraars, canones en vertalingen van het einde der tweede eeuw erkennen het voor een geschrift van den apostel *Johannes*, doch zonder daarvoor eenigen anderen grond aan te voeren, dan de overlevering van hunnen tijd, en zonder te doen blijken, dat hunne verzekeringen op historischen grondslag rusten. Zelfs na de algemeene erkenning van dit evangelie vertoonen zich nog, tot in de derde eeuw, de sporen van vroegere nieterkenning.

9°. Tischendorf heeft in zijn jongste geschrift niet anders geleverd dan hetgeen in de schriften van vroegere geleerden, bepaaldelijk ter verdediging van de authentie van het vierde evangelie, inzonderheid bij *Lücke* en *Bleek*, veel beter en nauwkeuriger gevonden wordt. Of hij heeft getoond, onbekend te zijn met al wat in de laatste jaren op het gebied der critische wetenschap is voorgevallen, òf hij hield, ter bereiking van andere bedoelingen, voor zijne lezers de resultaten der nieuwere wetenschap opzettelijk verborgen. Het éénige nieuwe, door hem geleverd, t.w. zijne critiek op de Pilatus-acten en enkele andere apokriefe stukken, heeft bewezen, dat het vinden, collationeren en uitgeven van oude H. SS., zelfs van een Sinaïticus, nog geene bevoegdheid geeft, om op het gebied der historische critiek mede te spreken, laat staan om op hoogen toon over de resultaten der jongste onderzoekingen den staf te breken.'

Kunnen wij ons met *alle* deze resultaten vereenigen?

Wie onder mijne lezers mocht kennis genomen hebben van onze weêrlegging van Tischendorfs boekje, in den aanvang dezes vermeld, zal zich niet verwonderen, dat wij deze vraag ontkennend beantwoorden.

Wij geven volgaarne alles toe wat door prof. Scholten wordt beweerd en meenen dat hij het alles behoorlijk heeft gestaafd, alleen verschillen wij van hem ten opzichte van het 6°. punt zijner resultaten.

Hier wordt door hem verklaard, dat vóór Justinus geen stellig be-

wijs aanwezig is voor het bestaan van onze drie synoptische evangeliën. Ik houd mij aan zijn eigen woorden en wil dus wat daar volgt en hetgeen hij zegt in het 7°. punt zóó beschouwen, dat, volgens hem, voor het bestaan van geen onzer 3 eerste evangeliën, ook niet van ons Mattheus-, en evenmin van ons Lukasevangelie een stellig bewijs vóór Justinus voorhanden is. Ik kan toch niet aannemen, dat de hoogleeraar, indien hij hier bedoeld had, dat wel voor het 1e en voor het 3e zulk een bewijs vóór Justinus bestond, dan zou hebben laten voorafgaan: 'Vóór Justinus is geen stellig bewijs aanwezig voor het bestaan van *onze drie synoptische evangeliën*'(*). Hij zou dan, dunkt mij, hebben gezegd: Vóór Justinus is geen stellig bewijs aanwezig voor het bestaan van ons Marcus-evangelie.

Derhalve, om het nog eens te zeggen: volgens prof. Scholten is vóór Justinus geen stellig bewijs te vinden voor het bestaan van onze synoptische evangeliën; maar bij dezen kerkvader wel zulk een bewijs aanwezig.

Dit laatste nu is het wat wij volstrekt niet kunnen toegeven. Wij voor ons gelooven dat ook in de schriften van genoemden Justinus zulk een bewijs te vergeefs gezocht wordt.

Nu gevoelen wij dat we ons hier niet met deze verzekering mogen vergenoegen. Wij willen dan ook ook onze meening motiveeren.

Laat ons hier, natuurlijk niet voor prof. Scholten, maar ten behoeve van menigen lezer van dit tijdschrift, bij dien kerkvader en zijne geschriften ietwat breedvoerig stilstaan.

De bloeitijd van Justinus, bijgenaamd den Martelaar, die, uit heidensche ouders, te Flavia Neapolis(†), geboren, ook zelf vroeger een heiden was, maar later tot het christendom is overgegaan(§), valt tusschen 140 en 160 of 166. De getuigenissen, die wij in zijne geschriften aangaande de boeken des Nieuwen Testaments aantreffen, zijn dáárom zoo merkwaardig, omdat hij vele reizen gedaan en op deze de voornaamste gemeenten van zijn tijd heeft bezocht, alsook omdat hij schreef in een tijd, die den overgang vormt tusschen de uitsluitende waardeering der *mondelinge* overlevering en de overdreven waardschatting der *schriftelijke.* Wat nu zijne geschriften aangaat, waarin wij die getuigenissen aantreffen - waaronder we natuurlijk alleen de *echte* rangschikken - wij brengen er toe: zijne grootere *Apologie,* naar we meenen, in het jaar 147(**), en zijn *Dialoog met den jood Trypho*, hoogstwaarschijnlijk in het jaar 155 geschreven.

(*) Wij onderschrappen.

(†) Thans Nablus of Naplus. Het is het oude Sichem van Palestina.

(§) Indien als historie is te beschouwen wat hij zelf in den aanvang van zijn dialoog met Trypho zegt, dan is hij, nadat hij in de scholen der beroemdste wijsgeeren van zijn tijd de waarheid had gezocht, door een grijsaard tot de belijdenis van het christendom gebracht.

(**) Vlg. wat Dr. G. Volkmar in zijn geschrift 'der Ursprung unserer Evangeliën' § 89 ff. 154 f. hieromtrent tegenover Tischendorf opmerkt

Wanneer men deze twee geschriften raadpleegt, dan blijkt dat Justinus den inhoud der evangelieleer niet meer, gelijk dat vroeger het geval was, uit de *mondelinge* traditie putte, maar dat hij integendeel verwijst naar *schriftelijke* berichten. Ook vindt men daarin menigvuldige gezegden, die als woorden van Jezus worden geciteerd, alsook bijzonderheden betreffende het leven van Jezus. Deze gezegden en bijzonderheden zullen wij hier kortheidshalve te zamen *zijne aanhalingen* heeten. Naar zijne eigene verklaringen worden zij in die schriftelijke berichten, naar welke hij verwijst, aangetroffen.

Diezelfde berichten noemt hij *gedenkwaardigheden der Apostelen*; waaruit blijkt dat men reeds ten zijnen tijde *apostolische* schriften als uitsluitende kenbron der evangelische waarheid beschouwde.

Velen zijn van gevoelen dat hij dien titel koos met het oog op Xenophons boek: *de gedenkwaardigheden;* maar dit is zeer problematisch. Immers, zoo als men te recht heeft opgemerkt, gelijk in onzen tijd de titel Mémoires, zoo was ook in de Grieksche literatuur de uitdrukking *gedenkwaardigheden* zeer gebruikelijk en werd aan 't hoofd van vele schriften geplaatst(*). Wat ons betreft, wij beschouwen het als iets louter toevalligs dat de naam door Justinus aan zijne schriftelijke oorkonden gegeven met dien van Xenophons geschrift overeenkomt en kunnen dus natuurlijk het bewijs niet voor geldig erkennen, hetwelk men, tot staving der bewering dat Justinus uit *onze vier Evangeliën* putte, gebouwd heeft op de bijzonderheid dat Xenophons werk uit *vier* boeken bestaat(†).

Voor het gevoelen, dat Justinus *onze Evangeliën* heeft gebezigd, levert ook dit geen genoegzamen grond op, dat hij van die gedenkwaardigheden ergens getuigt dat ze *Evangeliën* worden geheeten(§), waarmede hij ongetwijfeld wil zeggen dat men ze zoo *pleegt te noemen.* Aangenomen toch dat *onze vier Evangeliën*, *in dien vorm, waarin wij ze bezitten*, toen reeds aanwezig waren, er bestonden ten tijde van Justinus ook apocriefe geschriften, welke den titel van *Evangeliën* droegen.

Zelfs geloof ik niet dat een afdoend argument voor de meening: dat wij aan *meer dan één geschrift*, als waaraan Justinus zijne aanhalingen zou hebben ontleend, moeten denken, de omstandigheid kan geheeten worden dat hij spreekt van gedenkwaardigheden en van Evangeliën *in het meervoud.* Vooral moet men dit toestemmen, wanneer men niet alleen aanneemt, dat gedenkwaardigheden de titel kan zijn aan één geschrift gegeven - iets wat ieder toegeeft, daar toch Xenophons geschrift op zich zelf *gedenkwaardigheden* heette - maar tevens van oordeel is dat ook het meervoud *Evangeliën* hij Justinus op de aangehaalde plaats hetzelfde

(*) Wij bedoelen hier Credner: Geschichte des N.T. Kanons, S. I2.
(†) Vgl. over dit argument nader Credner a.a. O.
(§) Apol I, 66.

beteekent als het enkelvoudige Evangelie(*); zoodat, zoo vaak Justinus gewaagt van zijne gedenkwaardigheden, slechts aan één geschrift moet worden gedacht; voor welk gevoelen 2 plaatsen uit zijn Dialoog kunnen worden aangevoerd, waar hij van het Evangelie spreekt en o.i. één Evangelie bedoelt(†). Doch ook al neemt men dit niet aan, dan volgt nog niet, uit dat meervoud, dat Justinus van meer dan één geschrift heeft gebruik gemaakt; daar dan toch, naar onze overtuiging, moet worden aangenomen, dat, als hij spreekt van de gedenkwaardigheden, hij dan, waar hij niet uitsluitend de bron vermeldt, waaruit hij heeft geput, al de hem bekende of in zijn tijd bestaande schriftelijke oorkonden in 't oog heeft, die Evangeliën werden geheeten en *waartoe ook de door hem gebruikte geschriften behoorden.*

Van meer gewicht schijnt echter voor de bewering dat Justinus uit meer dan één geschrift en wel bepaald uit *onze* drie eerste Evangeliën putte, het argument te zijn, ontleend aan de overeenkomst, welke de aanhalingen van Justinus met die Evangeliën hebben. En voorzeker, we moeten toestemmen, deze overeenkomst is van dien aard, dat er schijnbaar aan de juistheid dier bewering niet mag getwijfeld worden.

Het is echter, naar onze meening, die wij met de meeste bescheidenheid tegenover de groote mannen, die van een ander gevoelen zijn, hier uiten, niets meer dan schijn.

Wanneer men toch de lange rij dier citaten(§) volgt en ze nauwkeurig in oogenschouw neemt, dan ontwaart men dat slechts zeer zelden een geheel woordelijke overeenstemming tusschen Justinus en onze synoptici bestaat. Ik geloof dat ik niet te veel zeg, wanneer ik beweer dat er tusschen de 100 en 200 dergelijke aanhalingen bij Justinus gevonden worden. En toch komen, indien ik wel heb gezien, slechts drie er van volkomen letterlijk met onze synoptische Evangeliën.... néén, met ons Mattheus-evangelie, overeen(**).

Deze woordelijke overeenstemming bewijst natuurlijk op zich zelve niet dat Justinus uit *ons* Mattheus-evangelie heeft geput. Hij kan ze immers ook van elders hebben ontleend, tot welke onderstelling wij wel te meer recht hebben daar hetgeen aan een der drie genoemde citaten(††) voorafgaat van ons eerste Evangelie verschilt. Maar wel mag het bevreemdend worden genoemd dat die volkomen letterlijke overeenkomst zoo schaars wordt aangetroffen. Iets wat reeds pleit tegen het gevoelen dat hij *onze* Evangeliën heeft gebruikt.

(*) Zoo beweert Schwegler in zijn ‘das nachapostol. Zeitalter, I S. 233.

(†) Dial. c. Tr. 100 en 10 vgl. hieronder bl. 15.

(§) Men kan ze bijeengevoegd vinden in Credners Beiträge zur Einleitung in die biblischen Schriften, I S. 151 ff en in Hilgenfelds kritische Untersuchungen über die Evangelien Justin's etc. S. 101 ff.

(**) Wij bedoelen Dial. c. Tr. 76 vgl. met Matth. VIII: 11, 12 (Vgl. de editie van Keulen p. 301), Ibid. 105 vgl. met Matth. V: 20; Apol. I: 16 vgl. met Matth. VII: 19.

(††) Wij bedoelen het citaat der voorgaande noot Apol I: 16.

Nu heeft men ter verdediging van het laatstgenoemde gevoelen dit verschijnsel daaruit trachten te verklaren dat Justinus uit het geheugen zou hebben geciteerd. Maar hoe laat zich dan verklaren, dat er een zoo belangrijk verschil bestaat tusschen de verhouding van zijne aanhalingen uit het Oude Testament tot dit gedeelte der H.S., of liever tot de Grieksche vertaling, die hij heeft gebezigd, en tusschen die van zijne citaten uit de gedenkwaardigheden tot onze Evangeliën; daar hij toch oneindig meer met de LXX dan met de Evangeliën woordelijk overeenstemt, zoodat zelfs Stemler, de geleerde en ijverige verdediger van het gevoelen dat Justinus slechts uit onze Evangeliën heeft geput, moet toestemmen, 'dat het duidelijk blijkt, dat Justinus dikwerf geheele plaatsen daaruit' (het Oude Testament) 'heeft *uitgeschreven* en dus zijn handschrift daarbij had opgeslagen;' maar dat wij dit niet 'vinden bij het Nieuwe Testament'[(*)]?

Hoe komt het dan dat, waar Justinus in zijne Apologie I: 33, 34, en zijn Dialoog 77, 78, 88, 100, 102, 103, bijzonderheden uit Jezus' jeugd vermeldt, er slechts ééne woordelijke overeenkomst met ons Mattheus- en Lukas-evangelie in de aanhalingen van plaatsen uit het Oude Testament heerscht en in het overige niet; terwijl bovendien in de citaten op de vermelde plaatsen geen spoor is te vinden van die taalkundige eigendommelijkheden, die onze evangelisten Mattheus en Lukas zoo zeer karakteriseeren, en juist bij Justinus uitdrukkingen worden aangetroffen, die door hunne veelvoudige herhaling op eigenaardigheden wijzen van een ons niet verder bekend, maar van onze Evangeliën onderscheiden Evangelie[(†)]?

Waaraan hebben we dan toe te schrijven, dat hij elders, zoo als Credner[(§)], dunkt mij, overtuigend heeft aangewezen, bij 't aanhalen van woorden van Jezus, die met gezegden van Jezus in de Evangeliën overeenkomst hebben, eene andere orde is gevolgd, en wel zóó dat het blijkt, dat hij ze in zijne bron zóó verbonden heeft aangetroffen?

En welk is dan de reden van het verschijnsel, dat op meer dan ééne plaats, waar woorden van Jezus en van Johannes den Dooper

(*) Zie Jaarboeken voor wetenschappelijke theologie, VI: 3. bl. 467 vlg. Dat prof. Scholten zich - opdat we dit hier opmerken - niet met alles wat de Hr. Stemler voor het gevoelen, dat hij bepleit, heeft aangevoerd vereenigt, kan blijken uit hetgeen Stemler zegt van Justinus' citaten in verhouding tot het Evangelie van Johannes. Volgens hem heeft Justinus ook uit het 4e Evangelie geput; terwijl volgens Scholten van het gebruik van dit geschrift des Nieuwen Testaments bij hem geene sporen zijn, ja! hij dit evangelie niets eens gekend heeft. Scholten geeft dan ook zelf (bl. 38) te kennen (en 't blijkt ook uit 't geen volgt) dat de argumentatie van Stemler (Jaarb. v.w. th., VI, 2 bl. 295 verv.), die strekken moet om aan te toonen dat de door Scholten aangehaalde plaats uit Justinus (Apol I: 61) ten bewijze strekt dat deze kerkvader uit het 4^{e} evangelie heeft geput, niet doorgaat. Maar hij velt natuurlijk geen ander oordeel over de overige bewijzen door Stemler geleverd voor de bewering dat ook het vierde evangelie ten grondslag heeft gelegen aan Justinus' citaten.

(†) Vgl. hier Credner Beitr. I S. 213 ff.

(§) a.a. O.S. 222 ff.

worden aangehaald, de vorm van deze gezegden bij Justinus op verschillende plaatsen overal letterlijk, of nagenoeg woordelijk, dezelfde is, maar van dien, waarin ze bij onze Evangelisten voorkomen, verschillen of veel meer verschillen(*)?

Kan reeds hieruit blijken dat Justinus eene andere oorkonde dan onze synoptici moet hebben geraadpleegd, wij worden in dit gevoelen nog versterkt, als wij in aanmerking nemen, dat in Justinus' citaten bijzonderheden worden aangetroffen, die niet alleen niet woordelijk, maar ook niet zakelijk uit onze Evangeliën kunnen overgenomen zijn.

Volgens hem(†) is Maria uit Davids geslacht afkomstig; onze Evangeliën daarentegen bewijzen de afstamming van Jezus van David door aan te toonen dat Jozef een nakomeling van David is. Hij beweert dat Jezus in een spelonk is geboren(§); eene bijzonderheid, door geen van de Synoptici vermeld. Van Jezus' doop in den Jordaan gewagende, zegt hij dat toen een vuur is ontstoken(**), terwijl hij tevens verzekert dat dit door de Apostelen is medegedeeld; iets waarvan geen onzer Evangelisten melding maakt. Bij dienzelfden doop heeft, volgens hem, de hemelstem niet alleen verklaard dat Jezus Gods zoon is, maar dezen ook toegeroepen: heden heb ik u gegenereerd(††), welk toevoegsel te vergeefs in onze Evangeliën gezocht wordt. Meer dan één gezegde van Jezus komt bij Justinus voor, dat wij bij de synoptici niet vinden(§§). Waar hij op Jezus' wonderen de aandacht vestigt, voegt hij er de verzekering bij, die geen van onze Evangeliën bevat, dat de Joden Jezus voor een toovenaar en een volksverleider uitkreten en hem van toovenarij beschuldigden(***). De Joden hebben, naar zijne verzekering, die wij bij niemand der synoptici aantreffen, na Jezus' hemelvaart, mannen uitgezonden om in de geheele wereld te verkondigen, dat door Jezus eene secte is verwekt, die de blaam van atheïsme en wetteloosheid verdient(†††).

Ja, wij treffen bij hem aan wat met de berichten van onze Evangeliën in lijnrechten strijd is. Zoo b.v. zegt hij, dat, bij Jezus' gevangenneming, volstrekt niemand hem is *te hulp gekomen*(§§§). Zoo moeten volgens hem, *na Jezus' kruisiging*, *alle zijne leerlingen* van hem zijn *afgevallen* en hem *verloochend* hebben(****).

(*) Vgl. o.a. Apol. I 63, Dial. c. Tr. 100 met Matth. XI: 27, Dial. c. Tr. 17 en 112 met Matth. XXIII: 27, Dial. c. Tr. 49 en 88 met Matth. 3:11, 12, Luk. III: 16, 17.
(†) Dial. c. Tr. 43, 100, 120.
(§) Dial. c. Tr. 78.
(**) Dial. c. Tr. 88.
(††) Dit wordt op twee plaatsen door Justinus verzekerd. Dial. c. Tr. 88 en 103.
(§§) Door Credner aangehaald a.a. O.S. 181 onder no. 23^b, S. 186, onder no. 32, S. 179, onder no. 21^d (laatste gedeelte).
(***) Dial. c. Tr. 69.
(†††) Dial. 108 Cf. ibid. 17.
(§§§) Dial. c. Tr. 103.
(****) Apol. 1.50 Dial. c. Tr. 53, 106.

Nu heeft men wel beweerd dat, hetgeen bij Justinus afwijkende van onze Evangeliën wordt gevonden, door hem ontleend is aan het Oude Testament; maar daaruit kan toch meer dan ééne dier afwijkingen onmogelijk verklaard worden; terwijl, zooals we zagen, er eene voorkomt, die, naar zijn eigen verklaring, door hem aan de berichten van de Apostelen is ontleend. En al ware de bewering juist, dat al die afwijkingen haren oorsprong aan 't O.T. te danken hebben, dan kan men toch niet ontkennen, dat ze *door den auteur* van de schriftelijke oorkonde, waaruit Justinus putte, en dus niet *door hem*, aan dat O.T. kunnen ontleend zijn.

Dit expedient en wat men verder heeft te baat genomen, tot rechtvaardiging van het gevoelen, dat Justinus onze Evangeliën heeft gebruikt, kan ons te minder bevredigen, daar hij op meer dan ééne plaats, waar hij van de synoptici verschilt, met apocriefe geschriften en wel met die, welke van joodsch-christelijken oorsprong zijn, of met een apocrief geschrift, 't welk door hen gebruikt is, die in 't bezit waren van een joodsch-christelijk geschrift, overeenkomt.

Heeft Jezus volgens ons eerste Evangelie gezegd: zweert ganschelijk niet - maar uw woord zij: ja, ja; neen, neen; wat meer is dan dit, is uit den booze; volgens Justinus(*) luidde zijn woord: uw ja, zij ja, uw neen, neen; wat meer is dan dit, is uit den booze; 't geen letterlijk overeenkomt met de Homiliën van Clemens(†). Verschilt hij ergens(§) van Matth. 25:41, hij stemt daar zoo goed als woordelijk overeen met datzelfde joodsch-christelijke geschrift(**). Een gezegde van Jezus, hetwelk bij hem(††) voorkomt en waarvan men ten onrechte heeft beweerd dat het door hem aan Joh. 3:3-5 ontleend is(§§), ontmoeten wij in diezelfde Homiliën(***). Wat wij hierboven hem hoorden verhalen aangaande vuur bij Jezus' doop ontstoken en de bij die gelegenheid gehoorde hemelstem: Heden heb ik u gegenereerd, wij vinden beide bijzonderheden ook, naar de verzekering van Epiphanius, bij de joodschgezinde Ebionieten(†††). Voert hij, zooals wij ook reeds opmerkten, voor de afkomst van Jezus van David als bewijs aan dat Maria een afstammeling is van dien Israëlitischen vorst, dit laatste hooren wij ook getuigen in het joodsch-apocriefe Evangelie: het prot-evangelie van Jacobus geheeten(§§§). En om dit hier nog bij te voegen: waar(****)

(*) Apol. I, 16.
(†) Hom., 3.55; 19.2
(§) Dial. c. Tr. 76.
(**) Hom. 19, 2.
(††) Apol. I, 61.
(§§) Dit is helder in 't licht gesteld door Scholten, bl. 38 verv.
(***) Hom. 11. 26.
(†††) Wat Epiphanius aangaande hen getuigt, kan men vinden bij Creduer a.a. O.S. 221. De vermelding van vuur hij den doop van Jezus vinden wij ook in een ander apocrief geschrift: de praedicatio Pauli, Vgl Credner a.a. O.S. 237.
(§§§) C. 10.
(****) Dial. c. Tr. 101 Cf. Apol. 16.

hij een woord van Jezus aanhaalt verschillend zoowel van het gezegde, dat we Matth. 19:16, 17 als van dat, hetwelk wij Luc. 18:18, 19 ontmoeten en waar(*) hij een uitspraak ook van Jezus vermeldt in vorm afwijkende van die, welke Matth. 11:27 wordt aangetroffen, hij komt daar, en dat wel wat het laatste betreft op twee plaatsen, waarvan de eene in de Apologie, de andere in den *Dialoog* voorkomt(†), - volkomen overeen met een apocrief geschrift, door de Marcosiërs gebezigd(§), die ook van een joodsch christelijk geschrift, het Evangelie van Petrus, zich moeten bediend hebben(**).

Op grond van dit een en ander is het dan ook mijn gevoelen, dat Justinus niet aan onze Evangeliën, maar aan eene andere bron en aan deze alleen zijne citaten heeft ontleend, en wel, - behoeven we het nog te zeggen? - aan een geschrift, dat tot de joodsch-christelijke literatuur behoorde.

En als men nu hierbij in aanmerking neemt, dat de Homiliën van Clemens, waarvan we daar spraken, ontstaan zijn uit eene omwerking van een Petrinisch geschrift, en wat we pas herinnerden dat de Marcosiers ook een Petrinisch geschrift hebben gebruikt, wie durft dan de bewering zoo stout heeten, dat het een, als we het zoo noemen mogen, Petrinische bron moet zijn geweest, waaruit Justinus geput heeft?

In dat gevoelen worden wij versterkt als wij letten op enkele bijzonderheden, die bij Justinus worden aangetroffen, maar die wij te vergeefs bij de synoptici zoeken, en die juist naar Petrus heen wijzen. De ondoordachte handeling van Petrus in Gethsemane, door Mattheus(††), Markus(§§), Lukas(***) vermeld, en die Petrus in een ongunstig licht kon plaatsen, vinden wij bij Justinus niet. Evenmin heeft volgens hem alleen Petrus Jezus verloochend, zooals onze evangeliën verhalen; terwijl wij daarentegen bij hem de bewering aantreffen, dat alle discipelen vloden, de verloochening van Petrus tot al de jongeren zien uitgebreid, en de getuigenis ontmoeten dat alle leerlingen van Jezus zijn afgevallen(†††).

Ja! Justinus noemt zelf zijne bron eene Petrinische. Immers wij ontmoeten ergens(§§§) de uitdrukking: *zijne* gedenkwaardigheden: en uit het verband blijkt, dat dit zoo veel is als gedenkwaardigheden *van Pe-*

(*) Apol. 1.63 Dial. c. Tr. 100. Op eene plaats staat □γνω, op de andere γινως□ει, maar die met de geschiedenis van dit □γνω, bekend is, zal dit verschil wel niet in rekening willen brengen.
(†) Vgl. de Voorafgaande noot.
(§) Zoo verzekert Irenaeus. Zie de plaats by Credner a.a. O.S. 210 f.
(**) Vgl. Credner a.a. O.S. 262 f.
(††) XXVI: 51
(§§) XIV: 47.
(***) XXII: 50.
(†††) Zie hierboven bl. 11.
(§§§) Dial c. Tr. 106.

trus(*). Van die gedenkwaardigheden van Petrus zegt hij dan ook dat er in vermeld stond de naamsverandering van Petrus door Jezus, waarvan wij hem hooren spreken.

Er hebben alzoo volgens Justinus zelven gedenkwaardigheden van Petrus bestaan. Elders zegt hij, dat de gedenkwaardigheden der apostelen Evangeliën worden geheeten. Wat verhindert ons aan te nemen, dat Justinus uit het verloren gegane *Evangelie van Petrus* heeft geput?

Dat hij *ook* daarvan zich heeft bediend, dit gevoelen wordt ook niet geheel door prof. Scholten verworpen(†); ofschoon hij er niet bijzonder, meenen we, mede is ingenomen.

Wij meenen echter verder te moeten gaan en beweren, dat hij onze evangeliën, dat wil zeggen onze evangeliën, in den vorm, waarin wij ze bezitten, volstrekt niet gebruikt heeft. Waarmede wij natuurlijk niet zeggen, dat hij onbekend is geweest met wat in onze evangeliën voorkomt en dat de vroegere redactie er van zal bevat hebben.

Nu willen wij hier nog twee gronden voor ons gevoelen bijvoegen. De eerste is dezelfde, dien we reeds in onze, in den aanvang dezes genoemde, beoordeeling van Tischendorfs geschrift hebben aangevoerd, maar waarop wij ook hier de aandacht vestigen, daar wij toch niet van al onze lezers kunnen verwachten, dat ze van die recensie hebben kennis genomen, veel minder van hen vergen, dat ze daarvan notitie zullen nemen. Het is dezelfde grond, die in een der geschriften van den meermalen door ons genoemden geleerde Credner(§) voorkomt. Hij zegt daar namelijk: in *Justinus* Munde findet sich die Verweisung auf ein Evangelium in *Dial. c. Tr. c.* 100 mit Bezug auf die *bestimmte*, *richtige*, in einem geschriebenen Ev. enthaltene schriftliche Fassung eines Ausspruches Jesu. *Justin* sagt daselbst zum *Tryphon*: □αι □ν τ□ ε□αγγελι□ δε γεγραπται □τλ(**). In keinem unserer vier Evv. findet sich der seiner Fassung nach vielfach streitig gewordene Ausspruch Jesu genau so wieder, wie ihn *Justin* hier anführt, wohl aber auswärts

(*) Dit wordt ook toegestemd door Stemler (Jaarb. voor wetensch. theol., VI, 3 bl. 468), maar hij denkt aan ons Markus-Evangelie. Ook door prof. Scholten, echter onder voorwaarde dat de lezing goed is. Wat dit laatste betreft, Dr. D.H. Waubert de Puiseau zegt in zijne dissertatie over de Christologie van Justinus Martyr dat de lezing, waarop het hier aankomt, gemakkelijk het vermoeden van een schrijffout toelaat. Maar de reden, die hij aanvoert laten wij niet als genoegzaam gelden. - Opdat wij dit hier nog opmerken, ook Tischendorf neemt het gebruik van een geschrift buiten onze Evangeliën door Justinus als waarschijnlijk aan.

(†) Bl. 39 zegt hij ‘dat de overeenkomst tusschen Justinus en de Homiliën van Clemens’, waarvan hij daar spreekt, ‘doet vermoeden, dat de beide van elkander onafhankelijke schrijvers uit eene gemeenschappelijke bron, welke dan ook, misschien het Hebreër- of Petrus-Evangelie,’ geput hebben. Bl. 41 ‘Is deze opmerking’ (zij betreft het verband tusschen Joh. 3:3 en 4) ‘juist, dan hebben wij in den tekst zelven van Joh. 3:3 het bewijs, dat de schrijver zijn hoofdthema aan eene andere bron en in dit geval waarschijnlijk aan dezelfde bron als *Justinus* en de Homilist ontleend heeft.’

(§) Geschichte des N.T. Kanons, S. 11.

(**) Men kan 't geen Credner hier aanhaalt uit Justinus ook vinden in zijne Beitr. S. 188 f., onder no. 38.

in Evv., die später noch ausserhalb der katholischen Kirche in Gebrauch waren(*). Wenn nun *Justin* eine von unseren vier Evv. verschiedene Schrift, die für die Fassung der Reden Jesu ihm massgebend war, im Auge gehabt hat, was für ein Ev. kann dies gewesen sein? Sicher nur jenes Ev. welches zunächst als dem Juden *Tryphon* bekannt vorausgesetzt wird. Dieser *Tryphon* hatte im zehnten Capitel des Dialogs dem *Justin* erklärt, das er die sittlichen Gebote der Christen, wie sie sich in der Ev. genannten Schrift finden, gelesen habe. Wie seine Worte lauten: □*μ*□*ν δε* □*αι* □*ν τ*□ *λεγομεν*□ *ε*□*αγγελι*□ etc. damit kann, wie schon der singular *ε*□*αγγλιον* zeigte, *Tryphon* unmöglich gesagt haben, dass er unsere vier Evv., dass er alle apomnemoneumata überhaupt, sondern nur, dass er *das von Justin gebrauchte Ev. gelesen habe.* Unsere Stelle weist uns also entschieden auf ein einiges dem *Tryphon* bekanntes und von *Justin* gebrauchtes Ev. hin, verschieden von unseren vier kanonischen Evv.'

De andere grond, die het Evangelie van Lukas geldt, is deze. Ik wil mij namelijk ook eens begeven op een terrein, waarop men zich bij het onderzoek van de *uitwendige* getuigenissen aangaande de boeken des Nieuwen Verbonds niet pleegt te bewegen. Ik wil hier ook een zoogenaamd *inwendig* getuigenis voor mijn gevoelen laten spreken.

Laat ons aannemen, Justinus heeft onze synoptische Evangeliën, *in hunnen tegenwoordigen vorm* gebruikt. Dan stond natuurlijk toen reeds in een van die geschriften, waarvan hij zich heeft bediend, wat wij Lukas 13:26, 27 lezen. Nu is er een groot verschil op te merken tusschen de woorden van Jezus, die wij hier aantreffen en die, welke wij Matth. 7:22, 23 ontmoeten. Heet het toch op de laatste plaats dat in den dag des oordeels velen tot Jezus zullen zeggen: Heer, Heer! hebben wij niet *door uwen naam geprofeteerd*, en *door uwen naam demonen uitgeworpen*, en *door uwen naam vele krachten gedaan;* op de eerste is het: Dan zult gij beginnen te zeggen: wij hebben voor *uwe oogen gegeten en gedronken*, en *op onze straten hebt gij geleerd!* Ook is er een belangrijk onderscheid tusschen het vonnis van den richtenden Heer. Immers bij Mattheus is het: 'En dan zal ik hun openlijk zeggen: ik heb u nooit gekend. Wijkt van mij, gij die de *wetteloosheid* werkt'. Bij Lukas daarentegen: 'En hij zal zeggen: ik zeg u: ik weet niet van waar gij zijt: wijkt van mij, alle gij werkers der *ongeregtigheid.* Hoe hebben we nu dat verschil te verklaren? Ik weet er geen anderen weg op dan door te erkennen dat de woorden van Mattheus tegen Paulus, en in Paulus, als het hoofd, tegen zijne partij, en die bij Lukas tegen de 12 Apostelen en die aan hunne zijde stonden gericht waren. Op wie anders toch dan op Paulus is van toepassing dat: hebben wij niet door uwen naam geprofeteerd? Is het Paulus niet, die de gave der profetie zoo hoog stelde? En dat: en door uwen naam demonen uitgeworpen? Beroemt Paulus zich er niet op dat hij vele heidenen

(*) Credner verwijst hier naar zijne Beiträge, S. 241 (moet zijn 211); 248 ff. 291, 314.

heeft bekeerd, en is dat niet in de taal van dien tijd dat hij vele booze geesten heeft uitgedreven? En dat: en door uwen naam vele krachten gedaan? Hooren wij Paulus niet met ophef gewagen van den arbeid, door hem volvoerd, van de krachten des geestes, die hij betoond heeft? En op wie beter van toepassing dan op de 12 Apostelen, die met Jezus hadden omgegaan, dat: wij hebben *voor uwe oogen* gegeten en gedronken en op *onze straten* hebt gij geleerd? Omdat de personen die gevonnisd zouden worden verschillen, moest ook het vonnis zelf onderscheiden zijn bij den eenen en den anderen Evangelist. En zoo is het ook. En wederom treden hier Paulus en de twaalve ons voor den geest. Van *wetteloosheid*, van overtreding der wet, waarvan de richter bij Matth. in zijn vonnis spreekt, konden de twaalve toch wel niet beschuldigd worden, maar wel Paulus, de vurige kampvechter voor het beginsel: wij zijn niet onder de wet. En wederom de aanklacht der *ongerechtigheid* was niet tegen Paulus in te brengen, tegen Paulus, die juist aandrong op die gerechtigheid, welke men niet door de werken der wet maar door het geloof kan erlangen; maar wel tegen hen, die bekend stonden als groote ijveraars voor de wet. Hierin aanschouwen wij ontegenzeggelijk eene enkele proeve van het onderscheid, hetwelk tusschen ons 1e en 3e Evangelie bestaat. En wat dit laatste betreft, te recht heeft men er van getuigd dat zijn karakter Paulinisch is(*). Maar nu is de richting van Justinus juist de tegenovergestelde: anti-paulinisch. ‘De groote heidenapostel’ - 't zijn de woorden van prof. Scholten zelven(†), waar hij spreekt van Justinus- ‘wordt zelfs nergens genoemd en de eer der heidenmissie, even als in den “Pastor”(§), uitsluitend aan de twaalve toegekend(**). Zijne denkwijs is dan ook in menig opzicht met die van *Paulus* in strijd. Evenals de schrijver der Apocalypse, verwerpt hij hen, die heidensch offervleesch eten, wat *Paulus* als eene voor het geloof onverschillige zaak beschouwt en alleen naliet om de zwakken niet te ergeren. *Justinus* zegt van hen, die zulke dingen leeren, dat zij, ofschoon zich belijders van *Christus* noemende, leeringen verkondigen van dwaalgeesten(††).’ En gelijk nu prof. Scholten(§§) ‘er bezwaar in vindt dat een zoo anti-gnostische, antipaulinische en Joodsch-Christelijke schrijver, als de auteur der Homiliën, zich van een geschrift als het vierde Evangelie zou bediend hebben’ en vraagt of het wel ‘waarschijnlijk is, dat een auteur van dien stempel een geschrift als het vierde evangelie, indien hij het gekend had, voor apostolisch zou gehouden hebben?’, zoo vinden wij er bezwaar in om aan te nemen dat een anti-paulinische schrijver als Justinus van een paulinisch geschrift als ons 3e Evan-

(*) Scholten noemt het zelf, bl. 81, ‘het Paulinische Lucas-evangelie.’
(†) bl. 26.
(§) Sim., IX: 27.
(**) Apol. I: 39 c. 45, 49; Dial. c. 100, 110.
(††) Dial. c. 35.
(§§) bl. 64.

gelie heeft gebruik gemaakt en zoo hij 't gekend heeft voor apostolisch heeft gehouden. De proef op de som! Vergelijken wij de wijze, waarop Justinus de woorden van Jezus, die eenige overeenkomst met die bij Matth. en Luc. hebben, aanhaalt(*), dan zien wij dat hij ook van Mattheus verschilt, maar, waar het aankomt op de al of niet anti-paulinisch richting, met dit Evangelie in harmonie is, maar met dat van Lucas in lijnrechten strijd. Bij hem toch missen wij het *voor uwe oogen*, in plaats waarvan bij hem, even als in ons 1e Evangelie, staat *door uwen naam;* en gelijk bij Matth. luidt het vonnis: Ga weg van mij, gij werkers der *wetteloosheid*(†).

Dit zijn mijne voornaamste gronden, waarop mijne beschouwing rust van Justinus' gedenkwaardigheden. Ik zou hier nog meer kunnen bijvoegen(§). Maar 't is, dunkt mij, niet noodzakelijk.

Hoogst aangenaam zou het mij zijn, indien prof. Scholten, van wien ik weet, dat zoo hij tot een ander inzicht is gekomen, juist hij de man er naar is, dit openhartig te belijden, mij zijne toestemming kon schenken.

Maar ook indien hij mijn gevoelen nopens Justinus' *gedenkwaardigheden* niet volkomen kan beamen, hij zal, hoop ik, erkennen, dat er nog al wat tegen de bewering dat Justinus onze synoptische Evangeliën heeft gebruikt is te zeggen, en dat het op grond van *uitwendige* getuigenissen nog niet onomstootelijk vaststaat dat dit gebruik reeds bij dezen kerkvader heeft plaats gevonden.

Dit laatste duidelijk te hebben gemaakt was het dan ook, waarom het mij hoofdzakelijk te doen was.

Maar nu heeft wellicht reeds deze of gene onder mijne lezers de jammerklacht aangeheven: ‘Waar moet het in 's hemels naam heen? Het ontbreekt ons zelfs aan een stellig bewijs, dat in Justinus' tij donze synoptische Evangeliën hebben bestaan! Waarop zal ik dan mijn geloof bouwen?’

Maar moet ons christelijk geloof dan rusten op uitwendige getuigenissen van kerkvaders? Kan door patristische verklaringen beslist worden wat ik als godsdienstige waarheid heb te huldigen? Aangenomen dat dit als uitgemaakt mag worden beschouwd, dat de kerkvaders nog vóór Justinus met al de schriften des Nieuwen Testaments bekend zijn geweest, en ze voor echt en geloofwaardig hebben gehouden, ja! dat

(*) Ze worden op twee plaatsen gevonden, t.w. in zijne Apol. I: 16 en in zijn Dial. c. Tr. 76.

(†) *En* in de apologie *en* in den dialoog komt voor het: *door uwen naam;* in de apologie alleen: *gij werkers der wetteloosheid.*

(§) Zoo b.v., ook in betrekking tot ons 3e Evangelie, dat, waar Justinus van het zweet gewaagt, hetwelk Jezus bij de gedachte aan zijn naderend lijden zou hebben vergoten, hij van *dikke droppelen* spreekt en de bijvoeging *bloeds* weglaat, die wij bij Lucas, welke alleen onder de Evangelisten van dat zweet melding maakt, aantreffen. Vgl. Dial. c. Tr. 103 met Luc. XXII: 44.

ze werkelijk als echt moeten geëerbiedigd worden, is dan hiermede iets gewonnen in betrekking tot de godsdienstige waarheid? Moet ik dit of dat gelooven, omdat deze of die kerkvader heeft getuigd dat het boek, waarin het staat van dezen of dien apostel of apostolisch man afkomstig is, of omdat deze of die leerling van Jezus, laat het een apostel wezen, het gezegd heeft? Ook zelfs waar het geschiedkundige mededeelingen betreft, bezit ik nog geen volkomen zekerheid dat ze betrouwbaar zijn in de patristische getuigenissen aangaande den oorsprong van dit of dat boek, waarin die mededeelingen worden aangetroffen; zelfs niet in de echtheid er van.

Zij nu, die door onze bewijsvoering of reeds door de resultaten van prof. Scholten geschokt mochten zijn, weten we geen beteren raad te geven dan dezen, dat zij zelven Scholten's boek ter hand nemen, welks laatste bladzijden, zooals wij reeds opmerkten, aan hunne geruststelling gewijd zijn.

En om hen tot de kennismaking met dit voortreffelijke werk nog nader op te wekken, willen we hetgeen in het slot er van wordt aangetroffen, hier overnemen.

'Nergens', zoo lezen wij daar, 'vond het denkbeeld, alsof het Christelijk geloof van het gezag eener letter afhankelijk ware, krachtiger tegenspraak, dan in het vierde evangelie. Het Oude Testament erkent de evangelist als 'Heilige Schrift', maar enkel om met de getuigenis dier Schriften het beginsel van gezag te bestrijden en de Christenen te leeren, dat zij door God zelven onderwezen moesten worden, en zelven de waarheid leeren inzien(*). Stond het apostolaat in zijnen tijd reeds hoog, hij vermeldt den aposteltitel nergens, en stelt de twaalf apostelen beneden den discipel bij uitnemendheid, in wien hij niet den historischen *Johannes*, maar het ideaal van den waren discipel des Heeren voorstelt. De H. Geest, door *Jezus* beloofd, is, volgens hem, het erfdeel niet der twaalve alleen, maar van allen. Niet het twaalftal of hunne schriften, ook niet zijn eigen evangelie, zelfs niet het overgeleverde of geschreven woord van *Jezus*(†), zouden den persoon des Heeren vervangen. De éénige plaatsbekleeder van *Jezus* was, volgens hem, de Geest der waarheid, die, als innerlijk levensbeginsel, in de geloovigen zijn zou, wat *Jezus* voor de zijnen geweest was, en uit dien hoofde 'een andere paracleet' genoemd wordt(§).

'Wij maken hieruit deze slotsom op: Het oud-Protestantsche leerstuk aangaande de 'H. Schrift', als den onfeilbaren regel des geloofs, is met de duidelijke uitspraken der 'H. Schrift' zelve in strijd, en kan dus geene aanspraak maken op den naam van Bijbelsch. Wordt het Oude Testament op dit punt geraadpleegd, dan profeteert het van

(*) Joh. VI: 45, VII: 37, 38.
(†) XVI: 23.
(§) XIV: 17.

de dagen, dat al het volk profeten worden zou(*), dat God van zijnen Geest zou uitstorten over alle vleesch(†), en dat een man niet meer zijn naaste zou leeren en zeggen: ken den Heer(§). Raadplegen wij het Nieuwe Testament, het geeft ten antwoord: Maakt mij niet tot hetgeen ik niet zijn wil, verlaagt het Evangelie niet tot eene bediening der letter, vraagt niet aan mij, maar aan den H. Geest in u(**), aan uw door den geest van *Christus* verlicht en geheiligd geweten, wat is waarheid?

'Zoo spreekt de Christen op het standpunt der H. Schrift. Raadpleegt men de Hervormers, bekend is het, dat *Luther*, hoewel niet altijd consequent, de Schriften als goddelijk vereerde, in zoover zijn eigen geest zich daarin te huis gevoelde, en, waar dit het geval niet was, schriften, als den brief van *Jacobus* en andere, buiten den Canon sloot; dat *Calvijn* de brieven van *Judas* en *Jacobus* en den tweeden van *Petrus* wel voor Christelijk, maar niet voor apostolisch hield. Ook weten wij, hoe het onderzoek naar de 'auctores secundarii' nog in de latere Hervormde kerk geacht werd, zonder schade voor de godsdienst, te kunnen worden vrijgelaten(††). Kunnen wij dus door middel van uitwendige historische getuigenissen niet tot zekerheid komen en bouwen wij op deze onze overtuiging niet, dan handelen wij als Protestanten in den geest der Gereformeerde geloofsbelijdenis, die 'de bijbelboeken voor heilig en canoniek verklaart, doch niet zoozeer, omdat de kerk ze daarvoor houdt, maar omdat de H. Geest in onze harten getuigt van hunnen goddelijken oorsprong.' Geeft de H. Geest, ook naar onze overtuiging, geene getuigenis van den menschelijken oorsprong en de authentie der bijbelboeken, zelfs niet hiervan, of Jezus werkelijk zoo gesproken heeft, Hij getuigt echter dit, dat de godsdienst, van welke die Schriften bericht geven, de ware godsdienst is. Hier geldt het: 'Die uit God is hoort ons(§§);' 'ik spreek tot verstandigen, oordeelt zelven(***)'! Valle dan vrij het steigerwerk door eene vroegere godgeleerdheid geplaatst voor den tempel der waarheid, het godsgebouw zelf zal er te heerlijker door uitkomen. Het ééne noodige, geloof, hoop en liefde, blijven(†††), en behoeven geen bewijs aan de geschiedenis ontleend. Blijft deze trias als waarheid vaststaan door de getuigenis van onze eigene godsdienstige bewustheid, dan kan ook het critisch historisch onderzoek, zonder schade voor de godsdienst, ongehinderd voortgaan. Ons geloof zal er slechts door winnen, wanneer de waarheid niet aan een spinrag wordt opgehangen, en onze gemeenschap met God niet

(*) Num. XI: 29.
(†) Joël II: 28.
(§) Jerem. XXXI: 31.
(**) 1 Joh. II: 20, 27. Gal. IV: 6. Eph. I: 14. Gal. V: 7.
(††) Zie Scholtens Leer der Herv. Kerk in hare grondbeginselen. Vierde druk, D. I, bl. 234-269.
(§§) Joh. VIII: 47; VII: 17.
(***) 1 Cor. X: 15.
(†††) 1 Cor. XIII: 13.

langer van menschen tusschen God en ons afhankelijk gemaakt wordt. Zulk een godsdienstig geloof is alleen wetenschappelijk, alleen Christelijk, alleen in waarheid Protestantsch. Wordt dit ware, zaligmakende geloof door de critiek niet omvergeworpen, maar van vreemde inmengselen ontdaan en gezuiverd, dan vinde zij hierin hare aanbeveling bij allen, die God en Godsdienst liefhebben.'

Hiermede nemen wij van Scholtens boek afscheid, dankbaar voor zijne kostelijke gave, met den innigen wensch, dat zij niet de laatste moge wezen en God hem nog lang een sieraad onzer Vaderlandsche Kerk en velen ten zegen doe zijn.

Olst.

H.E. STENFERT KROESE.

Eenvoudig antwoord op de vraag: Wat is toch de moderne theologie?

De Moderne Theologie - en daaronder versta ik thans in navolging èn van het groote publiek èn van de godgeleerden in het algemeen de Moderne Dogmatiek - de Moderne Theologie onderscheidt zich voornamelijk daardoor van de niet-moderne dat de zaak waarmede zij zich bezig houdt is - *de Godsdienst.* Iets anders toch is het wat de niet-moderne Theologie behandelt. Deze laatste handelt over de godsdienst*leer* of, gelijk men zich veelal uitdrukt, over de leer *de Deo rebusque divinis*, van God en de goddelijke dingen.

Dat dit mijn beweren op goeden grond steunt, meen ik te kunnen en met een paar voorbeelden te moeten ophelderen.

Wegscheider en Doederlein geven in het begin van de prolegomena hunner dogmatiek een zeker niet te misprijzen voorstelling van de *religio,* maar naauwelijks hebben zij alzoo een goed begin gemaakt of zij wijken van den goeden weg weêr af en godsdienst wordt hun godsdienst*leer.*

Zoo zegt Wegscheider: Onder de godsdiensten, welke den naam van positieve en geopenbaarde dragen, is de meest volkomene die welke Jezus en de Apostelen hebben *voorgedragen;* terwijl Doederlein zijn overzigt van het tweede Hoofdstuk *de religione Christiana* aldus begint: *Christianae doctrinae*, *quam pofitemur*, *veritas autoritasque divina*, de waarheid en het goddelijk gezag der Christelijke leer, die wij belijden. *Religio Christiana* en *doctrina Christiana*, christelijke godsdienst en christelijke leer, zijn hun dus eigenlijk hetzelfde. En zoo is hun de Theologie dan ook niet de wetenschap van

iets feitelijks, maar van de leer betrekkelijk een feit. Ofschoon, zegt Wegscheider, de benaming *Theologia*, welke eigenlijk beteekent *λογος περι Θιου* of onderwijzing aangaande God en goddelijke dingen, door de profane en kerkelijke schrijvers verschillend gebezigd is geworden en heden ten dage nog wordt, stemmen toch de meeste nieuwere theologen daarin overeen, dat Theologie (objectief en in 't algemeen) genoemd wordt de geleerde en stelselmatige ontvouwing van de godsdienst*leer*. Niet anders Doederlein: *Theologia seu facultas docendi religionem Christianam duabus continetur; accuratis notitiis doctrinae Christianae,* earumque idonea *expositione*, de theologie bestaat uit naauwkeurige begrippen van de christelijke leer en hun gepaste uiteenzetting. En gelijk deze beide, even zoo Bretschneider. Christelijke Theologie, zegt deze, kan niet anders zijn dan geleerde voorstelling en kennis van de godsdienststellingen die Jezus en de Apostelen voorgedragen hebben. Dogmatiek in engeren zin als wetenschap of dogmatische theologie is de systematische voorstelling van de meeningen en grondstellingen over de christelijke godsdienstleer, welke de christelijke partijen openlijk belijden of beleden hebben.

Iets geheel anders nu is voor den moderne de theologie. Men herinnere zich slechts wat Karl Schwartz en de onder ons zoo bekende Lange van Schleiermacher, den vader der moderne theologie, en van diens beide hoofdwerken zeggen. Schleiermachers analyse van het *wezen der godsdienst*, zegt de eerste, was van het hoogste en uitgestrektste belang, ja het punt van waar zijne geheele reformatorische werkzaamheid uitging. Hij heeft dit sedert lang onder het puin bedolven gebied des geestes als 't ware op nieuw ontdekt, hij heeft de godsdienst, die toen van de kruimkens der moraal of der dogmatiek leefde, weêr in hare regten hersteld, het haar toekomend gebied van het leven des geestes voor haar veroverd en haar daardoor weêr in eere gebragt tegenover de *beschaafden* onder hare *verachters.* Dit is zeer karakteristiek voor het optreden van Schleiermacher. Het hem eigen idee, dat de godsdienst eene *primitieve* kracht is, heeft inzonderheid op de dogmatiek eenen in den grond reinigenden en louterenden invloed geoefend. De hoogste norm werd van nu voortaan niet meer, zooals vroeger, de letter der schrift, of eene dogmatische formule, of eene grondstelling van het *bon sens*, maar het godsdienstig gevoel, de toestand van het vrome zelfbewustzijn, waarvoor iedere leerstelling proefhoudend bevonden worden en waarin zij weerklank vinden moest. Zoo werd dan, en dat met het grootste regt, een groot deel van het vroegere materiaal der dogmatiek, als niet meer behoorende tot de voorstelling van het godsdienstig leven, opgeruimd en naar de geschiedenis, de cosmologie en de metaphysica verwezen; terwijl de overblijvende kern zoo gezuiverd werd van de schier alleen uiterlijke en gebrekkige supranaturalistische voorstelling, dat Schleiermacher teregt de stichter van de nieuwe dogmatiek genoemd wordt.

Het is vooral, zegt Lang, de hoofdinhoud der godsdienst, die in

Schleiermachers *Reden über die Religion* met de welsprekendheid van iemand, die haar bij eigen ervaring kent, verkondigd wordt. Het is een manifest der godsdienst tegen hare verachters zoowel als hare onbekwame bedienaren. Daarom wordt steeds - zoo als D^{r}. Gasz zich uitdrukt - van de verheven eigenschappen der godsdienst, die geen bepaalden naam hebben, uitgegaan, d.w.z. van zulke die niet stereotyp geworden zijn; het Goddelijke treedt in de plaats van God, het eeuwige in die van de onsterfelijkheid, de bezieling in die van de leer, de gemeenschap in die van de Kerk.

Letten wij, zegt dezelfde, Schleiermachers tweede hoofdwerk besprekende, letten wij in de eerste plaats op de hoofdbegrippen van deze Dogmatiek, dan vinden wij hier in den grond de denkbeelden van de *Reden über die Religion* terug, maar nauwkeuriger en meer stelselmatig voorgesteld. Van de geloofsleer wordt door hem deze bepaling gegeven, dat zij eene zamenhangende beschrijving is van de godsdienstige gemoedstoestanden; hare taak is het godsdienstig gevoel in zijne bewegingen te bespieden, de uitspraken van dat gevoel bijéén te zamelen en tot een wetenschappelijk geheel te maken. De bron en daarom de hoogste regtbank en het hoogste gezag in zaken des geloofs (d.i. in godsdienstzaken) is dientengevolge niet iets overgeleverds, geen geloofsbelijdenis eener Kerk, geen bovennatuurlijke openbaring, maar iets innerlijks, iets tegenwoordigs, der menschen eigen zelfbewustheid, de inwendige stem van het onmiddellijk door God in beweging gebragt en bestuurd gemoed. ‘Wat zijn oorsprong niet in het godsdienstig gevoel kan aanwijzen, dat behoort niet in de dogmatiek.’ Is echter de godsdienst, het onvoorwaardelijk bepaald worden van het menschelijk gemoed door het goddelijke, is zij de bron, het oorspronkelijke, dan is de geloofs*leer* niet meer dan iets afgeleids en staat zij in den tweeden rang. De geloofsleer is niet eene verzameling van bovennatuurlijk medegedeelde, voor alle tijden geldende, onveranderlijke geloofsartikelen, van welker aanneming 's menschen zaligheid of zijn in de godsdienst gelegen betrekking tot God afhankelijk is, zooals de kerkelijke geloofsbelijdenissen beweren; maar zij is enkel en alleen de verklaring welke het menschelijk verstand tracht te geven van den oorspronkelijken inhoud des gevoels, een telkens weêr van voren af aan begonnen reeks van proefnemingen om de feiten van het inwendig leven te leeren verstaan en zoo juist mogelijk te beschrijven. De godsdienst is geen weten; het godsdienstig leven behoort wèl onderscheiden te worden van de godsdienstige leer; het is onafhankelijk van alle theologie en dogmatiek.

En deze Schleiermachersche opvatting nu van de taak der dogmatiek is - bij alle ander verschil - ook die van den bekenden hoogleeraar die in ons vaderland zoo velen in de nieuwe rigting heeft ingeleid. Van Scholtens dissertatie *de Dei erga hominem amore* reeds werd gezegd dat men haar beschouwen kan als eene eerste proeve om de dogmatiek te maken tot een wijsgeerig onderzoek naar de godsdienst. De

Introitus van zijne *dogmaticae Christianae initia* begint aldus: *Disciplina dogmatica in describendâ versatur*, *explicanda et tuenda religione*, *quae ab initio inde humano generi insita*, *a Mosaismo praeparata et explicata*, *in Jesu Christo prodiit*, de dogmatiek beschrijft, verklaart en handhaaft de godsdienst, die oorspronkelijk het menschelijk geslacht eigen, door het Mozaïsmus voorbereid en ontwikkeld, in Jezus Christus optrad; terwijl de *Pars materialis* van dit werk inderdaad dan ook over niets anders handelt, dan over de *religio*, over het voorwerp der godsdienst, haar oorsprong, bederf, volmaakte openbaring, vernieuwing, voortplanting, voltooijing, zegepraal. En in overeenstemming hiermede verklaart de hoogleeraar ergens, dat de godgeleerdheid zich ten doel moet stellen de godsdienst te doen kennen en belijden die door Jezus Christus gesticht werd.

Maar, voert men mij misschien te gemoet, hebben dan ook niet zulken, die zich beroemen anti-modernen te zijn en die evenwel zoo min supranaturalisten als rationalisten - in de vroegere beteekenis - willen zijn, hebben zulken niet evenzeer iets anders dan juist de christelijke leer tot hunne dogmatische studie gemaakt? Zeker; maar 1° rijst de vraag, of deze geleerden, wel bezien en in beginsel niet in der daad modernen mogen genoemd worden en 2° zou men kunnen beweren, dat, gelijk er altijd *overgangspunten* en perioden zijn, zoo ook deze mannen zich bevinden op een standpunt, dat de overgang is van de oudere tot de nieuwere theologie.

Door velen wordt Hase gerekend tot de anti-modernen te behooren. Maar, naar mij zou dunken, is hij alleen tegen enkele voorstellingen van enkele modernen gestemd. Ik herinner mij althans, dat een van mijne tijdgenooten aan de academie, juist dáárom, omdat hij Hase's dogmatische geschriften door en door bestudeerd en diens denkbeelden in zich opgenomen had, in later tijd den strijd niet bij ervaring leerde kennen, dien anderen bij de eerste kennismaking met Scholtens beginselen der Hervormde kerkleer in zich zagen ontbranden. Hase had hem geheel voorbereid op het nieuwe licht. En wat de Groninger godgeleerdheid aangaat, zeker, hare dogmatiek is niet en is nooit geweest de wetenschap van eene godsdienst*leer.* Wij lezen zelfs in een van hare geschriften: ‘De theologie is ons, wij komen er rond voor uit, eene *geschiedkundig-wijsgeerige* wetenschap. Zij loopt over een *geschiedkundig* gegeven zaak, *de christelijke godsdienst.*’ Waar zij evenwel, ook naar haar eigen meening, zich het nauwkeurigst uitdrukken wil is het *object* harer wetenschap: *de openbaring en opleiding door God in Jezus Christus ons gegeven om ons Gode steeds gelijkvormiger te maken.* Noch godsdienst*leer* dus met de vroegeren, noch ook *godsdienst* met de modernen, maar overgang tusschen de eene en de andere rigting!

En hiermede meen ik aangewezen te hebben, waardoor de moderne zich van de niet-moderne dogmatiek onderscheidt. De eerste handelt niet over eene godsdienst*leer*, niet over hetgeen Jezus, de Apostelen,

de kerkgenootschappen geleerd hebben, maar over de godsdienst zelve, en in de voornaamste plaats over de volmaakte godsdienst, de religieusiteit, zooals zij in Jezus vleesch en been, werkelijkheid geworden is.

Ten besluite zij het mij vergund in het licht te stellen, wat er vóór en wat er tégen deze opvatting van de taak der dogmatiek gezegd wordt of worden kan.

Men kan bezwaar hebben tegen de opvatting der dogmatische theologie als wetenschap der *godsdienst.* Theologie beteekent, zegt men, niet anders, niets meer dan *leer aangaande God.* Ik geef dat toe; maar dan make de anti-moderne er ook niet van: de wetenschap van Jezus, van der Apostelen *leer aangaande God.* Bovendien, wil men zich houden aan de letter *λογο□ περι Θεσυ*, men handele dan alleen over *God* en niet over de *goddelijke dingen*, althans zeker niet over de *zonde* en dergelijke wel niet-goddelijke dingen. Doch zou men 't der theologie in ernst ten kwade willen duiden, dat zij, eenigzins afwijkende van 't geen haar naam aanduidt, hare taak tegenwoordig eenigzins anders opvat dan in vroeger eeuw? Heeft niet elke wetenschap de opvatting van 't geen waarmede zij zich bezig houdt in den loop der eeuwen min of meer gewijzigd? Is zoo b.v. de wetenschap der medicijnen van wetenschap ter genezing niet grootendeels geworden wetenschap ter voorkoming van ziekten?

Een ander bezwaar zou kunnen zijn, dat waar de theologant alleen met de *godsdienst* zich bezig houdt, een en ander wegvalt, wat de dogmatiek steeds als tot haar behoorende achtte. Zoo schijnt Gorter het te betreuren, dat er (zoo als hij meent) in de Moderne Dogmatiek geen plaats is voor de *Angelologie.* Mij intusschen zou het voorkomen, dat zoo de engelen inderdaad invloed geoefend hebben op de ontwikkeling der godsdienst onder de menschen, zij ook hier of daar, b.v. in de geschiedenis der godsdienst, wel plaats zullen vinden en een behoorlijker plaats dan in menige anti-moderne dogmatiek, die hen verwijst naar een *excursus* of naar het aanhangsel. Staan de engelen daarentegen tot der menschen religieus leven in geen betrekking, zijn zij slechts voorwerpen òf van onze verbeelding, òf van onze nieuwsgierigheid òf van wat dan ook, elke andere wetenschap, zooals mogelijk de astronomie, mag zich dan met hen bezig houden, niet onze dogmatiek.

Een derde bedenking zou men kunnen opperen uit vrees dat de moderne theologie, als niet meer de wetenschap van de christelijke leer zijnde en blijvende, iets zoo eenigs, zoo hoogst voortreffelijks als de leer van Jezus uit het oog verlieze en buiten haar onderzoek sluite. Die vrees evenwel is ongegrond. Wel degelijk is en blijft die *zoogenaamde* leer een van de voornaamste studiën van den moderne. Maar zij erlangt bij hem een andere plaats en een ander aanzien. Aan de eene zijde wordt zij het eerste en schoonste hoofdstuk van de geschiedenis der leerstellingen. Aan de andere zijde wordt zij tegelijk met Jezus' wandel de rijkste en zuiverste bron van onze godsdienstkennis. Hoe dat? -

Jezus heeft de echte religieusiteit, de volmaakte godsdienst *uitgedrukt* in zijn geheele gedrag, maar evenzoo in zijne woorden. Door te letten op zijne gedragingen, maar evenzoo ook door zijne woorden te wegen en te overwegen trachten wij door te dringen tot zijn binnenste, en te leeren kennen wat er in zijn godsdienstig gemoed omging. Jezus' leer is den moderne dus niet eene verzameling van, zij 't ook volkomen juiste leeringen over de goddelijke dingen, maar eene verzameling van *uitspraken*, van onder woorden gebragte uitingen zijns religieusen toestands en gemoeds. Hoe zou de moderne dan, als hij weten wil wat volmaakte godsdienst is, verzuimen kunnen Jezus' ontboezemingen te raadplegen? Met hem, met hem alleen des noods zelfs zou hij willen te rade gaan, zoo hij niet vreezen moest de diepten van dat goddelijk gemoed zonder behoorlijke vóórstudiën niet te zullen kunnen peilen, doorgronden, verklaren; zoo hij om de wijzigingen te leeren kennen, die de godsdienst in hare vormen door hare aanraking met de zonde erlangt, niet ook raadplegen en bestuderen moest het gemoedsbestaan van anderen dan Jezus.

Maar al moge er naar ik meen geen overwegend bezwaar bestaan tegen, de moderne opvatting van de taak der dogmatiek, daarmede is zij, ik erken het volgaarne, nog niet geregtvaardigd. Wij mogen 't oude niet verlaten tenzij voor beters of om goede reden. Er is echter ook wat zulk een verandering aanbeveelt.

Mede te gaan met onzen tijd is onze pligt, zoo althans die tijd niets onbehoorlijks van ons vergt. De oudere wetenschappen die 't vroeger ook voor hare éénige taak hielden zich in *placita*, *dogmata, sententiae* te verdiepen, hebben zich tot iets beters begeven. Wat was in de middeleeuwen en nog lang daarna de juridische wetenschap? Bestudering òf van het Romeinsche beschreven regt, òf van gevoelen en uitspraken van beroemde regtsgeleerden. Die studie wordt thans wel niet verzuimd, maar op den voorgrond is toch getreden de bestudering van de verschillende *levensbetrekkingen* zelve waarin de mensch zich geplaatst ziet. Wat was in vroeger eeuw de wetenschap der medicijnen? De bestudering, in het geheugen-opneming, vergelijking van de uitspraken der vroege genees- en natuurkundigen, Hippocrates, Galenus en anderen. Thans is zij de studie van *den mensch zelven* in gezonden en zieken toestand, al weêr dus van 't leven. Zoo zij er dan ook een wetenschap van 't godsdienstig leven. Zoo hebbe die wetenschap hare speciale beoefenaars, de theologanten, die liever dan dat zij de christelijke godsdienst- of geloofs*leer* tot hoofdzaak hunner studie maken, zich toeleggen op het onderzoek van de godsdienst in het algemeen, van de christelijke in 't bijzonder. Of zou voor iemand de leer òver eenige zaak meer dan de zaak *zelve* mogen zijn? Heeft het godsdienst*leven* niet den stoot gegeven aan het ontstaan van de godsdienst*leer?* Wat heeft de wereld gered, de godsdienst*leer* die Jezus, zooals men 't noemt, heeft voorgedragen, of het godsdienst*leven* dat in hem was? De natuur

ga ons boven de leer, zoodat wij het leven bestuderen meer dan de leer van het leven.

Wordt de theologie bestudering van de religie - aan verschillen en geschillen zal 't ook dan waarschijnlijk wel niet ontbreken, maar menige moeijelijkheid zal daarbij toch ontweken of ten minste niet zoo dadelijk aangetroffen worden. De tegenwoordige anti-moderne theologie erkent de wonderen. Vele modernen daarentegen verwerpen ze. Zoo is men er toe gekomen - en wel wat haastig! - om te meenen, dat het moderne gelegen is in wonderontkenning, in wonderbestrijding. En daar nu de oudere rigtingen met de wonderen nog al ingenomen zijn - ziedaar al aanstonds warme strijd. Die strijd valt weg, wordt ten minste minder spoedig ontbrandende, wanneer de theologie, wat naam zij ook drage, de godsdienst zelve tot haar hoofdstudie maakt. Bevindt zij bij hare onderzoekingen dat het wondergeloof wezenlijk en inderdaad een bestanddeel van het geloof, d.i. van de echte religieusiteit is, dan zal ook de moderne, wil hij èn geloovige èn wetenschappelijke blijven, van zelf een wondergeloovige moeten worden. Bevindt zij daarentegen, dat dit wondergeloof niet direct behoort tot de godsdienst, dan zal men de kwestie: *wonderen al of niet?* van geen ònmiddellijk belang rekenen en vrijheid zal men vinden om de beantwoording der vraag *of er wonderen geschied zijn* over te laten aan de geschiedkundigen van professie en de vraag *of er wonderen geschieden kunnen* over te laten aan de beoefenaars van de natuurkundige wetenschappen.

Eindelijk, de godsdienstleeraars zijn gewoon de godsdienstleer, hetzij van den Heer en de Apostelen, hetzij van de Kerk op hunne catechisatiën, soms ook van den kansel af, te behandelen. Zij doen daaraan mogelijk wèl. Maar wat zij toch bovenal in het oog hebben moeten is: godsdienst, christelijke religieusiteit te bevorderen. Niet zoo zeer om godsdienst*kenners* maar om godsdienstig*gezinden* moet het hun te doen zijn. Maar zouden zij dan ook niet, in plaats van anderer meeningen aangaande de goddelijke dingen, liever het godsdienstig leven zelf, dat kenbaar is en merkbaar, met hunne leerlingen en hoorders behooren te beschouwen, het voor hen dienen te beschrijven en te verklaren? Om dat evenwel te kunnen doen met vaardigheid en goede vrucht, daartoe zal hun noodig zijn niet alleen de kennis van 't geen deze en die, zij 't zelfs de Heer, met volkomen juistheid, over de godsdienst gezegd heeft, maar ook dat zij de godsdienst zelve bestuderen zoo als zij zich voordoet bij verschillende volken, bij verschillende personen van vroegeren en lateren tijd en bij Jezus bovenal, ofschoon toch ook zooals zij zich voordoet bij ons zelven en in onzen naasten kring.

Staatkunde en geschiedenis.

Een zaaijer van onverderfelijk zaad.

Het leven van Richard Cobden, den Apostel van vrijen handel. Uit het Engelsch door E.C. Mackay. Amsterdam, K.H. Schadd, 1865.

Toen Henry Richard, secretaris van het Engelsch vredegenootschap, en een van de velen die aan Richard Cobden ‘de laatste eer bewezen,’ stond bij het graf en de kist van dezen hoogvereerden en diepbetreurden Apostel van vrijen handel en algemeenen vrede, gevoelde hij zich zoo gedrukt, dat hij meende alle deelneming aan publieke zaken te moeten opgeven. Maar slechts één oogenblik duurde die moedelooze stemming. Zijn volgende overweging was, dat dit niet de les was welke hij afleiden mogt uit het leven van Richard Cobden, van dien man, die vijf-en-twintig jaren geleden te midden van de Engelsche natie zijne stem ter gunste van vrijen handel en internationalen vrede verhief, en die tot den laatsten dag zijns levens getrouw en onwankelbaar volhardde bij de grondstellingen zijner jeugdige jaren.

Ik geloof, dat Henry Richard te regt gemeend heeft, dat uit het leven van den beroemden man eene les, eene *goede* les kon worden afgeleid, maar ik geloof mede, dat die les kon strekken ook voor anderen, dan de achtergebleven vrienden. Ik geloof, dat Cobden een voorbeeld kan zijn, mag zijn en moet zijn voor allen die in iets groots of goeds bezig zijn, en even zoo voor allen, die bij hun optreden in de maatschappij zich ten levensdoel stellen om, zij 't dan ook in kleineren kring en op minder schaal, eenig bestaand kwaad aan te tasten of aan eene waarheid, een regt, een zegen onder hunne medemenschen ingang te verschaffen.

Richard Cobden's leven leert ons, dat geen menschenvrees of gevoel van eigen geringheid ons beletten mag naar de bereiking van een door ons erkend goed doel te streven, en dat bij moedige, onvermoeide en volhardende inspanning van onze krachten, de overwinning ook zijn zal aan onze zijde.

Wie ben ik, zegt ge, door eene misschien beminnelijke bescheidenheid gedreven, dat ik mij op den voorgrond plaatsen, en opkomen zou, openlijk en stoutelijk opkomen zou voor hetgeen ik wel voor goed houde, maar dat àller tegenkanting te duchten heeft?

Mijn antwoord is eene eenvoudige verwijzing naar Richard Cobden.

Deze was eens geringen landbouwers zoon. In zijne jeugd hoedde hij, zeggen sommigen, zijn vaders schapen. Maar al spoedig verloor hij zijn vader en kwam hij zoo onder de voogdij van en in de leer bij een oom, die te Londen een handelsmagazijn had. Hier, evenals bij de nieuwe meesters, in wier dienst hij vervolgens overging, leidde hij zich met de borst op ‘de zaken’ toe, maar liet ook geen enkele gelegenheid voorbijgaan om zijn geest te beschaven en te ontwikkelen. Zoo veel hij kon trachtte hij zich te vormen tot fabriekant en handelaar, maar ook tot een degelijk mensch. Als handelsreiziger opgetreden maakte hij zich bemind bij de personen met wie hij handelde, en verdienstelijk jegens zijne patroons door zijn ijver en door zijn open en ongedwongen wijze van doen en spreken. Hiervan was het gevolg, dat toen de firma welke hij diende zich ontbond, hij èn door deze èn door een van hare handelsvrienden ondersteund, zijn eigen zaken kon beginnen. En in het bestuur daarvan onderscheidde hij zich weder door zooveel goeden smaak en uitnemenden takt en zulk een buitengewone kennis tot in de kleinste bijzonderheden toe van den handel, dat die zaak weldra bloeide en de voortbrengselen zijner fabriek, de ‘Cobden's prints’ algemeen gezocht werden.

Het eigenbelang deed hem intusschen het algemeen belang niet uit het oog verliezen. Schoon overkropt met werkzaamheden neemt hij telkens de pen op, en schreef o.a. een reeks brieven de belangen van de plaats zijner inwoning en ook meer algemeene betreffende, brieven die het kenmerk vertoonden van ‘zoo diepe gedachte en zaakkennis,’ dat de Redacteuren van de *Manchester Times* verlangende waren naar een onderhoud met den hun overigens, zelfs bij name, onbekenden schrijver. Dat onderhoud heeft plaats. ‘Ik herinner mij nog zeer goed,’ schrijft de heer Cathrall, ‘dat hij bij deze zamenkomst niet zeer op zijn gemak was, eenigzins bedremmeld; niettemin was het ons blijkbaar, dat hij in bekwaamheid en verwachting voor de toekomst veel hooger stond dan het gewone slag van jongelieden.’

‘Het viel juist, dat op dienzelfden avond eene openlijke vergadering zou gehouden worden onder voorzitting van den heer Prentice, in de *Cotton free Tavern*, ter bevordering van de incorporatie van Manchester, en mijn compagnon noodigde dadelijk den heer Cobden uit hem te vergezellen en deel te nemen aan de verhandelingen.

‘Ofschoon zeer vele jaren sedert verloopen zijn, herinner ik mij nog zeer goed, dat de heer Cobden ongenegen was die vergadering bij te wonen; inderdaad het bleek, dat hij terugdeinsde voor de taak om te dier gelegenheid te spreken, en 't was eerst na herhaalden aandrang,

dat hij toestemde, ofschoon deze vergadering van zeer geringe beteenis was.

‘Nadat de president de openingsrede had gehouden, werd Cobden door hem verzocht het eerste voorstel te doen en werd hij aan de vergadering voorgesteld als de jeugdige vriend, die kort geleden aan de *Manchester Times* de belangrijke brieven, ‘Libra’ geteekend, had ingezonden. Zijne aanspraak bij die gelegenheid was echter eene volkomene mislukking. Hij was gejaagd, verward en bragt het niet tot een goed einde; zoodat de president hem moest verontschuldigen, doch tevens zijn volste vertrouwen te kennen gevende op het gunstig gevolg en het nut van zijn toekomstige loopbaan.

‘Zoodanig was Cobden's *debut* als spreker voor het publiek van Manchester. Wat zijne eigene gewaarwordingen te dier gelegenheid betreft, was hij gedurende eenigen tijd zóó ontmoedigd door deze eerste teleurstelling, dat ik er zeker van ben, dat zoo deze betreurde en merkwaardige man, wiens welsprekendheid later zoo overredend was, de inspraak zijner neiging had gevolgd, hij nimmer weder als openbaar redenaar zou zijn opgetreden’(*).

Toch is Cobden daarna weder als redenaar opgetreden, toch is hij daarna geworden een man magtig in woorden. En wat HIJ nu werd, en HIJ nu kon, zou 't u bij *ernstigen* wil niet evenzeer beschoren kunnen zijn? Gij gevoelt misschien, dat aan uwe vorming en ontwikkeling veel ontbreekt. Welnu, vorm u zelven nòg, zoo als Cobden dat in later jaren deed. Gij hebt meer dan genoeg met uwe eigene zaken te doen. Welnu, stel als Cobden slechts *belang* in 't geen des anderen is, de tijd zal van zelf wel komen. Gij weet niet of gij de gave des wèl-sprekens wel bezit. Welnu, onderzoek het ten minste door een proef te nemen. Cobden, zelfs toen hij eens in 't water gevallen was, waagde den sprong op nieuw en dat tot zijn eigen en anderer geluk. Kom slechts goed beslagen ten ijs d.i. ken de zaak, voor welke gij opkomt door en door. Heb daarbij hart voor hetgeen gij voorstaat, zoodat uw woord warm en levendig kan zijn. En koester eindelijk vertrouwen minder op u zelven, maar op de magt van de waarheid die in u is en op de waarheid die woont in de borst van uwen medemensch. Zoo is zege, vroeg of laat, zeker!

Het is bekend dat een groot gedeelte van Engelands bodem het eigendom is van eenige, betrekkelijk weinige, aanzienlijke geslachten, die alzoo groote uitgestrektheden gronds in bezit hebben. Op de bezitters van die gronden rustte in *vroeger* dagen de verpligting om met

(*) De heer Prentice geeft in zijne *History of the onticorn-law League* een eenigzins andere voorstelling van de eerste ontmoeting der beide redacteuren met Cobden. Wij gaven de bovenstaande als de meest waarschijnlijke, en tevens als een proefje van den stijl van 't aangekondigde werkje. Onze keus had zeer gemakkelijk eene tot kenschetsing daarvan voor den vertaler minder aangename kunnen zijn.

een deel van de opbrengst daarvan te voorzien in de materiele behoeften van den staat. In den loop der tijden werden deze lasten zeer verminderd, gelijk anderen zelfs opgeheven werden, terwijl bij de wegens toenemende beschaving zich meer en meer uitbreidende behoeften van de schatkist er ook klimmend aandeel in de lasten betaald moest worden door de intusschen opkomende andere standen. Het gevolg hiervan was, dat de grondeigendom ten laatste niet meer dan een vijf-en-twintigste gedeelte in de belastingen te betalen had. Maar ofschoon nu de grondeigenaren zich alzoo meer en meer hadden zien ontlasten, hadden zij bovendien nog gezocht en verkregen eene groote en onbillijke bevoorregting. Wordt de invoer van buitenlandsch koren niet gestremd, hadden zij gezegd, dan kan de Engelsche landbouwer de kosten van de voortbrenging zijner granen niet meer dekken, dan kan deze geen behoorlijk levensonderhoud meer vinden; de landbouwnijverheid onder ons gaat dan te gronde. De prijzen van ons koren moeten dus kunstmatig op zekere hoogte gehouden worden, en daartoe behooren zware regten geheven te worden op hetgeen men van buiten mogt wil invoeren, d.i. de invoer moet zoo veel mogelijk tegengehouden en de vraag naar onze landbouwvoortbrengselen zoo veel mogelijk verlevendigd worden. En wie nu plukten van die instelling de goede vruchten? De concurrentie verpligtte de huurders der landerijen zóóveel te bieden en dus ook te betalen als zij maar eenigzins konden, hooger pachtsom dus naar mate zij berekenen konden meer van hunne voortbrengselen te zullen maken, zoodat zij bij de duurte geen belang hadden, geen ander belang dan dat zij hunne steeds drukkender wordende verpligtingen konden nakomen. De landheeren alleen hadden belang bij de belemmering van den invoer, bij den hoogen prijs, terwijl ellende het deel was van de lagere klassen, allereerst van hen die van handwerks- en fabrieknijverheid leefden, maar zelfs ook van de klasse der landbouwnijveren.

Dat onregt, de daaruit voortvloeiende ellende, heeft onder anderen en in de eerste plaats Richard Cobden bestreden en ten laatste overwonnen; even als hij daardoor ook den weg gebaand heeft voor een krachtiger ontwikkeling der nijverheid, zelfs van de landbouwnijverheid, voor meerdere welvaart dus, en tevens heeft helpen voorkomen eene revolutie, die anders wel niet lang meer zou hebben kunnen uitblijven.

In het najaar van 1838 en in den daarop volgenden winter werden de grondslagen gelegd van eene vereeniging tegen de graanwetten. Eenige fabriekanten en handelaren te Manchester vereenigden zich toen namelijk om de afschaffing van de hooge invoerregten door te zetten. Maar gelijk Reybaud(*) zegt, ‘eene collectieve kracht kan niet buiten een man, die haar leidt en bestuurt. En zulk een man vindt nu de het hoofd opstekende *agitatie* in Cobden. Deze sluit zich

(*) *Economistes Contemporains.*

dadelijk bij haar aan en plaatst zich in de voorste rij. De schitterende redenaars en de geaccrediteerde namen komen van zelf wel, want deze vindt gij altijd en overal, waar de goede kansen zijn; maar Cobden kon er roem op dragen dat hij de regeling van den strijd, - zonder behoorlijke regeling gelukt geen enkele onderneming, - op zich genomen en volbragt heeft. Terwijl velen meenden zich te moeten vergenoegen met een vast in de plaats van een bewegelijk invoerregt, predikte hij en verschafte hij ingang aan het idee van een algeheel-vrijen invoer en eener opheffing van alle inkomende regten; en even zoo wist hij de manufacturisten zoo ver te brengen dat zij zich bereid verklaarden om afstand te doen van hunne eigene privilegiën, ten einde daardoor meer regt te hebben om die van den landbouw te bestrijden. Gelijke behandeling van, en vrijheid voor allen, ziedaar het standpunt, waarvan hij uitging.

Gemakkelijker echter was het den strijd aan te binden dan dien te volstrijden. Van verschillende zijden dagen de verdedigers der graanwetten op. In de eerste plaats niet onnatuurlijk de groote landeigenaren en die met hen in betrekking staan. Vervolgens de landbouwers zelve, die zich gewend hadden hunne eigene belangen met die van hunne landheeren te vereenzelvigen. Dan ook de werklieden, de fabriekarbeiders, voor wier belangen de afschaffers in de eerste plaats streden, maar die vreesden dat de landbouwers bij vrijen invoer en bij lagere prijzen hunner voortbrengselen buiten staat zouden zijn zich de voortbrengselen der fabrieksnijverheid aan te schaffen, ja naar de steden zouden stroomen om daar werk en brood te zoeken maar ook door het aanbod hunner handen de waarde van den arbeid te doen dalen. Bovendien ook nog zij, die zelve privilegiën bezaten en vreesden, dat werden heden die van den landbouw afgeschaft, straks ook de beurt aan de hunne zoude komen. Verschillend waren verder ook de wapenen, waarmede de graanwetten verdedigd en hare bestrijders afgeweerd werden. Doorgaans waren zij niet van de edelste. Maar zeer zelden stelde men gronden tegen gronden, redenen tegen redenen. Maar al te dikwijls nam men het middel van verdachtmaking en lastering te baat. Onteerende geruchten strooide men uit tegen de hoofden der *League*, ook tegen Cobden, en bragt die zelfs in het Lagerhuis. Met dol geweld verstoorde men meermalen de vergaderingen ter bespreking en ter aanbeveling van de afschaffingszaak. Met bespotting, verachting, onverschilligheidsvertoon trachtten regeringspersonen en dagbladen den moed uit te blusschen. Maar niets van dat alles kon baten. Cobden, en die naast hem staan of met hem gaan, bieden aan alle bezwaren het hoofd, strijden met ironie en satyre, met cijfers en voorbeelden door de geschiedenis en de ervaring aan de hand gedaan. Zij reizen en trekken het land door, houdende overal voorlezingen, rigtende overal comité's op, verspreidende grootere en kleinere geschriften, geschikt het een voor meer dege-

lijk ontwikkelden, het andere voor de lagere klassen. Zij betwisten aan hunne tegenstanders en bemagtigen voor de voorstanders hunner zaak zitting in het Lagerhuis. En is bij en voor dit alles een eerste vereischte - geld, welnu zij zonderen jaarlijks ieder naar vermogen - sommige boven - sommen gelds af. Zij hebben, en daaronder Cobden in de eerste plaats, voor hetgeen zij in het oog hebben hun geld en goed, hun tijd en krachten, hunne gezondheid, des noods hun leven veil. Maar zoo gaan zij dan ook van maand tot maand vooruit, vermeesterende de verstanden en de gemoederen, tot hunne beginselen bekeerende de dagbladen en de middelklasses, menigte van leden der aristocratie en regeringspersonen. Toch, spoediger nog dan zij zelve wel verwacht hadden, bereikten zij den eindpaal hunner wenschen. De natuur namelijk kwam hun te hulp. Ten gevolge van slecht weder valt de graanoogst ongunstig uit. Bovendien maakt de voor 't eerst zich vertoonende aardappelziekte der landbouwers nu nog eenige hoop beschaamd. *Stelt de havens open!* klinkt nu het angstgeschrei van alle kanten, en Robert Peel stelt van regeringswege voor en drijft door, dat in drie jaren de invoer van eerste levensbehoeften vrij zal zijn en dat deze in den tusschentijd slechts weinig belast zullen zijn.

En van dezen alzoo tot stand gekomen maatregel noemde daarop deze beroemde minister, Cobdens vroegere tegenstander, die eerst in de laatste ure tot de vrijhandelsbeginselen toetrad, noemde sir Robert Peel zelf, Cobden den vader. ‘De naam, die behoort verbonden te worden en verbonden zal blijven met het succes dezer maatregelen, is de naam van iemand, die, zoo ik geloof, handelende uit zuivere en belangelooze beweegredenen, met onvermoeide geestkracht steeds beroep heeft gedaan op onze rede, en dat beroep aangedrongen met eene welsprekendheid, te meer te bewonderen omdat zij ongekunsteld en onopgesmukt was, - de naam die in de eerste plaats behoort verbonden te worden met het succes dezer maatregelen is de naam van

‘RICHARD COBDEN.’

Men begrijpt, dat Cobden nu de vrij algemeen gevierde man werd en dat te meer toen men zoo rijkelijk ging smaken de voordeelen die van den genomen maatregel het blijde gevolg waren. Om dien lof evenwel was het den waarlijk grooten man niet te doen geweest. Het bewustzijn iets goeds te hebben gedaan, aan de welvaart een wijde deur geopend, de waarborgen van den vrede vermeerderd en aan een beginsel van regtvaardigheid de zege verschaft te hebben, was hem meer dan voldoende vergoeding voor hetgeen hij jaren lang verduurd en voor hetgeen hij aan geld en goed ten beste gegeven had.

Cobden had nu aanspraak kunnen maken op rust. Maar te rusten was hem ondoenlijk zoolang hij gelegenheid vond goeds te bevorderen. Vrede, algemeene vrede, zoo was mede de wensch, de leus zijner

jeugdige jaren geweest. De gedachte evenwel dat men slechts één ding tegelijk kan en moet doen, had hem dit belang wel nooit uit het oog doen verliezen, maar hem toch belet ook daaraan zijne krachten te wijden. Maar nu hij de handen weêr vrij had, vestigde hij daarop zijn onverdeelde aandacht. Om het voortdurend bestaan van den vrede, althans tusschen Engeland en Frankrijk, meer te verzekeren begaf hij zich naar Parijs ten einde er met keizer Napoleon een voor beide landen nu reeds voordeelig gebleken handelstractaat te sluiten. Verhooging van de ingenomenheid met den vrede, verlevendiging van de overtuiging aangaande de mogelijkheid van zijn bestaan, en van de hoop op zijne toekomstige heerschappij, - daaraan vooral waren zijne laatste levensjaren gewijd. Om die liefde heeft men hem bespot. Hij is om harentwille in de opinie van vele zijner opregte bewonderaars zelfs gedaald. En zoo de haastige zegepraal van dit beginsel zijne verwachting ware geweest, of zoo hij gemeend mogt hebben dat door enkel goede woorden, of door aanwending van kracht en geweld de vrede onder ons op den troon zou kunnen geplaatst worden, dan zeker zou men hem een in dit opzigt door zijn welwillend hart misleid man kunnen noemen. Maar Cobden berekende, dat wat in deze eeuw niet mogt tot stand komen, in eene volgende nader en nader zou komen, en dat daartoe intusschen de handen aan het werk geslagen moesten worden. Cobden rekende daarbij ook niet zoo zeer op de regeringen als wel op de magt der publieke opinie, en meende, dat de volken, naarmate zij zich meer door liefde tot regtvaardigheid laten leiden en duidelijker inzigt erlangen in hunne waarachtige en blijvende belangen, des te minder genegen zullen blijken om ter wille van ijdelen oorlogsroem hun rust en geluk en de welvaart hunner kinderen op te offeren.

Zoo heeft hij de zegepraal van dit beginsel niet.... Ja toch, hij heeft haar gezien en zich verblijd. Hij heeft haar gezien in de idee, en gelijk ieder, die vertrouwt op de magt van het goede en aan de souvereine roeping van regt en geregtigheid gelooft, heeft hij de zegepraal van den vrede, zij 't in de verre toekomst, voorzien. En moge hij van dit beginsel niet als van den vrijen handel in de *werkelijkheid* de overwinning hebben kunnen aanschouwen, hij heeft in elk geval het zijne gedaan ter verhaasting van den beteren tijd, die vroeg of laat moèt komen. Meer dan de meester is de discipel niet. Hij, die onder ons optrad om het koningrijk der hemelen te stichten en in te voeren, die daaraan al zijn kracht en daarvoor zijn leven ten beste gaf, - hoe weinig vrucht heeft hij in de werkelijkheid van zijn arbeid en strijd gezien! Hij zag ze echter in de toekomst en roemde: ‘Ik heb de wereld overwonnen.’ En in der daad, gelijk de slavernij in haren ergerlijksten vorm meer en meer verdwijnt, zoo zal de Vrede, die in de laatste eeuwen en jaren meer en meer ter sprake kwam, ook meer en meer zich doen gelden. Jezus wist het, de ongeregtig-

heid - en is de oorlog niet een ongeregtigheid? - behoort onder ons niet te huis, zij mag een roeping hebben, straks toch heeft zij uitgediend. Zoo ging hij blijmoedig den dood in. De tijd zou het zijne doen, zijn geest zou het zijne doen, en de Voorzienigheid zou het hare niet verzuimen.

Zeker en gewis is de zegepraal van het goede. Zeker en gewis is onze roeping om die zegepraal te bevorderen. Zeker en gewis is het, dat elke poging daartoe aangewend goede vruchten draagt. Zoo ga dan heen, gij die iets goeds in het oog hebt en dat van harte liefhebt, zoo ga dan heen, lijd en strijd; zoo uwer de zegepraal niet is, zeker is toch die van uwe zaak.

's Volks historie voor het volk.

Gedenkboek van Neêrlands vijftigjarig grondwettig volksbestaan onder het huis van Oranje, door P.H. Witkamp. Dordrecht, J.P. Revers.

Het gedenkboek van den heer Witkamp is een der beste populaire geschriften, die aan de feestviering van 1863 hun ontstaan danken. De schrijver heeft de literatuur van den tijd vrij goed gekend en deelt er interessante stukken uit mede. Doch behalve de boeken en couranten van den tijd heeft de heer Witkamp ook eenige onuitgegeven en daaronder belangrijke bescheiden geraadpleegd. Vergelijkt men, wat de feiten betreft, dit werk met dat van van der Palm, men zal hier veel meer zijn nieuwsgierigheid naar bijzonderheden voldaan vinden, dan in het gedenkstuk, hoe hooge waarde dit ook voor hem, die tusschen de regels vermag te lezen, heeft en behoudt. Dat overigens veel ook ontsnapt is aan den schrijver behoeft geen verzekering. Doch wat de details aanbetreft, is dit gedenkboek zeer aanbevelenswaardig. De feesten van November 1863 hebben de stof geleverd tot een laatste hoofdstuk dat gerust achterwege had kunnen blijven. In welk opzicht dit werk echter den titel verdient van gedenkboek van Nederlands *grondwettig* volksbestaan begrijpen wij niet. Van de grondwet van '14, noch van die van '15 wordt melding gemaakt. Veel minder nog vinden wij hier een historische uiteenzetting van het bestaan des Nederlandschen volks onder een grondwet, welke ook, in onderscheiding van de Fransche autokratie. De belofte op het titelblad is een lokvink voor het publiek, maar de inhoud is niets dan een populair verhaal, belangrijk door de medegedeelde details.

T.J.

Een Nederlandsch vrijwilliger te Rome.

Drie jaren in het leger van den Paus, of waarachtig verhaal van de lotgevallen van een pauselijk soldaat in den rang van onder-officier, gedurende de merkwaardige jaren van 1859-1862, door T..... Kampen, B.L. van Dam, 1866.

Terwijl de dagbladen allerlei uiteenloopende bespiegelingen bevatten omtrent de gevolgen van de September-conventie, en zij bij het naderen van den beslissenden termijn verschillende berichten behelzen over de plannen van den paus, zal het niet ongepast zijn de aandacht van de lezers van *de Tijdspiegel* te vestigen op het boekje, dat met bovenstaanden titel voor eenigen tijd in het licht is verschenen. Weinige dagen geleden heeft er, volgens zeer aannemelijke berichten, te Viterbo weder eene desertie plaats gehad in het leger, waarmede Pio Nono zijne 700,000 zielen tracht te beschermen, zoo als alleen heden ten dage in het pauselijk leger mogelijk is. Herhaalde malen heeft de katholieke geestelijkheid de pauselijke wervers in de hand gewerkt, en wij weten, dat er uit verscheidene streken van ons vaderland vrijwilligers naar Rome zijn getrokken, om het hoofd van hunne Kerk bij te staan, overtuigd van een goed werk te verrichten.

Ik heb eene zekere mate van sympathie voor dezulken, maar ik beklaag hen, want de ontberingen, waar zij zich vrijwillig aan bloot stellen, zullen door niets worden vergoed; teleurstellingen zullen ruimschoots hun deel zijn, en een te laat berouw ook hen wellicht verleiden tot het heimelijk verlaten der pauselijke vanen.

Daarom is het beter, dat zij die geene kennis dragen van de ware toestanden, waarin de pauselijke staten zich nu bevinden, zich niet opofferen om ver van hun vaderland den paus te dienen. Om dat te bevorderen heeft een onzer landgenooten, die boven allen geroepen is tot spreken, de pen opgevat en een niet onaardig boekje geschreven, op welks omslag een pauselijke infanterist en een artillerist prijken voor den ingang van eene kazerne te Rome.

De onder-officier T....., maar waarom den nederigen fourier Theunissen niet voluit genoemd, nu hij op bl. 69 zijn naam drukte, even als onder de advertentie, waarin hij met een paar kameraads de equipage van de stoomboot Le Loire heeft bedankt voor de goede ontvangst aan boord ondervonden, toen zij uit de harde krijgsgevangenschap te Genua verlost, naar Marseille voeren.

Genoemde onder-officier dan had ‘16 jaren achtereen in Afrika en de Krim campagnes’ gemaakt onder de Fransche vanen, en liet zich in het voorjaar van 1859 door een vroeger wapenbroeder te Marseille overhalen, om nu eens Pio Nono voor een jaar of wat te dienen. Wat deze als fourier heeft ondervonden gedurende drie jaren, heeft hij in

Maart l.l. opgeschreven in een vorm, die de sprekendste bewijzen van eenvoud en naïveteit oplevert. Daarom zal ik op den eigenaardigen stijl niet vallen, in de hoop, dat de lezers, die ik dit boekje toewensch, het evenmin zullen doen, maar dat zij daarentegen zich door dien katholieken getuige zullen laten inlichten omtrent den allertreurigsten toestand, waarin de zoogenaamde sterke hand van het hoofd der katholieke Kerk zich bevindt. Van About heeft niet ieder willen weten, welnu, men leze de ongekunstelde taal van hem, die goed en bloed heeft veil gehad voor de toen reeds verloren zaak.

Door ‘schoone beloften worden de jongelingen gelokt, om in het leger van Z.H. den paus dienst te nemen; zij doen het in den waan verkeerende, dat in dat leger op veel tractement, flinke bevordering en wat al meer te hopen valt; weten die jongelingen wat zij deden? Als men de hierachter volgende lotgevallen leest, moet men dit volmondig met *neen* beantwoorden. De schrijver dezer lotgevallen, die zelf tot de katholieke godsdienst behoort, stelde ze te boek, niet om den geestelijken stand, waarvoor ook hij gepasten eerbied koestert, in een slecht daglicht te plaatsen, maar om Neêrlands jongelingschap te waarschuwen voor een overijlden stap. Naar waarheid heeft hij alles verteld, wat hem persoonlijk wedervaren is.’

Die zich aan een ander spiegelt, spiegelt zich zacht; welnu, ik hoop, dat vele door het lezen van deze onopgesmukte soldatentaal, waarin de flinke fourier zich weet uit te drukken, zullen vernemen hoe onhoudbaar de toestand is, waarin de wereldlijke macht van Pio Nono verkeert.

De handlangers van Z.H. hebben onzen landgenoot opgelicht en bedrogen, zoo als iedereen, die Rome van nabij leert kennen, weet, dat daar steeds heeft plaats gehad. Men krijgt beurtelings medelijden en eerbied voor hen, die onschuldig de slachtoffers geworden zijn van die wervers en expediteurs van pauselijke troepen, van die officieren van administratie en die commandanten, die achter het masker van vroomheid hun plicht verzaakten en met kerkelijke plechtigheden in het gemis aan kleeding en krijgstucht, aan soldij en krijgskunde wilden voorzien. De talrijke bijdragen toch van T. omtrent zijne ‘keuring, wapening, kleeding en vertrek naar Perugia’ verdienen als van een onpartijdigen getuige geloof; hij is namelijk een geslagen vijand van de Piemontezen. Geen wonder voorwaar, want hij is te Castelfidardo door hen gevangen genomen, en heeft een harde behandeling van hen ondervonden.

Vele bijzonderheden omtrent het leger, waarmede de paus getracht heeft zijne Staten tegen de voortdringende Piemontezen te verdedigen, zijn in der tijd in de dagbladen medegedeeld, maar daarom door velen niet geloofd; de partijdigheid, waarmee in dergelijke tijden courantenberichten geschreven worden, is algemeen bekend; doch nu hebben wij een ongeroepen getuige in onzen landgenoot T., die bedoelde berichten

komt bevestigen. Ik heb op het oog de gruwelen en schandalen, waaraan de soldaten van Z.H. onder generaal Schmitt zich hebben schuldig gemaakt te Perugia, in Juni 1859, waarover o.a. de Duitsche couranten toen wraak hebben geroepen. Als men nu uit dit boekje verneemt, hoe allertreurigst de geheele inrichting van die bende was, hoe veel de kleeding en wapening van die sterke hand van den H. Stoel te wenschen overliet, en hoe weinig gedisciplineerd de troepen waren samengesteld uit allerlei gelukzoekers of onbruikbare sukkels van Polen en Spanjaarden, van Zwitsers en Ieren, van Belgen en Duitschers, van Hollanders en Franschen, dan zal men begrijpen, dat er aldus is huis gehouden en dat een ‘40tal getrouwe Zwitsers met den buit dienzelfden nacht de bergen zijn doorgetrokken, die men nooit weder heeft gezien.’ Bovendien blijkt ook nu, dat vele geestelijken gemeene zaak hebben gemaakt met de Garibaldini, en dus hebben medegewerkt om de wereldlijke macht van den paus ten val te brengen.

Waren nu de manschappen van dat leger geene al te beste soldaten, de officieren waren nog veel minder; hooren wij wat onze T. er van zegt: ‘Te Perugia werd een bataillon carabiniers geformeerd; ik werd oogenblikkelijk als onderofficier bij de formatie van de 1ste kompagnie geplaatst, want eigenlijk was er geen enkel onderofficier of officier, die in staat was het wapen van de jagers te instrueren, terwijl men weinige of in 't geheel geene officieren vond die werkelijk capaciteit bezaten om slechts korporaal te zijn. Zoo werd mij de taak opgedragen om de officieren van genoemd bataillon te onderrichten; velen hadden nog hun buis aan, waarmede zij in Zwitserland achter den ploeg hadden geloopen; andere kwamen van Oostenrijk en hadden zich met eenige rijksdaalders een kapiteins- of luitenantsplaats gekocht; zulke klanten kreeg ik met aanbeveling van hen zoo ver te brengen, dat zij het exerceeren een weinig machtig werden.’ Maar ik kan niet alles afschrijven; ik zwijg dus over dien Oostenrijkschen baron, die ‘een kapiteinsplaats voor 37,500 Hollandsche guldens kocht, met onderscheidene pastoors en priesters een klein mager eetmaal op een vrijdag peuzelde, dat *f* 175 kostte, en later de 30 gulden voor gedane instructie en gegeven lessen’ niet betaalde aan onzen fourier.

De levendige schildering van een afstraffing au nom du St. Siège sla ik over, genoeg dat T. zegt: ‘Ik kan de gruwelijkheid niet beschrijven, die er gedurende 13 maanden onder het bevel van den generaal Schmitt heeft plaats gehad, bij wien de pastoors de voorhand hadden.’ Aardig is het om te zien, met welk een sympathie onze oud gediende over de Lamoricière schrijft, en diens krachtige pogingen om nog iets van 's pausen leger te maken, schetst. Toen eerst werd ‘de menage verbeterd, de soldij op bepaalden tijd uitgereikt, de dienst geregeld, de kleeding en uitrusting verbeterd, en de krijgsraad vroeger op geheime en verfoeielijke wijze gehouden met uitspraak van ongeoorloofde en onmenschelijke straffen’, werd naar behooren geregeld.

Wie lust heeft om nog bijzonderheden te lezen van het gevecht bij Castelfidardo, waar de Lamoricière de onmogelijkheid van de verdediging der pauselijke Staten moest ondervinden, hij sla de volgende bladzijden op. Zoo als ik reeds zeide, heeft onze T. als krijgsgevangen der Piemontezen een zeer hard lot gehad, maar toen hij daaruit verlost te Marseille was aangekomen, is hij niet naar zijn vaderland gegaan, doch getrouw aan zijn eed naar Rome teruggekeerd; een bewijs van trouw en eerlijkheid, dat hem evenwel niets dan verdriet heeft opgeleverd. Want al waren 'in den tijd van drie maanden alle de overcomplete dienaars van den stoel verdwenen, en was reeds een derde onder het vaandel van Piëmont en Garibaldi gereëngageerd, die vroeger den paus getrouwheid op het Evangelie hadden gezworen, het effectief was weldra op 5000 man gebragt, onder Monseigneur X. de Mérode. Spoedig begon ieder te merken, dat het geld schaars werd; eindelijk ging men het tractement in den Lombard halen; wie die rommel bijgewoond heeft, zooals ik, mag gerust zeggen, dat hij het bij Abdel Kader niet slimmer gezien heeft.' En zoo ging dat in een tijd, toen b.v. voor het 'heiligmaken van de martelaars van Japan' door de pauselijke schatkist eene som van *f* 130,000 werd uitgegeven; ik geloof, dat de goê gemeent, die door waren godsdienstijver zich ontberingen getroost om iets bij te dragen voor den Pieterspenning, niet zal weten, dat voor de versiering van de St. Pieter bij die gelegenheid 39.795 rijksdaalders zijn betaald, behalve 2.418 voor het hoogaltaar, en dat aan fooien en belooningen 4.768, behalve 512 aan geschenken en 263 aan diversen, alsook nog 2.500 aan stellages staat uitgetrokken, op het lijstje voorkomende in de officieele stukken der Congregazione Economica, dat ik in der tijd merkwaardig genoeg vond om over te schrijven.

Men begrijpt, dat T. 'genoeg van den pauselijken dienst gezien en ondervonden had, na er bijna 4 jaren te hebben doorgebracht; nu is het tijd, dat ik gepasporteerd word, want dat korps is mij al te mooi, waarbij het tractement in den Lombard te halen is, en 3 pastoors voor een bataillon (d.i. onder anderen Monseigneur de Mérode), 2 barbiers als elève doctor, behalve een Duitsche doctor genaamd Heiler, die zich eenigen tijd bezig heeft gehouden met het inzamelen der H. Peterpfenning für den Heiligen Vater, maar zonder examen officier van gezondheid 2e klasse werd; hij was namelijk getrouwd met de dochter van den wijd vermaarden arts in de kerk-sculptuur Overbeck Hoffman'; zeker bedoelt T. een dochter van Madam Hoffman, over wier intrigues en betrekking met den fanatieken talentvollen Overbeck de geheele kunstenaars-bent te Rome zoo veel kan meedeelen uit eigene ondervinding, dat Mühlbach er de stof voor drie deelen van een onderhoudenden roman in zou vinden.

Was onze vrijwilliger opgelicht en bedrogen vóór dat hij goed en wel soldaat was van Z.H., het pasporteeren geschiedt op dergelijke wijze; op echt Romeinsche manier moest hij '3 à 4 dagen loopen voor de

visas, en 2 dagen oppassen om reisgeld te erlangen van den graaf de Mérode.' Op zijn allertreurigst werd T. naar huis gezonden, van het eene station naar het andere 'met een kaartje zooals men aan arme menschen geeft, die men om Godswil meeneemt; men stuurde hem rond van Pontius naar Pilatus, en hij moest spartelen om teregt te komen, even als al degenen, die van het pauselijk leger gepasporteerd zijn geworden.' De aanbevelingen uit Rome kwamen verkeerd uit; te Parijs 'was de markgraaf de Mercier verhuisd, en te Brussel bleek de heer van de Roomsche comiteit een opregte roomsche jood te zijn, al is hij ook ridder van de Gregorius-orde.' Het is opmerkelijk, dat ik te Rome ook zoo veel hoorde afgeven op hen, die met zulk eene orde begiftigd zijn.

In het laatste hoofdstuk heeft T. 'de stad Rome, de Tiber, de bijgeloovigheid van het volk en de staats-loterij' geschetst, natuurlijk wel wat oppervlakkig en niet zonder zich te hebben schuldig gemaakt aan enkele vergissingen; maar de openhartige man schreef ook zonder aanspraak te maken op volmaaktheid, en al zijn zijne tafereeltjes geene schilderingen als van About, zij bevatten zeer vele aardige bijdragen voor de tegenwoordige toestanden van de veel besprokene stad. Ik eindig dus de aankondiging van dit boekske met het aan te bevelen aan allen, die in de litteratuur over Rome, om welke reden dan ook, belang stellen; het draagt geheel en al den stempel van de goede bedoeling van den schrijver, die '15 jaren in vreemde gewesten heeft doorgebracht, maar nog nooit of nimmer grooter godslasteraars en vloekers en huichelaars gehoord en gezien heeft als te Rome in de heilige stad. Ik draag geen haat tegen mijne religie of kerkgenooten, ook ben ik niet daarvoor betaald om dit te schrijven. Alles wat ik heb opgenoemd, is door mij gezien en ondervonden. Met het oog op het dagelijksche dienst nemen van Nederlandsche jongelingen bij den paus, acht ik het wenschelijk, dat dit geschrift onder vele oogen komt; al het geschrevene wijt ik niet aan den paus noch aan de hoogere geestelijken, maar aan velen uit hun omgeving, die het er op toeleggen, zooveel mogelijk tot *eigen* voordeel te werken ten koste van hen, waarvoor het eigenlijk besteed moest worden.'

Leiden, November 1866.

W.N. DU RIEU.

Ons staatsbestuur.

Mr. L. Ed. Lenting, Schets van het Nederlandsch Staatsbestuur. Eerste gedeelte. Te Arnhem, bij Is. An. Nijhoff en Zoon, 1866.

Met zekere vooringenomenheid en opgewektheid, dit wil ik erkennen, nam ik dit boekje in de hand - èn om 't onderwerp èn om den naam des auteurs; - 't eerste beloofde iets belangrijks en veel wetenswaardigs, de laatste eene aangename behandeling en een helderen blik. En de lectuur heeft die vooringenomenheid niet gelogenstraft. De heer Lenting heeft de rij der handboeken ten behoeve van 't onderwijs - een artikel, waarin onze tijd voor 't minst niet van onvruchtbaarheid kan beschuldigd worden - vermeerderd met een werk, dat gewis door niemand als overtollig beschouwd, maar integendeel door velen met welgevallen ontvangen zal worden. En niet alleen door hen, die 't voor hunne studie of voor hun onderwijs noodig hebben, maar ook door menig ander. 't Is toch volkomen waar, wat de schrijver in zijn voorberigt zegt, dat bij hen, die men gewoonlijk met den naam van het groote publiek bestempelt, over het algemeen eene zeer groote onbekendheid waargenomen wordt met de praktijk van het constitutionele leven, en met de Nederlandsche staats-huishouding. Dat groote publiek kan uit dit boek veel leeren, en 't mag zich bovendien verzekerd houden, dat het zich bij de lezing niet eens zal behoeven te vervelen, - iets, waarop het groote publiek ook nog al prijs stelt, - daar de auteur de kunst verstaat, om een onderwerp, dat uit den aard nog al dor is, op eene gemakkelijke en onderhoudende wijze te behandelen. En ook voor velen, die - niet alleen ten platten lande, maar ook wel in steden - in raden en besturen gezeten zijn, en juist geen wetenschappelijke opleiding genoten hebben, en toch wel behoefte moeten gevoelen aan eenige kennis van de Grondwet en de staats-huishouding, kan dit boek een nuttig en welkom geschenk zijn.

In de *Inleiding* wordt in de eerste plaats eene eenvoudige en duidelijke verklaring gegeven van het wezen van den constitutionelen regeringsvorm in 't algemeen, en van de voornaamste bestanddeelen van 't constitutionalisme. Één ding dunkt mij jammer - dat wij daarbij zoo telkens met vreemde woorden moeten schermen: regt van *amendement,* regt van *initiatief*, regt van *enquête*, en nog zooveel andere meer. Dit zou zelfs sommigen welligt in den verkeerden waan kunnen brengen, dat het constitutionalisme niet regt Nederlandsch is; en dit is het toch, ondanks zijn vreemden naam, inderdaad, - reeds van vóór eeuwen zelfs, zij 't dan ook in andere vormen, dan de onze! Immers de Amsterdammers, die in 1388 aan hertog Albrecht een

adres rigtten, dat begon: ‘Here, dit is onse begheerte, juwer lieden der poerteren van Aemstelredamme,’ en waarin zij te kennen gaven, volgens welke punten van regten zij wenschten geregeerd te worden, waren, op het standpunt van dien tijd, volkomen constitutioneel. Jammer is 't dus, dat het constitutionalisme zoo vreemd klinkt, en met zooveel vreemde namen opgetooid is, die toch even goed Nederlandsch konden, ja moesten zijn. Wat Nederlandsch is, behoort ook Nederlandsch genoemd te worden. Namen zijn geen onverschillige zaken, vooral als zij de bestemming hebben, om op den volksgeest en het volksleven te werken. Deze opmerking slechts in 't voorbijgaan; en tevens om te zeggen, dat den heer Lenting de lof toekomt dat hij bij 't behandelen van 't Nederlandsch onderwerp zoo veel mogelijk in zijne taal Nederlandsch heeft willen zijn, en de vreemde namen zoo weinig mogelijk heeft laten klinken.

Het overige en grootste deel der *Inleiding* is gewijd aan de geschiedenis der wording onzer Grondwet, die hier van 1815 tot 1848 met beknoptheid en onpartijdigheid geschetst wordt.

Vervolgens wordt het werk in *vier boeken* verdeeld, waarvan wij de beide eerste in dit *eerste gedeelte* voor ons hebben, de beide andere in het *tweede gedeelte* verwachten mogen.

Het *eerste boek* spreekt over *grondgebied en volk*, is zeer geleidelijk in vier hoofdstukken gesplitst, waarin 1°. het grondgebied, 2°. *de bewoners*, 3°. *de regten* en 4°. *de verpligtingen van het volk* behandeld worden.

Wij leeren in het *eerste hoofdstuk*, hoe de grenzen van ons vaderland zijn bepaald en veranderd kunnen worden, hoe 't rijk in provinciën verdeeld is, hoe die verdeeling op historischen grondslag berust, en op welke wijze de grensbepalingen der provinciën geregeld zijn, terwijl de bijzondere betrekking van Limburg tot den Duitschen Bond historisch wordt toegelicht. Toen de schrijver dit schreef, was nog niet gebeurd, wat sedert gebeurd is, en het *tweede gedeelte* zal hem de gelegenheid geven, daarop terug te komen. Voorts wordt de vraag: of de Oost- en West-Indische bezittingen tot het rijk behooren, beantwoord, en over de verdeeling der provinciën in gemeenten gehandeld.

Het *tweede hoofdstuk* behandelt de bewoners. Niet alle bewoners van Nederland zijn Nederlanders. Men is Nederlander *door geboorte*, of wordt het *door vestiging*, *door naturalisatie of door wetsduiding*; maar het Nederlanderschap kan ook weder op onderscheidene wijzen verloren worden. Om de volheid der burgerschapsregten uit te oefenen, moet de Nederlander ook ingezeten zijn of binnen het rijk gevestigd; - overigens kunnen ook vreemdelingen ingezetenen zijn, hoewel het ingezetenschap voor hen niet al die regten oplevert, welke het een Nederlander geeft. Duidelijk en hoogst bevattelijk bespreekt de heer Lenting al deze verschillende cathegoriën der bewoners van

ons vaderland met hunne regten en pligten, en beschrijft ten slotte den toestand der vreemdelingen, hier tijdelijk verblijf houdende, waarbij ook de toelating, uitzetting en uitlevering van vreemdelingen ter sprake komen.

In het *derde hoofdstuk* vinden wij eene duidelijke uiteenzetting der regten van het volk. De *burgerlijke regten* worden, als geen onderwerp van het Staatsregt zijnde, slechts even aangeroerd. Uitvoeriger is de schrijver over de *staatkundige regten*, als: het regt op bescherming van persoon en goed, de vrijheid van godsdienst, de vrijheid van spreken en schrijven en die der drukpers, het regt van petitie en dat van vereeniging en vergadering; welke allen over 't algemeen aan al de ingezetenen toebehooren, de meesten ook zelfs door vreemdelingen kunnen ingeroepen worden. De *staatsburgerlijke regten* daarentegen kunnen alleen door geboren Nederlanders uitgeoefend worden. Zij zijn, vooreerst, *de bevoegdheid tot het vervullen van landsbedieningen*, en ten andere, *het kiesregt*, welks gewigt, als ook de wijze, waarop het wordt uitgeoefend, helder in het licht worden gesteld.

Eindelijk volgen, in het *vierde hoofdstuk*, de verpligtingen van het volk, als, in de eerste plaats, die van *gehoorzaamheid aan de wetten*, waaruit van zelf een aantal anderen voortvloeijen; die van het *dragen in de staatslasten*, van welke verpligting niemand (als in vroegere eeuwen zekere bevoorregte standen) is vrijgesteld; die van *de wapens te dragen* tot bescherming en verdediging van het vaderland enz.

Het *tweede boek* beschrijft den *regeeringsvorm*, - en schoon het mede slechts vier hoofdstukken telt, is het echter van driemaal grooter omvang dan het eerste boek.

Het *eerste hoofdstuk* is bijzonder interessant. Het behandelt - na eene korte inleiding, waarin gewezen wordt op de betrekking, die er reeds sedert eeuwen tusschen het huis van Oranje-Nassau en Nederland bestaat, en waarin wij ook, zoo het te doen ware om op kleinigheden jagt te maken, een fout konden opmerken, daar de schrijver Willem V in Engeland laat sterven - vooreerst *de opvolging* door *erfregt*, waarbij alle regelen, die daarbij door de grondwet gesteld zijn, worden uiteengezet. Ééne opmerking hierbij. De schrijver vindt het *vreemd,* dat de grondwet van 1848 nog den toenmaals reeds overleden koning Willem I met name vermeldt. Maar het erfelijk koningschap is gegrond op de opdragt der kroon aan den eersten Willem; daarom *moet* zijn naam wel vermeld worden. En niets is natuurlijker, dan de daartoe betrekkelijke woorden onveranderd te laten staan, daar 't hier een feit in 't verledene betreft. Voorts de opvolging door *benoeming,* welke alleen te pas komt, als er niemand is, die volgens erfregt aanspraak heeft. Ten tweede, *de huldiging* des konings, en hieromtrent hadden we wel iets meer gewenscht dan 't weinige dat de schrijver geeft. Waarom, vraagt de lezer, als hij bl. 62 leest, waarom *is het niet voldoende*, dat de *bevoegde opvolger regtens treedt*

in de attributen van het koninklijk gezag? Wat is de eigentlijke beteekenis der *huldiging?* en van dat *ontvangen en erkennen als koning*, van hem die reeds *regtens* koning is? Hier vooral ware eene duidelijke en bevattelijke verklaring voor velen noodig geweest; en welligt ook eene historische herinnering der oude onderscheiding tusschen *souveraineté,* die erfelijk was, en *seigneurie*, wier regten eerst geboren werden met de huldinge en eindigden met het leven (zie Raepsaet), en eene korte vergelijking der hedendaagsche *huldiging* met de oude *huldinge* niet gantsch overtollig. De woorden *in de opene lucht* schijnen zelfs zulk een terugblik op 't oude gebruik uit te lokken.

Met eene even duidelijke als juiste beschrijving van het constitutionele koningschap, dat nog door menigeen soms niet al te wel begrepen wordt, en van de regten en attributen aan 't koninklijk gezag verbonden, is nog slechts de eerste paragraaf van dit hoofdstuk voltooid. De tweede handelt over den prins van Oranje en zijne praerogatieven, en de derde over de gevallen, waarin de benoeming van een regent noodzakelijk is, en beschrijft de regelen, die daarbij in acht genomen moeten worden.

Het *tweede hoofdstuk* behandelt de *hooge collegiën van staat;* het *derde* de *wetgevende magt;* en het *vierde* het *uitvoerend gezag.* Wij noemen ze slechts; want wilden we den rijken en belangrijken inhoud ontleden, deze aankondiging zou hare grenzen wat al te wijd moeten uitzetten. Slechts ééne opmerking, waartoe de laatste bladzijde aanleiding geeft. Als de schrijver het pensioneren der ambtenaren door middel van een kettingregel herleidt tot *armverzorging,* zou hij tegenspraak kunnen ontmoeten. Maar nog meer tegenspraak zal zich verheffen tegen zijne bewering, dat de Staat den ambtenaar zoo ruim moet bezoldigen, dat hij in staat zij *een kapitaal op te leggen.* Een schoone leer om te prediken in ons land! Komt hier welligt een weinigje ironie tusschen de regels uitkijken? - Hoe dit zij, het boek van den heer Lenting is een uitmuntend handboek ten gebruike bij het onderwijs in de gronden der Nederlandsche staatsinrigting. De toon is bevattelijk, de voorstelling helder en eenvoudig, en de voordragt zoo aangenaam en onderhoudend, als dit bij 't behandelde onderwerp slechts eenigzins mogelijk is, - eigenschappen, die niet allen handboeken voor 't onderwijs, die in de laatste jaren in 't licht kwamen, eigen zijn, en die toch voor zulke soort van werken niet genoeg te waarderen zijn. Bovendien straalt in dit handboek overal een echt constitutionele en gematigde geest door, terwijl moeijelijke regtskwestiën, die hier niet te pas komen, met wijsheid en ongemerkt vermeden zijn. En toch is het geen dor geraamte eener staatsmachine, wat de heer Lenting ons geeft, maar een levend en bezield wezen, dat, als ik in den aanvang reeds opmerkte, nog andere diensten bewijzen kan, dan alleen als handboek voor 't onderwijs. Wat het echter in dit laatste opzigt bijzonder aanbeveelt, is, vooreerst, dat de

wijze van behandeling, die de schrijver gekozen heeft, een zeer geschikte leiddraad hij de lessen aangeeft; - 't is toch een hoofdvereischte in een boek, dat voor 't onderwijs gebruikt zal worden, dat het de stof behoorlijk geordend en afgedeeld ter tafel brengt. Ten tweede, dat de schrijver, zonder te critiseren, toch zijnen lezer tot oordeelen leidt, vragen doet, on opmerkingen maakt, die tot nadenken en ligt ook tot verder onderzoek opwekken. Eindelijk is het ook eene verdienste zijner wijze van behandelen, dat hij bij menig belangrijk punt in een kort historisch overzigt treedt, en vroegere toestanden met de tegenwoordige vergelijkt, waardoor de oplettende lezer een duidelijk inzigt verkrijgen kan van het onderling verband der vroegere en latere staatsbeginselen, en hoe het hedendaagsch constitutioneel begrip zich in den loop der eeuwen ontwikkeld heeft.

Natuurlijk heb ik, als ik hier van onderwijs spreek, op 't middelbare 't oog. Immers, 't onderwerp in dit boek behandeld, behoort op de middelbare school te huis, en bovendien zal een enkele blik in 't boek voldoende zijn om de overtuiging te geven, dat het geschreven is voor zulken, die op zekere hoogte van ontwikkeling staan. Ik veroorloof mij echter ten slotte nog eene opmerking.

Ook op vele lagere scholen - en ik bedoel hier volstrekt geen dorps-scholen of stedelijke scholen voor den lageren stand, maar uitsluitend burgerscholen voor de hoogere standen, en dan nog wel bepaald alleen de hoogste klasse dier scholen; - op zulke scholen dan zou 't inderdaad wenschelijk zijn, dat, in de hoogste klasse, reeds eenig aanvankelijk onderrigt gegeven wierd in de kennis onzer staatsinrigting en de geschiedenis der ontwikkeling van 't constitutionele leven. Daartoe zou een zeer eenvoudig en beknopt handboekje gevorderd worden. En ik waag het, dit denkbeeld den heer Lenting ter overweging aan te bevelen, in de hoop, dat het hem moge aanlagchen; want het zou minder wenschelijk zijn, zoo 't aan anderen overgelaten werd, om uit zijn boek uittreksels te maken.

J. TER GOUW.

Over Nederland!

Nederland, zijne provinciën en koloniën. Land en volk beschreven door J. Kuyper. Leeuwarden, Hugo Suringar, 1866.

Het zal zoowat vier jaren geleden zijn, dat ik, op een warmen zomeravond, uit het stationsgebouw te Rotterdam in een waggon van de 1e

klasse plaats nam. Op het oogenblik dat de trein vertrekken zou werd het portier haastig geopend, en eene dame van middelbaren leeftijd, die gelijk mij later bleek, zoo juist met den Middelburger was gearriveerd, bij mij werd opgesloten. Want blijkbaar had de conducteur zich in zijn drift vergist, immers achter mij was het asyl voor het vrouwelijk geslacht, dat niet door tabaksdamp verontreinigd mocht worden, terwijl ik bedaard eene havana zat te rooken. Ik offerde echter gaarne dit genot op om tot Utrecht een zeer interessant discours te voeren met mijne zeer beschaafde reisgezellin. Waarover het liep doet hier nu niet ter zake, doch het begon op deze wijze.

Nadat zij tot aan het eerste station in eene reisgids had gebladerd, waarvan het roodlinnen bandje mij aanstonds aan de bekende boekjes van Baedeker deed denken, nam zij eene houding aan, die mij de vrijmoedigheid gaf een gesprek aan te knoopen, zonder indiscreet te zijn.

'Een schoon land, dat België! Wij Noord-Nederlanders kunnen het nog maar altijd niet vergeten. Jaarlijks gaan ontelbaren hunne hulde brengen aan de liefelijke omstreken, die weleer binnen de grenzen van ons koninkrijk lagen. Ik geloof niet dat de Belgen zooveel met ons vlakke Holland ophebben, dat land - we passeerden juist de Nieuwerkerksche plassen, - van water en knotwilgen!'

Ik verkeerde in den waan dat zij met de boot van de Moerdijk was gekomen. Haar Baedeker was zorgvuldig in een kafje gehuld, zoo dat ik den titel niet had kunnen lezen. Mijne vergissing was dus zeer natuurlijk, en mijne onderstelling zeker niet gewaagd.

'Vraag wel excuus, Mijnheer! Ik kom rechtstreeks uit Zeeland'.

'Waarschijnlijk het laatste station van een toertje langs den Rijn.' - hernam ik, want ik kon maar niet begrijpen, dat iemand in een Baedeker zou zitten lezen, om op reis wat te doen te hebben.

'O neen. Ik verlang zeer naar den Rijn. In het volgend jaar hoop ik met mijn oom naar Wiesbaden te gaan. Doch ik wilde eerst ons eigen land eens leeren kennen. Voor twee jaren ben ik den geheelen zomer in Overijssel geweest. Gelderland was mij van vroeger bekend. Ik ben er geboren. Verleden jaar heb ik bij mijne zuster te Harlingen doorgebracht, en bij die gelegenheid met de noordelijke provinciën kennis gemaakt. Nu logeerde ik bij mijne tante te Middelburg, die mij in staat heeft gesteld Walcheren en geheel Zeeland te zien. Wat is er in ons kleine landje toch veel voortreffelijks, als we het maar zoeken willen waar het te vinden is.

Ik stemde dit laatste glad en gaaf toe, doch het bleef mij nog altijd een raadsel waarom mijne reisgezellin zich van een Baedeker had voorzien. Dat zij deze reisgids zou meegenomen hebben om zich het air te geven van eene interessante dame, die geheel alleen buitenlandsche reizen doet, kon ik niet gelooven. Daartoe was zij veel te eenvoudig.

'Vergeef mij! Maar ik had u daareven in een boekje zien lezen, en.....

‘Juist Mijnheer!’ - ging zij voort, want ik wist zelf niet wat ik verder zeggen moest - ‘het was Baedekers *Belgiën und Holland.*’

‘Baedekers Holland?’ - riep ik in stomme verbazing uit. Ik wist toen waarlijk niet dat dit boekje een jaar te voren verschenen was.

‘Waarvan zou ik me anders bedienen?’ - hervatte zij, alsof zij volstrekt niet begreep, dat ik den titel van dit werkje voor de eerste maal had gehoord - ‘Hier heeft zich tot nog toe niemand de moeite gegeven om eene bruikbare reisgids voor ons land te schrijven. Zoo moet ik mij wel door een Duitscher laten leiden. Wij Nederlanders zijn de grootste vreemdelingen in ons eigen land. Dit plekje gronds schijnt zoo weinig merkwaardigs te bezitten, dat wij er liever in 't geheel maar niet van spreken. Ik ken menschen die in het buitenland zich bijna schaamden om te zeggen dat ze Hollanders waren, en die zich maar niet begrijpen konden wat jaarlijks dat handjevol Engelschen, Franschen en Duitschers hier heen lokt, daar er toch niets bijzonders te kijken is.’

Die opmerkingen waren pikant, maar onbetwistbaar waar. Het was niet om haar een compliment te maken, maar uit overtuiging, dat ik mijne reisgezellin volkomen gelijk gaf, en met haar het gemis betreurde van een Hollandsch boek, door een landgenoot beschreven, hetwelk ons volledig op de hoogte kon stellen van ons eigen land.

Dat gemis bestaat niet meer sedert de verschijning van het boek, waarvan ik hierboven den titel opschreef. Ik heb het met het grootste genot doorgelezen, en ik wenschte wel dat het mij gegeven was thans met eigen oogen de dingen te gaan zien, waarvan daarin gesproken wordt. Maar al zal het velen gaan als mij, niemand zal zijne onkunde omtrent ons eigen land en volk voortaan meer kunnen verontschuldigen met te zeggen: wie zal mij inlichten aangaande alles wat er in Nederland te zien en te waardeeren is? Leest het boek van Kuyper, het is onderhoudend geschreven, en de vorm is om den inhoud niet verwaarloosd. Onze kinderen moeten het op de scholen lezen, daar is het uitnemend geschikt voor. En als ze er dan Kuypers atlas van Nederland bij gebruiken, dan zullen ze later zeker niet uitgelachen worden als zekere barones, die ik in een gezelschap, toen er over Gaasterland gesproken werd, hoorde vragen of dat dicht bij den Godesberg lag; dan zou zij er het volgend jaar eens heen gaan.

‘Maar staat in dit boek van Kuyper dan alles in? En is er niets op aan te merken?’

Waarde lezer, zorg maar eerst dat ge weet wat er in staat. En wat de kleine feilen betreft - ik laat het aan anderen over een zondenregister op te maken. Ja toch, één ding ligt mij op 't hart. Ik had zoo gaarne wat meer historische herinneringen aangetroffen. Kuyper had zijne reizigers als een ervaren gids, hier moeten wijzen op de plaats waar een beroemd man begraven werd; elders moeten te binnen brengen dat deze of gene onverschrokken zeeheld, of een uitnemend

schilder, of een groot dichter in deze plaats het levenslicht aanschouwde; ginds hem moeten toeroepen: gedenk het jaar toen hier een bange strijd werd volstreden, of voor deze veste het beleg werd geslagen, enz. Waarlijk, daar zijn er honderden, voor wie zulke herinneringen, vooral in dezen tijd, meer dan noodig zijn.

MERCATOR.

Een verblijdend verschijnsel.

Verslag van het verhandelde in de eerste vergadering van de Vereeniging ter beoefening der krijgswetenschap, gehouden te 's Gravenhage, den 6 October 1865. 's Gravenhage C. van Doorn & Zoon, 1865.

Den 6^{den} October 1865 werd te 's Hage de eerste vergadering der *Vereeniging* ter beoefening van de krijgswetenschappen geopend.

Het doel der vereeniging was: *het opwekken van belangstelling in krijgskundige wetenschappen; het opheffen der onverschilligheid*, *die ten dezen nog vrij algemeen hier te lande bij niet militairen bestaat.*

Was het noodig in Nederland die belangstelling op te wekken en die onverschilligheid op te heffen? Heeft de vereeniging te 's Hage opgerigt de levenskracht om aan dat doel te beantwoorden?

Wij zullen trachten dit te beantwoorden.

Zoolang er menschen op aarde gewoond hebben is er strijd gevoerd. Menige bladzijde der geschiedenis bevat de getuigenis dat het leven der volken gelijk is aan dat der individuën. Ook daar doet zich de geesel der furieën, wraakzucht, nijd en haat maar al te dikwerf gevoelen.

Nog is het zoo.

De geschiedenis van den dag spreekt daarvan luide. Nauwelijks is de broederkrijg in het verre westen geeindigd of een tweede broederoorlog breekt in Europa uit. Hevig was de strijd welken noord en zuid in Amerika voerden; en onuitputtelijk scheen het menschelijk vernuft, in het uitvinden van vernietigingswerktuigen.

Maar ook in de zoo rijk door de natuur gezegende oorden van Duitschland weergalmde, nog kort geleden, het alom dood en verwoesting verspreidend geschut- en geweervuur. Ook daar waren het broeders van éénen stam, welke tegenover elkander in het strijdperk traden; ook daar stond het noorden gewapend tegenover het zuiden.

En toch welk een verschil!

De strijd in Amerika kwam uit het volk voort. Vrijheid en slavernij

konden niet op denzelfden bodem aarden. De blanke uit het noorden vroeg voor zijn zwarten broeder uit het zuiden het regt, om geheel mensch te zijn; en toen de blanke uit het zuiden dat weigerde, greep zijn broeder uit het noorden naar de wapens, om die schande voor het vrijheid minnende Amerika te niet te doen.

Wat zien we in Duitschland? Een koning, zich noemende koning bij de gratie Gods en een eer- en heerschzuchtig minister, welke met vermetele hand den oorlogsfakkel rondzwaaijen en hun volk ten strijde drijven. Juichtoonen mogen opgaan nu de oorlogskans zich ten gunste van dien koning en dien minister wendde; nu men waant de duitsche eenheid, dat droombeeld van zoo velen, nabij te zijn gekomen; het volk liet zich in den beginne niet dan noode ten strijde voeren. Bismarck moge nu door geheel Pruissen vergood worden, het heden kan het verledene niet te niet doen. Dat hij de constitutie, het heiligste wat de volken bezitten, geschonden en met het beginsel der souvereiniteit bij de gratie Gods gespeeld heeft blijft waar, al volgt het geluk zijne schreden.

Maar men moge over de gebeurtenissen van den dag denken zoo als men wil, overtuigend bewijzen ze dat het rijk van eeuwigdurenden vrede nog niet op aarde aangebroken is. Wij voor ons wanen dien toestand eene onmogelijkheid, zoolang menschen van gelijke beweging als de tegenwoordige de aarde bewonen. De menschelijke hartstogten - hoewel misschien gewijzigd en verfijnd - zijn nog gelijk aan die, welke de menschheid in hare kindschheid bezielde.

Daarvan kunnen zij getuigenis geven, wier werken, gewaarmerkt door het genie, den stempel der waarheid dragen.

Hiervan kunt ge u overtuigen wanneer ge de werken van een Homerus naast de meesterstukken van een Shakespeare legt, wanneer ge de geschiedenissen van Tacitus vergelijkt met die van onzen Hooft. Het zijn andere tijden, andere gewoonten en zeden; het decoratief is verschillend, maar het spel en de acteurs zijn gelijk.

De meerdere ontwikkeling en beschaving der *volken* moge hen zeldzamer naar het zwaard doen grijpen, om hunne onderlinge vete te beslechten; de histoire-bataille zal niettemin een groot aantal bladzijden van de geschiedenis blijven beslaan.

Wij eerbiedigen de gevoelens van de *vrienden van den vrede*, achten hun streven edel en grootsch, maar verwachten nog weinig van hunne bemoeijingen. De laatst gevoerde oorlogen zijn dan ook niet geschikt om het geloof aan de wonderkracht van hunne leer te bevestigen.

Zoolang de mogelijkheid blijft bestaan dat een volk door een ander volk in zijne regten wordt verkort, zoolang het regt van den sterke nog gehuldigd wordt en het fait-accompli bewierookt, zoolang zullen er legers noodig zijn en oorlogen gevoerd worden.

Maar al moet men het voortbestaan der legers dulden, het is daarom geenszins onverschillig, hoedanig die legers samengesteld zijn, en welke plaats zij in de maatschappij innemen.

Maar al te dikwerf hebben de legers gediend om het absolutismus te steunen en het volk te onderdrukken. Het was een krachtig werktuig in de handen der vorsten - ten tijde van het ancien-régime - om hun gezag te handhaven en de ontwikkeling van het volk tegen te gaan.

De legers stonden dan ook voor het meerendeel buiten het volk.

Die tijden zijn voorbijgegaan.

Er is met het einde der voorgaande eeuw een nieuw tijdperk aangebroken ook wat legerinrigting en legerbestuur betreft.

De Conventie *moest* het beginsel uitspreken en in toepassing brengen, dat ‘het dragen der wapenen tot handhaving der onafhankelijkheid van den staat en beveiliging van zijn grondgebied een der eerste pligten is van alle ingezetenen.’ Niet te vergeefs was haar beroep op de vaderlandsliefde der burgers, en talrijk waren de vrijwilligers, welke naar de grenzen snelden, om de revolutie te verdedigen, tegen de coalitie welke haar wilde te niet doen. Hevig was de strijd, ook toen gevoerd, tusschen den vooruitgang en het behoud.

Het beginsel in Frankrijk uitgesproken heeft zijn weg gevonden. Gewijzigd heeft het wortel geschoten in het constitutioneel leven der volken. Het leeft voort, hoewel verminkt, in het conscriptiestelsel na dien tijd overal in Europa ingevoerd. Geen grondwet, welke niet het dragen der wapenen als eene verpligting aan de ingezetenen oplegt. Verschillend moge de wijze zijn waarop aan die verpligting uitvoering wordt gegeven, en het cijfer dat het aantal aangeeft van hen, die daarvoor bestemd zijn moge niet overal even groot zijn, noch de wijze waarop aan die verpligting moet voldaan worden overal even drukkend, niemand zal loochenen dat de tegenwoordig bestaande legers tot het volk behooren en uit het volk bestaan.

Waar zijn dan ook de woorden in de ‘chronique de la quinzaine' uit de Revue des deux mondes van 1 Novembre '66:

Les tendances les mieux accusées de notre époque nous annoncent un rapprochement inevitable des élémens civils et des élémens militaires chez les peuples qui marchent aux premiers rangs de la civilisation. Partout où se manifeste la vigueur veritable, on voit le citoyen derrière le soldat, le devoir civique s'unir de plus près à la profession militaire. Les États-Unis viennent de nous donner l'exemple le plus grandiose de cette penetration du civisme dans l'armée, à travers la lutte intérieure qu'ils viennent de soutenir. En Angleterre, que sont ces volontaires dont nous avons eu la maladresse de provoquer la création spontanée et qui pourraient aujourd'hui fournir 200,000 combattans; sinon des citoyens qui ont compris spontanément l'obligation patriotique du service militaire? La puissance de guerre de la Prusse prouve toute entière d'une obligation semblable reconnue et acceptée par un peuple dont le patriotisme avait eté blessé par les plus cruels revers. On est soldat en Prusse parcequ'on est citoyen, et les qualités militaires y sont l'effet immédiat de la vertu civique.’

Wij achten deze woorden opmerkelijk en veel belovend voor de toekomst.

Waar deze toestand bestaat, zal bij een aanval het geheele volk ter verdediging van den vaderlandschen bodem medewerken, en zeer zeker de maatregelen tot de verdediging te nemen niet tegenwerken. Daar zullen de gelden, aangevraagd om de weerbaarheid van het land te vermeerderen, met zaakkennis door de volksvertegenwoordiging toegestaan of geweigerd kunnen worden. Daar zullen de stemmen verstommen die luide verkondigen, dat het land niet te verdedigen is tegen een magtigen nabuur en dat men zich gewillig moet onderwerpen, wanneer eene groote mogendheid zijne annexatiewoede ook tot dat land uitstrekt. Daar zal de overtuiging veld winnen, dat alleen geestkracht en samenwerking de onafhankelijkheid van het land kunnen beschermen en dat het gemis dier voorvaderlijke eigenschappen voldoende is om de baatzucht van magtige naburen op te wekken. Daar zal het aide-toi et le ciel t'aidera tot waarheid gemaakt en het geloof van het volk in zijne kracht niet beschaamd worden.

Zijn wij hier in ons land reeds zóóver vooruitgegaan?

Wij gelooven dit ontkennend te moeten beantwoorden. Wij zijn bij ons op den goeden weg, maar nog niet ver daarop vooruitgegaan.

De overtuiging begint veld te winnen, dat er vele degelijke bestanddeelen in het leger gevonden worden; dat er veel studie vereischt wordt om zich op de hoogte te stellen van 's lands verdediging en al wat het legerbestuur betreft, dat ook op het gebied der krijgskunde vooruitgang de leus is en dat ook daar nieuwe tijden zich baanbreken. De vroegere onverschilligheid begint voor belangstelling te wijken, en het is geen eere meer wanneer men zijne volslagen onkunde moet bekennen met al wat de verdediging van het land of de organisatie van het leger betreft. Geen volksvertegenwoordiger, die nu nog zijn stem zoude durven wettigen met een beroep op zijne onkunde, wanneer de gelden voor het leger worden aangevraagd.

Vooruitgang zoude men bespeuren, wanneer het leger in de Staten-Generaal sedert 1814, even degelijk beschreven werd als dat ten deele viel aan Neêrlandsch-Indië, door den heer de Waal.

Maar dat alles neemt niet weg, dat er nog altijd bij het algemeen veel onkunde en nog meer onverschilligheid blijft bestaan in al wat het leger betreft.

Van waar die onverschilligheid?

Zij vindt hare oorzaak in de vroegere samenstelling van het leger der voormalige republiek. De rijke kooplui der vereenigde provinciën lieten in de achttiende eeuw de verdediging van hun land over aan vreemde, tijdelijk in dienst genomen, troepen. Zij betaalden ruim en meenden daarmede alles verrekend te hebben. De echte koopmansgeest, waarmede toen de maatschappij doortrokken was deed het in dienst nemen der troepen als eene zuivere handelszaak beschouwen. Toenadering tusschen zulk een leger en het volk is onmogelijk.

Het weinig aanzien waarin bij ons volk gedurende de 18e eeuw, al wat tot het leger behoorde stond, verklaart zich dus gemakkelijk uit den toen bestaanden maatschappelijken toestand, waarbij het eigenaardig karakter van het volk - waartoe de aangeboren vrijheidszucht behoort - in rekening moet gebragt worden. Die zucht naar vrijheid strookte niet met het dwangstelsel toen bij alle legers in zwang.

Dat er later nog veel van die verouderde begrippen stand hielden en houden kan niemand bevreemden, die bedenkt hoe hardnekkig het oude steeds strijd voert tegen het nieuwe en hoe moeijelijk het den mensch valt de denkbeelden, welke met hem opgegroeid zijn, vaarwel te zeggen en door nieuwe te vervangen. Het is dikwijls eerst een volgend geslacht, dat in staat is die nieuwe denkbeelden in zich op te nemen en in praktijk te brengen.

Dat het leger vooral in de laatste jaren meer populair is geworden, moet men vooral dank wijten aan de onvermoeide pogingen daartoe door den generaal Knoop aangewend. Hij heeft gedurende eene reeks van jaren in '*de Gids*' tot het volk, over het leger en de legerinrigting gesproken; zijne taal was welsprekend en muntte vooral uit door duidelijkheid en overredenskracht. Hem komt de eere toe van een der eersten geweest te zijn, welke door hunne geschriften de belangstelling in 's lands verdediging bij het algemeen hebben opgewekt. Toen men daar eenvoudig, van alle onnoodige geleerdheid ontdaan, de hoofdbeginselen vond neergeschreven, waarop het bij het verdedigen van het land aankomt, begreep een ieder, dat het mogelijk was, dat land te verdedigen, wanneer geestkracht en goede wil het volk bezielden en het den aanvoerders niet aan de onmisbare kennis ontbrak.

Na Knoop zijn er anderen geweest, welke naar hunne krachten medegewerkt hebben om het voetspoor door hem aangewezen te volgen.

Die vereenigde pogingen hebben vrucht gedragen en wij vinden daarvoor een bewijs in de geschiedenis der Vereeniging ter beoefening der krijgswetenschap.

Opgerigt den 6 Mei '65 vond de Vereeniging terstond de noodige ondersteuning, en wanneer men de eerste naamlijst der leden inziet, bemerkt men, dat het niet alleen officieren zijn waaruit de Vereeniging bestaat, maar dat ook vele burgers van den beginne af aan daarvan deel uitmaakten. Het aantal leden neemt steeds toe; niet alleen in 's Hage, waar het bestuur gevestigd is, maar over het geheele land.

Het eerste artikel van het reglement der Vereeniging luidt: *de Vereeniging*, *wier hoofdzetel te 's Gravenhage gevestigd is*, *heeft ten doel:* '*onderlinge oefening in de krijgswetenschap*,' *en meer bepaald:* '*algemeene verspreiding van heldere begrippen omtrent krijgszaken.*'

Ziedaar het doel dat men zich voorstelt.

Dat doel kan bereikt worden door algemeene deelneming en vooral door de toetreding van vele burgers.

Dat de hoofdzetel te 's Gravenhage gevestigd is, zal misschien eene

aansporing zijn voor vele leden der Staten-Generaal om zich met die Vereeniging in verbinding te stellen. Zij komen dan in aanraking met vele militaire specialiteiten en kunnen gemakkelijk de noodige inlichtingen erlangen, om met grond en met zaakkennis te oordeelen, over de zoo aanzienlijke uitgaven telken jare voor vloot en leger van de natie gevorderd. Zij behoeven dan niet langer te aarzelen hun stem uit te brengen, wanneer men spreekt over *schadelijke vestingen* of er gelden worden gevraagd voor kustverdediging of legerorganisatie.

Maar ook voor andere Nederlanders dan leden der Kamers is het nuttig dat zij weten hoe het mogelijk zal zijn eenmaal, zoo noodig, Nederland te verdedigen; wat daartoe vereischt wordt, en welke offers de natie zich daarvoor moet getroosten.

Kleinzieligheid zal dan wijken en gewillig zal men geven wat gevraagd wordt, overtuigd dat het noodig en nuttig is en dat de vrijheid, welke we in ons land genieten, wel eenige opoffering waard is.

Een jaar werkzaamheid regtigt om een oordeel uit te brengen over de wijze waarop de Vereeniging ter bevordering van de krijgswetenschap dit doel tracht te bereiken.

Een korte opgave der gedrukte verslagen van het jaar 1865/66 dunkt ons het meest geschikt om van die werkzaamheid een denkbeeld te geven.

De behandelde onderwerpen zijn de volgende:

Bestemming van het Nederlandsche leger in onze dagen, door den heer J.W. van Sijpestein.

Krijgskundige beschouwingen over het Deensche leger tijdens zijne jongste oorlogen, en terugblik op het Nederlandsche, door den heer P.G. Booms.

Bestemming der Nederlandsche marine, door den heer J.L. Nierstrasz.

Beschouwingen over de verdediging van Denemarken in 1864 door den heer Stieltjes.

Denkbeelden over de verdediging van Java, door den heer Weitzel.

De vereeniging van het Nederlandsche leger in Europa met dat in Indië is noodig, en op eene eenvoudige en weinig kostbare wijze tot stand te brengen, door den heer W. Boers.

Over oorlog, staande legers, militie en volkswapening, door den heer Roorda van Eysinga.

Wij vermeenen de door ons gedane vragen, bij het begin van dit schrijven, toestemmend te kunnen beantwoorden. Er bestaat behoefte in Nederland aan eene vereeniging als de thans te 's Hage opgerigte, en zoowel de geleverde verslagen als de naamlijst van leden toonen genoegzame levenskracht om het beoogde doel te bereiken.

De vorige minister van oorlog, heeft men ons gezegd, was niet ingenomen met die Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap. Dit verwonderde ons niet, we verwachtten niets anders na de beruchte circulaire.

We vertrouwen, dat deze minister een andere gedachte koestert. Geen

regering behoeft in een constitutioneel land het licht, van waar het ook uitstraalt, te schuwen. Het is altijd goed de waarheid te hooren, en daarvoor doof te zijn bewijst alleen dat eigendunk en eigenwaan de drijfveeren van ons handelen zijn. Hieruit kan niets goeds voortkomen.

We noemden het ontstaan van de Vereeniging een verblijdend verschijnsel en vinden daarin een teeken des tijds. We beamen de woorden uit de Revue des deux mondes aangehaald en gelooven dat tot de verwezentlijking daarvan ook deze vereeniging zal medewerken.

Ieder teeken des tijds, op welk gebied ook, moet door *de Tijdspiegel* zoo trouw mogelijk weergegeven worden. Wij hebben getracht dit naar ons beste vermogen te doen, voor zooverre de beschouwde vereeniging betreft.

Acht ge de toenadering van volk en leger noodzakelijk, vooral na de gebeurtenissen van dezen zomer vol van annexatiën en vertrapping van nationaliteiten; oordeelt ge dat de *Vereeniging ter beoefening van de krijgswetenschap* daartoe kan meewerken, dan zijn wij overtuigd, dat ge van uwe belangstelling zult doen blijken door uwe deelneming.

November '66.

W.

Politiek overzicht.

Ieder kent de Duitsche Ballade '*Eduard und Kunigunde.*' Zij bestaat uit een oneindig groot aantal coupletten, en elk couplet bevat zoovele regels, als de ademhaling van hem, die het gedicht voordraagt, maar toelaat. Want steeds dezelfde woorden, alleen met verplaatsing der namen van jongeling en maagd, en met verschil van intonatie en accentuatie, vormen den ganschen inhoud. Op hen, die het staatkundig gewirwar der beschaafde wereld, maand voor maand, op den voet volgen, maken de gebeurtenissen wellicht een gelijken indruk, alsof zij bovengenoemde ballade hoorden declameeren. 't Is slechts niet onverschillig, hoe geäccentueerd wordt, welke naam vooropstaat en hoe de toon nu eens stijgt dan weer daalt. Dat duurt zoolang, totdat de rapsodist en de hoorders plotseling door een belangwekkende verschijning worden getroffen en door den indruk daarvan meêgesleept, op eens een ander lied aanheffen. En het zonderlinge doet zich dan voor, dat zij allen meenen reeds in de eensluidende klanken van zooeven een voorbereiding te hebben opgemerkt tot den geheel nieuwen toon, die alsdan wordt aangeheven: zonder veel inspanning geeft men zich aan de grillige improvisatie over, die even gevarieerd is als het vorige lied onveranderlijk scheen. Na een wijl echter observeert men,

dat het nieuwe lied ons weer even gewoon voorkomt als de oude deun, en als door een tooverwerking is overgegaan tot een nieuw Eduard und Kunigunde, en Kunigunde und Eduard!

Na de schrille toonen, die in het midden van dezen zomer aan aller borst ontlokt zijn, vervallen wij weer in onze oude ballade. Het diapason moge ongemerkt verhoogd zijn: 't zijn weer dezelfde woorden, dezelfde herhalingen.

De Franschen zullen Rome verlaten; hoe zal het met den paus gaan? Zoo luidde het. En nu, de Fransche troepen hebben Rome verlaten, en nog vraagt men: hoe zal het met den paus gaan? Voor hen, die wenschen, dat de paus in de eeuwige stad blijft als opperhoofd der Katholieke Christenheid, ook na het afleggen van het zwaard der wereldlijke macht, zijn er gunstige en ongunstige teekenen in menigte. De gematigde houding der Italiaansche regeering, en de voorkomendheid, waarmee haar bondgenoot, Pruisen, de Katholieke geestelijkheid bejegent, kunnen ons verzekeren dat Victor Emmanuel niets kwaads tegen Rome ondernemen zal. Het zoolang besproken bezoek van keizerin Eugenie, dat met de kerstdagen plaats grijpt, schijnt te beduiden, dat het Fransche gouvernement, op dien tijd althans, geen onlusten ducht, en sluit in allen geval een groote mate van welwillendheid jegens den paus in zich. In de omstandigheid, dat vooral de kardinaal-aartsbisschop van Napels zijn zetel weer inneemt, en dat het officiëele dagblad van Rome van de *Italiaansche regeering* gewaagt, kan men erkenning van de faits accomplis opmerken. Mindere mate van berusting straalt echter uit de allocutie, die Pius IX tot de officieren van een vertrekkend fransch regiment heeft gehouden. ‘Italië - zoo luidt het daar o.a. - is niet gevormd, het koninkrijk van dien naam bestaat uit aaneengevoegde deelen gronds. De revolutie, die dien toestand heeft voortgebracht, zal ook aan Rome's poorten aan kloppen en 's pausen recht bedreigen. En nu vertrekken de Fransche soldaten! De paus betwijfelt, of zij bij den terugkeer in het vaderland met even veel gejuich zullen worden begroet als vroeger bij hun vertrek. Hij vermaant voorts Frankrijk, zich den titel van oudste dochter der Kerk waardig te betoonen, dien eerenaam door daden te handhaven. Hij, van zijn kant, zal voortgaan voor de rust van dat rijk en van den keizer te bidden.’

Met het oog op den inhoud dezer aanspraak kan men nog vrees koesteren omtrent het bezoek, dat Pius aan Civita-Vecchia zal brengen, waar schepen van bijna alle zeevarende mogendheden op 't oogenblik verzameld zijn.

Getrouw aan zijn tradities blijft koning Victor Emmanuel zich de schoonste toekomst voorspiegelen, en verklaarde hij in de troonrede, waarmede hij het Italiaansche Parlement opende, dat hij naar een vrije Kerk in een vrijen Staat blijft streven, en in verband daarmeê de onafhankelijkheid van den paus te Rome zou bevorderen. De vriendschap met Frankrijk, de godsdienstigheid der Italianen, de gematigdheid van

Rome's ingezetenen, de wijsheid van den heiligen vader, uitte hij, zouden het verwezenlijken dier hoop alleszins waarschijnlijk maken. Uit de zending van een Italiaansch gemachtigde naar het vaticaan mogen wij zeker opmaken, dat het den koning der Italianen ernst is, zich met het geestelijk opperhoofd zijner onderdanen te verzoenen. Wat zijn lastbrief is, weten wij niet stellig. Slechts als gerucht kunnen wij herhalen, dat de voorstellen aldus luiden: In het pauselijk gebied een algemeene volksstemming over den wensch, om met Italië vereenigd te worden, niet echter te Rome zelf; die plaats wordt een soort vrije stad, onder de opperheerschappij van den paus, doch met een eigen stedelijk bestuur, waarin geen geestelijken zitting hebben; de kardinalen worden prinsen van het Italiaansche rijk en uit de middelen van dien staat bezoldigd met een inkomen, dat het dubbele zijn zal van 't geen zij tot dusver genoten; de civiele lijst van den paus wordt gedragen door de onderscheidene Katholieke staten, dus ook door Italië. Die voorwaarde behoeft Pius IX alleen voor zich zelf aan te nemen, niet voor zijn opvolgers verbindend te maken; doch dan ook beloven, zich niet in ballingschap te begeven, maar Victor Emmanuel komen wijden te Florence, welke stad door het Italiaansche Parlement voor hoofdstad des rijks zal verklaard worden. Of deze schikking inderdaad voorgesteld, en alsdan aangenomen zal worden, zal welhaast blijken.

Dit van den paus en van Italië.

Wat valt er van den Turk en den Griek te melden? Ongetwijfeld, was het vroeger allerwege meêgedeelde bericht van het dempen van den opstand voorbarig. Er wordt nog voortdurend op Candia gestreden. Oude strijdgenooten van Garibaldi, zegt men, zijn het eiland binnengeslopen en zetten den weêrstand tegen den Moslimschen overheerscher voort. Aan heldendaden ontbreekt het niet. Een menigte Candioten, die zich met vrouwen en kinderen in een klooster hadden geworpen en door Turksche troepen werden belegerd, hebben, toen zij buiten staat waren zich langer te verdedigen, den heldendood gezocht in het kruit, dat ook hun vijanden meêsleepte. Als in de nevelen dier ontploffing ligt de geschiedenis der laatste weken van Candia's strijd voor onze blikken gehuld. En de sympathie, die zulk een onverschrokken daad steeds pleegt uit te lokken, laat zich ditmaal vergeefs wachten. Ditmaal moet de eenvoudige burger zich zelf het genot ontzeggen, onder het rooken van zijn pijpje, na te gaan, *hoe* men zich ‘in der Türkei herumschlägt.’

Zelfs Rusland doet zijn stem niet hooren ten behoeve zijner geloofsgenooten. In zich zelf teruggetrokken, houdt het zich voornamelijk met inwendige organisatie bezig. De laatste tijdingen wijzen ons vooral op Polen. De keizer schijnt het plan te hebben, de nationaliteit van dit wingewest geheel te vernietigen. Hiertoe schijnt de vestiging der Grieksche Kerk het meest geschikt. Ieder Pool, die zijn kind roomsch laat doopen, moet daarvoor schatting betalen, terwijl hij, die zijn tel-

gen in de armen der orthodoxe Kerk werpt, een geldelijke belooning ontvangt. En om die bedoelingen nog duidelijker te doen uitkomen, heeft de regeering de overeenkomst, die in het jaar 1847 met den paus gesloten was, formeel opgezegd. 't Is waar, het Russische gouvernement had reden, vertoornd te zijn over eene pauselijke allocutie, meer dan een jaar geleden uitgesproken, waarin de behandeling der katholieke Kerk in Polen streng gegispt werd. Zoo baant men zich zelf den weg, dien men wil bewandelen.

De veroveringslust wordt inmiddels niet geheel onderdrukt. Ver weg in Azië, in Bokhara, worden landen en steden gewonnen, waarvan wij nauwelijks iets meer dan den raam kennen: breede randen aan het reusachtige kleed.

En nu van Oostenrijk en Pruisen en van het Duitsche vaderland.

'Es giebt nur a Kaiserstadt, es giebt nur a Wien' is het oude Oostenrijksche deuntje, dat thans ook langs Hannover's straten weergalmt. En hoeveel zoudt gij er dan willen? Misschien achttien. Want er waren in de afgeloopen maand niet minder dan achttien landdagen bijeengekomen in de gewesten, die aan keizer Frans Jozeph gehoorzamen, en elk daarvan zou wel een keizerstad voor zich zelf begeeren. Waarlijk, men duizelt, als men nagaat wat daar alzoo verhandeld, gewenscht en verlangd is. Om maar iets meê te deelen. -

De landdag van Neder-Oostenrijk verklaarde dat de scheiding tusschen Oostenrijk en Duitschland niet lang kan voortduren. De Boheemsche landdag verzet zich tegen het gebruik der Duitsche taal. De Croatische landdag verlangt voor het gewest, dat hij vertegenwoordigt, een zelfstandig bestuur. In dit protest tegen iedere aansluiting, nog niet eens aan de geheele monarchie, maar aan het naburige en deels stamverwante Hongarije, stemt de bevolking van harte toe. Toen toch onlangs te Agram het feest gevierd werd ter herinnering aan Zrinyi, die de Hongaarsche vesting Szigeth langen tijd dapper verdedigd heeft tegen den Turkschen sultan Soliman II, en haar eindelijk in de lucht heeft laten springen, werd de éénige Magyaarsche vlag, die er was ontrold, door de bevolking afgerukt en verscheurd. Oogenblikkelijk gevaar, vrees voor dadelijke onlusten, ligt misschien in al die demonstratiën niet. Vooral nu de Hongaarsche landdag zich verklaard heeft voor een antwoord op de troonrede in den geest van Deak. De gematigde partij, die hierin gezegevierd heeft, verklaart zich aldus bereid met het keizerlijke gouvernement den voorgeslagen weg te bewandelen: een algemeen bestuur voor alle gemeenschappelijke aangelegenheden, zelfstandige administratie voor de speciale belangen van elk kroonland. Die overeenstemming beneemt vooreerst alle ongerustheid voor ernstige botsing met de Hongaren. Doch, gelijk we zagen, de andere kleinere gewesten willen niets van Hongarije weten. Wat kan er dus gedaan worden voor de innerlijke eenheid van den ganschen staat?

Von Beust toont zijn goeden wil. Bezuinigingen worden gemaakt op

het ondersteunen van wetenschappelijke inrichtingen, en op het beheer der finantiën. De comptabiliteit wordt vereenvoudigd en daardoor tevens verduidelijkt. Met Frankrijk wordt een handelsverdrag gesloten. Maar dit alles is nog ver verwijderd van den Herculesarbeid, die den Augiasstal der Oostenrijksche geldmiddelen of liever van het Oostenrijksche onvermogen zal kunnen reinigen. Ja, waarlijk, 't *is* gelukkig dat er maar één zulk een keizerstaat wordt aangetroffen.

Van de kwalen, die Oostenrijks bestaan ondermijnen, treffen wij geen in Pruisen aan. 't Is waar, in het voormalige Hannover openbaart zich wat onrust. Men zingt er een lied, dat niet alleen Oostenrijk's lof verkondigt, maar ook Berlijn voor een roofnest scheldt en de Pruisische soldaten met de koekoeken vergelijkt, die eieren in de nesten der andere vogels leggen. De officieren van het vroegere Hannoversche leger maken nog niet veel toebereidselen om in Pruisischen dienst over te stappen, en worden hierin gesterkt door den ex-koning George, die weigert hen van den eed te ontslaan en nog altijd profeteert, dat hij in niet ver verwijderden tijd zal hersteld worden op den troon zijner vaderen. Blinde ziener! Hoeveel beter zou het geweest zijn, vroeger in te zien, hoe men zijn onderdanen behandelen moet, om niet door hen verlaten te worden! Al die woelingen beteekenen niets. Pruisen's gouvernement weet op zijn tijd krachtig te handelen en toont dit nu reeds. Weêrspannige officieren worden naar vestingen vervoerd, en den Pruisischen soldaat wordt de zelfverdediging niet alleen als recht toegestaan, maar als plicht voorgeschreven. Het onweêr zal bedaren. Want de bevolking heeft niets te betreuren bij het verlies van den vroegeren regeeringsvorm en zal zich dus waarschijnlijk aan geen opofferingen blootstellen om hem terug te krijgen.

Meer vrees bestaat er, dat het oude conflict tusschen de regeering en de Tweede Kamer weer zal opdoemen. Niet dan na langdurige discussiën is der regeering toegestaan de veldheeren, die zich in den afgeloopen oorlog het verdienstelijkst gedragen hebben, met geldelijke schenkingen te beloonen. Aan een comité uit de afgevaardigden moesten de namen worden medegedeeld van de bevoorrechten. Niettegenstaande deze voor de Kamer zelf geheim bleven, werd er een voorstel gedaan, om graaf von Bismarck bepaaldelijk van de dotatie uit te sluiten, dat echter maar een gering aantal stemmen kon verwerven. Behalve dien minister, noemt men onder de gunstelingen der regeering den minister van oorlog von Rhoon, en de generaals von Moltke, Herwart, Steinmetz en von Falckenstein; onder de begunstigden worden 1½ millioen thaler verdeeld. Meer verzet openbaarde zich tegen het budget van oorlog, dat alleen aangenomen werd met het protest, dat de Kamer de tegenwoordige organisatie daardoor niet wilde goedkeuren, te meer omdat in de voordracht geen acht was geslagen op de geännexeerde provinciën.

Een som bestemd tot tractementsverhooging der ministers werd bij

amendement overgebracht tot een vermeerdering der bezoldiging van ondergeschikte ambtenaren. Geheel verworpen werd een post voor toelagen aan geheime politiebeambten. Vele leden der liberale partij verklaarden alleen daarom eenigermate met von Bismarck te sympathiseeren, omdat hij op den geschikten tijd ook revolutionair kon handelen. De regeering van haar kant openbaart een gebrek aan tact of handelt met minder lofwaardig opzet in de zaak van den afgevaardigde von Twesten. Zij laat hem, die nu reeds in twee instantiën is vrijgesproken, weer voor het Hoogste Gerechtshof vervolgen wegens laster tegen de openbare macht, terwijl het hem volgens art. 84 der Pruisische constitutie vrijstond als volksvertegenwoordiger zijn oordeel over de regeering onbewimpeld uit te spreken. En wat wil men meer dan de onbewimpelde verklaring van den Minister van Binnenlandsche Zaken von Eulenburg, dat alleen een gevestigde staat zich de weelde eener liberale regeering kan veroorloven? 't Is ook hier de oude anecdote van den knaap, die besloot zich niet meer te water te begeven vóór dat hij zwemmen kon. Meer geruststellend was de verklaring van von Bismarck, bij het ontvangen van het geämendeerde budget, uit handen der Kamer: de Regeering zou alle wijzigingen goedkeuren, hoe zwaar het ook viel, om te toonen, dat de constitutie uit den vijfjarigen strijd ongeschonden is voortgekomen. Dit is een zegepraal voor de oppositie. Wat nu van die beide meeningen aan te nemen?

Als het gezegde van graaf von Eulenburg inderdaad de overtuiging der Pruisische regeering uitdrukt, kunnen wij ons niet veel schitterends van de toekomstige Bondsconstitutie voorspiegelen. Veel aangelegenheden van direct algemeen belang zullen vooreerst aan het bondsbestuur onttrokken blijven. Leger, munt, posterijen, handelsbetrekkingen met het buitenland worden onder Pruisens bestuur geconcentreerd. Aan de Demokratische partij wordt een bete tegeworpen in het algemeen stemrecht, dat voor de verkiezingen van het Parlement zal worden ingevoerd. Maar het Parlement zelf - zoo mompelt men - zal vooreerst maar een adviseerend collegie blijven, terwijl de uitvoerende macht zal berusten bij een raad, welks leden benoemd worden door de souvereinen, die tot den bond behooren. Al deze meeningen zijn echter nog niet meer dan gissingen, daar het plan der Bondsconstitutie nog besproken wordt door de afgevaardigden der verbonden staten, thans te Berlijn bijeengekomen.

Hoe die regeling ook moge uitvallen, de Noord-Duitschers zullen er voorloopig mede te vrede zijn. Geduldig hebben zij gewacht en gehoopt op eenheid. Als bij verrassing is die wensch nu onlangs voor een groot deel verwezenlijkt. Even geduldig zullen zij op een meer liberalen wind wachten en inmiddels zich laten voortdrijven op den stroom, waarop zij nu eenmaal zijn ingescheept, wat dezen zomer voor Pruisen verkregen is, loopt geen gevaar.

Zoo denkt er ook de Fransche keizer over. Of schuilt er niet veel

Prussophobie onder de nieuwe militaire organisatie, die Frankrijk in staat moet stellen, om bij het uitbarsten van een oorlog, terstond een geoefend leger van 1.200.000 man op de been te brengen? Jaarlijksche lichting, staand leger en reserve, alles moet daarvoor een belangrijke uitbreiding ondergaan. 't Is overbodig, hier weer in ontboezemingen te vervallen over de onheilen aan een dergelijke gewapende maatschappij verbonden. Wie beseft niet, dat al die honderd duizenden van handen voor de nijverheid verloren zijn en zich terugtrekken in de maag ten wier behoeve reeds Menenius Agrippa het behendig gevonden sophisme opdischte. Dat bovendien het bezit van een groot leger nog tot andere onberaden stappen verleidt, bewijst de Mexicaansche expeditie. In Maart '67 zal zij zijn afgeloopen zonder eenig gunstig gevolg. Het moge ook al edel geweest zijn, de bewoners van Mexico te hebben willen begiftigen met de voordeelen van een geregeld staatsbestuur, men ziet wederom de bevestiging van den regel, dat weldaden niet opgedrongen moeten worden. Het moge ook al staatkundig slim geweest zijn, aan de Americaansche republiek een monarchalen nabuur te hebben willen verschaffen, die in staat zou geweest zijn, haar in toom te houden, welk belang had Frankrijk daar meer bijzonder bij dan b.v. Engeland? Maar als men veel regimenten heeft, moet men hun ook van tijd tot tijd wat te doen geven. Want men treft ze zeldzaam die vorsten, die zooals de vader van Frederik den Groote, zuinig zijn om van hun met zorg bijeengegaarde manschappen werkdadig gebruik te maken.

Over den toestand van den ongelukkigen Maximiliaan heerscht voortdurend onzekerheid. Uit al de tegenstrijdige berichten, uit het stilzwijgen der Fransche bladen schijnt wel te volgen, dat de wanhopige vorst in zijn plan om het omtembare keizerrijk te verlaten, door den Franschen opperbevelhebber de Bazaine of den gezant de Castelnau verhinderd is. Zijn tegenwoordigheid wordt vereischt, zoolang nog een Fransch soldaat op Mexicaanschen bodem staat. Zoodra toch het Fransche leger ophoudt als hulptroepen van keizer Maximilaan te ageeren, wordt de eer der grande nation betrokken bij iedere beleediging den minsten Zouaaf aangedaan. En zoodoende zou Napoleon gebracht worden tusschen den hamer en het aanbeeld, een oorlog voort te zetten, die van begin af impopulair was, of den nog meer impopulairen misslag begaan van de Fransche eer ongewroken te laten. In het voorloopig verblijf van Maximiliaan ligt nu nog de eenigste uitweg, totdat Mexico geheel is opgegeven. Ja, opgegeven voor zoover de menschelijke blik kan doordringen. Treurig lot, dat bijna al de gewezen Spaansche coloniën in de Nieuwe wereld tot eeuwigdurende tweedracht en regeeringloosheid heeft gedoemd.

Hoeveel verkwikkender is het niet, onze oogen Noordwaarts te richten, naar die door de natuur zoo veel minder kwistig bedeelde gewesten, waar daarentegen de bewoner des te meer zijn nijverheid ontwikkelt en

zijn koel, gezond verstand aanwendt! Canada, Nieuw-Brunswijk, Nova Scotia, met het onherbergzame New-Foundland, zij zullen weldra een statenbond gaan vormen, die vooreerst nog onder de vleugelen van Old-England, wellicht eens zal bestemd zijn, een tegenhanger te worden, van de reusachtige republiek, die zich ten zuiden van den St. Lawrence uitstrekt.

Dat geen zonden in het staatsbestuur begaan worden, die niet vroeg of laat haar straf meêbrengen, leert ons thans ook Groot-Brittanje. Te midden van zooveel bloei, van zooveel rust en van een zooveel belovende toekomst, verspreidt de spookverschijning der Fenians van tijd tot tijd een huivering over de anders zoo geruste gemoederen.

Wat eens aan Ierland is misdreven, het wordt geboet door die angsten, die waarschijnlijk nooit zullen veranderen in een werkelijken strijd tegen oproerige onderdanen of roekelooze aanvallers. Want gelukkig is ook de gevestigde Ier bevreesd voor de socialistische Fenians, gelukkig is ook de Iersche katholiek vijandig gezind tegen de ongodsdienstige samenzweerders. Doch reeds erg genoeg, dat een deel des rijks in buitengewone omstandigheden is verplaatst, dat arrestatiën en bespiedingen onrust in de gemoederen strooien, en dat militaire krachtsontwikkeling ook hier noodig is, om op alle eventualiteiten voorbereid te zijn.

Wat daarentegen een goed bestuur voor gevolgen heeft, welk een flinken volksgeest dat voortbrengt, hebben wij kunnen opmerken bij de monster-*meeting* ten behoeve der parliamentary-reform gehouden op 3 December. Een vergadering van 30,000 personen tot de arbeidersklasse behoorende, een gewoel van zeker meer dan 100,000 uit alle standen der maatschappij, zulk een menschenmassa op de been gebracht, om staatkundige ontwerpen te bespreken en staatshervormingen te bevorderen, en dan geen enkele ongeregeldheid, geen hand, die persoon of goed heeft beleedigd, geen mond, die regeering of vertegenwoordiging heeft beklad. Zou men niet met den dichter willen uitroepen: für den freien Menschen erzittert nicht!

Op de meeting zijn de drie volgende besluiten aangenomen: 1°. De vergadering verwerpt de beschuldiging tegen den arbeidersstand in de jongste zitting van het parlement ingebracht, als zoude hij zich onverschillig betoonen ten opzichte der staatkunde, bepaaldelijk voor zoover de hervorming van het kiesstelsel aangaat; en werpt in de krachtigste termen van zich af de beschuldiging van omkoopbaarheid en dronkenschap, die veeleer de gebreken van andere maatschappelijke klassen plegen te zijn. 2°. De vergadering brengt een votum van dank aan Gladstone voor zijn pogingen tot een reformbill, aan Bright, aan Stuart Mill en andere parlementsleden, doch in het bijzonder aan Bright voor de standvastige en krachtige ondersteuning, die hij aan dat deel der bevolking schenkt, dat wel belast, maar niet vertegenwoordigd wordt. 3°. Een dank aan lord Ranelagh, die zijn park welwillend tot het houden der *meeting* heeft afgestaan.

Men moet zich daarvoor herinneren, dat eenige maanden geleden kwestie was gerezen tusschen het volk en de regeering, in hoe ver het houden van *meetings* op pleinen, die tot publieke wandelingen bestemd zijn, geoorloofd is. Om dit conflict thans te voorkomen had een conservatief parlementslid, lord Ranelagh, de verstandige edelmoedigheid het groote park bij zijn woning, Beaufort-house, aan de ontwerpers der volksvergadering aan te bieden, die daarvan volgaarne gebruik hebben gemaakt.

Voor de wenschelijkheid van hervorming in het kiesstelsel zelve bewijst de gehoudene volksvergadering niet veel. De Londensche, nog minder de Engelsche arbeidersstand, wordt niet door 30,000 personen uitgemaakt; van de verklaringen in Beaufort-park gedaan kan men nog niet besluiten tot den algemeenen volkswil. De regeering houdt zich ook zeer rustig, en laat nog niets van hare plannen hooren. Bright zal het echter bezwaarlijk bij het verrichte kunnen laten. Even als voor dertig jaren bij den drang tot afschaffing der invoerrechten op het graan, zal hij moeten volhouden. Doch is de onderneming thans niet gevaarlijker? Het herscheppen van de vereenigingen der handwerkslui en fabrieksarbeiders in staatkundige clubs is op den duur toch gevaarlijk en kan op een helling voeren, waarop het lastig zou worden, de vaart te stuiten. Voor onpractische plannen, zoo als algemeen stemrecht, de bevoegdheid der vrouwen tot kiezen, worden nu en dan wenschen geuit. 't Is te hopen en te verwachten, dat het gezond verstand der Britsche natie en het wijs beleid van regeering en parlement zullen zorgen dat die wijzigingen tot stand komen, waarvan de noodzakelijkheid gebleken is, het Lager Huis zoodoende een werkelijke vertegenwoordiging van het volk mag heeten, en Engeland alzoo wederom aan het verwonderd Europa leere, welke fenixaanleg er in zijn staatsinstellingen huisvest.

Dit is ongeveer de stand der voornaamste vraagstukken en verwikkelingen, die op het oogenblik de europeesche volken bezig houden. Het ontbreekt hun noch aan de dwalingen noch aan de verwachtingen die volgens Duitschland's grooten dichter en denker noodig zijn, om het leven aan den gang te houden. '*Wer nicht mehr hofft, wer nicht mehr irrt, der lasse sich hegraben.*' Hiervan uitgaande kunnen wij onze maatschappij nog een lang leven voorspellen.

Hoorden wij aldus buitenslands de oude themas slechts wat gevarieerd voordragen, niet veel anders klonk het ook op Neêrlands dierbren grond. De nieuwe Tweede Kamer is bijeengekomen, heeft reeds enkele ontwerpen van de regeering behandeld en aangenomen, doch tot een gedachtenwisseling van staatkundigen inhoud is het nog niet gekomen. Dit is o.a. verhinderd door het besluit der regeering, genomen op voordracht der afdeelingen van de Tweede Kamer, om wegens het nabij zijnde einde des jaars de begrooting voor het nieuwe eerst na 1 Januari ter hand te nemen, en voorloopig de uitga-

ven en middelen met credietwetten te regelen. Bij de behandeling der definitieve begrooting voor '67 zal er zeker wel gelegenheid zijn, de verschillende meeningen omtrent 's lands verdedigingsmiddelen en omtrent het bestuur der koloniën te vernemen. Vooral het laatstgenoemde punt zal van groot belang worden, nu als opperlandvoogd over Ned. Indië heerschen zal een staatsman, die in de beginselen van Indische politiek verre van overeenstemt met zijn voorganger en die reeds als minister van Koloniën met hem in conflict is gekomen. Krachtens bepalingen van het Regeerings-reglement van Nederlandsch-Indië had de gouverneur-generaal Sloet van den Beele in Januari l.l. een besluit genomen, waarbij van 1 Januari 1867 af de persoonlijke diensten en gedwongen leveringen der Javaansche bevolking, zoo ten behoeve van Europeesche ambtenaren als van inlandsche hoofden, zouden zijn afgeschaft. Eenige maanden later werd de heer Mijer minister van Koloniën en nam een besluit, waarbij de uitvoering van bovengenoemden maatregel voorloopig geschorst werd; doch de gouverneur-generaal, nu op zijn beurt gebruik makende van een hem toekomende bevoegdheid, weigerde het besluit van schorsing vooreerst af te kondigen. Hoe zal 't nu met het intreden van het nieuwe jaar gaan? Onze tegenwoordige regeering, in koloniale politiek homogeen met den nieuwen gouverneur-generaal, die als minister zich niet met de afschaffing der persoonlijke diensten kon vereenigen, zal ook nu den maatregel van den heer Sloet wel niet billijken noch doorzetten. Intusschen berust op 1 Januari misschien het opperbeheer over Indië nog in handen van den waarnemenden gouverneur-generaal, den vice-voorzitter van den raad van Indië, wiens houding wij in dezen moeten afwachten. Het gewicht van den maatregel voor de bevolking van Java en Madura springt ieder in het oog. Doch ook voor het prestige van ons gezag is het bekend worden van dergelijk wankelen en hinken op twee gedachten niet zeer heilzaam. De menschelijkheid en het recht schijnen voorts te pleiten voor den maatregel van gouverneur-generaal Sloet, die ongetwijfeld ten tijde van het nemen van zijn besluit genoegzame kennis van Indische toestanden had, om te weten dat de maatregel genomen kon worden zonder dat 's rijks dienst daardoor gevaar liep.

Doch bovendien hebben wij ditmaal ons buitenlandsch conflict. Ten behoeve van den Zeeuwsch Noord-Brabanter spoorweg wordt het Kreekerak afgedamd en om de vaart niet te beletten, vervangen door een kanaal, dat Zuid-Beveland doorsnijdt. Dit kanaal voldoet aan de verplichting, die wij krachtens het scheidingstractaat van '39 jegens België te vervullen hebben, om namelijk de vaart van Antwerpen naar den Rijn niet te belemmeren en bij verlegging van de bestaande vaarwaters andere te verschaffen, die even veilig, even goed en even gemakkelijk zijn. Dat het kanaal aan die vereischten beter voldoet dan het steeds aanslibbende Kreekerak is buiten kijf. Doch nu beweert de Belgische regeering, dat ten gevolge eener afdamming de watertoevoer op de Boven-

Schelde bij Antwerpen verminderen zal en aldus de belgische scheepvaart belemmerd worden. Over de waarheid dier meening kan ik niet oordeelen. Doch schijnt het motief der tegenbedenking hoofdzakelijk te zitten in de vrees, dat na voltooiing van den ontworpen spoorweg, Vlissingen den Duitschen uitvoerhandel tot zich zal lokken en daarin Antwerpen verdringen. Betwijfeld echter moet het worden, of ook bij volkomen waarheid der bedenking, de Nederlandsche regeering verplicht is voor de bevaarbaarheid der Schelde op vreemd grondgebied te zorgen. Door zulk een verplichting, trouwens bij geen tractaat opgelegd, noch uit het volkenrecht verklaarbaar, zou geen volk op zijn eigen bodem eenig werk durven uitvoeren, zonder de toestemming zijner buren te vragen, en bij twijfel het werk moeten staken. De vaart van Antwerpen naar den Rijn en terug wordt door het kanaal niet alleen niet gedeerd maar verbeterd, dat is voldoende. Zelfs Belgische ingenieurs, die dezen zomer vereenigd met Nederlandsche deskundigen het nieuwe vaarwater onderzocht hebben, waren tot die verklaring overgegaan. En nu wil de Belgische regeering ten gevolge van het onlangs geopperde bezwaar de beslissing aan een arbitrage van drie vreemde Staten - Frankrijk, Engeland en Pruisen - opgedragen zien! Onze regeering zal ongetwijfeld het inroepen van dergelijke beslissing verwerpen, daar zij overtuigd zal zijn, dat zij handelt naar het recht der tractaten. Het is haar niet als verwijt toe te rekenen, dat zij om alle redenen tot geschil met naburen te vermijden, de gemengde commissie van Nederlandsche en Belgische ingenieurs de werken heeft laten beoordeelen. Doch daardoor heeft zij geenszins willen te kennen geven eenigen twijfel aan ons goed recht. Het inhalen van vreemde beslissing zou natuurlijk nadeelige gevolgen hebben, want de arbitreerende regeeringen zouden alsdan ook onderwerping verlangen en haar beslissing des noods met geweld ten uitvoer moeten leggen. Bij den tegenwoordigen stand der Europeesche politiek moeten de kleine staatjes waarlijk de inmenging der groote in hun belangen niet najagen. En daarom hebben wij nog al hoop, dat ook het Belgische gouvernement liever de zaak nog eens met partijzelve zal bepraten en alsdan ongetwijfeld van zijn dwaling zal terugkomen.

H.L.D.

Letterkunde.

Een hulde aan *madame - waarheid.*

L' Orpheline et la fille de l'ambassadeur, par Mme Aldolphine Valter. Bruxelles, typo graphie de H. Thiry - van Buggenhoudt, 1866. Les confessions de la comtesse d' Aquilar, étude historique par la même. Bruxelles, imprimerie de Charles Lelong, 1866.

Bij een klein volk, welks taal binnen zoo enge grenzen beperkt is als het onze, is het dikwerf noodig, wil men zijn denkbeelden ook onder andere volken verspreiden, zich van een vreemde spraak te bedienen. In vroegere tijden was het latijn daartoe een gereed en gemakkelijk voertuig, en hoe goed onze geleerden van den ouden dag dit wisten te gebruiken, getuigen nog hun schriften, waarin degelijkheid en zuivere latiniteit hand aan hand gingen, zoodat landgenoot en vreemdeling eenparig waren in den lof der Hollandsche klassieke geleerdheid toegezwaaid. Toen echter de beoefening der oude letteren minder algemeen werd, en men het ook steeds moeijelijker en eindelijk onmogelijk vond, bij den vooruitgang der wetenschap en de uitvindingen van den lateren tijd, de steeds veranderlijke vormen der hedendaagsche denkbeelden te knellen in het keurslijf eener doode en daardoor onveranderlijke sprake, moest men wel zijn toevlugt nemen tot eene der nieuwere talen en koos bij voorkeur het Fransch als het meest algemeen verspreide en meest beoefende. In die taal schreven b.v., om van vele anderen niet te spreken, Limburg Brouwer zijn *Histoire de la civilisation des Grecs* en Meijboom zijn *philosophie de Hemsterhuys*; daarvan bedienden zich Groen van Prinsterer en Dozy, en al deed men het ook minder meesterlijk dan deze twee laatsten, aan wie ook door vreemdelingen de hoogste lof wordt gegeven, men verschoonde gaarne het gebrekkige der uitdrukking om de voortreffelijkheid van den inhoud en prees de schrijvers die zich met zoo ‘goeden wille’ bogen onder het ijzeren juk der noodwendigheid.

Een ijzeren juk is het inderdaad. Niemand, die er de proef niet van genomen hoeft, weet hoe moeijelijk het is in een vreemde taal te schrijven. Al heeft men de grammatika, de syntaxe, ja de prosodie op zijn duimpje, al heeft men op de hoogste klasse den hoogsten prijs behaald, al spreekt men vlug en gemakkelijk, ja zonder fout, zoodra men de pen op het papier zet, gevoelt men zich belemmerd en als in stalen banden gekneld, en is men ook al over zich zelf tevreden en meent men zich wonder wel te hebben uitgesloofd, de vreemdeling herkent u dadelijk en roept spottend uit: *je te connais*, *beau masque.* Wat kan dan iemand bewegen, wanneer hij er niet toe gedwongen is, zijne eigene moedertaal te verloochenen, en eene vreemde te gebruiken en zich aldus bloot te stellen aan de bespotting van landgenoot en vreemdeling?

Allerminst mag men dit doen, als het geldt werken van smaak. Hier is de vorm even belangrijk als de inhoud, en is de eerste leelijk en smakeloos, men zal op den laatste geen acht meer geven, en de arme schrijver of - schrijfster heeft geen andere voldoening voor al zijn pijn en moeite, dan zich belagchelijk, en in het oog van sommigen zelfs, verachtelijk gemaakt te hebben.

Wat kan dus, vragen wij, de auteur van bovengenoemde werkjes bewogen hebben om zich bij voorkeur te bedienen van een vreemde taal, om eenige zeer weinig beteekenende romans of novelletjes te schrijven? Want dat zij geen Fransche is, blijkt dadelijk zoodra men haar boeken opent. Reeds de eerste phrase van het eerste geschrift doet u de vreemdelinge kennen: ‘On *en* était vers la fin du mois de Novembre,... tandis qu'une de ces pluies d'automne, aussi fin*e* que persistant*e*, mouillait les pavés tout en *rafraichissant* les passants.’ (*Rafraichir*, ja wel, op het eind van November!) En zulke solecismen vindt men bij honderden. B. v., om ons tot eenige weinige te bepalen: ‘la pierre ne garde pas *l' empreinte* du sang qui l' inonde. - Son *regard* doucement *incliné* devant lui. - Ma barque doit savoir naviguer contre le courant sans se brisser (*sic!*) contre les *plats.* - Une pente glissante que je *parcourais* depuis un certain temps. - Des sanglots déchirants *parcouraient* la chambre.’ (Verbeeld u die zuchten op twee pootjes die daar door de kamer loopen!) - ‘On trépignait le parquet. - Les branchages de verdure *bruyèrent.* - Une force de caractère *distinctive.* - Elle venait de voir *suspendre* sur son épaule la tête pâle et belle d' Arthur.’ (NB. zou men niet denken, dat Arthur geguillottineerd was, en dat nu de moderne Samson zijn bleek en fraai hoofd had opgehangen aan de schouders der musicienne? Waarschijnlijk heeft de schrijfster willen zeggen *suspendue*, ofschoon dan nog de uitdrukking alles behalve fraai is). Zoo blijkt het ontegenzeggelijk dat de auteur geen Française van geboorte, ook geen Belgische of Zwitsersche is, maar zelfs is het niet moeijelijk er dadelijk de Hollandsche in te herkennen. Ja, al had zij de opdragt vóór haar tweede

werkje niet onderteekend: ‘Mme Adolphine Valter, *jonkvrouwe* de Jonge’ (*sic!*), wij zouden haar oorsprong en landaard dadelijk geraden hebben. Men lette slechts op zulke echte *Hollandismes* als deze: ‘Mes *souffrants*’ (mijn lijders, het is het gezegde van een dokter). - ‘J'aurai beaucoup de *logés*. - Elle *loge* d'un bout de l'année à l'autre chez une de ses amies. - Elle est venue *loger* chez mon oncle. - Que n' était elle pas *redevable* à ce frère! - Un homme à qui elle était *tant redevable.* J'ai trouvé la force et les moyens de faire le mal, je dois aussi *les* trouver pour le réparer. - Il avait *marié* une jeune fille maladive.’ (Hier is geen sprake van een vader die zijn dochter uithuwelijkt, maar van iemand die getrouwd is *met* een jong ziekelijk meisje). - ‘Ce dont le coeur est plein, la bouche abonde’, in plaats van: De l' abondance du coeur la bouche parle. - ‘Commence *ta* prêche. - Bien est vrai’ (wel is waar!), enz. enz. enz.

Dat de schrijfster zich van een voor haar vreemde taal bedient blijkt ook uit zekere onbeholpenheid, uit zekeren gedwongen phrasenbouw en gemaniereerdheid en vooral uit het gebruik van uitdrukkingen uit andere schrijvers die dan zeer verkeerd worden te pas gebragt. B. v. hoe zou men het vinden, wanneer een jeugdig echtgenoot, van den dokter vernemende, dat zijn vrouw aan de tering lijdt en er geen hoop meer is op haar herstel, uitroept: ‘J' ai toujours appréhendé que ce mal ne l' emportât quelque jour, parceque sa mère et ses soeurs ont été *englouties*, dans la force de l'âge, *au plus beau de leur vie*, par ce mal héréditaire contre lequel les *ressources* de l'art viennent *se heurter* pour se briser comme de faibles vagues plaintives *devant* un roc immuable?’ (Dat *plaintive* vooral is kostelijk. Het is zeker een reminiscenz van de eerste regels der beroemde ode van Lamartine: ‘Sur un rocher battu par la vague plaintive, le nautonnier de loin voit blanchir sur la rive un tombeau etc.’, waar het even fraai als goed gemotiveerd is). Voeg hierbij, dat de schrijfster, ook waar haar geen taalkennis ontbreekt, toch met groote slordigheid te werk gaat, b.v.: ‘vous oubliez qu'en *accomplissant* un mariage sans le consentement des parents, une telle union *puisse* être heureuse, voor *ne saurait être*, - Il ne s'étonna donc pas,’ waar duidelijk staan moest: *il s'étonna.* - ‘Il n'y a donc pas d'urgence’, waar evenzeer moet gelezen worden: il y a donc urgence, enz. En eindelijk, dat vooral het eerste werkje wemelt van zooveel drukfouten, als wij ons niet herinneren immer in eenig geschrift te hebben aangetroffen, (b.v. honderde malen: je di*rez*, je prie*rez*, - *mon* excellence, voor *votre* Excellence of voor Excellence alleen, *sincèrement* entourée voor *entièrement.* - Wien Neêrlands bloed in de aderen *vloed* enz. enz.), en wij vragen, of deze werkjes *geniessbar* zijn, ik zeg niet voor een Franschman, maar voor een Zwitser, een Belg, een Hollander die wat Fransch kent of zelfs - voor die Oostenrijksche dames aan wie het tweede geschrift is opgedragen?

Nu we eenmaal weten en zeker weten, dat de schrijfster eene Hol-

landsche is, hebben wij, haar landgenooten, het regt om ons te beklagen over de wijze waarop ze over ons en ons land spreekt, terwijl ze toch zeker de bedoeling heeft om door vreemden gelezen te worden, al wordt dat doel niet bereikt. Het tooneel van den eersten roman is gedeeltelijk ten minste ons vaderland. Maar in plaats van nu de eer van dit haar geboorteland op te houden tegen de dwaze oordeelvellingen van hen, die het nooit of slechts even en passant bezochten, schijnt zij er een genoegen in te vinden om er *chorus* mede te maken. Wat ze van Utrecht en Soestdijk zegt, is al even dwaas als wat Alexandre Dumas van den Haag of Rotterdam verhaalt, en wanneer ze een braven Hollander ten tooneele voert, schijnt ze hem ook al niet anders te kunnen of willen karakteriseeren dan als *un homme à longue pipe;* wanneer het een officier van onze armée geldt, heet het: 'Un officier *de* (sic) grenadiers, qui était d'une taille *de beaucoup* au dessous de la moyenne,' (*de beaucoup*, dus misschien twee of drie voet groot) et avait pour se grandir de *gigantesques* talons à ses bottes '(*gigantesques!* dus misschien ook van twee of drie voet), en, wanneer ze van de verschillende standen spreekt, beweert ze (zeker heel onhandig, daar ze blijkbaar den adel wilde verheffen), 'que la classe bourgeoise en Hollande est extrêmement sérieuse, mais la noblesse n'a pas de nationalité'

Dat het kasteel bij Soestdijk, waarop een der heldinnen (want er zijn er twee) logeert, dan eens Rijnveld en dan weder *Schoenveld* (zeker al een heel bespottelijke naam!) heet, brengen wij liever onder de rubriek *slordigheden*, dan het toe te schrijven aan de zucht om al, wat tot onze natie betrekking heeft, belagchelijk te maken. Maar dat de schrijfster, die in hare voorrede zegt: 'Les personnages que j'ai mis en scène sont imaginaires et *la faute* n'en est pas *à moi* si *un tel* individu *(sic!)* ressemble à un tel autre assez déplaisant... j'ai évité d'être personnelle' toch de geheele geschiedenis van onzen ambassadeur te Turijn, en zijn op zoo geheimzinnige wijze ontvoerde dochter, met eene kleine, bespottelijk kleine verandering van naam, (Heldader voor Heldewier) verhaalt, dat kunnen we haar niet vergeven.

Dit alles betreft echter den vorm. En nu wat den inhoud aangaat, - och, waarde lezer of lezeres, het minste wat ik er van zeggen kan, is, immers wat het eerste werkje betreft, dat het in hooge mate onbeduidend is. Al was de taal zuiver, en de stijl onberispelijk geweest, ik geloof dat ik nog moeite zou gehad hebben het ten einde te brengen. Nu kon alleen het gevoel van recensentenpligt (want zulke wezens hebben ook een geweten) mij steunen. Geen intrigue, ten minste die dezen naam verdient, slecht volgehouden karakters, onmogelijke zamenspraken, banale opmerkingen - maar laat mij ophouden, ik heb mij zelven beloofd niet te hard te zijn.

De *Comtesse d' Aguilar* is zeker beter dan de *Orpheline et la fille de l'ambassadeur.* Vooreerst wat den druk betreft, er zijn minder fouten in, ofschoon ze ook niet geheel gemist worden, b.v. *contempter* voor

contempler, *tois* voor *dois*, *accueilli* voor *accueillie, puissai-je* voor *puissé-je* enz. Ook is de taal zuiverder, evenwel ook al weder verre van onberispelijk, b.v. in de dédicace: ‘difficultés que j'ai *eues* à vaincre’ en elders: ‘discussion qu'elle avoit *eue* à soutenir’ (men ziet dat de schrijfster gedaan heeft even als haar heldin die van zich zelve zegt, bl. 30, ‘qu'elle s'est endormie parfois sur un participe présent ou passé’) - ‘son teint encadrait ses yeux; - aller à l' école avec d'autres enfants, cela est apprendre agréablement, - un peintre qui *a reçu la pose* des plus belles, - j'ai voulu vous vouer une affection telle que je croyais que *vous y aviez droit;* - j'ai toujours dedaigné ce qui est mesquin et *plaintif;* - ne continuez pas à *glaner* le mépris de chacun, etc.’ En eindelijk is de inhoud ook iets minder onbelangrijk, daar men er ten minste eenige historische bijzonderheden van Maria Stuart in leest, ofschoon men die in elke levensbeschrijving der ongelukkige Schotsche koningin kan vinden. En toch kunnen we het van ons niet verkrijgen om dit werkje een plaats te geven zelfs onder de middelmatige romans. Naar ons oordeel kunnen deze twee boekskens alleen dienen tot - kakographieën, het eerste voor de lagere, het tweede voor de hoogere klassen der burgerscholen.

De redakteur van dit tijdschrift zal welligt boos kijken, want hij heeft mij geschreven: ‘Bedenk, Weledele heer! dat het geschriften zijn eener dame!’ Waarde heer! de waarheid is ook een dame, en jegens haar, die ik reeds zoo lang ken, moet ik in de eerste plaats beleefd zijn!

- R -

Vertalingen en herdrukken.

Frans Wilhelm Traugott Beyschlag, een vroeg ontslapen dienaar van den Heer. Een christelijk levensbeeld uit onzen tijd, geschetst door Dr. Willibald Beyschlag, Hoogleeraar te Halle. Uit het Hoogduitsch. Twee deelen. Te Steenwijk, hij Nicolaas ten Brink, 1865.

> Je ne veux subsister que pour me consumer devant vous, comme une lampe brûle sans cesse devant vos autels.
> FENELON.

‘Aus dem Leben eines Frühvollendeten, des evangelischen Pfarrers F.W. Beyschlag,’ zoo luidt de titel, dien de schrijver van dit werk aan zijnen arbeid geeft, en ik wil den vertaler niet lastig vallen, dat hij in den door hem gewijzigden titel optreedt met de volle persoonlijkheid des mans, wiens leven in deze bladzijden wordt geschetst, terwijl de schrijver aan zijn werk een nederigen stempel indrukte; maar ik kan toch den spijt niet onderdrukken, dat hij ons het veel meer uitdrukkend duitsch woord: ‘frühvollendet’ niet op de eene of andere wijze wedergaf.

Ik kan mij voorstellen, dat men in Duitschland, na de uitgave van het eerste gedeelte dezer levensbeschrijving, naar die van het tweede met ongeduld uitzag; zooveel belangrijks, aantrekkelijks en wetenswaardigs voor menschen van allerlei aanleg, stand en ontwikkeling is hier vereenigd. Men treft hier de ontwikkeling aan van een edel, echt duitsch karakter in eene der schoonste gedeelten van dat poëtische land gevormd, op echt duitschen trant geteekend. Men vindt hier een mensch, die met tegenstand van allerlei aard tegen hetgeen hij zich bewust is zijne bestemming te zijn, worstelt, en toch ten laatste ook de grootste moeijelijkheden te boven komt. Men ontmoet hier een dichttalent, vol rein en fijn gevoel voor al wat edel is en groot, onder rijke afwisseling van lot en gemoedsstemming, zich ontplooijend en ontluikend tot vollen lentebloei. Men bejegent hier een tot liefde en liefdesgeluk geschapen hart; ter ure, waarin het een hart vindt, dat het even warm en overgegeven tegenklopt, uit den hemel zijner idealen gestooten, troosteloos en verslagen omdolend, tot het toch eindelijk weder aan een even liefdevol hart mag rusten, dat zijn verlangen bevredigt.

Men vindt hier het leven eens mans, die, wel verre van werktuigelijk op te nemen, en een passief ontvangen en daarom even ligt weder verloren als gewonnen overtuiging met zich om te dragen als een geleend goed, zijnen geestelijken schat met groote moeite en onder zwaren strijd zich verwerft, maar die hem daarom ook als zijn onvervreembaar eigendom, als zijn tweede *ik*, als zijn eigen levensbeginsel mag bezitten. Men ontmoet hier eene bekeeringsgeschiedenis ja, maar die zoo weinig gemeen heeft met de gewone geschiedenis van dien aard, waarvan onze zoogenaamde godsdienstige lektuur overvloeit, dat men het slechts als tusschen de regels lezen kan, hoe hier een rijk begaafd maar ook hooghartig, eigenzinnig en toch gedurig weder versaagd menschenkind aan de hand der hemelsche en eeuwig getrouwe vaderliefde tot een geloovig, ootmoedig, dankbaar, liefhebbend en hemelschgezind christen wordt gevormd, even zacht als krachtig, even langzaam als zeker, even verheven als tastbaar en zigtbaar voor ieder die oogen heeft, om te zien en een hart, om te gevoelen. Men treft hier eindelijk, en hier ligt het zwaartepunt van deze schoone biografie, de levensbeschrijving, den kamp en de loopbaan aan van een nederig prediker in de Rijnstreken, die, na vooral te *Bonn* en te *Berlijn* den grond gelegd te hebben van 't geen hij later geworden is, een der edelste krijgers mag heeten in de legerscharen van den hemelschen Koning, een strijder die met onomkoopbare liefde tot de waarheid toegerust, blakende van den ijver en het vuur des heiligen geestes, werkt zoo lang het zijn dag is, (helaas! slechts een korte dag van nog geen dertig jaren), om zielen voor Christus te gewinnen, om licht te doen stralen in menige duisternis, om de groote godgeleerde en locale vragen des tijds te beantwoorden, en onder al dien strijd zelf eene reine conscientie te bewaren voor God en menschen.

En dit rijke levensbeeld, het is geschetst door de hand van eenen drie jaren slechts ouderen, innig liefhebbenden broeder, den tegenwoordigen hoogleeraar Willibald Beyschlag uit *Halle*, een der eerste lichten op godgeleerd gebied, in het naburig Duitschland. Deze plaatst ons het beeld van den te vroeg ontslapene voor de oogen, zonder dat men ergens een zweem van opsiering kan ontdekken, ja zoo geheel naar waarheid, ook van zijne schaduwzijde, dat men terstond erkennen moet, dat het ons den ontslapene wedergeeft met photografische naauwkeurigheid, dat hij zoo en niet anders er kan hebben uitgezien, naar den inwendigen mensch, als hij hier staat geportretteerd.

Wilden wij, hetgeen ons in deze biografie het meest trof en waarop wij onze lezers wel opmerkzaam wilden maken, aanstippen, wij zouden naauwelijks weten waar te beginnen, waar te eindigen. Hoe aandoenlijk is reeds de beschrijving van de bijna ongehoorde beproevingen, die het stille gezin van den ouden Beyschlag

te *Frankfort* treffen. De 14-jarige jongeling, die zoo vele zijner liefste betrekkingen verloren had, schreef toen reeds de woorden neder: ‘Ik bezit broeder noch vriend, zooals mijn beklemd hart er een behoeft. Goddelijke liefde, geef gij mij moed en sterkte, geef mij kracht van ziel genoeg, om ook alleen vast te staan en in mijn eigen hart den hemel te vinden, dien de wereld mij onthoudt’ en Willibald zegt van hem en zich zelven: ‘Wij hadden ongemerkt een goddelijken zegen opgediept uit die zee van rouw en tranen, waarin Gods machtige hand ons had ondergedompeld en waaruit hij ons nu weer ophaalde’(*). Hoe belangrijk is, wat Willibald aangaande de opkomende godsdienstige twijfelingen zijns broeders mededeelt en den waren levensernst, die hem daarbij vervult. ‘Twijfelingen,’ zoo schrijft hij: ‘van dien stempel hebben op zich-zelf niets eigenaardigs of beduidends, iedereen haalt ze zich door 't hoofd, wien de christelijke leerstellingen bij traditie tot onderwerpen van nadenken zijn geworden; 't komt hierop alleen aan, hoe naauw iemand het er meê neemt. De meesten werpen het traditioneele zonder plichtplegingen over boord en leggen zich gerust ter neêr bij de leegte die nu ontstaan is en die ze met een paar gemeenplaatsen zoo armoedig mogelijk trachten aan te vullen. Bij Frans was dit geenszins het geval, maar dit veroorzaakte dan ook, dat de zaak er een dieper en voor zijn leven beslissender beteekenis door verkreeg. Niet zonder zuchten droeg hij de oude, doch ook slechts uiterlijk aangenomen overtuigingen ten grave, maar de waarheid was hem boven alles dierbaar en, ver van te meenen, dat hij haar met zijne twijfelingen reeds had gevonden, zag hij daarin slechts den prikkel om haar, al moest het tot in eeuwigheid zijn, te blijven zoeken.’ ‘Er is een geweldige opstand in mij losgebarsten,’ schrijft hij in zijn dagboek: ‘doch hoe 't zij, de geest kent geen kluisters, de waarheid maar nagevorscht naar mijn beste weten, 't onschatbaar goed maar nagejaagd, waar 't onrustig hart sints de eerste ontwikkeling zijner krachten naar reikhalst!’(†)

Hoe rijk aan leering, aan opwekking tot geduldige volharding, aan aanmoediging tevens is de beschrijving van den schijnbaar wanhopigen en toch in 't eind zegevierenden kamp, dien Frans te voeren heeft tegen de ongenade van het lot en den tegenstand van menschen, aan wie hij in de eerste plaats onderwerping, dank en liefde verschuldigd is, waar hij verlangend uitziet naar de verwisseling van den koopmansstand, waarvoor hij bestemd was, met de baan der studie, die al meer en meer het leven van zijn leven was geworden!(§) Met hoeveel deelnemende blijdschap volgt men den 18jarigen jongeling op zijne baan, waar, gelijk zijn broeder schrijft, ‘de gunstige verandering in zijn lot, waarin hij een hooger hand niet voorbijzag, in allen deele begon de harde en ruwe schors van zijn gemoed te verbreken en hij gedwongen dankbaar de voelbare liefdehand volgde, die hem nu ernstig en vaderlijk naar zijn eigen binnenste wees.’(**) Met hoe schoone, fijne en van een meesterhand getuigende trekken wordt het huiselijk stilleven geschetst, dat de beide broeders, Willibald na zijn volbragten studietijd en Frans in de dagen zijner voorbereiding voor het academisch leven te *Frankfort* genoten in het ouderlijk huis, waar gezelligheid zoo lang eene vreemdelinge was geweest, een huiselijk stilleven, versierd door den zoo teregt aangeprezen omgang met meisjes van een echt vrouwelijk karakter, veredeld door snarenspel, lektuur, zang en zelf vervaardigde en

(*) Deel I bl. 28-31.
(†) D. I bl. 44.
(§) D. I bl. 52-59.
(**) D. I bl. 60-66.

gearrangeerde blijspelen, een enkele maal afgewisseld door een uitstapje aan de bekoorlijke oevers van den groenen Rijn, waar hij door het prachtige *Maindal* zoo majestueus daarhenen rolt, of zich bruisend een weg baant door het *Bingerloch* en zich de trotsche kasteelen en ruïnes spiegelen in zijnen stroom! Wie voelt zijn boezem niet sympathetisch kloppen voor den

edelen duitschen jongeling, die het hoogste punt van dezen togt bereikt hebbende, daar geheel alleen zich gaat nederzetten, om de feestvreugde, die zijne ziel geniet, door geene luidruchtige gesprekken te laten storen; die voor zijne zielestemming de regte uitdrukking vindt in het gebed voor een tweetal zijner togtgenooten, dat hij bijzonder liefheeft en beneden zich tusschen de bouwvallen ziet dwalen; in een gebed, waarin hij de verborgene toekomst van zijne dierbaren vurig Gode aanbeveelt; maar die ook in zijn dagboek nederschrijft: ‘zoo er beschermengelen zijn, dan zijn het goede meisjes, met wie wij omgaan,’ en voor eene kleine verzameling van eigengemaakte gedichten, de volgende opdragt gaat schrijven, die wij in het oorspronkelijke wedergeven:

Es floss in schäumenden Wellen
Sonst meines Lebens Fluss,
Ein Waldstrom, der auf Felsen hin
Sich treibt in jahem Guss.

Auf wilden, wüsten Wogen
Trieb sich die wilde Flut,
Da trad eine Maid ans Ufer hin,
Eine Maid mit samften Muth.

Sie that nicht bitten, schelten,
Sprach keinen Sterbenslaut;
Der Strom floss schon geruhig hin,
Als sie ihn angeschaut.

O bleib' und banne die Wellen
Mit deiner Augen Schein;
Dann wird darin zu aller Zeit
Wess Bildniss sichtbar sein?(*)

Doch waar zou het heen, zoo wij Frans aldus verder op zijn levensweg wilden volgen? Wij zijn pas genaderd tot zijn loopbaan als student, achtervolgd door dien van hulpprediker te *Coblenz* en van predikant te *Neuwied*, en daarmede vangt eerst het belangrijkst deel van dat werkzaam en heerlijk zich ontwikkelend leven aan. Het spreekt van zelf dat wij op den voet, waarop wij aanvingen niet kunnen voortgaan. Genoeg zij het te zeggen, dat bijna alles, waarover hier verder sprake is, hoogstbelangrijk, meestal oorspronkelijk, dikwijls zeer diep en wetenschappelijk is. En dat niet alleen, waar Frans zich uitlaat over 't academieleven, over zijne vrienden en leermeesters, over de verschillende deelen van zijn vak, de godgeleerdheid; over de meest beroemde godgeleerden van Duitschland, over een de Wette, Bauer, Strauss, over den *Bijbel*, de *kritiek*, de *Evangeliën*, bijzonder over het *Johannesevangelie*, over de *wonderen*, de *inspiratie* der H. Schrift, over 't *prediken*, over *het Evangelie*, de beste *predikgaven*, het *gebed*, over de *eeredienst* en het *herderlijk werk*, dat hij met de grootste getrouwheid verrigtte en met meesterlijken takt; over de zending, maar ook over vele zaken, die althans niet zoo onmiddellijk tot zijne roeping konden geacht worden te behooren, en waarin hij zich toch met al de energie van een voor vaderland en menschenheil kloppend hart en een helder, wijsgeerig denkend hoofd verdiepte, als daar zijn de *revolutionaire bewegingen* ten jare 1848, de betrekking

(*) D. I bl. 71-78.

van *den staat* tot *de kerk*, de *jongelingsvereenigingen*, het regt en de noodzakelijkheid der *unie*, de *atheïstische* volkslectuur, de *armenzorg*, de *krankenverpleging*, de *kinderzorg*, de *zedelijke verbetering der gevangenen*, de zorg voor *gevallenen* en de *Asylen*, onderwerpen waar-

over hij wenken gegeven heeft aller menschenvrienden kennisneming en overpeinzing waardig. Boven alles trekt ons echter zijn inwendig leven aan, zijne opvatting van het leven in zijne diepste beteekenis, zijne onpartijdige en steeds voortgezette 'Selbstschau,' zijne mildheid in het beoordeelen van en den omgang met menschen, die in godsdienstig inzigt en religieuse beginselen van hem verschilden; zijne eerste liefde in hare ontwikkeling en hare verklaring, zijn zelfverloochenend gedrag bij de steeds toenemende krankheid zijner zoo innig geliefde 'Braut;' de heerlijke uitingen des geloofs en der liefde na haar verscheiden, zooals zij hier beneden schaars worden gehoord, ook over de voortdurende werkelijke gemeenschap met onze in Christus ontslapenen, en, om een slot te vinden op het register van zoo onnoemelijk veel, dat hier aantrekt, boeit, overtuigt, verbetert, treft, tot tranen ja, maar ook tot heilige voornemens en daden beweegt, zijn eigen afscheid van de zijnen, en van deze wereld, dat waarlijk van eene schaars geëvenaarde rijpheid getuigt voor een hooger en heerlijker werkkring.

Zeer noode onthouden wij ons hier van enkele mededeelingen uit den overrijken schat van leerrijke openbaringen eens levens, dat naar waarheid vroeg *voleindigd* heeten mag; maar ook van zoo menig voortreffelijk lied, dat van een echt dichtertalent kan getuigen, en dat des te meer waarde in onze oogen heeft, waar de dichter zelf aan de voortbrengselen zijner studie den nederigen naam van 'Haideröschen' gaf en die hij ook niet weigerde het licht te laten zien, 'niet, gelijk hij zeide, alsof de poezij de troost en heilbron van harten en tijden wezen zou, maar slechts in dezen zin, dat zij het heenwijzen en streven te aanschouwen geeft naar het ééne noodige, in 'Sehnsüchtiger Vorbefriedigung.' Doch wij meenen reeds genoeg gezegd te hebben, om onze ingenomenheid aan den dag te leggen, niet alleen met het liefdewerk, door prof. Beyschlag volbragt, door ons een zoo klaren blik te doen slaan in zijns edelen broeders hart en leven, maar ook met de onderneming van hem, die dit werk in onze taal heeft overgebragt en daardoor ook toegankelijk gemaakt voor hen, die nog altijd in de 'Sprache' onzer duitsche naburen niet zeer bedreven zijn. Wij zouden hier nog wel eenige zoogenaamde Germanismen kunnen bijvoegen en ook wel ons leedwezen willen uitdrukken over het onvertaald laten van Beyschlags talrijk aangehaalde *gedichten*, maar wie, die uit het Duitsch vertaalde, kan zich van de eerste overal en altijd vrij houden, en wie gevoelt ook het moeijelijke niet, waar hij zich zet tot de vertaling van een lied uit den vreemde? Liever willen wij den vertaler prijzen, dat hij zijn lang niet altijd ligten arbeid in den regel zoo gelukkig heeft volbragt, en eindigen met den wensch, dat Beyschlags leven, dat door lezers van verschillende godgeleerde rigtingen op verschillend godsdienstig standpunt zonder aanstoot kan genoten worden, in handen komen mag, niet alleen van vele studerenden in de godgeleerdheid, maar ook van studenten in andere vakken en niet in deze handen alleen, neen ook in die van hen, die wel niet studeren, maar toch als jongelieden van beschaving en ontwikkeling, behoefte gevoelen aan eene lektuur, die evenzeer boeit als veredelt, even aesthetisch als ethisch mag heeten, evenzeer menschenkennis als waarachtigen menschenadel aankweekt. Ja, ook menschen van rijpere jaren en rijke levenservaring en diepgaande studiën durven wij dezen arbeid aanbevelen. Vaders en moeders wel in het bijzonder, die met kinderen van goeden aanleg gezegend, ze gaarne wensch en te vormen en te zien opwassen ter eere Gods en tot heil der menschelijke en christelijke maatschappij. Hoe klorter de tijd was waarin zij, die dezen edele in het leven nabij stonden, zich in deze *brandende en lichtende kaars*

mogten verheugen, des te vuriger hopen wij, dat de kring uitgebreid en de tijd niet al te ras voorbijgaande wezen zal, waarin de hier andermaal levende, zijn helder en koesterend licht nog eenmaal laat schijnen.

S.K. THODEN VAN VELZEN.

Mengelwerk.

Robert met verlof.
Door W.A. van Rees.
(*Vervolg op 'Herinneringen uit de loopbaan van een Indisch officier.'*)

I.

Nog hangt een dikke rookwolk over het wachtschip op de reede van Batavia en hoort men in de verte het wegstervend gerommel van het kanonschot dat het aanbreken van een nieuwen dag aankondigt; nog ligt Java's nederige kust in den nachtelijken nevel gehuld en talmt de zon met hare eerste gouden stralen de aarde te beschijnen, als er aan boord van de Hillegonda (het snelzeilende barkschip van de bekende reederij Soetoog en C^{o}. varende twee melkgevende koeien en één scheepsdokter) reeds veel beweging en drukte heerscht. 't Is geen onaangename drukte, - de vrolijke uitdrukking op ieders gelaat toont dit duidelijk genoeg - maar een drukte, die een goeden dag voorspelt of die een blijde gebeurtenis voorafgaat.

Lustig worden de schoten losgeworpen, de raas gebrast en de ankerketting om het spil gewonden; vol dartelheid werpt men de laatste putsen zeewater over het geschrobde dek, en zingende leggen een paar ligtmatrozen, in een eind buitenboord hangende, de laatste hand aan het teren van de buitenhuid; ja, zelfs de opperstuurman fluit een deuntje, terwijl hij de oogen beurtelings over het werk en over de reede laat gaan naar den kant van waar 'zijn baas' moet komen.

Weldra wordt een witte sloep zigtbaar, die uit den nevel schijnt op te duiken en als een zeevogel over de oppervlakte glijdt, met een sierlijke beweging om den boeg der Hillegonda zwenkt en bij den valreep aangiert. Dat de man, die met zeemansvlugheid voet op dek zet, de 'baas' is, lijdt geen oogenblik twijfel. Met één blik over het schip

zich van den toestand overtuigende, zegt hij in het voorbijgaan, op meer bevestigenden dan vragenden toon:

‘Alles in orde, stuurman?’ waarop het verwachte antwoord volgt:

‘Alles in orde, kaptein.’

Terwijl de hofmeester een aantal pakjes uit de sloep in ontvangst neemt, gaat de kaptein regtstreeks naar achteren, den kajuitstrap af, geeft zijn vrouw die hem opwacht, een fermen kus, en zegt:

‘Ze zullen gaauw hier zijn, vrouw. Er waren al wel tien rijtuigen met heeren en dames aan den boom.’

‘Mensch, wat zeg je!’ roept de kapteinsvrouw uit.

‘'t Zou me niets verwonderen als de reeder zelf nog aan boord kwam, met dien zieken officier, je weet wel.’

‘De reeder! menschenkinderen! - Hein! waar zit die jongen nou? Hein, Hein! wat voer je weêr uit? Zet dadelijk het ontbijt klaar. - Wat zeg je! zou de reeder ook aan boord ontbijten? - Hofmeester! maak maar een paar blikjes open; mijnheer Soetoog, de reeder, komt mede, hofmeester! - Mensch, mensch!’

Zonder zich langer op te houden, treedt de kaptein in zijn hut en laat de toebereidselen tot ontvangst der passagiers geheel aan het beleid zijner echtgenoot over. Een kwartier later, als een aantal sloepen achtereenvolgens de passagiers hebben aangebragt, wijkt echter de kapteinsvrouw zoo diep mogelijk in de kajuit terug, en is het de kaptein die de heeren en dames ontvangt, hen onderhoudt, hun ververschingen aanbiedt, kortom die zijn best doet - want de reeder *is* medegekomen - om de rol van gastheer waardig te vervullen.

Voor den koopvaardijkaptein is een passagier altoos een gewigtig persoon; hij vertegenwoordigt niet alleen een som van duizend gulden passage-geld - wat van belang is - maar hij is het ook, die den kaptein een goeden naam bezorgt en, wat nog meer zegt, die den naam van de reederij, welke er zulke beschaafde kapteins op na houdt, handhaaft. Toch bestaat er een groot onderscheid tusschen een passagier en een passagier. In het oog van den gezagvoerder der Hillegonda is ditmaal de kapitein Spijker de passagier, die met de meeste onderscheiding ontvangen moet worden. Niet de rang van officier, ook niet de beklagenswaardige staat zijner gezondheid geeft hem daarop aanspraak, maar de omstandigheid dat hij een vriend is van den reeder Soetoog; dat mijnheer Soetoog zelf hem naar de reede brengt.

Door een tiental kameraden begeleid, komt de kapitein Spijker aan boord van de Hillegonda. 't Is in oog vallend, hoeveel belangstelling den zieke betoond wordt, hoe men om strijd de eerste schikkingen maakt om zijn hut zoo gemakkelijk mogelijk in te rigten. Waarlijk, die mijnheer Spijker moet wel bemind zijn! Men heeft hem op een sopha gedragen en kussens onder het hoofd gespreid. Daar ligt hij, die arme, van zwakte bijna zonder stem, doch met een oog dat nog zekere levenskracht verraadt; een oog, zoo vriendelijk en sprekend, dat nie-

mand kan twijfelen aan zijn erkentelijkheid voor al die blijken van vriendschap. En als, een half uur later, de begeleiders afscheid nemen en de een voor, de ander na, Spijker de hand drukt, nagenoeg sprakeloos of met een enkel woord van bemoediging, doch blijkbaar met een innerlijke overtuiging van ‘dien goeden kerel’ nooit weêr te zullen zien, wordt het de stille getuige van dit roerend tooneel te bang om het hart, barst de kapteinsvrouw in tranen uit en verbergt zij het hoofd in een gordijn, dat voor de hut hangt, in den hoek waar zij zich bescheiden heeft teruggetrokken.

‘Mevrouw Kist!’ zegt de reeder Soetoog, nadat hij den kaptein nogmaals op het hart heeft gedrukt om goed voor den zieke te zorgen, ‘Mevrouw Kist, ook u beveel ik mijn vriend bijzonder aan.’

‘Och, meneer! ik *kan* 't niet zien; ik heb 't *nooit* kunnen zien, dat afscheid nemen,’ krijt de kapteinsvrouw, en wrijft zich de oogen nog rooder met de ruwe gordijn.

‘Voor mijnheer Spijker is het een geluk, dat gij aan boord zijt; een vrouwenhand is zacht. - Misschien redt gij hem nog het leven,’ voegt hij er zacht bij. ‘En nu vaarwel!’

Mevrouw Kist doet een krachtige poging om een nieuwe uitbarsting te voorkomen. Is het haar goed, medelijdend hart alleen, of moet het aan den invloed van den alles vermogenden reeder geweten worden dat zij zich vermant? - ik weet het niet. Een trek op haar gelaat toont aan, dat zij besloten is de taak, die men haar opdraagt en die aan de roeping der vrouw niet vreemd is, dadelijk te aanvaarden. Naar de sopha gaande, verschikt zij de kussens en verklaart ‘dat de zeereis meneer Spijker stellig goed zal doen, - als hij niet *geheel* hersteld in Holland aankomt. Daar heb je meneer van Bommelen, die de vorige reis voor dood aan boord werd gedragen en springlevend te Rotterdam aan wal stapte, om zes maanden later met een lief meisje te trouwen. Zij, mevrouw Kist, was toen niet aan boord, maar meneer van Bommelen was nog wel twee maal bij haar aan huis geweest, eens alleen en eens met zijn aanstaande. 't Is de eerste reis die zij, de kapteinse, medemaakt, en 't zou de laatste ook wel zijn, dat zou 't zeker. Mensch, mensch! wat is dat voor een leven, zoo'n leven op een schip! Niet dat *zij* zich te beklagen heeft, verre van dien; zij heeft integendeel alle reden om dankbaar te zijn. Want meneer Spijker moet weten dat zij zes zusters aan de tering heeft verloren en zij, mevrouw Kist, om zoo te zeggen, zelve al één been in het kistje heeft gehad. Dokter Chabon van de Leuvenhaven kon haar niet meer helpen; toen was zij op raad van juffer Vissers - die met den eersten stuurman van de Hendrika getrouwd is - toen was zij met een hond gaan slapen; en toen het arme dier binnen de zes weken kapot ging, had ze weêr een anderen hond genomen, en zoo tot viermaal toe. De vijfde - Fidèlleke, de dikkert die daar in de hut ligt te ronken, is in het leven gebleven, en nu blijkt de ziekte overwonnen te zijn, - de menschen

mogen er om lagchen, *zij* dankt er ondertusschen haar leven maar aan. Om nu weêr op kracht te komen, had dokter Chabon gezegd, dat ze eens de zeereis....

Hier steekt Moerkerke het hoofd uit de hut, waar hij de kooi van kapitein Spijker in orde maakt, en wijst op de gesloten oogen van den zieke. Die wenk maakt een einde aan de belangrijke ziekte-geschiedenis van de ex-teringlijderes, die hare zorgen nu aan iets anders zal wijden.

Wie Moerkerke is? Een gepasporteerd indisch soldaat, een passagier der tweede klasse, van wien stellig eerst veel later melding gemaakt zou zijn, als hij niet tot het gevolg van kapitein Spijker behoorde. Zelf een slagtoffer van het klimaat, bezat Moerkerke het eerste vereischte voor zieken-oppasser: medegevoel voor den lijder; en daar hij eenigen tijd onder de bevelen van Spijker gediend heeft, bestaat er nog een naauwere band tusschen hen. Belg van geboorte, komt de kennis der fransche taal hem uitstekend te pas in de aanraking met een paar andere passagiers, voor wie hij weldra onmisbaar werd en van wie het tijd wordt een woord te zeggen.

Zonder dien reeder, zou monsieur Granier ongetwijfeld boven aan de lijst der passagiers gestaan hebben en met de allermeeste voorkomendheid door den kaptein ontvangen zijn. Monsieur Granier toch is rijk, zeer rijk; hij heeft in den handel een millioen verdiend, beweert men. Behalve den grootschen voet waarop hij zich aan boord inrigt, - meer dan honderd kisten en koffers zijn er in het ruim neêrgelaten, de halve kajuit en vier hutten tot logies voor hem, zijne kinderen, zijn fransche bonne en maleische bedienden bestemd - kan men aan de buitengewone drukte die er bij zijn aankomst heerscht, merken dat monsieur Granier een man van gewigt is. Aan boord is 't bekend, dat hij allerlei voorwaarden heeft gesteld, voor dat hij er toe overging zich op de Hillegonda in te schepen; *hij* zou den zeildag bepalen; geen passagier mogt er aangenomen worden zonder *zijn* toestemming; de indische levenswijze moest aan boord gehandhaafd worden: zóó laat ontbijten met dat en dat, zóó laat dineren, enz.; en daar hij elke voorwaarde met bankbilletten ondersteunde en nog buitengewone belooningen heeft toegezegd wanneer de reis naar zijn genoegen afloopt, heeft de scheepskaptein in alles toegestemd en zich daarenboven geluk gewenscht met het buitenkansje van een indischen nabob tot passagier te krijgen.

De verschijning van monsieur Granier aan boord verwekt dus veel opschudding. Zijn fransche levendigheid, door het indisch klimaat noch door de jaren iets getemperd, en de drukte van de fransche bonne, die reeds in de sloep schrikkelijk schijnt gesouffreerd te hebben en zich dadelijk met half gesloten oogen op de tweede sopha neêrvlijdt, veroorzaken evenwel niet alleen die beweging; de bijzondere gedienstigheid van den scheepskaptein, van hofmeester en kajuitsjon-

gen, die met de gratificatie van den nabob in het verschiet, door overbeleefdheid alles verkeerd doen, brengt er nog meer toe bij. Dat het afscheid nemen van monsieur Granier's begeleiders bijzonder aandoenlijk is, kan men juist niet zeggen; de compagnons van het huis Soetoog en C^{o}. schijnen haast te hebben om naar wal terug te keeren. Bovendien is monsieur Granier geheel vervuld met de ongesteldheid der bonne en betoont haar de meeste oplettendheden; inderdaad allerliefst! Voor een eigen vrouw kon men niet liever zijn geweest.

'Wil de mademoiselle niet een weinig suikerwater gebruiken?'

'Ah, mon Dieu!' een weinig zou ze zuchtende proeven.

'Bah! afschuwelijk, dat vatwater!'

'De l'eau de Sels, hofmeester, spoedig!'

Maar de hofmeester verstaat geen Fransch en gaapt den nabob aan.

'Nom de Dieu! de l'eau de Sels!'

De scheepskaptein en zijn vrouw kijken even verslagen als de hofmeester, totdat Moerkerke tusschen beide komt en zegt wat monsieur Granier verlangt. Kisten met provisie worden opengebroken, natuurlijk de verkeerde; en als eindelijk het seltserwater gevonden is, blijkt het dat mademoiselle waterchocolaad moet hebben.

Mademoiselle ziet er flets en ziekelijk uit, dat valt niet te ontkennen; maar zoo zwak is ze nog niet, of ze kan nu en dan van de sopha opvliegen, om Mina, de maleische meid, die haar niet spoedig genoeg bedient, een duw of een kneep te geven. 't Is waar, dan valt ze, schijnbaar uitgeput, wel weêr op de sopha neder, en dan zucht ze zoo erbarmelijk, en dan klaagt ze zoo hartroerend over het lot van arme, hulpelooze vrouwen, die ver van haar land aan de heidenen zijn overgeleverd, dat iemand als monsieur Granier, die alleen haar begrijpt, wel diep getroffen moet zijn, wel innig medelijden met haar moet gevoelen.

Van de kinderen van monsieur Granier wordt geen notitie genomen; 't zijn aanvallige meisjes van 10 en 42 jaar, met een ongezonde kleur en een melankolieke uitdrukking in de lieve oogjes. Schroomvallig zitten ze digt bij elkander op denzelfden stoel en hebben de armen om elkanders middel geslagen, totdat een vreemde dame naar haar toe is gekomen, haar omhelsd heeft en daardoor de aandacht van den vader op zijn kroost trekt. Monsieur Granier complimenteert die dame zeer beleefd, zegt niet te twijfelen in *zulk* gezelschap een aangename reis te zullen hebben, en draagt Simin op, zijn mannelijke maleische bediende, om de kinderen te installeren. Mademoiselle kan toch de hulp van Mina geen oogenblik ontberen.

Die vreemde dame is *ons* zoo vreemd niet. Twaalf jaar geleden hebben wij haar nog eens aan boord van een koopvaardijschip ontmoet. Toen was zij een aanvallig meisje, de ziel van al de passagiers der 'Dankbaarheid,' Elise Sielberg. Thans zien wij haar weder als de echtgenoot van den majoor Robert. Heeft het achttal jaren dat

zij gehuwd is, eenige verandering in haar uiterlijk gebragt, tot haar nadeel heeft het niet gestrekt. Eigenlijk is zij nog altijd dezelfde Elise, met dezelfde innemende manieren en met een uitdrukking in de oogen, die ieders sympathie opwekt en haar voor schoon doet doorgaan. Ook de gezondheid van haar echtgenoot, die in de volle kracht van zijn mannelijken leeftijd is, schijnt geen nadeeligen invloed van het tropisch klimaat ondervonden te hebben. Een meisje van vijf jaar is Elise's evenbeeld, terwijl de kleine Robert, zeven jaar oud, de hoofdtrekken van vader en moeder in zijn geestig gezichtje vereenigt.

Op het punt van onder zeil te gaan meldt zich nog een passagier aan, de laatste. 't Is de heer Verkerk, een controleur der 1ste klasse. Te oordeelen naar zijn dunnen knevel, lenig ligchaam en vlugge bewegingen, zou men hem hoogstens vijf-en-twintig jaren geven; de beslissende toon waarop hij spreekt, en enkele fijne groeven op het voorhoofd en bezijden den mond, doen echter een rijperen leeftijd vermoeden. Een aangenamen indruk maakt zijn overigens regelmatig gezigt niet. Het geleide van een paar kennissen die hem naar de reede wilden vergezellen, heeft hij afgewezen, ‘omdat 't toch niets gaf.’ Hij ziet er ontevreden uit, en begint met te vragen, ‘wat het beteekent dat er niets klaar is.’ De scheepskaptein kijkt vreemd op, doch stelt hem dadelijk den derden stuurman beschikbaar, die nu op zijn aanwijzingen krammen inslaat, knopjes indraait en kisten plaatst.

De houding der passagiers van de Hillegonda is die van bereisde personen. Men bemoeit zich noch met elkander, noch met de bemanning van het schip, dat reeds onder zeil is; ieder gaat zijn gang. Men weet immers ten naaste bij met wie men de reis gaat doen en is overtuigd dat er gelegenheid genoeg zal komen om nader kennis te maken; liever houdt men zich onledig met het een en ander zeevast te maken, terwijl de bijna onmerkbare beweging van het schip dit nog veroorlooft. Men valt kaptein noch stuurman lastig met vragen, zooals baren dit plegen te doen; men staat de matrozen niet in den weg, of geeft zich aan herinneringen of droomerijen over. Niets van dat al. Al hetgeen men hoort buiten het gestommel op dek, zijn bevelen of verzoeken aan hofmeester en kajuitsjongen.

Op twee mijlen van de kust gekomen, ziet men evenwel majoor Robert met Elise een oogenblik op dek verschijnen; digt naast elkander, hand in hand, leunen ze over de verschansing en turen naar de kust. Woorden hoort men hen niet uiten; de stille traan, die in Elise's oog parelt, is haar laatste afscheidsgroet aan het dierbaar Java.

Eene voorstelling op het Engelsche tooneel, honderd jaar geleden. Door den ouden heer Smits.

Wilt gij, geëerde lezer, met mij een uitstapje doen, - naar de komedie? Willen wij zamen, - in gezelschap van Olivier Goldsmith, - het Engelsche tooneel van een honderdtal jaren geleden bezoeken? Ik vermeen dat het bijzijn van den schrijver van den Vicar van Wakefield u niet vervelen zal, - tenzij ik er zelf de schuld van drage.

Zijn onsterfelijk boek 'The Vicar' is u zeker allen bekend, - al ware het alleen uit de herinnering aan den tijd uwer eerste lessen in de Engelsche taal, - ik mag echter betwijfelen of de man zelf de eer heeft van even goed bij u bekend te zijn.

Vergun mij hem u voor te stellen.

In het graafschap Roscommon in Ierland, woonde in het begin der vorige eeuw een arm predikant van goeden huize, - wat overigens de eigenschap is van alle Ieren, volgens hunne eigene getuigenis, - die gezegend was met een talrijk huisgezin, waaronder zijn vijfde kind, Olivier, in 1728 geboren, meer bijzonder onze aandacht eischt. De Goldsmiths hadden van geslacht op geslacht den naam van knappe menschen te zijn, met een goed hart en een verkeerden zin. Zij waren geestig en aardig en dwaas en mild en ligtzinnig, en iedereen hield van hen, ofschoon weinigen hen eerbiedigden.

De kleine jongen heette 'een domme jongen' te zijn, - wat welligt zekeren troost oplevert voor vele ouders, van wier kinderen hetzelfde wordt beweerd, - en na met moeite te hebben leeren spellen, bezocht hij de dorpsschool, waar een oud soldaat, na in de spaansche oorlogen te hebben gediend, - het zwaard tegen de plak verwisseld had. Het was een man naar Olivier's hart, die het kind niet verveelde met lange lessen, maar zijne verbeelding voedde en opwekte door levendige verhalen van al hetgeen de oude krijgsman gezien had. Later heeft Goldsmith met meesterhand een portret van hem geschetst in zijn '*Deserted Village.*'

Na een aanval van de kinderpokken doorgestaan te hebben, welke vreesselijke ziekte diepe sporen achterliet, werd de onbehouwene, steeds sukkelende jongen naar eene openbare school gezonden, waar hij door zijne kameraden voor een domkop, door zijne meerderen in jaren voor een zonderling werd gehouden. Later bezocht hij andere scholen en toonde eene zekere voorkeur voor de Latijnsche dichters en geschied-

schrijvers, en eindelijk op 19 jarigen leeftijd nam hij eene beurs aan Trinity College te Dublin. Het is bijna ongeloofelijk voor ons, als wij nagaan welk leven zoo'n arme student toen leidde. De *sizars*, zoo als zij heetten, bewoonden letterlijk de zolders van het Akademiegebouw; zij aten hetgeen overgebleven was van de openbare studententafel, welke zij bedienen moesten, - en werden, met één woord, in vele opzigten niet anders dan als dienstbaren beschouwd.

De wreede behandeling welke hij daar ondervond, was meer dan een hartstogtelijk en overprikkelbaar gestel kon verduren. Goldsmith leed veel, werkte betrekkelijk weinig en verviel tot allerlei uitspattingen. Daarbij kwam de dood van zijn vader en de noodzakelijkheid niet slechts voor zich zelven, maar ook voor zijne moeder te zorgen. Voor enkele shillings schreef hij dus liederen en balladen, die bij kermissen en dergelijke gelegenheden, langs de straten bij het orgel gezongen werden. Thans begon hij ook, hoewel slechts bij tusschenpoozen, ernstiger te studeren en in 1749, na allerlei tribulatiën, gelukte het hem een graad in de letteren te behalen.

Een zwervend leven volgde voor eenige jaren. Hij hielp een korten tijd zijn broeder, die zijn vader als predikant was opgevolgd; - hij werd ondermeester op eene bijzondere school. Hij trachtte zelfs de wijding als geestelijke te verkrijgen, - maar slaagde niet. Hij vischte, hij jaagde, hij speelde; hij werd gouverneur bij een rijken heer, - bleef er een jaar - en vertrok toen met een dertig pond sterling op zak, en een eigen paard naar Cork, waar hij zich inschepen wilde naar Amerika. Hij verkocht zijn paard en verkwanselde tijd en geld - tot het schip, waarmede hij had willen vertrekken, uitgezeild was. - Toen keerde hij, zonder een cent op zak, bij zijne moeder terug. Een welvarend oom kwam ter hulp en gaf hem de middelen om naar Londen te gaan, waar hij zich voor advokaat zou bekwamen.

Maar, - het werd duidelijk dat er niets goeds van hem komen kon, - op weg naar Londen, bleef hij te Dublin hangen hij zijne oude Akademiekennissen, en het geld werd spoedig zoek gemaakt.

Wat nu te beginnen? De berouwhebbende zondaar keert nogmaals weêr naar huis terug - en wordt ontvangen, men kan zich verbeelden *hoe.* Maar eindelijk wordt door de familie weêr eene kleine som bijeengebragt en Goldsmith vertrekt naar Edinburg in 1752 - om, nu het met de theologie en de regten niet gelukken wilde, in - de medicijnen te studeren.

De deftige, ernstige, geregelde Schotten, - de Noordhollanders van Grootbrittanië, bevielen den franschen Ier weinig. Hij bleef er dus slechts 1½ jaar - en vertrok toen - niemand wist waarom, met een schip naar Bordeaux bestemd. Het vaartuig werd door storm genoodzaakt te Newcastle binnen te loopen, en daar werd Goldsmith werkelijk in arrest gehouden, onder verdenking dat hij dienst ging nemen bij het Fransche leger - en toen hij weder vrij kwam, -

was het schip uitgezeild - en met man en muis vergaan, - en de zwerver trok naar Rotterdam - en van daar naar Leiden, - waar hij een jaar lang, naar het heette, verder in de medicijnen studeerde, - en vooral druk speelde en andere excesses beging. Na dien tijd was het weinige geld dat hij bezat, verteerd.

Bijna zijn laatsten stuiver besteedde hij aan eene bezending tulpenbollen, aan den oom, die hem zoo dikwerf geholpen had - en toen vertrok hij met zijne fluit op zak, met eene sterke stem in de keel en een luchtig hart in de borst, om de wereld te zien.

En dit is hem gelukt. België, Frankrijk, Italië werden in alle rigtingen door hem doorkruist. Grootendeels te voet, - levende van hetgeen hij met zijne muzijk verdiende, lagchende, spelende, genietende of gebrek lijdende, naarmate het viel. In Parijs is het bekend, dat hij in de beste kringen een welkome gast was; - hoe hij er kwam, weet men niet, - later was hij in gezelschap van een jongen engelschen rijkaard, als gouverneur, - maar verliet den gierigaard, en na twee jaren zwervens stond hij weder broodeloos en zonder vooruitzigten op Engelschen grond, rijk aan ondervindingen van allerlei aard, - en met een schat van herinneringen, welke hij later wist te gebruiken.

Hij vestigde zich te Londen - waar hij bitter gebrek leed, tot hij tijdelijk in dienst trad van een apotheker. Een Schotsche vriend, dien hij in Engeland's hoofdstad ontmoette, zette beurs en hart voor hem open - en de zwerver vestigde zich - als medicus in een der buitenwijken van Londen. Enkele armen-patienten kwamen naar hem toe; - diegenen welke betalen konden bleven, - men begrijpt dit ligt - weg, en Goldsmith nam bij zijne medische praktijk ook het werk waar van corrector voor de pers van den boekdrukker en schrijver Richardson, zonder daardoor aan zijn brood te komen, zoodat hij genoodzaakt werd weder voor ondermeester op eene school te spelen, tot hij in 1757 eene overeenkomst sloot, die slechts weinige maanden duurde, met een uitgever, bij wien hij inwonen zoude en eene maandelijksche Revue voor hem uitgeven en grootendeels schrijven.

Van dit oogenblik dateert ook het begin van zijn leven als eigenlijk literator en broodschrijver, - nu eens schoolmeester, dan weêr geneesheer daarbij; langzamerhand de vriend geworden van Johnson en al de letterkundigen van zijn tijd, de lieveling van den kring waarin hij verkeerde, met een schat van wereldkennis, die hij niet anders dan op het papier wist te gebruiken, beurtelings in weelde, of in armoede en nooit eenige rust genietende, maar steeds geestig en steeds opgeruimd, sleet hij zijn leven te Londen, of in de onmiddellijke nabijheid der hoofdstad.

Hij is op het punt om voor schulden te worden gegijzeld en redt zich, door bemiddeling van Johnson, met den verkoop, voor eene kleinigheid, van het handschrift van zijn Vicar of Wakefield, dat jaren lang als

een prul onuitgegeven blijft liggen bij den drukker; - hij schrijft zijne geschiedenis van Engeland, - naar onze begrippen een zeer middelmatig werk, - even als zijne Romeinsche Geschiedenis, en maakt daarmede naam; - zijn 'Deserted Village', een der schoonste gedichten in de Engelsche taal, vestigt zijne reputatie; de uitgevers bestormen hem met bestellingen, welke allen aangenomen worden - mits ze van een voorschot vergezeld gaan, terwijl hij slechts geregeld werkt als de nood aan den man is en broodsgebrek voor de deur staat. Het spel, uitspattingen van allerlei aard verzwakken geest en ligchaam, - en toch, in een oogenblik van geldnood - schrijft hij eerst voor het tooneel zijn blijspel *The good natured man*, en later op dezelfde wijze *She stoops to conquer*, twee stukken, van welke elk een karakter bevat, dat tot type is geworden op het Engelsche tooneel - en die beide schitteren van geestigheid en een bijna onnavolgbare gemakkelijkheid van dialoog.

Maar ligchaam en geest waren niet bestand tegen de onophoudelijke eischen aan beiden gedaan. Naarmate de physieke krachten verzwakten, verminderden ook die van den geest, - en op 46jarigen leeftijd bezweek (aan eene zenuwziekte) - de man aan wien de engelsche letterkunde zulke kostbare geschenken heeft te danken.

Ik heb u uitgenoodigd met mij eene opvoering van een zijner komediestukken bij te wonen. Ik zwijg dus van zijne overige geschriften.

De belangstelling in het tooneel, die thans onder ons wakker wordt, motiveert de keuze door mij gedaan van het onderwerp waarop ik uwe aandacht wilde vestigen.

Maar de tijd dringt, - gelieft hetgeen ik nu gezegd heb, als ouverture te beschouwen; - wij laten thans het scherm opgaan - om de voorstelling van *The good natured man* bij te wonen.

The good natured man, - de man, die nooit *neen* kan zeggen, - is iemand die veel gelijkenis bezit, wat zijn karakter betreft, met Goldsmith zelven. Zijne omstandigheden zijn echter van geheel anderen aard. In de eerste plaats, behoort hij tot de hoogere kringen der maatschappij. En de hoogere kringen der maatschappij te dien tijde zagen er wonderlijk uit.

Het waren de dagen van de deftige staartpruikjes, van de kanten lubben, van de fluweelen rokken, met borduursels omzoomd, - van de opgetoomde hoeden, van den degen op zij, - van de zijden kousen en de hooge hakken, - en van de verbazingwekkende strikken aan de das. Het waren de dagen, toen de dames, - beziet maar de prentjes uit die tijden, - in vele opzigten gekleed gingen - als heden, maar zwaar *brocaat* droegen in plaats van ligte zijde en deftig fluweel in plaats van luchtige tulle. Er was meer weelde - en evenveel vertooning: - mindere gemakken en meerdere uitgaven. Smerige vetkaarsen verspreidden eene zigtbare duisternis over de zware, naauwelijks te verplaatsen meubelen in huis. Eene lompe huurkoets, half vol

stroo, door twee ellendige rossen voortgesleept, sukkelde over de ongelijk liggende straatsteenen; hier en daar brandde, in plaats van de heldere gaslamp, de flikkerende olielantaarn; jongens met fakkels liepen den voetganger vooruit, of belegerden degenen die in draagstoelen weggebragt werden; - de wegen buiten de meest bevolkte wijken der stad waren onveilig; - het was niets zeldzaams, zelfs op straat, door roovers te worden aangevallen; de keurige staaldegen schitterde in den ernstigen strijd; - het tweegevecht was zeer in de mode; - het hooge spel eischte zijne duizende slagtoffers; - galante avonturen maakten de hoofdbezigheden uit van heeren en dames; - ontzettend veel wijn werd er gedronken, - verbazend veel bloed verspild in die zonderlinge maatschappij, - en de galg was permanent opgerigt en voortdurend bezet. Men knoopte toen den mensch op, - en liet zijn lijk in kettingen hangen, zonder eenige kleingeestige gewetenswroegingen - en de struikroover trok zingende en met een ruiker op zijne borst en den strop om den hals, te midden zijner juichende bewonderaars naar Tyburn op.

De mindere geestelijke was de kruipende dienaar van den grooten heer; de kerkvoogd was de *grand seigneur* in alle opzigten. Ieder edelman was omgeven door zijne schaar *led captains* en parasieten; zelfs D^{r}. Johnson zocht in zijne jeugd een patroon in den nietigen Chesterfield, - en geen gedichtje werd vervaardigd, waarin al de goden en godinnen van den Olympus niet met de haren er bij gesleept werden.

Onze man, die nooit neen kan zeggen, leeft te midden van dit gewoel, waarin hij zich hals over kop stort. De jonge Honeywood is de neef van een groot heer, zekeren Sir William Honeywood, die sedert de eerste kindsheid van den jongen, als diplomaat buiten Engeland werkzaam, zijn neef laat leven in zijn huis in de stad, hem zeer ruim van geld en goeden raad voorziet, en - hem overigens aan zijn lot en aan de zorgen van een getrouwen rentmeester overlaat. Het geld en de goede raad van den oom zijn beiden verkwist aan den neef. Het is een goedaardige, flinke jongen, die leeft om te genieten, en zonder juist onzedelijk te zijn, in de hoogste mate ligtzinnig is. Iedereen, die hulp noodig heeft, komt bij hem; - hij kan evenmin zich zelven als anderen iets weigeren; - hij is vol levenslust, - maar zijne beurs is leêg; - hij wordt door schuldeischers vervolgd; - hij is tot over de ooren verliefd, op zekere jufvrouw Richland, van wie wij straks meer zullen vernemen, en beseft volkomen, dat hij haar in geenerlei opzigt waard is; - hij leeft *au jour le jour*, gedwongen vrolijk te midden zijner zorgen, - en is een der beminnelijkste, geestigste jonge deugnieten, die men zich wel kan verbeelden. - - Daar komt de oom, - *le père noble* van het stuk, naar huis. De getrouwe rentmeester heeft hem van alles op de hoogte gehouden, - en de waardige diplomaat is woedend. Eerst wil hij den neef onterven; maar besluit weldra hem een tijdlang onbekend waar te nemen - en

later te handelen. Dus legt hij het stilzwijgen over zijne terugkomst aan zijn vertrouweling den rentmeester Jarvis op, - en *vogue la galère!*

Dit is hetgeen wij bij het opgaan van het scherm vernemen. Het tweede tooneel is onnavolgbaar geestig en aardig.

De jonge Honeywood heeft, eer hij 's morgens uitgaat, een lang gesprek met den rentmeester. Deze is alleraardigst geschetst: nurksch, onwrikbaar eerlijk, dol ingenomen met zijn jongen meester; maar steeds op hem knorrende, wegens de vele dwaasheden, die hij begaat.

De andere, uiterlijk onverschillig, geestig, zelfs snedig in zijne antwoorden, maar in de diepte van zijn hart toch inziende dat de getrouwe dienaar gelijk heeft en dat hij zich op den langen duur te gronde zal rigten, - maar zonder den moed om op den eenmaal ingeslagen weg terug te keeren.

'Zijn er brieven van de vrienden?' vraagt hij geeuwende aan Jarvis. 'Ge hebt geene vrienden,' luidt het antwoord.

'Nu, dan van de kennissen?'

'O ja, genoeg!' - Daar is de kleermakersrekening en de maanbrief van een anderen leverancier, en een verzoek om terugbetaling van zekere som door den geldschieter, enz.' De getrouwe Jarvis is van meening, dat men dezen laatste den mond had kunnen snoeren met de tien pond, welke zijn meester den vorigen dag aan een armen man had gezonden, die om schulden gegijzeld zat.

'Dat is waar,' zegt zijn meester,' 'maar dan zou hij niets gehad hebben, om zijne hongerige kinderen den mond te snoeren.'

'De geldschieter is zijn geduld kwijt,' verklaart Jarvis.

'Dan heeft hij een zeer kostbaar iets verloren,' herneemt de andere.

En zoo voorts; - het is alsof men Goldsmith zelven hoorde spreken.

'Ge moet eenige van die dronken knechts de deur uitzetten,' vermeent de rentmeester; 'geen mensch dan gij zou hen één dag in huis dulden.'

''t Is goed dat ik het weet' - luidt het antwoord; - 'dan mag ik die arme drommels zeker niet wegjagen.' - En de rentmeester gaat ongetroost henen, juist als het bezoek van den heer Croaker aangekondigd wordt door den dronken knecht, die gelooft, dat die mijnheer op de mat is blijven staan, - maar 't niet zeker weet, - in alle geval echter meent, dat hij ergens in huis zal zijn.

Croaker nu is klassiek geworden op het Engelsche tooneel. Hij is in vele opzichten de tegenstelling van den jongen Honeywood. Een man van middelbaren leeftijd; gehuwd, met twee kinderen, een welgesteld, braaf man, uit den burgerkring; maar zwartgallig zonder weêrga. Hij verdiept zich steeds in de somberste voorstellingen: hij heeft eene berekening gemaakt, volgens welke de groote aardbeving, waardoor Lissabon pas geteisterd is, onfeilbaar ook Londen moet vernietigen; en blijft die uit, dat doet er toch niet toe, omdat het land toch te grond zal gaan met de zware belastingen, met de verminde-

ring van den handel, vooral met de intrigues van de jezuiten, waarvan hij zeker weet, dat niet minder dan 127 in het meest bevolkte gedeelte der stad huizen. - Hij houdt heel veel van alle leden van zijn huisgezin, maar verklaart dat zij hem het leven verbitteren, door de zorgen welke zij hem veroorzaken; als de wind nog maar drie maanlang in dien hoek blijft, dan gaat zeker de wereld te niet, en 'mijn hemel,' roept hij, zoodra hij Honeywood ontmoet, 'wat ziet gij er slecht uit! Wat zijt ge afgevallen sedert ik u laatst zag; ge hebt toch geene ernstige ziekte onder de leden?'

De opgeruimdheid van den andere baat niet; ze herinnert Croaker alleen aan de stemming waarin een vroeger vriend van hem verkeerde juist acht dagen voor dat hij zich de keel afsneed.

Maar wat komt hij doen bij Honeywood? O ja! hij heeft een zoon Leontine. Ja, dien hij uithuwen wilde aan mejufvrouw Richland, zijne pupil, die de helft van haar vermogen verliest als zij zonder Croakers toestemming in het huwelijk treedt; hij begrijpt niet waarom, maar de jongelui schijnen geen zin in elkaâr te hebben, en hij vraagt Honeywood zijn invloed bij beiden te gebruiken, vooral bij de jonge dame, om het huwelijk tot stand te brengen.

De man die nooit neen kan zeggen, laat zich overhalen het te beloven, hoezeer hij zelf het meisje bemint; zij is toch te goed voor hem; die Leontine is ook een beste jongen, - en - och - och - het is niet de moeite waard zich om iets meer te bekommeren in dit leven, dat hij zoo schandelijk verspild heeft.

Hij moet ook juist met mevrouw Croaker en zijne vriendin uitgaan en zal zien wat te doen. Mevrouw Croaker is eene ijdele, goede, vrolijke ziel, die zelve veel lacht en anderen aan het lagchen brengt, die spot met de droefgeestigheid van haren echtgenoot en geheel vrij van alle zorgen het leven geniet. Mejufvrouw Richland daarentegen is van ernstiger aard: schoon en door vrijers omgeven, heeft zij in stilte haar hart aan Honeywood gewijd, die in de verste verte niet weet, welk een schat hem wacht. - Zij heeft echter verstand genoeg om alle goede hoedanigheden, die nog in de diepte van zijn hart schuilen, te ontdekken. Zij laakt zijne tegenwoordige leefwijze, maar hoopt op beterschap. Het beraamde huwelijk tusschen haar en Croaker's zoon is haar dus ondragelijk; het verlies van de helft van haar vermogen haar echter lang niet onverschillig, daar het onzeker is, of zij ooit iets meer dan dat zal bezitten, omdat het niet uitgemaakt is of eene zeer groote som, welke zij van de regering te eischen heeft, haar ooit zal worden uitbetaald. Inmiddels slaat zij Honeywood naauwlettend gade, vreest, even als hij, de ingenomenheid te verraden, waarmede zij bezield is, en praat met hem op de meest natuurlijke wijze over de genoegens der vriendschap, welke hij zoo geneigd schijnt met haar te deelen.

Croakers zoon is van zijn kant ook niet geneigd om de schoone pupil van zijn vader te huwen, eenvoudig omdat hij elders zijne keuze

al gevestigd heeft, en hiermede beginnen de verwikkelingen van het stuk. Mijnheer en mevrouw Croaker hebben namelijk een dochtertje, dat als kind aangenomen is door eene oude tante te Lyon wonende, en die, sedert zij een paar jaar oud was, door de ouders niet is gezien. Leontine wordt naar Frankrijk gezonden om zijne zuster naar huis te halen; maar in plaats van dat te doen, brengt hij eene andere jonge dame mede, die, bedreigd met een huwelijk, waarin zij geen lust heeft, de vlugt neemt met haren beminden Leontine, die haar naar huis brengt, haar als zijne zuster presenteert aan zijne ouders, en de gelegenheid afwacht om haar, hetzij met of zonder toestemming zijner ouders, tot zijne vrouw te maken. Ge herinnert u dat in de dagen, toen Goldsmith schreef, Lyon oneindig veel verder was van Londen, dan heden het geval is; dat het schaken der jonge dames in Engeland bepaaldelijk *a l'ordre du jour* was, en dat meer dingen van allerlei aard in de maatschappij voorvielen, welke toen naauwelijks vreemd schenen, hoewel wij ze nu ongerijmd zouden heeten. Inmiddels zijn mijnheer en mevrouw Croaker zeer ingenomen met de gewaande dochter; Leontine voorspelt het beste; alleen is Olivia, zijn meisje, benaauwd wegens het voorgestelde huwelijk van Leontine met jufvrouw Richland.

‘Vrees daar niet voor,’ troost haar Leontine; ‘ik zal haar heden hart en hand aanbieden, en beide zal zij weigeren, omdat ik gemerkt heb, dat zij in 't geheim verzot is op Honeywood.’

Dit stelt Olivia niet geheel gerust: zij vreest dat, als mejufvrouw Richland haar Leontine vergelijkt met Honeywood, de schaal omslaan zal, en gebeurde dit - -?

‘Dan ondernemen wij zamen de reis naar Schotland en laten ons daar trouwen,’ is het laatste woord van Leontine.

Inmiddels is jufvrouw Richland, door het gebabbel van hare kamenier, achter Olivia's geheim gekomen. Zij begrijpt dus best, dat Leontine haar nooit huwen kan en besluit, om de helft van haar vermogen niet te verspelen door zijne hand te weigeren, maar eenvoudig om ‘ja’ te zeggen, en het aan Leontine over te laten, zich zoo goed mogelijk te redden.

Een alleraardigst tooneel volgt.

Croaker, die het aarzelen van zijn zoon aan timiditeit toeschrijft, tracht hem moed in te spreken en dwingt hem, vergezeld door zijn vader, zijne offerte aan Mej. Richland te doen.

De zaak wordt door Croaker ingeleid; - Leontine deinst steeds terug, de vader moedigt hem aan, - de jonge dame komt hem meer dan halfweg te gemoet. Hoe genadiger het meisje hem behandelt, des te moeijelijker wordt zijne taak; - eerst zwijgt hij hardnekkig - tot zijn vader hem tot spreken noodzaakt, dan wordt hij in zijne verlegenheid overdreven pathetisch, - gaat over, bijna tot grofheid, om zijn aanzoek te doen afwijzen, - en eindigt toch met de aanbieding

van zijn hand door Mej. Richland met geveinsd genoegen te zien aannemen.

Eene tweede verwikkeling volgt. Op het oogenblik dat Croaker het schijnbaar gelukkige paar verlaat, ontvangt hij een brief uit Lyon, waarbij hem gemeld wordt, dat zijne echte dochter in het geheim is verloofd met een zeer rijken en voornamen edelman, die eerstdaags zich bij de familie zal komen aanmelden. Croaker echter, altijd in het denkbeeld dat Olivia zijne dochter is, neemt zich voor haar eerst wat te plagen en dan te zeggen, dat hij haar geheim kent; maar moet vooraf eventjes zekeren heer Lofty ontvangen, die hem een bezoek komt brengen. De rol van dezen Lofty is eene der dankbaarste in het geheele stuk voor den tooneelspeler. Een vreesselijke kwast, een man, die geld noch invloed bezit, - een nalooper der groote lui, - onder menschen van den slag als Croaker spelende voor staatsman, voor invloedrijken raadgever der ministers, voor den intiemen vriend van graven en hertogen. Zich een gezag aanmatigende, dat hij niet bezit, zich de eer toeeigenende van alle weldaden in de maatschappij, welker oorsprong onbekend is, intriguerende om door den schijn van al wat groot en goed is eindelijk zelf wat groots en goeds in handen te krijgen; - een kwakzalver van den bespottelijksten aard.

Zoo ook veinst hij de man te zijn, die door zijn invloed op de ministers den eisch van Jufr. Richland zal doen slagen, terwijl hij in stilte hoopt door geveinsde belangstelling in hare zaken, eerst de dankbaarheid en later de liefde der rijke erfgename op te wekken.

Hij treedt bij Croaker met den meesten zwier op; - bij het binnenkomen, roept hij zijn knecht (achter de schermen) toe: ‘Als de Ambassadeur uit Venetië, of die lastige Markies heden bij mij aan huis aankomt, zeg dat ik den geheelen dag uitblijf! Ik zal het lastdier van niemand onder die groote lui worden! Mevrouw Croaker, uw dienaar! - Zoodra de depêches voor den hertog klaar zijn, laat ze verzenden; - dat is van belang! - Mevrouw, duizendmaal excuus, - en Dubardieu, als die man over zijne aanstelling komt spreken, zeg dat die opgemaakt wordt; - en wat het oude verzoek van Lord Cumbercourt betreft, - dat moet gij maar aanhouden, - aanhouden - begrepen?’

En zoo gaat het voort. Wij hebben allen in den loop van ons leven enkele menschen ontmoet, die iets hebben van den heer Lofty; - ik heb zelfs soms gedacht, dat in zijne meer onschuldige trekken, - in den wensch om voor iets meer door te gaan, dan hij werkelijk is, - en in zijne ijdelheid, - wij bijna allen welligt iets, - natuurlijk echter zeer weinig, - op hem gelijken.

Hij wordt door Goldsmith op de geestigste wijze gebezigd om den draak te steken met allerlei dwaasheden van zijn tijd, met allerlei

maatschappelijke kwalen, waarvan enkele nog in onze tijden, - zal ik zelfs zeggen, - in ons land - nog bestaan?

Zoo spreekt hem mevrouw Croaker over den bekenden dichter Waller. 'Waller?' roept Lofty; - 'ken hem niet! Is hij lid van de Kamer?'

'Neen, - ik bedoel den hedendaagschen dichter.'

'O! die! Wij menschen van zaken verachten de hedendaagsche dichters, - en wat de ouden betreft, - het ontbreekt ons aan tijd om die te lezen. De poësie is een heel aardig iets; - heel aardig voor onze vrouwen en dochters; - maar voor ons niet! Wel, mevrouw, zooals ik hier sta, - ik weet *niets* van boeken af; - ik zeg, mevrouw, dat ik nooit van mijn leven een boek gelezen heb, - en toch verklaar ik u, dat ik zonder het gemis van boeken te gevoelen, een paar uur achtereen onafgebroken kan praten over de wetten op het vischvervoer, over het zegelregt, - of wat ge wilt.'

Inmiddels haast zich de steeds droefgeestig gestemde Croaker (hier komen wij tot de derde verwikkeling) om zijne gewaande dochter Olivia op te zoeken, en ten einde haar te plagen, haar eenige wenken te geven, dat hij haar geheim kent. Hij wil voor het oogenblik geene bekentenis van haar vergen, of zelfs aanhooren; maar verzekert haar (doelende natuurlijk op de verloving zijner echte dochter, waarvan hij pas berigt heeft ontvangen,) dat zij geene reden heeft te wanhopen aan zijne vergiffenis, - en dat hij zijne toestemming wel zal geven tot haar aanstaande huwelijk. - Leontine, die alles afgeluisterd heeft aan de deur, vliegt naar binnen, valt zijn vader te voet en is op het punt om alles te verraden, als hij het misverstand ontdekt; - hij weet zich echter nog te redden; maar begrijpt dat thans de tijd is gekomen om te handelen en zal straks naar Honeywood gaan, om raad en hulp in te winnen voor zijne vlugt met Olivia naar Schotlaud.

Intusschen is de held van het stuk, Honeywood, in de grootste verlegenheid geraakt. In de dagen toen Goldsmith schreef, en nog veel later, was de wet in volle werking, waarbij een ieder in Engeland door zijne schuldeischers terstond gegijzeld kon worden. De gevangenissen waren opgevuld met arme lieden, op die wijze van hunne vrijheid en van alle middelen van bestaan ontbloot. Zij werden als de ergste misdadigers behandeld, zamengepakt in ellendige hokken, leden letterlijk broodsgebrek, en hadden alleen het voorregt (in sommige gevangenissen) voor een getralied raam te mogen staan, dat op straat uitkwam, van waar zij de milddadigheid der voorbijgangers inriepen. Hunne vrijheid konden zij slechts herkrijgen door delging van schuld; - in vele, zeer vele gevallen, - was levenslange opsluiting de dure prijs welken men betaalde voor een heel klein te kort in zijne kas.

Met groote heeren ging men (zoolang zij iets op zak hadden) anders te werk. De deurwaarders behielden die heeren als gasten in hunne eigene huizen, die als kleine gevangenissen waren ingerigt. Dáár kon

de gegijzelde tegen zware betaling, over eene of meer goed geslotene en getraliede kamers beschikken. Hij liet zijne tafel bedienen, zoo goed hij verkoos te betalen; hij ontving zijne vrienden wanneer hij wilde; hij onderhandelde met zijne schuldeischers, soms weken achtereen, - en als hij zich eindelijk niet vrij kon koopen, liet hij zich overbrengen naar de gevangenis van de Fleet.

In dat gebouw, of in een der huizen, daaraan grenzende, zooals men het heette, *within the rules of the Fleet*, (onder het toezigt der gevangenis) huurde hij op nieuw kamers, liet, als hij vader van een huisgezin was, vrouw en kinderen bij zich komen, - hield soms rijtuig - en leefde in alle opzigten als vrij man, - behalve dat hij niet buiten den bepaalden omtrek van de gevangenis mogt gaan, en, na zeker uur in den nacht, geene gasten meer bij zich mogt hebben, en dat hij zich onderwerpen moest aan sommige algemeene bepalingen, van disciplinairen aard, die echter steeds door omkooping der beambten te ontwijken waren.

Een derde wijze om het lot van den armen gevangene te ontgaan, was zeer kostbaar, minder gebruikelijk en alleen van tijdelijken aard.

De deftige heer, die gearresteerd werd voor schulden, hield de dienaren van het geregt bij zich aan huis; - zij waren echter verpligt hem nooit uit het oog te verliezen, lieten zich zeer zwaar betalen en veroorzaakten natuurlijk allerlei last. Hoopte men echter binnen een paar dagen met zijne schuldeischers tot eene schikking te komen, dan liet men zich dit alles welgevallen, ten einde de opspraak door de arrestatie veroorzaakt, te vermijden; - de dienaren van Themis werden als dienaren des huizes gekleed; - voor arme bloedverwanten, vrienden of aanhangers uitgegeven, en toevallige gasten hadden steeds de beleefdheid blind te zijn voor het meestal zeer doorschijnend bedrog.

In zulk een geval verkeert thans de jonge Honeywood. Twee agenten hebben hem gearresteerd en hij koopt hen om bij hem te blijven. Met de meest onverstoorbare goedhartigheid hoort hij hunne klagten en eischen aan, lacht om zijne eigene positie, om hunne verhalen, stopt hun de handen vol geld en onderwerpt er zich zonder gemor aan om de beide menschen een paar dagen bij zich te houden, tot hij een middel zal hebben verzonnen, om zich weder te redden. - Hij is juist nog bezig met de beide mannen te onderhandelen als jufvrouw Richland, door hare kamenier vergezeld, aangediend wordt. De heer Lofty heeft namelijk gehoord dat Honeywood in groote verlegenheid zit, en het meisje, na al haar beschikbaar geld aan haren zaakwaarnemer te hebben gegeven, met den geheimen last, om Honeywood's meest dringende schulden af te doen, komt thans bij hem - steeds slechts in de rol van vriendin, onder voorwendsel om hem haren dank te betuigen voor eenige kleine diensten, welke hij haar

in de laatste dagen heeft bewezen. Zulk een bezoek, in ons land en in onze dagen, zou zeker meer of minder ongepast schijnen; - in den tijd en in het land, waar Goldsmith schreef, was er niets ongewoons in, - en Honeywood, zonder iets te vermoeden, is alleen verlegen, hoe de dame in het bijzijn der beide agenten te ontvangen. Hij legt den een, die niets dan platte taal kan uitslaan, het stilzwijgen op, dost hem uit in een zijner eigene rokken - en de dame met hare kamenier treden binnen.

Thans volgt er eene reeks van quiproquos van den geestigsten aard, die echter geheel onvertaalbaar zijn. Het zijn een paar officieren, die bij hem zijn, zegt Honeywood. *Officer* is echter ook Engelsch voor politie-agent. - De jonge dame kijkt verbaasd op. 'Misschien bij de marine?' vraagt zij. 'Neen, juffer,' grijnst de eene; 'dat niet, maar wel in dienst bij de Vloot (of Fleet)' (de gevangenis). En zoo gaat het voort. De dame gist weldra hoe de zaken staan; in het bijzijn zijner beminde kan Honeywood echter zijne tegenwoordigheid van geest niet bewaren; hij wordt verlegen en tracht een hoogdravend discours over de letterkunde aan te knoopen, maar wordt telkens gestoord door de welgemeende, maar onhandige tusschenkomst der beide agenten, die zich hoe langer zoo meer van het gesprek meester maken; - het meisje raakt in de war; haar minnaar wordt wanhopig en is blijde, met zijne beide volgelingen, te kunnen ontsnappen zoodra een knecht hem komt zeggen, dat Leontine beneden is, die om dringende zaken hem een oogenblik verlangt onder vier oogen te spreken. - Hij verontschuldigt zich tegen jufvrouw Richland en gaat henen, terwijl zij met hare kamenier voor een oogenblik alleen blijft, - waarop de oom, sir William Honeywood, bij haar komt. Zij houdt hem eerst voor den geldschieter, die zijn neef wil gijzelen, en behandelt hem daarnaar; maar hij geeft haar te kennen, wie hij is, - en thans is de beurt aan haar om te blozen over de belangstelling, welke zij in den jongen deugniet heeft laten blijken. Sir William stelt haar gerust, begrijpt best hoe de zaken staan, maar praat daarover heen, brengt het gesprek op hare eigene belangen en belooft haren eisch bij de regering te ondersteunen, - wat zij echter voor onnoodig acht, daar de heer Lofty haar reeds onder zijne bescherming heeft genomen. - Terwijl sir William bezig is haar het ware karakter van dien grootspreker uit te leggen, - komt Lofty zelf binnen.

Al weêr eene verwikkeling. Sir William bewaart steeds zijn incognito en Lofty slaat door over zijn invloed op alle ministers en groote lui, tot jufvrouw Richland hem er toe brengt, haar te beloven, de bescherming van sir William voor haar in te roepen. 'Och, dat is ligt te doen,' zegt hij; 'onder ons, ben ik het geweest, die hem zijne betrekking bezorgd heb.' Hij siert dit verhaal verder op, door te verklaren, dat sir William geen kwaad, maar slechts een zeer middelmatig mensch is, - en gaat zoo voort, tot deze hem

verzekert dat hij juist gehoord heeft, dat die heer thans in de stad is en Lofty verzoekt hem bij hem te presenteren. Deze begint nu in te zien, dat hij wat te ver is gegaan, met te bluffen op zijne gemeenzaamheid met den bekenden diplomaat, - en maakt zich van het verzoek af door te weigeren in persoon bij zijn vriend te gaan, maar met de belofte, om Sir William een briefje voor hem te geven, - dat hij ook genoodzaakt wordt te schrijven, als hij zich niet verraden wil in het bijzijn van de dame naar wier hand hij streeft.

De jonge Honeywood heeft echter in dezen tusschentijd den armen Jarvis gelast Leontine en Olivia te helpen vlugten en hen naar Schotland te vergezellen, en zeer onverwachts en op eene hem onbegrijpelijke wijze van zijne meest dringende schulden bevrijd, loopt hij bij Croaker aan huis om te zien, of hij daar opheldering kan vinden. De eerste persoon, dien hij daar ontmoet is Lofty, die jufv. Richland pas naar huis heeft geleid, en die thans uit Honeywood's woorden begrijpende, dat diens weldoener wil onbekend blijven, zich de eer aanmatigt van hem in stilte te hebben geholpen, hem echter het diepste stilzwijgen oplegt, - en alleen als blijk van dankbaarheid vraagt, dat Honeywood hem voorstaan zal in zijn aanzoek om de hand van jufvrouw Richland. Getroffen door Lofty's gewaande edelmoedigheid, en wetende hoe de zaken met Leontine staan, terwijl hij zich zelven als geheel te gronde gerigt beschouwt, laat de dankbare Honeywood zich overhalen ook dit te beloven: hij *kan* weêr niet '*neen*' zeggen.

Leontine en Olivia zijn inmiddels druk bezig met hunne vlugt naar Schotland te beramen, - zij zullen afzonderlijk vertrekken; Olivia door hare kamenier en Jarvis vergezeld, terwijl Leontine haar onder weg tegemoet zal komen. Honeywood heeft op zich genomen voor geld te zorgen, - en in de herberg, waar Olivia zit te wachten, laat zij in de haast en ontroering een briefje aan den jongen Croaker schrijven, door hare kamenier, om hem te vragen haar dadelijk de middelen voor haar vertrek te zenden.

Dat briefje luidt:

'Mijnheer Croaker - spoed! Wil terstond na ontvangst dezes twintig pond zenden naar de herberg de Talbot; als gij dit niet doet, raakt gij leelijk in den brand! We hebben geen duit; - van u moeten wij het noodige hebben. Ik verzeker u dat als ge 't geld niet dadelijk bezorgt, een storm losbarsten zal die alles in vuur en vlam zal zetten!'

Dit fraaije schrijven wordt door een dronken knecht in handen gespeeld van den vader in plaats van den zoon, - en eene nieuwe verwikkeling komt bij de reeds bestaande.

De steeds zuchtende Croaker houdt het briefje voor het werk van een brandstichter. Het kan niet anders zijn. Hij roept het geheele huis bij

elkaâr, beveelt alle mogelijke voorzorgen te nemen, voor het geval dat de boel onverwacht in vlammen zou staan en komt eindelijk tot het besluit, op raad van Honeywood, die niets van de ware toedragt der zaak kon weten, om het geld naar de herberg te brengen en diegenen, die er naar komen vragen, aan te houden.

Honeywood echter blijft zijne belofte aan zijn gewaanden weldoener Lofty getrouw, besluit zelf het land te verlaten en bepleit de zaak van zijn mededinger, zoo goed hij dit over zich kan verkrijgen, bij de verontwaardigde schoone, - die hem in haren toorn verlaat. Al weêr een allerliefst tooneel, waarin pathos en humor op de schoonste wijze vereenigd zijn.

Maar de lang voorziene ontknooping nadert, hoewel niet zonder nieuwe verwikkelingen. In de herberg waar Olivia en Leontine wachtende zijn op het geld, wordt eerst de getrouwe Jarvis en later de voerman als de gewaande brandstichter aangehouden. Honeywood wordt door de beide jonge lieden voor een verrader gehouden, zoodra hij met Croaker verschijnt, en deze, die door zijne vrouw uitgelagchen wordt wegens zijne vreesachtigheid, ontdekt eindelijk wie Olivia is, verzoent zich met haar en zijn zoon, met zijne gewone droefgeestige voorspellingen voor hunne toekomst, juist als sir William en jufvrouw Richland optreden, zoekende naar den jongen Honeywood, dien zij nagespoord hebben tot in het logement en wiens vlugt uit zijn vaderland zij voorkomen willen. Het spreekt van zelf, dat Lofty er ook bij komt, om der jonge schoone de verzekering te geven, dat hare zaak tegen de regering ten haren gunste is beslist - en wel natuurlijk, door *zijn* toedoen.

Sir William doet zich nu aan allen kennen, - Lofty wordt ontmaskerd, - op de meest lachwekkende wijze, en de jonge Honeywood ontvangt de hand van zijne beminde.

De verdiensten van dit stuk zijn velerlei. In de eerste plaats - van het begin tot het einde wordt de belangstelling van den toeschouwer bezig gehouden. De dialoog is altijd levendig, - slechts op enkele plaatsen wat hoogdravend, hetgeen minder aan den schrijver, dan wel aan de heerschende mode van de dagen waarin hij leefde, moet worden toegeschreven.

De karakters, welke ten tooneele gevoerd worden, behooren, even als alle gebeurtenissen in het stuk tot het dagelijksche leven; - het zijn toonbeelden noch van heldhaftige deugd, noch van de walgelijkste ondeugden. Goldsmith was te goedhartig om een Tartufe te scheppen; hij had te veel humor om alleen de leer van het naakte gezond verstand te preken, zoo als Molière deed. Deze was satiricus en geesselde al wat streed tegen het gezond verstand en de eerlijkheid met onvergelijkelijke geestigheid; maar hij kon niet, of wilde niet den traan bij den lach uitlokken; hij leerde lagchen en verachten - zeker heel weinig liefhebben. - En dit laatste was een der grootste verdiensten van

Goldsmith. *The good natured man* maakte, zoo als het met vele meesterstukken gaat, in het begin, in weêrwil van de vele invloedrijke vrienden, welke Goldsmith onder de voornaamste letterkundigen telde, betrekkelijk weinig opgang; - later leerde men het stuk naar waarde schatten.

Het naar waarde schatten van een tooneelstuk heeft echter eigenaardige bezwaren. Daarom juist is het oordeel daarover in het begin meestal zoo uiteenloopend. Het is welligt niet onbelangrijk het een en ander, dit punt betreffende, na te gaan.

In de allereerste plaats, - stelt de meerderheid der toeschouwers zelden eenige bepaalde, of voor haar zelve duidelijk geformuleerde eischen.

Men kan die, dunkt me, zeer kort resumeren. Bij een treurspel wil de toeschouwer, die alleen in zoover werk van het drama heeft gemaakt, dat hij trouw alle voorstellingen bijwoont, vooral tot tranen toe bewogen zijn: - meestal *n'importe* hoe. Hij zoekt aandoeningen van hartstogtelijken aard: het is hem voornamelijk te doen om 's avonds als hij naar huis gaat, met Macbeth te kunnen uitroepen, '*I have supped full with horrors.*' Van daar dat eene Desdemona en eene Lucretia Borgia, het klassieke tooneel en de drama's van de Porte St. Martin evenveel sympathie vinden bij de groote kudde. En daar het gemakkelijker is een stuk vol horreurs dan een echt treurspel te schrijven, is het moderne tooneel betrekkelijk arm aan deze laatste. Het publiek zelf is, ten dezen opzigte, onschuldig; - niemand zal loochenen, dat de schuld aan den tooneeldichter zelven ligt, die in plaats van den smaak zijner toehoorders te vormen, dien bederft.

Eene tweede reden, waarom het publiek zelden een billijk oordeel heeft over een tooneelstuk, ligt voor de hand. Men beoordeelt het stuk niet naar zijn gehalte; - maar grootendeels naar de wijze, waarop het gespeeld wordt. Negen uit tien gesprekken onder de gewone toeschouwers over hetgeen zij bij de opvoering van een tooneelstuk opgemerkt hebben, zijn ongeveer van den volgenden inhoud:

Jan, Piet en Klaas, in de stalles, vinden den acteur die de hoofdrol speelde, betrekkelijk goed of slecht. Hij heeft hier te hard geschreeuwd, daar te zacht gefluisterd. Zijne gebaren waren overdreven of veel te stijf; - zijn kostuum was te bont of te eenvoudig; zijne uitspraak laat te wenschen over; of het tegendeel. - Naarmate hij hen al of niet bevredigd heeft, keurt men niet alleen hem, maar de rol, welke hij vervulde, goed of af.

Als het zelfs een lievelingsacteur is van het publiek, en hij niet voldoet, alleen omdat hem eene rol opgedrongen is, waarvoor hij niet deugt, of die hij niet goed verkiest te spelen, - wordt het tooneel-

stuk veroordeeld. Nog verleden jaar gebeurde juist iets van dien aard met Cremer's ‘Emma Berthold.’

Ten opzigte der heldinnen op het tooneel wordt door de heeren ongeveer op dezelfde wijze geoordeeld. Ik buig mijn hoofd in ootmoed en beschouw het als eene hulde aan het schoone geslacht gebragt, dat wij zeer verstandige, maar tevens zeer zwakke mannen, dadelijk gereed zijn te applaudisseren, als de dame, die de hoofdrol vervult, er bekoorlijk uitziet, bevallige bewegingen heeft en een aangenaam orgaan; - het doet er weinig toe, welken onzin zij verpligt is, op het tooneel op te dreunen.

Ik ga nog verder; - het is eene bekentenis, welke ik me niet schaam af te leggen, - dat, ik zal niet zeggen, hoe vele of hoe weinige jaren geleden, de prachtige rol van Ophelia gespeeld werd door zekere dame, van een bijzonder bekoorlijk uiterlijk, - en die daarbij - o zulke elegante costumes droeg, dat wij jongelieden allen verrukt waren en betooverd, en met haar dweepten, zooals Thackeray beschreven heeft dat Pendennis dweepte met zijne tooneelspeelster. Vooral als zij optrad, in het wit gekleed met vliegende haren, - mijn hemel! - heden twijfel ik, of die magnifique hoofdtooi echt was - dan kwam er geen einde aan onze verrukking. Het was niet Ophelia, het was niet de schepping van den dichter, - het was alleen de schoone vrouw, die wij bewonderden. Dit bleek zelfs toen heel duidelijk. Die dame speelde ook in een ander stuk, - eene soort van *genteel comedy*; - ook daarin vervulde zij de hoofdrol, die eener elegante en galante groote dame uit den hedendaagschen *beau monde.* Maar zij wist welk effekt zij maakte in het Ophalia-kostuum, - en waarlijk - Lady, hoe zij ook heette, - verscheen op het tooneel, in de gestalte en in het gewaad van Ophelia, - en liet bij de toilettafel als zij zich voor het bal uitdoste, dezelfde prachtige krullen over hare blanke schouders vallen, als toen zij als krankzinnige Ophelia optrad, - en behaalde dezelfde daverende toejuichingen, hetzelfde aantal kostbare ruikers, vermeerderde het aantal harer dweepende aanbidders, - en deed het prulstuk waarin zij speelde, evenveel opgang maken als Shakespeares Hamlet. Het maakte zelfs *furore* en werd meer avonden achtereen gespeeld, want er was ook eene heel aardige *grisette* in, - eene kleine brunette, - die een allerliefst contrastje opleverde met de ranke en blonde Ophelia, - en die kon, hoe men er ook over praktiseerde, in de Hamlet toch niet gebruikt worden.

Wel eens peinzende over deze dingen, kan ik niet anders dan in zekere mate het gevoelen beamen van een zeer ervaren tooneeldirecteur, die eens tot mij zeide, dat het hoofdelement van succes voor een troep, bekoorlijke actrices was. *Pour le reste* dat was bijzaak; - alle stukken waren goed, mits ze gelegenheid verschaften om schitterende costumes en aandoenlijke tooneelen met de dames te vertoonen.

Het spreekt van zelf dat die tooneeldirecteur de zaak als zaak be-

keek, en de kwestie niet verder onderzocht, dan wat het vullen van den schouwburg betrof met belangstellende *toehoorders*, of liever *toeschouwers*.

En werkelijk, - het is eerder tot deze laatste klasse, dan tot de eerstgenoemde dat de tooneelbezoeker over het algemeen behoort, terwijl hij eigenlijk de hoedanigheden van beiden in zich vereenigen moest en in *beide* hoedanigheden het regt heeft bevrediging te eischen.

Hoe moeijelijk het zijn moet den tooneelbezoeker van dezen aard te voldoen, valt in het oog. En toch ter vorming van den algemeenen smaak, ter veredeling van zijne eigene kunst, is het dit doel dat de tooneelschrijver moet zoeken te bereiken, - dit doel waartoe de tooneeldirecteur en de acteur moeten medewerken. - En de toehoorder èn de toeschouwer beiden moeten streven de inspanning van alle krachten ten hunnen behoeve waardig te zijn, - en hoewel met toegevendheid het schoone beoordeelende, onverbiddelijk blijven in het vonnissen van het leelijke, in welke bekoorlijke vermomming het zich ook voordoe.

Het gaat ons echter bij het tooneelbezoek even als bij vele andere dingen, waarover wij ons zelden de moeite geven na te denken. Ik geloof dat niemand mij zal tegenspreken als ik beweer, dat de meeste menschen naar de komedie gaan - om verstrooijing te zoeken en hoegenaamd met geen ander doel dan om een aangenamen avond te passeren. Van het hoogere kunstgenot, dat men er zoeken moest - is betrekkelijk weinig sprake, - of als men er van spreekt, zijn de begrippen dienaangaande ongeveer even onbepaald en schemerend als die - bij voorbeeld, over de meest abstrakte wijsgeerige stellingen. Hooger kunstgenot - men neme het mij niet kwalijk - geldt bij velen voor niet veel meer dan een soort van fatsoenlijk tijdverdrijf, met de bijvoeging, dat er wat moet bijkomen van muzijk, of poëzij, of schilderkunst of beeldhouwwerk, - of zoo iets.

Onder verstrooijing daarentegen zoekt men eigenlijk niets meer dan ontspanning van het vermoeide brein; - een afleidenden lediggang - iets, dat met tijdsverlies steeds gepaard gaat, volgens alle begrippen van wereldsche wijsheid, - iets, dat geld kost, waarmede men zuinig moet omgaan, vooral in deze tijden van dalende Oostenrijkers en wanhopige Spanjaarden. De verstrooijing, de ontspanning is iets dat slechts als een soort van noodzakelijk kwaad wordt beschouwd; de broodwinner voor het huisgezin maakt er zich eene gewetenszaak van voor uitspanning iets uit te geven. De maatschappij neemt eene rigting, die lijnregt in strijd is daarmede. Onze kinderen zien hunne uitspanningsuren langzamerhand veranderen in werktijden; - de lengte der vacantiën wordt beknibbeld; het leven is zoo kort - en vooral zoo duur, en de weelde neemt zoo toe, dat werken, werken en nogmaals werken zoo wat de algemeene leuze is, en als wij er ons maar in staat toe gevoelden zou onze ideale maatschappij den mensch, van den zuigeling in de wieg, tot den verkindschten grijsaard met niets

anders bezig houden, - dan met werken - om heel veel geld te verdienen - waarmede men dan nog meer geld zou kunnen verkrijgen.

Ongelukkig echter gedoogt onze onvolkomene menschelijke natuur deze voortdurende inspanning van den geest in slechts ééne rigting niet. Ik zeg bepaaldelijk in ééne rigting, want het onbestaanbare *vacuum* in de physieke is ook niet te vinden in de psychische wereld. Ontspanning, of uitspanning, is slechts verandering van werkzaamheid, en het is vooral in de uren zoo schoorvoetend daaraan toegewijd, dat de liefde tot het schoone, door het zorgen voor het materiële zoo vaak gesmoord, zich tracht te ontwikkelen en hare heerlijke stem met eene bekoorlijke, maar door velen onbegrepene welluidendheid doet hooren.

Als Pietje school moet blijven, omdat hij in plaats van het werkwoord ‘ik ben gehoorzaam’ te vervoegen, mannetjes op de lei heeft geteekend, heb ik medelijden met den kleinen zondaar, die door de hem onbekende toovergodin, die liefde tot het schoone, aangespoord wordt, om de kostbare taalles te verwaarloozen; als Pietjes papa, bij het uitgaan van de beurs, onwillekeurig in den modder van de Kalverstraat blijft staan om in de prentenwinkels te kijken, houdt hem voor een oogenblik dezelfde godin bij de rokpanden vast; als de man met het draaiorgel eene goede kostwinning vindt, is het omdat de liefde tot het schoone zelfs den behoeftige een centje uit den zak weet te kloppen; als ik onverklaarbaar aangedaan word, wanneer ik de gloeijende zonneschijf zie nederdalen in ‘de heilige zee,’ dan huldig ik de liefde tot het schoone, evenzeer als de moedige reiziger, die den Rigi beklimt om haar te zien opgaan over de met ijs bedekte Alpentoppen; hoewel het zeker deftiger zou zijn te bed blijven en de zon te vergunnen hem te zien opkomen.

Het kind dat den vlinder naloopt en de volwassen mensch, die het genoegen najaagt, worden beiden gedreven door dezelfde beweegreden. Zij zoeken het schoone en weten het niet; en beiden, helaas, vinden het dikwerf, zonder het te herkennen, of houden het leelijke, dat zich daarvoor uitgeeft, voor het ware schoone.

En dit is vooral het geval, wat het tooneel betreft, waarvan ik zoover afgedwaald ben.

Het schoone is iets dat zich niet laat omschrijven. Subjectief is het voor ons eene Venus, voor onzen zwarten evenmensch eene Hottentotsche dochter der aarde. Objectief, - neen, ik wil mij in geene bespiegelingen verdiepen, die tot niets leiden zouden. Het schoone is voor ons allen bekoorlijk, in welke gestalte het ook zij, en om thans zoo lang ik maar kan, bij het tooneel te blijven, als wij naar den schouwburg loopen om ons te verstrooijen, werpen wij den hengel uit en visschen ijverig naar een pareltje van het schoone, waaraan wij zooveel behoefte gevoelen, en dat ons rijker dan een Croesus maakt als wij het mede naar huis nemen.

Maar zoo'n pareltje van schoonheid is niet gemakkelijk op te visschen

uit den oceaan van het tooneel. Er behoort zoo onnoemelijk veel toe om er een te vormen. Met korte woorden: de schoone schepping moet schoon worden voorgesteld; - alles moet in de zuiverste harmonie zijn; het is een hard ding, maar Romeo mag bepaaldelijk geen kromme beenen hebben, en wij zouden ijzen voor een Gretchen met een formidabelen haviksneus.

Dit is onbillijk, zal men zeggen. Als Romeo in weêrwil van zijne minder voortreffelijke anatomische verhoudingen, heerlijk speelt en zijne rol goed opgevat heeft, als Gretchen *nonobstant* dien haviksneus, - ons bekoort - dan - dan, zeg ik, is en blijft toch ons genot onvolkomen. Wij zullen toejuichen; - echter steeds met een voorbehoud dat, hoewel niet altijd uitgesproken, steeds in de diepte van ons hart schuilt.

Sommige ernstige magisters, en vooral het ras van ongeschorene, ongepoetste kamergeleerden komen hiertegen op. Onhebbelijke wezens, die zelve blind zijn voor uiterlijke schoonheid, en ze als waardeloos uitkrijten, heeten dit onbillijk en onverstandig - en nog veel erger. Met deze ongelukkigen heb ik altijd medelijden gevoeld. Even als sommige menschen geen gehoor voor muziek hebben en doof zijn voor de poesie der klanken, zijn dezen blind voor de poesie der vormen, voor de harmonie der kleuren. De schoone vrouw met den vischstaart, waarvan Horatius spreekt, zou in hunne oogen naauwelijks een monster zijn, ware het niet dat zij tegen de eenmaal aangenomene usances zondigde, en - het dagelijksche, het bepaald schoone noch leelijke, heeft even veel bekoorlijks voor hen als het verhevenste ideaal van uiterlijke volkomenheid. Deze menschen zijn de bierdrinkers van de aesthetische wereld. Zij hebben den edelen nectar nooit geproefd - en bij hen geldt vooral het oude spreekwoord: *onbekend maakt onbemind.*'

Maar voor zulke toeschouwers speelt de acteur niet. Het is zijn streven en zijn pligt niet slechts de rol, wat hare innerlijke waarde betreft, maar ook uiterlijk trouw weêr te geven. Waar hem dit gelukt, is het zoo goed als wiskunstig zeker, dat hij slagen zal, en zelfs eene zeer middelmatige rol, door de volmaakte harmonie tusschen de ligchamelijke en de morele voorstelling hoogst bekoorlijk maken. Het gebrek van vele tooneelspelers is, dat zij die harmonie niet vatten in al hare nuances; - zij hebben tijd noch gelegenheid diep door te dringen in het karakter, dat zij voorstellen moeten. Het valt gemakkelijker het uiterlijke dan het innerlijke te karakteriseren; - zij overdrijven in kleeding en gebaren, - zij vergeten *qu'il n'y a qu'un pas du sublime au ridicule*, - en vervallen, - wij geven hun dikwerf in het werkelijke leven het voorbeeld, - tot karikaturen, in plaats van zich zoo ver mogelijk tot idealen te verheffen.

Dit is echter niet altijd de schuld van den tooneelspeler. De tooneelschrijver draagt er dikwerf zeer veel toe bij. De zucht om zooge-

naamde dankbare rollen te creëeren, is de verleiding waartegen hij niet bestand is. En dit geldt vooral het blijspel. Het is uiterst moeijelijk de grens te trekken tusschen deze laatste soort van tooneelvertooning en het eigenlijke kluchtspel. Het is de dooreenhaspeling van beide genres, die zoo vele ongerijmdheden op het tooneel brengt. Er behoort veel fijn gevoel, eene bijna instinktmatige gave van onderscheiding toe, om dit niet te vergeten. Het echte blijspel, - om tot voorbeeld te nemen het stuk, dat we heden avond nagegaan hebben, mag zich aan geene belagchelijke overdrijving te buiten gaan. De welvoegelijkheid in alles moet op den voorgrond staan.

Het moet karakters en menschen uit het leven nemen zooals ze er gevonden worden. Het kluchtspel mag en moet er echter de parodie, de karikatuur van leveren. Het blijspel moet onzen lach opwekken, evenzeer als het kluchtspel, maar een lach die uit het hart komt; de humor is er een integrerend element van; - de grappen van het kluchtspel moeten streng daaruit worden gebannen.

Goldsmith was de man, die dit bij uitstek, zoo te zeggen, bij intuitie begreep; want het is zeer te betwijfelen, of hij werkelijk ooit eenige ernstige studie van het tooneel maakte. Maar hij bezat de wereldkennis en de menschenkennis welke smaak en gevoel beschaven, en beiden kwamen hem voortreffelijk te pas toen hij zijne blijspelen schreef. In de scherpe teekening zijner karakters is er iets natuurlijks en ongedwongens, dat in de verte zelfs aan Shakespeare herinnert, - zonder dat men, dat spreekt, aan eenige andere vergelijking met den grooten dichter in de verste verte denken mag. Integendeel: Shakespeare was praktisch met het tooneel bekend: hij kende de eischen daarvan voor den tooneelspeler, en dit straalt door in bijna al zijne werken.

Vooral is dit op te merken in de wenken aan de tooneelspelers zelven gegeven in zijne stukken, en die bij geen anderen dramatischen schrijver, mij bekend, te vinden zijn.

Hij had persoonlijk ondervonden hoe zwaar twee groote moeijelijkheden voor den acteur wegen: het ééne, is het goed luisteren naar hetgeen een ander hem vertelt; het tweede, - en dit bezwaar is even groot voor den tooneelschrijver als voor hem die de rol opvoeren moet, - het hardop denken, het uitbrengen van monologen, die vooral op oogenblikken, waarin de hartstogten in werking zijn, steeds iets onnatuurlijks hebben; want het is en blijft waar, '*grosse Leidenschaften sind stumm.*'

Dit laatste vooral begreep Shakspeare. Als de heksen in Macbeth aan dezen zijne toekomende grootheid hebben voorspeld, alleen zooals hij dadelijk begrijpt door eene misdaad te bereiken, zegt hij voor 't oogenblik niets: hij is te diep getroffen om te spreken. Het is een moeijelijke plaats voor den acteur. Shakespeare echter wijst hem dadelijk aan, hoe zich te houden.

'Zie hoe afgetrokken onze makker staat', zegt Banquo; het is ge-

noeg; - én voor het publiek én voor den acteur, is de aanwijzing meer dan voldoende.

Later, als Macduff de verrassende tijding verneemt van den moord zijner echtgenoote en kinderen - welke houding moet de acteur aannemen? De tooneeldichter zegt het hem: ‘Genadige hemel! Trek uw hoed niet in de oogen! Geef woorden aan uw leed! De smart die zwijgt, fluistert in 't hart en doet het breken!’

Dit zijn wenken, welke evenzeer bewijzen voor de menschenkennis als voor de tooneelondervinding van den dichter, en die wij zelden of nooit bij anderen aantreffen, en bij Goldsmith geheel missen.

Zijne gave was echter om menschen te teekenen, zooals zij in de wereld zijn, niet zooals men ze veelal vindt in tooneelstukken, slechts als convenientiële voorstellers van zekere typen, als kapstokken, waaraan de schrijver zijne geestigheden ten aanzien van het publiek ophangt. De karakters van Goldsmith zijn werkelijke mannen en vrouwen, - dat is *menschen* uit alle eeuwen, - alleen verschillende van de onze, door de gewoonten en de zeden van den tijd, waarin zij leefden. Van daar dat wij steeds nog met hen sympathiseren kunnen in alle opzigten. Wij hebben allemaal, in ons leven, dergelijke lieden gekend; - wij kennen hen nog even goed als wij de menschen kennen in de Camera Obscura, - en al hebben zij ook hunne gebreken, hunne eigenaardigheden, hunne zwakheden, - wij mogen er om lagchen, - wij mogen er zelfs den draak meê steken: er is *au fond* altijd iets naïfs in, dat ons medelijden eerder dan onze minachting opwekt.

Die Honeywood, die man die nooit neen kan zeggen, - kent gij hem niet? Zijt ge 't welligt niet zelf? Ten minste in zeer vele opzigten? - Zoo niet gij, dan uw broeder toch, of uw neef, of - hoevele uwer akademiekennissen?

Ik voor mij, - als ik de mannen naga, die ik in mijn leven gekend heb, welke nooit ‘neen’ konden zeggen, tegen zich zelven of iemand anders, dan is hun aantal legio. - Sommigen zijn spoedig bekeerd, - zonder toedoen van rijke erfoomen of bekoorlijke schoonen, - en zeggen thans zeer positief ‘neen’ tegen iedereen. - Anderen hebben volgehouden met ‘ja’ te zeggen, - tegen de geheele wereld en bij elke gelegenheid: zij hebben zich waarlijk niet te gronde gerigt, *au contraire*, - de wereld draagt hen op de handen; - het zijn de meest gewenschte leden der Kamer voor - de ministers; - het zijn allemans vrienden - en alleen de vijanden van zich zelven, - als men het doel van ons leven iets hooger stelt dan het bejagen der algemeene welwillendheid. - Sommige dezer jabroeders zijn daartegen jammerlijk verongelukt op hun levensweg. Dat waren echter de lieden, die wel ‘neen’ tegen zich zelven konden zeggen; maar wien het onmogelijk viel dat harde woordje tot een derde te rigten. Het zijn die eerlijke, maar zwakke, goedhartige schepselen, welke de hardvochtige wereld als de chinaasappel behandelt, - zij worden uitgezogen - en

eindelijk onder de voeten getrapt, - en tot troost snaauwt men hun achter na: '*tu l'as voulu*, *Georges Dandin!*'

Goldsmith schilderde in Honeywood den jongeling die aanvankelijk zich zelven en iedereen *alles* gunt, - die daardoor op weg is van het verderf, - en die gered wordt - zooals menige man reeds gered is, door eene vrouw - en volstrekt niet door zijne eigene verdiensten. Waarom weet ik niet, - maar het is een stellige feit, dat wij mannen, hoewel wij gaarne gereed zijn de vrouw op alle mogelijke wijze te huldigen, niet gaarne ter inzage, of liever ter bekentenis, komen van haren invloed op onze zedelijke ontwikkeling zoodra wij eens tot jaren van onderscheid zijn gekomen. Of onze ijdelheid daarbij in 't spel komt, of hoe ook, - wij praten er deftig over, hoe de man alles kan maken van een meisje dat hem lief heeft, hoe hij haar kan vormen, opleiden, ontwikkelen, enz. - maar, wij vertellen niet zoo hardop, hoezeer wij door de vrouw ontwikkeld worden; wij zijn bepaald geneigd te verbloemen, zoo niet positief te loochenen, dat de vrouw een overwegenden invloed ook op onze *latere* vorming heeft. - Wij gaan zelfs verder, heel onder ons gezegd, - en schrijven aan haar toe de zwakheden en dwaasheden, waartoe wij ons laten overhalen. '*Ce que femme veut Dieu le veut*' zegt wel het spreekwoord, geestig genoeg, en dat beamen wij wel; - maar, keert het om, vrienden, - roept: '*Ce que Dieu veut, femme le veut*' en buigt het hoofd in ootmoed en bekent dat gij en ik en al onze medebroeders, *dat* wel in ons leven hebben ondervonden, - en dat het spreekwoord in dezen vorm veel meer waarheid bevat dan in het cynieke gewaad, waarin de Franschman het uitgedost heeft.

Honeywoord is dan al een heel einde ver op den weg van het verderf, als de liefde tot jufvr. Richland hem doet omkeeren. Er is hoegenaamd geene ziekelijke sentimentaliteit in het stuk; - de jonge losbol erkent hare beminnelijkheid, gevoelt zich tot haar aangetrokken, - maar beseft eenvoudig, dat hij haar niet waard is. Hij begint dus met te leeren 'neen' zeggen tegen zich zelven, - en dit is de eerste stap tot zijne beterschap. Het is eene zware zelfopoffering welke van hem geeischt wordt, waartoe hem echter de moed niet ontbreekt, en die volkomen menschkundig geteekend is door den dichter. Wie uwer heeft niet mannen gekend, die buiten staat waren om dagelijksche, kleine offers te brengen, zooals de vrouw ze bij duizenden brengt, - en die toch volkomen in staat waren, als het pligtbesef eens wakker was geworden, het zwaarste offer te doen?

Die Honeywood op het tooneel vindt even vele vrienden als Goldsmith zelf in het leven; - het was het ongeluk van den dichter, dat hij geene bekoorlijke schoone vond, als die welke hij aan Honeywood schonk, om hem te bekeeren - om hem te leeren eerst zich zelven en later anderen, iets te weigeren.

Als men verder den levensloop van den dichter en het karakter der

heldin van het stuk nagaat, komt men tot de overtuiging, dat Goldsmith zijne jufvr. Richland met eene zekere voorkeur geteekend heeft, welke doet vermoeden dat hij in haar zoowat zijn ideaal eener vrouw schetste.

Zij is geestig, opgeruimd, fijn beschaafd, in alle opzigten de *dame*, - volstrekt geen naïf poppetje dat zeker nooit een Honeywood bekooren of bekeeren kon; - maar met al hare overige voorregten, paart zij menschenkennis zonder argwaan. Zij heeft een open oog voor het schoone en goede, - en vermoedt zelfs het bestaan van het slechte niet, waar het haar niet opgedrongen wordt. Zij ontdekt spoedig de goede hoedanigheden van Honeywood, maar is blind voor de laagheden van Lofty, tot hij ontmaskerd wordt. Zij heeft eenmaal haar hart aan Honeywood geschonken, en laster noch afgunst kunnen haar aan hem doen twijfelen; - voor ijverzucht, voor eenigen lagen hartstogt, is in haar hart geen plaats. En dit alles zonder grootspraak, of gemaaktheid. Eene openhartige, geloovige, schoone natuur, die overal in het rond zonneschijn en geluk verspreidt.

Stelt tegenover haar en Honeywood, den heer Croaker en zijne vrouw, - welke meesterlijke en ongezochte, natuurlijke contrasten, - en toch geen van beide verachtelijke menschen. De Croakers, - de Krassers, - de onheilsboden in dit leven, - zijn ons even goed bekend als hunne tegenhangers, die opgeruimde, luchtige zielen, door Honeywood vertegenwoordigd op het tooneel.

Die Croakers, ja, - wie heeft in zijn leven geen last van hen gehad? Van die heel verstandige dwazen, van middelbaren leeftijd, die de wijsheid in pacht hebben, - met eene slechte digestie en een somber humeur, die zulke zwakke oogen hebben, dat zij het licht niet verdragen kunnen en steeds de duisternis zoeken en zedelijk altijd een blaauwen bril op den neus dragen, waardoor zij alles geheel kleurloos zien en het u ten hoogste euvel duiden, dat gij het ook niet doen wilt, - en dat gij steeds beweert te blijven gelooven, dat de zonnestralen vergulden en de bloemen op het levenspad nog met heerlijke kleuren en geuren prijken?

Deze Croakers zijn de echte ongeloovigen, in alle opzigten. Het zijn de menschen, die als Jan bankroet maakt, het altijd voorspeld hebben en nooit aan zijn voorspoed hebben geloofd; als Piet aan eene beroerte overlijdt, dat hebben zij al lang voorzien; als Klaas niets dan verdriet beleeft van zijne kinderen, - zij hebben het niet anders verwacht; - als de fondsen dalen, - zij hadden al maanden geleden begrepen, dat het niet anders zijn kon; - van het uitbreken van den oorlog hadden zij een voorgevoel gehad; de korte duur van den vrede is voor hen eene zekerheid. Zij schudden het hoofd bedenkelijk als gij niest; - als gij klaagt over koude, hebt ge zeker een aanval van koorts; van den groenen levensboom zien zij niets dan den toekomstigen dorren stam, - en zij vestigen hardnekkig de oogen op den grond en op de

afgevallen dorre bladeren en de smerige plassen, - en heffen nooit den blik naar het frissche loof en den blaauwen hemel daarboven.

Croaker, met zijne sombere levensbeschouwing, die niet belet, dat hij overigens een goed mensch en best huisvader blijft, steekt alleraardigst in Goldsmith's blijspel af tegenover den levenslustigen Honeywood. De trekken zijn echter zoo fijn geschilderd, zoo geestig aangebragt, dat nergens des dichters doel op stuitende wijze in het oog valt.

Evenzoo staat zijne echtgenoote tegenover jufvr. Richland. Mevrouw Croaker is eene vrolijke, opgeruimde, goede ziel, niet bijzonder schrander van aard, - die eene ruime beurs heeft, eene goede gezondheid en een goed geweten, - zeker drie groote bijdragen tot ons geluk. Zij is, zooals men zegt, ‘een zieltje zonder zorgen,’ en geene rampen in het leven ontmoet hebbende, voorziet zij er ook geene; - maar geniet op hare onschuldige wijze volop. Zij houdt van feestelijkheden en partijen; zij loopt de winkels trouw af; zij bezoekt alle verkoopingen en heeft een zwak voor blaauw porselein; zij spant hare hersenen alleen in om pretjes te bedenken, neemt de menschen, niet voor wat zij *zijn*, maar zoo als zij zich aan haar in de wereld voordoen, en houdt van den beminnelijken en ligtzinnigen Honeywood, zonder zich het hoofd te breken met al zijne wanbedrijven. - Zij lacht natuurlijk om haren man, op goedaardige, gemoedelijke wijze, - en heeft maar ééne ambitie - die van zoovele dames in den gulden middelstand - in Engeland, natuurlijk, - namelijk, om op den meest vertrouwelijken voet met ‘groote luî’ om te gaan. Volgens haar oppervlakkig oordeel, behoort de bluffende Lofty tot deze groote lieden; zij neemt al zijne opgesmukte verhalen met de meest bekoorlijke naïviteit voor goede munt aan; - zij is met ontzag vervuld als hij opsnijdt van zijn vertrouwelijken omgang met gezanten en ministers; zij bewondert zijne gemaaktheid, de airs, die hij zich geeft, als zoovele staaltjes van hetgeen men werkelijk in de hoogste kringen ziet; - zij is uiterst gestreeld, evenzeer door zijne beleefdheden, als door zijne kleine impertinentiën, - en is eindelijk verbazend uit het veld geslagen als hij ontmaskerd wordt, en begroet den werkelijk grooten heer, den oom van den jongen Honeywood, met zekere bakersdeftigheid, die in haar karakter even natuurlijk als vermakelijk is te aanschouwen.

Deze rol is welligt eene der moeijelijkste te vervullen in het stuk. Ze moet fijn en geestig worden opgevat. Mevrouw Croaker, in het minst overdreven, of met eenigen zweem van onhandigheid over zich, zou onverdragelijk plat en onfatsoenlijk zijn.

Eene meesterlijke teekening in het stuk is verder de rentmeester, met zijne onwrikbare eerlijkheid, zijn gezond verstand, zijne opregtheid en zijn knorrig humeur; - de man, die al de dwaasheden inziet en onverholen laakt, welke zijne jonge meester op zulk een beminnelijke wijze begaat; - die hem steeds beknort en teregt wijst, maar het niet verdragen kan, dat iemand anders het zou doen; die van den vroegen

morgen tot den laten avond pruttelt; - maar onvermoeid is in zijne zorgen en onwankelbaar trouw in het opvolgen zelfs der bevelen, die hij het meeste afkeurt.

Het éénige zwakke karakter in het stuk is welligt die moeijelijkste rol op het tooneel - *le père noble*, - de oude Honeywood, die tot vervelens toe sententieus is en deftig en de deugd verkondigt in aphorismen van zeer verheven aard; - onnatuurlijk - en opgeschroefd in zijne taal, geheel en al conventioneel en in strijd met al wat met Goldsmith's speelsche verbeelding en lossen stijl overeenkomt.

Hoe hij er toe kwam, zulk een mensch te schilderen? Mij dunkt, dat we hier niet ver behoeven te zoeken om de oplossing van het raadsel te vinden: - Goldsmith was in vele opzigten naïf als een kind en een hartstogtelijk bewonderaar van zijn vriend Johnson, aan wien hij zoo veel te danken had - en de groote doctor was (voor ons) onverdragelijk deftig, pedant en apodiktisch in zijne taal. Door geleerdheid en geest beheerschte hij den kring, waarin hij zich bewoog; hij tyranniseerde zijne vrienden; groote heeren zaten in ootmoed te luisteren naar de woorden van wijsheid, welke van zijne lippen vloeiden; - een edele Schot sleet een groot gedeelte van zijn leven met dag op dag, als kostbare parelen, elk woord op te vangen, dat hem ontviel; het werd zorgvuldig opgeteekend en meermalen hem zelven ook voorgelezen. Het was eene aanbidding, welke bijna geene grenzen kende, en het is niet onnatuurlijk, dat Goldsmith, als hij naar een type zocht van een groot en goed mensch, den grilligen geleerde voor oogen zou krijgen, - en zijn best doen, hem, van zijne onhebbelijke gewoonten en zijne minder innemende manieren ontdaan, als een ideaal op het tooneel te brengen. En een ideaal persoon uit het dagelijksch leven is even onverdragelijk in een blijspel, als hij het in de maatschappij zou zijn.

Dit is, dunkt mij, eene waarheid, welke over het algemeen niet genoegzaam behartigd wordt, - noch door den schrijver, noch door den tooneeldichter. Men gelieve niet te vergeten, dat ik hier alleen spreek van het blijspel en van den schrijver der romantische letterkunde onzer dagen: - geenszins van het treurspel en den dichter.

Niets is vervelender dan de idealen, welke men ontmoet in het fabelachtige maatschappelijke leven, dat men in romans en in zoogenaamde melodrama's en blijspelen voorgesteld ziet. Het zijn helden, die even weinig echt zijn, als de valsche diamanten der tooneelprinses; - het zijn ongerijmde wezens, - beelden van menschen in een slechten spiegel gezien, - kraaijen met paauwveêren opgesmukt, - die ons doen lagchen om hunne onnatuurlijkheid, die wij in het dagelijksch leven zouden ontloopen, als wij het ongeluk hadden met hen in aanraking te komen, en die op het tooneel niet minder onverdragelijk zijn.

Hetzelfde geldt van die ideale dames welke wij in romans en in het blijspel ontmoeten.

Mijn hemel, wat zijn die zoetsappig! Hoe ongeschikt voor hare ware

bestemming, - om toch ons onvolmaakte mannen ter zijde te gaan door het leven. Hoe ver boven alles verheven wat haar omgeeft, hoe geheel en al misplaatst in deze onvolkomene wereld, - waar het toch, in alle romans en blijspelen, haar lot is zich te bewegen - en eindelijk een rijk huwelijk te doen!

Dit laatste is immers de moraal van 999 uit 1000 diergelijke producten der nieuwere letterkunde. En er zijn zeer vele goedhartige lezers, die het van Lennep niet vergeven kunnen, dat zijn Klaasje eindelijk niet naar het stadhuis mogt rijden met haren Maurits. - Het is nu zoo eenmaal aangenomen, sedert onheugelijke tijden, dat de volmaakte held en de volmaakte heldin elkaâr moeten krijgen, en rijtuig houden en liverei, - en - daarmede is het uit met het gelukkige paar, en held en heldin gaan onder in den grooten oceaan der maatschappij - en zijn simpele echtgenooten en huisvader en huismoeder geworden - en men hoort nooit iets meer van hen vertellen. En hoe is dit in het werkelijk leven?

Ik beweer geen menschenhater te zijn; - maar ik zoek te vergeefs naar helden en heldinnen, die nog niet, of naauwelijks meerderjarig zijn. Ik kan waarlijk niet hem of haar den zegekrans op het hoofd zetten, die pas de wapens heeft opgevat voor den strijd, - die welligt eene schermutseling of wat heeft bijgewoond, maar nog den ernstigen veldslag te gemoet moet gaan. Rekruten van het leven, die op zijn best een half dozijn kozakken verslagen hebben, - en helaas, den russischen veldtogt nog moeten medemaken. Als zij van daar terugkomen, zullen wij hen bekransen; - maar vóór dien tijd niet. Wij kunnen met hen sympathiseren, deelen in hunne verwachtingen en vooruitzigten; - ons oud hart verkwikken aan hun vuur en aan hun gloed; - maar wij weten, dat de in de verte schitterende koepels van hun Moskou de leêge stad bekroonen; - wij hebben ondervonden, dat onder het vergulde dak de hongersnood schuilt; - wij hooren den dreigenden winter met loeijende sneeuwvlagen naderen; - wij weten hoe het jeugdige vuur uitgebluscht wordt in de kille wateren van de Beresina; - wij zien de fiere banieren door het slijk slepen en den moedigen krijgsman verminkt en kreupel eindelijk weêr naar huis kruipen. - Als hij dan, - als de levensstrijd ten einde is, - nog helder van hoofd en rein van harte blijft, - dan kennen wij hem, met vochtige oogen, het eerekruis toe en wij planten den lauwer op het graf der gesneuvelden, - op dat van den grenadier des levens, die tot het einde toe streed, - en niet minder op de rustplaats zijner gezellin, der vrouw, der moeder zijner kinderen, der heldhaftige vivandière, die den bezwijmende zoo dikwerf verkwikte, den vallende ondersteunde, en die nooit den hulpelooze verliet.

Dit zijn de held en de heldin van het werkelijke leven - en als zoodanig erkennen wij hen gaarne; - maar die komen slechts zelden op het tooneel - of in onze romans voor. - Daar gaat het ook,

even als in het leven; - wij gaan liever met Venus dan met Minerva om. Wij hebben meer met Mars op, - in groot tenue, - op het bal, dan op het slagveld; - Mentor verveelt ons met wijze lessen, - en Telemachus en Calypso zijn een paar heel bekoorlijke luidjes. - Zeker is het ook dat de nimfen, welke deze dame omgeven, ons betooverender voorkomen, dan de brave matrone, die onze kousen breidt en ons 's avonds de courant voorleest; - en eindelijk, - ook wij, in onze jeugd, hebben ons verbeeld helden en heldinnen te zijn, en verbeelden ons nog, (zoo wij inzien dat wij het niet meer zijn) dat wij eens toch de kroon en den zegekrans gedragen hebben, - en verheugen ons er in, dat onze kinderen en kindskinderen datzelfde doen.

Dat is weder eene illusie, - eene der laatste die ons bijblijft, - als het komediestuk van het leven, waarin wij eene rol hebben gespeeld ten einde spoedt, - als de klok luidt en de lichten verflaauwen, - en het groote scherm, dat ons van het leven scheidt, langzaam begint te dalen; - als wij onze buiging maken en heengaan, zoo als ik thans doe, - met de hoop dat deze of gene uwer nog het uurtje, dat wij zamen doorgebragt hebben, vriendelijk en liefderijk herdenken zal.

Natuur en wetenschap.
13 November 1833 en 13 November 1866.

Het waren twee merkwaardige jaren. Europa werd geschokt door den omwentelingsgeest en door het krijgsgedruisch, terwijl de doodsengel talrijke slachtoffers nedervelde. Nu heerscht door het wapengeweld het regt van den sterkste. De vorsten worden nu niet als toen door de volken van hunne zetels gestooten, maar door huns gelijken afgezet en verjaagd. De sterfte woedde nu niet alleen onder het menschdom, het dierenrijk werd ook door eene doodelijke besmetting aangetast. Maar de natuur, boven deze rampen verheven, volbrengt eeuw in eeuw uit haren statigen en onveranderlijken loop.

Op het eind van 1833 spreidde de hemel een treffend schouwspel ten toon. Duizende vuursterren vertoonden zich aan het uitspansel, zij beschreven in haar val schitterende stralen die zich doorkruisten in hun schijnbaar verwarden loop.

Een jong sterrekundige, welligt een naneef van den grooten Newton, beschouwde met verrukking dit grootsch verschijnsel, doch hij paste tevens de berekening der wetenschap daarop toe; hierdoor voorspelde hij dat over 33 jaren, op hetzelfde tijdstip, hetzelfde schouwspel zich zoude herhalen.

In den nacht van den 13 November 1866 was het oog van den voorspeller en van vele sterrekundigen en beminnaars der natuur met hem naar den eenigzins duisteren hemeltrans gerigt. Te middernacht verdwijnt het wolkenfloers en terwijl de noordelijke gezigteinder een helderen lichtgloed vertoont, verschijnen er weder ontelbare vuurbollen aan het luchtgewelf, die in hunnen val blinkende stralen achterlaten, in vonken uiteenspatten of plotseling worden uitgedoofd. Soms draaijen zij om elkander in grooter en kleiner kringen en beschrijven gloeijende spiralen in de lucht. Wie zal hun aantal tellen en berekenen, terwijl elke seconde zich verscheidene aan het oog vertoonen!

Groot en onbegrensd is het heelal, waarin door de hand des Almagtigen het zaad der werelden is uitgestrooid, dat in een onmetelijken kring om een centraalzon rondwentelt, terwijl op bepaalde tijden die kring door de baan der aarde doorsneden wordt. Groot is dan ook de wetenschap, welke dien kring wist te bepalen en den loop der aarde konde berekenen, die het juiste tijdstip aanduidde waarop hetzelfde verschijnsel zich zoude vertoonen.

Het mogt u vergund zijn, verdienstelijke naamgenoot van uwen onsterfelijken voorganger Newton, na 33 jaren uwe voorspelling in vervulling te zien overgaan. De lauwer der wetenschap, vrij van den smet van bloed en geweld, versiere uw hoofd! Gij viert den triumf der kennis, boven dien van het woeste wapengeweld. Uw naam is met de vurige stralen der asteroïden aan den hemel geschreven, evenals die van den beroemden Newton, door den loop der planeten en de wet der zwaartekracht, die het heelal in evenwigt houdt, voor altijd aan de wereld verkondigd wordt!

19 November 1866.

J.A.B.

Een aangenomen kind.
(1539-1549.)
Door W.J. Hofdijk.

I.

- ‘Och, moeder! 't gaat zoo niet, het gaat niet!
En wat ik zwoege en zweete - 't baat niet!’ -
   En de arme poorter, die met strak
   En stroef bewolkt gelaat dus sprak,
Liet mat en moedloos de armen hangen.

Wèl paste dat zijn hollen wangen;
   Wèl paste dat het bleeke licht,
   Dat op zijn kleurloos aangezicht,
Met stralen, schitterend daar buiten,
Loom door verweerde en doffe ruiten
   Een schijnsel wierp op 't huisgezin,
   Dat rijker was dan 't kleen gewin.
En moeder?..... Wat heur nijvren handen
   Gezet was tot een duren plicht,
   Dat werd getrouw door haar verricht.
Zy vroeg niet voor de naakte wanden
   Den kleensten pronk, 't geringst cieraad:
   Zy wist wel dat hun lage staat
Geen tooisel vergde. Maar hun kleenen,
Wat d i e behoefden te verleenen -
   Dat was heur droom by nacht, dat was
Heur arbeid by den dag. - Zes jaren
   Telt de oudste, die daar reeds zoo ras,
Of linnen draden gouddraad waren,
   Het rad doet snorren onder 't vlas.
De jongste, met gebloosde wangen,
   Luid kraaiend, ligt op moeders schoot -
En vier daartusschen nog verlangen
   Hun aandeel in het daaglyksch brood.
Maar hoe er de oven ook mocht gloeien -

Het deed der kleene bakkerij
Slechts schaars den stroom der welvaart vloeien,
En lager wal bleef steeds naby.

En daarom waren vaders woorden,
Ofschoon zy 't weeke moederhart
Ook met een scherpen vlijm doorboorden,
Zoo bitter. 't Oog zag bang en zwart
De toekomst in. 't Verleden kende
Geen weelde, die hun ziel verwende;
Maar by al 't zwoegen nog een ende
Waar armoê slechts de kaken spart;
Waar 't lot van al hun droeve kleenen
Slechts zijn zal.... hongeren en weenen -
Ziet - dat was hard, dat al te hard.

Een traan vloeit neêr langs moeders wangen,
En drupt - of hy de plek zelf koos -
Op 's wichtjens koontj', en blijft er hangen,
Zooals een daauwdrup op een roos.

Dat staat de vader aan te staren.....
En voelt een kille huivering
Zich pijnlyk door de ziele varen,
Als of ze hem van wee verging.
Dat lief en frisch en blozend leven
Welhaast d' ontbeering prijs gegeven;
Dat heerlyk knopjen op den steel
Misschien ontijdig te zien dorren,
Aan kommer en gebrek ten deel -
Dat was zijn bloedend hart te veel!

En door het donker van zijn morren
Schoot thands - maar snijdend, als de schicht
Van 't blixemvuur - een straal van licht:

Zoo velen zijn er in den lande,
Zoo velen zijn er in de stad,
Wier manna-kruik geen bodem had;
Wier beker tot den hoogsten rande

Bleef schuimen van het geurigst, wat
De weelde maar te schenken had;
Die in gevulde kist en kasten
Tot aan den elboog mochten tasten;
Aan wie fortuin in overvloed
De paerlen strooide voor den voet -
En wien nochtans het volle stralen
Dier onbewolkte weeldezon
Geen zoete warmte brengen kon
In hun vergulde kille zalen:
Waar niet een gulle kindertong
De koude ledigheid bevolkte,
Verveelings stroef gelaat ontwolkte,
De statigheid tot schaatren dwong,
Heel 't hart in wellust hield betooverd.....
Wel groene gaarden, rijk gelooverd,
Maar waar geen vogeltjen in zong!

Indien..... 't verwarde denkbeeld ging
Hem schokkend door 't ontroerde brein -
Hy 't bloeiend wicht, zoo frisch, zoo rein,
Aan zulk een huis te vondeling.....
Niet verder durfde hy. En toch -
De vinger des verzoekers liet
Van wenken af noch lokken, noch
Van wijzen op 't gekleurd verschiet.
Half droomend, wederstaat hy 't niet.
By kind en moeder zit hy neêr.
Onvast en duislend, of veel meer
Onsamenhangend, vangt hy aan.
Hy spreekt niet luide, maar hy fluistert,
Z e l f vreezend zich te doen verstaan.
Zy vangt zijn woorden op. Zy luistert.
Zy glimlacht goedig, en zy knikt,
Als droomt zy meê. Maar plotslyk blikt
Zy hem in 't oog, en, fel verschrikt,
Ziet zy het somber en verduisterd.
Zy staart hem strak en vorschend aan.
Een rilling vaart haar door de leden.

‘Heb ik u wèl, u wèl verstaan?....
En was daar ernst in uwe reden?’....

Hy blijft de blikken nederslaan.

Als had zy op een pad getreden,
Met zooveel huivrend' afkeer springt
Zy op en van hem wech, en dringt
Het wichtjen met zoo klemmende armen
Aan 't hart, als ware 't nood-uur daar -
En moest ze in 't branden van 't gevaar
Reeds voor den vader 't kind beschermen.

Ontzet, geschokt, bedroefd, verward,
Blikt zy hem aan, of heur begrippen
Zich weigren te ordnen, tot heur lippen
't Verwijt ontvaart: ‘Is dat uw hart,
Ontaarde man! En heeft dat harte
Plaats voor gedachten, die het mijn
Doen samenkrimpen van een pijn,
Wier weën méer dan moedersmarte,
En foltrender dan doodstrijd zijn?
Ik wil wel beedlen by de straat,
Zoo de arbeid ons niet meer kan baten;
Maar God - ja, God moet my verlaten,
Eer ik mijn lieve kind verlaat!’

De tranen spatten hem uit de oogen.
‘Ja’ - roept hy: ‘ja - 't was razernij:
Een boze geest verblindde my,
En heeft my in my-zelf bedrogen!
't Was niet dan een benaauwde droom,
Die neevlig my het brein beroerde,
My meesleepte in zijn snellen stroom,
En in een wilden draaikolk voerde,
Waar 'k dwarrelde, verdoofd, verblind!’

Hy is zijn gade in d' arm gevallen,
En vurig kust hy 't blozend kind,
En vurig kust hy ze allen, allen,

Als had hy nooit hen zoo bemind.

Het waren zoete tranen thands
Die druppelden uit moeders oogen,
Terwijl ze schitterden van glans,
Weerspieglend in den blik heurs mans.
‘Ziet’ - sprak zy, innerlyk bewogen:
‘Ziet - waar toch zoo veel liefde woont,
Zou God zijn zegen daar onthouën?
Komt - laat ons werken met betrouwen,
En bidden dat Zijn zegen 't kroont!’

Wel is 't geloof 't kleinood der vrouwen!
Heur harte is 't, waar 't het heerlykst throont!

Er was iets heiligs in die stonde,
Als zweefde er op onzichtbre schacht
Een vriendlyke engel Gods in 't ronde,
Die allen vrede en vreugde bracht.

Ook 't hart des mans verhief zich. ‘Neen -
Ik wil niet langer morrend klagen:
Naar 't heilig outer wil ik heen -
Daar zal ik God om sterkte vragen:
'k Gevoel het - van den voet van 't kruis
Breng ik zijn Zegen meê in huis!’

II.

Hy ging; niet langer andre nevels
Of andre rimplen op 't gelaat,
Dan waar zich de armoê door verraadt.
Beëngden ook de vliegergevels
Met luifelschut en stoepgeraad
Nog meer de alreeds niet breede straat -
Hy droeg een ruimte in zijn gemoed,
Die alles om hem heen verbreedde.
En sprak de winterzonnegloed
Door kloeker schaduwe aan die stede
Méer dan door helderheid en glans -
Zóo vrolyk licht ontwelde thands
Zijn kalme borst in volle stroomen,

Dat duisternis een zonneschijn
Van klaarheid hem waar voorgekomen
Als stralend op zijn pad te zijn.

Maar nu hy - waar zijn schreên versnelden -
De schamele achterbuurt verlaat,
En rijker huizen bont gewaad
De fierheid van de hoofdstraat melden,
Staakt hy op eens zijn schreden, by
De woeling van een brouwerij.

Ziet - dat was werksaamheid te heeten!
Voor 't minst rept daar een twintigtal
Van wakkre knechten, onder zweeten
En zwoegen, de armen. 't Luid geschal
Van zangen, in die donkre welven
Den arbeid steunende op de maat,
Wekt vrolyk de echo op de straat,
En doet hem zuchten in zich-zelven:
‘O - wien het dus in 't leven gaat!’

Een wijl zich-zelf vergetend, staat
Hy mijmerende stil, en slaat
Zijne oogen langs den gevel heen....
En ziet er op een blanken steen
Een drietal ankers uitgehouwen:
Des rustigen geloofs symbool -
Waarin voor hem beteeknis school
Van vast en onbeperkt vertrouwen.
Hy voelt, slechts half bewust, een traan
Zich uit de brandende oogen leken
En langs de bleeke wangen gaan.
‘Als dus de steenen tot u spreken,
Mijn ziel! zult gy ze niet verstaan?’
Zoo fluistert hy zich-zelven tegen
Met sterke stem, al ziet er geen
Dat zijne lippen zich bewegen,
En hy slechts staroogt op den steen.

En thands ter kerk! Naar 't outer heen,
En daar in vurige gebeden

Zijn vol vertrouwen uitgestort.
Maar ziet.... waarom die vlugge schreden
Zoo plotslyk eensklaps ingekort?
Wat wanklank is dat, die zijne ooren
Op eens zoo fel en snijdend treft?....
Daar doet een klepelslag zich hooren....
Een stem die luider zich verheft....
De stem der doodklok. Somber dreunend
Galmt ze eenklaps pijnlyk door de lucht,
Zoo dof van klank, zoo dompig kreunend,
Of de eene toongalm d' andre ontvlucht.
Ook nadert daar een stroef gerucht,
Iets dat doet huivren reeds van verre,
't Benepen hart gedempt doet slaan -
Als voelt men, dat een onheilsterre
Aan zwarte kimme is opgegaan.

Een dichte stoet stroomt herwaart aan,
Maar traag van golfslag, zwaar bewogen:
Een lijkstoet schijnt het in zijn gang,
Maar van een doode in krijgsmansrang,
Want speeren flikkeren in de oogen,
En helmen in het licht der zon.

Doch toen dat dichte reuzenkluwen
By 't traag en slepend voorwaarts stuwen
Ontwarrend zich voor 't oog ontspon -
Toen werd 't den poorter bang te moede:
Die man daar, hoog op 't zwarte ros,
In purperrooden manteldosch,
Hy - is hy niet de Roode-roede,
De man des oordeels, in wiens spoor
Altoos de beul volgt?
Langsaam door
Beweegt de trein zich des verbolgen
Gerechts. 't Zijn honderden die volgen,
En honderden gaan zwijgend voor.
En altoos grieft de doodklok 't oor.

Wien geldt het?

Ziet slechts: afgescheiden,
Of zy melaatschheid draagt in 't bloed,
Gaat daar, te midden van den stoet,
Een vrouw, een jonge, bleeke vrouw.
Wie haar onmiddellyk geleiden,
Ter rechter en ter linker beiden
- Als of zy nog ontvlieden zou! -
Dat zijn de dienaars van 't gerechte,
Waar achter zich in duisternis
Een macht - die niet bloeddorstig is....
Maar altoos yvrig ten gevechte,
Wat bloed daar ook by stroomen mag! -
Verschuilt.
Die stille en kalme lach
Van zielevrede, die dat wezen
Gelijk een aureool omspeelt,
't Verheffend tot een heilgenbeeld -
Moet daar de misdaad op gelezen,
't Zij dan verrast, of reeds vereelt?
Die tengre en zwakke vrouw, van allen
De schoonste in heel dien langen stoet -
Is zy alreeds zóo diepgevallen,
Dat dit het richtzwaard wreken moet?

Gewis. - De vinnige plakaten
Van keizer Karel, zoo van bloed
Doorsypeld en doorstraald - zy laten
Barmhartigheid noch meêlij voet:
‘Wie ten herdoopten zich begeven,
De kerk ten smaad, ter kwader uur -
Is hy een man - hem doode 't vuur;
Is zy een vrouw - zy einde 't leven
In diepen stroom, of kolk, of vaart,
Of smoore levend onder de aard.’
En z y heeft zulk een feit bedreven.

Zy zag in Brielle 't levenslicht;
Een lief en aangebeden wicht.
Zy groeide er op als dartel kind,
De lust van oudren, maag en vrind,

En, toen zy ouder werd, ook tevens
De glorie en de lust des levens
   Der jonkmans van geheel de stad.
En een der needrigsten van allen
   - In wien heur fijn instinct het goud
   Flux boven 't koper had aanschouwd,
Dat met verguldsel durfde brallen -
   Schonk zy heur harte met heur hand.

Het waren fel bewogen tijden.
   Wie d' ernst des levens had gekend
Noch voelde, liet zich henen glijden
   Op 't pad..... waarlangs men was gewend;
Maar wie zich afvroeg: of die wegen
   Geleiden ten begeerden end -
Hy vond een woord, zich-zelven tegen,
   Hy vond een braak' en dorren grond....
   En zocht, of hy iets beters vond.

   Zoo deed heur egâ ook - en zy
Met hem. God in de hoogste heemlen
   Te ontmoeten, hier te aanschouwen by
Het licht des woords - niet tusschen 't weemlen
   Van heiligen, maar klaar en licht,
   Van aangezicht tot aangezicht -
Dat was hun streven. En te midden
   Daarvan verscheen een heilgezant,
Een zoon Zijns yvers, die met bidden
      En prediken door 't stille land
Het rijk zijns Heeren zonder beiden
En weifelen zocht uit te breiden -
      En niet vergeefs. Een kleene schaar,
      Zich achtende - hoe 't doodsgevaar
Ook aan de wankle deuren schudde
Der veiligheid - verkoren kudde
      Des Heeren, boog op nieuw de knie,
Op nieuw het hoofd, en deed zich doopen
      Ten tweede maal, in d' eenvoud van
      't Geloovig hart. Maar 's keizers ban
Trof juist de zulken: in hun hopen

Gelooven en betrouwen greep
Hy toe, met fellen vingerneep.
Hy offerde aan zijn keizers-zetel,
Méer dan aan Petrus throongestoelt,
Het lijf van hen, wier hand vermetel
Daar 't fundament had bloot gewoeld;
Had bloot gewoeld, niet om baldadig
Te spotten met den murwen steen -
Maar opendlyk en ongenadig
Te vonnissen: ‘Dier macht is heen!’
Hy zocht met ijzren hamerslagen
Te hechten en te klampen wat
Voor immer was uiteen gespat;
Hy trachtte, blind voor 't zonnig dagen
Aan 't oost van nieuwen uchtendgloed,
't Gebouw, dat op dien murwen voet
Alreeds verzakte, nog te schragen -
Al mengde hy 't cement met bloed.

Zy was een van zijne offers. Londen,
De vrije en ruime handelstad,
Die naar geen dogma vroeg, daar had
Het echtpaar schuts en hulp gevonden -
Maar ook heur gade een graf. Toen was
Zy weêr gekeerd, gehaast en ras,
Omdat haar, met heur kind alleen,
Gantsch Engeland een kerkhof scheen.
En nu, te rug gekeerd, en reizend
Van IJsselmonde naar de stad
Aan Maas en Rotte, en mijmrend peinzend,
In d' eenvoud van heur ziele, op wat
Zy 't hoogste goed der waereld schat,
Ontstroomt haar, met verheugde klanken,
Een zoete en teedere melody:
Een geestlyk liedken, waarin zy
Behoefte heeft om God te danken,
Al ware er zelfs verraad naby;
Ja zelfs - al heeft zy 't morgenrood
Heurs nieuwen levens, onbetraanden
En blijden dag, in hope groot -

Een kindeken van vijftien maanden
Vol wellust op den moederschoot.

Maar waarom toch, waarom te tarten
Wie 't zwaard draagt, en niet denkt als zy?...
O - wie dus vragen - koude harten!
Schenk hun een blik van medelij!
Maar prijs het in die teedre vrouwe,
Dat zy, de oprecht aan God getrouwe,
Geen moed tot laffe loochning had;
Dat zy 't den menschen niet verheelde
Wat ze als heur kostelyksten schat
Te zamen met heur God bezat,
En met heur dierbren Heiland deelde;
Dat zelfs der martelvlammen gloed
Die haar reeds flikkerend omspeelde,
Geen vreeze bracht in 't teêr gemoed,
Geen wankeling in den zwakken voet.

Zy werd verraden, en gevangen.
Zy werd gevonnisd naar de wet,
Op zulk een wanbedrijf gezet.
Maar wat de dweepzucht mocht verlangen -
Voor smeeken als voor dreigen doof,
Bleef zy de rots van heur geloof
Met onverwrikbren arm omprangen.
Kloek zag zy over 't golfbed heen
- Dat haar als grafbed zou ontfangen! -
En blikte naar heur God alleen!

Zoo achtte ze ook heur lot geen lijden.
Maar nu ze aan 't einde komt - voorwaar,
Nu wordt haar de beproeving zwaar,
En heeft ze een harden strijd te strijden:
Den harden strijd met vleesch en bloed;
Nu opent zich in 't diepst gemoed
Een wond, wier trekkingen niet stillen,
Die elke zenuw pijnlyk rillen,
En elken vezel krimpen doet.

Méer dan de bleekheid van gelaat,
Welks doodlyk wit heur linnen huive,
Hoe blank, tot graauw verkleurt - verraadt
De blik dien ze op heur zuigling slaat
- De nog in dons gedoken duive! -
Wat marteling heur ziel thands kwelt.
Heur laatst gelooven en betrouwen
Op de aard - 't wordt wreed te leur gesteld:
Hoe, onder al die marmen, vrouwen,
Die vaders en die moeders, haar
Omgevende in een dichte schaar,
Om haren laatsten gang te aanschouwen,
Is niet een enkle, die 't beklaagt
Dat zy een kind op de armen draagt?....
Is niet een enkle, die het smeeken
Van haren blik verstaat, wanneer
Zy de armen uitstrekt, keer op keer,
En 't waagt heur kindjen toe te steken,
Vertrouwend dat toch één van all'
Zich over 't wichtjen zal ontfermen,
En 't - arme weeze! - trouw beschermen,
Wanneer zy niet meer wezen zal?...

Vergeefs - vergeefs. Van al degeen
Die haar omringen.... zelfs niet één,
By wien het meêlij tot erbarmen,
Het meêgevoel tot daden rijpt;
Niet één, die de uitgestoken armen
Met blikken van vertroosting grijpt,
Met blikken, die haar tegen blinken:
‘Hoe bang uw dood ook zij - gerust
Kunt gy 't gemarteld hoofd doen zinken:
Uw lievling landde aan veilge kust!’

Toch was 't geen hardheid, die uit haten
Ontkiemt - het was alleen de vrees
Die naar des keizers bloedplakaten
Met sidderenden vinger wees
En waarschuwde: ‘Als uw hart zich opent
Voor wie er zulke wegen gaan -

Ziet toe - de wet, tot straffen noopend,
Zal 't u, zooals háar doen vergaan!'

Dat was 't, wat aller oogen banden
Tot neêrgeslagen blik; dat was 't,
Wat aller armen, als vermast,
Met slappe en moedelooze handen
By 't lijf deed zinken. Bittre smart
Brak menig diep gevoelend hart,
En schokte menig ziel, ten doode
Bedroefd - maar allen zwegen: daar
Trad niemant op ten vredebode,
En niemant, niemant troostte haar.

En ieder tred was nader by
Heur graf. - En dan heur kind? Zal zy
't Dan nederleggen aan den oever:
Een andre Mozes, maar by wien
Geen bloedmaag wakend toe zal zien!...

Ziet... bleeker wordt heur wang, en droever
Heur blik; een heete en bittre traan
Rolt brandend uit heur oog. Stil smeekend
Staart ze allen die rondom haar gaan
Eerst met een pijnlyk zwijgen aan;
Dan, met een stemme die een brekend
En berstend harte ontschiet, zacht sprekend,
Omdat zy vreezende is en schuw:
'Is daar dan niemant onder u
Die, schoon de vrouwe, de verachte,
Verfoeiend - toch de moederklachte
Niet voor zich zelf verstaat? Die - ruw
En hartloos zelfs - dit jonge leven,
Dit hulploos kind verstoot, omdat
Zijn moeder - 't zij! - gezondigd had?'

Daar wordt geen andwoord haar gegeven.

Thands - ze is genaderd aan den zoom
Van d' onverbidbren, kouden stroom,

Die altoos, wat hy moge ontfangen,
   By dalende ebbe, of hoogen vloed,
   Zijn zilten golfslag zeewaart spoedt,
En die ook nu, gants onbevangen,
   Heur bloeiend leven in zijn schoot
   Zal einden met een bangen dood.

En nu heur kind!
      Ziet - hoe het stoeiend,
   En van zijn noodlot onbewust,
Van kinderlyke weelde gloeiend,
   Zijn moeders bleeke kaken kust;
Heur kind... ziet, hoe het by het schuimen
   Van 't golfgeklots de lipjens krult,
Als voelt het 't hartjen zich verruimen
   En van nieuw leven overvuld.

   En zy nu?..... sterven. Dat bezielt
Haar, om ten einde toe te streven....
Maar dat heur kind mocht blijven leven!
   Nog eens ziet zy in 't rond; zy knielt;
Zy houdt het wicht in d' arm geheven
   Omhoog. ‘Ziet - 't is een wees’ - spreekt zy:
   ‘Heeft niemant uwer medelij?
Acht niemant dan op 't woord des Heeren
   Die, waar hem heel de waereld krenkt,
   De kinderkens 't eerst tot zich wenkt?...
O - om den wille Gods, gy broeders
   Van mijn geloove - ontfermt u!....
         Geen
Heeft dan den moed?... O - gy dan, moeders!
   Niet om 't geloove - neen, o neen!...
   Om moederliefde slechts alleen -
Trekt u dit wichtjen aan!’....

      Zy zwegen.
Zy zwegen allen, allerwegen.

Toen zweeg zy ook. In bittre smarte
   Sloot zy het wichtjen keer op keer

Met bange tranen aan heur harte.....
   En legde 't op den oever neer.
Zy hief 't gebroken oog naar boven.
   ‘Hard valt het’ - sprak zy: ‘Heere God!
Toch - 'k blijf Uw heilge name loven,
   Want Gy beschikt ook van z i j n lot.
Hier gape in de opgeruide golven
   Mijn graf - ik ben Uw dienstmaagd, Heer!...
En, thands in dezen vloed bedolven -
   'k Zie eenmaal, in Uw englenheir,
   Mijn lief en schuldloos kind toch weer.’ -

   En aan zijn treurigen plicht getrouw,
   Sloeg nu de beul aan de arme vrouw
   Den sluier over 't bleek gelaat,
   En hulde haar in 't eng gewaad
   Waarin zy - volgends 't bloedplakaat -
      Heur doodstrijd strijden zou.

Maar ziet - tot hiertoe als geketend
   Te midden van den tragen stoet,
   Die hem den onbevangen voet
Weerhield, drong thands, zich zelf vergetend,
   En met een ongestuimen spoed,
Een arme poorter toe. - ‘Neen, vrouwe!’
   Zoo riep hy, moedig, forsch, en luid,
   En in zijns harten volheid uit:
‘Vertwijfel niet: ook ik - ik bouwe
   Als gy, op hulp van God alleen.
   'k Ben arm. Ik zwoeg by nacht en dag,
         Zoo veel ik mag
   Voor 't sober, voor het bitter kleen
            Gewin,
   Dat mijn achttallig huisgezin,
   't Bestaan rekt. Dat doe u geen pijn:
   Uw kind zal me als mijn eigen zijn!’
   En daarmeê hief hy 't kind, als was 't
   Een Koningskind. En zy, verrast

Van zielevreugd en zielesmart -
Zy sloot nog eenmaal 't wicht aan 't hart,
Verheven, met een glans in 't oog,
Als was zy engel reeds omhoog.
Toen was heur einde daar. Toen deed
De beul zijn plicht.
    Een rimpelkring
Die uitspreidde - en welhaast verging;
Een borling op het watervlak,
Die flux in luchte bellen brak -
Dit was het al wat meldde, dat
Zy haren strijd volstreden had.

III.

De winterkoû is dalend. ‘Achtte
    Dan vader 't vluchtig winter-uur
Een rekklyk zomer-uur?’ - Dus wachtte,
    Half morrend by 't kleen haardsteê-vuur,
Dat warmte aan 't groot vertrek moest geven,
    De vrouw, wie 't anders nooit verdroot
    Te toeven, thands heur echtgenoot.

De kleenen spraken - de een by d' ander
    Gehurkt rondom de schrale vlam -
Met glinstrende oogjens tot elkander:
    ‘Dat vader nu toch weder kwam!’
En moeder, aan het woord gedachtig
    Dat hy dees eigen morgen sprak,
    Staart, vol gepeins, zoo star en strak
In 't vuur, of dat, der toekomst machtig,
    De gaaf der profecy bezat,
    En in zijn knappend vonkgespat
De beetre dagen van hun hopen
    In flikkrend beeldwerk reeds omvat.
Daar knipt de klink; de deur gaat open;
    En vader staat hun voor 't gezicht.

Een mannelyke vreugde licht
Hem stralend van 't gelaat. Verbaasd
Blikt hem zijn egâ aan, gehaast
Om, met een blik op 't vreemde wicht
Dat sluimrende in zijne armen ligt,
Te vragen:.... ‘Maar dat kind?’.....
En beeft
Hy van ontroering nog - daar spreekt
In 't moedig andwoord dat hy geeft
Een sterkte, die weêr sterkte kweekt:
‘Dat kind - is 't onze: God-zelf heeft
Het u en my betrouwd.
Wel waarlyk van den voet van 't kruis,
Zoo bitter als ooit werd aanschouwd,
Breng ik 't als zegen Gods in huis!’

De gloed waarvan zijne oogen blonken
Deelde aan het hart der vrouw zich meê:
‘Zijn moeder?’
- ‘In de Maas verdronken;
Heur lichaam spoelt alreeds naar zee.’
In korte en ongesmukte taal
Gaf hy haar heel het droef verhaal.
Het lokte tranen op heur wangen.
Nog voor het kind ontwaakte, had
Zy 't reeds vol liefde in d' arm gevat,
En naast hun eigen jongsten schat
Met zooveel hartlykheid omvangen,
Als of dat paar
Een tweeling waar,
En onder 't eigen hart gedragen.
En toen het wicht ontwaakte, en haar
Met oogjens, helder opgeslagen,
En stamelende kinderbeê,
Vertrouwlyk voedsel scheen te vragen -
Toen sprak ze, zalig wel en wee
Te moede: ‘Kom! - by 't achttal monden,
Die nog tot hiertoe voedsel vonden,
Deelt licht een negende dat meê!’

IV.

Tien jaren zijn er omgegaan,
De wees - die zich nooit wees vermoedde
Op zijn gezelge levensbaan:
By zooveel hartlyke ouderhoede,
By zooveel broederliefde, by
Zoo warme zustermin, als hy
Geniet - is knaap geworden: vrolyk
En eerlyk; ferm, en, schoon verrast,
Toch nooit verslagen; schalk en olyk,
Maar met een hart, in goud getast -
Zoo als 't een wakkren jongen past.

En hoe voornaam, hoe fier, hoe eêl
Gaat hy in laken en fluweel!
Hoe fraai schoeit hy het flinke voetjen!
Hoe kuin draagt hy 't kastoren hoedjen!
En met wat rustigheid treedt hy
- Des bakkers pleegkind toch - al-evel
De poort in van de brouwerij,
Die in den hoofdsteen van den gevel
Drie ankers voert, of hy er thuis
Behoort!...
Welnu - hy hoort er thuis,
't Is immers zijner oudren huis!

Terstond reeds na dien eigen morgen
Waarop de poorter onverwacht
Het weesjen in zijn woning bracht,
Was 't, of de hemel van zijn zorgen,
Zoo zwart bewolkt, verdunde. Hier
En daar scheen wel een weemling schier
Van blaauw te scheemren; allengs kwamen
Er spelingen van stralen licht;
't Was of de wolken zich te zamen

Verdeelden, telkends minder dicht.
En ja - zy weken meer; zy dreven,
Hoe schijnbaar vast in-een geweven,
Uit-een; een helder blaauwe gloor
Brak, langsaam zich verbreedend, door
Het allengs wijkende gewemel.
Niet slechts de wolken dreven heen,
Maar iedre nevel zelfs verdween,
En in heur volle klaarheid scheen
De zonne daar aan d' effen hemel.

Zijn christendaad, naar recht geschat,
En naar waardij gewogen, had
De nering in zijn huis gedreven.
Alléen kon hy niet d' arbeid meer
Volstaan: hy moest zich knechten geven.
Was 't vroeger zorg voor zich - veeleer
Voor anderen thands, wat hem blijft noopen
Tot zwoegen in dat huis, waaraan
Nu de armoe stil is uitgeslopen,
De welvaart blijde is ingegaan.

En toen het blanke zilver, dat
Zijn koper reeds vervangen had,
Als welde 't weelderig uit de mijnen,
In goud zelfs omsloeg - toen kocht hy
De eens zoo benijde brouwerij;
Doch niet voor zich of voor de zijnen:
Maar voor de toekomst van den wees,
Met wien zijn beetre zonne rees,
- En sinds zoo helder door bleef schijnen! -
En dien hy, van den voet van 't kruis,
Als zegen Gods bracht in zijn huis.

Een toast van Borger, medegedeeld door Theod. Jorissen.

Op de 76ste *Verjaardag van Prof. M. Tydeman,* 20 *Maart* 1817. Mevrouwen, Mejufvrouwen, WelEdele, WelEerwaarde, HoogGeleerde Heeren!

Wat de reden en de oorzaak is, waarom wij hier bij elkander zijn, weten wij allen en behoeven wij niet te demonstreeren,

Men is gewoon iemands geboortedag te noemen den dag waarop hij is geboren.

Dat is zoo gebruikelijk bij alle andere menschen en ook bij de Professoren.

Wij zijn dus hier gekomen om Professor Tydeman geluk te wenschen, dat hij juist heden ten dage 76 jaar oud is.

Want al is men Emeritus, men kan daarom knap en gezond zijn, en een Emeritus op lange na nog niet dood of koud is.

Dat zie je aan Wijttenbach, dewelke had 70 jaren lang een hekel aan de vrouwen,

En zoodra is hij geen Emeritus, of hij wordt jong, en begint (Jan help me) te trouwen.

Collega Te Water ook nog niet van jeugdig vuur en ambitie ontbloot is;

Wie weet dus wat kromme sprongen Collega nog maakt, eer Collega dood is.

Oosterdijk ad idem.... maar ik zie uw hart reeds bewogen is.

Wij wilden met deze exempelen alleen maar beduiden:

Dat het toch maar een groot voorrecht is, dat de Hemel schenkt aan oude luiden,

Als men alleen aan de jaren weet dat ze oud zijn, en dat men ze anders naar gang en tronie zou groeten voor jonge menschen,

En derhalve ieder uwer er gaarne Amen op zegt, als wij den oud Griffier van de Staten van Overijssel nog vele jaren van hart en ziel toewenschen.

Het is nu juist de dag, gelijk ons, naar uitwijzen van den Almanak van Don Antonio geleerd is,

Dat de zon de linie, en professor Tydeman de 76 jaren gepasseerd is.

Gij zult zeggen: dat laatste staat niet in de Almanak, maar zulk een reflectie geen antwoord waard is,

Het staat in de Almanak van Don Antonio, dat het van daag den 20en Maart is,

En op dien tijd is professor Tydeman jarig net zoo als voorleden jaar. Nu, de zon zal nog wel eens 76 jaar de linie passeeren,

Maar dan zijn wij er apparent niet meer, WelEdele, WelEerwaarde, HoogGeleerde Heeren!

Dat hoeft ook niet, als de 76 jaren voorbij zijn, dan zijn het maar 76 droomen.

Wij zijn nu eenmaal in de wereld, en de groote kwestie is, hoe wij er weer uit komen.

Onze verjarende Heer heeft op die zaak wel doorgedacht, en het dus voor hem nooit te vroeg of te laat is,

Of hij van daag of morgen vertrekt, hij altijd paraat is,

Zijn vertrek dus voor den Hemel nooit te vroeg, en voor zijne vrienden nooit te spaad' is.

Wat ons derhalve betreft: wij willen hem nog niet gaarne missen en wenschen allen te samen,

Dat wij nog vele jaren op zijne gezondheid mogen drinken: dat geve onze Lieve Heer daar boven! *Amen.*

E.A. BORGER.

Brievenbus.

I.
Over Colani's ontslag.

Mijnheer de Redakteur!

De hooggeleerde heer Dr. J.J. van Oosterzee heeft, in zijn laatste openingsrede gemeend Professor Colani, van Straatsburg, ook te moeten rangschikken onder die moderne theologen, die zich verpligt hebben geacht hun ontslag te nemen als predikant, wijl zij bevonden dat het hun onmogelijk was hun godgeleerde denkbeelden overeen te brengen met de eischen hunner kerkelijke bediening in de Christelijke gemeente. Dit beweren van den geachten Utrechtschen Hoogleeraar bevreemdde de vrienden van Colani in geen geringe mate. Wel is waar hadden de orthodoxe bladen te Parijs reeds voor eenige maanden hetzelfde gerucht verspreid. Maar zie hier wat er is van de zaak. Toen de predikant Colani benoemd werd tot Hoogleeraar bij de theologische fakulteit te Straatsburg, meende hij, door eenige schikking met zijn ambtgenooten, beide betrekkingen te gelijk te zullen kunnen waarnemen, iets wat trouwens in Frankrijk volkomen wettig en ook niet zonder voorbeeld was. Op den duur moest hij echter erkennen, dat hem dit al langer hoe moeijelijker viel, daar hem in den letterlijken zin de tijd ontbrak om den dubbelen arbeid te verrigten. Hij moest dus noodwendig van een van beide betrekkingen afzien, en nu verkoos hij het hoogleeraarsambt te blijven bekleeden en nam zijn ontslag als predikant. Dit besluit nu geliefden de orthodoxe bladen van Parijs aan te merken als een erkenning zijnerzijds van het onhoudbare der positie van een predikant die de moderne theologische begrippen is toegedaan. Deze geheel willekeurige uitlegging bewijst echter hoezeer partijgeest deze schrijvers verblindt. Want niet alleen zoude het hun ligt geweest zijn zich beter te doen onderrigten, maar ze hadden zich ook moeten herinneren, dat bij de tegenwoordige inrigting der theologische fakulteit te Straatsburg, de hoogleeraren, die daartoe behooren, evenzeer kerkelijke beambten als staatsdienaars zijn. Wel worden zij, even als de predikanten, benoemd door het

Hoofd van den Staat, maar op voordragt der kerkelijke besturen, en zij oefenen *de jure* verschillende kerkelijke bedieningen uit. Als derhalve, te Straatsburg, iemand gemoedelijk bezwaar had om predikant te blijven, zou hem dit evenzeer beletten Hoogleeraar te blijven. De onwetendheid der orthodoxe bladen te Parijs op dit punt is onvergeeflijk, maar nog minder verschoonbaar is hunne weigering om, ook nadat men hun had aangetoond hoezeer ze zich vergisten, op hunne verkeerde uitlegging terug te komen. Zij lieten de zaak zooals ze haar voorgesteld hadden. Vandaar de dwaling waarin Prof. van Oosterzee vervallen is, die haar nu betreurt en ter gelegener tijd zal herroepen.

Het zal u en den lezers van uw *Tijdspiegel* misschien aangenaam zijn kennis te nemen van het volgende uittreksel uit een brief door den heer Colani den 14^{den} November geschreven ten antwoord aan een zijner vrienden die hem gevraagd had, of er dan iets waars was in die beweringen der Parijsche bladen, die nu door den Utrechtschen Hoogleeraar zoo krachtig schenen bevestigd te worden.

‘Zeg aan iedereen, waarde vriend, en zeg het overluid, dat Dr. van Oosterzee zeer kwalijk onderrigt was, als hij mijn besluit om mijn ontslag als predikant te nemen, toeschreef aan de overtuiging die ik zou gekregen hebben, dat mijn kerkelijke bediening onvereenigbaar was met mijne theologische begrippen. Sedert jaren heb ik geloofd en ik geloof nog, dat elke prediking, die niet min of meer doortrokken is van den geest onzer moderne theologie, onvruchtbaar moet zijn, in deze 19^{e} eeuw. Meer dan ooit ben ik er van overtuigd, dat van alle tegenwoordige rigtingen, het de onze is die den geest en het karakter van het Evangelie van Jezus Christus het best begrepen heeft, en daar dit Evangelie in mijn oog de eeuwige, onmisbare godsdienst der menschheid is, zoo wensch ik niets vuriger dan dat onze wijze van zien zich openbare op alle predikstoelen in alle kerken. Zonder twijfel kan elke gemeente die dit verkiest er zich tegen verzetten door ons van zich af te stooten en, in dit geval, is het duidelijk dat onze theologische begrippen onvereenigbaar zijn met onze kerkelijke bediening in die gemeente. Maar mijne gemeente, waarbij ik predikant was, heeft mij niet van zich gestooten, integendeel heeft zij mij de betrekking van Hoogleeraar aan hare theologische fakulteit, en van Hoogleeraar en bestuurder van haar seminarie opgedragen. Daar zij mij nu zulk een bewijs van haar vertrouwen gaf, was het toch wel duidelijk, dat, noch in haar oog noch in het mijne, mijne overtuiging onvereenigbaar was met haar geloof. Ware het met mij zoo gesteld geweest als Dr. van Oosterzee meent, ik hadde niet alleen mijn ontslag genomen als predikant, maar zeer zeker ook als Hoogleeraar aan de fakulteit en aan het seminarie.

‘Wat nu de ware beweegreden van mijn ontslag betreft, moet ik u zeggen, dat mijne krachten ten eenemale ontoereikend waren voor den dubbelen arbeid. Gedurende het laatste halfjaar b.v., dat toch niet bezwarender was dan andere, had ik in de week drie collegies over *godsdienstphilosophie*, drie over het *leven van* Jezus en vier uren voor oefeningen in de predikkunde. Daarbij moest ik dertig maal 's jaars prediken, voor een gehoor, dat zich niet met oude of op nieuw bewerkte stukken laat tevreden stellen. Voeg daarbij de katechisatiën en de onmogelijkheid om zich van alle andere kerkelijke verrigtingen te ontslaan, en gij zult begrijpen, dat dit op den duur onmogelijk is vol te houden. Ik vergis mij, ik zou het hebben kunnen doen, als ik, hetzij in mijn prediking, hetzij in mijn collegies had kunnen besluiten er wat over heen te loopen. Zal men mij veroordeelen, wijl mij daartoe de moed ontbrak?’

Wat leert men uit dit alles? Dat de beweringen der orthodoxe bladen niet altijd een Evangelie zijn.

Als altijd
de uwe
Rotterdam, 13 Dec. 1866.
A. Réville.

II.
Over verkeerde *exegese* en onvindbare *christenen.*

Aan den Redakteur van de Tijdspiegel.

Hooggeachte Heer,
Waarde Vriend!

Wie had het kunnen denken, dat ik, de Vandaal, die mij slechts bekend heb gemaakt door mijn domme uitvallen tegen de schriftgeleerden, mij bij u bezwaren zou over de zeven redakteuren en vaste medewerkers van *Nieuw en Oud* wegens verkeerde exegese? Het is niet anders. Gij moet hier zitten als opperste rechter; van uwe uitspraak zal geen beroep wezen: naar den rechtsregel, dat ieder de beste uitlegger is van zijn eigen woorden. En ik moet hen alle zeven voor uwe rechtbank aanklagen, doctoren en hoogleeraren in de godgeleerdheid, redakteurs, gevierde predikers, herders en leeraars in de vaderlandsche Kerk, allen zonder onderscheid moet ik hen beschuldigen van verkeerde exegese.

Ik bedoel aw stukje: 'Een Christen onder de schriftgeleerden'(*), waar gij mijn hart meê gestolen hebt; want in de zeven, deels oude, deels nieuwe talen, die mijne moeder mij heeft laten leeren, heb ik nooit iets gelezen zoo waarlijk schoon, zoo krachtig. Maar de zevenmannen van *Nieuw en Oud* zijn daar volstrekt niet door gesticht; want zij zeggen dat zij met hun zevenen 'de schriftgeleerden' zijn. Ik vraag u, of dat recht is? Ik vraag u, of zulk eene exegese te verdedigen is? Ik vraag u, of men dat aan de Leidsche Academie en de andere godgeleerden behoeft te vergeven?

Het heeft u behaagd mij aardig te vinden, omdat ik niet afgeef op het wondergeloof, niet te velde trek tegen de echtheid van het evangelie naar Johannes, niet uitvaar tegen het anti-supranaturalisme. Gij hebt bravo! geroepen omdat ik mij niet boos maak over de zonden van Israël die nu drie duizend jaren oud zijn, omdat ik mij geen harnas aantrek over onze burgermans-zondetjes, en het predikambt niet beschouw als een godzalig kwezelen over teksten en dierbare geloofswaarheden. Mij dunkt, het is duidelijk, dat gij alle schriftgeleerden onder éénen hoed wilt vangen, onverschillig of zij in *de Tijdspiegel* of in *Nieuw en Oud* schrijven, en, onder ons gezegd, er u zelven niet van uitsluit; want gij hebt nog al een hartig woordje over het anti-supranaturalisme gezegd. En zoo mag ik het. Dat is gulle ironie die zich-zelf niet spaart. Welk man van goeden smaak zal de halve wereld belachelijk maken zonder er zich zelven onder te begrijpen? Even als die doctor, die zeide dat alle doctoren opgehangen moesten worden en hij zelf er bij. Gelooft gij wel, dat ik zoo dapper zou geweest zijn tegen de schriftgeleerden, als ik niet geijverd had tegen mijn eigen ouden mensch?

En om eindelijk alle misverstand te voorkomen vat gij de orthodoxen bijeen, die alles willen handhaven, en de neologen, die gaarne helpen om af te breken

(*) Tijdspiegel, 1866, D. II, bl. 490.

tot zelfs den goeden God - en daar stelt gij tegenover: het doen van den wil des Vaders!

En nu geldt het de vraag van Jezus: wie is dan de goede en getrouwe dienstknecht? Waar vinden wij bij zooveel schriftgeleerdheid het doen van den wil des Vaders?

Wilt gij hem kennen, Redakteuren van *Nieuw en Oud?* Vergunt mij dan uwe aandacht te vestigen op een vergeten blad uit onze letterkunde, maar niet vergeten in Gods gedenkboek. Het is een passage uit een brief van Multatuli aan Ds. Francken:

'Ik keer mij weder tot u, loyale strijder voor uwe overtuiging. Gij doelt in uwen brief op het afstooten der sympathie, die er voor mijne zaak bestaan zou in de harten der vrome, gemoedelijke Christenen. Neen, ik stoot dat bondgenootschap niet van mij af, zelfs niet door de betuiging dat ik geen Christen ben. Ik roep hunne hulp dringend in. Misschien zal ik overwinnen *met* en *door* die banier, al mag ik mij niet voegen daar*onder.*

Ja, ik roep die hulp in voor de zaak, waaraan HAVELAARS veel bewogen leven gewijd was; de zaak waarvoor hij werkte en leed, en voor welke hij zoo gaarne wil bezwyken, als maar dat bezwyken het punt van uitgang worde van den weg die er leidt tot herstel.

Neen, gemoedelijke Christenen, ik sta niet verre van u. Hoe zou ik vèr van u staan.... ik die den zichzelf vergetenden HAVELAAR schetste, van u die uw geloof hebt gegrondvest op 't altaar van een verheven zelfoffer?

Neen, ik sta niet verre van u; want al geloof ik niet, ik *wenschte*, als gy, *te kunnen gelooven wat ik eens hoopte!*

En *als* ik geloofde?..... O, denkt ge dat ik mij zou bezig houden met boeken maken, met ministeriën van Koloniën, met WAWELAARS-karikaturen, en zulke vodderij?

Neen, ik zou naar *Insulinde* gaan, waar millioenen behoefte hebben aan de wetenschap van het ééne noodige.

Helaas, ik zelf bezit die wetenschap niet. Ik ben als de millioenen daarginder, zonder nog hunne kinderlijkheid.

Maar ik *zou* er heengaan als ik Christen was. O, ware ik een Christen!

Dáárheen, dáárheen om te verkondigen wat dan voor mij, als thans voor u, zou wezen het woord des Eeuwigen Levens. Dáárheen, waar 't gemoed zoo ontvankelijk is voor indrukken van reinheid, liefde, deugd, heiligheid, onsterfelijkheid....

Want luider dan elders verkondigen dáár de hemelen Gods eer, en het uit spansel zijner handen werk.

Ja, dáárheen zou ik gaan, waar elke palm een gebed ruischt; waar de bloemen reuköfferen; waar de geheele Natuur één tempel is.... een tempel vol pracht en majesteit, vol weêrklank van den naam: *Jehovah*, *Jehovah*... van den naam DESGENEN, die niet wonen kan in bouwsel van des menschen hand...

Als ik christen was, zou ik niets *meer*, niets *anders* willen zijn dan ZENDELING.

Ik werp mijn vorm weg en groet u broederlijk.

MULTATULI.'

Multatuli zocht Christenen. Zijn zij gevonden?

Er is wederom een man die Christenen zoekt. Zijn naam is Dr. W. Bosch.

In het bewustzijn dat het hem zijne betrekking kon kosten schreef hij zijn werk: Over de vermeerdering van Java's bevolking. Daar kan men leeren dat er geen vreeselijker slavernij is dan die een Gouvernement uitoefent. Een particulier moet zijne slaven sparen, hen voeden en kleeden en in het leven houden; want zij zijn zijn eigendom, dat hij met geld heeft gekocht, zijne werkkrachten, die hem rijk moeten maken. Bovendien een slavenhouder heeft ingewanden. Hij beschouwt zijne slaven als zijne familie. Niet alzoo een Gouvernement. Dat heeft geen ingewanden. Het levert zijne slaven over aan zijne ambtenaren, die ook geen ingewanden hebben. Het behoeft ze niet te sparen. Want al sterven ze ook bij duizenden en tienduizenden van gebrek, het Gouvernement heeft toch de vrije beschikking over de geheele bevolking. Zoo kan het Gouvernement dan gerust premiën uitloven aan zijne ambtenaren om onbeschroomd menschen op te offeren ten einde de schatkist te stijven.

Van Dr. W. Bosch is een wraakkreet uitgegaan over dien gruwel. Als de barmhartige Samaritaan heeft hij olie en wijn gegoten in de wonden van den ongelukkige, die door de Nederlandsche roovers wordt uitgeplunderd. Hij gaat nog altijd het land door Christenen zoekende. Maar het voordeel dat de plundering ons bezorgt, pleit nog altijd krachtiger dan de stem van Christus. Willen de Redakteuren van *Nieuw en Oud* een einde maken aan den gruwel? Zijn de Christenen gevonden?

Daar is nog een man die Christenen zoekt. Het is mijn gebannen broeder. Hij heeft de koloniale eerloosheid gebrandmerkt. Hij heeft getuigd tegen omkooping van rechtbanken, tegen menschenpacht, tegen plunderzucht van particulieren en Regeering. De Indische regeering heeft hem uit 's lands dienst ontslagen, uit zijn geboorteland gebannen, van pensioen beroofd. De Nederlandsche regeering en vertegenwoordiging heeft den aanslag bekrachtigd, het volk heeft er in berust. Mijn broeder heeft in zijn derde adres aan de Kamer met de eigen woorden en bekentenissen van Regeering en Vertegenwoordiging het zondenregister onzer koloniale eerloosheid opgemaakt. Geen achterdeurtje bleef meer voor het geweten over. Regeering en vertegenwoordiging, gedwongen de rechtmatigheid zijner grieven te erkennen, onwillig om zich te bekeeren, hebben tot nog toe geweigerd zijne adressen in behandeling te nemen. Wij hebben dus eene volledige belijdenis van hunne schuld. Habemus reum confitentem.

Wie is tot nog toe de éénige geweest, die een woord sprak voor de zaak van menschelijkheid en recht? Ik, zijn broeder, die in *de Tijdspiegel* het artikel: 'Mysteriën' inzond, en van Vloten in een ingezonden stukje in de Arnhemsche courant. En daarom, als het dogma slechts tot den vorm van het Christendom behoort, maar gerechtigheid en barmhartigheid zijn wezen uitmaken, dan is van Vloten een Christen, al heeft hij ook zijne gebreken zoo goed als die naam-Christenen die van het wezen des Christendoms vreemd zijn gebleven.

Maar ontstaat er thans onder de schriftgeleerden een wedijver voor de eer van den Christennaam?

God lof!

Laten wij dan het ijzer smeden terwijl het heet is.

Ik bid u om den heer Dr. W. Bosch te verzoeken, dat wij met ons drieën aan de zeven mannen van *Nieuw en Oud* het volgende voorstel doen:

Laten wij met ons tienen ons ieder toevoegen een specialist voor koloniale politiek. (Dr. W. Bosch heeft het niet noodig). Laat die commissie van 19 of 20 het programma

van koloniale politiek door *Nieuw en Oud* uitgevaardigd, zoo ontwikkelen, dat het bruikbaar zij voor de uitvoering, en laten wij een begin maken van toepassing.

Het stelen en rooven heeft lang genoeg geduurd. Regeering en vertegenwoordiging zijn blijkbaar onwillig of onmachtig om te hervormen. De wetenschap is uitgeput. Er ontbreekt niets meer dan goede wil.

Laten wij hun die uitnoodiging zenden in den naam van Christus. En laat ieder zijn Christendom bewijzen door de daad.

1ste Kersdag, '66.

De Uwe

S.F.W. ROORDA VAN EYSINGA.

Staatkunde en geschiedenis.

Eene tweeslachtige.

De Staathuishoudkunde als wetenschap en kunst, door Mr. S. v. Houten. Groningen, J.B. Wolters, 1866.

De heer v. Houten bood der Redactie van ‘de Gids’ in der tijd een opstel aan over de staathuishoudkunde als wetenschap en kunst, en deze, dit opstel aannemende, plaatste het in het Augustusnummer des voorleden jaars (1866). Maar, schrijft de heer v. Houten in het voorwoord van dat nu ook afzonderlijk uitgegeven opstel, de hoogleeraar Vissering heeft in het Septembernummer van datzelfde tijdschrift onder den titel ‘eene oude kwestie’ mijn artikel ter sprake gebragt en daarover een ongunstig oordeel uitgesproken, ja zich ‘op het gebied van personaliteiten laten medeslepen.’

Toen dat opstel aangeboden werd en aangenomen, werd er eene dienst, eene beleefdheid bewezen. Wie bewees die? de heer v. Houten? Dan moet hij wel vreemd hebben opgezien, toen hij zich door een van de redacteuren van het begunstigde tijdschrift zoo weinig heusch zag bejegend(*). De Redactie van ‘de Gids’? 't Is mogelijk, maar mijns bedunkens zou de Redactie van ieder ander tijdschrift, dat eene rubriek staathuishoudkunde heeft, de bijdrage van den heer v. Houten *in dank* hebben aan- en opgenomen. In elk geval is het iets opmerkelijks, als de mederedacteur van een tijdschrift de confessie doet,

(*) Zonder reden stelt de heer V. den heer v. H. voor als aanslaande den hoogen treurspeltoon, als optredende met het ‘*quos ego*’, met het ‘*quousque tandem.*’ Voert hij dezen te gemoet: ‘moeten wetenschap en praktijk aan elkander vreemd blijven? Moet de eerste, om haren rang op te houden zich tot onvruchtbaarheid doemen? Moet de andere moedwillig de oogen sluiten voor het licht, dat haar wordt aangeboden? Zelfs de heer v. Houten durft het niet vol te houden...’ dan doet hij ook dit zonder grond, daar de heer v. Houten er geen oogenblik aan gedacht heeft zoo iets te beweren. En evenmin heeft de heer v. Houten ergens gezegd ‘dat de praktijk zich niet aan de wetenschap heeft te storen,’ daar dit alleen zijn *klaarblijkelijk* verlangen is, dat de praktijk zich aan *nog iets anders* dan de wetenschap den staathuishoudkunde store.

dat men ruimte beschikbaar stelde voor iemand, ‘die zeer bekende en alledaagsche dingen heeft gezegd,’ en dat niet op zulke wijze als aan dat alledaagsche nog eenigen geur zou kunnen geven, maar ‘in de zwaarklinkende bewoordingen der verontwaardiging.’

De heer v. Houten duidt hetgeen hij in zijn opstel op het oog heeft en vóór heeft met de volgende woorden aan:

‘Onder den naam van staathuishoudkunde wordt tegenwoordig een tweeslachtig iets geleerd, dat wetenschap en kunst tegelijk is. De beschrijving en verklaring van een groep van maatschappelijke verschijnselen is daarin zaamgeweven met lessen voor het bijzondere en openbare leven en met raadgevingen aan regeringen en natiën.

Overtuigd dat die zamensmelting onnatuurlijk is en de verderfelijkste gevolgen heeft, zoo wel voor de wetenschap als de praktijk, wil ik eene poging doen om hare onhoudbaarheid in het licht te stellen.’

En dit voornemen volvoert hij door achtereenvolgens aan te wijzen:

Hoe, terwijl de wetenschap naauwkeurige begrenzing van haar gebied verlangt, de kunst daarentegen aan zich dienstbaar maakt en maken moet al wat haar op ieder gebied van wetenschap maar eenigzins dienen kan, zoodat de staathuishoudkunde als een zamenstel van wetenschap en kunst zich eischen ziet gesteld, die zij, omdat zij tegenstrijdig zijn, niet bevredigen kan;

Hoe de wetenschap der staathuishoudkunde eerst dàn hare volmaking krachtig te gemoet kan gaan, wanneer zij zich bij de kwestiën van den dag *onzijdig* kan houden en beoefend wordt niet om eenige nevenbedoelingen, maar om haar zelfs wil, niet ter wille van een tijdelijk nut maar van de waarheid;

Hoe bij de zamensmelting van wetenschap en kunst eene verwarring plaats heeft van *stellingen* en *regelen*, die ten gevolge heeft dat men op wetenschappelijke stellingen exceptiën toelaat, en daarentegen regelen tot absolute voorschriften verheft;

Hoe eindelijk de zamenkoppeling van wetenschap en kunst der kunst zelve tot schade is geweest, daar zij zich ter eener zijde belemmerd zag in de oefening van haar regt en pligt om licht te zoeken waar zij het maar vinden kan, en evenzoo ten anderer zijde door eene enkele wetenschap overheerscht, in eenzijdigheid moest vervallen.

Bondiger dan de heer v. Houten zulks deed kon de tegenwoordige - beter mogelijk ware gezegd: aloude - verkeerde behandeling der staathuishoudkunde niet aangetoond worden. Niettemin is de heer Vissering tegen de door hem als wenschelijk en noodzakelijk gekeurde scheiding opgekomen, en zijne bestrijding komt volgens den heer v. Houten hieropneder: ‘Er is steeds en veel over de tweeslachtigheid der staathuishoudkunde geklaagd; zij is desniettemin tweeslachtig gebleven; men mag daarom aannemen, dat haar aard en bestemming zulks medebrengen.’

De groote vraag is nu maar, of de heer v. Houten in substantie getrouw heeft teruggeven wat de heer Vissering gemeend heeft tegenover hem te moeten stellen en argumenteren. Zelf is de heer v. Houten daaromtrent niet volkomen zeker. Alhans hij zegt: de argumentatie van Vissering *schijnt* te zijn, en hij erkent dat hij *afleidt* uit den geheelen gang van diens betoog en vooral uit de bewering op p. 471 (van ‘de Gids’), ‘dat onder den naam van staathuishoudkunde of onder welken anderen ook, dien men ter vervanging van dezen heeft uitgedacht, niet alleen sedert kort, maar van den beginne af een tweeslachtig iets geleerd is, 't welk wetenschap en kunst te gelijk was, en dat dit, met of zonder verlof van wien dan ook, wel altijd zoo blijven zal, daar haar aard en bestemming dit medebrengen.’

En inderdaad, voor die twijfeling bestaat reden. De heer Vissering stelde zijn stuk niet met de hem anders eigene klaarheid. Nu geeft hij toe, dat de staathuishoudkunde, zooals zij nu eenmaal is, èn wetenschap èn kunst is, en dat wel tegelijk, dan weêr doet hij 't als onzeker voorkomen of de staathuishoudkunde eene wetenschap zij dan eene kunst. Daarenboven welk eene zonderlinge redenering: de kwestie of de staathuishoudkunde eene wetenschap dan eene kunst zij is zoo goed als onoplosbaar, omdat de staathuishoudkunde steeds geweest en steeds blijven zal wetenschap en kunst te gelijk. 't Is als of iemand van een of ander voorwerp beweren wilde: 't is onzeker of het tot het planten- of dierenrijk behoort omdat het plant en dier tegelijk is.

Met volkomen zekerheid kan dan wel niet gezegd worden wat de heer Vissering eigenlijk wil. 't Redelijkst evenwel schijnt mij de opvatting welke de heer v. Houten daarvan heeft. Maar zelfs al mogt eene andere opvatting van 's heeren Visserings woorden juister zijn, zijne zaak kan er niet beter door worden.

Prof. Vissering heeft in zijn bestrijding ingelascht een paar bladzijden overgenomen uit een staathuishoudkundig handboek van W.E. Hearn. Hij heeft dat gedaan om de ‘treffende overeenkomst’ maar ook het opmerkelijk verschil tusschen Hearn en v. Houten te doen uitkomen, een verschil dat ten nadeele van den laatste is. Mij zij het vergund uit de *Revue des deux Mondes* 1859 p. 543 over te nemen enkele woorden van André Cochut, door dezen gebezigd bij de aankondiging van het *Traité théorique et pratique d' Economie politique* van Courcelle-Seneuil, en dat niet alleen ten einde te doen zien, wat treffende overeenkomst er tusschen dezen geleerde en den Heer v. Houten in de hoofdzaak bestaat, maar ook omdat Cochut, naar mij toeschijnt althans, den weg aanwijst tot oplossing der oude kwestie.

‘Les meilleurs exprits entre ceux-que l' Economie politique reconnaît pour ses maîtres ont senti la nécessité de faire cesser la confusion de la science et de l'art, de la theorie et de l'empirisme. Rossi notamment est revenu sur ce point dans plusieurs de ses leçons. Un homme que les lecteurs de la *Revue* n' ont certainement pas oublié,

Charles Coquelin, à interpreté le voeu de ses devanciers en écrivant dans la vaste encyclopédie, dont il a redigé la publication: ‘Dans l'ordre économique, il faut bien le reconnaître, les travaux d'art et les études scientifiques demeurent encore, sinon entièrement mêlés, au moins confondus sous une dénomination commune. On a essayé quelque fois, a ce qu'il semble, d'en faire la séparation; mais ces tentatives, mal dirigées et faites le plus souvent sans une vue bien nette du resultat à obtenir, n'ont pas abouti jusqu' à present.’

Uit deze woorden blijkt dus dat volgens Cochut de meesters op het gebied der économie politique niet alleen erkend hebben het bestaan van zekere tweeslachtigheid, van zekere confusie, maar ook dat zij hebben gevoeld de *noodzakelijkheid*, dat daaraan een einde worde gemaakt. En evenzoo dat hij met Ch. Coquelin het mislukken der meermalen beproefde scheiding toeschrijft aan onhandigheid bij de operatie, of aan het niet juist in het oog vatten van 't geen men eigenlijk bedoelde.

Maar Cochut gaat nog verder. ‘Le fait,’ zoo vervolgt hij, ‘qui saisit tout d' abord dans le traité de M. Concelle-Seneuil est cette séparation de la science et de l'art tentée methodiquement pour la première fois et je dois ajouter, accomplie d'une main rigoureuse. Pour marquer plus nettement la différence, il propose deux noms nouveaux: l'un correspondant à la theorie, *ploutologie*, ou science de la richesse; l' autre applicable à la pratique, *ergonomie*, ou arrangement du travail. Le nom primitif et consacré par l'usage, celui d'*économie politique* ne reste plus que comme une dénomination génerale rattachant deux specialités distinctes de même que le mot *medicine* implique la synthèse de toutes les études médicales’.

Dat nu aan Courcelle-Seneuil geheel gelukt zou zijn wat aan anderen anders tot dusver mislukte, zou ik reeds daarom niet durven aannemen, omdat zijn geschrift dan zijn zou zoowel eene feitelijke weerlegging van 's heeren Visserings '*t kan niet anders* als eene feitelijke bevestiging van 's heeren v. Houtens '*t moet anders*, in welk geval de ‘oude kwestie’ geen kwestie meer zijn zou. Maar iets heeft hij, zou ik meenen, toch ter oplossing van de kwestie gedaan. Hij heeft tot het inzigt gebragt, dat er twee specialiteiten zijn, naauwkeurig en streng te onderscheiden, maar anders begrepen onder ééne en dezelfde benaming, die van staathuishoudkunde; met andere woorden, dat men van vroege dagen af sprekende van staathuishoudkunde daarbij nù eens gedacht heeft aan eene wetenschap en dàn weêr aan eene kunst, en dat men dit kan blijven doen, als men maar steeds in het oog houdt dat wetenschap wetenschap is en dat kunst kunst moet blijven; waarvan dan het natuurlijk gevolg is, dat elke der beide specialiteiten, schoon door éénen en denzelfden naam aangeduid, verschillenden aard, bestemming en roeping heeft, zoodat de eene b.v. haar gebied behoort af te bakenen, de andere haar gezigtskring niet te ver kan uit-

breiden, de eene de waarheid heeft te zoeken en de andere hetgeen nuttig is bovenal dient op het oog te hebben.

En in zulk een zin geloof ik niet, dat de heer v. Houten tegen het ‘tweeslachtige’ der staathuishoudkunde iets zal hebben. Integendeel, kan elke der beide specialiteiten, die men gewoon is beide met denzelfden naam te bestempelen, slechts komen tot het haar, der eene als wetenschap, der andere als kunst, toekomend regt, met vergunning om elkander te dienen maar vrij en zelfstandig, dan - de inhoud van zijn geheele opstel is er mij borg voor, - is hij bereid om in te stemmen in hetgeen mogelijk ook den heer Vissering voor den geest stond: Met het woord ‘staathuishoudkunde’ wordt aangeduid evenzeer eene kunst als eene wetenschap.

Ten slotte nog eene bedenking tegen het mijns oordeels verkeerd gebruik van het woord ‘kunst.’ Vissering, v. Houten, Hearn, Cochut, allen bedienen zich daarvan ter aanduiding van de kennis der regelen van een goed staatsbestuur... in zoo ver daar mede in betrekking staat de volkswelvaart. Maar is dat juist? Is het niet allervreemdst eene *wetenschap* die, om met prof. v. Rees te spreken, de middelen aanwijst om de volkswelvaart tot den hoogsten top van ontwikkeling op te voeren, te bestempelen met den naam van *kunst*? Zedekunde, staat- of regeerkunde toch zijn geene kunsten, maar wetenschappen, theoriën van dìe kunsten, die in 't regeren, in 't zedelijk leven bestaan. Maar zoo dan immers ook zou het juister worden te zeggen: de staathuishoukunde is *evenzeer* eene *wetenschap* die de natuurwetten ontvouwt, waarvan de volkswelvaart afhankelijk is, als eene *theorie* van die kunst, welke den staatsman bijzonder eigen is, en die bestaat in het door alle geschikte middelen opvoeren van die welvaart tot den hoogsten trap van ontwikkeling.

Verrassend en beschamend licht.

Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java, op last van Z.E. den Minister van Koloniën, J.D. Fransen van de Putte, bijeenverzameld door S. van Deventer, Jsz., laatstelijk resident van Banjoemaas, thans met verlof en tijdelijk werkzaam bij het ministerie van Koloniën. Tweede en derde deel. De werking van het stelsel. Te Zalt-Bommel, bij J.H. Noman en Zoon, 1866.

Wij hebben thans aan te kondigen het tweede en het derde deel van dit hoogst belangrijk werk, bijna 1200 bladzijden beslaande, meest alle officiele stukken, bij wier overweging ons meermalen de moed ontzonk tot het vervullen der opgevatte taak. Bij zulk een rijkdom van feiten en verscheidenheid van inzigten, die vaak lijnregt tegen elkander aandruischen, is de tegenwoordige begripsverwarring aangaande ons Indisch bestuur ligt te verklaren, maar zij maken het den verslaggever uiterst moeijelijk eene goede keuze te doen en er een duidelijk overzigt van te geven, waarbij zoo vele gewigtige facta onvermeld moeten blijven, willen we den omvang eener aankondiging niet verre overschrijden.

Uit ons eerste artikel bleek, welk eene omkeering in het binnenlandsch bestuur door Daendels begonnen en door Raffles voltooid was. De inlandsche regenten en hoofden, tot daartoe oppermagtig, aan wie de vorst bijna nimmer verantwoording vroeg over de wijze waarop zij bestuurden, als ze maar behoorlijk de belastingen opbragten en aan hunne leenpligtigheid voldeden - deze magtige autocraten werden, zoo als we gezien hebben, door Daendels onttroond en van onverantwoordelijke heeren en meesters teruggebragt tot eenvoudige ambtenaren, ondergeschikt aan de wet, gehoorzamende de bevelen van den gouverneur-generaal en den over hen gestelden resident. Het was, wij zeiden het reeds, eene onschatbare weldaad voor de bevolking, maar ook een stoute staatsgreep tegen Oostersche despoten, die meer dan eenige andere daad getuigde van des landvoogds energie, maar ook in de uitkomst regt deed aan zijne kunde en beleid, gepaard aan een zelfvertrouwen, dat wij in de latere geschiedenis schaars geëvenaard vinden.

Die regenten en hoofden, zonder eenig onderscheid, onderwierpen zich vreedzaam en gelaten aan den maatregel, die hun gezag en invloed in de hartader had getroffen, met het gevolg dat 15 jaren later, (1824) bij gelegenheid, dat een regent, wegens ongeschiktheid, tot ontslag werd voorgedragen, het gouvernement, aan den resident, die dit voorstel deed, kon schrijven (1 deel, bladz. 78):

‘Dat de hooge regering, hoezeer ten *eenenmale vreemd* aan de gedachte, dat de regenten op Java *langer eenigen invloed* zouden kunnen uitoefenen, waardoor het gouvernement zou *kunnen worden verontrust*, echter van gevoelen is, dat van dien invloed, *ten goede* nog een zeer nuttig en onmisbaar gebruik kan worden gemaakt.

Dat om *die reden* en om het vertrouwen der regenten te behouden en te bevestigen, bij aanstelling en afzetting van die *ambtenaren*, met de meeste omzigtigheid behoort te worden te werk gegaan en in geen geval dan om dringende en kenbare redenen, moet besloten worden de leden hunner familiën voorbij te gaan.'

Grooter zedelijker triomf is er voor geene regering te behalen, dan, zonder eenig geweld, de hoofden van een overheerscht volk, die gezegd worden een onbeperkten invloed uit te oefenen, tot dien graad van onderwerping en gehoorzaamheid te hebben gebragt, dat het gouvernement kan zeggen: die invloed is niet langer schadelijk voor onze belangen.

Welk een verschil tusschen deze waardige taal van een, zich zijne kracht bewust Gouvernement en de flaauwe toegefelijke houding van latere regeringen, nadat men in 1831 de onvergefelijke, de zoo gevaarlijke politieke fout had begaan, om de regenten en hoofden te herstellen in het noodlottig gezag dat zij vóór 1808 bezaten, waarvan zij spoedig weder een schromelijk misbruik hebben gemaakt, dat wij door de vingeren moesten zien, omdat wij wederkeerig hunne diensten noodig hadden voor onze knevelarij, om een groot batig slot te verkrijgen. Deze zwakheid van het bestuur heeft geleid tot veel overmoed van ambtenaren en hoofden, die zich weinig stoorden aan de strafbepalingen, gesteld op het kwaad dat zij bedreven. '*Te vergeefs*, zegt de minister van koloniën (memorie van toelichting op de kultuurwet, bladz. 9) schreef de Nederlandsche regering hare ambtenaren in Indië voor, het lot van den gemeenen inlander te verbeteren, alle onregelmatige en *willekeurige* belastingen en andere *misbruiken* af te schaffen. Een *ijdele* klank blijft het woord des wetgevers, dat de bescherming der inlandsche bevolking tegen willekeur van wien ook, een der gewigtigste pligten is van den gouverneur-generaal.'

Men mag vragen, of eene regering nog eene reden van bestaan heeft, die de beschamende verklaring moet afleggen, van niet bij magte te zijn, de wetten te handhaven en door hare ambtenaren te doen eerbiedigen. Zóóver hebben de vrienden van het batig slot het gebragt, dat niet alleen ons volk, maar ook de regering gedemoraliseerd en ons gezag op de gevaarlijkste wijze is ondermijnd en wordt miskend, terwijl men nog onbeschroomd spreekt van ons prestige, alsof dat niet reeds lang verloren en geminacht werd, door hen die het ontzag moest inboezemen. Mag en kan die toestand van gedeeltelijke anarchie voortduren, zonder de ergste gevolgen als slotacte te vreezen?

Deze ernstige vraag verdient de behartiging van geheel ons volk en meer bijzonder van allen die geroepen zijn, om invloed op den gang der Indische belangen uit te oefenen; groot is hunne verantwoordelijkheid in dezen tijd, waarin hervorming zoo dringend geeischt wordt, tot herstel van ons gezag, waartoe de regering onlangs eene poging deed en voorstelde, om de inlandsche hoofden goed te bezoldigen, maar hun

dan ook het knevelen, het misbruik maken van de middelen en werkkrachten der bevolking te beletten, die misdrijven te straffen, de wet en ons prestige in eere te herstellen.

Wat heeft men te denken van de bekwaamheid, goede trouw, onbaatzuchtigheid en vaderlandsliefde, van hen die deze hervormingsplannen der regering dwarsboomden en onmogelijk maakten, door ze als revolutionair, als de grondslagen der Indische maatschappij omver werpende, voor te stellen(*), terwijl het volgens de geschiedenis slechts eene restauratie betrof van 't geen reeds vóór eene halve eeuw in praktijk gebragt, gedurende ruim twintig jaren de proef had doorgestaan en aan de regering eene kracht had geschonken, zooals ze vóór of na niet bezat. ‘De regenten en hoofden, verklaarde zij, zijn *niet langer* gevaarlijk voor ons gezag’.

Door weifelen en tegenstrijdige voorschriften, om een onnatuurlijken toestand te bestendigen en het aan eigen uitputting bezwijkend kultuurstelsel staande te houden, is het ontzag en de eerbied voor ons gezag bij de bevolking geknakt. Wat heeft men nu te denken van een minister die heenging om gouverneur-generaal te worden, na verklaard te hebben, dit onmogelijk en onzedelijk regeringsbeleid in het belang zijner partij te zullen handhaven; is het ‘périssent les colonies et vivent les principes,’ op hem niet toepasselijk?

De Nederlandsche commissarissen-generaal die Java van de Engelschen overnamen, wel verre van terug te willen keeren tot het oude stelsel, namen na rijp beraad de nieuwe regeringsbeginselen over, zij erkenden de vrijheid van den Javaan, om op zijne gronden te mogen teelen wat hij zou verkiezen en over zijne produkten te beschikken naar goedvinden, mits landrente betalende. Ongelukkig herstelde men toen de verpligting tot heerendiensten; 't was eene grove fout, en een al te verleidelijk lokaas voor de hoofden, om weêr in hunne oude misdrijven te vervallen, die niet ligt te staven en onmogelijk te controleren vielen. Velen werden echter ontdekt en naar verdiensten gestraft waarvan de bewijzen op menige bladzijde der Bijdragen te vinden zijn, zonder dat dit eenig nadeelig gevolg had, voor de regering, die hen aandurfde, en daardoor het kwaad allengs uitroeide. Dat de geheel nieuwe, pas ingevoerde en geheel veranderde regeringsbegingsbeginselen niet *dadelijk* den geregelden loop namen en beantwoordden aan de heilzame oogmerken der instellers, zal wel niemand bevreemden. Onze ambtenaren waren in 1816, op enkele uitzonderingen na, geheel onbekend met de Indische huishouding, hare instellingen, gebruiken en het karakter der inboorlingen. Het landrente-stelsel, goed bekend aan de Engelschen, die het op Java invoerden, was aan onze ambtenaren geheel vreemd; wat wonder dat men in den aanvang meermalen mistastte; ‘hetzij uit

(*) Wat zijn wij in staatsmanswijsheid en beleid sedert achteruit gegaan en welke vorderingen hebben wij niet gemaakt in leugens en bedrog, om het oneerlijk regeerstelsel staande te houden!

onbedrevenheid, onverschilligheid of welke andere oorzaken ook' zeiden commissarissen-generaal in hun rapport aan den minister van koloniën, 16 Maart 1818 n°. 112, 'worden hier en daar grove misslagen begaan, waarvan wij al het schadelijke gevoelen; om zooveel mogelijk voor de toekomst te arbeiden (deel I bladz. 389) droegen wij den inspecteur op, ons voor te dragen, welke residentiën nog *in dit jaar* zouden kunnen opgenomen en gemeten worden, en wij gaven stelligen last, om met Kadoe *dadelijk* een aanvang te maken'.

Bij besluit van 4 Januarij 1819 zeiden commissarissen-generaal:

'Nog is de algeheele kennis niet verkregen van de uitgestrektheid, gesteldheid en vruchtbaarheid der velden, als vereischt wordt, tot het daarstellen van vaste onherroepelijke regelen. Eenige bepalingen moeten echter worden gemaakt welke tot zoo lang werken kunnen, als die meer volmaakte kennis verkregen is.'

Dienovereenkomstig bepaalden zij, 'dat de aanslag in de landrenten *niet* individueel, maar dessa'sgewijze zou geschieden; *zoolang* de landen niet behoorlijk *gemeten*, *geklassificeerd* en *gewaardeerd* zullen zijn, zou met de belastingschuldigen overeengekomen worden (admodiatie) hoeveel landrente iedere dessa (dorp) betalen zou.

Sedert is er bijna eene halve eeuw verloopen, en nog zijn wij even wijs! Het schijnt ongeloofelijk en toch is het waar, dat wij nog heden de kennis missen die voor den individuelen aanslag noodzakelijk is, nog zijn de gronden niet gemeten, geklassificeerd en gewaardeerd, zooals commissarissen-generaal reeds in 1818 *bevolen* hadden, doch waardoor het batig slot verminderd zou zijn geworden met de sommen die er toe vereischt werden. Is ergens wel grover pligtsverzuim eener regering aan te wijzen? Nog heden geschiedt de aanslag dessa'sgewijs, door loven en bieden met de belastingschuldigen, waaronder groote onbillijkheden begaan en de een veel zwaarder belast wordt dan de ander. En zulk een bestuur, waardoor ook de schatkist benadeeld wordt, is het ideaal der Indische oudgasten. Wie het slecht noemt, en op hervorming aandringt, wordt met allerlei wanluidende namen bestempeld.

Eene andere bron van groote misbruiken was het betalen der regenten en hoofden met de rijstvelden, bij de bevolking in gebruik, die zij dan voor die hoofden moesten bewerken en den oogst in hunne pakhuizen leveren. Eindelijk, zeiden commissarissen-generaal in gemeld rapport, hebben wij, om zooveel mogelijk de betaling in land, welke wij als *zeer verderfelijk* aanzien, te verminderen, en een geheel geldelijke betaling voor te bereiden, aan hen, die zulks nu reeds zouden wenschen te ontvangen, de vrijheid daartoe verleend.

Bij Staatsblad 1819 n°. 11 werd bepaald, dat alle inlandsche regenten, hoofden en gepensioneerden *van toen af* zouden betaald worden *in geld* en niet in land.

In al de handelingen van commissarissen-generaal treft men de door-

slaandste bewijzen aan van hunne gezindheid tot regtvaardigheid en de zucht om de welvaart van het gouvernement te vestigen op de welvaart van het volk, en zoo zijn vertrouwen te winnen. ‘Wij hebben (bladz. 390) aan de ambtenaren vooral opgedragen, schrijven zij aan den koning, om te zorgen dat toch de hoofden en de gemeene inlanders een regt verstand verkrijgen van de gemaakte bepalingen en van de weldadige gezindheid daaruit blijkbaar. Want dit blijft toch maar altijd eene belangrijke, maar tevens eene moeijelijke zaak, om de goede ingezetenen wel te doordringen van hun *regt* en van hun plicht.’ En zij hadden de streelende voldoening te ondervinden, dat de Javanen, evenals wij Westerlingen, hun recht doen gelden, als zij maar weten dat het ook voor hen verkrijgbaar is en de regering hun genoegzaam vertrouwen inboezemt, om te durven klagen over de verdrukking die zij lijden.

‘Gedurende ons verblijf te Sourabaya, schreven commissarissen-generaal bladz. 391, werden ons velerlei klagten aangebragt tegen den regent van Bangil en den rongo van Malang. Eenige *gemeene* Javanen vervoegden zich bij ons en gaven ons hunne bezwaren te kennen. Wij gelasteden een onderzoek, en de uitkomst deed zien, dat beiden zich aan omkooping van koffij, aan toeeigening van koffij en rijst, zonder betaling, aan het wegen met valsch gewigt en meerdere knevelarijen hadden schuldig gemaakt. De regent van Bezoeki had onder meer zich ook schuldig gemaakt aan knevelarij bij de inname van rijst en padie in voldoening van landrente. Deze menschen konden in hunne bediening niet blijven, en wij meenden een blijk van regtvaardige gestrengheid te moeten geven in hunne afzetting.’ Vergelijk dit eens bij de straffeloosheid in latere jaren tot stelsel verheven.

Toen J.C. Baud de plannen van van den Bosch ter beoordeeling had, schreef hij onder anderen (deel 2 bladz. 190): ‘Bij hare deliberatiën òver dit gewigtig onderwerp zal dan de hooge Indische regering niet uit het oog verliezen, dat de Javaan van 1829 niet meer die is van het jaar 1808 of vroeger. De Javanen hebben sedert 1808 de Nederlandsche oppermagt zien bukken voor de Britsche wapenen, en hebben nu de herstelde Nederlanders sedert vier jaren te vergeefs hunne krachten zien verspillen tot demping van eenen binnenlandschen opstand.

‘Dat het gevoel van ontzag te voren zoo groot, hierdoor aanmerkelijk verzwakt is, komt mij niet twijfelachtig voor.

De Javaan van 1829 is nog wel onderdanig en gedwee; hij is nog wel ver van een duidelijk besef van regten en vrijheid te bezitten, doch ik zou het niet raadzaam beschouwen, zijn geduld weder op zulke *harde proeven* te stellen als het bestuur der Oost-Indische kompagnie wel eens heeft opgeleverd. Hij is een slaaf der gewoonte (adat), maar voor hem is nu adat geworden wat sedert 16 jaren bestaan heeft, terwijl hetgeen vroeger bestond, *heeft opgehouden adat te zijn.*

Ik zou als zeer *gewaagd* beschouwen, om het stelsel van algemeene *dwang*kultuur en *verpligte* levering tegen *onevenredige* prijzen wederom

te doen treden in de plaats van landrente en gedwongen teelt met *vrije* beschikking.

In het jaar 1821 kwamen omtrent vijfhonderd ingezetenen van de dessa's, die voor den boscharheid bestemd waren, en derhalve in stede van landrente op te brengen, hout hakten voor het gouvernement, naar Samarang, om herstelling te vragen van eenige bezwaren die hun daarbij, in afwijking van vroegere bepalingen, waren opgelegd. Alle pogingen, om deze volksverzameling door het opvatten en straffen der belhamers te verstrooijen, liepen vruchteloos af, men moest eindigen met toe te geven, om erger gevolgen te voorkomen.

De houding dezer menigte gaf een stellig voornemen te kennen om de zaak tot het uiterste te drijven(*).

Dat zouden de Javanen der vorige eeuw niet hebben durven ondernemen.'

Men kan hieruit twee onwaarheden leeren kennen, die ons telkens als schrikbeelden worden voorgehouden, wanneer de regering wil hervormen en doen wat haar pligt is, handhaving van regt en wet; uit het aangehaalde blijkt toch, dat de Javaan niet schroomt zijne hoofden aan te klagen, als hij maar weet, dat er ook *voor hem* regt te krijgen is, en dat de schrikbarende invloed der hoofden, waar men ons bang voor maakt, niet van dien aard is, dat het volk zich zou laten vertreden of hunne partij trekken, wanneer de Nederlandsche regering het beschermt en regt doet wedervaren, zonder met die hoofden te heulen en den buit te deelen, die de vrucht der verdrukking is.

De directeur der kultures (deel 3 bl. 323), sprekende van het tijdvak vóór 1833, zegt:

'De opzieners der landelijke inkomsten beijverden zich toen om, door nasporingen bij den gemeenen man, beschuldigingen van afpersing en knevelarij tegen de volkshoofden bijeen te zamelen en aan hunne meerderen voor te brengen, die daardoor in de *niet gewenschte verpligting* kwamen, de grieven der bevolking te onderzoeken en tegen hunne hoofden *regt te spreken.*'

Deze hoofd-ambtenaar schaamde zich niet, dit in 1852 te schrijven in eene nota aan den gouverneur-generaal, welke gedachten moet hij zich wel gevormd hebben aangaande het peil van moraliteit der Nederlandsche regering? 'Uit het hand over hand toenemen der klagten van onderwerpelijken aard, zegt hij verder, hebben de meesten zich schrikbeelden geschapen voor de toekomst, die dan ook niet geheel hersenschimmen waren, als men bedenkt dat op vele plaatsen, de bevolking reeds zoo veel *vrijmoedigheid had verkregen*, dat zij dikwijls met de uitspraak harer regenten *geen genoegen* nam, bij hoopen naar de

(*) Vergelijk dit eens met wat de oudgasterij ons nu wil wijs maken: 'Laat, zegt zij, toch geen europesche ondernemers op Java toe, zij zouden het arme volk dat zich als lammeren laat scheren, alleen in hun belang exploiteren'. Welk eene teedere liefde en vaderzorg van hen, die reeds 36 jaren dat volk op de onbarmhartigste en soms onmenschelijke wijze hielpen uitkleeden 'tot op het gebeente.'

hoofdplaats opkwam en den resident *zelfs tot in zijne woning ging opzoeken.*'

Men zal zich herinneren dat er toen nog geene liberalen of sloopers waren, om 'de zoogenaamde slaafsche onderworpenheid van den kinderlijken Javaan' aldus te bederven.

En deze bevolking zou, naar men ons nu diets maakt, zich door Europesche landbouwers en industrielen laten knevelen en uitzuigen, als zij *weet*, weder als vroeger, bij de ambtenaren - die dan geen deel meer zullen hebben aan de groote kruidenierderij - regt en bescherming te kunnen vinden; waarlijk zulk eene booze taktiek(*) moest bij een beschaafd volk geen ingang kunnen vinden, en toch is men zóó onnoozel van er geloof aan te hechten: knevelen en berooven liet de inlander zich wel onder het verdorven bestuur der laatste jaren, omdat de ondervinding hem geleerd heeft, dat aanklagen zijn toestand slechts verergerde.

Aan ons en meer anderen is het bekend dat een Javaan 14 punten van beschuldiging inbragt tegen zijn distriktshoofd: 11 er van bewees hij voldingend, maar voor de drie overigen wist hij geen overtuigende bewijzen bij te brengen; *uit dienhoofde* werd hij door den landraad, waarvan de resident voorzitter was, veroordeeld tot twee jaren dwangarbeid *in de ketting*, ten einde den gemeenen inlander te leeren zijne hoofden met meer ontzag en eerbied te behandelen, terwijl het misdadig districtshoofd met eene ernstige vermaning naar huis werd gezonden. De verdrukkers, alzoo gesterkt in hunne wanbedrijven, begrepen spoedig dat de menschlievende voorschriften in de Indische staatsbladen niet meer waren dan vrome leuzen, die zij niet behoefden na te leven, en zoo ging het van kwaad tot erger en het volk leerde zwijgen en dulden tot verstomping toe, het liet zich lijdelijk villen en uitzuigen tot het niets meer bezat. Het stierf dan van honger naast de schuren, gevuld met rijst, door de hoofden aan deze ongelukkigen afgekneveld, zonder dat zij de hand sloegen aan het voedsel, dat van regtswege hun eigendom was, waarmeê ze zich het leven konden redden. Tot zulk een graad van inertie is het volk door de verdrukking vervallen, dat in 1819 zelfs niet schroomde, om door te dringen tot de commissarissengeneraal, ten einde recht te verkrijgen, dat zoo als Baud vermeldt, in 1821 zulk een dreigende houding aannam dat men *moest* toegeven. En dit zijn de vruchten van het Nederlandsch bestuur! Tot den hongerdood moest het komen voor dat er een behoorlijk onderzoek werd bevolen naar de sedert lang bekende knevelarijen van den regent van Demak, waarvoor men oog en oor had gesloten, uit vrees voor diens grooten invloed, waarvan evenwel niets bleek, toen hij in Augustus 1851 ontslagen werd; zonder eenig teeken van aanhankelijkheid te geven, liet het volk den onverlaat gaan, blijde van hem verlost te zijn, die

(*) Zie onder anderen het 'Volksblad', dat zich hierin gelijk stelt met het 'Dagblad'.

zooveel ellende over het land had gebragt, die hun een veel grootere hoeveelheid rijstvelden had ontnomen, dan waarop hij regt had.

Menig lezer zal welligt vragen, hoe de regent *regt* kon hebben op *eenig* rijstveld der bevolking, daar reeds in het Staatsblad van 1819 was bepaald, dat voortaan de regenten en hoofden niet meer in land - als hoogst verderfelijk voor de welvaart van het volk - maar in geld zouden betaald worden.

Maar met zulke menschlievende, moderne begrippen en bepalingen, was het kultuurstelsel onbestaanbaar en onuitvoerlijk. ‘Daartoe kan inzonderheid dienstbaar gemaakt worden’, schreef van den Bosch (deel 2 bladz. 198-201) 14 Januarij aan de Indische regering, ‘het gezag en de invloed der regenten op het volk! Wij moeten dus den invloed der hoofden vermeerderen, door hun aanzien te verhoogen. Het middel daartoe het meest geschikt, schijnt mij te bestaan in de inkomsten der hoofden zoodanig te regelen, dat zij voor de helft in geld en voor de andere helft in rentvrije padievelden worden betaald.’ Daarmeê werd weder ingevoerd, wat ieder als verderfelijk voor het volk beschouwt, en de wijde deur opengezet voor de ergste knevelarij. ‘Zoo deze maatregel, vervolgde hij, ook wordt uitgestrekt tot de overige bezoldigde hoofden, zullen wij zeker een *talrijke* en den meesten invloed uitoefenende klasse van ingezetenen aan ons nader verbinden, *hare* welvaart bevorderen, (maar ten wiens koste?). Dan het is niet genoeg, eene aanzienlijke klasse der ingezetenen nader aan ons verbonden te hebben, wij moeten tevens hunne *magt vermeerderen* om die, *in het belang* van het gouvernement, te kunnen aanwenden.’

Men ziet, deze zedelijke staatsleer kan wedijveren met die van den grooten koning Lodewijk XIV. De hoofden werden met uitgebreider magt bekleed, om in het belang van het gouvernement het volk als van ouds te kunnen verdrukken en uitzuigen, maar nu gesteund door de Nederlandsche regering, die in het belang der schatkist, het volksbelang vertrad en het beroofde van de vrijheden en waarborgen die het bezat.

De betaling in land werd echter maar door weinig regenten aangenomen, waaronder er waren, die edelmoediger dan van den Bosch, die gunst weigerden. De onlangs overleden regent van Demak, raden Adipatti Ario, Tjondro Negoro, schreef aan het Gouvernement: ‘Dat het geven van Sawa's aan regenten om ten hunnen behoeve door de bevolking bewerkt te worden, een groot misbruik was, dat tot vele andere misbruiken aanleiding gaf; dat hij, hoezeer geldelijk daardoor gebaat, echter geen deel wenschte te nemen in de handhaving van misbruiken, *die niet behoorden te bestaan*; dat hij alzoo eerbiedig de regering verzocht, hem te ontslaan van het aannemen der hem toegelegde sawa's. Dat hij zeer dankbaar er voor zijn zou wanneer de regering hem daarvoor eene geldelijke toelage geliefde te geven, doch dat hij desniettemin toonen zou, zijne dienstpligten met denzelfden

ijver en trouw te betrachten, als hij tot nog toe gemeend had gedaan te hebben' (bladz. 461).

Zoo werd een christelijk gouvernement door zijn dienaar, een Mohamedaan, beschaamd en teregt gewezen, met een schoon voorbeeld van eerlijke regtschapenheid in het aankleven der regtvaardige beginselen van bestuur. Wat is er van ons prestige in het oog der Javanen?

In de zitting der Tweede Kamer van 28 Julij 1854 zeide de heer van Hoevell: 'Het is mij een genoegen deze loffelijke daad, van dien voortreffelijken man, hier in 't openbaar voor geheel het Nederlandsche volk te mogen verkondigen.'

Intusschen had de maatregel om de hoofden in land te betalen, even als het geheele stelsel van gedwongen arbeid, bij alle ambtenaren in Indië afkeuring en tegenstand ontmoet, vooral bij het lid in den raad van Indië Mr. P. Merkus, later gouverneur-generaal, die zich door de bedriegelijke voorspiegeling 'van *vrijwillige* kontrakten en kultuurarbeid door *vrije keuze* der bevolking' niet liet misleiden.

'Naar mijn inzien, zeide hij (bl. 224), zijn deze maatregelen strijdig met 's konings bedoelingen, die het Regeringsreglement beheerschen, zij hebben de strekking, om eene *revolutie* of beter gezegd eene contrarevolutie in het aangenomen stelsel van bestuur te weeg te brengen, door de javaansche bevolking *terug* te voeren tot verpligtingen, welke onbestaanbaar zijn met *de haar toegekende vrije beschikking van grond en voortbrengselen* in het regeringsreglement. Bij artikel 10 wordt op de meest stellige wijze het beginsel vastgesteld eener ongehinderde beschikking over de vruchten van den grond.

Na zulk eene verklaring, vervolgt hij, van het eerste orgaan van 's konings wil, behoeft men niet meer te vragen hoedanig de bedoelingen van zijne majesteit zijn.' Op gelijke bezwaren en tegenwerpingen was van den Bosch bij den minister Elout gestuit, aan wien hij echter niet aarzelde bij brief van 15 Julij 1829 te schrijven: 'Plegtig betuig ik uwe excellentie *nogmaals*, dat het mijn voornemen geenszins is, het beginsel van *vrijen handel en vrije beschikking over den arbeid van den inlander af te schaffen.*' Doch deze plegtige betuiging boezemde den minister, die zijn man scheen te kennen, even weinig vertrouwen in, als Merkus geloof sloeg aan zijne verzekering, 'dat geene kultures zouden ingevoerd worden, dan door *vrijwillige* overeenkomsten met de bevolking, (bl. 249).' 'Ik wil het lot van den gemeenen man verzachten, door hem in de gelegenheid te stellen, zich voor zooverre hij *dit verkiest*, door de teelt van voortbrengselen, voor de markt van Europa geschikt, van de hem drukkende landrenten te ontslaan. Alles echter alleen in zooverre als zulks het geval zal zijn *eener vrije keuze*, want het strijdt, gelijk ik reeds vroeger gezegd heb, geheel tegen mijne wijze van zien, om verandering te maken in eene bestaande orde van zaken, strijdig met de regten en begrippen van hem, die er in betrokken is, en voorzeker, zoo de

Javaan *verkiest* zijne belasting of landrente *in geld* te betalen, zal hij tot geen ander middel onder mijn bestuur, met mijne toestemming *gedwongen* worden.

De gemeente die een vijfde harer velden afstaat en dat beplant met handelsartikelen voor de europesche markt, zal daarmede de grondbelasting - de landrenten - hebben gekweten en daarvan vrijgesteld worden.

De misgewassen zullen loopen voor rekening van het gouvernement.

In de afgestane vorstenlanden (bl. 333) behoorde, mijns inziens, al dadelijk als regel te worden aangenomen de wijze waarop vroeger (vóór 1823) de europesche huurders in die landen koffij hebben doen planten, dat is tegen *eene billijke belooning*, of wel tegen genot van rentvrije sawa's, naarmate dit zal worden *verkozen.* Zoo hiertoe, gelijk reeds vroeger gezegd is, jaarlijks *f* 200.000 wordt geïmpendeerd, vleije ik mij, dat in twee of drie jaar eene hoeveelheid van 60 tot 80 duizend pikols koffij zal kunnen worden verkregen. Hierdoor zal de Javaan tevens de middelen bekomen, om zijne landrente te betalen, waarop anders, gemerkt den geringen prijs der rijst(*), in vele dier distrikten, maar weinig vooruitzigt bestaat.

Dragen de boomen eenmaal vruchten, *dan* kunnen de tuinen *aan den Javaan worden afgestaan*, tegen betaling aan huur van twee vijfden van het produkt.'

Evenwel vermogten al deze fraai klinkende redeneringen en beloften Merkus niet te overtuigen, noch gerust te stellen, dat de regten der bevolking niet zouden gekrenkt en haar vrije wil en keuze, waarop zoo herhaaldelijk was gedrukt, geen geweld zou aangedaan worden. En hij had goed gezien en was geen oogenblik afgeweken, zijn verzet te gronden op de regtvaardigheid en op 's konings bedoeling in het regerings reglement nedergelegd. Met dien man viel niet te redeneren, noch te transigeren, op zijne medepligtigheid in het verkrachten van regt en pligt was zoo weinig hoop, dat van den Bosch zich gedrongen zag, eindelijk alle legale bepalingen en beginselen ter zijde te stellen en zich te beroepen op den koninklijken *wil*, uitgedrukt in zijne *geheime* instruktie en alles voor zijne rekening en verantwoording te nemen, die, hij wel wist dat zeker niet zwaar zou wegen bij een hebzuchtig vorst, die alleen hem daartoe roepen kon.

'Als ambtenaar acht ik mij verpligt dezen koninklijken wil te eerbiedigen, daarvoor moeten mijne bezwaren wijken', antwoordde Merkus; maar, dat hij die bezwaren had *durven* inbrengen werd niet vergeten, hij moest er voor boeten. Toen van den Bosch minister van Koloniën was, zorgde hij er voor, dat de Raad van Indië verder voor geen geweldenaar een hinderpaal zou zijn. Hij liet een ander, minder bindend en belemmerend regeringsreglement door den koning bekrachtigen, waarbij de raad van Indië van zijn deel in de regering ver-

(*) Zij kostte toen *f* 3 de pikol, tegenwoordig *f* 8 à *f* 10.

stoken, tot een eenvoudig adviserend ligchaam werd vernederd - dit was zijne tweede revolutie, waarbij ditmaal de hooge indische regering werd opgelost, deze meer dan twee eeuwen oude instelling werd geschrapt. - De raad van Indië werd ontbonden en bij de nieuwe zamenstelling werd Merkus niet weder benoemd, hij zou gepensioneerd worden, tot loon van zijn mannelijk gedrag en zijn strijden voor waarheid en regt. Is het wonder dat op die wijze de edelste menschen gedemoraliseerd worden, en tot laagheden vervallen, die zij vroeger verachtten en verafschuwden? Wat moet er worden van een land waar zulke beginselen gehuldigd worden?

En hoe fel Van den Bosch op dien getrouwen ambtenaar gebeten was, blijkt uit zijn rapport aan den koning (bl. 14 deel 3), waar hij zegt 'zoo vèle gewigtige beweegredenen verpligten mij dan ook uwe majesteit te adviseren om den heer Merkus niet weder te benoemen tot raad van Indië.

Strikt genomen zou er zelfs geen grond bestaan, om hem *eenig verder gunstbewijs* toe te kennen; het is om hem te sparen, dat ik vermeend heb in het concept besluit geen gewag te moeten maken van de *beweeggronden*, die tot zijn ontslag en pensionering hebben geleid.' Is het niet als of pligtsbetrachting en het strijden voor handhaving van wet en regt, eene misdaad is, die men liefst maar niet zal noemen, om den schuldige te sparen?

Onder die beweeggronden behoorde de door Merkus geschreven 'Blik op het bestuur van van den Bosch', bij van Hulst te Kampen uitgegeven, waarin de ellende gestaafd werd, reeds toen over de bevolking gebragt, door het stelsel van kultures, waartoe volgens de plegtige beloften van Van den Bosch, 'niemand zou gedwongen worden, waaraan ieder zich zou kunnen onttrekken, *naar verkiezing* door het betalen zijner belasting *in geld*;' deze edelmoedigheid ademende beginselen bleken nu niet dan misleiding en bedrog te zijn geweest en in tegenovergestelden zin, soms op onmenschelijke wijze toegepast te worden, waarvan een openlijk verzet hier en daar het gevolg was. 'De bevolking wordt zwaar gedrukt, en haar een last boven hare krachten opgelegd,' schreven de inlandsche hoofden in de Preanger regentschappen (reeds in 1833); 'thans zijn wij met de bevolking *uitgeput*, *wij smeken* het gouvernement, om van de indigo-kultuur verlost te worden en dat ons een ander werk worde opgelegd '*zoo véél* wij slechts *kunnen torschen.*' Deze smeekstem werd echter niet verhoord en toen zij nadrukkelijker sprak en de verhongerden, wier lijken zelfs langs wegen en voetpaden verspreid lagen (officieel), kon er geen twijfel aangaande die uitputting meer overblijven; maar toen kwam Van den Bosch hun ook te hulp! Hij liet aan elk werkman *één cent* per dag uitbetalen, op welk liefdewerk hij roem droeg! En de natie zweeg bij deze ontzettende aanklagt, die hare geschiedenis bevlekt. De verbittering tegen Merkus, die deze feiten publiceerde,

laat zich dan ook ligt verklaren, en toch werd de wraak maar ten deele voldaan! Want in plaats van pensioen, waartoe hij was voorgedragen, ontving hij wachtgeld *f* 9,600 'sjaars, waardoor de gelegenheid tot eene herplaatsing open bleef. ‘Zoodanig was, zegt van Deventer, de positie van Merkus, van het begin van 1837 tot het einde van 1838. Wat er in dien tusschentijd, tusschen hem en den minister van den Bosch plaats had, is met den sluijer des geheims bedekt’ (gelijk nog zoo veel in de Indische geschiedenis). Maar dit weten wij, dat op diens voordragt Merkus weder tot lid in den raad van Indië benoemd en in eene positie werd gebragt, waarvan het gouverneur-generaalschap het gevolg moest zijn, indien hij maar bewijzen gaf van goed gedrag en niet meer in de bres sprong voor regtvaardigheid en pligt, waarin van den Bosch geenszins werd te leur gesteld; hij had den fellen bestrijder bekeerd tot een warmen lofredenaar, blijkens den bekenden brief door hem van Merkus ontvangen. Wat heeft dezen daartoe bewogen? Wat is er tusschen hen voorgevallen? ‘Het is met den sluijer des geheims bedekt.’.....

Hoe jammer van zulk een man, als Merkus was, dat hij, de warme, getrouwe kampvechter voor regt en pligt, later in zulk een dubbelzinnig licht verschijnt! ‘Het is met den sluijer des geheims bedekt.’ Welke eischen zijn daar gedaan, welke offers werden daar gebragt?

Ongelukkig het land, waar de regering het voorbeeld geeft van zoo veel minachting voor betamelijkheid en het eergevoel bij het volk, dat zij niet schroomt, in hare beste dienaren mannelijke overtuiging te straffen, zwakheid te beloonen met eere en magt!

Het was nog niet genoeg, dat de inlandsche hoofden met méér magt werden bekleed, dan ze ooit te voren bezaten, ze moesten nu ook weder *in land* betaald worden, wat in 1819 door kommissarissengeneraal was verboden wegens de groote misbruiken en knevelarij, die er meê gepaard gingen, ‘en zoo was de sociale revolutie voltooid en de bevolking tot eene geweldiger slavernij gebragt, dan onder den bloeitijd der O.I. compagnie. Aan de hoofden was een vrijbrief uitgereikt om het volk in ons en hun eigen belang, straffeloos te exploiteren. Hoe meer kultuurarbeid zij afpersten, hoe ruimer zij met koffij-, suiker-, indigo- en andere procenten werden beloond, maar wee hun, als ze daarin laauwheid of toegefelijkheid aan den dag legden, dan werd naar het prestige, naar hun meerdere magt en “invloed ten goede”, naar den eerbied of het ontzag dat zij de bevolking moesten inboezemen, niet gevraagd: als de gemeenste misdadigers, werden ze voor deze nalatigheid, ten aanschouwe van het volk, zelfs in de koffijtuinen en suikerrietvelden, met den rotting gegeeseld. Hoevelen deze onteerende straf ondergaan hebben, is uit den aard der zaak onbekend gebleven. Maar toen dat misbruik al hooger klom, vond het gouvernement zich eindelijk bewogen een behoorlijk onderzoek te be-

velen, waarbij uit de officieele rapporten bleek, dat onder andere in ééne residentie, van 1838-1840 (1 deel bl. 419) meer dan 250 dessahoofden per jaar waren gestraft geworden, met

a. arrest van 4 tot 10 dagen;

b. blokarrest van 4 tot 10 dagen, waarbij ze in hunne voeding uit eigen middelen moesten voorzien;

c. van 15 tot 20 rottingslagen in de *koffij*- of *suikertuinen*, niettegenstaande de uitoefening van policiestraffen in het openbaar verboden was;

d. eenvoudig ontslag.

Men zal ligt begrijpen, dat dáár waar het prestige der hoofden - waarmeê nog altijd geschermd wordt - zóó in het slijk wordt vertreden, het gemeene volk op niet de minste bescherming of welwillendheid der ambtenaren te rekenen had. De direkteur der kultures schreef in 1852 aan den gouverneur-generaal (deel 3 bl. 323): "De voorbeelden zijn ontelbaar, dat de klagten van de landbouwers daarna in het geheel niet meer onderzocht werden. Wanneer de dorpbewoners den opziener in zijne woning kwamen opzoeken, dan liet hij hen *verscheidene dagen* ongemerkt wachten, wetende, dat zij na het verteren hunner reispenningen van zelven weder zouden aftrekken: sommigen zonden de menschen eenvoudig naar huis, zonder hunne klagten te *willen* aanhooren, en anderen gingen nog verder ja zelfs zoo ver, dat zij in den *hoogsten graad strafwaardig werden.*" Wat dunkt u van zulk een bestuur en van de lijdzaamheid van dat volk?

"De onderdrukte toestand, vervolgt de rapporteur, bl. 327, waarin de inlandsche bevolking door de gebreken van het landelijk stelsel, de *overdrijving* van heerendiensten, de verkeerde toepassing van het kultuurstelsel en *meer andere drukkende instellingen gehouden en gebleven is*", heeft te weeg gebragt onverschilligheid en demoralisatie, aangaande het uitoefenen van regt en pligt.'

En deze instellingen, waarvan men nu een jaar geleden, weldra het einde hoopte te beleven, door het aannemen der beginselen van de kultuurwet, zullen nu volgens de beloften van den minister Mijer in stand gehouden worden; als gouverneur-generaal zal hij ze handhaven. Hoezeer ze ook aandruischen tegen het duidelijk evangelisch gebod, zal dit zijne, noch de Nederlandsche vroomheid verhinderen, om aan het dus mishandelde volk, de liefde, zachtmoedigheid en menschenmin van Jezus te verkondigen, die den kruisdood stierf, omdat hij verfoeide al wat wij, zijne volgelingen(*), aan de Javanen doen en opleggen.

'Er is niets gedaan, zegt de directeur der kultures (bl. 330), om de bevolking te onttrekken aan de *meedoogenlooze* willekeur der dorpshoofden, het natuurlijk gevolg van een, van deszelfs instellingen geheel verbasterd, stelsel van belasting en gedwongen kultuurarbeid', (een

(*) Onlangs is er eene maatschappij tot Nut van den Javaan opgerigt, die pogen wil aan zooveel schreeuwend onregt een einde te maken; lezer, zijt ge reeds lid geworden, om dat werk te schragen, of meent ge dat het u niet aangaat, dat niet het Nederlandsche volk, maar alleen zijne regering er verantwoordelijk voor is? Bedrieg u niet. Zijt ge een waarachtig Christen, zonder u verpligt te rekenen *te doen* wat uw meester gebiedt, denk aan den Samaritaan, die den hulpelooze aan den weg liggende - dat zijn de Javanen - ophief, laafde en verzorgde. Wilt ge doen als die priester en leviet, nu uwe hulp wordt ingeroepen?

wangedrogt volgens den resident Potter). Hieraan kunnen dan ook grootelijks worden toegeschreven de rampen, die in 1849 de bevolking van *onderscheidene residentiën* hebben getroffen, rampen welke vroeger *nimmer* in dien hevigen graad zijn waargenomen.

Een ander hoofdambtenaar, van der Poel, zegt 3 deel bl. 259: 'Er zou geen einde komen aan de beschrijving van de vaxatiën, willekeurigheden, onderdrukkingen, welke de landbouwende klasse jaarlijks van hare dorpshoofden ondergaat, ter zake van de inning eener belasting welke nog heden ten dage, door de residenten en andere ambtenaren naar *hunne zinnelijkheid* wordt berekend en aangeslagen'; voor 48 jaar was reeds eene vaste regeling bevolen (zie bl. 214).

'Wanneer men zich had voorgenomen om een stelsel van belasting uit te denken, waaronder de mindere man gebukt moet gaan, waarbij de hoofden zich verrijken en de regering den blaam van schraapzucht op zich moest halen; dan zou men geene betere instellingen te voorschijn hebben kunnen brengen, dan het landelijk stelsel, *niet* zoo als het *door de Engelschen is ontworpen*, maar gelijk het *door ons in praktijk gebragt wordt.*

De helft of een vierde der belasting (10 millioen) wordt een buit der hoofden', zegt hij, en vervolgt dan:

'Twintig en méér jaren geleden (deze nota is geschreven in 1850) kon zulk een verwarde staat van zaken onopgemerkt bestaan, omdat de tijdsomstandigheden van een geheel tegenovergestelden aard waren als die, welke thans aanwezig zijn. Toen bestonden er geene kultures voor de europesche markt, die den landbouwer thans *bijna geen rust meer laten.*

Toen bouwde men geen vestingwerken werwaarts de Javaan op dagreizen afstand, met achterlating van vrouw en kinderen en *staking van zijnen veldarbeid*, zich begeven moet, om voor een *ontoereikend* loon, gedurende vele dagen te arbeiden. Toen was de zucht, om door uiterlijk vertoon van werkdadigheid, door het aanleggen van *noodelooze* wegen en het *kwistig* verfraaijen van steden en hoofdnegorijen, de opmerkzaamheid der regering tot zich te trekken, nog niet eene *manie* geworden. Toen trokken niet onophoudelijk residenten, assistent-residenten, kontroleurs, inspecteurs, chemisten, predikanten en andere lands dienaren, in allerlei rigtingen door het land, om gedurende hunne dienstverrigtingen *op kosten van den gemeenen Javaan te leven.* Toen bouwde men geene steenen passangrahans (verblijven voor reizigers) die met hun ameublement, op ééne hoofdplaats, eene waarde van *f* 8000 tot *f* 10.000 zouden bezitten en zonder de *onbeschaamde*

geldheffingen van de bevolking nimmer tot stand hadden kunnen komen. Toen bestonden er geen, *door ongeoorloofde geldheffingen* onderhouden wordende particuliere postpaarden, en korpsen lanciers, om de door procento's, ruimer dan ooit bezoldigde ambtenaren, *kosteloos* in praal en pracht ginds en herwaarts over te voeren. Dat alles bestond *toen niet*, maar bestaat *thans.* Bij resumtie van een en ander zal men moeten toestemmen, dat het lot van den armen geringen Javaan dermate beklagenswaardig is, dat eene herziening van de grieven die hij gevoelt, maar in stille onderwerping verduurt, *niet langer mag worden uitgesteld.*'

'Hetgeen aan landrenten in Tagal geheven is, zegt hij bl. 274, heeft de krachten der bevolking verre overtroffen, zoodat daaruit, gepaard met andere ongeregeldheden in het bestuur, gebrek, sterfte en volksverloop ontstaan is.'

'Veel wordt voorbij gezien (bl. 283), bijaldien een dorpshoofd slechts goed zorg draagt voor de europesche kultures, en daar het niet zelden gebeurt, dat het aandeel in de kultures van een dorp de krachten van de opgezetenen verre te boven gaat, maar het werk niet te min goed afloopt en de tevredenheid der europesche ambtenaren verwerft, zoo valt het gemakkelijk te begrijpen, dat de hoofden van zulke dorpen boven andere begunstigd worden. Deze gunsten nu bestaan niet in belooningen in geld, geschenken of eerbewijzingen, maar zeer eenvoudig in eene *strafwaardige* toegevendheid voor overtredingen, dewijl het daardoor dikwerf gebeurd is, dat de dorpshoofden, de landrenten, voor de helft of twee derde gedeelte, te zoek gemaakt hebbende, zij daarvoor alleen van hunne bediening ontzet werden - het dus gestolene moest doorgaans door het arme volk vergoed worden - om na verloop van twee of drie jaren onder eenen anderen naam, weder aangesteld te worden.

Deze schuldigen *moesten*, *volgens de wetten* en speciale bepalingen voor den regter gebragt worden; maar de Indische regering die de *grondslagen van haar beheer* kent, laat voor vergrijpen van dien aard *eene strenge toepassing van de wet niet toe*(*), daardoor zijn de dorpshoofden aangemoedigd geworden, om hunne kwade praktijken niet alleen *voort te zetten,* maar ook *uit te breiden.* Want de Javaan *wil regtvaardig* en streng geregeerd zijn, en is nièt zoo eenvoudig, om de zwakke zijde van zijn gebieder niet zeer spoedig op te merken, en daarvan tot zijn voordeel gebruik te maken.'

Een zondenregister zóó lang en zóó groot tegen ons bestuur, als uit deze officiele stukken valt te trekken, zal wel zijn weerga niet vinden in de moderne geschiedenis; wij blozen voor de eer van ons volk, dat zich verrijkt met de schatten, voor zóó veel onregt gekocht. Deze arbeid van den Heer van Deventer bevestigt volkomen het vonnis, dat

(*) Men vergelijke dat met wat Merkus te beurt viel, omdat hij zijn pligt had gedaan!

in 's lands raadzaal weerklonk: ‘Het Nederlandsche volk is *gedemoraliseerd* door het batig slot’ (van der Heim van Duyvendijke). Heeft deze akte van beschuldiging misschien duizende eerlijke vaderlandlievende mannen bedroefd en met verontwaardiging vervuld, zonder dat zij er evenwel aan geloofden? Dat zij dan deze Bijdragen lezen waaruit we onmogelijk al het wetenswaardige kunnen opsommen, zij zullen overtuigd worden, dat we diep gezonken zijn, dat we geleefd hebben van ‘roof en diefstal’ (van der Wijck) ten koste van een geheel volk, dat we in ellende gedompeld hebben, door woordbreuk, wetschennis en het verkrachten van al wat billijk en regt is. Van overdrijving, van ongegronde, verkeerde of verdraaide voorstellingen, kan hier geene sprake zijn, het zijn feiten aan officiele bescheiden en authentieke stukken ontleend, gestaafd door een aantal Indische hoofdambtenaren - dus geen vijanden van bestuur of stelsel - en bekrachtigd door den minister van Koloniën die last gaf om ze te publiceren, opdat we eindelijk duidelijk zouden leeren inzien, waaraan we schuldig staan en wat we verpligt zijn te doen, om ons manmoedig op te heffen uit de vernedering waartoe we in *onkunde* vervallen zijn. Uit onkunde - dat is onze verontschuldiging - hebben we gemeene zaak gemaakt met hen, die door de onedelste hartstochten gedreven, ons hebben misleid en bedrogen; ja wij zien uit deze drie boekdeelen, dat wij, verblind door het goud en misleid ten aanzien van zijn oorsprong en hoe het verkregen werd, onze oude deugden losgelaten, onzen pligt hebben verzaakt, ja, het valt niet langer te ontkennen, wij zijn gedemoraliseerd, omdat we in onwetendheid waren, waarin de regering ons, 30 jaren lang heeft gehouden; op strenge straffe verbood zij openbaarheid te geven aan iets, wat in de archieven voor ieders oog verborgen, eenig licht zou kunnen werpen op zoo veel werken der duisternis, als nu open en bloot in van Deventers werk voor ons liggen.

Het Nederlandsche volk mogt niet weten, hoe zij handelden, die onze rijke indische bezittingen in onzen naam exploiteerden, wier werken het licht niet konden verdragen, en die, gesteund door eene misleidende drukpers, ons afkeerig maakten van hen, die den moed hadden de verkeerdheden aan te toonen en menig ergerlijk feit uit de duisternis in het volle daglicht te slepen, waarvoor wij echter de oogen sloten en er geloof aan weigerden, want, zeide men ons, ‘dat zijn kwaadwilligen, egoisten, door booze hartstochten gedreven, die niets anders bedoelen dan hun eigen grootheid te vestigen op de ruïne van uw heerlijk koloniaal stelsel, zij willen u het batig slot ontrooven.’

Onder de periodieke geschriften, die het meest, in dat opzigt, den beteren volksgeest bederven, behoort misschien ‘het Volksblad’, wegens den gemoedelijken toon, die er in heerscht en de pseudo-liberaliteit eener redaktie, die gestadig hare onpartijdigheid roemt en door eene

godsdienstige strekking bij duizenden bijval en sympathie vindt en velen onnadenkenden een onbepaald vertrouwen inboezemt. Deze voordeelen missen vele andere bladen, die, beschuldigd eene partij te dienen, daardoor minder invloed hebben, al bleven ze de waarheid ook meer opregt getrouw. 'Het Volksblad' doet zich steeds voor, ten aanzien van Java hervormingsgezind te zijn en de rechtvaardigheid voor te staan, maar het werpt telkens van die korte kernachtige phrasen op, die hoe onwaar ook, toch juist berekend zijn om de hervormingsgezinden verdacht te maken en een afkeer in te boezemen van allen die verlangen, dat wij op Java zullen handelen naar regt en pligt, ofschoon de redactie telkens verzekert dat ook zij dit verlangt en ten krachtigste voorstaat. Maar spreek haar niet van de middelen die er toe leiden kunnen, want dan is uwe koloniale politiek revolutionair, dan wilt gij een geheel sociale omwenteling (V.B. 13 Sept. '66 N°. 37) zóó als de minister Fransen van de Putten, die met zijn maatregel 'om de heerendiensten *geheel* (?) en eensklaps af te schaffen, bedoelde eensklaps eene maatschappelijke omkeering op Java'. (V.B. N°. 34, Augustus 23). Wilt ge eén hond verderven? Schreeuw dan maar: het beest is *dol*, allen zullen hem of vreesachtig ontwijken of zoo lang op hem aanvallen tot de levensvonk is uitgebluscht. Waarheid of niet, dit is onverschillig, als het doel maar bereikt wordt, en daartoe is geen krachtiger middel, dan verdachtmaking! Vooreerst - zie het wetsontwerp - wilde die minister de heerendiensten niet *geheel* afschaffen, maar de Javanen slechts eene weldaad *terug* geven waarvoor - méér dan een halve eeuw geleden - de maarschalk Daendels hen reeds rijp geoordeeld en ze hun verleend had. (Van Deventer 1ste deel bladz. 21 en verv.). In 1808 heeft hij hen van die heerendiensten ten bate hunner hoofden verlost, de Regenten hun autocratisch gezag ontnomen en hen gemaakt tot eenvoudige ambtenaren, ondergeschikt aan het gouvernement en den plaatselijken resident. En dat de maatschappij reeds *toen* rijp was voor die heilzame hervorming, bewijst het vreedzame, rustige leven van regenten, hoofden en bevolking tot 1830 toe, zoodat het gouvernement in 1824 kon schrijven, 'verre van de gedachten te zijn, dat de regenten op Java langer *eenigen invloed* zouden kunnen uitoefenen, om het gouvernement te verontrusten.'

Maar met zulke regenten, niet meer dan ambtenaren zijnde, zonder willekeurig gezag en beschikking over de bezittingen en werkkrachten van het volk, was het doel van Van den Bosch niet bereikbaar en het kultuurstelsel onmogelijk! Daarom was *zijn* eerste werk eene *revolutie.* Hij bragt het volk terug tot de oude slavernij, door de regenten en hoofden weder te bekleeden met het onbeperkt autocratisch gezag, dat ze onder de O.I. kompagnie bezaten, ten einde, gelijk ons bleek, 'die meerdere magt *in het belang van het gouvernement te kunnen aanwenden*', en wat de gevolgen zijn geweest, is ons uit de boven vermelde rapporten van den directeur Schiff, den inspecteur van der

Poel en uit de ellende over de bevolking gebragt gebleken. Aan eenige van die regeringsschandalen wilde het gouvernement onlangs een einde maken, door die willekeurige beschikking der hoofden over de bevolking weder te verbieden, zoo als Daendels, het Engelsche gouvernement en onze K.K.G. het deden, en nu zegt het 'Volksblad' (N. 34) dat 'is revolutionair, de minister bedoelde eensklaps eene maatschappelijke omkeering'(*).

'De minister Mijer heeft dien revolutionairen maatregel geschorst en dit is naar naar ons oordeel verstandig'.

Tot dezelfde taktiek behoort de volgende phrase (in N°. 17 van 26 April 1866): 'De aanneming der kultuurwet - het dolle beest - zou voor het moederland, voor de *groote massa der belastingschuldigen in Nederland*' - begrepen? - 'voor de schatkist, baten doen verloren gaan, niet ten voordeele der Javanen, maar wel ten voordeele van enkele Europesche en Chinesche partikulieren(†). En voor de Javanen zal de wet een bron van achteruitgang, van *proletariaat* zijn.'

Met zulke klinkende onwaarheden misleidt men dag aan dag onzen eerlijken volksgeest.

Als wij de Javanen niet meer dwingen om produkten te teelen voor onzen handel, tegen 3 of 4 centen arbeidsloon per dag, zooals professor Veth in 'de Gids' (Mei 1866) heeft aangetoond met officieele stukken, dan kan hij bij partikulieren gaan werken tegen een dagloon van 30 centen! En dit zou voor hem een bron van *achteruitgang*, van proletariaat kunnen zijn? Denk aan den hond, dien men dol scheldt; 't is een beteekenend, veel indrukmakend woord dat men als hefboom aangrijpt, maar waarheid is het niet! Want er zijn volgens het regeringsverslag van 1862 1,472593 landbouwende huisgezinnen = 7,362,965 zielen, in het bezit van 2,398666 bouws rijstvelden, die opbragten 32,651.269 pikols padie, dat geeft iets meer dan 22 pikols padie per gezin dat 24 pikols behoeft, om zich te voeden; maar de inlandsche bevolking bedraagt op gouvernementsgrond 11 millioen zielen en dus *zijn* er p.m. 4 millioen proletariers *op dit oogenblik*, doch ze zijn dat uit *vrijen wil*, uit eigen verkiezing, want er liggen honderduizende bunders woeste gronden onbebouwd, die zij maar voor het nemen hebben; waarbij hun de eigendom als recht van ontginning verzekerd is, ook volgens die kultuurwet. (artikel 19) Bovendien *blijven* er zelfs jaarlijks p.m. 300.000 bunders reeds ontgonnen gronden onbeplant en braak liggen, die de proletariers zeker zouden gaan bewerken indien ze het niet voordeeliger vonden daglooners, dan landbouwers te zijn, of indien ze daarin niet verhinderd werden door de heeren- en kultuur-diensten, waartoe ze als geene sawa's bezittende wel niet verpligt zijn, maar er toch wederregtelijk toe gedwongen worden.

(*) Is dat onkunde of blinde partijzucht van het Volksblad? Moest het de geschiedenis niet kennen en huldigen wat waarheid is?

(†) Waardoor zijn zulke insinuatiën gewettigd, waar zijn ze ooit kunnen gestaafd worden?

Dit alles was aan de redactie van het ‘Volksblad’ niet onbekend, want de generaal van Swieten had het met cijfers aangetoond in de Tweede Kamer; de minister die een einde wilde maken aan het vicieus bestuur had duidelijk doen uitkomen welk een zegen de voorgeslagen maatregel voor onze welvaart en de ontwikkeling van Java wezen zou! Maar liever dan de waarheid te onderzoeken en te huldigen, maakt het ‘Volksblad’ gemeene zaak met het ‘Dagblad van 's Gravenhage, om het Nederlandsch geweten in slaap te sussen, aangaande het schromelijk onregt dat wij daar plegen en zoo de natie afkeerig te maken van hervormingen en de regering te belemmeren in het doen, van 't geen een beschaafd christelijk volk verpligt is jegens zoo veel millioenen Javanen, aan wie we ons sedert 36 jaren zoo zwaar bezondigd hebben.

Eene andere proeve van een onpartijdig zoeken naar waarheid en *hoe* het ons volk voorlicht, vinden we 19 April 1866 N°. 16, waar het V.B. zich meester maakt van en zich beroept op het gezag van den heer van Hoevell. Uit zijn ‘Reis over Java’, neemt het blad de lofrede over op het kultuurstelsel zoo als het in beginsel door van den Bosch was voorgespiegeld, waarover van Hoevell daar zegt: ‘Niemand kan dat stelsel *zóó als het dáár ligt* - in theorie en op het papier - méér toejuichen dan ik!’ Maar nu verzwijgt het Volksblad wat er op bladz. 61 onmiddellijk volgt.

‘Zoodanig, zegt van Hoevell, *was* het stelsel. Indien de uitvoering even voortreffelijk ware geweest, dan zou het in alle opzigten een onbeperkte en onvermengde lofrede verdienen! Maar hier stuiten wij op verschijnselen die nu reeds (1847) de schromelijkste gevolgen na zich hebben gesleept en die, zoo geene weldadige magt tusschen beiden komt *eene vreeselijke toekomst voorspellen*’ - men weet dat die profetie maar al te droevig vervuld is. - ‘Immers wij zouden veronderstellen dat in een land hetwelk zoo veel rijkdommen afwerpt als Java, waaruit jaarlijks veertig millioen aan produkten wordt uitgevoerd, ook onder de bevolking die de oorzaak is van al dien rijkdom, ook *algemeene welvaart* en voorpoed zou gevonden worden. Maar helaas! juist in de residentie waar wij voor het eerst dit stelsel zien *werken* vinden wij armoede, ellende en hoogersnood(*). Ik zal hier geen zwart tafereel ophangen van hetgeen in den laatsten tijd in sommige streken van Cheribon gebeurd is; ik zal in geene bijzonderheden treden omtrent hetgeen de bevolking aldaar heeft geleden; ik zal alleen herinneren hoe het gebrek tot zulk eene hoogte gestegen was, dat duizende huisgezinnen na *alles* wat zij bezaten - zelfs hunne kinderen - verkocht te hebben, om voedsel naar andere residentiën zijn verhuisd, en dat men meer dan eens ongelukkigen, die van ellende en honger gestorven waren, op de wegen en in de velden heeft aangetroffen.

‘En niet alleen in deze residentie heeft dat gebrek geheerscht, maar

(*) Men ziet het, dit gedeelte kon men niet gebruiken naast het proletariaat, dat als *machine de guerre* dienst moest doen voor de partij.

ook op andere plaatsen van Java doen zich dezelfde verschijnselen voor.'

Als lofredenaar op het kultuurstelsel, was er geen beter gezag te vinden dan dat van Van Hoevell die het altijd bestreed; doch van wiens inconsequentie nu duidelijk zou blijken als men maar de *eerste* helft afdrukte, en glad ignoreerde, wat hij er terstond op laat volgen, over de *werking* en hare gevolgen! Mag een publicist die zich geregtigd rekent met zijne meerdere talenten en wetenschap anderen voor te lichten en den weg te wijzen, dien zij gaan moeten, zulke onwaardige kunstgrepen bezigen voor zijn oogmerk? 't Is voorwaar geen goede medicijnmeester die zulk heulsap bereidt en aan het volksgeweten toedient. Voor eenige jaren maakte de minister Rochussen zich aan dezelfde verminking schuldig, van hetzelfde geschrift. Aan de Tweede Kamer las hij alleen de lofrede voor en verzweeg toen ook wat er op volgde, en niet dienen kon voor de conservatieve oogmerken! Maar met hem mogt de redaktie van het 'Volksblad' zich niet op ééne lijn plaatsen, indien haar motto ernst is en zij niet als hij en anderen op de menigte wil werken door het streelen van den meest onedelen hartstocht, van geldzucht en eigenbelang, die ons zoo verblind heeft, dat we de waarheid schuw ontloopen en de stem in ons binnenste wantrouwen, die ons tot wat beters drijft. Zullen we die stem gehoor blijven weigeren, nu het Gouvernement zelf zijn archieven opent, om de waarheid aan het licht te brengen en de politiek te leeren kennen die ons bestuur in Indië geleid en misvormd heeft?

Twee staatsmannen, van den Bosch en Baud beheerschen het geheele tijdvak in deze Bijdragen behandeld; waarbij de eerste in een geheele ander licht verschijnt dan hij ons doorgaans werd voorgesteld. Reeds zwanger van zijn kultuurstelsel, beäamde hij nogthans de uitmuntende vrijgevige voorstellen door du Bus aan het opperbestuur gedaan, waarvan, zoo schreef hij aan den minister, 'de proef *diende genomen* te worden'; te gelijkertijd zien we hem het Regeringsreglement ontwerpen van 19 January 1830, gebaseerd op de milde beginselen van 1818. Artikel 107 zegt 'over het algemeen is het aan *alle* ingezetenen van Nederlandsch Indië vrij om op de gronden door hen in eigendom, huur of erfpacht bezeten, zoodanige voortbrengselen te teelen *als zij verkiezen en daarover naar goedvinden te beschikken.*'

Van den Bosch laat dit Reglement door den koning bekrachtigen en legt *den eed af* (art. 38) 'dat hij dit reglement zal nakomen.' Aan den minister die zijne oogmerken mistrouwde gaf hij gerustellende verklaringen. 'Plegtig betuig ik uwe Excellentie *nogmaals*, schreef hij, dat het mijn voornemen *geenszins is*, het beginsel *van vrijen handel en vrije beschikking over den arbeid van den inlander af te schaffen*'.

Aan de hooge Indische regering geeft hij even geruststellende verzekeringen. Niet anders dan door '*vrijwillige* overeenkomsten met de inlanders', zouden er stapelprodukten geteeld worden, waartoe men niemand zou *dwingen*; naar '*verkiezing* zou ieder zich er aan kunnen

onttrekken door het betalen van landrenten.' Maar niettegenstaande al die plegtige toezeggingen en zijn afgelegden eed, voert Van den Bosch het meest drukkende stelsel van gedwongen arbeid en kultuur in, onder de leus van het lot van den gemeenen man te willen verzachten. Zoo schrijft hij in de bepaling: 'zij die *genegen* zijn een vijfde van hunne gronden voor het gouvernement te bewerken, zullen daarmeê de *geheele* belasting hebben gekweten en geen landrenten behoeven te betalen. De misgewassen zullen loopen voor rekening van het gouvernement, dat de schade zal dragen.'

'Wat de produkten méér waard zullen zijn, dan de landrente bedraagt, zal aan de planters vergoed worden.' - Maar ook deze verzekeringen zijn in de toepassing gebleken niet anders geweest te zijn dan mystificatie. Want naar de 'genegenheid of verkiezing' der inlanders, naar hunnen vrijen wil werd bij de toepassing volstrekt niet gevraagd. Men *nam*, in plaats van één vijfde, veel méér en in sommige distrikten *al* de rijstvelden van de bevolking, die daardoor van de opbrengst dier velden verstoken, geen toereikend voedsel had en niet genoeg bij de kultures verdiende, om de ontbrekende rijst te kunnen koopen. De landbouwers die niet met vrijen wil, maar als gekochte slaven, tot dien arbeid gedwongen werden, tegen een dagloon, dat voor de meesten veel minder bedroeg dan dat der werkelijke slaven, vergingen van gebrek, en wie zich niet lijdelijk onderwierp werd met rottingslagen gekastijd; niet maar de gemeene man alleen, maar zelfs de dessahoofden werden, zoo als we hierboven gezien hebben, in de koffijtuinen en suikerrietvelden aldus gegeeseld. En in stede van met dien arbeid hunne belasting te hebben gekweten zoo als de bepaling en belofte luidde, werden de landrenten even als vroeger ingevorderd; zelfs van de velden die voor het gouvernement werden beplant, moesten de inlanders de belasting betalen, alsof de oogsten ten hunnen voordeele kwamen.

'Wat de produkten meer opbragten dan de landrente bedroeg zou aan den planter vergoed worden'! Voor de indigo door ons tegen *f* 4 à *f* 5 het pond verkocht, ontving hij *f* 1.50 à *f* 2. Voor de koffij à *f* 40 de pikol verkocht, ontving hij *f* 12, dat is, na aftrek der belasting, de helft minder dan hem toekwam. Voor de 50 of 60 pikols suiker die een bouw opbragten, kreeg hij maar de helft of twee derde betaald, terwijl hij den rijstoogst van die velden verloor.

De misgewassen liepen steeds voor zijne rekening en zijn hem nimmer vergoed, zóó als 'beloofd was'; hij mogt zich gelukkig achten, indien men dan van hem, die voor al zijn arbeid *geen* loon ontving, ook niet nog de belasting vorderde.

Zoo als we Van den Bosch uit deze stukken leeren kennen, kunnen we al heel weinig eerbied hebben voor dien staatsman. De afgod der Nederlandsche Droogstoppels verschijnt ons in deze officieele stukken als een geweldenaar, die in strijd met zijne herhaalde plegtige betuiging, de wet verkracht en een vrij volk tot slavernij brengt, het in armoede en

ellende dompelt, door het te berooven van de vruchten van zijn grond en arbeid, ten bate van een ander vrij volk, dat zijne eerlijkheid en goeden naam er bij inschoot, waarop het weleer roem droeg.

Alleen tot dien prijs was het kultuurstelsel mogelijk! Zonder verloochening der publieke moraliteit, was het onuitvoerbaar! Nimmer zouden wij een batig slot gehad hebben indien de Nederlandsche regering eerlijk de grondslagen had gehandhaafd, waarop Van den Bosch voorgaf zijn stelsel te willen vestigen. Deze kwade boom heeft echter een ruimen oogst van gouden appelen voortgebragt, waardoor we verleid zijn afgoderij te plegen met den planter; zonder te letten op de onheilen die er door gesticht zijn. Moesten wij zijne biographie schrijven dan zou die ten opschrift dragen:

Hoe men graaf en schatrijk wordt!

De tweede plaats in deze geschiedenis komt aan den heer J.C. Baud toe, een groot man in het Indische bestuur; wel jammer, dat wij er niet dadelijk kunnen bijvoegen en een groot mensch.

In de eerste hoedanigheid was Baud krachtig en volhardend, in de tweede weifelende en zwak; opgevoed en in de staatsdienst opgeklommen onder het Engelsch bestuur en dat van van der Capelle tot 1821 toe, was hij doordrongen van den milden geest en de vrijgevige beginselen die hun bestuur kenmerkte en die door hem werden gehuldigd; in overeenstemming met Elout arbeidde hij aan het welzijn van Indië; geheel de liberale beginselen van 1818 toegedaan, wilde hij den bloei en de welvaart daarop vestigen. Ook hij was afkeerig van gedwongen arbeid en verpligte leveranciën tegen onevenredige betaling; volgens zijne meening, zooals we straks gezien hebben, was het twijfelachtig of de Javaan van 1829 zich dien last wel bij vernieuwing zou laten opleggen, nu hij er 16 jaren van verlost was geweest. Maar minder standvastig in de handhaving zijner overtuiging dan Elout, leende Baud het oor aan de verleidelijke voorspiegeling en de plannen door Van den Bosch uiteengezet. Maar hij was geen huichelaar, die met drogredenen of valsche leuzen het geweld en de willekeur poogde te bedekken en aannemelijk te maken. In zijn hart, zegt van Deventer bladz. 615, was Baud eene vrijzinnige staatkunde toegedaan, slechts noode en van stap tot stap week hij van zijne beginselen af, nog in 1839 verklaarde hij (bladz. 619), ‘dat hij eene maatschappelijke hervorming, waaronder elk Javaan eigenaar worden zou van het rijstveld, hetwelk hij thans in gebruik of erfpacht heeft, in de toekomst met welgevallen zou kunnen te gemoet zien.’ Ongetwijfeld zou de minister, die 25 jaren later deze hervorming tot stand wilde brengen, bij hem een krachtigen steun gevonden hebben, indien hij in 1866 nog zijne stem had kunnen doen hooren. Waar het de waarheid gold had zijn geweten stem en aarzelde hij niet haar uit te spreken! ‘Alleen door Uwer Excellenties belangstellende zorg, schreef hij 20 Februarij 1847 aan den gouverneur-generaal, kunnen getemperd en onschadelijk gemaakt worden de

gebreken *eigen* aan het *kultuur*- of liever aan het *percenten*- en *kontrakten*-stelsel; een stelsel, waardoor toch de volksmassa onbetwistbaar is *beroofd* geworden van een groot gedeelte der bescherming, welke zij *weleer*, in de meerdere onzijdigheid der europesche en inlandsche ambtenaren vond'. Zonder omwegen schreef hij (deel 2 bl. 618): 'De grondslagen van het stelsel nedergelegd in de zakelijke extracten van Van den Bosch werden in de praktijk *onhoudbaar* bevonden, een zamenstel van inrigtingen is er door tot stand gekomen, waarvan men zeggen mag, dat daardoor aan de Javaansche maatschappij eene gedeeltelijke, reeds volbragte *omwenteling* is voorbereid, die noch met de eischen der *regtvaardigheid*, noch met die van het *staatsbelang kan* worden overeengebragt.'

En toch heeft Baud, in weerwil dezer overtuiging, dit 'onregtvaardig stelsel, in strijd met het staatsbelang' ten uitvoer gelegd en gehandhaafd; wat bewoog hem daartoe? In 1851 (zitting der Tweede Kamer van 9 December) zeide hij: 'Zal mijne verdediging - van het regeringsreglement - eenigen invloed hebben op uw oordeel, dan behoor ik voor u te staan, niet zooals men mij wel eens heeft afgeschilderd, als een verstokte oudgast, gesneden uit het levende vleesch van het oude dwangstelsel; maar ik behoor voor u te staan - gelijk ik inderdaad ben - als een aanklever van mildere beginselen, wiens begrippen hebben moeten *zwichten* voor den *onvermijdelijken drang van omstandigheden* die hij niet kan veranderen noch verhinderen.' Maar had hij er dan wel de hand toe behooren te leenen?

Terzelfder plaatse zeide hij 28 Julij 1856:

'Ik zal niet herhalen wat ik meer dan eens over het kultuurstelsel heb gezegd. Ik zal slechts kortelijk herinneren, dat ik de direkte inmenging der regering met de industrie der ingezetenen, welke in dat kultuurstelsel opgesloten ligt, *niet overeenkomstig acht met gezonde regeringsbeginselen.* Ik zal slechts herinneren dat ik méér dan *eens* heb gezegd, dat wanneer de *nood* van het moederland het Indisch bestuur er *niet toe gedwongen had*, het naar mijn inzien wenschelijk en *pligtmatig* zou zijn geweest, in Indië het regeringstelsel te volgen dat onder *alle* hemelstreken, onder *alle* omstandigheden het beste is, *dat*, namelijk waaronder de regering zich bepaalt tot het verleenen van bescherming, tot het maken van wijze wetten, tot het openen van middelen van gemeenschap, tot het maken van wegen, kortom, tot bevordering, middellijk van de welvaart en de industrie der ingezetenen, met *onthouding* van alle onmiddellijke bemoeijing daarmede, onder welken vorm of *benaming* ook.'

En nu die 'nood' van het moederland geweken is, nu velen met Baud meenen, dat 'het *pligtmatig is* terug te keeren tot het regeringsstelsel, dat onder alle hemelstreken en omstandigheden het beste is', nu worden zij, die dat beoogen als revolutionairen en roode republikeinen, als haters van onze welvaart en van Oranje, als eigenbelang zoekende egoïsten voorge-

steld, zonder eerlijkheid of vaderlandsliefde! Wat zijn wij in zedelijkheid en pligtbesef achteruitgegaan! In 1854 schreef de Eerste Kamer in haar voorloopig verslag over het project regerings-reglement: ‘Over 't algemeen heeft men zijne tevredenheid uitgedrukt, dat deze voordragt de strekking heeft om, langzamerhand en met voorzigtige schreden, de ontwikkeling van de vrije teelt, tegenover het kultuurstelsel en van vrijen arbeid, tegenover *bezwarende* persoonlijke diensten te bevorderen.’ Toen dit reglement wet was geworden, heeft de regering, gesteund door de oude koloniale partij, al het mogelijke gedaan, om haar tot eene doode letter te maken, en tot nog toe is zij ‘een *ijdele* klank’ gebleven; zelfs werd acht jaren later (1863) de minister van koloniën door een votum van wantrouwen getroffen, onder den kreet ‘*van de millioenen*, *gedwongen arbeid en batîg slot*’, omdat hij verklaarde de ontwikkeling van vrije teelt en arbeid, overeenkomstig de wet, te willen bevorderen. En dat doodvonnis werd over hem uitgesproken door dezelfde Eerste Kamer, die hare tevredenheid had betuigd over *deze* ‘strekking der wet’. Welk eene moraliteit en consequentie bij onze staatslieden! Is het wonder dat de natie, aldus geslingerd en misleid, zoo diep vervallen is van vroegere deugden!

Wij zijn geen voorstanders, veel minder verdedigers der kultuurwet van 22 October 1865, maar zeker had de minister Fransen van de Putte niet verdiend, beschuldigd te worden van revolutionaire politiek, met de bedoeling eensklaps ‘eene maatschappelijke omkeering op Java te bewerken,’ terwijl hij, zoo als deze Bijdragen leeren, toch niets anders voorsloeg dan eene restauratie van 't geen Daendels in 1808 met zulk een gewenscht gevolg tot stand had gebragt. Alleen onkunde aangaande de geschiedenis en de feiten, of opzettelijke kwade trouw konden zulk eene beschuldiging opwerpen, om ons het spoor bijster te voeren. Eene taktiek die wel eenigen tijd met succes kan bekroond worden, doch waarvan eindelijk al het verachtelijke terugvalt op hen die haar bezigen. Dat ook het ‘Volksblad’ het niet beneden zijne waardigheid heeft gerekend hieraan deel te nemen, doet ons leed wegens de sympathie die het bij velen vindt en den invloed dien het op gemoedelijke, der zake niet kundige, lieden uitoefent. Begrijpen onze dagbladschrijvers hunne geduchte verantwoordelijkheid dan niet, als zij het volk mystificeren of door onwaarheid op een verkeerd pad brengen? Baud was in de praktijk een handhaver van het kultuurstelsel, omdat de nood van het moederland hem er toe drong, maar hij was te eerlijk en opregt om ons in den waan te brengen, dat het ook een goed en *regtvaardig* stelsel was: ‘het is daarmede in strijd, zeide hij, en niet in overeenstemming met het staatsbelang.’ En hij liet niet na er verligting en verzachtingen in aan te brengen als er gelegenheid toe was, of er ronduit zijne meening over te zeggen.

Bij zijn voordragt aan den koning van 18 Februarij 1847 schreef hij onder anderen (2 deel, bladz. 616):

‘Moesten de direkte en indirekte voordeelen van het moederland niet bij *elke gelegenheid* op den voorgrond staan, de kennis van de bezwaren die de indigokultuur na zich sleept, en van haren invloed op de *ontzettende* duurte van de rijst, zou voorzeker moeten leiden tot het besluit, om die kultuur *geheel* op te heffen en om de 50,000 bouws, thans daarvoor niet slechts gebezigd, maar ook *uitgemergeld*, voor goed terug te geven aan de rijstteelt.’

Meer zal er niet noodig wezen, om aan te toonen hoe bij Baud de edeler mensch moest zwichten voor den staatsman. De ‘nood’ van het moederland woog bij hem zwaarder, dan het onregt en de verdrukking van een geheel volk, dat aan dien ‘nood’ werd opgeofferd, met schending onzer beloften en verzaking der bescherming die wij de inboorlingen verschuldigd zijn. Daaraan heeft Baud krachtig de hand geleend in weerwil zijner betere overtuiging, met het gevolg dat de Javanen in armoede en ellende gedompeld en beroofd zijn geworden van de billijke vruchten van hunnen arbeid!

Tot dien prijs heeft Baud het moederland helpen redden uit den ‘nood’ en dus als koud financier en berekenend staatsman succes gehad! Wanneer zal de schoone tijd aanbreken, dat de volken zullen geleerd hebben, slechts hen te eeren en te huldigen die met volharding strijd voeren voor waarheid en regt, voor alles wat menschelijk, edel en groot is! Beschaving en kennis moeten er toe leiden! Wèl ons, als wij de middelen niet versmaden, die onze kennis kunnen uitbreiden en ons leeren onderscheiden wat regt en goed, wat slecht en verwerpelijk is in ons Indisch bestuur, waartoe deze Bijdragen een schat leveren, die ongetwijfeld goede rente zal opbrengen, als we hem maar willen gebruiken.

Geen beschaafd man die gewigt hecht aan onze maatschappelijke en zedelijke belangen, die er prijs op stelt, dat wij niet langer als gewetenlooze onderdrukkers met de Javanen handelen, zal dezen schat ongebruikt laten, en zoo zal er bij de natie eene overtuiging geboren worden, die haar terug brengt van 't geen ze nu door hare goedkeuring ondersteunt, maar dat volgens Baud niet vereenigbaar is, met ‘de regtvaardigheid en het staatsbelang’, waaraan wij toch alleen de beginselen van ons bestuur over Java mogen toetsen.

Politiek overzicht.

De eerste maand van het nieuwe jaar pleegt in den regel op staatkundig terrein niet veel nieuws te brengen. Toch schroomt de politiek geen winterveldtocht. Het werk van het vorige jaar wordt allerwege, hier rustig, daar woelig, doch in allen geval voortgezet. En waarom ook niet? Waarom stilstand? Ieder begrijpt toch, dat het gansche begrip van oud- en nieuw-jaar slechts op een conventionele opvatting berust. En even conventioneel is ook de gewoonte, om bij die gelegenheid wenschen te uiten, en allerlei plechtige verzekeringen te geven van welmeenendheid, die men zeker de rest van het jaar geen gelegenheid heeft aan den dag te leggen. Ook op staatkundig terrein had keizer Napoleon zich het recht aangematigd, om op 1 Januari, bij gelegenheid der ontvangst van het *corps diplomatique*, zoo eens kort en krachtig uiteenzetten wat hem wel ‘van den nacht docht’ en niet onduidelijk te laten doorschemeren, wat hij zelf zoo wel eens doen wilde. Men behoeft zich nog maar de woorden te herinneren, die op Nieuwjaar '59 den Oostenrijkschen gezant werden toegevoegd en waaruit zich zooveel ontwikkeld heeft, wat nog op den dag van heden zijn laatste beslag niet heeft gekregen. Zoo was het toen. Die tijden zijn voorbij. De keizer denkt er anders over, of Europa is oost-indisch doof. De nieuwjaarsrede van Napoleon is niet meer het wachtwoord voor de gebeurtenissen van den volgenden tijdkring; zij is neergezonken tot het conventioneele van alle nieuwjaarswenschen, en verschilt niet veel van de berijmde *item's* onzer stadsbeambten.

Vrede en vooruitgang hoopt de groote keizer; wie niet? Hij wenscht het bestaan der staten en het voortduren der tronen: zou hij weten waarom? En het wordt bijna een onwaardig egoïsme, als we den keizerlijken redenaar hooren wijzen op de Parijzer wereldtentoonstelling. Alsof alle kwestiën in Europa maar stil moeten blijven rusten, om aan dat plan uitvoering te gunnen. De krijgsman ontgespe het zwaard, de staatsman legge de pen neder, om zich in 1867 te komen ontspannen op de groote bijeenkomst der volkeren, binnen het ‘moderne Babylon.’ Waarom zelfs de Muze der geschiedenis niet verzocht even een vouwtje te leggen bij de laatste ernstige bladzijde, en eenige maanden - en vacances - door te brengen in de hoofdstad van Europa's hart? Mij dunkt: de keizer stelt zich de gevolgen of liever de werking der tentoonstelling wat te krachtig voor. Van vrede, welvaart en vooruitgang kunnen dergelijke verzamelingen en bijeenkomsten, gevolgen, niet de oorzaak zijn. Die tentoonstelling zal den Hongaar niet in slaap wiegen, den zieken Sultan niet gezond maken, en de Italianen Rome niet leeren vergeten.

Intusschen rekenen de Parijzenaars - en zeker niet ten onrechte -

op talrijk bezoek, en trachten het den toevloeienden barbaren zoo ‘lekker’ mogelijk te maken. En het is ongetwijfeld, om zijn onderdanen in een goede bui te krijgen, dat de keizer juist dezer dagen een aanvang schijnt te maken met de *couronnement de l'édifice.* Althans aan Senaat en Wetgevend Lichaam is teruggegeven het recht van interpellatie, in ruil voor het recht om het adres van antwoord op de troonrede te discutieeren, welk antwoord dus even als in Groot-Brittanje, tot een formaliteit wordt. Het recht is niet overdreven groot in omvang. Om het te mogen uitoefenen moeten in den Senaat twee, in het Wetgevend Lichaam vier afdeelingen er zich niet tegen verzetten. Daarna wordt het voorstel bediscutieerd, en besluit de Kamer bij meerderheid van stemmen, of het vertoog aan de regeering zal worden gericht. De ministers zullen natuurlijk in de kamers de regeeringshandelingen moeten toelichten: dus geen *ministres-orateurs* meer; doch ook nog geen ministerieele verantwoordelijkheid, zonder welke het recht van interpellate eigenlijk, gelijk Thiers zeide, maar een comedie is. Zooveel is voor de vertegenwoordiging van het Fransche volk gewonnen, dat zij nu gedurende de geheele zitting, hare stem kan doen hooren aangaande de handelingen der uitvoerende macht, het onmisbare, het voornaamste, het oudste recht van alle Europeesche vertegenwoordigende vergaderingen. Als nu de leden van dat pas geschonken recht geen matig gebruik maken, dan wijte men dit niet aan kwaden wil, dan betooge men niet de ondoelmatigheid der instelling, maar betreure alleen, dat zij zóolang is teruggehouden, dat de Fransche vertegenwoordigers hebben afgeleerd, hoe een vrij volk spreken moet. Men verbood hen te water te gaan, en zal hun alras kwalijk nemen, dat zij niet zwemmen kunnen!

Tegelijk met dit besluit verscheen een brief van den keizer aan den minister van Staat, waarin uitzicht geopend wordt op een vrijzinniger behandeling der journalistiek en op het verleenen van het recht tot vereeniging en vergaderingen, natuurlijk onder zekere beperkingen. De tegenwoordige ministers hebben, niettegenstaande zij niet verantwoordelijk heeten, ten gevolge dier verandering in 's keizers staatkunde, hun ontslag verlangd en gedeeltelijk bekomen. De wijziging is niet van politiek belang.

Hoe de oppositie de gedane inwilliging opvat blijkt, uit wat Thiers zou gezegd hebben: *C'est une comedie, mais nous en ferons une réalité.* De keizer heeft echter ook willen toonen, dat het hem inderdaad ernst is, door in den Moniteur een opmerking te doen plaatsen dat de Regeering al terstond bereid is, interpellatiën te ontvangen over haar buitenlandsche Staatkunde. Waarom ook niet over haar beleid der inwendige aangelegenheden?

Interpellatiën over Mexico heeft de fransche regeering niet meer zoo sterk te vreezen. Tot de terugtrekking der troepen zijn alle maatregelen reeds genomen. In Maart zal Maximiliaan alleen staan. Nog omhult

een sluier de oorzaak van het plotselinge vertrek van dien keizer uit zijn hoofdstad, zijn lang stilzwijgen, zijn eindelijk besluit. Toen de Franschen hem hadden opgegeven en weêr in staat gesteld te handelen, sloot Maximiliaan zich bij de clericale partij aan. Nog te Oribaza stelde hij een proclamatie op, die weldra te Vera-Cruz werd afgekondigd, en waarin hij als oorzaak van zijn plan tot vertrek opgeeft den rampzaligen toestand zijner echtgenoot. Doch de tijdingen - zoo luidt het - zijn nu iets geruststellender, bovendien de toestand des lands is ook hachelijk; vele welgezinden schijnen 's keizers regeering te wenschen; daarom zal hij blijven. Doch blijven niet als keizer, slechts als rustbewaarder. Een congres wordt bijeengeroepen; en daar zullen de notabelen der bevolking wederom hun wil verklaren omtrent den regeeringsvorm van Mexico. Dat zou een suffrage universel, 2^{e} editie, kunnen heeten. Men beweert, dat het nationaliteitsgevoel der Mexicanen opgewekt zou zijn door de poging van den gezant der Amerikaansche republiek, Sherman, die het land een aanhangsel der Vereenigde Staten had moeten doen worden. Intusschen zwerven nog talrijke benden van Juarez en van Ortega door het land, en geen van alle pretendenten heeft de kracht over de anderen te zegevieren. Sinds bijna 40 jaren ziet het er in de vroeger Spaansche provinciën der nieuwe wereld niet beter uit. Onder de dictators en presidenten zien we nu een keizer schitteren. Zal het hem gelukken den sluimerenden genius van het mexicaansche volk te wekken? Op de Fransche troepen zal hij wel niet meer rekenen; de maarschalk Bazaine heeft uitdrukkelijk verklaard, zich van alle ondernemingen te zullen onthouden. En regeneratie uit eigen kracht? Maximiliaan schijnt er ook niet veel van te verwachten, als het ten minste waar is, dat zijn bezittingen reeds zijn ingescheept en aan de Hamburger beurs zijn geassureerd. Napoleon echter zal zich altijd te verwijten hebben dat hij den moed niet gehad heeft, *geheel* te willen, wat hij beoogde, of dat hij iets beoogd heeft, wat hij onmogelijk *kon* doorzetten. Twee onverschoonbare misslagen in de staatkunde.

De uitslag van den Amerikaanschen burgeroorlog, die aldus de mexicaansche onderneming heeft doen mislukken, schept in de Unie zelve ook nog veel onrust. De President Johnson volhardt bij zijn politiek tegenover het Congres. Men zal zich herinneren dat de vertegenwoordiging in den afgeloopen zomer een amendement op de constitutie heeft aangenomen, waarbij o.a. bepaald werd, dat het aantal afgevaardigden, door elken staat der Unie naar het Congres te zenden, voortaan zou afhangen van het cijfer der bevolking, voor zooverre die staatsburgerlijke rechten genoot. Daardoor zouden de vroegere slavenstaten òf een minder sterke vertegenwoordiging in het Congres krijgen, òf, wilden zij het oude cijfer behouden, aan de vrijgelaten slaven alle politieke rechten schenken. Over een dergelijke grondwetsherziening moeten de vertegenwoordigende lichamen der afzonderlijke staten stem-

men. Terwijl nu deze vraag nog onbeslist is, maar alle kans heeft door de meerderheid der staten te worden toegestemd, volhardt de President bij zijn opvatting. Hij wil de afgevaardigden der vroeger opgestane staten onvoorwaardelijk tot het Congres toelaten zooals voor den burgeroorlog. Hij heeft zijn *veto* uitgebracht tegen een wet waarbij aan de negers het stemrecht is toegekend. Koestert hij die meening uit zucht om zich boven het Congres te verheffen? Of omdat hij een *southernman* is? Of om zich een aanhang te vormen? Of uit overmaat van gematigdheid? De laatste oorzaak kunnen we moeilijk aannemen, zoo we op het karakter en op de handelingen van Johnson sinds zijn publiek optreden letten. Het Congres, de onophoudelijke tegenkanting van den President, moede schijnt thans ook zijn toevlucht te zullen nemen tot een uitersten maatregel. Er is een voorstel ingekomen, om Johnson in staat van beschuldiging te stellen. Volgens dat voorstel zou hij eerstens *de constitutie hebben geschonden* door het benoemen van ambtenaren zonder overleg met den senaat, en door het benoemen van personen, die in de gelederen van den vijand hebben gestreden enz.; vervolgens *de wetten hebben overtreden* door op een zijner reizen te Nieuw-Orleans, toen dáár op een *meeting* talrijke stemmen ten gunste van de plannen van het Congres opgingen, de verzamelde menigte door zuidelijk gezinde militairen te hebben laten uiteenjagen, en bij die gelegenheid circa 400 personen van het leven te hebben beroofd, eindelijk een *ergerlijk levensgedrag lijden* - want ook dit is een reden tot aanklachte, - 't geen blijkt uit dronkenschap, uit lastertaal en bedreigingen tegen ambtenaren en vertegenwoordigers, en ook uit de verklaring, dat hij zich wel eens dictatoriale macht zou kunnen doen opdragen. De teerling is bereids geworpen. Met de vereischte meerderheid, twee derden, heeft het Congres het *veto* van den President vernietigd; tevens heeft het tot het stellen van Johnson in staat van beschuldiging besloten. Onder de motieven van dit laatste besluit komt nog voor, dat de President zijn recht tot *veto* misbruikt, zijn recht van *gratie* onrechtmatig toegepast, ongeoorloofde bemoeiingen met de verkiezingen gehad, en den particulieren eigendom niet ontzien heeft. Zoolang de Unie bestaat, is dit de eerste maal, dat een President in staat van beschuldiging gesteld wordt. Aldus - zoo laten zich sommige Engelsche bladen uit - zal de President leeren regeeren gelijk een constitutioneel koning. Doch men verlieze niet uit het oog, dat de koning onschendbaar, alleen de ministers verantwoordelijk zijn, terwijl de President zelf verantwoordelijk is. Wat nu in Amerika gebeurt is een hulde aan de leer van het constitutioneele koningschap.

Stappen wij daarom van het Rijk der Republieken naar de Republiek der Koninkrijken, van America naar Europa over. De *entrée* is niet schitterend. In Spanje overschrijdt het willekeurige bestuur van Narvaez alle perken. Ontzetting en gevangenneming van ambtenaren, ontbinding van wettig geconstitueerde ligchamen, onderdrukking van

iedere vrije gedachtenuiting zijn ‘zijn dagelijksch tijdverdrijf.’ De aldus geïntimideerde bevolking wordt nu opgeroepen, om op 10 Maart afgevaardigden te kiezen voor de Cortez, van wie de premier natuurlijk niet veel weerstand hoopt te ondervinden. Met de pas ontbonden Cortez had Narvaez echter nog niet afgerekend. Toen ruim een honderdtal gewezen vertegenwoordigers aan koningin Isabella een verzoekschrift wenschten te overhandigen, waarin zij zich over de richting van het tegenwoordige bewind beklaagden, werden zij, die met de overreiking belast waren, terstond na de audientie gevangen genomen. Onder dit vijftiental behooren Rios Rosas, president der ontbonden Cortez, en hoofd der gematigd liberale partij, als ook de maarschalk Serrano. De gevangenen zullen zonder vorm van proces naar een vesting of een eiland worden verbannen, terwijl de rest der onderteekenaars zich spoedig door de vlucht aan een dergelijk lot heeft pogen te onttrekken. Frankrijk is inderdaad vervuld met aanzienlijke Spanjaarden, die zich niet onder het ijzeren juk van den tiran wenschen te krommen. Van dien toestand trekken natuurlijk de democraten partij. De revolutionaire *junta* te Madrid doet pamfletten en proclamatiën verspreiden, waarin de verdrijving der Bourbons en het vestigen der republiek als het éénige hulpmiddel tegen 's lands rampen wordt voorgespiegeld. Zoude de laatste troon instorten, waarop nog een afstammeling van Lodewijk den Heilige zetelt? Het is gemakkelijker te antwoorden, of die Spaansche Bourbons dat lot verdiend hebben, dan of die omkeer tot heil des lands zou strekken.

Hier als in Mexico ontbreekt de volksgeest, de belangstelling in de algemeene zaak; meer kennis, meer verlichting wordt vereischt onder de Spaansche burgerij. Zoolang die toestand niet verbeterd is, zal de monarchie telkens ontaarden in despotisme en zou een republiek een schrikbewind baren.

Aan de bevestiging der Duitsche eenheid, voor zoover zij reeds verkregen is, wordt voortdurend gewerkt. Op 12 Februari zullen de verkiezingen voor den ‘Rijksdag van het Noord-Duitsche Verbond’ plaats hebben, zóó dat voor elke 100.000 inwoners één afgevaardigde kome. De groote meerderheid der leden van den Rijksdag zal natuurlijk bestaan uit ingezetenen der oud Pruisische provinciën. Het eerste waar die vergadering zich mede zal hebben bezig te houden zal zijn, het ontwerp eener grondwet voor het verbond. Ongetwijfeld een moeielijke taak. Wat toch zal de verhouding moeten zijn tusschen die constitutie en die der afzondelijke staten? Men beweert, dat zij een bepaling zal inhouden, dat de besluiten van den Rijksdag de bevestiging noodig hebben van de vertegenwoordiging der afzonderlijke staten, zoo dikwijls zij in hare rechten treden. Doch wat zal den Rijksdag dan overblijven? Van een geheel tegenovergestelden aard is het gerucht dat de Bondsconstitutie de bepaling zal inhouden van een normaal budget van oorlog voor 10 jaren. Wat blijft dan aan de Pruisische Kamers over om

de regeering op dat punt te controleeren? Dan zal zelfs geen *indemniteitsbill* meer noodig worden. Bovendien is het nadeel van dergelijke begrootingen voor een lange reeks van jaren overal gebleken, waar men dat stelsel beproefd heeft. Laat ons echter de gebeurtenissen niet vooruit loopen en afwachten, wat in Maart aan den Rijksdag zal worden voorgelegd. Het is intusschen opmerkelijk, dat tot op den huidigen oogenblik, zelfs in Pruisen, zich nog zoo weinig geestdrift voor de verkiezingen openbaart. De keuzen zijn te moeilijker, omdat volstrekt geenerlei schadeloosstelling aan de vertegenwoordigers der Duitsche Nationaliteit is toegekend. De regeeringen der andere tot het verbond behoorende Staten zullen wel zorgen, dat de verkiezingen op tijd en behoorlijk plaats hebben, al begrijpen zij ook, dat zij aldus weêr een stap verder gaan op den weg van hun ondergang. Zij geraken hoe langer hoe meer in Pruisens attractie-kring en moeten er zich eindelijk geheel aan vast hechten.

Voor Sleeswijk en Holstein heeft de annexatie ook onlangs plaats gehad: de *Meerumschlungene* gewesten zijn nu deelen van de groote Pruisische monarchie, nu wel ‘up ewig ungedeilt.’ De Augustenburger heeft nog even de gelegenheid waargenomen om aan zijn droevige figuur den laatsten trek toe te voegen. Kort vóór de inlijving bood hij der Pruisische regeering aan, voor geld van al zijn rechten afstand te doen. Doch niet voor geld maar voor wapenen schaft zij zich provinciën aan.

Met al die triomfen nog niet tevreden verlangt de democratische partij bepaald naar meer éénheid, ook met Zuid-Duitschland, een neiging, die op het oogenblik zelfs van den kant der Beiersche regeering wordt voorgestaan. De nieuwe president-minister in dat koninkrijk verklaarde ronduit aan de Kamer, dat een Zuid-duitsche bond op zich zelf niets beteekende, dat aansluiting aan het uit Duitschland gelichte Oostenrijk onmogelijk was, dat nu alleen overbleef meerdere toenadering tot Pruisen. Daartoe - zouden wij ons nog verwonderen? - vroeg hij aan de vertegenwoordiging geld voor het leger. Pruisen toch zou Beierens aansluiting dan alleen op prijs stellen, als zij de waarde daarvan kan uitdrukken in duizendtallen van troepen en geweren!

Nu ja. Een leger kan gebruikt worden, vóór of tegen Pruisen, al naar dat wenschelijk voorkomt. Intusschen niets mag ons doen vermoeden, dat het machtig geworden Duitsche Pruisen of Pruisisch Duitschland aan uitbreiding of aan eenige vijandelijkheid denkt. Integendeel. Openlijk heeft von Bismarck verklaard, dat de regeering met Frankrijk op den besten voet staat, dat zij vooral aan de stem van Frankrijk's souverein gehoor gaf bij het sluiten van den wapenstilstand te Nicolsburg, en ook op aandrang van zijn kant de voorwaarde aannam, om in Noord-Sleeswijk de volksstemming te raadplegen over een terugkeer tot Denemarken.

En Oostenrijk zal het ook wel niet zijn, die den vrede gaat bre-

ken. Nauwelijks toch was de Weener regeering op den weg van toenadering tot Hongarije, of zij beging twee misslagen. Bij besluit vaardigt de keizer een reorganisatie van het leger uit, waarbij diensttijd en sterkte der lichtingen gewijzigd worden, de remplaceering geheel verboden wordt. Volgens de overoude begrippen van Hongaarsch staatsrecht is de militie een aangelegenheid van den Rijksdag. En dat recht, meenen de Hongaren, kon de keizer niet zoo licht buiten werking stellen als zijn geoctroieerde grondwet. Vandaar protest, zelfs van de gematigde partij, van de factie Deak. In waardige taal werd het adres vervat, waarbij de Hongaarsche Rijksdag zijn ontevredenheid over den maatregel aan den keizer te kennen geeft. Een sterk leger geeft niets zonder een tevreden volk. Als zij nog Latijn spraken, die Hongaren, dan hadden zij zeker gezegd: parvi sunt foris arma, nisi consilium sit domi. ‘Niet met wagens, niet met paarden’ zegt de Psalmist. 't Is alles dezelfde waarheid, die nog zoo zelden wordt erkend.

Een andere onhandigheid van het keizerlijke gouvernement is het besluit om de ‘Hongaarsche kwestie te regelen in overleg met een buitengewonen rijksdag’ van de landen aan deze zijde van de Leitha. Waartoe toch zal dat leiden? Hongarije toch verlangt autonomie, teruggave van de oude constitutioneele rechten van het koninkrijk. Met minder zal het niet tevreden zijn; meer zal ook die buitengewone rijksdag niet inwilligen. Doch - zeggen de Hongaren te recht - de andere kroonlanden hebben daarover niet te beslissen. Heeft men eens vastgesteld, wat de gemeenschappelijke aangelegenheden voor den geheelen keizerstaat zullen zijn, dan kan een rijksdag bijeengeroepen worden, doch dan voor de geheele monarchie. De volken, wier afgevaardigden door dat zoogenoemde Januari-patent zijn bijeengeroepen, toonen zich ook volstrekt niet ingenomen met het plan. Algemeen vinden zij het stelsel van een buitengewonen rijksdag, die zich alleen met het constitutioneele vraagstuk zal hebben bezig te houden, vreemd en ongrondwettig. De Duitschers in het bijzonder vreezen door Czechische en andere bestanddeelen te zullen worden overvleugeld en zouden zich daarom nog het liefst aan de verkiezing onthouden.

Zoo liggen alle fraaie plannen weêr in duigen! Intusschen gewaagt men nu weêr van een definitieve schikking tusschen de keizerlijke regeering en Hongarije. Diensvolgens zou het besluit omtrent het leger worden ingetrokken, en die kwestie later door den rijksdag beslist. Daarbij zou men het ook eens zijn geworden over de aangelegenheden, die voor den geheelen staat gemeenschappelijk zullen worden bestuurd. Het behoud der afzonderlijke kroonlanden met zelfstandige rechten zal toch vooreerst onvermijdelijk zijn; door het vaststellen van gemeenschappelijke aangelegenheden wordt een inniger vereeniging wellicht voorbereid, althans indien wijsheid en gematigdheid het volgende bestuur der Habsburgers zullen kenmerken.

Heeft men althans zwaren arbeid en langdurig geduld noodig, om zich van de eenheid der Oostenrijksche monarchie wat goeds voor te spiegelen, elders zien we alles naar één middelpunt jagen en trekken. Italië is vrij tot aan de Adriatische zee, en Italië weet bij ondervinding, dat die vrijheid gevaar liep al die eeuwen, dat Italië niet meer was dan een *aardrijkskundig begrip.* In de harde leerschool der vreemde overheersching, het laatst onder Habsburgers en Bourbons, hebben de Italiaansche steden kunnen leeren, dat een verzameling van stadsrepublieken op den duur geen vrij Italië vormt. Met die les steeds voor oogen, schragen zij den eersten waren koning van Italië, en deinzen zij niet terug voor de waarlijk niet geringe opofferingen die nog geeischt worden. De uitgaven van het nieuwe koninkrijk overtreffen de ontvangsten nog met meer dan 150 millioen francs; de onveiligheid van vele landstreken, gevolg van den langen oorlogstoestand, van de vroegere wanregeering en van het Italiaansche volkskarakter, maakt het onderhouden van een aanzienlijk leger noodzakelijk, dat sterker in aantal en beter gewapend moet zijn, nu men over de vreedzame verhouding der Europeesche staten nog maar altijd niet gerust kan zijn.

Intusschen is de Romeinsche kwestie van eenige moeielijkheden bevrijd. Met den paus, als hoofd der Kerk, bevindt zich Italië reeds op een beteren voet. Regeering en vertegenwoordiging wenschen niets liever dan vrijheid te laten aan de Kerk, mits die ook dezelfde gezindheid koestere jegens den Staat. In het antwoord op de troonrede verklaarde de senaat te verlangen, dat de Kerk waarlijk vrij en onafhankelijk zal zijn in haar verheven spheer; doch dat zij den Staat dan ook geen belemmeringen in den weg moet leggen, hem niet moet storen in de uitoefening zijner souvereine rechten en in de ontwikkeling van zijn rechtmatig streven.

Dat het der regeering hiermeê ernst is, bewijst de afstand van het recht tot benoeming der bisschoppen aan den paus. Dit is een der voornaamste gevolgen der onderhandelingen van Tonello. Vreemde onderhandelingen tusschen twee vorsten, van welke de een het wettig bestaan van den ander, als koning van Italië, niet erkent, en deze vooruit weet, dat hij binnen een wellicht niet ver verwijderd tijdstip het laatste overblijfsel van souvereiniteit aan den eersten zal moeten ontnemen! Het lot van Rome, zeide Victor Emmanuel aan de commissie uit de Tweede kamer, die hem het antwoord op de troonrede overbracht, moeten wij afwachten. De italiaansch gezinde bewoners der Eeuwige stad, die aan de toekomst gelooven, die ijdel bloedvergieten haten, wijzen op de volharding, op het geduld der Venetianen, en manen hun medeburgers aan, door overijlde stappen hun reeds gewonnen standpunt niet te verliezen. Het is te hopen, dat de Romeinen naar die vermaningen meer luisteren dan naar de proclamatie van Mazzini, die hen aanhitst tot verdrijving van den Paus niet alleen, maar ook

tot het vestigen eener republiek, zonder zich aan te sluiten aan den *koning* van Italië.

Behalve de benoeming der bisschoppen heeft de Italiaansche regeering nog eene andere inwilliging aan de geestelijkheid gedaan: de teruggave der door den staat genomen geestelijke goederen. De geestelijkheid krijgt die terug onder voorwaarde van aan den staat gedurende zes jaren 100 milioen jaarlijks te betalen, voorts de goederen zelve binnen tien jaren tijds te vervreemden, en de na dien termijn onverkocht gebleven goederen van zelf weêr in handen van den staat te zien overgaan. De ratificatie van die onderhandelingen door de Italiaansche vertegenwoordiging mag wel verwacht worden. 't Is waar, de vaste goederen, die weêr afgestaan worden, zijn veel meer waard dan 600 milioen francs, doch de ondervinding leert, hoe moeilijk en hoe onvoordeelig voor een gouvernement het is, een aanzienlijke uitgestrektheid landerijen door verkoop in particuliere handen te brengen: voor den staat is een groot deel der waarde fictief. Bovendien wordt door de jaarlijksche ontvangst van 100 milioen het tekort met ruim twee derden verminderd, en als het vrede blijft, het uitzicht geopend op een geheel verdwijnen er van. De geestelijkheid verliest nu slechts de te betalen 600 milioen en mag zich verheugen de meerdere waarde te ontvangen. Voor de volkswelvaart eindelijk zal het van groot belang zijn, dat die talrijke grondstukken nu eindelijk eens voor goed uit de doode hand geraken. Daar de Italiaansche geestelijkheid bezwaarlijk de aan den staat te betalen milioenen kon voorschieten, nog minder met succes den verkoop der goederen bewerkstelligen, is de Belgische graaf Langrand-Dumonceau, de bekende oprichter der maatschappij van het grondcrediet, de bemiddelaar tusschen de beide partijen. Zijn naam is een waarborg voor het welslagen der onderneming. Hij toch is zeer gezien bij de kerkelijke partij en is zeer ervaren in het exploiteeren van gronden, waarvan tot nog toe geen partij werd getrokken.

> In het Oosten voeren nog altijd
> Het Turksch en het Grieksch beginsel strijd.

De opstand op Candia is tegen alle verwachting nog niet gedempt; hij ontvangt voedsel uit het koninkrijk Griekenland in vrijwilligers en in moreele ondersteuning; terwijl ook de andere aan den Sultan onderworpen Grieken in Thessalië de krachten van het Turksche rijk bezig houden. De Sultan heeft zich tot de mogendheden gericht, die den Parijzer vrede hebben onderteekend, en aldus de integriteit van het Othmaansche rijk gewaarborgd, met verzoek, om Griekenland alle verstandhouding met de opstandelingen te ontzeggen. Mocht dit niet lukken, dan zou hij zelf met de wapens het recht van non-interventie voor zich handhaven. Juist dit zouden de Grieken gaarne zien: een algemeene oorlog, uitgebreid over geheel Europeesch Turkije. Want dáar huisvesten talrijke elementen van ontevredenheid. De Serviërs

verlangen even veel zelfstandigheid in hun bestuur als de Donauvorstendommen. De Albaneezen in het westen zijn voortdurend onrustig. Ontbinding van het Turksche rijk in Europa bij een eventueelen oorlog is licht vooruit te zien. Daar twijfelt niemand aan. Doch welk gebouw op te trekken uit de bouwstoffen van het gevallene? Er heerscht zooveel verschil van afstamming, taal en godsdienst tusschen de verschillende bewoners van Europeesch Turkije, dat men bezwaarlijk aan één de oppermacht over het geheel kan toekennen. En versnippering baart machteloosheid en lokt inmenging van machtige Europeesche naburen uit. Zooveel is zeker, dat op dit oogenblik het Oostersche vraagstuk weêr voor de rechtbank der groote mogendheden aanhangig is gemaakt en het proces een nieuwe phase is ingetreden. De omstandigheden maken het echter onmogelijk dat het Othmaansche rijk het lot onderga van den oester in de bekende fabel. Turkije is voor een verdeeling minder gunstig gelegen dan voorheen het koninkrijk Polen.

De laatste herinneringen van dien staat zijn bezig te verdwijnen. In stroomen bloeds zijn de herhaalde opstanden gedempt. De edelste zonen des lands zijn gesneuveld, verbannen, gevangen of gevlucht. Uitgestrekte landstreken worden gegeven aan Russen, wier vestiging in het vroegere koninkrijk wordt bevolen of aangemoedigd. En nog onlangs hebben verscheidene keizerlijke Ukasen eenige voorname takken van bestuur, die tot nog toe voor het dusgenaamde Polen afzonderlijk bestonden, met die van het geheele rijk vereenigd; terwijl ook in het provinciaal bestuur het Russische stelsel is aangenomen. Zoo wordt Rusland inwendig sterker. Doch heeft het zich genoeg *gerecueilleerd* - gelijk dat tegenwoordig officieus genoemd wordt - om weêr een kansje op Constantinopel te wagen? Is het bezit van de Dardanellen nog een droombeeld van Peter's opvolgers? Dan begint langzamerhand de gelegenheid weêr zeer schoon te staan. Doch wij hebben geen enkele reden te vermoeden, dat Europa thans lijdelijk zou aanzien, wat het steeds met zooveel opoffering heeft trachten te beletten. Gesteld echter, dat men het Turksche rijk bescherme tegen zijn vijanden, redde uit de gevaren, van begeerige vreemdelingen verlosse, dan mogen de beschermers, door nieuwe voorbeelden ingelicht, zich wel bezorgd afvragen: what shall we do with it? De nieuwe Fransche gezant bij de Porte sprak in de rede, bij zijn ontvangst gehouden, den wensch en de verwachting uit, dat de Sultan partij mocht trekken van de hulpbronnen, die zijn schoon rijk zoo ruimschoots aanbiedt. 't Is eer gezegd dan gedaan. Twaalf eeuwen van slecht bestuur zijn niet zoo gemakkelijk te vervangen door een bloeienden toestand.

Daar de Kamers met reces naar huis zijn, valt er omtrent ons land deze maand weinig te vermelden. De veepest wordt krachtig bestreden, doch spot zelfs met ministerieele recepten. De Schelde-kwestie verkeert nog in dezelfde phase. Het schijnt dat de drie door België uitgenoodigde mogendheden commissarissen hebben aangewezen. Eerst als deze

zullen hebben verklaard, dat de door onze regeering aangelegde werken het vaarwater der rivier ergens onbruikbaar maken, zullen de volkenrechtelijke kwestiën opdagen: Hoever strekt zich de verplichting van Nederland uit, om het vaarwater in geen opzicht te verslimmeren? Op welke wijs moet dit verschil worden beoordeeld en vereffend? Wijselijk schijnt daarom ook onze regeering verklaard te hebben, dat zij zich voorloopig niet inlaat met het werk der deskundigen, indien die door de drie gouvernementen van Frankrijk, Engeland en Pruisen benoemd mochten zijn. Eerst na hun onderzoek kan België, indien het dan in zijn opinie versterkt wordt, het bestaan van een verschil officieel constateeren.

Er is wel eens in onze dagen, vrij sarcastisch beweerd, dat er geen volkenrecht meer zou bestaan. ‘Dat is logen en laster.’ Voor kleinere staten, zooals Nederland en België, valt er althans niet aan te twijfelen.

H.L.D.

Godgeleerdheid en onderwijs,

De militaire academie te Breda.

Men schijnt ernstig bedacht te wezen om het militair onderwijs, voor zooverre de academie te Breda betreft, te reorganiseren. De geschiedenis van den dag dier academie heeft tot deze goede voornemens aanleiding gegeven. Beloften zijn door den minister van Oorlog in de 2e Kamer der Staten-Generaal afgelegd; gedachtenwisseling heeft daar plaats gevonden en eene afwachtende houding is door onze volksvertegenwoordiging aangenomen.

We willen hopen dat daaruit iets goeds zal geboren worden en dat de nu ontwaakte belangstelling niet op nieuw insluimere. Er is reeds meermalen sprake geweest van verandering en verbetering; er zijn reeds meermalen beloften gedaan, maar tot heden bleef het daarbij.

We willen geen oordeel vellen over de aanleiding, welke den minister beloften deed uiten. We willen niet onderzoeken, aan wien de schuld ligt of waar de oorzaak kan gevonden worden van hetgeen thans voorvalt. We willen alleen *onze* denkbeelden ontwikkelen over hetgeen die inrigting in de toekomst kan worden.

Is dit van zoo algemeen belang dat *de Tijdspiegel* daarover in beschouwing kan treden? Wij vermeenen van ja.

Vraagt het aan hen die, op welke wijze dan ook, met het leger in betrekking staan. Vraagt het aan de ouders die hunne zonen opleiden tot soldaat. Vraagt het aan allen - en wie heeft dit niet? - die er belang bij hebben dat de gelden, door het volk bijeengebragt, tot instandhouding van de huishouding van staat, en waarvan vloot en eger zich een groot deel toeeigenen, goed besteed worden.

Steeds is het militair onderwijs bij ons stiefmoederlijk behandeld. Men heeft het altijd buiten de wet geplaatst.

Art. 15 der wet op het lager onderwijs van '57 luidt:

Deze wet is niet toepasselijk:

a.....

b. op militaire onderwijzers en het onderwijs door hen gegeven aan militairen.

Eene aanteekening op het artikel bevat het volgende:

'Door deze § zijn de militaire scholen, onder welken naam ook, van regimentsschool, van cursus enz., verklaard niet onder de wet te behooren. Als reden hiervoor voert de minister van Binnenlandsche Zaken aan (Bijbl. 1857 bl. 1046): Men kent de eigenaardigheid van den militairen stand, en men weet, dat, indien de burgerlijke overheid te veel daarmede in aanraking wordt gebragt, dat onderwijs gevaar zou loopen eerder te worden belemmerd dan aangemoedigd'. (Zie staatsregt van Nederland 9e aflevering, bevattende: de Schoolwet. Arnhem, G.J. Thieme en D.A. Thieme, 1861. bl. 27 en 28).

Zonderlinger reden voor het niet opnemen in de wet van het onderwijs door militairen aan militairen gegeven, zoude moeijelijk te vinden zijn geweest.

De soldaat blijft bovenal staatsburger en moet gelijke regten bezitten en staatszorg ondervinden als ieder ander. Zoo min mogelijk moet hij door afzonderlijke wetten beheerscht worden. Alleen daar waar de noodzakelijkheid daartoe bestaat en als het ware bij uitzondering, moet dit plaats vinden.

Dat die noodzakelijkheid bestaan kan bewijst het militair regt.

De regtstoestand van den soldaat is niet altijd gelijk aan dien van den burger. Een burger welke zoo onwellevend is een ander burger een pak slaag te geven, zonder dat dit ernstige gevolgen heeft, zal daarvoor eene ligte straf ondergaan; een soldaat welke zijn meerdere door woorden of gebaren beleedigt of hem feitelijk aanrandt moet daarvoor streng gestraft worden. Het eerste feit heeft voor de maatschappij gene verdere nadeelige gevolgen, het tweede ondermijnt de krijgstucht en maakt het bestaan van een leger onmogelijk.

Maar ook het 'militair regt' moet zoo weinig mogelijk bladzijden bevatten, en daar waar het misdrijf van den soldaat onder de bevoegdheid van den algemeenen regter valt, moet hij ook daarvoor te recht staan.

Vooral een kleine staat, welke alleen een leger noodig heeft, om zijn goed regt te helpen handhaven en zijn onafhankelijkheid te verzekeren, moet alles aanwenden om dat leger met het volk te vereenzelvigen. Daartoe behoort ook zeer zeker de toepassing van het beginsel om in den soldaat steeds den staatsburger te blijven zien, door het burgerlijk en het militair element zooveel mogelijk onder gelijke wetten te brengen.

Was het nu noodzakelijk art. 15 sub *b* in de wet van '57 op te nemen? Was het noodzakelijk het onderwijs aan militairen door militairen buiten de wet te plaatsen? Wij gelooven van neen.

Men had het integendeel bij die wet moeten regelen en onder toezigt plaatsen. Hoedanig dit had moeten geschieden, willen we hier niet

beslissen; maar toen eenmaal het bestaan erkend was der zoogenaamde huishoudelijke scholen bij de verschillende onderdeelen van het leger, had men het onderwijs daar gegeven in de wet moeten opnemen.

Die huishoudelijke scholen worden in den winter door velen bezocht. We erkennen gaarne dat, hoewel ze buiten de wet staan, ze niettemin zeer gunstig werken en dat menige loteling daar het a.b.c. van alle wetenschap, het lezen en schrijven; leert of het geleerde onderhoudt en aanvult. Maar we gelooven niet dat dit gunstig gevolg zoude achterwege blijven, wanneer de wet van '57 ook daar van toepassing ware verklaard. Men had dan het groote voordeel verkregen van eenheid van beginsel en men had de toenadering tusschen leger en volk bevorderd. Dan zouden de jaarlijksche verslagen ook melding maken van het onderwijs op de huishoudelijke scholen gegeven, en zeer zeker zoude dat de waarde van het leger in de oogen van velen verhoogen.

Art. 11 van de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs plaatst ook het onderwijs der zee- en landmagt en den onderwijzer daarbij werkzaam buiten de wet.

Dat buitensluiten heeft bij de tweede Kamer veel tegenspraak ontmoet. De regering heeft echter haar beginsel weten door te drijven. Het was de heer J.W. Blanken, aan wien toen de belangen van het leger waren toevertrouwd.

Wij bejammeren het dat er toen niet reeds verband gebragt is tusschen het middelbaar onderwijs en dat aan de militaire academie te Breda en het instituut te Willemsoord. De redenen, waarom we dit bejammeren, willen we kort en zoo duidelijk, als het ons gegeven is, ontwikkelen. Het zal daaruit genoegzaam blijken, wat we wenschelijk achten, bij eene reorganisatie van de militaire academie te Breda. We geven ons gevoelen niet als het beste maar als het onze.

Gaan we het onderwijs na dat nu aan de militaire academie gegeven wordt. Het is verdeeld over een vierjarigen cursus. Gedurende de beide eerste jaren houdt men zich *bijna* uitsluitend bezig met die vakken, welke eene algemeene ontwikkelling ten doel hebben. Wij verstaan daaronder wis- en natuurkunde, geschiedenis en aardrijkskunde, de verschillende talen enz.

De beide laatste jaren worden meer uitsluitend besteed aan de studie der militaire vakken, verschillend naarmate van het wapen waarvoor men bestemd is. Taktiek en strategie, versterkingskunst, artillerie, burgerlijke en militaire bouwkunde, toegepaste natuur- en scheikunde enz. treden dan meer en meer op den voorgrond.

Het geheele onderwijs aan de militaire academie is in een keurslijf gewrongen dat nadeelig werkt op de ontwikkeling. Vrijheid is daarbij een onbekend woord.

De boeken welke men gebruikt, de uren waarop men studeren moet, alles is voorgeschreven en bepaald. De geheele dag wordt ingenomen

door van de eene les naar de andere te dwalen, en tallooze malen hoort men het signaal voor het begin en het einde der lessen. De eerste en laatste uren van den dag worden besteed aan eigen oefening, een schaduwbeeld van eigen studie. Maar daar men den geheelen dag voortgezweept wordt, is men aan het einde van dien dag vermoeid van dien steeple-chase naar kennis en is de geest ongeschikt om zelfstandig door nadenken en onderzoek aan eigen vorming werkzaam te zijn; men gunt dien geest geen tijd, om de hoeveelheid kennis, welke hij in zich op moet nemen te verteren.

Hierdoor ontstaat eene groote oppervlakkigheid. Men heeft veel gezien, veel gehoord; maar wat men eigentlijk gezien en gehoord heeft daarvan kan men zich geen recht denkbeeld vormen, en het zoo noodzakelijk verband mist men geheel.

De vrijheid van studie wordt ook belemmerd door den zoogenaamden leercursus.

Art. 79 van het reglement voor de koninklijke militaire academie zegt: 'Naar gelang hij het noodig oordeelt, kan de Gouverneur aan de officieren en burgerlijke ambtenaren van de akademie het zamenstellen van leerboeken voor het onderwijs der kadetten opdragen.

De overzigten of schetsen daarvan onderwerpt hij aan de goedkeuring der commissie van inspectie, en doet de leerboeken voor rekening der Akademie drukken.'

Hiervan is ruimschoots gebruik gemaakt en er bestaat dan ook geen studievak waarvoor geen leerboek door een der officieren of burgerlijke ambtenaren is samengesteld.

Deze worden den kadet uitsluitend in handen gegeven en andere werken krijgt hij zelden te zien. Uitmuntende handboeken hebben daaraan hun ontstaan te danken. Groot zijn de verdiensten van een Badon Ghijben wat de wiskunde betreft; doorwrocht is het handboek der nieuwere geschiedenis van van Heusden, en ook op ander gebied werd veel goeds geleverd, maar dit neemt niet weg dat door dien maatregel - misschien in den beginne noodzakelijk door gebrek aan goede leerboeken - de eenzijdigheid in de hand is gewerkt.

Daarbij komt dat de meeste dier leerboeken lijvige boekdeelen zijn, waarin men al vindt wat men verlangen kan en waarin weinig wordt overgelaten aan eigen vinding en oordeel. Een leerboek moet - altijd naar ons subjectief gevoelen - slechts een duidelijk en samenhangend overzigt geven van het geheel, de hoofdpunten en het verband dat bestaat duidelijk aangeven. Het mondeling onderricht vult het overige aan. Men kan daarbij zoover gaan als men noodig oordeelt of wenscht, men kan het onderwijs inrigten naar eigen inzigten, de vrijheid van onderwijzer en leerling is dan aan geen banden gelegd.

Wij willen door een voorbeeld onze meening trachten te verduidelijken. De taktiek en de strategie werden in vroegere jaren onderwezen uit een door den toenmaligen kapitein der infanterie van Mulken vervaar-

digde handleiding. Deze handleiding bestond uit twee zeer lijvige boekdeelen, ieder circa 450 bladzijden groot.

Niets was in die handleiding vergeten. Zij had een bepaalde duitsche tint ook daarin merkbaar dat men om het heden na te gaan de zaken tot vóór den zondvloed beschreef. De kapitein van Mulken werd vervangen door den kapitien Knoop. Deze schreef een kort begrip over de taktiek in twee stukken. Beide stukken bevatten te zamen circa 200 bladzijden.

Vergelijkt men nu deze beide werken, dan bespeurt men spoedig dat het eerste, hoewel veel uitgebreider dan het laatste, toch geenszins zaakrijker is.

De handleiding is opgevuld met uitgewerkte voorbeelden uit de krijgsgeschiedenis terwijl het kort begrip zich bepaalt tot het aanhalen dier voorbeelden en het opgeven der beste werken waar men de beschrijving daarvan vinden kan, het verder aan den leerling overlatende daarna te zoeken.

Toch heeft het kort begrip van Knoop nimmer het burgerregt op de militaire academie verkregen.

Het 2^{e} gedeelte, de strategie, is zelfs later door een strengen censor achtervolgd en veroordeeld als schadelijk voor onze toekomstige officieren.

Veel heeft het niet gebaat, want de beginselen daarin ontwikkeld hebben zich toch een weg gebaand.

De handleiding is later door den heer van Mulken omgewerkt, veel besnoeid en in den geest van het kort begrip der taktiek gewijzigd.

Dit is het leerboek dat men thans voor het onderrigt in de taktiek en de strategie gebruikt.

We hopen door deze vergelijking onze meening omtrent den leercursus duidelijk te hebben gemaakt.

Ondanks de lijvige leerboeken; misschien juist daardoor is het onderwijs aan de militaire academie weinig praktisch.

Zoo heeft men bijv. een uitgebreiden cursus over de versterkingskunst, waarin alle mogelijke vestingfronten met alle onderdeelen beschreven zijn.

Breda is eene vesting. Wat zoude nu gemakkelijker geweest zijn dan op het terrein door aanschouwing, onder leiding van den onderwijzer, het nut en het voordeel der vorschillende onderdeelen van eene vesting na te gaan? Ook bevat de modelkamer verscheidene afbeeldingen *en relief* van voorname vestingen, vervaardigd van hout. Eene naauwkeurige beschouwing daarvan, gepaard met mondelinge voordragt, zoude zeer zeker meer dan loutere theorie de zaak duidelijk hebben gemaakt voor allen. Daar niet alle leerlingen met uitstekende geestvermogens begaafd zijn, is dit aanschouwelijk onderwijs zeer noodig; noch het een noch het ander geschiedde.

Een der bastions, waarachter de academie gelegen is, was voorzien van geschut van allerlei aard. Dit was daar geplaatst ten dienste der kadetten van de artillerie. Lag het nu niet voor de hand dat men de

kadetten der andere wapens onderrigt had gegeven in de artillerie voor zooverre zij daarmede noodig hebben, op dat bastion; dat men hen ten minste de wijze van bediening van het geschut en het rigten praktisch geleerd had? Niets daarvan had plaats. Men bepaalde zich tot het theoretisch onderrigt uit den cursus, zonder meer.

Naar ons oordeel zijn er geen leervakken, waarbij men alleen door aanschouwing en zooveel mogelijk praktische uitvoering meer kan leeren dan juist bij de twee aangehaalde. Men kan daarbij zonder handleiding groote vorderingen maken, wanneer men het onderwijs praktisch inrigt. Maar een uitsluitend theoretisch onderwijs zal, hoe uitvoerig de gebezigde handleiding ook is, bij velen valsche denkbeelden doen ontstaan en zeer zeker den meesten meer tijd kosten dan noodig is.

Wij spreken van den tijd toen nog de corypheën van het militair onderwijs, de generaal Seelig en de luitenant-kolonel Delprat aan het hoofd der inrigting stonden.

Het schijnt dat men later overgegaan is om daarin eenige wijziging te brengen. De kadetten der infanterie en cavallerie leeren nu het geschut bedienen, die der genie gaan jaarlijks onder leiding van den kapitein der genie eenige vestingen in oogenschouw nemen.

Maar onze verkregene inlichtingen van de tegenwoordige opleiding voor het leven en de praktijk zijn van dien aard, dat het oordeel dat we over vroegeren tijd uitspraken ook voor het tegenwoordige juist is.

Te weinig vrijheid, wat de studie betreft, en te geringe praktische opleiding zijn, naar onze wijze van zien, de groote gebreken eigen aan het onderwijs der militaire academie te Breda.

Zoude hierin geene verandering kunnen gebragt worden?

We zullen trachten deze vraag te beantwoorden.

Zoo als we vroeger reeds opmerkten, worden de beide eerste studiejaren aan de militaire academie *bijna* uitsluitend besteed aan het onderwijs in wiskunde, geschiedenis, aardrijkskunde, talen enz.

Slaan we de wet tot regeling van het middelbaar onderwijs open, dan vinden we daar in art. 17 eene opgave der verschillende leervakken welke aan eene hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus onderwezen worden. Brengt men dit in verband met de verslagen der commissiën die in 1866 belast zijn geweest met het afnemen van de eindexamens der hoogere burgerscholen in Zuid-Holland, Gelderland en Limburg (zie o.a. Weekblad voor het lager, middelbaar en gymnasiaal onderwijs, Staatscourant) dan zal men moeten toestemmen dat hij, die het bij de wet bedoelde getuigschrift na het afleggen van het eindexamen eener hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus verkregen heeft, zeer zeker gelijk gesteld mag worden wat kennis betreft met een kadet aan het einde van het 2^{e} studiejaar.

Wat ons betreft, wij schatten die kennis hooger. Vooral wat de hoedanigheid betreft; zij is in vrijheid geboren, en zeer zeker is hij die

zulk een getuigschrift bezit in ruimer geest en zin ontwikkeld dan de cadet aan het einde van zijn tweede studiejaar.

De noodzakelijkheid dat de voorbereidende en algemeen ontwikkelende studiën van de beide eerste studiejaren der militaire academie juist *daar* geleerd worden bestaat, dunkt me, niet. Waarom zoude men dat onderrigt niet aan het middelbaar onderwijs kunnen overlaten? Geef aan een ieder die het bij art. 66 der wet tot regeling van het middelbaar onderwijs omschreven getuigschrift heeft, het regt van plaatsing aan de militaire academie. Natuurlijk moet zich dat regelen naar de behoeften van den staat. Is het aantal plaatsen gelijk of grooter dan dat der adspiranten, zoowel voor het geheel als voor de verschillende wapens, dan worden zij geplaatst zonder examen; heeft het omgekeerde plaats, dan bestaat de noodzakelijkheid voor het afnemen van een vergelijkend examen.

Verder zoude men art. 78 van het reglement der koninklijke militaire academie (uitgave '57) moeten wijzigen en daarvoor in plaats stellen:

De leercursus bij de academie duurt twee jaren.

Die twee jaren moeten dan uitsluitend besteed worden voor de militaire vakken en de toepassing van het vroeger geleerde op de verschillende wapens.

Het getuigschrift van voldoend eindexamen eener hoogere burgerschool is voldoende waarborg dat men genoegzame kennis bezit van al hetgeen nu in de beide eerste studiejaren op de academie onderwezen wordt; natuurlijk, dat men hiervan moet uitzonderen het weinige dat men in die jaren van de dienstreglementen en de taktiek leert.

De omvang en de verdeeling der leervakken over de twee studiejaren zoude waarschijnlijk weinig verschillen van hetgeen daaromtrent nu voor de beide laatste studiejaren bepaald is. Het zoude voldoende zijn daarin geringe wijzigingen te brengen. Dit is zoowel van toepassing op de studie voor het wapen der infanterie en cavallerie als voor dat der genie en artillerie.

Groote voordeelen zijn aan zulk eene regeling verbonden.

Vooreerst mag men aannemen dat de adspiranten in den regel den ouderdom van achttien jaren bereikt hebben. Dertien jaren is de gemiddelde leeftijd waarop de hoogere burgerscholen bezocht worden. Men zoude dan twintig jaren volbragt hebben, wanneer men het eindexamen voor officier kon afleggen. Dit is, dunkt me, vroeg genoeg.

De meerdere leeftijd van hen, die de academie bezoeken, zoude eene geheele wijziging mogelijk maken in het tegenwoordig bestaande stelsel van af- en opsluiting.

Het stelsel van kazernering is misschien niet geheel te verwerpen. Het zoude waarschijnlijk ondoelmatig zijn om hiervoor het geheel vrije studentenleven in plaats te stellen. Het gewennen aan orde en tucht behoort ook tot een der onderdeelen van eene opleiding tot

soldaat. Maar dat dit niet verkregen wordt door het bestaande stelsel leert de ondervinding van den dag.

Vrije beschikking over den tijd, buiten de les- of oefeningsuren moet een ieder gelaten worden. Een voorschrift op de inwendige dienst moge noodzakelijk zijn, maak het echter zoo vrijgevig mogelijk. Schaf alle gedwongen eigen oefening af, maar geef ruimschoots tijd en gelegenheid tot vrijwillige eigen studie.

Wanneer men achttien jaren telt en het eindexamen van een hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus heeft afgelegd, is men wel in staat om het gewigt van tijd en studie te waardeeren en zich zelven, onder degelijke leiding te vormen, zonder dat men daartoe onophoudelijk behoeft aangezweept te worden.

Misschien werpt men ons tegen dat het onmogelijk is zich op dien leeftijd aan krijgstucht te gewennen. Wij kunnen dit niet toestemmen. Wij gelooven integendeel dat hij, die op dien leeftijd en onder die gegevens den militairen stand tot den zijne kiest, dit wel uit liefde doet en daarbij zeer zeker overtuigd zal zijn, dat zelfverloochening aan het begin en het einde van een soldatenleven geschreven staat. Dat is niet te verwachten van den vijftienjarigen leeftijd. Er moge ook dan van vrije beroepskeuze sprake zijn; die vrijheid is in ons oog al zeer beperkt, en zeer zeker ontzeggen we den meesten op dien leeftijd het noodige oordeel en de noodige ondervinding, om zulk eene gewigtige keuze te doen. Het zijn gewoonlijk de ouders of de levensomstandigheden welke grooten invloed daarop uitoefenen. Eene opleiding aan de militaire academie is min kostbaar en geeft voldoende waarborgen dat men op jeugdigen leeftijd een eervolle plaats in de maatschappij kan innemen. Dit alles is dan ook oorzaak dat velen later bedrogen uitkomen en bitter teleurgesteld worden in hunne verwachtingen van het leven.

Vrije ontwikkeling, vrije studie, ziedaar een der voordeelen en niet een der minste aan ons voorstel verbonden. Al wat voor ontwikkeling bestemd is, heeft licht en lucht noodig, zoowel het kind als het dier en de plant. Wat waar is in de organische wereld, blijft van toepassing op het gebied van den geest. Wilt ge goede en rijpe vruchten te voorschijn roepen, neem dan al de beletselen *zooveel mogelijk* weg, en laat ook daar vrijheid uwe leuze zijn.

De militaire academie staat op het budget van oorlog voor een vrij groote som uitgetrokken. De tegenwoordige inrigting vordert een aanzienlijk personeel, zoowel aan leeraren als aan hen, die uitsluitend voor het houden van toezigt gebruikt worden.

Wij gelooven, en het zoude ons niet moeijelijk vallen dit met cijfers aan te toonen, dat bij eene inrigting als de voorgestelde veel voor vereenvoudiging vatbaar ware.

Het getal leeraren zoude aanzienlijk kunnen verminderen; het politietoezicht op verre na niet het tegenwoordig personeel vorderen; de betrekkingen van gouverneur en kommandant konden waarschijnlijk ineensmelten.

Wanneer men van meening is dat een militaire academie in een grensplaats te huis behoort, zoude men ze te Breda kunnen laten. Beter ware het haar in een groote garnizoensplaats - men heeft ons verteld dat het voornemen bestaat *eindelijk* het alom verspreide leger in geschikte plaatsen te concentreren - midden in het land over te brengen, en daar ruimschoots de gelegenheid opentestellen tot praktische vorming. Een bataillon, een escadron en een batterij moeten daar steeds ter beschikking zijn om onze toekomstige officieren te oefenen.

Men zal ons tegenwerpen dat de ondervinding van de hoogere burgerscholen opgedaan, nog zeer gering is; dat men nog niet geregtigd is aan te nemen dat deze in allen deele aan de verwachting zullen beantwoorden. Gaarne stemmen we dit toe. Maar het beginsel dat die scholen beheerscht, ontwikkeling in algemeenen zin, geeft toch wel eenigen waarborg, dat de uitkomsten bevredigend zullen zijn.

Het onderwijs dat dan aan de militaire academie zou gegeven worden, zou uitsluitend vakonderwijs zijn, opleiding voor een bepaalden stand in de maatschappij. Nu gelooven we, dat juist eene opleiding, zooals die der hoogere burgerschool, zeer geeigend is om voor dat vakonderwijs geschikt te maken. De grondslag zoude hecht en stevig zijn; het optrekken van het gebouw kan daardoor zonder veel moeite geschieden.

26 December '66.

W.

Naschrift.

Er schijnt waarlijk levenskracht van het bestuur van oorlog uit te gaan. Ontwaakt uit de apathie, welke daar jaren lang heerschte, schijnt dat bestuur, met jeugdig vuur bezield, handen aan den ploeg te slaan. Met loffelijke voortvarendheid heeft het tegenwoordig hoofd, de generaal van den Bosch, een begin van uitvoering gegeven aan zijn uitgedrukt voornemen om de academie te Breda te reorganiseren, met krachtige hand de daar heerschende wanorde te herstellen en voor het vervolg te voorkomen.

Wij brengen hulde aan die voortvarendheid. Ze is ons een waarborg voor de toekomst.

Veel valt er te hervormen zoowel wat onze legerinrigting als wat ons verdedigingstelsel betreft. Maar hebben wij een minister aan het hoofd, welke in waarheid het goede wil en van de bestaande gebreken overtuigd is, dan wanhopen we niet. Dan zal, wat leger en landsverdediging aangaat, de waarheid zich een weg banen en beiden geschikt worden gemaakt om aan hun doel en bestemming te *kunnen* beantwoorden. Wij wenschen dezen minister de kracht en de opgewektheid toe, om te trachten dit doel te bereiken. Moeijelijk is de taak welke hem wacht. Maar groot is zijn loon, wanneer hij ten einde

toe volhardt. Hij zal dan zich zelven en den zijnen kunnen toefluisteren: *j'ai bien mérité de ma patrie.*

Wij wachten met ons oordeel - of hij berekend zal zijn voor de grootsche taak van hervormer - op zijne daden. Mogen deze luide in zijn voordeel spreken.

Reeds zijn wij hem dank verschuldigd voor de krachtige en voortvarende wijze waarop hij zich de groote zaak van het onderwijs aan de koninklijke militaire academie aantrekt.

Eene commissie tot onderzoek is benoemd.

Er zijn onder de leden vele namen welke een goeden klank bezitten. Dat de inspecteuren van het middelbaar onderwijs, de heeren Bosscha en Stein-Parvé, in die commissie zijn opgenomen, verheugt ons. Wij verwachten daarvan veel goeds.

We veroorloven ons eenige vragen omtrent de samenstelling dier commissie.

Is zij niet te talrijk? Het nadeel van talrijke commissiën heeft de ondervinding genoegzaam bewezen.

Was het goed den voormaligen kommandant der academie tot voorzitter te benoemen; zoude deze alle gebreken van zijn voormalig troetelkind opmerken?

Was het noodig dat *bijna alle* leden der commissie, hetzij vroeger hetzij later, tot de academie in betrekking hadden gestaan; - zoude dit een onpartijdig oordeel bevorderen?

Maar laat ons ook hier op de daden wachten voor dat we een oordeel uitbrengen.

De afdeelingsverslagen van hoofdstuk VIII der staatsbegrooting voor '67 bevatten het volgende:

Afdeeling V. Bij de overweging dezer afdeeling werd de opleiding der toekomstige officieren in het breede besproken. De vraag, in hoe verre zij uit de corpsen behooren te worden getrokken, werd door sommigen beantwoord met de opmerking, dat het voor een leger zeer veel waard is, wetenschappelijk gevormde officieren te bezitten; terwijl vele andere leden daarentegen de meening waren toegedaan dat, althans bij de infanterie en bij de kavallerie, de helft der officieren uit de corpsen moest worden aangesteld. Omtrent de eischen der wetenschappelijke opleiding voor den officiersrang, bestond almede verschil van gevoelen.

Algemeen werd echter eene hervorming der militaire academie noodzakelijk geacht, om deze inrigting aan haar doel te doen beantwoorden. De geest van verzet en het gebrek aan discipline, die bij de kadets schijnen te heerschen, doen haar in de eerste plaats wenschelijk voorkomen. Maar ook de inrigting van het middelbaar onderwijs hier te lande moet eene wijziging van het onderwijs, dat thans aan de militaire academie gegeven wordt, ten gevolge hebben, daar het niet raadzaam schijnt, er dezelfde vakken te onderwijzen als op hoogere burgerscholen.

Naar aanleiding van eenige opmerkingen over het nut eener meer vrije studie werd de vraag gedaan, of het verbod, om den *cursus in de strategie* van den tegenwoordigen generaal-majoor Knoop te verkoopen en te gebruiken, nog steeds wordt gehandhaafd. Het verdiende dan toch wel te worden opgeheven, en vele leden der Kamer zouden zelfs er prijs op stellen, om van dit werk inzage te mogen nemen.'

De nota's van de heeren Stieltjes en de Roo van Alderwereldt, gevoegd bij deze verslagen, spreken ook over het militair onderwijs.

De heer Stieltjes zegt: *het middelbaar onderwijs zou zeer vereenvoudigd kunnen worden.*

De heer de Roo van Alderwereldt 'acht intusschen ook ten opzigte van het officiercorps enkele maatregelen noodig, die leiden kunnen om dat corps, nog meer dan thans het geval is, geschikt te doen zijn voor zijne eervolle taak. Hij zou de militaire academie eene geheele herschepping willen doen ondergaan. Hij zou het onderwijs aan die inrigting willen beperken tot de zuivere militaire vakken en in verband daarmede den cursus voor de kadetten der infanterie op 2 jaren wenschen bepaald te zien, en nog eenige andere verbeteringen.'

(Zie bijvoegsel behoorende bij de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 5 Januarij '67 n°. 5).

Die stemmen uit 's lands vertegenwoordiging zijn veelbelovend. Het is ook onze meening dat op geene andere wijze de reorganisatie der militaire academie kan plaats hebben dan door tusschenkomst van de volksvertegenwoordiging. Ook wij zijn van gevoelen dat het 2^{e} lid van artikel 194 der grondwet in verband met art. 3 der additionele artikelen ook hier van kracht zijn.

(Zie Arnhemsche Courant 16 January no. 4002. Ingezonden stukken.)

Daarom hopen we dat die stemmen blijk geven van meer dan eene *voorbijgaande belangstelling*, opgewekt door de gebeurtenissen van den dag, maar vergeten zoodra het buitengewone en aangrijpende dier gebeurtenissen heeft uitgewerkt.

Ook anderen hebben zich met het vraagstuk der academie bezig gehouden. Wij hebben hier voor ons liggen:

a) het Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravengage no. 2, 3 Januarij '67.

b) de koninklijke militaire academie te Breda door een oud kadet. Arnhem, J. van Egmond Jr., 1867.

c) de koninklijke militaire academie te Breda. 's Gravenhage M.M. Couvee, 1867.

Het artikel uit het Dagblad vinden we uitnemend gedacht en geschreven. Zoude de oorzaak daarvoor ver te zoeken zijn? We gelooven dat het woord overeenstemming hier alles oplost. Lazen alle lezers van *de Tijdspiegel* het Dagblad, we zouden ons geschrijf achterwege hebben kunnen laten. Nu hopen we daardoor in nog ruimer kring denkbeelden te verspreiden, die we als waar en goed beschouwen, vooral

nadat we zulk een bondgenoot verkregen als de schrijver van boven bedoeld artikel. Dat artikel verbetert en vult het door ons geschrevene in vele opzigten aan.

De beide vlugschriften behandelen de gebreken der militaire academie zoowel wat onderwijs als opvoeding betreft; het laatste bespreekt meer in het bijzonder de jongste ongeregeldheden, en de vergiftiging van een kadet.

We willen ze hier niet beoordeelen - dit zoude ons te ver voeren voor een naschrift - maar alleen op hun bestaan wijzen.

18 Januarij '67.

Ook een oud kadet.

Leerboeken voor het middelbaar onderwijs.

Beginselen der Meetkunde, door W. Kreling, Leeraar aan de Rijks hoogere burgerschool te Groningen. Groningen, J.B. Wolters, 1865.

De wet tot regeling van het middelbaar onderwijs had nauwelijks de koninklijke sanctie ontvangen, of zij werd door het bestuur ten uitvoer gelegd met eene voortvarendheid, met eene soort van koortsachtige gejaagdheid schier, die velen in den lande onwillekeurig deed vragen, of zooveel overhaasting wel ooit tot een goed resultaat zou kunnen leiden.

In verscheidene gemeenten zag men Rijks hoogere burgerscholen verrijzen; gemeentescholen voor uitgebreid lager onderwijs werden gesupprimeerd en door middelbare vervangen. Was er dan een voldoend personeel leeraren voorhanden? Verre van daar. Hoofdonderwijzers, voorzien van toelatingen tot het geven van onderwijs in ééne of meer talen of in de wiskunde, door de opheffing hunner scholen buiten betrekking geraakt, werden overgeplaatst als leeraren aan rijks- en gemeente-burgerscholen; doctoren en advocaten verlieten het hooger onderwijs en de pleitzaal; zelfs dominé's zag men bef en toga aan de wilgen hangen en als leeraars bij 't middelbaar onderwijs optreden. Slechts een zeer klein getal leeraren verwierven hun diploma volgens de wet van 2 Mei '63; 't is alsof het hooger bestuur uitging van 't principe, dat een amalgama van hooger en lager onderwijs een goed middelbaar op moest leveren.

Of eene zoodanige handelwijze de gewenschte vruchten op zal leveren? De tijd zal zulks moeten leeren. Tot nog toe ontbreken de gegevens om daarover te kunnen oordeelen; maar later, wanneer de tegenwoordige leerlingen der burgerscholen het maatschappelijk leven

zijn ingetreden, dan zal 't blijken of ‘de middelbare scholen ons land een China hebben gemaakt in miniatuur, onzen burgerstand eene klasse van onverdragelijke wijsneuzen, reeds geknakt en verstompt op het oogenblik, dat zij het practisch leven ingaan; dan of zij ons zullen brengen, wat wij meer behoeven dan goud, die algemeene kennis namelijk, waarin ons volk onbetwistbaar bij andere volken achter staat’ (Prof. J.T. Buys).

Maar den tijd afwachtende, dat men behalve de jaarlijksche verslagen, behalve rapporten der Inspecteurs ook nog de resultaten van het onderwijs tot gegevens zal hebben, om over de werking der wet te oordeelen, blijft ons nog een middel om voorloopig kennis te maken met de hoogere burgerschool: n.l. dat men zich voortdurend op de hoogte houde van de werken, die door leeraren van 't Middelbaar onderwijs ten behoeve van dat onderwijs geschreven worden. Daaruit toch zullen wij zien of de leeraar, gedachtig aan de woorden:

‘Ce que l'on conçoit bien s'énonce clairement,

de zaak, die hij onderwijst, zelf meester is; wij zullen bekend worden met zijne methode; wij zullen kunnen beoordeelen of die methode geschikt is voor knapen van den leeftijd van 12 tot 18 jaren.

Het onderwijzend personeel schijnt in den tegenwoordigen tijd aangegrepen te zijn door eene manie om te schrijven. De markt van 't lager onderwijs begint overvoerd te worden; waarom zou men er zich niet op toeleggen om ook het middelbaar van alle zijden te voorzien? Oorspronkelijke werken: zeldzaam; - vertalingen: legio. - Navolgingen en compilatiën; werken, vele *zonder*, weinig *met* een *raison d'être.* Uitgevers vindt men altijd; de ijdelheid, om zijn' naam gedrukt te zien, baart nog altijd schrijvers.

Maar zoo voortgaande, geachte lezers, zoude ik onwillekeurig afdwalen van den weg, dien ik mij voorgesteld heb met u te bewandelen. Laten wij ons, naar aanleiding van het werkje van den heer Kreling, eenige oogenblikken bewegen op het gebied der Meetkunde.

Het doel van een leerboek voor de Meetkunde mag geenszins daarin bestaan, dat het tracht zijn onderwerp uit te putten; het geeft slechts zooveel, dat de leerling een flink afgerond geheel in 't hoofd krijgt; later, wanneer hij aan het einde zijner reize, de differentiaal- en intregraalrekening, gekomen is, staat het hem vrij de zijpaadjes te bewandelen.

‘Je weitere gebiete,’ zegt Dr. Baltzer in de *Vorrede* zijner *Elemente*: ‘je weitere Gebiete die mathematische Forschung sich unterwirft, desto dringlicher wird die Pflicht der Lehrer, den wissenschaftlichen Bestand in seinen Grundlagen zu untersuchen, in seinen Zusammenhang darzulegen, damit die Lernenden baldigst befähigt werden, die Erbschaft früherer Meister anzutreten und zu vermehren.’

Geene meetkunde dus zooals die van den heer Badon Ghyben, die,

voor het groot aantal der gevolgen, in plaats van op den vindingsgeest des leerlings te vertrouwen, alle moeilijkheden uit den weg ruimt en het zelfzoeken bijna tegenwerkt; geene theorie voor eerstbeginnenden, die den jeugdigen beoefenaar gewent aan eene wijze van behandeling, die hij later geheel of ten deele zal moeten wijzigen; van het begin tot aan de uiterste grens moet het geheel een harmonisch geheel zijn.

Zoodanig werk had ik van een leeraar aan eene middelbare school verwacht; een werk, waarin de nieuwere meetkunde, zooals zij ons door Möbius, Chasles, Witzschel en anderen geleerd wordt, niet langer geïgnoreerd, maar op het voetspoor van Baltzer met de gewone meetkunde tot een goed geordend geheel samengesmolten ware. Een zoodanig werk ontbreekt nog in onze taal. De nieuwere meetkunde en hare vele toepassingen zijn door bijna alle Nederlandsche schrijvers onopgemerkt voorbijgegaan. [De poging van Dr. Bierens de Haan, om haar in den 5^{den} druk van Lacroix eenigszins meer bekend te maken, kan wegens hare oppervlakkige en scheeve voorstelling hierbij volstrekt niet in aanmerking komen]. Moet dan de erfenis van Euclides altijd ongeschonden in haar geheel bewaard blijven? Is de wetenschap in 20 eeuwen niet verder vooruit gegaan, dan dat men het leesboek wat grooter van omvang maakt door het bijvoegen van corollaria, die eigenlijk den leerling hadden moeten dienen tot toepassing van het geleerde?

In 't jaar 1710 verscheen de derde druk van Abraham de Graaf's. *De geheele mathesis of wiskonst*, *herstelt in zyn natuurlyke gedaante.* Na dien tijd verschenen in onze taal de werken van Warius, Simpson, Steenstra, van Swinden, de Gelder, Badon Ghyben en van zoovele anderen van minder beteekenis; en toch is tusschen de Graaf's methode en die van den heer Kreling nog geen ander verschil, dan dat eenige gevolgen gepromoveerd werden tot stellingen, en eenige stellingen wat meer ruimschoots voorzien werden van gevolgen. Onder de behandeling van de Graaf schijnt de zieke zoo volkomen genezen te zijn, misschien wel door middel van het levenswater, dat zij na dien tijd niet alleen niet meer is ingestort, maar dat zij zelfs met telkens verjeugdigde kracht voortleefde, zonder schijnbaar te verouderen.

Ik aarzel dan ook niet te verklaren, dat ik in mijne verwachting omtrent de methode van den Heer Kreling zeer teleurgesteld geworden ben. Wel heeft deze Heer volgens zijne verklaring in het voorbericht Schlömilch's *Grundzüge der Geometrie des Maasses* hoofdzakelijk geraadpleegd bij de samenstelling van zijn werkje, maar ik moet ronduit bekennen, dat ik, zoo zulks in het voorbericht niet uitdrukkelijk anders gezegd was, het geheele werkje zou gehouden hebben voor eene omwerking van Badon Ghyben's planimetrie.

In mijn oog hebben Kreling's Beginselen hoegenaamd geen recht

van bestaan, omdat ze noch in methode, noch in nauwkeurigheid van uitdrukking, noch in volledigheid uitmunten boven de meeste werkjes van dien aard in onze taal uitgegeven; in vele opzichten zelfs daarbij ver ten achter staan. Wie toch zal, indien hij daartoe als onderwijzer geroepen is, de aanschouwelijke wijze om de leerlingen met de inhouden der vlakke figuren bekend te maken, zooals wij die bij Schlömilch vinden, niet verkiezen boven de behandeling van hetzelfde onderwerp, zooals die voorkomt bij Badon, Kempees en nu ook weder bij Kreling? Daarenboven vind ik de volgorde der hoofdstukken bij Kreling geheel verkeerd, omdat hij, eene soort cursus schrijvende voor de eerste drie jaren op de hoogere burgerschool, de gelijk- en gelijkvormigheid der polygonen had behooren te doen volgen door het hoofdstuk over het berekenen der inhouden van rechtlijnige figuren in plaats dit laatste vooraf te doen gaan door de leer der gelijkvormigheid. Zelfs de eenvoudigste eigenschappen van den cirkel, door Kreling eerst na de inhoudsvinding opgegeven, behooren vóór de evenredigheden der lijnen behandeld te worden. Mijne ondervinding toch heeft mij herhaaldelijk geleerd, dat de leer der evenredigheden, als stennende meer op redeneering dan op aanschouwing, voor de jongere leerlingen hare eigenaardige bezwaren heeft, die gemakkelijker uit den weg geruimd worden, naarmate hunne reeds verkregene kennis van de eigenschappen der figuren grooter is.

Bovendien betwijfel ik het nog ten sterkste dat eerstbeginnenden veel nut trekken uit een leerboek over de meetkunde; van alles, wat zij daarin lezen, een enkele uitgezonderd, begrijpen zij geen jota en zelden vindt men ambitie genoeg om die moeilijkheden door te worstelen. Juist, omdat men den leerling te vroeg kwelt met een boek; juist omdat men hem te veel van buiten laat leeren van stellingen en gevolgen, die hem in 't geheel geen belang inboezemen; juist daarom is de wiskunde zóó in discrediet geraakt, dat niemand zich schaamt te verklaren, dat hij er niets van kent, want dat hij geen hoofd had om wiskunde te leeren. De wetenschap en de leerling, beiden zijn slachtoffers van de *methodus docendi.*

Evenmin als ik mij kan vereenigen met de methode en met de indeeling in hoofdstukken, evenmin kan ik de behandeling der afzonderlijke deelen goedkeuren. Eenige aanmerkingen mogen hier volgen.

Bl. 3. ‘De gebrokene lijn is eene lengte-uitgebreidheid, die bestaat uit de samenvoeging van eenige rechte lijnen, en niet in dezelfde richting voortgaat.’

Deze definitie bestaat uit twee halve.

Essentieele bepaling. De gebrokene lijn is eene lengte-uitgebreidheid, die niet in dezelfde richting voortgaat.

Genetische bepaling. Zij bestaat (beter: ontstaat) uit de (lees hierbij nog: niet rechte) samenvoeging van eenige rechte lijnen.

Beter ware ééne goede, dan twee halve, die onjuist zijn.

Id. § 4. ‘De vlakken worden verdeeld in platte en gebogene.’

Lees: De vlakken worden verdeeld in platte, gebogene en kromme.

Tot de gebogene vlakken behoort ook het rechtlijnig vlak enz.

Id. § 7. ‘Elke opgave van de eene of andere eigenschap eener figuur noemt men eene meetkundige stelling. Daar nu de juistheid van zulk eene meetkundige waarheid of eigenschap eener figuur niet altijd dadelijk in het oog valt, heeft men daarvoor (waarvoor? Voor het oog, voor de figuur, voor de eigenschap of voor de juistheid?) Eene redeneering noodig, die de waarheid der eigenschap buiten allen twijfel stelt.’

Wanneer nu de S. in § 72 zegt: ‘Een vierhoek wordt een parallelogram genoemd, wanneer de zijden twee aan twee evenwijdig loopen;’ of in § 67: ‘Eene platte-vlakteuitgebreidheid, aan alle zijden begrensd door rechte lijnen, wordt veelhoek genoemd;’ zijn dan deze opgaven theorema's of definities? Zijn het theorema's, dan ontbreekt het bewijs; zijn het definities, dan deugt de bepaling van § 7 niet.

Bl. 4 § 7. ‘Er zijn twee soorten van bewijzen: *rechtstreeksche* bewijzen en bewijzen uit het *ongerijmde.*’

En dan het bewijs *per enumerationem simplicem.* Zoo de Schrijver het onder de rechtstreeksche bewijzen rekent, had het toch, op zijn minst genomen, wel eene afzonderlijke vermelding verdiend.

Bl. 5 § 9. ‘2^{e} Axioma. De rechte lijn is de kortste weg tusschen twee punten.’

Van dit axioma komt een deugdelijk bewijs voor in het Weekblad voor het L.M. en G. Onderwijs. Ik meende, dat men eenaxioma niet bewijzen kon.

Bladz. 7. § 12 *noot.* ‘Door eene vlakke kromme lijn verstaat men eene kromme lijn, waarvan alle punten in hetzelfde vlak liggen.’

Is dan de schroeflijn ook eene vlakke kromme lijn? Zij ligt toch in 't zelfde cilindervlak.

id. id. ‘*Gevolgen.* 1^{e}. Alle stralen en middellijnen van denzelfden cirkel zijn onderling gelijk.

2^{e}. ‘Een punt ligt *op* den cirkelomtrek, wanneer zijn afstand van het middelpunt *gelijk* is aan den straal.’

3^{e}. ‘Een punt ligt *buiten* den cirkelomtrek, wanneer zijn afstand van het middelpunt *grooter* is dan de straal.’

4^{e}. ‘Een punt ligt binnen den cirkelomtrek, wanneer zijn afstand van het middelpunt kleiner is dan de straal.’

Ik haal hier deze reeks gevolgen aan, om in het oog te laten vallen, waartoe dat stelsel om alle bepalingen en theorema's van gevolgen te voorzien, leiden moet. Alle zelfwerkzaamheid wordt den leerling ontzegd. Het onderwijs in de meetkunde wordt een onophoudelijk voorzeggen, de leerling wordt verlaagd tot papegaai.

Bladz. 8. § 13. ‘*Axioma.* Lijnen van verschillende richting in een vlak getrokken, moeten, behoorlijk verlengd, in één punt te zamen komen, zij hebben dan een, maar ook slecht séén punt met elkaâr gemeen.’

Bladz. 22. § 36. '*Axioma.* De som van twee zijden van een driehoek is altijd grooter dan de derde zijde.'

Twee axioma's, die wel degelijk als theorema's moeten bewezen worden. De heer Kreling schijnt zich niet te kunnen vereenigen met de uitspraak van Baltzer: 'Die gerühmte Richtigkeit der mathematischen Wissenschaften beruht darauf, dass die Anzahl ihrer Axiome äusserst gering ist, und dass ihre Theoreme sich logisch beweisen und empirisch prüfen lassen.'

Bladz. 12. § 21. 'Wanneer men het been van een hoek door het hoekpunt heen verlengt, ontstaat er een nieuwe hoek; dezen hoek noemt men den aanliggenden hoek van den eersten.

Gevolgen. 1^{e}. Twee aanliggende hoeken maken een gestrekten hoek.'

Bladz. 13. § 24. 'Aanliggende hoeken, die te zamen gelijk zijn aan twee rechte hoeken, noemt men gewoonlijk *supplementshoeken.*'

Zijn er dan, ondanks het gevolg van § 21, nog aanliggende hoeken, die niet gelijk zijn aan twee rechte hoeken?

Bladz. 13. § 25. 'Twee lijnen staan loodrecht op elkaâr, enz.'

De benaming *loodrecht* is in de planimetrie ongepast. Zij drukt meer uit, dan er mede bedoeld wordt. *Normaal* ware te verkiezen.

Bladz. 14 § 26. 'Wanneer eene lijn schuin op een andere staat, zijn de hoeken, die de eene lijn met de wederzijdsche deelen der andere maakt, elkaârs supplementen.'

Deze eigenschap wordt bewezen en zal dus wel een theorema zijn. Na het aangehaalde van § 21 beschouw ik dit bewijs als geheel overtollig.

Bladz. 17. § 31. 'Wanneer twee evenwijdige lijnen door eene derde lijn gesneden worden, ontstaan er acht hoeken..... Overeenkomstige hoeken zijn elk paar hoeken, die aan denzelfden kant der snijlijn liggen, en de opening naar denzelfden kant gekeerd hebben.'

Zou 't ook mogelijk zijn, n.l. onder dezelfde gegevens, hoeken te vinden, die de opening naar denzelfden kant gekeerd hebben en niet aan dezelfde zijde van de snijlijn liggen? Zoo neen, dan vindt men in de bepaling iets overtolligs.

Nog een aantal aanmerkingen zoude ik kunnen neêrschrijven, maar waartoe zoude zulks dienen? Men zou mij kunnen verwijten, dat ik slechts aan mijne vitzucht bot wilde vieren, terwijl bovendien de lezer uit het aangehaalde reeds genoegzaam zien kan, hoe het werkje van den heer Kreling wemelt van onnauwkeurigheden, die door velen misschien zullen beschouwd worden als kleinigheden, maar in mijn oog groote gebreken zijn. De wiskunde in 't algemeen, de meetkunde in 't bijzonder, wordt aangeleerd om 't verstand op te scherpen, het oordeel te ontwikkelen, logisch te denken en zich juist te leeren uitdrukken. Wanneer nu het leerboek telkens vervalt in herhalingen, de stellingen in eene verkeerde volgorde plaatst en zich allerlei vrijheden veroorlooft in 't geven van bepalingen, het zal de leerling dan daarin

den weg vinden om logisch te denken en zich zuiver uit te drukken?

In elementaire werken kent men geene kleinigheden; terwijl bovendien in de wiskunde slechts twee wijzen bestaan om iets te behandelen de goede of *de slechte.* Een midden is onmogelijk.

Nog eens herhaal ik, dat het mij spijt dat de heer Kreling in zijn werkje wederom den ouden weg bewandeld heeft, en van de ontdekkingen der laatste jaren hoegenaamd geen gebruik maakte. Zoo als het daar ligt moet mijn oordeel daarover ongunstig zijn. De werken van Badon Ghijben en van Schlömilch vertaald door Eger; het reeds tamelijk verouderde werk van J.H. van Swinden en de vertaling van Lacroix, zonder de bijvoeging van B.d.H., zijn volgens mijn gevoelen oneindig veel beter. Ik kan niet zien *waarom* dit boek bestaan moest.

Mocht er na tijdsverloop een tweede druk noodig zijn, dan geloof ik, dat het werk veel in waarde zou winnen door de nieuwere met de oudere meetkunst te vereenigen, het geheel naauwkeurig na te zien en in eene betere volgorde voor eerstbeginnenden te rangschikken; tot zoolang kan men zich veilig bedienen van de thans gebruikelijke leerboeken.

Aardenburg.

G.A. VORSTERMAN VAN OYEN.

W.M. Logeman, Natuurkundige stellingen. Eerste aflevering. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn, 1866.

Het voorzien in lang of minder lang gevoelde behoeften blijft nog steeds aan de orde van den dag, en waarlijk, in de laatste tientallen van jaren is zooveel veranderd en wordt nog dagelijks zooveel gewijzigd, dat voortdurend nieuwe behoeften ontstaan, en naarmate aan eenige voldaan wordt, worden weder nieuwe geboren.

De geschiedenis van de invoering van het middelbaar onderwijs in de tegenwoordige vormen hier te lande, levert daarvan een duidelijk voorbeeld. Pas was de nieuwe wet in werking getreden en daardoor aan de te lang miskende natuurwetenschappen recht wedervaren, of van alle zijden gingen klachten op over het gemis van veel, waaraan men vroeger nauwelijks gedacht had, en hieronder werd vooral ook de behoefte ondervonden aan geschikte handleidingen en leerboeken over de verschillende vakken van onderricht, die plotseling eene zoo gewichtige plaats in het onderwijs aan het opkomende geslacht hadden ingenomen.

Ook de natuurkunde verkeerde in dat moeilijke geval, en daar de bestaande handboeken zelden met het oog op een onderwijs als dat der middelbare scholen geschreven waren, is het niet te verwonderen dat

velen, met het onderwijs in de physica belast, in de keuze van één leerboek bemoeielijkt werden door de omstandigheid, dat ze geen enkel konden vinden, waarmede ze ex imo pectore voldaan waren.

De schrijver van het hierboven aangekondigd werkje, waarvan de eerste aflevering voor ons ligt, brengt in zijn voorbericht hieromtrent eenige gevoelens te berde, waarmede ik volkomen instem.

'Kon het geschieden,' zegt hij, 'ik zou liefst mijne leerlingen in het geheel geen boek in handen geven en ze trachten te gewennen, om alleen, als hulpmiddel voor hun geheugen, te vertrouwen op korte nota's, die zij maken gedurende de les.' Dit is echter zonder dicteeren onmogelijk, en daar dit veel tijd wegneemt, heeft schrijver, wat hij vroeger dicteerde, hier en daar aangevuld en verbeterd, en in dit boekje doen drukken.

Het denkbeeld verdient mijns inziens toejuiching, en met vreugde heb ik dan ook de natuurkundige stellingen begroet; tot mijn leedwezen moet ik er bijvoegen, dat die vreugde bij meer aandachtige beschouwing wel eenigszins is afgenomen.

In het voorbericht worden wij gewaarschuwd voor den stijl en de spelling, die we in het werkje zullen aantreffen; de eerste waarschuwing is recht op hare plaats! - Wat de spelling betreft, ik geloof niet, dat daaraan in een boekje over natuurkunde veel zal gehecht worden; dat er overigens verwarring van denkbeelden zou kunnen ontstaan, door geen onderscheid te maken in de schrijfwijze van ligt en licht, van verdigting en verdichting, van wigtje en wichtje is zeer onwaarschijnlijk; vooral de twee laatste woorden - - maar deze staan er vast alleen voor de aardigheid bij.

Belangrijker echter dan stijl en spelling is de vraag naar het gehalte van den inhoud; - beantwoordt het werkje aan het doel, waarmede het in de wereld gezonden is, is het bruikbaar als handboekje bij het onderwijs in de physica aan hoogere burgerscholen?

Die vraag durf ik noch geheel ontkennend, noch ook bevestigend te beantwoorden; het boekje kan als middel tot herinnering voor de leerlingen in vele opzichten nuttig zijn, doch het is onmogelijk de bepalingen, voorbeelden en verklaringen onaangetast te laten: vele daarvan zijn onduidelijk, sommige niet ten volle nauwkeurig, enkele geheel onjuist. Tot staving van dit mijn gevoelen zal ik eenige voorbeelden aanvoeren.

De voorstelling in St. 12, dat men krachten door rechte lijnen kan voorstellen, omdat bij de laatste 'nagenoeg' hetzelfde als bij de krachten plaats vindt, is niet juist; nimmer zou de graphische methode eene zoo uitgestrekte toepassing op allerlei takken van wetenschap en industrie hebben kunnen verkrijgen, als men krachten alleen *daarom* door rechte lijnen kon voorstellen(*).

(*) Ook koppels worden voorgesteld door rechte lijnen; is hier ook 'nagenoeg hetzelfde het geval'?

In St. 26 wordt gezegd, dat het zwaartepunt van eenen driehoek op ⅓ der hoogte, van eene piramide op ¼ der hoogte gelegen is; ofschoon zich dit nu wel laat verdedigen, is de bedoeling voor den beginner niet te verstaan, en bij eigene ondervinding kan ik getuigen, dat het steeds wordt opgevat, alsof het zwaartepunt bij elken driehoek (resp. piramide, kegel) op ⅓ (resp. ¼) van de loodlijn zou gelegen zijn, uit den top op de basis neêrgelaten.

Bij St. 29 had behooren vermeld te worden, dat een lichaam ten opzichte van verschillende richtingen in een verschillend soort van evenwicht kan zijn. (Een liggende cilinder is zoowel in indifferent als in stabiel evenwicht.)

In St. 33 had de formule $r = vt$ zeer gevoegelijk eene plaats kunnen vinden, terwijl dan tevens de beteekenis van v als snelheid helder had kunnen aangeduid worden. Eene definitie van snelheid ware overigens ook zonder dat noodig geweest.

De redeneering in St. 37 tot staving der formule $h = ½\ gt^2$ is geen bewijs.

Aan het einde van St. 40 leest men:

‘Men houde wel in het oog, dat hieruit niet volgt: eene kracht moet n-maal grooter zijn, om hetzelfde ligchaam dezelfde ruimte te doen doorloopen in n-maal kleineren tijd. Uit het bovenstaande volgt namelijk, dat eene kracht, die twee, drie n-maal grooter is dan eene andere, hetzelfde ligchaam bij eene eenparig versnelde beweging dezelfde ruimte zal doen doorloopen in vier, negen, n^2 maal korteren tijd.’

Noemt men de versnelling door de eene kracht teweeggebracht g en die door de andere $n\ g$, dan heeft men:

$r = ½\ g\ t^2 = ½\ n\ g\ t_1^{\ 2}$

en dus:

$t^2 = n\ t_1^{\ 2}$

of:

$$t = t_1 \cdot \sqrt{n}$$

Bovenstaande redeneering is dus valsch.

Dat de formule van den slinger

$$t = \pi \sqrt{\frac{l}{g}}$$

in de mechanica *streng* bewezen wordt (St. 62) is onwaar, daar het slechts eene benaderende formule is.

In St. 69 moet men zich iets denken, wat zich niet denken laat. Wij lezen daar:

‘Wanneer een ligchaam om een vast punt als middenpunt in eenen cirkel wordt rondbewogen, dan moet het daarbij onophoudelijk van rigting veranderen. Voor elk klein deel zijner baan nu, zoo klein dat men het als regtlijnig kan beschouwen, kan men zich zijne snelheid in twee zamenstellende ontbonden denken, die *loodregt op elkander gerigt zijn*, *en waarvan de eene het verlengde is der lijn*, *welke eenig punt van het ligchaam met het middenpunt verbindt*, *of van den straal des cirkels*, *welke dit punt beschrijft.*’ Een leerling, naar dit voorschrift eene uitdrukking voor de centrifugaal-kracht trachtende te vin-

den, zal óf het spoor bijster raken, óf logisch tot de gevolgtrekking komen, dat die kracht bij eene cirkelvormige beweging *gelijk nul* is!

In St. 75 had ik bij de hefboomen liever de verdeeling in drie soorten gezien, dan die in een- en tweearmige.

Volgens St. 89 verstaat men door de woorden ‘cohaesie’ en ‘adhaesie’ volkomen hetzelfde, en wel ‘de aantrekkingskracht van zamenhang.’ De schrijver, die zoo gaarne zelfs het uiterlijke onderscheid van ligt en licht wil bewaard zien, mocht waarlijk het in de spreeken schrijftaal zoo nuttige onderscheid tusschen deze beide wijzen van uiting der molecutaire krachten niet zoo lichtvaardig wegwerpen.

Uit St. 104 zou men lichtelijk tot de conclusie geraken, dat, als bij eene vloeistof de cohaesie gelijk is aan de adhaesie aan eenen wand, de vloeistof horizontaal zal blijven staan, hetgeen onjuist is; de adhaesie toch behoort op gronden, die hier niet vermeld kunnen worden, verdubbeld te worden, eer we haar met de cohaesie hier vergelijken.

In het begin van St. 108 komt men tot de overtuiging, dat hier alleen van homogene lichamen sprake is, hetgeen echter verderop blijkt niet het geval te zijn: overigens heb ik nergens eene bepaling of verklaring omtrent het al of niet homogeen zijn van een lichaam aangetroffen, ofschoon hier en daar het begrip stilzwijgend als bekend ondersteld wordt.

De letters in de formule van St. 110

s G = G/G-g

zijn ongelukkig gekozen; wanneer ik althans goed begrijp dat s G is: ‘specifiek gewicht.’

In St. 114 wordt minder juist gezegd, dat bij de gassen, van de aantrekking, die de deeltjes op elkander uitoefenen niets meer te bespeuren is; ‘de kracht, die ze van elkander drijft, heeft onbeperkt de overhand.’

De daar aangehaalde St. 90 handelt over iets anders (drukfout?).

St. 118 leert ons het onderscheid tusschen gassen en dampen.

‘Dampen *zijn afkomstig* van drupvormige vloeistoffen, bij verkoeling of zamendrukking nemen zij voor een deel den drupvorm weder aan.’

Deze onderscheidende kenmerken der dampen zijn al zeer vaag; zou het niet beter zijn de dampen met de gassen te identificeeren, met de aanmerking, dat de eerste zonder kunstmatige afkoeling of samendrukdrukking vloeistoffen kunnen worden? - In dezelfde stelling wordt verder gezegd, dat geen der enkelvoudige gassen of mengsels daarvan drupvormig zijn kunnen gemaakt worden; een aantal samengestelde gassen echter wel.

Elk weet dat chloorgas bij ongerveer 4 athmospheeren drukking, of ook bij afkoeling tot 40° C. eene vloeistof wordt; of acht de schrijver bewezen, dat chloor eene verbinding van murium-oxyde en zuurstof is?

In de daaropvolgende stelling zou ik gaarne eene aanduiding gevon-

den hebben betrekkelijk de hooge belangrijkheid der kennis van de dichtheden der gassen en dampen, uitgedrukt ten opzichte van waterstof, als eenheid, wegens het verband met de atoomgewichten; scheikunde en natuurkunde zijn nog steeds al te zeer van elkander gescheiden; laten wij toch de gemeenschappelijke grensdistricten (Lothar Meyer) niet langer onbebouwd laten.

In stelling 121 - - - doch ik heb genoeg gezegd, om mijn gevoelen te staven.

Omtrent de volgorde van behandeling kan ik ook niet in alle opzichten met den schrijver overeenstemmen; ook heb ik eenige zaken in het boekje gemist, die ik gaarne met een enkel woord had vermeld gezien, terwijl daarentegen o.a. St. 145 naar mijn oordeel korter had kunnen zijn.

Zoo b.v. zouden de proeven met olie van Plateau ná de grondstelling van Archimedes behooren vermeld te worden; de verklaring van den dompelaar (St. 141) heeft de leeraar reeds bij de behandeling der hydraulische pers (St. 98) moeten geven; de osmose der vloeistoffen had ik liever achter de capillariteit geplaatst, - St. 151 staat nu wel wat vreemd tusschen de overige in.

Bij St. 11 had ik gaarne den dynamometer vermeld gezien. - Het algemeene beginsel der gelijkheid van actie en reactie heb ik nergens gevonden; vooral bij St. 23 ware de mededeeling dat een willekeurig lichaam en de aarde *elkander* en wel met dezelfde kracht aantrekken nuttig geweest. - De proeven van Plateau met draadfiguren en glycerinehoudend zeepwater zouden bij de co- en adhaesie vermeld hebben kunnen worden, enz.

Bovendien zou ik gaarne gezien hebben, dat hier en daar de namen dergenen, die zich in physische wetenschappen, door uitvindingen, ontdekkingen of uitgebreide onderzoekingen beroemd hebben gemaakt, vermeld waren; dit kan echter ieder leeraar naar eigen goedvinden aanvullen.

En nu nog een enkel woord tot slot. Na al hetgeen door mij gezegd en opgemerkt is, zou het kunnen schijnen, dat ik, consequent handelende, het boekje ten eenenmale moest afkeuren; toch doe ik dit niet en, wat meer zegt, het wordt door mijne leerlingen (nevens een meer omvattend handboek) gebruikt.

De oorzaak hiervan ligt in de omstandigheid, dat ik, even als de heer Logeman van oordeel ben, dat bij het onderwijs in de natuurkunde de mondelinge voordracht, hier en daar door zoo eenvoudig mogelijk ingerichte proefnemingen toegelicht, nagenoeg alles moet doen, en dit in het oog houdende, en met omzichtigheid gebruikt, geloof ik, dat het boekje wel nut kan stichten; het onmogelijk te dulden dicteeren kan door het gebruik van dit werkje veranderd worden in het aangeven van die wijzigingen en aanvullingen, als de leeraar wenschelijk acht.

DR. SIBRU.

Letterkunde.

Jens Baggesen, de Deensche dichter, door Dr. R.C.H. Römer. I. (1764-1789).

Dat was eerst een man, de onderwijzer, bij wien ik ‘school gelegen’ heb, - toen sprak men van instituteurs en instituten nog niet en zou men mij ongetwijfeld voor een regt pedantje hebben aangezien, indien ik verteld hadde, op het instituut van mijnheer X te zijn. Orde was er in zijne school als nergens anders, maar orde ook in dit opzigt in zijn hoofd, dat hij jongens voor jongens hield, maar voor jongens, bestemd om eens der maatschappij, niet door domheid en slechtigheid ten last te wezen, maar door kunde en godsdienstigheid ten zegen.

Hij had mijne begeerte om nog iets meer en iets anders, dan de schoolboeken, die wij gebruikten, te lezen, begrepen en met grooter bereidvaardigheid, dan hij, hadde zelfs de man, die in het lezen van anderen een middel van bestaan vindt en daárom wel eens een veel gelezen werk van Paul de Kock als degelijker vrucht der letterkunde beschouwt, dan een van Frederika Bremers meesterstukken, zijne boekerij niet voor mij kunnen openstellen. Mij dunkt, ik zie hem nog, zooals hij tot mij kwam, nu eens met iets van Voltaire, dan van Schiller, straks van Swift, maar altijd met een opgeruimden blik en met een woord, dat van het schoonste in het schoone melding maakte.

Eens, herinner ik mij, was ik meer dan naar gewoonte verrast. ‘Laast ge’, sprak hij, een boek mij overreikende, ‘laast ge reeds de

onderaardsche reis van Klaas Klim?' - 'Ik heb dat werk hier,' vervolgde hij, nadat ik ontkennend geantwoord had, 'het zal u zeker bevallen.'

Eene onderaardsche reis, ik kon de gedachte er van maar niet kwijt worden, nadat ik mijne plaats op de schoolbank had ingenomen. Tusschen de meetkunstige figuren en algebraïsche formulen door, speelden allerlei wonderlijkheden voor mijnen geest. Wat zou ik toch wel in het boek vinden! Zoo ik ooit verlangd heb, dat de schooluren om waren, dan is het toen geweest. En om waren zij niet, of ik was aan 't lezen. Verslonden heb ik het boek. Wel ergerde ik mij - het was in de dagen van onzen kamp met België en op het terrein, grenzende aan dat van dien kamp, dat ik leefde - als ik in Tanians dagboek, gehouden op eene reis over onze aarde, las: 'tegen het noorden ligt eene republiek, uit zeven provinciën bestaande. Zij worden de *Vereenigde* genoemd, ofschoon men in dezelve niet het geringste spoor van eenigheid vindt. Het volk beroemt er zich op zijne magt en beweert zelf het staatsbewind te voeren, ofschoon het algemeen nergens meer van openbare verrigtingen is uitgesloten en de geheele regeering in de handen van eenige weinige familiën is. De inwoners in dezen staat schrapen met angstvolle en onvermoeide zorg groote rijkdommen bijeen, maar zij gebruiken die niet, zoodat hunne beurzen altijd vol, hunne magen altijd ledig zijn. Men zou bijna gelooven, dat zij slechts van rook leefden, die zij door zekere roeren of aarden pijpen zuigen. Men moet intusschen erkennen, dat dit volk alle andere in zindelijkheid overtreft, want zij wasschen alles, behalve hunne handen' of ook: 'de dieren in Europa worden in twee klassen verdeeld: die zich op het land ophouden en die zich ophouden in het water. Toch zijn er ook eenige, welke men amphibiën noemt, die in beide elementen leven kunnen, b.v. kikvorschen, het zeevarken en de Hollanders, want deze wonen in moerasssen en - tieren even goed in 't water, als op 't land,' maar dit nam toch niet weg, dat Potus, Quamsos, Lalaks, Mardaks merkwaardigheden, benevens die van andere door den onderaardschen reiziger bezochte rijken, in dier voege mij boeiden, dat ik niet dan met moeite van zijn verhaal mij los kon rukken, zoo vaak het schooluur sloeg en niet rustte, zoolang ik niet gekomen was tot dat gedeelte er van, waarin hij, teruggekeerd op deze aarde, Bergens klokluider geworden is en de echtgenoot zijner beminde Magdalena.

Bevreemden zal het wel na het gezegde niet, dat ik in later jaren het boek mij wenschte aan te schaffen, dat in mijne jeugd mij geboeid had. Geen catalogus van eenige boekerij, die geveild zou worden, kwam tot mij, of ik zag onder de belangrijke werken, die zij gezegd werd te bevatten, naar Klaas Klim uit. Eindelijk las ik: *Niels Klims underjordiske Reise ved Ludvig Holberg*, *oversat efter den Latinske Original af Jens Baggesen. Kiöbenhavn in* 4to en eerlang

stond het boek met zijne platen van Juel en Abildgaard te midden van mijne verzameling.

Hoe het gekomen is, weet ik niet, maar sedert kwam mij de naam van Jens Baggesen, den vertaler, meer in de gedachte dan die van den schrijver, al had deze, dit wist ik, meer dan eens den nederlandschen bodem betreden en blijkens zijne geschriften in de nederlandsche toestanden belang gesteld. Baggesen wilde ik kennen. 't Was echter ligter gewenscht, voorgenomen, dan ten uitvoer gelegd. In dien tijd, den tijd mijns verblijfs in eene academiestad, waren deensche werken

rari in gurgite nantes

zoowel in eene openbare boekerij, als in den boekhandel. Toch slaagde ik, naar die omstandigheden gerekend, niet ongelukkig bij het vinden van des deenschen dichters *Ungdomsarbeider* op de bibliotheek der utrechtsche hoogeschool. Hoe ik met de vondst ingenomen was, behoef ik niet met vele woorden te zeggen. Genoeg, dat het lezen van beide deeltjes en inzonderheid van dat stukje er uit, dat ten opschrift heeft: ‘Da jeg var lille’ (Toen ik klein was) en dat wel het meest van al zijne gedichten is bekend geworden, mij, al was het niet overluid, deed spreken, als de jongen bij vader van Alphen, bij het eten zijner perzik watertandende naar meer. Met de trekschuiten was inmiddels de traagheid des boekhandels uit de mode geraakt, zoodat ik niet lang behoefde belust te zijn, zonder hoop op voldoening. Ik gaf den titel en na weinige weken lag de tweede uitgave van *Jens Baggesens danske Vaerker*, in twaalf deelen te Kopenhage in de jaren 1845-1847 door 's dichters zoon, August Baggesen, gegeven, vóór mij.

Zoo ik hoop, zal het mijnen lezers niet onaangenaam wezen, een en ander te vernemen van den arbeid eens mans, van wien een bevoegd landgenoot schreef: ‘maar hoeveel men ook in hem afgekeurd hebbe en hoeveel men ook met regt in hem kunne afkeuren, toch is en blijft hij een van Denemarkens merkwaardigste en eigenaardigste dichters, die eenen grooten invloed heeft uitgeoefend op de deensche taal en de deensche litteratuur.’ Een en ander, zeg ik en ik wensch, dat dit naauwkeurig in het oog gehouden worde, opdat ondervonden teleurling niet haar goed regt hebbe.

Een klein stedeken in het deensche Zeeland, dat, ten spijt van zijne gunstige ligging, nooit eenen hoogen trap van bloei bereikte, Korsör, was Baggesens geboorteplaats. Hij heeft haar niet genoemd in het komische gedicht, waaraan hij tot opschrift gaf: *Forfatterens Liv og Levnet af hans Faetter* (Leven en lotgevallen van den schrijver door zijnen neef) en waarin hij eenige bijzonderheden uit zijne eerste levensjaren heeft nedergelegd. Zoo laat hij zijnen bloedverwant verhalen:

Mijn neef, Jens Baggesen, van wien ge zult hooren,
Is ergens op aarde geboren
In 't noorden, in eene soort zeestad,
Waarvan de existentie nooit vrouw Famas lofzang had.

Daarentegen heeft hij haar wel genoemd in een ander gedicht: *Katten eller Kjaerligheds Triumph* (De kat of triomf der liefde), waarvan ik eenige regelen meer, dan noodig is, geve, opdat men te beter kennis make met die soort van verzen, waarin Baggesen meermalen zijne denkbeelden mededeelde, en waarbij (zóó zegt hij in zijn: *Poesiens Oprindelse*: Oorsprong der poëzij) 'de versregels uit- en ingetrokken worden geheel naar de luim der Muze:

Hiervan ben ik juist niet het éénige exempel,
Men zie Horatius: hij kende, als ik
De magt der min, was held, poëet en zonder schrik
En grappig meê; wij beiden - op een prik
Vertoonen we overal bijna denzelfden stempel:
Hem schonk Venusium het leven, Korsör mij;
Hij woonde op 't land, ik onder 't stads gewemel;
Hij, Caesar en Maeceen verhief hij tot den hemel;
Ik sterf van honger, eer ik doe, als hij;
Hij kuste nu eens deze en straks een ander
Ik ééne, en naauw die, beweert men schrander;
Hij leschte zich den dorst met zijn Falernerwijn;
Met water uit de beek lesch ik den mijn;
Hij was een groot poeët - en ik een kleine, enz.

Zijn vader was Bagge Baggesen, schrijver bij den korenhandel, die van zijne woonplaats met Engeland en Noorwegen gedreven werd. Anna Möller heette zijne moeder. Zij droegen niet den stempel van het tijdvak, waarin hun zoon, ten jare 1764, het levenslicht aanschouwde; het tijdvak van den levenslustigen koning Frederik V, die de openbare vermakelijkheden den teugel vrij gaf; maar meer dien van het vroegere, dat der regeering van koning Christiaan VI, waarin het pietisme in Denemarken zulke goede dagen had, dat het volk, op straffe van galg en rad, iederen zondag twee malen ter kerk moest gaan en het onschuldigste genoegen voor erger, dan de pest, werd uitgekreten. Inzonderheid gold het gezegde de moeder. Men verhaalt van haar, dat zij ijverig den bijbel las en onder gebed en psalmgezang haar dagelijksch werk verrigtte. Zij zou overigens tegenover hare kinderen gestreng, zelfs hard geweest zijn. Het laatste laat zich intusschen moeijelijk rijmen met het epitheton: teeder, dat haar de dichter, gelijk aan zijnen vader dat van: besten, gaf in het dichtstukje, te voren genoemd en straks in zijn geheel mede te deelen; maar ook moeijelijk rijmen met de verrukking die hem, blijkens zijn *Reisen til Korsöer. Til Frue Pram.* (Reis naar Korsör. Aan mej. Pram) doortintelde, toen hij, zijne geboorteplaats bezoekende, en aan de dagen zijner kindsheid denkende, 'in zijne verbeelding zat op moeders schoot.'

Wat er van wezen moge, haar Jens was niet wat men eenen sterken jongen noemt. Ook miste hij het levendige, dat aan de jeugd eigen is. Stil en bij zich zelven was hij. Wie zou onder zulke omstandigheden vermoed hebben, dat hij worden zou, wat hij geworden is?

Het eerste onderwijs werd hem gegeven op Korsörs lagere school.

Een honderd jongens zwermden daar,
Als in een korf de bijen, door elkaâr,
Totdat de dwingeland verscheen,
Wiens hand, gewapend met een roede,
Bij 't blaken van gewekte woede,
Voor neus en rug te duchten scheen;
Dan vlogen de ongetemde maats
Gelijk de bliksem, naar hun plaats
En van 't abéboek af tot aan de stukken,
Die in 't belang van den gemeenen man,
Als grenzen van 't geloof, Pontoppidan,
De nu reeds zalige, deed drukken,
Werd alles opgedreund door 't schreeuwrige gehoor
Tot stichting van het volk, dat één gehoor,
Geen tittel van dat christlijk gonzen ooit verloor;
Totdat de stonde van 't naar huis gaan, traag verschenen,
Den zwerm uiteen dreef, die op 's kerkhofs grond
Voor 't breken van het hoofd vergoeding vond
In 't breken van de beenen.

De eigenaardigheden van Baggesens karakter verloochenden zich te midden der woelige omgeving niet. Lezen was hem liever dan spelen. Den bijbel kende hij zoo goed als van buiten, en straks zullen wij gelegenheid hebben op te merken, hoe hij in het schrijven meer dan gewone vaardigheid zich eigen maakte. Hij had zelfs - en dit was reeds in zijn zevende en achtste jaar het geval - zijne twijfelingen in het godsdienstige. Door tusschenkomst van zijnen neef heeft hij dienaangaande eenigermate ons ingelicht. Zóó doet hij dezen spreken:

'k Durf niet vertellen, welk een Rama-kreet
Zich 't gansche stadje door vernemen deed,
Toen zulk een vlasbaard voor geleerde
En ongeleerde beiden, stout beweerde,
Dat de aarde draait; dat anderen nevens haar
Zich spoeden door het ruim; dat eens na dag en jaar
Het godsgerigt den geesten, afgeweken
Van God, 't: genâ, vergeving toe zal spreken;
Dat zaligheid ook Turken beidt en Isrels vleesch en bloed
En zooveel meer, waarvoor ons God behoed'!

en verder, na de voorstelling van de pogingen, door deken en priester aangewend om den twijfelaar te regt te brengen:

De arme jongen met een hart vol rouw
Om 't lot, dat duivel en Voltaire treffen zou,
Snikte overluid: ‘heeft God dan niet het leven

Aan duivels en aan dekens beî gegeven?
En vormde hij, der heeren opperheer,
Niet tot geluk, als tot zijn eigen eer,
Uit niets der Franschen roem, den wijd vermaarde
Zooals hij u gevormd heeft, Weleerwaarde!
Wist God vooruit, dat hem in de eeuwigheid
Der doemelingen smart zou zijn bereid,
Waarom dan toch dit aanzijn hem gegeven?
Wat had hij, eer hij werd, misdreven?

Het laat zich, dunkt mij, voldoende verklaren, behalve uit zijne persoonlijkheid, uit de opvoeding, die hem ten deel viel. Op den weg van het pietisme dreven hem zijn minder krachtig ligchaamsgestel, zijne overspannen verbeelding, zijne pietistische moeder en ten deele Pontoppidan; naar dien van het rationalisme lokten hem integendeel, behalve zijn reeds vroeg gerijpt verstand, de dingen, die de zoo even genoemde godgeleerde den jeugdigen van zijn volk ten beste gegeven had. Broby was zijn eigenlijke naam. Achtereenvolgens onderwijzer van den laatsten hertog van Holstein-Plön, slotpriester op Nordberg en later op Frederiksburg, hofpriester te Kopenhage, buitengewoon hoogleeraar in de godgeleerdheid, bisschop te Bergen en eindelijk tot aan zijnen dood (1764) prokanselier bij de universiteit der hoofdstad, was hij pietist, maar een pietist in goeden zin, wiens heldere inzigten geroemd worden, die meende voor zijne landgenooten niet genoeg te doen, indien hij alleen zijne ‘Forklaring over Luthers Katechismus’ (Verklaring van Luthers Catechismus) schreef; maar die oordeelde daar benevens hun te moeten geven, behalve tal van geschiedkundige werken (Marmora Danica; Gesta et vestigia Danorum extra Daniam; Annales eeclesiae Danicae), opstellen over natuurlijke historie en staatshuishouding. (Forsög til Norges naturlige Historie; Oekonomisk Balance’; enz) en die, ver van in de maatschappij zich te bewegen, gelijk de hangende, van bloed druipende of vijzeldragende Pharizeër, door zijne opgeruimdheid, zijne vrolijkheid de ziel was van den gezelligen kring. Het zou - altijd naar het verhaal van den neef - van den toestand, waarin de knaap geraakt was, het gevolg geweest zijn, dat zijne ouders, bedacht

dat de arme ziel
In de al te wel bekende klaauw des satans viel,

besloten hem, schoon slechts twaalf jaren oud, op een kantoor te plaatsen. Doch ook zonder dit zou er voor hen voldoende reden tot dien stap geweest zijn in hunne bekrompen omstandigheden, waardoor zij niet in staat waren, hunnen zoon ander onderwijs te doen geven, dan dat der lagere school te Korsör, en waarbij het hun niet onverschillig kan geweest zijn, dat die zoon reeds vroeg zijne verdiensten had.

Jens gevoelde zich in die nieuwe betrekking diep ongelukkig.

Zijn ziel verhongerde als een hond,
Toen op 't kantoor elk uur hem vond
Bij beuzelwerk.
En ligchaamsstraf den tragen klerk
Ten deel viel, als men met een boek
Hem soms betrapte in een hoek,
Al waar 't een deel van 't aardbeschrijven,
Dat Hübners naam bekend deed blijven,
Schoon in dat werk van kerk en staat
Gezonds en waars zich moeilijk vinden laat.
Een almanak, met de avondzang aan 't end
En Söfrens rekenkunst was al wat hij kon lezen
Zou voor den chef, dien kalif van een vent,
Zijn arme neus beveiligd wezen.

Hij verliet het kantoor en onverwacht zag hij zich in de gelegenheid gesteld, aan zijnen lust om zich der studie te wijden, te voldoen. Er was, behalve de lagere, in zijne woonplaats eene hoogere school. Ontoegankelijk scheen voor het kind der behoeftigen die inrigting, waarbij onderwijs gegeven werd aan eenige weinige knapen, ‘wier moeders mevrouwen en mejufvrouwen waren.’ Vaak staarde hij de gelukkigen in zijne schatting weemoedig na, als zij daarheen gingen, met boeken rijk beladen, heengingen naar den tempel der wijsheid. Eene dier zoogenaamde toevalligheden, die voor het leven van menigen beroemde beslissend zijn geweest, bragt in hunnen kring den dertienjarige, die hun geluk hun benijdde. De man, die aan het hoofd der inrigting stond, had, als vele andere in de stad, met hoogen lof Baggesens schrift hooren bespreken. Het denkbeeld kwam bij hem op om daarvan voor zijne kweekelingen partij te trekken, en daaraan gevolg gevende, verbond hij den ervaren schrijver aan zijne school, opdat deze wie nu zijne makkers werden, in het schrijven te regt hielpe en als vergoeding daarvoor deel verwierve aan de geletterde opvoeding, waarin zij zich verheugen mogten.

Buiten zich zelven van blijdschap, aanvaardde de jeugdige onderwijzer zijne taak en verzekerde zich tevens de vergoeding, die aan haar geknoopt was. De laatste moge, ten gevolge van den staat van het onderwijs aan de school, niet rijk geweest zijn, wat hij te leeren vond zal toch niet als geheel nutteloos voor zijne verdere vorming beschouwd mogen worden. Hij leerde, zoo verhaalt hij bij monde van zijnen neef, hij leerde

Wat hij begeerde:
De geheele hoogere theologie,
Historie, geographie,
Latijn inzonderheid en wat daartoe behoort

en mede:

Pontoppidan,
Peripherie weleer,

Was Centrum nu; 't ging ligter tot dien man
En van hem weêr
Tot talen, geographie,
Historie en zelfs philosophie.

Wat intusschen vooral in rekening gebragt moet worden, is dit, dat Baggesen gedurende het jaar, dat hij op deze wijze doorbragt, een gansch ander mensch werd. Het schoolleven met zijne bewegelijkheid - wie onzer herinnert het zich niet met ingenomenheid? - maakte hem levendig, vrolijk. Of hij reeds nu aan ernstige en komische gedichten zijne krachten beproefd hebbe, is mij niet gebleken. Vroeger spoor dier werkzaamheid herinner ik mij niet, dan dat, hetwelk in de vroeger genoemde ‘Reis naar Korsör’ voorkomt en behoort tot de vijf jaren, die hij aan de latijnsche school te Slagelse doorbragt. 't Is in deze regelen:

Naar Soer reisden wij bij 't naken van den nacht
En Slagelse, waar 'k had gedacht,
Het muizenhol te zien, waarin ik, naauw ontloken
Ten jongeling, voor 't negental mijne offers heb ontstoken,
Maar waar men nu ter neder lag, in diepen slaap gedoken.

Slagelse is, als Korsör, eene koopstad op het deensche Zeeland, maar wint het van dit, zoowel in bedrijvigheid, als inwoners. In Baggesens tijd bezat het eene latijnsche school.

Daarop vestigde zich voor zijne verdere ontwikkeling zijne hoop. Maar hoe de middelen gevonden, dat deze hoop niet beschaamd wierde?

Men mogt hem spreken van de onmogelijkheid om die uit te denken, hem voorstellen, welke moeijelijke dagen bij gemis er van hem beidden, ‘gewend aan honger en dorst, liet hij zich niet afschrikken,’ maar ging. Gelukkig, dat een echt deensch gebruik, door de inwoners der koopstad in eere gehouden, hem te stade kwam.

Het bestond hierin, dat de stedelingen voor de jonge lieden, die in hunne stad hunne opleiding ontvingen, voor zooveel zij behoeftig waren, eene plaats aan hunne tafel ten beste hadden. Aan dat gebruik hebben zich, wat Baggesen betrof, een Stolpe, Clausen, Andersen en Glise met naauwgezetheid gehouden, en de dichter - zou hij ooit zijne belofte vergeten hebben: ‘altijd zal mijn hart met dankbaarheid aan hunne weldaden gedenken’?

De getuigenis, door Baggesen aangaande de Slagelsche school afgelegd, is ver van eene gunstige. De nieuwe rector mogt eenige verbetering gebragt hebben, waar te voren spelen en dobbelen, vechten en vloeken, zelfs stelen gewone verrigtingen waren, misbruiken waren er meer dan genoeg overgebleven.

Het nam niet weg, dat Baggesen er genoeg vond op te doen om in het jaar 1782 als student bij de universiteit te Kopenhage zich te doen inschrijven.

Die universiteit was van oude dagteekening. Haar stichter was koning Christiaan I en 1478 het jaar harer stichting. In het tijdperk, gedurende hetwelk de roomsch-katholieke godsdienst in Denemarken de heerschende was, had de universiteit een kommerlijk leven door gebrek aan geld, zoowel als onderwijzers, en hielden wie zich der studie wijdden, zelfs ten spijt van het verbod van latere vorsten, met het bezoeken van buitenlandsche hoogescholen aan. Eerst Christiaan III vond in de geseculariseerde kerk- en kloostergoederen de middelen, om door herstelling der inmiddels geheel vervallen inrigting haar tweede stichter te worden (1539). Veel had daarna de universiteit te danken aan Frederik II, Christiaan IV, Frederik III, Christiaan VI, Frederik V en Frederik VI. Zoo doende is zij in de dagen van het protestantisme de waardige kweekster van velen geworden, wier naam hun vaderland tot eer verstrekt.

Zonder aarzelen rangschikken wij daaronder ook Baggesen. Jammer, dat het levensberigt, hetwelk tot hiertoe ons te stade gekomen is, nopens zijn verblijf aan de universiteit niet anders meldt, dan dat hij zijn examen philosophicum aflegde. Wij moeten ons mitsdien bepalen tot hetgeen elders daaromtrent berigt is.

Het doet ons zien, dat het aangename van zijnen omgang hem algemeen bemind maakte en hem weldra den toegang verschafte tot de edelsten en besten des lands, bij wie voor zijne verdere ontwikkeling niet geringe winst te doen was. Maar het doet ons ook zien, hoe hij, als schrijver opgetreden, gelijk was aan eene bron, die te milder vloeit, naarmate zij hare wateren te voren meer in zich besloten hield - eene bron, waarvan het frissche nat niet met onverschilligheid, maar met ingenomenheid, met blijdschap ontvangen wordt. Eindelijk doet het ons zien, hoe hij maar al te spoedig ondervonden heeft, dat ook de kroon des dichters eene dorenkroon kan wezen, die meer dan het hoofd, die het hart doet bloeden.

Van zijne werken sprekende, gewaag ik eerst van zijne vertalingen. Van meerderen omvang is die van Holbergs ‘Onderaardsche reis,’ van minderen die van Voltaires ‘Brief aan Frederik den Grooten;’ Bürgers ‘Lenardo en Blandine,’ en ‘Lenore,’ Tassos achtsten zang van de ‘Gerusalimme liberata.’ Zij leggen eenparig getuigenis af aangaande zijn meesterschap over zijne moedertaal, gelijk ook aangaande zijne bekendheid met de talen, waaruit hij overzette, al verliest het nieuwe denkbeeld, dat hij aanbrengt, 't van het oorspronkelijke wel eens in eenvoudigheid en mitsdien in schoonheid, als b.v. in Bürgers ‘Lenardo und Blandine’ in de beide laatste regels van dit couplet:

> Allein die Prinzessin war Perlen und Gold,
> War Ringen mit blankem Gestein nicht so hold,
> Als oft sie ein würziges Blümlein entzückt,
> Vom Finger des schönsten der Diener gepflückt.

waar hij spreekt van ‘de roos, die op de sneeuwwitte borst verwelkte, door den jongeling heimelijk geplukt en gekust.’

Zijne oorspronkelijke gedichten uit dezen tijd zijn van groote verscheidenheid. Van zijn boertige heb ik reeds enkelen genoemd. Anderen zijn ‘Jeppe. Et sjaellandsk Eventyr. I ti Sange.’ (Jeppe. Een Zeelandsch avontuur. In tien zangen); ‘Det fortvivlede Mord.’ (De wanhopige moord); ‘Constance eller Amors Hevn’. (Constance of Amors wraak); ‘Kirkegaarden i Sobradise.’ (Het kerkhof te Sobradise); ‘Orpheus og Eurydice’. (Orpheus en Eurydice); ‘Drömmene’. (De droomen); ‘Kallundborgs Krönike eller Censurens Oprindelse’. (Kallundborgs kronijk of oorsprong der censuur); ‘Ja og Nei, eller den hurtige Frier’. (Ja en Neen, of de voortvarende vrijer); ‘Thomas Moore eller Venskabs Seier over Kjaerligheid’. (Thomas Moore, of zege der vriendschap over de liefde). Behalve deze verhalen, zijn in boertigen trant onderscheiden brieven, geschreven als de ‘Reis naar Korsör’ aan mej. Pram (‘Hunden:’ de Hond; ‘Collerette. J et. chinesisk Halstörklaedes Navn:’ Collerette. Uit naam van eenen chineschen halsdoek; ‘Fastelavnsriset:’ Het Vastenavond-geschenk; ‘Brevlaengselen:’ Het verlangen naar eenen brief; ‘Brevrusen:’ De brievenroes); aan mej. Bindesböll (met ‘Holger Danske’); mej. Walther (‘Offeret:’ Het offer); Chr. Hornemann (‘Tvungen Latter:’ Gedwongen lagchen, met een exemplaar zijner ‘Comiske Fortaellinger:’ Boertige verhalen; ‘Historien indtil Syndfloden:’ Historie tot aan den zondvloed); prof. Hviid (‘Fragmenteti Lolland:’ Het fragment in Lolland). Een enkel van deze gedichten: ‘Ja en Neen’ heeft de dichter later zelf in het Hoogduitsch overgebragt. Van de ‘Kallundborgs Krönike’ verscheen eene zweedsche vertaling in het jaar 1792 in het licht. Eenigermate zijn mijne lezers met Baggesens trant reeds bekend geworden door de kleinere gedeelten, die ik uit zijn ‘Leven enz. door zijnen neef’ gegeven heb. Daarbij behoort intusschen opgemerkt te worden, dat het niet zoo herhaald is uitgegeven, als anderen van zijne dichterlijke opstellen, waarvan het gevolg is, dat het die fijne beschaving mist, die de dichter trachtte aan te brengen, zoo vaak eenig gedicht op nieuw onder het oog van het publiek moest komen. In waarheid verdienen zijne boertige stukjes hoogen lof. Zij bewijzen volkomen, dat hem een apparatus - men vergeve mij dit vreemde woord - ten dienste stond, die zeldzaam genoemd mag worden. Met niet geëvenaarde gemakkelijkheid weet hij daarvan gebruik te maken. En gelukt het hem doorgaans, zich vrij te houden van de satire, waar hij schertst, door het komische heen speelt telkens de ernst, die van nature hem eigen is, als de glimworm door het donker van het digte woud.

De satire, ofschoon eerst later meer door haar geliefd, is toch in dit tijdvak reeds zijner zangster niet geheel vreemd. ‘Til Balladebarden. Da han holdt op at a qvaede’. Aan den balladezanger. Toen

hij met zingen ophield) en ‘Hymne til Smör. Et Forsögi den sublime Poesi.’ Hymne aan de boter. Eene proeve van verheven poëzy, kunnen daarvan ten bewijze verstrekken. Uit een enkel couplet van het laatste stukje moge men den geest dezer kinderen van 's dichters genie kennen:

> Maar, zegt men ligt, het zijn slechts toonen,
> Die naauw het werk van 't hooren loonen,
> Slechts woorden, maar geen zin er bij!
> Het zij zoo! maar het moet zoo wezen,
> Gij kunt bij alle zangers 't lezen
> In de verheven poëzij!

Wie Baggesens leeftijd niet uit het oog verliest en zich daarbij den kring, waarin hij leefde, voor den geest roept, zal het hoogst natuurlijk vinden, dat het erotische, meer dan het satirische, in zijne gedichten van dezen leeftijd uitkomt. Waren dat niet de leeftijd en de kring, waarin dit stukje ‘Til Seline, som raadede mig at skrive Satirer’. (Aan Seline, die mij ried satieren te schrijven), in geenen deele bevreemding wekt:

> Gij wilt, dat ik zal schelden op onze aarde;
> 't Is waar, zij draagt en dwazen en tirannen, waarde
> En vol is zij van schuld en smart en streken;
> Maar als ik mij te binnen breng, dat gij,
> Seline! er woont, dan is 't onmooglijk mij
> Het minste kwaad van haar te spreken.

Seline - onderscheiden elegiën van erotischen inhoud, door Baggesen tusschen de jaren 1786 en 1788 vervaardigd, noemen haren naam, als: ‘Det förste Haandtryk.’ (De eerste handdruk); ‘Til Seline’. (Aan Seline); ‘Min anden Skabelse.’ (Mijne tweede geboorte); ‘Kjaerlighedseden’. (Eed der liefde); ‘Overalt den Elskede’. (Overal de geliefde); ‘Da hun skulde reise.’ (Toen zij reizen zou); ‘Da hun var bortreist.’ (Toen zij weg gereisd was); enz. Andere erotische liederen van den dichter, niet behoorende tot de Seline-verzameling, zijn: ‘Til Döden’. (Aan den dood); ‘Idealia’. (Idealia); ‘Lycas til Lycilis’. (Lycas aan Lycilis); ‘Til Amor’. (Aan Amor); ‘Trösten. Til min Ven, ved hans Elskedes Död’. (Troost. Aan mijnen vriend, bij den dood zijner geliefde). Het oudste dichtstukje van deze soort heeft de dichter ten jare 1782 opgesteld onder den titel: ‘Primula. Til Henriette’. (Primula. Aan Henriette). Er is veel gevoel in allen; gevoel, dat zich uitspreekt in woorden, nu van geprikkelden levenslust, dan van diepe melancholie; nu van hooge ingenomenheid met eigen bezit; dan van innige meêwarigheid met 's vrienden verlies. Ik weet niet al te zeker, of ‘Kyssene. Til Seline’ (De kussen. Aan Seline) tot dezen tijd van Baggesens leven behoore; doch geef het toch als proeve, omdat het niet van veel later dagteekening wezen kan:

Geef, o Seline! duizend kussen en weder
Tien duizend en dan nog duizend aan mij;
Daar beneven tien duizend, al schertsend maar teeder.
Tien duizend en telkens duizend er bij.

Heb ik u, hebt gij mij, zóó uren aan uren
Mond en wangen een millioen maal gekust,
Dan verliest wel de boosheid, hoe scherp in haar gluren,
Voor eens en altijd tot tellen den lust.

Niet één, die zal spreken - zoo wis als wij leven -
Hetzij in 't geheim, hetzij openbaar:
Zóó dikwijls heeft hij haar een kusje gegeven,
Zóó dikwijls kreeg hij een kusje van haar.

Zóó de levenslust. ‘Gedachtig aan den wissen pijl des doods’ wenscht de melancholie:

Zijn laatste wonde breng die aan dit harte,
Dat reeds van duizend diepe wonden weet!
O! dat alleen vernietigt zijne smarte;
Dood! met het leven eerst vergaat mijn leed.

En, is dit de sprake der ingenomenheid met eigen bezit:

Tel op 't veld de bloemen, tel de blaân der boomen:
Tel de paarlen op der dalen morgendragt;
Tel de diamanten op het vlak der stroomen;
Tel de spiegels allen voor der zonne pracht;
Tel van aard en hemel de bekoorlijkheden,
Schets getrouw in gansch haar heerlijkheid natuur,
Dan telt gij mijn zuchten, vurig aangebeden!
Dan schetst gij getrouw mijn blakend liefdevuur.

Van deelneming in het verlies, door anderen geleden, getuigen de volgende regels:

O! dáár zult gij haar omvangen,
Die, mijn vriend! u hier ontviel;
Zalig boven elk verlangen,
Elk bevatten uwer ziel.

Laat het jaren, jaren wezen,
Eer ge in gindschen schoonen oord,
Ons ten hemel uitgelezen,
Weêr der dierbre stemme hoort.

Wat zijn hier de langste plagen,
Wat is 's levens bitterheid
In een reeks van donkre dagen,
Bij een zalige eeuwigheid?

Waar u eeuwig zal verrukken
Eeuwig, Gode en haar nabij,
Wat geen tong weet uit te drukken,
Hoe welsprekend zij ook zij.

Op de erotische gedichten van Baggesen mogen zijne dichterlijke verhalen en zijne romancen en balladen volgen. Zij zijn niet velen. Tot onderwerp van een dichterlijk verhaal koos hij de geschiedenis, die ook onzen landgenooten niet onbekend is - die van Eginhard en Emma. Met zijne ‘Emma. Et romantisk Eventyr i fem Sange’. (Emma. Een romantisch verhaal in vijf zangen), dat in de jaren 1786 en 1787 in het tijdschrift Minerva voor de eerste maal in druk kwam, had de dichter zelf veel op, zooveel, dat hij zich meermalen ‘Emma's zanger’ noemde. ‘Med almindelig anerkjendt Ret:’ (volgens het algemeene gevoelen met regt), zegt de uitgever zijner werken. Ik aarzel niet dat gevoelen tot het mijne te maken. Gemakkelijk is de versbouw, aanschouwelijk de voorstelling, belangwekkend iedere persoon, ieder tooneel, gepast wat ik 's dichters praeludium en interludia waag te heeten. Romancen en balladen van zijne hand zijn: ‘Digterdrömmen eller den sovende Semire.’ (De droom des dichters of de slapende Semire); ‘Den visnede Maiblomst. Til Grevinde Charlotte Schimmelmann.’ (Het verwelkte Meibloempje. Aan gravin Ch. Schimmelmann); ‘Roserne. Til Grevinde Sybille Reventlou’. (‘De rozen. Aan gravin S. Reventlou) en, ofschoon ik het jaartal der vervaardiging niet opgegeven heb gevonden, ‘Agnete fra Holmegaard’. (Agnes van Holmegaard). Is de toon van het laatstgenoemde stukje melancholisch, die van des dichters droom is het tegenovergestelde; maar melancholie klinkt weder uit het ‘Meibloempje’ en uit de ‘Rozen’ ons tegen. In het laatste gedeelte van het laatste, dat tot opschrift heeft: ‘da de visnede:’ (toen zij verwelkten), is de vraag des dichters naar de reden van dat verwelken, en het antwoord luidt, dat zij gehoopt hadden den schoonen schuldeloozen boezem te sieren van haar, die aan den dichter haar schonk en daar eens te sterven; maar - zóó besluiten zij:

> Wij moesten weg, hoe we ook haar baden,
> Haar hand schonk ons aan u;
> Daarom verwelken onze bladen
> En treft de dood ons nu.

Onder de dichtstukjes, die in de verzameling van Baggesens gedichten onder het opschrift: ‘Flyvedigte af blandet Indhold.’ (Vlugtige gedichten van gemengden inhoud) voorkomen en kleinere gedichten zijn, die bij deze en die gelegenheid tot bepaalde personen gerigt werden, bevinden zich enkelen, waarvan hier melding gemaakt mag worden. ‘Tilegnelse, med Holger Danske, Oper i tre Acter. Til Kronprindsesse Louise Augusta’ (Toewijding, met Holger Danske, opera in drie bedrijven. Aan de kroonprinses Louise Augusta) getuigt van hooge ingenomenheid met de vorstin, die aan bevalligheid, geest en vroomheid paarde. Van zulke ingenomenheid, ja! van genegenheid spreekt zijn ‘Til Pram.’ (Aan Pram), den man, die niet slechts

voor ambtsbezigheden leefde, maar ook aan de dichtkunst zijne uren wijdde en door zijn: ‘Philippa til Erik’. (Philippa aan Erik); ‘Emilies Kilde’. (Emilies bron); ‘Staerkodder’ (Staerkodder), om van andere gedichten te zwijgen, zich eenen goeden naam gemaakt heeft. Indien het in dit tijdvak van 's dichters leven vervaardigd is, verdient ‘Til min Söster. Paa hendes Confirmations dag’. (Aan mijne zuster. Op den dag harer confirmatie), naar mijn oordeel, den eersten prijs. Dat vertolkt godsdienstig gevoel, zoowel als hartelijke broederliefde.

Is de toon, in de ‘Flyvedigte’ aangeslagen, een ernstige, een vrolijke is die van meer dan éénen toast, die met gedichten van anderen aard onder den titel: ‘Viser og Sange’. (Liederen en gezangen) voorkomt, als: ‘Skaal for den Elshede’. (Toast voor de beminde); ‘De Skjönnes Skaal’ (Toast voor de schoonen); ‘Den beste Verden’. (De beste wereld); ‘Fandens Abestreger’. ('s Duivels apenstreken). Dit is ook het geval met den ‘Selskabssang paa Kongens Födselsdag’. (Gezelschapslied op den geboortedag van den koning), waarin aan Christiaan III de naam van vader gegeven en lof wordt toegezwaaid van wege de afschaffing der lijfeigenschap. Zoo als bekend is, regeerde gezegde vorst slechts in naam, maar deed het inderdaad Frederik VI als kroonprins van 1784 tot 1808. In het jaar 1788 trok deze met het deensche leger, dat ten gevolge eener overeenkomst met de Russen, deze in den oorlog tegen de Zweden ondersteunen moest, tegen Zweden op. De tusschenkomst van Engeland en Pruissen noodzaakte weldra tot eenen wapenstilstand. De kroonprins keerde naar het vaderland terug en Baggesen had een lied: ‘Til Kronprindsen. Ved hans Hjemkomst fra Sverreig 1788’. (Aan den kroonprins. Bij zijne terugkomst uit Zweden 1788) ten beste. Van de ‘Viser og Sange’ verdienen voorts vermeld te worden: ‘Hvad jeg synger og ikke synger’. (Wat ik zing en niet zing); ‘Den lille Landsbypige’. (Het kleine dorpsmeisje). ‘Vivli. Sang ved Solens Opgang paa sin Kones Födselsdag’. (Wijfje. Lied bij het opgaan der zon op den geboortedag der gade) is, als het laatstgenoemde allerliefst.

Maar klassiek is het stukje, dat ten titel voert: ‘Da jeg var lille’. (Toen ik klein was.) 't Is, behalve door den dichter zelven in het Hoogduitsch, meermalen vertaald. Ik geef het hier uit mijne ‘Dichtstukjes’ (Leyden 1856):

Het was een schoone tijd, toen 'k rijzende op mijn teenen,
Nog naauwlijks turen kon door 't helder vensterglas;
't Herdenken aan dien tijd doet zoete tranen weenen
En daarom denk ik vaak aan 't geen ik eenmaal was.

Ik speelde in moeders arm en aan het moederharte
Of reed op vaders knie te paard met blijden zin;
Ik kende 't wigt van 't leed noch 't grieven van de smarte,
Zoo min als geld en grieksch en 't blakend vuur der min.

't Was voor mijn starend oog, alsof onze effen aarde
Veel minder groot en ook veel minder zondig waar
Een star scheen mij een vlek, die tintlend ommewaar,
Haar vangen was mijn doel; mijn wensch - een vleuglenpaar

Ik zag de bleeke maan ginds in de golven zinken
En dacht er immer bij: o droeg de stroom mijn voet!
Dan kon ik weten, wat zoo heerlijk haar doet blinken,
En waar zij zich verbergt, als ons de zon begroet.

Ik zag de dagvorstin met luister nederdalen
En duiken 't schittrend hoofd in 't gouden westermeer,
Ik zag haar 's morgens weêr met nieuwe glansen stralen
En verwen heerlijk rood den ooster-hemelsfeer.

Dan dacht ik vrolijk aan den goeden God daarboven,
Die mij en 't licht der zon met magt en liefde schiep,
Die aan der heemlen trans dat heir niet uit te dooven,
Dat blinkt van pool tot pool in 't lagchend aanzijn riep.

Met eerbied bad mijn mond, door al die praal gedreven,
De bede, door mijn vrome moeder mij geleerd:
O worde, goede God! door heel, door heel mijn leven
Uw goede wil volbragt, uw heilge naam geëerd!

Ik bad zoo vurig voor mijn vader, voor mijn moeder,
Zoo innig voor mijn zuster en de gansche stad,
Voor vreemde koningen en voor den grijzen broeder,
Die op zijn kruk geleund, mij om een aalmoes bad.

Hij is voorbij, die tijd, de schoonste tijd van 't leven
En met hem is mijn rust, mijn rein genot ontvloôn;
't Herdenken aan dien tijd - niets meer - is mij gebleven:
Dat blijv' mij, goede God! tot aan het rijk der doôn!

Eene schoone hymne ‘Den eneste Gud’. (De éénige God) en eene niet onverdienstelijke ode: ‘Trolleborg’. (Trolleborg) genoemd hebbende, wend ik mij tot twee meer uitvoerige stukken van den dichter, waarvan het eene grooten invloed op zijn volgend leven gehad heeft.

Erik Eiegod voerde in Denemarken den koninklijken scepter van 1095 tot 1103. Hij was een man van uitnemende hoedanigheden. Met de naburige vorsten leefde hij in goede verstandhouding. De vijanden van het land, de Wenden, die onophoudelijk de vaderlandsche kusten verontrustten, bekampte hij met goed gevolg. Hij zorgde, dat het volk door de aanzienlijken niet verdrukt werd en deed veel voor de ontwikkeling van den handel, zoodat de koopsteden meer dan ooit bloeiden. Op eene reis naar Rome wist hij te bewerken, dat zijn broeder, koning Knud, die vermoord was, door den paus onder het getal der heiligen werd opgenomen en dat de heilige vader eenen aartsbisschoppelijken stoel in het noorden oprigtte. Later ondernam hij eene pelgrimsreize naar het heilige land; doch overleed op Cyprus. Zóó bemind was hij

bij zijn volk, dat het hem, toen hij het besluit tot gezegden togt te kennen gaf, met tranen en op de knieën smeekte, daarvan af te zien, ja! het derde gedeelte zijner bezittingen aanbood om hem van zijne gelofte vrij te koopen.

Eene episode uit het leven van dezen vorst koos Baggesen tot onderwerp van een lyrisch drama. De drie bedrijven, waaruit het bestaat, waren reeds in 1789 voltooid en in handen van den kapelmeester Schultz, die gewenscht had het werk van zijnen vriend te componeren. De dood verhinderde de vervulling van dien wensch. Toen nam de kapelmeester Kunz de taak op zich en bragt haar gelukkig ten einde, zoodat 'Erik Eiegod' ten tooneele gebragt kon worden.

De schoonheden dezer opera op te geven, ligt niet in mijn plan. Teregt werd zij met hooge ingenomenheid ontvangen, terwijl een bardenzang in het eerste bedrijf: 'Lyna svaever i Himlen'. (Lyna zweeft in den hemel) niet zonder reden langen tijd een van 's dichters meest bekende en meest geliefde zangen geweest is.

Dezelfde componist Kunz, een Lubekker, die zich te Kopenhage gevestigd had en later muzijkdirecteur bij het frankfortsche en praagsche theater geweest zijnde, als kapelmeester, Schultz te Kopenhage opvolgde, had bij zijn eerste verblijf in Denemarkens hoofdstad Baggesens 'Holger Danske, Lyrisk Drama i tre Acter' (Holger de Deen, lyrisch drama in drie bedrijven) gecomponeerd. Het was ten jare 1789, dat het stuk gegeven werd.

Zie hier den hoofdzakelijken inhoud. Holger, prins van Denemarken, ridder in de dienst van Karel den grooten, doodde bij ongeluk des laatsten zoon. Hem werd daarvoor opgelegd naar Babylon te gaan, den baard van sultan Buurman te halen en de dochter van dezen aan zijne zijde te kussen. Op weg naar Babylon komt hij met Kerasmin, zijnen wapendrager, in een woud tusschen de bergen van den Libanon. Dáár verschijnt hem Oberon, de koning der Elfen, belooft hem zijne bescherming en hulp, indien hij der deugd getrouw blijft en geeft hem eenen gouden horen, waarin hij slechts zacht zal te blazen hebben om allen, die der deugd niet getrouw waren, rondom zich te zien dansen, terwijl Oberon zelf verschijnen zal, als de bezitter in groot gevaar sterker toonen zal doen hooren. Nu zetten zij den togt voort. In eene zaal van des sultans slot te Bagdad vereenigen zich, met tal van vesirs, emirs en andere hovelingen, de sultan, Rezia zijne dochter en Langulaffer, prins van den Libanon. Zij zal de gade van den prins worden overeenkomstig den wil haars vaders, ofschoon haar hart aan Holger gehecht is, dien zij te voren had leeren kennen. Holger treedt met Kerasmin binnen, vraagt, als Karels gezant, een lok uit 's keizers baard en kust Rezia, terwijl hij Langulaffer wegjaagt, na hem aan den sultan bekend gemaakt te hebben als eenen schelm, wiens leven hij uit de klaauwen van eenen leeuw redde en die hem vergif aanbood in den beker, met wiens teugen de afgematte krijger zich ver-

frisschen zou. De sultan toornt en beveelt Holger te grijpen. Men valt aan, maar Kerasmin blaast in den horen, en sultan, vesirs, emirs en wie binnentreden, ook Langulaffer, die met de lijfwacht binnensluipt, vangen aan te dansen. Als allen zijn omgevallen, snijdt Holger den sultan de begeerde lok af. Op dit oogenblik tracht hem Langulaffer met eenen dolk te doorboren. Kerasmin, aan wien Holger den horen overreikte, bemerkt den toeleg, blaast sterk en Oberon verschijnt. Hij zwaait zijnen leliestaf over de gevallenen en zij verdwijnen. Eer Holger zijne Rezia bereiken zou, hadden zij nog eene proeve door te staan. Daartoe worden zij geroepen aan het hof van Bobul, den sultan van Tunis, in wiens gebied eene schipbreuk hen gebragt heeft. Almansaris, de sultane, vat liefde op voor Holger, Bobul voor Rezia. Versmaad, handelt de nieuwe Potifars vrouw, als die des ouden verbonds. Haar gemaal doemt hem tot den vuurdood en ook Rezia, als hij op zijne beurt wordt afgewezen. Het oogenblik der vreesselijke wraakoefening komt. Slaven steken den houtstapel aan en de ongelukkigen gaan, met boeijen beladen, aan de vlammen prijs gegeven worden. Maar - een donderslag wordt gehoord; de mijt verdwijnt; de boeijen zijn gebroken. Nu verschijnen de sultan en sultane en roepen het woord: genade, uit. Doch Holger blaast in den horen en allen beginnen te dansen, terwijl Oberon en Titania, de koningin der Sylphen, zijne gemalin, verschijnen en Oberon nog eens met zijnen leliestaf de dansenden verdwijnen doet. Een koor van Elfen, Sylphen en de overigen, die achterbleven, besluit het geheel.

Dat het stuk ‘zeer rijk is aan lyrische schoonheden’, zooals de uitgever van Baggesens werken beweert, laat zich niet ontkennen; maar van den anderen kant zal het, na bovenstaande inhoudsopgave, niet onverklaarbaar schijnen, dat het eene scherpe kritiek in het leven riep en tot eenen letterkundigen twist aanleiding gaf, waarin Heiberg (P.A.), wiens scherpe pen in 1799 tot verbanning van hem, die haar voerde, leidde, de parodie: ‘Holger Tydske’. (Holger, de Duitscher) schreef. Het deed Baggesen, die bovendien ziek was, buitengemeen aan. Eene reis werd noodig voor hem geoordeeld en de beschermheer der universiteit, zijn beschermer en weldoener, de prins van Augustenburg, stelde hem in staat die te ondernemen. Een monument heeft de dichter voor zijnen weldoener, Frederik Christiaan en voor diens gemalin, Louise Augusta, opgerigt in zijn gedicht: ‘Stambogen’. (Het stamboek), ten jare 1795 vervaardigd.

Ten spijt van hetgeen men mogt aan te merken vinden op den veel omvattenden arbeid des jongen mans, had hij toch nu reeds eenen grooten naam gemaakt. Onder hen, die veel groots en goeds van hem voorspelden, waren Ewald en Wessel; Ewald, van wien hij zong:

> Zelfs Ewalds vlammentaal, die 't gansche noorden
> In vuur zet en van Filefjeld

Tot Moëns boorden
Van 't hart het ijs, van 't hoofd het ijzer smelt.

en Wessel, onder wiens afbeelding hij schreef:

De traan werd tot een lach, als 't Wessels luim gebood;
De lach smolt weg in tranen bij zijn dood.

Doch ik leg de pen voor een oogenblik neder.

Vertalingen en herdrukken.

Eene Aegyptische koningsdochter. Historische roman van Georg Ebers, vertaald door H.C. Rogge en C.H. Pleijte. 3 deelen kl. 80. Amsterdam, bij IJ. Rogge, 1865.

Is er iets waarop onze eeuw roem kan dragen, het is op de meer grondige behandeling der geschiedenis, en op eene doeltreffender wijze van geschiedbeschrijving. De XVIIIe eeuw is ons hierin voorgegaan en heeft den grond gelegd voor de vorderingen welke de onze daarin heeft gemaakt. Voltaire in zijn ‘Essai sur les moeurs’, Robertson, Hume en Gibbon, hebben reeds de geschiedenis eene andere gedaante doen aannemen. Zij weken zoowel van de slaafsche navolging der schilderachtige en welsprekende manier van de beroemde grieksche en romeinsche historieschrijvers, als van den droogen verhaaltrant der kronijken af. De naïviteit van Herodotus, de wegslepende voorstelling van Livius, de krachtige welsprekendheid en energie van Thucydides, Sallustius en Tacitus blijven toch onnavolgbaar, zoowel als de aangename toon en de kunstelooze, maar hoogst aanschouwelijke voorstelling van Ville Hardouin, Joinville, Froissart en Philippe de Commines; doch hunne wijze van wereld- en geschiedbeschouwing kan niet meer de onze zijn. De geschiedenis heeft thans een ander doel en betere middelen om dat doel te bereiken. Men wil sedert een geruimen tijd iets meer dan hetgeen de Franschen eene ‘histoire de bataille’ noemen, iets anders dan eene uitvoerige kronologie van oorlogen, veldslagen, belegeringen, veroveringen, opgang en verval van rijken en vorstengeslachten, waarbij de geschiedenis der volken, van hunne beschaving en die van kunsten en wetenschappen, bijna geheel vergeten is. Zelfs de meer pragmatische geschiedbeschrijving naar het voorbeeld van Polybius, door Robertson en Gibbon met zulk een goed gevolg behandeld, voldoet ons niet meer, zoo min als de wijsgeerige voorstelling van de groote waarheden welke de geschiedenis der menschheid en der wereld, meestal door à prioristische bespiegelingen en soms door verwringing der feiten, in groote trekken schetst. Echter hebben Bossuet, Vico, Herder en Hegel hieromtrent groote verdiensten, zij kunnen in vele opzigten den geschiedschrijver tot gidsen verstrekken, indien hunne ‘Philosophiën der Geschiedenis’ met een kritisch oog en met den geest des onderscheids gelezen worden.

Doch nadat de staatkundige omwentelingen met de oorlogen welke er het gevolg van waren in Europa hadden uitgewoed en de heerschappij van Napoleon gevallen was, kwam er eene omwenteling in de beschouwing en behandeling der

geschiedenis. Eene omwenteling, die, hoewel zij onbloedig was en geene onschaldige slachtoffers maakte, niettemin beslissend en diep ingrijpend kan genoemd worden. De geschiedenis is de handhaafster en beschermster der vrijheid geworden; de tijden zijn voorbij dat men haar weder tot de verkondigster en verdedigster der onbeperkte vorstelijke oppermagt zoude willen verlagen. Een Napoleon mogt nog in het begin onzer eeuw met afkeuring op een Tacitus nederzien en hem een vooringenomen en voor het gezag gevaarlijk schrijver noemen; zijne geschriften blijven onsterfelijk, omdat zij de geessel der dwingelanden en overheerschers zijn. Zij waren toen en zijn nog de troost der onderdrukte, maar niet gebogen geesten onder de vreemde heerschappij en maakten nog na de bevrijding hunne geliefkoosde studie uit, om hen in hunne echt mannelijke vrijheidsliefde te versterken. Het is in een tijdperk van rust en vrede, van vooruitgang in handel, verkeer en nijverheid, dat de beoefenaars der geschiedenis het oog slaan op de lotgevallen der volken, meer dan op die der vorsten; op die der beschaving, der kunsten en wetenschappen, meer dan op het eentoonig tafereel van oorlogen en verwoestingen. Het is, nadat de storm der omwentelingen eenigzins is bedaard, dat men de oorzaken daarvan gaat opsporen en het geschiedverhaal van hare ontzettende gebeurtenissen doet strekken tot leering, indien mogelijk voor de volgende geslachten. De aard van het volkskarakter, de bestanddeelen der staatsinstellingen en regeringsvormen moeten opgedolven worden uit de puinhoopen der oudste overleveringen, om de geschiedenis dienstbaar te maken aan de staatkundige volksbeschaving. Kunsten en wetenschappen, letterkunde en wijsbegeerte hebben buiten en behalve hare bijzondere geschiedenis, nog die van den invloed welken zij op de algemeene beschaving der volken hebben uitgeoefend, zij zijn daardoor onderwerpen van het hoogste gewigt voor den geschiedschrijver geworden, die daarom met hare voortbrengselen en lotgevallen genoegzaam vertrouwd moet zijn, om haren vermogenden invloed op deze algemeene beschaving in het licht te stellen.

Maar hetgeen tot de beschaving der volken het meest heeft toegebragt is de godsdienst. Men is in deze eeuw begonnen de verschillende godsdienstvormen, welke op aarde bestaan hebben, of nog bestaan, uit een onpartijdig geschiedkundig oogpunt te beschouwen. Niet zoo als vroeger Bossuet uit een katholiek, of als de protestantsche schrijvers uit eene eenzijdig bijbelsche zienswijze; men heeft zich tot eene algemeene wijsgeerige beschouwing verheven, die men ook eene christelijke noemen kan, omdat het christendom de kenmerken der algemeene godsdienst bezit. Alle godsdienstvormen zijn slechts de uiting van een en hetzelfde gevoel dat het menschdom van het bestaan eener hoogere magt bezit, volgens den trap van ontwikkeling die het bereikt heeft. De drie vormen, waarin zich het godsdienstig gevoel openbaart, het Feticismus, het veelgodendom (Polytheismus) en de aanbidding van één eenigen God (Monotheismus), zijn in hunne verhouding, als oorsprong, voortgang en het doel voorgesteld; een doel dat in het christendom, zoo als het tegenwoordig door een verlichten godsdienstzin opgevat wordt, kan worden bereikt. Alle eenzijdigheid, alle vooringenomenheid, alle vooroordeel is van deze beschouwing uitgesloten. Het Feticismus der wilde en barbaarsche volken, de priestergodsdiensten van het Oosten en Egypte, het veelgodendom der Grieken en Romeinen, het Monotheismus der Joden, Christenen en Mahomedanen, het zijn allen takken van één en denzelfden stam, al mogen sommigen reeds verdord zijn, en niet allen evenveel vruchten dragen

of opgeleverd hebben. Het waren de noodzakelijke uitspruitsels, die eindelijk een kroon zullen vormen, die nimmer zal verwelken, schoone bloesems vertoonen en heerlijke

vruchten dragen zal. Voor den geschiedschrijver van de beschaving des menschdoms zijn de verschillende godsdiensten allen eene min of meer duidelijke openbaring van het goddelijke dat in de menschelijke natuur aanwezig is. Zij zijn niet verschillend in soort, maar slechts in graad van voortreffelijkheid. De Veda's, de Zend-a-Vesta, de Bijbel, de Koran, zijn allen gelijkelijk voortbrengselen van den godsdienstigen aanleg die in elken mensch sluimert. Het is de geschiedenis die ons leert met een vrijen blik het godsdienstig gebied te overzien, rede en geloof in overeenstemming te brengen, en de tweespalt doet eindigen die en zoolang tusschen gelooven en weten heeft bestaan.

Door de openbaarmaking der oorspronkelijke geschriften zijn wij nader bekend geworden met de leerstellingen van het Brahmanismus en met die van Zoroaster en van Buddha. De ontcijfering der hieroglyphen en van het spijkerschrift heeft ons een gedeelte der Egyptische godsdienstleer en van de geschiedenis der oude oostersche rijken van Babylon en Assyrië ontsluijerd. De gedenkstukken der echt klassieke kunst, de marmers van het Parthenon en van Phigalia hebben ons in het ware schoon der grieksche oudheid doen doordringen, en de kritiek, op de geschiedenis van Griekenland en Rome toegepast, heeft ons daarvan door de werken van Thirlwall en Grote, door de onderzoekingen van Niebuhr en de meesterlijke pen van Mommsen een geheel ander denkbeeld doen verkrijgen. Het fabelachtige is daaruit verdwenen en het historische meer zeker geworden, zoodat wij dieper dan tot nog toe in den geest der oudheid zijn doorgedrongen. De archieven en de kanselarijen hebben geene geheimen meer; de officieële bescheiden en documenten, de vertrouwelijke correspondentiën tusschen vorsten en staatsmannen zijn openbaar geworden, en menig duister punt in de nieuwere geschiedenis is hierdoor opgehelderd. De archieven van het huis der prinsen van Oranje, die van het klooster van Simancas, de briefwisseling van Willem den Zwijger, de bescheiden der Venetiaansche gezanten enz., zijn van de grootste waarde voor den geschiedschrijver. De vergelijkende taalstudie heeft ook vele vruchten voor de historiekennis opgeleverd, zij heeft onder andere uitkomsten, een oorspronkelijk volk, den stamvader van den indo-europeschen volkstak, de Aryers, ontdekt, en daardoor nieuwere en steviger grondslagen voor de volkenkennis en de verwantschap der verschillende menschenrassen en stammen gelegd, en vooral de opvolgende volksverhuizingen duidelijker gemaakt, terwijl het geschiedkundig tafereel der middeleeuwen is opgehelderd. De middeleeuwen, vroeger zoo zeer miskend en met minachting beoordeeld, zijn nu meer naar hare waarde geschat, aan den overdreven lof door de romantische school daaraan toegezwaaid, zoo wel als aan de miskenning die zij hebben ondergaan is een einde gekomen. Zij waren de overgang van de oude tot de nieuwe beschaving en als zoodanig het voorhof dat ons tot het hoofddoel der geschiedenis, den oorsprong en den aard der hedendaagsche beschaving te ontvouwen, moet geleiden. Men voege hierbij de geologische ontdekkingen omtrent den ouderdom van het menschelijk geslacht, de ontdekking en opsporing der paalwoningen, de bepaling der steen-, brons- en ijzerperioden in de ontwikkeling der menschelijke natuur. Met volle regt kan men na dit alles zeggen, dat onze eeuw die der geschiedbeoefening is.

Vele voortreffelijke geschiedschrijvers zijn er dan ook in onzen tijd opgestaan; groot in verschillende opzigten, hebben zij ieder de een of andere wijze van geschiedkundige behandeling aangewend en met het beste gevolg gebruikt. De onderhoudende

verhaaltrant van Herodotus en Froissart is in de ‘Histoire des ducs de Bourgogne’ van de Barante en in de ‘Histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands’ van Augustin Thierry overgegaan, zonder dat de

naauwkeurige studie der bronnen door hen werd verzuimd. De geschiedwerken van Guizot vertoonen eene volledige en krachtige toepassing der pragmatische methode. Von Raumer's 'Hohenstaufen' en Ranke's degelijke geschiedkundige geschriften voegen bij de zorgvuldigste onderzoekingen, eene levendige en schilderachtige voorstelling, door kernachtige opmerkingen afgewisseld. Doch al deze eigenschappen, verhoogd door de nog krachtiger en aanschouwelijker voordragt der oude klassieke historieschrijvers, vindt men in Macaulay's 'Geschiedenis van Engeland' en Motley's tafereel van de 'Vestiging der Republiek van de Vereenigde Nederlanden,' waarin van de nieuwste ontdekkingen en nasporingen der aan het licht gekomen documenten en correspondentiën is gebruik gemaakt. De uitvoerige geschriften van den belgischen schrijver Th. Juste over hetzelfde onderwerp verdienen ook allen lof om hunne onpartijdige naauwkeurigheid. Hierbij kunnen wij de voortreffelijke monografie van den hoogleeraar Fruin 'Tien jaren van den tachtigjarigen oorlog' voegen, en die daarmede op eene gelijke zoo geene grootere hoogte plaatsen.

De wijsgeerige behandeling van de geschiedenis der beschaving heeft in onzen tijd ook haren vertegenwoordiger gevonden in Buckle's 'Inleiding tot de geschiedenis der beschaving in Engeland.' De schrijver, te midden van zijne taak door den dood weggenomen, heeft de philosophie der historie op eene wijze behandeld die geheel aan de eischen van den thans heerschenden praktischen geest voldoet, zonder daardoor een diepen en algemeenen blik op den gang der gebeurtenissen te verzuimen. Wij kunnen niet van alle degelijke historische schriften die in onze eeuw het licht zagen melding maken, namen te noemen als van Heeren, Schlosser, Dahlmann, Düncker, Weber en Gervinus, is genoeg. Doch wij kunnen onze afkeurende stem over de wijze van de geschiedenis te schrijven en voor te stellen, zooals tegenwoordig Michelet doet, niet terughouden. Vroeger was hij hierin niet van verdienste ontbloot, doch nu is zijne schilderachtige en energieke voordragt, door overdrijving in het overspannene en 'grotesque' vervallen; daar bij hem eene verhitte verbeelding over de rede en het verstand heerscht, komt bij zijne verhalen alles in eene bonte wanorde voor, terwijl men volstrekt geen gewigt aan zijne uitspraken kan hechten die allen op het effekt zijn ingerigt. Wij zwijgen van zijne vermelding van zaken, en van zijne toespelingen, die beneden de waardigheid der geschiedenis zijn.

Het is er nog ver af dat het onderwijs in de historie op eene gelijke hoogte met hare wetenschappelijke beoefening zou staan; voortreffelijke 'Handboeken' zooals die van Heeren over de oude geschiedenis, van Rehm, over die der middeleeuwen, van Schmidt over de algemeene, enz., zijn bij ons zeldzaam, doch er is geen gebrek aan die oppervlakkige 'populaire' werken en werkjes van auteurs die elkander schijnen na te schrijven, die de oude historische vooroordeelen gedurig voortplanten, slechts een dor geraamte in plaats van een levendig tafereel leveren en wier schrijvers geheel onkundig schijnen te zijn van de uitkomsten die de historische studie heeft opgeleverd. Is het wel te verwonderen, dat men van de lezing dier drooge opsomming van jaartallen en gebeurtenissen wordt afgeschrikt, en de geschiedkundige kennis nog zoo weinig, zelfs bij beschaafde lieden, algemeen is? De leerboeken van Dr. Wijnne maken hierop eene bepaalde uitzondering, even als zijne oude geschiedenis een werk belooft te worden, dat geheel op de hoogte der geschiedkundige wetenschap is. Het ware te wenschen dat van deze leerboeken, bij het onderwijs in de geschiedenis, meer gebruik werd gemaakt.

De geschiedschrijver heeft thans groote vraagstukken voor zich zelven en voor zijne lezers te beantwoorden. In hoever zijn de lotgevallen van het menschdom

de gevolgen der menschelijke vrijheid en van het bestuur der Voorzienigheid? Hij kan de eene zoo rain als het andere loochenen, zonder het verband waarin beide tot elkander staan volledig, ja zelfs maar eenigzins te kunnen oplossen. Dat hij slechts maar niet in het fanatismus vervalt, waardoor alles volgens noodzakelijke en vaste wetten afloopt, zonder dat aan de vrije menschelijke handelingen eene zekere speelruimte gegund wordt, waardoor alle zedelijke verantwoordelijkheid ophoudt en de volken met de ondeeligen tot slechts grootere en kleine raderen van het onmeetlijk organismus of liever mechanismus der schepping worden verlaagd. Zijne godsdienstige overtuiging moet door eene wijsgeerige opvatting van den gang der gebeurtenissen genoegzaam opgehelderd zijn, om hem van het oude vooroordeel van het bestaan eener algemeene en bijzondere voorzienigheid te genezen. Er is slechts ééne voorzienigheid, die oneindig zijnde, alles omvat, zoo wel het groote geheel des Heelals en den loop der ontelbare hemelligchamen, als het bestuur van de bijzondere lotgevallen der natiën en der enkele personen, zoo dat er geen sprake meer kan zijn van bijzondere uitverkoren volken, van regtstreeksche openbaringen, van wonderen en buitengewone beschikkingen, waardoor de vaste en overanderlijke keten van oorzaken en gevolgen, die in de geschiedenis zoo wel als in de natuur heerscht, zou verbroken worden. Hierdoor zal hij ook de bekrompen opvatting vermijden van aan, groote gebeurtenissen kleine oorzaken, schijnbare toevalligheden, toe te kennen, deze gingen die gebeurtenissen wel onmiddellijk vooraf, maar hare mogelijkheid en werkelijk optreden was reeds lang, welligt vóór eeuwen voorbereid.

Zoo valt ook het onderscheid tusschen eene gewijde en ongewijde geschiedenis weg. Even als er slechts ééne voorzienigheid bestaat, is er slechts ééne geschiedenis, welke door het bestuur der voorzienigheid gewijd is en waardoor de oneindig zich doorkruisenden loop der gebeurtenissen tot een grootsch en heerlijk, voor ons niet altijd naspeurlijk doel geleid wordt. Zoo als iedereen voor zich de voorzienigheid als eene bijzondere aanziet, zoo gelooft ieder godsdienstig volk onder de bijzondere zorg en bescherming der voorzienigheid te staan, eene beschouwing welke den geschiedschrijver eene scheve en ongegronde verklaring van den loop der gebeurtenissen zou doen geven.

Men heeft ook veel geschreven over de onpartijdigheid van den geschiedschrijver; dat hij onpartijdig moet zijn, hierin komen allen overeen; maar sommigen zien voor onpartijdigheid aan, eene volstrekte ongevoeligheid, eene onverschilligheid voor het goede en kwade, voor vrijheid en onderdrukking, voor despotismus en regeringloosheid, voor gruwelen en edele daden, eene kleurloosheid, die schroomt om openlijk voor hare overtuiging uit te komen en zich met de beoordeeling der handelingen en gebeurtenissen af te geven. Kan een schrijver, met zuivere gevoelens voor deugd, vrijheid en onafhankelijkheid bezield, ongevoelig blijven als hij de deugd gehoond, de vrijheid vertrapt, en de onafhankelijkheid der volken door de overweldiging geschonden en vernietigd ziet? Is hij partijdig, wanneer hij met mannelijken ernst voor zijne gevoelens en sympathiën uitkomt, en de goede zaak verdedigt zonder zich aan overdrijving of aan eene overijlde beoordeeling schuldig te maken? Hij die, zonder tot eene partij te behooren, regt en billijkheid voorstaat, kan buiten twijfel onpartijdig genoemd worden.

Indien de wereldgeschiedenis het wereldgerigt is, mag de geschiedschrijver wel dat oordeel uitspreken, dat het nageslacht velt over hen die de verlichters en

weldoeners, of de geessels des menschdoms waren, en zoo de eenen aan de zegening daarvan aanbevelen, terwijl hij de anderen aan den vloek en de verachting prijs geeft.

Wat den vorm aangaat, welken de geschiedenis moet aannemen, zij kan niet anders dan eenvoudig, deftig, onopgesmukt, gespierd en krachtig in haren stijl zijn. Het schilderachtige in het verhaal en in de beschrijvingen wordt daardoor

niet uitgesloten. De teekening van karakter en personen, zij niet te uitvoerig, maar met fiksche en juiste trekken aangeduid. De opmerkingen worden niet te menigvuldig ingevlochten en te breedsprakig ontwikkeld; de gebeurtenissen moeten zóó verhaald worden, dat de lezer de opmerkingen bij zich zelven meestal maken kan. Niets is vervelender dan een langdradige redenerende stijl voor een geschiedverhaal.

Hoewel de geschiedstijl geregeld en bedaard in zijn gedachtenloop is, laat hij echter eene zekere beweging en verheffing toe, naarmate de belangrijkheid der gebeurtenissen en handelingen; doch in ieder geval zij hij bijna in alles het tegenovergestelde van den stijl van Michelet in zijne laatste zoogenaamde historische werken. Wil men een voorbeeld van een vrijen, lossen maar tevens krachtigen en schilderachtigen stijl, men leze dan de Romeinsche geschiedenis van Mommsen: als iemand die zijn onderwerp volkomen meester is, vat hij de gebeurtenissen met forsche grepen op, en stelt die in haar eigenaardig licht; met een enkelen trek teekent hij een karakter, met een enkelen volzin schetst hij eene staatspartij en somtijds een geheel tijdvak. Hij zoekt niet angstig naar zijne woorden, zij zijn niet overal en altijd even gekuischt, en toch zijn zij meestal juist en treffend. In één woord, zijn stijl is meesterlijk evenals zijne oordeelvellingen, en al moge hij soms wat te beslissend in de uitdrukking wezen, nimmer is zijn oordeel valsch of geheel ongegrond. Zonder bijzonder welsprekend te zijn geschreven is het geschiedwerk van Mommsen van eene aantrekkelijkheid, die daaruit voortspruit dat hij zich geheel en al bewust is van de pligten eens geschiedschrijvers en de eischen die men hem in onzen tijd doen kan.

De geschiedkundige geest werd in onze eeuw zoo algemeen, dat hij zich zelfs van het gebied der verdichting in den roman meester heeft gemaakt. Nimmer verschenen er zoo vele geschiedkundige romans als in onzen tijd, nadat Walter Scott de rei daarvan zoo schitterend geopend had. Vroeger waren hierin wel enkele proeven geleverd, waaronder de ‘Aventures de Télemaque’ van Fénélon uitblinkt; doch de verdichting speelt daarin zoo zeer de hoofdrol dat men eigenlijk den naam van geschiedkundig moeijelijk er op kan toepassen. Er zijn verschillende soorten van geschriften welke de geschiedkundige feiten in een verdichten vorm pogen in te kleeden om die meer ingang te doen vinden, zooals de ‘Voyage du Jeune Anacharsis,’ de ‘Atheensche brieven’ en de verdienstelijke schilderingen der zeden, levenswijze en beschaving van Grieken en Romeinen door Becker in zijn ‘Charicles’ en ‘Gallus’ geleverd; doch zij zijn niet hetgeen men eigenlijk door een Historischen Roman verstaat. De verhouding tusschen geschiedenis en verdichting kan op tweederlei wijzen aangewend worden, waardoor er ook twee hoofdsoorten van geschiedkundige romans bestaan. De eerste soort is die waarin het historisch bestanddeel den boventoon heeft en waarvan de handelende personen werkelijk bestaan hebben en in dezelfde omstandigheden zich bevinden als de geschiedenis daarvan melding maakt. Het is hier een historisch tafereel romantisch verhaald, door de verdichting eenigzins opgesierd en met nieuwe toestanden en beschrijvingen aangenaam afgewisseld. Men kan deze soort de romantische historie noemen.

De andere bestaat uit verhalen waarin meestal verdichte hoofdpersonen die met wezenlijk bestaande in betrekking komen, in een geschiedkundig tijdvak en omgeving werkzaam zijn, zoodat de geschiedenis den achtergrond van het tafereel uitmaakt waarop de figuren uitkomen en het zoogenoemde ‘milieu’ waarin zij zich bewegen;

deze verhalen, waarin de schrijver zich met meer vrijheid kan bewegen, zijn de eigenlijke historische romans, die eenigen tijd zoo veel opgang

gemaakt hebben en de andere nuancen van de roman-litteratuur op den achtergrond gedrongen hebben. Deze opgang echter schijnt weder voorbij te zijn; de voorstelling van hedendaagsche zeden en karakters zal de gewone romanlezers meestal meer aanlokken. Er behoort altijd eene zekere geschiedkundige kennis toe om een historischen roman, of eene romantische historie goed te verstaan, en die is over het algemeen bij het romanlezend publiek voorzeker niet groot.

Het werk dat wij aan het hoofd van dit opstel ter aankondiging plaatsen behoort tot de eerste soort van geschiedkundige tafereelen waarvan wij spraken; de 'Aegyptische Koningsdochter' van Georg Ebers is meer een romantische historie dan eene historische roman. Bijna al de personen die hier voorkomen alsmede de gebeurtenissen en voorvallen welke hier worden verhaald zijn geschiedkundige. Deze roman van een nog jeugdig beoefenaar der aegyptische geschiedenis moet volgens het gevoelen der vertalers onder de best geslaagde werken in dit genre geteld worden. Hij is echter niet te vergelijken, zoo als in de voorrede gedaan wordt, met de 'Charicles' en de 'Gallus' noch met het grieksch verdicht verhaal 'Heliodorus'; nog minder met de vervelende 'Histoire de la princesse Cléopatre' van Calprenède, de 'Vie de Sethos, de Atamène ou le grand Cyrus van Mlle de Séndcry' en de 'Histoire de Cyrus' van Ramsay. Het is een geschiedkundig tafereel van meer waarde dan al deze langdradige en zoutelooze verdichtselen. Ebers voert ons naar Aegypte, Babylon en Perzië, waarin de ontdekkingen van Champollion en Layard, in onzen tijd de belangstelling der geleerden hebben doen toenemen. Het hoofdonderwerp van den roman van Ebers is de ondergang der aegyptische onafhankelijkheid en de omverwerping van de heerschappij der Pharao's door Cambyses, en de bevestiging van die der Persen aan de boorden van den Nijl door Darius, de schildering van het contrast der Grieksche met de aegyptische en oostersche zeden, aan den ingang van het tijdvak waarin de Helleensche wapenroem en de beschaving in kunsten en letterkunde hunne grootste hoogte zouden bereiken. Ebers gaf aan zijn roman den titel van 'Eene aegyptische Koningsdochter', omdat uit het lot van Nitetis het gelnk of ongeluk van al de handelende personen voortvloeide en zij alzoo het middelpunt kan geacht worden van geheel zijn verhaal. Zijn eigenlijke held is Bartja, de broeder van Cambyses, het slachtoffer van diens verdenking, voor wien zich na den dood de valsche Smerdes uitgaf. De schrijver heeft hoofdzakelijk het verhaal van Herodotus tot grondslag van het zijne genomen; toch is hij dien grooten geschiedschrijver niet blindelings gevolgd, maar heeft de resultaten, die de ontcijfering van het hieroglyphen- en spijkerschrift hebben opgeleverd overal gevolgd. En deze bevestigen voor het grootste deel de mededeelingen van den vader der geschiedenis. De inhoud is dus geheel historisch. De romantische inkleeding is hier bijzaak, ofschoon zij met kunst en smaak is aangewend; de schilderingen van natuurtoneelen en huiselijke tafereelen, van gastmalen en godsdienstige feesten, is levendig en aanschouwelijk. De karakters zijn meestal goed geschetst en voortreffelijk volgehouden. Dat hij sommigen, en vooral Kresus, wel eens verhevene denkbeelden laat uitspreken, die eerst in later eeuwen tot rijpheid gekomen zijn, geeft een te moderne tint aan zijn verhaal, even als de schildering der vrouwenkarakters, niet het minst van de grieksche Rhodopis en zelfs van Kassandara en Ladice, niet vrij te pleiten is van een zekere duitsche sentimentaliteit die weinig met de levensopvatting van het vroege tijdvak der grieksche beschaving overeen komt. Doch kan het anders, als men de personen die Herodotus zoo meesterlijk geschetst heeft met moderne kleuren wil uitwerken? Wie kan zich

geheel in deze oude tijden zoo verplaatsen, dat onze hedendaagsche gevoelens en denkbeelden geheel verdwijnen?

Doch niettegenstaande dit alles kan men de ‘Koningsdochter’ van Ebers gerust

naast Bulwer's ‘Laatste dagen van Pompei,’ en Kingsley's ‘Hypatia’ plaatsen; de geschiedenis is hier getrouwer bewaard.

Wij doen hulde aan de vlijt der vertalers die niet onverdienstelijk zich van hunne taak gekweten hebben, en door uitvoerige aanteekeningen die van den oorspronkelijken schrijver hebben vermeerderd.

Maar eene andere vraag is het, of dit romantisch historisch tafereel het romanlezend publiek zal voldoen, dat zich zonder genoegzame historiekennis hier in een geheel andere en hem vreemde atmospheer verplaatst vindt?

Zal het die geleerde noten inzien en de werken die hier worden aangehaald, en meest allen buiten zijn bereik liggen, vergelijken en bestuderen? Zullen de geletterden den ouden Herodotus zelf, met al die hulpmiddelen die de hedendaagsche geleerdheid met de taal- en kunstontdekkingen aanbieden, niet liever lezen, dan een geschrift dat zoo veel subjectiefs aankleeft? Wij wenschen echter het werk vele lezers toe, want het is eene meer leerzame lectuur, dan vele oppervlakkige en schadelijke romans die het hoofd met hersenschimmen opvullen en dikwijls het hart bederven. Het moge hen aansporen, om zich met de verhalen der klassieke geschiedschrijvers meer bekend te maken, die even als de antieke standbeelden, door alle eeuwen hunne voortreffelijkheid en schoonheid van vorm behouden.

J.A. BAKKER.

Onze Frits, door Erckmann-Chatrian (uit het Fransch), 1866. 's Gravenhage, Gebr. Belinfante.

Fénelon schetst ergens met een' vluggen trek een man die dagen lang zoo in zijne rekeningen en beslommeringen verdiept is geweest dat hij niets weet te zeggen van de schilderijen of het huisraad, waarmeê de kamer was bekleed. Eene gewone zaak, zeggen wij. En ook eene gewone zaak, zegt Fénelon, dat iemand zoo verstrooid en ingenomen met zich-zelf de wereld doorwandelt dat hij niets beseft van den verheven geest die daarin is uitgedrukt. En daaruit verklaart hij het dan dat zoo weinig menschen Gods nabijheid gevoelen.

Goed te zien en te gevoelen is eene gaaf. En tot opheldering van deze eenvoudige waarheid vergun ik mij nog een voorbeeld bij te brengen, het is een schoon voorbeeld. Ik bedoel de geschiedenis van Evelina, die treffende episode in Frederike Bremers *Huiselijk lief en leed;* eene geschiedenis voor de jonge meisjes van onzen tijd geschreven, en die zij zouden lezen en herlezen, wanneer zij buitendien niet zooveel te lezen hadden. Want het verhaalt de ontknooping van dat raadsel van een verloren vrouwenleven, het vertoont u dat ongeboren heldendicht van een eenzaam meisjeshart, dat eindelijk niet in woorden, maar in eene kloeke levensdaad tot aanzijn komt, onder het licht der zelfkennis. ‘Hebt gij - zoo begint Evelina het verhaal harer innerlijke geschiedenis - ooit onder eene schoone muzijk een diepe behoefte, een onbeschrijfelijk verlangen ontwaard, om in uw eigen leven eene harmonie te voelen als die welke gij in de toonen verneemt, dan hebt gij begrepen, waarin het lijden en - de verlossing mijner ziel bestond.’ En dit is het kort begrip der zielsgesteldheid van ontelbare meisjes en vrouwen. Als weggeworpen in het heelal, niemand toebehoorende, geen voorwerp of doel hebbende, waaraan zij zich kunnen wijden, dragen zij hare ziel met zich om als eene levend begravene. Want eene vrouwenziel is eene wereld

vol liefde en kracht, die buiten den zonneschijn der waarheid, zonder een voorwerp van toewijding, in zich zelve wegkwijnt en verteert. Maar Evelina vond de oplossing van haar levensraadsel in de volgende woorden van Steffens, den veelzijdigen denker: Wie geen bezigheid heeft, waaraan hij zich met trouwen ijver toewijdt, wie zijne taak niet even als zich zelven en alle menschen liefheeft, die heeft den zekeren grond niet gevonden waarop het Christendom hier vruchten voortbrengt. Zulk eene bezigheid wordt tot een' stillen tempel ingewijd, waarin de Heiland in iedere ure van afmatting zijn zegen uitstort; zij verbindt, ons met alle andere menschen zoodat wij aan hunne gevoelens deel nemen en al ons doen en laten tot hun nut werkzaam kan worden; zij leert ons onzen eigen beperkten toestand en de waardij van anderen juist te schatten en is de ware, stille en vruchtdragende grond van het werkdadige Christendom. Die woorden kwamen als een tocht op gloeiende vonken. Een licht werd in hare ziel ontstoken, en zij wist nu wat zij wilde. En toen zij door een kloek besluit zich zelve hare plaats in de wereld had veroverd, toen zij na den eersten nacht hare oogen opsloeg in haar eigen huis, dat zij tot een' tempel van liefde en arbeid had gewijd - wat toen? Laat zij het zelve verhalen:

'De eerste morgen, dat ik in mijne nieuwe behuizing ontwaakte, is mij onvergetelijk. Nog in dezen oogenblik is het mij als zag ik hoe het in de kamer begon te dagen, hoe alle voorwerpen daar voor mijne oogen te voorschijn kwamen, in eene (zoo als het mij toescheen) ongewone duidelijkheid. Uit de nabij gelegen kerk rees het morgengezang met zijne liefelijk ernstige melodiën, die de ziel tot vrede en harmonie stemmen. Ik stond vroeg op; ik had voor huis en kinderen te zorgen. Mijne ziel was vrolijk en feestelijk gestemd; een zoete aandoening doordrong mij even als een bezielende lenteadem. Ik zag de sneeuw van de daken smelten en de schitterende druppelen nedervallen; nog nooit had ik in elk derzelve het lichtpunt zoo duidelijk gezien. Ik zag de musschen op den rand van den schoorsteen zitten en tjilpend de morgenzon begroeten. Ik zag daar buiten de menschen vrolijk hun dagwerk nagaan, zag de melkvrouw van deur tot deur haar wagentje stuwen, en zij scheen mij monterder toe dan ik ooit eene melkvrouw gezien had, en de melk scheen mij witter en krachtiger dan gewoonlijk. Het kwam mij voor als zag ik de wereld voor de eerste maal. Ook mij zelve vond ik veranderd toen ik mij in den spiegel beschouwde; mijne oogen schenen mij grooter, mijn geheele voorkomen beter en belangrijker geworden te zijn. In de belendende kamer ontwaakten de kinderen, de kleine onsterfelijken, die ik tot het eeuwige leven op zou leiden. Ja, deze morgen was schoon! Bij het licht van dien morgen werd de wereld en te gelijk mijne eigene innerlijke wereld voor mij verklaard, en ik verkreeg voor mijn eigen gevoel beteekenis en waardij.'

Zie, dat is zien en gevoelen, dat is een open oog en hart hebben voor de wereld en het leven, dat is het alledaagsche verheerlijkt onder een nieuw en hooger licht. Dat is de zienergave en de liefde van hen die voelen dat zij het leven verdienen, die zich hunne plaats in de wereld hebben veroverd, en zich nu ook in de wereld t'huis gevoelen. Die bezitname van het leven is de wedergeboorte des menschen. Het is het doorgangspunt, waardoor de mensch van een egoïst een menschenvriend wordt; vroeger was hij een speelbal van het toeval, nu is hij een overwinnaar van het lot, vroeger was de wereld, zoo als Carlyle zegt, hem een eeuwigdurend Neen! zij voerde hem tot het nulpunt der onverschilligheid, of den geestelijken dood, thans is zij hem een eeuwigdurend Ja, en geeft ieder oogenblik hem het genot van eeuwig leven. Vroeger vond hij slechts teleurstelling omdat hij liefde en vriendschap wilde vinden

en gratis ontvangen, thans smaakt hij meer dan genot, hij smaakt geluk omdat hij liefde en vriendschap wil schenken en gratis bewijzen. Kortom, hij is van den slaap over-

gegaan tot het wakkere zelfbewustzijn, hij heeft den dood der zelfzucht ingeruild tegen het leven der zelfverloochening, den lijdelijken sleur tegen de scheppende kracht.

En waartoe nu die uitweiding apropos van het kleine verhaaltje dat aan het hoofd dezer aankondiging staat? Omdat de gave van Erckmann-Chatrian bestaat in helder te zien en frisch te gevoelen. Hij is een man die in de wereld en onder de menschen t'huis is. En als gij het zelf wilt ervaren, lezer, welk een wereld de dichter die deze gave heeft voor uwe oogen kan tooveren, lees dan zijn boekje. Mij althans heeft de vraag hezig gehouden: van waar de betoovering van zooveel alledaagsheid? Van waar onze belangstelling in zulke onbelangrijke personen?

Want gij hebt hier te doen met een gezelschapje vrolijke Beiersche drinkebroêrs. Ja drinken, en daarbij smakelijk eten en praatjes houden zooals zij bij een pintje bier of een flesch elfjarigen *Steinberger* onder een degelijk vriendenmaal passen, dat is het hoofdwerk dezer knapen, ik wil zeggen het voornaamste werk: want met hun hoofd werken zij niet, maar des te ijveriger met hun maag. Het tooneel is dan ook met oordeel in Beieren geplaatst. En als de Lamartine zegt dat sommige geschiedenissen als tezamengegroeid zijn met den grond waar zij plaats hadden, zoodat Attala vereenzelvigd is met de bosschen van Noord-Amerika, Werther's Leiden met de weemoedige nevelen van Zwaben, zijne liefde voor Julia met het meer van Genève, zoo behoort Frits met zijne gezellen meest natuurlijk t'huis in dat Beieren van welks bewoners men gezegd heeft: des morgens zijn zij biervaten, des avonds vaten bier.

Heeft de schrijver, die een toovenaar is in zijn vak, het er om gedaan? Heeft hij zijn voorwerp zoo laag genomen als hij kon om te zien hoe hoog hij het door zijne kunst kon opheffen?

Want ik ontveins het niet, als ik met die levenslustige breeders zat te drinken of welbehagelijk te smullen, zoodat ik kritiek en philosophie vergat en gul weg bekende, een goede flesch en een goede tafel is toch ook iets waard, vooral als zij genuttigd worden met vrienden die de waarde van beide en van een' gullen gastheer gevoelen - ja! de schrijver vergeve het mij! dan bekroop mij de angstige vraag wel eens: maar als gij nu met die dagdieven en pleiziermakers eens verkeeren moest? Hoe zou u dat smaken?

Dan ging ik wandelen en dacht nog eens na, en zie hier het resultaat mijner overleggingen.

Er is in het zien een zeker perspectief, er is in het gevoel eene zekere zuiverheid, die slechts door een louteringsproces wordt verkregen. De zedelijke doorzichtkunde die ik bedoel is, den mensch te verklaren uit zijne ontwikkeling, hem snel te begrijpen in zijne geschiedenis en omgeving. Den mensch te begrijpen is een groote stap nader om hem lief te hebben. En de louterheid des gevoels bestaat daarin, dat wij de menschen niet meer waardeeren naar onze sympathiën en antipathiën, niet meer onzen eersten indruk voor een oordeel houden, maar ons op hun standpunt kunnen verplaatsen om met hen te sympathiseeren en niet tot voorwaarde onzer liefde stellen dat zij eerst overkomen tot ons. En tegelijk dacht ik: dat wij dit niet kunnen is dat misschien de reden van het verwijt 't welk men ons doet, dat wij Hollanders van de groote spreuk der eeuw: *Vrijheid*, *gelijkheid*, *broederschap*, de gelijkheid het minst begrijpen? Is dat ook de oorzaak van onzen benauwden coterie-geest? van de klacht dat onze pedanterie den ouden levenslust heeft verjaagd?

Hoe het zij, het boekje tintelt van levenslust. En dien geleerde, dien patriciër zou ik willen zien, die zich in het gezelschap van deze vrolijke snaken niet vermaakt. Maar de ziener laat, u meer zien. Hebt gij er u aan gewend om deze menschen te nemen zoo als zij zijn, hebt gij zoetjes aan den maatstaf uwer meer-

dere geestontwikkeling en fijnere beschaving vergeten, voelt gij u milder, menschelijker gestemd, en hebt gij een oog gekregen voor het menschelijke in uwe broederen, dan hebt gij uwe verrassingen. Frits, de held van het verhaal, wordt verliefd. De lekkerbek, die de wereld slechts beoordeelde naar hetgeen hem goed smaakte, de hals, die geene andnre philosophie had dan oude-vrijers-theoriën, de lobbes die geene andere deugd had dan zijne goedhartigheid, een enkele maal klimmende tot edelmoedigheid, maar altijd in evenwicht, gehouden door de zorg voor zijn welzijn, wordt doodelijk verliefd op Suze, de 17jarige dochter van zijn pachter. En die ruwe stof voor eene liefdesgeschiedenis te hebben verwerkt tot een klein epos, waarbij het bloed u door de aderen huppelt en danst en het hart u in het lijf bonst en de tranen u uit de oogen springen, dat is voorwaar geen gewone kunst. En voelen wij bij het lezen van zooveel platheid ons soms genegen den schrijver te verwijten dat hij zich wat al te laag bij den grond houdt, wat voert hij hier een schitterend pleidooi voor de natuur! Hoe juichen wij in hare herscheppende en verheerlijkende kracht tegenover den doodelijken adem der onnatuur! Want nog altijd zweven overal in de lucht de ideeën van den wereldgeest, dat de man van de wereld zwieren moet tot hij heeft uitgezwierd, om dan eene jonge, schoone vrouw te zoeken die den jongen grijsaard verpleegt, dat de jonge vrouw van de wereld een huwelijk sluit om bevrijd te worden van de lastige banden der ingetogenheid, dat de cerzame burger een kapitaaltje of een nering trouwt en de vrouw op den koop toe neemt, dat de karig bezoldigde ambtenaar een redelijk fortuin tot voorwaarde stelt van huwelijksliefde en huiselijke ingetogenheid, dat een misdeeld edelman zijn adel half verspeelt door een mésalliance, om de andere helft te redden door de fortuin der burgerdochter. Lees na zulke indrukken hoe dat plomp maar onbedorven kleinsteedsch heerschap onder den invloed van de godin der liefde tot een mensch, een moralist, een redenaar wordt ontwikkeld, zie hem half dood vallen van ontzetting als eene onverwachte tijding hem meldt dat zijne uitverkorene de bruid zal worden van een ander, en erken dat de dichter een priester is die den armen sophist, het slachtoffer der onnatuur, terug kan voeren in de armen der natuur, Gods onverwelkelijke dochter.

Neen! het ontbreekt niet aan ernst. Lees de besohrijving van het armzalige dorp Wildland. Met huivering wendt gij uwe oogen af van dien afgrond van maatschappelijke ellende en acht den schrijver die kloek hare ware oorzaken ontsluiert.

Woon de voorlezing bij uit den Talmud, waarmee de oude Rabbijn een' zijner gemeenteleden waarschuwt tegen een' valschen eed en bij voorbaat al de uitvluchten van het arglistig hart afsnijdt. En gij zult erkennen dat terwijl de piano der levensvreugde vrolijk en vriendelijk het geheele werk doorklinkt, de bas van den levensernst niet is verwaarloosd.

Eene andere vraag is het echter, of die bas krachtig genoeg is aangehouden. En die vraag kunnen wij bezwaarlijk toestemmend beantwoordeh. Er komt bij de handelende personen geen enkel moment voor van zedelijken strijd. En als het woord van Zschocke waar is: Heiligheid op zich zelve is geen deugd, rechtvaardigheid op zich zelve is geen deugd; waar geen zelfoverwinuing is daar is ook geen deugd; dan mogen wij van dit werkje zeggen, dat het een boekje is zonder kwaad, maar ook zonder deugd. Zóó zijn jonge leven te verslingeren met drinkebroêrs en tafelvrienden, moge een glimlach op onze lippen roepen, wij voelen ons onvoldaan wanneer wij in het geheele personeel nergens een kloeke figuur vinden die onze rechtmatige afkeuring van zulk een levensverkwisting behoorlijk uitdrukt. Men ziet het, de schrijver is

realist. En schoon de onschuld en reinheid zijner inspiratie ons weldadig en bezielend aandoen, moet men toch erkennen, dat hij het zuivere evenwicht tusschen het ideaal en de wer-

kelijkheid niet zoo heeft weten te bewaren, dat de schaal niet meermalen naar de zijde der platheid overslaat.

Maar een talent als Erckmann-Chatrian is niet met een enkelen trek te treffen. Zijne tafereelen roepen u onwillekeurig de Ostades voor den geest. Maar terwijl deze u doen gevoelen dat hun meester niet slecht t'huis is onder de pijpjes en de pintjes die hij schildert, spreekt de fransche schrijver over menschen van een minder slag zóó dat hij hun eene tint van zijne beschaving mededeelt. Soms komt u het fijne penseel van Sterne voor den geest; maar de engelsche toerist is sentimenteel, hij speelt met vuur en brandt, zich; terwijl het gevoel van onzen schrijver gezond blijft en frisch; zijne warmte is overal de zuivere geestdrift van den kunstenaar. Gij denkt aan Claudius; maar gij vindt hier geen kinderlijk man die zich als een knaap in zijne eigene grappen vermaakt. Gij denkt aan Goethe's Herman en Dorothea; maar de geleerde eenvoudigheid, de klassieke zuiverheid van den duitschen dichter is hier onmerkbaar; gij gevoelt slechts de bevalligheid der natuur. Maar de jolige naïviteit van Claudius is altijd godsdienstig, en Goethe's klassieke adel geeft ook artel aan zijne figuren, terwijl de figuren van Erckman-Chatrian, althans in dit werkje, hoe ze ook treffen mogen, u niet treffen door menschenadel of godsdienst.

In zijne landschapschilderingen verschijnt Erokman-Chatrian in zijne volle kracht. In dit opzicht is hij een volkomen voorbeeld, een meester voor alle jonge kunstenaars. Gij ziet zijne tooneelen duidelijker, onthoudt ze beter dan de plaats uwer inwoning. Zijne natuur schittert en wademt van poëzij. Zijne tafereelen uit het woelige leven gegrepen, - ik zou haast zeggen kraken van werkelijkheid.

De vertaling is in goede handen gevallen. Gelijk de ware schilder geene manier heeft, zoo heeft de ware schrijver geen stijl. In dit opzicht zijn natuurlijk beschaafde vrouwen bijzonder begaafd. La femme n'a pas de style, zegt de Lamartine, son âme se trouve nude sur ses lèvres. En daarom kan dit werkje niet beter vertaald worden dan, zoo als geschied is, door eene beschaafde jonge dame. Als Erckman-Chatrian Hollandsch geschreven had, zou hij zoo geschreven hebben.

Ik weet niet meer welke uitdrukking mij herinnerde aan het: que diable! faisait-il dans cette galère? Iedereen voelt, dit is een Gallicisme. In het Hollandsch zegt men niet, in eene galei komen, maar zich, in een mal parket steken. Wij vonden ook het woord *lenteschijn*, een woord van de vinding der vertaalster, een lief woord, waar wij geene bedenking tegen hebben. ‘Het werk dat goed vooruit kwam,’ is eene uitdrukking uit het dagelijksch leven, die niet ongelukkig in de schrijftaal is overgebracht.

De schrijver besluit zijn werk met de spreuk: die lief heeft kent God, want God is liefde. Voortreffelijk! maar wij voegen er bij, zoo als uwe liefde is, zoo zal ook uwe Godskennis zijn. Bemint gij de natuur, de ruwe onschuld, de naïeve goedigheid der menschen, dan zult gij in de wereld kunnen wonen als in uw huis. Maar er is in den mensch ook iets heroïsch. Erits was een held toen hij zich over den armen Zigeuner ontfermde. Maar zijne heroïsche opwelling ging in zijne gewone vadsigheid onder, en de huwelijksfuik is niet het einde der menschelijke bestemmiug. Aan de menschelijke veerkracht niet de eischen te stellen die billijk zijn, is geen liefde maar gebrek aan godsdienst. En blijft de liefde de ziel der kunst, zoo wordt de kunst toch slechts volmaakt, wanneer de liefde door de godsdienst is geheiligd.

S.F.W. ROORDA VAN EYSINGA.

Mengelwerk.

Een voorlooper en wegbereider van Griekenlands wedergeboorte(*).

Door M.A. Perk.

I.

Daar ligt in het Zuid-Oosten van het werelddeel, dat wij bewonen, een land, waarop menige blik in onze dagen met belangstelling zich vestigt. En niet zonder reden!... Immers, het munt uit door een natuurschoon, zóó heerlijk en verrukkelijk, dat de reizigers zich het hart in bewondering voelen ontgloeien, hetzij ze zijn groene en kronkelende kusten met hare talrijke golven en baaien, bochten en inhammen van verre uit den schoot der baren zien verrijzen; hetzij ze zijn vriendelijke landouwen en welige akkers, bloemrijke gaarden en vroolijke valleien doorkruisen, of wel zijn indrukwekkende berggevaarten en stoute rotspartijen, peillooze afgronden en wilde stroomen, trotsche granietblokken en bruisende watervallen begroeten!

Maar de geschiedenis van dat land geeft het geen mindere aanspraak op onze belangstelling. Welk een verleden waarop het bogen kan! Wie spreekt niet met diepen eerbied zijn naam uit? - Men begrijpt reeds welken naam ik bedoel. 't Is van Griekenland, dat ik spreek; van het land, waarheen ons de herinneringen onzer kindsheid terugvoeren; het land der klassieke oudheid, der heroën- en dichterenwereld; eenmaal het brandpunt van geleerdheid en smaak; de voedster van kunsten

(*) Ik heb met dezen merkwaardigen man voor het eerst kennis gemaakt door een werkje, eenige jaren geleden te Parijs uitgekomen: *La Grèce moderne par M. Eugène Yéméniz*, *consul de Grèce.*' Met groote voorliefde, maar misschien ook wel wat eenzijdig, is in dat werkje het beeld van Tsavellas geschetst. De voorstelling des auteurs toetste ik dan ook aan de berichten van geschiedschrijvers als Pouqueville, Gervinus, Schlosser, van Kampen en anderen. Hier en daar heb ik haar gewijzigd, toegelicht of verbeterd.

en wetenschappen; de bakermat van beschaving en verlichting; de bodem, waar de planten der wijsbegeerte en poëzij welig tierden en hare zaden kwistig uitstortten over gansch Europa; de grond, waar de assche rust van de grootste mannen en grootste burgers, wier leven en daden de prachtigste bladzijden vullen der wereldgeschiedenis; het oord, dat vrijheidszucht en vaderlandsliefde zich tot woonplaats hadden verkozen.

Hoevele plaatsen, hoevele namen ontmoet men daar niet nog heden ten dage, die aan dat grootsch verleden doen denken! Welke herinneringen rijzen daar niet voor den geest, herinneringen bovenal aan wat er gestreden en geleden is voor het bezit van den kostelijksten aller schatten: de vrijheid!

Wèl heeft Lamartine het recht in zijn '*Dernier chant du pélérinage d'Harold* te zingen:

> Partout où l'oeuil se porte, où s'impriment les pas,
> Le sol sacré raconte un triomphe, un trépas;
> De Leuctre à Marathon tout répond, tout vous crie:
> 'Vengeance! liberté! gloire! vertu! patrie!'

Om dit recht te staven behoefde de dichter ons niet eens terug te voeren naar de grijze oudheid, ons niet met onze verbeelding te verplaatsen in den tijd van een Miltiades of Leonidas. Naar onze dagen kon hij gerustelijk verwijzen, op onze eeuw zich beroepen. Ja, op onze eeuw! - Wat tal van groote mannen, die goed en bloed hebben veil gehad voor de onafhankelijkheid huns lands! - Hunne namen echter zijn, helaas! te weinig bekend. Wel worden de beide Botsarissen, Canaris, Miaoulis, Conduriotti en andere helden uit den strijd voor Griekenlands wedergeboorte met eere vermeld; wel brengen tijdgenoot en nakomeling als om strijd aan die mannen een dankbare en verdiende hulde; - vergeten evenwel schijnen er zoovelen, die niet minder aanspraak hebben op de bewondering van het nageslacht, die ook aan hetzelfde werk, waaraan die groote helden arbeidden, hun gansche hart en hun gansche leven toewijdden, - niet met even gunstigen uitslag, 't is waar, - nochtans met gelijken ijver en met dezelfde onverdeelde zelfverloochening, en die ook den heiligen geest der vrijheidsliefde, welke hen bezielde, overplantten op het gansche volk.

In de rij van die mannen komt aan Photos Tsavellas een eervolle plaats toe. Hem wensch ik nader te doen kennen.

Zijn leven is zóó dramatisch en treffend, dat de eenvoudige mededeeling daarvan mij voorkwam de welwillende aandacht der lezers van dit tijdschrift niet onwaardig te zijn. 't Is trouwens nooit geheel zonder vrucht voor ons zelven dat wij den blik vestigen op groote mannen en hun beeld aanschouwen. Onwillekeurig gaat er dan van hun geest in ons over!

Een groot man noem ik hem. En dien naam verdient hij. Hij

heeft aanspraak op onze bewondering, ook al ontdoen wij hem van den stralenkrans, waarmede de legende of fantasie zijn hoofd versierde en zijn nagedachtenis verheerlijkte. Want niet alleen leeft zijn naam onsterfelijk voort op de tongen en in de harten zijner landgenooten; niet alleen bewaren volksliederen de herinnering aan zijne deugden en aan verschillende tooneelen uit zijn veelbewogen en roemrijk leven; niet alleen blijven zijne dapperheid en grootheid, zijn vaderlandsliefde en zijn rampspoed de geliefkoosde onderwerpen, bezongen door de improvisatoren van Epirus; niet alleen kent elk kind daar zijne geschiedenis en is hij de verpersoonlijking geworden van den haat tegen de Turken en van de vrijheidszucht; - men rekent hem zelven verheven boven het geweld des doods. Zijn terugkeer wacht men af om de boeien te verbreken, die de Epiroten nog kluisteren en om de Turken terug te drijven naar het Oosten en de laatste hand te leggen aan de nog onvolkomen zegepraal der Grieken.

'Hij leeft, die Photos, hij komt terug,' dus jubelt men te zijner eer, 'en dan zal Griekenland eerst waarlijk vrij worden, en geen Turk ergens meer worden aangetroffen noch in Epirus noch elders!'

Wel een bewijs dat de daden van den klept een onuitwischbaren indruk hebben gemaakt op de verbeelding zijns volks!

Ik wensch die daden te schetsen, maar wil vooraf het tooneel van den strijd doen kennen. Niet alle trekken uit Tsavellas' leven zal ik echter vermelden. De stof is te rijk, en te veel plaats zou ik dan moeten vergen voor mijne mededeeling. Op enkele feiten, die onzen held het best doen kennen, wil ik het volle daglicht laten vallen, om de overige meer als achtergrond te gebruiken of met stilzwijgen voorbij te gaan.

II.

In het hart van het tegenwoordige Epirus, op 14 uren afstands van Janina, treft men een chaotische opeenstapeling aan van ontzaglijke berggevaarten en rotsblokken. Met wild en woest gebrul baant zich daar de Acheron, thans Mauropotamo, zwarte stroom, geheeten, in een peillooze diepte een pad en slingert zich tusschen uitgebluschte kraters en overschrijdt met donderend geweld de hinderpalen, die hem den weg pogen te versperren of vermorzelt tot gruis al wat hij in zijn onstuimige vaart ontmoet. De toppen der granietmassa gelijken een forteres, alleen langs gevaarlijke en nauwe bergpassen te genaken.

Eenzaam is het hier en verlaten, doodsch en ijzingwekkend stout. Geen plantengroei treft het oog. Gapende afgronden grijnzen u aan en zetten het tooneel nog meerdere woestheid bij. Het gesuis der avondkoelte in de takken van een pijn of den, het geratel van een waterval, het geblaat van een afgedwaald schaap of het geluid der voetstappen van een enkelen jager of herder verbreekt voor een oogen-

blik de doodelijke stilte. Hier valt het oog op een puinhoop of brok muur; ginds treft het overschot eener woning den verrasten blik: afgeknotte balken door het vuur verkoold, en steenen door de vlammen zwartgeblakerd, altemaal sprekende getuigen van vroeger leven, maar ook - van een droef verleden! - Treurige en toch verhevene herinneringen verrijzen overal op die plek voor den geest des bezoekers.

Zestig jaren geleden was dit onherbergzaam en verlaten oord, Souli genaamd, nog de woonplaats van een kleinen stam Albanezen, die, in navolging van wat in andere gedeelten des lands plaatsgreep, derwaarts de wijk had moeten nemen om zijn onafhankehjkheid te bewaren en zich te onttrekken aan het juk des verafschuwden Turks. Van het oogenblik immers dat Sultan Mahomed II gansch Albanië en Morea onder zijn ijzeren scepter had gebracht en zijn looden hand zwaar op de overwonnenen deed rusten, verlieten allen, die weigerden zich onder zijn juk te krommen en hun geloof te verzaken, de steden en vlakten en vestigden zich op de tot dus ver onbewoonde toppen en in de spelonken van den Olymp, Pindus, Parnassus, Taygetus of Helikon. In die ontoegankelijke, steeds onbewoonde holen en bergkloven verkozen zij veel liever met de wilde dieren te leven dan in de vlakte aan de zijde der Mahomedanen. En daar de kale, naakte rotsen, ongeschikt tot veeteelt en akkerbouw, den bewoners het noodige levensonderhoud weigerden, zagen dezen zich wel verplicht in hun behoeften te voorzien door roof op de onderdrukkers huns vaderlands. Men noemde hen daarom *klepten*, roovers of dieven. Maar evenmin schaamden zij zich dezen naam als onze voorouders zich dien van geuzen of bedelaars tot oneer rekenden. - Die klepten wisten hun onafhankelijkheid te handhaven. Menigmaal overwonnen en cijnsbaar gemaakt, legden zij toch nimmer de wapens geheel neder. En terwijl gansch Hellas zich kromde onder de ijzeren hand des overweldigers, bleven de onverschrokken hooglanders steeds *vrije* Grieken.

Reeds in het begin der achttiende eeuw vormden de achter hun rotsen verschanste Soulioten een militaire confederatie, drie duizend zielen sterk, bestuurd door hun oudsten of oversten. De bewoners der aangrenzende vlakten en valleien hadden zij onder den naam van Para-Soulioten of toegevoegde Soulioten in hun verbond opgenomen. Zij zelven waren gevestigd in vier dorpen, 2000 voet gelegen boven het dal, waarin de Acheron bruit, en van elkander gescheiden door gapende afgronden, wier oevers men ter onderhouding van de gemeenschap door houten bruggen verbonden had. Moedig en vermetel, tot iedere ontbering in staat, tegen alle vermoeienissen bestand, tegen elk gevaar gehard, brachten de Soulioten in vredestijd hun dagen door met wapenoefeningen en met de jacht, met dichterlijke improvisation en krijgsspelen. De vrouwen zelve bezaten een groote mate van moed, stoutheid en kracht, en wisten behendig met de wapens om te gaan. In hare mannenzielen huisden vaderlandsliefde, eergevoel en vurige haat tegen

den Turk. Geen plaats was daarin echter voor de zachte, teedere gevoelens, die der vrouw anders zoo eigen zijn en haar tot sieraad verstrekken.

Zoo bleef die stam bestaan, ontzien en geërbiedigd door de Turksche overheid, - die na vele vergeefsche pogingen om hem te verdrijven, zijn onafhankelijkheid erkende, op voorwaarde dat hij zich van roof en plundering voortaan onthield, - en in het bezit van zijn rechten en vrijheid, totdat hij tegen het einde der vorige eeuw het voorwerp werd van den onverzoenlijken haat eens mans, die geen hooger doel kende dan geheel Epirus onder zijn heerschappij te brengen, en begreep dit doel nimmer te kunnen bereiken, zoolang Souli niet voor hem bukte. Men kent dien man. Ali Tébélen, pacha van Janina, is zijn naam. Ik behoef zijn beeld niet te schetsen, het beeld van den vizier die, met onmiskenbare bekwaamheden bedeeld, zich door verraad en list, moord en doodslag, meineed en huichelarij heeft weten te verheffen tot den rang van onafhankelijk vorst van Epirus en Thessalie, in schijn slechts onderdanig aan den Turk. Langzamerhand evenwel, en niet dan na langen en zwaren strijd, na gansche stammen uitgemoord en allen, die hem in den weg stonden, van kant te hebben gemaakt, gelukte hem zijn streven.

Is het dan wonder, dat de vrije onafhankelijke Soulioten van den aanvang af hem een doorn waren in het oog en dat hij geen middel wilde ontzien om hen ten onder te brengen?

Bij gelegenheid van een door hem hiertoe gewaagde poging, zien wij ook onzen held ten tooneele verschijnen. In 1792 trok Ali aan het hoofd van een machtig leger uit Janina, onder voorgeven van een zekere stad, die voor een zijner luitenants hare poorten gesloten had, te willen tuchtigen, maar met geen ander doel dan om Souli te overvallen. Om hierin te beter te slagen, achtte hij het raadzaam de stoutsten der bergbewoners uit hun woonplaats te verwijderen en onschadelijk te maken. Met een beroep op de vriendschap welke hij den stam toedroeg, vroeg hij om hulp. Zijn verzoek vond gehoor. Zeventig wakkere mannen met den polemarch of overste Lampros Tsavellas aan het hoofd, voegen zich bij 's pacha's leger. De klept nam op dezen tocht zijn jeugdigen zoon Photos mede, die in den strijd de riddersporen zou verdienen, en zich den naam zijner vaderen waardig moest toonen, en reeds hunkerde naar de gelegenheid om zich te onderscheiden. Onverwachts echter, op het oogenblik dat de Soulioten hun wapens hadden afgelegd tot het uitvoeren van krijgsspelen, werden zij door het gansche leger omsingeld, in boeien geslagen, en naar Janina gesleurd. Ali hoopte nu de niets kwaads vermoedende Soulioten, beroofd als ze waren van hun dapperste verdedigers en hun opperhoofd, te overvallen en onder zijn juk te brengen. - Zijn plan mislukte! Het verraad lekt uit. De mare daarvan weêrklinkt in het gebergte. Een der gevangenen wist zijn boeien te verbreken met de kracht, welke de wanhoop hem gaf; en alleen bedacht op het behoud van zijn stam, ijlt hij terug naar zijn bergen en roept zijn broeders te

wapen. En ijlings wordt de vlakte der Para-Soulioten verlaten: alle voorraad medegevoerd, de te veld staande oogst binnengehaald of vernield! Men dempt de putten, drijft de runderen weg tot achter de verschansingen, en, vast besloten niet te wijken, wacht men den aanval af.

De vijand nadert, maar alles verkondigt hem dat de hooglanders op hun hoede zijn. Ziedende van toorn moet hij een anderen weg inslaan en tot list zijn toevlucht nemen. Lampros Tsavellas wordt uit den kerker gehaald en in vrijheid gesteld, op voorwaarde dat hij zijn stamgenooten bewegen zou de wapens neder te leggen. De klept neemt die voorwaarde aan. De jeugdige Photos blijft achter als borg voor de trouw zijns vaders. Maar Lampros weet de zijnen met nieuwen moed te bezielen. Allen besluiten den strijd te aanvaarden en tot het uiterste vol te houden, al kost dat ook het leven van de geliefden die in den kerker te Janina versmachten!

Pijnlijk kruipen voor de rampzalige gevangenen de uren om. Vreeselijk is de onzekerheid, die hen foltert. Moedig en gelaten verbeiden zij echter hun lot. Zij vreezen of versagen niet.

Bovenal Photos gaat zijn lotgenooten voor in kalme berusting. Zijn woord en zijn voorbeeld beurt menig wankelend gemoed op. Zijn onverschrokkenheid werkt weldadig op aller hart.

Daar worden op zekeren dag de kerkerdeuren geopend. ‘Hun doods-uur heeft geslagen! Men komt om hen naar de strafplaats te voeren!’ Dit meenen zij en zij maken zich gereed als mannen te sterven. Maar, welk een verrassing! Welk een omkeer in hun lot! Noode durven zij hun ooren te gelooven. ‘Zij mogen terugkeeren naar hun bergen! Zij zijn vrij!’

De Soulioten had den als leeuwen gestreden. Het geluk bekroonde hun wapenen. En de pacha zag zich gedrongen vrede te sluiten en de gevangenen in vrijheid te stellen. Knarsetandende van verbeten woede en vol spijt dat hij hen niet aanstonds had doen ombrengen, moest Ali de slachtoffers van zijn verraad ontslaan.

Photos wordt met open armen door zijn vader ontvangen. Zijn moedig gedrag in den kerker doet hem rijzen in aller achting en liefde. Ieders oog rust hoopvol op den voortreffelijken jongeling, die zich reeds vroeg boven zijn makkers onderscheidde en de heerlijkste verwachtingen inboezemde voor de toekomst. En toen eenige maanden later Lampros bezweek aan de gevolgen der wonde, door hem bekomen in den strijd tegen Ali, toen werd overeenkomstig het door den stervende uitgedrukte verlangen, zijn jeugdige zoon tot zijn opvolger als polemarch of overste benoemd.

Ziet hier hoe een volkslied dit tooneel beschrijft:

‘Lampros heeft vijftig bey's, honderd agaas, duizend Turken doen vallen. Zijn beurt is ten laatste gekomen. Zijn pallikaren (strijdmakkers) staan weenende om zijn sponde.’

‘Trekt Lampros zijn fraaiste kleederen aan. Siert hem op voor het eeuwige feest en doet zijn hoofd rusten op een kussen van lauwerkransen!’

‘Lampros heeft een zoon! Hij stelt dezen zijn karabijn ter hand en zijn sabel met zilveren scheê.’ ‘Wees overste!’ zegt hij.

‘Zet mij overeind in mijn graf en maak eene opening aan den kant van mijn rechteroor. Want aldus zal ik de stem hooren van mijn musket in het gevecht.’

‘En ik wil dat gij mij iederen avond, als ge terugkeert uit den strijd, onder het voorbijgaan, de namen zult noemen van hen, die door uwe hand zijn neêrgeveld, totdat de naam van Ali mijn hart zal hebben verheugd.’ -

‘Wraak!’ is van dit oogenblik de leus des jeugdigen polemarchs. Wraak op den tiran, den belager zijns volks, den moordenaar zijns vaders!

Maar die kreet vindt ook weêrklank in Ali's hart! Ook hij heeft een duren eed gezworen: ‘Hij zal zich wreken over de ondergane nederlaagd Hij zal niet rusten voordat hij het rooversnest heeft uitgeroeid! List of geweld, misdrijf of verraad, alle middelen zullen hem welkom zijn!.. Doch hij kan wachten... Het geschikte oogenblik breekt vroeg of laat aan. Niet ongebruikt zal hij het laten voorbijgaan!....

En van stonde aan zien wij de beide tegenstanders, het oog op elkander gericht, gereed het strijdperk binnen te treden, de lendenen omgord en het zwaard in de vuist.

III.

Zeven jaren snelden echter heen, voordat Ali de gelegenheid vond om zich met de uitvoering van zijn lievelingsplan bezig te houden. Eindelijk meende hij dat het gunstige tijdstip was aangebroken.

Daar verschijnt hij den 2^{den} Junij 1800 onverwachts aan het hoofd van 15,000 man in het land der Parasoulioten. Bij zulk een plotselingen aanval schoot den vlaktebewoners niets over dan de vlucht naar het gebergte. Zij gunden zich niet eens den tijd om zich van de noodzakelijkste mond- en andere behoeften te voorzien. Een algemeene verslagenheid verspreidt zich in Souli. Photos alleen deelt niet in de moedeloosheid der zijnen. Zijn ziel buigt zich niet neder in het barnen des gevaars en bij het dreigend naderen van den dood. Geen angst bekruipt hem. Hij behoudt goeden moed. Welkom is hem de gelegenheid om den bij het lijk zijns vaders gezworen eed gestand te doen. Voor hem breekt een langgewenschte dag aan. Hij begroet dien met vreugde. Immers hij kent de onversaagdheid zijner pallikaren en durft op haar te rekenen, al kan hij slechts 1800 weerbare mannen stellen tegenover Ali's duizenden. Maar toch, hij voelt zich sterk. ‘Voor vaderland en vrijheid!’ klinkt het uit zijn mond. En op het gezicht

van Photos' kalmte en vastberadenheid, herleeft de hoop in het hart der bergbewoners. Hun moed ontbrandt, hun vrees verdwijnt.

De wakkere polemarch begrijpt dat het dwaasheid zou wezen om den vijand in het open veld te bestrijden en verschanst zich in het dorp Kiapha. Door allerlei kleine schermutselingen weet hij den Turk al hooger en hooger in het gebergte te lokken. Trotsch op eenige behaalde voordeelen rukt deze langzaam voort, en waant zich reeds zeker van de overwinning. Weinig schaadt het hem dat nu eens een paard met ruiter en al in den afgrond stort of dat een door een onzichtbare hand toegezonden kogel een voetknecht doet bijten in het zand. De twee eerste dorpen Avarikos en Samoniva zijn eindelijk bereikt. Maar zij worden verlaten bevonden. Ali's troepen trekken verder. Groot-Souli, de hoofdplaats, van wier tinnen de banier der confederatie wappert, is nu het doel van den tocht. Kiapha moeten zij echter nog eerst voorbij. Welgemoed naderen zij dit dorp. Op geen tegenstand zijn zij verdacht. Zij hopen het eveneens onbezet te vinden. Doch tot hun verbazing zien zij zich hier ontvangen door een hagelbui van kogels. Met zes honderd man houdt Photos hier zeven uren lang een hardnekkig gevecht vol tegen een telkens aangroeienden en steeds van versche troepen voorzienen vijand. Bij honderden vallen de Turken onder de welgemikte schoten der klepten. Lang blijft de zege onbeslist. Allengs geraken de krachten der beide partijen uitgeput. De onuitstaanbare warmte verlamt iedere beweging. Tegen zonsondergang verflauwt dan ook het vuur aan weêrskanten.

Maar de vrouwen, aangevoerd door Photos' moeder, Moscho nemen nu ook deel aan den strijd. Met steeds klimmenden angst hadden zij den uitslag van het gevecht afgewacht op de hoogten, waar heen zij de wijk hadden genomen. De plotselinge stilte vervult haar hart met ontsteltenis en vreeze. Zouden hare echtgenooten, broeders en zonen het onderspit hebben moeten delven? - Bij die gedachte maakt de wanhoop zich voor een oogenblik meester van haar gemoed. Maar weldra nemen zij een kloek besluit. Op voorstel van Moscho wilden zij de benarde strijders te hulp snellen. Drie honderd vrouwen verlaten haar schuilplaats en dalen van de hoogten af, stukken rots voortslepende, die zij op den vijand werpen. Die stukken splijten en barsten uit elkander onder het nederrollen en vormen een stortvloed van steenkogels en brengen verwarring onder de aanvallers. Van die verwarring trekken de klepten partij. Zij hernieuwen den strijd! Een andere afdeeling van Photos' troepen springt uit de hinderlaag te voorschijn, waarin zij geplaatst was, en ijlt toe. Van alle kanten werpt men zich nu op den vijand. Verschrikt deinst deze terug. Bij honderden storten de Turken in de bergkloven neder. Nu geven zij alle hoop verloren. Geen ander middel tot redding blijft hun over dan de vlucht. Drie duizend dooden latenzij achter op het tooneel des strijds. De bergbewoners tellen niet meer dan 70 gesneuvelden en een honderdtal gekwetsten.

Ali, die van een naburigen heuvel de nederlaag der zijnen had aanschouwd, rent met lossen teugel terug naar Janina. Thans behoeft hij niet langer te veinzen. Hij legt het masker af en met open vizier treedt hij van nuaf in het strijdperk. - Een maand later bevond hij zich op nieuw te velde, aan het hoofd van een machtig leger. Maar nu waren ook de Soulioten op hun hoede. Wel er van bewust dat geen genade hen wacht van den verbitterden vijand, maken zij zich gereed tot een strijd op leven en dood. Duur echter, dit zweren zij, zal den Turk zijn zegepraal te staan komen. - Photos begrijpt dat een stoute en moedige daad de in allerijl bijeengeraapte en weinig bedreven troepen des pacha's ontmoedigen zal en het dreigend gevaar afwenden. De wakkere polernarch verklaart zelf zich bereid zijn leven te wagen tot heil des vaderlands.

En ziet, op zekeren dag daalt hij, bij het vallen der duisternis, aan het hoofd van vierhonderd beproefde pallikaren van zijn bergen af. Een zwarte nacht omhult weldra alles met zijn donker floers. Hagelslag en stormwind begunstigen de stoute onderneming. Bliksemstraal op bliksemstraal doorklieft het zwerk en scheurt het wolkgordijn vaneen, en stelt den moedigen held in de gelegenheid om zijn weg te verkennen en met zijne trouwe makkers behouden in de vlakte aan te komen. Zóó naderen zij onopgemerkt, te midden van een doodelijke stilte, der Turken kamp en weten er binnen te dringen. Eensklaps openen zij een hevig geweervuur op den slapenden vijand.... Deze springt ijlings op en grijpt naar de wapens!... Een tooneel van onbeschrijfelijke verwarring ontstaat!... Niet wetende van welken kant de aanval geschiedt, vuren Ali's soldaten op goed geluk en treffen voor het meerendeel hun eigen makkers!... Een uur lang houden zij den strijd vol tegen den onzichtbaren vijand.... Eindelijk ontzinkt hun echter de moed. De hageljacht, die hen in het aangezicht slaat, het geloei van den stormwind, het ratelen van den donder, dit alles is voor hun bijgeloovig hart een teeken van 's hemels ongunst... Met achterlating van tweehonderd dooden en talrijke gekwetsten stuiven zij uiteen. En de moedige Photos keert terug, beladen met een rijken buit, den kostbaarsten, dien hij in de gegeven omstandigheden bemachtigen kon: brood en kruid!....

Daarenboven is het dreigend gevaar afgewend en Souli behouden! Ali's leger, immers, door schrik bevangen, begint te verloopen en weigert te vechten tegen de hooglanders. De pacha moet dus al weder zijn woedenden wraakdorst opkroppen, die nochtans nieuw voedsel gekregen had door de ondervonden teleurstelling! - Een anderen weg zal hij inslaan om tot zijn doel te geraken, een wel langer doch veel zekerder weg. ‘Souli moet ingesloten en door den honger worden ten ondergebracht!’

Te vergeefs tracht Photos Ali's bedoeling te verijdelen. Te vergeefs doet hij talrijke uitvallen om de insluiting te voorkomen. Te vergeefs

verdubbelt hij zijn ijver om de blokkade te verhinderen. Te vergeefs verrigt hij wonderen van dapperheid om de werken des vijands te vernielen. Na verloop van weinige maanden is Souli omringd door een ondoordringbaar net van grachten en muren. Donker schijnt de toekomst. Toch weigert de polemarch te onderhandelen met Ali, die nu eens aanzienlijke geldsommen en het bezit van vruchtbaar land in ruil aanbiedt voor de kale rotsen, en dan weder de bergbewoners door de vreeselijkste bedreigingen tot onderwerping tracht te brengen.

Maar langzamerhand vermindert de mondvoorraad. Geen strooptocht, tot zelfs binnen de verschansingen des vijands, kon iets baten om de aanvallen af te slaan van een anderen tegenstander, voor wiens onwederstaanbare macht eindelijk de schitterendste moed bezwijkt. Het omringende land leverde niets meer op. Het was als uitgemergeld. De krachten der verdedigers raakten uitgeput. De hongersnood begon onder hen zijn vreeselijken scepter te zwaaien. Toch houden zij vol. Op nieuw verklaart Ali zich bereid onderhandelingen aan te knoopen. Hij wil hun de gunstigste voorwaarden toestaan en niet eens aandringen op het verlaten van het dierbare erfdeel hunner vaderen, maar vooraf vraagt hij 24 gijzelaars als onderpanden van der Soulioten opregtheid en goede trouw.

En nu ook verschijnt Photos in al zijn grootheid. - Konden wij tot dusver een goed deel van zijn verzet tegen Ali toeschrijven aan persoonlijken wrok, edeler beginselen openbaart hij thans. Zijn eigen wrok wil hij vergeten en alles ten offer brengen op het altaar des vaderlands. Hij verklaart zich geneigd in overleg te treden met den pacha. De gijzelaars worden gezonden. Maar nauwelijks heeft de trouwelooze Turk hen in zijn macht, of hij breekt de onderhandelingen af. Hij wil van deze gunstige gelegenheid gebruik maken om twist en tweedracht te stoken onder de belegerden. Het ‘verdeel en heersch!’ was altoos zijn leus geweest. Ook thans blijft hij haar getrouw. De zelfzucht en het eigenbelang zal hij te hulp roepen en als bondgenooten aannemen. Op beide poogt hij te werken. Dit mocht hem reeds zóó menigmaal gelukken. Ook nu durfde hij op een goeden uitslag zijner pogingen rekenen.... Om hun geliefde betrekkingen te redden, die in zijne handen waren, zouden immers velen aandringen op de overgave! En Ali doet den Soulioten aanzeggen dat het leven der gijzelaars afhangt van een spoedige onderwerping.

Hoe des tirans verwachting werd teleurgesteld! - Hoort het antwoord dat hij op zijne bedreiging van Photos ontving.

‘Den vizier Ali-Pacha heil.

De trouweloosheid bezwalkt uw naam en verlevendigt onzen moed. Weet dat ons verlies, sedert den aanvang van dezen veldtocht, slechts 17 man beloopt, die sneuvelden voor het vaderland. Laat hun getal tot 41 stijgen, daar ook onze gijzelaars zullen omkomen. Dit offer zal den ondergang des staats niet veroorzaken. Voortaan willen we met u

noch vrede noch wapenstilstand. Gij zijt wat gij ten allen tijde waart en steeds zult wezen: een slecht mensch zonder trouw!'

Met vernieuwde woede ontbrandt de strijd. Maar weldra doet een droevige noodzakelijkheid zich op. Men moet zich van de nuttelooze monden ontslaan!... Photos beseft dat dit onvermijdelijk is. Hij stelt dus voor dat de niet weêrbare bevolking vertrekke. Zijn stamgenooten buigen het hoofd; ook tot dit offer zijn zij bereid. Geen enkele klacht, geen enkel gemor doet zich hooren. De polemarch zelf bestuurt den uittocht. En het gelukt hem tweehonderd grijsaards, vrouwen en kinderen in veiligheid te geleiden naar de kust, waar zij zich inschepen naar de Jonische eilanden.

Maar de vermindering van het mondental vermeerdert daarom den voorraad nog niet. De ellende neemt hand over hand toe. Fijngestampte schors van in de rotspleten wassende heesters, en gras, vermengd met een weinig meel, was weldra het éénige voedsel. Doch ook dit laatste hulpmiddel raakte uitgeput. Toch bleef Photos welberaden en kalm.... Maar hij ontveinsde het zich niet: er moest een maatregel genomen worden, hoe stout ook en vermetel, om in het bestaande gebrek te voorzien! Hij zelf deinsde voor niets terug, voor geen waagstuk, hoe groot ook, om het lijden van zijn volk te verlichten.

Naar het op acht mijlen afstands van de kust gelegen Parga, richt hij hoopvol den blik. Het stond onder het protectoraat der meesters van Corfu, te dien tijde de Russen, Turkije's verklaarde en geduchte vijanden. Zijn inwoners waren evenals de Soulioten vrije christenen. Derwaarts moest een uitval gedaan worden om zich van nieuwe proviand te voorzien! Wel scheen het een gewaagde onderneming. Mislukte zij, dan was de val van Souli onvermijdelijk. Doch geen andere uitweg deed zich op. Het besluit staat weldra vast. Photos zelf plaatst zich aan het hoofd; vast besloten om liever te sterven dan onverrichter zake terug te keeren.

En daar dalen, in het holle van den nacht, 400 mannen en 70 vrouwen de bergtoppen af. Treurig is hun toestand, ellendig hun aanblik. Nauwelijks kunnen zij zich op de been houden. Afmatting, gebrek en uitputting hebben hun krachten ondermijnd. Voorzichtig en langzaam trekken zij voort. Een doodelijke stilte heerscht onder hen. Geen geluid mag hun tegenwoordigheid verraden... Zij weten de waakzaamheid des vijands te verschalken en komen behouden te Parga aan. Hier worden zij met open armen ontvangen en met onbeschrijfelijke deelneming begroet en verpleegd. Vier dagen vertoeven zij er en herstellen hun krachten. Nu maken zij zich gereed tot den moeielijken terugtocht. Met nieuwen moed toegerust en rijk beladen met allerlei levensmiddelen aanvaarden zij de hachelijke reis... De vrouwen gaan in het midden... Aan de wakkerste mannen is de taak beschoren den kostbaren schat te verdedigen.... Maar kommervol staat aller gelaat,

ook dat van de kloeksten. Zal het hun gelukken behouden thuis te komen, en de achtergeblevenen van een wissen dood te redden?... Daar wordt hun bericht dat twaalf honderd Turken hen wachten om hun den doortocht te betwisten. Het beslissende oogenblik breekt aan... Zij maken zich gereed tot een strijd op leven en dood met die overmacht. Doch de vijand deinst af. Medelijden schijnt hem te bezielen. Wellicht boezemden hem ook de vastberaden houding der bergbewoners en hun blik, waaruit de moed der wanhoop sprak, eenig ontzag in. Hoe het zij, de Soulioten trekken ongehinderd voort en komen behouden aan. - Nu ook verlevendigt zich de moed der verdedigers en met nieuwe kracht voelen zij zich toegerust. Ali woedde en tierde en raasde wel over het gelukken van den stouten tocht. Hij deed echter niets dan zijn bondgenooten tegen zich innemen en verbitteren. Verstoord op den pacha, knoopten enkelen hunner onderhandelingen aan met Photos en verklaarden zich bereid met hem gemeene zaak te maken. Zelfs werden er van weêrszijden gijzelaars gewisseld.

Maar het goud van Ali bleek meer te vermogen dan de goede trouw. Door list en omkooping wist hij de zamenzwering te verijdelen en, wat meer zegt, zes der gijzelaars in handen te krijgen. Vier hunner deed hij terstond ophangen. De anderen, een broeder van Photos en de zoon van Dimos Drakos, een van de trouwste vrienden en wakkerste onderbevelhebbers van onzen held, spaarde hij. En waartoe? Hij wilde beproeven die twee mannen, in wier stoutmoedigheid de grootste kracht der Soulioten lag, voor zich te winnen. Goud noch beloften hadden iets gebaat. Welligt zou de vrees voor het leven hunner betrekkingen hen rekkelijker maken.

Maar ook hierin bedroog zich de pacha. De trouw dier beide helden was beproefd. Zij wilden niet eens hun stamgenooten mededeelen dat de twee jongelingen nog in leven waren. Zij hielden ze immers toch reeds voor verloren. Want nimmer zouden zij zich laten overhalen in eenig verdrag met den eedbreker te treden.

Photos riep een volksvergadering bijeen. ‘Zes onzer gijzelaars’, zoo spreekt hij, ‘zijn van het slot van Delvino naar Janina gesleurd en opgehangen en liggen daar nog onbegraven. Wij zullen hen wreken, maar laat ons eerst voor hen bidden!’ En degansche schare, trillende van aandoening, buigt op die woorden eerbiedig de knieën. En de priesters heffen de lijkzangen aan ter eere van de martelaren, die gevallen waren voor het vaderland.

Ziethier hoe in een volkslied dit indrukwekkende tooneel is geschetst:

‘Een zwarte wolk hangt over Souli en Kiapha. Den ganschen dag heeft het geregend en den ganschen nacht gesneeuwd. Een bode verschijnt. Hij brengt droeve, sombere tijdingen. ‘Hoort, kinderen van Photos, pallikaren van Drakos, hoort! De trouwelooze Delvino heeft ons verraden: hij heeft onze zes kinderen overgeleverd. Vier hunner heeft Ali pacha gedood en de twee anderen in het leven gelaten,

den zoon van Dimos Drakos en den breeder van Photos."' Op die woorden maakt een hevige smart zich meester van Photos en Drakos. Zij roepen den priester en 'hef den lijkpsalm aan' zeggen zij, 'voor de pallikaren, voor de twee zoowel als voor de vier. Ook die zijn verloren! Nimmer heeft de tiran het leven aan een enkelen Soulioot geschonken! Iederen Soulioot die in zijn handen valt, houden wij voor een kind des doods!'

IV.

Nog grooter offer zou Photos brengen op het altaar des vaderlands en der vrijheid. Zijn eigen rang en aanzien aarzelde hij niet prijs te geven, zoodra die zelfverloochening van hem gevorderd werd in het belang zijns volks.

Op zekeren dag verscheen in Souli een monnik, over wiens afkomst en naam een diepe sluier hangt.. Men noemde hem onder de bergbewoners Samuël. Hij zelf gaf zich de titels van: 'het laatste oordeel', 'de bazipn die Jericho doet vallen.' Blakende van liefde voor de vrijheid en vol vertrouwen op God, verkondigde hij in profetische taal dat de verlossing op handen was. Niets bracht zijn geestdrift aan het wankelen. Is het dan wonder dat hij eerlang een grooten invloed uitoefende op het licht ontvlambare gemoed der hooglanders?

Photos zelf, beducht dat te eeniger tijd zijn Pallikaren de moed zou ontzinken, meende eigen grootheid en eer aan het welzijn des lands ten offer te moeten brengen. Wat zouden zijn strijdmakkers niet vermogen onder een hoofd als Samuël! Welke wonderen niet verrichten!

Hij was dan ook terstond bereid afstand te doen van zijn hoogen rang, als hiermede de zaak der vrijheid werd bevorderd. Met echt Romeinsche grootheid en bewonderenswaardige zelfverloochening smeekt hij den raad der oudsten om hem te ontslaan, en wijst tevens Samuël tot zijn opvolger aan. Zijn verlangen wordt geerbiedigd. En de monnik ziet zich bekleed met het oppergezag in Souli, en spreidt eerlang krijgsmanstalenten ten toon, die een ieder met bewondering vervullen, en een persoonlijken moed, die de stoutsten verbaast.

En Photos..... Niet langer bedwongen door de plichten aan zijn hoogen rang verbonden, geeft hij vrijelijk gehoor aan de stem zijner onversaagdheid en vermetelheid. Als eenvoudig soldaat neemt hij deel aan elke schermutseling. De eerste is hij steeds bij elk gevaar. Zijn roem verbreidt zich meer en meer. Zijn naam wordt steeds geduchter. Weldra wordt het zijnen makkers gewoonte om niet te zweren dan bij den sabel van Photos. 'Als ik onwaarheid spreek, moge het zwaard van Photos mijn levensdraad afsnijden!' - 'Welk een wolk van ruiters en voetknechten!' dus luidde een hunner krijgsliederen. 'Zij zijn niet een- of twee- of drie-duizend man sterk, maar wel achttien of negentien-duizend. Laten zij maar komen, die oude Turken, en zien

hoe de Soulioten oorlog voeren, en laten zij kennis maken met Photos' sabel!' 'Photos' zwaard,' jammeren de Turken, 'is rood geverwd van ons bloed! het heeft gansch Albanië in rouw gedompeld en alle moeders het harte verscheurd.'

Twee jaren verliepen er aldus, en nog stond Souli pal. Verschillende, met een gelukkig gevolg bekroonde uitvallen verlevendigden den moed der belegerden. Ali, teruggekeerd van een reis naar Adrianopel, waar hij door de Porte ontboden was, vond geen verandering in den toestand. Nauwer werd nu op zijn last de insluiting, gestrenger de blokkade. Toch ziet hij geen kans om de bergbewoners met geweld ten onder te brengen. - Nogmaals wil hij den weg der onderhandeling inslaan. Hij had van den sultan, die met leede oogen den steeds toenemenden voorspoed zijns machtigen vasals aanschouwd had en in de republiek van Souli een heilzaam en voortreffelijk tegenwicht voor diens aangroeiende macht meende te vinden, den last ontvangen om aannemelijke vredesvoorslagen te doen. De vizier veinst gehoor te geven aan dat bevel, en verklaart zich bereid een verdrag te sluiten. De omstandigheden zijn hem thans gunstiger dan ooit. Op een open oor meent hij te kunnen rekenen. Immers een treurig voorgevoel begon de dappere bergbewoners te beklemmen. De krachtigsten bezweken. Zij benijdden schier het lot van wie in den strijd gevallen waren. De herinnering aan al de ijselijkheden van den hongersnood, dien zij geleden hadden, deed de vastberadensten sidderen en verbleeken. Enkelen mompelden reeds van overgave. Ali weet dat. De kans is voor hem schoon. Hij zendt een bode met de gunstigste vredesvoorslagen. Maar hij eischt in de allereerste plaats, dat Photos Tsavellas het grondgebied der republiek verlaten zal, wien overigens de vrijheid werd gegeven om zich te vestigen waar hij verkoos.

De vergadering der oudsten kwam bijeen om den afgezant te hooren. Photos zelf, om de vrijheid der beraadslaging niet te belemmeren, verscheen niet. Allen, waren ontmoedigd. Zij voelden zich niet langer in staat de ontberingen en rampen van den krijg te verdragen. Voeg hierbij dat Ali's goud op enkelen niet zonder invloed gebleven was; en men begrijpt lichtelijk dat men niet aarzelde in den voorslag te treden en, ondanks Samuëls tegenstand en bedreigingen, de schandelijke voorwaarde aan te nemen. De meerderheid beslist. Eenige weinigen verzetten zich te vergeefs tegen het besluit. Door dezen gevolgd, verlaat de monnik in allerijl de vergadering, en met het kruis in de eene, en het zwaard in de andere hand, snelt hij voort onder het aanheffen van den kreet: 'wie getrouw wil zijn, volge mij! Voor het kruis, voor Griekenland en de vrijheid blijft mijn leus!'

Zijn machtige stem vindt ook nu nog ingang bij een goed deel dergenen, die met gespannen aandacht den afloop der beraadslagingen stonden af te wachten. Drie honderd Soulioten vol geestdrift en moed sluiten zich bij hem aan en werpen zich met hem in het fort van

Kounghi, dat het dorp Kiapha bestreek, vast besloten zich tot den jongsten snik te verdedigen!

Nu ontvangt Photos den last ter vergadering te verschijnen. Hij geeft aan die roepstem gehoor en treedt binnen. Een treurig voorgevoel bevangt hem, nu hij het stilzwijgen en de verlegenheid der oudsten ontwaart en de afwezigheid van Samuël en Drakos en enkele anderen zijner vrienden opmerkt. Dit alles spelt hem weinig goeds. De aanwezigen bewaren het stilzwijgen. Photos ziet hen beurtelings aan met vragenden blik. Men schijnt huiverig om het groote woord uit te spreken. Eindelijk staat een der oversten op en deelt Travellas het genomen besluit mede en smeekt hem om den wil des vaderlands dit te eerbiedigen. Onze held is als verstomd. Hij kan geen woorden vinden om de gevoelens, die zijn hart bestormen, uit te drukken! Nu eens gloeit zijn aangezigt van toorn en verontwaardiging bij de gedachte aan de ondankbaarheid zijner stamgenooten, dan weder verbleekt het op het denkbeeld van het gevaar, dat zijn dierbaar vaderland bedreigt. Besluiteloos staat hij daar!

Ten laatste herneemt hij zijne kalmte en zelfbeheersching. Zijn hart bloedt, maar hij wil de grievende smart, die hem verteert, niet verraden. Schijnbaar bedaard vat hij het woord op. Hij schildert de onheilen, waaraan zij zich blootstellen, als zij vallen in den hun gespannen strik. - Te vergeefs! Niets baat! ‘Het besluit staat onberoepelijk vast!’ Nu kan hij zich niet langer bedwingen. ‘Welnu! ik zal gaan!’ dus barst hij los, ‘ik zal mij verwijderen. Na zóó dikwijls den dood in den strijd gezocht en mijn bloed gestort te hebben voor mijn vaderland, wil ik thans zijn welzijn niet op het spel zetten. Maar in den naam des hemels! waakt allen over het kostelijk pand dat ik u toevertrouw: het vaderland en de vrijheid! Duldt nooit dat de naam onzer vaderen onteerd worde!’ - Hij vertrekt. Weemoed en smart leest men in zijn mannelijk oog. Tranen biggelen over zijn bruine wangen. Zijne vrienden en verwanten volgen hem. Met vasten tred richt hij zijn schreden naar de ouderlijke woning. Op den drempel van het huis blijft hij een oogenblik vertoeven en wenkt de zijnen hem alleen te laten. Men eerbiedigt zijn verlangen in de meening, dat hij een laatst vaarwel wil zeggen aan zoovele hem dierbare herinneringen.

Photos gaat naar binnen. Eenige oogenblikken snellen voorbij!... Daar verneemt men een dof geluid!... Een rookwolk stijgt op uit het dak en weldra staat het gansche huis in lichtelaaie vlam.... Met een doodsbleek gelaat treedt Photos naar buiten. ‘De woning der Tsavellassen zal nooit door de tegenwoordigheid van één Turk ontheiligd worden!’ roept hij uit. Een laatste groet aan de zijnen, en hij snelt voort, gevolgd door 25 dappere pallikaren, die hun overste willen beschermen tegen de gevaren, die hem wellicht buiten het land der klepten wachten. Zijn zuster Chaïdos, de waardige dochter eener dappere moeder, voegt zich bij Samuël en sluit zich met dezen op in

het klooster der Heilige Veneranda, dat, op de bergspits van Kounghi gelegen, door den monnik in een forteres herschapen is.

Maar nauwelijks heeft Souli zijn heldhaftigen verdediger in ballingschap gezonden, of Ali gelast zijn afgezant de onderhandelingen te rekken. Te gelijker tijd doet hij Tsavellas uitnoodigen om naar Janina te komen en met hem de zaken van Souli te regelen. De pacha verlangde, dus luidde de boodschap, dat het verzoeningsverdrag geteekend werd door den man, wiens dapperheid hij zóó hoogelijk waardeerde.

Heimelijk hoopte hij dat de klept deze gelegenheid zou aangrijpen om zich op zijn ondankbaar vaderland te wreken. Doch hierin bedroog hij zich. Photos liep niet in den val. Hij kende te goed het valsche karakter des viziers, in wiens kerker hij reeds eenmaal had verzucht. Niet eens verwaardigde hij zich zelfs om hem eenig antwoord te zenden en maakte reeds aanstalten tot zijn vertrek naar de Jonische eilanden, toen zijn voormalige medeburgers hem smeekten gehoor te geven aan de uitnoodiging des pacha's en als bemiddelaar op te treden. - Nogmaals besloot Photos alles te wagen voor zijn vaderland, dat met zulk een ondank zijn diensten had vergolden. Wèl was hij het zich bewust dat hij zijn leven op het spel zetteen, eenmaal in de machtzijns aartsvijands, niet licht het leven er zou afbrengen. Toch gaat hij; zijn vaderland roept. En dit is hem genoeg. Hij gehoorzaamt. - En weldra bevindt hij zich voor de muren van Epirus' hoofdstad. Maar welk een ontvangst! Schitterende, verblindende pracht omgeeft hem. Met geschenken ziet hij zich overladen; de grootste onderscheiding valt hem te beurt. Allerlei vleierijen hoort hij zich toevoegen. Bij dit alles blijft hij nochtans kalm en koel. Te vergeefs verspilt Ali aan hem al de kracht der verleiding en heeft hij voor hem de zoetste woorden veil. Eindelijk legt de vizier het masker af en spreekt onverholen zijn wensch uit: ‘Souli moet de wapenen nederleggen en zich overgeven. Photos zal hierin den Turk de behiilpzame hand leenen!’

‘Vóór mijn vertrek,’ dus luidde het antwoord, ‘had ik wellicht dit met gunstigen uitslag kunnen beproeven. Souli stelde nog in mij vertrouwen. Thans, nu ik uwen drempel overschreden heb, zal men in mij een verrader zien en geen geloof slaan aan mijn woorden!’

‘Welnu,’ herneemt de pacha,’ laat dan uw gansche huis en al wie u volgen willen Souli verlaten. Ik zal uwe verwanten de woonplaats afstaan, die ze begeeren. In gansch Epirus kunnen zij vrijelijk reizen en trekken. En dan, dit beloo ik u’, voegt hij er bij met onheilspellenden blik, ‘en dan zullen de achtergeblevenen uw lot benijden!’

Een straal van hoop verrijst voor Photos' blik. Hij stemt in den voorslag toe en geeft zijn woord van eer om, hoedanig ook de uitslag van zijne zending zijn mocht, naar Janina terug te keeren.

Te Kiapha aangekomen, schilderde hij zijn landgenooten het wis verderf, waarmede zij bedreigd werden en deelde hun mede, dat Ali

slechts bedacht was op hun ondergang en hen misleidde. - De blinddoek viel thans den dwazen van de oogen. Zij begrepen het maar al te duidelijk dat zij alle hoop op een eerlijken vrede moesten laten varen. Hun restte niets anders dan de strijd met den huichelaar en ellendigen verrader. Zij smeeken Photos af te zien van zijn voornemen om naar Janina terug te gaan. Zij belijden hun schuld jegens hem, en bidden hem om vergiffenis en dringen hem om bij hen te blijven en hen niet te verlaten, en beloven zijn huis te herbouwen en hem op nieuw met het oppergezag te bekleeden. - Een oogenblik staat Photos besluiteloos. Hij is op het punt van het oor te leenen aan de smeekbede, die men tot hem richt. Maar zijn eed bindt hem. Wei betreurt hij zijn gegeven woord. Doch hij wil de vlek van trouweloosheid niet op zich laden. Voor een treurige noodzakelijkheid buigt hij het hoofd, en brengt als een andere Regulus, met bloedend hart en ware grootheid ook dit offer! Zijn stamgenooten zijn gewaarschuwd. De blinden zijn helderziende geworden. Hij heeft zijn doel bereikt, en vertrekt, zonderzelfs, om Ali's argwaan niet op te wekken, Samuël te gaan zien en Chaïdos te omhelzen!

Maar op het oogenblik dat hij zijn vaderland verlaat, brengen dezen van de wallen der heilige Veneranda, den geliefden broeder envriend, door het lossen van het geschut, een jongsten afscheidsgroet.

V.

Bij zijn terugkomst in Janina zag Photos zich, met verkrachting van alle wetten der gastvrijheid, in de kerkerholen der citadel geworpen. Zijn trouw aan het eens gegeven woord, wel verre van den tiran bewondering in te boezemen, gaf dezen de gelegenheid zijn wraakzucht bot te vieren en op den edelen polemarch zijn teleurstelling te wreken.

Weken lang kwijnt de klept weg in de vochtige, bedompte gevangenis. Toch weet hij nog de gelegenheid te vinden, - de legende verhaalt door middel van de dochter zijns cipiers, die voor hem een groote liefde had opgevat, - om den zijnen moed in te spreken en te berichten dat de vizier zijn leven ongedeerd zou laten en den Soulioten alléén vrees wilde aanjagen door de gestrengheid, waarmede hij hem behandelde. Hij smeekte hen tevens nimmer in eenige onderhandeling met den trouwelooze te treden, ‘veel minder ten gevalle zijner in vrijheidstelling iets toe te geven of in te willigen.’ Maar in het geheim verzocht hij Samuël zijner in den gebede to gedenken, want hij was het zich maar al te zeer bewust: ‘niets ter wereld zou hem levend zijn kerker doen verlaten!’

Doch het was geenszins in Ali's belang om zijn tegenstander te dooden. Op die wijze sloot hij voor zich den weg der onderhandeling af, en deze stond hem vooralsnog alleen open, gebonden als hij zich gevoelde door den last des sultans. - Een onverwachte gebeurtenis echter deed dien last opheffen. De fransche korvet l' Arabe had op de kust ten behoeve der Soulioten krijgsbehoeften gelost. De pacha

bericht dit terstond naar Constantinopel en beschuldigt de bergbewoners van de hulp der Franschen te hebben ingeroepen om Griekenland in opstand te brengen. Nu ook ziet Ali zich de handen vrij gelaten. Op bevel der Porte roept hij alle volgelingen des profeten te wapen tegen de christenhonden. En weldra rukt hij met 20.000 man op tegen de bergbewoners, wier ondergang thans onvermijdelijk schijnt!

Maar bij het naderen des gevaars stijgt der Soulioten geestdrift ten top. Samuël plant de banier des kruises op de wallen der heilige Veneranda en roept alle zonen Griekenlands ten strijde. Steeds hoopt hij op een geschikte afleiding van de zijde der Hellenen, en vestigt zich tevens zijn oog op Europa en met name op Rusland, dat den woesten Turk zal terugdrijven naar Azië en nog altoos droomde van een nieuw Byzantijnsch rijk. - Met vernieuwden moed ontbrandt de strijd. Met uitstekend geluk kampen de bergbewoners. En wellicht hadden zij den vijand wederom doen afdeinzen, had niet het vuigst verraad de krijgskans ten hunnen nadeele eensklaps beslist. - Omgekocht door Ali's goud leverden twee oversten Groot-Souli in diens handen. - Kiapha is thans alleen nog vrij. Samuël hijscht zijn vlag op zijn sterkte en laat het geschut donderen en de alarmklok luiden en noodigt alle bergbewoners uit zich om hem te scharen. - Maar de Turken vernauwen het net der belegeringswerken en verschansen zich op de punten, die zij door verraad in hun bezit hadden gekregen. - Met den moed der wanhoop wordt Kiapha, het palladium van der Soulioten vrijheid, verdedigd. Niet dan over hun lijken, dit zweren zij, zal de vijand zich den toegang derwaarts banen! - En als de mannen bezwijken van vermoeienis en uitputting, dan nemen de vrouwen hunne plaatsen in en verdedigen de wallen en doen de uitvallen met denzelfden moed en dezelfde onverschrokkenheid als hare echtgenooten en broeders.

Maar helaas! een andere vijand, die van het begin af hen dreigend had aangegrijnsd, hernieuwt ook thans zijn aanval met woedende en onwederstaanbare kracht. De honger treft met zijn scherpe klauwen de kloeke verdedigers.

Doch te lang reeds verloren wij onzen held uit het oog, die weg kwijnde in het vochtige kerkerhol. Bij zijn zwaar lichaamslijden voegde zich felle zielesmart. Dag aan dag verneemt hij de bijzonderheden van den strijd. Op die wijze folterde hem zijn beul. Het gepleegde verraad der oversten perste hem heete tranen uit de oogen of ontlokte hem bittere wanhoopskreten. Hoe verwenschte hij niet zijn machteloosheid! Hoe weende hij niet over zijn vaderland! Met rassche schreden zag hij den dag naderen, waarop Souli ophouden zou te bestaan!

Daar wordt hij voor den pacha geroepen. Uitgeteerd, vermagerd, bleek staat hij voor zijn vijand. Ontmoedigd door den hardnekkigen tegenstand, wil deze een laatste poging wagen om zijn doel te bereiken

door middel van Photos. Misschien zal de gevangene thans rekkelijker zijn en elk middel aangrijpen om van zijn boeien te worden ontslagen. Maar eerst moet hij als onderpanden en borgen zijner trouw zijn vrouw en kinderen ontbieden. - Photos weet dat hij de geliefden aan een wis verderf blootstelt. Hij deinst evenwel niet terug. De stem des bloeds zwijgt, waar die des vaderlands spreekt. De betrekkingen komen. En onze Klept neemt op zich om zijne verwanten over te halen Kiapha te verlaten en ontvangt daartoe een vrijgeleide voor driehonderd personen.

Met gejuich ontvangen hem zijn broeders. De lucht weêrgalmt van de vreugdekreten, waarmede zij hem welkom heeten in hun midden. Photos roept de oudsten op ter vergadering. Hij wil hun het plan mededeelen dat hij beraamd had tot heil des lands. Hoewel bij de gedachte daaraan zijn hart bloedde, toch wil hij het volbrengen.

'Daar is geen tijd te verliezen', zegt hij: 'Ali heeft mij op vrije voeten gesteld om u in een schikking te doen treden, die den strijd ten zijnen gunste beslissen zal. Ik heb beloofd met mijn ganschen stam de bergen te verlaten. Mijn vrouw en kinderen zijn te Janina in de macht des tirans achtergebleven. Maar dat doet hier niets ter zake! - De tijd is gekomen dat we Ali's trouwelooze plannen kunnen verijdelen. Ik heb een vrijgeleide voor 300 personen. Laat ons evenveel vrouwen, kinderen en grijsaards, die niet bestand zijn tegen de vermoeienissen van den oorlog en die onzen geringen voorraad uitputten, in de plaats mijner pallikaren doen vertrekken. Ik neem op mij hen in veiligheid te brengen en keer dan weder om met u te strijden. Maakt spoedig de noodige toebereidselen, opdat de gansche zaak haar beslag erlange, voordat de pacha er iets van vermoedt!'

Photos' voorslag vindt grooten bijval en wordt gretig aangenomen. En niemand denkt aan het lot der arme vrouw en kinderen des polemarchs, die onherroepelijk verloren zijn!

Onze held, beschermd door het vrijgeleide, begeeft zich naar Parga om alles in gereedheid te brengen voor de ontvangst der bannelingen. Maar er verloopen eenige dagen, eer de vereischte maatregelen genomen zijn. Te vergeefs dringt hij aan op spoed. Tegenwind belet den naar Corfu tot den gouverneur gezonden bode om weder te keeren. De tijd snelt om! Photos durft niet langer dralen. In allerijl vertrekt hij dan ook, misleidt door zijn vastberaden houding den turkschen bevelhebber, die reeds argwaan begon te koesteren en hem wilde gevangen houden, en komt te Kinpha terug. - Helaas! te laat! te laat! - Alle hoop is reeds vervlogen, alles is verloren... Welk een bittere teleurstelling!... Een ander overste had in dien tusschentijd het oor geleend aan Ali's verleidende stem en diens plannen helpen uitvoeren!.... Tweehonderd strijdbare mannen hebben bereids het gebergte verlaten! - Verdeeldheid en twist heerschen onder de Soulio-

ten. Honger en uitputting maken de sterksten zwak. Reeds heeft men het besluit genomen om den volgenden dag Kiapha over te geven! - Hachelijk is het oogenblik. Geen tijd heeft Photos te verliezen, wil hij niet in de handen vallen van zijn tegenstander, wiens gloeiende haat thans niet eens meer met de onderwerping van Souli gebluscht zijn zou. - Hij neemt dus een kloek besluit en ijlt naar de heilige Veneranda. Daar hebben zich 600 onomkoopbare getrouwen geschaard om Samuël's vaandel, bereid hun laatsten druppel bloeds te storten voor de zaak der vrijheid, die helaas! en voor dat oogenblik reddeloos, verloren is! - Kiapha gaat dan ook den volgenden dag over. Het laatste bolwerk der Soulioten is thans aan de beurt: een in een citadel herschapen klooster!

De 7de Dec. 1803 breekt aan. Ali, die in eigen persoon de kroon der overwinning wil wegdragen, snelt toe, zonder zich te Groot-Souli of te Kiapha een oogenblik op te houden, plaats zich aan het hoofd zijner troepen en slaat het beleg voor de heilige Veneranda. Acht-en-veertig uren wacht hij eer hij het waagt storm te loopen. Hij laat eerst een donderende opeisching doen aan de belegerden en dreigt hen in stukken te zullen houwen als zij de wapenen niet nederleggen. 'Kom ze halen!' is het lakonische antwoord, den afstammelingen van Leonidas waardig. Eindelijk wordt het bevel tot de bestorming gegeven. De pacha poogt door de schitterendste beloften aller moed aan te wakkeren. Te vergeefs! De Soulioten hadden niet stil gezeten en wachten de aanvallers niet af op hun wallen. Photos, aan het hoofd van een deel zijner Pallikaren, stort zich op den vijand. Een hevig, bloedig gevecht vangt aan, een gevecht van man tegen man. Iedere Soulioot wondt of werpt een Turk in den afgrond. Maar telkens doet Ali versche troepen aanrukken. - Zeven uren lang duurt de hachelijke en ongelijke strijd. De karabijnen der belegerden zijn eindelijk ten gevolge van het menigvuldige losbranden, gloeiend en dus onbruikbaar geworden. Dit ontmoedigt de dappere bergbewoners nog niet. Zij zetten het gevecht voort met steenworpen. De bezetting van de citadel mengt zich in den strijd. Zij stort rotsblokken en boomstammen op de turksche troepen. Eindelijk deinzen dezen dan ook af en trekken in verwarring met zwaar verlies terug naar Kiapha, onder de vreugdekreten en uitjouwingen der overwinnaars. De zege verbleef dan op nieuw den Soulioten!

Helaas! zij stelde slechts hun ondergang korten tijd uit. Iederen dag kreeg Ali's leger versterking en toevoer van alle benoodigdheden. De blokkade duurt nog eenige dagen voort. De pacha, teruggekeerd naar Janina, raast en tiert en is buiten zich zelven van woede. Wee dengene, die een woord van deelneming of bewondering voor de arme doch heldhaftige Klepten durfde spreken! Een zijner vrouwen doodde de wreedaard om die reden met eigen hand!

Nog zeven bange dagen houden de verdedigers vol. Photos, Sa-

muel, Chaïdos schragen door hun voorbeeld aller moed. Nacht en dag doet onze held verschillende bloedige uitvallen. Hij kent vermoeienis noch gevaar! - Doch de honger is een scherpsnijdend zwaard. Niet alleen hebben de Soulioten gebrek aan levensmiddelen, maar zelfs aan water. Slechts de regen lescht hun dorst. Spoedig zien zij echter ook deze hulpbron verdroogen. Nu nemen zij sponzen, waarin zij een kogel wikkelen, en laten deze aan lange koorden gebonden, van de rotsen nederzakken in den Acheron om op die wijze zich eenig vocht te verschaffen en daarmede de gekwetsten, de vrouwen en kinderen te laven. Toch blijven zij nog wederstand bieden. Toch geven zij den strijd nog niet op. Hun laatste stuiptrekkingen getuigen van groote, bewonderenswaardige zielskracht. - Eindelijk echter zijn zij van alles ontbloot en ten einde raad. Geen redding komt er opdagen! Te vergeefs hebben zij gehoopt op de tusschenkomst van Europa, dat ten prooi aan allerlei verwikkelingen en bezocht door den demon des krijgs, geen gelegenheid vond zich in de zaken van anderen te mengen. Zelfs Griekenland bleef doof en blind voor hun lijden en waagde het niet hun te hulp te snellen, of ten minste den vijand op eenigerlei wijze af te leiden.

Nu ontzinkt den bergbewoners de moed. Trouwens, geen kracht bezitten zij zelfs om hun karabijnen te hanteeren. Als bleeke schimmen waren zij rond in de benauwde veste. Te vergeefs roept Samuel den bijstand des hemels in; te vergeefs smeekt hij om uitkomst! -

De laatste dag van Souli's bestaan is aangebroken!

Een stem uit het volk spreekt van overgave. Die stem vindt weêrklank. Men dringt Photos om te onderhandelen. ‘Uit medelijden met de ouden, met onze vaders en moeders, met de kinderen! Niet om ons, om hunnentwil, onderhandel!’ Dus roept men van alle kanten. - Nu ook mag Photos zich niet langer tegen den algemeenen wensch verzetten. Hij wil pogen een eervolle kapitulatie te verwerven en van den turkschen opperbevelhebber vrijen aftogt met wapens en bagage en de teruggave van zijne te Janina gevangene betrekkingen bedingen. Onbekend met den nood der bergbewoners en hunkerende naar het einde des strijds, dat hem veroorloven zou het koude gebergte te verlaten en naar zijn warme woning terug te keeren, stemt de Turk in den voorslag toe en sluit een wapenstilstand. En den 15^{den} Dec. 1803 teekent hij het verdrag, waarbij den Christenen het leven, de eer en de vrijheid toegestaan worden en zij het verlof erlangen om hun wapenen mede te nemen.

Eenige uren later breekt het oogenblik van scheiden aan. De eerbiedwaardige Klepten, overwonnen niet door het zwaard der Turken, maar door den honger en door het verraad, trekken af. - Daar dalen zij, voorgegaan door hun priesters, snikkende en weenende langzaam van hun rotsen af, en brengen een laatst vaarwel aan de geliefde plek, waar de assche rust hunner vaderen en waar hun wieg

eens stond. Zij hebben weldra de vier dorpen achter den rug en houden stand aan den voet van het gebergte..... Hier loopen hun wegen uiteen. In drie verschillende afdeelingen verspreiden zij zich. De talrijkste, onder het geleide van Photos en Drakos, trekt naar Parga. In het midden gaan de vrouwen en kinderen.

Souli heeft nu opgehouden te bestaan! Dit meent Ali. Maar al weder bedriegt hij zich. Nog enkele Soulioten zijn er overgebleven, die geen deel namen aan de kapitulatie en bereid zijn hun leven ten offer te brengen voor het vaderland en voor hun broeders. Om dezen de gelegenheid te geven veilig en ongehinderd af te trekken en den vijand te beletten, zoo hij dit van zins mocht zijn, met verbreking van zijn woord, hen te achtervolgen, weet Samuël met slechts vijf mannen den Turken de handen vol te geven. 48 uren lang houden zij zich in de heilige Veneranda staande. Voet voor voet verdedigen zij den grond. Wonderen van dapperheid worden er door hen bedreven. Eindelijk moeten zij wel bezwijken voor de ontzaglijke overmacht! De laatste verschansing, waarin zich het kruidmagazijn bevindt, is bereikt!... De vijand stormt er juichend binnen!... De zege is hem!... Maar op hetzelfde oogenblik hoort men een vreeselijken knal.... Een zware rookwolk stijgt omhoog.... Het gebouw stort donderend en krakend ineen!... Heinde en ver worden stukken steen en balken, verminkte lijken weggeslingerd....

Samuël heeft den brand in het kruid gestoken. Met den vijand vliegt hij in de lucht, nadat zijne vijf makkers in de gelederen der Turken een eervollen dood hadden gevonden.

Dit einde zet waardiglijk de kroon op de heldhaftige verdediging.

In een volkslied is het aldus bezongen:

‘Een vogel vloog van Souli! Zijn oogen zwemmen in tranen! Zijn vleugels zijn zwart. De Parginoten vragen hem:

- ‘Kleine vogel! van waar komt gij? Waarheen gaat gij, kleine vogel?’

‘Ik kom van Souli en trek naar Frankenland!

- ‘Brengt ge goede tijding mede, kleine vogel?

Slechte tijding! Souli is genomen! de monnik is verbrand!’

VI.

Photos bereikt met de zijnen Parga. Toch niet zonder in groot gevaar geweest te zijn. Een bende Turken die in last had om hem levend of dood naar Janina te voeren, zette hem na. In weêrwil van den spoed, dien hij had gemaakt, werd hij achterhaald. Reeds naderde hij de. grenzen van het bevriende grondgebied van Parga, dat de Turken niet durfden schenden, toen hij zich eensklaps zag besprongen. De moedige Klept wanhoopt evenwel niet. Het leven, ver van

zijn vaderland, had voor hem alle bekoorlijkheid verloren. Hij is bereid het ten offer te brengen voor zijne vrienden. - Op zijn bevel spoeden dezen zich voort. Hij zelf houdt inmiddels met zeven dappere Pallikaren de woeste bende eenige oogenblikken staande. Nauwelijks ziet hij zijn landgenooten in veiligheid, of al strijdende wijkt hij ook terug. Zijn trouwe makker Drakos dekt hem meer dan eens met zijn eigen ligchaam. En Photos ontsnapt gelukkig met zijne afdeeling aan de lagen zijns verbitterden vijands.

De andere bannelingen waren niet zoo gelukkig. Bijna allen werden achterhaald. Vreeselijk woedde Ali tegen hen. Mijn hart beeft van ontzetting en afschuw, als ik denk aan de wraak des woestelings, die zóólang gedorst had naar het bloed der edele bergbewoners. Bij stroomen vloot dan ook hun bloed. De ijselijkste en walgelijkste tooneelen grepen er plaats. Galgen en spitspalen en andere marteltuigen waren acht dagen lang in werking. Van Souli bleef geen spoor over. Het lust mij niet in bijzonderheden te treden....

Volgen wij veel liever nog even onzen held.... Hij vestigde zich met de zijnen op Corfu, waar de Russen hem eenig land afstonden ter bebouwing. Maar de Klepten hadden hier geen rust. Het kalme leven des landmans trok hen niet aan. Weldra verspreidden zij zich naar verschillende deelen van Europa.

Van dit oogenblik af verliezen wij Photos uit het oog. Er ligt een sluier over zijn verder leven. Wij weten alleen nog dat hij in Russischen krijgsdienst trad. Zeker niet uit sympathie voor het Russische régime, maar veeleer uit haat tegen de Turken, als wier bitterste vijanden de Russen beschouwd werden en nog altoos beschouwd worden, en wien hij dus gaarne zijn arm wilde leenen. De toenmalige toestand van Europa verschafte hem ongetwijfeld de gelegenheid om zijn krijgsmanstalenten ten toon te spreiden en te doen waardeeren. Na verloop van weinige jaren keerde hij echter terug naar Corfu, met het plan om op nieuw de oorlogstoorts in zijn vaderland te ontsteken. Hij slaagde evenwel hierin niet. Kort na zijne aankomst blies hij op Corfu den laatsten adem uit.

Daar rust zijn overschot!

De dierbaarste wenschen van den Klept bleven dus onvervuld! - IJdel was zijn lijden en strijden geweest voor de onafhankelijkheid zijns vaderlands!... Zoo scheen het. Ook Photos geloofde dit wellicht in zijne stervensure. En hoe moet die gedachte dan zijn einde niet verbitterd en zijn groot hart gefolterd hebben!

‘Wanhoop niet, o Photos!’ zouden wij hem toen toegeroepen hebben, ware ons daartoe de gelegenheid geschonken. ‘Nooit arbeidt men te vergeefs aan de zaak der vrijheid, noch op stoffelijk noch op geestelijk gebied! Nimmer wijdt men haar geheel vruchteloos zijn leven en krachten! Ook gij hebt niet te vergeefs voor haar gestreden!’

En zoo sprekende, wel verre van ons zelven te bedriegen of te vleien met een ijdele hersenschim, zouden wij juist geprofeteerd hebben. Immers, ware Photos een langer leven geschonken geworden, wat had hij kunnen aanschouwen?

Vraagt het aan de ouden van dagen, die vóór vier decenniën met zooveel innige deelneming en onverdeelde toejuiching den heiligen bevrijdingskamp hebben gadegeslagen, een kamp, waarvan de beschrijving alleen de teêrste snaren van het hart van ons, jongeren, doet trillen.

Ja, sneller vloeit ons het bloed in de aderen en hooger klopt ons de borst, als we die schoonste bladzijden uit de geschiedenis van onze eeuw lezen, bladzijden, die ons met de verbeelding verplaatsen in de dagen, dat de graven der Leonidassen en Miltiadessen zich schenen te openen om het heldenstof, hetwelk zij bevatten, met nieuw leven bezield, aan het vaderland terug te geven; dat alle zonen Griekenlands uit hun doodslaap verrezen en hun armen, te lang reeds bewegingloos uitgestrekt en verstijfd, zich ophieven en het zwaard, gedurende zóóvele eeuwen als vastgeroest in de schede, zich ontblootte en flikkerde met denzelfden glans als bij Marathon; in de dagen, dat de kreet van ‘vrijheid!’ als uit één mond door het gansche volk aangeheven, den grond deed daveren en schudden, en trillen en dat die Godgevallige leus in gansch Europa weêrklank vond en van alle kanten de wakkerste mannen deed toestroomen, die, gelijk Lamartine zegt, kwamen:

> ‘Briser les fers usés, que la Grèce assoupie
> Agite en s'éveillant sur une race impie!
> Et voir dans ses sillons, inondés de leur sang,
> Sortir d'un peuple mort, un peuple renaissant.’

Die wedergeboorte van Griekenland, Photos Tsavellas heeft haar voorbereid. Hij baande haar den weg.

Aan hem toch hebben de Hellenen de ontwikkeling van hun dorst naar vrijheid en onafhankelijkheid te danken. Uit zijn heldhaftig verzet leerden zij de zwakheid kennen hunner onderdrukkers. Aan de talrijke, telkens aangroeiende legerbenden eens machtigen en onverzoenlijken pacha's kon het immers gedurende een tijdvak van drie jaren niet gelukken om 15 à 1800 man ten onder te brengen! - Slechts tengevolge van verraad en uitgeput door den honger waren dezen bezweken....

Maar daarenboven! De geest van Photos Tsavellas stortte zich uit over gansch Hellas en deelde zich mede aan zijn landgenooten. Het voorbeeld des grooten polemarchs trok hen onwederstaanbaar aan, bezielde hen met nieuwen moed, en deed allengs bij hen het voornemen ontwaken en rijpen om het gehate juk, waaronder zij zich moesten krommen, af te schudden, de slavernij waaronder zij smachtten te

verbreken, het erfdeel hunner vaderen te heroveren, en zich te verheffen tot den rang van een vrij volk!

De genius des opstands daalde aldus langzamerhand van het gebergte af op de vlakten en in de steden. En toen de arme bannelingen van Souli, overal in Europa verspreid, door het verhaal hunner jammeren en ellende, en van hun dapperen wederstand, eindelijk een algemeene geestdrift hadden opgewekt voor het lot van Hellas' verdrukte en door het brandmerk der slavernij misvormde zonen, - toen ook barstte het vuur des opstands in lichtelaaien gloed uit, het vuur dat tot dusver nu eens even opgeflikkerd had maar terstond door driest geweld en met de ijzeren hand der overmacht was bedwongen, dan weder elders op nieuw ontvlamde, doch bij gebrek aan de noodige brandstof verflauwde en allengs schijnbaar wegstierf. Weldra bestraalde het gansch Griekenland!

En het morgenrood van den dag, door Photos Tsavellas voorbereid, verrees; de dag van Griekenlands wedergeboorte brak aan.

En moge ook die wedergeboorte niet geheel volledig zijn geweest; en laat ook Griekenlands inwendige toestand, zooals dit wel te verklaren is bij een natie, die zich geheel, na eeuwenlangen druk, moet organiseeren, nog veel te wenschen over; moesten ook Epirus en andere gewesten tot heden in de macht der Turken blijven, - ook hier geldt het: ‘eerst het kruid, daarna de aar, eindelijk het volle koren in de aar.’ Het door den Klept uitgestrooide zaad verstikte niet. Reeds droeg het rijke vruchten. Eerlang nadert het door hem aangevangen werk zijn voltooiing.

De teekenen des tijds zijn welsprekend en overtuigend. Het bouwvallige Ottomanische rijk waggelt op zijn grondslagen en schijnt zijn ondergang nabij. De wederzijdsche naijver der groote mogendheden alleen hield het nog in stand. Maar de zieke man is krank ten doode! De kunstmiddelen die zijn leven rekken verliezen langzamerhand hun kracht. Onheilspellende wolken vertoonen zich dreigend aan den gezichtseinder. De Christenbevolking der aan zijne macht onderworpen gewesten keert tot zichzelve in en verzamelt hare krachten. Het vuur des opstands is reeds uitgebarsten op het eiland Creta, en is op het punt van over te slaan naar het vaste land. Daar ook bleken des Sultans legers onmachtig om den geest der vrijheid te bedwingen. Daar ook hebben tooneelen plaats, die ons met diepe bewondering vervullen, en aan de verdediging van Souli herinneren. Daar offert men goed en bloed op voor het vaderland. Europa ziet zich als gedwongen de Oostersche kwestie tot oplossing te brengen..... De Halve maan verduistert. Welhaast, als de omstandigheden gunstig zijn, zal zij ondergaan in ons werelddeel, en ziet zij zich terug gedreven naar het Oosten, waar zij is opgegaan en thuis behoort. En dan, dan ook zullen de verwachtingen zich verwezenlijken, in meer dan één volkslied uitgesproken, verwachtingen die het hart van elken Griek, van

iederen Epiroot in blijde geestdrift doen ontgloeien.... ‘Gansch Griekenland zal vrij zijn en geen Turk ergens meer worden aangetroffen, noch in Epirus, noch elders!’

Mogen wij dien heugelijken dag spoedig aan de kimmen zien verrijzen! Welke zoon of dochter van het vrije Nederland zal zijn aanbreken niet met de innigste vreugde begroeten?....

Dordrecht.

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Een advokaat en ‘zijne hulpe.’

Mijn vriend Northal is sedert drie jaren gehuwd. Hij heeft mij nooit gezegd dat hij gelukkig is met zijne vrouw, en daaruit maak ik op dat hij het in hooge mate is. Bovendien zijn zij zulke tegenstrijdige karakters, dat zij als het ware voor elkander geschapen zijn. Zij is allerliefst, het vrouwtje; zacht, volgzaam, goed van vertrouwen; zij ziet aan alle dingen eene goede en gunstige zijde, en weet aan alles een waas van poësie te geven.

Northal is een scherpzinnige geest, die de zaken meestal uit een koel en praktisch oog beschouwt; wie hem niet van nabij kent, vindt hem te koud en er zijn menschen die hem een man zonder hart noemen. Dat is hij evenwel volstrekt niet. Doch men moet hem lang en nauwkeurig kennen om te weten, dat hij een warm hart bezit en dat men vast op hem bouwen kan. Er speelt wel eens een spotachtige trek om zijn mond; zijn uiterlijk is wel eenigszins stijf en aristocratisch; menschen die altijd met hun hart in de hand loopen en gaarne met de gansche wereld jij en jou spelen, noemen dat onaangenaam en terugstootend; maar zijne vrouw, zijne blonde, nu en dan wat dweepziek uit de oogen ziende Laura weet het beste wat zij aan dat vaste, kalm kloppende mannenhart heeft. Als ik iets in hem te berispen heb, zou het zijne onverzettelijkheid zijn. Heeft hij zich iets voorgenomen, dan zet hij het door, en gaat dat niet met gewone middelen, dan geloof ik dat hij in staat zou zijn naar zeer wanhopige middelen te grijpen. Schipbreuk te lijden in de uitvoering van eene zaak zou hem onverdragelijk zijn.

‘Één ding maakt mij wel eens verdrietig, zeî Laura eens, en dat is dat Peter advokaat is, dat hij zoo vreeslijk veel te doen heeft en zoo veel tijd aan zijne akten geeft.’ Zij begrijpt niet hoe men zich zoo de slaaf van zijn werk kan maken. Zij heeft geld en hij ook. Kinderen hebben zij niet. Waartoe een geheel leven op te offeren aan een werk dat altijd weêr neêrkomt op de prozaïsche quaestiën van mijn en dijn, die hem zoo geheel vervullen, dat hij menigmaal voor niets anders eene gedachte over heeft; alsof de wereld er aanhing dat de rechtbank een procedeerlustigen boer, of diens buurman den molenaar gelijk geeft!

Hij had zekerlijk wat meer tijd aan zijne vrouw kunnen wijden; hij kon wel wat meer belang stellen in zaken die hare belangstelling opwekken, dat zou haar gelukkig maken. Maar wanneer wij onze dramatische leesavonden bij haar hebben, loopt hij altijd weg en begraaft zich in zijne akten, en zij heeft hem nooit zoo ver kunnen brengen dat hij een roman met haar las, waarvan haar hart en haar hoofd vol zijn. Om haar genoegen te doen, begint hij wel eens, maar wanneer hij drie bladzijden achter elkander leest, is het veel, hoewel hij zijne vrouw levendig betuigt dat hij eigenlijk zeer gaarne zoo iets leest; dat hij als studentgretig de romans van gevierde schrijvers las; dat hij er een groot genot in vond en dat hij er zich voortaan weder op zal toeleggen van alles wat er nieuw uitkomt op het gebied van litteratuur notitie te nemen, 'maar voor het oogenblik laat zijn werk het niet toe.' Zoo blijft dus het standpunt zijner beschaving op het bellettristisch gebied altijd hetzelfde.

Op zekeren dag kwam Peter zeer ontstemd te huis. Het was tegen etenstijd. Hij vond Laura aan hare schrijftafel in eene zeer denkende houding, het blonde hoofd op den linkerarm geleund, terwijl de rechterhand vlug over een blad papier liep, waarop reeds eenige regelen geschreven stonden. Toen hij binnentrad, sloeg zij als verschrikt hare portefeuille dicht en sloot haar in de schrijftafel.

'Aan wie schrijft gij, kindlief?' vroeg Peter, met de hand over zijn voorhoofd strijkende, als om er de rimpels van te doen verdwijnen.

'Aan niemand,' antwoorde zij, even blozende, 'ik schreef maar iets op.'

'Houdt gij een dagboek?'

'Nu, misschien wel,' zeide zij ontwijkend, terwijl zij naar de schellekoord ging om het eten te laten opdoen. 'Gij ziet er zoo ernstig uit, lieve man; hebt gij verdriet gehad?'

'In zekeren zin, ja.'

'Is er eene uitspraak in uw nadeel uitgevallen?'

'Dat niet... het is niets waarbij ik persoonlijk belang heb; maar ik ben gedwongen geweest voor een kennis van mij, die mijne bemiddeling verzocht had een harden, koppigen, nukkigen ouden man, die mij door al die eigenschappen wanhopig maakte, scherpe waarheden te zeggen, en daarbij heb ik mij, jammer genoeg, moeielijker gemaakt dan de oude deugniet waard is.'

'Hoe kwam dat zoo.... Wat is dat voor eene geschiedenis?' vroeg Laura nieuwsgierig.

'Die geschiedenis is zonderling genoeg,' antwoordde Peter; 'het is een fragment uit een roman in het werkelijke leven... maar bel nog eens, de meid schijnt het niet gehoord te hebben.'

'En wat is het dan voor geschiedenis?' vroeg Laura, nogmaals aan de bel trekkende.

'Het spijt mij, maar ik kan het u niet vertellen.'

'Is zij niet voor vrouwenooren geschikt?'

'Ja, dat wel, maar zij is mij toevertrouwd als een geheim; het is dus mijn eigen geheim niet.'

Laura vertrok eenigszins geergerd haren mond en zeide:

'Ik vind het niet aardig van u dat gij mij niet vertrouwt.'

'Mijn hart,' antwoordde Peter, zijn vrouwtje om haar middel vattende en haar een kus op haar voorhoofd drukkende, 'nu moet ik u antwoorden: het is onrechtvaardig van u dat gij dat zegt. Kan de geschiedenis bij voorbeeld geen menschen aangaan welke gij kent, met wie gij in gezelschap komt en die uwe achting op prijs stellen,

en zouden zij niet bepaaldelijk kunnen wenschen dat ook gij niet van de geschiedenis hoort, wijl zij vreezen er door in uwe achting te zullen dalen?'

Laura was door al die bedenkingen nog nieuwsgieriger geworden, zoodat

het pleidooi van haren Peter geenszins den gewenschten indruk op haar maakte

'Ik begrijp volstrekt niet waar het eten blijft,' hernam deze.

'Ik zal zelve eens in de keuken gaan zien,' antwoordde Laura, zich aan zijne omhelzing onttrekkende.

Peter liep inmiddels, somber voor zich heen ziende, met de handen op den rug geslagen in de kamer op en neder.

'Die leelijke oude kerel!' mompelde hij na een oogenblik geloopen te hebben. 'Ik weet waarachtig niet wat de arme jongen die zich zoo in zijn eigen strik verward heeft, beginnen moet!' Zoo peinzende liep hij een kwartier lang heen en weder, tot dat zijne vrouw terug kwam, met de meid en de soepterrine achter zich aan.

'Zij komt, zij komt, die lang op zich deed wachten,' declameerde Laura met verhit gelaat en een half verlegen lachje, binnen tredende.

'Ja, dat is waar ook, beter laat dan nooit!' antwoordde Peter, 'weet gij wel dat het vijf uur geslagen is?'

'Wel neen!' antwoordde Laura, op haar horologie kijkende,... 'ja toch.. wat is die tijd omgevlogen!'

'Door dat dagboek?'

'Nu, ja, mogelijk wel,' antwoordde de jonge vrouw eenigszins verlegen... 'ik ben wezenlijk zoo geheel verdiept geweest...'

'Verdiept? Dat is iets buitengewoons! Dan moet gij mij noodzakelijk de gedachten eens voorlezen die u zoo bezig gehouden hebben dat gij er uw armen, hongerig thuis komenden man door vergeten hebt.'

Laura schudde lachende en weigerende haar hoofd.

'Het eene geheim voor het andere,' zeide zij ondeugend. 'Nu krijgt gij mijne geschiedenis ook niet.'

'Uwe geschiedenis?' vroeg hij verbaasd.

Zij bloosde. 'Daar heb ik mij verraden, zie ik,' zeide zij; 'nu, zal ik u dan maar vertellen dat ik heb zitten denken om eene geschiedenis te verzinnen; ik zou zoo gaarne zelve eens iets schrijven en Martha Leek die in de Iris schrijft, heeft mij al zoolang geplaagd....'

Peter keek zijne vrouw alles behalve aangenaam verrast aan.

'Zoo, wordt gij door mevrouw Leek en.... uwe eigene eerzucht, geplaagd om openlijk als schrijfster voor den dag te komen?'

'Wat zegt gij dat sarkastisch; zoudt gij er dan iets tegen hebben? Ik heb zoo veel ledigen tijd wanneer gij op uw kantoor of in de societeit zijt....'

'O, neen, lieve kind, als gij er pleizier in hebt, is het mij wel. Vindt gij niet dat het vleesch te laat op het vuur gekomen en nu verbrand in plaats van gebraden is?'

Laura zweeg, eenigszins uit haar humeur over die aanmerking die zoo geheel buiten het onderwerp van het gesprek lag. Wat deed het er voor een enkelen keer toe of het vleesch wat te schielijk aangezet was; zij had zoo gaarne over de zaak doorgepraat, maar Peter scheen er niet op terug te willen komen; hij at zwijgend voort en antwoordde met 'ja', of 'neen' toen Laura hem weder aan het praten wilde krijgen.

II.

Na den eten, toen Peter zijne cigaar had aangestoken, keek hij een tijd lang de blauwe rookkringetjes na en toen Laura hem zijn koffie gaf, zeide hij als afgetrokken:

‘Gij spraakt zoo straks van eene geschiedenis welke gij wildet verzinnen om

te beproeven of gij novellen zoudt kunnen schrijven. Vondt gij het erg moeielijk, mijn hart?'

'O ja, dat is het juist,' antwoordde zij levendig en verheugd dat zij hem op eene zaak hoorde terugkomen die hare gedachten zoozeer bezig hield; 'ik vind het vreeselijk moeielijk een goed onderwerp te vinden.'

'En zijt er nog niet in geslaagd?'

'In het geheel niet. Er zijn wel tien verschillende denkbeelden in mijn hoofd opgekomen, maar alles kwam mij zoo ijselijk gewoon en als zoo dikwijls verteld voor....'

'Mij dunkt,' antwoordde Peter, 'men moet zich niet willen afpijnen met het vinden van een sujet; men moet zich geheel aan het vrije spel der fantazie overgeven en zien wat die voor den dag brengt. Ook zou ik juist niet willen trachten naar iets ongehoords of bijzonder avontuurlijks. Ik heb er niet veel verstand van, maar mij dunkt in de behandeling van een eenvoudig onderwerp ligt het meeste talent; slechts onmacht, gebrek aan aangeboren talent zoekt effect te maken door ongeloofelijke avonturen en wil boeien door het verhaal van het nooit gebeurde en onmogelijke.'

'Dat ben ik geheel met u eens; eene eenvoudige geschiedenis, mits zij maar geestig en aardig verteld wordt, trekt een ieder aan die maar eenigen zin heeft voor het schoone.'

'Nu, verzin dan eene eenvoudige geschiedenis, en vertel haar op eene geestige en aardige manier; dat kan u zoo moeielijk niet vallen.'

'Ja, ja, als gij zelf maar eens aan den gang gingt,' antwoordde Laura, zonder op het eenigszins spotachtige gelaat te letten waarmede haar man die woorden uitsprak, 'dan zoudt ge zien hoe moeielijk het is ook maar het kleinste verhaal te verzinnen.'

'Ik zal u helpen.'

'Gij?' vroeg Laura lachende?

'Acht gij er mij niet toe in staat?'

'U? waarachtig niet! Gij zoudt op zijn hoogst eene vreeselijk ingewikkelde procesgeschiedenis kunnen bedenken.'

'Nu, dat zullen wij eens zien.... mij dunkt ik ben er juist goed voor gestemd. Kom hier bij mij zitten, dan zullen wij aanstonds beginnen. Maar *gij* moet het begin op touw zetten, anders komen wij niet goed aan den gang.'

'Ziet gij nu wel!' riep Laura triomfantelijk uit, terwijl zij naast Peter op de kanapé plaats nam.

'Ja wel, ja wel,' zei Peter, zich over het voorhoofd wrijvende; 'begin maar.' Gij zeidet immers dat gij wel op tienderlei gedachten gekomen waart... noem mij een van die tien, dan hoop ik daarin den eersten spijker te vinden om in den muur te slaan, later zullen wij dan wel iets vinden om er aan te hangen!'

'Nu, een van die gedachten zal ik u noemen. Ik was op het denkbeeld ge komen een slechten, tyrannieken vader in mijn verhaal te brengen, een man die niets liever had dan zijn geld....'

'En eene dochter!' viel Peter haar in de rede.

'En eene dochter, een zeer lief, aanvallig, teêrgevoelig meisje.

Natuurlijk,' zeî Peter, 'en een jongen man....'

'De jonge man,' ging Laura voort, 'moet lang en slank zijn; hij moet uw figuur hebben, Peter; ook donker kastanje bruin haar, dat iets of wat krult; gij weet: dat is mijne voorliefde,' voegde Laura er bij, terwijl zij teeder en opgewekt hare blanke

vingertjes door de lokken van haren man streek; ‘daarbij moet hij een toonbeeld van braafheid zijn. Hij heeft eene moeder die geheel van hem afhangt en voor wie hij de teederste zorg draagt; hij is niet geestig, niet welsprekend, niet schitterend; het kost hem zelfs moeite wat hij gevoelt goed uit

te drukken; maar hij gevoelt diep, hartstochtelijk diep; daarbij is hij iemand die tot veel zelfopoffering in staat is, maar die meestal vrij ingekeerd in zich zelven loopt; hij zou tot de grootste, heldhaftigste toewijding in staat zijn....'

'Prachtig, mijn kind, allerprachtigst; ik zie dat gij het karakter van uwen jonkman reeds met al de voorliefde eener vrouw voor den held harer verbeelding hebt uitgewerkt. Gij hebt zeker ook al bedacht hoe gij hem kleeden zult; altijd in het zwart, denk ik, en in een salon waar een schitterenden kring gevonden wordt, laat gij hem bij den haard staan met den arm op den schoorsteenmantel geleund en met donkere oogen, die evenveel fierheid als zwaarmoedigheid uitdrukken....'

'Ik geloof dat gij er den spot meê begint te drijven,' viel Laura haren Peter pruilend in de rede.

'Volstrekt niet! Heb ik uw "ideaal" niet getroffen?'

Zij gaf hem een tik op den schouder en antwoordde weder verzoend:

'Hoe zoudt gij weten welk ideaal eene vrouw zich van een man maakt?'

'Laat ons nu verder gaan,' antwoordde Peter glimlachende. 'Zullen wij uw "ideaal" nog verder uitwerken, of zullen wij hem nu ergens in het dagelijksche leven opvoeren? Wijl hij arm is en voor eene oude moeder heeft te zorgen, zal hij wel moeten werken; of gaat dat niet met een ideaal?'

'Als gij niet ophoudt met op dien toon te spreken, word ik in ernst boos op u, Peter.'

'Boos op mij? En gij ziet met hoe veel ijver ik in uwe gedachten tracht door te dringen. Verder nu.'

'Neen, zóó heb ik er geen lust in.'

'Nu, dan zal ik het voor u doen. Ik verbeeld mij dan uw held als boekhouder in de zaak van den harden rijken papa, die zijne dochter volstrekt met een leelijken ouden landjonker wil laten trouwen, omdat bij haar aan hem beloofd heeft.'

Laura bedacht zich; die leelijke oude landjonker was goed; zoo iemand kon zij wel met humor schilderen. Maar boekhouders? Zij zou haren held liever een idealer vak hebben gegeven; zij zou er bij voorbeeld liever een kavallerieofficier, of een artist, of een attache aan eene ambassade van gemaakt hebben, of een zeeman, of....

'Boekhouders vind ik niet aardig verzonnen,' zeide zij dralend.

'Zoo. Mij dacht dat kwam zoo goed bij een karakter dat gij toch in eene nederige positie wilt plaatsen, en wijl wij toch eene eenvoudige geschiedenis op het oog hebben, moesten wij het daarbij dunkt mij maar laten, ofschoon een artist, een schilder óók zoo kwaad niet zijn zou.'

'Neen, neen, dat toch liever niet; in de eene helft van novellen is de held altijd een schilder en in de andere helft een student. Laten wij ons maar aan den boekhouder houden, en nu wil ik u zeggen wat ik verder bedacht heb. Ik woû den held van mijn verhaal, die nog nooit de stoutmoedigheid gehad heeft over zijne liefde te spreken, op den verjaardag zijner aangebedene, met een bouquet in de hand bij haar laten komen, om haar geluk te wenschen; daar moet hij haar schreiende vinden; op zijn dringend bidden om de oorzaak harer tranen te mogen weten, bekent zij hem dan dat haar vader haar iemand tot man wil opdringen....'

'Den landjonker....'

'Den landjonker, juist; dat hij plechtig zijn woord aan dien man gegeven heeft, en dat het huwelijk over zes maanden zal plaats hebben; dan moet die hartverscheurende tijding mijn held de bekentenis zijner liefde ontlokken.'

Laura zag haren man een weinig onzeker en vragend aan. Deze keek lakoniek zijne rookwolkjes na en zeide: ‘Verder!’

‘Ja.. verder ben ik nog niet gekomen.’

‘Dat is zeker niet heel ver, en wanneer de geschiedenis den lof van eenvoudigheid niet in eene bedenkelijke mate zal verdienen, moeten wij er nog iets bij verzinnen. Laat ons dan eens zien! Daar de vader een aartstyran is, zie ik niet best in hoe de dochter zich tegen zijn uitdrukkelijken wil kan verzetten. Zij zou zich misschien geheel aan de macht van haren vader kunnen onttrekken...’

‘Zij zou kunnen vluchten,’ viel Laura in.

‘Ja, dat zou heel goed gaan,’ meende Peter. ‘Eene vlucht in moeielijke omstandigheden, onder strenge bewaking, is op zich zelf reeds zeer spannend. Zij vlucht dus, vlucht naar eene bloedverwante van den held, naar de eene of andere groote stad, naar Weenen, Parijs of Londen.... De boekhouder is natuurlijk in het geheim; hij zoekt na verloop van eenige dagen het voorwendsel om op reis te kunnen gaan en bezoekt zijne beminde... laat ons zeggen in Londen. De tante te Londen gaat nu met de beide ongelukkige gelieven aan het beraadslagen en zegt eindelijk:

‘Mijn hemel, het trouwen gaat immers hier in Londen zoo gemakkelijk; men behoeft slechts zes weken in eene parochie gewoond te hebben en te kunnen bewijzen dat men mondig is; of men gaat eenvoudig naar een “*license office*” en haalt voor een paar pond eene dispensatie van alle formaliteiten; dan heeft men niets anders meer te doen dan eene huurkoets te nemen en naar de kerk te rijden.’

‘Maar Helena - vindt gij dien naam goed gekozen? - kan daartoe, tegen den uitdrukkelijken wil haars vaders, die hoewel een oude dwingeland, nogtans haar vader is, niet besluiten. Vindt gij dat ook niet?

‘Goed dan.... zóó zullen wij het dan schikken. Helena wijst dan dien voorslag van de hand, blijft vast en onverbiddelijk in hare weigering volharden; Hugo - uw held mag toch Hugo heeten? dat klinkt nog al mooi, - ontsteekt eindelijk in drift door wat hij de halstarrigheid van Helena noemt, en na eene kleine scène gaat hij heen om verontwaardigd, in een of ander afgelegen hoekje van een park, te peinzen over het feit dat oude koppige vaders toch onder de verdrietigste van alle bestaande verordeningen van deze booze wereld behooren. Zoo heen en weder wandelende, ziet hij op eene bank in het park eene jonge dame zitten, met een half verdrietig, half vervelend gezicht en die volgens haar uiterlijk, geen recht heeft de veronderstelling dat zij tot den *demi-monde* behoort, als eene ongehoorde en nooit te vergeven beleediging te beschouwen. Hugo waagt het haar aan te spreken; zij antwoordt, hem op eene manier die hem geen twijfel meer overlaat aangaande den stand waartoe zij behoort; zij is eene naaister of eene *modiste* zonder werk en, met den moed van iemand die slechts redding ziet in wanhopige maatregelen, zegt Hugo tot gemelde dame:

‘Waar woont gij, jufvrouw?’

De dame geeft hare woning op; zij woont in.... laat ons zeggen Bakerstreet.

‘In het kerspel Marylebone, zeer goed,’ zegt Hugo, ‘dat vereenvoudigt de zaak; ik woon in...., ergens in Cavendish square, dat ligt in hetzelfde kerspel. Wilt gij mij, voor eene fatsoenlijke belooning eene kleine dienst bewijzen?’

‘Waarin zou die bestaan?’ vraagt zij.

‘In u met mij te laten trouwen.’

‘Met u... te laten... trouwen?’

‘Ja wel, jufvrouw.’

‘Maar ik ken u immers in het geheel niet.’

‘Dat is zoo vreemd niet onder menscheft die met elkander trouwen; het leeren kennen komt dikwijls achteraan,’ antwoordde hij; ‘bij ons zou het buitengewone slechts hierin bestaan dat wij elkander ook naderhand niet zouden leeren kennen

want na den afloop der plechtigheid, zon ik volstrekt geene aanspraak op awe intimiteit maken...'

'Maar,' riep Laura nu uit: 'gij praat immers onzin. Zou Hugo dan die naaister, of wat zij is, gaan trouwen, en Helena laten zitten en, uit boosheid dat zij haar kinderplicht niet schenden wil, haar hart breken?'

'Hoor maar verder, hoe ik mij de zaak voorstel; van hartbreken zal geen sprake zijn. Hugo voegt er namelijk bij:

"Om zeker te zijn, dat ook gij er geen verdere aanspraak op zoudt maken, moet ik er de voorwaarde bijvoegen dat gij u bij de pleohtigheid getroost een anderen naam te dragen, slechts voor een half uur zoudt gij Helena Starrenberg moeten heeten!" - hebt gij soms ook iets tegen dien naam?'

'O!' riep de jonge vrouw, 'nu begrijp ik waar gij heen wilt. Die inval is voortreffelijk! Ga voort.'

Peter keek haar glimlachende in het opgewekte rozige gelaat. 'Ik begin u te imponeeren, met mijne fantazie, niet waar?'

'Waarachtig, dat doet ge, zoo iets had ik in het geheel niet achter u gezocht.... het is zoo oorspronkelijk!.... Verder nu, verder.'

'Verder zeg ik u niets, ik weet ook niets meer. Het is uw werk en dat moet het blijven. Ik ben volstrekt niet eerzuohtig genoeg u den roem uwer vinding te betwisten.'

'Gij hebt gelijk!' riep Laura opgewonden uit, 'het overige volgt van zelf, Hugo maakt dat hij Helena's geboorte acte krijgt.'

'Juist en het attest van een ambtenaar, of een anderen competenten personage, dat hij en Helena zes weken lang in het kerspel Marylebonc gewoond hebben. In het bezit van die papieren gaat hij met zijne naaister naar de kerk, waar de predikant hen trouwt en de koster en de schrijver als getuigen dienen. Daarop schrijft de predikant hen in, Hugo laat zich terstond een afschrift door den schrijver bezorgen en, in het bezit van het gewiohtige document, neemt hij voor altijd afscheid van zijne naaister, wier bereidwilligheid hij rijkelijk beloont.'

'Mooi! en dan gaat Hugo naar zijne woonplaats terug; gaat naar den vader van Helena....'

'Naar Helena's vader? Ik weet niet of ik dat wel doelmatig zou vinden; mij dunkt dat het waarschijnlijker is dat Hugo eenigszins zal aarzelen zoo in eens den stier bij de horens te pakken; zijn geweten is toch ver van zuiver; de vader zou, eer hij zijn antwoord gaf, aan Helena kunnen schrijven en het zou kunnen zijn dat Helena in den strijd tusschen liefde en plichtgevoel zich niet door de eerste liet medeslepen maar haren vader de waarheid bekende. Er kunnen althans bedenkingen van dien aard bij Hugo opkomen; ik houd het dus voor beter hem eerst naar den landjonker te laten gaan. In dezen ziet hij den hinderpaal voor zijn geluk, dien hij uit den weg wil ruimen door hem het bewijs van zijn huwelijk te latenzien en tot hem te zeggen: Gij ziet het, Helena is in het geheim met mij getrouwd, wees dus zoo goed aan haren vader te zeggen dat gij van haar afziet.'

'Nu, daar hebt ge gelijk in, Peter; maar wat zal hij nu aan haar vader zeggen?'

'Hoor maar. De landjonker laat zich inderdaad een rad voor de oogen draaien en gaat onmiddellijk naar den ouden heer; deze wil het bewijs van het huwelijk zien en nadat Hugo het hem overhandigd heeft, verklaart hij veel bedaarder dan Hugo had durven hopen dat hij het papier door een rechtsgeleerde zal laten onderzoeken en dat hij begrijpt, zoo het blijkt echt te zijn, zich in de zaak te moeten schikken.

Heerlijk!’ riep Laura, ‘ons onderwerp is wezenlijk heel aardig. Hugo schrijft nu aan Helena hoe de zaken staan; Helena komt terug, de vader geeft

hun zijn zegen en als Hugo nu een weinig verlegen zegt, "maar er zal nog eene kleine herhaling van die trouwpartij noodig zijn, waarde schoonpapa," dan...'

'Dan zou die hardvochtige, slechte, nukkige schoonpapa, als een rechte tooneelpapa nog eens *bonne mine à mauvais jeu* maken? Neen, dat is niet goed dunkt mij. Die afloop bevalt mij niet,' viel Peter haar bedenkelijk in de rede. Gij moet een ander slot aan het verhaal verzinnen.'

'Wat dan alzoo, bij voorbeeld?'

'Laat ons liever zeggen dat Helena, die tot nog toe altijd een voorbeeld van eene dochter geweest was, de intrigue van Hugo kwalijk opneemt; hem niet in zijn bedrog wil helpen en uit Londen teruggekeerd hem de bitterste verwijten doet. Hugo beantwoordt haar verwijt met het verwijt dat zij in Londen geen moed en geene liefde genoeg voor hem gehad heeft om zelve met hem te trouwen, dat hare vreesachtigheid hem gedwongen heeft tot hetgeen hij deed. Laat ons veronderstellen dat die twist eene verkoeling tusschen de gelieven te weeg brengt; dat Helena eindelijk haren vader, dien zij ijverig bezig vindt appartementen voor het jonge paar in zijn huis in te richten en er reeds op aandringt dat zij die zullen komen bewonen, alles bekent; dat de vader, volstrekt geen papa uit een blijspe is, maar zich als een ware treurspeltyran aanstelt; dat Hugo hevig vergramd aan Helena schrijft dat voortaan alles tusschen hen uit is en dat daarop eene volslagen breuk volgt.'

'Voor altijd?' vroeg Laura getroffen.

'Mij dunkt van ja, kind. Want na verloop van een paar jaren leert Hugo op eene reis in het belang zijner zaken - hij is inmiddels compagnon in een ander handelshuis geworden - een meisje kennen voor wie hij, nadat hij zich over het verlies van Helena getroost heeft, liefde opvat. Zij houdt insgelijks van hem; hij doet aanzoek om hare hand, krijgt het jawoord en de toestemming harer ouders, zijn engagement wordt bekend, hij teekent aan, hij komt in zijne geboortestad onder de geboden... maar nu hij op het punt staat om te gaan trouwen, ontvangt hij een brief van zijn voormaligen pseudo schoonvader, van een zeer onverwachten inhoud, als bij voorbeeld: 'Mijn waarde heer Hugo, gij schijnt vergeten te hebben dat ik een zeker te Londen, in het kerspel Marylebone, geschreven en onderteekend papier in handen heb. Zoodra de tijding van uw huwelijk tot mij komt, zal ik niet nalaten u wegens bigamie te laten aanklagen!'

'O!' riep Laura bijna verschrikt uit; 'dat zou toch vreeselijk zijn voor den armen Hugo, die door het verlies van Helena toch al genoeg voor zijn lichtzinnigen streek gestraft was!'

'Nu, die afloop is toch nieuw en niemand zou hem zoo verwachten! Wat dunkt u?'

'Zeker, zeker,' antwoordde Laura zonder aarzelen. 'Maar, weet gij wel dat ik u bewonder? Dat alles gaat u zoo grif af! Gij hebt eene sterke fantazie, dat zou ik wezenlijk niet van u gedacht hebben, Peter!'

'Niet? Waarlijk niet? Ik geloof dat gij mij nog niet door en door kent, mijn hart.'

'Dat wist ik althans niet!' antwoordde zij lachende terwijl zij liefkozend hare wang tegen zijn schouder legde. 'Maar wat zal Hugo nu beginnen?'

'Wat hij beginnen zal? ja, dat is erg genoeg - Dat huwelijk in Londen is nietig geweest; maar wie kon het bewijzen? De eenige getuige, de naaister, kon hij niet ontdekken; hoe zou hij haar terugvinden in die reusachtige stad. Ook heeft zij Londen misschien reeds lang verlaten.'

‘Maar Helena... zij zal toch wel voor hem getuigen?’

‘Helaas! Dat is het juist; zij is onbevoegd om als getuige op te treden wijl zij zelve te na in de zaak betrokken is; haar getuigenis kan een authentiek gezegeld

stuk niet omverwerpen en de éénige getuige welke Hugo anders had kunnen bijbrengen, zijne tante in Londen, is dood... die moeten wij zonder genade voor dood verklaren - en nu staat de zaak zoo dat Hugo het niet op eene aanklacht van bigamie durft te laten aankomen.'

Laura stond op en liep peinzende heen en weder. 'Laat mij eens even nadenken,' zeide zij; 'mij dunkt het beste zou zijn dat Hugo nu van zijne tweede bruid ook afstand deed; dat zou eene poëtische vergelding zijn...'

'Of dat gij ten slotte zeidet: "Waarde lezer, in dien vreeselijken toestand verkeert Hugo; bij weet geen uitkomst, hij is der wanhoop nabij nu de vloek van zijn misdrijf zijn levensgeluk dreigt te verwoesten; gij zijt wijs en schrander, mijn lezer; gij hebt ongetwijfeld uwe goede vrienden reeds menigmaal met goeden raad geholpen, help ook Hugo! Overleg bij u zelven wat hem te doen sta, en zend mij uwen raad in een gefrankeerden brief." - Mij dunkt dat slot is zoo nieuw als het maar kan!'

Laura schudde haar hoofd.

'Ik zal er nog eens over nadenken. Nu wij zoo ver zijn, zal het slot zich wel vinden. Verzin gij ook nog eens. De stof is anders heerlijk. Ik ga er met gloeienden ijver meê aan den gang en zal het stukje eens mooi zien te vertellen. Zoudt gij er dan zelf geen pleizier in hebben, Peter?'

'Dat weet ik juist niet; wij mannen denken zeer verschillend over schrijvende vrouwen. Ik voor mij zou u niet hinderlijk widen zijn in het volgen van uwen lust tot schrijven; ik heb u in alles uwe volle vrijheid gelaten en nu gij eenmaal zulk een lust hebt in het schrijven van de novelle, vrees ik dat mijn protest den lust voor dat nieuwe tijdverdrijf maar te meer zou aanwakkeren. Eva's kinderen zijt gij toch alle! Zorg intusschen maar dat ik er niet weder aangebrand vleesch door krijg!'

'Hoe koel spreekt gij er nu van nadat gij mij zelf geholpen hebt om een onderwerp te vinden!'

Peter stond lachende op: zijne cigaar was uit en hij maakte zich gereed om op zijn kantoor te gaan zien of er ook brieven gekomen waren; in de deur keerde hij zich nog eens om en zeide:

'Weet gij wel dat er gevaar bij de zaak kan zijn?'

'Gevaar? Welk gevaar?.. Als gij nu maar niet meer op dat vervelende vleesch terug komt.'

'Neen, dat niet; maar men heeft wel eens gezegd dat de stoutste fantazie niets bedenken kan wat niet reeds eens gebeurd is.'

'Nu, dat is wel mogelijk. Wat zou dat?'

'Wat dat zou? Het zou mij ongerust kunnen maken. Ik zou onder het schrijven telkens denken: 'Hemelsche goedheid, als ik nu eens iets schreef dat wezenlijk gebeurd is; als nu de menschen met wie het gebeurd is, het eens lazen en ik mij eens doodvijanden op den hals haalde!'

Laura begon luid te lachen.

'Nu, dat noem ik overdreven angst!' riep zij. 'Ik geloof dat gij mij bang wilt maken en dat het ongelukkige vleesch er toch nog achter steekt.'

'Waarlijk niet,' zei Peter, met een ondeugend gezicht; 'ik ben misschien overdreven bang; maar het is een gewichtige stap, voor het eerst openlijk met uw naam als schrijfster voor den dag te komen. Niet alleen bloed, maar ook drukinkt is een zeer eigenaardig vocht...

‘Werpt gij den steen - bedenk het wel:
Gij kunt hem in zijn vaart niet stuiten,
Licht vliegt hij door een anders ruiten,
En... enz.’

En om Peter's mond speelde een spotachtig lachje, dat Laura even wel niet zag, wijl hij zich juist omkeerde en heen ging. Zij dacht niet verder over zijne waarschuwing na.

III.

In den grond en bij rijper nadenken was Laura toch niet zeer met het onderwerp ingenomen; dat bedrog van haren held beviel haar niet; maar de stof scheen haar de verdiensten der nieuwbeid te bezitten en wat meer was, het wilde haar niet gelukken een ander onderwerp te vinden. Zij ging dus aan het werk en voelde al spoedig al de liefde, welke ons onze eigene ideeen en lettervruchten kunnen inboezemen. Zij drong geheel door in de gevoeleps harer personen en verdiepte zich in het voorgevoel van de gevolgen hunner daden; zij genoot reeds bij voorbaat een droppel van den zoeten, schuimenden drank, naar welken iedere schrijversziel smacht en dien men roem heet.

‘En vindt gij nu mijn werk wezenlijk de moeite van het drukken waard?’ vroeg zij, nadat zij Peter haar manuscript had voorgelezen.

‘Zeker doe ik, kindlief; gij hebt het er immers voor geschreven?’

‘Dat wel, maar....’

‘Ziet gij er nu tegen op met uwen naam voor het publiek te komen?’

‘Ja... maar ik vind zelf dat het kinderachtig is; ik heb altijd iets tegen anonymen gehad; als gij dus niet bang zijt dat ik mij belachelijk zal maken....’

‘Wel zeker niet! Ik zou het bepaald laten drukken.’

‘Nu, dan moet het met mijn naam zijn.’

‘Ik heb er niets tegen.’

‘Maar wat raadt gij mij? Als feuilleton in de courant hier zou ik het toch niet gaarne geven; die is mij niet fatsoenlijk genoeg.’

‘Gij hebt gelijk; ‘als ge 't goed vindt, zal ik het aan de “Winterbloemen” zenden; de redacteur van dat tijdschrift is een akademie-vriend van mij, en zal het wel plaatsen.’

‘Ja, dat is heerlijk. Dan moet gij ook aan uw vriend vragen hoe hij over mijn werk denkt en of hij mij durft aanmoedigen.....’

‘Daar behoeft gij niet bang voor te zijn; men moedigt altijd aan.’

Zij keek hem wantrouwend aan. ‘Gij meent het toch eerlijk?’

‘Hoe zoo?’

‘Och, gij kunt zoo spotachtig zijn; ik dacht zelfs een oogenblik dat gij mijn proefstuk aan uw vriend woudt zenden, opdat hij het mij, met de betuiging dat er geen talent insteekt, terugzende....’

‘Wel foei wat denkt ge nu slecht van mij’ antwoorde Peter lachende, ‘maar lieve kind!’

Daarmede nam Peter het manuscript, maakte er een pakje van en verzond het.

Laura zag in groote spanning het antwoord des redakteurs te gemoet. Het liet zich lang wachten; acht dagen verliepen, toen veertien.... Was dat een goed of een kwaad teeken? Een goed, zeî Peter; een kwaad, meende Laura - maar zij had het mis. Na verloop van veertien dagen kwarn er eene bezending onder kruisband, inhoudende drie exemplaren der aflevering van het bewuste tijdschrift en daarin Laura's novelle.

Bevende nam zij er een in de hand en onder sterke hartklopping zag zij op het titelblad de woorden: ‘Vertelling van Laura Northal.’ Er lag iets bedwelmends in, waarin zich zelfs eene zekere bekooring van het verbodene, en toch ook een zekere trots mengde. Hoe deftig stond haar naam daar gedrukt; zoo geheel anders dan of hij geschreven stond... en hoe goed

liet zich het begin der novelle lezen... alles zag er veel geestiger, veel beter uit dan in het manuscript... o, het was toch een aangenaam gevoel!...

Peter sloeg zwijgend zijn vrouwtje gade, terwijl zij het boekje in hare bevende hand hield en de eerste bladen, waarvan de letters haar bijna voor de oogen schemerden, door vloog. 'Arm kind,' zeide hij bij zich zelven, 'hadt gij nu uwen beschermgeest niet bij u, dan waart ge voortaan voor eeuwig een prooi van den duivel der *bas bleus!*' Hij nam twee van de drie exemplaren en ging er mede naar zijne kamer, om, zooals hij zeide, de vertelling op zijn gemak te lezen.

In zijne kamer gekomen, deed hij beide exemplaren in een couvert, schreef er het adres op en zond er zijn klerk mede naar het postkantoor. Daarna zette hij zich aan het werk, om eerst des avonds op te staan, waarna hij recht door naar zijne club ging.

Toen hij nu om negen uur te huis kwam en nauwelijks de eerste reden van den trap had opgeklommen, hoorde hij boven driftig eene deur openen, Laura's japon op het portaal ruischen en het volgende oogenblik zag hij haar boven aan den trap staan en hoorde hij haar wanhopig uitroepen:

'O, God... Peter.... Peter.... komt gij eindelijk... hoe kunt gij mij zoo alleen laten!'

'Wat is er gebeurd? Wat scheelt er aan, lieve kind?' en in een oogwenk was hij den trap opgevlogen.

Zij snelde naar de huishoudkamer terug en hij volgde haar.

'Zeg, wat is er gebeurd?' herhaalde hij, nadat hij de deur achter zich gesloten had, terwijl Laura zich diep ellendig op de kanapé wierp. 'Tranen? Gij zijt geheel buiten u zelve.'

'O God, daar heb ik reden toe,' riep zij snikkende: 'waarom hebt gij mij zoo zonder bescherming alleen gelaten? Er is hier een razende, driftige man geweest, die mij de hevigste verwijtingen heeft toegevoegd en die met u wil duelleeren.'

'Een man die u verwijtingen toevoegt... die met mij duelleeren wil... en waarom dat?'

'Vraagt gij nog waarom? Waarom anders dan om die verwenschte novelle; hij zegt dat het zijne geschiedenis is; dat ik hem op eene afschuwelijke wijs heb gecompromitteerd; dat ik hem voor de oogen der wereld als een bedrieger heb gebrandmerkt; hij wilde weten hoe ik met zijne geschiedenis bekend geworden ben, hij wil satisfactie hebben; en daar ik hem die niet geven kan, eischte hij haar van u; hij zou met u duelleeren en ik kon er op rekenen dat hij u een kogel door den kop zou jagen!'

'Dat is al heel wonderlijk en raadselachtig,' sprak Peter; 'de man moet gek zijn.'

'Neen, neen, neen; daar waren zijne woorden niet naar; in alles wat hij zeide, lag niets dan woede tegen u en mij.'

'Maar wat raakt hem onze geschiedenis?'

'Onze geschiedenis? Dat is het juist; het is zijne geschiedenis, zegt hij; en ik heb niet alleen hem gecompromitteerd, maar ook zijne voormalige bruid; ik heb voor altijd zijn geluk verwoest, omdat zijne tegenwoordige bruid nu met hem breken zal.'

'En hoe heet die man?'

'Dat heeft hij niet eens gezegd; denkt gij dan dat ik er nog naar heb kunnen vragen? Bij zijne eerste woorden begon mijn hoofd al te duizelen... o, God, Peter, wat hebben wij gedaan! Waar hebt gij mij toe verleid!'

'Ik u verleid, Laura?' vroeg Peter; 'dat is eene onrechtvaardige beschuldiging. Ik heb u niet verleid tot dat ongelukkige novellen schrijven; gij zelve zijt

op den inval gekomen op die manier uwen tijd te dooden dien gij beter besteden kondt; gij ziet nu wat er uit voortkomt.'

'Maar gij hebt mij toch het onderwerp aan de hand gedaan,' antwoordde Laura; 'gij hadt toch moeten weten wat ge deedt; gij moet hier of daar over die geschiedenis hebben hooren spreken. Ik kan niet gelooven dat een louter toeval....'

'Neen, als de man niet in zijn hersens gekrenkt was, ligt dat voor de hand. Heeft hij u ook gezegd dat hij zijne geschiedenis aan iemand heeft toevertrouwd, die haar aan mij had kunnen oververtellen?'

'Neen, dat niet,' antwoordde Laura.

'En was uw verhaal precies zijne eigene geschiedenis?'

'Neen, zoo precies niet; hij verweet mij dat ik er menige ondergeschikte bijzonderheid bij verzonnen of anders voorgesteld heb om de zaak te bemantelen; maar in de hoofdzaak kwam mijne novelle zoo zeer met zijne geschiedenis overeen, dat ieder, die maar eenigszins met hem bekend is, er hem in herkennen zal; alles wat hem nu meer overbleef was, geheel onder vreemden te gaan, om het schandaal te ontvluchten.'

'En ik dacht dat hij met mij wilde duelleeren.'

'Ja; eerst wil hij duelleeren en dan heen gaan.'

'Dat is alles behalve aangenaam, en dat met mij, die in geen jaren een wapen in handen gehad heb!'

'Gij denkt er toch niet aan, uw leven tegen dien razenden man in de waagschaal te stellen?' riep Laura hevig ontsteld uit.

'Eene uitdaging kan ik niet afwijzen; ik ben door alle wetten der eer gedwongen hem satisfactie te geven wanneer hij die verlangt.'

'Heer in den hemel, gij wilt waarachtig...' Laura was op het punt van in onmacht te vallen.

'Ik heb wel gevreesd,' zeî Peter, 'dat er een ongeluk uit zou voortkomen; gij weet toch wel dat ik u gewaarschuwd heb. Ik heb u gezegd dat men niets kan bedenken wat niet reeds eens was gebeurd en dat men dus altijd gevaar liep, van kwaad te stichten, door dat men in het leven van werkelijke personen grijpt. Gij ziet nu dat ik gelijk had! Waart gij maar nooit op dien onzaligen inval gekomen!'

'Ja, wel onzalig; ik gaf er tien jaren van mijn leven voor als het niet gebeurd was,' antwoordde Laura en stortte een vloed van tranen. De schrik, de angst, de vreeselijke ontsteltenis, waaraan zij ten prooi was, vooral door het denkbeeld dat Peter misschien zou duelleeren, deden haar al hare bedaardheid verliezen. Zij voelde zich als de schuldigste misdadigster en was niet in staat over het onwaarschijnlijke van het geval na te denken.

IV.

Den volgenden dag vinden wij onzen advokaat in een geheel ander gedeelte der stad dan dat waarin zijne woning lag, waar hij aan de bel van een klein nieuw huis trok. Toen de deur geopend werd, verlangde hij den heer Farber te spreken. Deze was te huis en Peter werd in zijne kamer gelaten; de eigenaar van dat vertrek, een jonge man van acht- of negen en twintig jaren, boog zich over eene architectonische

teekening; de heer Farber was architect naar het scheen. Toen Peter binnentrad, sprong hij op en ging hem levendig te gemoet.

‘Nu, zijt gij over mij te vreden?’ vroeg hij glimlachende.

‘Volkomen.... Gij hebt uwe rol voortreffelijk gespeeld. Maar gij hebt u al te driftig aangesteld bij mijne arme vrouw; zij ligt nog ongesteld te bed, ten gevolge van den schrik.’

‘Dat spijt mij waarlijk; maar ik heb toch niets anders gezegd dan wat gij mij ten naastenbij hadt voorgeschreven, en ik heb de verschooning waarmede men eene dame behandelt, geen oogenblik uit het oog verloren. Ik kan u verzekeren dat ik diep medelijden met haar had, toen ik zag hoe zeer zij ontstelde; gij moogt vrij gelooven dat mijne rol mij zwaar begon te vallen.’

‘Dat geloof ik gaarne,’ antwoordde Peter glimlachende.

‘Daarom heb ik er ook minder aan gedacht haar verwijtingen te doen dan haar het ongeluk, dat zij mij berokkend heeft, levendig voor oogen te stellen...’

‘Dat was heel goed van u gehandeld; die ongesteldheid heeft ook niet veel te beduiden. Kleed u nu aan, dan gaan wij naar uw gewezen pseudo schoonvader. Ik heb al het mogelijke gedaan om den wraakgieren ouden man tot zachtheid te stemmen en hem bang voor processen te maken; niets heeft geholpen; van daag hoop ik, zullen wij hem handelbaarder vinden.’

‘Dat geve God! want als het ons van daag niet gelukt het ongelukkige papier uit zijne handen te krijgen, is alles uit. Dan moet ik mijne arme bruid alles bekennen; en wat blijft mij dan inderdaad anders over dan zooals ik het uwe lieve vrouw voor hield, de wijde wereld in te gaan! Gij kunt niet gelooven hoe ik tegen dat bezoek bij Messing op zie!’

‘Gij moet den moed niet verhezen,’ antwoordde Peter geruststellend; ‘ga maar meê.’

Na verloop van eenige oogenblikken gingen de beide heeren uit en bleven eenige straten verder voor een deftig oud huis staan, waarop een wapenbord voor den gevel prijkte, met de woorden: J.J. Messing, bankier, en waar zij vervolgens aanschelden. De deur werd geopend, een knechtje liet de heeren in eene elegante spreekkamer en ging hen bij den bankier aanmelden. Zij moesten eenigen tijd wachten. Eindelijk ging er eene deur open, waardoor men in een kantoor kon zien waar verscheidene klerken zaten te schrijven; een klein, breed geschouderd man met een aschgrauw gelaat, dat door den witten das, dien hij droeg, nog grauwer werd, met een versleten bruinen jas, waarover morsmouwen aan, trad driftig de kamer in en voerde Peter op een toon, die niets wellevends had, te gemoet:

‘Wat is er van uwe dienst, mijnheer Northal. Ik zie dat gij nu den heer Farber zelfs hebt medegebracht; ik wist niet dat ik den heer Farber nog eenigszins van dienst kon zijn...’ en de oude heer mat de beide heeren met woedende oogen, van het hoofd tot de voeten.

‘Het moet u inderdaad verwonderen, mijnheer Messing,’ antwoordde de advokaat bedaard, ‘dat ik u nog eens kom lastig vallen, nadat gij onlangs zoo bepaald mijn verzoek hebt afgewezen. Maar ik meende dat zich weder een nieuw incident in de zaak had voorgedaan, dat u wellicht zal bewegen mij nog eens aan te hooren en mijn verzoek in overweging te nemen. Gij zult het tijdschrift ontvangen hebben, dat ik de eer had u gisteren te zenden?’

‘Zeker, en als dat het nieuwe incident is in de zaak,’ antwoordde de heer Messing woedend, ‘geef ik u gelijk. Het is zeker iets nieuws dat ook de vrouwen van advokaten zich in de zaken van hare mans mengen, en op hare wijs tegen de partijen gaan schrijven, in den vorm van nietswaardige verhalen, - die voor het oog der gansche wereld laten drukken, om de menschen, wie het aangaat, te ruïneeren en op de straat met vingers te laten nawijzen! En dan op eene manier dat men haar niet van laster kan aanklagen en laten straffen; ja, waarachtig, dat is nieuw, infaam nieuw!’

Terwijl de heer Messing zich hoe langer zoo meer aan zijne drift overgaf, had Peter bedaard een stoel genomen, waarop hij zich had nedergezet.

‘Ik bid u, mijnheer Messing,’ sprak hij, ‘wind u zoo niet op om mij te zeggen dat het wapen, dat wij tegen u gebruiken, niet zeer edel is. Ik ben het

geheel met u eens dat wij geen recht hadden u voor de geheele wereld als een wraakzuchtig slecht mensch bloot te stellen, en nog minder uwe onschuldige dochter zoo in de zaak te compromitteeren....'

'Wat duivel, als gij dat dan zelf zegt....'

'Bedaar, bedaar, mijnheer Messing... ik beken het; maar ik vraag u ook, hebt *gij* gelijk in de zaak? Hadt gij gelijk, toen gij den heer Farber door uwe hardheid noodzaaktet, in Londen zijne toevlucht te nemen tot een maatregel tegen zijn mededinger, die inderdaad lichtzinnig en zeer berispelijk was en aanleiding tot onze onaangename onderhandelingen gegeven heeft. En dat nog daargelaten; hebt gij het recht, nu de heer Farber en gij niets meer met elkander te maken hebt, hem den weg tot zijn geluk af te snijden? Hebt gij het recht het ongelukkige papier in handen te houden dat hij zoo dwaas geweest is u toe te vertrouwen? De wraak, louter om den wil der wraak, is een verfoeielijk iets, mijnheer Messing en....'

'Preek maar, preek maar, mijnheer advokaat,' antwoordde de oude bankier op de tanden knarsende: 'Gij zult mij het papier niet uit de handen preeken.'

'Wel mogelijk,' antwoordde Peter kalm; 'het is evenwel waarschijnlijk dat ik het papier in mijn zak heb, als ik de kamer uitga. En een ding is zeker, dat ik uw huis niet uitga eer gij mij bedaard hebt aangehoord. Hebt gij mij verstaan toen ik zeide dat gij de eerste schuld gehad hebt in alles, en dat gij ons gedwongen hebt dit laatste wapen tegen u te gebruiken? In dat geval kan ik voortgaan....'

'Dat is niet noodig, schreeuwde de bankier; 'ik zie niet in wat uw bezoek te beduiden heeft, ieder woord dat...'

'Dit bezoek moet tot eene schikking leiden tusschen' u en mijn client en mij.'

'Eene schikking.. nu nog mooier! Hoor eens aan.. gij moet razend zijn, mijnheer.'

'Het razen is aan uwen kant, mijn waarde heer Messing; gij raast zoo dat uw klerken hier naast alles hooren moeten!'

Die aanmerking scheen toch effect te maken. De oude man viel nu insgelijks op een stoel neder en sprak, terwijl hij zijne handen tusschen zijne knieën kneep, bedaarder, met schorre stem:

'Nu, zeg wat gij te zeggen hebt, opdat er een einde aan kome.'

'Ik wensch niets liever. Ik zeide u dan dat wij zeer goed weten hoe leelijk en hoe slecht te rechtvaardigen het middel is dat wij tegen u gebruikt hebben. Het zal ons daarom zoo veel te aangenamer zijn wanneer wij het ongedaan kunnen maken.'

'Ongedaan maken... hoe zoudt ge dat kunnen?'

'Dat kan, wanneer gij het ons mogelijk maakt.'

'Nu de geheele zaak zwart op wit voor iedereen te lezen staat en overal gretig verslonden zal worden.'

'Mijnheer Messing, als een advokaat in zaken tot zijne tegenpartij spreekt, weet hij nauwkeurig wat hij zegt. Ik verklaar u op mijn woord van eer dat wij de zaak ongedaan zullen maken wanneer gij het ons mogelijk maakt.'

'Ik... ik zou het u mogelijk maken? En dan?'

'Gij hebt niets anders te doen dan ons het document over te geven. Geef ons het document, en het tijdschrift, de geschiedenis die er in staat en die zulk een leelijk verhaal bevat van uwe persoonlijkheid, van uwe hardheid jegens uwe dochter, van uwe wraakzucht, en die daarenboven uwe dochter compromitteert, verdwijnt als door tooverslag uit de wereld. Zoo niet, dan reist de geschiedenis in duizende exemplaren

in alle societeiten, alle koffijhuizen, in iedere leesinrichting van ons klein landje. Dat is het alternatief dat ik u stel; spreek dus, zal het ongedaan zijn?'

De heer Messing haalde diep adem toen hij antwoordde: ‘O God, is het dan nog mogelijk?’

Hij streek met zijne rechterhand over zijn gelaat. Peter zag welke duimschroeven hij den wraakzuchtigen oude had aangelegd.

‘Ik heb u mijn woord van eer gegeven en de heer Farber geeft het u insgelijks,’ zeide hij, met een blik op zijn cliënt die stom naast hem was blijven staan. De jonge man sprak nu aangedaan:

‘Ik geef u mijn woord van eer en ik bid u dringend, mijnheer Messing, geef toe; ik bid u niet slechts om uwent of mijnent wil, maar ook om dien uwer dochter. Een man kan misschien zulk eene openlijke tentoonstelling verdragen, maar een jong meisje zou er onder bezwijken, als zij zoo in ieders mond was en ten prooi aan alle kwade tongen.’

‘Als gij dat dan zoo goed weet, roekeloos, afschuwelijk mensch....’ riep de bankier met een gezicht dat weder even achgrauw werd, als op het oogenblik toen hij binnen getreden was.

Peter legde hem de hand op den arm en zeide:

‘Stil, mijnheer Messing, ‘geen twist, geen schandaal... haal het document..’

De heer Messing keek zijn overwinnaar aan met de woedende blikken van een gevangen leeuw. Eindelijk sprong hij op en, zich nog eens omkeerende eer hij de kamer uitging, riep hij:

‘Maar ik moet toch een waarborg hebben.’

‘Haal het papier, mijn goede heer,’ zeî Peter op overredenden toon, ‘daarna zullen wij elkander waarborgen geven!’

De heer Messing ging de kamer uit.

‘Wij hebben het!’ fluisterde Farber blijde, toen de deur zich achter hem gesloten had.

‘Ik geloof het ook,’ antwoordde Peter. ‘Wees zoo goed het mij voor een uur af te staan. Ik wilde het aan mijne vrouw laten zien, om haar toch eenige satisfactie van haar werk te bezorgen, ik moet een kalmeerend middel voor haar hebben, zooals gij denken kunt.’

‘O, zeker, gaarne.’

‘Daarna zullen wij het verbranden.’

‘Dat zal ik met wellust doen, dat duivelsche blad!’ riep de jonge man uit.

De heer Messing kwam met eenigszins aarzelenden tred terug, hij hield het papier in de hand.

‘Op uw woord van eer dus,’ zeide hij tot Peter, terwijl hij hem onder zijne dikke wenkbrauwen door strak aankeek.

‘Op mijn woord van eer,’ antwoordde Peter bedaard; terwijl hij den ouden man het blad uit de hand nam, het inzag en in zijn borstzak stak. ‘Ik dank u. En nu, hoor hoe wij onze wapenen verbreken nu wij het uwe in onze macht hebben. De redakteur van het tijdschrift dat ik u gezonden heb, is mijn intieme vriend. Op mijn verzoek heeft hij van de bewuste vertelling drie exemplaren laten drukken; drie, meer niet. Het eene heb ik aan den heer Farber gezonden die het, denk ik, reeds verbrand heeft. Hij heeft volstrekt geen belang bij de openbaarmaking van het verhaal. Het tweede exemplaar heb ik u gezonden. Gij zult het waarschijnlijk insgelijks in het vuur stoppen, opdat het niet onder de oogen uwer dochter kome. Het derde exemplaar heb ik in mijn bezit en dat zal ik bewaren. Gij zoudt namelijk nu gij weet hoe de vork in den

steel zit, lust kunnen krijgen u voor geld en goede woorden een ander uittreksel van het stuk uit Londen te verschaffen. De heer Farber moet tegen dat gevaar gewaarborgd zijn; ik verzeker u dat mijn exemplaar in dat geval nogmaals naar mijn vriend den redakteur zou reizen en dan in al de nummers van het tijdschrift geplaatst zou worden. Wanneer gij mij daartoe evenwel niet dwingt, kunt gij de zeker-

heid hebben dat wij, in het belang van den heer Farber zelven, de zaak niet aan de klok zullen hangen. Zijt gij met die wederkeerige waarborgen tevreden, mijnheer Messing?'

De heer Messing zag nu eens Peter, dan den heer Farber verbaasd aan; doch de drift en de spanning waren van zijn gelaat geweken; hij kon niet verbergen dat hem een steen van het hart genomen was.

'Zoo, zoo, zoo,' zeide hij eindelijk. 'Staat de zaak zoo! Nu, dan heb ik mij weder laten beet nemen. Ik ben een ezel geweest; want ik had zeer goed kunnen begrijpen dat dit jonge mensch hier zoo iets onmogelijk durfde laten drukken. Maar, gij hebt nu uw zin. De zaak is afgedaan. Laat ons er nu niet veel woorden meer om verspillen. Zoo veel is zeker, mijnheer Northal dat ik u tot advokaat zal kiezen als ik eene kwade en wanhopige zaak heb. Tot zoo lang vaartwel heeren.'

De heer Messing deed zelf de deur voor hem open en groette de beide heeren met een lichten hoofdknik, waarbij al zijne opmerkzaamheid op een onschuldig bronzen figuurtje op den schoorsteenmantel scheen te vallen dat niets met de zaak te maken had gehad.

V.

Een kwartier later trad Peter in de kamer zijner vrouw. Zij zag bleek, stom met eene zenuwachtige beweging op en riep hem toe: 'Nu, hoe is het afgeloopen?'

'Goed, heel goed,' antwoordde Peter, bij haar plaats nemende.

'Het duel...'

'Dat duel gaat niet door... De heer Farber die zulke bloeddorstige plannen tegen mijn arm leven smeedde, laat u nederig om vergeving smeeken en is daar juist met de warmste dankbetuigingen aan de deur van mij afgegaan.'

'Dankbetuigingen, waarvoor?.. Dankbetuigingen?'

'Zooals ik zeide... ziet ge, kind, men moet maar een goed gebruik van zijne gegevens weten te maken, dan doet men eindelijk zijn voordeel nog met eene novelle...'

'Wat zegt gij dat alles op een gekscherenden toon!'

'Die toon is zeer natuurlijk, want er is inderdaad veel scherts in de zaak geweest.'

'Scherts!' riep Laura bitter verwijtend uit; scherts, als iemand bij uwe vrouw indringt, haar met bedreigingen overlaadt, zoodat zij halfdood is van schrik?'

'Hoor mij aan, Laura, dan zult gij zelve zien. De man die u gisteren zoo veel schrik heeft aangejaagd, had eenigen tijd geleden op het kantoor naar mij gevraagd. Een van de klerken had hem herkend als de heer Farber, een architekt hier in de stad, ik kon hem dus gaan opzoeken.

'Ik heb hem zoo straks veel geruster verlaten, nadat hij gisteren in dit tijdschrift, dat ik hem onder couvert had toegezonden, zijne eigene geschiedenis had gelezen, slechts met dit onderscheid dat hij geen boekhouder maar architect is, die voor zijn wraakgierigen schoonpapa een huis had gebouwd en daarbij kennis gemaakt had met het jonge meisje dat wij Helena genoemd hebben; dat zij niet naar zijne tante, maar naar eene voormalige gouvernante in Londen gevlucht, was, en dat de medeminnaar geen landjonker, maar een fabriekant, is, overigens met dezelfde onaangename

eigenschappen; alle kleine bijzonderheden die het geheel voor de daarin betrokken personen niet minder verpletterend maakten. Ik had Farber namelijk voorgeslagen met die geschiedenis op zijn harden wraakgierigen schoonvader te werken, door hem vooreerst op het slot opmerkzaam te maken waarin gij al het afschuwelijke van de wraakzucht geschilderd hebt, waarmede de oude man het geluk van uwen held bedreigt. Het was vooruit te zien

dat de publiciteit van zijne familiezaken hem geweldig hinderen moest. Dat zag de heer Farber ook in, hij bewilligde in mijn voorslag, ik heb den ouden man uwe novelle gezonden en heden morgen zijn wij den voormaligen pseudo schoonvader gaan spreken. Wij hadden een kleinen storm van verwenschingen en bedreigingen te lijden, maar eindelijk liet de oude zich bewegen naar mij te luisteren en kwam eindelijk met het huwelijksbewijs voor den dag. Ik heb het medegebracht om u te overtuigen; hier is het!'

Met die woorden reikte Peter zijne vrouw het document over.

Laura keek het in en sloeg daarna hare groote oogen naar haren man op. 'En is dat alles waar, wat gij mij daar verteld hebt?' vroeg zij eindelijk op zachten toon.

'Zoo waar als de dankbetuigingen van den heer Farber, die in den zevenden hemel zweeft nu de steen van zijn hart gewenteld is. Hij zegent u voor uw verhaal, waardoor gij, zonder het te weten, het geluk van twee menschen bewerkt hebt, hetgeen u eene kleine schadeloosstelling zijn zal voor den schrik dien gij gisteren hebt uitgestaan, niet waar?'

'O ja, dat doet mij veel pleizier,' zei Laura afgemeten.

'En de lust tot schrijven is u door die bittere ervaring van uw proefstuk wel vergaan, niet waar? Gij ziet, het vak heeft groote schaduwzijden, en gij belooft mij u nooit weder aan zulke onaangename gevolgen bloot te stellen?'

'Als gij daar zoo op gesteld waart, moest gij mij niet tot tweemalen toe zelf de stof tot mijne verhalen leveren,' antwoordde Laura.

'Twee malen? Ik begrijp u niet.'

'Gij hebt mij daar juist weder de stof geleverd tot eene nieuwe Grizeldis.'

'Grizeldis, wie is dat?'

'Grizeldis had een man die Percival heette. Percival speelde eene komedie met haar waaronder zij vreeselijk leed, omdat zij onnoozel genoeg was om te denken dat haar man haar niet zou bedriegen en haar niet om eene grap te hebben zoo veel verdriet zou aandoen.'

Peter glimlachte een weinig gedwongen. 'Heeft dat betrekking op ons?' vroeg hij.

'Ja, dat heeft het; denkt gij misschien dat ik dom genoeg ben om nog niet alles te begrijpen. Gij hebt mij bewogen die geschiedenis te schrijven met het dubbele doel om mij, door het verdriet dat ik er van hebben zou, van het schrijven te doen afzien en om te gelijk een cliënt te helpen, waartoe gij op eene andere manier geen kans zaagt. Het is heel leelijk van u, Peter, en ik vergeef het u nooit!'

'Maar Laura!'

'Mij zoo te bedriegen!'

'Het viel mij zelf zwaar, maar ik wilde u van een gevaarlijken weg terug brengen.'

'Dat hadt ge dan door gezonde redenen moeten doen; maar gij hadt geen eerlijke reden om mij van mijn onschuldig tijdverdrijf af te houden, en daarom naamt gij uwe toevlucht tot streken.'

'Laura, welk een woord!'

'Gij verdient het! ga maar heen, ik ben boos!'

'Als ik u nu om vergeving bid, nadat mijn middel, en ik beken dat het wel wat kras was, goed gewerkt heeft?'

Zij antwoordde niet; maar toen Peter om vergeving bleef bidden, zeide zij eindelijk op verzoenenden toon: 'Ik geloof dat gij volstrekt niet begrijpt hoe eene vrouw gevoelt, anders kondt gij zoo niet handelen als ge doet.'

‘Nemen wij dat aan, mijn hart, en vergeef mij,’ zeide hij, herademende, nu hij zag dat de storm voorbij trok. ‘En nu zal ik u nog eene verzach-

tende omstandigheid noemen. Ik heb uw verhaal in het geheel niet laten drukken.'

'Niet laten drukken!'

'Neen; ik heb mijn vriend den redacteur verzocht uw stuk slechts in drie exemplaren te laten plaatsen en mij het manuscript terug te zenden. Uwe literarische maagdelijkheid is nog ongerept, de vreeselijke Rubico nog niet overgetrokken; uw naam nog niet gedrukt. Het was ter bereiking van mijn doel genoeg wanneer ik drie afdrukken liet nemen; een voor u, een voor den heer Farber en een voor den bankier; gij kunt nog ruim adem halen, zonder het drukkende gevoel dat men u een *Bas bleu* zal noemen!'

Laura was blijven staan en had haren man strak aangekeken.

'Is dat wezenlijk waar?' riep zij met vernieuwde gramschap uit. 'Heb ik al dien angst voor niets geleden; is *alles* bedrog geweest?'

Peter schrikte. Hij zag dat alles verloren was; zijn vrouwtje had ondanks alles wat zij den vorigen avond geleden had, het gevoel niet vergeten dat zij gesmaakt had toen zij haar werk gedrukt had gezien, in een veel gelezen, met roem bekend tijdschrift; dat gevoel, die kleine bedwelming was haar, ondanks alles, overgebleven en nu.... zij gevoelde het verlies harer illusiën in al zijne kracht!

Laura zeide niets meer; Peter mocht zeggen wat hij wilde, hij ontving geen antwoord; er bleef hem dus niets anders over dan af te wachten wat er op het stomme tooneel zou volgen.

De stilte werd eindelijk afgebroken door een dienstmeisje dat een brief binnen bracht aan het adres van mevrouw Northal. Laura nam er werktuigelijk het couvert af en sloeg er een onverschilligen blik in; maar weldra kwam er weder leven in hare oogen; een blos bedekte hare wangen en haar gelaat drukte de grootste voldoening uit. Eindelijk reikte zij haren man, die zijne vrouw met gespannen nieuwsgierigheid had gadegeslagen, den brief over en Peter las:

> WelEdelgeboren Vrouw!
> Ik heb op den uitdrukkelijken wensch van uwen echtgenoot zoo even uw manuscript teruggezonden, na er alvorens drie afdrukken van te hebben genomen; ik hoop dat hij een goed doel met zijne kleine intrigue heeft bereikt. Ik kan mij intusschen niet weerhouden u mijn leedwezen te betuigen dat ik uw voortreffelijk stukje niet in mijn tijdschrift mag plaatsen. Ik troost mij echter met de hoop dat een talent dat eene zoo schoone toekomst belooft, niet voor mijn tijdschrift verloren zal blijven. Ik zal mij ten allen tijde zeer gelukkig achten met ieder produkt van uwe geestige pen. Met mijne voorwaarden zult gij tevreden zijn.
> In de hoop weldra door eene bijdrage van uwe hand verblijd te worden, heb ik de eer te zijn,
> WelEdelgeboren vrouw,
> Uw Hoogachtende dienaar
> Dr. A. Stille.

Laura keek haren man aan met een gelaat vol ondeugenden triomf toen hij den brief gelezen had en haar verbluft aankeek. De uitdrukking van zijn gezicht was zoo komisch dat Laura eensklaps in lachen uitbarstte.

'Het is goed dat gij althans om dien overdreven lof lacht,' zeide hij eindelijk.

‘Ik lach van louter pleizier!’ antwoordde Laura. ‘Ik heb nooit grooter genot van een prijsje gehad dan van dit, nu gij, slechte, valsche man....’ Maar ik zal u uwe misdaad vergeven op ééne voorwaarde, en die is dat gij mij vergunt de uitnoodiging van uwen redakteur aan te semen, maar dan zal ik zelve mijn onderwerp kiezen. Gij hebt mij nu geleerd hoe dat in zijn werk gaat.’

‘Ik vrees dat ik zal moeten toestemmen; en nu mag ik mij zelven mijne les wel voorhouden:

> ‘Werpt gij den steen, bedenk het wel,
> Gij kunt hem in zijn vaart niet stuiten.’

En daarmede was de vrede gesloten. Maar Peter dacht, met een zucht: ik heb toch maar half mijn doel bereikt.

Staatkunde en geschiedenis.

Staathuishoudkunde.

Beginselen van staathuishoudkunde. Door Mr. J.L. de Bruyn Kops. Vierde, herziene en vermeerderde druk. Twee deelen. Amsterdam, J.H. Gebhard en Co.

Ik weet waarlijk niet wien ik bij den *vierden* druk van de *Beginselen der Staathuishoudkunde* het meest zal geluk wenschen, den auteur of het beschaafde publiek. De eerste ziet zich een voorregt beschoren dat aan slechts weinige geleerden onder ons te beurt valt; en dit is te opmerkelijker, daar er in het buitenland bijna geen enkel goed leer- of handboek verschijnt, dat niet ook in onze taal wordt overgebragt. Aan de andere zijde wijst die vierde druk aan, dat de staathuishoudkunde onder ons toenemende belangstelling vindt, en dat een degegelijk en goed Hollandsch boek nog steeds op prijs gesteld wordt. En is die toenemende belangstelling zeer zeker eene vrucht van den arbeid van den heer de Bruyn Kops, door die belangstelling ziet deze zelf zich de gelegenheid aangeboden om zijn werk telkens te zuiveren en te verbeteren. Ons publiek en de auteur blijken hier elkander waardig; en de een werkt den ander in de hand.

De heer de Bruyn Kops heeft bij dezen vierden druk zijn arbeid niet alleen herzien, maar daaraan ook eene wel niet groote maar belangrijke uitbreiding gegeven, en vooral ook door de verschikking van sommige hoofdstukken eene gewenschte verbetering aangebragt. Hij heeft namelijk daaraan toegevoegd een hoofdstuk over de *maatschappelijke voortbrenging in haar geheel.* Dan ook heeft hij het hoofdstuk, handelende over *het verbruik*, doen verhuizen van het tweede naar het eerste deel, zoodat dit eerste deel nu een ‘afgesloten gedeelte’ uitmaakt, en even als het tweede afzonderlijk gebruikt en ook aangekocht kan worden. Dat eerste deel behandelt thans de eigenlijke staathuishoudkunde - zooals de heer de Bruyn Kops die opvat - ‘de leer van den rijkdom’, terwijl het tweede de meer staatkundige onderwerpen: *belastingen*, *staatsschuld*, *bevolking*, *dagloonen*, *hervormingstelsels*, *armoede*, op opvoeriger wijze bespreekt. In bedenking evenwel zouden wij geven om bij eventueel vijfden druk de drie laatste hoofdstukken van het eerste deel: *bemoeijingen der regering met de nijverheid*, *bescherming* en *koloniën* te verplaatsen naar het tweede deel, en van daar naar het eerste over te brengen het hoofdstuk over de *dagloonen.*

Het eerste deel maakt nu, gelijk gezegd, een geheel uit, dat in een reeks van hoofdstukken, bij doorgaans geleidelijke opvolging, over den rijkdom handelt. Vreemd evenwel moet het iederen nadenkende voorkomen, dat, als de staathuishoudkunde inderdaad is, zooals de heer de Bruyn Kops in den aanhef beweert, die wetenschap, welke leert hoe de rijkdom in de maatschappij onstaat en *te niet gaat*, aan de behandeling van dit laatste, dat dus één van de beide hoofdafdeelingen der wetenschap is, slechts *zeven* bladzijden gewijd worden. Waarlijk, als de staathuishoudkundige met zóó weinige woorden kan afdoen een onderwerp, zoo belangrijk als anders toch algemeen de *consumtie* gerekend wordt te zijn, dan moet als van zelf de vraag bij ons oprijzen, of die geleerden niet wel doen, die dit onderwerp liever geheel van hunne behandeling uitsluiten en als tot het gebied van eene of meer andere wetenschappen behoorende achten.

Op menige uitdrukking als onnauwkeurig of onjuist, zou ook bij dezen druk aanmerking gemaakt kunnen worden. Zoo, om maar iets te noemen: ‘de staathuishoudkunde leert hoe de rijkdom ontstaat en te niet gaat’, eene bepaling of beschrijving die, wat haar laatste gedeelte betreft, niet geheel zonder reden met verwijzing b.v. naar een brandend schip wel eens geridiculiseerd is. Zoo, om nog iets anders te noemen, als vernietiging van den rijkdom gezegd wordt te zijn het doel van zijne voortbrenging, terwijl het doel der voortbrenging toch wel niet anders kan wezen dan het genot, hetgebruik, en vernietiging, *ver*bruik, slechts is het in zekeren zin weinig gewenscht gevolg van het *ge*bruik.

Maar wat ons vooral toeschijnt jammer te zijn en zeer zeker het regt, althans het spoedig verstand van de beginselen der staathuishoudkunde belemmert en belemmeren moet is dit, dat, terwijl de heer de Bruyn Kops zegt te willen handelen over den *rijkdom*, hij eigenlijk slechts handelt over de *waarde*, zoodat hij, naar regt en reden, in plaats van te schrijven: De staathuishoudkunde is de leer van den rijkdom, op zijn standpunt, had behooren te verklaren, dat zij is de leer van de waarde. Rijkdom immers, in economischen zin, is voor hem hetzelfde als waarde. Wat toch is deze laatste voor hem? Het tweede hoofdstuk moet dienen om dit aan te wijzen, ofschoon het dat niet doet met gewenschte klaarheid. De eene keer wordt van waarde gesproken als insluitende de nuttigheid, de andere keer als als onderscheiden van de nuttigheid. De teug water heeft soms èn nuttigheid èn waarde, schrijft hij nu, om straks weêr te verklaren, er bestaat wel nuttigheid zonder waarde, maar geen waarde zonder nuttigheid, waaruit wij dus zouden moeten afleiden dat een teug water somtijds heeft èn nuttigheid èn nuttigheid *plus* nog iets. Evenzoo zegt hij hièr: de diamant heeft èn nuttigheid èn waarde, dáár: waarde is nuttigheid aan eene bezwarende voorwaarde verbonden, zoodat een diamant dus weêr zou hebben èn nuttigheid èn nuttigheid aan eene bezwarende voorwaarde, verbonden. Toch, dat het begrip van waarde dat van nuttigheid steeds en zulks wel geheel insluit, is wel de eigenlijke mee-

ning van den heer de Bruyn Kops. ‘Als eene zaak aan onze behoeften kan voldoen en niet dan met moeite kan verkregen worden, dan heeft die zaak waarde.’ ‘Waarde hebben die zaken, die aan onze behoeften kunnen voldoen, doch slechts met moeite kunnen verkregen worden.’ Opdat iets waarde hebbe is dus volgens onzen auteur noodig *vooreerst* dat zij nuttig zij of aan behoeften voldoe, en *ten anderen* dat zij (doorgaans) met meerdere of mindere moeite verkregen worde. Waarde is zooveel als belaste, bezwaarde nuttigheid.

En wàt nu is volgens denzelfden auteur, altijd in engeren, staathuishoudkundigen zin rijkdom? ‘Alleen die nuttige voorwerpen,’ schrijft hij, ‘waarvoor men in onze gewone zamenleving iets anders kan verkrijgen, noemen wij rijkdom, of met andere woorden: om rijkdom te zijn moeten de nuttige voorwerpen ook *waarde* hebben.’ ‘De maatschappelijke rijkdom bestaat uit al de nuttige en aangename voorwerpen, die in het onderling verkeer geruild worden, d.i. die men alleen door daarvoor iets anders te geven, of door daarvoor eenige moeite over te hebben zich verwerft’. *Rijkdom* dus bestaat uit met moeite verkregen wordende nuttige voorwerpen d.i. uit de bezwaarde nuttigheid, en niet anders duidt ook het woord *waarde* aan.

Nu staat het iemand zeker vrij om een boek over de *waarde* te schrijven, vrij ook - te meer daar de staathuishoudkunde zelve nog niet regt weet, wat zij juist wil - te meenen, dat zij is de leer van de waarde; maar goed kan het wel niet zijn, als men waarde bedoelt, te spreken van rijkdom. Of kan het der duidelijkheid bevorderlijk zijn als iemand, terwijl hij de waarde op het oog heeft, een woord gebruikt zoo rijk aan beteekenissen als het woord rijkdom? Opdat de staathuishoudkunde onder zijne handen niet zou worden de wetenschap van alles wat wenschelijk is, stoffelijks en onstoffelijks, natuurgave en nijverheidsproduct, zag onze geleerde zich verpligt, door afsnijding van dit en van dat, de beteekenis van het woord ‘rijkdom’ te beperken. Maar wijst dit dan ook niet aan, dat het niet goed is, ook al mogt men de staathuishoudkunde tot de leer van de ‘waarde’ willen verlagen, daarvoor een woord te gebruiken van zooveel ruimer beteekenis?

Overzicht van eenige hoofdstukken der staathnishoudkunde, door Mr. W.C. Mees. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1866.

De heer Mees heeft in de regelen, die hij thans publiek heeft gemaakt, eenige van de wetten, die de stoffelijke welvaart beheerschen, trachten toe te lichten.

Zulk eene toelichting achtte hij gansch niet overbodig, daar staathuishoudkundigen, die ook onder ons gezag en invloed verkrijgen, verklaren dat de wetenschap der Economie *a refaire* is. En moge het nu al niet ontkend kunnen worden, dat de Economie deze en die van hare uitspraken meer of min behoort te wijzigen, over het geheel zijn de hoofdwetten, die zij reeds gevonden heeft, niet minder zeker en

waarachtig dan die, welke de natuurkundige wetenschap op haar gebied gevonden en aangewezen heeft.

Niet àl de wetten evenwel van de staatshuishoukunde heeft de schrijver in zijn geschrift willen behandelen. Slechts enkele, maar die enkele dan ook des te grondiger. Toch heeft hij ook bij de keuze, die hij deed, zich niet door toeval of willekeur laten leiden.

'Toen de geestige en edelgezinde Bastiat, vóór zestien jaren, zijne Harmonies économiques uitgaf, was hij in den waan vervallen, dat naar de algemeen aangenomen leer der staathuishoudkunde, 'les grandes lois providentielles précipitent la societé vers le mal.' In dien waan verkeerende, kwam ook hij, die vroeger in zijne sophismes économiques en andere kleine geschriften zoo veel tot verspreiding van gezonde begrippen had bijgedragen, er thans toe, hoezeer hij een geopend oog voor vele waarheden behield, eenige zeer belangrijke wetten, wier aanneming hij meende dat tot zoo treurige besluiten moest leiden, te bestrijden en daartoe redeneringen te gebruiken, die maar al te zeer den titel van zijn. eigen vroeger uitgegeven geschrift herinnerden.' 'En Bastiat staat in die opvatting niet alleen. Velen zijn met hem in de staathuishoudkunde lichtschuw geworden, uit vrees dat het ontstoken licht hen tot troostelooze uitzigten zou voeren.'

Op die wetten nu, die op dien grond den meesten aanstoot lijden, heeft de heer Mees hier voornamelijk het oog gevestigd. Hij beschouwt ze in verband met de stoffelijke welvaart van de menschelijke maatschappij als een geheel (*verkrijging der voorwerpen van stoffelijke welvaart*, Afd. 1), van de onderscheidene klassen van personen, waaruit die maatschappij bestaat *(verdeeling der stoffelijke welvaart tusschen de onderscheiden leden der maatschappij*, Afd. II) en eindelijk ook van de inwoners van onderscheiden landen. *(Verdeeling van de stoffelijke welvaart over onderscheiden landen*, Afd. III).

Wij meenen dat de heer Mees de goede taak, die hij aanvaardde, op goede wijze heeft volbragt. Twee dingen echter betreuren wij:

Vooreerst, dat hij den 'edelgezinden' Bastiat als een in later dagen ietwat 'lichtschuw' gewordene voorstelt. Dat is toch te erg. De socialisten - en deze niet alleen - meenden dat de wegen der Voorzienigheid het menschdom naar den afgrond voerden. Bastiat, die stond in het vaste geloof dat die wegen nooit anders dan wijs en goed kunnen zijn, wilde die wegen verdedigen en moest ze daartoe verklaren. Maar hij was niet in staat alles te verklaren en in plaats van nu een voorzigtig *non liquet* uit te spreken, zocht en zocht hij tot dat hij eene verklaring gevonden had die zoo wel eens wat *gezocht* werd. Sophistisch dus als gij wilt, maar lichtschuw niet. Hij beschouwde integendeel de dingen mogelijk wel eens te veel van de lichtzijde alléén. De sombere verwachtingen van Malthus waren de zijne niet, niet omdat hij de door Malthus geopperde bedenkingen niet onder de oogen durfde te zien - met wat groote humaniteit stelt hij èn de goede bedoelingen èn de theorie zelve van Malthus in het ware licht! - maar

omdat hij in de menschen nog eene andere kracht had opgemerkt, die temperend werkt en in verband met andere krachten ten slotte tot een goed einde zal voeren.

Ten andere, dat de schrijver ons niet àl de hoofdstukken van de staathuishoudkunde gegeven heeft. Daardoor zou ons waarschijnlijk helder geworden zijn, wat ons nu zulks niet is; b.v. waarom voor het woord *voortbrenging* gesteld werd *verkrijging* der voorwerpen van stoffelijke welvaart; waarom er in plaats van *verdeeling der stoffelijke welvaart* niet liever, en dat in overeenstemming met Afd. I, geschreven werd *verdeeling van de voorwerpen* der stoff. enz.? Maar vooral betreuren wij het omdat de heer Mees, die blijkt zijn onderwerp en zijn pen geheel meester te zijn, die het klaar gedachte zoo klaar - en daarbij ook beknopt - weet weêr te geven, onze literatuur dan ook *dubbel* verrijkt zou hebben.

Huismiddeltjes.

Wetsontwerp tot uitgifte in erfpacht van woeste gronden in Nederlandsch-Indie, door E.C. Enklaar. Zwolle, bij W.E.J. Tjeenk Willink, 1866.

Wat in Nederland, of liever in elk beschaafd land, onbegrijpelijk is en geheel ongelooflijk schijnt, is de afkeer van de wet, ten allen tijde door onze O.I. regering betoond, de zucht niet slechts om wetten te weren, maar zelfs om de wetten, wier geboorte men niet verhinderen kon, onuitgevoerd te laten, in weerwil dat de landvoogden, met het hoogste uitvoerend gezag bekleed, den eed op die wetten afgelegd en gezworen hadden haar te zullen handhaven en eerbiedigen.

De conceptwet, onlangs door den minister Mijer ontworpen en door den heer Enklaar beoordeeld, had reeds bijna eene halve eeuw, maar op betere economische grondslagen ingevoerd moeten zijn, volgens den wil des konings en de bepaling in artikel 106 van het regeringsreglement, afgekondigd 22 December 1818, aldus luidende:

‘De regering moedigt door alle middelen binnen haar bereik den landbouw aan, *zij beraamt* of stelt aan het departement der Koloniën voor de beste middelen om aanvankelijk of bij voortgang den landbouw, door *uitgifte van landen* en *de vermeerdering* van eene europesche bevolking en landbouwers, uit te breiden.’

In plaats van deze bepalingen, waarop de welvaart en voorspoed der ingezetenen elders gevestigd zijn, als een eersten regeringspligt te beschouwen en uit te voeren, heeft de onze dien pligt verzuimd en telkens verschoven onder verschillende voorwendsels, waarin zij door de natie zelf werd ondersteund, toen zij er in geslaagd was onkundigen in den waan te brengen, dat die uitmuntende wettelijke bepalingen wel berekend waren, om in alle landen der wereld voorspoed en

bloei te bevorderen, doch dat zij voor Java alleen niet in toepassing konden komen; alleen dáár zou hare werking verderfelijk en revolutionair zijn, waarvan de vreeselijke gevolgen niet te berekenen zouden zijn, onder dat exceptionele volk. Ongelukkig was deze misleiding, door eigenbelang gevoed, door onwaarheid onderhouden en versterkt, niet maar een volkswaan van een dag die het oog verblindde en de veerkracht uitdoofde.

Neen, jaren lang heeft men zich in stille berusting nedergevlijd en onverschillig onze hoogste belangen overgelaten aan één man, den minister van Koloniën, die op zijne beurt, in zedelijken zin, de slaaf en het werktuig werd van dit bijgeloof, door zijne voorgangers en de vele belanghebbenden ingeboezemd aan het volk, dat nu ieder wantrouwde, die de verkeerdheid aanwees van den weg, waarop men verdwaald was, die het den afgrond voor oogen stelde waarheen die weg leidde, waarop men niet kon voortgaan aan de hand der wet maar alleen door geweld en willekeur, door kunstmatige middelen, die geheel aandruischen tegen al wat natuurlijk, pligtmatig en regtvaardig is. Welke wrange vruchten het droeg, kon voor de regering niet verborgen blijven, de verslagen die zij jaarlijks publiceerde moeten haar reeds lang overtuigd hebben, dat de produktie van Java jaarlijks minder wordt en op dit oogenblik verre gedaald is beneden die van 1840, niettegenstaande de producerende bevolking met 5 millioen zielen vermeerderd is; terwijl in alle andere, zelfs minder vruchtbare, tropische landen de productie in dat zelfde tijdvak verdubbeld werd. Deze treurige uitkomsten van dit vicieuse-stelsel in Indië zijn bedekt gebleven voor het goedgeloovige volk, door dien de prijzen der koloniale waren sedert 1851 jaarlijks al hooger stegen en daardoor vergoed en onzigtbaar gemaakt werden de onberekenbare verliezen die op de *hoeveelheid* der voortbrengselen door handel, scheepvaart en nijverheid geleden worden.

Door onkunde en verkeerde inzigten, door het eigenbelang gekweekt, hebben wij ons zelven beroofd van de onnoemelijk schatten, die de vruchtbare woeste gronden, als ze maar voor een klein gedeelte in kultuur gebragt waren, in de laatste halve eeuw zouden opgeleverd hebben, bij eene eerlijke uitvoering van het boven aangehaalde wetsartikel. Monopolie-geest, van onze vaders geërfd, en kleingeestige dwaze vrees der regering, hebben stelselmatig de europesche ontginners met hunne kapitalen geweerd om verre het grootste gedeelte van Java een wildernis te laten, ten bate van tijgers en wilde varkens. Kan men zich wel grooter dwaasheid denken? Maar eene regering met onbeperkte magt bekleed, die zich door geene wetten of volksregten gebonden rekent, kan wel een tijd lang de natuur der dingen omkeeren en gewelddadig onderdrukken, maar duurzaam is dat onmogelijk! De natuur herneemt vroeg of laat hare regten, en straft den vermetelen aanrander meermalen met geheelen ondergang! De geschiedenis van vroegeren en lateren tijd levert er talrijke voorbeelden van. Door

Van den Bosch, gedreven door onze finantieële moeijelijkheden, werd op Java een stelsel van gedwongen kultuur ingevoerd, dat alleen berekend was om in korten tijd en gedurende eenige jaren, aanzienlijke sommen in onze schatkist te brengen, indien het geluk van goede prijzen voor de dus verkregen produkten te bedingen, hem niet al te vijandig was. Hij had echter een te helderen geest om niet overtuigd te zijn dat een stelsel niet duurzaam kon wezen, 't welk de verkregen regten en vrijheden aan een geheel volk ontnam, over wiens graanakkers en werkkrachten men tot doeleinden moest beschikken, geheel in strijd met zijne welvaart en ontwikkeling. Niemand eer en beter dan Van den Bosch, werd er van overtuigd dat zijn stelsel na tien jaren het toppunt van bloei had bereikt en het keerpunt daarbij, dat eene wijze regering had moeten bewegen, om met bedachtzaamheid terug te keeren tot den natuurlijken weg, tot een stelsel van bestuur dat, volgens J.C. Baud en alle bekwame staatslieden, '*onder alle hemelstreken, onder alle volken het beste is*,' namelijk den vrijen loop te laten aan de volkskracht die overal aan den vruchtbaren bodem op de meest voordeelige wijze zijne schatten afdwingt. 'Geef den Javanen gelegenheid om al meer en meer grondeigenaren te worden, de tijd is er gunstig en zij zijn er rijp voor', schreef Van den Bosch reeds voor 50 jaar, 'verkoop de koffijtuinen aan particulieren, gij kunt er 300 millioen ten minste voor bedingen en er een derde van uwe nationale schuld meê delgen, en gij zult verbaasd staan over de jaarlijks vermeerderde oogsten, die het eigenbelang van ondernemers zal leveren, en eene zich steeds uitbreidende handelsvloot op onze markten zal brengen.'

Maar Van den Bosch, die in weerwil van plegtige beloften zijn stelsel had ingevoerd, oogstte wat hij gezaaid had; het volk dat hem eerst vergoodde geloofde hem nu niet meer, het was verlekkerd geworden op de verboden vrucht, die het nu niet missen wilde. De ambtenaren die eerst een afkeer hadden van de gewelddadige verdrukking en heftigen tegenstand boden, verzoenden er zich van lieverlede mede. Heeren en meesters te wezen over de geheele bevolking, zoo weerloos aan hen overgeleverd, dat streelde hunne ijdelheid en de kultuurprocenten verzwakten weldra de verwijtende stem in hun binnenste van niet anders te zijn dan onbarmhartige handlangers eener gewetenlooze dwingelandij; de gouden vrucht was ook voor hen te wel smakende dan dat zij die wilden ontberen.

De millioenen dan het arbeidsloon der Javanen ontroofd, strekten om buitensporig hooge vrachten aan de reederijen en ruime dividenden aan de aandeelhouders der Handelmaatschappij te verzekeren. Zoo kunstmatig en ruim gevoed, ten koste van 10 millioen Javanen en 3 millioen Nederlandsche belastingschuldigen, breidde onze handelsvloot zich *bovenmatig* uit; scheepsbouwmeesters, zeilmakers, touwslagers, smeden, houthandelaars, scheepsreeders, makelaars en duizende deelhebbers in de Handelmaatschappij, die groote dividenden trokken, werden met weinig inspanning, zonder veel kennis of ijver, deze meer de andere

minder, in weinige jaren schatrijk en vormden een heirleger van aanbidders en lofredenaars van een, voor hunne belangen zoo '*heerlijk stelsel*', dat ze met vereende krachten en vaak zeer laakbare middelen in stand hielden. De waarschuwende stemmen daartegen verstomden die er op wezen, dat men de bron uitputte, door de voeding af te sluiten die voor haar bestaan onmisbaar is, en het volk zag of wilde niet zien, hoe het om den tuin werd geleid, hoe al die schijnglans en glorie uit *zijne* beurs betaald moest worden, want de Nederlandsche ingezetenen moesten in belasting vergoeden al de millioenen guldens die het gouvernement aan veel te hooge vrachten(*) en kommissiepenningen aan de Handelmaatschappij, twintig jaar lang verspilde. De tijd is echter de magtigste hefboom, hier brengt hij oneindig veel goeds tot stand, dáár verstikt hij het kwaad onder de eigen vruchten die het voortbrengt. Wat verstandige redenering en betoogen niet vermochten heeft de tijd gedaan. De slecht betaalde gedwongen arbeid mergelde de bevolking op Java uit en bragt ten laatste zooveel namelooze ellende voort, dat de regering zich gedwongen zag een vierde van de rijstvelden, met suiker, tabak en indigo beplant, aan de bevolking voor het beteelen met voedingsmiddelen terug te geven, de zeer overdreven dwangarbeid en heerediensten moesten aanzienlijk ingekrompen en de geldafpersingen beperkt worden, wilde men de bevolking niet door gebrek aan het noodige zien wegsterven. De pressing van landbouwers voor vestingbouw en maritime werken werd gestaakt. De bazaarpachten - 3 millioen guldens - daarbij afgeschaft en de landrente met 25% verlaagd, waardoor de bevolking gelegenheid kreeg vrijwillig bij partikulieren te werken, tegen beter loon, en zich eenigzins te herhalen. De tijd heeft echter geleerd dat dit alles slechts palliatieven zijn, die de grondkwaal niet kunnen genezen waaraan de Javaansche maatschappij lijdt, die aan het volksleven en zijne ontwikkeling knaagt. Maar tegen eene radikale genezing verzetten zich natuurlijk niet alleen de Indische ambtenaren en het gouvernement, maar ook duizenden begunstigden met al hun aanhang, die van die geldverspilling leefden, terende op *onze* beurs en de arbeidsloonen, die de Javanen toekwamen. Tegen dien magtigen tegenstand van het eigenbelang bleken alle pogingen tot hervorming magteloos; doch wederom heeft de tijd bewerkt wat goede staatkunde en gezond verstand niet vermogten.

Zoodra men zich gedwongen zag aan de Javaansche landbouwers een meer geevenredigd loon te geven waarvan zij leven konden, hielden ook de groote winsten op, die het gouvernement trok, en bleek op nieuw de waarheid van het honderdmaal betoogde, dat de staat geen landbouwer, industrieel of handelaar kan zijn zonder verlies te beloopen. Uit dien hoofde is de kultuur van tabak, indigo, peper, kaneel,

(*) Er werd *f* 240 per last betaald, waarvoor de reeders niet meer dan *f* 120 zouden hebben kunnen bedingen, bij vrije concurrentie. Stel den gemiddelden uitvoer slechts op 80,000 lasten, dan maakt dit alleen een nadeelig verschil voor onze schatkist van bijna 10 millioen in het jaar, die de Nederlandsche belastingschuldigen *meer* moesten opbrengen ten bate der aldus begunstigden; maar daaraan dacht men niet.

nopal enz. door dwang geteeld moeten ingetrokken worden, terwijl ze in handen van partikuliere ondernemers rijke bronnen van vertier zoude zijn om duurzame welvaart te verzekeren. En zoo gaat Java jaarlijks al meer achteruit, en dit bragt de regering tot de overtuiging dat het eindelijk hoog tijd was, om aan de uitvoering der reeds vóór 50 jaren afgekondigde wetten te denken. De poging daartoe door de ministers Uhlenbeck en Fransen van de Putte aangewend, zijn door den weerstand der conservatieven, door het eigenbelang en de onwetendheid van duizenden mislukt, doch de magtige stroom des tijds is zelfs hun te sterk die er zoo lang dammen tegen opwierpen. De zeer conservatieve minister Mijer zag zich genoodzaakt een wetsontwerp in te dienen tot uitgifte in erfpacht van woeste gronden in Neerlandsch Indië, waaruit echter ten duidelijkste blijkt, dat eene, door de omstandigheden afgedwongen concessie nog geen werk is van overtuiging en warme belangstelling, dat de onmisbare leefkracht bezit om aan de eischen des tijds te voldoen

Die minister, tot 1848 warm liberaal, naar hij zich voordeed(*), maar daarna met vroom vertoon tot de conservatieven overgegaan, die hem tot magt en grootheid hielpen, is teruggedeinsd voor het éénige ware middel, *de grondeigendom*, die in alle landen de basis en voorwaarde is van welvaart en bloei, waartoe Van den Bosch reeds voor eene halve eeuw heeft geraden. Bovendien bevat het wetsontwerp zooveel restrictiën, het laat zooveel aan de willekeur van den gouverneur-generaal en begunstiging over, dat men het als een kind mag beschouwen, zonder levensvatbaarheid geboren, zooals de heer Enklaar duidelijk aantoont. Het beginsel om de nutteloos liggende woeste gronden, ‘niet te verkoopen, zooals het staatsbelang eischt, om het hoogste voordeel van het Indische domein te trekken’, maar die gronden uit te geven in erfpacht voor slechts 75 jaren, is zoowel nadeelig voor de schatkist als voor de ondernemers, die er nooit de hooge sommen op kunnen negociëeren (hypotheek) welke zij noodig hebben tot den aanleg van de waterleidingen, fabrieken en andere groote werken, die honderdduizenden kosten, om die landen in vruchtbaren, ruime rente gevenden staat te brengen, zoo als het onze gemeenschappelijke belangen en die van den ondernemer vereischen. Zal hij niet aarzelen voor een maar *tijdelijk* bezit, dat niet op zijne nakomelingen overgaat, zulke aanzienlijke kapitalen aan te wenden? De minister schijnt dit niet in te zien, daar hij ter aanbeveling zegt, dat na 75 jaren de ontgonnen grond aan den lande terugkeert verrijkt met al het kapitaal door den pachter er toe besteed. ‘Er behoort moed, men zou haast zeggen, voegt E. er bij, de onbeschaamdheid van een Indisch conservatief toe, om met zulk eene speculatie op de beurs der ingezetenen voor den dag te komen.’ Indië, zegt hij (bladz. 11), ‘moet meer en meer geregeerd worden naar de wet. De gouverneur-generaal moet even als de regering

(*) Als vicepresident liet hij zich benoemen en voerde hij het woord op de bekende vrijzinnige vergadering van 22 Mei 1848 te Batavia.

in Nederland eenvoudig de uitvoerder en handhaver der wet zijn; zoo weinig als slechts eenigzins mogelijk is, moet aan zijne willekeur zijn overgelaten.' Deze ernstige aanbeveling zal wel door velen beaamd en gedeeld worden, maar 't is juist *dat*, waarvan deze regering, de ambtenaren, het legio gunstelingen en belanghebbenden den grootsten afkeer hebben, zoo als wij boven reeds opmerkten. Eene wet, die zoo veel mogelijk bepaalt, is hun een schrikbeeld waaraan zij den krachtigsten weerstand zullen bieden, zoo lang maar mogelijk is. Aan milde wetten en bepalingen heeft het niet ontbroken, landvoogden en ambtenaren hebben gezworen en beloofd ze te zullen handhaven en eerbiedigen. Vele rampen zouden daar het volk niet getroffen hebben, indien men, aan die belofte getrouw, de wet niet tot eene doode letter gemaakt, niet steeds naar eigen zinnelijkheid had gehandeld. Tot heden toe, zijn de milde bepalingen van het regeringsreglement, reeds voor twaalf jaren afgekondigd, nog niet ten uitvoer gelegd maar wel verkracht, waarvan men zich in Nederland geen denkbeeld kan maken, noch gelooven aan de mogelijkheid, al bewijzen de feiten het ook nog zoo duidelijk.

De bepaling in artikel 10 van het ontwerp, dat er bepalingen *kunnen* gemaakt worden buiten de wet, maakt alle waarborg voor de ondernemers illusoir, het bewijst ten duidelijkste met hoeveel weerzin men wetten voor Indië maakt en hoe onwillig men is zich er opregt en eerlijk aan te onderwerpen zonder voorbehoud. Het zijn juist zulke bepalingen die, reeds 50 jaren, ondernemers en kapitalisten hebben afgeschrikt, zich aan zulke ondernemingen te wagen; zij zijn de oorzaak dat het groote vruchtbare Java met zijne 14 millioen bevolking betrekkelijk zoo weinig produceert. En de conservatieven, die dezen dam tegen alle vrije ondernemingen opwierpen, durven onbeschaamd vragen: waar zijn de resultaten van vrijen arbeid en ondernemingen?

'Indien de koning, zegt E. teregt, uitzonderingen op de wet maken kan, hebben wij geene wetten meer noodig, want zij verliezen alsdan alle waarde, daar er alsdan heden deze, morgen gene afwijking van kan plaats hebben.

'Art. 12 draagt getuigenis van de schraapzucht der regering, van plukken en uitzuigen, van oogsten waar men niet gezaaid heeft. In plaats van door nog langduriger vrijdom van belasting dan hier te lande ondernemers naar Indië te lokken, is 't alsof men ze wil afschrikken, wil terughouden, 't is alsof men zeide: 'de geest des tijds eischt vooruitgang, eischt vooral ook bevordering der partikuliere kultuurondernemingen op Java. Wij zullen in schijn daaraan voldoen, maar zooveel bezwaren en lasten er aan verbinden, dat het getal liefhebbers niet zeer groot worden zal.'

Wij zijn volkomen overtuigd dat deze geest den ontwerper heeft bezield. Als vijanden van elke ontwikkeling waarvan zij de teugels niet in handen hebben, kunnen de conservatieven niet waarderen wat vrijheid vermag, wat voor de vrijheid onmisbaar is, zal ze niet te gronde gaan en met een spotlach worden begroet.

De heer Enklaar heeft dit zoo juist en helder in deze 16 bladz. aangetoond, dat wij ze in ieders handen wenschen en ter overweging aanbevelen. Beter geen wet, dan deze. Men hebbe nog maar een weinig geduld, de tijd is een magtige hefboom! De doodelijke kiemen waarmeê het kultuurstelsel geboren werd, zijn tot zulk eene ontwikkeling gekomen, dat het reeds zoo verzwakte leven weldra geheel zal gesloopt zijn. Van het eens zoo prachtig ligchaam is nog maar de koffij- en suikerkultuur overgebleven, waaraan dezelfde worm knaagt die het leven vernietigde van de indigo-, tabak-, peper- en nopalkultuur: *het is de dwang*, die alles verstikt, zonder dat men er op bedacht is de vrijheid in haar regt te herstellen. Als Java na nog maar weinige jaren, slechts weinig of niets meer voort zal brengen, als het batig slot verdwijnt, dan zullen wij dit aan de stijfhoofdigheid en eigenzinnigheid van mannen als de minister Mijer te danken hebben. Dan zal men meer en ruim willen geven, wat verstandige raad niet tijdig vermogt te verwerven. Maar dan ook zal het te laat zijn, om den schok zonder nadeel door te staan. Vele jaren zullen er dan noodig zijn, eer de boom vrucht draagt, dien men dan zal widen planten, gedreven door onweerstaanbaren nooddwang.

Ontwerp eener regeling der kultuuraangelegenheden op Java. Bij M. van Hulst. Kampen, 1866.

Wanneer de natuurlijke ontwikkeling van een land en volk gedurende eenige jaren door kunstmiddelen is belemmerd en gestuit, dan is het onmogelijk, te oordeelen hoe de toestand zou geweest zijn, indien men niet verstorende tusschenbeiden ware gekomen. Ons bestuur op Java levert daarvan een doorslaand bewijs.

Wat dat eiland, zoo rijk aan hulpbronnen, vruchtbare gronden en velerlei voortbrengselen met zijne aanzienlijke bevolking, voor de welvaart van den Nederlandschen handel, scheepvaart en fabrieksnijverheid, thans zou zijn, indien er in 1830 de rationele regeringsbeginselen niet waren verkracht, om plaats te maken voor een overal elders afgekeurd en verlaten stelsel van monopolie en gedwongen productie, laat zich op verre na niet gissen; maar dit is zeker, dat wij onder de aangewende kunstmiddelen, om onze schatkist te vullen, het bewustzijn van eigen waardigheid en het vertrouwen verloren op den natuurlijken loop der dingen, die overal ontwikkeling, bloei en vooruitgang aantoont. En hoe ons nationaal eergevoel, ons besef van regtvaardigheid en pligt er groote schade onder lijden, bewijst menig geschrift en blijkt op nieuw uit dit ‘ontwerp eener regeling der kultuuraangelegenheden op Java.’

De voorspellingen der meeste deskundigen van 1830 hebben zich verwezenlijkt, dat zulk een op dwang en onregt steunend regeerstelsel als toen werd aangenomen, geen, op duurzaamheid berekend, levens-

beginsel bezit, maar de kiemen van bederf en ondergang meê ter wereld brengt.

Intusschen werd de groote menigte begoocheld, door de ongewone hoeveelheid produkten, zoo spoedig door den dwang verkregen. Juichtoonen lieten zich allerwege hooren tot lof van den uitvinder, en men twijfelde er niet aan, of de teelt dier producten zou op Java in gelijke mate toenemen met de producerende bevolking; doch ook hierbij vertoonde zich weldra het verschil der dingen, die men *ziet* en *niet ziet.* Men verheugde zich in een groot batig slot, afgeperst van den zeer onevenredig beloonden arbeid der Javanen, maar wat men daarbij *niet zag* of niet wilde zien, dat was de stelselmatige uitputting der bevolking, die men na eenige jaren van ontbering, kwijning en lijden, weêr moest ontheffen van de te zware lasten, wilde men haar niet geheel te gronde rigten. Door die vermindering van druk kon zij zich eenigzins herhalen zoo als uit de bevolkingscijfers blijkt. Van 1840-1851 voerde men den gedwongen arbeid al hooger op; aan de slecht, of geheel niet betaalde heerendiensten, werd de meest mogelijke uitbreiding gegeven; doch de noodlottige gevolgen van verarming, honger en ellende bleven niet uit: de bevolking in plaats van toe te nemen verminderde van jaar tot jaar. In 1845 bedroeg zij 9,374,451 zielen, (volgens de statistiek van D^{r}. Bleeker), terwijl zij in 1851 maar 9,027,404 bedroeg. Door den nood gedrongen, beperkte de regering, in zeer veel, den gedwongen arbeid en betaalde dien ook iets beter, waarvan de heilzame gevolgen onmiddellijk zigtbaar werden, in de vermeerdering der bevolking met 3% 's jaars; zij telt thans reeds ruim 14 millioen, doch verblinding en vooringenomenheid schrijven die gunstige uitkomst toe aan de werking van het dwang- en monopoliestelsel, dat, zegt men, zoo veel welvaart onder de Javanen verspreidt. Men ziet al weder voorbij, dat die volksvermeerdering, juist omgekeerd, alleen het gevolg is der *verminderde* productie door dwang voor onze markt geteeld, die in gelijke mate *moest* afnemen als de druk verzacht en gelenigd werd. In plaats dat nu met den aanwas der bevolking, sedert 1851 van 9: 14 millioen gestegen, de produktie ook in gelijke evenredigheid zou gestegen zijn, is zij integendeel met *een vierde verminderd!* wat men alweder niet zag of dat maar door weinigen werd opgemerkt, omdat het zamentrof met een aanmerkelijk stijgenden marktprijs der koloniale waren, die ruim aan waarde vergoedde wat in hoeveelheid der productie, van jaar tot jaar, al meer verloren ging. Dit zorgelijk verschijnsel baarde echter geen kommer, men bleef er onverschillig voor, want het batig slot werd jaarlijks grooter, doordien *dezelfde hoeveelheid* koffij p.m. 15 millioen guldens, bij den verkoop, *meer* opbrengt, dan voor 16 jaren.

Onder dien schijnvoorspoed, begint deze en gene evenwel te bemerken, dat het kultuurstelsel ineenzakt en door onmagt bezwijkt, zonder dat men heeft willen luisteren naar de waarschuwende stemmen van

hen die met geen gezag waren bekleed, doch den raad gaven om tijdig iets beters in de plaats te stellen.

De gedwongen kultuur van thee, tabak, cochenille, indigo, kaneel en peper heeft het gouvernement moeten opgeven, omdat zij niets dan verlies opleverde voor de schatkist en de planters; die kultures, welke rijke bronnen van welvaart voor moederland en koloniën zouden geworden zijn, onder een beter stelsel, zijn aan de tering gestorven, die van de geboorte af aan hun leven knaagde. Niets is er van het eenmaal zóó verheerlijkte en opgevijzelde stelsel overgebleven, dan de gedwongen teelt van suikerriet(*), en ook deze lijdt aan dezelfde ongeneeselijke kwaal, waartegen de verzekering van den minister Mijer niets kan baten, 'dat hij haar krachtig zal handhaven.' Eene verzekering die, naar wij meenen, alleen gegeven werd, om de conservatieven te believen en gerust te stellen, toen bij hem de neiging duidelijk bleek om, na bereiking van het doel, Gouverneur-Generaal te worden, het behoud te verlaten, en weder terug te keeren tot de vroegere liberale vrienden, bij wie thans het machtpunt ligt, na vele jaren strijds voor de eerlijke uitvoering van het regeringsreglement, waarin de heer Mijer hun volhardend weerstond, doch het plotseling met hen eens is geworden, nu hunne zegepraal nabij is.

Hoe bezwaarlijk het valt om uit den kunstmatig verwrongen maatschappelijken toestand te geraken, dien men op Java geschapen heeft, waaraan zich thans velerlei algemeen en bijzonder belang verbindt, bewijzen de menigte palliatieven die telkens tot herstel van den normalen toestand worden voorgeslagen en zoo vaak lijnregt tegen elkander aandruischen.

Om het hopeloos geworden stelsel van kultures te redden, hebben reeds vele geneesmeesters hunne arcana ten beste gegeven, ook de schrijver van dit 'kultuur-regelingsontwerp' heeft zijne wetenschap veil voor het algemeene welzijn. Zijn middel zou uitmuntend wezen, indien het maar niet geheel in strijd was met *de rechtvaardigheid en met onzen pligt!* In lang kregen wij geen geschrift in handen, dat zoo zeer getuigt hoe ver het reeds met onze demoralisatie moet gekomen zijn, dat men aan de Nederlandsche natie durft voorslaan, om de Javanen maar eenvoudig als gekochte slaven te behandelen, en voort te gaan met hun □ hunner graanakkers te ontnemen en hen voortaan te dwingen om voor twintig centen per dag te werken, in het voordeel *van partikuliere* ondernemers, waarbij aan het gouvernement, met zijne ambtenaren, de rol van bastiaan wordt toegedacht.

En de uitgever van dit kurieuse ontwerp aarzelt niet te veronderstellen (bl. 7) dat een voorstel tot hervorming, waarvan deze geweldenarij den grondslag uitmaakt, den bijval van velen, misschien wel

(*) Zooals men weet, behoort de koffijproductie niet tot het kultuurstelsel, zij is van veel ouder dagteekening en is nu ook kwijnende; zij levert alleen nog voordeelen op, omdat de prijs hoog is en wij de planters p.m. 10 millioen guldens minder betalen, dan hun toekomt, wat best met onze eerlijkheid vereenigbaar schijnt, omdat wij de sterksten zijn.

van de groote meerderheid des volks en der vertegenwoordigers verwerven zal, omdat het eene van het begin tot het einde consequent volgehouden trapsgewijze verbetering (??) der geheele Indische huishouding beoogt, om tot een normalen toestand van *vrijheid* te geraken (‘waartoe slechts een *halve eeuw* verlangd wordt’), welke denkbeelden in hooge mate de aandacht verdienen, van allen, die het met Indië en Nederland *wèl* meenen.’

Wij durven evenwel hopen, neen, vertrouwen, dat wij nog niet zoo zeer verbasterd zijn, om zulke voorslagen anders dan met diepe verontwaardiging te ontvangen en terug te wijzen!

De schrijver die zich achter de anonymiteit verbergt, toont daardoor méér schaamte te bezitten, dan hij bij zulke voorslagen veronderstelt bij Neêrlands volk, dat de smet der slavernij in de West-Indië afkocht met het geld door de Javanen bij zuren arbeid verdiend, en dat hun behoorde volgens wet en regt. Voldeed men aan zijn verlangen, dan zou Nederland zich er dankbaar voor toonen door de slavernij der West-Indische negers over te brengen op de Javanen, die echter niet zoo als zij, gehuisvest, gekleed, gevoed en bij ziekte verzorgd zullen worden, als loon van den arbeid voor hunne meesters! Neen, slechts 20 centen per dag zullen de Javanen ontvangen, voor wat zij produceren, voor hem die niet het minste regt heeft op hun arbeid, die hun bovendien nog □ van hun rijstveld zal ontnemen ten zijnen bate, onverschillig of die vrije Javaansche slaaf met zijn gezin van gebrek verkwijnt, daar hij nog niet eens de noodige rijst kan koopen voor het dagloon hem door deze onbaatzuchtige ziel toegedacht. Het schijnt ongeloofelijk en toch staat het gedrukt op bl. 18 en 19,

sub III. ‘Verdeeling van alle tot dusverre tot de dessa's behoorende *gekultiveerde* sawah- en tegal-gronden, in dier voege, dat □ daarvan te goed (?) komt aan de inlandsche bevolking die er nu bezitters van zijn in erfpacht en [1] ter beschikking blijft van het gouvernement, tot vestiging van *kultuurondernemingen van Europeanen.*’

Dit □ bedraagt maar ruim 340,000 bunders: berekend tegen slechts *f* 30 huurschat per jaar, maakt ruim 10 millioen guldens, die men voorslaat aan de Javanen te ontstelen!

sub VI. ‘Afschaffing van alle gedwongen arbeid en alle (!!!) heerendiensten van inlanders, *met uitzondering* van:

a. Het verpligte uitkomen van éénmaal in de vijf dagen, om te arbeiden op de ondernemingen van Europeanen (boven bedoeld) tegen *genot* van 20 cents per dag.’

N.B. Maar niet langer dan gedurende 50 jaar!

Wij gelooven onze aankondiging hiermeê te kunnen eindigen en het boekje allen ter overweging aan te bevelen, die de regtvaardigheid als een droombeeld beschouwd willen hebben. Het zal hun bevallen.

Politiek overzicht.

Veel is er in het tijdperk, dat wij thans te beschouwen hebben, op staatkundig gebied gesproken. Gesproken? Ah, zoo! Dus niet veel gehandeld. Maar, zeg eens, waar is vaak in de regeerkunst de grensscheiding tusschen spreken en handelen? Moet niet in den regel alles wat gedaan zal worden eerst worden besproken? Bovendien is het spreken van veel invloed op de verrichtingen. Vrijheid van spreken is dikwijls het éénige middel, waardoor het grootste gedeelte der bevolking handelingen veroorzaakt of belet, prijst of laakt. Al hadden wij dus niets anders hier mee te deelen dan wat er zoo al besproken is, wij zouden niet schroomen onze lezers alleen daarmee bezig te houden.

Is het dus te verwonderen, dat wij met Frankrijk beginnen, dat vaderland der echte sprekers? Nog steeds vraagt men daar elkander, of de laatstelijk ingevoerde wijzigingen in de kamerdebatten van voorof van nadeeligen invloed op de vrijheid zullen zijn? Even als kinderen die langen tijd ontevreden waren met het verminkte en vervelooze speelgoed, en eindelijk nieuwe, frissche, blinkende poppen, soldaten en wagens daarvoor in de plaats gekregen hebben, al weer spoedig gaan wantrouwen, of zij met de pas ontvangen voorwerpen wel zooveel pleizier kunnen maken, en of de oude hun niet, tot hun straf, ontnomen zijn; evenzoo slaakt nog menig voorstander der parlementaire vrijheid een zucht over het verlorene recht van antwoord op de troonrede. Intusschen gaat de keizer voort met aan den gevel van het staatsgebouw te arbeiden. Het bas-relief, dat daarin het wetgevend lichaam moet voorstellen, zal voortaan ook een werkelijk spreekgestoelte hebben aan te wijzen.

Sinds 1851 spraken de Fransche vertegenwoordigers, evenals de leden onzer Staten-Generaal, evenals die van het Britsche Parlement, van hun plaats af. Voortaan zal ieder, die het verlangt, wederom, gelijk voorheen, een expresselijk vervaardigd spreekgestoelte kunnen beklimmen. De *tribune* is een der oudste dochters der Fransche vrijheid. Het kan niet anders dan strelend zijn voor het ouderlijk gemoed, die lang verlorene thans zich te zien teruggeven. Is het misschien de weerhaan op het nieuw afgewerkte dak van het staatsgebouw? Foei, welk een denkbeeld. En dat er politieke weerhanen uitgebroeid worden, ook zonder tribune, zou immers kunnen bewezen worden.

Doch liever een andere vraag. Heeft Napoleon verstandig gehandeld met de wederoprichting van het spreekgestoelte? Als men alleen de Franschen hoort, ongetwijfeld. In een imperialistisch *Propos de Labienus* zal het nu kunnen heeten: ‘het spreekgestoelte is aan de Curia teruggegeven. Mogen we al op het Forum de rostra niet meer beklimmen; in den senaat zal de vraag *quid censes?* wederom met klem en kracht kunnen worden beantwoord. Twee vroeger schijnbaar tegenstrijdige begrippen, het keizerschap en het spreekgestoelte, zullen thans voor

het oog der wereld als vereenigbaar worden voorgesteld.' Ongetwijfeld streelend voor Napoleon-Augustus, als eens de Fransche Tacitus zóo spreken zal. Doch heeft hij de gevolgen berekend? De Franschman houdt van oreeren. Om iets te beteekenen, moet men, daar te lande, toonen welsprekend te zijn. Op die gave is thans op nieuw een premie gesteld. De tribune lacht ieder *orateur en herbe* toe. En als men ze eens heeft bestegen, dan zit men als op een tweeden Pegasus. Met andere woorden, 't zal de zucht der Franschen, om veel en mooi te spreken, aanwakkeren en ook de oppositie tegen de Regeering in schoonheid van vederdos doen vooruitgaan.

Bij ons - nu wij hier toch eenmaal over spreken - zou het plaatsen van een spreekgestoelte in de Tweede Kamer alleszins goede vruchten dragen. Zeker voor de Nederlandsche taal, die men wel wat kan radbraken, als men de woorden zoo maar in een gezellig praatje, voor zijn tafel staande, uitspreekt, doch niet, als men aan aller blikken vrijelijk blootgesteld, plaats heeft genomen op een verhevenheid, die kansel of katheder voor den geest roept. Bovendien zou menig kamerlid, dat nu maar zoo even, onder 't handje, wat meedeelt, zich tweemaal bedenken, eer hij om een of andere banale gedachte te uiten, de trappen van het altaar der welsprekendheid besteeg en zich daarop stelde. In één woord. Ik zou onderstellen, dat het onze Parlementaire welsprekendheid goed zou doen, als wij een spreekgestoelte in de Kamer hadden. Doch men houdt bij ons daar niet van. Juist daarom. Want men is bij ons niet tegen het spreken gekant; zie daarvoor maar het lijvige Bijblad; maar tegen het wèl spreken. Misschien wel om dezelfde reden als waarom de overbekende Vos de niet minder bekende Druiven voor zuur verklaarde.

Maar laat ons teruggaan naar het vaderland van La Fontaine. Wil dáar de Vos het illustre voorbeeld van zijn ur-type volgen en den Raaf tot gekweel verleiden, om hem de kaas uit den bek te laten rollen? Dat zou al heel bezwaarlijk gaan. Wel is het vreemd, dat kort na het verleenen van het vrijzinnige recht van interpellatie het geheim der post een groot gevaar heeft geloopen. De regeering vreesde, dat exemplaren van een door den graaf van Chambord geschreven en uitgegeven brief het rijk zouden worden binnengesmokkeld. In dat stuk, door den pretendent aan een zijner legitimistische vrienden gericht, wordt de toestand van Frankrijk natuurlijk als deerniswaardig voorgesteld: inwendig gaat het achteruit, vooral in degelijkheid en in godsdienstzin, uitwendig heeft het zijn *prestige* bij de andere volken van Europa verloren, door dat het de gebeurtenissen van den afgeloopen zomer niet heeft belet. Uit vrees nu voor het toezenden van exemplaren van dien brief, heeft de directeur der posterijen de ambtenaren bij de postkantoren aangeschreven, om bij vermoeden de brieven te openen, vooral die gericht zouden zijn aan voorstanders der Bourbons.

In een der laatste nummers van de *Revue des Deux Mondes*, heeft Maxime de Camp in een allergeestigste verhandeling over het Fransche

postwezen o.a. getoond, dat het *Cabinet noir* in Frankrijk sinds een paar eeuwen bestaat en het bestaan er van op het oogenblik geenszins stellig durven ontkennen. Door de circulaire van den heer Vandal - beteekenisvolle naam! - is die beruchte instelling een nieuw tijdperk ingetreden. De brieven zullen nu *in 't geheim* geopend worden; doch ieder mag weten *dat* het gebeurt. Het *cabinet noir* gekleed als Cora Pearl in de *aux Enfers*.

Intusschen heeft de keizer in zijn troonrede bij het openen der zitting van het Wetgevend Lichaam met innige zelfvoldoening van de onlangs toegestane vrijheden gewaagd, en tevens den wensch - de waarschuwing? - geuit, dat thans niet, gelijk voorheen, het misbruik het gebruik op den voet zal volgen, en dat de uitoefening der volksrechten den glans van het gezag niet in den weg zal staan.

In die troonrede beschouwt de keizer de gebeurtenissen in Duitschland op de wijze als dit reeds in de circulaire van dezen zomer het geval is geweest. Nog iets verder ging hij echter, als hij reeds den dageraad meende te ontwaren eener algemeen Europesche statenconfederatie.

Van meer belang was de meedeeling, dat de regeering van Frankrijk zou trachten de grieven der christenonderdanen van de Porte te herstellen, en tegelijkertijd natuurlijk het gezag van den sultan laten bestaan. Vooral echter dat Rusland en Oostenrijk hierin met Frankrijk eenstemmig denken.

Eindelijk is ook niet zonder beteekenis de verklaring, dat Europa niet lijdelijk zou aanzien de ontneming van het wereldlijk gezag aan den paus. Het is waar, niet elk *verlies* van dat gezag behoeft het gevolg van *ontnemen* te zijn; en *Europa* is een onbepaalde term. Toch bewijst het, hoezeer ook Napoleon III de clericale partij in zijn rijk moet ontzien en zelfs vleien.

Met het uitspreken dier troonrede is de stormzak van Aeolus uitgeschud. Van alle kanten bereiden zich de strijders voor. Regelmatig worden de rollen verdeeld. Kunstig worden de aanvallen voorbereid. Niet minder kunstig waarschijnlijk de verdediging in orde gebracht. Ongetwijfeld zal het zittingsjaar '67 een belangrijk jaar in de parlementaire geschiedenis van het Fransche keizerrijk zijn. De legerorganisatie zal zeker tot de onderwerpen behooren die niet weinig discussie zullen uitlokken. Want hoewel nu de concentratie van Noord-Duitschland zoo geheel natuurlijk, ja zelfs door Napoleon den Groote op S^{t}. Helena reeds voorspeld was; hoewel Pruisen niets doet, om het nationaal gevoel der Franschen te kwetsen; toch moet het leger op 800,000 man gebracht worden, de actieve diensttijd zes jaar en die bij de reserve nog vier jaar worden! Wat gezegd is, zullen we eerst bij een latere gelegenheid weten. Doch zijn reeds interpellatiën genoeg toegestaan.

Ook in Groot-Brittanje is Haar Majesteits parlement geopend. En terstond is daar alles wederom in het vuur. *Reform* is het wachtwoord. Had de troonrede de vertegenwoordiging eerst in het onzekere

gelaten omtrent de plannen der regeering, weldra bleek het, dat de regeering eigenlijk omtrent dat onderwerp geen bepaald plan had opgevat. Wel begreep zij, dat de *reform* besproken moest worden, dat er misschien een *reform* ingevoerd moest worden, doch hoedanige, dat waagt zij niet te beslissen. Daarom heeft Disraeli aan het Lagerhuis meegedeeld, dat de regeering het plan heeft aan het parlement een reeks van resolutiën voor te leggen, waarin de algemeene geest der verwachte *reform* zou worden neergelegd. Was die algemeene richting vastgesteld, dan kon er een commissie benoemd worden, om in die richting een wetsontwerp op te stellen. Kon men het over de algemeene grondslagen der *reform* niet eens worden, dan bewees dit, dat de tijd der regeling nog niet is aangebroken.

Het tot stand brengen van hervormingen op de door de regeering thans voorgestelde wijze is in de Britsche geschiedenis dezer eeuw niet zonder antecedenten. En volgens het ministerie is deze wijze van handelen thans vooral noodig, om het bediscussieeren van de ontwerpen der parlementshervorming niet te maken tot een partijkwestie. Het oordeel en de ervaring van staatslieden van alle richtingen wordt vereischt, om op die gevaarlijke zee veilig te kunnen voortzeilen. Het beste middel nu, om de samenwerking van allen hiervoor te verkrijgen is wel de weg der resolutiën. Heeft toch de meerderheid eens ingestemd in de algemeene grondslagen der *reform*, dan kan zij niet anders dan meewerken tot het verder voltooien der ontworpen wijzigingen. Minder onschuldig legt de oppositie de handelwijze van het ministerie uit. Zij ziet daarin onmacht of onwil, om de hervorming van het kiesstelsel op een voldoende wijs te regelen, en schrijft aan de leden er van te veel lust toe om aan te blijven, dan dat zij van een door de regeering ingediende *reformbill* een kabinetskwestie zouden willen maken. Wat te minder eervol is, omdat het tegenwoordige conservatieve kabinet juist is opgetreden om de reformkwestie. Resolutiën, zegt Punes, bewijzen hier Irresolutie.

Het is echter altijd de moeite waard de voornaamste punten mee te deelen, die de regeering door het parlement in den vorm van resolutiën wenscht te zien uitmaken. Na natuurlijk in de allereerste plaats te verklaren, dat een uitbreiding van het kiesrecht wenschelijk is, wordt dit nader aldus aangeduid, dat die uitbreiding bepaaldelijk ook ten doel heeft het kiesrecht mee te deelen aan den zoogenoemden werkenden stand. Tevens echter moet daarbij verklaard worden, dat hierdoor geen overwicht uitsluitend aan één klasse van ingezetenen moet gegeven worden. Als algemeene grondslag van het kiesrecht zal ook voortaan niet meer de huurwaarde, maar in 't algemeen de aanslag in de belasting dienen. Er moet meer evenredigheid gebracht worden tusschen het aantal vertegenwoordigers der graafschappen en die der zoogenoemde vlekken (steden). Daarentegen zal het aantal stemgerechtigde steden niet verminderd, veeleer nog met eenige vermeerderd worden.

Of het der regeering gelukken zal, het parlement dien weg tot behandeling der reformaangelegenheid te doen inslaan, weten wij nu nog niet. Doch is het reeds een gewichtige zege voor de voorstanders der kieshervorming, dat het recht van de zoogenaamde arbeidende klasse op vertegenwoordiging door de regeering, door een conservatief ministerie, wordt vooropgesteld.

Terwijl de regeering zoo voorstelde, om op de meeste vreedzame wijze ter wereld, een gewichtig vraagstuk af te doen, werd plotseling de alarmklok door Engeland gehoord. Een troep Fenians - wel 1500 man - had zich te Chester verzameld, blijkbaar met het plan, om zich van de daar ter plaatse aanwezige ammunitie meester te maken. Het is volkomen gelukt, dit plan te verijdelen en de onruststokers deels te verjagen deels gevangen te nemen. Van ernstiger aard zullen de gevaren, die Groot-Brittanje van den kant der Fenians dreigen, wel niet worden. Toch is het een wanklank te midden van de samenstemming der Britsche volksakkoorden. 't Zijn wellicht niet meer dan de echos van reeds lang vervlogen jammerklachten. Overbodig zijn zij evenwel niet. Zij kunnen ten allen tijde het gouvernement te London herinneren, wat Ierland van een onpartijdige, rechtvaardige regeering eischen mag en kan.

Ook in Italië was de vertegenwoordiging bijeengekomen. In één treurige aangelegenheid heeft de senaat eendrachtelijk gestemd, in de aanklacht tegen admiraal Persano. De Italiaansche vlootvoogd, ontheven van de beschuldiging van lafhartigheid, zal te recht staan wegens onbekwaamheid en ongehoorzaamheid. Moet Italië aldus op haar eigen zonen het ongeluk harer wapenen wreken? Oostenrijk, dat èn Venetië, èn zijn stem in Duitschland, èn zijn krijgsroem verloren heeft, laat de aanvoerders zijner ongelukkige legerbenden in vrede huiswaarts keeren. Italië heeft gewonnen. Is het daarom overmoedig?

Inslapen op de verkregen voordeelen kan echter de Regeering van Victor Emmanuel voorloopig niet. Vertoonde zich de vorige maand de politieke hemel nog al zonnig, thans is hij weer met dikke wolken als bezaaid. Het door de Regeering aan de Kamers ingediende ontwerp op de *vrijheid der Kerk* mocht zich reeds bij het onderzoek in de afdeelingen, in geen gunstig onthaal verheugen. In het bijzonder de vroeger meêgedeelde regeling der geestelijke goederen kwam aan de meeste leden als een benadeeling van den staat voor; terwijl bovendien de toestemming van den Paus, de moreele steun van de schikking, ook voortdurend minder waarschijnlijk werd. Te Venetië vooral schijnt zich de openbare meening sterk tegen het plan van afstand der gesequestreerde bezitting der geestelijkheid verklaard te hebben. Althans de Regeering zag zich genoopt, het bespreken dier aangelegenheid in openbare bijeenkomsten te dier stede te verbieden. Daarover geïnterpelleerd in de Kamer der Vertegenwoordigers heeft het Ministerie vergeefs gepoogd, zich te verantwoorden. Een motie werd aangenomen, waarbij het beperken van het recht tot vereeniging en vergadering

werd verklaard in strijd te zijn met den geest der constitutie, en in de tegenwoordige omstandigheid niet genoegzaam gewettigd. In de dien tengevolge verklaarde tweespalt tusschen Regeering en Vertegenwoordiging heeft de Koning zijn Ministerie gehandhaafd en de Kamer ontbonden. Wel schijnt de Regeering ook de noodzakelijkheid ingezien te hebben, de regeling der geestelijke goederen te moeten wijzigen. Immers hebben de Ministers van Eeredienst en van Finantiën, tegelijk met de ontbinding der Kamer, hun ontslag bekomen. Doch Ricasoli blijft het hoofd van het tegenwoordige kabinet, dat ook overigens geen wijziging ondergaat, en heeft in een circulaire verklaard, dat hij vast besloten is, de vrijheid en zelfstandigheid der Kerk tot stand te brengen: een voortzetting der plannen van Cavour.

In Pruisen is inmiddels de zitting der beide Huizen gesloten. Doch dat ook daar het parlementaire leven niet zal gaan kwijnen, daarvoor moet de opening van den Noord-Duitschen Rijksdag dienen, die dezer dagen zal plaats hebben. Tegen al te sterk democratische verwildering dier vergadering heeft de Pruisische Regeering de noodige maatregelen genomen. Schadeloosstelling wordt den leden van den Rijksdag niet uitgekeerd. En mocht ook al de vrijheid van spreken der leden zelve niet worden besnoeid, de meêdeeling der te voeren debatten aan het Duitsche volk zal haar eigenaardige bezwaren hebben. De verslaggevers toch zullen strafbaar zijn, indien zij redevoeringen meêdeelen, waardoor de openbare orde of de gevestigde toestand van zaken wordt aangevallen. Anders toch, meende de Pruisische Regeering, zouden de afgevaardigden van den Noord-Duitschen Bond hun positie kunnen misbruiken tot het inspireeren van dagbladartikelen, die zoo ze niet bevorens waren uitgesproken, vervolging voor den strafrechter zouden na zich slepen. Het is een voorproefje van hetgeen het Duitsch parlementarisme te wachten heeft. Als men het wantrouwt, waarom het dan te voorschijn geroepen? En dat de Pruisische Regeering er niet een meerderheid van vrienden zal vinden, bewijzen de plaats gegrepen verkiezingen. Zelfs von Bismarck moet zich aan een herstemming onderwerpen. Te Berlijn zijn met een overgroote meerderheid bekende mannen der oppositie verkozen.

Aan den Rijksdag zal in de eerste plaats worden onderworpen het ontwerp van een Bondsconstitutie. Bij de later te voeren discussiën zullen wij gelegenheid hebben, dit plan nader te leeren kennen. Voorshands zij het genoeg aan te merken, dat de Bond twee vertegenwoordigingen zal hebben: den Bondsraad, door de Regeeringen verkozen, en den Rijksdag. De Bondsraad zal bestaan uit 43 stemhebbende leden, van wie Pruisen er 17 zal verschaffen. Volgens het ontwerp berust verder de uitvoerende macht in den Bond bij de Pruisische Regeering. Zij moet de andere vorsten en regeeringen dwingen tot het nakomen der verplichtingen jegens den Bond, en heeft het recht de vorsten af te zetten en de regeeringen te veranderen bij voortdurende wei-

gering. Wel mogen wij met Mme. Pernelle in de *Tartuffe* zeggen: *Tout ce qu'il contrôle est fort bien contrôlé* Echter ook vragen, even als de Arabier, wien een ander geld te leen vroeg en Abu-Rabi als borg voorstelde: Maar wie blijft borg voor Abu-Rabi? Wie zal voorts de Pruisische Regeering dwingen tot nakoming harer bondsverplichtingen. Antwoord: Het opperbevevel over het leger berust bij de Pruisische Regeering. Hoe moet het Pruisische hart zwellen bij het vernemen van zooveel heerlijkheden! En Frankfort betaalt met 6 millioen florijnen niet te duur het nadeel van eenige dagen te laat Pruisisch geworden te zijn. De Regeering blijft bepaaldelijk weigeren dat geld aan de stad terug te geven. De zes millioen zijn reeds gebruikt en behooren *dus* niet te worden gerestitueerd, daar het toch Frankfort bepaald om *dezelfde* millioenen te doen is. Bij de betaling was de stad nog niet Pruisisch, en het was immers rebellie, nog zoo lang te talmen met het opgeven van eigen onafhankelijkheid.

Is het wonder dat de staten bezuiden den Main watertanden, alleen op het denkbeeld van zulk een verbond? De nieuwe Beijersche minister von Hohenlohe ziet alleen heil in een onderling verbond, dat zijn leger inrichtende op Pruisischen voet, met den Noord-Duitschen Bond, nauwe gemeenschap aangaat. In den Groothertog van Baden vindt dit plan een hartstochtelijk begunstiger. De aantrekkingskracht begint sterk te werken. Duitschland lost zich hoe langer hoe meer in Pruisen op.

In Oostenrijk wordt dit ook gevoeld. Daar beheerscht de Hongaarsche kwestie alle toestanden. Een commissie van 67 leden uit den Rijksdag heeft de grondslagen der Hongaarsche Autonomie in overeenstemming met de keizerlijke Regeering ontworpen. Men is het eens over de afscheiding tusschen de gemeenschappelijke en de bijzonder Hongaarsche aangelegenheden. Voor deze laatste zal een afzonderlijk Ministerie bestaan, waarvan waarschijnlijk graaf Andrassy de ziel zal zijn. Tijdens den in 1848 begonnen opstand der Hongaren heeft Andrassy een werkzaam aandeel genomen in de parlementaire debatten van den Rijksdag. Na het herstel van het keizerlijk gezag een tijd lang als balling te Parijs geleefd hebbende, keerde hij later in zijn vaderland terug. Nu behoort hij tot de gematigde partij. De schikking met Hongarije mag men dus voorloopig als afgedaan beschouwen. Doch reeds terstond rezen nieuwe moeilijkheden. De minister Belcredi oordeelde, dat de regeling nog besproken moest worden met de Rijksdagen der andere kroonlanden, wilde de eenheid der Monarchie behoorlijk opgevat worden. Zijn ambtgenooten waren van een ander gevoelen. Het met zooveel moeite tot stand gebrachte wederom problematisch te verklaren, het onvermijdelijke nog aan een beraadslaging te onderwerpen, scheen hun minder raadzaam toe. Daarom verliet graaf Belcredi het Oostenrijksche Ministerie. Is er sterker bewijs noodig voor de stelling, dat van de Oostenrijksche Monarchie het zwaartepunt niet meer gelegen is in het Duitsche bestanddeel? Het zou echter

op een geheele ontbinding der staatseenheid uitloopen, als eens de Slavische gewesten ook een soort autonomie gingen verlangen. En dat is niet zoo onwaarschijnlijk. Bovendien bestaat er nog een gevaar. In het Othmaansche Rijk neemt de Servische beweging toe. De Serviërs, 4 à 5 millioen sterk, deels Christenen, deels Moslims, - maar aldus het talrijkste bestanddeel der nationaliteiten in Europeesch Turkijë, - doen steeds sterker den wensch tot vorming van een nationalen staat hooren. Zullen de Oostenrijksche onderdanen van Servischen oorsprong voor die roepstem de ooren sluiten? Daarvoor is de band, die de volken van den Keizerstaat saâmsnoert, te zwak.

Intusschen hebben de Serviërs nog hun zin niet. Wel is de Oostersche kwestie wederom formeel aanhangig gemaakt voor de vierschaar der Europeesche diplomatie. De Fransche zoowel als de Britsche troonrede heeft er van gewaagd en in gelijken zin. Doch ‘Ihm ruhen, noch im Zeitenschoosse, die schwarzen und die heitren Loose.’ Ach, ja, als 't nog maar zoo was. Wie durft er aan een blijde beslissing denken voor de sinds eeuwen ellendige volksstammen van Zuid-oostelijk Europa? De groote mogendheden zullen zich ook wel, om onderscheidene redenen, tot partieele en voor 't oogenblik dienstige maatregelen bepalen. En reeds die zijn moeilijk te treffen. Candia bij Griekenland in te lijven zou gelijk staan met de uitbreiding van den handel eens gefailleerden koopmans. Het beste was misschien nog, de zelfstandigheid van het eiland te bewerken onder een vorst, die de oppermacht der Porte erkende, even als in de Donau-vorstendommen. Doch het strijdt wel wat tegen den geest van aansluiting, dien men onzen tijd wil opdringen, aldus het aantal Staten te gaan vermeerderen. De oplossing is moeilijk. En zoo komt al het oude weêr eens terug. In de goede dagen van de Grieksche Heroën ging men op Creta een Labyrint bewonderen. Ook thans voert Creta ons rond in een doolhof van plannen. Maar dat een Atheensche vorst ditmaal het kluwen in de hand zal nemen om het einddoel te bereiken, is meer dan onwaarschijnlijk.

Maar de gedachte aan die oude geschiedenis, die mij het schip van Theseus voor de oogen toovert, herinnert mij, dat wij nog even de zee over moeten steken naar het land, dat zoo lang met minachting neêrzag op het vermolmde Europa en op de ingewortelde kwalen van het oostelijk Halfrond. Is het in America tegenwoordig iets beter? De president der Amerikaansche Republiek, de opvolger van Washington, van Jefferson, van Monroe, in staat van beschuldiging! In den toestand is weinig verandering gekomen. De behandeling van het proces is nog niet begonnen. Inmiddels gaat Johnson op den eens betreden weg voort, en beantwoordt met *veto's* de door het congres besloten veranderingen in de grondwet; terwijl de Kamer der Vertegenwoordigers het buitengewoon, militaire bestuur over het Zuiden wil handhaven. Wat de uitslag der beschuldiging zijn zal, laat zich moeilijk voorspellen.

De partijschap is tot een hoogen graad gestegen. Reeds het feit, dat het stellen in staat van beschuldiging is aangenomen, voorspelt niet veel goeds voor den president. Doch 't is niet onbelangrijk op te merken, dat het opperste gerechtshof te Washington in eenige punten de politiek van Johnson gewettigd heeft. Door dat hof immers is verklaard, dat de door Lincoln ingevoerde eed, dien de ingezetenen van de Zuidelijke Staten moeten afleggen, vóór dat zij in het volle genot hunner staats-burgerlijke rechten treden, in strijd met de grondwet is. Eveneens heeft het de rechtmatigheid der in de vroeger geconfedereerde Staten opgerichte krijgsraden ontkend. Als men zich nu herinnert, dat president Johnson juist ook altijd beweerd heeft, dat door het eindigen van den opstand de Zuidelijke Staten van zelf weer integreerende deelen der Unie zijn geworden, zonder eenig voorbehoud, dan ziet men hier duidelijke overeenstemming met diens staatkunde. Een overeenstemming, van te meer gewicht, omdat de voorzitter van het opperste gerechtshof tevens moet presideeren de commissie uit den senaat, waarvoor de president der Unie moet te recht staan. Ook dáár is dus, gelijk wij in den aanhef in 't algemeen aanmerkten, de handeling, de actie, niet gevorderd.

Weinig gevorderd, eer achteruitgegaan is de zaak van Maximiliaan. In de vergadering der Notabelen verklaarden zich slechts twee derden voor het behoud van het Keizerschap. De Fransche troepen bereiden hun aftocht voor. Juarez bedreigt reeds de hoofdstad. Mogelijk is, dat Maximiliaan nog ‘ne sait *quand* reviendra’, maar *dat* hij zal terugkeeren, - wie twijfelt er aan?

Ook in ons vaderland is de beurt wederom gekomen aan het woord. De zitting der Tweede Kamer is hervat. Zij zal zich bezig houden met de nog vast te stellen hoofdstukken der Begrooting voor het loopende jaar, en daarna met het wetsontwerp op de regeling der schutterijen. De aard dier instelling zal, indien dit ontwerp wet wordt, niet bepaald veranderen. Het aantal en de duur der wapenoefeningen, waar alles toch op aan komt, zijn niet zóo gewijzigd, dat de schutterij daardoor in staat zal zijn, terstond een werkdadig deel te nemen aan het uitvoeren van krijgsoperatiën. Het ligt ook niet in de bedoeling der regeering, van onze schutterij een landweer te maken. Dit blijkt nog sterker uit haar plan, om bij een wet, voor het vervolg, de sterkte der militie met 4000 man jaarlijks te vermeerderen, zoodat het contingent alsdan 15000 man zal bedragen. Het is te wenschen dat het gemeen overleg deze, vooral in onze dagen, zoo gewichtige aangelegenheden regele op een wijze, die eenmaal - mocht het soms helaas! noodig zijn - kan toonen, dat de opofferingen, in vredestijd gedaan, niet verspild waren. Weinig uit te geven voor een onvoldoend leger is altijd te veel. Voor een goede wapening thans wat over hebben is een waarlijk niet te ver gedreven vaderlandsliefde. Want zuiver is het niet aan den staatkundigen horizon. Dit zagen wij genoegzaam.

Bij het neêrschrijven der bovenstaande regels had ik natuurlijk niet het oog op de Schelde-kwestie. Wat ook de uitslag der onderzoekingen en der onderhandelingen zijn moge, het laat zich verwachten dat èn Nederland èn België zullen inzien, dat het belang der kleine Staten meêbrengt, zich niet met elkander te brouilleeren en zich ten spot te maken voor de groote natiën van Europa. Van hun kant kunnen de kleine Staten in onderlinge geschillen zeker niet verstandiger - nog gezwegen van eerlijker - handelen dan door stipt en trouw zich aan het volkenrecht te houden. *Zij* hebben niet het recht de regelen daarvan te vertrappen; want zij missen de macht. En wordt dat in het oog gehouden, dan is het pleit gemakkelijk beslecht. In twee belangrijke brochures hebben wij kunnen lezen, dat het goed recht aan onze zijde is. De overeenkomsten met België, sinds 1839 gesloten, veroorloven ons ontegenzeggelijk een afdamming te maken, gelijk die in het Kreekerak is aangelegd. Slechts de communicatie van België met de zee en de monden onzer rivieren mag door onze kunstwerken niet worden bemoeilijkt. Welnu, het kanaal van Zuid-Beveland wordt algemeen voor doelmatiger gehouden dan de vroeger bestaande waterweg. De vaart van Antwerpen op Rotterdam wordt er door gemakkelijk gemaakt. De kwestie, of de Wester-Schelde ten gevolge der afdamming aan sterker verzanding zal zijn blootgesteld is zeker van moeilijken, technischen aard. Onze ingenieurs verklaren bepaald het tegendeel. Wij mogen dus de verwachting koesteren, dat ook de onpartijdige deskundigen, de Fransche, Engelsche en Pruisische ingenieurs, tot dezelfde conclusie geraken.

Eindelijk nog de bestrijding van een misverstand. Velen schijnen te meenen, dat België met het vragen van technische voorlichting bij de drie naburige Staten, diplomatische interventie heeft ingeroepen. In geenen deele. Dan toch zou het ongetwijfeld zich tot alle vijf mogendheden gewend hebben, die het scheidingstractaat van '39 hebben gewaarborgd, dus ook tot Rusland en Oostenrijk. Thans heeft de Belgische regeering alleen het al of niet gegronde harer beweeringen door onpartijdige rechters willen zien uitmaken, om diensvolgens, bij een voor haar gunstig oordeel, een beteren grondslag voor haar eischen te hebben. De rede van den Minister van Buitenlandsche Zaken te Brussel in de Kamer interpreteerde het verlangen dier voorlichting juist in dienzelfden geest. Het inroepen dier vreemde beoordeelaars is dus een waarborg te meer voor de bedaardheid en de gematigdheid, waarmeê de zaak, ook van Belgische zijde, behandeld wordt, en geeft dus mede hoop op een vreedzame beslissing, waarvan wij bijna niet twijfelen, of zij moet voor ons gunstig luiden.

H.L.D.

Natuurkunde.

Een nieuw populair geneeskundig geschrift.

Raadgevingen en wenken aan moeders en ziekenverpleegsters omtrent hetgeen zij in acht moeten nemen bij het verzorgen van zieke kinderen, door Dr. Charles West. Naar de tweede Engelsche uitgave. Utrecht, J.G. van Terveen en zoon.

De geheimzinnige sluijer die vroeger over de geneeskunde hing wordt langzamerhand opgeheven. De geneeskundigen zelve verlangen dat leeken bekend worden gemaakt met de eenvoudigste waarheden der geneeskunde. Velen hebben getracht om in populaire geschriften, aan niet geneeskundigen te vertellen wat zij noodig moeten weten; maar niet allen zijn in hunne poging even gelukkig geslaagd. De grenzen der populaire geneeskunde worden zoo dikwerf overschreden. Wil men populair geneeskundige werken schrijven, dan moet men zich voornemen om slechts te handelen over de maatregelen welke genomen moeten worden om het ontstaan van ziekten te voorkomen en over de wijze hoe de leek in de genezing der ziekten den arts kan en moet ondersteunen.

Aan deze voorwaarden heeft Charles West voldaan; maar men zou ook niet anders kunnen verwachten van dezen zoo gunstig bekenden Engelschen geneesheer. Hij weet den regten toon te treffen dien men tegenover leeken moet aanslaan.

In een eenvoudig en begrijpelijk verhaal geeft de schrijver de meest nuttige raadgevingen en wenken. Om echter over dit boekje een juist oordeel te vellen, moet men vooral in het oog houden dat het tot handleiding dienen moet voor moeders en ziekenverpleegsters.

In den regel is zij, die voor het eerst moeder is, nog leerlinge in de kunst om haar kind op te voeden en als het ziek is naar behooren op te passen. Voor haar zijn dus goede raadgevingen en wenken omtrent hetgeen zij in acht moet nemen bij het verzorgen van zieke kinderen onmisbaar.

Zij die, zonder moeder te zijn, toch de schoone taak op zich wen-

schen te nemen om zieke kinderen te verzorgen, behoeven niet minder inlichtingen dan de jeugdige moeder.

Die inlichtingen geeft West op eene duidelijke en verstaanbare wijze, in een beknopt boekje dat door mevrouw J.M.T. uit het Engelsch in het Nederlandsch is vertaald.

Hij begint met de verpleegster te wijzen op hare pligten. Met ernst stelt hij haar voor welke moeijelijke taak zij op zich nemen; de schaduwzijde wordt niet verbloemd, terwijl toch ook het aangename aan deze betrekking verbonden onder het oog wordt gebragt.

Als man van ondervinding acht West het noodig hier eenige bladzijden te wijden aan de verhouding van de verpleegster tot den geneesheer. De verpleegster moet begrijpen dat zij geen geneeskundige is, en het nooit zijn kan, dat zij, wanneer zij dit vergeet en tracht zich te bemoeijen met de pligten van den geneesheer of zich om zijne verordeningen niets bekreunt, in plaats van een zegen te zijn, een vloek wordt, en in plaats van de genezing van het kind te bevorderen, dikwijls zelfs den dood kan bespoedigen. Op uitstekende wijze zet hij hier uit elkander hoe de verpleegster den geneesheer moet behulpzaam zijn, en hoe zij hare pligten moet waarnemen, om, onverschillig of de geneesheer goed of slecht is, aan de lijders de meest doelmatige hulp te verleenen.

'Maar', zegt schrijver, 'wáár en hoe eene verpleegster hare verpligtingen ook mag hebben geleerd, het is eene waarheid dat zij zich daarvan slechts naar behooren kan kwijten, wanneer zij weet, waarop zij te letten heeft.' Het is daarom van het hoogste belang dat de verpleegster de kunst van waarnemen versta; want het spreekt van zelf dat de geneesheer, die de patienten slechts weinige oogenblikken kan gadeslaan, in de meeste gevallen, vooral wat de kinderpraktijk betreft, voor een groot gedeelte moet afgaan op hetgeen de verpleegster hem mededeelt. Schrijver geeft dan ook zeer naauwkeurig en in goede volgorde het voornaamste op waarop zij te letten hebbe. Ook toont hij het groote nut aan om schriftelijke aanteekeningen te houden van al het waargenomene bij het zieke kind. Wat hij leert omtrent hetgeen moet worden opgemerkt en omtrent de wijze hoe zoodanige aanteekeningen moeten gehouden worden, bewijst ons zijne groote mate van oplettendheid.

Niet minder naauwkeurig is West in zijne verdere beschrijving, waar hij de verschillende verschijnselen opgeeft die waargenomen worden bij hersen-, borst-, en maagziekten. Wat daarbij vooral opmerking verdient, is, dat schrijver alles zoo duidelijk voordraagt en steeds binnen de grenzen der populaire geneeskunde blijft.

Zeer uitvoerig is hij in zijne beschrijving van de *stuipen.* Dit is een hoogst belangrijk onderwerp. Jammer, dat de vertaalster hier het woord *krampen* in de plaats van *stuipen* heeft gebezigd. In de ver-

taling stuit ik van bladzijde 37-48 herhaalde malen op het woord *krampen*, terwijl toch aan het ziektebeeld, dat op bladzijde 38 gegeven wordt, niet alleen ieder geneeskundige, maar ook iedereen die met zieke kinderen heeft omgegaan den naam van *stuipen* zal geven.

West heeft teregt begrepen dat het in het belang van het zieke kind, van het uiterste gewigt is dat de verpleegster wete hoe de kinder-ziekenkamer behoort te zijn ingerigt. Bij de beschrijving van hersen- en borstziekten vindt men daaromtrent de meest naauwkeurige opgaven. De wenken hier gegeven schijnen nietig, zij zijn echter hoogst gewigtig en kunnen er veel toe bijdragen om den toestand van den lijder dragelijk te maken.

Ik acht het overbodig in nadere bijzonderheden te treden omtrent schrijvers voorstelling van ziekten der borst- en buikingewanden en omtrent zijne mededeeling van huiduitslagen die met koorts gepaard gaan. Zijne korte en zakelijke beschrijving heb ik met genoegen gelezen, en de verpleegster vindt hier een schat van opmerkingen, die zij zich ten nutte kan maken.

De totaalindruk van het kleine geschrift van West is zoo, dat ik het dringend aanbeveel aan ouders en ziekenverpleegsters die gaarne willen weten hoe zij zieke kinderen moeten verzorgen. Het werkje is beknopt, maar tevens bevattelijk en daarbij is de stijl zeer aangenaam en vloeijend. De vertaling is goed en ten opzigte van de uitvoering komt aan de uitgevers alle lof toe.

V.

Ornithologie.

Het leven der vogels. Door Dr. A.E. Brehm, Directeur van den Zoologischen Tuin te Hamburg. Voor Nederland bewerkt. Met platen. Met een voorberigt van Mr. J.P. van Wickevoort Crommelin. Haarlem, A.C. Kruseman, 1866.
Zangers der natuur. Vrij vertaald naar Ad. en K. Müller. Door C. de Gavere, Doctor in de wis- en natuurkunde. Met acht platen. Groningen, J.B. Wolters, 1866.

Van geene dierklasse heeft de studie meer aantrekkelijks dan van die der vogels. De reden daarvan zijn de bevalligheid der vormen van die gevederde bewoners der lucht, de dikwijls schoone kleuren van hun kleed, hunne over 't geheel vlugge en sierlijke bewegingen, de omstandigheid, dat de nasporing hunner levenswijze in de meeste gevallen meer onder ons bereik ligt dan bij andere dieren en zelden van gevaar vergezeld gaat, veel hoogst opmerkenswaardigs en treffends in die levenswijze zelve, en, niet in de laatste plaats, de liefelijkheid van veler gezang. - ‘Van welke zijde’, zegt W. Vrolik, ‘men de vogels ook beschouwe, steeds verkondigen zij zich als eene hoogstmerkwaardige dierklasse, waarin de wijsgeer stof vindt tot menigvul-

dige bespiegeling, de dichter tot meer dan één treffend beeld, en de natuuronderzoeker tot de meestverheffende waarneming.' Die daarom uit liefhebberij en tot uitspanning een tak der dierkunde wil bestuderen, zal zich doorgaans in de eerste plaats tot de vogels wenden, en de beschaafde vrouw vooral, die genoeg ontwikkeld en beschaafd is om het niet beneden zich te achten iets aan natuurlijke historie te doen, zal òf de planten- en bloemenwereld, òf de vogels tot onderwerp harer studiën kiezen. En dan de houders van levende vogels, hier wel eens platweg vogelmelkers genoemd, - zijn zij niet, zou men haast zeggen, bijna even talrijk en zeker met even groote geestdrift voor hunne liefhebberij vervuld, als de liefhebbers van bloemen?

De twee boeken, wier titels hierboven staan afgeschreven, handelen beide over vogels. Zij zijn geene in den eigenlijken zin streng wetenschappelijke werken, maar populaire boeken, in dien zin namelijk, dat zij er op aangelegd zijn om te dienen tot eene niet inspannende en aangename lectuur, schoon zij in de eerste plaats ten doel hebben de mededeeling van eene zekere mate van wetenschappelijke kennis. Van dergelijke populair-wetenschappelijke boeken zijn er tegenwoordig vele; maar het is er ver af dat alle evenzeer aanbeveling zouden verdienen. Om een dergelijk boek *goed* te schrijven, wordt een schat van wetenschap, een eigenaardige takt, en eene aanmerkelijke mate van meesterschap over den stijl gevorderd, en die geleerde en hooggeleerde heeren, die met eene zekere minachting op het schrijven van populaire wetenschappelijke werken neêrzien, miskennen niet alleen op eene voor hen zelven niet zeer vereerende wijze de pogingen van hen, die de wetenschap meer en meer in het leven trachten te doen doordringen, maar toonen daardoor ook, dat zij in de verte geen denkbeeld hebben van hetgeen er al tot het schrijven van een goed dergelijk boek gevorderd wordt, - of wel, zij trachten hunne eigene ongeschiktheid tot zoodanigen arbeid, die niemand hun overigens met reden zou kunnen verwijten, onder het masker van verachting te verbergen. Intusschen moet men erkennen dat het vele zoogenaamd populaire schrijvers ten eenemale aan die bovengenoemde vereischten ontbreekt, en dat men over 't algemeen in het denkbeeld schijnt te verkeeren dat iedereen, die iets, 't zij veel of weinig, aan een tak van natuurkennis gedaan heeft, of die zelfs maar een redelijken stijl schrijft, bevoegd en in staat is met behulp van eenige boeken een populair-wetenschappelijk werk te compileren. Daarvandaan dat het publiek heden ten dage met zoodanige boeken overstroomd wordt, waaronder er maar betrekkelijk weinige zijn, waarvan men zeggen kan dat zij geschikt zijn om veel nut te stichten. Ik moet bekennen dat mij vaak een gevoel van tegenzin, om het met geen ergeren naam te bestempelen, overvalt, wanneer ik al weder een nieuw, oorspronkelijk of vertaald, veelal vrij lijvig populair-wetenschappelijk werk met een titel als: 'Wat men van.... weet', of 'De.... en zijne (of hare) wonderen', of zoo iets, in handen krijg. Tien tegen

één, dat het een op bestelling aangenomen maakwerk is, waarin de feiten zonder naauwgezette keus en zonder oordeel bijeengeflanst zijn, en dat daarbij, wel te verstaan om het drooge der wetenschap door een schoon kleed te verbergen, zoo verschrikkelijk omslagtig, langdradig en vervelend is, dat inderdaad het droogste leerboek over hetzelfde onderwerp door hem, die in de zaak zelve eenig belang stelt, met meer vrucht en zelfs met meer genoegen zal bestudeerd worden.

Tot die soort van boeken behooren die van Brehm en de beide Müllers niet. Zij moeten, vooral het eerste, tot de degelijkste, wat den inhoud betreft meest verdienstelijke, en tevens als aangename lectuur meest aanbevelingswaardige en populaire geschriften gerekend worden.

De schrijver van het ‘Leven der vogels’ is Dr. A.E. Brehm, zoon van den uitstekenden duitschen ornitholoog C.L. Brehm, die o.a. de bekende *Naturgeschichte aller Vögel Deutschlands* (Ilmenau, 1831) geschreven heeft. Door zijn vader in de ornithologie ingeleid, is hij in diens voetstappen getreden en heeft hij zich in de wetenschappelijke wereld gunstig bekend gemaakt, niet 't minst door de uitgave van zijne *Ergebnisse einer Reise nach Habesh* (Hamburg, 1863), door hem opgesteld na zijne terugkomst van eene wetenschappelijke reis naar Abyssinië. Sedert bekleedt hij de betrekking van Directeur van den Zoologischen tuin te Hamburg. Dit alles doet reeds vermoeden dat wij hier iets anders voor ons hebben dan een staaltje van het fabrieksgoed, waarvan ik boven sprak. En de lezing van het boek zal dit vermoeden tot zekerheid verheffen. Wat den inhoud aangaat, zoo is mij inderdaad geene betere populaire inleiding tot de kennis der vogelen en van alles wat tot hen betrekking heeft bekend; wat meer is, de uitgebreide kennis en de rijke, in veld en bosch, op bergen en aan de oevers der zee, aan rivieren en meeren, in verschillende landen van Europa en in Afrika verkregene ervaring des schrijvers maken het boek ook voor den man van het vak hoogst lezenswaardig. En wat nu den vorm aangaat, waarin Brehm zijn arbeid gegoten heeft, ik twijfel niet of elken beschaafden lezer, die het boek in handen neemt om daaruit iets aangaande de vogels te leeren, zal het moeite kosten het neder te leggen voor hij het geheel uitgelezen heeft. De uitgever heeft regt op onzen dank, - niet minder echter de heer van Wickevoort Crommelin, die een voorberigt voor het boek geplaatst heeft, maar van wien ik geloof dat hij aan het tot stand brengen eener Nederlandsche uitgave meer heeft gedaan, dan hij in het genoemde voorberigt te kennen geeft, en aan wiens uitgebreide ornithologische kennis wij zeker de meeste der bijgevoegde opmerkingen over het leven der Nederlandsche vogels verschuldigd zijn.

Om een denkbeeld van den inhoud te geven doe ik opmerken, dat het boek eigenlijk uit twee hoofdafdeelingen bestaat. De eerste handelt in 26 hoofdstukken eerst over het ligchaam, de bewegingen, de stem, de ontwikkeling, het leven en den dood des vogels, - leidt ons

dan in tot de kennis van hunne psychische eigenschappen, spreekt vervolgens over de algemeene verspreiding der vogels, de karakteristieke vogels der vijf werelddeelen, het beroep der vogels en de wijze waarop zij tot hun arbeid zijn toegerust, over de waarde der vogels in de huishouding der natuur, over hun dagelijksch leven, hunne liefde en hun echt, over den nestbouw, het broeden en de gemeenschappelijke broedplaatsen van vele vogels, - leert ons deze kennen op reis en in den vreemde, en sluit eindelijk met beschouwingen over den vogel als dichterlijk beeld, over gastvrijheid jegens vogels, over kamervogels, jagt en vogelvangst, en over den natuuronderzoeker onder de vogels. Men zou zich bedriegen, indien men meende dat deze afdeeling zich strikt tot algemeenheden bepaalde, zoo als b.v. in een zoologisch handboek de algemeene inleiding tot de beschouwing van eene of andere dierklasse. Integendeel, juist hier leert men, nevens en met dit algemeene, een schat van bijzonderheden over een overgroot aantal vogels, - in- en uitlandsche - kennen, en het geheel is zoo ingerigt en met zoo vele belangrijke opmerkingen, ervaringen en verhalen doormengd, dat de lezing van dit gedeelte vooral niet minder boeijend is dan die van het volgende.

Het tweede gedeelte bestaat uit ‘Levensschetsen’ van eenige vogelen, en doet in geenerlei opzigt onder voor het eerste. De daarin behandelde vogels zijn: de graauwe gier, de baard- of lammergier, de steenarend, de noordsche valk, de groote hoornuil, de nachtzwaluw, de koekoek, de ijsvogel, de zwarte specht, de kruisbek, de vink, de boomleeuwerik, de geele kwikstaart, de nachtegaal, de spotvogel, de waterspreeuw, de baardmees of het baardmannetje, het zandhoen, de trap, de kemphaan, de ooijevaar, het waterhoentje, de flamingo, de eidereend, het stormvogeltje, de groote alk.

Een blik in het verledene der vogels sluit het werk.

Ik moet erkennen - tot mijne schande misschien als verslaggever in de tweede helft der 19^{e} eeuw, - onder het lezen van Brehm's vogelboek niet angstig naar welligt ontsnapte fouten of onnaauwkeurigheden te hebben gezocht. Moest ik iets aanmerken, dan zou het dit zijn, dat Brehm, wanneer hij over het *verstand* der vogels spreekt, naar mijn inzien veel te ver gaat, te veel zoekt en vindt in de daaromtrent door hem aangehaalde waarnemingen, zoodat hij wel wat begint te gelijken op zekere oude jufvrouw van mijne kennis, die stijf en sterk beweert dat hare papegaai alles begrijpt wat zij zegt. Ook kan ik mij met de beschouwingswijze van Brehm in zijn hoofdstuk: ‘de natuuronderzoeker en de vogels’, niet vereenigen, wat betreft de wijze, waarop hij *geloof* en *weten* tegen elkander over stelt. Doch dit alles betreft zaken, waaromtrent iedereen het regt bezit eene eigene opinie te hebben, en die tot de eigenlijke waarde van het boek weinig of niets afdoen.

Wat nu de vertaling aangaat, deze is zeer goed; eenige minder juist,

of minder vloeijend overgebragte plaatsen, eenige vergrijpen tegen het geslacht der zelfstandige naamwoorden enz. ga ik met stilzwijgen voorbij. Maar wat ik niet met stilzwijgen kan voorbijgaan, zijn de geweldige verminkingen, die het oorspronkelijke in deze vertaling heeft moeten lijden. Ik heb er niets tegen dat, gelijk de Heer Crommelin in het voorberigt zegt, de vertaler enkele voor ons Nederlanders minder belangrijke gedeelten heeft weggelaten; ik weet ook zeer goed dat men, in aanmerking genomen de beperktheid van het debiet van Hollandsche boeken, wel eens genoodzaakt is het oorspronkelijke wat te besnoeijen, om den prijs niet al te hoog te doen worden.. Maar dat - om van het weglaten van enkele passages uit de vertaalde gedeelten niet te spreken, - van de 50 door Brehm geleverde *Lebensbilder* (uitgewerkte schilderingen van het leven van eenige vogels, en dus niet geheel juist door 'Levensschetsen' vertaald) slechts 26 in de Nederduitsche vertaling zijn opgenomen, - daarmede heb ik minder vrede. Had men eenige minder beteekenende willen weglaten, - goed! Ook kan het oordeel omtrent de keuze verschillen. Maar ik geloof b.v. dat ieder ornitholoog het met mij eens zal zijn, wanneer ik beweer, dat b.v. *die schwarze Familie* (der raven, kraaijen, roeken enz.), welke door Brehm nog wel met zekere voorkeur behandeld wordt, in de vertaling niet had moeten worden weggelaten. De zwaluw, de ringduif, de meeuw, de zingende zwaan en meer andere mis ik mede ongaarne.

Druk en platen, schoon niet in elk opzigt met de Duitsche kunnende wedijveren, verdienen nogtans allen lof.

--

De schrijvers van het tweede aangekondigde vogelboek zijn Ad. en K. Müller, naar ik meen gebroeders, en de laatste als plantkundige, vooral als beoefenaar van de natuurlijke historie der mossen, allezins gunstig bekend. Hun boek leert, na een hoofdstuk over 'het gezang der vogels', waarin de inrigting der zangorganen door tusschen den tekst gevoegde houtsneden wordt opgehelderd, en dat eene zeer goede aanvulling uitmaakt van hetgeen Brehm daaromtrent mededeelt, karakterschetsen van eenige inlandsche zangvogels, t.w. van den nachtegaal, de zanglijster en hare verwanten, den wielewaal, de akkerleeuwrik, de boomleeuwrik, het zwartkopje, het roodborstje, de graauwe grasmusch, het tuinzangertje, den boompieper, het winterkoninkje, de vink, de distelvink of putter, het kneutje, de klauwier of negendooder, den spotvogel, den boschrietzanger en de spreeuw.

De vertaler, Dr. de Gavere, heeft blijkens de voorrede niet alleen hier en daar het snoeimes gebruikt wanneer er sprake was van vogelsoorten, die in ons vaderland niet worden aangetroffen, maar ook eenige 'scarificatiën' aangewend, waar de wel wat gezwollen stijl des

schrijvers dit noodig maakte. Ik ken den stijl van K. Müller, die wel wat aan echt Duitsche natuurpoëtische gezwollenheid en affectatie laboreert. De scarificatiën van Dr. de Gavere hebben zelfs nog niet eens het orgasmus van den stijl van dit boek genoeg kunnen beteugelen; trouwens ik geloof, dat indien de vertaler hier eene radikale kuur had kunnen en willen in het werk stellen, de daarop volgende collapsus wat erg zou zijn geweest, en met de kwaal ook het leven zou verdwenen zijn. In den vorm, waaronder wij het boek thans voor ons hebben, is het een levendig en onderhoudend geschreven, en ook uit het oogpunt der wetenschap goed boek, waaruit aangaande de lieve 'zangers der natuur' veel te leeren valt, dat nog niet ieder weet, en dat in vele opzigten naast het boek van Brehm verdient te worden geplaatst. De typographische uitvoering is mede lofwaardig; de (Duitsche) in houtsnede door Ad. Müller uitgevoerde platen zijn zeer fraai.

Op het oogenblik, dat ik dit schrijf, ontvang ik een werkje getiteld: *the Birds of Middlesex. A contribution to the Natural History of the County. By* James Edmund Harting, F.Z.S. *London* 1866. Bij het doorbladeren zie ik daarin het gezang van eenige vogelen, althans enkele passages daarvan, door muzieknoten wedergegeven. Het verwondert mij dat de heeren Müller, die zooveel moeite doen om van het gezang der door hen behandelde vogels een juist denkbeeld te geven, aan dit zeer natuurlijke en voor de hand liggende hulpmiddel niet schijnen te hebben gedacht.

L.

Letterkunde.

Jens Baggesen, de Deensche dichter, door Dr. R.C.H. Römer. II. (1789-1810).

Met grooter bijval is welligt nooit eenig werk ontvangen, dan in Denemarken Baggesens ‘Labyrinten eller Digtervandringer’. (Het labyrint of wandelingen eens dichters). Ten aanzien van het eerste gedeelte des titels heeft zich de schrijver dus uitgelaten: ‘deze reis is een labyrint, of nog beter: een gedeelte van het labyrint, dat mij te doorwandelen gegeven werd van de wieg tot aan het graf. Zijne ongeregelde, in allerhande hoeken en bogten zich buigende kronkelpaden, steken zoo zeer af bij de regte, gelijke, naar een aanstonds in het oog vallend plan aangelegde wegen en lanen, waaraan men in de eigenlijk graphische werken, die men onder den naam van reizen bezit, gewoon is, dat ik niet gewaagd heb, zonder meer, de mijne in de schitterende klasse van die te plaatsen en daardoor aan het publiek het regt te geven tot eene vergelijking, waarbij zij onvermijdelijk al te veel zou moeten verliezen.’ Het werk is opgedragen aan den hertog van Augustenburg ‘den buitengemeensten onder de buitengemeenen, die mij bekend zijn’, zegt de schrijver, ‘den warmen vriend der menschheid, den bevorderaar der verlichting, den vijand van alle vooroordeel, den verachter van de fijnste vleijerij.’ In proza geschreven, behoort het, hoe levendig en geestig ook, slechts in zooverre tot den kring mijner mededeelingen, als ik er mede aan ontleen voor hetgeen ik geve van de reis, die de dichter in 1789 en 1790, naar de vroeger vermelde aanleiding, door Duitschland, Zwitserland en Frankrijk gedaan heeft. Mede, zeg ik, omdat er nog andere kleinere opstellen in poëzij van

Baggesens hand aanwezig zijn, waaraan zich deze of die bijzonderheid van de reis ontleenen laat. Mij komt hier in de gedachte: ‘Labyrinten paa Riim. Til Grev Adam v. Moltke.’ (Het labyrint op rijm. Aan graaf Adam v. Moltke), uit Bern aan den vriend zijner jeugd gezonden. ‘Van Kopenhage tot Kiel’, zóó heet het daarin van het begin der reis,

> Van Kopenhage tot Kiel kwam ik te water
> En zag een hoop golven om mij en later
> Ging het van Kiel naar Lubek over land,
> Toen zag ik boomen, rondom mij geplant;
> Van Lubek tot Hamburg, geloof wat ik zeg,
> Was 't waarlijk niet anders, dan een bare weg.
> Op dien weg ging ik voort, zonder iemand te treffen,
> Tot ik Hamburgs toren hot hoofd zag verheffen.

Van Kiel tot Lubek had hij ook te Eutin den dichter der ‘Luise’, Vosz, gezien en ‘zijne oogen hadden naauwelijks diens blik ontmoet, of hij was zijn persoonlijke vriend geweest.’ Vosz had niet slechts over de hexameters met hem gesproken, maar was hem ook te wille geweest, toen hij den wensch te kennen gegeven had, de voortzetting der Grünauer-idylle te hooren, hem voorlezende van waar Amalia op den inval komt, tot Louise te spreken:

> Komm, wir müssen doch sehn, wie es aussieht wenn der Papa dich
> Morgen bei uns antraut in dem stattlichen Ehrengewande.

tot aan het einde. Hoe hij daaronder te moede geweest was! Hoe de tranen langs zijne wangen gebiggeld hadden bij dat heerlijk schoone:

> Kinder, ich segne nunmehr, als Diener des göttlichen Wortes,
> Und als Vater zugleich, voll Inbrunst segn ich mit allen
> Ueberschwenglichem Segen des allbarmherzigen Gottes
> Euren ehlichen Bund!

enz.

De indruk, dien de Duitscher op onzen Deen gemaakt had, is niet voorbijgaande geweest, dat getuigt, behalve meer dan één van 's laatsten gedichten (Napoleon. An Vosz; der Aufruf. An Vosz) diens uitdrukkelijke verklaring: ‘Klopstock, Vosz en zelfs Schiller hebben meer invloed op mijne dichtkunst gehad, dan Wieland.’ Maar Vosz ook heeft den jeugdigen deenschen vriend niet vergeten of opgehouden het zijne te doen voor diens vorming als dichter. Of spoorde hij Baggesen niet aan, in de ode aan hem, liever de laatste te wezen in den griekenkring, dan de eerste in dien der modernen, daardoor aan, dat hij hem sprak van de goedkeuring van zijnen Vosz, waar die van ieder ander ontbreken mogt?

Klopstock, den dichter van den ‘Messias’, ontmoette Baggesen te Hamburg, waar hij zich met der woon gevestigd had, nadat Bernstorff, de vermaarde deensche staatsman, die, als meer andere geleerden en geletterden uit het buitenland, ook hem naar Denemarken geroepen

had, uit zijne betrekking was ontslagen geworden. Hooge ingenomenheid met den vijf en zestigjarige moge bij deze ontmoeting in het gemoed des jeugdigen niet eerst geworden zijn, toch is zij toen wel toegenomen. Het deed den Deen zoo regt goed, dat de Duitscher door zijne handelingen toonde, dat het hem ernst was met de genegenheid, die hij ten aanzien der Denen uitsprak, tot Baggesen zeggende: 'gij hebt u doen aandienen, alsof ge een vreemdeling waart? Men behoeft slechts Deen te wezen om onaangediend op alle tijden van den dag mij hoogst welkom te zijn. Weet gij niet, dat ik in Denemarken te huis behoor?'

Te Göttingen bezocht hij later Bürger, die na den dood zijner Molly, als privaatdocent dáár arbeidde. Den Duitscher was de vertaler zijner Lenardo zelfs bij name niet bekend, dan nadat zich deze den schrijver van Holger Danske genoemd had, welk drama hem ook niet, maar waarvan hem toch een paar beoordeelingen onder het oog gekomen waren. Als met Vosz, onderhield zich Baggesen met Bürger over de hexameters. De laatste ging hieromtrent verder dan Klopstock, aangezien hij van oordeel was, dat voor een oorspronkelijk heldendicht eene geheele nieuwe dichtsoort in den geest des volks moet gevonden worden, zoodat het gebruik der hexameters door Homerus reeds voldoende bewijst, dat het voor eene epopee in eene andere, vooral levende taal ongeschikt is, terwijl de dichter van den 'Messias' alleen wilde, dat de dichtsoort der hexameters in iedere taal haar eigenaardig karakter hebben zou. De zienswijze van Vosz, waarvan die van Klopstock juist niet veel verschilde, kwam met Baggesens theorie het meest overeen.

Een ander onderwerp besprak Baggesen te Manheim met Iffland, die sedert tien jaren dáár bij het theater was aangesteld, nadat hij zich te Gotha gevormd had het tooneel. Na deze gedachtenwisseling en nadat hij Iffland, zoowel in den huiselijken kring, als op het tooneel, had gadegeslagen, beschouwde hem de reiziger als 'eenen warmen vriend der natuur, eenen vijand van misbruiken, die den mensch vernederen en veroordeelen, die hem onteeren; eenen hater van vleijerij en eenen, wiens tooneelstukken allen stille huiselijke deugden inprenten,' en verklaarde zonder aarzelen hem voor eenen 'meester, eenen der beide eersten' - Schröder was de andere- 'in hun dubbel vak.'

Te Zürich kwam Baggessen in aanraking met Lavater, te Weimar met Wieland, Herder, Bertuch, te Jena met Reinhold, Schiller. Wie is niet overtuigd, dat ook het verkeer met hen van veelzijdigen invloed op hem geweest moet zijn? Niet in bijzonderheden laat zich dit opgeven, omdat het gedeelte zijner reisbeschrijving, waarin van de uren met die vermaarde mannen doorgebragt, sprake is, niet door hem zelven, maar uit zijne nagelaten aanteekeningen door Boye is opgesteld; dien Boye, die tot aan het jaar 1826 door zijne dramas en sedert tot aan het jaar 1853, waarin de cholera hem wegrukte, als prediker en niet het minst als psalmdichter naam gemaakt heeft. Wenscht men iets van

de onderwerpen, die door den vreemdeling met de heroën op Duitschlands letterkundig gebied zijn behandeld geworden? Hij heeft aangeteekend, dat het gesprek met Herder eindeloos zich rekte, zoo vaak het over de fransche omwenteling en hare gevolgen liep en dat hij met Reinhold tot laat op den avond over het verband tusschen philosophie en poëzij redewisselde. En die heroën, hoe dachten zij over hem? Laat mij Wielands oordeel vermelden! Zóó schreef Oberons dichter, onder meer, aan Reinhold: 'Baggesen is een der voortreffelijkste menschen, die ik ooit gekend heb, en schoon nog niet ten volle vijf en twintig jaren oud, toch aan alle hoedanigheden van den geest rijper en gevormder dan op dezen leeftijd, zonder eenen zamenloop der zeldzaamste omstandigheden, mogelijk is.

Heb ik niet al de beroemde mannen genoemd, die Baggesen op dezen togt ontmoette, ik liet dat na, omdat de ontmoeting van sommigen eene te ras voorbijgaande was, dan dat zij op zijne vorming van grooten invloed kon wezen en die van anderen, als van Kotzebue, zoo zij al invloed gehad hebbe, niet dan eenen negatieven kan hebben uitgeoefend. Ééne uitzondering moet ik toch maken door te zeggen, dat Baggesen te Pyrmont met Jacobi kennis maakte. 'Deze kennismaking alleen was genoeg om hem te verzoenen met al het onbehagelijke van gezegd verblijf.' En later nog herinnerde hij zich 'met innige blijdschap en dankbaarheid iedere wandeling met dien edele, ieder onderhoud, waarin hij hem schonk versterkend zielsgenot en verkwikkenden troost.'

Het waren die mannen van naam niet uitsluitend, voor wie Baggesen een open oog en oor, bovenal een open hart had, de natuur ook spreidde hare schoonheden niet te vergeefs voor hem ten toon. Men kan er op menige bladzijde zijner reisbeschrijving het bewijs voor vinden; maar ook in meer dan één zijner gedichten. Het denkbeeld der hymne: 'SjaelensHöisang'. (Hooglied der ziel), later meer ontwikkeld in het hoogduitsche: 'An Gott', werd op eenen togt door de Alpen opgevat. Zijn: 'Alpe-Kjaermindet. Til Etatsraad Quistgaard, hvis Bekjendtskab jeg gjorde i Schweiz 1789.' (Zoete herinnering uit de Alpen. Aan den staatsraad Quistgaard, wiens kennis ik maakte in Zwitserland 1789) spreekt er van. Wijzen kan ik bovendien op zijn: 'Paa Spidsen af S^{t}. Gotthard'. (Op den top van den S^{t}. Gotthard); 'Tordenen paa Toppen af Grimsel'. (De donder op den top van den Grimsel); 'Alperne. Til Pram.' (De Alpen. Aan Pram).

Wat ik van de natuur gezegd heb, kan ik mede zeggen van de gebeurtenissen, die gedurende zijne reis in Frankrijk voorvielen en waarvan hij ten deele ooggetuige werd. Te Friedberg bereikte hem de tijding, dat men de Bastille had neêrgeworpen en eenigen tijd daarna stond hij op de puinhoopen van het vreeselijke gebouw. Men kan zich een denkbeeld maken van de kracht, waarmede de omstandigheden van den dag hem aangrepen, als men hoort, hoe hij bij het vernemen van de wraak, over den steenklomp door het volk geoefend, het glas

opnam en uitriep: ‘weg met alle bastilles! een toast voor hare verwoesters!’ - hoe hij later steenen opraapte om ze als reliquiën meê te voeren en hoe hij verklaarde, dat de aangebragte berigten ‘den levenslust weêr wekten in 't verstijfde hart en op nieuw de bijna uitgedoofde levensgeesten aanbliezen.’ En bevreemden kan het niet, maar evenmin hem tot een onjuist oordeel verleiden, die b.v. zijne ‘Hymne til Fornuften’. (Hymne aan het verstand); ‘Mirabeaus Död’. (De dood van Mirabeau); ‘Revolutionen’. (De revolutie) leest. Zij, korten tijd slechts na Baggesens reis geschreven, doen zien, hoe zijn hart voor vrijheid klopte, maar die vrijheid, die voert tot veredeling, al heeft in dit, als in andere opzigten, bezadigdheid den man des gevoels te veel ontbroken.

Schooner bladzijden in de geschiedenis van zijn leven zijn die, waarop geschreven staat van zijne liefde tot de zwitsersche Sophie von Haller, die op deze reize hem tot gade werd. Zij, de kleindochter van dien Albrecht von Haller was zij, die, na te Leiden gestudeerd te hebben, hoogleeraar te Göttingen geworden is en die zich, behalve als geleerde, als dichter heeft bekend gemaakt - als geleerde door zijne ‘Primae lineae physiologiae’ en ‘Elementa physiologiae corporis humani’; als dichter door zijn ‘Versuch Schweizerischer Gedichte’, waarvan dat, hetwelk tot opschrift heeft: ‘Die Alpen’, het uitvoerigste is, naar zijne eigen verklaring: ‘dasjenige, das ihm am schwersten geworden ist.’ Sophie werd den dichter, ik neem dit uit zijn ‘Alpe-Kjaermindet,’

> de engel die hem leende,
> Wat in den droom hij aan Seline zong.

Waarlijk wegslepend zijn de tooneelen in ‘Labyrinthen,’ al is het door vreemde hand uit 's dichters dagboek geteekend, van de kennismaking, den omgang, de verbindtenis, de thuisreis met haar, in wie Wieland vond: ‘eene niet gewone vereeniging van een zeer gevormd verstand met de volmaaktste zwitsersche naïefheid’ en die hij daarom eene ‘zeer beminnelijke vrouw’ noemde. In Baggesens schatting was zij een afdruk van Seline, eene andere Seline. Haar, zijner Palmine, aan wie hij zooveel schoons en liefs gezegd heeft in eenen brief uit Frankrijk, sedert tot eenen dichterlijken omgewerkt onder het opschrift: ‘Fuglen’. (De vogel), haar stemde hij meermalen de snaren. Onder die gedichten bevinden zich, behalve twee ‘Til Palmine’. (Aan Palmine), ‘Harpeklang’. (Harptoon); ‘Taus Tilbedelse’. (Stille aanbidding); ‘Digterfortvivlelse’. (Dichterwanhoop); ‘Palmines Smiil’. (Palmines lach); ‘Palmines Bortgang’. (Palmines vertrek). Het laatste hebbe hier eene plaats:

> Hier ging ze - o! zie de roos verkleuren,
> 't Viooltje, bleek, zich neigen naar den grond;
> Maar meer dan rozen- en violengeuren
> Omzweven nog de plek, waarop zij stond.

Zij ging - de laatste zonnestralen,
Zij stierven weg in nacht, in donkren nacht
In woestenij herschiepen zich de dalen,
Een paradijs te voren, rijk aan pracht.

Zij ging - de Zephir zweeg, de blonde,
De beek zelfs zweeg, als waar ze in boei gesmeed.
't Zuchtte alles diep, alsof natuur in 't ronde
Den laatsten strijd, den strijd van 't sterven, streed.

Zij ging - met haar de vreugd der streken,
Met haar mijn vreugd, geheel mijn levenslust.
Gedachtenis! Gij kunt haar weêr ontsteken,
De fakkel, in mijn boezem uitgebluscht.

Doe voor mijn geest haar beeldtnis zweven,
Gij, geuren, die zij liet, als balsem zoet!
Een rozenkus doe weêr mijn Muze leven,
Gij, ligte sporen van haar teedren voet!

Ik wil eerbiedig nederknielen
En met mijn mond beroeren ieder blad,
Waarop - benijdenswaardig die zóó vielen! -
De voet des engels bij het heengaan trad.

Totdat ik, zalig van verrukken,
Bij 't spreken van haar naam, dat zoet geluid,
Den laatsten kus zal op die bladen drukken
En voor dit aardsche leven de oogen sluit.

Welke dagen van rijk genot intusschen Baggesen doorleefde, nu te midden der trotsche natuurtooneelen, die zich rondom hem afwisselden, dan in den kring van de beroemde mannen zijns tijds, straks aan de zijde der innig geliefde, hij vergat zijn vaderland noch de vrienden en vriendinnen, die hij er achterliet, en voort ging zijn hart met warm te kloppen voor de toestanden van zijnen geboortegrond. 't Is waar, hij werd vertrouwd met de hoogduitsche taal en wel in die mate, dat hij het schoone lied aan zijne Sophie, toen nog de zijne niet, in die taal kon opstellen en zingen:

Sanft, majestätisch erhaben - bald stiller, bald
Rauschender Freud' entstrahlend - ein Abendhauch,
Wie beim Sonnenglanz stets entzückend,
Ist, o Mutter Natur! dein Antlitz!

enz.; 't is ook waar, dat na deze eerste reis bij Baggesen eene ongestadigheid zich laat waarnemen, die hem als onweêrstaanbaar aandreef in den vreemde om te dolen; maar zóó drukte hij zich uit in zijn ‘Patriotisme. Fragment af et Brev fra Syden’. (Patriotisme. Fragment van eenen brief uit het zuiden):

Ik 't vaderland vergeten! ik in de arm van 't zuiden
Vergeten de moederborst van 't noorden! voor kunst
Onrijpe kunst, wegschenken u, natuur!
Voor 't lagchen van 't vernuft, den ernst der wijsheid!
Ik worden welsch, onvaderlandsch, ondeensch,
Een zuideling! wegsluimeren het leven
In 't ligte en warme en weeke dons van 't zuid;
En werken, als een zuidling, slechts in droomen!
Omdat ik leef, verwijderd van het land,
Waarvoor ik leef? Omdat mij 't lot gebood
Te gaan ver van den vaderlandschen grond?
Of wel omdat mij in de vreemde streek
Deez bloem of die bekoort en ik het waag
Haar zaad te zamelen, opdat ik 't breng
En uitstrooi in de vaderlandsche hoven?
Neen!

en, behalve andere dingen, drukt dit den stempel der eerlijkheid op zijnen zang, dat, waar bittere teleurstelling hem vervulde, zoo vaak brieven uit het vaderland ontbraken in die plaatsen, in welke hij gehoopt had, ze te vinden, aan verrukking grenzende blijdschap in hem was, zoo vaak zij er niet gemist werden, zoodat hij dan b.v. van de ‘gezegende deensche hemelbrieven’ gewaagde; maar dit ook, dat een onbeschrijfelijk genot zijn gemoed doorgloeide, toen hij op den 31sten Aug. 1790 het eerste tolhuisschild ontwaarde met het C. VII en onder den uitroep: ‘onze koning! ons Denemarken!’ zijner Sophie om den hals viel.

Rijker aan ontwikkeling teruggekeerd in Denemarken, toefde hij dáár toch niet lang, maar verliet het reeds weder in het jaar 1793. Intusschen was het korte tijdsverloop niet geheel onvruchtbaar geweest. Enkele boertige brieven vervaardigde hij, waarvan twee: ‘Gratierne’. (De gratiën) en ‘Afslaget’. (De weigering), gerigt zijn aan een lid der familie Schimmelmann, die haren grafelijken kring toegankelijk stelde voor de uitstekende dichters en schrijvers van die dagen, geneigd als zij was om kunsten en wetenschappen te bevorderen, en een hoofd van zeldzame ontwikkeling als zij bezat in graaf Ernst Henrik, den minister van staat. Twee andere zijn aan den geneeskundige, Dr. Winslöo, geschreven en hebben tot opschrift, de eene: ‘Paaske-Indbydelsen’ (Paasch-noodiging), de andere: ‘Tandpinen’. (De tandpijn). Verder is er een ‘Til G. Becker’. (Aan G. Becker) en een ‘Parnas-Revolutionen. Til de ni Muser i Gravensteen. I Apollo den Sextendes Navn’. (De Parnas-revolutie. Aan de negen Muzen te Gravensteen. In naam van Apollo den zestienden). In den trant der idyllen van Vosz gaf hij ‘Melonen. En Taffel-Idyl’. (De meloen. Eene tafel-idylle). ‘Dannemarks Lovsang’. (Denemarkens lofzang), oorspronkelijk ter eere van den koning wegens de vrijheid van den boerenstand, werd door den kapelmeester Schulz in muzijk gebragten bij gelegenheid van 's konings jaardag in de slotkerk uitgevoerd. ‘Til Dydens Ven. Ved Bergers Död’. (Aan den vriend der deugd. Bij den dood van Berger) was ter eere van

dien geneeskundige, die voor de invoering der koepokinënting geijverd en aan Baggesen en de zijnen vaak levensbalsem gebragt had. Bij de genoemden voeg ik ten slotte ‘Til Bogen’. (Aan het boek), geplaatst vóór de ‘Ungdoms arbeider’. (Gedichten der jeugd), die ten jare 1791 in het licht verschenen. Zóó besloot hij het laatste stukje:

> Draag alles - 't is de grootste deugd in leven!
> Wees trotsch op 's boozen haat en 's dwazen hoon!
> Wees vrolijk en bescheiden daar beneven!
> Dat staat aan alle jonge boeken schoon.

Vergezeld van zijne gade, reisde Baggesen door Duitschland, Zwitserland, Frankrijk en Italië, leest men in eene korte levensbeschrijving van den dichter. Weder kwam hij met onderscheiden mannen van naam in aanraking. Ik noem slechts Fichte, wiens ‘Kritik aller Offenbarung’ groot opzien gewekt had, en den man, die zich zoo onvermoeid aan de verbetering van het volksonderwijs en de volksopvoeding toewijdde, Pestalozzi. Is dit, even min als veel anders, wat hij zag en hem ontmoette, voor zijne verdere vorming verloren geweest, dat hij bekend werd met de wijsbegeerte van den nu zeventigjarigen Kant had daarop grooten invloed, gerekend naar de hooge ingenomenheid met haar, door hem aan den dag gelegd. In zijn ‘Mirabeaus Död’ sprak hij zijne verwachting uit aangaande den tijd, waarin het licht van den grooten wijsgeer zou opgaan in ieder hoofd, en in een stukje, ten jare 1805 te Parijs geschreven onder den titel: ‘Hvis jeg er og hvis jeg ikke er. Til den danske Spörger i Iversens Avis’ (Wiens ik ben en wiens ik niet ben. Aan den deenschen vrager in Iversens Avis) gaf hij op de vraag: wiens bewonderaar hij zich noemde, ten antwoord: van Kant, Homerus en zeer weinigen dergenen, die nu leven. Gedichten, gedurende deze omzwerving door hem opgesteld, waren, behalve het ‘Fragment af Labyrinthen i Vers’. (Fragment van het labyrinth in verzen) - het overige ging bij den brand van het slot in 1795 grootendeels verloren - ‘Digtervise’. (Dichterlied), welk lievelingslied van den zanger oorspronkelijk in het Hoogduitsch en in Italië geschreven werd, gelijk ook oorspronkelijk in het Hoogduitsch gesteld werd ‘Skjaerslipper-Vise’. (Schaarslijpers-lied).

Nadat Baggesen in het jaar 1795 in het vaderland teruggekeerd was, werd hij vice-proost van Regentsen of het collegium regium; eene stichting van Christiaan IV (1623) voor honderd behoeftige studenten bij de universiteit te Koppenhagen, die er vrije woning enz. hebben. Behalve op andere plaatsen in zijne gedichten, als in ‘Det korte Solbesög. Til... Da han, med sin Familie, gik ombord til Vestindien.’ (Het korte zonbezoek. Aan... Toen hij, met zijne familie, aan boord ging naar West-Indië), spreekt hij er van in zijne ‘Theater-administratoriade’. (Theater-administratoriade), zeggende:

Ik Janus Baggesen van Korsör
Professor en halfproost op Regentsen.

Uit dezen tijd is eene merkwaardige vertaling. De dichter had behoefte aan eene inspanning van den geest, die hem tot gestadigen arbeid noopte en koos de overzetting van den eersten zang van Homerus' Iliade in deensche hexameters naar de gestrengste regels van hermeneutiek en prosodie. Hij slaagde bij uitnemendheid. Verder vloeiden nu ook uit zijne pen 'Apollo den Syttende. Til de ni Muser i Gravensteen'. (Apollo de zeventiende. Aan de negen Muzen te Gravensteen), een vervolg op de 'Parnas-Revolutionen' en het stukje, dat ik te voren reeds vermeldde: 'Stambogen'. (Het stamboek). Nog verdient genoemd te worden 'Til mit Faedreneland'. (Aan mijn vaderland).

Eene treurige gebeurtenis stond hem voor de deur. Om de zwakke gezondheid zijner echtgenoote werd hem toegestaan eene nieuwe reis te ondernemen. Het beoogde doel werd niet bereikt. Zij ontviel hem reeds te Kiel.

Hierdoor diep getroffen, vertoefde hij gedurende langeren tijd te Bern. Later kwam hij ook te Parijs, waar hij in Fanny Raibaz, de dochter van eenen minister-resident, eene vrouw vond, waardig in zijne schatting, dat zij de ledige plaats zijner Sophie innam. Blijkens zijn 'Forfatterens Liv og Levnet i Paris. Til Frue Charlotte K... i Kjöbenhavn'. (Het leven en de lotgevallen van den schrijver te Parijs. Aan Mevr. Charlotte K... te Kopenhage), geschreven in het jaar 1803, was zij toen ziekelijk, zoodat zij haar vertrek niet verliet, doch wist hij overigens niets dan liefs van haar te verhalen.

Uit Parijs zond Baggesen zijn 'Vers for Prosa'. (Verzen voor proza) aan Thomas Bugge, den raad van justitie, die hem het eerste berigt gezonden had van zijne benoeming als directeur van het theater. Had hij op eene wandeling over den grooten St. Bernard, de ode 'Til Bonaparte'. (Aan Bonaparte) vervaardigd of ontworpen, die hij later, zoowel in het Hoogduitsch, als in het Fransch vertolkte; had hij voorts in hetzelfde jaar 'Fröken Lunas Indfald. En Fabel'. (De inval van Mejufvrouw Luna. Eene fabel) ter neder geschreven, in de nieuwe betrekking, die hij aanvaard had, schreef hij zijne reeds genoemde 'Theater-administratoriade', waaraan hij deze weidsche aankondiging toevoegde: 'Eller en ny og sandfaerdig Chronica, hvori omstaendelig fortaelles, hvad paa den löierlige Klode, den Danske Skueplads kaldet, dagligen forefalder af Betydenhed for sammes Regent og Bestyrer, den administrerende Directeur, medens hvert fjerde Monarchic varer; paa Riim udsat i Sang, og saare lystig at laese for alle ander Kloders og Rigers Bestyrere og Monarker, isaer i anarchiske Stater og nye Republiker. Begyndt, som alt andet Godt, for sildig af den sidste Theater-Directeur: Herr Jens'. (Of eene nieuwe en waarachtige chro-

nica, waarin breedvoerig verteld wordt, wat op den belagchelijken wereldbol, het deensche theater genaamd, dagelijks voorvalt van beteekenis voor deszelfs regent en bestuurders, den administrerenden directeur, terwijl iedere vierde monarchie duurt; op rijm gebragt en muzijk en zeer lustig te lezen voor de bestuurders en monarchen van alle andere wereldbollen en rijken, inzonderheid in regeringlooze staten en nieuwe republieken. Begonnen, als al wat goed is, te laat door den laatsten theater-directeur: mijnheer Jens). Ook dankte aan die betrekking zijn ontstaan 'Svaret'. (Het antwoord), gegeven aan den kamerraad Astrup, die hem in een vers gevraagd had om eene loge voor het stuk van Nieuwjaar en in gedachte zijn billet dagteekende: 'Rosendal, in plaats van Kopenhage, in Mei, in plaats van December.

Een epigram, in dezen tijd vervaardigd, bragt onzen dichter in eenige moeijelijkheid van de zijde der regering. Het opschrift was: 'Oldtids og Nutids Skikke'. (Gebruiken van den ouden en den hedendaagschen tijd) en de inhoud:

> Dat men voor 't gansche volk een man ter dood doe leiden,
> Opdat verlichting niet haar rampen koom verspreiden,
> Wie die 't niet oud en joodsch en onverstandig heet?
> Maar dat men 's eenen schuld aan heel een volk mag wreken,
> Waar slechts een schemering van 't daglicht door komt breken,
> Is nieuw en christelijk en wreed.

Vervaardigd in 1799 en gedrukt in de 'Charis' voor 1800, scheen het van toepassing op eene verordening der regering van het eerstgenoemde jaar (die, waarbij de persvrijheid werd opgeheven?) Althans de koninklijke kanselarij vroeg opheldering ten aanzien van des schrijvers bedoeling. Hij gaf de verklaring: dat hij de meest mogelijke algemeenheid bedoeld had, maar tevens wilde, dat zijne satire zou wezen even aesthetisch krachtig, als hij haar historisch en philosophisch juist achtte en daarom voor zijne schildering niet slechts de strijdigste, maar de sterkste beelden gekozen had. Dat *een* voor *meerderen* lijdt was de stempel der *barbaarschheid*, en van dit *onverstand* werden in de *oude joodsche* geschiedenis vele voorbeelden aangetroffen. Dat *meerderen* voor *eenen* lijden, was de stempel van het *beschaafde egoïsme*, en wie herkende niet de *wreedheid* daarvan in veelvuldige voorvallen van de *nieuwe christelijke* historie? Met deze verklaring stelde de regering zich tevreden.

Een boertige brief uit dezen tijd ontving tot opschrift: 'Vor Verdens Skabelse.' (De schepping onzer wereld) en werd gerigt aan Walterstorf. Had deze zulk eenen begeerd, Baggesen voldeed aan zijn verlangen en beschreef hem, hoe de goden en godinnen, ten prooi aan de verveling, beraadslaagden, op welke wijze zij het best aan dien toestand een einde maken zouden. Zij beraadslaagden lang, maar zonder vrucht

en iedre - God
Had eindlijk lust zich op te hangen.

Maar Momus deed een voorstel, dat, eer het nog ten uitvoer gelegd was, de vergadering deed schateren van lagchen. Welk was dat voorstel?

Waarom niet tot vermaak geschapen,
Zóó klonk zijn spreken uit zijn baard:
Wat beelden van ons zelven, apen?
Een beeld ook van de Olymp, een aard?
Een wereld, koddig zaâmgegoten
Eit lach en traan; karikatuur
Van ons, de ware deelgenooten
Der hoogre, hemelsche natuur?
En opdat in ons gansch beramen
Geen plan zij, geen het minste plan,
Wat zoo wij eerst een teug ons namen
Een goeden teug? wat zegt ge er van?

Het werd eenparig aangenomen.

Dat voorstel is een Momus waardig!
Zóó riep de gansche godenschaar,
En naauwlijks maakte men zich vaardig
Tot scheppen of 't was alles dáár:
Onze aarde met haar voddenkraam,
Paleizen, hutten, tempels, tenten,
Poëten en een heir van venten,
In 't kort - de broddelboêl te zaâm.

Mijn Walterstorf!

zóó eindigt de dichter zijn verhaal:

Mijn Walterstorf! gij stelt u voor,
Hoe heel de Olympus lachte in koor
En vergt mij niet, u op te geven
De gekkenstreken, sinds bedreven.

Meer dan ééne aanleiding bestond er om Baggesen te nopen dat hij verlof vroeg. Nadat hem dit gegeven was, aanvaardde hij op nieuw eene reis naar Frankrijks hoofdstad. Dáár zettede hij met zijne familie met der woon zich neder tot aan het jaar 1810.

Van zijn ‘Liv og Levnet i Paris’ sprak ik reeds met een woord. Men ziet daaruit, dat zijne dagen er niet zonder moeite voorbijgingen. Behalve de ziekelijkheid zijner vrouw, was er meer, dat hem zorg baarde, althans zijne levensvreugde niet ongestoord deed wezen. De toestand van zijnen vader, die door eenen aanval van beroerte getroffen, tusschen leven en dood zweefde; de herinnering aan eene dochter, die hem de dood ontnam en wier verlies nog niet vergoed was; karigheid van geldmiddelen; gemis aan omgang met hen, die met hem inwoners van

de hoofdstad waren; brieven, door hem naar het vaderland gezonden en verloren of niet beantwoord, ziedaar er eenige bijzonderheden van genoemd. Hij drukte zijnen toestand in het kort in deze woorden uit:

> Racines tranen en nimmer Holbergs lagchen.

Geen wonder dat hij meer dan eens den reisstaf in de hand nam. Tweemalen bezocht hij Kopenhage, eens in het jaar 1802, in de jaren 1806 en 1807 andermaal. Werd hem bij gelegenheid van het eerste bezoek een jaarlijksch pensioen toegestaan, het tweede, gedurende hetwelk hij in de hoofdstad van zijn vaderland stiller dan naar gewoonte leefde, had voor zijnen letterkundigen arbeid groote en goede winst. Ook Nederland heeft Baggesen bezocht. Bij die gelegenheid gaf hij te Amsterdam zijne 'Heideblumen' uit en zijn idyllisch gedicht 'Parthenais oder die Alpenreise.' Spreek ik over deze gedichten niet uitvoeriger, de aandacht vestigen ga ik op die, welke hij in zijne moedertaal geschreven heeft gedurende het tijdvak, dat met zijne terugroeping door den koning in het reeds genoemde jaar 1810 eindigt.

Denemarken had daarin zijnen rampspoed. In 1801 werd het door Rusland gedwongen, met Engeland te breken en bij den daarop volgenden kamp, door wien het dwong, trouweloos in den strik gelaten. Zes jaren later was met Frankrijk, Rusland de schuld, dat Engeland Denemarken aanviel, Kopenhage bombardeerde, de geheele deensche vloot wegvoerde en zeventien jaren lang den krijg tegen Baggesens vaderland voortzettede. Dat vaderland had in de jaren 1808 en 1809 ook Zweden gewapend tegenover zich. Bewijzen van vaderlandsliefde en heldenmoed mogten er bij het prangen des gevaars op den deenschen bodem en op de wateren, die hem bespoelden te over gegeven worden, de handel, zoowel als de overige bronnen van volkswelvaart, leden in zulk eene mate, dat men met rasse schreden het staatsbankroet van het jaar 1813 te gemoet ging.

Aan de gebeurtenissen des tijds bleef Baggesens zangster in geenen deele vreemd. Zij stemde tot vaderlandsche zangen hare snaren. Zóó deed zij dit, dat hare toonen krachtigen invloed moeten uitgeoefend hebben op den volksgeest. Ik denk, dit zeggende, aan den 'Orlogssang for Danmarks Sökrigere.' (Oorlogszang voor Denemarkens strijders ter zee) van het jaar 1801; den 'Kattegatssang'. (Kattegatszang); de 'Sökrigsvise'. (Lied voor den krijg ter zee); den 'nordiske Kriger'. (De noordsche krijger); den 'Krigssang' (Krijgszang). van 1807 en vergeet daarbij niet, dat de beide laatste gedichten, even als 'Een to! tre! Marsch!' (Een, twee, drie, marsch!); 'Bataillons-Marsch'. (Bataillonsmarsch); 'Haer-Marsch'. (Legermarsch), zijn opgenomen in C. Brorsons 'Moral for Krigere'. (Moraal voor krijgslieden). 't Was het hart, dat welsprekend, wegslepend maakte. Diepe verontwaardiging wegens Engelands handelwijze moet het vervuld hebben, blijkens

den ‘Gamle Jobs Sang paa Holmen, om hvorledes han faldt om med Vor Frue-Kirke, sov hos Maanen i Rendestenen, og, efterat have drömt en tröstelig Dröm, reiste sig, og gik rask til sin Dont. Enfoldigen fremsat af ham selv, og synges efter sin egen bekjendte Melodie’. (Lied van den ouden Job op het eiland: hoe hij omviel met Onze Lieve Vrouwekerk, bij de maan in den gootsteen sliep en, na eenen troostrijken droom gedroomd te hebben, opstond, en met spoed aan zijn werk ging. Eenvoudig door hem zelven voorgesteld en wordt gezongen naar zijne eigen bekende melodie) en ‘En kort og fyndig Vise om Fregattyven’. (Een kort en krachtig lied van den fregatdief). En deze verontwaardiging, kon zij ontbreken, waar eene liefde voor den geboortegrond en eene ingenomenheid met hen, die er in hoogheid waren, gevonden werden, als die, welke spreken uit: ‘Til Frederik, Kronprinds af Danmark’. (Aan Frederik, kroonprins van Denemarken); ‘Sang for Kongen og Faedrelandet’. (Lied voor den koning en het vaderland); ‘Vaarsang. Ved Kongens Hjemkomst.’ (Lentezang. Bij 's konings thuiskomst); ‘Kronprindsesse Carolines Skaal’. (Toast aan kroonprinses Carolina) en ‘Afskedsrosen. Til Frue Professorinde Rahbek.’ (Roos des afscheids. Aan Mevr. Rahbek)?

Enkele dichterlijke brieven mag ik hier niet onvermeld laten. Zij zijn: ‘Förste Efterretning om Kjöbenhavns Bombardering. Til Publicisten Malthe Bruun i Paris’. (Eerste berigt aangaande Kopenhages bombardement. Aan den publicist Malthe Bruun te Parijs); ‘Vor Frues Fald. Anden Efterretning om Kjöbenhavns Bombardering. Til Digteren Oehlenschläger i Paris.’ (De val van Onze Lieve Vrouw. Tweede berigt aangaande Kopenhages bombardement. Aan den dichter Oehlenschläger te Parijs); ‘Den vakte Knud, eller Bombardementets mulige Fölger. Til Slotsfuldmaegtig Oehlenschläger paa Frederiksberg.’ (De ontwaakte-Knud, of de mogelijke gevolgen van het bombardement. Aan den slotvoogd Oehlenschläger op Frederiksberg). In den eersten geeft hij eenen brief van zijnen neef, in rijm gebragt. Paars - zóó heette de bloedverwant - meldde in zijn schrijven, hoe op den 16^{den} Augustus 15 à 16 duizend Engelschen bij Vedbek landden en, na eerst voorgewend te hebben, dat zij als vrienden kwamen, eerlang de weerlooze hoofdstad omsingelden en haar beschoten - hoe 't weinig baatte, dat Steen Bille, als een andere Tordenskjold en velen met hem als helden tegenover den vijand zich weerden, - hoe Onze Lieve Vrouw viel en puinhoopen hier en ginds de plaats innamen, waar te voren de vreedzame burgerij huisvestte - hoe eindelijk de aanvaller zijne vernielende kracht tegen de deensche vloot wendde. Deze bijzonderheden deed hij voorafgaan door dit berigt:

Het oude deensche vaderland
Het werd de prooi van moord en brand,
Ons eiland is verwoest en - voort
Onze oude trotsche oorlogsvloot

Geroofd met ieder jagt en boot
Of schendig in den grond geboord -
En deze moord en deze brand
Zij kwamen ons van - Engeland,
Schoon, waarde neef! een ander man
Ze in 't leven voerde door zijn plan
En schoon de duivel - wie 't niet ziet? -
Ook hier zijn rol niet varen liet.

Evenzoo in rijm gebragt, is een brief van 's beroemden Oehlenschlägers vader, de voorname inhoud van den tweeden der genoemde dichterlijke brieven van Baggesen. Andere en meerdere bijzonderheden betrekkelijk den aanval der Engelschen behelst dit schrijven. Onder anderen gewaagt het van drie generaals, zestig kapiteinen en vier duizend manschappen, die den 15^{den} Augustus bij Vedbek werden aan land gezet; van zes batterijen, die opgerigt en zeventig mortieren benevens zeventig kanonnen, die gerangschikt werden. Verder maakt het melding van hetgeen aan Baggesens betrekkingen gedurende het bombardement wedervaren is. Het is opgesteld in den geest van eenen man, opgeruimd als Oehlenschlägers vader moet geweest zijn, en afgelegd is de getuigenis, dat Baggesen den zoon, die toen te Parijs was, verklaren kon, het van woord tot woord teruggegeven te hebben, aangezien zijne teruggave eene getrouwe rijm-copie van het oorspronkelijke was.

Wat eindelijk den laatsten der genoemde brieven betreft, behalve dat hij daarin het ontwaken van den deenschen leeuw vermeldt, als de vrucht van de dingen, die geschied waren, zoodat weldra andere Tordenskjolden en Hwitfeldten stonden op te treden, knoopt hij er aan het een en ander opmerkingen als deze:

Gij, die een trotschaard zijt, o, beef!
Of gij een vrouw zijt, of een heer,
Een hoed draagt met of zonder veêr,
Of 't hoofd de tulbandszijde omgeev'
Als keizer Selim - o! verlaten,
Ligt daar nu neêr dat tal van straten,
Schoon professoren, hoog geleerd,
Er woonden, door 't publiek geeerd,
In weerwil der theologie,
Persepoliek, astronomie,
Jurisprudentie, poëzie,
Verlichting en philosophie,
In weerwil van die gansche schaar
Van wetenschappen ligt het dáár;
Daar ligt hij nu de hoogeboren,
Verheven Nicolai-toren
En Onze Lieve Vrouw er bij,
Ja, trotsche spits! daar ligt ook gij;
Wie weet, of ge in dit oogenblik
Niet ongerept, niet ongeschonden
In onze muren wierdt gevonden
Als mijn papa, die u met schrik
Zag vallen, zoo ge als sier der stad
Het hoofd min hoog gestoken hadt?

Onder de boertige en dichterlijke brieven van Baggesen uit dezen tijd ontmoeten wij eenen te Lüneborg geschreven en gerigt aan Jessen te Altona, onder het opschrift ‘Postcriptet i Aar til Brevet i Fjor.’ (Postscriptum in dit jaar op den brief van het vorige). Hij is van 1802, het postscriptum van 1803 uit Parijs. Van het laatstgenoemde jaar is een andere, uit Milaan, onder den titel ‘Afskeden’. (Het afscheid) aan Chr. L. Ström geschreven. De eerste behoort tot zijne reis te Kopenhage, waarvan ik gesproken heb; de laatste tot eenen togt, dien hij naar Rome ondernam, even als drie anderen, waarvan twee: Rom og Paris. (Rome en Parijs) en ‘Romerering’. (Romerering) aan Gjerlew, sedert als deensch consul-generaal te Christiania gestorven, en een aan den generaal-majoor Walterstorf onder het opschrift ‘Tilbagegangen over Rubicon’. (Terugtogt over den Rubicon) gerigt waren, doch uit Parijs in 1803 en 1804. Aan gezegden generaal werden door onzen dichter in 1805 ook en mede in Frankrijks hoofdstad geschreven ‘Overhovedet og i Grunden.’ (Hoofdzakelijk en in den grond) en ‘Satansengelen. Ved hans-Walterstorfs-Afreise fra Paris’. (De satansengel. Bij zijn - Walterstorfs-vertrek uit Parijs). ‘Tausheden. Til Grev Adam Moltke’. (Stilzwijgen aan Graaf Adam Moltke) en ‘Sprög-smörrebröd. Til den franske Legations-secretair, Desaugiers i Kjöbenhavn (Taal-boterham. Aan den secretaris der fransche legatie te Kopenhage, Desaugiers) stelde hij in hetzelfde en in het volgende jaar terzelfder stede: maar te Kopenhage was hij, toen zijn Noureddin til Aladdin. Til Digteren, Adam Oehlenschläger i Paris’. (Noureddin aan Aladdin. Aan den dichter Adam Oehlenschläger te Parijs) hem uit de pen vloeide; zijn ‘Taksigelsen. Til min Recensent’. (Dankbetuiging aan mijnen recensent), zijn Forespörgselen. Til Assessor A.S. Oersted. (De vraag vooraf. Aan assessor A.S. Oersted); zijn ‘Min Skygge. Til mine Venner. Ved min paataenkte Afreise fra Kjöbenhavn, den sidste November.’ (Mijne schim. Aan mijne vrienden. Bij mijn voorgenomen vertrek van Kopenhage, den laatsten November); zijn: ‘Det tilgivelige Tyveri. Til Frue Cicilia v. X.J et. Exemplar af mine Digte.’ (De vergefelijke diefstal. Aan mej. Cecilia v. X. In een exemplaar van mijne gedichten); zijn ‘Selvindbydelse. Til Samme.’ (De uitnoodiging. Aan dezelfde) zijn: ‘Jens Napoleon eller Fadder-herlighed og Navnvaerdi. Til General krigscommissair v. Astrup. Svar paa hans Indbydelse i Vers til at staae Fadder til hans förste Sön Jens. (Jens Napoleon of peet-heerlijkheid en naamswaardij. Aan den krijgscommissaris-generaal v. Astrup. Antwoord op zijne uitnoodiging in verzen om peet te zijn van zijnen eersten zoon Jens.) Gelijk het laatste in 1807 vervaardigd werd, zoo ook, maar te Amsterdam, zijn ‘Runen. Litterarisk Efterretning fra Daraussen. Til Professor Rasmus Nyerup’. (Runen. Letterkundig berigt van Daraussen. Aan professor Rasmus Nyerup). De volgende gedichten van 1807 en 1808 dragen weder Marly of Parijs aan het hoofd: ‘Riimbrevpennen eller den Korsöerske Svane. Til Digteren Oeh-

lenschläger. (Rijmbriefpen of de zwaan van Korsör. Aan den dichter Oehlenschläger); ‘Veddelöbet i det Lave. Til Samme’. (Wedloop in het lage. Aan denzelfden); ‘Havfrusukket. Til Sökrigslaereren og Digteren, Kammerherre Sneedorf i Kjöbenhavn. (De zucht der zeemeermin. Aan den leeraar in den oorlog ter zee en den dichter, kamerheer Sneedorf te Kopenhage); ‘Knud Vidfadmes Hjemvee. Til Samme.’ (Knud Vidfadmes heimwee. Aan denzelfden); Knud Vidfadmes Svanesang. Digtet i hans Skibbrud 1807. Til Samme.’ (Knud Vidfadmes zwanenzang. Gezongen bij zijne schipbreuk 1807. Aan denzelfden); ‘Den danske Matros eller Flaskebrevet. Til Commandeur Jessen, Ridder af Dannebrog’. (De deensche matroos of de brief in de flesch. Aan kommandeur Iessen, ridder van Dannebrog); ‘Knud Vidfadmes Endeligt, besjunget of hans Faetter. Til Vennerne i Hjemmet.’ (Knud Vidfadmes uiteinde, bezongen door zijnen neef. Aan de vrienden in het vaderland). Frankrijk eindelijk staat boven ‘Den portative Himmel. Til Hendes Höihed, prindsesse Wilhelmina, Hertuginde at Wurtemberg.’ (De portatieve hemel. Aan hare hoogheid, prinses Wilhelmina, hertogin van Wurtemberg) van het jaar 1809.

Ik sprak van 's dichters togt naar Rome. Het was in 1803, evenmin als tien jaren te voren, voor hem weggelegd de eeuwige stad binnen te treden. Was hij in 1793 te Florence op zijne schreden teruggekeerd, omdat het berigt, dat zijne eerste gade krank werd, hem bereikte, toen hij in 1803, na zijnen oudsten zoon te Bern gebragt te hebben, met zijnen vriend Gjerlew Florence over Milaan bereikt had en met zijnen vriend Moltke verder gereisd, tot in de nabijheid van Rome gekomen was, deed hem een ziekteberigt aangaande zijne Fanny andermaal de terugreis aanvaarden. Hij gevoelde diep, hoeveel hij opofferde. Zóó schreef hij onder meer uit Bologne: ‘zuidelingen hebben Rome kunnen bouwen; zijne heiligdommen heeft een zuideling kunnen malen; maar wat ik deed, kan slechts een Cimbriër doen. Mijne voorvaderen wierpen het kapitool ter neder; ik keerde den rug toe aan zijne puinhoopen’. Was hij overigens te Amsterdam op zijne terugreis uit Kopenhage naar Parijs, te Frankfort vertoefde hij op eene reis, die hij door Duitschland deed.

Het ligt volstrekt niet in mijn plan, den inhoud der genoemde brieven zelfs hoofdzakelijk op te geven. In dit opzigt alleen maak ik een uitzondering, dat ik uit den amsterdamschen brief de beide zinsneden geve, die op ons vaderland betrekking hebben. In de eene namelijk zegt hij, goeden moezel te drinken uit groene glazen bij de hollandsche forellen; in de andere, dat hij schrijft een weinig onder de zee en waar men niet meer zoo van goud voorzien is, als in de dagen, toen Wessel zong en waar hij voor eenen tijd zich zal begraven vinden in hollandsch zeewier, omdat men hem vooreerst verboden heeft, zonder pas verder te reizen.

Doen ons de genoemde, als andere brieven, eenen diepen blik slaan

in Baggesens gemoed, niet het minst spreken zij van zijne warme liefde tot het vaderland. Met deze woorden b.v. eindigt hij zijnen brief aan Gjerlew te Rome:

> O! maar wees bestendig - deensch!

terwijl hij in zijn ‘Knud Vidfadmes Hjemvee’ uitroept:

> En - ik ben in mijn harte deensch.

Ook zijne ontvankelijkheid voor blijken van vriendschappelijke genegenheid ademen er ons uit te gemoet. En mag ik hier niet bijvoegen: zijne ingenomenheid met hetgeen edel is en goed, als ik hem aan Ström hoor raden:

> Omhels in ieder edel mensch uw vriend!

en:

> Smaak elk genot, dat 'k op mijn reisweg vond!
> Maar volg, zoo ge immer wilt gelukkig leven,
> De wet, die ik mij zelven heb gegeven:
> Geen beker van genot drink ledig tot den grond!

Ik heb aan het einde van dit gedeelte mijner beschouwing nog enkele andere gedichten van Baggesen te vermelden. Van regt vaderlandschen zin getuigt ‘De forenede Danskes Sang i Paris. Digtet at synges paa Konges Födselsdag.’ (De zang der vereenigde Denen te Parijs. Vervaardigd om gezongen te worden op 's konings geboortedag) van 1803; satiriek zijn eenige epigrammata van 1806 als: ‘Til de Navnlöse.’ (Aan de ongenoemden), ‘Hvad jeg venter mig’. (Wat ik verwacht) enz. gerigt tegen alle broddelaars op letterkundig gebied; schoon is ‘Frederiksbergs Slot.’ (Het slot Frederikberg), zoowel als ‘Til Greven af Cramayel, Gesandternes Indförer ved Keiserhoffet i Thuillerierne.’ (Aan den graaf van Cramaijel, den inleider der gezanten bij het keizerlijke hof der Tuilerien), het eerste van 1807, het laatste van 1810. Niet minder geslaagd, dan de vertaling der eerste rhapsodie van de Ilias van Homerus, is die der tweede, die tusschen het jaar 1806 en 1807 voltooid werd. Gaf Baggesen naar waarheid in 1804 ‘Den franske Revolutions-historie i kort Begreb.’ (Historie der fransche revolutie in kort begrip), een jaar te voren rigtte hij een krachtig woord ‘Til Fyrsterne. Ved Enden af det attende Aarhundrede.’ (Aan de vorsten. Bij het einde van de achttiende eeuw). Zóó besluit hij het laatste:

> Er is geen derde. Verbetering -
> Zoo niet verandering! klinkt de kreet
> Van 's menschdoms nu ontwaakten genius,
> Niet overschreeuwd door al de wilde stemmen,
> Die hier en ginds hem begeleiden. Hem onderdrukt
> Geen magtwoord! wee dien bestuurder,
> Die 't oor sluit voor zijn hoogen toon,

En hem niet onderscheidt van gener krijschen;
Maar eer, maar drievoud heil en aller goeden
Zegen dien vorst en dier regering,
Die zijn vermanen hooren en met ijver
Bij tijds beproeven met een Frederiksgeest,
De zaak der monarchie en des verstands,
Nu van elkaâr gescheiden, te vereenen,
En met den vrijheidsroep uit 's wijzen borst
Den kreet: de koning leve!

Gelijk zijne boertige brieven op rijm onder zijne belangrijkste werken gerekend zijn, zoo is dit ook het geval geweest met zijne satire ‘Gjengangeren og han selv eller Baggesen over Baggesen.’ (De geest en hij zelf of Baggesen over Baggesen). Niet anders verdient dit gedicht. Over zich zelven spreekt hij er in. Onder anderen antwoordt hij op de vraag van zijnen geest:

Naar huis? maar waar, waar is uw huis?

het volgende:

In 't zuiden en in 't noorden,
Waar vorming van den geest in ieder levensuur
Zich zusterlijk vereent met onschuld en natuur;
Waar men de hand niet bood aan de ijsbre slavenkoorden
Van mensch en mode en goud -
Waar men den geest en wat des geestes is in waarde houdt -
Waar men den Eeuwige, met woorden niet alleen, van deez' of dien geleerd,
Maar met gedachte en gevoel en daad,
Den lach en ook de tranen op 't gelaat
In al het eeuwige vereert,
In wetenschap en kunst en liefde 't meest -
Waar men nog dit niet vreest,
Op 's levens baan
In 't spoor van Jezus en van Socrates te gaan,
Te gaan, als zij in stille eenvoudigheid.

Maar hij spreekt er ook over anderen in. Behalve Kopenhage, dat hij van de grootste babbelarij beschuldigt, geldt het Oehlenschläger, inzonderheid Rahbek. Schoon hij, zóó laat hij zich ten aanzien van den eerste uit, Aladdins schrijver hoogelijk vereere en als zich zelven beminne, schoon hij Waulundurs boek beschouwe als eenen Bauta-steen, met runen beschreven, en siddere, als hij er op staart, toch ziet hij bijna in ieder van zijne stukken, onder meer, te veel saksisch, wat de taal betreft. Had Rahbek in zijn weekblad ‘den danske Tilskuer’. (De deensche spectator) onzen dichter geprezen, deze vraagt aan zijnen geest, die het hem mededeelt, hoe hem dit zou kunnen verblijden van iemand, die, waar er van de deensche taal sprake is, hem met den eersten den besten schooljongen, wiens thema-boek met al zijne fouten in druk verschijnt, in eenen en denzelfden zak steekt, en die niet slechts zijnen bijval, maar vaak zelfs zijnen lof ten beste heeft voor gemeene deensche gedrukte dwaasheden? enz. Men zou

zich, na het gezegde, voorstellen, ook al deelde ik dit niet mede, dat de ‘Gjenganger’ niet slechts de aandacht van velen trok, maar ook veler mishagen wekte. Baggesen had zijne vijanden, toen hij, in 1810 door den koning naar Denemarken teruggeroepen, tot hoogleeraar in de deensche taal bij de universiteit te Kiel werd aangesteld en twee jaren later zijne nieuwe betrekking aanvaardende, voorlezingen hield ‘over de taal in het algemeen en over die van het noorden inzonderheid.’

Een oud vriend.

Gedichten van B. ter Haar. Derde Verzameling. Arnhem, D.A. Thieme, 1866.

Is het soms de taak van Referent of Recensent, om den schrijver bij het publiek als in te leiden, wij zijn daarvan wel vrij; ja wij zouden een gek figuur maken, als wij den veelbekende nog als introduceren wilden. Onze éénige, althans zwaarstwegende vrees is, dat de heer Ter Haar, zoo als hij en met hetgeen hij hier aan het publiek komt aanbieden, zelfs wat veel bekend is. Dit was althans de eerste, onwillekeurige indruk, dien wij ontvingen, toen wij het boek hier en daar opensloegen. Toch week deze weder, toen wij bedachten, hoe onbehagelijk figuur het moest maken, bijaldien iemand, die Ter Haar's gedichten wilde bezitten, dan eene reeks van Almanakken of kleinere stukjes zich moest aanschaffen, terwijl er altijd overbleven, die voor hem niet of moeijelijk verkrijgbaar waren. Uit dien hoofde rekenden wij het gewettigd, ja noodig, dat dichter en uitgever tot de vorige verzamelingen ook deze toevoegden. Zij lieten daarenboven, door niet van déélen te spreken, den koopers het meer vrij, om zich ook deze verzameling aan te schaffen.

Dat zij aanbieden is in onze schatting goed en billijk; het komt aan op wat Ter Haar ons hier geeft. En wie ontmoette dan niet ‘Eliza's vlucht’ ezv. ook ‘Thomas’ gaarne andermaal, zelfs ten derden male? Ons was de eerste welkom, bijzonder ook, omdat daaraan de ‘worsteling van Noord en Zuid’ was toegevoegd en aan de ‘bevrijding onzer W.I. slaven’ was gedacht, al hadden we daarin gaarne nog iets anders vermeld, sommige dingen wat anders voorgesteld gevonden. Descriptive poëzij is Ter Haar's *fort.* Waar toestand en feit is gegeven, ziet hij in den regel goed en wordt zijne hand niet ontrouw aan het oog. Hij weet de snaren van ons gemoed mede te doen klinken, hij doet ons mede vreezen, hopen, juichen, danken. Duizenden deden dit met en voor de slavin, de moeder, met hem. Wij hebben dit

juweel nog eens met lust beschouwd, ons in zijn glans en liefelijke straalbreking verheugd. Het is een dier stukken, die den mensch als den dichter vereeren. Een weinig in tegenspraak met het schoone woord: ‘Het zal niet door geweld of kracht, maar door mijnen geest geschieden,’ mogt Ter Haar in October 1853, in zijne hulde aan mevr. Beecher Stowe, dezer stem schetsen als ‘de golven opstuwend, aangroeijend (?) als de stormwind, machtig wordend als het bruischen veler wateren, als het klateren des donders gebiedend, en overwinnend als de orkaan;’ - zijn ‘worsteling tusschen Noord en Zuid’ getuigt, dat dit woord meer tot waarheid werd dan hij zelf toenmaals kon vermoeden.

In dit laatstgenoemde gedicht ontmoeten wij enkele voorstellingen van den dood en de vernieling, die ons, hoezeer wij gissen wat den dichter daarop bragt, niet regt kunnen behagen. Zij zijn wat ruim plastisch en drastisch, die ‘geest des kwaads’ die bij het kruid de lonten aanblaast, en die ‘dood, die op het geschut rijdt en op de affuit met dorre menschenknoken trommelt.’ Het zou een dingetje wezen voor een *gamin*, al maakte hij er wat weinig rumoer meê. - Fraai daarentegen is de voorstelling van den strijd tusschen den *Merrimac* en den *Monitor*, als een kamp op dood en leven tusschen twee zeegedrochten. Wij hadden gaarne Grant's togt als een greep en beet in de lenden van het Zuiden zien aangeven, dat nu geheel onverwacht bezwijkt, terwijl het ons speet, dat aan Lincoln en diens moord met geen enkel woord werd gedacht. - Als een laatst tableau komt de ‘Bevrijding der W.I. slaven’, die laat genoeg, maar ook met zooveel minder stoornis dan elders plaats had. Reeds vóór jaren wezen we in dit tijdschrift op de waardigen, ijverigen, stillen, aan wie èn der slaven vroegere onderworpenheid, èn hunne latere matiging goeddeels is toe te schrijven, die in hun edel pogen verdienen te worden ondersteund - de Herrnhutters. Of der slaven bevrijding zoo bepaald ‘eene vrucht is van d'Oranjeboom geplukt (bl. 75)’ laten wij daar, ook terwijl wij gelooven, dat onze koning bij hetgeen hij daaraan deed, de inspraak van zijn hart volgde; doch die Herrnhutters deden aan hen meer, bragten meer voor hen ten offer.

Onwillekeurig lieten wij ons oog door ‘Uit de slavenwereld’ aantrekken, met voorbijgaan van ‘Thomas’, - reeds vroeger in de ‘Apostelen en Profeten’ opgenomen. Wij laten gaarne gelden wat de heer Ter Haar op bl. 34 aangaande de meer verspreide twijfelingen zegt, en waarmede liberalen, slechts niet liberale zeloten, die illiberaal worden bij hunne liberaliteit, zich kunnen vereenigen; maar houden het er met ZHGel. voor, dat die den dichter niet verbieden, om den jonger en diens toestand en ondervindingen, gelijk wij die in de gewijde verhalen voorgesteld vinden, tot onderwerp te kiezen. Het komt hier slechts op het hoe? aan.

Moeijelijk is de taak. Onnavolgbaar bijna is de eenvoud van het woord, dat met stellige verzekerdheid verhaalt, wat ons buiten alle orde

der dingen voorkomt, waarbij geheel onze ervaring ons een ‘onmogelijk’ zou doen spreken, veelal zoo kort en toch zoo rijk, dat uitlegging en uitbreiding schier onvermijdelijk verwatering moet worden. Uitlokkend is veel daarin tot eene dichterlijke behandeling, terwijl wij tevens vragen: kan het dichterlijk worden behandeld, en zouden wij niet misschien een *procul este profani!* moeten hebben? Dat Thomas eene wel geschikte stof was, Ter Haar heeft het op menige plaats bewezen. Zijne indeeling in de Opgang naar Jeruzalem, de Afscheidsrede, Thomas op Golgotha (moeijelijk met de evangelische verhalen te rijmen), de Opstanding, Thomas alleen, Thomas met Petrus en Johannes (ook minder of niet in de geschiedenis grond vindend, Joh. XX: 25), het Wederzien en Zalig zij zij, die niet gezien en nogtans geloofd zullen hebben! zijn door de geschiedenis aangegeven tafereelen, - dat er menige schoone gedachte en gelukkige greep, menig treffend woord is te lezen, waarbij menig twijfelende een ‘kon ik ook zoo aannemen!’ voelt opkomen; het zal door ons en anderen worden toegegeven. - Wij rekenen ‘Thomas met Petrus en Johannes’ wel het zwakst, ook het minst gelukkig geversificeerd. Er was van het ‘en Thomas was met hen’ een flinker, ook in onzen tijd meer ingrijpend gebruik te maken geweest. Het is iets opmerkenswaardigs, hoe ver zij zijn, die jongeren, van de verwerping en uitstooting van den man die niet aannemen kan, een wederlegging van en oordeel over zoo veel ketterjagt in latere eeuwen en in onze dagen. Juist het geloof, het hart voor de waarheid, kan reden en bron van zoogenoemd ongeloof wezen. Er zijn vele ongeloovigen die inderdaad geloovig, vele geloovigen die inderdaad ongeloovig zijn. Het

> Dass Ihr die Wahrheit besitzt, nicht das gereicht Euch zur Ehre;
> Sondern mit welcherlei Fleiss ihr zum Besitze gelangt,

reeds vóór jaren gedicht, mogt nog wel in het oog worden gehouden. Het zij rustig en gelukkig; wij achten het met Ter Haar nog geen verdienste en geen grond van regt om het woord der verbanning en verdoeming te spreken, dat men ‘geen nacht der twijfling nog heeft worst'lend doorgestreden,’ even weinig als wij iederen twijfelaar een broeder van Thomas kunnen noemen. Van velen onder de voorstanders der oudere zienswijs geldt wat bij Huët (niet Busken, maar een fransch theoloog van vóór tweehonderd jaren) te bespeuren is, dat het door hen getrokken strijdzwaard ook nu en dan moet dienen, om de twijfelingen in het eigen gemoed neêr te slaan, en dat hij in het algemeen zich *à corps perdu* in de armen van het kerkgeloof heeft geworpen. Men kan mat en moede worden ook.

De ‘Toonen van weemoed en rouw’ en de ‘Feest- en Vreugdeklanken’ waren meest op eigen of huiselijken toestand toepasselijk. Wij houden in 't algemeen niet van gelegenheidsverzen, in druk uitgegeven. Veelal maken zij, zelfs wanneer zij in hun soort voortreffelijk zijn, een indruk,

alsof men eenig snaarinstrument, dat voor kamer of salon zeer geschikt is, in de open lucht hoort. Eene uitzondering willen wij gemaakt hebben voor ‘het Kerkhof te Rozendaal’. De Genestet behoorde aan zijn volk en tijd. Dat is schoon gedacht en goed gedicht. Het ‘Feestvertrek in het ouderlijk huis’ geeft eenige oplossing, hoe Ter Haar is geworden wat er van hem werd. In den ‘Blik op Parijs’ uit de reisherinneringen vinden wij den dichter met zijn warm hart voor het ware, goede, heilige weder geheel. Eene menschelijker ontboezeming dan die van onzen meesterdichter uit lateren tijd over het verbeestelijkt Sodom onzer dagen, dat hij wilde zien opgaan in vlammen, die Euroop van oosttot westerkim verlichtten.

Onder de rubriek ‘Velerlei’ geeft de heer Ter Haar ons enkele lieve stukjes, maar daaronder ook die ons deden denken aan den Nederlandschen zangberg en de hollandsche lier, waarop ieder naar boven streefde naar hartelust en allen op alles rijmde; toen men van den Venusijnschen zwaan den mond vol had, maar men beter van den huishaan had gesproken, die op zijn erf zijn even vervelend als luid gekraai deed hooren. De ‘koperen Bruiloft’, het stukje ‘aan een hoogbejaarden vriend’ en ‘mijn Winterpels’ zouden wij althans gaarne hebben gemist. Toen wij op bl. 242 van die mouwen lazen, die er hier aan gezet worden om op ‘houën’ te rijmen, dachten wij aan Jan Luyken. Wij rekenen die als poëtische kliekjes, die den gasten niet moeten worden voorgezet, al maakt men ze *en famille* op.

In zijne liederen komt de dichter op beter terrein. Hij verheft zich, waar het onderwerp hem maar eenigermate tilt. Het zijn zangen, die psalmachtig mogen heeten, en waarvoor wij er gaarne eenige uit onze bundels ten beste gaven, al is de vergelijking van den koning met de zon en haar alom ontwaarden invloed ons wat kras. Zij drukken het zegel op het woord: ‘Al word ik oud, mijn hart blijf jong!’ En daarvan getuigen ook de ‘Stemmen des tijds’. Men voelt, hij is *piqué au vif* en voelt mede. Onwillekeurig dachten we aan Youngs:

> I tremble at myself,
> And in myself am lost.

Voor Renan had hij een waardig woord en de Musset geschiedt evenzeer regt. In wat hij dezen toevoegt en in de trekken waarmede hij dezen schetst, zal menig weifelende en in zijn geloof geschokte zijn eigen beeld herkennen, zijne gedachten vinden en Nathanstaal vernemen. Wij verwachtten niet dat Ter Haar daarmede zou eindigen. Wij wachtten en kregen ook wat een krachtig en waardig triumflied mag worden genoemd in zijn: ‘Het daget in het oosten,’ gelijk in het ‘Blijf met ons, want de dag is gedaald.’

En daarmede hadden wij voor ons hem gaarne zien besluiten, zonder dat ‘de stem der Zeloten’ ware gehoord; of liever, wij hadden dat stukje vooraf willen zien gaan om met het lieve ‘Het daagt in het

oosten te eindigen. Ook hadden we in die vrije navolging van het *dies irae, dies illa!* de laatste of ook de beide laatste strofen wel willen missen. Wij houden meer van het gezang en gerei in de gelijkenis van den Verloren zoon dan van de bazuinen der wrake en vernieling in de Openbaring, en dit niet enkel uit zelfzuchtige *arrière pensées* of laffe flaauwheid; maar omdat het in onze schatting menschelijker en christelijker is, en het met ons hart, ons godsbegrip en onze idealen meer strookt. Onze Vader in den hemel!

Onpartijdig hebben wij onze aanmerkingen medegedeeld. Deze nemen niet weg, dat wij veel in dezen dichtbundel met genoegen, met bewondering, ook tot verheffing en stichting hebben gelezen.

CH.

Jongens van Jan de Witt.
Tweede revue.

Los en vast. Uit de briefwisseling van een Leidsch student. Derde aflevering. 1866.
Los en vast. Tweede deel. Eerste aflevering. Leiden, S.C. van Doesburgh, 1867.

Toen ik onlangs mijn oppasser zond bij twee zieken van mijn kennis om naar hun welstand te vernemen, kwam hij terug met het berigt, dat het door elkander geslagen nog al redelijk was. De een namelijk was ‘vooral niet beter’, de ander ‘vooral niet slimmer’, en deze twee contradictoire termen had mijn oude Zwitser tot één verwerkt. Zijn vernuftige vinding komt mij heden goed te stade. Ik heb vóór mij liggen de 3e aflevering van *Los en vast*, reeds in October 1866 verschenen, en de eerste aflevering van het 2e deel, zoo even van de pers gekomen. De aankondiging der eerste geschiedt dus wel wat heel laat, van de laatste echter zoo vroeg mogelijk. *Door elkander geslagen is het nog al redelijk.*

Die aankondiging, *n'en déplaise à Monsieur* O.W. van Saanen Smit, is weder van dezelfde hand welke de twee eerste afleveringen bij de lezers van *de Tijdspiegel* heeft ingeleid. Wie is die heer O.W. van Saanen Smit? Ik weet het niet, gij ook niet, misschien hij zelf niet, want, volgens zijn eigen zeggen, heeft hij ‘in de geleerde wereld geen naam.’ Dus niet in onze wereld, waarde lezer! en ook niet in de zijne, want hij rekent zich bepaald tot de geleerden, zie slechts zijn Hollandsche, Duitsche, Fransche, Engelsche, Italiaansche, Spaansche, Latijnsche, Grieksche, Hebreeuwsche citaten (met Hebreeuwsche letters, waarbij punkten en accenten niet vergeten zijn). Maar die mijnheer

O.W. van Saanen Smit, die geen naam heeft in de geleerde wereld, schijnt nog al wel zelfvertrouwen te bezitten; ik ten minste vind het geen kleinigheid, om aan een zoo geestige en vernuftige redaktie als die van *Los en vast* te schrijven, en dan nog te verklaren dat, 'zoo zij dezen brief in zijn geheel in de eerste aflevering van 1867 wil opnemen, hij er niet tegen heeft (Pierson zou zeggen er niet *op* tegen heeft); dat hij het haar zelfs zou aanraden.' Welnu, die brief *is* opgenomen en prijkt aan het hoofd der eerste aflevering voor 1867. Hij behelst verschillende, als het ware vaderlijke, raadgevingen, die de redaktie alle - op één na, waarover straks nader - opgevolgd heeft, en geeft haar, schijnbaar bedillende, schoone en veelal wel verdiende loftuitingen. Aan den recensent der twee eerste afleveringen in *de Tijdspiegel* heeft hij echter, na een klein pluimpje, gemeend, nog eenige woorden van berisping te moeten toevoegen, en daarom ben ik wel genoodzaakt met den heer O.W. van Saanen Smit een klein lansje te breken en een zeer klein anti-anti-kritiekje te geven.

'Een boekbeoordeelaar (wat een prachtig woord, mijnheer O.W. van S.S.!), gaat wel eens buiten zijn boekje', zegt mijn bediller; zeer onjuist, wanneer hij het op mij toepasselijk maakt, want hij beschuldigt mij zelfs niet eens van 'buiten mijn boekje' d.i. buiten mijn instruktie of de regelen aan een 'boekbeoordeelaar' gesteld te zijn gegaan. 'Welk recensent, voegt hij er bij, slaat niet bij tijd en wijle den bal mis?' Dit is beter en zelfs zeer waar, evenzeer als dat een 'smid' niet altijd op het regte aambeeld slaat, en niet steeds den spijker op den kop treft. Maar in de toepassing faalt onze geachte tegenstander. Ik had gezegd, dat de parodie in de eerste aflevering een 'puikjuweeltje' was, hij beweert dat ze het niet is, beide zeggen wij het ongemotiveerd. Mijnheer O.W. van Saanen Smit, die in de geleerde wereld geen naam hebt, waarom is uw oordeel beter dan het mijne? Maar nog afkeurenswaardiger is volgens zijn gevoelen mijn uitspraak over het 'eerste kiesje'; ik had dat genre genoemd eenvorm, waarin iets onbeduidends wordt gezegd in hoogdravende woorden. 'Neen, zegt hij, dan heeft mijn zwager die bij de posterijen is, het beter begrepen. Hij schreef mij daarover: Grooter nonsens is, althans in deftige en schoonklinkende woorden, nooit gedebiteerd.' *Mijn zwager*, *die bij de posterijen is!* Blijkbaar heeft de heer O.W. van S.S. mij hier zoo diep mogelijk willen vernederen. Bij de posterijen! Beweerde men niet vroeger, dat daarbij geplaatst werden alleen zij, die voor niets anders deugden? Weet dus 'mijn zwager die *bij de posterijen* is' het beter dan de boekbeoordeelaar, wat een armzalige prul moet dan die heer - R - wel zijn! Vergeef mij, mijnheer O.W. (NB. 't is toch niet O. v. Wassenaer? maar neen, die is in de geleerde wereld wèl bekend), dat ik alweder niet van uw opinie ben. Uw zwager heeft het zeker nog niet ver gebragt in zijn vak, anders zoudt ge hem wel direkteur of inspekteur of kontroleur noemen, maar die uitdrukking 'bij de poste-

rijen', doet mij vermoeden dat hij nog maar surnumerair of geagreëerde is; welnu, die heeren zijn zoo geheel onwetend niet, zij hebben een vrij streng examen moeten ondergaan, waarin ik niet weet of gij wel zoudt kunnen 'bestaan.' Immers, wanneer gij spreekt van iets dat 'nog slechts *in embryo* bestaat,' of wanneer gij uitroept '*welke* boekbeoordeelaar gaat niet wel eens buiten zijn boekje,' in plaats van *welk*, of eindelijk als gij schrijft '*rien ne plus ennuye*ux etc., meen ik dat er nog wel iets aan uwe taalkennis ontbreekt. 'Verder, zegt gij, praat *de Tijdspiegel* over den Schoolmeester, waar hij ongetwijfeld de Braga had moeten aanhalen.' Schrap dat *ongetwijfeld* maar door, mijnheer v. S.S! en zet in plaats van *moeten* het werkwoord *kunnen.* Toen ik den Schoolmeester als den eerste noemde in het genre om *iets onbeduidends* (of, volgens uw zwager die bij de posterijen is, *nonsens*) in hoogdravende woorden te zeggen, wist ik zeer goed wat ik zeide. Ik had daarbij het oog op de *proeve van dichterlijke vlucht*, aan het hoofd zijner door v. Lennep uitgegeven gedichten geplaatst, en daar dit vers reeds verschenen is in den Leidschen studentenalmananak voor 1830, en de Braga eerst van 1840 of daaromstreeks dateert, meende ik den Schoolmeester wel de prioriteit te mogen toekennen.

En hiermede stap ik af van den heer van Saanen Smit. Maar neen! nog niet geheel. Het is een man van gewigt, die raad geeft niet alleen, maar wiens raad wordt opgevolgd. En ik moet het hier vermelden, daar zijn woorden op de economie van het geheele werk invloed gehad hebben of hebben zullen. Hij raadt namelijk de redaktie aan, 1°. om niet meer den briefvorm te gebruiken, 2°. om ten minste de brieven niet meer aan of door studenten te laten schrijven, 3°. om wat spaarzamer te zijn met citaten en 4°. om personaliteiten te vermijden. Gedwee bukkende voor de autoriteit van den man 'die in de geleerde wereld geen naam heeft', supprimeert nu de redaktie het tweede gedeelte van den titel: 'uit de briefwisseling van een Leidsch student', plaatst geen andere brieven dan juist den brief van den anti-brieven man, een van D^{s}. Kriegers en een aan 'Herodotus', dien zelfs de zwager die bij de posterijen is, moeijelijk zal kunnen bezorgen, en is minder weelderig dan vroeger met haar geleerde citaten. Alleen op het punt van personaliteiten heeft ze gemeend zijn raadgeving in den wind te moeten slaan. Immers wanneer er in de 'Historisch-politische Brieven' gesproken wordt van 'de grofheden van Van der Linden, de neuswijzigheden van Van Kerkwijk, de preeken van Keuchenius en de citaten van Wintgens', zal ook de goedhartigste mensch, zelfs de zwager bovengenoemd, moeten erkennen dat dit wel iets heeft van personaliteit ja zelfs van 'grofheid' of 'neuswijzigheid', mogelijk wel dat er een 'citaat' onder schuilt.

En nu eindelijk, van Saanen Smit - af. Volgens zijn eigen belofte komt hij niet vóór 1868 weder op het tooneel.

Al zijn er sedert het verschijnen der derde aflevering van *Los en Vast* reeds vier maanden, d.i. bij den snellen stroom der hedendaagsche gebeurtenissen reeds vier eeuwen, verloopen, en kan dus de inhoud als ietwat *antiquirt* beschouwd worden, toch gebiedt 'boekbeoordeelaars-' ik zeg liever verslaggevers-pligt iets van dien inhoud te zeggen. Daar vindt men nog den briefvorm in vollen luister, en de Leidsche student is de zon waarom alles draait. Brieven van Ds. Kriegers, van Adam Thijssen (de dichter van *Los en Vast*) van van Bergen en hoe die pseudonymen (want de fiktie houdt op) meer mogen heeten, verschijnen in bonte rei. Dan leest ge iets over het fatum, dan over het middel om met een predikants-traktement toe te komen, (waarlijk een raadsel, waarbij dat van de Sphynx, zaliger gedachtenis, maar kinderspel is), dan over het Groningsche studentenleven vergeleken met het Leidsche en het Utrechtsche dito, dan over Geldersche, tevens positief-christelijke, minnen en *last not least* vinnigheden tegen Busken Huet (die dunkt mij in de vorige aflevering al genoeg gehavend was) en een fiksche bespreking van de Klaasje-Zevenster-beweging. Van het vers van Adam Thijssen moet ik nog iets zeggen, al ben ik, volgens den man, dien ik niet meer noemen wil, een slecht beoordeelaar van poëzy. Hij geeft een burleske overzetting van een gedeelte van het 2^{e} boek der Aeneis, en om den lezer toch goed te laten zien hoe aardig hij het doet laat hij den Latijnschen tekst er tegen over drukken. En aardig is het ongetwijfeld, en geestig zijn de geleerde aanteekeningen die hij er bijvoegt. Toch wil mij het genre niet bevallen. Het heeft in mijn oog iets van profaneeren. Vroeger is het meermalen beproefd zoo door Focquenbroch als door Blumauer, en hoezeer men ook het vernuft dezer mannen bewonderen en hun geestigheid prijzen moge, ze staan niet hooger dan van Oosterwijk Bruyn b.v. in zijn 'Kermis der Goden'; ze hebben niet anders geleverd dan een voorbijgaande aardigheid, die zeer na grenst aan trivialiteit, alleen goed genoeg - ik zou haast zeggen voor Jan Rap, had dit woord in den strijd van Pierson en Réville niet zulk een dubbelzinnige beteekenis gekregen. Wil men zien, hoe men de poëzy der ouden ook voor onzen tijd bruikbaar kan maken, men leze en herleze de overzetting van Horatius' brieven door Wieland. Mogt zich eens iemand in ons vaderland sterk genoeg gevoelen om dit luisterrijk voorbeeld, ware het dan ook *non passibus aequis*, na te volgen.

De eerste aflevering van het tweede deel, nu met den gekortwiekten titel, is nog kersversch, en trekt dus natuurlijk meer de aandacht, dan dat oude vergrijsde boekske dat we daar zoo even bespraken. En al zullen er, bij het verschijnen van dit nommer van *de Tijdspiegel*, reeds velen zijn die het verslonden hebben, toch meen ik dat er ook nog wel zullen gevonden worden die nog geen gelegenheid hadden er kennis van te nemen. Na den brief van O.W. - maar neen! ik heb mij zelf beloofd hem niet meer te noemen - vindt ge hier

slechts drie stukken, een vervolg op de vroegere brieven van Ds. Kriegers over het fatum en het Leidsch determinisme, waarin ik ''s mans' geleerdheid bewonder zonder mij echter te vermeten over de zaak te oordeelen - daarvoor ken ik te weinig Grieksch en ben ik te slecht philosoof -, eene beoordeeling van Pierson's 'Adriaan de Mérival' die alleen een zestigtal bladzijden beslaat, en n°. 1 eener reeks 'historischpolitische brieven', waarin de aangelegenheden van den dag, vooral in ons vaderland, besproken worden.

Waarom in dit tijdschrift nog in het geheel niet gesproken is van 'Adriaan de Mérival', even als het bijna geheel gezwegen heeft over 'Klaasje Zevenster' is mij ten eenenmale onbekend. Mij dunkt, dit waren toch twee beelden, die de 'spiegel des tijds' wel had mogen en moeten weêrkaatsen. Maar de geachte Redaktie zal er wel haar goede redenen voor gehad hebben(*). Intusschen is dit stilzwijgen voor mij een reden te meer, om den lezers kenbaar te maken hoe de schrijver of schrijvers van *Los en Vast* over Pierson's 'roman' of 'theologische roman', zoo als Zimmermann hem noemt, denken. Het oordeel is niet gunstig of, beter gezegd, hoogst ongunstig. Ik deel slechts de slotsommen mede, zonder op mijn beurt te treden in de beoordeeling noch van den roman zelven noch van den beoordeelaar. Volgens *Los en Vast* is er zelden, om een armzalig resultaat te verkrijgen, zooveel in een roman over hoop gehaald als hier het geval blijkt te zijn. De intrigue (en niet *intrige*, mijne heeren van *Los en Vast*) maakt in dit boek een ongelukkige figuur. In den geheelen roman is de karakterteekening doorgaans gebrekkig. Dr. Beelen, blijkbaar Pierson's ideaal, is een onuitstaanbare pedant, en legt het als philosoof letterlijk af. De ondergeschikte figuren zijn ook bijna allen misteekend. Ten eenenmale onbehoorlijk is de verschijning van de waanzinnige mevrouw Lawrence. Zij dient letterlijk tot niets anders in den roman dan tot een *surprise.* Maar welk een *surprise!* Het is onvergeeflijk in ieder geval. - Als roman heeft het boek weinig waarde; als 'godsdienstige roman' nog minder. Geen der figuren, die er in verschijnen, interesseert zich bijna voor godsdienst. Getheologiseerd wordt er, ja, hier en daar. Maar moeten we dan een 'godsdienstigen roman' in drie deelen doorworstelen, om de wijsheid op te doen die een paar bladzijden van een theologisch tijdschrift ons geven kunnen? - Maar de hardste, de ergste beschuldiging tegen dit boek is, dat het zou zijn 'een door en door onzedelijk boek waarvan getuigd zou kunnen worden wat Edmond Scherer voor jaren getuigde van *Eritis sicut Deus:* 'Ce livre est une mauvaise action.'

Ik herhaal het, ik treed niet op als beoordeelaar der recensie veel minder van het werk van Pierson. Toch kan ik niet nalaten te zeggen dat mijns bedunkens de schrijver van *Los en Vast* vervalt in dezelfde fout die hij vroeger aan Busken Huet en aan den schrijver van het

(*) Zeer juist. De Geachte.

mariage d' amour verweet, namelijk dat zij ‘hartstogtelijk’ schrijven en tot ‘impertinenties’ vervallen. Men legge deze recensie naast die van Zimmermann in *de Gids* van Februarij, en men zal daar zien hoe men ook bij een min gunstig oordeel kalm blijven kan en - moet.

Van den ‘historisch-politischen’ brief zal ik niet veel zeggen, vooral niet van het laatste gedeelte, waarin de schrijver van een artikel in *de Tijdspiegel* die zich ‘een dwaas van beroep’ noemt deerlijk wordt gehavend. Mij dunkt, deze is mans genoeg om zich zelf te verdedigen, en het zou mij niet verwonderen, als hij reeds terstond de pen opnam om zijn tegenstander even heftig te bestrijden als deze hem heeft aangevallen. - In het eerste gedeelte, handelende over de jongste gebeurtenissen in ons politiek leven en over de twee brochures van den oud-minister Bosscha, komt veel goeds en waars, vooral veel geestigs, voor. Links en regts worden *Seitenhiebe* gegeven. Liberalen en konservatieven krijgen beurtelings slaag, en geen naam blijft ongeschonden. De schrijver wil blijkbaar geen ‘partijen’ meer, maar slechts ééne ‘nationale’ partij. Maar gelooft gij dan niet, mijn waarde historico-politicus, dat elke partij meent de ware nationale partij te zijn, en de anderen voor anti-nationalen uitscheldt? Groen meent het zeker, en Thorbecke zou er op zweeren (indien zulk een statig man zweren kon), Wintgens zou het u met citaten bewijzen, en Hoekwater zou het zwijgend beämen. Toch waardeer ik het warme Vaderlandsche gevoel, dat in deze regelen doorstraalt, en deel ik volkomen in de overtuiging, dat alleen door de aankweeking van een echt nationalen geest, ons Vaderland kan behouden worden, trots alle Zündnadel-gewehre en Annexations-politik.

De redaktie van *Los en Vast* belooft ons in den loop van dit jaar vier afleveringen te zullen doen verschijnen. Moge zij aan hare belofte getrouw blijven. De gretigheid waarmede het lezend publiek telkens op de nieuw verschenen nommers aanvalt, is het beste bewijs dat zij den regten toon weet te vatten. Alleen - een weinig minder prikkelbaarheid en hartstogtelijkheid!

- R -

Twee leeken?

De Manja, familie-tafereel uit het Surinaamsche volksleven, door C. van Schaick. Te Arnhem, bij D.A. Thieme, 1866.

Met welk doel, geachte Redakteur! mij een exemplaar van de guldens-editie n°. 64 werd toegezonden, bleek maar al te duidelijk, toen mij het sakramentele briefje van den uitgever, tusschen den franschen titel en bladzijde 1 gestoken, in het oog viel. Aan iemand die nooit novelles leest, vraagt ge een recensie over een boek van iemand, die nimmer novelles schreef! Als ik zeg, ‘nooit leest’, dan meen ik na-

tuurlijk ‘*bijna* nooit leest’; en als ik zeg, ‘nimmer schreef’, dan *denk* ik het maar, naar den indruk dien ik onder het lezen heb gekregen. 't Is even goed mogelijk, dat C. van Schaick een plank vol boeken geschreven heeft, als dat hij een nieuwe ster aan den novelle-hemel is(*); mij, wien het zoo zelden vergund is in die rigting een blik naar boven te slaan, nog minder door een teleskoop te turen naar sterren voor het oog onzigtbaar, mij is de naam van C. van Schaick wildvreemd. Is het dus met opzet geschied, dat gij het werk van een schrijverleek door een lezer-leek laat beoordeelen, dan hebt ge - ik wil niet zeggen een gelukkigen - althans een inval gehad dien ik niet onaardig vind, al was 't alleen omdat er van den regel wordt afgeweken.

Vergun mij eens openhartig te spreken; ik vind C. van Schaick een moedig man, een man met takt - als C. van Schaick een man is; hij zou ook een vrouw kunnen zijn, maar dat geloof ik niet. Ik kan mij nog maar één persoon voorstellen, moediger dan C. van Schaick; dat is iemand die een novelle schreef over de kust van Guinea. Moed behoort er toe, de aandacht van het publiek, dat sints jaren de oogen op de Oost gevestigd heeft, plotseling op de West te trekken, op dat arme Suriname, waar ieder reeds lang niet alleen de oogen, maar ook het hart van afgetrokken heeft. Takt toont C. van Schaick te bezitten, door een tijdperk te kiezen waarin Suriname nog wat beteekende; door een titel aan zijn novelle te geven, die pikant is en de nieuwsgierigheid prikkelt. De Manja! wat is dat? de naam van een rooverkapitein, van een glimmend-zwarte Adeka, van een vochtig slangenhol in het rotsachtig gebergte? Of is het een geheim eedgenootschap, een ondier dat in de wildernis rondwaart, een magtspreuk waarmede de boschnegers de helsche geesten oproepen om tegen de blanke bloedzuigers te velde te trekken? Wat is het dan, de Manja? Ziedaar reeds de werking van den titel alleen. ‘Familie-tafereel uit het Surinaamsche volksleven’, luidt het verder. Ieder die zich verbeeldt niet tot het volk te behooren, leest ontzettend gaarne iets van het volksleven; dat schijnt C. van Schaick ook te weten en hij maakt er gebruik van. Op den titel valt dus niets af te dingen; hij is uitstekend.

En nu aan het lezen.

Mijnheer de redakteur! wat verlangt ge, wat verwacht ge van mij? Mijn persoonlijk oordeel over dat boek, is 't niet? de waarheid. Dat ik in het belang van den uitgever een slecht boek zou aanprijzen, - ge weet wel dat ik mij daarmede niet inlaat. Trouwens ik ken weinig slechte boeken; er bestaat bijna geen boek, waaruit niet wat goeds te leeren is. Ook in het boek van C. van Schaick heb ik weder dingen gevonden die mij onbekend waren; en behalve dat, gaf de lectuur mij stof tot wijsgeerige overdenkingen, die ik waarschijnlijk hier niet mededeel.

(*) Na ingewonnen berigten - voorzeker wel wat laat - blijkt het lezer-leek, dat C. v. S. reeds voor twintig jaren naam maakte door zijne ‘tooneelen uit het Drentsche volksleven’; dat hij dus geen leek in het vak is.

Ten einde de lezers van *de Tijdspiegel* niet langer in de onzekerheid te laten, constateer ik al dadelijk dat de titel geen logen is. De Manja bestaat. Wilt ge de proef nemen, ga naar Suriname en vraag een manja; de uitgever betaalt de reiskosten als men u geen manja vertoont. De manja is een vrucht met een schil; de manja groeit aan een boom, die gedurende het geheele jaar vruchten draagt; in de Manja, de novelle, althans wordt de manja van 1 Januarij tot ultimo December toe, dagelijks gebruikt door een allerliefst missie, tot aan haar dood toe.

Heeft de schrijver-leek, behalve het doel om een familie-tafereel uit het surinaamsche volksleven te geven, nog nevenbedoelingen gehad, dan houdt de lezer-leek het er voor, dat daartoe behooren:

a. een overzigt te geven van de landtaal, het zoogenaamde Negerengelsch, dat niets van Engelsch heeft. Immers het boek is doorspekt met vreemde uitdrukkingen, waarvan de beteekenis wel is waar aan den voet van elke bladzijde in noten te lezen staat, maar waartoe de lezer ook gedwongen wordt, ieder oogenblik het hoofd te buigen, nummertjes te onthouden, - want men vindt tot zeven noten op één bladzijde - de lectuur af te breken en weêr op te vatten. Een taalliefhebber kan uit ‘de Manja’ stof genoeg putten om zich een woordenboek van het neger-engelsch zamen te stellen;

b. liefde op te wekken voor het menschengeslacht in het algemeen, voor den neger in het bijzonder. Bij herhaling verzekert ons schrijver-leek, dat de negers goede menschen zijn, beste, brave menschen, eeuwig-goede menschen; aan negerdeugd valt voortaan niet meer te twijfelen. En wat het treffendste is, iedere vernieuwde verzekering van de braafheid der negers volgt gewoonlijk op een verhaal van gruwelen door negers gepleegd. Een voorbeeld:

De overste L., iemand die veel aan zijn knevel trekt en weinig spreekt, maar die daarentegen soms visioenen heeft, is in het gelukkig bezit van vrouw, kinderen, land, slaven en slavinnen. Zijn oudste dochtertje Mathilde, de eigenlijke manja-eetster, heeft een lijfmeisje, Rosalie genaamd, een veelbelovende kleurling die, als speel- en slaapkameraadje van Mathilde, het bijzonder goed op de wereld heeft. De kokkin-negerin Maria heeft het ook niet kwaad, maar kan de zon niet in het water zien schijnen en besluit in haar negerinnen-onschuld, korte metten te maken en de geheele lieve familie L. van kant te helpen. Zoo gezegd, zoo gedaan. Met behulp van een paar andere slavinnen, die zij eigenlijk voor de vergiftiging volstrekt niet noodig heeft, voorziet zij de chocolade, waarop de familie L. zich Zondags na de kerk trakteert, van een goede dosis *donkin*-vergift. De overste, door een visioen en zijn ouden huisneger James behoorlijk ingelicht, acht nu het oogenblik gunstig om er een einde aan te maken. Hij laat Rosalie nog eens even van de chocolade proeven en zich den mond verbranden, terwijl hij in dien tusschentijd aan zijn knevel trekt, en slaat dan het

drietal in boeijen. Tableau! Om nu tot een besluit te komen, heeft er dagen lang een hevig knevelgetrek plaats. De schuldigen aan het geregt overleveren, - van het standpunt eens lezer-leeks de meest natuurlijke handeling - dit komt in het hoofd van den overste niet op; het zou den slaven-eigenaar drie slavinnen armer maken. Hij houdt de zaak geheim, verkoopt de slavinnetjes en schenkt James de vrijheid. 's Mans geweten is nu volkomen gerust, en dat van schrijver-leek ook; want vergevingsgezind van aard als de overste, verdiept hij zich niet verder in de gevolgen van de misdaad, maar vervalt onwillekeurig weêr in loftuitingen op den braven neger James.

Een ander voorbeeld:

Als Mathilde volwassen is, in de wereld komt en verliefd wordt, vermindert natuurlijk de intimiteit met Rosalie, die echter nog altijd bij haar meesteres slaapt en haar dagelijks manja's laat eten. Eenmaal slechts, ik geloof op den dag dat zij een liefdesverklaring krijgt, wordt de manja geweigerd en krijgt Rosalie een stomp. Papa doet er nog een stomp bij, en nu is Rosalie ook klaar om zich te wreken. De overste heeft weêr een visioen, trekt aan zijn knevel en zegt niets; als het te laat is, schenkt hij Rosalie de vrijheid, die dadelijk de familie verlaat. Mevrouw L., een engel van een vrouw, is intusschen al eens zwaar ziek geweest, heeft twee kinderen verloren, wordt ietwat fijn, en zegt ook niets. Het is opmerkelijk, hoe vreemd dit echtpaar met elkander omgaat. Zelfs zonder visioen heeft mevrouw in den angst gezeten voor de wraak der jeugdige slavin, en toch haar vrees in den moederlijken boezem weten te smoren. Ze wist wel, dat, zeide ze iets, de overste aan zijn knevel zou gaan trekken en juist het tegendeel doen van wat zij verlangde. Nu was alles goed, Mathildes aanbidder wachtte zijn bevordering tot kapitein slechts af om in 't huwelijk te treden, toen Mathilde verkouden in het hoofd werd en de dokter verklaarde dat ze door *de ziekte* was aangetast. De ziekte is met andere woorden ‘melaatschheid.’ 's Anderendaags komen de leden der geneeskundige commissie het arme meisje zien, en constateren dat ze werkelijk aan de ergste soort, aan de boasie, lijdt.

Lezer-leek moge, dank aan de voorstelling van schrijver-leek, weinig sympathie opgevat hebben voor het karakter van Mathilde, die in de geheele novelle even weinig zegt als pa en ma, hij kan een gevoel van deernis met het ongelukkig lot van het meisje niet verbloemen. In plaats van vereenigd te worden met den uitverkorene haars harten, afscheid te moeten nemen van al wat haar dierbaar is, afzonderlijk te gaan leven en, geschuwd als de pest, op de ellendigste wijs om te komen, is ontzettend. Doch als het na haar overlijden uitkomt, dat Rosalie indertijd hare meesteres manja's toediende, waarin de smetstof was doorgedrongen door wrijving over de windsels van een boasie-lijder, dan schijnt het lezer-leek toe, alsof de loftuitingen van schrijver-leek op de braafheid der slaven niet anders dan woorden van bittere ironie zijn.

De gewoonte van recensenten om een kort verhaal van de intrigue

te geven, heb ik als leek natuurlijk niet. Niet alleen keur ik die gewoonte af, maar stel haar in mijn oorspronkelijkheid gelijk aan diefstal met voorbedachten rade. Kondig een werk aan op welke wijze gij wilt, maar haal er de essence niet uit ten nadeele der lezers. Ik wil de manja wel voor u openen en schillen, mijnheer de redakteur, maar den geur, den smaak, het sap er niet van afnemen. Voor den militair laat ik een grooten hap; een anderen voor den oud-westindiër, die er zijn vroeger leven zoo naauwkeurig beschreven in terugvindt; de heerlijke geur van de manja zij het deel van al wat nog poëzy in het hart heeft en dweepen kan met een trouwe liefde als die van kapitein Louis; en het sap schenk ik aan de wetenschappelijke lezers, die het, wat mij betreft, chemisch kunnen onderzoeken.

Ongetwijfeld is James de beste figuur uit de novelle; hij stelt de type voor van een trouwen bediende. Archibald schijnt zijn voetspoor te zullen volgen. Tegenover deze beiden staan vier andere dienstboden, die de verpersoonlijking zijn van al wat slecht is. Moet men naar deze gegevens het negerras beoordeelen, dan verdient het waarlijk de emancipatie niet die het onlangs deelachtig werd. Lezerleek houdt het er echter voor, dat schrijver-leek gebruik gemaakt heeft van de vrijheid om zelf zijne romanhelden te kiezen, en dat hij *uitzonderingen* koos, en geen gewone slaven ten tooneele wilde voeren; lezerleek is van oordeel dat het negervolk, de massa, wel even als elk volk van een ander ras, voor het grootste gedeelte zal bestaan, niet uit James' en Rosalie's, maar uit gewone, minder uitstekende individu's.

Wat in mijn oog den schrijver-*leek* kenmerkt, doch wat aan den anderen kant iets pikants aan den stijl van C. van Schaick geeft en menigeen zal bevallen, is 's mans gebrek aan stijl. 't Is al weder een reden waarom de novelle ter lezing aanbevelingswaardig is. Zonder te kunnen zeggen dat er zekere losheid in de wijze van vertellen heerscht, heeft schrijver-leek's schrijftrant iets bijzonders, dat slechts nu en dan een weêrschijn van letterkundige beschaving verraadt. De uitroep, die zoo dikwijls in het werk voorkomt, ‘in trouwe!’ bij voorbeeld, is een van die uitdrukkingen die den lezer verrassen en ietwat pedant zoude schijnen, als de woorden die onmiddellijk daar aansluiten, niet het duidelijkste kenmerk dragen van geen effectmakerij te beoogen, althans van schrijvers bedoeling om dadelijk tot den gemeenzamen schrijftrant te willen terugkeeren. ‘In trouwe! 't is een *prettig* gezicht’, schrijft schrijver-leek. ‘In trouwe! 't is een *prettig* boek!’ zegt lezer-leek. Waarom evenwel ieder, die aanspraak maakt op belezenheid, op beschaving, op intelligentie en op een eigen oordeel, noodzakelijk ‘de Manja’ moet lezen, is hierin gelegen dat niemand zal kunnen nalaten de recensie van een lezer-leek te toetsen aan het boek zelf. Die *de Tijdspiegel* van Maart leest, zal ook van de manja willen eten; die van de manja gegeten heeft, zal ook de recensie.... neen, in trouwe! mijnheer de redakteur! ik durf den slotzin niet te voleindigen.

v. R.

Vertalingen en herdrukken.

De jeugd van beroemde mannen, door Agatha, schrijfster van ‘de dochter van den kosak’, ‘de pages van den baron de Montigny’ en ‘de genius van het kransje’. Met platen. Leiden, firma van den Heuvell en van Santen.

Het denkbeeld van de schrijfster, om beroemde mannen juist in hunnen jeugdigen levenstijd te doen kennen, ten einde meer tot hen aangetrokken en tot navolging van hun voorbeeld te worden aangespoord, getuigt evenzeer van menschenkennis en paedagogischen takt, als de uitvoering van dat denkbeeld in een boekdeel van 223 bladzijden, met een viertal lieve plaatjes voorzien, hare vlugge pen, haren genialen geest, haren onderhoudenden trant en levendigen stijl eer aan doet.

Indien het oude spreekwoord, dat zij op den titel drukken liet, ‘leeringen wekken, voorbeelden trekken’ nog niet verouderd is, - en hoe zou dit mogelijk zijn zonder eene geheele verandering der menschelijke natuur? - dan heeft Agatha hier zeker een goed werk verrigt, zoo althans de voorbeelden, die hier ten tooneele treden, goede trekkers zijn.

Dit nu is in den regel hier het geval. Over het algemeen zal men de keus der schrijfster gelukkig kunnen noemen. De personen, die hier geschetst worden in de dagen hunner jeugd, meest allen zeer bekend en beroemd in de geschiedenis, zijn de volgende: de Ruyter, Karel Linnaeus Napoleon, Hans Christiaan Andersen, Mozart, Willem Bilderdijk, Michel Angelo, Turenne, Händel, James Watt, Jenner, Eisenga, Isaac Newton, Benjamin Franklin, Pope, Winckelmann. Al deze voorbeelden staan hierin met elkander op ééne lijn, dat het voorbeelden zijn van werkelijk beroemde mannen, die onder hoogere leiding het hun aangeboren talent hebben ontwikkeld, en reeds in hunne jeugd trekken hunner toekomstige grootheid hebben aan den dag gelegd. En toch ontbreekt het hier aan verscheidenheid niet. Afkomst en volk, leeftijd en talent, werkkring en invloed op tijdgenoot en nageslacht, alles is bont dooreen gemengd, gelijk het ook is in het werkelijke leven. Men treft hier geboren helden aan, te water en te land, dichters en schilders, beeldhouwers en toonkunstenaars, natuur- en werktuigkundigen; sterren van de eerste grootte op het gebied der geschiedenis, hoogst geschikt, om jeugdige gemoederen te boeijen, sluimerende krachten te wekken, tot navolging te prikkelen op de baan des roems en der grootheid. Men wordt de ouderlijke woning, waarin deze talenten ontloken, de scholen of werkplaatsen, waarin ze zich verder ontwikkelden, binnengeleid. Men ziet ze handelen of lijden; men hoort ze spreken, zoo als zij werkelijk gesproken of althans waarschijnlijk zullen gesproken hebben, vooral op de keerpunten van hun jeugdig leven, hetzij in zamenspraken met ouders, leermeesters, vrienden, of in de eenzaamheid, in alleenspraak met zich zelven, of in beteekenisvolle droomen, die kort daarna of in later leeftijd, even als die van een Jozef, werden bewaarheid. En wat niet de minste verdienste der schrijfster mag heeten, zij heeft vooral daar. voor gezorgd, dat er met levendige kleuren geschetst werd, met hoeveel tegenstand van ouders, betrekkingen, onderwijzers, ligchaamszwakte en gebreken, stand in de wereld en fortuin, verre de meesten dezer groote mannen in hunne jeugd hebben moeten kampen, om eindelijk door al die hindernissen en struiken in een lachend landschap door te breken en hunne grootsche bestemming te bereiken. Het spreekwoord: ‘God helpt, die zich zelven helpen’ en waar aardsche magt te kort schiet, daar komt de

hemelsche te hulp, wordt hier aanmoedigend en opbeurend in een tal van voorbeelden te aanschouwen gegeven, die niet zullen naaten zegenrijken invloed uit te oefenen op menig ontvankelijk en vatbaar gemoed.

Of wij nu echter van wege de onmiskenbare verdiensten, die dit werkje der begaafde schrijfster in onze oogen bezit, in elk opzigt bevredigd zijn met haren arbeid? Als wij ons niet vergissen, dan heeft zij ook dit werkje geschreven ten behoeve van de jeugd en wel van de Nederlandsche jeugd. Dit doel is wel niet op den titel uitgedrukt, het is ook uit het opschrift boven het voorwoord niet af te leiden, waar zij hare ‘lezers en lezeressen’ aanspreekt; maar het ligt toch in den aard van het geheele werk, dat de jeugd beschrijft van beroemde mannen. De schrijfster zelve gaat uit van den indruk, dien zij als kind van het lezen of hooren vertellen van het leven en de daden van hen ontving, en die haar bewoog om hen te schetsen in de dagen hunner jeugd. Indien wij ons hierin niet vergissen, en wij doen het zeker niet, dan komt het ons voor, dat het eerste gedeelte der spreuk op het titelblad: ‘leeringen wekken, voorbeelden trekken,’ hier en daar wel ietwat meer door haar kon behartigd zijn. Het ontbreekt toch aan trekken uit het jeugdig leven van sommige dier mannen niet, die zeker wel verre van navolgenswaardig zijn en der onnadenkende jeugd ligt op de gedachte zouden brengen, dat ook deze behooren tot de vereischten, om een groot man te worden. Wij stemmen gaarne toe, dat de vrees voor nadeelige en schadelijke indrukken, die de jeugdige feilen van sommigen hunner zouden kunnen uitoefenen, daar geringer is, waar, gelijk zulks bij den onverdragelijk pedanten Alexander Pope het geval is, het kwaad zich zelf straft; maar niet overal treedt het in eene zoo afschrikkende gedaante op. Soms maakt het veel meer den indruk, alsof er iets natuurlijks, ja iets goeds in ligt, alsof het onafscheidelijk is van het karakter eens mans, die groot zal worden. Men denke b.v. aan de verschrikkelijke verveling, die de kleine Michiel de Ruyter heeft, zoodra hij op de schoolbank zit; aan zijne waarlijk niet lofwaardige beantwoording van de vermaningen zijns vaders en van gedane beloften, om zijn best te doen, door allerlei brutaal kattekwaad, om een zestigjarigen ‘schoolmonarch’ het leven te verbitteren, en zijn vader te doen uitroepen, dat hij van al de elf oudere kinderen te zamen niet zooveel verdriet had als van hem alleen. Men leze voorts de beschrijving van zijn leventje in de lijnbaan, waaruit hij plotseling wegloopt, om alles te vergeten wat hem gezegd is.

En toch is dit voorbeeld van den jeugdigen de Ruyter, die bij al zijne ondeugendheid toch een goedhartige en ouderlievende knaap was, op verre na het kritiekste niet. Men treft hier waarlijk leelijke trekken aan, zonder dat de schrijfster er ook maar een enkel woord tot teregtwijzing of waarschuwing aan toe voegde. Als b.v. de nog zeer jeugdige Napoleon tegenover zijn' ouderen broeder zich regt, verschaft met nagels en tanden, als hij gelooft hem wel te kunnen doodslaan, waar hij hem het mooije metalen kanonnetje ziet aanraken, dat hij van den graaf van Marbeuf gekregen heeft, en zijne moeder lacht als Napoleon zijn vermeende regten op dergelijke wijze verdedigt, dan kenmerken deze trekken wel treffend beide den jeugdigen Napoleon en zijne moeder, maar dan zou daar toch een ernstig woord van afkeuring en bestrijding niet misplaatst geweest zijn van de zijde eener schrijfster, die het boek, dat dergelijke trekken van een aanstaand groot en beroemd man bevat, de onbezonnen jeugd in de handen geeft. Niet anders is het ook met de kermis op een dorp in de nabijheid van Brienne, waarheen de directeur der kweekschool geene vrijheid gegeven had om te gaan, uithoofde de ongeregeldheden die er het vorige jaar hadden plaats gehad; een verbod dat Napoleon niet alleen al de kweekelingen doet overtreden, door aan hun hoofd den zijmuur der speelplaats te ondermijnen, maar dat ook geheel

straffeloos overtreden wordt, ja met lofprijzing van den directeur op het overleg, dat zoo goed bij hunne aanstaande roeping paste.

Doch misschien vorderen wij te veel van onze schrijfster van hetgeen men zedelijke en godsdienstige bedoelingen noemt, ook in den meer algemeenen zin dezer

woorden. Ware het haar vooral daarom te doen geweest, zij zou, bij den rijkdom der keus, zeker enkele van de hier ten tooneele tredende helden plaats hebben doen ruimen voor anderen; zij zou ons vaderland op ruimer schaal hebben bedackt, dat van de zestien personen slechts een drietal levert, waardig eene plaats naast de vreemden te beslaan; zij zou althans wel een enkelen gekozen hebben, wiens naam meer bepaald op godsdienstig en kerkelijk gebied een goeden klank heeft; zij zou zich niet tevreden gesteld hebben met de vermelding, dat sommigen hunner geheel iets anders geworden zijn, dan hetgeen bekrompen ouders of onverstandige betrekkingen van hen dachten te maken, maar meer opzettelijk aangewezen, hoe menigmaal juist in het ouderlijk huis en onder die ouderlijke tucht de grondslag gelegd werd van beginselen, die de edelsten hunner hebben gekenmerkt, en die hen niet alleen groot en beroemd, maar ook beminnelijk, edel, navolgenswaardig en zegenrijk deden zijn in hun gansche volgende leven.

Wij zouden onbillijk zijn, indien wij voorbij zagen, dat zij datgeen niet geheel buiten rekening heeft gelaten, wat ook van den grootsten en meest beroemden sterveling den eigenlijken adel uitmaakt. Zij laat b.v. niet na, ons mede te deelen, dat men van Pope, hoe gezien hij ook als dichter was, als mensch zeer weinig hield. Zij vergeet niet van Händel te vermelden, dat hij in zijnen Messias het werk van Jezus op hartverheffende wijze verheerlijkt heeft, en dat zijn wensch, om op goeden vrijdag, den sterfdag van Jezus, dien hij zoo liefhad, de aarde te verlaten, ook vervuld werd. Nogtans staan de trekken van dit inwendig hooger leven des geestes in een boek voor de Nederlandsche jeugd te zeer op den achtergrond. Hoe zou het anders mogelijk zijn, dat het leven van de Ruyter, bij wien zijne innige en ongeveinsde godsvrucht niet minder op den voorgrond treedt, dan zijne bekwaamheid als vlootvoogd, wel besloten wordt met de bekende anecdote van zijne ingenieuse wraak op den hem benijdenden kommandant der bezetting van Amsterdam, maar met geene der vele en treffende proeven van zijn vertrouwen op den Almagtige, van zijnen diepen eerbied voor de Allerhoogste Majesteit, van zijn warmen en onveranderlijken ijver voor de eer van God en van zijnen heiligen naam.

Achten wij dit eene schaduwzijde van den lofwaardigen arbeid der verdienstelijke schrijfster, die zich misschien al te zeer in het oorspronkelijk gedeelte van haar werk liet wegslepen door het voorbeeld van de Fransche schrijfster Louise Colet, aan wie zij een viertal dezer levensbeelden ontleende, op denzelfden onderhoudenden trant geschetst, wij willen haar daarom niet te hard vallen of den al te strengen zedemeester spelen op het gebied des bontkleurigen levens. Wij willen liever besluiten met dank voor het vele schoone, ware en goede, dat ook dit werk harer vlugge hand bevat, en met de hoop, dat zij het doel, dat zij zich voorstelde, mag bereiken: de prikkeling der vaderlandsche jeugd tot het lofwaardig streven, om, opgeheven en gedragen door de kennismaking met vele waarlijk groote mannen, ook waarlijk groot te worden en bovenal den roem na te jagen van de ware grootheid, die bestaat in volhardende besteding van de ons geschonken talenten ter eere van Hem, die ze ons gaf en ten nutte van anderen, waartoe ze ons geschonken zijn. Zij zelf heeft dat als den waren roem gekenmerkt aan 't slot van *de genius van 't kransje* in de volgende regels:

> Den roem dien reine zelfvoldoening
> En waar geluk ons geeft,
> Siert hem alleen, die ijvrig werkend
> Voor 't heil van andren leeft.

L.
TH.V.V.

Merkwaardige avonturiers en onverklaarde geheimen, door Lascelles Wraxall. Uit het Engelsch. Twee deelen. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en Zoon.

Een titel, die nog al aantrekt, vooral voor hen die van geheimzinnige, afschuwelijke en avontuurlijke romans houden, waar een half dozijn moorden in voorkomt; en behalve den titel trekken ook de beide titelvignetten dergelijke. luî, want dat in het eerste deel stelt den moord voor van graaf Fersen te Stokholm in Juni 1810, en dat in het tweede den moord op, den graaf von Königsmarck op 1 Juli 1694 in het keurvorstelijk paleis te Hanover gepleegd; het is dus met dit lokaas van bloedige tooneelen en treurige, geheimzinnige geschiedenissen in de hand dat Wraxall, en nu wederom de Nederlandsche vertaler van dit boek, hun papieren kind de wereld inzonden. Vraagt men nu tot welk soort van werken het moet gerekend worden, dan antwoordt zeker ieder onbevooroordeelde met een twijfelachtig schouderophalen: 't is toch moeilijk om te zeggen waartoe het behoort. Een roman is het niet, want zooveel als het kan vertelt dit boek de naakte waarheid, en vlecht de schrijver nergens eenige aantrekkelijke intrigue of iets van dien aard in: een geschiedboek is het ook niet, want dan zon het een aaneengeschakeld verhaal van eenige belangrijke geheurtenissen moeten bevatten, en zouden met kennis des onderscheids de daarin opgenomen stukken gekozen zijn. Maar wat is het dan wel, vraagt men? Goede vriend, is het antwoord, niets anders dan een olla podrida, eene ratatouille, eene verzameling van historische kliekjes. De schrijver had blijkbaar enkele opstellen zooals over Lodewijk XVII, Alberoni, het ijzeren masker, von Neuhoff, Cagliostro en mogelijk nog enkele anderen liggen; van het eene mysterie kwam hij op het andere, zoo verzamelde hij er nog wat, bond al die geheimen en avonturen met een' titel (en dan nog wel een' zeer onvoldoenden) aanéén en vandaar het boek, welks vertaling de heeren Noman het Nederlandsche publiek aanbieden. Ik zeide dat de titel onvoldoende was - ik beweer dit van den Nederlandschen, die ik vermoed dat grootendeels naar den mij onbekenden Engelschen gevolgd is, en ik geloof recht te hebben in die uitspraak van onvoldoendheid, daar het gemakkelijk te bewijzen valt dat er personen in het boek worden behandeld, die men zelfs niet met een zweem van recht of billijkheid onder de avonturiers mag rangschikken, en wier geschiedenis ook niet tot de nog onverklaarde geheimen behoort. Wanneer men eene bepaling geven zal van avonturiers, dan geloof ik dat zij hierop moet neêrkomen: avonturiers zijn die personen, welke door allerlei stoutmoedige daden en aanslagen van een laag tot een zeer hoog standpunt zich weten te verheffen (b.v. Napoleon III), of die, van welke afkomst ook zijnde, zioh door hunne zonderlinge lotgevallen in de wereld berucht hebben gemaakt; en als men nu aan deze bepalingen alle personen uit Wraxalls boek toetst, zijn er enkelen, die deze proef niet kunnen doorstaan, b.v. zal men dan graaf Axel Eersen, von Kanitz, Filip Christoffel von Königsmarck en enkele anderen avonturiers noemen? Of zal men soms, om op het tweede gedeelte van den titel te letten, den dood van Königsmarck, nu Wraxall er alle bijzonderheden van verhaalt, onder de onverklaarde geheimen mogen rangschikken, en is zulks met vele andere hier voorkomende verhalen niet het geval nu de kritiek der geschiedenis haar lichtende fakkel daarover heeft doen schijnen?

Het moge als de moeite waard worden beschouwd om over sommige der genoemde personen of feiten nog een enkel woord in het midden te brengen, hetwelk mogelijk

dienen kan om eenige zaken op te helderen of te verbeteren. - Wij stuiten het eerst van allen op een hoofdstuk van Lodewijk XVII. De schrijver heeft evenals zoovelen voor hem, en zooals mogelijk nog velen na hem

zullen doen, de identiteit ven den Delftschen hertog van Normandië met den zoon van Lodewijk XVI ontkend, en men moet toegeven dat er nog veel wonderlijks en vreemds in diens geschiedenis gevonden wordt; doch om zoo bepaald tegen te spreken dat hij Lodewijk XVII geweest is, durf ik evenmin als menig ander te doen. Ik ontmoette onderscheidene malen menschen, die hem gezien en gesproken hebben, en die zoo ingenomen waren met den persoon dat zij volkomen overtuigd waren een prins voor zich te hebben; dit moge niet als een bewijs kunnen gelden, toch schijnt het vreemd dat hij op allen denzelfden indruk maakte. Zijn eigen gelaat moge de trekken der Bourbons al niet teruggegeven hebben (daarvan geeft zijn verdediger en vriend Gruau de la Barre zelf voldoende reden op), doch dan is het al weêr vreemd dat zijne kinderen en vooral zijne dochters bekende familietrekken bezaten; zijne tweede dochter vooral geleek frappant op Marie Antoinette. 't Kan nog alles toeval zijn, doch voor een bedrieger kunnen wij hem voorloopig nog niet houden; op zijn allerhoogst voor een bedrogene, wanneer men hem met alle geweld vorstelijke geboorte ontzeggen wil. Wat evenwel in deze zaak wel nadenkenswaard is, zijn zijne laatste oogenblikken (Gruau de la Barre III, 1023 vlgg.) waarbij hij woorden uitte, die een bedrieger op zijne stervensponde niet zou gesproken hebben, en volgens getuigen, onze landgenooten, geloofwaardige en geachte personen - Gruau noemt ze - werden er in zijn ijlen klanken en woorden gestameld en soms verstaanbaar door hem uitgesproken, die niet uit den mond kunnen gekomen zijn van hem, die slechts *voorgaf* dauphin van Frankrijk te zijn. C'est donc une histoire à refaire, een nog onopgelost geheim, waarvan de sluier na den dood der hertogin van Angoulême wel nimmer zal worden opgeheven.

Wat de geschiedenis van Alberoni aangaat, deze is gewis reeds belangwekkend genoeg, doch door gebruik te maken van de mémoires van St. Simon had er nog menige anecdote bij kunnen gevoegd worden, welke het verhaal nog lezenswaardiger had kunnen maken; omtrent de wijze waarop Alberoni zich bij Vendôme wist in te dringen vertelt St. Simon dingen, waaronder wel een weinig van St. Anna loopt; hij die er begeerig naar is, leze genoemd werk 3e deel, bl. 251 vlg. (Edition Hachette 1858). Hetzelfde geld voor het leven van den ‘Hertog’ van Ripperda, wiens levensbeschrijving men eveneens zeer uitvoerig vinden kan, onderanderen in Koks Vaderlandsch Woordenboek *in voce.* St. Simon deelt in het 9e deel zijner mémoires ook eene menigte bijzonderheden omtrent hem mede.

Ik wil om later te blijken redenen een weinig uitvoeriger zijn over den ‘Man met het ijzeren masker,’ dien Wraxall naar mijn inzien geheel verkeerd houdt voor den tweelingbroeder van Lodewijk XIV; dit bericht toch steunt bijna alleen op hetgeen daarvan vermeld staat in de valsche Mémoires van den hertog de Richelieu, en wat Voltaire ons daarvan mededeelt met een air alsof hij er wonder wat van wist, doch niet alles wilde en mogt zeggen wat hem bekend was. En niet minder schuld dan zij beiden hebben ook de romanschrijvers, die gretig zulk interessant nieuws opvingen om er een boek over bijeen te flansen, zooals Fournier, Zschokke, Arnou, P.L. Jacob en anderen. De letterkunde over die persoon is zoo rijk dat er mogelijk wel een half dozijn octavobladzijden zouden volgeschreven kunnen worden met de titels der werken waarin uitsluitend over deze geheimzinnige geschiedenis gehandeld wordt; Wraxall geeft nog niet eens op welke personen men al giste dat achter dat masker verborgen zaten, want behalve dat velen meenden dat het een tweelingbroeder van

Lodewijk XIV zou zijn, dachten anderen aan Frans van Vendôme, hertog van Beaufort, den zoogenaamden *roi des halles*, anderen weder aan Lodewijk van Bourbon, graaf van Vermandois, bastaard van Lodewijk XIV en *mademoiselle* de la Vallière, nog weder anderen aan den gevallen minister Nicolas Fouquet, zelfs droomde men van James graaf

van Mommouth, bastaard van Karel II van Engeland en Lucy Walters, of van Mohammed IV, den afgezetten sultan! Men ziet dus, gissingen genoeg, welke ik evenwel geen van allen voor de ware houd.

Toen Karel III hertog van Mantua in 1665 overleed volgde zijn 13jarige zoon Ferdinand Karel IV hem op onder voogdij zijner moeder Isabella Clara, dochter van Leopold I, keizer van Duitschland. Toen de prins meerderjarig werd, was zijne regeering slechts eene aaneenschakeling van slemppartijen en ontuchtige zaken; hij was steeds overgegeven aan de grootste weelde en had daarom voortdurend groote sommen gelds noodig; het arme hertogdom kon onmogelijk aan die eischen voldoen; van deze geldverlegenheid meende nu Lodewijk XIV ten zijnen voordeele partij te kunnen trekken, en daardoor tevens een einde te maken aan de geschillen, welke toen reeds begonnen over de mogelijke erfopvolging in Mantua, daar de wellustige Gonzaga bij zijne gemalin en nicht Anna Isabella Gonzaga, dochter van Ferdinand III van Guastalla, geene kinderen had. Een hertogdom midden in Noord-Italië tusschen Savoie, Frankrijk, Oostenrijk en het Milaneesche gebied gelegen was eene begeerlijke bezitting voor velen; er waren er evenwel twee, die er voornamelijk aanspraak op maakten, nm. Karel V hertog van Lotharingen, die in zijne pogingen door keizer Leopold ondersteund werd wegens al de diensten, welke Karel V hem en het keizerrijk bewezen had, en vooral ook om daardoor 's keizers zuster Maria Eleonora, de vrouw van den Lotharinger, op een' troon te plaatsen; de tweede pretendent was Vincent Gonzaga, die door Karel II van Spanje ondersteund werd, en al vast het hertogdom Guastalla voor zich begon te eischen. Karel IV van Mantua vreezende dat hij dit landje hetwelk hij sinds 1678 wederrechtelijk in bezit had, zou moeten afstaan, en berekenende dat hij, als zijnde een afstammeling van Lodewijk, hertog van Nevers en Rethel, half en half Franschman was, zocht zijn troost bij Lodewijk XIV, wien dit niet ongevallig was. De Franschen hadden sedert 1632 de vesting Pignerol in Noord-Italië in bezit, doch Lodewijk wilde gaarne eene stad hebben, die meer binnenslands gelegen was en hem daardoor meer invloed in de Italiaansche zaken geven kon; nauwelijks dus wendde zich Karel van Mantua tot hem of hij had Casale de oude hoofdstad van het graafschap Montserrat in het oog, dat gunstig gelegen tusschen de verschillende Noord-Italiaansche staten, aan Frankrijk dien invloed in dat land verschaffen kon, welken de koning zich daar wenschte. D'Estrades, Fransch gezant te Venetië was het, die het op zich nam daarover geheime onderhandelingen aan te knoopen met den hertog van Mantua.

Deze was wel meerderjarig, doch nog immer afhankelijk van zijne moeder, die eigenlijk de regeering in handen had; om zich nu onafhankelijk te toonen en daarbij tevens een middel aan te wenden om zijne geldmiddelen in beteren staat te brengen, besloot Karel IV zich met d'Estrades of liever met Lodewijk XIV over de voorwaarde te verstaan, en koos daartoe een vertrouweling uit, die reeds onder de vorige regeering groote macht bezeten had; dit was Ercolo Antonio Matthioli, iemand uit eene oude grafelijke familie, die in 1640 geboren was. Hij had te Bologna in de rechten gestudeerd en was aan die hoogeschool later lector geworden. Karel III van Mantua had hem tot staatssecretaris benoemd en diens zoon stelde hem aan tot lid van den senaat. Aan dezen man nu openbaarde Karel IV het geheim en verzocht hem de onderhandelingen te beginnen. Matthioli had eerst samenkomsten met zekeren dagbladredacteur Benedetto Guiliani te Verona, die hem op last van d'Estrades bespieden en polsen moest, en dit onderhoud had de gewenschte gevolgen. Matthioli,

die hoopte zich bij den koning van Frankrijk aangenaam te maken, en in Mantua de eerste staatspersoon te worden, omhelsde met hart en ziel Lodewijks voorstel, om Fransch garnizoen in Casale te leggen, waarvoor Lodewijk XIV een half millioen franken betalen en zijne hooge bescherming aan Karel IV verleenen zou. In Maart 1678 hadden d'Estrades

en Karel IV eene samenkomst te Venetië, waarna de laatste besloot Matthioli naar Parijs te zenden. Dit geschiedde, waarop de Mantueesche graaf als gevolmachtigd minister met Guiliani als secretaris over Zwitserland naar Parijs ging, en daar in de laatste dagen van November van het genoemde jaar aankwam. Den dag na zijne aankomst had hij in tegenwoordigheid van d'Estrades, die intusschen ook te Parijs gekomen was, een onderhoud met den Franschen minister van buitenlandsche zaken Pomponne. Na ettelijke bijeenkomsten werd op 8 December 1678 te Versailles in het grootste geheim een tractaat opgesteld, waarbij bepaald werd dat de hertog van Mantua Fransche bezetting in Casale zou toelaten, dat als er een Fransch leger in Italië kwam Karel IV daarover het bevel voeren, en dat de hertog na het goedkeuren van dit verdrag 500.000 franken ontvangen zou. Matthioli had daarop een gehoor bij den koning, die hem een' kostbaren ring en 400 *doubles* (misschien 2000 fr.) gaf met belofte van het duizendvoud dezer som als alles in orde was. Verder beloofde hij hem zijn zoon Cesare Antonio, die toen ruim 13 jaar was, als page bij zich in dienst te nemen, en aan zijn' broeder eene rijke abdij te geven. Matthioli keerde terug en werd aanstonds tot staatssecretaris door Karel IV aangesteld.

Ondertusschen vereenigden de markies de Boufflers, kolonel-generaal der dragonders, en Catinat, toen nog slechts brigadegeneraal bij de infanterie, troepen aan de Italiaansche grenzen. Dit werd, niettegenstaande men die zaak geheim had willen houden, gehoord, en de diplomatie begon zeer beangst te worden dat dit oprukken van troepen naar Pignerol met een inval in Savoie, de republiek Genua, of met het overrompelen van Casale eindigen zou. De vrede van Nijmegen was eerst onlangs gesloten, die van St. Germain en Laye stond voor de deur, zoodat er aan verraad gedacht moest worden bij deze bewegingen van het Fransche leger. Matthioli stelde eene samenkomst te Venetië met de Fransche gevolmachtigden den baron d'Asfeld en Pinchesne onder nietsbeduidende voorwendsels uit, waarop de gezanten van Oostenrijk en Spanje naar Mantua gingen om den hertog te vragen, wat er waar was van de geruchten, welke verhaalden dat Casale eene Fransche bezetting ontvangen zou. Er scheen dus reeds iets van deze zaak te zijn uitgelekt; de hertog van Mantua sprak de zaak evenwel geheel tegen.

Matthioli beloofde na verschillende aanzoeken van d'Asfeld dat de uitwisseling van het tractaat den 9^{den} Maart 1679 te Increa, een dorp bij Casale, zou plaats hebben, terwijl zijn meester zich naar genoemde vesting zou begeven om er negen dagen later de Fransche bezetting te ontvangen. D'Asfeld ging daarop naar Pignerol om zich bij Catinat te voegen, toen hij onderweg op bevel van Melgar, gouverneur van Milaan, werd opgelicht, om hem gevangen te houden, totdat alle maatregelen waren genomen om de bezetting van Casale te verhinderen. Matthioli kwam daarop te Venetië en verklaarde aan Pinchesne dat zijn meester genoodzaakt was geweest een ander verdrag met Venetië te sluiten, en dat hij dus zijne beloften ten opzichte van Frankrijk niet houden kon. Pinchesne echter wist dat Matthioli zich eenige dagen te Milaan had opgehouden, waar hij zonder twijfel verbindtenissen met het Spaansche gouvernement had aangegaan, mogelijk wel omdat men daar den hebzuchtigen man grooter beloften had gedaan dan te Parijs. Lodewijk XIV vernemende dat d'Asfeld gevangen was genomen, doch nog niet wetende dat Matthioli mogelijk den schelm speelde, zond nu Catinat, onder den naam van de Richemont, in stilte naar Increa. Hij werd op dien tocht vergezeld door den gouverneur van Pignerol Saint-Mars en

nog een ander vertrouwd persoon; Matthioli kwam er echter niet; en nu hoorde Catinat dat de boeren in den omtrek zich wapenden om de Franschen, welke het gerucht zeide dat komen zouden, te dooden. Catinat ging daarop naar Casale onder den schijn van een eenvoudig officier uit het Fransche Pignerol te zijn; hij werd er goed ontvan-

gen, doch men begrijpt licht dat er van de uitwisseling der tractaten niets kwam.

D'Estrades begon ondertusschen ongerust te worden dat er van de zaak niets zou komen en schreef een langen brief aan Matthioli; deze brief werd 24 Maart 1679 verzonden uit Turin, waar d'Estrades weinige dagen te voren den markies de Villars als gezant vervangen had. 'Hoewel wij reeds den 24sten hebben', schrijft d'Estrades, 'en alles wat gij verlangt gereed is, zou ik toch niet kunnen gelooven dat de bedoelingen van zijne Hoogheid en van u niet meer dezelfde zijn. Gij weet zeer goed hoe nuttig die zaak hem voor het tegenwoordige en hoe roemrijk voor het vervolg zou zijn, en gij hebt hem (Karel IV) dit zoo goed doen inzien, dat ik daaromtrent geen het minste wantrouwen koesteren kan; ik stel nog meer vertrouwen in u, als ik mij voorstel welk groot belang gij hebt bij het volbrengen van zulk eene groote zaak, wier beëindiging u zoozeer tot eer zal strekken bij den machtigsten en edelmoedigsten koning der wereld, die u reeds getoond heeft hoeveel dank hij u daarvoor verschuldigd was.... Daar hij zijn woord altijd gehouden heeft, kunt gij ook gerust op zijne beloften rekenen; gij kunt wel aannemen hoe gevaarlijk het voor u zijn zou van uwen kant de uwe niet te vervullen; na alle gedane stappen en genomen maatregelen zoudt gij zijne Hoogheid en u aan groote ongelukken blootstellen, indien zijne Majesteit reden had van te denken dat men ter kwader trouw met hem had gehandeld, vooral na een verdrag dat in alle vormen gesloten en gegrond op eene volmacht, welker niet vervulling slechts strekken zou om den vorst in het verderf te storten, die aan uwen raad gehoor geeft en die ongetwijfeld beroofd zou worden door de Spanjaarden, die zich voor altijd zouden willen bevrijden van de vrees, welke het gerucht van deze zaak hun reeds heeft ingeboezemd. Ik heb u reeds gezegd, Mijnheer, dat ik nog evenzeer aan uwe welgezindheid geloof; het is dan ook niet om u op te wekken om weder dezelfde welwillende gevoelens te koesteren of om ze te bevestigen dat ik u zóó schrijf, maar het is slechts opdat een langer uitstel de goede meening niet doe veranderen, welke men van u heeft, en opdat men niet zou beginnen te vermoeden dat eene zaak welke het van zooveel belang is om geheim te houden, ruchtbaar gemaakt is, hoewel de koning en allen, die de eer hebben hem te dienen, het zóó goed bewaard hebben dat er door hun toedoen niets is uitgelekt.' - Uit dit schrijven ziet men reeds dat d'Estrades alles behalve eervolle vermoedens omtrent Matthioli begon te koesteren, deze antwoordde natuurlijk niet op den brief. Het vermoeden van den Franschen gezant werd tot zekerheid gebracht toen de hertogin-weduwe van Savoie, die voor haren minderjarigen zoon Victor Amedeus II dit hertogdom bestuurde(*), bij zekere gelegenheid aan d'Estrades vertelde dat Matthioli bij zijne doorreis, toen hij uit Parijs naar Mantua terugkeerde, de afschriften had gegeven van al de stukken, die betrekking hadden op de onderhandelingen te Casale, en dat hij haar tot zelfs in de minste bijzonderheden alle omstandigheden van die zaak had medegedeeld. D'Estrades zag die kopijen en bleef overtuigd dat Matthioli een schelm was. De Italiaan had van de regeering te Turin, die Oostenrijksch gezind was (de regentes alléén was op hand van Frankrijk), 2000 franken ontvangen, en voor het verraden van dezelfde geheimen aan het Spaansche bestuur te Milaan had men hem

(*) Zij heette Maria Johanna Baptista, dochter van Karel Amedeus van Nemours, weduwe van Karel Emmanuel II van Savoie, die in 1675 overleden was, en een negenjarigen zoon naliet. Zij was de tweede vrouw van den hertog: hij was eerst gehuwd geweest met Françoise Madeleine, dochter van Gaston van Orleans; doch deze was zonder kinderen in 1664 gestorven.

daar 500 gouden kronen uitbetaald. Men kan nagaan hoe Lodewijk XIV te moede was, toen hij deze tijding ontving. De Italiaan moest boeten voor zijne misdaden, niet door te sterven, maar door eene levenslange opsluiting; dit laatste was evenwel zoo gemakkelijk niet; vooreerst was gevangennemen zelfs een lastig werk,

en ten anderen moest die geheele zaak geheim worden gehouden, daar het anders te wachten was, dat Oostenrijk, Spanje en al de Italiaansche staten zich zouden verbonden hebben tegen den Franschen koning, die zooals men na kan gaan, na het sluiten van de vredesverdragen van Nijmegen en St. Germain er niet bijzonder op gesteld was om aanstonds weder met geheel Europa in oorlog te geraken, wegens deze schending van het volkenrecht; en dit was toch inderdaad het oplichten van een der eerste staatsdienaren van den hertog van Mantua. Doch al die bedenkingen moesten plaats maken voor den lust naar wraak. De Fransche minister van oorlog de Louvois zond namens den koning bevel naar de Italiaansche grenzen om Matthioli in hechtenis te nemen en schreef tevens aan Saint-Mars, bevelhebber der staatsgevangenis van Pignerol onder anderen het volgende (26 April 1579): ‘De koning heeft bevel gezonden aan den abt d'Estrades om te beproeven of hij een man in handen kon krijgen, over wiens gedrag de koning alles behalve tevreden was; Z.M. heeft mij verder gelast u dit mede te deelen, opdat gij geene zwarigheid maken zoudt hem te ontvangen, als hij u wordt toegezonden, en opdat gij hem zóó gevangen zoudt houden dat hij met niemand gemeenschap kon hebben, en berouw gevoelt over zijn slecht gedrag. Men mag dus volstrekt niet bemerken dat gij uwen nieuwen gevangene hebt.’ - Ik deel met opzet dit briefje mede, omdat er in de laatste woorden volkomen is uitgedrukt met welk eene geheimzinnigheid die geheele zaak behandeld is.

D'Estrades vernam nog nader dat de Mantuees de authentieke stukken van het verdrag niet aan zijn meester had willen ter hand stellen, zoodat hij in dat opzicht ook al schuldig was. Hij had weder een onderhoud te Turin met den Franschen gezant, die zich daarbij volkomen kon overtuigen van de gemeene handelingen van Matthioli; deze klaagde bij dit onderhoud over de groote sommen gelds, welke hij door zijn been en wederreizen en aan de maîtressen van zijn' jongen meester was kwijt geraakt; dit gaf als van zelf aan d'Estrades het middel in de hand om zich van den Italiaan meester te maken. Hij vertelde hem namelijk dat Catinat, die met Fransche troepen bij Pignerol stond, veel geld bij zich had; aangezien dit geld aan den koning behoorde, verzekerde hij dat er dus geen beter gebruik van kon gemaakt worden dan er wat van aan Matthioli te geven; daarom gaven zij elkander rendez-vous in de buurt van Turin om dan te zamen naar Catinat te gaan en er het gewenschte geld te ontvangen; dit geschiedde 2 Mei 1679. Door dat er een klein riviertje op hun' weg overstroomd en de daaroverliggende brug gebroken was, moesten zij hun rijtuig laten staan, en gingen, toen de overtocht hersteld was, te voet langs zeer slechte wegen verder totdat zij Catinat aantroffen, die hun in gezelschap van Saint-Mars, een officier de Villebois en vier soldaten opwachtte. Matthioli bekende na eenig over en weêrpraten dat hij de papieren betreffende het verdrag niet aan den hertog van Mantua, maar aan zijne vrouw ter bewaring gegeven had; Catinat ging daarop een oogenblik de kamer uit, waarop onmiddellijk de soldaten met Villebois binnenkwamen en den Italiaanschan graaf gevangen namen; behalve Catinat, d'Estrades en Saint-Mars wist niemand wie hij was en dacht men dat hij Lestang heette, onder welken naam hij later in de correspondentie ook dikwijls voorkomt. Matthioli werd aanstonds naar Pignerol vervoerd en daar onder de hoede van Saint-Mars gevangen gezet. Na eenige vergeefsche pogingen gelukte het Catinat eindelijk van hem te weten te komen waar zijne papieren verborgen waren; men kreeg deze, die voor den koning van het hoogste belang waren, door toedoen van den meergenoemden Guiliani in handen.

Van eene bezetting van Casale kon vooreerst niets komen. Matthioli werd niet al te best behandeld, en zelfs eindelijk met een waanzinnigen monnik in dezelfde torenkamer opgesloten, totdat deze overleed. Om hem te beloonen benoemde Lodewijk XIV Saint-Mars in Mei 1681 tot gouverneur van Exiles op

twaalf uur afstands van Pignerol; de Italiaan ging mede in eenen goedgesloten draagstoel met een geleide van soldaten. Zes jaren later werd Saint-Mars aangesteld tot gouverneur der eilanden St. Marguerite en St. Honorat werwaarts hij Matthioli wederom moest medenemen; dit geschiedde op nieuw in eenen goedgesloten draagstoel, terwijl het den gevangene streng verboden was op reis een enkel woord te spreken, en hij daarenboven een zwart masker droeg dat met stalen veêren voorzien hem in de gelegenheid stelde den mond voor eten en drinken in beweging te stellen. Men kan denken dat zulke maatregelen de nieuwsgierigheid zeer opwekten, en men daaruit vermoedde dat er een zeer hoog geplaatst persoon achter het masker schuilde; het valt evenwel licht te begrijpen dat men Matthioli's gelaat op die wijze gedurende zijne twaalfdaagsche reis bedekte, daar hij te zeer bekend was in de streken waar men doortrok; de reis toch liep onmiddellijk langs de Italiaansche grenzen. Saint-Mars schreef zelfs in een brief van 3 Mei 1687 aan Louis dat 'hij hem zoo goed bewaakt had, dat niemand hem kon zien, zoodat nu iedereen trachtte te raden wie toch wel die gevangene zijn kon.'

Gedurende het verblijf op het eiland St. Marguerite, werd Matthioli, evenals vroeger steeds in de grootste afzondering gehouden en verliet nimmer zijne gevangenis; allerlei anecdoten, welke er omtrent hem van dit tijdstip verhaald worden, zijn verzonnen of berusten op valschen grondslag. Zoo wordt er onder anderen gezegd dat hij zijn naam (N.B. die van den graaf van Vermandois) op een zilveren bord zou gekrast, en dit uit het raam geworpen hebben; een visscher die het vond en terugbracht, zou zijn leven alleen aan zijne onkunde te danken hebben gehad, want de man kon niet lezen en dus niet vertellen wat er op stond; dit vertelseltje had volgens het schrijven van SaintMars zelven daaraan zijn oorsprong te danken, dat een predikant der Hugenooten, Salves genaamd, die na de herroeping van het edict van Nantes, op St. Marguerite gevangen gezet werd, de rage had om altijd allerlei zaken op zijne tinnen schotels en kannen te krassen en die daarna het venster uit te werpen; zelfs schreef hij op zijn linnen goed dat denzelfden weg opging, en altijd liep dat schrijven over hetzelfde onderwerp, namelijk daarover dat men hem onrechtvaardig gevangen hield; hieruit waren de bovengenoemde en zelfs nog andere anecdoten voortgevloeid. In de brieven van Louvois en in die van Saint-Mars wordt er alles behalve eerbiedig over den geheimzinnigen gevangene gesproken, zoodat men daaruit het gevolg wel kan trekken dat, al wat er verhaald wordt van eerbiedige en onderdanige handelingen van den gouverneur Saint-Mars, of van den minister of anderen tegenover Matthioli voor het naast uit de lucht gegrepen is. Het eerste boek, waarin eene menigte van die vertelseltjes voorkomen, is een boek dat in 1745 te Amsterdam gedrukt werd en door den anoniemen schrijver getiteld is *Mémoires secretes pour servir à l'histoire de Perse;* en kort daarna regende het allerlei fraaie verhalen, waarbij Voltaire in het eerste gelid der fantaseerende romanschrijvers staat. Van het eene kwam men tot het andere en zoo is het geheele verhaal in de wereld gekomen.

Ter belooning van zijne diensten werd Saint-Mars na een elfjarig verblijf op het kleine eiland bevorderd tot gouverneur der Bastille, waar hij in September 1698 heenreisde. Hij werd vergezeld door zijnen gevangene, die evenals bij de beide vorige reizen in eenen draagstoel medegevoerd werd; hij droeg een zwart fluweelen (dus geen ijzeren) masker, dat met veêren om den mond sloot, doch daaraan vrije beweging liet. He gouverneur bediende hem nog altijd zelf en liet hem geene de minste vrijheid, want nog was de wraakzucht van Lodewijk XIV tegen den ongelukkigen schelm niet

bekoeld! Matthioli stierf in de Bastille den 19 November 1703, in den ouderdom van ruim 63 jaar. Hij werd den volgenden dag op het St. Pauls kerkhof begraven en in het doodenregister ingeschreven met

den naam van Marchialy, zooals dus duidelijk blijkt met geringe wijziging van den eigenlijken naam van den gevangene.

Men zegt dat toen de hertog de Choiseul Lodewijk XV eens verzocht om hem toch te zeggen wie die geheimzinnige gevangene geweest was, de koning er niets op antwoordde dan dat al wat men tot op dien dag daarover geschreven of gedrukt had, zeer bezijden de waarheid was. En daarvoor bestond eene goede reden, want niemand dacht aan den staatssecretaris van den hertog van Mantua. Deze is de éénige gewichtige persoon, die omstreeks 1679 uit Europa verdwenen is, en het is genoeg bekend dat het bestaan van den geheimzinnigen gevangene eerst van dat jaar dagteekent. Ware het een broeder van Lodewijk XIV of eenig ander vorstelijk heer geweest, dan zou die gevangenneming of van veel vroeger of later moeten dagteekenen. Alle twijfel omtrent Matthioli, of liever omtrent den man met het ijzeren masker, houdt op als wij kennis maken met een vrij zeldzaam boekje, getiteld: *Recherches historiques et critiques sur l'homme au masque de fer*, *d'ou resultent des notions certaines sur ce prisonnier. Ouvrage redigé sur des matériaux authentiques par le citoyen Roux (Fazillac) ex-législateur. Paris*, *an IX.* Belangrijker en volledíger, vooral wat de brieven uit het Fransche rijksarchief geput, aangaat, is een boek dat in 1825 te Parijs uitkwam onder den titel van *Histoire de l'homme au masque de fer*, *accompagnée des pièces authentiques et de facsimilés par J. Delort.* De 3 facsimilés die hierin voorkomen, zijn die van een brief van Matthioli aan Lodewijk XIV, een van Karel IV van Mantua aan den Franschen koning en een van Saint-Mars aan d'Argenson, raadheer des konings. In laatstgenoemd werk geeft de schrijver zijne verwondering te kennen, en met recht, dat men niet reeds veel vroeger Matthioli achter het masker gezocht heeft, want in eene *Histoire abregée de l'Europe* in 1687 te Leiden gedrukt, komt een brief voor, waarin de onderhandelingen omtrent Casale, de gevangenneming van Matthioli en zijne zending naar St. Marguerite verhaald worden. Behalve beide genoemde werken is zeer aanbevelenswaardig om over deze zaak te lezen een stuk van G.A. Bercht, getiteld: *Der Gefangene mit der eisernen Maske*, hetwelk voorkomt bl. 193 van het tweede deel van het *Archiv für Geschichte und Literatur*, dat 1830-36 door Schlosser en Bercht te Frankfort a/M werd uitgegeven.

Dit is hetgeen er historisch zeker en bewijsbaar van den ‘man met het ijzeren masker’ kan worden opgegeven, terwijl alle overige voorstellingen bezijden de waarheid en slechts uit het brein van romanschrijvers ontsproten zijn, zoodat het stuk in Wraxall's werk voorkomende wel als vervallen beschouwd kan worden.

Wraxall behandelt verder eene menigte aanzienlijke mannen, pseudo-koningen, valsche pretendenten, alchimisten, enz. de een meer, de ander minder bekend: doch in zulk eene wonderlijke reeks naast elkander gesteld, dat er geene de minste orde in te vinden is, terwijl het bij dit alles zeer opvallend is dat er zoo vele belangwekkende personen vergeten zijn, die waarlijk in deze verzameling wel een plaatsje mochten innemen. Wil men daarvan eenige voorbeelden, dan heb ik slechts te noemen 1°. den Turkschen prins Dschem of Zizim, zoon van den in 1481 overleden sultan Mohammed II, en broeder van Bajazed II. Dschem maakte na den dood zijns vaders aanspraken op den troon, en daar hij als gouverneur der provincie Karaman een leger onder zijne bevelen had, vatte hij de wapenen tegen zijn' broeder op, die hem versloeg. Dschem vluchtte naar Egypte en werd op zijne reis derwaarts in Syrië en Palestina overal met eerbewijzen ontvangen. Hij deed daarop een' pelgrimstocht

naar Mekka, en hervatte, door valsche vrienden opgestookt, in 1482 den krijg tegen zijn' broeder. Toen een zijner onderbevelhebbers geslagen werd, vluchtte hij naar Rhodus, waar de ridders van St. Jan hem huisvesting verleenden. Bevreesd van hem aan den sultan te moeten uitleveren zonden zij hem naar Nizza, en beloofden in 't geheim aan Bajazed, dat zij hem voor eene jaarlijksche som van 4500 dukaten zouden blijven bewaken. De

ridders brachten hem naar hunne kommanderij te Rousillon, en hielden hem daar in een' sterken toren gevangen; de sultan, de Joanniters niet langen vertrouwende, begon met den Franschen koning te onderhandelen, opdat deze Dschem in bewaring zou nemen, doch na talloos over en weêr schrijven trok de Turksche prins eindelijk naar Rome, waar Innocentius VIII en na diens dood Alexander VI hem in het Vatikaan gevangen hield. De laatste paus zou daarvoor van den sultan jaarlijks 40,000 dukaten ontvangen, terwijl hij aannam om hem voor eene som van 300,000 dukaten uit den weg te ruimen. Toen in Januari 1495 Karel VIII koning van Frankrijk te Rome kwam, eischte hij, mogelijk droomende van eene verovering van het Turksche rijk, dat de paus hem den ongelukkigen prins zou medegeven. Alexander durfde zulks niet te weigeren, doch vier weken daarna vond men Dschem dood te bed liggen. Het vergif der Borgia's had zijne werking niet gemist, en 's pausen zoon Cesar Borgia hoopte voor dien moord wellicht van den sultan de beloofde 300.000 dukaten te ontvangen.

2°. Lambert Simnel, een bakkerszoon uit Dublin, die in 1486 door een priester, Richard Simons genaamd, werd opgestookt, om zich uit te geven voor Eduard, graaf van Warwic, die uit den Tower van Londen ontvlucht zou zijn. De priester wijdde hem in de geheimen van het huis van Lancaster in en wilde hem als koning Eduard VI doen optreden tegenover Hendrik VII, die kort te voren als hoofd van het huis van Lancaster-Tudor den troon beklommen had. De valsche koning werd te Dublin als koning erkend, niettegenstaande Hendrik VII den waren graaf van Warwick in plechtigen optocht uit den Tower naar zijn paleis liet brengen, zoodat iedereen hem zien kon. Simnel kreeg hulp van Margaretha, weduwe van Karel den Stoute en zuster van Eduard IV, die natuurlijk niet ingenomen was met de regeering van een Tudor; men wierf troepen, waarmede de opstandelingen naar Engeland overstaken; in Juni 1487 werd er nu een slag geleverd bij Stoke, waarbij de gewaande koning en Simons werden gevangen genomen; Simmel werd eerst, ten bewijze hoe weinig de koning hem vreesde, door dezen tot keukenjongen, later tot valkenier aangesteld.

3°. Perkin Warbeck, de zoon van een bekenden jood uit Doornik, die zich, na daartoe door de bovengenoemde hertogin-weduwe Margaretha onderricht te zijn, in 1492 uitgaf voor Richard, hertog van York, zoon van Eduard IV. Hij ging naar Ierland, waar hij erkend werd; daarop ging hij naar Frankrijk om hulp en genoot er koninklijke eer: het duurde tot 1495, voor hij met eene bende van 600 man een' inval in Kent durfde wagen; hij werd verslagen en moest naar zijne beschermster in Vlaanderen terug; eene landing in Ierland mislukte ook, waarop hij met aanbevelingsbrieven van keizer Maximiliaan I en den Franschen koning Karel VIII naar Schotland ging, welks koning Jakob IV hem zelfs eene zijner bloedverwanten tot vrouw gaf. Jakob IV viel daarop in het najaar van 1495 met Warbeck in Engeland, doch zonder veel vrucht, waarop de gelukzoeker naar Ierland ging. Gebruik makende van een' opstand in Cornwallis, landde hij daar in September 1498. De zoogenaamde Richard IV verzamelde hier 3000 boeren onder zijne vanen, doch toen Hendrik VII met een leger naderde, zonk hem het hart in de schoenen, en hij vluchtte het eerst van allen naar het klooster Beaulieu; de Engelsche regeering knoopte hier onderhandelingen met hem aan, waarop hij zich overgaf en in den Tower werd opgesloten; kort daarop ontvluchtte hij, doch viel den koning weder in handen, die hem na eenige uren te pronkstelling nogmaals in den Tower zette. In stilte beraamde hij nu met den waren graaf van Warwic, die nog altijd gevangen zat, eene

gemeenschappelijke vlucht, doch dit werd ontdekt en Perkin Warbeck eindelijk in 1499 opgehangen.

4°. Sebastiaan, koning van Portugal, was op den 4en Augustus 1578 in den slag van Al Kasr in Afrika verdwenen zonder dat iemand wist wat er van hem geworden, of zijn lijk gevonden was. Men vermoedde dat hij in gevangenschap

was geraakt. Het spreekt van zelf dat er zich na dien tijd vele personen voor hem uitgaven, doch van niemand is de bewering minder onwaarschijnlijk geweest dan van een man, die in 1598 zich op de markt te Venetië bevond en daar door onderscheidene Portugeezen voor den vermisten koning erkend werd; houding, stem, zelfs bijzondere teekenen, moedervlekken, had hij met Sebastiaan gemeen. De Spaansche gezant bemoeide zich met de zaak en nam den bedelaar in 't verhoor, die bekende dat hij werkelijk de koning was; hij was bij Al Kasr zwaar gewond, doch wondervol den dood ontkomen; toen hij na langen tijd genezen was, hoorde hij dat de troon van Portugal door zijn oom Hendrik bezet was; daarenboven bezat hij niets meer en wilde zich dus niet als een bedelaar aan zijne onderdanen vertoonen. Daarom was hij naar Armenië getrokken en had er eenige jaren als kluizenaar geleefd; eindelijk echter had zeker heimwee hem naar zijn vaderland teruggedreven en bedelende was hij nu tot aan Venetië gekomen, waar hij bekend werd. Hij wist zoovele bijzonderheden, dat de raad van Venetië en de Spaansche gezant hem niet voor een bedrieger durfden verklaren en hem drie jaar ophielden. De Portugeezen eischten steeds zijne bevrijding en zelfs koning Hendrik IV van Frankrijk ondersteunde hen daarin; toen de Venetianen hem nu niet langer durfden vasthouden, lieten zij hem los en bevalen hem zoo spoedig mogelijk hunne republiek te verlaten. Sebastiaan nam zijn' weg over Florence, waar hij gevangen genomen werd. Men zond hem naar Napels, waar de Spaansche onderkoning hem voor een bedrieger verklaarde. Hij liet hem naar Spanje brengen, en in het kasteel St. Lucar opsluiten. Hier is hij eenigen tijd later zonder dat men weet op welke wijze, overleden.

5°. Karel Eduard, kleinzoon van Jakob II van Engeland, de laatste pretendent uit het huis van Stuart, genoegzaam in de geschiedenis bekend door zijn' inval in Engeland in 1745, waar zijn kortstondig geluk in den slag van Culloden door den hertog van Cumberland geheel vernietigd werd. Hij stierf te Rome in 1788.

6°. Stanislas Leczinsky, door Karel XII in 1706 aangesteld tot koning van Polen en kort daarop verjaagd. Hij maakte nogmaals aanspraken daarop in 1733 bij den zoogenaamden Poolschen successiekrijg, en moest zich slechts vergenoegen met het hertogdom Lotharingen. Zijne dochter Maria werd de vrouw van Lodewijk XV.

7°. Jouri Otrepief was in 1600 monnik in een Russisch klooster. Daar hij als secretaris van den patriarch Job veel aan het hof van den tsaar Boris Godounof kwam, waren hem alle omstandigheden bekend geworden, waaronder de geheime moord van Boris' zwager Dimitri, den rechtmatigen tsaar, had plaats gehad, en vatte hij het plan op om zich voor Dimitri uit te geven. Hij ontvluchtte het klooster, zwierf eenigen tijd in Lithauen en Polen om, en bevond zich kort daarop aan het hoofd van een klein leger, waarbij de kozakken van den Don, vijanden van Godounof, zich voegden. Ondertusschen stierf deze laatste in 1605 en zijn zoon Feodor werd door de Moscoviten in zijne plaats uitgeroepen, doch de bevelhebber van het leger, Basmanof genaamd, viel van hem af en voegde zich bij den valschen Dimitri, die zich van het grootste gedeelte des rijks reeds had meester gemaakt. Weldra vertoonde hij zich voor de poorten van Moscou, werd daar als tsaar erkend en gekroond, en liet Feodor met diens aanhang vermoorden. De regeering van Dimitri was een zamenweefsel van allerlei wreede en lankmoedige daden; de eersten verbitterden het volk, de laatsten gaven het denkbeeld dat hij vrees koesterde en door goedheid de gunst zijner onderdanen trachtte te winnen, Uit aanmerking van vroeger hem betoonde diensten

begunstigde hij zeer de Polen, hetgeen den Russen in het geheel niet naar den zin was. Het gevolg van het een en ander was dat er onder de leiding van zekeren prins Wasili Schouiski den 17^{en} Mei 1606 een oproer uitbarstte, waarbij de monnik Otrepief met zijn aanhang gedood en Wasili tot tsaar uitgeroepen werd.

Ik zal er wel niet meer behoeven bij te voegen om te doen zien, dat er nog gemakkelijk een deel had bijgeschreven kunnen worden met vrij wat merkwaardiger personen dan velen van de door Wraxall genoemde. En wilde hij er nog een stuk of wat alchimisten of groote bedriegers bijvoegen, dan behoefde hij slechts eens den bekenden *Dictionnaire infernal* van Collin de Plancy te doorbladeren, waarvan het vorige jaar nog pas een nieuwe druk met prentjes verscheen.

Dat ik zoo uitweidde over de vertaling van een zonderling bijeen geraapt boek, kwam, omdat ik het de moeite waard rekende eens te wijzen op de dwaze manier, waarop soms boeken bij elkander worden gelapt, die door fraaie titels, nette uitvoering als anderszins koopers en lezers lokken, doch waar men zich bij nauwkeurige lezing in bedrogen vindt. Wij leven in de eeuw van stoom, het is al dikwijls genoeg gezegd, doch ik geloof dat dit gezegde op geen ding meer toepasselijk is dan op het fabriceeren van boeken; iederen dag verschijnen er nieuwe bij honderden, en 't schijnt of sommigen ze ook per stoom schrijven; ik zou het haast van het besproken boek gaan vermoeden. Wraxall heeft een te goeden naam om dien door zulke papieren kinderen te zien bederven, hij geve ons daarom in 't vervolg liever wat beters en iets wat meer hout snijdt, dan zullen ook vertaler en uitgever waarschijnlijk meer profijt van hun werk hebben.

Vraagt men naar de uitvoering van dit boek in Nederlandsch gewaad, die is niet anders dan te prijzen; druk en formaat zijn aangenaam en goed; wij zijn ook sedert eenigen tijd van de heeren Noman niet anders gewoon. De vertaling zelve is redelijk.

H.

Mengelwerk.

In den nevel.
Door M.P. Rosmade.

Voorjaarsmorgen; zeer vroeg, donker en dampig. Zoo dampig, dat het scheen of de rook van een zwaren brand zich over veld en wegen had verspreid, en er rusten bleef als een stil meer in zijn bedding.

Men zou onwillekeurig tot die vergelijking komen, al waren niet toevallig dien nacht, in het naburig dorp, een boerenwoning geheel en de belendende herberg gedeeltelijk verbrand. Maar het ongeval had geen schuld aan den nevel; deze bestond reeds voor het vuur zijn vernielend proces begon en belette de naburige stad er van verwittigd te worden. Wellicht had de torenwachter er iets van kunnen ontwaren, doch met het product van een ander scheikundig proces had de man zich nog een nevel in het hoofd gehaald, en, daardoor in een toestand der minst wakende van alle burgers, lag hij in verheven rust.

De beide gemeenten zijn evenwel spoedig eenigermate in rapport door een bijkomend ongeluk. Een dorpeling heeft zich bij het blusschen te veel gewaagd en ten gevolge daarvan het been gebroken. In der ijl is een man te paard naar de stad gezonden om geneeskundige hulp, en terug gekomen met het bericht, - luid genoeg geuit, want de gansche gemeente was belangstellend - dat de geneesheer spoedig zou komen, het rijtuig reeds werd ingespannen en dat hij den geneesheer gevonden had aan het huis van den heer Iltema, die op het uiterste lag.

'De heer Iltema?....' had eensklaps iemand gevraagd en zich door den drom nieuwsgierigen heen gedrongen. Het was de herbergier - de éénige die bij de aankomst van den bode onverschillig was achter gebleven; versuft wegens het verlies, vermoeid van den arbeid,

was hij in verbijstering verzonken gebleven bij zijn geredde goederen, en daar neêr gezeten, de hand zijner nog jeugdige vrouw in de zijne.

‘Dat spijt me, kastelein!’ had de bode gezegd. ‘Ik dacht er niet aan dat Iltema uw oom was.’

‘Wat is er?’ was de vraag der echtgenoote van den herbergier.

‘Oom ligt op sterven; ik moet er heen.’

‘Nu? En ik dan in dezen toestand?’

‘Toch mag ik geen oogenblik verliezen, melieve! De ure is daar. Verzuimde ik die, rust noch duur voor mij, mijn gansche leven lang.’

Half aangeboden, half bij verrassing aanvaard, had hij het paard van den bode bestegen en was er meê in den nevel verdwenen.

Van de stadzijde nadert de geneesheer met een huurrijtuig, waarvan de twee lantarens op kometen gelijken van droevig licht, zwevende door den mistdamp.

De koetsier beweert, dat hij niet de lengte van twee paarden voor den schimmel kan uitzien, ‘erg mistig, mijnheer!’

‘De dag moet toch zoo wat aanbreken, koetsier.’

‘Maar wat kan de dag tegen zoo'n damp doen, mijnheer? Als ik 't u vertellen mag, 'k heb het beleefd te Amsterdam met zoo'n mist... Zie, het paard spitst de ooren, daar is iets op den weg, mijnheer?’

‘Bemerkt hij dat eerder dan gij, koetsier?’

‘Ja, mijnheer! en dat noemen ze.... enfin het is een moeilijk woord; maar ik zeg, het schijnt soms, dat zoo'n beest menschen-verstand heeft.’

‘Inderdaad?’ vraagt de geneesheer en heft het gelaat uit den kraag van zijn mantel; er schijnt sprake van iets belangwekkends, ‘hebt ge daar een voorbeeld van gezien?’

‘Zou mijnheer er aan twijfelen, dat een beest soms menschen-verstand heeft?’

‘Om het je duidelijk te maken, koetsier: ik geloof dat de geleerdste man in die zaak nog zoo ver niet ziet, als gij in dezen mist.’

‘Laat ik u dan eens vertellen, wat ik zelf te Utrecht heb ondervonden....’

Dezen oogenblik begint het paard, dat voortdurend de ooren spitste, te hinneken.

‘Het zou mij niet verwonderen,’ hervat de koetsier, ‘indien Willem Blos daar aankomt.’

‘Herkent gij hem?’

‘Excuus, mijnheer! ik zie noch hoor iets, maar ik maak het op uit het gehinnik van den schimmel. Blos is in alles even knap; toen hij boekhouder bij den patroon was, heeft hij dit paard zoo wat gedresseerd en sedert kan het zijn leermeester niet vergeten.’

‘Nu het logement van je patroon zal worden verkocht, zou Blos, dunkt mij, een waardige opvolger zijn.’

‘Halt!... Daar heb je hem zelvers, heb ik het niet gezegd?... ho!’ roept de koetsier woest en verrast.

Het paard staat stil. Het licht der lantaarns valt op het kloeke maar verbijsterde gelaat van den herbergier, terwijl hij naar het rijtuig buigt en spreekt: ‘Verschooning, mijnheer Poel! mag ik u vragen hoe het met mijn oom den heer Iltema is?’

‘Luister, Blos! Met een kort woord gezegd: het zal spoedig blijken, waar we ons aan te houden hebben. Thans ligt hij in diepen slaap. Ontwaakt hij frisch en helder, dan is er geen gevaar meer, maar wordt hij wakker, pijnlijk, vermoeid en met verwarden geest, dan vrees ik het ergste, dan is de dood zeer nabij.’

‘Ik dank u dokter!’ En Blos viert terstond zijn paard den teugel.

De zoo eensklaps opgekomen woeste bui van den koetsier woedt nog: op een ruwe wijs doet hij den schimmel voortgaan. ‘Hm, hebt gij gezien, mijnheer, dat hij den kop tegen Blos zen arm en schouder wreef?’

‘Ja, ik heb het opgemerkt, 't is merkwaardig.’

‘Hm, maar het komt niet te pas. Blos had vreemde kuren met dat beest, - vreemde kuren, zoo noem ik ze - hij sprak nooit bij het dresseeren tegen dien knol, zoo als het behoort; met een vloek en met de zweep, zoo als wij dat altoos doen. Hij streelde het beest, sprak het mooie, zoete woordjes toe en was altoos zachtmoedig er voor; 't is om te lachen.’

‘Koetsier! ik heb den directeur van een paardenspel hooren beweren, dat men met de methode die gij veroordeelt, toch het verste komt, en temmers van wilde dieren zijn soms van hetzelfde gevoelen.’

‘Zoo, mijnheer! nu, 't is mogelijk. Voort, rakkert!’ en een vinnige zweepslag versnelt den draf van den schimmel.

‘Maar nu uw vertelling van te Utrecht... koetsier?’ zegt de dokter, met een belangstelling of het een vak van zijn bijzondere studie betrof. Hem wacht echter een teleurstelling. Het verhaal ging al te ver buiten de palen der waarheid. Wij deelen het niet mede, wij hebben uw crediet geheel noodig voor hetgeen wij van het paard te vertellen hebben, dat den dokter in snelle vaart naar het dorp voert.

Blos snelt door den mist naar de stad. Hij vergt van zijn bruinen klepper, zooveel oorbaar mag heeten - niet zooveel Blos zou begeeren.

De dageraad vermag eindelijk een bleek licht door den vochtigen damp te verspreiden. De voorwerpen worden op een afstand zichtbaar. Ter zijde van den weg, aan den kant van 't water, beweegt zich een jeugdige vrouwengestalte. Besluiteloos gaat ze heen en weêr, en nu ze den hoefslag van het paard verneemt, knielt ze neêr in het gras en

verbergt het hoofd in den schoot. Dit is vreemd genoeg om een oogwenk de aandacht van Blos te wekken, doch even spoedig is dat alles uit zijn gedachte, want daar ligt de stad, als een donkerder nevel. Grauwe, vormlooze gevaarten steken er uit op; dat zullen de torens zijn. De zwart geschilderde poortdeuren met verkoopbiljetten beplakt worden juist geopend. Onder die biljetten is er een van grooten omvang waarop met groote letters: 'Verkooping van het Logement de Markgraaf van Brandenburg.' Bij ieder andere gelegenheid zou dit de aandacht van Willem Blos hebben getrokken, nu rijdt hij zonder een blik ter zijde te slaan de stad in. Hij heeft nu voor niets oogen dan voor hetgeen hij in den geest ziet: het ontwaken van zijn oom en diens korten doodstrijd. Oom was zeer rijk en kinderloos, van goederhand is verzekerd dat Blos en diens zuster erfgenamen zijn; Blos denkt dezen oogenblik aan niets dan aan zijn heilige zending. Voort, voort! elke seconde heeft hooge waarde!

De scheemrige straten weêrklinken van den hoefslag, die eindelijk smoort in het zand, voor de woning van den kranke over de keiën uitgespreid. Blos bindt den toom van het paard aan een stoeppaal, terwijl een dienstbode met een fleschje van den apotheker komt en de huisdeur opent. Blos treedt met haar binnen.

'Wilt ge stil, heel stil zijn in den gang?'

Men hoort zijn schreden niet op den ganglooper, noch op het tapijt, wanneer hij de dienstbode in de ziekekamer volgt.

't Is er duister. Er brandt een lamp, maar een lichtscherm hult het ledekant des lijders in diepe schaduw. De oude huishoudster, een trouwe zorg, zit aan het voeteneinde en schouwt opmerkzaam naar haar zieken heer. Nog scherper ziet Blos toe. Voor een oogenblik staat hem voor den geest hoe de stad in mistdamp verloren lag. Het bewustzijn van oom licht nog dieper in nevelen, en worstelt met 'niet te zijn.' Op de grenzen des doods heerscht een stikdonker en een volkomen stilte. Er komt voor den lijder scheemring en geruisch; de nevel wordt dunner; de lijder hervindt zich in een oneindige ruimte. De ruimte wordt enger en het geruisch wordt een meer bepaald gerucht. De engere ruimte schijnt hem toe zijn ledekant en het gerucht is een stemgefluister. De bejaarde man krijgt besef, dat hij den dood is ontkomen en op nieuw tot het leven keert. Hij brengt van die reize hetzelfde ontvankelijke hart terug, waarmede hij op achtienjarigen leeftijd de wereld intrad, want hij erkent met een dankbare zucht de goedheid Gods, die hem het leven hergeeft. Hij kan er niet aan twijfelen, hij voelt zich zoo wel, en in het bezit van al zijne geestvermogens. Immers, hij herkent in dat gefluister de stem der dienstbode en hoort eindelijk, dat ze tegen de oude Jacoba zegt:

'Wie daar in de kamer staat? Dat is meheers neef. Hij had gehoord, dat meheer op sterven lag.'

De bejaarde man verstaat die woorden heel goed. Ja, hij waant daarbij zeer juist te begrijpen, wat in den grand der zaak de tegenwoordigheid van den zoon zijns halven broeders beteekent. Zijn hoofd is weêr zoo frisch en helder als altoos, en dat onbevangen gemoed, daar pas zoo wel en gelukkig als toen hij in den jongelingsleeftijd was - de bejaarde man wordt weêr geheel dezelfde - in dat gemoed verzinkt het natuurlijk beginsel weêr geheel. De nevel ontwikkelt zich - de nevel, die door levensondervinding en omstandigheden ontstaan, het goede beginsel sinds vele jaren verduistert. Hij beseft dat het niet goed is zich driftig te maken, hij zal dat ook niet doen; maar hij moet toch zijn neef een woord van pas toevoegen. Hij richt zich overeind.

De huishoudster ontstelt van die onverwachte beweging. De dienstbode kon niet heviger verschrikken indien zij een lijk zag herleven. Blos huivert bij de gedachte, dat nu wellicht eindelijk de tijd daar is, den plechtigen last, hem door zijn overleden vader opgedragen, te volbrengen.

De zonderlinge kranke wijst met een enkelen wenk aangeboden hulp af en voegt er een gebiedenden blik bij, die de vrouwen roerloos aan hare plaatsen houdt. Te midden der stilte klinkt 's mans stem kalm en vast: ‘Willem! kom wat nader, jonkman!’

De toegesprokene gehoorzaamt. Terwijl zijn here gestalte zich met de hand op de tafel steunt, valt het licht op zijn mannelijk gelaat en zien zijn zachte oogen ernstig en onderzoekend naar den oom, die op denzelfden toon vervolgt:

‘Ik ga nog niet sterven, Willem! Gij kunt wel heengaan, en ik wil niet dat ge ooit weêrom komt. Wees gerust, gij en uw zuster bedenk ik in mijn testament, maar heb geduld tot ik dood ben. Zoo lang moet ge wachten, hoort gij. Ga nu getroost heen, of ongetroost, indien ge wilt.’

‘Oom!’ antwoordt Blos even kalm, ‘ik kom hier met geene gedachten aan uwe schatten, veel minder gedreven door begeerte daar naar. Maar hij dien ik het leven schuldig ben, heeft mij in de ure van zijn verscheiden bezworen, zoo ge in een zelfden toestand eenmaal waart, dat ik u zou doen weten, dat hij aan de duistere daad waar gij hem van verdenkt onschuldig was.’

‘Spreek mij niet van dien man!’ hervat Iltema heftig. ‘Hij, welgesteld, heeft mijn armen ouden vader van honger laten omkomen. Van koude en gebrek stierf mijn vader en dat is de schuld van dien man. Wrake wil ik niet; de schuldige heeft geboet en de zonde wordt bezocht aan zijn kinderen. Dat gij en uw zuster worstelen moet voor uw bestaan is er het bewijs van. Wrake wil ik niet; maar ik kan den naam van den schuldige niet aanhooren, - zelfs niet dulden dat men hem, zonder naam te noemen, aanwijst. Begrijpt ge, terwijl ik in verre gewesten mijn fortuin vergaarde, stierf

mijn vader van kommer; toen ik keerde met de hartstochtelijke zucht mijn schatten met hem te deelen, en mij verheugde met de gedachte, dat zijn geluk de trots op zijn zoon zou zijn, wees men mij zijn graf,... dat is de schuld van den man van wien gij spreekt. Ik kan het gelaat van zijn kinderen niet onder mijn oogen verdragen, hun stem niet aanhooren. Ik voel, dat het mij niet goed is, dat ge daar langer staat. Ga heen, jonkman, indien gij mijn dood niet wilt, of blijf staan indien ge de rijke erfenis begeert.'

De bejaarde man zinkt vermoeid in zijn kussens, en Blos heeft dien oogenblik het huis reeds verlaten. Hij schudt het hoofd en ziet met strakke oogen in den mistdamp, terwijl hij het paard bij den toom vat en naar den stal van het logement 'de Markgraaf van Brandenburg' geleidt.

Vervolgens gaat de jonge man de stad dieper in, door minder voorname maar volkrijker buurten, waar de arbeid reeds is aangevangen, het geklop van den hamer, het snorren van een drijfrad wordt gehoord en de blauwe rook der schoorsteenen zich met den grauwen mist vermengt. De zon is reeds boven de daken gestegen en zendt een bundel gouden stralen door den nevel naar een klein maar net huis, waarvan in den beneden hoek van een der ramen, door gordijnen gesloten, op een witte kaart te lezen staat: 'Alida Blos - in Modes.' De deur gaat juist open en de eigenaresse van naam en titel is gereed uit te gaan, maar, met een lachje waarmede de weêrgalm van den gang zich vrolijk schijnt te maken wendt zij zich eerst nog tot haar dienstbode en zegt: 'Welnu, Keetje! Ge zeidet dat het zoo dampig, zoo erg dampig was, en zie: de zonnestralen wachten me op de stoep en willen me vergezellen.' Nu ze op de stoep treedt tracht ze evenwel haar japon tegen de vochtige steenen te beschermen, zoodat de punt van haar voet in de rechte lijn valt, die langs de opgenomen plooi, de aan elkander gesloten vingers en de rij knoopjes van haar overkleed naar boven gaat, en - indien het juffertje onze opmerking niet kwalijk neemt - langs het groefje van haar fijne kin, het plooitje harer rooskleurige lippen, langs den griekschen neus en het voorhoofd tot aan de punt van den opgenomen rand van haar gevederd rond hoedje kan worden vervolgd. Deze houding zou coquet schijnen, doch de omstandigheid en het bevallige lieten aan het natuurlijke er van geen twijfel over. Te minder daar het duidelijk blijkt dat ze zich zoo geheel alleen met de reinheid van haar kleed en de morsigheid der straat bemoeit, dat ze niemand, zelfs haar broeder niet opmerkt, tot zij met een blik den ouden schoenmaker aan de overzij een morgengroet wil doen, en... haar broeder voor zich ziet staan.

Het opgetogen gelaat van de zuster doet, naar het Blos schijnt, alle nevel en damp verdwijnen. De zonnestralen uit die blauwe geestige oogen, de vrolijke glans van dat blozende gelaat, waaraan de kuiltjes harer wangen en de kleine krulletjes van haar kapsel lustig

schijnen meê te doen, maken den droeven dageraad tot een helderen morgen.

‘Willem!’ roept ze verrast, ‘gij hier? en al zoo vroeg? Maar ge ziet somber, men jongen; of neen, ge zaagt somber, thans duidt uw geheele gelaat, dat ge u met mij verheugt nu we elkander zien. Kom binnen en vertel me eens, hoe het uw mooi vrouwtje gaat.’

Middelerwijl tikt ze tegen de deur, want zij acht het gerucht van de bel overbodig, en het dienstmeisje opent dan ook terstond. Alida gaat haar broeder voor in het zijvertrek - een net en smaakvol gemeubeld kamertje. ‘Ik ging zoo vroeg reeds op weg,’ zegt zij nog even levendig, ‘ten einde in een winkel eenigen inslag te doen, want ik zal eens een drokken dag maken; doch voor u heb ik al mijn tijd ten beste. Zet u daar in die canapé en vertel mij eens, wat ge zoo vroeg in de stad komt doen?’

‘Luister eens, Aaltje,’ vat haar broeder eindelijk het woord, ‘Ontstel maar niet te veel. Dezen nacht is mijn woning bijna geheel verbrand.’

‘Alle menschelijke deugd! Ge doet mij hevig schrikken!’ Alida staat werkelijk te beven, en legt de beide handen op de schouders van Blos, terwijl zij vervolgt met de snelle vraag: ‘En uw vrouwtje, uw vrouwtje, is zij wel?’

‘Dat is beter, dan ik in zulke omstandigheden mag verwachten...’

‘Hoe is 't mogelijk dat ge haar alleen kunt laten, Willem?’

‘Ik vernam dat oom Iltema den dood nabij was, en ge weet van mijne dure belofte aan vader.’

‘En oom...?’

‘Het gevaar is geweken. Hij ontving mij bitter hard; hij verweet mij dat de begeerte naar de erfenis mij dreef.’

‘Ei?!’ Een kleurtje vliegt over het gezichtje van Alida en verontwaardigd vervolgt zij: ‘Zeide hij dat? Hoor - ik ben eerzuchtig, Willem! Ik wensch, even als gij het logement ‘de Markgraaf’ wel zoudt begeeren, de zaak van madame Virie te bezitten, maar ik zou er geen enkelen stap toe doen, indien mijn wensch alleen door geldelijke hulp van oom kon worden vervuld, door het geld van den man die mijn vader te schande maakt. Ik zal dien man dat eens gaan vertellen en zóó duidelijk, dat hij het voor eens en altoos weet; ik moet toch op hem af, voor een zaak van geheel anderen aard.’

‘Indien ge u dan maar niet te heftig uitlaat, zusje lief! Behalve die ongelukkige dwaling, is oom zoo kwaad niet.’

‘Wel neen, Willem! 't Is maar, dat zijn wezenlijk beginsel diep in den nevel zit, waar dokter Poel van spreekt. De menschen zijn wel goed,’ zegt hij, ‘maar hun eigenlijk wezen is van nevel omgeven, van nevel en dikken mistdamp, jufvrouw Blos!’ en hij spreekt er over als of hij nog een scheppingstijdperk in de toekomst verwacht, waarin die nevel zal worden weggenomen; de achtste dag.’

‘Praktiseert dokter Poel over je? Wat mankeert je dan?’

‘Och neen, ik heb hem geroepen bij mijn dienstmeisje. Dat kind is zwaarmoedig en zoo vreemd. Ik maakte mij ongerust.... Is het uw tijd reeds?’ vervolgt zij, nu haar broeder oprijst. ‘Kunt ge met mij niet het ontbijt gebruiken; Keetje zal er spoedig meê gereed zijn.’

‘'k Dankje, zusje lief! 'k Moet nog naar den assuradeur, en dan toch spoedig weêr bij mijn vrouw zijn.’

‘Dat is waar, en ik vergezel u tot het einde der straat,’ zegt Alida, terwijl zij eveneens opstaat en haar handschoen onder het gaan vast maakt. ‘Keetje!’ Roept zij in den gang, ‘ik ga en kom spoedig terug... daar - nu breekt dat knoopje los en gaat op de vlucht ook,’ vervolgt ze langs den ganglooper rondziende.

Het dienstmeisje is middelerwijl genaderd. Het valt Blos in 't oog hoe somber haar niet onbevallig gelaat er uitziet. Maar nu zij neêr bukt om naar het handschoenknoopje te zoeken, denkt Blos onwillekeurig aan de vrouwelijke gestalte, die hij, toen het nog schemerde, zich langs den kant van het water zag bewegen. Nadat hij met zijn zuster het huis heeft verlaten en op zijn vraag: of haar dienstmeisje des nachts buitenshuis is en even buiten de poort woont? bevestigend antwoord krijgt, deelt hij Alida zijne opmerking mede.

‘O, Willem! ik vreesde zoo iets!... ik vreesde zoo iets!’ roept Alida op doffen toon, terwijl zij verbleekt en staan blijft, besluiteloos of zij weêr in huis zal keeren. Doch haar oog rust een wijle op een kind dat bij de stoepbank aan de overzîj met een pop speelt. ‘Mietje!’ zegt ze, en het aardige meisje komt terstond naar haar toe huppelen. ‘Wilt ge Keetje wel weêr eens gezelschap houden, en maar veel met haar praten en aan het lachen brengen?’ Geen liever taak voor het kind; ze is terstond bereid en belt reeds aan. ‘Ze mag immers wel, buurman? En ik kom zoo terug,’ spreekt Alida den schoenmaker toe. Ook deze is er meê vereerd. ‘Nu ga ik een weinig geruster uit,’ zegt zij met een zucht, en wandelt gehaast en zwijgend naast haar broeder voort. Maar aan het einde der straat zegt zij: ‘Vergeef het, Willem! Dat ik door bezorgdheid voor mijn dienstmeisje, van uw groot ongeluk niet gesproken heb, maar, zie je, Willem, mijn bovenkamers zijn ruim genoeg voor u en uw vrouwtje! indien ge er vooreerst uw intrek wilt nemen?’

‘Neen, ik dankje, Aaltje! Van mijn huis is genoeg over gebleven om te kunnen wonen, en al mijn goederen heb ik kunnen redden; mijn ongeluk is zoo ontzachelijk groot niet.’

‘Weet gij, Willem! van wie mijn dienstmeisje een dochter is?’

‘Wel nu?’

‘Van Rika Veldveer.’

Blos zet groote oogen op en zegt eensklaps: ‘Ha!... dan begrijp ik, dat gij oom Iltema spreken moet.’

Hierna geven beiden elkander de hand ten afscheid en gaan hun wegen.

Dokter Poel heeft het verband gelegd. Zoodra dat werk is verricht keert hij naar de stad terug en de koetsier houdt den schimmel voor het huis van den heer Iltema stil, waar de dokter afstapt en zich terstond naar het ziekbed begeeft.

De koetsier had een opmerkzamen blik geslagen naar degeen die de huisdeur voor den dokter zou openen. Toen hij de oude Jacoba bemerkte had hij gewenkt, en de trouwe zorg had hem begrepen; beiden zijn nauwelijks in de zijkamer, of de koetsier vraagt fluisterend met scherpen nadruk: ‘Moeder! wat kwam Blos bij den ouden heer doen?’

‘Familjezaken, Hendrik!’

‘Nietwaar!’ beweert de ongeduldige wrevelig, ‘hij kwam om geld los te krijgen voor den aankoop van het logement.’

‘De oude heer is in geen toestand om over zulke dingen te spreken.’

‘Zoo, dan was zijn reis vergeefs, ha, ha!’

‘Maar je oogen gloeien, Hendrik? ik ken je zoo woest niet. Je laat je minachtend jegens Blos uit? altoos hebt ge hem achting toegedragen. Je gelaat staat somber en duister, ik heb je nooit zoo gezien.’

‘Als die Blos me ook in mijn licht gaat staan, dan raak ik van zelf in duister, dat spreekt. Zijn herberg is verbrand en 't is duidelijk dat hij nu het logement ‘de Markgraaf’ wil hebben, en gij zoudt er den ouden heer voor mij van spreken. Ik doe het niet voor niet, dat ik mijn vorig meisje liet loopen, en de dienstbode van den ouden heer er voor in plaats nam, daar gij dit zoo wildet, moeder! Ik deed het, omdat gij mij voorspiegeldet, dat de oude heer, om haar, mij wel voort zou helpen. Zie, daar is nu de kans schoon voor.’

‘Hendrik, gij zijt zoo vreemd en zoo zonderling. Maar ga bedaard heen, ik beloof, dat ik een woord voor u doen zal.’

‘Ja, maar een goed woord en aanhouden; en zeg den oude, dat zijn neef om zijn geld kwam, dan schiet hem de duivel in 't lijf, en mijn kans wordt beter. Zeg hem aangaande Blos hoe de vork in den steel zit, en dat men op het dorp fluistert, dat hij zelf den brand.... of neen, zwijg daarvan, ik wil de zegsman niet zijn.’

‘Hendrik! Hendrik, wat zijt gij woest en verward!’ en nu hij opstaat en heengaat, vervolgt Jacoba: ‘Hebt gij woord noch groet voor Dientje?’

‘Kan ik dan nog langer den schimmel in dien kouden mistdamp laten staan, moeder?’ antwoordt hij ongeduldig, terwijl hij met de zweep op de stoepsteenen stampt; daarna stijgt hij in het rijtuig en rijdt naar den stal van het logement ‘de Markgraaf van Brandenburg.’

Het was niet waar - er werd niets gefluisterd ten nadeele van den herbergier; die uitdrukking van den koetsier was niet anders als een vernielende bliksemstraal, waarvan de wolk, die zijn beteren mensch had omhuld, zich ontlastte. En die wolk werd donkerder. Nauwlijks had Hendrik Cingel het paard onttuigd en op den stal gebracht, waar

hij tot nieuwe opwekking van zijn wrevel den bruinen klepper herkent, die Blos naar de stad had gevoerd, of de schimmel wendt den kop van de ruif af en heft een gehinnik aan, waaruit tevredenheid en verlangen spreken.

''k Wouw dat hij driehonderd voet onder grond zat!' bromt Hendrik binnensmonds, nu hij eveneens omziet en Blos den stal binnentreedt. 'Die kerel loopt mij telkens voor de voeten.'

De herbergier groet, maar de koetsier antwoordt met een gesmoorde verwensching en wendt met een onverholen uitdrukking van ontevredenheid het gelaat naar den schimmel, die het gehinnik nog luider herhaalt. 'Zwijg, rakker!' zegt hij scherp, 'bevalt je het hooi niet, dan zal ik je haver geven, hoor je! lange haver, hoor je!' en een zweep vattende, laat hij die geducht werken.

'Waartoe dient dat nu, Cingel?' vraagt Blos, met zooveel kalmte als zijn wijsheid van zijne vorontwaardiging kon bedingen.

''k Zou zeggen: wat raakt het je? je bent hier de boekhouder niet meer.'

Verwonderd en bevreemd ziet Blos den koetsier aan, waarna hij hervat:

'Wel, Cingel! 'k meen, we waren altoos goede vrienden - je doet er mij nu aan twijfelen....

'Wat raakt het je, of ik dat paard afransel', zegt de koetsier met toenemende drift, terwijl hij op nieuw het beest eenige slagen toedient, 'wat gaat het je aan, je bent hier geen boekhouder meer; of denk je hier logementhouder te worden?'

Bij die woorden doorgrondt Blos de oorzaak der kwade luim van den koetsier. Er is eenige waardigheid in het zwijgen en in den bedaarden blik waarmeê hij den door afgunst verteerden jonkman aanziet. Die blik duurt echter zoolang niet, en nu Blos zijn paard van de ruif wil losmaken, is het Cingel onverdragelijk, dat de schimmel wellicht aan diens leermeester bewijzen van gehechtheid zal betoonen. Hij komt daarom de beweging van den herbergier voor en begeeft zich tusschen de twee paarden. Maar nauwlijks slaat hij de hand aan den halster van het paard, of hij voelt een pijnlijke neep in zijn schouder en slaakt een kreet, die evenveel een woedend gebrul als een angstigen gil gelijkt. De schimmel vergeldt de ondervonden wreedheid met een beet, en wel met een zeer gevoeligen beet; al verwondt hij den schouder niet, het is voor Cingel of dat lichaamsdeel voor een oogenblik tusschen een schroef genepen wordt. Bovendien is Hendrik ontsteld door het wonder, dat een beest zich aldus weet te wreken, en zijn geloof aan het 'menschenverstand' bij de dieren komt in volle kracht. Met een sluipenden maar scherpen blik ziet hij den schimmel in de toornige oogen, terwijl hij het bruine paard achteruit doet gaan, het vervolgens zwijgend aan den herbergier overgeeft, waarna hij zich mokkend uit den stal verwijdert.

Wanneer dokter Poel den heer Iltema verlaat, heeft de oude Jacoba de deur pas dicht gedaan achter haar zoon.

‘Jufvrouw Cingel!’ zegt de geneesheer: ‘'t Staat gunstig met den zieke - gunstig. Zijn slaap is rustig na zijn ontwaken van straks... ja, ik weet alles; Dientje heeft het mij verteld. Hij heeft zich een beetje warm gemaakt op Blos; maar het zal hem niet hinderen, laat hem rusten, over weinige minuten ontwaakt hij, en ge zult hem heel wèl vinden - heel wel, hoor. Morgen, jufvrouw! goede morgen!’ en de dokter knikt herhaaldelijk en haast zich van daar, eer hij ‘de trouwe zorg’ op een reeks van vragen dient te antwoorden.

De oude Jacoba sluipt zachtkens het ziekvertrek binnen. Geen gerucht dan de geregelde ademhaling van den kranke. De ‘trouwe zorg’ zet zich in den leuningstoel bij het voeteneinde van het bed, vouwt de armen over elkander, en terwijl haar grijze oogen op den sluimerende staren, naderen hare grijze wimpers elkaar; eindelijk zijn de oogleden gesloten en de ademhaling der oude vrouw stemt samen met die van den bejaarden heer.

Beiden blijven slapen. Dientje komt binnen, zij doet een versche vuurkool in de stoof der oude vrouw - zij slaat het dek dichter om den schouder van haren heer en drukt het zwellende kussen terug, waar zij meent dat het de vrije ademhaling nadeelig is; zij doet dat alles zoo voorzichtig, dat geen van beiden ontwaakt. ‘Zij hebben het evenveel noodig,’ denkt zij, ‘ik weet niet, wie van de twee het meeste.’ Na deze juiste opmerking, die vollediger zou zijn, indien zij zich zelve een gelijke behoefte had toegekend, vervolgt zij hare gewone huisselijke bezigheden, alsof zij niet den geheelen nacht geen oog had geloken en voortdurend in beweging was geweest.

Dientje heeft de lamp uitgedaan. Een treurig daglicht heerscht in het vertrek, en uur na uur verloopt zonder dat de bejaarde heer, of zijn ‘trouwe zorg’ ontwaken.

Ondanks nevel, mistdamp of schaduw, valt er toch eindelijk weêr licht in het bewustzijn en in het oog van Iltema. Hij doet de oogen wijd open en staart jufvrouw Cingel aan, die, als bij sympathie, ten halve ontwaakt en met half gesloten kijkers, door de lange grijze wimpers heen, naar haren heer gluurt. De krachtige blik van den man oefent echter zulk een invloed uit, dat ‘de trouwe zorg’ binnen weinige seconden geheel wakker wordt, en dan terstond, aan haar plicht getrouw, vraagt: ‘Belieft u iets, mijnheer?’

‘Is..... is de zoon van dien man er nog, of is hij vertrokken, Jacoba?’

‘O he! ja; hij is al lang weg.’

‘Zoo? hoe laat is het?’

‘Het is.... ik denk twaalf uur.’

‘Dan is het tijd dat ik opsta.’ Iltema maakt werkelijk de beweging om de daad bij het woord te voegen.

‘O he! mijnheer! dat moet ge niet doen. Weet u wel dat ge zeer ziek zijt en het dezen nacht bij den dood hebt afgehaald?’

‘'t Mag zijn; maar ik voel mij thans heel wel. Waar zijn mijn kleeren? geef aan.’

‘Dan overspant ge u weêr, en, valt u weêr vermoeid achter over, zooals straks met... met uw neef Blos.’

‘Ja, dat heb ik. Hij zal boos heengegaan zijn, denk ik... Overigens een knap jonkman die Willem Blos, en zooals hij daar stond, was er in zijn oogen iets van mijne moeder. Maar - niet waar, Jacoba? - zijn vader heeft mijn armen vader alle ondersteuning onthouden, na hem van alles te hebben beroofd op grond van de wet.’

‘Zoo, heb ik het u nooit verhaald,’ zegt ‘de trouwe zorg’, ‘maar ik blijf daarbij, dat de overledene heer niets van Willems vader heeft genoten, en altoos van hem sprak als de oorzaak van zijn armoede.’

‘'t Is den dief er naar gegaan. Mijn arme vader!’ zucht Iltema, ‘maar die Willem is een flink jonkman, en zijn oogen zeggen mij, dat hij anders zou handelen dan de man, die hem het leven schonk. Is hij niet toornig van mij weggegaan, smeet hij geen deur dicht, stampte hij niet woedend in den gang? deed hij dat niet?’ vervolgt de kranke, toen Jacoba zwijgend de schouders ophaalde, ‘die jonkman heeft een kloeke gestalte, hij is zoo oud geloof ik als uw zoon, Jacoba?’

‘Ja, menheer!’ antwoordt ‘de trouwe zorg’ ‘in dezelfde maand geboren. Nu ge van mijn zoon spreekt, menheer, herinner ik mij zijn verzoek aan u.’

‘Komaan! ik heb u beloofd dat ik hem om den wille van Dientje en van u zou voorthelpen; heeft hij een zaak op 't oog?’

‘Ja, mijnheer! ik zou u vragen wat u voor hem dacht over het logement ‘de Markgraaf van Brandenburg.’

‘Het logement? niet goed. Hij is er evenmin de man voor als Dientje er de vrouw voor zou zijn. Laat hij zich dat geheel uit het hoofd zetten.....’

‘Maar, mijnheer.... evenwel...’ begint jufvrouw Cingel zachtkens. Doch Iltema vervolgt, terwijl de nevel zijner gewone levensbeschouwing meer en meer verdunt en zijn gemoedelijkheid vrij laat werken:

‘Dat Willem Blos zich voor die zaak niet bij mij heeft vervoegd, dat is toch edelaardig van den jonkman.’

De ‘trouwe zorg’ meent nu, dat een weinig van den raad haars zoons in toepassing te brengen, goed kon werken en tot hare moederlijke verplichting behoort, en zij vervolgt: ‘Indien uw gepast woord hem het zwijgen niet had opgelegd, dan was hij misschien met zulk een verzoek voor den dag gekomen.’

‘Waarom meent gij dat?’ vraagt Iltema met iets flikkerends in de oogen, en met een verdenking die Jacoba geldt, herhaalt hij: ‘zeg op, waarom meent gij dat?’

‘Ik weet wel, mijnheer, hoe de menschen zijn en wie Willem Blos

is,' hervat de oude vrouw een weinig in verwarring, 'en daarbij: zijn herberg is dezen nacht verbrand.'

'Zoo?' valt Iltema haar als bijna in het woord. De nevel is op eens voor een oogenblik geweken, zijn gemoed onbevangen, als toen hij, edelmoedig, hulpvaardig en vol menschlievendheid op achttienjarigen leeftijd de wereld intrad. 'Zoo?' herhaalt hij levendig; 'zend Dientje uit, en als Blos nog in de stad is, dat hij dan hier kome, en Dientje moet tevens terstond naar mijn notaris, en zij verzoekt of hij hier ook onverwijld komen wil.'

De 'trouwe zorg' staat uit haar stoel op zoo schielijk hare jaren vergunnen, en haar armen uitbreidende, smeekt zij: 'bedaar mijnheer! overspan u zoo niet; ge zoudt u zelf een ongeluk op den hals halen.' In hare verbijstering wegens het verkeerde springen der mijn, wil ze Iltema een lepel medicijn toedienen.

'Neen, ik ben weêr heel wèl, en wil die prullen niet slikken, Jacoba,' herneemt hij, met een afkeurend gebaar, 'roep Dientje, Dientje!'

Het dienstmeisje was reeds in het vertrek en behoefde slechts nader te treden. 'Ik heb reeds gehoord wat ik doen moet, en wil ik maar dadelijk gaan, mijnheer? Als de jufvrouw dan maar een oogje op de keuken wil houden.'

'Ja - laat geen minuut verloren gaan. En zeg tegen den herbergier Blos... of beter: fluister het hem in, dat ik hem spreken moet over het logement 'de Markgraaf.'

Dientje is den volgenden oogenblik reeds op weg, zonder te bevroeden, dat haar ijver strekken zal, om de verwachtingen van haar verloofde den bodem in te slaan.

'Ik vrees dat ge al te overijld handelt, mijnheer!' zegt Jacoba met een zucht.

'De omstandigheden zijn er naar, jufvrouw Cingel. Stel je voor: die man is zonder dak en zonder broodwinning. Ik wil mij niet bezondigen aan hetzelfde waarom ik zijn vader veroordeel.'

'En ge zult er uw herstel meê benadeelen,' vervolgt de huishoudster.

'Ik zeg u immers, dat ik niets mankeer. Geef mijn kamerjapon - ik sta op. Of geef hem niet, dan krijg ik hem zelf.'

De oude vrouw begrijpt, dat zij zich niet langer tegen den wil van haar gebieder mag aankanten.

In zijn gebloemde chambrecloak gewikkeld, rust de bejaarde man in een voltaire, en ontwaart dat zijn lichaamskrachten meer dan die zijns geestes onder de ongesteldheid hebben geleden. Een ongelijke verhouding van dezen aard doet, bij rustelooze naturen, lichtelijk een vlaag van melancholie ontstaan. Het flikkerende vuur, dat zoo even de oogen van Iltema verlevendigde, verflauwde tot een kwijnend licht. 'Niet waar, Jacoba,' zegt hij, 'die man heeft mijn vader laten omkomen van gebrek!'

‘Hij heeft den ouden heer met geen enkelen penning ondersteund,’ antwoordt de oude vrouw, zoo oplettend, alsof zij er later rekenschap van zou moeten geven.

‘Wat vergallen de menschen elkander het leven!’ herneemt Iltema. Hij vervolgt met zachter stem, alsof het een heilig onderwerp geldt: ‘en van haar nog eens gesproken, Jacoba. Bleef zij lang het schoone schepsel, dat zulk een onvergetelijken indruk op mij maakte?’

‘Zij verviel mijnheer, en verging als sneeuw voor de zon.’

‘En zij vroeg nooit naar mij? zij sprak nooit van mij? zij zocht u nooit om over mij te spreken.’

‘Zij schaamde zich te veel, mijnheer! zij hield zich schuil, en was zwijgend en teruggetrokken, zoo dikwijls ik haar als ter sluiks bezocht. Zij deed mij dan duidelijk voelen, dat mijn bezoek haar onaangenaam was.’

‘Oh!’ spreekt Iltema, alsof hij een gil smoort, en daarna vervolgt hij hijgende als een gemartelde die naar een droppel laafnis snakt: ‘zeg dat nog eens, Jacoba, dát wat zij toen zeide, toen zij zich bedrogen en ongelukkig gevoelde.’

‘Het was de éénige keer dat mijn bezoek haar niet te veel was; zij vatte mijn hand, zooals ik u meermalen heb gezegd, en zij zeide: “vrouw Cingel, ik zou gelukkig geweest zijn, indien ik Wouter Iltema zoo genegen ware geweest, als hij het verdiende.”’

‘God hebbe hare ziele!’ snikt Iltema ‘of,’ vervolgt hij terstond op wreveligen en morrenden toon, ‘indien Hij tevens de liefde is, waarom kwellen zijne schepselen elkander dan zoo!...’ met voller stem herhaalt hij ernstig: ‘waarom?’ Slechts de stilte van het sombere vertrek antwoordt. Jacoba huivert zoowel van het ongeloof, dat den grondslag der vraag uitmaakt, als van de geheimzinnige stilte, die er op volgt. Iltema zit onderwijl met schuddend hoofd en zijn hand woelt in zijn boezem. ‘Ha, zeg het nu nog eens, Jacoba! wat zij zeide van dien ander, toen... toen later - het laatste woord dat zij gesproken heeft.’

‘Toen zij dan zich had overgegeven aan een leven’, vervolgt Jacoba, ‘van zonde en iedereen een afschuw van haar had....’

‘Stil!’ valt de bejaarde man scherp in, ‘zeg dat niet zoo zonder barmhartigheid. Het was uit nood, zij en haar kind moesten toch leven, denk ik.’

‘En toen zij te worstelen lag met den dood!’ gaat Jacoba voort, ‘hield men haar kind op een afstand, zij mocht het slechts zien, en toen sprak zij een vloek uit over dien ander.’

‘Ha! die vloek is vervuld. Dat heb ik u nooit verteld. Luister, dus is 't geschied: ik zwierf dien tijd in dat verre gewest en vergaarde mij mijn goud. Des daags met pistolen in den gordel om wat ik verzamelde te beschermen, en als ik sliep met een dolkmes in elke hand. Ik voelde 's nachts een ijzeren vuist mijn keel omknellen, en een hand aan mijn met goud gevulden gordel. Ik vloog overeind en verweerde

mij tegelijk met twee stooten. Daar ter linkerzij van mij, viel een man met een gaauwdievengelaat; daar ter rechter lag hij - die ander - dood aan mijne voeten.'

De oude vrouw huivert andermaal, en met niet minder ontsteltenis.

'Maar dat moet geheim blijven, hoort ge!' gebiedt Iltema, en zijn oogen schijnen het verhaal, dat hij haar deed, voor altoos in haar binnenste te willen opsluiten.

Haar grijze oogen staren hem vreesachtig aan, en zij knikt zwijgend met het hoofd.

Dientje was nauwlijks buiten de deur of zij vernam van een harer kennissen, dat Blos bij den notaris was ingegaan, 'want weet je, daar is hij, zeggen ze, in de brandassurantie,' had de berichtgeefster er bij gevoegd. Dientje meende dan twee vliegen in één klap te slaan en haastte zich daarheen. Het antwoord op haar boodschap luidde, dat mijnheer de notaris dadelijk zou komen, maar dat Blos reeds langer dan een uur geleden vertrokken was, en toen zij de stoep zou aftreden, hield Hendrik, haar verloofde, met een rijtuig voor de deur van den notaris stil.

'Wat jij hier?' vroeg hij onverschillig, zonder één vonkje van liefde in zijn oogen.

''k Had hier een boodschap, Hendrik, en waar is je reis heen?'

'Naar dien verbranden boel; mijnheer de notaris moet den boel in oogenschouw nemen.'

'O!' hervatte Dientje verrast, en, 't zij door de nachtwaak minder kieschkeurig op het begrip van trouw, 't zij ze Hendrik het vertrouwen dubbel waard achtte: zij fluisterde Hendrik in 't oor of hij, nu het zoo mooi uitkwam, dat hij naar het dorp ging, den herbergier de bedoelde boodschap wilde doen.

Een vloek, die door de gesloten huisdeur van den notaris gehoord kon worden, was het antwoord. Dientje stond een oogenblik stil van verbazing. Haar verloofde gaf vervolgens zijn paard - nu een vurige bles - een krachtigen zweepslag, en trok daarop de leidsels krachtig aan, zoodat het dier geweldig steigerde. Dientje koos daarop het hazenpad. Zij had vervolgens haar weg langs het huis van Alida Blos genomen, waar eenige tikjes aan de ruiten haar binnen riepen, en zij op de informatie van jufvrouw Blos berichtte: 'Mijnheer is zoo goed als beter; weet u, jufvrouw, het is dan maar zoo'n halve nacht dat mijnheer erg gevaarlijk is, en daarna is hij weer zoo goed te spreken als de beste.' Het goede Dientje spoedde zich vervolgens naar huis, waar de notaris door de huishoudster werd uitgelaten, en in 't rijtuig stapte en heen reed, zonder dat Hendrik op- noch omkeek.

Tot den volgenden dag stelt Alida het bezoek aan haar oom uit.

Zij heeft, aangaande diens toestand, dan nog de gerustellende verzekering van dokter Poel gekregen. Zonder eenig gemoedsbezwaar van dien aard, en met een helder begrip van het plichtmatige harer zaak, schelt zij bij Iltema aan. Tegenover de huishoudster oordeelt zij een kloeke houding noodig, en zij vraagt om haar oom over een zeer belangrijke zaak te spreken, terwijl zij reeds, alsof er aan geen bezwaar te denken viel, het zijvertrek intreedt, opdat de ‘trouwe zorg’ haar zal aanmelden. Dientje komt haar dan ook spoedig vragen, om bij mijnheer te komen.

Het vertrek binnentredende, slaat ze, na haar statigen groet, het oog met beteekenis op Jacoba en op haar ooms zuster en voegt er bij: ‘Ik wenschte u over iets belangrijks te spreken, oom!’

‘Laat ons een oogenblik alleen, jufvrouw Cingel,’ zegt Iltema, en rijst zelf overeind, om zijn nicht een stoel aan te bieden. Hij vertoont zich nu als een lang en mager man, met strenge trekken en van vaste bewegingen.

't Is raadselachtig waar Alida de vrolijke uitdrukking van haar wezen heeft gelaten, en van waar zij dien ernst en dat beslotene heeft gehaald. Zij ziet met eenige minachting de oude huishoudster na, nu deze schoorvoetend zich verwijdert en de deur van het vertrek laat aanstaan.

‘Wat hebt gij mij te zeggen, nicht?’ vraagt Iltema altoos nog met de hand om den aangeboden stoel.

‘Met uw verlof, oom!’, hervat het meisje, gaat met vasten tred naar de deur, sluit die, en daarna plaats nemende slaat zij een onderzoekenden blik op den man en ziet hem wakker in de oogen. ‘Is u weêr geheel hersteld?’

‘Ja!’ zegt Iltema ontevreden, ‘indien dat de reden van uw bezoek is, kunt ge gerust weêr heengaan.’

‘Excuus! indien ge wél zijt, dan heb ik de vrijheid met mijn zaak voor den dag te komen,’ hervat Alida.

‘En die is? zeker in verband met mijn geld,’ zegt de bejaarde man, en ter vergelding van Alida's manieren, zegt hij het zeer stroef.

‘Bah!’ - zonderling dat dat stemmetje zoo snerpend kan zijn, dat dat mooie gezichtje zoo veel afkeer kan uitdrukken; ‘uw geld begeer ik niet!’ Doch na dien uitval plotselijk kalmer, bezweert zij den storm die bij Iltema opkomt, met haar heldere oogen en ontroerde stem, terwijl ze vervolgt: ‘Ik kom uw raad en hulp inroepen, niet voor mij, maar voor een ongelukkige.’ Iltema maakt een afwijzend gebaar. ‘Neen, oom!’ gaat het meisje voort, ‘'t Is geen gewoon geval - 't is een radelooze, die zonder uw hulp de hand aan zich zelf zal slaan.’ Iltema schudt ongeloovig het hoofd en herhaalt het afwijzend teeken. ‘Neen, neen, oom!’ blijft Alida aanhouden, en na vooraf de kamer te hebben rond gezien, zegt zij met zachte stem: ‘een radelooze, die zonder uw hulp, een kindermoorderes zal worden.’ Zij be-

spiedt nu met aandacht welken indruk hetgeen zij gezegd heeft op den man maakt. Tot hare teleurstelling is hij telkens meer onverschillig geworden, en nu zit hij tegenover haar, terwijl een bittere glimlach om zijn lippen speelt, die weldra tot een spotlach overgaat, waarbij hij antwoordt:

'Gij wilt toch niet dat ik mijn geld zal doen strekken, om de kwade gevolgen der misdaden van anderen uit de wereld te helpen?'

Op dat antwoord heft Alida fier het hoofd en haar geheele gestalte. 'Is dat uw opvatting in deze zaak?' begint zij. 'Ik kom u niet vragen voor de geheele wereld, ik kom uw raad en hulp verzoeken voor een bijzonder persoon, en ge weigert mij het een en het ander, en vraagt zelfs geen nadere inlichting van mij. Of uw raad en hulp in deze in uw eigen belang kunnen zijn - minstens u onaangename uren kunnen sparen, dat vermoedt gij niet, dat acht ge niet mogelijk, want de kring uwer gedachten bepaalt zich tot uw geld. Uw éénig levensdoel is het te bewaken. Gij vermoedt een zelfde streven bij anderen, en veronderstelt bij anderen nog iets - dat zij steeds aanslagen vormen, om het u afhandig te maken. Mijn vader, die uw oudere en halve breeder was, placht van u te spreken als of gij waart edelmoedig, hulpvaardig en menschlievend; hij handhaafde uwe gedachtenis, tegen de algemeene meening in, die zeer ongunstig was over u. Gij zijt uit den vreemde terug gekomen; mijn broeder en ik hebben u leeren kennen, en wij ondervinden, dat onze overleden vader zich heeft bedrogen, en de algemeene meening gelijk heeft. Uw rijkdommen hebben uw gemoed arm gemaakt. 't Is in uw binnenste duister geworden, uw eigenlijk wezen schuilt weg in een dichten nevel. Doch dat alles deert of krenkt mij niet, ik zou u alleen kunnen beklagen; maar dat gij mijn vader een smet aanwrijft, dat maakt uw verblinding meer dan een dwaasheid, dat maakt haar boosaardig, en daarom veracht ik u, hoort ge dat? Ik heb mij voor de minste beleefdheid bij dit bezoek gewacht, opdat ge niet denken zoudt, dat ik uwen afgod kwam aanbidden, en ik zeg u nu de waarheid, zonder mij moeite te geven niet scherp te zijn, opdat ge haar wel zult onthouden. Dat ge mijn vader van schraapzucht, van liefdelooze handelingen verdenkt, dat maakt u in mijn oog tot iemand van wien ik een afschuw heb, daar! tot iemand, dien ik, wanneer hij mij zijn geld aanbood, het voor de voeten zou werpen, daar! Even redeloos als het was, dat uw vader de hand, die mijn vader hem hulpvaardig aanbood, in stijfhoofdige halstarrigheid terug stiet, even redelijk zou ik het achten, eer in het gevaar te vergaan, dan door uw hand er uit gered te worden, daar! Ge wordt woedend? ik zie het, uw gelaat wordt door de jammerlijke dwaling die u kwelt verduisterd; maar ik vrees u niet. Nog dit, eer ik ga. Ik zal mij wreken, aldus: Ik zal de ongelukkige hulp verleenen, al moet ik er gebrek om lijden. En van nu af zult ge haar geen druppel laafnis, geen penning ter ondersteuning kunnen aanbie-

den. Ge zult niet weten waar zij is, op uw navraag zult ge geen antwoord krijgen, indien ge bij mij aanklopt wordt u niet opengedaan; ik heb u voor de laatste maal in mijn leven gesproken. Gij glimlacht en spot met mijne wrake. Die glimlach, arme man! zal over weinige seconden op uw gelaat besterven.' Alida gaat naar de deur, opent die en houdt den knop vast; aldus buigt zij zich zoo ver naar haar oom als zij kan, en zegt niet luider dan noodig is om zich goed door hem te doen verstaan: 'De ongelukkige, aan wie gij uw hulp onthoudt en die ik zal redden, is de dochter van Rika Veldveer!' IJlings snelt zij den gang door, de huisdeur uit en de straat op, als vreesde zij, dat haar oom haar zou vervolgen en vasthouden.

Maar deze staat een oogenblik als versteend, dan zinkt hij op een stoel en het hoofd tusschen de handen klemmende, krimpt hij ineen, als door pijnen gefolterd; kermend spreekt hij op doffen toon: 'en ik heb haar vader met eigen hand gedood, oh, oh!'

En inmiddels heeft Alida Blos haar woning bereikt. Zij is nauwlijks binnen of zij sluit de deur en doet de knippen er op. Zij ontlast zich van hoed en doek, en staat dan een oogenblik om tot haarzelve te komen. De overspanning is geweken. Hare aandoeningen lossen zich op in een stroom van tranen en snikkende vleit zij zich op de canapé. 'Wat scheelt u, jufvrouw?' vraagt Keetje onthutst, 'waarom weent ge zoo? Is er een groot ongeluk? om wat of wie schreit ge zoo veel tranen, lieve jufvrouw?' En nu de dienstbode bij haar neêrknielt en met betraande oogen haar vraag herhaalt, sluit Alida het meisje in haar armen en antwoordt: 'Ik ween om u, ongelukkig kind, sinds vele dagen weet ik wat u beangstigt. Verberg het geheim niet langer, mijn arm, arm meisje. Grooter zonde klopt aan de deur. Ik bid u, doe mij belijdenis, en ik zal u redden.'

Keetje verbergt het gelaat nog dieper aan de borst harer jufvrouw, en haar eigen handen nog bij die van Alida voegende, is geheel haar hoofd bijna verscholen, en zoo fluistert zij aan het liefdevolle hart onder snikken en tranen de belijdenis: ''t Is waar, ja 't is waar, jufvrouw, en ik heb hem zoo lief, wij hebben in stilte verkeerd, om zijn moeder, en hij heeft mij verlaten, en zal met een ander gaan trouwen.' In haar eigen onwankelbare trouw verzweeg zij den naam van den verleider.

Betrekkelijk weinige van de nevelachtige dagen, die gras-, bloei- en zomermaand voorafgaan, zijn verstreken of de schimmel hinnikt meermalen op den stal. Want Willem Blos is eigenaar geworden van het logement 'de Markgraaf van Brandenburg,' met het geheele meublement, paarden, rijtuigen en al wat er toe behoort, en is den geheelen

dag er meê in de weêr en laat overal een oog gaan. Zijn wakkere vrouw, niet minder ijverig, zorgt mede dat de vele bezoekers naar behooren worden bediend, en zij weet meesterlijk de goede orde te bewaren met het talrijk dienstpersoneel. Dat is eveneens geheel in dienst van den nieuwen eigenaar overgaan; zelfs Hendrik Cingel is in zijn betrekking gebleven, en weet zich met zijn nieuwen patroon te schikken. Zoo de nevel hem nog beheerscht, hij zwijgt en kastijdt er de paarden niet om. Zoo de afgunst aan hem knaagt - dan teert hij op een verholen wrok. Hij weet eigenaardig de schouders op te trekken, als hij den goeden gang der zaken onder den nieuwen logementhouder hoort prijzen, en voegt er wel eens met een zonderlinge beteekenis bij, dat het verbranden van de herberg Blos geen kwaad heeft gedaan. Zoodanig, en met een onbestemde hoop dat het niet lang zal duren, beweegt de koetsier zich in de schaduw van den man, die in zijn licht is gaan staan.

Op het dorp zien de landlieden met verbazing, ter plaatse waar de herberg heeft gestaan, een fraaië villa verrijzen. De heer Iltema spaart geen kosten aan deze zijn nieuwe woning. Dokter Poel heeft hem het buitenleven aangeraden, en Iltema wil, dat het dan in alle opzichten goed zij. Het puin der verbrande boerenplaats blijft altoos nog onaangeroerd liggen; een onoogelijker tafereel naarmate de bouw der villa vordert. Zoo dikwijls Iltema naar het dorp rijdt, om hoogte van zijn zaken te nemen, vindt hij in de ruïnen ruime stof, om uit te varen tegen schraapzucht en oneerlijkheid. De hofstede was in een buitenlandsche maatschappij geassureerd, deze bracht allerhande exceptiën te berde, en de assurantiepenningen werden niet uitbetaald. Eerst later in Juni gelukt het den eigenaar met een belangrijk verlies tot een schikking te geraken. Iltema heeft nog een ander onderwerp voor dagelijksche behandeling, het is de grieve tegen zijn nicht Alida Blos. Hij heeft zich, over alles wat het tegendeel bewijst, heen gezet, en ziet in hare gedraging een losbarsting van het ongeduld, tegen den oom, die zijn kas voor haar gesloten houdt tot na zijn dood. Uit zijn nevel gezien, zijn hare beleedigingen onvergeeflijk, haar naam zal uit zijn testament verdwijnen, geen penning zal hij haar schenken. Er komen oogenblikken waarin hij, hare woorden herdenkende, haar met de vuist zou kunnen kastijden, ‘de laatdunkende heks.’

In de stad blijft het praatje over een gebeurtenis nog altoos nieuw. Het is aangaande Keetje Veldveer, die plotselijk verdwenen is, zonder dat iemand weet waar zij is heen gegaan. Men houdt het er voor, dat jufvrouw Blos er meer van weet, maar deze bewaart er het zwijgen over. In de eerste dagen wekte het zonderlinge der zaak zooveel belangstelling, dat deze gebeurtenis zelfs in andere plaatsen besproken werd. Hendrik Cingel kon toen nergens halt houden, of hij werd er naar gevraagd. Zijn antwoord was dan altoos verward, indien hij zich er niet met een kort of norsch woord afmaakte, en een fijn

opmerker zal bespeuren, dat hij sedert dien tijd, wanneer hij langs de wegen rijdt, de gewoonte heeft aangenomen, den omtrek gedurig rond te zien en tot aan de kimme de oogen laat wijden.

Hij gaat in zijn vrijen tijd menigmalen het huis van jufvrouw Blos voorbij, en Alida als zij hem ziet gaan, verbeeldt zich telkens, dat die jonkman half plan heeft om aan te bellen. En waarlijk, op een schemeravond wordt de bel overgehaald, en nu de modiste de deur opent, staat daar de koetsier van haar broeder.

'Wat is er van uw dienst, Cingel?' vraagt zij den jongeling die zwijgend en eenigermate verlegen blijft staan.

'Mag ik u een oogenblik spreken, jufvrouw, als het niet te vrij is?'

'Treed in de zijkamer, Hendrik. Ge schijnt iets gewichtigs te hebben?'

De aangeboden stoel gebruikt hij slechts om zijn bevende hand steun te geven en zegt dan ietwat ontroerd: 'Mejufvrouw, zou u de goedheid willen hebben, mij de plaats te noemen waar Keetje Veldveer verblijf houdt? minstens mij te zeggen, hoe het met haar is?',

Alida ziet den jonkman, zooveel de duisternis vergunt, in de neêrgeslagen oogen, en hervat: 'Cingel, ge zijt de zoon van de jufvrouw; die bij mijn oom huishoudster is, en zijt verloofd aan zijne dienstbode; ik begrijp dus, wie u met die boodschap belast; maar zeg den heer Iltema, dat ik hem in geen geval op die vragen antwoorden kan.'

Er is, voor het begrip van den jonkman, geen verband in dat antwoord, hij staat nog een oogenblik bedremmeld en zwijgend, daarna buigt hij, stoot zijn voet aan den deurdrempel als Alida hem uitlaat, en op de straat gekomen slaakt hij een zucht, mompelt daarna een verwensching tegen al wat Blos heet, en gaat met vaster stap naar zijn stallen.

Weinige dagen later wordt zijne opmerkzaamheid gaande gemaakt, door dien Alida herhaaldelijk haar broeder komt bezoeken, lang met hem spreekt, en er blijkbaar iets belangrijks tusschen die twee wordt verhandeld; maar als de koetsier kort daarna verneemt, dat mejufvrouw Blos de zaken van madame Virie heeft overgenomen, is dat raadsel opgelost, in een zin, die hem niet bevredigt.

De dagen van nevel worden opgevolgd door regen, frissche koelten, zonneschijn en warmte; met de scheppingsperiode van den menschelijken geest, volgens het systeem van dokter Poel, gaat het zoo vlug niet.

Juni geeft een schoone zomermaand. Iltema betrekt zijn nieuwe woning, maar zit nog dieper dan ooit in zijn nevel, en overdenkt en beschouwt uit dien schemer de daden der menschen. Met Hendrik den koetsier is het niet beter gesteld. Zijn vermeende tegenspoed maakt het dag aan dag zwaarder te dragen, dat hij knecht is, waar hij zich had voorgesteld heer en meester te zijn. Hij wil echter dat daar verandering in zal komen, en doet er zijn best toe, en wie zich geheel met de uiterste vlijt op iets toelegt zal allicht

slagen. Met meer berekening trekt hij hier en daar zijn schouder op, of laat een half woord vallen, en deze, op zichzelf niet veel beteekenende mimen, ter juister plaatse aangebracht, hebben het gevolg, dat er iets in de zaken van het logement begint te komen, hetgeen de bezorgdheid van Blos gaande maakt. Hij weet niet wat het is, en kan zichzelf geen verschijnsel bepaald aanwijzen, maar de glimlach der meesten zijner begunstigers, als zij over de vorige herberg spreken, en de ernstige strakheid van enkelen jegens hem maken Blos nadenkend en stil.

Op een morgen wordt hij voor den rechter geroepen. Deze laat hem een stal-lantaarn zien. Blos herkent de lantaarn voor dezelfde, die hij in de dorpsherberg gebruikte. De rechter vraagt hem daarop: ‘Wat moest gij in den avond voor den brand, met die lantaarn in de hooischuur van uw buurman verrichten?’

Die vraag, in verband met hetgeen hij vroeger opmerkte, verontrust hem. Hij voelt, dat hij eenigermate ontroert, eer hij antwoorden kan: ‘Ik ben met die lantaarn nooit in de hooischuur van mijn buurman geweest.’

De rechter heeft hem strak aangezien en hervat: ‘Uw ontroering is in tegenspraak met uw ontkenning. Daarbij, deze lantaarn is onder een ingestort gedeelte der boerderij gevonden, en men heeft u in den laten avond van den genoemden dag, de deur der schuur zien openen, en gezien dat gij er binnen zijt gegaan.’

‘Dat heeft men niet kunnen zien, want ik ben er niet in geweest, 'k had er geen boodschap.’

Na eenige vragen van minder beteekenis te hebben beantwoord kon Blos gaan. De volgende persoon dien de rechter voor zich roept is de koetsier Hendrik Cingel. Hij verklaart, dat toen hij met den heer agent der Brandwaarborgmaatschappij, op den middag na den nacht van het ongeluk daar ter plaatse zich bevond, en den boel eens nader observeerde, het hem en nog eenige dorpelingen duidelijk bleek, dat de brand aangekomen was, in de hooischuur van de boerderij. ‘En, mijnheer de rechter’, vervolgde de koetsier: ‘ik sprak met een zekeren Piet Notweg, en deze liet zich ontvallen, dat hij den avond te voren den kastelein in de schuur had zien gaan.’

‘Gij hebt u later nog eens alleen tusschen het puin gewaagd en er nog al lang vertoefd; waarom deedt gij dat?’ vraagt de rechter snel.

De koetsier verbleekt en stamelend antwoordt hij: ‘Ik? later? wie heeft dat gezegd. Neen, dat is niet waar. Ik verzeker u, dat is niet waar, mijnheer!’

Hendrik Cingel kan gaan, en Pieter Notweg wordt voor geroepen. ‘Gij hebt in den avond voor den brand, den kastelein Willem Blos in de hooischuur van zijn buurman zien sluipen?’

‘He, he, Weledele Gestrenge heer! dat is niet waar, ik heb *iemand* gezien,’ luidt Pieters antwoord.

‘Gij moet niet op den eenen dag anders spreken dan op den ander. Gij hebt den koetsier Cingel gezegd, dat ge den herbergier er gezien hebt. Hij heeft het mij zoo even zelf verhaald.’

‘In 't welnemen, Weledele Gestrenge heer! dat 's logen. Ik heb dien koetsier gezegd: dat ik *iemand* gezien heb; de kastelein kon het niet zijn, want het geschiedde toen ik de herberg inging en daar stond Blos in de kamer, en schonk mij zelf een glas bier in.’

‘Is die koetsier, nadat hij eerst met eenige mannen van uw dorp tusschen het puin zich had begeven, later nog alleen daar geweest, om de zaak van nabij te onderzoeken?’

‘Ja Weledele Gestrenge! en als ik het er bij mag vertellen: hij is er toen lang geweest ook, maar wat hij er uitvoerde, dat weet ik niet.’

Pieter Notweg kan gaan. De rechter denkt een oogenblik na, en zegt dan: ‘zonderling, er zijn zooveel aanwijzingen, doch die Pieter Notweg kan omgekocht zijn.’

Wanneer Blos weer thuis komt, zoekt hij terstond een eenzaam plekje, laat het hoofd op de hand rusten, en peinst over alles en over niets, is somber en voor den troost van zijn echtgenoote ongevoelig. Hij weet zich evenwel aan dien nevel te ontworstelen, doch herhaaldelijk voor den rechter geroepen, om hoofdzakelijk op dezelfde vragen te antwoorden, krijgt deze zaak een verdacht voorkomen bij het publiek, en werkt nadeelig op zijn logement. Hij heeft alle krachten noodig, en dient ze daarbij ijverig te gebruiken, om staande te blijven, en nu hem die ontzinken, ziet hij de toekomst bezorgd te gemoet. Hij meende door ijver vooruit te komen, en nu baat hem al zijn inspanning niet om het logement te doen blijven wat het was. Oom Iltema, wiens hulp hij het logement heeft te danken, is meer tegen hem ingenomen dan ooit, en geeft duidelijke blijken dat hij een onhandelbaar schuldeischer zal zijn, en, naarmate het jaar ten einde spoedt, ziet Blos in dat hij moeilijk aan zijn verplichting tegenover Iltema zal kunnen voldoen. Daarbij, hoe zal hij diens toorn doorstaan, indien deze bij het openleggen der zaken ziet, dat Blos met een belangrijk deel van het kapitaal door oom hem verstrekt, zijn zuster heeft geholpen aan de zaak van madame Virie? Zijn toestand is hoogst moeilijk, er mogen geen fouten bijkomen, en Blos begaat een enkele, maar zeer schadelijke fout: De oogenblikken waarin het toekomstig gevaar zoo duidelijk voor zijn geest treedt, dat hij de hulpmiddelen daartegen uit het oog verliest, tast hij naar den beker, en het verontrustend tafreel en al zijn gedachten lossen zich op in nevels. Hendrik zorgt, dat deze misslagen, tot een onafgebroken toestand vergroot, door ‘de trouwe zorg’, den heer Iltema in 't oor worden gefluisterd.

‘Hoe weet ge dat?’ vraagt Iltema met gefronsde wenkbraauw. De huishoudster zwijgt; in haar moederlijke liefde meent zij, den naam

van haar zoon niet te mogen wagen. ‘Dat kan wel laster zijn. Laat Dientje aan Pieter zeggen, dat hij inspant. Ik ga eindelijk eens hoogte nemen.’

Hij vindt den neef bezig aan zijn administratie. Zijn gelaat is vervallen, zijn oogen staan somber en ontwijken de doorborende blikken van den oom. Iltema ziet overigens het kwade gerucht niet bevestigd. Het wakkere vrouwtje treedt hem vriendelijk te gemoet, als hij reeds het plan heeft heen te gaan. Hij vestigt een oogenblik de aandacht op haar gelaat, tikt aan zijn hoed en zegt dan: ‘moed houden! Ik geloof dat ge *beiden*’, hij legt een bijzonderen nadruk op dat laatste woord, ‘oppassen moet, en uw best doen.’

Hij gaat heen, maar is er de man niet naar, om het bij dat eene bezoek te laten. Den volgenden dag verrast hij Blos suffende en dommelende, en niet in staat tot een geregeld gesprek. Iltema klemt de lippen opeen, om geen snijdend woord aan den wezenlooze te verspillen, en keert hem den rug toe. De echtgenoote treedt den oom te gemoet, verlegen en schuchter, en met een smeekenden blik. ‘Jawel, je hoef me niets te zeggen. Het is hier een beroerde boel! jelui zorgen maar, hoor! dat de intrest op den tijd gereed is.... Neen, ik heb naar niets te luisteren. Ik groet je.’

Een oogenblik later is hij op weg naar zijn villa, en pruttelt, dat het gansche menschdom geen vertrouwen waard is.

Hoe snel vliegen de uren voor hen die in vreugde verkeeren; hoe snel gaan de dagen, de maanden om voor hen die een moeielijken dag te gemoet zien. 't Is de Decemberdag waarop Blos de renten aan zijn oom Iltema moet voldoen. 't Schijnt den logementhouder, of die dag zoo op eens en bij verrassing is aangebroken, en toch, alle vorige dagen van het jaar waren zorgwekkende voorloopers van dien bangen dag geweest. Alida Blos is haar broeder met alles, waarvan zij zich kon ontdoen, te hulp gekomen, doch de verplichte som is er op verre na niet, en Willem is ten einde raad. En als zijn zuster in den morgen nog eenige guldens die zij bij elkander heeft weten te krijgen, den ontstemden schuldenaar komt brengen zegt zij:

‘Broederlief! ik weet niet wat ik wel zou willen doen om u voldoende te helpen, en ik beschuldig mij zelve, dat ik voor een deel oorzaak ben van uw nood. Daarbij, het een sluit zich aan het ander, en ik ben geheel - ik weet niet hoe, want alle uitkomsten zijn geheel anders, dan ik op mijne daden meende te mogen verwachten. Verbeeld u, ik ontvang daar van de menschen waar ik Keetje had doen verplegen, het bericht, dat zij mij een onwaarheid heeft opgedischt, toen zij mij schreef, dat zij nu wel voor zich zelf zou kunnen zorgen, en mijn ondersteuning kon ontberen. Het meisje, naar 't blijkt, is

te verzwakt van lichaam en te gedrukt van geest om het in een dienst te kunnen uithouden, en haar ongelukkige moedeloosheid doet die menschen en mij voor het ergste vreezen, en ik heb rust noch duur, ik moet er heen, al is het ook zoo ver.'

'Ga, een rijtuig heb ik ter uwer beschikking, en verlos u van die onrust, als ge kunt. Ik ga den notaris voor mij raad vragen.'

Bij al dien kommer voegt zich de vreugdelooze weersgesteldheid. Stormachtig, donkere luchten, sneeuwjacht. Buiten de stad gonst de wind in de duistere bosschen en doet het donkere water golven; fijne sneeuw stuift langs veld en wegen en vormt hier en daar lange witte strooken, die onoverkomelijke heuvelen dreigen te worden. Langs den klotsenden vliet, de gonsende bosschen, door de suizende sneeuw, en den snerpenden wind snelt het goed gesloten rijtuig, den bles er voor en Hendrik Cingel op den bok, met Alida over den weg. De koetsier geeft om het barre weêr niet het minste. Hij heeft Alida met de meeste voorkomendheid in het rijtuig geholpen, en al het mogelijke gedaan, dat geen koude haar deren zal. Hij ziet er tevreden uit, als in geen maanden gebeurde. Toen hij in den stal was gekomen, meende hij zijn wraak ter zijde te moeten zetten, en den schimmel te kiezen, doch de bles was het sterkste paard van den stal. De schimmel blijft staan tot den avond, en deze dag zal de merkwaardigste worden in het leven van dit dier. Hendrik Cingel vindt het voor zich ook een merkwaardigen dag, nu de nood jufvrouw Blos drijft tot een ontdekking, die zij hem eens heeft geweigerd. Alida bekommert er zich weinig om, of de koetsier het doel der reize bevroedt. Zij staart menigmalen met huivering naar de vaart langs den weg, naar de donkere golven, die de dorre bladeren verzwelgen, zich tegen de strenge vorst verzetten, en aan de wallen knagen. Zij denkt meermalen, onder den verdoovenden invloed van het gegons der bosschen, en het eentoonig gerucht van het rijtuig, dat die golven hongerende wezens zijn, die in slagorde oprukken om haar beschermelinge te verslinden. Er komt eindelijk een punt waar de vaart een andere richting neemt en met een groote bocht achter het dorp omgaat, terwijl de weg zijn eigen richting vervolgt, midden door het dorp heen. Zij ziet even naar de villa van haar oom, en ontwaart daar een hand die snel een der groote ruiten van den doffen aanslag ontdoet, en zij meent dokter Poel te herkennen, die zijn nieuwsgierigheid bevredigt, door het rijtuig na te turen. Zij overpeinst wat dokter Poel daar te verrichten heeft; doch een kwartier later gaat het rijtuig een hooge brug over, en het schrikbeeld, aan schuimende donkere golven verbonden, dringt zich zoo beangstigend aan haar op, dat zij de villa, haar oom en dokter Poel vergeet.

De dokter besteedt een dag van weinig bezigheden - Poel kan het

niet helpen dat het weêr zoo ongunstig is - om zijn vriend Iltema gezelschap te houden. Beide mannen korten den tijd met een spiegelgevecht tusschen het idealisme van den een, en de eenzijdige levensbeschouwing van den ander.

'Ziet gij, waarde vriend!' zegt de dokter met een glimlach op zijn geestig gelaat, 'liefde is de wezenlijke grondslag van de geheele natuur, laat ik zeggen: der schepping. Liefde! Zoowel in de plant, in het dier als in den mensch is zij te onderkennen. Zij beginnen te streven eerst zelf volkomen te zijn, vervolgen dan hun taak met geheel voor anderen te bestaan en eindigen met zelfopoffering. 't Zij onbewust, met bewustzijn of met zelfbewustheid; ziet ge?'

'Neen, ik zie het niet en heb het nooit gezien!' antwoordt Iltema droog. 'Zelfzucht heb ik overal opgemerkt. De grasplant verdringt het mos, de rups vreet het gras op, de ringrnusch verdelgt de rups, en wordt de prooi van den uil, de kwâjongen vangt de uil en spijkert den vogel - levend God beter 't! - op een plank, en een andere deugniet, dien hij gister een bebloeden neus sloeg, klaagt hem uit weêrwraak aan, bij de vereeniging tot bescherming der dieren.'

'Maar, mijn waarde Iltema! is de drijfveer waardoor zulk eene vereeniging is ontstaan, niet te zoeken in de liefde der menschelijke natuur? Laat ik voortgaan: ge hebt daar een reeks gevallen opgenoemd, die door historische opvolging een logisch aanzien heeft, maar gij bedriegt u, zoo ge er de waarde eener redeneering aan toekent. Mijn zienswijze eischt de dingen in ruimer omvang, veelzijdiger en in grooter tijdruimte te beschouwen. Ze niet op te vatten als tot bestemming gekomen, maar naar bestemming strevende. Zijn u en mij en al wat redelijk denkt: zefzucht, haat, wraak, verdelging geen woorden welker beteekenis afschuw wekken? en zoo we ons toch bezondigen aan die zaken, acht ik het, dat de deugden die er tegenover staan, niet helder en levendig genoeg in den geest zijn ontwikkeld, dat zij als in een nevel wegschuilen, maar dat wij een tijd te gemoet gaan, waarin het licht ook die duisternis zal doordringen. Waarmeê zult ge me nu antwoorden?'

'Een brief, menheer!' zegt Dientje, terwijl zij schuchter binnentreedt omdat ze de heeren stoort. 'Hij is van den notaris. As u zoo goed wil zijn er op te antwoorden, de brenger zal zoo lang wachten, weet u.'

'Maak maar dat hij warm en welgevoed, door dat barre weêr naar de stad terug gaat, hoor meisje. Ik zal hem antwoord meêgeven: Hm', vervolgt Iltema met gefronsde wenkbrauw terwijl hij den brief opent, 'en wat ik u antwoord, dokter! Gouddorst beheerscht de menschen anders niet; onverzadelijk! Ik heb ze gezien ter plaatse waar men het voor 't grijpen heeft, die dorst klimt daar tot wolvenhonger, en het verscheurendste dier staat nog boven die menschen in redelijkheid. Zij zijn daar.... Hm! ik zal hem den hals breken, die kwâ-

jongen!' barst Iltema uit, nu hij den brief inziet. 'Niet gereed met de aflossing, zelfs niet met den intrest. De notaris voegt er een goed woord voor hem bij, maar ik zal antwoorden, dat het klinkt.' Hij vat een pen, schrijft met een vlugge hand eenige woorden op een stuk papier, vouwt het saam, verzegelt het, belt en geeft het Dientje voor den brenger over.

'Wat hebt ge geschreven?' vraagt Poel, 'als de vraag niet te vrij is.'

''k Heb den notaris gelast, dat hij den jongen onderste boven gooit, zijn boel aanpakt, en terstond; elke dag is verlies. Neen, schud het hoofd niet, dokter. 'k Laat me door geen brandstichter, door geen drinker, door geen lafaart berooven. Ge blijft schudden. Is hij dat niet?'

'Neen, neen, neen!' zegt de dokter.

'Ik zelf heb hem in zijn roes verrast. Hoe komt zijn stallantaarn onder het puin der boerderij, en waarom laat hij hoofd en armen slap hangen nu het hem tegen loopt? En.... zie, hij heeft een staat van zijn zaken er bij gevoegd; hier vind ik een post van drie duizend gulden, waar zijn die gebleven? Er staat niets achter; dat heeft hij nagelaten, waarom? omdat hij die som er doorgelapt heeft, begrijpt ge dat niet?'

'Neen, neen! onmogelijk, mijn waarde!'

'Wel, wat duivel!' zegt Iltema vertoornd, terwijl hij een stoel onderste boven en de papieren tegen de tafel werpt, 'als de stukken spreken! loop met uw "mijn waarde" naar.....'

'Hoor, mijnheer Iltema!' valt de dokter hem bedaard in de rede, 'ge laat u vervoeren, doch indien deze vervoering tot zulke ruwe manieren aanleiding geeft, dan ben ik u tot last en ga ik heen. Mag ik u verzoeken, dat uw knecht voor mij inspant?'

'Pardon, dokter!' hervat Iltema, 'het geldt niet u. Blijf zitten, mijn vriend, ge hebt mij uw geheelen dag geschonken, geef mij de gelegenheid, dat ik u van mijne gastvrijheid overtuig. Pardon, dokter!' herhaalt hij en steekt Poel de hand toe, die ditmaal de overtuiging erlangt, dat Iltema een krachtige vuist heeft.

Er wordt over het onderwerp niet meer gesproken. Jacoba dekt de tafel, er wordt gedineerd, daarna, onder het rooken van een sigaar, valt de dokter op de canapé en Iltema in zijn voltaire in den zachten dommel van een middagsluimer. De avond valt en door den helderen klank van het porselein, wanneer de huishoudster de theetafel gereed maakt, ontwaken de heeren.

'Wat weêr is het, jufvrouw Cingel?' vraagt de dokter.

''t Schijnt nu tot bedaren te komen, maar er zijn harde windvlagen geweest, zoo pas. Maar de lucht is thans helder, en de maan schijnt of het dag is, en alles is wit van de sneeuw. 't Is zonde, ja, dat mag ik de heeren wel vertellen: Pieter zeî, dat met die booze stormvlagen, een jonge vrouw zich in den stal wou verschuilen; maar toen

Pieter aankwam, ging zij op de vlucht, door bosch en over akkers en alles heen, en Dientje - medelijdend als zij is - ging de jonge vrouw achterna, en zag haar op de Vlietbrug staan, en over de leuning kijken, en toen kwam er een boer, en met dien ging ze meê; misschien dat zij daar in 't hooi mag slapen.'

Geen der heeren spreekt een woord op deze mededeeling, ofschoon beiden met belangstelling luisterden. Iltema staat met zijn handen op den rug voor de kachel en staart over de theetafel heen uren ver, en zijn gedachten doen een reis om de wereld, naar het schijnt, maar hij zwijgt. De dokter bedient zich van een kop thee en bestudeert den krachtigen rijken man. Het theewater gonst en de kachel tinkelt van de gloeihitte. Opmerkelijk, na een dag van zooveel stormgeweld, is de stilte die thans om de villa heerscht.

'Wat is het nu stil geworden, Iltema!' spreekt de dokter. De toegesprokene wendt het hoofd, en kijkt als of hij uit een droom ontwaakt. Poel herhaalt zijn opmerking.

'Zij zal het nu zoo heel kwaad niet hebben in het hooi, denkt ge?' vraagt de bejaarde man.

'Wie bedoelt ge?'

'Ja, dat 's waar ook, ik weet niet wie ze is. Ik meen dat meisje, waarvan Jacoba vertelde.' Hij brengt daarop langzaam een zijner handen naar voren en bekijkt die ter sluiks; eveneens een gedeelte van het tapijt voor zijn voeten.

'Indien ze daar blijft, en niet weder op de vlucht gaat,' zegt Poel.

'Hm!....' bromt Iltema, 'die Alida Blos is een vinnige heks!

'Ge vergist u, mijn waarde! ze is een lieve, geestige, gulhartige jonkvrouw, een soort van engel!'

Iltema slaat plotselijk een paar vlammende oogen op zijn vriend en hervat: 'Ik zeg dat ze een mond heeft zoo scherp als een schaar. Zij heeft mij snijdende woorden toegevoegd, die ik nooit vergeet, en mij verontrusten, nu met dat meisje in het hooi. Ik zend Alida een bankbriefje toe, voor een ongelukkige. Ik krijg het terug met de woorden: 'gij hebt het recht verbeurd deze wel te doen' wat verbeeldt dat trotsche schepsel zich? Ze is een....'

De dokter rijst plotselijk overeind, en valt zijn vriend in de rede: 'Hoort gij het, daar nadert een paard de villa, het kan een boodschap voor mij zijn.'

Doch weldra opent Dientje de kamerdeur, terwijl zij bericht: 'Daar is menheer Blos van 't groote logement, en hij vraagt belet, als dat hij den heer Iltema wenschte te spreken.'

'Neen, ik ben niet voor hem te spreken,' is het korte antwoord. Maar Blos had dat verwacht. Hij is Dientje op den voet gevolgd, treedt stoutmoedig de kamer in, regelrecht op zijn oom toe, en, schoon zijn voorkomen ontdaan is, met een vaste stem spreekt hij:

'Gij hebt den notaris gelast mij terstond uit mijne zaken te zetten,

en hebt daartoe het recht, oom! Ik acht het plicht te pogen u van dat besluit terug te brengen. Om mij zelf, om mijn vrouw en om mijn schuldeischers, wier schade, indien ge uw last *niet* intrekt, zeker is, en die, zoo ge dat *wel* doet, daarvoor niet behoeven te vreezen.'

'Gij spreekt mooie woorden, heerschap!' antwoordt Iltema minachtend, 'maar de onwaarheid er van springt terstond in 't oog. Ge zijt in een groot half jaar drie duizend gulden achteruit, dat zou het volgende jaar negen duizend gulden zijn.....'

'Ik heb u een staat mijner zaken, onder het nauwlettend oog van uw zaakwaarnemer opgemaakt, toegezonden en daaruit blijkt dat mijn zaken met een batig saldo sluiten.'

'Denk je dat ik goede oogen noch gezond verstand bezit, vrindje?' vraagt Iltema, 'zie! achter dezen post van drie mille wordt niet opgegeven waar die som beland is. Waarom staat het er niet bij? Omdat je die som er doorgelapt hebt, dáárom!'

'Neen, oom! Indien de laster aangaande den brand het logement geen schade had gedaan, dan was het mij gelukt, buiten die som, de zaken te drijven; doch in die veronderstelling heb ik drie duizend gulden tegen intrest uitgezet; zie hier de obligatie.'

'Zoo, heb ik je de handen ruim gegeven, om ze naar je kortzichtig believen te kunnen binden?' hervat Iltema, maar nauwlijks slaat hij een blik op het bewijsstuk of werpt het woedend voor de voeten van den jongen man. 'En dat aan uw zuster? aan die gecorchetteerde serpente? die mij scheldwoorden naar het hoofd werpt, en aangeboden geld voor de voeten smijt? 'k Blijf meer dan ooit bij mijn besluit, hoort ge! Ga terstond heen, of blijf daar staan, en ik laat u de deur uitwerpen.'

Blos slaat zich de handen tegen 't voorhoofd, ijlt naar den stal, bestijgt zijn schimmel en in zijn radeloozen toestand en een opwelling van toorn, drukt hij het arme dier de sporen diep in de zijde. Het paart steigert en slaakt een zonderlingen kreet. Iltema en Poel haasten zich naar het raam, om te zien wat er voorvalt.

'Die onverlaat is wreed tevens; dat zoo'n beest het hem niet vergeldt!' zegt de gastheer.

''t Kwaad is aanstekend,' zegt de gast met beteekenis. 'Zulk een dier verrast ons soms door een betoon van hulpvaardigheid en menschlievendheid, even als sommige menschen door daden van onbarmhartigheid.'

'Dank je, dokter; bij geval taxeer je me beneden het beest, en exploiteert weêr een stuk van je grondslag van liefde.'

Poel ziet zijn gastheer strak in het norsche gelaat en voegt hem toe: 'Over het zieleleven der dieren is dezer dagen een geschrift door Perty, een Duitscher, in 't licht gekomen. Zoo ge het leest zoudt ge voorbeelden van gemoedelijkheid bij de dieren zien, die sommige menschen beschaamt.'

‘Hm!.... Duitschers zijn Duitschers: zij plooien de ervaring naar hun filosofische opvatting,’ hervat Iltema, terwijl hij zich van het door de maan verlichte wintertafreel afwendt en naar de kachel begeeft.

Poel blijft door de glasruit turen. Hij beschouwt nog een wijle het landschap. De tegenovergestelde zijde van die waar Blos is heengereden vertoont den weg naar de Vlietbrug reikende. Het maanlicht doet alles zoo duidelijk onderkennen, dat de dokter zelfs het rijtuig ontwaart, dat, nog een geheel eind aan de andere zijde der brug aankomt, en hij vermoedt: het kan Alida Blos wel zijn, die van haar expeditie terug komt.

Hij vergist zich niet. Het meisje keert, zonder doel te hebben getroffen. Uit de inlichtingen blijkt haar dat Keetje meende niet langer de opofferingen van haar jufvrouw te mogen vorderen; - dat zij gebukt ging onder zieleleed en het leven haar een last scheen te zijn, waarom het ergste van haar te vreezen was, en dat men sinds den vorigen dag niet wist waar zij zich bevond. Neerslachtig keert Alida terug. De koetsier evenzoo. Hij ziet van den bok ter weerskanten van den weg over veld en sneeuwstrooken. Geen vluchtende haas ontgaat zijn scherp toezicht, en meer dan eens houdt hij stil, en vraagt de jufvrouw, of zij met hem dit of dat twijfelachtige voorwerp, niet voor een menschelijk wezen aanziet. Op eenigen afstand van de Vlietbrug, doet hij weêr het paard plotselijk stilstaan, is in een oogenblik van den bok en heeft het portier geopend en trillende van het hoofd tot de voeten zegt hij: ‘Daar, daar, nu bedrieg ik mij niet, daar uit die boerenwoning, ziet ge niet? daar komt ze langs het landpad. Ze gaat naar de Vlietbrug. O ik herken haar wel, en ze is het. Wat zal ik doen, jufvrouw? ga ik naar haar toe, dan ontvlucht ze weêr; blijf ik staan... ja God weet wat dan? Zie, hoe snel ze naar de brug loopt! Indien ge af wilt klimmen, en, hoe vreemd het verzoek ook is, den bles bij den teugel vatten en mij volgen wildet?’ zegt Hendrik en snelt heen.

Doch te laat om de ongelukkige te weêrhouden, het donkere water sluit zich over het hoofd van het arme Keetje. Het maanlicht trilt nog op de rimpels nu de koetsier ter plaatse komt. Maar wat belette hem water? welk gevaar zou hem weêrhouden? Hij treedt toe en tast rond in de diepte, en hijgende en weenende staat hij daar tot de schouders in het water.... Maar het meisje zijner liefde, zoo lang door hem veronachtzaamd, op de armen, nu Alida, die in den nood Hendriks verzoek niet kon weigeren, met het rijtuig aankomt. In een oogenblik is Keetje in het rijtuig getorscht en ontwaakt aan het liefdevolle hart harer gebiedster. ‘God zij dank!’ zegt Hendrik, die dat ziet en hij lacht door zijn tranen heen, en slaat zich met de vuist voor het hoofd, terwijl hij er bijvoegt: ‘en zoo'n geluk, heb ik, geldgierige deugniet, niet verdiend. En nu naar de villa, en mijn moeder zal haar verplegen willen, anders raakt het arme schepsel er nog om

koud!' En de bles vliegt als een pijl, en op de villa is terstond alles in beweging, om Keetje te koesteren. Dokter Poel geeft raad en voorschrift, Dientje haar kleederen aan de drenkelinge, Pieter de zijne aan Hendrik Cingel, en de 'trouwe zorg' doet wat zij kan. Terwijl moet Alida aan haar oom de geheele toedracht der zaak verhalen, en als zij dat doet, zenuwachtig en vol gloed, en oom meer en meer een haar vreemde uitdrukking uit de oogen spreekt en zij eindelijk over alles ten uiterste aangedaan uitbarst: 'En, ik zou kunnen schreien zonder einde van dankbaarheid en den hemel danken, dat ik in uw oogen diep medelijden lees, en mij aan de borst werpen van iedereen, die zich begaan betoont met het arme, arme Keetje!' dan slaat zij de hand om zijn hals, en haar voorhoofd tegen zijn schouder drukkende vervolgt zij: 'En ik zou zulk een vergeving vragen, zoo ik ooit, ooit, hem beleedigd had, lieve, goede oom!'

'Hei, sakrement, kleine slang!' roept Iltema dan, half welwillend, half argwanend. 'Ge zoudt me van mijn stuk brengen, en me overrompelen met je mooi, beschreid bakkesje!'

Maar houdt Alida zijn hand vast en hervat zij: 'Het arme ouderlooze Keetje Veldveer?....' dan ontrukt hij die hand op eens aan hare vingeren, en overschreeuwt hetgeen zij zegt met den uitroep:

'Raak die hand niet aan, als gij te gelijkertijd dien naam noemt. De dooden zouden opstaan... Daar.... hoor, men klopt! Hoor dien vreeslijken slag op de voordeur, wat beduidt dat helsch geklop?'

En oom en nicht snellen naar de ramen, om te zien, van waar zulk een woest en onophoudelijk kloppen ontstaat. Roerloos blijven ze een oogenblik een zonderling tafreel aanstaren: De schimmel, zonder zijn berijder, rent daar het grasperk rond, terwijl hij angstig hinnikt, en telkens als, hij de deur voorbij gaat slaat hij met de achterhoeven tegen de deur der villa. Het bleeke licht der maan, de eigenaardige kleur van het paard, het besneeuwde veld deelen aan de zonderlinge gedraging van het dier een geheimzinnigheid mede, waartegen oom noch nicht zich kan verzetten. Herhaaldelijk doet het dier het krachtig geklop door het gebouw weêrgalmen.

'Doet er dan niemand open?' zegt Iltema, 'wacht, ik zal het zelf doen, ga meê, Alida!' Hij opent de deur, terwijl Pieter uit den stal komende van buiten nadert. De schimmel komt nu kreunende naar Iltema, steekt den kop naar hem heen, neemt diens kleed lichtelijk tusschen zijn tanden, laat dan los, loopt naar het hek, ziet om of men hem volgt, en keert dan terug, krabt den grond, en hinnikt luide en angstig, vervoegt zich dan weêr bij Iltema en diens nicht en herhaalt dezelfde bewegingen, tot verbazing van het drietal menschelijke getuigen. 'Goede God, wat beduidt dat?' zucht Iltema.

'O, het is het paard van mijn broêr!' zegt Alida 'en 't is zulk een verstandig dier, ik denk dat Willem een ongeluk is overkomen, en zie, het beest wil het ons doen weten.'

‘Ja, dat, dat zal het zijn. Stijg er op, Pieter, het paard zal je den weg wijzen!’ gebiedt Iltema.

‘Ja - maar God bewaar me, menheer! ik durf niet. Dat dier is bekold of bovennatuurlijk!’ antwoordt Pieter, en blijft als vastgenageld staan.

‘Dwaze domoor! Roep dan Hendrik den koetsier. Allons! en span het rijtuig in, vraag of de dokter meêgaat en volg dan!

't Scheen, de schimmel verstond wat verordend werd. Hij kijkt rond, tot Hendrik kwam, en nu hij dezen in 't oog krijgt plaatst hij zich voor hem. Naauwelijks zet Hendrik zich in den zadel, of vrolijk hinnikende ijlt het paard heen en den weg op. Verscheiden gevaarlijke punten rent hij voorbij. Eindelijk, waar de sneeuw met een hoogen heuvelenreeks den weg ten halve verspert en het vrije gedeelte door laag afhangende boomtakken gevaarlijk wordt gemaakt, daar houdt het trouwe dier stil, ziet om naar zijn berijder en strekt den kop naar den grond. Daar ligt Willem Blos bewusteloos. Onder het rijden door een boomtak getroffen was hij van 't paard gestort. Daar ziet de koetsier den man dien hij zoo veel leeds heeft berokkend. Maar de nevel is van Hendrik geweken. Hij huivert van eerbied voor de geheimzinnige daad van den schimmel, en zinkt bij den verslagene neer, tracht het bloed, dat uit een hoofd-wonde vloeit, te stelpen, terwijl het paard den verpleegde en den verpleger bewijzen van erkentlijkheid geeft. Het rijtuig komt daar ter plaatse. Poel springt er uit, staat een oogenblik verbaasd over het tafreel, en is dan terstond weêr dokter. Hij legt met de hulp van Alida het eerste verband, en met de meeste voorzichtigheid wordt de bewustelooze naar de villa gebracht.

In ongeduld en spanning had Iltema de terugkomst afgewacht. Nu opent hij zelf de deur. In der haast was alles gereed gemaakt om den ongelukkige te ontvangen, en, onder toezicht, wordt Blos op een ledekant gelegd en middelen aangewend, ten einde den lijder het leven te hergeven.

‘En was het zoo, dokter?’ vraagt Iltema, als hij half meent dat de ijverige geneesheer gelegenheid heeft naar hem te luisteren, ‘heeft dat paard ons den weg gewezen?’ De dokter knikt slechts met het hoofd en bepaalt overigens al zijn aandacht bij den bewustelooze. Maar Hendrik Cingel, nog geheel in de macht zijner verbazing, geeft ongevraagd antwoord:

‘Met uw verlof, menheer! zoo was het. Een wonder, menheer! of het laatste der dagen gekomen is, en het tijd wordt dat de menschen belijdenis van zonde doen. En ik wil u wel zeggen, dat ik Blos mijn patroon veel kwaad heb gedaan, met hem te belasteren, en ook, om daaraan schijn van waarheid te geven, heb ik die stallantaarn tusschen het puin gestoken. En het kan mij niet schelen wat u en een ander er van zegt; ik weet, ik heb slecht gedaan, en heb er berouw van. Zie, God lof! daar opent de patroon de oogen, hij leeft, en ik zou

haast naar den stal gaan om die vreugdetijding den schimmel in 't oor te fluisteren.'

'Waar ben ik?' vraagt Blos met half ontsloten oogen. 'Ik voel, het zal een einde nemen met mij. Zijt gij dat werkelijk, oom Iltema, dien ik daar als in een nevel zie? Ik ga heen waar mijn vader is, en deze ure herhaal ik, wat ik u eens heb gezegd: Hij was niet schuldig aan uws vaders dood. Wat hij den ouden man aanbood, werd door diens fierheid afgewezen.... zoo was het. Met zulk een verklaring op de lippen ging mijn vader de eeuwigheid in. Mijn last is volbracht.... ik volg hem.' Hij zinkt in zijn kussens, en het bewustzijn verlaat hem.

'Hoort gij dat, Jacoba?' vraagt Iltema.

'Wat die stervende man zegt is de waarheid,' bekent 'de trouwe zorg.' 'Ik heb nooit het tegenovergestelde gezegd. Altoos, dat de oude heer niets van zijn voorzoon genoten heeft. Eer ik ooit zeggen kon waardoor, zijt ge mij altoos in de rede gevallen. En ik zweeg door bezorgdheid voor uw opvliegendheid en drift.'

De schellen vallen Iltema van de oogen. Hij heeft een hard woord voor de huishoudster, doch 't is of zijn toegenepen lippen dat woord willen verpletteren. Hij wil niet onbarmhartiger wezen, dan een beest als de schimmel van Blos is. Hij ziet duidelijk in, dat er nog een andere drijfveer in de menschelijke natuur krachtig werkt, als alleen een zelfzuchtig streven naar rijkdom. Men kan zich voorstellen van welken invloed deze veranderde levensbeschouwing van den rijken man is op het geluk der verschillende personen in dit verhaal voorkomende, in de eerste plaats voor Willem Blos, die na harden strijd, aan het leven wordt hergeven.

Als eenige maanden later dokter Poel op de Villa dineert en Iltema hem vraagt, of hij het geval met den schimmel aan dien duitschen schrijver zou melden, antwoordt Poel, dat Maximiliaan Perty in zijn boek getiteld: 'Ueber das Seelenleben der Thiere,' twee dergelijke voorbeelden opteekende.

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Hercules.
Eene herinnering uit den laatsten Duitschen oorlog.

De koning van Hannover had gedurende de acht dagen welke hij in Langensalza doorbracht, zijn *pied à terre* genomen in het smaakvol ingerichte jachthuis bij de Mühlhauser poort. Tusschen dat gebouw en den stadsmuur bestaat nog de ondiepe gracht waarin het water des winters tamelijk hoog staat, maar die in den zomer en bij aanhoudende droogte als renbaan en exercitieplaats voor het garnizoen gebruikt wordt. Langs die zoogenaamde renbaan strekken zich, ongeveer acht à tien voet hooger, een voetpad en een rijweg uit; dat voetpad is in zijne geheele lengte aan weêrszijden met boomen beplant en wordt veel als wandelplaats gebruikt.

Hoewel het in de fraaiste zomermaand, in Juni was, waarin alles groen is en bloeit, leverden die lange rijen van lindeboomen nogtans een droevig gezicht op. De onderste takken der statige boomen hingen bladerloos en geknakt omlaag; de wind deed ze huilend, als waren het gewonde armen, tegen elkander slaan; de stammen zelven hadden hun frisch groen verloren en een vuil bruinachtig rood in de plaats gekregen. Van waar die verandering? De volgende regelen zullen het duidelijk maken.

De fiere overwinnaars in den slag bij Langensalza waren na verloop van weinig tijds nog slechts eene ongeregelde bende, die met ransel, muts en stok naar hunne haardsteden terugkeerden. De capitulatie van den 29 Juni dwong hen, met uitzondering van hunne officieren, paarden, geschut en wapenen in de handen der vijanden te laten en zonder krijgseer af te trekken. Velen der terugkeerenden, vaders van huisgezinnen in het bijzonder, gingen met vrolijke aangezichten, anderen echter met diep bedroefde ziel huiswaarts. Die laatste stemming heerschte onder de meeste kavalleristen. Hunne ontevredenheid was trouwens zeer begrijpelijk en niet ongegrond.

Toen ik op bovengenoemden tijd te Langensalza kwam, vond ik op pleinen en straten eene buitengewone menigte menschen op de been. Ik behoefde niet lang naar de redenen te zoeken. De hannoversche kavalleristen verschenen van heinde en ver om hunne paarden aan de pruisische gevolmachtigden af te geven. De overgave had plaats voor de Mühlhauser poort, in de nabijheid van het koninklijk verblijf, en daar was het gedrang van menschen en paarden het sterkst.

In lange, onafzienbare rijen, op voetpad en rijweg, stonden paarden en ruiters; maar waar was de vermetele, levenslustige moed van deze laatsten gebleven en wat had hunne vurige rossen zoo stil en zoo treurig gemaakt? Moede en onverschillig sloegen zij al het gewoel om hen heen gade en knaagden, oogenschijnlijk werktuigelijk, aan de bladeren en de schors der boomen, waaronder zij slechts

eene gebrekkige beschutting vonden tegen den stortregen eener onweersbui. Mager, afgevallen, ziekelijk, stonden de eens zoo prachtige, glanzige paarden in den modder te staren.

Reeds in de eerste rij zag ik een schimmel die mij zeer bekend voorkwam.

Ik trad naderbij en vond mijn vermoeden bevestigd. Ruiter en paard waren daags voor den slag bij mij ingekwartierd geweest. Het fraaie dier had reeds toen mijne opmerkzaamheid tot zich getrokken; in den vervallen toestand waarin het nu verkeerde, herkende ik het slechts aan zijn ruiter en omdat het een schimmel was.

Toen ik naderbij trad, herkende de Hannoveraan mij insgelijks; hij stak zijne hand naar mij uit, riep mij toe:

'Zijt gij niet mijn vriendelijke gastheer uit het dorp....'

'N....' vulde ik aan, merkende dat de naam van mijn dorp hem niet wilde invallen.

'N. juist, herhaalde hij. 'Ik heb u al gezegd dat mijn vader ook boer is; een Oostvries; wat u toen zeer scheen te interesseeren. Wij zullen daar nu niet meer op terugkomen, maar ik heb een vriendelijk verzoek aan u: hier is een *thaler*; zoudt gij zoo goed willen zijn daarvoor in den eersten den besten bakkerswinkel een brood, en misschien ook een glas brandewijn te koopen? - Niet waar, arme Hercules,' ging hij voort, zich tot zijn paard wendende, 'ge hebt gister avond uw laatste rantsoen gehad en na dien tijd geen korrel haver meer gezien. Wij hebben geen fourage meer, arme schelmen die we zijn, en de Pruisen geven nog niets af; ik moet mij dus zelf over u ontfermen. Dat knabbelen aan de boomschors zegt mij duidelijk genoeg hoe het er meê staat.'

Met de meeste bereidwilligheid liep ik naar den bakker en haalde het verlangde brood; ook haalde ik een emmer frisch water uit de naaste herberg.

'Dank, duizendmaal dank!' riep de dragonder, toen ik met den koelen drank aankwam. 'Gij zijt een braaf man en hebt óok hart voor een stom dier. Zie, hoe begeerig het arme dier vreet en hoe dankbaar hij ons aankijkt! O, hij is zulk een wijs paard en weet zoo nauwkeurig wie het goed met hem meent!'

En inderdaad, bij elke bete welke zijn meester hem voorhield, boog en spitste hij zijne ooren zoo als paarden doen, keek hem vriendelijk aan, stiet hem met den kop aan, alsof hij met hem spelen wilde, hinnikte en sloeg de oogen op zijne vierbeenige medgezellen met een blik als of hij zeggen wilde: wie van u heeft zulk een goeden meester 'die zijn laatsten brok met hem deelt?'

'Gij houdt veel van uw paard?' vroeg ik den dragonder, toen ik de wederkeerige hartelijkheid van paard en ruiter zag: 'Is die liefde algemeen onder uwe kameraads?'

'Ja,' antwoordde hij; 'de hannoversche kavallerist heeft zijn paard lief, hoe kan het ook anders? Het kan niemand bevreemden die met de inrichting en de geschiedenis onzer ruiterij bekend is. Ruiter en paard zijn wel is waar twee verschillende wezens, maar men zou bijna met den dichter kunnen zeggen: 'Twee zielen en éene gedachte, twee harten die voor elkander kloppen!' - Gij moogt er om lachen, het is toch zoo. De ruiter heeft enkel liefhebberij in zijn paard, dat op zijne beurt van niemand anders iets wil weten, niemand lief heeft dan hem; hij beschouwt zijn paard ook geheel als zijn eigendom, want het is niet zelden op zijn vaderlijk goed geboren en opgegroeid en met zijn meesters zoon in dienst getreden. De Staat heeft het dier wel is waar gekocht, maar het wijselijk aan zijn vroegeren eigenaar ter verzorging gelaten; want men weet dat er op die wijs het best voor gezorgd wordt. Dien verkoop is de boerenzoon spoedig vergeten; het paard blijft in zijne verbeelding zijn eigendom,

zijn beste vriend. De Staat zelf doet het zijne om die gelukkige begoocheling in leven te houden, door het dier zoodra het goed gedresseerd is, met zijn berijder mede naar huis te geven,

om het daar te laten verzorgen en het dagelijks een uurtje te laten berijden. Die verzorging en dat dienstbetoon wordt wel is waar van wege het regiment bewaakt, maar dat zou nauwelijks noodig zijn, want de verwaarloozing van een paard is bijna zonder voorbeeld. Na verloop van een bepaalden tijd wordt de kavallerist met zijn paard voor eene exercitie naar zijn regiment terug geroepen en behaalt gewoonlijk lot en belooning voor de voortreffelijke verzorging en den goeden toestand van zijn paard. Nadat de exercitiën van het regiment afgeloopen zijn, keert hij met zijn paard weder naar huis terug.

'Gij begrijpt, mijn goede heer, dat de kavallerist zich niet enkel op de goede verzorging en dressuur van zijn paard toelegt; neen, de ledige tijd dien hij heeft en zijne liefde tot zijn paard, geven hem dikwijls aanleiding om het allerlei kunsten te leeren. Velen van onze kavalleristen zouden ieder oogenblik met hunne paarden voor een uitgezocht publiek kunnen optreden en hunne paarden de kunstigste toeren laten doen. Mijn schimmel heb ik in dat opzicht ook mooi gedresseerd. Wilt gij voor de grap, eens een staaltje zien van mijn kunst? - 'Hercules,' zeide hij daarop tot het paard, 'geef mij een voet!' - Het paard hief den rechter voet op. - 'Een kus!' - Het dier spitste zijne lippen - 'Maak nu uw compliment!' Het dier knielde met de beide voorbeenen en boog den kop, - 'Hoe spreekt het paard?' - Het begon luid te hinniken. - 'Houdt gij veel van uw meester?' - Het dier knikte en legde schrander zijn kop op diens schouder en streek hem langs de wangen, - 'Hoe doet gij met de vijanden?' - Bij deze vraag richtte het paard zich, ondanks zijn gewond been, fier in de hoogte, spitste de ooren, blies zijne neusgaten wijd open, keek woest om zich heen, ging eindelijk als een kaars overeind staan en beet en sloeg en schopte om zich heen. - 'Bravo, mijn trouw beest, maar wat is het einde van een ruiter en zijn paard?' - Bij die woorden begon hij een bekend treurlied te zingen: 'Het morgenrood beschijnt mijn vroegen dood.' Nauwelijks had het paard de eerste woorden gehoord, of al de woestheid was verdwenen, het zonk ineen, viel op de knieën, rekte zich uit en lag schijnbaar dood op den grond uitgestrekt. De ruiter zong voort: doch nu niet meer alleen; de om ons heen staande kinderen zongen vol deelneming het ernstig schoone lied mede en oud en jong sprongen de tranen van medelijden met den ruiter en zijn paard in de oogen.

'Sta op, trouw dier,' gebood de dragonder, toen hij zijne aandoening weder meester geworden was. 'Nu komt het gevreesde oogenblik van scheiden!' En hij wees op de naderende Pruisen die de paarden van de hannoversche dragonders kwamen overnemen. Het paard richtte zich met moeite op, de wel is waar niet zware, maar verzuimde wond aan zijn achterbeen veroorzaakte hem blijkbaar veel pijn.

Hoe nader de pruisische officieren kwamen, hoe grooter de aandoening van den dragonder werd. Ik had diep medelijden met den man; hij was nog vrij jong en bovendien de zoon van een boer, dat was ik zelf en ook ik had een zoon, over wiens lot ik, juist in die dagen, groote bekommering had, want hij streed in het pruisische leger tegen Oostenrijk. Dat alles maakte mijn hart nog vatbaarder voor medelijden dan gewoonlijk en ik besloot den armen jongen niet aan zijn lot over te laten.

'Zijt gij ziek?' vroeg ik deelnemend, toen ik zag hoe hij ieder oogenblik van kleur veranderde, 'zijt gij zelf misschien ook gekwetst?'

Bij die vraag sloeg hij een blik op zijn linkerarm en zeide: 'Ja, ik heb een schampschot in mijn linkerarm gekregen, en het bivakkeeren nacht en dag onder den blooten hemel, onder aanhoudende stortregens, heeft mijne wond geen goed gedaan.

Maar dat zou nog niets zijn, als ik mijn paard en mijne wapens nog maar behouden mocht en niet als een bedelaar werd afgescheept. Het hardste is

nog dat ik hier moet blijven staan en mijn paard moet afgeven. Niet waar, Hercules, gij gelooft er niets van, als ik u vertel dat uw meester alleen en zonder u naar huis trekt? Ge hebt hem zoo trouw gediend, hem door een woud van bajonetten, door de duizende schoten van den vijand heen gedragen; gij hebt hem daardoor met lijf en ziel gekocht, en nu denkt gij voortaan op zijn stuk gronds te leven en eenmaal te sterven. En als ge nu ondervindt dat al uw hopen en wenschen bedriegelijk was; als vreemde handen u overnemen en u schoppen toedeelen in plants van liefkozingen, hoe zult ge dan over menschelijke ondankbaarheid klagen en zelfs uwen heer niet vrij spreken? En toch, Hercules, ben ik onschuldig, ik zou u gaarne behouden en ik mag niet.'

'Gij zijt ziek, kameraad,' zeî ik bezorgd. 'Haal u toch zulke treurige gedachten niet in het hoofd. Er is nu eenmaal geen veranderen aan uw lot en dat van uw paard; schik u dus in hetgeen onherroepelijk is. Neem afscheid van uw paard, schielijk; daar komen de pruisische heeren aan!'

Toen sloeg de waarachtig ongelukkige jonkman zijn arm om den hals van het paard en fluisterde: 'Een kus, Hercules!' en kuste hem tallooze malen op den kop, gaf hem de teederste namen en liefkozingen, keerde zich toen eenklaps om, deed zijn oogen, waaruit de tranen stroomden dicht, en snelde zonder om te zien, de poort in. Ik liep hem na, nam hem op mijn wagen en voerde hem mede naar huis. Het kostte mij niet veel moeite vergunning te verkrijgen tot verpleging van een zieken en gewonden soldaat. Mijn dragonder was ziek en gewond beide. De chirurgijn, wiens hulp ik had ingeroepen, zeide dat de op zich zelf onbeduidende wond aan den arm door gevatte koude en verwaarloozing zeer onstoken was en aanhoudend verkoeld moest worden; dat de man bovendien eene harde koorts had en dat wij hem niet alleen moesten laten; geneesmiddelen waren vooreerst niet noodig.

Reeds dienzelfden avond werd de koorts zeer hevig en in den daaropvolgenden nacht lag mijn patient woest te ijlen. Den volgenden dag riep ik de hulp in van den dokter uit het naburige stadje; want ik had diep medelijden met den armen jongen en wenschte hem zoo gaarne in het leven, en voor zijne ouders te behouden. Mijne vrouw en de overige huisgenooten pasten hem op over dag en ik en een knecht op wien ik vertrouwen kon, waakten beurtelings des nachts.

Op een van de volgende dagen werd ik weder naar de stad geroepen, door de in de dagbladen aangekondigde verkooping van paarden die voor de kavallerie onbruikbaar waren verklaard. Wie beschrijft mijne verbazing toen ik, op mijn gang tusschen de te koop staande paarden, den schimmel Hercules ontdekte! Om allen twijfel weg te nemen, trad ik op het dier toe en riep het bij zijn naam, 'Hercules!' Aanstonds spitste het dier de ooren, het begon zacht te hinniken, alsof het beschroomd wilde vragen: 'Wie kent mijn naam en wie bekommert zich nog om mij?' Toen vatte ik eensklaps een besluit op; ik dacht, waar acht paarden verzadigd worden, zal er ook nog wel plaats en voeder zijn voor een negende, en besloot het paard te koopen. Dat was intusschen geene gemakkelijke zaak, niet om het geld, dat niet, maar om den spot dien ik door mijn aankoop bij mijne bedienden en buren zou opwekken.

En dat deed ik ook. Toen de beurt aan den mageren kreupelen schimmel kwam en de auctiehouder het met drie *thaler* inzette, met de woorden: 'Een schimmel, schot in het linker achterbeen!' volgde er uit de geheele verzameling van omstanders geen enkel bod. Toen vatte ik moed, legde er een *thaler* op en riep:

'Vier *thaler!*'

Kort en goed; ik kreeg het paard en nam het onder algemeen gelach en allerlei spottende aanmerkingen over. Die spotternijen hinderden mij wel eenigszins en ware ik mij niet van het goede mijner bedoeling bewust geweest, dan zou ik bijna

lust gehad hebben mijne ergernis op het arme dier te koelen; hoe verder ik mij echter van die spotters verwijderde, hoe meer ik mijne ergernis vergat en hoe kalmer ik te moede werd. Eindelijk kon ik zelfs een formeel gesprek met mijn schimmel beginnen, het dier antwoordde mij trouwens in zijne neerslachtigheid niet; ik moest zelf het antwoord geven. Het gelukkigst voelde ik mij bij de gedachte aan den meester van het paard. 'Wat zal de dragonder wel zeggen,' dacht ik, 'als hij zijn paard herkent en terug krijgt!'

Het zag er intusschen kwaad uit met den zieke; hij zag of hoorde niets, eene hevige zenuwkoorts had hem aangetast; ik moest dus vooreerst de hoop opgeven, door den aankoop en het gezicht van zijn paard kalm eerend op hem te werken.

Ook door mijne huisgenooten en onderhoorigen werd ik, bij mijne tehuiskomst met den kreupelen schimmel eenigszins spottend verwelkomd en zelfs mijne vrouw spaarde haren 'wettigen heer' niet; ik hield mij echter goed, hoorde alles geduldig aan, want ik wist wat ik deed.

Allereerst liet ik het met modder bedekte paard en de sterk ontstoken wond flink wasschen, de wond gestadig koel houden, en ik gaf het dier met eigen hand zijn voeder. Het dier snoof aan den haver, trok ook eenige halmpjes hooi uit de ruif, doch daar bleef het bij. Dat was geen vreten waarvan het dier verzadigd kon zijn. Wat nu te doen! Als een bliksemstraal schoot mij eene gedachte door mijn hoofd. Ik riep een knecht, beval hem de uniform des dragonders en een kavalleriesabel aan te doen en, zoo toegerust, zonder een woord te spreken, het paard te voederen. Bij dien last begon het lachen onder mijne dienstboden, die niets van mijne bedoeling begrepen, op nieuw; ik deed evenwel alsof ik niets hoorde en had de voldoening de bedoelde uitwerking mijner list te zien. De schimmel, door de uniform en het kletteren van den sabel langs den steenen vloer, misleid, begon vroolijk te hinniken, draaide en keerde zich bij iedere schrede van zijn gewaanden meester en overlaadde hem met al de liefkozingen, waarvan ik reeds eenmaal getuige was geweest, en die mij aan de liefkozingen van een kind aan zijne tehuiskomende moeder deden denken. Slechts nu en dan scheen er een flauw vermoeden van de waarheid in het paard op te komen. Het was aan allerlei vriendelijke woordjes gewoon en nu bleef zijn oppasser voortdurend stom, hoewel hij hem op de oude wijze streelde en liefkoosde. Van dat oogenblik af begon het paard meer voedsel te nemen en reeds na verloop van eenige dagen begon het er welvarender en sterker uit te zien; de huid werd glanziger en het kreupele been genas met den dag, waardoor het paard reeds veel minder hinkte dan na zijne terugkomst uit den slag.

Hoe ging het intusschen met zijn jongen meester? Wij weten van ouds dat een storm een jongen krachtigen boom wel buigen, maar zelden breken kan. Zoo ging het ook met onzen jongen dragonder. De koorts woedde vreeselijk in zijne aderen en er waren dagen waarin wij vreesden dat hij, in plaats van op het bed van eer, hier bij ons, op een roemloos ziekbed den dood zou vinden. Doch eindelijk behaalde zijn jong en krachtig gestel de zege op de boosaardige ziekte; de koorts nam af, het bewustzijn keerde weder, doch niet de levenslust der jeugd, de hoop op eene betere toekomst. Zelfs zijne herinnering aan en zijne belangstelling in zijn geliefd paard scheen den armen zwakken jongeling verlaten te hebben. Hij sprak nooit over zijn paard en noemde nooit zijn naam; even onverschillig scheen hij geworden omtrent alles wat hem omringde en hem persoonlijk betrof. Die toestand ging mij zeer ter harte en ik was steeds bedacht op een middel om zijne belangstelling in het leven

weder op te wekken. Dat middel bevond zich onder mijn bereik, ik had het dus weldra gevonden.

Op zekeren dag, toen ik mijn zwaarmoedigen lijder weder stom voor zich heen zag staren, sprak ik hem toe, zeggende: ‘Kameraad, als gij u weder sterk genoeg voelt, moet gij bij gelegenheid eens met mij naar den stal gaan, om mij uw oor-

deel eens te zeggen over een paard dat ik dezer dagen gekocht heb. Gij hebt verstand van paarden en zult het wel naar waarde weten te taxeeren!'

Bij die woorden werd de dragonder beurtelings rood en bleek en hij begon sterk te beven. Reeds zag ik, naar zijne gramstorige oogen, een weigerend antwoord te gemoet; doch hij bedwong zijn onwil en antwoordde met neêrslachtige stem:

'Morgen, goede heer, van daag niet; ik moet mij eerst op het zien van paarden voorbereiden.'

Hij boog zijn hoofd, bedekte zijne oogen met de handen en schreide. Ik deed geene moeite om hem vertroostend toe te spreken; tranen verlichten de smart; ook hoopte ik het beste van mijn geneesmiddel.

Den volgenden morgen trok hij den gemakkelijken huisjas uit en kleedde zich voor het eerst weder in zijne uniform en zoo gingen wij te zamen naar den paardestal. Hercules had zijne plaats geheel achter in den stal en was juist bezig zeer behagelijk zijn tweede ontbijt te nuttigen. Op den korten weg naar den stal zeide ik, om mijn gast eenigszins voor te bereiden: 'Het paard dat ik gekocht heb, is ook een schimmel. Gij zult u verwonderen over zijne groote gelijkenis met uwen Hercules; het dier heeft zelfs eene wond, door een geweerschot, aan zijn been.'

Bij die mededeeling bleef de dragonder even staan en keek mij onderzoekend aan. Er scheen een voorgevoel van de waarheid in zijne ziel op te komen; hij liep zoo schielijk als hij kon op den stal toe, deed de deuren open en sloeg een snellen blik naar binnen. Hercules was alleen in den stal; al mijne paarden waren buiten op het land.

Die ééne blik was den dragonder genoeg om zijn lieveling te herkennen.

'Hercules, mijn Hercules, gij leeft nog en ik heb u weder!' riep de dragonder met sidderende stem. In vliegende haast snelde hij naar het paard, dat op het geluid zijner stem de ooren spitste en met een vroolijk hinniken antwoordde. Maar het gevoel van den zwaar beproefde was hem te sterk; hij zonk op den grond neder en het duurde lang eer hij zijne zwakheid overwonnen had. Onder dat tooneel toonde ook Hercules zich zeer onrustig; hij rukte aan den ketting, wendde zich nu links, dan rechts en schopte en sloeg om zich heen. Langzaam bracht ik mijn patient naar het onrustige paard, en zeide glimlachende:

'Herkent gij uwen schimmel? Heb ik het nu niet goed met u gemaakt? Komaan, moed gevat, ruiter en paard zijn nu weêr bij elkander. Vertelt elkander nu maar eens hoe gij het beiden gehad hebt.'

De dragonder sloeg zijn arm om het trouwe dier en drukte het keer op keer aan zijne borst. Hij kon niet spreken van verrassing en blijdschap; ik liet hem een poos met zijn paard alleen.

Wat was het gevolg van dat bezoek? Hercules gedroeg zich zeer slecht toen zijn meester hem weder wilde verlaten, en de dragonder was genoodzaakt, even als voorheen in de bivakken, zijn leger naast hem gereed te maken. Toen ik mij een weinig ongerust toonde over dien maatregel, sprak de jongeling: 'Wees niet bezorgd; Hercules zal zijn meester geen kwaad doen en de zachte zomerlucht kan mij onmogelijk benadeelen. Ik zal eenige dagen naast den verwenden jongen kampeeren, totdat hij zijne ondeugende kuren weer heeft afgeleerd.'

Laat in den avond bracht ik mijn dragonder naar den stal naast Hercules, waar ik een bed voor hem gereed had laten maken, en verliet beiden genoegelijk gestemd.

Nu begrepen mijne onderhoorigen mijn hartstocht voor dat paard en lachten niet meer.

Ik behoef nauwelijks te vertellen dat de jonge kavallerist en zijn paard van nu af geen uur van elkander gescheiden waren; zij gingen als kameraden met elkander om en beiden wonnen met den dag in krachten en levenslust. De jonge man nam nu zelf de zorg voor zijn paard weder op zich, liet het in de achter mijn

huis liggende weide loopen en oefende en versterkte het kreupele been. Door die bedrijvigheid vergat hij zijn leed en kreeg weldra geheel zijn onde veerkracht terug.

Eindelijk waren ruiter en paard geheel genezen. Hercules wierp zijn fraaien nek fier in de hoogte, sloeg met zijn staart ver om zich heen en ging recht als een kaars op zijne achterbeenen staan. Zijn slank lichaam was weder met glanzig haar bedekt, iedere ader en elke spier schemerde weder door de huid heen, zijne voeten dansten weder van leven en vroolijkheid. Wat stonden de spotters en lachers van voorheen bij den aanblik van het prachtige dier te kijken!

Op zekeren dag kwam er bezoek op mijne hofstede, bezoek van zeer verre. De langwerpige mandewagen en het eigenaardige paardetuig verrieden de afkomst uit Hannover. Raadt de lezer de namen dier vreemde gasten? Het waren de vader en de broeder van onzen dragonder, uit het verre Hannover gekomen om den smartelijk betreurden zoon en broeder weder naar huis te halen.

Groot was de vreugde des wederziens! Ook het trouwe paard kreeg zijn deel van de liefkozingen zijner oude bekenden. De avond was niet lang genoeg om al het wedervaren van ruiter en paard te vertellen; de nacht vond ons nog allen druk pratende bij elkander. De toestand van het vaderland drukte hen zwaar op het hart; doch het gelukte mij, ook in dat opzicht hun moed in te spreken.

Op een der eerstvolgende dagen kwam de mandewagen des morgens weder voor, naast welken Hercules, los gebonden, de terugreis mede zou maken. Toen zijn heer het dier uit den stal gehaald had, riep hij hem toe: ‘Hercules, bedank nu de stalknechts!’ Mijne onderhoorigen hadden zich allen bij het huis verzameld en stonden bij de deur, om den wagen te zien afrijden. Hercules boog zijn kop en bood hun met de tanden een klein pakje aan. Het was een kostbaar geschenk voor zijne verzorgers. Toen keerde de jonge man het dier om en riep nog eens: ‘Nu, Hercules, breng nu ook onzen goeden gastheer uwen dank!’ Op dat bevel knielde het paard neder, raakte mijne handen en kleederen met zijne lippen aan alsof hij die kussen wilde. Daarop sprong het verstandige dier op, hinnikte luid alsof hij een voorgevoel had dat hij naar huis ging. Zijn meester was te diep ontroerd om een woord te kunnen spreken. Hij drukte ons dicht aan zijn snel kloppend hart en sprong toen schielijk bij zijne familie in den wagen.

‘Adieu! Adieu! Goede Thüringers!’ klonk het eindelijk toch. ‘Vaartwel, vaart allen wel!’ - Een luide knal met de zweep, en de wagen rolde voort. Nog lang zagen wij de witte zakdoeken wuiven en hoorden den moedigen schimmel hinniken, eindelijk verdwenen de ons lief geworden gasten uit onze oogen, maar wij zullen den ruiter en zijn paard nooit vergeten.

Suum cuique.
Wie er al zoo Christen en geen Christen is.

De heer Mr. P. van Bemmelen toont zich een weinig ontstemd (*Nederl. Spectator*, 1867, No. 5) over ons protest tegen zijn bewering, dat de Katholieken en de Orthodoxen of Oud-Protestanten de éénigen zijn, die als Christenen moeten erkend worden.

Uit de nadere verklaring van den heer van Bemmelen blijkt nu:

dat hij de Grieksche Kerk niet wil uitgesloten hebben;

dat ook de Doopsgezinden en Remonstranten Christenen mogen heeten, wijl zij 'tot den godsdienstkring van het orthodoxe of oude Protestantisme plegen gebragt te worden';

dat met 'orthodoxe of oud-Protestanten' bedoeld worden de 'nieuwe protestantsche orthodoxen' - Pelagianen b.v. als Doedes enz., zoodat 'oud' moet opgevat worden in de beteekenis van 'nieuw' en 'orthodox' in den zin van 'heterodox';

dat Mr. van Bemmelen de geschiedenis van het Christendom begint met 'de vestiging der Christelijke Kerk in het Romeinsche rijk of de kerkvaders', en dat meerdere of mindere verwantschap met dát historisch verschijnsel, het regt op den Christennaam bepaalt.

Geestverwantschap, niet met Christus of de Apostelen, maar met het Katholicismus maakt dus den Christen.

Wij zijn de eersten om te erkennen, dat de nieuw-oud-heterodox-orthodoxen dan boven anderen regt op den Christennaam hebben.

'Willen de Nederlandsche Modernen zich Christenen biijven noemen?' vraagt Mr. van Bemmelen, en zelf antwoordt hij: 'Het blijve aan hunne opvatting en aan hunne discretie overgelaten. Maar zij hebben geen regt zich te verwonderen, wanneer iemand het tegendeel als zijne meening uitspreekt.'

Zeker, al mogten zij dit regt nog hebben, zullen zij er niet al te ruim gebruik van maken; want al hun verwondering zal uitgeput zijn bij de beschouwing der schets, welke Mr. van Bemmelen van de Nederlandsche Modernen zoo pas heeft ontworpen: 'Wat hebben zij van het historische Christendom behouden? Het monotheisme, het onsterfelijkheidsgeloof, de Christelijke moraal ten aanzien der liefdepligten van de menschen onderling, het geloof aan Gods liefderijke gezindheid, de eerbiedige berusting in hetgeen den mensch weêrvaart, dat alles is niet specifiek Christelijk. Eene goddelijke openbaring daarentegen, hetzij door Christus en in zijne Kerk, hetzij door den Bijbel, hetzij zelfs door persoonlijke ingeving, is voor hen verdwenen. God heeft volgens hen tot den mensch nimmer gesproken, ook niet middelijk, ook niet op de meest indirecte wijze. Het eeuwige stilzwijgen der natuur is nimmer door Hem verbroken. De Bijbel, verre van zijn woord of onder zijne ingeving geschreven te zijn, is eene toevallige verzameling van *ordinaire* boeken. Christus, wel verre van God of Gods zoon te zijn, is zelfs geen bovenmenschelijk wezen meer, boven of gelijk aan de Engelen, zelfs geen volmaakt of zondeloos mensch, maar - schoon dan ook een religieus genie en eene edele persoonlijkheid - een *ordinair* mensch. Hij is niet de aangekondigde Messias, de vervulling der prophetiën, de gezalfde des Heeren, maar de zoon Joseph's, door toevalligen aanleg en omstandigheden de stichter der Christelijke godsdienst geworden, Zonde en Gods geregtige vergelding, verzoening door Christus, hemel en hel, vergeving en zaligmaking door werken of geloof, genadige inwerking Gods in de ziel des zondaars, Gods voorzienige en vaderlijke leiding en bestiering, zelfs de mogelijkheid van wonderen of van feiten die onafhankelijk zijn van den natuurlijken, door derzelver eenmaal ingeschapen aard bepaalden loop der dingen, alle gebed buiten lof of gemoedsuitstorting, alle dogmen en mysteriën, alle wonderdadige feiten die vroeger tot het wezen des Christelijken geloofs werden gerekend, tot de opstanding des Gekruiste toe.... dat alles is weggevallen. Terwijl het steeds een kenmerkend iets van het Christendom onder alle

godsdiensten geweest is, dat de persoonlijkheid des stichters het middenpunt der godsdienst was, kan het Christendom der Modernen even goed zonder als met Christus bestaan.'

Omdat dit hun geloofs- of ongeloofsbelijdenis zal zijn, dáárom dan hebben Scholten en Opzoomer het regt op den Christennaam verbeurd...

Ons doel is bereikt.

De heer Mr. P. van Bemmelen heeft, wederom zeer naïef, zelf het bewijs willen leveren, dat hij van Scholten en Opzoomer alleen denamenkent, en een niet minder krachtig bewijs dat er nog altijd juristen te vinden zijn, bereid om vonnis te vellen zonder de processtukken ingezien te hebben en te adviseren over zaken, waarvan zij de eerste noties missen.

Brievenbus.
III.

Tusschen een dwaas en een wijze.

Een neef van Herodotus heeft in *Los en Vast* (2de deel 1ste aflevering) den ‘dwaas van beroep’, schrijver van het opstel ‘Daags voor de inlijving bij Pruisen’, verschenen in het December-nummer van *de Tijdspiegel* 1866, eens op zijn plaats gezet.

Hij bekent dat het voor hem niet gemakkelijk is uit dit opstel ‘het eigenlijk standpunt en de bedoeling van den schrijver op te diepen,’ hetgeen hem echter niet hindert om mij met groot gemak te beoordeelen.

Maar het doet er niet toe. Het opstel heeft op den neef van Herodotus de uitwerking gehad die bedoeld was. Het heeft hem verwakkerd om voor de eer van zijn vaderland op te komen. Juist dit was bedoeld. Een man te zoeken die zich verantwoordelijk stelde voor de eer van zijn vaderland. En dien man uit te vinden - voorwaar, het was niet gemakkelijk.

De neef van Herodotus haalt minachtelijk de schouders op, omdat ‘de dwaas’ zich beroept op Des Amorie van der Hoeven (Redacteur van het Bataviaasch Handelsblad) op van der Wijck (oud lid van den Raad van Indië, schrijver van: *onze koloniale staatkunde*) op de *Kölnische Zeitung*(*).

(*) Mijn bestrijder zegt ook dat ik mij beroep op een Belg, met wien ik onlangs converseerde. De lezer zou niet vermoeden dat ik eigenlijk gewezen heb op onze handelwijze met Borneo. Ik verwees naar de ouders, die hunne kinderen verloren hebben in den ongerijmden Banjermasinschen oorlog, naar de wreed opgeofferde inboorlingen, naar de rijke hulpbronnen van het eiland, de wijze waarop wij die verwaarloozen, en het onvermijdelijk gevolg, dat wij ons daardoor de minachting op den hals halen van een kloeken nabuur, die het rechtmatig bewustzijn heeft dat hij zulk een schoone bezitting beter zou benuttigen.
Dit alles maakt mijn kriticus synoniem met een praatje dat ik met een' Belg zou hebben gehouden, en strooit met milde hand beschuldigingen van oppervlakkigheid tegen mij uit.
Overigens kan mijn bestrijder verzekerd wezen dat ik niet gedoog dat vreemdelingen in mijne tegenwoordigheid op mijn land smalen. Dat veroorloof ik alleen aan mij-zelf en aan dezulken die het met dezelfde bedoelingen doen als ik.
Ook dwaalt hij als hij meent dat ik mij bij een vreemdeling zou verontschuldigen dat ik een Hollander ben en wenschen zou een Duitscher of Franschman te zijn.
Voor droefenissen als waaraan ik lucht gaf is geen troost dan in dat geestelijk vaderland, waarin geen onderscheid is van tong of landaard, en waarin ook de eeuwen geen scheiding maken. En ook in die gedachte kon ik geen troost vinden voor het verlies van mijn vaderland.
Mij dunkt als de neef van Herodotus zijn vaderland ernstiger lief had, dat hij zich niet met zulke lichte gronden gerust zou stellen, en mijne somberheid beter begrijpen.

Wat hadden die mannen dan gezegd?

De eerste had Nederland toegevoegd: Gij zijt de bedeelden der Javanen!

De tweede had gezegd: Gij zijt de roovers en dieven der Javanen!

De derde had gezegd: Dat de moderne handelsgeest aan onze schandelijke monopoliën in Indië wel spoedig een einde zou weten te maken.

En daarmede hadden zij de waarheid gezegd. Ieder deskundige weet dat het de waarheid is; weshalve ik mij weinig bekommerde wie de mannen waren die dit zeiden. En toch liet heel Nederland zich de beleedigingen aanleunen. Geen minister, geen vertegenwoordiger, geen hoogleeraar, geen publicist, geen prediker, wien die beleedigingen den slaap uit de oogen dreven.

Schiller zegt in zijne; *Aesthetische Erziehung des Menschen* dat ieder Athener kon optreden als vertegenwoordiger van zijn volk. Ik geloof niet dat men een beter maatstaf voor de degelijkheid van een volk kan aangeven. En er zijn geen treuriger toestanden dan die waarvoor niemand zich verantwoordelijk stelt. En daar ik deze onverschilligheid niet bezat, daar ik mij door den hoon mijn volk aangedaan persoonlijk vernederd gevoelde, riep ik uit met dat onbeschrijfelijke gevoel, dat mijn bestrijder te recht extra ongezond noemt: Nederland heeft van den smaad een' mantel gemaakt, waarin het zich te slapen legt en dien het aantrekt als het aan zijn dagelijksch werk tijgt. Het weet nu eenmaal dat de schande het loon der zwakheid is. Het zegent de gerechtigheid en ondergaat zwijgend zijn lot.

In dezen heeft de schrijver in *Los en Vast* mij goed geschat dat hij mijn opstel extra ongezond noemde. Ja, dat was het. Het kwam voort uit een zeer krank hart.

Men gevoelt nu reeds met welk een oog van blijde verrassing en dankbare hoogachting ik den ridder zag naderen die voor de eer van Nederland in het strijdperk trad.

En wel schijnt hij de rechte man te wezen. Hij voegt mij toe: Gij lasteraar, ik zal u den mond snoeren! Dwaas die gij zijt, debiteer uwe dwaasheden bij uws gelijken. Hij acht het der moeite niet waard om tegen dien zwetser in ernst het zwaard te trekken. Verbeeld u, aan de eene zijde het heerlijke Vaderland, en aan de andere zijde dien declamateur! Hoe kan hier sprake zijn van een' ernstigen strijd?

Wel schijnt hij de rechte man te zijn. En al blijft hij zich niet volkomen gelijk in zijne zoo billijke minachting, al opent hij het vooruitzicht dat ik mij bij al mijne landgenooten gehaat zal maken, zoodat, ik met verwondering vraag: Acht het vaderland het der moeite waard om dien dwaas te haten? Zoo verheug ik mij niettemin; want men zal heet of koud worden; wij hebben de periode achter ons, waarvan Jezus zeide: Ach! Dat gij heet of koud waart! Maar nu gij lauw zijt zal ik u uit mijn mond uitspuwen!

Deze waren mijne indrukken toen ik in den brief van Herodotus' neef de passage gelezen had die mij aangaat en de fiere verachting, waarmeê hij mij van de baan drijft.

Waarom moest die gunstige indruk verdwijnen toen ik ook het begin van den brief had gelezen?

De schrijver constateert met veel meer uitvoerigheid dan ik het gedaan heb, (en daarvoor zij hem dank gezegd!) dat de toestand van ons vaderland in- en uitwendig zoo is dat wij open en bloot liggen voor een buitenlandschen inval, en geen enkelen zedelijken of stoffelijken waarborg hebben tegen eene eventueele annexatie. Hij

constateert dit op zulk eene grappige wijze dat onder zijne geestige pen het verlies van ons volksbestaan eene zeer vermakelijke zaak wordt.

Het eenige redmiddel ziet hij in een' krachtigen volkswil om vrij te blijven.

Dat die wil niet bestaat bewijst hij in een reeks van voorbeelden die alle aan-

toonen dat ons publiek leven zich in den laatsten tijd slechts geüit heeft in kleingeestigheid en gewetenloosheid.

Het komt er dus op aan dien wil te wekken, een nieuw geslacht te vormen. En als gij nu den Hollander in zijne kracht wilt zien, lees dan welken weg hij daarvoor aanwijst.

'Dat leven te wekken is de hoogste roeping *van ons tegenwoordig bewind.* Reeds te lang heeft *de regeering* dit verzuimd, haren tijd verbeuzeld met de kibbelarijen van het clique-wezen.

'Thorbecke en zijne partij hebben, bij al wat ze deden, het volk buiten rekening gelaten. Het volk was zooveel als de kiezers, en dan nog maar om de vier jaren. *Het gouvernement dat die fout zal herstellen*, heeft recht op onze dankbaarheid, al deed het niets anders dan dat.'

Ziedaar den Hollander, den ongeneeselijken Hollander, den man rijp voor de annexatie.

Hij wil vertrouwen op de landsvaderlijke zorg der regeering en zich daarbij neêrleggen. Hij kan zoo niet geringeloord worden of hij vertrouwt nog. Acht iemand zulks verblinding? Helaas! Daar ligt de noodlottigheid. Een Hollander ziet geen' anderen uitweg, omdat hij onbekwaam is zelf handen uit de mouw te steken, omdat hij ontoegankelijk is voor het besef dat het *zijne* zaak is om den volkswil uit te spreken en te doen gelden. Hij voelt het niet dat een volksvertegenwoordiging een fictie is waar geen volkswil te vertegenwoordigen valt. Hij begrijpt het niet dat het gemis van een volkswil het eeuwige element is der oligarchen, de gewenschte toestand voor een clique om het vaderland naar een zoogenaamd stelsel te verdeelen.

Goede reis met uw vertrouwen op het ministerie van Zuylen-Trakranen(*)! En dan nog te zeggen: al deed het gouvernement niets anders dan dat. N.B.! de nationale wedergeboorte des volks te volbrengen! En zulks zonder toedoen en medewerking van het volk; want daarvan wordt niet gerept. Niets anders dan dat!

En dat is de ridder voor de eer des vaderlands? Met dien man moet ik een lans breken? Den man die grappen maakt bij een' toestand dien hij als wanhopig schetst? Terwijl hij over het gevaar den sluier spreidt eener illusie, zoo broos en doorzichtig als rag?

Maar ik heb immers te vergeefs gewezen op de werklieden die te Genève een congres hebben gehouden om maatregelen te nemen tot verbetering van hun' toestand,

(*) De uitgifte van woeste gronden in Neerlandsch-Indië in erfpacht, en de maatregel omtrent het vervoer der gouvernements-producten hebben bereids de goedkeuring ontvangen die zij verdienen te gelijk met het oordeel dat het 'modderen' blijft. Hetzelfde oordeel heeft de *would-be* hervormings-voorstellen van Fransen van de Putte getroffen. Als gelijkelijk eigen aan conservatieven en liberalen, mag dus het 'modderen' genoemd worden de nationale zonde, waartegen het: Bekeert u! zich richten moet. Ook de neef van Herodotus moddert. Zie aanteekening I. Maar genoeg van de koloniale politiek, waarvan een ziener van onzen tijd gezegd heeft: 'wij zullen er niet van genezen worden dan door bloed.' Wat buitenlandsche zaken betreft, er is een brief van Johan de Witt, waaruit blijkt dat in 1672 toen reeds alles besloten was tot onzen ondergang, de groote staatsman nog volslagen onkundig was van het gevaar dat ons dreigde. Nooit is zulk een groot staatsman het slachtoffer geweest van zulk eene illusie, zoo jammerlijk overrompeld.
Toen hij kort daarop viel als het slachtoffer van eene politiek, waaraan het beginsel der eer, loyauteit en waakzaamheid ontbroken had, gaf het volk op bloedige wijze te kennen dat het vertrouwd had tot zijne schade en schande.

te vergeefs op de monster-meetings in Engeland om hervorming te eischen in het kiesstelsel(†). Wat zou ik spreken van de latere demonstratiën in

(†) Zie Aanteekening 2.

Londen om verbetering te vorderen in de armenbelasting en het bestuur der hoofdstad? Van de werkzaamheden van het Jamaica-comité? Van het decreet van Napoleon III, waarbij hij aan de Algerijnen deel vergunt aan de burgerlijke en staatkundige rechten der Franschen en zoodoende bij zijn volk het bewustzijn wekt dat zij het recht van verovering wettigen door het invoeren der beschaving?

Dat zijn voor mijn' kriticus immers maar couranten-artikelen; laffe en onbillijke vergelijkingen, en mijne verwijzingen zijn niet met voldoende geleerdheid geädstrueerd.

Met grondige geleerdheid moet het worden aangetoond dat de geannexeerde volken weinig gebaat worden door de overweging dat hunne gouvernementen hun vertrouwen hebben beschaamd, dat hunne vertegenwoordigers raisonneurs en onder hunne generaals doctrinairen waren.

Welke andere toon dan die der moedelooslieid voegde mij toen ik in mijn postscriptum mijn politiek programma neerschreef dat een beroep was op den volkswil? Ik wist het immers dat te vergeefs op die toets wordt geklopt; maar toch had ik niet verwacht dat ik in een orgaan van het moderne Leiden dit antwoord zou vernemen: Wij wachten op een wetsontwerp van dit ministerie dat tot nog toe zijn tijd verbeuzeld heeft met kibbelarijen van het clique-wezen. Een wetsontwerp van het ministerie van Zuylen-Trakranen en dan zullen wij een volk zijn. Dat had ik niet verwacht(*).

Wij lezen in den brief van Herodotus' neef ook deze woorden:

‘Een vrij volk helpt zich zelf, wanneer de nood aan den man komt.’

‘Om vrij te blijven moeten wij toonen, de vrijheid waardig te zijn.’

‘Daarom *behoeven* wij niet te gronde te gaan als wij niet willen.’

‘Al zijn wij klein en schijnbaar zwak, als wij de handen ineenslaan, zal noch 't zündnadel-geweer, noch de intellectueele meerderheid der Pruisen over ons lot kunnen beslissen.’

‘Als wij alles vergetende wat ons verdeelt den dag van heden goed waarnemen, dan zullen wij machtig zijn ook in den hoogsten nood. Als wij niet willen, kunnen wij misschien uiterlijk geannexeerd worden, maar werkelijk ingelijfd, nooit.’

Wat kan men nog meer verlangen dan deze stellingen?

Alleen dit, dat zij het volk geene nieuwe illusiën bijbrengen; en dat zij iets meer zijn dan phrasen.

Maar de schrijver wiegt het volk in illusiën. Door een eenzijdig gebruik der vaderlandsche geschiedenis geeft hij nieuw voedsel aan de nationale zelfbewondering, en hij maakt geene uitzondering op de algemeene zorgeloosheid.

De schrijver hebbe zelf het woord. ‘Daarom wijs ik mijn landgenooten liever op den tachtigjarigen oorlog, op de worstelingen van het kleine Holland tegen het kolossale Spanje, waaruit wij zegevierend te voorschijn getreden zijn.’

Dat doet de schrijver liever. Ik dacht al: waar blijft de tachtigjarige oorlog? Ik durf mijn kriticus ook wel verzekeren dat zijn landgenooten vrij wat liever luisteren naar de geschiedenis van onzen hoogsten roem, dan naar die bladzijden uit onze geschiedenis die ik hun voorlees. Maar het is nog geen vaderlandsliefde voor zich de aangenaamste rol te kiezen.

(*) Het schijnt ongeloofelijk; maar het staat er met zooveel woorden: ‘Willen *zij*, (Heemskerk en Trakranen) door de opwekking van ons volksgevoel, het bewijs leveren dat *wij* eene natie zijn, die niet kan en niet wil geannexeerd worden, wij zullen hun dankbaar zijn.’

En wat kan de tachtigjarige oorlog onzen schrijver helpen om zijne bewering te staven: ons volk is geen volk van roovers en moordenaars?

Die beschuldiging staat op andere bladzijden onzer geschiedenis geschreven.

Zij staat geschreven in het XXI^{ste} Hoofdstuk van het derde deel van John

Crawfurd's werk: *de Indische Archipel*, *in het bijzonder het eiland Java*, welk Hoofdstuk ten titel voert: de geschiedenis der Hollanders in den Archipel. De vertaler van dit werk, in wien ik Muntinghe vermoed, heeft in zijne voorrede voor dit derde deel het een en ander bijgebracht voor de eer van den Hollandschen naam dat de met bloed geschrevene aanklacht der geschiedenis in al hare ijselijkheid laat staan. De geschiedenis hernieuwt de aanklacht sedert wij onze bezittingen weder van de Engelschen overnamen en hunne milde beginselen van bestuur 'van hun weldadigen adem beroofden' zoo als dezelfde vertaler zich uitdrukt en ten kwade dachten wat zij ten goede hadden gedacht. Roof is de slotsom van de oprichting der Handelmaatschappij in een tijd toen de wereld bewonderend staarde op de hooge vlucht die de handelsvrijheid narn in Noord-Amerika, toen op St. Domingo de negers hun kluisters verbraken, toen Brazilië zich tot een Europeeschen Staat begon te hervormen en algemeene handelsvrijheid toeliet, en het overige gedeelte van Zuid-Amerika zijne havens opende voor alle handeldrijvende volken. (Ibid. voorrede voor het 2de deel). Roof en moord is de slotsom van den Java-oorlog, van de invoering van het cultuurstelsel van Van den Bosch; van de jaren 1847, 1848, 1849; van de koelbloedigheid waarmeê de regeering en vertegenwoordiging de uitwerkselen en oorzaken van den hongersnood constateerden of van de huichelarij, waarmeê zij de oorzaken verbloemden.

Roof en moord grijnst ons toe uit de: *Bijdragen tot de kennis van het landelijk stelsel op Java*, *op last van Z.E. den Minister van Koloniën J.D. Fransen van de Putte bijeenverzameld door S. van Deventer J.S.z.*; en uit de geschriften van Dr. W. Bosch: *Noodzakelijke blik op de geschiedenis van Java*, en de monographiën in *de Tijdspiegel*, waarin de inhoud van de archieven der regeering onder de bevatting van het volk wordt gebracht. En als die roof- en moordtooneelen door regeering en vertegenwoordiging worden besproken en ieder een getuigenis bijbrengt om de gruwelen van het moederland en de ellenden der kolonie te constateeren, onderhoudt men elkander over staatsrechtelijke quaestiën, doodt elkander door huiselijk krakeel en levert niets dan een nieuw bewijs van zedelijke onmacht.

Dat zooveel zonde eindigt in onvermogen om goed te doen, dat een historieschrijver van onze dagen, als hij die onderwerpen aanroert, deelt in de algemeene onbekwaamheid om die feiten te doordringen(*) - is zeker in de orde. Het is voor ons een bewijs dat God rechtvaardig is. Want, wijze heer! wij kunnen het met uw 'Noodlot' en uwe 'zedelijke idée van recht en plicht' niet doen. Zij zullen den levenden God niet vervangen. En wanneer gij meent de eer van Nederland te redden zonder God, dan kondig ik u bij dezen aan dat gij reeds verongelukt zijt.

De weg der zelfkennis is een hellevaart, maar voor een volk even noodig als voor den individu. En als er van dezen gevaarlijken tijd een roepstem uitgaat, hoe kan zij anders worden vertolkt dan als eene vermaning tot zelfbeproeving? Hoe zullen wij zonder zelfbeproeving de vraag beantwoorden, of wij de vrijheid waardig zijn?

(*) Als de schrijver vraagt: 'Waar zijn de bewijzen van onze zedelijke ellende, van de zonde, die wij, als volk, met bewustzijn hebben gepleegd?' Als hij verzekert: 'Al hadt gij 't duidelijkste betoog geleverd, dat ons systeem in Indië uit den booze is, 't zou tegen onzen volksgeest nog niets bewijzen;' dan verdienen die woorden onderstreept te worden. Daarin kan men den Hollander betrappen op de daad. En gij, volk van Nederland, die dit leest trek u niets aan van mijne verwijtingen. Het gaat u immers 'als volk' niet aan. o Sophist! uw burgers te leeren zeggen: Ik ben het volk niet. Wel zijt gij de antipode van Schiller en de Atheners.

Voor mij is het eenvoudige antwoord, dat slechts zulk een volk de vrijheid

waardig is dat de vrijheid van andere volken eerbiedigt. En de oorzaak van mijne vrees voor de overmacht onzer naburen ligt daarin dat wij gedurende twee en een halve eeuw van onze overmacht een onverantwoordelijk misbruik maken. Wij zijn wel krachtig genoeg geweest om in den Archipel een rijk van geweld en uitzuiging te stichten, maar als nu en dan het ontwakend geweten ons bidt om dat rijk af te breken - dan antwoorden de feiten steeds: wij kunnen niet. En ach! mijn bestrijder is niet de man om ons volk zelfkennis te leeren. Hij put zijn moed ook daaruit dat hij van alle kanten hoort vragen: ‘Wat moeten wij doen, om rechtvaardig te zijn, zonder door dolzinnigen ijver ons zelven en het sohoone Java in 't verderf te storten?’

Maar hoe komt het dan dat zoovelen die deze vraag beantwoorden geen ooren vinden die hooren. Verschillende voorvechters van de koloniale hervorming zullen u die ervaring bevestigen. Zij zullen u verhalen, hoe zij door vervolging van het gouvernement, of door het: calomniez toujours! of door mutisme doodgemaakt zijn, doodgemaakt, behalve de waarheid die in hen is. De hoogleeraar Fruin heeft gezegd dat de koloniale zaak zoo eenvoudig is dat iedereen met een gezond verstand en een eerlijk hart, daarover meê kan spreken. Hoe spoedig zou de vraag dan beantwoord zijn, indien men oprecht naar waarheid vroeg?

En zou men niet zeggen dat de neef van Herodotus een oudgast was? Alsof vrees voor ‘dolzinnigen ijver om ons zelven en het schoone Java in het verderf te storten’ de reden was van ons niets doen? Die ‘knevelarij’, die ‘roof’, dat ‘despotisme’ op Java waarvan hij spreekt eischt bekeering - anders niet. Het volk moet voelen dat het niet deugt. En de hervorming te willen begraven in questiën en geleerde toelichtingen, en het schrikbeeld van dolzinnigen ijver omhoog te houden, het volk te bedreigen niet onzen ondergang en het verlies van Java - dat is juist dat systeem van den booze, waarin wij zoo gevangen zijn dat wij niet verder komen.

Nu wijst mijn bestrijder mij wel op het voorrecht dat ik heb om vrijelijk de waarheid aan het licht te brengen.

Maar ons ongeluk is niet dat de waarheid niet bekend is. Wij verdrinken in de geschriften. Dat is het juist wat mij schrik inboezemt, dat de wetenschap onzer zonden tot in 't oneindige wordt vermenigvuldigd - en met zoo weinig vrucht. Zooveel te weten en zoo weinig te doen! Zie, dat leert mij dat niet alleen de weg der wetenschap, maar ook der bekeering moet worden ingeslagen, dat het volk in het geweten moet worden gegrepen(*).

Dat de regeering (behoudens de uitzonderingen) de moralisten laat begaan is zeker een groot voorrecht. Ofschoon alleen een onervarene kan ignoreeren dat het pad van een moralist een doornig pad is, en dat er verschillende wijzen zijn van vervolging. Eene regeering behoeft zich om moralisten niet te bekommeren. Zij plaatsen zich op een hoogte - en maken zich onverdragelijk. Goethe zegt dat het volk ze niet missen en niet verdragen kan.

(*) Naar aanleiding van den roof van het kind Mortara, zeide Emile Montegut: ‘C'est partout le sens moral qui manque. Als men 's morgens opstaat en naar de couranten grijpt, dan ziet men dat de geheele journalistiek in de weer is om te bewijzen - dat men een kind niet aan zijne ouders ontstelen mag.’ Zolke betoogen noemde de fransche moralist onzedelijk. Het schijnt dat de neef van Herodotus mij ook tot het leveren van zulke betoogen wil bewegen. Maar daarvoor is de waarheid mij te heilig. ‘Gij zult niet stelen,’ dat bewijs ik niet. En als onze conservatieven en liberalen dat niet begrijpen, dan vrees ik dat betoogen hunne betoogkracht verliezen; en dat er iets in den tijdgeest is dat zegt: quod medicamenta non sanant, ferrum sanat; quod ferrum non sanat ignis sanat.

Maar als de regeering het goede niet verhindert, dan wordt de schuld der burgers niet geringer als zij toch het goeddoen verwaarloozen.

En daarom snijdt het ook geen hout wanneer onze kriticus het ‘recht van vereeniging’ roemt, zooals dit bij ons bestaat. Men kan toch slechts antwoorden: des te erger dat men er geen beter gebruik van maakt.

Ja, zeker! Door het vrije recht van vereeniging heeft het volk alle hervormingen en het lot van het vaderland in zijn handen. En terwijl ik hun verwijt dat zij dit tweesnijdende zwaard in de scheede laten roesten, wacht gij op wetsvoordrachten van het ministerie van Zuylen - Trakranen.

En daarom acht ik het phrasen wanneer onze kriticus spreekt van ‘den dag van heden goed waarnemen’, van ‘de handen ineenslaan’, van te ‘toonen dat wij de vrijheid waardig zijn.’ Er is geen twijfel aan of alle Nederlanders zullen dit onderschrijven. Maar de toetssteen ligt in de vraag of men de phrase wil of de daad.

‘Een vrij volk helpt zich zelf, wanneer de nood aan den man komt!’

Wat wil dat zeggen? Is de nood dan nog niet aan den man? Is op zijne beurt de kriticus profeet, in den zin van waarzegger? Heeft hij in het boek des noodlots gelezen dat wij gerust kunnen wachten totdat het ministerie van Zuylen-Trakranen de nationale wedergeboorte zal hebben voltooid? Zal de nood dan misschien eerst aan den man komen als de Pruisen voor de IJsellinie staan, en moeten wij daardoor toonen de vrijheid waardig te zijn dat wij dan plotseling opbruisen als bruispoeder? Of ons troosten met de verhevene gedachte dat wij ‘wel uiterlijk geannexeerd worden, maar niet werkelijk ingelijfd’?

Het volk dat maar al zeer tot zorgeloosheid geneigd is in zijne illusien te versterken dat is niet ‘den dag van heden goed waarnemen.’

‘Wie de middelen der overwinning met wijsheid bereidt, die behaalt de overwinning’ zegt Karl von Rotteck, wanneer hij de voorbereidingen beschrijft waarmeê Hendrik de eerste de invallen der Hongaren te keer ging. En dat ééne is het juist wat in den langen brief van den neef van Herodotus te vergeefs wordt gezocht.

Bij zijne belezenheid vergeleken ben ik maar een arme hals, een schooljongen. Ik ken andere volken slechts uit eenige couranten-artikelen, als wij den leidschen kriticus gelooven. Maar als hij ze dan zoo grondig kent, waarom geeft hij ons dan niet iets van zijne wetenschap ten beste? Waarom verklaart hij ons dan het geheim niet van die bliksemsnelle overwinningen van het pruisische leger die de wereld hebben verbaasd? die in een oogenblik het fransche prestige deden tanen zoodat uit Engeland een luide kreet opging van leedvermaak? Waarom ons niet iets geleerd van die machtige legerorganisatie, van die algemeene weerplichtigheid, van het eergevoel en de individueele degelijkheid van den soldaat(*)? Niet iets van de volksweerbaarheid in Tyrol, Zwitserland, Engeland?

Waarlijk, ik schep geen behagen in ‘laffe en onbillijke vergelijkingen’; waarlijk, ik verheug mij niet wanneer ik bij de Regeering nog steeds een genoegzaam omvattend en doortastend stelsel, bij de vertegenwoordiging een oprecht vertrouwen zie ontbreken, wanneer ik de geniale krijgskundige ideeën in enkele mannen zie geïsoleerd, die niet in de gelegenheid zijn er uitvoering aan te geven; wanneer ik de burgervereenigingen tot oefening in den wapenhandel nog steeds hoor klagen over gebrek aan deelneming; wanneer in de stad, die in dit opzicht de aanzienlijkste is, de scherpschuttersvereeniging niet veel meer doet dan soldaatje spelen; wanneer ik

(*) Zie in *het Vaandel*, de voortreffelijke artikelen van de Roo van Alderwerelt, over de inrichting van het Pruissische leger, en van Stieltjes, over de burgervereenigingen tot oefening in den wapenhandel. Dat is brood voor het volk.

lees dat in de tweede handelsstad van ons rijk de vereeniging van vrijwilligers door coteriegeest en een ingevoerd kostuum tot een klein getal blijft beperkt, dat in eene andere hoofdplaats de eerste vergadering waarin een

beroep op het volk werd gedaan, door 40 en de tweede door 6 personen werd bezocht. Ik geloof niet dat zooveel verzuim plotseling zal goed gemaakt, worden ‘als de nood aan den man komt.’ Ik geloof eerder het gezond verstand en die krijgskundigen die verzekeren, dat bij zulk eene slapheid als in onzen volksgeest heerscht, ons volk als een kudde schapen ter slachtbank zal worden gevoerd. En bij dat vooruitzicht kan ik geen grappen maken; maar voel mij wat mijn kriticus noemt: extra ongezond.

Slechts op ééne voorwaarde wil ik mij scharen onder het vaandel van den Leidschen ridder. Want voorwaar! het is beter te volgen dan aan te voeren. Hij zij een aanvoerder! Wij hebben een aanvoerder noodig. Te regt zegt Ed. Laboulaye met het oog op Washington: Als de generaal er niet was dan was het leger nog onder de tent. Maar hij voere ons niet tegen den vijand aan met phrasen. Wanneer ik het volk in dezen gevaarlijken tijd in den naam van God toeroep: bekeert u! dan trekke hij hunne ooren niet af met te zeggen: het is zoo erg niet! Als ik zeg: het is nu de tijd om te beginnen, dan zegge hij niet: wij kunnen nog wel wat wachten.

Hoe? zullen wij de voorvaderen prijzen op het oogenblik dat hunne geesten ons oproepen om hen na te volgen? zullen wij lofredenen houden op den tachtigjarigen oorlog op het oogenblik dat het vaderland ons bidt om den strijd voor haardsteden en altaren te vernieuwen?

Zullen wij daardoor de voorvaderen eeren dat wij als verkwistende zonen blijven teeren op hun roem, en den smet blijven dragen van de zondenschuld die zij ons nalieten?

Maar ik heb het reeds gezegd. He Leidsche ridder is te vergeefs in het strijdperk getreden; want hij is er niet verschenen in den naam van den levenden God.

En nog immer wacht ik op den vertegenwoordiger van Neêrlands eer.

AANTEEKENING 1. Ik heb de hoofdzaak door geen bijzaken willen verwarren. Maar ten slotte nog een woord over de volgende tirade: ‘Ik acht het laf en onbillijk, om een paar droogstoppels van mijne kennis, alle Nederlandsche kooplui zwavelstokken te noemen; laf en onbillijk, met 't oog op twee, drie Tilbury's, te proclameren dat er geene zedelijkheid meer in den lande is; laf en onbillijk, om een enkelen dwaas, al mijne landgenooten voor krankzinnig te verklaren. Als dat gedaan wordt door een man van talent, en als een onzer meest geachte tijdschriften zulke oppervlakkigheden in zijne kolommen opneemt, dan zou ik bijna neiging gevoelen om ook een profeet te worden’, en dan wordt de geest der profetie vaardig over hem.

Dit zijn dus *mijne* ideeën? *Mijne* oppervlakkigheden?

Vraag wel verschooning, neef van Herodotus! het zijn *uwe* ideeën. En ik herken daarin den man wiens wereld bestaat in zijne studeerkamer. Wilt gij iets meer leeren van den koopmansstand?

Neem dan Multatuli eens ter hand. Gij noemt hem toch in éénen adem met Jeremia. Multatuli en Jeremia in éénen adem genoemd door den advokaat van Holland! Lees in zijne *Ideeën* eens het betoog ‘*dat er veel aan onze zedelijkheid ontbreekt*’, lees de schandelijke afzetterijen, waaraan de aanzienlijkste koopmanshuizen zich schuldig maken, als ware het loopende praktijk.

Die waarnemingen zijn opgedaan in Amsterdam. En als gij eene niet minder leerzame studie wilt maken van de openbare zedelijkheid bij den koopmansstand in de tweede handelsstad van ons rijk, dan beveel ik u zeer de lezing aan van den open brief van den heer Hinsberg aan de aandeelhouders van de Rotterdamsche bank, en

van de apologie der commissarissen en directeuren. En gij zoudt zeker een goed werk doen als gij die duistere zaak tot klaarheid hielpt brengen.

Om twee of drie Tilbury's te proclameeren dat er geene zedelijkheid meer in den lande is!

Hoe zou onze beminnelijke optimist wel hebben opgekeken als hij voor eenige dagen op een kansel te 's Gravenhage de vorstelijke stad had hooren vergelijken met een gepleisterd graf. Ik meen dat het Januari 1865 was toen de couranten een statistiek gaven van het vleeschverbruik in de residentie, 't welk geschat werd (als mijn geheugen mij niet bedriegt) op 182 duizend pond in het jaar voor eene bevolking van 80 duizend, zoodat menigeen een rilling door de leden voer bij de gedachte aan dien permanenten hongersnood in de ingewanden van die sierlijke residentie.

Dit is ook ‘extra ongezond’, niet waar?

En nu nog een lesje.

De schrijver zet boven zijn brief n°. 1. Wij hebben er dus meer te wachten. En daarom is het noodig hem te herinneren dat een schrijver zich rekenschap moet geven van zijn oordeel, zoodat hij niet op de ééne bladzijde goedkeurt wat hij op de andere bladzijde afkeurt.

De dwaas van beroep had gezegd: ‘In de jongste parlementaire krisis werd veel geschreven en gewreven, maar kamer, ministers, dagbladen, kiezers, academiën, hooggeleerde adviezen alles scheerde over de oppervlakte.’

De neef van Herodotus drukt zijn oordeel aldus uit:

‘Als wij bedenken, hoe onnoozel, onder 't bulderen van 't kanon op een dagreis afstands van den Haag, en bij het woeden van veepest en cholera, de motie Keuchenius is voorgedragen, in vollen ernst bediscussieerd, aangenomen, door serenádes en telegrammen geïllustreerd; eene motie, waarbij *eene gewone ministeriëele handigheid*, *geboren uit eene joodsch-chinesche hebzucht*, werd afgekeurd(*), en als een stormram tegen de conservatieve regeeringspartij aangewend;

als wij zien, hoe onnoozel de onbeduidendheden in de Tweede Kamer zich lieten verschalken, en 't gevaar te gemoet liepen, dat zij, bij 't ontwaken van 't volksbewustzijn(†), naar huis zouden worden gejaagd;

als wij nagaan, hoe onnoozel vele kiezers zich lieten foppen en de oude vrinden maar weer afvaardigden, als stond in het boek der wet geschreven, dat niets dan de dood hen zou mogen scheiden;

als wij opmerken, hoe ook nu de wind het eerst de hooge boomen trof en de beroemdste woordvoerders der liberale partij, tegen hoop en verwachting, 't gemakkelijkst velde;

als wij letten op 't mooie randje van de koninklijke proclamatie, door den heer Heemskerk zelven gekleurd, in de vacantie na 't amok der jongelui;

als wij lezen, hoe onnoozel dertien professoren eene burgermansquaestie in vollen ernst gingen bestudeeren, alsof 't een rechtsgeleerd advies in een faillissement gold;

als wij onze verbeelding laten ronddwalen in de eerste kamerzitting van den nieuwen cursus, toen de nieuwe leden nog niet wisten of de oude strafwerk kregen of niet, en de ministers nog in 't onzeker waren of de reprimande voldoende was

(*) O onzedelijke grappenmaker! Vertegenwoordiger van het bedorven Nederland die zegt: bij ons behoeft men het met de staatkundige zedelijkheid zoo nauw niet te nemen. Ga ter school bij van Vloten die zich mannelijk verheugt dat de Tweede Kamer getoond heeft dat er nog iets is waarover zij zich boos kan maken. Lees ook in het tijdschrift voor N.I. ‘Het machtpunt’ enz.

(†) Laat er het volksbewustzijn buiten! Aan dezen handel is het onschuldig.

geweest, dan of de jongelui soms door gniepigheden zouden trachten wraak te nemen over het gebeurde;

als wij in onze onnoozelheid, al deze onnoozelheden in aanmerking nemen, dan mogen wij wel zeggen, dat 't een allerberoerdste boel is geweest.....'

Maagd van Nederland! zijt gij tevreden over den ridder die aldus uwe eer verdedigt? Of zoo gij bloost bij de zelfverlaging uwer zonen, kant gij u troosten, omdat uw ridder zich vermaakt? Of zegt gij met verontwaardiging: *Non defensoribus istis*! Maar hoor nu hoe diezelfde man mijn oordeel bestrijdt: 'Al wat dieper gaat dan de lengte van hun neus (van zulke letterkundigen als ik) scheert over de oppervlakte heen, is bodemloos of pruikerig geleerd.'

Men ziet dus dat de neef van Herodotus toen hij mij ging bestrijden eigenlijk geen meening had. En het is karakteristiek voor zijn standpunt dat hij geen serieus man is en niet geleerd heeft voet bij stuk te houden.

Gedurig bestrijdt hij mij door mij zijne ideëen te leenen. Hunne liefde voor de godsdienst (n.l. van de koffijhuis- en restauratie-philosophen) openbaart zich, sinds het getal modernen dat van honderd overtreft, in den vorm van walging voor 'de knoeijerijen der moderne theologen.'

Wat beduidt nu zulk gepraat? Ik verwijt de moderne theologen geen knoeierijen. Integendeel ik bewonder hun radicale kritiek, hunne snijdende logica, hun degelijke geleerdheid, en bemin vooral hunne oprechtheid en vroomheid des harten. Maar ik verwijt hun Rabbinisme, of liever ik deed zulks; want ik wist dat in dit corps een onmetelijke kracht sluimert en ik betreurde het dat zoo veel geest en geloofsmoed als door hen aan theologische vraagstukken, aan de belangen van den godsdienst en de menschelijkheid werd gewijd, niet meer in het werk werd gesteld tot opwekking van den volksgeest. Maar ik wist toen nog niet dat zij zich door bescheidenheid en voorzichtigheid lieten weerhouden; daar er eene bent is die er behagen in schept hen voortdurend tot het mikpunt te maken van zijn spot, en anderen hun godsdienstijver bewijzen door hen verdacht te maken.

En daarom moet die bent gesignaleerd worden niet slechts als de vijand der godsdienst, maar ook als de bederver van den volksgeest; want in dagen als de onze blijkt het onderscheid van goed en kwaad in al zijn kracht.

De neef van Herodotus gaat voort: 'Al wat grooter is dan een voet is in het oog dezer wijsgeeren philisterachtig en lamzalig.' Hij heeft weer vergeten wat hij over onze tegenwoordige omstandigheden gezegd heeft; of hij vermaakt er zich meê. Maar ik koud staande dat het tafereel van onze schande door den neef van Herodotus opgehangen niet het oordeel wettigt: 'dat is grooter dan een voet.' Neen, dat staat beneden peil. Zoo veel achting heb ik althans voor mijn volk, dat ik wel durf zeggen: gij moet beter worden! maar ik durf niet zeggen dat men onze tegenwoordige staatkunde tot maatstaf moet gebruiken van de deugd waarvoor wij vatbaar zijn. Neen! ik werp dien maatstaf weg en zeg liever: word braaf, mijn volk! Gij kunt het.

De neef van Herodotus gaat voort. Hij stelt het geval dat het Nederlandsche volk zich met walging zal afwenden van een liberalisme, dat zou blijken geen eergevoel, geen schaamte en geen vaderlandsliefde te bezitten. 'Dan zal de gekrenkte natie op hare beurt niets vergeten en naast de Limburgsche brieven en de Indische strafwetgeving, zullen 't amendement Poortman, 't ontslag van Stieltjes, de verzuimde maatregelen tot behoud van onzen veestapel en dergelijke meer tot een opgericht teeken voor het nageslacht verschijnen.'

Het ontslag Stieltjes! Wat heeft de brave man er aan of dat tot een opgericht teeken voor het nageslacht verschijnt? Mij dunkt dat bij zulk een aanslag op de rechten eens staatsburgers, de rechtsgeleerde faculteiten wel iets meer konden doen dan niets. Zijn onrecht is nog altijd niet hersteld.

Onze nalatigheid in het beteugelen der runderpest. Ook Pruissen is er niet meê tevreden dat dit verzuim tot een opgericht teeken voor het nageslacht verschijnt, maar heeft reeds gedreigd dat zoo wij niet spoedig onzen plicht doen het er ons op onzachte wijze toe noodzaken zal. En dit is zeer merkwaardig. Holland, aangetast in de hartader (niet van zijne eer, maar) van zijn rijkdom, en toch uit

zich zelf onbekwaam om de verwoesting te keer te gaan. Batige saldo's! uw vloek is gekomen. Het zweet der slaven heeft zich gewroken

AANTEEKENING 2. De schrijver van het 'staatkundig overzicht' in dit zelfde tijdschrift zegt: 'Wat een goed bestuur voor gevolgen heeft, welk een flinken volksgeest dat voortbrengt, hebben wij kunnen opmerken bij de monster-*meeting* ten behoeve der parliamentary-reform gehouden op 3 December. Een vergadering van 30,000 personen tot de arbeidersklasse behoorende, een gewoel van zeker meer dan 100,000 uit alle standen der maatschappij, zulk een menschenmassa op de been gebracht, om staatkundige ontwerpen te bespreken en staatshervormingen te bevorderen, en dan geen enkele ongeregeldheid, geen hand die persoon of goed heeft beleedigd, geen mond die regeering of vertegenwoordiging heeft geklad. Zou men niet met den dichter willen uitroepen: für den freien Menschen erzittert nicht!'

Voortreffelijk! Al moet ik ook vragen: heeft het bestuur den volksgeest voortgebracht, of is het omgekeerde evenzeer waar? De geachte schrijver schijnt mij toch toe het feit nog niet geheel naar waarde te schatten, wanneer hij zegt: 'Voor de wenschelijkheid van hervorming in het kiesstelsel zelve bewijst de gehoudene volksvergadering nog niet veel. De Londensche, nog minder de Engelsche arbeidersstand, wordt niet door 30,000 personen uitgemaakt; van de verklaringen in Beaufort-park gedaan kan men nog niet besluiten tot den algemeenen volkswil.' Daartegen moet ik opmerken, dat 30,000 arbeiders die zich opmaken om als staatsburgers hun' wil te openbaren en hun rechten te doen gelden, mannen zijn die een wil hebben, hetgeen niet gezegd kan worden van de t' huisblijvers. Ed. Laboulaye zegt met het oog op Washington dat bij elke nationale wedergeboorte, de geschiedschrijver teruggeleid wordt tot eenige mannen die gestreden en geleden hebben, *die de kracht hadden om te willen*, *terwijl de anderen niet wilden.* Ach! dat Herodotus' neef zijn pleidooi gewonnen had! Maar moet ik mij niet over hem schamen als hij zegt: Willen Heemskerk en Trakranen het bewijs leveren dat wij een natie zijn! Neen, dat bewijs moet de natie zelve leveren. Daartoe moet ieder leeren zeggen: ik ben het volk! Ieder moet begrijpen dat hij als staatsburger een wil heeft uit te spreken. Eerst dan zal er een collectieve wil verschijnen die zich in *meetings* openbaart. Maar zoolang het geoorloofd is te zeggen: 'ik ben het volk niet; mijne oneerlijkheid of werkeloosheid raakt de nationale eer of het algemeen belang niet' - tot zoolang zal de volksgeest een kweekplaats zijn van zoodanige verraderij tegen het vaderland als nu maar al te dikwijls voorkomt.

De wil moet zich openbaren in daden. De scherpschutters-vereenigingen tellen tot nog toe omstreeks 2000 man. Eere zij die wakkere voorgangers! Eere zij de Hoogeschool te Kampen, die in hare stad de vrije oefening in den wapenhandel zoo krachtig heeft bevorderd. Men noemt hen Afgescheidenen; maar zij bewijzen dat zij willen vereenigen en samenhouden. Maar men mag die mannen en jongelingen niet alleen laten staan, niet ontmoedigen, niet in het denkbeeld brengen, dat zij te vergeefs hunne borst stellen tot een muur des vaderlands. Het getal van 2000 moet klimmen tot 50,000. Ieder weerbaar man die de wapenen dragen kan moet ze opvatten. De Nederlanders moeten het weten dat zij door hunne scherpschutters-vereenigingen het vaderland redden kunnen.

Dit is een geloof, een wèl gegrond en ernstig geloof. De geschiedenis leert dat onze erfvijand van het Oosten komt. Van daar zijn de aanvallen gekomen van den

bisschop van Munster, van Keulen, van den keurvorst van Brandenburg. Van daar dreigt tegenwoordig het machtige Pruisen. Te zeggen: het zal zoo'n vaart niet nemen; te zeggen: de heeren moeten het weten! Te zeggen; wat kan ik er aan doen? is dwaasheid, is ons met handen en voeten gebonden

overgeven aan den veroveraar; is hem uitlokken om ons te nemen. Maar hij zal wel uit zijn hersens laten om ons aan te vallen, als hij weet dat hij in ieder weerbaar Nederlander een scherpschutter vindt. Veel geduchter dan een staand leger is voor een veroveraar de gewapende tegenstand van een geheel volk dat besloten heeft om te sterven of vrij te blijven. Dat is voor een veroveraar een kanker, dien hij niet te boven komt. In 6 jaren hebben de Franschen in Spanje een half millioen man verloren. De weêrstand van het Spaansche volk is de afgrond geweest die de Fransche wereldheerschappij voor een goed deel heeft verzwolgen. En toen omgekeerd in het wereldveroverende Frankrijk de volksgeest was uitgebluscht, onderwierp het zich aan de verbondenen.

Daarom, wij hebben ons lot in handen, vrouwen zoowel als mannen. Moeders! gordt uw zonen het zwaard om en zegt: komt vrij terug, of komt niet terug. Vaders! gaat uw zonen voor en oefent u te zamen in hetzelfde gelid. Leeraars, predikt het van den kansel, dat de liefde voor het vaderland elke andere liefde in zich sluit. Geest van Willem den Zwijger! vertoon u aan uwe zonen met uw doorschoten kaak, met uw doorschoten borst en roep hun toe: Bewaart het erf, waarvoor ik gestorven ben. Maar vooral broeders! richt zoo als hij uw verbond op met God. Verzekert uwe vrijheid door de vrijheid te schenken aan de Javanen.

Godgeleerdheid en onderwijs

De goddelijke en de menschelijke zijde der waarheid.

Blikken in de openbaring, door J.H. Gunning. Bij H. Höveker, te Amsterdam, 1866.

De heer Gunning erkent in de waarheid eene goddelijke en eene menschelijke zijde. Het karakter der orthodoxie is dat zij op de goddelijke zijde, der moderne theologie dat zij op de menschelijke zijde den nadruk legt. Is het waar, vraagt hij, dat de orthodoxen de goddelijke zijde te afgetrokken vooropstellen? Er is althans eene zekere orthodoxie die dit doet. En tegenover deze orthodoxie stelt het naturalisme van onzen tijd, in noodzakelijke reactie, het menschelijke uitsluitend op den voorgrond. De heer Gunning neemt van Schleiermacher het beeld over van een bootje dat nu naar deze dan naar gene zijde overhelt. Zoodanig is de godsdienst slingerende tusschen afgetrokken orthodoxie en naturalisme. De gebreken der orthodoxie worden met name genoemd: de scholastiek der orthodoxe geloofsleer, haar bedenkelijke willekeur in de schriftverklaring. De schrijver veroordeelt de wijze, waarop men maar al te vaak de moderne kritiek met een, niet altijd *waarlijk* nederig, beroep op het geschreven Woord, of met willekeurige redeneeringen hoort terugwijzen. Hij wijst op het verzuim der orthodoxen om *in te gaan* in de hoógst gewichtige bezwaren, die de moderne geest opwerpt, om den vijand op zijn *eigen* terrein en met zijn *eigen* wapenen te bestrijden. Maar de verkeerde wijze waarop de orthodoxen de moderne theologie bestrijden behoort niet tot haar wezen, maar tot hare misbruiken. De eisch harer natuur is de ridderlijke strijd.

De schrijver of liever de prediker, want men gevoelt in ieder woord den geest des mans die van de waarheid Gods getuigt, bedroeft zich over de oppervlakkigheid van vele geloovigen. ‘Hoe verstaan zij nog zoo algemeen onder de *stichting* een wiegelen in bekende uitdrukkingen, die geen inspanning der gedachte hoegenaamd kosten, een zich vastklemmen aan de eerste, honderdmaal herhaalde beginselen zonder tot de volmaaktheid voort te varen! Hoe wordt een dieper indringen

in den heiligen achtergrond der christelijke waarheid, gelijk haar geestelijk verstand dit eischt, maar al te vaak als onpraktische bespiegeling afgewezen! Onpraktisch! alsof niet juist *dat* alleen praktisch ware, wat de heilige peillooze diepte der waarheid leert verstaan, gelijk zij met de even peillooze diepte van 's menschen hart overeenkomt, gelijk zij dus, juist in haar diepte en alleen in haar diepte, aan de innigste behoeften der menschelijke natuur bevrediging biedt. Onpraktisch! alsof niet juist de bespiegeling, mits op Gods Woord gegrond, de onmiddellijke bron der heiligste gevoelens, de kweekplaats der Godverheerlijkende en wereldhervormende daden ten allen tijde geweest ware - zoo als Milton diepzinnig aanduidt, als hij Adam for contemplation and for valour born, voor bespiegeling en voor dapperheid geboren noemt.'

'O het is noodig, dringend noodig, niet slechts dat alle geloofswaarheid erkend worde als niet *alleen* een godgeleerde stelling maar een *levensbeginsel* (want dit stemt iedereen toe, zoo daar eenig leven Gods in zijn hart is): maar dat alle geloofswaarheid erkend worde als *allereerst* een beginsel des levens, *een daad der verkiezende, vrije genade Gods* aan het hart des zondaars, en eerst *daarna*, als hij nadenkt en tot klaarheid komt, zich tot de juiste leerstellige waarheid ontwikkelende. Zoodat het dus mogelijk is, een waarlijk wedergeborene, een kind Gods te zijn geworden, en daarbij toch nog in vele, groote, droevige dwalingen te zijn verward gebleven.' Tot dezulken zegt de prediker: word ook in uw *denken* een mensch Gods.

Anderzijds wordt aan de moderne theologie een *waarheid*sbestanddeel toegekend, dat zij van de christelijke gemeente heeft overgenomen, omdat die het verwaarsloosde. 'De moderne leer stelt zeer gewichtige eischen, die zij zelf niet vervullen kan: maar reeds het stellen van den *eisch* eener waarlijk menschelijke, met den voortgang der hedendaagsche wetenschap en maatschappij overeenstemmende godsdienst is een weldaad, waarvoor de christelijke gemeente aan deze haar bestrijders behoort erkentelijk te zijn.'

'Het naturalisme van onze dagen heeft met het rationalisme den grondtrek van weerzin tegen de diepere, waarachtige vereeniging van Schepper en schepsel gemeen. Beiden houden daarbij een nevelachtig denkbeeld van God den Vader over; maar het naturalisme verbiedt in naam van de natuurwet den Zoon, zich met de menschheid in vleeschwording te vereenigen en het rationalisme verbiedt in naam van de rede den Heiligen Geest de eerste getuigen van Christus, gelijk zij Hem verkondigen, te bezielen. Beide zijn gelijkelijk tegen het beginsel der Hervorming, die den Christus der Schrift in het middelpunt plaatste, gekeerd, en stellen de autonomie des verstands, dat rede genoemd wordt, daarvoor in de plaats..... Beide brengen, zooveel in hen is, den godsdienstigen toestand des menschen tot de aanvankelijkste minst ontwikkelde beseffen en aandoeningen terug. Deze bieden zij als

het waarachtig van alle onzuivere toevoegselen gereinigd godsdienstig leven der menschheid aan, en willen een linieschip bouwen op de wijze waarop de wilden hun kano's timmeren!'

Ziehier de geloofsgetuigenis van een verheven en onbegrijpelijk, van een gemoedelijk en onrechtvaardig man.

Verheven! gemoedelijk! Wie gij zijn moogt, lees dit geschrift, en als gij vroom zijt zult gij er door geheiligd worden. Uwe ziel zal ontroeren van hemelsche aandoeningen. Gij zult dien man liefhebben, ook boven sommige uwer geestverwanten, want gij zult gevoelen dat zijn gemoed van een ongemeen gehalte is. Gij vindt hier geen klaarheid, geen snijdend, afdoend betoog, maar gij ziet het heilige leven uit de diepste aderen des harten opborrelen. Het geschrift is rijk aan openbarende waarheden. En als gij uwe behoudenis zoekt, dan zult gij den schrijver danken dat hij u voeren wil tot eene diepere vereeniging met uwen Schepper. Gij erkent het dat in onze dagen die man door God verordend is. Hij handhaaft de objectieviteit des Heiligen Geestes tegenover de feilbaarheid der subjectieve meeningen; tegenover het nevelachtig Godsbegrip der menschelijke bespiegelingen predikt Hij den Allerheiligste die in het licht woont; tegenover de natuurlijke ontwikkeling, waarin zondigheid en goedheid ineenvloeien, getuigt hij van het bederf der zonde en de radicale wedergeboorte; tegenover de zelfgenoegzaamheid der menschelijke pogingen geeft hij Gode de eer en roemt in de vrije en verkiezende genade Gods. En die man is geen steile, veroordeelende boetprofeet. Althans hij wil het niet zijn. Hij erkent de redelijkheid van den eisch eener waarlijk menschelijke, met den voortgang der hedendaagsche wetenschap en maatschappij overeenstemmende godsdienst. Hij erkent de hoogst gewichtige bezwaren der moderne theologie. Hij erkent dat hare optreding eene noodzakelijke reactie is tegen de eenzijdige afgetrokkenheid der orthodoxie. Hij belooft dat hij in zal gaan op de bezwaren van den modernen tijdgeest en den vijand op zijn eigen terrein en met zijne eigene wapenen zal bestrijden. Wat kan men nog meer verlangen? Alleen dit dat de daden van den prediker met zijne woorden overeenstemmen. En dit juist ontbreekt. Hij belooft het wel, maar hij doet het niet. Hij heeft zich illusiën gemaakt omtrent zijne onpartijdigheid. Hij heeft den zwaren plicht der rechtvaardigheid veel te licht genomen. Hij was zich niet bewust welk een ouden mensch hij uit moest trekken toen hij zich opmaakte om in te gaan in de bezwaren der moderne theologie. Hij heeft geen besef gehad dat ook de kritiek een priesterschap is dat van hare beoefenaars eene wijding vraagt. Hij heeft die wijding vooral niet gezocht waar zij alleen te vinden is, in de liefde, die alleen de Apostolische getuigenis heeft, dat zij alle dingen begrijpt. Hij heeft vergeten zich zelven toe te voegen, wat hij zijne leeken toevoegt: zult gij voor God onrecht spreken?

Ik heb gezegd dat de verhevene prediker onbegrijpelijk is. Wanneer

men hem gelezen heeft vraagt men nog altijd: wat is het beginsel der moderne theologie? Eensdeels zou men zeggen dat zij een heilig recht van bestaan heeft. Immers als de waarheid eene goddelijke en eene menschelijke zijde heeft, dan zou men meenen dat ook de menschelijke zijde der waarheid haar deel van waarachtigheid heeft. Wanneer bij de menschelijke eenzijdigheid het bootje altijd heen en weer schommelt; zoodat de godsdienst nu eens naar den kant der abstracte orthodoxie dan naar dien van het oppervlakkig naturalisme overhelt, en bij elke overdrijving de terugwerking onvermijdelijk is; wanneer de heer Gunning zelf de eenzijdigheid met al de gebreken en misbruiken der jongste orthodoxie erkent, ja wat meer zegt de reactie van het naturalisme niet slechts als noodzakelijk, maar als eene weldaad erkent, die den juisten eisch heeft gesteld, naar welks vervulling de orthodoxie moet streven - dan vragen wij, hoe hij het beginsel van het naturalisme boos kan noemen? Zonderling! eene richting zou boos zijn die de noodzakelijke wederhelft is der waarheid!

De heer Gunning zelf erkent, dat de moderne theologie een waarheidsbestanddeel heeft. Maar nu zijt gij ook aan de grens van zijne concessiën, nu wordt gij dan ook getroffen door al het wicht zijner veroordeeling. Al de gebreken der orthodoxie zijn slechts misbruiken, haar wezen is heilig. En het omgekeerde heeft plaats met de moderne theologie. Al hare gebreken komen voort uit haar beginsel, 't welk in ongeloof of gemeenheid bestaat, en haar waarheidsbestanddeel, waar zij dat van daan heeft - zie! lezer, dat is nu juist de vraag die de heer Gunning onbeantwoord laat. Want wat hij daarover zegt, is gemodder. Wei herkent gij den orthodox die den moderne al de eer ontneemt van het goede dat hij hem niet kan ontzeggen. Immers de moderne heeft zijn waarheidsbestanddeel overgenomen van de christelijke gemeente, omdat die het verwaarloosde. Maar hier verraadt zich het arglistige zondaarshart van den partijman. Wat doet hij anders dan de oplossing verschuiven? Wij moeten immers vragen: van waar heeft de moderne de begeerte om het halve gebied der godsdienstige waarheid, dat door de orthodoxie in spijt harer hooge voorrechten, zoo jammerlijk werd verwaarloosd, zoo ijverig te ontginnen? Dan komen wij immers toch weer te recht bij zijn' natuurlijken aanleg, zijn inborst, zijn waarheidlievend gemoed; zoodat zijne richting denzelfden oorsprong heeft als zijne persoonlijke deugden.

Wij zien het reeds, de heer Gunning is bevangen in dezelfde abstracte eenzijdigheid, die hij als een gebrek der orthodoxie veroordeelt. Hij plaatst het goddelijke en het menschelijke veel te abstract en steil naast elkander. Hij ziet niet duidelijk genoeg in, dat in de godsdienst het goddelijke en het menschelijke elkander zoo doordringen, dat in het menschelijke iets goddelijks, en in het goddelijke iets menschelijks is. Hij ziet dit niet duidelijk genoeg in, zeg ik; want geheel vreemd is hem dit denkbeeld niet.

Hoor hem de orthodoxie beschuldigen van scholastieke geloofsleer, van willekeurige schriftverklaring, van zich hoogmoedig op het Woord Gods te beroepen, van onvatbaarheid om de gewichtige bezwaren der moderne theologie te begrijpen, van oppervlakkigheid die zich wiegelt in bekende uitdrukkingen, van traagheid die alle inspanning der gedachten schuwt en vreemd blijft aan het geestelijk verstand der godsdienstige waarheid, zie hem wijzen op een dualisme, waardoor de mensch naar het hart een wedergeborene, naar het verstand in allerlei dwalingen gevangen blijft.

Merk van de andere zijde op hoe hij de naturalistische richting beschouwt als de noodzakelijke reactie tegen de orthodoxe eenzijdigheid; hoe hij de menschelijke opvatting tegenover de goddelijke mededeeling erkent als de natuurlijke wederhelft der waarheid; hoe hij toestemt dat de moderne theologie het doel en de richting heeft aangewezen, waarnaar de orthodoxie streven moet. En als hij nu tevens bekent dat de bedenkingen der moderne theologie hoogst gewichtig zijn, en half te verstaan schijnt te geven dat de rechte methode van bestrijding nog niet is toegepast geworden, dan zou men haast verbaasd staan over de conclusie waartoe de prediker ons leidt; want die conclusie is zuiver modern. Immers als de waarheid eerst bestaat in de rechte wijze van bestrijding, en die rechte bestrijding nog geleverd moet worden, dan ziet men duidelijk dat de waarheid nog moet worden voortgebracht. En de heer Gunning zegt hetzelfde met zijne eigene woorden: dat de billijke eisch der moderne theologie eener waarlijk menschelijke, met den voortgang der hedendaagsche wetenschap en maatschaphij overeenstemmende godsdienst - door de orthodoxie *nog eerst vervuld moet worden.*

Als de heer Gunning nu beweert dat de moderne theologie onmachtig is om dien eisch te vervullen, wanneer hij daarmede te verstaan schijnt te geven dat zij voor de vervulling nog niets gedaan heeft, dan verbeurt hij bij ons zijne achting als godgeleerde en ontsiert zich als christen.

De heer Gunning mocht daarbij wel bedenken dat een eisch of een vraag goed te stellen de eerste voorwaarde ja het begin der beantwoording is. Wanneer hij verder verklaart dat hij ons voor het stellen van dien eisch dankbaar is, dan antwoorden wij dat wij zijne dankbaarheid zullen aannemen, wanneer zijne daden met zijne woorden zullen overeenstemmen. En wanneer hij verzekert dat de orthodoxie den eisch zal vervullen, dan meent hij dat de ‘hedendaagsche wetenschap en maatschappij’ met even weinig tevreden zullen zijn als hij. Maar wij weten beter.

Ik noemde den heer Gunning onbegrijpelijk. Wat lees ik op bl. IX? ‘Beide (het naturalisme en het rationalisme) trekken den mensch, door vieren van zijn' natuurlijken hoogmoed, uit de evangelische afhankelijkheid van den *persoonlijken* God en Verlosser, tot de onpersoonlijke *wet*, de afgetrokken *waarheid* neder; uit het gebied der liefde, die

alleen bij ootmoedige overgave des harten aan de persoonlijke Liefde bestaan kan, tot het gebied der zelfverheffende gedachte, die haar vrijheid dáárin meent te vinden, dat zij geen gezag boven zich erkent.' En wat lees ik op bl. VI? Daar worden aangehaald de woorden van Theod. Parker, die hier genoemd wordt een woordvoerder des ongeloofs, maar een der edelste helden van die zijde: 'Wij behoeven een godsvrucht zóó diep, dat de mensch vertrouwen stelt in de natuurwet, die God op het lichaam en in de ziel geschreven heeft. Een zedelijkheid zóó ruim en vast, dat de mensch de inrichting van het heelal tot de algemeene wet des menschdoms maakt: ieder dag een dag Gods: de tijd des waren levens ons niet toegedeeld in zevende en zeventigste deelen, het grootere deel voor de slechtheid, het kleinere voor God, maar het geheel Hem en ons te gelijk toebehoorende, omdat wij alles gebruiken naar Zijn doel ten goede.'

Dit noemt Gunning ongeloof. Maar wat is dan het kenmerk van het ongeloof? vraagt gij. Wij hebben het al gehoord: gemeenheid; maar de taal van Parker is toch niet gemeen; Gunning zelf noemt ze edel. Wat dan? Verloochening van een persoonlijk God? Ontkenning van alle gezag? Maar Parker wil dat de mensch zijn geheele leven aan God zal wijden, en de inrichting des Heelals als de algemeene wet des menschdoms zal erkennen. Maar in welk opzicht is Parker dan een ongeloovige? Gunning zal het u zeggen; Parker stelt het gevallene en door de zonde ontaarde als normatief; Gunning daarentegen verstaat onder 'wet des Heelals' de oorspronkelijke ordeningen Gods (bl. VIII). Nu zijn wij er dan eindelijk! Nu kennen wij het punt waar geloof en ongeloof uiteengaan; en wij hebben het spinneweb gevonden, waaraan Gunnings dogmatiek hangt. Eerst noemt hij het beginsel der moderne theologie gemeenheid, dan verloochening van een' persoonlijken God, verloochening van alle goddelijk gezag; en als hij klakkeloos zich zelf heeft weêrlegd, dan verklaart hij even klakkeloos dat de moderne theologie in den persoon van Parker het gevallene en door de zonde ontaarde als normatief stelt - alsof hij met kinderen te doen had, wie hij alles op de mouw kan spelden. Is zijn orthodox gehoor misschien van dat gehalte? En maakt hij van hunne lichtgeloovigheid zulk een misbruik? Den broeder in zijn heiligste overtuiging te hebben miskend - dat wordt dan het laatste steunpunt van Gunnings orthodox geloof, in zooverre zijne orthodoxie tegenover de moderne theologie een eigenaardig geloofskenmerk meent te dragen.

Nog iets. Naturalisme en Rationalisme 'beroepen zich in den grond op het gedempt zijn van den hoogeren zin, van het heilig besef, waardoor de mensch het wonder als zijn eigenlijk levensbeginsel onderkent.'

Hiernaast plaats ik de woorden van Henri Carle: 'Het is waar, God is bestendig in al het geschapene tegenwoordig, omdat Hij de hoogste voorwaarde is van alle wezens die Hij tot het aanzijn heeft geroepen; Hij is alle schepselen nabij, een iegelijk naar zijnen aard; maar zijne

macht betuigt zich nooit door die afwijkende wegen, die inbreuk zouden maken op de onveranderlijke orde, waarvan Hij de Schepper is. Het éénige waarachtige wonder, en dat is altijddurend, is het bestaan der natuurlijke en der zedelijke wereld, en de wonderbare overeenstemming die ze vereenigt. Wil men een grooter, een prachtiger teeken dan van den sterrenhemel boven onze hoofden, en van de zedewet in ons binnenste? Is er één dat met meer kracht tot verstand en hart kan spreken? Maar, men heeft het meermalen gezegd, de menschen zijn niet gewoon het alledaagsche te bewonderen, het is hun genoeg het te genieten. Het meerendeel laat zich maar al te licht aftrekken van de beschouwing van dat majestueus geheel, waarin zich overal getal, gewicht en maat openbaart. Dat verheven instinkt dat hun het verband der dingen deed ontdekken, zoodra de gedachte in hen begon te ontwaken, schijnt maar al te dikwijls onmerkbaar uit te dooven, en zij hebben geen veerkracht genoeg om het te vernieuwen door het onderwijs der wetenschap.'

Dit is toch niet de taal van een geest, in wien de hoogere zin is gedempt. Dit is toch geen loochening van het wonder. Het is integendeel de erkenning van het wonder in zijn verhevensten en vruchtbaarsten zin.

Maar Gunning bedoelt de wonderen die in den bijbel worden verhaald. Bij voorbeeld dat Jezus geboren is uit den heiligen geest en de maagd Maria, zooals Lukas verhaalt (Luk. I: 35); en dat hij geboren is uit Jozef en Maria, zooals Johannes te kennen geeft (Joh. I: 46). Dat Jezus door zijne geboorte uit den heiligen geest rechtstreeks de zoon is van God; en dat hij door Jozef een afstammeling is van David, zooals hetzelfde hoofdstuk van Mattheus in 2 verschillende overleveringen vermeldt (Matth. I); dat Jezus als de heilige geboren werd uit den heiligen geest (Luk. I: 35); en dat de heilige Geest eerst op hem daalde, nadat hij den doop der bekeering tot vergeving van zonden had ontvangen (Luk. III: 22). Zulke wonderen gelooft Gunning; en datwij ze niet gelooven schrijft hij daaraan toe, dat wij den hoogeren zin in ons hebben gedempt. Als hij nu verklaart dat hij zich wachten zal voor willekeur in de schriftverklaring, maar tevens hangen zal aan de letter, omdat in de letter de geest is, dan zien wij daarin niets minder dan eene belofte, om in de exegese zelf wond eren te doen. Maar wij noemen die wonderen de uitvluchten der harmonistiek.

Wij staken onze ontleding, ofschoon de stof niet is uitgeput, en merken op dat Gunning in de menschelijke opvatting der waarheid eenige elementaire plichten heeft verzuimd, n.l. de logica en de rechtvaardigheid. Het is niet logisch, of in eenvoudig Hollandsch, hij blijft zich zelven niet gelijk, wanneer hij den tegenstander gemeenheid verwijt en tevens zijn edelen zin roemt, hem een standpunt toeschrijft, alsof hij niet in een persoonlijken God geloofde, geen gezag boven zich erkende, en tevens zijne eigene woorden aanhaalt, waaruit het tegen-

deel blijkt. Hij is onlogisch of blijft zich zelven niet gelijk, wanneer hij in de moderne theologie de menschelijke opvatting der waarheid als de wederhelft der godsdienst erkent en haar tevens als gemeenheid, als ongeloof en in beginsel verkeerd, veroordeelt. Hij is onrechtvaardig, wanneer hij, eene geestelijke en eene vleeschelijke orthodoxie aannemende, de zonden der orthodoxie aan de menschen, hare deugden aan haar geloofsbeginsel toeschrijft en bij de moderne theologie het tegendeel doet zoodat hij al hare gebreken aan haar beginsel en hare deugden aan de inborst harer aanhangers toeschrijft. Dit is meten met twee maten. Het is groote onrechtvaardigheid, wanneer hij het onderscheid tusschen orthodox en modern zoo stelt, dat voor de orthodoxen de wet des Heelals bestaan zou in de oorspronkelijke ordeningen Gods, maar dat de modernen het zondige en ontaarde als normatief stellen. Dit is onwaarheid. Dit is evenwel juist eene stelling, die in den loop der inleiding door geene andere stelling wordt weersproken, zoodat, als Gunning zich aan deze stelling houdt en daarop het recht zijner bestrijding van de modernen grondt, hij zijn geheele systeem op eene onwaarheid bouwt.

En zoo is het. Het is de roomsche, de orthodoxe zuurdeesem die niet wil dat de moderne rein zij. Zij hebben de onfeilbare, de alleenzaligmakende waarheid, en die zich daaraan niet onderwerpen, zijn ketters.

Maar zou die verwaarloozing der eerste menschelijke plichten aan de goddelijke zijde der waarheid geen kwaad doen?

‘Zalig de reinen van harte, zegt Jezus, want zij zullen God zien.’

De rechtvaardige gelooft aan de rechtvaardigheid Gods. En die liefheeft gelooft aan een God van liefde.

Maar zal Gunning, die zoo onrechtvaardig is jegens de modernen, die zijne geheele veroordeeling daarop bouwt, dat hij hun eene stelling toedicht die zij met afschuw verwerpen, zal hij kunnen gelooven aan een God die ook jegens de modernen rechtvaardig is? Zal hij, wiens oog zoo boos is tegen zijne broederen, gelooven aan een' God die ook met liefde op de modernen als zijne kinderen nederziet? Zal hij de waarde van het talent, door God hun toevertrouwd, zuiver kunnen schatten? Zal hij een oog hebben voor den ijver, de nauwgezetheid, de trouw, de volharding waarmede zij, ieder in hun kring, woekeren met hun talenten, zoodat zij die vertiendubbelen en verhonderdvoudigen? Zal hij zich vermeten de waarde van den arbeid der moderne theologie voor het Godsrijk te schatten? Hij die zich tot haar rechter en paus verheft, omdat hij zich onvatbaar heeft gemaakt van haar te leeren?

Welk een zwart zondenregister voegt hij aan zijne omschrijving van de moderne theologie toe! Hoe verraadt hij zijne partijzucht door zoo geheel de gelijkenis van den balk en den splinter te vergeten!

Maar laat de modernen bedenken dat het veiliger en ook moeilijker

is om te leeren dan te leeraren! Dat het beter is van den tegenstander te leeren dan zich tot gelijke partijdigheid en oordeelzucht te laten verleiden.

Er is helaas! maar al te veel waarheid in zijn oordeel. En zij het ook zoo dat de ware geloovige zijn deelgenootschap voelt aan de gemeenschap der heiligen, die uit alle tongen en partijen worden vergaderd; zij het ook zoo dat hij meer roem draagt op de menschheid dan op zijne partij - toch mag hij niet alle verantwoordelijkheid van zich schuiven voor de zonden zijner partij. Toch moet hij steeds scherper onderzoeken wat in haar beginsel, aard en strekking ongenoegzaam, wat in ons geheele wezen onheilig zij.

Broeder, zoudt gij onze vijand zijn, omdat gij ons zelfkennis en ootmoed leert? Omdat God zich in sommige opzichten ruimer aan u heeft medegedeeld dan aan ons? Ach, wie denkt nog aan zijne partij en aan zijne logica, als Gods geest hem ontmoet - wie zou niet buigen voor dien geest ook als hij woont in den tegenstander?(*)

S.F.W. ROORDA VAN EYSINGA.

Een boeiende en leerzame biographie.

Jeremia in de lijst van zijn tijd, door Dr. H. Oort. Leiden, S.C. van Doesburgh, 1866.

Ware het verzoek der redactie nog vroeger tot mij gekomen, ik zou de eerste maanden van dit jaar niet hebben laten voorbijgaan, maar reeds eer een woord van dit boek gezegd hebben. Niet alsof het op zich zelf iemands aanbeveling noodig heeft: ik zou zelfs vreezen, den schijn van vleierij op mij te laten, indien ik den geachten schrijver al den lof toebracht, die mij betreffende dit werk op de lippen ligt. Maar het is een andere reden, die mij naar de pen doet grijpen, om zijne pennevrucht bij het publiek in te leiden.

'Het publiek?... Gij bedoelt zeker de theologen van professie?' zoo hoor ik mij toevoegen: 'wie anders zou over den profeet Jeremia lezen?' Ziedaar wat menigeen denkt, wanneer hij geschriften als deze in de bladen en tijdschriften ziet aangekondigd. Misschien zou de uitgever van Oorts 'Jeremia' mij, onder verwijzing naar het debiet, op dit punt gemakkelijk gerust kunnen stellen. Maar de kans bestaat ook, dat de navraag of de aftrek nog niet zoo groot zijn als wenschelijk is. En dit zou toch inderdaad jammer wezen.

Ik denk, dit zeggende, niet aan de belangen des uitgevers, of aan de

(*) Dit opstel is geene recensie, maar slechts eene beachouwing der Inleiding.

eer, die den schrijver toekomt, maar aan het nut, dat elk beschaafd en ontwikkeld mensch uit deze bladzijden trekken kan. Slechts misverstand zou velen van een genot berooven, dat hun de kennismaking met deze biographie kan verschaffen. Het boek is volstrekt niet ‘geleerd’, maar populair en boeiend geschreven. Een reeks van welgeschetste tafereelen, die elk hun eigenaardig koloriet hebben, ontvouwt ons het leven en streven, het strijden en lijden van een der grootste mannen, op wie Israël, ja de menschheid roem mogen dragen. Zonder eenig vertoon van wetenschappelijkheid, met weglating zelfs van critische en andere aanteekeningen heeft de schrijver in den meest bevattelijken vorm de resultaten van zijne studiën meegedeeld. Want het was met Jeremia's beeld als met die meesterstukken van onze groote schilders, welke door verloop van tijd met stof bedekt en misvormd zijn, totdat het oog des kenners ze weervindt en aan de vergetelheid ontrukt.

Ook de profeet had sinds eeuwen zijn verhevene plaats in de galerij der heilige mannen, dien men met den eernaam van ‘Godsmannen’ huldigde. Voorzeker, men heeft wierook genoeg voor hem gebrand, gelijk voor al zijn medegenooten, maar juist daardoor zijn gedaante onkenbaar gemaakt. Dr. Oort heeft de verdienste van, meer dan eenig voorganger op dit gebied, den boetgezant van Juda in het rechte licht geplaatst te hebben. Aan bouwstoffen daartoe ontbrak het hem niet: de profetiën van Jeremia zelve zijn rijk aan levensbijzonderheden. Even moeilijk als het zijn zou om het beeld van Jesaja volledig te teekenen, zoo licht is het, de feiten op te zamelen, die de man uit Anathot beleefde, en de woorden, die hij bij iedere gelegenheid sprak. Ook de boeken van zijne edele tijdgenooten, Habakuk en Zacharia de tweede (de schrijver van Zach. 12-14), medeprofeten, maar die niet aan zijne zijde stonden, werpen een verrassend licht op zijne beeldtenis. Doch tot heden lag alles verward door elkander, totdat onze schrijver, met behulp van de nieuwere critiek, éénheid en orde in dien chaos gebracht heeft.

't Zou mij wezenlijk leed doen, indien hij dezen arbeid voor een deel te vergeefs had volbracht en enkel predikanten en ringleesgezelschappen zich zijne kostelijke gave toeëigenden. *Algemeen* moet Jeremia bekend worden, niet om theologische of kerkelijke redenen, maar omdat de profeet een groot man was, en gelijk Lonfellow zong:

> Lives of great men all remind us,
> We can make our lives sublime,
> And departing, leave behind us
> Footprints on the sand of time.

Wie heeft niet nu en dan eens een opwekking noodig? Wie gevoelt niet, dat in eene wereld als deze het vuur van den geest licht verdooft? Wat kwijnt eer in ons dan het hoogere beginsel, het werk-

zaam geloof aan God, waarheid en deugd? Daarom is het, gelijk Oort schrijft, zoo ‘gezond voor ons hart om een edel mensch te bewonderen. Wanneer wij daarna, van onze opgetogenheid bekomen, weer aan onszelven en onze omgeving denken, dan voelen wij ons klein, als wij letten op hetgeen wij gedaan hebben, maar tegelijk ontwaakt in ons de lust om zelven ook iets te doen op onzen post.’

En hoeveel nuttiger is daartoe nog, welbezien, een ware geschiedenis dan de uitstekendste novelle. Ik ontken niet, dat b.v. Fritz Reuters *Olle Kamellen* - om het eerste te noemen, wat versch in het geheugen ligt - over het geheel genomen smakelijker zijn, dan de best geslaagde biographie. De werkelijkheid kan nooit met het ideaal wedijveren, en zelfs de uitstekendste persoonlijkheid bevat nog wel zooveel proza, dat de Mühlbachs haar een weinig op kunnen sieren. Dr. Oort daarentegen heeft zich trouw aan de geschiedenis gehouden, daar hij geen historischen roman wilde dichten. Zijn boek kon derhalve zóó amusant niet worden als de stoute scheppingen der fantasie. Maar het is toch onderhoudend genoeg en levert bovendien het voordeel op, dat wij aan het einde niet behoeven te vragen: ‘zijn er zoo?’

Want een volmaakt man wordt hier niet geteekend. Het behoort tot de lichtzijden der nieuwere beschouwing, dat zij den moed heeft, het vooroordeel vaarwel te zeggen, alsof alle edele Israëlieten, die men bij hun leven verguisd en na hun sterven vergood heeft, ‘onbevlekte heiligen’ waren. Vroeger was men gewoon, bij *de reden* der profeten, daar zij in den Bijbel opgenomen waren, veel meer te letten op de werking uit de hoogte dan op de diepte van het menschelijk hart, waaruit zij toch ten slotte opgeweld waren. En schonk men de aandacht aan hunne *lotgevallen*, dan zag men, om met een goeden kennis te spreken, bij voorkeur naar ‘die draden, die recht van boven naar beneden gaan en die onze goede God alleen vastheeft’, terwijl men het oog te zeer sloot voor ‘de draden, die dwars over den grond liggen, en waarbij ieder in die mate zijn wil heeft, als de meikever aan zijn draad, wanneer de kinderen er mee spelen.’ Men heeft in één woord de profeten te veel uitgezonderd van de gewone orde der menschen en dingen, en ze aangestaard als bijzondere luchtverschijnsels, waarvan men den oorsprong en de bedoeling niet begrijpt.

Doch dit supranaturalisme - het wordt thans terecht van alle zijden in het licht gesteld - is met de waarheid in strijd. Moge ook al menige oudere oorkonde met zijnen toovergloed gekleurd zijn, het onderzoek leert, dat God zich voorheen niet anders met de menschen bemoeide dan nu. Van daar dat ook de voortreffelijkste mannen van Israël eerst dan worden begrepen, wanneer men hen naar dezelfde wetten verklaart, als die nog in de wereld heerschende zijn.

En hierin is niets, dat ons behoeft te verontrusten. Zoo toch valt de eerbied voor de groote mannen niet weg, maar hij klimt zoo, en komt tot zijn recht. Slechts als gij hen in nevelen en raadselen ziet,

blijven zij u vreemd en onverklaarbaar. Doch leert gij hen van aangezicht tot aangezicht kennen, dan gevoelt gij sympathie en bewondering voor hen, en hun aanblik verfrischt en vernieuwt u. Wat vermag de steil-orthodoxe openbaringsleer tegenover een beschouwing van Gods wereld, waarin alles geest is en leven?

Men neme slechts een proef met den profeet Jeremia, zooals Dr. Oort hem ons met meesterhand schetst. Van zekere zijde gezien is hij een zonderling, ten minste in het oog van kinderen van het westen, die 25 eeuwen na hem zijn gekomen. De boetbazuin aan zijn mond geeft gansch andere tonen, dan die wij van onze predikers hooren. In zijn wijs van spreken en gevoelen kunnen wij ons dikwijls niet vinden. Scherp moeten wij soms de vervloekingen afkeuren, die hij niet schroomt in volle stroomen uit te gieten, niet slechts over hen, die Jehova's eer aanrandden, maar ook over zijne persoonlijke vijanden, welke hij met die van God vereenzelvigde. Over het geheel genomen was Jeremia, evenmin als de andere profeten, iemand, die aan onze tegenwoordige esthetische, ethische en andere begrippen beantwoordde. Bovendien was hij als spreker en schrijver een man zonder eenig talent. En toch was hij groot en iemand, van wien wij veel kunnen leeren, daar hij in menig tijdsgewricht - en hoeveel moeilijke doorleefde hij niet! - als een echt godsdienstig man voor ons staat. Moge al de diamant, dien wij in dit rijke leven aantreffen, aan vele kanten ongeslepen zijn, wij kunnen er op aan, dat het een echte brillant is, waarmee wij voor ons zelven winst kunnen doen. Waar wij zooveel valsch goud in de wereld te zien krijgen (of geven?!), daar is het een voorrecht, als wij zuiver metaal vinden, dat te midden van veel verzoekingen zijn glans onverminderd bewaarde.

Want de eeuw van Jeremia was niet beter dan de onze, - en het was goed gezien, dat Dr. Oort, om den man te doen kennen, hem plaatste in de lijst van zijn tijd. Nu eerst staat hij voor ons in zijn volle lengte als een man van goede overtuigingen, die den moed had om voor zijn beginselen pal te staan. ‘Men heeft hem van zijn post zoeken af te troonen, gehaat en vervolgd en bespot. Men heeft hem als leugenaar gescholden, en hij bleef standvastig, hoewel hij alleen stond. Niemand schier kende hem in zijne waarde, maar hij geloofde dat God hem kende en hield vol. Hij is in de gevangenis geworpen, en de dood scheen onontwijkbaar, en hij heeft volhard. Toen zijn hem eer en geluk aangeboden, en hij versmaadde ze.’

Bespeuren wij nu, dat dit groote karakter zich openbaarde in vormen, die ons niet aantrekken, terwijl zelfs het levensdoel, dat het zich stelde, ons op zich zelf niet bezielt, en moeten wij het dan toch bewonderen, dan leeren wij het wezenlijke van het toevallige in een groot man onderscheiden. En ook dit kan zijn nut voor ons hebben. Het is een bedenkelijke zwakheid, die ook onze wijsheid nog menigmaal verduistert, om ‘aan te zien wat voor oogen is.’ Menschen van

andere partijen en richtingen of ook van andere neigingen vinden meestal weinig genade in onze oogen. De maat, waarmee wij meten, is gewoonlijk òf te lang òf te kort. Maar de beschouwing van een man als Jeremia kan ons voor dat gebrek waarschuwen en het misschien genezen. Ziehier iemand, voor wiens bijzondere gevoelens en meeningen weinigen partij zullen trekken, en die op de meesten terugstootend werken moeten. En toch zal niemand, die den man in zijn geheel neemt, hem zijne hulde of liefde weigeren. Maar evenzeer als hij, verdient ze menig tijdgenoot, wien wij om des geloofs wil of om andere redenen niet mogen lijden.

Ik kan dit hier slechts aanstippen. Wie er meer van verlangt te weten, neme het boekje zelf ter hand. Het loont inderdaad de moeite. De schrijver heeft gezorgd voor een keurigen stijl en voor afwisseling van stof. Hij vermeerdert bovendien uwe historiekennis, door u het Israëlietische volk in de tweede helft der zevende eeuw naar zijn in- en uitwendig leven te teekenen. Ondershands maakt hij telkens fijne opmerkingen, die getuigen van zijn diepe menschenkennis en die de uwe vermeerderen. Kortom, het boek vereenigt alle eigenschappen in zich, om een behoorlijken opgang te maken, en het zou tegen den nationalen smaak pleiten, als het op den stroom der onopgemerkte vlugschriften werd medegevoerd.

Meer wil ik er thans niet van zeggen, dan alleen nog: laat u niet afschrikken door de vreemde eigennamen van de personen, die hier ten tooneele treden. Ze hebben een Hebreeuwsch accent, maar dit went spoedig. Vreemd letterschrift komt gelukkig niet voor.

Bergambacht, Maart 1867.

J.C. MATTHES.

Een gids voor gidsen naar het heilige land der waarheid.

De opvoeding in school en huis. - Korte stellingen, wenken en meeningen - vreemde en eigene. Door M. Leopold, directeur der hoogere Burgerschool te Goes. - Groningen, J.B. Wolters. 1866.

Een nuttig boek over altijd gewigtig onderwerp, waarvan wij naauwelijks durven zeggen, of het meer prettig dan wel meer stichtelijk is. Het mag daarvan heeten: gouden appelen op zilveren schalen. Wij gelooven waarlijk, dat zelfs onze barre recensententronie onder de lektuur verhelderd en vriendelijk werd. Wij kennen den heer Leopold in de verte niet; doch vertrouwen, dat de beginselen en leeringen, welke hij hier verkondigt, hem in de praktijk geleiden; dan heil den Goeschen jongens en Goes zelf! - Hij moet den geest van het onderwijs en der paedagogie hebben, al gaf hij ook vreemds, volgens het korte voorberigt, vooral uit Kellner's Aphorismen en van anderen, waaronder

wij hier en daar Schwartz en Jean Paul meenden te herkennen: Vrij en vlug en vast grijpt hij de dingen aan en schroomt niet ze bij hun regten naam te noemen. Daar is ernst, geen somberheid, wijsheid, geen *Wortkramerei*, satire, wier slagen soms klinkend en knellend neêrkomen, maar dit wel verdiend, humor van de edelste soort.

Wij hadden het ongeluk een tijd lang een meester (leermeester durven we noode zeggen) te hebben, die een kinderenbeul en kinderenbederver moogt heeten. Hij is lang ter ziele. Mogten we hem een straf opleggen, het zou deze wezen, dat hij dit boekje bij wijze van litanie moest afzingen, terwijl hij overal waar hij tegen voorschrift of raad had gezondigd, een *Pater Peccavi!* daar tusschen moest voegen. Ik denk, dat woorden uit het werkje als deze: - ‘Ik vraag ieder onderwijzer, of hij niet die school voor de beste houdt, waarin slechts zelden behoeft gestraft te worden. Ik vraag verder, of hij op die dagen, waarop hij veelvuldig gebruik heeft gemaakt van straf (-middelen) zijne school met ware vreugde des harten sluiten kan, en of 't hem van binnen niet veel rustiger is, als hij kan zeggen: 'k Heb heden geen enkel kind gestraft! - Waarom zou de eene onderwijzer meer straffen dan de andere?’ - dat zulke woorden, zeg ik, hem in zijn geweten zouden grijpen.

Er spreekt eene humaniteit, geen zoetsappigheid, die aandoet en goed doet. Men bespeurt dat in het lieve woord in de vijfde aphorisme: ‘'t Menschelijk hart (wij voegen erbij, vooral het kinderlijke) is als het klimop, dat naar steun zoekt, om in de hoogte te ranken (?) en vrolijker te groeijen. Kan 't klimop geen steunsel vinden, dan kruipt het over den grond en verrot daar; krijgt het echter de naar boven voerende hulp, dan klimt het lustig op (opwaarts), en hoe hooger het stijgt, des te krachtiger en frisscher worden zijne bladeren.’ Voeg daarbij, wat hij onder de derde had gezegd: - ‘De onderwijzer is tot *vorming* der jeugd geroepen, en die vorming is met lezen en schrijven niet voltooid. Onze volks- en plattelandsscholen zijn vaak genoeg *armenscholen* en de kinderen treden daarom niet zelden uit de hutten der ellende en des bitteren noods, uit den poel van gemeenheid en dierlijke verstomping in onze leerscholen. Zullen zij hier niets beters, niets troostrijkers vinden?’ - Lees dit en zoo menig woord dat denzelfden geest ademt; en ik vraag gerust: is daarop niet de stempel van echte, edele humaniteit gedrukt? - Dat deze haar heiligen ernst en dichterlijke verheffing heeft, getuige zijn toespraak: ‘Priesters zijt gij, het kinderhart is uw tempel; gij moogt uwe zielen sterken met den heiligen adem, die u uit de heilige gewelven van dien tempel tegenstroomt; gij moogt doordringen tot het heilige der heiligen. Ja, tot daar moet gij doordringen; want daar staat de arke des verbonds. Doch, wee u priesters, die u in dien tempel waagt, zonder dat ge den goddelijken adem der wijding over uwe ziel hebt voelen komen! Waard zijt ge, dat men u den blinkenden priesterrok

van de leden scheurt en u in een verachtelijk harlekijnspak steekt.'

Over houding en manieren in de school geeft hij mede goede aanwijzingen, gelijk ook over de eischen die aan een goed onderwijzer worden gedaan. Hij verjarigt liefde en consequentie, degelijke, wel doordachte beginselen, een ernstigen wil, een goed geheugen, opdat hij zelfs niet uit vergeetachtigheid inconsequent worde, bovenal kalmte, geen hartstogtelijkheid, zelfverloochening en zelfoverwinning. Hij spant de zedelijke eischen niet laag, maar erkent ook gaarne, dat zijne opvatting van het beroep eene ietwat ideale (bl. 10) hoezeer niet overspannene is. En dan mag hij vragen (bl. 34): 'Hoe kan men den Heer beter dienen dan hierdoor, dat men zijn voortreffelijkst werk, den mensch veredelt, dat men de krachten tot ontwikkeling brengt, die door Hem in den mensch gelegd zijn? Hij wil, dat wij Hem dienen in geest en in waarheid; want God is een God des geestes en der waarheid. Vormt daarom den geest, want hij is het evenbeeld Gods; ontwikkelt de waarheid, want zij is de gedachte Gods! Het beroep van den onderwijzer is religieus in de schoonste beteekenis van het woord. Hij beoogt den triumf van het licht over de duisternis, van 't goede over het booze; hij beoogt de verlichting en verbetering van zijn geslacht.'

Over de zelfstandigheid der gedachte (beter, gelijk de schrijver zelf het later noemt, het zelfdenken) als het beginsel van alle waarachtige wetenschap, verneemt men hier goede, behartigenswaardige opmerkingen, welke examinatoren en die geëxamineerd worden mogen ter harte nemen. Men laat den mensch en vooral den onderwijzer te weinig zich zelf worden, en wat opleiding moest wezen wordt maar al te vaak dressuur van menschen.

Bij zulk eene wijze van zien was het te verwachten, dat de schrijver weinig gunstig zou denken over *methode*, althans in den zin dien velen aan dit woord hechten. Hij wil de leerstof door den onderwijzer goed gevat en opgevat hebben, zoodat die bij hem, gelijk de Latijnen zeggen, *in succum et sanguinem* wordt, het objectieve tot subjectief, opdat het een voor den leerling geschikt objectief iets wordt. Geen methodejagers, geen aan-handleiding-loopers of -sukkelaars. Aanleg, lust, beroepsijver en naauwgezetheid prijst hij aan, niet op dorren preêktoon, maar met warmte, soms *schlagend* en met humor. Wij kunnen ons er niet van onthouden, om te laten zien, hoe hij op achting ook van den armeren leerling aandringt. Hij haalt tot dat einde aan, hoe zekere Friedland, ook Frozendorf genoemd, een leerling van Luther en Melanchton, en rektor te Goldberg, zijne leerlingen meermalen met de volgende woorden toesprak: - 'Goeden morgen, ministers, inspecteurs, burgemeesters, raadsheeren, regters, kunstenaars, handwerkslieden, kooplui, marskramers, beulen, beulsknechten en spitsboeven. Dat alles kan er van u groeijen, al naar dat gij oppast!'

Wat hij van het onderrigt in de taal op meer dan ééne plaats in het midden brengt, verdient dat het ter harte wordt genomen. En

wanneer zullen zijne wenschen omtrent kennis van de natuur en van de geschiedenis worden vervuld, hoe wel gegrond en redelijk die ook mogen wezen? Hij is een vijand van het kleingeestige, om daarvoor des te ernstiger op het wezenlijke en degelijke aan te dringen. - Ook het beste, de hoogste waarheid vergeet hij niet; moge hij er niet over zaniken, en mogen velen daarom meenen, dat hij het ééne noodige zou hebben vergeten. Men leze bl. 46, 47 en zamele de elders ter sneê aangebragte wenken op; en ik laat me stelen, als ik daarin niet meer stichting en bestuur heb gevonden dan in menige zoo het heette godzalige, maar bepaald lamzalige preek.

Een gulden woord is zijne opmerking, dat hij aan de leesuren in de school dan eerst waardij toekent, als zij tot spreek- en denkuren worden gemaakt; en de wenken, welke hij dienaangaande geeft, mogen ter zake dienende worden gekeurd. Het goed vertellen, zoo als dit hierbij te pas komt, staat hoog bij hem aangeschreven.

Onze volle toestemming heeft wat de schrijver zegt aangaande den uiterlijken toestand der onderwijzers en de verbetering, die daarin door de nieuwe wet op het onderwijs is gebragt. Hij voert aan wat als motiven voor die verbetering in aanmerking werd genomen, erkent het ware daarin; doch meent, dat daarmede niet de waarheid werd gevonden, dat men daarmede niet alles als gewonnen mag beschouwen. Hij vraagt: - ‘Zijn er onder de onderwijzers aan gymnasiën en middelbare scholen, die toch veel beter bezoldigd worden, ook geen loondienaars, die hun verheven beroep als een handwerk drijven? Zijn onder de geestelijken juist altijd diegenen het ijverigst, welke het grootste inkomen hebben? - Opregt gesproken - goede bezoldigingen moeten er zijn; want er zijn geen vernederender, ontmoedigender zorgen dan broodzorgen. Maar 't is er verre af, dat flinke traktementen flinke scholen maken; hooger dan flinke traktementen staan flinke harten. *Harten*, *harten* zijn (hebben) we noodig voor de scholen, voor het volk en zijn kinderen, - harten, die tot staal geworden door den straal der liefde, zich in kommer en nood niet buigen, en juist daardoor 't volk toonen, dat wij menschen niet alleen van brood leven, maar ook nog andere spijze kennen.’ - Dit is eene andere zijde van *de* waarheid, en de meer noodige, hoewel vaak uit het oog verloren. - En daarom hadden wij het te wenschen gerekend, dat men met de vaste traktementen aan de hoogere burgerscholen niet zoo mild ware geweest. Wij zouden gaarne hebben gezien, dat men in de grootste steden aan die betrekking een klein, in de kleine steden een grooter vast traktement had verbonden, terwijl het overig gedeelte van die traktementen uit het naar evenredigheid der werkzaamheden onder de leeraren te verdeelen *minerval* had moeten komen. Dit zou een prikkel zijn geweest tot ijver, een reden om voor vacant wordende betrekkingen zulke menschen te kiezen, die naar wetenschap, karakter en humeur geschikt waren, om met de overigen *de concert*

te werken. Zij hadden dan allen solidair belang bij den bloei hunner inrigting. Wij treden daarmede in geenen deele die heeren te na, wij hebben niemand in 't bijzonder op het oog. Doch wij weten hoe ligt er veel sleurwerk wordt. Wij hebben aan anders voortreffelijke professoren zelfs gezien, hoe zij het een en ander wat niet hun lievelingsvak was achterstelden, terwijl er ook onder die professoren enkele wetenschappelijke binken waren. Het is daarom *a fortiori* dat wij op dien wensch kwamen, waardoor voor stad en land tevens duizenden waren bespaard. Wij zijn niet ondeugend genoeg om in het midden te brengen, dat men reeds op onderscheidene fabrieken buitenslands den maatregel heeft beproefd, om het belang der arbeiders aan dat van den patroon te verbinden, door aan de eersten een aandeel in de winst te gunnen. Nu evenwel is die kogel door de kerk, waardoor heen reeds zoo menige werd geschoten.

Of wij geene aanmerkingen hebben? Dan moesten wij immers onze recensentennatuur afleggen. Wij wezen bereids bij de behandeling van dezelfde onderwerpen op soms zeer uiteenloopende pagina's, en hadden datzelfde meermalen kunnen doen. Er is vóórin reeds te lezen, waarover achterna nog wat komt. Eenige meerdere orde had men ook bij het aphoristische, dat wij in zulk een werk (wij zeggen met opzet niét werkje) ongaarne zouden missen, kunnen bewaren. - Maar wij zagen wat meer op den titel beloofd dan het geeft. Zal het heeten, dat het ook over de opvoeding ‘in huis’ handelt, dan komt daarvan wat weinig in. Dit had men voorgekomen, indien men daaraan ‘met betrekking tot de school’ had toegevoegd. En dan zijn er voor vele ouders treffelijke wenken, ook gevoelige die fiks raken, in te vinden. Men zie bl. 81, waarbij men bl. 83 en volgg. kan voegen. Hier en daar ontmoetten wij germanismen, zie bl. 10, ‘onder de armen grijpen,’ ‘gewinning’ op bl. 15, ‘ontbering’ voor zelfverloochening (Entsagung) e.z.v.

Van het geheel blijven wij zeggen: het is een kostelijk boekje, dat waardig is een vademecum te worden voor aankomende onderwijzers en ook voor zulke in jaren meer gevorderden, aan wie nog zalf te strijken is. Van zaken en vorm mag men zeggen: hier wordt onderwezen, d.i. volgens den schrijver - ‘het regte op de regte wijze medegedeeld.’

We houden het niet met het woord, dat Jean Paul schertsend iemand in den mond legt: ‘De drommel moge alle opvoedingen halen, zoo zeker als de zijne niet geholpen heeft!’ - wij zijn overtuigd, dat menschen ook tegen de beste opvoeding in dwaas en slecht kunnen worden; doch schrijven er nog invloed genoeg aan toe, om te wenschen: ware ik beter opgevoed! - En daarom hopen we, dat ouders en meesters ook uit dit boekske hunne hooge roeping meer leeren begrijpen en ter harte nemen, deze, ‘om onder God der kinderen Voorzienigheid te zijn.’ - Worde de behandeling van ouders en leermeesters een praktische commentaar op het: ‘Laat de kinderen tot mij komen!’

Ch.

Staatkunde en geschiedenis.

Politiek overzicht.

Meer dan in de laatst verloopen maanden treden thans de Duitsche gedaantewisselingen weer op den voorgrond. Op Berlijn zijn wederom de blikken der Europeesche volken en vorsten gevestigd. En geen wonder. Op den 24 Februari werd de Rijksdag van den Noord-Duitschen bond geopend, wien het vergund zal zijn, door de aanname der ontworpen constitutie de hechte grondslagen te leggen van Duitschlands eenheid. De grond, die met de wapens is omgeploegd, moet door den zonneschijn der wettigheid worden vruchtbaar gemaakt. Pruisen uitgerust met het voorzitterschap van den bond en met het opperbevel over het leger - ziedaar den grondtoon van het ontwerp. Op deze wijze zal nu de Duitsche eenheid tot stand komen, die - gelijk de Koning van Pruisen zich bij de opening uitdrukte - zoo lang gezocht is op den onpractischen weg der idealen. Geen vervlogen droombeeld uit het ver verleden wordt bezield; geen al te ver verwijderde toekomst wordt in het oog gevat; wat in den tegenwoordigen toestand practisch uitvoerbaar is, dat zal tot stand komen. Nur der lebende hat Recht. Hoe gematigd dit alles moge schijnen, volkomen gerustheid heeft dit plan nog niet ingeboezemd. Las men niet in de openingsrede van den Koning zelve: een gebied dat van de Alpen tot aan zee reikt? En terstond komt ons de vraag op de lippen: Is dat reeds op 't oogenblik verkregen? En als ijdele herinneringen aan het Middeleeuwsch verleden verworpen worden, dan heeft die gebiedsomschrijving geen anderen zin dan voor een op handen zijnde toekomst. En dat er inderdaad reeds aan die toekomst wordt gearbeid, bleek eenige weken later, toen de Pruisische *Premier* op een interpellatie over de verhouding van den bond tot Zuid-Duitschland, zeer laconisch meedeelde, dat reeds een tijd geleden door Pruisen met Baden, Wurtemberg en Beieren verdragen zijn gesloten, waarbij deze Zuid-Duitsche staten op zich namen, hun leger op Pruisischen voet te organiseeren en een of- en defensieve alliantie met den veldheer van het bondsleger aangingen. En daags daarna maakte

de *Staatsanzeiger* de tractaten bekend, die reeds in Augustus bleken te zijn gesloten! Europa stond verbaasd. Geduld moge een schoone zaak zijn, om in een moeielijke taak zijn oogwit uit te voeren; wie zijn ongeduld met zulke heerlijke gevolgen bekroond ziet als de Pruisische staatsman, behoeft zich niet langer om die les te bekommeren.

Bij de debatten over de constitutie heeft hij eens gezegd, dat men Duitschland in het zadel zou helpen; rijden kon het reeds. Als Bismarck het ros bestijgt, kan het niet dan galoppeeren.

Het bekend worden van die tractaten zal zeker het effect vermeerderen van de interpellatie, die Thiers in het wetgevend lichaam tot de Fransche regeering heeft gericht. Geheel op het standpunt der vroegere Fransche politiek, heeft de grijze staatsman der regeering verweten, dat zij de Duitsche, de Italiaansche eenheid heeft laten tot stand komen. Het *prestige* der *grande nation* is uitgedoofd, nu twee machtige naburen zich aan haar oostelijke grens uitstrekken. De keizerlijke regeering is medeplichtige of *dupe;* in beide gevallen heeft zij haar plicht verzuimd. Wat minister Rouher daarop antwoordde, dat toch de Heilige Alliantie verbroken was, dat de Duitsche bond had opgehouden te bestaan, is blijkbaar onbeduidend.

Alleen uitbreiding van Pruisen buiten de grenzen van den vroegeren bond - die, zeide de regeering - zou zij nimmer toelaten; in het beletten daarvan zou Frankrijk bij Engeland op de noodige ondersteuning kunnen rekenen. Dàt kon men ook minstens verwachten. Doch tevens blijkt er uit, dat aan de voltooiing der Duitsche eenheid door het Napoleontische staatsbeleid niets zal worden in den weg gelegd. En vestigt men dan de aandacht op de openbaar gemaakte verdragen met Baden, Wurtemberg en Beieren, let men op den onwaarschijnlijken toon waarmeê Bismarck over de teruggave van Noord-Sleeswijk gewaagde, ontwaart men eindelijk, hoe in de Oostenrijksche monarchie steeds meer en meer het Hongaarsche element de bovenhand krijgt, dan mag men den tijd der geheel vervulde eenheid als niet ver af zijnde beschouwen.

En dan? Niettegenstaande al die toegeefelijkheid, in weerwil van de gunstige gezindheid, waarmeê Napoleon de vorming der Duitsche eenheid bejegent en die koning Wilhelm in zijne openingsrede met welgevallen vermeldde als een bewijs van Duitschlands vredelievende gemoedsstemming, toch meent de Keizer op alles voorbereid te moeten zijn en zorgt hij voor de vermeerdering der Fransche strijdkrachten. Gelooft de keizer thans aan de profetiën van Heine? ‘Ich rathe Euch, Ihr Franzosen;’ zegt de dichterlijke balling, die nimmer ophield, een kwalijk verborgen sympathie voor zijn ondankbaar vaderland te koesteren en zich van het uitbreken eener groote omwenteling in Duitschland verzekerd hield, ‘Ich rathe Euch, Ihr Franzosen: verhaltet Euch alsdann sehr stille, und bei Leibe! hütet Euch zu applaudiren, wir könnten Euch leicht missverstehen und Euch, in unser unhöflichen Art, etwas barsch zur Ruhe verweisen. - Ihr habt von dem befreiten

Deutschland mehr zu befürchten, als von der ganzen heiligen Allianz mit sammt allen Kroaten und Kosaken.'

Ook in ons vaderland heerschte eenige weken geleden een ware Prusophobie. Die angst is zeker voor het oogenblik meer dan overdreven. Doch dat wij van de eerste uitspatting der Duitsche nationaliteit zouden te lijden hebben, is niet te betwijfelen. Onze koning, tevens Groot-Hertog van Luxemburg, is in die hoedanigheid niet tot den Noord-Duitschen bond toegetreden. Een kleine strook van ons land, de provincie Limburg behalve Maastricht en Venlo, behoorde tot den opgeheven Duitschen bond. Zal Pruisen, zullen de Duitsche eenheidsmannen niet eenmaal verlangen dat tot het algemeene vaderland terugkeere wat daartoe geacht werd te behooren? Nu mag men zeggen: Luxemburg raakt Nederland niet. Doch zal Duitschland zich om onze grondwet bekommeren? Nu kan men wijzen op het onduitsche der Limburgers, op de onbillijke handeling, waardoor in 1839 een deel van ons rijk met bondsverplichtingen werdt belast, omdat aan het rijk en aan den koning een deel van hun grondgebied werd afgenomen. Op staatslieden kan die redeneering invloed hebben, niet op hen die vol geestvervoering door daden het antwoord zullen trachten te geven op de dichterlijke vraag van Arndt. Onzekerheid omtrent het gevolg dier vroegere toestanden heerschte daarom reeds sedert den laatst verloopen zomer. Zij veranderde in angstige spanning, toen bij het begin van de tegenwoordige zitting der 2e Kamer, een der openbare zittingen in een geheim comité overging op verzoek der ministers. De meest onrustbarende geruchten verspreidden zich. Vreemde dagbladen kaatsten die in echo terug en voegden er wellicht eigen verzinsels bij. Pruisische officieele bladen deden van hun kant hun best om te doen uitkomen, dat de Pruisische regeering geen enkelen eisch aan de Nederlandsche gedaan had. En deze verklaring is later door Bismarck uitdrukkelijk in den rijksdag verkondigd. Waarom hoorden wij dat niet vroeger van onze eigen regering? Bismarck, een man van het vak, meende, dat de ongerustheid moest dienen, om het budget van oorlog aannemelijk te maken. Maar dan heeft *hij* te vroeg gesproken. In allen geval: hij *heeft* ons gerust gesteld.

't Is waar, wij hoorden daar niet verklaren, dat Luxemburg geheel vrij *was* om zich aan den bond te blijven onthouden; evenmin dat Luxemburg eigenlijk geen Duitsch gewest is.

De Pruisische premier zou zich ook wel wachten, door zoo iets de voorstanders van *het groote Duitschland* te verbitteren. En daarom is het antwoord minder kategorisch. Voorshands echter stijgt ons vertrouwen tot een hoogen graad, als wij de onbewimpelde openhartigheid in aanmerking nemen, waarmeê dezelfde minister zich van de beloften jegens Sleeswijk afmaakt en zijn verhouding tot de Zuid-Duitsche Staten heeft bloot gelegd. En als wij verder nagaan, dat de betuigingen van goede verstandhouding met Nederland juist geuit zijn,

nadat de vroeger vermelde woorden van Rouher, in het Fransche wetgevend lichaam uitgesproken, zijn bekend geworden, dan ligt er veel in de naïve bekentenis, dat een von Bismarck Luxemburg en Limburg onaangeroerd wil laten, om geen Europeesch vraagstuk in het leven te roepen. De tijd *kon* echter komen, waarop de krachtige ruiter zelf het paard, dat hij gedresseerd en opgetuigd heeft, niet meer meester zou zijn, en dat gehoorzaamheid binnenslands gekocht zou moeten worden voor vijandschap tegen vreemden. Ik zeg, 't is mogelijk, al is 't ook voorshands onwaarschijnlijk. Doch nog eer mogelijk is het, dat de spanning tusschen Frankrijk en Duitschland te sterk worde en dat de zoo lang afgewende oorlog eindelijk uitbarst. Laat ons dan niet gelooven aan onzijdigheid. Wie niet voor mij is, is tegen mij, zal het uit den mond van elk der strijders klinken. En wee dan, indien wij niet toegerust zijn!

Denkt ook niet, dat als wij eens worden aangevallen, wij uit medelijden zullen geholpen worden. Ook niet, omdat de aanwinst van ons grondgebied het evenwicht zou breken; dat kan op andere wijze hersteld worden. Neen! Wij moeten alsdan in staat zijn, ons zelven te helpen. Eerst als wij zullen getoond hebben, nog iets voor onze onafhankelijkheid over te hebben, zal er wellicht hulp opdagen. On ne prête qu' aux riches, is ook voor die omstandigheid geschreven. Alleen op bondgenooten te rekenen is erger dan onvoorzichtig. Doch misdadig is het bij voorbaat reeds aan alle verdediging te wanhopen. Ook al had men de zekerheid van onder te gaan, moet men liever met eere sneven dan in schande leven. Wij moeten er dus ernstig aan denken ons tot tegenweer uit te rusten, al zullen tegenover onze duizenden tienduizenden staan. Een vrij volk is machtig in de bewustheid dat het zijn kostbaarst kleinood gaat verdedigen.

Doch het is ook onverstandig van onzen kant eenigen onwil te provoceeren. Wij moeten onze rol begrijpen. Het zou dwaas zijn, onzen onwil aan den dag te leggen jegens hetgeen in Duitschland tot stand komt; ons nationaliteitsgevoel te willen opwekken door op anderen den blaam te willen werpen, alsof zij het op ons verderf hebben gemunt. Dit is niet alleen onvoorzichtig, omdat het ons vijanden kan verwekken, maar ook omdat het de mogelijkheid onderstelt dat men met ons, om zoo te zeggen, maar omspringen kan, als men maar wil. Wie aan den dood gelooft, is reeds half gestorven. Laat ons vast gelooven, dat niemand ons eerder zal aantasten dan eenig ander der minder sterke staten; en wij zullen reeds daardoor in uitwendig vertoon winnen. En dan tevens inwendig bedaard, zonder opspraak, op het ergste bedacht!

Voor het oogenblik bestaat er wellicht geen gevaar. Maar lang kan hij duren, die tijd van internationale wetteloosheid - gelijk Thorbecke hem zoo kernachtig heeft gekarakteriseerd. En laat dan het trompetgeschal ons niet treffen in droomerijen verzonken, maar fiks voorbereid voor de moeijelijke taak die ons roept.

De millioenen te betreuren, die zoo hier als elders aan het krijgswezen worden besteed, - ik doe het van ganscher harte. Doch - de uitdrukking is plat maar waar - 't is een noodzakelijk kwaad. Als Frankrijk zijn leger organiseert op eene wijze die meer dan een millioen manschappen onder de wapenen kan brengen, als de Noord-Duitsche bond zelfs in vredestijd 300.000 man op de been houdt, als ijver en naijver van twee machtige naburen elkander onophoudelijk aangrijnzen, wat helpt dan onze kalme redeneering, wat baat dan het uitspreken van vredelievende wenschen? De mogelijkheid bestaat altijd, dat Duitschland, tevreden met eigene, inwendige ontwikkeling, zal ophouden argwaan in te boezemen; dat Frankrijk zich geheel zal vereenzelvigen met de staatkunde van den Keizer, en zonder nijd de versterking der Duitsche nationaliteit zal blijven aanzien. Welnu. Dan blijft de strijd achterwege. Tant mieux. Beter zoo gedwaald dan anders.

Ongetwijfeld is het de vrees voor een algemeene losbranding der opgehoopte stoffen, die de oplossing der Oostersche kwestie zoo zeer vertraagt. Ook wellicht de begeerte van Keizer Napoleon, om het tentoonstellingsjaar een jaar van vrede te doen zijn. 't Gaat anders met den Sultan treurig. Op Candia duurt de opstand voort. De Serviërs verlangen een zelfstandig bestuur gelijk de Donauvorstendommen. De onderkoning van Egypte vordert uitbreiding van gezag. Van de west-Europesche mogendheden is ditmaal weinig hulp te verwachten. Zij zullen geen tweeden Krim-oorlog ondernemen, nu de levensvatbaarheid van Turkije ten eenen male blijkt te ontbreken. 't Schijnt zelfs, dat Frankrijk met Rusland en Oostenrijk instemt, om de Porte te bewegen, Candia aan Griekenland af te staan. En Engeland zal zich daartegen wel niet verzetten. Zoo zal zich langzamerhand de vorming van een Griekschen en van een Slavischen staat op de puinhoopen van het Turksche rijk in Europa voorbereiden. Zooveel schijnt dan toch door den oorlog van '53 gewonnen, dat het Turksche rijk maar niet eenvoudig bij Rusland zal worden ingelijfd, maar dat de ontbinding geleidelijk zal toegaan en aan geen der groote Europesche staten de gelegenheid zal aanbieden tot uitbreiding van grondgebied en tot de heerschappij over de Zwarte zee en haar toegangen. Daar heerscht nog de leer van het staatkundig evenwicht, het oosten is nog zoo achterlijk.

Vestigen wij thans het oog op de inwendige toestanden der voornaamste staten.

Een kijkje in Spanje? ‘Niet veel zaaks.’ De regeering gaat voort met het eens ter hand genomen stelsel. En zoo lang dit niet omver wordt geworpen, zal het blijven voortbestaan, zou Don Antonio Magino zeggen, indien hij over de politieke weersgesteldheid van dat land werd ondervraagd. Nog altijd regeeren daar de Bourbons en bewijzen de nietigheid van Napoleon I's uitspraak, dat die Dynastie opgehouden heeft met in Spanje te heerschen. Schoon klinken vaak die vorstelijke machtspreuken; vaak blijken zij echter machteloos te staan tegenover

de ruwe werkelijkheid. Er zijn Bourbons in Spanje niettegenstaande Napoleons gezegde, evenals de Pyreneën voortgaan met Spanje in alle opzichten van Frankrijk af te scheiden, in weerwil van Lodewijk XIV's ‘Il n'y a plus de Pyrenées.’ En is er meer waarheid gelegen in de belofte van den tegenwoordigen Keizer, dat het tweede keizerrijk slechts vrede zal beduiden? De waarde van de gansche regeering van Napoleon III is krachtig betwijfeld in een stuk van Em. de Girardin geschreven in zijn dagblad *la Liberté.* In- en uitwendig, zoo betoogt hij daarin, is Frankrijk sedert den *coup d' état* van '51 achteruitgegaan: het keizerrijk heeft geen reden van bestaan meer. Het is dus geen gewone oppositie, niet het aanvoeren van grieven, wier herstelling verlangd wordt, maar de geheele wegcijfering van het thans heerschende regeeringstelsel, een doodverklaring van het tegenwoordige keizerrijk. Geen wonder dat de Regeering haar wrok niet kon verkroppen en den gevaarlijken publicist heeft laten vervolgen. Veroordeeling heeft niet kunnen uitblijven. Tegen een onbeteugelde drukpersvrijheid zal ook de nieuwe wet genoegzaam blijven waken, die evenmin als het ontwerp op het recht van vereeniging gewichtige wijzigingen verraadt in 's Keizers denkbeelden omtrent het binnenlandsche staatsbestuur. Aangenaam kan het Frankrijks beheerscher ook niet zijn, zoo van tijd tot tijd aan den oorsprong van zijn gezag herinnerd te worden, dit moge geschieden in den bijtenden aanval van de Girardin of in de kreten van sommige leden van het wetgevend lichaam. Toen toch minister Rouher in zijn repliek op de interpellatie van Thiers, van den 2 December gewaagde, riepen sommige leden der oppositie: ‘Spreek niet van dien dag tot personen, die toen uit Frankrijk verbannen zijn!’ Dat zijn de nadeelen van het stelsel, waarin de Gratie Gods zich moet paren met den wil des volks; vooral de nadeelen van een gezag welks oorsprong men zich nog herinnert. De menschen hebben over 't algemeen weinig eerbied voor personen, die zij klein gekend hebben.

Hoe anders in Groot-Brittanje. Daar laat zich niemand van zijn stuk brengen door een duizend of wat Fenians. Niemand gelooft aan de mogelijkheid eener Iersche Republiek, al verspreidt haar nevelachtig bestuur reeds schelklinkende proclamaties. De pogingen der Amerikaansche Fenians zullen geen steun vinden bij de Ieren zelve. Erins vrijheid en Erins voorspoed kunnen alleen herboren worden uit een billijke behandeling van den machtigen echtgenoot, die veel verwaarloozing heeft te herstellen, doch zich zeker zijn wederhelft niet zal laten ontrooven. Ongetwijfeld zal het verdwijnen van de sterk aristocratische kleur uit Engelands bestuur ook heilzame gevolgen hebben voor het zustereiland. En het verlangen naar een nieuw kiesstelsel voor het Parlement is een krachtige stoot in die richting. In het bewandelen van dien weg heeft echter de Regeering weer een andere houding aangenomen. Toen het bleek dat de oppositie weinig lust gevoelde, om door het bespreken der ingediende Resolutiën aan het Ministerie den weg te wijzen waarop

zij naar aller zin een *reform* zou kunnen invoeren om zich - gelijk 't spreekwoord zegt - als de boer de kunst te laten uithooren, toen maakte d'Israeli in eens eene volte-face. Hij betuigde, dat uit de discussiën de bereidwilligheid van het Huis gebleken was, om de zaak der Kieshervorming billijk en onpartijdig te behandelen, en dat daarom de Regeering niet meer schroomde een bepaald wetsvoorstel te doen. De oppositie *avait parlé de la prose* zonder dat zij 't zelf weet. Zij had de Resolutiën meer bestreden dan beaamd. Doch de meerderheid van het Ministerie klampte zich vast aan het staatsroer en wilde, om dat te behouden, alle zeilen bijzetten. Slechts drie ministers, die met de meer liberale richting der te ontwerpen *reform-bill* niet op hebben, namen hun ontslag. Het thans ingediende ontwerp verleent door een lagen census ook aan vele duizenden het kiesrecht: een niet groote som in huurwaarde of in de plaatselijke belasting geeft het kiesrecht. Wie meerdere vereischten te gelijk bezit krijgt meer stemmen. Door dit laatste middel, een denkbeeld reeds vroeger door Mill in theorie geopperd, wordt natuurlijk het overwicht, dat de arbeidersstand anders zou verkrijgen, getemperd. Doch juist daarom heeft zich de liberale oppositie in het Lagerhuis bij monde van Gladstone reeds terstond tegen de voordracht verklaard. Die partij heeft zelfs besloten tegen het behandelen der bill te stemmen, zoo die vermenigvuldiging van stemmen door de regeering wordt vastgehouden. Meent nu het Ministerie dit niet te kunnen laten vallen, dan zal weldra de strijd geleverd moeten worden die zoo lang behendig is ontweken. Of het kabinet moest weêr toegeven, op 't gevaar van de geheele conservatieve partij tegen zich te keeren. Het is ook inderdaad bijna onmogelijk, een eigen meening te koesteren en dan nog ieder zijn zin te geven.

In een ander opzicht ondervindt dat de Oostenrijksche regering. Tusschen haar en Hongarije, is het, om met een berucht persoon uit een beroemden roman te spreken - ‘'t hartje wat wil je, mondje wat lust je?’ Doch, o! het nadeel van den rijkdom, keizer Frans Jozef heeft zooveel landen. En de landdagen dier onderscheidene gewesten zien maar niet in, waarom zij minder zouden wezen dan Hongarije. Zij wenschen niet de splitsing van het rijk in twee stukken: Hongarije en alles wat daar buiten ligt. Zij verlangen eenheid der Monarchie, en daarondere een vrij en zelfstandig bestuur voor elk der afzonderlijke kroonlanden. Wat moet de regeering doen? Tot dusver had zij alle nationaliteit miskend, de een door de ander in bedwang gehouden.

Nu zij eenmaal den weg der ontbinding is ingeslagen, zal het moeilijk zijn, ten halve te blijven staan. De Duitschers zijn natuurlijk zeer ontevreden, dat hun overwicht op de geheele Monarchie sterk aan het afnemen is. En zoo is von Beust in een zee van zwarigheden verzeild, waarvan hij in het eenvoudige Saksen de ondiepten niet heeft kunnen peilen. Wanneer eerstdaags de zoogenaamde kleine Rijksdag voor de niet-Hongaarsche landen zal bijeenkomen, zal natuurlijk de

verhouding tusschen de verschillende deelen des rijks de hoofdkwestie uitmaken.

In het parlementair debat van onze Tweede Kamer, bij de behandeling der Begrootingswetten, hebben vooral twee punten de aandacht bezig gehouden: het Lager Onderwijs en de verdediging. Doch vooraf werd er nog eens geschermutseld over *de Motie*, zooals men het noemde. Velen hebben de schouders opgehaald over de verspilling van tijd en woorden aan een afgedane zaak. Nog meer omdat men na den opgewekten angst en bij het zwijgen der Regeering, meende, dat men niet spoedig genoeg kon overgaan tot het organiseeren onzer verdedigingskrachten. Daar nu van achteren gebleken is, dat het daarbij op een enkelen dag niet aan kwam - Bismarck zelf heeft ons dat doen begrijpen - kunnen wij de kwestie zuiver beschouwen. En dan was het nog zoo verkeerd niet, dat het tusschen de Kamer en de Regeering tot een verklaring kwam. *Binnen de grenzen* had men de Regeering bij de opening dezer zitting als motto zien aannemen. Niets is juister. Iedere staatsmacht moet binnen de grenzen harer bevoegdheid blijven. Doch was het nu niet doelmatig, dat zij, die geacht konden worden, dat te hebben verwaarloosd, van het tegendeel protesteerden? Heeft inderdaad het volk er geen belang bij, te weten, wat de vertegenwoordiging van een vraagstuk denkt, dat tot zooveel verdeeldheid aanleiding gaf? Zoo doende werd gelegenheid gegeven, den blaam van grondwetschennis uit te wisschen die in veler oogen op eerlijke staatslieden kleefde. Vertegenwoordiging en regeering varen er beter bij. Zij hebben elkander beter begrepen. Ongetwijfeld is het waar, dat die bespreking, die openbare verantwoording vlugger had kunnen worden afgehandeld. Doch dat komt nu eenmaal van de verderfelijke gewoonte, dat ieder iets zeggen wil, ook al weet hij niets dan argumenten van een voorganger te herkauwen. Waarom worden bovendien de rollen niet verdeeld? Er bestaan partijen. Zij zijn bij een parlementairen regeringsvorm onvermijdelijk, onmisbaar. Doch een groot nut er van wordt hier te lande nog verwaarloosd. Elke fractie kon zich bij een kwestie een bepaald programma scheppen en de voordracht daarvan in de Kamer aan bepaalde personen opdragen. Bij het stemmen moet men tellen; bij het spreken moet er gewogen worden.

Bij de behandeling van het Lager Onderwijs werden de bekende grieven tegen de wet van 1857 voor den dag gehaald. Het openbaar onderwijs is godsdienstloos en tooit zich met een leugenachtig *christelijke* tint, die de eenvoudigen verlokken kan. Het is verder onrechtvaardig, dat zij die den tegenwoordigen gang van het openbaar onderwijs afkeuren, moeten bijdragen tot de bekostiging er van. Zijn die bezwaren inderdaad gegrond? Openbaar onderwijs - een grondwettige noodzakelijkheid - kan hier te lande niet anders zijn dan ingericht voor de behoeften van alle godsdienstige gezindten. Godsdienstige leerstellingen zijn gewoonlijk het eigendom eener bepaalde secte.

Doch daarom kunnen de door één godsdienst voorgeschreven en gehuldigde *deugden* zeer goed door andersgezinden worden op prijs gesteld. De *christelijke deugden*, waartoe volgens de wet van 1857, de jeugd op onze lagere scholen moet worden opgeleid, worden algemeen gehuldigd. Om ze op te sommen en te waardeeren is geen dogmatische spitsvondigheid noodig. Kan er iemand opstaan, die naar waarheid, in gemoede, kan verklaren, dat op onze lagere scholen, der jeugd *niet* wordt voor oogen gehouden de beoefening van die deugden, die elk onbevooroordeeld man zal achten, dat bevat zijn onder de benaming van *christelijke deugden?* Men moet hierbij niet chicaneeren, maar tot het wezen der zaak doordringen; niet aan woorden hechten maar op de feiten letten. Waarom komt men niet eens voor den dag met een *christelijke deugd*, die op onze lagere scholen niet wordt aangeprezen, of met een niet-christelijke deugd, die er wel wordt aanbevolen? En houdt men dan in het oog, dat bij de plaatsing van het gewraakte woord er nooit aan gedacht is, om christelijke deugd te verwarren met bijbelkennis of leerstellige beschouwingen, dan zou men niet alleen een onvoorzichtigheid maar ook een onwaarheid begaan met het wegschrappen der aangevallen uitdrukking.

Als nu eenmaal het openbaar onderwijs bij ons niet ook tevens godsdienstonderwijs zijn *kan*, dan is ieder wel verplicht er toe bij te dragen. 't Is zeer mogelijk, dat iemand nooit een rechtsgeding voert, dat hij liever iets over zijn kant zal laten gaan dan een proces beginnen, toch wordt de rechterlijke macht van staatswege, dus uit ieders bijdragen, bekostigd. Ja zelfs, gij kunt geen vertrouwen hebben in de door de regeering aangestelde rechters, gij kunt uw geschil aan Arbiters opdragen; maar de staat zal uw scheidsrechters niet bezoldigen. Welnu. Evenmin zal de staat bijzondere sectenscholen gaan subsidieeren, omdat sommigen een zoodanige inrichting der school boven de eens aangenomene verkiezen.

Het verschaffen van kosteloos onderwijs, aan de gemeenten te verbieden is zeker een maatregel die al heel vreemd klinkt. Als de begeerte naar de secteschool machtig genoeg is, om gehoor te verdienen, dan zal zij ook wel bijzondere ondersteuning vinden. Men zou anders al heel weinig lust tot opoffering bij de ware voorstanders er van moeten onderstellen. Wij zien echter het tegendeel. En verlieze men dan hierbij niet uit het oog, dat ook voor *minvermogenden* kosteloos onderwijs een weldaad is, die hier wel eenigermate mag opgedrongen worden. Velen toch zouden liever hun kinderen het onderwijs onthouden dan ze op grond van *onvermogen* naar de armenschool zenden. En belemmering van onderwijs is toch geen christelijke deugd.

Gelukkig is de regeering en de meerderheid der vertegenwoordiging dezelfde begrippen toegedaan en loopen wij geen gevaar van in sectescholen de kiemen van onverdraagzaamheid op nieuw te zien verrijzen.

Van de vreedzame dorpsschool naar het woelige krijgsleven. Dat

niemand ongeneigd was om in te zien, dat in de tegenwoordige omstandigheden ook in ons land leger, vloot en verdedigingsmiddelen moesten worden uitgebreid, zagen wij reeds vroeger. Slechts één kwestie heeft lange discussiën uitgelokt. Zou het verdedigingsstelsel bij de wet geregeld moeten worden? Tegen de Grondwet zou het wel niet strijden. Zoowel als de Koning bij de bevordering der officieren aan wettelijke regelen gebonden is, zou Hij dat ook in andere deelen van het krijgswezen kunnen zijn, al is en blijft Hij ook, als Koning, het opperbestuur in handen houden. Doch iets anders is het nut. Een wet onderstelt een algemeene regeling, iets blijvends. En wat is meer afwisselend dan de middelen waarmeê tegenwoordig oorlog gevoerd wordt? Er wordt een wapen uitgevonden, dat de waarde van alle bestaande scheepsconstructiën vernietigt. Men moet gaan veranderen. Nauwelijks heeft men zich ook die nieuwe wapens aangeschaft of er wordt een uitvinding gedaan, die de vorige weêr geheel verduistert. Met het oog op die wisseling zou een regeling bij de wet toch zoo onbepaald moeten blijven, dat aan de uitvoerende macht niet minder ruimte kon worden overgelaten dan thans reeds het geval is. Wij hopen nu maar dat de regeering het beste stelsel voor het oogenblik zal weten te kiezen; en nog meer, dat het vaderland gespaard moge blijven voor de gelegenheid, om de waarde er van te beproeven.

H.L.D.

Letterkunde.

Jens Baggesen, de Deensche dichter.
III. 1810-1826.
Door Dr. R.C.H. Römer.

Lang heeft Baggesen te Kiel niet vertoefd. Al was hij niet blind voor het goede, dat het holsteinsche stedeke bezat, hij gevoelde er zich in geenen deele gelukkig. In eenen brief aan professor Olufsen - ongetwijfeld dien Olufsen, die, na eene reis gedaan te hebben door Duitschland, Zwitserland, Engeland en Schotland, ten einde dáár den landbouw gade te slaan, door zijne landhuishoudkundige en later ook door zijne staathuishoudkundige geschriften zich naam verwierf, maar die ook als komisch schrijver opgetreden, vooral door zijn blijspel: 'Gulddaasen'. (De gouddoos) eer inlegde - sprak hij dit uit. Hij gaf daaraan tot opschrift: 'Den danske Naso i det tydske Tomi.' (De deensche Naso in het duitsche Tomi) en gewaagde er niet alleen in van Kiels academie, slot en andere bijzonderheden, maar mede van den omgang met Ewald, den niet onvermaarden luitenant-generaal, die onder anderen het bevel voerde over het deensche corps, dat de Franschen tegen majoor Schill ondersteunde, en, in vereeniging met een hollandsch, Straalsund bestormde; Pfaff, den hoogleeraar in de chemie en physica bij de geneeskundige faculteit, schrijver, behalve van andere werken, van het 'System der Materia medica' en Reinhold, den professor in de wijsbegeerte, schrijver van het 'Versuch einer neuen Theorie des menschlichen Vorstellungsvermögens', 'Ueber das Fundament des philosophischen Wissens' enz., dien hij oordeelde 'dat voor niemand in wijsheid behoefde onder te doen.' Zóó vervolgde hij:

> In waarheid is toch Kiel een lieve stad,
> Lief, beste vriend! door dit en dat,
> Een stad, waar 'k gaarne ook leven zou,
> Waar *zij* slechts *hij*, de man de vrouw;
> Waar alles er tot op een prik
> Als nu ten dage - slechts niet *ik*.

Men ziet hieruit, dat niet de geest der bevolking alleen, die hij ‘antipoëten’, ‘banktroubadours’, ‘omslagsprofeten’ (Kieler-omslag: eene hoofdtermijn voor geldomzetting en betaling in Holstein) noemde of de ziekelijke dagen, die hij door te worstelen had, hem het verblijf te Kiel onaangenaam maakten, maar dat dit inzonderheid deed de onmogelijkheid om aan het verlangen zijner gade, die naar Frankrijk wenschte terug te keeren, te voldoen.

Het kan volstrekt niet bevreemden, dat onder zulke omstandigheden de dichter geene opgewektheid gevoelde zijne ‘Thora.’ (Thora) voort te zetten en te voltooijen. De aanleiding tot dit gedicht was in eene sage, op eenen stillen winteravond door de beminnelijke dochter van Oehlenschläger, den ouden, aan Baggesen, in tegenwoordigheid van diens zoon, medegedeeld. Vier zangen er van bearbeidde de dichter in het jaar 1811 of 1812. Eerst eenige jaren later voegde hij vijf anderen daaraan toe. Sedert 1817 is het een fragment gebleven. Verschillende redenen heeft de uitgever zijner deensche werken daarvan opgegeven, maar tevens aangeteekend, dat deze vrucht van 's vaders brein met niet te loochenen deelneming ontvangen geworden is. De eersten met stilzwijgen voorbijgaande, wil ik dit niet onuitgesproken laten, dat het laatste mij voorkomt alleszins verdiend geweest te zijn.

Op het gebeurde met de ‘Thora’ ziende, gevoelt men, dat het laatste gedeelte van Baggesens dichterleven, zoo hij te Kiel gebleven ware, veel minder rijk aan voortbrengselen van hoofd en hart zou geweest zijn, dan 't geweest is, nu hij met 's konings vergunning in het jaar 1813 te Kopenhage met der woon zich vestigde en in het volgende, onder toekenning van een jaarlijksch pensioen, door den koning uit zijne betrekking ter eerstgenoemder stede ontslagen werd.

Dat zijne werkzaamheid niet polemisch-kritisch geweest ware, zooals zij het was in de zeven jaren, gedurende welke hij in de hoofdstad van zijn vaderland zich ophield! Zóó zegt men bij zich zelven, als men ziet op hetgeen hij in deze, alsmede naar aanleiding er van, gegeven heeft.

Tot toelichting van het eerste moet ik mede gewag maken van hetgeen onder den titel: ‘Dramaturgisk Kritik’. (Drama-beoordeeling) in zijne ‘danske Vaerker’ is opgenomen, ofschoon het in proza is opgesteld. Deze beoordeeling geldt, behalve dramas, door Samsoë, Rahbek, Bruun en anderen opgesteld of bewerkt, inzonderheid dramas van Oehlenschläger, met name diens ‘Axel og Valborg; Hakon Jarl; Röverborgen; Hugo von Rheinberg; Correggio; Ludlams Hule’. (Axel en Walborg; Hakon Jarl; De rooverburg; Hugo von Rheinberg; Corregio; Ludlams hol). Zij behelst ontegenzeggelijk veel waars, maar kenmerkt zich ook door eene hartstogtelijkheid, die, voor zooveel Oehlenschläger aangaat, doet twijfelen aan Baggesens verzekering, ‘dat zijn doel is te waken voor de zuiverheid der taal, des smaaks en der kunst,’ en veeleer denken aan de moeite, die het hem, eens den lievelingsdichter

zijner natie, gekost heeft, zijne plaats in dit opzigt af te staan aan den man, die begonnen had door zijne werken het jongere geslacht vooral, maar van het oudere toch ook velen te verrukken. Van dien Oehlenschläger, dien onze dichter in zijn te voren reeds vermeld gedicht: ‘Noureddin til Aladdin’ begroet had, als Melpomenes grootsten dichter in Denemarken, mag, volgens haar, opdat ik enkele uitdrukkingen doe hooren, gezegd worden: ‘Hakons, door ons zelven, als beginnende tragische dichter, helaas een weinig te vroeg en te hoog geroemde schrijver heeft, ten gevolge van de plaats en den invloed, dien hij in de anarchie van den Parnassus zich te verschaffen wist en krachtens een zeker monopolie van genie, dat hem de jonge terroristen der letterkunde schonken, om zoo te spreken, regt verkregen om den smaak en het gezonde verstand te trotseren met alle mogelijke en onmogelijke soorten van poëzy en proza, in alle bedenkelijke vermengingen, totdat hij eindelijk is blijven staan bij eene, die niet slechts alle kunst wegneemt, maar alle natuur in scherts, zoowel als in ernst’ en verder: ‘deze opera (Ludlams Hull) is reeds de zevende groote proeve van de voorbeeldelooze verachting onzes tooneeldwingelands van alle wetten des smaaks en alle regelen der kunst’ of: ‘zoover dit in zich zelf prachtige speelwerk beneden iedere ernstige kunstkritiek wezen mag, widen wij niettemin geduldig op ons nemen den in ieder ander opzigt ondankbaren arbeid, het voor te stellen in zijne volledige slechtheid.’ De gevolgen van deze hartstogtelijkheid konden niet wel achterblijven en bleven ook niet achter. Aan Oehlenschläger was de handschoen toegeworpen. Heeft deze zelf dien niet of slechts met het uiterste zijner vingeren aangeraakt, zijne bewonderaars, met name Hjort, Boye, Hauch, Möller, raapten hem op, bereid tot eenen kamp op leven en dood. 't Was niet het ergste, dat een gedicht den titel kreeg: ‘Om Jenses Lidenhed’. (Van Jensens kleinheid), Baggesen werd door twaalf van de meest begaafde studenten bij de kopenhaagsche universiteit uitgedaagd tot een dispuut over zijne kritische beginselen en zag zich zelfs genoodzaakt - het zijn de woorden van zijnen zoon - ‘door de wet en het regt zich te verdedigen tegen de beschuldiging van plagiaat.’

Onze dichter was de man niet om lafhartig den strijd te ontvlugten, dien hij in het leven geroepen had, al deed hij zich tot het voorgeslagen dispuut niet vinden. In de jaren 1814 en 1816 gaf hij zijne ‘Dunsiaden, en Trias af komiske Laeredigte’. (De Dunsiade, eene trias van komische leerdichten). Het eerste gedicht van dit drietal heeft tot opschrift: ‘Asenutidens Opdragelse, eller Pindsvinet. En allegorisk Fortaelling’. (Hedendaagsche ezelopvoeding of het stekelvarken. Eene allegorische vertelling); het tweede; ‘Peer Vrövlers yderst grundige Commentar over Digteren A. Oehlenschlägers genialske Sang ved Fugleskydningen den 8 August 1816’. (Peter Warhoofds uiterst grondige commentaar over den genialen zang van den dichter A. Oehlenschläger

bij het vogelschieten den 8 Augustus 1816), waarbij gevoegd is ‘Knud Sjaellandsfáers naermere Oplysning’. (Nadere toelichting van Knud Sjaellandsfáer); het derde eindelijk: ‘Asenutidens Abracadabra. Eller Skjaldbörnelaerdommens, hiin “larvedes” “betydningsfulde” Kjaerne i tre Skaller. Efter venlig Begjering kjedsommeligen uddraget og morsommeligen fremsat af Disciplernes afsette Mester.’ (Hedendaagsche ezelabracadabra. Of ‘beteekenisvólle’ kern der dichterkinderleer in drie schalen. Op vriendelijk verzoek langdradig in een uittreksel gebragt en onderhoudend voorgesteld door der discipelen afgezetten meester). Om iets te doen kennen van den geest, die in deze stukken heerscht, maak ik melding van hetgeen de dichter in het tweede van Peter Warhoofd zegt. Die Peter, heet het, noemt zich ook Peter Wegner (onder dezen naam schreet Boye zijne verdediging van Oehlenschlägers Ludlams hol); op onzen Parnas stijgt hij nu met laarzen van zeven mijlen. Men fluistert elkander ten zijnen aanzien in het oor, dat hij Lodewijk Fisker ver zal overtreffen. Het laat zich gelooven. Men zegt, dat de god der dichters (onze dichtergod namelijk, niet Phoebus) niet langer zonder hem wezen kan op den glibberigen weg van zijn dichterschap enz. Verder sta hier uit het laatste het antwoord, dat de knaap uit het ‘Saemunds Examen’. (Saemunds examen) van den proost ontvangt op de vraag:

> Heer proost, zult ge ook ‘den rooverburg’ gaan zien?

zóó luidt het:

> Gaan hooren de muzijk.

Besluite de korte mededeeling het antwoord van den knaap aan den proost over ‘het vergapen:’

> ‘A! O! - A! O! - A! O! - O! A! - O! A! - O! A!
> 'k Geloof in Hurliburli, den papa,
> Die *en* der fouten hemel *en* haar aarde heeft geschapen;
> Wiens onmagt van die onmagt voortbragt de apen
> Peer Wegner, Peer Agraph, Peer Cib, etcetera,
> Bij wier grimassen 't volkje staat te gapen.’

Ook kleinere gedichten van deze soort vloeiden uit Baggesens pen. Ik noem slechts deze: ‘Til min Recensent’ (Aan mijnen recensent); ‘Sjaellandsk Tröst’. (Zeelandsche troost); ‘Forklaring af Dagens Angreb paa min Personlighed’. (Verklaring van de aanvallen van den dag op mijne persoonlijkheid); ‘Raad, som ieg, desvaerre! ikke har fulgt.’ (Raad, dien ik, helaas! niet opvolgde); ‘Den falske Krigsrygte’. (Het valsche gerucht van krijg); ‘Til Dagens Legio paa To, eller Krybskytteriet bag Gjerdet’. (Aan de legio op twee of de wilddieverij achter den tuin); ‘Smaapennenes honette Ambition’. (Honette ambitie der kleine pennen); ‘Ingemann og Oehlenschläger’. (Ingemann en Öehlenschläger); ‘Til Tylten’. (Aan het dozijn); ‘Til en maegtig Fiende’

(Aan eenen magtigen vijand); ‘Til Hael-og Deel-Tylten’. (Aan het geheele of gedeeltelijke dozijn); ‘Til Tylten. Benaevnelsen betraeffende’. (Aan het dozijn. De benaming betreffende). Als proeve van des dichters wijze van behandelen sta hier:

A.O.
-++++-+++-
-++--+-
----+--
------

en:

Oehlenschläger.

Mijn beste epigram op dichter Oehlenschläger
Bestaat in groote + en lange - -

Ik zou hier ook wel iets van hem willen geven tegenover Oehlenschlägers verdedigers b.v. de twaalf studenten, maar het laat zich niet in onze taal overbrengen, zooals het behoort, blijkens het begin van het gedicht ‘Til Tylten:’

Is iedre os (Stud) der schrijverbent,
Juist geen geabrevieerd student,
En elk student geen Studiosus,
Al rijmt hij op 't latijnsche o Sus!

enz.

Ik sprak nog van éénen niet, tegen wien Baggesen den strijd des geestes te voeren had: den vermaarden Grundtvig. Deze gaf in een deensch tijdschrift ‘Rimelige Ströe-Tanker ved Kallundborgs i Livet vel meriterende Stads-Satyrikus Jens Baggesens Grav’. (Verstrooide gedachten op rijm bij het graf van den in leven wel loffelijken stadssatyrikus van Kallundborg, Jens Baggesen). Er wordt van gezegd: ‘dit in groote mate polemische gedicht, dat bijna zes nommers van het blad vult, opent op eene even originele, als niet verschoonende en bittere wijze, eenen letterkundigen strijd met den dichter. Zij gaven aanleiding tot die zangen van den aangevallene, die onder het opschrift: ‘Valhalla-Legen’. (Walhalla-spel) verzameld zijn. Deze zijn de volgenden: ‘Til Udgiveren af Nyeste Kjöbenhavns Skilderi.’ Förste og andet Brev’. (Aan den uitgever van het tijdschrift Nieuwste schilderij van Kopenhage. Eerste en tweede brief); ‘Til den mig ubekjendte Forfatter af: ‘Rimelige Ströetanker ved Jens Baggesens Grav.’ (Aan den mij onbekenden schrijver van: Verstrooide gedachten op rijm bij het graf van Jens Baggesen); ‘Til Vali Magni’. (Aan Vali Magni); ‘Til Heimdall’. (Aan Heimdall); ‘Tankesamleren i Hjertet til Ströetaenkeren i Munden’. (Gedachtenverzamelaar in het hart aan den strooidenker in den mond); ‘Hierteqvad til Grundtvig’. (Zang des harten aan Grundt-

vig). Vooral ‘Tankesamleren’ is een stout gedicht, hetgeen niet bevreemden kan, als men Baggesen ziet onder den indruk, dat Grundtvigs toon ‘niet slechts vijandig is, maar voorbeeldeloos vernederende en geheel zijn dichten en trachten veroordeelende.’ Na langeren twist tusschen beide mannen schreef Grundtvig zijn gedicht: ‘Til Sphinx’. (Aan Sphinx) en op dit ‘woord des harten’ antwoordde Baggesen met zijnen ‘zang des harten’, die het Walhalla-spel besloot. Sedert, vindt men van Grundtvig aangeteekend, ‘koos hij, ten spijt van zijne bewondering van Oehlenschläger, Baggesens partij, toen deze bijna alleen stond in den bekenden strijd tusschen de twee dichters.’

Als men den blik slaat op de gedichten van Baggesen, waarvan ik gesproken heb, dan doet het leed, den man van het ‘Da jeg var lille’. (Toen ik klein was) te vinden op den weg, waarop men hem ontmoet. Men moge volgaarne erkennen, dat hij aan geene grootspraak zich schuldig maakte, toen hij tegenover zijne aanvallers van zijn hoofd verzekerde, dat het ‘gezond en sterk hunne magt te trotseren wist’, wanneer men zijne grootheid, voor zooveel de denkbeelden en zijne scherpte, voor zooveel den vorm betreft, opmerkt, ontveinzen kan men zich niet, dat het hart er slechts te minder om tot zijn regten gekomen is. En is het dit laatste wat den dichter eerst regt ten dichter maakt, dan geraakt men in de verzoeking, met eenige beperking te meenen, hetgeen zijn recensent oordeelde: dat hij de dichterkroon verloor, met deze beperking namelijk, dat hem die alleen schoone dichterkroon ontviel, die het gevoel, niet in hartstogt ontaard, op het hoofd zet.

Aangenamer, dan bij het lezen der gedichten, die tot Baggesens strijd met Oehlenschläger behooren, gevoelt men zich gestemd, wanneer men de boertige en dichterlijke brieven doorloopt, die door hem geschreven werden in het tijdvak, waarin de gezegde strijd plaats greep. Ik denk hier het eerst aan die, welke hij onder den titel ‘Elleskovs Mysterier’. (Mysteriën van Elleskov) in het jaar 1814 in afschrift zond aan die Friederike Brun die, gehuwd met den conferentieraad van dien naam, niet slechts haar huis openstelde voor de letterkundigen en kunstenaars der deensche hoofdstad, maar die ook zelve in het hoogduitsch, hare moedertaal, de pen voerde. Zij waren deze zeven: ‘Brudevielsen ì Fjor. Til Fröken Ellina v. Astrup’. (Bruidwijding in het vorige jaar. Aan Mej. Ellina v. Astrup); ‘Den forgjaeves Anraabelse. Til Frue v. Astrup, paa hendes Födselsdag’. (De vruchtelooze aanroeping. Aan Mevr. v. Astrup op haren geboortedag); ‘Den mistaenkelige Tandpine. Til Samme’. (De verdachte tandpijn. Aan dezelfde); ‘Sextendedelen. Til Iomfrue C:... Da hun ì en Iuleleeg havde skjenket mig Sextendedelen af hendes Hjerte’. (Het zestiende deel. Aan Mej. C.... Toen zij in een kersmisspel mij het zestiende gedeelte van haar hart geschonken had); ‘Hjerte-Parcellerne. Til Fröken Ellina v. Astrup. Da hun, isteden for en Sextendedeel, skjenkede mig sytten Dele’. (Harte-deelen. Aan

Mej. Ellina v. Astrup. Toen zij, in plaats van een zestiende deel, mij zeventien deelen schonk); ‘De atten Eller. Til Fröken Ellina paa Elleskov’. (De achttien Ellen. Aan Mej. Ellina op Elleskov); ‘Uglerne i Ellemosen. Til Samme’. (De uilen. Aan dezelfde.) Hoe al deze brieven, even als de volgende, mede op Elleskov geschreven: ‘Min egentlige Genialitet. Til Kammerjunker Jacob v. Benzon, i Odense’. (Mijne eigenlijke genialiteit. Aan den kamerjonker Jac. v. Benzon te Odensee) en deze drie, van elders gedagteekende: ‘Det slette Skrivertöi. Til Frue v. Astrup i Elleskov’. (Het slechte schrijfgereedschap. Aan Mevr. v. Astrup in Elleskov); ‘Hilsenen fra Hovedstaden. Til Samme’. (Groet uit de hoofdstad. Aan dezelfde) en ‘Den betydningsfulde Taushed. Til Fröken Ellina v. Astrup ì Elleskov’. (Het veelbeteekenende stilzwijgen. Aan Mej. Ellina v. Astrup in Elleskov) spreken van het genot, dat den boezem doortintelde van den man, die te Kiel en te Kopenhage onder den last der zorgen gebukt ging. Er is scherts in, maar geene bijtende, neen! eene onschuldige - rozen zonder doornen plantte de dichter; rozen, waarvan eene halve eeuw de balsemgeuren niet vervliegen deed. Des dichters zoon, die ze aan ons overbragt, heeft wel gedaan, dat hij ze afzonderde van anderen, waaraan de doornen niet ontbraken en die geene liefelijke geuren te verspreiden hadden onder de kinderen van later leeftijd, als: ‘Riimbrevenes Aemne, eller Lunets Poetik.’ En ‘Brevvexling mellem mig og min Muse’. (Onderwerp der brieven op rijm of dichtkunst der luim. Eene briefwisseling tusschen mij en mijne Muze); ‘Alenekampen, eller Apologie for Litteraturbladene. Til Statsmanden X* - Philosophen Y** - og Digteren Z*** - alle tre for naervaerende Tid udenbyes. - Med en Tilsendelse af mine Epistler og övrige sidste Arbeider’. (De strijd alleen, of apologie voor de letterkundige bladen. Aan den staatsman X* - den wijsgeer Y** - en den dichter Z*** - alle drie voor het tegenwoordige uit de stad. Met eene toezending van mijne brieven en verdere laatste werken).

Zou het, zonder te groote uitvoerigheid, overigens niet wel mogelijk wezen, de verdere boertige en dichterlijke brieven van Baggesen, tot aan het jaar 1820 geschreven, ook maar te noemen en moet ik mij bepalen tot de vermelding, hoe zij gerigt zijn aan mannen en vrouwen van verschillenden rang en naar zeer onderscheiden aanleiding, allen getuigende *of* van 's dichters ingenomenheid met natuur en kunst, *of* van zijne erkentelijkheid voor eenig bewijs van genegenheid, *of* van zijne waardeering van de vaderlandsche taal en deugden, ten behoeve van een drietal maak ik de uitzondering, dat ik het, zij het kort, toch bespreke. Een brief er van is van het jaar 1813 en uit Anderskof gedagteekend. Hij is aan den staatsraad Olsen en heeft tot opschrift: ‘Tilegnelse-Fortsaettelse af: da jeg var lille’. (Opdragt. Vervolg van: toen ik klein was). Een andere, zonder jaartal, luidt: ‘Til Frue Majorinde v. Lützau. Paa Korsöers Faestning’. (Aan de vrouw van majoor v. Lützau. Op Korsörs vesting). De derde van het jaar 1818

en te Kopenhage opgesteld, is ‘Til Generallieutenant Ernst Frederik v. Walterstorf, Kongelig dansk Gesandt i Paris’. (Aan den luitenantgeneraal Ernst Frederik v. Walterstorf, gezant van den deenschen koning te Parijs). De beide eerstgenoemden zijn een terugslag op het bekende gedicht, dat wel het meest Baggesens naam vestigde en vroeger in zijn geheel is medegedeeld. Die aan Olsen ontwikkelt het denkbeeld:

> Ik ben, mijn vriend! gestadig klein gebleven
> Ik ben gestadig kind, gestadig jong.

en ontwikkelt dit op eene wijze, die van meer rijpheid maar van niet minder gevoel, bij den in jaren gevorderden dichter, dan bij den jongeren aanwezig, getuigenis aflegt. Hetzelfde mag gezegd worden van dien aan Mevrouw v. Lützau, waartoe de aanleiding hierin bestond, dat Baggesen door haar zijn ‘Da jeg var lille’ zingen hoorde en waarvan de hoofdgedachte deze is, dat de dagen zijner kindsheid keerden, want, zegt hij er onder anderen in:

> Wie ademt in het koningrijk der heemlen
> Hij werd, als ik, een teeder kind op nieuw.

Van Mevrouw v. Lützaus dochter schrijft Baggesen, behalve van andere wetenswaardigheden, inzonderheid der hoofdstad, aan Walterstorf. Hoe opgewonden daarbij zijne stemming was, moge men uit deze twee regelen afleiden:

> Misschien heeft ze in den hemel, hier of daar,
> Een zusterengel, gansch op haar gelijkend.

En bevreemden kan dit niet, indien niet overdreven was, wat hij van haar verklaarde: dat zij, meer nog dan door haar voorkomen, door bevalligheid en geest en hetgeen zich door penseel noch pen laat teruggeven, de onvergelijkelijke was.

Ik mag Baggesens vriendenkring nog niet verlaten, al neem ik afscheid van de brieven, die hij aan hen, die er toe behoorden, op schertsenden of ook op meer ernstigen toon rigtte. Hoe hij in hun lief en leed deelde, getuigt menig lied, door hem hun toegezongen. Abraham Kall, een deensch geschiedschrijver, geboren ten jare 1743 en in 1821 gestorven, wiens ‘Verdenshistorie’. (Geschiedenis der wereld) langen tijd als leerboek in de deensche scholen gebruikt werd en die, zelf met rusteloozen ijver navorschende, met de meest mogelijke welwillendheid anderen in 't navorschen hielp, vierde in 1817 zijn jubelfeest en Baggesen had zijn ‘Abraham Kall helliget’. (Aan Abraham Kall gewijd) met dit slot:

> De volheid van het hart gunt slechts den lippen,
> Dat luid een jubelschal
> Haar voor den oudsten vriend en leeraar koom ontglippen;
> Gegroet van daag o, vader Kall!
> Gegroet hier door uw zonen zaam
> Met de allereersten eerenaam!

Ik gaf ééne proeve. Andere zou ik kunnen geven in ‘Confirmationstoner. Til Antonie den 5te October 1817’; (Toonen bij gelegenheid der confirmatie. Aan Antonie 5 Oct. 1817); ‘Til min Ven og Veninde Wiborg, Paa deres Bryllupsdag, den 29de Marts 1817’. (Aan mijnen vriend en mijne vriendin Wiborg. Op hunnen bruiloftsdag, 29 Maart 1817); ‘Barne-Velkomst til den lille Engel, Ove Malling Bang. December 1816’. (Kinder-welkom aan den kleinen engel, Ove Malling Bang. December 1816); ‘Engle-Velkomst til det lille Barn, Ove Malling Bang. December 1818’ (Engel-welkom aan het kleine kind, Ove Malling Bang. December 1818).

Doch nu naar den ruimeren kring des vaderlands, ter loops slechts vermeldende des dichters lied ‘Til Professor Ludvig Jacobson den 21de Julij 1819’. (Aan Prof. Ludvig Jacobson, 21 Julij 1819) en een ander, onder den titel ‘Ode til Sommerfuglene’. (Ode aan de kapellen), aan Ludvig Heiberg gewijd, van het jaar 1815, nadat de eerste, een beroemd geneeskundige, die in 1816 den titel van professor en in 1842 dien van 's konings lijfmedicus verwierf en op het gebied der anatomie en physiologie belangrijke ontdekkingen deed, Gyllenhall aan zijnen zoon geschonken had en zijne verzameling van insecten, de laatste, de bekende letterkundige, wiens ‘En Sjael efter Döden’. (Eene ziel na den dood), om van andere zijner werken niet te spreken, in ons vaderland niet onbekend is. Graaf Joachim Godse Moltke bevorderde in zijn leven niet slechts wetenschap en kunst, maar was ook in de hooge staatsambten, die hij achtereenvolgens bekleedde, een man, die Denemarkens stoffelijke belangen met onverdroten ijver behartigde. Zijne weldadigheid is zijn grootste roem geworden. Zijne legaten ten behoeve van openbare inrigtingen hebben een bedrag van ongeveer drie ton gouds beloopen. Baggesen had een ‘Skaal for Joachim Godste Moltkes Minde, den 29de September 1819’. (Toast aan de nagedachtenis van J.G. Moltke, 29 September 1819). In hetzelfde jaar bragt de beroemde beeldhouwer, Thorwaldsen, die te Rome zich vormde, een bezoek aan zijn deensch vaderland. Op zijn feest, bij gelegenheid van den jaardag der koningin, noodigde hem het gezelschap Clio. De ‘Skaal for Thorvaldsen’. (Toast aan Thorwaldsen) was van Baggesen. Maar klopte diens hart hoog voor iederen Deen, die aan zijn vaderland tot eere was, een waar genot was het hem, zoo vaak hij voor zijnen koning en zijne koningin de snaren stemde. Men ziet het aan den ‘Festsang til Kongen 1816’. (Feestzang aan den koning 1816); aan het ‘Til Dannerkongen. Den 28de Januari 1816’. (Aan den Denenkoning. 28 Jan. 1816); aan den ‘Festsang til Dronningen 1816 (Feestzang aan de koningin 1818). Frederik is daarin ‘de lust van zijn rijk, de eer van zijn volk, de eerste vriend van het vaderland’ en Maria Sophia Frederica ‘de trots van het vaderland, de vorstin der harten!’

Een jaar te voren had Baggesen met een gedicht ‘Til Nordens Urania’. (Aan de Urania van het noorden) aan Hare Majesteit aange-

boden een exemplaar van zijn ‘Drömmen i Kronprindsessegade N°. 390, Natten för den 28 October 1815. En dansk Fortaelling’. (De droom in de Kroonprinses-straat N°. 390, in den nacht vóór den 28sten October 1815. Eene deensche vertelling). Zoowel de laatstgenoemde zang, als ‘Den opstandne Sang. Et Blomst. Hendes Kongelige Höihed Kronprindsesse Caroline helliget den 28de October 1815’. (De opgestane zang. Eene bloem. Gewijd aan Hare Koninklijke Hoogheid, Kroonprinses Carolina 28 Oct. 1815) dragen de likteekens van de diepe wonden, die in dezen tijd den dichter geslagen werden. 't Is niet anders met het opdragtslied. Hij noemt zich daarin

> Den bard, die met verlangen uitziet naar den Lethevloed.

en vraagt, na zich vergeleken te hebben met den nachtegaal, die ‘niet schoon, zonder glans en graauw is’, dat hij, de kranke, op den feestdag harer dochter

> Zijn welligt laatsten slag
> Zoo toegelagchen niet, toch onversmaad moog brengen.

En waar, in ‘Drömmen’, de droom tot den bard van de Muzen, die tot hem komen, verzekert:

> Iets hemelsch hebben ze u, o bard! te melden,
> Om u tot vreugd te wekken komen zij!

dáár luidt het antwoord van den zanger:

> Een vreugde-boodschap, nooit kan mij die gelden,
> 't Is met de Muzen uit en mij.

Vervolgt hierop de droom, zinspelende op den eernaam, die aan Baggesen gegeven is:

> Zij vragen, o hoor toch! naar der gratiën zanger -

de bard hervat:

> Zeg haar, zoo ik dat ben, o! dood is die!

Behalve van enkele minder uitvoerige gedichten uit dit tijdvak van Baggesens leven, als ‘Offerstenen.’ (De offersteen), gedrukt in een der deensche tijdschriften aanstonds na het berigt van den vrede te Kiel en door de censuur in beslag genomen; ‘Israeliternes Lovsang’. (Lofzang der Israëlieten), bestemd voor compositie ten gebruike bij eene feestelijke gelegenheid, heb ik nog van enkele meer uitvoerige te spreken. Zij zijn: ‘Balders Gjenkomst eller Digte til Nanna’. (Balders wederkomst of gedichten aan Nanna); ‘Det evige Sindbillede, ikke blot Literaturens Oprindelse men Philosophiens Maal og Ende. En Gaade som Priisopgave, for aandelig Levende.’ (Het eeuwige zinnebeeld, niet slechts het ontstaan der letterkunde maar doel en einde der wijsbegeerte. Een raadsel, als prijsopgave, voor geestelijk

levenden) en ‘Trylleharpen, et lyrist Drama.’ (De tooverharp. Een lyrisch drama).

‘Det evige Sindbillede’ wilde onze dichter, blijkens de voorrede van het tijdschrift ‘Dunfana,’ hetwelk hij in 1816 begon uit te geven, beschouwd hebben ‘als den voorhof voor Danfana, waarin Sphinx ligt, den ingang bewakende, als in meerdere tempels van den ouden tijd, of - zonder beeldspraak - het genoemde raadsel bevat in het kort,’ zegt hij, ‘den tekst voor de wijsgeerige en letterkundige verklaringen, hetzij in verhandelingen, hetzij in gedichten, die in het tijdschrift volgen zullen. Het deed Grundtvig zijn ‘Gaade-Gjaetningen’. (De raadsel-oplossing) schrijven, waarvan de aanvang was: ‘Du est Dig Selv en Gaad.’ (Gij zijt u zelv' een raadsel) en dat hij als van eenen ongenoemde aan Baggesen ter hand deed stellen. Proeven van oplossing namen verder mejufvrouw Jessen, benevens Weyse, Heiberg, Thiele, terwijl 's dichters vriend Bang den raadsel-opgever verraste met de voorstelling van des raadsels grondteeken in eene smaakvol geschikte eetzaal door eene tafel als kruis gedekt ‘waarop, waarom, waarbij in heilige orde het Oosten en Westen, Zuiden en Noorden zigtbaar waren - een kwartessentie van den hemel en de aarde.’ Dankte aan deze verrassing ‘Gaadebordet.’ (De raadseltafel) zijn ontstaan, Baggesen had ook een lied voor mej. Jessen en voor Thiele ‘efter Tilsendelsen af hendes (hans) Forsög til en Oplösning af min Gaade.’ (Na de toezending van hare (zijne) proeve tot oplossing van mijn raadsel). Ook Grundtvig bleef niet onbeantwoord - ik heb reeds vroeger Baggesens ‘Til Vali Magni’ vermeld. Men begrijpt ligt, dat de toon dezer verschillende zangen niet dezelfde is. Verschoonend, te gemoet komend is die, waar Jessen niet - waar Thiele, een achttienjarig jongeling, wel ried en het geradene gaf op eene hoogst voortreffelijke wijze, dáár is de toon hartelijk, opgewonden. ‘Wees,’ zóó heet het dáár:

> Wees mij gezegend gij, beminnenswaarde!
> Gezegend wees mij, als mijn vierde zoon!

Het raadsel zelf - zijn inhoud zij onbesproken - als gedicht beschouwd, is, dunkt mij, niet zonder reden geplaatst onder de beste gedichten, die op dezen leeftijd door Baggesen in het licht gegeven werden.

‘Trylleharpen,’ dit drama gold de beschuldiging van plagiaat, waartegen zich, zooals ik vroeger aanmerkte, Baggesen langs den weg der regten verdedigen moest. De aanklagt was van Hjort, die ook Ingemann niet onaangerand liet, tegen Howitz, den determinist, en niet het minst in de zaak van Sleeswijk-Holstein de pen voerde. De regtbank sprak den dichter vrij.

‘Trylleharpens Historie med Procedure og Dom.’ (Historie der tooverharp met procedure en vonnis), door dezen in het jaar 1818

uitgegeven, niet bezittende, moet ik mij van verdere bijzonderheden onthouden en bepaal ik mij voorts tot het drama zelf. 't Is in twee bedrijven. De hoofdpersonen zijn Pandion, bestuurder van Skyros; Dione, diens dochter; Skopas, een omdolend held; Terpander, in het bezit van de lier, waarmede Orpheus Eurydice aan den Hades ontrukte. Aan Skopas zal Dione tot vrouw gegeven worden, maar hare liefde is meer voor Terpander, wiens harptoonen haar reddeden uit de magt van cilicische zeeroovers. Pandion belooft haar te zullen geven aan dien der beide mannen, die in het tijdsverloop van een jaar zijne liefde 't krachtigst bewijst en daartoe aan de beminde het grootste offer brengt. Door Terpander wordt de zege behaald, want deze brengt voor hare redding zijne harp ten offer. Het geheel wordt besloten met de edelmoedige erkenning hiervan door Skopas en de verschijning van Orpheus, die aan Terpander schooner speeltuig, dan het vorige, overhandigt terwijl Skopas en Terpander elkander omhelzen en allen, die getuigen zijn van het tooneel, in verrukking zich doen hooren.

Balder, Odins en Friggas zoon, een der twaalf groote asen - men kent hem uit de noordsche mythologie. Wie weet niet, hoe Nanna, zijne getrouwe gade, uit het leven scheidde, toen zij het lijk van haren echtgenoot ter verbranding zag wegdragen naar zijn schip Hringhorne en daarna de houtmijt met hem deelde? Wie weet ook niet, dat de hoop bleef leven op zijne opstanding aan het einde der wereld? 't Behoeft daarom geene nadere toelichting, waarom Baggesen aan eenen cyclus erotische liederen, die hij in dezen tijd vervaardigde, het opschrift gaf, dat ik zoo even mededeelde. Zij zijn velen: ‘Flammen.’ (De vlam); ‘Lönnen’. (Het loon); ‘Kysset.’ (De kus); ‘Selvfornegtelsen.’ (De zelfverloochening); ‘Det förste Möde.’ (De eerste ontmoeting) enz. Ik mag er wel één enkel van mededeelen?

Stil.

Lucht! hoe zoo kalm? hoe zoo rustig gij, winden?
Waarom zoo stil ieder blad om mij heen?
't Is of in 't woud Philomele alleen
Zwijgend de Nanna des zangs zij te vinden.
Golfjes! wat staakt ge uw geruisch in dit uur?
Antwoord, o antwoord, ontwaakte natuur!
Waarom geen lied voor uw schoone vorstin?
‘Zanger! zij slaapt! houd in Gods naam u in.’

Leest men Baggesens ‘Fortröstning.’ (Vertroosting); ‘Nannas Aabenbarelse.’ (Nannas openbaring); ‘Til Spotterne.’ (Aan de spotters); ‘Tröst.’ (Troost), dan hoort men als eene stemme des weemoeds, waarbij zijne vurige begeerte: het vaderland te verlaten, verklaard is. Ligchaams- en zielelijden, om van de ziekelijkheid zijner echtgenoote niet eens te spreken, dreven hem voort naar Parijs. Dáár woonde hij gedurende de laatste zes jaren van zijn leven gedeeltelijk,

en gedeeltelijk te Bern, inmiddels verschillende badplaatsen bezoekende. Tijdens zijne eerste badreize uit Parijs, waartoe hem de vrijgevigheid van prins Christiaan, die zich toen in de hoofdstad van Frankrijk ophield, in staat stelde, ontviel hem zijne echtgenoote. Ofschoon op het berigt harer krankheid aanstonds teruggekeerd, kwam hij te laat om haar de oogen te sluiten. Kort daarna verloor hij ook zijnen jongsten zoon. Toen naar Bern, waar zijn oudste zoon leefde, vertrokken, ondernam hij, bij verergerden gezondheidstoestand, met zijnen jongeren zoon eene reis naar het vaderland. Hij mogt het echter niet bereiken. Op drie-en-zestigjarigen ouderdom overleed hij te Hamburg (1826). Zijn stoffelijk overschot rust te Kiel naast dat van zijne eerste gade, en van zijnen vriend Reinhold.

> Vergeefs, o dood! vergeefs strek ik mijn handen
> U tegen in des levens donkren nacht;
> Vergeefs voel ik mijn boezem voor u branden,
> Gij hoort mij niet, hoe 'k naar uw komst ook smacht.

Zóó had hij eens gezongen in zijn: ‘Til Döden.’ (Aan den dood) - eindelijk was zijn wensch verhoord en had hem het graf in de ruste zijner schaduwen opgenomen.

Uit 's dichters laatste levensjaren bezitten wij slechts weinige gedichten. Hield hij zich te Bern, behalve met wijsgeerige onderzoekingen, bezig met de voltooijing van het humoristische epos: ‘Adam und Eva;’ hij vervaardigde er eenen dichterlijken brief ‘Til Hans Kongelige Höihed Prinds Christian Frederik.’ (Aan Zijne Koninklijke Hoogheid prins Christiaan Frederik) en eenen anderen: ‘Til Cabinets-Secretair Adler i Kjöbenhavn.’ (Aan den secretaris van het kabinet Adler te Kopenhage). Zijn ‘Afskedsbrev. Til Herr Kammerherre v. Kaas, Hofmarskalk hos H.K.H. Prinds Christian Frederik.’ (Afscheidsbrief. Aan den kamerheer v. Kaas, hofmaarschalk bij Z.K.H. Prins Christiaan Frederik) en zijn ‘Til Hans Kongelige Höihed Prinds Christian Frederik af Danmark.’ (Aan Zijne Koninklijke Hoogheid Prins Christiaan Frederik van Denemarken) werden te Parijs geschreven. Het laatste deensche lied, waartoe hij de snaren zijner lier stemde, ontving den titel: ‘Dansk Fiirkreds. Sang i Bern. Paa Dannerkongens, Frederik des Sjettes Födselsdag, den 28de Januar 1825.’ (Deensche zang voor den kring van vier te Bern. Op den geboortedag van den Denenkoning, Frederik den zesden) en was bestemd om gezongen te worden aan het feestmaal, waaraan hij met zijne beide zonen en zijnen veeljarigen vriend Ahlman, vroeger burgemeester van Sönderburg, zou aanzitten.

Toen Baggesen te Parijs aankwam, was zijn weldoener, generaal van Walterstorf, gestorven. Ten deele hiervan was het gevolg, dat de dichter, niet in staat eene schuld te betalen, gedurende dertig dagen gegijzeld werd, totdat zijne vrouw door de opoffering van het

laatste gedeelte van haar vaderlijk goed, hem daaruit bevrijdde. Kort hierna werd hij krank. Juist kwam de deensche prins met zijne gemalin te Parijs. Met de grootste welwillendheid nam deze den dichter ter verpleging in zijne woning op. Hier langzamerhand herstellende, herkreeg Baggesen zijne gewone opgeruimdheid mede. Levert voor het laatste de ‘Afskedsbrev’ aan v. Kaas het bewijs, die aanprins Christiaan op den eersten dag van het jaar getuigt van het dankbare gevoel, dat de vorstelijke weldaden in het hart van den beweldadigde wekten. Schoon is in dezen laatsten ‘de eerekrans, waarin Baggesen de onsterfelijke namen van het deensche volk vlechtte,’ de namen van Römer, Müller, Vahl, Tycho, Kingo, Ewald, Holberg, Rothe, Abildgaard, Stub, Carsten, Thorwaldsen. In warmen toon gesteld is de brief aan den deenschen prins, geschreven ‘efter eet Aars Stormnat’. (na den stormnacht van een jaar), terwijl van onverkoelde liefde voor het vaderland en voor Christiaan Frederik die aan Adler getuigenis aflegt, den man, die eerst bestuurder van eene school te Frederikshald, daarna in 's prinsen gunst geraakte door zijne vorming en die onder alle wisselingen van het lot, als secretaris van het kabinet, zijnen vorst houw en getrouw gebleven is. Uit het laatste deensche lied des dichters spreekt, behalve meer, de bewustheid van het naderend einde. Op het Frederiksfeest, heet het daarin, drinkt hij het laatste glas.

> Als de oudste hier en 't naast aan 't einde.

Voorts is het:

> Op Frederiks geboortedag
> Weêrklink mijn welligt laatste toon,
> Voor Denemarkens vlag
> En Denemarkens koningskroon!

Mijne taak is niet ten einde. Ik heb nog te spreken van Baggesens gedichten, voor zooveel de tijd, waaruit zij dagteekenen, mij onbekend bleef, en ten slotte een en ander te geven over zijn karakter als dichter.

Eenige romancen en balladen, die gezegd worden te zijn uit het tijdvak tusschen 1806 en 1818 noem ik eerst. Zij zijn ‘Ridder Ro og Ridder Rap’. (Ridder Rust en Ridder Rap); ‘Hytten.’ (De hut); ‘Jomfru Elses Vise.’ (Jonkvrouw Elises lied); ‘Eivinds Dröm.’ (De droom van Eiwind). Het eerste gedicht geeft eenen kampstrijd tusschen de twee genoemde ridders om eene schoone, die aan Rap, den verstandige, de voorkeur schonk boven Rust, den rijke, maar die niettemin door haren vader, den geldzuchtige, ten huwelijk gegeven werd aan den minst geliefde. Koddig is de geheele voorstelling. Ridder Rust haalt ter bruiloft zijne verloofde af.

> Maar ik rijde ook meê, zeide Rap.

Aan den burg gekomen, worden de verloofden door heeren en vrouwen begroet.

Zie! ik ben er ook! zeide Rap.

Later zit Rust aan het bruiloftsmaal en voert Rap zijne bruid naar het slaapvertrek. Rust bonst op de deur en bedreigt Rap met zijne wraak, maar

Loop naar den duivel, zeî Rap.

Rust zal naar den koning gaan om te klagen,

Ja! doe gij dat vrij, zeide Rap.

Hij gaat

Maar ik rijde ook meê, zeide Rap.

Rust klaagt aan den koning, dat Rap hem zijne bruid ontstal.

Ja, waarlijk, ik deed dat, zeî Rap.

De vorst beveelt een kampgevecht.

Ja, laat ons dat doen, zeide Rap.

De beide ridders vechten. Na korten tegenspoed werpt Rap zijnen tegenstander uit den zadel en bij het zien van de doodelijke wonde

Daar ligt hij nu neêr, zeide Rap.

Dit is het slot; nadat Rap, met de zege, de bruid won:

Toen heeft ridder Rap aan geen smart meer gedacht;
(Met tip en met top en met tap)
Nu slaapt hij aan Signelils borst in den nacht;
En rust zij, de schoone, in zijne armen zoo zacht.
'Zie, nu is het goed!' zeide Rap.

De toon van 'Hytten' is die der zaligheid door vereeniging, die van 'Jomfru Elses Vise' de toon des weemoeds bij scheiding door den dood. In 'Eivinds Dröm' zijn beelden uit de noordsche mythologie, als de Fenris-wolf; zij maken den droom tot eenen regt 'schauderhaften.'

Noordsche mythologie behelst verder 'Vaftrudnermaal,' uit de Edda. Het geeft den wedstrijd, waarin zich Odin begaf met den reus Vaftrudner. Na eene korte zamenspraak tusschen Odin en Frigga, bezoekt de eerste Vaftrudner. Deze stelt hem de volgende vragen voor: hoe het ros heet, dat het licht des daags over de aarde draagt; hoe het ros, dat den nacht alomme brengt, en hoe de vloed, die het gebied der goden van dat der reuzen scheidt, en hoe de vlakte, waar op den jongsten der dagen de strijd zal plaats hebben tusschen

Surt en de goede godin. Nadat Odin Skinfax, Rimfax, Ifing en Vigrid genoemd heeft, komt aan hem de beurt van vragen. Hij stelt onderscheidene voor, als: hoe werden de hemel en de aarde geschapen en in welke orde? Hoe ontstonden de lichten des hemels, zon en maan? Als Vaftrudner op deze en de overige vragen juist geantwoord heeft, doet Odin ten slotte deze: wat fluisterde Odin tot Balder, toen deze op den brandstapel gelegd werd? Dan roept Vaftrudner uit:

> Dat niemand, niemand
> Der stervelingen
> Op aarde weet,
> Wat gij uwen zoon,
> In vroeger dagen
> Hebt toegefluisterd!
> Den dood zie ik tegen,
> 'k Heb alle runen
> En onde sagen,
> Het lot der goden
> U voorgedragen
> Met Odin, den éénigen, kampte ik nu
> Alwijze! de wijsste moet zwichten voor u.

'Herthadal' gaf Baggesen tot opschrift aan den eersten zang van een aangevangen gedicht 'Odin' getiteld. In jamben beschreef hij daarin, na eene inleiding en eene aanroeping van Edda, de komst van Hertha naar het eiland, dat zij 'Söelund' heette; later echter bezong hij hetzelfde onderwerp in hexameters. Beide opstellen gaf hij in druk, ofschoon hij het eerste afkeurde, opdat 'de voortreffelijkheid van de eigenlijke epische versmaat sterk in het oog mogt vallen'. 't Ware wel winst geweest voor de deensche letterkunde, indien de dichter den begonnen arbeid hadde voortgezet.

Gelijk hij in de Edda de stoffe zocht, die zijn dichtgeest verwerkte, zóó deed hij het ook in de Heilige Schrift. Daaraan dankt men zijn 'Babylons Fald. Efter St. Johannis Aabenbarings 16^{e}, 17^{e}, 18^{e} og 19de capitel.' (De val van Babel. Naar het 16^{e}, 17^{e}, 18^{e} en 19^{e} hoofdstuk van de openbaring van Johannes); 'Skabelsen. Efter Mozes'. (De schepping. Naar Mozes) en 'Djaevelens Aabenbarelse för Christi Tilbagekomst. Efter St. Pauli andet Brev til de Thessaloniker 2^{det} Cap.' (De openbaring van den duivel vóór de wederkomst van Christus. Naar den tweeden brief van Paulus aan de Thessalonicensen in het 2^{e} hoofdstuk). Tot eene proeve der bewerking sta hier het slot van het eerstgenoemde gedicht:

> Halleluja! den Eeuwige lof! Spreek, aard: Halleluja!
> Zijns is het heil en de magt en de eer in eeuwigheid! Amen!
> Heilig des regters gebod! regtvaardig des eeuwigen oordeel!
> Zie! hij doemde de hoere, die stout met wulpschheid en ontucht

Alom de aarde besmette en wreekte het bloed dat zij plengde.

Weêr weerklonk 't in den hemel, weêrkaatsende 't loflied der scharen:
Halleluja! den wreker ter eer! Spreek, aard: Halleluja!
Zie! nu stijgt der gevallene rook, in eeuwigheid! Amen!

Zijn er onder de deensche gedichten van Baggesen slechts weinigen, die zijn gevoel tegenover de leden van zijnen huiselijken kring uitstorten, geheel ontbreken toch de zoodanigen niet. In het album van zijnen zoon schreef hij:

Vergeet nooit uw Ik in u zelv', dan vergeet ge ook nimmer uw vader,

behalve den raad om den weg zijns gewetens langs ieder bezwaar te gemoet te gaan met zijn doel immer voor oogen, het verste, het beste, maar om tevens voort te treden met behoedzaamheid en bij zijne werkzaamheid slechts naar het naaste te streven. In zijn ‘Til Frue F* B*’. (Aan mevrouw F* B*) beleed hij, dat de door hem gevierde Nanna geen andere was dan zijne Muze of het ideaal der liefde. Zijn ‘Emmas Minde. Til Fröken Frederika Balle.’ (Emmas gedachtenis. Aan mejufvrouw Frederika Balle) is de herinnering aan de éénige dochter die hem geschonken, maar in den kinderlijken leeftijd ook weêr ontnomen werd, eene herinnering, gewijd aan het meisje, dat het meest met zijn ideaal overeenkwam. Zóó zong hij:

't Was de vader, lieve, van een engel,
Schoon en zacht, beminnenswaard als gij -
Lang verdorde reeds de teedre leliestengel
Maar zijn kroon geurt nog voor mij.

en verder:

'k Wenschte een andren schat niet in mijn leven
Andre vreugde niet voor mijn gemoed -
Maar ik had haar naauw op de arm omhoog geheven
Juublend als 't een moeder doet -
Of, o God, uw hand ontnam de gave,
Door des hemels serafs mij misgund.

Ik geef het geheel niet, maar eenige gedichten gen oemd hebbende, waarvan de inhoud verschillend is van dien dier vroeger vermelde, wier geboortetijd mij niet onbekend was, voeg ik daaraan enkele andere toe, die op den dichtvorm betrekking hebben. ‘Rimet og Hexametret.’ (Het rijm en de hexameter) heeft een er van tot opschrift. Een ander is ‘Digtarterne’. (Dichtsoorten) getiteld. Aan het laatste sluiten zich aan ‘Romance.’ (Romance), ‘Arie’. (Aria) en ‘Rondo’. Rondo), allen uit de opera: ‘Adolph og Clara eller de to Arrestanter’. (Adolf en Clara of de twee arrestanten); er waren in behandeld de epopee, het schouwspel, de vertelling, de ode, het lied, de satire,

de elegie, het epigram, het leerdicht, de brief, de catulliade, de xenie en de strijdzang.

Men meene niet, dat in het bovenstaande al de deensche gedichten van Baggesen genoemd zijn. Al heb ik naar eenige volledigheid gestreefd, ik heb toch eene zoodanige niet bedoeld, waarbij niet één lied des dichters ongenoemd zou wezen. Wil men het bewijs? Ik zou nog hebben kunnen bespreken: 'Danlingen, eller spildt Umage. En Fortaelling'. (De deenling of verloren moeite); 'Rude og Potte, eller Chrystalline og Charlotte. Et dramatisk Eventyr i Vinduet'. (De ruit en de pot, of Chrystalline en Charlotte. Een dramatisch avontuur); 'Heautontheorumenos eller Spögelset i Kerteminde'. (Heautontheorumenos of het spook in Kerteminde); verder: 'Apologie for min Vidspilde. En Satire'. (Apologie voor mijn vernuftspel. Eene satire); 'Til Boreas. I. Mai.' (Aan Boreas. In Mei); 'Dannevaegterens Nytaars-vers'. (Nieuwjaarsvers van den Denenwachter); 'Til Danfanas Döttre'. (Aan Danfanas dochters); 'Arion'. (Arion); 'Natspil.' (Nachtspel) en zoovele anderen. Zelfs zou ik, als iets uitvoerigers, hebben kunnen behandelen. 'Merkur og Sosia. Scener af en utrykt dansk Amphitryo, efter Plautus og Molière.' (Merkuur en Sosia. Tooneelen van eenen ongedrukten deenschen Amphitryo naar Plautus en Molière). Maar, naar ik meen, is het besprokene meer dan voldoende om Baggesens karakter als dichter te beschrijven.

In een der vroeger vermelde gedichten, 'Den danske Naso i det tydske Tomi', heeft Baggesen gezegd, dat er in hetgeen hij schreef te veel subjectiviteit, dat hij, inzonderheid in zijne brieven op rijm te veel Jens was. Elders - ik kan, nu ik haar zoek, de plaats niet terugvinden - elders drukte hij hetzelfde uit door te zeggen, dat er in zijne opstellen in gebonden stijl te veel Jensheid was. Te veel - wie zal de grenzen afbakenen, waarbinnen een dichter zich te bewegen heeft, zal hij niet met regt de zelfbeschuldiging uiten of zullen anderen niet met regt de aanklagt doen, die de Deen ten aanzien van zich zelven op het papier zette? Niet te ontkennen intusschen is het, dat zeldzaam gedichten de uitdrukking geweest zijn van des dichters persoonlijkheid in hare verschillende phasen, als zulks met die van Baggesen het geval is. Zal het bevreemden, als men bedenkt, dat zijn geest en zijn gemoed voor indrukken hoogst vatbaar waren en dat hij de gave bezat om hetgeen hij dacht en gevoelde, gemakkelijk in woorden weêr te geven? Bevreemden, als men daarbij niet uit het oog verliest, hoe de tijd en de omstandigheden zijns levens van dien aard waren, dat zij de vatbaarheid voor indrukken en den drang om die te uiten moesten doen toenemen, om te zwijgen van hetgeen zij moesten toebrengen tot de ontwikkeling van de vaardigheid in 't vinden der woorden, waarin zich gedachten en aandoeningen belichaamden?

Het overzigt, dat ik van Baggesens deensche gedichten in bovenstaande regelen gegeven heb, heeft voldoende doen zien, welke perso-

nen en zaken hem aangrepen. Nu en dan heb ik enkele als met den vinger aangewezen. Men heeft daarbij tevens de gelegenheid gehad op te merken, hoe zij dikwijls tot scherts, maar ook menigmalen tot ernst hem stemden - eene scherts, die slechts zelden triviaal, een ernst die vaak bittere ironie werd. Ook heeft men kunnen zien, hoe nu en dan scherts in ernst, ernst in scherts bij hem overging met de snelheid, waarmede somwijlen het heldere azuur met donkere wolken zich bedekt of omgekeerd de bewolkte hemel helder wordt als kristal.

Wat de taal waarvan Baggesen zich bediende betreft, de gemakkelijkheid, waarmede hij haar vormde, laat zich niet ontkennen. Intusschen meen ik hierbij ééne opmerking niet te mogen achterhouden, deze namelijk, dat zij hooger zou te schatten zijn, indien zich de dichter meer, dan hij gedaan heeft, gegeven hadde, niet aan de 'sublime poesie', die hij in zijne 'Hymme til Smör' bespotte, maar aan die poëzy, die in de daad verheven is. Verder aarzel ik niet te zeggen, dat de gemakkelijkheid, waarvan sprake is, niet altijd in Baggesens gedichten zich laat opmerken, daar integendeel gezochtheid en gezwollenheid meer dan eens hare plaats vervangen.

Hadde Baggesen minder voortreffelijks en meer gebrekkigs gehad, dan hij in waarheid had, - gestaan te hebben, zoo als hij stond, aan het einde eener periode in de deensche letterkunde, waarin een Ewald en een Wessel zich hooren deden en tevens aan den aanvang van een tijdvak, waarin een Oehlenschläger de lier hanteerde, ware genoeg om hem nog bij het nageslacht te doen vereeren als eenen van Denemarkens beste dichters - genoeg om aan de profetie, door hem in 'Alenekampen' uitgesproken, vervulling te verzekeren: 'dat zijne stem met de eigenaardige tooverkracht der reinheid in het reine gemoed van zijn volk weêrklinken zou, als het uit zou wezen met de zangvervolging aan de overzijde van het graf'.

Grooten in huisgewaad.

Briefwisseling van Mr. Willem Bilderdijk met de hoogleeraren en Mrs. M. en H.W. Tydeman, gedurende de jaren 1807 tot 1831. Uitgegevan door H.W.T. Tydeman, predikant te Rozendaal (Noord-Brabant). Eerste deel, te Sneek, bij van Druten en Bleeker, 1866.

Reeds bij het lezen van den titel, die door het weglaten van titels alleen wat bekort had kunnen worden, en nog meer bij de lezing van het werk, ondervonden we een vreemden, wel gemengden indruk. Wij namen het - menigeen, vooral meer gevorderde in leeftijd, zal het

met ons doen - met gretigheid ter hand, terwijl de bescheidenheid ons bijna zou hebben teruggehouden.

Het is eene correspondentie tusschen twee vrienden, die althans op menig punt geen geheim voor elkander hebben; en welk kiesch mensch poogt niet zijne opmerkzaamheid af te trekken, als hij onwillekeurig getuige wordt van meer vertrouwelijk discours? Daarom zouden wij voor ons er noode toe kunnen besluiten, op 't eerst abord, om zoodanige briefwisseling in het licht te geven, ook ietwat gedachtig aan het vaak gemeene fransche spreekwoord: *il n'y a pas de grand homme pour son valet de chambre.* Men vertoont zich niet aan het publiek in kamerjapon of huisjas, al mag men zelfs daarin gezien worden, en al ontvangt men daarin zijne vrienden.

En toch keuren wij het niet af en wraken wij het niet als impieteit, dat de zoon de correspondentie zijns vaders met diens vriend in druk gaf. Bilderdijk en Tydeman zijn te tellen onder die menschen, die ja in de eerste plaats aan de hunnen, maar ook aan het publiek behooren. - Er was weleer hier en daar gemompel, waarom het voor den zoon een werk van pieteit kon worden gerekend. Het zou ons iets waard zijn geweest, indien wij vóór een dertig jaar eenige dier brieven in handen hadden gehad. - Voor een dertig jaar! en men leeft tegenwoordig snel. Mag de uitgave van zulke brieven niet *ausser der Zeit* worden geacht? Is het niet laat genoeg, om zulke schimmen uit het rijk des verledens nog eens weder te doen opdagen? Wij antwoorden: juist wat zoo geheel uit die dagen is voert ons eerst regt in die dagen terug! - En daarom konden we bij menigen trek het woord uit den Fingal spreken: ‘'t Gemurmel, Lora, van uw stroomen brengt d'afgeloopen tijd aan mijnen geest weêrom.’ - Wie beide mannen, die hier als de hoofdpersonen zijn (Mein. Tydeman blijft hier meer een nevelbeeld, meest door de hoogachting van zijn zoon gereleveerd) gelijk wij, mogt het ook weinig wezen, persoonlijk heeft gekend, zal beiden in hunne brieven trouwelijk geschetst wedervinden, ook in beider zeer uiteenloopende verscheidenheid.

Bilderdijk! - Men heeft hem den Hollandschen Göthe genoemd. Sommigen konden daarbij denken aan het woord van een mofschen schrijver: ‘de Hollanders zijn eene goedkooper uitgave van de Duitschers, op gemeen papier en met houtsneden’; het zou ons niet moeijelijk vallen even veel punten van verschil als van overeenkomst tusschen beiden op te geven, ook in beider verscheidenheid van lotgeval zijn grond vindend, waartoe weder verschil van beider gemoed en karakter het zijne toebragt. - Mogt Göthe, al klonken ook sommige snaren of misschien een geheel register, in zijne ziel niet - of flaauwelijk mede, een harmonisch mensch heeten, was hij een troetelkind van zijn tijd, waren zijne hoofdvakken, als wij ze zoo mogen noemen, verheffend, vruchtdragend; - welk hemelsbreed onderscheid, als wij Bilderdijk daar nevens stellen, den jurist en theoloog, den door tijd

en menschen in eigen schatting geplaagde en versmetene. Wereldman was Bilderdijk allerminst, Göthe zeer. - En een weinig geldt het woord van den Griekschen dichter: ‘'t Gemoed der menschen is als de dagen, welke de Vader van Goden en menschen laat komen’ zelfs van den sterkste. Hoe veel te meer van Bilderlijk, die bij veel kracht zijn zwakheid, bij groote geestesgaven en ruimen blik veel eenzijdigheid, bij een vast kerkgeloof minder geloof des harten, bij een warm gemoed veel prikkelbaarheid had, die hem somwijlen tot menschenhaat bijna stemde! Luid en snijdend klonken bij hem de dissonanten, die zich in dagen als de zijne en bij ondervindingen als de zijne, in het gemoed der meesten zouden hebben doen hooren. En Bilderdijk schepte er een genoegen in, om de snaren sterk te spannen en er hard op te slaan, waardoor hij met tijd en menschen in heviger strijd geraakte, terwijl die strijd hem weder tot tegenstand prikkelde. Dat een en ander maakte hem het leven tot eene woestijn en hel, zijne uitingen tot wilde litaniën, vol overdrijving en tegenspraak soms, die edelen van hem verwijderden, onedelen stof gaven tot schimp en laster. Hij was wel zeer de man, van wien het zeggen van Jean Paul mag gelden, ‘dat zij zijn als een wijnberg, op wiens zuidzijde eene edele, fijne wijnsoort wast, terwijl op den schralen, kouden noordkant een *Krätzer* groeit, die niet te drinken is.’ - Bilderdijk zou niet geheel die Bilderdijk zijn geweest, indien hij niet zoo veel teleurstelling, terugzetting en onbillijkheden had ondervonden; hij zou deze niet, althans minder hebben ondervonden, indien hij niet iemand van dien stempel en dat karakter ware geweest. Hij had, als Byron, althans in zijne jeugd, een ligchamelijk gebrek, later, als Byron, eene vrouw van wie hij scheidde; het Byroniaansche hatelijke en excentrieke ontbrak hem in geenen deele. Beiden hadden krachts genoeg om tegen hunnen tijd en kring te staan. Byron mogt zijn luim opvolgen; Bilderdijk volgde de inspraak van zijn luim, maar ook van zijn geweten. Men denke aan zijne weigering van den eed als advokaat onder den veranderden vorm van Bestuur, en aan zijn verzet tegen de onbillijkheden der toenmalige censuur, en dat in dagen, die dagen van zorg en nood en behoefte mogten heeten. Het was bij hem waarlijk niet altijd wrevel en ingeving van den geest der tegenspreking; dikwerf was daad en woord bij hem het uitvloeisel van eene conscientieuze denkwijs, die hem boven velen eerbiedwaardig maakt. Hij mogt razen tegen tijdgeest en dwaasheden van zijne eeuw en van menschen; zijn piëteit bewaarde hem voor het *hohnsprechende* en satanische, dat Byrons muze ter bacchante en furie maakt, al kon hij smalen en schelden op veel wat dwaasheid en slechtheid, maar ook op veel wat beter mogt heeten.

En hoedanig was het lot van een der altoos merkwaardigste, van zeker een der geleerdste mannen, die het in menig vak tot schoone hoogte bragt, en dit ook in onderscheidene wetenschappen die elk haren

meester in den regel voeden, wiens verdiensten in het buitenland werden erkend? - De briefwisseling van Bilderdijk met Tydeman, den vriend aan wien hij zijne bezwaren en bekommeringen het meest open en vertrouwelijk mededeelde, geven daaromtrent getuigenis, welke men zou kunnen aanzien als weinig vereerend voor menig rijke, ook in die dagen van verachtering van welvaart en algemeenen druk. En toch hopen we daarvan, ter redding der eere van zoo velen hunner als men meer geroepen mogt achten om toe te treden en de hulpende hand te reiken, eenige nadere rekenschap te kunnen geven. - Bilderdijk mogt, in zijne aanteekeningen op het ‘uitzicht op mijn dood’, niet zonder grond klagen ‘over gruwelijke misleidingen en beroovingen waarvan men ijzen zou;’ hij zelf geeft dáár, gelijk in zijne brieven, een grond op voor zijne ver- en ongelegenheden, die waarheid mogt heeten, als hij zich voorstelt ‘als iemand die wareld- noch menschenkennis had, noch geld, noch geldswaarde, noch iets van de menschelijke samenleving kende’. - Zeer karakteristiek is hetgeen hij schrijft op blz. 260 van dit werk: - ‘Ik, die niet administreren kan, zelfs mij zelven niet beheeren.’ Het hebbe iets tragisch, als wij hem, onder dagteekening van den 4 September 1812, zien schrijven: ‘Ik lijde onbeschrijfelijk en van dag tot dag meer; van verdriet en honger en gebrek aan 't noodzakelijkste, zelfs van verschooning, uitgemergeld en nabij aan de phrenesie’, - het biede een treurigen blik op die tijden, als Tydeman zelf zijn geldelijke verlegenheid moet erkennen; wij zouden kunnen bewijzen, dat Bilderdijk, in latere dagen, wanneer hij edelmoediglijk werd te hulp gekomen, daarvan zulk een gebruik maakte en het zoo besteedde, dat daaruit inderdaad bleek, ‘dat hij niet administreren, noch zich beheeren kon.’

Wij hebben ons bepaald bij hetgeen dit allezins merkwaardige, ook voor geschiedenis en regtsgeleerdheid, voor godgeleerdheid en aesthetika rijke deel der briefwisseling ons in het algemeen op te merken gaf, omdat nog onlangs in dit Tijdschrift op Bilderdijk werd gewezen, en wij het meer bijzondere hopen te behandelen, wanneer het tweede deel ons gewordt. Moge ons publiek door inteekening op of aanschaffing van het werk daartoe het zijne doen!

CH.

Kliekjes? Spoken?

Neêrlands Bibliotheek. - Oorspronkelijke romans, schetsen en novellen van hedendaagsche auteurs, op nieuw uitgegeven door J.P. de Keyser. Vier deelen. Arnhem, D.A. Thieme, 1865, '66.

Het kon er, namelijk van kliekjes of spoken, iets van hebben. Wat de uitgever aanbiedt is bereids vroeger aan het publiek voorgediend geweest; de auteurs, op den titel gedacht, traden met datzelfde werk bereids vroeger voor het publiek op. Een en ander kon ons aan restanten en *revenants* doen denken; hoewel redacteur en uitgever ons mogelijk niet bedankten voor het licht, waarin wij hun werk daarmede plaatsen zouden. Evenwel de kliekjes kunnen zóó wezen, dat men ze zich gaarne voorgezet ziet; de spoken wat vriendelijker, dan die waarvan Fontenelle geestig zeide: '*Je ne crois pas aux esprits; mais j'en ai peur.*'

En dit is werkelijk het geval. - Zoo veel namelijk dit Tijdschrift betreft ontvangt de lezer de uitgekipte malsche brokjes, terwijl de taaije recensies en saaije geleerdheid, waarvoor velen (gij, lieve lezer, natuurlijk niet) gebit noch magen hebben, achterwege zijn gebleven. Ook uit het tijdschrift 'Nederland' werd de keur en het beste gegeven, althans in de schatting van den redacteur van dit werk, wien het zoo wel is toevertrouwd, en die hiermede in den volsten zin van het woord een *redactor* is geworden.

En zoo doende spreek ik niet langer van 'kliekjes,' maar vergelijk de heeren de Keyser en Thieme liever bij auteurs van eenig drama of ballet, die, voor finale, allen die deel hadden in de opvoering nog eens ten tooneele laten verschijnen, hen in bonte toch wel geordende rij rangerende. - Er zijn namen onder, ook van dames, die tot de gevierde, inderdaad verdienstelijke op het gebied onzer letterkunde mogen worden gerekend, Lublink Weddik, Mulder, Bosboom-Toussaint, Cremer, Louise e.z.v. - Voor wat er soms van dezen of van anderen van minder allooi te vinden was, is er geen genade voor regt geweest. Men moge ten opzigte van een enkel stuk van den redacteur verschillen; de uitlezing had plaats met dat scherpe oog en die wel ervaren hand, die hem onderscheiden. Moeijelijk en noode zou er iets bij zijn te vinden, dat zijn plaats hier ten eenenmale onwaardig was. Hij deed zijn werk goed.

En de uitgever? - Zie en oordeel! - Er mogen er zijn die aan een goede boekverkoopersspeculatie denken; wij houden het er voor, dat hem ook daarmede niets zou geworden dan hetgeen hem regtens toekomt. Had een der confraters uit vroeger dagen 't bericht gelezen, dat een boekdeel van 480 bladzijden, compres gedrukt maar met een scherpe letter op goed papier, werd aangeboden voor *f* 1.50; ik mogt wel een

photographie hebben van het gezicht, waarmede hij den uitgever had aangestaard. Wij rekenen het als een uit hooger oogpunt beschouwde nobele speculatie, dat men in onzen tijd, juist door het goedkoope, het goede voor meerderen verkrijgbaar stelt. Het pleit voor den handelsmoed (een wat vreemd en toch inderdaad niet ongeschikt woord voor iets wat de oude Hollanders zoo zeer metterdaad betoonden) van den heer Thieme, dat hij zulk eene zaak aandurfde, en dit (wij weten het) ook door edeler beginselen gedreven.

De lezers ontvangen hier stukken, die door hunne oorspronkelijkheid, door den stempel dien zij dragen, hun nader staan dan veel uit den vreemde. De meeste daarvan kunnen, wat hun gehalte betreft, gerustelijk wedijveren met wat uit andere talen in tijdschriften e.z.v. wordt overgebragt, terwijl vorm en strekking den smaak of de goede zeden niet beleedigen, mogen zij het *piquante* en de *haut-goût* missen, maar ook het moreel ongezonde, dat in menig uitheemsch product behaagt aan menschen, die in de *demi-monde* op hunne plaats zijn. Met genoegen hebben wij de kennismaking van vroeger met menig stuk, ook met Weddik's Mozaïek hernieuwd. Van een paar der auteurs hadden wij zoo zeer gaarne méér ontvangen dan ons hier gegeven werd en gegeven worden kon.

CH.

Vertalingen en herdrukken.

Vijftig duizend pond sterling, naar het Engelsch van Amelia B. Edwards, schrijfster van Barbara's History enz. Amsterdam. P.N. van Kampen, 1866. Twee deelen.

Zoude er behoefte bestaan aan dat tal van vertaalde werken, waarmede de uitgevers ons overstelpen en dat steeds aanwast? Dat er vraag is naar dat product, mag men veilig aannemen. Was er aan het in het licht geven der vertalingen geen voordeel verbonden, dan zouden ze spoedig uit de boekenwereld verdwijnen.

Waren de uitgevers er nu maar op bedacht, om keurig te zijn in de keuze der werken, welke zij laten vertalen; gaven ze ons niet anders dan het beste wat de vreemde pers oplevert, we zouden vrede hebben met hun streven. Het tegendeel geschiedt. - Maar al te dikwerf valt hun keuze op prulwerk, dat beter ware nooit geschreven te zijn en zoo spoedig mogelijk moet vergeten worden. Wat een moeite en tijd, welke beter besteed konden worden. En het werk van den oorspronkelijken schrijver en dat van den vertaler, en al den arbeid van zetters, drukkers enz. rekenen we onnut besteed.

Waar is het, dat de uitgevers te rade moeten gaan met den smaak en de behoeften van het groote publiek. Geven zij de meesterstukken van de buitenlandsche schrijvers, en is het algemeen niet op de hoogte om die te genieten, dan loopen de uitgevers gevaar van weinig te verkoopen en dus weinig voordeel uit

hunne onderneming te putten; en dit zou strijden tegen alle regelen der thans zoo hoog gevierde staathuishoudkunde.

Daarenboven is het vertalen van een werk van Dickens, Bulwer, Thackeray - om ons tot deze Engelschen te bepalen - geen karremanswerk. Het is moeijelijk, vereischt tijd, studie en kennis en moet dus goed betaald worden, wil men zich degelijk werk voor zijn geld verschaffen. Dat hooge honorarium bezwaart de rekening van den uitgever te veel, en dan werpt zijne speculatie te weinig winst af om voordeelig te zijn.

Het verschijnen van zoovele vertaalde prullen vindt dus zijn oorzaak in de weinige ontwikkeling van het schoonheidsgevoel op letterkundig gebied, en in de toepassing van de regelen der staathuishoudkunde, dat de productie zich moet voegen naar de vraag en de producent met zoo weinig mogelijk kosten zooveel mogelijk voordeel moet trekken.

De eerste oorzaak bejammeren we; de tweede zoude, dunkt ons, van zelve, ophouden te bestaan, zoodra de eerste weggenomen was.

Zouden we verbetering in de toekomst te wachten hebben? We gelooven dit toestemmend te mogen beantwoorden en verwachten ook ten dien opzigte veel van het tegenwoordig onderwijs. Wek den lust en het vermogen tot lezen op, ontwikkel den smaak en het gevoel voor al wat schoon is en wel luidt reeds op de lagere scholen, en dit is mogelijk; dan zult ge de vertaalde prullen spoedig zien verdwijnen en wat beters daarvoor in de plaats zien treden.

De ‘vijftig duizend pond sterling’ van Amelia B. Edwards, is, dunkt me, te onbeduidend om aanspraak te kunnen maken op de eere eener vertaling. De uitgevers van de werken van Richard B. Kimball en Frederyck Martin hadden deze vertaling gerust achterwege kunnen laten.

Geld, ziedaar de spil waarom het geheele verhaal draait. Vijftig duizend pond sterling leest men op het titelblad, en in het werk zelf wordt er met millioenen ponden sterling omgesprongen, of er van een hoop pence sprake is.

Niets brengt misschien de hartstogten van den mensch meer in beweging dan het geld.

Wanneer in een roman het geld de hoofdrol speelt, dan kan men bijna zeker zijn, dat men daarin karakters zal geteekend vinden, welke tot alle laagheden overgaan, om zich in het bezit te stellen van dat geld. Het worden verfijnde gauwdieven en gepolijste boeven; zij schudden al wat deugd heet van zich af en verloochenen een verleden, waarin de waarborg voor iets beters lag opgesloten.

Zulk een karakter komt ook voor in ‘vijftig duizend pond sterling.’

Als tegenstelling hiervan wordt ons het karakter beschreven van een edel mensch, die eensklaps in het bezit komt van een groot vermogen. Hij is door een oom opgevoed, welke hem onkundig heeft gelaten van het groote vermogen, dat hem eenmaal ten deel zal vallen. Die oom voedt hem in de grootst mogelijke eenvoudigheid op; spreekt hem nooit over geld of het besteden van geld, zoodat het bestaan van geld als het ware voor hem een raadsel is; niets natuurlijker dan dat hij, toen het eenmaal in zijn bezit is, daarmede zeer verkwistend omgaat en door velen op velerlei wijze bedrogen wordt.

De nevenfiguren zijn niet krachtig genoeg van omtrek om ons aan te trekken, zelfs niet dat van Olympia, eene italiaansche, welke met de zaak van Italië's onafhankelijkheid dweept, en daarvoor alles veil heeft. Ook ontmoet men gedeelten

in ‘vijftig duizend pond sterling’ welke aandruischen tegen alle kansrekening der waarschijnlijkheid. Die gymnastiek met verstand en hart van een menschelijk wezen valt niet in onzen smaak.

Het is jammer dat de vertaler zijne krachten niet aan een degelijker werk besteed heeft. De vertaling is boven het middelmatige verheven en daardoor onderscheidt zich de ‘vijftig duizend pond sterling’ gunstig van ander vertaalwerk.

Toen we begonnen waren ons oordeel over den roman van Amelia B. Edwards ter neer te schrijven, ontvingen we van onzen boekverkooper een nieuwe uitgave der Over-Betuwsche vertellingen van J.J. Cremer.

Het lezen daarvan was voor ons een genot, ook omdat daardoor het middelmatige en de onbeduidendheid der ‘vijftig duizend pond sterling’ te meer uitkwam.

We waren dus niet onbillijk toen we het werk van Amelia B. Edwards als onbeduidend en weinig beteekenend aan de lezers van *de Tijdspiegel* deden kennen.

Ons recensentengeweten was gerust gesteld.

W.

Wat vrienden vermogen. Een pendant van ‘de drie Musketiers’. Een verhaal uit het Engelsch, van G.A. Lawrence, schrijver van ‘Guy Livingstone’, enz. Culemborg. A.J. Blom.

We kunnen niet met volle overtuiging verklaren dat de heer Lawrence zijn vroeger behaalden roem door dit werk bevestigt, om de eenvoudige reden, dat we noch met ‘Guy Livingstone’, noch met ‘enz.’ hebben kennis gemaakt. Toch vermoeden we, neen, meer nog, we houden het voor allerwaarschijnlijkst dat we in onzen auteur een reeds met roem bekend schrijver ontmoeten. Een werk toch dat zoo veel schoons en waars bevat als het voor ons liggende kan bezwaarlijk afkomstig zijn van een hand die vroeger prulwerk leverde. We geven dit gunstig getuigenis te liever, omdat we ons van een onregt, - schoon dan in gedachte slechts, - omtrent den schrijver bewust zijn, en dat geeft toch altijd een onaangenaam gevoel, dat men maar hoe eerder hoe liever weêr goed maakt. Met vooroordeel toch, ja met weêrzin namen we zijn werk ter hand.

Die verwijzing naar ‘de drie Musketiers’ op het titelblad gaf ons geen hoogen dunk daarvan. 't Stond ons voor, een Fransch werk van dien titel vóór ettelijke jaren gelezen te hebben, dat, - zonder ons de bijzonderheden daarvan nu te herinneren, - een indruk had achtergelaten geheel overeenstemmend met het kenmerkende der fransche romantiek: onnatuurlijks, overspannens, effect bejagends. We stelden ons alzoo in: ‘Wat vrienden vermogen’ reeds voor, een opeenstapeling van onbestaanbare horreurs, van onmogelijke toevalligheden en verrassingen enz. enz. te moeten slikken. Was 't wonder dat we er onder zuchtten? Niets van dat alles echter in het voor ons liggend boek.

't Is alles natuur hier. Een heldere opvatting der werkelijkheid, een trouwe teruggave daarvan vol aanschouwelijkheid. Wel wacht u geen opsomming van alledaagsche beuzelingen, waarbij ge de geeuwspieren schier niet in bedwang kunt houden; maar toch die gebeurtenissen dáár, hoe aangrijpend soms, ze zijn bestaanbaar, die karakters, hoe weinig alledaagsch ook sommigen, zóó zijn er. Neen, 't is geen dwaze illusie als daar de schrijver wijst op de trouw van het eerlijk mannenhart, dat zich wonden laat en pijnen, liever dan verraad te plegen aan den vriend: op een kracht des geestes die zich het regter oog kan ontrukken, eerder dan de hand uit te strekken naar den schat van wie in hem vertrouwt.

't Is een schoone aanblik, dat verbond dier vier edele zielen daar, waarbij ge niet ongeloovig de schouders ophaalt als bij iets onbestaanbaars; want het zijn geen engelengestalten die ge daar voor u aanschouwt zonder vlek of rim-

pel, 't zijn menschen, zoo als ge ze welligt om u ziet, portretten waarin ge althans sommige bekende trekken zult herkennen. En evenmin heeft hij duivelen daar tegenover geplaatst. De eervergeten lichtmis dien ge ziet spotten met eeden en glimlagchen over de deugd, toch bleef er een gevoel van edelmoedigheid in hem over, een waardeering nog van het goede, en de ziel van den lagen huichelaar ziet ge gefolterd door schaamte en berouw omdat hij haar niet gansch ontoegankelijk houden kon voor het goede. Neen, de mensch *kan* geen duivel zijn, dat heeft de schrijver goed gezien, daarom teekent hij naar de natuur. Neen, toch niet geheel, we nemen iets van dien lof terug. Onbeneveld en scherp moge zijn blik in de ziel des mans doordringen, minder helder schouwde hij in die der vrouw. We beklagen immer den man die toont nooit een blik te hebben geslagen in een edel vrouwenhart, die de waarde en de kracht der vrouw miskent, omdat hij haar, meenen we, éénzijdig beoordeelt naar de min edelen uit haar geslacht. We noemen dat een treurig verschijnsel, omdat... ware het ook maar omdat het miskennen der waarheid altijd schaadt. De heer Lawrence schijnt tot die éénzijdige beoordeelaars der vrouw te behooren. Dat hij in zijn werk geen enkel waarlijk schoon vrouwenkarakter schetst in tegenoverstelling van zoo veel laags en onheiligs, zie, dat bragt ons nog niet tot die conclusie, ofschoon er wel wat onbillijks in was, maar de loop van het verhaal kon het zoo vorderen, en wat hij te aanschouwen geeft is waarheid. Coquettes als Georgie ze bestaan, en zelfs de afschuwelijke Ida Carew is helaas geen droombeeld. Maar och, we bidden u, sla eens even het oog op de woorden waarmeê het werk wordt besloten.

‘Het kan u niet verbazen,’ zegt de schrijver, ‘dat ze het zoo zwaar te verantwoorden hadden, de mannen, die wij u voor oogen wenschten te stellen, als gij bedenkt, dat er een vrouw in het spel was; zonder haar ware de strijd dien zij te voeren hadden, zoowel ieder voor zich, als met en voor elkander welligt gansch anders afgeloopen.

Het ging met hen gelijk het met een belegerde sterkte gaat, als er éénmaal eene vrouw binnen de muren is, dan kan geen magt ter wereld de belegeraars lang buiten houden. Zoo was het vóór dat Rachab zich berucht maakte; zoo zal het wezen als de rots reeds vergaan is, die den naam van Tarpeja draagt.’

We waren een oogenblik geneigd aan scherts te gelooven, maar in verband met den verderfelijken invloed dien de vrouw op het lot des mans oefent in dit boek, en de ongunstige vrouwelijke karakters die er in geteekend worden, valt daaraan niet te denken. 't Is alzoo des schrijvers overtuiging welke hij in die woorden uitspreekt; de tendenz als het ware van zijn verhaal, waarop hij bij het einde daarvan wijst. Wij willen ook met geen enkel woord beproeven die te bestrijden.

Wie, als hij, *de vrouw* meent te hebben leeren kennen in coquettes en intrigantes, in Rachabs en consorten, dier levensbeschouwing is meestal gebouwd op ervaringen, waarover het maar beter is niet, althans hier niet te spreken, 't zou toch ook niet baten. Wie haar, - die levensbeschouwing - niet deelt, zal met ons medelijdend de schouders er bij ophalen, en heeft dus ook geen bestrijding er van noodig. Waarom we er dan maar niet liever geheel van gezwegen hebben? Vooreerst omdat de pligt van een onpartijdig recensent van hem eischt, dat evenzeer de schaduw- als de lichtzij van een werk door hem wordt aangewezen. En ten andere omdat het weder ten duidelijken bewijze strekt van het verkeerde van zoo'n gedwongen tendenz die daar als met den vinger den lezer wordt aangewezen en opgedrongen. Wanneer een schrijver zijn bijzondere levenservaringen in levensvormen zoekt uit te drukken, dan is dat geen

zondigen tegen de waarheid, dunkt ons, maar als hij dat bijzondere als het algemeene wil doen gelden en zijn subjectivisme tot objectiviteit verheft, dan

wordt hij éénzijdig en onwaar. Ieder boek dat de werkelijkheid en de natuur wil uitdrukken, moet noodzakelijk een tendenz in zich bevatten, omdat ook de noodzakelijkheid en het leven die in zich besloten houden, en ze te aanschouwen geven, voor wie oogen heeft om te zien. In ‘Wat vrienden vermogen’ ontbreekt ook die natuurlijke tendenz niet; het aantrekkelijke van het goede treedt evenzeer op den voorgrond als wat er afschuwelijks is in het kwaad; want beide zijn in hun waar karakter voorgesteld, hoe kon het dan anders? Zie, dat is beter en schooner tendenz, dan de bombast, die daar aan het eind des boeks den lezer nog wordt opgedrongen. We blijven evenwel herhalen, dat het werk des heeren Lawrence een schoon boek is, waarvan we de lezing zeer aanbevelen ondanks de leelijke vlek, die de laatste bladzijde besmet.

L.... E.

Het kleine huis te Allington, door A. Trollope. Uit het Engelsch. Deventer, A. ter Gunne, 1866.

Wij kunnen het niet ontkennen: de naam des schrijvers op bovenstaanden roman joeg ons een kille huivering door de leden. Immers daarbij rees nolens volens een verhaal, dat onzes inziens volkomen fiasco maakte - ‘De Aanklagt van Meineed’ - als een dreigend spook in onze verbeelding op. Niet moeijelijk viel het dan ook aan den gerekten stijl, de schrale intrigue en de onbelangrijkheid der gebeurtenissen die ‘het Kleine Huis te Allington’ kenmerken, denzelfden schrijver te herkennen, die reeds eenmaal ons geduld op te zware proef stelde.

Doch laat ons billijk zijn.

Met dit verhaal deed A. Trollope werkelijk een schrede voorwaarts op het gebied der romantiek. Er is meer beweging, meer strekking, meer intrigue in ‘het Kleine Huis’, dan men met het oog op den schrijver van ‘de Aanklagt van Meineed’ daarin zou verwachten. Lily en Bell Dale zijn er de waardige heldinnen van, en 'tis waarschijnlijk, dat ze beter zouden gewaardeerd worden, als niet de schrijver zich bij wijze van intermez zo's, de onverdragelijke gewoonte had eigen gemaakt, om zijn subjectief gevoelen over de personen die hij schetst, te uiten. Is Lily Dale lief, dan moet de schrijver het talent bezitten, om ons dit op een andere wijze aan het verstand te brengen, dan door ophelderingen als b.v. deze: ‘Want de lezer moet weten, dat zij zeer lief is en dat mijn verhaal hem volstrekt niet aangaat, als hij niet veel van Lily Dale houdt.’

Doet mevrouw Dale er verkeerd aan om geen cricket mede te spelen, dan dient dit op eene andere wijze in het licht gesteld te worden als b.v. hier het geval is: ‘Ik voor mij geloof dat mevrouw Dale niet goed handelde. Bij dat cricketspel zou zij zich aangesloten hebben, in plaats van met haar tuinhoed op, onder de boonenstaken te toeven, indien zij gedaan had wat *ik* haar geraden had’. Dat *ik* zoo herhaaldelijk te pas gebragt, waar het volkstrekt niet te pas komt, maakt het verhaal stijf en onnatuurliik. Wil de schrijver den lezer boeijen, dan moet hij, evenals de régisseur bij een tooneelvoorstelling, achter de coulissen blijven en niet bij een cricketspel als criticus te voorschijn treden, of bij een tête à tête de rol van facheux troisième vervullen. Nogtans zijn de personen, die in dit verhaal optreden goed geschetst, hunne

karakters goed vol gehouden. Wel hadden we hier en daar meer frischheid, meer gang gewenscht en liever een

boekdeel minder verkozen, boven al te minutieuse beschrijvingen van onbelangrijke zaken, en veelvuldige herhalingen van dezelfde idéën. 't Vermoeit den lezer, om minstens tienmaal van den heer Dale te moeten vernemen, dat hij zijn nicht Bell liever met zijn neef en erfgenaam Bernhard gehuwd zag, dan met dokter Crofts, en de door Crosbie bedrogene Lily aan den jongen Eames toewenscht. Zulke zaken zijn helder als het daglicht, en ze gedurig te laten herhalen is enkel bladvulling.

Kortheid van stijl trekt den lezer aan. Nogthans zullen er, hopen we, genoeg lezers zijn die een aangename afleiding vinden in ‘het Kleine Huis te Allington’. Schenkt niet alles wat daarin gebeurt voldoening, ze zullen het zich toch niet kunnen ontveinzen, dat de maatschappij daarin is weêrgegeven zooals zij bestaat, en de menschen niet, zooals *er* zijn, maar zooals *ze* zijn! De geslachten der de Courcy's en der Crosbies zijn nog niet uitgestorven.

Ofschoon de vertaling hier en daar iets te wenschen overlaat, verdient zij eerder lof dan afkeuring.

C.....

B. Möllhausen's Avonturen in en verhalen uit het verre Westen. In het Hoogduitsch uitgegeven met eene aanbeveling van A. von Humboldt. Met platen. Zutphen A.E.C. van Someren.

Gaat men op den titel af, dan zou men al ligt toch iets anders verwachten dan men krijgt - en meenen, dat men het alleen met Möllhausen en wat deze beleefde te doen had. De woorden moeten wat letterlijk worden genomen; want men krijgt mede wat aan Möllhausen verteld werd en wat hij nu weder verhaalt. Daarvoor komt de ons onbekende Duitsche verzamelaar aan het eind van het voorberigt ook uit, waar wij vernemen, dat hij het meer wetenschappelijk gedeelte van het werk van den koenen reiziger, die schaarsch of nooit bezochte streken doorreisde, ter zijde heeft gesteld, als ook, dat hij dit werkje bestemde voor jonge lieden, ter ontwikkeling van hun verstand en smaak.

Aanbevolen door Humboldt! Wij bekennen dat dit onze verwachting spande, gelijk het bij en na de lektuur een stille reden welligt werd, dat wij ons een weinig teleurgesteld voelden. Wij zoeken de oplossing daarin, dat die aanbeveling juist dat meer wetenschappelijk gedeelte van het werk gold, dat de uitgever hier achterwege liet, en dat het meer substantiëele, op voeding en verzadiging berekende, mogt heeten. En dan mag het verhaal van zijne togten, die zoo veel moed vroegen en beleid vorderden, die opleiding van den Nestor der reizigers waard zijn geweest. Men zie op bl. 7 met welke gedeeltelijk onbekende stammen in het *far West* Möllhausen in waarlijk niet altijd vriendschappelijke aanraking kwam, terwijl het boekske blijken te over oplevert, met welke koenheid hij aan de dringendste gevaren het hoofd wist te bieden. - Zóó als wij 't nu ontvangen kan het *Eingemachtes* op den disch heeten.

Die verhalen voeren ons op een tooneel, waar onregt en gruwel nog steeds hun rol spelen, waar enkelen en volken nog steeds ten verdrukten en verpletterden grondslag worden gemaakt, op welken indringers hun bestaan en welvaart vestigen, waar heersch- en hebzucht niet schromen beklagenswaardige slagtoffers te vellen,

het *vae victis* (wee den overwonnenen!) klagend en huiveringwekkend zich laat hooren. Of, wat zijn die volken geworden, dan ellendige ruïnes van wel-

eer? - En toch, hoe veel grootschers, edelers, waardigers en menschelijkers is er bereids op die puinen gesticht! Daar wordt het woord bevestigd, dat de menschheid door eene Roode Zee van bloed en tranen, en voeg er bij van gemeenheid en wreedheid, door eene woestenij van nood en arbeid, haren togt naar het beloofde land eener betere toekomst tegemoet gaat. Amerika is in dezen wel het land van het *go ahead.* In tientallen van jaren wordt daar bewerkt en te weeg gebragt, waarvoor het oude Europa eens eeuwen bezigde.

Daarop worden ons hier blikken gegund die helder genoeg zijn om grepen uit het leven te heeten. Het werkelijke wat wij hier vernemen, behoeft niet te wijken, wat het verrassende en boeijende betreft, voor de dikwerf fantastische, soms gedrochtelijke combinatiën eener suizebollende romantiek. Zou men het bonte en onzamenhangende een gebrek kunnen keuren; dit is iets wat den jongen lieden minder zal hinderen, behalve wanneer zij in den een of ander reeds wat meer belang hebben leeren stellen, dien zij nu moeten verlaten. De ontmoetingen zijn wat vlugtig.

Het is van dien kant een geschikt boek voor jongens, en tevens gezonder, dan wanneer zij menigen roman in handen krijgen, niet enkel omdat zij er hier en daar iets waars en belangrijks in vernemen, maar vooral, omdat zulke lektuur invloed kan uitoefenen op hun karakter. Ik weifel in geenen deele om het onder het bereik der jongeren onder mijne zonen te leggen.

Mengelwerk.

J.J. Rousseau, door Prof. van der Wijck.

Der zake kundigen zullen mij wellicht van overmoed betichten, daar ik het waag over J.J. Rousseau te spreken. Immers wien is het tot dusverre gelukt dat grillige wezen geheel te doorgronden? Hij wordt door ijdelheid verteerd en biecht ons nogtans handelingen, zoo walgelijk, dat het met alle regelen der welvoegelijkheid in strijd zou zijn er zelfs uit de verte op te zinspelen. Hij is grof zinnelijk en heeft nogtans bladzijden geschreven, zoo rein en schoon, dat men standbeelden voor hem zou willen oprichten. Krachtiger dan iemand anders heeft hij er toe bijgedragen om den, vooral in Frankrijk, uitgedoofden familiezin te doen herleven en nogtans bracht hij zelf zijne kinderen in een vondelingshuis. Hij heeft de godsdienst des harten onder zijne tijdgenooten aangekweekt, maar zijne eigene ziel ging gebogen onder de wanhoop van het ongeloof. Schoon een hartstochtelijk vriend van vrijheid, beval hij in zijne staatsleer de meest tyrannieke maatregelen aan. Zijne schriften zijn het zaad der revolutie geweest, maar zelf onderwierp hij zich, met de meeste nauwgezetheid, aan de wetten van het land, dat hij bewoonde. Ik wil trachten al die tegenstrijdigheden in één brandpunt te vereenigen. Saint Marc Girardin achtte het een paar jaar geleden nog noodig Rousseau te wederleggen; ik gevoel behoefte hem te begrijpen. Mijn doel is te ontdekken op welke wijze zijne lotgevallen en schriften met zijn karakter samenhangen en in hoeverre hij een kind van zijn tijd verdient te heeten. Ik wil weten, waarom zijne eeuw hem als een schitterend voorbeeld, als den heraut van een beter tijdvak heeft begroet. Kan ik er iemands toegenegenheid door winnen, dan wil ik gaarne bekennen wellicht meer te ondernemen dan door mij volvoerd zal worden.

Het leven van Rousseau is ons in talrijke bijzonderheden onthuld. Met schaamtelooze openhartigheid heeft hij het zelf in zijne confessies beschreven. Toch wil ik niet beweren, dat deze belijdenisschriften geheel te vertrouwen zijn. Uit de mémoires der achttiende eeuw blijkt overtuigend, dat zij soms veel op een roman gelijken. De beruchte aanhef toont terstond, dat het niet waarheidsliefde, maar ijdelheid was, welke den auteur naar de pen deed grijpen. 'De bazuin van het laatste oordeel moge weerklinken, wanneer zij wil; ik zal verschijnen, met dit boek in de hand, voor den rechter over levenden en dooden. Ik zal stoutweg zeggen: Ziedaar wat ik gedaan heb, gedacht heb, geweest ben. Ik heb met dezelfde oprechtheid het goede en het kwade verhaald..... Ik heb mij getoond zooals ik was; verachtelijk en laag, wanneer ik het was; goed, grootmoedig, verheven, wanneer ik het was; ik heb mijn binnenste ontsluyerd gelijk gij zelf het gezien hebt, eeuwige God! Verzamel rondom mij de ontelbare menigte mijner medemenschen; laat hen mijne belijdenis hooren; laat hen zuchten over mijne feilen; laat hen blozen over mijne ellende. Ieder hunner moge op zijne beurt met dezelfde oprechtheid zijn hart bloot leggen aan de voeten van uw troon en dan zegge één enkele onder hen, indien hij het durft: ik was beter dan die man.' Als men de confessies verder leest, is men vaak geneigd ze met verachting van zich te slingeren. Spoedig bespeurt men, dat de auteur met de zonden zijner jongelingsjaren opzettelijk te koop loopt, enkel opdat wij er ons over zouden verbazen, dat iemand, die, door de ongunst der omstandigheden, zoo diep gevallen is, zich nogtans, door zijn schoonen aanleg, tot zulk eene hoogte wist op te beuren.

Maar hoe talrijke aardige tooneelen worden ons tevens in dat boek geschetst! Rousseau is vier en vijftig jaren oud, als hij zijne confessies begint te schrijven. Wie zich op dien leeftijd herinnert, wat hij als kind of jongeling gevoeld heeft, kan het niet anders dan betreuren dat zijne ziel voor zoo velerlei indrukken is afgestompt. De man, wiens haar begint te grijzen, herdenkt, terwijl er een weemoedige glimlach om zijn lippen speelt, hoe hij, in de dagen zijner jeugd, met schalke naïviteit de harten wist te winnen. 'Eens, verhaalt Rousseau, werd ik om een guitenstreek veroordeeld zonder warm eten naar bed te gaan. Terwijl ik met mijne snede droog brood in de hand door de keuken ging, werd ik een geurig stuk rundvleesch aan het braadspit gewaar. Mijn vader zat met zijn gezelschap om het vuur; ik moest ieder op zijn beurt goeden nacht wenschen. Toen de ronde was gedaan en ik weder dat aantrekkelijke gebraad zag, kon ik mij niet weerhouden ook daaraan goeden nacht te wenschen en ik zei op spijtigen toon: Adieu, rôti. Men vond dit zoo grappig, dat ik mocht opblijven en mede soupeeren.' Elders verhaalt ons Rousseau, hoe ziedende van toorn hij was, toen hij, voor den eersten keer van zijn leven, een strenge, onechtvaardige bejegening ondervinden moest. Het is nu vijftig jaar

geleden, maar nog staat het hem alles levendig voor den geest. Met zijn neefje was hij bij een dorpspredikant in den kost gedaan, wiens huishouding door een ongetrouwde zuster werd waargenomen. Beiden, zoowel de broeder als de zuster, waren minzame en verstandige lieden, die de kinderen voor zich wisten in te nemen. Maar des te grievender moest het zijn juist door hen bij zekere gelegenheid onbillijk behandeld te worden. ‘In een vertrek, zegt Rousseau, dat aan de keuken grensde, zat ik alleen mijne les te leeren. De meid had de kammen van de jufvrouw gereinigd en te droogen gelegd. Toen zij ze halen kwam, vond zij er één, waarvan al de tanden aan de ééne zijde waren afgebroken. Wie had dat gedaan? Niemand buiten mij was in de kamer geweest. Men ondervraagt mij: ik ontken aan het ding geraakt te hebben. Men vermaant mij, men dringt mij, men bedreigt mij; ik ontken met halsstarrigheid. En nog op den huidigen oogenblik neem ik God tot getuige van mijn onschuld. Al mijne verzekeringen waren vruchteloos; de schijn sprak te sterk; ik werd beschouwd als een koppige en kwaadaardige logenaar en ontving een harde straf. Mijne rede was nog te weinig ontwikkeld om mij te doen inzien hoezeer de schijn mij veroordeelde; ik kon mij nog niet in de plaats van een ander denken en het eenige, wat ik gevoelde, was verontwaardiging, wanhoop, razernij. Mijn neefje verkeerde juist in een dergelijk geval; hij was wegens een onwillekeurige font gestraft alsof hij met voorbedachten rade misdreven had; men kan begrijpen, hoe wij elkaar het hoofd warm maakten. Toen wij samen 's nachts in bed lagen, omhelsden wij elkaar met hartstocht en stikten daarbij haast van aandoening; dit bracht onze jeugdige gemoederen een weinig tot bedaren en toen wij kracht genoeg gevonden hadden om onzen toorn lucht te geven, gingen wij overeind zitten en riepen zoo luid wij konden: Beul! Beul!’

Het raakt ons weinig, of dit feit juist zoo gebeurd is, als Rousseau het ons mededeelt. Wie verhalen uit zijne jeugd opdischt, is onwillekeurig geneigd te idealiseeren. In ieder geval heeft Rousseau volkomen gelijk, als hij zegt, dat een kind een levendig gevoel heeft voor het onrecht, hetwelk hem wordt aangedaan. Wij willen er dadelijk aan toevoegen, dat de jeugdige ziel van onzen held reeds vroeg voor indrukken van geheel anderen aard vatbaar was. De eerste opleiding, welke hij van zijn vader genoot, (zijne moeder was in het kraambed bezweken,) was bitter onverstandig. De oude Rousseau, burger van Genève, was een handig uurwerkmaker, maar een man zonder diepen ernst noch levenswijsheid. Toen zijn zoon ter nauwernood spellen kon, ging hij met hem romans lezen. Dan zaten vader en kind, beiden evenzeer door hun lectuur geboeid, dikwijls geheele nachten op, totdat eindelijk het morgenlicht doorbrak en de vader zeide: kom mijn jongen, wij moeten naar bed, ik ben nog meer kind dan gij. Ieder vat wat daarvan het gevolg wezen moest. De levendige phantasie van het knaapje werd overprikkeld; in plaats van een wilde flinke jongen te zijn, werd het

manneke een sentimenteele droomer, die niet den minsten lust gevoelde om met kinderen van zijn leeftijd mee te spelen, maar liever in een hoekje alleen zat te peinzen. Wat hij gelezen had, liet diepe sporen na in zijn gemoed en het was zijn grootste wellust zich te verbeelden, dat hij zelf een van die helden was, die zijne sympathie hadden weten op te wekken. Zoo werden reeds vroeg de kiemen van schuwheid en ijdelheid in zijne ziel nedergelegd.

Rousseau was nog zeer jong, toen zijn vader, wegens een twist, waarin hij beschuldigd werd zich van zijn degen bediend te hebben, uit Genève vluchten en zich elders vestigen moest. Thans kwam hij onder de voogdij van zijn oom. Deze liet zich weinig aan zijne opvoeding gelegen liggen. Eenigen tijd is hij, gelijk wij reeds zagen, met zijn neefje kostleerling bij een dorpspredikant. Vervolgens treffen wij hem als klerk bij een zaakwaarnemer aan, maar hij kan zich niet gewennen aan den geregelden, werktuigelijken kantoorarbeid. Hij wordt bij een graveur in de leer gedaan, die hem mishandelt, terwijl zijne kameraden hem in het stelen oefenen. Eindelijk loopt hij weg en nu begint het meest avontuurlijke en wilde leven, dat men zich verbeelden kan. Twee dagen dwaalt de vijftienjarige knaap radeloos rond, totdat hij op den inval komt bij den pastoor van Confignon in Savoye, een dorp op een paar mijlen afstand van Genève, om hulp aan te kloppen. Deze ontvangt hem zoo vriendelijk mogelijk, raadt hem de ketterij van Genève af te zweren, zich aan het gezag der heilige moederkerk te onderwerpen, en geeft hem daarenboven te eten. Rousseau gevoelt geen lust zijn gullen gastheer tegen te spreken en laat zich zenden naar mevrouw de Warens te Annecy, eene Zwitsersche dame van aanzienlijke geboorte, met wonderlijke begrippen en vreemde zeden. Ter wille van een individu, die haar geleerd had dat het de plicht eener vrouw is liever twee mannen dan slechts één gelukkig te maken, was zij haar echtgenoot ontrouw geworden; als haar misslag ontdekt is, verlaat zij hare familie, treedt tot de Roomsche kerk over en roept de hulp van den hertog van Savoye in. Thans leeft zij van een jaarlijksch inkomen, dat haar door vorstelijke genade wordt uitgekeerd, maar daarvoor is zij verplicht zich een ijverige geloovige te betoonen en hen te steunen, die de ketterij verlaten willen. In één dag had Rousseau van Confignon naar Annecy kunnen reizen, maar de romaneske jongeling doet er drie over. ‘Ik zag geen kasteel op mijn weg, zegt hij, of ik was overtuigd er een avontuur te zullen vinden. Ik ging er op los, maar, te bedeesd om binnen te treden of aan te kloppen, plaatste ik mij onder het venster, dat er het best uitzag, en hief een der liederen aan, welke ik van mijne kameraden geleerd had en die ik wondergoed zingen kon. Als ik dan braaf mijne longen had uitgezet, verwonderde het mij, dat, ondanks mijn schoone stem en mijn geestig lied, geen enkele dame verscheen om naar mij te kijken.’ Eindelijk komt Rousseau bij mevrouw de Warens aan. Die

achtentwintigjarige dame maakt reeds bij de eerste ontmoeting een levendigen indruk op hem, maar het was hem niet gegund lang in hare tegenwoordigheid te verwijlen. Zij geeft hem geld om naar Turijn te reizen, waar hij in het klooster der catechumenen wordt opgenomen, ten einde onderricht te ontvangen in de catholieke godsdienst.

Hij treft in dat gesticht het uitvaagsel der maatschappij aan, schelmen bij wie alle zedelijk gevoel is uitgedoofd en wier broodwinning het is zich telkens te laten bekeeren. Rousseau treedt tot de katholieke kerk over, ten einde zoo spoedig mogelijk dat nest van ongerechtigheid te kunnen verlaten. Maar nu is hij evenver als voorheen; wel heeft hij eene kleine som ontvangen, maar deze is in weinige dagen verteerd. Wat zal hij beginnen in een groote stad, waar niemand zich om hem bekreunt? Hij wordt lakei bij eene aanzienlijke dame. In deze dienst verricht hij eene snoode daad, gelijk hij ons zelf vertelt. Hij steelt een zijden lint van geringe waarde. Men vindt dit voorwerp in zijne handen en ondervraagt hem in tegenwoordigheid van het geheele dienende personeel. Rousseau wil zich redden en schuift de schuld op den persoon, wiens naam zich het eerst aan hem voordoet; hij zegt het ding van een meid ontvangen te hebben, aan wie hij het integendeel ten geschenke geven wou. Het meisje smeekt hem haar toch niet zoo boosaardig te betichten; Rousseau houdt zijne aanklacht vol. Zijne ijdelheid verbiedt hem in het publiek schuld te belijden; ware ik, zegt hij, den volgenden morgen alleen ondervraagd, dan zou ik terstond door de mand zijn gevallen. Wegens het vermoeden, dat op hem bleef rusten, werd hij verwijderd. Hij vindt een andere dienst en weet thans zoo door zijne talenten de aandacht zijns meesters te boeyen, dat deze hem boven zijn stand verheffen wil en zelf beproeft hem onderwijs te geven. Maar de achttienjarige knaap kan zich niet aan orde en tucht gewennen; het denkbeeld mevrouw de Warens nog eens weder te zien lacht hem steeds toe; hij verlaat zijn goeden heer en trekt met een wildzang van zijn leeftijd de wijde wereld in. Als hij te Annecy is aangekomen, meldt hij zich bij mevrouw de Warens aan. Deze schept behagen in hem en houdt hem voorloopig bij zich in huis. Zij beproeft hem tot geestelijke op te leiden, maar het plan mislukt. Dan besluit zij van hem een muziekmeester te maken en dat gaat eenigszins beter. Weldra waagt Rousseau het zelfs als zoodanig te Lausanne en Neufchatel op te treden.

Intusschen wordt hem een nieuwe toekomst geopend. Als kind had hij eenige nuttige dingen geleerd; daarenboven had hij, gedurende zijn verblijf in de gastvrije woning van mevrouw de Warens, de Henriade, Bayle, la Bruyère en den Engelschen Spectator gelezen. Nu bood zich voor hem de gelegenheid aan te Parijs als gouverneur bij een jong Zwitsersch militair te worden geplaatst. Rousseau, die op reizen verzot is, trekt terstond naar de hoofdstad van Frankrijk. Aardig is het te hooren welken indruk hij daar ontvangt. ‘Ik had mij eene stad

voorgesteld, zegt hij, even schoon als groot, ruime straten, paleizen van marmer en goud. Toen ik den faubourg Saint-Marceau binnenkwam, zag ik slechts vuile en stinkende stegen, smerige zwarte huizen, onzindelijkheid, armoede, bedelaars, karrelieden, vodderaapsters en oude hoeden.' Rousseau houdt het niet lang in zijne nieuwe betrekking uit. Op zijne terugreis naar Savoye lijdt hij bittere ellende. Daar hij geen geld heeft om een nachtverblijf te bekostigen, is hij te Lyon verplicht in de open lucht te slapen. Eindelijk landt hij weder bij madame de Warens aan, die hem als kind des huizes opneemt. Deze goedhartige, maar liederlijke vrouw heeft buiten twijfel den grootsten invloed op de vorming van Rousseau's karakter uitgeoefend. Het verschil in leeftijd is zoo groot dat hij haar mama en zij hem mon petit noemt. Maar dit belet haar niet Rousseau, die thans den mannelijken leeftijd heeft bereikt, tot haar amant te maken. Voortaan mag hij in de gunsten deelen, die zij tot dusverre meer uitsluitend aan haar knecht bewees. Zij woont nu in Chambéry en daar brengt Rousseau, die zulk een vagebondenleven had geleid, eenige betrekkelijk rustige jaren door. Een poos werkt hij op het bureau van een ingenieur, maar spoedig stuit hem dat tegen de borst. Dan hervat hij zijne lessen als muziekmeester, maar ook daarvan heeft hij weldra genoeg; hij vindt het zoo lastig aan bepaalde uren gebonden te zijn. Wel zegt hem zijn eergevoel, dat een man zijn eigen brood verdienen moet, maar wat baat het hem bij zijn 'lieve mama' geld in huis te brengen, die, hoe meer zij ontvangt, des te meer verteert, reeds diep in schulden steekt en zich telkens door schelmen laat oplichten?

Voorloopig leeft dus Rousseau geheel op kosten van mevrouw de Warens, die hem gedurende eene zware ziekte met teedere zorg oppast en, als hij tot herstel van zijne gezondheid versche melk drinken moet, met hem een buitenverblijf betrekt, aux Charmettes genaamd, waarheen enkele bewonderaars van Rousseau nog heden ten dage pelgrimstochten doen. Immers hier sleet hij, schoon steeds half ziek, den besten en kalmsten tijd zijns levens; zijn gemoed werd idyllisch gestemd door een schoone natuur en het stille, vreedzame bestaan van den landman; soms deelde hij een weinig in den veldarbeid en overigens besteedde hij zijn tijd tot beschaving van zijn geest. Rousseau heeft nooit in eenig vak ernstig gestudeerd; hij was te ongeduldig om van anderen te leeren; maar toch wist hij, gedurende zijn verblijf aux Charmettes, zich de elementen van het Latijn en die van de mathesis eigen te maken en daarenboven verdiepte hij zich in de werken van Locke, Malebranche, Cartesius, Leibnitz, Hugo de Groot. Hij las ook de werken van Port-Royal en de ernstige stem der Jansenisten drong hem om te denken aan zijn zieleheil; zelfs herinnert hij zich eens door het lot te hebben willen beslissen, of hij al dan niet verdoemd zou worden. Maar dat waren slechts voorbijgaande kwellingen, waarvan hij door een gesprek met twee paters jezuïten, wier zedeleer, zonder be-

paald los te zijn, nogtans tamelijk gemakkelijk was, spoedig bevrijd werd. Het gelukkige leven aux Charmettes moest, helaas, worden afgebroken, daar zijne gezondheid steeds meer en meer aan het kwijnen raakte. Mevrouw de Warens geeft hem geld om te Montpellier een beroemd arts te raadplegen. Bij zijne terugkomst vindt hij zijne plaats door een Franschen kapper ingenomen; Rousseau gevoelt, dat hij thans in het huis van zijne 'lieve mama' overtollig is; met een bloedend hart verlaat hij haar.

Nu zien wij hem te Lyon als gouverneur bij een familie werkzaam, maar spoedig acht hij zich geroepen om naar Parijs te gaan; immers hij meent een nieuwe en doelmatiger soort van muziekale noten te hebben uitgevonden; hij wil die aan de Académie des Sciences mededeelen en hoopt dan voor de toekomst geborgen te zijn. Weldra wordt hem zijne schoone illusie ontroofd en dan denkt Rousseau er over, of hij niet als rondreizend declamator of als schaakspeler zijn geluk zou kunnen beproeven. Intusschen kon het aan de personen, met wie hij in aanraking kwam, niet verborgen blijven, dat hij eenige talenten had; toen dus de graaf Montagu, Fransch gezant te Venetië, een privaat-secretaris zocht, maar niemand vinden kon, die zich onder de bevelen van zulk een dommen en barren meester stellen wou, zond zijne familie hem eindelijk Rousseau toe. Het duurde niet lang of Rousseau lag met zijne Excellentie overhoop; hij keerde naar Parijs terug, waar zijne armoede hem dwong op het schrale tractement van 900 franken secretaris te worden bij madame Dupin en den generaalpachter Franceuil, twee personen, die zich in het hoofd hadden gesteld elk een boek te schrijven en daartoe eenige hulp noodig hadden. Maar nu was de wereld der Parijssche salons voor Rousseau ontsloten, want hij werd niet alleen in het huis zijner patronen ontvangen, maar door hen tevens elders geïntroduceerd. Zoo bracht de heer Franceuil hem bij madame d'Epinay, eene van de meest invloedrijke vrouwen uit dien tijd, die alles, wat geest had, om zich henen wist te verzamelen. Rousseau was een welkome gast op haar kasteel la Chevrette, en als zij, gelijk men in de 18de eeuw gewoon was te doen, op haar buitenverblijf comedie wil spelen, wordt Rousseau met de zamenstelling van een stuk belast en draagt hij bij de opvoering zelf een rol voor. In zijne confessies verhaalt hij, dat hem alles gesouffleerd moest worden, daar hij, uit angst, als het oogenblik om in het publiek te spreken daar was, zijne geheele les vergeten had; maar wij weten tevens uit de Mémoires van dien tijd, dat zijn stuk goed beviel en de auteur zelf wordt ons gesignaleerd als een man met een bruine gelaatstint en vurige oogen, die de gebruiken der wereld niet schijnt te kennen, arm is gelijk Job, maar geest en ijdelheid voor vier heeft. Intusschen heeft Rousseau ook reeds met vele letterkundigen, Grimm, Diderot, d'Alembert, Holbach, Helvetius kennis aangeknoopt en met de twee eersten leefde hij zelfs op een voet van groote vertrouwelijkheid. Zoo werd er nog maar een persoon vereischt, die

zijne ‘lieve mama’ vervangen kon. Rousseau vond wat hij zocht in Thérèse Levasseur, de linnenmeid van het huis, waar hij een kamer had, een trouwhartig en eenvoudig, maar zeer dom kind. Zij kon ter nauwernood lezen en wist de maanden van het jaar niet op te noemen; welke moeite Rousseau zich ook getroostte, het gelukte hem niet haar op de klok te leeren zien. Ziedaar de vrouw, waaraan zijn lot voortaan geketend was. Zelfs was hij nog verplicht om, wilde hij de dochter hebben, daarenboven een ziekelijken ouden vader en een babbelachtige, schraapzuchtige moeder voor zijne rekening te nemen. Ofschoon er niet de minste geestesgemeenschap bestond tusschen hem en Thérèse, bond de kracht der gewoonte hem nogtans langzamerhand zoo volkomen aan haar, dat hij eindelijk zonder haar niet meer leven kon. Op al zijne zwerftochten trok Thérèse met hem; zij vergezelde hem in later tijd zelfs naar Zwitserland en Engeland. Van den aanvang af had Rousseau verklaard, dat hij haar nimmer verstooten, maar ook nimmer huwen zou. Op het eind zijns levens verhief hij haar nogtans tot zijne wettige echtgenoote.

Van nog grooter belang dan de ontmoeting met Thérèse Levasseur werd voor Rousseau een prijsvraag, die in het jaar 1749 door de academie van Dyon was uitgeschreven, en welke aldus luidde: of de herleving van kunsten en wetenschappen al dan niet tot verbetering der zeden had bijgedragen.

Op eene wandeling, welke Rousseau naar Vincennes deed om zijn vriend Diderot te bezoeken, die een vermetelheid in een zijner pennevruchten met kerkerstraf boeten moest, had hij den Mercure de France medegenomen om er in te bladeren en daar las hij die vraag. ‘Terstond zegt hij, schoten er duizend lichtstralen door mijn geest; een stroom van nieuwe denkbeelden drong zich met zulk een kracht en in zulk een wanorde aan mij op, dat ik in de grootst mogelijke verwarring geraakte. Mijn hoofd begon te duizelen, alsof ik dronken was; mijn hart bonsde, mijn borst was beklemd: ik kon niet meer ademhalen en zeeg uitgeput onder een boom neder; daar bracht ik een half uur in zulk een toestand van ontroering door, dat, toen ik opstond, mijne kleederen met tranen bevochtigd waren, ofschoon ik volstrekt niet bespeurd had dat ik weende.’

Volgens dit verhaal zou het dus als het ware eene ingeving zijn geweest, welke Rousseau besluiten deed om aan de beschaving zijner eeuw den handschoen toe te werpen. Ziehier evenwel de wijze, waarop La Harpe de zaak voorstelt. Toen Rousseau bij Diderot kwam, deelde hij hem zijn plan mede om de prijsvraag te beantwoorden. ‘En, vroeg Diderot, welke partij zult gij kiezen?’ ‘Ik wil bewijzen, zeide Rousseau, dat de ontwikkeling van kunsten en wetenschappen de zeden reiner maakt.’ ‘Maar dat is de ezelsbrug, riep Diderot uit; waarom betoogt ge niet het tegendeel? ge kunt dan een geweldigen opgang maken!’

Ik houd èn het verhaal van Rousseau, èn dat van La Harpe voor gelijkelijk overdreven. Gaarne geloof ik dat Rousseau Diderot's aanmoediging noodig had om te durven beweren, dat beschaving de zeden slechter maakt. Maar tevens is het duidelijk, dat het denkbeeld zelf hem niet door Diderot behoefde te worden aan de hand gedaan, daar het immers reeds in de prijsvraag opgesloten lag. Wie daarenboven Rousseau's karakter peilt, zal begrijpen, waarom juist hij de vraag zoo oploste, als hij deed. Hoe vreemd het ook klinken moge, het is om dezelfde reden, dat Rousseau tegen wetenschap en kunst te velde trekt en dat hij achtereenvolgens vijf kinderen in het vondelingshuis brengt. Rousseau, de vriend der natuur, een vagebond in merg en been, gevoelde zich niet op zijn plaats in de beschaafde maatschappij; hij haatte haar, omdat zij hem in zoo menig opzicht aan kluisters legde en kon dus ook bezwaarlijk de plichten beseffen, welke hij tegenover haar te vervullen had. Immers het plichtgevoel wortelt in liefde. Maar de dweepende bewonderaar van het vrije, ongedwongen en ongebonden natuurleven had geen hart voor de maatschappelijke vormen en instellingen; hij verrichtte daden, waardoor hij de grondslagen van het maatschappelijk leven aantastte. Hij is een zelfzuchtig en genotziek wezen, dat veel gevoel voor schoone vormen heeft, (vandaar zijn fraaie stijl), maar geen enkelen plicht kent. ‘Alles, schrijft hij zelf aan Malesherbes, prikkelt mijn zin voor vrijheid en onafhankelijkheid; iedere dwang is mij ondraaglijk; een woord te zeggen, een brief te schrijven, een bezoek te brengen, dat alles jaagt mij doodsangst op het lijf, indien ik het niet uit eigen vrije beweging doe.’ In één opzicht althans is hij de antipode zijner eeuw, welke geheel in het gezellige leven opging en zelfs te midden van eene bekoorlijke natuur enkel stadsamusementen najoeg. Als wij nog heden ten dage soms met Rousseau sympathiseeren, dan is het niet om zijne staatsrechterlijke bespiegelingen, - wij zijn te positief, te historisch ontwikkeld om bij de lezing van het contrat social te genieten, - maar omdat uit zijne schriften ons de boschlucht te gemoet stroomt. Dit is volgens ons zijne groote verdienste, dat hij het gemaniereerde geslacht, hetwelk door Lodewijk XIV was opgevoed, tot liefde voor de natuur wist te bekeeren. Men kan Rousseau op tweeërlei wijze beoordeelen. Als men hem met de heilige wetten der zedelijkheid meet, dan is hij een deugniet, die recht en billijkheid met voeten trapt. Als men hem beschouwt in zijne verhouding tot de natuur, dan is hij een beminnelijk en gevoelvol vagebond. Hoe grenzenloos is zijn verrukking, als hij, na eenige jaren in een domperige straat gewoond te hebben, voor den eersten keer in de Ermitage, te midden van een heerlijk bosch, onder het lied van den nachtegaal, ontwaakt. Alleen onder den blooten hemel kan hij denken en werken; als hij voor den kost een boek schrijven moet, dan gaat hij wandelen met papier en potlood in den zak. Eerst dan, als hij zwerft, gevoelt hij ten volle, dat hij leeft. Vooral de voetreizen zijn

hem geheel naar den zin. Het veldgezicht, de opvolging van schoone landschappen, de frissche lucht, de groote eetlust, de goede gezondheid die men al loopende geniet, het vrije leven in de herberg, de verwijdering van alles wat ons onze afhankelijkheid doet gevoelen, wat ons aan onze maatschappelijke positie herinnert, ziedaar hetgeen aan zijne ziel vleugelen schenkt. 'Ik beschik dan als meester, zegt hij, over de geheele natuur; mijn hart dwaalt van het eene tot het andere voorwerp; het hecht zich aan alles, waardoor het aangetrokken wordt; bekoorlijke beelden omringen mij; een hemelsch gevoel doortintelt mij.' En elders: 'Het zwervende leven is het éénige., wat mij behaagt. Te voet, bij fraai weder, een schoon land doortrekken, zonder gehaast te zijn, met een aangenaam vooruitzicht tot doel der reis, ziedaar de beste manier van leven. Men weet, wat ik onder een schoon land versta. Een vlak land, hoe vruchtbaar ook, bevalt mij niet. Ik wil stortstroomen en rotsen, donkere bosschen en hooge bergen, hobbelige wegen naar boven en naar beneden, afgronden aan weerszijden, die mij schrik aanjagen.' Op zijne talrijke zwerftochten leed Rousseau soms geldgebrek. Het gebeurde hem, dat hij zelfs geen nachtverblijf bekostigen kon. Maar men verbeelde zich niet, dat hij zich daardoor zijn geluk vergallen liet. Hij slaapt even lekker in de open lucht als op een bed van rozen. Ik herinner mij, zegt hij, een verrukkelijken nacht, dien ik eens buiten Lyon doorbracht. 'Het was over dag zeer warm geweest; de avond was heerlijk; de dauw bevochtigde het verwelkte gras; geen wind; een stille nacht; de lucht was frisch zonder koud te zijn; de zon was lang onder, toen men aan den hemel nog een rooden gloed waarnam, die zich in het water afspiegelde en daaraan een zachte rosé-tint gaf; de heesters waren met nachtegalen bevolkt, die elkaar hun lied toezongen. Ik wandelde in een soort van ekstase; het éénige, wat ik een weinig betreurde, was, dat alles alleen te moeten genieten. In zoete droomerijen verzonken, zette ik mijn wandeling tot diep in den nacht voort, zonder te bespeuren dat ik moede was. Eindelijk gevoelde ik behoefte tot slapen. Ik strekte mij lekker uit in een soort van nis of in een blinde deur, die in den muur van een terras was gemaakt; de kruinen der boomen vormden den hemel van mijn bed; een nachtegaal zat juist boven mijn hoofd; ik sliep bij zijn lied; mijn slaap was zacht; mijn ontwaken was nog zachter. Het was volle dag; - toen mijn oogen zich openden, zag ik water, groen, een bekoorlijk landschap. Ik stond op, schudde mijne ledematen; de honger beving mij; ik rigtte vroolijk mijne schreden naar de stad, van plan de twee laatste geldstukken, die mij nog restten, aan een flink déjeuner te besteden. Ik was in een zoo goed humeur, dat ik gedurende de geheele wandeling luidkeels zong.'

Dat zorgelooze natuurkind is in de school van mad. de Warens geweest, en bedorven en verwend. Nooit heeft hij onder een strenge tucht gestaan; nooit heeft hij leeren gehoorzamen. Hij is er aan ge-

woon zijn luimen op te volgen. Hij vraagt niet naar wat plicht is, maar naar wat hem lust. Het rustige en ingetogen familieleven is hem geheel onbekend. Hij heeft van zijn kindsche dagen af gezworven. Plaats hem nu als dertigjarig man in het Parijs der achttiende eeuw, in een wereld, te midden van welke de onnatuur haar hoogsten triumf viert. Voer hem de salons binnen. Hij spreekt te onpas, want hij is buiten staat te verzwijgen wat hij denkt en gevoelt. Hij kent de gebruiken der wereld niet, maar is in de hoogste mate ijdel en neemt dus soms den schijn aan ze opzettelijk te overtreden. Hij begrijpt niets van het gesnap der gezellige kringen en vindt het onverdraaglijk, met gekruiste armen, tegenover elkaar te zitten en te leuteren over het schoone weder, of, wat nog erger is, elkander complimenten toe te dienen. De werkeloosheid, waartoe men in gezelschap gedoemd wordt, is hem hinderlijk, want het is een verplichte werkeloosheid; men noemt haar ontspanning van den arbeid, maar Rousseau denkt er anders over. ‘Ik zit, zegt hij, op een stoel gespijkerd of ben veroordeeld recht als een paal overeind te staan; ik mag niet loopen, niet springen, niet zingen, niet roepen, niet gesticuleeren als ik er lust toe gevoel, ik mag zelfs niet soezen; ik ondervind te gelijker tijd al het vervelende van het niets doen, en al het kwellende van het gedwongen zijn; ik ben verplicht op de zotheden te letten die er gezegd worden en ik moet mijn hoofd martelen om op mijn beurt een lafheid of een leugen op te disschen. En dat heet men nietsdoen! Noem het liever den arbeid van een galeislaaf!’

Maar dat is niet het éénige, wat Rousseau hindert, als hij onder menschen is. Men zal verwonderd zijn, als ik zeg, dat Rousseau verlegen is. Men zal vragen: hoe is dat mogelijk? Immers Rousseau was sedert zijn prille jeugd avonturier, kwam met allerlei slag van menschen in aanraking en moest zich door velerlei moeilijkheden heenslaan. Een zoo veel bewogen leven zou menig ander eene zelfs te groote mate van tact en vrijmoedigheid bezorgd hebben. Ook wil ik geenszins beweren, dat Rousseau in zijne schriften zich niet voor bedeesder uitgeeft dan hij werkelijk was. Hij coquetteert met zijne bedeesdheid, want hij vindt het wel aardig, wel naief, wel interessant een weinig schuw te zijn. Intusschen is niet alles, wat Rousseau dienaangaande verhaalt, louter verzonnen. Bedeesdheid is meestal gebrek aan zelfvertrouwen, maar bij volwassenen staat zij soms met ijdelheid in verband. Er zijn lieden, die zwijgen in gezelschap en zich verlegen voordoen, omdat zij niet aan anderen, maar steeds aan zich zelven denken, aan den indruk dien zij maken zullen, in plaats van onbevangen en onbaatzuchtig hun verschuldigd deel aan te brengen tot verlevendiging van het gesprek en ter veraangenaming van het gezellig verkeer. Verre zij het van mij de loftrompet te steken voor die zelfgenoegzame personen, die zich allerwege onbescheiden op den voorgrond dringen; ik wilde slechts doen bespeuren, dat zoowel de onhandige zwij-

ger als de luidruchtige prater soms niet van ijdelheid vrij te pleiten is en dat Rousseau, ondanks zijne vele reizen, bedeesd kon zijn, dewijl hij, ondanks zijne vele reizen, ijdel kon zijn. Rousseau, die als man van middelbaren leeftijd nog altijd een ondergeschikte rol moest spelen, gevoelde zich vernederd, zoolang hij niet, gelijk anderen, beroemd en aanzienlijk was. Zijne ziel werd van bitterheid vervuld bij de gedachte dat hij, die groote talenten in zich voelde sluimeren, arm, afhankelijk en onbekend moest zijn. Als hij zich dan met zijne vrienden en begunstigers vergeleek, dan gevoelde hij zich een verstooteling, dan was het, alsof hem door de maatschappij een onrecht werd aangedaan en de kwelduivel der jaloerschheid ontwaakte in zijn gemoed. Het bewustzijn van de onevenredigheid tusschen zijn lot en zijn genie folterde hem. Ziedaar eene van de redenen, waarom hij meestal somber en in zich zelf gekeerd was. Nu waren er nog andere oorzaken, welke hem verhinderen moesten zich in de beschaafde Parijsche maatschappij gelukkig te gevoelen. Rousseau was geen Parijzenaar; hij miste in hooge mate die levendigheid van geest, welke vereischt wordt om in Parijsche kringen te schitteren. Zelden had hij op het juiste oogenblik een snedig gezegde, een aardige anecdote of een gepast antwoord bij de hand. Te huis gekomen kniesde hij er dan over, dat hij zoo stil was geweest en zich zoo lomp had voorgedaan. En eindelijk had Rousseau een lichaamsgebrek, hetwelk hem verhinderde lang op dezelfde plaats te blijven en hem zelfs eens een aanzienlijk geldelijk verlies deed ondergaan. Toen Rousseau's opera ‘le devin du Village’ onder luide toejuiching van het hof was opgevoerd, wilde de koning hem eene jaarlijksche toelage schenken, maar Rousseau waagde het niet op de audientie te verschijnen, omdat hij niet wist, hoe lang hij wellicht zou moeten antichambreeren.

Als men nu dat alles te zamen neemt, dan zal men begrijpen, waarom Rousseau, te midden van de beschaafde wereld, heimwee naar de bosschen gevoelt en de kunsten en wetenschappen vloekt, door welke de maatschappij geworden is, wat zij is. In zijn antwoord op de prijsvraag der academie van Dyon vaart hij uit tegen de beschaving, door welke de mensch in ketenen geklonken en van den eenvoud der natuur vervreemd wordt. Hij schimpt op de huichelachtige beleefdheid der maatschappelijke kringen, op die zoo hoog geroemde wellevendheid, welke wij aan de verlichting onzer eeuw te danken hebben en die strekken moet om achterdocht, naijver, koelheid, haat, verraad te bemantelen. ‘Toen de kunst, zegt hij, nog niet onze manieren gefatsoeneerd en ons geleerde phrasen in den mond had gelegd, waren onze zeden boersch, maar natuurlijk; bij den eersten oogopslag ontdekte men het verschil in karakter aan het verschil in gedrag.... Thans durft niemand meer schijnen wat hij is; de beleefdheid eischt; de welvoegelijkheid gebiedt; men schikt zich naar het

gebruik, in plaats van de roepstem te volgen van het eigen hart.... Men weet dus nooit met wien men eigenlijk te doen heeft;... geen waarachtige vriendschap, geen oprechte achting, geen gegrond vertrouwen!'.... 'Zoo vlucht de deugd van het aardrijk weg, naar mate het licht der beschaving hooger boven den horizont stijgt.' 'Welk een jammerlijk ideaal vormt men zich van het geluk; het hoogste, wat men najaagt, is zich met gemak in de salons te bewegen en bij de schoone sekse menig avontuurtje te hebben. Wat nu in het bijzonder de vertegenwoordigers der kunsten en wetenschappen betreft, nooit kan het goede, dat zij wellicht door hun boeken stichten, opwegen tegen het kwaad, dat zij door hun voorbeeld doen. Immers zij loopen te pronk met hun vernuft; zij spelen den hansworst bij de groote heeren; zij zijn de parasieten der aanzienlijken en leeren ons zoo alle eergevoel uit te schudden.'

Ziedaar de wijze, waarop Rousseau in zijn 'Discours sur les sciences et les arts' de beschaving van zijn tijd aanrandt. Buiten twijfel is er overdrijving in wat hij zegt. Opzettelijk jaagt hij paradoxen na; hij slaat op de Turksche trom ten einde de aandacht van het doove publiek te trekken. Maar toch schuilt er waarheid in zijn betoog. Rousseau's verhandeling werd dan ook bekroond en maakte allerwege grooten indruk. De dartele en genotzieke Parijsche aristocratie gevoelde het, dat Rousseau den vinger op de wonde had gelegd. Zijne taal drong haar in de ziel; immers zij wist maar al te zeer, dat hare beschaving weinig had wat naar ernst en eenvoud zweemde. Rousseau's dwepen met de wildernis maakte op haar dezelfden indruk als een stortregen te midden van een drukkende, zoele zomerhitte. Voortaan heeft zij een afschuw van rechtlijnige wandelpaden en symmetrisch gesnoeide boomen; zij verlaat hare salons en bouwt tuinhuizen aan de oevers van een meer of tegen de helling van een berg.

Maar tevens dateert van Rousseau die ziekelijke geestesrichting, welke Chateaubriand's René en Goethe's Werther zwelgen doet in een wereld van idealen om hen bij de aanraking der ruwe werkelijkheid telkens van pijn ineen te doen krimpen. Hij is de vader van al die overgevoeligen, die in onze gemaniereerde en onnatuurlijke wereld zoo diep rampzalig zijn en een wuivenden cipresseboom of een vlakken en helderen waterspiegel niet aanschouwen kunnen, zonder terstond aan zelfmoord te denken. Gelijk in die rampzaligen, die door den Weltschmerz worden gekweld, zoo is er ook in Rousseau iets dat naar den kwakzalver zweemt. Reeds hebben wij bespeurd, dat Rousseau, het grillige natuurkind, niet op zijne strenge zeden roemen mag. Hij is genotziek en zelfzuchtig, hij bekommert zich enkel om zijn rechten en lusten, maar vergeet dat er plichten bestaan. Geen wonder, want de natuur huldigt enkel het eigenbelang; het onderscheid tusschen zedelijk goed en kwaad is haar onbekend. Het is niet door den omgang met de natuur, maar door dien met de men-

schen, in de heilige levenssfeer der familie, dat het plichtgevoel geboren en ontwikkeld wordt. Maar hoe zonderling, dat Rousseau voor een exempel van deugd zich uitgeeft! Als hij zich niet in de maatschappij zijner eeuw te huis gevoelt, dan fluistert zijne ijdelheid hem in, dat zijn hart te rein, te onbedorven, te ongekunsteld, te gevoelig en te goed is om met de zondige wereld vrede te hebben. Voortaan verbeeldt hij zich, dat hij te braaf is om met de mannen van zijn tijd om te gaan en dat voor hem de roeping is weggelegd als boetprediker op te treden. In zijn Discours sur les sciences et les arts had hij over de tyrannie der mode en het juk der beschaving den staf gebroken; nu acht hij zich verplicht de man van zijn boek te zijn. Hij wil een voorbeeld zijn van belangelooze armoede en onafhankelijkheid. Zijne levenswijze ondergaat wat hij 'eene hervorming' noemt. Hij is beroemd geworden en had slechts noodig de handen te grijpen, welke hem van verschillende zijden worden toegestoken om thans, wat zijne maatschappelijke positie betreft, hooger te klimmen; maar trotsch wijst hij de lachende fortuin van zich af en besluit zijn brood te verdienen met het copieeren van muziek. Intusschen weet hij, dat hij ongeschikt is zoodanig werk goed te verrichten; ook rekent hij er op, dat de klanten zullen aanstroomen om den man te zien, die te midden van een schitterend succes zich zulk een bescheiden lot kiest: het is dus alles slechts comediespel. Ook in zijne manieren en door zijne kleeding wil hij protesteeren tegen de beschaving van zijn tijd: hij draagt voortaan geen witte kousen meer, zet in plaats van een allongepruik er een ronde op, legt zijn degen af en verkoopt zijn horologie. Opzettelijk zondigt hij tegen de étiquette. Zijne opera 'Le devin du village' zal te Versailles worden opgevoerd. Hij ontvangt eene invitatie om daarbij tegenwoordig te zijn. Bij die gelegenheid ziet men hem ongeschoren en met een ongekamde pruik in de voor hem bestemde loge plaats nemen. Het streelt zijne ijdelheid om in zoodanig toilet de hulde van het hof te genieten. Zijn kwasterigheid gaat zoover, dat hij zich weldra inbeeldt de braafste man te zijn, die er ooit geleefd heeft, thans leeft of immer leven zal. Hij acht zich te verheven, te groot, te rein om in het zondige Parijs te wonen. Hij ontvlucht de maatschappij en speelt den zonderling ten einde des te meer de aandacht te trekken. Hij verlaat zijne vrienden en vestigt zich, zoo niet in de wildernis, dan toch in de eenzaamheid.

Weinig verheven is nogtans zijn ideaal. Het blijkt uit zijn 'Discours sur l'inégalité des conditions'. Rousseau's natuurmensch is de wilde, zooals hij in de bosschen ronddoolt, zonder andere behoeften dan die, welke hij gemakkelijk ieder oogenblik bevredigen kan. Hij is een zelfgenoegzaam wezen, zonder vrienden, zonder woning, zonder taal, zonder vaste levensgezellin; hij kent zijne eigene kinderen niet; het onderscheid tusschen een schoone en eene leelijke vrouw is voor hem nul. zijn lichaam is forsch, want het wordt niet ondermijnd door de werk-

zaamheid des geestes, het wordt niet gesloopt door brandende hartstochten. Hoe is er aan dien heerlijken natuurtoestand een einde gekomen? ‘Ce sont le fer et le blé, qui ont civilisé les hommes et perdu le genre humain.’ ‘De eerste, die een stuk land omheinde, het waagde te zeggen: dat behoort mij! en lieden vond, eenvoudig genoeg om hem te gelooven, was de ware stichter der maatschappij. Misdaad, moord, oorlog, ellende van allerlei aard waren voorkomen geweest, indien iemand de grenspalen uitgerukt, de klove gedempt en zijnen medemenschen toegeroepen had: Luistert niet naar dien bedrieger, gij zijt verloren, indien gij vergeet, dat de vrucht aan allen, maar de bodem aan niemand toebehoort. Helaas, de eigendom werd ingevoerd en de gelijkheid verdween. Men bespeurde, dat het van voordeel kon zijn voedsel voor twee te hebben. Roof en strijd kwamen aan de orde van den dag. Toen verbonden zich de menschen, opdat ieder rustig genieten zou wat hij bezat. Gelijk de gewonde zijn arm prijs geeft ten einde zijn lichaam te redden, zoo bracht ieder een deel zijner vrijheid ten offer om de rest te kunnen behouden. Zoo ontstond de maatschappij door een verdrag. Zoo werden eigendom en ongelijkheid bevestigd. Naarmate de beschaving verder om zich henen greep, werden woeste streken in lachende velden omgezet, maar met iederen nieuwen oogst vermeerderden de ellende en de slavernij van sommigen. En thans zijn wij zoover gekomen, dat een klein aantal nietsdoeners in overvloed zwelgt, terwijl de hongerende massa het allernoodwendigste ontbeert’.

Ziedaar den hoofdinhoud van dat revolutionaire boek. Het ademt fellen haat tegen de rijken en aanzienlijken. En die haat is ten deele hieruit verklaarbaar, dat Rousseau zelf tot de parias der maatschappij had behoord; hij, de man van groot talent, had honger geleden en in de liverei der dienstbaarheid achter den disch der grooten gestaan. Maar tevens denke men aan de onnoembare weeën, welke het wanbestuur van Lodewijk XIV over Frankrijk had uitgestort, aan die ontelbare scharen van jongelingen, die op het slagveld waren weggemaaid, aan de drukkende oorlogslasten, die handel en nijverheid zoo lang hadden doen kwijnen, aan de ontvolkte groote steden, aan den gestadigen hongersnood op het platte land, aan de verkwistingen en zedeloosheid van het hof, aan de tergende schatten, die in de handen van weinigen, pachters der belastingen, bloedzuigers der natie, waren opgehoopt, aan de willekeur en den overmoed, welke steeds de eigenschappen van Frankrijk's bevoorrechte aristocratie waren geweest. Het zijn dezelfde oorzaken, welke later de wilde omwenteling van '89 uitlokken en thans reeds aan Rousseau het heftig pleidooi tegen de ongelijkheid der maatschappelijke standen in de pen geven. Maar opmerkelijk is het, dat zijne taal juist bij de aanzienlijken weerklank vindt. Die overbeschaafde aristocraten gevoelen heimwee naar het stille en onvervalschte leven der natuur, een traan glinstert in hun oog, als zij overwegen

dat duizenden hunner medemenschen geen dak boven hun hoofd, geen kleed op hun rug hebben, zij denken met weemoed aan de gouden eeuw, waarin allen broeders waren en het onderscheid tusschen rijk en arm, machtig en gering nog niet bestond. Is dat niet een teeken, dat de geest der revolutie zich verheft? Dat hij van de hoogste klassen zal uitgaan om tot de lagere door te dringen? Rousseau telt zijne vrienden en bewonderaars onder de hertogen en de markiezen, ofschoon hij in zijne verhandeling over staathuishoudkunde voor geen krasse waarheid was teruggedeinsd. 'Bestaan niet alle voordeelen der maatschappij, had hij gevraagd, enkel voor de rijken en machtigen? Worden de winstgevende betrekkingen niet alleen door hen vervuld? Worden niet alle gunsten, vrijstelling van belasting enz. uitsluitend hun verleend? Blijft niet een aanzienlijk man, wanneer hij zijne schuldeischers bedriegt of andere schelmstukken verricht, bijna altijd ongestraft? Zijn de stokslagen, die hij uitdeelt, de geweldenarijen, die hij pleegt, ja zelfs de misdaden en moorden, waaraan hij zich schuldig maakt, niet louter zaken, die men met den mantel der christelijke liefde bedekt, en waarnaar, een half jaar later, geen haan meer kraait? Moet een aanzienlijk man naar een gevaarlijke plaats reizen, dan krijgt hij een escorte; breekt de as van zijn koets, dan ijlt alles ter hulp; hindert hem geruisch voor zijn deur, dan behoeft hij slechts den mond te openen en oogenblikkelijk wordt alles stil; dringt hem de menigte, dan heeft hij maar te wenken en terstond wijkt alles schuw terug; zijne dienaren zijn gereed den voerman halfdood te slaan, die hem bij ongeluk den weg verspert, en vijftig eerlijke voetgangers, die zich naar hun werk begeven, moeten zich liever laten overrijden, dan dat de nietswaardige luilak met zijn equipage een oogenblik wachten zou. Geheel anders is het lot van den arme! Hoe meer de menschheid hem verschuldigd is, des te meer wordt hem geweigerd door de maatschappij. Het kost hem grooter moeite recht te erlangen, dan aan een ander een gunst te verwerven. Als er lasten te torschen, als er manschappen te werven zijn, ja dan geeft men hem de voorkeur. Behalve zijn eigen juk draagt hij altijd ook dat van zijn rijken buurman. Want deze heeft invloed genoeg om het zich van de schouders te laten nemen. Bij het minste ongeval, dat den arme overkomt, verwijdert zich ieder van hem. Als zijn ellendige kar omvervalt, is er niemand om hem te helpen, en ik acht hem gelukkig, indien hij dan niet aan het overmoedige gevolg van een jeugdigen hertog in den weg staat; in één woord, er is niemand, die hem bijstand biedt, want hoe zou hij dien kunnen betalen? Maar ik beschouw hem als verloren, indien hij het ongeluk heeft een eerlijk hart, een beminnelijke dochter en een machtigen buurman te hebben.'

Ik behoef niet te zeggen, dat Rousseau's tafereel van het leven der wilden geen historische beteekenis heeft. Zijn natuurmensch is

een gezonde idioot, die niet denkt, want het denken is tegen de natuur, daar het de gezondheid van het lichaam ondermijnt. De denkende mensch, zegt Rousseau, is een verbasterd dier. Voltaire, aan wien hij zijn boek ten geschenke zond, schreef hem een brief, waaruit ik de volgende woorden citeer: ‘Nooit heeft men zooveel vernuft ten toon gespreid ten einde ons tot redelooze dieren te verlagen; als men uw werk leest, gevoelt men waarlijk lust op handen en voeten te kruipen. Maar helaas, er zijn zestig jaren verloopen sedert dat ik het verleerd heb; ik laat het dus maar over aan hen, die meer dan gij en ik waardig zijn om zulk een natuurlijke beweging aan te nemen. Ook kan ik mij niet inschepen om de wilden van Canada te gaan opzoeken; ten eerste, omdat de ziekten, waartoe ik veroordeeld ben, mij een Europeeschen geneesheer noodig doen hebben; ten tweede, omdat de oorlog in die streken woedt en het voorbeeld der beschaafde volken de wilden reeds schier even slecht heeft gemaakt als wij zelve zijn.’

Maar was het dan waarlijk Rousseau's bedoeling het leven der wilden ons tot een voorbeeld te stellen? Wil hij dan inderdaad, dat wij alle beschaving zullen uitschudden? Neen, want het is hem ten volle bekend, dat er een hemelsbreed verschil bestaat tusschen den natuurtoestand vóór en dien na de beschaving. Toen Stanislaus, koning der Polen, iemand die in den geest van zijnen tijd vorst en wijsgeer tevens wilde zijn, de partij der kunsten en wetenschappen tegen Rousseau had opgevat, antwoordde deze hem: ‘Het is evenmin mijn wensch de bibliotheken te verbranden als de universiteiten af te schaffen; dit toch ware niet anders dan Europa in barbaarschheid te doen terugzinken, iets waarbij de zeden geenszins winnen zouden. De ondeugden zouden blijven en wij zouden de onwetendheid hebben op den koop toe. Mijne ziel wordt van smart doorboord, terwijl ik deze groote en noodlottige waarheid uitspreek: er is slechts ééne schrede, die wetenschap van onkunde scheidt en men heeft menige natie die schrede reeds zien doen; maar nooit heeft men een bedorven volk tot de deugd zien wederkeeren.... Laten dus kunsten en wetenschappen de woestheid van hen temperen, wier zeden zij eerst verbasterd hebben. Het verstand van den booze is nog minder te vreezen dan zijne brutale domheid.’ En aan Voltaire, dien hij thans, in 1755, nog als zijn meester begroet, schrijft Rousseau: ‘Men late het staal in de wonde, opdat de gekwetste niet bezwijke, als men het uitrukt.’ Ook wil Rousseau, die de instelling van den eigendom als de bron van alle kwaad verfoeit, haar nogtans, nu zij eens bestaat, geenszins vernietigd zien. Zijn Emile moet werken op het veld, waar hij aan de grenzen van zijn grond herinnerd wordt, iets hetwelk begrip van eigendomsrecht in hem doet geboren worden. Zelfs is Rousseau's teederheid voor de wilden in hun bosschen zoo gering, dat, wanneer de Corsikanen hem als hunnen wetgever verlangen, hij niet den minsten lust gevoelt zich te midden van die echte zonen der natuur neder te zetten. Op de vleugelen der liefde had hij immers

moeten ijlen naar een land, waar linnen, matwerk, keukengereedschap, papier en boeken onbekende zaken waren en de wetenschap, zoo verderfelijk in zijne oogen, nog niet was doorgedrongen! Maar Rousseau was geen geest der daden en ziedaar juist, waarom hij zich verlustigen kon in ijdele droomerijen, aan welke hij zelf niet de minste praktische beteekenis toekende. Zijne apotheose van het natuurleven moet enkel dienen om zijn kwaden luim tegen de maatschappij bot te vieren. Maar hij wil de banden der maatschappij niet zien geslaakt. Gelijk het onvermijdelijk is, dat de individuen oud worden en dan wegkwijnen, zoo ligt het volgens hem in den aard der dingen, dat het menschelijk geslacht zich op een zeker punt des tijds tot een maatschappij vereenigt. Het zou ijdel zijn van oud weder jong te willen worden, maar wel trachte men zoo langzaam mogelijk oud te worden. Geen restauratie dus, maar enkel stilstand. De geschiedenis der beschaving is het tooneel van steeds voortgaande verbastering; daar het onmogelijk is met onze voorvaderen weder eikels te gaan eten, houde men ten minste de ontwikkeling der beschaving zooveel mogelijk tegen. In dien geest zegt Rousseau, dat, ware hij opperhoofd van een der stammen van Nigritië, hij aan de grens van het land een galg oprichten en iederen Europeaan, die durfde binnendringen, eveneens iederen inlander, die de buitenwereld wilde zien, zonder genade zou laten hangen.

Hetzelfde beginsel strekte hem in den beroemden strijd over het tooneel tot gids. Op Voltaire's aansporing, die zich te Ferney gevestigd had en zijne stukken gaarne te Genève opgevoerd zou zien, schreet d'Alembert een artikel in de Encyclopedie, waarin hij de bewoners van Genève aanspoorde hunne stad met eene comedie te verrijken. Tot dusverre had het calvinistisch rigorisme de uitvoering van zoodanig plan niet geduld. Wel had een twintigtal jaren geleden een rondreizende troep eenige voorstellingen gegeven, maar spoedig wist het consistorie den raad te overtuigen, dat het tooneel, vooral aan de studenten en handwerksgezellen, een kostelijken tijd verliezen deed, in de harten den geest der wereldsgezindheid kweekte, de zucht tot weelde en opschik voedde, velen van het kerkbezoek afhield en daarenboven een aanzienlijke som uit de beurzen der burgers lokte. De raad beval dien ten gevolge het tooneel te sluiten. Thans treedt Rousseau tegen d'Alembert als handhaver van de oude strenge zeden zijner vaderstad op. In wereldsteden gelijk Parijs, zegt hij, kan het een nuttige politiemaatregel zijn een tooneel te hebben. Immers in zulke steden vindt men talrijke lediggangers en intriganten, lieden zonder godsdienst en zonder beginselen, wier verbeelding door een traag en genotziek leven zoo bezoedeld is, dat het noodig kan wezen hun de gelegenheid tot een geoorloofde uitspanning aan te bieden, daar zij anders misdadige vermaken najagen en gevaarlijk zullen worden. Maar geheel anders is de toestand op plaatsen, waar niet

eene zoo talrijke bevolking is opeengehoopt en de particulieren dus leven onder de oogen van het publiek. Hier acht Rousseau de tooneelvoorstellingen niet slechts overbodig, maar tevens schadelijk. Hij ijvert tegen de comedie, daar men haar uit verveling bezoekt. Een vader, een zoon, een echtgenoot heeft plichten te vervullen, welke hem dierbaar moeten zijn en hem den tijd niet moeten gunnen zich te vervelen. D' Alembert's antwoord teekent op treffende wijze de 18de eeuw. 'Buiten twijfel, zegt hij, is dat de hoogste en reinste vreugde, welke men in de vervulling van zijn plichten als burger, vriend, echtgenoot, zoon en vader behoort te smaken; maar gij kunt niet verhinderen, dat deze plichten pijnlijk en lastig zijn en moet dus dulden dat wij, na ze zoo goed mogelijk betracht te hebben, ons een weinig verzetten van het verdriet, dat zij ons op den hals schuiven.' Na zulke woorden bij een der ernstigste auteurs uit dien tijd gelezen te hebben, kan het ons niet verwonderen, dat de 18de eeuw van eene revolutie zwanger ging. Immers eene maatschappij, wier leuze en levensbeginsel het genot is, kan niet op den duur bestaan.

Intusschen had Rousseau, door zijn pleidooi tegen het tooneel, Voltaire in zijn zwak aangetast en hem tot zijn bitteren vijand gemaakt. Van blijvenden aard had hunne vriendschap nooit kunnen zijn, daar zij in menig opzicht antipoden waren. Een enkel voorbeeld. Terwijl Voltaire, de practische denker, belangen verdedigt, die voor verwerkelijking vatbaar zijn, plaatst de idealiseerende Rousseau zich op het gebied van het abstracte recht en wordt door hem de leer der volkssouvereiniteit gehuldigd.

Zelfs is het grootendeels daaraan te wijten, dat Rousseau, na zijn dood, in de dagen der revolutie, zulk een reusachtigen invloed uitgeoefend heeft. Ieder kent, ten minste bij name, le Contrat social. Waarom zal ik mijn eigen wil verzaken en aan de bevelen van den Staat gehoorzaam zijn? Welk recht heeft de Staat om mij te gebieden: dit zult gij doen, dat zult gij laten? Ziedaar het probleem, dat Rousseau in zijn boek beantwoorden wil. Het geldt dus hier een onderzoek naar den rechtsgrond van den Staat.

Men hoore slechts den aanhef van het werk: 'De mensch is vrij geboren, en nogtans is hij overal in ketenen geklonken. Menigeen acht zich den meester van anderen, terwijl hij in werkelijkheid evenzeer slaaf is als zij. Hoe heeft die verandering plaats gegrepen? Ik weet het niet. Wat kan haar wettigen? Ik meen deze quaestie te kunnen oplossen.' Het antwoord, dat Rousseau geeft, berust op de stelling, dat de mensch slechts door zijn eigen wil gebonden is. Niemand heeft het recht zich als mijn gebieder op te werpen. Van nature is elk zijn eigen souverein. En, uit het oogpunt van het recht beschouwd, blijft hij dit, zelfs te midden van de tergendste slavernij, ondanks de Bastille en de lettres de cachet. Niemand is bij machte van zijne vrijheid afstand te doen, daar niemand ophouden kan mensch

te wezen. Slechts dan is dus de heerschappij, welke door den Staat over de individuen uitgeoefend wordt, volkomen wettig, indien zij, schoon onderdanen van den Staat, nogtans hunne geheele vrijheid genieten. Is dat mogelijk? Ja, indien de Staat er is, omdat wij het willen, en indien de wetten van den Staat niets anders zijn dan de uitdrukking van onzen eigen wil. Men beschouwe dus den Staat als eene vereeniging, welke uit een contract tusschen vrije mannen geboren is. Eenstemmig besloten zij ieder in het bijzonder al hunne rechten op de vereeniging over te dragen, opdat deze hunne personen en eigendommen beschermen zou. Schijnbaar mochten zij daarbij hunne vrijheid ten offer brengen, maar inderdaad verloor niemand iets, want de afstand der rechten was wederzijdsch, zoodat, wat ik aan de anderen prijs gaf, mij door hen op denzelfden oogenblik terug geschonken werd. Zoo is er dus eene maatschappij geboren, welke met souvereine macht bekleed is, en ieder lid dier maatschappij heeft aan die souvereine macht gelijkelijk deel. Dit nu is het attribuut van den souverein, dat hij wetten voorschrijft. Wil men dus weten of de wetten van een land rechtmatig bestaan, dan onderzoeke men, of zij door den souverein, d.i. door het volk uitgevaardigd werden. Het is ijdel om met Montesquieu van een wetgevende macht te spreken, die uit vertegenwoordigers van het volk is saamgesteld. Immers hoe zou het mogelijk wezen zijn wil aan een ander over te dragen? Het Engelsche volk met zijn parlement verkeert in een toestand van slavernij, want het geniet slechts bij de stembus zijne vrijheid, op het oogenblik namelijk, dat het zich meesters kiest.

Wat een volk wel aan één of meer uit zijn midden overdragen kan zonder zijne vrijheid prijs te geven en wat het zelfs in zijn eigen belang overdragen moet, is de taak om voor uitvoering der wetten te zorgen. De uitvoerende macht heet regeering; zij kan monarchaal, aristocratisch of democratisch zijn; in ieder geval is zij slechts de dienaresse van den souverein, d.i. van het volk, en zij bezit haar mandaat slechts zoo lang, als het den souverein, d.i. het volk behaagt. Ook de wetten hebben slechts zoo lang bindende kracht, als zij de uitdrukking zijn van den volkswil. Het staat den souverein ieder oogenblik vrij oude wetten af te schaffen en nieuwe in te voeren. Maar hoe zal men den volkswil ontdekken? Hoofdelijke stemming is het éénige middel. De numerieke meerderheid beslist. Zal deze intusschen het recht hebben om aan de minderheid de wet voor te schrijven, dan moet men aannemen, dat, bij de vestiging van den Staat, allen eenstemmig besloten den wil der meerderheid als hun eigen wil te eerbiedigen. Alleen volgens deze hypothese is de Staat bevoegd om de overtreders der wet te straffen, want dit beduidt dan niet anders dan hen te dwingen vrij te zijn. Men gewage hier niet van een willekeurige fictie, maar neme in aanmerking, dat de massa als zoodanig steeds het goede wil; want terwijl de individuen, ieder

in het bijzonder, hun eigen voordeel najagen, heft de wil des eenen dien des anderen op, en als laatste uitkomst blijft de algemeene wil, die het algemeene heil beoogt.

Ziedaar de hoofdtrekken van Rousseau's beroemd Contrat Social. Welk een verschil tusschen hem en Locke! Beiden spreken van een maatschappelijk verdrag en beiden verkondigen het dogma der volkssouvereiniteit, maar terwijl de practische Engelschman wetenschappelijk tracht te rechtvaardigen wat feitelijk in zijn land bestaat, discht de speculatieve Franschman ons een staatsrecht op, waaraan iedere historische basis ontbreekt. Buiten twijfel vindt Rousseau's arbeid hierin zijn verklaring, dat de toestand van Frankrijk te hopeloos was om aan het verleden vast te knoopen. Een geweldige revolutie werd vereischt om deze verbasterde maatschappij te hervormen. Maar men meene niet dat Rousseau zelf naar het model van zijne theorieën de wereld veranderen wou. Hij hield te veel van zijn rust, dan dat hij niet met onderdanigheid het juk van tyrannieke wetten dragen zou. Als in 1766 een anonyme pocher, Cassius, met de boodschap tot hem komt, dat hij het onderdrukte volk bevrijden wil, luidt het antwoord van Rousseau: ik gruw van alles, wat naar geweld zweemt en tot bloed vergieten kan aanleiding geven, want het leven van één individu is mij meer waard dan de vrijheid van het geheele menschengeslacht. Zijne politiek is dan ook niets anders dan de schepping van een phantaseerenden ledigganger, die zich weinig om de werkelijkheid bekreunt en niet vraagt naar wat mogelijk of nuttig is, maar zich een wereld uitdenkt volgens zijn eigen zin. Inderdaad bekommert hij zich meer om den indruk, dien zijn fraaie stijl zal maken, en om de konijnen, waarmede hij een eilandje in de buurt zijner woning bevolken wil, dan om de toepassing van zijne staatsrechterlijke en maatschappelijke voorschriften. Hij is een genotziek en ijdel droomer zonder geestkracht, die, als de dagen van rampspoed boven zijn hoofd zijn losgebarsten, geen hoogere weelde kent dan geheel alleen in een bootje te zitten en zich door stroom en wind behagelijk te laten wiegelen: buiten twijfel een weinig ernstige bezigheid voor een man van 53 jaar, die een toon aanslaat, alsof hij het paradijs op aarde moet doen nederdalen. Intusschen kan het voor ons geen raadsel zijn, hoe Rousseau's poëtische invallen eene historische beteekenis hebben erlangd. Voorzeker was hij geen utopist, maar profeet, telkens als hij zijne politieke grondgedachte uitsprak en eene welvarende, vrije, werkzame, verlichte, met staatkundigen invloed bedeelde middelklasse wenschte. Wie de beteekenis van Rousseau's schriften vatten wil, lette daarenboven op het karakter der Fransche beschaving. Ter nauwernood was de wilde godsdienststrijd geeindigd en hadden de edelen hunne afgezonderde kasteelen verlaten, of er greep in Frankrijk een feit plaats, hetwelk voor de toekomst van dat land beslissend werd. De schoone en sierlijke conversatietoon, die nog

heden den naijver en de bewondering van andere volken wekt, nam een aanvang. De manieren van den Franschman werden fijn en wellevend; zijn gesprek werd geestig, interessant. Spoedig ziet men salons geopend, waar men zich vereenigt om overluid en vlug, in epigrammen, te denken. De conversatie drukt haar stempel op de richting van den Franschen geest; al de gedachten krijgen een wending en een vorm, welke ze als pasmunt in de gezellige kringen geschikt doet zijn. Geen moeitevolle inducties uit talrijke en met zorg verzamelde feiten, maar vernuftige en pikante, ietwat oppervlakkige redeneeringen, waarbij men steeds honderd voet hoog boven de gecompliceerde werkelijkheid zweeft. Rousseau's begrip van den mensch, hetwelk aan zijne staatsrechterlijke bespiegelingen ten grondslag ligt, is duidelijk en afgerond, maar tevens hoogst eenzijdig. Hij stelt zich den mensch als een wezen voor, van nature goed en vrij de beminnelijke en wellevende, door de conversatie een weinig sentimenteel gestemde salonbezoekers huldigen dat denkbeeld als juist, dartelen er op een aardige en bevallige wijze mede, zonder zich om de gevolgen te bekreunen, die het soms weinig ernstig spel der conversatie hebben kan, totdat de dagen aanbreken, waarin dat begrip tot de lagere klassen der maatschappij afdaalt, deze nu op hunne beurt, maar met forsche stem en met de woede van enthousiasten, het tooverlied van gelijkheid en vrijheid aanheffen, en dan barst de wilde omwenteling los, en er komen constituties uit de fabriek van Rousseau te voorschijn, iets waaraan noch hij, noch zijne geparfumeerde en geblankette vrienden en vriendinnen ooit hadden gedacht.

Ik sprak daar van Rousseau's vrienden en vriendinnen. Op het einde zijns levens verbeeldde hij zich, dat de geheele wereld tegen hem zamenspande, en toch hoe vele beminnelijke menschen heeft hij niet op zijn pad ontmoet! Onder de hoogere standen vond hij even goed als Voltaire talrijke bewonderaars. Maar het was aan Voltaire gegeven zich met alle menschen terstond op zijn gemak te voelen. Hij is beleefd jegens de grooten en vleit ze zelfs, maar toch is er niets laags in zijne houding, want door de aardigheden, welke hij hun toevoegt, stelt hij zich met hen op een voet van gelijkheid. Men kan hem niet van aanmatiging betichten en toch is hij niemands onderdanige dienaar. Hij geeft zich slechts ten halve en weet zijn quant à soi te houden. Hij is in den volsten zin des woords een gentleman. Rousseau daarentegen is nu eens, gelijk Grimm en Diderot hem noemden, toen zij nog zijne vrienden waren, een lompe beer en dan weder een onbescheiden indringer. Hij gevoelt, dat er een diepe klove is tusschen hem en zijne fijn beschaafde, hoogst aanzienlijke bewonderaars. Eerst belet hem dit aan hunne uitnoodigingen gehoor te geven; hij weigert hunne nieuwsgierigheid te bevredigen; hij wil niet bij hen den harlekijn gaan spelen. Maar men laat hem niet los; men wil hem zien en hooren spreken; eindelijk gelukt het

hem te verbidden. Rousseau verschijnt; men ontvangt hem met de meeste hupschheid, men komt hem in alle opzichten te gemoet, men sluit het oog voor zijne onhandigheden; men ontplooit zooveel tact, dat de schuwe man geheel wordt gerust gesteld. En wat dan? Rousseau is verteederd door de welwillendheid, welke men hem bewees; die graven en maarschalken hebben hem zoo hartelijk de hand geschud, die hertoginnen en markiezinnen hebben hem zoo minzaam toegeknikt, dat hij besluit voor eeuwig hun boezemvriend te zijn. Nu geeft hij zich geheel en wil dat zij wederkeerig alles voor hem zijn; hij stort zijn hart voor hen uit, alsof die aanzienlijke hovelingen zijn oude trouwe schoolmakkers waren; hij zegt hunne titels te willen vergeten, opdat er niets zij, dat hem van zijne vrienden scheidt. In iedere andere eeuw zou de man, die zich niet tot de grooten kan omhoog beuren en ze derhalve tot zich wil neder trekken, met koele beleefdheid zijn afgewezen; maar niet alzoo in de 18de eeuw. De aristocratie uit die dagen van woeling en spanning is eene geheel andere dan welke wij thans kennen. Zij vereenigt in zich zeer tegenstrijdige eigenschappen. Zij is dartel en slecht van zeden; geen wonder, want het hofleven heeft haar bedorven. Maar tevens heeft zij een tint van ernst, en wederom geen wonder, want het rijk der routine is geeindigd, het oude geloof is verstoord, traditioneele meeningen bleken vooroordeelen te zijn, de grond wankelt, waarop het maatschappelijk gebouw sedert zoo vele eeuwen heeft gerust. Biedt zich nu een man aan, die uitblinkt door zijn vernuft, dan wil zij van hem leeren, met hem overwegen al die groote, zware problemen, welke aan de orde van den dag zijn, en is die man J.J. Rousseau, dan duldt zij zijne zonderlingheid ter wille van zijn schoon talent. Ware Rousseau niet de zwartgalligheid en de achterdocht in persoon geweest, dan zouden al zijne voorname vrienden hem tot aan zijn sterfbed getrouw zijn gebleven. Maar Rousseau lijdt veel lichaamspijn en matigt zich dan het recht aan knorrig en barsch te wezen; hij heeft een kwaal, waarvan hij den omvang niet kent, en nu ducht zijn phantasie het ergste; hij drinkt bij voorbaat iederen kelk der smarte; hij is bijziende en bespeurt dan niet ten volle, wat er op de gezichten te lezen is; zijne sombere verbeelding zoekt voor alles een ongunstige verklaring; zijne belachelijke ijdelheid is ieder oogenblik geprikkeld; hij ziet alles zwart en wantrouwt telkens zijne vrienden. Had Rousseau in de 17de eeuw geleefd, dan zou hij zich gelijk Pascal, die ook een ziekelijk gestel had, verdiept hebben in de melancholieke voorstellingen van erfzonde en eeuwige verdoemenis; hij zou tot zich zelven zijn ingekeerd en daar den wortel van het kwaad hebben opgespoord. Maar de dogmatiek heeft in de dagen van Rousseau haar oude kracht verloren; nederigheid en zondegevoel zijn thans geweken; de pessimist zoekt alle boosheid enkel buiten zich, en zoo ontlaadt zich telkens de stroom van Rousseau's zwartgalligheid over de hoofden zijner onschuldige

vrienden. Hij waagt het zijne weldoeners van verraad te betichten en deelt hun soms zijne hersenschimmige grieven met de meest wonderbaarlijke oprechtheid mede, opdat zij zich, zoo mogelijk, vrij pleiten zouden. Ook werd zijne ongeloofelijke ijdelheid vaak door het denkbeeld gekrenkt iets aan anderen verschuldigd te zijn. En zoo kon het niet uitblijven of Rousseau moest langzamerhand allen van zich vervreemden.

Ook zijne vriendschap met Madame d' Epinay, die hem een tijd lang in de Ermitage, een tuinhuis in het bosch van Montmorency, huisvestte, was slechts van korten duur. Intusschen is het verblijf van Rousseau op die plaats van historisch belang, daar zijne liefde voor Madame d' Houdetot hem hier la Nouvelle Héloïse schrijven deed. Een jong meisje zonder eenvoud en zonder reinheid, dat ons als een toonbeeld van onschuld afgeschilderd wordt, en zich deugdzaam acht, daar zij den mond vol zedelessen heeft, dat haar hartstocht ontleedt en met stootende onkieschheid van het zinnelijk element gewaagt, hetwelk daarin opgesloten ligt; een jongeling, die van de uitverkorene zijns harten gestadig lessen van wijsheid ontvangt en honderde minnebrieven lezen moet, welke van een pedante moraal overvloeien, ziedaar geen helden, die ons, kinderen der 19de eeuw, boeien kunnen. En al laten wij dat alles buiten rekening, dan kan nog de Nouvelle Héloïse ons niet behagen. Wij zijn te ongedurig, wij leven te snel, dan dat wij niet spoedig van verveling geeuwen zouden bij de lezing van een roman, waarin schier niets gebeurt, maar telkens wederom dezelfde gevoelens in denzelfden schoonen stijl worden uitgedrukt.

Toch heeft dat boek bij zijne verschijning grooten indruk gemaakt. Het is omdat het toen de verdienste der nieuwheid had. De tijdgenooten kenden slechts de losbandige romans van Crébillon en consorten. Dezen toonden de liefde enkel van hare zinnelijke zijde. Ook Rousseau schildert haar op den trant van een sater. Wie bij hem sporen van waarachtig fijn gevoel zoekt, zal zich bitter bedrogen vinden. Maar hij wil de deugd als den getrouwen trawant der liefde zien aangemerkt. Daarom werd zijn boek als een pleidooi begroet voor wat rein en edel is. Ook bleek het dat de schrijver, die zulk een scherp oog voor de gebreken van het salonleven had, de schoone sekse anders beschouwde dan de meeste mannen van dien tijd. Rousseau heeft een groot deel zijner reputatie aan de vrouwen te danken. Zij prezen zijn gevoelig hart, omdat hij de liefde in de plaats der galanterie wilde stellen. Men meene daarom niet, dat Rousseau gewoon was de vrouwen zijner eeuw te sparen. Integendeel verweet hij haar, dat zij een serail van mannen om zich henen verzamelden, nog vrouwelijker dan zij zelve, en die aan de schoonheid iedere hulde brachten, behalve de éénige, welke zij verdient. ‘Men vleit de vrouwen, riep hij uit, zonder ze lief te hebben; men dient ze, zonder ze te eeren, zij worden omringd door aangename menschen, maar hebben geen minnaars meer. Men zou al zeer vreemde denkbeelden van de

liefde moeten hebben, om te meenen dat die heeren, die hun compliment in een boudoir komen maken, haar kunnen gevoelen.' Zoo geeselde Rousseau de mode van zijn tijd, en de gebiedsters der mode vergaven het hem, daar zij bespeurden, dat hij met hartstocht beminnen kon.

Vooral in zijn Emile, een boek over de opvoeding, viert Rousseau op heilzame wijze zijn kwaden luim bot tegen de beschaving van zijn tijd. Men dankt het soms aan zijn invloed, dat het familieleven, hetwelk schier geheel door het salonleven verdrongen was, onder de beschaafde kringen van Frankrijk weder in zwang kwam. Inderdaad vindt hij geen woorden genoeg om het af te keuren, dat de kinderen terstond na hun geboorte aan een min worden toevertrouwd, later naar een kostschool gezonden en eindelijk ergens geplaatst, waar zij voor het een of an der beroep worden afgericht, zonder alzoo ooit kinderen van het ouderlijke huis te zijn. Dat doodt, zegt hij te recht, den familiezin. Met kracht dringt hij er op aan, dat de moeders het niet ten halve zijn, maar zelve haar kinderen voeden en verzorgen. Het is waar, zij kunnen dan geen verstrooiingen buiten huis najagen, maar dit zal hare belooning zijn, dat zij hare mannen aan zich binden en vrede en vreugde vinden aan eigen haard. Die heerlijke lessen bleven niet onverhoord. Spoedig word het mode Rousseau te volgen. Wel sloot de mode eene transactie met de wereldsgezindheid en zag men soms fraai uitgedoste jeugdige moeders in gezelschapskringen aan haar kinderen de borst geven; maar toch, men volgde Rousseau, al ware het voorloopig enkel voor de leus, totdat de storm der revolutie losbarstte, het dartele salonleven een einde nam, ernst in de harten daalde en de ouders in waarheid werden, wat Rousseau hun gezegd had, dat zij moesten zijn.

In de dagen van Louis XIV ware de Emile een hors-d'oeuvre geweest. Niemand bekommerde zich toen om verlichting en volkswelvaart. Niemand vroeg er naar den loop, dien de beschaving van ons geslacht zou nemen. Maar in de 18de eeuw was iedere zaak van algemeen belang aan de orde van den dag. Het werk van Rousseau viel in een vruchtbaren bodem. Met geestdrift greep men zijn denkbeeld aan, dat men den mensch der natuur niet bederven moet, terwijl men hem opvoedt voor de maatschappij. De edelste geesten verklaarden zich bereid om volgens dit voorschrift het schoolwezen te hervormen. In geheel Europa vond de Emile den grootsten bijval. Basedow en Pestalozzi ontleenden er hunne bezieling aan. Kant verklaarde nooit door eenig boek zoo geboeid te zijn. Toch streefde ook hier, gelijk overal, Rousseau zijn doel voorbij. Zijne liefde voor de natuur deed het hem bejammeren, dat de periode der barbaarschheid was verstreken, waarin ieder zich zelf leerde redden en niemand opvoeding noodig had. Nu echter de beschaving haar onmisbaar maakte, moest men zich beijveren ten minste zooveel mogelijk de natuur op den voet te volgen. Men overlade dus niet het kinderlijk geheugen met feiten, men wachte er

zich voor geleerden zonder oordeel te vormen, maar ontwikkele enkel, door eene wijze keuze der omstandigheden, den oorspronkelijken aanleg. Het leeren behoort geen marteling, maar genot te zijn. Daarom dringe men den knaap geen denkbeelden op, die hij niet vatten kan, maar beperke hem zooveel mogelijk tot zijne zinnelijke indrukken en tot de waarheden welke hij, schijnbaar, zelf ontdekken kan. Vooral kieze men voor hem geen vast levensberoep, maar kweeke hem op tot zelfstandigheid, zoodat hij, onder alle omstandigheden, zich zelf redden kan. Men vorme geen leden van een bepaalden stand, geen burgers van een bepaald land, maar Europeanen, liever nog menschen. - Buiten twijfel is er veel gezonds in al deze voorschriften. Toch moest men bij de praktijk weldra inzien, dat het spelende leeren niet voldoende is. Men vervalt tot oppervlakkigheid, als men het leeren zoo gemakkelijk wil maken, dat het volstrekt geen inspanning meer kost. Ook is het onnatuur, uit liefde voor de natuur, de eischen van het werkelijke leven over het hoofd te zien en louter wereldburgers te vormen.

In den Emile vindt men de beroemde geloofsbelijdenis van den 'Vicaire Savoyard.' Echte vroomheid was vreemd aan de ziel van Rousseau. Ik wil niet zeggen, dat hij een godslasteraar was; verre van dien! En evenmin ontvouwde hij, gelijk zoo menigeen zijner tijdgenooten, een wijsgeerig stelsel, waarin voor de godsdienst geen plaats gevonden werd. Maar als de godsdienst het zalige gevoel is, dat het hart doortintelt bij het bewustzijn, dat ons levenslot in de handen van een liefderijk en machtig wezen is; eene blijmoedige hope, welke ons over afgronden henenbeurt en bergen verzetten doet; vertrouwen op de toekomst, ook wanneer het heden duister is, vertrouwen op het recht, ook wanneer het recht met voeten getreden wordt, vertrouwen op de waarheid, ook wanneer de leugen gehuldigd wordt; - en dat alles is de godsdienst in een christenland, ten minste voor hen, wier vroomheid niet in een dorre geloofsleer bestaat; - indien de godsdienst dat alles is, dan was de zwartgallige Rousseau, wiens sombere phantasie steeds alles vreezen, maar niets hopen kon en die in de ontwikkeling van ons geslacht enkel het tooneel eener voortgaande verbastering zag, door en door ongodsdienstig. Toch wordt Rousseau als de apostel der godsdienst vaak aan Voltaire overgesteld. Het is omdat hij, schoon het gezag van den bijbel verwerpende, nogtans nergens met den bijbel spot, en enkele welbekende phrasen nederschreef, die, eenigermate op oratorisch effect berekend, uitmuntend geschikt waren om door kanselredenaars te worden geciteerd. Voltaire was een geest der daden, die bijgeloof en onverdraagzaamheid verdelgen wilde. Kerk en bijbel kweekten volgens hem beiden aan; dit is de reden waarom hij ze haatte met een doodelijken haat, ze belachelijk maakte waar hij kon, en zich soms zelfs niet ontzag de lotgevallen der kerk scheef voor te stellen, de uitspraken der schrift opzettelijk te vervalschen. Bij Rousseau geen spoor van dergelijken ijver. Zijn

oog wordt niet door den haat beneveld. Onpartijdig erkent hij, dat er in dweepzucht iets is, hetwelk grootsch en verheven heeten mag. ‘Bayle a très-bien prouvé, zegt hij, que le fanatisme est plus pernicieux que l'athéisme, et cela est incontestable; mais ce qu'il n'a eu garde de dire et qui n'est pas moins vrai, c'est que le fanatisme, quoique sanguinaire et cruel, est pourtant une passion forte et grande qui élève le coeur de l'homme, qui lui fait mépriser la mort, qui lui donne un ressort prodigieux, et qu'il ne faut que mieux diriger pour en tirer les plus sublimes vertus.’ Zulke woorden zijn het morgenrood van een beteren dag, dan dien Voltaire ons te aanschouwen gaf. Rousseau breekt met het dogma der deïsten, volgens hetwelk alles, dat in den loop der eeuwen aan de zuivere godsdienst der rede is toegevoegd, slechts het verzinsel van listige priesters en heerschzuchtige vorsten zou zijn; hij brengt den persoon en het werk van Jezus onder de fijnbeschaafden, die het een schande achtten Christen te heeten, weder in aanzien; hij legt den grondslag tot een meer bezonnen en meer historische waardeering der verschillende godsdienstvormen dan tot dusverre in zwang was geweest. Overigens staat Rousseau schier geheel aan de zijde van Voltaire. Hij wil niet dat men zijn hersenen martele, ten einde aan mysteriën en onredelijke dogmata te gelooven. God, deugd, onsterfelijkheid, ziedaar zijn geheele geloofsleer. Ook deed hij weinig anders dan de theologie der deïsten in schitterender vormen hullen, dan zij ooit te voren had aangenomen. Zijn afkeer van iederen positieven godsdienstvorm is zoo groot, dat hij de leuze: buiten onze kerk geen heil! als misdadig wil zien gestraft. Het is intusschen onmogelijk de belijdenis van den Vicaire Savoyard te lezen, zonder telkens wederom getroffen te worden. Wellicht is dit niet het éénige voorbeeld, dat een man van rijke phantasie en poëtischen aanleg anderen in geestdrift wist te ontsteken voor een heilige en schoone zaak, die zijn eigen hart tamelijk koud liet.

Als de Emile verschenen is, wordt de alarmklok in Frankrijk geluid. Het Parijsche parlement, dat besloten had de orde der Jezuïten te vernietigen, wilde den schijn van zich afwenden door haat tegen de Catholieke Kerk bezield te worden. Rousseau had het leerstuk der erfzonde aangetast en daarenboven tegen de mode van zijn tijd gezondigd door zijn naam op den titel van het boek te vermelden. De magistraten konden dus niet aan de schare der priesters diets maken, dat de schrijver hun onbekend was. Wilde het parlement niet van vijandschap tegen het rechtzinnig geloof beticht worden en daardoor in dat hachelijk tijdsgewricht een groot deel zijner populariteit verliezen, dan moest het èn den Emile door beulshanden laten verbranden, èn een bevel van inhechtenisneming tegen den auteur uitvaardigen. Dit geschiedde. Zoo weinig ernstig was intusschen de toorn van het parlement, dat het Rousseau ruimschoots tijd liet zijne biezen te pakken en naar Zwitserland te wijken.

Hier wachtte hem een bitterder lot. De Franschman van zijn tijd was enkel onderdaan. Vandaar dat Rousseau er zich steeds op beroemd had uit de republiek Genève afkomstig te zijn en zelfs eenigen tijd te voren, bij gelegenheid van een reis naar zijn vaderstad, tot de protestantsche kerk was teruggekeerd, enkel ten einde zijne burgerrechten te herwinnen en zich citoyen de Genève te kunnen betitelen, maar nu moest hij ondervinden, dat, op het voorbeeld van Frankrijk, ook door Genève zijn boek verbrand en een bevel van inhechtenisneming tegen hem werd uitgevaardigd. Hij vestigde zich in het kanton Bern, maar werd spoedig verdreven. In het vorstendom Neufchatel wisten de predikanten het gepeupel op te hitsen; Rousseau moest vluchten, wilde hij niet gesteenigd worden.

Zoo gevoelt hij zich thans gedrongen den raad van zijne edele vriendin, de gravin de Boufflers, op te volgen en naar Engeland te wijken. David Hume, wien hij door de gravin dringend was aanbevolen, geleidt hem daarheen, stelt hem aan zijne vrienden voor, bezorgt hem een aangenaam buitenverblijf en tracht hem eene jaarlijksche toelage uit de koninklijke schatkist te verschaffen. Deze buigewone hulpvaardigheid, hem door een vreemde bewezen, treft den armen balling; hij is dankbaar! Hume wordt door hem de beste der menschen genoemd. Maar zijne sombere phantasie gunt hem ook thans geen lange rust. Enkele onaangenaamheden, die de vrijgeest in het rechtzinnige Engeland ondervindt, verbitteren hem. Spoedig speurt hij ook hier niets dan vijanden; hij spreekt van een gewrocht der duisternis, dat hij niet ontraadselen kan, van slagen, die hem treffen, zonder dat hij weet vanwaar zij komen; de ijdele man verbeeldt zich, dat de geheele wereld tegen hem zamenspant, dat er lieden van Lyon naar Londen reizen enkel om hem zwart te maken. En eindelijk twijfelt hij zelfs aan de vriendschap van Hume. ‘Is het mogelijk, vraagt hij zich af, dat een mensch zoo onbaatzuchtig handelt? O, indien het Hume's plan eens ware mij hier, in den vreemde, te begraven, mij in vergetelheid te brengen! Dan ware hij een monster!’ En nu herinnert hij zich, dat Hume, in zijn bijzijn, soms stil en afgetrokken was en zijne vragen ter nauwernood beantwoordde. Ja, zijn vermoeden is buiten twijfel juist. Terstond schrijft hij aan Hume een brief, waarvan de aanhef aldus luidt: ‘Mijnheer, gij wilt mij onteeren, gij zijt een verrader!’ Is het te verwonderen, dat Hume zijne gewone kalmte verliest? Ziedende van toorn schrijft hij op staanden voet aan den baron d'Holbach, den trompetter der encyclopedisten: ‘Rousseau is een booswicht.’ In Parijs stelde men zich Hume en Rousseau, twee vrienden der deugd, arm in arm wandelende voor. Het bericht was een donderslag. Het zou niet meer opschudding hebben kunnen maken, indien Engeland aan Frankrijk den oorlog had verklaard. Geheel Europa was verbaasd. En van de gravin de Boufflers weten wij, hoe de vijanden der philosophie juichten. Zij schreef aan

Rousseau: ‘Onbegrijpelijke man, hoe komt gij op het denkbeeld dat Hume uw verderf wil? Hij heeft immers geen schaduw van reden om op u naijverig te zijn! Gij schrijft een andere taal dan hij en beweegt u op een ander terrein.’ Wel mocht zij zoo spreken, want zij had zich steeds voor Rousseau een getrouwe vriendin betoond. Bij zijne vlucht uit Frankrijk was zij tegenwoordig geweest en had zij heete tranen geschreid. Zij had zich het lot van Thérèse Levasseur, die voorloopig te Parijs bleef, aangetrokken. Zij had met de grootste kieschheid haar beurs ter beschikking van Rousseau gesteld. Zij had aan Hume het loffelijkste getuigenis aangaande zijn karakter afgelegd. ‘Malgré sa misanthropie apparente, schreef zij, je ne crois pas qu'il y ait nulle part un homme plus doux, plus humain, plus compatissant aux peines des autres et plus patient dans les siennes; en un mot, sa vertu parait si pure, si constante, si uniforme, que jusqu'à présent ceux qui le haïssent n'ont pu trouver que dans leur propre coeur des raisons pour le soupçonner.’ Zoo wist Rousseau, door zijne weekelijkheid en zijne liefde voor den natuurstaat, zelfs hen te betooveren, die hem van nabij kenden. Weinig kon de geestrijke vrouw vermoeden, dat Rousseau korten tijd later in zijne confessies schrijven zou: ‘De Boufflers wilde mijn maîtresse worden, niet omdat zij mij, den vijftiger, beminde, maar uit nieuwsgierigheid. Ik had het ongeluk haar niet te begrijpen. Uit wraakzucht lokte zij mij naar Engeland en gaf mij daar aan mijne vijanden prijs.’

Na een ruim jaar hier te hebben doorgebracht, keert hij naar Frankrijk terug en vestigt zich onder een aangenomen naam op een slot, dat hem door den prins Conti tot verblijf is afgestaan. Maar de zee zijner ingebeelde en werkelijke rampen heeft zijn verstand zoo verbijsterd en zijn hart zoo ontstemd, dat hij ook hier geen rust vinden kan. Hij gaat naar Lyon, naar Grenoble, naar Chambéry en speurt overal verraad; hij meent dat men hem met den vinger nawijst; dat hij op zijne reizen aan de koetsiers en herbergiers wordt gesignaleerd als een slecht en verachtelijk wezen. Nog een korten tijd woont hij te Parijs. Hij lijdt er armoede en ligt overhoopt met zijne Thérèse. Hij is krank naar ziel en lichaam. In Mei 1771 betrekt hij Ermenonville op uitnoodiging van den Markies de Girardin. En daar sterft hij een maand later, onverwacht, wellicht door zelfmoord.

Het behoeft niet gezegd te worden, dat deze laatste jaren zijns levens weinig historisch belang hebben. Indien Rousseau onmiddellijk na de verschijning van den Emile bezweken was, zou hij veel gewonnen en zouden wij enkel de Confessies en een paar kleine schriften tegen den aartsbisschop van Parijs en tegen den raad van Genève verloren hebben. Hij heeft veel geleden, daar hij geen kracht om te leven in zich zelven vond en een romanesk, ijdel kind zonder mannelijke deugden was.

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Een avontuur in St. Petersburg.
I.

De Abdij was een fraai gebouw in den Elizabethstijl; slechts één vleugel behoorde tot een nieuweren bouwtrant en bevatte den salon en de kamers mijner moeder en zusters; het voormalige refectorium diende ons nu tot balzaal en zag er als het met bloemen versierd en met tallooze waskaarsen verlicht was, recht vroolijk uit. In de andere vleugels met hunne zware vensterbogen en donkere paneelen waren de eetzaal en de bibliotheek. Lange kruisgangen leidden naar beide zijden van het huis en naar den grooten tuin met zijne terrassen, fonteinen en moderne *serres*.

Achter in den tuin liep eene heldere rivier, die het huis en de tuinen van het groote park en het donkere bosch scheidde, en mij en mijne makkers dikwijls gelegenheid gaf om ons met visschen en roeien te vermaken.

In dat heerlijke verblijf bracht ik mijne jeugd door en hoopte ik mijn leven te slijten. Ik had geen andere gedachten dan na den dood mijns vaders de plichten eens grooten grondeigenaars op mij te nemen en, met vrouw en kinderen gezegend, mijn tijd en mijn invloed aan het geluk mijner familie en mijner onderhoorigen te wijden. Edeler gebruik van den rijkdom kon ik mij niet voorstellen. Maar hoe bedriegelijk zijn dikwijls onze menschelijke berekeningen. Al mijne plannen vielen eensklaps in duigen; ik was gedwongen zelf het juk op de schouders te nemen voor mijn dagelijksch brood en mijne schoone illusiën van het spijzigen van hongerigen, het kleeden van naakten en troosten van bedroefden vooreerst uit mijn hoofd te stellen.

Mijn vader was eerste compagnon van een aanzienlijk handelshuis, dat zijne magazijnen in de City had. De handel van ons huis bestond hoofdzakelijk in fransche kanten, lyonsche shawls, russische pelterijen enz. Mijn vader was oorspronkelijk slechts bediende in de zaak geweest en had, wijl hij op twee en twintigjarigen leeftijd een knappe jongen was, de genegenheid gewonnen van Virginia Allbone, eene dame die misschien dertig jaren ouder was dan hij. Zij maakte van de voorrechten van haren leeftijd gebruik en stelde mijn vader voor het eeuwige zitten achter den lessenaar en het maken van fakturen, dat hem tachtig pond 's jaars opbracht, vaarwel te zeggen, en voortaan als haar echtgenoot lief en leed met haar te deelen. Mijn vader aarzelde, en meende dat het vleiende aanbod van jufvrouw Virginia hem zijne betrekking zou kunnen kosten, wijl de heer Allbone, chef van het huis Allbone Gripple en Co., het zeer euvel zou opnemen dat zijne éenige zuster met een jongeren klerk van zijn kantoor in het huwelijk trad. Mejufvrouw Virginia echter meende dat zij, als meerderjarige, vrij was in hare keus, en dat haar echtgenoot eene betrekking op het kantoor van haren broeder wel zou kunnen missen, wijl zij zeer goed zouden kunnen leven van de rente van haar kapitaal, dat haar jaarlijks negenhonderd pond sterling opbracht. Het einde van de onderhandeling was, dat mijn vader met mejuf-

vrouw Virginia Allbone in het huwelijk trad. Hij behandelde haar van den eersten dag van zijn huwelijk af tot op dien van haren dood, die tien jaren later voorviel, met de meest liefderijke achting, zoodat er nooit een onvriendelijk woord tusschen hen gewisseld werd.

Michael Allbone was in het eerst zeer gebelgd over den stap dien zijne zuster zonder zijne voorkennis gedaan had; het verschil in leeftijd tusschen het nieuw gehuwde paar stuitte hem tegen de borst, en hij hield zich overtuigd dat zulk een huwelijk slechts treurige gevolgen kon hebben. Toen hij evenwel later hoorde hoe goed zij met elkander leefden, kwam hij hen in hun huis, in eene voorstad van Londen, bezoeken en bood zijn zwager aan hem deel in zijne zaken te geven. Na den dood zijner vrouw nam mijn vader, wien zij tot haren éénigen erfgenaam benoemd had, de geheele leiding der firma Allbone, Gripple en Co., op zich. Na verloop van eenige jaren ging hij tot een tweede huwelijk over, waaruit mijn persoon en mijne vier zusters geboren werden. Zoolang hij in de zaak bleef, woonde hij met zijn gezin in Highgate, reed elken morgen met zijn tweespan naar de City en kwam in den namiddag weder te huis.

In den loop der jaren gelukte het mijn vader een groot vermogen bijeen te krijgen, waarvan hij zich als een verstandig mensch, voornam het genot te gaan smaken. Hij droeg dus aan een bekenden makelaar op hem bij den aankoop van een landgoed behulpzaam te zijn. Juist in dien tijd was de Abdij bij Coleyton te koop en mijn vader had er grooten zin in, toen hij het was gaan bezichtigen.

Zoo ging de Abdij op mijn vader over en de nieuwe grondbezitter gaf zijne zaken in de City op, om voortaan zijne dagen op het land te slijten. Dat nieuwe leven wilde hem evenwel op den duur niet bevallen en hij had geen rust eer hij zijne zaak in de City weder ingekocht had. De chef van het huis Allbone Gripple en Co. heette nu Kahn, en was iemand van wien men niet veel meer wist dan dat hij een beursspeculant geweest was en veel geld had. Nadat mijn vader namelijk de Abdij gekocht en aan zijne bekenden in de City zijn plan medegedeeld had om zijne zaak te verkoopen, had zich op zekeren dag iemand aan zijn kantoor aangemeld, op wiens kaartje de namen stonden van Israel Jeruzalem Kahn, MincingLane Terras, Holloway. Mijn vader had hem bij zich toegelaten en het gevolg van hun onderhoud was geweest, dat Kahn de chef van mijns vaders handelshuis werd.

Hoewel mijn vader nu weder gelijke rechten op zijne oude zaak bezat, bleef Kahn zich op den duur eene zekere meerderheid aanmatigen alsof hij alleen chef was, zoodat mijn vader, hoezeer naar werkzaamheid verlangd hebbende, hem om des lieven vredeswil, het gezag in handen liet en niet meer elken dag, evenals in vroeger jaren, geregeld op het kantoor kwam. Na verloop van tijd vergenoegde hij zich zelfs met op den eerste van elke maand naar Londen te gaan en inzage van de boeken te nemen. Zoodoende bleef de zaak geheel onder de leiding van den heer Kahn, die haar, zooals mijn vader later tot zijne schade ondervinden zou, op eene zeer eigenaardige wijze bestuurde.

Ik vraag den lezer vergeving voor mijne lange inleiding en ga met mijne geschiedenis voort.

Het was een liefelijke avond in het laatst van Augustus; de zon daalde langzaam achter de donkere olmboomen en wierp haar gouden glans op struiken en bladeren; het park prijkte met zijn heerlijkst groen en de rivier zag er zoo aanlokkelijk uit, dat ik de verzoeking van eene oefening mijner zwemkunst niet weêrstaan kon. Toen ik

naar huis terugkeerde, hoorde ik mij bij mijn naam roepen en omkijkende, herkende ik onzen knecht die door een jongen vergezeld snel naar mij toe kwam.

‘Een telegram, mijnheer,’ zeî James, zijn hoed afnemende.

‘Uit Londen,’ voegde de jongen er bij, terwijl hij een papier uit zijn lederen tasch haalde.

Ik nam het papier aan en las: ‘De heer Frank Trustell wordt verzocht zoodra mogelijk te Londen in het kantoor in de City te komen.’ - De afzender dier lakonieke boodschap was mijn vader. Ik had nog twee uren tijds eer de eerste trein naar Londen vertrok, en pakte oogenblikkelijk mijn reiszak in. Hoewel ik eerst laat aan het kantoor kwam, vond ik toch mijn vader nog ijverig aan het werk. Ik nam de vrijheid hem zacht te verwijten dat hij zich zonder dat het noodig was, te veel inspande.

‘Zonder dat het noodig is?’ herhaalde mijn vader treurig. ‘Och, Frank, gij weet niet wat gij zegt. Van daag kan ik nog handelen, morgen is het te laat, wijl onze papieren dan verzegeld zijn. Frank, de firma Allbone, Gripple en Co., een van de meest geachte in de City, moet hare betalingen staken.’

‘Is het mogelijk!’ riep ik. ‘Ik dacht dat wij zoo vast stonden dat niets ons kon doen vallen!’

‘Zoo is het ook geweest, en zoo zou het nog zijn, zonder de schurkerij van dien ellendigen Kahn, die het vertrouwen dat ik in hem gesteld heb, schandelijk heeft misbruikt.’

Het was maar al te waar; de zaken waren in den laatsten tijd geheel verkeerd bestuurd geworden; mijn vader was genoodzaakt de Abdij te verkoopen, wilde hij al de schulden der firma betalen en de schande van een bankroet vermijden. Hij was geheel geruïneerd, en wij bezaten nu niets meer om van te leven dan eene som van tienduizend pond, welke mijne moeder mede ten huwelijk had gebracht. Wel stond er op ieder van mijne vier zusters eene som van vijf duizend pond vast, doch zij mochten die niet aantasten eer zij meerderjarig of gehuwd waren, en zelfs mocht mijn vader over de renten niet beschikken, wijl de som zoodanig was vermaakt, dat zij door intrest op intrest moest oploopen. Wij konden dus leven, maar met mijne onafhankelijkheid en mijn vooruitzicht op rijkdom was het uit. Nadat mijn vader al de zaken geregeld had, was mijn eerste zorg mij eene betrekking in een geacht handelshuis te bezorgen. Het gelukte hem mij in eene filiaalzaak van de heeren Screwer, Grindem en Co. geplaatst te krijgen. Dat filiaalkantoor was te St. Petersburg; wijl het eene zeer geachte firma was, nam ik gaarne de betrekking aan, en bevond mij weinig tijds daarna als passagier eerste klasse op eene stoomboot naar St. Petersburg op weg.

De zaak waarvan ik nu de leiding op mij zou nemen, was tot nog toe door een Schot, met name Diddle, bestuurd geworden. De man behoorde niet tot de aangenaamste vertegenwoordigers van het Caledonische ras. Ik heb hem nooit zien lachen, dan wanneer hij door een of andere list een ander overvleugeld had; en hij scheen het zich tot eene levenstaak gesteld te hebben, iedereen met wien hij in aanraking kwam, onder den duim te houden. Ik was wel is waar als plaatsvervanger van mijn chef te St. Petersburg gekomen, maar Diddle was veertig jaren in de zaak werkzaam geweest en had zich onmisbaar gemaakt; hij wist veel wat mij geheel vreemd was, en de zaak werd in St. Petersburg zoo geheel anders gedreven dan in Londen, dat ik van het eerste oogenblik af bemerkte dat ik, hoewel den rang van chef bezittende, mij vooreerst zou moeten vergenoegen met het spelen van eene tweede viool.

Omstreeks eene maand na mijne aankomst zaten wij op onze gewone plaatsen in het kantoor, toen ik toevallig in een tegenover mij hangenden spiegel kijkende,

ontdekte dat er eene dame in het kantoor stond. Ik had bij ons even goed een paradijsvogel als eene vrouw kunnen verwachten; want onze geheele huishouding, keuken en wasch en al, werd door mannelijke bedienden waargenomen. De dame was naar den laatsten franschen smaak gekleed, hoogstens der-

tig jaren oud; had voor eene Russische een zeer fijn besneden gelaat, blauwe oogen en goudblond haar. Zij was zoo onhoorbaar binnen getreden, dat ik hare tegenwoordigheid slechts door den spiegel ontdekt had en, wat nog zonderlinger was, ik zag haar in vertrouwelijk gesprek met Diddle. Zij spraken fluisterend, en al had ik mij de moeite gegeven om te luisteren naar hetgeen zij zeiden, zou ik het toch niet verstaan hebben wijl zij Russisch spraken. Nu worden wij echter dikwijls door onze oogen geholpen, waar onze ooren ons in den steek laten, en tot mijne groote verwondering merkte ik al zeer spoedig op dat ik het onderwerp van hun gesprek was.

De dame keek mij zeer vriendelijk aan en ik haastte mij eene diepe buiging voor haar te maken.

'Mag ik vragen,' begon zij, 'of gij al lang in Petersburg zijt?'

'Eerst sedert eene maand,' gaf ik ten antwoord.

'En hoe bevalt het u hier?'

'Ik heb nog nauwelijks tijd gehad om er over te oordeelen.'

'Ja, ja; gij Engelschen zijt voorzichtige luî; gij geeft u niet voorbarig aan een eersten indruk over; ik heb zeer veel achting voor de engelsche natie,' hernam zij in even zuiver engelsch als ik zelf sprak. 'Ik heb eene engelsche gouvernante gehad, het beste mensch dat er leefde. Wat gaf zij zich eene moeite om mij het weinigje engelsch te leeren dat ik ken.'

'Hare moeite is niet te vergeefs geweest, mevrouw,' antwoordde ik; want ik had reeds tijd gehad om mijne eerste beschroomdheid te overwinnen; 'gij spreekt als een geboren engelsche.'

'Ik wist niet dat de Engelschen vleiers waren,' zeide zij, met een allervriendelijkst lachje, en eer ik tijd had haar daarop te antwoorden, voegde zij er bij: 'En hoe bevalt u hier de conversatie?'

'Ik heb er tot nog toe weinig van gezien, mevrouw.'

'Hebt gij dan hier dan geene vrienden of bekenden in de stad?'

'Neen, mevrouw; ik ben hier geheel vreemd.'

Zij keek mij vriendelijk en bijna medelijdend aan, en met eene buiging welke zij beleefd beantwoordde, keerde ik naar mijnen lessenaar terug en hield mij met mijne boeken bezig. Van dien dag af nam Diddle eene andere houding tegen mij aan; hij werd spraakzaam, vertrouwelijk zelfs en vertelde mij dat die dame de gravin Czarinski was, eene rijke, kinderlooze weduwe van een der aanzienlijkste familiën van Rusland; zij kwam dikwijls in het magazijn, dat in vroeger tijd door de Czarinskis bewoond was geweest, en de pelterijen waarin de heeren Screwer Grindem en Co. handel dreven, kwamen uit een aan pelterijen rijk distrikt, dat de gravin in het gouvernement van Archangel bezat. Het is eigenlijk niet zoo zeer haar eigendom, voegde Diddle er bij, als dat van haren neef; wijl die echter onder hare voogdij staat, is dat hier in Rusland bijna zoo goed alsof zij het zelve bezit.

Eenige dagen later zat ik weder met de pen in de hand voor mijn lessenaar, en dacht er juist over na of ik haar wel ooit zou weder zien, toen ik de deur hoorde kraken; een zijden kleed ruischte langs den grond en mevrouw Czarinski stond voor mij.

'Ah, mijn engelsche vriend,' zeide zij met denzelfden vriendelijken lach, toen ik opstond; 'het doet mij genoegen u weder te zien. Geef mij de hand; het is immers in

Engeland gewoonte elkander de hand te geven, wanneer men bij iemand komt of afscheid van iemand neemt? Dat heeft mijne gouvernante mij althans gezegd.'

Men kan zich voorstellen dat ik de kleine, met strookleurige glacé handschoen bekleede hand met behoorlijke beleefdheid en warmte drukte; ik was als in den zevenden hemel! Zij vroeg naar Diddle en begon een gesprek met mij, hoorende

dat hij niet te huis was. Wijl wij elkander nu eenmaal de hand gegeven hadden en zij zulk eene hooge achting voor Engeland had, gaf ik spoedig mijn hart lucht en beklaagde mij dat ik niemand in geheel Petersburg kende en dat mijn geheele omgang zich tot Diddle bepaalde.

De gravin scheen zoo veel deel te nemen in mijn eenzaam lot dat zij mijn jong hart geheel en al voor zich innam.

'Het is hard voor u', zeide zij, 'zoo ver van uwe familie en zonder vrienden in eene vreemde stad te moeten leven. En zonder verlof van uwen patroon zult gij zeker niet naar Engeland mogen terugkeeren?'

'Neen,' antwoordde ik, 'en hij is de man niet bij wien ik mij over mijne eenzaamheid zou durven beklagen.'

'Och, die geldmenschen denken nergens aan dan aan hunne zaken,' hernam de gravin, 'maar zoudt gij gaarne in gezelschap komen, hier in de stad?'

'Het leven in aanzienlijke kringen zou mij hier zoo vreemd zijn; ik ben tegenwoordig niets dan een arm koopmansbediende.'

'Nu, maar gij hebt een goed voorkomen en men kan u presenteeren;' zeide zij, mij met een blik vol beschermende goedheid van het hoofd tot de voeten opnemende. 'Ik heb medelijden met uwe verlatenheid, en als gij mij morgen avond een bezoek wilt brengen, zult gij een uitgezochten kring van mijne vrienden bij mij aantreffen. Er wordt gedanst, gespeeld en gesoupeerd.'

Droomde ik, of had de russische gravin mij inderdaad uit het kantoor van Screwer bij zich genoodigd op dans en spel en souper! Maar in welk toilet moest ik in het paleis Czarinski verschijnen? Ik was in het geheel niet op het bijwonen van partijen ingericht en stotterde dus verlegen: 'Ik ben u zeer dankbaar voor uwe vriendelijke bedoeling, mevrouw, maar....'

'Gij denkt aan uw toilet, jonge man,' viel de gravin mij vriendelijk in de rede, terwijl zij mij half plagend aankeek. 'Dat moet u niet terughouden. Wij verstaan ons in het paleis Czarinski op de tooverkunst en gij zult mijn Asschepoetser zijn. Als gij morgen avond om zeven uur in de straat achter uw magazijn komen wilt, zult gij een rijtuig vinden dat u naar mijn paleis brengt. Een van mijne bedienden zal u dan naar eene kleedkamer voorgaan, waarin voor alles gezorgd zal zijn wat tot het toilet van een fatsoenlijk man past. Als gij dan gereed zijt, hebt gij maar te bellen en zal men u naar den salon brengen.'

Ik herinner mij niet meer op welke wijze ik miin dank betuigde voor het ongehoopte genoegen dat mij te beurt zou vallen. Welk jong mensch zou niet gaarne van zulk eene uitnoodiging gebruik hebben gemaakt!

Glimlachende hoorde zij mijne dankbetuiging aan, zeggende: 'als gij later een groot koopman geworden zijt, kunt gij aan mijne landgenooten misschien de vriendschap vergelden welke ik u bewijs.' Daarop bood zij mij de hand en wilde zich reeds verwijderen toen haar plotseling nog iets scheen in te vallen. 'Daar had ik bijna iets vergeten,' zeide zij. 'Spreekt gij fransch?'

'Neen, mevrouw,' antwoordde ik, tot achter de ooren blozende bij de herinnering dat het de taal der aanzienlijke russische kringen is.

'Maar gij verstaat het toch?' hernam zij met een onderzoekenden blik.

'Geen woord, mevrouw.'

'Dat is ongelukkig. Ieder beschaafd mensch spreekt hier fransch, en maar zeer weinigen verstaan engelsch. Men zal denken dat gij als een boer zijt opgevoed als

men merkt dat gij geen fransch verstaat. - Maar, daar bedenk ik eene uitkomst: gij kunt u stom houden. Gij zijt slim genoeg om die rol te kunnen volhouden; gij verliest er buitendien niets bij, wijl gij toch niet verstaat wat er gesproken wordt. Daarom, opgepast, geen geluid in het bijzijn van mijne gasten of mijne dienstboden; gij zoudt aanleiding tot achterklap kunnen geven en ik

heb mij nu eenmaal voorgenomen u hier in fatsoenlijke kringen in te leiden. Adieu.'

Zij had de deur achter zich dicht getrokken, eer ik nog bijna die zonderlinge overeenkomst begrepen had; maar hoe meer ik over de zaak nadacht, hoe aangenamer haar voorslag mij scheen te zijn. De gravin Czarinski stelde belang in mij, uit vriendschap of om eene nog inniger reden? Een rijke kinderlooze weduwe, die jong en schoon was bovendien, wilde mij in hare aanzienlijke kringen inleiden en zorgen dat ik er een redelijk figuur maakte. Van zulk een geluk mocht ik wel gebruik maken, waar heen het ook leiden mocht.

Een half uur later kwam Diddle te huis. Ik sprak natuurlijk niets over het gebeurde. Waartoe ook? Om zeven uur werd ons kantoor gesloten en daarna aten wij.

Dan gingen sommige van onze klerken wandelen of hunne vrienden bezoeken, terwijl de luier gestemden naar bed gingen. Van slapen houden de Russen veel. Den volgenden dag gaf ik den portier een zilveren roebel, opdat hij geen notitie van mijn uit- en ingaan nemen zou (een Rus begrijpt die dingen zonder dat men behoeft te spreken) en ging om zeven uur uit alsof ik mijne gewone wandeling wilde gaan doen. Ik vond werkelijk in de aangeduide straat een fraai rijtuig; niemand scheen verwonderd te zijn zulk een equipage in eene achterstraat te zien; ook was het zonderling, zoo spoedig als de koetsier zag wien hij hebben moest, want hij opende het portier, zoodra hij mij in de verte zag aankomen. Ik steeg in en reed naar het paleis Czarinski. Ik kende den weg in de stad reeds genoeg om te bemerken dat de koetsier niet den naasten weg reed; ook trof het mij dat hij aan eene achterdeur stil hield in eene kleine donkere straat, tegenover een blinden muur die bij den tuin van een klooster behoorde. Ik werd ontvangen door een bediende in schitterende liverei; hij ging mij voor door een langen gang en op een breeden trap die mij in eene fraaie kleedkamer bracht, waar ik alles vond wat ik behoefde om mijn toilet te maken. De kleederen waren meer van fransche dan van engelsche snede; maar hoe zonderling dat zij mij zoo goed pasten alsof zij mij waren aangemeten! Toen ik, nadat mijn toilet voltooid was, mij in den spiegel bekeek, voelde ik mijn moed merkelijk versterken. Ik belde volgens afspraak, en wie beschrijft mijne verbazing toen ik in plaats van een bediende de gravin zelve zag verschijnen. Zij was in een prachtig avondtoilet en schitterde van juweelen; zij was even vriendelijk als den dag te voren op het kantoor; ik was verrukt!

'Ik moest u eerst zien eer gij in de zaal kwaamt,' zeide zij. 'Goed, goed,' voegde zij er bij en draaide mij bij den arm om, alsof ik eene jongere zuster was die voor het eerst mede in het publiek gaat; 'ik heb het wel gedacht dat de kleederen u voortreffelijk zouden passen. Gij zult van avond veroveringen onder de jonge dames maken. Maar vergeet nu niet dat gij stom moet zijn; dat gaat vooreerst niet anders. Natuurlijk leert gij fransch door den tijd; ik zal u zelf les geven. Nu moet ik weg om mijne gasten te ontvangen. De knecht zal u naar de zaal voorgaan. Maak uw compliment als gij binnen komt alsof gij mij nog niet gezien hadt, en vergeet vooral niet dat gij stom zijt.'

Zij snelde heen eer ik haar kon antwoorden. Eene minuut daarna kwam er een knecht bij mij onder wiens geleide ik naar den salon ging. Welk een pracht in die reeks van vertrekken, het een al heerlijker dan het ander.

De gravin zat in den middelsten salon; er waren reeds eenige gasten aanwezig, andere stroomden toe. Ik hoorde het rollen van rijtuigen, het gonzen van stemmen en het ruischen van zijden kleedjes. Het nieuwe van al wat mij omringde bracht mij

niet weinig in verlegenheid, doch ik had besloten te bewijzen dat ik pit genoeg in mij had om mijne rol goed te spelen.

Er viel dien avond veel voor mij te winnen of te verliezen; ik trad daarom

naar de gravin, maakte eene diepe buiging en zag in den tegenover mij hangenden spiegel dat zij mij goed gelukte; ik wilde juist terug treden en hier of daar plaats nemen, toen zij tot mijne onuitsprekelijke verbazing van de kanapé opsprong, een kleinen gil gaf, hare armen om mijn hals sloeg en mij op beide wangen kuste. Ik deed alles wat zij mij beval (door middel van teekens), ik speelde kaart met drie oude dames, danste met twee jonge, geleidde de gastvrouw aan tafel en meende in een tooverland verplaatst te zijn. Eindelijk begon het gezelschap zich te verstrooien; de gravin fluisterde mij toe dat ik nu wel zou doen met naar huis te gaan; dat ik mijne kleederen vinden zou waar ik ze gelaten had, en dat de knecht mij den weg zou wijzen.

Ik veranderde dus weder van kostuum, werd door de achterdeur uitgelaten en keerde naar huis terug, waar ik bijna den geheelen nacht niet slapen kon, en reeds, nadat ik een half uur onrustig gedroomd had, door de kantoorbel werd gewekt. Dat wonderlijke noordsche klimaat had mij een geheel nieuw leven ingeblazen. Mevrouw Czarinski was de eerste vrouw die mij ernstig belang had ingeboezemd; hoe kon het in de gegeven omstandigheden anders?

Dienzelfden dag ging Diddle uit met de verklaring dat hij niet voor den avond terugkwam, en ik was juist in mijn grootboek verdiept, toen de gravin zich weder aanmeldde. Zij verontschuldigde zich niet, zij vroeg niet naar Diddle, maar nam aanstonds plaats; zij vroeg hoe hare soirée mij bevallen was, wat ik van de dames denken zou, als ik eens wist wat éene van haar van mij gezegd had, en of ik lust had mijn bezoek nog eens te herhalen. Ik deed mijn best om naar waarheid te antwoorden en wachtte slechts op de gelegenheid om haar te zeggen hoe ik getroffen was geweest over hare vriendelijkheid en over de oplettendheid die mij door al hare gasten bewezen was geworden.

'O, ja,' antwoordde zij, toen ik haar daarover sprak; 'ik heb u als een oud vriend ontvangen, dat was de beste aanbeveling voor u bij mijne gasten.' Daarop maakte zij mij een compliment over mijne houding, en drukte mij op het hart, niemand te laten vermoeden dat ik niet stom was, eer zij mij fransch had geleerd. 'Het terugkeeren van uw spraakvermogen zal dan zooveel te interessanter zijn. Maar laat mij nu niet vergeten - ik zou gaarne willen dat gij iets in mijn album schreeft; engelsche poësie, iets van Shakespeare, of van Byron, hier op dit blad in dien krans van vergeet-mij-nietjes. Dan heb ik een proefje van uw schrift en van uwen smaak, en eene gedachtenis van u wanneer gij naar Engeland terug zijt gekeerd en ik reeds door u vergeten zal zijn.'

'Hoe zou ik u ooit kunnen vergeten, mevrouw!' riep ik en wilde met groote opgewondenheid haar mijne eeuwige liefde zweren, toen zij waarschuwend haren vinger ophief. 'Pst! daar komt iemand aan,' zeide zij; 'ik moet gaan. Breng mij morgen mijn album; ik kan u het rijtuig niet zenden wijl dat opspraak verwekken zou. Adieu, mijn lieve jonge vriend.'

Ik schreef met al de nauwkeurigheid zulk een opdracht waardig, eene passage uit Romeo en Julio af, waardoor ik mijne eigene gevoelens wilde uitdrukken... Was ik wezenlijk verliefd op de gravin? Ik weet het niet; maar ofschoon zij eenige jaren ouder was dan ik, was zij nog eene schoone, jonge, rijke weduwe!

Met het album in mijn zak begaf ik mij des avonds naar het paleis Czarinski. Ik kleedde mij, trok aan de bel, werd weder door de gravin geïnspecteerd, waarna ik

even als te voren in den salon werd gelaten en aan nog grooter gezelschap werd voorgesteld dan den vorigen avond.

Hoe gelukkig zou ik mij gevoeld hebben, indien de gravin mij een onderhoud onder vier oogen gegund had om mij gelegenheid te geven haar mijne formeele declaratie te doen! Zij noemde mij intusschen haar lieven jongen vriend; wat kon ik meer verlangen?

Toen zij den volgenden dag weder in het kantoor bij mij kwam, vroeg zij mij,

even als den vorigen keer, hoe de *soirée* mij bevallen was en maakte mij toen een compliment over mijn fraai schrift. Ik beproefde hare opmerkzaamheid op den inhoud van dat schrift te vestigen, dat in zulke schoone woorden terug gaf wat mijn hart gevoelde.

'Ja, het is zeer aandoenlijk,' antwoordde de gravin een weinig verlegen; 'maar gij hadt zoo iets niet moeten schrijven, want ik mag zulke dingen op mij niet toepassen. Gij weet niet alles. Ik ben eene ongelukkige vrouw,' voegde zij er zuchtende bij.

'Gij ongelukkig, mevrouw?' vroeg ik, een stap nader tredende, want ik achtte nu het gunstige oogenblik gekomen.

'Ja;' antwoordde zij, de oogen neder slaande; 'maar vraag mij niets; ik kan het u niet zeggen, ofschoon gij de éenige zijt dien ik vertrouwen kan.' Zij keek weder op, zag mij vorschend aan en ging voort: 'Wilt gij mij een dienst bewijzen?'

'Al moest ik er mijn leven voor opofferen!' riep ik.

'Ik geloof u,' antwoordde zij; 'maar gelukkig hebben wij zulk een gevaar niet te vreezen. Al wat ik van u verlang, is dat gij mij een afschrift maakt van dit stuk. Gij ziet,' voegde zij er bij, het stuk open voor mij leggende, 'het is een stuk, waarvan voor mij rijkdom of volslagen armoede afhangt, en dat ik bij een belangrijk proces noodig heb. Familie-redenen maken het onraadzaam dat werk aan een notaris of een advokaat op te dragen. Gij zijt de éenige man op de wereld wien ik zulk een dienst kan verzoeken, wijl ik een onbepaald vertrouwen stel op uwe eer en uwe stilzwijgendheid. Wanneer denkt gij het stuk gereed te kunnen hebben?'

'Morgen,' antwoordde ik, haastig het stuk doorloopende. Het was een groot blad perkament met oud slavisch schrift beschreven.

'Goed,' hernam de gravin; 'kom het mij dan morgen avond brengen. De knecht zal u door de achterdeur in laten, ik zal u dan in mijn boudoir de noodige ophelderingen geven. Zorg vooral dat inzonderheid deze regel' (het was de laatste, en scheen mij eene handteekening) 'precies zoo uitvalt als het oorspronkelijke. Nu moet ik weg; adieu!'

Ik copieërde het stuk in het diepste geheim en met de grootste zorgvuldigheid. Ik moest mij meer dan eens oefenen in het namaken van het onderste gedeelte, dat ik voor eene handteekening hield; doch eindelijk gelukte het mij. Het werk kwam mij op een slapeloozen nacht te staan; maar toen het gereed was, kon men geen onderscheid zien tusschen het oorspronkelijke stuk en de copie. Ik begaf mij des avonds in de zaligste stemming naar het paleis der gravin in de hoop van haar in het boudoir mijne liefde te kunnen verklaren. Ik werd door denzelfden bediende binnen gelaten; maar in plaats van mij naar het boudoir te geleiden, reikte hij mij een verzegeld briefje over en bleef in den gang staan totdat ik het gelezen had. Het lezen kostte mij niet veel tijds; het briefje dat van dien middag gedateerd was, bevatte de volgende regelen:

'Mijn lieve jonge vriend! Onvoorziene omstandigheden noodzaken mij, onmiddellijk naar Archangel op reis te gaan; ik moet mij daarom het genoegen ontzeggen u heden avond te ontvangen. Na mijne terugkomst hoop ik u weder te zien en u voor uwe mij bewezen vriendschap te danken. Wees zoo goed de papieren, origineel en copie, aan mijn knecht te overhandigen; hij heeft bevel ze mij na te zenden.

Inmiddels blijf ik met dankbare hoogachting,

Maria Czarinski.

Het was haar schrift en mij bleef niets anders over dan aan haren wensch te voldoen.

Terwijl ik mij nog altijd in de gebeurtenissen van den laatsten tijd verdiepte, ontving ik een brief van mijnen vader, waarin deze mij beval onverwijld naar Engeland terug te keeren. Dat bevel was in zoo weinig woorden en blijkbaar in zoo groote haast geschreven, dat ik vreesde dat de onde man ernstig ziek was. Diddle was van dezelfde meening en raadde mij geen oogenblik tijds te verliezen.

Op mijne haastige vraag, waarom ik terug geroepen was, zette mijn vader een zeer geheimzinnig gezicht, wenkte mij hem naar zijne kamer te volgen en gaf mij daar een brief aan Screwer, Grindem en Co., waarin hun gezegd werd dat het belang der firma en mijne veiligheid het raadzaam maakte dat ik onmiddellijk uit St. Petersburg vertrok, wijl ik mij de gramschap eener russische familie op den bals gehaald had. De zaak was mij nu duidelijk; de gravin was naar Archangel verbannen en ik naar Engeland terug gezonden geworden, op aandringen van hare aanzienlijke familie die voor eene mésalliance vreesde. Ik voelde mij als een held van een roman.

Niet lang daarna kwam ook Diddle naar Engeland terug, hij had zijne betrekking nedergelegd en was van plan te Glasgow te gaan wonen. Ik maakte van de gelegenheid gebruik om hem te vragen of mevrouw Czarinski in den laatsten tijd niet op het kantoor was geweest.

‘O neen,’ antwoordde hij; ‘zij zendt nu haren zaakwaarnemer. Zij heeft nu geen dwaze jongeluî meer noodig.’

‘Wat bedoelt gij daarmeê?’ vroeg ik geraakt.

‘Ik bedoel wat gij voor haar gedaan hebt, toen gij haar geholpen hebt om de bezittingen van haar neef in Archangel in handen te krijgen. Die jonge mensch was minderjarig gestorven; hij was stom geweest en lag reeds drie jaren in het graf: doch niemand wist dat. Zij trok de inkomsten en kwam eindelijk op het plan u aan hare bekenden als haar dooden neef voor te stellen en door u een stuk te laten onderteekenen, waarbij gij haar al uw vermogen naliet. Ik geloof dat de priester en gij, zoodra gij vertrokken waart, eene mooie begrafenis gehouden hebt; zij heeft Screwer, Grindem en Co. natuurlijk een wenk gegeven dat men u naar Engeland moest terugroepen.’ En de beminnenswaardige man lachte.

‘Wat hebt gij u laten betalen voor uwe hulp in het bedrog?’ vroeg ik scherp.

‘Gekken doen het werk en de wijzen steken het geld in den zak,’ antwoordde de schurk. ‘Ik kan u nu met een wel vertellen dat zij met een prins getrouwd is, uit het geslacht Romanow, en ik zou u raden u niet meer in Rusland te vertoonen. Ze hebben daar eene tamelijk zekere manier om menschen die lastig zijn, of die te veel weten, uit den weg te helpen.’

Met een boosaardigen lach verliet de ellendeling het kantoor en ging naar Glasgow op reis. Ik heb nooit het ongeluk gehad hem weder te zien.

Sedert het hier boven vermelde voorval zijn er jaren verloopen en het is mij goed gegaan in de wereld. Ik ben thans eerste compagnon in eene uitgebreide solide zaak in de City. De Abdy van Colyton, eenmaal de bezitting van mijn sedert lang ontslapen vader, is weder in het bezit van een Trustell gekomen. Ik heb eene lieve vrouw en vier bloeiende kinderen en ben zoo gelukkig als iemand maar wenschen kan; het zijn drie jongens en een meisje. Wanneer ik nog eens terugdenk aan het avontuur dat ik gedurende mijn kortstondig verblijf in Rusland beleefd heb, dan komt nooit meer de wensch in mij op dat de gravin Czarinski mijn hartstocht beantwoord en mij tot man genomen mocht hebben, in plaats van mij als de kattepoot te gebruiken die de

kastanjes voor haar uit het vuur haalde. Overigens is het denkbeeld mij nog altijd hinderlijk en vernederend dat ik mij door een russisch wijf - eene vrouw wil ik haar niet noemen - voor den gek heb laten houden.

Suum cuique.

Christendom en cultuurstelsel.

Onder dezen titel is zoo even bij D.A. Thieme te Arnhem eene preêk verschenen, waaruit men zien kan dat Christus ook voor de Javanen is gestorven, en dat zijn dood voor die arme slachtoffers van Neêrlands koloniale politiek eene beteekenis heeft, waar nog te weinig aan is gedacht. Het is niet zonder beteekenis dat die preêk in de lijdensweken verschijnt. Moge zij iets bijdragen tot de erkenning dat Jezus niet slechts het Lam is dat stom is voor het aangezicht zijner scheerders, maar ook de Leeuw van Juda, ook de held die de werken des duivels verbroken heeft. Zijne onderwerping in den hof van Gethsemané zal zeker de gemeente weder tot tranen roeren; maar die gehoorzaamheid volgde op een strijd, waarin hij de wereld overwonnen had, een strijd dien bij zeker met dezelfde hevigheid zou voeren als hij weder op aarde terugkeerde. De bewondering van dien strijd moet tot navolging leiden. De natie moet de banden der traagheid afschudden, waaronder te lang haar christelijk leven is onderdrukt. De waarheid moet haar vrij maken.

Productieve religie.

Utrecht heeft weder een teeken gegeven van het zeer eigenaardig godsdienstig leven, waardoor het zich be - kend pleegt te maken in ons lieve vaderland.

In een adres aan Z.M. den Koning heeft de heer E.H. Kol, den 23sten Maart, gelieven te verklaren: ‘Die vreeselijke pest onder de runderen komt van God, om onze zonden, en het is een openbaar verzet tegen Hem, die te willen stuiten door menschelijke krachten. Wie heeft ooit Zijn wil wederstaan, of Zijne oordeelen kunnen afwenden?’

De veepest een straf voor onze zonden;

maatregelen tot stuiting der veepest, openbaar verzet tegen God.

Ziedaar de overtuiging van den heer Kol: eene overtuiging, die, wel niet christelijk, meer eigenaardig semitiesch, maar met ware vroomheid niet onvereenigbaar is.

Volksrampen, spreekt de Semiet, zijn de straf voor volkszonden.

Volksrampen? Neen, de eene volksramp wel, maar niet de andere, meent de heer Kol. IJsgang en watersnood zijn geen plagen van God om onze zonden, en poging tot leniging dezer ramp is geen verzet tegen den Allerhoogste. In datzelfde adres toch spreekt de heer Kol tot den Koning: ‘Wat was uw steun, o Koning! toen Gij Uw dierbaar leven prijs gaaft, toen Gij door ijs en baren heen worsteldet, om Uwe in nood zijnde onderdanen in hunnen druk te redden?’

Zonderling! als men ossen en koeijen beschermen wil tegen de veepest, dan is dat verzet tegen God; als men menschen redt uit den watervloed, dan is dat een daad, met Gods hulp volbragt.

De veepest wel van God, de watersnood niet; de boer, die zijn koeijen verliest, een zondaar, door God geslagen, door menschen niet te helpen; de boer, die door den stortvloed zich bedreigd ziet, een ongelukkige, wiens redding met gevaar van eens Konings leven niet te duur wordt gekocht.

Maar waagde Neêrlands Koning voor den overstroomde zijn leven, de heer Kol zou zijn koeijen moeten wagen om de veepest te stuiten.

‘Verzet tegen God’ - zou 't ook een euphemisme zijn voor ‘geldelijk verlies’ van den Utrechtschen vrome?

Onwaardig vermoeden!

't Kan zijn; maar bodemloos is het niet. De Godvreezende Utrechtsche veehouder

zelf geeft er aanleiding toe, wanneer hij aan 't slot van zijn adres ‘met den meesten ernst verklaart’, dat, ‘hoewel wij bereid zijn de magten over ons gesteld onderdanigheid te bewijzen, wij tevens de verklaring afleggen, dat de Koning der Koningen ook eene Wet heeft uitgevaardigd, die ons beveelt, ons te verootmoedigen en hulpe van Hem te vragen. Die Wet hebben wij boven alle andere wetten te eerbiedigen, want’ -

Welnu? Want - God is onze Vader, en Zijn wil de beste?

Dat minder.

Misschien dan: want in diepe afhankelijkheid betaamt het ons, te bukken voor des Almagtigen welbehagen?

Nog niet volkomen juist.

‘Die Wet hebben wij boven alle andere wetten te eerbiedigen, want’ - zegt de godvruchtige veehouder:

‘Want daaraan is de belofte verbonden, dat wij gezegend zullen zijn in de voortzetting onzer beesten; terwijl de verwerping er van den vloek over ons land brengt.’

Inderdaad, de heer Kol is een goed financier:

als men, tot redding van onzen veestapel, zijn koeijen wil afmaken, dan dreigt hij met den toorn Gods;

als hij Gods wet eerbiedigt, dan is het, opdat hij ‘gezegend zal zijn in de voortzetting zijner beesten’.

Een vroomheid die koeijen behoudt en kalveren vermenigvuldigt.

De godzaligheid is een groot gewin.

Brievenbus.
IV.

Over een rectorale rede.

Mijnheer de Redakteur!

Het is een schreeuwend onrecht. Het kan zoo niet langer. Ons volk is tot in het gebeente Jan Salie. Er moet een eind aan komen of Bismarck, ziende dezen nieuwen doodstrek op het aangezicht der slaapmutsige Nederlanders, kommandeert: ‘Ingepakt.’ - Wat er dan aan de hand is? De speech van Mr. Dumbar, die ‘wel den moed van zijn overtuiging had, maar geen schepsel daarmeê van zijn moed kon overtuigen’? Neen, dat wel niet, maar de Sammum waait toch uit denzelfden hoek. Dan dat de IJssellinie tegen de Pruisische legerscharen al zooveel beschutting blijkt te geven als een halfsteensmuurtje? Neen, ook dat niet; maar zoek het schandaal aan den oever van denzelfden stroom, alle welks wateren het niet kunnen afwasschen. Vreeselijker dan het een en het ander is de gruwel, waarvan ik niet dan met beving gewagen kan. Daar ligt aan dien IJssel een stad, die den rechtschapensten, den oprechtsten, den eerlijksten, den zachtmoedigsten, den scherpzinnigsten, den voor haar heil ijverigsten, den nederigsten harer inwoners grievend miskent en al zijn belangeloos arbeiden aan haar geestelijken en stoffelijken bloei met zwarten ondank vergeldt. En nog geen stem ging er op in den lande om wrake te roepen over deze ijsselijkheid. - Zie,

niemand wien het nog scheen te deeren dat men op Deventers pleinen of wallen vruchteloos vorscht naar een standbeeld voor onzen wijd vermaarden landgenoot J. van Vloten, Doctor in de Godgeleerdheid, Hoogleeraar en wijlen rector magnificus van het Athenaeum aldaar. - Zegt gij: ‘een standbeeld? Dat is te duur; de natie zal al genoeg moeten opbrengen voor het ver-

hoogde oorlogsbudget.' Welnu, laat ons de handen inéén slaan en een medaille (we blijven dan bij het den tand des tijds trotseerend en edel metaal) vereeuwige 's mans heldenfeit, bij gelegenheid der overdracht zijner rectorale waardigheid op 16 Febr. j.l., met groote onverschrokkenheid gepleegd. Op de eene zij 's hoogleeraars borstbeeld met gevouwen handen (wat ik u straks wel zal uitleggen) en een klein aureoltje, op de keerzijde een dominé, bengelend aan een kerkkroon, terwijl even vóór de laatste stuiptrekking de grootmoedige kampioen voor maatschappelijke oprechtheid het koord afsnijdt en hem der kerke behoudt. - Is dat ook al te duur of te omslachtig - dan de letterkundigen van ons vaderland opgeroepen om 'belangeloos' te wedijveren in de samenstelling van een grafschrift, dat minstens de nakomelingschap een wijle met een traan in 't oog zal doen stilstaan bij zijn groeve. Want lang houdt hij het niet uit; tegen zulk een verterenden ijver, als hem verslindt, is geen lichaam bestand.

Ik geef mijn plannen voor beter, maar zeker zult gij mij 't recht niet betwisten om een krachtige demonstratie ter zijner eer uit te lokken. Ik heb zoo even toch niet te veel van hem gezegd. Allerminst behoef ik te vreezen van door hemzelven weersproken te zullen worden, - want hoe weidsch mijn lof ook klinke - 's mans eigen getuigenis leverde mij de meeste stof daartoe; wat al dadelijk de parel der nederigheid in zijne kroon zet.

Dat punt kunnen we dus als afgehandeld beschouwen. Maar nu de andere? Doorloop zijn geschriften - binnen en buiten de voorredenen - en 't zal u niet moeijelijk vallen om, waar hij over zich zelf spreekt - wat zijne alle grenzen overschrijdende bedeesdheid hem nauwelijks vergunt - zijn verheven persoonlijkheid in vollen luister te zien stralen. Vrees evenwel niet dat ik heel dien stapel voor u ga ophalen. Een klein boekje, onlangs door hem in het licht gegeven, kan hier volstaan. Klein maar dapper mag het heeten, beknopt maar veel omvattend. Wij hebben te doen met een 'Rectorale redevoering' - die 'eerlijke wenschen' bevat omtrent niet meer of minder van deze vier questions brûlantes: 'Hooger en middelbaar onderwijs, Nederlandschen volkszin en maatschappelijke oprechtheid.' Zoo luidt de titel. En als we nu van den tweeden nog wel 'vermeerderden' druk de voorrede en het naschrift (die natuurlijk niet uitgesproken werden), en van de redevoering zelve het verhaal der fata van het Athenaeum afnemen, dan heeft de rectorale redenaar den slag gehad om binnen het bestek van 13 bladzijden brochure-formaat zijne eerlijke wenschen over de bovengenoemde zaken te ontvouwen. Dat is een man. Wie verstaat als hij de kunst om zooveel in zoo weinig woorden te zeggen? Schud niet twijfelend het hoofd. Vraag niet of het bij de uitkomst ook blijkt dat hier nog te veel woorden de nek gebroken is voor luttel zaaks. Want de redenaar zelf verzekert ons immers al dadelijk dat het tijdperk van zijn rectoraat hem 'belangrijke stof te over leveren zal voor de bespiegelingen van het feestelijk spreekuur'. Welke overvloed hem behalve de te vermelden feiten uit de geschiedenis van het Athenaeum nog de navolgende wenschen deed ontboezemen en toelichten:

Ad 1^{m} en 2^{m}. (beknoptheidshalve neemt ZHGL. beide vraagpunten tegelijk) 'dat hij de laatste Rector Magnificus der doorluchtige school mocht geweest zijn' (er zijn nijdige bedillers, die dezen wensch eenigzins anders geformuleerd wenschen te zien);

Dat hij voor het einde van zijn rectoraat het middeneeuwsche professorenpak voor goed aan den kapstok had kunnen hangen (wederom - met geringe wijziging - overeenkomstig den wensch van bovengenoemde dwarskijkers);

Dat het Deventersche Athenaeum in een vorm herschapen ware minder weidsch wellicht, maar zeker meer overeenkomstig de belangen van 't hooger onderwijs en de eischen der toekomst, m.a.w. ineen gesmolten met Latijnsche en Burgerschool(*).

(*) p. 15 volgg.

Deze wensch, welks gedeeltelijke vervulling dankbaar wordt erkend, wordt gemotiveerd met een uitval tegen het gedachtelooze misbruik dat tot handhaving der drie hoogescholen van de Nederlandsche driekleur gemaakt wordt, en tegen bekrompen vergoding der oudheid.

Volhardt gij of liever verhardt gij u in uw weerzin om hier veel zaaks te bespeuren en acht gij spottend dat hij uiterst bescheiden is in zijn wenschen over Hooger en Middelbaar onderwijs - lach niet, hij slaat u dood met een noot. Aan den voet van bladz. 16 verwijst hij u triomfantelijk naar vroegere wenschen op dat punt, ten vorigen jare nader aangegeven in 'Drie vraagpunten van algemeen belang.' En slaat gij vol verlangen naar de kennisneming van 's hoogleeraars wenschen de aangewezen brochure op, dan wordt gij van stonden aan(*) eerst nog verzocht ditmaal zestien jaren achteruit te gaan en te bedenken dat ZHGL. toenmaals reeds '*enkele wenschen omtrent de wijziging van het hooger onderwijs* te Amersfoort liet drukken.'

Me dunkt, als er nog eens iets van die medaille komt, dan moest die nooit uitgewenschte man, die ons telkens naar zijn wenschen terugvoert, in een biddende houding afgebeeld worden.

We komen tot 3^{m}. *Nederlandsche volkszin.*

Ei, zult ge zeggen, dat is de kwestie van den dag en van Vloten is de man niet om hier luchtig overheen te loopen.

Dat weten we wel beter, en mochten wij 't vergeten zijn, zelf herinnert ons weer de nederige mensch, ten vorigen jare, ter zelfder plaatse niet te vergeefs aller aandacht op dat punt gevestigd te hebben(†). Ditmaal put hij uit den rijkdom der stoffe de opmerking, dat men op de Burgerschool zich in den wapenhandel leert oefenen en in de Nederlandsche taal, geschiedenis en letteren vijf jaren lang onderwezen wordt. Uit welke omstandigheid bij hem, ik zeg niet de wensch maar de verwachting - haast de profetie geboren wordt dat er aan den Nederlandschen volkszin der scholieren nu nagenoeg niets meer ontbreken zal. Nevens de jongelingen loopen nu ook de knapen geen gevaar meer om de deerniswaardigste onverschilligheid omtrent hun onafhankelijk en zelfstandig volksbestaan ten toon te spreiden, en 'het kan daarbij hun leus zelfs niet zijn, ook na den kloeksten strijd levende te zwichten voor eene overwichtige meerderheid'(§), wat in casu docenten en ouders hoogst aangename verrassingen bereidt.

ad 4^{m}. *Maatschappelijke oprechtheid.*

De redenaar betreurt hier ''s volks te lang vertraagde godsdienstige ontwikkeling.' Gij bemerkt, hier is de man op zijn terrein. Het is bekend hoe de godsdienst (zonder God altijd) hem na aan het hart ligt. Wederom zijn het de Burgerscholen van waar de hulpe dagen moet. Het heilzaamste tegenwicht tegen de verouderde godsdienstlessen ook der meest moderne catechisatiekamer ziet hij er in. Zijn wenschen stijgen hier andermaal tot verwachten.

Als kaf voor den storm zullen de vooroordeelen der kerkelijke leerkamer verdwijnen. 'Gemakzucht en onkunde krijgen voor goed den bons.'

Zoo maar - en hier is de overgang tot de maatschappelijke oprechtheid - die Burgerscholen geen directeuren aan haar hoofd hadden als te Deventer, waar hij met

(*) Drie vraagpunten enz. p. 21.
(†) p. 19.
(§) p. 20 vgl.

huichelend kerkgebaar die ‘vooroordeelen’ opzettelijk kunstmatig in de hand werkt en stijft(**). Rampzalig Deventer! Al de zegen zijner Burgerschool ligt nu verwoest. Weg met Ned. volkszin; welig tieren de vooroordeelen, de knapen, diep gezonken, zwichten voor een overwichtige meerderheid. Wee, wee den directeur-huichelaar! Wee der bloedstad vol van logen!

Hier valt de redenaar snel uit zijn rol, komt van wenschen tot verwenschen; zet onze half-, kwart- of on-geloovige predikanten terecht, die de Kerk als

(**) p. 23.

een onschuldig middel om in de maatschappij vooruit te komen, aanbevelen; maant ieder beter gezinde aan om het slechts schijnbaar sterke vooroordeel, waarop zijns inziens de gansche zedelijke en maatschappelijke invloed der Kerk berust, met wortel en tak uit te roeien, geeft natuurlijk geen bewijs van die aanklacht tegen die predikanten, noch van de juistheid zijner beweering ten aanzien van dat vooroordeel, daar buiten kijf ieder inziet dat hij gelijk heeft; maar barst los in heiligen toorn tegen ‘onze menschheid- en Sinter-Klaas-Christenen, tegen maatschappelijke huichelarij.’

Nu - wat zegt gij? Had de man niet veel op het hart? Me dunkt, die rectorale redevoering klinkt als een klok. Hiermeê alleen verdiende hij wel een standbeeld. Met dit ‘voor ieder welgezinde slechts schijnbaar’ zoo nietige boekske in de hand staaf ik gemakkelijk al den lof, zoo straks hem toegezwaaid. Een enkele blik op de voorrede zij mij nog vergund.

Gij hebt reeds opgemerkt hoe er aan de juistheid en volledigheid van zijn betoog, aan den rijkdom der door hem ter sprake gebrachte zaken, zoo goed als niets ontbreekt!

Maar aanmerk nu zijne kordaatheid om huichelaars, die wegens hunne betrekking tot het Athenaeum welstaanshalve zich onder zijn gehoor moesten bevinden, duchtig de ooren te wasschen! Of wilt gij daarin meer nog een fijn gevoel van kieschheid bespeuren, den man van opvoeding waardig - 't is mij wel; zoo ge hem in zijn waarde maar erkent. Geef acht op zijne scherpzinnigheid. Treffende voorbeelden brengt hij zelf daarvan bij(*). In de onverbloemde blootlegging der ontkennende uitkomsten zijner godgeleerde studiën was hij zijn tijd wel twintig jaar vooruit. Hij alleen op de twaalf Deventer liberalen had de zaak van den verongelijkten Stieltjes zich aangetrokken; hij gaf hier van moed en scherpzinnigheid beiden bewijs. De kroon op zijn hoofd, nu zijn protegé naar den algemeenen volkswensch in de tweede Kamer zit. En in het onoplosbaar geachte Deventer weidevraagstuk, ja, daar was hij weêr de man die lastige knopen ontwarren en ‘een radelooze commissie’ bijspringen moest met den meest gewenschten uitslag. Zijn scherpzinnigheid neemt niet af. Een klein staaltje ten bewijze. In de 1e(†) uitgave zijner redevoering was Ds ten Cate Hoedemaker een man, in wien een milde en zachtmoedige geest ‘zoo innemend’ uitblonk; in de 2e(§) was die innemendheid spoorloos verdwenen; maar ontvangt hij den raad om de rol van Revius tegen van Vloten niet te gaan spelen. Leg voorts allen nadruk op zijne zachtmoedigheid. Neen, hij is zoo zwart niet als men hem afschildert. ‘Hij wil den laatsten dominee niet aan de laatste kerkkroon opknopen; hij wil hem met zijn kansel en kerkeraad niet bedelven onder 't puin der laatste kerk(**). Ik denk al weêr aan Bismarck (Neêrlands nachtspook). Die wil ons ook niet opslikken - maar als hij het eens wil? Dr. van Vloten intusschen gaat verder en belooft met die schavotteering te zullen wachten, en naar hartelust te zullen laten prediken, zoolang een kansel dragen, een kerkeraad hooren en ook maar één gemoedelijk hoorder aan den mond des predikers hangen zal. 't Kan dus nog wel een kleine veertien dagen aanloopen: wat de dominee's een pak van het hart neemt.

Me dunkt, ik kan hierbij eindigen. Habeo te confitentem en 'k hoop de gansche Nederlandsche natie er bij. Kiest nu maar, mannen broeders, een standbeeld, een

(*) p. V. VI.
(†) 1e. Uitg. p. 13.
(§) 2e. Uitg. p. 13.
(**) p. VII.

medaille, een grafschrift voor den grooten man; tot we een keuze deden inmiddels alvast een beeld der getabbaarde ijdelheid in den spiegel, dien gij, mijnheer de Redakteur, ons ophangt.

Hoogachtend Uw Dw.

X.

(Verwacht in 't eerstvolgend Nr. van ‘de Levensbode’ een draaiorgeldeuntje op X. Red.)

Godgeleerdheid en onderwijs.

Een helder denker.

Mr. C.W. Opzoomer. De wetenschap, haar vrucht, haar gang en haar regt. Amsterdam, J.H. Gebhard en Comp.

Welsprekende en rechtmatige hulde werd aan den hoogleeraar Opzoomer bewezen toen uit Enschedé de uitnoodiging tot hem kwam om eene redevoering te houden in de aldaar onlangs opgerichte naamlooze vereeniging tot bespreking en bevordering van het maatschappelijk welzijn. Men had er besloten dezen winter ook eenige openbare voorlezingen te doen houden en geoordeeld daaraan gewicht te moeten bijzetten, daarvoor en in 't algemeen voor het doel der vereeniging hooge belangstelling en ingenomenheid te moeten wekken. Daaruit vloeide de genoemde uitnoodiging voort. Mr. Opzoomer zou de reeks dier voorlezingen openen. Had hij dit vereerend verzoek te danken aan zijne bekende redenaarstalenten? Zeker ook daaraan, maar daaraan niet alleen. Wie die uitnoodiging tot hem richtten hadden iets beters op het oog dan de ‘opluistering van het feest’ met de schitterende voordracht van een of ander gevierd man. Ware 't hun om dat vuurwerk te doen geweest, zij zouden elders beter terecht gekomen zijn. Op den hoogleeraar Opzoomer viel hunne keus, omdat men zijne veelzijdige ontwikkeling kende en van hem ook bij deze gelegenheid de verkondiging van wetenschappelijke beginselen verwachtte, van wier getrouwe naleving de bloei der vereeniging afhankelijk werd geacht. Dit feit is opmerkelijk. Bevreemdend alleen voor wie 's mans werken niet kennen en dus volstrekt niet vatten hoe men er toe komt om een hoogleeraar in de *bespiegelende wijsbegeerte*, wien het doceeren van *metaphysica* en *logica* is opgedragen, te midden der nijverheid te laten spreken. Verklaarbaar voor wie er niet onkundig van bleef in welken zin hij deze dubbele taak heeft opgevat en sints een reeks van jaren met onvermoeiden ijver volbrengt. Verblijdend voor wie de erkenning van verdiensten toejuichen, wier recht verstand en waardeering vaak veel te wenschen overlaten. Neen,

beter kon die bijeenkomst niet worden opgeluisterd dan door het woord van onzen Opzoomer, die de wijsbegeerte in het middelpunt van alle wetenschappen plaatst; den wijsgeer tot taak stelt haar aller verband en haar aller methode te begrijpen; voorts uit de daar gevonden bouwstoffen één gebouw op te richten, uit de daar geleverde studiën ééne groote schets te maken van het heelal in al zijn deelen, opdat overal dezelfde gang van ontwikkeling, de heerschappij derzelfde wetten zichtbaar worde en de oneindige wereld zich openbare als eenheid, als een wereld van zamenhang en orde; - van onzen Opzoomer die, wars van de schaduwen eener redeneering, welke de waarneming veronachtzaamt, geen andere logica onderwijst dan die aan de wetenschappen die tot zekere kennis hebben geleid, de methode ontleent, welke allerwege tot het verkrijgen van waarheid in staat stelt; - van onzen Opzoomer die het einddoel der wetenschap stellende in de bevordering van het geluk der menschen, bij zijn wetenschappelijken arbeid van der Hoeven's leuze omhelst: ‘waarvoor leven wij, waarvoor bestaat de wetenschap, zoo 't niet is voor den mensch en de menschelijke maatschappij?’ Hoe strijdig ook met den klank van het woord: deze hoogleeraar in de bespiegelende wijsbegeerte heeft met zijn wijsbegeerte der ervaring, heeft met de ontwikkeling zijner denkbeelden over het karakter der wetenschap, op elk gebied van menschelijke kennis en niet het minst den natuurvorscher den weg aangewezen, dien hij in zijn onderzoek te bewandelen heeft; en moeielijk zal het te beslissen zijn wie voor hunne wetenschappelijke vorming, behalve 't geen zij onmiskenbaar verschuldigd zijn aan den arbeid der koryfeeën in hun vak, hetzij dan aan zijne akademische lessen of aan zijne voor allen verkrijgbaar gestelde geschriften meer te danken hadden: de beoefenaars der geestelijke of der natuurwetenschappen, de regtsgeleerde en de predikant, of de geneesheer en de industrieël. Terecht mocht men hem dus te Enschedé het eerste woord opdragen en beter kon hij aan de verwachting, die deze opdracht vergezelde, niet beantwoorden dan door wederom de wetenschap tot het onderwerp zijner rede te kiezen. Ditmaal bepaalde hij zich bij de aanwijzing van haar vrucht, haar gang en haar recht.

Veel hiervan kon hij bij zijn gehoor als bekend onderstellen. Had juist hunne bekendheid met hetgeen elders door hem uitvoerig was ontvouwd de Enschedeërs bewogen om hem tot het houden eener openingsrede uit te noodigen - hij mocht dan met het leveren eener breede schets volstaan. - In hoofdtrekken schilderde hij de vrucht der wetenschap eerst op geestelijk, daarna op stoffelijk gebied. ‘Op het eerstgenoemde verzekert zij ons in de maatschappij der menschen recht, vrijheid en macht; een ontwikkeling van Hegels diepzinnige uitspraak, dat de geschiedenis de vooruitgang is in het bewustzijn der vrijheid. Overal sints eeuwen heerscht dezelfde wet van beweging. Overal breidt het gebied der burgerlijke vrijheid, het iets zijn en iets

gelden in den staat, zich over telkens wijder kringen uit. En overal is de beweging afhankelijk van dezelfde oorzaken. Ieder wil zijn wat hij voelt te kunnen zijn. Het gebied der vrijheid wordt ruimer, omdat het gebied van het bewustzijn der vrijheid ruimer wordt. Die in de kracht van den geest zich met anderen gelijk kan stellen, voelt het als onrecht, wanneer hij de vrijheden mist, die zij bezitten. Uitbreiding van den kring der kennis en dus uitbreiding van den kring der vrijheid, der gelijkheid. Kennis is macht ook op dit gebied. De aristokratie van den geest voert haren rechtstitel met zich. Eveneens is het de wetenschap alleen, die ons recht en macht verzekert in de natuur. In de laatste tientallen jaren zijn het, om van de andere bekende vruchten der natuurstudie te zwijgen, vooral de meteorologie, fotografie en oogheelkunde, die van deze waarheid schitterende getuigenis afleggen.'

Danken wij zooveel aan onze wetenschap, de vraag ligt dan voor de hand, waaraan wij haar zelve verschuldigd zijn. De schrijver antwoordt: 'Aan de vereenigde werking van waarneming en verstand' en weidt daarop breedvoerig uit over beider betrekkelijke waarde op het gebied der natuur.

'Die in het bezit der natuurkennis wil komen, die kiest zich dat treffende woord tot leus: de vijf zinnen, zietdaar de beste professoren. Maar hij voegt er bij: mits het verstand hun getuigenis opneme en bewerke, door scheiding en verbinding haar verklare. Deze zintuigelijke waarneming speelt langen tijd de hoofdrol, terwijl het verstand dan slechts het opgemerkte vasthoudt en door optelling van gevallen een algemeenen regel stelt; aldus nog geheel of ten deele in de wetenschappen der gesteenten en der dieren. Elders daarentegen heeft het verstand den troon bestegen. Nergens meer dan in de meetkunde, waar wel het begin van de waarneming uitgaat, maar de dus eens verkregen hoofdbegrippen ook de bouwstof onzer kennis uitmaken en het denkbaar is, dat iemand binnen de vier muren van zijn studeervertrek, van alle waarneming der natuur afgesloten, de geheele meetkunde uit de begrippen van ruimte en getal opbouwt. Daar gevoelt de mensch zich nog iets hoogers dan zijn vijf zinnen. Aan dat verstand behoort de toekomst. 't Is de groote wet, die uit de geschiedenis der natuurwetenschappen zich onthult. Hoe meer het verstand is vooruitgegaan, te meer heeft het de verschijnselen aan zijn macht onderworpen, er verklaring en rekenschap van gegeven, hun verloop en terugkeer voorspeld; daartoe door de verbinding van waarheden en wetenschappen in staat gesteld. Ten bewijze diene de ontdekking der bederfwerende kracht van het zout, de electrische verklaring van magnetische verschijnselen, de door Newton aan het licht gebrachte wet der zwaartekracht, de door de uitkomst bevestigde voorspelling van het bestaan der planeet Neptunus; de geheele astronomie, waar de waarneming de stof moge geven, maar de berekening het eigenlijke

werk van den sterrekundige uitmaakt. Zijn wetenschap, hoofdzakelijk beperkt tot de kennis van de beweging der hemellichamen, is daarom onder de macht der mechaniek en met deze onder die der meetkunde gekomen. Het uitzicht ontsluiert zich dat eenmaal de geheele natuur onder hare heerschappij zich zal buigen. Dan zal het verstand op den troon zitten en niet de waarneming. Heeft de waarneming dan uitgediend? In geenen deele. In hare toepassing blijft de meetkunde aan nauwkeurige waarneming dringende behoefte hebben, o.a. blijkens het aangroeiend aantal sterrewachten, niettegenstaande de berekening, het werk van het verstand, hoofdzaak is geworden voor den astronoom. En de waarneming blijft de onmisbare grondslag van al onze natuurkennis. Buiten de aan haar verschuldigde zoogenaamde axiomen heeft de wetenschap der natuur nog een aantal andere begrippen en grondwaarheden, die denzelfden (empirischen) oorsprong hebben; waaronder in de eerste plaats het begrip van oorzaak en gevolg genoemd worde, het grootste beginsel der tegenwoordige wetenschap. De algemeenheid dezer wet, de noodwendigheid aller dingen heeft den grond harer erkenning niet in het denken - want het is zelfs ondenkbaar, de noodwendigheid van de noodwendigheid in te zien - maar in de ervaring. Aan die grondwaarheid sluiten zich de beide andere waarheden aan, dat stof en kracht niet vergaan en niet worden. Wat de eerste betreft: het blijft altijd dezelfde stof, die slechts in verschillende vormen en onder verschillende verbindingen optreedt, en toch tot ontwijfelbare zekerheid is zij toen eerst verheven, toen Lavoisier, altijd hetzelfde gewicht terugvindend, met de balans haar bewees. Bij de andere, dat alles slechts omzetting is derzelfde hoeveelheid kracht in nieuwe vormen, kwam op nieuw de zegepraal van het verstand te voorschijn, hetwelk, de eerstgenoemde waarheid verbindende met het feit dat stof en kracht onafscheidelijk zijn, concludeerde dat er dan - wanneer er geen stof ontstaat of vergaat - ook geen kracht kan ontstaan of vergaan. Men wachte zich evenwel het verstand te overschatten door te stellen dat die grondwaarheden alleen daaraan moeten worden dank geweten, en ze als ons aangeboren aan te merken.

De waarneming en het verstand, dat zijn dan de twee bouwmeesters, die het gebouw onzer natuurkennis hebben opgetrokken, en wel in die verbinding, dat de leiding der zaken eerst bij de waarneming is, later meer en meer bij het verstand. Hoe meer de wetenschap vooruitgaat, des te meer bewandelt zij het pad der afleiding, der deductie, in alle deelen der natuurkennis streeft men er naar, ze hoe langer hoe meer deductief te maken.'

Noodig schijnt het tot rechte beoordeeling van dit betoog in gedachte te houden dat ook naar het oordeel van den heer Opzoomer(*) het spraakgebruik in de tegenstellingen van bespiegeling en ervaring, empirie en theorie, waarneming en verstand, alle vastheid mist. Wat de laatst-

(*) Wezen der kennis, pag. 160.

genoemde hier voorkomende betreft, het is klaar dat zonder de tusschenkomst van het verstand geen waarneming geschieden kan. Dit wordt door den schrijver ook uitdrukkelijk erkend(*). Toch heeft hij zich in deze redevoering tot het gebruik der genoemde tegenstelling het recht verzekerd, door duidelijk te doen uitkomen, dat hij hier het verstand beschouwt, alleen voor zooveel het op de waarneming volgt, het waargenomene verwerkt tot wetenschap(†).

Maar zou daaruit dan niet volgen dat hij hier aan bespiegeling boven ervaring voorkeur en recht tracht te verzekeren? 't Is niet te denken van den man die gedurende een reeks van jaren menige lans heeft gebroken voor de ervaringswijsbegeerte en nog nimmer naar het vijandelijk kamp is overgeloopen! Ook hier is hij zijn beginsel niet ontrouw geworden. Naar den geschiedkundigen zin des woords redeneert de bespiegeling buiten de ervaring om, heeft haren grond in het aan de waarneming onttrokken denken alleen; maar hier wordt ons geleerd dat het verstand van waarneming uitgaat, met het waargenomene arbeidt, tot waarneming terugkeert. Overal blijft de waarneming de grondslag, waarop het verstand voortbouwt; ook die grondbegrippen, die door de bespiegelende wijsbegeerte als aangeboren beschouwd worden, door de waarneming worden ze geleverd; en hoe ernstig de schrijver het opneemt met de kontrole van het verstand door de waarneming, blijkt op meer dan ééne plaats van zijn geschrift. Het door hem vermelde oordeel van een der eerste natuurvorschers van onzen tijd, dat het bestaan der planeet Neptunus volstrekt niet minder zeker zou zijn, al had de onvolkomenheid onzer kijkers haar waarneming nog langen tijd onmogelijk gemaakt, acht hij ‘wat al te sterk’(§). Elders(**) verklaart hij dat de onbeperkte algemeenheid der wet van oorzaak en gevolg ons tot een onomstootelijke waarheid geworden is, doordat voortdurend allerwege nieuwe feiten zich opdoen, die dezen uit een aantal gevallen door het verstand afgeleiden

(*) ‘Wanneer een der grootste anatomen die gedenkwaardige woorden spreekt: denk niet, maar neem de proef - dan is het duidelijk, dat hij alleen tegen het denken in dien zin’ (met versmading van de ervaring) ‘zich kan verklaren, daar immers de proefneming zelve zonder denken een onmogelijkheid is’, t.a.p.

(†) Dus geformuleerd leidt de tegenstelling van waarneming en verstand geenszins tot verwarring van denkbeelden, gelijk Dr. J. Bosscha Jr. in den *Ned. Spectator* van 23 Maart j.l. p. 92 beweert. Onjuist schijnt ook wat hij daarop t.a.p. laat volgen:
‘Indien het vast staat, dat verstand de vrucht is van waarneming, dat de inhoud van ons verstand de som van waarnemingen is, wie zal dan twisten over de betrekkelijke waarde van de vrucht en van den boom, van rente en kapitaal, wanneer het kapitaal niet anders is dan gekapitaliseerde rente?’
Is de inhoud van ons verstand, de massa onzer kennis, louter de som van waarnemingen, dan is er geen hoogere inductie dan bij bloote optelling der voorgenomene gevallen geschiedt. Geven wij daarentegen acht op de wijze waarop wij de kennis, niet slechts van empirische maar ook van causaalwetten verkrijgen, de inhoud van ons verstand zal dan blijken het *produkt* zijn van de waarneming en van die werkzaamheid des geestes, die het waargenomene onderling vergelijkt, scheidt, verbindt, en daaruit gevolgtrekkingen afleidt.

(§) pag. 18.

(**) pag. 29.

algemeenen regel bevestigen, en wij nergens kunnen hopen een feit te vinden, aan die wet onttrokken.

Hetzelfde blijkt waar hij herinnert dat men in alle deelen der natuurkennis er naar streeft, ze hoe langer hoe meer deductief te maken, waarmeê bedoeld wordt hare methode uit drie deelen te doen bestaan, uit ervaring, redeneering en toetsing harer uitkomsten aan de natuur(*). Deductief heet deze methode, omdat zij voornamelijk door afleiding voortredeneert, maar uitdrukkelijk doet de hoogleeraar elders(†) opmerken, dat deze deductie een hoogst gevaarlijk spel wordt, als men niet van door ervaring bewezene waarheden uitgaat en met zijne resultaten niet telkens tot de ervaring terugkeert.

Waarneming en verstand, empirie en theorie, ervaring (voortgezette waarneming) en bespiegeling (nu in den zin van afleiding uit het waargenomene) gaan hand aan hand, ook naar het oordeel van den heer Opzoomer. Maar waarom dan aan het verstand de suprematie toegekend boven de waarneming, waarom er de toekomst voor weggelegd? Omdat, naar wij meenen, een reeks van waarnemingen nog geen wetenschap vormt, maar het verstand het daartoe waargenomene scheiden en verbinden, daaruit gevolgtrekkingen afleiden, daarop voortbouwen moet. Omdat het verstand, dus werkzaam, tot het doen van voorspellingen zich in staat stelt, die door de uitkomst bevestigd worden; derhalve het nog niet waargenomene weet te ontdekken. Omdat het verstand in zijn vlucht steeds minder gebonden wordt aan het aantal waarnemingen, en het steeds duidelijker blijkt dat niet in dat aantal, maar in de zorgvuldigheid, waarmeê de waarnemingen door het verstand bewerkt zijn, de zekerheid ligt der uit haar afgeleide stellingen. Vooral in de wiskundige analyse blijkt de kracht van het verstand, dat ‘stelkundige regelen en bewerkingen, in formule gebrachte redeneeringen’, heeft weten te vormen, welker gebruik het ingewikkeldst onderzoek oneindig vereenvoudigt en bespoedigt. Inderdaad, de voortreffelijkheid van het verstand blijkt aldus in die wetenschap even goed als in de uitvinding van het Jacquard-weefgetouw, ofschoon men evenmin een eminent verstand zal toeschrijven aan ieder die een algebraïsche formule handig weet uit te werken, als de kunstvaardigheid van den werkman beoordeelen naar de onberispelijke nauwkeurigheid van het patroon, dat hem het weefgetouw weeft(§). Indien voorts de hoop niet ongegrond is, dat eenmaal al wat in de natuur voorvalt als verschijnsel van beweging, van verbroken en hersteld evenwicht zal erkend zijn, en de geheele natuur dus onder de heerschappij der meet-

(*) Zie Opzoomer, De weg der Wetenschap, p. 138.

(†) T. a.p. p. 139.

(§) Dr. J. Bosscha Jr. schijnt dit te hebben voorbijgezien, als hij (t.a.p. p. 93) zegt: ‘Inderdaad de voortreffelijkheid van het verstand te betoogen, op grond van de uitkomsten van wiskundige analyse, is hetzelfde als de kunstvaardigheid van den werkman te beoordeelen naar de onberispelijke naauwkeurigheid van het patroon, dat hem het Jacquardweefgetouw weeft.’

kunde zal komen, dan mag men reeds daarom en in zoover de toekomst aan het verstand toezeggen; waarbij men evenwel niet vergete dat de waarneming, zij het al een ondergeschikte, toch een onmisbare rol blijft vervullen. Meent men nu op grond dier onmisbaarheid der waarneming de suprematie in de toekomst niet zonder overdrijving aan het verstand te kunnen toekennen, het doet ter zake niet af; hoogst onbeduidend wordt dit verschil, waar men het van weerskanten eens is over de taak die in het wetenschappelijk onderzoek aan de waarneming en het verstand is opgedragen.

Opmerkelijk is voorts wat de schrijver omtrent de kwestie der aangeboren begrippen in het midden brengt. Zijn stelling in dezen strijd is bekend en ook hier herinnert hij dat ‘het verstand oorspronkelijk ledig is en door de ervaring gevuld moet worden, al weet het dan aan de stof, van deze afkomstig, vormen te geven die zij er niet schenken kon’. Tegen de leer der aangeboren begrippen pleit ‘de geschiedenis der natuurkunde, die het langzaam opkomen dier waarheden aanschouwde, den fellen strijd dien ze vaak tegen dwaling en vooroordeel te strijden hadden, de wijzigingen die ook zij zich moeten getroosten, haar allengs toenemen in zekerheid en kracht.’ Intusschen zou men kunnen vragen hoe het komt dat, wat voormaals dan zoo langzaam en moeielijk werd ingezien, thans zoo schielijk tot evidentie wordt gebracht, zoodat de juistheid dier grondbeginselen ons als van zelfschijnt te spreken en men aan hernieuwde waarneming volstrekt geen behoefte gevoelt? Zijn wij dan zooveel vlugger van opvatting dan het voorgeslacht? In zekeren zin is dit ongetwijfeld het geval, volgens den schrijver. ‘Dat wij den aanleg bezitten om algemeene waarheden, vroeger eerst door eeuwen van inspanning en strijd verkregen, snel, misschien reeds bij de eerste waarneming, als waarheid te vatten, springt in 't oog; maar vergeten wij niet dat wij het danken juist aan dat voorgeslacht dat ook aan onze hersenen heeft gearbeid; vermits immers niet alleen ons lichaam, maar ook ons geestelijk bestaan, trouwens met ons zenuwleven, vooral met zijn centraal orgaan, de hersenen, zoo innig verbonden, afhankelijk is van onze ouders, van ons voorgeslacht.

Wat men bij de dieren instinct, bij de menschen talent, genie, intuitie pleegt te noemen, vindt hierin zijn verklaring.’

Men zou den schrijver hier haast van materialisme verdenken, indien hij tegen deze aanklacht zich niet gedekt had door de opmerking, dat ‘ons verstand, *even goed als* ons lichaam, anders ter wereld komt dan het verstand der oude Batavieren’; wat alleen goeden zin heeft, als men het verstand nog voor iets anders dan voor een afscheiding der hersenen houdt; of wie zal zeggen dat onze gal *even goed als* onze lever anders ter wereld komt dan de lever der oude Batavieren? Wei schijnt de schrijver eenigermate met zich zelf in strijd te zijn, door desniettemin onze hoogere verstandelijke vatbaarheid uit den arbeid van het voorgeslacht aan onze hersenen te verklaren. Eerst is het:

ons verstand is niet door onze hersenen voortgebracht (gelijk de gal door de lever); daarna: dat ons verstand sneller tot evidentie geraakt dan dat der voorouderen, danken wij aan zekere praeformatie in onze hersenen. Doch men zal toch wel een overwegenden invloed van de stof op den geest mogen aannemen, zonder daarmeê te kennen te geven dat men den geest uit de werking der stof voortgesproten acht.

Het kan ons niet verwonderen dat de schrijver vervolgens ook hier de gelegenheid aangrijpt om te betoogen, dat de methode der natuurwetenschappen evenzeer op het gebied der zedelijke behoort te worden gevolgd. Wegens de ongelijksoortigheid van beiderlei gebied heeft men vaak daarin bezwaar gezien. Doch reeds de geschiedenis leert dat men ook op het laatstgenoemde met even gunstig gevolg die methode van waarneming en inductie kon volgen; en de schrijver wil te dezen aanzien zoo weinig een slaafsche navolging, dat hij uitdrukkelijk vermaant 'om acht te geven op wat in de feiten van den geest noodwendig anders is dan in die van de stof, en gereed te zijn om daarnaar van het voorbeeld af te wijken voor zoover het gepast is'(*), wat intusschen niet vergunt op eenigen anderen grondslag dan van waarneming en verstand het gebouw onzer kennis op te trekken.

Bescheiden mag de dus genoemde wetenschap heeten. 'Zij vraagt niet langer naar het absolute, maar uitsluitend naar het relatieve. Zij dorst naar geen geheime kennis van het wezen der dingen, zij is voldaan met de kennis van de eigenschappen en van de betrekking der dingen, die open ligt voor de vijf zinnen en voor het verstand. Zoo bepaalt zij zich overal tot het relatieve, en zelfs waar zij den naam van God op de lippen neemt, droomt zij niet van een godskennis die in de geheimen van het absolute wezen ons doet inzien, maar vergenoegt zich met een voorstelling van God, zooals iedere tijd die met betrekking tot zich zelf en tot zijn eigen wereldkennis vormt.'

Den schrijver hier naar de letter te verstaan zou tot misvatting zijner bedoeling leiden. De wetenschap, die den naam van God op de lippen neemt, vraagt in zooverre wel degelijk naar het absolute, dat God genaamd wordt, en spreekt haar antwoord uit in de erkenning van zijn bestaan, waar zij volgens Mr. Opzoomer het geloof aan God met recht bouwt op het godsdienstig gevoel. Desniettemin moet zij met eene relatieve voorstelling van dat absolute wezen zich vergenoegen.

Alleen zou men kunnen vragen, of er niet eenige moeielijkheid ligt in eene erkenning van het absolute, waarvan men slechts relatieve kennis verkrijgbaar acht. Kan ook wel eene wetenschap, die binnen den kring van het relatieve beperkt is, het absolute als bestaand erkennen? Een van beiden dus: òf de erkenning van Gods bestaan is geen resultaat van wetenschap; òf, zoo zij terecht wetenschappelijk

(*) p. 36.

heet, dan vermag de wetenschap hier althans zich tot het absolute te verheffen.

Op grond harer bescheidenheid eischt de wetenschap vrijheid. Reeds vroeger had de schrijver zijne denkbeelden omtrent dezen billijken eisch uitvoerig en klaar ontvouwd(*); ditmaal herinnert hij dat zij ontslagen wenscht te blijven van de banden die een ongeduldige praktijk haar wil opleggen, als mocht men zich aan geen onderzoekingen wagen, wier uitslag niet terstond vruchten voor het leven afwerpt. De geschiedenis, die ons leert dat schijnbaar volstrekt nuttelooze nasporingen ten slotte de rijkste en schoonste vruchten gedragen hebben, handhaaft hier hare zelfstandigheid. Het geluk der menschen blijft haar einddoel, maar belemmert haar niet in haar wijze van arbeiden. Op nieuw weet de schrijver zich dus van de zonderlinge aanklacht te zuiveren, als zou hij een 'dienstbare wijsbegeerte' leeren.

Hoogeren prijs nog stelt de wetenschap op een andere vrijheid, krachtens welke zij niet dulden kan 'dat de uitkomsten van het onderzoek vooraf worden vastgesteld en haar op straffe van verkettering de last worde gegeven, tot bepaalde meeningen te komen en tot geen andere.'

Droevig is het dat op deze en verwante stellingen nog altijd moet worden aangedrongen. Had de heer Opzoomer zijne redevoering dezer dagen uitgesproken, hij zou waarschijnlijk op het beklagenswaardig schouwspel gewezen hebben dat de fransche Senaat opleverde, toen de heer de Sainte Beuve door zijn ambtgenooten werd overschreeuwd en - nota bene - door den voorzitter tot de orde geroepen, omdat hij de in der tijd op Renan uitgebrachte benoeming tot hoogleeraar bij het collège de France in bescherming nam. Dat onze katholieke landgenooten dit van den heer de Sainte Beuve hoogst euvel hebben opgenomen(†) en de vrijheid der wetenschap krachtens hun kerkgeloof moeten verfoeien, is in de orde. Niet anders hebben wij te verwachten van die protestantsche orthodoxen, die de uitspraken der wetenschap aan den onfeilbaar geachten Bijbel onderwerpen. Had-

(*) Het karakter der wetenschap, pag. 22 vlg.

(†) *De Tijd*, Noord-Hollandsche courant, 4 April j.l., waar wij op het volgend sofisme worden vergast:
'Wij voor ons... vragen daarenboven wie hier de *vrijheid* belaagt, òf eene regeering die der studeerende jongelingschap een meester opdringt, wiens theoriën door de overgroote meerderheid der natie worden verafschuwd, òf eene vergadering, die tegen zulk een ergernis protesteert? Want men houde bij deze vraag in het oog, dat de graaf de Ségur' (die zich over de benoeming van Renan had beklaagd) 'er niet aan dacht om Renan in zijn vrijheid van spreken en schrijven te belemmeren, maar er alleen over klaagde dat aan een persoon, die sprak en schreef gelijk hij, het hoogleeraarsambt toevertrouwd was geworden.'
Daargelaten of des graven gedachten wel zoo onschuldig waren, begrijpt *De Tijd* dat het onderwijs alleen mag opgedragen worden aan hen, die de wetenschap weten te plooien naar den zin van de overgroote meerderheid der natie. Nu is het immers zonneklaar, dat de wetenschap, daar waar zij op de ontwikkeling des volks den krachtigsten invloed uitoefent: in het openbaar onderwijs, aldus volstrekt aan geen banden gelegd wordt?

den zij de macht in handen, het lijdt geen twijfel of zij zouden onze hoogescholen een afdoend zuiveringsproces doen ondergaan. Vrijheid van wetenschap is in hun oog een gruwel, en op hun standpunt hebben zij recht.

Beter schijnt tegenover de vrijheid der wetenschap de houding der modern zich noemende orthodoxie hier te lande. Bij monde van den hoogleeraar Doedes betuigt zij de wetenschap diep te vereeren, hare uitspraken te zullen overnemen, hare onderzoekingen in niets hoegenaamd te willen belemmeren. De aankomende leeraren der godsdienst moeten in hunne godgeleerde studiën volkomen vrij blijven. Doch zoo zij ongelukkigerwijze daardoor tot onrechtzinnig geachte leeringen, b.v. tot de ontkenning van het wonder komen, hun recht op het leeraarambt hebben zij dan verbeurd. Wat er van die vrije studie der godgeleerdheid bij de aankomende leeraren wordt, hoe zij daar in de praktijk moet uitloopen op domheid, lafheid en huichelarij is door den hoogleeraar Opzoomer in zijn bekend strijdschrift tegen zijn ambtgenoot Doedes(*) overtuigend aangetoond.

Heeft de Kerk dan geen recht leeraren te weren, die haar geloof bestrijden? Tot recht verstand dier vraag worde in aanmerking genomen dat, als die Kerk voor hare leeraren eene wetenschappelijke opleiding verlangt, mitsdien haar geloof op wetenschappelijken grondslag wil opgebouwd hebben, zij hare leer vatbaar houdt voor ontwikkeling en wijziging naar den eisch der wetenschap. Nu van tweeën één: òf het is haar met die wetenschappelijke vorming harer leeraren ernst, zij laat de wetenschap vrij ook in haren boezem - maar dan houdt zij niet hardnekkig vast aan eene wereldbeschouwing die door de wetenschap veroordeeld is, en weert de leeraren niet, die deze wereldbeschouwing verwerpen, òf zij verkiest stationair te blijven en weert de verkondiging van leeringen die met die verouderde wereldbeschouwing strijden - maar dan versmoort zij de vrije beoefening der wetenschap bij hare leeraren, en haar eisch, dat zij wetenschappelijk gevormd zullen zijn, is louter geveinsdheid. Rechtstreeks is haar terugkeer tot het stelsel der Roomsche seminariën.

De hoogleeraar Doedes, die de wetenschappelijke overtuiging van den hervormden leeraar aan de leer der Kerk wil binden, vertreedt dus het rationeel beginsel der Kerk, de vrijheid der wetenschap harer leeraren. Of zal hij zich verdedigen met de betuiging, dat hij de kerkleer wil herzien naar de uitspraken der wetenschap? Wel te verstaan: ‘niet naar hare gissingen, maar naar hare uitgemaakte waarheden, waartegen men zich niet verzetten kan zonder krankzinnig te zijn?’ Ongelukkigerwijze voegt hij er aan toe, dat hij, zoolang zij het zoover nog niet heeft gebracht, zich aan de uitspraken van Gods Woord zal houden. Op deze uitvlucht komt de heer Opzoomer in zijne rede-

(*) Nog eens: Oud of Nieuw?

voering terug. Vroeger had hij hare ongerijmdheid reeds aangetoond(*). Inderdaad, meent men eenmaal Gods Woord als den grondslag der kerkleer te kunnen aanwijzen, dan heeft men aan de menschelijke onderzoekingen der wetenschap niet alleen geen behoefte meer, maar haar onbelemmerd onderzoek te dulden, wordt zelfs hoogst gevaarlijk.

Duidelijk is het dus dat de vrijheid der wetenschap niet minder door de moderne dan door de antieke orthodoxie, beide in het Protestantisme en in het Katholicisme, wordt belaagd; met dit verschil, dat de eerstgenoemde daarbij den schijn van het tegendeel aanneemt en dus te geduchter wapen in de hand der reactie legt.

Zoolang deze evenwel onder hare tegenstanders even heldere denkers en moedige bestrijders telt als den hoogleeraar Opzoomer, heeft de wetenschap weinig van haar te vreezen.

L.H. SLOTEMAKER.

(*) T. a.p.

Staatkunde en geschiedenis

Een koloniaal hervormer.

Parlementaire redevoeringen over koloniale belangen, van Dr. W.R. van Hoevell. Vierde deel. Te Zalt-Bommel, bij Joh. Noman en zoon.

VII.
(Zie Tijdspiegel*, 1864, *D. II*, *bl.* 278 *volgg.)

Er was in 1854 een zware strijd gestreden in 's lands raadzaal, over de vaststelling van het regeringsreglement voor Neêrlandsch Indië. Behoud en vooruitgang hadden krachtig, drie weken lang, den kamp volgehouden, en elkander de zege voet voor voet betwist; de regering had behendig partij getrokken van de omstandigheid, dat vele liberalen uit de Kamer waren verwijderd, ten gevolge der Aprilbeweging van 1853. In September 1854 zou de Tweede Kamer weder met eenige liberale leden (in Junij gekozen) versterkt worden. ‘De volkswaan van een dag’ had plaats gemaakt voor de rede en het gezond verstand der natie, waarbij duizende brave, gemoedelijke mannen de dupe waren geweest van een politiek guichelspel, dat zij niet hadden doorzien, mannen, op wier vroomheid en godsdienstzin eenige intriguanten hadden gespeculeerd, om den toestand weder te vermeesteren dien ze zoo lang beheerscht hadden, ten einde eene positie in het staatsbestuur te herkrijgen, die ze wanhoopten door loyale, eerlijke middelen ooit weer te bereiken. Kortstondig was wel de zegepraal, hunne zedelijke kracht was spoedig verspeeld; doch onberekenbaar zijn de nadeelen er door over het vaderland gebragt, waarvan Indië nog lang de naweeën zou ondervinden. Reeds in Junij 1854 toonden de kiezers tot inkeer te zijn gekomen en *daarom* moest de behandeling van het conservatieve wetsontwerp voor Indië worden doorgedreven, vóór dat het liberale element in de Kamer versterkt was geworden, ten gevolge der laatste verkiezing. Het mogt niet baten, dat eenige leden aandrongen op pligtmatig uitstel, omdat het antwoord der regering op het voorloopig verslag ‘*een*-

zijdig en *onvoldoende*' werd geoordeeld. Na eenvoudig de voorlezing van het eindverslag gehoord te hebben, besliste de Kamer, dat geen nader onderzoek zou gehouden worden, dat zelfs het tijdstip, waarop het wetsontwerp aan de orde zou worden gesteld, geen enkele dag mogt worden verschoven. (Zie de Tijdspiegel 1864, bl. 10.)

'Deze Kamer, zeide de heer van Hoevell, is voor het eerst geroepen om een votum uit te brengen over een wetsontwerp hetwelk èn voor Nederlandsch Indië èn voor het vaderland van ver uitziende gevolgen zal wezen; om uitspraak te doen over zeer gewigtige en moeijelijke kwestiën van koloniaal bestuur, van wier oplossing voor de toekomst of ongeluk of voorspoed te wachten is. De Kamer heeft gemeend dit te kunnen doen zonder het onderzoek waartoe de grondwet bevoegdheid geeft.'

'Onze oppositie, zegt hij verder, heeft, in weêrwil der partijziekte een zeer beduidenden invloed op de wet uitgeoefend. Wij hebben er meer kwaads uit geweerd, dan krachtige ontwikkelingselementen er in kunnen brengen.'

'Na een veldtocht van eenige weken, zeide hij in de zitting van 18 December 1854, is dezen zomer door mijne vrienden en mij in deze Kamer de slag verloren. *De moed blijft.* En waarom? Vooreerst omdat wij meenen dat wij het regt, de waarheid en de christelijke beginselen aan onze zijde hebben, en deze eens zullen *overwinnen.* Onze beginselen beginnen invloed uit te oefenen door hunne alles overwinnende kracht!'

En deze voorspelling is bewaarheid, dit vertrouwen niet beschaamd. De onbezweken moed is beloond, en zal eenmaal door het nageslacht naar waarde geschat worden, als de tijd van onze flaauwhartigheid zal zijn voorbijgegaan, waarin we ons niet schamen monumenten op te rigten, naast die van den grooten Zwijger, voor onbeduidende vreemdelingen, van wie men niet weet noch kan zeggen, waarmeê ze zich die onderscheiding hebben waardig gemaakt.

Het vierde deel dezer Parlementaire redevoeringen, eerst onlangs (1866) verschenen, wordt met eene voorrede door den heer van Hoevell geopend, waarin hij zegt:

'Met reuzenschreden zijn wij vooruitgegaan, zij dan ook de toestand van Indië stationair gebleven; in de begrippen omtrent de hervormingen die het noodig heeft, de eischen die gesteld worden, omtrent hetgeen onmisbaar is, ten einde met goed gevolg een thans bijna eenparig afgekeurd stelsel van bestuur te kunnen verlaten - in dat alles is de tijd waarin ik deelnam aan den openbaren strijd bijna niet meer te herkennen.'

'Met wat gematigde wenschen en bescheiden begeerten ben ik voor den dag gekomen, in vergelijking van 't geen thans aan de orde is. Ofschoon met groot wantrouwen als een 'afbreker en slooper' door mijne tegenpartij bejegend, zal men nu toch wel erkennen, dat mijne

eischen zeer gematigd en bescheiden waren. Wat zijn wij vooruitgegaan! Ik erken gaarne dat de middelen, die ik heb aangeprezen, thans niet meer voldoende zouden zijn, om te bevredigen. Door 't geen de minister uit de archieven heeft laten publiceren(*) van hetgeen men thans nog het kultuurstelsel gelieft te noemen, zie ik nu *achter* de schermen waar*vóór* ik vroeger stond. En nu erken ik, dat, hetgeen ik verlangde, hetgeen Indië, eenige jaren geleden, waarschijnlijk nog gebaat zou hebben, thans niet meer voldoende is.

'En ik ben de éénige niet die het erkent. Misschien zouden zij, die vroeger mijne tegenstanders waren, thans wel vrede hebben met die zachte geleidelijke verbetering, waarop ik jaren lang heb aangedrongen, nu ze den grond van hun stelsel, door het licht dat ontstoken is, meer en meer voelen waggelen. Maar helaas, daarvoor is het te laat. Hun hardnekkige tegenstand is oorzaak, dat de tijd ongebruikt is voortgesneld.'

Is het niet de oude geschiedenis van alle tijden en volken, die zooveel onheil in de wereld gebragt, zooveel stroomen bloeds gekost, zooveel welvaart ondermijnd, zooveel goeds vertraagd en vernietigd heeft, omdat men maar niet wilde begrijpen, dat 'de tijd voortsnelt', die nieuwe denkbeelden met zich voert, ontwikkelt en tot rijpheid brengt, waartegen de weerstand van traditionele vorsten en adel, van priesters en koloniale oud-gasten niet langer baten kan, om den stroom te stuiten der alles overweldigende kracht van wetenschap, waarheid en regt. Aangeboren, geërfde praerogatieven en privilegiën, al waren ze eeuwen oud, zijn zwakke steunsels geworden voor hen, die geen beter beroep kunnen doen gelden dan op hun ouderdom. Vroeg of laat moeten ze te gronde gaan, met al wat ze zoo gaarne zouden behouden, al is het ook nog zoo vermolmd en bedorven. Een hervormer staat op, aanvankelijk miskend, verguisd en gelasterd; maar rustig gaat hij zijn weg: eerst valt hem deze en gene bij, die zijne beginselen huldigen en verder verspreiden; de menigte wordt straks overtuigd, gewonnen, en buigen moet het behoud, wil het niet door duizenden den stormram zien aangrijpen, om het onredelijk verzet, het domme geweld te verpletteren, en dan, helaas! niet zelden de zegepraal zien misbruiken, die men door wijs beleid en tijdig toegeven had kunnen leiden en beheerschen!

Zoo zal het ook eindelijk met onze Indische bezittingen gaan, indien de natie niet meer algemeen, dan tot nu toe, kennis neemt van de hoogst gewigtige vraagstukken die sedert 1848 aan de orde zijn, waarover deze parlementaire redevoeringen (zie onze vorige artikelen) een zoo helder licht hebben ontstoken. Door al de pessimistische voorspellingen der oud-gasterij heeft onze redenaar zich niet laten afschrikken, om Indische toestanden bloot te leggen voor 't oog van ons volk,

(*) Van Deventers Bijdragen, op last van den Minister van koloniën gepubliceerd, worden hier bedoeld.

waaraan we de langzaam zich ontwikkelende betere inzigten en aangroeijende belangstelling te danken hebben.

Het in 1858 opgetreden ministerie, overtuigd, dat tegen de veldwinnende liberale gezindheid der natie geen openbaar verzet met goed gevolg denkbaar was, erkende het feit, door het uitsteken der liberale vlag, waaronder het beloofde te varen, en dit is wel de grootste triomf dier beginselen, dat eene daaraan vijandige regering hare ware gedaante verbergen moet en hare oogmerken hult in woorden, die aan eene gezindheid tot vooruitgang zouden doen gelooven!

'Tot eene betere waardering en eene meer algemeene goedkeuring der constitutionele begrippen van den tegenwoordigen tijd zamen te werken, en voorts wat in het algemeen belang het dringendst gevorderd wordt, spoedig tot stand te brengen; dit was de bedoeling waartoe de tegenwoordige ministers tot elkaar zijn gebragt en de grondslag op welken zij het bewind hebben aanvaard': zoo luidde de meest belangrijke zinsnede van het programma, door den heer Rochussen, minister van koloniën, op 13 April 1858 in de Tweede Kamer voorgedragen. Het zou een *gematigd* liberaal bestuur zijn. Maar dat de liberaliteit zich niet zou uitstrekken tot onze Indische bezittingen, bleek weldra. De memorie van beantwoording op het wetsontwerp tot regeling van het koloniaal batig slot over 1857 droeg in 't algemeen blijken van des heeren Rochussens ontevredenheid over het gedrag der Kamer, die zich bemoeide 'met de Indische aangelegenheden, aan de ministers toevertrouwd'! 'Het is de innige overtuiging van den ondergeteekende, werd in zijne beantwoording gezegd, dat het dikwerf ongegrond of overdreven uitspreken van een ongunstig oordeel over handelingen van den minister en van den gouverneur-generaal, hetwelk maar al te gretig weerklank vindt bij de drukpers in Nederland en in Indië, het gezag van en het ontzag voor het koloniaal bestuur zoodanig ondermijnt, dat het voeren van een klemvol en krachtig (lees willekeurig) beheer en het behoud van het prestige(*), hetwelk bij de talrijke inlandsche bevolking pleegt te bestaan, daardoor wordt geschokt.'

Het groote woord, ons prestige bij de inlandsche bevolking wordt steeds op den voorgrond gezet, als het aan degelijke argumenten ontbreekt, zonder te bedenken dat wij reeds lang dit prestige versmeten en met voeten hebben getreden, niet door inmenging van de Tweede Kamer in het Indisch bestuur, of door parlementaire redevoeringen, maar door oneerlijkheid en schending van ons gegeven woord, jegens die inlandsche bevolking. Of is het geene waarheid, dat wij aan

(*) De eerbied voor het prestige is bij de conservatieven zoo diep geworteld, dat zij niet aarzelen het den doodsteek te geven, als dat strookt met hunne belangen! De Minister Mijer *schorste* het Indisch besluit, waarbij aan de Javanen in 's KONINGS NAAM met 1 Januarij 1867 was toegezegd, "dat zij bevrijd zouden worden van den arbeid om *niet*, voor hunne hoofden." Kan een volk wel grievender te leur gesteld, wel meer geschokt worden in zijn vertrouwen op ons woord en op onze bescherming tegen de verdrukking waaronder het gebukt gaat? En wij noemen dat "VADERZORG"!

de van nature en door geboorteregt vrije Javanen, in 1818 bij openbare publicatie hebben toegezegd de vrijheid, om over hunne personen, hun arbeid, hun bouwgronden en de voortbrengselen, die ze zouden telen, vrijelijk te beschikken, zooals zij zouden goedvinden en begrijpen met hun belang te strooken, zonder andere verpligting dan een vastgesteld deel van dien arbeid en die produkten, als belasting aan den staat op te brengen? En niettegenstaande deze plegtige verzekering hebben we den Javanen eenige jaren later slavenarbeid opgelegd, hunne graanakkers in beslag genomen en hen gedwongen de produkten die ze voortbrengen te leveren in onze pakhuizen, verre beneden de marktwaarde die ieder handelaar er voor geven zou. Zijn dit niet uitnemende middelen, om ons prestige te bewaren en te verhoogen in 't oog van die onnoozele Javanen, die bij vele gebreken toch doorgaans zoo eerlijk zijn, van aan hunne verbindtenis getrouw, het gegeven woord in eere te houden. Daarvan hebben vorsten en inlandsche grooten, voor eenige jaren een éclatant voorbeeld gegeven, door hunne toezegging aan de Europesche landhuurders gestand te doen, in weerwil, dat zij door de ambtenaren van een reactionair gouvernement in verzoeking werden gebragt om hun woord te schenden, waaraan ze, volgens die ambtelijke verzekering, niet gebonden zouden zijn, nu er, naar den letter der latere bepalingen, voordeeliger voorwaarden voor hen te bedingen vielen. Doch die inlanders boden weerstand aan de verleiding van Europeanen, van Christenen! Den Mahomedaan was zijn gegeven woord heilig en de landhuurders betaalden niet meer dan den pachtschat, dien ze vroeger mondeling waren overeengekomen. Met welke achting moeten die inlanders hen niet beschouwen, die zóó hun prestige handhaven en verhoogen. ‘Daarom is het zoo gevaarlijk als er te 's Hage openlijk gesproken wordt over de handelingen van het Indisch bestuur, het heilige prestige zou zoo ligt geschokt worden en onze zedelijke grootheid schade doen.’ De heer van Hall was verontwaardigd over die inmenging der vertegenwoordiging, hij riep het gezag van een antiquiteit in. ‘In 1765 zeide hij, heeft reeds lord Granville de moeijelijkheden toen in Amerika ontstaan toegeschreven aan de faktiën in het parlement.’ Ik wenschte, antwoordde de heer van Hoevell, de behandeling van deze kwestie over te laten aan anderen, omdat ik, indien er gezondigd is, een van de grootste zondaren ben. Ik heb zeer dikwijls en bij elke gelegenheid, nu elf jaren lang gretig van mijn regt gebruik gemaakt en bij voorkeur over koloniale belangen gesproken, ik verheug er mij over, want ik geloof dat de behandeling van die zaken, in plaats van kwaad, veel goeds heeft gedaan in Indië, ik zou menige verbetering en hervorming kunnen aanwijzen, die althans indirect het gevolg is geweest van bespreking in het parlement. Maar dat is zeer gevaarlijk, zegt de heer van Hall. Maar bewijs dan toch, bid ik u, dat deze of andere dergelijke verschijnselen het gevolg zijn van de overdreven inmenging van de vertegenwoordiging in het bestuur van Indië. Lord Granville

sprak, vóór dat de emancipatie van Noord-Amerika had plaats gehad. Wij spreken thans met het geschiedboek in de hand, en nu vraag ik: Is de afscheiding van Amerika een gevolg geweest van de debatten in het Engelsche parlement of was zij de noodzakelijke uitkomst van het *slechte* bestuur van Engeland in zijne koloniën? Doch er is eene vergelijking te maken tusschen dat feit der geschiedenis en onzen toestand. De geachte afgevaardigde heeft dat gevoeld en daarom zelf gezegd; daar was eene Europesche maatschappij die Engelsch las. Hij begreep dat men op Java en in Indië in 't algemeen te doen heeft met eene inlandsche maatschappij die geen Hollandsch leest. Maar nu heeft hij er iets op uitgevonden, namelijk het volgende: De hoofden laten zich het *Bijblad* vertalen. Mijnheer de voorzitter, ik loof een prijs uit aan den kundigsten kenner van Javaansch en Hollandsch, om redevoeringen in dit parlement gehouden, in het Javaansch te vertalen, zóó dat een Javaan ze begrijpt; dat is onmogelijk! De denkbeelden en begrippen die wij hier hebben en uitspreken, heeft de Javaan niet, en hij heeft daarom de woorden niet.

'Inderdaad, hetgeen op die wijze wordt voorgesteld is wel geschikt, om onkundigen hier te lande vrees in te boezemen, maar steunt niet op kennis van den waren toestand van Indië of van het karakter der bevolking. Ik moet verklaren, de hier gevoerde beraadslagingen hebben tot nu toe eene nuttige uitkomst gehad. Weet gij wat doodend is voor ons gezag? Als er wetten worden gemaakt en in Indië afgekondigd, die *niet* worden gehandhaafd(*); als men dagelijks zonder vervolging, zonder straf, tegen de voorschriften laat handelen: als men in het Staatsblad besluit op besluit plaatst, ze overal in Indië afkondigt in het Maleisch en Javaansch vertaald - en ze toch onuitgevoerd laat. Mijnheer de voorzitter, wanneer wij in deze Kamer daartegen waarschuwen, wanneer wij medewerken om daarin verbetering te brengen, wanneer wij de goede instellingen in Indië verdedigen en de slechte trachten te verbeteren, dan schragen wij de middelen, die strekken moeten om ons gezag in Indië te helpen handhaven.

Overigens zal ik voortgaan op den ingeslagen weg: ik zal naar mijn beste weten in oprechtheid medewerken, om in Indië een goed bestuur, zoo het er is, te ondersteunen, een slecht bestuur, zoo het er is, door een goed te doen vervangen. Ik zal blijven aandringen op het invoeren van hervormingen, die noodig zijn tot verzekering van ons gezag, tot bevordering van de welvaart van Indië, tot versterking van den band tusschen dat land en het moederland.'

Getrouw aan dat voornemen, toonde de Spreker achtereenvolgens de gebreken aan van de akademie te Delft en de groote misbruiken die er plaats hadden, ten aanzien van hen die aan het gevorderd examen *niet* hadden voldaan en evenwel het radikaal bekwamen, dat volgens de bepalingen alleen door het afleggen van een voldoend

(*) Zooals het gemelde "Schorsings"-besluit.

examen kon verkregen worden. Hij wees op de fouten die begaan waren bij de mislukte Balische expeditie en wat tot de verwikkeling en den oorlog op Borneo geleid had, zonder dat de regering in staat was bevredigende antwoorden te geven.

De heer Duymaer van Twist had beetoogd hoe het regeringsreglement *beslist* heeft omtrent heeren- en kultuurdiensten, en dat er gestreefd moest worden naar vrijen arbeid. De heer van Hall haastte zich om den indruk dezer rede te verzwakken, volgens hem moest het eenvoudig de vraag zijn, of wij met het stelsel van vrijen arbeid *het batig slot zullen behouden?* Aan dit cynisme moest alles ten offer worden gebragt wat rechtvaardigheid, humaniteit en heerscherspligt voorschrijven; of de Javanen daarbij gebrek leden, kwam er niet op aan, dit moest ondergeschikt blijven aan het batig slot, daarvoor waren zij als geschapen, daarvoor behooren zij te werken: uit een voorgelezen betoog van den Hoafdingenieur van den waterstaat bleek dan ook ‘dat de Javaan zoo zeer met heerendiensten en allerlei korveën is belast, dat hij geen oogenblik meester is van zijn tijd.’ ‘Te Overflakkee is een spreekwoord, zeide de heer van Hoevell, men zegt daar, de boeren zijn alle notenboomen: hoe harder men klopt hoe meer zij geven. Indien ik geroepen was boven de rede van den heer van Hall een motto te stellen, zou ik er dit boven plaatsen. Hij zegt, 't is de vraag niet of de vrije arbeid op Java in 't belang is van den Javaan? of de vrije arbeid dáár mogelijk is 't is alleen de vraag of het behoud van het batig saldo verzekerd is met vrijen arbeid; al wat de heer van Twist heeft gezegd zijn philanthropische beschouwingen. Ik alleen, ik van Hall ben de ware practische man. Ik wijs u op het batig saldo, dat den dwangarbeid der Javanen bij voortduring vereischt. Het komt eigenlijk hierop neder, dat de Javanen gedoemd zijn om ten eeuwigen dage dwangarbeid, gelijkstaande met slavenarbeid te verrigten ten voordeele voor de schatkist van Nederland.

‘Zulk een stelsel is zoo afschuwelijk dat ik het niet eens wil bestrijden. Ik zal op een paar feiten wijzen.

De landrente blijft stationair in hare opbrengst, zij is zelfs hier en daar vrij aanzienlijk verminderd. Staat dat in verband met den dwangarbeid, zoodat de armoede van den Javaan met die vermindering gelijken tred houdt? Of meent men langzamerhand de belasting *in geld* opgebragt, te moeten verwisselen met eene belasting in arbeid? Dat nu is het juist waartegen ik mij verzet. De belangen van de schatkist zou men vrij wat beter kunnen verzekeren, dan door het kultuurstelsel. Men zou de belasting *in geld* kunnen verhoogen, naarmate men de belasting *in arbeid* vermindert.

De heer van Hall verheugt zich zoo gedurig in het batig saldo, ik doe dat ook. Maar hij vergete toch niet dat het alleen afhangt van de prijzen der produkten. Indien die prijzen terugkeeren tot hun normalen toestand van eenige jaren geleden, dan is nu reeds het aange-

beden batig saldo verdwenen. Maar wanneer onze inkomsten afhankelijk waren van een stelsel van belasting in geld, dan zou onze begrooting niet langer afhankelijk zijn van zeer wisselvallige prijzen'(bladz. 26-28).

'Nu er zooveel voorgelezen is, wil ik ook de vrijheid nemen eenige weinige regels voor te lezen. Men wees mij dikwijls aan als een theorist, een man die aan zijne fantastische spelingen van 't vernuft vrijen loop laat, als een illuminaat, die geen eerbied heeft voor oostersche begrippen en zijne westersche denkbeelden in Indië wel invoeren. Maar thans heb ik een boekske in de hand van een man, die 20 jaren in dienst in Indië is geweest, en van de laagste betrekking tot die van resident is opgeklommen, die altijd bij het inlandsch bestuur is geweest, niet in eene enkele residentie, maar in allerlei oorden. Ik hoop dat mijne geachte medeleden dat boekske zullen lezen, dan zullen zij zien, dat behalve hun medelid, een theorist, toch ook practici, langs den weg der ervaring tot dezelfde resultaten zijn gekomen; als alle ambtenaren insgelijks spreken konden en *durfden*, indien allen den moed hadden, er velen zouden zijn die dezelfde overtuiging zouden openbaren:' (als hun aanzienlijk inkomen van de kultuurprocenten maar geen gevaar liep).

'Wat zegt nu die schrijver tot de tegenstanders van het regeringsreglement? Hij zegt 'uw tegenstand is hopeloos en gevaarlijk! Let slechts op den bestaanden en *bevredigenden* vrijen arbeid, bij koffij-, thee-, cochenille-, tabak-, paddie- en indigo-kultuur en gij zult uwen hopeloozen tegenstand moeten opgeven en erkennen, dat ook de suikerkultuur vatbaar is voor regelingen, die de mogelijkheid van vrijen arbeid niet uitsluiten niet alleen, maar dat bij de toepassing van zoodanige regelingen, de vrije arbeid zich zelf met voordeel voor *alle* partijen zal aanbieden.'

Dat is het resultaat van een twintigjarige ervaring!

Op bladz. 30 en vervolgens schetst de spreker den ongunstigen toestand waarin de suikerfabrikanten en die geheele kultuur gebragt is, door besluiteloosheid of verkeerde handelingen der regering, die een' achteruitgang der produktie ten gevolg heeft. En daarnaast, zegt hij, staat eene betrekkelijk krachtige ontwikkeling van de suikerkultuur door vrijen arbeid. Ik noem die krachtig, vooral met het oog op al de vooroordeelen, welke bij vele autoriteiten op Java daartegen bestaan. Maar in weerwil dier vooroordeelen en van *de daaruit voortvloeijende handelingen van hen die de magt in handen hebben* ziet gij de vrije suikerkultuur zich krachtig ontwikkelen, naast de inkrimping van de gouvernementskultuur, die voor verschillende contraktanten met 25% (100 bouws) verminderd werd. Wat is nu de prikkel, die de Javanen in Cheribon aandrijft om vrijwillig 2000 b. met suikerriet te beplanten (leverende p.m. een millioen gulden aan suiker), voor Europesche ondernemers, die zich daar neerzetten, fabrieken bouwen en machines inrigten? Die prikkel is het groote voordeel dat de landbouwers er door genieten. Bij den gedwongen aanplant ontvangt

hij ongeveer *f* 100 per bouw. Maar wanneer hij een kontrakt met partikulieren heeft gesloten krijgt hij *f* 200 voor denzelfden arbeid. Hoe deze ontluikende industrie kort na de geboorte werd verstikt, is sedert bekend geworden. Met leede oogen door de regering en de ambtenaren aanschouwd, gingen er aanschrijvingen van het plein te 's Gravenhage naar Indië, die het doodvonnis behelsden; zelfs zóó ver ging men om de buffels in de vrije suikerrietaanplantingen te jagen en zoodoende het produkt te vernielen. De vrije tabakskultuur, die in korten tijd de gouvernementsproductie vertienvoudigd had, onderging hetzelfde lot en Nederland zag het lijdelijk aan, als of men met dwaasheid geslagen was! 'De vrije kultuur op Java, zeide onze spreker, is eene teedere plant, in dezen zin: levenskracht heeft zij in zich zelve genoeg; maar het weder is haar niet gunstig; de atmospheer, waarin zij groeijen moet, is haar verderfelijk. Nu wenschte ik wel, dat men die moeijelijkheden, die stille tegenwerking,' (de bovenvermelde openbare schennis was toen nog niet bekend), 'die hatelijke oppositie terughield, waarom laat men dan toch de plant niet aan *eigen krachten* over? waarom wacht men niet de resultaten af?

Wij weten (bl. 34) gelijk alle autoriteiten, hoe de Minister a priori over deze zaak denkt, zullen de hier uitgesproken woorden geen invloed hebben op de resultaten? Ik heb de onmogelijkheid van onpartijdigheid aangetoond.

Dat die vrije kultuur geen directe vooordeelen aan de schatkist oplevert, is volkomen waar! Maar tegen dat feit is nu juist verleden jaar, door den afgevaardigde uit de hoofdstad en door mij oppositie gemaakt. Dat is eene groote fout van de regering, dat zij de belangen van de schatkist niet behartigt bij de vrije aanplantingen. Ik wil nu niet - want het zou te lang worden - spreken over de wijze waarop dit zou behooren te geschieden.

Doch in Cheribon, waar de zaak - de vrije suikerindustrie - zich met kracht ontwikkelt, tot voordeel, welvaart en bloei van die residentie, van onzen handel en scheepvaart, verstoor daar die nuttige zaak niet, door *partijdig* onderzoek.'

Hoe gegrond die vrees was hebben we boven reeds gezien: de zaak is opzettelijk jammerlijk verstoord, de ondernemers zijn geruïneerd, de kapitalen er in gestoken verloren, het vertrouwen er op voor vele jaren ondermijnd, en nu roepen de triumpherende conservatieven ons toe: 'ziet ge wel dat vrije ondernemingen op Java onmogelijk zijn!' En Nederland legt er zich zwijgend bij neêr, want de koffij brengt *f* 20 per pikol *meer* op, dan voor 15 jaren, dat is eene vergoeding voor de jaarlijks achteruitgaande productie en voor wat de handel er bij lijdt, want wij krijgen een groot batig slot! Het gezond verstand schijnt van ons geweken, er zullen ongedachte rampen moeten komen, om de door weelde verweekte en verstompte energie in ons volk weêr op te wekken, zullen we niet te gronde gaan en weêr waardig worden zulk een schoon,

overvloedig bevolkt land te bezitten, dat, met een weinig vrijheid, zich zoo heerlijk ontwikkelen en niet langer zou achterstaan bij Cuba, Ceylon, Mauritius of Réunion, waar de productie, in plaats van stationair te blijven, zoo als op Java, zich tripleert.

Een der grootste grieven tegen het niet handelende bestuur, was de zoo lang (sedert 1853) hangende onzekere toestand der suikerindustrie, waarvan het onderzoek aan eene commissie was opgedragen, die na jaren arbeids een paar wagenvrachten (volgens den Minister) met schrifturen had geleverd, waardoor die gewigtige aangelegenheid evenwel niet vooruit is gebragt. De in dien tusschentijd afloopende kontrakten werden tijdelijk, doch voor niet langer dan twee jaren verlengd, waardoor eene groote onzekerheid voor de industrielen ontstond, die nu op den ouden voet moesten blijven voortsukkelen, zonder de vereischte verbetering in hunne fabrieken of machineriën te durven aanbrengen, uit vrees dat in dien korten tijd het daartoe aangewende kapitaal door de te verwachten voordeelen niet zou geamortiseerd kunnen worden. Reeds jaren lang was door de vertegenwoordiging op eene wettige regeling der zaak aangedrongen, waartoe de heer van Bosse in December 1856 een voorstel deed, dat door eene behendige manoeuvre van den heer J.C. Baud werd afgestemd, doch slechts met de meerderheid van ééne stem, ten gevolge waarvan de Minister Rochussen in 1860 de fabrikanten met eene regeling van eigen maaksel begiftigde, die een groot deel der ondernemers te gronde moest rigten, waarover zij te meer te beklagen zouden zijn, indien ze door eigen verkeerdheid daartoe niet veel hadden bijgedragen. In stede van de voorstanders eener wettelijke regeling te steunen, gaven zij gehoor aan de inblazing der conservatieven, die toezegging gaven van verlenging der kontrakten op den ouden voet, als men maar eerst de hun vijandige liberalen had verslagen. Daartoe zou het dagblad ‘Neêrlandsch Indië’ krachtig medewerken, mits men geld verstrekte, en de fabriekanten gaven met milde hand, tot hun eigen verderf, waarvan ze nu sedert 1860 de wrange vruchten oogsten. Het gouvernement heeft zich het leeuwendeel verzekerd, het neemt twee derde van de verkregen suiker, tegen den prijs waarop zij den fabrikant komt te staan, en nog wel van de beste soort; van het overschietende een derde moet de ondernemer de rente vinden van het in de zaak gestoken kapitaal enz., iets dat zelfs bij de tegenwoordige hooge prijzen voor velen ondoenlijk is, waardoor ze in groote geldelijke ongelegenheden zijn geraakt, tot aanmerkelijk nadeel der produktie, van handel en scheepvaart. Cuba met eene bevolking van ruim 1,600,000 zielen, waaronder p.m. 300,000 slaven, brengt ruim 8 millioen pikols suiker voort, terwijl het prachtige, onvergelijkbaar vruchtbare Java, met zijn 13 millioen zielen, door dwangarbeid niet meer voorbrengt, dan ruim 1½ millioen pikols. Wanneer zullen wij verstandig worden en terugkeeren van den verkeerden weg?

Toen het gerucht zich verspreidde, dat de zoo belangrijke suiker-

industrie, volgens het welbehagen des Ministers, bij besluit en niet overeenkomstig het vrij eenparig verlangen der vertegenwoordiging, bij de wet zou worden geregeld, vroeg de heer van Hoevell, die zoo vele jaren en onophoudelijk er voor had gestreden, verlof, om de regering te interpelleren, dat hij verkreeg, doch zonder gewenscht resultaat. Onder de vele regtmatige grieven, die hij opsomde, is van het meeste gewigt de ongevraagde toezegging door het gouvernement aan de fabrikanten gegeven, waardoor wettige regeling nog een aantal jaren illusoir zou worden, indien de regering later niet bestand mogt zijn tegen den aandrang daartoe van zoo vele zijden.

'Bij het einde - zoo luidde de nieuwe gunst aan de kontraktanten toegezegd - van het thans loopende kontrakt, nadat de grondslagen waarop later gekontrakteerd zal worden zullen zijn vastgesteld, zal het gouvernement *bij voorkeur* met den kontraktant ter andere zijde overeenkomen, tot de verlenging van het voor zijne onderneming bestaande kontrakt.' Aan dien band heeft het gouvernement zich opzettelijk gelegd, ten bate van gunstelingen en om verdere gunsten te kunnen uitdeelen, en dus de concurrentie van anderen af te snijden, tegen het algemeen belang.

'En die, voor 't gouvernement bezwarende en ons belemmerende voorwaarde, zeide onze spreker, hebben onze bewindslieden proprio motu in het kontrakt *gebragt* na 1852, in denzelfden tijd toen zij die fameuse commissie van onderzoek in 't leven riepen! En dat schijnt geschied te zijn, in afwijking van het verlangen van den gouverneur-generaal Duymaer van Twist! En dat is gedaan door den minister Pahud! door denzelfden minister, die in 1852 in 't naauw gebragt *eene hervorming beloofde* en inmiddels alles in statu quo zou laten! Ik zal niet treden in de waardering van zulk een gedrag. Ieder onbevooroordeelde zal er het *ware* merk op weten te drukken. De tegenwoordige minister heeft alle verantwoordelijkheid voor die daad van zich geworpen. Ik begrijp zeer goed, dat hij daartoe behoefte gevoelde.'

Het kennelijk voornemen van den Minister was, om een nieuwe gunst aan de suikerfabrikanten te verleenen en hunne kontrakten tien jaren te verlengen, overeenkomstig het gevoelen zijner adviseurs, waartegen de heer van Hoevell aanvoerde: 'Ik weet niet wie door den minister zijn geraadpleegd, maar het zullen ongetwijfeld deskundigen geweest zijn. En wie zijn nu die deskundigen? Vooreerst mannen van het vak, bovendien Indische ambtenaren,' - die procenten trekken van het suikerprodukt, hoe meer hoe liever. - 'Welnu, ik herhaal, allen die de minister geraadpleegd heeft of raadplegen *kan*, zijn belanghebbenden, òf persoonlijk, òf door familie, vrienden of antecedenten.

Nu roept de minister ons toe, wacht tot ik gereed ben. *Wachten*, mijnheer de voorzitter, is het wachtwoord, als het de regeling van de kultuurkontrakten geldt! Eerst moesten wij *wachten* totdat er

eene commissie zou benoemd zijn, toen moesten wij *wachten* totdat die commissie rapport had uitgebragt, daarna moesten wij *wachten* tot dat rapport, twee wagenvrachten vol, gelezen zou zijn; al verder moesten wij *wachten* totdat de suikerfabrikanten een congres hadden gehouden en eene memorie zouden hebben ingediend. Zoo zijn wij *wachtende* gebleven - en zijn het nog in 1860, is het niet treurig?' (Bl. 89). 'Nu komt de geachte spreker die zoo even het woord voerde den minister te hulp. De heer Elout schijnt mij een zeer handige vriend te zijn. Hij volgt een doorluchtig voorbeeld nu ongeveer drie jaren geleden, door den heer Baud. Toen waren wij in denzelfden toestand; toen was dezelfde motie gedaan, er was veel kans dat zij zou worden aangenomen. - De uitslag heeft het bewezen - want er ontbrak slechts ééne stem. Maar toen trad die staatsman op als eene soort Deus ex machina, zijn toovermiddel grondende op een zwak, dat vele leden - vooral wanneer het moeijelijke kwestiën geldt - nog al eigen is, op hun verlangen naar uitstel. Wordt dat uitstel aangenomen, dacht de heer Baud, dan hebben wij tijd gewonnen, en dat is in de krijgstaktiek soms van beslissenden invloed.

Uitstel! Mijne heeren, hoe lang is er reeds uitgesteld? Hoe dikwijls zijn wij zeer nabij eene beslissing geweest, althans volgens de mededeeling van de regering, en wat heeft het gebaat? Wij zouden nu moeten wachten tot wij staan voor een fait accompli.'

Op een motie van den heer Wintgens, aangenomen met 43 tegen 21 stemmen, besliste de Kamer 'van oordeel te zijn, dat er behoefte bestaat om de kultuurkontracten te regelen door de wet.' De minister was nu wel geslagen, maar baten mogt het niet(*), de vrienden en voorstanders van gunstbetoon hebben de zaak slepende gehouden, en twee ministers, die later den moed hadden eene wettelijke regeling voor te stellen hebben voor de cotterie moeten wijken! En zoo zijn wij in 1866 nog op hetzelfde standpunt. Terwijl andere tropische landen krachtig voorwaarts streven, blijft Java op dezelfde hoogte, omdat wij vermolmde instellingen behouden willen, waarvan de groote heeren, met hunne gunstelingen, aanzienlijke voordeelen trekken, ten koste van den bloei en de welvaart der natie!

Herhaaldelijk was er aangedrongen op de indiening der Indische comptabiliteitswet, volgens het voorschrift der Grondwet, waarmeê het even zoo ging als met de kultuurkontrakten, er moest *gewacht* worden! 'Tien jaren lang, zeide de heer van Hoevell (bladz. 98), heb ik elke gelegenheid aangegrepen, om al de ministers, die in dien tijd aan de groene tafel waren gezeten, te dringen om toch aan dit grondwet-

(*) Bij zulk een neêrlaag treedt in andere constitutionele landen, een minister af, die zich zelven respecteert; niet zóó de heer Rochussen. Hij poogde zijn geknakt Ministeriëel leven te rekken, om nog grooter nederlaag te ondergaan, wegens het wegschenken van het suikerkontrakt Pangka (bladz. 314), en de Amsterdamsche kiezers vonden er zooveel waardigheid in, dat zij hem naar de Tweede Kamer afvaardigden.

tig voorschrift te voldoen! Er waren altijd duizende uitvlugten....'

'Is het nu bij onze finantiele afhankelijkheid verantwoord, dat wij die millioenen, zonder eenige controle, aan de willekeur van den minister van Koloniën overlaten?

Is het verantwoord, dat de Grondwet eene doode letter blijft? Is het verantwoord, dat wij jaarlijks hier over de begrooting van Nederland warme discussie voeren, tot in geringe bijzonderheden de zaak uitpluizen, over eenige duizenden meer of minder ons ernstig boos maken... maar intusschen 80 of 100 millioen overlaten aan 't geen de minister van Koloniën meent daarmeê te moeten doen? Die wet *mag* niet langer uitblijven.'

Eerst in 1864, onder den minister Fransen van de Putte is die wet er gekomen waardoor voortaan tal van misbruiken moeten ophouden.

'Ik ben dezen morgen bijzonder ongelukkig, mijnheer de voorzitter,' vervolgde hij. 'De minister van Finantiën - de heer van Hall - wil mij niet antwoorden! De minister van Koloniën even min. Ondertusschen wat gesproken is, zal gedrukt worden, en zoo lang het niet weêrlegd is, blijft het *als waarheid* onwrikbaar staan; wat ik den minister van Finantiën heb toegevoegd, zeg ik thans tot den minister van Koloniën: ik ben bereid *te bewijzen* door tal van feiten, al wat ik u heb verweten! *Verlangt gij dat?*'

De beide ministers verlangden *dat* niet. Hoe steken hier bij af de soms lage insinuatiën tegen de regering, in de laatste vier jaren vernomen. 'Verlangt gij bewijs, ministers, van 't geen ik u verwijt?' Zie, dat is rond, eerlijk, mannelijk! Dat boezemt de natie achting in voor en vertrouwen op hare vertegenwoordigers; haar steun moest hem niet ontvallen, die zóó waardig het debat voert.

Op den 15/16 October 1860 interpelleerde hij den minister van Koloniën weder over de regeling der suikerkultuur.

'Een (tweede) gebeurtenis,' zeide hij, 'staat met de suikerzaak in naauw verband. Er loopt een gerucht, dat in 't gansche land eene groote ergernis heeft verwekt. Op nieuw zou een gunstbetoon zijn bewezen, ten nadeele van 's lands schatkist en schade van het algemeen belang. Dat gerucht is tot eenige zekerheid gekomen. Ik geloof, dat het pligt is, de regering in de gelegenheid te stellen daaromtrent ophelderingen te geven, betrekkelijk het suikerkontrakt Pangka, een kontrakt, voor eenigen tijd bij een arrest van de regterlijke magt vernietigd - waardoor de regering van hare verbindtenis en verpligting geheel ontslagen was - maar waarvan men verhaalt, dat het thans weder in 't leven is geroepen en op zonderlinge wijze in handen van twee gunstelingen is geraakt.' Uit de stukken, ten gevolge dezer interpellatie door den minister overgelegd, bleek ten volle de waarheid van het vermelde feit. Het kontrakt, 's lands eigendom, dat ten voordeele der schatkist in publieke veiling had behooren gebragt te worden, was weggeschonken aan twee gunstelin-

gen, de heeren Gallois en Bronkhorst(*), - waarom? weet men niet - die het dadelijk weder verkochten voor eene aanzienlijke som! - men zegt twee ton. - En daarvoor zijn de Javanen de lijdende, de stille, de volgzame, de tot dwangarbeid veroordeelde partij, een dwangarbeid, waarvan de voordeelen niet eens in de schatkist komen, maar strekken om familie en vrienden rijk te maken, wat onmogelijk zou wezen bij wettelijke vrijheid en concurrentie van elk Nederlander, die de vereischte kennis bezit en over het benoodigde kapitaal beschikken kan. Is het wel raadselachtig, waarom de conservatieven daarvan zoo veel rampen en onheilen voorspellen en u pogen af te schrikken van zulk eene roekeloosheid, waardoor ze belet zouden worden zich vrienden en aanhangers te koopen en hun invloed uit te breiden ten koste der belastingschuldigen, maar die dit bij de stembus weêr vergeten, waarheen ze zich, door de magtige cotterie, onder allerlei leuzen, gesteund door laster, list en allerlei lage, verachtelijke middelen, laten drijven en, in zedelijken zin, even goed laten exploiteren als de Javanen die niet anders kunnen en niet beter weten. Schande over u, kiezers! die toont de vrijheid zoo weinig te waarderen!

Hebben de conservatieven geen gelijk, dat zij met alle middelen en krachten, dat stelsel van gedwongen arbeid in stand pogen te houden, dat zoo bij uitnemendheid geschikt is, om hunne belangen te bevorderen!

De minister Rochussen die zeker dacht, zich eene doorluchtige bescherming verworven te hebben, door dit vorstelijk geschenk, kwam er echter in de Kamer niet best af. Op grond van het rapport der door haar benoemde kommissie, nam zij met 44 tegen 15 stemmen de conclusie aan:

'De Kamer verklaart, dat in de overgelegde stukken geene gronden gevonden worden, die de overeenkomst van 14 Mei 1860 (het boven vermelde geschenk van het kontrakt Pangka) *konden aanraden* en dat mitsdien *de belangen van den Staat door het sluiten daarvan zijn uit het oog verloren.*'

Als men daarbij nu in aanmerking neemt, dat ook nog uit de discussie bleek, dat de gouverneur-generaal Duymaer van Twist een suiker-kontrakt heeft *moeten* geven aan een gewezen 'welgezind' lid in den raad van Indië, die het onmiddellijk verhuurde - men zegt voor *f* 25,000 's jaars - aan een Chinees, dan zal men zich kunnen verklaren waarom de Indische ambtenaren zoo fel op het behoud van zulk een stelsel zijn. Dan zal men zich kunnen verklaren, waarom de conservatieve partij zoo rusteloos ijvert, om de meest mogelijke verwarring te brengen en te onderhouden in de behandeling en beschouwing van indische aangelegenheden, ten einde oningewijden zich geen

(*) Het bleek, dat de heer Mijer, die nu weder het Indisch bestuur in handen heeft, het kontrakt aan die heeren had toegezegd. Zoo verkrijgt men magtige vrienden en wordt Gouverneur-Generaal!

begrip zouden kunnen vormen van den werkelijken toestand(*) en welk stelsel van regering het beste is, wegens de tegenstrijdige bewijsvoering der tegen elkander overstaande partijen. Van dáár de bittere conservative haat tegen den vertegenwoordiger van Hoevell, die rusteloos voortging zulke dingen aan het licht te brengen! Daarom was hij een zoo slecht mensch, daarom was geene insinuatie laag genoeg, geen laster te boosaardig, om er hem niet onder te bedelven, en Neêrlands volk was er dupe van! Het liet zich jaren lang op die wijze exploiteren, en zoo werd de krachtige stem voor het algemeen belang gesmoord, die sedert 1848 met onnavolgbaar talent en uitnemende zaakkennis, in 's lands raadzaal met onbezweken moed zich had doen hooren.

Hoe heeft Nederland hem beloond, die voor onze waarachtige belangen telkens in de bres sprong en daarvoor veil had, wat den man het dierbaarste is en hem het naast ter harte gaat? Zijn de mannen van talent, van geestkracht, van politieke eerlijkheid en zedelijken moed zoo talrijk onder ons, dat zij geen blijk van nationale sympathie en waardering behoeven?

Eerst in 1860, na twaalf jaren strijds, mogt hij zich in de overwinning verheugen; de minister Rochussen, die zoo veel onheil over Indië had gebragt, zag zich, door het besluit der Kamer, tot aftreden genoopt, om door den heer Loudon vervangen te worden. Maar de conservatieven, ofschoon geslagen, verloren den moed niet; in plaats van de versleten wapens in het arsenaal te bergen, werden zij op nieuw gescherpt om in 1866 nogmaals te zegevieren. De heer Mijer trad als minister van koloniën op, om staks als gouverneur-generaal zijne beste krachten in te spannen, om van het stelsel nog te redden, wat te redden is.

Intusschen is er licht, veel licht verspreid over de werken der duisternis; hier en daar zijn de oogen geopend. Wat vroeger mogelijk was, zal nu niet meer kunnen geschieden. Deze ‘Parlementaire redevoeringen’ zijn een helder lichtbaken in den duisteren nacht, waarin men de Indische maatschappij en Nederlands belang heeft gehuld. Indien het maar niet ontbreekt aan mannen die licht zoeken, die de waarheid liefhebben en een oordeel durven uitspreken, over 't geen Nederland ten zegen moet gedijen; dat zal de zegepraal der beginselen wezen door Dr. van Hoevell met zooveel consequentie verkondigd. Die zegepraal is niet twijfelachtig, 't is maar een kwestie van tijd of van

(*) Waarvan de Minister Trakranen op nieuw het bewijs leverde. Op 4 April l.l. las hij aan de Tweede Kamer een brief voor van den resident van Pasoeroean, waarin gezegd wordt, ‘dat de koffijkultuur’, (die overal elders zoo drukkende is voor de bevolking) te Pasoeroean *geen overwegend bezwaar* opleverde. Iets wat zeer natuurlijk is, want *daar* verdienen de planters gemiddeld: 40 centen per dag; doch in de andere, min vruchtbare, residentiën, maar 4 à 5 centen. En niet één der leden stond op, om dit aanzienlijk verschil, *waarin juist het bezwaar ligt*, aan te toonen! Wisten zij niet beter? dan moest men méér bekwame mannen afvaardigen, want zóó blijft de natie gemystificeerd, zij moet wel gelooven, dat wat de minister zeide voor *geheel* Java geldende is!

gebeurtenissen die kunnen strekken om ons te wekken uit onze verregaande onverschilligheid, jegens de wel verre, maar toch zoo rijke landen, waarvan de onmetelijke bronnen van welvaart en bloei in deze ‘parlementaire redevoeringen’ zoo duidelijk en bij herhaling zijn aangewezen, maar die nog zoo weinig opbrengen in verhouding van hunne uitgebreidheid en werkkrachten. Terwijl allerwege - op een paar uitzonderingen na - de slavenarbeid als onvruchtbaar is erkend en afgeschaft, houden wij een stelsel vol, dat zijn tijd heeft gehad en alleen nog voordeel oplevert, omdat toevallig, in de laatste jaren, de koffij ongekend hooge prijzen heeft gehaald; voor die wisselkans van den handel leggen wij aan 13 millioen menschen slavenwerk op, waarin zij geen lust hebben, omdat zij met al hun arbeid even arm blijven. Op die wijze kweeken wij den *afkeer* van den arbeid en voeden een geheel volk tot luijaards op, dat wij behoorden voor te gaan op de baan van ontwikkeling en beschaving.

Het christelijke Nederland demoraliseert een gansch volk, om het meedoogenloos uit te zuigen, en draagt daarbij roem op zijne vroomheid en menschenmin.

Politiek overzicht.

In een niet druk bezochte straat bevindt zich het eenvoudige huis van een stil burger. Anderen schijnen nog minder op hem te letten, dan hij wel wenscht vergeten te zijn. Want vroegt gij, hoe het bij hem in huis uitziet, uit duizenden zou niet éen het u kunnen zeggen. Een enkele wellicht zou u voor zeker durven vertellen, dat de deur groen geverfd was, terwijl gij zelf toch nog straks voorbijgaande hebt opgemerkt, dat de kleur er van meer naar bruin zweefde. Sommigen wagen het te gissen, dat de gang wel van marmer zal zijn, en de kamers wel goed gestoffeerd, daar de man toch voor jaren met zijn drukken winkel nog al een aardigen duit verdiend heeft. Doch de slotsom is: met juistheid weet niemand wat van hem, en maar zeer weinigen laten zich iets aan hem gelegen liggen. Maar zie, eensklaps komt er naast dat stille huis van den vergeten burger een plekje open grond te koop, dat wel tot tuin kon dienen of ruimte oplevert voor een nieuw te plaatsen gebouw, of wie weet welk nut kan verschaffen. Nu wandelen dagelijks tal van liefhebbers het nederige huisje voorbij en werpt er een nieuwsgierigen blik op, waarin zoo wat het denkbeeld ligt: als *ik* dat plekje gronds zou koopen, zou ik er dat huisje wel bij willen hebben. Ten minste onze stille rentenier, als hij 's morgens na

het ontbijt de pijp in de eene en de Haarlemmer in de andere hand houdende, voor het venster zit en zich ergert aan de nieuwsgierige blikken, vraagt zich soms niet juist meer af, of zij zijn huisje dan wel het aangrenzende erfje gelden. Wrevelig interpreteert hij misschien niet geheel bezadigd de uitdrukking van het gelaat der voorbijgangers, en in oogenblikken, waarin hij zich zelf schijnt te vergeten, verwenscht hij het toeval, dat juist *zijn* woning naast het leeg staande plekje gronds heeft geworpen.

Zoo of zoo ten naastenbij - want zou deze vergelijking minder mank gaan dan alle andere? - is het ons Nederlanders in de laatste maanden gegaan. Het land, bij welks naam de meeste vreemdelingen alleen dachten aan Broek in Waterland, Edammer kaas en Friesche kleederdracht, is in eens onder het voetlicht van het politieke schouwtooneel der wereld geplaatst, dank zij der combinatie, die den scepter van Nederland aan de kroon van Luxemburg paarde.

Het Luxemburgsche vraagstuk toch is een nieuwe phase ingetreden. Het gerucht dat de groothertog deze bezitting aan Frankrijk zou willen afstaan, heeft in de onderscheidene wetgevende vergaderingen de nieuwsgierigheid opgewekt; eenige inlichting moest altijd daarop volgen, en zoo is ook de positie ook meer ter kennise van het algemeen gekomen.

De eerste der hier bedoelde interpellatiën had plaats in den Noord-Duitschen rijksdag bij monde van den vice-president Bennigsen, die natuurlijk niet hoopte, dat de besproken afstand tot stand zou komen. ‘Het is te doen - zei hij o.a. - om een Duitsche bondsvesting, om een Duitsch grensland, om een in den grond der zaak Duitsche bevolking, die in het minst niet geneigd is om Fransch te worden.

Alle partijen zullen zich aaneensluiten, waar de integriteit van Duitschland in gevaar verkeert en zullen tegenover het buitenland den Pruisischen president-minister ten krachtigste steunen. Wij wenschen den vrede, doch vreezen den krijg niet, wanneer het er op aan komt, Frankrijks eerste poging, om ons in onze eer aan te tasten, af te slaan.’

Zulke denkbeelden kunnen bij Bennigsen niet verwonderen. Hij is Hannoveraan en moet dus wel in Duitschlands eenheid het éénige *raison d'être* zien van Pruisens opperheerschappij. Alles moet er nu maar bij. Zijn Duitschland is ook het Duitschland van 1866: hoe kon hij anders spreken van Frankrijks *eerste* poging? Ik verbeeld mij toch dat Lodewijk XIV en Napoleon I Germania's eer ook nog wel eens duchtig gecompromitteerd hebben. Laten wij echter den man zijn illusion, en merken wij liever op, dat hij ontegenzeggelijk het orgaan eener krachtige partij is. Von Bismarck, die wellicht als alle egoisten den steen, die hem bij het doorwaden van een beek geholpen heeft, later ver van zich wegwerpt, kan thans echter die hulp nog niet ontberen, en moet te gelijker tijd Frankrijk ontzien. Zie hier wat hij ge-

antwoord heeft: ‘Ten gevolge van het uiteengaan van den voormaligen Duitschen Bond bezit de koning der Nederlanden een volkomen souverein recht op Luxemburg. De bevolking van het groothertogdom is, om de zware militaire lasten, niet gestemd voor aansluiting aan den Duitschen Bond. In de Luxemburgsche regeeringskringen en in de onmiddellijke nabijheid van den groothertog, heerschte bovendien misnoegen over Pruissens voorspoed. Zoo was reeds in October een nota van de groothertogelijke regeering ingekomen, waarin verlangd werd, dat de vesting Luxemburg door de Pruisische troepen ontruimd zou worden. De zaken bleven echter zooals zij waren; en daar Pruisen geen niet-Duitsche vorsten tot het verbond wenscht te zien toetreden, heeft het zich van elke pressie ten aanzien van Luxemburg onthouden. Terecht heeft men beweerd, dat Frankrijks gevoeligheid door Pruisen ontzien wordt, en het is inderdaad Pruisens streven, die gevoeligheid niet uit het oog te verliezen. Dat tusschen Frankrijk en Luxemburg reeds een overeenkomst gesloten is, geloof ik niet; doch ook het tegendeel kan ik niet verzekeren. Officieel is de kwestie te berde gekomen door een vraag van den groothertog aan den Pruisischen gezant te 's Gravenhage. De groothertog verlangde namelijk te weten, hoe Pruisen het zou opnemen, indien hij eventueel van zijn souvereiniteit afstand deed. Onzerzijds is daarop geantwoord, dat wij de verantwoordelijkheid van die daad aan den groothertog moesten overlaten. Pruisen toch wenschte zich zeker alvorens te vergewissen van de meening der medeonderteekenaren der tractaten van 1839(*), omtrent die van zijn Duitsche bondgenooten en omtrent die van het op den rijksdag vertegenwoordigde publiek. Het aanbod van de Nederlandsche regeering, om bij de onderhandelingen tusschen Frankrijk, den groothertog en Pruisen als bemiddelaar op te treden, is van de hand gewezen. Meer ophelderingen kan ik nu niet geven. De hoop der Noord-Duitsche regeeringen is, dat zij er in zullen slagen, om Duitschlands rechten langs den vreedzamen weg te doen eerbiedigen, - dat de goede verstandhouding niet zal worden gestoord.’

Inmiddels hielden de geruchten omtrent een afstand van het groothertogdom aan Frankrijk aan, werd zelfs de som genoemd, die de vorst als schadeloostelling voor dien afstand zou ontvangen. De Luxemburgsche bevolking scheen verdeeld te zijn; terwijl sommigen die verandering van souverein lijdelijk zouden aanzien en zich wellicht zonder ontevredenheid, in het onvermijdelijke wilden schikken, gingen anderen door een petitionnement hun begeerte aan den dag leggen, om als zelfstandige staat onder de heerschende dynastie voort te blijven leven. Toen verscheen er in eens een verklaring namens de Luxemburgsche regeering, ook in de Nederlandsche Staatscourant, dat de zaak van den afstand volstrekt niet was bepaald.

(*) Waarbij het oostelijk deel van Luxemburg als groothertogdom en als Duitsche bondstaat aan den koning der Nederlanden was afgestaan, met de bepaling, volgens de tractaten van '15, dat Pruisische troepen er garnizoen zouden houden.

Uit deze eenigszins evasieve verklaring, alsmede uit de woorden van von Bismarck schijnt genoegzaam te blijken, dat werkelijk over den afstand gehandeld is. De Fransche regeering ging zelfs zoo ver van te verkondigen, dat het initiatief tot de onderhandelingen daarover van de zijde van den groothertog was gekomen. Toen toch in het Wetgevend Lichaam de kwestie ter sprake kwam, heeft de minister van buitenlandsche zaken, na verklaard te hebben, dat het waarachtige en duurzame belang van Frankrijk het behoud van den Europeeschen vrede gebiedt, en de Fransche regeering ook enkel met vredelievende denkbeelden vervuld is, gezegd: 'Ons gouvernement heeft ook het vraagstuk omtrent Luxemburg niet plotseling op het tapijt gebracht. De onbepaalde toestand van Limburg en Luxemburg heeft het kabinet van 's Gravenhage tot het doen eener mededeeling aan de Fransche regeering genoopt, ten gevolge waarvan tusschen de twee souvereinen een wisseling van gedachten over het bezit van Luxemburg heeft plaats gehad. Die gedachtenwisseling had nog geenerlei officieel karakter erlangd, toen de Pruisische regeering door den groothertog over haar gezindheid geraadpleegd, een beroep deed op de bepalingen van het tractaat van 1839.... Wij zijn derhalve bereid, om gemeenschappelijk met de overige Europeesche kabinetten de bepalingen van dit verdrag te onderzoeken. Bij dat onderzoek zal door ons in den meest vredelievenden geest worden gehandeld. Daarom koesteren wij de vaste overtuiging dat de vrede van Europa door dit voorval niet zal worden verstoord.'

Wat ons al zeer vreemd in die verklaring voorkomt, is de mededeeling, dat de groothertog de bespreking over den afstand zou hebben ingeleid. Wat zou hem kunnen bewegen, van zijn souvereiniteit afstand te doen? Dan zou men haast denken aan bovenmatige eischen van Pruisische zijde, waartegen de bedreigde om bescherming verzocht bij een machtigen bondgenoot. In dien zin liet zich ook later het *Journal des Débats* uit. Zelfs sprak dat blad van een pressie, die Pruisen zou hebben uitgeoefend op de *Nederlandsche* regeering, om zich nauw aan Duitschland aan te sluiten, ten einde aldus 's lands rust en grootheid door een engsluitend verbond te bevestigen. Zulk een gedrag zou nu gansch niet te rijmen zijn met von Bismarck's verklaring, dat zelfs op het intreden van Luxemburg in den Noord-Duitschen bond niet was aangedrongen. Zou bovendien ook de Pruisische *premier*, indien hij een bondgenootschap met Nederland wilde, wel dien weg zijn ingeslagen? Zou het dan nog mogelijk geweest zijn, dat de Nederlandsche regeering haar bemiddeling bij de onderhandelingen aanbood? Die voorstelling is dus ongetwijfeld verkeerd. Wie weet overigens niet, hoe gemakkelijk het vaak in de diplomatie valt, een ander het initiatief te laten nemen tot hetgeen men eigenlijk zelf voorstelt? 't Is althans bekend, dat nog geen eeuw geleden Frederik de Groote

bij het beramen van de eerste verdeeling van Polen aldus een deel der verantwoordelijkheid van zich heeft trachten af te schuiven.

Na de boven vermelde mededeeling in het Wetgevend Lichaam hebben de afdeelingen het verlof tot een nadere interpellatie niet toegestaan.

In onze Tweede Kamer had een interpellatie van Thorbecke meer indirect betrekking op de Luxemburgsche kwestie. Zij betrof de juistheid van von Bismarck's voorstelling, dat de Nederlandsche regeering haar bemiddeling in de onderhandelingen betrekkelijk het groothertogdom had aangeboden. De interpellant keurde het af, dat Nederlands regeering zich mengde in een zaak, waarmeê zij niets te maken had, in een netelige kwestie, die tot veel ongelegenheden aanleiding kon geven en alleen nadeelig kon werken op hen, die er zich meê hadden ingelaten. De minister van buitenlandsche zaken erkende het feit, dat de bemiddeling was aangeboden en geweigerd. Hij had het juist gedaan, om te toonen, dat Nederland in die kwestie geen partij was. De bemiddelaar toch moet een onzijdig standpunt innemen. Hierbij zou de Nederlandsche regeering het echter laten, voortaan het Luxemburgsche vraagstuk als haar vreemd geheel ter zijde stellen. Vooral de laatste belofte was zeer geruststellend. Het is toch in Nederland's belang noch Pruisen noch Frankrijk te kwetsen. Wanneer wij echter het aanbod zelf nog eens bedenken, dan moeten wij het zeker gelukkig achten, dat het is afgeslagen. Hoe penibel toch zou de verhouding zijn van de Nederlandsche regeering, optredende als bemiddelaar in een geschil, dat ook, en wel hoofdzakelijk betreft den groothertog van Luxemburg, die tevens is het hoofd der Nederlandsche regeering! Dat het als middel, om Nederlands onzijdigheid aan te toonen, niet het éénig mogelijke, niet het eenvoudigste was, zou te recht kunnen worden beweerd. Of was een kategorische mededeeling van dit feit aan den Pruisischen gezant niet mogelijk, zoo die eens noodig was? En als eens het aanbod was aangenomen? Want zoo zeker van een weigering kon men toch niet zijn, tenzij men zelf het ondoelmatige van het voorstel had ingezien en een voorgevoel had van de vroolijkheid, die de mededeeling in den Duitschen rijksdag opwekte. Eindelijk blijft het toch nog altijd mogelijk, dat Duitschland aan den ernst van de bedoelingen der Nederlandsche diplomatie blijft gelooven, en de weigering als een échec voor haar zal beschouwen. Later hebben de diplomatieke agenten van Nederland ook allen de orders ontvangen, zich buiten alle bemoeiingen met de Luxemburgsche kwestie te houden.

De stand der hoofdkwestie zelve is thans geworden: de beoordeeling van het tractaat van 1839. Allerlei andere geruchten hebben zich wel verspreid en een of meer dagen staande gehouden. De koning zou het groothertogdom aan zijn broeder afstaan; Luxemburg zou onzijdig verklaard worden; de regeering van Groot-Brittanje zou haar

scheidsrechterlijke uitspraak tusschen beide brengen. Niets daarvan is bevestigd. Doch is daarmede de kwestie vereenvoudigd? De tractaten van 1815 en 1839 zullen waarschijnlijk bewijzen, dat de groothertog volle souvereiniteit over Luxemburg bezit, dat na de ontbinding van den Duitschen Bond, Pruisische troepen in de hoofdstad niet rechtmatig te dulden zijn; zal daarom Pruisen die troepen zoo maar wegnemen? En zoo al, zal Duitschland dan nog een afstand aan Frankrijk goedkeuren, indien de groothertog dien nog altijd wenschelijk blijft oordeelen? De beslissing zal dus uitsluitend afhangen van den prijs, dien Franschen en Duitschers op Luxemburg stellen. Sedert dat het in de 15e eeuw onder de hertogen van Bourgondië kwam, is de band met Duitschland al zeer los geweest, terwijl het meermalen deel heeft uitgemaakt van het Fransche grondgebied. Het gewicht van het landje als strategisch punt is misschien, bij de tegenwoordige wijze van oorlog voeren, zoo groot niet. De hoofdstad zou als vesting een groot garnizoen eischen, dat aan de andere oorlogsoperatiën onttrokken wordt. Pruisen zou door de aanwinst van het groothertogdom nog moeilijker terrein te verdedigen hebben dan zijn tegenwoordige grenzen terwijl Frankrijk niets gemakkelijker benoorden dan bezuiden den Moezel in Duitschland zou kunnen vallen. Alleen voor België zou uitbreiding van Frankrijk aan dien kant eventueel eenig bezwaar kunnen opleveren. Werkelijk wordt er ook nu gesproken over een aanhechting van Luxemburg aan België, waarvoor de Groothertog een schadeloosstelling zou ontvangen. Natuurlijk vertrekt dan de Pruisische bezetting. Doch het geldt hier eigenlijk meer de vraag: zal Duitschland een gebied loslaten, dat ondersteld wordt tot de Duitsche nationaliteit te behooren? Zal Frankrijk afzien van het ijdel genot zijn grenzen eenige mijlen te verleggen? Wie der beide volken den vrede ernstig wenscht, zal de vooroordeelen van het andere moeten eerbiedigen. Nu hebben wij wel van beide regeeringen betuigingen van vredelievende gezindheid gehoord. Doch ieder weet wat die beteekenen, wanneer krijgstoerustingen op groote schaal aanhouden. Zeker is het, dat Frankrijk zich niet meer, zooals in de 17e eeuw, zou kunnen veroorloven, om in vollen vrede Luxemburg te belegeren en onder het verontwaardigd stilzwijgen van Europa te *reunieeren*, zooals men toen zeide. Daarvoor bestaat thans een tegenwicht in Duitschlands eenheid, een middel dat wij hopen, dat niet erger dan de kwaal zal zijn.

Bij een groot deel van het Fransche volk, waar nog de ingewortelde zucht tot vergrooting van grondgebied ongetemperd heerscht, is natuurlijk het prestige van den tweeden keizer sinds lang aan het tanen. Zelfs de inwendige luister schijnt als met een flauw vlammetje te branden. Hoe stil en ongemerkt is de tentoonstelling geopend. Die den oorlog verlangen, stellen weinig prijs op die verzameling van de werken des vredes; die den vrede wenschen, stellen weinig vertrouwen in de ijdele vertooning. Want mag het zoo het niet heeten,

als men met de eene hand de internationale nijverheid naar een middelpunt lokt, en met de andere een geduchte legerorganisatie voorbereidt? Deze heeft veel kans om door het wetgevend lichaam te worden aangenomen. Terwijl toch de blinde volgers der regeering er zich niet tegen zullen verzetten, moeten ook allen, die met Thiers Frankrijks grootheid afmeten naar de zwakte der naburen, die oorlogsbereidselen van harte toejuichen.

De discussiën over de keizerlijke politiek in de vorige maand gevoerd hebben aan het wetgevend lichaam een anderen voorzitter verschaft. Graaf Walewski die hierbij blijken heeft gegeven van groote onpartijdigheid en bewezen hoe hij de vrijheid van spreken in zulk een vergadering opvat, heeft den keizer zijn ontslag aangeboden, meer dan zeker, dat dit zou worden aangenomen. Hij is opgevolgd door den vicepresident Schneider, die reeds vroeger bij vacaturen getoond heeft, uitnemend berekend te zijn voor de moeilijke taak.

Een niet zeer schitterende episode uit het tweede keizerrijk is afgesponnen, de Fransche troepen zijn uit Mexico teruggekeerd. Welke vruchten heeft die bemoeiing afgeworpen? Wanneer gij naar het goede vraagt, is het antwoord bezwaarlijk te geven. Frankrijk heeft veel menschenlevens en veel geld ten offer gebracht; Maximiliaan heeft zijn rust verloren; en Mexico zelf is nog even ongeredderd als te voren.

Meer levenskracht ontwikkelt voortdurend de Pruisische regeering terwijl zij den Noord-Duitschen rijksdag de nieuwe bondsconsitutie doet aannemen. Een anderen indruk maken toch de debatten dier vergadering niet. Von Bismarck heeft er op gewezen dat de onderscheidene Noord-Duitsche gouvernementen hadden toegestemd in het ontwerp, en dat het dus gewaagd zou zijn, eenigszins ingrijpende amendementen er in op te nemen. Dan toch werd de goedkeuring wederom op losse schroeven gesteld, met andere woorden dan zou Pruisen zijn overmacht niet gebruiken, om de andere staten tot aanname te dwingen. De discussie kreeg daardoor iets beperkts, iets onvrijs, dat den ganschen strijd op een spiegelgevecht deed gelijken. Daarom zijn ook de voorstellen, om in de constitutie aan alle ingezetenen van Noord-Duitschland zekere rechten, zooals dat van vereeniging, van drukpersvrijheid te waarborgen, verworpen. Enkele andere wijzigingen, zooals de bepalingen dat de leden van den Rijksdag een schadeloosstelling voor den zittingstijd zullen ontvangen, dat de legerorganisatie slechts zal gelden tot 1871, dat het bondsbudget jaarlijks zal moeten worden vastgesteld door den Rijksdag, zijn door de Pruisische regeering bepaald afgeslagen. De president-minister had zelfs verklaard, dat hij, ingeval van het behouden der gemaakte amendementen, bij den koning om zijn ontslag zou verzoeken. En wat deed de Rijksdag die na het inkomen der Regeeringsantwoorden bijeen kwam?

Vast beraden en bewust van wat hij wilde, heeft de Rijksdag zich in het minder belangrijke naar den wensch der Pruisische regeering

geschikt. De schadeloosstelling aan de afgevaardigden is niet in de constitutie opgenomen. De bijzondere regeeringen en particuliere vereenigingen kunnen dit gebrek, als 't er een is, verhelpen. In het meer gewichtige heeft hij zich niet van zijn stuk laten brengen. Bij de regeling der militaire aangelegenheden is vast gehouden een amendement waarbij bepaald werd, dat de voorloopige toestand van het krijgswezen, waarbij Pruisen het geheele beheer in handen heeft, slechts tot 31 December 1871 zal voortduren. Na dien tijd worden de bijdragen van alle landsregeeringen tot het bondsleger in de bondskas gestort. De aangenomen sterkte in tijd van vrede, n.l. 1 pct. der bevolking, kan slechts bij bondswet worden veranderd. Jaarlijks wordt door den Rijksraad, te beginnen met het jaar 1872, de begrooting van oorlog vastgesteld. Nadat dit amendement door een geduchte meerderheid was aangenomen, gingen de beraadslagingen door. De Pruissische *premier* heeft tot dusver zijn ontslag niet ingediend. En de koning van Pruisen kwam daags daarna (17 April) den Rijksdag sluiten met een hartelijke dankbetuiging voor het volbrachte werk, waarmee hij verklaarde dat de onderscheidene regeeringen zich volkomen vereenigden.

De éénige wanklank die in den Rijksdag deze laatste dagen gehoord werd was het protest der afgevaardigden uit Polen. Na de gewelddadige opname van hun land in den Duitschen bond bleef hun niet anders over, dan het nederleggen van hun mandaat. De geschiedenis, antwoordde hierop de president Simson, zal over die woorden uitspraak doen. Helaas! De geschiedenis heeft reeds luide verkondigd: Finis Poloniae! Polen is niet meer! Sinds 80 jaren hebben Rusland, Pruisen en Oostenrijk die woorden als bij echo teruggekaatst. Doch de geschiedenis heeft zooveel feiten te vermelden, die zich voor het wereldgericht niet laten verontschuldigen. Polen's bestaan is geeindigd, zonder hoop op de toekomst. Duitschland vindt zich zelf terug na eeuwen van verdeeldheid.

Nauwelijks zijn de militaire tractaten met de Zuid-Duitsche landen bekend geworden, of in den rijksdag verheft zich een stem om geheel Hessen, ook wat bezuiden den Main ligt, in het Noord-Duitsche verbond op te nemen. Hierover wordt gesproken als over een zeer mogelijke zaak. De Main is dan geen grensscheiding meer! Er is zelfs gesproken van een verbond tusschen Pruisen en Oostenrijk voor het geval van een oorlog met Frankrijk. En hoewel nu van Oostenrijks kant dit officieel is gelogenstraft, blijkt toch uit de vermelding zelve reeds, dat de combinatie niet geheel onmogelijk wordt geacht. Onzijdigheid zou zeker in Oostenrijks belang zijn. Want hoewel de Hongaarsche aangelegenheden met den dag helderder worden; hoewel thans de rijksdag te Pesth de ontwerpregeling geheel heeft aangenomen, is toch de geheele staat nog te zeer geschokt in al zijn deelen, om met goeden uitslag aan een grooten strijd deel te nemen. Ook daarom kon gerust verzekerd worden, dat noch Oostenrijk, noch de andere Zuid-Duitsche

staten zich zouden verklaren tegen de opname van het geheele groothertogdom Hessen in het Noord-Duitsche verbond.

De toetreding tot dat verbond is ongetwijfeld meer een overgangperiode, de voorbereiding tot een geheele assimilatie met en in Pruisen. En de ingezetenen van vele der vroeger zelfstandige staatjes behoeven zich daarover niet te beklagen. Althans de bewoners van het ci-devant koninkrijk Hannover en van het keurvorstendom Hessen zijn eerst nu door het nieuwe Pruisische gouvernement ontheven van de middeleeuwsche banden, die er den arbeid en de uitoefening van neringen nog voor een deel knelden. De laatste overblijfselen van het gildewezen zijn verdwenen. Is het niet jammer, dat de beschouwing van zulke voordeelen niet genoeg is, om de staatkunde te vrede te stellen? Ieder moest verheugd zijn over den vooruitgang op het gebied der industrieële ontwikkeling, elke poging daartoe blijmoedig waarnemen, en niet angstig berekenen of een naburige staat eenige vierkante mijlen grooter is geworden dan voorheen.

Dat in vergrooting nog niet alle heil gelegen is, blijkt wel uit het voorbeeld van Italië. Door een grooten schuldenlast gedrukt, in scherp gescheiden partijschappen verdeeld, zoekt het nieuwe koninkrijk, dat droombeeld van zooveel dichterlijke breinen, nog vergeefs naar een vast standpunt. Het pas bijeengekomen Parlement schijnt al spoedig toch minder ministeriëel geweest te zijn dan men aanvankelijk dacht. Althans waagde Ricasoli het niet met het kabinet, zoo als het was samengesteld, voor de volksvertegenwoordiging te verschijnen en de discussie van gewichtige aangelegenheden aan te vangen. Waarschijnlijk zijn de verkiezingen nog eenigszins sterker in behoudenden zin uitgevallen dan met den geest der collega's van Ricasoli strookte, en met zijn antecedenten overeenkwam. Hoe het ook zij, toen hij niet slaagde zijn kabinet in een andere richting te vervormen, trad hij af, om de leiding der zaken te zien overbrengen in handen van Ratazzi. Deze wijziging is van belang zoo voor de buitenlandsche verhoudingen als voor de inwendige politiek van Italië. De nieuwe president-minister is sinds eenige jaren een bepaald vriend van de Napoleontische richting, en ook daarom niet zoo ijverig gezind voor de opheffing van het pauselijk gezag over het kleine grondgebied. Om die laatste reden is hij ook de geschiktste persoon, om de beraamde schikking ten aanzien der geestelijke goederen tot een gewenscht einde te brengen. Gewenscht mag het wel heeten, want de finantieële kwestie domineert op 't oogenblik den ganschen toestand in Italië; dat heeft de koning in de troonrede, Ratazzi bij zijn optreden verklaard. Groote offers worden voortdurend van de ingezetenen geëischt, en daarvoor wordt nog niet allerwege die veiligheid genoten, die in Noord-Europa als natuurlijk beschouwd wordt. 't Is dus te hopen, dat de Italiaansche vertegenwoordiging haar roeping zal begrijpen en over kleinigheden heenstappende met vereende krachten het hare zal bijdragen tot leniging van den nationalen nood.

En alsof het niet genoeg ware, dat de stoffelijke aangelegenheden van het Schiereiland geheel in de war zijn, ook die belangen, die edeler gevoelens in den menschelijken boezem opwekken, zijn geschokt. Of is het niet treurig te lezen, dat de Senaat den Admiraal Persano heeft veroordeeld om te worden afgezet wegens onkunde, ongehoorzaamheid en achteloosheid! Ofschoon nu de beschuldiging van onkunde meer een verwijt bevat voor hen, die den Admiraal zoo hoog hebben doen klimmen, zijn de verdere grondslagen der veroordeeling zwaar genoeg, om het verliezen van den zeeslag bij Lissa ook tot een moreele nederlaag voor Italië te maken. Ware het inderdaad niet verstandiger geweest, die gansche zaak ‘gnädig zu decken mit Nacht und mit Grauen,’ liever dan den moeilijken toestand van een langzaam vooruitstrevenden staat ook nog op die wijze te embrouilleeren? Toch is Italië's zaak die van een nationaliteit, zij bezit levenskracht voor de toekomst en belooft eens schoone dagen, al kunnen wij nu ten haren aanzien niet denken aan Racine's dichtregel:

> que des beaux jours naissans on chérit les prémices.

Evenmin bij Turkije aan den daarop volgende:

> les beaux jours déclinans ont aussi leurs délices.

Maar de schoone dagen van het Turksche rijk zijn ook reeds lang vervlogen. En toch staat het nog. Wat meer zegt, ook Candia is nog niet verloren. Zoo al door eenige mogendheden de raad tot afstand is gegeven, opgevolgd is hij niet. De Sultan had ongetwijfeld nog te veel affectie, zelfs voor zijn opgestane onderdanen, om ze van den wal in de sloot te zenden, met andere woorden, ze aan het Helleensche Koninkrijk af te staan. Meer pressie schijnt de diplomatie op Abd-ul-Aziz niet te willen uitoefenen, tevreden met zijn beloften, dat hij de gewenschte hervormingen in het bestuur zal invoeren. Om hiertoe te geraken is reeds een deputatie van Candioten, zoo Moslims als Christenen, te Constantinopel verschenen; en de Divan beraadslaagt. Of de Porte in het volgen van die gedragslijn ook in het bijzonder op de houding van Groot-Brittanje is afgegaan, valt niet zeker te vermelden. Doch het is bekend, dat het Britsche gouvernement zich niet gevoegd heeft bij de wenschen der andere Europeesche regeeringen, die op een afstand van het eiland aandrongen.

De binnenlandsche politiek van Engeland concentreert zich nog altijd in de *reform*-kwestie, die weldra tot een goed einde zal gebracht zijn. Nadat het kabinet de dubbele stembevoegdheid had laten varen, was de liberale partij voor het regeeringsontwerp gewonnen. Wat zou ook anders de waarde geweest zijn van de stemmen der arbeidende klasse, indien nu weer de gegoede burgers, als 't ware, vertweevoudigd werden en dus hare stemmen overvleugelden? Zelfs na die concessie

waagde het hoofd der liberale richting, Gladstone, nog een aanval tegen het Ministerie meer dan tegen het ontwerp. Bij het ontwerp namelijk wordt aan bewoners van perceelen, die minder dan 10 £ huur doen, het stemrecht dan alleen toegestaan als zij een aandeel in de gemeentebelasting dragen, en dat in persoon voldoen. Door die bepaling werden van het stemrecht uitgesloten alle onderhuurders van kamers of gedeelten van huizen, als ook die huurders van geheele woningen, die de belasting laten voldoen door den eigenaar en hem daarvoor wat meer huur betalen. De Regeering heeft die huurders uitgesloten, misschien omdat zij uitging van het denkbeeld, dat het, om kiezer te zijn, niet genoeg is geld te offeren aan de algemeene zaak, maar dit ook te doen met bewustheid. Die telkens, opzettelijk en met overleg van het zijne wat afzondert voor de belasting mag kiezer zijn. Bovendien worden zulke abonnementen, die de te betalen belastingsom met ¼ gedeelte verminderen (omdat ook de gemeente daardoor perceptiekosten spaart) ongetwijfeld alleen aangegaan door huurders van de kleinste perceelen, door lieden, die in hun eigen spaarzaamheid niet veel vertrouwen kunnen stellen. Dat stelsel keurde Gladstone af en stelde bij wijze van amendement voor, het verschil tusschen de directe betaling en de betaling bij abonnement op te heffen en het kiesrecht in eens te verleenen aan allen, die 5 £ in de belasting droegen, hoe ook betaald. Dit voorstel was eigenlijk minder liberaal dan de regeeringsvoordracht, want deze laatste stelt voor iedereen die nog zoo weinig belasting betaalt, de kiesbevoegdheid open, zoodra men zijn betaalwijze bij abonnement maar verandert in een directe. Gladstone slaat voor allen, die minder dan 5 £ betalen, op te nemen. Daarom beschouwden velen het amendement ook maar als een laatste poging, om het ministerie omver te werpen, of door een nieuwe concessie belachelijk te maken. Ditmaal hield Disraeli stand en zegevierde. Met een overgroote meerderheid werd het amendement verworpen. De regeeringsvoordracht is voorloopig gered. Toch worden er nog steeds meetings gehouden, waarin wenschen tot uitbreiding van het kiesrecht worden voorgesteld. Zij zijn echter van dien aard, dat men aannemen kan, dat het volk ook wel tevreden zal zijn met de door de Regeering aangeboden hervormingen. Gladstone heeft na de nederlaag de leiding der liberale partij in het Lagerhuis neergelegd.

Hoe onzijdig Groot-Brittanje zich reeds langs in de Europeesche vraagstukken houdt, zoo is het thans wel genoopt voor zijn eigen belangen den handschoen op te nemen. Wederom heeft de Spaansche regeering een Engelsch schip de *Queen Victoria*, aangehouden, waarover zich thans een geschil voor doet als omtrent de *Tornado* nog hangende was. De *Queen Victoria* was een klein scheepje toebehoorende aan Engelsche onderdanen, te Gibraltar. Zonder eenigen schijn van recht - of 't moest zijn dat de *Victoria* uiterlijk nog al geleek op de vaartuigen der sluikhandelaars - werd het barkje door een

Spaansch schip overvallen en opgebracht. De bemanning werd gevangen gehouden; de lading verkocht. De geheele handeling had men eer voor zeeroof gehouden, ware het niet, dat de Spaansche Regeering het feit geavoueerd had, en door een soort van rechterlijke uitspraak had laten bekrachtigen. De kapitein toch en de equipage van het Spaansche oorlogsvaartuig schijnen alleen uit baatzucht gehandeld te hebben. In allen gevalle echter is het Volkenrecht geschonden. Natuurlijk eischt de Britsche Regeering voldoening. Spanje is gelukkig niet overmoedig genoeg geweest om te weigeren. De regeering heeft de rechterlijke uitspraak ten aanzien der *Victoria* vernietigd. Alleen de *Tornado*-kwestie blijft nu nog te vereffenen.

In het inwendig bestuur heeft het kabinet Narvaez eenige gematigdheid getoond, door bij de Cortez aan te vragen een soort van indemniteits-bill, waarbij alle handelingen, door de regeering in strijd met de grondwet verricht, zouden worden gewettigd. Zal bij het uitbreken eener revolutie zulk een wet de schuldigen redden? Narvaez en de zijnen schijnen het te onderstellen. Waartoe dient anders de aanvrage?

Betreuren wij in Spanje de misbruiken der alleenheerschappij, in Amerika kunnen wij de buitensporigheden der democratie afkeuren. Nadat het congres nog bij een herhaalde stemming het *veto* heeft vernietigd, dat president Johnson had uitgebracht tegen de handhaving van het militaire bestuur in de Zuidelijke staten, heeft het nog voor zijn uiteengaan eenige gewichtige besluiten genomen. Om den President de gelegenheid te benemen, zich met geweld tegen de maatregelen der radicalen te verzetten, of hem dit althans zonder herhaalde wetschennis onmogelijk te maken, heeft het hem gedurende den staat van beschuldiging waarin hij verkeert, het bevel over het leger ontnomen en aan de afzonderlijke staten verboden, zonder autorisatie van het congres, de militie bijeen te roepen. Het nieuwe congres, dat onmiddellijk daarna eenige dagen vergaderd was, heeft zich nog ruim zoo heftig tegen Johnson betoond. Een comité werd ingesteld om permanent bijeen te blijven, ten einde de handelingen der uitvoerende macht te controleeren. Aan hevige uitvallen tegen den President heeft het niet ontbroken. Zoo het dus waar is, wat sommigen beweren, dat in de nieuwe vergadering de conservatieven de meerderheid bezitten, dan willen dezen zich zeker bedaard houden tot dat de groote vraag over de schuld van den president zal beantwoord worden, om niet reeds vóor dien tijd voor de volkswoede te moeten wijken. Zonderlinge toestand! Aan het hoofd van den staat bevindt zich iemand, die o.a. van grondwetsschennis wordt beschuldigd, zonder dat hij daardoor de uitoefening zijne functiën behoeft te staken. En lang kan die toestand duren. Want eerst in Juli wordt door de rechtsgeleerde commissie het rapport over de beschuldiging uitgebracht. In het congres, dat uitgaat van het beginsel, dat de eenheid der Republiek door geen afscheiding der bijzondere staten kon worden verbroken, zijn 17 staten

niet vertegenwoordigd. Eerst in September moet in elk der vroeger geconfedereerde staten een volksstemming plaats hebben over de door het congres verlangde wijzigingen in de constitutiën dier staten, en als die veranderingen worden aangenomen, zullen hun vertegenwoordigers weer worden toegelaten. Niettegenstaande al het zonderlinge in die verhouding gelegen is het toch opmerkelijk, verblijdend, dat de rust in het Gemeenebest niet verstoord wordt en de dagelijksche zaken haar gewonen loop behouden. Voorwaar een groot bewijs voor het gezond verstand der Americanen. Minder edel is het, dat zij Jefferson Davis zoo *au petit feu* martelen. Zoo er nu nog geen genoegzaam bewijs voorhanden is, om zijn proces te beginnen, waarom wordt hij dan niet althans voorloopig losgelaten, tegen borgstelling, gelijk hij verlangd heeft? Te midden dier inwendige verdeeldheden is de groote Republiek weêr aanmerkelijk vergroot door den aankoop van Russisch America. Wat heeft keizer Alexander tot dien afstand bewogen? Waarschijnlijk het denkbeeld, dat zijn rijk er niets minder machtig om wordt, dat hij beter doet zijn krachten te concentreeren dan ze te versnipperen; wellicht ook het vermoeden, dat de thans verkochte bezittingen toch wel eens de prooi konden worden van den grooten Americaanschen staat. Terwijl de Zuid-Americaansche staten voortdurend met elkander strijd voeren, doch om hun verren afstand, weinige ontwikkeling en het gemis aan interessante voorvallen de aandacht van de oude wereld bijna niet tot zich trekken, heeft Mexico zich dat treurige voorrecht verworven. Keizer Maximiliaan, nu door de Belgische en de Fransche troepen verlaten, sleept zijn heerschappij voort in eenige weinige provinciën. De éénige vraag is maar, hoelang de worsteling nog zal duren. En dan is het land weêr overgeleverd aan zijn ouden toestand van regeeringloosheid en aan de schier tooneelmatige afwisseling van Dictators.

Nadat wij, Nederlanders, door de onderscheidene interpellatiën en diplomatische verklaringen, genoegzaam zijn verzekerd, dat de Luxemburgsche kwestie Nederland niet noodwendig behoeft meê te slepen in gevaarlijke verwikkelingen, hebben wij aandachtig de langgerekte begrootingsdebatten in de Tweede Kamer gevolgd. Het éénige incident, dat wat afwisseling bood, was de houding van den Minister van Koloniën. Bij zijn optreden vond hij van regeeringswege bij de Staten-Generaal ingediend een ontwerp over de uitgifte in erfpacht van woeste gronden op Java, afkomstig van zijn voorganger; terwijl diezelfde voorganger, als Gouverneur-Generaal, een onderzoek heeft bevolen naar de rechtsbetrekkingen, waarin het Gouvernement en de bevolking tot den grond staan in onze Oost-Indische bezittingen. Na eerst verklaard te hebben, dat van den afloop van dat onderzoek de beslissing over alle handelingen met den Javaanschen bodem moesten afhangen, had hij het denkbeeld opgewekt, dat ook de behandeling van het ingediende wetsontwerp, zoo het al niet geheel werd ingetrokken, toch *ad kalendas Graecas* zou worden uitgesteld. Toch verklaarde hij later weêr, zich niet tegen

de behandeling van dat ontwerp te willen verzetten, indien de Kamer dit verlangde; ja zelfs, in dat geval, de voordracht met warmte te zullen ondersteunen. Hoe moeilijk die meeningen ook onderling te rijmen waren, zij waren geuit. Na vele discussiën bleef de Minister volhouden, dat hij het wetsontwerp niet los zou laten. Het uitgeven in erfpacht beslist ook nog niets over den eigendom. Even goed als de Regeering reeds gronden in huur aan inlanders en Europeanen geeft, kan zij dit ook doen bij wijze van erfpacht, die toch ook een soort huur is, gewoonlijk van langeren duur en met meerdere vastheid voor den contractant. Doch juist daarin ligt het voordeel voor hem, die zal gaan bebouwen, dat hij niet spoedig de voordeelen van zijn arbeid verliest. Wanneer de regeering nu, door middel van de ingediende voordracht, den bloei van Neerlands-Indië zal bevorderen, zal zij ongetwijfeld den dank inoogsten ook van die staatspartijen, die haar het minst gaarne hebben zien optreden.

H.L.D.

Letterkunde.

Bijdragen tot het woordenboek der Nederlandsche taal. IV. *Vierde Aflevering* (November 1866).

Hagchelijkheid van de Spelling volgens de Afleiding, of objectiviteit van de Resultaten der wetenschappelijke (?) Afleiding op het standpunt, vertegenwoordigd door de Redactie van 't Woordenboek der Nederlandsche Taal. Door J. Beckering Vinckers, docent aan het stedelijk Gymnasium te Kampen. - Kampen, K. van Hulst, 1866.

De *vierde* Aflevering van het Woordenboek der Nederlandsche Taal, die ik het genoegen heb, bij dezen aan te kondigen, heeft op haar omslag een *bericht*, dat niet onbelangrijk is. De Redactie legt daarin hare zienswijze bloot ten aanzien van het opnemen van de *vreemde woorden.* Zij verklaart als hare meening, dat aan zulke woorden ‘dan alleen eene plaats in het Woordenboek toekomt, wanneer zij feitelijk het burgerrecht hebben verkregen, wanneer zij voor goed in de taal zijn ingelijfd en door een uiterlijk merkteeken gestempeld.’ Zij ontwikkelt voorts, waarin dat burgerrecht of inlijven en stempelen gezegd kan worden te bestaan, en verklaart, dat al wat buiten de opgegeven kenmerken ligt, geen bestanddeel der nederlandsche taal uitmaakt en in het Woordenboek niet zal worden opgenomen. Deze inlichting der Redactie zal zeker algemeen met genoegen en instemming worden vernomen. Zij strookt trouwens ook geheel met art. 13 van het plan, op het Congres te Brussel in 1851 vastgesteld.

Eene andere mededeeling, die het *bericht* inhoudt, betreft de wijziging, door de Redactie sedert de uitgave van hare *Woordenlijst* ten vorigen jare in het geslacht of de spelling van sommige woorden gebracht. Zij verklaart nu *abelmosch* voor vrouwelijk in plaats van onzijdig; wil nu *akkoord* in plaats van *accoord*, en *aardschgezind* voor het vroegere *aardsgezind.* ‘Dergelijke kleine afwijkingen (zegt zij),

het onvermijdelijk gevolg van hernieuwd onderzoek, zullen wel eens meer voorkomen. De eene dag leert den anderen.'

Deze verklaring moge in zooverre loffelijk genoemd worden, als zij getuigenis geeft van de zucht, om de spelling van het Woordenboek zoo volkomen mogelijk te maken, en van de gezindheid tevens, om bij het inzien van vroegere dwaling die openlijk te erkennen: zij heeft ook hare bedenkelijke zijde. Het gedurig terugkomen van vroeger (zoo het heette) *voor goed* vastgestelde schrijfwijzen kan aan de gewenschte eenparigheid niet bevorderlijk zijn. Na zooveel jaren van onderzoek, als de Redactie aan de zaak der spelling heeft kunnen wijden, had mogen verwacht worden, dat haar stelsel nu eenmaal genoegzame vastheid, en de toepassing der regels voldoende juistheid bezate, om niet, van den oogenblik der vaststelling af aan, eene herziening noodig te maken. Zóó ingewikkeld zijn verreweg de meeste hoofdpunten der spelling toch niet, of zij kunnen, indien men de eenmaal aangenomen grondregels getrouwelijk volgt, op voldoende wijze beslist worden; en daar, waar ten aanzien van een enkel woord het vóór en tegen betwistbaar schijnt, had men zich aan het eenmaal vastgestelde of door het gebruik geijkte gevoeglijk kunnen houden. En is het, gelijk het schijnt, met de zaak inderdaad zóó geschapen, dat de ware spelling van vele onzer woorden eerst zal kunnen uitgemaakt worden, wanneer zij als artikels voor het Woordenboek zullen zijn bewerkt, dan ware het zéér verkieselijk geweest, hunne schrijfwijze voorshands onveranderd te laten, en de herziening daarvan uit te stellen tot na de voltooijing van het groote werk.

Het mag toch niet uit het oog worden verloren, dat het velen onzer schrijvenden minder te doen is, om eene in alle opzichten volmaakte, dan om eene vastgestelde en eenparige spelling. De aandacht telkens op dat onderwerp te vestigen vlijt hun minder, dan in een of ander woord eene schrijfwijze te behouden, die in sommiger oogen niet onberispelijk is; en zelfs de zoodanigen, die zich aan eene goede schrijfwijze veel laten gelegen zijn, zullen allicht het eindelooze herzien lastig vinden en niet altijd met evenveel bereidwilligheid de wijzigingen overnemen, die de omslagen der Afleveringen hun bij wijze van jaarlijksche of halfjaarlijksche bulletins zullen mededeelen.

Wat de nu aangekondigde veranderingen betreft: zij zijn niet alle van gelijk gewicht. Of het basterdwoord *abelmosch*, op 't welk de hoogleeraar Dozy onlangs de aandacht vestigde, onzijdig of vrouwelijk gebruikt moet worden, zal aan zeer weinigen belang inboezemen. Aangaande *akkoord*, waarin *kk* nu beter wordt gekeurd dan *cc*, zullen we later in 't Woordenboek zelf ingelicht worden. Van meer beteekenis is *aardschgezind*, in stede van het vroeger bepaalde *aardsgezind.* Dat die verandering werkelijk eene verbetering is, lijdt bij mij geen twijfel. Eén der bearbeiders van de nieuwe, door de Synode der Hervormde kerk ondernomen bijbelvertaling had op enkele plaat-

sen van het Nieuwe Testament *aardschgezind* en *hemelschgezind* gespeld. De Commissie, ter eindrevisie van dat werk benoemd, was eenparig van oordeel, dat men in die samenstellingen te doen had met de bijvoegelijke naamwoorden *aardsch* en *hemelsch*, en geenszins met een tweeden naamval van *aard* en *hemel;* doch daar dr. Te Winkel zoowel als Siegenbeek *aards* en *hemels* voorschreven, hield zij zich daaraan. Nu zal zij, natuurlijk met genoegen, de wijziging overnemen.

Wat mij intusschen bevreemdt, is dat de lijst der artikels, aangaande welke de Redactie van spelling veranderd is, door haar niet volledig is gegeven. Dezelfde Aflevering, op welker omslag haar *bericht* voorkomt, vermeldt in kolom 533 nog eene wijziging, die gansch niet onbelangrijk te achten is; zij wil daar, namelijk, *grijnzaard* en *veinzaard*, in plaats van het vroegere *grijnsaard* en *veinsaard.*

Hoe mag de Redactie tot die veranderde zienswijze gekomen zijn? Zij zegt het niet. Men leest ter aangeh. pl. alleen: 'De znw. op -*aard*, als oorspronkelijk samengestelde woorden, behouden in zooverre de natuur van composita, dat zij den stam, evenals in gewone samenstellingen, onveranderd laten, en ook daarbij afbreken, als *grijs-aard*, *laf-aard*, *bank-aard*, *dronk-aard*, *gierig-aard;* niet *grij-zaard*, *laf-faard*, *ban-kaard*, *dron-kaard*, *gieri-gaard.* Alleen de onregelmatig, d.i. van werkwoorden gevormde *grijnzaard* en *veinzaard* kunnen niet anders dan als afleidingen beschouwd, gespeld en afgebroken worden.'

Van de klasse der hier 'onregelmatig gevormd' genoemde woorden op *aard* vindt men in de laatste uitgave (1865) van de *Grondbeginselen der Nederlandsche Spelling* geen vermelding. *Veinsaard* staat aldaar bl. 76 op ééne lijn met *lafaard*, *wreedaard* enz. Onder het bewerken der *Woordenlijst* (1866) schijnt er wankeling ontstaan te zijn; want op hunne plaats vindt men *grijnsaard* met *s*, doch daarna *veinzaard* met *z.* Eenige opheldering der laatste schrijfwijze geeft het voorwerk dier *Woordenlijst*, bl. 35, waar men leest: 'Die woorden (t.w. op *aard*) behooren dus met de *d* van *hard* geschreven te worden; en daar zij oorspronkelijk samenstellingen zijn, laat het gebruik te recht het grondwoord onveranderd en schrijft *lafaard*, *grijsaard*, niet *laffaard*, *grijzaard. Veinzaard* echter is tegen den regel van een werkwoord gevormd en uit *veinzer* verbasterd, en kan dus niet als eene samenstelling beschouwd worden; het behoort derhalve den regel der afleidingen te volgen en (gelijk *veinzer*, *lezer* enz.) met de *z* geschreven te worden.'

Deze verklaring geeft mij stof tot meer dan ééne opmerking.

Vooreerst, de vorming van *veinsaard* is, op het standpunt der Redactie, volstrekt niet onregelmatiger dan die van *lafaard* en *wreedaard.* Zijn deze laatste werkelijk, zooals de Redactie nog blijft vasthouden, samenstellingen van *laf* en *hard, wreed* en *hard;* welnu! waarom dan niet *veinsaard* en *grijnsaard* evenzeer? Het is gansch niet ongewoon in de volkstaal, dat wortels van werkwoorden zich in

samenstellingen als zelfstandige naam woorden laten gebruiken, b.v. een *doeniet*, een *praatal*, een *slokop*, een *haalmeer*, voor iemand die *niets doet*, *alles praat*, *opslokt* en *meer haalt.* Zoo zou een *veinshard* niet zoo dwaas bedacht zijn voor iemand die *hard veinst;* maareen *lafhard*, een *wreedhard*, voor iemand die *heel laf*, *heel wreed* is: wie zal dát zeggen?

Overigens moet ik ten tweede opmerken, dat het mij niet dan genoegen kon doen, de Redactie (in November 1866) te hooren verklaren, dat *veinzaard* uit *veinzer* verbasterd is. Dr. Te Winkel hield in het vorige jaar den overgang van *er* tot *ert* en *aart* voor 'zoo goed als onmogelijk.' Zie *De Taalgids*, D. VII bl. 9 en 10.

Eindelijk bevreemdt het mij ten hoogste, dat de Redactie, met den nederlandschen taalschat in laden vóór zich, de zoogenaamd onregelmatige woorden op *aard* beperkt tot het tweetal: *grijnzaard* en *veinzaard.* Dat er meer zijn, hadden reeds bl. 60 en 61 mijner *Verscheidenheden*, en bl. 24 en 25 mijner *Bezwaren* kunnen doen blijken. Ik heb van alle vormen op *aard*, die mij bij onze schrijvers voorkwamen, geen aanteekening gehouden, maar ben toch in staat er heel wat meer op te noemen, die, als in de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw in nederlandsche werken gebruikt, in het Woordenboek eene plaats zullen vinden, t.w. *blaffaard*, *bluffaard*, *grimmaard*, *hakkelaard*, *hekelaard*, *hinkaard*, *kloppaard*, *klinkaard*, *pronkaard*, *slabbaard*, *sleepaard*, *slindaard*, *slokkaard*, *smarotzaard*, *snorkaard*, *suffaard*, *vleijaard.* De spelling van sommige dezer woorden, en de lettergreepscheiding van alle, behoort derhalve, evenzeer als die van *grijnzaard* en *veinzaard*, plaats te hebben op den voet van afleidingen en niet van samenstellingen.

Wél beschouwd is het verschil tusschen de Redactie en mij, wat de praktijk betreft, nu ten aanzien der woorden op *aard* niet groot meer. Gelijk zij vroeger reeds in alle woorden op *erd* deed, bezigt de Redactie ook nu de door mij voorgestane schrijfwijze in de afleidingen van werkwoorden op *aard.* De afleidingen van bijvoegelijke naamwoorden schieten alleen nog over; zij blijft daarin de spelling van samenstellingen handhaven en schrijft alzoo *luiaard*, *grijsaard* enz. Mij dunkt, zonder eenig bezwaar en zonder opoffering van hare meening ten aanzien der etymologie kon zij *luijaard* en *grijzaard* toegeven, en wel op denzelfden grond, waarop zij bijvoorb. *we-reld* schrijft en afbreekt en niet *weer-elt*, omdat namelijk, 'de samenstelling niet duidelijk kenbaar is.' Immers dat in *luiaard* en *grijsaard* de samenstelling met het bijvoegelijk naamwoord *hard* wél kenbaar is, zal toch niet in goeden ernst zijn vol te houden. Bovendien zou door de vermelde kleine wijziging de spelling der Redactie in regelmatigheid winnen; *lafferd* zou dan niet langer naast *lafaard*, en *grijnzaard* naast *grijsaard* staan.

Het artikel *-aard* in het Woordenboek stemt overigens in de hoofdzaak overeen met het artikel *-aert* in het Middelnederlandsch Woor-

denboek, op hetwelk ik in mijne *Bezwaren*, bl. 20 tot 30, eenige bedenkingen in 't midden bracht; bedenkingen, die ik alsnog aan ieder ter overweging durf aanbevelen. Eenige opmerking verdient het, dat de verwijzing naar Grimm, op wien de Hoogleeraar de Vries zich beriep, door de Redactie is achterwege gelaten.

De Redactie kent aan Kiliaan een te groot gezag toe, wanneer zij meent, dat *stinkaard*, in diens lexicon vermeld, vroeger het gewone woord, en *stinkerd* daarvan een latere verbastering is. Integendeel, de vorm op *erd* is én nu én vroeger de gewone; die op *aard* is uit onze schrijvers veel moeijelijker te staven. Het Woordenboek zal ons dit op zijn tijd zonder twijfel doen zien.

Eene andere bewering der Redactie is, dat we ook woorden op *aard* hebben, die van zelfstandige naamwoorden zijn afgeleid; als zoodanig noemt zij *dronkaard*, *bankaard*, *bastaard* en *Spanjaard. Bastaard* noemt zij zelve een vreemd woord, en *bankaard* naar dat voorbeeld gevormd; dat het laatste meer bij onze naburen dan bij ons bekend is, kan men zien in Grimms Wörterbuch. *Spanjaard* is blijkbaar voor *Spanjerd*, en dit van *Spanjer* gezegd, 't welk even regelmatig van *Spanje* is afgeleid, als *Germanjer* van *Germanje.* Met *Spanjaard* is in vorm analogisch *Duitschaard* en *Duitscherd*, dat gebezigd is voor *Duitscher*; dat Vondel ergens zegt *de Duitsch*, zal der Redactie niet onbekend zijn. Hoe ‘volkshaat’, gelijk zij wil, deel zou gehad hebben in het bezigen van zulke vormen, is niet duidelijk; de zaak althans is nog te bewijzen. Zoo blijft dan alleen het nederlandsche *dronkaard* over; doch ook aangaande dit woord twijfel ik zeer, of het van een *zelfstandig* naamwoord *dronk* is afgeleid. De oudste en bij ons meest voorkomende vorm is *dronker*, ook wel eens *dronkaar*; vooral *dronkert* of *dronkerd*; en dit is op de gewone wijze afgeleid van een *bijvoegelijk* naamwoord, dat thans alleen *dronken* luidt, doch ook vroeger *dronk* was, bij voorb. in Heinsius' Nederd. Poemata (Amst. 1618) bl. 51 der *Wtleggînghen op de Hymnus van Bacchus*, waarmen leest: *doet hem drincken al dat u goet dunckt*, *hy sal de selve man blijven*, *sonder* dronc *te werden.* En lager: *indien ons de knechten kleyne ende schuymende bekerkens dickwils toebrengen, soo en sullen wy niet met ghewelt ghedwongen worden* dronck *te zijn.* Nog een andere adjectiefvorm, dien men by Hofferus aantreft, is *dronkig.* Zoo straks noemde ik 't zelfstandige *dronker*; nevens dat heeft *Rodenburgh* het vrouwelijke *dronkeres*, anders en meer naar den gewonen regel *dronkersse* als bij Kiliaan. Van Elsland heeft *dronkster.*

Nog eene andere spelwijziging, doch van minder gewicht dan de vermelde, betreft *aar* voor *ader.* Het Woordenboek schrijft dit met het teeken van samentrekking, *aâr*, hetwelk echter in strijd is met het beginsel, door de Redactie aangenomen in de Regels, die de Woordenlijst voorafgaan; zie bl. 50 aldaar. Ook de Woordenlijst zelve heeft boven 't woord het teeken niet.

Lastiger dan het punt nopens het teeken op *aar* of de woorden op *aard*, ja het moeijelijkste van alle, is dat aangaande de spelling met de enkele of dubbele *e* en *o*; en bepaaldelijk de beslissing dáárvan had wel mogen worden uitgesteld tot na de behandeling der afzonderlijke hierbij betrokken artikels van het Woordenboek. Wie aan de gegrondheid dezer opmerking nog twijfelen mocht, sla het oog in het boeksken, aan het hoofd dezer bijdrage vermeld. De heer Beckering Vinckers geeft daarin de geschiedenis van het werkwoord *begeeren*, als eene proeve van de *hagchelijkheid*, door hem op den titel vermeld, en brengt ter toetse wat in verschillende leerboeken aangaande het genoemde woord is gezegd. Hij doet dat op zijne gewone, dat is geestige en onderhoudende, dikwerf, en wel eens wat te zeer, uitweidende manier. Zonder mij eene stellige uitspraak te veroorloven nopens alle door hem aangevoerde gronden, redeneeringen of gevolgtrekkingen, durf ik toch als mijne meening uiten, dat niet alleen betreffende het behandelde woord, maar ook als in 't voorbijgaan over menig punt, dat is ter sprake gebracht, het een en ander wordt opgemerkt, dat overweging of behartiging verdient. Voor menigeen, die, ook in deze dagen, allicht meent over de deugdelijkheid van deze of gene schrijfwijze te kunnen meêspreken, is deze nieuwe lettervrucht van den heer Beckering Vinckers eene leerzame bijdrage om aan te toonen hoeveel er komt zien, als men slechts één woord grondig en naar eisch wil behandelen. De Schrijver koestert het voornemen, over nog andere bijzonderheden onzer spelling zijne opmerkingen mede te deelen. De Redactie van het Woordenboek zal met mij, en met allen, die er prijs op stellen, dat ook op het gebied der taalwetenschap de zaken van zooveel kanten mogelijk worden bezien, van harte wenschen, dat geen nieuwe tegenspoeden den ijverigen en bekwamen taalkenner beletten, aan zijn voornemen gevolg te geven.

Naarmate de verscheidenheid der artikels in de *vierde Aflevering* van het Woordenboek grooter is dan in de vorige, geeft zij te meer gelegenheid om op nieuw de grondigheid der bewerking te doen uitkomen. Inderdaad, het veelomvattende werk kon aan geen betere handen zijn toevertrouwd, dan aan die van zijne Redacteuren! Nevens die welgemeende betuiging moet mij nog eens de wensch van 't hart, dat eene snellere opvolging der Afleveringen dan tot hiertoe de hoop verlevendige, het geheel door hen zelve voltooid te zien. Als de Beneckes en de Grimms bij ons wegvallen, zijn, om hunne plaatsen waardiglijk in te nemen, de Müllers en Zarnckes, de Hildebrands en Weigands niet, gelijk bij onze naburen, zoo dadelijk voorhanden.

De volgende nalezingen, op dezelfde wijze als die mijner vorige Bijdragen ingericht, mogen tot bewijs strekken van mijne voortdurende belangstelling in het Woordenboek.

1. Aanmerkingen en toevoegselen.

AAN. Bij de beteekenissen, Kol. 49 en 50 vermeld van *aan zijn*, mis ik die van aandringen of aanhouden (bij iemand). Dus het Vervolg op Wagenaar, D. X. bl. 244: *De Burger-krygsraad te Arnhem...* was *thans de Regeering* aan, *met een drieledig verzoekschrift.* En D. XI. bl. 264: *andersdenkenden*, *die de Regeering* aangeweest *waren met een Verzoekschrift.*

AANBEELD (eerste artikel). Vermelding verdient hier het figuurlijk gebruik, door Bilderdijk van dit woord gemaakt in de Werken van 't haagsch Genootschap, D. VIII. bl. 83:

> *Mijn zang veracht die valsche praal,*
> *En zal zijn Vaderlandsche taal*
> *Op 't* aanbeeld *van de waarheid smeden.*

AANBEHOOREN. Een hier ontbrekend voorbeeld levert Bilderdijk, Affodillen, D.I. bl. 54:

> *Ze is eenig....*
> *Gevoelt wien ze* aanbehoort, *om wien alleen zij werd.*

AANBEVELEN. De beteekenis ‘iets aan iemand aanbevelen’ (Kol. 65, 2) mist een voorbeeld. Men vindt dat bij Bilderdijk, Sprokkelingen, bl. 24:

> *Neen*, *Nessus*, *als uw pijl zijn rug en boezem kliefde*,
> Beval *my 't bloedig kleed als weêrminwekkende* aan.

AANBIEDING. Bij het voorbeeld, van de *eerste* beteekenis dezes woords uit de vorige eeuw gegeven, voege men dit uit de tegenwoordige; Van der Roest, Leerred. over de Genoegens van den Godsdienst, bl. 491: *te leven onder de* aanbieding *van deze zaligheid.* En in de *tweede* beteekenis, die geen voorbeeld heeft, leest men 't woord bij Wagenaar, Vaderl. Historie, D. VI. bl. 445: *doch dat hy*, *zoo veel niet weetende byeen te krygen*, *deeze* aanbieding *hadt moeten van de hand wyzen.*

AANBLAZEN. De overdrachtige beteekenis van dit woord komt niet alleen bij ‘driften, booze lusten’ enz. en dus in kwaden zin voor: ook in goeden zin; bij voorb. Bilderdijk, in de Werken van 't leidsche Genootschap, D. II. bl. 31:

> *De Dichtkunst* blies *hunne eerzucht* aan,
> *Om op de steile gloriebaan*
> *Kloekmoedig voort te streeven.*

AANBLIKKEN. Dit werkwoord komt ook voor met den klemtoon op *blikken;* Tuinman, Mengelstoffe van Gezangen, bl. 315:

> *Als 't Blixemvuur den mensch* aanblikt,
> *Zou hij wel vleugels willen.*

Ald. bl. 321:

> *Op dat als eens uw Dag* aanblikt,
> *Zy ons niet zorgeloos verstrikt.*

AANBOD. Niet alleen Bilderdijk (zie mijne *derde* Bijdrage), ook Wagenaar heeft dit woord in 't onzijdig geslacht; Vaderl. Historie, D. VI. bl. 210: *Graaf Lode-*

wyk meende zig, *hiertoe*, *te bedienem van* den aanbod *van dertig tonnen schats... onder den glimp van aan* deezen aanbod *te voldoen.*

AANBRENGER. Dit woord beduidt niet altijd een verklikker; bij voorb. Poirters, Den Alderheyl. Naem, bl. 125: *Bertulfus die van dagh tot dagh antwoordt verwachte ende door het verspaeden des* aenbrengkers *niet en kost iet sekers vernemen.* Van der Roest, Leerred. over de Gen. v.d. Godsd. bl. 66: *een* aanbrenger *te wezen van vreugde en zaligheid.* Ald. bl. 509: *den dood verwelkomen als den* aanbrenger *van dat leven.*

AANDENKEN. Bilderdijk bezigt dit woord als zelfstandig op eene ongewone wijze, in de Werken van de leidsche Maatschappij, D. VI. bl. 71: *een waar en tegenwoordig vermaak in 't aanhooren en* aandenken *dezer onderrichtingen.... vinden.*

AANDIENEN. In anderen zin dan 't woord hier vermeld staat, leest men het bij De Groot, Bewijs van de ware Godsd. (1648), bl. 82:

> - *syn seer getrouwe vrienden*,
> *Die allesins het woordt der uwen eerst* aandienden.

AANDOENING. Te recht wordt hier gewezen op het verkeerd gebruik van dit woord, wat den klemtoon betreft, door Prudens van Duyse; doch Bilderdijk beging lang te voren dezelfde fout, Deukalion en Pyrrha, bl. 22:

> - *Uw mond zal zich alleen ontsluiten.*
> *Om haar de* aandoening *van uw hart te mogen uiten!*

AANDOENLIJKHEID is niet zonder meervoud; Bilderdijk, Het Buitenleven, bl. 9:

> *En welke* aandoenlijkheên *van streelende vermaken*,
> *Belooft het zalig land aan die haar weet te smaken!*

AANDRANG. Met eene niet gewone toepassing bezigt Bilderdijk dit naamwoord, Nieuwe Verscheidenh. D. III. bl. 97: *den ablativus absolutus in 't Neêrduitsch*, *die... door den grooten Huydecoper met den uitersten* aandrang *van redekunst voorgestaan is.*

AANDRIFT wordt door Bilderdijk gebruikt in eenen hier niet vermelden zin, Het Buitenleven, bl. 181: *ieder weet*, *dat de* aandrift *(Appulsio) ons geen eigenaar maakt van het aangedrevene.*

AANDRIJVING. Dit woord heeft ook een eigenlijken, hier niet vermelden zin; Bilderdijk, Nieuwe Verscheidenh. D. IV. bl. 76: *een spits steekt dan door* aandrijving, *en de steking is sterker naar mate van de snelheid waarmee zij wordt aangedreven.* En in den overdrachtigen zin had als voorbeeld uit deze eeuw kunnen dienen dezelfde schrijver, Redevoeringen van Chrysostomus, bl. 16: *(hy) vertoonde zich als een raadsman en vriend*, *om zijne* aandrijving *te aannemelijker te maken.*

AANDRUISEN wordt ook figuurlijk van *personen* gezegd; het laatste aangeh. werk, bl. 123: *Indien gy... u nog niet schaamt tegen de waarheid* aan *te* druischen.

AANEENBINDEN. Van dit woord gaf ik in de *tweede* Bijdrage een voorbeeld in den eigenlijken zin; hier volgen er een paar, figuurlijk genomen; De Groot, Bewijs van de ware Godsd. bl. 113:

> *Waer is 't dat dese Geest van ons wil zijn gevonden?*
> *In de Gemeente Godts*, *door hem* aen een gebonden.

Het Gasthuis der Gekken (Amst. 1688), bl. 69:

- *die zocht door trouw te* binden
Met liefdens vaste knoop, *haar hart en 't uw* aan een.

Voorts merk ik op, dat het in 't Woordenboek afgekeurde *aaneenverbinden* ook aangetroffen wordt bij Bilderdijk, Het Buitenleven, bl. 102:

Die vloten, *door wier kiel uw boezem wordt doorsneen*,
Verbinden *Staat aan Staat*, *en warelden* aan een.

AANEENHAKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Bilderdijk, aangeh. werk, bl. 228: *worden de afdeelingen... dikwijls met een aanstotelijk* Maar enz. *samengeknoopt*, *dikwijls los en plomp* aan één gehaakt.

AANEENSCHAKELING. Van de eerstvermelde beteekenis ontbreken voorbeelden. Men vindt ze bij Bilderdijk, in de Werken van de leidsche Maatschappij, D. VI. bl. 106: *dat in zodanig geval de erkentenis van de* aaneenschakeling *van waarheden ontbreekt.* Ald. lager: *redelijke*, *uit blijkbare* aaneenschaakling *der waarheden voortgevloeid*, *dierlijke besluiten.*

AANEENSLUITEN wordt, als bedrijvend werkwoord, niet alleen van personen gezegd; ook van andere voorwerpen. Dus De Groot, Bewijs van de ware Godsdienst, bl. 91:

Maar desen steen die bij de bouluy was verstooten,
Heeft tegen haren dank 't gebouw aen een gesloten.

AANGEZIEN. Hier kan opgemerkt worden, dat voor dezen verleden deelwoordsvorm oudtijds mede de tegenwoordige gebezigd werd, wat ook niet vermeld staat in het Middelnederlandsch Woordenboek. Dus leest men in een stuk uit de vijftiende eeuw in de Bijvoegselen op Wagenaar, D. III. bl. 89: aensiende *dat wi doch tot uwer genade niet vorder verbonden en syn*, *dan uwe genade tot ons.*

AANGRIJPEN. (Kol. 155 van ond.) Van personen is dit woord ook figuurlijk gebezigd in eene beteekenis, die niets vijandigs heeft; Tuinman, Mengelstoffe van Gez. bl. 159:

Is 't in mijn ziel vol duisternissen...
'k Vertrouw op U, *en* grijp *U* aan.

In mijne *eerste* Bijdrage was mij, behalve de in het Woordenboek aangehaalde Mevr. Bosboom, slechts één schrijver bekend, die de uitdrukking *zich aangrijpen* heeft gebezigd. Later kwam zij mij ook voor bij Van der Palm, Leerredenen, D. X. bl. 97: *Het was ook dikwijls bang genoeg bij hem gesteld*, *maar hij wist* zich *steeds weder* aan *te* grijpen *en in God zich te sterken.*

AANGROEIJEN. Opmerking verdient het als bijv. naamwoord gebezigde deelwoord van dit werkwoord, in den zin van in aantal toegenomen; Byvoegselen op Wagenaar, St. IV. bl. 37: *de goederen der*, *te sterk*, aangegroeide *Geestelijken hier te lande.*

AANHAKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Huygens, Korenbl. D. I. bl. 27:

Aan de blancke Britter-stranden...
Daer de vlacke Vlaender-landen
Eertijds lagen aengehaeckt.

AANHANG heeft den zin van aanhangsel bij Bilderdijk, Verscheidenh. D. III. bl. 201: *het eigenlijk voorwerp der Verhandeling*, *waarvan dit slechts een* aanhang *is.* En voor het aanhangen zelf leest men 't woord bij denz. Nieuwe Verscheidenh. D. II. bl 55: *door den* aanhang *der zachte* e *van het substantief.*

AANHANGEN. Een hier ontbrekend voorbeeld, in den zin van kleven, (Kol. 162, 1, *b*) geeft Bilderdijk, Affodillen, D. I. bl. 32:

> - *Walglijk vocht*, *dat* aanhing *op de lippen.*

AANHANGSEL. Dit naamwoord is door Bilderdijk ook gebruikt voor de daad van het aanhangen; Nieuwe Verscheidenh. D. II. bl. 42: *dit* aanhangsel *of afkapsel van de* e *doet of neemt aan geen vrouwelijk of mannelijk.*

AANHECHTEN. Van de hier vermelde spreekwijs *een draad aanhechten* vindt men een voorbeeld bij Wagenaar, Vaderl. Hist. D. VI. bl. 434: '*t Wordt tyd*, *dat wy* den afgebroken draad... *hier wederom* aanhechten.

AANHECHTING. Een hier ontbrekend voorbeeld levert Bilderdijk, Nieuwe Verscheidenh. D. IV. bl. 10: *Het is hier wederom de* aanhechting *van het augment.*

AANHEFFEN. Niet alleen bij Hooft (zie mijne *tweede* Bijdrage) luidt dit woord *aanheven;* ook bij Van Nievelt, Discoursen van Machiavelli, bl. 304: *de macht van een nieu oorloch* aan *te* heven.

AANHOOREN. Dit werkwoord wordt door Huygens nog anders gebezigd dan hier Kol. 176, 2 vermeld is; Ghebruik en Ongebruik van 't Orghel, bl. 109: *het laet sich onder ons veeltijds* aenhooren, *als ofter meer gehuylt oft geschreeuwt dan menschelick ghesonghen werde.*

AANHOUDEN. Vermelding verdient hier dit woord, ten opzichte van een klank of lettergreep gebezigd, bij Bilderdijk, vooreerst bedrijvend, Verscheidenh. D. IV. bl. 153: *even als in* uw *de* w... *de* u *blootelijk* aanhoudt. En ten andere onzijdig, Nieuwe Verscheidenh. D. II. bl. 94: *het meerder of minder* aanhouden *op een sylbe.* D. III. bl. 189: *in plaats van... op* zoo aan *te* houden *en te drukken.*

AANHOUDENDHEID. Bij het voorbeeld van Bilderdijk zij er een gevoegd in proza, uit Van der Roest, Leerred. over de Gen. v.d. Godsd. bl. 237: *hoe moeijelijk het voor ons zij*, *ons met eenige* aanhoudendheid *te bepalen tot geestelijke werkzaamheden.*

AANHOUDER. Een anderen dan den hier vermelden zin heeft dit woord bij Wagenaar, Vad. Hist. D. VI. bl. 157: *de Leeraars*, *bewindsluiden*, *schryvers en* aanhouders *van vergaderingen van den onroomschen Godsdienst.*

AANJAGEN. Niet alleen ‘thans’, reeds voor meer dan eene eeuw werd dit werkwoord sterk vervoegd; Van Effen, Holl. Spectator, D. I. bl. 25: *aardigheden die... Mevrouw al een bloosje* aanjoegen.

AANKLAMPEN. In overdrachtigen zin wordt dit woord ook van eene zaak als onderwerp gezegd; Dullaert, Oratijn en Maskariljas, (Amst. 1672), bl 58:

> *Moet dan het ongeval*, *dat my staag* aan *komt* klampen,
> *Gedurig overlaân mijn ziel met ramp op rampen?*

AANKLEEF. In den zin, waarin Hooft dit woord bezigde, ontmoet men het nu bij den heer De Laet, Verslag aang. de Vlaamsche Zaak (Antw. 1866), bl. 30: *tot dat de onverbiddelijke wet der aantrekkingskracht (België) tot eene* aankleve *kwam maken van dat Rijk.*

AANKLEVEN is sterk vervoegd bij Van Mander, Olijfbergh, bl. 68:

> *Als Zenon oock meest al wat hem* aenclaf
> *Verloos ter zee* -

Een hier ontbrekend voorbeeld van de eigenlijke beteekenis heeft de Toetsteen van de Werelt, bl. 426: *wiens hairen hy op eenen gouden bol heeft met eenigh gom*, *ofte andere* aenklevende *materie in slagordre stelt.* Hetzelfde als bijvoegl. naamw. gebezigde deelwoord leest men ook, doch overdrachtig, in Van Nievelts Discour-

sen van Machiavelli, bl. 110: *twelck een soo* aenclevende *ghestaltenis is in des menschen geest*, *dat sy hem niet verlaet.* Het Woordenboek heeft op gelijke wijze uit Van der Palm: *de* aanklevende *lasten.* De vraag is, of in dit woord de klemtoon niet verplaatst wordt.

AANKLEVER. De hier gegeven voorbeelden betreffen iemand die *iets* aankleeft; zie hier een ander van iemand die *iemand* aankleeft; Dermout, Tiental Leerred. bl. 58: *braafheid van hart*, *welke men bij de opregte* aanklevers *des Heeren aantreft.*

AANKLEVING. Minder overdrachtelijk dan in de aangevoerde plaats uit Van Effen heeft Bilderdijk dit woord, Nieuwe Verscheidenh. D. IV bl. 27: *eene hechting of* aankleving *aan een plaats.*

AANKOMELING. Bij het gegeven voorbeeld in mijne *derde* Bijdrage voeg ik nog dit in eenigszins andere beteekenis; Van der Roest, Leerred. over de Gen. van den Godsd. bl. 46: *de eerste* aankomelingen *in het Christendom.*

AANKOMEN. De beteekenis, Kol. 202, *c* vermeld, is niet altijd ongunstig, blijkens de volgende plaatsen uit Van Nievelt, Discoursen van Machiavelli, bl. 253: *zijnde in deze moeyte sal haer een lust ende nootsaeckelijckheyt van veroveren* aenkomen. Ald. bl. 319: *dat henluyden behoorde lust* aen *te* komen *van de selve te willen navolgen.*

In den zin van ‘als eigendom toekomen (Kol. 202, D) leest men 't woord bij Wagenaar, Vad. Hist. D. VI bl. 315: *De nieuwe Nederlanden*, *gelyk men ze noemde*, *omdat ze Keizer Karel*, *nieuwlings*, *waren* aangekomen.

En in dien, ald. op F, 1 vermeld, in Van Nievelts aang. werk, bl. 67: *Ten tijde der Coninghen was Roomen alreede een weynich* aenghekomen.

Bij de in het Woordenboek vermelde beteekenissen behoort nog die, welke men aantreft bij Beecher Stowe, de Kleine Vossen, bl. 155: *hij houdt zoo netjes haar japon op*, *dat er geen spatje modder van de wielen* aankomt.

AANKOMEND wordt niet alleen van personen gebezigd: ook van den leeftijd. Dus Dermout, Tiental Leerred. bl. 10: *een kind van* aankomenden *leeftijd.*

AANKRUIJEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Lulofs, Ned. Spraakkunst (3e druk), D. II. bl. 171: *dichtregelen uit Tollens*, *waarin het* aankruijen *van een vervaarlijken ijsklomp... beschreven wordt.*

AANLEG ontmoet men ook voor leiding, gang; Bijvoegselen op Wagenaar, St. III. bl. 26: *door een zagte* aanleg *van zaken*, *Floris en zijne eigene eer uit de tegenwoordige omstandigheden te redden.*

AANLEGGEN. De uitdrukking *geld aanleggen* wordt Kol. 224 gezegd ‘alleen in gewestelijke spraak’ bekend te zijn. Zij komt evenwel ook voor bij Bilderdijk, Winterbl. D.I. bl. 73:

> *Dus sprak Van Pandenburg*, *besluit een' Hoef te koopen,...*
> *En* legt *zijn gantsch bezit in vreemde Fondsen* aan.

AANLEIDING. De hier aangevoerde voorbeelden in overdrachtelijken zin zijn allen in het enkelvoud; men vindt het woord echter ook in 't meervoudig getal; Van der Roest, Leerred. over de Gen. van den Godsd. bl. 451: *de gepastheid der* aanleidingen *valt terstond onder uw oog.*

AANMAKEN. Een hier ontbrekend voorbeeld van ‘sla aanmaken’ geeft Beecher Stowe, de Kleine Vossen, bl. 107: sla *met azijn en suiker* aangemaakt.

AANMATIGEN. Met de beheersching *(zich) aan iets* leest men dit woord bij H.W. Tydeman in de Briefwisseling van Mr. W. Bilderlijk, D.I. bl. 339: *gij begrijpt*, *dat ik ze* (t.w. *de aanmerkingen*) *niet* aan mij *zoude* aanmatigen.

AANMATIGEND. Vooreerst is hier op te merken, dat de klemtoon in dit woord verplaatst wordt. Verder ontbreken er voorbeelden uit onze schrijvers, b.v. Max Havelaar, D. II. bl. 86: *de vermijding... van die* aanmatigende *betweterij.*

Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D.I. no. VI. bl. 19: *dat het monopolizeren van de historische kritiek* aanmatigend *voorkomt.*

AANMERKING. Dit woord, voor *opmerking* genomen, wordt uit Van der Palm gestaafd met een voorbeeld, dat op een persoon slaat; Bilderdijk bezigde het nog in denzelfden zin met opzicht tot eene zaak; Nieuwe Verscheidenh. D. II. bl. 40: *'t Verdient echter* aanmerking, *dat* enz.

AANMINLIJK komt nog voor bij Bilderdijk, Elius, bl. 13:

> *Mijn dochter*, *zegt hij*, *met een toon*,
> *Ontzachlijk*, *maar* aanminlijk.

AANNADEREN. De voorbeelden, hier uit onze prozaschrijvers geleverd, hebben uitsluitend het deelwoord of bijv. naamwoord *aannaderende.* Mede in de aantoonende wijs wordt het aangetroffen; Van der Roest, Leerred. over de Gen. van den Godsa. bl. 506: *wanneer de nacht des levens* aannadert. Ook is de vraag, of het zooeven gemelde *aannaderende*, als adjectief gebezigd, niet den klemtoon op de tweede lettergreep heeft, en alzoo een afzonderlijk artikel had geëischt.

AANNADERING. Niet alleen dichters, ook prozaschrijvers gebruiken dit woord overdrachtig; Van der Roest, Leerred. over de Gen. van den Godsd. bl. 503: *dan voor den zeeman de* aannadering *van eene stille en veilige haven is.*

AANNEMEN (Kol. 258). De verouderde onzijdige beteekenis van dit woord leest men nog bij Bilderdijk, Bloemtjens, bl. 99:

> *Doch sedert* nam *met 's warelds dagen*,
> *Het wicht in list en boosheid* aan.

en Winterbloemen, D. I. bl. 39:

> *o Gy*, *die boven 't stof en de eindigheid verheven*,
> *Niet voortduurt*, *als de mensch...*
> *Maar eens uzelf in eens*, *niet* afneemt *en niet* aan!

AANNEMER komt ook buiten de drie hier vermelde beteekenissen voor; Van Nievelt, Discoursen van Machiavelli, bl. 269: *dat de vrede vast ende seker is daer de* aennemers *van de selve te vreden zijn.*

AANNEMING. Ook buiten de uitdrukking *aanneming des persoons* komt het woord in den onder n°. 5 vermelden zin voor; Dermout, Tiental Leerred. bl. 91: *dat de moed u ontbreekt om op* aanneming *in de hemelsche genade te rekenen.*

AANPALEN. In al de hier aangevoerde voorbeelden van *aanpalend* is dit als adjectief gebruikt. De vraag is, of alsdan in de uitspraak des woords de klemtoon niet verplaatst wordt.

AANPASSEN. De figuurlijke opvatting van dit werkwoord is niet zoo geheel veronderd. Zij komt nog voor bij Bilderdijk, Nieuwe Verscheid. D. II. bl. 34: *Dat men ook in sommige Dialekten deze* r *aan de adjectiven heeft* aangepast.

AANPRATEN. Bij de voorbeelden, hier uit vroegere tijdperken gegeven, kan men er nu een voegen van den allerjongsten tijd; Van Lennep, in Castalia, 1867, bl. 236:

> *Gij* praat *mij uw godsdienst krachtig* aan,
> *En ter goeder trouw*, *wil ik hopen.*

AANRAKING. Van de overdrachtelijke beteekenis is geen voorbeeld aangevoerd. Men leest die in den brugschen Schild en Vriend, 2e Jaarg. bl. 44: *de* aanraking *van vrienden van denzelfden deeg*, *was zeker niet van aard* enz. Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D.I. no. I, bl. 3: *of de overgroote meerderheid... de* aanraking *van dit vraagstuk... vermijdt.*

AANRANDEN. In een goeden zin komt dit werkwoord nog voor na Spieghel en Hooft; dus Dullaert, Oratijn en Maskariljas, bl. 71:

> - *of gy*, *tegens 't luk*, *dat u nu* aan *komt* rannen,
> *Uw ingebeeld verstant*, *al weder in zult spannen?*

AANRIJGEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Bilderdijk, Ibn Doreid bl. 85: *dat zy van ouds her gewoon zijn*, *ze* (t.w. *de edele gesteenten*) *door te boren en* aan *te* rijgen, *gelijk men de paarlen doet.*

AANROEIJEN. Niet vermeld is hier de beteekenis, die bij Wagenaar voorkomt, Vaderl. Hist. D. VI. bl. 335: *dat zulk eene soort van belasting te willen heffen zo veel was*, *als tegen de stroom te willen* aanroeijen.

AANROEPEN leest men met eene zaak als voorwerp en onderwerp bij Bilderdijk, Lijkged. op Rau, bl. 3:

> *Helaas! het sterflot vliedt*, *en heeft noch hart noch ooren*
> *Waar 't onheil*, *waar de pijn het* aanroept -

AANSCHIJNEN is ook toeschijnen, voorkomen; Schaap, Bloemtuintje, bl. 81:

> *Men sey my dat ik moste treen*
> *Een weg heel smal*, *en eng te gaen*,
> *En dees en* schijnt *my soo niet* aen.

AANSCHOKKEN. Bij dit woord wordt men verwezen naar *aansjokken*, 't welk de Redactie eene verbastering noemt van *aanschokken.* Mij dunkt, in dat geval had de verwijzing omgekeerd moeten plaats hebben. Ook behoort *aanschokken* niet bloot tot het 'voorheen.' Men treft het nog aan bij Tollens, Ged. D.I. bl. 174 (van het rad van avontuur):

> Schokt *het tegen troonen* aan,
> *Zij verbrijslen*, *daar zij staan.*

AANSCHOUWEN is nog scheidbaar gebruikt in proza van deze eeuw; Bilderdijk, Verscheidenh. D. III. bl. 96: *de voorwerpen der denkkracht* aan *te* schouwen.

AANSLAAN. Bij de beteekenis van in beslag nemen (Kol. 310, *a*) behoort ook die van een geldbelasting heffen. Byvoegs. op Wagenaar, St. III. bl. 22: *die Kerkvoogd... hadt*, *reeds voorheen*, *den tienden penning der Geestelyke inkomsten... in zyn stigt* aangeslagen. En St. IV bl. 68: *doordien hy*, *sedert*, *de renten* aansloeg.

AANSPOEDEN. Zoowel vroegere als latere schrijvers hebben het wederkeerige *zich aanspoeden*; zie mijn Woordenb. der Frequentatieven op *spoedigen.*

AANSPOELING. Een voorbeeld van de abstracte beteekenis van dit woord is te ontleenen aan Bilderdijk, Verscheidenh. D. IV. bl. 130: *die zijne afkomst niet uit de* aanspoeling *der zeeslibbe... rekenen wil.*

AANSTAAN, in den zin van aandringen op iets, komt ook voor met vermelding van de zaak, waarop aangedrongen wordt; Wagenaar, Vad. Hist. D. IV. bl. 187: *zy*, *die op dit onderzoek hadden* aangestaan.

AANSTALTE. Als voorbeeld van het enkelvoudig gebruik dezes woords, gaf ik in de vorige Bijdrage een paar plaatsen uit de werken van Bilderdijk en zijne Gade. Ik trof het ook nog aan bij Dermout, Tiental Leerred. bl. 114: *dat de* aanstalte *tot*

verlossing der wereld te groot schijnt voor de kleine uitwerking. Ald. bl. 238: *de gewigtige* aanstalte *der Godheid... om eerlang hare kennis.... te verspreiden.*

AANSTEKELIJK wordt ook gezegd van insekten; het aang. werk, bl. 136: *bloedelooze diertjes.... die zeer* aanstekelijk *zijn en scherpe vochten hebben.*

AANSTEKEN. Dit woord werd ook gezegd van de trompet; Toetsteen van de

Werelt, bl. 27: *gebiedende datmen de trompetten soude* aensteecken *tot een teecken*, *datmen slagh leveren soude.*

AANSTEKEND (zie mijne *derde* Bijdrage) komt voor bij Van der Roest, Leerred. over de Gen. van den Godsd. bl. 447: *besmettingen*, *waarin* aanstekende *kwalen ontelbare levens afmaaijen.*

AANSTIPPEN. In den eigenlijken zin ontmoet men dit werkwoord bij Bilderdijk, Verscheidenh. D. III. bl. 90: *terwijl de vinger zich uitstrekt om iets* aan *te* stippen *of aan te toonen*, *doet de tong dit ook.* Het uit Wildsch. aangetogen voorbeeld zal wel figuurlijk zijn.

AANSTOKEN. In overdrachtigen zin wordt hier melding gemaakt van 'tweedracht, twist, vijandschap enz.' aanstoken; doch 't wordt ook, meer onschuldig, van de liefde gezegd; Het Gasthuis der Gekken, bl. 69:

> - *ik weet wel dat haar zinnen*
> *Door my zyn* aangestookt *in 't vuur van losse minnen.*

AANSTOOTEN. Dit onzijdig werkwoord in figuurlijken zin komt evenwel nog in deze eeuw voor, bij Broes, Leerred. D. II. bl. 184: *de groote verscheidenheid van haar bestaan*, *tegen welke dat duurzaam peinzen en aandachtig luisteren van Maria schokte en* aanstiet.

AANSTREVEN. Men vindt ook de uitdrukking *aanstreven op iets*; Dullaert, Oratijn en Maskariljas (Amst. 1672), bl. 8:

> *Laat hem met goede moet*, *vry* op de starkte aanstreven,
> *Zy zal wel luistren na verdrag*, *zich overgeven.*

AANSTRIJKEN. In onzijdigen zin wordt dit werkw. niet alleen van menschen en vogels gezegd: ook van andere voorwerpen, bijv. Van Geleyn, de Sipier van zich zelven (Amst. 1678) bl. 23:

> *De Sisieljaansche vloot*, *vast herwaarts* aangestreeken,
> *Gepropt met oorlogsvolk*, *komt stijven 's Prinsen zaak.*

Fraai bezigt De Laet dit woord in zijn Verslag aang. de Vlaamsche zaak, bl. 52: *Wie zou het bestaan*, *om hier eenige verw van overdrevenheid* aan *te* strijken?

AANVAARDING. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D. I. n°. XI bl. 18: *den aanstaanden toestand*, *waarbij de vaderlandsliefde* aanvaarding *van den last zou voorschrijven.*

AANVALLEN (Kol. 429, 2*b.*) In dezen 'weinig meer in gebrnik' zijnden zin heeft Bilderdijk 't woord nog, Briefwisseling, D.I. bl. 237: *bij wijlen* valt *deze kwaal mij wel eens* aan. Voorts zij hier vermeld de beteekenis van invallen, aankomen; Schaap, Bloemtuintje, bl. 97:

> *Wanneer de Son is schuyl gegaen*,
> *En dat de swarte nacht* valt aen, enz.

AANVANGER. Tot nadere staving van dit woord in de beteekenis van onbedrevene, eerstbeginnende (zie mijne vorige Bijdrage) mogen de volgende plaatsen dienen. Orizandts Democritus, bl. 100; *zijn wy evenwel in dit leven alleenlijck* aanvangers, *ende spelden*, *als Christi Scholieren.* Van der Roest, Leerred. over de Gen. van den

Godsd. bl. 37: aanvangers *in de loopbaan van geloof.* Ald. bl. 475; *den eersten en nog zwakken* aanvanger *in het Christelijk leven.* - Opmerking ver-

dient het woord mede in de navolgende plaatsen; van Nievelt, Discoursen van Machiavelli, bl. 37: *dat het niet wel mogelijck is een gemeene regieringe wel te beginnen.... indien daer meer als een* aenvangher *is*, *die hem daer dies onderwint.* Ald. bl. 164*: Alsmen hem heeft moeten verheffen teghen eenich* aenvanger.

AANVAREN. Een hier ontbrekend voorbeeld van dit werkw. voor ‘zich varende ergens heen begeven, om daar aan wal te stappen en slechts kort te vertoeven’ biedt Wagenaars Vaderl. Hist. D.V. bl. 189: *niet gehouden zign*, *te Dordrecht* aan *te* vaaren, *noch aldaar te verstapelen.*

AANVECHTEN bezigde Tuinman met den klemtoon op het werkwoord; Mengelstoffe van Gezangen, bl. 340:

> *Of my de zond* aanvecht *en knaagt*,
> '*k Word echter daarom niet vertzaagt.*

AANVLIEGEN. In onzijdigen zin kan hier nog vermeld worden *aanvliegen tegen iets*; Van Kampen, Karakterkunde, D.I. bl. 310: *dat*, *zelfs al was de stuurman van 'troer gerukt*, *het schip tegen dem storm* aanvloog. En in bedrijvenden zin het wederkeerig gebruik des woords bij Dullaart, Oratijn en Maskariljas, bl. 45:

> '*k Zou*, *uit verstoortheit*, *schier* my zelve vliegen aan,
> *En*, *in mijn razerny*, *wel hondert slagen slaan.*

Op Kol. 451,2, zij nog aangeteekend dat het werkw. mede overdrachtig voorkomt met eene zaak als onderwerp, Bilderdijk, Sprokkelingen, bl. 45:

> *Wat zal ze in 't scheurend wee*, *haar woedende* aangevlogen?

AANVOEREN. In den zin van geleiden (Kol. 456, 2) komt dit woord voor ook buiten het krijgswezen; Van der Roest, Leerred. over de Gen. van den Godsd. bl. 363: *de rij dier schoone deugden*, *welke het geloof* aanvoert. In de beteekenis van Kol. 457 *b*, is het gezegd van boeken of handschriften bij Bilderdijk, Verscheidenh. D. VI. bl. 73: *het gene* (*Handschrift*)*... door N. Hinlopen... verscheidenmalen* aangevoerd *is.* Ald. bl. 80: *van de* aangevoerde *HSS.*

AANWAKKEREN. Minder gewoon dan in de hier aangevoerde voorbeelden in onzijdigen zin, is 't gebruik in de Byvoegs. op Wagenaar, St. VI. bl. 41: *nam Granvelle*, '*t gevaar ziende* aanwakkeren, *een nader besluit.*

AANWEZEN. Het is niet geheel juist opgemerkt, dat dit woord in den eigenlijken zin alleen zou gebruikt worden met een bezittelijk voornaamwoord, b.v. Byvoegs. op Wagenaar St. VI. bl. 54: *Egmond*, *die zeer wel wist*, *dat men hem niet geschreeven hadt*, *en dien daarom*, *het* aanwezen *van Brederode*, *bij de Staaten*, *te meer moest verwonderen.*

AANWEZEND. Dit bijvoegl. naamwoord wordt niet ‘alleen van personen gezegd,’ ook van zaken. Dus Byvoegs. op Wagenaar, St. III. bl. 111: *een toen reeds* aanwezende *zaak.* Van der Roest, Leerr. over de Gen. van den Godsd. bl. 154: *eer de mensch of de zonde* aanwezende *waren.*

AANWIJZEND. Dit artikel is stellig twee kolommen te lang. Wat voorkomt onder *a*, *b*, *Aanm.* 1 en *Aanm.* 2, behelst eene ontvouwing van den aard en het gebruik der aanwijzende voomaamwoorden, die thuis behoort in eene Spraakkunst, en niet in een Woordenboek. Voorts veroorloof ik mij op het vertoog een paar bedenkingen.

Degene, *diegene* en *zeker* staan in het gebruik wel niet volkomen gelijk met *deze*, *die*, *gene;* doch daaruit volgt nog niet, dat ze niet *aanwijzend* kunnen zijn. Als men de eerstgenoemde woorden met de laatstgemelde vergelijkt, dan vindt

men verschil in den *aard* der aanwijzing, doch eene *aanwijzing* geven ze allen. De Redactie wil de eerste genoemd hebben, *bepaling aankondigende voornaamwoorden;* doch, het niet fraaije dezer benaming daarlatende, vraag ik, of de aankondiging eener bepaling ook geen *aanwijzing* kan heeten.

Ook meen ik, dat de meening van hen, die *dezelve* onder de persoonlijke voornaamwoorden rangschikken, niet zoo verwerpelijk is, als de Redactie beweert. Zij zegt, dat de *verbuiging* hier beslist. Is het dan de *verbuiging*, die een woord tot dit of dat taaldeel maakt, of zijne *functie*? Ik dacht, het laatste. Of ik zeg: ik heb *haar* gezien, of *dezelve* gezien: altijd dient zoowel *dezelve* als *haar* om den naam van het bedoelde voorwerp te vervangen, zonder meer. Dat de etymologie of de buiging der beide woorden verschilt, doet niet ter zake.

AANWINNING beteekent ook vermeerdering van land door verovering; Van Nievelt, Discoursen van Machiavelli, bl. 25: *dat men (de steden) gans ende al verhinderde de groote* aenwinninghen. Ald. bl. 252: *haer Stadt van binnen wel regeerende*, *ende bevestigende door verbiedingen van* aenwinninghen. En bl. 255: *de* aenwinninghen *zijn schadelijck*, *overmits dat het wel moghelijck is landen te veroveren*, *sonder sterckte te verkrijgen.*

AANWINST. Opmerking verdient dit woord in den zin van vermeerdering of vergrooting, in het Verslag aangaande de Vlaamsche Zaak door J.A. de Laet, bl. 8: *dat onze krachtige gemeenten - het zwaard uit de scheê trokken - ter* aanwinst *en ten behoude der politieke vrijheid.*

AANWORSTELEN komt ook in proza voor; Vondel, het Leven van Virgilius, vóór de vertaling in Ned. Dicht, bl. 5: *De faem van den onsterfelijcken Publius Virgilius Maro begon - tegens die van Homeer* aenworstelende. Dezelfde, Heldinnebrieven, bl. 96: *Terwyl de liefde nogh nieu is*, *zoo laat 'er ons tegen* aenworstelen.

AANWRIJVEN. Dit werkwoord geldt niet alleen personen; ook zaken. Dus Oudaan, in De Groot, Van de Waarheden der Christelijke Godsdienst, bl. 89: *die onwaarheden*, *die* (*de schrijvers*) *dese historie* aangewreven *hebben.*

AANZEGGEN. In den verouderden zin van ‘bekend maken in 't algemeen, thans zeggen of verhalen’ heeft Bilderdijk nog Treurspelen, D. III. bl. 88:

> - Zeg *my uw rechten* aan!
> *Wat uw verdiensten zijn*, *of uw roemruchte daân.*

AANZETTEN. Bij de hier vermelde beteekenissen moet nog gevoegd worden die van het scherper of sterker doen uitkomen van een letter of woord; dus Bilderdijk, Nieuwe Verscheidenh. D.I. bl. 37: *de* n *en de* l... *welke te zwak zijn om een gemakkelijken overgang tot de volgende scherpe* r *te maken*, *en wier overgang daarom eenigzins* aangezet *wordt.* Ald. D. IV. bl. 160: *de fijne verscheidenheid van twee of meer woorden*, *die eene hun gemeene beteekenis op verschillende wijzen als kleurden*, *en het zij* aanzetteden *of matigden.* - Voorts ook de uitdrukking *iemand aanzetten* voor aanstellen, bij denz. Avondschem. bl. 57:

> *Koning..? Ja*, *maar geen gezag;*
> *Af en* aan *te* zetten.

AANZETTING. In den zin van aansporing, aanprikkeling, ontbreekt een voorbeeld. Men leest het bij Bilderdijk, Treurspelen, D. II. bl. 221: *het gevaarlijke van de* aanzetting *der Eerzucht zelve.*

AANZICHT. Bilderdijk bezigt dit woord voor het fransche *aspect*; Zielkundige Verhandelingen, bl. 81: *wanneer wy de menschen als menschen*, *en in geen ander adspect of* aanzicht *dan als menschen.. op de wareld stellen.* Briefwisseling, D. I.

bl. 304: (*de stof*) *heeft bijzondere betrekkingen tot het stoffelijke*, *en van daar nieuwe* aanzichten. Prof. H.W. Tydeman liet zich verleiden dit na te volgen, bl. 330: *de gebreken en de gewone feilen onzer geschiedenis en de* aanzigten *daarvan.* Elders heeft Bilderdijk het woord voor beschouwing of zoo iets; Verscheidenh. D. II. bl. 4: *Uitgebreide Verhandelingen van Theorethische* aanzichten, *tot regels gebracht*, *hebben altijd de Fraaie kunsten benadeeld.* - Nog elders is bij hem *in aanzicht van* zooveel als 'met betrekking tot;' Geologie, Voorbericht bl. 3: in aanzicht *alleen* van *den eigendom*, *of het beheer van den grond en die er op wonen.*

AANZIEN (Kol. 515). Bij Bilderdijk is *ten aanzien* hetzelfde als ten aanschouwen, d.i. onder het oog, in tegenwoordigheid; Chalmers, Bewijs en Gezag der Christelijke Openbaring, bl. 85: *een voorgegeven gebeurtenis*, *die in zijn byzijn en* ten zijnen aanzien *en aanhooren voorgevallen zou zijn.* Ald. bl. 105: *dat de aangevoerde wonderwerken des Christendoms volmaakt openbaar geschiedden en* ten ieders aanzien. En Vrouwe Bilderdijk zong, met eene wat al te stoute persoonsverbeelding, Treurspelen, D. I. bl. 206:

> *Men maak met allen spoed* in 't aanzien van dit slot,
> *Den toestel tot een kamp.* -

AANZIENLIJKHEID. Nevens het voorbeeld, uit den dichter Huygens van den meervoudsvorm dezes woords, plaatse men het volgende uit een prozawerk; Orizandts Democritus, bl. 32: *wy benijden hunne* aensienlijkheden, *ende haer welvaren.*

AANZOEK. Niet alleen Hooft en Bilderdijk kennen aan dit woord het mannelijk geslacht toe; ook elders komt dit voor. Vervolg op Wagenaar, D. IV, bl. 21: *Op* den aanzoek *om weder te keeren.* Ald. bl. 41: *dat* deeze aanzoek.. *een geruimen tijd bleef leggen.* D. V. bl. 127: den *voorheen* gedaanen aanzoek. D. VII. bl. 275: *voor* dien aanzoek.

AANZOEKEN. De verouderde beteekenis van dit werkwoord, met den vierden naamval der zaak, komt voor bij Bilderdijk, Buitenleven, bl. 17:

> *Een trotsche boschmonarch*, *nu vluchtling en verlegen*,
> Zoekt *hy* hun bijstand aan, *en treedt hun siddrend tegen.*

AANZWEEPEN. Een hier ontbrekend voorbeeld geeft Bilderdijk, de Voet in 't Graf, bl. 19:

> - 't aangezweepte *bloed door 't hersenstelsel schieten.*

AANZWELLEN heeft Feith in den zin van tegenzwellen, in de plaats, door Lulofs aangehaald in zijne Spraakleer (3^{e} druk) D. I. bl. 178:

> *De halm rijst fier omhoog en schudt van voedend graan*,
> *En ruischt en golft en* zwelt *den blijden landman* aan.

AANZWEREN. Met eene geheel andere toepassing dan in 't voorbeeld, uit De Harduyn aangehaald, leest men 't woord bij Ogier, de Seven Hooftsonden, bl. 109, waar het 't vaderschap van een kind geldt:

> *Maer ick heb bedocht oft ick 't iemant* aenswoer
> *Die corts gestorven is: soo creegh ick geen partijschap.*

AAP. Dat *aap* gezegd wordt voor schat of bespaard geld, wordt hier afgeleid van de steenen apen, die men, evenals steenen varkens (ook wel honden) eer-

tijds voor spaarpotten zou gebezigd hebben. Die verklaring beveelt zich zeker wel aan; althans boven die van Bilderdijk, in zijne Aanteek. op Huygens, D. VI. bl. 201, gegeven, en ook door (nu, helaas! wijlen) Mr. Van Berckel, in de Dietsche Warande, D. II. bl. 515 aangenomen, volgens welke *aap* in den gemelden zin eene verhoogduitschte uitspraak zou zijn van het nederl. *have*, d.i. bezitting. Doch, heeft men werkelijk spaarpotten in den vorm van een aap gehad? Tuinman schijnt ze voor anderhalve eeuw niet gekend te hebben; anders hadde hij waarschijnlijk 't woord *aap* niet in 't Hebreeuwsch gezocht. Zoolang nu het bestaan van de steenen aap-spaarpotten niet is gebleken, zou ik met Bruining, in mijn Archief, D. IV. bl. 48, het woord *aap* in den meer gemelden zin liever verklaren uit sommige gemeenzame spreekwoorden, die betrekking hebben op Oost-Indië, voor onze voorouders het land der apen en der fortuin tevens, als bij v. *hij heeft een goeden aap uit Oost-Indië medegenomen*, *ik heb den aap al thuis*, *hij ziet op geen aap als hij uit Oost-Indië komt.*

AAR (Kol. 531, derde artikel). Tot de vormen van dit woord behoort vooreerst *aijer*, dat Tollens bezigt; zie mijne Verscheidenh. bl. 333. Dat ook vroeger die uitspraak niet ongewoon was, blijkt uit Rodenburghs Borstweringh, bl. 369:

> *De teere* ayer *dees verdruckinghe moet draghen.*

En lager:

> *Door 't zoete weer ik zie de* ayer *weer oplichten*
> *Heur neergevelde top.* -

Ten tweede ontbreekt de vorm *ader*, dien men aantreft bij De Groot, Bewijs van de ware Godsd. (1668), bl. 114:

> *Het koren langh verrot spruyt wederom tot* ad'ren.

AARDE. Bij de spreekwijze *onder de aarde zijn* (Kol. 548) voege men *ter aarde doen* voor begraven; Van Mander, Gulden Harpe, bl. 586:

> *Den Mensch men so* ter Aerden doet,
> *En namaels hij verrijsen moet.*

Bij de samenstellingen (Kol. 549) mis ik *poortaard*, ook aan Weilands aandacht ontsnapt, hoewel Halma 't woord reeds vermeldde en verklaarde. Men treft het meermalen aan bij Langendijk, Gedichten, D. II. bl. 356:

> *Al woudt gy zelf met my in* poortaard *laboreeren*,
> *Of vette beemster klei gemengd met geest van zout.*

En bl. 357*:*

> (*Men*) poortaard *van een hond tot zilver laboreert.*

AARDELING. Buiten den dichterlijken stijl bezigt Bilderdijk dit woord in Dedekinds Proeve over de Geesten, bl. 49: *een kracht om zich op te heffen*, *moeten wy in allen gevalle den geest des verstorvenen toekennen*, *zoo hy niet altijd slechts een naauw beperkte* aardeling *blijven zal.*

AARDEN (werkwoord). Bij de opgave der vervoeging leest men: ‘voorheen ook wel verkeerdelijk *aarten* geschreven.’ Hier had wel mogen vermeld worden, dat de

genoemde spelling mede die van Bilderdijk was, en dat hij in den onvolmaakt verleden tijd somwijlen den uitgang *de* achter de *t* plaatste: *hij aartde* enz. Zie eenige voorbeelden daarvan in mijn Archief, D. III. bl. 108. Reeds in zijne

Prijsverhandeling komt die zonderlinge letterverbinding voor; Werken der leidsche Maatschappij, D. VI, bl. 42: *hoe hij door een natuurlyk gevolg*, *van zwakheid tot ondeugd* veraartde.

AARDRIJK. Niet zeer gewoon is de beteekenis, die dit woord heeft in de Levens van Plutarchus, fol. 253: *lancx de voet van desen heuvel is een mosachtige diepte van kley*, *ende een* aertrijck *soo dun ends verrot*, enz.

AARLEVEENSCH. Daar dit woord niet dikwerf bij onze schrijvers voorkomt, geef ik er nog een voorbeeld van uit Van Elslands Gezangen, bl. 153:

> *Knier heeft een* arleveensche *kin*,
> *Met pimpelpaarse wangen.*

AARS. Dat onze taal geen eigenlijke, van dit naamwoord ontleende, spreekwoorden of geijkte zegswijzen zou bezitten en Harrebomees Spreekwoordenboek er geen zou vermelden, kan ik niet toegeven. Uitdrukkingen als: *beter een bedwongen aars dan geen; de ekster huppelt zoo lang*, *tot hij den bout in den aars heeft; een aars zonder bedwang*, *dat dient niet; groote aarzen hebben wijde broeken noodig*, voldoen geheel aan den eisch van een spreekwoord, en zijn in onze platte volkstaal even weinig onbekend als in de verwante tongvallen.

Bij de samenstellingen van het werkwoord *aarzen*, aan het slot van het artikel vermeld, behooren nog *boutaarzen*, *pieraarzen*, *rukaarzen* en *werpelaarzen;* zie mijn Woordenboek der Frequentatieven.

AARSTER. Men leest op dezen uitgang, dat er ‘geen mannelijk *konkelaar* bestaat, omdat *konkelen* alleen van vrouwen gezegd wordt.’ Ik ontken dat. Het werkwoord *konkelen* moge van een vrouwelijk bedrijf afgeleid zijn; in den zin van in 't geheim overleggen of bewerken past men 't, ook op mannen toe. Men denke aan het zoogenaamde *konkeltraktaat* der amsterdamsche kooplieden. 't Zelfstandig naamwoord *konkelaar* is dan ook niet vreemd in de taal des dagelijkschen levens, en komt voor zoowel in Bomhoffs Nieuw Groot Woordenboek als in dat van Kramers. Zelfs in de verwante dialecten is het niet onbekend; zie Schambachs Wörterbuch der Niederd. Mundart op *kungelaer.*

AARTS. Dat dit woord, gelijk Kol. 581 van ond. beweerd wordt, in samenstelling met bijvoeglijke naamwoorden noodwendig eene ongunstige beteekenis met zich brengt, en Vondel en Bilderdijk alzoo verkeerdelijk *aartshemelsch*, *aartsweldadig* enz. zouden gezegd hebben, blijkt nog niet volkomen. De afleiding des woords wettigt die beperking der Redactie niet; even weinig doet zulks zijn gebruik bij zelfstandige naamwoorden. Ten aanzien van 't Hoogduitsch merkt Adelung op, dat *erz* bij bijvoegelijke en bijwoorden somwijlen ook eene goede beteekenis heeft: waarom zou deze beteekenis bij ons niet kunnen bestaan? Weiland, die in goed nederduitsch *aarts* alleen bij substantieven toelaten wil, is nog minder in overeenstemming met ons taalgebruik; doeh hij zeide slechts na, wat Huydecoper in zijne Proeve, D. I. bl. 59, had voorgezegd. Bilderdijk, in zijne Aanteek. op Huydec. bl. 2, acht het ‘zeker, dat *aarts* zich niet wel met adjectiven laat vereenigen ten zij die adjectiven uit een substantief ontstaan zijn.’ Ook de Redactie is eenigermate van die meening en acht daarom dat *aartsdomoor* en *aartsluijaard* zijn voorafgegaan aan *aartsdom* en *aartslui.* Ik zou denken, dat *aarts*, eenmaal in zwang geraakt als beteekenis-versterkend voorvoegsel, gedeeld heeft in het lot van andere zoodanige voorvoegsels, dat wil zeggen, dat het zijne oorspronkelijke bestemming heeft verloren en zich onverschillig

bij zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden liet gebruiken. Bilderdijks *aartsweldadig* stoot zijn eigen regel omver. Van ons *aarts* zal gezegd kunnen worden, wat reeds voorlang van het hoogduitsche *erz* is opgemerkt. ‘'t Woord beteekent in samenstelling met andere woorden (met substantieven en adjectieven) iets uitstekends of onderscheidends

in zijne soort, hetzij in goeden of kwaden zin.' Zie *Kaindl*, *Die Teutsche Sprache aus ihren Wurzeln*, Th. I.S. 141. Zoowel Heyse in zijne Grammatik (1. 439 en 574) als Grimm in zijn Wörterbuch komen daarmede overeen.

AARTSDEUGNIET. Een voorbeeld van dit woord geeft het kluchtspel De drie Gebroeders Medeminnaars (Amst. 1734). bl. 34:

> *Zyt gy 't* aartsdeugniet! *wiens weêrga niemand kend*,
> *In snode listigheid.* -

AARZELEN. Als samenstellingen van dit werkw. heeft men nog *schoraarzelen;* zie mijn Woordenboek der Frequentatieven.

AARZELINGS. Als bijwoordelijke uitdrukking heeft Vondel *aarzeling over;* Hierusalem Verwoest, bl. 32:

> '*t Welck* aers'ling over *smyt al watter scepters draeght.*

AAS (voedsel). Tot de samenstellingen behoort hier mede *zwijnaas*; Asselijn, de Stiefvaer, bl. 29:

> - *komt hier*, *ik moet den* zwijnaas *de mond doen snoeren.*

Dez. De Stiefmoer, bl. 14, met verbastering:

> *Jou dronke* swijnaris -

AASZAK. Hier vindt men twee plaatsen aangehaald uit Vondel, niet, zooals anders gewoon is in het Woordenboek, naar de uitgave van Van Lennep, maar volgens eene andere niet genoemde. Eén dier plaatsen intusschen, uit het *Tooneel des mensch. Levens*, bl. 69, dus luidende:

> *En d'aaszak*, *zijn* schappry, *hy* altyds *by zich droeg.*

is onnauwkeurig. Zoowel de uitgave van Van Lennep, D. I. bl. 223, als die van 1661, welke voor mij liggen, hebben voor *schappry* te recht *schappray*, en in *altyds* de *ij*.

Voorts moet op dit artikel nog vermeld worden de spreekwijs *aaszak doen*, die men gebezigd vindt door Rosseels in het Jaarb. voor Rederijkers, 1866, bl. 110: *Gij hebt* aaszak gedaan, *dat is zeker*, *ja*, aaszak *bij 't afnemen der kaarten van 't spel.*

AB en ABC. Met genoegen vernam ik, dat de Redactie hier als uitspraak voorschrijft: *abee* en *abeecee.* 't Is mij voorgekomen, dat sommigen bij het spellen van een woord aan de letters de benaming willen geven, die zij bij het leesonderricht volgens de klankmethode verkrijgen. Dezulken vergeten, dat de laatstgemelde benaming alleen dient als een hulpmiddel bij het onderwijs, en voor den waren naam der letters behoort plaats te maken zoodra de leerling lezen kan. Heeft hij die hoogte bereikt, en moet hij b.v. het woord *lagchen* spellen, d.i. in zijne bestanddeelen ontbinden, dan zal hij de drie letters der eerste, en de vier der laatste greep afzonderlijk en bij haren eigen naam opnoemen; zoo hij althans zijnen onderwijzer niet eene bespotting wil bereiden, als Mr. Wiselius, in de Voorrede van zijn *Nieuwe Dichtbundel*, bl. 41, den onhandigen leesmeesters toedient.

Het Woordenboek geeft enkele voorbeelden van *Abc;* ziet er hier een van *Ab*, uit de Groots Bewijs van de ware Godsdienst, bl. 13:

- *daerom sietmen noch in 't oude Grieks* Abé
Den Cananeetschen treck, enz.

ABEL. Hiervan heeft men, behalve het werkw. *verabelen* (zie mijn Woordenboek der Frequentatieven), nog de afleidingen *onabel* en *welabel*; Verscheid. Nederd. Ged. D. II. bl. 258:

Cretensen, *als gy zijt*, *met u* onaable *logen.*

Van Hasselt voert nog eene andere plaats aan op Kiliaan. Men vindt er ook *inabel* voor; Spelen van Sinne (Rott. 1614) bl. 204:

> *My dunckt hy acht ons als den* inabelen,
> *Want hy houdt voor fabelen, al wat wy voortbrachten.*

J. Bara, Hemel en Hel, bl. 3:

> Wel-aable *en Wijze Vrou*, *die* enz.

ABT. Het meervoud van dit woord luidt *abden* bij Jonckbloet, Geschied. der Middenned. Dichtkunde, D. III. bl. 234: *Nu worden de papen*, abden en *abdissen vinnig doorgestreken.*

ACHT (Kol. 618). *Acht slaan* met een vierden naamval komt niet alleen bij Spieghel en Vondel voor; ook na hen bij Dullaart, Oratijn en Maskariljas, bl. 59:

> *Ik zal* de tijt, *die hier toe noodig is*, *wel* acht slaan;
> *En om de voortgangh van mijn wit, gestaag te wacht gaan.*

Deze plaats toont nader, dat Mr. Bogaers Vondels uitdrukking juist heeft opgevat.

ACHT (telwoord). Bij de *tweede* Aanmerking Kol. 621 zij de opmerking gevoegd, dat men zonder voorzetsel *met* ook vindt *haer achten*; Houwaert, Lusthof der Maechden, D. II. bl. 841:

> *Eenen hoop jonffrouwen*, *sy waren* haer achten.

Deze vorm was echter de oudste niet. Gewoonlijk werd het telwoord tot een bijvoegelijk naamwoord, en dit dan doorgaans verbogen. Zoo vindt men *zijn achter* en *zijn achtster*, welke beide bij de opgave der Afleidingen van *acht* (Kol. 623) ontbreken. Zie mijn Archief, D. III. bl. 205. Op gelijke wijze vindt men *zijn tweedere*, *hun tweester*, *ons tweester*, *hem derden*, *hem vierder*, *hen vifter*, *zijn zestere*, *hem sevender*, *zijn sevenster*, *zijn neghenster*, *haer tiender*, *zijn elfstere*, *zijn twaelfstere*, *hem dertienster*, *uwer sestiender*, *zijn zeventienster*, *hem twintigster*, enz. Hoe heeft een zoo dikwerf voorkomende taalvorm de aandacht der Redactie kunnen ontsnappen! Bij de tot hiertoe bekende voorbeelden van *achtster* voeg ik er nog een uit de Antw. Spelen van Sinne, bl. 726:

> *Maer Noë rechtveirdich in alle weghen,*
> *Es* zijn achster *inder Arcken ghesolveert.*

Op de afleiding *achtste* (Kol. 623) leest men ‘voorheen ook *achte*, nog overig in *achtehalf.*’ Men had daarvoor ook *achtende;* dus bij Van Bleyswijck, Beschrijving van Delft, D. I. bl. 280: *die eerste sal draghen die Columne mit snoeren dair an... die* achtende *sal draghen dat Sudarium* enz. Ja, deze vorm was de gewone; zie het Middelned. Woordenboek.

Wat voorts in deze kolom wordt aangevoerd ter verdediging van het los schrijven van *acht duizend*, in tegenoverstelling van het verbondene *achthonderd*, houdt geen steek. Men kan vrede hebben met den regel, volgens welken de Redactie *tweehonderd* verbindt (zie het Voorwerk der Woordenlijst, bl. 38); omdat, namelijk, dit beteekent *tweemaal honderd.* Maar naar dienzelfden regel is zij verplicht te schrijven *tweeduizend*, als zijnde dit niet anders op te vatten, dan als *tweemaal duizend.* In het

Woordenboek wordt *acht duizend* gelijk gesteld met *acht millioen*; doch bij slechts een weinig nadenken valt het in 't oog, dat *duizend* een telwoord is, in aard en gebruik veel meer overeenkomende met *honderd*, dan met *millioen.* Dit laatste is steeds te beschouwen als een zelfstandig naamwoord, waarom het ook een lidwoord eischt. Men zegt *honderd gulden*, *duizend gulden;* maar niet *millioen gulden.* 't Bezwaar, dat de Redactie, tegen het verbinden van *duizend*

ontleent aan het wanstaltige, dat groote getallen zouden opleveren, is van geen wezenlijke beduidenis. Wie toch schrijft getallen van 6 of 12 cijfers in letters? En zoo men het al wilde, dan valt immers het bezwaar weg door den regel der Redactie zelve, bl. 40: ‘Wanneer het werkelijk aaneen schrijven van de deelen eener samenstelling een woord zou opleveren van *een te vreemd voorkomen*, of dat *wegens zijne lengte* moeilijk zou te overzien zijn, dan worden de deelen door een *koppelteeken* vereenigd.

ACHTEHALF. Hier ontbreekt de opmerking, dat, zooals bij meer samenstellingen met *half*, de *h* in de uitspraak verloren gaat. Men zegt evenzeer *achtalf* als *derdalf*, *zestalf*, *zevendalf* en *dertiendalf.* De Woordenlijst der leidsche Maatschappij heeft dan ook *achtdalf.*

ACHTER (Kol. 640). De werkwoorden *achterhalen* en *achtervolgen* zijn niet de eenige, in welke het voorzetsel onscheidbaar blijft. Daartoe behooren mede *achterwaren*, bij onze Ouden bekend voor verzorgen, behoeden, oppassen, en in het Vlaamsch nog veel gebruikt, en *achterloopen*, in de zeventiende eeuw gebezigd voor (al loopende) inhalen.

2. Ontbrekende artikelen.

AACHTSTEEN, d.i. barnsteen, bij Plantijn *aegsteen;* Orizandts Heraclitus, bl. 76: *Gelyck den* Aecht-steen *het stroo*, *ende den Magneet-steen het yser nae sich treckt.*

AAFRECHTS. Bilderdijk in de Werken van Letterkunde, D. VI. bl. 82: *om uit het* aafrechts *verstand van een woord verkeerde begrippen van de denkbeelden van anderen te vormen.*

AANBEVELINGSWAARDIGHEID. Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D. III. bl. 86: *candidaten der conservatieve rigting*, *aan wier* aanbevelingswaardigheid *ik zelf hulde gebragt heb.* - Ik meen, dat de *s* in dit woord niet behoort; zie mijne *eerste* Bijdrage.

AANDIENING. Toetsteen van de Werelt, bl. 326: *de Borgemeesters van haer steden met valsche* aendieninge *te beschuldigen.*

AANDOREN. In mijne *eerste* Bijdrage gaf ik een voorbeeld in poëzij; hier volgt er een in proza; Toetsteen van de Werelt, bl. 118: *dat hy aen den Koninck Darius*, *een gouden* aendoren boom *met een uytmuntende wijngaert vereerde.*

AANDRINGEND. Deelwoord van *aandringen*, als bijvoegelijk naamwoord gebruikt, met verplaatsing van den klemtoon; Schaap, Bloemtuintje, bl. 124:

> *Ja 't herte wort soo vol*, *Godts Woordt mach daar naeu in*,
> '*t En zy 't* aendringend' *is*, *en krachtig in de ooren.*

AANDUIDING. Bilderdijk, Nieuwe Verscheid. D. II. bl. 65: *buigingen... als in beteekenis of* aanduiding, *zoo ook in naam... te onderscheiden.*

AANDUIDSEL. Dermout, Tiental Leerred. bl. 136: *verrotting... waarvan de gisting en stank onbedriegelijke* aanduidsels *zijn.*

AANEENBAKKEN. Het Leydsche Trougeval (z.j.) bl. 9:

> *Maar ik vertrouw verseeker*, *dat u hard in 't ysselweer* aaneengebakken *is.*

AANEENGESLOTENHEID. Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D. I. no. X, bl. 1: de aaneengeslotenheid *der liberale partij*.

AANEENHECHTING. Van Senden, Alpenrozen, aangeh. in Veegens' Bloemlezing, St. IV. bl. 33: *De verbindingsstof bestaat uit zand en cement*, *en zoo vast is de* aaneenhechting, *dat* enz.

AANEENHETSEN, hetzelfde als *aaneenhitsen* in mijne *eerste* Bijdrage; Het Leven van D.V. Coornhert, vóór diens Wercken, D. I. fol. 3: *Men soude de Catholicxe ende Protestantsche Vorsten* aan een hetsen.

AANEENRIJGING. Dr. W. Bisschop in de Dietsche Warande, D. VII. bl. 464: *Zulk een heldendicht is eene* aaneenrijging *van dezelfde onderwerpen.*

AANEENSCHRIJVEN. Levens van Plutarchus, fol. 233 verso: tafelen... *op de welcke vervolghens* aen een geschreven *stonden de namen van al de inwoonderen van Syracuse.*

AANEENSCHRIJVING. Oudemans, in Bomhoffs Mag. van Ned. Taalkunde, D. I. bl. 109: *dat deze* aaneenschrijving *den genoemden taalleeraar tot de onnaauwkeurige spelling... geleid heeft.*

AANEENSLUITING. Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D. I. no. XV. bl. 11: *dat in* aaneensluiting *van het uiteen geraakte... de reddende veerkracht van Fabius lag.*

AANEENVERKNOCHTEN. Bilderdijk, Mijn Verlustiging, bl. 105:

> - *een paar van Echtelingen*,
> Aan één verknocht *door hart en hand.*

AANEENWOELEN. Het Gasthuis der Gekken (Amst. 1688), bl. 11:

> *Zy* woelden *met een koord myn beenen styf* aan een.

AANGEVING. Bilderdijk, Nieuwe Verscheid. D. II. bl. 149: *in het verband van verzen*, *onmisbaar tot* aangeving *van de volheid der groote maat.*

AANGEWENNEN. Van Geleyn, de Sipier van zich zelven (Amst. 1678), bl. 33:

> *Mevrouw*, *wat middelen zal ik my* aangewennen -

AANGEZIEN. Van dit bijvoeg. naamwoord, in den zin van aanzienlijk, voerde ik in de *eerste* Bijdrage voorbeelden aan in den vergrootenden en den overtreffenden trap; zonder die trappen komt het woord echter mede voor. Dus Van Nievelt, Prince van Machiavelli, bl. 70: *doen boven alles ghelijck een groot ende* aengezien *Man hier voor gedaen heeft.*

AANGRENZEND, tegenwoordig deelw. als bijvoegl. naamwoord gebruikt, met verplaatsing van den klemtoon; De Groot, Bewijs van de ware Godsd. bl. 65:

> *Om doorgaens lichtelick op 's redens vaste streken*
> *Te seylen midden deur d'* aengrensende *gebreken.*

Hier is 't woord in overdrachtigen zin genomen; van de eigenlijke beteekenis geeft het Woordenboek er een op het werkw. *aangrenzen*, 't welk derhalve aldaar niet thuis hoort.

AANGRIJPEND. Van dit bijvoegl. naamwoord, met verplaatsing van den klemtoon gevormd van 't deelwoord van *aangrijpen*, gaf ik in mijne *tweede* Bijdrage een paar voorbeelden uit latere sohrijvers. 't Woord kwam mij nog voor bij Bilderdijk en met eene andere toepassing in de beteekenis; Onderg. der eerste. Wareld, Voorr. bl. 7: *by het* aangrijpend *verval van smaak en kunstbesef.*

AANHAKING. Bilderdijk, Verscheid. D. III. bl. 200: *Als eene* aanhaking *by voorbeeld*, *waaruit het woord* hechten *voor verbinden ontsproten is.*

AANHANGEND, als bijvoegel. naamwoord gebruikt deelwoord, met verplaatsing van den klemtoon; van Nievelt, Discoursen van Machiavelli, bl. 29: *ghewelt noch van binnen*, *noch van buyten*, *t'welk seer* aenhanghende *sieckten zijn van een Borgherlijck ende Vry leven.* - Broes bezigt het woord als zelfstandig; Leerredenen,

D. II. bl. 224: *O! die tederst* aanhangende! *Daar zit zij onafscheidelijk aan zijne voeten!*

AANHANGING. In de *tweede* Bijdrage komt dit voor in den zin van het aanhangen; 't is gebezigd voor aanhangsel door Bilderdijk, Nieuwe Verscheid. D. I. bl. 32: *even zoo gebruikt het Latijn tot dad einde zijne* aanhanging or.

AANHANGMAKER. Bilderdijk, Verscheid. D. III bl. 32: *dat de Natie in een hoop factionarii*, *of* aanhangmakers *en aanhangelingen*, *omgeschapen is.*

AANHITSER. In de *tweede* Bijdrage gaf ik een voorbeeld in dichtmaat; thans in proza; Fruin, in De Gids, 1867, D. I. bl. 216: *de* aanhitsers *van den moord.*

AANHOUDSTER. Orizandts Democritus, bl. 18: *(de hoovaerdye) is een moeyelijcke* aenhoudster *aller gebreken.*

AANKLAGING. Van Nievelt, Discoursen van Machiavelli, bl. 30: *gebreck van* aenclaginghe, *gebreck van ghenoechsaem ghetal van Rechters.* Ald. bl. 33: *de* aenclaginghen *plaetse te gheven.* En bl. 407: *tot straffe... stelden sy de* aenklaginghen *in.* Poirters, Den Alderheyl. Naem, bl. 103: *heeft sijn Kon. Majesteyt... ghespeurt*, *dat* d' aenclaginghe *ende beschuldinghe vastginghen.*

AANKLEMMING. Bilderdijk, Nieuwe Verscheid. D. III. bl. 45: *Beide zijn zy bloote* aanklemmingen *van den infinitivus.*

AANKOEVEREN. Rodenburghs Vrou Jacoba, bl. 41:

> *So dat de zijde-keur in 't eynd te hoope bracht*
> *Veel-voudelijck ghetal van beyd de twisters sijden*,
> *En* koeverden *staegh* aen. -

AANKRIMPEN. Coli Compas of Klucht van Jan Trijntjens en Duyfje (Amst. 1655), bl. 3:

> *Daer komt sy* krimpen aan, *en schier van pyn versmachten.*

AANLOKKENDHEID. Klucht van de Licht verkeerde Boef (Amst. 1662), bl. 2:

> *O gelt! o goude munt*, *wat loos ik zucht op zucht*,
> *Om jou* aenlokkendheyt. -

AANLOKKING. Toetsteen van de Werelt, bl. 225: *De Sattighyt verquist de suyverheyt*, *ende voedt de* aenlockinghe.

AANLUISTEREN. Poirters, Den Alderheyl. Naem, bl. 272: *daer Joseph 's nachts voor verschoont is gheweest*, *dat heeft hy evenwel waekende... moeten hooren en* aenluysteren.

AANMACHTIG. Oudaan in den Bloemkrans van Versch. Ged. bl. 631:

> *Toen hy* aanmachtig *afgestreen*
> *Van Muskovijt*, *Kosak en Tater...*
> *Meer niet te dragen machtig scheen.*

Des Dichters Poëzy, D. I. bl. 153, heeft hiervoor *aamachtig*, welke vorm mede in het Woordenboek ontbreekt.

AANMELDING. Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D. III. bl. 57: *dat ik mij zoo laat... aangemeld heb. Ik had die* aanmelding... *overtollig gekeurd.*

AANMERKELIJKHEID. Bilderdijk, Verscheid. D. IV. bl. 6: *een getal van eenige* aanmerkelijkheid.

AANMOEDIGEND. Bijvoegel. naamwoord, met verplaatsing van den klemtoon afgeleid van het deelw. van *aanmoedigen;* Mas Havelaar, D. II. bl. *Saïdjati's* aanmoedigende *kinderstem scheen meer kracht nog te geven.* Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D. I. n°. VII. bl. 17: *dat ik van niemand... ooit een* aanmoedigend *woord ontving.*

AANNEEMBAAR. Dr. Karsten in De Gids, 1866, D. III. bl. 340: *dat zijn ka rakterbeschouwing van Ti. in geen enkel opzigt* aanneembaar *is.*

AANNEMERIJ. Busken Huet in de Dietsche Warande, D. VII. bl. 475: *kapitalisten geworden in den handel of in de* aannemerij.

AANNOODEN. Schaap, Bloemtuintje, bl. 221:

> *Klopt hy noch aen uw deure,*
> *Doet op, en* noodt *hem* aen,
> *Of gy sult het betreuren,*
> *Wanneer hy is gegaen.*

AANPOOIJEN. Klucht van de Licht verkeerde Boef (Amst. 1662), bl. 5:

> - '*t is best een franse teugh,*
> *En matigh* aengepooit *en kan my niet veel schaden.*

En aldaar bl. 10:

> *Houdt daer, doet me bescheyt, en* pooit *eens louter* an.

AANRADING. Wagenaar, Vaderl. Hist. D. VI. bl. 97: *Oranje zocht... op* aanraading *van zijnen broeder... eenige nieuwe Leden in den geheimen Raad te doen aannemen.* In de *tweede* Bijdrage gaf ik een voorbeeld uit een vroeger tijdvak.

AANSCHAFFING. Alberdingk Thijm in De Dietsche Warande, D. VII. bl. 433: *arme Leeken, wien de* aanschaffing *van een handschrift... te moeilijk zou zijn gevallen.*

AANSCHUREN. Beecher Stowe, de kleine Vossen, bl. 85: *omdat al je wenschen en gevoelens onophoudelijk zullen* aanschuren *tegen den kouden, onwrikbaren molensteen van hunne overtuiging.*

AANSLAGIG. Van Nievelt, Prince van Machiavelli, bl. 54: *eenich Hartoch ende* aenslagich *Paus.*

AANSLIB. Bilderdijk, Affodillen, D. I. bl. 138:

> - *Vondels kunstzoon, stout als hy,*
> *Ontziet geen* aanslib *van het Y.*

AANSPITSEN vermeldde mijne *derde* Bijdrage als in Kramers' Woordenb. voorkomende; zie er hier een voorbeeld van; Van den Broek, Nagel, en Verspr. Gedichten, bl. 89:

> *Toen 't Reuzenmonster...*
> - d' aangespitsten *dolk op nieuw naar 't harte stak.*

AANSTEKELIJKHEID. Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D. I. n°. II. bl. 4: *de* aanstekelijkheid *der voorliefde voor het zwijgsysteem.*

AANSTIPPING. Bilderdijk, Verscheid. D. III. bl. 90: *eene* aanstipping *en drukking der tong.* En D. IV. bl. 8: *dat getal eene omvatting van verscheiden* aanstippingen *is.*

AANSTOOTELIJKHEID. Bilderdijk, het Buitenleven, Voorrede, bl. 10: *dit heb ik kunnen doen*: aanstotelijkheden *verzachten.* Ald. bl. 54:

> - *geene* aanstootlijkheden,
> *Onvoegzaam voor de plaats, en strijdig met de reden.*

AANSTOOTING, Toetsteen van de Werelt, bl. 20: *het is een stof*, *die met de minste* aanstootinge *breeckt.* Bilderdijk, Nieuwe Verscheid. D. IV. bl. 28: *de aanstipping of* aanstooting *der tong tegen de tanden.*

AANTASTBAAR en AANTASTBAARHEID. Deze woorden eischen eene plaats, uit hoofde van de woorden *onaantastbaar* en *onaantastbaarheid*, in den laatsten tijd zoo dikwerf vernomen. Groen van Prinsterer, Parlem. Studiën en Schetsen, D. II. bl. 98: *de* onaantastbaarheid *der schoolwet.* Ald. bl. 99: *die oplossing door de neutrale Staatsschool acht deze Regeering* onaantastbaar. En ald. bl. 214: *zijn dreigement over de* onaantastbaarheid *der schoolwet.*

AANTIJGER. De Laet, Verslag aang. de Vlaamsche Zaak, bl. 62: *wie hem ook*, *of wel de* aantijger *of wel de verwerer*, *het meest in gevaar brengt.* Bl. 63: *het rekwisitorium des* aantijgers *en het wederwoord des verwerers.*

AANTOONING. Bilderdijk, Versch. D. II. bl. 35: *ter* aantooning *van den persoon.*

AANVATTING. Bilderdijk, Nieuwe Verscheid. D. IV. bl. 198: *een juiste* aanvatting *onder of tusschen de vingers.*

AANWEIDEN. Bilderdijk, Bloemtjes, bl. 23:

'*k Ga Dafnis goed bezien*, *mijn geitjens*; weidt *vast* aan.

AANWELLEN. De Laet, Verslag aang. de Vlaamsche Zaak, bl. 27: *een stevigen dam tegen het* aanwellende *Fransch.*

AANWIJSBAAR. Groen van Prinsterer, Parl. Studiën en Schetsen, D. I. n°. XI. bl. 6: *Voorlooper van een niet* aanwijsbaren *opvolger.*

AANWINNER. Van Nievelt, Discoursen van Machiavelli, bl. 20: *die het goet al verkreghen heeft*, *is stercker... als de arme ende swacke* aenwinners. Ald. Prince, bl. 9: *de Landen die als versch gewonnen ende verovert*, *gevoecht worden by de oude staet*, *zyn ofte van een landschap ende pale met de erflanden des* aenwinners, *ofte niet.*

AANWISSCHEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AANWREKER. Het Leven van Marcus Aurelius, bl. 86 verso: *dat de schoonheyt vande vrouwen niet en is dan... een* aenwreker *vanden lichtveerdighen.*

AANWRIJTEN. Antonides, Gedichten, bl. 296:

- *daer 't schuimende element*
Van dootschrik tegen ty en stroom scheen aen *te* wrijten.

AANZACHTEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AANZANDING. Bilderdijk, Geologie, bl. 46: *de nu ontstaande rivieren*, aanzandingen *en voorlanden.* Ald. bl. 66: *Dolomieu berekent de* aanzandingen *van Padua.*

AANZET. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AANZICHTIG. Vondel, Tooneel des menschel. Levens, bl. 37:

de kloeke Listigheidt twee-aansigtigh *en wakker.*

AANZIENBAAR. De Groot, Bewijs van de ware Godsd. bl. 44:

- *dat sulcks gewrocht is*, *sonder*
Dat ergens is geschiedt een groot aensienbaar *wonder.*

Bilderdijk heeft daarvan *onaanzienbaar*; Ziekte der Geleerden, bl. 61:

- d' onaanzienbren *Dood*, *waar 't menschelijk gezicht*
Van afkeert.

AANZIJPELEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AANZOEKER. Levens van Plutarchus, fol. 242: *als sy hen daernae opentlick voor* aensoeckers (t.w. *van een ambt*) *verclaert hadden*, *lieten alle de anderen hen versoek achterblijven.* Vondel, Herscheppinge, bl. 314:

- *Ciniras in twijfel*, *wil eens weeten*
Wien hy uit al dien hoop aanzoekren *kiezen zal.*

AANZOUTEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AANZUCHTEN. Bilderdijk, Affodillen, D. I. bl. 101:

Dan kwijnt het, *heft het hoofd onmachtig naar den hoogen*,
En zucht *een hemel* aan, *omneveld voor hunne oogen.*

AANZWALPEN. Wiselius in de Nagedachtenis van J.W. Bilderdijk, bl. 90:

De parel, *in heur schelp gevat*,
Wanneer, *door stroom en wind gedreven*,
De golf haar aanzwalpt *op de reê.*

AANZWARTEN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AANZWERVEN. Vondel, Herscheppinge, bl. 456:

- *hy is hier niet vreemt gekomen*
Aenzwerven: *neen het is een lantzaet.* -

AANZWIEREN. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

AAPSTAARTEN. Eene soort van tusschenwerpsel, dat bij onze schrijvers moet voorkomen, volgens de Woordenlijst der Leidsche Maatschappij.

AARD komt bij Bilderdijk in samenstelling voor als bijvoegelijk naamwoord voor *geaard.* Dus Ziekte der Geleerden, Voorafspraak, bl. 1: Rechtaarde *Poëzy.* Leydens Ramp, Toewijding, bl. 9: rechtaarde *kunstbeminner.* Avondschemering, bl. 43: rechtaarde Febuszonen.

AARDAS. Zie Kramers' Woordenboek.

AARDELIJK, voor aardig of aardiglijk. Zie mijn Latere Verscheid. bl. 167.

AARDKLEURD. Beeloo, Gedichten, bl. 131:

- *de oogen*, *hol en diep in 't* aardkleurde *aangezigt*,
Verspreiden op 't gelaat den gloed van 't bliksemlicht.

AARDOMVANGER. Bilderdijk, Winterbloemen, D. II. bl. 46:

Scheur uw baren, Aardomvanger!
Tethys voelt het barenswee!

AARTSOEN, thans verouderd, doch bij schrijvers der zeventiende eeuw nog voorkomende, en in Meijers Woordenschat verklaard door ‘natuur, aard.’ Dus Antw. Spelen van Sinne, bl. 258:

Ghy sijt een sleck van luyen aertsoene.

Van Mander, Gulden Harpe, bl. 213;

Daer buyten zijn die vuyle honden coen,
Die Tovenaers, *en dat oncuysch* aertsoen.

De Harduyn, Goddelijke Wenschen, bl. 420:

Hola, *seyd' ick*, *snoodt* aertsoen,

Wat hebb' ick met u te doen?

AARTSVERWORPELING. Vrouwe Bilderdijk, Treurspelen bl. 63:

- *Hemel! hy! die* aardsverworpeling!

Da Costa verbeterde in zijne uitgave der Dichtwerken, (D. I. bl. 208) te recht dit *aards* in *aarts*; doch beging de grootere feil, van den regel, die op den aangehaalden rijmt, geheel weg te laten.

AARTSVOLMAAKTHEID. Bilderdijk, Nieuwe Oprakeling, bl. 121:

- *Filozoofsch geslacht*,
'*t Geen 't eindlijk tot den top der* Aartsvolmaaktheid *bracht.*

AARTSWELLUSTELING. Vrouwe Bilderdijk, Treurspelen, bl. 33:

Abdallah wierp het juk van d' Aartswellustling *af.*

AAS. Benaming van eene godheid of een opperhoofd in de noordsche mythologie, oudnoordsch *ass*, hoogd. *âs*; zie Grimms Mythol. (1835), S. 17. Vandaar in 't Hoogd. *die Asenlehre.* Bilderdijk nam dit woord over, in zijne Krekelzangen, D. I. bl. 102:

Gy Godenspraak, *gestamd uit de Oosterlanden*,
Der Azen *taal*, enz.

AAT. De Harduyn, Goddel. Wenschen, bl. 265:

Hola steetjen, *ick verlaet*
Uwen dranck, *en uwen* aet.

Ook Kiliaan heeft dit woord.

ABÉLING. Zie Kramers' Woordenboek. 't Woord komt voor op een titel: *Een ABC door een* Abéling (L.G.C. Ledeboer), 's Gravenhage, 1845.

ABELLIJK. Hondius' Moufeschans, bl. 398: *een* abelick *verstant.*

ACCHEN (AGCHEN), d.i. ach zeggen; Croon, Cocus Bonus, D. II. bl. 290:

Ach, *mocht ic hier altydt* acchen,
En hier naermaels altydt lacchen!
Want het acchen *van alhier*
Houdt ons uyt het eeuwigh vier.

ACHILLESKRUID. Zie Kramers' Woordenboek.

ACHTBLADIG. Zie Bomhoffs en Kramers' Woordenboeken.

ACHTBLOEMIG. Zie Kramers' Woordenboek.

ACHTDAAGSCH. Zie Kramers' Woordenboek.

ACHTDUIZENDSTE. Zie de Woordenlijst der Redactie op *Vierduizendste*, enz.

Rotterdam, 16 Maart 1867.

Dr. A. DE JAGER.

Een middelmatigheid.

De Gouvernante. Novelle door P.F. Brunings, Kapitein der infanterie. Arnhem, D.A. Thieme, 1866. Guldens-Editie n°. 63.

Uit een zeer vreemdsoortigen brief, bij wijze van voorwoord voor de novelle geplaatst, vernamen we, - want ofschoon de brief aan een ons geheel onbekend adres was gerigt, namen we, op grond dat het een gedrukt stuk en een open brief was, de vrijheid er inzage van te nemen - vernamen we het interessante berigt dat de auteur, op het titelblad vermeld, eigentlijk de schrijver der novelle niet is. Hij is slechts de boekstaver, vergeef het vreemde woord, we kunnen hier waarlijk geen ander gebruiken. De voorname documenten komen van de hand der dame die het boek tot meter strekt, zoodat het den heer boekstaver niet veel hoofdbrekens heeft gekost om in betrekkelijk korten tijd, die als een geheel, voor de uitgave geschikt, den uitgever toe te zenden.

Gelukkig dat wij bij de beoordeeling van novellen enz. geen personen maar zaken op het oog hebben. 't Zou er anders gek genoeg uitzien, nu we met een kapitein der infanterie en een dame, schoon als de Juno der oudheid, te gelijk te doen hadden.

Maar hoe onafhankelijk dan ook van persoonlijken invloed, toch bemerkten we al spoedig dat we ons niet vrij konden houden van den indruk van dat dubbele auteurschap. Scherp scheidde het zich af wat van de hand der ééne, wat van die des anderen afkomstig was. De documenten der dame waren natuurlijk de feiten, de historische gebeurtenissen, terwijl als intermezzo of tusschenspel, de boekstaver zoo nu en dan eens tusschen de schermen door komt kijken, om een kleine speech te houden voor het publiek, in den vorm van een teregtwijzing, een explicatie, een commentaar enz. enz.: zeer aardig soms ter afwisseling der aandacht, voor de liefhebbers altijd, waaronder wij, we moeten het eerlijk bekennen, ons niet scharen. Wij laten liever alle explicaties en moralisaties en verdere -aties door het verhaal of de personen er van uitspreken, dan dat gedurig een vreemd hoofd om den hoek komt kijken en zich in het verhaal mengt waar hij niet in t'huis hoort.

En nu de documenten? Ja, op gevaar af van ons de ongenade op den hals te halen van den heer, door wiens bemoeijing het boek is gedrukt, moeten we reeds terstond beginnen met der dame twijfel te opperen aan de volkomene echtheid harer mémoires, aan de strikte waarheid harer lotgevallen die ze in die documenten heeft opgeteekend. Zie, er komt nog wel eens wat onwaarschijnlijks en zoo hier en daar wat onnatuurlijks in voor, dat maar volstrekt niet op het

gebied der geschiedenis past. Maar men behoeft zich nu toch ook *zoo* strikt niet aan de eenvoudige, aan de soms dorre feiten te houden, een weinig opsiering en wat fantasie is toch zoo onvergefelijk niet. Zeer zeker niet. We meenen zelfs dat de beroemdste geschiedschrijvers van dat voorregt gebruik maken; maar ziet ge, dat men uwe fantasiën en opsieringen als zoodanig kan aanwijzen, dat is minder vergefelijk. Fantasie, zal ze waarlijk dien naam verdienen, moet bovenal waarheid en natuur ten grondslag hebben, 't is anders een ijdel spel der onbeteugelde verbeelding, maar geen waarachtige fantasie. En nu bewijzen dat dit hier het geval is? Tot uw dienst. Allereerst wijzen we dan op het eerste optreden der heldin op Schoonoord. Ze sluipt schier daar binnen, vermomd, met een logen op de lippen: de opregtheid en voorkomenheid der meesteresse des huizes, die hare beide kinderen haar toevertrouwt, beantwoordt zij met misleiding, hoe dood onschuldig die op zich zelve moge schijnen. Logen is logen en het valsche licht waarin zij zich al dadelijk vertoont, is moeijelijk vereenigbaar met het edele, engelreine karakter, met de schoone, groote ziel, die, volgens de auteur, haar eigendom is. Een en ander met elkaâr in verband gebragt, ontstaat er inconsequentie, gebrek aan waarheid. Maar erger en stootender misgreep nog is de theater-coup, waarmeê freule Constance hare bemoeijingen in het drama besluit. Voor een dame, zoo schrander, zoo scherpziende, zoo ondernemend, was het letterlijk een onmogelijkheid tot zulk een domme, gemeene vasten-avondgrap haar toevlugt te nemen, zonder éénige kans daarbij iets te zullen winnen, maar wel zeer zeker zich zelve met bespotting te zullen overladen. Indien de auteur, - wat we zeer vergefelijk vinden, - zich op al de de sluip- en kronkelpaden der coquetterie niet volkomen t' huis gevoelde, en niet geheel ingewijd in de intrigues en fijne listen der volleerde coquette, als freule Constance zich had doen kennen, waarom dan niet liever..... maar neen, wij willen een auteur den weg niet afbakenen, dat ligt buiten onze roeping: er is gezondigd tegen de waarheid, meer nog, oneindig meer dan we hebben aangewezen, o.a. die historie van den heer van Pakken c.s.: dat hebben we zoeken aan te toonen, dat was *onze* pligt.

Of we dan n°. 63 van de Guldens-Editie tot de bepaald slechte boeken rekenen? O neen! Er is goeds in. De tendenz is zedelijk: in een paar karakters is waarheid, o.a. de Douarière v. Hardsteen en haar zoon zijn fiks geteekend, ook freule Constance, except natuurlijk die dwaze theater-coup. Mevrouw Verlaat is wat al te inconsequent om natuurlijk te zijn. De dialoog is meestal los, de stijl, except dat pedante tusschenspel, vrij goed. Summa summarum classificeren we no. 63 onder de middelmatigheden, en aangezien middelmatigheden in alle genres nog al succès maken, waarom zouden we dat ook niet aan de Gouvernante durven voorspellen? ‘Och, 't is nog al amusant, 't spant zoo

weinig in, men kan 't nog zoo eens neêrgooijen en weêr oppakken in een ledig uurtje,' zie, dat zijn van die argumenten, die een boek nog al liefhebbers doen vinden. Daarbij veel liefdes- en een moord-historie, dat 's een aasje waar nog al naar gebeten wordt.

Wij moeten echter opregt bekennen strenger te zijn in onze eischen omtrent de kunst, waaronder we ook het schrijven van romans en novellen begrijpen.

De ware roeping der kunst is, meenen we, niet gelegen in te amuseren, maar in het ontwikkelen van den kunstzin des publieks en het opwekken van zijn aesthetisch gevoel; in het aanblazen van de vonk der poezie die onder de asch van het proza der wereld en van het materialisme bedolven ligt. Hare hooge roeping vooral is 't, om liefde in te boezemen voor wat waar is en edel en schoon, om de idealen daarvan te verhelderen, te veredelen en te zuiveren. Maar om zóó de kunst te beoefenen wordt ook een *echte* kunstenaarsziel vereischt, en er zouden al bitter weinig nieuwe romans en novelles in de wereld komen, wanneer dat allen *echte* kunstwerken moesten zijn.

Och, zoo bitter weinig nog niet. Met menigte voorzeker zouden ze toch zijn aan te wijzen, de kunstwerken, ook in den vorm van roman of dergelijke producten, die door den adem der waarachtige kunst zijn aangeroerd, vol van gloed, bezieling en waarheid; werken, waarbij de roeping en het doel der kunst ten ideaal verstrekten, al werd dat ook niet ten volle verwerkelijkt. Maar gesteld, er kwam slechts een honderdste of een duizendste deel boeken in de wereld als thans het geval is, ik bid u wie zou er veel bij verliezen? De lezer? Maar bij gebrek aan overvoeding zou het waarlijk goede boek welligt nog eens her- en herlezen worden, in plaats van dat verslinden en vergeten van al wat rijp en groen is. Zeker niet tot zijn schade. De auteur? Diens verlies zou ook niet zoo groot zijn. 't Is toch al een zeer karig loon, als men voor het besteden van zoo veel uren tijds de voldoening krijgt, dat men geholpen heeft om een overtollig uur weg te beuzelen, hoogstens dat men eenige oogenblikken heeft geamuseerd. Maar de uitgever en de vertaler? Hm, ja..... Och, maar uitgevers en vertalers zijn in den regel, zonder uitzondering schier, zoo'n belangloos soort van menschen, dat ze voor niets ter wereld hun eigenbelang op den voorgrond zouden plaatsen: die zouden er alzoo eerder bij winnen, hunne belangeloosheid altijd. Weest echter maar niet bang, hongeraars naar mengellectuur, liefhebbers van het middelmatige; eer we zoo ver zijn kan er welligt nog een jaartje of wat verloopen.

Vertalingen en herdrukken.

Een roman door en voor onzen tijd.
Het Verloren Handschrift door Gustav Freytag. Met een aanbeveling van Dr. J.C. van Deventer. Dordrecht, P.K. Braat, 1867.

Van al de auteurs benijd ik niemand meer dan den romanschrijver, omdat hij 't meest gelezen wordt en daardoor in de gelegenheid gesteld zijn denkbeelden overal te verspreiden. Le roman est la forme litteraire qui va le mieux aux esprits de notre temps, vertelde ons de abt ***, en ieder weet, dat hij gelijk heeft. Het volk - neem dit zoo ruim mogelijk - heeft een afkeer van zedekundige geschriften; volksvoorlezingen over vaderlandsliefde en ik weet niet hoeveel deugden, brengen 't aan 't gapen; en al zijn die redevoeringen ook nog zoo goed, zelfs gedrukt bederven zij den leeslust; meermalen heb ik gezien, dat iemand, die 't eerst zulk een boekje in handen kreeg, naderhand niet meer aan 't lezen was te krijgen. Iets afgetrokkens staat bij het volk gelijk met iets vervelends. Stel dezelfde waarheid voor in een verhaal, in een levend persoon, objectiveer de deugd, den adel, men ziet tegen een groot boek niet op, en komt spoedig om een 2^{e} of 3^{e} deel. Vroeger bestond er een vooroordeel tegen ‘romans,’ en terecht; 't waren boeken vol akelige geschiedenissen, hoe meer moorden, hoe meer onzedelijke tooneelen, des te mooier; ingewikkeld was de intrigue, bracht den lezer in spanning, ontvlamde de verbeelding, en de eenigste poëzie, die er in te vinden was, bestond in de huwelijksontknooping; ‘krijgen ze elkander?’ meer had men niet te vragen. 't Eenig nut dat zulke boeken hadden, bestond in de ruiling van kapitaal, en dat zij sommigen bewaarden voor het ‘eeuwige vuur,’ de verveling. Tegenwoordig worden zulke ‘vergiften’ spoedig van een geneeskundig merk voorzien en bij voorkeur met een doodskop geteekend. Het genre is verouderd. Engeland en Amerika leveren een overvloed van verhalen, die gegrepen zijn uit het werkelijke leven, die geschreven zijn met een bepaald doel, soms een blik doen slaan in de maatschappij, waarvan wij de diepte te vergeefs bij menigen wijsgeer zouden zoeken. De intrigue is doorgaans uiterst eenvoudig, onzedelijke tooneelen worden strijdig geacht met de kunst, en indien zij al ter wille der waarheid niet gemist kunnen worden, de kunstenaar doet u het lage, gemeene gevoelen, en weet tevens het afzichtelijke te bedekken. Om dezelfde reden als wij 't den auteur ten kwade zouden duiden, wanneer hij ons nauwkeurig ging beschrijven, hoeveel bloed en etter er uit die wond gevloeid is, dulden wij niet, dat hij met bordeeltaal ons den hartstocht voorstelt en de wond eener ziel wil peilen. 't Zijn fouten niet tegen de waarheid, - dat is de vraag niet, - maar tegen het kunstgevoel; zulk een schrijver is op zijn hoogst iets meer dan een photograaf, maar nooit een schilder, een kunstenaar. Het publiek moge zulke dingen ‘prachtig’ vinden en daardoor den uitgever en den schrijver een groot debiet verzekerd worden, de kunst verlaagt zich door het publiek rechtspraak toe te kennen; een boek met naakte menschen zou zeer zeker in korten tijd veel herdrukken beleven. Jammer genoeg dat ons land tot psychologische studie zou kunnen dienen van deze waarheid.

Romans die bestemd zijn om invloed uit te oefenen op de ontwikkeling van een volk, die tevens voldoen aan de eischen, die wij tegenwoordig aan zulk een

werk stellen, zijn in ons vaderland uiterst schaarsch, - een reden te meer waarom wij overstroomd worden met vertaalde van dat soort, en ik acht dit in het gegeven geval een groot geluk. Er is bij ons bepaald behoefte aan. Waarom zou men smalen op die vertaal-manie, indien wij daardoor veel goeds in onze letterkunde verkrijgen, waarvan wij anders verstoken bleven? Wie Engelsch en Fransch en Duitsch ‘kent,’ leest daarom die talen nog niet gemakkelijk; te meer daar men op de scholen bijna uitsluitend werk maakt van het inpompen van de spraakkunst, en velen uitnemend kunnen beoordeelen, of de Engelschman wel goed Engelsch heeft geschreven, maar van zijn werk zelf bitter weinig begrijpen. Menigeen, die Duitsch kende, heb ik naderhand zijn oorspronkelijke uitgave voor een vertaalde zien verruilen. Bij de meesten is de taalkennis veel te oppervlakkig om met vrucht het oorspronkelijke te lezen. Buitendien die manie, - indien men wil - wordt niet enkel in ons vaderland gevonden; zie de boekenlijsten in Duitschland en Frankrijk er maar eens op na. 't Is waar, onze taal wordt er niet door verbeterd, maar ook hier is vooruitgang zichtbaar, zoo zelfs dat vroeger vertaalde romans herzien en door bevoegde hand verbeterd worden.

Nu is er één ding, waardoor mijns inziens het lezen van romans vruchtbaarder zou kunnen worden; iedere vreemde roman, die werkelijk aanspraak kan maken op eenige kunst, zou ik vooraf willen aangekondigd hebben; voorredenen worden niet meer gelezen, dat is uit den smaak, maar in tijdschriften is ruimschoots gelegenheid over de strekking van een roman het publiek in te lichten, waardoor zonder twijfel het gelezene beter begrepen zal worden en werkelijk een middel zijn voor volksontwikkeling. Daarbij wil de lezer, indien hij niet al te oppervlakkig is, wel iets weten van den schrijver, al is hij een vreemdeling; een schets van zijne persoonlijkheid, van zijn streven is beter dan iets anders in staat een roman te doen begrijpen. Heeft de auteur ons werkelijk genot verschaft, onze kennis verrijkt, dan willen wij ook weten, wie hij is, en niet ieder is in de gelegenheid zich die kennis eigen te maken.

Veelal is de levensgeschiedenis van auteurs niet opwekkend;

> Een zoon des volks, die, steeds in 't stof gebogen,
> Waaruit hij 't zure brood van elken dag
> Opdelven moet, niet dan gestolen de oogen
> Soms naar den blauwen hemel heffen mag,

iets, wat volstrekt geen verwondering behoeft te baren, en waarover wij ons evenmin behoeven te beklagen; weelde en voorspoed dienen zelden om een sluimerend talent te ontwikkelen, en 't is een billijke en rechtvaardige wet, dat ontwikkeling, talent niet maar voor 't grijpen zijn, en als een moeitevól en arbeidzaam leven ons daarmeê loont, zie ik niet in, dat wij ons daarover te beklagen hebben. Gustav Freytag, de schrijver van den roman, waarop ik de aandacht wilde vestigen, behoort echter tot de uitzonderingen op dezen regel; zijn levensweg is tamelijk gemakkelijk geweest; hij ontving eene zorgvuldige opvoeding, studeerde aan de akademie te Breslau en later te Berlijn, en legde zich inzonderheid toe op de Duitsche letterkunde; hij vestigde zich na zijne promotie te Breslau als privaat-docent; maar laat u van het lezen zijner werken niet afschrikken door de gedachte, dat hij een geleerde is; hij is nog meer dichter, en 't is inzonderheid zijne dramatische poëzie, die in zijn vaderland hem zooveel opgang deed maken. Hij scheen voor de wetenschap in den strengsten zin

des woords niet in de wieg gelegd en verliet Breslau om mederedacteur te worden van de ‘Grensboten;’ hij brengt nu sinds jaren den winter te Leipzig door en woont 's zomers - gelukkige sterveling - op een buiten bij Gotha; hij is zeer be-

vriend met den hertog van Saksen-Koburg-Gotha, aan wiens hof hij dikwijls als gast verkeert, - een bijzonderheid, die u bij het lezen van het Verloren Handschrift verrassen zal.

Als romanschrijver is hij eerst laat opgetreden, en als zoodanig ook reeds in ons vaderland bekend; toch maakte zijn ‘Debet en Credit’ niet den opgang, dien men verwacht zou hebben na de geestdrift, waarmeê 't in Duitschland werd gelezen en binnen korten tijd verschillende uitgaven beleefde. Aan den eenen kant is dat niet zoo vreemd: Freytag is geen romanschrijver van gewoon gehalte; zijn werken zijn doorwrochte stukken; hij zal u niet vermoeien door eene ingewikkelde intrigue, die u het boek doet verslinden en smachten naar het einde, - zijn inkleeding is eenvoudig, en rustig en kalm gaat de geschiedenis van zijn helden voort; ook daar waar zijn tooneelen iets afzichtelijks, iets afgrijselijks zouden hebben, is hij zoo zeer meester van den vorm, dat hij u geen oogenblik zal doen schrikken of een uitroep afdwingen; nergens werkt hij op effekt, en toch boeit hij u tot het einde toe, of liever - het woord is te sterk - hij neemt u meê om zijn verhaal te hooren. Zijne werken behooren tot die kunststukken, die op het eerste gezicht u niet zoo sterk aantrekken, maar hoe langer gij ze beziet, hoe meer schoonheden gij er in ontdekt, en het groote publiek meent, dat een roman geen boek is om lang over te denken. Publiek heeft nn wel gelijk in een zeker opzicht, maar de romans kunnen er naar zijn.

Ik geloof, dat die eigenschap van Freytags werken gelegen is in zijn karakter; hij heeft een levendig en scherp oog voor de tegenstrijdigheden in den mensch en in de menschelijke maatschappij, maar te midden van de grilligste tegenstellingen verneemt ge nog een snaar, die u weldadig aandoet en u het sombere doet vergeten. Als hij u wijst op de schaduwzijden van onzen tijd, als hij de wonden peilt van de maatschappij, weet hij tevens de gedachte in u op te wekken, dat 't anders kon zijn en beter zal worden, dat er in ons volksbestaan nog gezonde kiemen genoeg zijn overgebleven, dat wij leven in een tijd van overgang, maar tevens van vooruitgang; Freytag is dichter en wil u overal poezie doen vinden, zelfs in de handelswereld, waarin ‘Debet en Credit’ ons uitsluitend verplaatst. Moest ik kiezen tusschen zijn eersteling en het ‘Verloren Handschrift’, ik zou zonder twijfel den laatste verkiezen. Niet zoozeer nog omdat hij ons hier verplaatst in de letterkundige wereld en hij ons de poëzie aanwijst in het leven der geleerden - en met eens meesters hand - maar omdat hij zonder het woord theologie of staatkunde te noemen, ons werkelijk doet medeleven in de vraagstukken, die onzen tijd beroeren. ‘Zie, Ilse,’ zegt hij aan het einde van den roman, ‘het oppervlakkig verhaal van 't geen ge geleden hebt, was wel niet geschikt om al de godsdienstige vragen ter sprake te brengen, die ge wildet opgelost hebben, den twijfel en den strijd van het geweten; dat zou te veel gevergd zijn van het ranke bootje, maar evenals de schipper al varend het oog naar beneden richt en in het water de lucht ziet weerkaatsen, zoo zien wij den triomf uwer vrijheid uit de afspiegeling uwer gedachten, uit uw gelaat en uwe bewegingen, uit alles wat ge verricht. Menige verwachting verdween in rook, en zooveel van uw geloof is door de ruwe hand der werkelijkheid u wreed ontnomen. Gedachten uit het verleden, denkbeelden die gij met eerbied in uw hart hebt gekoesterd, waren in uw leven als saâmgegroeid. Wat de mensch denkt en wat de mensch droomt, oefent noodzakelijk invloed op hem uit; het zaad, dat eenmaal in de ziel is gevallen, schiet op en wordt een macht, die ons verheft en drijft, ons verlaagt en verwoest. Ook gij leefdet in een wereld van droomen; smart 't u in eenzame oogenblikken, dat gij die verloren hebt, zij hebben uwe

levenskracht niet doen kwijnen, want de wortelen van uw geluk liggen zoo diep als 't den mensch, die vergankelijke bloem der aarde, gegeven is door te dringen.'

Waarlijk, aan zulke bondgenooten hebben wij behoefte; er bestaat een afkeer van al die theologische harrewarrerijen, van dat eeuwige getwist, dat wemelt van personaliteiten zonder het wezen der zaak één schrede verder te brengen. De oude wereld- of levensbeschouwing voldoet niet meer aan de behoefte van onzen tijd; wij zijn er uitgegroeid en eene kunstmatige phraseologie alleen houdt haar uiterlijk staande, terwijl innerlijk niemand meer daaraan gelooft; is dit werkelijk onze meening, laat ons dit dan als feit erkennen en er niet langer over twisten, of wij deze of gene antiquiteit er op na zullen blijven houden als een artikel van weelde, laat ons niet kibbelen over een nalatenschap, waarvan wij toch niet erven willen, laat ons eenvoudig het volk een betere levensbeschouwing geven, en zoo wij daartoe onmachtig zijn, zwijgen.

Of Freytag het raadsel heeft opgelost? - zulk een vraag is onbescheiden; hij dwingt u met hem mede te denken, hij verruimt uwen gezichtkring en fluistert u ongemerkt in, wat wij kunnen weten, wat wij voor waarheid kunnen houden. Een der schoonste stukken van dien aard in het ‘Verloren Handschrift’, is zonder twijfel het gesprek bij den boom, die straks door den bliksem gespleten is. ‘Als wij zoo onbekommerd voortleven, vergeten wij licht iets, dat nooit uit onze gedachte moest wijken, zelfs niet in de uren van vroolijkheid, dit namelijk, dat ons leven afhankelijk is en in onafscheidelijk verband staat met die wetten, waaraan alles in den hemel en op aarde onderworpen is. Verschillende krachten, vijandige machten werken onophoudelijk rondom ons voort; zij hebben hare eigene, bijzondere wetten, waarvan zij nimmer afwijken; zij zijn 't die daardoor ons leven in stand houden, of wel dat leven bedreigen. De koude, die het bloed in de aderen doet stollen, de golf, die het menschelijk lichaam naar de diepte sleurt, de schadelijke dampen, die uit den grond opstijgen en den adem vergiftigen, dat zijn geen toevallige natuurverschijnselen, maar eeuwenoude wetten, die met nooddwangs ijzeren hand op ons rusten, wetten echter even heilig, als onze behoefte aan spijs en drank, aan slaap en licht. Als de mensch zich rekenschap afvraagt van de plaats, die hij hier op aarde inneemt, dan is het leven niets anders als een voortdurende strijd tegen de hem vijandige machten, maar tevens is hij geroepen om de wetten, waardoor zij heerschen, te leeren begrijpen. Bereidt iemand het brood, dat ons voedt, velt iemand het hout, dat ons verwarmt, of aan welk andere nuttige werkzaamheid hij zijn krachten ook wijde, hij beoogt niets anders als zelfverdediging, instandhouding van ons geslacht, door het bestaande tot zijn nut aan te wenden of te overwinnen. Als wij onzen blik laten gaan over dit grootsche werk, dan ontdekken wij spoedig, dat iedere kracht, die zich openbaart in de natuur, beantwoordt aan eene wet in den mensch zelven, en dat alles, hoe vijandig het ook schijnbaar tegenover elkander moge staan, te zamen toch een groot geheel vormt en met elkander in het nauwste verband staat. Deze eenheid, deze harmonie te leeren kennen en begrijpen, is ten allen tijde het edelste geweest, waarnaar de mensch kan streven. Daarom is 't de roeping en de bestemming van den mensch, daarom leeft er in hem een onweerstaanbaar verlangen, een onverdoof bare zucht om den diepen samenhang van al het bestaande te leeren kennen. Dat is 't wat den mensch godsdienstig maakt. Onze arbeid moge verschillend zijn, wij hebben allen slechts één doel. Het geloovig hart, vol gloed en warmte, vermoedt een eeuwige wijsheid, zichtbaar in alles wat bestaat, ook in hetgeen ons onbegrijpelijk schijnt, en ontboezemt dit kinderlijk vertrouwen in de verhevenste en teederste bewoordingen. Een ander speurt onvermoeid de wetten na en de verschillende krachten der natuur, en zoekt door te

dringen in de grootsche harmonie, die aan alles ten grondslag ligt; dit is de taak van hen aan wie de wetenschap is toevertrouwd. De een gelooft, de ander onderzoekt, - en toch beiden doen hetzelfde; beiden zijn tevens geroepen tot de hoogste bescheidenheid, want zij moeten beseffen, dat het leven en het streven, 't zij van ons

zelven, 't zij van anderen, weinig beteekent, wanneer wij ons verplaatsen tegenover die grootsche werkzaamheid, die in het heelal geopenbaard wordt. Iemand nu wien 't gegeven is om, als hij door een bliksemstraal wordt getroffen, nog te gelooven: "Ik ga heen tot den Vader", en iemand, die in zulk een oogenblik nog in staat is om met bewustzijn op te merken, dat 't zenuwleven ophoudt werkzaam te zijn, beiden sterven als vrome mannen.'

Ik vraag geen verschooning voor deze aanhaling, - waarom zou ik - alleen bejammer ik 't, dat de 'preek' voor ditmaal bij uitzondering wat kort is en daardoor wat duister voor een zeker aantal lezers en lezeressen, die den roman waarschijnlijk in handen zullen krijgen, en zich als naar gewoonte weinig moeite geven om te begrijpen, en meenen dat zij bij een roman niet behoeven te denken. Was ik bij het publiek meer bekend geweest, ik had mij minder aan het oorspronkelijke gehouden. 't Is eenmaal zoo, den Duitscher moeten wij wat toegeven waar 't op helderheid, en den Franschman, waar 't op diepte aankomt.

't Is een verschijnsel, dat wel onze bevreemding mag wekken, dat wij menschen gewoonlijk zoo vreemd zijn aan de werkelijkheid, zoo weinig kennis bezitten van ons leven op aarde, den toestand waarin wij geplaatst zijn, de wetten, waarvan wij afhankelijk zijn, terwijl ieder indruisen tegen die wetten feitelijk ons nadeel berokkent, ons ongelukkig maakt, op onze schade en schande uitloopt. Oppervlakkig gezien zouden wij zulks alleen toeschrijven aan onkunde en ons met deze schaduwzijde troosten in de hoop, dat het onderwijs langzamerhand ook hierin verbetering zal brengen; die hoop is echter zeer gering, wanneer het volk zelf niet leert gevoelen, dat het onderzoek naar de werkelijkheid van zijn leven een levenstaak is, waaraan de mensch zich op geen leeftijd ontslagen mag rekenen; ieder onderwijs is onvruchtbaar, wanneer het zich niet aansluit bij een streven, dat in de ziel des volks is opgenomen; het geldt hier niet bepaald wetenschappelijke ontwikkeling, maar die levenswijsheid, die ook de eenvoudige kan opdoen, wanneer hij met gezond verstand en een weinig opmerkzaamheid zijn omgeving, zijn persoonlijke ervaring nagaat. Alles wat men leert, al kon men op onze lagere scholen meer dan de algemeene beginselen der natuurkunde onderwijzen, 't blijft onvruchtbaar, wanneer het niet aanleiding geeft tot voortgezet denken, het gezond verstand vrijmaakt van die vooroordeelen, die zijn gewone en regelmatige werking belemmeren. Vooroordeelen?.... zonder twijfel en ook hier is de theologische, ik zeg niet de godsdienstige, denkwijze des volks l'enfant terrible. Het volk *wil* niet denken, het volk wil geen kennis van zijn leven, wil van geen levenswetten hooren, en veelal heeft de poging om 't met de werkelijkheid bekend te maken, niets anders ten gevolge als dat men 't uit angst reactionair maakt. Het volk behelpt zich 't liefst met het naïve Semitisme; zijn geheele wetenschap lost zich op in het woord: *God*, - het laat God de weinig eervollé rol vervullen van - laat ik mij van zijn eigen spreekwoord bedienen, - 'een stok te zijn om den hond te slaan'; het geloof stelt 't in staat al zijn dwaasheden, al zijn verkrachten van de levenswetten en de onvermijdelijke gevolgen, daaraan verbonden, van zich af te schuiven; niemand die zooveel op zijn geweten heeft als 'Onze Lieve Heer.' En ook daar waar 't verschijnselen, wetten geldt, die het menschelijk leven niet onmiddellijk raken, is dat ééne woord genoegzaam om al het vreemde op te lossen; van daar die onverschilligheid voor de schoonheden der natuur, van daar die dofheid, ja hoe zal 't noemen, - die bewusteloosheid waarmeê 't volk leeft, ziet en hoort; terwijl 't in zijn vooroordeel vaak nog versterkt wordt door die

geestelooze geestelijken, die prediken, dat het ongeloof voortkomt uit de natuurkundigen.

Men kan dit zonder twijfel godsdienst noemen; ik heb er niets tegen, - maar een godsdienst in ieder geval naar de behoeften en berekend naar de ontwikkeling van idioten. Van dat vooroordeel nu tegen de wetenschap, tegen iedere ontwik-

keling moet het volk tot iederen prijs genezen worden; 't moet leeren inzien, dat de wetenschap, wel verre van den waren godsdienst te schaden, veeleer tot zijne verheffing bijdraagt en het zout bewaart om smakeloos te worden; en dat zal te eer geschieden, wanneer het volk leert inzien, hoe oneindig veel het aan de wetenschap te danken heeft op stoffelijk gebied; de weldaden en zegeningen van het wetenschappelijk onderzoek zijn tegenwoordig zoo duidelijk, dat er een verregaande mate van blindheid moet zijn, om haar te loochenen; spoedig zal de tijd komen, dat 't volk ze evenmin kan loochenen als 't licht der zon; epidemiën verliezen haar moorddadig karakter, de statistiek der sterfgevallen bij cholera wordt elk jaar, dat zij optreedt, minder; sedert de geneeskunde wetenschap is geworden - hoe lang heeft zij niet met den godsdienst in 't gareel van het gezag over d' aarde gewandeld, - zijn onze woningen verbeterd, althans wordt de behoefte aan verbetering in de beschaafde wereld algemeen gevoeld, en wat zij verder zal uitwerken, - o, wij die slechts het begin beleven van de algemeene levenshervorming, wij zouden kunnen wenschen een eeuw later te zijn geboren. Er zal een tijd komen, dat men het weldadig licht der wetenschap niet meer zal kunnen ontkennen en de orthodoxie zal kloosters moeten bouwen om de ‘geloovigen’ voor de algemeene besmetting te bewaren. Aan het volk is de treurige toestand van onkunde 't minst te wijten; de kern des volks is goed; de vooroordeelen spruiten voort uit de ellendige opvoeding; of verheft het volk zich niet, daar waar het onderwijs aan zijn bestemming beantwoordt? Hoevele van de mannen, die onzen tijd tot sieraad verstrekken, zijn uit het volk voortgekomen? Wat is èn het lager èn het godsdienstig onderwijs tot nog toe geweest? Wat is het op vele plaatsen nog? Hier wat afgetrokken leerstukken van buitenleeren, of wat negaties van de modernen napraten, daar schrijven, lezen, wat cijferen, - maar bij God, vraag niet naar het oordeel, vraag niet, of zij door dit alles hebben leeren denken, hun gezond verstand gebruiken. Papegaaien en automaten heeft men van de menschen willen maken, en op een verwonderlijke wijze is men daarin geslaagd; maar rampzalig genoeg is juist daardoor verminkt, verdoofd, verstompt, begraven zonder opstanding, wat den mensch mensch maakt - zijn oordeel, zijn gezond verstand, zijn ingeschapen vermogen om te leeren kennen en onderscheiden. De dwaasheden en vooroordeelen van het volk zijn voor zeven achtste een gevolg van de verkeerde opvoeding, en juist daarom kunnen wij op genezing hopen, ja die voorstellen als een werkelijkheid, die komen zal. De oogen van het volk zullen eenmaal opengaan, en op ons rust de taak daartoe mede te werken met alle middelen en met alle krachten, die ons ten dienste staan. ‘Juist in onzen tijd,’ laat Freytag den held van zijn roman spreken, professor Werner, ‘juist in onzen tijd merkt men overal het ernstige streven op alles wat in de studeerkamer der geleerden gedacht wordt, voor het volk toegankelijk te maken. Dat er op dit gebied nog veel meer zou kunnen gedaan worden, zal ik niet tegenspreken; toch is er geen tijd geweest, waarin het zuiver wetenschappelijk onderzoek niet onzichtbaar en verborgen het gansche leven des volks bezielde, al mocht dat onderzoek slechts in een zeer beperkten kring gewaardeerd kunnen worden. De wetenschap is 't, die een taal beschaaft, de gedachten leidt, langzamerhand de gewoonten, het gevoel van recht en wet naar de behoeften van den tijd wijzigt, zij is 't, die de uitvindingen op 't gebied van het dagelijksch leven, die de toenemende welvaart mogelijk maakt; ja zelfs de denkbeelden, die de mensch zich vormt van zijn eigen leven, de wijze waarop hij zijne verplichtingen nakomt tegenover zijne medemenschen, het oordeel, waarmeê hij waarheid en leugen onderscheidt, dat alles

heeft ieder onzer te danken aan de wetenschappelijke ontwikkeling van zijn volk, - hoe weinig hij zich ook late gelegen liggen aan de bijzonderheden van onze nasporingen. Laat ik 't u met een beeld ophelderen. De wetenschap heeft veel van een groot vuur, dat bestendig in den boezem

van een volk moet onderhouden worden, omdat 't met de verborgen wetten des levens niet bekend is. Ik behoor tot die mannen, op wie de verplichting rust, om altijd op nieuw hout in het groote vuur te werpen. Op anderen rust de taak om de heilige vlam door het land, door de dorpen en in de armste woningen te verspreiden. Ieder, die tot de verspreiding van het licht meêwerkt, heeft recht van bestaan, en de een mag niet laag neerzien op den ander. Als het groote vuur niet brandt, zullen de verschillende vlammen zich ook niet verspreiden kunnen. Geloof mij, wat den waren geleerde bij al die moeijelijke nasporingen, waaraan zijn leven gewijd is, steeds op nieuw kracht schenkt, dat is juist de onwrikbare overtuiging, die door een reeks van ervaringen op duizenderlei wijze bevestigd wordt, dat al zijn arbeid in 't eind slechts dient om voor de gansche menschheid nuttig te zijn; de wetenschap is niet altijd het middel om machines uit te vinden, - toch is zij daarom niet minder werkzaam voor allen, daar waar zij leert wat waar en onwaar, wat schoon en wanstaltig, wat goed en slecht is. In dezen zin maakt zij millioenen menschen vrijer en daardoor beter.'

Die overtuiging moet meer en meer onze maatschappij doordringen, uit de hoogte moet zij afdalen in de laagte - tot het volk, en als op elk gebied ware ontwikkeling wordt gehuldigd en op prijs gesteld, kennis in den eenvoudigen zin zonder pedanterie, schoolsche geleerdheid, zal 't onmogelijk worden den godsdienst als een bijzonder gebied uit te sluiten en hier het licht te schuwen. Ook hier moet de wetenschap het middel zijn om te leeren 'wat waar en onwaar, wat schoon en wanstaltig, wat goed en slecht is.' Ook hier zullen door haar 'millioenen vrijer en daardoor beter' worden.

Maar is de vereeniging van weten en gelooven, of laat ik liever zeggen, is het zuiveringsproces, dat wij het geloof willen doen ondergaan, geen hersenschim, geen droombeeld, waarvan de dichter zou kunnen zeggen:

> Ga, dwaas, spreid netten in den wind,
> En vang de leege lucht,
> Jaag op den grond de schaduw na,
> Die altoos voor u vlucht,

loopt met andere woorden de geheele onderneming eindelijk niet uit op bankroet van geloof, en is het niet beter dat de wetenschap zich met verstandig beleid terugtrekt om de wereld nog niet armer en treuriger te maken door dat weinigje poëzie haar te ontnemen, dat zij in het geloof bezit? Er zijn er, die zoo denken, en wat in ieder geval te prijzen is, die rondweg voor hun gevoelen uitkomen, die, wat zeker niet te prijzen is, met een glimlachend schouderophalen op onze pogingen neerzien, vroegere vrienden, die nu met ons spotten. De reden, waarom wij hen niet gevolgd zijn, ligt niet zoozeer in de verstandelijke bewijzen, die wij hebben bijgebracht, maar meer - men heeft te weinig hierop de aandacht gevestigd, - in onze persoonlijkheid; wij zouden heiligschennis plegen aan ons gemoed, indien wij hen volgden. *Non possumus*, wij kunnen niet, wij hebben ons doel nog niet bereikt, niet alles is ons helder, maar wij hebben toch menigen nevel opgelost, menige verhouding is helder geworden; het licht der wetenschap, wel verre van ons godsdienstig gevoel te hebben verminderd, heeft veeleer daaraan een nieuwe richting en nieuwe kracht geschonken; indien men wil, onze *ervaring* spreekt ons van andere dingen. Indien er b.v. een tijd was in ons leven, dat de bijbel in meer of mindere mate een soort van gezag voor ons vertegenwoordigde, en ons geloof diep geschokt werd door 't geen de wetenschap ons als onverbiddelijke waarheid opdrong, wij waren op dat oogenblik geneigd

geweest om afscheid te nemen en heen te gaan, - maar toen wij tot de betere overtuiging kwamen, dat die bijbel het produkt was van het

menschelijk hart, en zijne uitspraken eenmaal door harten als de onze gevoeld waren, toestanden daar geschilderd werden, die ons niet vreemd waren, waaraan wij alleen niet die uitdrukking hadden weten te geven, toen ging 't dien bijbel als de vallei, waarvan Ezechiel spreekt, er kwam geest en leven in die dorre beenderen. Maar bij de verandering die wij ondergingen, deden zich andere behoeften op, Sems tenten werden ons te eng, te bekrompen; hoorden wij daar, dat aan de schepping en ook aan het menschelijk leven een hoogere dan een stoffelijke oorzaak ten grondslag ligt, in de taal des volks uitgedrukt, dat God alles bestuurt, - wij wilden de wetten naspeuren van den constitutioneelen staat; wij zijn op dien weg ja in een zeker opzicht van Sem vervreemd, met zijn naïf, enschuldig, kinderlijk geloof had hij 't vrij wat gemakkelijker, maar aan onzen godsdienst deed 't onderzoek geen schade, wij werden Sems jongere maar ook zijn meer ontwikkelde broeder. Ook hier werd 't onze leuze, - aan Sem onbekend, dat weten, kennen en begrijpen het hoogste is, waarnaar de mensch kan streven, en alle vermogens van den mensch hierdoor gereinigd, veredeld en versterkt worden.

Misschien zal men ons zeggen, dat onze blik niet ruim genoeg was en wij daarom tot de achterblijvers behooren; - indien de humanisten dat zoo gaarne willen, zullen wij ons dien schimp laten welgevallen, maar geen oogenblik ons laten afhouden van onze taak, overeenstemming te brengen tusschen geloof en weten, en al gelukt ons dat voor 't oogenblik niet altijd in woorden, zeker door onze daad, onze persoonlijkheid. Er is veel over het recht der Modernen geschreven en gewreven, ik geloof dat zij die blijven uit *overtuiging*, bleven omdat zij te veel profeet zijn, omdat zij in weerwil van den tegenstand, zich van het volk niet kunnen losrukken, te veel roeping in zich hebben voor hun tijd, te veel medegevoel met zijn behoeften, zijn nooden en smarten. Eerbied voor hen, die overtuigd zijn, dat zij niet meer werken kunnen op dat gebied, die den moed hebben om een overtuiging uit te spreken, die hen van een groot deel hunner medemenschen vervreemdt, - ook dat is een kruis, - en zich de minder aangename en zeker minder voordeelige positie getroosten, die in onze tegenwoordige maatschappij daaraan verbonden is, - maar eerbied ook, - als 't kan, humanisten, - voor dat beginsel van humaniteit, dat ons bezielt in den strijd, die naar ons inzien niet hopeloos is.

Hopeloos.... niets pleit meer tegen onze richting dan die twijfelmoedigheid, dat gebrek aan vastheid, aan ernst, die lichtzinnigheid des gemoeds. Zie de polemiek er eens op aan; hoe weinig openbaart zich daarin het persoonlijk leven, die onzichtbare adem, die u doet gevoelen, dat de overtuiging van den schrijver samenhangt met zijn zieleleven; wat al personaliteiten, vitterijen, kleingeestige kibbelarij over begripsbepalingen, niets verhevens straalt u tegen; veel heeft 't van een kegelspel, waarin de behendigste speler overwinnaar is; men werpt u groote woorden voor de voeten om u te verschrikken. Causaal-verband, determinisme, en ge meent, dat ge al heel wat verder zijt, maar nauwkeurig opnemend wat men u in de handen heeft gestopt, ziet ge u deerlijk bedrogen. Determinisme - ik kan mij niet begrijpen, waarom men zoo dweept met dat woord; moet men in de 19^{e} eeuw zijn geboren voor die wijsheid? Liever nog het gelezen in den klassieken vorm van Spinoza dan in de opgesmukte, breede woordenpraal van onzen tijd. Determinisme..... sedert wanneer heeft de scheikunde, den samenhang der deelen verklarend, mij het geheim van het geheel ontsluierd? Weet ik daardoor zooveel meer van de geheimzinnige macht, die

de atomen verbindt en met leven bezielt? Noem die macht met welken naam ge wilt, maar kom mij niet aan met een groot woord om mij tevreden te stellen en het raadsel voor opgelost te verklaren. En waaruit dit verschijnsel te verklaren? Onze tijd lijdt aan verstands-, aan begripsziekte;

eeuwen lang achteruitgezet, gedompt en vertreden door bijgeloovige priesters, en eerst in de laatste eeuw uit de ballingschap ontslagen, de wonderen der vrijheid te voorschijn roepend, reuzenwerken volbrengend, wordt 't verstand op zijn beurt eenzijdig en wreekt zich - wraak is kleingeestig, - door aan het hart, het gemoed elk recht van bestaan te ontzeggen. Toch is de vraag, of het despotisme van het verstand op den duur de levenskracht, den levensgeest niet zal uitdooven, of 't die weldadige warmte zal kunnen onderhouden, die noodig is om het menschelijk hart voor te stuwen. Indien een? of een O het resultaat is, waartoe wij ten laatste moeten komen, schrijf ik den mensch geen langen duur op aarde toe, en het verzoenen van weten en gelooven is inderdaad een levenskwestie. De nood dwingt ons om voort te werken en een uitdrukking te vinden voor ons geloof, waarmee onze tijd zich kan vereenigen, een godsdienstvorm, die misschien op zijn beurt slechts aan de behoeften van eenige geslachten zal kunnen voldoen, maar die toch de verdienste zal hebben duizenden getroost en gesterkt, bezield en veredeld te hebben, terwijl de volgende eeuwen op haar beurt geroepen zullen zijn onze taak voort te zetten, voort te bouwen op 't geen wij met ons bloed en zweet hebben veroverd.

Wij hebben niets te vreezen, indien wij maar ernstig genoeg doordrongen zijn van 't geen onze tijd van ons eischt, wat onze heilige en schuldige plicht is tegenover het volk, dat wij eerst overtuigd hebben, dat zijn geloof onhoudbaar was, maar slechts om wat beters, een heiliger geloof in de plaats te geven.

Wachten wij ons bovenal met het geloof, dat wij verlaten hebben, te gaan coquetteren, het schoon te vinden als poëzie, als kunst, of wat ook; laat ons niet één steen leggen aan het gebouw, dat wij zullen oprichten, waarvan wij niet heilig voor ons zelven overtuigd zijn, dat hij *waar* is. ‘God geve, dat wij nooit de oogen voor de waarheid sluiten of, ons terugtrekkende in een zekeren verstandelijken en aristocratischen godsdienst, het volk der geloovigen, de kerk van binnen en van buiten overlaten aan de voogdij van het bijgeloof en aan de kansen van het ongeloof. Laten wij onze persoonlijkheid zoozeer bevestigen, laten wij zoo levend, zoo welwillend, zoo liefhebbend zijn, dat wij geen gevaar loopen om ons te verdrinken in dien grooten oceaan der dingen, die zich aan onzen verbaasden blik vertoont, en dat wij, ons Ik reddende, ook het absolute Ik redden. Dat is het éénig middel des behouds. Met de menschelijke persoonlijkheid komt de goddelijke persoonlijkheid weer te voorschijn en het heelal krijgt een ziel terug, als wij de onze weer in bezit nemen.(*)

Ik hoop niet, lezer, dat deze uitweiding u zal afschrikken het boek te lezen. De ernstige plooi, die deze of gene bladzijde op uw gelaat te voorschijn roept, wordt spoedig weer ontspannen door een tal van koddige tooneelen, waartoe de uitnemend geschilderde karakters van twee hoedenfabriekanten aanleiding geven en die menigmaal uw lachspieren zullen in beweging brengen. Er is echter nog een andere schoone karaktertrek in den roman, waarop ik u wijzen wilde, in de hoop dat het lezen daardoor vruchtbaarder zal zijn. Freytag, schoon tehuis in 't geen men noemt ‘de groote wereld’, is een aartsvijand van aristocratie; waar hij genezing wacht van de kwalen van onzen tijd en ons onwillekeurig doet gevoelen, dat wij een betere

(*) Van hetgeen ik over den strijd onzer dagen kon lezen, draagt niets zoozeer den stempel des geloofs, ademt meer diepte dan het stuk van F. Pecaut, *De toekomst van het Protestantisme in Frankrijk*, vertaald in de Bibliotheek van Mod. Theol. door J.H. Maronier, Dl. VIII. blz. 202.

toekomst tegengaan, daar vestigt hij zijn hoop enkel en alleen op het volk. Al die uiterlijke vormen, waardoor die hoogere wereld uitmunt, de gemakkelijkheid waarmee de aristocraat zich beweegt, die voornaamheid, waarmee hij optreedt, is welbezien een doodenmasker. Al verkeerde de

schrijver langen tijd aan het hertogelijk hof, hij heeft van den vergiftigen dampkring, die daar gewoonlijk heerscht, niets ingeademd. ‘Er kleeft een vloek aan elk voorrecht van dien aard, een vloek, dien de deelgenooten van dat voorrecht zelden ontgaan, en dat geldt met name ook van de voorrechten van het hof. Onze vorsten en aristocraten zijn veroordeeld zich te bewegen in een bepaalde afgeslotene omgeving, waarbij aan hunne vrijheid niet de minste keuze wordt overgelaten; de denkbeelden en vooroordeelen van dien kring ademen zij hun leven lang in. Waarom zijn zij zoo beuzelachtig en kleingeestig? Enkel omdat zij hun leven doorbrengen in den benauwden dampkring, waartoe de zoogenaamde etiquette hen veroordeelt. Beschouwen onze vorsten en aristocraten de burgerlijke maatschappij daarom veelal met het oog van den saletjonker, zij zijn er te ongelukkiger om, en ook mij kan 't smartelijk aandoen, er ligt iets tragisch in die dwaze verhouding. Komen wij toevallig in aanraking met menschen, met zulke vooroordeelen behebt, dan is niets beter dan uiterst koel hun onze minachting te doen gevoelen. Zonder eenige zelfverheffing mogen wij beweren, dat iemand, die zich van den kring waarin wij ons bewegen, afscheidt, in ieder geval meer verliest dan wij. Wil iemand zijn gemoed versterken, zijn geest verhelderen, dan moet hij bij het volk wezen; wie dien weg niet op wil, die moet noodzakelijk veel ontberen.’ Eenvoudig is de reden, die Freytag opgeeft voor de ontaarding, de geesteloosheid, die in de groote wereld veelal gevonden wordt, en die om een voorbeeld te geven door den heer van Lennep zoo onschuldig in zijn Zevenster wordt blootgelegd; 't is allereerst het gemis van vrijheid; vertroeteld en verwend, gewoon om gediend en gevleid te worden, gedwongen om van kind af voornaam te wezen, wordt niet een der heerlijke krachten in den mensch ontwikkeld, en krijgt alles een ziekelijke richting. ‘Wat toch houdt 's menschen geest gezond in 't gewone leven? Hij is overal omgeven door een strenge onverbiddelijke macht, die zijn schreden bewaakt; zijn vrienden, de wetten, de belangen van anderen omgeven hem van alle zijden; zij eischen gebiedend, dat hij zijn denken en willen zal regelen naar de bestaande inrichting, waar het geluk van anderen nauw mee samenhangt.’ De toestand van onbeperkte macht is een noodlot, dat op iemand rust, en aan welks klauwen weinigen ontkomen. Alleen op grond van de gewone wet, die aan het menschelijk leven ten grondslag ligt, moesten daarom de vorsten van het privilegie der onschendbaarheid afstand doen en uit eigen vrijwillige keuze zich omgeven door eene vertegenwoordiging, die geen kroonrechten in de grondwet duldt, waar 't aankomt op rechtvaardigheid. Maar wij behoeven niet eens zoo hoog te gaan om onbeperkte macht te beschouwen als de vampyr, die het menschelijke in den mensch verslindt; het groote rijk daarginds dicht bij den evenaar levert ons daarvan een geschiedenis vol bloed en tranen. 't Is in een zeker opzicht de geschiedenis van den keizerswaanzin, die Freytag ons verhaalt. Ontzettend zijn de misdaden, die aan den dag gekomen zijn, Indië is het land geworden, waar elk ambtenaar, die geweten had en dat geweten niet wilde smoren, werd uitgeworpen. Er is een Maatschappij opgericht om verbetering te brengen in dien rampzaligen toestand, men wil onderwijs geven aan den Javaan, de bannelingen in hun eer herstellen, - welnu, de Javaan zal worden onderwezen, - wie door het Nederlandsch gouvernement wordt weggezonden als onbruikbaar, zal in Nederland worden ingehaald, misschien met overgroote meerderheid van stemmen verkozen worden tot lid der Kamer, - maar nooit zal het bloedgeld ophouden, nooit Nederland afstand doen van roof, - vóór de geheele inrichting en het bestuur is veranderd, vóór de Javaan recht vindt in zijn eigen kracht en Nederland wete en

ervare, dat het bloed, dat 't eischt, op zijn eigen hoofd terugkomt. Zoolang zal Multatuli's woord gelden: het onderscheid tusschen liberaal en conservatief regime is gelegen in zooveel mogelijk uitzuigen of uitzuigen zooveel mogelijk. Veel zou er reeds gewonnen zijn, als in Indië een *onpartijdige rechtbank* gevonden werd, waarbij de Javaan met eenige hoop zijn

aanklacht kan indienen wegens roof of moord of onderdrukking, in plaats dat er, zooals nu door Nederlandsch regeering, een premie gesteld wordt op uitzuigingsvermogen(*), maar wat nu in het openbaar en met de meest mogelijke onbeschaamdheid geschiedt, zal dan in 't duister gepleegd worden. Het éénige afdoende redmiddel om het kwaad onmogelijk te maken is: mondigheid, macht van den Javaan om zich zelf te verweren en zoo Nederland het *onbeperkt* gezag te ontnemen. Wat de geschiedenis, de werkelijkheid ons leert, moge weinig eervol zijn voor den mensch, liever met schaamte beleden onder welke omstandigheden het kwaad welig tiert en daardoor den weg te openen om 't te stuiten, dan hoog van ons zelf te denken en laag te zijn. Het *algemeene* peil der rechtvaardigheid staat helaas niet hooger, of beter nog: veelmeer dan wij denken is onze rechtvaardigheid afhankelijk van onze opvoeding, of van de omstandigheden, waaronder wij geplaatst zijn.

Dat de dwaasheden der aristocratie, haar overwicht op het maatschappelijk leven, haar nu verouderde voorrechten vruchten zijn op denzelfden grond geteeld, is bij eenig nadenken terstond duidelijk. 't Schijnt haast overbodig die vooroordeelen, die als schimmen uit het verledene nog onder ons rondspoken, aan te tasten of te weerleggen, omdat zij zich zelf veroordeelen, zoodra zij optreden. En toch bestaat er nog meer van het oude vergif dan wij weten, en wordt voor hoogen prijs gezocht, onder zekere vormen; 't zoekt zich te maskeren, nu 't niet meer met open vizier kan optreden. Of is het vreemd in onze maatschappij, dat de opgeklommen burger zich schaamt over zijn burgerafkomst en zich al spoedig een schijn van die voornaamheid zoekt te geven, die hij straks nog veroordeelde? 't Zou voor de regeering eene niet onvoordeelige speculatie zijn om adelbrieven te koop aan te bieden voor hoog geld; velen zouden kinderachtig blij zijn met een ridderlintje; of hoeveel Garibaldi's, Cobden's, of Anderson's(†) zouden er gevonden worden? Laat ons toch eindelijk ophouden zulke ellendige begrippen te vormen van het leven en de waarde van den mensch; laat ons dat toonen niet enkel door onze geschriften, maar door ons leven; laat de ware adel door ons allen gehuldigd worden, de adel in onzen arbeid, in onze geestelijke ontwikkeling, en als wij eenmaal langs den weg van strijd ons hebben verheven boven het gewone menschelijke peil, dan niet ons afgescheiden van het volk, niet tegenover het volk, maar onder en met het volk, opdat het zich bewust worde van zijn kracht. Dan wacht onze maatschappij een betere toekomst, dan kan er veel gered en verholpen worden. Dat de mensch mensch worde! Laat mijne vertaling van Freytag daartoe iets bijdragen.

VAN DER KULK.

Vergif!
Margaretha Gautier, het gevallen meisje. (La dame aux Camélias.) Door Alexander Dumas Zoon. Met voorwoord van Jules Janin. Rotterdam, E. van Vliet, Az.

(*) Het feit vind ik vermeld in: *Noodzakelijke blik op de Geschiedenis van Java* blz. 6, uitgegeven door de *Maatschappij tot Nut van den Javaan.*

(†) 't Is een feit, dat niet hoog genoeg gewaardeerd kan worden, dat deze de eersten geweest zijn, die geweigerd hebben tot den adelstand verheven te worden. Mochten zij voorbeelden zijn voor het volk om naar een anderen adel te streven.

Wanneer we met een paar enkele voorbeelden het verschil hadden aan te toonen tusschen vorm en wezen, dan zouden we welligt moeijelijk een paar geschikter kunnen vinden, dan het werk des heeren Dumas, hierboven aangekondigd, en het derde deel van ‘Klaasje Zevenster’.

De heer van Lennep, 't valt niet te ontkennen, heeft in dat boek de kieschheid

en het zedelijk gevoel soms ruw getroffen en pijnlijk aangedaan. Er komen voorstellingen in voor zóó aanstootelijk, zóó afschuwelijk, dat ze noodwendig doen huiveren. 't Is de onreinheid in hare afzichtelijkste gedaante. 't Is zoo, maar dat alles is nu van toepassing alleen op den vorm; die is aanstootelijk en beleedigend, en wat ge maar wilt; maar de idée is rein en edel. 't Is de ontmaskering, de tentoonstelling, de executie der zonde. Hij strijdt tegen haar juist dóór zijn vorm. Of daardoor die vorm niet eenigermate is opgeofferd, en ter wille van de ideé van enkele regtmatige eischen heeft afstand gedaan, dat is een zaak die op dit oogenblik geheel buiten de kwestie ligt; onze bedoeling was in de eerste plaats aan te toonen, dat al het aanstootelijke en beleedigende in dat beruchte derde deel van 'Klaasje Zevenster' alléén in die vormen ligt, en nu - 'Margaretha Gautier.' In tegenoverstelling van den heer van Lennep, put de Fransche schrijver zich uit in het zoeken naar de minst aanstootelijke en de minst ruwe vormen. Hij doet u geen enkele maal verschrikt opzien door het bezigen van gemeene en vuile taal. Och, zoo doodeenvoudig, zoo zonder eenigen noodeloozen omhaal of gerucht, deelt hij u zijn vertellingen meê, van de schandelijkste, onreinste zaken, van de meest verderfelijke en vergiftigende zonden en ondeugden, die daar gepleegd worden, och, al ware 't iets heel alledaagsch. Ja, 't is nu éénmaal zóó; 't is wel jammer dat er vaak onaangename en treurige gevolgen aan verbonden zijn, en we beklagen die arme slachtoffers hunner passies ook wel zeer, maar zie, 't kan nu eenmaal niet anders zijn in de maatschappij. Zie, dat is ongeveer de indruk, dien de jeugdige schrijver schijnt te willen opwekken, en blijkbaar is dat ook zijne opinie. Met een waarlijk naïve openhartigheid doet hij zijn held zijne bekentenissen afleggen omtrent zijne betrekkingen met een diep gezonken schepsel, een dier gevaarlijke sirenen, die stellig ten ondergang brengen wie zich aan hare betoovering niet wisten te onttrekken, maar o 't is zoo'n lief, edel, goed, engelachtig meisje, waarvoor uwe sympathie moet worden opgewekt; bekentenissen die uit een reeks van schanddaden bestaan, waarvan ook maar de helft in anderen vorm en met andere woorden uitgedrukt, u vol walging en afschuw het boek reeds lang had doen ter aarde werpen. 't Is vreemd; ge ziet onder de lezing soms verwonderd op en vraagt u zelven: 'heb ik wel regt, bedoelt de schrijver soms ook iets anders, ik begrijp niet dat hij zulke schandelijkheden op het oog heeft.' Ja, ge ziet en ge leest en ge begrijpt regt, ge zijt, zonder u te stooten, hier de duisterste kronkelpaden der zonde langs gevoerd, ge zijt binnengeleid waar ze haar hoogste feestij viert; maar waarom ge het schier niet hebt bemerkt? omdat ze geblanket is en gepolijst, omdat de vorm van dit gevaarlijk zamenraapsel er op ingerigt is en geplooid om de diep bedorven, onreine idée die het bevat te bemantelen en te maskeren en onkenbaar te maken. Neen, duizendmaal liever dan een ruwe, aanstootelijke vorm, voor zaken die ruw en aanstootelijk en afschuwelijk zijn; dát is waarheid. Maar met beschaafde, zachte taal, de schandelijkste gruwelen *en bagatelle* te behandelen, verderfelijke zonden en ondeugden die huisgezinnen en maatschappijen vaak ten val brengen, als een alledaagschheid voor te stellen, als iets, waarover men het eens is dat het nu eenmaal niet anders kan, dat noemen we schandelijke onwaarheid en logen, en daarom een gif en een verderf voor wie het opnemen. 't Lust ons niets, proefjes of staaltjes ten beste te geven, om ons oordeel te staven; wie ze begeert, verschaffe ze zich zelven; wij waarschuwen echter zoo welmeenend en ernstig mogelijk de 'Margaretha Gautier' toch buiten het bereik van jeugdige oogen en jeugdige harten te houden, 't kon voor hen worden de satan onder de gedaante van een lichtengel. Wij weten niet

of de hier voorgestelde tafereelen een trouwe schets zijn der Parijsche zeden, en vooral of de denkwijze des heeren Dumas daarover de algemeene is in zijn vaderstad. 't Kan waar zijn, maar dan zuchten we uit de grond onzes harten: ‘Heer, bewaar ons Nederland voor *zulk* een ramp.’

William Shakspeare. Historische roman. Naar het Duitsch van Heribert Rau. Arnhem, D.A. Thieme, 1866.

Een eerste vereischte bij het schetsen van historische personen is, binnen de grenzen der waarheid te blijven. Voor den romanschrijver, die zich gewoonlijk in het rijk der fantasie beweegt, is het daarom een gewaagde onderneming zich op dat terrein te begeven. Laat hij zich te veel medeslepen door zijn verbeelding, schijnt het hem een geoorloofde vrijheid toe, om zijn op waarheid gegrond verhaal op te luisteren, dan geeft hij ook alligt, indien de loop van zijn verhaal daartoe leidt, een verkeerde voorstelling van die personen en zaken, wier historisch bestaan iedere afwijking verbiedt; en het publiek dat begeerig de hand uitstrekt naar 't geen een zweem van waarheid bevat, voornamenlijk wanneer het hem in den vorm van een boeijenden roman wordt voorgehouden, geraakt op een dwaalspoor. Hiervan kunnen Mühlbach's romans getuigen.

Weet evenwel de historische romanschrijver deze klippen te vermijden, dan is er geen boeijender en nuttiger stof waaraan hij zijn talent kan besteden, en door den roem dien hij inoogst, geen dankbaarder arbeid.

In Duitschland heeft behalve L. Mühlbach, ook Heribert Rau zich aan die taak gewijd. Reeds wist hij door ‘Mozart's Künstlerleben,’ de hoogste belangstelling in te boezemen, en de getrouwheid waarmede hij zich aan de biographiën hield, verhoogde de waarde van zijn verhaal. Een moeijelijker taak moest het zijn om den reuzendichter William Shakspeare, van wiens leven zoo weinig bekend is, als romanheld te laten figureren, en wij meenen niet ten onregte, dat schrijvers verbeelding hier en daar de leemten aanvulde, die uit gebrek aan bijzonderheden omtrent het leven van dezen grooten man noodzakelijk moesten ontstaan.

Zijn de biographiën van Shakspeare arm aan bijzonderheden, de tijd waarin hij leefde, is daarentegen rijk aan gebeurtenissen, die te meer belang inboezemen, omdat ze noodzakelijk invloed moesten uitoefenen op de ontwikkeling van zijn genie. Rau kon zich dus van dien veelbewogen tijd meester maken ten behoeve van zijn verhaal. Hij kon koningin Elisabeth oproepen in al haar vorstelijke grootheid en in al haar vrouwelijke onbeduidendheid. Hij kon haar te zamenbrengen met Shakspeare. Hij kon de belangwekkendste personen uit dat tijdvak laten spreken en handelen, zonder in 't minst aan de waarheid te kort te doen.

Ware dit niet het geval geweest, dan zou hij uit gebrek aan stof den grooten dichter niet tot romanheld hebben gekozen. Nu weeft hij zoo kunstig den draad der gebeurtenissen met het leven van Shakspeare te zamen, dat beide een geheel vormen, waarvan de eene schakel volkomen in de andere past, terwijl we daarbij het voorregt genieten, den dichter, wiens geniale werken eerst lang na zijn dood regt gewaardeerd werden, en wiens persoon in een nevel gehuld was, meer van naderbij te leeren kennen.

Wat ook de Engelschen in hun ongerijmde partijdigheid mogen aanvoeren tot verdediging van Shakspeare's menschelijke feilen, het is maar al te waar dat zijn jeugd verre van onberispelijk was, en dat hij ook zelfs op lateren leeftijd nog besmet werd door de heerschende zedeloosheid. Rau, hoe genegen ook om des dichters overtredingen te vergoêlijken, laat hem al dadelijk bij den aanvang van zijn verhaal in losbandig gezelschap optreden. Afkeerig van het vak waarin zijn vader, een handschoenmaker te Stratfort, hem wil opleiden, maakt William zich schuldig aan

uitspattingen van allerlei aard. Op negentienjarigen leeftijd huwt hij de vijf-en-twintigjarige Anna Hathaway. Voortgestuwd door het genie dat in hem gloeit, ontvlugt hij drie jaar later (1586) zijn gezin. In Londen komt hij tot klaarheid van zijn roeping. Hij verbindt zich aan het tooneel, vindt een trouw vriend en aanhanger in Lord Southampton, door wiens geldelijken bijstand hij in staat wordt gesteld om medeondernemer te worden van de schouwburgen de Globus

en Blakfriars; weldra is hij beroemd door zijn tragedies en een vermogend man.

Gervinus en ook Sievers gewagen van jaarlijksche bezoeken aan zijn familie; maar Rau voert den dichter eerst in zijn laatste levensperiode naar Stratford terug. Deze veronachtzaming van ouders, vrouw en kinderen maakt een pijnlijken indruk. Dat Shakspeare zijne feilen erkende, blijkt uit zijne Sonnetten, waar hij ze met den naam van onwaardigheden bestempelt, ze vlekken noemt, die hem ontsieren.

Oogenblikken van berouw en wroeging schijnen hem niet vreemd te zijn geweest; dan overviel hem die sombere droefgeestigheid, die hem tot een raadsel voor zijne vrienden maakte. Deze, minder groot, minder diep gevoelend, minder edeldenkend dan hij, kenden den strijd niet dien hij streed; ze vermoedden niet, welk een walging en afkeer hem bekroop, als hij den kelk der zinnelijke lusten tot den bodem toe geledigd had. Want hoe groot ook - Shakspeare's hartstogten hielden gelijken tred met den omvang van zijn geest; ze betoonden zich des te gevaarlijker vijanden voor hem, naarmate de tijd waarin hij leefde, ruwe en grove zinnelijkheid medebragt. Maar ook nimmer zou hij de diepte van den hartstogt, diens alles overweldigende kracht, en de vloek die hem volgt als men zich blindelings aan zijne leiding overgeeft, hebben kunnen schilderen, zooals hij deed, wanneer hij dien hartstogt niet tot in zijn verborgenste schuilhoeken had gekend en gevoeld. Zijne gedichten staan in de naauwste betrekking met zijn innerlijk leven, ze zijn daarvan de uiting. Als zijn gloeijende hartstogt voor Rosamunde, die heillooze tooveres, dat liefelijk-demonische schepsel, hem herhaaldelijk tot berouw brengt, dan klinkt de noodkreet over zulk een hartstogt ons uit een zijner gedichten aldus tegen: ‘redeloos nagestreefd en als het doel bereikt is, redeloos verworpen; gelijk aan een gif dat razend maakt, razend in 't verlangen en razend in 't genot; altijd toomeloos, of hij verleden, tegenwoordig of toekomstig is; een zegen onder 't genot, maar daarna een vloek; vooraf een vreugde die men zich voorstelt, daarna een droom!’

De liefde tot Rosamunde was Shakspeare's hemel en tevens zijn hel. Aan haar danken we een aantal sonnetten, evenals andere hun aanzijn verschuldigd zijn aan zijn vriendschapsbetrekking met den edelen lord Southampton. Aan haar danken we de schoone gestalten van Romeo en Julia en de vreesselijke figuur van Othello.

We gelooven het dus met Rau dat des dichters reuzenhartstogten in volkomen harmonie waren met zijn reuzengeest, en dat hij met één druppel bloeds minder in de aderen niet de Shakspeare zou zijn geweest, dien we in hem bewonderen. Maar hoeveel edeler en grooter zou zijn persoon in onze oogen zijn, en hoeveel meer eerbied zou ze ons inboezemen, als hij de groote wilskracht, die met zulk een genie gepaard gaat, had gebruikt om zijne kwade neigingen te beheerschen, als hij den kamp gestreden had van den deugdzame, als men in hem niet alléén den grooten dichter maar ook den grooten mensch had kunnen bewonderen.

Op lateren leeftijd, als volgens Shakspeare's eigen beweren, overdadig zingenot hem vroeg had verouderd, verschijnt hij ons in dat helderder licht. Dan schudt hij ze af de boeijen der zinnelijkheid, waarvan hij het juk heeft getorscht en zien torschen door zijne vrienden, en als Robert Greene, Gabriël Harrei, Thomas Nash, Lodge, en Peele hun ongeregelde levenswijze met een vroegen dood boeten, verheft zich Shakspeare uit het slijk waarin hij ronddwaalde en wijdt zijn verder leven uitsluitend zijner kunst en der wetenschap. De grootste schepping van zijn genie zijn de vruchten van diens bezadigder en rijperen leeftijd. In zes jaren tijds van 1598 tot 1603 schreef hij minstens twee stukken jaarlijks. Onder deze bekleeden Hendrik VI die aan het

hof van koningin Elizabeth werd opgevoerd, Romeo en Julia, de Zomernachtsdroom (waarin de dichter een toespeling maakt op de hofmakerij van Leicester aan Elizabeth en op de ongelukkige gravin Essex, de heimelijk beminde van Leicester, die door haar man vergiftigd werd), Othello, Macbeth, Julius Caesar en de Vrolijke vrouwen van Windsor, waarin koningin Elisabeth veel behagen schepte, - eene eerste plaats.

Welke godsdienstige rigting Shakspeare te dien tijde was toegedaan, is twijfelachtig. Zijn biographen schijnen ten dezen opzigte in het onzekere te verkeeren. Bischer beweert dat de dichter pantheist was. Sievers (prof. am Gymn. zu Gotha) wederlegt dit gevoelen en meent, dat, zoo al de dichters in zijn Lucretia als Atheist optreedt, en in zijn Hendrik VI tegen het transscendenten godsbegrip te velde trekt, hij zich daarentegen in den koopman van Venetië en vooral in zijn Hamle een vurig ijveraar voor het Christendom betoont.

Hoe dit zij, zeker is het, dat zoo Shakspeare in deze laatste tragedie zijn eigen geloofsbelijdenis niet uitsprak, hij dan daarin toch het geloof aan de goddelijke genade als een menschelijke behoefte voorstelt.

In hoeverre de letterkundig ontwikkelde en zeer beschaafde koningin Elizabeth bij magte was om Shakspeare's genie te waarderen, is twijfelachtig. Ze ontbood hem herhaaldelijk in hare tegenwoordigheid en bragt hem veel lof toe, maar als later hare regering meer bekommernis aanbragt, als wroeging haar overmande over de onmenschelijke teregtstelling van de ongelukkige Marie Stuart en haar minnaar graaf Essex, als ze den edelen lord Southampton, een aanhanger van graaf Essex, in den Tower liet versmachten, schijnt Shakspeare vriend van Southampton, zijn weldoener, zich te hebben teruggetrokken, of door Elizabeth meer te zijn verwaarloosd.

Zuivere fictie is het van Rau dat Shakspeare aan haar sterfbed zou zijn doorgedrongen om de invrijheidstelling van lord Southampton af te smeeken. De predikatie die den dichter daar in den mond wordt gegeven, ze moge dan ook plegtig klinken, zou beter aan een priester passen dan aan een Shakspeare, die zelf een te weinig stichtelijk leven had geleid om in zulk een heilige rol aan het vorstelijk sterfbed te durven optreden. Daarbij is het al te onwaarschijnlijk om te kunnen aannemen dat de toegang tot het sterfbed van een koningin, zij het dan ook door haar neef Robert Cary, voor Shakspeare zou zijn opengesteld. Wij kunnen dus dit tooneel voor een van des schrijvers fantaiziën houden, die in een roman wel eens geduld worden, maar op geschiedkundig gebied fiasco maken.

Lord Southampton werd door Jacobus I in vrijheid gesteld.

Shakspeare's tijdgenooten hebben niet vermoed welk een schat zij in dien dichter bezaten. Wel zijn ze betooverd geworden door zijne zoetvloeijende verzen, wel hebben ze opgemerkt dat een wijde kloof zijne werken scheidde van die der overige tooneeldichters, maar blind zijn ze gebleven voor het schitterend licht van zijn genie; een eeuw lang werd hij vergeten.

Die tijd is voorbij.

De vooruitgaande beschaving heeft den sluijer opgeheven waarin een van de grootste figuren der 16^{e} eeuw gehuld was. Aan Göthe vooral danke men den spiegel waarin ons dat beeld in zijne volle grootheid werd teruggekaatst. Shakspeare, der de Werth einiger Jahrhunderte in seiner Brust fühlte, den das Leben ganzer Jahrhunderte durch die Seele webte!.. Shakspeare's Stücke, denen Wesen Leben der Geschichte ist! Dus getuigt de duitsche dichter van zijn engelschen geestverwant.

We kunnen niet beter eindigen dan met Rau deze woorden aan te halen, die als eene profetie aan het eind van Hendrik VIII voorkomen en die ook voor den naam van Shakspeare kunnen gelden.

> ‘Waar ook de heldre zon des hemels schijnen zal,
> Daar zal zijn roem en groote naam bestaan

En nieuwe volkren scheppen. Hij zal bloeijen,
En als een ceder van 't gebergte over al de vlakten
Zijn takken spreiden. Onzer kindren kroost
Zal 't zien en zegenen den hemel.'

Willen we onze taak als recensent naar behooren volbrengen, we dienen den lezer nog opmerkzaam te maken zoowel op de goede vertaling van Rau's uitstekenden geschiedkundigen roman, als op de fraaije uitgave daarvan door den heer D.A. Thieme.

CELESTINE.

Mengelwerk.

Uit den vreemde.
Het eeuwige licht.
Naar 't Hoogduitsch van Heigel, door S.H. ten Cate.

I.
In den diepen kelder.

Een klooster aan den Donau, niet ver van H. Hooge rotsen dompelen hare borst in de groene wateren; 't is een sombere rotsachtige bodem, waarschijnlijk oorspronkelijk een uitgestrekt hol, onder welks gewelf, in duisternis en stilte, evenals de Acheron, de Donau heenstroomde.

Aan den rechter zoom wijken eensklaps de rotsmassa's en laten een smalle oeverstreek vrij, waarop sinds eeuwen het klooster staat. Geen andere weg leidt er heen als de rivier; het klooster ligt dus bijna geheel afgezonderd van de overige wereld in eene natuur vol ernstige verhevenheid.

Staat men op het kloosterplein, dan vormen de steile rotsen den achtergrond; twee zijgebouwen strekken zich naar den stroom uit, en zijn bij den oeverzoom aan de kerk verbonden. Het eene zijgebouw, welks deur de eenige uit- en ingang is, bevat eene brouwerij, de kelders en voorraadkamers. De andere vleugel maakt het eigenlijke klooster uit. Op de eerste verdieping liggen cellen voor twintig monniken; in de benedenste verdieping bevinden zich, behalve enkele vertrekken voor hooggeplaatste priesters, als die 't klooster komen bezoeken, het refectorium en de bibliotheek. Alle vertrekken geven toegang tot een tuin, dien men aan een landtong ontwoekerd heeft; de vensters der corridors zien echter allen uit op het kloosterplein.

Ten tijde, waarin onze geschiedenis in het klooster voorviel, werd het door twaalf, met den prior dertien, benedictijner monniken bewoond. Zij mogen bij afwisseling met hun tweeën wekelijks in eene boot van 't klooster een tochtje naar de omliggende dorpen doen. Anders zijn hunne wandelingen beperkt tot den tuin, het plein en de corridors.

De inkomsten der brouwerij maken de hoofdinkomsten van het niet rijk begiftigde klooster uit. Elken woensdag brengt een marktschip uit de naburige stad de noodige levensbehoeften. Des zaturdags-avonds en des zondags plegen de landlieden, en ook vele stedelingen uit den omtrek, te biechten en naar de kerk te gaan.

't Was een late paschen, doch een vroege lente. Bij een altijd blauwen hemel was de sneeuw reeds lang van de hoogten verdwenen, het landschap was groen, en enkele dagen waren reeds zomersch warm. Zekeren namiddag werd de zoelte zelfs in dit rotsachtig waterrijk oord gevoeld. Het volle zonnelicht scheen op de steenen en grasperken van het kloosterplein, en straalde van de verweerde rotsen en de witgepleisterde muren der corridors, verspreidde zich als een heete

adem door zalen en cellen en brak hier en daar door de lange, beschilderde boogvensters in het geheimzinnige donker van de kerk, waar mat en vaal het eeuwige licht in de altaarlamp brandde. Alles lag stil in kalme rust, zelfs de kabbelende golven waren van den stroom verdwenen.

Daar er boven geen toevlucht tegen de hitte en het schrille licht was, hadden twee monniken zich onder de aarde verscholen. In een koele ruimte, die een soort van portaal van den diepen rotskelder vormde, zat pater Eusebius met den broeder keldermeester. Op de tafel voor hen stond een vuile brandende lantaarn, die haar flikkerend licht wierp op den wijnkroes en de beide drinkers, op de vochtige donkere muren en den steilen steenen trap. Slechts vier mat schemerende strepen van het daglicht vielen op de deur die naar den trap geleidde.

'Als de prior nu eens kwam!' zeide Eusebius.

'Ver.... heilige Maagd!' riep de andere uit en nam verschrikt den kroes van den mond. 'Ach, spreek niet van zulke dingen,' vervolgde hij smeekende, 'Pater Gregorius slaapt zoo zeker, als tweemaal twee vier is. Allen slapen. Zoo ge 't een eenvoudig broeder niet kwalijk neemt, moet ik de opmerking maken, dat gijlieden niet veel anders te doen hebt.'

'Silentium! niet zoo geestig, frater! Maar desniettemin, gezondheid! oude vriend! 't Was toch een schoone tijd, toen wij zamen nog naar school gingen!'

'God zegen mij, ja, 't was een schoone tijd - maar geleerd heb ik weinig,' antwoordde de andere vroolijk. Van 't latijn versta ik alleen het *ergo bibamus* en *vivat.* In den diepen kelder is mijn rijk; de oude vaten zijn mijne bibliotheek. Door langdurigen omgang heb ik geleerd ze te bestudeeren, zonder er hoofdpijn van te krijgen. In den wijn ligt de waarheid. In den wijn heerscht vroolijke muziek; hij stemt het gemoed opgewekt en maakt de menschen gezellig van aard. De boeken daarentegen veroorzaken zwaarmoedigheid, onverdraagzaamheid, en onder de geleerden heerscht eeuwige tweedracht. Daar hebt ge onzen prior en pater Benedictus. Waren zij vroeger niet de beste vrienden, en zijn zij heden niet vinnig kwaadaardig tegen elkander als spinnen? En wie draagt de schuld daarvan? De boeken en oude perkamenten, waar Benedictus den geheelen dag zijn neus in steekt. Iedereen wil meer en beter weten, dan zijn evenmensch - ik gun hun hunne geleerdheid!'

Bij den naam van Benedictus vloog een grimmige uitdrukking over des paters gelaat; maar hij bedwong zich en zeide, de schouders optrekkende: 'ik wil geen kwaad van Benedictus spreken, maar hij is een dweeper, een overspannen brein. Wilt gij op 't vuur schelden, omdat kinderen en dwazen somtijds hunne vingers er aan branden?'

De keldermeester zette groote oogen op. 'Gij meent toch niet in ernst dat pater Benedictus....'

'Ik wil geen mensch te na komen,' viel Eusebius hem in de rede, 'vooral niet een ordebroeder en gewijd priester, maar - *mehercle*! als ik prior ware, had ik hem reeds lang naar een boeteklooster gezonden, om niets als vier kale muren te zien en uit de spinnewebben natuurlijke geschiedenis te leeren! Ziet hij niet met verachting op ons neder, alsof hij Plato onder de Scythen ware? Menschelijke zwakheden zijn menschelijk, zegt Thomas Aquinas; maar als ik prior ware - niet uit vijandschap tegen Benedictus, maar om 't heil zijner christelijke ziel, ik zou nem opsluiten. Want, is dat niet de jeugd vergiftigen, als men zulk een vrijmetselaar jaarlijks als professor

naar de stad zendt? Is dat niet de gemeente ten verderve voeren, als men hem des zondags preêken laat?'

'Maar als Benedictus preêkt, is de kerk voller dan als een ander den dienst verricht.'

'Dat is juist het ongeluk; omdat hij een sierlijk redenaar, een heilloos sophist

is, stroomt het domme volk naar hem toe. De kansel is geen leerstoel van den twijfel, maar de troon van het dogma.'

'Maar Benedictus maakt ons klooster beroemd! En zijn geschrift van 't vorige jaar hebben zelfs protestantsche professoren geprezen.'

'*Per deum*!' riep Eusebius, en sloeg op de tafel; ''k geloof het graag dat de protestanten hem prijzen! Hij geeft immers den ketters in meer dan één punt gelijk; hij zegt zelfs op zekere plaats, dat sedert de apostelen, Luther en de reformatie aan onze Kerk het meeste nut gedaan hebben! Een katholiek priester! Een ordesgeestelijke! Het pure atheisme ligt er onder verscholen. Het boek behoort even goed op den index als Voltaire en David Strauss.'

'Gij zult dat beter weten dan ik; ik ben maar een eenvoudig broeder en durf mij geen oordeel aanmatigen. Verstoord kan ik echter op hem niet zijn. Hij praat met ons alsof hij al zijn leven keldermeester geweest is. En toch is hij geen wijndrinker. Hij weet en kent alles.'

Eusebius floot zachtjes en speelde met zijn scapulier. 'Prijs deze deugden bij den pater prior,' spotte hij.

'Ik zal mij wel wachten. Een ander moge zich tusschen hen beiden plaatsen.'

'Ze schijnen u wel twee molensteenen toe?'

'Ik ben maar een eenvoudig broeder, en durf mij geen oordeel aanmatigen. Dat is uw zaak.'

De pater sloot de oogen en vouwde de handen. 'Menschelijke zwakheden zijn menschelijk,' sprak hij. 'In hen, die boven mij gesteld zijn, zie ik niets als goeds.'

'Hm, maar toen gij heden acht dagen geleden, uit ergernis over den pater prior, zoeten hongaarschen wijn dronkt?'

'St.'

'Hij is een onverbeterlijke lomperd, zeidet gij; hij had herbergier moeten blijven, of huzaar worden; daar is hij, al was 't alleen maar om zijn lichaamsbouw, veel geschikter voor; gij zeidet dat hij zijn latijn uit boeken over de bemesting geleerd heeft, en....'

Eusebius hield den keldermeester de hand voor den mond. 'Stil,' riep hij; 'als de pater prior dat hoorde, sloeg hij den wijnkroes op onze hoofden in stukken. Ik wil al mijn leven water drinken, zoo gij niet meer dan eenmaal met zijne drift kennis gemaakt hebt.'

'Zwijgen wij er van. Ik wil u iets nieuws toevertrouwen.'

'Een geheim?'

'Tusschen den pater prior en Benedictus komt het heden of morgen tot eene uitbarsting. Ik weet iets van de physionomie af. Onze prior weêrlicht reeds. Of pater Benedictus wordt....'

Van boven klonk eensklaps in de namiddagstilte de poortschel. Beide monniken sprongen op. 'Daar komt bezoek,' zeide de keldermeester. 'Haast u, voor de portier uit zijn kamertje te voorschijn kruipt.'

Eusebius was reeds den trap opgesprongen en stond voor de deur, toen voor de tweede maal de schel overgehaald werd.

'Kling, kling! zoo haastig niet,' bromde de broeder portier, die zijn kamer uitkwam en zich de slaperige oogen wreef.

Pater Eusebius hield zich, alsof hij van 't plein kwam, en wachtte, tot de vreemdeling binnen gelaten was. Ook de keldermeester kwam toeloopen. In het

daglicht scheen de kleine, tengere pater bij zijn breedgeschouderden drinkgezel, wien het korte scapulier der broeders zeer wonderlijk stond, Fallstaf's page te zijn. Het zwarte fluweelen kapje zag er op de schrale, geheel in 't zwart gekleede gestalte met het gele gelaat uit, als een punt boven de I.

Een flinke knaap van vijftien jaren, begeleid door een liverei-bediende, trad

binnen. Voor hij kennis nam van het klaverblad monniken, wendde hij zich tot zijn bediende... ‘Gij kunt gaan; laat u tot het dorp terug varen, waar de dokter wacht. Zeg hem, dat ik niet verdronken ben, en dat ik om tien uur weêr bij hem zijn zal.’

De vreemdeling wendde zich nu tot de benedictijnen en groette hen. Zijn gelaat had fijne, aangename trekken. Het haar was zorgvuldig gescheiden; de kleur zijner huid was blank. In weêrwil van de zweep, die de jongeling in zijne hand zwaaide, bracht hij de salonlucht vol parfumeriën met zich. Kortom, hij was een van die knapen, die op 't eerste gezicht aan hunne moeder of zuster doen denken, zoodat wij de vlasbonde, tengere maar zenuwachtige dame voor ons te zien en haar zijden kleed meenen te hooren ruischen.

‘Wat begeert gij?’ vroeg de portier knorrig.

‘Mijn naam is Geldern, graaf Felix Geldern.’ De drie monniken bogen als op kommando, toen zij den titel van graaf hoorden.

‘Ik wensch mijn onderwijzer, pater Benedictus, een bezoek te brengen.’

‘Ik zal den jongen heer geleiden,’ zeide Eusebius tot den portier en zag toen met een trotsch gelaat den keldermeester aan. ‘Mag ik u verzoeken mij te volgen, graaf Geldern?’

Zij gingen over 't plein naar den anderen vleugel. De kloosterbibliotheek was zonder eenig sieraad; de muren waren wit, en met boeken, voor 't grootste gedeelte met folianten van de kerkvaders bedekt. Aan de groote eiken tafel zat een monnik te lezen. Bij 't gezicht van den driftig binnentredenden knaap, stond de monnik schielijk op; hij was van een tengere, kleine gestalte; zijn gelaat had een ongezonde kleur en scheen vermoeid van het nachtwaken; zijn bruine oogen waren groot en helder, de schedel was bijna kaal, waardoor zijn groot voorhoofd nog meer uitkwam. Hij reikte den jongen graaf vriendelijk de hand toe. ‘Welkom, Felix faustusque!’ riep hij. 't Was Benedictus.

II.
Het eeuwige licht bestrale hem!

Het gewoel der buitenwereld bereikte met de woorden van den knaap hun oor. In de mat verlichte eetzaal zaten dertien in 't zwart gekleede mannen, van verschillenden ouderdom, maar één in onthouding, naar 't onschuldige gekeuvel over schouwburgen en feesten te luisteren. Zij mochten, met uitzondering van den prior en pater Benedictus, die den gast binnengeleid had, niet spreken, want de avondmaaltijd was geëindigd, en pater Eusebius had uit de legenden de geschienis van den heiligen Benedictus luide voorgelezen, die, in wereldsche lusten en begeerten ontstoken, zich naakt in de doornen van rozenstruiken wierp. Zij bewaarden dus het opgelegde stilzwijgen, maar, met het oog op den jeugdigen verteller geslagen, hoorden zij het geruisch van de verwijderde hoofdstad, van muziek en zang, zagen zij hel verlichte zalen, en lachende, in zijde ruischende gestalten, en het bonte maskerspel der wereld kwam den oudsten als een spooksel, den jongsten - als een droom voor.

‘En gaf mevrouw uwe moeder,’ vroeg de prior, ‘dezen winter ook vele feesten?

‘Neen,’ antwoordde de jonge graaf met de openhartigheid van een knaap; ‘neen, mijne moeder is sedert eenigen tijd lijdende.’

‘Hoe oud is uwe moeder?’

‘O, nog zeer jong, vijfendertig jaar; de menschen zien mij altijd voor haar broeder aan. Mijn goede moeder! Ik was drie jaar oud toen papa stierf, maar zij is zoo verstandig, en zoo teeder voor mij bezorgd, dat ik mijn vader nooit gemist heb.’

‘En zij is ziek?’

‘Ziek eigenlijk niet, maar treurig gestemd. Pater Benedictus zou haar schier niet meer herkennen, zoo bleek en stil is zij sedert den vorigen herfst geworden. Dikwijls vind ik haar met tranen in de oogen. Onze geneesheer zegt, dat het van de zenuwen komt, maar ik vrees dat zij om mijnentwille verdriet heeft. Zij maakt zich te bekommerd, dat ik zoo jong soldaat wordt. O,’ wendde Felix zich tot zijn voormaligen onderwijzer, ‘wat zal zij blij zijn, als ik haar van mijn bezoek hier vertel. Er gaat bijna geen dag om, waarop uw naam niet door ons genoemd wordt, en als mijne moeder van u spreekt, kleurt een blos hare wangen en wordt zij opgeruimd en spraakzaam.’

De prior wierp een verrasten, fonkelenden blik op pater Benedictus; maar de oogen van dezen ontmoetten hem zoo helder en rustig, dat de prior de zijne moest neêrslaan; hij richtte nog eenige onverschillige vragen tot zijn gast; toen nam deze afscheid van hem en de overige monniken. Benedictus begeleidde zijn leerling naar de poort. Toen beiden van den corridor naar buiten traden, stond de maan aan den hemel en bescheen het stille kloosterplein; de breede marmeren trap van de kerk schitterde als zilver, het godshuis zelf lang in het donker. De lucht was zwoel en met geuren bezwangerd, alsof de rozen reeds bloeiden.

Graaf Felix bleef onder 't kruisbeeld staan, dat midden op 't plein stond, en liet zijne blikken weiden over de vreedzame ruimte, die door de rotsen, waar het maanlicht op scheen, van de overige wereld werd afgesloten. ‘Weet gij,’ begon de graaf, ‘dat het mij bedroefd om 't hart wordt, nu ik van deze plek moet scheiden? Ik gevoel mij hier zoo wel, ik zou hier een goed mensch worden. Waarachtig, het liefst bleef ik hier, bleef ik bij u!’

Een weemoedig lachje vloog om den mond van zijn geleider. ‘Felix,’ zeide hij, terwijl hij zijn hand op den schouder van den knaap legde, ‘de stilte schenkt niet altijd vrede. Ge zoudt in de eenzaamheid des kloosters weêr spoedig naar de wereld verlangen, want slechts hij mag zich het wereldsche ontzeggen, die het wereldsche gekend heeft. Voor u heeft echter het leven nog veel belovende bloesems. Gij zijt tot een ander doel geboren, als ik. Uwe gaven, uwe opvoeding roepen u in de wereld.’

Felix luisterde met kinderlijk vertrouwen naar zijn onderwijzer, en spoedig was hij weêr opgeruimd. ‘De pater prior,’ keuvelde hij, ‘schijnt mij een goed en voorkomend man toe, - maar ik durf het u wel zeggen - hij ziet er in 't geheel niet uit als een kloostergeestelijke! Ik moest aanhoudend aan een portret denken, dat in ons slot hangt, en een mijner voorvaderen, een ruiteroverste uit den dertigjarigen oorlog voorstelt; 't is een groot, statig man, met een rood gelaat en kleine vurige oogen, waarvoor ik als kind altijd bang was. Juist zoo ziet de pater prior er uit, behalve dat hij geen baard en leêren kolder draagt.’

‘De pater prior,’ antwoordde de ander op een goedhartig schertsenden toon, ‘zou 't soldatenbuis geen schande aandoen; hij is sterk en dapper.’

Zij gingen eenige schreden verder; toen stond graaf Geldern weêr stil en vroeg eensklaps: ‘gelooft gij, dat mijne moeder ongelukkig is?’

‘Misschien,’ antwoordde pater Benedictus na eenige oogenblikken. ‘Doch als zij het is, dan is zij 't in haar hart. Hartewonden worden echter door den tijd genezen. De man heeft nog ergere, andere kwalen, tweespalt en twist des geestes, en dat zijn wonden die zelfs de tijd niet geneest.’

De knaap nam een sierlijk *jusqu'ici* uit zijne portefeuille. ‘Dit,’ sprak hij, ‘geeft mijne moeder u; zij heeft het zelve gestikt. Gij moet ons nooit, nooit vergeten, en voor ons bidden, luidden haar laatste woorden.’

Benedictus nam het eenvoudige herinneringsteeken en zeide slechts: ‘wees een goed zoon voor haar, Felix,’ maar hij zeide dit met een van ontroering bevende stem.

‘En denkt gij niet meer naar de stad te komen? Men houdt daar zooveel van u!’

In dit oogenblik schoot een bliksemstraal door de lucht, en Benedictus, die zijne oogen naar boven geslagen had, zeide zacht, met het voorgevoel van een ziener: ‘ik zal wel niet weêr komen.’

Bij de poort stond Felix' dienaar reeds te wachten. ‘Wij moeten ons haasten, mijnheer de graaf’, zeide hij, ‘want wij krijgen zwaar onweêr. Ginds boven de rotsen ziet het er zwart uit.’

Zij namen afscheid. Door het bange voorgevoel, dat zij elkander nooit weêr zouden zien, bevangen, drukte de knaap zijn dierbaren onderwijzer herhaalde malen de hand, bad hem om zijn zegen, en viel ten laatste luid weenende aan zijne borst. ‘Sterk en bedaard, mijn zoon,’ zeide Benedictus op zijn zachtsten toon; ‘God zegene u....’

De poortschel klonk, en Benedictus ging alleen, met gebogen hoofd, over 't plein naar 't klooster terug. In de corridors zweefden de zwarte gestalten als schaduwen elkander voorbij; de broeders gingen naar de mat verlichte slaapzaal; de paters naar hunne cellen. Ook Benedictus begaf zich naar zijne kamer; dicht bij de deur ging de prior hem met opgerichten hoofde en forsche schreden voorbij, zooals hij gewoon was wanneer hij vertoornd en driftig was; maar de geleerde pater sloeg geen acht op hem. Spoedig daarop werden volgens de regelen van 't klooster de lichten uitgebluscht, en door de ledige gangen flikkerden alleen de bliksemstralen. 't Was een woedende kampstrijd aan 't uitspansel, en ongeduldig ruischten de wateren van den Donau tusschen hunne oevers. In dit geheimzinnige woeden van een lentenacht, tikte, als de polsslagen der menschheid, de slinger van de torenklok.

In de kerk brandde, tegen wind en weêr goed beschermd, de eeuwige offervlam op 't hoogaltaar. Toen de klok elf sloeg, werden nog twee andere lichten in het klooster ontstoken. Het eene droeg de keldermeester, die uit den kelder te voorschijn kwam; toen hij voorzichtig de deur achter zich gesloten had, zag hij het tweede licht op de eerste verdieping van den tegenover liggenden vleugel zichtbaarder worden en langzaam langs de rijen vensters gaan. Dit licht droeg de prior. Geheel gekleed, de zwarte kap over het hoofd getrokken, sloop hij op de teenen langs de cellen heen; voor de laatste deur, vlak bij den ingang naar 't koor der zangers, bleef hij staan. De prior zette zijn licht op den grond neêr en luisterde aan de deur. Alles stil... In elke deur der cel is een schuifraampje waardoor de prior zijne monniken kan zien. Pater Gregorius schoof het aarzelend op en zag naar binnen. Een bliksemstraal verlichtte het enge vertrek; 't was ledig, het bed stond onaangeroerd.

De prior loosde een diepen zucht. Hij sloeg zich voor 't voorhoofd, en op zijn gelaat kampten toorn en verdriet. Toen greep hij haastig het licht, ijlde terug, de trappen af, en trad de kerk binnen. Van den corridor kwam men in het schip van de kerk. Het gewelf werd door pilaren gedragen. Langs de muren in de lengte bevonden zich twee paar vensters, links van den binnentredende zagen zij uit op het plein, rechts op de rivier. Het laatste vensterpaar bevond zich op het hooger gelegene hoofdkoor, slechts weinige voeten boven den grond. Daar tusschen stond het hoogaltaar. De prior hield, nadat hij de deur achter zich toegetrokken had, de hand voor het licht en zag van den achtergrond van 't schip in de ruimte. Donker, plechtig, stil! Slechts als het bliksemlicht door de vensters flikkerde, schenen de witte pilaren eensklaps te voorschijn te komen. De figuren aan het gewelf werden zichtbaar en levend, en de gekroonde geraamten in de nissen der nevenaltaren schemerden geheimzinnig.

Maar de prior keek rechts noch links, doch zag strak voor zich uit naar 't hoogaltaar. Daar was de lamp van het eeuwige licht diep naar beneden getrokken, bij welks schijnsel een monnik eenzaam op den trap van 't altaar zat te lezen. Deze monnik was Benedictus. En zoo diep was zijn geest in het boek

verdiept, dat hij des priors tegenwoordigheid eerst gewaar werd, toen deze de hand op zijn schouder legde. Hij verbleekte en stond op, maar zijn oog verried geen vrees. Zoo stonden zij eenige oogenblikken zwijgend tegenover elkander, de groote gebiedende gestalte van Gregorius en de bescheiden geleerde. Het venster naast het hoogaltaar dat op de rivier uitzag stond open; zij konden hooren hoe de golven van den Donau ruischten en tegen de muren sloegen. Een zware donderslag klonk, rolde verder en stierf weg tusschen de rotsen.

De prior streed een zwaren strijd. In den gloed zijner oogen, in het zwellen zijner voorhoofdsaderen verried zich zijn toorn. Hij had, als het onweêr daar buiten, kunnen opbruisen en woelen, maar hij bedwong zich. Langzaam beklom hij de trappen naar 't hoogaltaar, en deed, terwijl hij zijn licht op den grond plaatste, een knieval voor 't Allerheiligste. Toen wendde hij zich naar Benedictus. Onwillekeurig volgde deze den prior, den trap op, en leunde, met de hand waarin hij 't boek had, op 't altaar, met den rug tegen het venster staande.

'Een heilig werk,' begon de andere met een blik op 't boek, 'een heilig werk moet het zijn, waarmede pater Benedictus' schending van de kloosterwetten kan verontschuldigd worden.'

'Elk boek,' antwoordde gene met zijn welluidende stem, 'dat door een denkenden geest geschreven werd, is heilig; het is Spinoza!'

'Spinoza!' schreeuwde de priester. Toen wierp hij zich op de knieën, strekte de armen naar het Allerheiligste uit, en riep: 'Heer, treed niet met den zondaar in 't gerichte!' Hij sprong weêr op en rukte de hand van den monnik van 't altaar. 'Ontwijd den disch des Heeren niet, waanzinnige! Is 't niet genoeg, dat gij het eeuwige licht tot godslasterende studiën misbruikt?'

'Het ware, eeuwige licht is de geest. De schemering der onsterfelijkheid heerscht ook in dit boek; noem het dus niet godslasterlijk! 't Is reeds erg geworden, dat ik in 't geheim als een dief, in nacht en duisternis, moet leeren zien!'

'Het atheïsme droegt gij 't godshuis binnen!' donderde Gregorius. 'Op de knieën! schender der kerk!'

'Ik herhaal het, dit werk is niet goddeloos,' antwoordde de andere fier. 'Ik ken het. Die oordeelen wil, onderzoeke eerst!'

'Wilt gij den index tot een leugenaar maken? Over Spinoza en zijne leer sprak de paus den ban uit.

'Neen, niet tot een leugenaar; ik wil van dwaling overtuigen.'

'Goddelooze!'

'En toch beweegt de aarde zich!'

De prior snakte naar adem. 'Heere! Heere!' steende hij; toen strekte hij zijne hand uit naar den hemel, die geheel in vuur stond: 'vreest gij niet den toorn des Almachtigen? Hoort gij zijn donder niet?'

'Ik verneem den Eeuwige overal in de natuur, niet als toorn, maar als wet. Doch sta mij toe, nog meer dan deze ontlading van electrische stroomen, den geest te bewonderen, die haar begrijpt!'

'Gij bezit de trotschheid der slangen. Gij zijt geen der onzen meer; de Kerk leert onderwerping, onze orde deemoed.'

Zoo als des priors oogen van toorn vlamden, zoo schitterden Benedictus' oogen van geestdrift. 'De geschiedenis van de ontwikkeling van 's menschen ideën is de wereldgeschiedenis' riep hij uit. 'Wee over u, als gij aan den scholastieken cirkel

gelooft, die eeuwig in zich zelven terug keert. Wee, zoo gij in den nieuwen tijd spreekt met de tongen uit de middeleeuwen. Ik sta onder uwe vanen, maar ‘voorwaarts!’ roep ik u toe. Laten wij, priesters, ook denkers zijn, en onze Kerk ziet nogmaals de geheele wereld aan hare voeten!’

Wederom heerschte er een oogenblik stilte tusschen beiden. Een blik van Gregorius viel door 't geopende venster, waaronder de stroom bruiste. Het herin-

nerde hem aan het schuimende meer, waaruit hij eens den knaap Benedictus gered had. Hij ziet nu den vriend zijner jeugd gedompeld in de woeling van ijdele bespiegeling, die hem grondeloos toeschijnt als de hel. En daarheen kan hij hem niet volgen; slechts van den vasten bodem zijns geloofs kan hij hem toeroepen: ‘Red u!’

Hij legde zijn hand op Benedictus' schouder en zeide op een weeken toon: ‘vriend, ik heb recht op u verworven. Denk aan het uur, waarin ik u met eigen doodsgevaar aan de golven ontrukte. Reeds toen waart gij koppig en eigenzinnig. ‘Nog niet,’ luidde uw eerste en éénig woord. Bij den hemel, moet ik berouw over die daad gevoelen? Heb ik uw leven gered, om nu uwe ziel te laten verloren gaan? Neen, nog wil ik zeggen: ‘nog niet!’ ‘Ik draag een boozen geest in mijne borst,’ zeide Paulus, ‘die mij geen ruste laat.’ Uw booze geest is uw hoogmoed. Ontzeg u de wereld en hare ijdelheid, wijd uw denken aan de Kerk, en werp dit onzalig boek in den Donau!’

‘'t Genot der wereld heb ik mij ontzegd,’ fluisterde Benedictus, en onder het rollen des donders hoorde hij op verren, verren afstand het zachte weenen eener vrouw. Toen zich hoog oprichtende, sprak hij kalm en vast: ‘mijn geest bouwt dag en nacht aan onze Kerk, wel is waar, eene Kerk, die eerst in de toekomst zal aanschouwd worden. Dit boek hier is slechts een steen, en schoon ik hem nu al weg werpe, gij zult hem in mijn bouw toch weêr vinden.’

De prior, die na zijn vruchtelooze poging om eene verzoening te bewerken, in verdubbelde grimmigheid ontstak, greep Benedictus krampachtig bij den arm. ‘Mensch!’ sprak hij op heeschen toon, ‘laat die godslasterlijke vergelijkingen! Ik vraag u, hebt gij het hart, om uw tweede vaderhuis, het klooster, met zulk een smaad te bezoedelen? Zoolang deze muren staan, hebben zij nog geen afvallige aanschouwd, en geen ergernis ging er van uit in de wereld. Moet ik de eerste zijn om te zeggen: ‘wij hebben een meineedige onder ons?’

Benedictus liet den donder wegsterven; toen antwoordde hij: ‘ik heb nooit naar mijn hart gevraagd en het nooit gespaard; ondervraag mijn geest!’

‘Worm!’ kreet Gregorius, in zijn binnenste diep getroffen. ‘Uit kracht van mijn ambt, als uw prior, beveel ik u: ‘werp als eerste teeken van uw berouw dat boek in den Donau!’

‘Uit de kracht van zijn ambt,’ antwoordde de andere bitter, ‘liet Torquemada honderdduizenden andersdenkenden verbranden, en toch stond een Luther op. Giordano Bruno beklom den brandstapel, maar zijn woord van de eenheid Gods en der wereld herleefde weêr in Spinoza. Dat woord bezit millioenen levens, en het is krachtig in mij.’

‘Ik zal u doen verstommen!’ knarsetandde de prior.

‘Ik waag den strijd,’ vervolgde Benedictus vol geestdrift. ‘De natuur kan donderen, de mensch bezit het woord. Mijn “voorwaarts,” wil ik der geheele wereld toeroepen. Morgen, van gindschen kansel, zult gij mij voor de luisterende memigte prediken en roepen hooren: “voorwaarts!”’

‘Dat zoudt gij doen?’

‘Morgen.’ -

‘Nooit! nooit!’ schreeuwde de prior. En plotseling sprong hij als een tijger op Benedictus toe, hief hem met ijzeren armen in de hoogte, en slingerde hem met de uiterste inspanning en vreeselijke kracht door het venster. Hij zelf zakte toen in elkander, hoorde een enkelen kreet, - het klotsen der golven.... zij bruisten over Benedictus heen....

Waarom dondert het nu uiet meer? Waarom hoort hij alleen het ruischen van den Donau. O, nog één hulpkreet in de diepte, muziek voor Gregorius oor! Hij zou dan in de golven springen om zijn Benedictus voor de tweede maal te redden. Maar slechts het water klotst en bruist en stroomt en sleept den doode met zich mede.

Een windvlaag bluscht op dit oogenblik des priors licht uit, dat op den altaartrap staat, en van verre valt eene deur in 't slot. Gregorius krimpt ineen van schrik, en deze schrik doopt zijn goddelooze daad: *moord!*'

'Het is geschied. - Ik ben een moordenaar voor God.... maar anders voor niemand. De stroom heeft Benedictus begraven en mijn klooster blijft tegen schande bewaard.'

Hij staat op en stoot daarbij tegen het boek, dat in het ontzettende oogenblik aan Benedictus' handen is ontvallen. Gregorius siddert bij die aanraking, en toch kan hij er niet toe komen om het in de rivier te werpen. Hij verbergt het onder zijn scapulier.

Hij wil de kerk verlaten, maar siddert bij de toenemende duisternis. Hij ontsteekt zijne kaars aan het eeuwige licht, dat nooit weder op Benedictus' gedachtenwegen zal schijnen.

Hierop wankelt hij naar 't schip der kerk, en verlaat die kerk, die hij, priester, ontwijd heeft. Als een schuwe, met vloek beladen misdadiger, keert hij naar zijne cel terug, die hij als een streng, op God vertrouwend rechter verliet. En zoo, gebroken, het leven moede, heete tranen van berouw stortende, werpt hij zich voor 't crucifix neder en mompelt het gebed voor de dooden: '*et lux perpetua luceat ei!* En het eeuwige licht bestrale hem!'

III.
De Donau ruischt.

Luistert!...

Hij knielde voor den bidstoel in zijne cel, niet in 't gebed verzonken, maar geheel oor, of de poortschel niet klonk of niet haastige schreden naderden; geheel oor, sedert op den nacht een sombere dag gevolgd is. Voorbij is het onweder, maar de lucht is grijs; donkere wolken jagen langs het uitspansel; de regen stroomt neder, ruischt in het klimop langs de rotsen, en klettert tegen de glazen. Anders is alles stil, alsof er niemand in 't klooster was, behalve zijn ongelukkige prior, en het eenzame spooksel des tijds, dat op en neêr in de torenklok tikt....

Er was een oogenblik waarin Gregorius' geest de foltering van die eene gedachte niet meer dragen kon. Zijne oogleden sloten zich en hij bleef eene poos bewusteloos. Toen hij de oogen weêr opsloeg, was zijn eerste gevoel eene soort van wellust, alsof hij uit een ontzettenden droom ontwaakte. Maar, meer en meer rolden de golven van den Lethe-stroom terug; hij hijgde onder den strijd met de terugkeerende waarheid; ten laatste sprong hij op, en riep, terwijl hij zich op de borst sloeg: 'Neen, neen, ik *ben* een moordenaar.'

Toen was het, dat hij zich voor den bidstoel nederwierp en wanhopige gebeden tot het Christusbeeld stamelde. Hij is heden het middenpunt van het heelal; hemel en aarde zien thans op hem neder, en het ongehoorde zijner daad vordert een wonder der Almacht.... Eens menschen redding uit woedende, razende golven is geen grooter wonder, dan het verzinken der ziel in den maalstroom der hartstochten, dan een misdaad uit verhevene grondbeginselen. Benedictus kan niet dood, hij moet gered zijn. Spoedig, spoedig zal hij binnen treden, en zijn vriend aan de borst zinken. Gregorius stelt zich deze gebeurtenis in den geest voor en geniet den voorsmaak van

die zaligheid. Hij fluistert zacht de namen: ‘Benedictus! vriend! broeder!’ en weent tranen van berouw, vreugde en verzoening.

Maar de waanzin der hoop duurt niet lang. Het verstand vordert waarschijnlijkheid en menschelijke gronden. En nu somt Gregorius in angstige haast al de gevallen op, die Benedictus' redding hebben mogelijk kunnen maken. De

veerman heeft zijn kreet gehoord en hem in zijne boot opgenomen. Of de stroom zelf heeft hem aan land gedragen!... Doch waarom is hij dan nog niet terug gekeerd?... De gedachte maakt zich eensklaps van hem meester, dat Benedictus leeft, maar niet terugkeeren, niet vergeten en vergeven wil. Hij is naar de stad gegaan, klaagt Gregorius aan van poging tot moord....

Onwillekeurig is de prior aan 't venster getreden en heeft het geopend.

Beneden hem strekt de kleine boomgaard zich uit tot den oever. Deze wordt in een halven cirkel door de rotsen ingesloten. Aan den anderen oever schieten de hooge rotswanden loodrecht naar beneden in den vloed. De rivier zelve, door den regen gezwollen, raast en woedt. Gregorius hoort het ruischen der golven, het bruist en raast en dondert in zijn oor. Hij wringt de handen... zelf een drenkeling... De stroom was zonder erbarmen: *dood* is Benedictus!

Nu komt het er op aan, om de misdaad te verbergen, de eer van het klooster te redden!

Hij luistert!

Het slaat tien uur. Nauwelijks zijn de tonen weggestorven, of de poortschel wordt overgehaald.

De prior bevindt zich ver van den ingang, in den tweeden vleugel, maar de klank dringt hem door merg en been. De bazuinen des wereldgerichts kunnen niet luider klinken, zoo schel, zoo bijzonder is de klank; iedereen heeft dien klank gehoord, iedereen verstaan - de schel gilt: '*moord!*'

'Zij brengen hem,' fluistert hij, 'kalmte, o, slechts nu kalmte!'

Hij gaat naar de kast en grijpt haastig naar een boek. Terwijl hij 't opsloeg, viel er een gestikt *jusqu' ici* uit; het boek was Benedictus' Spinoza.

Dit toeval gaf hem kracht en bewustzijn. Het boek herinnerde hem er aan, waarom hij de daad begaan had, en de geest van een strengen rechter die hem gisteren vervulde, kwam over hem. Hij hoort naderende schreden; stemmen roepen den prior; menschen treden de kamer binnen. Wie? Wat? Hij ziet en hoort het niet, hij weet alleen, dat hij nu den zwaarsten gang zijns levens doen moet... en hij gaat met opgerichten hoofde, zonder een woord te spreken en met een gelaat, dat reeds nu het Medusa-hoofd ziet.

Bij de poort stonden de monniken rondom een draagbaar. Een grof doek lag er over gespreid; zwaar van den regen, waren de omtrekken van een lichaam dat er onder lag, zichtbaar; eene hand hing bij de baar neêr: een loodkleurige mannenhand. Allen wisten van de beide schippersknechten, die naast de draagbaar stonden, wie aan hunne voeten lag, maar niemand raakte de baar aan; zij zwegen en rilden. De regen joeg door de geopende poort. De Donau ruischte.

Daar treedt de prior binnen den kring, en een der monniken buigt zich neêr en slaat het doek terug. Benedictus! Het zwarte gewaad druipende en gescheurd, het gelaat bijna onkenbaar van het water, van den dood; elke trek smartelijk vertrokken; slechts het voorhoofd is niet ontwijd, maar helder en verheven! Eene rilling liep door de forsche leden van Gregorius, en zijn gelaat nam de kleur van den doode aan - maar wie van de aanwezigen sidderde niet? Wiens gelaat was bij zulk een schouwspel niet bleek? Pater Hieronymus was de eerste, die sprak:

'Wanneer hebt gij hem gevonden?'

De vraag was gericht tot een oud man in een grijs buis en waterlaarzen, en die verlegen de muts tusschen zijne vingers draaide. Hij streek het vochtige haar uit zijn

bruin, eerlijk gelaat, en zeide: ‘Nauwkeurig kan ik dat uw hoogwaarde niet zeggen; op onze Schwarzwalder klok was 't zeven uur; 't zal ongeveer om acht uur geweest zijn. Zooals uw hoogwaarde weet, woon ik beneden, nabij Felsdorf, met mijn schoonzoon, Hans daar! - hij wees op zijn jongeren metgezel - ‘ons huis ligt op geen geweerschots afstand van 't water. Wij zijn

schippers, en als de verd.. - als de stoombooten er niet waren, zouden wij van 't visschen alleen kunnen leven. - Ik trek juist mijn laarzen aan, en mijn dochter loopt haar weêrlichtschen jongen na, Sepperl, omdat hij altijd op de boot klimt en dan in 't water valt; Hans is bezig met zich te scheren voor den feestdag - daar komt die weêrgasche jongen, Sepperl, de kamer binnen loopen en schreeuwt: ‘grootvader, de zwarte man, de zwarte man ligt in het water. Vlak achter hem stort mijne dochter, wit als de muur, de kamer in, en zegt: “Jezus, Maria! daar buiten is een doode man aan den oever gespoeld, en 't is een pater van 't klooster!” En ze begint te huilen en te lamenteeren, en Sepperl en de kleine Franzel zetten ook een keel op, en mijn oude, die te bed ligt en de jicht heeft en niet goed meer hoort, schreeuwt: “hulp! hulp!” “Gekkin,” zeg ik tegen mijn dochter, “beeld je zoo iets niet in, in 't water zien alle menschen er zwart uit.” Maar in mijn binnenste voelde ik toch een steek, want mijn vader en grootvader zaliger waren bij 't klooster aangesteld, en ik ben daar trotsch op. Ik geef Hans een oogje, en we gaan 't huis uit en sluiten 't vrouwvolk en de kinderen op. En 't is zoo: tusschen mijn boot en het hooischip ligt de arme pater Benedictus. 't Is of een bliksemstraal voor mijn voeten neêrschiet; wij trekken hem op den oever, wrijven hem, houden hem met het hoofd naar beneden, maar hij is dood en blijft dood, want naar 't mij voorkomt, heeft hij reeds lang in 't water gelegen. Wij halen een draagbaar en dragen hem hier naar toe, ik, en mijn schoonzoon Hans, die daar.’

De verteller haalde diep adem en wischte met zijn mouw het zweet van 't voorhoofd, toen vervolgde hij op doffen toon:

‘Wij hadden door Felsdorf kunnen gaan, dat is een uur nader. Maar dat zou oploop en ergernis gegeven hebben, en mijn vader en grootvader zaliger hebben tot het klooster behoord, en ik ben trotsch op ons klooster. Wij gingen dus den boschweg en over de rotsen, en niemand heeft ons gezien, hoogwaarde!’

Het woord van den oude: ‘ik ben trotsch op ons klooster’ klonk den prior in 't hart als 't roffelen van de trom den soldaten. ‘Blijf bedaard!’ sprak hij tot zich zelven, en gaf toen op een zachten toon het bevel, om Benedictus naar zijne cel te brengen. Twee broeders en de schippers droegen den doode; achter hen ging Gregorius, en de anderen volgden hem.

De droevige optocht bewoog zich over het plein. Daar, onder 't kruisbeeld, wankelde de prior, en zakte in een. De paters sprongen toe, maar hij richtte zich op en wenkte: ‘voorwaarts!’

‘Ik geloof het gaarne, dat het hem bijna 't hart breekt,’ fluisterde Hieronymus zijn nevenman toe; ‘Benedictus heeft zich verdronken, dat is de zaak. - God zij zijn arme ziel genadig!’

‘Zelfmoordenaar,’ noemden de monniken onder elkander den doode. ‘Geloofstwijfel en gewetensangst hebben hem zoo ver gebracht.’ ‘Verdronken,’ heette het verschoonend in de acten van den kreitsrechter, die des namiddags met een geneesheer ter lijkschouwing kwam. De kloostertucht scheen voor dezen dag opgelost; men kwam en ging de cellen in en uit; dikwijls waren vier of vijf paters in eene kamer bij elkander, om over den gestorvene, de afgronden des geestes en de smart van den prior te praten. De laatste bleef den geheelen dag onzichtbaar, hij hield zich opgesloten en luisterde naar het ruischen en klotsen van den Donau. Voor zonsondergang luidden de klokken voor de laatste maal, want het was de Woensdag

voor Witten Donderdag. In weêrwil van den wind en den regen, was de kerk dicht bezet met aandachtigen. Immers, pater Benedictus, de groote redenaar, zou prediken!

Deze was echter bijgezet in zijne cel, die hij levend verlaten had. De armoedige meubels waren verwijderd, en zij bevatte niets, als den somberen troon

des doods, de doodkist. Bij de geopende kist baden twee paters voor de arme ziel; elk uur werden zij door twee anderen afgelost. Om elf uur des avonds had zich de prior aangemeld, om bij den doode te waken. Hij moest dat doen, als hij niet het verwijt van overdreven hardheid of - zwakheid op zich wilde laden. Huiverend stelde hij zijn voornemen van uur tot uur uit, en 't was reeds elf uur, toen hij er vast toe besloot. Toen dit uur sloeg, verliet Gregorius zijn vertrek en ging door den corridor naar Benedictus' cel - zooals gisteren.

Hij trad binnen.

Twee kaarsen, die te flauw brandden om de somberheid van het tooneel te verzachten, maar helder genoeg om het te openbaren! Gregorius' eerste blik viel schuw en vol angst op den doode, of deze zich niet toornig oprichten zou, en uitroepen: ‘weg van hier!’ - Neen, dit gelaat droeg te duidelijk den stempel des doods. Zijn tweede blik gold den monnik, die aan het hoofdeneinde van 't lijk knielde. 't Was Ambrosius, een grijsaard met sneeuwwit haar en een gelaat, dat reeds verhelderd scheen, want ook hij stond met den eenen voet in 't graf. Deze monnik was reeds een halve eeuw in 't klooster en sinds twintig jaren blind. Hij sprak zelden, dikwijls hoorden zijne ordebroeders maanden lang geen woord van hem, en als hij antwoordde, was zijn rede kort en duister, als eene orakelspreuk.

De prior knielde met een diepen zucht voor den bidstoel neêr, die voor hem dicht bij de doodkist stond; zijne vrees voor levende getuigen in dit uur was geweken. Hij verborg zijn gelaat in beide handen om het lijk niet te zien en poogde te bidden. Te vergeefs! De gedachten dwalen van den hemel af; zijn oor, al zijne zintuigen richten zich op 't geruisch dat hem als een onderaardsche stem in de ooren dreunt: de stroom sist en brandt en klotst tegen de muren. Nu eens meent hij, dat de golven zich verheffen, en tegen 't venster opspatten, alsof armen vooruit gestoken worden, en hoofden met kroonen van schuim hun offer aangrijnzen... Dan gewent zijn oor zich er aan; het bruisen daalt tot een licht gesnik en jammerenden klaagtoon. Nu verhief Gregorius zijn hoofd en staarde het lijk aan.

‘Wat is het dan toch,’ vroeg hij zich zelven, ‘dat een enkele golf alle gedachten en gewaarwordingen, plannen en wenschen in deze hersens uitbluschte, en dat eene eeuwigheid tusschen heden en morgen gapen kan? Zielloos, zegt de Kerk, het lichaam valt weg, maar de ziel stijgt op, is onsterfelijk. En moet dit beklagenswaardige schouwspel tusschen geboorte en dood het lot der onsterfelijke ziel beslissen? Moet zij, ter wille van die spanne tijds, eeuwig gelukzalig, of eeuwig vervloekt worden? En als de ziel meer is dan 't lichaam, waarom kan zij dan niets tegen de vernietiging van 't laatste doen, waarna haar eigen veroordeeling volgt?’

Het angstzweet parelde Gregorius op 't voorhoofd. Hem, den sterke in 't geloof, bekropen gedachten, die vroeger nooit bij hem opgekomen waren; vragen werden in hem opgewekt, waarop hij geen antwoord vond. Zijn twijfel bezat wel niet de taal der wetenschap; Benedictus zou er over geglimlacht hebben, maar voor den eenvoudigen man, die beter den ploeg wist te hanteeren dan het tweesnijdende woord, was hij vreeselijk, onweêrstaanbaar, vernietigend. Eerst blikt hij van een veilige hoogte af; daar wordt hij door duizeling aangegrepen; de grond zinkt weg onder zijne voeten; hierop klemt hij zich aan de rots vast, maar ook deze, die hij van graniet meent te zijn, is poreus en verdwijnt, alles wankelt en stort weg; pijlsnel schiet hij naar beneden en bevindt zich in een afgrond, waar duisternis hem omringt, woedende

golven over zijn hoofd slaan en grijnzende demonen hem met hoongelach van diepte tot diepte slingeren.

'Wat is goed en wat is kwaad? Zoo de wereld slechts een gemaskerd bal en de onsterfelijkheid een sprookje ware! Zoo deze opgezwollen, terugstootende

massa het eenige en laatste van Benedictus ware, en vreugde en leed, haat en liefde, het geheele leven, met den dood te niet ging? Zoo ik, zijn moordenaar, gelijk de honderdduizenden, die heilig leefden, niet meer van gene zijde des grafs te vreezen hadde, behalve dat *niets*, en niets te verwachten, behalve de maden en wormen?... Heere mijn God!' bad hij toen met wringende handen, 'verlaat mij niet. Moet ik zelf tot twijfel vervallen, ik, die den twijfelaar vermoordde? Hij sprong op en riep luide op een half wanhopigen toon: 'Ambrosius! Ambrosius!'

De blinde hief zijn hoofd op.

De prior stond nu vlak bij de doodkist en sloeg zijn woest rollende oogen op den oude; de rechterhand legde hij op de borst van den doode.

'Ambrosius!' hijgde hij, 'er zijn voorvallen, die geen God, maar de hel verzint en spint. Deze doode was mijn vriend, ik groeide met hem op, deelde met hem de droomen mijner jeugd en de zorgen der armoede. Eens redde ik zijn leven, en deed met hem ter zelfder stonde de kloostergelofte. Zijn wel en wee waren mijn wel en wee; hij was mijn wel en wee. Als hij mijne kamer binnen trad, was 't alsof de dageraad verscheen, en ik week geen uur, dag noch nacht, van zijne sponde, als hij ziek was. Bij den Almachtige! Ik had hem lief als een broeder, en toch, dezen broeder heb ik... ha!'

Hij deinsde met een schrillen kreet terug. Zijne hand had de ijskoude hand van den doode aangeraakt.

'Vader!' zeide de ongelukkige, nadat hij weêr eenigszins kalm geworden was, 'gij kunt de koorts, die mij door de aderen woelt, niet begrijpen! Uw bloed loopt rustig, en onze hartstochten brengen u niet in verzoeking; de zonden en afgronden des levens aanschouwt gij niet. O, dat ik blind geweest ware als gij!'

De grijsaard hief zijn sidderende hand op en zeide op een langzamen, plechtigen toon: 'ik heb het eeuwige licht!'

'Het eeuwige licht!' stamelde Gregorius, en zonk bewusteloos neêr.

't Was stil in de cel, die groote raadsels omsloot: blindheid, dood, schuld! Toen het uur van middernacht sloeg, vonden de binnen tredende monniken hun prior bewusteloos over 't lijk uitgestrekt. Zij droegen hem naar zijne cel.

In nevel en stofregen zakte op den avond van Witten Donderdag eene boot den Donau af. De Felsdorfer veerman zat met zijn schoonzoon Hans aan 't roer; twee monniken lagen aan 't andere einde der boot geknield, en in de boot stond eene doodkist. Ver van 't klooster en in ongewijde aarde, zou de monnik begraven worden, van wiens dood de golven alleen het geheim wisten.

'Ik ken u schier niet weêr,' zeide pater Hieronymus tegen zijn zwijgenden metgezel. 'Het ongeluk kan onzen prior niet dieper getroffen hebben, dan u.'

'*Memento mori*,' fluisterde de broeder keldermeester, en zag somber op de kabbelende golven neêr.

'Sedert gisteren heb ik geen ander woord van u gehoord. Neemt ge pater Ambrosius tot voorbeeld?'

'Ik heb eene gelofte gedaan.'

'Om te zwijgen?' vroeg de pater ongeloovig. 'Vriend, zwijgen is moeilijk.'

De kloosterbroeder boog zuchtend het hoofd. '*Memento mori*,' zeide hij toen.

'Vreugde volgt op droefheid,' nam Hieronymus weêr het woord... 'Na deze onzalige week zullen wij ten minste een feestelijk paschen hebben. Heden voormiddag kwam

een stadsbode bij den prior. Toevallig trad ik de portierswoning binnen, toen hij, na zijn boodschap gedaan te hebben, zijn ontbijt gebruikte. Om aan de plichten der gastvrijheid niet te kort te doen, nam ik bij hem plaats, en zoo, *inter pocula*, vernam ik dan ook, wat voor een boodschap hij

gebracht had. Onze bisschop is in de stad, en zal op paaschzondag den dienst in onze kerk waarnemen.'

'De bisschop komt?' vroeg de andere driftig.

'Ja, komt in ons klooster. Sinds, jaar en dag is zulk een hooge eere ons niet te beurt gevallen.'

'En wat zegt de pater prior er van?'

'Wat is dat nu voor eene vraag! Jubelen zal hij... Ik gun het hem van harte na den dag van gisteren. - Hebt gij den pater prior ook gevaren?' vroeg hij nu den schipper.

'Ja, hoogwaarde, ik en mijn schoonzoon,' antwoordde de oude. 'Ik had wel willen schreien, zoo treurig en ongelukkig zag de hoogwaarde heer er uit. - Niet te scherp tegen den wind, Hans. - Mijn schoonzoon meent, dat het komt van zijne vriendschap voor den doode; maar ik zeg, de naam van 't klooster, - meer links, Hans! - de naam van 't klooster gaat hem zoo ter harte! Ieder heeft zoo al zijn eigen verdriet. Maar het weêr wordt goed tegen de feestdagen... meer rechts, Hans!'

Na eene kromming der rivier, splitst zich aan beide zijden de steile rotswand in granietkoppen, waar dennen tusschen de spleten te voorschijn komen. In een dier koppen heeft men een steilen trap uitgehouwen en op een aanzienlijke hoogte staat een kruis. Van den voet der klip tot aan den Donau vindt men een golvend terrein met gras bedekt; varens schieten er weelderig op en het klimop bedekt de rotsen en omslingert den afgeknotten stam van een eik, die als een zuil tusschen het dennenhout staat.

Op deze plaats landde de boot. De mannen brachten de doodkist aan den oever en droegen haar naar den afgeknotten eikenstam, aan welks voet een graf gedolven was. Spaden en touwen lagen er naast.

Door de avondschemering heen flikkerde een fakkellicht van de rotsen. 'De pater prior en Jozef,' zeide Hieronymus; en zij die beneden stonden zagen naar boven, waar een fakkel ontstoken werd. Zijn ongestadig licht bescheen nu eens de dragers dan weêr het kruis, waar een tweede gestalte tegen aan leunde. Toen daalde de roode vlam langzaam langs de rotsen neder...

Met den fakkel in de rechterhand, trad een kloosterbroeder op de wachtenden toe, maar de prior hield zich, zooals bij zoodanige begrafenissen regel is, nog op een afstand van de groep verwijderd. Hij plaatste zich aan den zoom van het dennenbosch, en aanschouwde, met de hand op het onrustig kloppende hart; den haastigen, treurigen arbeid.

Als schaduwen bewogen de in 't zwart gekleede mannen zich langs hem heen, bukten zich, en arbeidden. Zij hebben haast met hun treurig werk, maar voor Gregorius schijnen de minuten eene eeuwigheid. Het bloed stijgt hem naar 't hoofd, zijne lippen zijn droog en brandende, zijne handen bewegen zich krampachtig; hij heeft maar ééne gedachte: dat er iets ongehoords gebeuren zal, als de mannen zoo lang, zoo eeuwig lang dralen. Spoed dus, spoed! Eindelijk staat de kist aan den rand van 't graf; een kommando - en zij wordt naar beneden gelaten.

Haastig er aarde boven op! Allen grijpen een spade en de aarde rolt met dof geluid op de kist. Wat zijn in de toekomst de donders des hemels vergeleken bij dit geluid? Gregorius wenscht, dat de rotsen op 't graf mogen neder storten! Nu eerst treedt hij naderbij, om het gewone gebed te doen. De monniken antwoorden op een zingenden, treurigen toon.

De verlichte groep onder den donkeren hemel des nachts en de rotsen, de in 't latijn klagende mannenstemmen, begeleid door het ruischen des strooms, dat alles was zoo geheimzinnig, wild en toch ook plechtig.

Toen de prior met een bevende stem het slotgebed uitgesproken had: *In me-*

moria aeterna erit justus; ab auditione mala non timebit. Requiem aet ernam dona ei, *domine*(*)*!* vielen de overigen krachtig in: *et lux perpetua luceat ei*, en de echo kaatste de woorden over den stroom terug.

Et lux perpetua luceat ei! Zoolang in de taal uwer Kerk bij de graven gebeden wordt, Gregorius, zal dit woord tegen u getuigen: ‘het eeuwige licht bestrale hem!’

Men voer zwijgend naar het klooster terug. De overige monniken wachtten hen op in 't refectorium. Gregorius trad haastig binnen, ging achter zijn stoel staan, en riep met luide stem: ‘Ik heb u een heuchelijke tijding mede te doelen. Op paaschzondag komt Zijne Eminentie, de bisschop C... bij ons. Hij wil den heiligen dag in ons klooster doorbrengen.’

Zonder te pozen, sloeg hij na deze woorden een kruis en hief het tafelgebed aan. Maar zoodra men zat, gaven allen aan hunne vreugde lucht; men sprak luide en door elkander, en, alsof Benedictus' dood een lang vergeten gebeurtenis was, liep het gesprek alleen over het aanstaande feest en den bisschop.

Zelfs de blinde Ambrosius opende den mond en zeide: ‘ik zag hem.’ Maar pater Hieronymus, die door een onbezetten stoel van den prior gescheiden was, schudde ongeduldig het hoofd en wendde zich toen tot Gregorius. Deze boog zich achterover, alsof Benedictus nog op den ledigen stoel zat. ‘Onze hoogwaardige bisschop,’ zeide Hieronymus, ‘is een braaf man, maar hij is te goed voor deze wereld. Hij is te toegevend jegens de vijanden der Kerk. Heden, waar 't zwaard en 't vuur moesten verkondigd worden, verschoont en beschermt hij de vrijdenkers. Als men in zijn geest handelde, dan zou de index verouderen; de arme Benedictus durfde zijn boek over de reformatie aan hem opdragen!’

Gregorius, die voor weinige dagen in dienzelfden geest tot Hieronymus gesproken had, greep den arm van den ijveraar en zeide met een wilden blik: ‘laat de dooden rusten.’

Oogenblikkelijk zwegen allen, en gedurende dit zwijgen mompelde Ambrosius plotseling twee woorden voor zich uit: ‘justitia,’ en ‘caritas.’

Dit was op den avond van Witten Donderdag geweest; den volgenden morgen, goeden Vrijdag, stond de kloosterpoort wijd geopend; in dichte scharen drong het landvolk naar 't plein en naar de trappen van de kerk. Kloosterbedienden hielden een pad van 't klooster naar de rivier open; koorknapen drongen door de menigte, en aan de vensters vertoonde zich nu en dan het gelaat eens paters.

De hemel was bewolkt, maar het regende niet, en de wind waaide uit het oosten.

Om tien uur ontstond er beweging onder de wachtenden, want uit den corridor verscheen langzaam de plechtige Goeden-vrijdagsoptocht. Vooraan werd een kruis gedragen, waarvan rouwfloers wapperde; vier bazuinen hieven op lang uitgehaalde sombere tonen een klaagzang aan; koorknapen en zangers volgden. Daarop, paarsgewijze, de paters van 't klooster, in zwarte en witte toga's, met brandende kaarsen in de hand. Misdienaars zwaaiden achter hen de wierookvaten, en uit deze rookwolk schitterde het Allerheiligste, dat door Gregorius gedragen werd.

Een zwarte mantel, waarop een groot, wit kruis gestikt was, golfde om zijn krachtige leden; pater Hieronymus ging aan zijn linker-, en de tachtigjarige

(*) ‘De rechtvaardige wordt nimmermeer vergeten; voor den laster zal hij niet vreezen. Heer! geef hem de eeuwige rust!’

pater Ambrosius, aan de hand van een blondgelokten knaap, aan zijn rechter zijde. De broeders volgden hen op den voet.

Terwijl de optocht zich langzaam over 't plein naar den Donau-oever voort bewoog, lag het volk op de knieën; daar aangekomen, ging pater Gregorius onmiddellijk bij de rivier staan Op de hoogten aan gene zijde des strooms knielden mannen en vrouwen en zagen op het klooster neder.

De bazuinen verstomden; 't was Gregorius alsof aarde en hemel hun adem inhielden, om naar 't ruischen van den Donau, dien hij thans zegenen wilde, te luisteren. Langzaam hief hij de armen op, hij scheen langer te worden, ja, een oogenblik was het, alsof hij zich van de aarde naar den hemel wilde opheffen. Toen zegende hij, het Allerheiligste hoog zwaaiende, den stroom - den stroom, die over zijn moord, over Benedictus heengolfde. Een golf rolde tegen den oever, bespatte zijn priesterlijk gewaad en sloeg terug.

Weêr klonken de bazuinen, de optocht ging terug en begaf zich langs de breede trappen in de kerk. De vensters waren met zwart fluweel behangen, de altaren van hun sieraad en lichten beroofd; maar eene zijkapel was in een tuin veranderd en tusschen bloemen en planten lag de martelaar der wereld.... Het altaar daarnaast was schitterend verlicht, en daarheen bracht Gregorius het Allerheiligste. Toen, na zich van zijn mantel ontdaan te hebben, schreed hij naar 't hoogaltaar. Een kruis lag op den trap, waar Benedictus zijne nachten doorwaakt had, en de eeuwige lamp, die als een vurig oog uit de duisternis van 't koor te voorschijn vlamde, zweefde daarboven. Gregorius wierp zich met uitgebreide armen over 't kruis ter aarde en bad. Ja, hij bad! De sombere pracht van den dienst had hem met een soort van dronkenschap bevangen, en de glans van zijn heilig ambt wierp een sluier over de bezoedelde plek in zijne ziel.

'Ik heb gezondigd, Heer!' zeide hij in zich zelven, toen hij, in tegenwoordigheid van het volk, op den trap lag; 'maar ik heb de daad niet uit een wereldsch oogmerk, ik heb haar in priesterlijken toorn gepleegd. Maar de priester staat boven 't wereldgericht; vrij van alle aardsche banden, staat hij alleen voor zijn God!'

Toen hij opstond, ontviel hem een klein metalen kruis. Dit kruis was een geschenk zijner moeder, eene arme, zeventigjarige, brave boerenvrouw in 't gebergte. Zij leefde nog. Gregorius, staat gij ook boven dit gericht?

IV.
Absolvo te.

Ook zijne oogen vonden den sluimer. In den nacht van den Goeden Vrijdag zat Gregorius met gesloten oogleden op zijn stoel; zijn breede borst bewoog zich regelmatig en het door 't maanlicht beschenen gelaat vertoonde de rust, den vrede, de onschuld van den slaap. Zijn vermoeide geest was niet meer bekwaam om voorstellingen te scheppen en zoo genoot hij ongestoord zijn laatste geluk. Maar bij zijn ontwaken begroette hij niet als andere menschen, met een opgeruimd gelaat het zonnelicht, dat na sombere dagen weêr aan den blauwen hemel schitterde. Voor den zondaar was deze lucht ontzettend. Hij had zich wel tot in de diepten der aarde willen

verbergen, en 't scheen hem onmogelijk, om voor dit alomtegenwoordige, grootsche licht zijn geheim te verbergen. Het gedruisch, dat op den vroegen morgen reeds het klooster vervulde, herinnerde Gregorius echter aan zijn plicht, aan het feest, aan den bisschop, en sidderend trad hij onder de menschen.

In de algemeene verwarring merkte niemand de bleekheid van zijn gelaat, zijn schuwen blik en zijne gejaagdheid op. Waar hij verscheen, werd hij met

vragen bestormd, en moest hij hier raad, daar bevelen geven. Boden kwamen en gingen, en hij bleef in den stroom der werkzaamheden geene minuut alleen. Eindelijk, laat in den namiddag, was er orde in 't klooster gebracht, alleen het versieren van 't plein bleef nog te doen over. Van den toren klonken weêr de tonen der klok, en de gemeente stroomde over 't kloosterplein naar de kerk, waar pater Hieronymus aan het met purper versierde hoog-altaar met het opstandingsfeest een aanvang maakte. Gregorius stond, toen de tonen der klok door de lucht drongen, voor de deur der bibliotheek. Hij hield de hand boven de oogen, daar het zonnelicht hem verblindde. ‘Wat begeert gij nog?’ vroeg hij den broeder keldermeester, die scheen te aarzelen.

Deze schrikte. ‘Niets, niets, pater prior,’ antwoordde hij, maar voegde er terstond stotterend bij: ‘ik wilde alleen maar vragen, wie na het vesper de biecht zullen afnemen. De paters hebben voor morgen zooveel te doen, en juist heden wil ieder gaarne zijn hart voor God uitstorten!’

‘Pater Ambrosius - Hieronymus en ik,’ antwoordde de prior na eenige oogenblikken bedenkens. Met deze woorden trad hij de bibliotheek binnen, die als het grootste en zonnigste vertrek van 't klooster bestemd was tot een feestmaaltijd. Gregorius opende de hooge boogvensters om de frissche avondlucht binnen te laten en staarde nadenkend op de rivier, die weêr effen en kalm langs het klooster stroomde.

‘Na stormen weder kalm en een spiegel des hemels,’ dacht Gregorius; ‘en ik? na de vloekwaardige daad nog priester! En als nu eens een moordenaar voor mijn biechtstoel knielt en mij zijn geheime misdaad bekent? Wat moet ik, als Gods plaatsvervanger, antwoorden? Ga heen en doe boete; verzoen u met de menscheid en de menschelijke rechtvaardigheid! - - Ja, zoo berouw voldoende ware! zoo tranen mij met de menschheid verzoenen konden! - - het licht mijner oogen zou ik met mijne tranen uitblusschen! Maar berouw eischt boete. Of ik moet heengaan en mijne schuld bekennen, dat ik als priester gedwaald, als mensch een misdaad begaan heb - òf, laat af van berouw, hef vrij uw hoofd op en zeg: ‘de priester mag ook wreker zijn!’

Hij trad van het venster terug en wandelde de kamer op en neêr. Zijn blik viel op de tafel, waaraan Benedictus des daags placht te schrijven en te lezen. De kronieken en folianten des kloosters lagen er nog, zooals Benedictus ze verlaten had. De prior greep driftig een manuscript op, waaraan zijn slachtoffer het laatst was bezig geweest. De pen lag er nog naast, zooals de ongelukkige die neêrgelegd had, toen Felix binnentrad. Het droeg den titel: ‘*De Priors van 't klooster Felsenburg*, *de geest van hun werken*, *en de werking van hun geest*, *door Benedictus.*’ Het werk was eenige honderd pagina's groot; de laatste pagina was nog onbeschreven en droeg alleen tot opschrift: ‘185*. *Gregorius Augustus. P.S.O.B.*’ 't Was zijn, 't was des moordenaars naam. Gregorius staarde op het onbeschreven blad. - - Schrijft geen onzichtbare hand daarop, zooals op Belsasar's muur: Mene, Tekel, Upharsin?

‘Neen!’ riep hij uit, en zonk vernietigd ineen, ‘vloekwaardiger dan Belsazar; op den dag des gerichts zal slechts één woord op dit blad vlammen: Kain!’

Uit de kerk ruischte het eensklaps in zijn oor: ‘Hallelujah! Christus is opgestaan!’ En de orgeltonen bruisten, de bazuinen juichten, en over de rotsen, den stroom en het eenzame graf van den vermoorde ruischte de hymne: ‘Christus is opgestaan!’

Toen de plechtigheid geëindigd was, ontstond er een verwarde maar vroolijke drukte. Die nu op 't kloosterplein stond, kon zich niet voorstellen, dat deze muren somtijds zoo eenzaam en treurig liggen, alsof zij vroeger verzonken, lang vergeten,

als een wrak door de ebbe zijn blootgelegd. De avondhemel, die geheel in gloed en goud gedompeld, zich over de rotsen welft, heeft alle zwaarmoedig-

heid doen verdwijnen. Op het plein zijn oude vrouwen bezig om kransen en guirlandes te vlechten. In blauwe rokken en roode boezelaars zitten zij tusschen bloemen en loof, dat om het kruis midden op 't plein is neêrgeworpen. Het kloosterportaal en de poort zijn in een triumfboog herschapen; aan den ingang van den vleugel, waar de cellen der broeders zich bevinden, is echter nog een jeugdige monnik bezig, om latten voor een tweeden eereboog aan te slaan, terwijl een andere den ladder vasthoudt. Arbeiders bekleeden de breede trappen van de kerk met wasdoek, een pater staat er bij, regelt hier en daar, en leest tusschenbeide zijn brevier. Kloosterknechten dragen water uit de rivier, want al de cellen en kamers worden geschrobt en de meubels gereinigd.

Pater Gregorius ging langzaam, in gedachten verzonken, deze vroolijke tooneelen voorbij en trad de kerk binnen. Daar heerscht de stilte eens geheimzinnigen sabbaths. Het verlangen der ziel droomt in de pilaren; het zonnelicht, dat door de bonte vensterglazen breekt, teekent teedere kleuren op het marmer, en om de kapiteelen zweven blauwe wierookwolken. In het schemerlicht der zijgangen knielen biddenden, en in de zware, gesneden biechtstoelen fluisteren stemmen. In zulk een biechtstoel nam een forsche gestalte plaats, met het bleek gelaat naar het eeuwige licht toegewend. Al spoedig knielden een man in het gewaad der ordebroeders voor het biechtvenster neder en begon in het oor van den andere te fluisteren: ‘Hoogwaarde Vader, op mijne ziel drukt een vreeselijk geheim; in mijn twijfel, angst en onrust vind ik des nachts geen slaap en kan des daags niet bidden. Plichtvergeten jegens de wetten mijner heilige orde, heb ik eens een stormachtigen nacht bij den wijn doorgebracht. Toen ik naar mijne cel terugkeeren wilde, werd ik de onzichtbare getuige van een moord, door een gewijde hand op een gewijde gepleegd!’

De priester in den biechtstoel kromp ineen, maar de biechteling vervolgde fluisterend: ‘het slachtoffer werd in ongewijde aarde begraven en de blaam van zelfmoord bezoedelt zijne nagedachtenis. De waarheid en de moordenaar bleven echter verborgen, want, ik de éénige die hem kent behalve God, heb gezwegen.’ Het hoofd van den biechtvader, die zijn gelaat met een bevende hand in zijn witten zakdoek verborg, viel op de borst neder; de andere begon na eenige oogenblikken weêr: ‘nu ik mijne ziel van dezen ondragelijken last bevrijd heb, zal God mij vrede, en gij, als zijn priester, mij absolutie schenken. U zelven, echter, ongelukkige Gregorius, beloof ik in deze heilige stonde, eeuwig stilzwijgen. Aan u, die mij de schuld van mijn zwijgen kunt vergeven, geef ik hiermede, voor Gods aangezicht, wiens eeuwig licht van barmhartigheid ons beiden bestralen moge, mijn geheim over, als uw geheim!’

De witte zakdoek zonk en Gregorius' gelaat werd zichtbaar; dat gelaat was loodkleurig en het haar kleefde hem van angstzweet aan de slapen; zijne oogen stonden strak en dof; zijne lippen bewogen zich zenuwachtig. Zwijgend wachtte de andere op het woord des priesters, maar deze wenkte slechts met de hand. Zijne oogen stonden half waanzinnig van angst; hij snakte naar woorden en vond ze niet; zijne tong was als verlamd. Hij zag en hoorde niets van wat er om hem heen voorviel. De nacht daalde neder, en de kerk was reeds lang door allen verlaten, maar Gregorius zat nog altijd in den biechtstoel, met strakken blik, met een voorhoofd dat van koortshitte gloeide, en zocht naar de woorden: *Absolvo te!*

V.
Opgestaan!

Paaschzondag! De natuur baadt zich in 't zonnelicht; de rotsen, het water en de weiden baden zich in den gouden zonnegloed, en de hemel koestert met zijne vruchtbaarheid het aardrijk. Klokkengelui en menschenstemmen doortrillen de

lucht. Honderde met wimpels versierde booten, die kerkgangers in hun zondagsgewaad dragen, landen bij 't klooster. Van den kerktoren wappert de paaschvlag in den morgenwind. Boven 't wijd geopende kloosterportaal prijkt in gouden letteren tusschen het groen: *Ave!* Het plein is met staken, waarvan vlaggen slingeren, guirlandes en kransen in een groene zaal veranderd, die tot koepeldak den blauwen hemel heeft. Mannen, vrouwen en kinderen verdringen elkander hier in bonte menigte. Uren ver, uit dorpen en gehuchten, kwamen zij toegestroomd in feestgewaad en met opgeruimde gezichten. In de corridors van 't klooster snellen de monniken trap op en trap af. In de voorraadkamers worden kisten en kasten opgeruimd, vaten weggerold, en in de keuken staat broeder Ignatius als een veldheer; om hem heen worden spitten gedraaid en pannen op 't vuur geplaatst. Geen hoekje in 't geheele klooster waar zich geen personen bevinden, vol verwachting en spanning wegens de feestvreugde.

Om negen uur dondert het gejubel langs de rotsen en de plechtige optocht van monniken scheept zich in om den bisschop van de stoomboot te halen: de zangers en de dragers van het wierookvat, de broeders en paters, de prior in een met gouddraad bestikt gewaad, door twee levieten begeleid.

De stoomboot nadert. Op het dek staan, hoofd aan hoofd, honderden stedelingen en het bisschoppelijke gevolg. Tallooze booten verzellen het reuzengevaarte en bedekken de rivier. De scheepsbel klinkt tusschen de ernstige tonen der torenklok; muziek weêrklinkt van het dek, en de menigte op den stroom, aan den oever en op het plein zwaait met hoeden en doeken en heft luide jubelkreten aan; hoog boven op de rotsen juichen mannen en vrouwen ‘hoerah!’ Alles ter eere van den bisschop, het klooster, het feest, de lente!

Te midden dezer jubelende menigte landt het schip; de eerwaardige, hoogbejaarde bisschop, in een rooden talaar, treedt te voorschijn; hij daalt de trappen af en omarmt den prior. Diepe stilte heerscht in 't ronde, een zangerkoor heft een plechtig lied aan en, onder gezang, langs het door kinderhanden met bloemen bestrooide pad, treedt de bisschop de kerk binnen, terwijl hij het volk zegent. De dienst begint. Gregorius was de assisteerende priester. Voor de bisschop den mijter opzette en den bisschopsstaf ter hand nam, knielden hij en de prior voor 't hoogaltaar en spraken met luider stemme de belijdenis van zonden uit.

Gedurende dit gebed was het doodstil, en Gregorius hoorde het venster, dat op den Donau uitzag, in den morgenwind op de hengels knarsen. Het volle daglicht bestraalde hem en de overige priesters, die voor 't hoogaltaar geknield lagen, terwijl het in het schip der kerk slechts gebroken doordrong en hier en daar een knielende bescheen.

Het geknars van 't venster maakte Gregorius bijna waanzinnig; terwijl hij het trachtte te overstemmen sprak hij met klimmende haast en steeds luider. De woorden: ‘mijne schuld! mijne schuld!’ klonken als een angstkreet van zijne lippen. In een verwijderden hoek begon een kind te schreien - een toeval, maar 't kwam Gregorius voor, als zag hij zich zelven als kind daar knielen, van waar het gesnik kwam.....

Het orgel bruiste, en door 't gegolf der tonen stierven de woorden weg, die onder ruischende ceders en de sterrenpracht van 't oosten een koning eens aan zijne harp ontlokte. Een onuitsprekelijke smart beving Gregorius gedurende de mis. Denken kon hij niet meer, - 't waren alleen gewaarwordingen die hem bevingen. Toen het *sanctus* geëindigd was en het offer zou gebragt worden, stierven de tonen van het

orgel weg. De violines hieven op een zachten, zwaarmoedigen toon het gebruikelijke lied aan en een melodieuse kinderstem zong: *Benedictus....*

Gregorius kon zijne tranen niet langer bedwingen, hij drukte zijn gelaat op

den trap van 't hoogaltaar, waarvoor hij knielde en snikte luid, vol innig en smartelijk verlangen naar zijn vriend Benedictus.

Kort nadat de dienst geëindigd en de kerk ledig was, werden voorbereidselen gemaakt tot eene priestervergadering. De bisschoppelijke stoel stond onder een rooden troonhemel, in de nabijheid van 't venster, dat op de rivier uitzag; in de kerk, tegenover het hoogaltaar, werden zitplaatsen voor de priesters en monniken gereed gemaakt. Intusschen bevond Gregorius zich met den bisschop in de sacristy. De zeventigjarige grijsaard, die het hoofd een weinig gebogen droeg, als het ware onder de zegenende hand van den Onzichtbare, zat voor een opengeslagen kerkboek. Zijn blik bleef hangen op eene plaats in het boek, die aldus luidde:

Benedictus Henricus Burgh
Dr. Theol. en Pater O.S.B.(*)
† 20 *April* 185*. *In den Donau verongelukt.*

'Dood!' sprak de bisschop op een smartelijken toon. 'En gij vermoedt niet, prior, waarom de arme man zoo plotseling op zulk een treurige wijze gestorven is?'

'Hij was een twijfelaar!' stamelde de prior met bleeke lippen.

'Wie was dat niet?' vroeg de bisschop fluisterend. De andere staarde hem verrast, ontsteld aan.

'Benedictus was in verzoeking om van onze heilige Kerk af te vallen,' zeide hij. De bisschop zuchtte. Na een oogenblik nadenkens vervolgde hij: 'en toch zag ik hem liever onder de afvalligen, dan onder de dooden.'

'Hoogwaardigste!' stamelde de prior.

'Want, wie mag, wie kan een levende verloren noemen?' sprak de grijsaard. Gregorius, door deze woorden doodelijk getroffen, sloeg zijne oogen neder.

'Ik gevoel,' begon de bisschop weêr na eenige oogenblikken, 'hoe smartelijk u, als zijn prior, en nog meer als zijn vriend, dit ongeluk moet getroffen hebben. Ik herinner mij, van pater Benedictus gehoord te hebben, dat ge hem eens het leven gered hebt.'

Gregorius wrong kermend de handen.

'Wees getroost!' zeide de bisschop zacht, 'wij zullen hem wederzien. God is barmhartiger, dan wij, menschen.'

'Ja, ja,' fluisterde de prior, wien elk woord van den bisschop een dolksteek was. Zijne ziel streed te vergeefs tegen de macht, die in des bisschops menschenliefde lag. Hij zocht naar een woord, dat hij tegen die verdraagzaamheid kon slingeren, maar 't verwijt van nalatigheid en ongeloof paste niet op den bisschop; deze man was vroom en goed.

'Hoogwaardigste,' zeide Gregorius ten laatste, 'ongeloof en afvalligheid nemen de overhand; zij woekeren reeds voort binnen gewijde muren. Waarom zouden wij niet het rechtszwaard van vervlogene eeuwen weêr aangorden?'

Een schaduw vloog over 't gelaat van den bisschop; toen hief hij glimlachend de hand op, en zeide: 'Vriend, laten wij herders, geene beulen zijn!'

'Maar ter eere der Kerk!'

(*) O.S.B. - Ordinis sanctae Benedictorum - van de heilige Orde der Benedictijnen.

‘De eere der Kerk is Christus. Was hij een vervolger of vervolgde? Hij had het woord, niet het zwaard!’

Weinige minuten later trad Gregorius uit de sacristy de kerk binnen. Daar stond de broeder keldermeester in 't heldere zonnelicht aan 't geopende

venster, waaronder de Donau stroomde. Hij, de éénige, die op 't wereldrond de geschiedenis van dit venster kende. Een kille huivering beving Gregorius op dat gezicht, een vreeselijke gedachte schoot hem door 't brein, want, over zijn geheele lichaam rillende, strekte hij de beide armen naar den monnik uit, en kreet, zoodat de geheele kerk er van weêrgalmde: ‘weg! weg! hier is Gregorius!’

De monnik keerde zich om, en ving den wankelende in zijne armen op: ‘*memento mori!*’ zeide hij.

De kloosterbroeders, de kanunniken en vicarissen van den bisschop, de priesters uit de omstreken, de bisschop zelf, traden de kerk binnen, en namen de voor hen bestemde zitplaatsen in. Er bevonden zich meer dan honderd geestelijken in de kerk; het schip echter was ledig. Na een kort gebed begon de bissohop:

‘Hoogwaardige vaders en priesters! De hoogepriester van het Oude Verbond droeg twee kostbare steenen in zijn borstschild. Deze steenen werden *Licht* en *Recht* genoemd. Laat licht en recht ook ons borstschild zijn. Weest elkander een voorbeeld. Legt niet de handen in den schoot en zegt: de tijd is te slecht voor de vromen. 't Is altijd de rechte tijd om goed te doen!

‘Neemt b.v. dit klooster. Veertig jaren geleden voedde en kleedde het vijf en twintig van de tweehonderd armen, en heden vijftig van de honderd. Aan u, prior, betuigen wij onzen dank daarvoor. Niet alleen echter uw rustelooze werkzaamheid om uw klooster te verheffen en de armen te verzorgen, maar ook uwe vroomheid en trouwe aan 't geloof, al uwe zeldzame deugden, zijn in Rome zoowel, als over 't geheele land, erkend en gewaardeerd, en aan mij werd opgedragen, u daarmede bekend te maken. - - Gregorius, *abt* van Felsenburg, dien nog langen tijd de Kerk, de menschheid, het eeuwige licht!’

Vroolijke verbazing maakt zich van de vergadering meester. Velen springen van hunne zitplaatsen op, aller oogen hangen aan den prior. Deze staat op en doet haastig twee, drie schreden voorwaarts. Een stroom van gewaarwordingen overstelpt hem, vreugde en smart, voldoening en wanhoop. Zijn lot berust in zijn eigen hand. Hier smaad, vloek, verstooting, maar ook recht en boete; daar een pad van macht en aanzien, van weldadigheid en stil berouw, maar ook leugen en eeuwige wroeging des gewetens! Hij denkt aan de eer van zijn klooster, hoort den jubelkreet zijner oude moeder, en strekt de armen uit, alsof hij de hoop aan 't hart wilde drukken, en terwijl hij zoo zijne oogen, om raad smeekende, naar den hemel opheft, ziet hij boven zijn hoofd Benedictus' lamp... het eeuwige licht... Daar vouwt hij beide handen over zijne borst, wankelt naar voren en knielt voor den bisschop neder. En met een diepe, heldere stem spreekt hij, terwijl een doodsche stilte in de kerk heerscht: ‘H o o g w a a r d i g s t e b i s s c h o p ! . . . . v a d e r s e n b r o e d e r s ! I k - i k b e n d e m o o r d e n a a r v a n p a t e r B e n e d i c t u s . . . . !’

Drie maanden later liep in de residentie het gerucht dat de gravin Cosima van Geldern, wier geest en schoonheid iedereen bewonderde, in de orde der barmhartige zusters was opgenomen.

Zes jaren na het hier boven verhaalde, reisden twee katholieke zendelingen door de vlakte tusschen den Zambesi- en den Tschobe-stroom naar de stammen der Makololo. Beiden waren duitsche Benedictijnen; de een, met een forsche, waardige gestalte,

was door de orde, ten zoen van een misdaad, naar Afrika gezonden; de andere, een kloosterbroeder, was zijn vrijwillige metgezel. De

reis door een vruchtbaar maar ongezonde landstreek, ging met moeite en lijden van allerlei aard gepaard.

De pater werd door de koorts aangetast. Zijn trouwe vriend zocht en vond in de hut van een armen inboorling een toevluchtsoord. Na een lang doorwaakten nacht stierf de priester. Voor hij in de armen van zijn vriend den laatsten adem uitblies, dankte hij dezen met den zegen: *Benedictus* - meer liet de doodstrijd hem niet uitspreken.

Terwijl in het bosch van palmen, mango en bananen het duizendstemmig gezang der vogels klonk, sprak de monnik bij het lijk van zijn voormaligen prior het gebed uit: *et lux perpetua luceat ei!* En de bewoners der hut bestegen eene rotsachtige hoogte aan de rivier, en aanbaden met uitgestrekte armen de zon, de purperen, over het bosch oprijzende, sohoone, schitterende zon: het eeuwige licht!

Suum cuique.

Goedkoop eergevoel.

Ook Nederlandsche bladen hebben wraak geroepen over het gerucht dat de groothertog van Luxemburg zijn hertogdom voor geld aan den keizer der Franschen zou hebben afgestaan. Zulk een schacheren met land en volk stuit hun zoo tegen de borst, dat zij als het ware een koor vormen om lucht te geven aan hun beleedigd eergevoel. Men weet niet wat men leest. Eene zamenspanning van de dagbladen om de eer der menschheid, de waardigheid van het volk, de staatkundige zedelijkheid en wat dies meer zij te handhaven; en dat in Nederland! En dat ter wille van Luxemburg dat ons naauwelijks aangaat!

Dat in Nederland, 't welk sedert eeuwen met de inboorlingen zijner koloniën handel gedreven heeft, dat nog altijd voortgaat om de pikols koffij de zielen te demoraliseeren, de lichamen af te beulen. De koloniale politiek staat nog altijd daar als het onverwrikbaar bewijs dat het Nederlandsche volk geen eergevoel heeft noch begrip van menschenwaarde of staatkundige eerlijkheid. Van waar dan dat spektakel ter zake van het onnoozele Luxemburg?

'Drijf geen handel meer in menschen!' Wilde Nederland dat beginsel in toepassing brengen, wat zou het in zijne kolonie een zegen kunnen verspreiden, terwijl men gerust aan kan nemen, dat al wierd ook Luxemburg voor geld verkocht, de bevolking er niet bij verliezen zou. Van waar dus dat spektakel? Er moet meer achter zitten. Want de logica zegt: over Java oefent het Nederlandsche volk zelf souvereiniteitsrechten uit. Het zijn zijne vertegenwoordigers en verantwoordelijke gevolmachtigden die dáár het stelsel van den menschenverkoop handhaven en dat tot genoegen van de groote meerderheid die de wetten maakt. Al had dus Nederland een koning die niet slechts Luxemburg maar Nederland zelf voor geld verkocht, dan zou hij geen onrecht doen aan de nationaliteit.

Tot dus verre gaat de taal der logica en der feiten. En verder gaan wij niet. Wij doen dus geene poging om het raadsel te verklaren, maar zeggen alleen dat Nederland slim rekent. Het zou gaarne voor wat geschreeuw in de dagbladen zijn verloren volkseer willen terugkoopen. Maar het houdt den Javaan onverbiddelijk onder den

voet. Ook zijn er menschen die na de rol, door den tegenwoordigen onderkoning van Insulinde gespeeld, hunne verwondering hebben uitgeput.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Pierson's jongste brochure.

Gods wondermacht en ons geestelijk leven, door Dr A. Pierson. Arnhem, D.A. Thieme, 1867.

Aan X(*).

Gij ziet verlangend uit, mijn waarde vriend! naar eenig antwoord van mijne zijde op de jongst uitgegeven brochure van Dr A. Pierson '*Gods wondermacht en ons geestelijk leven*'.

Drie redenen noemt gij op, waarom gij het wenschelijk acht, dat ik mij aan die taak niet onttrekke.

Het geschrift, zegt gij, behelst 1° (bl. 5-9) een beklag tegen eene vermeende verongelijking, den schrijver aangedaan in mijn onlangs uitgegeven *Supranaturalisme, in verband met Bijbel, Christendom en Protestantisme*, Leiden, P. Engels, 1867, waartegen ik mij zal hebben te rechtvaardigen. 2° Gij vindt in de brochure van Dr Pierson bedenkingen van logischen aard tegen het door mij geleverde betoog, die u eene nadere bespreking waardig schijnen. 3° Gij acht, afgezien van persoonlijke redenen, de beantwoording dier brochure, ter wille der godsdienst en der zedelijkheid zelve, wenschelijk en noodig.

Ik ga u rekenschap geven, waarom ik, in weerwil van de door u opgenoemde redenen, mij niet in discussie met den heer Pierson over den inhoud zijner brochure zal begeven.

De schrijver, zegt gij, beklaagt zich over verongelijking, hem aangedaan in mijn laatste geschrift (bl. 64), en vraagt of hij en anderen verdiend hebben, dat hun 'afkeer van de godsdienst' wordt ten laste gelegd? Wat die 'anderen' betreft, zij mogen voor zich zelven spreken, ofschoon ik van elke toespeling op bijzondere personen mij onthouden heb, ten einde, zonder iemand persoonlijk te kwetsen, het vraagstuk zelf te behandelen. Wat den heer Pierson aangaat, diene, dat, bij hetgeen ik over supranaturalisme schreef, aan hem, zelfs in de verte, niet gedacht is.

(*) Deze brief werd mij door prof. Scholten toegezonden, in antwoord op mijne vraag, of hij voornemens was, om, naar veler verlangen, de laatste brochure van Dr Pierson te beantwoorden, en, ofschoon niet voor de pers bestemd, mij later, op mijn verzoek, afgestaan ter plaatsing in *de Tijdspiegel.*
X.

Ik had geen ander doel dan de beantwoording der vraag, of de nieuwere theologie, na, even als andere wetenschappen, met het supranaturalisme en het daarop gebouwde kerkelijk autoriteitsgeloof gebroken te hebben, zich daarmee buiten den Bijbel, het Christendom en het Protestantisme heeft geplaatst. Ik ging daarbij uit van het onbetwistbaar *feit*, dat de nieuwere theologie, op wijsgeerige gronden, ontleend aan de waarneming der verschijnselen op physisch, historisch en anthropologisch gebied, het objectief bestaan van een persoonlijk God en het recht van godsdienst en zedelijkheid erkent, en de hoogste en zuivere uitdrukking van het godsdienstig-zedelijk leven ziet in de leer en het leven van Jezus, bl. 5-8. Ik stelde daarop de vraag aan de orde, of aan eene godsdienstige belijdenis, op deze grondslagen gebouwd, niettegenstaande zij het supranaturalisme verwerpt, ‘eene plaats kan worden toegekend binnen de grenzen der christelijke gemeente in het algemeen en van het Protestantisme in 't bijzonder,’ bl. 8. De vraag, door Dr Pierson reeds vroeger en nu bij herhaling gedaan, of er, bij het wegvallen van het supranaturalisme op wijsgeerig, d.i. wetenschappelijk gebied, wel in het geheel van godsdienst en zedelijkheid sprake zijn kan, heb ik niet behandeld. Ik vroeg niet: is er buiten het supranaturalisme godsdienst en moraal mogelijk? maar: Is de moderne theoloog, die deze vraag bevestigend beantwoordt, in de christelijk-protestantsche kerk rechtens op zijne plaats of niet? Acht men de verdediging van de godsdienst en de zedelijkheid zelve op het standpunt der moderne wetenschap eene belangrijke taak, ik zal het niet weerspreken en ben het hierin met mijn vriend P. Haverkorn van Rijsewijk(*) geheel eens. Maar die taak, t.w. de verdediging van godsdienst en zedelijkheid, tegen de aanvallen van Dr Pierson, rust niet op de moderne theologie bij uitsluiting. Wel heeft, volgens Dr Pierson, hetgeen de menschen godsdienst en zedelijkheid noemen, alleen recht van bestaan op supranatureel standpunt, maar dat standpunt zelf is, volgens dien schrijver, valsch. Ook de supranaturalist zal dus, zoowel als de moderne godgeleerde, zijn standpunt tegen Dr Pierson hebben te verdedigen; en zoo hij niet zonder eenige ‘Schadenfreude’ verlangend mocht uitzien, hoe de moderne theologie zich zal redden uit de engten, waarin deze, zijns inziens, door Pierson werd gedreven, dan moge hij zelf beginnen zich op zijn supranaturalistisch standpunt tegen Dr Pierson te handhaven, eene taak, naar welker volbrenging ik op mijne beurt verlangend uitzie. Tegenover Dr Pierson kan men toch niet volstaan met te zeggen: op supranaturalistisch standpunt staat de godsdienst vast; want juist dit *standpunt* is het, waartegen de strijd gevoerd wordt. De supranaturalist heeft dus geen reden, zich over den tegen ons gerichten aanval te verheugen, als had hij, wanneer wij sneven mochten, zijne zaak gewonnen. Want indien Dr

(*) Nieuw en Oud, 1867, bl. 194.

Pierson ons bestrijdt, omdat wij in zijne schatting nog leven, het supranaturalisme heeft hij al lang voor wetenschappelijk dood verklaard. De supranaturalisten onder ons, die tot hiertoe, ter handhaving van hun standpunt, weinig of niets deden, mogen dus hunne taak volbrengen, gelijk de modernen dit gedaan hebben, en, na de aanvallen van Dr Pierson, naar de krachten hun geschonken, verder bij elke voegzame gelegenheid zullen blijven doen, al mochten zij met mij van oordeel zijn, dat over het zijn of niet-zijn van godsdienst en zedelijkheid niet in persoonlijke strijdschriften of brochures van den dag voor de rechtbank der supranaturalistische en antisupranaturalistische Jan Raps, maar, zonder persoonlijke consideratieën, in wetenschappelijke boeken moet gehandeld worden.

Doch hieraan was, gelijk gezegd is, mijn jongste schrijven niet gewijd.

Niet tegen den heer Pierson had ik in mijn geschrift het recht van godsdienst en zedelijkheid te bepleiten, maar tegen heele en halve supranaturalisten en weifelende modernen het recht der nieuwere godgeleerdheid in het licht te stellen. Voor dàt doel had ik in mijn geschrift met de beschouwingen van Dr Pierson niets te maken.

Niet over de kerkelijke positie van den modernen *atheïst* of *naturalist*, die in de godsdienst niets meer ziet dan een sentimenteelen waan of eene poëtische illusie, had ik te handelen, - dit ware buitendien eene belachelijke onderneming, en Dr Pierson heeft zelf begrepen, dat hij, als eerlijk man, bij zijne tegenwoordige denkwijze, de kerk verlaten moest, - maar over het recht en de positie in de christelijke kerk van den modernen *theoloog*, die, hoewel hij gebroken heeft met het supranaturalisme, echter de godsdienst als het ééne noodige en de godsdienst van Jezus als de hoogste en zuivere uitdrukking erkent van het godsdienstig leven. De heer Pierson, tegen wien mijn geschrift zelfs niet van verre was gericht, had dus geen grond, zich over eenig onrecht, hem onverdiend van mijne zijde aangedaan, te beklagen, en er bestaat dus ook voor mij geen reden, mij tegenover hem, wien mijn geschrift niet gold, te rechtvaardigen. Zijn tegenwoordig standpunt bleef zóó zeer buiten de discussie, dat ik op bl. 62 uitdrukkelijk sprak van hen, ‘die niet om twijfelingen, de godsdienst zelve betreffende, maar omdat zij geen supranaturalisten zijn,’ in twijfel staan, of zij wel in de kerk behooren. Slechts aan het *slot* van mijn geschrift sprak ik van ‘scepticisme en afkeerigheid van de godsdienst.’ Maar ook in deze zinsnede, die overigens zonder schade had kunnen achterblijven, sprak ik eene algemeene stelling uit, die niemand kan betwisten. Of zijn er dan niet, die, van de godsdienst afkeerig, den modernen theologen hun recht om in de kerk te blijven betwisten, ten einde deze, van elk wetenschappelijk element beroofd, te veiliger te kunnen ignoreeren? Zijn er geen fanatieke ongeloovigen, die er in juichen zouden, indien met

de moderne theologie het laatste bolwerk viel der godsdienst op wetenschappelijk gebied? Waarom heeft Dr Pierson zich dit aangetrokken? 't Is waar, ook hij had der moderne theologie haar recht van bestaan binnen de grenzen der protestantsche kerk betwist. Maar had ik gezegd, dat *hij* dit deed uit afkeer van de godsdienst? Zijn er dan geen vrome mannen, die, op antisupranaturalistisch standpunt, om de godsdienst zelve, het geraden achten, om, gelijk Dr Pierson zelf nog in zijn woord 'aan zijne laatste gemeente', bl. 39, 45, 'afzonderlijke vereenigingen' te houden, en 'op andere wijze', dan in den vorm eener kerk, 'dezelfde beginselen', waarvan de moderne theologie uitgaat, te verbreiden? Intusschen nemen wij gaarne acte van de verklaring van Dr Pierson (bl. 8-9), dat hij van 'die schoone mengeling van het vriendelijke en geheimzinnige, van het kinderlijke en verhevene, van levenslust en verachting van de wereld, die wonderbare mengeling, die men godsdienst heet,' geen afkeer gevoelt, ofschoon dan, en dit betreur ik, thans onder de reserve, dat wij hier te doen hebben met eene schoone poëzy, met een aesthetisch kunstgewrocht, maar niet met de aanbidding van een werkelijk bestaanden God, waarvoor, volgens hem, noch op het supranaturalistisch standpunt, dat hij verwerpt, noch op wijsgeerige gronden plaats is.

2. Een tweede reden, die u naar eenig antwoord van mijne zijde aan den heer Pierson doet verlangen, vindt gij in de logische bedenkingen, door hem tegen enkele mijner conclusieën ingebracht.

Ik verwonder mij inderdaad, hoe gij, scherpzinnige man! aan die bedenkingen eenig gewicht hechten en van mij verlangen kunt, dat ik mijn tijd zal wijden aan de weerlegging van redeneeringen, die in den grond niet anders zijn dan sophismen, en ik vermoed dus, dat gij niet voor u zelven, maar voor de zwakkeren in den lande eene wederlegging hiervan mijnerzijds te gemoet ziet. Oordeel zelf!

De eerste bedenking van Dr Pierson luidt (bl. 11, 12) aldus:

'Gij kent geen onderscheid tusschen ziekte en gezondheid; want gij zijt altijd gezond en weet niet wat ziekte is.

Ik ken geen onderscheid tusschen ziekte en gezondheid; want ik ben altijd ziek en weet niet wat gezondheid is.

Derhalve bestaat tusschen uwen en mijnen toestand geen verschil.'

'Het is u onverschillig, of gij grieksch of hollandsch voor u hebt; want gij zijt een uitstekend Graecus.

Het is mij onverschillig of ik grieksch of hollandsch lees; want ik kan in het geheel niet lezen.

Derhalve zijn wij beiden even ver.'

'Mijn knaap van twaalf jaren maakt geen onderscheid tusschen den traditioneelen en den oorspronkelijken zin van de Veda.

Prof. Goldstücker evenmin.

Dus zijn mijn knaap en prof. Goldstücker het eens.'

Zijn deze conclusieën valsch, even valsch is, volgens Dr Pierson, mijne redeneering:

'De bijbelsche godsleer kent geen onderscheid tusschen het natuurlijke en het bovennatuurlijke.

De nieuwere theologie kent zulk een onderscheid evenmin.

Derhalve komen de bijbelsche en de nieuwere godsleer in het wezen der zaak overeen.'

De conclusie is valsch, maar werd door mij niet gemaakt.

De conclusieën in de voorbeelden, door Dr Pierson ter opheldering zijner meening bijgebracht, zouden juist zijn, wanneer hij geschreven had:

'Dus komen die altijd gezonde en die altijd zieke man, die Graecus en die weetniet, die twaalfjarige knaap en prof. Goldstücker *hierin* met elkander overeen, dat zij het onderscheid tusschen gezondheid en ziekte niet kennen, het onverschillig achten of zij grieksch of holland sch lezen en geen onderscheid maken tusschen den traditioneelen en den oorspronkelijken zin der Veda.'

Even juist is de redeneering, wanneer in den syllogisme, betreffende de bijbelsche en de moderne godsleer, aldus geconcludeerd wordt:

'Dus komen de bijbelsche en de nieuwere godsleer *hierin* overeen, dat beiden het onderscheid tusschen natuurlijk en bovennatuurlijk niet kennen.'

Deze conclusie werd door mij gemaakt. Meer had ik voor mijn betoog niet noodig. Ik had te doen met hen, die de vraag naar het bijbelsch karakter der moderne theologie afhankelijk maken van de vraag, of laatstgenoemde het onderscheid tusschen natuurlijk en bovennatuurlijk erkent, en te bewijzen, dat, zoo er in andere opzichten onderscheid tusschen beiden bestaat, 't welk ik gaaf heb toegestemd, dit onderscheid niet mag gezocht worden in de erkenning of niet-erkenning van het supranaturalisme, daar geen van beiden tusschen natuurlijk en bovennatuurlijk onderscheid maken; waaruit dus van zelf volgde, dat het schibboleth der bijbelsche en der moderne godsleer niet zijn kan: supranatureel of antisupranatureel.

Werd de vraag naar het onderscheid tusschen den gezonden en den zieken man *alleen* afhankelijk gemaakt van hun niet kennen van het onderscheid tusschen gezondheid en ziekte, dan stonden beiden met elkander gelijk.

Neem b.v. deze redeneering:

'Dr Pierson is het niet eens met de moderne theologie; want hij is niet kerkelijk orthodox en de moderne theologie wel'.

Neen, zeggen wij, *hierin* bestaat het verschil niet; want in de verwerping van de kerkelijke orthodoxie komen beiden overeen.

'De moderne en de bijbelsche godsleer', zegt de supranaturalist, 'zijn

hemelsbreed verschillend, want de eerste is niet supranatureel, de tweede wel'.

Neen, zeggen wij, *hierin* bestaat het verschil niet; want in het niet erkennen van het supranaturalisme, waarbij onderscheid gemaakt wordt tusschen bovennatuurlijk en natuurlijk, stemmen beiden overeen.

De supranaturalist, zoo concludeerde ik, beweert dus ten onrechte: de moderne theologie staat buiten den Bijbel en het Christendom, omdat zij geen onderscheid maakt tusschen natuurlijk en bovennatuurlijk.

Dit zou echter de mogelijkheid niet wegnemen, dat de moderne en de bijbelsche godsleer *in andere opzichten* hemelsbreed van elkander verschillen, ja tegen elkander overstaan als die gezonde en die zieke, die twaalfjarige knaap en prof. G. Luidde bijv. de syllogisme dus:

'De bijbelsche godsleer kent het onderscheid niet tusschen natuurlijk en bovennatuurlijk, omdat zij *geen* natuur kent;

De moderne theologie (naturalisme) kent dit onderscheid evenmin, omdat zij *alleen* natuur kent.

Dus stemmen de bijbelsche godsleer en het naturalisme overeen';

dan ware de conclusie juist, wanneer het onderscheid tusschen beide richtingen *alleen* bestond in het niet maken van onderscheid tusschen natuurlijk en bovennatuurlijk. De conclusie in den voorgestelden syllogisme is echter valsch, omdat de overeenkomst van twee dingen niet afhangt van één punt, en nog wel van eene negatie, waarin beide overeenstemmen, terwijl zij overigens diametraal, zoo als i n c a s u bijbelsche godsleer en naturalisme, tegen elkander overstaan. Aan zulk een paralogisme maakt echter de moderne theologie zich niet schuldig, daar zij in bovenstaanden syllogisme de tweede stelling: 'de moderne theologie (naturalisme) kent *alleen* natuur', niet voor de hare erkent en tegen eene gelijkstelling met het naturalisme ten sterkste protesteert. Naturalisme noemt men de richting, die, alles uit natuurlijke oorzaken afleidende, in de erkenning van een natuurlijk causaalverband de loochening van God uitspreekt; de richting van hen, die, zooals Calvijn zegt, 'naturae elogiis Deum supprimunt.' Zulk een naturalisme zou geen moderne *theologie*, moderne *godsleer*, maar modern *atheïsme* wezen. De moderne godsdienstwetenschap is van het naturalisme zóó ver verwijderd, dat zij, gedoogde zulks het gewone spraakgebruik, het woord 'natuur' uit de taal der wijsbegeerte zou wenschen te zien verbannen. Het woord 'natuur' van *nasci*, even als het grieksche φ□σις van φ□ειν, duidt aan hetgeen *wordt*, en past óf in een deïstisch systeem, waarin tegen een *wordenden* kosmos een onveranderlijk *Zijn* (τ□ □ν), als ideeënwereld, νο□ς, of God wordt overgesteld, óf in een wereldbeschouwing, waarbij, met verwerping van het onveranderlijke *Zijn*, de geest 't zij ontkend, 't zij als het product of resultaat der zich ontwikkelende materie wordt gedacht; maar niet in een stelsel, waarin hetgeen de deïsten *wereld* of

natuur noemen, niet is iets *naast* of *tegenover* God, of ook, volgens het materialisme, eene macht, die het bestaan van God uitsluit, maar, gelijk ik het uitdrukte (bl. 1, 2, 3, 5), het volgens vaste wetten samenhangend collectief van alle werkingen of krachten, die, in hare éénheid gedacht, beschouwd worden als de werking van het ééne absolute, zich zelf bewuste en dus persoonlijke wezen, dat wij God noemen. De nieuwere wetenschap, in zoover zij het monisme voor het oude dualisme (geest *naast* stof, God *naast* de natuur) in de plaats stelde, kent geen abstract ding, dat men 'natuur' noemt, maar alleen het harmonisch en logisch samenhangend geheel der werkingen of krachten *Gods.* Zij erkent in God den absoluten Geest, uit wien, door wien en tot wien alle dingen zijn. Zij kent geen wereld of natuur *zonder* God (naturalisme), maar evenmin een God, die bestaan kan *zonder* wereld (deïsme). Met Zwingli is haar de absolute kracht, die alles verbindt en scheidt, dát wat Plinius 'natuur' noemt, 'God,' of, gelijk Malebranche en Fénélon het uitdrukken, 'Dieu est le tout-être, renfermant en lui-même les perfections de la matière et de l'esprit.' Zij leerde van Spinoza, dat denken en uitgebreidheid, geest en stof, in het absolute goddelijke wezen één zijn, en van de hedendaagsche natuurkunde, dat in de werkelijkheid geest en stof niet tegen elkander overstaan, zoodat, wat in het dualisme *stof* heet en beschouwd wordt als de negatie van kracht en geest, niets anders is dan de zichtbare en tastbare vorm, waaronder het ééne absolute leven in duizendvoudige verscheidenheid zich voordoet aan onze waarneming. Zij erkent in de werking van dat ééne Al-leven de openbaring van een persoonlijk God, die, als het leven in alle leven, als de kracht in alle kracht, alles bestuurt en regelt, en wel naar vaste wetten, aan wier nasporing de wetenschap (natuurkunde, geschiedenis, psychologie en moraal) gewijd is, zoodat de wetenschap in den meest eigenlijken zin de wetenschap is der daden en werkingen van God, in haar éénheid en samenhang gedacht, voor zoover deze onder het bereik liggen der menschelijke kennis. Voor de moderne theologie is de natuur niet maar een kunstwerk, maar de kunstenaar zelf. '*Natura non tantum artificiosa est sed plane artifex*,' zoo als de Stoa sprak, en die *artifex* is God. '*Vis illum fatum vocare*?' leerde reeds Seneca, *non errabis. Hic est*, *ex quo suspensa sunt omnia*, *causa causarum. Vis illum providentiam dicere? recte dices. Est enim*, *cujus consilio huic mundo providetur*, *ut inconcussus eat et actus suos explicet. Vis illum naturam vocare? non peccabis. Est enim*, *ex quo nata sunt omnia*, *cujus spiritu vivimus.*' Nat. quaest. II. 45. Hetzelfde leerde Zwingli, en ook Calvijn had er niet tegen om het hoogste beginsel 'natuur' te noemen, mits men daarmee slechts niet, gelijk de naturalisten van zijnen tijd, bedoelde God te supprimeeren.

Is de thesis der nieuwere godsdienstwetenschap: alles, niets uitgezonderd, wordt door God gewerkt, dan blijkt hieruit, dat alleen onkunde

of kwaadwilligheid haar als naturalisme tegen het supranaturalisme, dat zij verwerpt, kan overstellen. De moderne theologie verwerpt toch het supranaturalisme niet, omdat de supranaturalist aan *God*, zij *alleen* aan de natuur en *niet* aan God gelooft, maar omdat de supranaturalist een God belijdt, die, afgescheiden van de wereld, als een kunstenaar staat buiten zijn werk, die, als Schepper, in geen noodzakelijk causaalverband met zijne werking staande, aan een ding, dat 'wereld' heet, het aanzijn gaf als met een tooverslag, als 'uit het pistool geschoten', zoo als de Duitschers zeggen, of *d'un seul jet*, zoo als de Franschen het uitdrukken, als een daad van vrije willekeur, die Hij evenzeer zou hebben kunnen nalaten; een God, voor wiens *rechtstreeksche* werkzaamheid slechts dáár plaats is, waar de menschelijke onkunde den natuurlijken samenhang der dingen niet doorziet, een God derhalve, wiens heerschappij vermindert met elke schrede die de wetenschap doet op het gebied van natuur, geschiedenis en menschheid. Zij verwerpt het supranaturalisme, omdat het Gods hoogste macht en glorie daarin stelt, dat Hij de natuur, als ware zij eene Hem vreemde macht, om het zoo uit te drukken, aankan, hare orde kan opheffen en dus in strijd handelen met de eeuwige wijsheid en liefde, die Hij zelf is; omdat het, gelijk prof. Nieuwenhuis, een God verkondigt, die doet en doen kan wat Hij wil, en, wat Hij werkt, niet werkt uit kracht dier hoogere noodwendigheid, die haren grond heeft in zijn wezen, en, bijaldien het consequent ware en niet met de philosophie coquetteerde, nog heden ten dage zou behooren staande te houden, dat dezelfde God, wien het de macht toekent om naar believen te scheppen of ook niet te scheppen, eeuwig alleen en werkeloos te zijn of in hetgeen men 'wereld' noemt, zijne heerlijkheid te openbaren, wijn voort te brengen naar de bekende ordening der natuur, of ook uit enkel water, - insgelijks, zoo als de middeleeuwsche supranaturalisten stelden, bij machte is om hetgeen naar al zijne accidentieën of eigenschappen brood is tegelijkertijd naar zijne substantie of wezen het lichaam van Christus te doen zijn, ja tot Christus zelven te maken, naar zijne godheid en menschheid beide; evenzeer bij machte, om de som der hoeken van een driehoek gelijk te maken aan drie als aan twee rechte hoeken, of, zooals Occam leerde, bij machte om evenzeer ezel als mensch te worden, ja zelfs om dispensatie te verleenen van de *zedewet*, en *in majorem Dei gloriam* Prins Willem te laten doodschieten. De moderne theologie verwerpt zulk eene voorstelling van God, waarbij alles, logica, natuurwet, zedewet, voor God contingent is, als het product van bijgeloof en onkunde, en ziet daarin, op het voetspoor van vroegere gereformeerde leeraars, niet anders dan een *asylum contradictionum et absurdorum*, en stelt daarvoor in plaats een God, die niet anders handelt en handelen kan dan in overeenstemming met de eeuwige logische, physische en zedelijke orde, die Hij, als gegrond in zijn wezen, in zijne daden openbaart, en wat

de logica en de zedewet betreft, den mensch als hoogste wet in zijn binnenste geschreven heeft.

Zulk eene leer, die God in alles aanschouwt, kan men verwerpen gelijk atheïsten en materialisten, naar wij weten, doen, maar haar met den naam van *naturalisme* bestempelen, kan, het zij nogmaals gezegd, slechts het werk zijn van onkunde of van partijschap. Zulk eene kwalificatie van de nieuwere theologie kan men verwachten van iemand, die, gelijk professor Domela Nieuwenhuis in zijn jongste brochure 'Naturalisme', de nieuwere bijbelsche critiek en wijsbegeerte *comme non avenues* beschouwt, maar Dr Pierson had zich daarvan moeten onthouden(*). Wat zoudt gij zeggen van dezen syllogisme?

'Het naturalisme kent geen onderscheid tusschen natuur en God, omdat het alleen "natuur" kent en geen "God".

De moderne theologie kent geen onderscheid tusschen natuur en God, omdat zij geen abstract ding, "natuur" genoemd, erkent, maar in alles, niets uitgezonderd, God ziet;

Dus zijn naturalisme en moderne theologie, *geen* God belijden en God in *alles* zien, hetzelfde'.

Dit is de logica van Dr Pierson. Voor den kreupelen syllogisme, dien hij mij toeschrijft:

'De bijbelsche godsleer kent geen onderscheid tusschen bovennatuurlijk en natuurlijk, omdat de bijbel *geen* natuur kent;

De nieuwere theologie (naturalisme) kent dit onderscheid evenmin, omdat zij *alleen* natuur kent;

Dus is de moderne theologie (naturalisme) hetzelfde als de godsleer des bijbels';

moet de volgende syllogisme in de plaats treden:

'De bijbelsche godsleer ziet in alle verschijnselen de werkzaamheid van een persoonlijk God;

De moderne godsleer evenzeer;

Dus komen beiden in de belijdenis van God, bepaaldelijk van zijne absolute souvereiniteit, overeen.'

Het onderscheid bestaat alleen hierin, dat de nieuwere wetenschap, voorgelicht door natuurkunde, historie, logica, psychologie en zedekunde, Gods daden beter constateert en in juister samenhang beschouwt dan den bijbelschrijvers mogelijk was, en dat zij, ten gevolge hiervan, van de lijst van Gods daden uitmonstert, wat zij òf als logisch ongerijmd òf als nooit geschied leerde kennen, en wat derhalve in den bijbel ten onrechte aan God wordt toegeschreven(†).

(*) Men wijze hier niet op het gebruik door Dr A. Réville gemaakt van de benaming *naturalistes*, ter aanduiding van de voorstanders der moderne theologie, in onderscheiding van *supranaturalistes*, *(Notre foi et notre droit*, pag. 25). Want het is duidelijk, dat de schrijver dezen term alleen gebruikt *de préférence à l'affreux* '*antisupranaturalisme*', en niet in den gewonen zin, waarin het door Nieuwenhuis en Pierson wordt gebezigd.

(†) Verg. Supranat. bl. 21.

Eene tweede bedenking van Dr Pierson, niet minder sophistisch dan de eerste, luidt, bl. 21, dus:

Ik stelde op bl. 22 de vraag, ‘of, volgens Jezus, de godsdienst op supranatureelen grondslag rust’? en ik maakte daarbij (verg. ook bl. 24) de opmerking, dat Jezus niet, zooals b.v. Mohammed, zich bij zijn onderwijs beriep op openbaringen, door middel van engelenverschijningen of visioenen (onbedrevenheid slechts in de critiek kan zich hier beroepen op Matth. IV: 2 of Luc. XXII: 43) en evenmin zijne leer heeft voorgesteld als eene, die hij, vóór zijne geboorte in den hemel levende, van daar op aarde had gebracht, zooals de vierde evangelist het voorstelt en ook de hoogleraar Nieuwenhuis als leer van Jezus voordraagt, door eenvoudig de critische debatten, over dat evangelie gevoerd, te ignoreeren. Had Jezus zich hierop beroepen, zegt Dr Pierson, dan ware hij derhalve in mijne schatting supranaturalist geweest, en kwam ik, meent hij, met mij zelven in tegenspraak, wanneer ik te gelijk beweerde, dat Jezus, bij ontstentenis van het begrip ‘natuur’, evenmin als vroegere godsmannen, die zich op dergelijke gronden, visioenen als anderszins beriepen, de tegenstelling van bovennatuurlijk en natuurlijk kende.

De vermeende tegenspraak houdt op, wanneer men bedenkt, dat ik, bij de gestelde vraag, het woord ‘supranatureel’ gebruikende, het oog had op de wijze, waarop het later opgekomen supranaturalisme de waarheid der godsdienst hoofdzakelijk bouwde op openbaringen in droomen en gezichten, op engelenverschijningen, of ook op eene kennis der waarheid, door Jezus medegebracht uit hoogere gewesten. Dat ik op deze *latere* supranatureele bewijsvoering het oog had, blijkt duidelijk uit hetgeen ik op bl. 24 schreef:

‘Behoeft het supranaturalisme uiterlijke teekenen, wonderen, voorspellingen, stemmen uit den hemel om zich te vergewissen, dat eene leer uit God is, het eenige teeken, waarop Jezus zich beroept, is de kracht der waarheid, die, als weleer te Ninive onder de prediking van Jona, zich doet gevoelen aan het geweten der menschen’(*). Had Jezus zich op dergelijke gronden, waarop het supranaturalisme nog altijd de waarheid der godsdienst bouwt, beroepen, hij had dit kunnen doen, zoo schreef ik, bl. 22, ‘zonder daarmee nog het supranaturalisme te huldigen’, daar deze beschouwingswijze in zijn tijd niet bestond. In

(*) De hoogleeraar Nieuwenhuis was ook hier weder naïef genoeg, om, wegens Matth. XII: 40, bij het ‘teeken van Jona’ te denken aan het driedaagsch verblijf van Jona in den visch, als type van Jezus' opstanding. Was het hem dan onbekend, dat, naar het gevoelen der meeste critici, dit vers niet geacht kan worden een woord van Jezus te bevatten? Naar het schijnt, nam hij ook hiervan geene kennis. Ik noodig hem bij deze gelegenheid uit te lezen, wat over dit vers door Schleiermacher, Dav. Schulz, Lücke, Strauss, Neander, Otto Krabbe, de Wette, Hase, Baumgarten Crusius, Ammon, Ritschl, en reeds in 1845 door mij geschreven werd in de *Bijdragen ter bevordering van bijbelsche uitlegkunde*, *verzameld door* B. van Willes en J. ab Utrecht Dresselhuis, IV, 1, bl. 36-112, eene critiek, waaraan ook Dr Doedes, Jaarbb. voor Wetensch. theologie, D. II, bl. 426, en de redactie van het tijdschrift ‘Waarheid in Liefde’, 1846, bl. 569, hunnen bijval schonken.

dit geval zou Jezus, wat de visioenen en angelophanieën betreft, niet anders gedaan hebben dan, ten aanzien van den vorm der openbaring, eene psychologisch verklaarbare objectiveering van zijne overtuiging in een visioen, bij gebrek aan psychologische wetenschap, voor een feit in de buitenwereld gehouden hebben. Dan had hij in dit opzicht, evenals de profeten, die ook aan hunne visioenen als zoodanig objectieve werkelijkheid toekenden, gedwaald, maar niemand had echter recht deze opvatting op rekening te stellen van eene theorie, die in zijnen tijd onbekend was. Nu hij zich echter op zulke visioenen, evenmin als op wonderen, voorspellingen en stemmen uit den hemel, waaraan het supranaturalisme zich te goed doet, beroepen heeft tot staving zijner leer, maar - in weerwil dat hij sommige Oud-Testamentische verhalen aangaande buitengewone daden Gods, die de latere scholastiek met den naam van 'wonderen' bestempeld en als ingrijpingen in de orde der natuur beschouwd heeft, in een tijd, waarin nog geen historische critiek bestond, voor geloofwaardig hield (Luc. IV: 25-27) - op godsdienstig-zedelijk gebied steeds uitging van de verwantschap van den menschelijken geest met God, en voor de waarheid zijner prediking geen anderen pleitbezorger opriep dan het menschelijk verstand, dan den oorspronkelijk menschelijken zin voor het goddelijke en het geweten der menschen, nu was hij, en ziedaar de kracht mijner redeneering, niet alleen geen supranaturalist, omdat zijn tijd de tegenstelling van bovennatuurlijk en natuurlijk niet kende, maar zou hij het zelfs, althans op godsdienstig-zedelijk gebied, niet geweest zijn, in de onderstelling, dat hij, gelijk de latere scholastiek, dat onderscheid gekend had, vermits de gewone bewijzen tot staving van de waarheid der godsdienst, waarop het *latere* supranaturalisme zich beriep, bij *hem* vruchteloos gezocht worden.

Ik kom tot het derde sophisme van Dr Pierson.

'Er moest worden bewezen', zegt hij bl. 24, 'dat met het supranaturalisme de protestantsche kerk niet valt.'

'Men heeft bewezen', merkt hij op, 'dat met het supranaturalisme de getrouwheid aan de beginselen der Reformatie niet vervalt.'

'Immers', roept hij uit, 'twee geheel verschillende stellingen!'

De logische fout, ziet gij, mij aangewreven, ligt in de vermeende subjectsverwisseling, waarbij in de thesis sprake is van 'protestantsche kerk', in het bewijs daartegen voor 'protestantsche kerk' de 'beginselen der Reformatie' worden in de plaats geschoven.

Had hier eene subjectsverwisseling plaats, dan ware mijne logica al zeer kreupel en kwam zij hierop neer:

Ik zal bewijzen A;

Ik bewijs B;

Dus is A bewezen.

Eer de heer Pierson mij zulk eene redeneering toeschreef, had hij

moeten vermoeden, dat ‘protestantsche kerk’ en de ‘beginselen der Reformatie’ in mijne schatting één waren. Dan had hij niet de *logische* juistheid van het betoog aangetast, maar zich bepaald tot de aanwijzing, dat ‘protestantsche kerk’ en ‘beginselen der Reformatie’ geheel verschillend zijn.

Dit laatste tracht hij dan ook te doen, maar van die onderstelling ging ik niet uit en op zulk eene onderscheiding kon ik ook niet rekenen.

Volgens Dr Pierson is dus de protestantsche kerk niet de kerk, die op de beginselen der Reformatie rust.

Had de protestantsche kerk de beginselen der Reformatie erkend, dan zou zij, meent Dr Pierson, ‘reeds bij haar oorsprong de kiem harer toekomstige ontbinding in zich gedragen hebben’, bl. 24.

Eene vreemde redeneering, die ik op mijne beurt zou vreezen, dat niet voor de logica van Dr Pierson pleit.

Ik zou meenen, dat eene maatschappij, die aan hare beginselen getrouw blijft, juist daardoor, wel verre van zich te ontbinden, zich integendeel ontwikkelt, daar zij in dit geval is wat zij naar haar wezen zijn moet; en dat, omgekeerd, eene maatschappij, van het oogenblik af, dat zij aan hare beginselen ontrouw wordt, de kiem van hare ontbinding in zich draagt.

Het beginsel der roomsche kerk is onfeilbaar bovennatuurlijk kerkgezag en hare leus: *non possumus.* Verloochende zij dit beginsel zelfs in het minste, dan ging zij hierdoor over op een haar vreemd gebied; zij zou ophouden roomsch te zijn en de kiem harer ontbinding in zich dragen.

Het beginsel der protestantsche kerken is opheffing van het supranatureele gezag der kerk, erkenning van het algemeene priesterschap der geloovigen, individuëel geloof bij eenigheid des geestes. Verloochende zij dát beginsel, ging zij b.v. uit, in haar oordeel over de onfeilbaarheid der H. Schrift, van de door de autoriteit der kerk vastgestelde canoniciteit der Schriften, dan ging zij hierdoor over op een haar vreemd gebied; zij zou ophouden protestantsch te zijn en de kiem harer ontbinding in zich dragen.

Of zijn wellicht in Pierson's schatting de beginselen der protestantsche kerk niet de beginselen der Reformatie? Huldigt, volgens hem, de protestantsche kerk wellicht, evenzeer als de roomsche, het onfeilbaar bovennatuurlijk gezag der kerk, hij leze dan b.v. art. 7 der nederlandsche geloofsbelijdenis, het slotartikel der bazelsche geloofsbelijdenis van 1534 en art. 1 van de synode te Antwerpen in 1566(*) en bedenke, hoe zelfs de dordsche synode zich aan een nieuw onderzoek van de bestaande kerkleer in den strijd met de volgers van Arminius niet onttrokken heeft(†). Stelde zij bij dit onderzoek als regel de H. Schrift; in het bepalen van den zin der Schrift erkende zij geen kerkelijk gezag en beriep zij zich evenmin op hare eigene onfeilbaarheid.

(*) Zie mijne Leer der Herv. Kerk, D. I, bl. 31, 91, 62.
(†) Bl. 93.

Wanneer nu de protestantsche kerk, gelijk de geschiedenis geleerd heeft, vasthoudende aan de beginselen der Reformatie, die ook de hare zijn, in weerwil dat zij drie eeuwen lang die beginselen niet volledig toepaste, echter steeds voortging met naar die beginselen zich te ontwikkelen, en, ten gevolge hiervan, om bij ons vaderland te blijven, niet slechts een Arminius en Episcopius, die zij verstooten heeft, maar ook een Grotius, Coccejus en Röell, later mannen als Heringa, van Voorst, Muntinghe, Borger en vele anderen in haar midden verrijzen, die, het formuliergezag verwerpende, door vrije, wetenschappelijke exegese des bijbels het kerkelijke dogma wijzigen of zelfs loochenen, zoo dikwerf het uit de echte - bronnen, waarop het Protestantisme zich beroept, hun bleek, dat zulk een dogma niet zuiver christelijk was; wanneer nog later de oude groninger school, getrouw aan dezelfde beginselen, in het Christendom van geene geloofsmysteriën wilde weten, de vroegere tegenstelling van het goddelijke en menschelijke in den persoon van Christus ophief, en vasthoudende aan den christelijken geest, waarvan zij Jezus als den drager erkende, aan de *leer* van Jezus en de Apostelen haar normatief karakter ontzeide, en in die *leer* wel de oudste en oorspronkelijke maar niet de alleen ware en volledige, wel feillooze, maar niet onfeilbare interpretatie der openbaring zag van het leven Gods in Christus; en wanneer eindelijk de moderne theologie, op hetzelfde voetspoor, leer van het Nieuwe Testament en leer van Jezus, evangeliën en het evangelie, geloof in Jezus en geloof in den bijbel, bepaaldelijk aan de absolute waarheid der bijbelsche historie, onderscheidt, en dienovereenkomstig verhalen als b.v. de bovennatuurlijke ontvangenis van Jezus, zijn veertigdaagsch verblijf op aarde na zijne opstanding met een lichaam van vleesch en bloed, en zijne zichtbare hemelvaart verwerpt, omdat het haar gebleken is, dat noch Jezus, noch zijne Apostelen van dit alles iets geweten hebben, - kan dan van eene kerk, waarin, behoudens de erkenning van Jezus als den oversten leidsman des geloofs, dit alles plaats had en overeenkomstig de beginselen der Reformatie mocht en moest plaats hebben, gezegd worden, dat zij zich zelve heeft ontbonden, of althans de kiem harer ontbinding in zich draagt?

Begrijp ik Dr Pierson wel, dan schijnt hij door ‘protestantsche kerk’ alleen te verstaan de protestantsche kerk, in zoover zij drie eeuwen lang de beginselen der Reformatie niet toepaste. Is dat de protestantsche kerk, dan heeft Dr Pierson gelijk, en zeg ik met hem: de oude protestantsche kerk bestaat niet meer, zij is, God dank, ontbonden. Maar was die kerk in waarheid protestantsch?

Dr Pierson redeneert aldus:

‘Ik sticht eene gemeenschap, die tot beginsel heeft de vrijmaking der slaven;

De leden dier gemeenschap blijven, in weerwil van dit beginsel, de slavernij aanhouden;

Dus zijn de slavenhouders en niet zij, die de slavernij bestrijden, de

echte leden dier gemeenschap'. Wordt de slavernij bestreden, dan heet de toepassing van het beginsel dat de slavernij veroordeelt, ontbinding der gemeenschap.

De ontwikkeling van reformatorische beginselen is de val der protestantsche kerk. Roomsch-kerkje-spelen, in weerwil van de reformatorische beginselen, is het kenmerk der ware protestantsche kerk.

Ik geloof niet, dat eenig Protestant, hoe orthodox, zich deze logica zal laten welgevallen, en de ontbinding der protestantsche kerk verwachten van hare getrouwheid aan de beginselen der Reformatie.

Wat van die redeneering het gevolg is, leert de brochure van Dr Pierson. Prof. Rutgers is geen rechtgeloovig protestant, omdat hij, uitgaande van de mogelijkheid, dat Jes. XL-LXVI niet van Jesaja is, 'uitsluitend argumenteert met redenen aan filologie, geografie, aan onderscheidene takken van menschelijke wetenschap ontleend', en niet eenvoudig als hoofdargument voorop plaatst, 'dat Jezus, de Zoon van God, de echtheid van die hoofdstukken erkend heeft', bl. 32.

Prof. Doedes is geen rechtgeloovig Protestant, omdat hij 'zijne Hermeneutiek niet ontleent aan 'de onfeilbare Apostelen en aan den Zoon van God', en er 'niet aan denkt om van Jezus en de Apostelen de kunst van exegetiseeren af te zien, daar hij dit verouderd standpunt lang te boven is', bl. 35.

Ds De la Saussaye, wiens ethische methode, volgens Dr Pierson, de methode van de geheele moderne theologie geworden (?) is, is mede geen rechtgeloovig Protestant, bl. 67, 68.

Wie zijn dan, volgens Dr Pierson, de geloovige Protestanten? De consequente supranaturalisten; zij derhalve, die, afstand doende van elk vrij, wetenschappelijk onderzoek, bij hunne overtuigingen op exegetisch, hermeneutisch, ja ook op zedekundig gebied, zich alleen laten leiden door den inhoud eener supranatureele openbaring, waarvoor het, volgens Dr Pierson, den wetenschappelijken man aan elken redelijken grond ontbreekt.

De ware Protestanten zijn dus, volgens Dr Pierson, alleen domooren en bijgeloovigen. Ik twijfel, of zulk een ruw supranaturalisme zelfs aan de censuur van Rome zou ontkomen.

Zou misschien ook een muziekmeester, die van Jezus en de apostelen geen muziek leerde, een sterrekundige, die niet met de Schrift gelooft, dat de zon zich om de aarde beweegt, in de schatting van Dr Pierson tot de ongeloovige Protestanten gerekend moeten worden?

Natuurlijk. Want, zegt hij: 'geen dilettanten-christendom, maar eerbied voor de logica', bl. 58, wel te weten, voor de logica van Dr Pierson.

De ware Protestanten zullen waarschijnlijk zijn de Quensteds, Caloviussen, Voetiussen, Brakels, die de critiek op de hebreeuwsche vocalisatie, de meening dat Paulus drie brieven aan de Corinthiërs geschreven heeft, dat Plato beter het grieksch verstond dan de Apostelen en

Galileï het zonnestelsel beter kende dan Jezus, voor ongeloof verklaarden.

Waren die echte Protestanten nu maar Christenen! Doch neen, zegt Dr Pierson, Protestanten waren zij wel, maar geen Christenen, indien althans hij Christen is, die aan het vaderbegip van Jezus vasthoudt. Zij beleden toch de souvereiniteit van God, en het vaderbegrip van Jezus sluit, volgens Dr Pierson, elk denkbeeld van souvereiniteit uit, bl. 90. 'De kristelijke theologie', zegt hij, 'heeft nooit ter goeder trouw de Godsvoorstelling van Jezus aan- of opgenomen', bl. 91; Paulus niet, de vierde evangelist niet, allerminst Calvijn, bl. 93. Zij allen toch hebben godslasterlijke stellingen verkondigd, als dat b.v. God ook de zonde wil. Zulk een God, zegt Pierson, als b.v. Paulus predikte, is niet de Vader, dien Jezus heeft verkondigd. De God van Jezus is '*geen* Souverein *maar* Vader'. 'Voor alle groote denkers in de kristelijke kerk en daarbuiten, van Job af tot professor Opzoomer toe, is God niet Vader maar Souverein' bl. 94. 'De schoone voorstelling, dat God Vader is, tusschen de bergen van Galilea geboren in de ziel van den grootste, immers den kinderlijkste aller dichters, heeft nooit het brood kunnen worden, waarvan het wijsgeerig-godsdienstig denken heeft geleefd', bl. 94.

De eenige Christen, als ik het wel begrijp, is dus, volgens Dr Pierson, Jezus zelf geweest. Alle volgende groote denkers stonden buiten het Christendom al noemden zij zich Christenen. Met Jezus daalt de vadervoorstelling van God en hiermee het Christendom ten grave. Wien kan het dan verwonderen, dat ook aan den modernen theoloog de christennaam betwist wordt? Hij deelt in dit vonnis met Paulus en alle groote denkers in de christelijke kerk. Wij zullen ons dit vonnis, in zulk een goed gezelschap, licht getroosten.

Is het intusschen waar, vragen wij, dat Jezus met zijne onwijsgeerige vadervoorstelling alleen stond? Was werkelijk zijn God Vader, maar geen Souverein? Toen de oude groninger theologen dezelfde stelling uitspraken, die Pierson, het zij tusschen beiden gezegd, dan toch wel onder de Christenen had mogen tellen, heb ik aangewezen, dat dezelfde Jezus, die God 'vader' noemde, evenzeer als zijne overtuiging de in Piersons schatting godslasterlijke leer verkondigde, dat God, die de waarheid den kinderkens openbaarde, haar voor de wijzen en verstandigen verborgen had, Matth. XI: 26; dat zoowel Jezus, als Paulus na hem, ongeloof en zonde heeft voorgesteld als door God gewild, Marc. IV: 12, en in het wanbedrijf der Joden, die hem kruisigden, de vervulling zag van hetgeen volgens den raad van God, in de Schriften uitgedrukt, geschieden *moest*, en dus hierin overeenstemde met den tweeden Jesaja, die insgelijks met de voorstelling van God als Vader, Jes. LXIII: 12 de leer verbond, dat God niet slechts het licht, maar ook de duisternis schept. Is Dr Pierson zijne theologie dan reeds zoozeer vergeten, dat hij in Jezus' voorstelling van God die

plaatsen kon voorbijzien? Of zou hij misschien recht hebben, dat de leer, dat ook de zonde in Gods wereldplan is opgenomen, met de gelijkenis van den ‘verloren zoon’ in strijd is, daar in dit geval ‘de vader zijn zoon eerst had moeten wegzenden en in overdaad en slecht gezelschap doen leven’, bl. 87? Alsof de voorstelling van zulk een vader in eene gelijkenis mogelijk ware! Moest zulk eene hermeneutiek bij de verklaring der gelijkenissen gelden, dan had prof. De Groot gelijk, in de gelijkenis, Marc. XII: 6, de ontkenning te lezen van Gods voorwetenschap, en zou met hetzelfde recht uit Luc. XVIII: 5 kunnen afgeleid worden, dat God de gebeden der menschen eindelijk verhoort, om zich van hen als lastige vragers af te maken.

Is nu, ook volgens Jezus, de zonde wel degelijk door God geordend en gewild, dan loopt ook hij zelf gevaar van buiten het Christendom gesteld te worden, wel te weten buiten het Christendom, waarvan, volgens Dr Pierson, de bron is niet het Nieuwe Testament, maar ‘de vrome bewustheid van duizenden’, bl. 70, 71 die, met verwerping van Gods Souvereiniteit, ‘de zonde op rekening stelt van 's menschen eigen schuld, dus van zijn vrijen wil’, en geenszins in het wereldplan of den wil van God gegrond acht.

De zonde niet door God gewild, de zonde niet slechts ‘een gebrek’, maar ‘iets demonisch’, een kwaad, ‘dat ik pleeg in vele gevallen ‘(dus niet altijd; hier maakt de heer Pierson weder een exceptie), ‘omdat ik het *wil* plegen’ (voeg er bij, om misverstand te voorkomen, terwijl ik op dit oogenblik evenzeer anders willen kon)! bl. 71. De gevallen mensch een soort van duivel, die het goede kan, maar niet wil! 't Is mogelijk, dat dit de christelijke bewustheid leert, waarmee Dr Pierson te rade ging, maar, vragen wij, is dit de leer van Jezus, die de zondaars kranken en blinden noemde, en, de zonde op rekening van menschelijke zwakheid en onverstand stellende, voor zijne moordenaars vergeving bad, omdat zij niet wisten wat zij deden, en, wel verre van den gevallene als de rechter een schuldige te veroordeelen, als de geneesmeester der zedelijk kranken optrad of als de oogarts, die blinden naar den geest de oogen opent voor het licht der waarheid; en, redelijk genoeg, om geen vijgen van doornen, druiven van distelen te eischen, Matth. V: 16, bekeering, zinsverandering als voorwaarde stelde, zou de zondige mensch, die, zonder dat, het goede niet wil en ook niet willen kan, in staat zijn goede dingen voort te brengen uit den goeden schat zijns harten, Matth. XII: 34-35? Kan, vraag ik, de moderne theologie het gebeteren, dat Pierson aan een onbestemd iets, dat hij ‘de christelijke bewustheid’ noemt, doch waartegen de christelijke bewustheid van duizenden anderen overstaat, een zondebegrip ontleent, dat, ware het de doorgaande voorstelling van Jezus werkelijk geweest, met zijne leer, dat ook de zonde door God geordend is, kwalijk zou te rijmen zijn? Het lust mij niet hier te herhalen wat ik sints jaren elders bij onderscheidene gelegenheden in het licht gesteld

heb, en bij de oppervlakkige redeneeringen, de kreupele logica, de sophismen, helaas ook de hatelijkheden(*), waarvan de brochure van Dr Pierson wemelt, langer stil te staan. Het aangevoerde is reeds meer dan genoeg om u rekenschap te geven, waarom ik met Dr Pierson niet wensch in eenige discussie te treden over zijne jongst uitgegevene brochure.

3. Doch ik vergat, dat onder de redenen, door u aangevoerd, waarom gij mijnerzijds eene beantwoording van Pierson's jongste geschrift wenschelijk acht, ook de aanval behoort, door hem gericht op de zedelijke waarheid. Gij hebt met verbazing de stelling vernomen, dat ook de ethiek alleen op supranaturalistischen bodem kan wortelen, bl. 64, 65, in de onderstelling, dat er, onafhankelijk van de natuurlijke gegevens, een goddelijke macht is, die ten slotte een slecht mensch in een goed mensch kan veranderen(†); zoodat er voor Dr Pierson, die het supranaturalisme lang achter zich heeft, nu ook niet langer van's menschen bestemming tot zedelijke volkomenheid noch van zijne verplichting om goed zijn, m.é.w. van eene ethische wereldbeschouwing sprake zijn kan. Gij wijst mij voorts op stellingen als de volgende: Te bidden om een rein hart of om verstandsverlichting is hetzelfde als te verwachten, dat God een wonder zal doen, gelijk aan het wonder van de verandering van water in wijn, bl. 42-50. Ook ik heb dit met leedwezen gezien. Voor Pierson is dus de verwachting eener vrome, waarheidlievende ziel, dat wie de waarheid ernstig zoekt, haar vinden zal, eene ijdele verwachting, ja eene ongerijmdheid. Prof.

(*) Hoe partijdig en daardoor onwaar Pierson is in zijne voorstelling van de gevoelens van anderen, blijkt o.a. hieruit, dat, volgens hem, ‘door de moderne en Groninger leeraren de doop bediend wordt in naam eener soort van Drieëenheid’, bl. 29. Dit is onwaar, daar noch de modernen noch de Groningers in de doopsformule de leer der drieëenheid lezen. Ware Dr Pierson zijne theologie niet vergeten, dan zou hij in Matth. XXVIII: 19 geen ‘soort van Drieëenheid’ vinden, maar de belijdenis van God als Vader, van Jezus als Gods Zoon, d.i. in bijbeltaal, als den hoogsten leidsman op het gebied van het godsdienstig leven, en van den geest van Jezus, die, van hem uitgegaan, in de gemeente leeft, als den geest der waarheid. Op deze belijdenis werd later het symbolum apostolicum gebouwd. Van een soort van driëeenheid staat hier niets te lezen, evenmin als van een doopen *in* den naam; wat Dr Pierson zien zal, indien hij den griekschen tekst opslaat. Insgelijks tracht hij de moderne theologie in een hatelijk licht te stellen, door de bewering, dat, volgens haar, de kerk een nieuwe maatschappij ‘tot Nut van 't algemeen’ is. De zaak moge waar zijn, in zoover de kerk, evenals die maatschappij, een menschelijke instelling is, die zich ten doel stelt de bevordering van godsdienst en zedelijkheid in den geest van Jezus, maar de kwalificatie heeft kennelijk de onedele strekking, de moderne theologie bij de orthodoxen hatelijk te maken. Van gelijke strekking is de opmerking, dat ‘door moderne leeraars (l. enkele) ‘het Avondmaal bediend wordt met weglating der inzettingswoorden.’ Waar, vraag ik, is het uitspreken dier woorden als kerkelijk formulier voorgeschreven? Heeft Jezus, hebben de Apostelen, die ze historisch vermelden, ze als zoodanig aanbevolen? En zoo niet, wat beteekent dan de geheele opmerking van Dr Pierson? Hatelijk vooral ook is het verwijt bl. 30 aan de orthodoxen, dat zij, niettegenstaande hun voorgeven geen kerkelijke gemeenschap te onderhouden met de modernen, het evenwel reeds jaren achter één doen; waar hij, hunne taal overnemende, de modernen voorstelt als ‘indringers in een anders huis, die den Heiland hunner mede-kristenen hoonen, hunne kinderen vergiftigen, den bijbel verscheuren.’ Wat voorts te denken van de aantijging, dat de moderne leeraar den doop bedient in naam van ‘een rabbi uit Nazareth, die met groote plechtigheid *de Zoon* genoemd wordt’?

(†) De moderne richting en de kristelijke kerk, bl. 43.

Opzoomer, die in deze verwachting leeft, is van wijsgeer, wat hij vroeger was, ‘een prediker van de godsdienst’ geworden, bl. 63, die ‘kanseltaal’ verkondigt, bl. 61 en zijne discipelen niet meer laaft met de ‘oude melk’ (kanseltaal!), die Pierson vroeger in zijne school genoten heeft, bl. 63. ‘Of de mensch een rein hart zal hebben, hangt onverbiddelijk af van voor het meerendeel nog niet te bepalen, maar altijd onvermijdelijke, invloeden, die wij met en zonder ons toedoen zullen ondervinden,’ bl. 45. Dit ‘met ons toedoen’ had Pierson, ware hij consequent, moeten weglaten; want hier sluipt ongemerkt de ethische factor binnen, waarop de verwachting rust van den naar waarheid en heiligheid strevenden mensch, dat, onafhankelijk van hetgeen buiten zijn toedoen plaats heeft, zijn streven naar zedelijkheid en deugd niet ijdel zijn zal. Pierson schijnt niet het minste begrip te hebben van het christelijk gebed. De Christen toch, die om verstandsverlichting bidt, is wel degelijk van de verhooring zeker, en kan niet geacht worden, zooals Dr Pierson beweert, in zijne gehechtheid b.v. aan eene bijzondere methode, een mogelijken hinderpaal te zullen ontmoeten om ooit de waarheid te aanschouwen, bl. 48. Zulk eene gehechtheid aan en vooringenomenheid met eigene denkbeelden is met de christelijke waarheidsliefde in strijd. De waarheidlievende mensch, die alles onpartijdig onderzoekt, is niet iemand, die het wellicht ‘nooit van zich zal kunnen verkrijgen om zijne methode tegen eene betere te verruilen’, bl. 48. Dit is het werk van een hoogmoedige, van een egoïst, niet van hem, die in oprechtheid naar de waarheid zoekt, en prof. Opzoomer gaf meer dan eens in het wijzigen zijner gevoelens van deze waarheidsliefde blijken. De Christen is dus op zedelijk gebied van de gebedsverhooring zeker en zijn gebed zelf is hem ten waarborg, dat evenmin ‘gehechtheid aan zijne methode’ als ‘zijn temperament,’ hem ‘blijvend verhinderen zullen om ooit het geestelijk licht, de waarheid te zullen aanschouwen’, bl. 48. In elk ander geval, b.v. bij het gebed om afwending van een dreigend gevaar, of om herstel uit eene ziekte, gaat het christelijk gebed gepaard met de bijvoeging: ‘niet mijn wil, maar de uwe geschiede!’ Zulk een gebed heeft niet den toeleg om God te verbidden, maar is de eenvoudige blootlegging van een hartewensch, waarvan de godsdienstige mensch de vervulling aan God overlaat, terwijl hij door de gedachte aan God de kracht ontvangt om te dragen, wat God hem in zijne wijsheid oplegt. De Christen schrijft niet voor aan God, hoe Hij handelen moet, en gaat ook niet uit van den dwazen waan, alsof hij door zijn bidden verandering zou kunnen brengen in Gods wereldplan en Hem bewegen tot een wonderwerk. Bidden is de vrome verheffing van de ziel tot God, die naar God verlangt en, met het oog op God, ook zonder een wonder te verwachten, de zegepraal verwacht van het goede in hemzelven en in de wereld, en voor het overige zijne wenschen onderwerpt aan den wil van God.

Nog fraaier wordt het, wanneer wij, bl. 52 bij Dr Pierson lezen, dat de mensch evenmin ‘gehouden is’ om zedelijk beter en volmaakt te worden, als om gezond te zijn, ‘dat de ervaring niet leert, dat ieder individu den aanleg heeft om heilig te worden,’ dat wij ‘tegenover een gegeven individu niet beweren mogen, gij moet, gij zijt verplicht goed te worden’, want dat ‘eene zedewet als verplichtend te erkennen voor ieder individu zonder onderscheid, even ongerijmd is als het wezen zou tot een eikel te zeggen: gij *moet* een eikenboom worden’(*); waarmee dus alle besef van *plicht* om de zedewet op te volgen en anders te worden als men is, vervalt. Moge ‘de mensch’, d.i. de mensch naar zijn begrip, bestemd zijn tot zedelijke volmaaktheid, ‘is het daarom, vraagt Dr Pierson, ieder mensch’? bl. 52. De boomen zijn bestemd om in de lente te bloeien, maar zal daaruit volgen, ‘dat die of die bepaalde boom niet bestemd is in den naderenden winter dood te vriezen?’ bl. 54. Neem aan, het ware geoorloofd den mensch in dit opzicht met een boom gelijk te stellen en voor niets meer te houden dan voor ‘een exemplaar van de geheele soort’; zou dan die boom, verondersteld hij ware zich bewust van zijnen aanleg, om onder gunstige omstandigheden in de lente te kunnen bloeien, niet leven en streven onder den indruk, dat hij hiertoe bestemd is, al ware hij ook niet zeker, dat hij den winter overleven zal; en zou dan de mensch, die hongert en dorst naar gerechtigheid en waarheid, niet streven naar volkomenheid, waarvan dat streven en zoeken zelf reeds de kiem bevat, en niet zijne roeping gevoelen, dat ideaal steeds meer nabij te komen? Bereikt hij dit ideaal ook niet in dit leven, acht Dr Pierson dan de indicatieën voor niets, die de zedelijke natuur des menschen aanbiedt, dat zijne ontwikkeling verder reikt dan het leven van een boom, die in den winter doodvriest? Welk recht heeft Dr Pierson daarenboven om aan den mensch naar zijn begrip, d.i. aan de menschheid, eene bestemming toe te schrijven, die hij aan het individu ontzegt? Weet hij dan op zijn, gelijk hij het noemt, wijsgeerig empirisch standpunt, waarbij van niets anders sprake zijn kan dan van ‘natuurkrachten’, bl. 58, dat de *menschheid* ooit verder komen zal dan zij thans is, en dat niet wellicht het geheele geslacht zijne bestemming missen zal? Ook wij zeggen met Opzoomer: ‘het was goed dat Jezus aan het kruis stierf’, maar volgt hieruit, wat Pierson ten onrechte aan zijnen leermeester toedicht, dat ‘Pilatus goed handelde met Jezus te kruisigen, omdat hij Pilatus was’? bl. 60. Doch ik vergat, dat Pierson leert, dat er bij eene wijsgeerige beschouwing ‘geen onderscheid bestaat tusschen goed en kwaad’, bl. 64, 92, zoodat ‘Pilatus goed handelde met Jezus te kruisigen *omdat* hij Pilatus *was*, en een ander goed zou gehandeld hebben van Jezus niet te kruisigen, *omdat hij een ander was*’, bl. 61. Uit welk stelsel, vraag ik, put Dr Pierson deze wijsheid? Toch wel niet uit de philosophie van het absolute, die wel geen *tegen-*

(*) De moderne richting en de christelijke kerk, bl. 43, 44.

stelling (Gegensatz) erkent tusschen goed en kwaad, evenmin als eene tegenstelling van mechanische natuurkrachten, chemische verwantschap en organisch leven, maar daarom toch het *onderscheid* niet voorbijziet. Of zoo er tusschen eikel en eik, zelfs tusschen distel en roos geen *tegenstelling* in de natuur bestaat, volgt daaruit, dat Dr Pierson recht heeft, in naam der wijsbegeerte, het *onderscheid* tusschen het een en ander te ontkennen, en te beweren, dat, zoo de deugdzame en de zondaar niet tegen elkander overstaan als engel en duivel, Ormuzd en Abriman, Pilatus even goed was als Petrus en Johannes? Meent hij wellicht, dat de distel *in hare soort* even goed is als de roos, zal dit dan evenzeer gelden b.v. van een Paulus, dat hij *in zijne soort* of op zijn toenmalig standpunt, zoo men wil, even goed was, toen hij de Christenen vervolgde, als toen hij later tot de grootste offers voor zijne broederen zich bereid toonde (Rom. IX: 3)? Voorzeker niet, want Paulus was vroeger in zijne soort d.i. als mensch niet goed. Gedroeg hij zich op zijn voormalig standpunt, zoo als hij, in overeenstemming met zijn actuëelen toestand, zich toen alleen gedragen kon, dit neemt niet weg, dat die toestand zelf verkeerd was. De distel is in hare soort, op haar standpunt, goed. Maar Paulus was het niet, omdat de distel absoluut niet anders zijn of worden kan dan distel, terwijl een mensch, ook waar hij noodwendig zondigde, zich bewust is geen zondaar te mogen blijven. De distel moge in hare soort goed zijn, maar Paulus was het niet, en toen de bewustheid hiervan bij hem ontwaakte, dacht hij niet en kon hij ook niet denken: ik ben in mijn soort goed, en zal maar Saulus blijven en mijnen medemensch vervolgen, maar hij gevoelde zijne verplichting, zijne roeping, anders te worden.

Is de mensch niet zeker van zijne bestemming, en dus ook niet verplicht om zedelijk volkomener te worden dan hij is, van waar dan het gevoel van droefheid, dat hem, zoodra hij het hoogere leert kennen, bij de bewustheid, dat hij het nog niet bereikte, doet streven naar het betere, en er naar jagen of hij het ook mocht grijpen? Waarom bekommert er zich niemand over, dat hij niet vliegen kan, als de vogelen des hemels? Omdat hij daartoe niet bestemd is en dus ook niet verplicht is het te beproeven of te leeren; maar waarom bekommert zich de zondige mensch wel over zijn gebrekkigen zedelijken toestand, zoodra hij daarvan zich bewust wordt? Waarom anders, dan omdat hij daartoe de kracht en den aanleg in zich gevoelt, en in dien aanleg zijne roeping ziet om een beter mensch te worden. Dat de mensch niet vliegt, smart niemand; dat de jeugdige Demosthenes geen Isaeus is, en Themistoeles geen Miltiades, smart hen wel en geeft aan beiden slapelooze nachten, omdat zij hun aanleg en bestemming gevoelen, de een om redenaar, de ander om veldheer te worden. Zonder dien aanleg, die vocatie zal niemand zich echter ook daarover bekommeren, dat hij geen redenaar of veldheer is; maar dat

wij niet zedelijk handelen, daarover bekommert zich iedereen, zoodra hij, met een hooger trap van zedelijkheid voor oogen, tot de ontdekking komt, dat hij tot hiertoe aan dat betere niet beantwoordde. Is dit niet het bewijs, dat, gelijk niemand bestemd is om te vliegen, slechts enkelen om redenaars en veldheeren te worden, allen bestemd en dus verplicht zijn, om zedelijk goed te zijn? Volgens de leer van Dr Pierson zal niemand voortaan tot een dief of ontuchtige met recht zeggen kunnen: gij zijt verplicht u te verbeteren, want hij zal mogen antwoorden: Hoe weet gij, dat ik daartoe verplicht ben? Ben ik niet even goed als gij? Ik handel zoo, omdat ik Pilatus ben, en gij niet, omdat gij een ander zijt. Ik steel omdat mijn natuur, mijn standpunt, mijn genre dit zoo meebrengen, en gij laat dit na, omdat gij een ander zijt dan ik.

Elders komt zelfs (bl. 74, 75) iemand voor, die, volgens ‘de leer der moderne wijsbegeerte’ de zonde verklarend uit natuurnoodwendigheid, zich zelf voor een wanklank houdt in het groot geheel (wij kunnen ons hier voorstellen het allergemeenste sujet, een trouwlooze, een falsaris, een deugniet, dien de maatschappij verafschuwt), maar die tevens, vol devotie, zich ‘voor den oneindigen wereldgeest in het stof nederbuigt’ en met edele zelfverloochening in aanbidding uitroept: ‘Laat ik zelf, het koste wat het wil, de bloesems mijner jonkheid, het bloed van mijn hart, laat ik zelf, ach! een wanklank zijn in het groot geheel, - laat Hij (de oneindige wereldgeest) mij maken tot hetgeen mijne medemenschen een vat ter oneere noemen: God is groot! Ik leg den vinger op mijne lippen. In zijn groot kunststuk ben ik op mijne plaats en tevreden’!

Wat dunkt u, mijn vriend! van die tirade? Verbeeld u een naturalist, die, geen God erkennende, van niets anders weet te spreken dan van ‘natuurnoodwendigheid’, zich nederbuigend in het stof en ‘*den oneindigen wereldgeest aanbiddende’;* iemand, die zich bewust is een wanklank te zijn in het groot geheel, den vinger leggend op de lippen en uitroepende: ik ben tevreden, al kost het mij ook ‘de bloesems mijner jonkheid, het bloed van mijn hart.’ Zoo dat geen psychologische onzin is, wat zal dan met dien naam bestempeld kunnen worden? Waar, vraag ik, trof Dr Pierson in de wereld der ervaring zulke monstruositeiten aan? Dat er menschen zijn, die, verstrikt in de zinnelijkheid, hun gebrek aan geestelijk leven niet gevoelen en ten gevolge hiervan met hunnen actuëelen toestand tevreden zijn, is onbetwistbaar; maar waar is iemand te vinden, die, zich bewust, dat hem de zonde ‘op de bloesems zijner jonkheid, op het bloed van zijn hart’ te staan komt, met stille tevredenheid berust in dien gebrekkig zedelijken toestand? Is dit geen contradictie? Heeft zoo iets ergens plaats, zelfs waar van niets anders sprake is dan van natuurnoodwendigheid? Zegt ook de kranke of de arme, die honger heeft en daarvan het ongerief gevoelt: ik buig mij neder in het stof en ben tevreden? Leert dan het determinisme, dat

de overtuiging, dat zekere toestand onvermijdelijk was, ons met stille tevredenheid doet berusten in dien toestand? Redeneert ooit de kranke of de hongerige aldus: 'Het is mijne schuld niet, dat ik ziek ben en honger lijd, dus ben ik tevreden en aanbid'? Neen, want de zinnelijke natuur zelve determineert hen, om niet tevreden te zijn en naar de middelen uit te zien om hun toestand te verbeteren. Zou het anders zijn in het zedelijke? en zou hier, als bij uitzondering, uit 'ik kan het niet helpen dat ik een wanklank ben, het is mijne schuld niet', logisch volgen: dus kan het mij niet schelen? Neen, want ook hier is de menschelijke natuur zóó ingericht, dat het, bij de bewustheid van onze zedelijke ellende, niet in onze macht staat de pijn te stillen, die aan het plegen der zonde is verbonden, en den wensch niet te koesteren, van uit dien toestand verlost te worden, een wensch, waarmee de zondaar reeds den eersten stap op den weg naar het betere gedaan heeft, en de proef op de som levert, dat hij tot zedelijkheid geroepen en bestemd is.

De leer van Pierson is, ziet gij, geen andere, dan die door Hobbes en alle materialisten vóór en na hem verkondigd en honderdmaal weêrlegd is. Wat moet er bij zulke theorieën worden van het maatschappelijk leven, wat van het staats- en volkenrecht? Is er geen zedelijk *moeten* meer, geen zedewet, waartoe de mensch gehouden is, heeft ieder recht te zijn en te blijven wat hij is, dan zullen wij elkander zonder eenig gemoedsbezwaar bestelen en vermoorden, wanneer het ons zoo goeddunkt, en zal alle recht, zoowel het burgerlijk als het staatsen volkenrecht voortaan op niets anders kunnen rusten dan op de reeds lang verouderde theorie van het 'contrat social'; dan zullen theorieën als 'la proprieté c'est le vol,' of van de 'Wahlverwantschaft' in het huwelijk volkomen wettig zijn, zoodra het door eigenbelang gesloten maatschappelijk contract door de overmacht der sterkeren verbroken wordt. Dan zal u de politie, hoogstens de goede toon, verhinderen de publieke eerbaarheid te schenden, maar niets u zelven en anderen ten waarborg kunnen zijn, dat gij niet heimelijk toegeeft aan uwen zinnelijken lust. Wat moet er op dit standpunt worden van de rust der huisgezinnen, wanneer eens niemand van eene onwettige liefde door plichtbesef werd teruggehouden? wat van de kerk, indien hier in practijk gebracht werd, wat Dr Pierson van zich zelven zegt: 'Ik heb nooit stichtelijker gepredikt, dan wanneer ik mij aan plagiaat schuldig maakte bij een geheel van beschouwingen en voorstellingen die de mijne niet waren, of, zeer veel juister gezegd, in verband met mijne wijsgeerige premissen het niet meer mochten zijn'? bl. 82. Gelukkig dat Dr Pierson, zich hiervan bewust geworden, het plegen van zulk een plagiaat als 'ongeoorloofd,' en het dus, hoezeer in zijne beschouwing inconsequent, als zijn *plicht* beschouwd heeft de dankbare hulde zijner toehoorders aan zijn geweten op te offeren. Zulk eene theorie, als hij verkondigt, verklaart den oorlog niet slechts aan de moderne theolo-

gie, maar ook aan elke wijsgeerige moraal, aan de maatschappelijke orde en het recht, in zoover deze evenmin op een supranatureel ‘droit divin’ als op een ‘contrat social’, maar op het beginsel rusten, dat der maatschappij een zedelijk ideaal is voorgesteld, naar welks bereiking zij moet streven, en waarnaar zij geroepen is de onvolkomene werkelijkheid van het voorleden en het heden te verbeteren. Gelukkig dat zulke gewichtige vraagstukken zich niet met ‘potloodstrepen,’ zoo als Dr Pierson het noemt, laten afdoen!

Wat mij betreft, ik voel mij ongezind, om zaken van dit gewicht voor de rechtbank van allerlei onbevoegden in brochures te bespreken. Straks treedt er iemand in eene brochure tegen de algemeene meening op, dat de planeten zich om de zon bewegen. Zoudt gij meenen, dat prof. Kaiser in dit geval terstond een nieuw boek zou schrijven over de sterrekunde? Ik kon hier in dezen brief slechts wijzen op de consequenties en den vinger leggen op enkele zwakke punten, waaruit u moge gebleken zijn, dat het naturalisme van Dr Pierson nog vooreerst geen kans heeft voor de ethische wereldbeschouwing in de plaats te treden. Gaarne erken ik mijne verplichting om bij voegzame gelegenheden het mijne bij te dragen, om vraagstukken, godsdienst en zedelijkheid betreffende, te bespreken, gelijk ik vroeger getracht heb de waarde en de beteekenis der moraal op het deterministisch standpunt in het licht te stellen(*). Maar met den heer Pierson wensch ik mij over die onderwerpen niet te begeven in een persoonlijken strijd, die aan de zaak zelve niet anders dan schadelijk kan zijn. Mocht hij zijnerzijds goedvinden zijne polemiek voort te zetten, ik ben evenmin als nu voornemens hem opzettelijk te antwoorden. Onze wegen hebben zich, ik wil hopen niet voor altijd, gescheiden. De moderne theologie heeft met het atheïsme, naturalisme en immoralisme van onzen tijd niets gemeen dan alleen het beginsel des vrijen onderzoeks. Voerde die vrijheid Dr Pierson in twee jaren tijds steeds verder, verwijderde zij hem eerst van zijn ambt onder betuiging van zijne voortdurende liefde voor de kerk(†); toen van de kerk, onder betuiging van zijne voortdurende liefde voor de godsdienst(§); vervolgens van de godsdienst(**), onder betuiging van zijne belangstelstelling in het humanisme; bracht zij hem eindelijk er toe om met den erkenden grondslag van het humanisme, de zedelijkheid, te breken(††), ons voerde diezelfde vrijheid steeds meer tot een gansch tegenovergesteld resultaat, tot de aanbidding van God en de erkenning van 's menschen bestemming tot zedelijke vrijheid. Kwam Pierson tot

(*) De vrije wil, bl. 169-251.
(†) Zie het fragment uit den franschen brief van Dr Pierson aan den Walschen kerkeraad te Rotterdam van 13 Maart 1865, aangebaald door Dr A. Réville, *Notre foi et notre droit*, p. 9.
(§) Aan mijne laatste gemeente; 7 Oct. 1865.
(**) De moderne richting en de kristelijke kerk, Dec. 1865.
(††) Gods wondermacht en ons geestelijk leven, Maart 1867.

het enorme dilemma, dat Jezus òf een dweeper òf *de* Verlosser was en, daar hij voor hem niet de Verlosser is, noodzakelijk een dweeper zijn moet, bl. 56, voor ons blijft hij, niet maar zoo als Pierson het uitdrukt ‘een rabbi uit Nazareth’ zonder meer, in wiens naam hij niet zonder bittere, ofschoon onbetamelijke ironie beweert, dat de moderne leeraars doopen, bl. 29, maar de rabbi uit Nazareth, die *wereldheiland* werd, en nog voor ons de overste leidsman is, van wiens geest en beginselen wij de steeds voortgaande volmaking van kerk en maatschappij te gemoet zien.

Ik heb u de redenen ontvouwd, waarom ik op de brochure van den heer Pierson niet zal antwoorden.

1°. Ik heb geene persoonlijke verongelijking goed te maken.

2°. Ik heb hier te doen met sophismen, wier wederlegging onnoodig schijnt.

3°. Ik meen dat over het zijn en niet-zijn van godsdienst, zedelijkheid en recht, een vraagstuk, dat de grondslagen betreft, waarop niet alleen de christelijke kerk, maar de geheele maatschappelijke orde rust, niet behoort gehandeld te worden in vlugschriften. Hier moeten, indien noodig, boeken geschreven worden, en dit doet men niet naar aanleiding van den eerste den beste, al ware het zelfs Dr Pierson, die goedvindt zaken van dit gewicht te behandelen in brochures, die, zij het ook buiten de bedoeling van den schrijver, uit haren aard geen ander gevolg kunnen hebben dan, door eenige los daarheen geworpen paradoxen, onder het publiek schandaal te maken.

Geloof mij
Leiden, 7 Mei 1867.
Uw Vriend,
J.H. SCHOLTEN.

Ik ontving daar zoo even uw antwoord op mijn brief van den 7^{den} ll. Gij meent, dat de plaatsing van dien brief in een onzer vaderlandsche tijdschriften nuttig zijn kan, en verlangt hiertoe mijne toestemming. Ik geef u die bij deze, onder voorwaarde, dat gij mij toestaat het manuscript, waar het mij noodig schijnt, te herzien en te verbeteren.
Leiden, 14 Mei 1867.
J.H.S.

Staatkunde en geschiedenis.

Europa in 1867.

De omwenteling van 1830 in Frankrijk was van een anderen aard dan die van 1848 en had ook geheel andere gevolgen. De eerste was voornamelijk staatkundig, de andere meer maatschappelijk; terwijl men in '30 trachtte meer vrijzinnige staatsinstellingen te verkrijgen, poogde men in '48 de grondslagen der maatschappij te schokken, en die door een overdreven socialisme en zelfs door het communisme omver te werpen; eenmaal klonk het: ‘La proprieté c'est le vol.’ De eerste omwenteling, die in drie dagen beslist was, had voor Frankrijk goede gevolgen, en ofschoon Europa hierdoor sterk geschokt werd, en het koninkrijk der Nederlanden in twee gedeelten uit elkander viel, ontwikkelden zich echt liberale beginselen, en de reactie van de absolute regeringen was voorzigtig en vrij gematigd. Doch de revolutiegeest, wel te onderscheiden van de ware vrijzinnigheid, was verre van met die uitkomsten voldaan te zijn; gewapende opstand en moordaanslagen tegen den constitutionelen troon van Lodewijk Philips herhaalden zich menigvuldig, den staat en de maatschappij verwoestende leerstellingen werden gepredikt en onder de lagere klassen des volks verspreid. Hersenschimmige utopiën, van een Saint Simon, Fourier en Proudhon vonden ijverige aanhangers, en zelfs een begin van verwezenlijking die weldra in duigen viel. Echter was het eerst na eene achttienjarige woeling dat het aan den revolutiegeest gelukte om de gevestigde orde in Frankrijk omver te werpen, en het spooksel eener sociale Republiek te voorschijn te roepen. De eerste indrukken hiervan waren geweldig, de meeste vorsten van Europa sidderden op hunne wankelende troonen. De oppermagtige heerschers van Weenen en Berlijn waren al bevende genoodzaakt om de grootste ‘concessiën’ aan den tuimelgeest des oogenbliks te doen. Het verbrokkelde Duitschland poogde eene onbereikbare eenheid door redevoeringen en afgetrokken bespiegelingen in het

Frankfortsche parlement magtig te worden. Doch alles veranderde ras van gedaante, toen de roode Republiek na eene driedaagsche worsteling nedergeveld was, en een éénhoofdig bestuur in Frankrijk werd gevestigd. De reactie volgde toen spoedig, en binnen twee jaar was hare taak in zoo verre voleindigd, dat de vorsten weêr meer gerust op hunne troonen zaten en zich konden bezig houden met hetgeen zij tegen hun wil en dank hadden moeten toegeven weder in te palmen.

De toestand van Europa is door deze spoedig invallende en ijverig werkzame reactie geheel anders na '48 dan na '30 geworden. Bij velen is de revolutiegeest verlamd en verdoofd; de meeste vrijzinnigen zwegen of hunne stem werd niet gehoord, en een zekere onverschilligheid, een laf egoisme trad in de plaats voor de zucht tot het algemeen welzijn of wel de meest uiteenloopende gevoelens en pogingen botsten tegen elkander. Nimmer was er een tijd waarin zich zooveel tegenstrijdigs in het maatschappelijke en het staatkundige, in godsdienst, kunst en wetenschap vertoonde als in die jaren welke er sedert 1848 verloopen zijn. Dit in eenige bijzonderheden aan te wijzen kan ons tot eene juistere kennis van de gebreken en behoeften des tijds brengen, een tijd waarin de gezigteinder der toekomst ver is van helder te zijn, en waarin de ongelijksoortigste bestanddeelen in een staat van gisting zich bevinden, zoodat het zeer moeijelijk is zich een juist denkbeeld te vormen van het karakter van het gedeelte der XIXe eeuw hetwelk wij beleven. Welligt zal het ons na een meer bepaald onderzoek blijken, dat hoe schijnbaar duister en verward sommige toestanden zich voordoen, er echter enkele lichtpunten zich vertoonen, die eene meer heldere toekomst en een meer zigtbaren vooruitgang schijnen te voorspellen.

De grondslagen waarop thans de maatschappelijke hoofdstellingen rusten zijn de democratie en de nijverheid. Sedert de eerste fransche omwenteling is de gelijkheid van alle standen in Europa meer algemeen geworden. De sporen van de oude middeleeuwsche verdeeling, van adel, geestelijkheid en burgerstand, werden hoe langer hoe meer uitgewischt; in plaats van dezen trad het ‘volk’ op, een woord dat zeer rekbaar is en waaraan velerlei beteekenissen kunnen gegeven worden. Men ging zelfs zoo ver om aan het volk de oppermagt in den staat toe te kennen. Vraagt men, wie en wat is toch eigenlijk het volk? dan verkrijgt men verschillende antwoorden, een bewijs dat het begrip hetwelk dit tooverwoord uitdrukt vrij onbestemd is. Vergenoegen wij ons met aan te merken, dat men daardoor geenszins den grooten hoop der onkundigen en niets bezittenden in de maatschappij moet verstaan; want welke souvereiniteit kan er bestaan bij eene menigte, die daarvan volstrekt geen begrip heeft, zich zelf niet kan besturen, en noodzake-

lijk bestuurd moet worden. Het volk is dus het geheel der eenigzins kundige, beschaafde en meer of min bezittende burgers in den staat. Dit is de kern waarin het levensbeginsel der maatschappij moet gezocht worden, dat zich vrij en ongestoord in al zijne aanwezige krachten behoort te kunnen ontwikkelen en zich zelf daarin kan besturen. Dit is de ware democratie, even ver verwijderd van de wettelooze regeringloosheid als van de onnoodige inmenging van het staatsbestuur in de behartiging harer belangen. - Daar nu de bevolking hoe langer hoe meer toeneemt, kan zij niet meer zoo als voorheen voornamelijk door den landbouw bestaan, handel en nijverheid zijn thans daarvoor in de plaats getreden; alle vroegere beperkingen der nijverheid zijn verdwenen, en hare middelen zijn door de ontdekkingen en toepassingen, waarop onze eeuw roem mag dragen, door de stoomvaart, spoorwegen en electrische telegraaf, zoo uitgebreid, dat tegenwoordig de industrie in het groot gedreven wordt en een magtige hefboom in de maatschappij geworden is. Er is daardoor eene nieuwe klasse, die van het werkvolk ontstaan, die door de tegenwoordige democratie wordt in bescherming genomen en gevierd. Hierin begint zich de botsing en spanning in den toestand der hedendaagsche maatschappijen hoe langer hoe meer te vertoonen, door deze bescherming en, meestal in woorden en inrigtingen bestaande aanmoedigingen, heeft zij hare waarde gaan gevoelen en hare eischen kenbaar gemaakt. Maar door hare ‘grèves’ kan zij gevaarlijk worden, eene heillooze schorsing der werkzaamheid te weeg brengen, die voor de andere standen hoogst nadeelig en voor haar zelve verderfelijk is. De werkstand heeft echter billijke reden tot onvergenoegdheid. Men moest dien minder prijzen, minder op den voorgrond plaatsen, maar de werkloonen meer in overstemming met de duurte der middelen van bestaan brengen. Terwijl de prijzen der huren en levensmiddelen stijgen blijven de daggelden bij het oude, dit kan zoo niet voortduren, eenmaal zal er eene uitbarsting ontstaan. Geeft aan den werkman ‘brood’, dat is een geëvenredigd loon voor zijn arbeid, en ‘onderwijs,’ leert hem bekwaam in zijn vak te worden, prent hem zedelijke beginselen in, en hij zal tevreden zijn en een nuttig en achtingswaardig lid in de maatschappij blijven; maar verheft hem niet aan den eenen kant om hem van de andere zijde tot een slaafsch werktuig van het winstbejag te maken, dat, in mijnen en fabrieken aan gebrek en zedeloosheid ten prooi gelaten, voor eenen vroegtijdigen dood bestemd is.

Philanthropische beginselen winnen in de maatschappij hoe langer hoe meer veld, nuttige inrigtingen om de rampen der behoeftigen en gebrekkingen te lenigen ontstaan er hoe langer hoe meer, al wat naar gestrengheid of wreedheid zweemt moet afgeschaft en opgeheven worden. Afschaffing der negerslavernij, wie zal ze niet toejuichen; maar is daar geen andere slavernij, die der groote fabrieken en de invoer der zoogenaamde vrije ‘koelies’ in de koloniën voor in de plaats gekomen?

Opheffing van de doodstraf, is dit niet somtijds meer de wensch van eene menschlievendheid, die het medelijden met het slachtoffer op den moordenaar verplaatst, en de rust en veiligheid der burgers daaraan zoodoende opoffert; want uitgeleerde booswichten gaan dikwijls uit vrees voor het wraakzwaard der wet niet tot het uiterste over. Er zijn staten waarin men de afgeschafte doodstraf weder genoodzaakt was te herstellen, uithoofde van het toenemen der vergrijpen en misdaden tegen personen. Men heeft thans niet te klagen over de menigvuldige toepassing daarvan, de middeleeuwsche regtspleging behoort reeds lang tot de geschiedenis. Alle tegenstrijdigheden, alle botsingen zijn dus in het maatschappelijke verre van opgelost, vele vraagstukken blijven er op eene voldoende beantwoording wachten. Men geeft zich hierin dikwijls te veel aan theoretische bespiegelingen over zonder genoegzaam acht te slaan of deze voor de toepassing in de werkelijkheid vatbaar zijn.

Sedert 1848 is het met de staatkundige vrijheid niet vooruitgegaan; hiervan schijnt men over het algemeen zich ook nog geen juist begrip te kunnen vormen. Door het meer veld winnen der overdreven democratische beginselen, loopt men groot gevaar die met de sociale en reactionaire grondstellingen te verwarren. De ware vrijzinnige staatsburger staat op zijne regten, hij erkent geen personen als meester over hem, maar is aan de wetten en instellingen en hun welke die moeten handhaven, aan vorsten en overheden gehoorzaam; hij erkent tevens de regten van anderen, is getrouw in de vervulling zijner verpligtingen en beseft ten volle de waarde van het individu, dat door den staat in zijne ontwikkeling niet mag belemmerd worden. Doch hoe is het thans met de staatkundige vrijheid, met de zoogenaamde ‘liberaliteit’ waarvan men den mond zoo vol heeft, meestal gelegen? Die is niet anders dan het heerschen van zekere algemeene begrippen, welke aan de orde van den dag zijn, waaraan men zich moet onderwerpen, wil men niet voor ‘conservatief’ of ‘serviel’ gehouden worden. Het vrije individu moet zich verloochenen en zich vergenoegen met een nummer te ontvangen evenals een soldaat in zijne compagnie, om onder het commando der leiders daarheen te marcheren waar zij hem willen voeren, al is hij overtuigd dat die weg ten verderve leidt. Men kan de ‘centralisatie’ overdrijven, zooals zulks tegenwoordig meestal plaats heeft, en dit is voor de ware vrijheid doodelijk; het ‘individualisme’ moet geeerbiedigd worden, in zoo ver het met het belang van het algemeen niet strijdig is. Zelfstandigheid van gemeente- en gewestelijke besturen, het regt der burgers om zich te vereenigen, ten einde hunne belangen voor te staan, zijn de echt vrijzinnige instellingen, die niet genoegzaam op hare waarde geschat worden. Dat men veelal verkeerde denkbeelden

omtrent hetgeen men ‘liberaal’ en ‘conservatief’ noemt koestert, geschiedt omdat men die gewoonlijk tegenover elkander stelt, even alsof een liberaal niet tevens conservatief zoude kunnen zijn, door te willen behouden wat goed en heilzaam voor den staat bevonden is. Het is voorzeker in de constitutionele regering, dat vooral de vrijheid der burgers met eene krachtige eenhoofdige regering vereenigd is, maar ontbreekt er niet veel aan, om die schoone staatkundige theorie te verwezenlijken? Zijn de vorsten met hunne ministers aan de eene zijde, en de volksvertegenwoordigers aan den anderen kant van hunne dure verpligtingen meestal genoegzaam overtuigd? Denken de constitutionele vorsten daar altijd aan, dat zij moeten regeren en niet besturen? toonen zij genoegzame kennis van het evenwigt en de beweging (ponderatie) der verschillende staatsmagten te bezitten, waardoor het raderwerk van den staat geregeld zonder horten en stooten kan voortloopen? Meestal beschouwen zij de bezworen constitutie als een hinderpaal voor hun gezag, en zijn blijde als zij de volksvertegenwoordiging zoo spoedig mogelijk weder naar huis kunnen zenden. Maar zijn de volksvertegenwoordigers ook wel altijd doordrongen van hunne dure verpligting, om voor het algemeen welzijn boven hun bijzonder belang of persoonlijke eerzucht te waken, en dit buiten alle partijzucht, zonder bijoogmerken voor te staan? Zien velen niet in de regering slechts mannen, die zij van de groene tafel willen doen verhuizen, om zich daarvoor in de plaats te stellen, niet bedenkende hoezeer de algemeene zaak door die menigvuldige ministerieele crisissen lijdt, en zij even spoedig weder tot opstaan kunnen genoodzaakt worden, terwijl daardoor de vertegenwoordigende regeringsvorm alle achting verliest en bij het publiek in discrediet wordt gebragt, hetgeen niet daaraan, maar aan hen die hem in werking moeten brengen alleen kan geweten worden? Zoolang vorsten, ministers en volksvertegenwoordigers niet naar één doel streven, zoolang zij niet met ‘gemeenschappelijk overleg’ zamenwerken tot het welzijn van den staat, kan die regeringsvorm het nut niet stichten waartoe hij is geschikt. Het gaat dan hiermede zooals het met de schijnconstitutie in Frankrijk, Pruissen en Oostenrijk het geval is, die slechts eene ijdele vertooning zijn om het volk wat zand in de oogen te strooijen.

Evenzoo is het met het algemeen stemregt (‘suffrage universel’) gelegen, een wijze van verkiezing, alleen geschikt om het kiesregt geheel doelloos te maken. Wat kan de blinde menigte, die niet weet waarvoor zij kiest en wien zij kiezen moet, hierin te weeg brengen, dan alleen op het gezag der leiders of op dat van den invloed der regering af te gaan en diegenen in de vergaderingen te brengen die de drijvers er in zitting willen doen nemen? Daar, waar het algemeene kiesregt bestaat, vindt men de meeste ‘ja’-zeggers, en de volksvertegenwoording is daar slechts eene bloote fictie. Om te kunnen kiezen moet men eene zekere kennis bezitten en belang in het welzijn van den staat stellen, ten einde

eene zelfstandige keus tusschen de verschillende candidaten te kunnen doen. Bij het algemeen stemregt bestaat het een noch het ander. Eindelijk ware het te wenschen, dat de stemgeregtigden meer algemeen gebruik maakten van het regt hun toegekend. Door dit te vergeten of te minachten, maken zij zich aan een staatkundig verzuim schuldig, en zij hebben het alleen aan zich zelven te wijten als er mannen in de stedelijke en gewestelijke vergaderingen en vooral als volksvertegenwoordigers gekozen worden, in wie zij geen vertrouwen stellen.

Twee gevaren bedreigen thans de hedendaagsche maatschappijen en de ware staatkundige vrijheid; benevens de socialistische democratie is het Caesarisme als een uitvloeisel daarvan te voorschijn getreden; uit het algemeen stemregt ontsproten, heeft het zich tot beschermer der volken verklaard, om die des te beter te kunnen onderdrukken. Wij roepen met den bekenden Staatsman Thiers uit, ‘dat wij den 2^{den} December konden vergeten!’ maar dagelijks worden wij aan dien dag herinnerd, en zien weder het willekeurig gezag in twee of drie groote staten van Europa vergood. De erfenis van Napoleon is door zijn neef aanvaard, en een Octavianus is aan Cesar opgevolgd om de rol van Augustus te spelen, en was het dan nog maar om een veertigjarigen vrede te doen heerschen! Hiertegenover verheft zich het Caesarismus op een zoogenaamd goddelijk regt gesteund, om zich van den ouden Duitschen keizerlijken troon meester te maken. Daardoor is de staatkundige toestand van Europa geheel veranderd, en nadat een der groote mogendheden, lid van de vroegere Pentarchie, door een ander overwonnen en vernederd was, is het evenwigt, dat onder haar bestond, verbroken, en twee daarvan staan nu dreigend tegenover elkander. De onafhankelijkheid der kleinere staten is bedreigd, nadat verscheidene van de kaart van Europa zijn uitgewischt, en door een overmoedigen staatsminister openlijk de leer is verkondigd ‘dat magt regt is.’ Zijn wij weder in het tijdvak der groote oorlogen, evenals in het begin dezer eeuw, getreden? Overal gordt men weder de wapenen aan, millioenen soldaten staan gereed om in het veld te treden. Het menschelijk vernuft put zich uit om de vernielingswerktuigen meer volkomen te maken, en dat in eenen tijd dat de volken smachtend naar rust en het bestendigen van den vrede uitzien, om hunnen handel en nijverheid, die voornaamste middelen van hun bestaan, ongestoord te kunnen voortzetten, waarvan nu de voortbrengselen op één punt schitterend zijn bijeengebragt. Zij die dit alles ter voldoening van hunne heerschzucht zouden op het spel zetten, verdienen zij niet de verachting van den tijdgenoot en de gestrenge veroordeeling van het nageslacht? Hebben de volken daarvoor drie of vier omwentelingen doorgeworsteld en sedert tachtig jaren hun bloed doen stroomen om eene

gevestigde staatkundige vrijheid te erlangen, om eindelijk ten prooi te verstrekken voor heillooze ‘annexatiën’, die alleen zijn geregtvaardigd door het ‘fait accompli’? Men heeft lafhartig toegezien dat het volkenregt verkracht werd, en wat is hiervan het gevolg geweest?

Het ware te wenschen dat, om een gelijk lot als dat van de Elbehertogdommen en sommige Duitsche Staten te ontgaan, alle staten van den tweeden en den derden rang een verdedigend verbond sloten om hunne bedreigde onafhankelijkheid te handhaven; dat zij in een krachtig protest tegen het geweld en de ‘pressie’ der groote mogendheden opkwamen. Hunne stem zou door Europa klinken, moed en vertrouwen aan de bevreesden inboezemen, en hen maatregelen doen nemen die hun bondgenooten zouden verschaffen indien zij mogten worden aangerand. Men heeft sedert lang met de Duitsche éénheid gedweept, sommige kleine Duitsche vorsten verdienden wel als nuttelooze uitzuigers hunner onderhoorigen afgezet (‘gemediatiseerd’) te worden. In 1848 had zulks gemakkelijk kunnen plaats hebben, indien men had doorgetast, en zijn tijd niet met ijdele theoriën te bespreken in het Frankfortsche Parlement had versleten, hetgeen de reactie zich sluw ten nutte maakte. Nu is men genoodzaakt de Duitsche éénheid, door het wapengeweld ingesteld, toe te juichen, niet bemerkende, of niet durvende verklaren, dat men onder het juk van ééne Duitsche mogendheid gekomen is, die in 1866 te Sadowa Oostenrijk, sedert 1815, haar mededinger, overwon.

Men spiegele zich aan het lot van Frankfort, om te zien, hoe zacht het juk is, dat sommigen het heil van Duitschland noemen.

Eere zij den éénigen echt Duitschen burger Jacobi, die weigerde tot zulk eene onafhankelijkheid en vrijheid doodende éénheid mede te werken. Wij maken de woorden van E. Quinet (‘France et Allemagne’) tot de onze: ‘Heeft men wel overwogen wat de volken zedelijk verliezen door eene overwinning als die van Pruissen, waardoor zij met geweld bedwongen werden? Zij onderwierpen zich gewillig onder luide toejuichingen. Het zij zoo. Zij dankten hiervoor de Voorzienigheid. Ik heb daar niets tegen. Maar deze gedwongen bekeering is hun heilloos. Zij verliezen daardoor het betere deel van zich zelven, de overtuiging van het regt, de fierheid, waardigheid en het karakter, dat is hetgeen alleen de volken vrij maakt. Ik zie hen door eene lage achterdeur het paleis van den Rijksdag ingaan. Zij is de gemakkelijkste. Maar het zal hun moeijelijk vallen, om naderhand het hoofd weder op te heffen!

‘De Duitsche denkers, die zooveel weten, schijnen van eene hoogst gewigtige zaak nog onkundig te zijn. Zij gelooven dat de volken, na hetgeen zij gisteren voorstonden, heden verloochend te hebben, nadat zij door het geweld gebroken, geplooid en verminkt zijn, zich plotseling weder kunnen opheffen en in een oogenblik het gevoel van regtvaardigheid en van hun goed regt kunnen herkrijgen. Neen! eene veer

breekt of wordt verlamd in dit vergrijp tegen het algemeen geweten, en zulk eene veer rigt zich niet weder op. De volken leeren aan zich zelven twijfelen, en alleen naar het orakel van den sterkste te luisteren. Daardoor kon geheel Europa haar staatkundig karaker verliezen.' Voegen wij hier de ernstige woorden van Edmond Scherer bij: 'De heer von Bismarck heeft door zijn Duitsch rijk te stichten niet alleen den vrede van Europa gestoord en de Staten ongerust gemaakt: hij heeft nog iets ergers dan dit veroorzaakt, hij is geslaagd in het gewapende onregt, hij heeft daardoor het geweld op den troon gezet, en aan de verbeelding van vorsten en volken het verleidelijke beeld van een groot onzedelijk voordeel getoond..... Van daag of morgen, tegenover zulk een magt als in Duitschland, heeft gezegevierd, en gezegevierd door wapengeweld met verachting van het regt der volken, (getuige de Elbe-hertogdommen, Hessen, Hanover, Frankfort, etc.,) tegenover zulk eene magt zal de vrede van Europa geen waarborg meer hebben, en er is geen staat die zich buiten gevaar van aanranding kan achten'.

Maar het geweld zal niet altijd over het regt zegevieren; er komt een tijd, dat allen zich daartegen vereenigen, en zijn val is daar. Toen de volken zich tegen Napoleon verhieven, verdween hij. Indien zij nu voor onafhankelijkheid en vrijheid pal staan, zal het gevaar wijken. Wij doen hulde aan hen, die in de Fransche vergaderzaal daarvoor zoo krachtig en welsprekend het woord verhieven, aan de drie oude en beroemde kampioenen voor de vrijheid en staatkundige regten, Thiers, Berryer en Favre. Mogten hunne woorden in de kabinetten gehoor vinden.

Is er strijd, is er spanning in het maatschappelijke en staatkundige, niet minder in het godsdienstige, in kunst en in wetenschap. Wij leven in een tijd waarin de oude godsdienstvormen niet meer in overeenstemming zijn met den vooruitgang in kennis en de zedelijke behoeften van de beschaafde klassen der maatschappij. Eene meer vrije opvatting van de godsdienstige waarheden was hiervan het gevolg, en hieruit moest noodzakelijk eene botsing ontstaan tusschen de aanhangers der verouderde denkwijze en die van de nieuwere rigting. Hetgeen reeds bijna eene halve eeuw geleden de fransche wijsgeer Jouffroy schreef: 'Comment les dogmes finissent' is in vervulling gekomen, en hoe zeer sommigen over het 'veldwinnend ongeloof' mogen klagen, wint de opgeklaarde denkwijs hoe langer hoe meer veld. Doch gelukkig is deze klagt geheel ongegrond, want het is niet de vijandschap tegen de godsdienst en het christendom, die de voorstanders eene meer vrije en redelijke opvatting daarvan bezielt, maar, juist in het tegendeel van het ongeloof der XVIII^{de} eeuw, willen zij christendom en zedelijkheid op een meer vasten

grond vestigen, zoodat de godsdienstige geloofsbelijdenissen meer in overeenstemming met de verlichting des tijds komen en niet zoo zeer daar tegen aandruischen, dat vele beschaafden zich genoodzaakt zagen, daarvan af te zien, zonder er iets anders en iets beters voor in de plaats te ontvangen. In één woord, de nieuwere godsdienstige rigting heeft haar regt van bestaan verkregen en zal, ondanks allen tegenstand, alle ongegronde beschuldigingen, alle vrome jammerklagten, hoe langer hoe meer veld winnen tot heil der maatschappij en tot de zedelijke ontwikkeling van hen, die door haar van godsdienstige vooroordeelen en onverdraagzaamheid genezen worden. Lang zal misschien nog de strijd duren, dien zij zullen moeten voeren, maar de overwinning is hun zeker beschoren, indien eene gematigde voorzigtigheid hun leidsvrouw is, die hun de overtuiging geeft, dat de waarheid eindelijk moet zegepralen, en men voor haar niet met overhaasting behoeft te werk te gaan.

Het is ook een opmerkelijk verschijnsel in onzen tijd, dat naarmate het Catholicismus in Italië en in andere roomsche landen veel van zijn ‘prestige’ verloren heeft, het in sommige protestantsche streken meer ingang vindt; dat naarmate de verlichting in het Protestantismus toeneemt, er meer bijzondere orthodoxe secten daarin verrijzen, die ieder gelooven, dat zij uitsluitend de ‘ware leer’ bezitten, zoodat het zeer moeijelijk zoude vallen hierin eene keus te doen. Eindelijk dat, terwijl de leer van Mahomed door de opvolgers van het Califaat slechts twijfelachtig beleden wordt, en het Ottomanische rijk dreigt in duigen te vallen, het Islamismus als middel van beschaving in het hart van Afrika toeneemt, en de verlichte Joden hoe langer hoe meer het redelijk christendom naderen naarmate de oude leerstellige scheidsmuren vallen en men de godsdienst grondt op hetgeen waarlijk heilig, goed en regt is, en hetgeen de groote meester ons heeft geleerd; - waardoor zijne godsdienst die van alle tijden en volken kan worden.

Het realismus heerscht thans in de kunst, men heeft nu minder smaak voor die groote geniale conceptiën die vroeger den kenner in verrukking bragten. Het natuurlijke, het bevallige en aangename sleept tegenwoordig het publiek weg, zoodat de kunstenaars zich voornamelijk op eene geestige en bedriegelijke uitvoering toeleggen en soms arm in denkbeelden zijn. De eeuw der groote en verhevene poëzij schijnt voorbij te zijn, en in de muziek wordt wel eens aan het moeijelijke en gezochte boven het eenvoudig schoone de voorkeur gegeven. Wat zullen wij van de bouwkunst zeggen? Het nuttige en aangename staat ook hierin op den voorgrond, was het maar altijd met den goeden smaak verbonden en drukte het tevens een bepaald karakter uit. Er zijn tijdperken, waarin de schilder- en beeldhouwkunst, na een

schitterenden bloei op hunne lauweren schijnen te rusten, en zich vergenoegen om den heerschenden smaak des publieks te volgen in plaats van dien te leiden en te verheffen. Zulk een tijdperk schijnen wij thans te beleven; doch - zoodra er weder kunstgeniën opstaan in plaats van hen die ons hebben verlaten, dan zullen ook die kunsten zich weder verheffen en toonen dat het kunstvuur somtijds slechts schijnt te smeulen, om straks des te helderder te ontvlammen.

De wetenschappen daarentegen hebben in onze eeuw reuzenschreden gedaan, en doen het nog dagelijks, niet alleen de wis-, sterre- en natuurkundige, maar ook die der talen en geschiedenis, de volkenkunde en de geologie. Iedereen die met deze vakken bekend is weet hoevele ontdekkingen hierin sedert de laatste jaren gedaan zijn. Het zou ons verre buiten ons bestek leiden indien wij die allen, zelfs maar in groote trekken, hier zouden willen aanwijzen, misschien komen wij er wel eens nader op terug. Zij die deze ontdekkingen deden, en hun leven aan het onderzoek dezer allerbelangrijkste onderwerpen toewijdden, beminden de wetenschappen om haar zelven, om de waarheid, die zij ons doen kennen, meer nog dan om de nuttige en heilzame toepassingen die daarvan in onzen tijd zijn gemaakt. Onze eeuw is ook eene wetenschappelijke, zoo wel als eene industrieële, zij tracht door de toepassing eener wijsgeerige kennis zich tot het naauwe verband van alle wetenschappen onderling te verheffen, en al mag er ook groote strijd en verschil op het gebied der wijsbegeerte bestaan, en hier en daar het materialismus en de pantheïstische opvatting aanhangers vinden, elders aan het empirismus een te uitsluitende invloed worden toegekend, toch is men over het algemeen van de overdrevene bespiegeling en eenzijdige opvattingen en methoden terug gekomen tot een spiritualismus, dat op de vermogens van den menschelijken geest is gegrond, welke de onsterfelijke Kant ons nader heeft leeren kennen; hetgeen nu eindelijk hoe langer hoe meer ingezien wordt.

Maar van een anderen kant beschouwt men de wetenschappen geenszins als doel maar slechts als middel. In het onderwijs daarvan bepaalt men zich voornamelijk, soms zelfs uitsluitend, bij haar toepasselijk gedeelte, en verliest te veel hare beginselen en grondslagen uit het oog, die haar beoefening alleen vruchtbaar kunnen doen zijn. Het is alsof het wetenschappelijk onderwijs alleen voor ingenieurs, werktuigkundigen en industrieëlen moest dienen. Voed de jongelieden zóó op door eene gepaste letter- en geschiedkundige zoo wel als wetenschappelijke opleiding, dat zij als zelfstandige en beschaafde jongelingen geschikt worden voor het beoefenen der onderscheidene speciale vakken waarin zij zich verder willen bekwamen. Geef hun, zoo veel mogelijk, iets van dat fijne waas der ‘humaniteit’ dat de ouden op zoo'n hoogen prijs stelden, hetgeen alleen door de beoefening der letterkunde en vooral door die der geschiede-

nis - dikwijls zoo ondoeltreffend onderwezen, of meestal verzuimd - verkregen wordt, en men zal meer dan oppervlakkige wis-, natuuren werktuigkundigen opkweeken. Plaats aan 't hoofd der inrigtingen van onderwijs veelzijdig gevormde mannen - die een zuiveren en diepen blik in het geheel der menschelijke kennis kunnen slaan, want alleen bekwaam te zijn in de stellige wetenschappen is voor hunne taak die zij te vervullen hebben niet genoeg.

Het is vooral aan de grondige kennis van de geschiedenis, waarin onze eeuw tot een geheel andere wijze van zien gekomen is, en waarover een nieuw licht is opgegaan, dat behoefte bestaat uit hoofde van de algemeen nog heerschende onkunde daaromtrent; want hoe kunnen er nuttige leden in de maatschappij gevormd worden, indien zij van de lotgevallen der volken en die van hun eigen vaderland, van zijne instellingen, gesteldheid, zeden, gebruiken en behoeften onkundig blijven?

Wij zagen dus veel goeds, in vereeniging met nog veel gebrekkigs, uit den strijd der verschillende bestanddeelen, in de maatschappij en in den staat ontstaan, dreigende onweêrswolken aan den gezigteinder zich vertoonen, die wij hopen, dat in den dampkring des vredes zullen worden opgelost. In godsdienst, kunst en wetenschap zagen wij veel dat van de voortdurende ontwikkeling van den menschelijken geest, van zijnen verheven aanleg en van heilzame vruchten van zijn onderzoek getuigt, en al mogten er nog veel leemten ter vervulling overblijven en vele wenschen vooralsnog onvoldaan overschieten, het geheel geeft ons de hoop, dat de toekomst vele van die leemten zal vervullen en sommige van onze wenschen zal voldoen.

Wij eindigen met de woorden van den begaafden schrijver Saint Réné Taillandier: ‘Waarom zouden wij ontkennen, dat de bestaande tegenstrijdigheden onze eeuw eene onbestemde gedaante geven? Waarom zouden wij verheelen, dat voor ons, die in het gewemel van hare doorkruisende en botsende rigtingen gemengd zijn, zij verre is van een blijkbaar en beslissend karakter te vertoonen zoo als die waaraan zij is opgevolgd? Te zeggen dat de XIX^{de} eeuw een tijdperk van overgang, van vervorming en dus van eene koortsachtige onbepaaldheid is, zegt waarlijk niet veel; het is slechts eene andere wijs om het gemis van haar stellig karakter uit te drukken.’ Onze eeuw verkeert thans in een staat van gisting, die groote uitbarstingen of heilzame uitkomsten ten gevolge kan hebben; laten de eenen ons niet onvoorbereid vinden, en blijven wij hoopvol de andere verwachten!

J.A.B.

20 April 1867.

De Engelsche constitutie.
Volgens Walter Bagehot.(*)

I. *Het cabinet of ministerie.* Twee eigenaardigheden worden aan de Engelsche constitutie toegekend, die in haar wezen niet gegrond zijn. Ten eerste, dat daarin de wetgevende, de uitvoerende en de rechterlijke macht geheel van elkander gescheiden zijn; dat elke dier drie machten aan een afzonderlijk persoon of aan eene vereeniging van personen is opgedragen; dat geene daarvan zich eenigszins met het werk der andere kan bemoeien.

Ten tweede beweert men, dat de bijzondere uitstekendheid der Britsche constitutie daarin gelegen is, dat zij uit eene in evenwicht gehoudene vereeniging van drie machten bestaat.

Dat diensvolgens het monarchaal element, het aristocratisch element en het democratisch element elk een deel van de opperste macht bezitten, en dat de zamenstemming van alle drie noodwendig is voor de uitoefening van die opperste macht. Koning, hooger- en lagerhuis zijn volgens deze theorie niet slechts de uitwendige vorm, maar het innerlijke wezen, het levengevend beginsel der constitutie.

Aan de monarchie, zegt men, kleven enkele gebreken, enkele verderfelijke neigingen, aan de aristocratie andere, aan de democratie wederom andere; maar Engeland heeft getoond, dat eene regeering zoo kan zamengesteld zijn, dat daarin alle deze verkeerde neigingen elkander volkomen tegenhouden, opwegen en opheffen; dat daarin een voortreffelijk geheel is zamengesteld, niet enkel in spijt van, maar juist door middel van de elkander tegenwerkende gebreken van de drie elementen der constitutie.

Diensvolgens gelooft men, dat de voornaamste kenmerken der Engelsche constitutie niet toepasselijk zijn in landen, waar de bouwstoffen voor eene monarchie of aristocratie niet aanwezig zijn.

De Vereenigde Staten van Noord-Amerika konden deswegens niet monarchaal zijn geworden, zelfs indien de constitueerende vergadering daartoe besloten had; - zelfs indien de afzonderlijke staten, waaruit zij werden zamengesteld, dit goedgekeurd hadden. De diepe eerbied, de innige verkleefdheid, die een wezenlijke vereischte zijn van eene echte monarchie, zijn indrukken van 't gemoed, welke geene wetgeving aan een volk kan inprenten. Deze half kinderlijke gevoelens jegens de regeering zijn van 't eene geslacht op 't andere overgeërfd.

(*) Londen, 1867. 348 pag. 80.

Niemand kan een goed begrip vormen van de Engelsche staatsinstellingen of van andere soortgelijke, die vele eeuwen tot haren wasdom noodig gehad hebben, of hij moet deze instellingen in twee klassen verdeelen. In zoodanige constituties moet men namelijk twee min of meer afzonderlijke deelen onderscheiden, vooreerst die, welke den eerbied der bevolking verwekken en bewaren, en ten anderen die, welke metterdaad werken en besturen.

Iedere constitutie moet voorts eerst gezag *erlangen,* en dan gezag *uitoefenen;* zij moet eerst de getrouwheid en het vertrouwen der menschen winnen, en dan hunne huldiging aanwenden tot de regeeringstaak.

De kenmerkende verdienste van de Engelsche constitutie is, dat zij een eenvoudig krachtig deel bevat, dat eenvoudiger, gemakkelijker en beter kan werken, dan eenige andere bestuursinrichting, die men tot dusvere beproefd heeft; en zij bevat ook historische, zamengestelde, eerbiedwekkende, staatsie ten toon spreidende deelen, welke zij van een lang voorleden geërfd heeft, welke der menigte ontzag inboezemen en een haast onverklaarbaren maar alvermogenden invloed op de denkbeelden van hare onderdanen uitoefenen. Het eenvoudige wezen dezer constitutie kan, *mutatis mutandis*, op vele zeer onderscheidene landen overgeplant worden, maar haar eerbiedwekkend uiterlijk is nauw beperkt tot de natiën met eene soortgelijke historie en overeenkomstige politieke overleveringen.

Het wezenlijke geheim der Engelsche constitutie is de nauwe vereeniging, de bijna volledige ineensmelting van de uitvoerende en de wetgevende machten. Volgens de overgeleverde theorie bestaat wel de deugd dier constitutie in de volledige scheiding van de wetgevende en de uitvoerende machten, maar inderdaad bestaat hare verdienste in haar bijzonder en nauw verband. De verbindings-schakel is het *cabinet.* Door dat nieuwe woord verstaan wij eene commissie uit het wetgevend lichaam gekozen, om het uitvoerend bewind uit te maken. De wetgeving kiest daartoe de mannen, in welke zij het grootste vertrouwen stelt. Zij kiest -hen wel is waar niet direct; maar zij is bijna alvermogend in hunne indirecte verkiezing. Vroeger waren zij niet alleen in naam, als thans, maar inderdaad 's konings dienaren of ministers. In den regel wordt thans de zoogenaamde eerste minister door de wetgeving gekozen - en de eigenlijke eerste minister voor de meeste zaken, de leider van het huis der gemeenten, bijna zonder uitzondering.

Er is bijna altijd een of ander man, die door de stem der bovendrijvende partij in het bovendrijvend huis der wetgeving wordt verkozen om aan het hoofd dier partij te staan en diensvolgens de natie te besturen.

Zoo hebben wij in Engeland een verkiesbaren eersten magistraatspersoon evengoed als de Noordamerikanen eenen verkiesbaren eersten magistraatspersoon bezitten. De koning of koningin staat alleen aan het hoofd van het eerbiedwekkend deel der constitutie. De eerste mi-

nister staat aan het hoofd van het werkende en gezag uitoefenende deel. Evenwel verschilt onze eerste magistraatspersoon van den Noordamerikaansche. Hij is een voorbeeld van eene trapswijze verkiezing. De wetgeving, die in naam verkozen wordt om wetten te maken, vindt inderdaad hare voornaamste taak in het benoemen en handhaven van het uitvoerend bewind.

De zoo verkozen eerste minister moet zijne medeleden kiezen, maar hij kiest alleen uit een beperkten kring. De positie der meeste mannen in het parlement belet, dat zij tot leden van het cabinet uitgenoodigd worden; de positie van een klein aantal mannen verzekert hun, dat zij daartoe uitgenoodigd worden. Het parlement en de natie hebben telkens vrij wel uitgemaakt, wie de eerste plaatsen in het cabinet zullen bekleeden; maar zij hebben niet zoo rechtstreeks bepaald, welken post ieder man zal bezetten. Diensvolgens heeft de eerste minister daarin een aanzienlijk gezag, dat echter binnen enge grenzen beperkt is.

Het cabinet is, om kort te gaan, eene commissie van beheer, door de wetgeving uit personen, in welke zij vertrouwen stelt en welke zij kent, verkozen om de natie te besturen. Het is natuurlijk, dat de leden dier commissie tevens leden der wetgevende vergadering zijn, maar dat behoefde niet uitsluitend zoo te wezen.

Een cabinet, dat personen bevatte, die niet leden der wetgevende vergadering waren, konden nogtans alle nuttige verplichtingen vervullen. De pairs, die een groot deel van de hedendaagsche cabinetten uitmaken, zijn heden ten dage slechts leden van eene ondergeschikte vergadering. Het zoogenaamd hoogerhuis of huis der lords heeft nog verscheidene nuttige plichten uit te oefenen; maar de heerschende invloed, de beslissende macht is overgegaan tot de ouder gewoonte nog lagerhuis genoemde vergadering. Een voornaam voordeel van het hoogerhuis in de tegenwoordige eeuw bestaat daarin, dat het als een *reservoir* van cabinet-ministers dient. Zoolang het een vereischte blijft, dat de benoodigde cabinets-ministers leden van de wetgevende macht zijn, zou het ongetwijfeld moeilijk wezen, zonder de lords het noodige aantal ministers te vinden.

Het wezen van een cabinet bestaat daarin, dat het eene nauw verbonden commissie is, welke het wetgevende deel van den staat met het uitvoerende deel van den staat vereenigt en verbindt. In zijnen oorsprong behoort het tot het eene, in zijne werkzaamheden tot het andere deel. Het is eene commissie, die de vergadering kan ontbinden, welke haar aangesteld heeft. Hoewel aangesteld door het eene parlement, kan het, indien het verkiest, op het naastvolgende appelleeren.

Het Engelsche stelsel is derhalve niet eene overdracht van de uitvoerende macht aan de wetgevende; het is eene zamensmelting van beide. Het cabinet is eene uitvoerende macht, die de wetgevende kan vernietigen,

zoowel als eene uitvoerende macht, die ter benoeming staat van de wetgeving.

Daarentegen is het eene wezenlijke eigenschap der constitutie van de Vereenigde Staten in Noord-Amerika, dat de wetgevende en uitvoerende machten van elkander onafhankelijk zijn; ook wordt de president aldaar op geheel andere wijze verkozen dan het huis der volksvertegenwoordigers. Dewijl aldaar de personen die werken en uitvoeren niet dezelfde zijn als diegenen welke de wetten maken, moet er dikwerf tweestrijd tusschen hen ontstaan. De uitvoerende macht wordt verlamd, als zij de wetten niet erlangt, die zij noodig heeft, en de wetgeving ontaardt, als zij besluiten neemt, waarvan anderen en niet zij zelve de nadeelige uitwerkselen ondervinden. Men heeft in Amerika deze moeielijkheid reeds zoo zeer gevoeld, dat er een half verband is ontstaan tusschen de wetgeving en de uitvoerende macht. Wanneer b.v. de secretaris van financiën eene belasting verlangt, dan raadpleegt hij daarover met den voorzitter van de commissie van financiën van het congres, en poogt door middel van dien voorzitter de commissie te overreden om die belasting aan te bevelen, en zoo door die commissie het congres te bewegen om die belasting aan te nemen. Daar echter twee bekwame personen nimmer over een budget volkomen overeenstemmen, moet er verschil ontstaan tusschen den voorzitter der financiëele commissie in het congres en den minister van financiën in het uitvoerend bewind. Ook is het financiëele deel der regeering niet het éénige, dat telkens de ondersteuning der wetgeving behoeft in het erlangen der vereischte wetten. In Engeland kan het cabinet bij eene dringende gelegenheid het parlement dwingen door de bedreiging van af te treden of door de bedreiging van eene ontbinding; maar geen van beide kan door een president der Vereenigde Staten aangewend worden. Aldaar kan het congres niet ontbonden worden door de uitvoerende macht; en het bekommert zich niet over eene mogelijke aftreding van den president, want het is niet zijne taak eenen opvolger te benoemen.

Het grondbeginsel eener populaire regeering is, dat de hoogste macht, de beslissende invloed in politieke zaken in het volk berust; - niet noodwendig of gewoonlijk in het geheele volk, - in de numerieke meerderheid, maar in een uitgelezen en bepaald deel van het volk. Zoo is het in Engeland en in alle vrije landen. Onder de constitutie met een cabinet kan dit volk bij eene plotseling opkomende dringende gelegenheid zich een bestuurder kiezen voor die gelegenheid. Het is licht mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat hij vóór het ontstaan dier gelegenheid niet in het bestuur is. De groote hoedanigheden, de gebiedende wil, de snelle voortvarendheid, die voor eene groote crisis passen, zijn geen vereischte - zijn hinderpalen - in gewone tijden. In Engeland heeft men, sedert de constitutie hare rijpheid heeft bereikt, zoo weinige hachelijke tijdsgewrichten gehad, dat men dit stilzwijgend voorrecht nauwelijks op den rechten prijs stelt.

Evenwel maakte men, bij hetgeen het naast op eene groote plotselinge crisis geleek - in den Krim-oorlog - van deze verkregene macht gebruik. Wij deden het cabinet Abberdeen aftreden, het bekwaamste wellicht, dat wij sedert de hervorming van 't parlement gehad hadden - een cabinet, dat niet alleen bekwaam, maar uitstekend bekwaam was voor elke soort van zwarigheid behalve de ééne, die het moest keeren - en wij verkozen een staatsman (Palmerston), die de soort van verdienste bezat, welke men behoefde.

Maar onder de regeering van den president van Noord-Amerika kan niets van dien aard geschieden. Men heeft een congres, dat op en voor een bepaalden tijd, die noch verkort, noch verlengd kan worden, verkozen is; men heeft een voor een bepaald tijdvak gekozen president, die gedurende dat tijdvak onafzetbaar is. Men heeft diensvolgens eene vooruit aangestelde regeering, en hetzij zij past of niet past, hetzij zij goed of slecht bestuurt, de wet gebiedt haar te handhaven.

II. *De vereischten, die eene cabinets-regeering moeten voorafgaan.* Het eerste vereischte bij eene verkiesbare regeering is het *onderling vertrouwen* der kiezers in alle oorden van het land. Een tweede en zeer zeldzaam vereischte bij eene verkiesbare regeering is een kalm nationaal gemoed, standvastig genoeg om onvermijdelijke spanning bij dreigende omwentelingen door te staan. De derde voorwaarde bij eene verkiesbare regeering is vatbaarheid voor redeneering. Een geheel volk, dat zijne bestuurders kiest, moet in staat zijn een duidelijk begrip te vormen van verwijderde voorwerpen. Maar de voorafgaande vereischten voor eene cabinets-regeering zijn nog zeldzamer; zij vereischt niet alleen de reeds vermelde voorwaarden, maar bovendien de mogelijkheid dat men steeds eene goede wetgevende macht bezit of verkiest - eene wetgevende macht, die bevoegd en bekwaam is om een voldoend ministerie te kiezen.

Er zijn twee soorten van natiën, die een goed parlement kunnen kiezen. De eerste is eene natie, waarin de massa van het volk verstandelijk ontwikkeld is, en waarin algemeene welvaart heerscht. Maar in geval de massa van het volk niet bekwaam genoeg is om te kiezen, en dat is het geval met de numerieke meerderheid van bijna alle natiën: hoe kan daar eene cabinets-regeering mogelijk zijn? Dat is alleen mogelijk bij de zoodanige, die men *eerbiedige* natiën zou kunnen noemen. Er zijn toch natiën, alwaar het talrijker onwijzer deel wenscht bestuurd te worden door het minder talrijke wijzer deel. De groote menigte is aldaar bereid om de macht van hare bestuurders te kiezen over te dragen aan eene uitgelezen minderheid. Zij erkent die als hare plaatsvervangende kiezers van de regeering; zij heeft eene soort van eerbied voor een aantal voorname personen, die geschikt zijn om een goed bestuur te kiezen. Eene natie in zulk een gelukkigen toestand als deze bezit klaarblijkelijke voordeelen voor het zamenstellen van eene cabinets-regeering. Zij heeft het beste volk voor

de verkiezing van eene wetgevende macht, die bekwaam is om een goed ministerie te kiezen.

Engeland is het type van zulke *eerbiedige* natiën, en de wijze waarop zij dat geworden is, zou bijzonder merkwaardig zijn om na te gaan. Doch inderdaad bewijst de massa van het Engelsche volk haren eerbied eerder aan iets anders dan aan hare wezenlijke bestuurders. Zij eerbiedigen de uiterlijke tentoonspreiding der zoogenaamde groote wereld. Die groote wereld is voor hen een tooneel, waarop de spelers hunne rollen beter uitvoeren, dan de toeschouwers dat kunnen doen. Deze comedie wordt in ieder district gespeeld. Ieder dorpeling gevoelt, dat zijn huis niet is zoo als dat van mylord, noch zijn leven gelijk mylords leven, noch zijn wijf gelijk mylady. Het verhevenste tooneel echter is de koning of de koningin. De schijnbare regeerders van de Engelsche natie gelijken op de prachtigst uitgedoste personen van eene schitterende processie: door hen wordt de menigte aangetrokken; voor hen stijgt het gejuich der toeschouwers omhoog. De werkelijke regeerders zitten in gewone rijtuigen; niemand bekreunt zich om hen of vraagt naar hen; maar men gehoorzaamt hen onvoorwaardelijk en onbewust uit hoofde van den luister dergenen, die hen voorgingen en in de schaduw stelden.

Een zoo eerbiedig volk, zelfs ofschoon zijne laagste klassen niet verstandelijk ontwikkeld zijn, is veel geschikter voor eene cabinetsregeering dan eenig ander democratisch land, omdat het geschikter gelegenheid biedt voor politieke uitstekendheid. De hoogste standen kunnen aldaar regeeren; en de hoogste standen moeten als zoodanig meer politieke bekwaamheid bezitten dan de lagere klassen. Men kan de beste klassen van zulk een volk voor het bestuur gebruiken; de minste kunnen alleen daarop aanspraak maken, waar ieder man denkt, dat hij even goed is als ieder ander. De hoogere standen bezitten bij overlevering een erkenden politieken voorrang, omdat zij dien altijd bezeten hebben, en omdat zij eene soort van uiterlijke staatsie erven, die hen dit waardig schijnt te maken.

III. *De monarchie.* De beste reden waarom de monarchie eene sterke regeering is, is, dat zij eene begrijpelijke regeering is. De massa der menschen begrijpt ze, en nauwlijks ergens in de wereld begrijpt zij eene andere regeering. Het wezen eener constitutie, het werken eener statenvergadering, de strijd der partijen, de onmerkbare vorming eener publieke opinie, zijn ingewikkelde zaken, moeilijk te kennen en licht te miskennen. Maar de uitgedrukte wil van een enkel persoon, de bevelen, die van hem uitgaan, zijn licht te vatten denkbeelden; ieder kan ze begrijpen en niemand zal ze ooit vergeten. Als men aan de massa van 't menschdom de vraag voorstelde: ‘wilt gij door een koning geregeerd worden, of wilt gij door eene constitutie geregeerd worden?’ komt de vraag hierop neêr: ‘wilt gij geregeerd worden op eene wijze, die gij begrijpt, of wilt gij ge-

regeerd worden op eene wijze, die gij niet begrijpt?' De beslissing werd aan het Fransche volk voorgesteld, toen men het vroeg: 'wilt gij door Lodewijk Napoleon geregeerd worden, of wilt gij geregeerd worden door eene statenvergadering?' Het Fransche volk zeî: 'wij willen door den éénen man geregeerd worden, dien wij ons kunnen voorstellen, en niet door de vele lieden, die wij ons niet kunnen voorstellen.

De algemeen geldende theorie van de Engelsche constitutie bevat twee dwalingen ten aanzien van den souverein. Zij beschouwt hem van ouds als een afzonderlijken stand of lid van het rijk met een afzonderlijk gezag gelijkstaand met dat van het hooger- en het lagerhuis. Weleer was dat zoo, en bezat de souverein nog veel andere rechten, maar dat is thans zoo niet meer. Dat gezag kon alleen uitgeoefend worden door een monarch met een *veto*. Hij moest wetten kunnen verwerpen. Maar de tegenwoordige koningin heeft zulk een *veto* niet. Zij moet haar eigen doodvonnis teekenen, wanneer de beide huizen het haar eenstemmig toezenden. Het is dus eene fictie uit het verleden, als men haar thans nog wetgevende macht toekent. Sedert lang bezit zij die niet meer.

Ten tweede leert de oude theorie, dat de koning de uitvoerende macht is. Bij het maken der Noord-Amerikaansche constitutie werd ondersteld, dat de koning de uitvoerende macht was van de Engelsche constitutie, en men achtte een niet erfelijk plaatsbekleeder daarvan, te weten een president, volstrekt noodzakelijk. De scherpzinnige stellers der Noord-Amerikaansche constitutie bemerkten niet, dat in Engeland de eerste minister eigenlijk het hoofd der uitvoerende macht is. Doch zij kregen hun denkbeeld van de Engelsche constitutie van het tijdstip waarin zij verkeerden. In het zoogenaamd gouvernement van lord North was George III het gouvernement. Lord North was niet alleen zijn door hem benoemd minister, maar zijn zaakwaarnemer. De minister voerde eenen oorlog, dien hij, afkeurde en haatte, omdat het een oorlog was, dien zijn souverein goedkeurde en voorstond.

Om het wezen der zaak kortelijk voor te stellen, de souverein heeft onder eene constitutioneele monarchie, zoo als de Engelsche, drie rechten: het recht van geraadpleegd te worden, het recht van aan te moedigen, het recht om te waarschuwen. En een koning van groot verstand en schranderheid behoeft geene andere. Hij zal ondervinden, dat, juist door geene andere te bezitten, hij deze met uitstekend gevolg zal kunnen gebruiken. Hij zal aan zijnen minister kunnen zeggen: 'de verantwoordelijkheid voor deze maatregelen berusten op u. Al wat gij het beste oordeelt moet geschieden. Al wat gij het beste oordeelt zal mijne volledige en krachtige ondersteuning hebben. *Maar* ik maak u opmerkzaam, dat om deze en om die reden wat gij voorstelt te doen, niet goed is; om deze en die reden is het-

geen gij niet voorstelt, beter. Ik weêrstreef u niet; het is mijn plicht u niet te weêrstreven; maar ik maak u opmerkzaam, dat ik waarschuw.' Veronderstel dat de koning gelijk heeft, en dat hij bezit, wat koningen dikwerf bezitten, de gave van zich krachtig uit te drukken, dan kan het niet missen, of hij maakt indruk op dèn minister. Deze zal wellicht zijne plannen niet veranderen, maar het zal zijn gemoed altijd onrustig maken.

In den loop van eene lange regeering zal een schrander koning eene ondervinding erlangen, die weinig ministers zullen kunnen evenaren. De koning zou kunnen zeggen: 'zijt gij bedacht geweest op de handelingen, die voorgevallen zijn onder dit of dat ministerie, ik geloof, omstreeks veertien jaar geleden? Zij geven een leerzaam voorbeeld van de slechte uitkomsten, die gewis de maatregelen zullen volgen, die gij voorstelt. Gij hadt in dien tijd niet een zoo uitstekend staatsambt als thans, en 't is mogelijk, dat gij u niet alle gebeurtenissen herinnert. Ik zou u aanraden ze na te gaan en er met uwe oudere ambtgenooten, die er deel aan namen, over te beraadslagen. Het is niet verstandig, maatregelen te vernieuwen, die onlangs zoo slecht werkten.' De koning zou hierbij hetzelfde voordeel hebben als een vaste onder-secretaris van het ministerie over zijn chef, den parlementairen secretaris. Hij nam deel aan de handelingen der vorige parlementaire secretarissen, terwijl de nieuw benoemde van die soort van zaken nog niet het minste verstond en zich er ook nog niet mede bemoeide. Deze moet beginnen met van lieverlede te leeren kennen wat de vaste secretaris zich klaar en oogenblikkelijk herinnert. Zonder twijfel kan een parlementaire secretaris zijn hem ondergeschikten ambtenaar door de macht zijner hoogere waardigheid doen zwijgen; maar hoewel een minister zoo te werk kan gaan met zijn onderhoorige, kan hij zoo niet handelen met zijn koning. Hij heeft niet maar de eerbiedige opmerkingen van een erkend onderhoorige aan te hooren, maar moet de argumenten beantwoorden van een opperhoofd, wien hij zelf moet eerbiedigen.

IV. *Het hoogerhuis of huis der lords.* Het nut van het hoogerhuis, of liever van den stand der lords is zeer groot. Zij verwekken wel niet zoo veel eerbied als de koning, maar toch zeer veel. De hooge adel werkt op de verbeelding van de groote menigte als een zichtbaar beeld van innerlijke waardigheid. De adelstand is bovendien van groot nut in hetgeen hij voorkomt. Hij voorkomt de heerschappij van den rijkdom - de aanbidding van het goud. Dit is de klaarblijkelijke en natuurlijke atgod van den Angelsaks. Hij zoekt altijd geld te maken; hij berekent alles in geld; hij buigt zich neder voor een grooten hoop gelds en trekt den neus op, als hij een kleinen hoop ontmoet. Hij heeft een aangeboren bewondering voor den rijkdom op zich zelven. En binnen goede grenzen is deze neiging niet te misprijzen. Zoolang wij den wedijver der industrie krachtig en vurig

bevorderen, zullen wij diegenen, welke dezen wedstrijd met geluk spelen, eeren en bewonderen, en die ze ongelukkig medespelen een weinig minachten. Maar de bewondering van den rijkdom gaat in sommige landen veel verder; men houdt op eenigszins acht te slaan op de bekwaamheid dergenen, die de schatten verworven hebben, men eert den rijkdom in de handen van den erfgenaam evenzeer als in de handen van dengenen, die ze voortgebracht heeft. Hiervoor bewaart ons de aristocratie. Er is geen land, waar een millionair zoo weinig in tel is als in Engeland. Het wordt elken dag beproefd en elken dag bewezen, dat men door geld alleen geen lid kan worden van de groote wereld, of althans onder de lieden van fatsoen wordt opgenomen. En daarin heeft men ook niet geheel ongelijk. Immers in de vereering van den rijkdom eert men niet een man, maar een aanhangsel van een man; in de vereering daarentegen van overgeërfden adeldom eeren wij het waarschijnlijk bezit van eene groote hoedanigheid, echte fijne beschaving, die bij de aristocratie te huis *behoort* te zijn; het is eene physiologische eigenschap van het ras, ofschoon zij soms in het individu ontbreekt.

De eerbied, dien de adelstand verwekt, bewaart ons ook voor eene veel lagere soort van vereering, die in Frankrijk en in andere beschaafde landen als eene soort van bijgeloof heerscht, den hoogen eerbied namelijk voor ambtenaren, zelfs voor ondergeschikte ambtenaren. Men zou daar te vergeefs aantoonen, dat het salaris voor de meeste ambten geringer is dan de inkomsten van handel en nijverheid, dat hun werk eentooniger en hun werkkring veel beperkter en bekrompener is. Zij worden toch gerekend hooger en beter te zijn. Zij zijn veelal gedecoreerd, zij hebben een rood lintje in hun linker knoopsgat, en daartegen baat geene redeneering. In Engeland daarentegen geven alleen de hooge staatsambten, hetzij duurzame of parlementaire, die groote bekwaamheid onderstellen, hoogen rang in de groote wereld. Mindere ambten geven geen aanzien in de zamenleving. Een gezeten grossier minacht den rijksontvanger, en wat in menig land ondenkbaar is, de rijksontvanger benijdt den grossier. Een commies in de staatsdienst is geen man van fatsoen, en men zou een gewoon Engelschman niet kunnen doen gelooven, waarom hij daardoor eenig aanzien zou verdienen.

De groote beweging in de hedendaagsche maatschappij is evenwel ongunstig geweest voor den eerbied, dien de aristocratie in de zamenleving placht in te boezemen. Het ontstaan van industriëelen rijkdom in tallooze vormen heeft haar een mededinger gegeven, die gewoonlijk meer bekwaamheid bezit en die, als hij meer fijne beschaving bezat, licht de overmacht zou erlangen. Daarentegen bezit de aristocratie heden ten dage minder middelen om door staatsie-vertoon indruk te maken, daar de manier van leven van lieverlede minder statieus wordt.

Indien men den hoogen eerbied in aanmerking neemt, die aan den hoogen adel als zoodanig placht bewezen te worden, zal men zich verwonderen, dat het huis der lords als staatsvergadering altijd den minderen rang heeft gehad, het was altijd juist als thans niet de eerste maar de tweede onzer staatsvergaderingen. Velerlei oorzaken droegen er toe bij om deze onregelmatigheid te bewerken, maar de hoofdoorzaak was natuurlijk. Het huis der pairs is nimmer eene vergadering geweest, waar de voornaamste pairs de voornaamste leden waren. De hoedanigheden, die een man voor kenbare uitstekendheid in eene beraadslagende vergadering moet bezitten, zijn niet erfelijk en gaan niet gepaard met groote bezittingen. In de natie, in de provincie en in zijn eigen provincie was een hertog van Devonshire of een hertog van Bedford een veel grooter man dan lord Thurlow. Zij bezaten groote landgoederen, geheele kiesdistricten, tallooze onderhoorigen; hij leefde van zijn tractement. Tot den tijd dat het hoogerhuis bijeen kwam, waren de hertogen niet alleen de grootste, maar verreweg de grootste heeren. Maar zoodra het huis vergaderde, werd lord Thurlow de grootste man. Hij kon spreken en de anderen konden niet spreken. Hij kon zaken in een half uur afdoen, die zij in een heelen dag niet hadden kunnen afdoen, of die zij in 't geheel niet hadden kunnen afdoen.

Maar zulk eene vergadering kon niet pleizierig zijn voor groote heeren. Zij konden het niet aangenaam vinden in hun eigen vergadering te moeten onderdoen voor een rechtsgeleerde van gisteren, dien ieder had gekend als advocaat zonder processen, die voor *loon* gesproken had, die naar consulten van zes driekwart schelling gereikhalsd had. De pairs bedachten twee middelen om deze zwarigheid te ontwijken; zij vonden volmachten uit, die hen in staat stelden om te stemmen, zonder present te zijn, zonder zich te ergeren, zonder hun buitenverblijf of stadspaleis te verlaten, waar zij als halve goden gediend werden. En wat nog krachtiger werkte, zij gebruikten hun invloed in het lagerhuis in stede van in het hoogerhuis. Op die indirecte wijze werd een groot landheer, die in graafschappen en burgvlekken (boroughs) twee of meer leden van het lagerhuis deed verkiezen, (wellicht zelfs leden van het ministerie of anders het hoofd der oppositie) een veel gewichtiger man, dan door in zijne eigene vergadering aan de zitting deel te nemen en den kanselier te hooren spreken. Zoo erlangden de grootste pairs een bedekten maar machtigen invloed in het lagerhuis.

De overgeleverde theorie van de Engelsche constitutie leert, dat het huis der lords een rijksstand is van gelijken rang als het huis der gemeenten; dat het den aristocratischen stand juist als het huis der gemeenten den volksstand vertegenwoordigt; en dat volgens het grondbeginsel van onze constitutie de aristocratische stand hetzelfde gezag heeft als de volksstand. Zoo geheel onwaar is deze leer, dat het eene

bijzondere deugd van de Britsche constitutie is, dat zij een zoogenaamd hoogerhuis bezit, dat niet gelijk gezag heeft als het lagerhuis, maar toch eenig gezag bezit. Er moet namelijk in elke constitutie ergens een beslissend gezag bestaan om de souvereine macht uitvoerbaar te maken. En de Engelschen hebben de hunne daartoe gevormd. Het huis der lords was niet gezind om de reform-act van 1832 aan te nemen. En toch nam het die aan. De kroon bezit de macht nieuwe pairs te benoemen; en de koning van dien tijd had aan het toenmalig ministerie beloofd ze te benoemen. Het huis der lords had geen zin in die benoeming en nam daarom de wet aan. Van de macht der benoeming werd geen gebruik gemaakt, maar haar bestaan was even nuttig als hare uitvoering. De bewustheid dat hun huis kon overladen worden door den wil des konings - eigenlijk door den wil des volks - deed de lords toegeven aan den wil des volks.

Na de *reform-act* van 1832 veranderde de werking van het hoogerhuis. Vóór dien tijd hadden de voornaamste leden van het hoogerhuis ook den meesten maar indirecten invloed in het lagerhuis, maar sedert dat tijdstip bepaalt zich zijne taak tot revisie of opschorting der wetsontwerpen. Het kan die ontwerpen veranderen; het kan die wetsontwerpen verwerpen, aangaande welke het lagerhuis nog niet genoegzaam eensgezind schijnt te zijn, of waarop de natie nog niet vast gezet schijnt te wezen. Hun *veto* is een soort van hypothetisch *veto.* Een, twee- ja driemaal kunnen zij een wetsontwerp afwijzen, maar als het lagerhuis volhoudt met ze hun toe te zenden, dan nemen zij ze aan. Het is de bijzondere verdienste van den hertog van Wellington als staatsman, dat hij door zijnen duurzamen invloed op het hoogerhuis deze verandering heeft te weeg gebracht, en bij de werkelijke gesteldheid van het lagerhuis is zulk eene wetgevende vergadering voor revisie ten hoogste nuttig en wellicht volstrekt noodzakelijk.

Immers de toevallige meerderheid van het lagerhuis wisselt telkens niet alleen door nieuwe leden, maar zelfs elken zittingavond door hunne al- of nietverschijning. Hunne meeningen zijn daardoor onderhevig aan plotselinge wendingen of uitbarstingen van drift. Zamenspanning van een aantal leden tot het bevorderen van 't een of ander eigenbelang kan licht tot voor den staat nadeelige besluiten leiden. Bovendien heeft het lagerhuis geen tijd genoeg tot bedaarde overweging. Het Britsche rijk is een veelsoortig zamenstel en ieder deel van dit zamenstel geeft een deel bezigheid aan het lagerhuis. Den eenen dag is het Indië, den eerstvolgende Jamaika, dan weder China of Sleeswijk-Holstein. De aan de ministers telkens gerichte vragen loopen over de helft van alle menschelijke zaken. De zoogenaamde *private bill acts* of *privilegia*, hoe ondergeschikt zij behoorden te zijn, geven aan het huis meer werk dan eenige staatsvergadering ooit heeft moeten verrichten.

Het huis der lords bezit als lichaam vele eigenaardigheden om het

tot een huis van herziening geschikt te maken. De lords zijn in vele opzichten onafhankelijker dan de leden van het huis der gemeenten. Zij hebben den tijd zich een koel en belangeloos oordeel te vormen. De éénige bezigheid van een pair, die den naam van bezigheid waardig is, is de politiek, en hij kan er zich ongestoord mede bezig houden. Eene vergadering, welker leden in 't algemeen niets te winnen of te verliezen hebben, die alle een gevestigden rang in de zamenleving bezitten, die niet van kiesvergaderingen afhangen, waarvan nauwlijks één den tijdelijken minister naar de oogen ziet, is juist de vergadering, van welke men eene onafhankelijke critiek kan verwachten.

Doch de groote meerderheid van de pairs neemt weinig of geen deel aan de hun bestemde taak, of zij zijn daartoe, wijl uitstekende gaven niet erfelijk zijn, niet bekwaam genoeg; zij stemmen veelal bij volmacht; maar eene minderheid, die bijzonder in onzen tijd ijverig is, volbrengt die taak op betamelijke wijze.

Nogtans is het wenschelijk, dat die volmachten afgeschaft worden en dat tevens de werkzame minderheid versterkt worde door voor hun leven benoemde pairs, eene onlangs door lord Palmerston beproefde maar door de pairs afgewezen hervorming. Door zulke pairs voor hun leven te benoemen zou men namelijk zoodanige uitstekende mannen kunnen kiezen, die geen dertig- of vijftig-duizend pond st. inkomen bezitten om eene pairie voor hunne familie te grondvesten.

V. *Het huis der gemeenten.* Men weet wel, wat de voornaamste taak van het lagerhuis is; maar in de officiëele taal der constitutie wordt zij niet erkend. Het huis der gemeenten is in de eerste plaats eene kiesvergadering; het verkiest onzen president, ook moet deze aftreden, als het huis dat begeert. Zonder twijfel handelt het huis daarin in overeenkomst met de waarschijnlijke publieke opinie, maar neemt toch daarin het initiatief en waagt de kans, of de natie al dan niet toestemt. Wanneer daarentegen de Noordamerikaansche natie haren president verkozen heeft, heeft zij hare macht losgelaten. Maar wijl het huis der gemeenten de macht heeft van ontslag, zoowel als van ververkiezing, blijft zijne betrekking tot den premier onafgebroken bestaan. Hij is voor hen, wat zij voor de natie zijn. Hij kiest de richting, werwaarts hij gelooft, dat zij hem zullen volgen. Maar hij moet aanvoeren en pal staan, want een minister, die voor het huis onderdoet, is zelden voorspoedig.

Voorts behoort het huis der gemeenten de meeningen van het Engelsche volk uit te drukken over alle zaken die in behandeling komen. Het moet de klachten of grieven aanhooren, die bijzondere belangen betreffen en door de ondersteuning die zij vinden aanmerking schijnen te verdienen. Door middel van de publiek gemaakte verslagen van al 't geen in het huis der gemeenten verhandeld wordt, kan de Engelsche natie uit de telkens daarover gevoerde debatten zich een voldoend oordeel verschaffen, over 't geen haar anders alleen van ééne zijde werd voorgesteld.

Wat de wetgeving betreft van het parlement, eene groote massa der behandelde ontwerpen zijn geene wezenlijke wetten, die algemeene voorschriften bevatten voor een aantal gevallen. De zoogenaamde *special acts* of *private bills*, die de daartoe bestemde commissies met werk overladen, bepalen b.v. niet, hoe spoorwegen moeten aangelegd worden, maar besluiten, dat er een bepaalde spoorweg zal gemaakt worden van deze tot die plaats, en hebben geene betrekking op eenig ander geval. Als men mag aannemen, dat eene vrije natie in 't algemeen de wetten bezit, die voor haren toestand passen, dan is de hervorming of omwerking dier wetten voor nieuwe behoeften maar van ondergeschikt belang, in vergelijking van het algemeen bestuur en het geheele staatsleven.

Ten aanzien van financiëele zaken heeft het huis der gemeenten heden ten dage eene heel bijzondere eigenaardigheid. Over gewone onderwerpen kan ieder lid, wat hij verkiest, voorstellen, maar niet over geld - de minister alleen kan belastingen voordragen. Het huis der gemeenten, thans de eigenlijke souverein, die de uitvoerende macht verkiest, heeft lang opgehouden, het spaarzame, karige lichaam te wezen, wat het weleer was. Het is thans veel meer geneigd om geld te besteden, dan de fungeerende minister. Een lid van 't parlement kan nog wel telkens eene goedkeuring verwerven door eene lofrede op spaarzaamheid met 's rijks penningen, maar hij kan zeker zijn de nederlaag te krijgen, als hij eene bijzondere besparing voorstelt. Elk voorstel daarentegen, dat uitgaven ten gevolge zal hebben, heeft een schijnbaar doel van algemeen nut; zij, die geld daartoe wenschen te doen besteden, weiden daarover uit en roepen b.v. ‘wat is 50000 p. st. voor dit groote land? Is het thans de tijd van knibbelende tegenwerping? onze industrie was nog nooit zoo productief, onze hulpmiddelen nooit zoo onuitputtelijk.’ De voorstanders van de uitgave treden altijd te voorschijn, wellicht zal een kiescollegie of een vriend van de uitgave voordeel hebben of is er hoog mede ingenomen en heeft op de ondersteuning aangedrongen, of laat de dagbladen het aanprijzen. De leden, die tegen de uitgave zijn, treden zelden zonder bijzonderen aandrang op, waarom zouden zij zonder reden hunne populariteit in gevaar brengen of door de dagbladen gegispt worden? Indien daar geen slagboom tegen bestond, zou het huis der gemeenten de beurs der gemeente te kort doen schieten. Die slagboom is de verantwoordelijkheid van het cabinet voor de nationale financiën. Indien ieder lid eene belasting kon voorstellen, konden de ministers het lagerhuis geld doen uitgeven, zooals het verkoos, en hunne handen daarbij in onschuld wasschen; maar nu moet het ministerie voor elke uitgave, ook voor die, welke tegen den wensch van 't ministerie aangenomen is, het geld verschaffen. Diensvolgens hebben zij de sterkste beweegreden tegen elke extra-uitgave. Zij moeten er de rekening van betalen; zij zullen eene belasting moeten invoeren, dat altijd onaangenaam is, of eene leening voor-

stellen, die onder gewone omstandigheden altijd onteerend is. Wanneer inderdaad het cabinet de uitvoerende macht is, dan volgt daaruit, dat het alleen het bestuur over de financiën moet hebben, want elke harer handelingen kost geld, alle staatsbestuur hangt van geld af, en om de deugdelijkheid daarvan te regelen is de uitvoerende macht ingesteld.

Uit dit alles volgt, dat wij door het huis der gemeenten geregeerd worden, en wij zijn daaraan reeds zoo gewoon, dat het ons in 't geheel niet meer vreemd toeschijnt. Maar inderdaad is het wel de wonderlijkste vorm van regeering. Het huis der gemeenten bestaat uit 658 personen, uit alle deelen van Grootbrittanje bijeen verzameld, verschillend van aard, van belangen, van uitzicht en taal. Telkens wisselt niet alleen dat personeel, maar zelfs het aantal der bijeenkomenden is nu eens gering, dan talrijk en zelden een uur lang hetzelfde. Dat zijn de lieden, die het Britsche rijk regeeren: Engeland, Schotland, Ierland, voorts een groot deel van Azië, van Polynesië, van Amerika en overal verstrooide landstreken. Men kan evenwel zeggen, dat het huis der gemeenten niet zelf regeert, maar alleen zijne regeerders verkiest.

Als eene zoodanige vergadering iets wezenlijks zal tot stand brengen, dan moet zij eene aaneen gesloten massa van stemmen bevatten: en deze wordt gevormd, door eerbiedige gehechtheid aan bijzondere mannen, of door een vertrouwen op de grondbeginselen, die deze mannen vertegenwoordigen, en die massa van stemmen wordt aaneengesloten gehouden door vrees voor die mannen, door de vrees namelijk, dat indien men tegen hen stemt, men weldra in 't geheel geen stem meer zal hebben. En als ieder lid deed, wat hem goed dacht, dan zouden er voor ieder voorstel of motie 657 amendementen inkomen en evenmin als de motie zelve zou een daarvan aangenomen worden. Ieder moet dus partij kiezen en haar hoofd gehoorzamen, want onderscheiden partijen zijn een wezenlijk bestanddeel van het huis der gemeenten. Die partijen, whigs, radicalen of tories, zijn echter als geslotene lichamen vol ijver en vuur, maar de bijzondere leden zijn koel en bedaard. Zij zijn er niet op gezet om de beginselen hunner partij tot in het onmogelijke door te drijven. De partij die de macht in handen heeft, zal niet zoo ver gaan, als de leuzen van hare woordvoerders eischten, of zoo ver deze ooit zelve gezegd hebben te zullen gaan. En als eene oppositie aan 't bestuur komt, gelijkt zij dikwerf op een speculeerend koopman, wiens wissels betaalbaar worden. De ministers moeten hunne beloften gestand doen, en zij vinden dat moeilijk. Als ze de officiëele stukken in handen krijgen, als zij met den permanenten ondersecretaris besogneeren, die de zaken grondig kent, dan ontstaan weifelingen. Natuurlijk, er moet iets gedaan worden; maar even als de gemelde koopman zijn schuldeischers vraagt: ‘zoudt gij niet een wissel op vier maanden willen aannemen?’ zegt de nieuwe minister aan den permanenten ondersecretaris: ‘zoudt gij niet een middenweg kunnen aan de hand geven?’ En het einde is altijd, dat er een midden-

weg bedacht wordt, die zooveel mogelijk gelijkt op hetgeen gedurende de oppositie was voorgesteld, maar die zooveel mogelijk zoo is, als de werkelijke feiten bewijzen, dat ingeslagen moet worden. Als het hiermede anders ging, dan zou de parlementaire regeering de slechtste van alle regeeringen zijn, eene factie-regeering. De partij, die de macht in handen had, zou uitvoeren al wat hare woordvoerders hadden verkondigd en wat hunne leuzen schenen te vorderen of zoo ver als zij zelve ooit gezegd hadden te zullen gaan.

Uit dit alles volgt, dat eene parlementaire regeering alleen mogelijk is, wanneer de overgroote meerderheid der volksvertegenwoordigers bestaat uit wezenlijk gematigde mannen, die van geene te verschillende soort zijn en vrij van de bijzondere vooroordeelen der onderscheidene standen en klassen. Dat hangt af van de inrichting der onderscheidene kiesdistricten en kiescollegies, wier uitspraak zonder appel is, terwijl daarentegen de leden van 't parlement in hunne uitspraak en oordeel getemperd worden door de vrees voor eene ontbinding en appel aan de kiezers. De groote hervorming van de kieswetten van 1832 is niet meer voldoende. Al stemt men niet in met de democraten of theoretische staatkundigen, die het algemeen stemrecht, of iets wat er niet veel van verschilt, willen invoeren, toch wordt erkend, dat niet alle standen en belangen rechtmatig aan de verkiezing van parlementsleden deel hebben. Het zuiden van Engeland b.v. dat vroeger het welvarendst en meest ontwikkelde deel van 't land was, en diensvolgens grooter aandeel had erlangd aan de verkiezingen, moet thans ver achterstaan bij den grooten bloei door industrie en rijkdom van het noorden. Men rekent, dat het grondbezit nog altijd te eenzijdig vertegenwoordigd wordt in vergelijking met de veel veelzijdiger ontwikkeling, die koophandel en industrie in veel hooger mate verschaffen. Of men slagen zal, om door eene nieuwe inrichting der kieswetten eene voldoende meerderheid van bekwame en gematigde mannen voor alle belangen in het huis der gemeenten te doen verkiezen, kan alleen de toekomst leeren.

6. *Verandering van ministerie.* Alle onze ministers treden te zamen af. De geheele uitvoerende macht verandert, althans de hoofden wisselen in één lichaam. Dit gebruik lijdt aan drie groote gebreken. Vooreerst brengt het plotseling nieuwe en onbeproefde personen te voorschijn om de staatszaken te besturen, en bij de verdeeling der onderscheidene ministeriën gelukt het zelden aan den premier, om den voor iederen post meest gewenschten man te kunnen kiezen. Voorts maakt dit gebruik niet alleen mannen tot ministers, die in het hun toegedeelde departement onervaren zijn, maar het maakt hen ook licht te onverschillig voor hun departement. Men kan niet dezelfde belangstelling aan eene taak wijden, als men weet, dat men door gebeurtenissen, aan welke men geen deel heeft, of door verandering in de publieke opinie genoodzaakt kan worden zijne pas ondernomen taak weder neder te leggen, en misschien nimmer weder daarmede belast te worden. En

eindelijk kan eene plotselinge verandering van ministers licht eene verderfelijke verandering van staatkunde te weeg brengen.

Tegen deze ten deele onvermijdelijke gebreken staan wezenlijke voordeelen over, waarvan het voornaamste is, dat zij de ontaarding der regeering in bureaucratie belet. Men kan toch met alle reden verwachten, dat een parlementair staatsman verstand, kennis en ondervinding genoeg bezit, om de zaken van een ministerie naar eisch te overzien en telkens een nieuw leven in de administratie op te wekken en zoo den slenter en sleur der bureaucratie te keer te gaan. Elk minister moet zijn departement voor het aangezicht der gansche wereld verdedigen, en de aard eener parlementaire regeering is een voldoende borg, dat niemand, die niet genoegzaam voor zijn ministerie berekend is, op zijn post kan blijven.

7. *Besluit.* Het hoogste en beslissend gezag in de Engelsche constitutie is een nieuw verkozen huis der gemeenten. Hetzij er beslist moet worden over administratie of wetgeving; hetzij het hooge zaken betreft, die tot het wezen der constitutie behooren, of geringe zaken van alledaagsche bijzonderheden; hetzij het de vraag is, of men oorlog zal aanvangen of voortzetten; hetzij het de invoering van eene belasting of van papieren geld betreft; hetzij het Indië, Ierland of London geldt - een nieuw huis der gemeenten kan willekeurig en finaal beslissen.

Het huis der gemeenten laat in geringe zaken de revisie van het hoogerhuis toe, en onderwerpt zich ten aanzien van zaken, waarin het weinig belang stelt, aan het *veto* van het hoogerhuis; maar wanneer het zeker is van de toestemming der natie en wanneer het pas verkozen is, dan is het onbeperkt - het kan regeeren, zooals het verkiest en besluiten zooals het verkiest. Het kan ook de zekerste maatregelen nemen, dat het niet te vergeefs besluit. Het kan zich verzekeren, dat zijne besluiten uitgevoerd worden; want het verkiest alleen het uitvoerend bewind; het kan de gestrengste aller straffen opleggen bij wanbestuur; want het kan het uitvoerend bewind doen aftreden. Het kan om zijne begeerten vervuld te krijgen, diegenen verkiezen, die hetzelfde begeeren; en zoo is het zeker dat zijn wil uitgevoerd wordt.

Immers de tegenstand, dien het hoogerhuis aan den verklaarden wil van het huis der gemeenten zou kunnen bieden, kan door 't hoofd van 't uitvoerend bewind bedwongen worden door nieuwe leden voor dat huis te verkiezen, en dus, indien hij daarin geene meerderheid kan vinden, zulk eene meerderheid te scheppen.

Het hoofd van 't uitvoerend bewind kan daarentegen ook het door partijschap of driften op een dwaalweg geraakte huis der gemeenten te keer gaan door het te ontbinden en een appel te doen op de kiezers voor een nieuw parlement.

1867. April.

DR. H. RIEDEL.

De negende mei 1867.

De 9de Mei 1867 zal met den nacht van den 4den Augustus 1789 in de gedachtenis der menschen leven als twee der belangrijkste tijdstippen in de wereldgeschiedenis. Karl von Rotteck heeft in zijne algemeene geschiedenis de gedenkwaardige zitting van den nacht van den 4den Augustus in de volgende woorden vereeuwigd:

Onder de hevige debatten over de ‘verklaring der menschen- en burgerrechten’, die de warmere vrijheidsvrienden als inleiding voor de grondwet wilden plaatsen, terwijl de meer behoedzamen haar of geheel wilden weglaten of althans door eene verklaring der plichten doen vergezeld gaan, verhief zich in de avondzitting van den 4den Augustus de burggraaf van Noailles, schilderde in eene vurige rede de rampen en onrust des volks, en betoogde dat de grond daarvan alleen in de drukkende lasten van het leenstelsel, in de voorrechten der begunstigde klassen en in al die andere misbruiken, die nog altijd uit de eeuwen der barbaarschheid waren overgebleven, te zoeken was. Hij, een der hoog bevoorrechten, zoon van een ruim met leen- en heerlijkheidsrechten begiftigd huis, vorderde als schatting der gerechtigheid en menschelijkheid de opheffing van alle voorrechten, de afschaffing van alle persoonlijke lasten, alle aan de geboorte klevende diensten en billijke afkooping van diegene, die op de gronden rustten. Toen sloeg, door zijn voorbeeld ontgloeid, de vlam der geestdrift uit in de geheele vergadering. Velen, door hun eigen aandoeningen overmeesterd, anderen door het voorbeeld meegesleept, allen door oogenblikkelijke eendracht en liefde bezield, juichten den spreker toe. Men wedijverde in het voorstellen en aannemen van opofferingen, vrijheidsbewilligingen en de opheffing van oude wangebruiken; en in een paar eeuwig gedenkwaardige uren werd Frankrijk ontlast van alles wat sedert eeuwen zijne ellende en schande had uitgemaakt, van alle boeien van het historisch recht, dat aan het geluk der natie even vijandig in den weg stond als aan het eeuwige menschenrecht. (En toch wordt het historische recht, door een' nieuwen glans van heiligheid omgeven, den volke nog steeds als onschendbaar voorgehouden, terwijl het menschenrecht voor vele volken nog niet meer is dan een genadegift hunner vorsten.)

‘In dien weergaloozen nacht van den 4den Augustus werden opgeheven en vernietigd alle vroondiensten en op de personen klevende lasten, alle banrechten, zooals der jacht en visscherij, alle landsheerlijke en erfelijke rechtspleging, alle grondbelastingen die niet op privaatrechtetijken titel rustten; daaronder de tienden, de vloek van den landbouw en de schrilste uitdrukking van eene barbaarsche wetgeving, verder de verkoopbaarheid van alle rechterlijke ambten, alle vrijdommen der hoogere standen in het betalen van belastingen, al hunne voorrechten voor

het bezetten van ambten, het bekleeden van waardigheden, het genieten van voordeelen, eindelijk alle bijzondere voorrechten van enkele provinciën en plaatsen, gilden en corporatiën. De koning, onder wien zooveel gezegende besluiten genomen waren, zou de hersteller der fransche vrijheid heeten, en Gode een dankfeest worden gewijd voor de volbrenging van het groote werk.

En wel was het werk zulk een dankfeest waardig; want de nacht van den 4^{den} Augustus is voor Frankrijk de schepper van die weldaad geweest, die - bij al de jammeren, welke de revolutie in haar lateren loop over het ongelukkige land heeft uitgestort - alleen als een voldoende vergoeding daarvoor gelden kan. Ja, hoeveel onheil Frankrijk ook getroffen heeft, en zelfs toen het vernederd werd onder de welverdiende wraak der Europeesche mogendheden, bleef het lot van Frankrijk, vergeleken bij dat zijner zegevierende vijanden, nog benijdenswaardig en eervol. Was het niet die onsterfelijke nacht, die de dringendste wenschen der menschlievende wijsbegeerte vervulde of althans de voornaamste hindernissen opruimde, die vroeger hunne vervulling in den weg stonden? Waren het niet de vertegenwoordigers en gemachtigden der geheele natie, die de afschaffing besloten van rechten, even hatelijk als schadelijk, en zelfs door de overlevering niet behoorlijk gewettigd? Waren zij niet juist tot de politieke wedergeboorte van den Staat, tot herziening en hervorming van alle inwendige betrekkingen gevolmachtigd? Gaven en ontvingen zij niet alle offers en inwilligingen die ter sprake kwamen, in den geest hunner lastgevers, dus met bevoegdheid en rechtskracht? En hebben zij een enkel offer gebragt, dat niet aan erkende menschelijke of vaderlandsche belangen beantwoordde, en slechts door enghartige zelfzucht kon worden geweigerd?'

De 9de Mei van dit jaar heeft een tegenhanger tot dien nacht van den 4^{den} Augustus geleverd. Wat de couranten ons van dien 9^{den} Mei hebben bericht, moet uit die vliegende bladen worden opgevangen en op het geschiedblad van het heden worden geboekstaafd en in de harten van het levende geslacht worden gegraveerd.

Het bericht van de *Nieuwe Rotterdamsche Courant* luidt aldus:

'De Berlijnsche arbeidersvereniging hield den 9^{den} Mei eene vergadering, waarin na een langdurig debat het door eene commissie overgelegde adres aan het fransche volk eenstemmig werd aangenomen, terwijl tevens bepaald werd, dat een fransch afschrift aan den heer Garnier Pagès en het origineel aan Ludwig Bamberger in Parijs zal gezonden worden.

Het adres luidt als volgt:

Franschen, arbeiders en broeders! Het gerucht van een op handen zijnd oorlogsgevaar, in het leven geroepen door de verhouding van Luxemburg tot Duitschland, hetwelk sedert langen tijd de meeste Europeesche volken verontrust, heeft zoowel het Fransche als het Duitsche volk, die er het meest bij betrokken waren, herhaaldelijk

aanleiding gegeven om den wensch uit te spreken, dat deze aangelegenheid op vredelievende wijs mocht worden vereffend. Herhaaldelijk vonden wij, arbeiders van Berlijn, ons genoopt onze wenschen voor het behoud des vredes te doen kennen en deze onder het gezamenlijke Fransche volk te verspreiden. Door den arbeid, in het huiselijk geluk, in den kring der familie, willen wij onzen voorspoed grondvesten, maar niet in de dienst eener despotieke macht, die slechts roemzuchtige en in bloed gedrenkte lauweren oogsten wil, terwijl zij ons groote macht en rijkdom voorspiegelt, om onze nationale eerzucht te prikkelen en er naderhand misbruik van te maken. Laten wij ons beijveren om eene algemeene verbroedering der volken tot stand te brengen en elken oorlog met al zijne gruwelen en schrikkelijkheden verafschuwen als iets dat in de gruwzame middeneeuwen te huis behoort en dat slechts dient om onze tegenwoordige industrieele en vrijheidlievende ontwikkeling tegen te werken en ons met smaad en schande te overladen. Onze kampplaatsen zijn de werkplaatsen der industrie en de tempelen der humaniteit, waar elk de gelegenheid wordt aangeboden om langs een zedelijken en vredelievenden weg voor het eeuwig ware, rechtvaardige en schoone met alle kracht werkzaam te zijn. Franschen! Broeders! Wij verwachten echter van u, als eene ontwikkelde natie, dat gij deze gevoelens zult erkennen en achten, en met ons vereend zult zorgen, dat de solidaire humane band ons vaster aaneensluite door vrijheid en broederschap tot handhaving van de eenheid en den vrede!'

Zoo luidt het adres van diezelfde Berlijnsche Arbeiders-vereeniging, die reeds in Augustus 1866 een krachtig protest indiende tegen het willekeurig geweld waarmeê te Berlijn de kaart van Europa volgens de beginselen van het Weener-congres werd veranderd. Met overgroote meerderheid verwierp zij toen eene motie tot goedkeuring der aanhechtingen, verklaarde dat de staatkunde van von Bismarck niet aan de wenschen en behoeften van het duitsche volk voldeed en dat de vernieuwing van Duitschland slechts tot stand kon komen door een waar parlement. Thans heeft zij weder op diezelfde vergadering van den 9^{den} Mei besloten eene petitie in te dienen tot verwerping van de constitutie van den Noord-duitschen bond en tot handhaving van het demokratisch element in de vertegenwoordiging en het voor allen gelijke kiesrecht, dat door het verbod tot betaling van presentie-gelden was vervalscht.

Maar vernemen wij wat onder dezelfde dagteekening uit Leipzig wordt gemeld: 'Gisteren avond den 9^{den} Mei waren omstreeks 250,000 menschen in het Odeon bijeen en besloten het volgende telegram aan Garnier-Pagès te zenden: Wees zoo goed de volgende verklaring ter kennis van het Fransche volk te brengen: Duizenden mannen, uit alle deelen van Duitschland te Leipzig verzameld, brengen het Fransche volk hun hartelijken groet en gevoelen zich gedrongen te verklaren dat ze met diep leedwezen de welvaart van twee groote natiën door diplomatieke

verwikkelingen bedreigd zien. Naast den wensch om hunne eer en nationaal recht geëerbiedigd te zien, kennen ze slechts ééne eerzucht, namelijk met hunne naburen te wedijveren in den roemrijken strijd voor de vrijheid en de eendracht der volken. Moge Frankrijk de Duitsche eer achten, gelijk Duitschland de Fransche, dan zullen de verschrikkingen van verloopen tijden zich niet herhalen.'

Ziedaar de twee verklaringen die ik opteeken ter nagedachtenis, ik de minste der leerlingen van de Muze der geschiedenis, maar toch door haar heiligen adem aangeroerd. Door die verklaringen is uwe ongenade geteekend, Graaf von Bismarck, gij die als zoo menig eerste Minister, uwen koning meer hebt gediend dan uwen God. Door die verklaringen is uwe zon verbleekt, derde Napoleon, en besluipt u een schrik die u zegt, dat het einde uwer heerschappij gekomen is. Gij hebt ze vernomen, de stem der volken, die in uwe ooren dringt als de spraak der zee met hare duizende stemmen. De zee die zoo lang scheen te slapen beweegt zich en uit hare diepten verheft zich eene kracht waartegen geen heerschappij bestand is. Van nu aan zullen de dwingelanden zijn als Xerxes die de zee wilde tuchtigen.

Hoe snel volgden de uitvindingen ter vernieling elkander op! De dag boodschapte aan den dag eene volmaking der moordtuigen. En het hart der kleine volken bezweek in hen. Waar vond de vrijheid en het recht nog bescherming tegen de overmacht?

Maar de volken hebben bezit genomen van de heerschappij. Zij laten de vorsten en kabinetten ter zijde en verkeeren rechtstreeks met elkander. Duitschland, het hart van Europa, heeft het eerst gesproken. Het reikt de hand aan het Fransche volk en zegt: laten wij broeders zijn! En op dien dag is de wereldvrede gevestigd.

Verroest nu in de magazijnen, getrokken kanonnen, en achterlaadgeweren van allerhande vorm! De volken willen niet meer vechten. Een nieuw tijdvak is begonnen - de Messiaansche eeuw, het tijdvak van den algemeenen vrede, waarvan niet meer de traktaten, de kabinetten, de koningen, de staande legers, maar de wil der volken de waarborg is.

In zijne geschiedenis van de opkomst der Nederlandsche Republiek gebruikt Motley een merkwaardig woord. In de inleiding geeft hij een tafereel van de verschillende machten en lichamen, waarin het staatsgezag en het openbaar leven vertegenwoordigd was: de landsheer, de algemeene en gewestelijke staten, bestaande uit de vertegenwoordigers der edelen, der geestelijkheid, der vroedschappen, der kwartieren, en zegt dan: *de persoon van het Nederlandsche volk moest nog uitgevonden worden.*

Als men de geschiedenis der Europeesche volken met een enkel woord

wilde kenmerken, dan zou men ze kunnen noemen: het streven naar persoonlijkheid.

Een schoone verklaring van dit streven bij het fransche volk heeft Augustin Thierry gegeven in zijn: Essay sur l'histoire du tiers État. In de eerste 1000 jaren na Christus kon er nauwelijks sprake zijn van eene fransche natie. Er waren slechts Galliërs, Romeinen, Franken, grondeigenaren, geestelijken, vrijen, slaven, stedelingen, en deze elementen moesten eerst ineenvloeien, zich ontwikkelen, zich vormen tot groote en kleine leenen, standen en corporatiën, steden met verschillende vrijdommen, eer de verbrokkeling begon, waarin het koningschap, het zinnebeeld der fransche eenheid verdween. En toen de elementen van de aanstaande fransche natie zich hadden gevormd en vastgezet, toen het werk der staatkundige organisatie in de beperkte sferen der leenen genoegzaam gevorderd was om het aanstaande fransche Rijk in verschillende rijken te verdeelen, toen ontwaakte in de borst der fransche koningen, die na de Karolingers slechts de eersten hunner leenmannen waren, het bewustzijn van de eenheid van het fransche volk. Die eenheid te verwezenlijken was het doel dat Philips de schoone, Karel V, Lodewijk XI, Hendrik IV, Richelieu en Lodewijk XIV zich voorstelden, en als sommigen hunner dwingelanden waren, dan was het omdat zij de bereiking van dit doel hooger stelden dan alle goddelijke en menschelijke wetten. Onder Lodewijk XIV bereikte de fransche eenheid haar hoogtepunt. De macht van het koningschap, als oppermacht over het geheele koningrijk zwevende, was een ideaal dat Richelieu en Mazarin krachtig hebben bevorderd, maar het bleef een ideaal, omdat er geen koning was, waardig om de souvereiniteit in zich te belichamen. Die koning was verschenen toen de 23jarige Lodewijk XIV in den eersten ministerraad door hem gehouden verklaarde: ‘Ik heb besloten in het vervolg mijn eerste minister te zijn.’ Hij was de type van dien verantwoordelijken vorst, die tegenwoordig door Napoleon III wordt voorgesteld. Van Lodewijk XIV is het groote woord: L'État c'est moi.

Onder Lodewijk XIV werd Frankrijk eene ondeelbare macht, die als persoon tegenover het buitenland kon optreden. En was Lodewijk XIV niet met al de gaven toegerust om zulk eene verhevene rol waardig te vervullen? Welk vorst heeft het gevoel van plicht zoo levendig gekoesterd als Lodewijk XIV in zijne gedenkschriften toont daarvan doordrongen te zijn geweest? Was niet het welzijn van den staat voor hem de hoogste wet? Wist hij het niet dat hij slechts macht zou uitoefenen naar de mate zijner werkzaamheid? Heeft hij Colbert niet ontdekt en op zijn ware plaats gesteld, en heeft hij in de eerste en beste jaren zijner regeering, met dezen zijnen trouwen staatsdienaar, de bezieling van Frankrijks werkkrachten niet tot zijne ernstige taak gemaakt?

Maar diezelfde Lodewijk XIV onttrok zijne gunst aan Colbert, den

schepper der fransche nijverheid, en bracht ze over op den onwaardigen markies Louvois, zijn minister van oorlog. Toen sloeg hij de eerwaardige traditiën van Frankrijks buitenlandsche staatkunde in het gezicht, toen offerde hij Frankrijk aan zijne dynastie-belangen en persoonlijke hartstochten op, toen trad hij Frankrijk op het hart, en de herroeping van het edikt van Nantes omringt zijn naam met weeklachten en ellenden, waarbij de Muze der geschiedenis zich het gelaat bedekt.

Lodewijk XIV, die bij zijne opkomst door het volk als eene zon werd aangebeden, moest in zijne latere regeeringsjaren van Fénelon de volgende woorden hooren: Uwe volken, die gij als uwe kinderen moest beminnen en die u tot nog toe zoo vurig hebben liefgehad, sterven van honger. De landbouw is bijna verlaten, stad en land worden ontvolkt, alle ambachten kwijnen en kunnen den ambachtsman niet meer voeden. Alle handel is vernietigd. Bij gevolg hebt gij in den boezem van uwen staat de helft der wezenlijke krachten vernietigd, om naar buiten ijdele veroveringen te maken.' Vauban zegt in zijn geschrift, *Dîme royale*: 'Na een ijverig onderzoek van jaren heb ik bevonden, dat in deze laatste tijden nagenoeg het tiende deel des volks tot den bedelstaf is gebracht en werkelijk uit bedelen gaat; dat van de negen andere gedeelten, vijf niet in staat zijn om aan die bedelaars een aalmoes uit te reiken, omdat zij zelve bijna tot denzelfden ongelukkigen toestand zijn gebracht; dat van de vier overblijvende gedeelten drie in zeer benepen omstandigheden zijn en in schulden en processen zijn verward; en dat in het laatste tiende gedeelte, waarin ik opneem alle lieden van den degen en den tabbaard, hetzij geestelijken of leeken, den geheelen hoogen adel, den adel met goederen of waardigheden begiftigd, allen die een burgerlijk of krijgsambt bekleeden, de soliede kooplieden, de wel gestelde of van hunne renten levende burgers - allen te zamen die deze hoogste klasse uitmaken, geen honderd duizend familiën bedragen.'

Ook wilde Colbert op zijn sterfbed den vriendschappelijken groet van Lodewijk XIV niet beantwoorden, van dien man, aan wien hij zijn leven had gewijd en die hem, te gelijk met Frankrijk, het hart had gebroken.

De zedeleer van dit overzicht is dat de rol om de persoonlijkheid van een volk uit te drukken te zwaar is voor één mensch, al is hij ook de wijste, de beste, de grootste. Uit dit oogpunt beschouwd kan men de gematigdheid van Napoleon III slechts bewonderen. Maar toch heeft Frankrijk ook in zijne regeering het dure bewijs moeten koopen, hoe dwaas een volk handelt, dat zijn geluk bouwt op de deugd van zijn vorst.

Een volk moet zelf als persoon weten op te treden en te handelen. Dat heeft Duitschland op den 9^{den} Mei gedaan. En daarom zal die dag gezegend zijn in de geschiedenis der menschheid.

Het streven der volken naar persoonlijkheid moet in zijne eerste

periode daarmeê eindigen, dat de wil des volks zich belichaamt in één man; ‘de monarchie zoo als Perikles en Cromwell haar grondvestten; de vertegenwoordiging der natie door haar grootsten burger, den man van haar onbepaald vertrouwen’, zoo als Theodor Mommsen het in zijne Römische Geschichte uitdrukt met het oog op Caesar, den éénige. Er komen tijden, waarin een volk, moê van partijschappen, afgemat van twisten, niet in staat den weg der toekomst te onderkennen, zijn lot en verantwoordelijkheid in de handen stelt van een éénige, en zich door hem blindelings laat leiden op een' weg, dien het soms eerst na een halve eeuw herkent.

Zulk een man was voor Nederland koning Willem I, de erfgenaam van den heiligen Oranje-naam. De geschiedenis zal dien vorst oordeelen zoo als zij Lodewijk XIV heeft geoordeeld, met al zijne deugden en gebreken, met al het goed en kwaad dat hij heeft gesticht. Maar wij zijn thans nog in de levende geschiedenis, wij zijn in het barnen van den strijd; en met ontzetting heeft het volk zich wedergevonden in den doolhof der koloniale politiek; het heeft bemerkt dat zijn beter gevoel kunstmatig is vereelt, het heeft ontdekt dat zijne staatsinstellingen, voor zoover zij samenhangen met de Koloniën, berekend zijn om zijn hebzucht te vleien en het bewustzijn van plicht te verdooven.

Nog altijd worstelt Nederland om zich als persoon te constitueeren. Het woord van Motley: ‘de persoon van het Nederlandsche volk moet nog worden uitgevonden,’ wacht nog steeds op zijne vervulling. Dit is de schoone tijd voor de oligarchie der koloniale conservatieven, een treurige clique, die in de geschiedenis slechts zal worden vermeld als een bewijs tot welk een laagte de regeering van het Nederlandsche volk in deze jaren was gedaald.

Maar ook in Nederland wordt het volksgeweten wakker. Als een zee met duizend stemmen verheft zich de eisch der hervorming. Misschien is slechts de stem van Duitschland noodig om uit de diepten dier zee de souvereiniteit van den volkswil te doen opstaan. En als die zee zich zal verheffen, dan zal zij met een enkelen golfslag het verrotte gebouw der oude ongerechtigheid slopen.

S.F.W. Roorda van Eysinga.

Grevenbicht, 16 Mei.

Parlementaire mémoires.

Parlementaire Redevoeringen van Mr. J.R. Thorbecke. Ministerie van Februari 1862 tot September 1863. Deventer, A. ter Gunne, 1867.

Het is moeilijk van bovenstaand werk een geregeld verslag te geven.

Een overzicht samen te stellen van eene aaneenschakeling van redevoeringen valt niet licht. Genoeg zij het mede te deelen, dat het boek *alles* bevat, wat door den Minister Thorbecke gesproken werd in de beide Kamers der Staten-Generaal van den 24 April 1862, den eersten dag, waarop het zoogenoemde tweede Ministerie Thorbecke in de Tweede Kamer verscheen, tot den 19 September 1863, den dag waarop de Minister van Binnenlandsche Zaken, namens den Koning, de zitting 1862/63 sloot.

Van zelf spreekt het reeds, dat een 640 bladzijden groot boekdeel, gevuld met redevoeringen, die slechts door een zeer dunnen draad aan elkander geregen zijn, niet behoort tot de onderhoudende lectuur.

Wat men gewoon is welsprekendheid te noemen zal men er niet in aantreffen; namelijk de éénige welsprekendheid, welke, naar oud-vaderlandsche opvatting, in Nederland recht van bestaan heeft, die van den kansel en van den katheder. Geen tal van redekunstige figuren, geen captatio benevolentiae, geen enkele exclamatie, geen vragen en antwoorden, geen bestudeerde gesticulatie, geen klimmende peroratie; niets van dit alles treft men in het boekdeel aan. Doch die andere welsprekendheid onzer dagen, die zich met en door de parlementaire vormen ontwikkelde, de kunst van den debater, waarvan de kenmerken zijn: kortheid en zaakrijkheid van voorstelling, fijnheid in onderscheiding, duidelijkheid in vorm, sluitend betoog, - van deze kunst levert het werk bijna op iedere bladzijde uitnemende staaltjes.

Al was het alleen om deze verdienste, zouden de parlementaire redevoeringen van den heer Thorbecke de nalezing ten volle waardig zijn. Maar er is nog meer. Schoon het voor ons liggend deel maar op een kort tijdperk betrekking heeft, ontmoeten wij daarin de zienswijze van dezen meest invloedrijken Nederlandschen staatsman onzer dagen over vele hoofdpunten van staatsrecht, administratie en politiek. Zijn meesterlijke toelichting en verdediging van het wetsontwerp op het middelbaar onderwijs (bijna een vierde van het geheele boek innemende); zijn welgeslaagde handhaving van het beginsel van niet inmenging der regeering in zaken van kunst en wetenschap; zijn, voor een minister ongewone, en toch volmaakt logische houding ten aanzien van het wetsontwerp, waarbij de onteigening ten algemeenen nutte verklaard werd voor den spoorweg Leiden - Woerden, door een vorig ministerie geconcedeerd met uitsluitende rechten, in strijd met het gemeen belang; zijn groot aandeel in de beraadslaging over het wetsontwerp tot ver

betering der waterwegen van Amsterdam en Rotterdam naar zee, en over dat betreffende de exploitatie der spoorwegen: ziedaar eenige der hoofdonderwerpen in dit boekdeel behandeld, terwijl bovendien de wetsontwerpen tot definitieve vaststelling van Hoofdstuk V der staatsbegrooting voor 1862, en tot vaststelling der staatsbegrooting voor 1863, nevens zoo menige interpellatie, ruimschoots gelegenheid gaven om, behalve de algemeene en koloniale politiek, ook de binnenlandsche vragen van den dag, lager onderwijs enz. enz., te bespreken.

Vooral doet de lezing der parlementaire redevoeringen van den heer Thorbecke genoegen, om den daarin heerschenden toon; omdat hij steeds bezadigdheid en waarheid in de discussie wist te bewaren; dat hij aan het debat wist te geven eene practische richting; meer over zaken dan over personen sprak, liever argumenteerende *ad rem* dan *ad hominem;* dat hij zijne wetsvoordrachten steeds met grooten tact deed toelichten en verdedigde, zelden te veel en immer genoeg zeggende; dat hij eindelijk met eene helderheid en duidelijkheid van voorstelling sprak en betoogde, welker kracht ieder lezer gevoelt.

Al deze eigenschappen nu, die men in het algemeen als allereerste vereischten van den staatsman vorderen zou, blijken, volgens het debat in de Tweede Kamer, niet dan bij groote uitzondering bij de Nederlandsche staatslieden onzer dagen te worden gevonden. Sedert eenigen tijd is de degelijkheid en waardigheid van het debat in de Tweede Kamer der Staten-Generaal tot een uiterst laag peil gedaald. Niet alleen moest de voorzitter in de laatste jaren bij herhaling tusschen beiden komen om zijne afkeuring over ongepaste en beleedigende uitdrukkingen te kennen te geven; maar over het algemeen schijnen waardigheid en bezadigdheid in de discussie door overdrijving en hartstocht te zijn verdrongen; oordeel over personen leidt uitsluitend het oordeel over zaken; woordenomhaal of intimidatie gelden somtijds met goed gevolg voor argument; men tracht, en slaagt daarin maar al te dikwerf, in stede van door overredingskracht, door zoeken en toedichten van bedoelingen, tegenstanders tot zwijgen te brengen.

Onze opmerking, - die trouwens niet alleen de onze is, - te staven door een tal van voorbeelden, zelfs uit het Bijblad, waaruit de vóór ons liggende redevoeringen van den heer Thorbecke getrokken zijn, zou niet moeilijk vallen, maar ons te veel brengen op het netelig gebied der personaliteiten.

Genoeg zij het hier de aanwijzing te hebben gedaan, en er de dubbele opmerking aan toe te voegen: vooreerst, dat de schuld niet bij eene of andere politieke partij moet gezocht worden, daar de geëxploiteerde grammatica-spreuk van binnen en buiten de muren van Troje ook hier van toepassing is. En in de tweede plaats, dat de infusie van het versche bloed in October 1866 nog niet bij machte is geweest de kwaal, waaraan Nederlands politieke waardigheid lijdt, te genezen.

Aan de tot vervelens toe herhaalde discussiën over personen, waar-

aan de eigen persoonlijkheid der sprekers, en haar beweerde miskenning niet zelden den toon gaven, nam de heer Thorbecke als Minister hoogst zelden, en niet dan gedwongen, deel. Doch de Minister is in dit opzicht niet zoo vrij als ieder lid der Kamer: hij kan zich niet altijd onthouden. Waar hij dus in het debat getrokken werd en spreken moest, antwoordde hij slechts met een enkel woord, soms met eene vermaning, doch altijd met de bedoeling, de discussie op een meer zuiver terrein over te brengen.

Zoo antwoordde de Minister op eene opmerking van een der leden in de Tweede Kamer, dat niet de verklaringen van het Ministerie ten aanzien der koloniale politiek, maar de met die verklaringen strijdende bedoelingen van de Ministers reden gaven tot ongerustheid. 'Waartoe, mag ik vragen, kan dan discussie leiden, wanneer de woorden geen waarde meer hebben, wanneer men, met voorbijgang van de woorden, meent zich enkel te kunnen rigten naar het vermoeden, dat men van iemands intentiën koestert?' (bl. 78). Toen bij de behandeling der begrooting van het departement van Binnenlandsche Zaken voor 1862 geinsinueerd was, dat eenige daarop gebrachte subsidiën met politieke bedoelingen waren voorgedragen, vergenoegde hij zich met de redenen uiteen te zetten, waarop de voordracht inderdaad steunde (bl. 38). Beschuldigingen van 'opzettelijke grondwetsschennis', 'minachting van de rechten der kroon,' 'onbeschaamdheid' (sic) zelfs, bejegende hij òf met stilzwijgen, òf met eene ontleding, waardoor hare onjuistheid bleek. Slechts een enkele maal keerde hij het toegestooten wapen tegen den aanvaller. Toen een voormalig Minister van Binnenlandsche Zaken hem met veel emphase aanviel wegens gedane benoemingen aan het departement, een punt waarop men wel eens beweerd had, dat het geweten van den aanvaller juist zoo geheel zuiver niet kon zijn, achtte de Minister zich gerechtigd dit te antwoorden: 'Ik erken dat het nu hoogst moeijelijk wordt mijne gewoonte getrouw te blijven ten aanzien van een voorganger geen woord te zeggen, dat eenigszins aan de achting te kort zou kunnen doen, die een volgend minister aan zijne voorgangers wil betoonen. Ik zal daarom ook niet spreken van de benoemingen, die door mijn voorganger zijn gedaan.' En hij voegde er bij: 'Ik heb een bekwaam, in wiskunde ervaren man, *verre boven het gehalte*, *waarmede men zich tot dusverre bij aanstelling vergenoegde*, geroepen.' (bl. 175).

Als een vervolg op de beide vroegere deelen der Parlementaire Redevoeringen, in 1855 en 1859 bij denzelfden uitgever verschenen, en die aan het tijdvak 1840-1850 ontleend waren, begroeten wij het nieuwe deel met ingenomenheid. Wij hopen echter dat ook het tusschenliggend tijdvak van parlementaire werkzaamheid van den heer Thorbecke, 1850-1862, niet onbewerkt zal blijven. Aan onze lezers te herinneren, dat dit tijdvak o.a. de belangrijke beraadslagingen bevat over de gemeentewet, de wet op het armbestuur, het Indiesch

regeeringsreglement, de wet op het Lager onderwijs, aan welke allen Thorbecke, of als ontwerper of als lid der Kamer zooveel deel had, zal genoeg zijn om hen te overtuigen, dat het thans bestaand hiaat in de uitgave niet behoort voort te duren. Bij den weinigen lust die bij het publiek voor de lezing van het Bijblad bestaat, is de verzameling en uitgave van de altijd kernachtige adviezen en zaakrijke betoogen van den heer Thorbecke een dienst aan Nederland bewezen.

Een tweetal aanmerkingen zouden we op de inrichting van het boekdeel wenschen te maken. Het bevat ons aan den eenen kant te veel, aan den anderen kant te weinig. Teveel, voor zoover letterlijk *alles*, wat de Minister gedurende het tijdvak waarover dit deel loopt in de beide Kamers der Staten-Generaal sprak, daarin opgenomen is. Veel nu hiervan ware veilig achterwege gebleven. De quaestie b.v. of in een artikel der wet op het Middelbaar onderwijs, in de zinsnede ‘zoodra de bevolking der gemeente de 10,000 te boven gaat,’ achter het cijfer al dan niet ‘zielen’ moet gelezen worden (bl. 457); de vraag, of de spoorweg van Zutfen naar Goor vlak langs of niet vlak langs de kom der gemeente Gorsel zou loopen (bl. 279), en zooveel andere spoorwegrichting-discussiën; - de eenvoudige toezeggingen dat de minister een of andere zaak, waarop een lid der Kamers de aandacht vestigde, aan een onderzoek onderwerpen zou (bl. 43, 143, 114, 240, 252, enz); - de mededeelingen van den stand der werken aan de staatsspoorwegen bij de behandeling der jaarlijksche spoorwegbegrooting, en van enkele onteigeningswetten (bl. 283, 284, 297, 341, 458, enz. -de redevoeringen over al deze en soortgelijke onderwerpen konden zonder schade uit de verzameling verdwijnen.

Daarentegen zou de waarde van het werk aanmerkelijk worden verhoogd, wanneer het op een ander punt meer gaf dan thans; wanneer door korte aanteekeningen of verwijzingen de redevoeringen van den hoofdpersoon in eenig meerder verband waren gebracht met den algemeenen loop der discussie, zelfs hier en daar met de *histoire contemporaine* buiten de Kamers. De heer Groen van Prinsterer deed dit eenigermate bij de uitgave zijner adviezen. Van de dagelijksche gebeurtenissen toch is de parlementaire spreker onmogelijk af te scheiden: aan opportuniteit ontleent hij somwijlen zijne grootste kracht.

De lezers van den tegenwoordigen tijd kunnen, ook zonder dergelijke toevoegingen, de redevoeringen van den heer Thorbecke zeer wel genieten. De daarin behandelde onderwerpen zijn nog bijna dagelijks het thema van dagblad- en binnenhuispolemiek, en aanvulling of verduidelijking is dus niet noodig. Maar de bruikbaarheid van het werk zou voor de na ons komenden hierdoor belangrijk toenemen.

Men zou het in het vervolg niet uitsluitend opslaan, om over een of ander daarin behandeld punt van recht of wetgeving het oordeel van den heer Thorbecke te leeren kennen; maar men zou de parlementaire redevoeringen kunnen ter hand nemen, om zich eene voorstelling

te vormen van den staatsman zelven, levende en werkende in het kader van zijnen tijd, en een dusdanig einddoel zal toch wel in de gedachte liggen van iemand, die zijne parlementaire redevoeringen, - in zekeren zin zijne parlementaire *mémoires*, - uitgeeft.

Politiek overzicht.

Wat velen gewenscht, niet weinigen betwijfeld, enkelen misschien gevreesd hebben, is vervuld. De Luxemburgsche kwestie is op vreedzame wijze opgelost. Met de poging hiertoe werd het publiek eenigermate officiëel bekend gemaakt door het antwoord der Fransche regeering aan den president van het wetgevend lichaam. Jules Favre namelijk had verlof gevraagd, de regeering te interpelleeren ten aanzien der Luxemburgsche aangelegenheden. Maar vóór dat de raadpleging der afdeelingen over dit verzoek nog plaats had, schreef minister Rouher aan den voorzitter, Schneider, een brief ter mededeeling in het Corps Législatif. Daarin kwam o.a. voor: ‘In het belang van den Europeeschen vrede zijn door de groote mogendheden onderhandelingen aangeknoopt, die met kracht worden voortgezet.’ Dit was voor 't eerst weer eens een plekje blauwe, heldere lucht aan den sinds lang zoo duisteren hemel. Welke zegenrijke hand heeft het eerst een wolkje op zijde geschoven, om het lieve licht weer door te laten? Volgens sommige berichten heeft Europa ditmaal wel wat te danken aan den onttroonden Duitschen staatsman von Beust. Het Weener kabinet zou namelijk het eerst aan de twistende partijen zijn bemiddeling hebben aangeboden. Zelfs zou von Beust terstond de oplossing voorgesteld hebben als mogelijk op twee wijzen: òf een vereeniging van Luxemburg met België, òf een neutraalverklaring van het groothertogdom onder waarborg der groote mogendheden. Veel pleit voor de waarschijnlijkheid dezer voorstelling. Gesteld toch al, dat Oostenrijk er nog steeds ernstig aan dacht, de onheilen van 1866 te wreken, wat door den Keizer bij het openen van den Rijksdag bepaald wordt afgeraden, dan was het tegenwoordige oogenblik zeker nog niet gunstig genoeg. Vooreerst toch is Oostenrijk nog niet genoegzaam hersteld, om de wapens weêr met kracht te voeren. Ten andere kan de Weener regeering op de Zuid-Duitsche Staten niet rekenen, wanneer Pruisen voor een werkelijk of vermeend nationaal belang strijdt. In den krijg dus, voor 't oogenblik, geen baat. Maar dan werd het voordeelig, den vrede te bewerken; het eerste teeken van staatkundig leven te geven na den vrede te Praag; aan Europa te toonen, al is het ook op zeer bescheidene wijze, dat von Beust niet geheel onwaardig is de opvolger van Metternich en Schwarzenberg te zijn. Want werd Pruisen

er toe genoopt, om zijn troepen uit de hoofdstad van het groothertogdom weg te nemen, dan was hiermeê de eerste druppel waters in den wijn gedaan van den koning en het volk, dat in het laatste jaar voortdurend uit den onvermengden beker der glorie een zwijmelroes had ingeslorpt. Of, gaf Pruisen eens niet toe, kon de schuld van een Europeeschen oorlog op dien staat geworpen worden, dan kon Oostenrijk met meer gerustheid in het strijdperk treden.

Moge nu von Beust het woord bemiddeling het eerst hebben uitgesproken, van onderscheidene kanten werd hij ondersteund. De Engelsche regeering wendde zich tot de twistende partijen en vermaande tot schikking, zonder evenwel in 't minst den schijn aan te nemen, alsof zij in de kwestiën van het vasteland van de gedragslijn afwijken zou, die zij in de tien laatste jaren heeft gevolgd. Tevens bleek nu van Italië's zijde het gevolg der ministeriëele wijziging, die in de vorige maand had plaats gegrepen. Uit Florence werd aan Berlijn verklaard, dat Italiës sympathie voor Pruisen niet verminderd was, maar dat Luxemburg niet door Pruisische troepen kon bezet blijven. *I love thee still*, *but never more be... in Luxemburg.*

Terwijl de diplomatie bezig was, in haar geheime werkplaatsen, de onderhandelingen voor te bereiden, rezen er uit het midden van het volk luide kreten op voor het behoud van den vrede. Garnier-Pagès, lid van het wetgevend lichaam, bezocht Berlijn met het doel, om de vredelievende stemming der Pruisische vereenigingen van werklieden waar te nemen en daaraan de sympathie der fransche arbeiders meê te deelen. Uit beide landen zond men elkander adressen toe, waarin verklaard werd, dat de werklieden, dat de arbeiders den oorlog verafschuwden. ‘Wij betalen den oorlog’, zoo luidde een dier manifestatiën, uit Parijs herkomstig, ‘met onze vrijheden, met onze vooruitzichten, met de welvaart onzer gezinnen, met het bloed onzer kinderen.’

Te veel invloed mag men, geloof ik, aan die uiting dier volksdenkbeelden nog niet toeschrijven. Dat zij gedaan, dat zij vermeld, dat zij gehoord worden, is reeds een belangrijke schrede verder op het veld der beschaving.

Inmiddels had alles niet terstond een vreedzame plooi aangenomen. De koning van Pruisen beloofde bij de opening van den landdag eenvoudig den vrede te zullen bewaren, zoo die met de eer en de belangen des vaderlands bestaanbaar zou zijn, wees op de mogelijkheid, dat Duitschland een moeielijke toekomst te gemoet ging en herinnerde aan de vaderlandsliefde, die zich bij de Pruisen in ernstige oogenblikken nooit heeft verloochend. Weinig geruststelling. Frankrijk en Pruisen gingen voort, met zich te wapenen, en schenen noch op elkander, noch op zich zelf te vertrouwen, totdat eindelijk, op Dinsdag den 7^{den} Mei de vredemakers officiëel plaats namen in het ministerie van buitenlandsche zaken te Londen. Zoo was er dan weêr

een Londensche conferentie. Wij Nederlanders kunnen droevige herinneringen knoopen aan die benaming, die ons 37 jaren terugvoert. En inderdaad was deze bijeenkomst eenigermate een voortzetting van die van 1830-31. Immers op grond der in 30/31 ontworpen regeling is het verdrag van '39 tot stand gekomen, waarbij de verhouding tusschen Nederland en België geregeld, en ook die van Luxemburg tot den Duitschen bond vastgesteld werd. En dat verdrag van '39 moest nu, ten aanzien van laatstgemelde aangelegenheid, herzien worden. Dezelfde vijf groote mogendheden spanden weder de volkenrechtelijke vierschaar over het kleine landje. Italië had zich echter ook *ingedrongen;* dat is het woord. Frankrijk zag het er gaarne; Pruisen kon zijn bondgenoot van verleden jaar niet weren. Zoo werd de gevolmachtigde van Victor Emmanuël op eigen verzoek toegelaten. Nederland en België waren natuurlijk, als belanghebbende buren bij een vraag *de commodo et incommodo*, tegenwoordig.

De taak der conferentie, toen zij eens bijeen was, was geen moeilijke. Te voren toch had men alles geregeld. De grondslagen der onderhandelingen waren gelegd, de waarschijnlijkheid, zoo niet de zekerheid eener schikking, was gegeven, toen er besloten werd, dat de uitnoodiging tot het houden eener conferentie van den koning-groothertog van Luxemburg zou uitgaan.

De Belgische regeering had reeds de verwerving van Luxemburg afgeslagen. Naar het heette, omdat aanwinst van grondgebied in België, evenals bij ons, een grondwetsherziening op dat punt vordert, en men het minder raadzaam achtte, tot zoo iets over te gaan. Doch waarschijnlijk wel vooral, opdat koning Leopold niet in de noodzakelijkheid komen zou om later òf Frankrijk òf Pruisen, den een met behulp van den ander, tot het nakomen der aangegane verplichtingen te moeten dwingen.

De zelfstandigheid en daarbij de neutraliteit van het groothertogdom was dus als grondslag der onderhandelingen aangenomen.

Men behoeft er zich niet over te verwonderen, dat het doel der conferentie in drie zittingen bereikt is. Reeds 11 Mei was het tractaat geteekend, dat binnen een maand door de vorsten zelve moet worden geratificeerd en nu reeds door de meesten geratificeerd is.

De hoofdbepalingen van dit verdrag zijn: Luxemburg blijft een onafhankelijke staat onder de tegenwoordige dynastie. Het wordt neutraal verklaard onder den waarborg der medeonderteekenende mogenheden.

Het Pruisische garnizoen verlaat, terstond na de ratificatie, de hoofdstad, wier vestingwerken geslecht worden. Tijd en wijze van ontmanteling staan ter beschikking van den koning-groothertog, die ook de sterkte der bezetting van de hoofdstad naar goeddunken regelt.

De Nederlandsche gevolmachtigde, onze gezant, Graaf Bentinck, heeft ook, namens onze regeering verklaard, dat Limburg, na de ontbinding van den Duitschen bond, als geheel vrij van alle betrekkingen tot

Duitschland moest beschouwd worden. De aanwezige staatsmannen maakten geen zwarigheid, de waarheid daarvan te erkennen.

Merkwaardig is nog de begeerte van de ingezetenen der hoofdstad Luxemburg, om hun sterk garnizoen te behouden. Geen wonder. Bij een bevolking van 13000 inwoners ruim 4000 man troepen. En dat troepen, die betaald werden door Pruisen of de Bondstaten, en hun geld besteedden bij Luxemburgers. Alles wat Luxemburg genoot, was zuiver winst. Zoo de ingezetenen nu ten gevolge van het vertrek der soldaten nadeel zullen ondervinden, neringen en bedrijven zullen zien afnemen, laten zij dan niet alle schuld werpen op de Londensche conferentie van '67, maar ook bedenken, dat, ware in 1815 niet die zonderlinge toestand in het leven geroepen, de inwoners van Luxemburg zich op die beroepen en bedrijven hadden toegelegd, die door de behoeften van stad en omstreken in het leven worden geroepen. Niet de genezing maar de kwaal moet betreurd worden.

Voor de conferentie was oorspronkelijk nog één punt bestemd, n.l. de bepaling, dat de koning-groothertog de bevoegdheid niet zou hebben, Luxemburg af te staan, zonder de toestemming der vijf groote mogendheden. Dit voorstel, dat op den beschrijvingsbrief vermeld stond, werd echter terstond door den voorzitter, lord Stanley, ingetrokken, als strijdig met de souvereine waardigheid van den groothertog. Waartoe zou het ook dienen? Indien er weer eens sprake kwam van een afstand aan Frankrijk, aan Pruisen of aan welken staat ook, dan zullen de buren er zich van zelf wel mee bemoeien.

Doch reeds met het vastgestelde is veel bereikt. Pruisen heeft geleerd, dat het niet te pas komt, den Bond te vernietigen, en nog rechten uit te oefenen, die alleen het bestaan van dien Bond kon schenken.

Frankrijk heeft getoond terug te schrikken voor onbeperkte veroveringszucht. Engeland heeft zich, al is 't ook maar weinig, weer wat gewaagd in de algemeene Europeesche politiek. Maar wat het voornaamste is: er bestaat voor 's hands geen kwestie, die de rust van Europa bedreigt.

Voorshands zeg ik. Want zonder ver te zoeken, denk ik terstond aan Pruisens houding tegenover Noord-Sleeswijk. Die landstreek aan het reeds gekortwiekte Denemarken terug te geven, zooals de vrede van Praag uitdrukkelijk bepaalt, en zooals de nationaliteit der bewoners ongetwijfeld vereischt, daaraan denkt de Berlijner regeering niet. Zij voert eenvoudig het geheele Pruisische regeerings- en militaire stelsel door geheel Sleeswijk in, noopt b.v. ook de bewoners van het Deensche deel, die nog in den leeftijd van de *Landwehr* vallen, zich daarbij te laten inschrijven en den eed van getrouwheid aan koning Wilhelm af te te leggen. Nu zullen later zij, die den eed eens hebben gezworen, billijkerwijze (!) gerekend worden, reeds bij voorraad, ge-

stemd te hebben voor een vereeniging met Pruisen. Er zijn ook zeer velen, die uit weerzin tegen de nieuwe regeeringsvormen het land verlaten. En dan zal later de Pruisische regeering zeggen, dat het gansche Deensche bestanddeel is verdwenen. De toestand van het gewest moet in der daad beklagenswaardig zijn, zoo zelfs, dat Duitsche dagbladen dit niet ontveinzen.

Zal daarom oorlog ontstaan? Och, neen. Als een of ander der eerzuchtige en heerschzuchtige personen, die het lot der volken in handen hebben, de lust bekruipt, om het strijdperk in te treden, dan kan hij deze of elke andere oorzaak aangrijpen. Zoo lang nog in verre weg het grootste gedeelte der wereld, bij het maken van oorlog of vrede, niet genoeg gelet wordt op den wensch der volken, zoolang de vorsten meenen dat de kracht hunner staten zetelt in de uitgestrektheid, zoolang de waardigheid der regeeringen zal worden afgemeten naar het aantal regimenten, dat onder de wapens staat, zoolang is de rust van ons werelddeel niet op hechte grondslagen gevestigd.

Dat er althans over Luxemburg geen oorlog ontstaan zal, is in het bijzonder gelukkig voor Nederland, daar van vijandelijke zijde de onderscheiding tusschen Groothertog van Luxemburg en Koning der Nederlanden misschien wel eens niet gemaakt zou worden. En de herhaalde bevestiging van Limburgs afscheiding uit den Duitschen Bond, zoo als die op de conferentie vertoond is, kan zeker niet schaden, al volgde het ook reeds uit de feiten, en al heeft von Bismarck zelf het reeds in den Rijksdag, ten aanhoore van Duitschland en Europa, uitgesproken. ‘Het overtollige schaadt niet’ is misschien ook een regel van practisch volkenrecht.

Terwijl aldus aan de Duitsche eenheid, voor langen duur of voor altijd, een klein gewest van gemengde nationaliteit ontsnapt, sluit zich het eigenlijke Duitsche volk meer en meer aan den Noord-duitschen bond aan.

Te midden der slingeringen tusschen oorlogs- en vredeskansen was de Pruisische 2^{e} Kamer bijeengekomen, tot onderzoek van de door den Rijksdag aangenomen bondsconstitutie. En hoe liet zich koning Wilhelm ten aanzien van het bondsgebied uit? ‘Het nieuwe verbond’, zeide hij, ‘omvat *voor het tegenwoordige* alleen de Staten van Noord-Duitschland. Doch steeds zal tusschen die Staten en de Zuid-Duitsche een innige nationale betrekking bestaan. De vaste of- en defensieve verbonden, die mijn Regeering reeds in den herfst van het verloopen jaar met die staten heeft gesloten, zullen door afzonderlijke tractaten toegepast moeten worden op de daardoor omvangrijker geworden Noord-Duitsche Staatsgemeenschap. Het bij de Zuid-Duitsche regeeringen en bevolkingen levendig gevoel der gevaren uit Duitschland's verdeeldheid voortvloeiende - zal er toe bijdragen, om het *volbrengen* dier gewichtige zaak te bespoedigen.’

Weinig tijds later is ook het tusschen den Groothertog van Hessen

en Pruisen gesloten tractaat van militaire aansluiting bekend gemaakt. Ook in de twee groote zuidelijke Staten openbaart zich meer geneigdheid tot aansluiting, niet alleen bij de regeeringen en onder de staatslieden, maar ook onder de bevolking, bepaaldelijk in Wurtemberg. De ministerieële veranderingen zoo in laatstgenoemd land als in Beieren moeten in dien zin opgevat worden.

Wat nu het hoofddoel zelf der bijeenkomst van den landdag betreft, dit is voorloopig zoo goed als maar mogelijk is bereikt. Oppositie tegen de bondsconstitutie ging alleen uit van de ultra-liberale partij, van welke Waldeck en Virchow de voornaamste woordvoerders waren. Een eerste grief van dien kant was de vernietiging van Pruisen's grondwet en Pruisen's constitutioneele instellingen op alle punten waar de bondsconstitutie spreekt. Koning Wilhelm had ook reeds te voren, bij zijn troonrede gezegd: 'De afzonderlijke parlementen zullen, uit den aard der zaak, overal waar de belangen der gemeenschappelijke ontwikkeling op den voorgrond staan, zich in het vervolg sommige beperkingen harer bevoegdheid moeten laten welgevallen.' En inderdaad, als onderwerpen van gemeenschappelijke wetgeving zijn in de bondsconstitutie opgegeven, om de voornaamste maar te noemen, de rechten van ingezetenen, de bevoegdheid tot uitoefening van bedrijven, de intellectueele eigendom, het bankwezen, de octrooien, de handelsbetrekkingen met het buitenland, de voornaamste deelen van het burgerlijke en het handelsrecht. Natuurlijk is een hoofdbepaling, dat de bondswetten overal de wetten der bijzondere staten beheerschen of opheffen. En dit bezwaar zou nog minder zijn, indien de bondsconstitutie maar gaf wat de liberalen verlangen. Doch zij heeft geen bepalingen, waarin de persoonlijke of de staatkundige vrijheid der ingezetenen wordt gewaarborgd. Zij weet niet van ministerieële verantwoordelijkheid. Hoewel het bewilligen of weigeren van het budget aan den Rijksdag is gelaten, ontbreekt het ook daarbij niet aan on-parlementaire beschikkingen. Zoo wordt b.v. geregeld de begrooting voor één jaar ingediend, doch kunnen de uitgaven en de middelen ook voor een langer tijdperk worden vastgesteld. Wanneer de inkomsten, te trekken uit de in- en uitgaande rechten, uit de bondsaccijnsen, uit de posterijen en de telegrafie te kort schieten, dan moeten er bondsbelastingen worden ingevoerd. Zoo lang dit echter niet geschied is heeft de bondsvoorzitter d.i. de Pruisische regeering, het recht eenvoudig dat te kort over alle bondsstaten om te slaan, natuurlijk ook over Pruisen zelf, zonder dat daarin de Pruisische landdag behoeft te worden gekend. Nog gezwegen van de grondwettige bepaling, dat elke bondsstaat 225 thaler voor elken man moet betalen, dien hij aan het bondsleger leveren moet.

De militaire organisatie van den Bond, die voorloopig zelfs in vredestijd circa 300000 man onder de wapens roept, heeft aan den bekenden Jacoby een welsprekende rede in den mond gegeven, waarin hij

o.a. beweerde, dat de Noord-Duitsche Bond, op deze wijze ingericht, een bedreiging inhield voor den vrede in Europa.

Doch de wind waaide uit een anderen hoek. Op voorstel van von Bismarck werd over de constitutie één rapporteur, en niet een commissie tot rapport, benoemd, om de debatten te bespoedigen. En die rapporteur was von Twesten, vroeger een man der uiterste liberale richting, thans behoorende tot de nationaal-liberale partij, die om Duitschlands eenheid te bereiken alles opoffert, alles prijs geeft, waarom zij jaren lang met de Pruisische regeering heeft geworsteld. Om maar een enkel voorbeeld aan te wijzen. Von Twesten, die herhaaldelijk vervolgd is wegens adviezen in de Pruisische Tweede Kamer uitgebracht, niettegenstaande de Pruisische grondwet vrijheid van debat schijnt te waarborgen in het beruchte 84e artikel, - diezelfde persoon adviseert als rapporteur, om onvoorwaardelijk aan te nemen de bondsconstitutie, die over de vrijheid van debat het stilzwijgen bewaart. Ongetwijfeld heeft hij goed gezien. Want de Kamer heeft zich met 226 tegen 91 stemmen met dit advies vereenigd. Aan de aanname bij de tweede lezing, die over drie weken moet plaats hebben, valt dus niet te twijfelen. Daarna wordt het ontwerp aan het Heerenhuis voorgelegd. Inmiddels zullen ook de kleinere bondsstaten hun *Schuldigkeit* doen en zich bij de bondsconstitutie neerleggen, even gedwee als dat in het koninkrijk Saksen reeds is geschied. Voor de meeste dier landjes zou zelfs die grondwet vooruitgang kunnen heeten, ware 't niet dat Pruisen's regeering, als bondspresident en Pruisen's koning, als bondsveldheer wat al te uitgestrekte macht in handen hebben. Dat die regeering en die koning dus bij de instelling van den nieuwen Bond geprofiteerd bebben, dat kan zelfs de hevigste opposant niet betwisten.

Daar de koning van Pruisen het tractaat van Londen toen nog niet geratificeerd had, heeft hij van den afloop der onderhandelingen niets in den landdag laten verluiden. Waarschijnlijk wenschte de bekwame minister van Buitenlandsche zaken geen nieuwen twistappel in de vergadering op te werpen, over een *fait accompli*, over de noodzakelijk geworden oplossing eener ondergeschikte kwestie. Men mag echter aannemen, dat nu Frankrijk maar niet verrijkt is met voormalig bondsgebied, de gemoederen in Duitschland vrij wel bedaard zijn en het uitblijven van den oorlog niet betreuren.

Anders in Frankrijk. Daar heeft de regeering - zeker om onaangename interpellatiën af te snijden - terstond meedeeling gedaan van de schikkingen der Londensche conferentie. 't Was echter betreurenswaardig opmerkelijk, hoe onverschillig, men zou bijna zeggen, hoe ontevreden, de afloop in het wetgevend lichaam werd aangehoord. Enkele zwakke blijken van goedkeuring werden verstikt door de ondubbelzinnige teekenen van het tegendeel. De Napoleontische partij heeft van zelf haar oorlogzuchtige traditiën; en de oppositie ziet na-

tuurlijk laag neder op de resultaten der keizerlijke staatkunde, die de eer van de *groote natie* niet genoegzaam ophoudt.

Gelukkig dat verreweg de meerderheid van het corps Legislatif uit regeeringscandidaten bestaat. Men kan dien ten gevolge nog onderstellen, dat de volksgeest anders is, en langzamerhand het beginsel gaat huldigen, *qu'on peut être héros sans ravager la terre.* De Parijzer nijverheid kan, vooral dit jaar, de voordeelen van den vrede niet ontberen. Werkelijk laat zich de invloed daarvan reeds terstond merken in den toevloed van vreemdelingen naar de wereldtentoonstelling. En als al de vorsten hun voornemen ten uitvoer leggen, dan zal Frankrijk's hoofdstad in de zomermaanden van '67 een verzameling van gekroonde hoofden binnen haar wallen zien, die zal kunnen wedijveren met den toevloed van het jaar '15. Na al dat schikken en plooien, na al die oorlogsbedreigingen en vreedzame inschikkelijkheid, toch geen geringe zegepraal voor den neef van Napoleon den Groote! Of nu het regeringsontwerp op de militaire organisatie, met het herboren uitzicht op vrede, meer kans van slagen heeft, mag betwijfeld worden. Men kan der regeering tegenwerpen, dat om zulke luttele doeleinden te bereiken - zoo toch beschouwt het de meerderheid in het wetgevend lichaam - die reusachtige soldatenmassa niet gevorderd wordt, die het ontwerp in 't leven wil roepen.

Van hetgeen door de wetgeving in haar tegenwoordige zitting is tot stand gebracht, mag uit een maatschappelijk oogpunt gewichtig heeten de afschaffing van den lijfsdwang. In 1789 en in 1848 heeft de Revolutie dezelfde bekommering aan den dag gelegd voor de persoonlijke vrijheid. Daar echter de proef verkeerd uitviel, is de lijfsdwang ook tweemalen wederom ingevoerd. Het zal nu moeten blijken of het tegenwoordige geslacht met zijn uitgebreid en niet steeds zeer soliede stelsel van crediet, rijp genoeg is geworden om zich te ontdoen van dat hatelijke overblijfsel uit die tijden, toen men den schuldenaren nog een pond vleesch uit het lichaam sneed.

A propos van schuldenaars. Er zijn menschen, die tot over de ooren in schulden stekende, toch een *train de vie* aannemen, moeten leiden, zooals zij voorgeven, die hen schijnbaar meer en meer ten verderve voerende, eindelijk moet blijken de weg te zijn tot verheffing.

Zulk een indruk maakt Italië op de wereld. Terwijl de gevolmachtigde van het jeugdige koninkrijk met schitterende woorden zijn plaats inneemt te midden van Europa's lotsbestemmers, moet de regeering aan het parlement den treurigen staat van 's lands financiën bloot leggen. Tekort heeft zich op tekort gestapeld, en nog jaren in de toekomst grijnst dat spook onzer moderne staatsinrichtingen. Wij Nederlanders weten er, helaas, van mee te spreken. Wat helpt het, of de koning 4 millioen van zijn civiele lijst laat vallen? Het is edel van den *Re galant uomo;* maar 't is een droppel in den Oceaan.

Alweder dus zich gekeerd tot de geestelijke goederen. Ditmaal door

op die goederen een buitengewone heffing te leggen, die in den loop van 4 jaren 25% der waarde moet beloopen. Door die manoeuvre en door het terugnemen van rente-inschrijvingen ten behoeve van de eeredienst op het rijk gevestigd, zullen onder het welwillende voorschot van Rotschild cum suis 600 millioen francs in de schatkist vloeien.

Inmiddels zullen uitgaven ingekort en belastingen verhoogd worden. En als dan Europa in rust blijft, kan Italië te recht komen.

Tekorten komt men in Spanje ook niet te kort. En waarom? Daar is geen natie uit den slaap der eeuwen opgewekt; daar is geen knellende heerschappij van vreemden afgeworpen; daar is geen kostbare oorlog gevoerd. In het geheim des kabinets wordt daar voor het heil des lands gezorgd. Wee hem, die oordeelt, dat ook de ingezetenen een woordje hebben mee te praten. Heeft eenigen tijd geleden de Spaansche regeering verklaard onverschillig te zijn omtrent de uitingen van de buitenlandsche pers, de dagbladschrijvers, die de eer genieten onderdanen te zijn van Hare Katholieke Majesteit arresteert en verbant zij met niet minder zorg en oplettendheid dan of zij leden van de *Cortes* waren.

Niettegenstaande al die maatregelen vertoont zich in de vertegenwoordiging nog verzet tegen de indemniteitsbill, die Narvaez haar heeft voorgelegd. En dat doet zich voor bij een Kamer, gekozen onder den machtigen invloed der regeering zelve.

In Engeland vormt nog altijd de kies-*reform* de dagtaak van het kabinet, dat wel meegaande mag heeten. Na alle reeds gedane concessiën heeft het ministerie zich ook vereenigd met een amendement, waarbij in de plaats van tweejarige inwoning tot het uitoefenen van het stemrecht, slechts de inwoningstijd van één jaar in een gemeente daartoe gevorderd wordt. Nog een amendement van het lid Ayrton, Gladstone's vermoedelijken opvolger als leider der liberale partij, wordt te gemoet gezien, waarbij de betalingen van belasting, die thans bij wijze van abonnement door de huurders aan de verhuurders geschiedt, zonder verhooging, als onmiddellijk aan de schatkist gedaan, zullen worden beschouwd. Door die wijziging zouden weer een aantal personen meer, tot de arbeidende klasse behoorende, stemrecht verkrijgen. En niettegenstaande al dezen vooruitgang langs wettigen weg, wordt de reform-agitatie ook bij het volk levendig gehouden. Met die bedoeling werd o.a. 13 Mei een *meeting* gehouden in Hydepark, die aan de regeering wederom de gelegenheid verschafte, haar zwakheid te toonen. Toen immers het plan tot het houden dier *meeting* bekend werd, verklaarde het ministerie, en wel bepaaldelijk de Minister van Binnennenlandsche Zaken, Walpole, dat de openbare plaatsen en pleinen voor zulk een doel niet bestemd waren. Later schijnt een advies van rechtsgeleerden die opinie niet te hebben bevestigd. Althans het houden der bijeenkomst is in geenen deele belet. Walpole heeft daarop zijn portefeuille neêrgelegd, maar is toch lid van het kabinet gebleven. De

meeting zelve is zonder eenige stoornis afgeloopen, nadat door onderscheidene redenaars algemeene wenschen waren uitgebracht voor de meest mogelijke uitbreiding van het stemrecht.

Ierland is rustig. Na 't mislukken der laatste beweging is het niet waarschijnlijk, dat vooreerst zich wederom Fenians zullen vertoonen. Meer en meer zal het begrip doordringen, door den katholieken bisschop van Cashel in een manifest uitgedrukt, dat de pogingen der Fenians misdadig zijn, omdat zij naar een onmogelijk te verwezenlijken doel streven. Ierland is eenmaal met onverbreekbare ketenen aan Engeland vastgesmeed. Zich tegen de gevolgen der eeuwenoude gebeurtenissen te verzetten, de gansche geschiedenis ongedaan te maken, is een wanhopig streven. De socialistische republiek, die door de Americaansche Fenians in het schild gevoerd wordt, is een schrikbeeld voor alle ingezetenen, zoo van Celtisch als van Saksisch ras, die in Ierland een gunstigen maatschappelijken toestand genieten. Bij de Britsche staatslieden bestaan ook geen nadeelige bedoelingen meer jegens het zuster eiland. Hun goede wil stuit echter hoofdzakelijk op twee niet geringe bezwaren. Daar alleen de Episcopale Kerk in het bezit van alle geestelijke goederen is, moet de Katholieke geestelijkheid geheel onderhouden worden uit de bijdragen der geloovigen. Hoe dit op de arme Iersche dorpelingen drukt, is licht te begrijpen. Voorts zou met het oog op de talrijke, behoeftige landbevolking van Ierland wenschelijk zijn, dat verdeeling der groote landgoederen bij overlijden, als ook het verkoopen van kleine perceelen met kracht werd bevorderd. Hiermeê strijden nu de Engelsche begrippen over de economie van den landbouw. En al zou men die ook prijs geven, was het nog noodig, dat de regeering zelve eenigen tijd de bevordering van het beoogde doel op zich nam. En dit strijdt weer te zeer met het Engelsche begrip, dat het bestuur zich te onthouden hebbe van inmenging in de maatschappelijke belangen. Voor een goed geregelde maatschappij moge dit opgaan; Ierland zou wellicht niet slecht varen bij een soort van Fransch, administratief regeeringsstelsel. Zoo zal Ierland na lang sukkelen wel te eeniger tijd te recht komen. Van zelfstandigheid kan echter geen sprake meer zijn. De Iersche nationaliteit is veroordeeld.

Even als de worstelingen der Iersche Celten zullen waarschijnlijk ook de bloedige pogingen der Polen tot herkrijging van hun zelfstandig volksbestaan blijken vruchteloos te zijn geweest. Wij waren een vorigen keer getuige van het protest der Poolsche afgevaardigden op den Duitschen Rijksdag. Intusschen blijft Posen Pruisisch en met Pruisen een deel van Duitschland. De Oostenrijksche regeering is wel genoodzaakt de verschillende natiën, waaruit de groote keizerstaat gevormd wordt te vleien en streelt aldus ook de Poolsche eigenliefde in het bestuur van Gallicië. Doch de machtige *Polenfresser* Rusland blijft, thans meer dan ooit, recht op zijn doel afgaan. Verplaatsing van Polen naar Russische provinciën, gedwongen verkoop van in Polen gelegen landerijen aan echt Russische ingezetenen, belemmering van

de betrekkingen tusschen de Katholieke Polen en den Roomschen zetel, ziedaar maatregelen, die ons aan de overheerschingen van de Assyriërs en de Babyloniërs herinneren. Inmiddels wordt te Moskou een tentoonstelling gehouden van gedenkstukken van de geschiedenis en de beschaving der Slavische volken, om alle leden dier nationaliteit te herinneren dat zij één grooten volksstam vormen en dat Rusland het groote Slavische rijk is.

Door de regeling van het Luxemburgsche vraagstuk zijn de gemoederen onzer landgenooten weder vreedzaam gestemd. Aangelegenheden van inwendig bestuur gaan wederom meer de aandacht trekken. Twee belangrijke verschijnselen hebben zich voorgedaan, die der vermelding waardig zijn.

De handelingen van den nieuwen gouverneur-generaal in Indië beantwoorden niet aan de verwachtingen der conservatieve partij. In geenerlei opzicht tracht hij de door zijn liberalen voorganger genomen maatregelen te vernietigen. Integendeel, op denzelfden weg schijnt hij voort te gaan. Zoo handhaaft hij nadrukkelijk de bepaling, dat geen koffietuinen voor de rijksculturen mogen aangelegd worden binnen vier *palen* afstands van gronden, die aan de *dessa's* der inlanders toebehooren, en bevordert hierdoor het particulier grondbezit der Javanen. Voegt men nu hierbij het reeds bij de Kamers door den minister van Koloniën ingediende wetsontwerp op de ‘uitgifte in erfpacht van woeste gronden,’ dan kan men begrijpen, dat de Indische behoudsmannen vreeselijk zijn teleurgesteld. Hun berouwt het zeker, dat zij den heer Mijer gouverneur-generaal hebben zien worden. Maar het tegenwoordige ministerie, dat een Aeoluszak van politieke stormen over het land heeft zien uitstorten, toen het de bekende motie over Mijers benoeming afkeurde, zal dan dat ministerie genoegen nemen met het verlaten der conservatieve richting in Indië? Misschien zal ook hier wederom blijken, dat het waarlijk liberale beginsel zoo zeer in onzen tijd en in ons volk is ingedrongen, dat zelfs de schijnbare tegenstanders er van op zijn altaar moeten offeren, willen zij met het priesterkleed omhuld blijven. Als de gouverneur-generaal Mr. P. Mijer althans nu in Indië de richting volgt, die de liberale partij daar altijd heeft voorgeschreven, is er bijna geen sprekender bewijs te geven voor haar noodzakelijkheid.

Het tweede belangrijke feit is de nieuwe wending in de onderwijskwestie. Er is nu een bepaald voorstel tot wijziging van de wet op het lager onderwijs gedaan door den heer de Brauw, lid van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, afgevaardigd door het kiesdistrict Gouda. Wars van ijdele bespiegelingen heeft zich dat ontwerp niet gewaagd aan een verwijdering van de bekende *christelijke* eigenschap, die in art. 23 der wet van '57 aan de *maatschappelijke deugden* wordt toegeschreven. Eenvoudig wordt voorgesteld een uitbreiding, naar het schijnen moet, op het beginsel van art. 3 dierzelfde wet. Daarin

toch wordt aan de besturen van gemeenten of provinciën vrij gelaten bijzondere scholen te subsidieeren, mits die scholen *toegankelijk blijven voor alle kinderen*, *zonder onderscheid van godsdienstige gezindheid.* Het voorstel de Brauw herhaalt die bepaling en voegt er nu bij in een volgend artikel, dat ook scholen van bijzondere kerkelijke gemeenten of erkende godsdienstige vereenigingen zullen mogen worden gesubsidieerd door het gemeentebestuur.

Opdat die ondersteuning echter niet willekeurig zal worden verlangd of verstrekt, knoopt de voorsteller het verleenen van subsidie aan zekere voorwaarden. De school waarvoor die ondersteuning verlangd wordt moet bezocht worden door een zeker aantal kinderen, dat in evenredigheid tot de bevolking der gemeente, aantoonen kan, dat een aanzienlijk aantal gemeentenaren de richting dier school is toegedaan. Voorts moet de school een jaar hebben bestaan vóór dat zij subsidie kan verkrijgen, en kan voortdurend de ondersteuning maar in de helft der noodige kosten bestaan. Heeft het bestaan van bijzondere scholen ten gevolge, dat de openbare school door geene of weinige kinderen bezocht wordt, dan kan deze gesloten en kunnen zij, die nog van eene openbare school wenschen gebruik te maken, naar die eener naburige gemeente, zoo dit doenlijk is, verwezen worden. Het bekende artikel 33, de schoolgelden betreffende, wordt zóó gewijzigd, dat vrijstelling er van niet mag gegeven worden, waar een school of geheel of ten deele door een gemeente bekostigd wordt, dus niet op de openbare noch op de bijzondere gesubsidieerde school. Ziedaar den hoofdinhoud der voorgestelde wijzigingen.

De discussiën in het begin van de tegenwoordige kamerzitting gevoerd, de toen geuite opinies ook van den kant der regeering schenken ons de hoop, dat het voorstel de Brauw reeds in de 2e Kamer een échec zal lijden. De hoop, herhalen wij. Waar zal het toch heen met de onverdraagzaamheid, wanneer wij weer een legio van sectescholen zullen zien verrijzen? En mag de Staat dien toestand weer in het leven roepen? De overheid mag geen ondersteuning geven, dan aan zulke inrichtingen van onderwijs waar *ieders godsdienstige begrippen worden geeërbiedigd*, gelijk de grondwet zich uitdrukt. Een instelling door den Staat of de gemeente ondersteund, al is 't maar voor de helft, krijgt een openbaar karakter, omdat dat geld, dat tot ondersteuning strekt, genomen wordt van *alle* burgers. Alle ingezetenen moeten daarom ook in de gelegenheid zijn van dergelijke instellingen gebruik te maken. Wat uit de kas van allen betaald wordt, moet voor allen vruchten kunnen dragen. Men werpe nu hier niet tegen de ondersteuning door den Staat verschaft aan de geestelijken en leeraars der kerkgenootschappen. Iedereen weet, hoe wij daartoe gekomen zijn. De eenzijdige instellingen van de republiek der VII provinciën en de fouten van de eerste jaren der Bataafsche hebben daaraan schuld. Doch het begaan hebben van een misslag is geen vrijbrief voor het begaan van een nieuwe.

Verder is het onredelijk, dat de gemeente, die voor de helft in de kosten eener bijzondere school voorziet, volstrekt geenerlei invloed mag uitoefenen op de keuze van het onderwijzend personeel, op den gang van het onderwijs, de bevordering der leerlingen enz. En 't gaat al weer bezwaarlijk, iets uit de algemeene kas te bekostigen en aan het beheer van particulieren over te laten. Eindelijk is het bepaald ongrondwettig, dè mogelijkheid van de opheffing der openbare school voor te stellen, in strijd met art. 194 al. 3 der Grondwet. Is ook verder de billijkheid in acht genomen? Is niet veel grooter de hardheid om alle ingezetenen te doen bijdragen voor sectescholen dan de thans beweerde onbillijkheid, van allen te laten bijdragen tot die scholen, waarop een onderwijs wordt verstrekt, dat in 't algemeen toch niemands gevoelen kwetst, voor sommigen alleen het gebrek heeft dat er iets aan ontbreekt? Dat ontbrekende, de bepaalde godsdienstige kleur, kan nu door elk kerkgenootschap of elke godsdienstige secte worden aangevuld. Volgens het voorstel de Brauw wordt daarentegen ieder genoopt bij te dragen tot scholen, waarvan zijn kinderen in 't geheel geen gebruik kunnen maken en bedreigd met het verlies dier scholen, waarvan de onpartijdigheid door het gemeentelijk toezicht wordt gewaarborgd. De tijd echter van de behandeling van het ontwerp is nog niet bepaald. En ongetwijfeld zal er menig woordje van weêrskanten worden gewisseld eer het lot er van definitief zal zijn beslist.

H.L.D.

Mengelwerk.

Een gesprek, meêgedeeld door Betsy Perk.

‘Vader! vader, waar bent u toch!’

‘Verontschuldig mij een oogenblikje, vrienden, mijn dochter roept: zaken gaan voor!’ en mijn gastheer stond op om zijn dochter tegemoet te gaan. Meteen hoorden we iemand naderen, de op den grond hangende takken van den boom, waaronder we prettig zaten te praten, werden van elkaâr geschoven en een meisje van omtrent veertien jaar sprong het prieel binnen.

‘Vader, zeg mij even....’

Vreemdelingen ziende (wij waren met ons beiden bezoekers) zweeg zij, niet weinig verlegen met haar ongedwongen *entrée de berceau*, terwijl haar vader trotsch op zijn schoon kind, zoo als alle vaders, zich volstrekt niet haastte haar confusie te verdrijven.

Vriendelijk lachte hij: ‘Welnu, wat moest ik u even zeggen?’

‘Niets, vader...’

‘Ah! dacht ik het niet, dus om niets moest ge u buiten adem loopen? Maak dat een ander wijs, dus, kindlief, opgebiecht! Wat wildet gij weten?’

‘Moeder vraagt hoever Saturnus en Uranus van elkaâr verwijderd zijn?’

‘Op mijn schrijftafel is het antwoord te vinden, liefkind. Daar liggen alle noodige aanwijzingen.’

En het meisje was even schielijk verdwenen als gekomen.

‘Goede vriend’, zei de heer B. mijn metgezel, ‘wat ter wereld heeft eene vrouw met den afstand dier planeten te maken?

‘Zij wenscht slechts te weten hoever beiden van elkaâr verwijderd zijn?’

‘Nu ja, dat begrijp ik wel, maar waartoe?’

‘Om op het terras met de meeste naauwkeurigheid het wereldsysteem toe te passen.’

‘Wat! het wereldsysteem op uw terras?..’

‘Hé! heb ik u dat nog niet verteld? En ik ben er nog nog al zoo trotsch op. Toen ik mijn dochter de beginselen der sterrekunde had onderwezen.....’

‘Wat, uw dochter, sterrekundige’, vroeg B. deels verrast, deels spottend.

‘Ik woû dat het waar was! Neen, mijn vriend - ze is nog maar een eenvoudig discipel. Toen ze de beginselen echter goed magtig was, meende ik dat zij zich die nog dieper zou inprenten, als we op het terras....’

‘Och kom C. gij schertst toch hoop ik. Wat heeft uw dochter met de astronomie te maken?’

‘Wat zij met elke andere wetenschap te maken heeft. Wat doet ze met geschiedenis, met natuur- of scheikunde?’

‘Leert ge haar die ook?’

‘Waarom niet?’

‘Dan ontbreekt er het Latijn maar aan.’

‘Daarmeê is zij reeds geruimen tijd bezig.’

‘Wat?! met Latijn? zij kent Latijn?!’

‘Leeren de meisjes dan geen Engelsch, Duitsch, Italiaansch?’

‘Dat 's iets anders; levende talen komen nimmer te onpas. Men spreekt Engelsch, Fransch, Duitsch - men zingt Italiansch - maar Latijn, een doode - een studenten-taal? Wel! wel! dat aardig deerntje, conjugeert en declineert en repeteert dus dat afgrijselijke *ire* en *are*, dat zoo veel jongenshersenen heeft verstompt. 't Is bijna ongelooflijk. Maar goede vriend, voelt ge dan niet dat ge het arme kind totaal ongelukkig maakt? Vaarwel natuur en vrouwelijke lieftalligheid! Wat maakt de vrouw zoo beminnelijk? Haar volslagen gebrek aan logika.’

‘Ga voort’ - zeî onze gastheer, regt opgeruimd.

‘Haar gelijkheid met den zingenden vogel, met het zorgeloos dartelend kind, dat alleen maar weet wat liefde is en voor zijn geluk niets meer behoeft. Enfin, een vrouw die Latijn kent... zij kàn niet beminnelijk zijn.’

‘Wel neen, dat kan ze zoo ook niet. Denk maar eens aan Heloise, die uitsluitend in 't Latijn met haar Abelart correspondeerde.’

‘Zeg dat niet, want dan heb ik niets meer op met de heele historie. Maar enfin, was Heloise on vrouwelijk genoeg om Latijn te kennen, dan was dit haar éénige ondeugd; van astronomie, chemie, philosophie noch theologie had zij verstand. Een vrouw kan niet beminnelijk zijn met zooveel ballast!’

‘Dat kan ze ook niet. Herinner u maar Madame de Sévigné, die haar leven tusschen de boeken sleet.’

‘Zij was er niet gelukkiger om. En waartoe heeft de geleerdheid een Madame de Sévigné geleid? Zij heeft haar moederliefde in brieven uitgestort. Maar nu begrijp ik waar gij met uw opvoedingsmethode heen wilt. Niet alleen wenscht gij de wereld te bevolken met geleerde vrouwen, maar met schrijfsters.’

‘En wat kwaad zou er in steken? Zijn we niet te veel schoone bladzijden en keurige dichtregelen aan de vrouwelijke pen verschuldigd, dan dat we er beslag op zouden mogen leggen? Indien gij echter onderstelt het getal schrijfsters te vermeerderen, door de vrouwen veelzijdiger te ontwikkelen, kan ik het tegendeel beweren. Veelzijdiger ontwikkeling zal de behoefte om haar verbeelding vrij spel te geven verminderen. De meesten grijpen naar de pen, niet om de vruchten harer studiën neêr te schrijven, maar die eener gloeijende verbeelding te schetsen, en daardoor den bezigheid eischenden geest tegelijker tijd te voldoen. Ik verzeker u, dat telkens als ik mijn dochter opmerkzaam beschouw, haar gloeijende verbeeldingskracht, haar hartstogtelijk gemoed in haar heldere blikken zich spiegelen zie, - ik den uitroep niet kan weêrhouden: geef toch krachtig voedsel aan dien hongerigen geest! Hoe geweldiger, hoe hartstogtelijker, hoe wegslepender, zoo ten goede als ten kwade het meisje is, zooveel te degelijker moet zij opgevoed, hoe vuriger verbeelding zij openbaart, des te meer moet haar verstand ontwikkeld worden. De geneesheeren overladen zenuwkranken niet met zoeternijen.’

‘Maar mijn goede C. dat kan niet dan ten koste van haar hart, van haar teederheid en zachtheid.’

‘Sedert wanneer werkte al wat edel, schoon en verheven is zoo verkeerd? Sedert wanneer heeft geregelde studie van Schepper en schepping het schepsel de schoonste gelijkheid met den Almagtige, de liefde, doen verliezen? Ten koste van haar hart?! Ja! als dat hart hangt en onuitsprekelijk verknocht is aan het vergankelijke; als 't zich slechts gelukkig gevoelt in de genietingen der wereld; maar een rein, edel gemoed, een waar vrouwenhart zal reiner, edeler worden, naarmate het hoofd beter toegerust is. Ce qui est grand nourrit ce qui est grand.’

‘Maar waarin moet volgens uw inzigt het meisje dan wel onderwezen worden?’

‘In elke wetenschap, in elke kunst, maar geheel overeenkomstig den individuelen aanleg.’

‘Dat is de vrouw gelijk stellen met den man! Dat is de wet des onderscheids, waaruit zooveel zegen en zaligheid wordt geboren, te niet doen. Maar hoe kunt ge gelooven, dat voor zoo verschillende wezens als man en vrouw, dezelfde studiën geschikt zijn? Vergelijk ze eens vlugtig met elkander.

‘Bevat dat fijne, bevallige kopje dezelfde hoeveelheid hersenen als dat fiere mannelijke hoofd? Bezit dat buigzame, teedere ligchaam een zelfde hart als die forsche, gespierde gestalte? Kan die zachte, welluidende stem dezelfde gedachten uitspreken als dat krachtig geluid onzer longen? Van beide zaken moet één waar zijn: òf het meisje zal uit uw opvoedingssysteem het beoogde voordeel trekken, òf zij zal het er niet uit trekken. In 't laatste geval zal zij verstompen, in het eerste ophouden vrouw te zijn. Hoe men de kwestie dus ook bezie, de vrouw wacht niets als verlies’.

‘Ik beweer het tegendeel. De schoonheid van de door u bedoelde wet des onderscheids zal nimmer heerlijker blinken, dan wanneer de opvoeding der vrouw degelijker zal zijn. Gelijk verschillende planten, uit dezelfde aarde, onderscheiden voedingsdeelen trekken; zoo als twee verschillende naturen, van dezelfde dieren, slechts die spijs zullen kiezen, die het best smaakt of de maag het meest voegt, zoo zullen èn mannen èn vrouwen even zeker op verschillende wijze, zich dezelfde studiën ten nutte maken. Onderwijs het meisje gerust alle vakken die gij den knaap doceert. Wat bij den laatste door het verstand wordt opgevoed, zal bij de eerste het hart versterken, haar gevoel leiden; alzoo zal de verscheidenheid van beider natuur, al bestuderen zij ook dezelfde onderwerpen, niet alleen verscheidenheid van gaven en opvatting verleenen, maar het meisje tevens door die meerdere ontwikkeling tot een ware vrouw vormen. Ik ga zelfs nog verder, doordien ik beweer, dat de vrouw, om waarachtig vrouw te zijn, om aan hare schoone roeping in waarheid te voldoen, t' huis behoort te wezen in de door ons straks genoemde wetenschappen.’

‘Dat dient ge te bewijzen. Welk nut brengt haar bij voorbeeld de scheikunde?’

‘Stemt ge niet toe, dat men iets, onverschillig wat, beter en juister verrigt, naarmate men zich rekenschap van zijne verrigting kan geven?

‘Nu spot ge!’

‘Denkt ge dat netheid, orde, smaak, de zorg voor het welzijn van man en kinderen tot het domein der vrouw behooren? dat zij het toezigt moet houden over het linnengoed? over de wasch inzonderheid?’

‘Natuurlijk.’

‘Welnu, bij de wasch komt haar eenige scheikundige kennis uitnemend te stade. Volgens voorouderlijke zeden, moet de vrouw haar eer zoeken in het keurig toebereiden der spijzen, wij mannen zijn althans bijzonder gesteld op een goede tafel en wijten 't haar, indien er iets aan ontbreekt, niet waar?’

‘Zonder twijfel.’

‘Welnu, al weder behoeft zij, om aan onzen eisch te voldoen iets van de chemie verstaan. De gezondheidsleer staat bovendien in 't naauwste verband tot haar - zij geeft de huismoeder voorbe-

hoedmiddelen aan de hand tegen eventueele vergiftiging door 't keukengereedschap. Kortom, de scheikunde oefent den grootsten invloed uit op het welzijn des gezins, en neemt zij, die een vlek uit japon of swal zoekt te verdrijven, niet zelfs onbewust, haar toevlugt tot chemie?'

'Het zij zoo. Wat de scheikunde betreft, geef ik mij gewonnen, maar nu de meetkunde?'

'Wat stelt de opvoeding zich ten doel? Twee dingen. Wat krachtig is te ontwikkelen, wat zwak is te versterken. - Bij het meerendeel der vrouwen is de rede volstrekt niet ontwikkeld. Een vrouw die logika verstaat is een witte raaf. Van daar dat zij dikwijls zoo inconsequent denkt en handelt. De helft harer gebreken spruiten er uit voort. De meetkunde leert hare gedachten ordenen. Zij oefent haar geest en verbetert haar hart.

'Als dat zoo was, zou ik u ook de meetkunde gewonnen kunnen geven, maar de natuurlijke historie dan?'

'Hier wisselen zich de rollen. Niet om haar zelfs wil, maar om die der natuurlijke historie wensch ik dat de vrouw ook in die wetenschap worde onderrigt. De opmerkingsgave der vrouw, haar geduld, haar zachtmoedigheid en volharding, haar aangeboren talent als opvoedster, alles waarborgt mij, dat de wetenschap menige schrede voorwaarts zou gaan, indien zij er zich aan konden wijden. Een gansche insectenwereld moet den mensch nog onderworpen worden. Van de miljarden die er bestaan, bezigen wij slechts de zijdeworm en de bij tot ons voordeel. Vijf à zes viervoetige diersoorten, acht of tienderlei vogelen, ziedaar al onzen rijkdom, behoudens de visschen. Als de meisjes van Jersey op de hoogte van die wetenschap geweest waren, zou de koepokinenting wel twee eeuwen vroeger zijn ontdekt.'

'Goede hemel! dan zoudt gij haar ook al in de geneeskunde willen onderrigten?'

'Wel zeker. Ik wensch zelfs dat het gouvernement een vrouwelijke school stichte, waarin de gezondheidsleer grondig onderwezen werd, zoodat de vrouw in staat werd gesteld den aard der ongesteldheden te onderscheiden, de vereischte hulp in gevallen van stuipen te kunnen verschaffen, kortom, waar ze kon leeren zoo - goed haar zieken te verplegen als zij 't nu dikwijls verkeerd doet. Hoeveel moeders verloren kinderen, alleen door onkunde, alleen doordien zij de croup niet wisten te onderkennen van een gewonen hoest.'

'En weet ge wat het gevolg zal zijn van zulk een opeenstapeling van kundigheden in een vrouwenhoofd? De vrouw zal van lieverlede ontaarden in een pedante halfgeleerde. Duizend voorbeelden zouden dit kunnen bewijzen.'

'Voorbeelden bewijzen mij niets. Gij herinnert u een aantal zoogenaamd geëmancipeerden, maar vergeet zeer zeker met hoevele vooroordeelen die arme schepsels te worstelen hadden; hoe niet alleen een

hoogst gebrekkige opleiding, maar een onafgebroken tegenstand in haar kring haar nimmer toestonden te worden, hetgeen zij wenschen te zijn. Onze grootmoeders beroemden er zich immers op, dat zij ter naauwernood konden lezen en haar naam schrijven? Onze vrouwen droegen nog den stempel van ouderlijke vooroordeelen tegen opvoeding en onderwijs, en zij die er zich tegen verzetten en de geheime aandrift haars harten volgen, zijn en blijven in onze oogen parvenus en dragen al de lasten aan dien titel verbonden; maar als die uitzonderingen eenmaal algemeenheden zullen geworden zijn; als kennis niet het deel van enkele, maar van alle vrouwen is, zal dat parvenuachtige van zelf verdwijnen. Wij zullen althans het niet meer opmerken, maar alleen daaglijks meer moeten erkennen dat veelzijdige ontwikkeling haar nog hooger bekoorlijkheden schenkt, haar nog vrouwelijker maakt. De astronomie kan daartoe vooral bijdragen. Wie toch kan verzekeren dat de verfijnde zintuigen der vrouw, haar diep gevoel voor al wat geestelijk is nimmer tot ontdekkingen zouden leiden, die den man geheim bleven? Zij zullen voorzeker andere vruchten oogsten als wij; bijomstandigheden, die onze aandacht ontsnappen, schenken haar misschien oneindig beter resultaten. Ik was eens getuige van een onvergetelijk tooneel doordien ik een sterrekundige les bewoonde.

Voor de eerste maal werd voor een broeder en eene zuster het prachtig boek des hemels ontsloten. Zonnen, ontelbaar als het zand der zee, werelden van wier bestaan zij niets vermoedden, God, in zijne oneindige grootheid en majesteit, ziedaar de bladzijden die de meester voor hen opsloeg en verklaarde. Beiden waren verrukt. De knaap hing aan zijn lippen en staarde hem aan met blikken die ontegenzeggelijk meer en juister verklaring eischten. 't Was hem aan te zien dat hij boven alles wilde begrijpen, dat hij zich rekenschap moest kunnen geven van 't geen hij hoorde, dat hij die verborgenheden wilde doorgronden. Het meisje daartegen was louter gevoel. Doodsbleek, met vochtige oogen, staarde zij den spreker aan. Onwillekeurig stond zij op en naderde hem al meer en meer als werd zij onwederstaanbaar tot die bron van kennis getrokken. Haar hart klopte versneld, en geheel hare figuur zeide, dat zij haar dorst leschte aan die bron. De knaap zocht den Oneindige, zij zag Hem.

Sedert klom mijne overtuiging, dat kennis de vrouw, dank zij haar gevoel en verbeelding, nader moest brengen tot den Oorsprong aller dingen, en sedert acht ik het bepaald pligt dat haar ontwikkeling ernstiger door ons behartigd worde. Godsvrucht en deugd worden door de vrouw aan onze kinderen onderwezen; rusten we daarom haar geloof in God en diens schepping toe met alle wapenen die het verstand verleenen kan.

Onwetendheid verwijdert van God. Kennis voert tot Hem. Deze bewering van Baco zal door de vrouwen worden gestaafd.

Beter toegerust, zullen zij te onverwinlijker zijn, getrouwer hare roeping vervullen en even kloeke apostelen blijken van het verstand als van het hart.'

Onze vriend, deels overwonnen, deels nog niet overtuigd, waagde een laatsten aanval, door te schertsen:

'Een uitnemend opvoedingsplan! Jammer dat het die breede schaduwzijde heeft van het familieleven te dooden. Wie zal op de kinderen passen, terwijl de moeder zich in de sterren verdiept? Wie de huishouding besturen, terwijl de huisvrouw chemische proeven neemt? Uw geleerde dochters mogen apostelen worden van het verstand, om uw eigen verklaring te bezigen, maar goede, minnende echtgenooten en moeders.... nimmer! Maar dat 's ook een te nietige roeping voor dezulken!'

Om mijn gastheer ruim baan te laten, had ik tot dusver gezwegen. Maar op een drogreden die reeds eeuwen lang de vrouwelijke ontwikkeling in den weg staat, antwoordde ik onwillekeurig: Ziedaar weder die oude afgesleten taktiek, die, zooals Molière zegt:

> Immole la victime avec un feu sacré.

Naauwelijks is er kwestie om de vrouwelijke opvoeding te verbeteren, of de mannen vreezen er het slagtoffer van te zijn. De vrouw zal geen vrouw meer wezen! roepen zij om het luidst, en dan verbergen zij hun schandelijk despotisme, dat haar tot slavinnen der huishouding verlaagt, nog ten overvloede achter een masker van vereering. Voorwendend haar vrouwelijke waardigheid te handhaven, dwingen zij haar hun tiranny nog als een eer te beschouwen.

Maar ik zeg u, zoowel uit naam van het familieleven, als uit naam van het welzijn des gezins, en uit naam van hare waardigheid van moeder en echtgenoot, een iegelijk stelle het zich tot pligt, meê te werken tot voldoening aan den eisch des tijds, door zoo veel mogelijk is, de opvoeding en het onderwijs zijner dochter te verbeteren.

Niemand koestert inniger eerbied voor de huiselijke beslommeringen zonder tal, die oogenschijnlijk nietig, in waarheid grootsch mogen genoemd worden, omdat zij zich oplossen in zelfverzaking, in leven voor anderen. Maar dat neemt niet weg dat der vrouw ook nog een andere taak gegeven werd dan deze, dat er meer van haar geeischt wordt dan de belangen des gezins met onkreukbare trouw te behartigen; dat zij meer moet kennen, dan liefhebben, bidden en troosten, ja eindeloos meer, want zij moet tevens kunnen leiden, kunnen opvoeden, en om te kunnen leiden, om te kunnen opvoeden, moet zij zelve met algemeene kennis zijn toegerust. Zonder kennis kan geen moeder in waarheid moeder zijn, geen echtgenoot, wat zij waarlijk wezen moet. Wij hegeeren niet dat de vrouw natuurwetten tracht uit te vorschen, dat onze dochters sterrekundigen of geleerden worden; maar we wenschen voor haar veelzijdige ontwikkeling, opdat zij geregeld leere denken.

De mannen worden geen latinisten al blokken zij tien jaar op die taal. De vrouwen zullen evenmin zich uitsluitend aan die wetenschappen wijden, al worden zij ook wetenschappelijk gevormd. Zij moeten hare echtgenooten kunnen begrijpen en de lessen harer kinderen kunnen leiden. Zonderling, men weet onmiddellijk de schaduwzijde te toonen van kennis bij de vrouw, maar ziet de nadeelen van domheid en onwetenheid totaal over 't hoofd. Men vergeet dat kennis een band is tusschen echtgenooten, en onkunde een kloof; dat ontwikkeling een zegen is, en domheid een vloek, en de laatste de vrouw tot duizenderlei afdwalingen leidt.

Waarom wordt deze door verveling verteerd? Omdat zij zich niet bezig houden kan. Omdat zij niets weet.

Waarom is gene coquet, grillig, ijdel?

Uit domheid.

Waarom verkwist een derde in een half uur een maand verdienste van haar echtgenoot? Waarom maakt zij in 't geheim schulden? Waarom sleept ze zich menigmaal ziek en vermoeid naar publieke bijeenkomsten, waar zij zich toch nog verveelt? Enkel en alleen, omdat het hoofd ledig is, en niet één vraag haar stof tot nadenken biedt, omdat de geestelijke wereld ontoegankelijk voor haar is en het verstand niet genoeg ontwikkeld, om de soms zonderlinge eischen des harten te wederstaan.

Menig echtgenoot, die met vrouwelijke ontwikkeling heeft gespot, zag eerst zijn dwaling in, nadat hij de gevolgen harer onkunde moest misgelden.

Daarom, wil de vrouw in elk opzigt haar roeping vervullen, dan moet zij veelzijdig ontwikkeld zijn. Zij is uit dien hoofde volkomen geregtigd daartoe onze medewerking te eischen.

't Was mij immer ten gruwel dat de geheele vrouwelijke opleiding grootendeels ten doel heeft de meisjes zoo spoedig mogelijk uit te huwen. In het kind ziet men reeds de aanstaande huisvrouw, en wat zal de huisvrouw doen met eenig talent? Waarom dan talenten te ontwikkelen?

Maar niet allen worden huisvrouwen. Velen blijven ongehuwd.

Is de ongehuwde een niets? Bereikt een ongehuwde haar bestemming niet? Is ook zij niet een kind Gods?

Bezit de vrouw een niet even onsterfelijke ziel als de man? Heeft zij niet dezelfde verantwoordelijkheid voor feilen en misslagen?

Nevens de waardigheid van echtgenoot en moeder, die door den dood vernietigd wordt, bezit zij een onvervreemdbare, eeuwige, alle andere waardigheden overheerschende: zij is mensch en onsterfelijk als wij. Welnu, als mede onsterfelijke, heeft zij regt op de volledigste ontwikkeling zoowel van hoofd als van hart.

Verklaren we daarom den oorlog aan alle bekrompen vooroordeel, en ontsteken we haar hetzelfde licht, welks stralen ons verkwikt.

Mijn vriend antwoordde niet. Ik wendde mij nu meer bepaald tot onzen gastheer en ging voort:

Dat ons opvoedingssysteem meer en meer bijval vinde. Immers 't is niet genoeg dat een enkele kolonie haar slaven vrij verklaart; allen moeten zich in de vrijheid verheugen!

't Is niet voldoende dat sommige weldenkende vaders ons gevoelen deelen; allen moeten de handen ineenslaan.

Het gouvernement sticht alom burgerscholen voor jongens; kunsten en wetenschappen liggen onder hun bereik. Waarom bekreunt het zich niet om opleidingsscholen voor meisjes, en bezoldigt daarvoor geen goede en degelijk gevormde onderwijzeressen, die haar roeping volkomen begrijpen?

Ontwikkeling voorkomt afdwalingen.

Welk regt heeft men om arme verdoolde vrouwen te straffen, die men moedwillig in den poel der onkunde deed voortleven? Maar ik zou afdwalen.

Wij redeneerden reeds lang genoeg. Ik eindig door elk woord van mijn gastheer te beamen en met hem te wenschen, dat er allerwege inrigtingen mogen verrijzen waar de meisjes in alle wetenschappen zullen onderwezen worden die met haar natuur verwant zijn. Zulke inrigtingen zouden het familieleven ten zegen zijn en de vrouwen in staat stellen, hare roeping in waarheid te vervullen.

Uit den vreemde.
Meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Shakespeare aan het begin zijner loopbaan.(*)

In het acht en twintigste jaar der regeering van koningin Elizabeth, namelijk in het jaar 1585, op een herfstavond, leunde een jong mensch, van eene slanke gestalte, ernstig mijmerende over de ruw getimmerde borstweering, die aan den oever van den Theems was aangebracht, om de bewoners van het nog onbeduidende Southwark te verhinderen in donker, of wanneer de Londensche mist alles in een grauwen nevel hulde, in de rivier te vallen. Men kon moeilijk uit het uiterlijk des jongen mans afleiden tot welken stand hij behoorde; want zijne kleeding was niet naar den laatsten smaak, noch nieuw; maar, hoewel niet juist boersch, nogtans van eene snede die den buitenman verried. De lange de-

(*) Ontleend aan de eerste hoofdstukken van den nieuwen roman van A.E. Brachvogel, getiteld *Hamlet.*

gen met het groote gevest aan zijn linker heup, scheen aan te duiden dat die wel degelijk een werktuig van zijn beroep moest zijn; de weitasch daarentegen, die, aan een breeden riem bevestigd, op zijne rechter heup lag en van even zwaar kaliber was als het wapen, zag er zoo schraal uit, dat òf het krijgshaftig leven den jongen man niet veel voordeel aanbracht, òf dat hij zijn wapen slechts uit gewoonte en, in geval van nood, tot bescherming bij zich droeg. Was hij inderdaad een van die raadselachtige volgelingen der fortuin, dan had deze hem zeker den rug toegekeerd, en hij scheen haar hier weder te wachten met al het ongeduld der onstuimige jeugd en de donkere luim van een ontevredene. Nu eens staarde hij in de rivier, alsof hij in de golven een schat of een goeden raad zocht, dan weder gingen zijne doordringende oogen zoekend rond, als zocht hij een voorwerp dat zijn doelloos leven een krachtigen stoot gaf op het pad van eer en voordeel; want zoeken naar geld en roem was altijd de leus van Engelands jongelingschap. Onder de vele plaatsen waar men in Londen met eenige hoop op een goeden uitslag jacht kon maken op fortuin, was *Bankside* voor dien tijd vrij gelukkig gekozen; want daar lagen de drie in den namiddag meest bezochte plaatsen van uitspanning der hoofdstad; namelijk: 'De Oude Zwaan,' eene van ouds geliefde taveerne; iets dichter bij de Londen-brug, de *Parish garden*, waar de echte *Cockney* zijn mannenmoed bij *porter* en *rosfbeef* aan stieren-, beeren-, honden- of hanengevechten sterkte; terwijl meer in de nabijheid van het Winchester gebouw, achter den peinzenden vreemdeling, zich het Globus-theater verhief; een kort, dik, achthoekig gebouw, op welks oud, met planken beschoten dak een houten Atlas den wereldkloot op den nek droeg, waarop met gouden letters het opschrift stond: '*Totus mundus agit histrionem.*' De uit het ronde venster onder de tinne uitgestoken roode vlag verkondigde, even als de verwijderde klank van muziek, een luid handgeklap en een uitbundig gelach, dat er juist gespeeld werd. De blauwe vlag met het wapen van 'De Beer met de knods' in *Parish garden*, verkondigde dat deze uitspanning onder de bijzondere bescherming stond van den machtigen Robert Dudley, graaf van Leicester, en het brullen en huilen der geplaagde dieren bewees, dat dit ruwe vermaak daar insgelijks zeer in trek was. Het voorplein van den Globus, de ingang van den *Parish garden* en de smalle rivierkant waren met kijkers van allerlei aard gevuld; groepen van pratende matrozen en handwerkslieden, eene menigte pages, stalknechts en adellijke dienstmannen wachtten, met paarden, of aan den steigertrap bij de gondels hunner heeren, op het einde der bloedige en der niet bloedige voorstellingen. Om dien tijd van den dag was het in Southwark buitengewoon levendig, en diefstal, twist of slagen, na sterken dorst, iets zeer gewoons. De jonge mensch, die over de borstweering bleef leunen, gaf ondanks zijne onrustige bewegingen, weinig acht op hetgeen er om hem heen gebeurde. Hij was, misschien met opoffering van zijn laatsten shilling, een half uur geleden in den Globus geweest, en had den schouwburg verlaten, terwijl de voorstelling nog voortduurde, om daar buiten naar den dialoog zijner eigene zwaarmoedige gedachten te luisteren; er zijn toch oogenblikken in ons leven, waarin niets ons zoo zeer bekoren kan als het peinzen over ons eigen ongeluk. Hij moest echter iets zeer verdachts of zeer aantrekkelijks in zijn voorkomen hebben, wijl hij het voorwerp van bijzondere nieuwsgierigheid bleek. Een dienstman in een rood en zwart wambuis, van dezelfde soort als dat van dengene die niet ver van hem verwijderd te paard zat en drie andere, prachtig getuigde paarden op en neder liet gaan, begon een fluisterend gesprek over hem met een ondachtig heer van een schrander uitzicht, in zwarte zijde gekleed.

‘Kunt gij gissen wat voor soort van kerel dat is, vriend stalmeester?’ antwoordde de laatste op eene aanmerking van den man met het rood-zwarte buis.

‘Een leêglooper van buiten, mijnheer Wallingford, zooals men ze hier bij do-

zijnen ziet aankomen. Als hij in Londen fortuin denkt te maken, moest hij die oude warwicker broek, die boerenschoenen en dat armoedige zeegroene buis met die sierlijke spaansche kraag en die halve laarzen verruilen! Als hij van adel was, zou hij niet zulk een harige muts van vossenbont, en wel eenige ponden ijzer minder aan zijne heup dragen!'

'Een adellijk heer is hij waarschijnlijk niet, Thompson; maar bij schijnt mij toch een fatsoenlijk man. Hij heeft fijne handen, dus hij *werkt* er niet meê. Hij heeft eene blanke huid als eene vrouw; hij behoort dus niet tot de bruine jongens van Haleigh of Drake; ook kan hij geen soldaat zijn, de man is nog jong. Het zware staal past hem even weinig als zijne kleeding, en ik vrees dat hij een van die vermomde vogels is, die tegenwoordig in zoo grooten getale door het land zwerven; een havik, die op hoogen buit loert en tegen een aanval in den rug niet opziet!'

'Dat wil zeggen dat gij hem voor een snaak van den Temple houdt daar ginds, die hier besteld is om iemand een stoot in de ribben te geven?'

'Op klaar lichten dag? Zijt ge dol, vriend! Neen, als een keelsnijder van beroep ziet hij er niet uit; die soort van menschen hebben bulhonden-gezichten en iets slachterachtigs in hun doen; hij daar ginds is juist het tegendeel en daarom is hij mij zoo veel te meer verdacht, zie eens hoe wanhopig hij in het water kijkt en met de hand over zijn hoofd strijkt! Hij is nog veel te jong om zoo somber te zijn! Wat heeft zulk een melkbaard voor rampen? Zie hoe ter sluiks hij nu weêr naar den Globus kijkt! Hij wacht op iemand die daar binnen is en heeft het er zelf niet in kunnen uithouden, en Tarleton is toch de lieveling van de Koningin en 'De kramers van York' van Haywood een aardig stuk. De jongen schijnt geen Londensch stadskind, maar eer een kerel met lange vingers uit het Noorden, die zich met de eene of andere galg vertrouwd wil maken!'

Thompson keek zijn aanzienlijken makker verschrikt aan. 'Zoudt gij dan denken, mijnheer Wallingford, dat de kerel hoogverraad in den zin heeft?' fluisterde hij zacht.

'Wie kan het weten? Heeft de Schotsche Maria, al zit zij achter slot en grendels, niet overal hare papistische schelmen? Die slungel ziet er precies uit alsof hij te lui is om zijne handen aan eerlijk werk te slaan, maar om den paus of den duivel te believen zich aan de Koningin of aan hare trouwe raadsluî zou willen vergrijpen. Zijn de Spanjaarden, de Jezuïten, de partijgangers van Maria Stuart niet eeuwig op sluipmoord bedacht? Bedenkt die Schotsche Jezabel niet altijd weder nieuwe listen; trekt zij niet de doorluchtigste namen van het land in het toovernet van hare arglistigheid? Heeft het dan geholpen dat Thomas Percy en Norfolk hun verraad moesten boeten op het schavot? Heeft Henry Percy niet nog onlangs in den Tower de hand aan zich zelven geslagen, omdat er weder nieuwe geschiedenissen begonnen uit te lekken, en zitten op dit oogenblik de eigene vrouw van lord Talbot met lady Cavendish niet gevangen, omdat zij, achter Talbot om, met de Schotsche heulden? Ja, het is een vreeselijke tijd, oude!'

'Laat mij dan op hem afgaan, mijnheer Wallingford, ik zal zijn tong wel losmaken.'

'Wilt gij onheil stichten, man? Stil, zeg ik; voorzichtigheid is de zaak. Laat ons hem scherp in het oog houden; ik zal hem intusschen eens aanspreken; als hij nog een geweten heeft, zal ik hem zoo bang maken, dat hij geen vin durft verroeren.'

Met dat moedige besluit trok de heer Wallingford zijn gordel te recht, streek zijn halskraag glad, trad, eene strenge houding aannemende, op het voorwerp van zijn argwaan toe en klopte hem op den schouder.

De peinzer schrikte en keek hem trotsch aan.

‘Zijt gij verdrietig, vriend?’

‘Drijft gij handel in vroolijkheid, mijnheer, dat gij dat zoo belangstellend vraagt? Verkoop er dan dien Tarleton een paar ellen van; hij kan ze gebruiken, ik heb er geen geld voor en geen behoefte aan!’

‘Weerslags aardig! Komt gij uit het Noorden, mijnheer?’

‘Moet de ernst bij ulieden dan altijd uit het Noorden komen? Dan moet de dwaasheid hier wel in het Zuiden thuis zijn; houd het er mijnentwege voor dat ik uit het Noorden kom, of beter nog uit het Oosten of het Westen, want daar moeten de menschen, volgens uwe redeneering vroolijk wezen als zij niet verdrietig zijn, en verdrietig wezen als zij niet vroolijk zijn. Van dat slag ben ik, en daarmeê goeden dag, mijnheer.’

‘Gij hebt eene scherpe tong; vindt men bij u te huis niet veel beleefdheid?’

‘Beleefdheid is eene teedere vrouw, die men niet op straat vertoont om er door domooren en knechts eene gemeene meid van te laten maken. *Ik* sta hier nu op straat voor een knecht of een dienstman, denk ik, daar gij met stalknechts omgaat; met gemeene meiden heb ik niets te maken!’

‘Ja’, antwoordde Wallingford, verachtelijk lachende, ‘dat moest ook een hongerig vrouwspersoon zijn, die het met u aanlegde; ik wil wèl gelooven dat mevrouw Beleefdheid weinig in uw smaak valt. Een dienstman ben ik, maar ik dien iemand die u met zijne oogen verpletteren kan!’

‘Dan bid ik u, laat uw heer zijne oogen altijd neêrslaan, als hij een Christen is; laat hem scheel kijken als hij een Jood is; laat hem huichelachtig naar boven zien als hij zich aan den paus verkocht heeft; maar met Gods hulp zal ik mijn goed geweten tegen al zijne blikken overstellen, al was hij de duivel zelf!’

‘Dat is mannentaal en uw gezicht heeft nu eene geheel andere uitdrukking dan daar straks!’ riep Wallingford glimlachende, terwijl zijn argwaan verdween. ‘Gij schijnt vreemd in Londen, zonder beroep; gij hadt zoo even geen aangename gedachten en de tijden zijn slecht genoeg om iedereen te wantrouwen. Maar zijt gij een vriend van waarheid en een getrouw onderdaan van onze Koningin Elizabeth, zeg mij dan oprecht van waar gij komt, en ik wil u van dienst zijn zoo veel ik kan, want gij begint mij bijzonder te bevallen.’

‘Maar zegt uw verstand u dan niet dat *gij mij* juist om die reden minder bevalt? Al zeide ik u wie ik ben, dan zoudt ge nog maar iemand kennen zonder naam; want zonder naam is hij die zich zijn naam schaamt! Om u te zeggen wat ik van plan ben, zou ik iets moeten zeggen wat ik zelf niet weet, en om mij te dienen, zoudt gij uwen heer moeten verlaten om met mij honger te lijden, en daar is uw buik niet op ingericht, goede vriend.’

‘Neen, Goddank, en mijne keel nog minder; maar uwe geestigheid maakt uwe tong droog; laat ons haar in “De Zwaan”, met een flesch sek bevochtigen; zij wordt u door geen geringer persoon aangeboden dan door Ralph Wallingford, hofmeester en schrijver van Zijne Excellentie den Lordkanselier Hatton.’

Het gelaat des jongen mans helderde op. ‘Wel, mijnheer de hofmeester, als gij u gering zoudt schatten, moest ik mij voor minder dan niets houden. Wilt gij mij intusschen in allen ernst van dienst zijn, dien mij dan niet met sek, maar met een goed woord bij uwen kanselier; daarna wil ik zooveel sek met u drinken dat er een okshoofd op zwemmen kan, en wil ik u voor iederen beker een woordenspel, voor iedere flesch een lied geven.’

‘Zoo, zoo! gij zijt dus een vroolijke klant onder den wijn, en weet op dit oogenblik niet wat gij in de wereld zult uitvoeren? Wat verlangt gij van mijn kanselier? Gij hebt toch niets tegen de wet bedreven, dat u daar straks zoo wanhopig in het water deed staren?’

‘Mijnheer Wallingford, is er wel iemand die nooit iets tegen de wet gedaan heeft? Wacht totdat ik een man van jaren ben, en laat mij dan de wet stellen;

twee en twintig jaren is nog te jong om onberispelijk te zijn. In ernst, mijnheer, ik heb zwaar misdreven! Ja, ik heb lichtzinnig als een bedorven kind, waanwijs als een gek, liefdeloos als een dwingeland gehandeld! Daarom heb ik mijne woonplaats verlaten; mijne vrouw, mijne kinderen, mijne ouders, mijn goeden naam heb ik moeten achterlaten, en hier sta ik nu met mijn zielsverdriet, zoo groot, dat de Theems buiten hare oevers zou stroomen, als ik er mijne smart in uitschreide! Ik zou kunnen razen tegen mij zelven; want er kan geen grooter dwaas leven dan ik ben, die mij zelven beroofd heb en gewond, het licht uit mijne oogen heb gebluscht, en de tranen van vrouw en kind, den vloek van grijze ouders tot één bundel bliksems heb vereenigd die als het vlammende zwaard van den engel Gabriël mij uit het paradijs mijner woning dreven!'

De jonge man beefde van aandoening; hartstochtelijke toorn gloeide op zijn gelaat.

'Barmhartige God, wat hebt ge gedaan? Hebt gij iemand vermoord?'

'O, meer dan één,' riep de ander met een schamperen lach; 'vermoord en verslonden.'

'Wat ik u bidden mag, zeg toch twee woorden klaar en duidelijk! Ik begrijp niet wat gij bedoelt, noch of gij hetgeen gij gedaan hebt, betreurt of er om lacht.'

'Beiden, oude man; ik doe beiden. Ik schrei over mijne dwaasheid en word gek van verdriet! De mensch is immers dán het diepst te beklagen, als hij van rampzaligheid lachen moet; als ieder argeloos woord, de zoetste ervaring, door bittere tranen wordt gekruid! Hoor dan: ik heb gestroopt met hartstocht; dat was een hersenlooze jongensdwaasheid! Ik werd er in het openbaar schandelijk voor gestraft en al de mijnen keeren zich nu vol afschuw van mij alsof ik de pest had; alsof mijn leven den grond waar ik geboren werd, tot schande strekte, en ik - in wilde woede, wreekte ik mij als een verdwaasde dwaas nu dubbel dwaas aan de schenders van mijne eer, aan de verwoesters van mijn geluk. O, de dwaasheid is zulk eene vruchtbare vrouw; nauwelijks uit zich zelve geboren, brengt zij aanstonds een heirleger van kinderen ter wereld, en daarom wil ik, als een die aan de dwaasheid behoor, voortaan een dwaas zijn: ik wil tooneelspeler worden, mijnheer. En daar die troep in den Globus het gezelschap van den kanselier is en gij in zijne dienst zijt, bid ik u dat gij hem verzoekt dat ik zijn tooneelspeler, dat wil zeggen, ieders gek mag worden!'

'Gij zijt een wonderlijk mensch. Als gij slechts de helft van uwen geest op een avond toont, zou het genoeg zijn om geheel Londen te doen lachen en schreien; ik zie wel dat ik u aan het tooneel helpen *moet.* Als ik u goed versta, hebt gij in uwe woonplaats de jachtwetten geschonden en was de straf onteerender dan de daad, zoodat gij niet langer ergens blijven kondt, waar de algemeene verachting u drukte?'

'Zoo is het, mijnheer, en ik ben niets meer waard, dan op de planken niets waardig te zijn en achter de kerkhofmuren onder den grond gestopt te worden'.

'Zoo waar ik een eerlijk man en de vertrouwde dienaar van den kanselier ben, gij zult eene aanstelling bij den troep hebben! Gij moet inmiddels de gunst van de acteurs en den directeur zien te winnen; want van hunne welwillendheid en hun oordeel hangt het af of gij het ooit verder dan als figurant brengen zult. De wil van den kanselier reikt zeker niet verder dan uwe bekwaamheid.'

'Laat de bekwaamheid van den kanselier dan maar mijn goeden wil evenaren, dat zal mijn levenszeil met geluk vullen. Robert Green en Richard Burbage ken ik!'

'Zooveel te beter voor u; maar hoe heet gij, mijn arme schelm?'

'William Shakspeare; ik kom van Stratford.'

‘Aan de Avon? Dan hebt gij zeker met Sir Lucy van Charleotte, den vrederechter, te doen gehad; hij is een trotsche ezel!’

‘Gij kent hem, zie ik.’

‘Nu, mijn waarde, hoort gij die trompet? Het stuk is uit. Vaarwel en vergeet niet spoedig in het huis van lord Hatton, Ely Garden, Holborn, naar mij te vragen. Gij moet mij uwe dolle historie toch nog onder een glas sek vertellen!’

Hij bood den jongen man de hand die hartelijk gedrukt werd en snelde naar de paarden, die door Thompson dicht bij den ingang van den Globus gebracht waren, waaruit de toeschouwers reeds begonnen te stroomen, terwijl ook de andere bedienden vooruitdrongen. Weldra verscheen sir Christopher Hatton, de Lordkanselier; mager, deftig in donker violetkleurig fluweel gehuld. Hij praatte nog even glimlachende met eenige edelen die hem eerbiedig hadden opgewacht en steeg toen te paard. Wallingford en Thompson volgden zijn voorbeeld, terwijl een bediende vooruit reed, luid roepende: ‘Plaats voor zijne Doorluchtigheid, plaats!’

William Shakspeare nam nederig zijne muts voor den Maecenas van den Globus af en Wallingford beantwoordde glimlachende zijn groet.

II.

Nog lang staarde de toekomstige nieuweling op het tooneel den ruitertroep na; daarna wendde hij zich naar den nu stil geworden schouwburg.

‘Zij moeten zich nu wel haast verkleed hebben; gij moet hen niet misloopen, als gij niet op de steenen slapen wilt, arme Will. Komaan! Zet uw beste gezicht! Onder die jongens moogt gij er nog natuurlijk uitzien!’

Het geluk diende den wachtende. Uit eene zijdeur van het gebouw traden, opgewekt pratende, eenige mannen in eenvoudige burgerkleeding. Vier van hen bleven disputeerende op het voorplein van het gebouw staan; vooreerst de tragedieheld van den Globus, Richard Burbage, die nogtans in het werkelijke leven niet bang voor schertsen was; het kleine mannetje, dat naast hem stond, en dat er nu zoo verdrietig uitzag, was Samuel Lowin, die het parterre zoo hartelijk kon doen lachen; de derde was Clarence Philipps, die zich meestal met vrouwenrollen belastte, en eindelijk de vierde, een man van middelbaren leeftijd, Robert Greene, de ‘*père noble*’, die ook nu en dan oude stukken tot nieuwe omwerkte.

‘Ik zeg nog eens’, riep de komiek driftig, ‘dat ik het niet langer verdraag! Omdat de kerel bij het hof alles is en de Koningin hem gaarne hoort, denkt dat uilskuiken dat bij *alleen* kan spelen en dat wij anderen goed genoeg zijn om er bij te loopen. Als dat niet verandert, ga ik heen en speel in de Fortuna. Hij bederft iedere scène met zijne vervloekte extempores, en menschen als wij zijn niet gemaakt om zijne gekheden te dienen.’

‘Stil, stil, dikkert,’ vermaande Greene, glimlachende, ‘gij kunt het evenmin veranderen als wij. Die in de gunst staat, neemt het vet en laat anderen de beenen, dat is 's werelds loop. Als Tarleton niet nog eens door zijne eigene overmoedigheid in het verderf loopt, zullen wij er hem niet inbrengen.’

‘Gij hebt er immers niet alleen van te lijden,’ voegde Philipps er bij. ‘Behandelt hij mij op de planken niet, zooals de gemeenste meid zich niet zou laten behandelen? Wat zal ik....’

‘Hola! Wie is dat?’ riep Burbage eensklaps uit. ‘Lowin, Greene, kent gij den man niet? Bij de kuische Vesta, het is de dolle Will van Stratford, die altijd een malschen reebok of een hert en een flesch of wat rooden wijn voor ons over had!’

‘William?’ riepen de anderen levendig en verrast.

‘Bij al de Muzen!’ zeî Greene, ‘hij is het! - Welke wind jaagt *u* van Stratford naar Londen?’

‘Gij zijt toch in de comedie geweest?’ riep Lowin; ‘dan hebt gij Tarleton gezien!’

‘Zeg nu eens eerlijk hoe gij over hem denkt.’

‘Onpartijdig, Will!’ voegde Philipps er bij. ‘Ik ken u als een man van fantazie, smaak en scherpzinnigheid.’

Zoo drongen zij zich om den pas aangekomen vriend en bemerkten niet dat tegelijkertijd het voorwerp van hun aller afkeer ‘de groote’ Tarleton, uit de deur van den schouwburg kwam, omringd door John Taylor, Heminge, Henri Condell, Tom Field en Edmund Alleyn, de overige acteurs. Die omgeving en zijne eigene deftige houding bewezen, hoe verheven Tarleton zich gevoelde als eerste ondernemer en directeur van het gezelschap.

‘Zonder omwegen, zeg ons uw oordeel!’ drong Lowin nader aan.

‘Wat ik van uw *grooten* Tarleton denk?’ antwoordde Shakespeare. ‘Als de man maar ernstig wilde zijn, zou hij vrij komiek wezen; maar nu hij volstrekt komiek wil zijn en naar invallen snakt als een hongerige karper naar broodkruimels, worden zijne invallen laf, zijn humor zot, en ik weet niet wat ik meer beklagen moet, de marteling die het hem kost den lachlust op te wekken, of het lachen van degenen die veeleer medelijden met zijne marteling hebben moesten. Als onbeschaamdheid mooi is, is hij een Adonis, en als onze Koningin een goeden smaak heeft, en hij toch in haar smaak valt, kan het alleen zijn omdat hij haren smaak dezelfde dienst bewijst als het braakmiddel de maag die te veel zoetigheid genoten heeft; daarom neemt zij Tarleton zeker altijd in als hare aptijt bedorven is.’

Een schaterend lachen volgde op die kritiek, doch verstomde oogenblikkelijk toen Tarleton woedend op Shakespeare toe trad, die verrast terug week.

‘Zoo? Gij matigt u aan een oordeel over mij te vellen en mijne menschen tegen mij op te zetten? Gij vermeet u te zeggen dat Hare Majesteit, lord Walsingham en de lord kanselier een slechten smaak hebben? Weet gij wel dat het hoogverraad is aanmerkingen te maken op de uitspanning van de Koningin. Waar komt gij van daan dat gij ons hier wilt komen leeren? Pak u weg, ellendeling, of ik zal u leeren wat mijn invloed over uwe nietswaardigheid vermag!’

‘Mijnheer Tarleton,’ antwoordde Shakespeare, ‘het land waar ik van daan kom, heet *waarheid.*’

Met die woorden verliet hij het voorplein van den Globus, gevolgd door Greene en Burbage, terwijl Tarleton hem bleek van woede nakeek.

‘Zeg mij toch,’ vroeg Burbage, nadat zij uitgelachen hadden, terwijl hij den arm van Shakespeare in den zijnen nam: ‘Hoe komt gij in Londen? Gij weet, wij zijn u gastvrijheid verschuldigd en willen u eerlijk betalen.’

‘Alles is toch wèl, thuis?’ vroeg Greene, ‘uwe vrouw en kinderen, uwe goede ouders?’

‘Gij zwijgt?’

‘Vraag mij niet naar Stratford; mijne rekening met mijne betrekkingen is afgedaan. Ik sta als bedelaar zonder thuiskomen voor u; nu weet gij alles.’

Burbage en Greene stonden verschrikt stil.

‘Dan hebt gij weder een dollen streek uitgevoerd,’ zei Greene ernstig.

‘Ja, tegen mijn eigen hart! Alles is voorbij; veroordeelt mij niet; maar helpt mij! Geeft mij maar een hoek waar ik mijn vermoeid lichaam kan nederleggen en een raad wat ik met een schepsel zoo als ik ben, zal uitvoeren. Ik wil acteur worden, ik deug tot niets anders.’

‘Altijd heb ik het gevreesd dat het zoo met u zou afloopen. Opbruisend en vol fantaziën weet gij niet wat gij met uwe levenskracht zult uitvoeren, dan tot uw eigen ongeluk, vrouw en kinderen te ontloopen!’

‘Ik ben niet weggeloopen, men heeft mij weg gejaagd!’

‘Dan zijt gij uwe vrouw ontrouw geworden, of hebt iets anders tegen haar misdreven!’

‘De zon is niet trouwer aan het firmament, de hand niet aan mijn lichaam, het hart niet aan mijn boezem, dan ik aan de vrouw mijner ziel.... werd er ooit een gebed tot den wereldtroon opgezonden, dan is het dit: ‘straf mij, wreek u op mij, wreek al de dwalingen van mijn onstuimige jeugd, laat mij iedere bliksemschicht uwer heilige gramschap tienvoudig treffen om mij te louteren, maar bewaar mij, voor betere tijden, de trouw en de liefde mijner Anna!’ - Hij viel Burbage snikkend om den hals; al zijne krachten schenen gebroken.

De beide acteurs zagen elkander verbaasd aan.

‘De smart maakt hem tot dichter!’ fluisterde Burbage. ‘Ik wil verd... zijn, Greene, als er geen reus, geen andere Simson in hem steekt.’

‘Ja,’ zei William bitter, ‘een wakkere Simson! Het lot spon uit de dunne draden van jeugdige dwaasheid de sterke Simsonstouwen, die mij in de handen der Philistijnen hebben overgeleverd.’

‘En dat gij u nu den onwil van Tarleton op den hals gehaald hebt, waardoor gij uwe laatste hoop den bodem hebt ingeslagen!’ zuchtte Greene.

‘Kom, William,’ zei Burbage en greep hem bij de hand. ‘Een glas wijn en wat slaap zullen uwe droefheid wel matigen. Gij zijt in alle geval mijn gast. Daar komen de anderen!’

Allen traden nu de herberg de Zwaan in. Terwijl de acteurs wijn en spijzen bestelden, wierp Skakespeare zich op een stoel, steunde zijn hoofd met beide handen en gaf zich aan zijne droeve overpeinzingen over. Daarin werd hij evenwel spoedig gestoord door de komst van Philipps Lowin, Heminge en Field, die niet weinig getroffen waren toen zij den vrolijken klant die zoo even Tarleton nog zoo gegeeseld had, in diepe neêrslachtigheid aantroffen.

‘Vraagt hem niets,’ zei Burbage, ‘laat ons liever beraadslagen wat er voor onzen dollen vriend te doen valt; William Shakespeare heeft meer verzen in zijne hersens dan wij in onzen mond; over zijne geestigheid spreek ik niet; gij kent hem allen; dat hij een braaf hart bezit en arm is, dat is voor ons reden genoeg om hem te helpen. Een jeugdige dwaasheid heeft hem van huis en betrekkingen beroofd. Hij wil zich aan het tooneel verbinden; dat hij Tarleton beleedigt, bewijst dat hij meer oprecht dan berekenend is; hoe zullen wij hem helpen?’

‘Ik stem bepaald voor hem,’ riep Philipps.

‘Ik ook! Ik ook!’ verzekerden de anderen.

‘Dat is reeds iets, heeren; Tarleton zal hem niet geheel zonder onzen wil afwijzen, wij hebben toch een beteren regisseur noodig.’

‘Maar het traktement is ellendig en Tarleton is veel te kleingeestig om hem niet tot den zondebok van zijne kwade luimen te maken,’ zeî Field.

‘Al ons toestemmen helpt ons niet,’ zei Heminge, ‘als Tarleton aan den kanselier schrijft dat Shakespeare hem en de Koningin allen smaak ontzegt.’

Bij die woorden hief Shakespeare zijn hoofd op en streek zijne verwarde haren achterwaarts. ‘Zouden wij hem niet kunnen voorkomen? Ik ken den hofmeester van den lord kanselier en heb hem mijn wensch toevertrouwd.’

‘Ralph Wallingford?’ riep Burbage opspringende, ‘Hatton's rechterhand? Als gij dien voor u hebt, kan Tarleton niets tegen u doen!’

‘Hij heeft mij gezegd dat ik bij hem mocht komen, dat ik eene plaats in den Globus hebben zou.’

‘Hoerra!’ en juichend hieven allen de glazen omhoog.

‘Dan zijt gij Fortuna's lieveling en het toeval maakt weer goed wat het misdaan heeft,’ zei Heminge glimlachende. ‘Maar gij zult kwade dagen hebben, zoo lang Tarleton bij ons de baas is!’

‘Dan zal ik de kwade dagen gebruiken om wijs te worden,’ zei William zacht. ‘Ik geef u mijn woord, Tarleton zal in mijne handen zachtmoedig worden.’

‘Dan zoudt gij meer bij hem uitrichten dan ooit een verstandig mensch op hem

vermocht; maar om geen gras over de zaak te laten groeien, zal ik aanstonds naar Wallingford gaan en hem vertellen wat er tusschen u en Tarleton gebeurd is. Gelukkig is hij geen vriend van hem, en hij zou hem al lang zijn afscheid bezorgd hebben als de Koningin hem niet de hand boven het hoofd hield. In een uur ben ik terug.'

Toen hij terug kwam, straalde zijn gezicht van blijdschap. 'Gij zijt een toovenaar; als er ooit iemand op u verzot is geweest, is het Wallingford. Hij heeft om uwe kritiek van Tarleton gelachen en gezegd dat gij gelijk hadt. Van daag spreekt hij nog met den kanselier!'

De conferentie der Muzenpriesters veranderde nu in een vroolijk drinkgelag. De wijn en de vernieuwde hoop spoelden de nevelen der droefheid uit Shakespeare's brein en de pijlen van zijn humor stegen vurig op en schoten als een elektrisch licht door de juichende vergadering, die eerst laat in den nacht uiteen ging met de overtuiging dat er in geheel Engeland geen kostelijker kerel te vinden was dan William Shakespeare.

III.

Reeds den volgenden morgen gaf de lord kanselier aan Tarleton zijn wensch te kennen dat William Shakespeare in de plaats van den onbekwamen Simpson tot regisseur in den Globus benoemd werd; mits hij er door de overige leden van het tooneelgezelschap geschikt voor geoordeeld werd. Tarleton liet aanstonds de stemhebbenden en den nieuwen sollicitant bij zich ontbieden. Toen hij in dezen laatsten zijn kritikus van den vorigen dag herkende, stoof hij driftig op en eischte van zijn gezelschap dat zij Shakespeare voor onbekwaam verklaren zouden; toen allen zich echter eenstemmig vóor hem verklaarden, moest hij toegeven en Shakespeare ontving zijne aanstelling.

In dien tijd bestond het tooneelgezelschap van den Globus uit acteurs van drieërlei rang: de 'leden,' de 'huurlingen,' en de 'leerlingen.' Leden waren slechts de eerste acteurs, die deel in de zaak hadden, tot het bestuur behoorden, de stukken beoordeelden, de rollen verdeelden en vakante plaatsen wegschonken, altijd behoudens de goedkeuring van den lord kanselier. 'Huurlingen' waren de jongere acteurs die de kleinere rollen speelden, bij de week betaald werden en slechts langzaam tot leden verheven werden. De 'leerlingen' eindelijk waren de koristen, de figuranten en maakten tevens het dienstbare personeel uit der acteurs. An het hoofd van deze laatsten stond een man, die voor eigenlijk acteur niet goed genoeg was, maar op wien de verplichting rustte de acteurs bij iedere scène op het tooneel te roepen, orde te houden, de decoratiën te leiden, de leerlingen te onderwijzen enz. enz. Zoo begon Shakespeare zijn nieuwe loopbaan en dat onder een Tarleton! Hij schikte zich nogtans zoo gelaten in de vernederingen die hem werden aangedaan; zijn luim bleef zoo onverstoorbaar, dat Tarleton weldra het plagen moede werd. Shakespeare verwierf zich spoedig een aanzien bij de acteurs, als waarover nog geen regisseur zich had mogen verheugen. Wat echter het meest den grond legde tot zijn toekomstigen roem, was de verplichting die op hem rustte om de stukken voor het tooneel te copieeren; daarin vertoonden zich voor het eerst de vonken van zijn genie. Onwillekeurig gaf hij aan den ernst meer kracht, aan de aardigheden meer geest, en losheid en

bevalligheid aan den dialoog. De daverende toejuichingen van het parterre, de tranen in de oogen der edeler toehoorders leerden het personeel, hoe er eensklaps een andere geest in hunne rollen was gedrongen; telkens wanneer de opgewondenheid van het publiek zich in luide toejuichingen lucht gaf, bekenden allen zich zelven in het geheim: ‘Dat was weêr een *Shakespeariaan!* Zoo werden zij meer en meer afhankelijk van zijne ingevingen en Tarleton moest wel hoe langer hoe zachtmoe-

diger worden, om zijn regisseur in een goede luim te houden opdat hij ook voor *hem* zijne geestigheid ten beste geven mocht. Onder zulke omstandigheden kwam het genie van Shakespeare tot rijpheid. Zijn lot was echter nog ver van benijdenswaardig; veel werk voor weinig loon. Tarleton was nu eenmaal de lieveling van het hof en het publiek, en er mocht geen stuk worden opgevoerd, waarin hij geene voorname rol had en dat niet naar zijn smaak was ingericht.

Het was in de eerste helft van Februari 1586 dat Tarleton onverwachts bij den kanselier Hatton ontboden werd, die hem den last gaf des avonds Hare Majesteit te 'diverteeren.' Wijl de tyran van den Globus eene langdurige audientie had, moest er dien dag een stuk gegeven worden waarin hij geen rol had: 'Pyramus,' het eerste treurspel van Drayton, den geleerden vertaler van Homerus. Kort na het begin der voorstelling verscheen er een dienaar van Wallingford op het tooneel en trad, terwijl ieders aandacht op het stuk gevestigd was, op Shakespeare toe.

'Mijnheer William,' fluisterde hij, 'ik moet u den groet overbrengen van mijn heer, en hij zendt u dit poeder om aanstonds in te nemen en den omslag te vernietigen. Hij wil weten welke uitwerking de medicijn op u heeft.'

De aangesprokene keek den zonderlingen bode verwonderd aan en nam aarzelend het pakje aan dat deze hem toereikte.

'Doe het schielijk open en zeg mij welk antwoord ik brengen moet.'

Na een snellen blik op het tooneel trad Shakespeare in een donkeren hoek waar een mat licht bij de donderkast brandde, wijl dat instrument dien dag gebruikt moest worden. Hij deed het papier voorzichtig open; het bevatte zes rozenobels en er stond op geschreven: 'Als gij uw eigen leven lief hebt, zooals ik u, en weet wat Tarleton van avond doen moet, heb dan ditmaal geen *geestigheden* voor hem. Gij kent het nest der leeuwin niet! - Een goed vriend.'

Shakespeare bedacht zich een oogenblik en zeide toen: 'Zeg aan uwen heer dat zijn poeder mij zoo *nedergeslagen* heeft, dat ik van daag *geen* geestigheden leveren kan! Goed begrepen?'

'Ja wel, mijnheer.'

'Goed, zie hier een fooi om uw geheugen te scherpen.'

De knecht herhaalde nog eens: 'neêrgeslagen - geen geestigheden,' en verliet het gebouw.

Reeds waren Pyramus en Thisbe gelukkig gestorven; de donderkast had uit alle macht gerateld, en juist zou het voorgeschrevene gebed voor de Koningin door Heminge knielend met al de acteurs worden uitgesproken, toen Tarleton eensklaps uit de zaal kwam, waar hij onder het publiek gezeten had en Shakespeare een wenk gaf.

'Ik moet u spreken, Will, laat hen nu hun gang maar gaan.'

William volgde zijn patroon naar diens huis. Daar gekomen, sloot Tarleton zich met zijn regisseur op, reikte hem een vollen beker wijn en wees op een stoel.

Shakespeare maakte van de zeldzame genade bescheiden gebruik.

'Willy, gij weet dat ik u om uwe losse tong in het eerst niet lijden mocht,' begon Tarleton.

'Ja, mijnheer.'

'Gij weet ook dat ik later ingezien heb dat het minder kwaadwilligheid van u was dan een zekere humor, dien gij niet altijd op de rechte plaats gebruiktet. Gij hebt er onder mijne leiding een beter gebruik van leeren maken, en ik heb er al lang aan

gedacht er u voor te beloonen. Ik wil uw inkomen met een half pond 's maands verhoogen en', hier stond Tarleton plechtig op en voegde er bij: 'ik wil u onder de gezegende oogen van onze genadige Koningin brengen!'

'Ik bid u, om Gods wil, mijnheer, ik heb immers nog nooit gespeeld; zelfs niet in den Globus!'

‘Gij behoeft ook niets anders te doen dan alles in orde te maken; en hoor, gij moogt het blauwe wambuis uit “De trotsche kwast van Lincoln” aandoen, maar, onder ééne voorwaarde...’

‘Welke voorwaarde, mijnheer?’

‘Wat gij nu hoort, William, is een staatsgeheim! Spreek er met één enkel woord van en gij hangt zoo zeker als twee maal twee vier is. - Hoor dan, als Hare Majesteit slecht geluimd is, en dat is geen wonder in dezen tijd, moet *mijne kunst* haar weder in een goede luim brengen, door dat ik haar om de oorzaak van haar kwade luim aan het lachen maak. Nu is de Koningin uit haar humeur om den graaf van Leicester en sir Walter Raleigh, die elkander tot hare groote ergernis in het haar zitten. Als ik haar nu om die twee kan doen lachen, dan is ook hare ergernis voorbij, en daarom moet ik van avond voor haar optreden. Gij moet mij dus eenige malle toespelingen op de beide lords verzinnen, die ik kan opdisschen.’

‘Maar als de beide lords er nu eens bij zijn?’ vroeg William.

‘O, dat doet er niets toe. Ik ben Tarleton en mag mij alles veroorloven; niemand behalve Hare Majesteit is boven *mijn* humor verheven.’

‘Nu,’ zeî Shakespeare, ‘ik zeg u dat gij een gewaagd spel speelt en er zal geen woord over die beide mededingers over mijne lippen komen, dat gij zoudt kunnen misbruiken. Ik zal niet dwaas genoeg zijn om u aan zoo iets te helpen!’

Tarleton voer driftig uit: ‘Dan jaag ik u weg, of ik laat u om ongehoorzaamheid aan zijne excellentie den lord kanselier in den Tower sluiten!’

‘Ik zal zelf naar den lord kanselier gaan, ja ik zal aan de Koningin schrijven en haar vragen of het haar wil is dat een arme jongen broodeloos wordt, omdat hij weigert mannen te bespotten die haar *waard* zijn!’ Met die woorden ging Shakespeare naar de deur, en liep het huis uit.

De directeur van den Globus bleef doodsbleek staan en beefde over al zijne leden. ‘Die schurk zal mijn verderf zijn,’ mompelde hij, op de tanden knarsende, ‘als ik hem niet tot bedaren breng. Wacht maar, slungel, morgen, als het mij maar eerst gelukt is, zal de kanselier mij niets meer weigeren! Dan zullen wij afrekenen!’ En hij liep hem achterna.

William had juist het huis verlaten toen Tarleton hem achterna kuchte en hem bij den arm greep. ‘Will, goede vriend, hoor toch! Dat was immers niet goed van u; zoo moest gij niet met mij omgaan! - Gij zult uwen zin hebben en nog een half pond er bij, als gij u ten minste stil houdt,’ fluisterde de angstige komiek.

‘Gij zult er mij geheel buiten laten?’

‘Ja. Maar als gij in het blauwe wambuis gewoon dienst doet, (dat kan ik van u *eischen*, want daar zijt gij op gehuurd), zult gij het derde part van het geschenk van de Koningin hebben!’

‘Voor mijn stilzwijgen en het doen van wat ik schuldig ben, behoeft gij mij niet extra te betalen. Ik zal het blauwe wambuis aandoen en voor de Koningin de dienst doen welke ik in den Globus doe, verder niets. Maar, Tarleton, ik raad u om best wil, weeg uwe gekheden op een goudschaaltje! Iets meer of minder dan eene doorluchtige vrouw wil aanhooren, zou uw ongelukkigen mond voor altijd het spreken kunnen beletten!’

‘Daar hebt gij geen verstand van, maar gij meent het goed. Hier is meer in het spel dan uwe hersens vatten kunnen! Kom maar meê en hoor wat er van avond te doen valt.’

IV.

Behalve de onverbeterlijke partij die ondanks al de strenge maatregelen van

het gouvernement nog altijd heimelijk met het katholieke buitenland en de gevangene schotsche koningin heulde en altijd op den sprong stond om een gunstig oogenblik tot omverwerpen van de bestaande orde van zaken waar te nemen, was ook de eigenlijke regeeringspartij sedert jaren in twee vijandelijke legers verdeeld. Aan het hoofd der eene partij stond de oude gunsteling der koningin, lord Robert Dudley, graaf van Leicester, en aan het hoofd der andere, sir William Cecil, baron van Burleigh. De krachten der beide partijen hadden zoo tegen elkander opgewogen, in den laatsten tijd, dat Dudley en Cecil zich genoodzaakt hadden gezien de onderlinge overeenkomst te sluiten, van gunst, macht en persoonlijken invloed bij de Koningin met elkander te deelen, hetgeen natuurlijk niet belette dat ieder zijn best deed om den ander zoo veel mogelijk bij Elizabeth te benadeelen. Dat diplomatische verdrag was echter door het steeds toenemende geluk van sir Walter Raleigh, door zijne schitterende wapenfeiten in Ierland en onlangs door de verbazende, voor de Koningin zoo streelende ontdekking van Virginië, door het goud der roode Indianen en den buit dien hij uit het verre Westen had medegebracht, verstoord geworden; want Elizabeth had Raleigh tot lord van Cork en Seweshall van Cornwallis benoemd, en zoo werd hij een hoogst ongewenschte derde in den kring van gunstelingen. Met eene zeer juiste berekening sloot Raleigh zich aanstonds bij de partij van Burleigh aan en deed alles wat hij kon om den reeds verzwakkenden invloed van Leicester geheel te doen instorten en zich zelven op den voorgrond te stellen. Leicester, het dubbele gevaar inziende, gaf zijne tegenpartij in intrigueeren niets toe en de vijandelijke spanning was weldra zoo sterk, de Koningin over die dagelijks toenemende oneenigheid harer omgeving zoo verstoord, dat er ieder oogenblik eene uitbarsting te vreezen stond, en Cecil, Walsingham en Hatton, wie de gehuichelde vriendschap van den zee-avonturier even gevaarlijk scheen als de oude haat van Leicester, waren op niets meer bedacht dan het Hof en de in jaren klimmende Koningin van beiden te bevrijden.

Tarleton, de lompe grappenmaker, mocht de Koningin alles zeggen; hij was in zekeren zin haar hofnar. Wat hij onder den vorm van grove aardigheden ten beste gaf, was voor Elizabeth een trouwe echo der volksmeening en terwijl zij in zijne plebeïsche verhalen en anekdoten de gevoelens van den minderen man las, zag zij er dikwijls een onmerkbaren wijsvinger in van den weg dien zij moest inslaan. Zij kende den hansworst trouwens te goed om hem in staat te achten tot een zelfstandig oordeel. Daar Tarleton echter grootendeels van Hatton, Burleigh en Walsingham afhing, gebruikten zij hem gewoonlijk als de bazuin van hetgeen zij aan Hare Majesteit als *vox populi* wilden verkondigen, en dat deden zij ook dien dag om in hun voordeel een einde aan al de hofkabalen te maken. Dat Tarleton den last op zich nam, was een bewijs te meer voor zijne ijdelheid en zijn bekrompen verstand; hij pochte altijd op zijn narrenrecht en wijl hij iedereen aan het hof kende, de Koningin niet uitgesloten, en de kunst bezat zich altijd als een onnoozelen prater voor te doen, had hij reden genoeg om zich grooter invloed toe te schrijven dan iemand. Zoodra de Koningin *lachte*, en zij lachte altijd om hem, verdwenen de rimpels van haar voorhoofd en het hof had goede dagen!

Het licht in de feestzaal brandde, de lijfwacht had hare gewone plaats bezet, de hooge adel verzamelde zich. De beide Cecils, vader en zoon, lord Walsingham met zijne gemalin, de kanselier Hatton, Talbot, graaf van Shrewsbury, wiens vrouw en

stiefdochter in den Tower zaten, waren het eerst op hunne plaatsen, daarna traden de beide mededingers naar de vorstelijke gunst binnen.

Sir Robert Dudley, graaf van Leicester, verscheen, vergezeld van zijn ouderen broeder, John van Warwick, en zijn neef den blonden Philip Sydney, den lieveling der dames, als dichter en als held, met Felicia zijne gemalin, de blonde

negentienjarige dochter van Walsingham, aan zijn arm; Maria de zuster van Philip, zelve dichteres en door hem in zijn onsterfelijk ‘Arcadië’ bezongen, volgde hem, met haren geleerden, diepdenkenden gemaal, graaf Pembroke.

In niet minder prachtige omgeving vertoonde zich Leicester's gevaarlijke tegenstander, sir Walter Raleigh. Naast hem stond de neef van lord Radcliffe, de ridder Blount, de vriend zijner jeugd; beiden waren omringd door kloeke veteranen der zee, Cavendish, Francis Drake en Martin Fortisher die de wereld om zeilden, die Engeland's vloot tot een schrik van alle natiën maakten en den handel tot eene aanzienlijke hoogte hadden opgevoerd.

Het middenpunt der zaal, tot hetwelk slechts een tamelijke doorgang vrij gelaten was, was met drie rijen stoelen bezet; de voorste van die stoelen, die eenigszins hooger stond, op een tapijt, was voor de Koningin bestemd; eenige kussens lagen er voor. Aller oogen waren op dat gedeelte der zaal gericht waar eene geverwde tafel, een paar banken, eenige bierkruiken en allerlei burgerlijk huisraad op een lage houten stellage stonden, die met bonte stof bekleed was, en waarachter zich een linnen scherm bevond, welks decoratie een londensche herberg voorstelde, ‘De kreupele haan’ geheeten. Dat gordijn verborg het geïmproviseerde beschot waarachter Tarleton de toebereidselen tot zijn groot werk maakte, en de opening in het midden diende om de acteurs te doen op- en aftreden. Alles was vroolijk, of hield zich zoo; de twistende partijen verborgen hun naijver achter glimlachende beleefdheid en één slechts stond er in die zaal onopgemerkt met treurigen ernst, alleen. Die bleeke man, in het enge blauwe wambuis die daar aan den voet des stellage wachtte met de bel in de hand, was de regisseur Shakespeare. Eenige muziekanten aan weerszijden der stellage wachtten zwijgend het begin der voorstelling af.

Daar gingen de groote deuren der eetzaal open, alles keerde zich om. Eene lange magere gestalte met scherpe trekken, donkere oogen en grijzen baard trad binnen en kondigde aan: ‘Hare Majesteit!’ Het was de kapitein Beddingfield, eens de cipier uit Elizabeth's treurige jeugd, thans kapitein van hare garde en haar onafscheidelijke geleider Op den dag van hare troonbeklimming had zij tot hem gezegd: ‘Beddingfield; gij hebt mij streng, maar goed bewaard; van nu af vertrouw ik zelve u mijne veiligheid en mijn leven.’

De wasfakkels flikkerden uit de feestzaal, de Koningin verscheen. Zij leunde met haren rechterarm op den schouder van den vijftienjarigen William Herbert, zoon van den graaf van Pembroke, terwijl diens jongere broeders haren sleep droegen. Elizabeth was niet jong meer, noch schoon; doch nog altijd eene majestueuse en bevallige vrouw. Toen zij binnen trad en de hand even groetend ophief, was het William Skakespeare als ging er eene zon voor hem op, en eene huivering voer hem door de leden. Het gevolg van Elizabeth bestond uit een krans der schoonste vrouwen en edelste mannen.

‘Lang leve Koningin Elizabeth!’ klonk het door de zaal en alles boog totdat zij en haar gevolg voor het tooneel plaats genomen hadden. De pages zetten zich aan hare voeten neder; kapitein Beddingfield ging achter haren stoel staan en de lord kanselier trad langzaam eenige schreden naar haar toe, om hare bevelen af te wachten. Dat zij weder in een kleinen hofkring het middagmaal had gebruikt en nu, tegen hare gewoonte, niemand aansprak, bewees duidelijk hoe ontstemd zij was. Doch, alsof zij zich herinnerde dat zij hare ergernis niet al te duidelijk mocht toonen, keerde zij

zich, nadat haar blik over het tooneel en den regisseur voorbij gegleden was, langzaam naar Leicester, toen naar Raleigh en Cecil en knikte hun zacht glimlachende toe.

‘Laat Tarleton nu met zijne grappen beginnen, Hatton; de vroolijkheid is toch tegenwoordig een veel te zeldzame gast in mijn huis.’

De kanselier gaf Shakespeare een wenk, de bel luidde, de muziek begon. Ge-

durende het korte voorspel was Raleigh zacht de hofdame genaderd die het dichtst bij hem zat en gaf haar fluisterend een indischen waaier over, die vervolgens van hand tot hand ging totdat hij bij de Koningin gekomen was. Elizabeth was er blijkbaar mede ingenomen. Zij bekeek hem nieuwsgierig, richtte zich toen vragende naar hare dames die haar den galanten gever aanwezen. Raleigh maakte een diepe buiging en maakte eene beweging zoo als men met een waaier doet. Toen de koningin het hem nadeed, was haar de verkoelende uitwerking zoo aangenaam, dat zij hem zeer vriendelijk met de linkerhand haren dank toewenkte.

'Zie eens, neef,' fluisterde Dudley Philip Sidney toe, 'welk overzeesch speeltuig Raleigh weder voor haar opgezocht heeft! Hij weet met haar om te gaan, en zij neemt gaarne aan, dat weten we.'

'Hij wil zich beveiligen, eer het onweêr bij haar losbarst,' antwoordde Sidney. De introductie zweeg, de bel klonk weer en uit de opening van het beschilderde doek trad Tarleton, als eene londensche vischvrouw, die den waard van 'De kreupele haan' voor een kruik bier de nieuwste stadspraatjes denkt mee te deelen. De waard had een zwijgende rol; hij was een 'huurling' die bij dergelijke gelegenheden altijd het voorwerp was, tegen wien Tarleton het woord voerde.

Shakespeare lette niet op de dwaasheden die spoedig de vroolijkheid van het doorluchtige gezelschap opwekten; hij sloeg iedere beweging van Elizabeth gade, de uitwerking van ieder woord, waarom de komiek juist niet verlegen was. De monoloog van Tarleton werd met het platste dialekt van de city uitgesproken en onderscheidde zich aanvankelijk door niets dan door de grootste platheden en straataardigheden. Langzamerhand werden zijne woorden persoonlijker, en sprak hij in de spottendste termen over pikante verhoudingen van bekende personen in de stad en deed de Koningin inderdaad zoo lachen, dat zij toejuichend in de handen klapte. Het ijs was gebroken, aanstonds volgde het geheele hof het koninklijke voorbeeld; Cecil en Hatton knikten den nar goedkeurend toe en nu begon hij alle sluisdeuren zijner geestigheid te openen, liet de eene spotternij op de andere volgen, verhief zich telkens tot hooger kringen en maakte eindelijk, eerst indirekt en van ter zijde, en toen al meer en meer rechtstreeks, Dudley en Raleigh tot de mikpunten van zijn vermetelen spot. Toen het genot van Elizabeth daardoor nog slechts scheen toe te nemen en zij nu den een en dan den anderen harer gunstelingen plagend aankeek en den komiek door hare blijken van goedkeuring scheen aan te moedigen, begon Shakespeare bijna te gelooven dat zijne vrees ongegrond was geweest en hij vond Hare Majesteit even onbegrijpelijk als het privilegie van straffeloosheid zijns meesters.

'Ja, ja, Toby, oude haan, ging Tarleton voort, "die twee heeren, de Moor (een bijnaam van den graaf van Leicester) en de nieuwe Virginische Roodhuid (Raleigh), dat zijn echte snoeken; zij plassen in het volkszweet, en ieder monopolie dat onze groote Koningin, God zegen haar, hun geeft, is een te klein hapje voor hunne bodemlooze magen. Wil iemand een glas wijn hebben, al lag hij op sterven, dan moest hij nog naar Dudley's kelder gaan; want wie mag dien anders verkoopen dan hij? En hij neemt als een echte jood tienvoudige winst, En wilt gij een klontje suiker, man, een beetje specerij of apothekers waren, wee u, als gij Raleigh uwe beurs niet geeft, want zonder zijne genade moogt gij gerust uitstappen! Dat zijn nu twee echte groote heeren; de een is de kroeghouder van Engeland die onze keelen, en de andere zijn pillendraaier, die onze magen in zijn handen houdt! Wil niet nog een van u, genadige heeren, de brouwer en de slager worden van het arme land? Dan wisten

wij zeker dat gij over onze lichamen regeert, als of er geen Koningin meer was, die aan onzen nood dacht. Nu, ik zou den wijn van Dudley niet willen proeven, die zekere lieden voor altijd gezond heeft gemaakt! En die Raleigh is zulk een handig kramer, dat

hij spoedig maat en gewicht, munt en el in den zak zal hebben. Ieder kind weet dat hij de Koningin regeert, God bescherme haar, zoo als hij wil, en dat Leicester meer macht heeft om kwaad te doen en ook meer kwaad doet, dan ooit een edelman aan het hof van Hendrik den achtste heeft durven wagen! Als de duivel toch eens zoo verstandig was, ze beiden te halen, zou de gansche wereld hem kerken stichten voor...'

Hier werd de al te populaire redenaar eensklaps in zijn rede gestoord. Het lachen had reeds gedurende de laatste helft zijner toespraak opgehouden; ieder begon te begrijpen wat er volgen moest. De beide tegenstanders klemden van woede de tanden op elkaâr en keken elkander aan met de uitdrukking van den felsten haat, die nog slechts door de wetten der hofetiquette in toom gehouden werd; beiden waren doodelijk beleedigd. De koningin had schijnbaar bedaard geluisterd, doch Burleigh en Walsingham en bovenal Shakespeare, die de afwisselende uitdrukkingen op haar gelaat hadden gadeslagen, zagen de verhoogde kleur op hare wangen, en het onheilspellende uitzetten harer oogen, totdat eindelijk hare handen den waaier van Raleigh in stukken braken; plotseling stond zij op.

'Is dat wezen gek geworden, dat hij het waagt ons die beleedigingen als de dagelijksche gesprekken der Londenaars, als het ja en amen van zijn eigen hart voor te liegen? Als wij met eene jaren lange getrouwe regeering niet meer verdiend hebben, mijne heeren, dan dat het volk zoo minachtend over ons spreekt, moet men die vergiftige, gevaarlijke tongen tot een voorbeeld stellen, opdat men in het land begrijpe wie de macht in handen heeft. Beddingfield, zorg dat de onbeschaamde leugenaar in Newgate gezet worde, als aantaster van onze eer en ons leven... God zij mij genadig, wat wil die andere kerel hier? Laat mij los, man! neem uwe handen van mijn kleed!!!' met dien uitroep week de Koningin haastig achterwaarts.

Aan hare voeten lag de bleeke regisseur in het blauwe wambuis; hij had smeekend de plooien van haar kleed gegrepen, terwijl Tarleton bevende en ontzet zijne zoo eensklaps veranderde begunstigster aanstaarde. Eer nog Beddingfield en de naastbijstaande heeren Elizabeth van de handen van William konden bevrijden, verhief deze zijne stem en zeide sidderend, met het diepste gevoel:

'O Koninklijke vrouwe, dat uw toorn
De boosheid treff' op goddelijke wijs!
Hoe toch zoudt gij, doorluchtige vorstin,
U wreken kunnen op een worm als hij!
Zijn nietigheid heeft hem tot nar gemaakt,
Tot aller narren nar uw hooge gunst.
Die zijne vermetelheid een vrijpas gaf,
Is zelf de schuld van wat hij heeft misdaan.
Verbaast het u, gij, als Minerva wijs,
Wier schrandre blik ver boven de aarde reikt,
Dat zulk een dwaas, verdwaasd door uwe gunst
De paden der bescheidenheid verliet?
De aap die door bedrog werd opgesierd,
't Gedrocht dat gij zoolang verdragen hebt
Bleek eindelijk wat hij was - een nieteling,
Wat hij misdeed, geschiedde uit domheid slechts,
Die domheid zij zijn verontschuldiging.
Hij weet niet dat *geen* volk zich zoo vergeet
Dat het gemeene algemeen zou zijn;
Dat spot de scherts vergalt, de vreugd bederft,

Zie, hoe verschrikt van zijn waanzinnigheid
De jammerlijke kwast, en aardkluit nu,

Een uitgekleede harlequin, vervalt;
Een satyr zelfs versmaadde hem als zoon!
Bleef niet de zon, ondanks der dwazen lof,
Ondanks hun wrevel of hun onverstand,
Steeds zegenend dezelfde jaar op jaar,
Onze aarde borst uit de rij van 't heelal.
Zoo ook, werp gij uit uwe hooge sfeer
Één vonkje slechts uit uw verheven oog
Genadig neêr op zijn nietswaardigheid
Die hij in zijne domheid niet begrijpt!
Hij was een holle bol, uw adem blies hem op;
Hij vloog te hoog, en daarom barstte hij.'

Het gelaat van Elizabeth had zich opgehelderd en zij glimlachte. 'Waarachtig! de galante verzen van dien wijzen nar maken de onbeschofte dwaasheid van zijn dommen meester goed! Hoe heet gij, mijn vriend?'

'William Shakspeare.'

'Shakspeare? Hoe komt gij aan dien naam?'

'Mijn overgrootvader, Majesteit, moet hem op het slagveld van Bosworth van uwen voorvader, den koninklijken Richmond ontvangen hebben.'

'Nu, Shake-speer, uw speer heeft ons hart getroffen! Het is jammer dat het wakkere bloed van uwe voorouders het in u tot niets meer dan een komediant gebracht heeft. Om den wil van uw verstand mag Tarleton vrij heengaan; maar hij zal door zijn hansworstenspel de zeden mijner Londenaars niet meer bederven. Hatton! Weg met hem! wij willen geene komedianten meer in huis hebben! Geef dien Shakespeare een goed geschenk, hij heeft ons veel genoegen verschaft.'

Zij keerde zich om. 'Waar zijn sir Walter en lord Dudley?'

Haar oog vloog over de verzameling. Raleigh trad gedrukt naar voren; Leicester had de zaal verlaten.

'Ik vraag waar graaf Robert is!'

'Mijn oom was zeer ontstemd en onwel, Majesteit, sprak Sidney aarzelend en verlegen, "hij laat zich verontschuldigen..."

Verontschuldigen! ontstemd! onwel! Mijne heeren, wij zijn die haken en oogen onder u hartelijk moede Verdraagt elkander, als gij wilt dat ik u verdragen zal. Graaf Leicester zorge dat wij zijne gevoeligheid niet aan dieper liggende oorzaken toeschrijven; ontstemd te worden in onze tegenwoordigheid voegt hem niet, Sidney. Gij, mijn Raleigh, moest uwe zeilen ook een weinig inhalen; gij zijt hier niet in volle zee, en *wij* staan aan het roer, opdat ieder een gelijk aandeel wind en zon geworde. Komt, dames, Doserwland en Spenser zullen beter den toon treffen die ons bevalt!'

Op lord Cecil leunend, verliet de Koningin de zaal, door haren zwijgenden hofstoet gevolgd.

'Wij hebben het alleen aan de handige verzen van dien knaap in het blauwe buis te danken dat het zoo afloopt!' fluisterde Walsingham Hatton in het oor. 'Die ezel van een Tarleton heeft ons in groot gevaar gebracht.'

De acteurs moesten onmiddellijk Whitehal verlaten; vooraf beloonde Hatton Shakspeare met zeven pond en de vleiende verzekering van zijne bijzondere gunst. Den gevallen grappenmaker verbood hij ooit weder op te treden en beval hem zijn deel in den Globus aan de andere leden af te staan; voortaan werd Richard Burbage directeur van het gezelschap.

Zoo eindigde de loopbaan van den ‘grooten’ Tarleton, en begon die van Shakespeare. Van die eerste optreding voor Elizabeth tot aan de opvoering van den ‘Zomernachtsdroom,’ en ‘De getemde Feeks,’ verliepen nog meer dan tien jaren van rusteloozen arbeid, vernedering en ontbeering. Eerst in 1596 mocht hij, van

de drukkendste zorgen bevrijd, zijn verlaten gezin, zijn geliefkoosd Stratford wederzien. Zijn grootste roem als treurspeldichter was de vrucht van zijne smart over het treurige lot zijner beide doorluchtige vrienden, den hertog van Southampton en graaf Essex, en over den dood van Elizabeth, en met de meesterstukken Hamlet en Macbeth (van 1600 tot 1617) stond hij onder de Stuarts op het toppunt van zijn roem. Het tooneelleven moede en sedert den dood van prins Hendrik van Wallis aan de toekomst van zijn volk wanhopende, trok hij zich de laatste acht jaren van zijn leven naar Stratford terug en sloot er zijn zonnig oog dat de menschheid zoo diep in het hart had gekeken.

Suum cuique.

Schijn van ministerieele ketterjagt.

In de zitting der Tweede Kamer van 3 April l.l. verklaarde de Minister van Koloniën:

'Ik kan... mededeelen, dat in de vacaturen van predikanten voor Oost- en West-Indië tot op dit oogenblik nog niet is voorzien. Mijn voorganger heeft zich niet kunnen vereenigen met eene voordragt ter vervulling van die vacatures, ingezonden door de Commissie voor de Protestantsche kerken in Oost- en West Indië. Door mij is op eene nieuwe voordragt aangedrongen bij mijn ambtgenoot belast met de zaken der Hervormde Eeredienst, doch tot nu toe heeft hij van de bedoelde Commissie nog geene nadere voordragt ontvangen. Bezwaren van dogmatischen aard zullen bij mij niet wegen waar het de benoeming van predikanten geldt; *doch ik vermeen dat de Minister*, *die het koninklijk besluit contrasigneert de benoeming van eenen predikant inhoudende*, *zich behoort af te vragen*, *of de benoemde waarborgen oplevert dat hij werkelijk behoort tot het kerkgenootschap*, *waarvoor hij wordt uitgezonden*, *en of hij zal handhaven de belofte die door hem is gedaan bij de aflegging van zijn proponents-examen.*'

Zoo er eenige twijfel aan 's Ministers parlementaire welsprekendheid mogt zijn gerezen, vreezen wij, dat dergelijke verklaringen niet uitnemend geschikt zijn om dien twijfel te onderdrukken: immers wanneer duidelijkheid nog tot de kenmerken der welsprekendheid behoort. Het is ons toch niet gelukt, den zin dezer verklaring te vatten.

De Minister, die eene predikantsbenoeming contrasigneert, behoort zich af te vragen, of de benoemde waarborgen oplevert dat hij werkelijk behoort tot het kerkgenootschap, waarvoor hij wordt uitgezonden.

Wat moet dit beteekenen?

Is het denkbaar, dat de Commissie tot de zaken der Protestantsche kerken in Neêrlandsch Oost- en West-Indië een' persoon zal voordragen die niet werkelijk behoort tot het kerkgenootschap, waarvoor zij wil dat hij zal uitgezonden worden? Is de onderstelling iets minder dan ongerijmd, dat die Commissie een' Israëliet of een' Roomsch-Katholiek zou aanbevelen voor het predikambt in de Protestantsche kerken? Mogt de Commissie zoo ongelukkig zamengesteld zijn, dat men dergelijke dwaasheden van haar verwachten moest, de Minister heeft zich slechts te doen voorleggen het getuigschrift, hetwelk door de kerkbesturen bij de toelating tot de

predikdienst wordt uitgereikt, een getuigschrift, dat althans in de Hervormde Kerk, eerst na tweejarig lidmaatschap wordt afgegeven.

Die ministerieele verklaring beteekent dus niets.

Misschien zou zij iets kunnen beteekenen; - ja, toch, zij zou iets kunnen beteekenen. In het afgetrokkene laat het zich denken, dat een minister niet allen, die wel en wettig tot een kerkgenootschap behooren, als werkelijk daartoe

behoorende zou erkennen. Kerkelijk partijman, zou zoodanig minister aan ééne, aan zijne kerkelijke partij het regt toekennen om zich bij uitsluiting het kerkgenootschap te noemen. Hij zou het gezag van zijn staatsambt kunnen misbruiken om eene kerkelijke partij tegen eene andere te steunen, in het innerlijke leven van het kerkgenootschap in te grijpen en met het wigt der staatsmagt zijne persoonlijke tegenpartij in de Kerk te onderdrukken.

Ja, in het afgetrokkene laat zich dit denken.

Maar ondenkbaar is het, dat in Nederland een Minister des konings zoo weinig zijne roeping zou verstaan, zoo stout de Grondwet zou schenden, die hij plegtig bezworen heeft.

Zelfs de ervaring, dat dit Ministerie den schijn niet wist te vermijden, alsof eene nominatie van kerkelijke personen, door een vorig ministerie opgemaakt, van wege de kerkelijke rigting dier personen ongevallig was - zelfs de ervaring van deze onhandigheid kan ons geloof niet schokken aan 's Ministers eerbied voor de Grondwet.

Maar de gave van helder denken en juist spreken behoort nu eenmaal niet tot de hoofddeugden van dezen Minister van Koloniën. Wat voor zin kan het toch hebben, als de Minister verklaart: ik moet mij afvragen, of de voorgedragen predikant zal handhaven de belofte, die door hem is gedaan bij de aflegging van zijn proponents-examen?

Die belofte wordt door de Kerk gevraagd, door een kerkelijk persoon aan de Kerk gegeven: hij verbindt zich daarbij om, ‘zoo hij bevonden wordt tegen eenig gedeelte van deze verklaring en belofte gehandeld te hebben, zich deswege te zullen onderwerpen aan de uitspraken der bevoegde kerkelijke vergaderingen.’

Als hij er tegen gehandeld h e e f t ; - de Minister wil zekerheid, dat hij er niet tegen handelen z a l .

Hoe is die zekerheid te verkrijgen?

Zal men van den man, die de belofte aflegt, eene tweede belofte vergen, dat hij de eerste houden zal?

Als de eerste twijfel overlaat, welken waarborg zal dan de tweede geven?

Zoo hij bevonden wordt tegen eenig gedeelte van zijne verklaring en belofte gehandeld te hebben, dan zal - verklaart de kandidaat - hij zich deswege onderwerpen aan de uitspraken - van den Minister van Koloniën? Zoover wij weten, is in ons staatregt noch in ons kerkregt de Minister van Koloniën bevoegd om kerkelijke censuur te oefenen. Neen, aan de uitspraken der bevoegde kerkelijke vergaderingen onderwerpt zich de kandidaat, en die kerkelijke vergaderingen alleen heeft hij als bevoegd te erkennen. Wie door die, uitsluitend bevoegde, kerkelijke vergaderingen niet schuldig verklaard is aan verloochening zijner verklaring en verbreking zijner belofte, hij heeft regt, ook van den Minister des Konings te verwachten, dat hij als getrouw aan die belofte zal worden erkend, en de Minister die iets anders of iets meer van hem mogt eischen, zou

zich schuldig maken aan inbreuk op de vrijheid van godsdienst, door de Grondwet gewaarborgd,

en een blaam werpen op een eerlijk man, die het regt heeft van 's Konings Minister iets anders te verwachten.

Nog eenmaal, wij denken aan niets anders dan aan onjuiste voorstellingen, verwarde denkbeelden, gebrek aan heerschappij over de taal; maar niet zonder eenige zorg hooren wij een ministerie, welks leden zoo onjuiste begrippen van ons staatskerkregt

toonen te bezitten, de neiging uitspreken om de ministeriën van eeredienst te herstellen.

Zoodanig minister van eeredienst, vooral wanneer hij, gelijk een conservatief afgevaardigde wilde, een man was dien men aan 't hoofd van een ander departement niet best gebruiken kon - mogt de uitdrukkingen en verklaringen van zijn ambtgenoot van koloniën eens in goeden ernst opnemen!

Brievenbus.
V.

Over een verbroken steunpilaar.

'Hebt gij Baruch al gelezen?' Maar misschien is het zonde, mijnheer! om een woord te gebruiken van zulk een aartsketter als Voltaire (zoo noem ik hem nog 'uitgewoonte of bijgeloof', schoon hij thans bij sommige modernen vergeleken wel *unausstehlich orthodox* mogt heeten)? Doch, zonde of niet, zeker is het dat ik gister als een dolzinnige door de societeit liep en iedereen, van Avis af tot Stokvis toe, bestormde met de vraag: 'kent gij Pieter van Os en zijn gulden boekske al?' En thans doe ik die vraag ook aan u en uw lezers, ofschoon gij allen zeker wel wat beter op de hoogte zult zijn van wat er zoo al in de geleerde en niet geleerde wereld verschijnt dan wij hier kunnen zijn. Maar was Baruch's boek, schoon zeker reeds meer dan 1700 jaar oud, aan Voltaire onbekend gebleven, ligt dat dan ook iemand uwer lezers de schitterende ster niet kent, die helaas! slechts weinige oogenblikken aan Neêrland's hemel heeft geflonkerd. En dan - Baruch een oude Jood, en P. van Os een zuiver gereformeerd orthodox Christen, Baruch een apokryph en onze landgenoot een... maar hierover later. Laat mij beginnen met den titel van het gulden boekske over te schrijven, opdat al uwe lezers het zich aanschaffen, en onder den volke verspreiden. *Geestelijke lustwarande*, zoo heet het, *poëzie op het gebied van kerk en staat*, *door P. van Os Jr en geestverwanten. Met portret en levensberigt. Was ter perse te Goes bij A.C. de Jonge ASJz.* 1867. Het portret heb ik echter tot mijn groot leedwezen niet ge vonden. Ik heb al de bladen tegen het licht gehouden, zelfs heb ik ze met 'poudre de sympathie' gewreven, denkende dat hier misschien een of ander mysterie schuilde, maar vergeefs! er is niets voor den dag gekomen. Welligt moet dus dit woord 'portret' ook in geestelijken zin worden opgevat en zal 't hier een afkonterfeitsel van de dierbare ziel des auteurs moeten beteekenen. In zoover heb ik er vrede meê, als het maar wat duidelijker op den titel was uitgedrukt. Hoe Pieter van Os het eerst bekend is geworden, weet gij welligt, maar natuurlijk doe ik alsof gij het niet weet. Sedert eenigen tijd hebben wij het geluk, een echt, zuiver regtzinnig, antirevolutionair dagblad te bezitten. De *Nieuwe Goesche Courant* is het krachtig en welsprekend orgaan eener rigting die tot nu toe zeer slecht vertegenwoordigd was. Dat is andere kost dan wat gij vroeger vondt in *het Goudsch kronijkske met den toetssteen* enz., en later in den *Heraut*, de *Bazuin*, de *Trompet van 's Gravenhage* en andere *would be* verdedigers van het Goddelijk regt en de gereformeerde leer. Hier geen flaauwe liflafjes zoo als van Barger, geen water en melk zoo als van Schwartz, geen 'vleesch-nochvisch-gewauwel in eigen kracht zoo als van Groen van Prinsterer,' ('t zijn de woorden van den godzaligen van Os), maar ronde, krachtige, scherpe taal, die de dingen bij hun waren naam durft te noemen en voor geen consequentie terugdeinst. In die courant nu verschenen het eerst van tijd tot tijd eenige dichtregelen van den schrijver, die tot nu toe alleen voor eigen stichting en voor die zijner huisgenooten enkele stukjes in dichtmaat vervaardigd had. Met groote ingenomenheid werden ze door de redaktie ontvangen en geplaatst, maar helaas! naauwelijks begon de roem des dichters zich door het land te verspreiden, of de pen ontzonk zijn hand. 'Eene beroerte, zoo meldt de *Nieuwe Goesche Courant* in haar nommer van 13 December 1866, maakte een einde aan zijn voor zijn betrekkingen en vrienden zoo dierbaar en

nuttig leven, en ongetwijfeld zullen zij, voor wie hij eene hand aan den weg naar de eeuwigheid was, zijn heengaan

uit dit leven diep betreuren, maar zich ook niet minder vertroosten met de overtuiging, dat hij rust, van zijnen arbeid, met de duizenden die hunne kroonen nedergeworpen hebben aan de voeten des Lams'. En welligt zullen sommigen uwer lezers zich nog met aandoening herinneren de advertentie in de Haarl. Courant, waarin het overlijden gemeld werd van den 'in den eersten Adam verdoemden, maar zooals wij hopen en gelooven in den tweeden Adam verlosten P. van Os Jr.'

Het is een heerlijk denkbeeld geweest van de Erven P. van Os Jr., en den Heer de Gruyter Jz., een der geestverwanten op den titel vermeld, om de gedichten van den waardigen man bijeen te verzamelen en aan het publiek aan te bieden. De vergunning tot die uitgave eerst aan de N. Goesche Courant verleend, is, waarom weten wij niet, later ingetrokken, doch aan den herhaalden aandrang van vrienden en bloedverwanten is het mogen gelukken de treurige gevolgen daarvan te verhoeden. Gelukkig noemen we het. Want is er nog iets dat ons vaderland kan redden en behoeden voor het lot van Sodom en Gomorra, dan zijn het getuigenissen des geestes zooals we ze hier vinden. Of zijn de teekenen der tijden niet duidelijk genoeg? Zinken we niet steeds meer en meer in den poel der jammeren, zoodra de zoogenaamd 'liberale' beginselen zegevieren, en komen we niet altijd weer een weinig naar boven, zoodra maar de wind uit een iet of wat meer conservatieven hoek waait? Naauwlijks is Thorbecke weg of de cholera verdwijnt, de veepest wordt minder, de boeren in Schoonderwoerd worden doodgeschoten, het fort te Westervoort wordt gewapend, Limburg krijgt drie dubbele quitantie van den Duitschen Bond, het ellendige amortiseeren van schuld houdt op, en wat mij vooral het meest gefrappeerd heeft, de dragonders worden veranderd in huzaren. Wat al zegeningen! En dat nog maar bij zoo kleine verandering van stelsel! Als we eenmaal maar eens zoo gelukkig waren van een Bismarck aan het hoofd te hebben, al kon hij ook niet over zooveel *Zündnadelgewehre* beschikken, als DE koning bij Gods genade, hoe zou de God van Nederland dan niet weer zorgen voor het dierbare erf onzer Vaderen! Teregt mogt, van Os zingen:

Neêrland, ontwaak! dat de Koning regeere!
't Richtsnoer zijns doens zij het woord van den Heere,
't Levende Woord, en geen wet van papier!
Veepest en cholera, 't zij u een leere,
Dat God niet wil dat het volk controlere
Van zijn Gezalfde 't vrijmagtig bestier!

Neêrland, ontwaak! bid dat God u bekeere!
's Heeren gebod - 'dat de KONING regeere!' -
Ziet hoe 't alom wordt veracht en versmaad!
Neêrland, ontwaak! Houd het woord van den Heere
Weêr als voor driehonderd jaren in eere!
Neêrland, ontwaak, eer uw God u verlaat!

En even grooten lof verdient de ontboezeming van J.A. de Gruyter Jz., aan Graaf Rutger Jan Schimmelpenninck, minister van finantiën en voor de zaken der Herv. Eeredienst (waar hij volgens sommigen *niet achter* is):

Graaf Rutger Jan
die brave man
daar valt niet meê te gekken
die wil en kan
doen in den ban

den aanhang van
den duivel en Thorbecke.

Graaf Rutger Jan
die brave man
die zal dat volk wel vinden;
dat edel heer
Zal keer op keer
de Kamer weêr
Met Godes hulp ontbinden, enz.

Maar waar zou ik eindigen, indien ik u al het schoone en edele, ware en hartverheffende uit dit gulden boekske wilde leeren kennen? Ik zou het dan geheel moeten afschrijven. Vergun mij u nog slechts één gedichtje mede te deelen, vooreerst omdat het kort is, en ten andere omdat het den stand der partijen zeer juist teekent. Het opschrift luidt: *aan de heffe des volks.*

O volk van Neêrland, hoor! de liberalen,
de meer of minder roode radikalen,
Groen's aanhang en de vrienden van 't behoud, -
't is alles één pot nat; 't is, naar het spreekwoord, oud
lood om oud ijzer; 't is een zusjen en een broêrtje;
't is alles geest der eeuw; en die, geloof me, voertje
zoo vierkant naar de hel; daar is in 't heele land
maar één godzalig blad; het is de nieuwe krant
van Goes; wie dus zijn ziel voor schâ wil assureren,
dient die courant te bestuderen.

Ik weet mijnheer! dat sommige roekelooze radikalen zich niet ontzien hebben met dit geheele bundeltje den spot te drijven. Ik heb het artikel in de *Nederl. Spectator* gelezen, waarin beweerd wordt dat er nooit een Pieter van Os bestaan heeft, dat de Redaktie van de Nieuwe Goesche courant de dupe is geweest van eenige spotvogels, die haar op allerlei wijze gemystificeerd hebben; dat er een einde aan de zaak moest komen, en dat men daarom Pieter van Os op onbloedige wijze gemassacreerd heeft. Maar wat beduiden zulke berigten? Komen zij niet uit die zoogenaamd historisch-kritische school, die alles weg wil redeneren? Is *de Spectator* niet een van de stinkpoeleu dier ongerechtigheden? Wee hem die in handen van die bent valt! Hij wordt dood geredeneerd, dood gevoteerd, dood geadverteerd, en al bewijst hij op nog zoo veel uit- of inwendige gronden dat hij leeft, tegen elken uitwendigen grond hebben die heeren een inwendigen, en tegen elken inwendigen een uitwendigen grond, zoodat hoe men zich keert of wendt, men er altijd het leven bij inschiet. Handelt men tegenwoordig zoo niet met alle schrijvers? Zoo zou men mij, geloof ik, wel willen bewijzen, dat het evangelie van Johannes niet van Johannes is ofschoon het er duidelijk boven staat, en de Handelingen der Apostelen niet door Lukas zijn te boek gesteld, ofschoon iedereen het altijd geloofd heeft! Mijnheer! als alle menschen, geleerden en ongeleerden, vromen en niet vromen, dit gedurende achttienhonderd jaren geloofd hebben, waarom zou ik het dan ook niet gelooven? Zoo lang ik dus op den titel zie staan ‘de geestelijke lustwarande door Pieter van Os jr.’ geloof ik ook aan het bestaan van Van Os even goed als ik geloof aan dat van

Uw onderdanigen dienaar,

JAN OLY.

[Tweede deel]

Godgeleerdheid en onderwijs.

De Bredasche academie en de opleiding der militaire officieren.

Een leger behoort niet een op zich zelf staand lichaam te zijn, geheel afgescheiden van de burgermaatschappij, maar het moet beschouwd worden als een deel der staathuishouding, dat zoo goed als elk ander onderdeel de aandacht van het algemeen waardig is. De leden van de militaire maatschappij zijn burgers van den Staat, gewapende burgers, het is waar, maar waarbij toch dezelfde gang van denkbeelden, dezelfde waardeering van inwendige toestanden moeten worden aangetroffen als bij de meerderheid der burgerij zijn op te merken. Zeer terecht zegt dan ook onze Grondwet, dat wij moeten hebben eene *nationale* militie, bijgevolg eene militie, waarin alle standen der burgerij vertegenwoordigd zijn, eene oorlogsmacht, samengesteld uit burgers die tijdelijk bijeenkomen om zich in den wapenhandel te oefenen. Die nationale militie bestaat echter niet; ons leger wordt gevormd door eene verzameling van aangeworven soldaten, van plaatsvervangers en van militiens, die grootendeels tot de arbeidende of weinig bemiddelde klasse behooren, en de gegoeden en meer beschaafden zijn daarin niet vertegenwoordigd - althans niet bij de minderen. Alleen de officieren zijn in ons leger de vertegenwoordigers van het beschaafde en intelligente gedeelte der natie, en het is van hoog belang dat zij althans in beschaving en algemeene ontwikkeling niet achterstaan bij de leden der burgermaatschappij. Dit is noodig in het belang van het leger zelf, omdat men - althans in de hooge rangen - te beter aanvoerder zal zijn naarmate de geest meer veelzijdig ontwikkeld is, maar het is ook noodig in het belang der gansche maatschappij. Immers waar het officierskorps eenzijdig is ontwikkeld, waar de officieren niets zijn dan militairen, onbekend met de wetten die de ontwikkeling der volken beheerschen en vreemdelingen op het gebied van staathuishouding en staatsbestuur, daar ontstaat het gevaar dat tusschen de leden der militaire en der burgermaatschappij eene vijandschap geboren wordt,

die de bedoelingen van despotieke vorsten en egoïstische ministers in de hand kan werken en die ten slotte niets anders dan schade en onheil voor het vaderland kan opleveren. Een leger moet in een land beschouwd en gewaardeerd worden als het gewapende deel der bevolking, in vredestijd zich voorbereidende om bij een oorlog, door de geheele natie gesteund, het land te beschermen. Omgekeerd behoort het leger zich te beschouwen - niet als eene soort van koninklijke garde, of als een werktuig in de handen van de uitvoerende macht - maar als een lichaam, door de bevolking uit haar midden aangewezen om gewapend en geoefend te worden in het belang van 's lands onafhankelijkheid.

De wijze van opleiding voor den officiersstand, zooals die tot hiertoe in ons land geregeld was, geeft eenig recht tot het vermoeden, dat de achtervolgende hoofden van ons krijgsbestuur zich niet altijd een volkomen juist denkbeeld hebben gemaakt van het standpunt der legers in de hedendaagsche maatschappijen, of wel dat zij in ons leger werkelijk niets anders hebben willen zien dan een koninklijke garde, een werktuig in de handen van het gezag. Die opleiding toch was eene zeer eenzijdige, eene zuiver militaire opleiding; sommige vakken van studie, die deel behooren uit te maken van de vorming van elk beschaafd jong mensch, werden aan de aanstaande officieren òf niet òf op zoo eenzijdige wijze onderwezen, dat van het onderwijs weinig nut te verwachten was; de eenvoudigste waarheden op het gebied van staathuishoudkunde, van handel, van nijverheid bleven aan velen vreemd; de jongelieden werden gevormd tot intelligente krijgsmachines, niet tot staatsburgers, en de politieke ontwikkeling der officieren kan dan ook, de uitzonderingen niet te na gesproken, uitermate gering worden genoemd; nog onlangs zagen wij daarvan een tastbaar bewijs in de door velen toegejuichte brochure gericht tegen een officier, lid der Tweede Kamer, die getracht had op het budget van oorlog vele zeer noodige bezuinigingen en vereenvoudigingen tot stand te brengen. Een officier, zoo meenden de officieren, die lid was van de Kamer, was afgevaardigde van het leger en moest - niet de algemeene landsbelangen - maar de bijzondere belangen van elk onderdeel van het leger en van elk individu van elk onderdeel voorstaan!

De officieren van ons leger zijn, gelijk bekend is, voor een gedeelte afkomstig uit de korpsen, voor een ander gedeelte hebben zij hunne opleiding ontvangen te Breda. Het gronddenkbeeld bij het instellen dier twee wijzen van opleiding zal wel geweest zijn, dat men wilde twee cathegoriën van officieren: wetenschappelijk gevormde menschen, bestemd voor de hoogste militaire betrekkingen; in de tweede plaats officieren, die door een betrekkelijk langdurig verblijf in het leger meer bekend konden zijn met de behoeften van den soldaat, meer geschikt waren te achten voor vele huishoudelijke diensten en détails en die het in den regel niet verder moesten brengen dan den rang van kapi-

tein. In de praktijk is echter dit gronddenkbeeld, vooral in de laatste jaren, voor een groot deel verloren gegaan. De officieren, die hunne opleiding in het leger ontvingen, doorliepen te Kampen en bij de korpsen in korten tijd de verschillende rangen, kwamen weinig met den soldaat in aanraking, brachten hun diensttijd grootendeels op de zoogenaamde regiments-cursussen door en legden dan, om officier te worden, een examen af, dat, voor zooveel de letterkundige en wiskundige vakken betrof, weinig verder ging dan het examen van *toelating* voor de Militaire Academie. In kennis stonden zij dus, over het geheel genomen, achter bij de officieren van Breda herkomstig, en die mindere kennis werd niet altijd door betere praktische of militaire vorming opgewogen.

De grondslagen van de Bredasche Academie zijn in 1836 gelegd en bleven sedert onveranderd. Het juiste begrip van eene Academie voor *militairen* brengt mede, dat aan zoodanige inrichting slechts onderwijs worde gegeven in de *krijgskundige wetenschap* en in die burgerlijke vakken, die meer bepaald als inleiding tot de krijgskundige studiën zijn te beschouwen. Eigenlijk moet daar derhalve geen sprake zijn van aardrijkskunde, geschiedenis, gewone meetkunst, in het algemeen van al die vakken, die geen deel uitmaken van de vak-studie van den militair, maar waarin elk beschaafd jong mensch onderricht moet ontvangen. Die vakken, genomen in den uitgebreiden zin als voor een aanstaand officier noodig is te achten, behooren tot het middelbaar onderwijs. In 1836 en nog lang daarna bestonden ten onzent echter geen middelbare scholen. Van daar de noodzakelijkheid om te Breda onderricht te geven in vele zaken, die in geen verband stonden met de vak-studie van de aspirant-officieren en die thans op de middelbare scholen geleerd worden.

Het programma van *toelating* moest nu uit den aard der zaak met de lagere scholen in overeenstemming zijn. Met het oog op den toestand van het lager onderwijs, nu 30 jaren geleden, werd dat programma in den aanvang goed gekozen. De aspirant moest goed bedreven zijn in de cijferkunst; de vier regels der stelkunst met geheele en gebroken exponenten; de eerste beginselen der meetkunst tot aan de inhouden; de algemeene geschiedenis tot aan de 16de eeuw; de staatkundige aardrijksbeschrijving; de Nederlandsche taal. Van het Fransch en het Duitsch werd weinig gevorderd; de kennis der Engelsche taal was geen vereischte. Denkt men zich 30 jaren terug, dan zijn tegen dat programma, al stelt het geen hooge eischen, geen bedenkingen van gewicht te maken. Het aantal aspiranten nam daarenboven in de eerste jaren in sterker verhouding dan het aantal plaatsen toe; het peil van het examen werd dus wel niet rechtstreeks, maar toch zijdelings hooger, omdat men ruime keus had, dus moeilijker kon zijn bij de toelating, en zoo werkte inderdaad de Academie gunstig op het lager onderwijs terug.

De academische cursus zelf duurde vier jaren. In dat tijdsbestek moesten de kadets van alle wapens - ook die der artillerie en genie, ofschoon zij uitgebreider cursus hadden dan die der infanterie en cavalerie - voor den officiersrang bekwaam worden gemaakt. Het onderwijs in de talen, de geschiedenis en de aardrijkskunde werd voortgezet. Bij de behandeling van de Nederlandsche en Fransche talen werd de letterkunde dier beide landen behandeld. De studie der geschiedenis, voortgezet tot onzen tijd, was eigenlijk eene tamelijk dorre en onoordeelkundige beoefening van de oorlogen sedert de 16de eeuw gevoerd. De grootste plaats werd ingeruimd aan de wiskunde. Voor de infanterie en cavalerie hier te lande werden behandeld: de stelkunst tot en met de vierkantsvergelijkingen, de reeksen en de logarithmen; de meetkunst tot en met de lichamen; de trigonometrie; de beginselen der beschrijvende en hoogere meetkunst en der mechanica. Hierbij kwamen de beginselen der natuurkunde en der geodesie; het teekenen en de militaire vakken, te weten reglementen, velddienst, taktiek, strategie (sedert afgeschaft), militair recht; administratie, artillerie en versterkingskunst. Voor de cadets der cavalerie natuurlijk ook paardenkennis, rij- en africhtingskunst. Voor de kadets der koloniën van alle wapens werden het Fransch en Duitsch door Engelsch, Maleisch en de land- en volkenkunde der overzeesche bezittingen vervangen.

De artillerie had een uitgebreider cursus in de verschillende deeler der wiskunde, en moest met name de hoogere stel- en meetkunst, de differentiaal- en integraal-rekening, de hydrostatica en de werktuigkunde beoefenen; verder werd van dat wapen gevorderd: de kennis der scheikunde; de artillerie-wetenschap in haren geheelen omvang; het vuurwerken en de beweging der lasten; de paardenkennis en rij- en africhtings-kunst.

De kadets der genie hadden denzelfden wiskundigen cursus als de kadets der artillerie met bijvoeging van de hydrodynamica; een uitgebreider cursus in de geodesie en verder een afzonderlijken cursus in de burgerlijke bouwkunde en waterbouwkunde.

Tot zoover het programma der studiën; wij zullen later een woord zeggen over de wijze van uitvoering. Ten aanzien van het programma zelf merken wij op dat de wiskunde en de zuiver militaire vakken daarin de hoofdrol spelen. De vakken, die inzonderheid den beschaafden burger moeten vormen en waarvan ieder wetenschappelijk gevormd mensch althans eenige notiën dient te bezitten, komen daarin niet voor. Van de staathuishoudkunde en statistiek wordt met geen woord melding gemaakt, evenmin van onze geheele staathuishouding; de kennis der scheikunde werd alleen van de cadets der artillerie en genie gevorderd; delfstof-, aard-, plant- en dierkunde waren geheel buitengesloten. De Engelsche taal werd alleen van de cadets voor de koloniën gevorderd. Of dit alles, bij een vierjarigen cursus, gevorderd kon worden,

laten wij geheel in het midden; wij constateren alleen het feit dat het programma van opleiding te Breda geheel uitsloot de vakken, die thans geacht worden deel uit te maken van elke goede opvoeding en die, zoolang er geen goede middelbare scholen bestonden, alleen daar geleerd konden worden.

Het zoude zeer onbillijk zijn van die gebrekkige en eenzijdige inrichting van het programma een grief te maken tegen hen, die in 1836 de grondslagen van het Academisch onderwijs vaststelden. Men moet het verschil der tijden niet voorbijzien. Het programma van toelating was in overeenstemming met den toenmaligen stand van het lager onderwijs; evenzoo was het programma van den vierjarigen cursus in overeenstemming met de toen vrij algemeen heerschende begrippen omtrent eene militaire opleiding. Van dit standpunt uitgaande en daarbij in aanmerking nemende hoe weinig tot daartoe in ons land en in andere landen van officieren gevorderd werd, moet men zelfs de geheele regeling voor dien tijd uitstekend noemen en behoort men aan de generaals Seelig en Delprat, die de grondleggers waren van het Academisch onderwijs, den lof toe te kennen dat zij de opleiding der officieren op eene hoogte brachten als wellicht toen nergens werd aangetroffen. Het onderwijs werd daarenboven van den aanvang af goed geregeld, altijd wanneer men bedenkt welke denkbeelden toenmaals omtrent de beste methoden van onderricht bestonden; er werd gezorgd voor goede docenten, en het aantal cadets was nog niet zóó groot, dat het den leeraars, zooals later het geval is geworden, moeilijk werd aan eene geheele klasse van leerlingen grondig onderricht te geven. Door die omstandigheden verwierf de Academie zich spoedig eene uitnemende plaats onder de vaderlandsche inrichtingen van onderwijs.

Maar na verloop van eenige jaren daalde zij van dit verheven standpunt af. De Academie sloot zich van de buitenwereld af. Zij streefde er naar om in onze staatshuishouding een afzonderhjk rijkje te vormen, waarmede het publiek niet te maken had. Het militair bestuur, vertrouwende op de bekwaamheid en het uitnemend talent van de hoofden der inrichting, gaf aan die richting toe. De jongelieden te Breda kregen de officieele wetenschap, in boeken, door de Academie uitgegeven, van reglementair formaat en reglementairen inhoud, te verteren; alle andere werken werden buiten hun bereik gesteld; de bibliotheek der inrichting was voor hen gesloten. Het docerend personeel vulde grootendeels zich zelf aan, en om docent te worden aan de Bredasche Akademie was bekwaamheid soms minder een vereischte dan bekendheid met de overige docenten en zuiver behoudende orthodox-militaire begrippen.

Na de aftreding van de generaals Seelig en Delprat namen de aangeduide gebreken hand over hand toe. Het gehalte der docenten werd slechter omdat men zich tot te jonge menschen moest bepalen; immers de bevordering ging zoo snel dat men, oudere officieren nemende,

van zelf in de kapiteins had moeten vervallen, en de organisatie vorderde luitenants; ons krijgsbestuur, anders niet van organisatiën en reorganisatiën afkeerig, schijnt nooit op het denkbeeld te zijn gekomen die organisatie te veranderen. Het onderwijs werd hoe langer hoe meer in bekrompen zin gegeven; in 1861 werd zelfs van wege het Departement van oorlog een ‘overzicht der indeeling van het onderwijs’ uitgevaardigd, waarbij tot in de kleinste bijzonderheden werd bepaald welke gedeelten, zelfs welke §§ van de reglementaire leerboeken behandeld mochten worden, welke niet; de leeraars ontvingen den nadrukkelijken last zich aan dat voorschrift te houden, en zoo werden de hoofden der jongelieden paragraafsgewijze gevuld met de wiskundige en de militaire wetenschap. De oude, eenmaal geijkte leerboeken, bleven onveranderd in gebruik ofschoon de militaire wetenschap reuzenvorderingen maakte. De groote veranderingen op het gebied van wapenleer, artillerie, vestingbouw, verpleging van troepen enz. bleven den cadets grootendeels vreemd. Zij werden niet alleen *niet* onderwezen in verschillende burgerlijke vakken, die elk beschaafd mensch moet beoefenen, maar zelfs werden zij slecht onderwezen in de *militaire* vakken. Het geheele onderwijs was zoo onpraktisch mogelijk. In stede van aan een cadet der infanterie, wien men de inrichting van een geweer en al hetgeen daartoe behoort, wilde leeren, dat geweer in handen te geven, liet men hem een geweer en al de deelen daarvan volgens een gedrukt voorbeeld nateekenen! Natuurlijk was er bij zoodanige opvatting van het onderwijs geen sprake van een voldoend physisch kabinet, noch van eene behoorlijke modèllenkamer en van hetgeen verder aan hulpmiddelen voor het onderwijs noodig was te achten.

Het onderwijs ging dus achteruit in *volstrekten* zin, door minder goede docenten en onverstandige opvatting van doel en strekking; het ging daarenboven achteruit in *betrekkelijken* zin, omdat het burgerlijk onderwijs vooruitging, niet alleen het zoogenaamd uitgebreid lager onderwijs, dat voorbereiding was voor de Academie, maar ook het middelbaar onderwijs, zoodat iedereen, die zien wilde, zien kon dat de élèves van Breda weldra in algemeene beschaving en ontwikkeling verre zouden achterstaan bij alle jongelieden, die eene zorgvuldige opleiding genoten hadden. En dit bleek zonneklaar na de aanneming van de wet op het middelbaar onderwijs, waaruit ook de groote menigte, die anders op dergelijke vraagstukken niet let, tot het besluit kon komen wat eigenlijk tot eene beschaafde en wetenschappelijke opleiding gerekend moet worden te behooren.

Het programma van de hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus omvat al hetgeen een jongmensch behoort te leeren, die de grondslagen wil leggen eener algemeene veelzijdige ontwikkeling. Die scholen dienen hoegenaamd niet tot het geven van een professioneel onderwijs, tot opleiding voor een bepaald vak. Zij zijn voorbereiding voor *elke opleiding.* Wie aan het eindexamen eener hoogere burgerschool met

vijfjarigen cursus heeft voldaan, is genoegzaam voorbereid om de studiën te volgen, die hem tot eene betrekking brengen moeten - om 't even of hij wil worden industrieel, ingenieur of officier. Maar men kan geen industrieel zijn, in de ruime opvatting van het woord, geen ingenieur, die werkelijk dien naam verdient, geen officier geschikt om als aanvoerder op te treden, of men moet - ik zeg niet op eene hoogere burgerschool zijn geweest - maar kennis hebben van de vakken die in het programma der scholen met vijfjarigen cursus zijn opgenomen en voldaan hebben aan het eindexamen. Daar nu het programma van onderwijs voor Breda zorgvuldig uitsloot alle om zoo te zeggen burgerlijke vakken, die op de hoogere burgerscholen worden gedoceerd, sprong, na de aanneming van de wet op het middelbaar onderwijs, de eenzijdige en onvolledige inrichting van de Bredasche opleiding duidelijker dan ooit in het oog.

De dorre, sytematische wijze, waarop het onderwijs te Breda werd gegeven, had behalve de gevolgen die voor de hand liggen en die een ieder kan nagaan, nog twee groote nadeelen. De jongelieden kregen weerzin in de studie; de Academie verlatende hadden velen een afschuw van de boeken, en het geval heeft zich meer dan eens voorgedaan, dat cadets die in later jaren getoond hebben vrienden van studie en wetenschap te zijn en werkelijk mannen van wetenschap zijn geworden, bij hun verlaten van de Academie een auto-da-fé aanrichtten van die drooge, omvangrijke studieboeken, die hun niets dan verveling en tegenzin herinnerden.

Een tweede even groot nadeel stond hiernevens. Het slechte onderwijs gaf aanleiding tot eene slechte discipline. Wanneer men de studie in meer vrijen zin had weten in te richten; wanneer men de jongelieden lust had weten in te boezemen voor de studie, dan zou hunne geheele stemming anders zijn geweest en zij zouden niet telkens getracht hebben zich in de vrije uren door allerlei uitspattingen als het ware schadeloos te stellen voor de verveling, in de lessen opgedaan.

Bij deze grondoorzaak kwamen anderen. Het aantal cadets nam in groote mate toe en het stelsel van kostelooze toelating voor de cadets in de koloniën bracht wel eens jongelieden op de Academie van een anderen stand en andere vormen dan men vroeger gewoon was daar aan te treffen. Het bestuur was ongelukkig in de keuze van de hoofden der Academie; het ontbrak sommigen hunner *zelf* aan algemeene ontwikkeling en vooral aan tact en zelfstandigheid. En zelfstandigheid was vooral noodig omdat de hoofden der Academie, behalve hun natuurlijken chef, den minister van Oorlog, nog een anderen chef hadden in de geheele, door den generaal Nepveu gepresideerde *Commissie van inspectie* over de Militaire Academie, die zich na de aftreding van de generaals Seelig en Delprat, meer en meer in alle bijzonderheden van het beheer der Academie indrong en door haren invloed niet weinig schijnt te hebben bijgedragen tot den treurigen toestand, die gaande-

weg geboren werd. De bestuurders der Academie schijnen zich niet altijd met de noodige kracht tegen de inmenging van deze Commissie te hebben verzet, en zoo werden niet zelden maatregelen genomen, die een ieder op de plaats zelve aanwezig en de toestanden kunnende beoordeelen, moest afkeuren.

Allerlei ondoordachte of althans weinig oordeelkundige besluiten werden genomen; men ging van het eene uiterste tot het andere over; de cadets, die vroeger geen vrijheid hadden, kregen op eenmaal vrijheid om alles te doen wat zij wilden. Dan werd die vrijheid beperkt, dan weder uitgebreid. Men was of te streng of, wat meer de regel was, niet streng genoeg; de straffen werden zonder eenig oordeel opgelegd, en terwijl het eerste beginsel is bij een militair lichaam, dat de straffen verschillend moeten zijn voor verschillende personen en geheel overeenkomende met hun aard en antecedenten, bestond er aan de Academie een *vast tarief van straffen.* Een onnoozele jongen, zich ongelukkig schuldig makende aan zeker vergrijp, werd met dezelfde straf gestraft als een kameraad, die alles behalve onnoozel was en reeds veel op zijne rekening had. Er ontstond een geest, niet alleen van indiscipline, maar van samenzwering, van complot; de cadets maakten geregeld complotten tot het uitvoeren van eenig kwaad en, werd het ontdekt, *dan bepaalde men onderling door het lot wie zich als de schuldige zou opgeven!*

Zoo werden onze aanstaande officieren opgeleid voor hunne eervolle betrekking, en deze voor ons land, voor ons militair bestuur schandelijke toestand heeft jaren achtereen geduurd zonder dat zich daartegen een enkele stem - de Arnhemsche Courant alleen uitgezonderd - verhief.

Gemis aan openbaarheid had hier de gewone gevolgen. Geene instelling, hoe goed ook oorspronkelijk ingericht, kan op den duur goed blijven wanneer het toezicht van het publiek, de contrôle der openbare meening ontbreekt. De Academie sloot zich in haar zelve op, en dat systeem van ‘zelfgenoegzaamheid’ had de gevolgen, die te voorzien waren. Het onderwijs en de discipline beiden gingen hand aan hand achteruit en toen eindelijk een betreurenswaardig voorval de algemeene aandacht op de Bredasche Academie vestigde, was het vonnis der inrichting geveld. Ware iets dergelijks in Engeland voorgevallen, de publieke meening zou zich met zóóveel kracht hebben doen hooren, dat de schuldigen, de verantwoordelijke personen, de gerechte straf niet zouden zijn ontgaan voor hunne nalatigheid en hun wanbestuur. Maar wij zijn kalmer in onze beoordeelingen. Wij worden slechts wakker wanneer het onze kleine persoonlijke belangen geldt; het algemeen belang maakt ons zelden warm en wij hechten nog veel te veel aan de leer dat de ‘heeren het moeten weten.’ Men nam dan ook genoegen met de verwijdering van de beide hoofden der Academie, die zeker niet de grootste schuldigen waren, en men

wachtte geduldig af op welke wijze het bestuur van oorlog nu de Academie zou reorganiseeren. Van de reorganisatie kwam intusschen vooreerst niets. Maar er werd eene commissie benoemd.

Wonderlijk denkbeeld om eene commissie te benoemen, ten einde de grondslagen eener nieuwe inrichting, de beginselen, waarop zij rusten zal, te doen vaststellen. Welke taak blijft er over voor een minister, wanneer hij, zoodra het een regeling geldt, die buiten den kring valt der gewone administrative werkzaamheden van een departement van algemeen bestuur, dadelijk de hulp inroept eener commissie? Is het niet bij uitnemendheid de taak juist van een minister om den weg, de leidende gedachte aan te geven? Moet de taak van eene commissie eene andere zijn dan dat zij de beginselen uitwerkt, door het hoofd van een departement aangegeven? Wanneer eene commissie de grondslagen eener regeling moet vaststellen, dan neemt zij de plaats in van den minister en dan wordt deze de uitvoerder van de bevelen van zijne ondergeschikten. Vereenigt de minister zich echter niet met de voorstellen zijner commissie, dan ligt de gevolgtrekking voor de hand, dat hij zich zeer vergist heeft in de keuze zijner personen en dat de geheele commissie wel achterwege had kunnen blijven. Wie intusschen de namen nagaat van de leden dezer commissie, zal moeten erkennen dat de minister van Oorlog zeer gelukkig is geweest in zijne keus, en men mag dus aannemen dat het ontwerp van reorganisatie, dat door de commissie is aangeboden en denkelijk openbaar zal worden gemaakt(*), in overeenstemming zal zijn met de eischen van den tijd, met de tegenwoordige begrippen omtrent de opleiding van officieren en met de vorderingen, in de laatste jaren, op het gebied van opvoeding en onderwijs ook in ons land gemaakt.

De Staatscourant van den 10^{den} Mei heeft intusschen eene nieuwe regeling van het Academisch onderwijs bekend gemaakt, die een ieder heeft teleurgesteld wien de waarachtige belangen van het leger ter harte gaan. Volgens deze regeling zal de leercursus voortaan slechts *drie* jaren duren en zullen de cadets, in verband daarmede, in plaats van op vijftien- tot achttienjarigen leeftijd, op zestien- tot negentienjarigen leeftijd worden toegelaten. De eischen van toelating zijn in verband daarmede hooger gesteld. Maar ook wanneer men geheel in den ouden sleur wilde blijven, moesten die eischen minstens gelijk zijn aan hetgeen tot hiertoe *bij den overgang van het* 1^{e} *in het* 2^{e} *studiejaar was gevorderd.* Wanneer men echter bedenkt dat de programma's van overgang van het eene in het andere studiejaar sedert 1836 nagenoeg onveranderd zijn gebleven, en daarbij in aanmerking neemt dat het gansche onderwijs in ons land in de laatste jaren aanmerkelijk is vooruitgegaan, dan lijdt het geen oogenblik twijfel of de eischen, die

(*) Onder het afdrukken vernemen wij dat de minister van Oorlog werkelijk tot de openbaarmaking besloten heeft.

thans, in 1867, worden gesteld, moeten aanmerkelijk hooger zijn dan bij het programma van overgang voor het 2e studiejaar is bepaald. Wilde men daarenboven - en wie kan anders willen? - de leerlingen der Bredasche Academie, de aanstaande officieren, dezelfde mate van ontwikkeling en vorming deelachtig doen worden, die het middelbaar onderwijs voortaan zal verschaffen aan de leerlingen der hoogere burgerscholen, dan moesten in het programma, nevens de andere vakken, die tot bazis moeten strekken voor de zuiver militaire opleiding, ook die vakken worden opgenomen, die thans terecht worden beschouwd als een onderdeel van elke beschaafde opvoeding en wetenschappelijke opleiding. En het is duidelijk dat de commissie tot reorganisatie, waarin twee uitstekende inspecteurs van het middelbaar onderwijs en zeer bekwame officieren zitting hadden, in dien zin moet hebben geadviseerd. Wij behoeven daartoe haar rapport niet te kennen; eene vereeniging van dergelijke mannen kan niet voorgesteld hebben om het oude, versleten en door de ondervinding afgekeurde systeem van opleiding te handhaven.

De regeering intusschen heeft dat wèl gedaan. De minister van Oorlog, die eene commissie benoemd had om hem de grondslagen aan te geven van de nieuwe inrichting van het onderwijs, schijnt zich volstrekt niet te hebben bekreund om de voorstellen dier commissie, maar heeft eenvoudig het oude, door ieder wetenschappelijk man verworpen, door de ondervinding als gebrekkig veroordeeld stelsel met geringe wijziging op nieuw ingevoerd. Het programma van toelating sluit alle vakken, die zeer terecht in het middelbaar onderwijs, als behoorende tot eene beschaafde en wetenschappelijke vorming, zijn opgenomen, uit; van de beginselen der staathuishoudkunde en statistiek, van de beginselen der delfstof-, aard-, plant- en dierkunde, van de kennis der gemeente-, provinciale en staatsinrichting van ons land, van de scheikunde en zoo verder, is daarin geen sprake. Het programma vordert daarenboven, van de geschiedenis iets meer, maar van de talen en de wiskunde *minder* dan tot hiertoe en sedert 1836 van de cadets *bij de intrede van het* 2e *studiejaar gevorderd werd.* Niet alleen in betrekkelijken zin met het oog op den vooruitgang van het onderwijs in het algemeen, maar ook in volstrekten zin, is derhalve dat programma een schrede achterwaarts, en wij betwijfelen zeer of dit nadeel, aan de ontwikkeling van onze aanstaande officieren toegebracht, worde opgewogen door de nieuwe uniform, met zilveren koorden en peren, die men, als tot bekrooning van deze zoogenaamde reorganisatie, aan de Bredasche cadets gegeven heeft. De sierlijke kleeding zal het gebrekkig onderwijs niet verbergen en wij zouden de voorkeur geven aan het oude pak, indien de cadets slechts wierden opgeleid volgens een nieuw stelsel, met de eischen van onzen tijd en onze maatschappij overeenkomende.

Dit nieuwe stelsel, zooals wij dat begrijpen, thans in eenige hoofd-

trekken te schetsen is het laatste gedeelte der taak, welke wij ons hebben voorgesteld.

Het vraagstuk van de opleiding der aanstaande officieren is geen gemakkelijk vraagstuk. Men heeft niet alleen te letten op de wetenschappelijke opleiding, maar ook op de militaire vorming. Men moet officieren vormen, niet alleen voor dit leger, maar ook voor het Indische leger, niet alleen voor één wapen, maar voor alle wapens, en deze hebben verschillende eischen. Daarbij komt de geldquaestie, voor alle zaken tot het krijgswezen betrekking hebbende, eene beheerschende quaestie. Wij hebben de regeling der regeering afgekeurd en dit durfden wij met volkomen gerustheid doen, omdat dergelijke regeling dien naam niet verdient en in geen enkel opzicht is goed te keuren. Maar wanneer wij onze denkbeelden doen kennen over de regeling, die ons de beste voorkomt, dan doen wij dat in het volledig besef, dat wij hier staan voor een zeer moeielijk vraagstuk, dat op verschillende wijzen is op te lossen, die allen hare goede zijde kunnen hebben. Wij geven dus onze oplossing niet als de éénige goede of de éénige mogelijke, en niets zal ons aangenamer zijn dan eene wrijving van denkbeelden uit te lokken, die niet anders dan heilzaam kan zijn voor de zaak die wij bespreken en die voor de toekomst, niet alleen van het leger, maar van het land, van zoo hoog gewicht is.

De eerste vraag, die zich voordoet, is deze: is voor *alle* officieren dezelfde mate van wetenschappelijke vorming noodzakelijk, of behoort een leger twee cathegoriën van officieren te hebben, waarvan de eene, bestemd om de stof te leveren voor de aanvoerders, voor de hooge bevelhebbersposten, zoo veelzijdig mogelijk ontwikkeld is, terwijl de andere, in den regel slechts dienende tot aanvulling der subalterne rangen, met een geringer hoeveelheid kennis kan volstaan?

Men zou geneigd zijn, in eene eerste opwelling, te antwoorden, dat de officieren niet bekwaam genoeg kunnen zijn, en dat dus aan allen dezelfde wetenschappelijke vorming ten deel behoort te vallen. Hier tegenover staat echter deze bedenking, dat voor de ondergeschikte rangen zooveel wetenschap niet gevorderd wordt en dat zij zelfs een nadeel kan zijn in zooverre, als de officieren daardoor minder lust en geschiktheid kunnen hebben voor de zeer noodige, maar niettemin dikwijls zeer kleingeestige en vervelende détails van den dagelijkschen dienst. Eene wetenschappelijke opleiding is daarenboven betrekkelijk kostbaar, en zal men voortdurend over het noodige aantal officieren kunnen beschikken, dan schijnt het noodig ook de gelegenheid open te laten om officier te worden zonder tot uitgaven van beteekenis te zijn verplicht. Op deze gronden zou men geneigd zijn de noodzakelijkheid van het bestaan van twee cathegoriën van officieren aan te nemen, en blijft de samenstelling van ons leger op den tegenwoordigen voet ingericht, dan kan daartegen ook geen bezwaar bestaan.

Maar de zaak wordt anders wanneer die samenstelling gewijzigd d.i. de plaatsvervanging afgeschaft, of, zooals in de bedoeling van de regeering schijnt te liggen, beperkt wordt. Dan krijgt men ook het intelligente gedeelte der bevolking in de gelederen, en dan zullen dus onder de gewone soldaten, onder de militiens, jongelieden gevonden worden, die de lessen der hoogere burgerscholen hebben gevolgd. Gaat het dan aan, officieren te benoemen, die niet wetenschappelijk gevormd zijn, die in wetenschap en beschaving beneden hunne soldaten staan?

Uit dit laatste oogpunt gezien, schijnt men te moeten aannemen, dat de groote meerderheid der officieren eene grondige wetenschappelijke vorming behoort te bezitten, en dat men hoogstens aan een klein getal onderofficieren uit het leger den officiersrang zou kunnen geven, die dan echter meer als eene belooning voor veeljarigen dienst en dus zonder of met een zeer licht examen zou moeten toegekend worden. Voor een oogenblik aannemende, dat de plaatsvervanging werkelijk afgeschaft of beperkt wordt, en dat alle officieren eene veelzijdige ontwikkeling behooren te hebben, zullen wij thans nagaan hoedanig, voor dit geval, de opleiding kan geregeld worden.

Van eene Academische opleiding kan dán, naar 't ons voorkomt, geen sprake zijn. Vooreerst omdat het getal jongelieden te groot zou zijn voor behoorlijk toezicht en behoorlijk onderwijs; daarnevens omdat vele ouders de kosten eener dergelijke opleiding niet kunnen dragen. Wij gelooven daarom dat, bij afschaffing of beperking van de plaatsvervanging, geen ander stelsel gevolgd kan worden dan het Pruisische.

In het Pruisische leger, waar geen plaatsvervanging bestaat, kunnen de meest beschaafde en meest wetenschappelijk gevormde jonge menschen, die bij de korpsen dienen, benoemd worden tot *porte-épée-vaandrig.* Vereischten zijn: 5 maanden dienst en voldaan te hebben aan een zeker examen. Daarna moet de porte-épée-vaandrig een cursus van 10 maanden bijwonen aan eene der 4 militaire scholen en verder 6 maanden werkelijken dienst doen bij een der korpsen; de geheele diensttijd, vereischt om officier te worden, is dus 21 maanden. Na die 6 maanden kan hij, mits voldoende aan een nader examen, officier worden; doch een vereischte is, dat de officieren van het corps den aspirant waardig achten in den officiersstand te worden opgenomen. De nieuw benoemde officieren der artillerie en genie moeten nog twee jaren de lessen bijwonen aan de artillerie- en genieschool te Berlijn en na afloop van den cursus nog een soort van examen ondergaan ten blijke dat zij de geschiktheid voor die speciale wapens bezitten; zij moeten later, bij de bevordering tot kapitein of kapitein 1^{e} klasse, nog een examen afleggen.

In verband met dit stelsel van aanvulling bestaat er een *kadettenkorps* uit jongelieden van 10-19 jaren samengesteld. De hoofdschool voor dit korps is te Berlijn, terwijl er 4 voorbereidende scholen zijn.

Een deel der cadets gaat van de school te Berlijn rechtstreeks als officier naar het leger; de meesten echter komen als porte-épée-vaandrig of *aspirant-officier* bij de korpsen en volgen dan; om officier te worden, den gewonen boven aangeduiden weg.

De aspirant-officieren doen den dienst van gewone soldaten, de vaandrigs doen onderofficier-dienst en worden verder met hunne verplichtingen als officier bekend gemaakt. De vaandrig staat onder den sergeant-majoor, maar boven de sergeanten; hij wordt betaald als een sergeant van de 2^{e} klasse.

De officieren zijn verplicht deze jongelieden van tijd tot tijd in hun gezelschap op te nemen ten einde ze te leeren kennen en later op goede gronden te kunnen beoordeelen of zij verdienen voor den officiersrang in aanmerking te komen.

Bij dit stelsel gaan de theoretische en de praktische vorming hand aan hand, en dit is altijd zeer aan te bevelen. Een bezwaar schijnt oppervlakkig de halfslachtige betrekking van vaandrig, die geen officier, ook geen onderofficier is en dus altijd in eenigszins gedwongen toestand en moet verkeeren. Dit bezwaar kan echter in de praktijk niet groot zijn, daar Pruisen deze inrichting reeds sedert zoovele jaren heeft en behoudt. Wij gelooven dan ook dat het Pruisische stelsel, met eenige wijziging, wel bij ons zou zijn toe te passen en dat het in elk geval het éénige mogelijke stelsel is wanneer men het geheele korps officieren uit wetenschappelijk gevormde mannen wil doen bestaan. Het Pruisische stelsel zou bij ons op de volgende wijze kunnen worden toegepast.

Bij alle wapens zouden, onder den titel van *aspirant-officieren*, bij de staven der korpsen (voor de genie bij de mineurs) met eene dienstverbindtenis voor den tijd van 6 jaren worden aangenomen jongelieden van 17-20 jaar, die voldaan hadden aan het eind-examen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus. Zij zouden op 's rijks kosten gekleed, gevoed en gehuisvest worden: gevoed even als de onderofficieren met wien zij aan tafel zouden eten, gehuisvest in eene afzonderlijke kamer der kazerne of in eene afzonderlijke voor hen te huren woning in de stad. Aan hen, die zelve voor kleeding, woning en voeding wilden zorgen, zou dit veroorloofd zijn. Geen soldij, zoodat de ouders eene zekere toelage zouden moeten geven.

De aspirant-officier zou een rekruten-school moeten doorloopen van 2 maanden; daarna zou hij benoemd worden tot vaandrig. Als zoodanig zou hij, even als in Pruisen, geacht worden in rang te volgen op de sergeanten-majoor. De vaandrigs zouden aan de diensten bij het korps slechts in zooverre deelnemen als voor hunne vorming noodig was te achten. Overigens zouden zij bij de bestaande regimentscursussen, waaraan eene zeer verbeterde inrichting moet gegeven worden, de vereischte militair-wetenschappelijke opleiding moeten verkrijgen. De benoeming tot officier zou na twee jaren kunnen vol-

gen, indien aan het vereischte examen was voldaan. Het programma van dat examen zou voor de infanterie en cavalerie, in de hoofdzaak met het tegenwoordige eind-examen van Breda kunnen overeenkomen. Voor de artillerie en genie zou het minder moeten omvatten dan het tegenwoordige eind-examen.

Tot voltooiing van de studiën der artillerie- en genie-officieren zouden zij gedurende een of twee jaren gedetacheerd moeten worden aan eene *applicatie-school*, te Breda of te Delft te vestigen. Delft schijnt de voorkeur te verdienen, omdat de leeraren der Polytechnische school en de daar aanwezige hulpmiddelen voor het onderwijs dan tevens voor het militair onderwijs kunnen benuttigd worden. De artillerie-officier kan daarenboven te Delft veel zien wat voor zijne vorming van nut kan zijn. Eenige der nieuw aangestelde infanterie- en cavalerie officieren, te kiezen uit de bekwaamste dergenen, die bij de korpsen wierden opgeleid, zouden voorts mede aan deze applicatie-school worden gedetacheerd. Daarin vindt men later de stof voor stafofficieren, bevelhebbers enz.

De aangegeven wijze heeft het voordeel van de theoretische en de praktische vorming te verbinden; zij is zeker voor den staat niet zoo kostbaar als de tegenwoordige regeling, en voor de ouders is zij minder bezwarend. De ouders der cadets te Breda moeten tegenwoordig 4 jaren achtereen betalen: *f* 450 of *f* 600 per jaar en *f* 50 inleggeld. Volgens het zoo even ontwikkelde stelsel betalen zij gedurende *twee* jaren de kosten van opleiding aan eene hoogere burgerschool en gedurende twee jaren de toelagen, die de jongelieden voor den aankoop van boeken en behoeften voor de studie en uitspanning behoeven. Er zijn reeds of zullen spoedig aanwezig zijn 23 hoogere burgerscholen met vijfjarigen en 10 hoogere burgerscholen met driejarigen cursus. De geheele cursus van deze laatsten is gelijk aan den cursus in de *eerste drie jaren* der scholen met vijfjarigen cursus. De jongelieden kunnen dus in de eerste jaren, d.i. van 12- of 13-jarigen tot 15- of 16-jarigen leeftijd de lessen volgen aan eene van de 33 hoogere burgerscholen (wier aantal natuurlijk steeds vermeerderen zal), en alleen de twee laatste jaren zullen zij aan eene school met vijfjarigen cursus moeten verblijven. Dit namelijk voor het geval dat in de stad hunner woning geen goed privaat onderricht is te verkrijgen, want het verblijf aan een burgerschool is niet verplichtend; de éénige eisch is dat aan het eindexamen worde voldaan.

In plaats van de kinderen naar eene kostschool te zenden, wat veel geld kost, of naar Breda, wat *f* 450-600 vordert, zullen de ouders ze dus moeten zenden naar die plaatsen, waar hoogere burgerscholen zijn. De tegenwoordige kostscholen, die door de burgerscholen te niet gaan, worden dan de natuurlijke plaats van opname voor die jongens, en de houders dier kostscholen worden de *repetitors*, die zorgen dat de leerlingen ook t'huis studeeren en hen daarbij behulpzaam zijn. De kos-

ten voor plaatsing aan eene kostschool op den aangeduiden voet zullen natuurlijk minder zijn dan toen, bij de kostgelden, nog de onderwijsgelden kwamen. En de onderwijs-gelden aan de hoogere burgerscholen zijn zoo laag gesteld (± *f* 60) dat men ze niet in rekening behoeft te brengen.

Tegen het voorgedragen stelsel van opleiding schijnen derhalve geen beteekenende bezwaren te kunnen ingebracht. Het is minder kostbaar voor den staat en minder kostbaar voor de ouders; het onderwijs sluit zich aan bij het middelbaar onderwijs en moet daarmede gelijken tred blijven houden. De éénige bedenking kan zijn dat men - de eischen van bekwaamheid voor alle officieren gelijk stellende - niet genoeg officieren zal verkrijgen. Mocht dit werkelijk later het geval blijken te zijn, dan zal men, door het verleenen van toelagen (evenals aan de Utrechtsche kweekelingen) meer aspiranten moeten trachten te verkrijgen. Het stelsel wordt dan weder duurder, maar dit is een noodzakelijk gevolg van den eisch, dat *alle* officieren dezelfde opleiding, dezelfde mate van ontwikkeling, zullen verkrijgen. En die eisch is op zijne beurt een gevolg van eene afschaffing of aanmerkelijke beperking der plaatsvervanging.

Geschiedt dit laatste niet, dan kan men twee cathegoriën van officieren behouden en een gedeelte te Breda, een gedeelte bij de korpsen opleiden. De volgende wijzigingen in de academische opleiding schijnen dan echter noodig.

De leeftijd van toelating, thans op 16 tot 19 jaren gesteld, wordt op 17 gebracht met 20 jaren als maximum. De jongelieden der hoogere burgerscholen komen daar op 13-jarigen, soms op 12-jarigen leeftijd, zoodat zij, bij een vijfjarigen cursus, op 17- of 18-jarigen leeftijd voor Breda gereed kunnen zijn. De cursus zal twee jaren duren. Omtrent het eind-examen geldt het bovengezegde. De cadets der artillerie en der genie en de bekwaamste infanteristen gaan na hunne benoeming tot officier, voor een of twee jaren naar eene applicatie-school te Delft.

Voor de infanterie, cavalerie en artillerie wordt de helft der officieren door Breda geleverd; de andere helft door het leger. De aanvoerders zullen in den regel uit eerstbedoelde officieren getrokken worden, die dus ook sneller bevorderd moeten worden dan de anderen.

Voor de genie levert Breda alle officieren.

Het onderwijs bij de korpsen wordt, wat de militaire vakken betreft, meer praktisch ingericht en verder aangevuld met enkele vakken, die gerekend worden tot eene beschaafde opvoeding te behooren.

Een voordeel van dit stelsel boven het Pruisische is: beter onderwijs - althans voor zooveel de academische opleiding betreft Want het onderwijs aan ééne groote inrichting zal in den regel beter zijn dan aan tien kleine. Nadeelen: de grootere kosten en de gebrekkige *militaire* vorming. Aan eene academie kan men aan de jongelieden geene militaire vorming geven; men kan ze althans niet de bekendheid bezorgen met de mili-

taire huishouding, daar deze alleen te verkrijgen is door bij de korpsen te dienen. Wèl kan men aan eene academie - maar dit werd tot hiertoe te Breda verzuimd - aan de jongelieden goede begrippen inprenten omtrent krijgstucht, omgang met gelijken, meerderen en minderen en zoo meer. En dit zal veeleer mogelijk zijn wanneer de jongelieden daar op *ouderen* leeftijd komen, dan wanneer ze te Breda als kinderen worden opgenomen. Met oudere jongelieden zal geen sprake kunnen zijn van het ellendige stelsel van bespieding en onderdrukking, dat tot hiertoe door het bestuur der academie is gevolgd. Men zal hen als beschaafde jongelieden, als aanstaande officieren moeten behandelen; men zal tot hun verstand kunnen spreken en hen doen inzien hoe zij zich als militair moeten gedragen en waarom.

Bekendheid met de militaire huishouding kan de aanstaande officier echter alleen verkrijgen door bij de korpsen te dienen - liefst in eene ondergeschikte betrekking. Het zou daarom overweging verdienen de cadets, vóór hunne benoeming tot officier - nog 3 maanden als *vaandrig* te laten dienen. Zij zouden, evenals de bovenbedoelde vaandrigs, geen soldij of tractement ontvangen, voor rekening van het rijk gekleed, gevoed en gehuisvest moeten worden en bepaaldelijk gerekend worden tot de onderofficieren te behooren. Zij zouden *alle* diensten moeten mededoen. Hunne benoeming tot officier zou, na 3 maanden, regel moeten zijn. De chefs der korpsen zouden echter het recht hebben die vaandrigs, die door gedrag of weinig dienstijver, niet in aanmerking verdienden te komen, voor een tweede detacheering van 3 maanden bij het leger in aanmerking te brengen. Deze detacheering schijnt ons, als aanvulling der academische opleiding, voor alle wapens zeer noodig toe. En wanneer de plaatsvervanging behouden, dus ons leger op den tegenwoordigen voet samengesteld blijft, schijnt de wijze van opleiding, zooals wij die in de laatste plaats hebben voorgedragen, en alzoo het bestaande, doch gewijzigde stelsel, de meeste aanbeveling te verdienen.

Hoe zal echter de opleiding der officieren voor het Indisch leger geregeld worden? Kan die bij de korpsen geschieden? Men zegt dat een verblijf aan de Academie noodig is met het oog op de studie van het Maleisch en van de Indische land- en volkenkunde. Intusschen zijn meermalen vele officieren naar Indië uitgezonden, die met die vakken onbekend waren. Voor het Indisch leger schijnt het minder noodig, dat de aanstaande officieren de lessen der hoogere burgerscholen bijgewoond of aan het eindexamen dier scholen voldaan hebben. Hunne opleiding zou daarom, naar 't ons voorkomt, zeer goed bij de korpsen kunnen geschieden, nagenoeg op denzelfden voet als voor de officieren voor dit leger zal worden bepaald, terwijl zij, na hunne benoeming tot officier, gedurende een jaar te Delft en te Leyden gedetacheerd zouden kunnen worden voor de studie der Indische talen. De officieren der artillerie en genie zouden allen te Delft komen en daar, zoo men

dat noodig acht, twee jaar kunnen blijven om enkele lessen van de Polytechnische school te volgen. Wellicht zou het aanbeveling verdienen een gedeelte van de officieren der artillerie en genie voor Indië aan de Academie op te leiden.

Zóó kan men echter de zaak niet wenden of keeren, of de opleiding voor Indië zal altijd het groote struikelblok blijven.

Wanneer men, overeenkomstig ons eerste voorstel, *alle* officieren voor dit leger aan het eindexamen der hoogere burgerscholen onderwerpt, en hunne opleiding geheel bij de korpsen overbrengt, hoe zal dan de opleiding der Indische officieren geschieden? Zij kunnen dan niet bij de korpsen hunne opleiding ontvangen, want dan zou men bij elk corps twee soorten van aanstaande officieren, met verschillende opleiding hebben. Dan zou alzoo eene afzonderlijke inrichting alleen voor Indië noodig zijn. Intusschen schijnt het stellen van *dezelfde* eischen aan *alle* officieren voor Nederland noodig, wanneer de plaatsvervanging afgeschaft of beperkt, althans aanmerkelijk beperkt wordt. Maar daaruit volgt dan ook opleiding dezer laatsten bij de *korpsen*, omdat het getal te groot is voor een Academie. Immers tegenwoordig levert de Academie de helft der officieren, en het is een erkend feit dat het getal kadets te groot is voor eene doelmatige opleiding; laat men de helft die het leger thans levert, ook door de Academie leveren met verkorting van den cursus op twee jaren, de helft van den tegenwoordigen tijd, dan blijft het cijfer hetzelfde en dus te groot.

Behoudt men tweeërlei opleiding, eene bij de Academie, eene bij de korpsen, dan is men toch even verlegen waar men de kadets voor Indië zal plaatsen. Brengt men ze aan de Academie, dan moet men mindere eischen stellen dan voor de overige kadets, want het eindexamen der hoogere burgerscholen behoeft geen vereischte te zijn voor de Indische kadets en moet dat niet wezen, zal men kadets genoeg verkrijgen. Maar dan heeft men aan de Academie twee soorten van kadets met verschillende eischen van toelating. Brengt men ze bij de korpsen, dan ontvangen zij geen onderwijs in het Maleisch enz., en het is de vraag of eene detacheering te Delft of te Leyden nà hunne benoeming, als voldoende beschouwd kan worden.

Intusschen, de Academie dient in de eerste plaats voor dit leger. En voor ons leger is geen Academie denkbaar, waar van de aspiranten, bij hunne toelating, niet de kennis gevorderd zou worden, die in het eindexamen der hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus is vervat. Daar de plaatsvervanging nog bestaat, zou, zooals nu de stand van zaken is, de Academische opleiding behouden moeten blijven, doch met tweejarigen cursus, benoeming tot vaandrig en bevordering tot officier, drie maanden later. Applicatieschool te Delft met een of tweejarig verblijf.

De helft der officieren voor hier te lande zal dan bij de korpsen worden opgeleid, evenzoo de officieren voor Indië; voor beiden gelijke

programma's van studie; maar de laatsten gaan, na hunne benoeming, een jaar naar Leyden en Delft. De leeftijd, waarop men uit het leger officier kan worden, moet, zooals duidelijk is, in overeenstemming worden gebracht met den ouderen leeftijd, waarop de kadets, bij dit stelsel, Breda zullen verlaten. Acht men dit stelsel voor Indië onvoldoende of gebrekkig, het Departement van Koloniën zal op andere maatregelen behooren bedacht te zijn. Het behoeft toch geen betoog, dat men niet, om Indië te helpen, voor de opleiding onzer officieren hier te lande, een stelsel kan aannemen, dat voor dit leger niet past. De belangen van Nederland en Indië zijn één, maar niemand kan wenschen dat de zorg voor Indië zoo ver ga om de belangen van Nederland aan die van Indië op te offeren.

Uit de voorgaande beschouwingen moet gebleken zijn, dat onze denkbeelden niet geheel gevestigd zijn ten aanzien van de wijze waarop de opleiding der officieren voortaan moet geregeld wezen. Maar dit staat vast, dat de regeling, die de Regeering thans bepaald heeft, afkeuring verdient, omdat daarbij voor de officieren mindere eischen dan vroeger zijn gesteld en omdat de Academie daardoor als het ware zich geheel heeft afgesloten van alle middelbare scholen. Wordt die regeling behouden, de *dresseer-scholen*, die tot hiertoe schoon spel hadden, zullen voortaan de éenigen zijn, die de jongelieden voor de Bredasche Academie kunnen opleiden. En ons officierskorps, in plaats van te deelen in den wetenschappelijken vooruitgang, die het gevolg moet zijn van de wet op het middelbaar onderwijs, zal weldra in beschaving en algemeene ontwikkeling verre achterstaan bij de leden der burgermaatschappij.

Wil men deze treurige uitkomst verhoeden, dan schijnt regeling van het militair onderwijs bij de wet, door art. 194 van de grondwet geboden, het meest doeltreffende middel. Eene wet kan niet zoo lichtvaardig worden tot stand gebracht als een eenvoudige ministerieele bepaling of een Koninklijk besluit. Bij eene voordracht van wet moet men gronden aangeven en goede gronden; het publiek zegt zijn oordeel, en de Vertegenwoordiging het hare. En de regeling langs dien weg verkregen, moge niet volmaakt zijn - noch de Regeering, noch de Vertegenwoordiging, noch het publiek zijn onfeilbaar - maar zeer zeker zal men op die wijze vermijden, dat eene regeling tot stand kome die niet in overeenstemming is met den geest van onzen tijd en die niet gegrond is op het beginsel, dat de officieren van een leger, althans voor zooveel de aanvoerders betreft, meer moeten zijn dan krijgsmachines, dat zij moeten wezen beschaafde mannen van helder doorzicht en veelzijdige ontwikkeling.

Beter bedoeld dan geslaagd.

Beginselen van de Leer der Perspectief, toegelicht zonder behulp der beschrijvende meetkunde, ten dienste van de scholen voor Middelbaar Onderwijs, door H.J.A. Groneman, civiel ingenieur, leeraar in de wis- en natuurkunde aan de Rijks Hoogere Burgerschool te Groningen. (Met 4 uitslaande platen). Groningen, J.B. Wolters, 1867.

Wanneer men bedenkt, dat van de vijftiende eeuw tot op onze dagen door groote kunstenaars, bekwame wiskundigen en andere wetenschappelijk ontwikkelde mannen, een aantal werken over de leer der perspectief handelende, in het licht zijn gegeven, dan is men alrede geneigd zich te verwonderen, dat bij voortduring nieuwe geschriften over dit zelfde onderwerp worden uitgegeven en rijst mede de vraag, of dan al die vroegere werken zóó onvolledig waren dat aan den beoefenaar telkens nieuwe bronnen moeten worden aangeboden om deze kunst met goed gevolg in praktijk te brengen.

Dit laatste is moeijelijk te veronderstellen, veeleer zal men er de reden van moeten zoeken in den geest onzes tijds, die werken verlangt uitmuntende door beknoptheid van voordragt en onderrigt, welke daardoor de gelegenheid geven om in den kortst mogelijken tijd zich datgene eigen te maken wat tot de hedendaagsche kennis bij de zoo uiteenloopende vakken van wetenschap en kunst gevorderd wordt.

Met het oog hierop is ongetwijfeld door den heer Groneman het boekske geschreven, waarin hij op een tiental bladzijden klein 8o. de leer der perspectief zonder behulp der beschrijvende meetkunde tracht te ontvouwen.

Hij biedt het den leeraren in het handteekenen aan de inrigtingen voor Middelbaar onderwijs aan, en onderstelt dat ook de leerlingen wier kennis zich nog slechts tot de eerste grondbeginselen der wiskunde uitstrekt, er eene duidelijke handleiding in zullen vinden die bij hen het vermogen van eigen opmerking kan ontwikkelen en die hun die fouten zal aanwijzen waaraan de eerstbeginnenden zich maar al te vaak schuldig maken. Verder meent de schrijver dat het met vrucht door de leerlingen der hoogere klassen zal kunnen geraadpleegd worden en verwijst ten slotte allen, die met de wiskundige gronden van de leer der perspectief nader willen kennis maken, naar de Gronden der beschrijvende meetkunst, door J. Badon Ghyben of naar de Beginselen der beschrijvende meetkunst door H. Strootman.

Zijne handleiding is verdeeld in twee afdeelingen, waarvan zeventien § § over de perspectief der regte lijnen en twee § § over de perspectief der kromme lijnen handelen.

In de eerste drie § § geeft hij te kennen wat men door perspectief verstaat, wat eene perspectievische teekening moet voorstellen en maakt dit in § 4 duidelijk; daarna treedt hij in eene nadere ontwik-

keling van zijne stellingen, den lezer bekend makende met de *Gezigtslijnen*, of *Stralen*, het *Tafereel*, het *Oogpunt*, den *Horizon*, de *Distantiepunten*, het *Vergaan*- of *Verdwijningspunt*, en heldert een en ander op door een zevental figuren op drie uitslaande platen afgebeeld.

In de tweede afdeeling behandelt hij de kromme lijnen, geeft een overbekend middel aan om eene goede ellips te trekken, maakt dit duidelijk door de figuren 8 en 9 op plaat vier, en rigt een waarschuwend woord tegen het verkeerd teekenen van de ellipsen zooals dit door fig. 13 is aangewezen in tegenstelling van een goed geteekende in fig. 10 aangetoond. Over het raken der kromme lijnen in eene perspectievische teekening wordt ten slotte een enkel woord gezegd en opgehelderd door fig. 11(*), terwijl fig. 12 de voorstelling geeft van eene in perspectief geteekende hemelglobe met den aequator en de ecliptica.

Het geheel zamenvattende, vindt men in deze weinige bladzijden alomme waarheid, maar veeleer dragen zij het kenmerk van eene be-bespiegelende redenering over de perspectief, dan wel eene zoo duidelijke wijze van hare behandeling en constructie als wij onderstellen dat vow den ongeoefende noodzakelijk is, terwijl er voor hen die er mede bekend zijn, niets nieuws wordt aangegeven.

Gaarne willen wij de goede bedoelingen van den schrijver erkennen, maar vreezen, dat hij als zeer ervaren in deze kunst, te veel op de begripsontwikkeling van het jongere geslacht gerekend heeft en velen het boeksken onvoldaan zullen ter zijde leggen om naar andere hulpbronnen uit te zien. De kennis der meetkunde en vooral die der beschrijvende meetkunde maken het begrip van de leer der perspectief zeer zeker gemakkelijk, dit begrijpt de schrijver ook blijkens de aanwijzing der daarover handelende werken in zijn voorberigt, maar eene handleiding dient de zaak die men behandelt in beginsel toch zóó duidelijk te maken, dat men haar met vrucht gebruiken kan, zonder dat mist zij haar doel en het werk van den schrijver blijft een onvruchtbare arbeid, zijn streven eene hopelooze poging om nut te stichten.

Wat de uitgave betreft, hiervan kunnen wij niets dan goeds zeggen, het is een gemakkelijk formaat, een goede letter en druk, en de vier uitslaande plaatjes zijn goed geteekend en op steen gebragt, in één woord, komt hiervoor den uitgever en den teekenaar alle lof toe.

L.H.E.

April 1867.

(*) In den tekst - drukfout.

Staatkunde en geschiedenis.

Klewang wettende.

Multatuli. Een en ander naar aanleiding van J. Bosscha's Pruisen en Nederland. Amsterdam, C. van Helden, 1867.

De vrees voor Pruisen's heerschzucht, die allerwege de atmosfeer vervulde na het onweer van 1866, is hier te lande ook in geschriften besproken, toegelicht of bestreden, met het oog vooral op de houding, die het Nederlandsche volk, te midden der onrust, heeft aan te nemen. Het eerst heeft over die aangelegenheid de pen opgevat de oud-minister J. Bosscha, en naar aanleiding van diens brochure schreef Multatuli de hier aangekondigde.

Wie op den naam des schrijvers afgaande een recht piquant geschrift verwacht, vindt zich niet teleurgesteld. Met de hem eigene veelzijdigheid, belezenheid en stoutheid van overgangen, heeft Multatuli in *Een en Ander* tal van bijzonderheden, opmerkingen, anecdotes ingevlochten, die aan het boekje de bij ons zoo zeldzame eigenschap van amusant te zijn, schenken. De hoofdstrekking is ondertusschen, aan te toonen, dat de heer Bosscha in zijne brochure eigenlijk niets degelijks heeft geleverd, dat hij, als officieel persoon en officieel geleerde, phrases heeft te boek gesteld, die deftig en hoofsch klinken, doch vaak meer harmonie dan beteekenis hebben, ja zelfs nu en dan door die eigenschappen juist het omgekeerde zeggen van wat zij moesten: leugen voor waarheid. ‘Er is leegte’, zoo heet het, ‘in des schrijvers arbeid, als in een preek; iets conventioneels dat den oppervlakkigen lezer zal voldoen, maar den denker onbevredigd laat.’ En als denker onderwerpt nu Multatuli de redeneeringen van Bosscha aan een scherpe, dialectische kritiek. Terwijl het den scherpzinnigen beoordeelaar hier en daar gelukt is, aan te toonen, dat niet alles in Bosscha's *Pruisen en Nederland* voor goede munt moet worden aangenomen, maakt hij ook dikwijls aanmerkingen op dukaten van zuiver goud en vol gehalte, en verraadt hierdoor toevallig of opzettelijk gemis aan de juiste oordeelkunst.

Bosscha begint zijn brochure met deze woorden: ‘Zijne Majesteit

Willem de Derde heeft bij de opening der zittingen van de volksvertegenwoordiging op den zeventienden September van het jaar 1866 een woord gesproken, waarvan de beteekenis verdiende nader overdacht te worden.' De woorden waarop gedoeld wordt, in de troonrede vervat, luiden: 'In dezen veel bewogen en ernstigen tijd behoort ons volksbestaan, naast God, in zich zelf zijn hechten steun te zoeken.' Nu onderstel ik, dat het voor ieder duidelijk is, dat de heer Bosscha bedoelt, dat het uiten dier woorden bij de troonrede, juist met het oog op de bestaande omstandigheden, om het officieel karakter, dat zij dragen, iets ongewoons is; dat zij daarom meer dan andere deelen der troonrede nadenken verdienen. Zoo ook heeft de Koning met het bezigen dier woorden niet willen te kennen geven, dat wij anders met God of met onze eigene kracht niets te maken hebben, maar er het volk eens aan willen herinneren. En wat doet Multatuli? Hij beweert, dat het kan schijnen, alsof den Koning een beleediging wordt aangedaan met den aanhef van Bosscha's brochure, omdat daaruit zou blijken, dat diepzinnigheid bij 's Konings gezegden ongewoon was. Hij vindt in de woorden, die den Koning worden toegeschreven, een banaliteit, en gaat zoover van zelfs te betwijfelen, of het wel 's Konings woorden zijn. Is dit een ernstige beoordeeling?

Om Bosscha's gezegde te weerleggen, dat de groote Keurvopst uit Nederland ook godsdienstige begrippen had meegenomen, citeert Multatuli een gesprek, door koning Frederik Wilhelm, op zijn doodbed, meer dan 100 jaren na het verblijf van den Keurvorst in Holland gehouden, mede. Is dat een argument van eenige waarde?

Na het opsommen van een aantal *bemoedigingen*, waaruit Bosscha de hoop meent te mogen ontwaren, dat wij nog niet spoedig aan een aanval met Pruisen zullen blootstaan, wijst hij op het gevaar, dat desniettemin de kleine staten dreigt. 'Zoo iets,' zegt Multatuli, 'zou nu toch geen(*) mensch met burgerlijk verstand, na al die bemoedigingen verwacht hebben.' Wanneer de beoordeelaar die twee redeneeringen als geheel onvereenigbaar beschouwt, geeft hij dan niet blijken van wat te sterke vitterij? Er bestaan vele oorzaken om te onderstellen, dat Pruisen ons niet zal aanvallen, doch naijver tusschen de groote Europeesche machten kan ons in een strijd wikkelen. Denken wij maar aan 't gevaar, waarmeê Luxemburg een tijd lang dreigde. Aan zoo iets heeft Bosscha natuurlijk gedacht. Zal een lezer van het denkende soort dat niet willen inzien?

In een van de vele digressiën - inderdaad vaak aangename afwisselingen - bewijst Mutatuli de gewoonte van Willem den Zwijger, om Fransch of Spaansch te spreken uit een gezegde door koning Philips tegen Oranje, bij zijn afscheid, gebezigd. Nu is 't bekend, dat Philips II geen taal dan Spaansch sprak. Waarom zou hij met Willem zich in een andere onderhouden, als deze hem maar verstond? Ik laat nu

(*) *geen* moet hier ongetwijfeld gelezen worden in de plaats van *een.*

de kwestie in 't midden, maar het geciteerde gezegde: *no los estados ma vos*, *ma vos* bewijst niets.

Tegenover Multatuli's wild geuite opinie: ‘Als Willem de Zwijger niet zweeg, zooals zijn aard en toenaam meêbragt, sprak hij Spaansch of Fransch,’ legge men de door veel bronnenstudie verkregen verklaring van Motley (I p. 216 London ed. 1861) William of Orange was neither *silent* nor *taciturn...* in private he was the most affable, cheerful, and delightful of companions... he spoke and wrote with facility Latin, French, German, *Flemish* and Spanish.

Multatuli houdt niet van ‘phrasen.’ Ik geloof het gaarne. Doch wat moeten wij denken van de volgende meedeeling? ‘Ik herinner mij hoe we als kinderen ons vermaakten met valsche syllogismen, wie van zoute-visch houdt wordt zalig enz.’ Gunstig ontwikkelde kinderen, denkt de lezer. Neen, nog meer. Een paar bladzijden lezen wij: ‘Uit den tijd mijner zoutevisch-zaligheid herinner ik mij, dat wij zulke redeneeringen *petitiones principii* noemden.’ Is dat iets meer dan een phrase? Niet de kinderen, niet de jongens, die weleer zich met dergelijke flauwiteiten vermaakten, bezigden dien wetenschappelijken naam. Nu doet het Multatuli, en om niet eenvoudig te zeggen: ik vind dat een pet. princ., stelt hij die uitdrukking als een nagalm van zijn kindsheid voor.

Ziehier dus wat los bijeengeraapte aanmerkingen in het wilde gekozen, omdat Multatuli's geschrijf ons juist ook overal heen meesleept, waar het den schrijver maar invalt ons heen te voeren. Dat heeft iets eigenaardig aangenaams, vooral als 't maar niet zoo lang duurt als in de Ideën, wier lezing ons vaak deed denken aan het gemis der eigenschap, die Richelieu aan Corneille ontzegde onder de benaming: l'esprit de Suite. Nu eens toch treft de lezer de stoutste denkbeelden aan, in keurige taal weergegeven, dan weer een banaliteit van gedachten, in alledaagsche, in triviale bewoordingen gehuld. Dit is hier veel beter omdat gelukkig de gecritiseerde brochure van Bosscha den schrijver zoo wat voet bij stuk doet houden.

Hoe juist zoo enkele van die los ter neer geworpen opmerkingen van Multatuli zijn, bleek nog onlangs met de bekende kwestie over den krijgskreet *hoezee* of *hoera.* Multatuli verklaarde zich voor de laatste; en niet lang daarna werd een dergelijke opinie, geleerd en wetenschappelijk, betoogd door prof. Kern, in *de Taalgids.* 't Is toch altijd pleizierig, gelijk te krijgen, al is 't van een professor.

Doch reeds meer dan genoeg over détails, die echter juist hier, waar het een boek geldt dat zelf een kritiek is, niet te verwaarloozen zijn. Intusschen zal het ook altijd de moeite waard zijn, nader te weten welke denkbeelden omtrent Pruisens veroveringslust en den toestand van ons land gekoesterd worden door den schrijver van den Max Havelaar.

Wij zagen reeds, dat hij niet veel hecht aan de bemoedigingen

door Bosscha ten beste gegeven. M. is pessimist en schijnt bepaald een aanval van Pruisen te verwachten. Als hij bij B. leest, dat onze defensiemiddelen niet in voldoenden staat zijn, dan is het de beurt, om uit te varen - niet tegen de regeering, maar tegen ons geheel regeeringsstelsel. Het *parlementarisme* wordt verschrikkelijk doorgehaald, Pruisen gelukzalig geroemd, omdat de groote von Bismarck er dit stelsel zoo al niet ophief dan toch schorste. En alleen in de navolging van een dergelijken maatregel kan voor Nederland heil gelegen zijn. Doch niet *die* maatregel alleen moet genomen worden. Alle leden van vroegere ministeriën of Staten-Generaal moeten ter verantwoording geroepen worden voor hun vroeger begane fouten en misslagen. Zelfs wordt een concept-wet meêgedeeld, waarin de koning *de lastige passagiers van dek* laat verwijderen en aan strafvervolging prijs geeft al degenen die *slecht ministerden*, *slecht generaalden*, '*t volk bedrogen met praatjes* enz. 'Er zijn *voorbeelden* noodig om te bewijzen, dat de schavotten (?) en tuchthuizen niet uitsluitend zijn opgericht voor kleine dieven, voor kleine, arme, onfatsoendelijke misdadigers.'

Wat zal men van zulke excentriciteit zeggen? Wat aanvoeren tegen de invectiven onzer Grondwet en de daaruit gevloeide instellingen naar 't hoofd geslingerd?

De plaats om ons grondwettig regeeringstelsel te verdedigen zou hier al heel slecht gekozen zijn. Wij kunnen ook niet duidelijk opmaken, welke regeeringswijze Multatuli dan verlangt in te voeren. Maar ons komt het toch vreemd voor, dat de man, die den Maleier wenscht te ontrukken aan het dwangjuk van tyrannie, Nederland wil overleveren aan de heerschappij van één enkele. De koning toch - is nu zijn leus - moet alles doen, moet ook (naar 't schijnt) niet meer onschendbaar zijn, laat als een Asiatisch despoot ministers die gefaald hebben straffen en zal zich van tijd tot tijd eens van den algemeenen volkswil vergewissen. Behoeft men den lezer, behoeft men het den schrijver te doen opmerken, dat om onder zulk een stelsel het staatsgeluk te zien gevestigd, wij steeds een koning moeten hebben, die de gaven van verstand, werkzaamheid, goedheid enz. enz. in een oneindige mate bezit? Behoeft men toch op te merken, dat ook zelfs zulk een vorst nog in veel opzichten van zijn ministers zal afhangen? Behoeft men op te merken, dat zulke ministers nog meer fouten straffeloos kunnen begaan dan zij, die ook de critiek der vertegenwoordiging duchten? Behoeft men op te merken, dat onder zulk een stelsel, waarbij alles buiten het volk omgaat, de geestdrift van het volk voor zijn regeering op den duur wel niet groot zal zijn?

Doch wij zouden wel willen gelooven, dat het den schrijver geen ernst is. Hij moet een te juist oordeel hebben, om personen met zaken te verwarren, en waar hij het gedrag der handelende menschen laakt, ook het geheele stelsel, dat hen tot handelen roept, te veroordeelen. Veel van de *klewang wettende* satyre op het parlementaire

regeeringstelsel is ook toe te schrijven aan de voorstellingswijze, die Multatuli zich nu eenmaal heeft gekozen, veel ook aan het onbevredigde van de wenschen, die hij reeds lang voor het welzijn van Indië gekoesterd en geuit heeft. Hij is ‘zeer gewoon niet verstaan te worden.’

Is de hier gekozen weg een middel om beter verstaan te worden? Ik twijfel er aan. Alle lezers zullen *Een en ander* als een vermakelijk, een mooi geschreven boek, een geestige proeve van kritiek roemen, en Multatuli - wat hij zoo zeer van zich werpt - een talentvol schrijver noemen; doch die het goed meenen met het vaderland en met de vrijheid in 't algemeen zullen wel nooit wenschen dat het *woord* van Multatuli ten opzichte van den regeeringsvorm ooit *daad* zal worden.

Utrecht, 12 Mei '67.

L.d.H.

Politiek overzicht.

De deuren van den tempel van Janus zijn gesloten. De lichtende vredezon schittert aan het uitspansel, dat met de kleuren der hope uitgedost, alle volkeren schijnt uit te noodigen, om toch nimmer dien zuiveren eenvoud met den oorlogsgloed te bekladden. Het Londonsche tractaat ten aanzien van Luxemburg is geratificeerd: de meesters hebben hun officieele goedkeuring gehecht aan 't geen de dienaren verricht hebben. De kwestie is *besorgt und aufgehoben*, en het blijft niet uit, of *der Herr wird seinen Diener loben.* Links en rechts worden ridderorden uitgestrooid, om op de geagiteerde boezems te rusten. Nieuws hebben de thans bekend gemaakte officieele teksten van tractaat en protocollen ons niet geleerd ten opzichte der gemaakte schikkingen, wel omtrent de aanleiding tot de verwikkelingen die wij later meedeelen, en die de zaak eenigzins het aanzien van een blijeindend treurspel geven. En even als een echt ouderwetsche comedie altijd eindigt met een prettig festijn, zoo zijn ook thans de hoofdpersonen van het blijspel aan het feestvieren getogen. De souvereinen van Europa maken *queue* voor de Tuileriën. Zij wier voorgangers de dynastie der Napoleons ten eeuwigen dage van den Franschen troon verbanden, coqueteren thans met den opvolger van den grooten Keizer. Zij wier hoogmoed is vernederd door de Fransche wapenen, of wier eerzucht is beperkt door de Fransche staatkunde, allen drukken de hand van hem die de wapenen en het staatsbeleid bestuurde. Moeilijk en niet benijdenswaardig lot van de *herders der volken*, die genoodzaakt zijn eigen leed te vergeten en eigen hartstocht ten offer te brengen op het altaar van het volkswelzijn. Moge het hun nimmer aan kracht tot die heldendaad ontbreken!

De almanak van de geheele maand had rood gedrukt kunnen zijn, ware er niet één dag met een zwarte kool aan te teekenen. Was

't niet een wanklank te midden der harmonie, het schot dat op den Russischen Czaar werd gelost? Wij willen er hier alleen aan herinneren, om zonder in verontwaardiging over het misdrijf uit te weiden, ook van die poging te verklaren, dat zij te meer misdadig was, omdat zij nutteloos zou zijn. Van dien kant is voor Polens diep geteisterde nationaliteit niets te wachten. Wij scharen ons echter geenszins aan de zijde van de lasteraars onzer eeuw, die koningsmoord als een aanhangsel der moderne democratie willen doen doorgaan. En hoe zijn dan de Jaureguys en de Balthazar Gerards, de Clements en de Ravaillacs uitgebroeid? Zenuwachtige dweepzieke ijveraars kunnen vooral in onzen sterk bewogen tijd niet ontbreken. Daarom zullen wij toch niet ophouden met Sthenelus, bij Homerus, te zeggen dat wij ons beter achten te zijn dan het voorgeslacht.

Over de gevolgen van het persoonlijk onderhoud van zoovele machtige vorsten en invloedrijke staatsdienaren is veel geredeneerd. Wij zullen ons daaraan niet schuldig maken. Eenvoudig zullen wij ons deze *entre-acte* ten nutte maken, om bedaard den staatkundigen toestand der voornaamste Europeesche staten na te gaan.

Men heeft opgemerkt dat bij al het merkwaardige door den Russischen en den Pruisischen monarch te Parijs bezocht niet kunnen vermeld worden de Senaat en het Wetgevend Lichaam. Wat zouden zij er ook gedaan hebben? Zeker niet hun liefde voor grondwettige staatsinstellingen versterkt. Alles blijft in Frankrijk in dat opzicht bij het oude. Met als zonder recht van amendement schikken zich de volksvertegenwoordigers in den wil der Regeering. De kreet der oppositie wordt verstikt of overschreeuwd. In de nieuwe ontwerpen op het recht van vereeniging en op de drukpers is niet veel vooruitgang zichtbaar. ‘Ieder Franschman heeft het recht zijn gevoelens door middel van de drukpers openbaar te maken’ luidt het eerste artikel van laatstgenoemd wetsvoorstel. En na dit artikel te hebben hooren lezen riep de afgevaardigde Glas-Bezoin uit: ‘Houd op!’ Maar neen, wat komen zou, was het gewichtigste. Het was een reeks van lastige beperkingen van dat onbewimpeld erkende recht. Het andere ontwerp eischt voor alle staatkundige bijeenkomsten, zelfs voor kiesvereenigingen, verlof van de autoriteit. De souvereine beperkers van den volkswil behoeven Parijs dus niet te schuwen als een leerschool van toomelooze vrijzinnigheid.

Is wellicht de koningin van Spanje bevreesd voor besmetting van liberale beginselen?

In Engeland volgt het kabinet Derby angstvallig de eens aangenomen gedragslijn. Zich vastklampend aan alle reddingsmiddelen, nemen de ministers de amendementen der liberale partij op de *reform-bill* over of leggen er zich bij neêr, nadat zij door het Lagerhuis zijn aangenomen. Waarschijnlijk wel, omdat zij inzien, dat indien zij zich aan de eens aangevangen taak onttrekken, wel eens gansch andere

beginselen konden worden aangenomen als grondslagen voor een hervorming van het kiesstelsel. De gewichtigste van de laatstelijk vastgestelde bepalingen in de kieswet verdienen een korte vermelding. Op het platteland (*the counties*) is de census voortaan p. st. 12. In de steden *(the boroughs)* zal het kiesrecht ook openstaan voor die huurders, die tot nog toe hun belasting met de huurpenningen te gelijk aan de verhuurders betaalden en om die reden van de uitoefening van hun burgerschapsrecht verstoken waren. Ook is aangenomen een amendement, dat alle steden beneden de 10,000 zielen niet meer twee, maar één lid zullen afvaardigen. De 45 daardoor open gevallen parlementsplaatsen moet de regeering nu verdeelen onder die steden en districten, die tot dusver minder genoegzaam vertegenwoordigd waren. John Stuart Mill, die reeds de vorige maand een *échec* had geleden bij zijn voorstel, om ook aan de vrouwen het kiesrecht te schenken, stelde nu een amendement voor, om de verkiezingswijze in te richten volgens de denkbeelden van Hare door hem ook vroeger verdedigd in zijn werk *On Representative Government*, en dat de strekking heeft om ook de minderheid in het parlement vertegenwoordigd te hebben. Nu toch zal een fractie, die allerwege over het land verspreid, in elke plaats een niet al te groot aantal aanhangers heeft, nergens sterk genoeg zijn, om, al is 't maar één lid naar de vertegenwoordiging te zenden. En zoodoende, wordt de stem dier partij geheel onderdrukt. Dit kan verholpen worden, zoodra het geheele land maar één kiesdistrict wordt en elk kiezer zooveel stemmen uitbrengt als er leden te kiezen zijn. Stelt men dan het aantal stemmen, dat een candidaat behoeft om gekozen te zijn, op het cijfer dat verkregen wordt door het aantal van alle kiezers in het land, te deelen door het aantal der te verkiezen leden, dan zullen altijd wel eenige candidaten ook der minderheid gekozen worden. Dit is in substantie de grondslag van Hare's kiesstelsel. Er komen echter tal van moeilijkheden en uit te voeren détails bij, ook ten gevolge van het meer dan noodige getal stemmen, dat op één candidaat kan zijn uitgebracht; en niet weinige die voortvloeien uit de omslachtige controle van een stemming, waaraan al de kiezers van het heele rijk hebben deelgenomen. Voegt men daarbij het nieuwe en ongehoorde van den ganschen maatregel, die nog nergens, op een kleine uitzondering na, is in practijk gebracht, dan zal men zich niet verwonderen, dat zelfs de meest gedrieste zonen van *old-England* terug deinsden voor het toepassen van deze theorie. '*Nolumus leges Angliae mutari*' wij willen geen wijziging in Engelands wetten' zou ongetwijfeld het onthaal zijn, dat zulk een nieuwigheid bij de meerderheid van het parlement en bij de regeering zou ondervinden. En daarom heeft de diepzinnige denker, na een korte toelichting van zijn denkbeelden, dat amendement weêr terug genomen. Overtuigd van de eindelijke zegepraal der ware beginselen in het staatsrecht, was hij ditmaal tevreden, met op de

nuttigheid der verandering te hebben gewezen. Hij zal daarom misschien in het vervolg niet ophouden met zijn *delenda Karthago.* Hoe spoedig soms vreemde en verrassende theoriën zich op het terrein der werkelijkheid baanbreken heeft dezelfde Mill ook thans echter kunnen ondervinden. In het boven aangehaalde werk over het vertegenwoordigende regeeringsstelsel heeft hij insgelijks gewaagd van wenschelijke hervormingen in het Hoogerhuis. En wie had het kunnen denken? Toch is het waar. Reeds beginnen de dagbladen dergelijke - al zijn het dan ook niet juist dezelfde - wenschen te herhalen. Men verlangt b.v. afschaffing van het recht der *pairs* om hun stem door gemachtigde, *(by proxies)* te laten uitbrengen. Het thans gevorderde aantal van tegenwoordige leden in het Hoogerhuis, om een besluit te nemen (het *Quorum*) is slechts twee; dit cijfer moet verhoogd worden. Om de verwaarloozing der plichten van den kant der lords wordt het benoemen van een zeker aantal *pairs* voor het leven voorgesteld. 't Is er ver van af, dat wij een wetsontwerp in dien geest als op handen zijnde mogen beschouwen. Genoeg dat de publieke opinie zich in dien geest begint uit te laten.

Onder de werkelijk thans bij het Parlement ingediende voorstellen trekt vooral de aandacht de zoogenaamde *Sunday-trading-bill* d.i. wet houdende verbod van het uitoefenen van neringen of bedrijven op zondag. Daarbij wordt het openen van winkels op zondag ten eenenmale verboden. En daar nu de zondag de geschiktste tijd is, waarop de werklui zich kleeren, huisraad enz. kunnen gaan uitkiezen, zoo zou de aanname dier wet tot groot ongerief der arbeidende klasse moeten strekken.

Reeds bij voorraad organiseeren zich dus vereenigingen en *meetings* om het aannemen van dit ontwerp met alle kracht tegen te streven.

Van minder algemeēn maatschappelijk belang is de aanname van de wet, waarbij Nieuw-Schotland en Nieuw-Brunswijk met Canada tot één staat zijn vereenigd. Voor de ontwikkeling echter der Engelsche koloniën in Noord-Amerika, in het bijzonder voor de versterking van den parlementairen regeeringsvorm aldaar, is deze verandering van het grootste belang.

En is dit soms de moeite waard? Slaan wij dan maar een vluchtigen blik op de Groote Republiek, die ook een afstammeling is van Engelsche volkplantingen, die ook in den eerbied voor parlementaire instellingen is geboren, opgevoed en staande gehouden. Met wat al onheilen hebben wij haar zien teisteren! Een langdurige, kostbare, bloedige burgeroorlog. De moord van een President. De beschuldiging van zijn opvolger. En hoe komt alles terecht! De weerspannige staten hebben zich moeten onderwerpen en de onmenschelijke instellingen laten varen, voor wier behoud zij de wapenen hadden opgevat. Hij, die zich aan het hoofd der opstandelingen had gezet, is lang gevangen gehouden, doch niet prijs gegeven aan het verontwaardigde volk der Noor-

delijke Staten noch terecht gesteld op een tijdstip, dat de hartstochten te veel bewogen zijn om in een onpartijdige uitspraak te berusten. En van dien kant beschouwd, verdient de langdurige gevangenschap van Jefferson Davis misschien de blaam niet, waarmee men haar heeft overladen. Thans is de overwonnen President der Geconfedereerde Staten onder borgtocht uit zijn kerker ontslagen, zonder dat iemand zich daartegen verzette. Wie had zulke gematigdheid gewacht van een volk van Democraten? Nog meer. Onbelemmerd oefent president Johnson zijn gezag uit, niettegenstaande een hem vijandige partij de zwaarste beschuldigingen tegen hem heeft durven aan de orde stellen, en niettegenstaande die beschuldiging nog als een zwaard van Damocles boven zijn hoofd hangt. Zulk een eerbied voor de gevestigde autoriteiten kan men misschien slechts dáár beleven, waar de wortel van dat gezag berust bij hen, die gehoorzamen moeten, waar ongehoorzaamheid tegen de regeerders zou zijn miskenning van zich zelve, veroordeeling van eigene keuze, van eigen inzicht. Wij weten inmiddels reeds, dat de rechtsgeleerde commissie uit het congres, belast met het uitbrengen van een praeadvies over de beschuldiging van Johnson, zich heeft verklaard tegen het stellen in staat van beschuldiging en van oordeel is, dat alleen een berisping over zijn minder kiesch gedrag hem moet worden toegediend.

Zou daarom voor Mexico niet heilzaam geweest zijn de vestiging van een monarchalen regeringsvorm? De omstandigheden staan niet gelijk. In de Vereenigde Staten hebben wij ēen overgroote meerderheid van Engelschen, Duitschers en Nederlanders, alle volksstammen, die voor grondwettige, zelfs voor republiekeinsche staatsvormen vatbaar zijn, en zich onder een daarvan gunstig kunnen ontwikkelen. In Mexico zien wij, zooals het ook vroeger heette, een nieuw-Spanje. En daar schijnt de ijzeren hand des gezags niet te mogen ontbreken op straffe van regeeringsloosheid. Eindelooze verwarring zwaaide dáar den scepter sinds de provincie zich van Spanje onafhankelijk maakte. De poging is echter mislukt. Na het vertrek der Fransche troepen was natuurlijk alles voor Maximiliaan verspeeld. Belegerd in Queretaro heeft hij zich aan de troepen der Republikeinen moeten overgeven en komt er goed af, als hij van het grondgebied, dat hij dacht te zullen beheerschen, wordt verbannen. Als Frankrijk de millioenen, die aan de Mexicaansche onderneming te koste gelegd zijn, eens besteed had tot schadeloosstelling van al degenen, die van het bestuur van Juarez nadeelen had ondervonden. Maar 't is immers dwaas, de gelden der schatkist te verdeelen onder particulieren. 't Schijnt echter niet ongerijmd de openbare schatten aan te wenden tot doeleinden, waarbij de verschaffers dier geldmiddelen geen direct belang hebben, en wier bereiking altijd voor zeer twijfelachtig mag gehouden worden. Was het eens goed afgeloopen, merkt gij misschien op.

All's good that ends good. Dat is zeker wel de leenspreuk van een

groot aantal der Pruisische Liberalen, van de zoogenoemde Nationale Liberale partij. Dankbaar voor hetgeen verkregen is op het stuk der Duitsche eenheid, zal zij zich schikken in het onvermijdelijke: afstand doen van haar vroeger programma en voor de ontluikende Duitsche nationaliteit geen andere grondwettige rechten verlangen, dan die de Pruisische Regeering wel goedvindt haar in den vorm van de nieuwe grondwet voor den Noord-Duitschen Bond uit te reiken. Tot die fractie behooren hoofdzakelijk Lasker, Michaelis, Assmann, Oppenheim, von Unruh en vooral niet te vergeten von Twesten. De laatste, nog kort geleden door de Pruisische Regeering vervolgd omdat hij in de Kamer der afgevaardigden zich wat vrijelijk had uitgelaten en veroordeeld niettegenstaande de grondwettige bepalingen, adviseerde, gelijk wij reeds vroeger zagen, tot aanname van de nieuwe Grondwet voor den Bond. Ook bij de tweede lezing heeft het Huis der Afgevaardigden zich met een groote meerderheid voor die aanname verklaard. Slechts enkelen bestreden ook bij die gelegenheid het ontwerp, o.a. Waldeck, Virchow en Overbeck, die - gelijk het heet, de liberale hersenschimmen blijven najagen.

Hoeveel overigens op de getrouwe handhaving van wettelijke beginselen in den tegenwoordigen toestand kan gerekend worden blijke hieruit. In Pruisen zijn Meesters in de Rechten niet tot rechterlijke betrekkingen benoembaar dan na aflegging van een staatsexamen. Overgangsbepalingen ten aanzien der bestaande rechterlijke ambtenaren in de laatst gëannexeerde provinciën zijn door de Regeering bij de Kamers ingediend, doch later weer teruggenomen om herzien te worden, daar de vertegenwoordiging de zienswijze der Regeering niet deelde. Wat doet nu ondertusschen de Minister van Justitie? Hij benoemt eenvoudig weg een Hannoversch magistraat bij een gerechtshof in een der oud-Pruisische Provinciën. De miskenning der wettelijke regelen was nu zoo onmiskenbaar, dat het Huis der Afgevaardigden met groote meerderheid een motie van afkeuring over dien maatregel heeft aangenomen en - dat von Bismarck zijn mond niet heeft geopend, om zijn ambtgenoots handelwijze te rechtvaardigen of te vergoelijken.

Van de ontdekte samenzwering in Hannover is weinig bekend geworden. Zij schuilde waarschijnlijk alleen bij persoonlijke vrienden en bekenden van het Koninklijke huis, bij het vroegere leger, doch schijnt geen vertakkingen onder het volk gehad te hebben. Van daar dat de Pruisische Regeering ook in niets af zal wijken van haar houding jegens het pas verworven koninkrijk. De oorlog die uit de Luxemburgsche kwestie scheen te broeien, was waarschijnlijk de aanleiding tot het monsteren van de strijdkrachten, waarop de Welfische partij in Hannover nog zou kunnen rekenen. Wat echter bij het uitbarsten van den krijg gebeuren moest, was misschien nog niet eens beraamd.

Zal Pruisen, na op Frankrijk's pressie Luxemburg te hebben opgegeven, nu de verplichte ontruiming van Noord-Sleeswijk vrijwillig

bewerkstelligen? De aangelegenheid wordt niet uit het oog verloren. Is het echter waar, dat Pruisen van Denemarken waarborgen vraagt voor de eerbiediging van de nationaliteit der Duitschers, die zich in het af te staan gedeelte bevinden, dan is het te begrijpen, dat Denemarken weigert, op dien grondslag te onderhandelen. Neemt de Deensche staat toch weer grondgebied op onder zulk een verplichting, dan koestert zij zich een nieuw Sleeswijk-Holstein aan den boezem.

De eisch is inderdaad niet te rijmen met het volkenrecht. Vestigen Duitschers of wie ook zich in een vreemd land, dan houden zij staatsrechterlijk op met hun vaderland verbonden te zijn; zij kunnen niet hun vaderland meevoeren naar het land waar zij zich vestigen. Zij kunnen daar vreemdeling blijven of zich naturaliseeren, maar niet hun eigen volksbestaan blijven handhaven als *un état dans l'état.*

Het is dan te hopen niet alleen, maar ook te voorzien, dat Pruisens Regering dergelijken eisch niet ernstig zal volhouden. Te meer daar de regeling dier kwestie niet lang mag uitblijven. Want de toestand van Noord-Sleeswijk wordt ons als allerellendigst afgeschilderd, juist als gevolg van den onwil der Deensche bevolking om zich aan het daar gehandhaafde Pruisische régime te onderwerpen. Menschen en kapitalen verlaten het district; dien ten gevolge kwijnen landbouw en nijverheid.

Door het omverwerpen van den ouden toestand is de aansluiting der Duitsche staten op het gebied van handel en verkeer voor een tijd vernietigd. Het *Tolverbond* werd natuurlijk bij den Prager vrede opgegeven. En terwijl nu de landen van den Noord-Duitschen Bond, met uitzondering der Hanze-steden, onmiddellijk zich aan de Pruisische wetten van In- en Uitvoer onderwierpen, moest de toetreding van de Zuid-Duitsche Staten nog verkregen worden. Van die gelegenheid schijnt Oostenrijk gebruik te maken, om aan de Beiersche Regeering te betoogen, dat de ligging van het land meer een overeenkomst met Oostenrijk op dat gebied voorschrijft. De vrees openbaart zich namelijk, en wellicht niet ongegrond, dat de aansluiting op het veld van handel en verkeer de eerste stap zijn zal voor staatkundige verbroedering; vooral als het waar is, dat de Zuid-Duitsche Staten, die tot het Tolverbond toetreden, voor alle daartoe betrekkelijke kwestiën afgevaardigden zullen zenden naar den Noord-Duitsche Bondsraad en Rijksdag. De Beiersche president-Minister, de prins van Hohenlohe, heeft echter in dit vraagstuk gezegevierd: Beieren is tot het Tolverbond toegetreden.

Zeer veel inspanning zal Oostenrijk zich niet geven, om op dat terrein tegen Pruisen te worstelen, daar het nog tot over de ooren in de bezigheden zit voor eigene binnenlandsche organisatie. En daarin zet von Beust onverdroten zijn plannen door. De lauweren die te Dresden niet wilden gedijën, bloeien te Weenen welig. Immers het mag een meer dan middelmatige zegepraal heeten, aan het Oostenrijksche hof alle hinderpalen van den grondwettigen regeeringsvorm te over-

komen en tegelijkertijd de bijzondere stelling van het Hongaarsche Koninkrijk door de andere nationaliteiten van den Keizerstaat te doen aannemen als een billijke noodzakelijkheid. En dit alles schijnt te zullen gelukken.

Aan den Rijksdag voor de landen aan deze zijde der Leitha is de volkomen uitvoering der Grondwet onbewimpeld toegezegd. En aanstalten worden gemaakt tot het openbaar behandelen van het budget, tot het regelen der militaire dienstplichtigheid bij de wet, tot een wet op de ministerieele verantwoordelijkheid, in één woord tot alle hervormingen, die de talrijk vertegenwoordigde constitutioneele partij in den Rijksdag met vastberadendheid verlangt. Tot dien prijs wil zij zich ook wel neerleggen bij de met Hongarije gemaakte schikkingen. En deze worden door de Regeering wederom smakelijk gemaakt door de toezegging, dat zij aan al de onderscheidene landen die autonomie zal toestaan, die hun zonder gevaar voor de eenheid der monarchie kan worden geschonken.

Hoe netelig de oplossing van die moeielijkheid echter is, blijkt voortdurend ten aanzien van Croatië. Terwijl dit gewest allen samenhang met Hongarije afslaat, verlangt daarentegen de stad Fiume, op de kust van Croatië gelegen, een integreerend deel van het Hongaarsche Rijk uit te maken. De Croatische Landdag is om zijn onbetamelijke en lastige eischen wederom ontbonden; en Fiume zendt een afgevaardigde naar den Hongaarschen Rijksdag.

Zoo is ook eindelijk de verzoening van Hongarije met de Habsburger dynastie bezegeld door de plechtige kroning van Frans Jozef tot koning van Hongarije, die met oud Hongaarsche ceremoniën te Pesth heeft plaats gehad. Kossuth moge in een open brief Deak beschuldigen van ontrouw aan vroegere beginselen, het Hongaarsche volk is tevreden met de verworven zelfstandigheid. Ook zal de keizer bij zijn bezoek aan Parijs vergezeld zijn niet alleen van zijn Minister van Buitenlandsche Zaken von Beust, maar tevens van den Hongaarschen president-Minister Andrassy.

Van Italië valt ditmaal weinig te melden, dan dat de Regeering nog ernstig arbeidt aan de leniging van de finantieele crisis. Als haar plan door het parlement wordt aangenomen, zal zij van de bankiers, aan wie de inning der belasting op de geestelijke goederen wordt afgestaan, de som van 430 millioen francs ontvangen. De daarvoor uit te geven obligatiën zullen in 25 jaren afgelost moeten zijn.

Alleen in het Turksche rijk rusten de wapenen niet. Op Creta wordt voortdurend gestreden. De overwinningen, die elk der oorlogvoerende partijen zich toeschrijft, schijnen aan de worstelingen maar geen einde te maken. Toch zijn de groote mogendheden bekommerd genoeg voor den algemeenen vrede, om thans niet meer op den afstand van het eiland aan te dringen, uit vrees van daardoor de Oostersche kwestie weer op het tapijt te brengen. In hoeverre te dien aanzien de toenadering tusschen de

souvereinen van Frankrijk en Rusland andere denkbeelden in de Europeesche Diplomatie zal verwekken, is nog onverklaarbaar. Evenzeer als de uitslag, dien de sultan zich misschien voorstelt te bereiken met zijn bezoek aan de groote hoven van West-Europa. Dat feit is merkwaardig op zich zelf. Tot dusver heeft nog nooit een Turksch vorst zijn land verlaten anders dan tot het doen van veroveringstochten. Nu komt Abd-el-Aziz bijna als smeekeling. Terwijl hij toch in allen uiterlijken luister en traditioneel Oostersche pracht de wereldtentoonstelling bezoekt, zal hij een inmenging der vreemde machten in het inwendig beheer zijner staten moeten gedoogen. Op aandrang toch der Europeesche vorsten zal een onderzoek plaats hebben naar de oorzaken, die den opstand van Candia kunnen hebben te weeg gebragt. Wat zal daarvan het gevolg zijn? Voor ons vaderland kunnen wij niet verheugd genoeg zijn om de vreedzame oplossing der Luxemburgsche moeielijkheden, vooral na het lezen van de stukken, die de Fransche Regeering in het *Gele Boek* heeft bekend gemaakt. 't Is de moeite waard, hieruit het een en ander ter opheldering mee te deelen. De mededeelingen zijn voor een groot deel geput uit brieven van den Franschen Minister van Buitenlandsche Zaken aan den gezant te 's Gravenhage; en in hoeverre al de opvattingen van den Minister juist zijn, kunnen wij vooralsnog niet beoordeelen. 't Blijkt dan daaruit, dat onze Minister van Buitenlandsche Zaken, Graaf van Zuylen, steeds van oordeel was, dat door het ontstaan van een oorlog tusschen de bondsleden, de Duitsche Bond was opgelost. Om hiervan blijk te geven aan de Pruisische regeering, of waarom begrijpen wij eigenlijk niet, deed hij in October des vorigen jaars aan de regeering het aanbod, om van onzen kant afstand te doen van de baten, die uit de liquidatie der bondsbezittingen mochten voortvloeien, als Pruisen daarentegen uitdrukkelijk verklaarde, dat wij van alle bondsbetrekkingen los waren. De ruil is eenigermate zonderling. Was graaf van Zuylen's inzicht juist, waarom moesten wij dan wat opofferen? Zoo niet, dan was de lokprijs voor den nieuwen bond niet aanzienlijk. Hierop volgde een ontwijkend antwoord: Pruisen zou die aangelegenheid voor het Noord-duitsche parlement brengen. Zulk een besluit kon als het ei van Leda een ganschen oorlog bevatten. Niet ten onrechte dus baarde het angst. Doch er moet meer zijn meêgedeeld. In een brief toch den 20sten Februari '67 aan den gezant bij het Nederlandsche hof geschreven lezen we, dat onze gezant te Parijs namens zijn regeering allerlei onrustbare geruchten omtrent onze verhouding tot Pruisen had afgemaald. Niet tevreden, zoo luidt het, met de handelsvoordeelen in ons land en onze Koloniën geschonken, schijnt Pruisen zich te willen beroepen op nabuurschap, nationaliteitsband en gemeenschappelijke belangen, om een nauwe alliantie met Nederland te willen aangaan, het Pruisische stelsel van volkswapening er te doen invoeren enz. enz. In één woord, het zelfstandig volksbestaan van Nederland wordt bedreigd. Pruisens vasthouden aan de

bezitting van Luxemburg is almede een onrustbarend verschijnsel. Nu zal men zich nog de geheime zitting der 2e Kamer van 22 Februari herinneren, en niet aarzelen de in de dépêche meêgedeelde bekommeringen daarmeê in verband te brengen. Een correspondentie in het *Journal des Débats* bevatte ook toen ter tijd reeds dezelfde voorstelling. De Fransche regeering, meende de minister, kon die aanmatiging niet dulden en moest Nederland bijspringen. Daar het echter moeilijk zijn zou, Pruisen kategorisch den weg voor te schrijven, die het ten opzichte van Nederland en Luxemburg te volgen had, zonder daarbij Pruisen bepaald te kwetsen, zoo was de beste oplossing - het klinkt vreemd, maar 't is waar - dat de koning der Nederlanden, groothertog van Luxemburg, het vroeger Duitsche groothertogdom aan Frankrijk afstond. Daardoor zou de Fransche regeering als van zelf een gelegenheid krijgen, om zich met de betrekkingen van Nederland en Pruisen in te laten, en tevens een klein, moreel tegenwicht uitoefenen tegen de belangrijke territoriale aanwinst van laatstgenoemd koninkrijk. Dit voorstel werd aangenomen; wel zou ook de volksstem in Luxemburg nog gehoord moeten worden, wel nog nader de schadeloosstelling geregeld; tusschen de beide vorsten, schijnt het echter, was de zaak geklonken. Op eens echter, in het laatst van Maart, wordt door den Franschen gezant uit den Haag aan zijn regeering bericht, dat de Nederlandsche minister van buitenlandsche zaken hem had meêgedeeld, dat de koning-groothertog het voornemen had den stand der onderhandelingen aan de Pruisische regeering meê te deelen, terwijl tevens van den kant der Nederlandsche regeering de formeele erkenning zou gevraagd worden van Limburgs uittreding uit den Bond, die nu o.a. ook bleek uit het eerste artikel der ontworpen Bonds-constitutie, waarin gezegd hertogdom niet opgenoemd werd. Hiertegen spartelde het Fransche gouvernement met alle kracht. Alles ging goed, voerde men uit Parijs tegen 's konings voornemen aan; graaf von Bismarck was van alles ingelicht en zou den afstand billijken; dat Limburg van allen band met Duitschland vrij was, sprak van zelf; Frankrijk nam alle gevolgen van den stap voor zijn rekening. Bevatten die voorstellingen waarheid? Wij weten het niet. Of rekende Frankrijk er op, dat von Bismarck eens voor het *fait accompli* staande, om Luxemburg geen oorlog zou beginnen? Of wilde het juist den oorlog onvermijdelijk maken? De sluier van dat geheim is niet gemakkelijk op te heffen, daar de gedachtenwisselingen tusschen het Fransche hof en den Pruisischen premier op dat punt ongetwijfeld zelfs niet officieus hebben plaats gehad. De groothertog en zijn raadslieden blijken echter niet gerust te zijn geweest en gevoelden blijkbaar eenig berouw over het los weg in Frankrijk gestelde onbeperkte vertrouwen. De officieele mededeeling van den ontworpen afstand werd aan den Pruisischen gezant te 's Gravenhage en aan het kabinet van Berlijn gedaan, en de Luxemburgsche kwestie trad de phase

der openbaarheid in. Toen volgden de bekende interpellatiën in het Noord-duitsche parlement, en verklaarde zich de openbare meening in Duitschland op een wijze waardoor Pruisens regeering in de onmogelijkheid gebracht werd, den afstand van een vroeger Duitsch gebied aan Frankrijk te laten doorgaan. Voorts blijkt uit de bekend gemaakte stukken, dat inderdaad de Oostenrijksche regeering als bemiddelaar is opgetreden, en dat de conferentie is gehouden op uitnoodiging van den koning-groothertog.

De afloop moet ongetwijfeld ieder Nederlander genoegen doen. De waardigheid van onzen koning duldde niet, dat hij regeerde over een land, welks hoofdstad door vreemde troepen bezet werd. Het gevaar van een daaruit ontstaand conflict ook voor ons land was niet geheel weg te cijferen. De aanleiding voor Pruisen, om ook Limburg tot de Duitsche landen te rekenen is zeker geheel weggenomen. In hoever daaraan ooit ernstig gedacht is, zou misschien uit de Pruisische vorderingen kunnen blijken, waarop de Fransche dépêche van 20 Februarij allusie maakt.

Intusschen is uit de Londonner conferentie één nadeel voor Nederland ontstaan: ook onze regeering heeft de neutraliteit van Luxemburg daarbij gewaarborgd. Wij toch zijn het eens met hen, die oordeelen, dat Nederland even als België de zitting had moeten bijwonen, als medebelanghebbende bij het scheidingstractaat van '39 waarvan het laatst geslotene een wijziging is. Doch ook niet anders. Nederland moest genoegen nemen met den veranderden toestand van Luxemburg, omdat de positie, waarin dat Groothertogdom van 1839 tot 1867 verkeerd heeft, haar oorsprong heeft in een grensverandering van Nederland. Doch die toestemming te toonen ware voldoende geweest. Het tractaat te waarborgen was de natuurlijke taak van de vijf groote mogendheden die ook het verdrag van '39 gegarandeerd hebben. En waarschijnlijk is het niet, dat de onderhandelingen zouden zijn afgesprongen, als Nederland dezelfde gedragslijn als België had gevolgd. Dat België, als neutrale staat, niet waarborgen *kon* bracht nog niet mee, dat Nederland waarborgen *moest.* Nu kan men toch niet tegenwerpen, de garantie dwingt nog niet tot een oorlog, al wordt Luxemburg aangetast. Zulk een redenering is goed voor een grooten staat met geïsoleerde ligging als Engeland, niet voor ons; te meer daar uitdrukkelijk verklaard is, dat de garantie hier meer dan een zedelijke is, ook een feitelijke zijn moet. Of beweert men, dat wij met een oorlog tusschen Pruisen en Frankrijk toch niet neutraal zouden kunnen blijven? Nu hebben wij zelfs de kans daarop verkeken, en wat meer is, moeten de tegenpartij zijn van hem die Luxemburg het eerst bezet, zonder onze eigene belangen uitsluitend te raadplegen. Wij zien hierin dus, behoudens nadere ophelderingen, een diplomatieken misslag.

Met warmte heeft de Minister van koloniën de wet op het tractementsverhooging der Inlandsche hoofden in Ned. Indië verdedigd. Men

weet, dat de inlandsche bevolking op Java, onder oppertoezicht der Nederlandsche Residenten, door haar eigene hoofden (Regenten, Disstricthoofden enz.) bestuurd wordt. Deze hoofden genoten tot dus ver eenige bezoldiging uit 's lands kas en werden voor de rest beloond in heerediensten door de inlanders, aan hun huizen, landerijen, tuinen enz. te verrichten. Dit moge nu overeenkomen met Oostersche instellingen, dat moge nu al niet strijdig zijn met de *adat*, met de beginselen van moderne regeeringswijsheid is het niet in harmonie te brengen, de welvaart van de inlandsche bevolking wordt er ongetwijfeld door belemmerd, de liefde voor het Nederlandsche opperbestuur niet door versterkt. Van daar dat de vorige Gouverneur Generaal de afschaffing van eenige drukkende heerediensten heeft toegezegd. Tot uitvoering van dat besluit diende nu ook een verhooging van de bezoldiging der inlandsche hoofden plaats te grijpen.

De aanneming der wet heeft dus een belangrijk beginsel veld doen winnen. Werd ook al verworpen het amendement van der Putte, strekkende om door vermeerderde tractementsverhooging alle heerediensten te doen ophouden, met veel grooter meerderheid werd afgestemd het amendement Rochussen, dat tractementsverhooging toestond met volkomen behoud der heerediensten. Een gedeeltelijke afschaffing is het begin der geheele afschaffing. Indië zal daardoor vooreerst weer wat meer kosten of minder afwerpen. Doch het kan niet uitblijven of de vrije ontwikkeling der bevolking moet op den duur de welvaart der kolonie bevorderen, moet de rijkdommen ontginnen, die op Java in ruime mate voorhanden zijn, en zal eindelijk Indië volkomen in staat stellen, aan het moederland voortdurend terug te geven, wat het voor de kolonie ten koste heeft gelegd en nog legt. Dat dit de ware verhouding tusschen Nederland en Indië zijn moet, wordt thans reeds toegegeven door hen, die weinige jaren geleden in die leer een verderfelijke, liberate ketterij zagen. De thans in de 2^{e} Kamer aanhangige wet nopens de uitgifte in erfpacht van woeste gronden op Java moet eveneens de bijzondere nijverheid op den duur sterk bevorderen en tot bovenvermeld doel meewerken.

H.L.D.

Letterkunde.

Liebig's extract op letterkundig gebied.

Zes weken in het Noorden, door U.W. Thoden van Velzen. Dragten, A. Plantinus Jzoon, 1867.

Het is altijd een streven van velen geweest om in de minst mogelijke ruimte den grootst mogelijken voorraad te bergen. Het Onze Vader op een stuivertje was een der uitingen van dien lust, maar eene eerste, zwakke proefneming slechts. Sinds dit voor eene merkwaardigheid doorging, heeft men al veel sterker toeren op het terrein van het engschrift volbragt en in het condensatie- en concentratie-stelsel reusachtige vorderingen gemaakt. In Noord-Amerika drukt men landkaarten op guttapercha die een vierkanten palm beslaan en tot een vierkante el kunnen uitgetrokken worden. In Zuid-Amerika maakt men een extract van ik weet niet juist hoevele honderden ponden ossenvleesch, die men in een kruikje van eenige kubieke duimen inhoud aan de markt brengt. Liebig's vleesch-extract is voor de voeding, wat de guano voor de bemesting is. Engelsche reisnecessaires nemen eene bijna onmerkbare plaats in een koffer in en bevatten alles wat men noodig heeft om de wereld te doorkruisen; en men heeft zakmessen waarmede een kavallerist een ganschen veldtogt kan maken en ten slotte het diné van de overwinnaars bijwonen, zonder een enkel instrument dat hij noodig heeft te ontberen. Encyclopediën met eene gansche wetenschap in één vel druks zijn gezochte lectuur en komplete edities in één deel vinden gereeden aftrek.

Vooral reisboeken en gidsen moeten de minst mogelijke ruimte beslaan. De koffer heeft toch al zooveel te bevatten; aan de wetenschap kan slechts een klein hoekje gegund worden. Het is verklaarbaar, zoo niet billijk. Maar wij gelooven niet, dat ook hetgeen van de reis wordt medegebragt in zulk een compacten vorm gevat behoeft te worden. De gejaagdheid, de spoed, het uitsparen van tijd en ruimte op reis, houdt op zoodra men teruggekeerd is, en wanneer men aan zijne vrienden of aan het publiek verhalen wil wat men gezien

heeft en ondervonden, dan is de vraag niet meer: hoe kan ik dit het kortst en het beknoptst doen? maar... hoe zal ik hun het best kunnen doen gevoelen wat ik zelf gevoelde? Dan moet men meer te rade gaan met hunne onbekendheid dan met eigene kennis. Aanstippen mag voldoende zijn om hem, die de reis heeft gemaakt, weder alles levendig voor den geest te brengen; hij die het reisverhaal aanhoort of leest, mist die herinnering en de stip blijft een stip.

Het Liebig-systeem deugt niet voor reisbeschrijvingen, en het gaat niet, in enkele vellen druks een togt van weken, dag voor dag, ja uur voor uur te vertellen. Zoodanige afschriften van de notulen der reis zijn voor den reiziger en zijn gezelschap zeer aangenaam om te herlezen; maar wij, arm publiek, dat uit deze aanteekeningen zich een aanschouwelijk geheel moet vormen, wij geven den moed op, en als wij het boek hebben uitgelezen, verklaren wij overtuigd te zijn, dat de schrijver zich zeer goed heeft geamuseerd, maar dat het land, hetwelk hij bezocht, voor ons een vreemd land is gebleven. Toch behoeft eene reisbeschrijving daarom geen dik boek te worden. Men kan zeer goed in een kort bestek een langen togt verhalen, mits men spaarzaam zij met détails, die tot het wezen der reis niet behooren. De reiziger zelf moet zooveel mogelijk verdwijnen, dáár althans waar zijne individualiteit niets tot de zaak afdoet. Het publiek is er ten eenenmale onverschillig onder, hoe vroeg hij opstond en hoe laat hij naar bed ging, waar hij at en wie hij ontmoette, tenzij deze noodzakelijke ervaringen kunnen bijdragen om den indruk juister en levendiger te maken; het land en den aard en de zeden der bewoners beter te doen kennen.

Een reiziger moet zijn boek schrijven voor anderen, niet voor zich zelven. Als men zes weken op reis is, maakt men zeer natuurlijk kennis met een aantal personen; maar welk belang of genot heeft de lezer er bij om op zijne beurt die kennis aan te knoopen met menschen, zoo als men iederen dag ontmoet en wier persoonlijkheid geenerlei nieuwen blik op de nieuwe wereld opent?

De herlezing van Keller's *Zomer in het Noorden* gaf ons aanleiding tot die opmerking, en in nog sterker mate, de beschrijving welke de heer Thoden van Velzen geeft van een uitstapje, eveneens in Zweden en Noorwegen, een paar jaar geleden gedaan. Van het eerste werk spreken wij niet, te minder nu, naar wij vernamen, een ander zich met de taak belast heeft over dezen herdruk een woord in dit tijdschrift te zeggen. Door op de vlekken te wijzen, die dat boek ontsieren, zouden wij misschien in strijd raken met onzen collega-recensent, en *de Tijdspiegel* inconsequenties doen begaan. Dit slechts hebben wij er tegen, dat de schrijver zich te zeer tot het middenpunt maakt van zijne mededeelingen, wat misschien in den *Zomer in het Noorden*, welke reis-*indrukken* bevat, ligter kan worden vergeven dat in *zes weken in het Noorden*, waarin wij meer een getrouw relaas vinden van hetgeen de heer van Velzen daar zag en hetgeen iedereen daar zien zal.

Met inderdaad lofwaardige getrouwheid berigt ons de schrijver hoe hij zijne zes weken heeft doorgebragt; van de onweêrsbui af, waaronder hij den togt van Dragten aanvaardde, tot het redden van het vijfjarig meisje dat, bij zijne terugkomst, in de nabijheid van Heerenveen in het water was gevallen. Wij maken kennis met zijne gidsen en zijne logementhouders, met zijne koetsiers en zijne paarden, met zijn reisgezelschap, zijne dinés en zijne nachtrust, zonder dat wij daardoor - en dit is onze grief - Noorwegen en Zweden er beter door zien kunnen. Meer dan eens wordt ons de inrigting eener stoomboot beschreven, met verw en versiering, met het aantal kanapés en het aantal ramen, zelfs de kleur van het tapijt wordt er niet bij vergeten. Elders vinden wij den leeftijd van een logementhouder vermeld, de ziekte van diens vrouw en de schoonheid hunner dochter, terwijl wij niets met den man hebben uit staan. Dan weder wordt ons eene weddenschap medegedeeld van een paar Duitschers om in een touw te klimmen, wat zij echter, uithoofde van het gevaar daaraan verbonden, niet doen. Een weinig later wordt den lezer het beeld geschetst van een heer, wiens zonen studeren, en die een waterval bezit, en den schrijver te visite vraagt, welke invitatie deze echter niet kon aannemen. Zoo worden wij in gezelschap gebragt met een Rumeniër van wien wij vernemen dat hij drie broêrs heeft, ongehuwd is, aan den Donau woont, en een franschen guide bij zich heeft. Maar dat alles heeft geenerlei betrekking tot Noorwegen en het is te onbeduidend dan dat het om zich zelf kan worden mededeeld.

Die fransche guide is intusschen nog al merkwaardig, omdat hij landen betreft, die wij niet kennen: o.a. ‘Danemarch, Grecque, Norwegue, Suede’ enz. De eigenaar er van komt van Parijs *en* Frankrijk en had Engeland, Schotland, *en* Dublin enz. gezien. Wij onderstellen dat bij deze passage de corrector was ingesluimerd en ook elders komt hij ons voor niet helder wakker te zijn geweest. Ook legt die persoon eene bijzondere liefde aan den dag voor onze ij, waarmede hij alle noordsche woorden spelt. Marienlijst, Tijschland, Nicolaijzen, ja zelfs grieksche woorden als tyran, krijgen de ij. Over het algemeen is de correctie slecht, want van den schrijver weten wij bijna zeker dat hij niet zal spreken van bagage *viseren* en dat hij geene *doode* Mohammedanen zal laten loopen; dat hij geen kamer*heeren* het diné zal laten opdragen met servetten over den arm; dat hij geen *venschat* voor *venskab* zal schrijven; niet van Tayllerand en Oddij (al weder ij) voor toddy zal spreken en den Zweedschen koning Karel XII in een hollandsch werk niet Charles XII zal noemen. Ondanks ons zelven rees hier echter de gedachte bij ons op of de heer van Velzen óók gebruik had gemaakt van dien ‘*guide des voyageurs en Norwegue*’, waarvan hij spreekt en uit dien hoofde de bewoners van Dalarne Dalekarliërs noemt.

Wij stappen van de correctie af; het is geen essentieel gebrek van het werk en daartegenover staat menige goed geschreven bladzijde die wij met genoegen lazen. De beste achten wij het hoofdstuk aan

de Norderhovskirke en den Hönefos gewijd. Daar zien wij wat de schrijver voelde en wat in hem omging.

Nu wij dit neêrschrijven gelooven wij tevens de wezenlijke oorzaak ontdekt te hebben, waarom de *Zes weken in het Noorden* op ons den indruk niet hebben gemaakt dien het werk van een conscientieus en bekwaam man als de heer Thoden van Velzen maken moest. Wij hebben het hem tot eene grief aangerekend, dat we hem *te veel* zien; nu beseffen wij onze eigenlijke grief: wij zien wel den persoon, maar hetgeen hij voorstelt krijgt door zijne individualiteit geen eigen karakter. Hij is conscientieus als een handboek en trouw als een dagboek, maar zoo er eenig land in Europa is dat men moeijelijk kan voorstellen door eenvoudige lokale beschrijving, dan is het wel Noorwegen, waarvan het meest komplete handboek geen denkbeeld geven kan. Men moet het doen gevoelen. Men moet het kleuren en stofferen, om op die wijze den indruk te schetsen die eene eenvoudige opgave van lijnen niet te weeg kan brengen. En dat doet deze schrijver niet.

Als men wil doen beseffen hoe Jenny Lind zingt, behoeft men niet uitvoerig haar voorkomen, hare geschiedenis en haar leeftijd mede te deelen; dan neemt men zijne toevlugt tot het schetsen van de gewaarwordingen, welke zij bij hare hoorders opwekt. Zoo zal ook, als men Noorwegen voor den geest der lezers wil doen leven, het beste middel zijn hun den indruk weêr te geven, dien deze natuur op den reiziger maakt, en dit moet, meenen wij, het doel eener reisbeschrijving zijn. Anders zou de eenvoudige verwijzing naar handboek of gids voor den lezer voldoende wezen. Het verhaal moet, indien wij het zoo mogen uitdrukken, bezield zijn, en waar de heer van Velzen daarnaar gestreefd heeft en afgeweken is van zijne methode om ons in den beknoptsten vorm zooveel mogelijk alles te geven, daar zal ook zijn boek ongetwijfeld het best aan den lezer bevallen.

Het werkje bevat eenige verzen van zeer twijfelachtige verdiensten, o.a. op het Hamletsterras bij Elseneur, waarin ons de geschiedenis van Hamlet wordt verhaald; op het Randsfiord; op een vermiste jas; en eindelijk een afscheidsgroet aan Noorwegen. Wij zouden niet durven zeggen dat het boek er veel door verloren zou hebben, indien zij er niet in voorkwamen. De noordsche natuur moet tot hoogere poëzy inspireren dan tot die welke men in deze coupletten vindt.

De wijze van uitvoering is in overeenstemming met de toepassing der Liebig's-methode, welke wij een gebrek in het werk noemden: ook de uitgever toch heeft in een kort bestek zooveel letters mogelijk willen zamenpakken. Het papier is zeer soliede, voor schoolboeken uitmuntend, maar weinig geschikt voor een werk van smaak.

Vertalingen en herdrukken.

De familie Schönberg-Cotta. Uit het Engelsch. Twee deelen. Amsterdam, W.H. Kirberger, 1866.

Dit boek verschijnt zonder voorrede, voorberigt, voorwoord of inleiding. Op den titel af zal niet ligt iemand den inhoud raden. Toen ik ten minste voor het eerst *The chronicles of the Schönberg-Cotta family* onder het oog kreeg, had ik volstrekt geen denkbeeld van hetgeen mij hier geboden zou worden. In het eerst meende ik, dat het een geschiedenis zou wezen van de beroemde uitgeversfirma Cotta, wier leden thans in den adelstand zijn opgenomen, en hoe hoog ik ook zulke biografische en bibliografische studiën waardeer, voelde ik er mij echter niet zeer toe aangetrokken; maar het korte berigtje dat ik op het schutblad vond en dat ons door de vertaalster als naschrift gegeven wordt, deed reeds eenig licht voor mij opgaan. ‘De gedeelten van het verhaal, zoo luidt het, die betrekking hebben op Luther, Melanchton, Frederik van Saksen en andere historische personen, kunnen getoetst worden aan Luthers Tischreden, Luther's ‘Briefe, Sendschreiben und Bedenken,’ uitgegeven door de Wette; het werk getiteld: ‘Geist aus Luther's Schriften,’ uitgegeven door F.W. Lomler, C.T. Lucius, Dr. T. Rust, L. Sackreuter en Dr. Ernst Zimmermann; Tutschmann's ‘Frederik de Wijze’; ‘de Geschiedenis der Hervorming,’ door Banke; dezelfde Geschiedenis van Merle d'Aubigné, en de gebruikelijke geschiedkundige Engelsche werken, waarin het bedoelde tijdperk behandeld wordt.’ Hierdoor aangemoedigd begon ik het boek te lezen, en ik had er geen berouw over. Van het begin tot het einde boeide het mij zoo zeer, dat ik het niet uit de handen legde voor ik het geheel ten einde had gebragt. En ik meen dat het ieder zoo zal gaan die het bedoelde tijdperk - want ieder heeft reeds begrepen dat het hier geldt het tijdperk der Hervorming - kent als een der belangrijkste uit de wereldgeschiedenis en vooral uit de geschiedenis der christelijke Kerk, en die een open oog en hart heeft voor al wat rein en liefelijk is en welluidt. Ge vindt hier uittreksels uit de dagboeken van de leden eener familie, die geleefd heeft in de eerste helft der 16^{e} eeuw, dus tijdgenooten van de groote omwenteling, die er heeft plaats gehad op het gebied van Kerk en godsdienst, maar die tevens in de naauwste verbindtenis geplaatst met den grooten Hervormer, ons met alle bijzonderheden uit zijn leven konden bekend maken en ons daarbij vele van zijne gesprekken en uittreksels uit zijn schriften konden geven. De vader des huisgezins, Cotta genaamd, is gehuwd met een fräulein Schönberg, wier voorouders uit Bohemen gevlugt zijn wegens deelname aan de Hussitische ketterij; hij zelf is boekdrukker maar, ofschoon niet van kennis en vernuft ontbloot, arm gebleven, ten minste naauwelijks in staat om voor zijn gezin den kost te verdienen. Op aanraden van een der zonen, die naar de hoogeschool te Erfurt vertrekt, houden successivelijk al de jongere leden der familie, en hij zelf ook, een dagboek, waaruit wij nu hier uittreksels ontvangen. Reeds is het belangrijk een blik te slaan in die jeugdige, nog onbedorven, en in hunne eenvoudigheid waarlijk edele harten, maar weldra klimt dit belang, wanneer zij op de ongezochtste wijze in kennis komen met den jeugdigen zoon van den Mansfelder mijnwerker Luther, Maarten genoemd, die te Eisenach ter schole, waar toen de familie Cotta woonde, weldra aller aandacht trok door zijne schoone, welluidende stem als hij aan de deuren zijne liederen zong, en door de

hartelijke en vurige godsvrucht, die toen reeds uit zijn oogen straalde en zich bij elk zijner woorden verried. Tusschen

hem en den reeds genoemden oudsten zoon, Frits geheeten, vormt zich een naauwe vriendschap, en van dat oogenblik af is het duidelijk dat wij met al wat den toekomstigen Hervormer betreft op ongezochte wijze worden bekend gemaakt. En inderdaad zijn Luther's kindsheid, zijn jongelingsjaren, zijn verblijf te Erfurt, zijn reis naar Rome, zijn kloosterleven, zijn optreden als leeraar aan de Wittenbergsche Hoogeschool, het groote, reusachtige werk dat hij daar begonnen en voltooid heeft, zijn verschijnen voor den rijksdag te Worms, zijne vrijwillige gevangenschap op den Wartburg en verder al zijn lotgevallen tot aan zijn dood, op de meest naauwkeurige en tevens op de meest ongedwongen wijze beschreven. En tegelijk leert gij door uittreksels uit zijn geschriften en uit zijne redenen zulke diepe blikken slaan in dat edel gemoed, dat uwe bewondering voor den grooten man nog hooger stijgen moet dan ze ooit gedaan heeft. Maar het is niet alleen Luther's beeld dat u hier zoo geschetst wordt. Het is ‘Luther in de lijst van zijn tijd.’ Uit de dagboeken der verschillende personen, waarvan eenigen ook gemeend hebben de rust hunner ziel te moeten zoeken in de eenzame kloostercel, ziet ge duidelijk wat er toen moet omgegaan zijn in de harten van zoovelen, die het ongenoegzame en onbevredigende der toenmalige godsdienstvormen voelden, maar vergeefs uitzagen naar het licht dat eerst door Luther en zijn medestanders zou ontstoken worden, en met wat innige en heilige vreugde ze bezield werden, toen eindelijk de zon der waarheid voor hen opging en zij bevrijd werden van den angst en den kommer, waaraan ze zoolang waren ten prooi geweest. Gij leeft en voelt met hen en voelt u steeds aangetrokken door die beminnelijke, eenvoudige maar hartelijke en vurige godsvrucht, die allen van den kleinste tot den grootste bezielt. Want dit boek leert en vermaakt niet alleen, het is een waarlijk stichtelijk boek, waarvan men zeggen kan, dat de schrijver spreekt, omdat hij gelooft. Misschien legt hij er somtijds wat veel van zich zelf in; maar bijna altijd moet men erkennen, dat de menschen uit den tijd, waarin hij ze plaatst, aldus kunnen gedacht, gevoeld en geschreven hebben. Enkele uitdrukkingen zooals *electrische snelheid* en anderen) verraden den schrijver uit onze eeuw, maar deze kleine vlekjes zijn uiterst zeldzaam. Misschien zullen sommigen ook wel meenen, dat er in het boek wel een wat al te methodistische geest spreekt, of dat de duivel, de drieëenheid, de Godheid des Zoons er wat al te sterk op den voorgrond worden gezet, maar hij vergete niet dat de auteur hier menschen laat spreken uit de 16de eeuw, ofschoon ik niet wil ontkennen dat hij er zigtbaar mede instemt. Maar men vindt hier niets van dat ziekelijke, lijdelijke christendom dat Engelsche werken somtijds zoo ontsiert. Op geloof in liefde werkzaam, op de praktijk des christendoms wordt overal aangedrongen. Het huiselijke leven en de getrouwe pligtsbetrachting in alle maatschappelijke betrekkingen wordt als eerste en voornaamste deugd aangeprezen. En kon het wel anders bij iemand die in den geest van Luther's schriften is doordrongen? Een enkele zinsnede kan ik mij niet onthouden af te schrijven ten bewijze van den gezonden zin dien wij hier bijna overal aantreffen. Waar een Dominikaner monnik met verachting gesproken heeft over het geld, als het ‘slijk der aarde’ enz., schrijft de jeugdige Elze, die juist zooveel vreugde gesmaakt heeft van eenige weinige guldens, die zij als loon voor haar werk te huis gebragt heeft: ‘Ik geloof dat geld is wat wij er van maken; stof in de schatkisten van den vrek; een kanker in het hart van den hoovaardige; maar een gouden zonnestraal, waar

kinderliefde het voor goede ouders mag verdienen, of waar het mild uit de hand des rijken in die zijner nooddruftige broeders vloeit!'

Het naschrift, meldt ons dat de vertaling is van de hand eener vrouw - het gerucht zegt eener hoogst aanzienlijke vrouw. Zij heeft eer van haar werk, en wij hebben er volstrekt geen aanmerking op te maken. De bewerking der in de vertaling voorkomende verzen zijn wij verschuldigd aan een vaderlandschen dich-

ter, die niet genoemd wordt, maar die zich van zijn taak uitnemend heeft gekweten. De correctie is goed, op een paar drukfouten na, vooral in het Latijn, maar zinstorends wordt er niets in gevonden.

Ik behoef dit goede boek naauwelijks meer veel lezers toe te wenschen, daar het, blijkens de advertentiën, bijna uitverkocht is en weldra een tweede druk noodig zal wezen.

-R-

Hans Sachs. Een familieverhaal, naverteld door D. August Wildenhahn, naar het Hoogduitsch, door W.D. Statius Muller. Rotterdam, W.L. Stoeler.

Het hierboven gestelde opschrift moet nog iets meer aanduiden dan enkel den tijd, waarin het hier aangekondigde werk ons verplaatst. Het viel ons, zoo dikwerf wij schilderijen van oude Duitsche meesters te zien kregen, in het oog, dat een groot onderscheid tusschen dezen en de schilders van ons land hierin bestond, dat der Duitschers omtrekken hard waren, niet of althans weinig vloeijends hadden, terwijl de hoofdfiguren met zorg, die op den tweeden grond zoo veel slordiger waren bearbeid en ook het bijwerk niet van zoo zorgvuldige hand getuigde, als waardoor onze meesterstukken dat geacheveerde hebben. En toch ligt er in hunne beelden vaak iets zoo sprekends, dat het is, alsof zij er op uit waren, om minder het ligchamelijke dan wel den innerlijken mensch weder te geven op hunne doeken, iets waarbij het agaatachtige, het transparente hunner verwen hun te stade kwam. Zij hebben daardoor iets *derbs*, maar ook *gemüthliches*, dat minder tot het oog dan tot het hart spreekt, dat opwekt om zich in hunne persoonlijkheid te verdiepen, zooveel die uit hunne geschiedenis bekend is. Dit nu is ook het geval in het werkje over Hans Sachs, ons hier aangeboden.

De vertaler had niet geheel ongelijk, als hij in de voorrede zegt, dat er eenvoudigs en naïefs, waars en leerrijks in ligt, zoodat ieder, wiens smaak door zucht naar het overdrevene (overprikkeling) nog niet bedorven is, door het hier voorgestelde tafereel niet alleen bekoord, maar ook gesticht zal worden. - Er is van dien aard in te vinden. Wij hebben als zoodanig Hoofdstuk IX onderscheiden, waar het ziekbed van het meisje, het lijden der moeder, wie een zwaard door de ziel dringt, en de smart van den vader eenvoudig en waar en juist daardoor roerend wordt geschetst, en waar ons het bekende, waarlijk schoone lied van den schoenmaker-meesterzanger wordt medegedeeld. Daar is waarheid, natuur, gelijk wij deze ook vinden in menige gewaarwording en woord van Roth, den eigenlijken verhaler en hoofdpersoon, en van Katharina. Deze is dikwijls een echt meisje, om er op te verlieven en om er razend op te worden. Zij *hudelt* den armen Johannes nu en dan, dat het is om medelijden met hem te krijgen, moge hij zijne zaak niet altijd doeltreffend behandelen. De intogt van Z. Keiz. Majesteit Karel V in Neurenberg is goed en levendig geschetst, gelijk de offerande van Abraham meesterlijk is. Wat ons omtrent de meesterzangers wordt medegedeeld, mag belangrijk heeten. Wij zien ook hier het *vis unita fortior*, het Eendragt maakt magt, dat bij de wording en den aanwas der steden zoo bleek, bewaarheid, gelijk het over het geheel een tafereel mag heeten van de zeden van dien tijd onder Duitschlands burgerstand. Maar daaronder is veel en is er veel hier zóó

medegedeeld, dat het wel *trübe Wust* mag heeten, en wij het ongaarne bij ons volk ingang zouden zien vinden. Wij zien dat aan als de kinderpakjes,

die vóór jaren ons pasten, doch waaraan wij gelukkig in de meeste opzigten zijn ontgroeid. Er is veel, wat wij als laf en zouteloos moeten verwerpen, zoodat wij het er voor houden, dat men Hans Sachs geen onregt - onzen tijd geen schade gedaan had, bijaldien men het verhaal de helft had bekort. Welligt is evenwel juist dit het meest naar den smaak van sommigen. Wij tellen daaronder het gesprek over het verhaal van de bruiloft te Kana, waarvan eene voorstelling en toepassing wordt opgemaakt, zooals men in die dagen gewoon was, maar die in de onze bezwaarlijk dan eerbied voor - en het regt van het woord kan verhoogen en bevorderen. Het is eene *Spielerei*, waarvan Luther zich niet altijd vrij hield; doch welke hij ook meermalen krachtig gispte. Van denzelfden aard is het Luilekkerlandsprookje, dat ons als een '*Tischreden*' wordt opgedischt, een brijberg van zouteloosheid, terwijl wij later over de Rozen eene laffe symboliek krijgen, waarbij de spreuk op Luther's zegelring: '*des Christenz Herz* e.z.v. gebrekkig genoeg is vertaald. Van hetzelfde allooi is het verhaal van de beide reuzen, op bl. 208 en volgg. Sachs visioen [bl. 216] kan er nog door, evenwel alleen om den man te karakteriseren, alzoo het overigens onzin is. Het gesprek van Sachs met zijne gezellen over 'wat het sterkste is,' is beter en eene proeve, dat men in dien tijd ook dikwerf verstandiger was, wanneer men niet theologiseerde.

De vertaling is over 't algemeen redelijk. Op bl. 57 zal als boomen stijgerden (!) wel *sich bäumten* moeten teruggeven. Jeckel wordt tot badhouder (!) gemaakt; *Baader* kan dit beteekenen, maar ook eenvoudig barbier of heelmeester (bl. 148 had op den weg kunnen helpen). Moet de vuilheid (bl. 83) soms ook luiheid, 'Faulheit,' wezen? Lauritz (bl. 192) moet opper-Lausitz zijn. Van meerdere aanmerkingen onthouden we ons. De verzen zijn soms goed, soms slecht wedergegeven, althans zooveel men daarover kan oordeelen, zonder het origineel vóór zich te hebben.

Frissche warmte.
Een zomer in het noorden, door Gerard Keller. 2e druk. Arnhem, D.A. Thieme, 1867. 2 Deelen. (Guldens-editie, N°. 65)

Wien, die student was, komen niet telkens in later levensdagen de verschillende tafereelen van den tijd, dien hij in zijn Athene doorbragt, voor den geest? Wien doen zij niet gedurig het hart sneller kloppen, dan de bemoeijingen van het huiselijk of maatschappelijk leven, waarheen het student-zijn hem geleidde, sneller zij, de kinderen der liefelijkste poëzy, dan die van een weinig opwekkend proza? Wien onderhouden zij niet de frischheid der jongelingsjaren, als de vorderende leeftijd reeds rimpels groeft op het voorhoofd, ja! dan nog, wanneer de ouderdom den schedel ontbloot?

Ik leef in mijne verbeelding gaarne als student aan de stichtsche hoogeschool, nu reeds jaren verliepen, sinds ik het wezenlijk deed. Dan ben ik als omringd van die mannen, die ik hoorde, met hunne eigenaardigheden, maar ook hunne voorkomendheid en vriendschap; die jongelingen, kweekelingen als ik, met hunnen aanleg, hun karakter, hunne zienswijze, hunne handelingen, even onderscheiden

als hunne houding, hun kleed; die familiën, die mij ontvingen, met hunne welwillende, hartelijke ouderen, broederlijk gezinde knapen, bevallige dochteren. En geene lange, eentoonige reeks vormen zij dan, maar gegroepeerd zijn zij tot een academiefeest, waarbij het aan toasten en andere joligheden, evenmin als aan deftige redevoeringen ontbreekt; eene huiselijke partij, waarvan de charade en action of iets dergelijks aangenamer geacht wordt, dan de wijn van het fijnste merk en het geregt, tot hoogen prijs verkregen; eenen buitenrid, waarbij de zandheuvelen en het loover der dennen, het addergeschuifel en de nachtegaalslag slechts dáár schijnen te zijn om onzen dag tot eenen genoegelijken te maken.

Zou ik met het oog des geestes niet vaak ook u zien, zoon van het noorden! die toen ge, als kind, op Denemarkens bodem op de knieën van uwen zweedschen vader gezeten, luisterdet naar hetgeen hij met zijnen landgenoot sprak over het gemeenschappelijke vaderland, niet gedacht hadt, dat ge eens in het mijne in uwe levensbehoeften zoudt voorzien door mij uwe moedertaal te leeren verstaan en iets, hoe weinig ook, van die uws vaders, om ten slotte wel verzorgd, maar toch in den vreemde het oog te sluiten? O! gij rijst dikwijls vóór mij, den trap, die, den kleinen winkel door, naar mijn woonvertrek bragt, bestijgende met Oehlenschlägers Aladdin, Strinnholms Svenska Folkets Historia under Konungarne af Wasa Atten, of zelfs Edda Saemundar hins froda onder den arm en een vriendelijk: hvorledes befinder De Dem? bij het binnentreden op de lippen. Ik zie ons beiden warm, doorwarm, al ligt buiten de sneeuw op de straten en daken en al zijn de vensterruiten bebloemd, meer dan door de kagchel, die snort en de thee, die dampt, hierdoor, dat gij voor eenige oogenblikken schijnt te leven, waar ge kind waart; ik, dat ik mij beweeg in eenen kring, die het betooverende der nieuwheid voor mij heeft. Dan gevoel ik mij weêr zoo geheel bij u, dat ik op het punt sta te spreken: ik heb uw noorden lief, zijne natuur, geschiedenis, instellingen, leven, en lage het op mijnen weg, te reizen, ik zou niet aan het woelige Londen of het weelderige Parijs, niet aan het schoone Duitschland of het trotsche Zwitserland, maar, als Gerard Keller, aan het noorden een bezoek brengen. En, hadde ik zijn gelukkig talent, na het gebragt te hebben, zou ik, als hij, het belangrijkste er van beschrijven, *deels* opdat ik het voor mij zelven als herhaalde, maar *deels* ook opdat van mijn genot een deel ware voor hem en voor haar, aan wie het niet gegund wordt, Scandinavië te betreden.

Indien ik het gelukkig talent van Gerard Keller hadde.

Laat mij, lezer of lezeres van deze regelen, eerst van zijne reis en daarna van hare beschrijving een en ander mededeelen, opdat blijke, hoe ik, zóó schrijvende, niet op het papier zet, wat ik niet hooger, dan als eene pligtpleging van eenen recensent wensch geschat te zien.

Kalmar was de eerste zweedsche plaats, die de reiziger - in de beteekenis, niet van commissionair in eenig handelsartikel, maar van reizende voor genoegen, lustresande, zooals hij te Asen in het dagboek schreef - bezocht, de volgende Stokholm. Van Zwedens hoofdstad ging het naar Upsala en voorts over Sala en Hedemora naar Fahlun. Behalve andere plaatsen, lagen verder Leksand, Mora, Elfdal, Särna, Idrefull aan den weg, die uit Zweden hem Noorwegen in en over Roeraas naar Drontheim voerde. Deze stad verlaten hebbende, zag hij langs de noorweegsche kust, Namsös, Bödo, Tromsö en Hammerfest. Na afgezien te hebben van zijn plan tot een bezoek aan de Noordkaap, keerde hij uit Europas noordelijkste stad, weder tusschen de

Lofoden door, naar Drontheim terug, zette van de laatstgenoemde plaats de reis voort langs de kust, Christiansund voorbij, tot Molde, om van dáár, in zuid-oostelijke rigting voortgaande, Christiania te bereiken. Op dit gedeelte van zijnen weg had hij het Romsdal en Gudbrandsdal. Veblungnaesset, Holset, Holoer, Lom, Andvord, Saksem, Roissem, Optun,

Skolden enz. waren de namen der kleinere plaatsen, waar hij kort vertoefde. Eindelijk verliet hij de hoofdstad van Noorwegen, toefde kort te Gothenburg en kwam te Kopenhage aan, van waar hij over Kiel, Altona en Harburg, Hannover Minden, Oberhausen in het vaderland terugkwam.

Voor een gedeelte was zijne reis eene stoombootreis. Het schip van den nieuwen tijd droeg hem niet alleen, op de uitreis, tot Upsala en van Drontheim tot Hammerfest, maar ook, op de terugreis, van Hammerfest tot Molde en van Christiania tot Kopenhage. Van Upsala af, had hij in Dalarne te doen, wat de Zweden noemen: fara med skjuts, hetgeen geschiedt, zooals de reiziger mededeelt, in karren, waarvan slechts de bank op riemen hangt en waarvan hij de eerst door hem gebruikte meende te mogen vergelijken met onze slagerskarren. In Noorwegen vond hij, in plaats van dit voertuig, voor de afstanden, waar zij te gebruiken was, de kariool, waaromtrent hij getuigde: ‘ik zou haar bijna vergelijken met een lepel op wielen, maar geëvenredigd aan de gestalte van een mensch.’ Soms moest verder hier en daar eene roeiboot bestegen worden, als tusschen Särna en Idrefull, Molde naar Veblungnaesset; straks het gezadelde paard, als van Holaker tot Lom, terwijl er nu en dan voor ‘die goede, gemakkelijke beenen’ genoeg te doen overbleef.

Men begrijpt ligt, dat het reisgezelschap van den toerist althans niet minder verscheidenheid opleverde, dan de middelen van vervoer, waarvan hij zich bedienen moest, het deden. Dikwijls bestond het slechts uit den skjutspojke - in Noorwegen den dreug - ‘eenen jongen van tusschen de acht en veertien jaren, op bloote voeten, zonder pet en zonder das, maar vlug en vrolijk, oplettend, hulpvaardig, hartelijk en niet zoo ontbloot van alle kennis als onze knapen van dien leeftijd en stand’; somwijlen uit den ouden man alleen, wiens physionomie evenzeer aan het schavot herinnerde, als zijn rijtuig aan de kar, die er in vorige jaren heenbragt, maar die te midden van het dennenwoud in de middernachtsure van den vader in den hemel sprak en van de hemelsche zaligheid. Op eenen anderen tijd stond hij in de gehuurde boot eene plaats af aan ‘eene echte noorweegsche dochter met eene taille als een boom, handen als een matroos en voeten als strijkijzers’, die kosteloos hare moeder wenschte te bezoeken, of trok hij met een paar deensche studenten de bergstreek door, die botaniseerden, geologiseerden en theologiseerden, maar ook chocolade kookten en met sneeuwballen gooiden. Het meest verschillend waren zijne reisgenooten op de stoomboot: Engelschen, vervelend en toch ook weêr amusant door hun engelsch-zijn; noorweegsche kiezers, die hunne stemgeregtigden gingen kiezen; deerntjes van de Lofoden, interessanter dan de bloemen, die zij uit hare woonplaats met zich namen, katholieke missionarissen, hun geloof brengende hoog in het noorden, en wie al niet meer.

Herberg vond hij langs den afgelegden weg veelal in de stations, rust- en wisselplaatsen, met het reizen per post in verband staande. Er waren onder deze sommigen in staat, om in den vreemde aan het noorden eene vermaarheid te verschaffen, tegenovergesteld aaa die, welke wij, Nederlanders, in het buitenland te danken hebben aan Broek in Waterland, waar men, om niet het ergste te noemen, den reiziger onder den koffijkop het schoteltje gaf, waarop de bruine zeep voor zijn toilet gelegen had. Anderen bragten hem in betrekking tot eenen bemiddelde en welopgevoede in het land, in wiens huis de schoonheid door bevallige zusters vertegenwoordigd en de kunst vereerd werd. Meermalen werd door den reiziger verblijf gevraagd en hem gegund in eene woning, door de regering daartoe niet

aangewezen. Dáár vond hij nu eene Marten Olsen, ‘de slanke dochter van het noorden met hare blaauwe oogen, blanke gelaatstint en lange blonde haren’, die den hjertasang hem hooren deed; straks eene Marie Rude ‘eene groote veertigjarige vrouw met vijf kinderen’, die hem deed ervaren, dat ‘de saeters in Noorwegen volgens andere wetten beheerscht worden dan de huizen in Holland’,

niet alleen door haar sans gêne, maar mede daardoor, dat zij, na hem van het noodige voorzien te hebben, geene rekening maken wilde. Inzonderheid goed bevond hij zich meer dan eens bij het opvolgen van den raad, door Fröken Jorgenson hem gegeven, om namelijk, in geval van nood, tot den praest de toevlugt te nemen; de praest van Särna zal wel met zijn gezin in zijne herinnering voortleven, zooals het die van Andvord doet, getuige de verzekering: ‘praest Aârs - kiescher en grooter genot kan den vreemdeling onder het meest gastvrije dak niet ten deel vallen.’

Ik zou hier gevoegelijk eenige opgave kunnen doen volgen van personen, die den reiziger genoegelijke uren deden doorbrengen in hunnen familiekring, hem de bijzonderheden hunner woonplaatsen lieten zien of leerden enz., maar ik moet niet om den reiziger de reisbeschrijving vergeten.

Zij geeft geschiedenis. Voor zooveel Zweden betreft, heeft zij de aanleiding er toe te Kalmar reeds, verder te Stokholm, dan te Upsala, eindelijk in Dalarne, en wat Noorwegen aangaat, te Drontheim, in het Romsdal, te Christiania. Rijker is zij voor Zweden dan voor Noorwegen, maar Zweden is ook meer dan Noorwegen, het land der geschiedenis. Ik geloof dat zij lof verdient, niet vergetende, dat zij reisbeschrijving, geene geschiedenis is. Daarom vraag ik niet, waarom dit of dat niet in herinnering gebragt? waarom dit of dat niet volledíger gegeven? Zij zou ongetwijfeld, al hadde zij in zeker opzigt aan belangrijkheid gewonnen, voor hem of haar, die in zijne verbeelding wenscht mede te reizen, verloren hebben.

Het ligt in den aard der zaak dat, met uitzondering van eenen enkele, de toerist meer hart heeft voor de natuur, dan voor de geschiedenis. Onze reisbeschrijving maakt den indruk, dat dit bij haren auteur ook het geval geweest is; aan schilderingen van de natuur heeft deze telkens en telkens op nieuw zijne kracht gegeven. Hier vond hij meer stoffe in Noorwegen dan in Zweden; want meer dan Zweden, is Noorwegen het land der natuur. Tot eene proeve, hoe hij schilderde, geef ik eerst een zijner stukjes uit het kalmere Zweden, dan uit het trotschere Noorwegen: ‘Vriendelijk en vrolijk was de weg, nadat ik de ertsstreek van Fahlun had verlaten; dennebosschen en bouwland wisselden elkander af en de bontgeschilderde hoeven van het volkrijk Dalarne, met zijne even bontgekleurde bewoners, de heldere meertjes en de vertakkingen der Elve, de eenvoudige bruggen en de zwaar geladen wagens, de julboomen die op elke hoeve waren opgerigt en waarvan het groen wel verdord was, maar de gekruiste pijlen - Dalarnes wapen - nog kleurig tegen de fletse kransen uitkwamen, - kortom alles rondom mij had een tint van leven en rustige, welvarende bedrijvigheid. Langs de wegen graasden de kudden kleine koeijen, wier lichtroode huid een even harmonieus geheel maakte met het donkere groen der dennen, als het geluid harer klokjes met het ruischen der rivier. Nabij Smedsbo was een knaap, die ze leidde, bezig die klokjes tot gamma's te brengen, door aan de gebogen plaatjes, waaruit zij bestonden, door insnijding en ombuiging hooger of lager toon te geven. 't Had iets arkadisch.’ En nu het andere: ‘De italiaansche hemel moge schoon zijn, Andalusië onvolprezen, Cuba eene wereldreputatie genieten, de Lofoden in hunne trotsche ijzingwekkende kalmte kunnen niet voor hen onderdoen. Maar dan vooral zijn zij schoon als de nachtzon boven de kimmen staat; als de sneeuwvelden met een rossen gloed zijn overtogen; als op den hel-gelen hemel de naakte spitsen zich teekenen; als de blaauwe gletscher, die zich uitstrekt tot den waterspiegel, waarin hij zich verliest - een onbekend schouwspel in elke andere wereldstreek - de purperen stralen opvangt en met de groene velden, die hem omzoomen, aan eene andere

wereldorde denken doet, waar de zomer zich huwt aan den winter; als de stuivende watervallen regenbogen vormen tegen de rotswanden, terwijl op het kalme fjord de eidereend voortdrijft en de meeuw in pijlsnelle vlugt over de

klippen scheert; dan vooral is zij schoon als daar in eene afgelegen baai, de walvisch zijn reuzenkop verheft, die hier, bij die onmetelijke rotsen, een nietig punttje vormt en zijne waterstralen opzendt, die geen honderdste deel bereiken van de watervallen nevens hem.'

Als ik de geschiedenis en de natunr genoemd heb, dan heb ik in geenen deele alles opgegeven, waarvan in de reisbeschrijving sprake is. Zij houdt zich ook onledig met den landbouw en de nijverheid, de visscherij en den handel. Nu geeft zij iets betrekkelijk de korenmagazijnen ten hehoeve der landbouwers, zooals men die in Noorwegen vindt, dan een en ander van de saeters, hunnen toestand enz., straks dit en dat van irrigatie-toestellen, bemesting, landscheiding en zooveel meer. In kennis brengt zij met de mijnen te Roeraas en elders; zelfs die te Fahlun, waarin de reiziger afdaalde, geeft zij te zien. Niet slechts op het groote aantal huisgezinnen, die van de visscherij leven, wijst zij, maar ook op de hoeveelheid van den gevangen visch, zijne bereiding, zijnen verkoop. Met de vermelding van den laatsten op het gebied des handels tredende, verzwijgt zij het minder goede niet, gelijk zij ook elders berigt geeft van bezwaren, die den handel drukken, gebruiken, die er bij in acht genomen worden.

Ook bij dit alles bedient zij zich van wetenschappelijke voorstellingen niet, maar van korte, om de aanschouwelijkheid, die zij hebben, belangwekkende berigten.

Uitvoeriger is zij, waar zij ons doet zien in de machine des staatsbestuurs van beide rijken. Zij gunt ons dit voor Zweden, waar zij den reiziger voorstelt, het Ridderhuis te Stokholm bezoekende en voor Noorwegen, waar zij ons met hem brengt in het standenhuus te Christiania, nadat zij ons met hem te voren, op de stoomboot naar Hammerfest in kennis bragt met de noorweegsche kiezers. Zij mogt haren auteur de erkenning doen uitspreken, dat dit deel van zijn werk 'juist geene impressions de voyage' geeft, ik ben niet van meening, dat hij daarom daarvoor eene verschooning noodig heeft in 'het zeggen der Romeinen, dat de zeeman het liefst van de baren, de landman van den ploeg spreekt.'

Dat de reisbeschrijving van de kerkelijke toestanden in Zweden en Noorwegen ietwat meer behelsde! - deze wensch komt bij ons op, als wij de plaats zien, die zij aan het staatsbestuur afstaat. Men versta dit echter niet zoo, alsof zij betrekkelijk dit onderwerp het hardnekkigst stilzwijgen beware. Dit zou eene geheel onjuiste voorstelling van de zaak wezen. Zij spreekt hier en daar van hetgeen was, eer de christelijke Kerk onder de Zweden en Noorwegers een plaats vond; Odins vereering, en gewaagt, waar zij met den reiziger het museum van noordsche oudheden te Christiania ons binnenleidt, van beelden en tempels, door haar in het leven geroepen, gelijk zij elders, der Finnen Wainamonen vermeldende, mede herinnert, hoe tot hare leerstellingen - een naauwelijks verschoonbaar woord, waar het de mythologie geldt - het aandeel behoort, dat de vereerde in de schepping der aarde had. Van het christelijke noemt zij dit en dat mede, waar zij haren auteur voorstelt, niet den dom van Drontheim alleen, maar ook andere kerken, als te Borgund, Brufladt enz. bezoekende; met predikanten en hunne gezinnen reizende; in hunne woningen opgenomen wordende bij hunne kerkdienst tegenwoordig zijnde; katholieke missionarissen in hunne verrigtingen gadeslaande en zoowel in de omgeving van luthersche Läsare toevende, als van hen en hunnen invloed op het leven hoorende.

Er is nog veel te noemen, zelfs al put ik den rijkdom, dien de reisbeschrijving in zich bevat, op verre na niet uit. Hier houdt zij zich bezig met het klimaat der beide

rijken; daar met hunne gehouwen in steden of dorpen; elders met hunne bergpaden zoowel als hunne spoorwegen. Nu spreekt zij van het volkskarakter, zooals zich dat op de verschillende plaatsen voordoet, dan van de Hulderen, de Horungerne, den Hästemand en andere sagen; straks

van de volksgebruiken bij jaarmarkten, echtverbindtenissen, begrafenissen. Soms geeft ze ons iets te zien van de jagt op vogel en rendier; een andermaal van het kleed en de sieraden, die gedragen worden. En laat zij het schoolwezen, het hoogere, zoomin als het lagere, onopgemerkt, zij vraagt, onze aandacht voor de telegraafdienst en het postwezen; de geneeskundige verpleging in het algemeen en die der krankzinnigen in het bijzonder; de beschaving en de zedelijkheid der onderscheidene standen, het huisselijke leven in zijne tallooze eigenaardigheden. En bij dat alles behoudt zij haar karakter van niet af te matten, maar te boeijen, ook waar zij geene anecdoten verhaalt, te boeijen door hare aanschouwelijkheid, die ons meê doet reizen; hare opgeruimdheid, die ons vervrolijkt; hare gemoedelijkheid, ja! godsdienstigheid, die ons aan grijpt, ons sticht. Waarlijk! ze is eene aanwinst voor onze letterkunde geweest en neemt hare plaats met regt in de Guldenseditie in. Ik zeg, na haar gelezen te hebben, nog eens: zoo 't op mijnen weg lage, te reizen, ik zou niet aan het woelige Londen of weelderige Parijs, niet aan het schoone Duitschland of trotsche Zwitserland, maar, als Gerard Keller, aan het oorden een bezoek brengen. Nu gevoel ik eerst regt, hoe de dichter, na van Denemarken goeds gezegd te hebben, kon voortzingen:

Ei minder skjönt er Landet, vi
Mon see hag Sundets Vove,
Hvor blanke Söer fattes i
En Ring of Fyrreskove;
Hvor Agren guulner Bjerget naer,
Og Bjerget föder skarpe Svaerd
Men ogsaa Fjender faelde.

Og lige skjönt staaer Norge op
Af mörke Nordhavsbölger;
Thi bag sin snebedaekte Top
Det lune Dale dölger,
Hvor Elven, hvid og strid og vred,
Maa laere nyttig Virksomhed,
Og Mod og Manddom suser ned
Fra dunkle Granelier.

of zooals het, vertaald door den heer R.C.H. Römer, luidt in onze moedertaal:

Niet minder schoon is 't broederland,
Ginds over zee gelegen,
Waar aan der meren zilvren rand
De dennen zich bewegen;
Waar de akker aan 't gebergt zich paart,
't Gebergte scherpe zwaarden baart
En mannen, die naar mannenaard
Den stouten vijand vellen.

En even schoon is Noorweegs grond,
Ginds aan Europa's palen;
't Heeft naast den berg met sneeuw in 't rond,
Zijn liefelijke dalen.
En Elven, die met stouten spoed
Zich haasten naar der heuvlen voet
En mannenkracht en mannenmoed
In aller ziel ontvonken.

F.A.E.P.R.E.

Mengelwerk.

Lambong Mangkorat.
Oude geschiedenis van het Bandjermasinsche rijk.
Medegedeeld door W.A. van Rees(*).

I.
De oorsprong der vorsten op de aarde. - Iskander dzo'l gar-nein tot koning der wereld benoemd. - Zijn huwelijk met Dewe Goemilier Awan.

God, de Schepper des heelals, beval den engel Gabriël op de aarde neder te dalen, van Adams nakomelingen veertig personen uit te kiezen, en dezen tot profeten aan te stellen.

De engel Gabriël gehoorzaamde aan het bevel des Heeren en begaf zich onmiddellijk naar de aarde; spoedig gelukte het hem veertig schrandere en godvreezende mannen te vinden, die hij den Heere God voorstelde en daartoe zalfde. Hierna maakte de engel Gabriël dit bekend aan de bewoners van den aardbol.

Bij het natellen van het aantal profeten, bleek het echter dat er een, met name Iskander dzo'l gar-nein, de zoon van Ibrahim, te veel was. Wederom ten hemel opgevaren, om ook Iskander tot pro-

(*) Voor eenige jaren heeft een geletterde priester van het sedert ingelijfde bandjermasinsche rijk een maleisch handschrift vervaardigd, bevattende de legendarische geschiedenis van zijn land tot aan de regering van den eersten sulthan De mythische inhoud van dit geschrift, dat nagenoeg alle geschiedknndige waarde mist, is evenwel in eenige opzigten belangrijk genoeg, om er een naauwkeurige vertaling van te publiceren.
Slechts daar, waar bij herhaling dezelfde toestanden beschreven werden, zijn de noodige verkortingen aangebragt.

feet voor te stellen, kreeg de engel Gabriël van den Heere God bevel, dien persoon tot koning der wereld te maken en hem op te dragen de wetten en voorschriften der profeten te handhaven. Dit geschiedde.

Met opregtheid regeerde de nieuwe gezalfde koning het land; hij behandelde de bevolking zóó zachtzinnig, en was zóó mild en toegevend, dat zijn rijk in welvaart en bloei toenam.

Op zeker tijdstip was Iskander bij zijn éénige zuster gezeten.

Dewe Sakar Kading was jong en met bewonderenswaardige schoonheid bedeeld; haar gelaat schitterde gelijk de stralen der zon, zoodat de oogen verzwakt werden van ieder die haar aanstaarde; een stoet van maagden en hofdames omringde haar.

De koning haar aansprekende, zeide:

'In het land Keling leeft een rijke Soedagar, met name Djantam. Hij bezit 303 pakhuizen, gevuld met goud, zilver, diamanten, andere edelgesteenten, en een ontelbare hoeveelheid lijnwaden en zijden stoffen. Onder zijne vijf kinderen bevinden zich twee meisjes, nog jong en ongehuwd. Ik heb het voornemen opgevat de oudste, Dewe Goemilier Awan, ten huwelijk te vragen; doch vooraf wenschte ik u daarmede bekend te maken.'

'Uw voornemen keur ik goed, Iskander! haast u het ten uitvoer te leggen; want waarlijk, na het overlijden mijner ouders, gevoel ik mij zeer ongelukkig. In de plaats mijner moeder zal ik dan een zuster krijgen, die mij kan opleiden en mijne opvoeding voltooijen.'

Die taal zijner zuster trof Iskander diep in het harte, zoo zelfs dat er langs zijne mannelijke wangen tranen vloeiden en hij haar (tot troost) met teedere omhelzingen overlaadde.

Tot het ten uitvoer leggen van zijn plan benoemde Radja Iskander drie personen, de loerah's Boegantie, Marta Gatie en Satie, tot hoofdmantries of rijksbestuurders, aan wier bevelen de hoofden en bevolking voortaan moesten gehoorzamen. Daarenboven stelde hij nog twee personen aan, met name Dambang en Laksamana, tot het houden van het toezigt over de steden en dorpen van het rijk.

Daarna liet Radja Iskander de drie rijksbestuurders tot zich komen en beval hen naar Keling te gaan, Dewe Goemilier Awan van Soedagar Djantam ten huwelijk te vragen en, zoo dit verzoek werd ingewilligd, den tijd te vernemen waarop het huwelijk kon gesloten worden.

Gehoorzaam aan het bevel van hun vorst, begaven zich de drie rijksbestuurders met een talrijk gevolg onmiddellijk naar Keling. Aldaar aankomende, werden zij met beleefdheid door de drie voornaamste hoofden van Soedagar Djantam ontvangen. Na hun de hand gedrukt te hebben, vroegen zij wat het doel hunner komst was en van waar zij gekomen waren.

Hierop gaven de gezanten het doel hunner komst te kennen en deelden mede dat zij van het land Salardiwa-poera kwamen.

Djantam's hoofden bragten dit aan hun meester over, waarop deze zich met hen naar de raadzaal begaf. De Soedagars Keling en Mangkoe Boemie, de oudsten en voornaamsten van Keling, alsmede de bekenden en vrienden van Soedagar Djantam, bevonden zich insgelijks in de raadzaal. Toen Djantam verscheen, bogen de gezanten eerbiedig. Djantam drukte hun de hand, vroeg naar hunne namen en naar het doel hunner komst.

Zoo voorzigtig en beleefd mogelijk bevredigden zij de nieuwsgierigheid van Djantam en maakten Sulthan Iskander's wensch bekend om Dewe Goemilier Awan, indien zij nog niet verloofd was, tot gemalin te verkrijgen.

Djantam en zijne zonen willigden dit verzoek met genoegen in en gaven tevens te kennen, dat zij geen bruidsgift verlangden, doch den sulthan Iskander verzochten, het huwelijk zoo spoedig mogelijk te komen sluiten.

Dit verhandeld zijnde, verzochten en verkregen de gezanten verlof om terug te keeren. Weldra drukten zij de hand van Djantam en diens zonen, en namen de terugreis aan.

In het land Salardiwa-poera gekomen, bevredigden zij hun vorst met den gunstigen uitslag van hunne zending. Onuitsprekelijk was de vreugde van Iskander en zijne zoster, die den rijksbestuurders op hartelijke wijze ontvingen.

Den dag daarop volgende beval Iskander zijne hoofden Dambang en Laksamana, door bekkenslag zijne onderdanen aan te zeggen, dat de noodige toebereidselen voor de reis naar Keling moesten gemaakt worden, bestaande in: het bijeenbrengen van de schoonste paarden, kameelen, olifanten, tandoes en pedaties; het maken van een prachtige Djampana (draaghuisje), bestemd voor Radja's zuster en voor de hofdames en voornaamste vrouwen van het land, die hem zouden vergezellen. Voorts beval hij voor zijn eigen gebruik den schoonsten en grootsten olifant uit te zoeken en daarop een prachtig huisje, met goud en diamanten versierd, te plaatsen.

Van wijd en zijd stroomden de onderdanen toe, om het bevel van hun vorst ten uitvoer te brengen. -

Nadat Iskander's gezanten Keling verlaten hadden, hield Soedagar Djantam zich ook bezig, met behulp van zijne zonen, rijksgrooten en onderdanen, zijn paleis en verdere gebouwen te laten schoonmaken en versieren. Hij liet een Pantja Prasda bouwen - een draagbaar huis, waarin bruid en bruidegom gezalfd en gezegend zouden worden - met zeven verdiepingen, met een kristallen dak overdekt, met een hekwerk van goud. Op den top werd een groote karbonkel geplaatst - een edelgesteente uit den kop van een draak afkomstig - en van boven tot onder werd de Pantja Prasda versierd met goud, diamanten en andere edelgesteenten. Door den glans en het schitteren daarvan zou men al ligt in het denkbeeld verkeeren dat een tweede

zon aan het uitspansel verschenen was; immers de stralen der werkelijke zon werden verdoofd door den glans der edelgesteenten waarmede het huwelijks-gebouw was versierd!

Toen alle toebereidselen gemaakt waren, zond Djantam drie afgezanten naar het land Salardiwa-poera, ten einde de rijksbestuurders van Sulthan Iskander te verwittigen dat alles tot de ontvangst gereed was. Met blijdschap werd dit berigt door Iskander vernomen; hij besloot den volgenden dag op reis te gaan en vaardigde tot dat einde zijne bevelen uit. Paarden, olifanten en kameelen werden opgetuigd, rijtuigen met de meeste pracht bekleed; oorlogstroepen van verschillende wapens kwamen te zamen en paradeerden voor den vorst. Daarna ving de reis naar Keling aan.

Vooraan marcheerde Iskander's heirleger, bestaande uit lansiers, boogschutters, piekeniers, enz.; daarna volgden een tal van rijtuigen, draaghuisjes, paarden, olifanten en kameelen; een menigte volgelingen; Dewe Sakar Kading met hare hofdames in een wagen gezeten, haar broeder, omringd door een stoet van schoone maagden, in een prachtig huisje op een olifant rijdende.

De olifanten en paarden schenen eilanden, en de standaarden en pajongs vertoonden zich gelijk een woud; de hairbossen, die boven aan de pieken hingen, schenen rietbloesems; zoo talrijk was het gevolg van den vorst Iskander!

Soedagar Djantam liet middelerwijl de smakelijkste spijzen bereiden en tot dat einde karbouwen, herten, koeijen, schapen, kippen, ganzen, enz. slagten. Het hoofdgebouw was, tot ontvangst van Iskander, met zijden stoffen behangen en versierd met diamanten. De liefelijke toonen van allerlei muzijk-instrumenten weêrgalmden door de stad en bezielden ieder met vreugde.

Begroet door het gebulder der vuurmonden en het gejuich der menigte, trok Iskander met deftigheid de stad Keling in, en kwam weldra tot voor het rijk versierde paleis van Djantam. Toen werd Goemilier Awan naar buiten geleid om haar bruidegom te gemoet te gaan, naast hem op den reusachtigen olifant geplaatst en drie malen in triomf om het plein geleid. Vervolgens beklom het jeugdige paar de Pantja Prasda en plaatste zich, omringd door aanzienlijke dames, op gouden zetels. In hunne volle schoonheid geleken zij op wezens uit den hemel nedergedaald.

Nu kwam de priester en zegende het jeugdige paar in. Nadat de gehuwden naar het voor hen bestemde paleis gebragt waren, hielden de Soedagars Keling en Mangkoe Boemie zich onledig met smakelijke spijzen op gouden en zilveren bladen te laten rond dienen. Men at en dronk naar genoegen, en ieder keerde daarna naar zijne woning terug.

Iskanders geliefde zuster woonde in één huis met haar broeder en schoonzuster en leefde, dank zij der wederkeerige genegenheid, in vrede en

vreugde te zamen. Radja Iskander beminde zijn echtgenoot teeder, en smaakte, door liefde en deugd, een volmaakt geluk.

Hier wordt de geschiedenis van Iskander een oogenblik afgebroken en vervangen door die van den profeet Hadlier.

II.

De profeet Hadlier. - Iskander en Hadlier huwen met godentelgen. - Het bestuur van het rijk Keling aan Iskander opgedragen. - Vriendschapsverbond tusschen hem en Hadlier.

Op zeker tijdstip vatte de profeet Hadlier het voornemen op een huwelijk aan te gaan, en begaf zich tot dat einde naar Keling. Aldaar aangekomen zijnde, ging hij naar Sulthan Iskander en drukte hem de hand. Dewe Goemilier Awan bood het vriendenpaar beleefdelijk een gouden siriedoos aan, en liet vervolgens een gouden tafel te voorschijn brengen, waarop smakelijke spijzen en dranken werden geplaatst. Onder het eten sprak de profeet Hadlier over het doel zijner komst: zijn wensch om met Iskander's schoonzuster Dewe Sarie Djaya te huwen. Iskander, dit goedkeurende, beloofde zijn voorspraak te zullen zijn en begaf zich na afloop van het maal tot zijn schoonmoeder. Na de bespreking, die tot een goed einde leidde, werd de profeet Hadlier aan Djantam en diens zonen voorgesteld en had de huwelijksvereeniging plaats. Sulthan Iskander en de profeet Hadlier bouwden te Keling hunne woningen en leefden daar vreedzaam en gelukkig, bemind en geacht door hun rijken schoonvader Djantam.

Op zekeren dag liet Djantam, zeer bejaard zijnde, zijne schoonzonen, kinderen, bloedverwanten en vrienden tot zich komen, sprak hen aan en deelde hun zijn verlangen mede, om tijdens zijn leven, zijne schatten, eigendommen en slaven onder hen te verdeelen.

Zijne drie zonen ontvingen nu tot hun aandeel, ieder zeventig gedong's of pakhuizen met al hetgeen zich daarin bevond, benevens vijftig mannelijke en vrouwelijke slaven. Daar evenwel de jongste zoon, Ampoedjat Maka, nog minderjarig was, werd het bestuur over zijn aandeel, totdat hij meerderjarig zou zijn, opgedragen aan zijne broeders; terwijl Sulthan Iskander en de profeet Hadlier hiertoe tot getuigen genomen werden. De overige schatten en bezittingen verdeelde Djantam onder zijne dochters. - Toen de verdeeling had plaats gehad, werden er spijzen en dranken te voorschijn gebragt; ieder at en dronk naar genoegen en keerde daarna naar zijne woning terug.

Een geruimen tijd later ontdekte de profeet Hadlier een plaats waar vele diamanten gevonden werden. Die plaats trachtte hij te omheinen, en hield zich daarmede dagelijks bezig. -

Na genotrijke jaren in de stad Keling te hebben doorgebragt, voer Iskander naar den God Batara Bisnoe ten hemel op, en werd aldaar

vriendelijk ontvangen. Batara Bisnoe bood hem de gouden siriedoos aan, waarna zij gezamentlijk sirie pruimden. Naar het doel zijner komst gevraagd, antwoordde Sulthan Iskander op een minzame en eerbiedige wijze: dat hij vernomen had, dat de godinnen in den hemel gaarne aardsche menschen tot echtgenooten kozen; dat hij uit dien hoofde aanleiding vond om de hand van de godin Dewe Kasoema Djaya, Batara Bisnoe's dochter, te vragen, hetgeen, naar hij hoopte, door Batara Bisnoe goedgekeurd zou worden.

Batara Bisnoe verklaarde er niets op tegen te hebben, indien zijne dochter behagen in Iskander mogt vinden.

Daarna kennis makende met Dewe Kasoema Djaya, gelukte het hem al ras haar hart te winnen en werd het huwelijk gesloten. Sulthan Iskander en zijn bruid bragten de gebruikelijke hulde aan Batara Bisnoe en zijne vrouw, en gingen vervolgens naar hunne woning, waar zij met elkander de reinste liefde smaakten.

De afwisselingstijd gekomen zijnde waarop Iskander bij zijne aardsche vrouw moest wezen, verzocht hij zijne hemelsche schoonouders vergunning om naar Keling terug te keeren; en hoewel Batara Bisnoe's vrouw dit niet bijzonder beviel, werd zijn verzoek toch toegestaan. Na afscheid genomen te hebben, daalde hij van den hemel ter aarde neder en kwam behouden bij zijne vrouw Dewe Goemilier Awan, die zijn verhaal van dat huwelijk met de godin Dewe Kasoema Djaya stilzwijgend aanhoorde.

Toen die gebeurtenis den profeet Hadlier ter oore kwam, sprak deze zijne vrouw aan, zeggende: dat hij ook gaarne een tweede huwelijk wilde aangaan, en wel met Dewe Kasoema Sarie, de dochter van den zeegod Batara Gangga. De toestemming hiertoe van zijne vrouw verkregen hebbende, nam hij afscheid en voer ten hemel op bij God den schepper des heelals. Daarna daalde hij neder en kwam in het landschap Goemilang Katja, in de diepte der zee gelegen.

Tot den God Batara Gangga toegelaten, verzocht hij diens tusschenkomst om een schoone maagd voor hem te zoeken. De zeegod verklaarde genegen te zijn hem zijn eigene dochter tot vrouw te geven, indien Hadlier niet opzag tegen een huwelijk in de diepte der zee. Nadat de profeet zich gelukkig genoemd had door dit aanbod, maakte Batara Gangga zijne vrouw Sangiang Anta Boga met zijne plannen bekend. Deze deelde die mede aan hare dochter en liet haar hare beste kleederen aantrekken. Dewe Kasoema Sarie, hare moeder gehoorzamende, tooide zich met de prachtigste kleeding en was verrukkelijk schoon. Geen der godinnen te Goemilang Katja overtrof haar in schoonheid.

Door hare moeder naar de bruiloftszaal geleid, had de huwelijksplegtigheid plaats. Batara Gangga nam de regterhand zijner dochter en leidde haar tot den profeet Hadlier, zeggende: ‘ik geef u mijne dochter over.’

Nadat de profeet zijn dank betuigd had voor de goddelijke gunst, en zijn bruid, door neêrgehurkt hare hand te geven, den echtgenoot en hare ouders de gebruikelijke hulde had gebragt, sprak Sangiang Anta Boga hare dochter aan, zeggende: ‘mijn dochter, leef gelukkig en vreedzaam met uw echtgenoot; vermijd vooral ongenoegen, opdat ik u met blijdschap moge zien.’

De tijd gekomen zijnde, waarop de profeet Hadlier bij zijn eerste vrouw moest wezen, nam hij van de tweede afscheid en keerde naar Keling terug. Daar hervatte hij weder zijn dagelijkschen arbeid en hield zich bij voortduring bezig met het omheinen der diamantplaats.

Soedagar Djantam, oud zijnde en zijn einde voelende naderen, liet den profeet Hadlier tot zich komen en leerde van hem alle toebereidselen tot den dood. Daarna stierf hij kalm en rustig, in het bijzijn van zijne kinderen. Van alle zijden kwamen zijne vrienden aanstroomen om de begrafenis bij te wonen. Nadat de plegtige begrafenis had plaats gehad, maakten zijne zonen, de Soedagars Keling en Mangkoe Boemie, een pakhuis open met zilvergeld gevuld, en deelden de gebruikelijke begrafenisgiften onder de aanwezigen uit. Ieder ontving ruimschoots zijn deel, waardoor allen verheugd en tevreden werden.

De Soedagars handelden hiermede geheel overeenkomstig de zuivere godsdienstige instellingen, en terwijl zij een pakhuis met zilver opofferden, werden daarentegen bijna al de bewoners van Keling rijk.

Niet lang na het overlijden van Soedagar Djantam, stierf ook zijne vrouw en werd haar lijk insgelijks met de meeste plegtigheid ter aarde besteld. Door het verlies dezer twee brave menschen was de geheele stad in rouw gedompeld. Ook Ampoedjat Maka, nog jong zijnde toen hij door zijne ouders verlaten werd, was zeer bedroefd.

Thans mondig geworden, vatte Ampoedjat Meka het voornemen op, zich een gezellin voor zijne jeugd te zoeken. Hij begaf zich tot dat einde naar de woning van zijn zwager Hadlier. Dezen niet te huis vindende, maakte hij zijne zuster, Hadlier's vrouw, met zijne plannen bekend. Met aandoening en medelijden staarde deze den wees aan, gaf hem lekkere spijzen te eten en pruimde daarna sirie met hem.

Onder het sirie-pruimen vernam zij, dat Ampoedjat Maka vurig verlangde Iskander's éénig, dierbaar zusje, de schoone Dewe Sakar Kading, tot vrouw te hebben. Dit goedkeurende, gaf zij hem den raad zich liever te wenden tot zijne oudere breeders, de natuurlijke plaatsvervangers zijner ouders. Zoo geschiedde het. (Hier volgt weder een omstandig verhaal van huwelijksaanvraag en trouwplegtigheid, dat wij, om niet in herhalingen te treden, achterwege laten. Alleen onderscheidde dit feest zich van Iskander's bruiloft, door de vermelding, dat de vogels en bloemen bij die gelegenheid konden spreken en liederen zongen ter eere van het jonge paar). -

Op zeker tijdstip zat Soedagar Keling met zijne broeders te spreken over het bestuur des rijks, en deelde Soedagar Keling mede dat hij het voornemen opgevat had de regering aan Sulthan Iskander dzo'l gar-nein over te geven.

Daarover beraadslagende, kwamen zij na rijpe overweging en in overeenstemming met den profeet Hadlier overeen om het rijk van Keling aan den magtigen Iskander af te staan.

Nadat de rijksgrooten, oudsten en mindere bevolking bijeen geroepen waren, werd Iskander, die nog niet wist waartoe die vergadering moest dienen, verzocht om daarbij tegenwoordig te zijn. Door Soedagar Keling met het plan bekend gemaakt, bleef de Sulthan aanvankelijk weigerachtig, doch moest zich ten laatste aan den wil zijner zwagers onderwerpen. Soedagar Keling hield nu een aanspraak, waarbij hij den volke verkondigde dat hij en zijne broeders afstand deden van het bestuur van het rijk van Keling en hij het overgaf aan Sulthan Iskander dzo'l gar-nein, dien men voortaan als beheerscher moest gehoorzamen en eerbiedigen. Die aanspraak werd met luid gejubel door het volk begroet, waarna een luisterrijk feest plaats had.

De nieuwe beheerscher van Keling regeerde met opregtheid en billijkheid, waardoor het rijk in voorspoed toenam. -

De profeet Hadlier hield zich inmiddels onledig met zijne bekende bezigheden, het omheinen van de diamantplaats. 's Morgens vroeg ging hij aan den arbeid en 's avonds keerde hij huiswaarts. Iskander merkte dit op, en vroeg aan zijne vrouw: welken arbeid de profeet toch dagelijks in de wildernis te verrigten had? Deze antwoordde: dat zij er niets van wist, doch vermoedde dat de profeet Hadlier een slecht plan beraamde en zich welligt van het rijk Keling wilde meester maken. - Aanvankelijk dit vermoeden deelende, vertoornde Iskander zeer op den profeet; op aanraden van zijn vrouw werd hij echter weder kalm en nam zich voor, om eerst de zaak naauwkeurig te onderzoeken.

Op zekeren dag begaf de profeet zich, na het morgengebed, weder naar de wildernis. Sulthan Iskander, die hem heimelijk gevolgd was, sloeg den arbeid van den profeet van verre gade, doch zag niets wat eigenlijk omheind werd, dan een vlak terrain. Door de nieuwsgierigheid gedreven, kwam de Sulthan openlijk en langzaam nader en vroeg: wat dat noodeloos werk ten doel had? De profeet, over deze zonderlinge vraag zich beleedigd gevoelende, antwoordde: dat iedereen moest weten wat hij te doen had. Door dit antwoord werd de Sulthan herinnerd, dat zijne vraag om den arbeid van den profeet te bedillen minder passend was; daarom vroeg hij hem dadelijk om verschooning en drukte hem de hand.

Bij die gelegenheid kwam de Sulthan met den profeet overeen om, wanneer zij kinderen zouden krijgen, die met elkander te laten trouwen.

Sulthan Iskander verzocht nu den geleerden profeet, hem te onderwijzen in de kennis der zuivere leer Gods. De profeet bewilligde dit, en toen de avond viel, ging hij gezamenlijk met Iskander huiswaarts. Aan de woning van den profeet komende, kwam Dewe Sarie Djaya haar echtgenoot en zwager met spijzen en dranken te gemoet, die zij gezamenlijk nuttigden; daarna werd de gouden siriedoos gebragt en sirie gepruimd, en toen het avondgebed afgeloopen was, hield de profeet zich gedurende den nacht bezig met den Sulthan in de wetenschappelijke kennis te onderrigten. Bij het aanbreken van den dag was Iskander met die kennis geheel toegerust.

Gevolgd door den Sulthan, begaf de profeet zich weder naar zijn werk. Aldaar aangekomen zijnde, werden de oogen van Iskander geopend door de opgedane wetenschappelijke kennis. Alziende geworden, zag hij met bewondering de groote hoeveelheid goud, diamanten en edelgesteenten in den grond. Na dien tijd was hij aan den profeet zeer gehecht en bleef altijd bij hem.

III.
Lotgevallen van Ampoedjat Maka, die Keling verlaat en een nieuwe stad sticht.

Op zekeren tijd begaf Ampoedjat Maka zich tot zijne broeders, Soedagar Keling en Soedagar Mangkoe Boemie, om het hem toekomende aandeel der nalatenschap zijner ouders te vragen. Zijne broeders willigden dit verzoek echter niet in, voorgevende dat hij nog te jong was om zoo vele rijkdommen te beheeren. Teleurgesteld, keerde Ampoedjat Maka terug en beklaagde zich bij zijne zusters. Ook deze wendden zich tot hare broeders en vroegen om bedoeld aandeel voor Ampoedjat; maar zonder beteren uitslag. Over deze onregtmatige handeling vertoornd, deed Ampoedjat nogmaals een vruchtelooze poging bij zijne broeders; en toen men hem op bitsen toon antwoordde: ‘dat hij zijn aandeel niet kreeg’, vervloekte hij de nalatenschap zijner ouders, keerde naar zijn woning terug, verzamelde de bevolking en zijne vrienden, deelde hun het geschil tusschen hem en zijne broeders mede en vroeg: ‘of men genegen was hem te volgen werwaarts hij zou gaan’? En nadat iedereen hierop bevestigend geantwoord had, deelde Ampoedjat Maka mede, dat hij van plan was Keling te verlaten, en beval, dat alle schepen en vaartuigen heimelijk opgetuigd en van levensmiddelen voorzien moesten worden.

Toen dit bevel uitgevoerd was, begaf hij zich des nachts met zijne vrouw en verdere huisgenooten aan boord van het grootste vaartuig. De onder hem staande bevolking, benevens zijne vrienden scheepten zich insgelijks met have en goed in, op de zeilklaar liggende sche-

pen. Dit geschied zijnde, verliet de vloot de haven van Keling en koos zee.

Daar dit alles heimelijk en in de stilte van den nacht gebeurde, wisten zijne broeders, zusters en zwagers hiervan niets. Eerst den volgenden morgen, toen er een algemeene stilte in de stad heerschte, vermits ⅔ der bevolking Ampoedjat Maka gevolgd was, kwam men te weten dat hij gevlugt was. Onuitsprekelijk was de droefenis zijner zusters, die bitterlijk weenden toen zij het huis van haren geliefden jongsten broeder ledig vonden.

Sulthan Iskander - die niet minder bedroefd was door het gemis zijner dierbare zuster Dewa Sakar Kading - en de profeet Hadlier, vertroostten hunne vrouwen, zeggende dat Ampoedjat Maka door zijne vlugt gelukkiger zou worden.

Zonder een bepaalden koers te volgen, zeilde de vloot de zee door. Op zekeren nacht, toen de zee kalm en de wind stil was, had de vloot het anker uitgeworpen. De geheele bemanning, alsmede de bevolking die zich aan boord bevond, was in diepen slaap gevallen. Alleen Ampoedjat Maka zat wakende en in gedachten verzonken. Tegen middernacht hoorde hij een stem, roepende:

‘Ampoedjat Maka! wanneer gij gelukkig en, in een land waar gij u wenscht te vestigen, als vorst geëerd wilt wezen, moet gij den grond daarvan met uwe handen betasten. Is die warm en geurig, zoo kunt ge u daar vestigen, en al de naburige vorsten zullen u eerbiedigen, de bevolking zal u vreezen.’

Nadat de stem gesproken had, ruischte een ligte zephir door het luchtruim, waardoor de bemanning der vloot ontwaakte. Toen beval Ampoedjat Maka de ankers te ligten en landwaarts te sturen. Na vele eilanden aangedaan en te vergeefs warmen en geurigen grond gezocht te hebben, werd Poeloe Bandjar bereikt. De Barito inzeilende, voer de vloot een regtertak van dien stroom op, Soengej Tapin genaamd, tot zekere plaats die Merampiouw heette. Aldaar liet Ampoedjat Maka het anker vallen, begaf zich aan wal, en bevond dat de grond warm, hoewel niet geurig was. Hij beval het terrein schoon te maken, huizen te bouwen, en bruggen en wegen aan te leggen; zoodat binnen korten tijd de eenzame wildernis in een levendige stad veranderde.

Voor zich bouwde Ampoedjat Maka een prachtig huis, en woonde er vreedzaam met zijne vrouw en talrijke huisbedienden. De levendigheid der nieuw gestichte stad nam van dag tot dag toe; dag en nacht hoorde men de liefelijke toonen van talrijke muzijkinstrumenten.

Na een geruimen tijd gaf Ampoedjat Maka bevel, om een berg te maken. Toen het bleek, dat die berg zeer hoog en prachtig was, plaatste hij op den top een diamant, zoo groot als de grootste klappernoot, en noemde den berg Tjandie Laras. -

(Het verhaal komt nu weder terug op Dewe Sarie Djaya, in de stad Keling.)

Op zekeren nacht stond deze vorstin op en weende bitterlijk over het verlies van haar broeder Ampoedjat Maka. De profeet Hadlier, door het gesnik zijner vrouw ontwakende, zag haar met medelijden aan. Daar hij alziende was, vertelde hij haar den gunstigen toestand waarin haar broeder verkeerde en beschreef de schoonheid der plaats waar deze zich gevestigd had. De vrouw des profeets, door de woorden van haar echtgenoot eenigzins getroost, verzocht hem om Gods zegeningen over haar broeder af te smeeken. Hadlier voldeed aan dit verzoek en bad tot den Heere.

In denzelfden oogenblik waarop de profeet tot God bad, hoorde Ampoedjat Maka te Tjandie Laras een stem die sprak:

'Ampoedjat Maka! Wanneer gij een aanzienlijken rang wilt bekleeden en door de naburige vorsten en bevolking geëerd en gevreesd wilt zijn, moet gij een land kiezen waarvan de grond warm en *geurig* is. Achter het landschap Koeripan zult gij dat vinden.'

Naauwelijks had de stem gesproken, of de dag brak aan.

Ampoedjat Maka liet zijn volk tot zich komen, verhaalde hetgeen er gebeurd was, en gaf last dat men weder met have en goed zoude inschepen. Slechts Diepalon en Lagenggan met 40 volgelingen bleven te Tjandie Laras achter, toen hij en de overigen naar de aangewezen plaats vertrokken.

Na een korte reis kwam de vloot in de haven van Koeripan. Ampoedjat Maka beval drie schoten uit de grootste vuurmonden te doen, hetgeen ook geschiedde.

Op dat tijdstip zat de vorst van Koeripan in zijn raadhuis, omringd door de rijksgrooten, hoofden en oudsten van de stad. Toen hij het gebulder der vuurmonden hoorde, schrikte hij geweldig en zond onmiddellijk drie zijner trouwe hoofden uit, ten einde daarnaar onderzoek te doen. Aan de haven gekomen, zagen deze de talrijke schepen en vaartuigen van Ampoedjat Maka, en vroegen, van waar die gekomen waren en of hunne komst met slechte of met goede oogmerken gepaard ging.

Demang Singa Baroeng antwoordde, dat men niet met een vijandig doel kwam. Daarop werd het anker geligt en zeilde de vloot Koeripan binnen.

Bij het aanschouwen van zoo vele vaartuigen met vlaggen versierd, stond de bevolking van Koeripan verbaasd. Toen de vloot voor het paleis van den vorst van Koeripan, geankerd was, begaf zich Ampoedjat Maka met eenig gevolg aan wal. In het raadhuis komende, werd hij door zekeren Kiay Patih Awa Manik met de meeste beleefdheid ontvangen. De vorst van Koeripan, hiervan verwittigd, begaf zich almede naar het raadhuis en ontving de vereischte hulde van Ampoedjat Maka. Vernemende dat deze zich achter het landschap Koeripan wenschte te vestigen, gaf de vorst hem vergunning een plaats uit te zoeken.

Ampoedjat Maka nam daarop afscheid, trok verder, en vond weldra de streek waarvan de grond warm en geurig was. Vol vreugde keerde hij toen naar zijn schip terug en beval zijn volk die plaats schoon te maken en er woningen te bouwen.

In korten tijd veranderde de wildernis in een prachtige en levendige stad. Daarna werd er een berg gemaakt, dien Ampoedjat den naam van Tjandie Agong gaf, - waaraan ook de stad haar naam ontleende - en op welks top een groote karbonkel werd geplaatst.

Na een geruimen tijd te Tjandie Agong gewoond te hebben, werd Dewe Sakar Kading bevrucht en baarde een welgeschapen zoon. Onbeschrijfelijk was de vreugde des vaders, die het kind den naam van Lamboe Djaya Warna Girie gaf.

Een paar jaren later schonk Dewa Sakar Kading haar echtgenoot een tweeden zoon, die Lambong Mangkorat genaamd werd. Naauwelijks kon de jongeborene spreken, of Dewe Sakar Kading werd weder bevrucht en baarde een lieftallig en wonderschoon meisje, aan hetwelk de naam van Dewe Krayang Boengsoe werd gegeven.

De oudste zoon, nu mondig geworden zijnde, verzocht zijn vader om een huwelijk te mogen aangaan met de dochter van den vorst van Palembang Sarie, Poetrie Ratna Dewe genaamd. Ampoedjat Maka, dit verzoek inwilligende, zond eenige hoofden naar Palembang Sarie, en na de bespreking der zaak werd het huwelijk voltrokken.

Niet lang daarna huwde Lambong Mangkorat met de dochter van Ratoe van Galelang, Poetrie Bayam Bradja.

Toen Ampoedjat Maka oud geworden zijnde, zijn einde voelde naderen, liet hij zijne kinderen, vrienden en verdere bloedverwanten tot zich komen en vermaande hen het goede te doen en het kwade te laten; daarna gaf hij den geest. De dood van dezen braven vorst werd algemeen betreurd; een groot gedeelte der bevolking van Koeripan, Palembang Sarie en Galelang kwam te Tjandie Agong, om de plegtige begrafenis en de feesten bij te wonen, die volgens de leer bij die gelegenheid gegeven werden. Lamboe Djaya en Lambong Mangkorat deelden aan de aanwezigen, in zóó ruime mate, giften uit, dat een pakhuis gevuld met zilvergeld daardoor ledig werd.

Hetzelfde had plaats bij den dood van Dewe Sakar Gading, die haar echtgenoot slechts korten tijd overleefde; en toen de vorst van Koeripan ook gestorven was, ging de geheele bevolking van Koeripan tot de zonen van Ampoedjat Maka over, die alzoo ook dat land onder hun gebied kregen.

IV.

De Chineesche afgodendienst op Borneo ingevoerd en weder afgeschaft. - Uitwerking van het Batapa. - Metamorphosen en andere wonderen. -

Dewe Krayang Boengsoe groeide op tot een verrukkelijk schoon meisje. Over hare schoonheid werd niet alleen in Tjandie Agong, maar ook in andere landen gesproken; zelfs tot in het chineesche land Koetjing Tjina was de roep over hare schoonheid doorgedrongen. Al de jeugdige vorsten, daardoor verrukt, vatteden het voornemen op haar ten huwelijk te vragen.

Ambak Kintoe, zoon van den vorst van Koetjing Tjina, verzocht vergunning naar Tjandie Agong te gaan. Zijn vader, hem zijn volle toestemming gevende, liet zijne trouwe hoofden tot zich komen, maakte het plan zijn zoons bekend, en beval een aantal zeilklaar liggende jonken en andere vaartuigen met eetwaren, zijden stoffen, aarden- en porseleinwerken, enz. te beladen, en vijf à zes honderd mannen uit te kiezen die het gevolg zijns zoons zouden uitmaken.

Dit alles gereed zijnde, ontbood hij de gezagvoerders dier schepen bij zich, gaf zijn zoon aan hunne goede zorgen over en beval hen, om hem te gehoorzamen en te eerbiedigen. Ambak Kintoe nam daarop afscheid van zijne ouders en ging, vergezeld van eenige hofdames, aan boord van het groote en prachtige schip dat voor hem bestemd was. De ankers geligt zijnde, verliet de vloot de Koetjing Tjinasche haven, zette koers naar Tjandie Agong en bereikte na een reis van drie maanden de haven van Tjandie Laras.

Zeven salutschoten uit de grootste vuurmonden deden de bewoners van Tjandie Laras hevig verschrikken. Diepalon en Lagenggan spoedden zich naar de haven en vernamen daar het doel waarmede Ambak Kintoe gekomen was. Nadat zij hunne meesters te Tjandie Agong daarvan verwittigd hadden, bragten zij de toestemming mede om de vloot binnen te brengen. De geheele bevolking bewonderde de schoon geschilderde, met vlaggen versierde en met prachtige binnenkameren voorziene jonken, die nu voor het hof van Lamboe Djaya Warna Girie en zijn broeder ten anker lagen.

Ambak Kintoe gelastte nu de gezagvoerders der schepen de geschenken aan wal te brengen. Hiertoe werden van elk vaartuig dertig personen genomen. Lamboe Djaya Warna Girie en Lambong Mangkorat, vergezeld van de rijksgrooten en een talrijk gevolg, zaten in het raadhuis en ontvingen de gezagvoeders met gepaste beleefdheid. De oudste voerde het woord, bood de geschenken aan en vroeg de hand van Dewe Krayang Boengsoe voor zijn meester. Na rijpe overweging besloten de broeders het verzoek in te willigen, onder voorwaarde dat de huwelijksgift niet zoude bestaan in goud of zilver, maar uit 40 personen van Ambak

Kintoe's gevolg, die metalen leeuwen en metalen spiegels konden vervaardigen.

Die voorwaarden aangenomen zijnde, had het huwelijk in volle statie plaats.

Ambak Kintoe leefde met zijne vrouw gedurende eenigen tijd in de reinste liefde, en verzocht toen naar zijn land terug te mogen keeren. De gezagvoerders ontvingen te gelijkertijd den last de schepen zeilklaar te houden, en Ambak Kintoe bragt met zijne vrouw, vergezeld van een stoet hofdames, een laatste bezoek bij zijne zwagers. Deze gaven hunne zuster de noodige vermaningen mede, om zich nederig te houden en haar man te eerbiedigen.

Ambak Kintoe liet de bij zijn huwelijk bedoelde 40 personen achter en beloofde tevens ieder jaar één chineesche jonk naar Tjandie Agong ten handel te zenden. Daarna scheepte hij zich met de zijnen in, en bereikte na een kortstondige reis de haven van Koetjing Tjina. Ten einde zijne ouders niet door zijn plotselinge terugkomst te doen schrikken, zond hij een zijner gezagvoerders vooruit.

Op dat tijdstip zat de vorst van Koetjing Tjina omringd door zijne staatsdienaren; juist toen hij over zijn zoon sprak, kwam de gezagvoerder buigende aan en berigtte de aankomst van Ambak Kintoe met een jonge, beeldschoone vrouw. Vol vreugde over deze tijding, gaf de vorst bevel, zijn zoon met veel statie af te halen. De jubeltoonen der muzijkinstrumenten weêrgalmden door de geheele stad en deden het volk naar het hof stroomen. Een groot aantal praauwen werd in gereedheid gebragt, vertrok aanstonds naar de haven, en nam het schip van den jongen vorst op sleeptouw.

De stad dreunde van het geloop der nieuwsgierige menigte; een algemeene verwarring heerschte onder de bevolking. Velen namen katten en honden in de armen, denkende dat die hunne kinderen waren, de landbouwers en timmerlieden verlegden hunne gereedschappen; de winkeliers en tokohouders lieten hunne winkels en toko's ongesloten en onbewaakt, in één woord, alles was in de war.

Ambak Kintoe ging met zijne vrouw het vorstelijk hof zijns vaders in en werd met uitbundige vreugde ontvangen. Ter zijner eere gaf de vorst een luisterrijk feest, dat verscheidene dagen duurde. -

(Nu komt men op de geschiedenis van Lamboe Djaya Warna Girie terug.)

Deze liet, na het vertrek van Ambak Kintoe, door de 40 achtergebleven chineesche smeden een aantal afgodsbeelden van metaal vervaardigen, die hem na verloop van eenigen tijd geheel voltooid werden aangeboden. Hierover zeer tevreden zijnde, rigtten Lamboe Djaya en Lambong Mangkorat voor die beelden een prachtigen tempel op, bragten offeranden aan en aanbaden die beelden; dit voorbeeld werd door de bevolking gevolgd.

Na eenige jaren aan die afgodendienst verslaafd geweest te zijn, hoorde Lamboe Djaya Warna Girie en zijn broeder op zekeren nacht een stem tot hen spreken:

'Lamboe Djaya Warna Girie en Lambong Mangkorat, wat hebt gij gedaan! Bidt geene afgodenbeelden meer aan, daar dit strijdig is met de leer uwer voorvaderen. Wanneer gij een vorst verlangt die over u zal regeren, zoekt dan uw evenmensch daarvoor.'

Bij het aanbreken van den dag verzamelde het broederpaar de hoofden en oudsten van het land, en verhaalde wat de stem gesproken had. Met bekkenslag werd dit vervolgens aan de bevolking bekend gemaakt, met verbod tevens om de beelden langer te aanbidden en offeranden te brengen.

Hierna werden de afgodsbeelden vernield en weggeworpen.

Voorts werd den hoofden en staatsdienaren aanbevolen om te gaan batapa (zich afzonderen tot het doen van gebeden), ten einde van den almagtigen God een vorst af te smeeken. Dientengevolge gingen velen heen en zonderden zich af, sommigen op de kruinen der bergen, anderen in reusachtige boomen, verscheidenen in spelonken, ieder naar zijn goeddunken. Allen kwamen evenwel vruchteloos terug, sommigen na twee, anderen na zes of zeven dagen te vergeefs gebeden te hebben.

Lamboe Djaya en Lambong Mangkorat werden hierover zeer treurig. De eerste besloot toen, op aandrang van zijn broeder, om zelf batapa te gaan. Na zich gereinigd en het gansche ligchaam met kostbare welriekende olie gezalfd te hebben, begaf hij zich naar een berg, genaamd Malang. Aldaar gekomen zijnde, brandde hij wierook, sloot zijne oogleden en voelde, met de woorden: 'God geve, dat mijn verlangen vervuld worde en mij een vorst zal worden geschonken', zijne ledematen verstijven.

Juist op datzelfde tijdstip voer Iskander dzo'l gar-nein naar den hemel van Batara Bisnoe op, om zijne vrouw, die bevrucht was, te bezoeken. Op het punt van naar Keling terug te keeren, verzocht hij zijn schoonvader, Batara Bisnoe, om, wanneer zijne vrouw gedurende zijne afwezigheid mogt bevallen, en het kind er anders uitzag als de gewone hemellingen, het dan maar op de aarde te willen werpen.

Niet lang na het vertrek van Iskander, brak de tijd aan waarop de godin Dewe Kasoema Djaya moest baren, en bragt zij tweelingen van het mannelijk geslacht ter wereld die aan elkander gegroeid waren, hebbende twee ligchamen, twee hoofden, vier voeten, doch slechts ééne hand.

Batara Bisnoe dit ziende, deelde zijn dochter het verzoek van Iskander mede, nam toen met hare goedkeuring de pasgeborenen op, zweefde er mede door de lucht en daalde op den berg Malang neder, waar Lamboe Djaya Warna Girie reeds zeven dagen en zeven nachten, met gesloten oogleden en verstijfde ledematen, diep in het gebed verzonken

lag. Batara Bisnoe, alwetend zijnde, begreep dadelijk wat deze begeerde; daarom veranderde hij de gedaante zijner kleinkinderen in bloemen, en wierp die op den schoot van Lamboe Djaya Warna Girie.

Door een aangenamen en zachten geur uit het gebed opgewekt, zag Lamboe een paar aan elkander gegroeide, welriekende bloemen op zijn schoot liggen, en blijmoedig bewonderde hij er de schoonheid van. Bij zich zelf naar den naam dier wonderbaar schoone bloemen vragende, hoorde bij een stem er uit opgaan, zeggende: 'deze bloemen heeten Batara.' Dit verhoogde zijne blijdschap, want het gaf hem de zekerheid, dat zijn gebed verhoord was.

Haastig nam hij de bloemen op, keerde huiswaarts en bood zijne vrouw een der bloemen aan, terwijl hij de andere voor zich behield.

Poetrie Ratna Dewe rook de aangeboden bloem en viel dadelijk in onmagt; het duurde wel een uur voor dat zij haar bewustzijn herkreeg. Niet lang daarna werd zij bevrucht, en baarde twee gadeloos schoone kinderen van het mannelijk geslacht, die Bangbang Patma Raga en Bangbang Soekma Raga genaamd werden. -

Lambong Mangkorat, die over het rijk Koeripan als vorst regeerde, bezocht op zekeren dag zijn broeder te Tjandie Agong, en verklaarde nu ook te willen batapa gaan. Toen Lamboe Djaya Warna Girie hem daartoe aanzette, keerde Lambong Mangkorat naar Koeripan terug en liet een rakit (vlot) van pisangbladen maken.

Dit voltooid zijnde, begaf hij zich naar Loehoek si Toeak, alwaar het rakit lag; en twee pisangbladeren medenemende, het eene om op te zitten, het andere om zijn hoofd te dekken, plaatste hij zich op het rakit, een stuk gespleten bamboe dat tot roeispaan dienen moest in de handen houdende. Naar het midden der rivier roeijende, liet hij zich verder door den stroom op- en afdrijven.

V.

Geboorte en lotgevallen van de dochter der Zeegodin - Lambong Mangkorat vindt in een draaikolk wat hij door batapa zocht. - Draken en reuzen. - De veiligheid van Poetrie Djoendjoeng Boeih bedreigd. - Het ontkiemen eener eerste liefde.

(Het verhaal komt thans weder op Hadlier terug).

Dewe Kasoema Sarie, de godin der zee, baarde, niet lang na het vertrek van Hadlier naar zijn eerste vrouw te Keling, een voorwerp dat de gedaante van een bol had. Ten diepste ter nedergeslagen bij het aanschouwen van haar vrucht, vloeiden haar de tranen langs de wangen. Haarvader, niet minder bedroefd over dit ongeval, nam den bol op en wierp dien op de aarde neder.

Niang Bangkaling was een landbouwer, die met zijne vrouw en een kind, Djarang genaamd, aan den voet van den berg Kiling leefde, en zich dagelijks bezig hield met zijn tuin en zijne vruchtboomen schoon te maken.

Op zekeren dag door de hitte der zon zich bijzonder afgemat gevoelende, ging hij met zijne vrouw verpozing zoeken aan de badplaats in de vallei gelegen. Dáár vond hij een beeldschoon, pas geboren kind van het vrouwelijk geslacht, dat door hem opgenomen en naar huis gebragt werd.

Deze vondeling was uit den bol voortgekomen, dien de zeegod op de aarde had geworpen. Juist neervallende aan den kant der vallei, waar Niang Bangkaling's badplaats lag, was de bol door de zonnehitte gebarsten en de vondeling voor den dag gekomen.

Niang Bangkaling en zijne vrouw hadden de vondeling uitermate lief, en verzorgden haar zelfs liefderijker dan hun eigen kind. Toen zij spreken kon, verzocht zij hare pleegouders haar te noemen: Raden Galoeh Tjienta Sarie, welken schoonen naam zij door hare bekoorlijkheid in allen deele verdiende.

Daar zij zich steeds in huis moest baden en haar dit verveelde, verzocht zij om, vergezeld van Djarang, van de badplaats in de vallei te mogen gebruik maken. Dit toegestaan zijnde, werd de schoone vondeling met Djarang, beurtelings door Bangkaling en zijne vrouw derwaarts gebragt. -

(Het verhaal komt nu weder terug op Lambong Mangkorat, die zich door den stroom op en at liet drijven.)

Batara Gangga, de zeegod, hem in dien toestand ziende, begreep aanstonds wat hij verlangde en zond twee draken, Sakar Dewe genaamd, met last om Galoeh Tjienta Sarie af te halen. Door het maken van een gat in den grond, kwamen zij bij de badplaats, waar de vondeling zich dagelijks met baden vermaakte.

Toen Galoeh Tjienta Sarie den volgenden dag naar gewoonte weder in het bad kwam, maakten de draken het gat open; hierdoor steeg plotseling het water zoo hoog, dat de geheele vallei overstroomd werd. De vondeling, door den bruisenden stroom medegesleept, werd door de draken opgevangen en gebragt naar een diepe plaats, genaamd Gragadja, die in onderaardsche gemeenschap stond met de verblijfplaats van den zeegod Batara Gangga. Aldaar legden zij haar neder in het dikke schuim van een draaikolk.

De vrouw van den landbouwer, die de vondeling vergezeld had, weende bitter bij dit ongeluk, en schreeuwde uit alle magt om hulp. Niang Bangkaling schoot toe en trachtte door duiken zijn lieveling te redden. 't Was echter te vergeefs. Man, vrouw en kind treurden bitterlijk over dit verlies, en keerden met een bedrukt gemoed huiswaarts.

Lambong Mangkorat, die steeds op zijn rakit (vlot) lag, dreef van Loehoek Si Toeak tot Loehoek Gragadja, waar hij in een berg-dik schuim ronddraaide. Na een etmaal in de kolk rondgedraaid te hebben, hoorde hij een stem uit het schuim opstijgen, zeggende:

'Vader, waar gaat gij heen?'

Waarop Lambong Mangkorat antwoordde:

'Ik ben hier gekomen om een radja te zoeken, en keer niet terug voor dat mijn verlangen vervuld zal zijn.'

Toen liet zich de stem andermaal hooren:

'Ik ben het die gij zoekt.'

Met groote vreugde hoorde Lambong Mangkorat dit en zeide:

'Zoo gij het zijt, die ik zoek, kom dan te voorschijn, opdat ik u huiswaarts brenge.'

'Vader, ik ben naakt, vervolgde de stem, en kom niet te voorschijn, voor dat gij mij een sarong geeft, in één dag door zeven personen, van katoen af, vervaardigd. Voorts verlang ik tot verblijfplaats te hebben een malegai, in één dag gebouwd, met steilen van batoeng batoelies(*) op den berg Batoe Piring te vinden, geheel zonder ijzeren gereedschappen, doch slechts met nagels en tanden bewerkt.'

Ofschoon Lambong Mangkorat zeer twijfelde of hij de gevraagde dingen zou kunnen leveren, verzocht hij niettemin zich te mogen verwijderen, en begaf zich daarna haastiglijk huiswaarts.

Lamboe Djaya Warna Girie, zijn broeder ziende terugkomen, ging hem te gemoet en vroeg naar den uitslag van zijn batapa. Lambong Mangkorat verhaalde toen, van het begin tot het einde, wat er voorgevallen was. Hierna beraadslaagden de broeders over hetgeen te doen stond en vonden goed de bevolking bijeen te roepen.

Bij bekkenslag werden nu de hoofden, oudsten en bevolking opgeroepen en, vergaderd zijnde, door Lamboe Djaya Warna Girie gevraagd: 'wie van hen zich in staat gevoelde om batoeng batoelies te halen van den berg Batoe Piring, bewaakt door twee magtige Boeto's (reuzen)?' Er was echter niemand die antwoordde, daar allen de Boeto's vreesden, die met zoodanige magt begiftigd waren, dat de menschen, die zij aanzagen, tot water versmolten.

Eindelijk traden vijf staatsdienaren nader, bogen eerbiedig en boden aan, de verlangde batoeng batoelies te halen en de magtige reuzen te bestrijden. Die vijf kloeke mannen waren: Patih Pambalah Batoeng, Patih Lawoe, Patih Djampoeng, Patih Soeka Lima en Patih Toeroentoen Manau. Een grooten spiegel medenemende, togen zij dadelijk op reis.

Inmiddels hielden de gebroeders zich onledig met het zoeken van zeven maagden, die in één dag de verlangde sarong konden weven

(*) Batoeng batoelies zijn groote, zware en schoon gekleurde bamboes, die zelden gevonden worden en slechts op hooge gronden groeijen.

Eindelijk gelukte het hun die te vinden in de personen van Poetrie Ratna Manasih, Poetrie Ratna Bedoeri, Poetrie Ratna Djam, Poetrie Amboen Amas, Poetrie Pandan Karatitan, Poetrie Malayang Rieba en Poetrie Pratjang Soré. -

Na eenige dagen reizens bereikten de vijf bovengenoemde Patih's den berg Batoe Piring op een oogenblik dat de twee reuzen sliepen.

Patih Lawoe plaatste den spiegel tegenover de slapenden en verschool er zich met zijne makkers achter; terwijl Patih Pambalah Batoeng, die goed kon springen, van de schoone gelegenheid gebruik maakte, om de prachtige en als het ware vergulde batoeng batoelies voorzigtig weg te halen, en zich daarmede achter den spiegel te plaatsen.

Nu liet Patih Lawoe zijne stem hooren en daagde de reuzen tot het gevecht uit. Deze, ontwakende, werden zeer toornig en des te toorniger, toen zij de batoeng batoelies niet meer zagen. Opspringende, ontwaarden zij hun eigen beeldtenis in den spiegel, tengevolge waarvan zij dadelijk bewusteloos neêrvielen.

Patih Pambalah Batoeng dit ziende, liep naar hen toe, bond hun de handen en voeten en omwond hunne hoofden met doeken, opdat zij niets konden zien; in dien toestand voerde men de reuzen naar Tjandie Agong.

Daar aankomende, boden de vijf Patih's de verlangde batoeng batoelis aan Lambong Mangkorat. Den volgenden dag werd gelijktijdig aan het bouwen van de malegai en aan het weven van de sarong begonnen, en het werk naar wensch in één dag voltooid.

Nadat de praauwen in gereedheid gebragt waren, vertrokken de broeders, vergezeld van een aantal voorname dames en van hunne hooge staatsdienaren en hoofden, met staatsie naar den schuimenden draaikolk. Daar komende, sprak Lambong Mangkorat:

'Mijn kind, kom nu te voorschijn. Aan uw verlangen is voldaan. Ik breng de sarong en kom u afhalen.'

Werkelijk kwam uit het dikke schuim een bewonderenswaardig schoone vrouw te voorschijn, die zich in de sarong wikkelde, haar door Lambong Mangkorat overhandigd, en in zijn praauw stapte, zeggende:

'Deze sarong zal voortaan heeten Langa moedak; mij moet gij Poetrie Djoendjoeng Boeih noemen.

Met groot gejuich werd nu de gevonden vorstin naar de voor haar bestemde malegai te Tjandie Agong gebragt.

De mare van deze wonderbare gebeurtenis verspreidde zich over alle landen der wereld, tengevolge waarvan vele jonge prinsen, door nieuwsgierigheid gedreven, de reis naar Tjandie Agong ondernamen, met het doel haar ten huwelijk te vragen. De 25 zonen van den vorst van Poedak Sategal, de kroonprins van Gagelang, de zoon van pangeran Baginda Wasie en de zoon van pangeran Aria van Padang, voerden hunne krijgsknechten mede, ten einde bij een weigering geweld te gebruiken en de vorsten van Tjandie Agong te beoorlogen.

Lamboe Djaya Warna Girie en Lambong Mangkorat, hierdoor zeer ontroerd, bevalen de bevolking de wapens op te vatten en de malegai goed te bewaken. De twee draken, die Poetrie Djoendjoeng Boeih gevolgd waren, plaatsten zij aan de trap der malegai; aan de poort der omheining werden de twee gevangen reuzen op post gezet, terwijl de vorstelijke broeders bepaalden dat zij zich beurtelings aan het hoofd der wachters zouden stellen. Na deze maatregelen genomen te hebben, begaf Lambong Mangkorat zich naar Poetrie Djoendjoeng Boeih en hield haar bij herhaling voor oogen, dat zij vrij was in hare keuze, wanneer zij in het huwelijk wilde treden. De vorstin wees het voorstel echter van de hand, zeggende, dat zij niet getrouwd wenschte te zijn.

De tweeling-kinderen van Lamboe Djaya Warna Girie, Bangbang Patma Raga en Bangbang Soekma Raga, inmiddels groot geworden zijnde, gingen zich dikwijls onder de malegai vermaken met tollen en andere spelen; hunne schoonheid, handigheid en bevalligheid vielen Poetrie Djoendjoeng Boeih in het oog en stemden haar hart tot liefde voor hen.

Op zekeren dag begaf Lambong Mangkorat zich tot zijn broeder en verzocht hem om (volgens afspraak) ook wacht te doen, daar dit de staatsdienaren en andere hoofden tot grootere waakzaamheid zoude aanmoedigen en bij de bevolking zijn ontzag vermeerderen. Lamboe Djaya Warna Girie gevoelde zich door dat verzoek eenigzins gekwetst, daar hij weinig lust had om met het volk, dat hij zoo lang als vorst geregeerd had, thans gezamenlijk wacht te doen. Hij meende, dat zijn broeder hem niet behandelde zooals het behoorde; eerst toch was hij op zijn aandrang gaan batapa, nu moest hij weder wacht doen. Na een poos stilzwijgens, gaf hij echter een toestemmend antwoord en ging, vergezeld van zijne twee kinderen, naar de wacht die nabij de woning van Poetrie Djoendjoeng Boeih geplaatst was. Daar gekomen, gelastte hij den aanwezigen, hem voortaan niet meer Lamboe Djaya Warna Girie, doch Patih Manda Satna te noemen.

Op dienzelfden dag kreeg Poetrie Djoendjoeng Boeih de tweelingen weder in het oog; hoe meer zij hen aanschouwde, des te meer vond zij behagen in hen. Ten laatste haren hartstogt niet meer kunnende bedwingen, wierp zij Banbang Soekma Raga een tjampaka-bloem, Bangbang Patma Raga een kunstig gevouwen en reeds tot pruim toebereid sirieblad (sasoeap) toe. De jongelingen hieven hierdoor de oogen omhoog, zoodat hunne blikken die van Poetrie Djoendjoeng ontmoetten en schitterden gelijk de stralen van diamanten. Zoowel Poetrie Djoendjoeng als de beide broeders werden toen innerlijk bewogen en verliefd.

(Slot volgt.)

Uit den vreemde.
Meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
De zwarte broek, of Huwelijken worden in den hemel gesloten.

I.

De schrijver dezer weinige regelen is te geloovig om aan de waarheid der oude spreuk, welke hij aan het hoofd zijner vertelling nederschreef, ook maar een oogenblik te twijfelen. Hij moet echter bekennen dat de wegen tot zulk een huwelijk, zijns inziens althans, dikwijls wonderlijk genoeg kunnen zijn, en hij vertelt, ter rechtvaardiging zijner opinie, de volgende geschiedenis, die nog niet lang geleden ergens in Zwitserland is voorgevallen. Hij onthoudt zich daarbij van allerlei opsierende bijzonderheden waarmede in deze dagen iedere rechtgeaarde geschiedenis doorspekt is, want hij weet voor wien hij ditmaal vertelt. En wanneer eindelijk dit verhaal ook den predikant van Beringen in handen mocht komen, zal hij er zeker niet tegen hebben dat men de historie in zijne pastorie heeft verplaatst, hoewel zij daar eigenlijk niet is voorgevallen.

Dat de oude predikant van Beringen heden een uur vroeger dan gewoonlijk zijne magere handen eerbiedig vouwde om den Heere God voor een verkwikkenden slaap in den afgeloopen nacht te danken; ook zijne trouwe wederhelft en zijn éénig kind in zijn gebed gedacht, en niet vergat eer hij het amen uitsprak, den Hemel te smeeken hem spoedig een godvruchtigen hulpprediker te zenden, was hieraan toe te schrijven dat de predikant heden eene buitengewone preek moest maken, met het oog op den schoolmeester en zijne bruid die dien dag bruiloft dachten te houden. Voor den schoolmeester toch, de naaste aan de poorten eener pastorie, mocht wel iets bijzonders geleverd worden, en geen wonder dat de oude heer zijn groote bril in feestelijker stemming opzette, den met koper beslagen bijbel voor zich nam en aanstonds het dertigste kapittel van de spreuken van Salomo opsloeg, waarin hij, ‘van af” het tiende vers, een uitmuntend toepasselijken tekst vond en vlijtig begon te studeeren.

De predikant van Beringen was, zooals wij reeds zeiden, oud geworden; de zorgen en de jaren hadden diepe rimpels in zijn hoog voorhoofd gegroefd en zijne lange lokken waren dun en zilverwit geworden, als de sneeuwtoppen waarop hij uit zijn venster zoo lang het uitzicht had gehad. Ook voor hem was de tijd aangebroken waarin ‘de wachters des huizes beven en de sterke mannen zich krommen en de maalsters stil staan, omdat zij minder geworden zijn; waarin zij die door de vensteren zien, verduisterd worden, en de deuren naar de straat geslo-

ten zijn. Want ook hij zou welhaast gaan naar zijn eeuwig huis en de rouwklagers zouden op de straten rondgaan.'

Ook het prediken ging niet meer en het matte hem af. Zijne boeren kwamen nog wel des zondags volgens gewoonte altijd in grooten getale te kerk, doch de goede predikant zag met schrik dat, terwijl hij zich alle moeite gaf om een woord uit de Schrift te verklaren, hier een moedertje indutte, dáar een welgestelde boer sinds lang snurkte en zijn buurman links insgelijks in zoeten slaap verzonken zat; terwijl die aan zijne rechterhand zichtbaar uitrekende hoe veel zijne aardappelen hem op de aanstaande najaarsmarkt zouden opbrengen, en of hij wel voordeelig doen zou zijn intrek te nemen bij Bags in de stad. Als dan het amen kwam, stiet hij zijn huurman zachtkens aan en die richtte zich droomerig op, wreef zich de oogen, rekte zich genoegelijk uit en zong met vernieuwde kracht den nazang mede. Bovendien werd de predikant door het snelle afnemen zijner krachten gedwongen een hulpprediker aan te vragen, en bij den toenmaligen overvloed van kandidaten werd zijn wensch goedgunstig aangehoord en hij ontving de belofte dat hem een geleerd en waardig arbeider in den wijngaard des Heeren zou toegewezen worden.

Men kan zich voorstellen dat de komst van een vreemde in den tot nog toe zoo stillen, kleinen familiekring, inzonderheid voor de beide vrouwelijke leden van het gezin, eene gewichtige gebeurtenis was, en dat de predikantsvrouw half bezorgd, de dochter daarentegen heimelijk blijde en nieuwsgierig den man te gemoet zagen die voortaan niet slechts hunne woning maar ook hun dagelijksch leven met al zijn lief en leed zou deelen. De jonge meisjes van het dorp waren ongetwijfeld ook niet in gebreke gebleven, met het oog op hetgeen men zoo dikwijls in dergelijke gevallen gebeuren zag, hare vriendin 'de juffer van den dominé' met de komst van den proponent te plagen, welke plagerijen de moeder met schertsend dreigenden vinger aanhoorde.

Zoo zat dan de eerwaardige herder der gemeente aan zijn trouwpreek, toen de deur zijner studeerkamer zacht geopend werd en een meisje van ongeveer - ja, wat zal ik zeggen - achttien jaren, binnentrad met een brief en een vriendelijk: 'Goeden morgen, vader!'

Dat zij mooi was, spreekt wel van zelf en ik durf wedden dat mijne lezers en lezeressen zich reeds in de predikantsdochter een bekoorlijk meisje hebben voorgesteld met kalme blauwe oogen, blonde lokken, een rond frisch gezichtje en een klein rozenmondje, waarin telkens tandjes wit als ivoor te voorschijn kwamen. Welnu, waarom zou ik hun dat genoegen niet gunnen? Het zij zoo!

Lydia - zoo heette het meisje, naar het verhaal in de Handelingen der Apostelen - reikte haren vader den brief over met een sterk voorgevoel van den inhoud. De predikant was juist aan een punt, brak den brief open en las verheugd dat de prononent nog dienzelfden avond komen zou. Zoo was dan het gebed des vaders verhoord geworden. Lydia haastte zich de tijding aan hare moeder mede te deelen en spoedig daarop zat de kleine familie in het stille vertrekje bijeen aan de gezellige ontbijttafel en de vader gaf de noodige bevelen betrekkelijk den avond.

Op dat oogenblik klonken de heldere toonen van twee klokjes over den muur van het kerkhof heen; de klokken werden geluid ter eere van het huwelijk van den schoolmeester en zijne bruid. De predikant deed met behulp zijner trouwe huisvrouw zijn preekrok aan; Lydia bracht den bijbel en het zwart fluweelen kalotje en ging

zelve, feestelijk uitgedost, met haren vader naar de kerk. Het was immers feestdag voor hare vriendin!

De predikantsvrouw bleef echter aan het venster staan, waar de wilde wijngaardranken nieuwsgierig naar binnen gluurden en keek haren echtgenoot bekommerd en treurig na. Zij luisterde een oogenblik met vromen zin naar het gezang, dat

uit de verte tot haar doordrong; doch weldra wischte zij zich de oogen af en ging heen on voor eene goede ontvangst van den proponent te zorgen.

God geve dat hij niet veeleischend is, dacht zij en haalde de gebloemde sitsen gordijnen welke zij zelve op haren trouwdag ten geschenke gekregen had, uit de kast te voorschijn.

Wij gaan een oogenblik het eenvoudige dorpskerkje binnen. Daar treedt het minnende paar juist voor den kansel. Hij, de schoolmeester, strompelt op één been; het andere lag sedert lang op het kerkhof te Beringen en hij stond dus met éenen voet in het graf. Hij had een lederkleurigen rok aan en een bloemruikertje in zijn knoopsgat; aan zijn arm hing zijne bruid, met een myrtekrans op het hoofd en met de linkerhand angstig de kerkstoelen betastende; zij is blind. Een zonderling, treurig paar, eerst na lang hopen en wachten, na vele tranen en teleurstellingen en onbeschrijfelijk lijden in de gelukkige haven van den echt binnen geloopen.

Toen de predikant hunne handen in elkander had gelegd, de schoolkinderen een aandoenlijk lied gezongen hadden en de jonggehuwden weder naar hunne stoelen vvaren teruggekeerd, luisterden zij overzalig naar de predikatie.

'Wie eene deugdzame vrouw geschonken wordt, bezit meer dan kostelijke robijnen,' begon de predikant, en wij weten van wie die spreuk afkomstig is. De jonge vrouw bloosde met maagdelijke schaamte; maar de schoolmeester greep heimelijk hare hand en drukte haar innig tegen zich aan. 'Het hart haars heeren vertrouwt op haar.' De schoolmeester knikte vergenoegd met zijn hoofd. 'Zij zal het hem aan niets laten ontbreken en zij doet hem goed al de dagen zijns levens.' Hier vond de schoolmeester eene aanleiding om met zijn houten been een vraagteeken op den grond te teekenen.

'Zij staat op als het nog nacht is en geeft haar huis spijze en hare dienstmaagden het bescheiden deel. Zij denkt om een akker en koopt hem.' - De schoolmeester tastte in zijn broekzak naar zijne beurs en dacht: 'Met uw verlof, dat is mijne zaak! - 'Zij steekt hare handen uit naar de spil en hare handpalmen vatten den spinrok.' - De schoolmeester meesmuilde tevreden en sloeg een blik van onuitsprekelijke liefde op zijne jonge vrouw. - 'Zij vreest voor haar huis niet van wege de sneeuw, want haar geheele huis is met dubbele kleederen bekleed.' De schoolmeester dacht aan zijn daagschen jas en was van oordeel dat de dominé volkomen gelijk had. - 'Zij maakt fijn lijnwaad en verkoopt het en zij levert den koopman gordelen.' - De schoolmeester keek verschrikt op en dacht: 'God beware! Neen, mijne vrouw mag mijn goed niet verkoopen!' - 'Zij beschouwt de gangen van haar huis...' Daar verspreekt de domine zich, dacht de schoolmeester en stiet even met zijn houten been den voet zijner vrouw aan... 'En het brood der luiheid eet zij niet,' - 'dat hoop ik,' peinsde de schoolmeester. - 'Hare kinderen staan op en roemen haar gelukzalig, ook haar man, en hij prijst haar.' - De schoolmeesters vrouw werd bloedrood; den schoolmeester duizelde het, toen hij aan een half dozijn jongens dacht. - 'Haar man is bekend in de poorten als hij zit met de oudsten des lands.' - Zij drukte haren man teeder de hand, doch hij maakte weder een vraagteeken; want van het aanzien des schoolmeesters in de poorten van Beringen had hij nog niet veel bespeurd en toen de predikant van die 'oudsten des lands' sprak, had hij hem wel in zijn gezicht willen uitlachen, aan de lompe schooljongens denkende met wie hij meestal zat.

Overigens was de schoolmeester met de preek ingenomen. Hij zegende in stilte den ouden predikant toen hij de kerkdeur uittrad en vroolijke geweerschoten de

jonggehuwde invaliden begroetten. Lydia trad naderbij om het jonge paar geluk te wenschen en toen zij den schoolmeester hare zachte hand gaf, dankte hij haar met een kort hartelijk woord, doch greep toen snel, met een weemoedigen blik naar zijn houten been en strompelde met zijne blinde vrouw den stoet na.

II.

Voor de pastorie lag een net tuintje. Het was niet kunstig aangelegd met heesters, fonteinen, rotspartijen en meer prachtige zaken van dien aard; neen, van dat alles zag men hier niets, slechts een paar kastanjeboomen gaven er eenige schaduw; anders waren er geen boomen die de lieve zon konden beletten het stukje grond met haar helder en vroolijk licht te overgieten. Ook toonde moeder aarde zich dankbaar voor die warme liefde; hier stond reeds een groot bed vol van de rijkste aardappelplanten; daar zag men rijen helder groene erwtenbladeren kloek tegen het hooge rijs opgroeien en daarnaast ontkiemende boonen zacht en voorzichtig met hare ruggen de kleine aardschollen uitwippen en nieuwsgierig hare kopjes opsteken om te zien of het er buiten aangenaam genoeg uitzag en het raadzaam zou zijn eindelijk buiten te komen, zonder dat hare teere lichaampjes voor koûvatten behoeven te vreezen. Bloemen ontbraken er evenmin; de lente had reeds vele knopjes wakker gekust en de honderdbladerige rozen en dubbele anjelieren en glasklokjes prijkten reeds fier in vollen bloei. De hagedoorn leunde genoegelijk tegen het kleine prieël waarvan het dorre latwerk door den wilden wingert met heerlijk groen werd bekleed.

De zon was juist van plan langzamerhand heen te gaan en hare zuster, de bleeke maan, buiten te laten, toen twee heeren, druk pratende, door het smalle kiezelpad van den tuin der pastorie wandelden; het waren, zooals de lezer misschien reeds vermoed heeft, de oude predikant en de nieuwe hulpprediker, Jacob Amtman, welken laatste ik nog aan mijne lezers moet voorstellen.

Indien mijne lezeressen verwachten dat ik mijne meening over den nieuw aangekomene zal openbaren met de woorden van den zanger, die, indien hij de geschiedenis van de zwarte broek had moeten schrijven, den drager van dat kleedingstuk zeker aldus beschreven zou hebben: ‘Zijne beenen waren als marmeren zuilen, gegrond op gouden voeten en zijne lendenen staan als twee haken naast elkander; zijne wangen zijn als de bloeiende kruidtuin van den apotheker en zijn hoofd is het fijnste goud en zijne lokken zijn krullende!’ indien, ik herhaal het, mijne lezeressen iets van dien aard verwachten, kan ik haar slechts zeggen, dat zij zich deerlijk vergissen. De proponent Jacob Amtman was een lang mager man van dertig jaren; zijn voorhoofd, neus en kin vormden een puntigen hoek; knie en elleboog een scherpen hoek; om zijn mond, waaruit reeds een paar tanden verdwenen waren, vertoonden zich reeds een paar rimpels en zijn lang donker haar viel zwaar op zijne schouders neder. Zijn zwarte rok gaf hem een deftig voorkomen; zijn breede, hagelwitte hemdsboorden waren omgeslagen en zijne broek fladderde bijna angstig om zijne magere ‘marmeren zuilen.’

Arme Lydia!

De beide geestelijke heeren schenen het intusschen best samen te kunnen vinden en traden met elkander in het prieel.

Boven in de pastorie werd in hetzelfde oogenblik en bijna onhoorbaar een venster open geschoven. Lydia stak nieuwsgierig haar hoofdje tusschen de jaloeziën door en de moeder boog zich voorzichtig met dezelfde begeerte om te weten en te zien over de dochter heen en keek onafgebroken in den tuin.

Geheel uit het veld geslagen en bijna ontsteld trok Lydia eensklaps haar hoofd terug, streek met hare hand over hare oogen en zeide tegen hare glimlachende moeder:

‘O wee! dat is een ware vogelverschrikker en ik ben niet bang dat hij ooit aan mij denken zal! Ik liet hem stellig een blaauwtje loopen!’ En nogmaals hief hare moeder dreigend haren vinger op en legde hare hand op den mond harer éénige lieveling. Lydia liet zich echter niet bedwingen. Zij wilde zelfs

het innerlijke van den proponent uit zijn uiterlijk gaan afleiden en dat even ondragelijk vinden; kortom haar tongetje was druk in de weer, en alles wat hare moeder er tegen inbracht, was te vergeefs, wijl deze ook eigenlijk niet recht wist *wat* zij ter verdediging van den hulpprediker moest aanvoeren.

Die arme proponent! Hij was zeker geen schoonheid en jong was hij ook niet meer; doch er lag eene uitdrukking van de zachtmoedigste trouwhartigheid op zijn gelaat; dat wilde onze jonge doordrijfster evenwel niet zien!

De wederzijdsche voorstelling in de pastorie had plaats; de hulpprediker had bij die gelegenheid geene zeer ongedwongen houding en vooral toen hij zijne magere vingers voorzichtig in het zachte handje van Lydia legde, was het alsof hij beefde; hij stotterde eenige onverstaanbare woorden, werd zoo rood als eene gekookte kreeft en was later aan tafel zoo verlegen en beschroomd dat het de dames onmogelijk was een gesprek met hem aan te knoopen. Lydia wist niet of zij lachen of schreien zou; zij gaf hare ouders vroeger dan anders den gewonen nachtkus en zocht, met een hart vol van de grootste teleurstelling, hare kamer op. Zij had een gevoel alsof zij uit een aangenamen droom, die hare fantazie met de bevalligste beelden had begoocheld, ontwaakt, eensklaps in de prozaïsche werkelijkheid overgeplaatst was geworden.

Eerst toen Lydia verdwenen was, kon onze proponent weder vrij adem halen. Hij had eene vreeselijke minuut doorleefd, wijl hij zich in het gevaar gewaand had dat ook zijn voorhoofd aan de beurt zou komen en er, korter of langer, een hartelijke kus op rusten zou!

Een uur later viel den proponent in een liefelijken droom te beurt wat hem in de werkelijkheid zoo verschrikkelijk was voorgekomen; hij meende zich namelijk den volgenden morgen te herinneren dat hij van een klein rozenmondje en van een breed perkament-geel voorhoofd had gedroomd.

In korten tijd was de hulpprediker de lieveling geworden van den grijzen predikant; de oude man had zijne geestelijke gaven helder en onbevooroordeeld leeren waardeeren; hij bewonderde den grooten schat van kennis dien zijn hulpprediker mede naar Beringen had gebracht en leerde met gestadig toenemende genegenheid zijn waarlijk vroom hart kennen. Ook de boeren sliepen niet meer wanneer het de preêkbeurt van den proponent was; want hij wist tot het hart zijner hoorders te spreken.

Ook liet hij de hel niet altijd zoo verschrikkelijk naast den hemel loopen; hij liet geen brandende duivels in het zalige koor der engelen huilend binnen dringen en tandenknarsend met ketens rammelen; hij legde het er niet op toe de vrouwen en meisjes naar hare zakdoeken te zien grijpen en luid te laten snikken, en hier en daar een verweduwde boer met zijn zwart bombazijnen elboog de oogen te zien afwisschen.

De oude predikant voorzag met stille blijdschap zijn opvolger in den hulpprediker; hij had evenwel dikwijls hevig te strijden tegen de vrouwelijke leden der pastorie, die zich nog altijd niet met den beschroomden man konden verzoenen.

Zoo zat ook Lydia eens bij hare vriendin, de blinde schoolmeesters vrouw, die aan de zijde van haar eenbeenigen echtgenoot hare wittebroodsweken sleet. - Bij die trouwe ziel durfde zij haar leed klagen zonder dat zij behoefde te vreezen hartelijk door haar uitgelachen te zullen worden. Daarentegen vond zij in de schoolmeestersvrouw iemand die niets anders dan liefs en goeds van den proponent wist te vertellen en die zeer in haar schik was wanneer de heer Amtman haar een bezoek bracht, hetgeen dikwijls gebeurde. En wanneer Lydia dan nog altijd ongeloovig haar hoofdje schudde, en er dan nog nooit het geringste vlammetje voor den proponent

in haar hart gloeide, vertelde de blinde Anna haar van hare eigene liefde en haar eigen lijden; hoe veel lange nachten zij aan het bed van haren bruidegom had gewaakt en zich de oogen rood ge-

schreid had, nadat hem het vreeselijk ongeluk getroffen had, waardoor hij zijn been had verloren; hoe zij onophoudelijk voor hem had gebeden en genaaid en hoe hij eindelijk genezen was; waarna er eene lange lijdensgeschiedenis voor haar zelve begonnen en zij blind geworden was; maar daarom nog inniger bemind; hoe alles toch eindelijk goed afgeloopen was, hoe haar verloofde haar ondanks hare blindheid tot vrouw had genomen.

Daarop begon zij haar lievelingslied te zingen:

> 'Wat linnen naaien kost,
> Dat weten de oogen best;
> Maar, roesten naalden al
> De liefde roest toch nooit.'

Op zulk een oogenblik, toen juist de laatste toon van het lied weggestorven was en Lydia diep geroerd haren arm om den hals harer vriendin had geslagen, ging de deur langzaam open en de proponent trad binnen. Uit alles wat wij tot nog toe van hem weten, kunnen wij de wijze waarop hij zich in dat onverwachte samenzijn gedroeg, vrij wel afleiden. De hulpprediker was als in den zevenden hemel toen hij de predikantsdochter, wie hij aan tafel nooit durfde aankijken, geheel alleen bij de blinde vrouw des sohoolmeesters zag. Hij bracht stotterend eene verontschuldiging uit wegens zijn onvoorbedachtelijk storen, enz. hij kon echter de uitnoodiging der blinde vrouw, om te blijven, niet aannemen; hij wendde eene plotselinge ongesteldheid voor en met een beschroomden blik op het schoone meisje, een blik die hem het bloed naar het hoofd deed stijgen, liep hij onhandig de deur uit, liep zonder te weten waar hij ging, het dorp door, dwars door veld en bosch en hij scheen de boeren, wie hij anders altijd vriendelijk groette, in het geheel niet te zien, zoodat zij 'den goeden dominé' verwonderd nakeken.

En waarom liep de hulpprediker, toen hij des avonds laat te huis gekomen was, weder met zulke haastige schreden door zijne kamer? En waarom trad hij dan plotseling naar zijn venster en keek hij zoo lang en zoo vredig naar den helderen sterrenhemel op? Was er een vuur ontstoken in zijn hart dat hij tot nog toe niet gekend had; een gloed die hem tot heden vreemd gebleven was?

Ik weet het niet!

Eindelijk zette hij zich bedaard voor zijne tafel neder, nam zijn bijbel voor zich, bleef er lang in bladeren en sloeg toen het Hooglied op.

'Zie, gij zijt schoon, mijne vriendin! Zie, gij zijt schoon; uwe oogen zijn als duivenoogen tusschen uwe vlechten; uw haar is als eene kudde geiten die het gras van den berg Gileads afscheeren. Uwe lippen zijn als een scharlaken snoer en uwe spraak is liefelijk. Uwe lippen druppen van honigzeem en de reuk uwer kleederen is als de reuk van den Libanon! Uwe wangen zijn een paradijs van granaatappelen. Uw hals is als Davids toren, waar duizend rondassen aan hangen. Uw hals is als een elpen beenen toren; uwe oogen zijn als de vijvers te Hesbon bij de poort van Bath-rabbim; uw neus is als de toren van Libanon die tegen Damascus ziet. Uw hoofd op u is als Karmel. Hoe schoon zijn uwe gangen in de schoenen, gij prinsendochter! Gij hebt mij het hart genomen, mijne zuster, met één van uwe oogen, met één keten van uwen hals!'

Vermoeid en treurig begaf de hulpprediker zich eindelijk aan het bestudeeren van zijne preek; en op het blad rolde een groote heete traan, als de kostelijke balsem die

van Aarons hoofd afdroop en baard en kleederzoom doortrok gelijk de dauw die van den Hermon valt op de bergen Sions.

II.

Intusschen was de hulpprediker geen dag te vroeg te Beringen gekomen; hij was nauwelijks eenigszins aan zijne ambtsbezigheden gewend, toen op zekeren morgen de groene jaloeziën der studeerkamer van den ouden predikant buitengewoon lang gesloten bleven, en de wijngaardranken, waarop millioenen van dauwdroppels glinsterden, voorzichtig door de reten naar binnen gluurden, of de grijsaard niet eindelijk bij het venster kwam om zijne lange pijp uit te kloppen, zooals hij des morgens vroeg gewoon was. Doch te vergeefs klommen de ranken hooger; zij hoorden slechts zacht schreien en een verward door elkander loopen en toen zij eene schoone gestalte met schreiende oogen aan het venster zagen komen, die zelfs de witte gordijnen liet vallen, toen staakten de kleine nieuwsgierigen bedrukt hun onderzoek en durfden niet verder in het geheim doordringen. Hem, op wien zij wachtten, zouden zij niet meer zien; hij lag binnen op het witte lijkkleed, nog slechts zijn sterfelijk hulsel; zijn geest was opgevaren naar het eeuwige licht!

De oude predikant, die in den laatsten tijd merkelijk afgenomen was en het uurtje dat men het laatste noemt, kalm had afgewacht, had gisteren zijn lijkrede gehouden naar den tekst: ‘Het is genoeg, neem nu, Heere! mijne ziel, want ik ben niet beter dan mijne vaderen.’ Daarna was hij, toen de klokjes weder luidden, en zooals hij weemoedig zeide, zijn lijklied zongen, wankelend door de snikkende menigte heengegaan; toen hij buiten gekomen was, had hij nog een langen liefdevollen blik geslagen op de blauwe lucht, de witte sneeuwbergen en zijn bloeiend tuintje; in zijn huis gekomen, had hij zijn gezin nog hartelijk toegesproken, had nog eens het middagmaal in het midden der zijnen gebruikt en was toen voor het laatst naar zijne studeerkamer gegaan, waar h i j met bevende stem het lied: ‘Hoe zal 't mij zijn wanneer ik U aanschouwe’ had voorgelezen. Uitgeput had hij zich tot zijn middagslaapje nedergelegd en was niet meer ontwaakt. De engelen hadden den grijsaard in Abraham's schoot gedragen. En nog een kleinen tijd en men zag op het kerkhof op den heuvel een nieuw graf, waarop een bloeiende rozenstruik hare takken wiegelde.

De overledene liet zijne vrouw en zijn kind in behoeftige omstandigheden achter; zijn inkomen was nooit meer dan toereikend geweest om fatsoenlijk te kunnen leven, hij had dus geene schatten verzameld welke ‘mot en roest verteren en waarin dieven doorgraven en stelen.’ De hulpprediker werd terstond, volgens den uitdrukkelijken wensch des overledenen, met algemeene stemmen tot zijn opvolger benoemd; de twee vrouwen konden nu natuurlijk met den beschroomden, ongehuwden man niet lang meer onder één dak blijven wonen; zij besloten dus Beringen te verlaten en naar hare bloedverwanten in de stad te gaan. Vooraf zou alles, wat zij ontberen konden, openbaar verkocht worden.

Op een klein dorp is eene verkooping zulk eene zeldzaamheid, dat iedereen de gelegenheid gretig aangrijpt om zich van iets overtolligs te ontslaan en zoo duur mogelijk te verkoopen, al is het nog zulk eene kleinigheid; er is dan misschien geen enkele huishouding waarin niet iets ouds gevonden wordt dat met al het andere verkocht kan worden. Het was daarom ook geen wonder dat de nieuwe predikant op een morgen een kaal gesleten zwarte broek met droevige oogen beschouwde, er zeer voorzichtig het stof uitklopte en de merkwaardige woorden sprak: ‘*Censeo*, *Carthaginem esse delendam* - Carthago moet verdelgd worden,’ en hij besloot zijne

zwarte broek, de eerste sedert zijn proponententijd, insgelijks ten verkoop aan te bieden.

De dag der verkooping, die met een treurig hart door den predikant werd te gemoet gezien, als de dag waarop hij van Lydia zou moeten scheiden, wie hij sedert den dood haars vaders nog hooger had leeren waardeeren en inniger had

leeren liefhebben, zonder dat zij er iets van vermoedde of zijn hartstocht beantwoordde, was eindelijk aangebroken. De dorpsbewoners hadden zich des namiddags in grooten getale in de ruime huiskamer der pastorie verzameld, waar de verkooping zou plaats hebben en beschouwden met de grootste nieuwsgierigheid de ten verkoop aangeboden voorwerpen. Ook de schoolmeester en de nieuwe predikant bevonden zich onder de menigte en beiden keken met weemoedige blikken naar de arme weduwe, die hen juist in diepen rouw gekleed met hare dochter voorbij kwam. De auctiehouder klom op eene tafel en begon zijn werk met krijschende stem; de schrijver, die naast hem zat, liet zijn pen druk over het papier gaan; want ieder oogenblik werd er een stuk aan den een of anderen boer toegewezen, die zich gelukkig achtte wijl niemand hooger bod gedaan had dan hij.

Er werd eene nieuwe lading huisraad aangebracht, toen de oogen van Lydia op een paar aardige vazen vielen, welke zij haren vader eens op zijn verjaardag geschonken had en welke zij na dien tijd elken dag van een nieuwen ruiker had voorzien en op de schrijftafel van haar vader bad gezet. ‘Die moet ik behouden,’ zeide zij met tranen in de oogen, ‘al moest ik er al mijn geld voor uitgeven!’ Zij liep vlug naar boven, schudde haar kleinen spaarpot uit, dien zij nog nooit had aangetast en kwam, naar het scheen, nog juist bij tijds weder beneden; want door eene opening tusschen den dichten kring van koopers heen, zag zij de vazen voor den afslager staan en hoorde reeds een bod. ‘Kan ik ze nog krijgen?’ fluisterde zij den schoolmeester toe; en op zijn, zooals het haar toescheen, verbaasden hoofdknik, deed zij haastig een hooger bod, en, daar anderen insgelijks bleven bieden, een nog hooger en al weder een hooger. Het ergerde haar dat de vazen, die toch voor de meesten geen groote waarde hebben konden, zoo hoog werden opgejaagd; wat haar echter nog onaangemamer aandeed, was de ontdekking, dat verscheidene boeren en boerinnen zich naar haar omkeerden, haar nu eens verwonderd aankeken en dan op eene wijze lachten, die zij volstrekt niet begreep. Daar zag zij eensklaps den predikant op den schoolmeester toesnellen; deze drong door de menigte heen naar haar toe en riep haar half luid toe: ‘Maar om Gods wil, jufvrouw Lydia, waarom biedt gij dan op die...’

Doch hij sprak niet uit; op hetzelfde oogenblik werd de koop toegeslagen en onder bijvoeging van haren naam en dien des verkoopers, reikte de afslager haar over de menigte heen, haar bod toe, - de oude zwarte broek. De beide vazen waren gedurende hare afwezigheid verkocht geworden.

Lydia stond verstijfd van schrik; de predikant ijlde bijna buiten zich zelven van ergernis de deur uit; de menigte lachte. Den koop voor nietig te verklaren, viel niemand in de eerste verwarring en ontsteltenis in, en Lydia vluchtte, zonder te weten wat zij deed, met haar zonderlingen koop naar de vrouw des schoolmeesters, viel hare vriendin schreiend om den hals en vertelde haar alles.

De predikant zat onbewegelijk als een beeld in zijne kamer, diep in gedachten verzonken; hij staarde op eene rol geld die voor hem lag: den prijs zijner zwarte broek. De liefelijke geur der bloemen drong door het open venster tot hem door; hij gevoelde er niets van; de schaduwen van den nacht hulden de hoeken van zijne kamer reeds in donker; hij zag het niet; de klok sloeg waarop het gezin zich gewoonlijk te ruste begaf; hij hoorde het niet. Het oog zijns geestes zag niets dan eene schoone, jonge gestalte, wie hij beschroomd had willen naderen, maar die hem spottend en met diepe verachting zijne oude kleederen voor de voeten wierp!

Zoo had hij zich dan in Lydia vergist!

‘Zit gij nog in donker, dominé!’ riep nu de dienstmaagd, binnentredende, en zette eene lamp op de tafel. De predikant rees verschrikt op; had hij dan zoo lang gedroomd?

In denzelfden tijd waren onder hetzelfde dak moeder en dochter in hare stille

slaapkamer. De moeder zat op den rand van het ledikant en boog zich medelijdend over Lydia heen, streek haar zacht de rijke lokken uit het voorhoofd en twee zachte stemmen zonden fluisterend het avondgebed ten hemel.

Of de goede God dat jonge hart de afgesmeekte rust zond en haar de vochtige oogen sloot?

Doch wat vertel ik nog verder! Uit de noodwendige gevolgen der vergissing, de opheldering en de bede om vergiffenis; uit de niet te stelpen tranen van den eenen en de stille wanhoop van den anderen kant, ontwikkelde zich eene verhouding tusschen den predikant en Lydia, die eerst het misverstand ophelderde, het meisje den predikant leerde hoogachten, haar daarna tot liefde en eindelijk tot een huwelijk bracht.

Op den zondag voor nieuwejaar was er een vreemde predikant naar Beringen gekomen om ditmaal de beurt voor den beer Amtman waar te nemen; de boeren braken hunne hoofden met gissingen, waarom dominé toch zelf niet preekte; ja, niet eenmaal in de kerk was; ook de vrouwen verwonderden zich sterk dat de dominésbank ledig bleef, wijl toch de weduwe en dochter van den ouden dominé nog niet naar de stad vertrokken waren. Slechts de schoolmeester en zijne vrouw kenden het gelukkige geheim; en toen de predikant na het Onze Vader een blad papier te voorschijn haalde en daarvan iets afgelezen had, ging er iets als een vroolijk gemurmel de kerk door; de schoolmeester en zijne vrouw waren blijde dat het zware zegel des geheims niet langer op hun mond lag en zij er nu openlijk van spreken mochten dat Lydia van den dominé en de nieuwe dominé bruid en bruîgom waren. De schoolmeester zette van louter blijdschap het gezang veel te hoog in, zoodat de vrouwen verschrikt stilhielden; de boeren zongen er echter dapper, maar toch met rimpels op de voorhoofden, op toe, en keken elkander tevreden aan. Die dominesjufvrouw was hun naar den zin!

Er zijn sedert dien dag wel drie jaren verloopen. De wilde wijngaardranken klimmen nog altijd tegen de pastorie op en hebben reeds dikwijls de bloeiende jonge vrouw daar binnen gezien, hoe zij met een flinken jongen op den arm voor de kast in de studeerkamer van haren man stond en met zeker welbehagen naar eene oude zwarte broek keek, er netjes de stof afklopte, en dan zorgvuldig de kast weder sloot. Die kast toch was de bergplaats voor de zwarte broek en de grondslag voor een gelukkig huwelijk.

Suum cuique.

Een beroep op Neêrlands geweten.

‘Wij hebben nu’, - zoo besluit de Maatschappij tot nut van den Javaan het vierde Nr. van haar ‘Noodzakelijke blik op de geschiedenis van Java,’ - ‘wij hebben nu, ofschoon maar zeer oppervlakkig, een blik geslagen in “het ZWARTE BOEK”[1] van het kultuur-stelsel, dat zoo lang geheim gehouden en voor ons gesloten was. We hebben er eene mate van onregt en verdrukking uit leeren kennen, die elke beschaafde natie in den overheerscher veroordeelt!

(1) Mr. Duymaer van Twist, lid der Eerste Kamer, oud-Gouverneur-Generaal van Ned.-Indië.

Met onze goedkeuring zijn op Java daden gepleegd, die een Christenvolk met schaamte en smart moeten vervullen, waarvan duizenden in het godsdienstige, vrijheidlievende Nederland geen denkbeeld hadden; waaraan ze geloof zouden weigeren, indien ontkennen nog mogelijk viel, bij zoo veel officieel gestaafde feiten, die onze nationale eer bevlekken. Zij, die ons zoo lang misleidden, aan wie wij blindelings geloof en vertrouwen schonken, aan wier leiding wij ons overgaven, - zij hadden wel reden voor die geheimhouding van wat er voorviel! Zij wisten wel dat duizenden zich tegen hen gekeerd en zich verzet zouden hebben, die met een dankbaar hart, de millioenen, die ons van Java toevloeiden, beschouwden als een zegen des hemels, waarvan ze met een gerust geweten hun aandeel namen, zonder te vermoeden, dat ze zóó onregtvaardig waren verkregen, dat er de vloek en de tranen aan kleefden der slagtoffers, aan wie ze waren afgeperst.

Die geheimhouding, door hebzucht en egoïsme uitgedacht, door strenge strafbepalingen gehandhaafd, was intusschen eene treffende hulde aan het karakter van ons volk; zij getuigde van ontzag voor de eerlijkheid, die er nog leeft onder ons, die zich afkeert van al wat wij nu weten dat ons geweten bezwaart.

Danken wij den Minister Fransen van de Putte, dat hij ons de oogen heeft geopend door in die Bijdragen te publiceren wat ons zoo lang verborgen werd; 't is een weldaad, die niet nutteloos aan ons verspild mag zijn. Of zouden we, tot betere kennis gekomen van zooveel wanbestuur, nog onverschillig kunnen blijven en doen als de struisvogel? Zouden we uit geldgierigheid nog langer willen toelaten, dat alleen het regt van den sterkste op de Javanen bleef toegepast en volhard werd in het onregt en de verdrukking zooals wij ze nu hebben leeren kennen? Dan was er geene verontschuldiging meer! de verdorvenheid zou dan juichen en zegevieren!

Maar dan waren wij ook verloren in de schatting van andere natiën! Veracht en alléén zouden we dan staan, tegenover den geweldenaar, die ons toevoegde: Gij zijt verdrukkers van een geduldig volk, dat ge in plaats van uwe beschaving, de slavernij bragt. De deugden van uw voorgeslacht hebt gij verzaakt en zijt dus vervallen van de eereplaats onder de beschaafde natiën, door zijn geestkracht en deugd veroverd! Gij hebt uwe zelfstandigheid verbeurd en zijt niet meer waardig de Javanen te beheerschen, wier beklagelijk lot ik verzachten wil, aangezien ik ten uwen aanzien de sterkste ben en u dus zal meten met de maat, waarmeê gij hun gemeten hebt!

Op welke gronden van waarheid en regt zouden we tegen die veroordeeling in verzet komen en op de hulp van anderen kunnen rekenen, tegen den veroveraar die aldus tot ons mogt spreken?

Waar is de nationale kracht, waar zijn de middelen van verdediging, die een voldoend vertrouwen inboezemen op den goeden uitslag, tegen de voltrekking van een vonnis dat reeds voor achttien eeuwen is uitgesproken over hen, die met anderen handelen, zoo als zij zelven *niet* willen behandeld zijn?

Wij zullen ja onze verdedigings-liniën in goeden staat brengen en versterken, het volk zal zich wapenen, kanonnen en geweren van de beste constructie zullen we ons aanschaffen. Goed! wij verheugen er ons over, en juichen het toe. Maar waar is de bezielende kracht die helden vormt, en ze onverwinnelijk maakt, wetende dat zij strijden voor de heilige zaak van vrijheid en regt, overtuigd dat ze die zegeningen waardig zijn, omdat ze die ook bij andere volken eerbiedigden, vertrouwende op God, die de regtvaardigen niet verlaat, besloten om voor die voorregten alles veil te hebben en op te offeren?

Alleen een dusgezind en handelend volk is sterk! In de sympathie van alle beschaafde natiën, die vrijheid en regt liefhebben, ligt zijne kracht. Alleen zulk een volk heeft goede kans! Door die kracht, en niet door kanonnen en

bajonetten, noch door den moed der legers, is Napoleon met zijne drommen uit Spanje en Moskou verjaagd! Voor de liefde tot de vrijheid, voor den ontwaakten volksgeest, voor het nationaal bewustzijn van regt en zedelijke kracht, moest de overmagt van Philips wijken en die van Napoleon het onderspit delven! Had die geest de volken van Oostenrijk, Saksen, Nassau, Hessen en Hannover aangeblazen, hunne legers zouden in 1866 niet verslagen zijn, en wij niet in een stomme verbazing hunne vernedering aanschouwen, noch aan de wonderen van het zundnadel-geweer eene overwinning toeschrijven, die alleen verkregen werd, omdat de volkskracht verlamd was door jarenlange verdrukking; omdat de vrijheidsgeest verstorven was, die den moed aanvuurt, als de nationale sympathie de zaak schraagt en verdedigt, waarvoor het leger strijdt.

De verdrukkers hebben geoogst wat ze sedert 1815 hadden gezaaid, gesteund door priesterinvloed en fanatisme, door gunstelingen en intriguanten, door hofkabaal, en valsche leuzen, die het volk verbijsterden, die zijn geest bedierven en de liefde voor vrijheid en regt uitdoofden. Dit alles heeft vrucht gedragen en zoo is de taak ligt geworden voor den veroveraar,

Zal het ons beter gaan, als wij niet méér willen doen, dan met het geld aan de Javanen ontroofd ons oorlogsmaterieel verbeteren? Hebben wij hunne vrijheid geëerbiedigd, de beschermende wetten op hen toegepast, en hun een deel onzer beschaving gebragt, zooals het Evangelie gebiedt, zoodat wij waardig zijn hen te hebeerschen en aanspraak hebben dat andere natiën ons daarin zullen handhaven, als wij *alleen* te zwak mogten zijn om die regten te verdedigen? of zijn wij zooveel minder door voorspoed, weelde en eene weekelijke beschaving ontzenuwd? Wij, die zoo prat zijn op de deugden onzer vaderen, die zoolang teerden op hun grootheid en moed in den tachtigjarigen strijd ontwikkeld, die ons zoo gaarne en telkens daarop beroepen en verheffen, maar zonder blijk te geven de verpligting te beseffen die zulk eene nalatenschap den erfgenamen oplegt! Wel kunnen wij er op bogen 14 millioen Javanen aan wie wij de vrijheid hadden toegezegd tot slaven te hebben gemaakt! Wel kunnen wij roemen op zoo- en zooveel millioenen batig slot, te kort gedaan aan een volk, waaraan wij beloofd hadden dat het vrijelijk naar lust en begeerte zoude mogen arbeiden en over de vruchten van zijnen grond beschikken. Wel zijn wij door die woordbreuk gemakkelijk, zonder veel inspanning rijk geworden. Wel strijden wij levendig over duistere godsdienstige vraagstukken, constitutionele regten en ministeriele verantwoordelijkheid! Maar intusschen laten wij ons vangen door valsche leuzen en op een verderfelijken weg brengen door factiën en intriguanten, wier noodlottige invloed niet alleen het rijk der Nederlanden verdeelde, maar die sedert voortgingen, door leugen en laster geïnspireerd, twist en tweedragt te zaaijen onder de zonen van hetzelfde vaderland, onze aloude goede eigenschappen ondermijnden en bedierven! Zullen we zóó gedemoraliseerd, den overweldiger te gemoet gaan, die ons aanrandt? Laat 1866 ons dan leeren wat we te wachten hebben! Laat onze zonen zich dan maar niet vermoeijen met wapenoefeningen: hun geestdrift en moed zullen niet kunnen baten. Als het nationaal bewustzijn, het regtsgevoel en pligtbesef, de eerlijkheid en goede trouw niet bij ons herleven en in toepassing komen, dan vallen we gewis den veroveraar ten prooi. Raadpleegt de wereldgeschiedenis en die van ons vaderland, en gij zult telkens de volken zien ondergaan, die de slavernij oplegden, die door tweedragt verdeeld, partijleuzen huldigden, die het onregt een troon stichtten en de vrijheid lieten verdringen door geweld en verdrukking Waaraan wij jegens de

Javanen schuldig staan weten wij nog maar ten deele, evenwel genoeg om ons geweten wakker te schudden en ons te overtuigen, dat wij anders moeten gaan handelen, willen we de achting en sympathie van andere volken niet geheel verliezen. Wat zullen we nu met die wetenschap doen? Landgenooten, 't is een ernstige vraag die we u voorleggen in deze duistere tijden!

Wij doen het in vertrouwen op den mannelijken geest van duizenden in ons land, die een geweten, een hart hebben, waarin ware godsdienst, pligtbesef, liefde voor vrijheid en regt wonen.

Daarop doet onze Maatschappij een beroep. Willen we onze nationaliteit, ons regt als Nederlanders, met goed gevolg handhaven, dan moeten we terug keeren van den verderfelijken weg waarop we ons lieten voeren. Dan moeten we eerst strijden tegen den vijand in *eigen boezem*, die ons op dat dwaalspoor bragt en voortgaat ons te misleiden, die ons tot lijdelijke toeschouwers maakte van de verkrachting van wet en zedelijkheid bij hen, die wij beheerschen; beheerschen, maar op geen anderen grond of regtstitel, dan om hen tot ons op te heffen, en hen, naar hunne vatbaarheid een deel onzer beschaving deelachtig te maken, hunnen maatschappelijken toestand te verbeteren en hun de welvaart te gunnen die het regtmatig loon is van den arbeid, waaraan de beheerscher niet raken mag wil hij zijn raison d'être door andere natiën erkend en geëerbiedigd zien.

Eerst dan, wanneer wij deze voorwaarden gaan vervullen, kunnen we op de sympathie en den bijstand der Javanen rekenen, die onmisbaar zijn als we daar worden aangevallen. Daarom is de "schorsing" van het besluit van 5 Januarij 1866 zoo noodlottig; het nog overgebleven deel van vertrouwen op ons woord gaat er meê te loor. Tegen den invloed die dit bewerkte moeten we ons verzetten. Tot den strijd tegen den inwendigen vijand roepen wij het betere deel van ons volk op, dat zich moet doen gelden, krachtig, eensgezind en aaneengesloten. Want magtig en invloedrijk zijn de vijanden tegen wie we u aanvoeren: 36 jaren lang hebben zij regt en menschelijkheid vertreden en ons medepligtig gemaakt. Het is hun gelukt de wetten onuitgevoerd te laten en tot een doode letter te maken, die wij hebben afgekondigd ter bescherming der Javanen; zelfs hebben zij met gevolg het goede weerstaan dat het Gouvernement tot stand wilde brengen, als het niet strekte tot handhaving van het exploitatiestelsel en de belangen van hen die het verdedigen.

Dit alles weten wij nu uit officiële bronnen. Wat zullen we met die wetenschap doen? Ons verder er bij neervlijen in "rustige rust" zooals tot hiertoe? Of zullen we opstaan, krachtig en mannelijk, om onze eer en eerlijkheid te herstellen en toonen de nog niet geheel verbasterde zonen te zijn van een roemrijk voorgeslacht?

Edel jong Nederland! uw tijd is gekomen!'

Het oude Nederland zwijgt. Wanneer dat zwijgen niet wordt afgebroken, heeft men regt om het voor toestemming te houden.

En wordt dat zwijgen verbroken, het mag alleen zijn om den schrijver te weêrleggen en de Maatschappij te beschamen, die zich verantwoordelijk stelt voor zijn woord.

Maar hij laat de officeële stukken spreken, hij wijst op de feiten, gestaafd door het archief van het ministerie van Koloniën.

Wij begrijpen het hardnekkig stilzwijgen van het oude Nederland.

Maar uw tijd is gekomen, edel jong Nederland;

Uw tijd van spreken,

Uw tijd van handelen,

Uw tijd om de zonden der vaderen te verzoenen.

Inconsequentie.

In het Aprilnommer dezes jaars van het Tijdschrift *Waarheid in liefde* lees ik op blz. 294 het volgende: 'Wij ontzeggen aan elke wereldbeschouwing, aan alle begrippen, aan alle beginselen, aan elke theorie het regt, om *vooraf* te beslissen, wat waar zal zijn, wat tegennatuurlijk en onnatuurlijk of natuurlijk. Die wereldbeschouwing, die begrippen, die beginselen en die theoriën van menschen zijn ons daartoe veel te onzeker en feilbaar. Al wat de welbewezen *geschiedenis* ons zegt, dat *gebeurd* is, erkennen wij eerst als *waar* en zoeken het daarna als *redelijk* te begrijpen, zonder, als wij het niet begrijpen, daarom de werkelijkheid er van te ontkennen.' WIJ, zegt de schrijver, ofschoon hij zich niet noemt, maar duidelijk is het uit het verband dat hij met dit woordeken bedoelt de Groningsche Godgeleerden. Hij spreekt dus uit naam van alle mannen der Groningsche rigting, die volgens bl. 299 nooit verandert want 'die rigting is, als hun geestelijk eigendom, met hen ineen gegroeid.' Ontegenzeggelijk hebben wij derhalve hier een der *grond*stellingen van die Godgeleerden, en met name van de redakteuren van *Waarheid in liefde*, die toch wel tot de koryphaëen dier onveranderlijke rigting zullen behooren. En toch, zoo 'feilbaar' is de mensch, is een van de hoofdredakteuren (immers, al teekent hij zich slechts met de initiale G., mogen wij ook zonder 'wijsgeerige theorie' gerustelijk aannemen dat die schrijver een der drie mannen is op het titelblad vermeld), in dit zelfde nommer zoo ontrouw geworden aan dit hoofdbeginsel, dat ik mij niet begrijp, hoe zijne 'onveranderlijke' collega's hem niet bezworen hebben hen toch zoo erg niet in het aangezigt te slaan. G. namelijk komt bl. 259 van het genoemde Aprilnommer nog eens terug op de brochure in Mei 1865 uitgegeven, onder den titel: *De vraag: waarom leggen verscheidene predikanten der moderne rigting hunne bediening neder? beantwoord door eenige der beroemdste godgeleerden van die rigting.* Hij zegt dat daarin aangewezen was, dat zes van die mannen, na modern te zijn geworden, geen moed, lust of kracht hadden behouden, om het Evangelie te blijven prediken. 'Van die zes, zoo vervolgt hij nu, was Colani toen nog in dienst. Doch het werd er (bl. 22) in voorspeld, dat hij zou veranderen, en òf teruggaan tot het Evangelie, òf zich steeds verder er van verwijderen, en dan ook natuurlijk zijn post nederleggen.' Laat mij hier even ophouden: 'Er werd voorspeld.' Voorspeld? Maar hoe durft een Groninger zich daaraan wagen? Berust dan zoo iets niet 'op wereldbeschouwing, of theorie, of begrippen?' Is dat de geschiedenis, de geschiedenis *alleen* laten spreken, enkel het *gebeurde* aannemen, steeds gedachtig aan 'menschelijke dwaling en feilbaarheid?' Of, zoo men al eens toegeeft, dat dit juist een bewijs is der 'menschelijke feilbaarheid' dat zelfs een redakteur van *Waarheid in liefde* een oogenblik zich kan laten medeslepen, had men niet van een gemoedelijk man als G. mogen verwachten, dat, zoodra hij wat tot bezinning kwam, hij zijn *peccavi*, *peccavi* zou hebben uitgeroepen? Maar neen, helaas! hij beroemt zich nog op zijn profetie en haar uitkomst. 'Dit laatste' (namelijk het nederleggen van zijn ambt door Colani), zoo vervolgt hij, 'is gebeurd. Nog geen jaar later heeft ook hij als predikant bedankt. In Julij 1866 had hij reeds een opvolger. Waarom hij bedankt heeft, is door hem niet publiek gemaakt. Van "geachte zijde" werd medegedeeld, dat zijn bedanken niet met zijn moderne zienswijze in verband staat. Wij zullen dit derhalve laten rusten.' Deze laatste zinsnede is bijzonder sceptisch. Wie gevoelt niet dat er eigenlijk in opgesloten ligt: 'Wij gelooven het niet.' Want waarom anders van de geheele zaak nog melding gemaakt? In dat

plaatsen der woorden *van geachte zijde* tusschen aanhalingsteekens ligt ook iets ironisch, dat ons nog meer versterkt in het denkbeeld dat G. hier sterk twijfelt aan de waarheid van het berigt. En waarom twijfelt

hij? Niet op geschiedkundige gronden, maar alleen omdat het niet overeenkomt met zijn ‘theorie’ en met zijn ‘begrippen.’ Want wij hebben hier niet alleen een getuigenis van ‘geachte zijde’ maar van Colani zelven. En de redaktie van *de Tijdspieget* heeft welgedaan met op verzoek van Dr. Réville die getuigenis wereldkundig te maken, ten einde mannen als prof. van Oosterzee en den genoemden Groninger gelegenheid te geven hun dwaling in te zien en hun onvoorzigtige woorden in te trekken. In het Januarij-nommer van dit jaar is zoo als bekend is een brief opgenomen van den Straatsburger hoogleeraar aan Dr. Réville, waarin hij nogmaals de dwaze aantijging wederlegt, dat hij om onvereenigbaarheid zijner begrippen met zijne kerkelijke bediening zijn predikambt zou hebben neêrgelegd. Het zij mij geoorloofd sommige zijner woorden nog eens te herhalen. ‘Zeg aan iedereen, waarde vriend, en zeg het overluid, dat Dr. van Oosterzee zeer kwalijk onderrigt was, als hij mijn besluit om mijn ontslag als predikant te nemen, toeschreef aan de overtuiging die ik zou gekregen hebben, dat mijn kerkelijke bediening onvereenigbaar was met mijne theologische begrippen. Sedert jaren beb ik geloofd en ik geloof nog, dat elke prediking, die niet min of meer doortrokken is van den geest onzer moderne theologie, onvruchtbaar moet zijn in deze 19^{e} eeuw. Meer dan ooit ben ik er van overtuigd, dat van alle tegenwoordige rigtingen, het de onze is, die den geest en het karakter van het Evangelie van Jezus Christus het best begrepen heeft, en daar dit Evangelie in mijn oog de eeuwige, onmisbare godsdienst der menschheid is, zoo wensch ik niets vuriger dan dat onze wijze van zien zich openbare op alle predikstoelen in alle kerken. - -

Wat nu de ware beweegreden van mijn ontslag betreft, moet ik u zeggen, dat mijne krachten ten eenemale ontoereikend waren voor den dubbelen arbeid. Gedurende het laatste halfjaar b.v., dat toch niet bezwarender was dan andere, bad ik in de week drie collegies over *godsdienstphilosophie*, drie over het leven van Jezus en vier uren voor oefeningen in de predikkunde. Daarbij moest ik dertig maal 's jaars prediken enz.’

Zoo spreekt de geschiedenis, duidelijk en onwraakbaar. Maar zoo is niet de ‘theorie’ of het ‘begrip’ van den heer G. Door te handelen, zoo als Colani gedaan heeft, zou hij, volgens G., ‘niet natuurlijk’ of ‘tegennatuurlijk’ gehandeld hebben, dus kan het niet waar zijn, al wordt het niet alleen van ‘geachte zijde’ maar door Colani zelven gezegd. Hoe modern, hoe ultra modern! Mogt toch de steller der recensie van Scholten's jongste brochure, die uit naam der Groningsche school haar grondbeginsel constateert, den heer G. nog eens in de leer nemen, opdat hij niet weder tot zulke goddelooze ‘ketterijen’ vervalle!

S.

Aanteekening bij een woord van la bruyère.

‘On se nourrit des anciens et des habiles modernes; on les presse, on en tire le plus que l'on peut, on en renfle ses ouvrages; et quand enfin l'on est auteur, et que l'on croit marcher tout seul, on s'élève contre eux, on les maltraite, semblable à ces enfants crus et forts d'un bon lait qu'ils ont sucé, qui battent leur nourrice.’

Aldus La Bruyère. Zijn vergelijking is valsch, want:

1°. De kleine dikkert die zijn voedster slaat is een onschuldig wicht. Wordt hij, in speelsche of dwingeringe buien, wat al te roerig, dan zet de voedster hem in een hoek..... en daarmeê uit. - Maar de mensch die zijn leermeesters ‘mishandelt’ is geen onschuldig wicht. Hem noemt men een ondankbare en, naar het woord van Herder, zal de Nemesis hem vervolgen levenslang.

2°. De een slaat ‘uit overloop van gezondheid;’ de ander slaat ‘uit overloop van gal.’

En terwijl de voedster *haar* bengel in de armen drukt, mag ze fluisteren: ‘Toch ben je een dot;’ maar de leermeesters wenden zich van *hun* bengel af en zuchten: ‘*Te vroeg uit school geloopen!*’

G.

Brievenbus.

Drie sermoenen over één bedorven tekst.
I.
Van een gemoedelijk man.

Aan den Scriba van het classicaal bestuur van X.

‘De wil der meerderheid geldt - dat is een beginsel van de rijken dezer wereld.

De wil der besten, der vervulden met 's Heeren geest geldt, - dat is het beginsel van het Koningrijk der hemelen.

Het christendom is aristocratisch, niet democratisch. De vroomsten, de wijsten, de deelgenooten aan 's Heeren geest, die hebben regt om te besturen en op de verkiezing der bestuurders invloed uit te oefenen. Het christendom wil niet de heerschappij van het getal, niet van de stoffelijke overmagt, maar de heerschappij van den geest, - en evenmin als kerkleer is wat de meerderheid der leden, ook in strijd met het Evangelie, als kerkleer heeft gedecreteerd, evenmin is de man, die door de meerderheid tot ouderling of diaken is verkozen, daarom “van Gods wege” geroepen. Om “in het harte te gevoelen”, dat men “van God zelven” beroepen is, is er meer noodig dan de stemmen van de meerderheid, die welligt vervreemd is van Gods geest.

Ja, het *schijnt* een volmaakt denkbeeld, dat in de christelijke Gemeente niemand zich eigenmagtig boven zijne broeders verheft, maar allen te zamen de edelsten en godvruchtigsten uit hun midden kiezen, om de gemeenschappelijke belangen te behartigen en uit naam en in de plaats der groote broederschap te handelen; maar het *is* een onvolmaakt denkbeeld, omdat het rust op de onderstelling van eene volmaakte Gemeente, althans van eene Gemeente, waarin de geest van Christus *heerscht.* En die onderstelling is valsch. Wij zijn verre verwijderd van hen, die in de Gemeente een schaar van gedoopte heidenen zien, waaruit enkelen door zendelingsarbeid bekeerd moeten worden; maar tusschen dit uiterste

en het andere, dat de tegenwoordige Gemeente gelijk stelt met de eerste Jeruzalemsche, ligt een midden, ligt, naar onze overtuiging, de waarheid. Gaarne erkennen wij het aanzijn en de werking van 's Heeren geest in elke Gemeente, en wij zouden ons niet vermeten, van eenig bepaald lid te verzekeren, dat hij geheel zonder dien geest is; maar heerschen - dat doet de geest *niet* in alle Gemeenten, dat doet hij niet in de meesten. Ziet rondom u, in de steden en op het platteland; zijn al die gedoopten, al die belijdenis hebben afgelegd - welk eene soms! - ook zij, die zich niet aan zoodanige overtredingen hebben schuldig gemaakt, dat zij binnen het bereik uwer - hoe verslapte! - censuur vallen, zijn zij allen bevoegd, hebben zij geloofslicht genoeg en geloofsmoed en geloofskracht om mede te werken tot het besturen der Gemeente? Op gevaar af van door u voor een pessimist gehouden te worden, zeggen wij zonder aarzeling: neen! Is het christelijk, dat het minst kundige, meest onkerkelijke lid der Gemeente denzelfden invloed uitoefent op het bestuur dier Gemeente, als de man, die door wetenschap en gezindheid eene aanzienlijke plaats in de Hervormde Kerk van Nederland inneemt? Dát is geen christelijk regt.....

Waar de bevoegdheid ontbreekt, daar ontbreekt het regt.... Het regt der massa, het regt van den sterkste is niet uit den geest des Heeren.

Waar de geest des Heeren is, daar is vrijheid; maar dáár alleen mag ook vrijheid zijn, waar de geest des Heeren is, vrijheid om te kiezen en om gekozen te worden.

Bouw op deze theorie een stelsel van kerkvorm en verkiezingsvorm; gij hebt onzen, veler bijval en medewerking.'

Vóór dertien jaren schreef ik zoo; en is er in die dertien jaren zooveel rondom mij en in mij veranderd, een eigenaardig genot was 't, toen ik die lang vergeten woorden herlas met het bewustzijn, dat mijne overtuiging op dit punt voor 't minst geen wijziging had ondergaan.

Gij, die zoo trouw geheugen hebt voor al wat uw vrienden betreft, gij wist u die woorden nog te herinneren, en met de vooringenomenheid van het vriendenhart acht gij ze nog eenige aandacht waardig. Och, mijn waarde, beter en krachtiger werd er gesproken, ook vóór dertien jaren in dezelfde *Morgenster*, en door mannen, wier naam vrij wat meer gewigt in de schaal moest leggen. En wat heeft het gebaat?

Op de oude Christelijke Kerk beriep men zich; op de Handelingen, de apostolische Brieven, op Clemens Romanus, op de conciliën van Nicea en Lodicea daarbij; naar een reeks van synoden der Gereformeerde Kerk, zoo in het buitenland als in Nederland zelf, werd men door Scholten verwezen: maar de kerkvergaderingen van Parijs, Orleans, Verteuil, Rochelle, Nimes, de 2e van Parijs, die van Tours, de Nederlandsche Provinciale Synoden onder het Kruis, de Kerkvergaderingen van Wesel, Emden, Dordrecht (1574 en '78), Middelburg, en zelfs die van Dordrecht van 1619, geen van allen had ooit begrepen, wat gereformeerd kerkregt was; eerst de politieke hanen van 1848 moesten ons dat leeren.

Bijna moest men zich schamen, lid van een' kerkeraad te zijn: als een onwettig indringer werd men van ter zijde aangezien, en vergeten was het woord van Kist, dat nog heden de wettigheid der thans bestaande Kerkeraden berust op den regel, door de Provinciale synode te Bouton (Armentières) van 1563, in haar Art. 1 dus uitgedrukt:

‘Es lieux ou l'ordre de l'Eglise *n'est point encore dressé*, tant les Diacres que les Anciens seront eslus par la voix commune de tout le peuple avec leurs pasteurs, *mais*, *ou la discipline sera desja dressée*, *seront eslus au Sénat de l'Eglise* (Kerkenraad), avec les Ministres et les Diacres,.... puis seront présentez au peuple, et s'il y a opposition, la cause sera débattue et vuidée au consistoire, et s'ils ne se peuvent accorder, sera renvoyée ou Concile Provincial.’

Niets mogt baten. Te vergeefs verhieven mannen als Scholten en Stuffken hunne stem.

Zelve moest de gemeente haar vertegenwoordigers kiezen.

Kan iemand alleen vertegenwoordigd worden door den man van zijn eigen keuze, het kind niet door den vader, de pupil niet door den voogd? werd gevraagd.

Hardnekkige klerikaal, is de Gemeente dan een hoop onmondigen! was 't antwoord, dat voor 't minst de verdienste had van te klinken en nog de andere verdienste van menigen tegenstander te doen verstommen. Wie heet er gaarn een hardnekkig klerikaal? Schoorvoetend vroeg de bestrafte klerikaal nog, of de opzieners der Gemeente nog niet iets anders zijn dan haar vertegenwoordigers: leeren, vermanen, besturen moeten zij, was zijn bescheiden meening: op den grondslag van dienst, niet van vertegenwoordiging berust het bestuur der Kerk.

Maar 't werd inderdaad hagchelijk, nog tegen Art. 23 te getuigen. De theorie van het *Contrat social* had hoofden (heldere ook) en harten (nobele ook) zóó ingenomen, dat, wie haar niet beleed, reeds daardoor in verdenking kwam van ultrasupranaturalistische sympathie voor het *droit divin.*

Dat Art. 23 zelf was nog zoo kwaad niet: dat het regt tot benoeming van ouderlingen en diakenen en tot beroeping van predikanten bij de Gemeente berust, konden we ligt toestemmen. Maar achter dat Art., zoo onschuldig als 't scheen, schuilde het algemeen stemregt, loerde de ochlocratie, dreigde de barbaarschheid.

De hartstogten, zoo hevig en zoo gevaarlijk op kerkelijk gebied, zullen bij de massa worden opgewekt - duchtten wij -, het overwigt van het getal zal worden gebruikt om den geest te onderdrukken.

Orthodoxophobie!

Zij zullen triomferen, die het luidst roepen, het grofst lasteren, het sluwst de volkspassies prikkelen.

Pessimist!

Kan een liberaal man zoo reactionair zijn! zoo den geest des tijds miskennen! zoo weinig vertrouwen hebben op den triomf der waarheid! ook in den moderne gist dan nog de klerikale zuurdeesem!

Het regt der gemeente worde niet langer miskend.

De Gemeente eischt haar regt, haar volle regt.

Zoo werd er gefluisterd, geroepen, geschreeuwd.

Zwakken lieten zich intimideren, wankelmoedigen begonnen aan zich zelf te twijfelen.

De tegenstand verflaauwde.

De Gemeente bleef roepen (zeî men) om haar regt, om haar volle regt, en den 1sten Maart 1867 zag na lange barensweeën het *Reglement op de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten* het levenslicht.

Reeds is dat reglement aanvankelijk in werking getreden; en tweeërlei is reeds gebleken:

1°. dat een zeer groot deel der Nederlandsche Hervormde Kerk van art. 23 niet gediend belieft;

2°. dat men in den strik gevallen is, door de orthodoxe partij gespannen. Waar de kerkeraad in haar rigting was, toonde zij niet den minsten lust om de Gemeente mondig te verklaren; waar de kerkeraad haar kleur niet draagt, zal hij door Gemeentestemming of kiescollegie overvleugeld worden.

Inderdaad, het was een droevig schouwspel: gelijk in België de kiezers door de priesters, zoo werden in Nederlands Hervormde gemeenten de stemgeregtigden door de drijvers der orthodoxe partij als kudden schapen naar de stembus gedreven. Menschen, die van kerk noch kerkbestuur het flaauwst begrip hebben, gansche scharen die hun eigen naam niet kunnen spellen, die hebben het gewigt in de schaal gelegd; dát is de Gemeente, wier regt zoo lang was miskend, dát de Gemeente, wier stem in 't eind gehoord moest worden.

Leve de vrijheid - om de vrijheid te dooden.

's Ist eine alte Geschichte, aber sie bleibt immer neu -
und traurig dabei.

De plaatselijke reglementen ter regeling van de uitvoering, aan Art. 3 van het Maartreglement te geven, zijn onder handen, en nu - nu hangt de toekomst van ons kerkgenootschap af van u en uw medeleden in de classicale besturen.

Van u - en in vollen, heiligen ernst stel ik u voor die toekomst verantwoordelijk.

Immers de kerkeraden zullen hun plaatselijke reglementen ter beoordeeling moeten zenden aan het classicaal bestuur, waaronder zij ressorteren.

Dat classicaal bestuur heeft te beoordeelen, of het plaatselijk reglement al dan niet in strijd is met het Maartreglement zelf, *noch met andere algemeene of bijzondere reglementen.*

Dat is uw pligt.

Wees aan dien pligt getrouw, en nog is het kerkgenootschap te redden. Maar wanneer het straks, door tweedragt verscheurd, door geestelooze overmagt verstikt, in onvrijheid te gronde gaat, dan is dat u w e schuld.

Tot goedkeuring van niet één plaatselijk reglement kunt gij medewerken, want geen plaatselijk reglement is denkbaar, dat niet met algemeene of bijzondere reglementen in strijd zon zijn.

Het reglement zelf, waarvan het plaatselijke de toepassing moet zijn, is met andere reglementen in openbaren strijd, allermeest met de Grondwet, het Algemeen Reglement. Op enkele hoofdpunten maar wil ik uwe aandacht vestigen.

De Grondwet zegt (Algemeen Reglement art. 23, al. 2): 'De Gemeente zal dit (regt) òf zelve uitoefenen, òf door hen, *die zij daartoe bepaaldelijk magtigt*, doen uitoefenen.'

Art. 3 al. 2 van het Maartreglement bepaalt: 'In Gemeenten van 100 en meer stemgeregtigden geschiedt dit (uitoefening van het regt tot benoeming van ouderlingen en diakenen en tot beroeping van predikanten) door een kiescollegie. Dit collegie bestaat uit de gezamenlijke leden van den (Algemeenen) kerkeraad en uit tweemaal zoovele gemagtigden, te benoemen door en uit de stemgeregtigden.'

Ziedaar het kiescollegie, waardoor de gemeente haar regt zal heeten uit te oefenen.

De Grondwet eischt, dat de Gemeente haar regt zal uitoefenen door hen,

die zij daartoe bepaaldelijk magtigt; het reglement zal het regt der Gemeente laten uitoefenen door hen, die zij daartoe *niet* bepaaldelijk magtigt.

Voor ⅓ bestaat het kiescollegie uit den kerkeraad, door de Gemeente *niet* gemagtigd. Slechts ⅔ van het kiescollegie is door de Gemeente werkelijk gemagtigd.

Grondwettig is dus dat kiescollegie onbevoegd om het regt der Gemeente uit te oefenen, en een plaatselijk reglement, waarin de uitvoering van het ongrondwettig Art. 3 geregeld wordt, kan door u in gemoede niet geoordeeld worden 'niet in strijd te zijn met algemeene of bijzondere reglementen.'

Tweede schending der Grondwet: art. 23, al. 2 van het Algemeen Reglement beveelt, dat de wijze, waarop het regt der Gemeente zal worden uitgeoefend, vastgesteld zal worden in de nader te maken bijzondere reglementen op de kerkeraden en de predikantsberoeping.

In het reglement voor de Kerkeraden en in het reglement voor de predikantsberoeping (op de Vacaturen) had dan de wetgever moeten vaststellen de wijze, waarop de Gemeente haar regt zou uitoefenen of doen uitoefenen.

Sedert jaren zijn beide reglementen vastgesteld, maar daarbij is *niet* geregeld wat de Grondwet dáárbij geregeld wilde.

Nu heeft die regeling plaats gehad, niet bij de *twee*, daartoe bepaaldelijk aangewezen reglementen, maar bij é é n reglement, waarvan de Grondwet niets weet.

Zelfs heeft de wetgever verzuimd de bestaande reglementen voor de Kerkeraden en op de Vacaturen in overeenstemming te brengen met het nieuwe reglement: formulier A. b.v. staat daar nog altijd onveranderd bij het reglement op de Vacaturen, en bij een predikantsberoeping door een kiescollegie zal men geen beroepsbrief kunnen uitvaardigen in wettigen vorm.

Een plaatselijk reglement tot regeling der uitvoering van het ongrondwettig Maartreglement kan dan door uw collegie niet goedgekeurd worden zonder grondwetschennis te plegen.

Wij zijn niet in Amerika, zegt gij. 'Les Americains ont', volgens Tocqueville, 'reconnu aux juges le droit de fonder leurs arrêts sur la c o n s t i t u t i o n, plutôt que sur les *lois.* En d'autres termes, ils leur ont permis de ne point appliquer les lois qui leur paraitraient inconstitutionelles.'

Neen, wij zijn niet in Amerika, nog vindt hier tegenspraak, wat reeds in 1829 door van Sonsbeeck(*) met zooveel klem werd betoogd: Niemand zal ontkennen, dat de Grondwet de basis is van alle magten in den Staat, dat ook de wetgevende magt slechts op die basis kan en mag voortwerken, dat geene gewone wet die basis veranderen of wijzigen kan. Al hetgeen nu door de wetgevende magt in strijd met dien eersten grondslag gedaan wordt, is dus eene daad, welke buiten den kring harer bevoegdheid ligt, en alzoo van geene verbindende kracht kan zijn voor eenige andere magt in den Staat.

Wij zijn niet in Amerika: anders zoude ik u niet behoeven te betoogen, dat het Algemeen reglement door zijn slotbepaling zich heeft willen waarborgen tegen de wisselende meeningen der Synode en van de meerderheid der provinciale Kerkbesturen, en dat die waarborg een doode letter wordt, wanneer in de organieke wetten de geest en beginselen der Grondwet worden miskend en zelfs haar gebiedende voorschriften geschonden.

(*) Proeve over de zelfstandigheid en onafhankelijkheid der regterlijke magt, aangehaald door Mr. W.A.C. de Jonge, Themis, d. X. bl. 359.

En toch kan ik mij van dat betoog onthouden; de Synode zelve heeft er mij van ontslagen.

In Art. 4 van het Maartreglement schrijft zij aan het classicaal bestuur voor: te beoordeelen, of het plaatselijk reglement niet in strijd is met andere algemeene of bijzondere reglementen. Toetsing aan de wet, aan de Grondwet dan wel allereerst, stelt zij zelve u ten pligt.

Maar in dezelfde zitting, waarin zij dat reglement aannam (25 Julij 1866), droeg zij aan de Synodale Commissie op te onderzoeken: ‘welke veranderingen de verschillende bijzondere synodale reglementen mogten behooren te ondergaan om ze met het aangenomen reglement in overeenstemming te brengen, ingeval het reglement door de meerderheid der provinciale Kerkbesturen mogt worden goedgekeurd, en deswege de Synode des volgenden jaars van berigt en advies te dienen.’

‘De regter kan geene twee tegenstrijdige wetten als van kracht erkennen,’ verklaart de Bosch Kemper, en op tegenspraak kon hij bezwaarlijk rekenen.

Toch heeft hij ze gevonden - bij de Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk.

Zij neemt een wet aan in 1866; de bestaande wetsbepalingen, met de nieuwe wet in strijd, worden daarbij niet afgeschaft;

twee, drie, wie weet hóeveel tegenstrijdige wetten stelt de Synode nevens elkander, aan den regter overlatende, welke van al de, evenzeer van kracht zijnde, wetten hij zal willen toepassen.

Eerst in 1867 zal de Synode, wanneer de Synodale Commissie diligent is, advies ontvangen: ‘welke veranderingen de verschillende bijzondere synodale reglementen mogten behooren te ondergaan om ze met het aangenomen reglement in overeenstemming te brengen.’

Wanneer de Synode met dit advies zich vereenigt, zal zij (volg. Art. 62 Algemeen reglement) de veranderingen aanwijzen, welke de bestaande reglementen behooren te ondergaan, en die voorloopig aangenomen veranderingen aan de provinciale Kerkbesturen zenden om er hunne consideratiën op in te winnen.

In 1868 zal zij van die consideratiën kennis nemen en naar haar eigen oordeel gebruik maken, om ze vervolgens andermaal aan de provinciale Kerkbesturen te zenden, die er dan hunne stem over uitbrengen.

Wanneer de volstrekte meerderheid dier Kerkbesturen zich voor die veranderingen verklaart, reeds terstond in hunne Octobervergadering, kunnen zij in den aanvang van 1869 als finaal aangenomen, door de Synodale Commissie uitgevaardigd worden.

Tot zoo lang hebben de classicale besturen de keus, welke van de twee, drie of meer tegenstrijdige, maar allen even wettige, wetten zij gelieven toe te passen. Zij kunnen, als 't hun behaagt, en hun geweten op 't stuk der Grondwet niet al te naauwgezet is, het Maartreglement toepassen, ‘met inachtneming van de synodale reglementen voor de kerkeraden en op de vacaturen’ (Art. 1), dat is, met inachtneming van hetgeen er mede in strijd is - een strijd, dien de Synode te gelegener tijd wel eens opheffen zal.

Nog ánders zal het gaan, wanneer ook de Synodale Commissie zal inzien wat in middagklaarheid voor ieder te zien is: dat het Maartreglement in strijd is met de Grondwet.

Acht zij dan het Maartreglement zóó noodzakelijk voor den bloei der Kerk, dan zal zij de Synode moeten adviseren om tot eene grondwetsherziening over te gaan, en uit liefde voor Art. 23 zal men Art. 23 moeten opofferen.

Wanneer dan, om Art. 23 te behouden, Art. 23 door de Synode is gewijzigd, zullen de consideratiën der provinciale Kerkbesturen worden gevraagd, die door de volgende Synode overwogen moeten worden, en eindelijk kunnen twee derden der provinciale Kerkbesturen, de respective classicale besturen gehoord, besluiten, dat Art. 23 zal opgeofferd worden aan het reglement tot uitvoering van Art. 23.

Vergun mij, nog de hoop te koesteren, dat de classicale besturen, en - mogt een enkele hunner falen - de provinciale Kerkbesturen in de toepassing van het Maartreglement nog wel eenig bezwaar zullen zien.

Of ze moeten al zeer dweepen met den regel: *Vivent les principes*, *périssent les colonies!*

Zeker, ik kan het mij denken, dat een edele ziel, door beginselkoorts verbijsterd, het *fiat justitia* handhaaft, al bloedt ook zijn hart bij het *pereat ecclesia.*

Maar zeer sterk betwijfel ik, of het Maartreglement wel één' dweeper met het regt der Gemeente in geestdrift zal ontvonken.

Het *pereat ecclesia*, ja, dát zal zijn vervulling wel vinden.

Hoe vele vragen toch verdringen zich hier!

Hoe zal een kiescollegie werken, waarin ½ creatuur is van de overige ⅔? Hoe zal er zamenwerking zijn in een collegie van diakenen, zamengeworpen door den wisselvalligen uitslag der stemming van een zoo talrijk kiescollegie? In welke handen zullen straks de diakonie-fondsen komen? Blijft er nog een schaduw van een kerkgenootschap over, wanneer de Synode de magt, door het Algemeen reglement in hare handen gelegd, overdraagt (met welk regt?) aan de plaatselijke Gemeenten, die elk individueel zullen beslissen, waar de wet den algemeenen regel had moeten stellen?

En de vrijheid, wat zal er van de vrijheid worden in onze Hervormde Kerk?

Aandruisen zullen ze, de drommen van gefanatiseerde kinderen in het verstand (in de boosheid niet altijd kinderen), aanstormen, om met beneveld brein de groote vraagstukken te beslechten door de zware overmagt van het getal. Het geestdoodend orthodoxisme, op elk gebied des geestes geslagen, zal de hartstogten prikkelen tot razernij, en zegevieren zal het door de stoffelijke overmagt.

Geldt de fijne glimlach, dien ik om uw lippen spelen zie, misschien den moderne, die van zijn toekomst niet zeker is?

Och, mijn waarde, die martelaarskroon zou, in zoo goed gezelschap, nog wel te dragen zijn, en het karig stuk broods, dat de Kerk haar dienaar gunt, kan ik mij ook nog wel langs anderen weg verschaffen. Wie 't eerst glimlacht zou 't welligt ook niet het laatste doen; zou de moderne wel het eerste offer zijn, als het tweede viel ligt, als het derde zeker, mijn officieel gematigde vriend met zijn schroomvallig classicaal bestuur. Men zal wel andere wachters op Sions muren plaatsen.

En dan, als u en mij, en met ons menigen wijze en brave, de eere der uitbanning ten deel is gevallen, dan zullen de vijanden onzer Kerk juichen; heengegaan eerst de mannen, die den schat niet wisten te bewaren, toen zij de aarden vaten verbroken hadden; uitgedreven straks de anderen, die met den schat nog wilden woekeren ten bate hunner broederen; verjaagd de laatsten, wie het hart klopt voor het vrije Evangelie, en gij '*église de nos pères martyrs*, *toi la plus glorieuse des grandee sociétés religieuses qui aient travaillé au bien des*

hommes, *toi à qui nous devons ce qu'il y a de liberté dans les deux mondes*,' verlaten door al wat geest heeft en gemoed, van de wetenschap verstoken, van de vrijheid beroofd, door bekrompenheid geperst, onder letterdienst gebukt, bedwelmd door den walm van het vuur der onverdraagzaamheid, gij - '*Jerusalem*, *si je t' oublie!*' - een aanfluiting geworden voor Rome, een spot voor het brutaal naturalismus, een rookende puinhoop, gij, Kerk der vaderen!...

Vivent les principes!

Ja, als ze leven - zelfs een Kerkgenootschap kan welligt niet te groot offer zijn aan een edel beginsel gebragt.

Maar als een Kerkgenootschap ten offer gebragt wordt aan halfheid en transactiegeest, noem dan geen offer wat beter een moord ware geheeten.

De Gemeente zon kiezen.

De *Gemeente!*

Met die leus is de Kerk beroerd, met dien kreet heeft men storm geloopen op de bestaande organisatie.

En nu, na jarenlange belegering, de vesting is ingenomen, nu wordt de vaan, waaronder al die jaren de aanvallers zich schaarden, in het slijk getreden.

De *Gemeente?*

Neen, de 'stemgeregtigde leden eener Gemeente,' zegt het Maartreglement.

En wie zijn die stemgeregtigde leden?

'Alle manslidmaten, die....' Alle *mans*lidmaten? De vrouwen dan niet? Stil, wij zijn immers niet in Amerika. Zwijg in Nederland van het regt der vrouw, zoo gij door gemeenplaatsen niet overstelpt, door een' spotlach niet ontwapend wilt worden. Vriendinnen des Heeren, dienen moogt gij hem met uwe goederen, zalven moogt gij hem met den geur uwer liefde, sidderen moogt gij aan den voet, van zijn kruis, weenen moogt gij bij zijn graf, profeteren moogt gij dat hij leeft, martelaressen moogt gij worden voor zijn zaak, de zaden des geloofs en der liefde moogt gij uitstrooijen in het kinderhart, gewonden moogt gij verplegen en stervenden de brandende slapen verkoelen in zijn naam, in zijn kracht den pestadem van het kerkerhol trotseren; maar de taak om te twisten over hem, om hem te verloochenen en te verraden, om hem te kruisigen en zijn Gemeente te vertegenwoordigen blijft aan de mannen voorbehouden.

Zeker, wij zijn verre van Amerika, en - verre ook van Christus.

Tot de tuchtmiddelen der Nederlandsche Hervormde Kerk behoort (Regl. v. Kerk. Opz. en t. Art. 4), 'vervallenverklaring van de bevoegdheid tot het uitoefenen van kerkelijke regten.'

Aan die tucht zijn (ald. Art. 3) 'onderworpen alle lidmaten..... ter zake van onchristelijken wandel, van openbaren strijd met den geest en de beginselen van de belijdenis der Hervormde Kerk, van verstoring van orde en rust.'

Wanneer de Synodale Commissie de Synode van 1867 adviseert omtrent de 'veranderingen, welke bijzondere synodale reglementen mogten behooren te ondergaan om ze met het aangenomen reglement in overeenstemming te brengen', dan zal zij de Synode ook moeten adviseren tot wijziging van Art. 3 Regl. van Opz. en t. Het zal voortaan moeten luiden: 'Aan de kerkelijke tucht zijn onderworpen alle lidmaten... die behooren tot het vrouwelijk geslacht, of zich schuldig maken aan het misdrijf van armoede, voorts ook anderen ter zake van enz.'

Ook armoê is een misdrijf geworden, strafbaar met 'vervallenverklaring van

de bevoegdheid tot het uitoefenen van kerkelijke regten'; want uitgesloten van de stembevoegdheid zijn 'manslidmaten, die in het jaar, dat aan de stemming of verkiezing voorafgaat' - door de diaconie zijn bedeeld, opdat hun vrijheid van stemming niet door diakenen belemmerd worde? Neen, die 'door *eenig* armbestuur zijn bedeeld geworden' (Art. 1 al. 3).

Zij staan gelijk met hen, die onder censuur of curatele staan; beneden idioten, krankzinnigen, bankbreukigen, eerloos uit de militaire dienst ontslagenen, crimineel veroordeelden. Deze worden van de stembevoegdheid *niet* uitgesloten.

't Kan wel zijn, dat onder deze bepaling nog een beginsel schuilt; maar of dat beginsel ook een christelijk zou zijn?

Zonderlinge ijver in elk geval voor het regt der Gemeente, wanneer van dit regt verstoken worden, nevens de predikanten (die geen lidmaatsattestatie plegen in te dienen), de vrouwen, de armen, en daarenboven nog de manslidmaten beneden den leeftijd van 23 jaren, en allen die in het jaar vóór de stemming van woonplaats veranderen moesten.

Is 't niet, of de geestdrift voor het beginsel wat bekoeld was en men de toepassing wat minder schadelijk heeft willen maken, door een paar huismiddeltjes, geleend van de wijzen dezer wereld?

Ja, de Kerk zal wel te gronde gaan; maar geregtigheid zal *niet* geschieden.

Zal de Kerk te gronde gaan?

Nog eens, van u en uwe medeleden wacht ik het antwoord op die vraag.

'De Synode wil de uitvoering.' Wat de Grondwet wil, wat de geest van Christus wil, wat uw geweten wil, dát is de vraag.

'De Gemeente zal tegen ons, kerkbesturen, in opstand komen.'

Als gij een geloof hadt als een mostaardzaadje, zoudt gij de Gemeente beschermen tegen wat zich Gemeente dunkt.

'Als de Provinciale Kerkbesturen eens buiten ons om de plaatselijke reglementen goedkeurden?'

Hebben zij u grond gegeven voor de verdenking, dat zij regt en wet met voeten zullen treden? Alleen door uwe tusschenkomst kunnen de plaatselijke reglementen tot hen komen.

Van u en uwe medeleden blijf ik de beslissing wachten over de toekomst der Kerk. Als gij wettigen, kalmen, maar volhardenden tegenstand biedt, - laat mij beter zeggen, als gij naar pligt en geweten weigert mede te werken tot maatregelen, die èn onwettig zijn èn verderfelijk daarbij, dan kan de Kerk nog behouden worden.

En Art. 23 dan?

Was 't al niet lang dood? Had de Kerk zelve 't niet al dood verklaard, toen zij de reglementen op de benoeming van ouderlingen en diakenen en op de beroeping van predikanten vaststelde, zonder uitvoering te geven aan Art. 23? Herziening van die reglementen ware 't éénig middel geweest om dat artikel weder in 't leven te roepen.

Terugkeer tot het oude dan? Neen, wel uitgaan van het oude, het wel en wettig bestaande; geen smet op den kerkeraad geworpen, als stond hij buiten, tegenover de Gemeente, als had hij, met verkorting van het regt der Gemeente, zich als haar vertegenwoordiger opgedrongen. Hij was het orgaan der Gemeente en is dat tot op dezen dag, hij is het krachtens protestantsche beginselen, wettig toegepast. Maar een collegie dat zichzelf telkens vernieuwt kan mij toch niet be-

hagen: clubgeest en camaraderie sluipen zoo ligt daar binnen. Daarbij, Art. 23 spreekt in zijn eerste alinea een beginsel uit, dat ik met volle overtuiging als goed, christelijk, protestantsch erken.

Terwijl in Rome's Kerk de opzieners der gemeente hunne zending en wijding ontvangen buiten de Gemeente om, van hooger kerkbestuur, is bij ons de Gemeente uitgangspunt: benoeming en beroeping gaat uit van de Gemeente, 't zij velen daartoe medewerken of weinigen, de kerkeraad of een ander.

Bij de G e m e e n t e berust dit regt, maar niet in dezen zin of onzin, dat al de gemeenteleden, ook pasgeborenen, onnoozelen, diep onkundigen, stembevoegd zouden zijn. Maar in dien zin, dat al wie van dit regt zich bewust zijn en bekwaam om het uit te oefenen, tot die uitoefening geroepen worden; dat hoe langer hoe meer leden tot die bewustheid en bekwaamheid komen en daarom ook tot de uitoefening geroepen worden. Het algemeene priesterschap der geloovigen is een waar en een schoon idée, maar dat zich allengs verwezenlijkt. Wie 't ten volle verwezenlijkt in elk gemeentelid acht, slaat der werkelijkheid in het aangezigt; en zij zal hem wederom slaan, met dubbele slagen.

Haar regt tot benoeming en beroeping oefene de Gemeente uit - onmiddellijk of trapsgewijze, naar de algemeene wet bepalen zal -; heeft zij het tot heden uitgeoefend door den kerkeraad, onvolledig, - door allen die geschikt blijken om haar organen te zijn, oefene zij 't in de toekomst uit. Door *infantes*, door kerkelijk onmondigen, kan de Kerk zich niet uitspreken.

Twee eischen zal zij minstens mogen doen aan wie zij als haar organen erken nen zal: godsdienstzin en eene zekere mate van ontwikkeling. Over godsdienstzin kan in bepaalde gevallen bezwaarlijk geoordeeld worden: men zal dien moeten onderstellen bij allen, die aan zedelijken levenswandel belangstelling paren in de openbare godsdienstoefening, geen tegenstrevers zich betoonen van kerkelijke wetten en verordeningen. De gewenschte ontwikkeling mag ondersteld worden bij hen, die aan het bestuur, de onderwijzing en opleiding der Gemeente of van haar kweekelingen hunne krachten wijden. Dienstdoende en voormalige kerkeraadsleden, godsdienstonderwijzers, kerkvoogden en notabelen komen dan in aanmerking. Allen voorts, die aan eene openbare inrigting van onderwijs, als hoogeschool, militaire academie, polytechnische school, kweekschool voor onderwijzers of onderwijzeressen, met goeden uitslag hunne studiën hebben volbragt, of eenig staatsexamen afgelegd. Eindelijk zou het kiesregt verkrijgbaar moeten zijn voor allen, die door een kerkelijk examen (gescherpte aflegging van belijdenis) van hunne bevoegdheid deden blijken. Aan mannen en vrouwen, die door levendige belangstelling in godsdienst en christendom, door goede diensten aan Kerk of maatschappij bewezen, door voortreffelijke letterkundige of kunstwerken in edelen geest, van hunne rijpheid bewijzen gaven, zou de Gemeente, bij besluit van kerkeraad of kiescollegie, het stemregt kunnen toekennen.

Zoo zouden wij den geest zijn regt gunnen, zoo der Gemeente geven wat haar toekomt, zonder haar prijs te geven aan de ruwe overmagt der geestelooze menigte; zoo zou de Gemeente spreken in zoover de geest haar te spreken gaf, door de aangewezen organen van den geest. Van uitsluiting is hierbij geen spraak; maar de werkelijk stembevoegden zouden hun volle regt genieten, niet verdrukt en overheerscht door de medestemming van onbevoegden. Wel zouden zij daarbij

moeten weten, dat zij niet het regt uitoefenen van een ander, op hen overgedragen, maar dat zij zijn de stemmende Gemeente zelve, zoodat zij niet in hun

eigen persoonlijk belang, maar in 't belang van 't algemeen hunne stem hebben uit te brengen.

Slechts enkele lijnen gaf ik aan; niet mijne roeping is het, als wetgever op te treden; niet veel meer dan een vergeten burger op kerkelijk gebied, voel ik alleen door den gemeenschappelijken nood mij gedrongen om ook mijne stem te doen hooren. Wanneer ik het Maartreglement als een onding bestrijd, als een ramp betreur, clericale bekrompenheid, hardnekkige behoudzucht zijn mijn drijfveeren niet.

Geen ochlocratie wil ik; maar oligarchie evenmin; maar hiërarchie wel het allerminst. Aristocratie, dát is het wat ik begeer: de invloed van den geest, de magt in handen van de wijzen en braven, en gedurige uitbreiding van den kring dier wijzen en braven.

Het Maartreglement daarentegen huldigt een valsche, onchristelijke theorie, wier verderfelijke werking het beperken wil door even onchristelijke vonden; het bereidt de heerschappij voor der geesteloosheid. Daarom sterve het als misgeboorte een' vroegtijdigen dood.

Uw
- S -.

II.
Van een bedroefd man.

Mijn Heer de Redakteur!

't Kan ieder mensch, al behoort hij ook niet tot de kniesooren, wel eens overkomen, niet waar? dat hij mismoedig is. En zoo gaat het ook mij, al mag ik, naar ik meen, juist niet tot de zwaartillenden gerekend worden. Ik heb mij daarom de vrijheid veroorloofd u te schrijven en voor u mijn hart eens uit te storten. Dat doet reeds goed, en wie weet of gij mij niet een goede dosis troost weet toe te dienen en mijne verloren opgeruimdheid kunt herstellen. Och! doe het dan - gij zult er mij zeer door verplichten.

En wat heeft mij dan zoo ontstemd? Ja, ik kan dat zoo niet met één woord uitdrukken; maar - o! lach mij toch niet uit! - 't is alleen een gevolg van dat nieuwe Reglement op de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten, 't welk door de Synode onzer Nederlandsche Hervormde Kerk onlangs is ingevoerd.

Om de waarheid te zeggen - zie, ik ben maar een eenvoudig man, die niet veel verstand heeft van wetten en reglementen en die niet veel rechtskennis bezit, en ik kan deerlijk de plank misslaan, en die mannen, die dit Reglement hebben ontworpen, kunnen daarmede wel alleszins in hun recht zijn geweest, - maar zoodra ik dat Reglement onder de oogen kreeg, kwam 't mij voor, dat het in strijd is met het beruchte Art. 23 zelf, waaraan het heet uitvoering te geven. Ik kan nooit gelooven, dat het bij de vaststelling van het daarin bepaalde de bedoeling is geweest dat iedere Gemeente zelve zou beslissen of de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten al of niet op den ouden voet zou blijven. Lees er het tweede lid van Art. 23 maar eens op na en - zoo u niet reeds van dit idee zijt - zult u mij toestemmen, dat *dit* bedoeld werd,

dat *de Synode*, met inachtneming van Artt. 61 en 62 van het Algemeen Reglement, voor elke Gemeente zou bepalen of daar de oude wijze van verkiezing zou blijven bestaan of niet. Volgens het nieuwe Reglement zou iedere gemeente nu zelve beslissen. Is dat niet zooveel als dat deze zelve een wet zou maken, de wet: zóó of zóó zal die benoeming en beroeping geschieden? En is dat niet in strijd met wat het Algemeen Reglement zelf in de pas aangehaalde Artt. (61 en 62) voorschrijft? Stel u eens het zoo goed als ondenkbare geval voor dat de Regeering bij de 2e Kamer een wetsontwerp indiende, hetwelk de bepaling behelsde dat het aan de beslissing van iedere burgerlijke gemeente zal worden overgelaten of voortaan de leden van den Raad op den ouden voet of op eene andere wijze zullen benoemd worden. Zou zulk een ontwerp worden aangenomen? Zou men 't niet als inconstitutioneel verwerpen? Zou men er niet tegen inbrengen: *de gemeente* heeft niet te kiezen; *zij* heeft geen wetten te maken; dat is buiten den kring *harer* bevoegdheid? De 2e *Kamer* is de wetgevende macht. - Het nieuwe Reglement spreekt in art. 2 van een machtigen van den kerkeraad. Waar de gezegde benoeming en beroeping op den ouden voet is gebleven, kunnen de *tegenwoordige* kerkeraadsleden gezegd worden door de stemgerechtigden gemachtigd te zijn, maar zal dat ook van hen getuigd kunnen worden, die in de eerste 4 jaren door hen en die later door andere kerkeraadsleden zullen gekozen worden?

Maar dit is het niet wat mij eigenlijk zoo uit mijn humeur heeft gebragt. Zie Mijnheer de Redakteur! zoo als u weet, zijn met den 1sten dezer maand alle stemmingen afgeloopen, die overeenkomstig het nieuwe Reglement moesten plaats grijpen. En wat is nu geschied? Ja! als ik daar recht in kom, dan is het een gevoel van diepe verontwaardiging en van groote smart, dat zich van mij meester maakt. Want ik dacht in mijne eenvoudigheid, toen ik de mannen van zekere partij zoo zag ijveren voor de invoering, voor de eerlijke, of zoo als zij het ook wel noemden, voor de rigoureuse invoering van Art. 23 - dat het hun daarbij werkelijk te doen was om 't geen zij tot rechtvaardiging van hunnen ijver aanvoerden: De organisatie onzer Kerk deugt niet. De kerkelijke besturen zijn onwettig samengesteld. Zij vertegenwoordigen de Kerk niet. De kerkeraden toch, waarin zij gefundeerd zijn, benoemen zich zelven. Zoolang deze verkiezing voortduurt wordt onrecht gepleegd. Men onthoudt der Gemeente wat haar toekomt. Men pleegt diefstal, zoo sprak men, zoo werd geschreeuwd op klassikale vergaderingen, in dagbladen en brochures. En nu verwachtte ik ook niets anders of die ijveraars zouden, nu zij in de gelegenheid waren om eenen in hunne eigen oogen beteren, wettigen, schriftuurlijken (zoo stelde men het wel eens voor) kerkvorm te helpen in 't leven te roepen en den grond tot de klachte door hen aangeheven weg te nemen, daartoe zoo ijverig mogelijk medewerken en als één eenig man stemmen voor verandering in de bestaande benoeming en verkiezing van ouderlingen, diakenen en predikanten. En - ik vraag het nog eens - wat is geschied? Gij, MijnHeer de Redakteur, hebt ongetwijfeld ook wel de opgaven in de Kerkelijke Courant van de gehouden stemmingen nagegaan. En heeft niet - ik vergis mij toch niet? - juist in vele orthodoxe gemeenten de meerderheid voor het behoud der verkiezing op den bestaanden voet gestemd; terwijl juist in zoovele gemeenten, waar liberale, laat ik liever zeggen, moderne predikanten werkzaam zijn, verandering en wijziging is ingevoerd, ook door de krachtige medewerking van

orthodoxen, in hope, wat de laatsten betreft, dat de liberale leden van den kerkeraad voor orthodoxen zouden plaats maken en zoo het bestuur der

Kerk in handen van de rechtzinnige partij komen? Hoevelen van de lui, die nu in orthodoxe gemeenten, omdat het eigenbelang, liever het belang hunner partij het vorderde, geijverd hebben *tegen* de verandering, schreeuwden vroeger zoo luide *voor* die verandering! Blijkt hieruit niet zonneklaar, dat het hun met hetgeen zij voor de noodzakelijkheid dier verandering in 't midden brachten, niet recht ernst was? Eischte het belang vroeger verandering, het vordert haar immers nog.

En dit, MijnHeer de Redakteur, heeft mij bedroefd, diep bedroefd. Ik denk gaarne goed van mijn evenmensch, en ik dorst niet gelooven dat zij zulke leugenaars, huichelaars, - 't woord moet er uit - zulke jezuiten waren. Ja! dat smart mij zeer.

Terwijl ik nu toch eenmaal aan u schrijf, wil ik hier nog iets bijvoegen. In de gemeente, waarvan ik lid ben, hebben de drijvers voor de oude leer niet zoo als elders de invoering van wat nieuws trachten in te voeren, maar voor het oude geijverd, omdat ze bang waren dat anders in den kerkeraad zitting zouden erlangen, die bij de beroeping van een predikant, niet op een der trouwe wachters op Sions muren zouden stemmen. Ik heb er dus voor mij zelven geen belang bij, maar toch beklaag ik menige gemeente, voor zooverre zij er zich mede moet afgeven, in welke nu eene nieuwe verkiezing en benoeming moet plaats hebben. Want - of heb ik 't mis? - wat zal 't een werk geven! Eerst moeten stemgerechtigden weder opgeroepen worden om een kiescollegie te vormen. Stel, een der gekozenen bedankt. Er kunnen er ook meerderen bedanken. Zoo dikwerf nu als dit geschiedt, moeten de stemgerechtigden bij vernieuwing worden opgeroepen tot dat dit collegie voltallig is. Heeft men het zóóver gebracht, dan worden ouderlingen en diakenen benoemd. Een of meer van de kiezers wordt ouderling of diaken. De gekozen ouderling of diaken, of meerderen kunnen bedanken. Dan al weêr andere vergaderingen. Vergaderingen om 't kiescollegie voltallig te maken. Vergaderingen om den kerkeraad aan te vullen. Jaarlijks treedt een vierde gedeelte van het kiescollegie af. Welk een heir van vergaderingen, vooral in groote Gemeenten, in 't verschiet! Vroolijk uitzicht! Vooral bij de gedachte dat het wel *heeten* zal: de stemgerechtigden hebben gekozen, maar dit dikwerf niet meer dan in schijn zal plaats vinden.

't Zal er van nu voortaan wel aardig in de Kerk uitzien met zoo'n lappendeken. Hier de verkiezing zóó, en daar zóó, en ginds weêr anders. Om de 4 jaren kan er weêr verandering komen, en later heeft om de 10 jaren telkens in iedere Gemeente een oproeping van stemgerechtigden, met al wat daaraan voorafgaat, plaats. Jongens, wat een pret! Ja! daar zal nu recht leven in de brouwerij komen!

Apropos, MijnHeer de Redakteur! hoe moet gehandeld worden, wanneer de tijd daar is, waarop de tegenwoordige kerkeraadsleden aftreden en het huishoudelijk Reglement, dat iedere kerkeraad, waar 't noodig is, volgens Art. 4 van het nieuwe Reglement, moet maken, nog niet de in dat Art. bedoelde goedkeuring heeft erlangd? De Synodale Commissie heeft, zoo ik wel onderricht ben, als haar gevoelen te kennen gegeven, dat in zulk een geval de ouderlingen en diakenen op den bestaanden voet moeten gekozen worden, zoolang zulk een huishoudelijk reglement niet in werking is getreden. Maar in Art. 7 van het nieuwe Reglement staat: Met de invoering van dit reglement zijn Art. 6 van het Synodaal Reglement voor de Kerkeraden en Art. 48 van het Reglement op de Vacaturen vervallen. Aan de uitspraak van de Synodale Commissie behoeft men zich niet te houden. En hare uitspraak is in strijd met gezegd Art. Derhalve kan men in zulk een geval

volstaan met niets te doen d.i. de vacaturen in den kerkeraad onvervuld laten.

De ontwerpers van 't nieuwe Reglement hebben zich dan wel zeer verdienstelijk gemaakt, ook van wege de nauwkeurigheid, waarmede zij het hebben opgesteld.

Nog een apropootje. Weet ge ook hoe ze in Meerenberg gedaan hebben met de uitvoering van het nieuwe Reglement? daar toch door Art. 1 van dit reglement, van de stemgerechtigden wel bedeelden, maar niet krankzinnigen (niet alle krankzinnigen staan immers onder curatele?) evenmin als bankroetiers, crimineel veroordeelden, zij die niet lezen of schrijven kunnen, zijn uitgesloten.

Maar mijn geschrijf is voor een brief al lang genoeg.

Ik wil dus eindigen, ofschoon ik nog wel meer aanmerkingen op 't Reglement kon maken. 't Was mij dáárom ook niet te doen.

Zooals ik gezegd heb, gij zoudt mij zeer verplichten, door mij te troosten bij de droeve stemming, die de ervaring van deze dagen mij heeft veroorzaakt.

Misschien dat ook anderen dien troost behoeven.

Daarom vraag ik 't u ook maar in 't openbaar. Gij kunt mij dan ook in 't openbaar een hartig en versterkend woord toespreken.

Hebt ge geen troost, dan is het voor mij reeds goed geweest dat ik mijn hart eens lucht kon geven. Ik was vol tot stikkens toe.

Geloof mij te zijn,
MijnHeer de Redakteur!
UEd. Hoogacht. en Dw. Dienaar
CASTOR.

III.
Van een ondeugend man.

Een wonderlijke historie, mijn waarde Redakteur: in den jare 1867 een heel Kerkgenootschap, en het talrijkste nog wel van het vaderland, dupe geworden van een spotvogel, die eens de proef heeft willen nemen, hoever men 't met een stalen voorhoofd nog brengen kan.

Onder den titel van *Synodaal Reglement op de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten* heeft de snaak een lapwerk in de wereld gezonden, waarvan ge de weêrga te vergeefs zoeken zoudt, en ze hebben 't geslikt, waarachtig, ze hebben het voor goede munt aangenomen, die brave kerkeraden, en ze hebben vergaderd, en gedelibereerd, hoe het onuitvoerbare 't best uit te voeren was, en ze hebben 't uitgevoerd ook, zoo goed als iets onuitvoerlijks maar met mogelijkheid uitgevoerd worden kan.

Maar nu zijn ze tegen een muur aangeloopen, en de muur blijft vast staan en gelieftmaar niet te wijken voor de voorhoofdsbeenderen der brave kerkeraadsleden.

En eindelijk zijn ze er moedeloos bij gaan neêrzitten, en er is geen mensch, die ze uit den droom helpt en hun de oogen opent voor het tastbaar bedrog.

De Nederlandsche Hervormde Kerk, moet ge weten, die altijd zoo wat aan den leiband der politieke heeren liep, begreep in 1848, dat ze ook op eens magtig liberaal moest worden, weet ge zoo echt liberaal, dat iedereen even-

veel te zeggen heeft, en allen gebieden kunnen, zonder dat iemand behoeft te gehoorzamen. In haar Algemeen Reglement (een soort van Constitutie) schreef ze daarom een heel mooi Art. 23, letterlijk van dezen inhoud:

'Het regt tot benoeming van ouderlingen en diakenen en tot beroeping van predikanten berust bij de Gemeente.

Deze zal, behoudens de verkregen regten van derden, dit òf zelve uitoefenen, òf door hen, die zij daartoe bepaaldelijk magtigt, doen uitoefenen, naar gelang zulks in de nader te maken bijzondere reglementen op de kerkeraden en de predikantsberoeping zal worden vastgesteld.

Tot dat daarin zal zijn voorzien, blijven de bestaande bepalingen van kracht en toepassing.'

Dat stond daar nu heel mooi; maar men zag al spoedig in, dat men in zijn politieken roes een dwaasheid begaan had, en in 1857 kwam het reglement voor de kerkeraden in de wereld, het reglement op de predikantsberoeping daarbij; maar aan uitvoering van Art. 23 werd niet gedacht. Alleen *honoris causa* werd het nog met een woord vermeld.

Voor de aardigheid werd nu en dan eens met dat artikel gesold, maar 't bleef een dood paard, aan een boom gebonden.

Nu roept daar een ondeugende snaak met geveinsden angst op 't gezigt: bergt u, mannen, 't paard is op hol.

En ze gelooven 't, Mijnheer, waarachtig, ze gelooven 't, en ze dringen zich opeen en trappen elkaar op de teenen, uit pure vrees van overreden te zullen worden.

'k Moet bekennen, dat de grap mij eerst geamuseerd heeft; maar voor een grap begint het nu toch wat lang te duren, en er moet eens een eind aan komen.

In vollen ernst, alleen omdat het niet op 1 April, maar op 1 Maart in werking heette te komen, heeft men dat zoogenaamde reglement voor een werk van de Synode gehouden.

Nu weet ge, dat de Synode zamengesteld is uit de bezadigdste, gemoedelijkste, scherpzinnigste mannen, voorgelicht nog wel, als hun eigen licht wat tanen mogt, door niet minder dan drie professoren.

En op naam van zulk een collegie komt nu zoo'n *brouillon* in de wereld.

Een kind, zou men meenen, moest inzien, dat het zoogenaamde reglement evenmin een uitvoering is van Art. 23, als 't voldoet aan de allereerste vereischten van een dragelijk reglement.

De Gemeente zal haar regt uitoefenen, zegt Art. 23, de Gemeente, middellijk of onmiddellijk.

Het spotreglement wil niet dat de Gemeente, maar dat stemgeregtigden het regt van - de Gemeente uitoefenen. Denk eens, zij zullen eens andermans regt gaan uitoefenen! Die ondeugende stemgeregtigden.

Art. 23 wil, dat in nader te maken synodale reglementen bepaald zal worden, of de Gemeente (trapsgewijze of niet trapsgewijze) stemmen zal.

Het spotreglement laat het aan stemgeregtigden over dit te bepalen, geeft daarbij de minderheid prijs aan de meerderheid.

Art. 23 wil de benoeming en beroeping geregeld hebben in twee bijzondere reglementen, waar die regeling t' huis behoort en in verband met al het overige komt te staan.

Het spotreglement is een heel geïsoleerd ding, dat twee zeer verschillende

zaken, de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten, dooreenhaspelt alsof 't gelijksoortige zaken waren.

Maar ook op zich zelf beschouwd is dat quasi-reglement een onding en kan 't met geen mogelijkheid uit een achtbare vergadering voortgekomen zijn.

Art. 1 verklaart: het regt der Gemeente tot benoeming en beroeping wordt door hare stemgeregtigde leden uitgeoefend.

Dit is dus een feit, iets dat voortaan plaats zal hebben.

Gij verwacht nu in Artt. 2, 3 een regel voor de uitoefening van dit regt, een voorschrift, hoe dit feit zal plaats hebben.

Volstrekt niet!

Art. 2 zet alles weêr op losse schroeven. Of het regt regt is en het feit feit is, daarover zal nu gestemd worden. En wat te A. regt is, zal het te B. niet zijn, daar zal iets anders regt zijn, en te C. weêr iets anders. De stemgeregtigden kunnen hun regt afstaan. Nog zoo kwaad niet. 't Is een opgedrongen regt, en menigeen, zich zelf kennende, zal begrijpen, dat hij tot de uitoefening er van onbevoegd is. Zij zullen hun regt afstaan, hun eigen regt. Goed. Maar ook dat van hun medegeregtigden! Zoo vervalt het Art. 1 erkende en gewaarborgde regt van bevoegden, omdat de meerderheid, als zich onbevoegd verklarende, dit beveelt. De onbevoegden zullen hun regt afstaan, en de bevoegden dwingen om 't ook te doen. Afstaan: aan wie? Aan den kerkeraad. Maar als de kerkeraad nu eens, slecht gemutst, niet wil aannemen wat men hem afstaat? Art. 6 van het reglement op de kerkeraden is vervallen verklaard.

Gesteld evenwel, dat stembevoegden in overeenstemming met Art. 1 zich 't stemmen voorbehouden, zoodat èn de Kerk èn zij zelve die stemgeregtigdheid aannemen en erkennen, in gemeenten van 100 en meer stemgeregtigden hebben zij dat regt wel, dat aangeboden en aangenomen regt; ja, zeker, zij hebben 't wel, maar zij hebben het toch niet. Toch zullen zij evenmin predikanten beroepen als ouderlingen of diakenen benoemen. Een kiescollegie zal dit voor hen doen. De leden van dat kiescollegie zullen zij dan ten minste benoemen? Niet geheel: voor ⅔ maar, het overige ⅓ komt uit de lucht vallen.

Wat zoudt ge zeggen van een wet als deze?

Art. 1. Het regt van een wees om de inkomsten van zijn erfdeel te verteren wordt uitgeoefend door zijn ooms en tantes.

Art. 2. Binnen drie maanden nadat zijn regt op zijn erfdeel is erkend, verklaren de ooms en tantes, of zij die inkomsten zelve willen verteren dan wel den koning magtigen om dit te doen.

Art. 3. Behouden zij die inkomsten liever voor zich, dan zullen zij er uit hun midden twee benoemen, die gezamenlijk met den koning, als derde, die inkomsten deelen.

Zoo was de wees in elk geval het kind van de rekening, en de koning kon, hoe 't ook ging, tevreden zijn.

Dunkt u niet, dat het reglement van 1 Maart wel wat op zoo'n wet gelijkt?

Toch zijn er nog, ook menschen, wie 't anders niet schemert, die aan de echtheid van dat Reglement blijven gelooven. Synode en provinciale Kerkbesturen zal, zeggen zij, overkomen zijn wat ook den goeden Homerus wel eens overkwam. Bij hem, voegen ze er bij, was dat verschoonlijk, want vooreerst overkwam 't hem maar zeer zelden, en als hij wakker was, dan was hij goed wakker ook. Maar mogt het denkbaar zijn, dat de ‘Hooge Kerkvergadering’ zoo diep

was ingedut, 't zou dan hoog tijd worden om haar eens flink wakker te schuddan: want had zij zoo'n reglement eens gedroomd, ze zou niets minder gedaan hebben dan stilstand te weeg brengen in alle benoemingen en beroepingen.

Immers door Art. 7, dat Art. 6 van het Reglement voor de Kerkeraden en Art. 48 van het Reglement op de Vacaturen vervallen verklaart, wordt aan de kerkeraden met 1 Maart dezes jaars het regt tot benoemen en beroepen ontnomen, terwijl de nieuwe wijze van benoemen en beroepen nog geregeld moet worden.

De uitvoering van Art. 3 (zoo zegt art. 4 van het quasi-reglement) wordt door den kerkeraad bij plaatselijk reglement geregeld. De kerkeraad zendt dit ter beoordeeling aan het classicaal bestuur. Wanneer het classicaal bestuur oordeelt, dat het plaatselijk reglement niet in strijd is met - algemeene of bijzondere reglementen, onderwerpt dat bestuur het aan de goedkeuring van het provinciaal Kerkbestuur.

Oordeelt dus het classicaal bestuur een plaatselijk reglement in strijd met een ander reglement, dan zendt het dit niet op aan het provinciaal Kerkbestuur, maar zendt het terug aan den kerkeraad.

Maar geen enkel plaatselijk reglement zal, juist omdat het een uitvloeisel moet en zal zijn van het nieuwe quasi-reglement, buiten strijd met andere reglementen kunnen blijven.

Zoo zal de nieuwe orde van zaken nergens ingevoerd kunnen worden.

En de oude is afgeschaft.

Rest: regeringloosheid.

Houden wij 't er maar voor, mijn waarde Redakteur, dat we te doen hebben met een ongepaste en vergedreven grap.

Mogt er werkelijk ernst achter schuilen, de hemel geve dan dat de Synode in 1867 zich het doorgaande gedrag van Homerus, en niet zijn enkele, voorbijgaande zwakheid, ten voorbeeld stellen zal.

RIDENDO.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Het recht der moderne richting.

Voorlezingen over de bijbelsche berichten aangaande het leven van Jezus, inzonderheid over het Johannes-evangelie. Gehouden in het Odéon, door F.W.B. van Bell, H.P. Berlage, S. Hoekstra Bz., Ph. R. Hugenholtz, A.D. Loman, W.F. Roman, T. Modderman Az. en J.G. Schuuring, Hoogleeraren en predikanten te Amsterdam. Loman en Verster, Amsterdam. 1866.

Acht godgeleerden, die tot verschillende kerkgenootschappen behooren, hebben in de hoofdstad van ons Rijk, voor hetzelfde publiek, voorlezingen gehouden over onderwerpen, die in verband staan met ons godsdienstig geloof.

Ik noem dat een verblijdend teeken des tijds, hetwelk niet alleen dien mannen tot eere verstrekt, maar waarover ieder weldenkende zich heeft te verheugen.

Aan zoo iets viel vroeger wel niet te denken, toen niet maar eenvoudig papieren scheidsmuren tusschen Hervormden en Lutherschen en Doopsgezinden stonden opgericht en men over die muren elkander de broederhand niet wist te reiken noch zich één te gevoelen naar den geest bij uitwendig verschil.

En wat daar in Amsterdam heeft plaats gevonden, wij begroeten het als eene heerlijke profetie van nog schooner toekomst.

Die voorlezingen zijn uitgegeven onder den titel, dien we hierboven afschreven. Wij zullen doen zien dat deze titel den inhoud niet volkomen uitdrukt; daar de laatste uitgebreider is dan de eerste te kennen geeft. Maar 't is dan toch het voornaamste, wat er door wordt omschreven. Inzonderheid zijn toch deze voorlezingen gewijd aan de beantwoording der vraag: hoe hebben wij de schriften van het Nieuwe Testament, waarin wij berichten aantreffen aangaande den persoon, de leer en het leven van Jezus, te beschouwen en te waardeeren als bronnen voor de kennis van den Stichter des christendoms? terwijl daarbij vooral op het 4^{e} Evangelie de aandacht wordt gevestigd.

Eene allerbelangrijkste vraag voorzeker. Of wie zal ontkennen dat de kennis van hem, dien wij eerbiedigen als den heros bij uitnemendheid op godsdienstig gebied, hoogst gewichtig is?

Diezelfde vraag is, zoo als zich het verwachten, beantwoord van het standpunt der nieuwe richting. Er is bij in 't licht gesteld hoe de moderne wereldbeschouwing moet worden toegepast op de geschiedenis van Jezus.

Ook dit verdient alleszins toejuiching; want zulk eene aanwijzing werd dringend gevorderd. Immers, zoo als te recht in een dezer voorlezingen beweerd wordt, ‘de zoogenoemde moderne wereldbeschouwing is in hare toepassing op de geschiedenis en de leer van de christelijke godsdienst nog niet genoegzaam bekend en gewaardeerd’; zoodat dan ook ‘eene orthodoxe Evangelieverkondiging er gemakkelijker in slaagt dan die der modernen, om zonder misverstand begrepen te worden.’

Wij verblijden er ons dan ook over dat die voorlezingen, voor een bepaalden kring gehouden, in 't licht zijn gegeven.

En bij deze betuiging onzer vreugde voegen wij gaarne onze hulde wat betreft de wijze, waarop zij, die ze hielden, zich van hunne taak hebben gekweten. Wij voor ons zijn ten minste zeer hoog met hetgeen door hen is geleverd ingenomen. Ja! 't valt ons moeilijk onze ingenomenheid met dezen hunnen arbeid uit te drukken.

Laat ons voor den lezer van dit Tijdschrift, die er nog geen kennis mede gemaakt heeft, een heel kort overzicht geven van 't geen de verschillende voorlezingen bevatten.

Nadat eerst de aard en strekking dezer voorlezingen was in 't licht gesteld (I^{e} voorlezing), wordt de beschouwing der bijbelsche berichten, als bronnen voor de geschiedbeschrijving van Jezus, geopend met de aanwijzing hoe de Brieven van Paulus, de Openbaring van Johannes en de drie eerste Evangeliën als zoodanig zijn te gebruiken en wat zich daarvan voor diezelfde beschrijving laat verwachten (IIe voorlezing). Genoemde Evangeliën worden daarop nader beschouwd en wel in hunne verhouding tot het 4^{e} Evangelie, en daarbij het groote verschil tusschen het laatstgenoemde en de eersten aangewezen (IIIe voorlezing). Maar van nu aan wordt meer bepaald op dit 4^{e} evangelie de aandacht gevestigd. Eerst wordt het gekenschetst in zijn oorsprong, bestemming, gebruik in de oudheid (IVe voorlezing); daarna wordt gewezen op het plan en den aanleg van dit boek des Nieuwen Testaments (V^{e} voorlezing); vervolgens ontwikkeld hoe datzelfde Evangelie kenbron van Jezus' leer en leven kan zijn (VIe voorlezing); eindelijk ook nog deze niet minder belangrijke vraag beantwoord: welk een waarde heeft dit Evangelie voor onzen tijd en welk gebruik hebben wij er van te maken? (VIIe voorlezing).

Uit dit, niet meer dan heel vluchtig, overzicht heeft men, dunkt mij, reeds opgemaakt, dat de kwestie, aan welker beantwoording deze voorlezingen vooral zijn gewijd, alles behalve oppervlakkig is behan-

deld. En dat vermoeden is juist. En ook dit verdient lof, dat de beschouwing van het 4e Evangelie de grootste ruimte inneemt. Is dat niet in overeenstemming met de behoeften van onzen tijd? Behoort niet de vraag naar den oorsprong enz. van dit Evangelie tot de questions brûlantes? Men zal toch wel niet mogen zeggen dat het werk van prof. Scholten over datzelfde geschrift des Nieuwen Testaments zulk een uitvoerige behandeling van dit Evangelie geheel overbodig heeft gemaakt. Want bij al onze ingenomenheid met dit hoogst voortreffelijke boek van genoemden hoogleeraar, en bij al het verdienstelijke, dat wij er aan toekennen, moeten we verklaren dat die mannen te Amsterdam alles behalve een overtolligen arbeid hebben verricht door het uitspreken en uitgeven van wat in hunne bijeenkomsten aangaande het 4e Evangelie door hen is in 't midden gebracht. 't Is een kostelijke aanvulling van 't geen door den Leidschen hoogleeraar is geleverd. En zoo 't uwe begeerte is tot voldoende gewisheid te komen aangaande den tijd, waarop dit boek des Nieuwen Testaments is opgesteld; wenscht gij zooveel mogelijk ingelicht te worden aangaande het eigenaardige karakter van dit Evangelie, zijn zamenstelling, zijn gang, zijn organisme, als ik 't zoo noemen mag; wilt gij ten volle bekend zijn met de waarde aan dit Evangelie toe te kennen, wij roepen u toe: raadpleeg ook deze schoone en uitmuntende voorlezingen.

De waarde van dit Evangelie?... maar heeft dit boek des Nieuwen Testaments dan ook waarde op modern standpunt? En wordt dit Evangelie in ernst door de mannen van deze richting voor een kenbron van Jezus' leer en leven gehouden?

Ziet, dat deze vragen toestemmend mogen worden beantwoord, 't wordt in deze voorlezingen met groote klaarheid en kracht van overtuiging in 't licht gesteld. En zoo gij ze raadpleegt, kan 't u duidelijk worden dat ook door de modernen hooge, zeer hooge waarde aan dit boek des Nieuwen Testaments wordt toegekend, alsook met wat recht zij het doen en op wat gronden zij het als kenbron van Jezus' leven beschouwen.

Dan zult gij vernemen hoe 't in deze voorlezingen van godgeleerden, die allen der nieuwe richting zijn toegedaan, is uitgesproken, dat de 4e Evangelist het meest van al de Evangelisten tot den geest van Jezus is doorgedrongen, dat '*hij* heeft gedaan, wat geen van Jezus' eerste vrienden vermocht'; dat 'hij de eerste is geweest, die de oogen der Christenheid heeft geopend voor die groote ideën, voor die wereldhervormende beginselen, welke Jezus hebben bezield en die de aanblazing van zijn geest uit de menschheid heeft doen te voorschijn treden'; dat, hij '*geestverwant* van Jezus, ons hem doet kennen, in zijn grootsch streven, in zijn verheven bedoelen' en dat 'zonder zijn evangelie de wereldhervormende invloed des Verlossers een raadsel moest blijven.'

Dan kan 't ook blijken, dat de beschouwing van dat Evangelie,

welke die der modernen is, geen oorzaak van droefheid behoeft te zijn, maar integendeel die van vreugde mag genoemd worden, ja! dat wij winst, groote winst hebben bij diezelfde beschouwing: winst wat betreft de kennis van Jezus, winst ten opzichte van de rechte waardeering van het christendom, winst wat aangaat ons godsdienstig leven.

En dan zal men zich ook hiervan kunnen overtuigen, dat die mannen, die daar in de behoeften wilden voorzien van wie met hen bijeen kwamen, en ook door de uitgave hunner voordrachten die van anderen hebben getracht te bevredigen, spraken met een ernst, passend aan het verheven doel, waarmede zij optraden; met een bezieling, waardig de belangrijke onderwerpen, die zij behandelden; met een vrijheid, die ‘wortelt in eene innige en krachtige religiositeit.’

Het verheugt ons dat wij hier onze beoordeeling nog niet behoeven te eindigen. Want dat het een onderhoudend boek is, hetwelk die voorlezingen vormen, en dat daarin een schat van wetenschappelijke bijzonderheden wordt aangetroffen, die tegelijk aan de bevordering van den godsdienstigen zin wordt dienstbaar gemaakt, zullen we wel niet na het gezegde behoeven op te merken. Maar we moeten op iets anders, niet minder gewichtig en verblijdend, nog de aandacht vestigen. Ik zeide in den aanvang dezes, dat de titel niet volkomen den inhoud teruggeeft. En ik had hierbij dit in 't oog dat in deze voorlezingen ook het recht van de moderne richting wordt gehandhaafd. Ja! een der voorlezingen is geheel gewijd aan de handhaving van dat recht. 'Is de laatste, waarvan we den inhoud nog niet mededeelden en welker opschrift luidt: Belang van het vrije kritische onderzoek voor het godsdienstig geloof van de Gemeente.

En 't was goed gezien dat deze slotbeschouwing aan de voorafgaande werd toegevoegd. Want deze voorlezingen hadden ja! ten doel om de juiste kennis van Jezus en het christendom te bevorderen, maar dat was toch niet het hoofddoel. Dit was een hooger en heiliger. t' Was het godsdienstig geloof. En daar worden tegen de moderne richting, wier beginselen en methode op de geschiedenis van Jezus in de voorafgaande voorlezingen waren toegepast, bedenkingen ingebracht, waarvan wel deze de gewichtigste is: of zij namelijk niet veel doet verliezen wat voor 't godsdienstig gemoed en leven onmisbaar is? Op die bedenkingen wordt nu in de VIIIe voorlezing achtgegeven en daarin aangetoond: hoe juist *het welbegrepen belang van de gemeente voor haar godsdienstig geloof en leven de krachtigste aanbeveling is van de moderne of kritische richting*; ja! dat de arbeid der kritiek de voorwaarde en waarborg voor het voortdurend bestaan zelf der gemeente te achten is.

De kritische richting - en hoe kritischer zij te werk gaat (natuurlijk wordt hierbij ondersteld, dat zij op de rechte wijze haren arbeid verricht; dat zij ‘alleen door den ernst der waarheid’ zich laat leiden

en dat ‘geloof aan en liefde tot de heiligste idealen van gemoed en geest haar in al haren arbeid bezielen’), hoe meer zij dit doet - herstelt den godsdienst van Jezus, door zoo vele bijvoegsels van zijne oorspronkelijke reinheid ontaard; zij reinigt dit zuurdeeg bestemd om den meelklomp der menschheid te doordringen, door weg te nemen wat het belet te werken en doet het daardoor in waarheid voor de wereld een zuurdeesem zijn. Zij vereenigt zuurdeeg en meelklomp, die gescheiden waren. Zij brengt den godsdienst weer in de rechte betrekking tot de werkelijkheid van het leven. Zij verzoent de edelen van ons geslacht, die van den godsdienst meer en meer zich vreemd begonnen te gevoelen, met dezen. Zij is niet, zooals men haar te laste legt, sceptisch, maar bewaart ons voor het scepticisme. Zij leidt wel niet op zich zelve tot stellige geloofsovertuiging, maar, terwijl dit van haar op zich zelve niet kan worden verwacht, ruimt zij alles uit den weg wat verhindert om tot die overtuiging te komen. Zij maakt tot waarheid het woord van Jezus, dat, zoo het kerkelijk geloof onbeweeglijk moet blijven, een leugen wordt: ‘Gij zijt het licht der wereld; gij zijt het zout der aarde’. Zij geeft terug den waren Jezus der geschiedenis. Zij.... maar waartoe voortgegaan met aan te stippen wat in de genoemde voorlezing voorkomt en zich met een enkel woord niet zoo duidelijk laat uitspreken, als het daar geschiedt, waar het uitvoeriger gezegd wordt? Men raadplege deze voordracht zelve, en wil men de beteekenis en de verdiensten der nieuwe richting nog nader leeren kennen, men make kennis met al de voorlezingen, welke door deze wordt besloten. Ze zijn vereenigd een waardig protest tegen de beschuldiging alsof ‘de voorstanders van de moderne richting zulk een laagheid en zedeloosheid’ zouden bezitten, ‘dat het hun alleen te doen zou zijn om al wat heilig en eerwaardig is te ontkennen en *gemeen* te maken..’ Ze maken te samen een krachtig pleidooi uit voor het recht van de nieuwe richting.

Ja! lees ze, en gij zult zien hoe 't zelfs een oorzaak van smarte zou zijn, wat nadeel er voor 't christendom en ons zelven uit zou voortvloeien, indien de moderne wetenschap ging zwijgen en het zwijgen bleef bewaren.

De 4^{e} Evangelist - zooals te recht in een van deze voorlezingen is opgemerkt en zooals in deze voorlezingen duidelijk is gemaakt - is de voorlooper geweest van de modernen. Ja! waar dezen ontkennen, bestrijden, den godsdienst reinigen van de onzuivere bestanddeelen, die niet tot zijn wezen behooren, maar daarmede in den loop der tijden vermengd zijn, en het oude nieuw maken, doen zij niets anders dan het voetspoor betreden van Jezus zelven, die juist, door dat hij hierin is voorgegaan, zich zoo verdienstelijk jegens de menschheid gemaakt heeft.

Zijt gij hiervan nog niet overtuigd, neem dan deze voordrachten ter hand en zij zullen u, hopen wij, tot dit inzicht brengen.

En om u nog nader te doen zien dat gij geen vrees behoeft te koesteren dat zij u van hem zullen verwijderen, voor wien uw hart misschien klopt van de innigste en teederste liefde, omdat gij aan hem u zoo onuitsprekelijk verplicht acht, wil ik hier overnemen wat het slot van de laatste voorlezing uitmaakt.

'Wel verre' - zoo lezen wij hier - 'van daar dan dat de moderne wetenschap de eene bladzijde na de andere uit het Nieuwe Testament wegscheuren zou, leert zij ons veeleer iedere bladzijde daarvan op de rechte, wezenlijk vruchtbare wijze lezen, en opent zij ons ook zulke geschriften die zonder hare voorlichting voor ons zouden zijn als een verzegeld boek. Haar moeten wij het danken, dat deze boeken voor ons worden tot bronnen der kennis van den waren Jezus der geschiedenis. Want neen, de moderne wetenschap heeft geenszins de strekking om de gemeente los te rukken van Jezus, juist omgekeerd, om Jezus in zijne bewonderenswaardige menschelijke verhevenheid aan de gemeente te doen kennen. Zulk eene kennis en waardeering van Jezus is voor de gemeente een blijvende levensbehoefte. Wel is in 't afgetrokkene ons geloof niet meer aan eenig gezag gebonden, en kan het alzoo ook niet afhangen van de juiste kennis en waardeering van feiten, die voor ruim achttien eeuwen in Palestina gebeurd zijn: maar toch zouden wij aan de gemeente geenszins een bloeiend bestaan of een krachtvolle godsdienstige levensontwikkeling durven voorspellen, indien zij ooit ondankbaar genoeg kon worden om hem te vergeten, die voor haar zijn hartebloed heeft gegeven. Veeleer moet er ons alles aan gelegen zijn om hem hoe langer zoo beter te leeren kennen, gelijk hij was, opdat zijn leven de kracht van het onze worde; en dit niet omdat wij in hem een middelaar Gods en der menschen zien, maar omdat wij ons eigen zwak geloof zoo uitnemend kunnen sterken aan zijn groot geloof, omdat zijn leven in moeite, vernedering, arbeid en bangen strijd des lijdens ons de kracht der ware godsvrucht veel heerlijker te aanschouwen geeft dan de schoonste rede haar zou kunnen beschrijven, en bovenal omdat zijn sterven aan het kruis ons toont dat er een leven is, hetwelk zelfs den dood durft trotseeren, omdat het een leven is in gemeenschap met den Eeuwige zelven.'

'Doch er is nog meer. De geschiedenis der menschenwereld is, gegelijk een geestvol schrijver gezegd heeft, veel minder de geschiedenis der massa's dan die van hare grootste mannen; ieder naam, die geestdrift bij ons wekt, omdat hij ons denken doet aan een man die ons tot een vroeger ongekende hoogte heeft opgevoerd, verrijkt onze taal zelve met een nieuw woord; iedere zoodanige naam blijft voor ons een voertuig van ontwikkeling, omdat hij ons een aanschouwelijk beeld is van eene nieuwe, heerlijke gedachte. Dit alles nu, in welk eene uitnemende mate geldt dit van den zoo geheel eenigen naam van Jezus! *Jezus*.... ja, deze naam, dit woord is voortdurend de drijfkracht van de rijkste godsdienstige ontwikkeling, omdat het Jezus is die door per-

soon en leer, door leven en sterven aan de menschenwereld een nieuw leven heeft ingeplant, namelijk het beginsel van den dienst van God in geest en waarheid, het beginsel des geloofs in den hemelschen Vader en der liefde die uit het geloof is. In den hoogsten zin van het woord mag daarom Jezus Christus, en die GEKRUISIGD, den verheven naam dragen, door een anderen schrijver aan alle groote mannen der geschiedenis gegeven, dat hij is de VERTEGENWOORDIGENDE, de REPRAESENTATIEVE MENSCH bij uitnemendheid, omdat hij het hoogste en heerlijkste, namelijk den waren godsdienst vertegenwoordigt.'

'En die gekruisigd,' 'zeide ik. Want al de stralen van het repraesentatieve leven van Jezus, al wat hij gesproken en gedaan heeft, om ons te verlossen van hetgeen ons hart van het ééne noodige aftrekt; om ons te maken tot kinderen Gods, die God in den geest dienen; om het ware rijk van God op de aarde te stichten: - al de stralen van dat rijke leven verzamelen zich in zijn sterven aan het kruis als in één brandpunt. Daarom is het kruis van Jezus voor ons HET GROOTSTE REPRAESENTATIEVE FEIT IN GEHEEL DE GODSDIENSTIGE WERELDGESCHIEDENIS; want het kruis van Jezus vertegenwoordigt ons op aanschouwelijke wijze het onveranderlijk beginsel van alle ware godsvrucht, ja den grondslag zelven op welken de gemeente gebouwd is. Zoo is en blijft dan ook voor ons het kruis van Jezus onze roem; zoo maken ook wij het wachtwoord van de oude Kerk tot het onze:

IN DIT TEEKEN OVERWINNEN WIJ.'

Ziet, zóó wordt de laatste voorlezing besloten.

En hiermede zijn wij genaderd tot het einde van deze onze beoordeeling. Het geschiedt niet zonder dat ons het levendig besef vervult dat wij nog grooter hulde hadden kunnen bewijzen aan de opstellers dezer voorlezingen, indien wij de bijzondere verdiensten van ieder hunner hadden in 't licht gesteld. Maar ze springen bij de lezing van zelven in 't oog en 't was ons niet te doen om den roem van deze godgeleerden te verkondigen.

Daarom nog slechts ééne opmerking. Wij hebben namelijk, juist omdat we zoo ingenomen zijn met 't geen hier is ingeleverd, het betreurd dat door geen der sprekers in eene afzonderlijke voordracht is gegeven eene voorstelling van het leven van Jezus, zooals hij zich dat meent te moeten voorstellen. Zulk een voordracht had zich natuurlijk zeer goed aan de gehoudene kunnen aansluiten. Dat zou van zelf aanleiding hebben gegeven om *die* voorstelling te wettigen. Ja! die rechtvaardiging zou wel niet achter zijn gebleven. En daarbij zou, dunkt mij, ook zijn aangewezen wat wij, buiten het Nieuwe Testament, van elders aangaande dit leven met zekerheid weten. Zouden hierdoor de voorlezingen niet in belangrijkheid hebben gewonnen? Maar misschien wordt of is reeds een nieuwe serie van voorlezingen geopend, waarin aan dit onderwerp een of meer voordrachten gewijd worden. In dit geval hopen wij dat ook deze in het licht worden gegeven.

Doch wij willen in elk geval niet klagen of ondankbaar zijn.

Aanmerkingen van geheel ondergeschikt belang houden wij terug.

Liever uiten wij den innigen wensch, dat deze uitstekende geestesvruchten van moderne godgeleerden er niet alleen toe zullen bijdragen om de nieuwe richting juist te doen waardeeren en hen, die haar nu nog als de grootste vijandin van den godsdienst beschouwen, met haar te verzoenen en voor haar te winnen; maar - en dit wenschen wij vooral - dat zij er ook toe zullen medewerken om de liefde tot en den geest aan te kweeken van hem, 'den waren menschenzoon, die, vleesch van ons vleesch en bloed van ons bloed, door de diepte van zijn gevoel, de reinheid van zijn hart, en beide den rijkdom en den verheven adel van zijn geest het volkomenst toonbeeld is geworden van hetgeen ook wij zullen zijn, als bij ons gemoed en leven geheiligd worden door zijnen geest, die de geest van God is.'

Olst.

H.E. STENFERT KROESE.

Ook een leugenaar?

De nieuwe richting. - Een leesboek voor de gemeente van onzen tijd, door Dr. J.C. Matthes, predikant te Bergambacht. Tweede herziene druk. Te Groningen, bij J.B. Wolters, 1867.

Uit '*de Nederlandsche Spectator*' van 29 Juni l.l. heb ik vernomen, dat alle modernen moeten zwijgen, waar Pierson spreekt; dat zij althans dien grooten man, dien coryphee, dien *non plus ultra* theoloog en philosoof niet moeten tegenspreken, indien ze niet als leugenaars enz. te boek willen staan. Arme Scholten, arme Opzoomer, doet nu *amende honorable*, en erkent uwe kleinheid tegenover zooveel grootheid! Het Hollandsche orakel in het Badensche Rohrbach heeft het gezegd: gij zijt verslagen, verpletterd, vernietigd.

Maar ik moet over den predikant van Bergambacht, Dr. J.C. Matthes, spreken, die onze moderne godsdienstige literatuur heeft verrijkt met een leesboek voor de gemeente over: *de nieuwe richting.* Een mooi boek, zoowel wat taal en stijl, als wat inhoud betreft: zulke boeken, al weten we nu, sedert 29 Juni l.l., dat ze, om hunne verdediging van de moderne richting, leugenboeken zijn, hebben voor de gemeente onberekenbaar veel meer waarde, dan al de waarheid die Pierson in den laatsten tijd verkondigt. Geen wonder, dat dit leesboek het zeldzame voorrecht van een tweeden, (inderdaad) herzienen druk geniet; terwijl de uitgever er te recht een goedkoope volksuitgave van gemaakt heeft.

De volgende onderwerpen komen hier ter sprake: I. het oude en het nieuwe; II. de Bijbel; III. Gods woord; IV. wonderen; V. wonderverhalen; VI. profetieën; VII. geloofsgronden; VIII. een christelijk en redelijk geloof; IX. God; X. de mensch; XI. Jezus Christus; XII. het christendom; XIII. de Xerk; XIV. het eeuwige leven. - Ik durf gerust zeggen, dat, zoo eenig gewoon gemeentelid over de *nieuwe richting* wil medespreken, hij een boek als dit dient gelezen te hebben.

Wie een proeve wil van den toon, waarop de schrijver spreekt, hoore (bl. 82 vlg.).

'Daar is bij de beoordeeling van onze richting veel misverstand en vooroordeel in het spel. *Ongeloovigeń* noemt men ons, ja zelfs *Godloochenaars.* Wij ontkennen, zoo verhaalt men, ongeveer alles; wij verwerpen de heiligste waarheid; zelfs het bestaan van een persoonlijk God hebben wij òf opgegeven, òf althans zeer twijfelachtig gesteld... Ergert het een volgeling der nieuwe richting, dat men zich zoo over haar uitspreekt? Hij vergunne mij dan, hem eene geschiedenis te herinneren. Toen Jezus de aarde verlaten had, en het christendom zich langzaam een weg baande, was de pas gestichte godsdienst velen tot aanstoot. Geen vonnis scheen te hard, geene straf te geducht voor hare eerste belijders. Naar kerkerholen sleepte men hen, brandende vuren stookte men voor hen, of men richtte leeuwen en tijgers op hen af. Waarom, meent ge? Omdat, naar het heerschende gevoelen dier dagen, de Christenen niets minder dan godloochenaars waren. 'Zij gelooven,' zoo sprak men, 'in geen hooger Wezen meer.' Dit gevoelen dunkt ons nu schier onmogelijk geweest te zijn. Immers, nu hebben de eeuwen overvloedig bewezen, dat die zoogenaamde ongeloovigen rechte geloovigen, dat de vermeende bestrijders van de godsdienst echte belijders van de godsdienst geweest zijn. Maar toen zag men dat niet in, en men kon het moeilijk inzien. Want men had nog de oudere voorstellingen omtrent de Godheid en de Godsvereering, en men besefte niet, dat inderdaad dat oude voorbij was gegaan. Het moest drie eeuwen duren, eer de overtuiging algemeen veld won, dat het geloof, waaraan men nog gehecht was, door een veel beter vervangen was. En aan hen, die deze stelling het eerst durfden handhaven, ergerde men zich uitermate. Want de mensch is geneigd, altijd dus te redeneeren: ieder, die mijn geloof bijgeloof noemt, heeft inderdaad geen geloof meer!

'Verwonder u dus niet, wanneer de groote menigte onze richting zeer hevig aanvalt en onze leer eene vreeselijke dwaalleer acht. Want ze moet dat in haar oog zijn en nog eenigen tijd blijven. Alles wat wij leeren is zoo vreemd en nieuw, en 't schijnt zoo in strijd met de vroegere leer, dat velen, wien het met den godsdienst heilige ernst is, bedenkelijk het hoofd schudden en vragen: waar moet het toch heen met het geloof, als ons zoo veel wordt ontnomen? Dit oordeel

is natuurlijk een vooroordeel; maar het is een zoo verklaarbaar vooroordeel, dat het ons verwonderen zou, indien het anders was of spoedig anders werd.

'Wij onzerzijds kunnen intusschen voorloopig niet beter doen dan allen, die ons hooren of lezen willen, inlichten, om, zoo mogelijk, zulke vooroordeelen weg te nemen en te voorkomen. In gemoede overtuigd, dat onze richting geloof en geen ongeloof wil aankweeken, zijn wij gehouden, het geloof, dat zij aanbeveelt, in een helder licht te plaatsen en zijn goed recht tegenover het oude, dat voorbij is gegaan, te doen uitkomen. Het moet de gemeente steeds duidelijker worden, vooreerst dat wij niets afbreken dan hetgeen door zijne onhoudbaarheid voor afbraak bestemd bleek te zijn; en inzonderheid, dat wij niet afbreken, zonder op de puinhoopen des ouden tempels, naar ons vermogen, een beter geloofsgebouw op te richten.'

Onder het lezen van het hoofdstuk over *de Kerk*, is bij mij de vraag gerezen: of Dr. Matthes, in verband met de geschiedenis van het oudste christendom, geen scherper onderscheid had moeten maken tusschen *gemeente* en *Kerk?* Maar... in elk geval is uit mijn hart geschreven, hetgeen wij bl. 182 lezen: 'Ik stem wel toe, dat die zinnebeelden (Doop en Avondmaal) *niet volstrekt noodig* zijn. Zinnebeelden zijn dat nooit. Slechts de zaak, die ze afbeelden, is volstrekt noodig: het geestelijk beginsel en het godsdienstig karakter. Maar dat dit wordt afgebeeld, is nuttig voor ons, wanneer althans het zinnebeeld recht wordt begrepen. Want wij zijn en blijven zinnelijke menschen, die niet alle vormen kunnen ontberen. En daarom kunnen juist nu Doop en Avondmaal tot eere komen, dewijl zij niet langer *geheimenissen* zijn. Ik geloof waarlijk niet, dat wij ze afschaffen of hunne afschaffing voorbereiden moeten. Het eenige wat ik zou wenschen, dat met eene gewijzigde beschouwing van Doop en Avondmaal allengs ingang vond, is een betere *praktijk.* Ik zou wenschen, dat vooreerst geen formulieren meer gelezen en geen lange vragen meer voorgesteld werden: een korte maar krachtige toespraak zou beter werken, dan al die noodelooze omhaal in een verouderde taal. En ook zou ik wenschen, dat Doop en Avondmaal niet zoo vele malen in het jaar werden bediend. De eindelooze herhaling brengt iets vormelijks teweeg, dat aan het rechte gebruik dier teekenen schade doet. Vooral de opzettelijke voorbereidings-, nabetrachtings- en dankzeggingsreden kunnen gerust worden afgeschaft, daar zij eentonig en vervelend zijn, en bij de meesten hoegenaamd geen belangstelling meer wekken.'

Dr. J.C. Matthes neemt zijne plaats onder de woordvoerders der *nieuwe richting* met eere in.

W.S.

Een levensvraag.

Het volksonderwijs in de XIXde eeuw, door E. de Laveleye, hoogleeraar der volkshuishoudkunde te Luik. Uit het fransch vertaald door E.C. Enklaar. Kampen, K. van Hulst. 1867.
Het volksonderwijs in de XIXde eeuw. Eene proeve. Naar het Fransch van Emile de Laveleye. Met aanteekeningen en een voorbericht van J.W. Regt, Hoofdonderwijzer te Waddingsveen. D. Mijs, Tiel. - 1867.

Bij het lezen van dien titel werd ons hart door een gevoel van blijdschap aangedaan. Wij, onderwijzers, zien gaarne alle werk verschijnen, dat het volksonderricht bevorderen kan. En dat zal dees ongetwijfeld, dachten wij; eene beschouwing van het volksonderwijs in de XIX^{de} eeuw kan niet anders dan aanprikkelen tot verbetering onzer schoolinrichting.

Wij zijn in onze hoop niet teleurgesteld. Het werk beoogt het doel dat wij wenschen; en, wij mogen het zeggen, de schrijver heeft zijn doel bereikt.

Het geheele werk bestaat uit drie hoofdstukken. In het eerste beschouwt de schrijver het volksonderwijs in de Amerikaansche scholen. Daarheen verzenden wij al degenen, die het ernstig meenen met het verbeteren onzes lageren onderrichts. Zij zullen er menigen wegwijzer vinden om hun het spoor der volmaking te toonen. Het schoolbestuur door de burgers gekozen, de kosteloosheid van het lager onderwijs, de middelen om in het schoolbudget te voorzien, de bezoldiging en aanwerving van het onderwijzend personeel: dit zijn zoovele punten, welke ernstige overweging verdienen.

In het tweede hoofdstuk spreekt de schrijver over *de tusschenkomst van den Staat in het onderwijs*. Daarheen verwijzen wij die personen, welke in zake van onderwijs de volstrekte vrijheid willen, die beweren dat de Staat daarmede zich niet bemoeien mag. Zij zullen er met cijfers bewezen zien, dat zelfs de machtigste genootschappen en vereenigingen met de volkomenste vrijheid niet in staat zijn geweest, eenig volk der aarde uit de onwetendheid op te heffen. Daarentegen dat juist in die landen het onderwijs meest verspreid is, waar de Staat het krachtdadigst de hand aan het werk heeft geslagen.

Het derde hoofdstuk bespreekt *het verplichtend onderwijs en de middelen om het toe te passen.* Hierin bewijst de schrijver heel klaar, dat het verplichtend onderwijs 1°. *rechtvaardig*, 2°. *nuttig*, 3°. *voor toepassing vatbaar is.* Wij raden de lezing van dit hoofdstuk al diegenen aan, welke op valsche of gedeeltelijk valsche gronden de verplichting stellig veroordeelen. Wij zijn verzekerd dat zij, indien ze zonder vooringenomenheid lezen, van hunne hardnekkigheid grootendeels zullen weêrkomen. Echter verklaren wij met den schrijver dat

het invoeren der verplichting in verscheidene staten met groote bezwaren zou gepaard zijn.

Wij van onzen kant, hoezeer wij de verplichting ook goedkeuren, blijven er bij, dat het voor het oogenblik in België, Nederland, Frankrijk, enz., beter is *alle andere middelen* in het werk te stellen, om het lager onderwijs zooveel mogelijk uit te breiden. Die middelen hebben wij vroeger reeds eenigszins breedvoerig uiteengezet(*). In het kort kunnen wij hier aanstippen: het wel inrichten van genoegzame en genoegzaam verspreide schoollokalen; het aanstellen van genoegzame, goed bekwame onderwijzers en onderwijzeressen, bij middel van goede normaalscholen; het wel bezoldigen van het onderwijzend personeel; het uitbreiden, zoo niet algemeen maken der kosteloosheid van het lager onderwijs; de geleerdheid aanmoedigen door het toestaan van zekere gunsten, en de onwetenheid schandvlekken met het berooven van de uitoefening sommiger burgerrechten; den fabriekanten, werkbazen en nijveraars verbieden kinderen aan te nemen, die geen genoegzaam onderwijs ontvangen hebben; het inrichten van goede bewaarscholen en scholen voor volwassenen (zondag- en avondscholen, *écoles d'adultes*); het opwekken van den volksgeest door voorlezingen en verhandelingen; het stichten van volksbibliotheken; en eindelijk het krachtigst middel van allen: *de samenwerking en goede verstandhouding van alle rangen der maatschappij, bijzonder de medewerking van geestelijk en wereldlijk bestuur, van werkbazen, nijveraars, huisheeren, besturen van weldadigheid*, in één woord, *de krachtige medewerking van alle invloedhebbende personen.*

Wij betreuren dat M. de Laveleye in zijn werk sommige dier punten niet heeft aangeraakt. De bewaarscholen en scholen voor volwassenen behooren wel stellig tot het volksonderwijs. Zonder deze zullen zelfs de best ingerichte lagere scholen steeds maar half werk voortbrengen. Ook de nijverheidsscholen zijn bij het volksonderwijs te schikken, zoowel als de volksvoordrachten of conferentiën, welke kortelings in België op zoovele plaatsen te gelijk zijn tot stand gekomen.

Doch, wat er ook van zij, het werk van den geleerden volkshuishoudkundige van Luik is een zeer nuttig boek en zal door alle vrienden van onderwijs met genoegen gelezen worden.

Hier zouden wij onzen arbeid kunnen sluiten; doch, onder de vakken van onderwijs is er één dat dikwijls, en telkens als er van verplichting gesproken wordt, hevige woordentwisten verwekt, namelijk: de godsdienst. Ook M. de Laveleye spreekt daarover nog al breedvoerig. Wij willen daaraan een tweede deel onzes artikels toewijden.

(*) Men zie: *De Toekomst*, maandschrift voor onderwijzers, uitgegeven te Brussel, jaargang 1865, het artikel: *Over het vraagstuk der leerplichtigheid.* Dit artikel is in brochuur verschenen onder den titel: *Lager onderwijs. Leerplichtigheid en andere middelen ter uitbreiding en verbetering des volksonderrichts*, door Frans Willems. Ook in het Fransch, getiteld: *Des moyens d'étendre l'enseignement primaire.*

In landen, waar verscheidene godsdienstige secten naast elkander bestaan, wordt in de openbare scholen geen dogmatiek onderwijs gegeven. Alleen begrippen van algemeene zedeleer worden den leerlingen ingeprent; het overige wordt den priester, den bedienaar der godsdienst, overgelaten. Die maatregel is zeer rechtvaardig en misschien in die landen de eenig mogelijke om geene secten in hare gewetensvrijheid te kwetsen. M. de Laveleye maakt over het geven van het godsdienstig onderwijs *in* of *buiten* de school zeer grondige opmerkingen. Volgens hem is het in het belang der godsdienst zelve, dat zij in de kerk en niet in de school onderwezen worde. Wij deelen volkomen zijn gedacht en hebben zelven in dien zin reeds gesproken. Doch wij hebben hier ook met de omstandigheden af te rekenen.

Stellig moet het volk een goed, degelijk godsdienstig onderwijs ontvangen. Dit is nog het eenige middel om de immer toenemende losbandigheid en aangroeiende zelfzucht tegen te houden.

Treurig, diep bedroevend is het, te zien hoe het volk al lager en lager in de dierlijkheid verzinkt, hoe velen meer drinken en brassen, naarmate zij meer geld winnen, en onderwijl te huis hunne vrouwen en kinderen in gebrek en ellende laten verkwijnen. Neen, het verhoogen van het werkloon is geen middel om den toestand der werkende klas te verbeteren. Redding, opheffing uit de armoede is alleen te verhopen uit de veredeling des geestes, uit de versterking der zedelijke kracht. En waar is die geestessterkte, die wilskracht tegen de dreigende zinnelijkheid en aanlokkende verleiding te vinden, zoo niet in een grondig, zedelijk en godsdienstig onderwijs, en het vroegtijdig leeren beoefenen van practische zedelijke deugden?

Verlichting zonder zedelijke en godsdienstige opvoeding leidt onfeilbaar ten verderve. Zij voert den mensch stellig tot zijn ongeluk. Inderdaad, hoe meer de beschaving toeneemt, aan hoe meer behoeften de mensch onderworpen wordt. Doch, waar zijn de middelen om in die behoeften te voorzien? O, die ontbreken zoo licht, en dan voelt men zich diep ongelukkig, indien men de kracht niet heeft, om zijne eigene begeerlijkheid en ongeregelde ikzucht te beteugelen. Eenvoudige menschen smaken doorgaans het reinste genoegen, en staan het minst bloot aan bittere teleurstellingen. Doch de menschen tot de eenvoudigheid terugbrengen is onmogelijk. Geven wij hun daarom bij de kennis der aardsche goederen, bij de prikkeling tot stoffelijken vooruitgang, ook de zedelijke kracht, opdat zij zich niet overgeven aan toomlooze driften, en niet al hun heil hier op aarde zoeken. Leeren wij hen de blikken verder richten, tot aan gene zijde des grafs, om daar kracht en moed te vinden wanneer de menschelijke hulp ontbreekt of te kort schiet!

Zij het ons toegelaten hier in het bijzonder den toestand van het godsdienstig onderwijs in België te beschouwen. Daar wordt, volgens de wet op het lager onderwijs, de godsdienst en de zedeleer in de

scholen onderwezen. Wanneer, zooals M. de Laveleye zegt, deze lessen worden behandeld op dezelfde wijze, als de andere, wanneer de onderwijzers er niet het minste verschil tusschen maken, dan zeker zullen ze weinig goed, zoo niet meer kwaad dan goed stichten. ‘Door den godsdienstleeraar in de kerk gegeven, zegt hij verder, deelen de lessen der godsdienst het gewijd karakter van beiden. Zij prenten zich in 't gemoed van het kind met al het gezag der eeredienst, waarvan zij een deel moeten uitmaken.’

Dit is heel juist, doch laat ons zien of het godsdienstig onderwijs in de kerk wel behoorlijk gegeven kan worden. Vooreerst in de kerk vergaderen op vastgestelde dagen al de kinderen der parochie van omtrent denzelfden ouderdom, namelijk, die zich bereiden tot de eerste communie of deze reeds gedaan hebben. Het getal kinderen is daar dan gewoonlijk zeer groot; ze zijn, wel is waar, nagenoeg van gelijken ouderdom, maar van zeer verschillenden ontwikkelingsgraad, van zeer verschillende vatbaarheid. Dáar, in die omstandigheden een goed godsdienstig onderwijs geven, is volstrekt onmogelijk. Ook dáar moesten de kinderen in kleine afdeelingen en volgens hunne bekwaamheid in klassen geschikt worden. Maar is dan het personeel der godsdienstleeraren tot het geven van genoegzaam onderwijs wel toereikend? En zullen de kinderen ook wel geregeld die lessen komen bijwonen? Ongetwijfeld niet, zonder de krachtdadige medewerking der ouders en onderwijzers.

Nog beter ware het dan, dat de kinderen bij afdeeling van de school naar de kerk werden gebracht, zooals in Duitschland; of dat de priester op bepaalde uren het godsdienstig onderwijs in de school gave, zooals het in sommige plaatsen van België geschiedt.

Doch hier bedoelen wij het zoo, dat de priester zelve *geheel het godsdienstig onderwijs geve*, en niet *enkel de lessen home afhooren*, want dan is het toch de wereldlijke onderwijzer, die de godsdienst leeren moet.

In afwachting dat hierin overal goede schikkingen genomen worden, kunnen wij niet nalaten elken onderwijzer, die met het godsdienstig onderwijs belast is, aan te raden, het zoo goed mogelijk te geven. Dat geheel dit onderwijs strekke om de kinderen te doordringen met eerbied voor God, voor Godes tempel en dezes bedienaars, opdat het gezegde van M. de Laveleye op zijne school niet toepasselijk zij. De verantwoordelijkheid der onderwijzers ware te groot, indien zij door hunne schuld den eerbied voor de godsdienst en den priester deden verloren gaan. Want - waar geen eerbied is voor de geestelijke overheid, is die haast dok weg voor het wereldlijk gezag, en dan gaat het volk met groote stappen tot zijn verderf, wellicht tot bloedige omwentelingen.

Ten slotte een woord aan den heer vertaler van de eerstgenoemde

uitgave (de tweede is ons slechts oppervlakkig bekend). Over het algemeen vinden wij de gedachten klaar en duidelijk uitgedrukt. Doch, iets dat ons eenigszins geërgerd heeft, is het gebruik der *oude Nederlandsche spelling* in een werk, dat maar even van de pers komt. In België is de *nieuwe spelling* aangenomen door de vereenigde Nederlandsche en Belgische commissiën, sedert het begin van 1867 in alle openbare besturen en onderwijsgestichten verplichtend. Is dit ook in Nederland niet? - Of zijn de letterkundigen niet geneigd de gewenschte spellingseenheid te bevorderen? Schrijvers vooral behooren, onzes dunkens, de spelling van het wordende Nederlandsch Woordenboek na te komen.

Zegden wij hooger dat de gedachten over het algemeen klaar en duidelijk zijn uitgedrukt, zoo hebben wij nogtans een voorbehoud te maken nopens de korte inlichting over het werk, welke de heer Enklaar vóór de vertaling heeft geplaatst. Hierin treffen wij eenige volzinnen aan, waarvan wij, zelfs na eene vierde of vijfde lezing, den zin niet hebben kunnen vatten. Het is er zoo opgekropt van bij en tusschenzinnen, dat de schrijver zelve den draad verliest, en een onderwerp zonder gezegde laat, of een meervoudig onderwerp door een enkelvoudig werkwoord laat volgen. - Dit is schoolsche uitpluizerij, denkt gij wellicht. Inderdaad, wij ook zouden er geen woord over gerept hebben, indien die kwaal niet bestond bij meer andere Nederlandsche schrijvers. Wanneer toch zal die *periodeziekte* in Nederland eens ophouden? Waarom eenen volzin *met schier onmogelijke en voor den lezer bijna onafzienbare toevoegsels*, en *van elkander afhangende*, *door vele komma's gescheidene tusschenzinnen* onverstaanbaar maken? (Die zin strekke tot voorbeeld.). Is het niet veel beter korte zinnen vormen? Liever tien punten in vijf regels, dan tien komma's in éénen volzin. *Duidelijkheid* is de eerste vereischte van alle schrift. *Beknoptheid* en *bondigheid* zullen bij de kortheid der zinnen niet verliezen.

Moge deze wenk eenigen schrijveren ten nutte strekken, dan is hiermede ons doel bereikt.

Antwerpen.

FRANS WILLEMS.

Staatkunde en geschiedenis.

Eene generale afrekening.

De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863. Nader toegelicht door W.A. van Rees, Arnhem, D.A. Thieme. 1867.

Geen moeijelijker taak dan de geschiedenis van den dag te schrijven.

Zij, die de daden hebben verrigt, welke de geschiedschrijver moet ontleden en doen kennen, leven nog. Hij moge alle hulpmiddelen, welke hem ten dienste staan, gebruiken; hij moge officieele stukken in menigte raadplegen en vergelijken met hetgeen hij van oog- en oorgetuigen vernam; hij zal de klip niet kunnen ontgaan van gekwetste eigenliefde. Gelukkig zoo hij daar niet op strandt en geholpen door het eenige kompas dat hij noodig heeft, liefde voor de waarheid, die klip voorbij zeilt.

Het is de taak van den geschiedschrijver het onderling verband van het geheel te beschouwen en daarvan oorzaak en gevolg op te sporen. Alleen die daden zijn voor hem van waarde, welke een overwegenden invloed hebben uitgeoefend. Hij moet zich boven de partijen weten te plaatsen. Zijn blik moet onbevangen maar ruim zijn. Hij moet in staat zijn de waarde van iedere handeling op de schaal van zijn kritiek te wegen om daardoor de waarde te beoordeelen, welke die handeling voor de geschiedenis bezit.

Schrijft men de geschiedenis van den dag, dan kan het niet anders of de maatstaf van den geschiedschrijver zal zeer dikwijls verschillen van dien zijner tijdgenooten, welke de daden hebben verrigt, door hem beschreven.

De mensch is zeer geneigd zijne eigene daden door het vergrootglas der eigenliefde te bezien. Dit is niet geschikt om een juist oordeel te, doen ontstaan. De handeling - welke dan ook - grootsch en veelomvattend in het oog van hem, die handelend optrad, vertoont zich zeer dikwijls in het licht der geschiedenis als van weinig waarde.

Hij die dat licht doet schijnen kan zeker zijn, dat velen hem die vermetele daad ten kwade duiden.

Men zal trachten dat licht op alle mogelijke wijze weg te nemen of te verduisteren.

Zoo is het ook den heer van Rees gegaan.

Spoedig na de verschijning van zijn werk 'De Bandjermasinsche krijg van 1859-1863,' werd de geschiedkundige waarde van dat werk beoordeeld en veroordeeld. De veroordeeling kwam slechts van éene zijde.

Vele officieren der marine waren ontevreden over de wijze waarop hunne handelingen waren beschreven. Zij spraken van partijdigheid, van miskenning en verguizing. (Zie 'de Bandjermasinsche krijg, nader toegelicht', bl. 2). De handelingen der marine waren in 'de Bandjermasinsche krijg' niet volledig beschreven; het gewigt dier handelingen niet genoegzaam aangetoond en de feiten schenen opzettelijk verkleind.

Wij vonden dezen strijd beklagenswaardig. Het is in het belang van het vaderland, dat de band, welke zee- en landmagt vereenigt, nauw toegehaald is. Gaarne gelooven we dat deze strijd geen nadeel zal toebrengen aan de bestaande goede verhouding. Die strijd toch heeft een te persoonlijk karakter om algemeen te zijn.

We willen niet ontkennen dat samenwerking van zee- en landmagt vooral in de overzeesche bezittingen aanleiding kan geven tot vele moeijelijklijkheden.

Meestal is het beleid der expeditie opgedragen aan een officier der landmagt. Deze kan jonger in jaren maar ouder in rang zijn dan de kommandant der maritieme middelen. Zij treden wel met elkander in overleg, maar het is de kommandant der expeditie, welke volgens zijne strategische inzigten bepaalt wat verrigt moet worden, ook door de marine. Voegt daarbij de verantwoordelijkheid van ieder zeeofficier over zijn schip, welke het noodzakelijk maakt dat aan hem het oordeel verblijft over het al of niet uitvoerbare van wat door den chef der expeditie als wenschelijk wordt voorgesteld, dan zal het niet moeijelijk zijn te begrijpen dat ook hierin eene aanleiding tot verschil kan gelegen zijn.

De heer van Rees heeft zijn werk nader toegelicht en zich verantwoord op de beschuldiging daartegen ingebragt, van te kort te zijn gekomen aan zijn taak als krijgskundig geschiedschrijver.

Die toelichting verhoogt, dunkt me, de waarde van het oorspronkelijk werk. We leeren daaruit de wijze kennen waarop de geschiedschrijver gebruik heeft gemaakt van de officieele bescheiden welke hem ten dienste stonden; we leeren het standpunt kennen waarop hij zich als geschiedschrijver geplaatst heeft. We werden door het lezen der toelichting versterkt in onze overtuiging dat de heer van Rees in gemoede zijn pligt als geschiedschrijver had vervuld en dat zijn werk 'de Bandjermasinsche krijg van 1859-1863' zeer zeker groote geschiedkundige waarde bezit. De betwiste punten komen ons van ondergeschikt belang voor, en de nadere toelichting ons gegeven omtrent ver-

scheidene feiten doet niets te kort aan de eerst gegevene voorstelling. Zij, die zich de moeite willen geven de verschillende beoordeelingen in dagbladen, tijdschriften en afzonderlijke brochures te vergelijken met ‘de Bandjermasinsche krijg’ en deze toelichting zullen tot gelijke overtuiging komen en het ons toestemmen dat het *beaucop de bruit mais peu de besogne* hier van toepassing is.

Behalve als toelichting heeft het hier aangekondigde werk nog waarde door de vele bijzonderheden welke daarin voorkomen en niet in het hoofdwerk vermeld waren; alsmede door de als bijdragen daarbij gevoegde officieele bescheiden.

Het doel der toelichting van den heer van Rees doet zich het best kennen door zijne eigene woorden. Daarom willen we ze hier nog ten slotte aanhalen. Hij zegt:

‘Dat ik in de vervulling mijner taak een enkele maal te kort schoot, weet ik; maar dat ik geen partijdige voorstelling van feiten gaf, bewees ik.

Waar gehandeld wordt, worden ook fouten gemaakt; door de fouten van enkelen wordt evenwel geen korps, geen geheel wapen gestigmatiseerd.

Vatte ik met weêrzin de pen op, omdat men mij *dwong* mij bij het publiek te verantwoorden, ik leg die neêr met het bewustzijn mijn pligt betracht, niet in het denkbeeld mijn tegenpartij overtuigd te hebben. Pogingen om het gunstige oordeel van iemand over zijne eigene handelingen te wijzigen, gelukken in den regel niet. Het verkeerde dier handelingen blijft niettemin bestaan. Wars van verder geschrijf over dit onderwerp, verwijs ik voor het vervolg ieder, die nog geloof mogt slaan aan belangrijke marine-feiten die ik niet meldde of niet genoeg waardeerde, naar het tijdschrift: Verhandelingen en Berigten betrekkelijk het zeewezen enz., jaargang 1865 n°. 1. Dáár vindt men het “*zakelijke verslag van de verrigtingen der Nederlandsche marine in Oost-Indië, gedurende het jaar* 1860,” opgemaakt aan het ministerie van marine. Dat verslag heeft dus een officiëel karakter en bevat al hetgeen de marine te Bandjermasin presteerde. Laat men dáárin meldingswaardige feiten opsporen, die niet in ‘de Bandjersche krijg voorkomen; ik zoek ze te vergeefs!’

W.

Politiek overzicht.

De hoofdgebeurtenis, die in de thans verloopen maand het middelpunt der staatkundige beschouwingen heeft uitgemaakt, is het treurig uiteinde van keizer Maximiliaan van Mexico. Na zich in zijn laatste

bolwerk, in de vesting Queretaro, dapper te hebben verdedigd, zag hij zich door het verraad van generaal Lopez in de handen der Republikeinen geworpen. Op last van Juarez voor een krijgsraad te recht gesteld, werd de ongelukkige vorst den 14 Juni ter dood veroordeeld, als een oproerling, die den bestaanden regeeringsvorm der Republiek Mexico had widen omverwerpen. Na vruchtelooze bemoeiingen van de Pruisische en Amerikaansche gezanten werd het vonnis den 19^{den} uitgevoerd. Wij zullen hier niet in breedvoerige herhalingen treden van al wat er aangaande dien maatregel is gesproken en geschreven. Slechts enkele opmerkingen.

Was het noodig dat Juarez den man, die zich keizer van Mexico noemde, uit den weg ruimde? Door een uitzetting en verbanning buiten het gebied der Republiek, zou voorzeker in de eerste jaren alle vrees voor monarchische woelingen in Mexico wel verwijderd zijn, misschien niet voor het vervolg. Dat Maximiliaan tot een regeerende familie behoorde, gaf hem in Europa recht op een exceptioneele behandeling, niet in het werelddeel, waar de leer van Monroe geldend is verklaard. De toestand van Mexico is ontegenzeggelijk een buitengewone, een ongeregelde. Aan den volksgeest, zelfs aan verblindheid, moet in zulke gevallen vaak worden toegegeven, wil de overwinnaar zijn populariteit niet verliezen. Eindelijk mocht hier ook niet uit het oog worden verloren de wraak, waarom het bloed der republikeinsche veldheeren schreide, die even onverbiddelijk door het keizerlijk wachtwoord ter dood zijn gedoemd. Met dit al betreuren wij natuurlijk den noodlottigen afloop. Een jong bekwaam vorst, met de beste bedoelingen bezield voor een land, waarover hij de regeering heeft aanvaard op aansporing van een machtigen bondgenoot, die drie jaren lang onophoudelijk heeft geworsteld, om een enkel veilig plekje te vinden, waar hij den wankelenden troon zou kunnen plaatsen, die eindelijk bezwijkt onder het verraad van iemand, in wien hij het grootste vertrouwen meende te kunnen stellen, is wel geschikt om onze belangstelling, om ons medelijden op te wekken. Dat Maximiliaan zijn lot voorzien heeft, na het vertrek der Fransche troepen, valt niet te betwijfelen. Reeds 9 Februari schreef hij aan zijn minister Lares over het plan om het land te verlaten, en gewaagt in dien brief van de sterkte niet alleen maar ook van den moed en de volharding der republikeinsche soldaten. Lares raadde den keizer echter vol te houden. En van toen af scheen hij vastberaden de ontknooping af te wachten. In de belegerde stad stelde hij zich vaak aan het hevigste vuur der bommen bloot, om niet in de handen zijner vijanden te moeten vallen en een eervollen dood te sterven. Is het eene gedeelte van dit plan niet gelukt, in het andere is de keizer toch geslaagd. Zijn houding gedurende de laatste dagen van zijn leven, zoo lang hij gevangen was, was die van een martelaar. Hij heeft zelfs niet getracht zijn leven te redden door laffe afkeuring van zijn eigene handelingen. De dood was hem minder ver-

schrikkelijk dan de ongelukkige figuur, die hij natuurlijk zou gemaakt hebben, als hij op Miramar was komen treuren over zijn gevallen grootheid.

Of Juarez zich nu in Mexico zal kunnen handhaven, is een andere zaak. Sinds 40 jaren is het aan geen geregeld bewind gelukt, de orde in dat land eenigszins duurzaam te vestigen, en de woelingen der laatste jaren, de zoogenaamde algemeene volksstemming, de aanwezigheid van vreemde troepen, het bestaan van keizerlijke ambtenaren, dit alles zal er niet toe bijgedragen hebben, om den staat van demoralisatie te verbeteren. Onwaarschijnlijk is het dus niet, dat het land, dat doorslaande blijken heeft gegeven van niet op zich zelf te kunnen staan, eindelijk zich zal moeten aansluiten aan het Amerikaansche Reuzen-gemeenebest, dat thans ook wel voor geen tegenwerking van Europeesche zijde meer behoeft te vreezen.

In het Fransche wetgevend lichaam is het ruiterlijk verklaard door de oppositie, dat Frankrijk bij de Mexicaansche onderneming vooral ten doel had, te voorkomen, dat Mexico in handen der Amerikanen zou vallen, en dat thans de Fransche regeering zelve de inlijving bij de Vereenigde Staten voor het éenige redmiddel houdt, dat aan het diep geschokte land nog overblijft.

De discussiën, over dit geheele onderwerp in de Fransche vertegenwoordiging gevoerd, waren zeer belangrijk. Vooral Thiers en Favre hebben de regeering heftig aangevallen. Hoewel eerstgenoemde een bedaarder toon aansloeg dan de beroemde Advocaat, hebben beide toch hoofdzakelijk dit verklaard, dat in een constitutioneelen staat zulk een onderneming als die van Mexico niet had kunnen worden voortgezet. Zij beschuldigden de regeering van het roekeloos wagen van Frankrijks geld, jongelingen en eer. Zij verweten aan het keizerlijk gouvernement, dat het eindelijk den ongelukkigen vorst, als een offerdier gekroond, naar zijn ondergang had gevoerd en op het uiterste oogenblik had prijs gegeven. Zijn bloed, zeide Thiers, spat op Frankrijk terug. Onvermoeid heeft de minister van staat, Rouher, de handelwijze der regeering verdedigd, de goede bedoelingen der onderneming in het licht gesteld, het voortzetten van den oorlog ook nadat Spanje en Engeland zich teruggetrokken hadden, als onvermijdelijk voorgesteld, de dapperheid der Fransche soldaten hemelhoog verheven; doch hij is er niet in geslaagd te bewijzen, dat Napoleon met de Mexicaansche expeditie geen staatkundigen misslag heeft begaan. De gevolgen van een en ander voor de publieke opinie in Frankrijk zijn tweeledig. Zij, die den gang der zaken in Mexico hoofdzakelijk aan het gebrek van zuiver parlementaire instellingen wijten, verlangen dringend naar vrijzinnige hervormingen. Zij die oordeelen dat Frankrijks eer en prestige, evenzeer als door de gebeurtenissen van verleden jaar, zoo ook door den ongelukkigen afloop van den tocht naar Mexico hebben geleden, verlangen dat die smet door bloed worde afgewasschen, zoodat Europa moet boeten ook

voor de onheilen die in de nieuwe wereld zijn voorgevallen. Aan de wenschen van een van beiden zal zeker moeten worden voldaan. La Liberté ou la Guerre zegt Emile de Girardin. Wat de lezer wenscht is, onderstel ik, niet twijfelachtig.

Zoo er oorlog moet komen, zal het ongetwijfeld met Pruisen zijn. Nog altijd zit de wrok over de uitbreiding, over de Duitsche eenheid, diep in het hart der jaloersche natie, die bij uitnemendheid de groote natie wil heeten. Gelegenheid zal niet ontbreken. De Deensche kwestie is wederom een open vraagstuk geworden. Zoolang de teruggave der Noord-Sleeswijksche districten niet heeft plaats gehad, kan daarvan zooveel gemaakt worden, als de diplomatie maar verlangt. En reeds wordt er meegedeeld, dat de Fransche regeering bij Pruisen aandringt op de uitvoering dier clausule van den Prager vrede en bepaaldelijk de neutralisatie van Alsen voorstelt als een middel om de moeilijkheden uit den weg te ruimen. Of Bismarck, die intusschen tot Bondskanselier benoemd is, ook hier wederom even als in de Luxemburgsche aangelegenheid, over de Duitsche eenheidsmannen zal kunnen zegepralen, is zeer te betwijfelen. In allen geval blijkt nu, dat het bezoek van den koning van Pruisen te Parijs geen staatkundige gevolgen heeft gehad. Zelfs is er reeds gesproken van politieke combinatiën, waarbij Frankrijk en Pruisen bepaald vijandig tegenover elkander staan. Frankrijk zou namelijk met de Zuid-duitsche Staten en met Oostenrijk zich verbonden hebben tegen alle verdere stappen, die Pruisen nog op den weg van uitbreiding van den duitschen Bondsstaat zou wenschen te doen. Daarentegen zouden Pruisen en Rusland zich verbonden hebben met de bedoeling om voor eerstgenoemd land juist den scheidsmuur der Mainlinie uit den weg te ruimen, en aan het groote keizerrijk ook nog de Poolsche landen van Oostenrijk te verschaffen. Ongetwijfeld zijn die geruchten zeer voorbarig en uit de lucht gegrepen. Te gelijker tijd toch wordt er ook gesproken van de mogelijkheid eener toenadering tusschen Oostenrijk en Pruisen, die met bovengenoemde plannen bezwaarlijk te rijmen is. Alleen blijkt uit een en ander voldoende, dat velen den tegenwoordigen toestand voor nog niet genoegzaam bevestigd houden en dus òf uitbreiding in dezelfde richting òf weer afbreken van het pas opgebouwde voorstellen.

Moge nu ook al de Russisch-Pruisische alliantie, zooals zij hierboven is opgegeven, geheel verzonnen zijn, niet te loochenen is het dat Rusland meer en meer de onderscheidene Slavonische volken tot zich wil trekken. Zagen wij laatst hiervan een bewijs in de Pan-Slavonische tentoonstelling te Moskou, zij hebben wederom een versch voorbeeld. De Bohemers verlangen op de Prager Universiteit onderwijs in en van de Czechische taal. Bij weigering hebben de studenten zich voorgenomen, hun opleiding aan een Russische hoogeschool te gaan halen. Dus altijd dezelfde kwaal in den Oostenrijkschen keizerstaat. Zelfs in Hongarije openbaart zich, na de korte vreugde van de kroning, wederom onte-

vredenheid. Er wordt zelfs van gesproken om Kossuth in de vertegenwoordiging te kiezen. Overigens gaat de Weener regeering goed vooruit op de grondwettige baan. De Finantiën worden ernstig ter hand genomen, een overzicht van den toestand er van is openbaar gemaakt zonder dat het minste gedaan is, om de waarheid te verbloemen; voor een finantiëele ziekte is parlementaire diagnose het éenige redmiddel, zoo als de minister zeide. Een wet op de ministerieele verantwoordelijkheid, door de regeering aangeboden, is door de beide Kamers aangenomen; wetten op het recht van vereeniging en op de gelijkstelling van alle kerkelijke gezindten worden voorbereid. Zoowel Oostenrijk als zijn vroegere tegenstander Italië gaan beiden gebukt onder geldelijken nood. Beiden zijn op middelen bedacht, om hieraan te gemoet te komen. In Italië zal nu inderdaad worden overgegaan tot den verkoop der geestelijke goederen; de Tweede Kamer heeft bereids de voornaamste artikelen van het daarop doelende wetsontwerp aangenomen. Aangaande Oostenrijk is het woord rentevermindering uitgesproken, zonder dat hiervan echter nog iets zekers is bekend gemaakt.

Wat aan den luister van het verblijf des sultans te Parijs heeft ontbroken - een gevolg der tijdingen uit Mexico - is hem ruimschoots te Londen vergoed. Het Engelsche volk heeft buitengewone en algemeene blijken van sympathie aan den vorst der geloovigen gegeven; de koningin heeft Abdul-Aziz met de orde van den Kousenband begiftigd. Hoe weinig politieke beteekenis nu ook overigens de bezoeken der Europeesche vorsten aan elkander bezitten, dat van den sultan geeft toch minstens recht op één gevolgtrekking: de groote mogendheden van West-Europa zullen het Turksche rijk vooreerst niet opgeven. Intusschen duren de vijandelijkheden op Kandia nog altijd voort, zonder dat de zegepraal van één der strijdende partijen nog te voorzien is.

De *Reformbill* is thans onderworpen aan het oordeel der Lords, dat zich waarschijnlijk wel met de besluiten der Commons zal vereenigen. Bereids verworpen is de motie van graaf Grey, strekkende om te verklaren, dat daar dit wetsontwerp geen duurzame oplossing der verkiezingsaangelegenheden geeft, het in dien toestand, als waarin het nu is, niet kan worden aangenomen, maar nog wijzigingen behoeft, die het Hoogerhuis er op zal voorstellen. Het wetsontwerp heeft dus kans, van in zijn tegenwoordige gedaante te worden aangenomen.

Alle partijen immers geven toe, dat de reform volstrekt niet het laatste woord in deze stof is, doch dat de natie over het algemeen met de thans gemaakte bepalingen tevreden is, en wijzigingen eerst later na practische ondervinding en gebleken behoefte moet worden voorgesteld.

In America komt het congres weder bijeen, om volgens de vroeger gemaakte bepaling, den president de handen niet lang vrij te laten. De werkzaamheden zullen bestaan in de reorganisatie van de Zuidelijke

Staten en het onderzoek naar de beschuldiging van Johnson. Te gelijker tijd begint men zich voor te bereiden voor de verkiezingen van een nieuwen president. Generaal Sheridan is de voornaamste candidaat der radicale partij. Johnson, die thans slechts bij toeval - door den op Lincoln gepleegden moord - aan het hoofd der Republiek staat wenscht, natuurlijk nu zelf gekozen te worden. Op een reis met die bedoeling ondernomen, heeft hij de meest mogelijke blijken van gematigdheid en van eerbied voor de opinie van anderen aan den dag gelegd. Dat de strijd hevig zal zijn, blijkt reeds daaruit, dat er ernstig sprake is van het verkiezen van een neger tot vicepresident. Men begrijpt, hoe de bewoners van het Zuiden dat zullen opnemen. In der daad wordt er gemeld, dat in de Zuidelijke staten de blanke bevolking tot nog toe zich volstrekt niet met de aanstaande keuze bezig houdt. Inmiddels gaan president en congres voort elkander te kwellen. De vertegenwoordiging geeft aan de militaire bevelhebbers in de vroeger geconfedereerde Staten de bevoegdheid, om ambtenaren, zelfs die door verkiezing zijn benoemd, af te zetten; de president stelt daar zijn *veto* tegenover; het congres heft dit *veto* door een herhaalde stemming, met de vereischte meerderheid, op. Ten andere gaat ontwijfelbaar Johnson's positie vooruit, nu de meerderheid der rechtsgeleerde commissie verklaard heeft, geen termen te vinden voor de beschuldiging van den president.

Voor ons vaderland was de laatste maand bijzonder belangrijk. Wederom toch is een nieuwe minister van koloniën opgetreden, en wel ten gevolge van het door de regeering ingediende wetsontwerp op de uitgifte in erfpacht van woeste gronden op Java. Het groote verschilpunt waarover de strijd tusschen de regeering en de 2de Kamer gevoerd werd, was de kwestie of ook inlanders zouden worden toegelaten tot de mededinging in erfpachts-contracten. Het ontwerp sloot alle inlanders uit. Drie amendementen van de heeren van Golstein, Wintgens en Fransen van de Putte, hoewel onderling verschillende op het punt der toelating van vennootschappen, komen hierin overeen, dat alle ingezetenen van Neêrlands-Indië, dus ook Javanen en Maleiers, onverschillig van welken godsdienst, erfpachters konden worden. Dat beginsel, zooals het uitgedrukt was in het amendement Fransen van de Putte, werd, niettegenstaande het verzet van den minister, met overgroote meerderheid aangenomen.

Zou het inderdaad ook niet ongerijmd zijn, de bewoners van een land uit te sluiten van de gelegenheid, om den grond te bebouwen en zich door bearbeiding te onderwerpen? Door inlanders uit te sluiten van de erfpacht, zou men op Java een toestand voorbereiden als die thans in Ierland heerscht. Wat men daartegen aanvoerde, dat alsdan Indische hoofden, tevens rijksambtenaren, zooals regenten, districts- en dessa-hoofden, een al te groot overwicht op de mindere bevolking zouden krijgen, is altijd te voorkomen, door uitsluiting al-

thans van de hoogste ambtenaren. Het zal inderdaad der vertegenwoordiging steeds tot eer verstrekken, dat zij de belangen van onze Maleische broeders zoo fiks heeft behartigd.

Daar de regeering op een interpellatie, na het intrekken van het wetsvoorstel door Fransen van de Putte gedaan, heeft geantwoord, dat de staatkunde betreffende de Indische aangelegenheden niet gewijzigd is, zoo moeten wij in de optreding van een nieuwen minister van koloniën niets dan een persoonsverandering zien. Een zeer duidelijk begrip behelst die opvatting echter niet. Om niet te spreken van den eersten minister van koloniën van dat kabinet, den heer P. Mijer, die na het uiteenzetten zijner regeeringsplannen de portefeuille liet varen, herinnert zich ieder nog de wonderlijke kronkelingen van den heer Trakranen die zich ook bij de behandeling der woeste-grondenwet niet hebben laten zoeken. En het nieuwe hoofd der koloniale politiek? Ook hij heeft reeds de bewijzen gegeven van een niet geringe wankelbaarheid in de onderscheidene brochures over Indische zaken die hij sinds 't jaar '60 heeft uitgegeven. Zijn laatst ingenomen standpunt is misschien wat al te reactionair voor de tegenwoordige houding van het kabinet. Vooruitloopen willen en kunnen wij daarom niet. Doch blijft de regeering volharden bij de uitsluiting van inlanders van de exploitatie der woeste gronden, dan is het wel bepaald onmogelijk, dat de vertegenwoordiging haar goedkeuring zal hechten aan eenig wetsontwerp betreffende de uitgifte in erfpacht van gronden op Java. Intusschen is de thans ontstane stilstand in de behandeling der koloniale zaken, die wellicht wel het geheele jaar zal aanhouden, hoogst nadeelig voor onze Indische belangen, al was 't maar alleen om de onzekerheid, die dientengevolge over het lot der bewoners onzer bezittingen blijft heerschen. Met dat al wordt de positie van het tegenwoordige ministerie in 't bijzonder zeer netelig. Het nieuwe bloed toch in October aan de vertegenwoordiging toegevoegd schijnt op den duur toch niet voldoende te zijn bevonden om de gewenschte medewerking tusschen regeering en volksvertegenwoordiging tot stand te brengen.

De volksstem is vernomen, een geheel andere schakeering van partijen heeft in de 2e Kamer plaats gegrepen, en toch heeft een groote, een aanzienlijke meerderheid zich niet vereenigd met de zienswijze der regeering, en om de gestoorde harmonie te herstellen treedt een nieuw minister op, wiens politieke gevoelens vrij onbekend zijn, doch die gebonden is aan de door den president-minister afgelegde verklaring, dat de zienswijze der regeering niet veranderd is.

Niet gelukkiger is het ministerie bij het andere deel der vertegenwoordiging geweest: de schutterijwet is door de Eerste Kamer met een kleine meerderheid verworpen. De lange duur van den schutterlijken dienst, de gelijkstelling van het platteland en de steden, de den gemeenten opgelegde lasten, ziedaar de voornaamste bezwaren, die de stem der meerderheid hebben beheerscht. Jammer is het, dat deze

gelegenheid om onze nationale weerbaarheid te versterken wederom is voorbijgegaan, te meer daar de rust van ons werelddeel nog alles behalve verzekerd is. Daarom betreuren wij ten zeerste het afstemmen van dit wetsontwerp, al hadden wij ook weinig voorliefde voor de lappendeken, die uit de snel werkende amendementenfabriek der Tweede Kamer is voortgekomen. Wederom echter hebben wij een heilzame vermaning ontvangen, om toch in de behandeling van wetsvoorstellen zoo bij Eerste als bij Tweede Kamer verandering te brengen. Misschien zou ingevoerd kunnen worden een herhaalde behandeling van het geheele geamendeerd wetsontwerp in de Tweede Kamer, waarbij gelegenheid wordt gegeven, de onderscheidene wijzigingen meer met elkander in verband te brengen, zooals in België en in Engeland plaats heeft. Ook voor taal en stijl der wetten, die van meer gewicht voor de uitlegging zijn dan men oppervlakkig wel denkt, zou een dergelijke herziening zeer welkom zijn. Het ministerie heeft intusschen een dubbel moeilijke taak gekregen, om namelijk nu ook de samenwerking met de Eerste Kamer op hechtere grondslagen te vestigen.

Behalve de verhouding van het ministerie tot de vertegenwoordiging heeft ook nog de aandacht getrokken de handelwijze van den Minister van Justitie ten aanzien van de Hannoversche oud-militairen, die zich in ons land ophielden. Een dertigtal, zoo officieren als manschappen, van het ontbonden Hannoversche leger hadden zich naar Arnhem begeven en waren daar door de politie toegelaten krachtens de wet van 1849 op de toelating en uitzetting van vreemdelingen. Daar toch het stelsel van paspoorten is afgeschaft, blijft er voor een vreemdeling, om hier toegelaten te worden niets over dan, benevens het bewijs van oorsprong, te toonen, dat hij genoegzaam van bestaansmiddelen voorzien is. Hieraan was door de ex-Hannoveranen voldaan, zoodat de Arnhemmer politie de vreemdelingen zich vrij liet bewegen, een vergunning, waarvan zij geen misbruik maakten. Eenige weken later gaf de Minister van Justitie aan den Procureur-generaal bij het hof van Gelderland last, om als hoofd der politie in die provincie voor de verwijdering der Hannoversche oud-soldaten te zorgen. Deze stap was in volkomen strijd met bovengenoemde vreemdelingen wet. Eens toegelaten vreemdelingen kunnen alleen verwijderd worden bij vonnis van den kantonrechter der gemeente, indien het later mocht blijken dat zij van geen bestaansmiddelen voorzien zijn, of op koninklijk bevel indien zij gevaarlijk zijn voor de openbare rust. De Minister van Justitie echter, handelende als hoofd der politie, had na de eens gedane toelating geen bevoegdheid meer, om de verwijdering te gelasten. In de Tweede Kamer te dien aanzien door den heer Dullert geïnterpelleerd heeft Minister Borret zich verdedigd door een vrij onduidelijke en onaannemelijke uitlegging van de vreemdelingenwet. De interpellant heeft echter zijn opmerking niet tot een voorstel teruggebracht en zoo hebben wij het gevoelen der Tweede Kamer niet vernomen. Ieder zal

echter gereedelijk inzien, dat de toestand van een vreemdeling in ons land al zeer hachelijk wordt, wanneer de politie telken male op de eens gedane toelating zou mogen terugkomen. Nog een andere gewichtige opmerking lokt 's ministers handeling uit. Het is niet onwaarschijnlijk, dat vertoogen van Pruisische zijde hierop invloed uitgeoefend hebben. Is deze gissing gegrond, dan durven wij er bijvoegen, dat hieraan geen oor had moeten geleend worden. Juist toch, als wij ons zouden gewennen, om in kleine aangelegenheden voor de pressie eener groote mogendheid te wijken, zou er later op kunnen gewezen worden, dat wij toch reeds feitelijk onze onafhankelijkheid hebben verloren. Door daarentegen ons zelfstandig te toonen in een vraagstuk, dat wel niet licht, zoo eens, tot eenigen strijd, zelfs diplomatieken, zou aanleiding geven, konden wij den duidelijken blijk geven, dat wij niet van plan zijn, den weg der wettelijkheid, de baan onzer oude traditiën van gastvrijheid te verlaten ter wille van een anderen staat, ook al is die onze machtige nabuur.

H.L.D.

Letterkunde.

Een kijkje in het oud-Hollandsch huisgezin der zeventiende eeuw(*).

Men moet, 't kan bezwaarlijk worden ontkend, eenigszins bijzonder bewerktuigd zijn (ik denk aan het grooter deel van het lezend publiek), om met graagte te bijten in de vrucht der peuterige nasporingen, waarin de voormalige Tilburgsche predikant Schotel, de auteur van zoo menig lijvig boekdeel: ‘het kerkelijk Dordrecht,’ ‘Pruik en hair,’ ‘mantel en bef,’ *e tutti quanti*, sinds jaar en dag zich vermeidt.

Met name wordt het geduld van hen, die met den dichter van meening zijn: ‘*Die Form will so gut verdaut seyn als der Stoff, ja sie verdaut sich viel schwerer*’, door dien volijverigen polygraaf soms op vrij zware proeven gesteld. Want al is hij zoo vriendelijk van ons te verzekeren, dat hij - bepaaldelijk in dit zijn jongste werk - zal trachten ‘in *schrift* weder te geven’ wat ‘een Teniers, Dou en Ostade op *het doek* bragten,’ zoo zal hij zelf ongetwijfeld de eerste zijn om toe te geven, dat - gelijk iedere andere - zoo ook de hier gemaakte vergelijking min of meer aan het euvel der onnauwkeurigheid mank gaat.

Hun welgevestigden roem toch danken de zoo even genoemde en andere meesters der terecht vermaarde oud-Nederlandsche schilderschool niet zoo zeer aan de minutieus uitvoerige, dan wel aan de bij uitnemendheid ‘*artistieke*’ wijze, waarop zij het huiselijk leven, de zeden en gewoonten hunner tijdgenooten in beeld gebracht hebben; aan den dichterlijken gloed welken zij over de afbeelding van markten, binnenhuisjes, kroegen zelfs wisten te spreiden; aan hun sprekend koloriet, hun geestige lichtspelingen; aan den doop der bezieling in één woord, welken zij de kopie der gemeene werkelijkheid door hun ongemeene penseelsbehandeling wisten te doen ondergaan; van al welke zonnige eigenschappen in Schotel's ‘oud-Hollandsch (waarom

(*) *Het oud-Hollandsch Huisgezin der zeventiende eeuw*, beschreven door Dr. G.D.J. Schotel en in plaat gebragt door C. Rochussen en D. van der Kellen Jr., 1e, 2e en 3e aflevering. Haarlem, A.C. Kruseman, 1867.

niet oud-*Nederlandsch*?) Huisgezin' spoor noch schaduw wordt aangetroffen. Zijn trant zou men integendeel den photografischen, zijn stijl (cf. Geel) gevoegelijk den *goedhartigen* kunnen noemen, in zoover hij ieder haartje, rimpeltje en sproetje van het origineel met onberispelijke getrouwheid teruggeeft en door hoegenaamd geene gewaagde of verrassende zijsprongen van het denkvermogen der lezers eenige pijnlijke inspanning vordert.

Trouwens, er is in den loop der tijden op het thema van de huiselijke en zedelijke voortreffelijkheden onzer vaderen reeds zoo tot vervelens toe gephantaseerd geworden, dat een koel en nuchter feitenrelaas voor menigeen misschien geen onwelkome afwisseling zal zijn. Men ging in vroeger tijd bij de beschrijving dier oud-Nederlandsche zeden ongeveer evenzoo te werk als, ongelukkigerwijze, met onze taal. Gelijk men van deze laatste, door er al wat men voor *dialectisch* aanzag als onbeschaafd, kleinburgersch en plat van uit te monsteren, een tallooze menigte der schilderachtigste woorden en zegswijzen wreedaardig heeft prijs gegeven, en in de plaats daarvan eene ondragelijk stijve, zoo 't heet 'deftige' boekentaal heeft in omloop gebracht; evenzoo meende men ook eerbaarheidshalve over de min of meer boersche, maar in elk geval karakteristieke uitingen van den oud-Nederlandschen volksaard, die voor onze verfijnde begrippen wat te ruw en te ongelikt schenen, een alle vormen verbergenden sluier te moeten werpen.

Met dit historisch Vandalisme is nu sinds lang gebroken. Maar al heeft het aan wakkere en verdienstelijke voorgangers eener nieuwere opvatting niet ontbroken, 'niemand' - zoo verzekert de schrijver - 'heeft tot dusver nog gepoogd wat hij thans onderneemt': namelijk, een volledige, uit de bronnen zelve geputte, schets; een afgerond, meest met behulp der eigen woorden van de oudere schrijvers en dichters samengesteld, overzicht van het huiselijk leven onzer vaderen (gedurende den bloeitijd der republiek) met *al* zijn bijzonderheden, in populairen vorm op touw te zetten.

Zeker! zoo iemand, dan is een man als Dr. Schotel, op wien men wat de kennis der zeventiende eeuw betreft, Vondel's regels eenigermate zou kunnen toepassen:

> 'Sandrart, beschans hem niet met boeken en met blaren;
> Al wat in boeken steekt is in dat hoofd gevaren!'

tegen zulk een omvangrijke taak behoorlijk opgewassen. Ik acht mij intusschen niet bevoegd om over het 'wetenschappelijk' gehalte van zijn arbeid een oordeel te vellen en laat dit aan zaakkundigen als Ter Gouw, Hofdijk e.a. over; al mag ik niet ontveinzen, dat een weinig *pragmatisme*, iets meer van hetgeen men een 'methode' noemt ('t behoefde juist niet die van Taine te zijn), als toevoegsel aan de vele lofwaardige eigenschappen van dezen zeldzamen boekenverzwelger, mij geen overtollig sieraad zou hebben toegeschenen. Edoch! - '*Non omnia possumus omnes.*'

De inrichting van Dr. Schotel's boek biedt uit den aard der zake merkwaardig veel overeenkomst aan met die van Jan Luykens: ‘'*s menschen begin*, *midden en einde.*’ Bevalling, kraamkamer-kroniek, kinderspelen, schoolgaan enz.; met dit onderscheid echter, dat wij aan Dr. Schotel's hand niet louter in de woningen der burgerklasse, maar ook in ‘deftige huizen’ met hooge spitse gevels, rijk beschilderde ruiten en ijzeren of eikenhouten poort, aan de zijde met beeldhouwwerk en wapens voorzien, enz. enz. worden binnengeleid.

In onze jeugd verbeeldden wij ons, dat bijkans ieder fatsoenlijk Nederlander der zeventiende eeuw in zulk een pronkverblijf als het o.a. hier beschrevene, het levenslicht zag.

‘Aan de regterzijde van het groote, met verschillende gekleurde steenen bevloerde en met tegels omzette voorportaal, leidt een breede fraaie trap naar een langen, breeden gang, welks steenen- of houten vloer met fijne Spaansche matten is bedekt. Aan weêrszijden van dien gang zijn kamers, wier stevige eikenhouten deuren met beelden - meest goden en godinnen voorstellende - beschilderd of met fraai snijwerk versierd zijn. Wij openen een dier deuren aan de achter- of stille zijde van het huis en bevinden ons in een groot en hol vertrek, over welks steenen vloer fijne matten zijn gespreid, terwijl ons aan de wanden heldere, met beelden en spreuken overdekte tegels tegenglinsteren. De zware, donkere saaien gordijnen, die over de lange, smalle vensters met bontgeverwde ruiten hangen, veroorloven ons nauwelijks de voorwerpen te onderscheiden. De breede schoorsteenmantel is met allerlei prullen, potten en beelden bezet. Die prijken ook boven de sacredaanhouten porcelein- en de zware, breede, diepe, rijk besneden eikenhouten linnenkast. In een der hoeken staat een ledikant met gedraaide notenboomen kolommen en zware kroonsaaien gordijnen, waarachter een schat van Vlaamsch met kostbare kanten omboord linnen, satijnen spreien en damasten dekens verborgen ligt. Van de vier hoeken aan den hemel wapperen groene, zwarte en roode pluimen. Hier en daar hangen schilderijen in ebbenhouten lijsten en een groote Venetiaansche spiegel met kristallijnen rand aan den wand. Midden in het vertrek staat de spiegelgladde hangoor (tafel met hangende bladen) door sacredaanhouten stoelen met lage lederen zittingen en hooge ruggen omringd....’ Intusschen zijt gij hier (met verlof: 't is Schotel die ons binnenleidt) in de kraamkamer van niemand minder dan ‘joffer Lidia van Beveren, huisvrouw van Mr. Nicolaas van der Dussen, schepen van Dordrecht, baljuw en dijkgraaf van den lande van Strijen’; van welke indiscretie gij u nog verder overtuigen kunt door het oog te laten vallen op ‘de kraamstoel;’ ‘de pruimen- of notenboomen houten bakermat of mand, die zóó groot is dat de baker er ten voeten uit in kan zitten en die van achteren en aan de linkerzijde van een ruggescherm is voorzien, zóó hoog, dat zij en het wicht voor tocht beveiligd zijn’; op de ‘wieg,’ met geel

satijn bekleed en met een kleed van dezelfde stoffe, maar met kostbare kanten omboord, overdekt; op het ‘kraamzilver’: de ‘kruiddoos,’ ‘pappot’ en ‘kandeelkom’; op de in een groote zilveren ben liggende kostbare kleedingstukken, die bij den doop zullen gebruikt worden, enz. enz.

Alles, tot de ‘vierkantjes,’ ‘vaderlieven,’ den ‘kraamsak,’ zelfs tot het ‘witte houten waschtobbetje’ toe, (zegt onze Cicerone) moest een toonbeeld zijn van netheid en popperigheid, wilde men niet dat het door de ‘*deurzichters*’ (een soort van vrouwelijke dwarskijkers) ‘die alles met een links oog begluren’, en die lang voor de vrouw in de kraam of het kinderbed lag door haar werden uitgenoodigd om de kraamkamer te bezien, met een afkeurenden blik werd gemeten.

> ‘'t Was m'een grootheid (sprak deze) in de stadt van Amsterdam,
> Toen Geertje Geertse onlanx in 't kynderbedde quam,
> Kreeg zij een last van sulver, trommels en fluyten,
> Heele bargen van kannen, potten en tuyten,
> 't Was, zeî men, wel dusent karolussen weert.’
>
> ‘Wat (klaagde gene) sal er nog worden van de werelt in 't ronde,
> Of is het geen groote execrable sonde,
> Als men de hoovaardye van den ryckdom siet,
> Bij bruyloften en craemsticken, en de Heeren van den gerechte weeten 't niet.’

Trouwens - 't zij hoogere of lagere burgerij - zoodra het bruiloften, doopmalen en over 't geheel het ‘kinderkrijgen’ met aankleve van dien gold, kwam - getuigen de oud-vaderlandsche kluchtspelen - alles wat wij van luim, joligheid, pracht-, pronk-, smul- en spilzucht op de bolle troniën onzer voorvaderen zien gloeien, aanstonds duchtig in de weer.

Nauwelijks was de jonggeborene door magen, moeders en buren van alle zijden genoeg bekeken, geprezen en ‘zijn gelijkenis aan de ouders’ bewonderd, of de vader zette de ‘kraamheeren muts’ (een met kant omboorde pluimmuts van satijn of piqué) op het hoofd en roerde met den kandeelstok den gesuikerden wijn, die met ‘soetigheid,’ ‘soete koekskens,’ ‘wafeltjes,’ ‘zuurtjes,’ of eenig ander gebak door de nabestaanden en vrienden in een ander vertrek verorberd werd, onder het uitspreken van ‘differente zegenwenschen naar omstandigheid’. Bij anderen ging de kom met brandewijn en rozijnen en de kapittelstokken rond, terwijl geringe lieden vaak tot lang na den noen een ‘soet soopje’ (gesuikerde jenever of brandewijn) dronken, *onder luid gezang en gelol.*

In sommige familiën had men vroeger de gewoonte, op den dag van, of op een der beide volgende dagen na de bevalling, een ‘kraamof gastmaal’ aan te richten, waarvan de inrichting vaak zoo ‘*somptueusch*’ was, dat deze maaltijden bij keur en klokslag moesten worden verboden; - voor welk gemis men zich later schadeloos wist te stellen op andere wijze, b.v. door het geven van ‘kinderfeesten.’

Dan volgde, *negen* dagen nadat het ‘kloppertje’ was uitgehangen, het v a n d e n , een soort van *kraambezoeken*, waartoe men echter uitgenoodigd moest worden, en waarbij ook weêr duchtig de kandeelstok werd geroerd, ten gerieve zoowel van het vrouwelijk personeel, als der mans, die later hunne van het kakelen wis ter dood vermoeide wederhelften kwamen afhalen.

‘Heere grut (zegt de getuige van zulk een van-pret)
wat al labaysters in 't ronde,
Elck wijf heeft van avent wel honderd mongden,
Die claroenen als een trompet met gesnater en geschal,
Men is simpel en geek van 't wijvengekal.’

Ook de vandende ‘heeren’ hadden intusschen niet verzuimd aan de hun aangeboden versnaperingen behoorlijk eer te bewijzen.

Als een klap op de vuurpijl kwam ten slotte het *doopmaal* (vroeger ‘begankenismaal’ op den dag van den eersten kerkgang der jonge moeder, zes weken na de bevalling), waaraan nog oneindig grooter kosten dan aan al het voorgaande werden besteed en dat niet zelden een herhaling der bruiloft was; aangezien men het er voor hield dat, gelijk een omslachtig begrafenismaal der afgestorvene, zoo ook een kostbare maaltijd het kind en den huize eer aandeed.

‘Is 't lant (zong Lydius) niet rijck? Zie maer op de carossen,
Die door de steên en over straeten hossen.
Is 't lant niet rijck? Zie naer dat pronckgewaet,
En op het hupsch festeyn en 't drincken zonder maet.
Is 't lant niet rijck? Zie maer de hooverdyen,
Het zulver in de kas en 't kostlyck spelemijen.
Is 't lant niet ryck? Zie maar het proncksalet,
En d' overdadigheit op 't kindermael bancket.
Is 't lant niet rijck? Maar 't sal wel eens verkeeren
En Sodom's lot het eynd zijn van zijn grootsch begeeren.’

In 't kort, hoe meer festijnen en drinkgelagen er gehouden, hoe rijker ‘pillegiften’ er uitgereikt werden, zooveel te ‘*grooter eer voor 't kynd*:’ dit was de algemeene leus!! Zes volle weken achtereen werd er soms op die wijze ‘geslampampt.’

Kraampret volgde op kraampret, kandeeltjes op kandeeltjes werden er gegeven en in dien tusschentijd verdiende de man niets en raakten de zaken deerlijk achteruit; zoodat de napret in vele gevallen hierop uitliep, dat:

‘De borse was geleegd en 't huys met schuld beswaerd.’

en 't menigeen ging, gelijk den huisvader in Roemer Visscher's lied, die des *avonds* riep:

‘..... Laet wyntjen haelen, doet eyeren pellen,
Met suycker en kaneel, om kandeel te brouwen,
Patrysen, phasanen, laet braeden en koocken,

Haelt thaerten, marsepeynen, om bancket te houden,
.....
.....
Dan '*s morgens*, doen hem de stertveer was geloocken,
En in sijn buydel scherp was munt noch kruys,
Kocht hy een duyt aan spieringh, en droegh se self t' huys.'

En bij doopmalen alleen bleef het niet. 'Elk gewigtig oogenblik in het leven van den zuigeling, als het gespeend, ontbakerd of uit de bakerkleederen genomen werd, het eerste tandje uitkwam, werd plegtig gevierd, *stampte moeder peper en noodigde vader gasten.*'

'Ze komt altijt met er huyc als er is te slampampen,
En weet dat petemoei de peper zal stampen.'

Krachtige 'lichamen,' denkt ge, die dat uithielden! Maar vergeet niet dat de opvoeding welke onze voorouders reeds in hun eerste jeugd ontvingen, wel niet theoretisch maar praktisch (zie het hoofdstuk: *kinderspelen*), bij uitnemendheid er op aangelegd was om hen tot ruwe en geharde klanten te vormen. Grootendeels toch bewogen de kinderen, der aanzienlijke zoowel als der mindere klasse, zich in de open lucht. Voor binnen 's huis te spelen waren de woningen der grooten te net en die der burgers te klein. Na schooltijd vergaderde de jeugd der buurt, jongens en meisjes, rijken en armen, en deze speelden, stoeiden en ravotten te samen. 't Ging er ruw genoeg toe.

'Waer magh de jonge sijn, waer magh de lecker loopen?
Hy is staegh uyt het huys by Tijsje met de knoopen
Hy is staegh op de vest, of achter in den Doel,
Of bij de lichte Claes, of bij de mancke Roel.
.....
.....
.....
Hy vloeckt, hy sweert, hy fleut, hy rijdt, hy loopt, hy springht,
Hy schrantst, hy brast, hy vecht, hy rijt, hy krast, hy singht.
Dit blijft schier ieder dagh hem in de sinnen hangen;
Al wat ick hem vermaen, hy gaet syn oude gangen.
Ey! siet daer komt hy aen. Wel jonge soo besweet?
Hoe ben je, lieve kint, op 't spelen staegh soo heet?'

FRITSJE.

'Jae moer, dat loof ick wel, Piet nam myn kaerte-blaren,
Krijgh ick die maffe geek, ick sal hem soo plock-haren,
En douwen voor zyn muyl, en slaen syn oogen blaeuw.'

In eene Republiek trouwens als de Nederlandsche, was dit gemeenschappelijk straatspel in zekeren zin een weldaad.

'Wanneer de burgher sich met 't heerschop saêmvereênt,
En d' een aen d'aer syn arm en hulp gewillich leent,
En vrinden syn in noot als vrinden in het spel,
Dan is het land in rust en gaet het yder wel.'

‘Ik heb, schreef (volgens Halbertsma) een der sieraden en beroemdste inboorlingen van Deventer, in het laatst der XVIII^{de} eeuw, mijn vroegste opvoeding op den Brink genoten.’

En niet anders zijn de Oldenbarnevelden, de de Witten, van Beuningen's, Bevernincks en van Harens opgevoed ‘op de groote pleinen der steden en dorpen, waar ze geboren zijn.’

Voorts was noch de in het ouderlijk gezin, noch de op de scholen heerschende wijze van ‘tucht’ te oefenen, bijzonder berekend op lichaamsvertroeteling, of op verfijning van de gevoelens van het opkomend geslacht. Onze kloeke voorouders, die met wijsgeerige paedagogiek zich bitter weinig het hoofd braken, regeerden hoofdzakelijk met plak en roede en waren van meening, dat zedelijkheid zoowel als kennis, in stede van langzaam van binnen uit zich te ontwikkelen, liefst zoo snel (d.i. met zoo krachtige hand) als mogelijk, in de jeugd van buiten af ‘ingeslagen’ behoorden te worden.

Reeds op de zoogenaamde ‘meutjes- of matressen-schooltjes’ zat de schoolvrouw met de stereotype ‘wilgen roê en een hout placxke’ gewapend, buiten welke strafmiddelen zij bovendien nog ‘een lange tien’ ter harer beschikking had, waarmede ze ‘de achterste bancken mogt reicken.’ In de gewone scholen ging het nog veel erger toe. ‘Op sommige werd met bullepeezen en riemen geslagen; op de binnenplaatsen van andere, vooral van *wees*- en *armscholen (!)*, vond men geeselpalen, waaraan jongens en meisjes gegeeseld werden, en in de school van het rasphuis te Amsterdam een bank daar de kleine misdadiger met het hoofd door een hout gestoken, dapper op gegeeseld werd, en in een andere school aldaar een zwaar houten blok met vier ronde gaten van verschillende grootte, met ijzer beslagen, en in het midden doorgesneden, zoodat het geopend en gesloten kon worden. Met dit blok aan het been moesten de kinderen opentlijk langs de straat gaan en *des Zondags de kerken bezoeken.* Niemand duidde het den meester kwalijk dat hij sloeg en trapte; of de knapen als pilaarheiligen met drie, vier schoolborden op de uitgestrekte armen boven op de tafel gedurende den ganschen schooltijd liet staan.’

Er wordt ook melding gemaakt van ‘lederen kussens met uitstekende speldekens puntwaerts naar boven gekeerd,’ waarop de meisjes gezet werden; van schoppen, stooten, vuistslaan tot ledebreuk toe. Lijdius verhaalt dat een meester een knaap tegen een stok liet opklimmen, hem er vervolgens afstiet, zoodat hij op de steenen viel, en hoofd, knieën of ellebogen kneusde. Ook stopte hij hem den mond met een bal of doek en hing hem in een zak buiten het raam, of:

> ‘Greep hem bij het been, ook daer hij was gaen slapen,
> En trok hem langs den vloer, dat hem het hoofd wanschapen
> Wert door buylen, die hij kreeg dan hier dan daer,
> Want daer was geen ontzet, al maekte 't kind misbaer....’

‘Wat zijn er (riep hij uit) al tyrannen op de schoolen,
Wat Neroos voor de jeugt!....

Wel is waar, men telde uitzonderingen; ook stonden de scholen in de meeste steden onder toezicht van curatoren der latijnsche of groote school; maar deze lieten Gods water over Gods akker loopen. Was eens de meester, na de ‘canons en formulieren van eenigheid’ onderteekend en den ‘eed op het stadhuis’ te hebben afgelegd, door hen aangesteld, dan mocht hij met zijn scholieren omspringen naar goedvinden. Zelden zagen de curatoren naar hem om; nimmer bezochten zij de scholen. Alleen dan, wanneer de ouders klaagden over de ‘schromelijke verwarring,’ ‘weinige subordinate,’ *al te gestrenge* kastijding of over het verloop der school wegens ‘dronkenschap van den meester,’ of wanneer er twist tusschen de schoolmeesters was ontstaan, lieten zij deze door den pedel voor hun rechtbank dagen, en hun vonnis was zonder appel. ‘Zoo (schrijft Schotel) ging het te Dortrecht, zoo zal het wel op andere plaatsen gegaan zijn.’

Dezelfde methode, als de straks beschrevene, heerschte ook op de ‘latijnsche’ scholen.

‘Des meesters hooge macht, des meesters heerschappy,
Is hedendaegs (1647) verselt met groote tyrannij.’
‘Ach moer (zoo klaagt een daar onderwezen scholier), de roomsche tael kan in myn breyn niet dringen,
En waerom wil je mijn tot sulcke lasten dwingen?
Sult ghy u lieve kint, ach! moeder nu besteden,
Tot Keesje die daer slaet en geesselt zonder reden?’

Gemelde strafoefeningen, door Keesje (den rector) op zekere lichaamsdeelen der schooljeugd gepleegd, worden dan verder door den jammerenden knaap uitvoerig en met levendige kleuren geschilderd.

Neemt men nu hierbij in aanmerking, dat ‘de huiselijke en godsdienstige’ opvoeding tamelijk wel op dezelfde leest waren geschoeid; dat ook daarbij eenvoudig de methode gold van ‘instampen;’ dat er b.v. op de scholen, waar de plak, een ‘instrument van grouwelijcke torture’ als hoofdstimulans werd gebezigd, ‘vóór elken schooltijd uit den Bijbel werd gelezen; voorts dat er werd gebeden, en dat des Zondags morgens, zoowel voor- als namiddags, alle kinderen zich, onder leiding van den meester of de matres, naar de kerk moesten begeven:

‘Als de kinders onser scholen na de kerck gaen,
Bij tweën sullen se te loopen bestaen;
In de kerck comende sullen se gaen sitten terstont,
Na den preeckstoel keerende aensicht, oogen en mont,
Met blooten hoofde sitten, soolang die predicatie duert,
Nederknielende als men Godt aanbit, ende om zijn zonden treurt, enz.
.....
.....
.....

Dan, int school comende, sal die meester sonder verbeyt,
Hen afvragen wat den predicant heeft geseyt;
Wat den text was, wat godlicx hy heeft gepreeckt:
Die dan swijght, ende int vertellen *yet* ghebreeckt,
En heeft niet sedich geweest in al syn doene,
Correctie zal hy terstont hebben also coene, enz. enz.'

Bedenkt men daarbij nog dat, in de XVII^{de} en het grootste deel der XVIII^{de} eeuw, het godsdienstig onderwijs (gelijk Schotel schrijft) minder strekte om de jongelieden 'in godzaligheid' dan wel in geleerdheid en *onnutte* kennis, en in verstand der zoogenaamde 'poincten van differentie der leere' te doen vorderen; dan zal men zich zeker wel in geenen deele over de ruwheid der 'leerstellige hairkloverijen' van het Nederland der XVII^{de} eeuw verwonderen, maar ongetwijfeld groote oogen opzetten bij de bewering van Dr. Schotel dat 'buitenlanders de Nederlandsche natie eene "*godsdienstige*" natie plagten te noemen, *en dat zij dit inderdaad was* in vergelijking van hare naburen'.

Eilieve! Waar ter wereld stak toch die hoog geroemde godsdienstigheid? Waar speurt men toch dien wonderbaren stralenkrans van vroomheid, waarmeê eene rechtzinnige traditie de baardige hoofden van ons voorgeslacht heeft gelieven te sieren, hoewel geen enkel betrouwbaar feit er mijns bedunkens het recht toe geeft?

'Er werd geen brood gegeten en geen water gedronken (schrijft Schotel) of de huisvader vroeg om den zegen van boven, en voor elk *genot* werd er gedankt. - Hij begon en eindigde den dag met het gebed, de voorlezing der Schrift en het Psalmgezang.... Het kind, nog aan "'s moeders borst" (!) was er bij tegenwoordig, en het eerste wat de moeder het leerde was bidden.... Nauwelijks kon het kind loopen of het dribbelde reeds aan 's vaders of moeders hand mede naar het huis des gebeds (!)... Er was geen tijdperk, waarin meer van opregte godsvrucht, van vroeg bekeerde kinderen, van "Godzoekende zieltjes" gesproken werd en Anna Maria Schuurman zal de eenige niet zijn geweest die *op driejarigen leeftijd den catechismus van buiten kende* (*!*)... Reeds op de matressen-scholen leerden de kinderen, voor zij spellen en lezen konden, de "tien geboden," de artikelen van het christelijk geloof, het avond- en morgen-gebed, de gebeden voor- en na den eten, mitsgaders de ordinaire gebeden, en op de groote- en de bijscholen den *Heidelbergschen catechismus* van buiten (!!).... Waar men iemand tot eenig ambt wenschte te bevorderen, vroeg men er minder naar, of de persoon in kwestie een godvreezend, dan wel of hij een *rechtzinnig* man was....'

Zijn dit de bewijzen, waarop Dr. Schotel zijn stelling gemeend heeft te mogen gronden, dat er in het Nederland der XVII^{de} eeuw een 'regt godsdienstige zin' heerschte?

Risum teneatis! Waarom de schrijver, daar hij toch in den regel zich van alle commentaren onthoudt en steeds den dorren kronijkstijl bezigt, hier als bij uitzondering deze *sententieuse* uitspraak heeft

gelucht, waarvan zijn werk zelf op iedere bladzijde de wederlegging bevat, is mij niet recht helder geworden.

De Nederlanders der XVII^{de} eeuw waren wis niet ongodsdienstiger maar ook niet godzaliger dan het gros hunner tijdgenooten; zij waren behebt met tal van de vooroordeelen hunner eeuw; pronklievend en minnaars van grove boert, gelijk alle *parvenu's*, maar daarbij wakker, ondernemend en bedrijvig; geschikter kooplui dan godsdienstleeraars; in de hoogste mate hard en onverdraagzaam, zoo als de geest van het toen heerschend Protestantisme zulks meêbracht, maar in weêrwil van hun Calvinisme, ondanks al hun met plak en roê ingescherpte rechtzinnigheid, niettemin tamelijk gezond en levenslustig....

Waartoe dan de onware meening, als zou Nederland te dier tijde eene eenige collectie van vrome huisvaders en huismoeders hebben bezeten, van nieuws opgewarmd? - Beoefening van 'kultuurgeschiedenis' is eene bij uitnemendheid leerzame en belangwekkende studie; maar zij maakt, dunkt mij, telkenmale wanneer men den 'bodem' van een lang voorbijgeganen beschavingstoestand heeft gepeild, het hoogst natuurlijk gevoel in ons wakker: 'Goddank, dat die tijden voorbij zijn!'

P. BRUIJN.

Een groot man goed geïntroduceerd.

Maria Stuart. Een treurspel. Naar het Hoogduitsch van Schiller, metrisch gevolgd door J.J.L. ten Kate. Zutphen, P. Bz. Plantenga. 1866.

Schiller! ten Kate! wéreldberoemd de een, lándberoemd de ander, die het misschien alleen aan de mindere bekendheid onzer taal te wijten heeft, dat zijn naam niet door zoo vele duizenden met ingenomenheid wordt uitgesproken, als thans honderden het doen. Wij wraken het in geenen deele, dat hij ook het werk der vertaling ter hand vat, waar hij meesterstukken van vreemde dichters overbrengt, vooral wanneer ook dit getuigt, dat hij niet behoort tot de *Diï minorum gentium.* En dit heeft ten Kate weder met zijne vertolking van 'Maria Stuart' bewezen.

Of zou hij misschien overbodig werk hebben verrigt? Immers, onbeschaafden zullen deze vertaling wel niet ter hand nemen. Wat raakt hun Maria Stuart en Schiller en ten Kate op den koop toe? En onze beschaafde klasse leert hoogduitsch. Evenwel, hoe velen of liever hoe weinigen er onder zijn, die een Duitsch dichter kunnen verstaan en er het regte genot van hebben, laten wij daar. Ook het taalonderwijs

op onze scholen moet, althans voor wie niet de vreemde talen later anderen hebben te leeren, meer praktisch worden, minder aan den enkelen letter, den angstvallig bepalenden regel blijven hangen. Ik heb er hoop op, juist omdat men van dien kant zoo overdrijft en uit het oog verliest. Wij schrijven het daaraan mede toe, dat er aan vreemde literatuur, als men de school heeft verlaten, zoo weinig gedaan wordt en het *instructions labour lost* mag heeten. Onze dames b.v.!

Om een en ander houden wij het daarvoor, dat de heer ten Kate en anderen, die meesterwerken uit het hoogduitsch, engelsch, italiaansch, en dit in een vorm die het oorspronkelijke meer nabij komt, voor onze landgenooten meer toegankelijk maken, geen overtollig werk verrigten. Zij gunnen daarmede velen een genot dat hun anders was ontzegd; het kan aansporen om de talen te leeren, waarin de meesterwerken zijn geschreven die bij de vertolking meestal iets verliezen, evenals de uitheemsche gewassen, die op onzen bodem worden overgeplant, in den regel niet al hun geur en den vollen vorm bewaren.

En dan mogt de ‘Maria Stuart’ een gelukkige keus heeten ter vertaling, boven ‘de Roovers’ en ‘Kabaal en Liefde’ en ‘de Zamenzwering van Fiesco’, die vroeger werden in het licht gegeven. In de stukken uit vroeger tijd van Schiller moge meer leven in den zin van lawaai heerschen; in de latere is meer leven. De stof is meer doorwrocht, de dichter is in historische studie, in levensbeschouwing, in menschenkennis vooruitgegaan met reuzenschreden. Zijn ‘Maria Stuart’ mag een zijner meesterwerken heeten, waarin zijne opvatting der karakters trouwer is dan in den ‘Carlos’ en den ‘Egmond’; hebbe de eerste ook meer objectiefs en leere zij meer wijsheid, waarin voor de lektuur ‘Wilhelm Tell’ in ons oog boven beide staat. Tenzij er hoop is, dat de ‘Stuart’ nog eens bij ons ten tooneele wordt gevoerd, zouden wij aan ‘Tell’ de voorkeur hebben gegeven.

Evenwel de ‘Maria Stuart’ verdient, dat zij vertaald werd, en het is een werk, niet beneden een onzer eerste dichters. Wij achten het goed, dat het in ten Kate's handen kwam, moge het hem, bij zijn meesterschap over de taal en zijne gemakkelijkheid van versificatie, niet moeijelijk zijn gevallen. Dat hij zich de taak ligter maakte, door niet slaafs het metrum van het oorspronkelijke te volgen en dikwijls een staanden in een slependen regel, en omgekeerd, te veranderen, rekenen wij hem niet toe. Het is eene gepaste vrijheid. Eene kleine inleiding, een naschrift, enkele noten zouden menig lezer niet dan welkom zijn geweest, om hem ten minste meer te orienteren in de geschiedenis die in het stuk wordt behandeld. Hij had Schiller's opvatting van de karakters in het algemeen kunnen verdedigen, al had de dichter gerustelijk èn Elisabeth èn sommigen harer gunstelingen, vooral wat hun gedrag in de Schotsche zaken betreft, vooral Maria gerustelijk nog wat staatszuchtiger en gemeener kunnen voorstellen, dan zij hier voorkomen. Trouwens hij kon dit moeijelijk dan ten koste van de

belangstelling in de hoofdpersonen en daarmede ten nadeele van de tragoedie zelve. Dan zou men, van den kant der regtvaardigheid en der vergelding beschouwd, weder tevreden gesteld kunnen worden, tenzij er eene vrij algemeene opruiming van grooten hadde plaats gevonden. Als wij ons over veel in onzen tijd ergeren, denken we dan aan het verleden, en wij vinden stof om den gewijden schrijver der oudheid na te spreken: zeg niet, dat de vorige dagen beter waren dan deze; want gij spreekt dat niet wijselijk! Een leven als dat aan de hoven van Schotland, Frankrijk en zelfs van Engeland, hoe de *maiden-queen* (?) ook op de *déhors* was gesteld, zulke kabalen, beestachtigheden, moorden in 't groot en klein, het een en ander zou bezwaarlijk in onze eeuw worden geduld. De hoogen en grooten kunnen nog veel en er wordt nog veel van en aan hen verdragen; maar toch kunnen en durven zij niet meer zoo alles. De magt der algemeene meening, die van het openbaar, indien ook niet van het particulier geweten, is grooter geworden. Men heeft, indien ook niet aan moraliteit, toch aan moreel leven gewonnen; en wat men zich ook veroorlove, men durft en wil mogelijk de menschelijkheid en het regt niet zoo vertrappen als weleer. Schiller heeft, waar hij de beide koninginnen elkander de waarheid laat zeggen, een tip van een sluier, die veel afschuwelijks bedekt, opgeheven en ook hier zijn naam van *der jungfräuliche* gehandhaafd. Het gemeene en lasçive lag ver van hem. Hij zou Victor Hugo, Sue, Dumas en anderen zijn voorbijgegaan, gelijk men open riolen voorbijgaat.

De vertaling is - gelijk wij te kennen gaven - zeer goed. Wij spreken niet van gelúkt. Hier en daar - wij doen immers recensentenwerk - vonden wij wat juister, beter kan worden teruggegeven. In het tweede tooneel van het eerste bedrijf vertaalt ten Kate: ‘De dwingelandij, de wreedheid woedt in 't blinde.’ Dit was beter wedergegeven met: ‘aan hunne dwingelandij en wreedheid komt geen eind.’ - In het begin van het zesde tooneel lazen we liever voor ‘van mijn oom, den kardinaal, uit Frankrijk, uit Lotharingen! Laat zien!’: ‘'t Is uit Frankrijk van mijn oom. De kardinaal van Lotharingen schrijft.’ - Mede dáár voor ‘van pelgrimaadjen [de daad] wemelden de wegen’ - ‘Van pelgrimscharen e.z.v.’ Iets vroeger in plaats van ‘ik trad in snellen loop heel Frankrijk door’ - ‘Ik trok met snellen spoed e.z.v.’ Wat verder voor die twee ‘tochs.’ ‘O, spaar mij, ga alzoo niet voort!’ en in plaats van ‘Bloeit zijn leven?’ eenvoudig ‘Blijft hij krachtig? - Voor ‘dat der kerk een zichtbaar Hoofd betaamt’ - ‘dat de Kerk een zichtbaar Hoofd behoeft.’ - Nog in hetzelfde tooneel voor ‘de springfontein van al mijn lijden’ ‘de bron van al mijn treurig lijden.’ - ‘De reisweg in naar 't vaderland’ kon eenvoudig ‘den weg in naar het vaderland’ heeten. Aan het eind van dit tooneel zegt Kennedy: ‘Sir Paulet komt met een hofheer’, - waarvoor wij zouden hebben willen zien: ‘Sir Paulet, met een heer van 't Hof.’ - Elders heeft de heer ten Kate

het: *Magst du nachher dich der verhassten Feindinn*, *auf welche Weise dirs gefällt*, *entladen*, overgebragt door ‘Daarna kunt ge uw gehate vijandin naar hartelust de volle lage geven.’ Het is beter: ‘Daarna kunt ge u van uwe vijandin, op welke wijze gij verkiest bevrijden.’

Wij hebben die vlekjes uit de vertaling van dat tooneel uitgemonsterd. Zij zijn aan 't welgeoefend oog ontsnapt. Waarlijk trouw en goed zijn vooral die verzen teruggegeven, waarin kracht, ingenomenheid en geestdrift of gevoel spreekt. Men leze na wat Mortimer zegt van den indruk dien Rome op hem maakte, het gesprek van Mortimer en Leicester, dat meesterlijk is vertaald, en genoegzaam het geheele vijfde Bedrijf. Het lied des verlangens: ‘*Eilende Wolke!*’ kon beter.

Wij hebben eenige bedenking tegen den wat hoogen prijs. Dit is naar de wijze van de vroegere gulden dagen der uitgevers, toen dezen dikwert voor weinig werks en betrekkelijk geringe uitschotten groote voordeelen oogstten. De tijden zijn veranderd; doch die schikken zich niet naar ons. Het heet thans veel afzet, en daardoor profijt.

CH.

Vertalingen en herdrukken.

Een beschermengel. Door de schrijfster van: ‘a trap to catch a sunbeam.’ Haarlem, van Asperen van der Velde, 1867.

Een schoon boek, aller aanbeveling waardig. Er gaat een reine adem door, die ons weldadig aandoet. Wij bevinden ons hier in de aristocratie der menschelijkheid. Wij ondervinden de betoovering door Schiller bezongen in de woorden:

> Doch schönres find ich nichts, wie lang ich wähle
> Als in der schönen Form die schöne Seele.

Het is een echt Engelsche roman, dat wil zeggen, de hier ingevoerde personen zijn menschen van vleesch en bloed. Hoeveel edels en goeds wij hier ook hebben te bewonderen, het is niet overdreven. De schrijfster heeft het gehalte dier edele karakters, men kan dit voelen, aan haar eigen boezem ontleend. Ja, wij verbeelden ons dat zij ook zoo zou kunnen handelen. En naast die edele menschen die men lief heeft omdat zij ons beter maken, omdat men in hun gezelschap het leven in hoogeren zin geniet, komen menschen voor uit de groote menigte, recht alledaagsche menschen, maar soms zeer orgineel die u hartelijk doen lachen. Het zijn die gelukkig aangebrachte ‘kecke Nebenzüge,’ waar Goethe van spreekt, de geniale grepen in het platte, waardoor de schrijfster zich de waardige navolgster van Shakespeare betoont. Wij treden niet in de algemeene zedelijke strekking van het boek; maar willen toch wijzen op een fijn zedelijk vraagstuk dat hier behandeld wordt, n.l. het samenwonen van bloedverwanten in moeilijke huiselijke verhoudingen. De schrijfster heeft blijkbaar veel ondervinding, veel menschen- en wereldkennis; zij heeft zich niet lichtvaardig van de zedelijke verwikkelingen des levens afgemaakt; zij is er in doorgedrongen met al de liefde van haar teeder vrouwelijk gemoed; zij heeft ze eerlijk overwogen en

nauwgezet bepeinsd; zij heeft het vraagstuk niet losgelaten eer zij het verklaard zag onder het licht des geloofs en er eene nieuwe zedeleer in gevonden had, eene onderrichting van den God der liefde.

Is evenwel, uit een aesthetisch of dramatisch oogpunt beschouwd, de hier bedoelde verhouding onberispelijk ontwikkeld? Herbert Lascelles, een jong schilder, een goed en degelijk man, woont gelukkig samen met zijne zuster Edith; maar hij wordt verliefd op Geraldine, een lief meisje aan gemak en weelde gewoon, en nu, zoo als het gewoonlijk gaat, staat de zuster aan het gewenschte huwelijksgeluk van den broeder in den weg. De broeder evenwel is niet onedelmoedig; hij kampt tegen zijn hartstocht en dringt het beeld van zijne geliefde terug. En zijne edelmoedigheid duurt even lang als de edelmoedigheid van broeders in zulk een geval gewoonlijk duurt; ik heb niet uitgerekend hoeveel weken of maanden. Maar op een goeden dag, gij weet wel op die buitenpartij, toen hij toevallig, o zoo toevallig! gehoord had dat zij hem ook zoo goed lijden mocht, toen hij haar weêr toevallig alleen in een bosschaadje op een bank zag zitten, en toevallig dien dag zoo kwijnend en aandoenlijk vond - zie! hij had geen mensch moeten wezen, als hij toen niet voor haar op de knieën gevallen was en uitgeroepen had: Geraldine, ik bemin u! kortom, de zaak is er door, de jongelui trouwen, maar men blijft edelmoedig jegens Edith en zij eet bij haar broeder het genadebrood. Ongelukkig evenwel is het jonge vrouwtje opgestookt geworden tegen hare schoonzuster en gewaarschuwd om niet onder haar plak te komen. Dit en nog iets anders geeft aanleiding tot een botsing tusschen de achtenswaardige Edith en het onervarene vrouwtje - en wat nu? Nu maakt Herbert kort proces met zijne zuster en zendt haar als eene dienstmeid het huis uit, althans niet veel beter. Zie, dit is misteekend. Dit zou Herbert zoo niet hebben behandeld. Daarvoor was hij te fatsoenlijk man.

O het is voortreffelijk dat de schrijfster die moeielijke verhouding eens heeft behandeld, het is goed dat zij alle meisjes die van broeders afhangen waarschuwt, het is goed dat zij een edel pleit voert voor de waardige afhangelinge; wij sympathiseeren met de schrijfster wanneer zij van haar vrouwelijke hoogte meêlijdend neerziet op de edelmoedigheid der mannen; maar zij moet niet overdrijven, dat ontsiert haar als christin en schrijfster beide. Zij moest zich niet wreken door Herbert al te laag te stellen. Ook dan als een weldenkend man zich door partijdigheid, door misverstand en overijling tot onrechtvaardigheid laat vervoeren, redeneert hij toch met zich-zelf; hij komt in tweestrijd; hij zoekt er iets op te vinden. Kortom hij handelt niet zoo grof als Herbert hier handelt. En zie, dat is nu juist de toetssteen van de rechtvaardigheid des christens en van de objectiviteit des schrijvers dat hij niet al het goed aan de ééne en al het kwaad aan de andere zijde plaatst, maar ook tegen over de helden zijner verbeelding de onpartijdigheid in acht neemt. Maar hoe dit ook zij, de schrijfster leide oom Barham een gulden spreuk in den mond toen hij over het gebeurde den broeder aldus de les las: ‘Misverstand is voor de helft oorzaak van al het onheil en al de ellende dezer wereld. Gij behoordet menschen, die uwe huisgenooten zijn, te leeren kennen en begrijpen, of anders hen niet tot huisgenooten te hebben.’(*).

(*) Deze wending is ietwat engelsch. Lees: of liever niet met hen samenwonen. Verdere anglicismen zijn: bl. 105, toen wij klaar hadden (to get ready), lees: toen wij gedaan hadden. Bl. 110: een nederig bestaan verdienen, lees: ons dagelijksch brood verdienen. Bl. 135, mijne vrienden (my friends), lees: mijne familie; bl. 175, ochtendkamer; dit ware beter letterlijk

Verdere ontledingen zijn, dunkt mij, hier niet vereischt. Ik vind het niet beleefd om vooruit alles op te merken en zoo de lezers en lezeressen het gras voor de voeten weg te maaien. Ook is het volstrekt niet noodig. Ik krijg soms brieven van mijne vriendinnen, waaruit ik zie dat zij zoo goed kunnen recenseeren als de beste recensent.

Pope vergelijkt de kritiek die hem behaagt met de kamenier van eene schoone vrouw, wier taak is om de schoonheid harer meesteres door een sierlijk kapsel nog te verhoogen. De schrijver dezer aankondiging is met eene meer nederige rol tevreden. Hij acht zich gelukkig de vreemdelinge te mogen binnenleiden in alle goede gezelschappen die inlichtingen bij hem gelieven in te winnen. Zij die belast zijn met het uitkiezen van boeken voor leesgezelschappen hebben hier gemakkelijk werk. Zij zullen met dit boek hunne lezers niet te leur stellen. Ook bevelen wij het als geschenk aan voor jonge meisjes en vrouwen. Wij zijn tooh weêr in den tijd, waarvan Claudius zeide:

> Sie lectürten sehr.

Er zijn pessimisten die nog altijd weigeren in die drukke lectuur en in de recenseerende bekwaamheden van het lezende publiek een bewijs van beschaving te zien. Zij blijven klagen over conventioneele beschaving en onnatuur; zij wenschen soms alle boeken naar den drommel; zij noemen ouze belettristische aandoeningen sentimentaliteit in plaats van gevoel; zij meenen dat als de menschen wat minder gevoel schepten uit de boeken en wat kloeker grepen deden in hun eigen hart, er nieuw bloed door hun aanzijn zou stroomen; en zij houden staande dat de ware poëzy, die ieder mensch betaamt, ontstaat uit de worsteling van den onbedorven mensch met de wereld zoo als zij werkelijk is.

Ieder weet wat pessimisten zijn. Redeneer er maar eens tegen. Maar wanneer ik als plichtmatig referent mijn advies moet zeggen, dan luidt het als volgt: ‘veel lezen behoeft niet. Maar als gij dit boek in handen krijgt, tracht dan den geest er van te vatten. Put er levenskracht uit. Leer van de schrijfster niet slechts om des vereischt een stout stuk te bestaan; maar ook om in stilte te lijden en te strijden voor eene goede zaak.’

De vertaling is vloeiend en zuiver. Het titelplaatje is heel aardig. Het zou nog aardiger zijn als de vernuftige teekenaar het heldere gezichtje wat helderder had geteekend. De druk is duidelijk en aangenaam voor het oog.

S.F.W. ROORDA VAN EYSINGA.

Rachel Curtis. Een verhaal van miss Yonge, schrijfster van Violette, De jonge stiefmoeder enz. Uit het Engelsch. (The elever woman the family) door mej. J.C. Kapteyn. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1866.

We zijn gelukkig het tijdperk doorgeworsteld, waarin de vrouw, die zich meer dan gewone kennis heeft verworven, als een has bleu wordt uitgekreten.

> vertaald, breakfastroom. bl. 201, zijn glas clairette. Foei! *claret* is immers roode wijn, anders niet. bl. 202, het doel dat zij zich-zelve gesteld had; lees, dat zij zich gesteld had. Ofschoon niet nauwkeurig bekend met de benamingen der vrouwelijke kleedij, meen i k toch dat eene dame een japon draagt en een kind een jurk (bl. 331). Op bl. 61 staat wederzijdsche familiën; eenvoudiger en beter ware hier, beide familiën.

Een meisje dat over litteratuur weet meê te praten en door oefening eenige wetenschappelijke kennis heeft verkregen, ja, schrijfsters zelfs, 't zijn tegenwoor-

dig geen caricaturen meer. De vrouw mag meê spreken; ze is mondig verklaard. Men is tot de ontdekking gekomen, dat ze ook een geest heeft ontvangen, vatbaar voor ontwikkeling.

't Is miss Yonge dan ook geenszins te doen om, in tegenstelling van de zachte, verstandige en begaafde Erwine, in Rachel Curtis een bas bleu in optima forma te schetsen. Miss Yonge die zelve op geestelijk gebied zoo hoog staat, kan niet anders dan de geestelijke regten der vrouw erkennen.

Niet Rachel's waardig streven, niet den innerlijken aandrang dien ze gevoelt om nuttig werkzaam te zijn, niet haar tegenzin in het alledaagsche worden door miss Yonge belagchelijk voorgesteld, maar het uitbazuinen van stelsels hier en daar uit Tijdschriften opgeraapt, het rusteloos jagen naar een werkkring die boven haar bereik ligt, zoekt ze bespottelijk te maken.

't Is niet te loochenen, Rachel heeft veel geleerd, daarom blinkt ze uit boven de haar omringenden, en toch bezit de eenvoudigste onder hare bloedverwanten meer gezond verstand, meer levenservaring, meer menschenkennis, meer wereldtact dan zij zelve.

Rachel wil den maatschappelijken toestand der vrouw verbeteren. Ze roept een inrigting in 't leven, *tot handhaving der regten der vrouw op beloonenden arbeid*, maar gaat daarbij zoo onhandig te werk, dat ze al dadelijk het slagtoffer wordt van bedriegers, en zich na gruwzame vernedering maar al te gelukkig gevoelt, als ze in hem dien ze vroeger verre beneden zich achtte, den echtgenoot aantreft, die door zijne wijze leiding nog iets goeds van haar weet te maken.

Immers tot volkomen bewustzijn van haar nulliteit, of liever van haar alledaagschheid gekomen, verlaat ze niet zonder schaamte een gebied, waarop ze zich te vroeg een eereplaats aanmatigde. Ze is opregt genoeg om het zich zelve te bekennen en eerlijk genoeg om het niemand te wijten, dat ze er een dwaas figuur maakte.

Wij herhalen het, miss Yonge heeft met Rachel geen bas bleu bedoeld, daarvoor versieren haar te veel goede hoedanigheden.

Een bas bleu is een caricatuur en Rachel is een type.

Men vindt ze in grooten getale die jonge dames, die met dweependen ijver hooger willen vliegen dan hare vleugelen reiken en de eerste pligten des levens niet behartigen, omdat ze er zich te verstandig voor achten.

Hoe geheel anders wordt de waarlijk verstandige vrouw in Erwine voorgesteld, en wie wordt niet aangetrokken door haar bekoorlijken eenvoud, haar buitengewone nederigheid en hare stille liefde?

Zie, terwijl de arme kreupele zelve niemands aandacht trekt, worden de beste en meest verspreide geschriften in haar stille woning geboren. Grooter verschil dan tusschen haar en Rachel is er wel niet denkbaar, en toch is er één groot punt van aanraking. Beiden wenschen nuttig te zijn uit waren aandrang des harten.

Miss Yonge had korter kunnen zijn.

De familiescènes die ze invoert boeijen slechts weinig; maar we willen voor het overige niet afdingen op de waarde van het verhaal, zeker het aantrekkelijkste door miss Yonge geboekt.

Wij eindigen met der vertaalster lof toe te zwaaijen. Het verhaal is vloeijend overgezet.

C.

Mengelwerk.

Lambong Mangkorat.
Oude geschiedenis van het Bandjermasinsche rijk.
Medegedeeld door W.A. van Rees.
(Slot van Bladz. 69.)

VI.
Lambong Mangkorat's aanslag op het leven zijner neven, door de Goden verijdeld. - Bangbang Soekma Raga verschijnt in een andere gedaante te Modjopait op het tooneel. - Houding van een gezantschap Borneoten aan het hof van Modjopait.

Bambang Patma Raga nam de hem toegeworpen pruim op en stak die in den mond, terwijl zijn broeder de tjampaka-bloem opraapte en in zijn hoofddoek verborg. Lambong Mangkorat, toevallig in de nabijheid van de malegaij zijnde, bemerkte dit, ontstak in toorn, en beraamde het plan om zijn neven te doen omkomen.

In den morgen van den volgenden dag nam hij een werpnet en ging tot zijn broeder, verzoekende zijne neven ter vischvangst te mogen medenemen. Toen dit toegestaan was, nam Bangbang Patma Raga een tak van een salasieboom en plantte dien ter regterzijde van den trap der malegaij, terwijl zijn broeder ter linkerzijde een bloem plaatste. Daarna gingen zij heen, tot hun vader zeggende: ‘wanneer deze voorwerpen verdord zijn, is het een teeken dat wij gestorven zijn’.

Verscheidene keeren wierp Lambong Mangkorat nabij Loehoek Gragadja het net uit, zonder iets te vangen. Bij Loehoek Haöer Gadieng

een grooten boomstam ziende drijven, wierp hij opzettelijk het net daarop, met dat gevolg, dat het vastraakte. Nu verzocht hij zijnen neven, in het water te duiken en het net los te maken. Deze gehoorzaamden en sprongen gelijktijdig uit de praauw. Naauwelijks hen gedoken ziende, stond Lambong Mangkorat op en wachtte met een piek in de hand het oogenblik af, waarop zij weder zouden boven komen. Zoodra Bangbang Patma Raga boven kwam, stak Lambong Mangkorat met de piek naar hem, doch de god Batara Gangga weerde ongemerkt den steek af en nam Patma Raga weg. Hetzelfde gebeurde met Bangbang Soekma Raga, wien de god Batara Bisnoe tijdig ter hulp kwam en hem wegnam.

Lambong Mangkorat, in het denkbeeld verkeerende dat hij zijne neven gedood had, keerde huiswaarts.

Gedurende vierentwintig uren wachtte Patih Manda Satna vruchteloos op de terugkomst zijner kinderen en, zeer angstig geworden zijnde, begaf hij zich eindelijk naar het huis zijns broeders. Hem naar zijne zonen vragende, antwoordde Lambong Mangkorat, dat zij met de gevangen visschen reeds lang teruggegaan waren. Zonder een woord te spreken, verwijderde zich Patih Manda Satna, ging naar de malegaij en zag dat de salasietak en de roode bloem verdord waren. Zijne woning binnentredende, deelde hij zijne vrouw op droefgeestigen toon mede, dat hij aan den trap der malegaij het teeken gezien had, dat zijne kinderen niet meer in leven waren. Daarna nam hij een kris, genaamd Patram Pembalan, en ging het huis uit. Zijn vrouw dit ziende, nam mede een kris op, genaamd Patram Gedoegal, en volgde haar echtgenoot. Achter het huis gekomen, staken beiden zich dood.

Kort daarop zochten de huisbedienden hun meester en meesteres, maar vonden ze niet. De geheele bevolking van Tjandie Agong, hierdoor zeer getroffen, ging mede zoeken. Eindelijk gelukte het een volgeling, de lijken te vinden.

Door het geschreeuw en gehuil der huisbedienden kwam ook Lambong Mangkorat aanloopen en zag met bittere smart het lijk zijns broeders en dat van diens echtgenoot. Hij gelastte nu, de lijken op te nemen en naar huis te dragen; doch niemand durfde te gehoorzamen. Immers de koeijen, schapen en alle beesten die er langs liepen, ja zelfs de vogels die er over vlogen, vielen dood neder. Nu nam Lambong Mangkorat zelf de lijken op en bragt ze in een praauw; evenzoo de grond waarop het bloed gespat was. Daarna liet hij de praauw afdrijven en op zekere eenzame plaats zinken. Die plaats wordt heden ten dage nog Loeoek Panglaboean genaamd.

De plaats waar de lijken van Lamboe Djaya Warna Giri en Poetrie Ratna Dewe gelegen hebben en Djala karta genoemd, draagt tot op heden denzelfden naam.

De plaats waar Bangbang Patma Raga en Bangbang Soekma Raga, zooals Lambong Mangkorat meende, vermoord waren, werd Loeoek

Badang Sanak genoemd en heeft tot nog toe denzelfden naam behouden.

In die eeuw leefde er te Modjopait (op Java) een magtig vorst, die kinderloos was.

Op zekeren dag sprak die vorst tot zijn gemalin: ‘Daar wij beiden reeds bejaard zijn en geen kinderen hebben, die onze rijkdommen kunnen erven, heb ik het voornemen opgevat mij aan de batapa te wijden, ten einde God een kind af te smeeken.’

Daar de vorstin dat voornemen toejuichte, begaf de vorst van Modjopait zich naar het strand der zee, den noodigen wierook en welriekende olie medenemende. Aldaar gekomen, brandde hij den wierook, besmeerde het gansche ligchaam met olie, en wendde zijne blikken onafgebroken naar het oosten.

Batara Bisnoe, den vorst van Modjopait in dien staat ziende, werd innerlijk bewogen en begreep onmiddellijk wat hij verlangde. Fluks veranderde hij de gedaante van zijn kleinzoon Bangbang Soekma Raga in die van een pas geboren kind en legde het op den schoot van den biddenden vorst.

Na drie dagen en drie nachten diep in het gebed verzonken geweest te zijn, opende de vorst de oogleden en zag een bevallig, ongeloofelijk schoon kind op zijn schoot liggen. Met onuitsprekelijke vreugde nam hij het in zijne armen en wilde het huiswaarts brengen, toen de jongen dit weigerde en sprak:

‘Mijn vader! niet voor dat gij een doodkist voor mij gemaakt hebt, kan ik met u medegaan.’

Dadelijk maakte de vorst een doodkist en legde het kind er in. Dit gedaan zijnde, sprak het kind:

‘Gedurende drie dagen mag men mij niet uit de kist halen, of die open maken.’

Voorts zeide het nog:

‘Mijn naam is Soeria Tjiepta.’

Toen nam de vorst van Modjopait de kist op, en keerde er mede huiswaarts. Verwelkomd door zijn gemalin, vroeg deze naar den uitslag van zijn batapa en naar den inhoud der doodkist. Zij vernam daarop, dat zijn gebed verhoord was, doch dat hij gedurende drie dagen omtrent den inhoud der kist niets mogt vertellen. Na zijn gemalin en de hovelingen vermaand te hebben de doodkist niet aan te raken, veel minder die te openen, begaf de vorst zich ter ruste en viel tengevolge der doorgestane vermoeijenissen in een diepen slaap.

De vorstin brandde van verlangen om te weten wat de kist mogt inhouden, en haar gemaal ziende slapen, maakte zij van de gelegenheid gebruik om hare nieuwsgierigheid te bevredigen en beproefde de doodkist te openen. Toen haar dit niet gelukte, verzocht zij de hofdames

haar daarbij behulpzaam te zijn. Aanvankelijk weigerachtig, daar zij den toorn des vorsten vreesden, kwamen de dames op aandrang der vorstin, haar ten laatste te hulp, en werd de kist met veel moeite geopend.

Met verbazing en groote blijdschap beschouwde de vorstin het daarin liggende kind, en maakte daarna het deksel weder digt.

Na verloop van drie dagen, beval de vorst een prachtig bed gereed te maken, liet wierook branden, en maakte daarna de doodkist open. Tot zijn ontsteltenis zag hij, dat het kind zijn schoonheid geheel had verloren, hebbende het geen armen en beenen meer. Begrijpende dat men zijn verbod had overtreden, ontstak hij in zoodanigen toorn, dat hij een zweep nam en zijne gemalin benevens de hofdames daarmede geducht kastijdde, zoodat eindelijk Soeria Tjiepta zelf hem tot bedaren moest brengen.

Kort daarop werd de vorstin bevrucht en schonk haren gemaal een kind van het mannelijk geslacht, door de natuur met zooveel schoonheid begiftigd, dat zijn gelaat schitterde gelijk de stralen der zon. De blijdschap der ouders was onbeschrijfelijk. Naar aanleiding zijner schoonheid werd de jonggeborene Raden Soeria Tjinta genoemd.

Op zekeren dag ging Djarang, de zoon van den landbouwer Niang Bangkiling, naar gewoonte vruchten uit den tuin zijns vaders te Pringsadipoera verkoopen, en vernam daar dat er door Lambong Mangkorat een poetrie, Djoendjoeng Boeih genaamd, in het water was gevonden en dat vele jonge prinsen, door hare schoonheid uitgelokt, van plan waren haar ten huwelijk te vragen en, bij weigering, Tjandie Agong te beoorlogen.

Haastig huiswaarts keerende, deed Djarang zijne ouders verslag van hetgeen hij vernomen had, en uitte het vermoeden dat die Poetrie welligt de door den stroom weggesleepte vondeling was. Ten einde nadere inlichtingen te bekomen, begaf Niang Bangkiling zich naar Tjandie Agong en ontdekte dat Poetrie Djoedjoeng Boeih niemand anders dan de verloren vondeling was. Haar met geweld willende mede voeren, ontstond er twist tusschen hem en Lambong Mangkorat, waaraan de laatste een einde maakte door aan den landbouwer en zijn vrouw steeds vrijen toegang tot de malegaij te verleenen.

Inmiddels werd Lambong Mangkorat dagelijks meer ongerust, daar zijn land door de jonge prinsen van vijf en twintig landschappen en rijken bedreigd werd. Niettegenstaande hij alle mogelijke maatregelen van veiligheid nam en sterke wachten plaatste, trachtte hij bovendien Poetrie Djoendjoeng Boeih te overreden, om uit de voornaamste staatsdienaren een keus te doen en zich in het huwelijk te begeven. Daar zij echter halsstarrig bleef weigeren en Lambong Mangkorat niet ophield aan te dringen, verklaarde zij eindelijk: ‘dat zij slechts huwen wilde met iemand die door batapa gevonden was, en dat die persoon de zoon was van den magtigen vorst van Modjopait.’

Lambong Mangkorat belegtle daarop een vergadering van staatsdienaren, maakte bekend wat Poetrie Djoendjoeng Boeih gesproken had, en vroeg wie hunner zich in staat gevoelde naar Modjopait te gaan en den zoon des magtigen vorsten tot echtgenoote van Poetrie Djoendjoeng te vragen. Negen mannen (wier namen aan de vergetelheid ontrukt zijn), de Patih's Panimba Soeraga, Srienting Laöet, Taroentoen Manam, Boental, Rangga Malang, Laoe, Doeloe, Koerietjing en Djoekarie, namen dit op zich en vertrokken naar Modjopait.

Door wind en weêr begunstigd, kwamen zij spoedig in de haven van Modjopait en werden door den havenmeester Kiai Langlang Boeana naar de raadzaal geleid. Dáár maakten zij den vorst met het doel hunner zending bekend en verzochten dringend een gunstig antwoord; en toen de vorst zich genegen toonde het verzoek der afgezanten toe te staan, op voorwaarde dat zijn zoon na een afwezigheid van drie maanden naar Modjopait moest terugkeeren, was Patih Laoe verpligt eerbiedig op te merken dat Lambong Mangkorat zijn zoon bestemd had om eenmaal beheerscher van de rijken Tjandie Agong en Koeripan te worden en hem dus niet naar Modjopait kon laten terugkeeren.

Nu weigerde de vorst. Daarop namen de afgezanten een hoogen toon aan, en verklaarden liever te sterven, dan zonder 's vorsten zoon weg te gaan. De twist liep zoo hoog, dat het gezantschap dreigde geweld te gebruiken. Hierop beval de vorst de Patih's gevangen te nemen; doch nu bleek het dat dit niet mogelijk was, daar zij met bovennatuurlijke magt begiftigd waren. Patih Boental had reeds de gedaante van een berg-grooten reus aangenomen en aan de deur des hofs post gevat om den toegang te beletten.

Door den vorst uitgenoodigd, keerde hij tot zijne gewone gedaante terug en verkreeg nu de toestemming om 's vorsten zoon mede te nemen.

De Patih's Panimba Soeraga en Rangga Malang, die inmiddels het water der rivier hadden opgedroogd, werden door Patih Boental ontboden, en toen al de afgezanten weder in de raadzaal vergaderd waren, gaf de vorst hun zijn zoon Soeria Tjinta over. De tranen vloeiden langs zijne wangen, doch hij moest de stad sparen.

Nadat Soeria Tjinta scheep gegaan, te Tjandie Agong aangekomen en met luister aan het hof van Lambong Mangkorat ontvangen was, begaf deze laatste zich naar Poetrie Djoendjoeng Boeih, om te vernemen wanneer zij het huwelijk wenschte te sluiten. Poetrie Djoendjoeng antwoordde, dat Radin Soeria Tjinta niet de persoon was door haar tot echtgenoot verlangd, doch wel Raden Soeria Tjiepta, die door batapa gevonden was.

Naar zijn hof terugkeerende, maakte Lambong Mangkorat de Patih's bekend met hetgeen de Poetrie gesproken had, ging vervolgens naar Radin Soeria Tjinta, en vroeg hem of hij nog een broeder had. Deze bevestigde dit, doch voegde er bij, dat die broeder armen noch beenen had.

Lambong Mangkorat meende nu, dat de Radin beter deed naar

Modjopait terug te keeren, waar hij later zijn vader kon opvolgen, terwijl zijn broeder dan bij wijze van ruiling naar Tjandie Agong zou gaan. Soeria Tjiepta dit aannemende, vertrok weldra naar Modjopait, begeleid door dezelfde negen Patih's. Daar aankomende, werd hij door zijne ouders met vreugde ontvangen en met teedere omhelzingen overladen.

Nadat de vorst van Modjopait zich naar de raadzaal had begeven, werden de afgezanten binnengeleid, die na de vereischte eerbiedsbetuigingen te hebben afgelegd, zich kweten van den last hun door Lambong Mangkorat opgedragen. Hoe ongaarne de vorst zijn zoon Soeria Tjiepta ook wilde missen, om onaangenaamheden te voorkomen achtte hij zich verpligt het verzoek der afgezanten in te willigen.

Toen Soeria Tjiepta in de vergaderzaal was binnengebragt en het gevoelen zijns pleegvaders deelde, werd hij na hartelijke omhelzingen met een bedrukt hart aan het gezantschap overgegeven. De vorst van Modjopait gaf zijn zoon mede: 1 sarong, genaamd ramak sahang, 1 baatje zonder mouwen; 1 broek, genaamd Tjangkring; 1 hoofddoek, genaamd Baijam radja; 1 payong; 1 kris, genaamd Kaliema Sarie; 1 dissel, en 1 zwaard op welks schede het beeld van Samar gegraveerd was. Bovendien bepaalde hij dat twee panakawans, Gadjah Malatie en Leeman Tjampaka genaamd, zijn zoon zouden vergezellen en bedienen. Eindelijk verklaarde de vorst, dat hij Lambong Mangkorat als zijn echten broeder erkende en derhalve zijn kind in goede handen overgaf.

De afgezanten beloofden 's vorsten woorden aan hun meester te zullen overbrengen, namen met gepasten eerbied afscheid, en begaven zich naar hun schip. Het anker geligt zijnde, zakte het vaartuig de rivier af en koos zee.

VII.

Vreemde avonturen op de terugreis. - Huwelijk van Poetrie Djoendjoeng Boeih. - Pogingen der Borneosche prinsen om deze tweede schoone Helena meester te worden. - De Poetrie geraakt werkelijk in handen van een schaker, en geeft later krachtige bewijzen van onschuld.

Toen het schip in volle zee was gekomen, zag Bangbang Patma Raga, die zich (zoo als wij boven gezien hebben) bij den zeegod Batara Gangga bevond, zijn broeder aan boord van het vaartuig. Onmiddellijk uit het water te voorschijn komende, zonder door een der afgezanten gezien te worden, - daar hunne oogen als het ware beneveld waren - hield hij het schip vast, waardoor het voor- noch achteruit kon. De geheele bemanning, ten uiterste verbaasd, dook beurt om beurt in het water, om te onderzoeken wat toch den gang van het schip belette, doch ontdekte de oorzaak niet.

Raden Tjiepta, die zijn broeder Patma Raga herkend had, zeide

nu: dat hij (op zijn beurt) in het water wenschte te duiken, daar anders het schip nooit verder zoude komen. Dit keurden echter de patih's niet goed, omdat zij vreesden dat hij, zonder handen of voeten niet kunnende zwemmen, noodwendig zoude verdrinken. Zich daarover niet bekreunende, gelastte hij hun, om wanneer hij binnen drie dagen niet uit het water kwam, op tamboerijnen te slaan en lofzangen te zingen. Daarna rolde hij naar den kant van het schip en liet zich in het water vallen.

Bangbang Patma Raga bragt zijn broeder naar den zeegod Batara Gangga, die hem goed ontving en hem zijne vroegere gedaante teruggaf.

Drie dagen verloopen zijnde, zonder dat het gezantschap iets van Soeria Tjiepta had vernomen, liet Patih Laoe wierook branden en op tamboerijnen en gongs slaan. Zekere Bida-awan zong hierbij, met luider stem, verscheidene lofzangen ter eere van den zeegod.

Batara Gangga op het hoor en der zangen van Bida-awan, beval Raden Soeria Tjiepta naar het schip terug te keeren. Hij gaf hem ten geschenke: fraaije en kostbare kleederen, een stel gamelan, een kris, genaamd Naga Saliera, een ijzeren kroon en een zeedraak.

Nadat Soeria Tjiepta afscheid genomen had van Batara Gangga en van zijn broeder Soeria Tjientja, vertrok hij, rijdende op een zeedraak.

Hoe verwonderd de bemanning van het schip was, hem uit het water te zien komen, behoeft geen betoog. Vlug sprong Raden Soeria Tjiepta op het dek, thans met volmaakte ledematen, en zeide tot de gezanten, dat men hem voortaan Pangeran Soeria Nata moest noemen. Daar ieder de oogen onafgewend op Pangeran Soeria Nata vestigde, vergat men de muzijkinstrumenten (gamelan), die op den kop van den draak lagen, aan boord te nemen. Toen de draak weder in het water verdween, gelukte het echter een der roergangers een koperen gong, door middel van een disselsteel, naar binnen te halen; welke gong tot heden Gong manah of Praboet pradah wordt genoemd. De plaats waar het schip door Patma Raga aangehouden werd, heet nog steeds Pabantanan.

Met behulp van den zeedraak, die het vaartuig sleepte, kwam men kort daarop ongemerkt in de haven van Tjandie Agong. Patih Laoe liet toen drie salutschoten lossen, waarop een menigte praauwen het schip binnen loodsten.

Intusschen had Lambong Mangkorat een prachtige woning, bekleed met zijden en andere kostbare stoffen, voor den aanstaanden schoonzoon bestemd; terwijl zijne echtgenoot van hare zijde Poetrie Djoendjoeng Boeih bij zich genomen had en het noodige tot haar huwelijk gereed maakte. Toen het schip nu voor het hof gesleept was, haalden verscheiden aanzienlijke vrouwen Pangeran Soeria Nata af, en bragten hem, begeleid door de negen patih's en een verbazenden stoet volks, aan wal, waar Lambong Mangkorat hem met gepaste vorstelijke bescheidenheid ontving en naar zijn woning bragt.

Twee patih's, aan wie opgedragen was een priester te zoeken die het jonge paar konde trouwen, gelukte het, na lang vergeefs gezocht te hebben, aan het einde der stad een priester te vinden. Deze, zich noemende Sjech Madaijoen, zoude, naar het gevoelen van velen, niemand anders dan Nabie Hadlier en alzoo de vader van Poetrie Djoendjoeng Boeih geweest zijn. Voor Lambong Mangkorat verschijnende, las genoemde Sjech de huwelijksformulieren en sloot daarna het huwelijk. (Volgt de beschrijving van het feest, als vroeger).

Eenigen tijd nadat het huwelijk voltrokken was, wilde Pangeran Soeria Nata zich tot bidden gaan afzonderen, droeg den van Modjopait medegenomen panakawan op, zijne gemalin goed te bewaken en gaf te kennen, dat hij voortaan Raden Gagombak Djangal Radja genoemd wilde worden. Na afscheid van zijne jonge vrouw genomen te hebben, vertrok hij naar den berg Arga Kantjana en plaatste zich op den kruin in een batapasche houding.

Na zijn vertrek stelde Lambong Mangkorat, Gadjah Malatie en Leeman Tjampaka tot hoofden der wachters aan, met de titels van Raden Ario Toemandang Nata en Ario Mangoen Toera, ten blijke waarvan hij hun een rijksdolk, genaamd Kalanie Sarie, schonk en den hoofden en bevolking gelastte hen te erkennen en te gehoorzamen. -

Inmiddels landden de jonge prinsen der vijf-en-twintig rijken met een ontelbare menigte krijgsknechten te Tjandie Agong en sloegen voorloopig in de nabijheid der stad een legerkamp op. Zij hadden eenparig het voornemen opgevat om de rijken van Tjandie Agong en Koeripan te verdelgen, bijaldien hun aanzoek om de hand van Poetrie Djoendjoeng Boeih werd afgewezen.

Tot dat einde zich naar Lambong Mangkorat begevende, ontving deze hen met gepaste beleefdheid en gaf te kennen, dat zij te laat waren gekomen, vermits de vorstin bereids een huwelijk had aangegaan met den zoon van den magtigen vorst van Modjopait, Pangeran Soeria Nata.

Verlegen en beschaamd keerden de jeugdige prinsen naar hun legerkamp terug, en beraamden allerlei plannen om Poetrie Djoendjoeng Boeih door list of geweld te schaken. Een hunner, Raden Sinar Banjoe, ging, gevolgd door zeven zijner trouwe panakawans, het boschrijke gebergte in, ten einde een list te bedenken waardoor hij zijn doel kon bereiken.

Op datzelfde tijdstip verzocht Bangbang Patma Raga van den zeegod Batara Gangga vergunning, om zijn broeder Bangbang Soekma Raga te bezoeken. Batara Gangga dit toestaande, begiftigde hem tevens met verscheiden bovennatuurlijke krachten. Hij veranderde zijn naam in dien van Patih Klabang Banjoe en liet hem een hadjies-kleeding dragen.

Na afscheid van den zeegod genomen te hebben, ging hij loopende op het water naar Tjandie Agong. Daar aankomende, begaf hij zich

regtstreeks naar den berg Arga Kantjana, doch ontmoette onder weg Raden Sinar Banjoe met zijne panakawans.

Raden Sinar Banjoe leerde van hem een aantal bovennatuurlijke wetenschappen en tooverkunsten, o.a. om menschen in diepen slaap te laten vallen (sasierap).

Hierna ging hij in allerijl naar Tjandie Agong, bereikte de stad in het midden van den nacht en verschool zich achter een sedap-malambloem. Daar zeide hij eenige formulieren der aangeleerde tooverkunst op, ten gevolge waarvan al de wachters in diepen slaap vielen. Alleen Raden Ario Toemandang Nata en Raden Ario Mangoen Toera, die iets sterker van geest waren, bleven nog wakker, doch vielen ten laatste, door de kracht der tooverkunst overweldigd, staande in slaap.

Daar nu ook de twee reuzen en de twee draken ingedommeld waren, was de toegang voor Raden Sinar Banjoe vrij, en begaf hij zich onmiddellijk met zijne panakawans naar de malegaij. Raden Sinar Banjoe nam de slapende Poetrie in zijne armen, overlaadde haar met teedere omhelzingen en voerde haar daarna schielijk weg. De zeven panakawans lieten de gelegenheid, om de slapende hofdames te plagen, ook niet voorbijgaan; zij ontkleedden haar, besmeerden haar met roet en kalk, en volgden daarna hun meester.

Onderweg ontwaakte Poetrie Djoendjoeng Boeih uit haar slaap, en verschrikte hevig toen zij zich in de armen van een schaker zag. Schreeuwen en weenen baatten echter nu niet meer.

Raden Ario Toemandang Nata, die staande sliep, viel met zijn hoofd op een steen neder en werd daardoor wakker. Rondziende, ontwaarde hij dat alle wachters sliepen. Hen wakker makende, hoorde hij het gegil en geschreeuw der hofdames in de malegaij; en toen het bleek dat de vorstin weggevoerd was, kwam de geheele stad in opschudding.

Lambong Mangkorat beval de Raden's Ario Toemandang Nata en Ario Mangoeng Toera, om het gebeurde onmiddellijk aan hun meester Raden Gagombak Djangal Radja te berigten. Deze dit vernemende, sprang dadelijk van de kruin des bergs naar omlaag, en ging pijlsnel den schaker opsporen. Het gelukte hem spoedig dien te vinden, en nu ontstond er een hardnekkig gevecht tusschen hem en Raden Sinar Banjoe met zijne zeven panakawans. Deze, hun meester bijstaande, werden door den verwoeden Raden Gagombak Djangal Radja met een bovennatuurlijke kracht wijd en zijd weggeworpen; en toen Raden Sinar Banjoe bemerkte, dat zij het onderspit zouden delven, stak hij Poetrie Djoendjoeng Boeih met zijn kris dood, en ging toen op de vlugt.

Met ter nedergeslagen hart nam Raden Gagombak Djangal Radja zijne vrouw in de armen en bevochtigde haar aangezicht met zijne mannelijke tranen. Met krachtige stem riep hij zijn broeder ter hulp, die ook weldra verscheen.

Patih Klabang Banjoe, die zoodanig met bovennatuurlijke kracht begiftigd was dat hij over leven en dood kon gebieden, mompelde eenige

formulieren, waardoor Poetrie Djoendjoeng Boeih weder levend werd. Daarna, door zijn broeder verwittigd van het gebeurde, sprak hij den vloek uit over Raden Sinar Banjoe en ontnam hem de aangeleerde bovennatuurlijke kracht. Nadat hij van zijn broeder en schoonzuster afscheid genomen had, keerde hij naar Goe milang Katja terug; terwijl Raden Gagombak Djangal Radja en zijne echtgenoot met jubelkreten te Tjandie Agong ontvangen werden, en op nieuw veel huwelijksgenot in de malegaij smaakten.

Op zekeren dag, toen Raden Gagombak zijn vrouw verzocht, hem de sirihdoos aan te geven, liet deze bij het overreiken onvoorzigtelijk haar kleed van het lijf vallen, zoodat haar boezem een oogenblik zigtbaar was. Als Raden Gagombak nu bemerkte dat zij zwanger was, zeide hij dat zij zeker door Raden Sinar Banjoe bevrucht was.

Poetri Djoendjoeng Boeih zwoer met den duursten eed, dat zij door geen ander dan door haar eigen man bevrucht werd. Hij geloofde haar echter niet.

Toen bezwoer zij dat, wanneer zij op een andere wijs zwanger was, het kind nooit geboren konde worden. Ook dit geloofde haar man niet. Eindelijk zeide zij: ‘wanneer ik werkelijk van u zwanger ben, zoo moge mijn zwangerschap op een andere Poetrie overgaan; zoo niet, dan zal het kind niet kunnen geboren worden zonder mij naar het graf te slepen.’

Naauwelijks had zij deze woorden gesproken, of hare zwangerschap ging over op zekere Poetrie Ratna Minasih, dochter van Patih Laoe, die naast haar zat. Nu eerst door dit wonder overtuigd, sloeg hij geloof aan de woorden zijner vrouw, schatte haar trouw ten hoogste, en overlaadde haar met teedere omhelzingen.

Poetrie Ratna Minasih nu hoogst zwanger zijnde, baarde een wonderschoon kind van het mannelijk geslacht, dat den naam van Raden Warna kreeg.

VIII.

Na list wordt geweld gebruikt. - Vreesselijke strijd onder de muren van Tjandie Agong. - Diplomatieke handelingen met Tangga Oelien. - Lambong Mangkorat als vroedmeester.

Toen het berigt van het weder levend worden der Poetrie ter oore kwam van de jonge prinsen, die nog steeds met hunne krijgsknechten voor Tjandie Agong lagen, kwamen zij bijeen om over den aanval te beraadslagen, en besloten een gezantschap naar Lambong Mangkorat te zenden.

De patih's Oembak Soegara, Garaijoe en Kilat, zoo heetten de drie mannen die het gezantschap zamenstelden, begaven zich naar de stad en overhandigden een brief - waarbij Lambong Mangkorat de oorlog verklaard en hem aangeraden werd op verdediging bedacht te

zijn - aan Patih Laoe, die hem vervolgens aan zijn vorst aanbood.

Patih Rangga Malang, met het lezen van dien brief belast, ontwarende dat de inhoud vijandig was, werd hierover zeer vergramd en verscheurde in tegenwoordigheid der afgezanten den brief in duizend stukken.

Verwoed en beschaamd keerden de gezanten terug, zonder één woord meer te spreken, en verhaalden aan hunne meesters wat er gebeurd was. Deze in toorn ontstoken, lieten aanstonds toebereidselen tot den aanval maken en rukten tegen Tjandie Agong op. Ook Lambong Mangkorat verzamelde zijne krijgsbenden en gaf Raden Aria Mangoentara last het vijandelijk leger te gemoet te trekken.

Het leger der jonge prinsen geleek den vloed der zee; doch Aria Mangoentara tastte het moedig aan en stuitte door de kracht zijner wapens den voortgang des vijands. Patih Oembak Soegara, hoofd der vijandelijke voorhoede, geraakte handgemeen met Ario Mangoentoera en werd door dezen met reuzenkracht ter aarde geworpen en gevangen genomen. Een der jonge prinsen, die Patih Oembak Soegara ter hulp snelde, onderging hetzelfde lot.

Nu kwamen de veertig jonge prinsen allen in het gevecht. Van de hevigheid des strijds was geen denkbeeld te vormen, daar ook al de beroemde helden van Tjandie Agong, zooals Patih Laöe, Patih Panimba Soegara en andere patih's uit de stad togen en zich in den strijd mengden.

Raden Gagombak Djanggal Radja veranderde zijn naam in dien van Raden Mesa Bakong, en nam deel aan het gevecht. Zoodra de jonge prinsen dit zagen, schoten allen hunne wapens op hem af, doch er was geen hunner die hem trof.

De strijd werd hoe langer hoe hardnekkiger. Die de olifanten bereden, lieten hen aanrukken; de ruiters lieten hunne paarden bijten; de boogschutters schoten hunne pijlen af; de lansiers drilden hunne lansen; de piekeniers staken met hunne pieken, en allen die het zwaard droegen, hieuwen er mede. Gelijk een digten regen vertoonden zich alle wapenen. Door het krijgsgeschreeuw der helden zou de donder des hemels niet gehoord zijn geworden; alleen het gekletter der wapenen was hoorbaar.

Van 's vijands kant werden vele helden gevangen genomen en de aanval daardoor gedurig zwakker. De zoon van den vorst van Gigalang, Raden Swanda, dit bemerkende, veranderde toen zijne gedaante in een groot, vlammend vuur en naderde het leger van Raden Mesa Bakong. Ware Batara Bisnoe zijn kleinzoon niet tijdig ter hulp gekomen door een harden regen uit den hemel te laten vallen, waardoor het vuur uitgebluscht werd, het lot van Tjandie Agong zou welligt zijn beslist geweest.

Nu veranderden de aanvoerders van het vijandelijk leger hunne gedaanten in reuzen, in reusachtige slangen, enz. en vielen verwoed het

leger van Tjandie Agong aan. Daar het gevecht drie maanden geduurd had, beval Raden Mesa Bakong aan Patih Laoe, om de geheele bevolking in de stad te vereenigen. Dit gedaan zijnde, gebood hij dat het water de aarde zou overstroomen, hetgeen ook geschiedde. Hierdoor werd het pleit beslist; want terwijl behalve de stad alles onder liep, bleef het vijandelijk leger niets over dan te trachten zich door zwemmen te redden.

Rijdende op den witten zeedraak, nam Raden Mesa Bakong achtereenvolgens al de jonge prinsen gevangen en hield hen voorloopig in verzekerde bewaring. Hierna liep het water af en werd de aarde weder droog.

Onder bepaling dat de jonge prinsen Raden Mesa Bakong of Pangeran Soeria Nata als hun opperheer moesten erkennen, werd hun daarna de vrijheid geschonken.

Pangeran Soeria Nata leefde nog vele genotvolle jaren in het bezit van Poetrie Djoendjoeng Boeih. Zijn huwelijk werd gezegend met drie kinderen van het mannelijk geslacht: de oudste Soeria Wanga, de tweede Soeria Gangga Wangsa en de jongste Aria di Wangsa genaamd. Onder zijn regering nam het rijk in bloei en welvaart toe; en toen zijne kinderen mannen geworden waren, verdween Pangeran Soeria Nata met zijne echtgenoote Poetrie Djoendjoeng Boeih van de aarde.

Niet lang daarna verdwenen ook zijn twee eerste zonen, zoodat slechts Aria di Wangsa overbleef, om het uitgestrekte rijk met Lambong Mangkorat te besturen. Hierdoor werd Lambong Mangkorat treurig; en vreezende dat pangeran Aria di Wangsa op een goeden dag ook zoude verdwijnen, belegde hij een vergadering van rijksgrooten, oudsten en staatsdienaren, ten einde te beraadslagen over het beste middel om dit tegen te gaan. Dientengevolge werd besloten een poging te doen om Aria di Wangsa te laten huwen en hem zoodoende te behouden.

Lambong Mangkorat begaf zich daarop naar pangeran Aria di Wangsa en stelde hem voor, een vrouw te nemen, die hij slechts voor het kiezen had. Aanvankelijk weigerachtig, doch ten laatste op aandrang van Lambong Mangkorat verpligt een keus te doen, zeide hij met niemand anders dan met Daijang di Pradja te willen huwen.

Dit antwoord werd aan de vergadering overgebragt; het bleek echter dat die naam bij niemand bekend was. Eindelijk trad een oude staatsdienaar voor, en verklaarde dat Daijang di Pradja de éénige dochter was van Patih Aria Malenkan, levende in het land Tangga Oelien.

Daar Daijang di Pradja nog zeer jong was, vreesde men dat een verzoek om hare hand door den vader zou worden afgeslagen. Gebruikte men dwang, dan werd een oorlog met het land Tangga Oelien bijna onvermijdelijk, daar Aria Malenkau zeven magtige broeders had, met name de Patih's Aria Malangkan, Aria Tandjoe, Pangandjoeng, Batoengkat, Pandjang Djanggoet, Lagoet en Loepoe.

Op de vraag van Lambong Mangkorat, wie zijner hoofd- en staatsdienaren moed had Daijang di Pradja voor pangeran Aria di Wongso

ten huwelijk te vragen en des noods Tangga Oelien te bestrijden, boden zich zeven zijner grooten aan, met name de Patih's Boental, Rangga Malang, Sarintang Laoet, Panimba Soegara, Soengsoeng Boeloe, Kilat en Graijoe, die zich op weg naar Tangga Oelien begaven.

Aldaar aangekomen zijnde, werden zij door zekeren Matjan Gembong bij Patih Aria Malenkan aangediend. Toen deze het doel hunner komst vernomen had, ontbood hij zijne broeders en wees, na eenige beraadslaging, het verzoek der afgezanten van Tjandie Agong stoutmoedig van de hand.

Patih Boental, hierover zeer vertoornd, dreigde Patih Loepoe te slaan. Deze nam Boental op en wierp hem met zooveel kracht weg, dat hij als een pijl dwars door den berg Pamalangan vloog. Hierdoor ontstond al dadelijk een gevecht.

Patih Loepoe naderde den Patih Panimba Soegara en wilde hem op zijn beurt opvatten; doch deze weerde behendig zijn handen af, nam Aria Tandjoe op en wierp hem met reuzenkracht tegen Pangandjoeng.

Het gevecht werd dag en nacht voortgezet; daar echter allen onkwetsbaar en met bovennatuurlijke kracht begiftigd waren, verloor niemand het leven of bekwam eenig letsel.

Door het lang uitblijven der afgezanten ongerust geworden, beval Lambong Mangkorat zijne dappere strijders hem naar Tangga Oelien te volgen. Onderweg zag men reeds de Patih's Graijoe en Sarientang Laoet, door hunne tegenstanders weggeworpen, in de lucht zweven; naderbij komende, dat vele reusachtige boomen en bergen, waartegen de strijders elkander hadden geworpen, met veel geraas omver vielen. Dit bevestigde het vermoeden, dat de gezanten tegenstand hadden gevonden, en de strijders haastten zich nu, aan het gevecht deel te nemen.

Door overmagt aangetast, leed Tangga Oelien thans de nederlaag en werd Patih Aria Malenkan met zijne broeders gevangen genomen. Ten einde weder op vrije voeten te geraken, en in hunne waardigheid hersteld te worden, waren zij verpligt Daijang di Pradja af te staan. Vergezeld van hare moeder en een talrijk gevolg, vertrok deze nu naar Tjandie Agong, waar Lambong Mangkorat aanstonds de noodige toebereidselen voor een huwelijksfeest maakte.

Hiermede bezig zijnde, kreeg Lambong Mangkorat op zekeren dag een bezoek van Pangeran Aria di Wangsa, die hem vroeg: ‘waarvoor die toebereidselen dienden?’ waarop Lambong Mangkorat antwoordde: ‘dat die voor zijn huwelijk waren.’ - ‘In dat geval, hervatte Aria di Wangsa, kunt gij dat noodeloos werk staken; want niet met Daijang di Pradja, maar met de *dochter* van Daijang di Pradja wil ik huwen!’ Dit gezegd hebbende, keerde hij weder naar zijn hof terug.

Hierdoor zeer ontroerd, verzamelde Lambong Mangkorat wederom zijn staatsraad en oudsten des rijks. Na afloop der vergadering, werden de noodige toebereidselen tot een reis gemaakt en vertrok Lambong Mangkorat daarna zelf, met een talrijk gevolg, om Daijang di

Pradja naar Tangga Oelien terug te brengen. In dat land had het gerucht geloopen dat Daijang di Pradja verraderlijk om het leven gebragt was; groot was dus de blijdschap en teeder waren de omhelzingen waarmede zij door hare ouders, die haar verloren waanden, ontvangen werd.

Lambong Mangkorat verhaalde nu, dat Pangeran Aria di Wangsa haar niet wilde huwen. Daar aan patih Aria Malenkan evenwel beloofd was, dat zijne dochter vorstin van Tjandie Agong zoude worden, verzocht hij, Lambong Mangkorat, thans de hand van Daijang di Pradja. Dit toegestaan zijnde, voerde hij haar als zijne vrouw naar Tjandie Agong terug.

Eenigen tijd daarna werd Daijang di Pradja bevrucht, doch niettegenstaande de barenstijd gekomen was, kon zij niet baren. Lambong Mangkorat, naar de geboorte van het kind verlangende, bedacht een list en maakte de zwangere vrouw diets, dat door den buik met sirihbladeren te wrijven, de verlossing bespoedigd zou worden. Daarna wreef hij haar dagelijks met sirihbladeren.

Op zekeren dag, een scherp mesje onder een sirihblad verbergende, sneed hij ongemerkt den buik zijner vrouw open en bragt een beeldschoon kind van het vrouwelijk geslacht ter wereld, doch ten koste van het leven der moeder.

Het kind sprak tot Lambong Mangkorat, zeggende, dat men haar Poetrie Mandoe Sarie moest noemen.

Hierna liet Lambong Mangkorat een min ontbieden, doch het kind wilde niet zuigen en huilde dag en nacht. Vreezende het te verliezen, werd Lambong Mangkorat zeer droefgeestig; daar hij het tot vrouw van Aria di Wangsa bestemde, verzamelde hij al de wigchelaars van Tjandie Agong en vroeg hen, waarom Poetrie Mandoe Sarie niet wilde zuigen. Een der wigchelaars, Raden Oembak Soegara, verklaarde daarop, dat de jeugdige prinses niet door een mensch, maar wel door een karbau gezoogd wilde worden. Een melkgevende karbau werd dadelijk gehaald en zoogde toen het kind.

Daar Poetrie Mandoe Sarie sedert onder den waringin-boom, waaraan de karbau was vastgebonden, wilde blijven, werd zij Poetrie Karbau Waringin genaamd.

Patih Aria Malenkan vernemende, dat zijne dochter bevallen was, spoedde zich met zijne vrouw naar Tjandie Agong. Onderweg vertelde men hem, dat Lambong Mangkorat zijn vrouw vermoord had. Op die tijding viel hij met zijn vrouw bewusteloos op den grond. Tot bewustzijn teruggekeerd, wilden zij noch hunne reis voortzetten, noch naar Tangga Oelien terugkeeren, maar besloten op de plaats waar zij waren, Tamoeë genaamd, zich te vestigen. Patih Aria Malenkan maakte hier een piek, die hij Toembak Tamoeë noemde.

Toen Poetrie Karbau Waringin huwbaar werd, verbond Lambong Mangkorat haar in den echt met pangeran Aria di Wangsa. Eenigen tijd

daarna werd Poetrie Karbau bevrucht en schonk haar man een zoon, aan wien de naam van Raden Sakar Soengsang gegeven werd.

Naauwelijks den leeftijd van zes jaren bereikt hebbende, ontving deze van zijn vader de rijkssieraden, bestaande in: een kris, genaamd naga salira; een pajong, genaamd baöet siematjan, en een gong, genaamd praboet pradah. Hierna verdween pangeran Aria di Wangsa. Gedurende de onmondigheid van Raden Sakar Soengsang nam Poetrie Karbau Waringin de regering waar en bestuurde de rijken Tjandie Agong en Koeripan met opregtheid en wijsheid.

IX.

Merkwaardige lotgevallen van Sakar Soengsang op Java. - Zijn zoon Pantjie Sakar wordt Soesoehoenan. - Sakar Soengsang doet, als artiste, een kunstreis, komt te Tjandie Agong en huwt zijn eigen moeder.

In het land Salawie Negara of Poedok Sategal werd een groot feest gegeven, waarop onder vele andere vorsten en vorstinnen, ook Poetrie Karbau Waringin en haar zoon waren uitgenoodigd.

De jeugdige Raden Sakar Soengsang vond daar een aantal speelkameraden, die hem gedurig uitzonden om koek en gebak te vragen. Zijne moeder schaamde zich hierover en, vreezende dat men hem den bijnaam van snoeper zoude geven, vermaande zij hem, haar niet meer lastig te vallen. Toen Raden Sakar Soengsang hieraan geen gehoor gaf, en andermaal gebak kwam vragen, werd Poetrie Karbau Waringin vertoornd en sloeg hem met een metalen lepel op het hoofd, waardoor de knaap bewusteloos neêrzeeg en hevig bloedde. Tot zijn bewustzijn teruggekeerd, verwijderde zich Raden Sakar Soengsang, nam de vlugt, en kwam, door de bosschen en over de bergen loopende, aan het strand der zee. Daar zag hij een vaartuig dat naar Kambang Koening stevende, ging er aan boord en vertrok er mede naar die plaats.

Van Kambong Koening ging hij met een ander vaartuig naar Tandjoeng Rema; van daar naar Tjandie Laras, naar Poeloe Datoe en Poeloe Pidadatoea.

Poetrie Karbau Waringin, meenende dat haar zoon naar Tjandie Agong teruggekeerd was, liet hem daarom niet zoeken; doch toen het feest was afgeloopen en zij Raden Sakar Soengsang niet te huis vond, toen de menschen in verschillende rigtingen uitgezonden, hem niet vonden, werd zij zeer bedroefd en weende dag en nacht.

Na eenigen tijd verblijf op Poeloe Pidadatoeä, kwam daar juist een schip, dat naar Java bestemd was. Met dat schip vertrok Raden Sakar Soengsang. Op Java huwde hij met de dochter van een Petinggie, die hem een zoon schonk, aan wien de naam van Raden Pantjie Sakar werd gegeven.

Op zekeren dag hoorde men op Java een luide stem, die voorspelde dat er acht jaren lang hongersnood zoude heerschen. De bevolking sloeg er echter geen acht op en bleef nalatig in het verzamelen van padie. Toen nu de hongersnood kwam, leden alle menschen gebrek, en wijdden velen zich aan batapa om van God levensmiddelen te smeeken.

Tot dat einde ging ook Raden Sakar Soengsang door het eenzame woud loopen. Na zeven dagen rondgedwaald te hebben, ontmoette hij een vrouw, zich noemende Poetrie Angkawai, die om zijne liefde verzocht. Raden Sakar Soengsang antwoordde, dat hij haar wilde huwen, bijaldien zij levensmiddelen voor de geheele bevolking kon bezorgen. Poetrie Angkawai beloofde dit, op voorwaarde echter dat zij niet gezien mogt worden wanneer zij de spijs bereidde.

Onder het bespreken der huwelijksvoorwaarden ging een oud man voorbij; deze werd aangehouden en verzocht hen te trouwen. Raden Sakar Soengsang zijn vrouw nu mede naar huis nemende, maakte een groote, afgesloten kamer gereed, waarin de spijzen bereid konden worden, zonder dat men kon zien op welke wijze dit geschiedde. Hierna zonderde Poetrie Angkawai zich dagelijks in dat vertrek af, en maakte zooveel spijs gereed als voor de bevolking noodig was.

Raden Sakar Soengsang van dag tot dag nieuwsgieriger wordende, om de wonderbare kokerij te leeren kennen, maakte een gat in den wand. Juist wilde hij er door loeren, toen Poetrie Angkawai hem ontdekte, hem verweet zijn belofte geschonden te hebben en voor alle menschelijke oogen verdween.

Daar de bevolking nu andermaal in ellende gedompeld was, vlugtte Raden Sakar Soengsang in het woud met zijn zoon.

Op zekeren nacht onder een grooten boom willende rusten, bond hij zijn van honger schreeuwend kind met de wiegbanden aan de takken, zonder te merken dat hij te gelijker tijd een kwaden geest vastbond. Toen de dag aanbrak en de geest hem smeekte om verlost te worden, maakte Raden Sakar Soengsang hem los onder voorwaarde, dat Sakar Teman - zoo heette de geest - hem overal zoude vergezellen. Daarna zijn kind weder opnemende, ging hij verder het woud door en bereikte het landschap Toeban, waar hij zich buiten de stad vestigde.

Dank aan den geest, hield de bevolking van Toeban veel van hem en bragt, ten blijke harer genegenheid, bijna dagelijks geschenken aan. Pantjie Sakar groeide goed op en werd om zijn schoon uiterlijk en om zijn goedhartigheid door ieder bemind.

Op zekeren nacht hoorde de vorst van Toeban een stem, zeggende:

‘O vorst van Toeban! uw lot is bijna beslist. Geef u niet meer aan weelde en wellust over, en wees niet meer vrolijk. Want binnen korten tijd zult gij uw troon verliezen. Een jongeling, die in zijn slaap als de glans der zon schittert, zal u onthoofden.’

Zeer ter nedergeslagen, beval de vorst zijne panakawans om goed wacht te doen.

Toen Pantjie Sakar den jongelingsleeftijd bereikt had, ging hij veel om met de panakawans van den vorst en sliep ook vaak in de pandopo van het vorstelijk hof. Gewoon om iederen nacht zijne slapende panakawans te bespieden, ontdekte de vorst eens, dat het gelaat van Pantjie Sakar, dien hij voor een zijner volgelingen hield, gelijk de stralen der zon schitterde. Aanstonds maakte hij een knoop in de slip van den doek des slapenden jongelings en ging weder naar zijn hof terug.

Intusschen werd Pantjie Sakar wakker en, bemerkende dat in de slip zijns doeks een knoop was gelegd, maakte hij dien los, legde daarna een knoop in den doek van een naast hem liggenden panakawan, en ging weder slapen. Toen de dag aanbrak, gelastte de vorst aan een zijner hoofden, Sielopan genaamd, om den panakawan, in wiens doek een knoop lag, zonder hem te ondervragen, om het leven te brengen. Dit geschiedde ook.

Gedurende twee daaropvolgende nachten werd door den vorst hetzelfde gedaan; doch daar Pantjie Sakar het telkens bemerkte en zich als de eerste keer vrij maakte, werden er ook telkens andere panakawans om het leven gebragt.

Nadat Pantjie Sakar het gebeurde aan zijn vader verteld had, raadde deze hem aan, zich niet meer aan het hof te vertoonen; en daar het verblijf te Toeban van dag tot dag onveiliger werd, verliet Radin Sakar Soengsang het landschap en ging met zijn zoon naar het landschap Girie.

De vorst van Girie, vernemende dat er zich buiten de stad vreemdelingen met ter woon gevestigd hadden, liet hen voor zich komen, en zag met verbazing hoe schoon zij waren. Nadat hij Raden Sakar Soengsang over zijn geboorteplaats en afkomst ondervraagd had, verzocht hij hem zijn zoon te willen afstaan ten behoeve zijner éénige dochter.

Dit verzoek met dankbaarheid ingewil ligd zijnde, liet de Soesoehoenan onverwijld de oudsten en hoofden der landen Girie, Sarbat en Mataram oproepen, ten einde het huwelijk van zijn dochter met Pantjie Sakar bij te wonen en laatstgenoemde te huldigen als zijn opvolger, aan wien hij het bestuur overgaf. Pantjie Sakar regeerde die landen met opregtheid en behandelde de bevolking zachtzinnig. Zoo doende werd hij zeer bemind en nam het land in bloei en welvaart aanmerkelijk toe.

Toen de Petinggie vernam, dat zijn kleinzoon tot Soesoehoenan was verheven, begaf hij zich onmiddellijk met zijne vrouw en dochter benevens een talrijk gevolg naar Girie.

Raden Sakar Soengsang, hiervan berigt ontvangende, trok, vergezeld van zijn zoon den Soesoehoenan, zijne schoonouders en zijne vrouw (die hij tijdens den hongersnood verlaten had) met een groot gevolg te gemoet.

De Soesoehoenan Pantjie Sakar sprong van zijn paard en naderde hurkende zijn moeder, die op een schimmel reed; deze overlaadde hem met teedere omhelzingen en bevochtigde zijne wangen met vreugdetranen; terwijl Raden Sakar Soengsang zijne schoonouders de ge-

bruikelijke hulde (Soedjoet) bewees en zijne vrouw vurige kussen op de daartoe wel gevormde lippen drukte.

Hierna stegen allen weder te paard en reden, door een ontelbare menigte gevolgd, de stad binnen. De Soesoehoenan gaf ter eere zijner moeder en grootouders een luisterrijk feest, waaraan de geheele bevolking deel nam.

Raden Sakar Soengsang, die zich, volgens Javaansch gebruik, naar zijn zoon, Pantjie Sakar liet noemen, oefende zich in het wayang- en topeng-spelen, zoo ook in de javaansche dansen. Toen hij zich die kunsten had eigen gemaakt, ging hij met een vaartuig naar het land Karang Djadjar, en genoot gastvrijheid van Raden Parbatasarie, die hem wegens zijne naamsverandering niet meer kende. Bij het wayangen topeng-spelen onderscheidde Pantjie Sakar zich door zooveel behendigheid, dat hij ieder die het zag, als het ware betooverde.

Raden Ganggawie Saya van het land Kang Brodjo dit vernemende, ging zelf Pantjie Sakar afhalen en liet hem niet alleen wayang- en topeng spelen, maar ook de javaansche dansen (Djaget, Gamboeh) uitvoeren.

Zijn onovertrefbaar talent kwam ook aan Lambong Mangkorat ter oore, die hem door Patih Laoe liet afhalen. Te Tjandie Agong wist Pantjie Sakar in die mate de genegenheid van Lambong Mangkorat te winnen, dat deze hem niet meer missen wilde, en hem voorsloeg een huwelijk aan te gaan. Pantjie Sakar gaf hierop ten antwoord, dat hij wel wilde trouwen, doch alleen met een vrouw van vorstelijke afkomst.

Daar er nu slechts een weduwe van vorstelijk bloed voorhanden was, was deze echter nog zoo wonderbaar schoon, dat Pantjie Sakar, haar ziende, dadelijk verliefd werd; en daar Lambong Mangkorat haar naam niet noemde, nam Pantjie Sakar dadelijk het aanbod aan en trouwde met zijne moeder, Poetrie Karbau Waringin.

Na eenigen tijd de reinste liefde gesmaakt te hebben, daar zij elkander zeer beminden, ontdekte Poetrie Karbau Waringin, reeds hoogst zwanger zijnde, toen zij op zekeren dag het haar van haar echtgenoot kamde, dat deze een likteeken aan het hoofd had. Op hare vraag, hoe hij daaraan gekomen was, weigerde Poetrie Sakar de noodige inlichtingen te geven, uit vrees dat men zijne afkomst zoude ontdekken. Niettemin hield Poetrie Karbau dringend aan en zeide, dat wanneer hij haar de oorzaak van dat likteeken niet mededeelde, hij haar dan ook niet werkelijk beminde. Hierdoor werd het hart van Pantjie Sakar gebroken, en verhaalde hij het gebeurde met zijne moeder bij het bruiloftsfeest.

Met ontzetting staarde Poetrie Karbau Waringin op het aangezigt van Pantjie Sakar, en vroeg naar zijn werkelijken naam, naar dien van het land waar het gebeurde met zijn moeder plaats had. En toen hij ook hierop geantwoord had, stond Poetrie Karbau Waringin bleek van schrik op en sprak met bevende stem:

‘Sakar Soengsang! gij zijt mijn verloren zoon; ik ben uw moeder Poetrie Karbau Waringin.’

Raden Sakar Soengsang vlood weg van het aangezigt zijner moeder, ijlde naar het hof van zijn grootvader Lambong Mangkorat, verhaalde hem de noodlottige ontdekking, en verzocht een gepaste straf te mogen ondergaan.

Verstomd hoorde Lambong Mangkorat hem aan. Eindelijk sprak hij, zeggende: dat hij hem geen straf konde opleggen, daar de bloedschande onwetend was bedreven. Hierop liet Sakar Soengsang zijne woning in tweeën verdeelen en afsluiten, opdat hij zijne moeder niet meer kon zien.

Toen de tijd gekomen was, dat Poetrie Karbau Waringin baren moest, beviel zij van een bewonderingswaardig schoon kind van het mannelijk geslacht. Na beraadslaging, vonden Lambong Mangkorat en Sakar Soengsang het goed, zich van den pas geborene te ontdoen, en lieten het dientengevolge in een kistje de rivier afdrijven.

Op dat tijdstip gingen ook Daijaks op koppensnellen uit. Nadat zij reeds een geruimen tijd vruchteloos nabij Bekompaij op voorbijgangers geloerd hadden, zagen zij eindelijk het kind. Daar in het kistje een rijkszegel gevonden werd, vermoedden zij dat het kind van vorstelijk bloed was, namen het daarom mede en verzorgden het liefderijk. Toen de vondeling spreken kon, liet hij zich Raden Sira Pantjie noemen. Groot geworden, werd hij door de Daijaks tot vorst gekozen, en van hem stammen de tegenwoordige daijaksche hoofden af.

Raden Sakar Soengsang huwde daarna met de dochter van Patih Laoe, Poetrie Ratna Sarie, die hem drie kinderen schonk; de oudste, een meisje, Poetrie Ratna Sarie, de twee andere, jongens, Raden Mantrie en Raden Sentang genoemd. Nadat Sakar Soengsang zijne dochter uitgehuwd had, verdween hij voor alle menschelijke oogen; en daar zijne zonen nog te jong waren om de regering te aanvaarden, werd Poetrie Ratna Sarie tot vorstin van Tjandie Agong en Koeripan verheven met den titel van Ratoe. Wegens hare zwaarlijvigheid werd zij echter Ratoe Lamak genaamd.

X.

De Soesoehoenan laat zijne regten op Tjandie Agong gelden, en houdt Ratoe Anoem gevangen. - Drie knapen lossen een raadsel op en bevrijden hun vorst. - Vereeniging van verschillende landen tot één rijk, het Bandjermasinsche. - Gelijktijdige invoering van het Islamisme door den eersten sulthan van Bandjermasin.

Toen de tijding van Sakar Soengsang's verdwijnen tot den Soesoehoenan van Girie kwam, zond deze drie Patih's, genaamd Jang Tirta, Samoedra en Laksamana, met een dertig volgelingen naar Tjandie Agong en Koeripan om schatting te vorderen.

Ratoe Lamak, over dien eisch zeer ontroerd, vroeg den afgezanten wie die vermetele Soesoehoenan was; en nu vernam zij, dat die vorst de zoon was van Raden Soengsang en dus het volle regt had op den troon van Tjandie Agong en Koeripan. Daarop afstand van den troon doende ten behoeve van haren zoon Raden Mantrie, die inmiddels groot geworden was, begaf zij zich naar haar broeder op Java.

Nadat Raden Mantrie en Raden Sentang getrouwd waren, namen zij andere titels aan: de eerste dien van Ratoe Anoem, de andere die van pangeran Singa Groeda.

Ratoe Anoem regeerde als vertegenwoordiger van den Soesoehoenan Pantjie Sakar over Tjandie Agong en Koeripan, en zond jaarlijks schatting naar Java. Op het einde van zeker jaar evenwel de schatting niet kunnende betalen, ging hij zelf naar Java om zich aldaar te verantwoorden, doch werd tot straf door den Soesoehoenan aangehouden.

Pangeran Singa Groeda, die na het vertrek van Ratoe Anoem de teugels van het bewind in handen had, wachtte van dag tot dag op de terugkomst van zijn broeder; zeer teleurgesteld en bedroefd, wendde hij al het mogelijke aan, om zijn broeder te verlossen. Eens, in de hitte des middags verpozing in de rust zoekende, werd hij daarin gestoord door het gelach en het geschreeuw van drie kinderen, die zich met baden vermaakten en beurt om beurt van een boom sprongen, die schuins over het water groeide. Hierdoor toornig geworden, beval hij zijne panakawans, puntige houten in het water te planten, opdat de kinderen daardoor den dood zouden vinden.

Den volgenden dag gingen de drie zelfde knapen zich weder vermaken met baden en in het water te springen. De puntige hoeken werden wel door hun springen gebroken, maar zonder hun eenig letsel te doen. Dit wekte in hooge mate de verbazing op van pangeran Singa Groeda, die nu pieken en lansen op bedoelde plaats liet planten. Deze wapens werden gebogen of gebroken, zonder echter een der drie knapen te verwonden.

In dienzelfden tijd kwam een gezantschap van den Soesoehoenan te Tjandie Agong aan, met het doel zijn broeder een raadselachtige vraag te doen, namelijk of zijn broeder hem zeggen kan hoeveel latrines er op Java waren?

Deze zonderlinge vraag niet kunnende beantwoorden, liet pangeran Singa Groeda al zijn hoofden en voorname onderdanen vergaderen, doch geen van hen wist het raadsel op te lossen. Een der panakawans achter het hof gaande, hoorde de drie meergenoemde knapen onder elkander zeggen, dat als de vorst het hun vroeg, zij wel zouden weten te antwoorden. Toen hij zijn vorst mededeelde wat hij gehoord had, zond Singa Groeda dadelijk een paar hoofden uit, met last de jongens bij hem te brengen. Deze, ongekleed zijnde, weigerden echter aan de oproeping gevolg te geven.

Pangeran Singa Groeda zond hun toen kleederen, waarna zij be-

hoorlijk gekleed voor den vorst kwamen, die hun de vraag van den Soesoehoenan herhaalde.

Adjie, Moe-é en Soera - zoo heetten de knapen - zagen elkander glimlagchend aan.

'Nu, Adjie, beantwoord die vraag eens', zeide de vorst.

Onverschillig en lagchend antwoordde deze:

'Ik weet het niet; vraag het Moe-é eens.'

Moe-é antwoordde:

'Ik weet het niet; vraag het maar aan Soera.'

Pangeran Singa Groeda rigtte toen dezelfde vraag tot den jongsten knaap, die eerbiedig sprak:

'Met het vragen der hoeveelheid latrines op Java, bedoelt de Soesoehoenan U en uwe onderdanen. Ons noemt hij de latrines van Java, omdat wij onder hem staan. Alzoo dient op de vraag geantwoord te worden, dat de latrines op Java slechts vier in getal zijn, namelijk: U, Adjie, Moe-é en ik.'

Dit antwoord werd aan het gezantschap mede gegeven, dat daarop weder naar Java terugkeerde

Sedert dien tijd hield Singa Groeda veel van de knapen, liet hen aan het hof blijven, gaf hun kleederen en eten, en noemde hen Kindoe Adjie, Kindoe Moe-é en Kiay Marta Soera.

Op zekeren dag sprak Kiay Marta Soera tot den vorst, zeggende:

'Gebieder! denkt gij er niet aan, om uw broeder Pangeran Anoem te verlossen?'

Bedrukt antwoordde de vorst: 'Ik bezit geen geld genoeg om den Soesoehoenan de zware schatting te betalen.

Indien het u behaagt, hervatte de knaap, wil ik gaarne naar Java gaan, om uw broeder te ontmoeten en zijne vrijheid van den Soesoehoenan af te smeeken.'

Pangeran Singa Groeda liet, in voldoening van dit verzoek, onmiddellijk een der grootste vaartuigen optuigen en, toen men daarmede gereed was, stond hij Kiay Marta Soera toe, daarvan gebruik te maken. Deze gaf evenwel te kennen dat hij, slechts van drie wakers vergezeld, per rottanmat (tiekar lampiet) de reis wilde doen.

De vorst begeleidde nu de drie knapen naar de plaats van waar zij zouden vertrekken; een ontelbare menigte bevond zich aan den oever der rivier. Naauwelijks waren de jeugdige reizigers daar, of een jongen van hunne jaren, Baijan Sampit genaamd, kwam met een opgerolde rottanmat in zijne armen, en ontrolde die op het water. Daarop stappende, werden de vier knapen pijlsnel door de rottanmat medegenomen en verdwenen uit de oogen der toeschouwers.

Op dienzelfden dag nog bereikten zij Java en kwamen juist aan, toen men aan het hofplein sepak raga speelde (kaatsen met den voet). Onder de menigte staande die het spel aanschouwden, werden zij telkens weggejaagd als de kaatsbal voor hen viel; daar zij dit niet

wilden verdragen, verdeelden zij zich in de vier hoeken, en toen de bal voor Kindoe Adjie neêrviel, kaatste hij dien met den voet omhoog, in dier voege dat hij bij Kindoe Moe-é teregt kwam; Baijan Sampit ontving hem op dezelfde manier van Kindoe Moe-é en kaatste hem naar Kiay Marta Soera, die den bal zulk een schop gaf, dat hij in de lucht bleef hangen.

Hoe verwonderd ook, werden de mantries echter vertoornd, en vroegen: wiens kinderen dat waren, waar zij van daan kwamen?

'Wij zijn kinderen van Tjandie Agong, antwoordde Kiay Marta Soera stoutmoedig, en zijn hier gekomen, om onzen vorst Pangeran Anoem af te halen.'

Nadat de knapen uitgenoodigd waren den volgenden dag mede te spelen, gingen de mantries naar hunne woningen terug.

Den volgenden dag weder op het hofplein bijeenkomende, bleek het dat geen enkele mantrie, in welk spel ook, het van de knapen kon winnen. Nu sloegen de mantries aan de kinderen voor, om pauwen te laten vechten; daar zij die vogels niet bezaten, dachten de Javanen hen beschaamd te maken. Doch Kiay Marta Soera ontdeed zich van zijn sarong en wierp die omhoog. Aanstonds veranderde die in een pauw, die den pauw van den mantrie met kracht aanviel en overwon, zoodat hij na een kort gevecht voor de voeten zijns meesters dood neêrviel.

Hierna zeide een der mantries:

'Wij zullen ons beurt om beurt verschuilende zoeken; die den verscholene niet kan vinden, heeft het verloren.'

Zich daarop veranderende in een bijna onzigtbaar insekt, verschool hij zich in een der pilaren van het hof. - Kiay Marta Soera zocht en vond hem zonder moeite.

Op zijn beurt verschool Kiay Marta Soera zich en verdween voor aller oogen. De javaansche mantrie zocht hem overal, kwam vruchtelooos; eindelijk verklaarde hij, hem niet te kunnen vinden. Op aanraden van Kindoe Adjie riep nu de mantrie den verscholene. Uit den buik van den zoeker gaf Kiay Soera antwoord en verscheen hierna voor zijn gezigt.

Deze wonderbare handelingen maakten den Soesoehoenan niet weinig bevreesd voor de magt der knapen; daarom gaf hij Ratoe Anoem vergunning naar Tjandie Agong terug te keeren, en herstelde de onafhankelijkheid der rijken Tjandie Agong en Koeripan.

Op dezelfde rottanmat, met de vier knapen de terugreis volbrengende, werd Ratoe Anoem met vreugdekreten door de bevolking van Tjandie Agong ontvangen, en nam daarna het bestuur weder over.

Pangeran Anoem kreeg twee kinderen, met name pangeran Tommonggong en pangeran Soeka Mara, die groot geworden en gehuwd zijnde, het bestuur der rijken van hun vader overnamen, waarna deze verdween.

Na het verdwijnen van den pangeran Anoem, vermoordde pangeran

Soeka Mara zijn broeder op een verraderlijke wijze. Poetrie Antassarie, de zwangere gemalin van pangeran Tommonggong, nam uit vrees voor een dergelijk lot, met hare broeders Patih Mohar en Patih Masin de vlugt naar Merampiauw, alwaar zij een zoon baarde, wien zij den naam van Pangeran Djaija Samoedra gaf. Toen deze den mannelijken leeftijd bereikt had en zijne moeder met tranen in de oogen hem de omstandigheden van den dood zijns vaders had verhaald, zwoer hij wraak te zullen nemen. Vergezeld van zijn ooms, de patih's Mohar en Masin, vertrok hij naar Java en verzocht den Soesoehoenan Pantjie Sakar om hulp. Deze beloofde hulp, indien Samoedra het islamsche geloof wilde omhelzen.

Pangeran Djaija Samoedra nam de voorwaarde aan, leerde zeer spoedig de formulieren der geloofsbelijdenis en werd, evenals zijn ooms Mohar en Masin, mohamedaan.

Hierna ontving Djaija Samoedra van den Soesoehoenan zijn aanstelling tot vorst van de landen Tjandie Agong, Koeripan en aangrenzende landschappen, die gezamenlijk tot één rijk, vereenigd onder den naam van het Bandjermasinsche rijk, door hem zouden geregeerd worden onder den titel van *Sulthan Soerian Sjach.*

Vergezeld van een mohamedaanschen leermeester, Chatib Daijan genaamd, en gevolgd door talrijke javaansche hulptroepen, vertrok Sulthan Soerian Sjach naar Tjandie Agang, stootte zijn oom Soeka Mara van den troon, en dwong zijne dienaren het islamsche geloof te omhelzen.

Alzoo was Sulthan Soerian Sjach de eerste Sulthan van het Bandjermasinsche rijk en de eerste vorst van Borneo, die den islam beleed.

Na Sulthan Soerian Sjach regeerden de volgende sulthans over het rijk van Bandjermasin:

1. Rachhmat-Illah.
2. Hidaijat-Illah.
3. Moestaâ-mi-Billah.
4. Inaijat-Illah.
5. Sjaäid-Illah.
6. Tahlil-Illah.
7. Tahhmid-Illah I.
8. Tamdjid-Illah I.
9. Tahhmid-Illah II, ook genoemd Panembahan.
10. Soleiman.
11. Adam Alwas-sikh Billak, en
12. Tamdjid-Illah II.

Uit den vreemde.
Meegedeeld door Mevr. van Westrheene.
De geëmailleerde schotel.

Op de eenzame heide had gedurende de lange uren van den nacht een licht geschenen. Het begon te kwijnen toen de koude grijze dageraad langzaam aanbrak en stierf eindelijk weg; het was de vlam in den haard eener met riet gedekte woning die met hare lage bijgebouwen half in de sneeuw begraven lag.

Daar werd de bovendeur zacht opengetrokken en eene oude vrouw keek peinzend naar buiten. Zij zuchtte diep toen zij over het effen sneeuwveld heenzag, sloot vervolgens de bovendeur weder en keerde naar het vuur terug, waarvan de gloed zoo lang en zoo ver op de heide zichtbaar was geweest.

Zoo dicht mogelijk bij den haard stond een ledikant, en daarin lag een bijna stervende grijsaard. Op eene kleine ronde tafel stonden nog de overblijfselen van een karig ontbijt, welke de oude vrouw haastig wegruimde toen zij zich verzekerd had dat de oude man eindelijk sliep. Daarop begon zij de toebereidselen te maken tot eene vrij lange afwezigheid, opdat het den zieke niet aan de noodige verkwikking ontbreken mocht. Toen zij daarmede gereed was, haalde zij een sleutel voor den dag en opende eene groote eikenhouten kast die aan het andere einde van het vertrek stond. Zij legde de kleederen en het huisraad dat haar hinderde op zijde en haalde een zwaar voorwerp voor den dag dat in witte lappen gewikkeld was. Zij ging er mede naar den haard, maakte langzaam de vele spelden los waarmede het omhulsel bevestigd was, totdat er eindelijk een prachtig geëmailleerde schotel te voorschijn kwam van zeldzame grootte. De teekening bestond in arabesken, in den stijl van de fraaiste voorbeelden van moorsch-spaansche of tunische kunst.

De hoofdkleuren waren prachtig blauw, met een licht groenachtigen tint, en rood bruin, waarover draden van rijk verguldsel in laag relief door elkander geslingerd waren; hier en daar was het goud gebruineerd, doch niet overal; blinkende of dof, naar gelang de vuurgloed er zijn licht op vallen deed.

Onder het laatste omhulsel lag een pakje papier. De vrouw deed het voorzichtig open en keek er in. Wat zij zoo aandachtig beschouwde, was een krullende haarlok van een man in den bloei zijns levens.

‘Mijn Willem! mijn jongen!’ fluisterde zij en drukte hare lippen op de kastanje bruine lok. ‘Achttien jaren dood en toch is het nog zoo als het was toen ik uw gezicht voor altijd bedekte. Mijn jongen, mijn eenig kind! In den bloei van uw leven weggerukt, toen uw oog en uwe hand zóo iets maken konden en gij niets dan voorspoed in het vooruitzicht hadt! O, wat hebben we lang en bitter geleden sinds den dag waarop gij gestorven zijt; maar dit is het bitterste van alles; uw schotel moet weg; uw dierbaar werk en het laatste wat ons van u is overgebleven.’

Stille tranen verzachtten de lang opgekropte smart en toen zij de haarlok op haar hart had gelegd, wikkelde zij den schotel op nieuw in de windselen, haalde hooi en een groven zak uit de schuur en naaide er den schotel veilig in vast. Daarna kleedde zij zich voor eene reis en dat met eene zorgvuldigheid die bewees dat het doel dier reis niet alledaagsch was; zij deed de dikke jas aan van haren man, om zich tegen het ruwe Decemberweder te beveiligen en nam haar besten mantel in een bundel bij zich. Daarna haalde zij den goed gevoederden ezel uit den stal, snoerde de riemen vast waaraan aan weerskanten een mand hing en bond den schotel voorzichtig boven aan den riem vast. De ezel scheen haar gunsteling te zijn en blijde in het vooruitzicht van de reis; hij wreef liefkozend zijn neus over hare armen, terwijl zij met hem bezig was.

Zij was gereed, en toen zij nog eens rond gekeken had, met teeder oog, om te zien of het den ouden man aan niets ontbrak, sloop zij zacht naar het bed en nam een zwijgend afscheid.

Eer zij toen ging, riep zij zacht: ‘Fido! Fido!’ en de hond kwam uit het hoekje van den haard waar hij lag te slapen. ‘Pas op den baas, Fido, en op het huis, en als er slecht volk komt, laat dan uw tanden zien! Ga nu bij den baas en houd zijne voeten warm.’ De schrandere hond verstond wat zij zeide; hij kwispelde met den staart en sprong op het ledikant en ging aan de voeten zijns meesters liggen.

Den gezadelden ezel stil wegleidende en de deur achter zich sluitende, begon de oude haren tocht door de ongebaande sneeuw. Zij volgde haar stommen reismakker wiens instinkt hem het veiligste pad wees en verloor weldra de kleine pottebakkerij op de heide uit het gezicht. Toen zij nagenoeg een uur geloopen had, kwam zij aan eene eenzame hut, doch vond er tot haren schrik niets dan kinderen te huis. De arme oude vrouw moest dus hare ernstige boodschap aan kinderen toevertrouwen, en sterkte hun geheugen door eenige appelen welke zij in de korven geborgen had waarmede zij den ezel had beladen.

Verder ging hare reis bergop. Zij vorderde langzaam, want de sneeuw lag op sommige plaatsen hoog opgehoopt en het pad was geheel onkenbaar. De ezel baande zich echter met groote schranderheid zijn weg. Nu eens zonk het dier echter in de sneeuw, dan weder gleed het van de helling en werd slechts door een struik of een dikken steen staande gehouden. In zulke oogenblikken klemde de vrouw zich angstig aan den ezel vast alsof zij daardoor de vracht wilde redden welke hij droeg. En wanneer dan het gevaar voorbij was, spitste het trouwe dier de ooren en keek om als om haar te verzekeren dat alles goed ging.

Eindelijk kwam de oude vrouw, om één uur in den namiddag, aan een aanzienlijk dorp. Hier hield zij voor de herberg stil, en na haren ezel vastgemaakt te hebben, ging zij naar binnen en beantwoordde onder het drinken van een glas warm bier, de vriendelijke vraag waarom zij er in zoo langen tijd niet geweest was. Zij verhaalde van de ziekte van haren man en het verval der pottebakkerij.

‘Ik ben nu niet op reis om potten en pannen te verkoopen,’ zeide zij ontwijkend op de vraag wat haar in het ruwe jaargetij van huis gedreven had; ‘ik heb andere zaken, en ik heb een omweg genomen, om een paar dagen vacantie te vragen voor onze lieve Lize; het kind heeft in geen langen tijd een dag verlof gehad en mijn oude verlangt zoo naar haar. Bovendien zal haar broêr van de fabriek komen om haar te halen, en ik heb haar t' huis noodig om op haar grootvader te passen, die alleen ligt. Ik moet dus naar de jufvrouwen Snip gaan om verlof voor haar te vragen.’

‘Dat geven ze toch niet!’ antwoordde de waardin. Gij hadt uwe kleindochter bij christenwenschen in de leer moeten doen, vrouw Egerton, en niet bij slavenhouders.’

‘Ik heb niet geweten dat het er zoo kwaad was, en mijn man wilde haar niet gaarne in de stad hebben; hij was bang voor de verleiding, en wij hoorden dat de jufvrouwen hier de grootste zaak van den omtrek hadden.’

‘Nu, een mooier of beter meisje is er nergens hier te vinden. Het doet mij pleizier dat haar tijd haast om is,’ zeide de waard.

‘Met Mei zijn hare drie jaren om,’ antwoordde de oude vrouw; ‘in al dien tijd is het kind maar drie dagen t'huis geweest. Maar zij moet nu vrijaf hebben en morgen, of op zijn laatst overmorgen, t'huis komen. Als gij iemand wist, baas, die haar met zijn kar tot aan de hut van Jan Stevens zou willen brengen, zou ik geruster zijn dat zij veilig naar huis kwam?’

‘Daar zal ik voor zorgen; als er niemand anders dien kant uitgaat, zal ik haar zelf brengen.’

Aldus getroost stond de oude vrouw op; de waard hielp haar den ezel losmaken en leidde hem een eind weegs bij den teugel, toen zij aarzelend vroeg:

‘Hoe ver is het van hier naar Standish-park?’

‘Naar Standish-park! Gij zult daar toch niet heen gaan in dit jaargetij? De wegen zijn onbegaanbaar door de sneeuw.’

De oude vrouw antwoordde niet op de bedenking en hield aan: ‘Zou het wel vijf uren gaans zijn?’

‘Zeven, op zijn minst; en in dit weêr, is de afstand bergop dubbel. Een sterk man met een goed paard zou den weg kunnen trotseeren; maar gij en uw arm dier niet. Kunt gij uwe boodschap aan niemand anders toevertrouwen?’

‘Men doet zijne zaken het beste zelf, baas. De heer Standish is een goed mensch, heb ik gehoord; en zijne zuster ook.’

‘Zoo goed als er een is; wat driftig; maar mild en goedhartig. Hij is gastvrij ook; er zullen groote feesten zijn dezer dagen; zijn neef is onlangs van de reis te huis gekomen en wijl die in dien tijd meerderjarig geworden is, zal zijn verjaardag plechtig gevierd worden. Er is een mooie os voor die gelegenheid geslacht; dat zal een lendenstuk wezen waarvoor een schotel van belang zal moeten zijn.’

De oude vrouw maakte plotselinge eene beweging; doch wat er in haar omging verbergende, zeide zij slechts: ‘Dank u voor de inlichtingen, baas, goeden dag, denk aan onze Lize, want haar grootvader heeft een vriendelijke hand noodig terwijl ik er niet ben.’

Zij vatte den teugel en liep voort tot dat zij aan een huis met een ouderwetschen gevel kwam; zij klopte aan toen zij den ezel had vastgemaakt, en eene scherpe stem riep: ‘Binnen!’ Aan die stem gehoor gevende, stond de oude vrouw op den drempel van een ruim vertrek, waar twintig meisjes onder het opzicht van twee oude jufvrouwen met scherpe gelaatstrekken, met naaiwerk bezig waren.

‘Komt gij om de doos van lady Milson? of om die van mevrouw Standish?’

‘Ik ben de grootmoeder maar van Lize Egerton, dames,’ antwoordde de oude vrouw zacht, ‘ik kom een paar dagen verlof voor haar vragen. Haar grootvader is ziek, ik moet van huis zijn en daarom bid ik u haar morgen te laten gaan om hem op te passen.’

De oude vrouw had nog geen drie woorden gesproken, of er ontstond eene snelle beweging in het vertrek en eene kleine donkere gedaante klemde zich aan haar vast en overlaadde haar met kussen.

‘Grootmoeder! Grootmoeder!’ klaagde het jonge meisje schreiende; ‘ik dacht dat gij mij vergeten hadt, ik dacht dat gij nooit weder kwaamt!’

‘Jufvrouw Egerton, ik verzoek u naar uw werk terug te keeren. Gij weet dat er geen tijd te missen is. Het kleed van Lady Milson *moet* af. Kom terug, zeg ik; ziet gij niet dat gij kant van drie gulden de el medesleept?’

Doch het schreiende meisje en de arme oude grootmoeder waren doof voor het bevel en dachten slechts aan hare liefde en hare droefheid.

‘Kom naar uw werk terug,’ herhaalde de stem noch scherper. Doch het bevel werd niet gehoord, want de oude vrouw had haar kleinkind buiten de deur getrokken en ze achter zich gesloten, en zoo stonden zij schreiend elkander omhelzende, want hare harten waren bitter bedroefd.

Door eene valsche belofte gelukte het de meesteressen grootmoeder en kleinkind van elkander te scheiden en zij sloten norsch de deur achter de oude vrouw dicht.

Wetende dat alle tegenstand vruchteloos was, nam de oude vrouw de teugels weder in handen en zette haren weg voort, hopende voor den nacht een onderkomen te vinden in eene herberg aan den weg.

Op denzelfden dag toen vrouw Egerton van de pottebakkerij op de heide vertrok, was de vette os die te Standish-park geslacht was geworden, afgehakt en het groote lendenstuk werd in de keuken gedragen, waar het, vroolijk versierd met strikken en winterbloemen, op eene ontzaglijke groote tafel te pronk werd gezet.

Toen de huishoudster het stuk bezichtigd had, ging zij naar de groote vestibule, waarna zij, naar boven gegaan zijnde, eene soort van boudoir of kleedkamer intrad, waar twee jonge dames zaten.

‘Excuseert mij, dames,’ zeide zij; ‘maar uw oom is bij den rentmeester en uwe tante bij den kapelaan om de lijst van de kerstgaven op te maken. Kunt gij mij ook zeggen welk servies gebruikt moet worden voor het lendenstuk van het diner? Het vleesch moet op een aarden schotel, want wij hebben geen zilveren schotel die groot genoeg is.’

‘Dat hebben oom en tante onder het ontbijt juist bepraat, jufvrouw,’ antwoordde eene van de jonge dames. Het arabesken servies zal gebruikt worden; niet alleen omdat de hoofdschotel daarvan grooter, maar ook omdat het mooier is.’

De huishoudster dankte voor de inlichting en keerde naar hare kamer terug, waar zij aan de bel trok, die in het verblijf van den bottelier uitkwam, waarna zij eenige bestellingen opschreef, die met den post verzonden moesten worden.

Een oogenblik later trad er een kloeke, grijsharige man binnen. De huishoudster keek slechts even naar den binnentredende op en zeide: ‘Poort, het arabesken servies wordt gebruikt; de groote schotel voor het lendenstuk.’

Een gewoon opmerker zou het bekommerde gelaat van den knecht terstond hebben gezien en zich verwonderd hebben over de uitdrukking van angst en schrik, door die woorden te weeg gebracht.

‘Ik moet u een ongeluk bekennen, jufvrouw,’ zeide hij; ‘een groot ongeluk, vrees ik, voor mij. Ik had het u al eer moeten zeggen, maar ik had er den moed niet toe. De groote schotel is gebroken, en zoo, dat er geen herstellen mogelijk is.’

‘Gebroken!’ riep de huishoudster, van haren stoel opspringende. ‘Wanneer? Hoe? Door wien? Gij weet toch welk een vreeselijk ongeluk dat is!’

‘Dat weet ik!’ was het antwoord.

De knecht vertelde daarop dat de schotel gebroken was, bij gelegenheid dat de porceleinkamer werd schoon gemaakt. Hij had alle moeite gedaan om er òf uit Londen òf uit de groote porcelein-fabrieken een terug te krijgen, doch te vergeefs. De huishoudster had diep medelijden met den ouden trouwen knecht; zij begreep dat zij er onmiddellijk jufvrouw Standish over moest spreken en begaf zich daartoe naar de boekenkamer, vertelde er het ongeluk en verzocht de voorspraak van den kapelaan, bij den heer Standish, voor den armen knecht.

Deze verklaarde zich aanstonds bereid en begaf zich naar de kamer van den rentmeester, in een anderen vleugel van het huis. Hier vond hij den heer Standish, in een armstoel bij het vuur gezeten; een statig, kloek man, van zestig jaren of meer; terwijl zijn rentmeester, Gray, niet veel jonger dan hij,

voor zijn gewonen lessenaar zat, aan den anderen kant van den haard. De heer Gray had een schrander, ernstig gelaat; hij was een man die voorzichtig en wel wist te handelen.

Geërgerd over de stoornis, vroeg de heer Standish den kapelaan eenigszins kortaf naar de reden zijner komst, en toen deze hem zijne mededeeling gedaan had, was de gramschap van den heer Standish te heviger, wijl de kapelaan, om het ongeluk te verzachten, van de langdurige en trouwe diensten van zijn knecht gewaagd had.

'Trouw, voorzichtig en bedaard, zegt gij, meneer?' vroeg de heer Standish, opspringende. 'Noemt gij iemand die mijne beste schatten vernielt voorzichtig? Moet ik hem waardeeren om zulk een bedrijf? Was er een paard gestorven, ik had er andere; was er een kelder vol wijn bedorven, ik kon anderen gekocht hebben; maar zulk een schotel, meneer, krijg ik nooit terug; de waarde van dat verlies is niet te berekenen! Maar de kerel zal hier geen uur meer "voorzichtig" zijn, op zijne manier. Hij gaat onmiddellijk de deur uit; hij kan anderen op die onwaardeerbare manier gaan dienen!'

Zoo sprekende, liep de heer Standish woedend de kamer uit, gevolgd door de honden die zich aan zijne voeten bij het vuur gekoesterd hadden.

De kapelaan liet het nu aan de zuster en de nichtjes van den heer Standish over om hem tot bedaren te brengen en bleef met den rentmeester plannen beramen om het geleden verlies zoo dra en zoo goed mogelijk te herstellen. Bij wijze van voorloopigen maatregel haalde de laatste een van zijne oude boeken te voorschijn. Na een oogenblik zoekens, las hij van eene, half geschreven, half gedrukte aanteekening:

'N°. 2016. Een volledig eetservies van het fijnste aardewerk. De grootste stukken van oorspronkelijk model. Het was het laatste servies uit de fabriek van den te vroeg gestorven Willem Egerton; grootendeels door hem zelf geëmailleerd, naar de fraaiste modellen van Moorsch-spaansche kunst. Verkocht aan den heer Standish van Standish-park, voor 369 pond.'

'Die verkooping,' voegde de rentmeester er bij, 'had achttien jaar geleden in een van de fabrieksteden plaats.'

'Zou er geen mogelijkheid zijn dat er een duplikaat van het servies bestaat? Zoudt gij daar niet in persoon naar kunnen informeeren, mijnheer Gray? De tijd is te kort om er correspondentie over te voeren.'

De heer Gray nam daarop de taak op zich zelf in eenige fabrieken om inlichtingen te gaan; hij nam brood met vleesch en eene flesch wijn mede.

Het had opgehouden met sneeuwen, doch de wind woei fel uit het Noorden en het vroor hard. De sneeuw lag zeer diep. Bij eene kromming van den weg kwam hij aan eene groote massa granietsteenen, en daar onder (want zij vormden eene soort van grot) ontdekte hij eene oude vrouw van een eerwaardig voorkomen. Er stond een beladen ezel bij haar en zij warmde zich aan een hoop stokken welke zij in brand gestoken had; zij en de ezel aten beurtelings van het brood dat zij bij zich had. Verbaasd over zulk eene ontmoeting in het midden van den winter, over haar treurig gelaat en de liefderijke bezorgdheid voor haar lastdier, trok de rentmeester de teugels in.

'Boos weêr om te reizen, voor iemand van uwe jaren, jufvrouw.'

'Ja, mijnheer,' was het korte antwoord; 'men kan den tijd niet altijd kiezen voor hetgeen men te doen heeft.'

‘Hebt gij al ver gereisd?’

‘Al een heel eind.’

‘En moet gij nog ver zijn?’

‘Ik reis langzaam, met Gods hulp zal ik morgen avond het einde van mijne reis zien. De terugreis is iets anders.’

De rentmeester durfde niet meer vragen, doch hare armoede vermoedende, en vol medelijden met hare blijkbare vermoeidheid en haar hoogen ouderdom, nam hij een geldstuk uit den zak en bood het haar aan.

'Ik bedel niet,' mijnheer, sprak de vrouw op bepaalden, doch eerbiedigen toon. 'Ik dank u voor uw goeden wil; maar ofschoon armoê mij en de mijnen getroffen heeft, nemen wij nooit geld aan waarvoor wij niets in de plaats kunnen geven'

Hij bood haar daarop van zijne provisie aan, ook dat weigerde zij aan te nemen; daarop bood hij haar van zijn wijn, waarop zij zeide:

'Gij hebt een goed hart. God loone het u. Ik zal geen neen meer zeggen; ik zal een druppeltje van u aannemen in de flesch die ik bij mij heb. Ik kan misschien vermoeider worden dan ik nu nog ben.'

Dat zeggende stond zij op, lichtte het breede platte pak een weinig op, haalde een kruikje uit een van de manden te voorschijn en liet er den rentmeester een paar glazenvol insckenken. Meer wilde zij niet aannemen. Terwijl zij het kruikje weder weg legde, keek hij naar den last dien het dier droeg; zijne nieuwsgierigheid was opgewekt; doch daar de vrouw blijkbaar achterhoudend was, vergenoegde hij zich met haar tegen de weder opkomende buien te waarschuwen, haar aan te sporen zich te haasten en haar verder goede reis te wenschen.

De avond viel toen hij aan de fabriekstad kwam waar, achttien jaren te voren, de verkooping had plaats gehad; hij begon onmiddellijk zijn onderzoek. Nadat hij eenige keeren de markt en de daaraan grenzende straten had door geloopen, kwam hij aan een ander gedeelte der stad en, eene ouderwetsche herberg ziende, besloot hij daar inlichtingen te vragen, wijl zij aan alle kanten door aardewerkfabrieken omringd was. Tot zijn geluk was de rentmeester op het rechte spoor; de waardin wist hem te zeggen dat de jonge pottebakker met name Egerton, jaren geleden een huisje en eene fabriek in de naaste straat had gehad; dat de vader van dien jonkman nog tegenwoordig eigenaar was eener pottebakkerij, en eener boerderij welke hij verhuurde. Dat hij dus niet van zijn beroep behoefde te leven, hoewel hij goede waar leverde, zwart en bont aardewerk, dat hij meestal aan reizende marskramers verkocht. Het waren eerlijke, fatsoenlijke lieden en hun éenig kind, een jongen, was een schrandere bol geweest. Zij hadden hem eene goede opvoeding gegeven en hem als leerling in eene groote fabriek geplaatst, en toen zijn leertijd om was, was hij opzichter van eene kleine fabriek geworden voor iemand die al op jaren kwam. Hij had door ijver en bekwaamheid de zaak merkelijk uitgebreid toen zijn oude patroon stierf. Zijne ouders stelden hem toen in staat de zaak te koopen, door hypotheek te nemen op hunne boerderij. Doch het geld was goed besteed; de waren van den jongen Egerton werden overal gezocht en het was te voorzien dat hij een van de eerste fabriekanten zou worden. Hij trouwde en kreeg twee kinderen; doch eene week na de geboorte van zijn jongste kind, eene dochter, werd al die hoop vernietigd. Egerton kreeg de typhus, zijne vrouw na hem, en binnen den tijd van tien dagen lagen beiden in het graf. Zijne ouders waren wanhopig. De zaak, hoe bloeiend ook, was, zonder Egerton, niet veel waard, en wat er aan waren voorhanden was, bracht nauwelijks genoeg op, om de loopende wissels te betalen.

'Een servies bracht toch meer dan drie honderd pond op,' merkte de rentmeester aan.

'Ik herinner mij nog dat ik daarvan gehoord heb, mijnheer,' antwoordde de vrouw; 'het was pas af toen de jonge Egerton stierf.'

‘Zoudt gij denken dat er nog stukken van zulk een servies bestaan?’

‘Misschien wel; ik weet althans dat de ouders van den jongen Egerton dingen mede genomen hebben naar de heide. Maar het is lang geleden, en mijn geheu-

gen wordt slecht. Hier woont evenwel eene vrouw in de buurt die er in huis was toen het laatste werd weggehaald; ik zal haar eens laten halen.'

Terwijl er een bode op weg was om de vrouw te halen, luisterde de rentmeester naar hetgeen de waardin nog meer van de Egertons wist. 'De oude luî hebben de kinderen van hun zoon meê naar de heide genomen', zeide zij. 'De oudste, een jongen, toonde veel aanleg voor ornement teekenen en wordt in het vak van zijn vader opgeleid. Hij is nu al in de modelkamer. Zijne zuster is bij eene wollennaaister in de leer; de voornaamste modemaaksters van de streek, maar echte feeksen. Met de grootouders is het hard achteruit gegaan. Zij hebben niet genoeg uit de zaak van hun zoon kunnen maken om de hypotheek van hunne boerderij af te lossen. Hunne fabriek is ook in verval geraakt, door dat de marskramers goedkooper in groote fabrieken te recht konden. De oude vrouw heeft dus in de laatste jaren met aardewerk te koop moeten loopen, hoewel zij nu al in geen jaar hier gezien is.'

'Reisde zij met een ezel?' vroeg de rentmeester, door een zonderling voorgevoel getroffen.

'Ja, een grijze; een trouw, mak beest.'

'Is de oude vrouw mager en klein, met heldere oogen en ziet zij er nog goed uit?'

'Juist, mijnheer; dat is de oude Lize. In hare jeugd ging zij voor mooi door. Hare kleindochter, de kleine Lize, is nog mooier.'

Op dat oogenblik kwam de bedoelde oude vrouw binnen en beantwoordde de vragen van den rentmeester.

'Er was nog een groote schotel van dat servies; dien had de jonge man willen houden. Het was de grootste, mooiste schotel dien ik ooit gezien heb, en ik zal nooit vergeten, meneer, hoe zijne arme moeder schreide toen zij hem inpakte. Zij had haar zoon een lok haar afgeknipt en legde die op den schotel en zeide dat die twee bij elkander zouden blijven zoo lang zij leefde, en zij kuste den schotel en dan weder de lok en viel op hare knieën en borg haar gezicht op het werk van den doode.'

'En nam zij den schotel meê naar huis?'

'Ja, meneer; voor zoo ver ik weet wel. Maar zij hebben slechte tijden beleefd. Zij kan hem wel verkocht hebben; want het gebrek dwingt ons dikwijls ons beste gevoel te smoren.'

De rentmeester achtte het nu het beste den jongen Egerton op te sporen; hij vond hem nog dien zelfden avond, fatsoenlijk gehuisvest; een schroomvallig jonkman, met een gelaat waarop reeds de sporen van rusteloozen arbeid zichtbaar waren. Hij bevestigde het bericht dat zijne grootmoeder zulk een schotel in haar bezit had; doch hij hield zich verzekerd dat zij er niet van scheiden zou, wijl het de éenige gedachtenis was die hun van het werk zijns vaders was overgebleven. De rentmeester zeide daarop dat jufvrouw Standish er voor betalen wilde wat men er ook voor eischte, en vroeg hem of hij spoedig naar huis ging.

'Nog vóór Kerstmis,' antwoordde de jonkman, 'maar ik moet nog een omweg maken om mijn zuster te halen, die thuis noodig is wijl mijne grootmoeder van huis is.'

'Reist uwe grootmoeder met een ezel die een vracht draagt?'

'Dat schrijft mijne zuster mij,' antwoordde de jonge Egerton; 'maar mijne grootmoeder heeft haar niet gezegd waarin die vracht bestond.'

‘Ik ben haar tegen gekomen op weg naar Standish-park. Ik geloof vast dat die vracht in den schotel bestond. Ik moet nu zoodra mogelijk terug; God sta haar bij in zulk een jaargetij, op zulk een weg!’

De heer Gray nam den volgenden morgen den terugweg weder aan. Zooals hij

voorspeld had, was er verandering van weder gekomen. Het had den geheelen nacht gesneeuwd; het sneeuwde nog. Het was middag eer hij zijne reis per spoorweg had afgelegd en te paard zijn weg naar Standish-park kon voortzetten. Hij ontdekte weldra dat de weg veel slechter was dan den vorigen dag. Toen het bergopwaarts ging, werd de weg hoe langer hoe minder te onderscheiden, totdat hij eindelijk, toen de sneeuw hem in dichte vlokken in het aangezicht woei, zich geheel aan het instinkt van zijn paard moest overgeven.

Zoo ging de namiddag om; de avond kwam, doch gelukkig was het lichte maan en het sneeuwen hield op. Hij had nu de hoogte van het bergland bereikt, en hoewel de sneeuw meermalen tot aan zijne stijgbeugels reikte, kon hij beter vooruitkomen dan in den loop van den dag. Sedert hij zijne reis te paard had voortgezet, had hij aanhoudend uitgezien naar menschen die hem naricht konden geven betreffende de oude vrouw en haar ezel. Doch te vergeefs. Eindelijk vernam hij echter van twee reizigers dat zij de oude vrouw gezien hadden en de werktuigen van haar behoud waren geworden. Zij was in eene diepte langs den weg gevallen en zou daar zonder hulp zeker omgekomen zijn. Hare handen en voeten waren verkleumd, had zij gezegd; zij zou reeds lang bezweken zijn, had zij verhaald, indien zij niet een weinig wijn had gehad, dien haar een goedhartig reiziger had geschonken.

Het was elf uur des avonds toen de rentmeester te Standish-park aankwam. Hij trok luid aan de bel, en rillende van de koude, kwam de portiersvrouw hem opendoen.

'Is er ook iemand gekomen van avond?' vroeg hij.

'Verscheiden rijtuigen, mijnheer; de meeste gasten zijn er; lord en lady Demson; lord...'

'Is er geen oude vrouw met een ezel aangekomen?' viel de rentmeester haar ongeduldig in de rede.

'Ja wel, mijnheer; anderhalf uur geleden. Mijn man wilde haar eerst niet doorlaten; maar zij bad zoo lang totdat hij haar eindelijk haar gang heeft laten gaan.'

'Dat was zeer goed gedaan; goeden avond.'

'Nog een woordje mijnheer. Er is een vreeselijke beweging in het huis. De heer Standish is niet tot bedaren te brengen. De arme Poort is zoo goed als zijn dienst kwijt. De arme man is radeloos.'

'Nu, ik zal hem troost brengen. Goeden avond!' en de rentmeester gaf zijn vermoeid paard de sporen.

Toen hij de breede laan afreed, zag hij telkens de sporen welke de oude vrouw en haar ezel in de sneeuw hadden achtergelaten. En welke sporen! Hier was het arme dier op zijne knieën gevallen; een weinig verder hadden de manden holten in de sneeuw gemaakt; overal zag hij de teekenen dat de arme vrouw nedergevallen moest zijn. Verderop werden de sporen harer voeten weder geregelder; doch van voeten van schoenen ontdaan. Altijd voortrijdende, trok hij eensklaps verschrikt de teugels in; daar zag hij sporen van bloed! De arme had haren tocht van liefde en plicht, met bloedende voeten afgelegd!

Met kloppend hart naderde de rentmeester de deur. Vooruit turende om te zien welken weg de ezel gegaan was, zag hij een man van de achterzijde van het huis komen. Het was de bottelier.

'Goed nieuws, meneer?' vroeg hij met eene stem die schor was van vrees en droefheid.

‘Ja, ja, er is een schotel; maar ten koste van een menschenleven, vrees ik. Geen woord meer nu. Ga mee.’

Hij steeg af, wierp de teugels over een balustrade en haastte zich buiten om naar de voorzijde van het huis. Uit verscheidene kamers scheen er licht; ook zag hij licht in de groote zaal en hoorde den klank van muziek; een koorge-

zang. Hij trad naderbij totdat hij aan eene plek kwam waarover het huis zijn donkere schaduw wierp. Toen hij die donkere plek voorbij was, stond hij eensklaps stil; daar, in het gezicht van dat feestelijk licht, binnen het gehoor van de heerlijke melodie, in de nabijheid van weelde en luister, waren de bloedende voeten tot staan gekomen en was de groote reis volbracht! Daar lag de arme vrouw, schijnbaar dood in de sneeuw uitgestrekt en, alsof het hare rust wilde deelen, was het beladen dier naast haar op de knieën gezonken. Oogenblikkelijk knielde de rentmeester bij de levenlooze neder.

'Help, help!' riep hij; 'in Gods naam, help!'

De toonen van het kerstgezang verdoofden geenszins de goddelijker roepstem om hulp in nood. Oogenblikkelijk vlogen de blinden open en de krachtige stem van den heer Standish riep:

'Wat is er gebeurd? Gray, zijt gij daar?'

'Mijnheer, jufvrouw, er is een schotel gekomen, maar tot een onberekenbaren prijs!'

De heer Standish liep den gang door, riep de dienstboden te hulp en snelde blootshoofds naar buiten.

Zonder te luisteren naar de stem van den rentmeester, niets ziende dan het bleek bestorven gelaat der arme vrouw die uit de sneeuw werd opgeheven, nam hij haar teeder in zijne armen en droeg haar in de groote zaal. Hier legde hij haar op eene lage tafel neder, met haar hoofd op zijn arm en riep om wijn, en om alles wat de levensgeesten der schijnbaar doode weder kon opwekken.

Huisgenooten en gasten kwamen toestroomen, en hoorden op hunne vragen van den rentmeester de treurige geschiedenis der arme oude grootmoeder. Weinigen waren er onbewogen; geen zonder medelijden. De heer Standish zou zijn leven hebben willen geven om het hare te behouden. Hij schaamde zich inwendig over zijne drift. Wat was het verlies van zijn schotel, vergeleken bij het zielelijden waarvan het beeld daar voor hem lag!

De dienstboden droegen de ongelukkige vrouw naar eene goede kamer en er werd om den geneesheer van het dorp gezonden. Zijne uitspraak vervulde aller harten met nieuwen weemoed; de oude vrouw had niet vele uren meer te leven. Niet slechts dat haar de handen en voeten bevroren waren, ook hare longen waren ontstoken en niets kon haar redden.

Toch kwam zij nog eenigszins weder bij. Haar bewustzijn keerde zelfs in zoover terug dat zij begrijpen kon dat zij te Standish-park was; dat de schotel goed was overgekomen, dat de heer Standish en zijne zuster haar beschermen wilden en haar voortaan voor armoede bewaren zouden.

'Maar och, laat mij naar huis gaan!' bad zij; 'mijn arme oude man heeft mij noodig. Welke hand kon hem zóo verzorgen als de mijne?' Zij beloofden haar dat zij gaan zou.

In hare ijlhoofdigheid kwam zij altijd weder op hetzelfde terug: 'Zeg er niets van dat het laatste werk van onzen jongen weg is!'

Eindelijk kon zij niet meer spreken; haar toestand verergerde zichtbaar; het was best haar naar haar eigen huis ts vervoeren, want daar, zeide zij, zou hare ziel tot rust komen.

Den volgenden dag, den dag voor Kerstmis, werd zij in een wagentje gedragen, vergezeld van de oude kindermeid der jonge dames; ook de heer Gray ging mede; de reis werd zooveel mogelijk verkort door vier vlugge paarden.

Inmiddels was de jonge Egerton niet zoo spoedig naar huis kunnen gaan als hij gedacht had. Eerst twee dagen voor Kerstmis kwam hij des avonds in het dorp waar zijne zuster woonde. Het kostte hem groote moeite hare zelfzuchtige meesteressen te bewegen haar met hem te laten gaan.

Het was toen te laat om de reis te ondernemen, wijl de weg onherkenbaar was door de sneeuw; doch den volgenden morgen, met het aanbreken van den dag, begaven zij zich op weg, in de chais van den herbergier. Het ging echter slechts langzaam vooruit, en het was diep in den namiddag toen de kleine fabriek, eenzaam en verlaten nu, in het gezicht kwam. Er scheen geen licht door de vensters; geen rook steeg er uit den schoorsteen; er was geen enkel teeken van leven, toen zij het huis naderden, dan het vermoeide huilen van een hond.

Zij hadden opgehouden met praten; zij hadden geluisterd, zij hadden met de meeste inspanning vooruit getuurd; wat zij vreesden, scheen hun reeds nu bevestigd. Uit de chais gestegen, snelde de jonge Egerton vooruit; geen hoog liggende sneeuw weerhield hem nu; hij was ongevoelig voor alles behalve voor zijn angst! Hij kwam aan de deur, stiet eerst de bovendeur, daarna de onderdeur open en trad binnen. Ja! Alles was stil. Het vuur was uit; de levenslamp was uit. Alles in het ledikant was dood stil; zóo stil is onzer aller doodslaap! Het op den haard gestapelde hout was niet verbrand; het eten op de tafel stond onaangeroerd. Geen teeken van leven was daar dan van den armen hond die, trouw aan den hem gegeven last, doch uitgeput van den honger, uit het ledikant naar zijn jongen meester kroop.

Hun schrik was onbeschrijfelijk. Zij begonnen echter voor vuur en licht te zorgen, in de hoop van het leven weder op te wekken. Zij wreven de handen van den doode en brachten brandewijn aan zijne lippen.

Te midden van al die zorgen, toen de avond reeds ingevallen was, ontstelden zij op nieuw door een luid gedruis van buiten, en zagen weldra het rijtuig van Standish-park voor de deur komen. Een oogenblik daarna werd hunne oude grootmoeder, stervende, niet dood, in huis gedragen. Er was geen ander bed; zij moesten haar dus nederleggen aan de zijde van hem, dien zij zoo lang en zoo trouw had lief gehad. Hare kleinkinderen stonden schreiend bij haar bed.

Eens nog slechts sprak zij, onverstaanbaar voor allen die niet aan hare stem gewoon waren:

‘Gij moet er niets van zeggen dat het laatste werk van onzen jongen weg is.’

Dat was de laatste last die haar drukte; liefde en vrees te gelijk.

Daarna sprak zij niet meer. Toen de maan den kerstavond met haar zilverlicht bescheen; toen het geluid der kerkklokken in de dalen over de eenzame heide klonk; toen de gasten te Standish-park zich om de feesttafel schaarden; toen de groote schotel op de tafel prijkte in den luister van zijn schitterend email; toen de bottelier volgzaam en eerbiedig achter den stoel zijns meesters stond, ging de oude vrouw hare eeuwige ruste in!

Twee dagen later lagen de dooden naast elkander op het kleine kerkhof op de heide; hun stof rustte bij dat van hun éénigen zoon; de lok van zijn krullend kastanjebruin haar lag op het hart zijner moeder. Van dien dag af vond de jonge Lize een gelukkig te huis te Standish-park en Willem Egerton vond ware beschemers en vrienden.

Suum cuique.

Volkspligt.

De Permanente Afdeeling van het Centraal Comitté van den Nederlandschen Weerbaarheids-Bond heeft een roepstem doen uitgaan:

Aan het Nederlandsche Volk!

> Art. 177 Grondwet. Het dragen der wapenen tot handhaviug der onafhankelijkheid van den Staat en tot beveiliging van zijn grondgebied blijft een der eerste pligten van alle ingezetenen.

Reeds sedert lang is het door deskundigen en niet-deskundigen openlijk verklaard, dat onze strijdmagt, zooals zij door leger en schutterij gevormd wordt, niet meer voldoet aan de eischen des tijds.

Het leger is te weinig talrijk.

De schutterij te weinig geoefend.

Die overtuiging, die in de laatste jaren vooral eene volksovertuiging geworden is, deed de Regering de handen slaan aan eene nieuwe schutterijwet.

In het begin van dit jaar werd door de Regering een ontwerp van wet tot regeling der Schutterijen bij de Tweede Kamer ingediend. Na lange discussiën werd dit door de Kamer goedgekeurd en aangenomen.

Die wet, die geroepen was, om in de bestaande en door de Regering zelve erkende leemte in onze strijdkrachten te voorzien, is intusschen den 9^{en} Julij l.l. door de Eerste Kamer verworpen.

Daardoor is de Regering vooreerst buiten magte in den bestaanden toestand verbetering te brengen.

Alleen het Nederlandsche Volk zelf kan zulks nog.

Het kan dat, door zich allerwege tot het houden van gemeenschappelijke oefeningen in den wapenhandel te vereenigen.

Door zich uit eigen beweging, uit vrijen wil die strijdvaardigheid eigen te maken, die het anders door de kracht der wet verkregen zoude hebben.

Daardoor zal het toonen, dat het bij voortduring prijs stelt op het behoud van die onafhankelijkheid, van die vrijheid, die het nu reeds zooveel eeuwen geniet en die het toch, zoo menige naburige staat kan het getuigen, in één dag kan verliezen.

En men meene niet, dat het genoeg is indien men op het laatste oogenblik, wanneer de vijand reeds voor de poorten is, naar de wapenen grijpt.

Dat moge vroeger, toen er noch spoorweg, noch telegraaf bestond en een vijand zes weken tijds noodig had, om een leger op onze grenzen bijeen te brengen, tijds genoeg geweest zijn, tegenwoordig is het *dan* te laat!

Te meer daar het bij den vooruitgang, die er ook in de vuurwapenen heeft plaats gehad, niet meer, gelijk vroeger, om een goed soldaat te zijn voldoende is, dat men de kracht bezit, om zijn geweer te dragen. - Neen! tegenwoordig moet men dat geweer niet alleen kunnen dragen, men moet het ook weten te gebruiken.

En de daarvoor noodige kennis kan men alleen door langdurige oefening verkrijgen.

Eene oefening, die u tevens dat zoo onmisbare zelfvertrouwen zal geven, dat

u alleen wanneer ons volksbestaan, ('t geen God verhoede), ooit daadwerkelijk bedreigd wordt, de overwinning kan verschaffen.

Meent niet, dat wij van u vragen dat gij u uniformen aanschaft, dat gij u officieren kiest, dat gij parades bijwoont. Hat alles zijn slechts bijzaken, die, waar men er tijd en geld genoeg voor bezit, haar nut kunnen hebben, maar die even veilig achterwege kunnen blijven. De hoofdzaak is, dat gij u tot goede scherpschutters vormt.

Want wat zal het u baten, wanneer gij voor den vijand staat, of gij parade op parade hebt medegemaakt, of gij de schitterendste uniform aan hebt, indien gij u van uw wapen niet met zekerheid weet te bedienen?

Landgenooten! nog is het rustig; de Parijsche wereldtentoonstelling heeft als eene schitterende zonne de zwaar beladen onweerswolken, die den politieken hemel dreigden te verduisteren, uitéén gejaagd. - Zij zijn daarom echter niet verdwenen; en wie staat u borg, dat, als die zonne eenmaal is ondergegaan, als de tentoonstelling is afgeloopen, die wolken niet op nieuw zullen opdagen? en waar is dan de zon, die ze ten tweeden male uitéénjaagt?

Bedenkt dat, ook al is het op het oogenblik schijnbaar kalm, het daarom niet aan onrustbarende teekenen ontbreekt! of is er een staat in geheel Europa, die een enkel soldaat meer dan vroeger heeft afgedankt? - Wapent men zich niet overal, in alle landen, behalve in Nederland, van top tot teen?

Jongelingen! die den leeftijd van 25 jaren nog niet bereikt hebt, mannen! die uwen diensttijd bij de schutterij volbragt hebt of daarvan vrijgesteld zijt, bedenkt dat ook op u allen de dure verpligting rust, om den dierbaren vaderlandschen grond, dien uwe vaderen u vrij en onafhankelijk hebben overgegeven, op uwe beurt ongeschonden en ongedeerd aan uwe nakomelingen over te dragen.

En dat zult gij alleen dan kunnen, indien gij u reeds nu in staat stelt, dien grond tegen elken vijand, die het wagen mogt dien te betreden, te verdedigen.

Talmt dan niet langer! slaat dadelijk de handen aan het werk! Oefent u in den wapenhandel, en vooral in het schijfschieten! Treedt daar, waar er reeds vereenigingen tot bevordering van 's lands weerbaarheid bestaan, daartoe in grooten getale toe! Rigt, waar zij nog niet bestaan, nieuwe op! Dat er in elke stad, in elk dorp minstens ééne zij.

En verlangt gij omtrent de wijze, waarop gij zulks kunt doen, meerdere inlichtingen, rigt u dan tot ons, wij zijn bereid ze u ten allen tijde en zoo ruim mogelijk te verstrekken.

Utrecht, 12 Julij 1867.

> Geopende ooren, moedige harten en vaardige handen vinde deze roepstem. Eenstemmige volkswapening, zonder parade-maken, volkswapening zonder uittarting van den vreemdeling, volkswapening, uitdrukking van een krachtig ontwaakten volksgeest - dáárvan hangt de toekomst des vaderlands af.
>
> Het volk doe wat des volks pligt is.

Een mannenwoord - een mannendaad.

Terwijl der Turken beheerscher in de hoofdsteden der Europesche beschaving gevierd en bejubeld wordt, en vrije Christenen het gebed ontheiligen tot een compliment voor een oosterschen despoot, moorden en blakeren en schofferen de benden van Europa's gevierden gast, op het geteisterde Kandia, een christelijke bevolking, die met heldenmoed kampt voor haardstede en altaren.

Dat er te midden van 't schetterend trompetgeschal ter eere van der Christenen erfvijand een stem wordt gehoord voor der Grieken vrijheid en regt, doet goed aan het hart, en dat die stem uit Nederland opgaat, is Nederland tot eer.

Op zijn eigenaardige wijze pleit Dr Heije voor den vertrapten Griek.

Toen in 1812 te Pesth een nieuw theater werd geopend, vond Kotzebue's slavenziel in Athene's ontheiligde bouwvallen een niet verwerpelijk voetstuk voor het beeld van keizer Frans. Schrijver van den tekst voor '*die Ruinen von Athen*', wierp hij 't vertrapte volk met slijk. 'Doch zie! wat voor Kotzebue meedoogenloos spel was met het lijden van een verdrukt volk, en kruipend genotbejag bij 't streelen der ijdelheid van Hongarije's Hoofdstad en van 't keizerlijk Hof, werd voor Beethoven een ernstig beeld van Verleden en Toekomst.... Beethoven louterde in den smeltkroes van zijn Genie de gemeenplaatsen en platheden van den Kotzebueschen tekst tot gedegen goud en vormde dat tot edele, onvergankelijke gestalten.'

'Eng en innig aan Beethoven's *geest* verknocht', heeft Heije nu bij 's onsterfelijken meesters '*Ruinen von Athen*' in woorden gedicht de Hymne van Griekenlands onderdrukking, worstelstrijd en verlossing.

Hoe hij 't deed, blijke uit enkele regels:

daar klinkt een roepstem door den Lande,
Als schudde een storm het dâvrend rotsgesteent':
'Waak op, mijn Volk...

schud af de slaafsche boeijen!
Wat krijt Gij, als een hulploos kind bij nacht?
Nog trilt er in uw spieren mannenkracht!
Waak op!
Laat u der Vâdren roem ontgloeijen
Tot strijd voor Vrijheid....
waar 't ter Dood, als Zij!
Blijf, magtloos, langer niet ten Hemel staren,
De hand aan 't Zwaard! -
Den dood aan de Barbaren!
De hand aan 't Zwaard:
Athene, maak U vrij! -
Waak op mijn Griekenland.... verbreek uw kluister!
Gods stem spreekt tot U in het Stormgebruis:
De Halve Maan duik' onder
voor den luister
Van des Verlossers Godlijk stralend Kruis!'

En hoor! - 't weerkaatst op bergen en in dalen:
'Te wapen!'
en het kouter wordt tot staal,
De spier wordt ijzer, 't oog een vlammenstraal,

De foltring veêrkracht,
en het sterven zegepralen!

En bij die worstling,
bij dien reuzenkamp
Van 't Heden en 't Verleden....
staart Europe
Vertrouwend op het Kruis.... dat in den damp
Des strijds verrijst als Ster van Kracht en Hope,
Tot -
uit de vlam van Missolunghi's brand,
Wiens vuurge tongen Gode om wrake vragen -
Dat Kruis zich heft -
als godlijk Uchtenddagen
En Zinbeeld van 't *bevrijde* Griekenland!

Stel daartegenover Kotzebue's Minerva, die 't verdrukte en afgebeulde volk ontvliedt met een:

Fort! diese längst entweihten Mauern
Hab' ich zum letzten Mal geseh'n,
Will länger nicht mein Parthenon betrauern,
Ich scheid' auf ewig, - Lebe wohl, Athen!

om dan te Pesth kruipend den Habsburger te bewierooken met de vleitaal:

Edler Göttersohn!
Minerva schmückt Dein Haupt mit dem Olivenkranze!
Was Deine Kinder stammeln und lallen,
Das spricht sie laut am Thron der Götter aus,
Und möge nie das herzliche Wort verhallen:
Segen und Liebe Deinem Fürstenhaus!
Du waltest - wenn auch fern vom Steuerruder
Dir höhere Pflicht ein Gott hat auferlegt -
Wolthuend waltest Du durch den geliebten Bruder,
Der dieses Volk an seinem Herzen trägt:
Der unter väterlichen Sorgen
Nur leise schlummert in stiller Nacht,
Und der an jedem neuen Morgen
Mit neuer Kraft für Ungarns Glück erwacht.
O, könnte dieses Volk vergüten,
Was es dem edlen Bruderpaare dankt!
Zum Lohne kann es nur die alte Treue bieten,
Die seit Jahrhunderten nie gewankt.

Eere zij den man tegenover de slavenziel, eere den volksvriend tegenover den lagen vorstenknecht. Aan de opwekking van den fieren mannengeest, aan de verlevendiging der sympathie voor een bloedend en worstelend volk moge Heije's nieuwe geestesvrucht bevorderlijk zijn(*).

(*) Met een gelukkige Hoogduitsche vertaling van Mvr. Henriette Heinze-Berg (die ook zijn ‘Asschepoester’ voor den stamverwant toegankelijk maakte) verscheen Heije's jongste werk zoo even onder den titel: Ludwig van Beethoven. Athene's Bouwvallen. Een nieuw Nederlandsch gedicht, in metrischen vorm. Amsterdam, van Heteren en Roothaan en Comp.

Vaderlijke tucht.

De afschaffing der rottingslagen als politiestraf, door den Gouverneur-Generaal Sloet van de Beele, in 1865, was weder een dier nieuwigheden, waardoor de landsvaderlijke ingewanden van Nederland werden geroerd. Een nieuwe slag werd aan ons prestige toegebragt. Hoe dat prestige gehandhaafd werd, blijkt uit een statistiek, opgenomen in het Indische weekblad voor het Regt, waarop gewezen wordt in het Tijdschrift v. Nederlandsch Indië, Junij 1867. Veroordeelingen vinden wij daar ter zake van

onverschilligkeid,
onwelvoegelijke handeling,
aanmatiging,
onbeleefdheid, ja zelfs van
verdenking van brutaliteit.

Door welke menschen en om welke vergrijpen de rottingstraf werd toegepast, blijkt uit de verzameling qualificatiën van vergrijpen ter politierol gestraft, overgenomen in het Nieuw Bat. Handelsblad van 15 November 1866, alwaar, in onnavolgbare modellen van cacograpgie en onzin - zegt het T. v. N.I. - de meest bonte mengeling van zoogenaamde rechtsbegrippen, waarbij elke onderscheiding tusschen misdrijf, wanbedrijf en overtreding, ja zelfs van burgerlijk recht wegvalt, wordt opgedischt. Men vindt o.a. straffen toegepast wegens:

in het bezit gevonden van een verdacht paard,
te ver gedreven bedelarij,
het niet verleenen van hulp bij gelegenheid der vechtenden,
het doen uithuwen van een te jonge meid.
valschelijke diefstal,
huiselijke oneenigheden,
voorbode van minnehandel,
rondzwerving niet voorzien van heeredienst (op vrije voeten gesteld als zijnde een ongeluk).
vechterij van moord,
het te zoek maken van zijne huisvrouw,
poging tot verleiding tot ontucht,
het plegen van liefdehandel,
moord op een paard gepleegd,
verduistering van haren man,
bezit van slechte boeken,
als een groot heer wandelen en beschonken,
plannen tot overspel,
stilzwijgend huwelijk,
poging tot echtscheiding,
poging tot zelfmoord uit ziekte,
zich te verwonden,
buikziekte,
het niet aangeven aan de politie dat hij verwond is.

Inderdaad, de heeren Fransen van de Putte en Sloet van de Beele hebben wat op 't geweten, dat zij de arme Javanen zoo meêdoogenloos beroofd hebben van het

universeel geneesmiddel voor alle maatschappelijke, huiselijke en ligchamelijke kwalen, de onschatbare rottingslagen, tot 1865 met zooveel wijsheid toegepast.

Brievenbus.
IV-VII.
Vier nabetrachtingen over den bedorven tekst.

Van een consequent man.

Waarde Redakteur!

Art. 23 schijnt een muisje te wezen met een staartje. En ik merk, dat wij het einde van het staartje nog niet gezien hebben.

Het wil mij dunken dat nog slechts het eerste bedrijf is afgespeeld, en dat de actie hoe langer hoe levendiger en ingewikkelder wordt. Er is een knoop in het drama; en het schijnt werkelijk dat wij eene katastrophe, eene ontknooping zullen beleven.

En nu klaagt men nog dat wij geen nationaal tooneel hebben, geen dramatisch volk zijn! N.B. Zulk een drama, door de synode ten aanschouwe van het geheele volk opgevoerd - zoek mij daar de weêrga eens van in de oude of nieuwe tooneelwereld!

En veel, dat oud was, wordt weêr nieuw. Menig woord, dat vroeger geen ooren vond, wordt thans plechtiger herhaald, omdat men gezien heeft, dat de Kerk de inzet is bij het kolossale waagspel.

Zie, ik was ook eene stem des roependen in de woestijn. En mijne meening dat mijn woord goed was, al had het ook geene uitwerking, komt weêr bij mij op. En ik voel mij opgewekt om het nog eens te zeggen, omdat de belangstelling van het gehoor mij gunstiger kan zijn.

Ach ja! de politieke beweging had zich aan de Kerk meêgedeeld. De tijden zijn voorbij dat de Kerk de impulsiën gaf en zich aan het hoofd plaatste van de tijdbeweging en haar met het goddelijk recht der overtuiging bestuurde. De politiek was voorgegaan en de Kerk maakte zich op om den tijd bij te houden. De Kerk zou ook *rechtstreeksche verkiezingen* hebben.

Maar helaas! het is een kwaad ding te laat te komen. De Kerk zag voorbij dat de *rechtstreeksche verkiezingen* reeds een vrij lange geschiedenis hadden. Door den trechter der ondervinding heengegaan, hadden zij allerlei onreinheid achtergelaten en waren reeds lang in een zuiverder toestand opgenomen in het brein der denkers. Behartiging verdient wat Mr. J.B. Baron van Hugenpoth tot den Berenclaauw daarover zegt in zijn: *Inleiding tot waarheid in Staatsbeleid* § VII, *Kiesstelsel.*

Wat was de roeping der Kerk? Nu zij toch eenmaal van de politiek de rechtstreeksche verkiezingen overnam, moest zij die overnemen zooals zij *in bruto* vóór de ondervinding bestonden, of moest zij zich verheffen tot de zuiverder theoriën, die de wetenschap daarover sedert lang bezig was te vormen? De Kerk koos vóór den bruto-toestand. Het verheven, zedelijk vraagstuk der vertegenwoordiging(*)

(*) La Représentation. C'est un procédé naturel pour extraire du sein de la société *la raison publique*, *qui seule a le droit de la gouverner.* Guizot.

had voor haar geslapen. Zij koos de kiesbevoegdheid uit het laagste stadium harer ontwikkeling.

Maar dit was slechts het begin der misgrepen. De rechtstreeksche verkiezing is in het politiek leven slechts een fragment uit een samenhangend systeem. De Kerk lichtte het fragment uit den samenhang en meende het, zonder gevaar, als op zich zelf staand reglement, in de kerkelijke wetten te kunnen opnemen.

Immers, de kerkeraden komen nu in denzelfden toestand als de Tweede Kamer. Ouderlingen en diakenen worden evenals de leden der Tweede Kamer door de meerderheid der stemgerechtigden verkozen. En de stelling der predikanten tegenover de kerkeraden wordt dezelfde als die der ministers tegenover de tweede Kamer.

Nu is het een regel in het constitutioneele staatsleven dat ministers slechts zoolang regeeren, als zij eene meerderheid in de Tweede Kamer hebben. De staatkundige partijen bestrijden elkander met afwisselende kans; en bij het wisselen der kansen, wisselen ook de partijhoofden of de ministers. Eene gedurige en in ons land verbazend snelle wisseling van ministers van verschillende kleuren is een noodwendig gevolg van dit systeem. En de stelling der ministers is daaraan geëvenredigd. De partijen in de Kamer weten telkens uit haar midden het hoofd aan te wijzen die haar besturen moet. En de ministers kunnen in zooverre zonder bezwaar aftreden, als zij òf in hun pensioen òf in andere betrekkingen de middelen bezitten om hun rang en stand in de maatschappij op te houden.

Maar het lijkt er immers niet naar dat de partij, die in den kerkeraad de meerderheid heeft, uit haar midden de mannen zou aanwijzen die de gemeente besturen en stichten, zoolang hare meerderheid duurt, om dan plaats te maken voor de leiders der tegenovergestelde partij? Als ik denk aan het spel der partijschap, dan komt onwillekeurig het element der wuftheid mij voor den geest; en ik vraag of de synode tegenover het Roomsch-Katholiek element der onveranderlijkheid, bij wijze van uiterst contrast, de populaire wuftheid tot grondslag van het bestuur der Kerk heeft willen maken?

Maar men ziet in welk eene valsche stelling, tegenover dat spel der partijschappen, de predikanten worden geplaatst, wier standpunt niet zoo snel en gemakkelijk wisselend is als van ministers; daar zij nu tegenover den aandrang der volksmeening (die hier beslissen zal wat goddelijke waarheid is) soms geene andere keuze zullen hebben dan eene constitutioneel onhoudbare positie te verlaten, - dat is hun predikambt te laten varen. Neen, bij de wijze waarop de synode art. 23 uitvoert, behoort de wijze van beroeping, zoo als die in de oude Kerk bestond, n.l. dat ook de leeraars uit de gemeente worden verkozen.

Maar den toestand van een predikant zoo precair te maken en te gelijk te vorderen dat hij dien stand zal omhelzen na de voorbereiding van een 12jarige geleerde studie, die hem geen tijd of krachten overlaat om zich voor andere maatschappelijke betrekkingen te bekwamen, dat is ongerijmd en zeer geschikt om het predikambt als maatschappelijke positie geheel onbegeerlijk te maken. Maar rechtstreeksche verkiezingen zijn geen onfeilbaar middel om de zuivere uitdrukking van den volkswil te verkrijgen. Hoe dikwijls gebeurt het dat eene partij slaapt, die bij eene nieuwe aanleiding weer met kracht optreedt! In het constitutioneel staatsrecht is dit geval voorzien. De koning heeft de macht om de 2e Kamer te ontbinden en nieuwe verkiezingen uit te schrijven.

Waar is in ons reglement die macht?

Verder staat de 1e Kamer als element der duurzaamheid boven de meer bewe-

gelijke 2e Kamer en kan hare besluiten vernietigen. Ook in dit opzicht geeft het reglement eene fragmentarische regeling.

Eindelijk heeft de Nederlandsche grondwet in den staatsraad een lichaam geschapen, dat tegenover de populaire bewegelijkheid, de onpartijdigheid en kalmte der beraadslaging vertegenwoordigt en op onafzetbaarheid berust.

Welk een kunstig samenstel! welke waarborgen tegen populaire driften! Welk eene harmonie en welk eene speelruimte voor de vrijheid!

Maar de synode meent de populaire driften te kunnen loslaten zonder zich om breidel of tegenwicht te bekommeren!

Na langdurigen slaap heeft de Kerk zich door de luidruchtigsten uit haar midden laten nopen om een stap te doen, die tot teeken van beweging moest verstrekken, in de richting van den tijdgeest. Nu, een eerste stap mag beter heeten dan stilstand, maar is ook den val nabij. Leeren loopen schijnt dus de leus. En als wij misschien spoedig op den grond liggen, dan geloof ik dat wij ons zullen mogen verblijden over het inzicht dat wij moeten leeren vast staan.

Het flegma is nog slechts oppervlakkig beroerd. Er zullen harde schokken moeten komen, voordat het hart geraakt is. Het komt mij voor dat de tegenwoordige bewegingen en discussiën den weg zoeken tot het hart. Daarom verblijd ik mij in de heerschende onrust. Want ik geloof dat er nog een hart is. En ik behoor tot hen die meenen dat alle waarheid in theorie en praktijk, in Kerk en Staat, taal des harten moet wezen. Het tegenwoordige reglement heeft maar ééne fout; er spreekt geen hart in. Maar gij hebt het onverbeterlijk gezegd: Het is dood gehoren. Vale faveque

t.t.

N.N.

Van een wijsgeerig man.

Mijn waarde Redakteur!

Gij hebt ons drie sermoenen op een bedorven tekst meêgedeeld; eh die sermoenen hebben mij geweldig getroffen. Het zal er wel meer zoo gegaan zijn. Het *fiat experimentum in anima vili* wilt gij niet op uwe Kerk hebben toegepast. o, Als er op jammerlijke wijze met die Kerk is gesold, dan voel ik uit den smartkreet dien gij slaakt dat gij zóó niet met uwe moeder wilt hebben geleefd. Zulk een experiment! En dat door zulke artsen op de Kerk - niets minder dan de Kerk aangewend! Ik zie u, of den prediker van die sermoenen, het gelaat met de handen bedekken, en ik kan niet anders dan mij naast u zetten en met u treuren, als gij uitroept: o Jeruzalem, zoo ik u vergete!

En toch verblijd ik mij in dien kreet; ik hoor eene stem des harten! De Kerk wordt weder een levend persoon voor mij, en zij wordt niet te vergeefs gegriefd, wanneer het blijkt dat zij nog zonen heeft, wier ingewand is ontstoken over haar.

Als ik u nooit gekend had, zou ik thans uwe vriendschap zoeken en zeggen: verlaten wij onze moeder niet!

Maar, mijn vriend, gij weet dat ik wijsgeer ben en dat ik mij toegelegd heb om in de sterren te lezen. En uit het boek der geschiedenis heb ik getracht den wil van het noodlot te verstaan. Ik heb gemeend eene stem te vernemen,

die mij beval het brandende Troje te verlaten en onze penaten mede te nemen, en ons neder te zetten aan een ver, onbekend strand, om er de grondslagen te leggen voor het groote wereldrijk.

Erkent gij niet met mij dat dit van den Heere geschied is?

o Laten wij hulde brengen aan de liberalen die vrijheid hebben geschonken in oprechtheid des harten. En zoo de orthodoxen de vrijheid hebben geeischt om de vrijheid te dooden - hebben zij niet gedaan waartoe zij verordineerd waren? Moest zóó niet de verblinding en de onlouterheid openbaar worden, die zij geoogst hebben uit hun dogma?

De orthodoxe *kan* immers niet liberaal wezen?

Maar aan den anderen kant: zijn de orthodoxen niet de ijverigsten geweest om met de nieuwe orde hun voordeel te doen?

En in trouwe! als ik vraag: wier hart is het meest volkomen met de Kerk (ik zeg niet met de godsdienst), van de orthodoxen of van de liberalen? dan antwoord ik: van de orthodoxen.

Het komt mij voor dat er twee rijen van denkbeelden zijn die nauw samenhangen.

De eerste rij luidt: bovennatuurlijke openbaring, onfeilbaar gezag, overlevering, een middelpunt van onderwijs, het geloof de wereldorde verklarende, conciliën, formulieren van eenheid, katholiciteit van wereldbeschouwing, sacramenten en kerkelijke levensregelen. En de natuurlijke uitdrukking van al die denkbeelden komt mij voor de Kerk te zijn.

Maar naar die ideeënreeks oordeelt de 19e eeuw niet. Zij vraagt van de wetenschap de verklaring der wereldorde. De wetenschap is toegankelijk voor allen. De overlevering is vervangen door een in ontelbare richtingen altijd werkzame pers. Het onfeilbare gezag is vervangen door het individualisme. De katholiciteit bestaat in de gemeenschap der verlichte ideeën en instellingen. Het wereldburgerschap der verlichte menschheid is de natuurlijke vorm en uitdrukking dier ideeën. En zij die ze aankleven zoeken niet bij voorkeur het kille en sombere kerkgebouw als hun huis. Kortom, mijn vriend! ik denk aan oude zakken en nieuwen wijn; en als ik eene scheiding zie voorbereiden, dan denk ik: dit is van den Heere geschied!

Scheiding! van hoevele zijden wordt zij verlangd! En leert de geschiedenis, leert de eerste christengemeente niet, dat het nieuwe element geregeld door het oude wordt uitgestooten?

Ja, de eerste Christenen handhaafden ook wel hunne solidariteit met de oude Kerk - maar wij weten hoe het gegaan is. En zoo nu de geschiedenis haar oude werk herhaalt - laat zij begaan!

En wij, met onze penaten en de stem des noodlots die wij vernomen hebben, en het voorgevoel onzer wereldheerschappij in den boezem, en het visioen van een nieuw gelukkig vaderland in het verschiet? Wat zullen wij doen? Waar trekken wij heen? Wie is de vrome Aeneas, die ons door zeeën en stormen en oorlogen geleiden zal naar onze bestemming?

Nog is Troje in stand; en het houten paard heeft zijn inhoud nog niet geledigd. Als Troje zal branden, zal ook Aeneas verschijnen.

Vaarwel! en wees mijner gedachtig.

t.t.

Q.N.

Van een zwartgallig man.

Ja, de Kerk zal wel te gronde gaan. Zoo gij nog twijfelen kunt, mijn goede -S-, 't is alleen omdat gij niet wanhopen wilt aan de erve uwer vaderen.

Maar ook uit dien droom zult gij droevig ontwaken.

Of gij dan niet in uw regt zijt, wanneer gij het Maartreglement verwerpt?

Wie zal u tegenspreken? Maar geldt dan het regt in de Kerk?

De theorie, die aan 't reglement ten grondslag ligt, is valsch;

onwettig en ongrondwettig is het reglement, van welke zijde ge 't ook beschouwt;

buiten de grondwettige waarborgen om heeft de Synode van 1866 een grondwetsartikel feitelijk gewijzigd;

zoodra zij dat deed, ontzonk haar de regtsgrond;

zij hield toen op Synode te zijn; zij werd eene vereeniging van individuën, die de wettige orde van zaken verstoorde;

verzet tegen haar is regt, is pligt.

Wie zal u tegenspreken, dat het Maartreglement zoo onuitvoerlijk is als ongrondwettig?

Zonder wets- en grondwetsschennis kunnen de kerkelijke besturen, wier pligt het is tegen wetsschennis te waken, het reglement niet helpen uitvoeren.

Toch zal het wel uitgevoerd worden.

De Synode zal het niet intrekken en niet schorsen ook.

De kerkbesturen zullen de onwettige en ongrondwettige plaatselijke reglementen wel goedkeuren.

Die plaatselijke reglementen zullen wel uitgevoerd worden.

De geestelooze massa, door sluwe partijhoofden aangevuurd en aangevoerd, zal triomferen.

Wat nog geest heeft zal geplaagd worden, gedrukt en verdreven.

Waarom toch? vraagt gij nog.

Ach, mijn jeugdige vriend, u heeft de bittere ervaring de laatste illusiën nog niet ontnomen.

Wáárom?

Niet omdat de kerkbesturen het Maartreglement voor iets anders dan een onding houden.

Niet omdat zij-alleen blind zouden zijn voor die grondwetsschennis.

Niet omdat zij-alleen den strik niet zouden zien, waarin zij gevallen zijn.

Zij weten het even goed, als gij, dat zij geleverd zijn aan de partij, die, geslagen op het gebied van den geest, 't nu eens met den vleeschelijken arm beproeven zal.

Waarom ze dan der misgeboorte den kop niet zullen indrukken?

Omdat ze er den moed niet toe hebben.

En zij hebben geen moed, omdat zij geen geloof hebben.

Ignoreren zullen ze u, omdat ze u niet weêrleggen kunnen.

Met hun ruimen blik zullen ze van hun verheven standpunt heenzien over de grondwettige bezwaren, die gij hun voor de voeten geworpen hebt.

Door den demon der wereldsche politiek zullen ze zich laten leiden, nu ze de geest der christelijke wijsheid bedroefd hebben. Angstvallig zullen zij vragen:

wat de partij, die zij haten en vreezen, wel zeggen ea doen zou, wanneer er regt geschiedde.

En zij zullen beweren, dat men in de Kerk zoo naauw niet zien moet, en dat de Kerk op wettelijke vormen zoo streng niet behoeft te zijn, en dat men toch niet terstond weêr omverwerpen kan wat na jaren arbeids pas is opgebouwd.

Als de waarheidszin verdoofd is en het regtsgevoel verstompt, weet een Circumlocutie-kantoor er altijd wel wat op te vinden om iets niet te doen en lastige menschen zich van den hals te schuiven.

Het onregt zal niet gestuit worden, en door een zelfmoord zal de protestantsche clerus bewijzen, dat een protestantsche clerus een onding is.

De geschiedenis der Nederlandsche Hervormde Kerk spoedt ten einde.

Als een bastaard van Rome zal ze nog een wijle voortkwijnen om dan, onbetreurd, ten grave te dalen.

Ween vrij over Jeruzalem.

Jeruzalem heeft niet gewild.

Wij, tot den einde toe hebben wij tegen Jeruzalems zonden geprofeteerd; hare kinderen hebben wij willen vergaderen; maar zij heeft niet gewild.

Nemen wij ons kruis op.

Regt en waarheid en vrijheid zullen zegepralen onder 't kruis, aan het kruis, door het kruis.

JEREMIA.

[Hard in zijn oordeelen is onze correspondent, en niet altijd billijk daarbij. Mannen van geweten, mogten ze ook dwalen, stemden voor het ongelukkige reglement, en tot onwettigs heeft in 1866 wel niemand met bewustheid meêgewerkt. Wat anderen betreft, leden van meer dan één kerkbestuur kennen wij, vast besloten om volgens eer en pligt elk plaatselijk reglement, dat in strijd met wet of grondwet verkeert, onverbiddelijk af te keuren. Daarom ook willen wij nog niet wanhopen aan de toekomst der Kerk. In een tijdperk van verwarring, als aanstaande schijnt, zie slechts elk toe, dat hij zijn pligt doe. *Red.*]

Van een afwachtend man.

Mijn Heer de Redakteur!

Een kerkelijk orgaan kan uw tijdschrift niet worden. Er zijn nog andere dan kerkelijke zaken, die uw belangstelling verdienen, en de Kerk te vereenzelvigen met godsdienst of christendom kan wel niet bij u opkomen. Toch hebt gij in uw laatste Nr. plaats gegund aan niet minder dan drie brieven, die allen de belangen van één kerkgenootschap, en wel het pas ingevoerde kiesreglement der Nederlandsche Hervormde Kerk, betreffen.

In de veelzijdige toelichting van dat reglement, ons in die ‘Drie sermoenen’ aangeboden, zie ik een bewijs van uw belangstelling in dat aanzienlijk en nog altijd invloedrijk kerkgenootschap; ik lees daarin een protest tegen de wanorde, waarmede

dat kerkgenootschap wordt bedreigd; ik vind daarin een beroep op de hoogste regtbank: het publiek geweten.

De overweging van de bezwaren die er bestaan om in het orgaan zelf der Synode de synodale maatregelen ter toetse te brengen, moge u bewegen om nog-

maals uwe bladen open te stellen voor de behandeling van een vraagstuk, waarvan, ook naar mijne bescheiden meening, de toekomst der Nederlandsche Hervormde Kerk afhangt.

't Kan u niet onbekend zijn, dat de denkbeelden, ontwikkeld in de ‘Drie sermoenen’ weêrklank vinden bij velen. Een oud-lid der Synode heeft in de *Kerkelijke Courant* van 13 Julij dergelijke beschouwingen voorgedragen, en daarbij herinnerd, dat een commissie uit de Synode van 1864 als ongrondwettig heeft gekwalificeerd een bepaling, thans in het reglement opgenomen - een gevoelen waarmede de toenmalige Synode zich vereenigd heeft. Dat een der Provinciale kerkbesturen met algemeene stemmen voor ongrondwettig heeft verklaard wat toch door de Synode van 1866 in het reglement is opgenomen, kan u niet ontgaan zijn; evenmin, dat op die Synode zelve de beide praeadviserende hoogleeraren zich wegens grondwettige bezwaren tegen het Reglement hebben verklaard. De mare, dat een der degelijkste kerkregtsgeleerden zijn lidmaatschap van een kerkelijk bestuur heeft nedergelegd, omdat hij niet kon medewerken tot ongrondwettige handelingen, bij het kiesreglement voorgeschreven, die mare zal ook wel tot u zijn doorgedrongen.

De *Kerkelijke Courant* van 20 Julij zal u hebben geleerd, dat een der Classicale vergaderingen op 26 Junij l.l. gehouden, haar grondwettige bezwaren voor de Synode heeft gebragt. In bijzonderheden kan dit adres u bezwaarlijk bekend zijn. Wel is, naar ik meen te weten, een afschrift, langs den voorgeschreven weg, opgezonden om onder de officiële berigten der *Kerkelijke Courant* te worden opgenomen, maar plaatsgebrek schijnt nog toe belet te hebben, dit stuk ter kennis van het kerkelijk publiek te brengen, een vertraging, die ik moet betreuren, wijl het besluit der Synode op dat adres nu kenbaar is geworden, alvorens het adres zelf publiek is gemaakt. Min juiste beoordeeling, van gebrekkige kennis alligt de vrucht, kan nu zoo ligt de Classicale vergadering van Arnhem treffen, en daar deze, slechts éénmaal 's jaars vergaderend, niet voor zich zelve spreken kan, zij 't mij vergund, door uwe tusschenkomst openbaarheid te geven aan het adres, hetwelk van haar is uitgegaan. Welligt mag ik mij hiertoe niet geheel onbevoegd rekenen, omdat het adres oorspronkelijk van mij was uitgegaan en ik mij volkomen vereenigd had met het amendement, daarop van wege het Classicaal bestuur voorgesteld. Het luidde als volgt:

Aan de Algemeene Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk.

De Classicale vergadering van *Arnhem*, gebruik makende van het regt, haar toegekend bij Art. 40, 5°. van het Algemeen Reglement, meent eenen pligt te vervullen jegens de Hervormde Kerk in 't algemeen en de gemeenten, door haar vertegenwoordigd, in het bijzonder, door de aandacht der Hoog Eerwaardige Synode te vestigen op het *Synodaal Reglement op de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten.*

Heeft de Synode regtmatige aanspraak op waardering van den ijver en de volharding, waarmede zij uitvoering heeft willen geven aan een artikel der Kerkelijke Grondwet, de Classicale vergadering, daarvoor der Synode alle betamende hulde

brengende, mag het toch niet ontveinzen, dat de wijze waarop aan Art. 23 van het Algemeen Reglement uitvoering gegeven is, haar met eenige bezorgdheid vervult.

Heeft de Synode, niet, zoo als dat Art. voorschrijft, in de Reglementen *op de Kerkeraden* en de *predikantsberoeping*, maar in een *afzonderlijk* reglement geregeld het regt der Gemeente tot benoeming en beroeping, haren twijfel aan de grondwettigheid van dezen vorm wil de Classicale vergadering gaarne ten offer brengen aan haren eerbied voor de wijsheid der Synode. Moeijelijker valt haar dit, wanneer zij de regeling, bij Art. 23 aan de *Synode* opgedragen, ziet overgebragt bij de bijzondere *gemeenten*, en twijfelmoedig vraagt zij: of een regt, door de Grondwet opgedragen aan het hoogste Kerkbestuur, prijs gegeven kan worden aan de willekeur der gemeenten; vraagt daarbij, wat er op die wijze worden moet van de éénheid des Kerkgenootschaps. Hare bezorgdheid neemt toe, wanneer zij door de Grondwet ziet bepaald, dat de Gemeente haar regt tot benoeming en beroeping kan uitoefenen *door hen*, *die zij daartoe bepaaldelijk magtigt*, terwijl het Reglement dit regt laat uitoefenen door een kiescollegie, waarvan slechts ⅔ door de Gemeente gemagtigd zijn, terwijl het overige ⅓, de Kerkeraad, namens de Gemeente een regt zal uitoefenen, waartoe de Gemeente dat ½ *niet* gemagtigd heeft.

Wanneer de Classicale vergadering belijdt, te vreezen, dat er op nog andere punten strijd tusschen het nieuwe Reglement en andere, wettig bestaande, Reglementen te duchten is, doet zij dit met eenige vrijmoedigheid, nadat de Synode zelve aan de Synodale Commissie opdroeg, haar voor te lichten omtrent de veranderingen, welke de verschillende bijzondere synodale reglementen mogten behooren te ondergaan, om ze met het aangenomen Reglement in overeenstemming te brengen.

Maar schijnt het dan wel aan geen twijfel onderworpen, dat het nieuwe reglement in strijd is met regtsgeldige wetten, en wordt bij Art. 4 van het nieuwe reglement aan de Classicale besturen uitdrukkelijk bevolen, toe te zien, dat de plaatselijke reglementen, die het uitvloeisel zullen zijn van het nieuwe Reglement, *niet in strijd zijn met algemeene of bijzondere reglementen*, de Classicale vergadering kan de vrees niet onderdrukken, dat de Classicale besturen geene vrijheid zullen vinden om eenig plaatselijk reglement ter goedkeuring aan de Provinciale Kerkbesturen op te zenden. Als uitvloeisels van het nieuwe Reglement zullen zij niet anders dan in strijd met bestaande reglementen kunnen zijn.

Worden de plaatselijke reglementen *niet* goedgekeurd, dan kan de invoering der nieuwe orde van zaken ook niet plaats hebben. En bij Art. 7 van het nieuw Reglement zijn Art. 6 van het reglement op de Kerkeraden en Art. 48 van het reglement op de vacaturen vervallen verklaard. Wel heeft de Synodale Commissie den 18^{en} Maart l.l. van dat Art. eene zeer ruime verklaring gegeven; maar ook wanneer men zich met deze verklaring mogt kunnen vereenigen en voorbijzien, hoe het tijdstip der invoering, bij Art. 7 bedoeld, blijkens Art. 2 geen ander zijn kan dan de 1^{e} Maart 1867, zou men toch, de Synodale Commissie zelve heeft het erkend, gebonden zijn door de fatale termijnen, gesteld bij Artt. 2 en 4.

Wanneer dan in eenige gemeente, binnen zes maanden nadat de meerderheid het regt tot benoeming van ouderlingen en diakenen en tot beroeping van predikanten zich heeft voorbehouden, het plaatselijk reglement door hooger Kerkkestuur niet goedgekeurd zal zijn (en die goedkeuring zal niet verleend kunnen of mogen worden), zal er een tijdvak van wetteloosheid aanbreken: de oude wet is vervallen, de nieuwe kan niet worden uitgevoerd, en geen ouderling of diaken kan worden benoemd, geen predikant beroepen.

Zelfs wanneer er plaatselijke reglementen mogten goedgekeurd worden, zou elke predikantsberoeping op onoverkomelijke bezwaren stuiten: bij het reglement op de vacaturen toch is (formulier A.) de inhoud van den beroepbrief voorgeschreven. Die beroepbrief kan door een kiescollegie niet uitgevaardigd worden; een andere beroepbrief kan door geen Classicaal Bestuur, gebonden aan de wet, goedgekeurd worden, en gewijzigd kan dat formulier van den beroepbrief niet worden dan met inachtneming van de vormen, voorgeschreven bij Art. 62 van het Algemeen Reglement en dus niet vóór de laatste maanden van het jaar 1868.

Dreigt dan uit de wijze, waarop uitvoering is gegeven aan Art. 23. Alg. Regl. verwarring, stilstand en allerlei ongerief te zullen ontstaan, de Classicale vergadering van *Arnhem* vestigt met vertrouwen het oog op de Synode, wier wijsheid door weldoordachte maatregelen de Kerk voor zooveel onheil moge behoede, en zij wendt zich tot de Hooge Kerkvergadering met het eerbiedig en tevens ernstig verzoek, dat het der Synode behagen moge:

> *het Synodaal Reglement op de benoeming van ouderlingen en diakenen en de beroeping van predikanten op nieuw in zeer ernstige overweging te nemen*, *en in elk geval de vereischte maatregelen te nemen*, *dat de verdere uitvoering van het Reglement voorloopig zal worden geschorst*, *tot dat in de bezwaren*, *welke de uitvoering van dat Reglement naar het oordeel der Classicale vergadering bemoeijelijken*, *zoo niet onmogelijk maken*, *zal zijn voorzien.*

Arnhem, 26 Junij 1867.

Welk onthaal heeft dit adres gevonden?

De *Kerk. Courant* van 20 Julij berigt in haar officieel verslag van de werkzaamheden der Synode:

'Op het adres van de classicale vergadering van *Arnhem* om het Reglement tot benoeming van Ouderlingen enz., in nadere overweging te nemen, of de uitvoering te schorsen totdat er voorzien is in de bezwaren, vereenigde de Synode zich eenparig met het uitgebragte rapport, dat genoemd Reglement, noch bepaald ongrondwettig is, noch ook tot willekeur leidt, gelijk in dat adres beweerd wordt, zoodat er geene termen tot wijziging op dien grond aanwezig zijn, en in de onvermijdelijke moeijelijkheden, aan de uitvoering van eene nieuwe wijze van verkiezing verbonden, voor alsnog langs wettelijken weg kan voorzien worden.'

Dubbel zal menigeen 't met mij betreuren, dat een volledig verslag van de handelingen der Synode eerst eenige maanden na de sluiting dier vergadering, ter kennis pleegt te komen van het belangstellend publiek. Velen zullen verlangend uitzien naar volle wetenschap van de gronden, waarop de Synode van 1867 bepalingen,

wier ongrondwettigheid

door eene Commissie uit de Synode van 1864 werd betoogd en door die Synode zelve erkend,

door een Provinciaal Kerkbestuur in 1865 eenparig werd uitgesproken(*),

(*) 'Het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant heeft met eenparigheid van stemmen afgekeurd, dat dit reglement niet eenparig zal werken, en heeft de voorgestelde wijze van benoeming en beroeping zelfs in strijd geacht met art. 23 van het algemeen reglement, 't welk, volgens de meening van genoemd Kerkbestuur, slechts ééne wijze van benoeming wil,

door de hoogleeraren, praeadviserende leden der Synode van 1866, een onoverkomelijk bezwaar werd geacht[†],

en wel òf regtstreeks òf bij gemagtigden of kiescollegiën. Daarenboven is het Provinciaal Kerkbestuur van Noordbrabant van oordeel, dat het voorgestelde, om de benoeming en beroeping in de gemeenten, zooals die in 't vervolg zal plaats hebben, aan de *beslissing der gemeenten* op te dragen, zelfs met vrijlating om Kerkeraden te magtigen voortdurend hunne eigene leden te kiezen, in strijd is met den geest en de letter van art. 23. Ook vreest dit Kerkbestuur, dat de voorgestelde regeling ligt een twistappel in de gemeenten worden en haar verdeelen zal.' Handel. v.d. Synode, 1866, bl. 142.

(†) 'De hoogleeraren Prins en Diest Lorgion adviseerden tot afwijzing, uithoofde het reglement naar hun oordeel bepalingen bevat, die niet met art. 23 van het algemeen reglement overeenkomen.' Hand. v.d. Synode, 1866, bl. 207.

door een bekwaam kerkregtsgeleerde gewigtig genoeg werd geoordeeld, om hem tot het nederleggen van zijn mandaat te nopen,

door een oud-lid der Synode in de *Kerk. Courant* (13 Julij) werd aangetoond,

en door uwe Correspondenten, op nog niet weersproken gronden, is aangewezen,

eenparig voor 'niet bepaald ongrondwettig' kon verklaren.

Het betoog van die grondwettigheid zal menig naauwgezet man gerust stellen.

Verlangend zien velen uit naar het bewijs, dat de moeijelijkheden, aan de nieuwe wijze van verkiezing verbonden, - moeijelijkheden, ontstaande uit den bekenden, onbetwistbaren, en door de Synode van 1866 zelve onderstelden strijd van het kiesreglement met bestaande kerkelijke wetten - 'onvermijdelijk' mogen genoemd worden, en de Synode dien strijd niet had kunnen en moeten voorkomen door, te gelijk met het kiesreglement (zoo van zoodanig speciaal reglement al sprake mogt zijn) wettig vastgestelde wijzigingen in de bestaande reglementen in te voeren.

Dankbaar zal menig kerkelijk bestuur de oplossing van het raadsel vernemen, hoe er nu nog, met inachtneming van Art. 62 Alg. Regl. 'langs wettelijken weg' kan voorzien worden in de moeijelijkheden, ontstaande uit den strijd, waarin het kiesreglement verkeert met onderscheiden kerkelijke wetten.

De achtbaarheid der Synode en de waardigheid van vele mannen, die daar, onder aller toejuiching, een wèlverdiende eereplaats innemen, zijn ons borg, dat er geen onwaardig spel kan gespeeld zijn met het woord 'BEPAALD ongrondwettig', en dat men geenerlei afwijking beoogt van den koninklijken weg der geregtigheid.

Maar daarom is, in het belang der Synode zelve allereerst, en dan in het belang der geheele Nederl. Herv. Kerk, spoedige openbaarmaking, voor het minst van het rapport, waarop de Synode zoo eenparig besloot, dubbel wenschelijk.

Dáárop aan te dringen is het doel van mijn schrijven.

Arnhem, 26 Juli '67.

J.P. DE KEYSER.

NASCHRIFT. Met de hoogste bevreemding vinden wij, onder het afdrukken, in de *Kerk. Cour.* van 27 Julij h e t berigt, dat de Synode in onderscheiden reglementen, 'ten einde deze in overeenstemming te brengen met het reglement op de benoeming' (Ziedaar dan den strijd door de Synode zelve erkend) verschillende wijzigingen voorloopig heeft vastgesteld.

Zeker, het Algemeen Reglement spreekt van 'voorloopig aangenomen' reglementen of wijzigingen daarin; maar zonder eenige de minste kracht van wet daaraan toe te kennen. De beslissing, of die bepalingen immer wet zullen worden, hangt van anderen dan deze Synode af.

Toch verklaart het synodaal orgaan: 'Naar Art. 61 van het Algemeen Reglement is besloten, die wijzigingen bekend te maken als voorloopigen regel, naar welken de Kerkbesturen en Kerkeraden van stonden aan zullen te handelen hebben.'

Naar Art. 61?

Geeft dat Art. aan de Synode de hoogste wetgevende magt, het is 'o n d e r d e v e r s c h i l l e n d e w a a r b o r g e n i n d i t A l g e m e e n R e g l e m e n t - v a s t g e s t e l d.'

Bij Art. 62 worden die waarborgen vastgesteld.

N i e t é é n d a a r v a n h e e f t d e S y n o d e g e ë e r b i e d i g d.

Is dát de ‘w e t t e l i j k e w e g ,’ waarop men wees? Wil men een ongrondwettig Reglement handhaven door gewijzigde reglementen te o c t r o y e r e n ? Moet de miskenning der grondwet uitloopen op een C o u p d'é t a t ?

Den voorloopigen en den definitieven regel voor hunne handelingen vinden de Kerkbesturen en de Kerkeraden in de wel en wettig bestaande Kerkelijke Reglementen, niet in de onwettige improvisaties der Synode. Wij vertrouwen, dat Kerkbesturen en Kerkeraden tegen alle magtsoverschrijding de wettige orde van zaken zullen weten te handhaven.

Red.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Levensteekenen van de moderne richting.

De benaming ‘De Zoon des Menschen’. Een historisch-kritisch onderzoek, door Dr. S. Hoekstra, Bz., hoogleeraar aan de kweekschool der algemeene Doopsgezinde Societeit. Amsterdam, P.N. van Kampen, 1866.
De Synoptische verhalen van den doop van Jezus in de Jordaan en van zijne verzoeking in de woestijn, onderzocht en verklaard door Dr. A.H. Blom. Dordrecht, P.K. Braat, 1867.

Tusschen den datum waarop het geschrift van Prof. Hoekstra en dat van Dr. Blom in 't licht is gekomen, liggen ettelijke maanden. Toch is het eerstgenoemde werk evenmin reeds verouderd als het laatst vermelde spoedig verouderen zal. Daarom niet, omdat de geest van wetenschappelijk vrij onderzoek, waaraan zij hunne geboorte te danken hebben, meer en meer de heerschappij verkrijgt in de theologie van onzen tijd. Deze geschriften zijn levensteekenen van de moderne richting, die van groote levensvatbaarheid getuigen.

Hoogst belangrijk is het geschrift van Prof. Hoekstra. Hij heeft een onderzoek ingesteld naar den zin dien de benaming ‘de Zoon des Menschen’ zal gehad hebben in den mond van Jezus zelven. Hoekstra gaat van de zeker onweerlegbare onderstelling uit, dat de Joden van Jezus' tijd de profetie van Daniel (Hoofdst. 7) over den Menschenzoon geenszins over het hoofd zullen gezien hebben. ‘Een positief bewijs voor de juistheid dezer opmerking is het feit, dat de eigenaardige qualificatie van het Messiasrijk als “Koningrijk der hemelen”, (malkuth hasschamaïm), die bij de Joden in gebruik was, en in het Mattheus-Evangelie overvloedig, verder alleen Joh. 3:5, *Cod. Sin.*, voorkomt, haren oorsprong verschuldigd is juist aan deze zelfde profetie van Daniel over den Menschenzoon (bl. 40.).’ Wie Dan. 7:13 vgg. aandachtig leest, bemerkt aanstonds dat de schrijver met ‘als een Menschenzoon’ eveneens het zinnebeeld van het koningrijk bedoelt als de dierengestalten die hij (vrs. 3 vgg.) zag opkomen zinnebeelden van koningrijken zijn. De verklaring van het visioen van den ‘Menschenzoon’, welke Daniel geeft vrs. 18, 22 en 27, wordt door Hoekstra volgenderwijze overgezet:

‘Maar de Heiligen des Allerhoogsten zullen het koningrijk ontvan-

gen, en zij zullen het koningrijk bezitten tot in der eeuwigheid, en tot in eeuwigheid der eeuwigheden.

De Oude van dagen kwam, en het gerigt werd gegeven aan de Heiligen des Allerhoogsten, en de bepaalde tijd kwam, dat de Heiligen het koningrijk verkregen.

Maar het koningrijk en de heerlijkheid en de grootheid der koningrijken onder den ganschen hemel zal gegeven worden aan het volk der heiligen des Allerhoogsten, welks koningrijk een eeuwig koningrijk zal zijn, en alle heerschappijen zullen hem eeren en gehoorzamen.'

Hoekstra waarschuwt er voor, dat men de uitdrukkingen 'Zoon des Menschen' en het 'koningrijk' niet voor volkomen gelijk houde. 'Koningrijk' beteekent niet *het volk der heiligen*, maar *de orde*, *de heerlijkheid*, *de vorstelijke magt en waardigheid* van dat volk.

De naam 'Zoon des Menschen' daarentegen is het apokalyptische beeld van *het volk zelf* of van de *Godsgemeente.* De naam 'Zoon des Menschen' beteekent derhalve 'datgene, wat wij, naar het volkomen onberispelijke *moderne* (hoewel niet bijbelsche) spraakgebruik, gewoonlijk het Godsrijk, het koningrijk Gods noemen, waarmede wij immers *de Godsgemeente zelve* of het organisme, het ligchaam der kinderen Gods bedoelen, hetwelk bezield is door Gods Geest (bl. 42).'

Terwijl deze de beteekenis is van 'Zoon des Menschen' in de profetie van Daniël, acht Hoekstra het terecht waarschijnlijk, dat Jezus deze profetie van Daniel niet verkeerd begrepen zal hebben. Op grond hiervan meent hij nu, en ik geef zijn gevoelen liefst met zijn eigen woorden terug (bl. 44) 'dat Jezus bij het gebruik van dezen naam niet gedacht heeft aan den Messias, maar uitsluitend aan *de nieuwe Godsgemeente zelve, aan welke het koningrijk zou gegeven worden.* 't Is intusschen, op grond van den bepaalden zamenhang, waarin 'de naam 'de Zoon des Menschen' bijna altijd gebezigd wordt, alleszins aannemelijk, dat Jezus daarbij de nieuwe Godsgemeente bepaald *uit het oogpunt van hare heerlijke toekomst in het rijk zijns Vaders* beschouwd heeft, en bij gevolg ook als zulk eene gemeente, *wier heil niet gelegen was in haar aardsch of tegenwoordig bestaan, maar die veeleer hier op aarde veel strijd*, *lijden en beproeving van allerlei aard had te wachten.*

'Trouwens dit, namelijk het eschatologische, oogpunt was ook het éénige oogpunt, waaruit in de geheele eerste eeuw de Godsgemeente door al hare leden, zelfs door de Apostelen werd beschouwd.

'Met deze beteekenis van den naam de Zoon des menschen als de nieuwe Godsgemeente, aan welke God eens het koningrijk geven zou, is het evenwel niet in tegenspraak, dat Jezus er ook somtijds *den Burger* dier Godsgemeente, maar zeker niet als bijzonder persoon, uitsluitend in deze zijne hoedanigheid mede bedoeld kan hebben, en dan ook welligt *zich zelven*, maar nooit tegenover of in onderscheiding van de Godsgemeente, nooit als iets geheel éénigs, altijd uitsluitend dan,

als hij van zich zelven iets zeide, wat van de geheele Godsgemeente, en *daarom* van hem in het bijzonder waar was. Inderdaad, waar Jezus in de synoptische Euangeliën *louter individueel* of *persoonlijk* handelend optreedt of spreekt, waar hij iets doet of hem iets wedervaart, waarin hij volstrekt *geen type is voor al zijne volgelingen*, daar gebruikt hij altijd de voornaamwoorden 'ik' of 'mij', nooit 'de Zoon des menschen.' Zelfs daar niet, waar dat 'ik' een majestueus of Messiaansch karakter draagt.

'Zoo heet het nooit: 'Voorwaar, de Zoon des Menschen zegt u': maar altijd: 'Voorwaar, ik zeg u'; nooit: 'God heeft den Zoon des menschen gezonden', maar altijd 'mij gezonden', 'ik ben gezonden', enz. Want eigenlijk is toch 'de Zoon des menschen' nooit eenig bepaald individu, evenmin als de mensch, de christen enz. dat is, maar eigenlijk is het de concrete naam der Godsgemeente, of liever de als persoon voorgestelde Godsgemeente zelve, van welke ook de schrijver van de Openb. (3:12), het beeld van het nieuwe Jeruzalem bezigende, zegt, dat dit uit den hemel nederdaalt. Ook Jezus, zoo dikwijls als hij dezen naam gebezigd heeft, heeft daarmede altijd bedoeld 'de Zoon des menschen van de profetie van Daniel.' Het altijd zwevend karakter van apocalyptische beelden maakt zulk een overbrengen, te gelijk in enger en in ruimer zin, en zelfs in onderscheidene beteekenissen mogelijk, gelijk Openb. 17:9 daarvan een sprekend voorbeeld is: 'de zeven hoofden zijn zeven *bergen*.... 'En het zijn ook zeven koningen.' 'Maar ook, als Jezus enkele malen met den naam 'de Zoon des menschen' bepaald zich zelven bedoelt, dan kan het alleen zijn in denzelfden zin als waarin ieder geloovige met het woord 'de christen' zich zelven bedoelen kan, b.v. als hij op de vraag: 'waarom doet gij dit of dat niet?' antwoordt: 'Het staat den christen niet vrij zulks te doen,' als wanneer hij even goed zou kunnen zeggen 'de christenen' of ook 'de gemeente van Christus.'

Met dit uitvoerig citaat heb ik den lezer een duidelijk inzicht willen verschaffen in de verrassende verklaring die Hoekstra van de uitdrukking 'de Zoon des menschen' in den mond van Jezus zelven gegeven heeft. Een dergelijke verklaring kan niet anders dan willekeurig toeschijnen aan hen, die van een kritisch-historische behandeling der bijbelsche geschriften nog geen helder begrip hebben. Beroept Hoekstra zich nu en dan op woorden van Jezus ter bevestiging van zijne verklaring, en maakt hij tegelijk onderscheid tusschen de beteekenis van 'de Zoon des menschen' in den mond van Jezus en de opvatting van die uitdrukking door de vroegste christenen en dus ook door de bewerkers van onze Evangeliën: hij moet dan hun toeschijnen willekeurig te werk te gaan, die de mogelijkheid niet inzien, dat men nu eens in eenige mededeeling van woorden als woorden van Jezus de onjuiste opvatting van de vroegste christenen kan opmerken, en dan weder in aan Jezus toegeschreven gezegden de sporen kan ontdekken

eener onveranderde zuivere overlevering van woorden van Jezus. Dergelijke oningewijden in den aard en de methode van kritisch-historisch onderzoek kunnen altijd blijven tegenwerpen: gij verklaart sommige aan Jezus toegeschreven gezegden uit de onjuiste opvatting van de Evangelieschrijvers dat 'de Zoon des menschen' een Messiasnaam zou zijn, en andere aan Jezus toegeschreven gezegden verklaart gij uit de beteekenis die gij onderstelt dat Jezus aan die uitdrukking zal gehecht hebben: maar met welk recht doet gij het een en ander? Dergelijke tegenwerpingen zijn niet anders te beantwoorden dan met den raad, dat men zich door eenige studie bekend make met de drangredenen, die in den wetenschappelijk gevormden geschiedvorscher liggen om de vroegere onkritische geschiedbeschouwing vaarwel te zeggen, en begrip verkrijge van den aard en de methode der kritische geschiedbeschouwing.

Zoo hoorde ik nog onlangs tegen de moderne kritiek de bedenking maken, dat wij de feiten der geschiedenis, in strijd met wezenlijken eerbied voor de ervaring van vroegere menschengeslachten, niet tot hun recht laten komen, dat wij de objectiviteit der geschiedenis niet eeren.

Wat zal men ter oplossing van die bedenking vermogen tegenover iemand, die zoo onjuiste begrippen heeft van objectiviteit en subjectiviteit als hier doorstralen? Alles wat voor ons tot het verledene behoort en dat wij zelven niet beleefden, hoe komt het ter onzer kennis? Immers door de verhalen van anderen.

Wat wij geschiedenis van eenig verleden noemen is niets anders dan een geheel van *verhalen* omtrent gebeurde zaken. Die verhalen zijn verhalen van menschen, die in zoo verre voor ons objectief zijn, dat zij buiten ons hun existentie hadden of hebben. Maar zij verhaalden omtrent die gebeurde zaken *zooals hun voorkwam dat zij geschied zouden zijn*, derhalve onder den invloed van hunne individualiteit. Objectiviteit, in den zin van onaantastbare waarheid waaraan ieder subject zich te onderwerpen heeft, bestaat er op het gebied van de geschiedenis niet. Wij zien het verledene door de glazen der subjectieve opvatting van hen, die onze berichtgevers zijn, en de weg tot juiste geschiedbeschouwing is dus *menschenkennis.* De menschenkennis van den geschiedvorscher is op zich zelve evenwel nooit volkomen, en zij wordt mede gevormd door een groot aantal bijdragen, die geleverd moeten worden door land- en volkenkunde en door inzicht in de geestesrichting van de bijzondere eeuwen, waarin berichtgevers leefden; maar ook die bijdragen worden ons wederom alleen door de geschiedenis geleverd, dus door de subjectieve opvattingen der berichtgevers. Daarom is terecht gezegd, dat de geschiedenis een boek is hetwelk telkens weêr overgeschreven moet worden. Eerst wanneer de menschenkennis van alle wel toegeruste geschiedvorschers gelijk zal zijn in omvang en diepte, dan zal men aan hunne resultaten in zooverre historische objectiviteit kunnen toeschrijven, als de overtuigingen van de hoogst ontwikkelde en meest bevoegde menschen gezag moeten hebben bij de

nog minder ontwikkelden en dus nog te weinig bevoegden. - Toegestemd, zou een volgeling der oude supranaturalistische geschiedbeschouwing nog kunnen antwoorden. *Die* objectiviteit bedoelen wij ook, maar die is alléén aan onze zijde. *Onze* medestanders zijn en kunnen alleen zijn de meest bevoegden, in menschenkennis verst gevorderden, want zij gelooven aan een rechtstreeksche, door eigenlijk gezegde wonderen ingeleide en bevestigde goddelijke openbaring, in onderscheiding van Gods algemeene openbaring door middel van de natuurorde en de zedelijke wereldorde. Wat hebben wij hiertegen nu in te brengen? Niets anders dan dit, maar dat is ook voldoende, dat wij voor onze anti-supranaturalistische kritisch-historische zienswijze, behalve in onze eigene zorgvol verkregen overtuiging, steun en rechtvaardiging vinden in de ontdekking, dat onze medestanders ons deugdelijker bewijzen van wetenschappelijke menschenkennis geven dan onze tegenstanders, vooral ook daarin, dat zij ter beoordeeling van de historische berichten uit den ouden tijd en van die uit de middeleeuwen en van die, welke in den tegenwoordigen tijd, ook door de mondelinge overlevering van het dagelijksche leven, tot hen gebracht worden, *een en denzelfden* maatstaf van geloofwaardigheid en ongeloofwaardigheid aanleggen, op grond van de overtuiging dat menschen altijd en overal dezelfde soort van schepselen waren en zijn. En wat de karakteristiek van werkelijke bevoegdheid betreft, die de tegenpartij hiermede geeft, dat ze het geloof aan die buitengewone goddelijke openbaring een onmisbaar vereischte voor werkelijke bevoegdheid noemt, wij hebben ook hier ons antwoord gereed. Wij onderzoeken welke de zielstoestanden zijn, die in het supranaturalistisch openbarings*begrip* doorstralen en er uit moeten voortvloeien als vruchten; en dan vinden wij, dat er in het persoonlijk ontwikkeld geestelijk leven van een opregten openbaringsgeloovige niet één bestanddeel aanwezig is van waarachtig vroom zieleleven in overeenstemming met den geest van Jezus, hetwelk niet mede ondersteld en aangekweekt wordt in het persoonlijk ontwikkeld geestelijk leven van hen, die zich in hun oordeel over de aangelegenheid van 's menschen godsdienstig-zedelijk leven en over het christendom laten besturen door het licht van de natuurkundige en menschkundige wetenschap van onzen tijd.

Het tweede geschrift dat ik heb aan te kondigen is van Dr. A.H. Blom, die zeker aan allen, die in staat zijn om veelomvattende en degelijke wetenschap te waardeeren, vreugde heeft verschaft met het bewijs, dat hij zijn eervol emeritaat op het gebied onzer theologie nog niet behoeft aan te vragen, al drongen hem ook redenen van gezondheid om zijne Evangeliebediening neer te leggen. Men leest ‘De synoptische verhalen van den doop van Jezus in de Jordaan en van zijne

Verzoeking in de Woestijn, onderzocht en verklaard' met onverflauwde belangstelling. Blom geeft ons hier een proeve van inderdaad met wetenschappelijken zin ingericht exegetisch-kritisch onderzoek. Onder wetenschappelijken zin versta ik de ontwikkeling van geest en gemoed, die de gebiedende behoefte doet geboren worden om samenhang te bewaren tusschen al de denkbeelden en inzichten die men heeft leeren koesteren, zoodat men bij ieder gegeven onderwerp van beoordeeling gelijkelijk recht moet laten wedervaren aan al de grondstellingen en begrippen die men huldigt en volgt, èn op het gebied van de natuurkunde, èn op dat van de wijsbegeerte, èn op dat van de zielkunde, èn op dat van de practische menschenkennis. Uit dergelijke geschriften als dit van Dr. Blom kunnen aankomende theologanten de ware methode leeren. Ofschoon hij het voorbeeld dat deze en gene, onder anderen de hoogleeraren van Hengel en Scholten bij soortgelijke onderwerpen gegeven hebben niet daarin volgde, dat hij het betrekkelijk weinige Grieksch en Hebreeuwsch tusschen haakjes plaatste, om ook voor ontwikkelde lezers, die beide talen niet verstaan, leesbaar te zijn, toch geloof ik, dat b.v. de talrijke vrienden van Maronier's 'Bibliotheek van Moderne Theologie', door onbekendheid met Grieksch en Hebreeuwsch niet verhinderd zullen worden om Blom's onderzoek en verklaring van die Synoptische verhalen te verstaan.

Het strookt niet met den aard van onzen 'Tijdspiegel' om mijn ingenomenheid met Blom's werk te staven door mededeeling van eenige verrassende exegetische en kritische opmerkingen. Liever wil ik iets mededeelen van de resultaten, waartoe men aan de hand van onzen schrijver geleidelijk gebracht wordt. Hij zelf zal aan die uitkomsten niet dezen glans van nieuwheid willen toegekend hebben, dat nog niemand iets dergelijks over den Doop van Jezus in de Jordaan en over zijne Verzoeking in de Woestijn zou hebben in 't midden gebracht. Maar Dr. Blom laat zijnen lezers gevoelen, dat hij met zijne nauwkeurige exegetiek en scherpzinnige kritiek niemands voorlichting noodig had om die uitkomsten te verkrijgen. Tot een proeve dan van den inhoud en den vorm van Blom's studie diene het volgende over den vermoedelijken oorsprong van de synoptische verhalen over de Verzoeking van Jezus in de Woestijn.

(bl. 106, vlg.). 'Ons blijft nog de vraag te beantwoorden over, of en in welken zin de Synoptici zelven aan hun verhaal van Jezus' verzoeking in de Woestijn geschiedkundige waarheid hebben toegeschreven.

'Wanneer de Messias van Israël een rechtvaardige bij uitnemendheid was, dan stond het ook vast, dat hij verzocht moest worden gelijk eertijds Israël het was en nog de echte Israëliet het werd, en evenzoo, dat die verzoeking de aanvaarding van zijn ambt was voorafgegaan, want van lieverlede een Messias *te worden* scheen een ongerijmdheid. Derhalve kon men niet gelooven, dat Jezus die Mes-

sias was, of men moest ook aannemen, dat hij zulke verzoekingen ondervonden had. De Christenen waren er zeker van, dat dit was geschied, niet, omdat hij het had verhaald, of omdat iemand het - als ware het een tastbaar feit, daar het integendeel van zedelijken aard was - had waargenomen, maar omdat het noodzakelijk was. Daarom spreken de synoptici en de schrijver van den brief aan de Hebreërs (IV: 15, V: 7) er ook van als van een onbetwistbaar feit. De vraag is dus overbodig, wanneer die voorstelling van Jezus ontstaan is. Zij is geboren met het geloof in hem, die als de rechtvaardige bij uitnemendheid de Messias was. Maar al had die voorstelling van Jezus als uitdrukking van een godsdienstige idée altijd waarde voor het geloof, ook de phantasie had hare regten, en moest trachten zich daarvan een concreet beeld te vormen. Zien wij het toch niet nu nog, ofschoon zoo vele eeuwen ons van dien tijd scheiden en geen andere bronnen ons daarvoor ten dienste staan, vaak geschieden, dat een kort berigt in de Evangeliën van hetgeen Jezus gezegd, gedaan of geleden heeft, door de phantasie wordt uitgebreid tot een uitvoerig en aanschouwelijk tafereel, en dat zulke tafereelen traditioneel worden, en zich, juist omdat er zich een eigenaardig geloof in uitdrukt, zoo vastworstelen in de gemeente, dat men er niet van kan afwijken zonder levendige tegenspraak te ontmoeten? En voor zulk een beeld behoefden zij de trekken niet lang te zoeken.

'Israëls geschiedenis bood ze haar van zelf aan. En zoo werd "de woestijn" met de wilde dieren die haar bevolkten, het tooneel van Jezus' beproeving, een tijdperk van 40 dagen de duur van zijn verblijf aldaar, en de dienstbetooning der engelen zijne voortdurende ervaring van Gods zorg(*). Al was het nu natuurlijk, dat men zich Jezus daarbij altijd als overwinnaar dacht, den meesten nadruk leide men toch nog daarop, dat hij toen verzocht was, en daarom stelde men hem zich ook dien geheelen tijd in zulk een toestand voor, evenals de schrijver van den brief aan de Hebreërs het II: 18 vooral doet uitkomen, dat Jezus verzocht was. Zulk een beeld van Jezus is ons nog bewaard in het Evangelie van Marcus. Heeft deze nu niets anders gedaan dan een mondelinge traditie op te teekenen? Maar zijn verhaal getuigt van te veel kunst om het daarvoor te kunnen houden. Daarom acht ik het waarschijnlijker, dat hij wel die verzoeking van Jezus als een feit vernomen had, maar dat wij de voorstelling daarvan, zooals wij ze hier lezen, aan hem te danken hebben, en zoo het gevoelen gegrond is, dat ons tegenwoordig Marcus-Evangelie de omwerking van een tweede hand verraadt, dan zou ik toch niet aarzelen dit verhaal aan den oorspronkelijken auteur toe te schrijven.

(*) Blom toont aan (bl. 52), dat volgens Marcus de verzoeking van Jezus door den satan den geheelen tijd van 40 dagen, dien hij in de woestijn vertoefde, voortduurde, maar dat daarmede ook altijd een "dienen," "een in zijne levensbehoefte voorzien" van de engelen gepaard ging. Jezus had *al dien tijd* het noodige voedsel.

Zoowel de soberheid daarvan als zijn betrekking tot dat van het eerste Evangelie schijnt mij daarvoor te pleiten.

Hoe zinrijk nu ook de voorstelling was, door Marcus van Jezus' verzoeking gegeven, zij voldeed toch niet geheel aan de behoefte van het christelijk gemoed. Wel had hij het blijkbaar ondersteld, dat Jezus daarbij de overwinning had behaald, maar met een onderstelling kon men zich niet vergenoegen, en, evenals de schrijver van den brief aan de Hebreërs, die eerst alleen gewezen had op Jezus' verzoeking, maar, toen hij dit onderwerp weder opvatte, er uitdrukkelijk bijvoegde, dat zij geschied was ‘zonder zonde’ (IV: 15), wilde men nu hierop een breeder licht zien vallen. En had Marcus slechts in het algemeen van verzoekingen gewag gemaakt, de beproevingen, die de gemeente bij toeneming ondervond en waarin zij hare sterkte zocht bij haren Heer, drongen haar van zelf om zich meer te verdiepen in den strijd, dien ook hij eens had moeten doorstaan.

Hetzij zich nu reeds min of meer bepaalde denkbeelden daarover in haar midden gevormd hadden of niet, het was zeker inderdaad in haren geest en tot bevrediging van hare behoefte, wanneer een uitnemend man dat tafereel van Markus ter hand nemende en zoo veel mogelijk gebruikende van die verzoekingen zelve een duidelijk beeld voor haar trachtte te ontwerpen, en door haar te wijzen op het blijk van Gods welgevallen, waarmede de overwinning van Jezus was bekroond, haar te bemoedigen om te volharden in de beproeving. Zoo ontstond het tafereel, dat wij nog in het eerste Evangelie lezen.’

Dr. Blom onderscheidt, zooals moderne oordeelkundigen gewoonlijk doen, meer dan één hand in ons Mattheus-Evangelie, de hand van den eersten ontwerper van dat geschrift en die van een lateren overwerker. Aan dezen lateren overwerker schrijft hij het verzoekingsverhaal in ons eerste Evangelie toe, en zegt onder meer het navolgende:

‘Het gebruik, dat de overwerker van het eerste Evangelie gemaakt heeft van het verhaal van Marcus, bevestigt ons oordeel over het licht, waarin deze zelf zijn verhaal wilde beschouwd hebben. Achtte deze het toch zeker, dat Jezus vóór de aanvaarding van zijn ambt de Messiasproef ondergaan moest hebben en dus ook ondergaan had, en had hij nu daarvan zulk een voorstelling gegeven, als hem voor den aard en de beteekenis daarvan scheen te passen, ook de overwerker van het eerste Evangelie rekende zich bij de erkenning van het feit in het algemeen door deze of dergelijk een voorstelling daarvan volstrekt niet gebonden, maar handhaafde zijn regt om er zulk eene van te geven, als hem voorkwam nog beter en rijker de beteekenis daarvan uit te drukken. Had hij het Evangelie, waarvan hij de waarde nog verhoogen wilde, voor een goddelijk geschrift, of ten minste het verhaal der verzoeking, dat hij er in aantrof, voor een letterlijk waar geschiedkundig berigt gehouden, hij zou geen eerlijk en vroom man

zijn geweest, indien hij zich verstout had er de hand aan te slaan en er een tittel of jota in te veranderen, laat staan een geheel andere toedragt der zaak te schetsen. Maar het was hem ook om vrij wat anders en hoogers dan om de geschiedkundige werkelijkheid, het uiterlijke feit met al zijne bijzonderheden, te doen. Het gold hem hier een geestelijk feit, een godsdienstige waarheid. En twijfelde hij er niet aan, dat zijn voorganger dit zelfde bedoeld had, hij achtte zich dan ook niet slechts geregtigd maar zelfs verpligt om die waarheid voor te stellen in dat nog veel schooner en helderder licht, waarin zij zich aan zijn geest vertoonde.

'De overwerker van het eerste Evangelie was niet de éénige, die het waagde nogmaals Jezus te bespieden in zijne beproeving en de verzoekingen te beschrijven, die hij toen ondervond. Is welligt Lucas, toen hij ten behoeve van Theophilus een nieuw verhaal van hetgeen Jezus verrigt, gesproken en ondergaan had, te boek stelde, de verzoeking van Jezus, waarom dan ook, stilzwijgend voorbij gegaan, een ander ten minste, die zijn geschrift nog vollediger wilde maken, meende, dat deze bijzonderheid daarin niet mogt gemist worden. Wie het echter geweest is, hij kende haar alleen uit de twee eerste Evangeliën. Maar hij waagde het niet, op de schouders van zijne voorgangers staande, zich tot een nog rijker en verhevener opvatting van hetgeen er met Jezus voorgevallen of in hem omgegaan was te verheffen.... Het was een deels literarische, deels dogmatische arbeid, maar geen vrucht van christelijke profetie. Alleen voegde hij er nog ten slotte van zich zelf de opmerking aan toe: 'En toen de duivel alle verzoeking voleindigd had, week hij van hem voor een tijd,' en die opmerking verdient wel onze aandacht. Stelt hij daarbij toch het vervolg van Jezus' leven tegenover dezen oogenblik, dan blijkt daaruit, dat hij aan een werkelijk feit, dat nu voorgevallen was, gedacht heeft. Maar kan hij met de verzoekingen van den duivel, die Jezus nog later ondervonden heeft, alleen den strijd bedoeld hebben, waarin deze door zijne tegenstanders of door zijn lijden gebragt werd, daar hier verder van geen verschijningen of toespraken van den duivel meer gewag gemaakt wordt, dan meen ik daaruit ook te mogen afleiden, dat hij den dichterlijken vorm der tafereelen, die hij overnam, niet heeft miskend.'

Tegenover levensteekenen van de moderne richting als ik thans aankondigde klinkt de bewering van sommigen al zeer vreemd, dat de moderne theologie reeds zou geantiqueerd zijn, en dat hare voorstanders òf terug moeten gaan naar de orthodoxie, òf afdwalen naar het moderne atheïsme. Dergelijke onverstandige bewering behoeft uit den aard der zaak niet opzettelijk besproken of wederlegd te worden.

F.W.B. VAN BELL.
Juni 1867.

Welke richting behoort gegeven te worden aan de opvoeding der vrouw?
Door Mr. J.B. Baron van Hugenpoth.

Voorgedragen in de vergadering van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, 1866.(*)

'Welke richting behoort gegeven te worden aan de opvoeding der vrouw?' is de eerste vraag op het programma van heden avond. Haar gewicht doet haar met recht de eerste plaats innemen; maar tevens ben ik daarom huiverig haar in te leiden; want laten wij het ons niet ontveinzen, van hare feitelijke oplossing is het lot, de toekomst, onzer maatschappij afhankelijk.

Het is meer dan 30 jaren geleden, toen ik, voor het eerst, de Èmile van Rousseau in handen kreeg. Ik verstond toen nog niet goed al het maatschappelijke, dat daarin ligt uitgestort. Desniettemin werd ik getroffen door de waarheid van het gezegde: 'Les hommes seront toujours ce qu'il plaira aux femmes; si vous voulez qu'ils deviennent grands et vertueux, apprenez aux femmes ce que c'est grandeur et vertu.' Die woorden zijn mij altijd bijgebleven; ik heb ze later elders herhaaldelijk teruggevonden; ik heb er veel over nagedacht.

'Apprenez aux femmes ce que c'est grandeur et vertu!' Zie hier reeds de oplossing der vraag. - Ik ga te ver M.H.! het is voor U weggelegd ze op te lossen, voor mij om ze in te leiden.

De vraag, zoo als die gesteld is, omvat in hare uitgestrektheid, het gansch maatschappelijk leven der vrouw, van hare wieg, tot dat wij haar, altijd als opvoedster, terugvinden aan de wieg van haar kleinkind.

Ware 'opleiding' misschien duidelijker geweest, om de algemeene strekking der vraag aan te duiden? Ik geloof het niet. - 'Opleiding' zou het *kind* buiten sluiten. - En weten wij dan niet, dat de mensch in de eerste tien jaren van zijn leven gevormd wordt? Weten wij dan niet, dat hij alsdan reeds het cachet van gansch zijn leven heeft gekregen? Daarom, als wij spreken van de vorming der vrouw, moeten wij haar beschouwen in de armen harer moeder. Daarom staat in de vraag 'opvoeding,' niet 'opleiding', om U, bij de beantwoording, noch aan toestand, noch aan tijd te binden.

Indien wij de vraag in hare uitgestrektste beteekenis opnemen, is

(*) Als eene gelukkige proeve, hoe een sociaal en humanitair vraagstuk behandeld kan worden in vrijen geest, zonder kwetsing van eenige kerkelijke overtuiging, vinde deze beschouwing belangstellende overweging.
Red.

zij niet beter te bepalen dan door eene andere vraag, te weten: ‘welke plaats behoort de vrouw in onze maatschappij in te nemen? En welke zijn de middelen, die haar die plaats moeten verschaffen?’

De oplossing van dit gewichtig sociaal vraagstuk, is, even als van alle vraagstukken van dien aard, afhankelijk van de wereldbeschouwing, waardoor de maatschappij wordt beheerscht, dat is: van het begrip der wereldordening, waaronder onze maatschappij zich beweegt, werkt, leeft.

Eene tegenstelling, aan de geschiedenis ontleend, zal het U duidelijk maken. Slaaf van het reglement dezer vereeniging, zal ik zorgvuldig het godsdienstig gebied vermijden. Ik verzoek U, M.H. dat voorbeeld te volgen; het veld der geschiedenis echter ligt voor ons open; dat is ruim genoeg; laat het ons vrijelijk betreden.

De maatschappij, zoowel in Griekenland als te Rome, had haar zedelijken grondslag, in het *natuurlijk electisme.* Overal strijd van geslacht tegen geslacht, van soort tegen soort, en overwinning van den sterkste. Vandaar hunne aanbidding van uitkomsten, hunne vereering van helden, en weldoeners, hunne gelukzaligheid in het drinken van den nectar uit de schedels van overwonnen vijanden; de zwakkere werd vernietigd en in den sterkere opgelost. *Het recht van den sterkere* werd daardoor geheiligd, maar het *individualisme*, de onschendbaarheid van den persoon ging daaronder verloren.

Onder dat natuurlijk rechtsbegrip werd de vrouw, als de zwakkere, verpletterd; hier, was zij het lastdier der gemeenschap; daar, de slavin van haar man en Heer; elders, niets als een werktuig voor zinnelijk genot.

In Griekenland was het rijk der eerzame vrouw onder den onreinen geest van Syrië bezweken; de Venus van Cyprus en Cythera, uit Phénicie aangebracht, had de maagd ontheiligd; Adonis had de vrouw van het huwelijksbed verjaagd. De zedelijke kracht der eerzame huisvrouw heeft Griekenland, in weerwil van al zijn vernuft, niet begrepen.(*)

Te Rome erfde het meisje niet van hare ouders; rijkdom was, als het ware, fraude bij haar. De vrouwen stonden onder de macht van den man en een schandelijk repudium hing de eerzaamste huisvrouw steeds, als een zwaard van Damocles, boven het hoofd.(†)

(*) Zie Dr. H.J. Nassau, Historische proeve, bladz. 92-94. ‘Verzedelijkte liefde, huiselijk geluk, besloegen in Griekenland nog geene plaats in het menschelijk hart, in een' tijd, toen men in de vrouw éénig de moeder zag van den voortplanter en stamhouder des geslachts, en de wulpsche *Hetaira* of vriendin, het hoogste in liefde was, in zoo ver 's menschen zinnelijkheid niet beneden het peil van het dierlijke instinct was gezonken.’

(†) Dezelfde, bladz. 137-139: ‘Zoo is overal het bewijs voorhanden, dat Cicero's begrip ‘mensch’ in den gewonen zin zich tot den man van zijnen stand bepaalde, en dat zijne eeuw in hetzelve nooit de ‘vrouw’, den ‘arme’ of den ‘slaaf’ opnam. Hoezeer de vrouw te *Rome* reeds hooger stond, dan bij den Griek, die, in dit opzicht, meer Oostersch dacht, en de huisvrouw noch op de gastmalen medenam, noch aan de moeder des gezins de eerste plaats toewees in het huis, was zij toch te *Rome* ver van die zedelijke schatting, die menschelijke gelijkheid te deelen, die, onder den invloed van het Christendom, de nieuwe tijden aar hebben gegeven.
Als eene bezitting, ging zij over uit de macht des vaders in die des mans. Daden bevestigen deze denkwijze. In zeer gevorderde jaren, scheidde zich de edeldenkende, de menschelijk gevoelende Cicero van zijne vrouw, de moeder zijner Tullia..... niet door zinvervoering, maar na bedaarde berekening. Het nieuwe huwelijk zou hem, naar getuigenis van Tyro, de middelen verschaffen zijne schulden te betalen. (Plut. in vita Cic. C. 38.)

In Israël was de toestand der vrouwen nog erger, ja, wanhopend. De grilligheid der joodsche wereldbeschouwing had alle bewustzijn van recht vernietigd, en daaronder was de vrouw bezweken.

De leer der verboden vrucht was haar doodvonnis. Daardoor was zij de verleidster der onschuld, de naaste oorzaak van alle menschelijke ellende. Zij was verdacht, zondig, een noodzakelijk kwaad.

'Die aan God wil behagen', leest men in de Ecclesiastes(*), moet haar ontvluchten. 'Van duizend mannen heb ik één regtschapen gevonden, van duizend vrouwen niet ééne.'

Het gezin, en daarmeê de zedelijke waarde der vrouw, was door de veelwijverij vernietigd. De verhouding der gehuwde vrouw tot haren man was als die van het paard tot zijn meester. De ring getrokken door den neus van Bathuel's dochter Rebecca is het teeken harer onderwerping(†).

Uit het heiligdom was de vrouw geweerd; het moederschap maakte haar onrein.

In dezen toestand vond het Christendom de maatschappelijke verhoudingen tusschen de beide kunnen. *Bij de Heidenen* was de vrouw onder het geweld, onder het recht der sterkeren, *bij de Joden* onder de verguizing der grillige wet bezweken.

Het christelijk Godsrijk, met zijn liefderijken God-Vader tot bestierder, met zijne verantwoordelijkhoid voor elk van zijne daden, met zijn sterk afgeteekend individualisme, opende voor de vrouw een beter verschiet. Onmiddellijk schaarde zij zich onder de nieuwe banier. En was het wonder? Immers, neen. Want de vrouw, hier verstooten uit den tempel, daar onrein als moeder, elders gerepudieerd als eene boeleerster, had alles te winnen. Het is geene ijdele voorstelling die ik maak, ik verwijs u naar de gewijde boeken, ik wijs u op de vijf Maria's uit den bijbel, van Maria de Moeder, tot aan Maria van Magdala, op Anna, Elizabeth, Martha, zelfs op Hanna, de profetes.

Dit was in Israël; en niet minder aanhankelijk was de heidensche vrouw. Daarvan getuigt de Apostel Paulus.

Immers, hoezeer roemt hij niet de hulp van *Thecla*, zijne huishoud-

Cato, Cicero's tijdgenoot, stond zijne vrouw, in zwangeren staat, met toestemming haars vaders - van de hare meldt men niet - aan zijn' vriend Hortensius af, nadat deze reeds vroeger zijne gehuwde dochter van hem had verlangd. (Plut. in Cat. C. 25.)

(*) Zie Michelet. 'Bible de l'humanite' in eene noot C. VI, p. 388 en 389. L'épouse differait peu du captif, qui recevait l'anneau au nez, ou à la lèvre (Rawlinson. '*Assyrie*' pl. t. 1, 297:) Dans la Génèse, (C. 24, V. 47) le serviteur d' Abraham passe l'anneau au nez de Rebecca, et saint Jérôme traduit ridiculement: 'je lui ai mis des boucles d'oreilles.' (V. Bible de Cahen)..... Lorsque l'amant du *Cantique* dit à l'amante, qu'elle a le nez fier comme la tour du Liban', cela veut dire qu'elle est vierge, n'a pas reçu l'anneau au nez, n'est pas soumise encore à l'humilité conjugale.

(†) C. VII, p. 27 en 29.

ster, van *Lydda* en *Chloë* die hem in *Macedonië* bijstonden, *van Phoebé* die te *Corinthe* voor hem schreef.

Nog een ander boek is door de gebroeders Rossi geopend; de Romeinsche Catacomben hebben door hunne onderzoekingen gesproken; en uit dat onwraakbaar boek des doods blijkt de groote bijval, dien het Christendom, zelfs bij de aanzienlijke Matronen van *Rome* vond.

Bij al deze getuigenissen is men geneigd te besluiten, dat de bevestiging van het Christendom het werk der vrouw is.

Het Christendom was de vrouw dankbaar voor de hulp door haar verleend. Het stelde haar gelijk met den man in rechten, alhier en in de toekomst. Gedurende de vier eerste eeuwen des Christendoms was de vrouw priesteres(*), zij werd als zoodanig gewijd en ontving den H. Geest door oplegging der handen; dit blijkt uit het verhandelde ter algemeene Kerkvergadering van Calcedonië, ten jare 451. Op de Kerkvergadering van Laodicée en op die van Carthago werd haar het priesterschap ontzegd. Op het oecumeniek concilie van Nicéa ten jare 325, had de vrouw als priesteres genade gevonden; zij werd althans niet als zoodanig uitgesloten. Dit verschijnsel is zeer opmerkelijk, uit hoofde van het monachisme van Athanasius en uit hoofde reeds vroeger Tertullianus (Ao. 240.) en Orgines (A^{o}. 253.) de vrouw als eene levende misdaad hadden beschouwd; het getuigt meer dan elk ander, van de eerbiedwaardige plaats, die de vrouw gedurende de eerste drie á vier eeuwen in de Christenmaatschappij heeft ingenomen.

Na de vijfde eeuw heeft zij het priesterschap niet meer bekleed; alstoen werd zij zelfs in het Oosten van alle heilige bedieningen in de Kerk uitgesloten. In het Westen heeft de vrouw nooit het priesterschap gehad. Desniettemin was en bleef zij invloedrijk in de maatschappij en bij de bedienaren der Kerk. In zijn ‘tableau de la société du XI siècle’ zegt Lafond(†), ‘on reconnaissait les évêques au luxe de leurs femmes.’

(*) Michelet zegt in zijne ‘Bible de l'humanité’ in eene geschiedkundige noot, bladz. 456 en 457:
‘Comme tout autre prêtre, la femme était sacrée solennellement, recevant le Saint-Esprit par l'imposition des mains (Concile de Chalcédoine 4e oecumenique). Le concile de Laodicée de 366 ou 369 lui interdit le Sacerdoce, (Cap. XII. Collection de Denys le Petit, Mayence 1525. Labbe et Manzi ont omis ce concile). Le concile de Carthage, en 391, lui défend de catechiser, de baptiser, d'étudier même, sinon avec son mari. Jusque-la elle présidait, prêchait, donnait les ordres, officiait.’ Atton remarque qu' alors elle en était très digne ‘par l'instruction qu'elle avait reçue dans les temps payens’..... Athanase, exalté de monachisme Egyptien, craint l'effet trop sensible, du moment où elle consacrait, faisait l'hymen du ciel et de la terre, où tous communiaient avec elle et d'elle de sa douce main. Si elle consacre, il veut, que ce soit à huis clos et pour elle seule.... Il voudrait bien la rendre repoussante, lui interdire de se laver. Par un scrupule plus fin, plus élevé la secte des Callydiciens craignait que l'amour de Jésus ne troublât trop la femme, qu'elle ne s'égarât dans les rêves de la Noce spirituelle. Chez eux, elle était prêtre, *mais seulement de Marie.* Dans l'occident, les femmes, beaucoup plus ignorantes, n'eurent jamais la prêtrise, mais seulement le diaconat, les soins matériels de l'église. Au cinquième siècle, trois conciles d'Occident, deux papes, éloignent décidément la femme des choses saintes.’

(†) Rome ancienne et moderne, p. 438.

In dien tijd erlangde paus Hildebrand, onder den naam van Gregorius VII, de sleutels van den H. Petrus. De assimilatie van het joodsch en heidensch Christendom, van Gnostieken en Montanisten, en de oplossing van allen in de Kerk van Rome, waren geheel voltrokken; daardoor echter waren in de Kerk elementen van zedelijke ontbinding geslopen. Tot op dat tijdstip hadden de bedienaren der Kerk geleefd van het leven der maatschappij; thans was de tijd gekomen, om hen boven of althans naast de maatschappij te stellen, wilden tucht en zedelijkheid niet onder de voltrokken assimilatie bezwijken. Het beste middel daartoe was, het ontrukken van de bedienaren der Kerk aan het gezin en alzoo aan de toekomst der maatschappij. Dat middel, reeds eeuwen te voren door bijzondere synoden en provinciale conciliën verordend(*), werd door Gregorius den VII^{en} aangegrepen. Op een bijzonder concilie, gehouden den 6 Maart 1075, te Rome, in het paleis van Latranen, werd het celibaat der priesters vastgesteld.

Deze ordening, wellicht noodzakelijk voor het zegevieren der Roomsche Kerk, was veel grievender voor de vrouw, dan de eerste. Door haar het priesterschap te ontnemen, was haar eene groote illusie ontvallen; thans echter werd onwillekeurig de zedelijkheid harer liefde, de heiligheid van haar moederschap verdacht.

Circa honderd jaren later, in de XII$_{de}$ eeuw, leefde zekere Joachim, Abt van Flora†). Deze was in zijn 'evangelium aeternum' de zedelijke personificatie van zijn tijd. Door al zijne bespiegelingen over het rijk van den H. Geest, was hij er toe gekomen, het Godsrijk voor te bereiden door monachisme en oplossing der zamenleving. Hij was op kerkelijk gebied de Malthus onzer dagen.

Het evangelium aeternum, door de Kerk als heterodox veroordeeld, en alzoo, met het oog op ons reglement, aan mijne vrije beoordeeling onderworpen, is voor mij eene precieuse bijdrage tot de kennis van den zedelijken toestand der middeleeuwen; ik vind daarin de overdriving van het beginsel, op het concilie van Latranen gehuldigd, ik zie in het evangelium aeternum de veroordeeling van de moeder, de veroordeeling van het leven.

Alvorens de doodelijke gevolgen dezer heillooze richting te schetsen

(*) Zie deswegens Alberdingk Thijm 'Karel de Groote en zijn eeuw' Hoofdst. IX. bladz. 307 en volg. en A. Debay 'Philosophie du mariage,' 6e edit. p. 243 suiv.
Ten jare 305, op het provinciaal concilie van Elvira, schijnen voor het eerst maatregelen genomen te zijn tegen het huwelijk der priesters. Tot in het begin der zesde eeuw woonden bij de ongehuwde priesters vrouwen in, Agapèten (beminden) genaamd. Deze vrouwen waren vrij van elken band of gelofte, maar werden geacht in bloot geestelijke gemeenschap met de priesters te leven. De H. Cyprianus betreurde dien toestand, en toen de H. Chrysostomus haar wilde doen wegzenden, brachten zij te Constantinopel de geestelijkheid in oproer.

†) Overleden Ao. 1202. De Bosch Kemper in zijne 'Inleiding tot de wetenschap der zamenleving', bladz. 318, wijst op hem.
Zie wijders 'Joachim de Flore et l'évangile éternel' door Ernest Renan. Revue des deux mondes. Juillet 1866. p. 94-142.

wensch ik een oogenblik stil te staan bij het gezin onzer voorouders, bij de Germaansche vrouw, voor de invoering van het Christendom.

Bij de Germanen was de vrouw groot in eer en aanzien; zij was de bewaarster van het zedelijk leven des volks. Tacitus ‘de moribus Germanorum’ getuigt te dien opzichte: ‘Inesse quin etiam sanctum aliquid et providum putant, nec aut consilia earum spernunt, aut responsa negligunt.’ Onze voorouders zagen in hunne vrouwen iets heiligs, iets voorbeschikts: zij verachtten noch haar raad, noch verwierpen haar antwoord.

Aan de vrouwen was het priesterschap toevertrouwd. Bij de nachtelijke godsdienstplechtigheden in de heilige Wouden zaten zij voor; de Godspraak werd door haar mond bedeeld: getuige Veleda, die, naar Rome vervoerd, een tempel ter harer beschikking kreeg; de H. Willebrodus zag zich genoodzaakt, bij het invoeren van het Christendom, hier te lande, de heilige bosschen te verbranden, waarin het volk des nachts, onder leiding der vrouw, bijeenkwam. Ik vestig bijzonder uwe aandacht M.H. op deze nachtelijke vereenigingen; ze kunnen wellicht strekken, om u de volgende gebeurtenissen op te helderen.

Bij den ouden Germaan was het gezin een heiligdom, de bakermat van het zedelijk leven; de vrouw, de bewaarster daarvan. Bij hem was het niet de maagd, maar de eerzame, trouwe huisvrouw, die het ideaal was van al wat zuiver en rein is.

Dien eerbied voor de vrouw en het gezin, had hij van zijne Arische ouders geërfd, van de oevers van den Euphraat meêgebracht; aldaar had hij uit de Râmayana hooren zingen ‘de mensch is geen mensch, tenzij hij drievoudig zij, te weten: man, vrouw en kind;’ aldaar had hij uit de Vedas geleerd ‘dat de vrouw tien kinderen hebbe, en de man haar elfde zij.’

Is het mogelijk, eenvoudiger, maar tevens liefelijker, de heiligheid en de kracht, de eenheid van het gezin voor te stellen?

Deze opvatting van het maatschappelijk leven had onze voorouders onze moeders, tegen den Joodschen smaad en de Heidensche verguizing gevrijwaard. Wat zullen zij doen, nu zij, Christinnen geworden, zich bedreigd zien in al wat haar dierbaar is, in hare eer, in haar gezin, in haar moederschap, in haar kind? Zullen zij zich lijdelijk onderwerpen? Of zullen zij in overmaat van smart, door wanhoop gedreven, in verzet komen?

Ja, door verzet tot overwinning!

Op het einde der XII^{de} eeuw was de ellende des volks ten top gestegen. De verfoeilijkste onzedelijkheid had plaats genomen in het gezin; overspel en bloedschande was de gewone toestand; de moeder, onvruchtbaar geworden, gaf zich aan haar zoon.

De haren rijzen te berge bij het lezen der annalen van die tijden!

De geboorte van een meisje werd als een vloek beschouwd!

Uit die algemeene ontzenuwing waren epilepsie en melaatschheid voort-

gesproten, twee kwalen, die de maatschappij, reeds zedelijk vernietigd, feitelijk met ondergang bedreigden. Van de maatschappij van toenmaals kan men zeggen, hetgeen een reiziger omtrent het rijk van Dahomey schreef ‘tout homme est esclave, toute femme maitresse du Roi.’ ik spreek hier niet van ridders en edelen; ik spreek van het arme volk, van slaven en lijfeigenen; ik verwijs u naar Raepsaet, indien gij wilt weten, hoe het toen met het volk gesteld was.

Toen was het, dat de vrouw in verzet kwam, een verzet, dat van het einde der 12de tot het einde der 15de eeuw, en alzoo drie lange eeuwen duurde, en op de Hervorming uitliep.

In het holle van den nacht, als de laatste toonen van den Angelus waren weggestorven en het laatste licht op het kasteel was uitgedoofd, kwam het volk bij elkaar. In die bijeenkomsten was het wet, gepaard te zijn, en een zwierige ringdans behoorde tot de gewoonten. De vrouw die zich herinnerde, in de heilige Wouden priesteres te zijn geweest, nam het priesterschap in de bijeenkomsten waar. De God van het Kasteel en de God der Kerk schenen onmachtig of onwillig haar te helpen; Zij werden van medeplichtigheid aan hare ellende beschuldigd; daarom wierp men zich in de armen des duivels. Zie hier de Heksendans, de kreet van wanhoop, het begin van redding.

Ik kan hierbij niet blijven stilstaan; het resultaat mijner onderzoekingen kan ik U mededeelen, te weten: dat de hekserij een opstand is geweest van het volk, en van de zijde der vrouw, een opstand tegen de beginselen van het Evangelium aeternum, en dat uit de hekserij de eerste kreet van verzet, de eerste kreet van vrijheid is uitgegaan.

In die dagen van slavernij, van vuur en bloed, behoorden hekserij en ketterij tot hetzelfde denkbeeld; en alzoo is de heks hand aan hand met Albigensers en Waldensers, over schavot en brandstapel heen, aan de Reformatie gekomen.

Bij de Hervorming is de werking der vrouw in één denkbeeld zamen te vatten, te weten *het loslaten der Heilige Maagd.*

Ik heb mij vroeger nooit kunnen verklaren hoe de vrouwen destijds er toe zijn kunnen overgaan, hare representante, de schakel, waardoor zij aan den Hemel waren verbonden, los te laten. Door de studie van de geschiedenis der middeleeuwen is mij de oplossing dier vraag duidelijk geworden; ik los haar op door de verguizing der vrouw; door de verguizing der moeder; het was de revolte tegen het evangelium aeternum; het was de wraak der heks.

De emancipatie der vrouw gaat thans met rassche schreden. In de Protestantsche landen had het vrije onderzoek de vrouw tot een denkend wezen gemaakt; in de Katholieke landen werd hare emancipatie door den abt de Fénelon in zijn nooit volprezen werk ‘de l'éducation des filles’ en later door de Émile, voorbereid.

En hiermede komen wij aan de omwenteling van '89, die uit kracht van haar *individualisme*, de vrouw tot een eigen zelfstandig leven riep

en in hare *rechten van den mensch*, ook de vrouw als volledig mensch erkende, eene erkenning, die haar weleer was ontnomen, en later haar slechts als een dulden was gegund.

Het zijn die beginselen, in 1848 met *maatschappelijkheid* verrijkt, die het sociaal wezen der hedendaagsche vrouw beheerschen.

Ik heb gemeend, by de inleiding der vraag, die ons bezig houdt, U eene geschiedkundige schets te moeten geven der wederwaardigheden, waarmeê de vrouw gedurende eeuwen te kampen heeft gehad, ten einde U het individueel volmakingsproces te doen bevatten, dat onze vrouwen vergezelt, en volgens de christelijke wereldbeschouwing, 'individualisme en socialisme' moet blijven vergezellen.

Individualisme.

De naaste vrucht der omwenteling van '89 is voor de vrouw '*vrijheid*,' geweest; een heerlijk geschenk, indien zij daarvan gebruikt maakt, om de plaats in te nemen, die haar in het maatschappelijk leven toekomt: maar een ellendig geschenk, indien dat voor haar vadsigheid, ongebondenheid, zelfzucht medebrengt. Hebben wij aan onze vrouwen vrijheid geschonken, dan rust ook op ons de dure verplichting, om haar tot het goed gebruik dier vrijheid op te voeden, op te leiden, haar daarin te ondersteunen.

Om dat te kunnen doen, moeten wij vooraf beantwoorden de vraag: Aan wien behoort het meisje dat ons geboren wordt?

Behoort het aan den Staat! Neen;

Behoort het aan de Kerk? Neen;

Behoort het aan de Maatschappij? Neen;

Maar behoort het dan niet aan vader of moeder, of aan beide de ouders onverdeeld? Evenmin.

Maar, hoor ik u vragen, aan wien behoort dan mijn kind, aan wien behoort mijn dochtertje, indien dat bloed van mijn bloed, dat vleesch van mijn vleesch, niet aan mij behoort?

Ik zal het u zeggen: *het behoort aan zich zelf.*

De *vaderlijke macht* van den patriarchalen Jood, van den communistischen Spartaan, van den gewelddadigen Romein, is, even als de slavernij, een gewrocht van het recht der sterkeren.

Abraham, die zijn zoon wil offeren; Jephthé, die zijne dochter voor den Heer slacht; Manlius, die met het leven van zijn zoon de krijgstucht bevestigt, waren in hun recht. Eveneens waren in hun recht de vaders, die hunne kleinen op Moloch's altaar offerden, of hunne dochters in het heiligdom van Astaroth of Astarté deden onteeren.

De christenvader heeft dat recht niet meer; de heiligheid van het individualisme, door het Christendom verkondigd, verbiedt hem dat.

In plaats van *vaderlijke macht*, erkennen wij thans *ouderlijken plicht*; ook de moeder heeft haar aandeel in dien plicht, een' heiligen plicht, ik zou bijna zeggen den éénigen plicht, dien zij te vervullen heeft, opvoedster der menschheid als zij is.

Die ouderlijke plicht vordert van de ouders eerbied voor den eigendom, voor de persoonlijkheid van het kind. Noch vader, noch moeder heeft het recht dien eigendom aan het kind te ontstelen; en evenmin mogen zij dulden, dat een derde aan hun kind, aan hunne dochter, hare individualiteit ontstele.

Bij het vervullen van hun' ouderlijken plicht, zijn vader en moeder, als goede beheerders, gehouden, den zedelijken eigendom, het zelfbewustzijn, de zedelijke kracht hunner kinderen, hunner dochters, te ontwikkelen.

Weet gij wat gij doet, ouders! indien gij bij uwe dochters het bewustzijn harer individualiteit, het besef van eigenwaarde onderdrukt, of laat sluimeren? Ik zal het u zeggen: bij de vrijheid harer beweging, werpt gij de rijke vrouw in de armen der weelde, de onbemiddelde in de armen der ontucht. De individualiteit der vrouwen heeft geen grooteren vijand, dan het gevierde *ze;* het *ze* doen dit, en het *ze* doen dat, is de dood voor het besef harer eigenwaarde; om het *ze* verkoopt de vrouw tot zelfs hare schoonheid, de maagd den tooi harer onschuld; om het *ze* kleedt het meisje zich als eene zwangere vrouw (demi terme); om het *ze* siert de vrouw zich met geleende lokken.

Die wuftheid, die onwaarheid in kleeding en gedragingen, is de spiegel van het besef der eigenwaarde, waarvan onze vrouwen getuigen.

Socialisme.

Dit woord, zoo dikwijls herhaald, ja! in het oneindige voortgekaatst, heeft zijn zedelijken grondslag in de Christelijke wereldbeschouwing. Het *volmaakt Godsrijk* is de verwezenlijking van het christelijk ideaal. De volmaking van het concreet maatschappelijk geheel is het streven van het socialisme, een streven, aan welks einde het Godsrijk ligt.

De mikrokosmos van het socialisme is *het gezin.* Van die kleine eenheid gaat het volmakingsproces uit naar de gemeente, naar het gewest, naar het rijk, naar de gansche wereld.

De ontwikkeling, bevestiging, heiliging van het gezin staan alzoo vóórop in het plan onzer wereldbeschouwing. Aan de vrouw behoort mitsdien, vóór alles, liefde voor het gezin te worden ingeboezemd, opdat zij, als opvoedster der menschheid, sociale burgers kunne vormen. Te dien einde moet zij worden opgevoed *in het gezin* en *voor het gezin.*

In het gezin - De ouderlijke plicht verbiedt aan vader en moeder de opvoeding uit te besteden der kinderen, hun toevertrouwd; zij zijn de eerstgeroepenen, om bij hen de kiem der volmaking te ontwikkelen. Waar, vraag ik U, is kunst, die natuur overtreft, waar de huurling, die moederliefde veil heeft? Nergens. Daarom is de zoogenaamde fransche opvoeding misdadig in mijn oog. Het is een gruwel te zien hoe de zuigeling, aan moeders borst ontrukt, ter voeding wordt uitbesteed; hoe het zes- à zevenjarig meisje, in pensionaat of opvoedingsgesticht gestopt, aldaar haar achttiende jaar verbeidt; hoe de vrouwelijke jeugd vreemd wordt gehouden aan de liefde, de werking, de

zegeningen van het gezin. Wil intusschen de vrouw hare edele, sociale roeping vervullen, dan moet zij het gezin beminnelijk maken. En hoe zal zij dat kunnen, indien zij zelve het gezin niet bemint, misschien niet kent? Daarom moet het meisje in het gezin tusschen de liefkozingen der ouders en de spelen van broers en zusters, in vrijheid, worden grootgebracht.

Moeders, die, buiten volslagen noodzakelijkheid, zich van hare meisjes ontdoen, haar ter opvoeding uitbesteden, begaan, in mijn oog, een zedelijken moord. Ach, schrikkelijke verantwoordelijkheid! Moeder! wat hebt gij van uwe dochter gemaakt?

Voor het gezin. Grootgebracht in het gezin, behoort de opleiding van het meisje zoo te zijn, dat zij in het huiselijk leven haren natuurlijken werkkring blijve vinden. Door opvoeding in het gezin, versta ik niet eene opvoeding uitsluitend op het huwelijk gericht, maar versta ik eene opleiding, die de vrouw geschikt maakt, om, hetzij in haar eigen gezin, hetzij in dat van anderen, nuttig werkzaam te zijn, ruimte te vinden voor de uitzetting van haar leven. Zoodoende alleen kan de vrouw opvoedster zijn van het volgend geslacht, bewaarster van het zedelijk leven der volkeren. Wordt daarentegen de vrouw buiten het gezin gericht, dan wordt zij noodwendig aan werk buiten hare krachten onderworpen en deelgenoot van hartstochten, die de haren niet zijn. Ik zie alzoo, met leede oogen, voor de werkzaamheid der vrouw, de deuren geopend van fabrieken, drukkerijen, telegraafkantoren en andere inrichtingen, waardoor zij buiten het gezin geroepen wordt. Die atmosfeer is doodelijk voor de vrouw; daaronder bezwijken maar al te dikwijls de krachten van het kind, van het meisje, de liefde der moeder, de zorg der huisvrouw, in één woord, het gezin. Bij het opleiden der vrouw tot het maatschappelijk leven, moet men wel bedenken, dat de vrouw geheel andere plichten te vervullen heeft dan de man, maar tevens over krachten kan beschikken, aan haar bijzonder eigen. Die natuurlijke eigenaardigheid vordert voor de vrouw een eigenaardigen werkkring. Het gelijk stellen van beide kunnen verlaagt noodwendig beiden, daaruit ontstaan verwijfde mannen en ruwe, oneerzame vrouwen. Door verdeeling daarentegen van de maatschappelijke functiën tusschen den man en de vrouw, voor elk naar de natuur van zijn wezen, zal het sociaal werk het best verricht worden; verdeeling van den arbeid, dat groot industrieel beginsel, moet evenzeer op de zamenleving, als op stoffelijke voortbrengselen worden toegepast; voor beiden is dat beginsel even vruchtbaar, wijl het voor beiden natuurlijk is. De Amerikaansche vrouw vindt hare ontwikkeling in dat beginsel, en Amerika zijne kracht in de ontwikkeling der vrouw. Daarvan getuigen de Tocqueville in zijn werk ‘de la démocratie en Amerique’(*), en nog onlangs Duvergier de Hauranne in

(*) Zie chap. XII p. 342 seqq.
‘Les Américains ont appliqué aux deux sexes le grand principe d'économie politique qui domine de nos jours l'industrie. Ils ont soigneusement divisé les fonctions de l'homme et de la femme, afin que le grand travail social fut mieux fait.... Vous ne voyez point d'Américaine diriger les affaires extérieures de la famille, conduire un négoce, ni pénétrer enfin dans la sphère politique; mais on n'en rencontre point non plus, qui soient obligées de se livrer aux rudes travaux du labourage, ni à aucun des exercices pénibles, qui exigent le développement de la force physique. Il n'y a pas de famille si pauvre, qui fasse exception à cette règle. Si l'Américaine ne peut point s'échapper du cercle paisible des occupations domestiques, elle n'est, d'autre part, jamais contrainte d'en sortir.’

zijne ‘Huit mois en Amérique,’ in eene reeks van artikelen, in de Revue des deux mondes van 1866 opgenomen. De opvoeding is aldaar geheel, het onderwijs voor drie vierde gedeelten, aan de vrouw toevertrouwd.

Indien ik alzoo in naam van het socialisme, in naam der Christelijke wereldbeschouwing, voor de vrouw vraag opvoeding en opleiding in het gezin en voor het gezin, eisch ik voor haar niets als een' natuurrechtelijken toestand, een' toestand, waardoor alléén de vrouw eene waardige opvoedster van het volgend geslacht, een werktuig van ontwikkeling en maatschappelijke volmaking kan zijn.

Alvorens te eindigen, rest mij nog den algemeen zedelijken factor aan te wijzen, die de opvoeding der vrouw moet beheerschen, onverschillig welke plaats zij in de maatschappij moet innemen, onverschillig, of zij bestemd is, in het paleis des Konings, dan wel in de schamele hut des arbeiders, haar leven te slijten, opvoedster te zijn.

Dien factor vind ik, zoo als de mystic us Helmond zeide, en na hem Spener leerde, in ‘het overbrengen van het verstand in het hart,’ met andere woorden: in het ontwikkelen der kiemen van het goddelijke, waarmeê elk mensch is toegerust en waardoor hij zich van het dier onderscheidt, te weten: in *het besef van hetgeen werkelijk waar en werkelijk schoon is.*

Wetenschap is voor de vrouw, even als voor den man, eene noodwendigheid; daardoor alléén kan zij het bewustzijn harer eigenwaarde en de kennis harer plichten erlangen; uit de geschiedenis der menschheid moet ook zij de openbaring van levenswijsheid weten te vinden, even als zij in de natuur de openbaring der volmaking moet weten te lezen. Men zorge intusschen wel, dat de vrouw niet door abstracte studiën buiten hare sfeer worde gerukt, van het hoofddoel van haar leven worde afgetrokken. Voor haar, opvoedster der menschheid en bewaarster van het zedelijk leven der volkeren, moet de wetenschap inzonderheid strekken, om te kennen, wat werkelijk waar en werkelijk schoon is, zonder welke eigenschappen geen werkelijk goed bestaat. Onder die voorwaarde is de wetenschap voor de vrouw een onbetaalbare bondgenoot ter vervulling harer edele, sociale roeping; strekt de wetenschap daarentegen aan de vrouw bloot tot sieraad, of tot bedekking van eigenheden, dan is zij de gevierde brug, waarover het doodelijk ‘être et paraitre’ bij haar binnen treedt.

De zedelijke factor alzoo bij de opvoeding der vrouw is ‘waarheid,’

want daar buiten is geen ‘schoon.’ Door de ontwikkeling van dat besef wordt het verstand der vrouw dienstbaar gemaakt aan haar hart, dienstbaar aan al wat de Schepper als goed en edel in den mensch heeft gelegd; alsdan kan en zal zij verachten al die onwaarheid in kleeding, houding en taal, al die gemaaktheid zelfs tot in de liefde; alsdan zal zij in de liefde zien niet de kunst om te behagen, maar de kunst om te beminnen, niet een egoïsme, maar een devouement.

En dan het gezin? De heilrijke werking daarop kan niet uitblijven; want, in het gezin is het, dat de vrouw haar leven uitzet en het leven geeft; alzoo, indien zij door het bewustzijn van waar en schoon geheiligd is, moet zij noodwendig het gezin heiligen, aan hare leiding vertrouwd.

Vrouwen! Moeders! opvoedsters onzer zonen! wilt gij uwe schoone roeping vervullen, richt dan uwe schreden op het pad der werkelijkheid, toont dat aan uwe kinderen, leert uwe zonen ‘waar te zijn in alles;’ alsdan, maar ook dan alleen kunnen zij groot en deugdzaam worden, want: ‘Les hommes seront toujours ce qu'il plaira aux femmes.’

Staatkunde en geschiedenis.

De kolonie Plymouth in Noord-Amerika(*). I. haar stichters.

In het jaar 1602 ontstond te Scrooby, een dorp in Nottinghamshire, eene kleine gemeente van Puriteinen, die zich van de Anglicaansche Kerk hadden afgescheiden, en een paar jaar later telde die gemeente reeds zoo vele leden, dat zij zich in twee congregatiën verdeelen moest. Maar weldra zagen zich de leden van die gemeenten, even als allen te dien tijde die zich niet conformeren wilden met de Staatskerk, zoo streng vervolgd en zoo zeer benauwd, dat de meesten hunner besloten de wijk te nemen naar elders. En zoo verlieten in 1606 eerst zeer velen die tot de gemeente van den predikant Smyth, straks daarop ook de meesten van die den predikant Clyfton volgden, den Engelschen bodem om in ons vaderland godsdienstvrijheid en een bestaan te zoeken.

Zij die achterbleven vereenigden zich nu weder en verkozen zekeren Robinson tot hun voorganger. En eene betere keuze hadden zij wel niet kunnen doen. John Robinson, eerst predikant in de Anglicaansche Kerk, was reeds als aankomend jongeling puriteinsch gezind. Maar daar hij zag dat zoo velen, die èn door geleerdheid èn door vroomheid uitblonken, in die Kerk werkzaam bleven, ofschoon zij evenmin vrede hadden als hij zelf met hetgeen in die Kerk bestond, vond hij langen tijd geen vrijheid om die Kerk te verlaten. Hij wilde den schijn niet op zich laden alsof hij zich uitnemender achtte dan die mannen, die hem in alle opzigten verre achter zich lieten. Maar

(*) Men vergelijke J.F. Astié, Histoire de la Republique des Etats-Unis; N.C. Kist, John Robinson, predikant der Leidsche Brownisten-gemeente, de moederkerk der Engelsche Independenten en grondlegster der kolonie Plymouth in Noord-Amerika (Ned. Archief voor Kerk. Gesch. VIII). Voorts de door beiden aangehaalde schrijvers.

eindelijk werd het hem in die Kerk toch te bang. 't Werd zijn vaste, ofschoon droevige overtuiging dat de Episcopaalsche Kerk voor verbetering onvatbaar was en van hare onbijbelsche instellingen geen afstand zou doen, en zoo nam hij het besluit om niet alleen zijne bediening, waarin hij om zijne puriteinsche beginselen reeds geschorst was, neder te leggen, maar ook om die Kerk zelve, waarin hij geboren en opgegroeid was en die zijne eerste liefde was geweest, vaarwel te zeggen.

In de dagen waarin Robinson zijn besluit nam en ten uitvoer bragt, werd hij voor een tijd een bekrompen separatist. Niet alleen dat hij der nationale Kerk den naam van Kerk betwistte, maar hij brak zelfs alle betrekking af met hen, die, schoon anders geloovigen, meenden haar niet te mogen verlaten. Doch op den duur kon zulk een geest van uitsluiting geen huisvesting vinden in een hart zoo mild en vriendelijk als dat van Robinson. Al spoedig knoopte hij dus weder vriendschappelijke betrekkingen aan met de leden der Anglikaansche Kerk, schoon hij deswegens berispt werd door velen, die maar niet konden begrijpen, hoe hij, terwijl hij van de Anglikaansche Kerk als Kerk niets wilde weten, desniettemin jegens hare welgezinde leden broederlijk gestemd kon zijn.

En sedert dien tijd heeft hij zich altijd een man betoond die bij onverbrekelijke trouw aan eigen overtuiging anderer gevoelens kon eerbiedigen. Maar ook in andere opzigten was hij een voortreffelijk man. Eenstemmig zijn dan ook in zijn lof allen die hem van nabij gekend hebben. Hij was een van die weinige Christenen, die niettegenstaande hunne consequentie er in slagen zich alles te doen vergeven, zelfs door hunne vijanden, en die aller achting en bewondering in zulk eene mate weten gaande te maken, dat de laster en de jaloezie zich het zwijgen zien opgelegd. En toen hij de Staatskerk verlaten had, erkenden zelfs zij, die tengevolge van dien stap zijne hevigste tegenstanders geworden waren, dat hij een man was van groot talent, de meest ontwikkelde en bekwame, en bovendien ook de meest bescheidene van allen die zich van haar hadden afgescheiden. Helder van hoofd, vlug van geest, had hij mede een teeder geweten. Van onwaarheid, van geveinsdheid had hij een diepen afkeer, en in zijn omgang, schoon altijd wellevend, gemeenzaam en zeer conversabel, was hij rond en openhartig. Hij had geen rust voor dat hij de zaak waarop zijn oog eens gevallen was, van alle zijden bezien had; steeds trachtte hij tot den grond der dingen door te dringen, en ook waar hij in twistgesprek of geschrift zijn tegenstander tot zwijgen had gebragt, was hij meermalen over zich zelven niet voldaan, had hij zich zelven geen genoegen gedaan. En ergerde hij zich aan die bekrompen zielen, die, zonder zich om het algemeen belang te bekommeren, voor zich zelven alleen willen leven, niet minder stuitte hem tegen de borst de handelwijs van zulken, die hangende aan uiterlijke dingen, zich liefst onledig houden met het beoordeelen van anderen en

vergeten zelven zich toe te leggen op het leiden van een waarachtig christelijk leven.

Ziedaar den man, die zich geroepen zag de belangen der achtergeblevenen te behartigen. Maar kon Robinson zijne gemeentenaren door woord en wandel al behouden voor ontrouw aan hunne overtuiging, niet alzoo voor vervolging òm hunne overtuiging. En zoo zien ook deze menschen zich gedwongen om met hun leeraar het vaderland te verlaten. Maar niet aan allen gelukt het aan de waakzaamheid der vervolgers te ontsnappen. Het grooter deel slechts mag zich inschepen en bereikt na een bange vaart van *veertien* dagen Amsterdam, waar hunne vroeger vertrokken vrienden zich gevestigd hadden. En daar vertoeven ook zij eenigen tijd, maar straks vraagt en verkrijgt Robinson voor zich en de zijnen - ongeveer honderd personen(*) - van Leidens stedelijken magistraat vergunning om zich te dier stede neder te zetten (1609).

Verre van aangenaam evenwel was der vlugtelingen toestand in de plaats waar zij veiligheid en een bescheiden stuk broods hoopten te vinden. Vooreerst, zij werden er met een eenigzins wantrouwend oog aangezien, omdat zij, schoon goed Protestantsch, ja Calvinistisch gezind in enkele opzigten, door hunne meerdere gestrengheid en de meer consequente toepassing van de Protestantsche beginselen, zich van de overige Protestanten onderscheidden. Bovendien ook zou het *politiek* niet zeer verstandig geweest zijn de ballingen met groote voorkomendheid te bejegenen, daar het Engelsche gouvernement dit alligt ten kwade geduid zou hebben. Eindelijk, Robinson's gemeentenaren waren niet vele grooten en wijzen van deze wereld. Waart gij op een Zondag hunne vergaderplaats binnen getreden, uw oog zou er een paar hebben ontmoet wier kleeding mogelijk van eenigen welstand getuigde, en niet zoo heel veel meerderen ook wier uiterlijk eene hoogere ontwikkeling aanduidde. Zonderen wij met Robinson zelven de beide toekomstige gouverneurs van Plymouth, Bradford en Winslow, den toekomstigen predikant Ainsworth, en Brewster den ouderling der gemeente, die vroeger eene diplomatische betrekking bekleedde, uit, dan hebben wij daar voor ons wevers, handwerkslieden, en vooral zulken, die oorspronkelijk landbouwers waren. En hoe zouden zulke menschen in een vreemd land, welks taal zij niet eens kenden, zoo spoedig een behoorlijk bestaan en een gewenschten stand hebben kunnen verwerven! Het land, waarin wij ons gevestigd hebben, schreven zij daarna, zeker wel niet zonder eenige overdrijving, schijnt van bewoners oververzadigd; de mensch, die toch Gods voortreffelijkst schepsel is, heeft hier minder waarde dan de bodem, dien hij betreedt; kinderen zijn den ouders tot last; vrienden, buren, armen tracht men

(*) Vermoedelijk hebben zich vervolgens nog andere uit Amsterdam en van over zee komende Engelschen bij dit honderdtal gevoegd; en niet onmogelijk dat zich ook Hollanders aan de gemeente hebben aangesloten.

te ontwijken; en hetgeen anders bij een natuurlijken staat van zaken, het grootst genoegen moest opleveren, weren de menschen hier, zoo veel zij kunnen, af. De weelde en de zucht naar weelde is hier tot zulk eene hoogte geklommen, dat zelfs de meest gefortuneerden slechts met moeite hun stand kunnen ophouden; maar zoo tracht men dan ook in alle betrekkingen door ongeoorloofde middelen zich te verrijken, en moet het voor een braaf en eerlijk mensch wel hoogst bezwaarlijk zijn om tot eenige welvaart te komen. - Brewster moest, tot dat het hem gelukte boekdrukker te worden, een karig stuk broods verdienen door met behulp van 't Latijn, les te geven in 't Engelsch, en Ainsworth(*) leefde als boekverkoopersknecht van eenige weinige stuivers 's weeks tot dat hij bekend werd als geleerd Hebraïcus, waardoor zijn toestand eenigzins verbeterde.

Langzamerhand deed zulks ook de toestand der overigen. Door hun ijver, trouw en eerlijkheid kwamen zij tot zekeren welstand, terwijl zij door hun rustig gedrag, door hunne bescheidenheid en vroomheid meer en meer aller weldenkenden achting wonnen. Zeer gunstig moeten zij zelfs zich onderscheiden hebben van de toen mede te Leiden gevestigde Walen, welken de stedelijke magistraat bij zekere gelegenheid toevoegde: ‘Deze Engelschen hebben nu gedurende twaalf jaren onder ons gewoond en nog nooit is tegen iemand hunner eenige klagt of beschuldiging ingebragt. Uwe twistingen en vechtpartijen daarentegen duren zonder ophouden voort.’

En te midden nu van die schare ontwikkelde Robinson gedurende eenige jaren in de godsdienstoefeningen, die hij - waarschijnlijk in een ruim vertrek van eene particuliere (zijne eigene?) woning - leidde, zijne inzigten in de waarheid. Geheel en al vreemd voorzeker waren die denkbeelden aan zijne hoorders niet; in beginsel waren zij die reeds toegedaan vóór hun vertrek uit Engeland, gelijk ze ook reeds vroeger door de Brownisten en Barronisten met meer of minder overdrijving beleden werden. Maar hij ontleedde, zuiverde, ontwikkelde die denkbeelden zoo helder, juist en degelijk, bevestigde ze zoo diep in de hoofden en harten, dat hij niet zonder reden genoemd wordt de vader der Independenten, die zulk een belangrijke rol gespeeld hebben, niet slechts in Amerika maar ook in Engeland(†). Welke die denkbeelden waren?

(*) Karakteristiek is hetgeen van Ainsworth vermeld wordt. Hij had nog in Amsterdam zijnde op straat een diamant van groote waarde gevonden en dit doen bekend maken. Als eigenaar daarvan deed zich weldra een Jood kennen, die zich bereid verklaarde hem eene goede belooning af te staan. En wat vroeg nu onze Puritein? Niets anders dan dat de rabbijnen hem eene conferentie zouden toestaan, als wanneer hij hun uit de profetiën des Ouden Testaments bewijzen wilde, dat Jezus Christus inderdaad de beloofde Messias is.

(†) ‘Om deze beginselen voort te planten, verliet zijn leerling Henry Jacob, in het jaar 1616, de gemeente van Leiden, ten einde te Londen, in Robinson's geest eene gemeente te stichten, die werkelijk ook de eerste eigenlijk gezegde Independenten-congregatie in Engeland geweest is en de aanvang tevens van den grooten opgang, welken het Independentismus, van wege de strenge vroomheid zijner aanhangers, aldaar sedert gemaakt heeft, maar om later, vooral in de tijden van Cromwell op de staatkunde toegepast en als burgerlijk Independentismus optredend, die zoo gewigtige maar treurige rol te helpen vervullen, welke don naam der Independenten sedert in zulk een hatelijk daglicht geplaatst heeft.’ (Sedert de hoogl. Kist zoo schreef, is men, meen ik, minder ongunstig gaan oordeelen ook over het Engelsch Independentisme). - Overigens zijn er van tijd tot tijd ook nog anderen tot Robinson's gemeente behoorende, maar door heimwee gedreven, naar Engeland terug gekeerd.

Waarin zij verschilden van die der overige Protestanten en Hervormden? Het zij mij vergund dit kortelijk aan te wijzen.

Robinson gaat uit van hetzelfde formeel beginsel, dat ook de andere Protestanten als uitgangspunt hadden aangenomen. Hij houdt den bijbel voor een wetboek, dat uitspraak doen moet op al die punten die den Christen als zoodanig belang inboezemen. Maar deze toen algemeen heerschende theorie past hij nu ook met de grootste consequentie toe. Ik maak er een gewetenszaak van, zeide hij zelf, om ook maar in het geringste af te wijken van de praktijk der Apostelen en van hunne verordeningen in kerkelijke zaken(*).

Ook wat het godgeleerd leerstelsel aangaat, dat hij uit zijn bijbel putte, verschilde Robinson wel niet van zijne tijdgenooten. Hij was gestreng Calvinist, bestrijder zelfs in publiek dispuut van Uitenbogaerd en Episcopius. In één ding slechts week hij af. Anders dan die van de andere Protestanten waren zijne denkbeelden aangaande de Kerk, haar wezen, hare roeping en inrigting. Terwijl de overige Puriteinen, Noncorfirmisten, Presbyterianen, in de Anglicaansche Kerk alleen maar afkeurden hare pauselijke ceremoniën, hare episcopaalsche inrigting, meende Robinson haar het regt op den naam van Kerk te moeten ontzeggen, en dat wel omdat zij de geheele natie, omdat zij allen, zonder onderscheid, en zonder ook maar eenigzins den innerlijken gemoedstoestand der menschen in aanmerking te nemen, in haar schoot opnam en opnemen wilde, maar zoo dan ook bleek voorbij te zien de geheel verschillende hoedanigheid van burger en Christen.

Naar Robinson's opvatting is de Kerk, is de gemeente eene vergadering (congregatie) van personen, die de christelijke godsdienst belijden en die zich plegtig *verbonden* hebben tot de dienst van God. Zij bestaat ook waar maar twee of drie personen zich met dit doel vereenigen, doch aan den anderen kant mag zij niet méer personen bevatten dan zich geschiktelijk vereenigen kunnen in het locaal waarin de gemeente gewoonlijk te zamen komt. Behoorlijk geconstitueerd maakt zij in zich zelve een geheel uit, is zij haar eigen wetgeefster, en schoon zij met andere congregatiën vriendschappelijke betrekkingen aanknoopen en onderhouden kan, is zij vrij en onafhankelijk van elke andere magt.

(*) Van daar dat de Independenten geen ander kerkgezang dan den Psalmbundel hebben. Getrouw ook aan ditzelfde beginsel wilde Robinson dat het huwelijk voor den burgerlijken ambtenaar gesloten zou worden, ofschoon hij de zoogenaamde kerkelijke inzegening geenszins afkeurde. Dit *burgerlijk* huwelijk echter wilde hij niet om redenen van Staat maar op gronden aan den bijbel ontleend.

Groot of klein, zij is, waar ter wereld zij zich ook bevinde, *op zich zelve* een tempel Gods, gebouwd op het fondament der Apostelen en Profeten, en daar zij Jezus Christus tot hoeksteen heeft, is zij het ligchaam van Christus. Maar daarom dan ook, al mogten alle andere gemeenten of kerken van Jezus en het geloof afvallen, heeft zij, zoo de geest des Heeren maar in hare leden leeft en heerscht, regt en vrijheid om op zich toe te passen de beloften des Evangelies.

Als de geest des Heeren maar in hare leden leeft en heerscht! Maar dat juist kan niet van elke vergadering, die zich met godsdienst-zaken of -verrigtingen onledig houdt, gezegd worden. Der Hervorming heeft men eene theorie opgedrongen, volgens welke elke politiek-religieuse vereeniging, aan welke het woord verkondigd en de sacamenten bediend worden, den naam van Kerk zou mogen dragen, mits althans een oude geloofsbelijdenis, welke mogelijk wel onder het stof der Archieven bedolven ligt, niet officieel zij afgeschaft. Maar zulk een opvatting van de Kerk wordt door Robinson uitdrukkelijk verworpen. De prediking des woords en de bediening der sacramenten, ook wanneer die overigens in behoorlijken vorm plaats hebben, schijnen hem toe geene *voldoende* kenmerken van de waarachtige Kerk te zijn. Het evangelie kan immers gepredikt worden aan onbekeerden, ten einde hen tot bekeering te brengen, evenals de gemeente zich voor een tijd van hare regten beroofd kan zien, zonder dat zij daarom ophoudt een gemeente Gods te zijn. Neen, de ware, de regte Kerk wordt herkend aan deze beide stukken: Geloof, met woord en wandel beleden door hen, die tot deze kerk behooren (materieel beginsel), en eene Kerkordening en -inrigting, zooals die uit de Schrift wordt afgeleid (formeel beginsel).

Robinson kon zich alzoo in 't geheel niet vereenigen met het Engelsch territoriaal-, ja algemeen Protestantsch stelsel, dat allen in de Kerk opneemt. Hij eischt van de leden der congregatie een persoonlijke geloofsbelijdenis, de belijdenis van het eigen geloof. Hij wil, dat ieder, die als lidmaat tot de gemeente toetreedt, inderdaad bekeerd, wedergeboren zij, ofschoon hij steeds afkeerig was van dat wroeten in de harten en conscientiën, dat daarna onder de Independenten maar al te zeer de overhand verkreeg, en waardoor men ingreep in de regten van den Hartenkenner. Neen, sprak hij, een iegelijk onderzoeke zich zelven; zoo trede men toe, en dan alleen, wanneer de werken in strijd zijn met de woorden, worde iemand afgewezen.

Wat eindelijk het uiterlijk voorkomen van de congregatie, hare inrigting aangaat, de congregatie is eene monarchie, omdat zij Jezus tot koning heeft; eene aristocratie omdat zij bestuurd wordt door uitgelezen beambten, leeraren, herders, ouderlingen, diakenen en diaconessen; maar ook eene democratie, omdat alle magt berust bij de gezamenlijke geloovigen. De pauselijken kennen de souvereiniteit toe aan de paus, de episcopalen aan de bisschoppen, de Hervormden aan ker-

keraden en synoden; maar de Independenten oordeelen, dat zij der gemeente alleen toekomt. Zijn de gaven des H. Geestes het eigendom der geloovigen, dan ook komt aan de geloovigen het regt der prediking toe, evenals ook het regt om te binden en te ontbinden, evenals dat om het koningrijk der hemelen te sluiten en te ontsluiten, en door de profetie mede te werken aan de stichting der gemeente. Het vermogen om te binden en te ontbinden bestaat in de verkondiging van het Evangelie, door welke verkondiging zij die de vergeving aannemen ontbonden worden, en zij die haar verwerpen gebonden blijven, en daar het Evangelie, dat het koningrijk der hemelen sluit en ontsluit, aan elken Christen gegeven is, heeft ook ieder gemeentelid, zonder onderscheid van geslacht en stand, de sleutelen des hemelrijks ter zijner beschikking. En zoo ook heeft Petrus die sleutelen niet ontvangen krachtens zijn primaat, noch in zijn kwaliteit van apostel of leeraar, maar als eenvoudig Christen en ten gevolge van zijn geloofsbelijdenis. De leden der gemeente zijn daar allen koningen en priesters en de congregatie is een koninklijk priesterdom.

Toch, op nog één punt wilde Robinson daarbij wel zeer gelet hebben. Eene toevallige vereeniging van menschen, al mogen dezen overigens aan de vereischten voldoen, maakt nog geen congregratie uit. Daartoe is noodig, dat deze personen zich tegenover God en elkander ook plegtig verbinden tot het stichten van zulk eene congregatie en tot het dienen van God. En ziedaar dan dat befaamde *covenant*, dat daarna zulk een groote rol gespeeld heeft en door al de Puriteinen is aangenomen. Volgens het independentisme is het ter stichting van eene gemeente voldoende, dat twee of drie (waarachtige) Christenen plegtig zulk eene overeenkomst sluiten, dit *covenant* teekenen, en is dit tevens voldoende om hare leden deel te doen erlangen aan den zegen van het verbond der genade, dat tusschen God en Abraham voor alle eeuwen werd opgerigt. Dit *covenant*, dit verbond, gesloten tusschen God ter eener zijde en Abraham en Abrahams zaad ter anderer, is ouder en verhevener dan het verbond der werken door bemiddeling van Mozes opgerigt; 't is de Evangelische alliantie, welke sints de dagen der patriarchen als de Christelijke Kerk zich constitueerde.

Maar ziedaar dan ook hoe een man met een anders zoo helder hoofd en ruim hart, een man, die in zoo menig opzigt zijn eeuw zeer vooruit was, juist door zijn streng vasthouden aan het formeel beginsel van de autoriteit des geheelen bijbels, er toe komen kon om den nieuwen wijn van het christelijk spiritualisme te willen besluiten in de oude vaten van de territoriale theoriën en staatsgodsdiensten. Hij wilde, dat de Christen deel zou hebben aan de zegeningen van het met Abraham gesloten verbond, hetwelk hij niet minder vleeschelijk en uiterlijk opvatte dan de Joden zulks deden; maar zoo stelde hij dan ook iets, dat zijne anders zoo spiritualistische en individualistische theorie van de Kerk dreigde omver te werpen, en dat de Independenten straks

deed vervallen in al de dwalingen van het *multitudinisme* en tot zulke praktijken als hij zelf met zooveel nadruk verweten had aan het Anglicanisme en aan de Protestantsche kerken van het Vaste Land. Een eerste gevolg van dit stellen van een *covenant* was dit, dat de Independenten - tenzij de theorie welligt ten steun moest verstrekken aan eene praktijk welke men wenschte in stand te houden - den kinderdoop aanhielden, een gebruik, dat zij zonder die onderstelling niet verdedigen konden, daar het Puriteinsch beginsel anders eischt dat men niets toelate dan hetgeen in de Schrift uitdrukkelijk wordt voorgeschreven. En zoo dan ook beweerden zij, dat, krachtens het tusschen God en Abraham gesloten verbond, de kinderen, *zoo maar één van de beide ouders lidmaat van de congregatie was*, mede deel hebben aan de zegeningen van het *covenant*, dat zij daardoor tot de congregatie behooren, en den doop als het zegel des verbonds moeten ontvangen. Maar zoo dan ook en overeenkomstig die vereenzelviging van Oud en Nieuw Verbond, kon de vader der Independenten zich ook nog niet losmaken van de in zijne eeuw algemeen heerschende theocratische denkbeelden. Wil hij al dat de Kerk door de vrijwillige bijdragen van hare leden zelve in hare finantieele behoeften voorzie, toch blijft ook in zijn oog de wereldlijke overheid belast met het handhaven niet slechts van de tweede maar ook van de eerste tafel der wet; wil hij den zondag als Joodschen sabbat gevierd hebben en weet hij zich niet te verheffen tot de theorie der volstrekte godsdienstvrijheid en der scheiding van Kerk en Staat, die anders toch in zijn stelsel liggen opgesloten.

Maar is de vader van het (veredeld) Independentisme alzoo in sommige opzigten een kind geweest en gebleven van zijn tijd, wij mogen daarom geenszins voorbijzien, dat hij op menig ander punt zijne tijdgenooten is vooruit geweest en krachtig den weg heeft gebaand voor dat christelijk spiritualisme, dat sedert dien tijd zich meer en meer heeft doen gelden en, van de vroegere bekrompen windselen ontdaan, zoo fier en zegenrijk zich verheft. Want toen hij een individueele belijdenis des geloofs tot de voorwaarde maakte van het lidmaatschap der gemeente en van de deelgeregtigheid aan hare hoogste goederen, toen hij verkondigde, dat de behoorlijk zamengestelde congregatie een afgerond geheel is; dat zij zelve zich regeert en van geen ander afhangt dan van Jezus Christus alleen, toen gaf hij den doodsteek aan de beide grootste tegenstanders van het levend christendom, aan het Clericalisme namelijk en aan de zucht om het christendom, door het te verlagen en verwereldlijken, uit te breiden.

Wij hebben zoo straks gezien, dat de toestand der ballingen allengs gunstiger werd. Maar zie, naauwelijks heeft dit plaats, of men komt op het denkbeeld om de tenten weêr op te breken en naar Amerika te verhuizen. Aan verschillende oorzaken wordt het ontstaan en het krachtiger worden van dien wensch toegeschreven. Aan min-

der edele, zooals wispelturigheid, zucht naar avonturen, aan geestelijken hoogmoed, die geen bevrediging kon vinden in den vergeten toestand, waarin zij hier te lande als vreemdelingen verkeerden, door Engelsche schrijvers. Daarentegen zegt Winslow, dat de begeerte om onder een Engelsche wet te leven en de Engelsche taal te behouden en evenzoo hartzeer over de schending hier te lande van den sabbat (waarover zij zich zelfs beklaagd moeten hebben bij de Dordsche Synode) hen gedreven heeft, en spreekt Bradford van den zwaren handenarbeid, tot welken zij voor een sober stuk broods zich genoodzaakt zagen; van de vrees, dat zij ter wille van hun bestaan meer en meer zich van elkander zouden moeten verwijderen en dat alzoo hunne gemeente ten slotte geheel verstrooid zou worden; van de onmogelijkheid om de opvoeding van hunne kinderen, die wel eens, voor de landen zeedienst geprest werden, naar wensch te behartigen, en hen voor de uitspattingen der lands te behoeden; van hunne begeerte eindelijk om in verre wereldstreken den grond te leggen voor de uitbreiding van het waarachtig koningrijk van Christus, en een toevlugt te bereiden voor het protestantisme dat weldra misschien zon moeten wijken voor de in Europa hand over hand toenemende magt van den Antichrist.

Maar welke ook de redenen mogen geweest zijn - misschien hebben die alle wel zamengewerkt - die de ballingen er aan deden denken om elders eene woonstede te zoeken, de ballingen hadden, toen zij hun eigen vaderland verlieten en bij de eerste vestiging hier te lande met te vele en groote bezwaren te kampen gehad, dan dat zij, ernstige mannen als zij waren, bij zulk eene inderdaad gewichtige onderneming, ligtzinnig konden te werk gaan. Langdurige beraadslagingen hebben er dus plaats, en eerst nadat zij de verschillende plannen van alle zijden bezien en de geopperde bedenkingen ernstig overwogen hebben, komen zij tot een bepaald besluit(*).

En, inderdaad wel ernstig mogten zij zich bedenken. Gevaren van den overtogt, bezwaren verbonden aan een verre zeereis, vooral voor vrouwen, kinderen, ouden van dagen; veelvuldige ontberingen die hen, ook na behouden aankomst, in het onbekende land verbeiden, doodelijke krankheden, als gevolg van de verandering van klimaat; van voedsel en drinkwater, en dan - de bloedgierige Indianen! Daarenboven van waar zouden zij de gelden verkrijgen, die zij noodig hadden voor de kostbare reis en den eersten tijd hunner vestiging? Wie zou genegen zijn hun een voorschot te doen en zijn geld te wagen aan eene onderneming die zoo weinig kans scheen te hebben om te slagen?

Maar er was nog iets. Zij wilden zich stellen onder de bescherming

(*) 'Nadat aldaar het plan tot rijpheid gekomen was, vierden zij te Leiden een vasten biddag, ten einde met zonder God eene zoo beslissende keuze te doen. Robinson nam daarbij ten tekst de woorden (1 Sam. XXIII: 3, 4): *Doch de mannen Davids zeiden tot hem: zie*, *wij vreezen hier in Juda*, *hoe veel te meer*, *als wij naar Kehila tegen der Filistijners slagorden gaan zullen! Toen vraagde David den Heere nog verder: en de Heer antwoordde hem en zeide: maak u op en trek naar Kihela!*' - en daaruit aanleiding om zijne gemeente in hare reeds lang overdachte keuze te besturen en te bevestigen.'

van Engeland, maar op die bescherming konden zij natuurlijk niet rekenen, zoo het Engelsche gouvernement hen niet magtigde om zich, zoo als zij waren en wenschten te blijven, op haar grondgebied te vestigen. Zoo moesten zij dus met die regeering onderhandelingen aanknoopen. En scheen het eerst als of zij met open armen ontvangen zouden worden, weldra trok men zich weder terug.

Wat zijt gij voornemens in Virginië uit te voeren? vroeg koning Jacobus aan hunne onderhandelaren. En toen deze zeiden, dat men er zich wenschte toe te leggen op de vischvangst, was zijn antwoord wel: ‘God zij mijn ziel genadig! dat is een heerlijk handwerk, 't is dat van de Apostelen’, maar daarbij bleef het ook. Een bepaalde vergunning wilde hij niet geven. Onze ballingen verlangden dat hun eene volledige godsdienstvrijheid uitdrukkelijk verzekerd zou worden, maar hoe konden zij dit verwachten van een' vorst, die tenzelfden tijde verscheidene van zijne puriteinsche onderdanen door strenge vervolging dwong den vaderlandschen grond te verlaten! Eindelijk evenwel ontvingen zij van ter zijde de verzekering dat zij konden gaan en dat men de oogen zou sluiten voor hunne kerkeordening. En daarmede stelden zij zich dan ook maar tevreden. ‘Wilde men hun in 't vervolg eenig leed doen, dan’, zeide Robinson, ‘al hadden zij een patent voorzien met een zegel zoo groot als een vloertapijt, zou men toch wel middel weten te vinden om dit weêr in te trekken.’

En nu komt de tijd tot vertrek. Maar vooraf moet nog bepaald worden, wie er gaan, wie er achterblijven zullen. Wel heeft men eenige gelden weten te verkrijgen, maar niet zoo veel dat nu reeds allen zich kunnen inschepen. Ook wordt het niet raadzaam geacht, dat de geheele congregatie zich waagt aan de kans om in deze onderneming zich geheel te gronde te rigten. De meest geharden en de ondernemendsten zullen dus vooruitgaan om voor de anderen den weg te banen en een woonstede te bereiden. Mogten zij dan onverhoopt zich gedwongen zien om terug te keeren, dan zullen de te Leiden achterblijvenden hen naar vermogen weêr voorthelpen, terwijl zij wederkeerig zich verbinden, om, zoo de colonisatie slaagt, aan de overigen de middelen tot den overtogt te verschaffen. Het grooter deel der gemeente blijft dus en daarmede Robinson; met het kleiner deel, dat gaat, vertrekt ook de ouderling Brewster als leids- en raadsman.

Den dag vóór het vertrek heeft er een vasten plaats en predikt de leeraar naar aanleiding van deze woorden: ‘Toen riep ik aldaar een vasten uit, aan de rivier Ahava, opdat wij ons verootmoedigden voor het aangezigt onzes Gods, om van Hem te verzoeken eenen regten weg, voor ons en onze kinderen en voor al onze have’ (Esra VIII: 21), eene rede, wier voornaamste inhoud voor ons bewaard gebleven is.

Onder anderen spoorde Robinson zijne hoorders aan zich te wachten voor het *traditionalisme* dat steeds magtiger en magtiger werd; maar aan den anderen kant ook, alsof hij reeds eenigzins voorzag de dwalingen der 18de eeuw, die zoo krachtig zouden reageren tegen die van de 17de, herinnerde hij zijne vrienden, dat zij bij al den eerbied verschuldigd aan de christelijke vrijheid en den vooruitgang, toch ook steeds voor oogen moesten houden de geschiedenis van het verledene en hare leeringen.

Hij sprak tot ons, zegt Eduard Winslow, van onze scheiding en van de onzekerheid of wij elkander ooit zouden wederzien, maar bezwoer ons ook bij God en zijne heilige engelen, om hem, wat er ook gebeuren mogt, niet ten voorbeelde te nemen tenzij voor zoo ver hij zelf het voorbeeld van Jezus Christus had nagevolgd, en zoo het Gode behagen mogt ons zijnen wil door anderen te openbaren, anders dan dit door hem geschied was, altijd en immer ook naar zulken te luisteren gelijk zij dit gedaan hadden naar hem; *want hij hield zich stellig overtuigd dat er in het woord nog veel was dat de Heer ten zijnen tijde zou ontdekken.* En bij deze gelegenheid zeide hij den toestand te betreuren van de protestantsche Kerken, die aan hare ontwikkeling op godsdienstig gebied paal en perk hadden gesteld, en weigerden verder te gaan dan de mannen waren gegaan die in Gods hand de middelen en werktuigen ter hervorming waren geweest. Zoo zouden de Lutherschen, meende hij, die zich aan Luther vastklampen, liever willen sterven dan een beter inzicht of denkbeeld van Calvijn overnemen, terwijl toch de Heer ook door dezen een deel der waarheid duidelijker zou hebben kunnen openbaren. Maar ook de Calvinisten, zeide hij, blijven staan op de plaats waarop Calvijn hen gelaten heeft. *Betreurenswaardige verblinding! Al mag toch het inzigt der reformatoren en van hunne tijdgenooten in de christelijke waarheid groot geweest zijn*, *daaruit volgt nog geenszins dat er voor hen niet nog eenige duisternis overgebleven is.* Zoo die mannen nu nog leefden, zij zouden met diezelfde blijdschap, waarmede zij eens den aanbrekenden dag begroetten, de nieuwe en betere denkbeelden willen aannemen. Daarop herinnert hij ons ons verbond *(covenant)*, en vooral dàt artikel waarin wij beloofd hadden elke waarheid, die met het woord van God in de Schrift bewezen kon worden, te zullen aannemen. Maar aan den anderen kant beval hij ons ook aan om hierbij niet ligtzinnig te handelen en ieder nieuw denkbeeld eerst te vergelijken met die waarheden, waarvan wij reeds volkomen zekerheid verkregen hadden. *Want*, zeide hij, *het is onmogelijk, dat de geheele Christelijke wereld tot op dezen dag in algeheele duisternis verkeerd zou hebben*, *en niet minder onmogelijk*, *dat de kennis der waarheid eensklaps in al haar glans zou gaan schijnen.*

Den 28sten Julij 1620 vertrokken onze reizigers naar Delftshaven, van waar zij zich naar Engeland zouden inschepen. En zoo, zegt een

van hunne geschiedschrijvers, verlieten zij die stad (Leiden), waar zij een tijdelijke rustplaats hadden gevonden. Zij waren evenwel kalm gestemd; zij wisten toch, dat zij hier beneden slechts gasten en vreemdelingen waren. Zij hechtten zich niet aan de dingen dezer wereld, maar verhieven de oogen naar boven, waar hun dierbaar vaderland was, en waar God hun een blijvende stad bereid had. Zoo bereikten zij de plaats, waar hun schip gereed lag. Een groot aantal vrienden, die niet met hen vertrekken konden, hadden hen echter derwaarts willen begeleiden. Nadat zij den nacht wakende hadden doorgebragt, elkander hartelijk toesprekende, troostende, bemoedigende, opwekkende, begaven zij zich 's morgens aan boord, en toen - toen kwamen de bange zuchten, en heete tranen, en herhaalde omhelzingen, en innige gebeden, waarbij zelfs de hun vreemde omstanders diep getroffen werden. En als eindelijk het teeken van vertrek gegeven werd, vielen allen eensklaps op de knieën, en droeg hun leeraar, de weenende oogen ten hemel wendende, hen op aan de goddelijke barmhartigheid. Zoo namen zij afscheid, en riepen elkander een vaarwel toe, dat voor zeer velen hunner wel het laatste wezen zou.

Een gunstige wind brengt hun scheepje, de *Speedweel*' van 60 ton, weldra te Southampton. Maar nu wacht hun teleurstelling en vertraging. Eenige Engelsche broeders zullen met hen gaan, en zoo worden zij verdeeld over twee schepen, waarvan het eene in zoo treurigen staat verkeert, dat zij, pas in zee gestoken, twee malen weêr moeten binnenloopen, eerst te Darmouth, vervolgens te Plymouth. Maar juist van pas, ontvangen zij dáár ook nog een schrijven van Robinson, geheel geschikt om hen te bemoedigen en tevens ook voor te bereiden op de nieuwe pligten, die zij straks zullen moeten beoefenen. Hij betreurt het daarbij op nieuw, dat hij niet met hen heeft kunnen gaan, en prijst hun geduld aan bij de moeijelijkheden, die hen wachtten, alsmede broederlijke liefde en eensgezindheid. Bovenal dringt hij er bij hen op aan, dat zij trachten naar den vrede met God, want betaamt het den Christen telken dage van den Heer vergeving te vragen, de bijzondere omstandigheden, waarin zij verkeerden, maakten hun dit dubbel ten pligt. ‘Bedenkt, zeide hij, dat, als de zonde is uitgewischt door een ernstig berouw, en als men door den H. Geest de levendige verzekerdheid van de vergeving bezit, dat men zich dan ook veilig gevoelt in het aangezigt des gevaars, gesterkt bij alle droefenissen en geborgen in leven zoowel als sterven voor alle kwaad.’ Maar straks daarop geeft hij hun ook ten aanzien van hun toekomstig politiek en maatschappelijk leven wijze en opmerkelijke lessen. ‘Gij zult u weldra geroepen zien om eene burgerlijke maatschappij uit te maken en een burgerlijke overheid te verkiezen, en dit zult gij, terwijl gij in uw midden geene mannen hebt, die zich bijzonder onderscheiden en voor die betrekkingen meer dan anderen geroepen schijnen. Maar handelt als wijze en christelijke mannen; wilt niet alleen personen kiezen,

die 't gemeen belang op 't hart dragen, maar wilt die mannen dan ook de eere en de gehoorzaamheid bewijzen, op welke zij bij de uitoefening van hun ambt aanspraak mogen maken. Laat u daarin niet verhinderen door de gedachte, dat zij menschen zijn gelijk de overigen; neen, bedenkt dat zij door God zijn aangesteld tot uw welzijn. Volgt de groote menigte niet na, welke meer ziet op prachtige kleedij dan op de deugden der overheidspersonen en op de instelling van God. Gij, gij kent iets beters, gij weet dat, hoe nederig de persoon ook zij, die een overheidsambt bekleedt, gij in hem de magt en het gezag van God, wiens vertegenwoordiger hij is, moet eeren. En zoo behoort gij u met des te meer ijver op de beoefening van dezen pligt toe te leggen, daar gij u door geen andere personen geregeerd zult zien dan die door u zelven gekozen zijn.'

Ootmoed voor God, gelijkheid en broederschap onder elkander, eerbied en gehoorzaamheid voor en jegens de verkozenen door het souvereine volk, ziedaar de beschermende en zegenrijke beginselen welke Robinson aanprijst aan dat gedeelte van zijne gemeente, dat de zee overtrekt om in Amerika, te midden van velerlei lijden, een toevlugt te stichten voor hen die gelooven aan de waarheid, aan den pligt, en die, wat ook gebeure, bovenal willen gehoorzamen aan hun door het woord van God verlicht geweten.

Den 6^{den} September steekt de *Meibloem* met 100 passagiers op nieuw in zee. Zwak en broos is het schip, en stormen zullen het teisteren. Maar 'vrees niet, gij klein kuddeke!' Gij zijt Noord-Amerika's toekomst. Mogen de wateren dringen door de voegen, mogen de golven de planken dreigen uiteen te slaan, geen nood, de bodem die u draagt, bevat en draagt en voert naar herbergzamer oorden de zaden van staatkundige en godsdienstige vrijheid.

(Slot volgt.)

Politiek overzicht.

Hebt gij wel eens, waarde lezer, een dier benauwde nachten doorgebracht, waarin de slaap zich over uwe oogleden uitspreidde, alleen om er na eenige minuten weer van te wijken? Telkens, niet waar? kwaamt gij met een schrik wakker; gij hadt een geluid gehoord, duidelijk hooren stappen op trap of gang. Het bleek een loos alarm te zijn. Weer slaapt gij in. Gij droomt van wandelingen door enge paadjes; van muren, die in elkander loopen, om u den toegang te versperren; of van den jammerlijken toestand, dat gij u ongeschoeid te midden eener drukke straat bevindt. Eensklaps ontwaakt gij weder met eene huivering en durft er bijna voor zweren, dat de brandklok luidt. Gij richt u op, om te luisteren, misschien wel om te ontdekken van welken hoek des uitspansels de rook wordt toegedreven; gij ontwaart niets dan een bleek maanlicht, welks fletse stralen aan uw spiegel het vermogen geven, om uw ontredderd gelaat bleek en akelig aan uw eigen blikken voor te zetten. Zoo gaat het door totdat eindelijk afgematheid de banden van den slaap vaster om u heen slaat en u eerst laat in den morgen onverkwikt en ontstemd aan het dagelijksch leven teruggeeft.

Europa's toestand in de afgeloopen maand heeft met den hierboven beschrevenen veel overeenkomst. Onrustige rust; ongegronde angsten; geveinsde onbezorgdheid. Een oogenblik meent men, dat Frankrijk zijn kwalijk verkropte spijt over Pruisens grootheid lucht zal geven in een oorlog, onder het voorwendsel van Noord-Sleeswijk aan te vangen; wat later slaapt men weder gerust in op de vredelievende verklaringen in Fransche en Duitsche dagbladen, met edelen naijver en als met bezorgde gastvrijheid, den belangstellenden lezers toegediend. Doch daar klinkt u de alarmklok tegen uit de eeuwige stad; de zeven heuvelen willen zich in de armen van het vereende Italië werpen, maar worden door een wenk van den opvolger der Allerchristelijkste koningen in hun edelen hartstocht gestuit. Wederom was de vrees ijdel: de verzoeker heeft niet beproefd, de goede engel heeft niet gesproken. Nauwelijks hierover eenigermate gerustgesteld, dreigt ons een ander gevaar. Oostenrijk, wiens schuldeischer te zijn vooral bij ons eene niet ongewone eer is, zal zijne verplichtingen niet meer trouw nakomen en uwe inkomsten met een vijfde of een vierde verminderen. Vreeselijk denkbeeld, dat echter ook alras blijkt, al te voorbarig te zijn opgewekt.

Inderdaad eene onverkwikkelijke rust. Zal er eene behaaglijke rust, eene gevaarvolle koorts of eene ziellooze verdooving op volgen? Laat ons kortelijk de voornaamste feiten nagaan, die op staatkundig gebied

die afwisselende bekommering en gerustheid hebben doen geboren worden.

Men weet dat art. 8 van het te Praag, ten vorigen jare, gesloten vredesverdrag aan Pruisen de verplichting oplegt, om de Noordsleeswijksche districten, waar de bevolking bijna uitsluitend Deensch is, aan het koninkrijk Denemarken terug te geven.

Tot nog toe heeft Pruisen daaraan niet voldaan, veeleer zulke strenge en onaangename maatregelen tegen de bewoners van dat gewest genomen, dat talrijke gezinnen verhuisd en naar Jutland getrokken zijn. Eene nota van de Deensche regeering, op den verplichten afstand aandringende, wordt door de Pruisische beantwoord met de onheilspellende vordering van waarborgen voor de inwoners van Duitschen oorsprong, die in de af te stane landstreken mochten wonen. Daar het Pruisische gouvernement bovendien oordeelde niet aan eenige tijdsbepaling ten aanzien van dien afstand gebonden te zijn, bleef de zaak slepende, toen eensklaps het gerucht ontstond, dat de Fransche gezant te Berlijn aan de Regeering aldaar eene nota had overhandigd, waarin de nakoming van het bekende artikel 8 kategorisch gevorderd werd. Vele omstandigheden droegen er toe bij, aan die tijding gewicht te hechten. Het nationaal gevoel van het Fransche volk had twee groote kneuzingen ontvangen. Zijne werkeloosheid in den grooten oorlog van '66 en de ongelukkige afloop der Mexicaansche onderneming. Voor het sluiten der zitting van het Wetgevend Lichaam had Dupin met ronde woorden verklaard, dat Pruisens grootheid Frankrijk bedreigde, dat een conflict tusschen de twee militaire machten niet kon uitblijven, en dat in allen geval iedere verdere uitbreiding van het Duitsche verbond moest worden tegengegaan. Aan de ontevredenheid, die zich op zulk eene wijze lucht gaf, zou - meende men - keizer Napoleon op geene andere wijze voldoening kunnen schenken dan door zijne Zouaven tegen den Landwehr in het strijdperk te voeren. Als bemiddelaar van den wapenstilstand en den vrede van den vorigen zomer kon de keizer gemakkelijk de Deensche eischen ondersteunen. Voilà la guerre allumée. Eensklaps echter draait de wind. Van beide kanten worden in de meest invloedrijke dagbladen vertoogen gezaaid, dat een oorlog heilloos en doelloos, misdadig en baldadig zijn zou; dat ieder der partijen er bij verliezen, geene er bij winnen kon; dat Frankrijk en Duitschland, beide groote volken, geschapen zijn, om eendrachtelijk het beschavingswerk voort te zetten, niet om Europa in den vuurpoel van een vernielenden oorlog te dompelen. Eindelijk verschijnt in den *Moniteur* de verklaring dat het gansche gerucht op een misverstand berustte. Nimmer had de Fransche regeering aan de Pruisische eene nota over de Sleeswijksche aangelegenheden gezonden; alleen eene depêche was meêgedeeld aan den waarnemenden gezant te Berlijn, die den inhoud daarvan aan het kabinet van Von Bismarck moest meedeelen, als eene offi-

cieuse verklaring van Frankrijks gevoelen ten aanzien dier kwestie, niets meer. Dus voor het oogenblik trekt Napoleon nog niet bepaald partij. Doch aan wien ligt de schuld der verwarring? Sommigen beweren, dat de Fransche regeering heeft willen zien, hoe ver zij kon gaan, en of inderdaad de volkswensch voor een oorlog is. Anderen gissen daarentegen, dat de Pruisische premier, de bondskanselier, dat Von Bismarck het nationaal Duitsche gevoel heeft willen opwekken tegen de verkiezingen voor het Noordduitsche parlement, die op het einde van Augustus moeten plaats grijpen, doch dat hij die tactiek heeft moeten opgeven, toen er werkelijk kans bleek te ontstaan op het uitbarsten van een oorlog. Op het oogenblik wordt er nog altijd tusschen Pruisen en Denemarken onderhandeld, zonder dat beider vorderingen eenigszins zijn gewijzigd, en zonder dat dus de oplossing van de moeilijkheid nog gevorderd is. Een nieuw gezichtspunt is in de kwestie geopend. Minister Von Bismarck heeft - zoo beweert men - verklaard, dat alleen aan Oostenrijk het recht toekomt, om de vervulling der beloften ten aanzien van Sleeswijk met en benevens Denemarken te verlangen. Is die verklaring inderdaad gegeven, dan behelst zij eene toenadering tot een *slight flirtation* - zouden de Engelschen zeggen, met Oostenrijk, eene nieuwe bedreiging, als men wil, tegenover Frankrijk. Laat keizer Frans Jozef zich hierdoor streelen, dan is alle hoop op een verbond tusschen Oostenrijk en Frankrijk voorloopig opgegeven. Werkelijk wordt ook beweerd, dat Von Beust, die de van hem gekoesterde verwachtingen tot dusverre geenszins heeft teleurgesteld, ten aanzien van Oostenrijks buitenlandsche betrekkingen geene wraakzuchtige plannen heeft. Frankrijk als Duitschlands gemeenschappelijke vijand te beschouwen, Pruisen te erkennen als het hoofd van Noord-Duitschland, aan Oostenrijk denzelfden rang te verschaffen in het zuiden - ziedaar zijne politiek.

Het onderhoud van Napoleon en Frans Jozef op 18 Aug. te Salzburg gehouden, heeft wellicht alleen ten doel eenige explicatie over de Mexicaansche aangelegenheden. Bezwaarlijk echter zal de Europeesche politiek vreemd blijven aan de gesprekken der beide keizers, die vergezeld zijn door een hunner voornaamste staatsdienaren. Van eene alliantie zou eerst sprake zijn, melden Oostenrijksche nieuwsbladen, indien het vroeger medegedeelde gerucht eener Pruisisch-Russische alliantie zich mocht verwezenlijken. Een treurig bewijs van de vermeende waarschijnlijkheid dier combinatie.

Zullen nu Frankrijk en Duitschland in vrede blijven leven of zullen zij de kracht der nieuwste uitvindingen op het gebied der vuurwapenen tegen elkander gaan beproeven? Het zal afhangen van de richting, die de Regeeringen der beide landen in het binnenlandsche bestuur volgen. Bevorderen zij daar vrijheid en beschaving, dan voeden zij den vrede; willen zij die twee noodzakelijke levenselementen verstikken,

dan voeden zij den oorlog. Ten aanzien van Duitschland is die meening in de *Revue des Deux Mondes* onlangs aldus geformuleerd door een naamloozen schrijver, in wien men echter een prins uit het Huis van Orléans meent te ontdekken. Lost Duitschland zich op in Pruisen, dan ontstaat daar onbeperkte alleenheerschappij, Cesarisme, eene macht steunende op bajonetten, en dus voortdurende zucht tot oorlog; lost daarentegen Pruisen zich op in Duitschland, offert de Berlijnsche Regeering haar principe van volstrekt gezag op aan den volkswil der Duitsche eenheidsmannen, dan wordt een rijk van vrede voorbereid. Wenden wij dus den blik tot de inwendige toestanden in de rijken, over wier verhouding wij begonnen zijn te spreken.

In Frankrijk is de zitting van het Wetgevend Lichaam gesloten, dat slechts karig gebruik heeft gemaakt van het recht van interpellatie der ministers, dat in het begin des jaars aan de vertegenwoordiging geschonken was; en maar in kwesties van ondergeschikt belang is de meerderheid er toe overgegaan, om inderdaad de Regeering om inlichtingen te verzoeken. In handen van zulk eene slaafsche Kamer beteekent het toegestane recht al zeer weinig. De vroeger geoorloofde beantwoording der Troonrede gaf aan de minderheid nog meer gelegenheid haar inzichten omtrent belangrijke staatsaangelegenheden meê te deelen. En tijd blijkt met de afschaffing van laatstgemelde bevoegdheid niet te zijn gewonnen, indien men althans let op de in deze zitting verrichte werkzaamheden. Algemeen deed zich het verlangen kond naar de nog in den brief van 19 Januari, door den Keizer aan zijn minister geschreven, beloofde vrijheden. De *Moniteur* van den Napoleonsdag werd met blijmoedige spanning te gemoet gezien. Het officieele blad bevatte geen enkelen regel omtrent wijzigingen in het binnenlandsche bestuur. Alleen om de landbevolking wat tevreden te stellen, heeft de keizer het aanleggen van buurtwegen op groote schaal gelast. Een voortreffelijke maatregel, die echter eene breede schaduwzijde zal opleveren, namelijk de oprichting eener afzonderlijke staatskas, die alsdan beurtelings geven en nemen zal aan en van de algemeene middelen en dusdoende een middel meer opleveren tot verduistering der financieele toestanden. Deed de ongunstige afloop van den tocht naar Mexico het gemis van een echt vertegenwoordigende regeeringsvorm betreuren, de klachten hierover zullen een sterken weêrklank ondervinden bij de geheele burgerij als de coupons der Mexicaansche schuldbrieven niet meer zullen worden betaald. Eene leening van 400 millioen franken ten behoeve van het Mexicaansche keizerrijk is tot stand gekomen aan de Parijzer beurs onder bescherming der Fransche Regeering, toen deze - dit blijkt nu van achteren - reeds het plan koesterde haar troepen over den Atlantischen Oceaan terug te laten komen en dus feitelijk het pas gestichte rijk te ondermijnen. Bedenkt men daarbij, dat het Fransch gouvernement zich bijna de helft

der geleende som door de Mexicaansche keizerlijke Regeering heeft laten betalen als schadeloosstelling voor de gemaakte oorlogskosten, dan zou men geneigd zijn Frankrijk te vergelijken met het omgekeerde van den pelikaan, die zijne jongen met zijn eigen bloed voedt. Laat nu de Regeering de zaken haar loop en derhalve de Mexicaansche effecten hun waarde verliezen, of geeft zij integendeel eene vergoeding uit de algemeene geldmiddelen aan de houders dier fondsen - in beide gevallen schept zij misnoegden.

Slaagt Pruisen er beter in, om zich bij zijne nieuwe onderdanen bemind te maken? Tot dusverre valt hierop geen bevestigend antwoord te geven. De invoering der Pruisische wet op de rechtsbedeeling in het voormalige Nassau en Keur-Hessen is geene verbetering; de handelwijze der Pruisische ambtenaren in Hannover is niet van partijdige gestrengheid vrij te pleiten, de druk van krijgsdienst en belasting is overal verzwaard. Zelfs de *Kölnische Zeitung* kon niet nalaten te klagen over de wijze waarop de ingelijfde provinciën met Pruisische instellingen worden begiftigd. De inhoud dier klachten is niet tot het publiek gekomen, daar de Regeering het nommer, dat ze bevatte, in beslag liet nemen en slechts liet verspreiden ontdaan van het afkeurende artikel. Die onderdrukking der drukpers heeft een pendant in de vervolging van Larker en Twesten, wegens deelneming aan voorbereidselen tot de verkiezing voor het Noordduitsche Parlement, waarvan zij zich als ambtenaren hadden moeten onthouden. Toch houdt de *nationale liberale* partij, waartoe laatstgenoemde, zoo vaak vervolgde staatsman (?) behoort, haar programma vol, om de tegenwoordige regeering in haar plannen voor Duitschlands eenheid te steunen. Eene parallel met deze partij levert eene fractie der feodale partij op, die onder den naam van *vrije conservatieven*, het betrekkelijke liberalisme der Regeering niet tegenwerkt, en dus ook haar vroegere beginselen vaarwelzegt.

De niet talrijke rest der *Fortschritts*-partij, de volbloed-liberalen, hebben zich in hun verkiezings-programma ontevreden verklaard over al wat tot dusverre geschied is; zij zal echter slechts eene kleine minderheid in het Parlement kunnen brengen. Weldra zal men nu ook de fout ontdekken van het ontbreken van schadeloosstelling voor de leden van het Parlement: dit toch belet meest allen ambtenaren zich candidaat te stellen. Men mag dus bij de verkiezingen van 31 Aug. een Parlement te gemoet zien, dat bereid is het gebouw van Von Bismarck in zijn geest te voltooien. Slechts zeer weinige bewoners van Germanië toch zijn het eens met den liberaal Von Goegl, die ronduit heeft verklaard, dat voor Duitschland alleen eene verdeeling in een aantal verbonden Staten past. De vroegere Duitsche keizers - zegt hij - hebben die federatie nimmer te boven kunnen komen; het zal ook den Hohenzollern niet gelukken. Jammer (of gelukkig) maar,

dat die thans verdreven dynastiën zelve te weinig aanspraak kunnen maken op de dankbaarheid harer vroegere onderdanen, om de rustige ingezetenen tot een gewelddadig verzet tegen de bestaande orde van zaken aan te zetten. Ja, men beweert zelfs, dat bij de verkiezingen in de geannexeerde landen de particularistische richting weinig kans van zegepralen heeft. 's Konings reize door een gedeelte er van; zijne verzekeringen van vernieuwde zorg voor de genomen maatregelen, zal ook wel iets bijdragen tot meerdere bevestiging van den eenjarigen band. Alleen bij het uitbarsten van een oorlog met Frankrijk zou de anti-Pruisische partij haar laatste krachten inspannen, en dan zou de strijd voor goed beslist zijn. Het is te hopen, dat ook om dit spel te vermijden Von Bismarck elk conflict met Napoleon ontwijke. Zoo althans binnen het gebied van den tegenwoordigen Bond, ten noorden der Main-linie. In de zuidelijke Staten heeft zich onlangs weer eene partij geopenbaard, die bepaaldelijk tegen alle aansluiting aan Pruisen ijvert en een bond tusschen de vier Zuidduitsche landen als doel voorstelt. Van den invloed dier partij valt echter vooralsnog weinig te zeggen. Het Pruisen van dien gedroomden Zuidduitschen Bond, de Oostenrijksche keizerstaat, heeft ongetwijfeld bij de laatste zitting van de vertegenwoordiging doorslaande blijken gegeven van in ware vrijzinnigheid zijn noordelijken mededinger vooruit te willen streven. Maar het stoffelijke? Behoeft er meer gezegd, dat men een oogenblik aan eene rentereductie der Oostenrijksche staatsschuld geloofd heeft? Zoo is de Regeering het ook met Hongarije eens op het financieele na. Een hoeveelste gedeelte zal Hongarije dragen in de uitgaven der Monarchie? Dat is de moeielijke vraag, die thans gedebatteerd wordt in eene commissie uit leden van den Hongaarschen Rijksdag en dien der overige deelen des lands samengesteld.

Zoodra van financieelen nood sprake is, denken wij terstond ook aan Italië. Leniging door leeningen wordt ook dáár niet verwaarloosd. De beide deelen der vertegenwoordiging hebben zich verklaard voor het Regeeringsontwerp ten aanzien der geestelijke goederen. Terwijl deze in het bezit der Kerk blijven, moet de bezittende geestelijkheid in den loop van 10 jaren 25 pCt. der waarde aan den Staat uitkeeren, die intusschen op dit bedrag 400 millioen franken bij de voornaamste Fransche bankiers leende. En niettegenstaande dien toevloed, niettegenstaande ingrijpende bezuinigingen op alle deelen van den Staatsdienst, moeten de belastingen met een aanmerkelijk bedrag verhoogd worden. Zoo één volk belang heeft bij den vrede, zijn het de Italianen. Bestaat er vrees, dat hun - mag men zeggen: ontijdige? - begeerte naar Rome den vrede in gevaar brengt? - De bekende September-conventie verlangt dat de Romeinsche bevolking aan zich zelve blijve overgelaten.

Van de Italiaansche Regeering is tot dusverre nog geene poging gedaan, die overeenkomst te breken. Wel zijn de revolutionaire comités bin-

nen Rome druk werkzaam. Wel schijnt de Italiaansche Dictator zijn ploeg weer te hebben verlaten, om het ideaal van zoovele eeuwen te verwezenlijken, het Florentijnsche kabinet ziet alles werkeloos aan. Van de andere partij der September-conventie kan hetzelfde niet gezegd worden.

Het Fransche legioen in pauselijken dienst, dat gevaar liep door talrijke desertiën opgedund te worden, is door den Franschen generaal Dumont, op zijne doorreis door Rome, scherp en krachtdadig aangemaand aan zijn vaandel getrouw te blijven. En heeft nu ook al de Fransche Regeering verklaard, dat generaal Dumont geheel uit persoonlijken ijver gehandeld heeft, zoo heeft toch later de Minister van Oorlog niet geschroomd een geschreven dagorder in dienzelfden zin aan het legioen te doen toekomen. Waar Fransche soldaten eene roeping te vervullen hebben, is de eer der groote natie op het spel, zoo luidt het daar; een beleediging hun aangedaan, zal steeds beschouwd worden als eene smet op het Fransche volk. Zoo wordt de deur voor inmenging in de Romeinsche verwikkelingen opengezet. Zoo wordt wellicht de gelegenheid voorbereid voor Frankrijk, om Italië te straffen voor de stoutheid van het bondgenootschap met Pruisen.

Een ander gevaar voor den Europeeschen vrede schijnt meer en meer te wijken, namelijk de onlusten op Candia.

Of het bezoek van den sultan de vorsten van het westen zooveel beter en juister heeft ingelicht, zeker is het, dat een geheel ander denkbeeld aangaande het verzet der Candioten begint te heerschen. De grieven, zoo heet het, thans vrij algemeen, waren zoo groot niet of zij zijn door eenige veranderingen in het bestuur gemakkelijk te verhelpen.

Terwijl de ingezetenen van het Grieksche koninkrijk in hun eigen land rust noch welvaart weten te vestigen, strooien zij de zaden van onrust en ijdele hoop in de gemoederen der Grieksche onderdanen van de Porte, en vervullen zij Europa met overdreven geruchten van onderdrukking en lijdzaamheid, van wreedheden en heldenmoed. Europa zal zich echter hierdoor niet laten meeslepen.

Evenmin als door de zwetsende uitspraak der Atheensche Regeering, waarbij zij Turkije uitdaagde, den opstand vóor September te bedwingen of een oorlog met Griekenland te duchten. Die uitdaging, die - wie weet! -op Ruslands hulp meende te kunnen rekenen, schijnt gevolg te hebben gehad. Turkije zal vóor September zegevieren. De ontevredenen of schuldigen onder de Candioten hebben het eiland verlaten; de teruggeblevenen zullen zich moeten onderwerpen met vertrouwen op de beloften, die Abdul-Aziz aan de souvereinen van het Westen heeft gedaan. Inzonderheid schijnt Groot-Britannië aan de vervulling daarvan niet te twijfelen of te willen twijfelen. De Regeering van dat land heeft haar schepen niet, gelijk Frankrijk en Oostenrijk, beschikbaar gesteld voor de vluchtende bewoners van Candia. Men mag dus

verwachten dat bij een eventueel uitbarsten van een oorlog in het Oosten Engelands apathie der laatste jaren zou verdwijnen en de Dardadellen met kracht van wapenen aan Ruslands klauwen zullen worden betwist.

Naar binnen is de kracht der Britsche natie weer versterkt door het eindelijk tot stand komen der *Reformwet.* Het gewichtigste amendement, dat door de Lords er is ingebracht en door de Commons later bekrachtigd werd, is ongetwijfeld de bepaling dat in districten, waarvoor 3 parlementsleden zitting hebben, ieder kiezer maar op 2 personen, en te Londen, dat reeds thans 6 vertegenwoordigers afvaardigt, elk kiezer maar op 3 personen zal mogen stemmen. Daardoor wordt ook aan de minderheid gelegenheid gegeven, zich in het Parlement vertegenwoordigd te zien. Het is natuurlijk, dat de Aristocratie van het Hoogerhuis, bevreesd voor de democratische meerderheid, die vooral na invoering der Reform aan de verkiezingen deel zal nemen, een middel heeft aangegrepen, om ook conservative leden in het Huis der Gemeenten zitting te doen nemen. En de maatregel was te billijk, om door het Lagerhuis verworpen te worden. Een gelijk bewijs van welgezindheid en begeerte tot bevestiging der volksrust gaven van hun kant de Lords, toen zij een reeds door hun aangenomen amendement, waarbij de census voor bij anderen inwonende kiezers van £ 10 op £ 15 gebracht was, weer introkken, en toen zij later, nadat de door hen geamendeerde *Bill* weer uit het Lagerhuis kwam, berustten in de verwerping van vele door hen in de wet gebrachte veranderingen. Onder deze laatste verdient eene wel vermelding, n.l. die, waarbij aan de kiezers de bevoegdheid werd toegestaan, om schriftelijk hun stem uit te brengen. Het Lagerhuis zag hierin eene nieuwigheid, die nadeelig werken zou op de zelfstandigheid en de onafhankelijkheid der kiezers; omkooperij en allerlei invloed kan alsdan meer plaats grijpen dan bij eene mondelijke en openbare stemming.

Zoo is dan eindelijk eene wet tot stand gekomen, die althans voor een tijd lang de eischen der democratische richting, zoo al niet voldaan, dan toch bedaren zal. Hoe sterk overigens die richting op 't oogenblik in Engeland is, blijkt uit hetgeen met het wetsontwerp op het gebruik der openbare Parken, waartoe de groote volksdemonstraties voor de reformwet in Hydepark gehouden, vooral aanleiding hadden gegeven. Tegen elke beperking van het gebruik dier pleinen verzette zich de volksmenigte, dus ook in het Lagerhuis. Dáar verklaarden de hoofden der democratische partij, dat zij onophoudelijk telken dage zoolang zouden spreken, dat het nimmer tot eene stemming kon komen. De Regeering is hierdoor zoo afgeschrikt, dat zij het ontwerp terugnam; waarschijnlijk om geen verwoeden strijd te openen over eene aangelegenheid, die slechts nu en dan van belang kan blijken te zijn.

Oordeelden wij hierboven, dat Groot-Britannië in de Oostersche kwes-

tie nooit onverschillig zou blijven en bij het uitbreken van een Turkschen oorlog zijne neutraliteit zou laten varen, nog eene andere buitenlandsche verwikkeling dreigt Engeland tot een oorlog te nopen. De wreedheden van keizer Theodorus van Abyssynië zijn tot een graad van waanzin gestegen, waarbij de Calligula's en de Nero's verbleeken. Zijne eigen soldaten vreezende, laat hij honderden te gelijk, als verdacht van verraad, ter dood brengen, terwijl hij eigenhandig een werkzaam aandeel in de slachting neemt. Ten gevolge van dien toestand is men terecht beducht voor het lot der Engelsche zendelingen, die daar gevangen worden gehouden. En hoe zal Albion dan het bloed zijner kinderen wreken? Het mag de golven beheerschen, tegen Abyssynië heeft het ook een landleger noodig, en is misschien beducht aan de oevers van den Nijl een tweede Mexico voor zich te scheppen. Intusschen moeten eerst nadere tijdingen ons het eindelijke lot der gevangenen meedeelen.

Diezelfde onzekerheid heerscht nog ten aanzien van den opstand in Spanje. Dat er ontevredenheid heerschte over het echt despotische bestuur van Narvaez wist ieder; dat militaire oproeren daarvan in Spanje eerlang het gevolg zouden zijn, kon men gissen, thans echter schijnt het zeker, dat Catalonië daarvan het voorbeeld heeft gegeven. Of de oproerlingen een beraamd plan; of zij allerwegen vertakkingen hebben; welke denkbeelden zij ten aanzien eener regeeringsverandering koesteren, daarover valt tot dusverre nog niets meê te deelen.

In ons vaderland is de maand Augustus kalm voorbij gegleden. De veepest schijnt geheel te zijn geweken tot algemeene tevredenheid des volks en tot bijzondere voldoening van de Regeering. De Minister van Binnenlandsche Zaken heeft bij de sluiting van de zitting der Staten-Generaal aan de Kamers zijn dank betuigd over de medewerking, die zij betoond hebben, zoo bij het tot stand brengen van de daarop betrekkelijke wet als van zoovele andere belangrijke werkzaamheden. Ook de Minister van koloniën kan bij voorraad rusten op de lauweren, die hij zich verwerven zal bij de discussiën over hoofdstuk VIII der begrooting. Dan zal hij ongetwijfeld verklaren wat zijne inzichten omtrent de koloniale politiek zijn, en door die verklaring de meerderheid voor zijne begrooting doen stemmen of haar doen verwerpen. Tot zoo lange

> Liegen ihm im Schicksals Schoosze
> Die heitren und die schwarzen Loose.

De opperlandvoogd heeft intusschen weer een besluit genomen, dat men na de tot hiertoe gevolgde gedragslijn eenigermate vreemd mag vinden. Hij heeft de bepaling van zijn voorganger ingetrokken,

volgens welke de inlanders niet gedwongen konden worden verder dan op 4 palen afstands van hunne dessa's in 's rijks koffietuinen te arbeiden. Of hierdoor het prestige van ons gezag in Indië, waarvoor zekere partij beweert zoo sterk te ijveren, veel winnen zal, mag betwijfeld worden. En of de Maleische onderdanen van Z.M. daardoor niet opnieuw gekweld en benadeeld worden, - wat doet dat er toe?

H.L.D.

Mengelwerk.

Uit czaar Iwans leven.
Door Dr. R.C.H. Römer.

I.
Op Solowedz.

Denemarken langs, Noorwegen om, Lapland voorbij en wie uit eene onzer havens is uitgezeild, bereikt de plek, waarvan ik, bij de hernnering aan een merkwaardig voorval in het leven van dien czaar Peter, door wiens vorming ons vaderland op Ruslands erkentelijkheid onbetwistbare aanspraak heeft, te voren zong:

> Daar, waar de Witte Zee haar golven
> Onstuimig naar het zuiden jaagt;
> Daar, waar ze in baaijen, diep gedolven,
> Vaak tal van vlugge bodems draagt.

De Witte Zee - zelve eene bogt der IJszee, die zich tachtig mijlen ver in Ruslands noorden kromt, grijpt zij door een drietal baaijen verder door in het uitgestrekte gebied. Van deze rigt zich eene, Kandalaskaia geheeten, westwaarts, Lapland in. Zuidwaarts strekken zich de beide anderen uit. De oostelijke verlengt zich als het ware in de rivier de Dwina, Archangel en Cholmogorij voorbij, uren wijd, terwijl de westelijke, als in de kleinere rivier de Onega zich versmallende, met baperkter lengte zich vergenoegt. Gedurende acht maanden tot eene ondoordringbare ijsmassa gestold, dragen de aangeduide wateren in het overige gedeelte van het jaar tal van vaartuigen; bodems zoowel van grooteren omvang, die ten handel, als kleinere, die tot de visscherij zijn uitgerust. En ontbreekt het hun niet aan eilanden, die nu, met sneeuw en ijs bedekt, slechts eenige steenen te meer schijnen

in den witten marmervloer, maar die, als die vloer uiteen gespat is zich voordoen als vaste punten, bestemd om den aanval der op legerdrommen gelijkende golven op de naburige kusten af te weren, onder deze is dat, hetwelk zich aan den ingang van de baai der Onega bevindt en den naam van Solowedz draagt, niet het minst opmerkelijke.

Voor drie eeuwen - mijn verhaal begint met het jaar 1566 en eindigt met het jaar 1569 - trok er een klooster de aandacht. De eerste beginselen dier stichting waren van 1420. In dat jaar toch kwamen twee mannen, Sabbas en German, als velen van hunne tijdgenooten niet bevroedende, dat des christens roeping niet het eenzame leven is, maar het leven in het huisgezin en in de maatschappij, op het eiland en kozen er eene grot tot woning. Sabbas stierf na weinige jaren, maar in eenen Zosimas vond German eenen nieuwen lotgenoot. 't Kan wel om de woeste Loparen, die uit vrees van schade voor hunne jagt en vischvangst hen verontrustten geweest zijn, dat zij hunne kluis met eene houten muur omgaven. Zeker is het, dat zij om hen, die, in weerwil van de kerk, door beide vreemdelingen gesticht, hunnen vijandigen zin tegenover hen niet aflegden, tot het bestuur van Nowgorod zich wendden met het verzoek, dat hun het eiland in eigendom wierd afgestaan. Barsch weigerde eerst het hoofd van dat bestuur, de posadniedza Martha, Zosimas te hooren; maar daarna was zij van 's mans voorbeeldig leven niet onderrigt, of zij noodigde hem aan hare tafel en verblijdde hem eerlang met de verhooring zijner bede. Sedert was niet slechts het bestaan der stichting verzekerd, maar verkreeg zij langzamerhand ook den omvang, dien zij na honderd zes en dertig jaren bezat.

Men zou zich vergissen, indien men meende, dat hare leden uitsluitend of bij voorkeur met onvruchtbare bespiegelingen of zinledige plegtigheden zich bezighielden, zooals dit vele kloosterlingen van westelijk Europa gedaan hebben en doen tot op dezen dag. Zij wijdden integendeel hunne uren voor een goed deel aan nuttigen arbeid, zoowel op stoffelijk, als op geestelijk gebied. Grooten lof oogstte in dit opzigt hij in, die sedert 1548 als igoemeen - overste beteekent dit oorspronkelijk grieksche woord - over hen gesteld was. Nog waren de volkstammen langs de kusten der Witte Zee voor het christendom niet gewonnen. Begrippen, zooals die een weinig ontwikkeld heidendom vermogt aan te brengen, waren de hunne en daarmede was in overeenstemming, wat hunne godsdienst heette. Onze igoemeen werd hun ten Paulus. Al moest het nu tusschen ijsschotsen door, die de ranke boot, waarop hij zich had ingescheept, te verpletteren dreigden, straks golven over, die haar schenen meê te voeren in den afgrond, waarin zij zich verloren, hij deinsde niet terug voor den togt, die hem bragt naar hunne armzalige verblijven. In die woningen sprak hij van een hooger levensdoel, dan vischvangst en jagt. Een reiner wezen, dan de schrikgestalten, die hunne verbeelding schiep, leerde hij er aanbidden.

En ontbrak er aan zijn onderrigt, omdat hem zelven het evangelie niet in volle zuiverheid gebragt was, dat onderrigt werkte niet te min hoogst weldadig. Wat hij voor de heidenen rondsomme was: een schrander onderwijzer, zou hij het niet ook, niet veelmeer voor zijne broederen geweest zijn? De russische kerkgeschiedschrijver geeft een bevestigend antwoord op deze vraag. En daarbij voegt hij nog dit: eenen werkzamen oeconoom betoonde hij zich mede. Te regt ook dit laatste. Tot aan zijnen tijd kon Solowedz een woest eiland heeten. Wouden vond men er, ondoordringbare dennenwouden. Eenen chaos van stammen vertoonden zij, zooals dien de stormen, nu in deze, dan in gene rigting over het eiland gaande, schiepen. Het scheen, of in den korten zomer de planten, die de ontdooide grond vermogt voort te brengen, met hen begeerden meê te werken om het chaotische te vermeerderen. Verder waren er toendras: uitgestrektheden moeras, met mos bedekt, zoodra de warmte den bodem een paar voeten ontdooid had; maar waarin geen heester tieren kon. Kan het bevreemden, dat onder zulke omstandigheden noch de landbouw, noch de nijverheid eenen zegen had voor de betreurenswaardige plek? Hare herschepping ontwierp onze igoemeen met schrander overleg, gelijk hij haar met ijzeren volharding ten uitvoer legde. De bosschen zuiverde en ordende hij; door de toendras trok hij kanalen en legde hij wegen aan. Daarna bragt hij inrigtingen tot stand, waar het zeewater tot nuttig zout verdampt, de gevangen visch voor het vervoer naar elders bereid werd. En, als de kroon op zijn werk zettende, liet hij niets onbeproefd om den stapel van rendieren en ander vee te vestigen in den eenmaal onherbergzamen oord. Meer dan door de verfraaijng van zijn klooster, die hij in geenen deele vergat, was hij ongetwijfeld door den arbeid, waarvan ik sprak, een zegen voor zijne omgeving en alleen aan het ongunstige klimaat van Solowedz moet het geweten worden, dat daarop niet geheel van toepassing werd, wat een duitsch schrijver gezegd heeft van dat Pontus, waar de heilige Basilius, wiens kloosterregel in het oosten van ons werelddeel uitsluitend gevolgd werd, zijn eerste klooster stichtte: ‘geheel Pontus was eene dorre, onvruchtbare, onbevolkte woestenij en na weinige jaren werd het een zeer bevolkt, vruchtbaar bloeijend, levendig landschap. Dorp aan dorp verrees om de talrijke kloosters; op alle hoogten en in alle dalen ontstonden landhoeven en aanplantingen. De kultuur ontwaakte uit den langen slaap, wreef zich verbaasd de oogen uit, rekte de sterke, ranke leden, zong eene ochtendhymne tot eer van den almagtige en begon met vrolijken moed haar zegenrijk dagwerk. Door ware, onbetwistbare weldaden zocht de godsdienst van Christus den weg naar de harten der menschen en vond dien. Door werkelijk verfraaijen en veredelen deed zij volkomen verzoening voor alle uitspattingen en hardheden van de menschelijke dwalingen en den hartstogtelijken vuurijver van zoovelen harer priesters en kampioenen.’

Hoe practisch werkzaam onze igoemeen zich betoonen mogt, hij liet daarom toch niet na nu en dan zich tc geven aan hetgeen voor iederen ijverige goeds in het leven roept en goeds bewaart: stil, godsdienstig overpeinzen. Daartoe verliet hij somwijlen het klooster en begaf hij zich naar eene grot, die de natuur in de rotsen van het eiland gegroefd en waarin de hand des menschen alleen gewrocht had, wat onontbeerlijk scheen, wanneer men haar bestemde voor een tijdelijk verblijf. Gemakkelijk te vinden was zij mede niet, wijl zij achter een vrij breed dennenbosch zich verschool en haar ingang door grillig dooreen geworpen rotsblokken voor het oog verborgen was. Zelfs als men dezen laatsten ontdekte, was men nog geenszins zeker de grot zelve te bereiken. Verschillende gangen had men toch vóór zich en groot gevaar liep men van juist dien niet te treffen, die tot haar geleidde. Drong men tot haar door, dan bevond men zich in eene ruimte, die niet groot was, maar van iets meer dan manshoogte. Haar licht ontving zij door eene smalle spleet in den bovenwand. Het rotsstuk, dat bijna in haar midden stond, was gelijk gemaakt om tot tafel te dienen. Evenzoo was de oneffen voet van éénen der zijwanden tot eene zitbank verwerkt en eene opening in den tegenovergestelden tot legerstede verwijd. Zoowel op de zitbank, als in de slaapplaats, lag een dierenhuid, waaronder eenig mos geschikt was. Aan de achterzijde bevond zich in eene kleine opening een houten kruis, juist boven eene kleine verhevenheid op den grond, waar hij de knie kon buigen, die door het teeken van de edelmoedigste zelfopoffering zich gestemd gevoelde tot eene dankbare hulde aan hem, die haar deed.

In deze in zekeren zin onderaardsche grot toefden in het laatst der Meimaand van het jaar 1566 drie personen. Der vrouw, die tot dat drietal behoorde, was het aan te zien, dat zij voor de hoofdpersoon te houden was. Hare houding had iets fiers, dat door het weemoedige van haar gelaat getemperd werd. Rijk was hare kleeding wel niet, maar zij droeg toch de sporen van de onbekrompenheid, waarmede zij vervaardigd werd. Ofschoon haar voorkomen kon doen meenen, dat zij eenige jaren meer telde, had zij toch slechts eenen drie- en dertigjarigen leeftijd bereikt. De elfjarige knaap, die op de bank naast haar zat, was haar zoon, haar eenige. Gerekend naar zijnen ouderdom, was hij eerder wat men gewoon is teêr, dan krachtig te noemen. Uit zijne oogen sprak een levendig gevoel, zijn gewaad was in overeenstemming met dat van zijne moeder. Mogt zoowel de houding van den derden persoon, die naast de rotstafel zich geplaatst had, als diens grovere kleeding, bij de eersten opslag van het oog reeds doen vermoeden, dat hij de dienstbare was, zijn voorkomen was te edel om niet den indruk te maken, dat hij van die dienstbaren er één was, wie het niet te doen is om 's meesters loon te hebben, maar 's meesters liefde.

Tusschen hare vingeren hield de vrouw eenen brief. Dien las zij

overluid en zoowel de bediende, als de knaap, luisterde met eene aandacht, die warme vereering vertolkte van den man, uit wiens pen de regelen gevloeid waren, die gelezen werden. Zóó luidde het opschrift: ‘aan den eens heerlijken, door God hooggeroemden czaar, den nu om onze zonden door helsche boosheid in het hart verduisterden en in het geweten verdwaasden dwingeland, wiens gelijke zelfs onder de ongeloovige beheerschers der aarde niet gevonden wordt: verneem!’

De lezeres hield een oogenblik op, nadat zij dezen aanhef had doen hooren. Daarna vervolgde zij: ‘in de verwarring van den kommer mijns gemoeds zal ik niet veel zeggen, maar de waarheid. Waarom hebt gij de krachtigen in Israël, de uitstekende legerhoofden, die u van den albestuurder gegeven werden, met tallooze pijnigingen verscheurd en hun heilig, zegevierend bloed in Gods tempelen vergoten? Blaakten zij welligt niet van getrouwen ijver voor den czaar en het vaderland? Lasteringen verdichtend, noemt gij de getrouwen verraders; christenen toovenaars, licht duisternis, zoet bitter. Waarom hebben u deze vertegenwoordigers van het vaderland vertoornd? Zijn door hen niet de rijken van Batus, waar onze voorvaderen in zware gevangenis versmachtten, verstoord? Zijn niet door hen de duitsche burgten tot eer van uwen naam veroverd? En wat wordt ons armen, ter belooning? Ondergang! Zijt gij dan onsterfelijk? Is er dan geen God en Opperregter voor den czaar? - Ik beschrijf niet alles, wat ik van uwe gruwzaamheid te dulden had - nog is mijne ziel in verwarring; dit ééne alleen zeg ik: gij hebt mij van het heilige Rusland beroofd. Mijn voor u vergoten bloed schreit tot God. Hij ziet de harten. Ik heb mijne schuld gezocht, zoowel in mijne handelingen, als in mijne geheimste gedachten gezocht. Geens vergrijp ben ik in mijn geweten bewust. Uwe krijgers heb ik aangevoerd en nooit keerden zij den vijand den rug. Mijn roem was de uwe. Niet een, niet twee, maar vele jaren heb ik u gediend, in bezwaren en krijgsbedrijven, nood en krankheid doorstaande, zonder mijne moeder te zien, zonder eene gade te kennen, ver van den dierbaren geboortegrond’... Er biggelde een traan langs de wang der lezende; maar, als schaamde zij zich harer zwakheid, pinkte zij dien weg en las, terwijl haar hoofd bij het volgende fier en fierder zich naar boven beurde, dus voort: ‘tel mijne veldslagen! Tel mijne wonden! Ik beroem mij niet, maar Gode is alles bekend. Hem onderwerp ik mij, in vertrouwen op de voorbede der heiligen en die van mijnen voorzaat, den vorst van Jaroslawl. Voor eeuwig zijn wij gescheiden. Gij zult mijn aangezigt niet weder zien vóór den dag des oordeels; alleen de tranen der schuldelooze offers bereiden den dwingeland zijne straf. Vrees ook de dooden! De door u vermoorden staan levend voor den Allerhoogste; voor zijnen troon eischen zij wraak. Uwe legerbenden redden u niet. Uwe vleijers, de onwaardige bojaren - de deelgenooten van uwe slemperijen en wellustigheden, de verdervers uwer ziel, die u hunne kinderen op-

offeren, maken u niet onsterfelijk. Dit met mijne tranen bevochtigd schrijven laat ik met mij in het graf leggen; ik verschijn er meê voor Gods regterstoel. Amen.'

- Amen! zuchtte de vrouw, het oog ten hemel slaande. Daarna het op den knaap vestigend, wiens blik van den diepen indruk, dien 't gehoorde op hem gemaakt had sprak, zeide zij tot dezen: sinds te Dorpat, dat hij voor zijnen czaar verdedigde, terwijl men bij dezen hem in verdenking bragt, uw vader mij de keuze liet: *of* hem dood te zien *of* in zijn leven voor immer van hem te scheiden - sinds ik het laatste koos en hij, na u gezegend en mij nog eens aan het hart gedrukt te hebben, in den nacht ontvlugtte en bij de Lithauers eene wijkplaats vond, sinds ben ik weduwe en zijt gij een vaderlooze. Niet te min lees ik niet nu en dan en las ik ook thans des ballings schrijven aan czaar Iwan Wasiljewitsch u niet voor, opdat de zucht naar wraak in uw gemoed kieme, wasse. De alwetende is mijn getuige, dat ik het nimmer, ook nu niet deed, dan opdat gij hem zoudt leeren hoogschatten, wiens naam gij dragen zult en u schikken tot zoo getrouw eene dienst aan hem, die, als gij opgegroeid zult wezen, in ons Rusland de gezalfde des Heeren zijn zal, als die, waarop uw vader roem mag dragen tegenover den vorst, die hem te voren: zijnen lieveling noemde, maar die hem nu eenen dwaas heet. Zoon van Andrei Michaïlowitsch Koerbski! wilt ge uws vaders waardig wezen?

- Moeder, lieve moeder! riep de knaap, gij weet, dat ik het wil, en - hij lag der moeder in de armen.

Een treffend tafereel! Zij, de gemalin van dien Koerbski, die voor zijnen czaar niet slechts een getrouwe raadsman geweest was, maar die ook voor zijne zaak het leven gewaagd had, strijdende bij Toela en Kasan, in de steppen der Baskieren en in Lithauens velden - zij, bewust voor dit leven van haren man gescheiden te zijn, terwijl eene andere welligt hare plaats aan zijne zijde stond in te nemen - zij, des niet te min niet gloeijende van wraakzucht tegenover den bewerker van haar ongeluk, den ondankbaren vorst - zij met het waardige woord des verongelijkten in de hand, het eenige pand harer huwelijkstrouw aan het hart en in het oog en op het gelaat den glans der blijdste verwachting voor de toekomst van wege haren lieveling. Die lieveling, diep getroffen door het aangrijpende van het oogenblik - zijne moeder met de liefkozingen van het jeugdige en reine gemoed overstelpende en reeds Rus genoeg om zijnen czaar, al ware hij een dwingeland, te eerbiedigen, ja! te dienen tot met den laatsten droppel bloeds. En, behalve den getrouwe, die op beiden staart, bewogen, diep bewogen, een vierde met de handen over hen uitgebreid zijn:

- God zegene u beiden!

sprekend.

Geholpen door de kronkelingen van den gang, was de igoemeen on-

gemerkt ooggetuige van het voorgevallene geweest en de grot daarna ingetreden.

Hij had reeds eenen hoogen ouderdom bereikt. Zeven en zeventig winters waren over zijn hoofd heen gevloden. Zijne kleeding was geheel zwart. Over den wijden rok, die van voren tot aan de lendenen met eene rei groote knoopen gesloten, maar verder open was en wien onder de borst een gordel omsloot, droeg hij eenen langen mantel, onder de kin vastgehaakt. Een sluijer, die tot laag over de schouders en den rug afhing, dekte het hoofd, terwijl de voeten door eene soort sokken omsloten werden. Zijn gelaat, ten halve weggescholen in den digten en langen baard, vertoonde wel sporen, *deels* van den gevorderden leeftijd, *deels* van de strenge onthouding, waartoe de kloosterregel verpligtte, *deels* van den arbeid, dien hij, zoo min in het stoffelijke als in het geestelijke, geschuwd had, maar het had des niet tegenstaande iets, wat men jeugdigs kon noemen - de vrucht van eenen levenswandel, waarbij het der zonde niet vergund was geworden, haar brandmerk er in te drukken, noch den stormen des levens er hunne verwoestingen aan te rigten. Levendig was zijn oog; als de klank van metaal zijne stem. Zijne fiksche houding en een over het geheel waardig voorkomen, waren niet slechts geëvenredigd aan het geestelijke ambt dat hij bekleedde, maar ook aan het aanzien van het geslacht der Kolietchefs, waartoe hij behoorde.

Indrukwekkend zijn:

- God zegene u beiden!

Het deed moeder en zoon uit elkanders omhelzing zich los strengelen en voor hem neder knielen. Hij rigtte echter beiden op en vervolgde toen:

- Bij zulke gezindheden berouwt het mij niet, u de wijkplaats gegund te hebben, waarom gij vroegt, al zijn misschien de dagen op handen, waarin men het mij als eene misdaad aan zal rekenen.

- De almagtige, viel hem Koerbskis gade in de rede, beware ons en u, eerwaardige vader! voor zulk een onheil. Onze weldoener, onze redder zijt gij geworden. Waarheen? vroegen we in onze radeloosheid, toen wij te Dorpat niet als verlatenen slechts, maar ook als bedreigden achterbleven. Te vergeefs vroegen we ons zóó, zoolang niet onze getrouwe Wasska uit Moskau was teruggekeerd. Hij toefde lang. Eindelijk kwam hij en als zijn eerste woord was: van hier, edele vrouw! van hier, zoo uw leven en dat van uw kind u lief zijn. Om ons voor onze zonden te straffen heeft God toegelaten, dat de booze in het hart van onzen czaar voer. Toen ik op den trap van het paleis den brief hem overhandigde, door uwen gemaal hem geschreven, eerbiedig sprekend: van mijnen meester, knees Andrei Michaïlowitsch, toen gloeide zijn wang, toen bliksemde zijn oog en woedend stiet hij zijnen puntigen staf mij in den voet, zoodat het bloed uit de wonde gutste. In zijn bijzijn liet hij daarna mij pijnigen, opdat ik, gedwongen door de hevigheid der smart, mogt uiten, wat van verraderlijke verbindtenissen

van mijnen heer mij bekend kon wezen. Afgrijselijke bedreigingen heb ik uit zijnen mond gehoord over den verrader, en mede over u en over uwen zoon. Daarom geen uitstel! Voort, voort! Waarheen, waarheen? jammerde ik. En: naar Solowedz! ried hij, naar Solowedz, waar de vrome igoemeen Philippus uw beschermer zijn zal, gelijk hij het die van anderen geweest is. Ik aarzelde niet langer, al zag ik vóór mij eenen togt, die mijne krachten en die van mijn kind scheen te boven te gaan - ik aarzelde niet en toen ik, door hooger magt geholpen, den voet op uw eiland zettede, toen ben ik niet beschaamd geworden: gij hadt maanden aaneen meer dan deze woning voor mij, gij....

- Houd op, vrouwe! geef Gode de eer; hem, den almagtige, komt zij toe; geenen magteloozen sterveling, riep de igoemeen.

- Maar, vader! uwe vrees voor de dagen, die op handen zijn? hernam de weduwe, verklaar u - bid ik - nader.

Als zon de igoemeen op hetgeen hij uit ging spreken, bewaarde hij een oogenblik het stilzwijgen. Eindelijk weêr den mond ontsluitende, liet hij zich dus hooren:

- Een schrijven van den czaar roept mij naar Moskau, waar de bisschoppen des lands vergaderd zijn om eenen opvolger voor den afgetreden metropoliet Athanasius te kiezen. Wat de czaar van mij begeere, kan ik niet gissen zelfs; maar een gerucht, dat mij ter oore kwam, ontrust mij: dit namelijk, dat German, Kasans aartsbisschop, die reeds gekozen was en het metropolietenpaleis betrokken had, plotseling door den czaar zou verwijderd zijn. Ik ducht onheil, maar Gods wil geschiede!

- Angstige tijden! zuchtte de vrouw en zag weemoedig op haren zoon, als ware in hare gedachte de vraag: wat zal ons lot wezen?

- Hier blijven, ging de igoemeen voort, moet gij niet, als ik zal vertrokken zijn. Moskau tot uw verblijf te bestemmen, opdat gij in mijne onmiddellijke nabijheid zijt, waag ik niet; maar best komt mij voor, dat ge u vestigt in het niet ver verwijderde Twer, waar ik niet alleen bekenden heb, maar van waar het ook niet moeijelijk wezen kan, mij in te lichten betrekkelijk al hetgeen u betreft.

Wasska - bij deze woorden rigtte Philippus het woord tot den bediende - Wasska! gij waart getrouw voor uwen meester met de trouw eens belijders, uwe meesteres en haar kind zijn u aanbevolen. Den getrouwen dienstknecht wacht het loon van den Heer der heeren.

En nu - zóó sprak hij ten slotte tot vrouw en knaap - geen dankbetuigen voor het weinige, dat ik voor u vermogt te doen, maar met God, die ons zijnen zoon gaf - hij wees met de hand naar het kruis aan den wand - voor oogen, den weg op, dien hij wijst en - tot weêrziens hier of in de woningen des vaders!

Bij deze woorden verwijderde zich de igoemeen en overschreed weldra den drempel van zijn klooster, om zich voor zijn vertrek naar Moskau gereed te maken.

II.
Bij Moskau.

Moskau - dien naam spreek ik niet uit, of voor uwe verbeelding rijst der Russen oude hoofdstad, zooals zij, nu vier en vijftig jaren geleden, een vuurpoel was, waaruit, als in het gezigt van den overweldiger, de vrijheid der volkeren van ons werelddeel, ook die van onze natie, eenen feniks gelijk, te voorschijn kwam. Zij, die toen aan de bewaring van eenen Wasiljewitsch was toevertrouwd, zij was eene aanzienlijke reeds in de dagen, waarin de Wasiljewitsch, aan wiens levensgeschiedenis ons verhaal ontleend is, binnen of in de nabijheid van hare muren huisvestte. Eene kleine stad kon reeds haar Kreml heeten met zijnen stevigen muur en zijne talrijke wachttorens, zijne kathedralen en zijne grootsche paleizen, zijne fiere torens en zijne rijke bewaarplaatsen. En wie van daar de overige gedeelten der heilige moeder - dezen naam geeft de Rus aan zijn hoog vereerd Moskau - de Kitaïgorod, de Beloïgorod, de Stemljanoïgorod en de slobodi of voorsteden overzag - wie ze gadesloeg van daar de gekoepelde heiligdommen, de slanke torenspitsen, de stoute muren, de schoone paleizen, de ranke boomstammen, de bebouwde heuvelen, de schilderachtige hutten, zooals zich die in bonte mengeling aan zijn oog vertoonden, die kon ter naauwernood zich overtuigen, dat eene halve eeuw ongeveer geleden de verwoestende hand der Tataren had rond gegrepen op het terrein, daar vóór hem gelegen en naauw twintig jaren terug de woedende brand, die niet slechts aan tal van huizen en kostbaarheden het aanwezen, maar ook aan zeventien honderd mannen en vrouwen - om van de kinderen niet te spreken - het leven gekost had.

Geen wonder, dat de aanblik der beroemde den igoemeen van Solowedz trof, toen haar deze binnentrad om door hare straten heen den togt voort te zetten naar de Alexander-slobode, waar zich Iwan ophield. Hij mogt het hoofd niet ontblooten en het teeken des kruises maken zooals het menige Rus doet tot op dezen dag, andere, geheel andere gewaarwordingen had hij toch, dan toen zijn voet nog den grond van zijn geliefkoosd eiland drukte. Hier klopte zijn hart minder rustig dan dáár. Op Solowedz was hij als met zijnen God alleen en ondervond hij, hoe goed het voor de kalmte der ziele is, nabij God te wezen, te midden van Moskaus steenklompen en die der slobode zou wel zijn God, die in het doodenrijk als in den hemel is, hem niet begeven, maar tusschen dien God en hem zou dáár zijn gebieder zijn en deze - wat had hem bewogen den monnik van Solowedz tot zich te roepen?

Deze vraag te beantwoorden was hem ondoenlijk, toen hij Moskau doorging - het was hem dit nog, nadat hij reeds eenige dagen vertoefd had in de slobode in eene woning nabij het paleis, waarin de czaar leefde achter wal en gracht. Van de gemakken, die in zijnen

tijd in Rusland bekend waren, ontbrak er niet één in zijn verblijf. Drie Strelitzen waakten met hunne geweren in de hand, hunne strijdbijlen op den rug en hunne sabels aan de zijde van den ingang. Uit den dwor kormowoi (den spijshof) en den dwor soetennoi (den drankhof) des czaars werd zijne tafel voorzien. Nu bragt een van 's gebieders spalniki (slaapwachters), dan een van diens stolniki (tafeldienaars) hem een bezoek. Bojaren en okolnitschi kwamen zijne bevelen vragen. De czaar ontving hem in een gehoor, aan zijne tafel. Maar evenals de kranke in den doorgetobden nacht lang te vergeefs uitziet naar den lichtstraal, dien hij o! zoo reikhalzend verbeidt, bleef Philippus vruchteloos de opheldering wachten, die hij verlangde ten aanzien van het doel zijner komst naar het hof van zijnen monarch.

Blijft voor den lijder de morgenschemering niet eeuwig uit, voor den goemeen sloeg ook de ure, waarna hij niet langer in het onzekere zou verkeeren. Genoodigd, verscheen hij in Iwans tegenwoordigheid.

Iwan - in de 16^{e} eeuw heeft ons werelddeel op zijne troonen drie mannen gezien, van wier levensgeschiedenis het nageslacht de bloedvlekken niet heeft weten weg te wisschen, die er in grooten getale op kleven: Philips II van Spanje, Christiaan II van Denemarken en Iwan IV Wasiljewitsch van Rusland. De laatste, de verschrikkelijke - in de taal zijns volks groznii - bijgenaamd, won het echter in wreedaardig woeden van de beide eerstgenoemden. In dit opzigt is hij gelukkiger dan zij geweest, dat hij, waar een Filips in het verlies van een gedeelte zijner heerschappij, een Christiaan in dat van zijn rijk en in ballingschap daar beneven de straf hunner ongeregtigheid te dragen vonden, de teugels des bewinds bleef voeren, totdat in 1585 de dood ze hem uit de handen nam.

Acht en dertig jaren te voren - in 1547 - was hem de czarenkroon op het hoofd gezet. Geraden en geholpen door twee edele mannen, Adaschef en Sylvester, bragt hij goeds tot stand en oogstte hij roem in.

Voor de kracht zijner wapenen moest eerst het khanaat van Kasan, later dat van Astracan bukken. Met Lijfland werd voorspoedig gestreden. Eene handelsverbindtenis met Engeland trad in het leven en duitsche geleerden en handwerkslieden werden in het land geroepen. En had men in het burgerlijke verbeteringen beraamd, ook ingevoerd, men had niet uit het oog verloren, dat ook in het kerkelijke verbeteringen behoefte waren.

Zoo gingen dertien jaren voorbij. Toen ving een tijdperk van zijn leven aan, van het vroegere geheel onderscheiden. Zijne eerste gemalin, de schoonste der schoonen, die bij de huwelijkskeuze in aanmerking gekomen waren, Anastasia Romanowna, overleed. Belialsmannen traden op, die Adaschef en Sylvester beschuldigden, door tooverij haar den dood berokkend te hebben. Van hunne aanklagt werden beide mannen, werd geheel Rusland het offer. Ontslagen van wie een zede-

lijk overwigt over hem bezaten, omgaf zich de czaar van mannen, die, gekozen uit de Opritschnina: dat deel van Rusland, hetwelk Iwan voor zich zelven afzonderde, zooals het woord aanduidt, door het kussen van het krais, tot geheele afscheiding, tot onafgebroken vijandschap zich verbonden, voor zooveel allen betrof, die niet tot de hunnen behoorden. Wellustigen, bloeddorstigen als deze mannen waren, werden zij tot iederen gruwel in staat bevonden en de geesel, dien de steeds meer vereeltende hand van Ruslands gebieder in onzinnige woede tegen zijne deemoedige onderdanen zwaaide.

Wat in het menschelijke leven meer plaats grijpt: dat iemand, naarmate zijne levensstemming en zijn levenswandel met den eisch der godsvrucht meer in strijd zijn, meer liefde aan den dag legt voor hetgeen niet godsdienstig genoemd mag worden, omdat het bloot uitwendig is, dit was ook bij Iwan te vinden. Ik zou hier kunnen spreken van den ijver, waarmede hij kloosterbedevaarten ondernam en de vrijgevigheid, waarmede hij de gebouwen zijner kerk begiftigde - inzonderheid zou ik hier daarvan gewagen kunnen, dat hij driehonderd van de afschuwelijksten zijner opritschnieks tot eene broederorde vormde, waarvan hij zelf de abt was; maar ik wil alleen wijzen op het vertrek, waarin hij den igoemeen ontving. Dáár trokken niet de tapijten, kunstig met goud en zilver doorwerkt en uit den dwor kasennoi (den schathof) te voorschijn gehaald, het meest de aandacht, of de zetels, gelijk de tafels met kostbare zijde gedekt, of het goud en het zilver, hier en ginds te pronk gezet; maar de schilderstukken op den wand, die met de karakteristieke kleuren en vormen van hunnen tijd merkwaardige voorvallen uit de geschiedenis der russische kerk te aanschouwen gaven: het wonder van het evangelie, dat ongeschonden bleef te midden van de vlammen, waarin het in de 9^{e} eeuw te Kiew geworpen werd door dien bisschop uit Konstantinopel, die gekomen was om den Russen den Christus te prediken; den doop der Russen in den Dnieper op bevel van Wladimir, eene eeuw later, waarbij, zooals de oudste russische geschiedschrijver berigt, sommigen tot aan den hals in het water stonden, anderen tot aan de borst, houdende de kinderen in hunne armen, terwijl de priesters aan den oever de gebeden lazen en met gemeenschappelijke namen geheele hoopen doopten, en dergelijke meer.

Iwan was zes-en-dertig jaren oud, toen Philippus bij hem werd toegelaten. Zijne gestalte was hoog. Boven de breede borst droeg hij een fier hoofd. Gebogen was zijn neus, zijn oog klein. Digte haren bedekten zijnen schedel en een niet minder digte knevelbaard omgaf zijnen mond. Zijn voorkomen getuigde van kracht en - van de heerschappij der laagste driften. Nu had het zooveel innemends, als het hebben kon en als men zeide, dat het in vroeger jaren in de daad gehad had.

- Eerwaardige vader! sprak hij tot den igoemeen, gij hebt wel

reeds vermoed, dat gewigtige dingen mij noopten, u de reis naar mijne residentie te vergen?...

Als verwachtte hij eenig antwoord, hield hij een oogenblik op, doch toen een zoodanig niet volgde, ging hij voort:

- Gij weet, dat ik het besluit niet ontgaan kon, den bisschop, dien ik voor den metropolietenzetel bestemde, te verwijderen, nog eer de keuze der overige bisschoppen op hem uitgebragt was. Ik geloof een Gode welgevallig werk te doen, als ik u voorstel, de opvolger van Athanasius te willen zijn.

De bliksemstraal, die plotseling door de takken van den eik flikkert, kan hem, die er onder sluimert, niet meer vervaren, dan het woord van den czaar den igoemeen deed. Toch herstelde zich deze spoedig genoeg om op kalmen toon te hernemen:

- Doorluchtige vorst! dat ik zeggen kon: ik aanvaard dankbaar de verheven taak, die gij genadig mij wilt toevertrouwen; maar zóó te spreken waag ik niet, waar in mijne gedachte, naast mijne geringe bekwaamheid, de groote verantwoordelijkheid rijst, die op Ruslands metropolieten rust. Vergeef mij, als ik u bid: schenk uwe eer aan wien harer waardiger is, dan ik.

Geen teeken van toorn, geen teeken zelfs van ongenoegen liet zich bij dit antwoord op het gelaat of in het voorkomen van den czaar bespeuren. Hadde Iwan niet gemeend, dat hij, aanhoudende, ten slotte slagen zou, 't ware wel anders geweest. Nu zeide hij:

- De faam van uw heilig leven op Solowedz drong tot mijne hofstad door en geeft mij regt te vragen: wie zou meer verdienen den metropolietenzetel te bekleeden, dan gij? Van wie verder daartoe in aanmerking zouden kunnen komen, zijn te velen Sylvesters en Germans, die zich steken willen in de dingen, door God den czaren in de hand gelegd. Zóó - des ben ik zeker - zóó zult gij niet begeeren te doen, maar veeleer, Gode gevende, wat Godes is, ook den keizer geven, wat des keizers is.

- - Ik heb, hernam Philippus, op Solowedz getracht mijnen Heer in den hemel te dienen door de voorschriften van den H. Basilius op te volgen. Kwam daarvan, vorst! u iets ter ooren, laat het niet hooger door u geschat worden, dan het verdient. Voor uwen goeden dunk, zoo ik de aangeboden waardigheid aanvaardde, ben ik dankbaar maar hij verpligt mij dit git te spreken, dat, ofschoon ik bewust zij, wars van aanmatiging te wezen, vooral tegenover het gezag van den van God verordenden czaar, ik mede ten volle overtuigd ben, dat ik, den herderstaf over geheel Rusland aangrijpende, rekenschap te geven heb van het weiden der kudde aan hem, die haar kocht met zijn bloed. En.... de Opritschnina...

Het woord was van des grijsaards lippen niet gevloeid, of de gebieder vroeg:

- - De Opritschnina! Gij veroordeelt haar, ook gij?

- - Vorst! deed de igoemeen zich hooren, vastberaden, plegtig, schaf haar af. Door haar wordt ons heilig Rusland verdeeld en - gij kent des Heeren woord - een rijk, in zich zelf verdeeld, zal niet bestaan. Schaf haar af en ik gehoorzaam u, hoe zwaar een last mij die schijnt op zich te nemen, die den metropolietennaam niet weigert. Zoo niet, dan moet ik mijns ondanks het woord van Mozes bij Horebs braambosch tot het mijne maken: och, Heer! zend toch buiten mij, wien gij zenden moogt.

- - Iederen anderen zonde ik met eene weigering weg, besloot Iwan; u, heilige man! zeg ik: ik zal de zaak overwegen. Maar gij ook overweeg, of het u niet doenlijk zij, u onvoorwaardelijk naar mijnen wensch te schikken.

Philippus ging.

Het is den zendeling van Christus, onder welken naam hij in het maatschappelijke leven optrede, niet altijd aan te zien, hoe de strijd tegen het inhumane, of, wilt ge liever, het onchristelijke hem veel kost. Dien kolossus, die alles dreigt te verpletteren, aan zich zelven over te laten, verbiedt hem zijn geweten en zich aan hem te wagen - dit weet hij - doet hem gevaar loopen de eerste te zijn, die onder zijn wigt omkomt. Wie zal, al zou hij den kampende willen toeroepen: geene dading tusschen uw stoffelijk belang en uwen pligt, zoo lief u de rust uwer ziel is, geene dading, wie zal den eersten steen op hem werpen, als zulk eene door hem wordt aangegaan, waar zij niet bloot hem te voren komt, maar hem wordt aanbevolen door wie hij om hunne kennis hoog, ja! hooger dan zich zelven schat?

In zijne woning teruggekeerd, had de igoemeen zijnen strijd. Daarbij stonden hier de wensch van den ontzaglijken czaar; de redding, het welzijn van een ongelukkig vaderland; de eervolle waardigheid van metropoliet, om van meer te zwijgen en tegenover deze, het hagchelijke van het tijdstip, het twijfelachtige der geschiktheid, het drukkende der verantwoordelijkheid en nog veel meer in de gelederen. Bij eenen man, als Philippus ware de uitslag ligt een andere geweest, dan hij werd, nadat hij den invloed van anderen daarbij niet ontgaan mogt.

Twee mannen traden bij hem binnen, geestelijken, zooals hun kleed te kennen gaf. Piemeen, bisschop van Nowgorod was de één; de ander Philotheus, die hetzelfde ambt te Rjasan bekleedde. Beide mannen hadden dit gemeen, dat zij de eere der wereld zochten en daarom Iwans hartstogten te gemoet komende, gaarne de zending zich lieten welgevallen, die zij bij den igoemeen kwamen volbrengen. Hierin onderscheidden zij zich van elkander, dat de laatste met meer diplomatieken tact zijn doel te naderen wist, dan de eerste.

Na wederzijdschen groet ving Piemeen aan:

- - Wij zijn hier, vereerde broeder! als gezondenen van de eerwaardige vaders, die herwaarts kwamen, om door de keuze van een

metropoliet, de opengevallen plaats te vervullen en alzoo aan het russische vaderland eene weldaad te doen. Het is hun bekend geworden, dat het oog van onzen czaar - dien God zegenen moge - voor de waardigheid, op u gevestigd is, maar dat gij u bezwaard gevoelt haar te aanvaarden van wege de Opritschnina, die de czaar in zijne wijsheid in het leven riep. Zij zijn van meening - en door onzen mond openbaren zij u deze - dat het goed is in alles den czaar te gehoorzamen en alles, zonder het te beoordeelen, goed te achten en zijnen wil te doen, zonder morren en den toorn des czaars te stillen en te doen overgaan in barmhartigheid.

Hij verzweeg, zóó sprekende dat de vergadering der bisschoppen slechts het woord van den czaar uitsprak. Zou hij het met zooveel aandrang overgebragt hebben, indien hij geweten hadde, dat vier jaren later de hoog door hem geprezen czaar vijf weken lang Nowgorod tot een moordtooneel, waarop naauw geloofbare martelingen te zien waren, maken; hem zelven, als verrader, eerst in een schamel gewaad, met eenen doedelzak en eene trommel in de hand op een wit paard, door de uitgemoorde en leeggeplunderde straten der stad en daarna onder sterke bedekking naar Moskau zou doen slepen om ten slotte hem zijne dagen te doen slijten in Toelas Nicolaïklooster?

Phillippus gaf hem ten antwoord:

- God is mijn getuige, hoe noode ik aarzel naar des czaren wensch mij te schikken; maar - de Opritschnina, Ruslands jammer! Men moet toch Gode meer gehoorzamen, dan den menschen.

Philotheus nam nu het woord:

- Gij hebt regt. 't Is pligtmatiger, den wil des almagtigen in den hemel te doen, dan dien des magtigen op aarde, al zij hij zoo magtig als onze czaar. 't Heeft ook beter loon. Heeft deze niet anders te geven, dan eene kroon, die vergankelijk is, al schittere zij van goud en edelgesteente, eene onverwelkelijke te geven heeft de Heer der heeren. Toch, broeder! vergis u niet - de aangelegenheden van den staat, behooren die, volgens zijnen wil, wel tot uw ambt? Mag ik mijn oordeel uitspreken, dan doet de bisschop, ook de metropoliet naar behooren zijnen pligt, als hij bidt en den czaar onderwijst tot heil zijner ziel.

- Genoeg, riep plotseling de igoemeen, het zij, zooals het den Heer en den herders der kerk behaagt.

Tevreden over den afloop hunner zending, vertrokken de beide bisschoppen. Zij gingen om met hen, die hen afvaardigden, de oorkonde op te stellen, waarbij de verzekering gegeven werd, dat de aanstaande metropoliet beloofd had, zich in de zaak der Opritschnina niet te zullen mengen, noch zijn ambt neder te leggen, omdat hem verboden was, met hetgeen des wereldschen bestuurders was, zich in te laten.

Niet lang na het bisschoppelijk onderhoud trad bij Philippus een

monnik binnen. Hij zag eerst vorschend in het vertrek rond, wierp dan de kap, die zijn hoofd dekte, achterwaarts en:

- Wasska! riep de igoemeen op eens, gij hier?

- Om u namens mijne edele vrouw te berigten, dat zij met haren zoon te Twer is aangekomen en eene goede herberg heeft, maar ook om namens haar u te vragen naar al, wat u betreft.

- Stoute onderneming! Hoe is het u gelukt, bij mij toegelaten te worden?

- Ik stak mij in dit kleed, sedert mijne komst te Twer mij niet vreemd, oordeelende, dat ik zóó het ligtst slagen, althans voor onaangename bejegening mij beveiligen zou. Aan den ingang der slobode hielden mij desniettegenstaande de wachthebbende Strelitzen aan; want, zooals u bekend zal zijn, mag niemand binnen, zonder de uitdrukkelijke vergunning van den czaar. Nadat ik gezegd had, dat ik bij u begeerde toegelaten te worden, ging een hunner mijnen wensch aan den czaar kenbaar maken. Ik moest inmiddels bij die blijven toeven. Spraakzaam als deze waren, verhaalden zij van den czaar, wat zij gewis zouden gezwegen hebben, indien zij niet, in het kwaad volleerd, het kwaad als iets loffelijks beschouwden. Monnik! sprak een van hen, indien het u niet te veel ergert, zal ik u eene grap van onzen goeden czaar Iwan vertellen. Hij had eenen hofnar, knees Gwosdow. Diens aardigheden waren hem gemeenlijk welkom. Vóór eenige dagen echter scheen het hem voor te komen, dat de knees in zijn schertsen de maat te buiten ging. Om hem dit te doen gevoelen, wierp de czaar hem eenen schotel vol duchtig heete soep over 't lijf. 't Gaf een gehuil, lustig om te hooren. De nar wilde voort; maar de czaar greep een mes en zorgde door eenen flinken steek, dat hij niet voort kon. Opdat het spel intusschen niet meer gevolg mogt hebben, dan de bedoeling was, werd doctor Arnolph geroepen. ‘Genees mijnen braven dienaar,’ zeide hem de czaar, ‘ik heb wat onvoorzigtig met hem geschertst.’ De doctor was verlegen en wist in het eerst niet, wat te zeggen. Het hooge woord moest er eindelijk uit; het luidde: ‘zóó onvoorzigtig, dat alleen God en uwe majesteit hem misschien weêr levend maken kunnen; er is geen adem meer in hem.’ En de czaar schaterde van lagchen. Maar, ging de verhaler voort, tot eenen zijner kameraden sprekende, vertel gij eens, wat met Titof gebeurd is. De toegesproken Strelitz liet zich hierop dus hooren. Titof, de wojewode, kwam bij den czaar, toen deze aan tafel zat. ‘Wees gezond, mijn lieve wojewode! gij zijt onzer genade waardig,’ sprak de czaar den man, die, eerbiedig buigend, naderde toe en - op hetzelfde oogenblik viel 's wojewodes oor, afgesneden op den grond. Had de czaar zich handig betoond, de wojewode hield zich goed, uitmuntend goed. Geen blijk van ongenoegen liet hij zien; integendeel bedankte hij den czaar voor de genadige scherts en wenschte hem eene gelukkige regering. Dat wenschen alle goede Russen hem

mede. Onder deze en dergelijke verhalen verliep de tijd, dien ik, wachtend op des czaren beslissing, moest doorbrengen. Eindelijk kwam de Strelitz terug. Hoe hadde ik zulken uitslag durven denken? Gevraagd had de monarch: of zijne bevelen om u niet de minste reden tot ontevredenheid te geven, niet stipt genoeg waren en of hij het den wachters eerst nog leeren moest door hun het vuur wat na aan de schenen te leggen, dat zulk eene reden ook dit geacht kon worden, dat men iemand ophield, die u te spreken had. Ik moet bekennen, eerwaardige vader! dat gij veel bij den czaar vermoogt; maar als ik denk aan hetgeen ik uit den mond der Strelitzen hoorde, dan zou ik toch wel wenschen, dat gij niet zoo digt bij hem waart.

- Wasska! sprak de igoemeen, die den bediende met geduld had aangehoord, gij moet spoedig, zoo spoedig mogelijk van hier. Ik ga aan Koerbskis gemalin schrijven; verkwik u inmiddels in dit zijvertrek en, zooals ik zeide, dan met spoed terug.

De brief was gereed en Wasska nam de terugreis aan.

Zóó had de igoemeen geschreven:

Achtenswaardige vrouw! Gods wegen zijn niet onze wegen. Terwijl uw echtgenoot, die onzen czaar getrouw gediend heeft, met ballingschap zijne trouw beloond ziet, is mij, die niets voor den czaar vermogt, dan in mijne gebeden op Solowedz zijns gedenken, de hooge eer te beurt gevallen van door hem op den metropolietenzetel geplaatst te worden. Mijne hand beeft, terwijl zij dit schrijft, niet van blijdschap, maar van aandoening. Zoo mijn voorgevoel mij niet bedriegt, is mijne verheffing de eerste schrede tot mijn martelaarschap. Dat ik mij vergisse en den korten tijd, dien ik nog te leven heb, aan het heil mijner kudde wijden kunne. Bid, o! bid voor mij.

De oorkonde zijner verheffing was onderschreven, maar onderschreven ook die van zijnen dood.

III.
Te Twer.

Tusschen Petersburg en Moskau, ter plaatse, waar de Twerza zich in de Wolga ontlast, ligt de stad Twer. Zij heet in dezen tijd: de gele stad, omdat hare kerken en verdere openbare gebouwen die kleur dragen. Mij bleek niet, of zij reeds in het tijdvak, waartoe mijn verhaal behoort, zóó bijgenaamd zij geweest. Wel weet ik, dat zij toen nog niet in het bezit van hare hedendaagsche schoonheid was. Deze had zij te danken aan den vreeselijken brand, die in het jaar 1763 door hare straten woelde. Daarbij ging het oude en niet fraaije te loor om voor het nieuwe en schoonere plaats te maken. Wat toen ook vernietigd werd om door iets beters vervangen te worden, was een huis, dat noch in zijn uitwendig, noch in zijn inwendig voorko-

men iets vertoonde, waardoor het zich van andere burgerhuizen onderscheidde, maar hetwelk toch dit onderscheidende bezat, dat het aan het Otrotschi-klooster toebehoorde en daarmede door eenen geheimen, onderaardschen gang in verbindtenis stond.

In dat huis, meende in het jaar 1569 geheel Twer, woonde niemand. Immers bleven deur en vensters gesloten en warrelde uit den schoorsteen geen rook. Wie toch goed ware ingelicht geweest, zou geweten hebben, dat sedert drie en een half jaar een drietal personen er adem haalde - een drietal, uit eene vrouw, eenen knaap en eenen bediende bestaande. Gij vermoedt, dit hoorende, dat het dezelfde personen waren, die ge op Solowedz bijeen gezien en van wie ge later éénen in de keizerlijke slobode ontmoet hebt.

Te regt vermoedt gij dit. Toen de igoemeen van Solowedz hunne schreden naar Twer rigtte, wist hij zeer goed, dat de man, die aan het hoofd van het Otrotschi-klooster stond, als hij zelf een vereerder van den edelen Koerbski, niet alleen gaarne de beschermer wezen zou van wie de balling achterliet, maar ook de middelen bezat om dit met goed gevolg te zijn. Te eerder meende hij aan hem het werk, dat hij zelf niet langer doen kon, te mogen overlaten, omdat hij in hem eenen vriend kende, die het niet uit baatzucht en daarom met ongestadigheid, maar in opregtheid en daarom in blijde en droeve dagen beiden was. Hij bedroog zich niet. Naauwelijks had Wasska, op eenen donkeren avond te Twer aangekomen en bij den Otrotschiigoemeen toegelaten zijnde, aan dezen den last kenbaar gemaakt, dien hem Philippus gegeven had en er bijgevoegd, dat zijne meesteres met haren zoon ieder oogenblik voor de kloosterpoort verschijnen kon, of de geestelijke nam zijne maatregelen zóó, dat geen der overige kloosterbewoners met hunne komst bekend kon worden. En toen zij kort daarop gekomen waren, bood hij hun eerst de noodige verkwikking aan en geleidde hij daarna in eigen persoon, den verborgen gang door, hen naar de voor hen bestemde woning.

Aan het einde van dien kloostergang, waar zich de kerkercellen bevonden, was eene kast of liever een hok, dat geene andere bestemming scheen te hebben, dan eene bergplaats te wezen voor hetgeen niet goed was tot verder gebruik en toch ook weêr te goed om vernietigd te worden. Zonder groote moeite liet zich door hem, die met de gesteldheid der plaats bekend was, de vloer ter zijde schuiven. Was dit geschied, dan daalde men slechts eenige trappen af en bevond men zich in den gang, die hier en daar eene buiging en halverwege ongeveer eene uitspringende ruimte had. Bereikte men het kloosterhuis, dan ging het op nieuw eenige trappen langs en men had slechts weêr den vloer weg te schuiven van eene kast, die in den muur was aangebragt, om in het hoofdvertrek uit te komen.

Het ligt niet in mijn plan in dit vertrek u als tegenwoordig te doen zijn bij de afspraken, die de igoemeen met ons drietal maakte eer hij,

naar het klooster terugkeerende, het verliet. Ook ligt het niet in mijn plan u op de hoogte te brengen van al de bijzonderheden van het bedekte leven, dat het te leiden had in dit vertrek. Van beiden verstaat ge iets, als ge in uwe verbeelding er met mij toeft in November van het jaar 1568.

't Is een koude, russisch koude avond. In dik pelswerk gestoken, zitten moeder en zoon bij het flauwe lamplicht, terwijl Wasska, ook in den pels gewikkeld, tegenover hen staat. Deze woordenwisseling grijpt plaats.

- - Wasska! spreekt de gade van Koerbski, had de igoemeen u niets van Moskau en den metropoliet te verhalen?

Zóó spreekt zij en, bemerkende, dat de bediende aarzelt te antwoorden, laat zij volgen:

- - Zeg op, al hebt ge eene jobsboodschap. In deze dagen gewent ook de Russin aan het hooren van het akelige, het gruwelijke.

- - Waardige vrouw! zegt nu Wasska, ik heb tot hiertoe gezwegen van het lot dat den man Gods, die u en mij het leven redde, getroffen heeft. Doe mij daarover geen verwijt; de igoemeen wilde het zóó om u smart te besparen. Gij hebt, meende hij, reeds bittere teugen genoeg te drinken gevonden. Nu gij het echter wilt, bereid u op het erge en hoor!

't Is reeds acht maanden geleden, dat de storm van wederwaardigheden over het hoofd van Phillipus begon te woeden. Sinds hij den metropolietenzetel bestegen had, had Iwan met zijne opritschnieks gruwelen op gruwelen gepleegd. Eenen enkelen deel ik mede. Fedorof, de grijze Fedorof, schoon jaren lang de getrouwe dienaar van den czaar, werd beschuldigd van verraderlijke plannen ten aanzien van zijnen meester. Iwan verscheen in het midden zijner hofhouding. Fedorof, die zoo zeker onschuldig was, als ik bij de heiligen in den hemel wensch te wezen, werd door hem met het czarenkleed omhangen en met den scepter in de hand op den czarentroon geplaatst. Toen ontblootte Iwan zijn hoofd en boog zich voor den ongelukkige neder. Op bijtenden toon sprak hij te gelijker tijd tot hem: ‘wees gegroet, groote czaar van der Russen land. Zie! de gewenschte eer hebt gij van mij ontvangen. Daar ik intusschen de magt heb om u tot czaar te verheffen, heb ik ook de magt u van den troon te stooten.’ En, dit zeggende, stiet hij hem het mes in de borst. -

- - Vreeselijk! roept Koerbskis gade en eene huivering rilt haren zoon door de leden.

Wasska vervolgt:

- - Zwijgend had de metropoliet de treurtooneelen, die bij den dag menigvuldiger werden, aangezien; hij achtte zich door de belofte der bisschoppen gebonden. Eindelijk had hij geoordeeld, dat langer zwijgen misdadig wezen zou, en gesproken had hij in het openbaar in de kathedraal van Maria-hemelvaart. Met eenige bojaren en opritschnieks was Iwan er binnengetreden, gekleed in een zwart gewaad en

met eene hooge muts op het hoofd. Bij den katheder zich geplaatst hebbende, had hij den bisschoppelijken zegen verbeid; maar Philippus had, starende op het beeld des Verlossers, zich gehouden, of hij den czaar niet zag. Toen hadden de bojaren gesproken: ‘heilige vader! de czaar, uw zegen!’ Daarop had wel de mond van Philippus zich ontsloten, maar niet tot zegenen. ‘In dit vreemde gewaad, had hij gezegd, herken ik den regtgeloovigen czaar niet, evenmin herken ik hem in de handelingen van het bestuur.’ En, zich tot Iwan gewend hebbende, had hij vervolgd: ‘Heer! wij brengen hier Gode onze offers en aan gene zijde van het altaar vloeit schuldeloos christenbloed. Zoolang de zon aan den hemel schijnt, is 't gezien noch gehoord, dat godvreezende czaren hunne eigen staten zóó deerlijk verwoestten. Bij Tataren en Heidenen en alle andere volkeren zijn wet en regt en overal wordt barmhartigheid geoefend; alleen in Rusland niet. Het goed en het leven der burgers hebben geene beschermers. Overal moord en wel in naam van den czaar! Gij zijt verheven op den troon, maar een alwetende regter is de uwe, als de onze. Hoe zult gij voor zijn gerigt verschijnen, bezoedeld met der onschuldigen bloed en door den kreet hunner smarte vervolgd? Zelfs de steenen onder uwe voeten zullen schreeuwen om wraak!’ Zóó had de metropoliet zich doen hooren - 't is nu acht maanden geleden - en, zooals ik zeide, is van toen aan de storm van wederwaardigheden over hem losgebarsten.

Blakende van woede stootte Iwan aanstonds allerlei smaadredenen tegen den bisschop uit. En dit gilde hij uit: ‘tot hier toe, metropoliet! was ik voor u, voor uwen aanhang en voor mijn rijk veel te goed; nu zult ge in waarheid eerst te klagen hebben.’

- Hij hield wel woord, de verschrikkelijke? vraagt Koerbskis gade.

- Maar al te goed hield hij woord, verhaalt Wasska verder. Den metropoliet mogt hij nog sparen, zelfs hem ontwijken, diens beambten deed hij grijpen, pijnigen, folteren, of hun iets af te persen ware, dat hun hoofd tot schuld te rekenen ware. Teleurgesteld, greep hij onder anderen moordend om, zelfs vogelen en visschen niet sparend. Daar kwam de feestdag van Prochor en Nikanor. In het Nowodewitschi-klooster, dat czaar Wasilje Iwanowitsch, Iwans vader stichtte, deed Philippus dienst. Van zijne opritschnieks omgeven, nam de czaar deel aan de processie. Een zijner volgelingen had het hoofd gedekt. Over deze onbehoorlijkheid deed de metropoliet zijn beklag bij Iwan. Daar de schuldige middelerwijl het hoofddeksel verborgen had, meende de czaar, dat Philippus het doel had, het volk tegen zijne lievelingen in te nemen. Vergramd schold hij den heiligen man voor eenen leugenaar en ging weg met het voornemen zich wraak te verschaffen. Geraden door geestelijken, die den metropoliet vijandig waren, zond hij eenige mannen naar Solowedz, opdat deze dáár stoffe om den halstarrige te beschuldigen, te veroordeelen, uitvorschten. Wat het scherpste onderzoek niet opleverde, dat deed de glans van het bis-

schopsambt, den igoemeen Paissius voorgehouden, aan de hand. Hij trad met heftige beschuldigingen tegen Philippus op, toen de vergadering bijeen was, waarvoor, op bevel van den czaar, deze te regt zou staan.

- En de metropoliet? vraagt de knaap, bewees hij dien snoode niet, dat hij lasterde?

- Dit schoone woord sprak hij met de kalmte der onschuld, geeft Wasska ten antwoord: ‘heerscher! magtig vorst! gij gelooft, dat ik u of den dood vreeze - ik heb nu drie en vijftig jaren lang op Solowedz mijn leven tot in mijn negen en zeventigste jaar in alle deugd en geregtigheid doorgebragt; daarom is het mij beter, als een onschuldig martelaar te sterven, dan als metropoliet den schrik en den gruwel dezes jammervollen tijds zwijgend aan te zien. Doe wat u behaagt. Hier is de herderstaf, hier de kap, hier de mantel, de teekenen mijner verheffing. Gij echter, bisschoppen, archimandrieten, abten en alle dienaren van het altaar! weidt de kudde van Christus getrouw en vreest den hemelschen gebieder, meer dan den aardschen.’

- Hij is naar Solowedz terug? roept vragend de knaap en voegt hij er bij: moeder! o, laat ons ook gaan!

- Helaas, zucht Wasska, nog meer smartelijks heb ik te melden! 't Was verre van den toornigen czaar, dat hij zijn slagtoffer zou hebben losgelaten. Op zijnen last moest eenige dagen later Philippus in vol ornaat in de Maria-hemelvaartkerk de dienst verrigten. Met waardigheid stond de herder nog eens voor het altaar. Daar verscheen Basmanof en las aan het verbaasde volk voor, dat eene kerkelijke vergadering hunnen metropoliet zijns ambts onwaardig oordeelde. Op hetzelfde oogenblik traden gewapende opritschnieks op den priester toe, rukten hem de heilige kleederen van het lijf, staken hem in lompen, wierpen hem uit het heiligdom en sleepten hem naar het klooster der Verschijning.

- God! spreekt geroerd Koerbskis gade, gij hadt geenen bliksem om die snoodaards te verpletteren?

- Vrouw! herneemt Wasska, zij volvoerden de bevelen van den czaar, en hij, hij is ons van God gegeven. Dat heeft Philippus niet vergeten. Toen hij weggesleurd werd, sprak hij tot het volk, dat schreijend, bitter schreijend, hem volgde: ‘bid, bid voor mij en voor den czaar.’

- En de edele man toeft nog in het Verschijningsklooster?

- Nadat hem den volgenden dag in de regtzaal zijn vonnis bekend gemaakt was - eeuwige gevangenis, werd hij naar het Nikolski-klooster gebragt. Ook dáár, meent men, zal hij niet blijven, want het volk omringt het van den vroegen morgen tot den laten avond en zóó groote aanhankelijkheid, hoe zou Iwan haar dulden?

Wasska spreekt niet meer. Niet alles heeft hij verhaald. Verzwegen onder anderen heeft hij, dat de czaar den gevangene in het Nikolski-klooster het bebloede hoofd van diens neef, Iwan Borissowitsch, dien hij met de overige Kolietchefs intusschen dooden deed, gezonden

had met de boodschap: ‘daar is uw lieveling; uwe tooverijen hebben hem niet gebaat.’ Toch bevreemdt het na het verhaalde niet, dat de gade van Koerbski tranen stort en zegt:

- Is dat het loon des braven? Vreeselijk, indien niet het oog des geloofs een loon zage, een heerlijk - ginds!

Zij slaat den blik naar omhoog en dan dien op haren zoon en op Wasska vestigend, spreekt zij:

- Hij leeft? ik zal hem zien; dat belooft mij mijn voorgevoel.

Misleidt vaak wat wij ons voorgevoel noemen en is het daarom dwaas, dat wij er aan hechten, er op afgaan, enkele malen brengt de toekomst, wat we in 't verleden voorgevoelden. 't Ging Koerbskis gade zóó. Slechts weinige dagen na het gesprek, waarvan wij getuigen geweest zijn, keerde Wasska uit het klooster bij haar en haren zoon terug en trad met zekere onstuimigheid binnen. Verwonderd zagen beiden hem aan, maar hunne verwondering hield op, toen hij zeide:

- Eene goede boodschap heeft de igoemeen mij meêgegeven. Er is bevel gekomen van den czaar, dat in het klooster eene kerkercel gereed gemaakt moet worden - voor eenen geestelijke - die, die -

- Voor Philippus?! riepen half vragend, half verzekerend, moeder en zoon te gelijker tijd.

- Voor Philippus, bevestigde Wasska, en - de igoemeen heeft het toegezegd - wij zullen hem zien, hem spreken!

Zij hebben hem gezien, hem gesproken, de gelukkigen. Dat zij, een jaar lang, van tijd tot tijd, den onderaardschen weg betreden mogten om korter of langer te toeven in de bedompte cel, waar de brave metropoliet ademde; dat zij met hem spreken konden van zijne en van eigen smarte en van zijne lippen woorden der vertroosting opvangen, die de ziel verkwikten, gelijk de zilveren dauwdrop der aêmechtige bloem lafenis brengt; dat zij hem danken konden, met al de innigheid der genegenheid danken voor hetgeen hij voor hen geweest was, dat en zooveel meer was zoet in het bitter van beider lijdensbeker. Zij zouden tegen Iwans paleis het gevangenhok niet geruild hebben, noch tegen het czarenlot met zijne schuld, het lot van den gevangene en de vervolgden met hun rein geweten.

Eer zij 't vermoedden, sloeg de ure, die de laatste van zooveel geluks moest wezen.

't Was in het laatst van December 1569. Op zekeren dag kwam Wasska uit het klooster terug. Hij was, zoo mogelijk, bleeker dan de sneeuw, die de kloosterdaken dekte, en al, wat hij in het eerst vermogt uit te brengen, waren de woorden:

- De czaar, de czaar!

Iets later deelde hij aan de verschrikte moeder en den niet minder verschrikten zoon het volgende mede:

- De czaar trekt naar Nowgorod. Met hem gaat de czarewitsch. Verder is hij, behalve van het hof, van vijftien duizend manschappen ver-

gezeld. Een bloedig spoor laat hij achter. Klin is uitgemoord. Weldra bereikt hij Twer. God! wat zal er van ons worden?

- In 's Heeren hand zijn onze tijden, sprak de gade van Koerbski tot den bediende, en daarop haren zoon aanziende, voegde zij dezen toe:

- Knaap! de dood is geene schande, wel de vrees voor den dood.

Iwan rukte Twer binnen. Vijf dagen aaneen vierde hij met de zijnen hunner woede den lossen teugel. De burgers werden geplunderd tot op het naakte lijf. Zelfs de geestelijken spaarde men niet. Gevangen Lithauers werden onder het ijs gesmoord. Wat in de woningen aan huisraad en koopwaren gevonden werd, hoopte men opeen, en bij de torenhooge vlammen, die opgingen, nadat men den brand er in gestoken had, rees een gejubel, akelig als het krijschen der hel.

Koerbskis gade had met haren zoon en met Wasska zich teruggetrokken in de uitspringende ruimte ter zijde van den gang. Geen woestaard daar boven den beganen grond, die het huis was ingetreden tot vernieling of moordwerk, vermoedde, welk een schat onder zijne voeten verborgen was, al waagde Wasska 't menigmalen den ingang van den gang te naderen en te luisteren naar hetgeen gesproken werd.

Getier, gevloek mogt het meestal wezen, wat de getrouwe vernam, eindelijk - was dat niet eene bekende stem, die hij hoorde? - Ja! toen hij den brief van zijnen meester te Moskau aan den czaar overhandigde, toen had zij hem in het oor geklonken.

Met ingehouden adem luisterde hij na de gedane ontdekking.

- Soeratof! hoorde hij den czaar zeggen, hoe meer ik de stad bezie, hoe meer ik tevreden ben over hetgeen er is uitgerigt. Toch zou ik lust gevoelen op u boos te zijn en u een aandenken daarvan te geven aan uw ezelsoor.

- Zooals het uwer Hoogheid behaagt, viel de toegesprokene in de rede. 't Is anders beter, dat ik twee, dan slechts één oor hebbe tot hare dienst. Mag ik echter vragen: waarom uwe Hoogheid zou willen toornen op den getrouwsten harer dienaren?

- Omdat gij mij, luidde het antwoord, niet herinnerd hebt, dat binnen de muren van het nest, dat de eer mijner huisvesting genoot, de verrader nog leeft, die met Koerbski zamenspande.

- Wien bedoelt uwe Hoogheid? vroeg Soeratof.

- Wien anders, dan Philippus, dien hardnekkigsten van alle metropolieten? hervatte Iwan.

- Hij, een verrader, een vriend van Koerbski, deed Soeratof zich hooren.

- Ja! zóó is het, verzekerde Iwan; vraag niet naar het hoe, maar eenen brief heb ik gelezen, dien hij den dag van zijne verheffing tot metropoliet aan de vrouw schreef, die door Koerbski, dien braven man, aan haar lot werd overgelaten. O! 't was zoo'n zalvend schrijven. Doch genoeg daarvan. Zooals ge weet, is mijn plan geweest, de hand niet te slaan aan den gezalfde des Heeren. Sedert mij het

licht is opgegaan, dat ik te voren miste, ben ik van plan veranderd. En ik heb een inval. Hij schreef van martelaarschap; gij zult de eer hebben de martelaarskroon hem op te zetten. Binnen een uur trekken wij naar Nowgorod - dan hebbe de hemel een martelaar te meer!

Wasska sidderde. Het kostte hem moeite zich te verwijderen en de plek te bereiken, waar zich de verborgenen bevonden. Dáár gekomen, was hij eene wijle sprakeloos. Eindelijk zich vermannende, stotterde hij:

- Edele vrouw! nog één uur en wij zijn gered - want Iwan trekt af - maar ook één uur nog - en...

Hij waagde niet, de zinsnede te voltooijen.

- En - en? vroeg gejaagd de gade van Koerbski.

- Is Philippus uit zijnen kerker ontslagen, snikte Wasska, de oogen met zijne hand bedekkend.

- Versta ik u wel, Wasska! riep zij uit; moet Philippus sterven?

Wasska antwoordde niet.

- Uw stilzwijgen zegt mij genoeg, barstte zijne meesteres uit; laat ons gaan en zijne moordenaars smeeken om zijn leven.

- Vraag aan den tijger, vrouw! dat hij het kind, dat onder zijne klauwen ligt, spare, misschien, dat hij u hoore; maar Iwan Soeratof - geen tijger, zóó wreedaardig, als hij.

- Ik zal hem zeggen: de man, dien gij dooden wilt, is een heilige, is mijn weldoener en de weldoener van mijn kind! Hij zal zich doen verbidden. Zoo niet, eerst doode hij mij!

Zij ging, door haren zoon en Wasska gevolgd. Het einde van den gang was na eenig tijdsverloop bereikt. Enkele schreden nog en zij stonden vóór de cel. Met krachtige hand duwde Koerbskis gade de zware, maar niet meer gesloten deur open. Er lag vóór haar - een lijk.

Gewoon de bevelen van zijnen vorstelijken meester met spoed te volvoeren, had Soeratof, Iwan verlatende, zijne schreden naar de cel des grijzen gevangenen gerigt. Dezen had hij gevonden, geknield voor een Verlossersbeeld en biddende voor den czaar. ‘Vader! uw zegen;’ had hij gesproken tot den metropoliet, maar ten antwoord gekregen: ‘ik zegen geen booswicht; volvoer uwen last; dat Gods wil geschiede!’ Toen had hij met ijzeren hand den grijsaard de keel toe gedrukt.

De russische Kerk huldigt Philippus als heilige. En schreef de geschiedenis met sidderende vingeren den naam van Iwan, den verschrikkelijke, op hare bladen, dien der dankbare vrouw en des getrouwen bedienden heeft ze in verrukking geboekt ter eeuwiger gedachtenis.

Suum cuique.

Kerkwet en kerkbestuur.

Geene algemeene verbindende reglementen, of veranderingen in de bestaande, kunnen worden vastgesteld dan door de Synode.

Indien deze reglementen of veranderingen bepalingen behelzen, die op de Classicale vergaderingen of de Kerkeraden regtstreeks betrekking hebben, zullen de Kerkbesturen de consideratiën der Classicale vergaderingen op die punten vragen, om door haar regtstreeks aan de Synode te worden opgezonden.

Bij de Synode berust de hoogste wetgevende, regtsprekende en besturende magt, onder de verschillende waarborgen in dit Algemeen Reglement en in bijzondere reglementen vastgesteld.

Zij arresteert de reglementen, welke voor de geheele Hervormde Kerk verbindende zijn. Elk reglement, door haar voorloopig aangenomen, wordt gezonden aan de provinciale kerkbesturen, om er hunne consideratiën op in te winnen. Van deze neemt zij kennis en maakt zij naar eigen oordeel gebruik, om daarna het reglement, met de veranderingen er in gemaakt, andermaal aan de provinciale kerkbesturen te zenden, die er dan hunne stem over uitbrengen. Wanneer de volstrekte meerderheid dier kerkbesturen zich voor het aannemen van het reglement verklaart, wordt het, als finaal aangenomen, door de Algemeene Synodale Commissie uitgevaardigd.

Met veranderingen in de bestaande reglementen wordt evenzoo gehandeld.

Algemeen Reglement voor de Hervormde Kerk in het Koningrijk der Nederlanden, Art. 12 (al. 1, 2), 61, 62.

De Synode, hare werkzaamheden voortzettende, heeft in de eerste plaats de onderscheiden Reglementen, met name die voor de Kerkeraden, op de Vacaturen, op het Hulppredikerschap en van Kerkelijk Opzigt en Tucht, ter hand genomen, ten einde deze in overeenstemming te brengen met het Reglement op de benoeming van ouderlingen enz.

Verschillende wijzigingen zijn voorloopig vastgesteld, en is naar art. 61 van het Alg. Regl. besloten, die wijzigingen bekend te maken als voorloopigen regel, naar welken de Kerkbesturen en Kerkeraden van stonden aan zullen te handelen hebben.

's Gravenhage, 25 Julij 1867.
(w.g.) *De Vice-President der Synode*,
I. BUSCH KEISER.

Kerk. Cour. v. 27 Julij 1867.

Kerkelijk *opzigt* wordt gehouden en Kerkelijke *tucht* uitgeoefend tot bevordering van christelijk leven, tot wegneming van alles, wat het godsdienstige en zedelijke welzijn der gemeente belemmert, en tot handhaving der kerkelijke reglementen en verordeningen.

Aan de Kerkelijke *tucht* zijn onderworpen alle lidmaten, en inzonderheid leeraren, ouderlingen, diakenen en andere leden van Kerkelijke besturen, ter zake van onchristelijken wandel, van openbaren strijd met den geest en de beginselen van de

belijdenis der Hervormde Kerk (art. 27 van het Reglement op het examen), van verstoring van orde en rust, en van verzuim of vergrijp in de uitoefening van kerkelijke betrekkingen.

Bezwaren ten laste van iemand, die, volgens de bepalingen van artt. 56 en 67 van het Algemeen Reglement, tot de Algemeene Synode of de Algemeene Synodale Commissie behoort of van zijn secundus, als-zoodanig, alsmede ten laste van een lid van een provinciaal kerkbestuur of zijn secundus, als zoodanig, worden omniddellijk gebragt voor de Algemeene Synode en, met inachtneming van art. 15 van het Algemeen Reglement, behandeld en beslist overeenkomstig de bepalingen van het eerste hoofdstuk.

De tuchtmiddelen, in de artt. 45, 49 en 51 genoemd, kunnen ook worden toegepast door de Algemeene Synode.

Reglement van Kerkelijk opzigt en tucht, en voor de behandeling van Kerkelijke geschillen, Artt. 1, 3 (2e. al.), 52.

Aphorismen.

Elke magt is van nature geneigd zich uit te breiden.

Eene magt, die hare wettige grenzen overschrijdt, verliest daarmede hare aanspraak op eerbied en gehoorzaamheid.

Wie have onwettige bevelen gehoorzaamt wordt haar medepligtige en vergrijpt zich aan de gemeenschap.

Het is de pligt van elk lid eener gemeenschap, de wettige orde te handhaven tegen elk die haar aantast.

Wanneer het een Kerkbestuur is, dat de wettige grenzen overschrijdt, moet met verdubbelden nadruk de orde gehandhaafd worden tegen het wanordelijk bestuur.

allereerst, omdat het welzijn van het algemeen eischt, dat elke magt binnen hare grenzen beperkt blijve;

dan, omdat Kerkbesturen bovenal tot pauselijke aanmatiging genegen zijn;

vervolgens, omdat kerkelijke gewetens eenige neiging schijnen te hebben om zich uit te zetten naar den regel: het doel heiligt de middelen;

eindelijk, omdat de Kerk de roeping heeft om het zedelijk bewustzijn des volks te eeren, te ontwikkelen, te zuiveren. Kerkelijke onzedelijkheid heeft op het volk de werking van doodelijk vergif.

Brievenbus.
VIII-X.
Drie nagalmen.

Uit den warmen hoek.

Volkomen geregtvaardigd achten velen met mij de bevreemding, waarmede Gij, Mijnheer de Redakteur, het berigt ontvingt, dat de Synode der Hervormden had kunnen goedvinden, wijzigingen in de wettig begtaande reglementen te octroyeren, met voorbijgang van de grondwettige waarborgen, door het Algemeen Reglement met zoeveel wijsheid vastgesteld.

U komt de eer toe, het eerst dezen voorbeeldeloozen maatregel gewraakt te hebben.

Wist gij geen oplossing te vinden voor het raadsel, hoe de Synode kon wanen zóó te mogen handelen, de oplossing, die het volgende Nr. der *Kerk. Cour.* u gaf, zal u wel niet uit de verlegenheid gered hebben.

Onder dagteekening van den 19den Julij (K.C. v. 3 Aug.) verklaart de Synode:

'Voorts deelt hier de Algemeene Synode haar in dezelfde zitting eenparig genomen besluit mede, om de hiervoren vermelde voorloopig aangenomen veranderingen in genoemde reglementen tevens voorloopig als *maatregel van overgang* vast te stellen, ten einde de geregelde working van het nieuwe reglement te bevorderen, tot welk besluit zij geleid is door de overweging, dat de Synode, als zijnde volgens art. 61 van het Algemeen Reglement de hoogste besturende magt in de Kerk, alleszins bevoegd en geroepen is om langs dezen weg anders ligt te voorziene verwarring te voorkomen en alzoo te handelen in overeenstemming met de Synode van 1866, die, bij de onzekerheid van de uitkomst der stemming van de Provinciale Kerkbesturen over het Reglement, daaromtrent geene besluiten kon nemen, doch al vast, tot hetzelfde einde aan de Algemeene Synodale Commissie heeft opgedragen ter zake de tegenwoordige Synode van advies te dienen.

De onderscheidene Kerkelijke besturen, daaronder de Kerkeraden begrepen, zullen derhalve in den tusschentijd, dat genoemde veranderingen, gewijzigd of ongewijzigd, naar art. 62 van het Algemeen Reglement voor goed zullen kunnen worden in werking gesteld, zich *naar deze voorloopige regeling hebben te gedragen.*'

Dus: niet als hoogste wetgevende, maar als hoogste besturende magt in de Kerk heeft de Synode gehandeld;

in die hoedanigheid wilde zij verwarring voorkomen;

daartoe gaat zij voorloopig vastgestelde, niet wettig ingevoerde, maar met de bestaande wetten strijdige bepalingen als regel voorschrijven aan Kerkbesturen en Kerkeraden.

Verwarring voorkomen: lofwaardige bedoeling voorzeker.

De vraag blijft, of de Synode voor dat doel het middel mogt aangrijpen, waartoe wij haar de toevlugt zien nemen.

Dit is het, wat ik meen ten stelligste te moeten ontkennen.

Ongetwijfeld, Art. 61 geeft aan de Synode ook de hoogste besturende magt. Maar hoe? Op geen andere voorwaarden, dan waarop haar de hoogste wetgevende magt wordt toegekend. Art. 61 luidt:

'Bij de Synode berust de hoogste wetgevende, regtsprekende en besturende magt, onder de verschillende waarborgen in dit Algemeen Reglement en in bijzondere reglementen vastgesteld.'

Wanneer zij als wetgeefster optreedt, erkent de Synode de waarborgen, waardoor de Kerk beveiligd wordt tegen Synodale dwaling of overijling.

Geen wet vastgesteld dan na herhaalde overweging, na ingewonnen te hebben de adviezen der Provinciale besturen en c.q. ook van andere Kerkelijke vergaderingen; geen wet vastgesteld, dan door de meerderheid van de stemmen - der Synodale leden? neen, der Provinciale Kerkbesturen, bij wie in het wezen der zaak de hoogste wetgevende magt berust, daar zij, en zij alleen beslissen, of een Synodaal concept al dan niet wet zal worden.

Maar vermag de Synode dan als besturende magt, wat haar als wetgevende niet vrijstaat?

De Synode schijnt het te meenen.

Voor haar luidt Art. 61: ‘Bij de Synode bernst de hoogste wetgevende en regtsprekende magt, onder de verschillende waarborgen in dit Algemeen Reglement en in bijzondere Reglementen vastgesteld, benevens de besturende magt zonder eenigen waarborg.’

Het zij mij vergund, te twijfelen, of deze lezing wel de ware is.

Vermogt de besturende magt, wat der wetgevende ongeoorloofd is, aan de besturende ware dan het regt verleend om de waarborgen, tegen magtsoverschrijding van de wetgevende gesteld, te verijdelen. En wanneer dan, zooals bij de Synode, de wetgevende en de besturende magt beide in dezelfde handen zijn, zou de beperking der wetgevende magt al spoedig een doode letter worden.

Besturen kan het grondwettig bestuur alleen volgens de grondwet en de wetten, die grondwettig zijn vastgesteld.

De wetten uitvoeren, dat is de taak van het bestuur, niet de wetten eigenmagtig veranderen. Onder de wet staat het bestuur, niet boven de wet, en zijn regt om te besturen berust alleen op de wet.

Is met die wetten een goed bestuur onmogelijk - het is treurig; maar voor de bestaande magt staat er geen andere weg open, dan herziening der wetten langs den voorgeschreven weg uit te lokken. Is die weg lang en moeijelijk - 't is al weder treurig; maar om langs dien weg en langs dien weg alleen de Kerk te besturen, daartoe is men geroepen; heeft men nu vrijwillig de taak op zich genomen om mede te werken tot het besturen der Kerk, het was onder de verpligting om de wetten der Kerk te eerbiedigen en uit te voeren: voor wien die taak te zwaar mogt worden, staat altijd de weg open om haar aan anderen over te laten.

Wat doen nu echter de mannen, die zich ter Synode lieten afvaardigen; wat doen zij, in Synode vergaderd, als besturende magt?

Zij stellen de wettig bestaande reglementen buiten werking;

schrijven, in plants daarvan, eigenmagtig gestelde regelen voor;

loopen vooruit op de adviezen der Classicale vergaderingen en der Provinciale Kerkbesturen, doen wat de roeping is der volgende Synode en matigen zich het regt aan, hetwelk uitsluitend toekomt aan de Provinciale Kerkbesturen, die alleen te beslissen hebben, wat wet d.i. regel voor de handelingen van Kerkbesturen en Kerkeraden zal zijn.

Maar de Synode heeft alzoo gehandeld met een goed doel, voert men ons tegemoet.

Wat dunkt u, zouden wij, om alle verwarring, waarvan ook de Synode zoo afkeerig is, te voorkomen, ons niet eerst bepalen bij de vraag: of de Synode regt had om te handelen zooals zij deed?

De Synode verzekert het sterk, zeer sterk, zóó sterk, dat men in verzoeking komt te gelooven, dat zij eigen twijfelingen of besliste tegenspraak van anderen heeft willen onderdrukken: ‘alleszins bevoegd’ noemt zij zich, en schijnt zich moed te willen inspreken door de herinnering, dat zij ‘handelt in overeenstemming met de Synode van 1866’ en, dankbaar voor dien steun, bewijst zij haar voorgangster (die door hetzelfde moderamen werd bestuurd) de wederdienst van een niet onbillijk verwijt van haar af te wenden: ‘bij de onzekerheid van de uitkomst der stemming van de Provinciale Kerkbesturen over het Reglement kon zij daaromtrent’ (omtrent de noodzakelijke wijzigingen in andere Reglementen)

‘geene besluiten nemen.’ Och, had het moderamen der Synode van 1866 zich de moeite getroost om in een paar uren de wijzigingen na te gaan, welke de bestaande reglementen, bij aanneming van het Kiesreglement moesten ondergaan, die wijzigingen waren dan te gelijk in stemming gebragt met het nieuwe Reglement, en de Synode van 1866 had den liefdemantel van hare opvolgster kunnen ontberen, en deze tevens bewaard voor maatregelen, waartoe zij tot dusverre alleszins onbevoegd werd geacht.

Die bevoegdheid zal nu ernstig ter sprake moeten komen, en allen wie zulks aangaat, zullen de vraag moeten beantwoorden:

Heeft de tijdelijke Synode der Nederlandsche Hervormde Kerk het regt, om, wanneer zij dit voor het welzijn der Kerk noodig acht, alle wetten te schorsen, alle wettige vormen ter zijde te stellen, en zonder eenige medewerking van Provinciale kerkbesturen of andere organen der Kerk, haar welbehagen als wet af te kondigen? Kan aan de Synode, zij 't ook tijdelijk, eene dictatoriale magt worden toegekend, op grond van haar eigen, tot dus verre ongehoorde, grondwetsverklaring?

Is het antwoord op die vraag ontkennend, het is niet te vermoeden, dat een der leden van de laatste Synode een veroordeelend vonnis zou ontkomen, wanneer hij voor eene onpartijdige regtbank, zonder liefdemantels, van vergrijp in de uitoefening zijner kerkelijke betrekking, misbruik van magt, werd aangeklaagd.

Luidt het antwoord bevestigend, de Kerk zal dan - wanneer de Synode als besturende magt het haar wil vergunnen - tot onverwijlde herziening van haar Algemeen Reglement moeten overgaan, en, hangende de deliberatiën daarover, aan de oppermagtig besturende Synode eerbiedig hebben te verzoeken, dat het haar behagen moge, althans tegenover de regtsprekende magt nog de waarborgen te laten gelden, welke nu gebleken zijn tegenover de besturende magt niet aanwezig te zijn.

Het blijkt u, dat ik nog niet genegen ben om de ‘allezins-bevoegdheid’ der Synode te erkennen.

Maar haar doel was toch zoo goed, werd ons zoo even herinnerd.

Wij willen het gaarne gelooven, maar mogen toch de opmerking niet terug houden, dat elke grondwetsschennis en iedere *coup d'état* op denzelfden grond vrijspraak vraagt van het publiek geweten. Juist omdat men vreest, dat wereldlijke en burgerlijke besturen - al mogt het ook ondenkbaar zijn, dat zoo hoog geplaatsten ooit min zuivere bedoelingen koesterden - mogten mistasten en voor een goed doel houden wat de bestuurde gemeenschap niet als een goed doel kan erkennen, juist dáárom heeft men besturen, ook de hoogste besturende magten, aan grondwetten gebonden, die zij, ook met de beste bedoelingen, niet mogen schenden.

Dat ook de beste bedoelingen de middelen niet heiligen is een regel, die zelfs aan Protestanten nog gedurig moet voorgehouden worden. Zoo ligt kan men zich ook bedriegen in de waardeering van zijn eigen bedoelingen. Zoo kon hier de ware bedoeling geweest zijn, eene zoo ‘hooge kerkvergadering’ (ook met die titulatuur moet men wat spaarzamer worden) als de Synode van 1866 niet te verloochenen; en met die, maar zeer betrekkelijk goede bedoeling, kon men er eerst toe komen om een ongrondwettig reglement niet zoo, hm nu ja, wel wat,... maar toch niet zoo ‘bepaald ongrondwettig’ te noemen, en dan - altijd met dezelfde liefderijke bedoeling (waarbij toch ook al weêr een weinigje eigenliefde van het onveran-

derde moderamen kon binnen sluipen) - verklaren, dat men in de bestaande bezwaren ‘langs wettelijken weg’ zou voorzien, en om tot die voorziening te komen, een grondwetsinterpretatie aannemen, die vroeger nooit in gezonde hersenen was opgekomen. En zoo kon men, al voortdwalende met zijn goede bedoelingen, tot een daad komen, die men in elk ander ten hoogste afkeuren zou.

Maar wij willen een wijl de fictie koesteren, dat elk predikant en ieder ouderling, zoodra hij lid der ‘hooge kerkvergadering’ geworden is, boven het gevaar van zelfbedrog staat; wij willen aannemen, dat de Synode geen ander doel dan voorkoming van wanorde op het oog had; wij willen den ruimsten liefdemantel over haar grondwetsexplicatie werpen - zij had kunnen bedenken, dat haar goede doel toch niet bereikt kon worden. Ook bij de meest bescheiden verwachtingen van het regtsgevoel der kerkbesturen en kerkeraden, is het ondenkbaar, dat zij allen zich zullen onderwerpen aan de eigenmagtige bevelen der Synode.

Volgzaamheid hier - bij rustlievenden, onnadenkenden, zwakken; verzet daar - bij krachtige naturen, die aan inzigt naauwgezetheid paren: ziedaar het gevolg, dat zich met ontwijfelbare zekerheid laat voorzien. Volgzaamheid - ten koste van het regtsgevoel, d.i. ten koste van het geestelijk leven der Kerk. Volgzaamheid: een rijke bron van verwarring en allerlei boozen handel. Want de geoctroyeerde bepalingen roepen een onwettigen toestand in het leven; wat in dien toestand geschiedt, door collegiën, straks onwettig samengesteld, is nietig. Welke gevolgen kunnen, tot in een verwijderde toekomst, niet uit zoodanigen toestand voortkomen!

Maar zeker niet overal zal men volgzame Kerkbesturen en Kerkeraden vinden. Op ernstig verzet zal men stuiten.

Verzet - men bedenke het wel, in naam der wet, op grond der wet. Zal de Synodale Commissie den treurigen moed hebben om de eigenmagtige voorschriften der Synode te handhaven tegen de wet en haar bevoegde verdedigers?

Welligt. De laatste weken hebben ons geleerd, dat terugkeer van den dwaalweg moeijelijk is en de waan van onfeilbaarheid ook voor een Protestantsch kerkbestuur zijn bekoorlijkheid heeft. Welligt zal men zwak genoeg zijn om krachtig te willen schijnen, zoo als men reeds ijverig gebruik gemaakt heeft van zijn betrekking tot de *Kerk. Cour.* om tegenspraak te smoren.

Maar zou de Kerk geweld dulden tegen de handhavers van haar regt?

Welligt!

Maar dan ook is 't begin van het einde gekomen.

Een Kerkgenootschap, dat bij zoo zwaar vergrijp tegen wet en geregtigheid lijdelijk blijft, is geoordeeld.

Bij verzet - verwarring, eindelooze verwarring; bij volgzaamheid - geestelijk versterf en een reeks van onwettige daden.

Droevig alternatief!

Ongelukkige Synode, die het Kerkgenootschap, dat met zijn vertrouwen u vereerde, dáártoe heeft gebragt!

Stond geen andere weg haar open?

Had zij den moed gehad om goedrond de ongrondwettigheid van het kiesreglement te erkennen; had zij niet in een uitvlugt, die naauwelijks den schijn van dubbelhartigheid kan ontgaan, haar toevlugt gezocht; had zij van zich kunnen verkrijgen, te erkennen, dat zelfs ‘de hooge Kerkvergadering’ niet on-

feilbaar is, zij had op het ongrondwettig Reglement kunnen terugkomen: zij had het kunnen herzien om 't in overeenstemming met de grondwet te brengen en de bezwaren, die zich tegen de uitvoering verzetten (men denke aan de onoverkomelijke bij combinatiën) uit den weg te ruimen. Hangende de deliberatiën der Provinciale Kerkbesturen en der Classicale Vergaderingen, had zij de uitvoering van het Reglement kunnen schorsen.

Schorsen? Ja, hier was schorsing geoorloofd, geboden, want de Synode stond hier tegenover een Reglement, dat - buiten hare schuld - volstrekt onuitvoerbaar was.

Zij had de keus tusschen de schorsing van een Reglement, dat, naar veler overtuiging ongrondwettig, naar aller overtuiging volstrekt onuitvoerbaar was, en - een *Coup d'état.*

Kan niemand van de Synode vergen, dat zij uitvoere wat onuitvoerlijk is, de exceptionele maatregel van schorsing ware dan volkomen geregtvaardigd.

Kon de Synode ook hiertoe niet besluiten, en wilde zij toch zoo veel mogelijk den wettigen weg bewandelen en herstellen wat de Synode van 1866 had verzuimd; zij had kunnen nadoen wat door een vroegere Synode haar was voorgedaan: hare vergadering had zij kunnen schorsen totdat de Provinciale Kerkbesturen - zijn ze niet op dit pas vergaderd? - hunne adviezen hadden uitgebragt. In hare voortgezette vergadering had dan de Synode de wijzigingen in de Reglementen definitief kunnen vaststellen, en in eene voortgezette Augustus-vergadering, of in October hadden de Provinciale Kerkbesturen hunne goed- of afkeurende stem kunnen uitbrengen. Gaarne zouden de Classicale Vergaderingen door een bill van indemniteit getoond hebben, dat zij dien eerbied voor wet en regt wisten te waarderen.

Maar nu?..... Een diep ingrijpende, hoogst ongrondwettige maatregel is genomen, en niet als een redmiddel uit een onhoudbaren toestand, maar als een geoorloofde, pligtmatige toepassing der wet stelt men dien maatregel voor: alleen om een synodale zonde te bemantelen.

Op nog één verschijnsel heb ik te wijzen, omdat de Synode er al weder met zoo zonderlingen nadruk op wijst: haar besluit is genomen met ‘eenparigheid van stemmen.’

Was hier dwaling, zelfs door eenparigheid van stemmen wordt de dwaling niet in waarheid herschapen.

Mogt hier onregt gepleegd zijn, de eenparigheid zou alleen het aantal schuldigen vermeerderen.

Toch, bij die eenparigheid verbleekt de hoop op herstel: in elk Provinciaal Kerkbestuur heeft de Synode nu een' pleitbezorger.

Persoonlijk ben ik geen belanghebbende bij het geding.

Toch zie ik met eenige spanning de uitspraak te gemoet: hoogere dan persoonlijke belangen staan hier op het spel.

Vergun mij nog niet te wanhopen. Is mijn geloof niet groot, moedeloos ben ik nog niet en - weerloos evenmin.

Uw

X.

Uit den kalmen hoek.

Mijnheer de Redakteur!

Het is niet zonder een smartelijk gevoel, dat ik tot u mijne toevlucht neem. Zoo als u bekend is, komt in de Kerk. Cour. van 13 Juli j.l. een artikel voor, waarin ik het ongrondwettige en onuitvoerbare van het, in de twee laatste Ns. van uw Tijdschrift besproken, Kiesreglement voor de Herv. Kerk heb trachten aan te toonen. Het verheugde mij zeer dat de plaatsing er van niet werd geweigerd; daar toch de vurige begeerte om tot het bevorderen van de waarachtige belangen der Kerk al het mijne bij te dragen, mij tot het stellen er van bewogen had. En toen nu in diezelfde courant (in het No. van 27 Juli j.l.) door een lid van het Classicaal Bestuur van Sneek, den heer W. van Nauta Lemke, daartegen was opgekomen, twijfelde ik volstrekt niet, of het zou mij ook worden toegestaan daarop te antwoorden. Mij dacht, 't spreekt zoo van zelf, dat, wanneer tegen iemands gevoelen bedenkingen worden ingebracht, hij dan in de gelegenheid wordt gesteld, zich te verdedigen en dat wel in hetzelfde blad, waarin die bezwaren voorkomen. Ik had ook verzocht dat mijn stuk *als defensie* zou worden opgenomen. Toch werd dit geweigerd. Of laat ik mij juister uitdrukken. Ik behoef het immers niet te verbergen, daar het uit de Kerk. Cour. zelve gebleken is, vermits toch in het laatste No. (10 Aug.) onder de Correspondentie werd bericht dat het antwoord aan den heer van Nauta Lemke in het volg. No. zal verschijnen. - Eerst werd besloten tot de plaatsing, maar later werd de vergunning daartoe opgeheven. Nu, Mijnheer de Redakteur, ik wil wel bekennen dat mij dit laatste zeer heeft ontstemd. In het Aug. No. van uw Tijdschrift wordt ook over iets dergelijks geklaagd. Nu 't betrekkelijk al zoo lang geleden is dat het verzoek er om werd gedaan, mag 't er voor worden gehouden, dat de plaatsing van het stuk, daar bedoeld, nooit zal geschieden. Waaruit ik met recht vermeen te mogen concludeeren - indien ik mij bedrieg, vergeve men het mij - dat de Redakteur van het officieel en de Redakteur van het niet officieel gedeelte der Kerk. Cour. het nu beiden hieromtrent eens zijn, dat op de handelingen der Synode in het Kerkelijk Orgaan geen kritiek mag worden geleverd. Een best middel voorzeker om hen, die, behoudens al het respect, dat zij overigens den Synodale leden toedragen, geenerlei vrede kunnen vinden met 't geen door de Synode van het vorige en door die van dit jaar, in zake de benoeming van Ouderlingen en Diakenen en de benoeming van Predikanten, is verricht! Op deze wijze zal wel het heil der Kerk krachtig worden bevorderd! De tegenspraak moet maar worden gesmoord. Wat de Synode doet moet maar als volmaakt worden beschouwd. Al druisen de handelingen der Synode van 1865 en 1866 en 1867 lijnrecht in tegen die van 1864! Al breekt de eene Synode af wat de andere heeft opgebouwd!...(*) Gelukkig dat er nog andere wegen, buiten het kerkelijk blad, openstaan, om zijne gevoelens te uiten. En al deed men dat liever in de courant, die hiervoor eigenlijk bestemd is, men verheugt zich toch wanneer men de gelegenheid vindt het elders te doen. En zoo kom ik dan ook in zooverre met blijdschap tot u. Het geschiedt tegelijk met de verzekering dat mijne hoogachting, die ik u altijd heb toegedragen, zeer verhoogd is en ik mij jegens u zeer erkentelijk

(*) De Tiranny plagt tot dus ver als *telg* van het Algemeen Stemregt te verschijnen: ditmaal schijnen ze als *broeders* op te treden. *Red.*

gevoel door hetgeen uw Tijdschrift in de laatste dagen heeft geleverd. Gij hebt getoond een cordaat man te zijn, wien de belangen der Kerk ook zeer ter harte gaan. Onder al de bladen en tijdschriften, buiten de Kerk. Cour., is, voor zoover ik weet, alleen in uw Tijdschrift, wat daar plaats greep in de Herv. Kerk besproken. En 't is daar geschied zóó mannelijk en zoo flink, dat het alleszins hulde verdient. Gij vooral, Mijnheer de Redakteur, hebt zelf de zaak bij den rechten naam genoemd en zonder aanzien des persoons, uwe bezwaren geuit. Ik twijfel dan ook geen oogenblik of *gij* zult u alleszins bereid toonen om, waar ik met mijn verzoek tot u kom - behoef ik het nog te noemen? - om de defensie, die eigenlijk in de Kerk. Cour. te huis behoorde, nu ze daarin geen plaatsje kan vinden, in aw Tijdschrift op te nemen.

Ze was gericht aan den Redakteur van het genoemde Kerkelijk Orgaan en van den volgenden inhoud:

Ik vraag U al weder een plaatsje in uw geacht weekblad, ten einde op het door mij in het N^{o}. van 13 Juli jl. besproken Kiesreglement terug te komen. De Synode van dit jaar heeft, blijkens haar weekbericht, voorkomende in het voorlaatste N^{o}. dezer Courant, bij haar besluit omtrent het adres der Classicale Vergadering van *Arnhem*, dat Reglement voor grondwettig on uitvoerbaar verklaard, maar, toen zij daarvan kennis gaf in haar Orgaan, niet één der gronden vermeld, waarop dat oordeel steunt. Ik ben natuurlijk daardoor in mijn gevoelen niet veranderd. De Heer van Nauta Lemke heeft echter niet alleen mijne argumenten voor het ongrondwettige en onuitvoerbare van datzelfde Reglement, in het laatste N^{o}. dezer Courant, ter toetse gebracht en ze voor onvoldoende verklaard, maar bovendien deze zijne bewering ampel gemotiveerd. Maar tot mijn leedwezen moet ik wederkeerig verklaren, dat zijn betoog mij van de juistheid zijner uitspraak volstrekt niet heeft overtuigd en dat hetgeen door hem is aangevoerd voor de grondwettigheid en wettigheid en uitvoerbaarheid van genoemd Reglement, deze geenszins bewijst. En dat ik bij deze mijne beschouwing in mijn goed recht ben, dit wil ik hier aantoonen. Iets wat waarlijk niet geschiedt uit ‘voorliefde voor eigen meeningen en inzichten,’ maar omdat het rechtsgevoel bij mij te luide spreekt, om niet mijne stem te verheffen, waar, volgens mijne innige overtuiging, al hebbe dit ook volkomen ter goeder trouw plaats gegrepen, het recht is geschonden, en mijne belangstelling in het welzijn der Kerk te groot is, om, waar ik hare belangen zie bedreigd, niet alles aan te wenden wat in mijn vermogen is, om dat gevaar af te wenden.

Ik wil, om alle noodelooze uitvoerigheid te vermijden, mij beperken tot hetgeen hoofdzaak is, tot dat, waarmede, zoo als men mij zal toestemmen, de gezegde grondwettigheid en wettigheid en uitvoerbaarheid staat of valt.

Ik heb beweerd dat het Kiesreglement in strijd is met art. 61 van het Alg. Regl. En ik doe dat bij vernieuwing, in weêrwil van hetgeen de Heer van Nauta Lemke tegen mijne argumentatie heeft aangevoerd. Genoemd artikel, om 't nog eens te herinneren, behelst de bepaling dat bij de Synode de hoogste wetgevende macht berust. Derhalve, naar dit grondbeginsel, geeft of maakt de Synode wetten. Welke? Volgens artikel 62 (A.R.): die, welke voor de geheele Herv. Kerk, dus voor alle gemeenten, verbindend zijn. Daarnevens kunnen ook wetten of reglementen of bepalingen, of hoe men ze ook noemen wil, bestaan van plaatselijken of huishoudelijken aard. Natuurlijk worden deze door

den plaatselijken wetgever vervaardigd. Te recht is dit door den Heer van N.L. herinnerd. Ik stem dit zonder eenige bedenking toe en heb dat ook geenszins ontkend, zoo als door hem beweerd wordt. Maar nu is het de groote vraag, of de wet, die bepaalt hoe de verkiezing van kerkeraadsleden zal plaats hebben, als een plaatselijke of huishoudelijke wet mag gequalificeerd worden? Ik zal eens aannemen dat ze dat is. Dan volgt hieruit nog volstrekt niet, dat de gemeente of de stemgerechtigde leden der gemeente zulk een wet mogen maken. Dit zou toch, dunkt mij, in strijd zijn met onze kerkelijke organisatie, bij welke overal, waar van plaatselijke Reglementen sprake is, zoodanige worden bedoeld, die door kerkelijke Besturen zijn vervaardigd. Maar mag wel de wet, waarvan wij hier spreken, als eene huishoudelijke of plaatselijke worden beschouwd, m.a.w. als eene, die een bijzonder belang regelt, en door een plaatselijken wetgever dient ontworpen te worden? En heeft de Synode niet, door de gemeente te laten bepalen hoe voortaan de bewuste verkiezing zal geschieden en door haar alzoo eene wet, zij het dan ook eene onbeschrevene, maar toch eene wet (de wet die voorschrijft hoe de verkiezing in 't vervolg zal zijn) te laten maken, afstand gedaan van hetgeen haar grondwettig alleen toekwam? Zijn dan niet voortdurend, sedert het in werking treden van het A.R., overeenkomstig artt. 61 en 62, bepalingen van gelijken aard als deze bepaling door de Synode zelve voor de Kerk vastgesteld? Is wel ooit aan de kerkeraden vergunning verleend om een verordening te maken, die met deze in rang gelijk kan worden gesteld? Men noeme er mij eene. En zoo 't aan de kerkeraden niet mocht worden toegestaan, dan nog minder aan een gemeente of de stemgerechtigde leden eener gemeente. Of, om de zaak tot nog klaarder evidentie te brengen: ik herhaal de vraag: of niet, evenzeer als het in den Staat voor ongrondwettig zou worden verklaard, wanneer het aan de burgerlijke gemeenten in de keuze werd gegeven, hoe in 't vervolg de leden van den gemeenteraad zullen worden benoemd, het voorschrift ongrondwettig is te heeten, volgens hetwelk aan het oordeel van de gemeenten, of liever van de stemgerechtigde leden der gemeenten, de vraag moest worden onderworpen: hoedanig de verkiezing van de kerkeraadsleden voortaan wezen zal? Op deze vraag is de heer v. N.L. mij het antwoord schuldig gebleven. Hij is wat ik hieromtrent zeide geheel voorbijgegaan. En zoo lang men mij niet van de onjuistheid van hetgeen ik daar heb gezegd en hier heb beweerd overtuigt, blijf ik beweren dat het Kiesreglement ongrondwettig is.

Ik heb mijne verklaring aangaande dat ongrondwettige ook gemotiveerd door te wijzen op art. 23 zelf, waarvan het Kiesreglement heet de uitvoering te zijn. En ik zeg het wederom - wat de heer v. N.L. ook tegen mijne bewijsvoering op dit punt heeft ingebracht - met dat art. is het genoemde Reglement in strijd. In dit artikel - ik herhaal het - wordt toch voorgeschreven, dat niet de gemeente, maar de Synode zal bepalen, hoe in iedere gemeente de verkiezing zal geschieden, òf rechtstreeks, òf niet rechtstreeks. De aanvang van het artikel luidt immers: ‘Het recht tot benoeming van Ouderlingen en Diakenen, en tot beroeping van Predikanten berust bij de Gemeente.’ Let wel op. Er staat: de Gemeente en niet de gemeenten. Van de Gemeente, niet van een gemeente, van eene afzonderlijke gemeente, maar van de gemeente in het algemeen, van de ideale Gemeente is hier sprake. Daarop volgt: ‘Deze zal, behoudens de verkregen rechten van derden, dit (d.i. het recht om Ouderlingen

en Diakenen te benoemen en Predikanten te beroepen) o f zelve uitoefenen, o f door hen, die zij daartoe bepaaldelijk magtigt, doen uitoefenen.' Wanneer nu onder dat d e z e niet eene bijzondere gemeente, maar de Gemeente in het algemeen verstaan wordt, dan spreekt het van zelf dat het volgende of - of niet kan beteekenen dat de G e m e e n t e en rechtstreeks e n niet rechtstreeks zal kunnen kiezen, maar dat er voor haar maar één geval zal bestaan: één van tweeën: een rechtstreeksche, of een niet-rechtstreeksche verkiezing. Anders zouden er twee d e G e m e e n t e s kunnen bestaan: iets wat eene ongerijmdheid is. En dan zou er deze zin of liever deze onzin uit voortvloeien: dat de Gemeente, die maar één is, tegelijk eene dubbele verkiezing kan doen. Stond er nu; het recht tot benoeming van O. en D. en tot beroeping van Pred. berust bij de g e m e e n t e n . Deze zullen, behoudens de verkregen rechten van derden, dit òf zelven uitoefenen, òf door hen, die zij daartoe bepaaldelijk m a c h t i g e n , doen uitoefenen; ja! dan ware het geval anders. Ofschoon hieruit nog niet zou volgen dat eene g e m e e n t e het recht heeft om te bepalen hoe in haar midden de kerkeraadsleden voortaan zullen gekozen worden. Is nu de bedoeling van art. 23 dat er overal slechts op ééne en dezelfde wijze ('t zij rechtstreeks, 't zij niet rechtstreeks) zal gekozen worden, dan moeten natuurlijk de bijzondere Reglementen, waarvan in datzelfde artikel sprake is, en waarin, volgens dat art., nader zal worden vastgesteld hoe de verkiezing zal plaats vinden, zoodanige Reglementen zijn, dat daarin zulk eene, dat is ééne, voor alle gemeenten dezelfde, wijze van verkiezing wordt voorgeschreven. En is er een reglement tot uitvoering van art. 23 vervaardigd, hetwelk eene andere verkiezing verordent, dan is dat Reglement met genoemd art. in strijd en dus o n g r o n d w e t t i g .

Ja, het kiesreglement is in strijd met art. 23. Ik zeg het nog eens. Immers dit bepaalt, zooals we bij vernieuwing hebben herinnerd, dat de Gemeente, zoo zij niet zelve haar recht uitoefent, anderen daartoe bepaaldelijk zal machtigen. En het Kiesreglement schrijft voor dat, ingeval de stemgerechtigden niet de benoeming van een kiescollegie zullen verlangen, zij den kerkeraad bepaaldelijk zullen machtigen. Maar ik blijf hier bij mijne vraag: of de stemgerechtigden wel hen kunnen machtigen, die door den kerkeraad, welken zij hebben gemachtigd, op een volgend jaar, en die later door dezen en nog later door laatstgenoemden enz. zullen gekozen worden? De heer v. N.L. heeft daarop de vraag gedaan: 'waarom mag dan niet een plaatselijk, zuiver kerkelijk collegie als de kerkeraad, waarvan het personeel wel volgens vaste en bekende regelen afwisselt, doch hetwelk als collegie steeds hetzelfde blijft en een wettig bestaan heeft, niet gemagtigd worden om te blijven doen wat het dusver verpligt was te doen?' De éénige kracht, die aan deze tegenwerping zou kunnen worden toegekend, is gelegen in de bewering dat de kerkeraad als collegie hetzelfde blijft. Maar is dat waar? Is dit niet een sophisme? 'Een kerkeraad blijft als collegie hetzelfde, ofschoon het personeel, dat den kerkeraad uitmaakt, afwisselt.' Is dat niet een contradictio in adjecto? Het collegie is niet denkbaar zonder de personen, die het vormen, en verandert dat personeel, dan ook dat collegie zelf. Neen, de kerkeraad blijft niet dezelfde. 't Is niet dwaas, te spreken, zooals vaak geschiedt, van den *bestaanden*, of den *tegenwoordigen* kerkeraad, van den kerkeraad *van dit jaar* of *dat jaar*. Ware de kerkeraad steeds dezelfde, ja! dan zou er van machtiging van den kerkeraad voor zoo lang hij bestaat, maar dan nog maar voor één geval sprake kunnen zijn. Wanneer namelijk in 't personeel van Ouderlingen en Diake-

nen nooit eenige verandering kwam, zouden dezen (in gemeenten van meer dan één predikant met den overblijvenden predikant of de overblijvende predikanten) voor zoo lang de kerkeraad, dien zij vormen, bestaat, gemachtigd kunnen worden om *een predikant* te beroepen. Maar nu de kerkeraad ieder jaar verandert, kan er van zulk een machtiging voor niet langer dan een jaar sprake zijn.

Tot hetgeen ik in mijn vorig artikel tegen het Kiesreglement heb ingebracht, behoorde ook dat de Synode, door welke het finaal is gearresteerd, zelve heeft moeten erkennen dat het onwettig is; daar zij in dezelfde zitting, waarin zij dit Reglement aannam, aan de Synodale Commissie opdroeg te onderzoeken 'welke veranderingen de verschillende bijzondere synodale reglementen mogten behooren te ondergaan om ze met het aangenomen Reglement *in overeenstemming* te brengen in geval enz.' En ik heb volstrekt niet, zooals de Heer v. N.L. meent, aan het bezwaar, dat het Kiesreglement met bijzondere Reglementen, zooals de Synode van het vorige jaar zelve erkent, in strijd is, gering gewicht toegekend. Ik acht het integendeel een groot bezwaar. Nu zegt de Heer v. N.L. wel dat 'waar strijd is tusschen verschillende reglementen van denzelfden wetgever uitgegaan en, wat den vorm betreft, allen even geldig, volgens een onbetwistbaar rechtsbeginsel, het laatste Reglement prevaleert.' Maar als dat rechtsbeginsel zoo onbetwistbaar is, waartoe was het dan noodig dat aan de Synodale Commissie werd opgedragen te onderzoeken met welke bijzondere Reglementen dit Reglement in disharmonie is? Ik voor mij durf dat rechtsbeginsel niet voor zoo onbetwistbaar verklaren. Wanneer in het Kiesreglement de bepaling was opgenomen, zooals meermalen geschiedt - en waaruit ook blijkt dat dit rechtsbeginsel niet als onbetwistbaar is te beschouwen - dat met dit Reglement alle daarmede strijdige wetsbepalingen zijn vervallen, dan, ja! dan, maar dan ook alleen, zouden die strijdige haar kracht van wet hebben verloren. Maar nu in dit Reglement zulk een artikel te vergeefs wordt gezocht, nu zijn die strijdige bepalingen als wettige blijven bestaan.

Onuitvoerbaar heb ik ook het Kiesreglement genoemd en wel op drieërlei grond.

Tegen den in de eerste plaats door mij aangevoerden (het gemis van bepalingen omtrent het geval, dat het plaatselijk Reglement niet is goedgekeurd vóór den tijd van benoeming of beroeping) wordt door den heer v. N.L. aangevoerd, dat het alleen aan traagheid, eigenzinnigheid of onwil van één of meer der daarbij betrokken kerkelijke besturen zal toe te schrijven zijn, indien niet vóór 1 Januarij 1868 hier of daar een plaatselijk Reglement de vereischte goedkeuring heeft erlangd. Maar er zijn nog wel andere en dat niet zoo onzuivere bronnen denkbaar, waaruit zoo iets zou kunnen voortvloeien. En in ieder geval kan, niet alleen korten tijd, maar ook een betrekkelijk geruimen tijd vóór dat tijdsbestek in elke gemeente de predikantsplaats of een der predikantsplaatsen vacant worden. Hoe moet dan in eene gemeente, waar de stemgerechtigden tot de beroeping van een kiescollegie hebben besloten, wanneer het plaatselijk Reglement de noodige bekrachtiging nog niet heeft erlangd, die beroeping plaats vinden? Op den ouden voet? 't Mag niet: want art. 1 van 't Kiesreglement luidt: 'Met de invoering van dit Reglement zijn art. 6 van het Synodale Reglement voor de kerkeraden en art. 48 van het Reglement op de vacaturen vervallen.' Volgens het Kiesreglement? Maar het plaatselijk Reglement is nog niet geautoriseerd.

Wat het door den heer v. N.L. tegen mijn tweeden grond (de omstandigheid, dat het formulier A, behoorende bij art. 59 Reglement op de vacaturen, niet kan

worden gebezigd, waar een kiescollegie het beroep moet uitbrengen) in het midden gebrachte betreft: hij heeft geenszins het door mij gememoreerde bezwaar weggenomen. Art. 59 van 't Reglement op de vacaturen is door het Kiesreglement niet opgeheven. En dat art. schrijft voor dat aan den beroepene (tot Predikant) door den kerkeraad een beroepbrief moet worden gezonden, 'ingerigt naar formulier A, aan dit Reglement annex'. Maar dit formulier kan niet gebezigd worden. En zoo ik het niet gebruik, overtreed ik wat bij het artikel, dat nog kracht van wet heeft, bepaald is. En geen Classikaal bestuur kan het beroep, waarbij niet aan de eischen der wet is voldaan, goedkeuren.

Mijn derde grond (de moeilijkheid der goedkeuring van eenig plaatselijk Reglement voor een Classicaal bestuur) heeft de heer v. N.L. trachten te ontzenuwen door de bewering dat ieder Classicaal bestuur verplicht is om, al is het ook overtuigd dat een Reglement in strijd is met het Alg. Reglement, wanneer het maar door de Synode met inachtneming der quoad formam gestelde voorschriften is uitgevaardigd, het toch als met het Alg. Regl. in overeenstemming aan te nemen en eerlijk toe te passen; daar toch de Synode de hoogste wetgevende, rechtsprekende en besturende macht is; en dat ieder, die dit niet van zich kan verkrijgen uit zijne betrekking behoort te treden, 'waarin hij tot medewerking wordt geroepen en verpligt.' Maar hoe kan ik een Reglement, waarvan ik inzie dat het met het Alg. Regl. in strijd en dus ongrondwettig is, als met dat Alg. Regl. in overeenstemming en derhalve grondwettig aannemen? Hoe van mij gevorderd worden iets toe te passen, waarvan ik mij overtuigd houd, dat het niet mag worden toegepast? En als ik dat niet kan, dan mijne betrekking neerleggen? Bijna zou ik hier de vraag doen: maar gesteld nu eens - het geval is denkbaar - dat alle leden der Herv. Kerk - uitgenomen zij, die het Kiesreglement hebben ontworpen en gearresteerd, die geroepen worden tot uitvoering van dit Reglement, overtuigd waren dat het, als zijnde ongrondwettig, niet mag worden uitgevoerd, moeten dan die allen hunne betrekking, waarin zij daartoe worden geroepen, neerleggen? Maar ik wil hier liever vragen, of 't niet in zulk een geval juist plicht is in zijne betrekking te blijven en te weigeren datgene te doen wat onwettig is, ten einde zoo mede te werken tot herstelling van het onrecht en tot handhaving van het recht?

Ik blijf dan ook beweren dat het Kiesreglement *onuitvoerbaar* is.

Maar heeft dan nu de Synode van dit jaar niet gezorgd voor de uitvoerbaarheid van het Regl. en de onwettigheid er van opgeheven, door dat zij, blijkens het laatste N^{o}. der *Kerk. Courant*, ten einde onderscheidene Reglementen met dit Regl. in overeenstemming te brengen, verschillende wijzigingen voorloopig vastgesteld en bovendien 'naar art. 61 van het Alg. Regl. besloten' heeft 'die wijzigingen bekend te maken als voorloopigen regel, naar welken de Kerkbesturen en Kerkeraden van stonden aan zullen te handelen hebben'? Ik moet eerlijk bekennen dat het mij, met al het respect, hetwelk ik hun, die dat besluit hebben genomen, toedraag, onverklaarbaar is, hoe de Synode tot zulk een maatregel heeft kunnen overgaan. Geeft dan art. 61 daartoe het recht? Maar bestaat dan art. 62 (A.R.) niet meer? Of heeft art. 61 dit art. opgeheven? Maar dan de slotbepaling van het A.R.?

Is nu ieder lid der Herv. kerk verplicht lijdelijk te berusten in deze daad van ons Hoogste Kerkbestuur? Moet hier nu anders worden gehandeld, dan in den Staat, waar door de rechterlijke macht een besluit, al is het door den Koning

genomen, maar dat onwettig is, voor ongeldig wordt verklaard? Heeft dan de Synode het recht om de wet, die voor de Kerk geldt te overtreden? Het recht te doen wat onrecht is?

Maar laat ik hier ophouden met zulke vragen te uiten.

Ik heb hier niet anders bij te voegen dan dat ik u vriendelijk verzoek wel in het oog te houden dat bovenstaand artikel - gelijk ik reeds heb opgemerkt - bestemd was om in de *Kerk. Cour.* van 10 Aug. te worden geplaatst, en voorts de herhaalde betuiging mijner ongeveinsde hoogachting.

Mijnheer de Redakteur!

Uw Dw. Dienaar,

Een oud-lid der Synode.

Uit den donkeren hoek.

Ik vraag het woord, mijnheer de Redakteur; ik vorder 't als mijn regt: 't geldt een personeel feit.

't Heeft u behaagd, mij als ‘een zwartgallig man’ den volke te vertoonen: dat stond u vrij, al was 't ook niet beleefd van een man, die voor doode en levende Synoden zoo overbeleefd weet te zijn. Maar gij hebt mij daarbij van hardheid beschuldigd en van onbillijkheid in mijn oordeel: en dat stond u niet vrij. Naauwelijks was uw beschuldiging afgedrukt, toen het officiele orgaan der Synode mij reeds geregtvaardigd had.

‘De Synode zal het Maartreglement niet intrekken en niet schorsen ook’ - durfde ik zeggen.

Welnu?

‘Geen termen aanwezig.’ Begrepen?

‘Met hun ruimen blik zullen ze van hun verheven standpunt heenzien over de grondwettige bezwaren, die gij hun voor de voeten geworpen hebt,’ - voorspelde ik.

Welnu?

Het Reglement is misschien wel een beetje, een heel klein beetje raar; maar - ‘*bepaald* ongrondwettig,’ neen, dat is het toch niet. ‘Geen termen!’

Heilige Escobar, bid voor ons!

‘Door den demon der wereldsche politiek zullen ze zich laten leiden, nu ze den geest der christelijke wijsheid bedroefd hebben,’ - profeteerde mijn zwartgallige onbillijkheid.

Welnu?

Een grondwetsartikel is geperst en gepijnd, gerekt en gewrongen, tot het in zijn doodsaugst zeî wat het in der eeuwigheid niet had willen zeggen.

Luister:

Voor de wet zouden wij geen eerbied hebben, wij, zelve de hoogste wetgevende magt? Maar nu treden wij op als besturende magt, en, ziet ge, dat is wat anders. Nu stelt de grondwet zelf ons boven de grondwet; namens de grondwet zetten wij de grondwet op zij: eerbied voor de wet; onze wil is de wet.

Ja, 'k wist wel, dat het Circumlocutie-kantoor er wat op vinden zou.

Maar de Provinciale Kerkbesturen dan?
Och, mijn duifje, in elk dier hulpbureau's heeft het hoofdkantoor zijn agent.

En mogt er al eens een heel onbeleefd Kerkbestuur zijn, of een heel onhandig, dat er maar niets op vinden kon om de wet op zij te zetten, door maatregelen van overgang of ondergang, welnu, de Synodale Commissie is er ook nog: k+h+x zullen in 't hoogste ressort beslissen, dat k+h+ij 't grootste gelijk van de wereld hebben. Wee u, tegenstrever der 'Kerkelijke verordeningen'. Zelfs het regt van verdediging hebt gij, onruststoker, verbeurd; geen plaats voor uw pleidooi in 't kerkelijk orgaan. Ook de regtmatigste tegenstand worde gesmoord: zoo eischt der Kerke heil, één met der Synode souvereine welbehagen.

Overgeleverd zijt ge, man, aan Jan Hagel en Jan von Hagel, overgeleverd, met gebonden handen, gij en heel uw moderne aanhang. Geweldig is de logica van 't algemeen stemregt en klemmend zijn laatste argument: *la mort sans phrase.*

Hoor, aan den doffen roffel der omfloersde trom huwt zich straks 't somber klokgebrom om uw laatsten kreet te smoren.

In statigen optogt beweegt zich de achtbre stoet, die ter eere Gods u gaat slagten op 't altaar der evangelische waarheid: Dordrecht's onverbasterde zonen, bloedige dienaren van een bloedgierigen God; der gemoedelijke middenmannen breede schaar, die ook nu niet te ver zal gaan, geen stap verder dan uw graf; Gruno's ketterhatende liefdeherauten....

Zachtjes aan, heeren, zachtjes aan; overdreven eerbied voor zijn pleegvaders was nooit Jan Hagel's boezemzonde; wie een basiliscus-ei uitbroedde vertrouwe 't broedsel niet te veel. *Hodie mihi*, *cras tibi.*

Straks wordt de kist van 't laatste protestantsche paapje toegespijkeld, en kalmpjes zien wij 't aan. Dat ze ook die priesterknepen maar niet verleeren wilden!

Ja, weet ge, mijn kleinzeerig redakteurtje, wat ge met al uw kerkelijke kunsten en vonden wint? Dat flinke mannen, die men broodnoodig had, den rug toekeeren aan uw Kerk, waar zoo broederlijk gefalievouwd wordt. En ik krijg grooten lust om met hen meê te gaan.

Liever de raauwheid van den Deventerschen bullebijter, liever de snerpende geeselslagen van den Haarlemschen beul, dan de geniepigheden van uw clericalen, die Gods gebod krachteloos maken door hunne inzettingen. Den barren Esau kies ik boven den femelenden Jacob, die, terwijl hij een gemeene ploertenstreek pleegt, met een effen gezigt u komt vertellen: de Heer uw God heeft het mij doen ontmoeten.

Kwalificeer en commentarieer, katechiseer en blameer mij nu naar hartelust. In uw zoete droomen van de brave Synodale heeren zult gij niet meer gestoord worden door de klaagliederen van

JEREMIA.

Daarvoor zou *de Tijdspiegel* ook geen ruimte meer beschikbaar kunnen stellen. Op waardigen toon wil de ernstige zaak behandeld worden. Toch kan het zijn goede zijde hebben, dat zelfs op dien toon Kerkbesturen herinnerd worden aan het regt der openbare meening, die streng gerigt houdt over manoeuvres, als men zich in den jongsten tijd veroorloofd heeft. Zoo zal men zich ook kunnen overtuigen, dat de pogingen om de stem dier openbare meening te smoren, ijdel zijn.

RED.

Godgeleerdheid en onderwijs.

De ziekte van ons hooger onderwijs.
Door A.J. Vitringa.

In het jaar 1860 gaf ik eene brochure in 't licht over 't middelbaar onderwijs(*). Men verstond toen onder dezen naam iets anders dan thans. Weinig kon men toen vermoeden, dat eenmaal een wetgever het in 't hoofd zou krijgen een geheel nieuw criterium ter onderscheiding van hooger en middelbaar onderwijs in 't leven te roepen, te bepalen, dat ‘de studenten der polytechnische school van nu af middelbaar onderwijs zullen ontvangen, terwijl hunne jeugdige latijnsche broeders, even als moest hunne pedanterie aan de kaak worden gesteld, reeds jaren te voren ingedeeld worden bij het hooger onderwijs(†).’ Doch de naam doet weinig ter zake.

Aan 't geen ik toen het thans zoogenaamde middelbare onderwijs toewenschte is voldaan en wel op milder wijze dan ik ooit had durven hopen. De soort van scholen, die ik mij toen droomde als de opvoedingsplaatsen der jongelieden uit den beschaafden stand, die niet voor de hoogeschool worden opgeleid, zijn verrezen, en dat wel in dier voege als ik toen had voorgesteld, zóó dat alle degelijke geestontwikkeling bij hen, die zich niet aan de vorming door middel der oude talen wijden, haar grondslag en punt van uitgang vindt in de wiskunde.

Ik wil niet zeggen, dat men mijn plan gevolgd heeft, maar dat het met dat al in de hoofdpunten toch verwezenlijkt is, kan niet missen mij tot een aangename voldoening te strekken: het dient tot bewijs, dat ik een juist inzigt heb gehad in de behoeften onzer natie.

Een ding echter is er gebeurd, dat niet in mijne bedoeling lag en waartegen ik in onderscheiden tijdschriftartikels mijne stem heb verheven: de triomf der wiskunde en der fyzische wetenschappen op het oppervlakkige dril-systeem der fransche scholen en instituten heeft

(*) ‘Tegenwoordige toestand en plan tot hervorming van het middelbaar onderwijs. Arnhem, D.A. Thieme, 1860.’

(†) Woorden van mijn hooggeachten ambtgenoot Dr. S.A. Naber, in zijne brochure, getiteld: “Middelbaar onderwijs en paedagogiek, een Tijdschriftartikel. Zwolle, 1865.”

zulk een overmoedig karakter aangenomen, dat in de programma's onzer hoogere burgerscholen bijna geen plaats is overgebleven voor het element in de opvoeding, dat inzonderheid moet dienen tot veredeling van den smaak en tot aankweeking van 't gevoel voor 't schoone, voor de letterkunde der moderne talen. En die realia of voor 't praktische leven regtstreeks nuttige wetenschappen zelven, - hoe worden zij op onze hoogere burgerscholen beoefend? - Nog slechts in geringe mate ontwikkelde jongelieden worden daar genoodzaakt hunne aandacht te gelijker tijd te verdeelen op eene menigte verschillende punten van dat uitgestrekte veld.

Deze beide bezwaren tegen ons middelbaar onderwijs druisen zoo zeer aan tegen alle beginselen eener gezonde opvoedkunde en zij worden door zóó velen gevoeld, bestreden, ja zelfs bespot, dat het niet kan missen of een kort tijdsverloop zal weldra tot het juiste inzigt leiden en eene gewenschte hervorming invoeren. De tegenwoordige reaktie tegen het voormalige, hoogst eenzijdige taalonderwijs, die zich thans openbaart in een niet minder eenzijdig beoefenen der realia, zal tot eene nieuwe reaktie leiden, die waarschijnlijk de in opvoeding en onderwijs vooral zoo hoogst noodzakelijke juiste middelmaat naderbij zal komen.

Wij hebben ons over de toekomst van 't middelbaar onderwijs, mijns inziens, niet te verontrusten. Door 't rijk en door gemeenten zijn op hunne begrootingen aanzienlijke posten uitgetrokken tot instandhouding van de zaak; prachtige gebouwen, met wèl voorziene laboratoria, kabinetten en andere middelen tot het onderwijs, zijn verrezen; meer en meer wordt een uitstekend personeel voor het onderwijs aangekweekt. Dit alles bestaat eenmaal: ondervinding en 't gezond verstand onzer natie zullen weldra, beter dan wetten en reglementen, leeren van al die hulpmiddelen een wijs gebruik te maken.

Intusschen zit de min bevoorregte oudere zuster, het stiefmoederlijk behandelde hooger onderwijs, nog steeds met smachtend verlangen in hare treurige omstandigheden op uitkomst te wachten. Waarlijk, dat hooger onderwijs en inzonderheid dat gedeelte er van, 't welk op de gymnasia gegeven wordt, is, sinds het middelbare verrees, in geen benijdenswaardige omstandigheden gekomen. Nog altijd overgelaten aan de willekeur der gemeentebesturen, wordt het door deze meer en meer besnoeid en beknibbeld, opdat ze alle krachten en middelen mogen kunnen toewijden aan de geliefde burgerschool. Was er eens een tijd, dat de tweede afdeelingen der gymnasia een appendix waren van de eerste afdeelingen, en is over die verongelijking vaak geklaagd, het uur der vergelding is aangebroken: hier kwijnen latijnsche scholen met één of twee leeraars in de oude talen voort en mogen voor wiskunde, geschiedenis en nieuwe talen leven van de kruimkens, die van den wel voorzienen disch der hoogere burgerschool afvallen; ginds is de oefenplaats der klassike oudheid tot den rang eener ondergeschikte

klasse van de school voor middelbaar onderwijs afgedaald. Ellendige schoollokalen, nog ellendiger bezoldigde docenten, in één woord, alle mogelijke blijken van geringachting en verwaarloozing staan hier in een snijdend kontrast met de naauwlettende zorgen overal aan de burgerscholen besteed. En de hooge regering laat dit alles toe. Zij ziet het met onverschillige oogen aan, hoe de meeste gemeenten hare gymnasia laten verkommeren en inkrimpen. Zij verwaardigt zich niet eenmaal een geregeld toezigt te oefenen op ‘dit aanhoudend voorwerp van hare zorgen’.

Aan 's rijks hoogescholen moge men tamelijk tevreden zijn met den tegenwoordigen stand van zaken(*), wij, leeraren aan de gymnasia, kunnen er niet alzoo over denken. Onze toestand is van dien aard, dat elke regeling van 't voorbereidend hooger onderwijs, hoe zij ook moge uitvallen, altijd een weldaad voor ons zal zijn.

Deze grieven zijn zoo algemeen bekend, dat het mij niet lust ze in dit artikel allen te berde te brengen. Mijne gedachten over dezen tak van 't onderwijs heb ik in mijne genoemde brochure bloot gelegd. Mijne denkbeelden over deze zaak zijn sedert dien tijd, wat de hoofdbeginselen betreft, dezelfde gebleven. Doch eenige jaren ondervinding hebben hen op enkele punten gewijzigd en nader uitgewerkt. Zoo is er in mijne brochure onder anderen een punt, dat ik daar slechts ter loops aanroerde en dat mij sedert gebleken is een zaak van 't hoogste gewigt te zijn. Ik bedoel het verband tusschen gymnasia en voorbereidend hooger onderwijs aan de akademie, de zoogenaamde propaedeutische studiën. Met een enkel woord sprak ik (p. 64) toen de hoop uit, dat dit propaedeutiesch onderwijs eenmaal zijn plaats mogt vinden aan de gymnasia. Het bewustzijn van het billijke en nuttige van zulk eene regeling is in de laatste jaren meer en meer levendig geworden. Onverholen spreekt menigeen als zijn gevoelen en hoop uit, dat de te verwachten wet op 't hooger onderwijs dezen maatregel zal voorstellen.

Dit punt vooral wenschte ik in dit artikel nader in 't licht te stellen. Ik wenschte, zoo mogelijk, levendig te doen gevoelen, dat door de tegenwoordige regeling, de grondslag, waarop alle hoogere wetenschappelijke vorming moet gebazeerd zijn, op een jammerlijke wijze veronachtzaamd wordt.

Ik wil, vooral door eene vergelijking met den bloeijenden toestand, waarin dezelfde zaken in 't naburige Pruissen verkeeren, aantoonen, dat het hooger onderwijs bij ons te lande zich in kwijnende omstandigheden bevindt. De oorzaak dier ziekte wil ik trachten op te sporen. Want dat zulk een treurige toestand niet alleen 't gevolg is van uitwendige omstandigheden, van den geest des tijds, van slechte wettelijke voorschriften, van mededinging van 't middelbaar onderwijs, staat bij mij vast: er moet een inwendige kwaal zijn, die 't leven van ons hooger onderwijs ondermijnt.

(*) Zie het stuk van prof. Vissering in het Gidsnommer van Augustus.

Die kwaal - en 't zou niet onmogelijk zijn, dat zij ook 't jeugdige middelbare onderwijs weldra aantastte - willen wij in deze bladzijden opsporen.

Misschien zal de een of andere lezer mij van inkonzekwentie beschuldigen, omdat ik thans meer jaren voor het voorbereidend hooger onderwijs wil bedingen dan ik vroeger voorstelde. Hoe langer wij met jongelieden omgaan, des te meer beginnen wij in te zien, dat men, waar 't om geestontwikkeling te doen is, zijne eischen niet te hoog mag opdrijven. Overhaasting leidt tot geestverwarring, tot afkeer van studie. Als wij zelven het onderwijs nog niet genoeg van zijne praktische zijde kennen, meenen wij met eene goede methode en met goede hulpmiddelen in weinig tijds wonderen te kunnen verrigten. Maar deerlijk stelt de ervaring zulke idealen te leur. Zij leert ons, dat, even als de degelijke ontwikkeling van elk organiesch ligchaam aan haar bepaalden tijd gebonden is, zoo ook bij de ontwikkeling des geestes tijd eene zaak is, die gij niet roekeloos moogt voorbijzien. Wie den tijd in de opvoeding tracht te bekorten, kweekt in 't rijk der geesten trekkastplanten, die slecht bestand zijn tegen de guurheid van 't weder, en die, aan de opene lucht blootgesteld, weldra verkwijnen.

Mogt eindelijk iemand de aanmerking maken, dat ik alleen Pruissen in zaken van hooger en middelbaar onderwijs met Nederland vergelijk, ik heb hiervoor gezonde redenen. In Pruissen toch staat het onderwijs op zulk eene hoogte, dat het tot voorbeeld voor geheel 't beschaafde Europa kan dienen. De ontwikkeling der jeugd wordt daar hooger opgedreven dan elders en in die opleiding vindt men eene voorbeeldige gematigdheid, die van rijpe ondervinding en wijs overleg getuigt: gij ziet daar niet toegegeven aan de ziekelijke zucht om algemeene geestontwikkeling te benadeelen door den knaap reeds in te wijden in praktische beroepskennis; gij vindt daar eene wijze verhouding tusschen opscherping van verstand en veredeling van gevoel en smaak; waar hooge ontwikkeling geeischt wordt, gunt men een langduriger studietijd. Zulk een staat meende ik in zake van onderwijs aan Nederland tot voorbeeld te moeten stellen. Niet omdat het hier met het voorbereidend hooger onderwijs er beter uitziet dan in andere landen, met uitzondering van Pruissen. Verre van daar! Zelfs in 't katholike Oostenrijk zouden wij, wat de regeling dier zaak betreft, in de leer kunnen gaan. Toen Victor Cousin zijn vonnis over de nederlandsche latijnsche scholen uitsprak, het ‘au dessous de toute critique,’ begon in van Heusde's tijd en onder zijn invloed een nieuw leven in dezen tak van 't onderwijs te ontwaken. Dat leven is, helaas, al te spoedig weder uitgedoofd. Van Heusde zag in, dat de studie der klassike oudheid voor 't leven moet worden dienstbaar gemaakt: de tegenwoordig voorheerschende rigting heeft de vlugt genomen naar den hemel der kritiek, om hen, die geen roeping gevoelen om ook in dien hemel op te stijgen, den nektar en 't ambrozijn der oude letteren te onthouden. Ik geloof, als Victor

Cousin nog eens terug kwam, zouden onze literatoren, even als toen, boven zijne beoordeeling verheven zijn, maar over onze latijnsche scholen zou hij met nog meer verbazing zijn doemvonnis uitspreken. Met nog grootere verbazing, als hij 't middelbaar onderwijs naast haar zag verzorgen en koesteren.

Op Pruissen meen ik de aandacht van Nederland te moeten vestigen, omdat men steeds het beste, wat bestaat, tot voorbeeld moet kiezen, en vooral omdat Nederland tot die staten van Europa behoort, aan welke de roemrijke taak is opgelegd, niet alleen om den eervollen naam van het voorgeslacht te handhaven, maar om ook in 't vervolg in ware liberaliteit en humaniteit een der voorgangers van de beschaafde wereld te zijn.

Wie mogt willen beweren, dat de studie der oude klassike letterkunde tegenwoordig in ons vaderland kwijnt, zou door deze uitspraak te kort doen aan de verdiensten van het groot aantal uitstekende literatoren, op hetwelk Nederland nog steeds kan bogen. Maar ten volle zou hij de waarheid spreken, wanneer hij deze stelling beperkte tot de beoefening dier letteren als middel tot opleiding en vorming van diegenen onder onze jongelingschap, welke tot den zoogenaamd geleerden stand bestemd worden.

Een sprekend bewijs voor den achteruitgang van deze rigting in 't onderwijs is het van jaar tot jaar geringer wordend getal der leerlingen van de latijnsche scholen. Om nog niet eens te spreken van den tijd, toen de latijnsche scholen evenveel honderdtallen van discipelen telden als zij thans tientallen bezitten(*), maakt het op ons een treurigen indruk als wij in de nu pas uitgekomene opgave van den staat der nederlandsche gymnaziën(†) eene tabel aantreffen, waarin bewezen wordt, dat sedert de oprigting der hoogere burgerscholen, sedert 1864, het aantal der leerlingen aan de latijnsche scholen van 1219 gereduceerd is tot 975; dus in een tijdsverloop van drie jaren eene vermindering van 244 discipelen! Een en zestig scholen moeten thans dit kleine duizendtal met elkander deelen; zoodat eene inrigting van 15 à 16 discipelen voor eene redelijk bezochte kan doorgaan.

't Is nu zeven jaren geleden, dat ik, in mijne straks genoemde brochure

(*) Dit is in letterlijken zin op te vatten. Tusschen 1619 en 1639, onder 't rektoraat van Aemilius telde het Gymnasium te Utrecht nog 400 leerlingen. Dat te Leeuwarden in 1724 nog 200. Is 't moeijelijk van zulke inrigtingen 't juiste getal leerlingen op te geven, hier en daar vinden wij echter sporen, die ons op weg kunnen helpen. In 1636 stierven te Nijmegen aan de pest meer dan 180 leerlingen van de latijnsche school. (Dr. J.B. Kan, in de Bijdragen voor de kennis en den bloei der Nederl. Gymnasiën 1865-1866, p. 83). De schrijver wil deze som tot een geringer getal reduceren. Ten onregte. Zoo lezen wij van Harderwijk, bij Schrassert, Hardervicum antiquum, p. 90, ‘dat er in den brand van het jaar 1503 ongeveer 350 Latijnsche leerlingen verbrand en verongelukt zouden zijn.’ - De Alkmaarsche school telde, omstreeks 1517, ruim 900 leerlingen, volgens Dr. J.J. de Gelder, ‘onderwijs in wetenschap en talen,’ p. 5.

(†) Naamlijst der leden van het genootschap van leeraren enz. Zutfen, 1867.

over het middelbaar onderwijs, de latijnsche scholen, volgens het getal van hare leerlingen, tot zekere rubrieken bragt. Passen wij deze zelfde methode, na verloop dezer weinige jaren, nogmaals toe, dan geeft zij ons geene verblijdende rezultaten.

Er waren toen *vijf* scholen, met meer dan vijftig discipels, t.w. Amsterdam, Utrecht, Groningen, 's Gravenhage en Maastricht. Slechts *twee* van die vijf hebben zich op dat standpunt kunnen handhaven, t.w.

Amsterdam,	met 77 leerlingen,
Groningen,	met 57 leerlingen,

Twee van 't vijftal zijn in een lager kategorie, in die van 50 tot 40 leerlingen vervallen, t.w.

Utrecht	met 47 leerlingen, in 1859 nog 69.
Maastricht	met 47 leerlingen, in 1859 nog 62.

Ééne van 't vijftal is zelfs afgedaald tot de nog lagere klasse van 40 - 30 discipelen, 's Gravenhage namelijk; zoodat de klasse van 40 - 30 thans bestaat uit:

's Gravenhage,	met 37 leerlingen, in 1852 nog 68.
Assen,	met 36 leerlingen,
Zutfen,	met 35 leerlingen,
Sneek,	met 33 leerlingen,

Acht scholen hebben 30 tot 20 leerlingen:

Rotterdam	met 30 leerlingen.
Boksmeer	met 30 leerlingen.
Gemert	met 30 leerlingen.
Deventer	met 26 leerlingen.
Uden	met 23 leerlingen.
Amersfoort	met 22 leerlingen.
Leiden	met 22 leerlingen.
Delft	met 22 leerlingen. (In 1859 nog 38)

Vroeger telde deze kategorie vijftien scholen.

Dertien inrigtingen zijn er thans met tusschen de 20 en 10 leerlingen, t.w.:

Arnhem	met 19 leerlingen.
Kampen	met 18 leerlingen.

Haarlem	met 18 leerlingen.
Winschoten	met 17 leerlingen.
Dokkum	met 16 leerlingen.
Middelburg	met 16 leerlingen.
's Hertogenbosch	met 16 leerlingen.
Veendam	met 13 leerlingen.
Zwol	met 13 leerlingen. (In 1859 nog 23)
Nijmegen	met 13 leerlingen. (In 1859 nog 25)
Ravenstein	met 13 leerlingen. (In 1859 nog 22)
Hoorn	met 11 leerlingen.
Leeuwarden	met 11 leerlingen.

Leeuwarden, voor 7 jaren nog eene school met 35 leerlingen!

De kategorie van scholen met 10 tot 5 leerlingen heeft zich in een rijken aanwas te verheugen: zij is van 14 geklommen tot 21 scholen, t.w.:

Oldenzaal	met 10 leerlingen.
Gouda	met 10 leerlingen.
Wageningen	met 9 leerlingen.
Zevenaar	met 9 leerlingen.
Grave	met 9 leerlingen.
Eindhoven	met 9 leerlingen. (In 1859 nog 18)
Harlingen	met 8 leerlingen.
Tiel	met 8 leerlingen.
Doetinchem	met 8 leerlingen.
Alkmaar	met 8 leerlingen.
Dordrecht	met 8 leerlingen.
Brielle	met 8 leerlingen.
Zierikzee	met 8 leerlingen.
Franeker	met 7 leerlingen. (In 1859 nog 21)
Doesburg	met 7 leerlingen.
Elburg	met 7 leerlingen.
Bommel	met 7 leerlingen. (In 1859 nog 18)
Schiedam	met 7 leerlingen.
Harderwijk	met 6 leerlingen.
Lochem	met 6 leerlingen.
Breda	met 6 leerlingen. (In 1859 nog 13)

Nog steeds *elf* scholen zijn er met vijf en minder leerlingen, ofschoon twee van 't voormalige elftal (Enschedé en Joure) met meer bestaan, t.w.:

Ootmarsum	met 5 leerlingen. (In 1859 nog 22)
Enkhuizen	met 5 leerlingen.
Groenlo	met 5 leerlingen.
Gorinchem	met 5 leerlingen. (In 1859 nog 15)
Bergen op Zoom	met 5 leerlingen.
Heusden	met 5 leerlingen.
Helmond	met 5 leerlingen.

Almelo	met 3 leerlingen.
Bolsward	met 2 leerlingen.
Kuilenburg	met 2 leerlingen.
Megen	met 2 leerlingen. (In 1859 nog 12)

Men versta ons niet verkeerd: de oorzaak van 't verdwijnen van een vijfde gedeelte van 't aantal der scholieren aan onze gymnaziën is niet veroorzaakt door 't opheffen der tweede afdeelingen, ten gevolge van de invoering der hoogere burgerscholen, neen, wij spreken hier van de latinisten en van geene leerlingen anders.

Doch wat klaag ik over dat verlies van een vijfde gedeelte in drie jaren! Alsof vóór 1860 onze latijnsche scholen voor bijna de helft *niet* bestonden uit inrigtingen met minder dan 10 leerlingen, en alsof het gymnasium van eene stad als Amsterdam wel bijna sinds

menschengeheugenis het getal van honderd heeft kunnen bereiken!

De hoogere burgerscholen mogen sedert haar bestaan eenige afbreuk gedaan hebben aan de inrigtingen van hooger onderwijs, nu de gelegenheid om wetenschappelijk gevormd te worden ook elders openstaat dan aan de hoogescholen, 't was te verwachten geweest, dat het aantal van hen, die dit doel meenden te kunnen bereiken zonder de lastige en inspannende studie van Latijn en Grieksch veel grooter zou zijn geweest dan 244. 't Getal der Latinisten was, nog voordat men aan scholen van middelbaar onderwijs dacht, reeds bespottelijk gering: 1200 à 1400 voor eene beschaafde, rijke natie van bijna drie en een half millioen zielen; - wat zeg ik? - eene natie van drie en een half millioen zielen, die bovendien nog uitgestrekte bezittingen in Oost en West van regtsgeleerden, geneeskundigen en godgeleerden moet voorzien!

Wij willen den toestand van dezen tak van 't onderwijs in Nederland eens vergelijken met den staat dier zaken in 't naburige Pruissen. Pruissen, dat ons 't voorbeeld schonk der hoogere burgerscholen, zal misschien menig nutte les opleveren voor een toekomstige regeling der gymnasia.

Ons vaderland heeft op eene uitgestrektheid van bijna 600 vierk. mijlen en bij eene bevolking van bijna drie en een half millioen inwoners 61 gymnaziën met 975 leerlingen.

Eene provincie als Brandenburg had bij 734 vierk. mijlen uitgestrektheid en bij slechts 2⅓ millioen inwoners, in het zomer-semester van 1863(*) 22 gymnasia met niet minder dan 7365 discipels. Misschien zal men hierop aanmerken, dat in Brandenburg de hoofdstad Berlijn ligt, die alleen *acht* gymnasia telde met 3792 leerlingen, dat deze provincie dus voor 't brandpunt der beschaving van dat land kan gelden en dat de vergelijking met andere deelen der pruissische monarchie wel minder nadeelig voor Nederland zal uitvallen.

Nemen wij dus tot voorbeeld eene provincie, die aan ons land grenst en in uitgestrektheid en zielental er vrij wel mede overeenkomt: de Rijnprovinciën met de Hohenzollernsche landen, groot 508 vierk. mijlen met eene bevolking van 3,281,000 inwoners. In 't zomer-semester van 1863 waren daar 23 gymnaziën met 5561 leerlingen.

Nemen wij eindelijk provinciën, in welke de bevolking in de ongunstigste verhouding staat tot het zielental, b.v. de provincie Pruissen, met 2,866,866 inw. op 1178 vierk. mijlen, - zij heeft 20 gymnasia met 6309 leerlingen. Of Pommeren, met 1,389,739 inw. op 576 vierk. mijlen, - 't heeft toch op 13 gymnasia 3848 discipels. Posen met 1,485,550 inw. op 536 vierk. mijlen, heeft op slechts 7 gymnasia 2500 leerlingen, enz.

Men wane niet, dat deze groote getallen hun ontstaan hieraan te danken hebben, dat de gymnasia in Pruissen, evenals vóór de instel-

(*) De opgaven over Pruissen zijn geput uit het werk van dr. L. Wiese ‘das höhere Schulwesen in Preussen u.s.w.’ Berlin 1864.

ling der hoogere burgerscholen bij ons, tweede afdeelingen bezitten, zoodat zij de algemeene plaatsen tot opleiding der beschaafde jongelingschap in dat rijk zouden zijn. Dit is geenszins het geval. Zij, die niet door middel van de studie der oude talen willen beschaafd worden, ontvangen hunne vorming op de Reaalscholen en op de hoogere burgerscholen. Van zulke inrigtingen, waarvan de eerstgenoemde overeenstemmen met onze hoogere burgerscholen met vijf- en de laatstgemelde met die met driejarigen cursus, bezat eene stad als Berlijn er in 1863 *zes* met 2932 leerlingen; de geheele provincie Brandenburg *veertien*, met 5038 scholieren, en zoo naar verhouding in de overige provinciën.

'De gymnasia, zegt dr. Wiese(*), zijn in de eerste plaats inrigtingen tot voorbereiding voor de beoefening der wetenschappen op de univerziteiten. De middelen, welke voor dit haar oorspronkelijk doel aangewend worden, hebben echter, naar inhoud en vorm, ook deze algemeene beteekenis, dat zij tevens geschikt zijn om de grondslagen te leggen voor alle hoogere geestontwikkeling.

Nadat langen tijd de beide talen der klassike oudheid, vooral het Latijn, en het onderwijs in de godsdienst bijna uitsluitend de vakken van 't schoolonderrigt geweest waren, waarbij langzamerhand de beginselen van 't onderwijs in wiskunde en geschiedenis kwamen, werd het programma, vooral sedert het begin der vorige eeuw, uitgebreid door er in op te nemen het onderwijs in de moedertaal, in aardrijkskunde en geschiedenis, in wiskunde, in enkele deelen der natuurkundige wetenschappen en in het Fransch. Hiermeê is in 't algemeen de gang aangewezen, welken de ontwikkeling der gymnasia gevolgd is.'

Men ziet, de vakken van onderwijs (dat in de godsdienst uitgezonderd) zijn geene andere dan die, welke aan goed ingerigte latijnsche scholen ten onzent gegeven worden. De natuurkundige wetenschappen toch kunnen niet veel om 't lijf hebben: volgens 't ministerieel besluit van 7 Januarij 1856, mogen er slechts twee of één uur wekelijks in elke klasse aan besteed worden(†).

Onder de gymnasia zijn ook gerekend de pro-gymnasia, waarvan er echter niet vele meer bestaan. Hun programma bevat de leervakken der drie of vier laagste klassen van een gewoon gymnasium.

Ten einde 't geen wij van Reaal- en hoogere burgerscholen zeiden nader te bevestigen, mogen de volgende woorden van den meergenoemden schrijver(§) dienen:

'Nadat de eenheid en eenvoudigheid van het van oudsher bestaande en op het onderrigt in de oude talen gebazeerde plan van onderwijs der hoogere scholen reeds sedert de 17^{e} eeuw, ten deele door den invloed der paedagogische geschriften van Comenius, door zich te schik-

(*) Dr. L. Wiese, t.a.p. p. 20.
(†) L. Wiese, p. 24.
(§) L. Wiese, p. 26 vgg.

ken naar de behoeften van 't praktische leven, verstoord was, ontstonden in de 18e eeuw langzamerhand, deels onder den invloed der opvoedkunde van het Piëtismus, deels door de filanthropische bemoeijingen, welke van J.J. Rousseau en Basedow uitgingen, scholen van een overheerschend realistiesch karakter. Niet weinige gymnasia werden in de vorige eeuw, zonder dat zij van naam veranderden, door hunne rigting op nuttige, voor het praktische leven onmiddellijk dienstige kennis en vaardigheden, inderdaad reaalscholen. Dezen naam had het eerst Ch. Semler te Halle gebruikt. Hij grondvestte aldaar in 1738, nadat eene vroegere poging van dezen aard hem mislukt was, eene door de koninklijk pruissische regering van het hertogdom Maagdenburg en door de koninklijk berlijnsche akademie van wetenschappen goedgekeurde mathematische, mechanische en oekonomische reaalschool. Zij bestond slechts kort. Sedert dien tijd echter werden op verschillende plaatsen proeven van dergelijken aard genomen. De voor Pruissen belangrijkste school van deze rigting en van dit doel was de door J.J. Hecker in 1747 te Berlijn gestichte reaalschool, die, na vele mislukte pogingen, eerst sinds 1822, door den directeur A. Spilleke zoodanig georganizeerd werd, dat zij beantwoordde aan de eischen van het praktische beroepsleven, zonder dat de grondslagen van vrije menschelijke geestontwikkeling daardoor op den achtergrond werden gedrongen. Nu kwam er een tijd van groote voorkeur bij de burgerij voor de reaalscholen, en door vele gemeentebesturen werden aanzienlijke kosten voor zulke inrigtingen gemaakt ‘- in deze ontwikkelingsperiode verkeeren wij thans -’. De regering liet aan deze rigting alle vrijheid om zich te ontwikkelen, maar hield van haar kant ‘- en deed zij dat hier ook maar! - ‘vast aan het beginsel, dat het onwetenschappelijke doordrijven van het alleen letten op dadelijk nut en voordeel in strijd is met het karakter van eene algemeene hoogere inrigting tot geestontwikkeling, en dat het niet geschikt is om te voldoen aan de werkelijke behoeften des levens. Ook Frederik de Groote had in de vorming tot praktische beroepen met name het Latijn niet willen missen.

‘De eerste bepaalde grondlegging, welke de organizatie der reaalscholen door 't ministerie van onderwijs ontving, was de door den geheimen regeringsraad Dr. Kortum bewerkte voorloopige instruktie voor de eindexamens aan de hoogere burger- en reaalscholen, van den 8en Maart 1832. Hiermeê werd de voorheen onbepaalde keus en mate van leervakken beperkt en een bepaald doel van 't onderwijs aangewezen. Naar het regt om eindexamens af te nemen, iets, waaraan belangrijke voorregten verbonden waren, streefden voortaan alle scholen van deze kategorie om 't zeerst.

't Belang der gymnasia bragt evenzeer als dat der reaalscholen zelven mede, dat de zelfstandigheid der laatste nevens de gymnasia meer en meer erkend werd. Het programma der gymnasia volgens deszelfs oorspronkelijk denkbeeld te vereenvoudigen en op één punt te

rigten, was slechts dan mogelijk, als men tevens voldeed aan de eischen van eene meer realistische vorming en aan de behoeften van de niet studerende jeugd. Bovendien werd men tegen wil en dank hiertoe genoodzaakt door de vorderingen in de natuurwetenschappen en door de ontwikkeling van het maatschappelijk leven en van de industrie.'

De aldus ontstane reaalscholen zijn klaarblijkelijk het voorbeeld geweest, waarnaar onze hoogere burgerscholen met vijfjarigen cursus zijn ingerigt. In twee opzigten (behalve 't gewone godsdienstonderrigt) onderscheiden zich echter de pruissische van de hollandsche. Aan de eerste wordt vrij wat werk gemaakt van 't latijn: 8, 6, 6, 5, 4, 3 uren per week in de zes klassen(*); en veel minder uren worden daar gewijd aan de natuurwetenschappen: twee uren per week in elke der 4 laagste klassen, zes uren in elke der twee hoogste.

Dit laatste verschil is echter meer schijnbaar dan wezenlijk. Er zijn aan zulk eene school in Pruissen zes klassen; maar terwijl de zesde, vijfde en vierde elk een eenjarigen cursus hebben, blijft de leerling gewoonlijk twee jaren in de derde klasse en regelmatig twee jaren in elke der beide hoogste klassen (2e en 1e). De geheele cursus duurt dus 8 à 9 jaren(†). Waar derhalve in Nederland vele vakken van natuurwetenschappen tegelijk moeten gegeven worden, is men in Pruissen niet gedwongen met zulk een zenuwachtige haast te werk te gaan(§). 't Is alsof bij 't zamenstellen van onze wet op 't middelbaar onderwijs het onzalige beginsel voorzat, in de helft van den tijd al het werk te verrigten van eene pruissische reaalschool. Niet ten onregte wordt bij ons te lande door velen de klagt geuit, dat men aan de hoogere burscholen de jongelieden met eene menigte vakken tegelijk overstelpt.

(*) Dat wil zeggen: gedurende 8 of 9 jaren. Wanneer men in de Unterrichts- und Prüfungs-Ordnung der Realschulen und der höheren Bürgerschulen (Berlin 1859), p. 12, de eischen ziet, die bij 't eindexamen eener reaalschool gedaan worden - 'in het latijn moet degene, die de school verlaat, in staat zijn om uit Caesar, Sallustius, Livius vroeger niet gelezen plaatsen, die, wat taal en inhoud betreft, geene bijzondere zwarigheden aanbieden, en evenzoo uit Ovidius en Virgilius zulke plaatsen, die ten minste in de zes laatste maanden niet behandeld zijn, met grammatikale vastheid in goed Duitsch over te zetten; het epische en elegische metrum moet hem bekend zijn' - wanneer men zulke eischen leest, zal ieder, die in de mate van kennis onzer latinisten geen vreemdeling is, moeten toestemmen, dat de leerlingen eener pruissische reaalschool, wat het latijn aangaat, niet alleen admissie-examen aan een onzer hooge scholen, maar zelfs propaedeutiesch-examen met den eersten graad zouden kunnen afleggen.

(†) Deze en dergelijke bijzonderheden in de aangehaalde Unterrichts- und Prüfungs-Ordnung der Realschulen u.s.w.

(§) In de toelichtingen tot de aangehaalde Unterrichts- und Prüfungs-Ordnung p. 44, lees ik: 'Bij de zamenstelling van het leerplan, is men, om overlading en verwarring te voorkomen, er op bedacht geweest, dat, zooveel mogelijk, het aanvang maken met elk leervak trapsgewijze geschiede, en dat, om een goeden grond in de eerste beginselen te leggen, in het eerst aan elk nieuw leervak, waarmede een begin wordt gemaakt, zooveel uren mogelijk besteed worden.'

Duurde de cursus eens zoo lang, 't zou niemand invallen dergelijke aanmerkingen te maken over 't groote getal leervakken en lesuren, als schadelijk voor geest en ligchaam, die wij met klem van redenen vinden voorgedragen in eene onlangs te Sneek verschenen brochure van J. ten Cate, lid der kommissie van toezigt op het middelbaar onderwijs(*).

(*) Om nader te bewijzen, hoe aan onze hoogere burgerscholen vele vakken in de laatste twee studiejaren aan tijdsgebrek lijden, plaats ik hier nevens elkander het studieplan der pruissische reaalscholen en dat der hoogere burgerschool te Deventer voor 1867/68. Men lette vooral op de rubriek ‘natuurwetenschappen’:

Reaalschool in Pruissen.

	1e jaar.	2e jaar.	3e jaar.	4e jaar.
Godsdienstonderwijs	3	3	2	2
Hoogduitsch	4	4	3	3
Latijn	8	6	6	5
Fransch		5	5	4
Engelsch				4
Aardrijkskunde en geschiedenis	3	3	4	4
Natuurwetenschap	2	2	2	2
Wiskunde en rekenen	5	4	6	6
Schrijven	3	2	2	
Teekenen	2	2	2	2

	5e jaar.	6e jaar.	7e jaar.	8e jaar.	9e jaar.
Godsdienstonderwijs	2	2	2	2	2
Hoogduitsch	3	3	3	3	3
Latijn	5	4	4	3	3
Fransch	4	4	4	4	4
Engelsch	4	3	3	3	3
Aardrijkskunde en geschiedenis	4	3	3	3	3
Natuurwetenschap	2	6	6	6	6
Wiskunde en rekenen	6	5	5	5	5
Schrijven					
Teekenen	2	2	2	3	3

Het verschil tusschen eene reaalschool en ‘höhere Bürgerschule’ bestaat hierin, dat alleen die inrigtingen, welke de zes klassen bezitten, reaalscholen heeten, terwijl die, welke het niet tot de hoogere klassen brengen, den naam dragen van hoogere burgerscholen. De verhouding is dus dezelfde als die van gymnasium tot pro-gymnasium, of als die bij ons te lande van hoogere burgerschool met vijfjarigen cursus tot die met driejarigen cursus.

Uit het gezegde zal, hoop ik, blijken, dat in Pruissen voor het hoogere onderwijs dergenen, die niet voor den geleerden stand bestemd zijn, nog al zoo goed gezorgd is als in ons vaderland na het in werking treden van de wet op 't middelbaar onderwijs.

De pruissische gymnasia met hun talrijke leerlingen beoogen dus volkomen 't zelfde als onze latijnsche scholen. Als beide nu met hetzelfde doel bezocht worden, wat is dan de reden, dat zij in Pruissen minstens 4 of 5 malen zooveel leerlingen tellen als bij ons te lande?

Wilde men dezelfde vraag doen ten opzigte van de duitsche reaalscholen en onze hoogere burgerscholen, dan is, dunkt mij, 't antwoord niet ver te zoeken. Er bestaat in Nederland nog steeds eene soort van onderwijs, die noch lager noch middelbaar is, en daarom den min sierlijken en duidelijken naam draagt van ‘meer uitgebreid lager onder-

Nederlandsche hoogere burgerschool.

	1e jaar.	2e jaar.	3e jaar.	4e jaar.	5e jaar.
Nederl.	4	3	2	2	2
Fransch	4	3	3	2	2
Engelsch	1	3	3	2	2
Algebra en goniometrie	6	5	5	3	3
Natuurk.		2	6	12	11
Wiskunde en rekenen	6	7	6	5	4
Schrijven	1				
Teekenen	4	4	4	3	3
Hoogd.	4	4	3	2	2
Handelsk.				2	2
Staatsh.				2	2
Staatsreg. van Nederl. enz.					1

wijs.’ Zooals men weet, is 't bestaan van deze soort van onderwijs eene concessie door onze wetgevende vergadering in der tijd verleend aan de talrijke klasse van kostschoolhouders en aan de zoogenaamde fransche scholen. Men wilde de inrigtingen van die menschen niet ten val brengen. Zij zijn echter de woekerplanten, die ten koste van de beste sappen van 't middelbaar onderwijs teren. De groote meerderheid der knapen uit den beschaafden stand brengen hunne wetenschappelijke vorming aan die scholen ten einde. En zij, die de hoogere burgerscholen bezoeken, komen op deze inrigtingen eerst op meer gevorderden leeftijd: in den regel op het 12^{e} jaar en ouder, terwijl in Pruissen de opname reeds wordt toegestaan na het voleindigde negende jaar. Bekleedde nu zulk een fransche school de plaats van de drie of vier laagste klassen van eene burgerschool, dan zou er geen kwaad bij zijn. Maar zooals het thans is, wordt bij den overgang van de eene inrigting naar de andere het onderwijs afgebroken: eene nieuwe methode, grootendeels nieuwe leerstof wordt aangevat. Aan 't geen hoofdvakken van 't onderwijs op de hoogere burgerschool zijn, was op de fransche school nagenoeg niet gedaan. In 't kort, alle geleidelijke gang en volgorde ontbreken in 't onderwijs onzer jongens, en het treurigst van alles is, dat de kennis van al die op zich zelven hoogst nuttige zaken, welke op de burgerschool gedoceerd worden, in een verbazend korten tijd in de hersenen der jeugdige discipelen moeten zaamgeperst worden.

Mijns inziens bestaat er om onze jongelingschap voor eene ellendige halfweterij en verwarring van hoofd te bewaren slechts keus tusschen twee middelen: òf den cursus aan de hoogere burgerscholen met eenige jaren te verlengen; òf, wil men den tegenwoordigen tijd behouden, het getal der leervakken aanmerkelijk in te krimpen.

Naar ik meen, is men aan de industrieschool te Enschedé reeds begonnen met het laatstgenoemde middel toe te passen.

Dan is er nog iets, waardoor in Pruissen veel meer jongelieden dan hier naar de reaalscholen gelokt worden. Bij ons nemen provinciale kommissiën eindexamens af, welke aan degenen, die ze met goed gevolg hebben doorgestaan, eigenlijk geen ander regt verleenen dan dat van toelating aan de polytechnische school. Wie zich dus, na 't afloopen van den cursus aan eene hoogere burgerschool, niet eene kostbare studie kan of wil getroosten, geniet geene voorregten van 't gouvernement boven den jongeling, die dezelfde jaren zonder eenige inspanning van den geest op 't kantoor van den een of anderen ambtenaar doorbragt. Dit zal vele ouders uit den burgerstand tot het besluit brengen, dat zij hunne zoons op vrij wat minder kostbare en op gemakkelijker manier aan een post kunnen helpen dan door hen deel te laten nemen aan de lessen van 't middelbaar onderwijs. In Pruissen daarentegen hebben de door 't rijk erkende reaal- en hoogere burgerscholen 't regt zelven de eindexamens, in tegenwoordigheid van een rijkskommissaris en een lid der plaatselijke kommissie van toe-

zigt, af te nemen en een diploma uit te reiken, even als thans nog bij ons de latijnsche scholen. Zulke aan reaalscholen gepromoveerden genieten belangrijke voorregten van rijkswege om zich de toelating te verwerven tot ambten en tot den officiersrang(*). Dit is een rationeel en geenszins ongeoorloofd middel om alle standen tot het verwerven van geestbeschaving te dwingen en 't middelbaar onderwijs tot eene nationale zaak te maken.

Dit zijn de redenen, waarom de hoogere burgerscholen bij ons te lande nog geenszins in die mate bloeijen als de voorstanders der wet op 't middelbaar onderwijs zich hadden voorgesteld. Ja, ik ben overtuigd, dat, als de noodige hervormingen op haar niet worden toegepast, haar bezoek veeleer zal afnemen dan vermeerderen.

Gelden deze redenen ook ter verklaring van de weinige deelneming, die in Nederland aan het onderwijs in de klassike talen der oudheid te beurt valt?

Om eene billijke vergelijking te maken tusschen den stand van zaken aan pruissische en nederlandsche latijnsche scholen, moeten wij een paar punten in aanmerking nemen.

De cursus aan een pruissiesch gymnasium duurt negen jaren, van welke de jongelieden er in elke der drie laagste klassen (6, 5, 4) één en in elke der drie hoogste (3, 2, 1) twee doorbrengen, zonder dat hierom de mogelijkheid is uitgesloten in de hoogste klassen door overgangs-examens den leertijd van twee tot één jaar te bekorten(†). In Nederland wordt de cursus voleindigd in vijf jaren, ja, vele gemeentebesturen hebben, waarschijnlijk als bezuinigingsmaatregel, gemeend dezen tijd zelfs tot vier jaren te moeten inkrimpen. 't Is op 't oogenblik hier nog niet de geschikte plaats óm deze kwestie van tijd te beoordeelen: wij releveren hier dit punt alleen om er 't gevolg uit te trekken, dat, al kwamen aan een hollandsch gymnasium jaarlijks even veel nieuwelingen aan als aan een duitsch, het totaal der leerlingen aan het eerstgenoemde toch steeds vrij wat geringer zou blijven dan aan 't laatste, omdat zij de inrigting vroeger verlaten. Dit moet intusschen niet zóó verstaan worden, alsof door dien langeren duur van vier of vijf jaren 't getal leerlingen van een pruissiesch gymnasium, om het met dat van een hollandsch te vergelijken, tot op de helft behoort gereduceerd te worden. De hoogere klassen toch tellen steeds werkelijk veel minder leerlingen dan de lagere. Dit is reeds aan onze gymnasia regel; hoeveel te meer moet dit het geval zijn waar de cursus negen jaren duurt? Een gymnasium zooals het Friedrich-Wilhelms-gymnasium te Berlijn telde in 1863 601 leerlingen, terwijl de eerste klasse, d.i. *de beide laatste studie-jaren te zamen*, slechts

(*) De opgave dezer voorregten in de Prüfungs-Ordnung, p. 32 vlgg. In mijne brochure van 1860, p. 85 vlgg. had ik 't zelfde voorgesteld.

(†) L. Wiese, p. 34 vlgg.

73 discipels hadden(*), ofschoon dit getal, als allen, die den cursus aanvangen, hem ook voleindigden, 120 à 140 moest bedragen. Men mag dus, om de verhouding tusschen de bevolking der gymnasia van beide landen te vinden, van de pruissische niet een getal leerlingen aftrekken evenredig met de meerdere jaren, die zij aan hunne inrigtingen doorbrengen.

Verder dient men in aanmerking te nemen, dat in Nederland vele jongelieden zich door privaat-onderwijs voor de lessen der hoogescholen voorbereiden. Het aantal van dezulken te bepalen is moeijelijk. De jaarlijks aan de hoogescholen gehouden admissie-examens leveren hiertoe geen maatstaf: tot deze toch melden zich vele leerlingen uit lagere klassen van gymnasia, onderwijzers in wis- en natuurkunde, plattelands-heelmeesters en chirurgijns aan, die men toch niet onder de deelnemers aan het gymnaziaal onderwijs kan rangschikken, - menschen, dien 't slechts te doen is het fakultatief te bezitten om verdere akademische examens af te leggen. Doch ook in Duitschland zullen gewis velen de hoogescholen bezoeken, die nooit gymnasia bezochten, maar op instituten en door privaat-onderwijs tot de univerziteit opgeleid werden. Van meer gewigt kan 't zijn, dat in ons land de toekomstige bezoekers der katholike seminaria geen van allen de lessen der gymnasia bijwonen: zij ontvangen hunne klassike vorming op de vijf kollegiën, waarvan elk de voorbereidingsschool is voor een der seminariën.

Nemen wij derhalve dit alles in aanmerking en verdubbelen wij, om tot een billijke verhouding te komen, het getal der latinisten aan de latijnsche scholen, dan bereiken wij nog niet de som van tweeduizend, dat is: nog niet de helft van 't aantal discipels der pruissische scholen. Voorwaar, nog een treurige verhouding!

Zoo vragen wij dan nogmaals: welke zijn de oorzaken, dat onze gymnasia zooveel minder bloeijen dan de pruissische, dat deze aanhoudend in bloei toenemen(†), terwijl aan gene aanhoudend achteruitgang valt te bespeuren?

Te zeggen, dat na den tijd van Willem I het hooger onderwijs niet langer een voorwerp geweest is ‘van de aanhoudende zorg der regering’ zou eene misschien moeijelijk vol te houden beschuldiging zijn tegen ministeriën, die welligt met den besten wil voor deze zaak bezield waren, maar wier handen gebonden werden door andere overstelpende bemoeijingen, door eene belemmerende oppozitie, door den geest des tijds en door meer andere hindernissen. Dat echter 't hooger onderwijs in nagenoeg de laatste halve eeuw niet door 's lands regering

(*) Zie de tabel bij Wiese op p. 466.

(†) In de geheele monarchie waren in:

1853-1854	149 gymnasia met 35,087 leerl.
1859-1860	166 gymnasia met 40,484 leerl.
1863	172 gymnasia met 45,403 leerl.

L. Wiese, p. 464.

als een geliefd kind gekoesterd werd, is eene ontegensprekelijke waarheid.

't Gevolg van deze achteruitstelling, gepaard met en grootendeels zelve een gevolg van den geest des tijds, die vrij wat besmet is met de zucht om zich geheel aan stoffelijke genietingen over te geven en hierdoor den dwang oplegt om te trachten langs den kortsten en gemakkelijksten weg veel geld te verdienen, - 't gevolg van dezen stand van zaken is geweest, dat het hooger onderwijs bij ons in kwijnenden toestand is geraakt. 't Beste bewijs hiervoor zou eene statistiek onzer hoogescholen in de laatste halve eeuw leveren. In het jaarboek voor statistiek (jaargang 1861) lees ik de aanmerking: ‘dat van 1831 tot 1844 eene langzame vermindering van 't getal der studerenden valt op te merken, namelijk van 1624 tot 1250; welk getal in 1847, ten gevolge van 't staatsexamen, tot 1024 daalde. Dat het in 1856 weêr was aangegroeid tot 1441.’ En op deze hoogte ongeveer is het tot nu toe gebleven. Trekt men van deze som het aanzienlijke getal der propaedeutici af, die, zooals bekend is, in Duitschland nog aan de gymnasia vertoeven, dan zal Nederland, met zijne 3½ millioen inwoners, een der beschaafdste landen van Europa, dat, - laat mij dit nogmaals aanmerken, omdat wij dit punt volstrekt niet over 't hoofd moeten zien - uitgestrekte en bloeijende koloniën van regtsgeleerden, medici en theologanten moet voorzien, wel met geen zijner germaansche naburen in dit opzigt eene vergelijking durven doorstaan.

In 't kort, èn door den geest des tijds, die elders gemakkelijker en goedkooper middelen doet zien om aan den kost te komen, èn door de weinige aanmoediging, die de studie hier te lande vindt - welke post voor welken een akademische graad vereischte is, wordt zóó betaald, dat men er naar eisch van leven kan? - èn door gebreken, waaraan 't hooger onderwijs inwendig lijdt, heeft eene algemeene lusteloosheid om er aan deel te nemen de natie bevangen. 't Is bij de tegenwoordige finantiële verhoudingen der maatschappij een waagstuk geworden om zijne zoons te laten studeren. Een leven van zelfverloochening, ik bedoel niet alleen in geestelijk, maar in ligchamelijk opzigt, echte kastijding des vleesches, wacht den theologant; de jurist heeft de keuze om òf jaren lang op eenige praktijk als advokaat te wachten, òf om een post in regterlijke of administrative betrekking te bekleeden, die hem honger laat lijden; de medicus is bijna een grijsaard, voordat hij eene goede praktijk heeft. - Geen gestudeerd persoon wordt zóó betaald of kan zich zóó laten betalen, dat hij zijn stand kan ophouden naast lieden, die zich van der jeugd af in industriële en handelsondernemingen begeven hebben.

Deze wanverhouding in onze tegenwoordige maatschappij van talenten en arbeid tegenover geldelijke belooning, hierdoor veroorzaakt, dat de stoffelijke behoeften toenemen, terwijl de traktementen, zooals alles wat met het hooger onderwijs in verband staat, onveranderd zijn

gebleven, maakt, zooals ik zeide, de toewijding aan de dienst van Minerva niet zeer aanlokkelijk. De geldaristokratie, die zich niet met den handel afgeeft, vindt nog steeds in de studie eene fatsoenlijke bestemming voor hare zoons, het middel om eenmaal eene hoogst fatsoenlijke betrekking in de maatschappij te bekleeden, welker schrale bezoldiging uit eigen geldmiddelen kan aangevuld worden. De hoogere standen, die minder door de fortuin bedeeld zijn, zoeken de hunne op min kostbare wijze aan een zekerder middel van bestaan te helpen, - getuige het straks vermelde verminderde bezoek der latijnsche scholen sedert de invoering der wet op 't middelbaar onderwijs, - eene wanhopige poging, die den minder gegoeden voorzeker slecht zal bekomen.

Eene nieuwe organizatie van 't hooger onderwijs zal zonder twijfel gevolgen na zich slepen, waardoor de toestand der gestudeerden zal *moeten* verbeterd worden. Hoogere wetenschappelijke eischen zullen schaarste aan wetenschappelijk gevormde lieden doen ontstaan, en men zal een krachtigen burgerstand tot zulke betrekkingen in kerk en staat moeten aanwerven door hen voor armoê lijden te waarborgen. Wat heeft al dadelijk de wet op het 't middelbaar onderwijs aan vele talentvolle mannen een uitstekende carrière geopend!

Het hooger onderwijs moet niet aangemoedigd worden door de wetenschappelijke eischen geringer te stellen. Waartoe zal dit dienen dan om een troep van armen van geest aan te werven, die geen kans zien om op edeler loopbaan mede te dingen en die hopen langs dezen weg een schreefje vóór te krijgen ten einde een postje meester te worden, dat door talentrijken versmaad wordt, of om aan eene vadzige aristokratie een wetenschappelijken titel weg te gooijen?

De wetenschappelijke eischen moeten, om de studie in achting te brengen en haar te doen bloeijen, veel hooger gesteld worden.

Maar die eisch moet niet op onredelijke wijze gedaan worden.

't Gaat gemakkelijk een staatsexamen in te stellen en kommissiën te benoemen, die met de meest mogelijke gestrengheid adspiranten examineren en ongelukkigen afwijzen, *die men niet eerst in de gelegenheid heeft gesteld om zich de mate van geestontwikkeling en kennis*, *die men eischt*, *te verwerven.*

Dat is onredelijk, ja onbarmhartig, zult gij zeggen. Ik denk er ook zoo over, maar wensch tevens het feit te konstateren, dat de Hollanders, als zij hervormen willen, op deze min edelmoedige wijs plegen te werk te gaan. Bij voorbeeld: het nederlandsche gouvernement komt tegen 't jaar 1845 op de gedachte, dat de jongelieden slecht voorbereid de hoogeschool gaan bezoeken. Wat doet het? Trachtte het den ellendigen toestand der gymnasia en latijnsche scholen, waarover steen en been geklaagd werd, te verbeteren? Dit zou toch 't eenige redelijke middel zijn geweest. Neen, het stelt een staatsexamen in, waarop eischen gesteld worden, waaraan alleen de beste gymnasia kun-

nen voldoen. Het gros dier inrigtingen, verstoken van geschikte docenten, gedwarsboomd door kleingeestige gemeentebesturen, ontbloot van alle hulpmiddelen om hervormingen tot stand te brengen, moet nu maar weten hoe 't zich zal redden.

Een ander karakteristiek voorbeeld van onbezonnenheid, om niet een minder malsch klinkend woord te gebruiken: de professoren aan de akademiën klagen over het elementair onderwijs hunner studenten. De juristen, zeggen zij, verstaan geen Latijn, de theologen geen Grieksch, de medici geen wiskunde. Dat is de schuld der gymnasia. Welaan, we zullen 't propàedeutiesch-examen strenger afnemen. Dit zal de zaak verbeteren. Zoo zullen wij het gymnaziale onderwijs opzweepen! En wat doen die heeren zelven? - 't Admissie-examen tot de hoogeschool maken zij zóó ligt, dat de jongens bij geheele hoopen reeds van de derde of vierde klasse der gymnasia wegloopen! Hoe die ongelukkigen, welke de onbesuisde drift om spoedig student te worden in den val lokte, zich zullen redden, doet niet ter zake. Zooveel is zeker, dat de heeren geen de minste moeite doen om zelven bij de onrijp toegelatenen 't ontbrekende aan te vullen. 't Propaedeutiesch-examen zal alles weer goed maken!

Wij willen ons thans niet buiten het terrein van 't hooger onderwijs wagen. Wij zouden anders dezelfde klagt over wanverhouding tusschen leermiddelen en examen-eischen in Nederland welligt evenzeer hooren slaken door menig kweekeling van 't lager onderwijs, die, na den geheelen dag zijn zenuwgestel te hebben afgemat met schoolhouden, in zijne weinige vrije uren zich mag aftobben met de vele en vrij hoog gaande studiën voor een hulp- of hoofdonderwijzers-examen. Ja, misschien zouden in menig ander vak liefhebbers genoeg zijn om de stelling te verdedigen, dat Nederland tegenwoordig door een vrij hevige staats-examen-manie is aangetast en daarbij van 't beginsel uitgaat, dat men 's menschen geest niets van buiten af behoort bij te brengen, omdat hij van nature alle goddelijke en menschelijke kennis reeds in zich bevat.

Zijn dan, zal men vragen, aan onze hoogescholen de leermiddelen niet aanwezig, die ons, zonder onredelijk te zijn, wettigen om hoogere eischen te stellen aan hen, die naar een graad in de wetenschap dingen?

Die middelen zijn aan onze hoogescholen in voldoende mate voorhanden, en 't geen er aan ontbreekt kan met zeer geringe opofferingen worden aangevuld en uitgebreid.

Begint ons hooger onderwijs zich meer en meer te kenmerken door een treurig verval van die solide geleerdheid, waartoe vooral eene ijverige studie van de klassike talen der oudheid den grond moet leggen, - wij zeggen het den professoren aan de hoogescholen gaarne na: de schuld er van ligt niet aan de akademie, maar aan 't voorbereidend onderwijs op het gymnasium!

't Onderwijs op de gymnasia, - waarlijk, dat beslaat eene treurige bladzijde in de geschiedenis der ‘Culturgeschichte’ van Nederland.

't Was een aanhoudend toepassen van den regel: *steeds meer leervakken in steeds minder tijd.* 't Is die zelfde geest van 't jonge Holland, welke, door den cursus-duur der drie hoogste klassen eener reaalschool bij onze burgerscholen van zes tot drie jaren in te krimpen, gevaar loopt karikaturen van een uitstekend model in 't leven te roepen.

Zeer oude lieden zal nog de tijd heugen, dat een jongen van zijn tiende jaar en somtijds van nog jeugdiger leeftijd af tot aan zijn vertrek naar de akademie de latijnsche school bezocht om veel Latijn, weinig Grieksch en verder niet veel meer te leeren. Wat de veelzijdigheid hunner kennis betreft, was op de geestbeschaving onzer zoo gevormde voorouders voorzeker zeer veel aan te merken, en aan die latijnsche scholen kwamen de kinderen veel te weinig ontwikkeld, zoodat er veel tijd moest verknoeid worden en ook wel moedwillig verknoeid werd; maar één ding kenden zij over 't algemeen goed: zij verstonden Latijn, zij konden het spreken en schrijven en, vooral, zij hadden smaak in de romeinsche letterkunde. Leerlingen van rektoren als van Ommeren, Jan ten Brink, Herman Bosscha en vele anderen konden nog op lateren leeftijd met vuur van de schoonheden der latijnsche classici spreken. In één woord: er was in die Hollanders iets van den geest, welken mijn hooggeachte ambtgenoot A.H.A. Ekker, rector te Kampen, in zijn uitstekend geschreven stuk over ‘voorbereidend hooger onderwijs’, in *de Gids* van 1865, prijst als het gevolg van de opvoedingsmethode der engelsche aristokratie.

Doch men begon met regt in te zien, dat zulk eene geestontwikkeling, tot welke bijna bij uitsluiting 't Latijn werd gebezigd, niet vrij was te pleiten van eenzijdigheid en niet langer aan de eischen van den tijd voldeed. Nederlandsche taal, wiskunde, geschiedenis met hare bijvakken werden onder de regering van Willem I voorgeschreven als verpligtend onderwijs aan de latijnsche scholen. Langzamerhand begreep men, dat het Grieksch nog beter dan 't Latijn kon dienstbaar gemaakt worden tot opscherping van 't verstand en tot vorming van den smaak. Ja, uitstekende literatoren wekten zoozeer de liefde voor de letterkunde van de Grieken op, dat weldra op de meeste latijnsche scholen even veel tijd aan de studie van hun taal werd besteed als aan die, van 't Latijn. Eindelijk kwamen bij dit alles nog Fransch, Duitsch en Engelsch, ja, een weinig van natuurkundige wetenschappen en staathuishoudkunde.

Niemand zal ontkennen, dat dit al te gader zeer nuttige, voor een beschaafd mensch in den tegenwoordigen tijd onontbeerlijke wetenschappen zijn. Ze moeten allen onderwezen worden, en 't kan niet anders, of van den tijd, vroeger aan 't Latijn bijna alleen besteed, moest thans meer dan de helft worden afgenomen. Wat zeg ik: van dien tijd moest meer dan de helft worden afgenomen? - Neen, men

was onredelijk genoeg om den geheelen leertijd in te krimpen. Hoe grooter 't getal vakken werd, des te korter maakte men den cursus der latijnsche scholen: *vijf* jaren werden als regel aangenomen, ja, er zijn thans gemeentebesturen, die in hunne wijsheid meenen, dat men 't wel met *vier* af kan. Zij denken: rondreizende ‘professeurs’ bieden aan u eene taal in weinige weken grondig te leeren, twee jaren Latijn en twee jaren Grieksch zullen dan in allen gevalle wel toereikend zijn om ‘den geest te doorvoeden in de oefenschool der oudheid.’ Die heeren hebben eene prachtige uitvinding gedaan. Zij beschouwen den geest van een mensch als een vat, dat met een zekere dozis van allerlei kundigheden moet gevuld worden. Als 't vat toch vol moet zijn, komt het er niet op aan of ik al die zaken er tegelijk en langzamerhand instort, of dat ik er eerst de vereischte portie van 't eene, daarna die van 't andere en zoo vervolgens de vereischte kwantiteiten van alles plotseling *na* elkander ingiet. De laatste handelwijs is zelfs veel eenvoudiger en gemakkelijker. Zoo willen zij een jongen eerst op de laagste klassen eener hoogere burgerschool voorzien met nieuwe talen en met de voor de hoogeschool gevorderde hoeveelheid wiskunde en geschiedenis. Zit dit er eenmaal in, dan is hij op zijn vijftiende of zestiende jaar geheel en al disponibel om met Latijn en Grieksch te worden gevuld. Aangezien hij niets anders daarbij behoeft te doen dan de vroeger geleerde zaken een weinig te onderhouden, zal hij dan in drie jaren in de nieuw begonnen leervakken dezelfde vorderingen kunnen maken als iemand, die er slechts den halven tijd aan kan wijden, in zes jaren. Deze berekening kan niet falen. Of die heeren deze logische en rekenkunstig zuivere redenering ook op hun ligchaam zullen toepassen, betwijfel ik. 't Zou anders wel gemakkelijk zijn, als men eerst voor een geheel jaar vooruit brood, en dan vleesch, en dan vruchten enz. kon eten; dan kon men alles tot zich nemen op den tijd, waarin het op zijn best is, en we behoefden in den winter niet te klagen over schaarste van groenten, noch in 't voorjaar over mager vleesch.

Maar, zullen zij waarschijnlijk zeggen, dat kan niet; het ligchaam is niet een vat, dat gevuld moet worden; het heeft eene aanhoudende en gelijkmatige voeding noodig!

Zoo is 't ook met den geest: als we 't geheugen niet willen volproppen met eenige formules, die even spoedig weer vergeten worden als ze geleerd zijn, maar als we hem werkelijk willen voeden en hem door dat voedsel eene bepaalde rigting willen geven, moet hij den tijd hebben om het genotene gelijkmatig te verteren, het te verwerken, het tot zijn eigendom te maken, zijn karakter er naar te wijzigen. Als gij aan een kind de behandeling van een muziekinstrument wilt leeren, zult gij niet dwaas genoeg zijn om te zeggen: 104 lessen in ééne week moeten evenveel effekt doen als een jaar lang twee lessen per week. Neen, gij begrijpt, dat het kind eerst gaandeweg muzikaal kan worden

en dat de spieren en zenuwen zich niet dan door verloop van tijd aan de vereischte bewegingen kunnen gewennen, dat zij er zich toe moeten zetten, er als 't ware naar moeten vergroeijen.

Zoo is het doel van de studie der klassike talen ook geen ander dan aan den geest des jongelings eene rigting te geven, waardoor zijn denken en beschouwingswijze voor 't geheele leven hemelsbreed zal verschillen van de wijze, waarop iemand denkt en gevoelt, die zich van der jeugd af alleen met praktische zaken heeft bezig gehouden. Zulk eene rigting, die den geest moet gewennen om de zaken niet steeds uit een konkreet, maar om ze ook uit een abstrakt oogpunt te beschouwen, kan onmogelijk in een jaar of vier aangeleerd worden, als men zich eerst eenige jaren lang met de tegenovergestelde rigting heeft moeten bezig houden. Den knaap, die drie jaren lang de praktische methode eener burgerschool heeft moeten volgen, zult gij niet meer dwingen kunnen om op zijn zestiende jaar het a.b.c. van de methode van 't abstrakte denken te leeren en daar dan nog wel al zijn tijd aan te besteden. Zijn geest heeft dan reeds eene rigting aangenomen en daarin eene hoogte bereikt, die hem doet inzien, dat de mensch ook zonder die abstrakte geleerdheid aan zijne bestemming kan beantwoorden. Hij zal dan Latijn en Grieksch leeren, als eene lastige voor waarde om het een of andere doel te bereiken. De wetenschappen van 't praktische leven daarentegen *nevens* die der abstraktie geplaatst en er ondergeschikt aan gemaakt, kunnen, door voor eenzijdigheid te behoeden, niet dan eene heilzame uitwerking te weeg brengen.

Ik zeide daar, dat de knaap, als hij eerst op lateren leeftijd en na een zekere hoogte in de wetenschappen van 't dagelijksche leven bereikt te hebben, eerst dan zich gaat voorbereiden om eene geleerde rigting te volgen, niet dan noode hiertoe zal kunnen gedwongen worden en 't geen hij dan leert als lastpost, als den rijstebrijberg zal gaan beschouwen, dien hij met walging moet doorworstelen om in luilekkerland te komen, - maar zouden zij, die tegenwoordig dit stelsel tot bekorting of liever tot bezuiniging op 't voorbereidend hooger onderwijs voorstaan, er in den grond huns harten niet eveneens over denken? Zouden zij niet in den waan verkeeren, dat, evenals een apotheker wat zoogenaamd potjeslatijn moet leeren, zoo ook een jurist iets van die taal moet kennen om de citaten uit het corpus juris en uit de werken van oudere juristen in zijne regtsgeleerde boeken te kunnen ontcijferen? Zouden zij er wel eene flaauwe idee van hebben, dat het bij de beoefening van Latijn en Grieksch minder te doen is om de deklinatiën, konjugatiën, eenige regels der syntaxis en een kleine copia verborum zich eigen te maken, dan wel om door middel van die talen t' huis te geraken in den gestolden *bon-sens* van de ouden, die, bij minder geleerdheid, wars is van alles wat den nieuweren ziekelijks en gekunstelds aankleeft, die het ware verzinnelijkt in 't ideaal van 't schoone?

Doch geen wonder, dat een groot deel van 't jonge Holland de

voorbereiding tot de beoefening der wetenschappen door middel van de klassike talen der oudheid als een ballast beschouwt, dien men wel zou doen over boord te werpen, als een overblijfsel uit de middeleeuwen, dat weldra voor eene andere soort van beschaving zal plaats maken. Een verlicht Duitscher zal zulk een oordeel thans niet vellen; want hij ziet dagelijks, hoeveel eene vorming door middel van de humaniora voor heeft op die door de realia alleen; hij is er zóó van doordrongen, dat hij zelfs op de reaalscholen 't niet durft wagen de andere rigting buiten te sluiten.

Maar, ik vraag het aan ieder onbevooroordeelde, welke rezultaten der klassike vorming is men in de laatste jaren in de gelegenheid geweest hier in Nederland waar te nemen?

Zoudt gij 't wagen de vruchten, die de beoefening der muziek voor de vorming van 's menschen schoonheidsgevoel afwerpt, te beoordeelen naar iemand, die niet meer van die kunst geleerd heeft, dan de noten, de verdeeling der maat, en die met moeite en inspanning een enkel stukje van eens meesters werken heeft leeren ontcijferen en het u machinaal en dan nog hoogst gebrekkig kan voorspelen? Die persoon, zult gij zeggen, kan nog geen de minste aanspraak maken op muzikale vorming; als hij 't niet verder in de kunst brengt, had hij de aan hare beoefening ten koste gelegde inspanning even goed kunnen nalaten.

Welnu, op diezelfde hoogte staat in de beoefening van de meesterstukken der klassike oudheid het gros onzer jongelingen, als zij op de hoogeschool worden toegelaten. Hetzelfde oordeel zullen wij dus moeten vellen over den invloed, welken die studie tot verheldering van hun verstand en tot veredeling van hun smaak kan gehad hebben.

Veertien jaren, doorgebragt aan verschillende inrigtingen van voorbereidend hooger onderwijs, en vijf daarvan, gedurende welke ik aan 't hoofd stond van een met lof in ons vaderland bekend gymnasium, geven mij 't regt van opgedane ondervinding in mijn vak te spreken. Mijne ervaring dan leidt hiertoe, dat geen van de jongelieden, die ik door privaat onderwijs gevormd naar de hoogeschool heb zien vertrekken en het admissie-examen met goed gevolg doorstaan, het verder in de oude talen had gebragt, dan dat hij de eerste technische moeijelijkheden te boven was, ik bedoel, dat hij de vormveranderingen der woorden door verbuiging en vervoeging kon oplossen en zich van de eenvoudigste regelen der syntaxis kon bedienen. 't Geen zoo iemand van klassike auteurs had gelezen, of liever ontcijferd, had gediend om die regels te leeren toepassen en vast in 't geheugen prenten. Waarlijk, zoo'n jongeling zal met vuur kunnen spreken over genotvolle uren in 't lezen van de meesterstukken der oudheid doorgebragt!

Natuurlijk was het beter gesteld met hen, die den cursus van een goed ingerigt gymnasium hadden afgeloopen. Na, even als genen, met de attische bij, met den koning der heldendichters, met den

romeinschen Cats, met de mémoires van den grootsten veldheer en staatsman en tevens keurigsten stilist, dien Rome, misschien de wereld ooit aanschouwd heeft, op straks genoemde wijze zulk eene kennismaking te hebben aangeknoopt, dat de lust hen wel niet zal bevangen om later privatim in een vrij uurtje haar te hernieuwen, hebben zij 't voorregt gehad om nog gedurende één of anderhalf jaar meer bepaald aan literatuur te doen, ik bedoel: stukken uit auteurs te lezen in dier voege, dat de classici voor hen iets beters zijn dan pakhuizen van grammatikale regels. Maar let wel, deze leertijd moet verdeeld worden tusschen grieksche en latijnsche literatuur, terwijl men bovendien nog de laatste hand moet leggen aan wiskunde en de overige bijvakken.

Dat de leerlingen in dezen korten tijd in de literatuur der beide volken zouden te huis raken, wie zal dit willen beweren en wie zal 't ook willen eischen, die weet, hoe veel tijd er gevorderd wordt om in elken auteur afzonderlijk te huis te zijn? In snelle vlugt worden korte stukken uit zooveel auteurs als mogelijk is behandeld. Naauwelijks is de leerling eenigzins bekend met schrijftrant en is hij de grootste moeijelijkheden te boven gekomen van den eenen, of hij moet zich reeds weder in die van een anderen inwerken. De tijd dringt. En om voor zich zelven de lektuur van een schrijver, met wien hij reeds eenigzins teregt kan, voort te zetten, daartoe ontbreekt de tijd, en, eigenlijk gezegd, de leerling is ook niet genoeg vertrouwd met den vorm om het met gemak en dus met genoegen te kunnen doen(*).

Doch hoe 't ook zij, wij zenden op het einde van het vijfde jaar van het gymnaziaal onderwijs de jongelieden naar de hoogeschool. Van de ijverigste en vlugste kan men zeggen, dat zij aardig op weg waren, maar van zeer, zeer weinige kan men verzekeren, dat zij op de hoogte zijn om zich zelven verder te kunnen voorthelpen, en vooral niet, dat zij nu genoeg van de zoetheid der klassike beschaving geproefd hebben, om, al konden zij, het te willen doen.

Maar, zegt gij, nog één of eigenlijk, volgens de bedoeling der wet, twee jaren moeten diezelfde letterkundige studiën vervolgd worden aan de hoogeschool.

Zijt gij zelf aan eene hoogeschool geweest, lezer, dan weet gij, hoe 't er daar met de letterkundige studiën der propaedeutici uitziet. Eerst de noodige weken of maanden om in 't nieuwe leven te huis te geraken, - wie kan dan aan studeren denken; 't is al heel verdienstelijk, als men zich op de kollegiën vertoont! Dan 't mathesisexamen, die boel moet eerst achter den rug: de letteren rusten intusschen. Kortom, de tijd gaat ongemerkt voorbij, zonder dat het schoolonderwijs werkelijk wordt voortgezet en vervolgd; de wèl ontwikkelden krijgen een hoogen dunk

(*) Aan de zoogenaamde ‘privaat-lektuur,’ aan welke huisselijke oefeningen der jonge lieden in Pruissen groot gewigt wordt gehecht en die moeten dienen tot opleiding voor vrije studie, valt hier te lande wel niet te denken.

van hunne kennis door al de wetenschappelijke ellende, die zij bij een groot deel hunner commilitones zien, en zij teren op 't vroeger geleerde, dat er intusschen niet zoo solide inzit, of in een half jaar wordt veel vergeten; en de slecht ontwikkelden zouden met den besten wil niet weten, wat zij eigenlijk zullen aanvangen; hun hoop berust op een repetitor, die 't klappen van de zweep kent: weinig maanden vóór 't propaedeutiesch examen worden de fragmenten van 't gymnaziale onderwijs, die door den tand des tijds en de stormen van allerlei afleiding, die den jong-student verhinderden aan studie te denken, nog gespaard zijn, bij elkaar geraapt, met of zonder repetitor, vooral door 't van buiten leeren van een paar diktaten, weer opgelapt, en 't propaedeutiesch examen wordt afgelegd, om dan eerst eigenlijk zijne studie te beginnen.

En de kollegiën der professoren dan, hoor ik u vragen? Drie uren per week Latijn en drie uren per week Grieksch - Ik stem toe, dat voor iemand, die zelf in een vak naar kennis streeft, die elken dag zoekende is naar de oplossing van de een of andere zwarigheid, weinige uren onderrigt van onberekenbaar nut zijn en vaak voldoende om hem te ondersteunen en op weg te helpen. Maar ik ontken, dat zulke lessen nut doen bij jongelieden, die òf niet in staat zijn om zelven te studeren òf 't van den eenen dag tot den anderen uitstellen de hand te slaan aan een werk, ‘dat immers toch hun eigenlijk vak niet is.’ Voeg hierbij, dat zeer velen die kollegiën zeer onregelmatig bezoeken, dat zeer weinigen zich te huis voorbereiden, dat de professor, wil hij door 't hulpbehoevendste deel zijner toehoorders begrepen worden, menigmaal moet afdalen beneden 't peil van 't onderwijs der vijfde klasse van een gymnasium, en 't zal u duidelijk worden, hoe 't komt, dat jongelieden, die op de schoolbanken tusschenbeide reeds blijk gaven, dat de geest, die uit de klassike oudheid spreekt, enkele snaren in hun gemoed deed trillen, wanneer ze eenmaal op de akademie zijn, naar niets anders snakken dan dat lastige propaedeutische examen achter den rug te hebben.

Wie beweren wil, dat aan onze akademiën slecht gestudeerd wordt, zegt meer dan hij kan verantwoorden en doet velen jongelieden groot onregt; maar wie zegt, dat de propaedeutici (ik spreek hier niet van de literatoren van professie) slecht studeren, noemt een moeijelijk te weerleggen feit.

Ik zeide daareven, dat jongelieden, die op de schoolbanken 't beste deden hopen van den heilzamen invloed, dien weldra de studie der klassike literatuur op hen zou gaan uitoefenen, aan de hoogeschool voor diezelfde vakken niets dan onverschilligheid aan den dag leggen, als men de zucht om ze zoo spoedig mogelijk te laten varen en er niets meer in te arbeiden dan 't geen tot een eervol examen vereischt wordt niet iets ergers dan onverschilligheid moet noemen. Door den exceptionelen toestand, waarin ik mij ten opzigte van 't hooger onderwijs bevind, ben ik ruimschoots in de gelegenheid geweest dit feit persoonlijk waar te nemen.

't Is nu een paar jaren geleden, dat het Athenaeum te Deventer hervormd werd. Was het vroeger, als alle inrigtingen van dien aard, eene akademie in het klein, kuratoren en gemeentebestuur oordeelden, dat zulke univerziteiten in miniatuur haar tijd gehad hebben, dat zij, met hare geringe hulpmiddelen, niet langer aan de eischen der wetenschap kunnen voldoen en dat zij weinig kans hebben om goede vruchten voor de studerende jongelingschap af te werpen. In plaats echter van bestaande hulpmiddelen en eenmaal verkregen en gehandhaafde regten roekeloos weg te werpen, besloot men de aanwezige krachten liever te besteden tot eene doortastende verbetering in die stad van het voorbereidend hooger onderwijs, eene dringend noodzakelijke behoefte, op welke 's lands regering het eene jaar voor het andere na laat wachten. Men besloot namelijk het hooger onderwijs aan het Athenaeum voortaan te beperken tot de vakken, welke voor de propaedeutische examens in theologie en regten en voor het kandidaats-examen in de regten en de letteren vereischt worden; het zesde studiejaar, dat de hoogere burgerschool in die gemeente boven andere inrigtingen van dien aard in 't vaderland bijzonder had, bood, meende men, bij de goed ingerigte kabinetten en laboratoria van 't oude Athenaeum, ook aan filozofen en medici gelegenheid om hunne eerste studiejaren alhier door te brengen.

Verder verwachtte men zeer heilzame gevolgen van eene naauwere aansluiting van 't vijfde studie-jaar des gymnasiums aan de letterkundige studiën der propaedeutici. Men zag wijselijk in, dat de geheele leercursus eens jongelings van zijn komst op de latijnsche school tot zijn propaedeutiesch-examen eigenlijk één geheel is; dat eerst na dat examen een nieuw tijdvak in zijn wetenschappelijke opleiding behoort te beginnen; dat, daarentegen, door den gewonen overgang van de latijnsche school tot de univerziteit de voorbereidende opleiding op eene hoogst nadeelige wijze wordt afgebroken. Men verbond personen aan de inrigting, die genegen waren om èn collegia aan propaedeutici te geven èn eenig vak van onderwijs in de zoogenaamde rektorsklasse op zich te nemen. Met zulk eene schikking werd veel gewonnen. Terwijl vroeger toch, zooals 't aan dergelijke Athenaea ging, één persoon al de vakken moest doceren, die met de grieksch-romeinsche oudheid in verband staan, konden nu twee personen, reeds van de hoogste klassen van 't gymnasium af, zich geheel ieder aan een onderdeel er van wijden.

Zoo had de gemeente, meende men, eene model-inrigting van voorbereidend onderwijs. Eenigzins geschoeid op de leest der pruissische gymnasia, zou zij, door de jongelieden zeven jaren lang een onafgebroken cursus in de wetenschappen der klassike oudheid te laten afloopen, wetenschappelijk grondig onderlegde discipelen schenken aan de scholen der wetenschappen, die inderdaad aan de univerziteiten haar plaats behooren te vinden.

In theorie was alles voortreffelijk. Maar wie kan alle hinderpalen

voorzien, welke de praktijk eenmaal in den weg zal stellen? Men had waarschijnlijk gemeend, dat, evenals de leeraars, zoo ook de jongelieden dezelfden zouden blijven, dat zij als studenten denzelfden ijver en studie-zin zouden meebrengen, die zij op de schoolbanken hadden betoond. Men had, in één woord, er niet op gerekend, dat vrijheid onder zekere omstandigheden op den mensch een nadeeligen invloed kan uitoefenen.

Vrijheid, waarlijk, zij is de eenige toestand den mensch, zal hij wezenlijk mensch zijn, waardig. Waar zij nog niet kan plaats grijpen, heeft de mensch zich nog niet aan de dierlijkheid onttrokken, is hij nog niet tot zelfbewustzijn gekomen. Het hoofddoel der opvoeding moet zijn den mensch tot vrijheid geschikt te maken. En bovenal moet dit doel in 't oog gehouden worden bij de opleiding van hen, die bestemd zijn om eenmaal de wetenschap van haar hoogste standpunt te beschouwen, bij de opleiding van hen, die eenmaal de voorgangers eener natie zullen zijn in staat, school en kerk. Vrij moeten zij zijn in denken en spreken, en vrij moeten zij de wetenschap beoefenen. Hierom is geen univerziteits-onderwijs denkbaar zonder vrije studie.

Maar vrijheid is onbestaanbaar, waar niet een inwendige prikkel is, die tot een onvermoeid streven, tot arbeid spoort. Waar die prikkel niet in den mensch zelven aanwezig is, moet hij door personen of omstandigheden, die buiten hem liggen, tot arbeid gedwongen worden.

In 't kind is de prikkel, die tot werkzaamheid spoort, nog niet aanwezig, - zijn oog reikt nog niet om het ver verwijderde doel te bespeuren, waartoe zijne opvoeders en onderwijzers trachten hem te vormen.

Evenzoo gaat het nog met den gymnaziast, die zich met de beoefening van de schriften der klassike oudheid bezig houdt. Het doel van dien arbeid kent hij nog niet. Ik heb mij 't genoegen wel eens veroorloofd aan jongelieden uit de hoogste klassen van een gymnasium de vraag voor te leggen, waartoe zij eigenlijk Grieksch en Latijn leerden? Steeds ontving ik dan tot antwoord: wel, omdat er geschriften zijn in 't Latijn en Grieksch, die wij als juristen, theologen of medici moeten kunnen verstaan! - Mijne vraag was misschien ook ongepast en ondoordacht, omdat ik van te voren moestweten, dat zij het juiste antwoord er met geen mogelijkheid op konden geven. Hoe toch zouden zij kunnen oordeelen over de voorregten, die aan de vorming van 's menschen geest door de studie der klassike oudheid ten deel vallen, als zij bij zich zelven nog niets van dat hoogere geestes- en verstandsleven kunnen bespeuren en nog niet op de hoogte staan om bij anderen het verschil tusschen praktische vaardigheid en het doordringen tot in 't wezen der zaken op te merken?

De inwendige prikkel, die tot zulke studiën moet aandrijven, het streven om den geest het hoogste standpunt van ontwikkeling, waarvoor hij vatbaar is, te doen bereiken, kan bij zulke jongelieden nog

níet aanwezig zijn. Het zachtste dwangmiddel, dat men zich denken kan, de zucht elk edel karakter eigen om geprezen te worden door personen, voor welke zij achting en eerbied koesteren, of, beter nog, alleen 't gevoel van achting en liefde voor hunne opvoeders en onderwijzers, moet hen tot getrouwe pligtsbetrachting manen.

Ik stem toe, dat in jongelieden, die eene goede leiding hebben genoten, bij hun vertrek van 't gymnasium reeds eenige liefde en bewondering voor de schoonheden der antike kunst aanwezig is. Maar bij 't meerendeel der jonge studenten, bij de slecht ontwikkelden, zult gij nog geen spoor daarvan aantreffen. En zou die liefde, waar zij aanwezig is, wel ooit sterk genoeg zijn om in 't midden van allerlei afleiding en in 't genot van eene nog nooit gekende mate van vrijheid tot vrijwillige werkzaamheid aan te drijven? - Ik spreek natuurlijk alleen van hen, die in staat zijn om zich zelven te helpen.

De jong-student moge door den invloed der nieuwe maatschappij, waarin hij op eenmaal verplaatst wordt, in onbegrijpelijk korten tijd bijna een ander mensch worden, ik twijfel er zeer aan, of de nieuwe kring, waarin hij verkeert, hem even spoedig 't bewustzijn zal bijbrengen, dat hij, om eenmaal de vruchten der klassike opleiding in 't maatschappelijke leven te plukken, oneindig veel dieper in den geest der oudheid moet doordringen, dan hij tot hiertoe heeft gedaan. Neen, eerst het mathesis- en dan het propaedeutiesch-examen worden 't eenige doel van zijn streven; voorwaar, twee prikkels, die verre van aanhoudend tot geregelde werkzaamheid aan te sporen, zich eerst dan laten gevoelen, als de nood aan den man is, d.i., korten tijd voor 't examen.

De zaak verandert geheel, wanneer de jurist, theoloog, medicus het letterkundig onderwijs achter den rug heeft en aan zijn eigenlijk vak is gekomen. Dan ligt het doel nader voor oogen. Dan eerst beseft hij, dat, om eenmaal in 't vak zijner keuze iets te praesteren, hij moet arbeiden en onderzoeken. Misschien zal hij dàn menigmaal gevoelen, dat hij zelfstandiger en beter zou kunnen studeren, wanneer hij den akker des geestes beter had voorbereid door de beoefening der oude letteren, die het voetstuk zijn, waarop 't gebouw van 't hooger onderwijs is opgetrokken; maar te laat! Misschien ook was die voorbereiding zoo slecht, dat hij wel, evenals de zieke, die zijn kwaal niet kent, gevoelt, dat hem iets schort, maar niet weet, wat het eigenlijk is.

Hierom moest het, dunkt mij, een onwrikbare regel in de opleiding van den jongen mensch zijn: vrijheid, volkomen vrijheid te laten aan zijn wetenschappelijk streven, wanneer hij in staat is het ware doel, waartoe zijne studie moet leiden, voor het oog te houden. Kan hij dit, dan begaat men eene onvergefelijke zonde met zijn geest aan banden te leggen, of als hij dan nog door anderen tot den arbeid moet gedwongen worden, zal er toch nooit iets voortreffelijks uit hem groeijen. Maar vrijheid kunt ge hem niet laten, wanneer de voorbereiding nog zoo ver van het doel verwijderd is, dat hij 't verband tusschen

middel en doel zelf nog niet kan bespeuren. Dan moeten anderen, die uit hun hooger standpunt dat verband wel doorzien, hem door zachte middelen en door geregelde leiding dwingen om de middelen, die tot verwezenlijking van het doel dienen, niet roekeloos over te springen of te veronachtzamen. 't Spreekt van zelf, dat die dwangmiddelen meer en meer moeten overgaan in eene leiding, waarbij de dwang niet meer gevoeld wordt en de leerling ten laatste niet beter weet, of hij arbeidt uit eigen beweging en geheel met eigen vrijen wil.

Ik beweer dus, dat het overgaan van het gymnasium naar de hoogeschool, voordat de voorbereidende letterkundige oefeningen zijn afgeloopen, niet anders dan een hoogst nadeeligen invloed op de ontwikkeling onzer toekomstige lieden van wetenschap kan uitoefenen. Die voorbereidende opleiding moet, mijns inziens, geheel aan het gymnasium worden ten einde gebragt: de vrije studie moet aan de hoogeschool dadelijk een aanvang kunnen nemen met de beoefening van 't vak zijner keuze.

Behoef ik de voordeelen op te sommen, die van zulk een overbrengen der propaedeutische studiën naar de gymnasia 't gevolg zouden zijn? Een paar jaren aan den cursus op de hoogeschool onttrokken; - een paar jaren, gedurende welke men minder in de gelegenheid wordt gesteld de treurige bevestiging waar te nemen van 't spreekwoord: ledigheid is des duivels oorkussen; - het verblijf aan de akademie dus misschien de helft goedkooper gemaakt; - menig jong mensch, die thans uit ledigheid of omdat hij geen mogelijkheid ziet het propaedeutiesch-examen af te leggen in dat gevaarlijkste tijdperk van vrije studie zonder bekend doel verloren gaat of eene nadeelige levensrigting voor zijn verderen studietijd ontvangt, gered; - de hoogleeraren verlost van een werkkring, die bij hunne hooge roeping slecht past; en, wat het meest van alles moet gelden, twee jaren toegevoegd aan den cursus der gymnasia, waardoor de voorbereidende studiën tot den geleerden stand tot die hoogte opgevoerd kunnen worden, dat de beoefening der klassike letteren niet langer een lastige hinderpaal tot hoogere wetenschappelijke vorming zal zijn, maar dat zij een krachtig middel zal worden om echt wetenschappelijken zin aan te kweeken. Dan zal er tijd en gelegenheid zijn om aan de geesten van hen, die voor die studie bestemd worden, zulk eene rigting voor hun verder leven te geven, dat men niet meer in verlegenheid zal komen, wanneer men de thans al te geregtigde vraag hoort doen: maar zeg mij dan toch eens, waartoe dient die studie van Latijn en Grieksch, wat is dan toch eigenlijk 't onderscheid tusschen een persoon, die gestudeerd en een, die niet gestudeerd heeft? - Wanneer deze vraag ons thans gedaan wordt, geraken wij vaak in verlegenheid. Niet omdat wij niet in staat zijn in 't abstrakte, in theorie, over den wonderbaren invloed eener klassike vorming te redeneren en te deklameren, maar omdat uit de werkelijkheid een wolk van getuigen is aan te voeren, door welke helderder dan de dag blijkt, dat

de jurist niet in geestontwikkeling staat boven den op 't kantoor gevormden kandidaat-notaris, de medicinae doctor niet boven den plattelands-heelmeester.

De oorzaak hiervan is niet ver te zoeken: de voorbereiding, die tot hooger onderwijs, dat is, tot een andere en hoogere opvatting der wetenschap geschikt moest maken, is mislukt of ten minste ontijdig afgebroken, zoodat zij voor de vorming van den geest hare vruchten niet kon afwerpen.

De worm derhalve, die in ons vaderland aan het hooger onderwijs knaagt, is de gebrekkige toestand van het voorbereidend hooger onderwijs. Het is niet gebrekkig in dien zin, dat het slecht zou gegeven worden. Integendeel, het personeel aan de gymnasia is over 't algemeen uitstekend. Alle krachten worden ingespannen om te doen, wat men doen kan. Ik geloof niet, dat aan vele onzer latijnsche scholen tijd verknoeid wordt. In de hoogere klassen zoekt men zooveel mogelijk de jongelieden in de oudheid in te wijden door den tijd te besteden aan 't behandelen van auteurs. In vliegende haast worden praktische oefeningen, die in de taal zelve zouden moeten t' huis brengen, afgehandeld. Tot bedaarde bespreking van syntaxis, mythologie, historia literaria schiet geen tijd over. Vanhier die geleerde en volumineuze handboeken, waarmee men de tijdroovende mondelinge behandeling en praktische oefeningen tracht aan te vullen, maar die de hersenen der jeugd nog meer verwarren. Latijn schrijven, - weg daarmeê, - die tijd kan beter besteed worden om ten minste nog iets meer van den een of anderen auteur te lezen. Neen, 't gebrekkige van 't onderwijs ligt in de noodzakelijkheid om vele vakken in den kortst mogelijken tijd af te handelen(*). En blijft dit gebrek bestaan, dan is de waarschijnlijkheid daar, dat het hooger onderwijs, aan slecht voorbereide

(*) Ik acht het niet ondienstig hier het leerplan der pruissische gymnasia bij te voegen. Wie 't leest, vergelijke er den tijd mede, die aan elke dier wetenschappen bij ons te lande besteed wordt gedurende den 4- of 5jarigen cursus eener latijnsche school en de 2 of het ééne jaar vóór 't propaedeutiesch examen, en het zal hem geen raadsel zijn, bij de studenten van welke van beide natiën men meerdere kennis in de wetenschappen der klassike oudheid mag verwachten, en werkelijk ook aantreft:

	1e jaar.	**2e jaar.**	**3e jaar.**	**4e jaar.**	**5e jaar.**
Godsdienstleer	3	3	2	2	2
Duitsch	2	2	2	2	2
Latijn	10	10	10	10	10
Grieksch			6	6	6
Fransch		3	2	2	2
Geschiedenis en aardrijkskunde	2	2	3	3	3
Wiskunde en rekenen	4	3	3	3	3
Physica					
Natuurkunde	(2)	(2)		2	2
Teekenen	2	2	2		

toehoorders gegeven, meer en meer haar wetenschappelijk karakter zal verliezen; dat het hoe langer hoe meer zal naderen tot het populaire middelbare onderwijs; en dat het, bij de hooge vlugt, die dit laatste neemt, nog veel meer dan thans in verval zal geraken.

Om dezen toestand te verbeteren zijn twee middelen: òf het aantal der leervakken te verminderen, door b.v. Grieksch en wiskunde niet als voorbereidende wetenschappen voor allen verpligt te maken; òf den leercursus aan de gymnasia met eenige jaren te verlengen. Maar bij eene natie als de onze, welke langen tijd gold voor den vertegenwoordiger van het klassicisme in Europa, en waar thans nog een kern van geleerden het zich tot taak stelt in degelijke wetenschap te wedijveren met hunne germaansche broeders over den Rijn, is inkrimping van studievakken tot vorming der geleerden achteruitgang in beschaving, ja, zoo iets laat zich bijna niet denken. Ons blijft wel niets anders over dan toe te geven aan de eischen van 't gezonde verstand, en in overeenstemming met het steeds toegenomen aantal van vakken en met de vorderingen, die men er noodzakelijk in moet gemaakt hebben om er de bedoelde vruchten van te plukken en niet tot fransche en belgische oppervlakkigheid te vervallen, den tijd, dien onze jongelieden aan de voorbereidende studiën zullen besteden, langer te stellen.

In Pruissen is de inrigting van 't onderwijs er op berekend, dat zoowel aan gymnasia als reaalscholen de studietijd zich uitstrekt van het tiende tot het negentiende jaar. Doch, zooals ik vroeger reeds aanmerkte, sluit dit hooger onderrigt onmiddellijk aan het lager onderwijs. Bij ons bestaat nu eenmaal als overgangsperiode het meer uitgebreid lager onderwijs, waar een aanvang wordt gemaakt met de beoefening der nieuwe talen, inzonderheid met het Fransch. Wij willen 't meer of min wenschelijke van zulk eene overgangsperiode ook voor de gymnasia thans niet verder beschouwen.

Schrijven	3	3

	6e jaar.	**7e jaar.**	**8e jaar.**	**9e jaar.**
Godsdienstonderwijs	2	2	2	2
Duitsch	2	2	3	3
Latijn	10	10	8	8
Grieksch	6	6	6	6
Fransch	2	2	2	2
Geschiedenis en aardrijkskunde	3	3	3	3
Wiskunde en rekenen	4	4	4	4
Physica	1	1	2	2
Natuurkunde				
Teekenen				
Schrijven				

Buiten schooltijd: Hebreeuwsch, zangonderwijs en gymnastiek.

Zij bestaat nu eenmaal, en zal als noodzakelijk gevolg met zich brengen, dat de jongens hier later dan elders gymnasium en burgerschool bezoeken. Men zal moeijelijk gedaan krijgen, dat zij vóór hun twaalfde levensjaar den cursus aan 't gymnasium aanvangen. Doch ook dan nog zal die cursus zonder eenig bezwaar acht jaren kunnen duren.

Met dusdanige verlenging van 't voorbereidend hooger onderwijs zal ook het bezwaar uit den weg worden geruimd, dat bij ons, Hollanders, steeds veel tijd moet worden zoek gebragt met het aanleeren der talen onzer naburen.

Vroeger achtte ook ik dit voor een punt van groot bezwaar in de opvoeding onzer jongelieden, als iets, waardoor meer degelijke studiën belemmerd worden. 't Weegt echter thans niet meer zoo zwaar bij mij. Andere natiën leeren tegenwoordig even veel nieuwe talen als wij, en zij kennen ze over 't algemeen beter. Beschaafde Russen, Denen, Zweden enz. drukken zich gewoonlijk zeer gemakkelijk in meer dan ééne taal uit. Aan bijna alle pruissische inrigtingen worden onder-

scheiden uren gewijd aan 't Fransch en Engelsch. In sommige streken staat daar nevens de overige talen ook nog 't Poolsch als leervak(*). Neemt men hierbij in aanmerking, dat de uren van 't 'Religions-Unterricht' bij ons voor andere vakken disponibel blijven, dan zal 't geen groote inspanning aan de jongelieden kosten om, als zij in de beginselen van 't Fransch eenigzins onderlegd aan het gymnasium komen, in den tijd van acht jaren bovendien behoorlijk t' huis te geraken in taal en letterkunde der Duitschers en Engelschen. 't Gebrek van 't onderwijs in die vakken hier in Holland lag tot nu toe, dunkt mij, al weer in de zenuwachtige haast, waarmeê men nog steeds genoodzaakt is de jongelingen in den kortst mogelijken tijd 'af te leveren.' Wanneer de tijd der voorbereidende studiën tot het twintigste levensjaar wordt uitgestrekt, zal men 't geen thans ten halve geleerd werd op zijn gemak ten einde kunnen brengen. Begint men met b.v. in het tweede jaar van den achtjarigen cursus van een gymnasium bij het Fransch zich toe te leggen op het Duitsch, en in 't vierde jaar het Engelsch er aan toe te voegen, waarlijk, dan zal niemand te klagen hebben over overlading van studievakken, en er zal nog tijd overschieten voor de beoefening der letterkunde van die talen, welke dan in de drie of vier laatste jaren van den cursus de literatuur der oude talen op eene uitstekende wijze zal ondersteunen.

't Spreekt van zelf, dat zulk eene verlenging van den cursus aan de gymnasia met drie jaren eene belangrijke uitbreiding van deze inrigtingen zou na zich slepen. Die uitbreiding behoefde echter niet zóó groot te zijn als men bij den eersten oogopslag zou denken. Er bestaat namelijk geen 't minste bezwaar om van de vier laatste studiejaren twee klassen, elke met tweejarigen cursus, te maken. Jongelieden, die de eerste praktische oefeningen in de talen te boven zijn, kunnen reeds meer op de wijze van toehoorders onderwezen worden. Een gymnasium met achtjarigen cursus zou dus uit slechts zes klassen bestaan.

Of voor al de vakken, die in de zesde klasse, of het zevende en achtste studiejaar, zal zij de plaats vervullen van de propaedeutische studiën aan de hoogeschool, dadelijk een geschikt onderwijzend personeel zou te vinden zijn, zullen wij niet trachten te beslissen; maar het middelbaar onderwijs heeft geleerd, dat met de onstane behoeften de specialiteiten voor vroeger min algemeen beoefende wetenschappen in onbegrijpelijk korten tijd zich aanbieden.

Weinige eindelijk van zulke inrigtingen door 't rijk als modellen opgerigt, zouden, even als wij dit bij 't middelbaar onderwijs zagen, zonder twijfel ook gemeenten tot konkurrentie uitlokken. De tegenwoordige kleinere latijnsche scholen zou men vooreerst grootendeels kunnen laten bestaan op den voet van progymnasia, d.i. als inrigtingen, aan welke alleen de laagste klassen van een gymnasium vertegen-

(*) Zie het Koninklijk besluit dienaangaande bij J.T. Neigebauer, die Preussischen Gymnasien und höheren Bürgerschulen, Berlin, 1835, p. 146.

woordigd zijn. In het aantal dier klassen zou men aan elke dezer inrigtingen de meest mogelijke vrijheid kunnen laten, zoodat zij, naar gelang van het docerend personeel en van hare verdere hulpbronnen tot onderwijs, zoo vele jaren van een gymnasium zouden kunnen vertegenwoordigen als de gemeentebesturen zulks zelven dienstbaar achten.

Ik behoor niet onder het getal van hen, die met staats-examens dwepen. Mijns inziens zijn deze instellingen doodend voor alle liefhebberij-studie. Voor elk leervak houdt daar een examinator zitting, die zelf een specialiteit in dat vak is en die voor alle examinandi een bepaalden maatstaf van kunde in zijne wetenschap heeft aangenomen. De jongelieden, die geëxamineerd moeten worden, veranderen daar in nommers. Naar hunne antecedenten mag niet gevraagd worden. Zooveel mogelijk moet de een gelijk zijn aan den ander. Van 's jongelings persoonlijke neigingen, aanleg, talenten, voorliefde kunnen en mogen zijne regters niets afweten, die kunnen en mogen zij niet in aanmerking nemen.

De geesten moeten, om aan de eischen van zulk een examen te voldoen, als 't ware een uniform hebben aangetrokken. Hierom heb ik zulke examens altijd als het best strookende met de eischen der humaniteit en met die van eene zelfstandige ontwikkeling van individuelen aanleg en karakter gevonden, waar de onderwijzers, die met de geestelijke gegevens van hunne discipelen bekend zijn, zelven het examen afnemen en eene hoogere mate van vorderingen in 't eene vak als vergoeding aannemen voor eene mindere mate van ontwikkeling in 't andere. Niet ieder is voor de beoefening van elke wetenschap in de wieg gelegd, en geldt van 't hooger onderwijs niet dit vooral, dat het menschen aan de maatschappij aflevert, die bewijzen hebben gegeven, dat hun geest ontwikkeld is, dat zij zelven kunnen denken, dat zij op de hoogte zijn om zelfstandig eene wetenschap te beoefenen? Men versta mij niet verkeerd. Ik wil niet, dat aan onze gymnasia b.v. aan iemand verlof worde gegeven om de wiskunde of d e geschiedenis te veronachtzamen en reeds als jongeling een specialiteit in Grieksch of Latijn te worden. Alle vakken, die men van oudsher dienstig heeft geacht tot algemeen menschelijke ontwikkeling, moeten door den aanstaanden man van wetenschap beoefend worden. Geene vrijheid kan in dit opzigt gelaten worden aan den jongeling, die nog niet in staat is het ware doel van 't voorbereidend onderwijs te beseffen, die nog geen onderscheid kan maken tusschen formeel en materieel nut der wetenschappen. Maar een ieder, die, even als ik, jaren lang met jongelui omging, weet zeer goed, dat 's menschen geest niet een klomp was is, dien men tot allerlei figuren kan kneden.

Elk verstandig leeraar is doordrongen van het axioma, dat het onderwijs niets anders kan en mag doen dan den individuelen aanleg, dan de gegevens, die ieder mensch meêbrengt, verder ontwikkelen. Daar zijn jongelieden, die nooit goede vorderingen zullen maken in

talen, maar wel in wiskunde of geschiedenis. Andere zijn er, die, met den besten wil, geen juist inzigt in de wiskunde zullen krijgen. Zijn de zoodanigen hierom verstoken van den aanleg tot studie? Volgens de uitspraak eener staats-kommissie, ja! Volgens het oordeel van examinatoren, die met de geestesgaven en wijze van ontwikkeling van den examinandus bekend zijn, niet!

Dit is, mijns inziens, de lichtzijde der examens, zooals zij steeds aan onze hoogescholen worden afgenomen. Door deze wijze van examineren is menig verdienstelijk man voor de wetenschap aangekweekt, die bij een staatsexamen de proef niet had kunnen doorstaan.

Wie herinnert zich niet den geestigen spot van den hoogleeraar Brill(*) over de meer en meer toenemende staatsexamen-manie bij ons te lande; die invoering van het chinesche stelsel, die uitvinding eener natie, die alle geesten op één leest wil schoeijen, die alles wil centralizeren en elk waardigheidsbekleeder tot eene machine van eene bepaalde, juist afgeperkte mate van kracht wil maken, dien geest, welke ons den spotnaam van ‘de Chinezen van Europa’ weldra met volle regt zal doen verdienen?

Het pruissische gouvernement, dat bij ons in den kwaden reuk staat van allen uniformen te willen aantrekken en alles te willen reglementeren, is toch humaan genoeg om de eindexamens aan gymnasia en reaalscholen door de leeraars zelven der hoogste klassen te laten afnemen en uitdrukkelijk te bepalen, dat uitstekende vorderingen in 't eene vak in aanmerking zullen genomen worden tot vergoeding voor andere wetenschappen, in welke de adspirant zwakker is(†).

Waar voor eenig beroep specialiteiten gevraagd worden, kan een gouvernement zekere eischen stellen, aan welke elk der adspiranten minstens moet voldoen, zal de regering een waarborg hebben voor de naauwkeurige waarneming van dat beroep. Zoo bij telegrafie, postwezen, registratie enz. Te zien of de adspiranten aan deze noodzakelijke vorderingen voldoen, kan zeer goed de werkkring wezen eener kommissie van examinatoren, die met de gegevens der adspiranten volkomen onbekend zijn. Maar hetzelfde stelsel te willen toepassen op het peilen van de kennis dergenen, bij wie het minder aankomt op het weten van zekere feiten en zaken dan wel op algemeene geestontwikkeling - en dit is immers 't geval bij alle studie, die de eigenlijk gezegde vakstudie voorafgaat - zoo iets is den doodslag toebrengen aan alle degelijke beoefening der wetenschap, zoo iets is het regte middel om, in plaats van wezenlijke geestontwikkeling te bevorderen, uit te lokken tot eene oppervlakkige veelweterij, die haar vlugtigen zetel in 't afgemartelde geheugen opslaat.

(*) Dr. W.G. Brill: ‘over de toekomst van de hoogeschool, bij de uitbreiding van het middelbaar onderwijs in deze dagen.’ Leiden, 1864, p. 21.

(†) Unterrichts- und Prüfungs-Ordnung, p. 21.

Staatkunde en geschiedenis.

De kolonie Plymouth in Noord-Amerika.
II. haar stichting.

Aan den oostelijken kant van Nieuw-Engeland, ten zuiden van Boston, strekt zich een schiereiland ongeveer 60 mijlen ver in zee uit. Het heeft de gedaante van een mansarm, die zich bij den elleboog en bij den pols met een regten hoek ombuigt, of om ons te bedienen van een vergelijking, door de vroegste colonisten wel eens gebezigd, van een zeisen, van een vischhaak. Dit schiereiland, een smalle en lage strook gronds, draagt naar de groote menigte kabeljaauw, die men bij de eerste ontdekking van deze wateren hier aantrof, den naam *Cod*(1). En in de bogt nu, die gevormd word door de kromming van de uiterste punt, welke punt meer in 't bijzonder als Kaap *Cod* wel eens wordt aangeduid, ligt een schip voor anker. 't Is de *Meibloem*, die na een togt van drie-en-zestig dagen, bij soms stormachtig weder en door groote gevaren heen, herwaarts gebragt heeft de Leidsche zwervelingen, die in deze streken een ander vaderland komen zoeken.

Hoe strak staart aller oog op de kust, hoe brandend is aller hart om kennis te maken met de streek, waar zij vermoedelijk hunne tenten zullen opslaan! Maar vóór men uitgaat of iemand uitzendt om, zij het dan ook maar voorloopig en oppervlakkig, het land in oogenschouw te nemen, moet er nog iets en wel iets hoogst belangrijks gedaan worden. De ballingen hebben zich voorgenomen een staat te stichten. Maar zij hebben tot dusver wet noch regering. En géén staat kan bestaan zonder wet, die tot algemeenen regel strekt, en zonder regering die deze wet handhaaft. Zoo moeten zij zelven dus wet en regel maken, zelven eene regering aanstellen. En zóó dan ook sluiten zij met elk-

(1) Op onze onde kaarten wordt het ook Nieuw-Holland genoemd en de uiterste punt, behalve Kaap *Cod*, ook cape *James* en *Witte hoeck.*

ander eene overeenkomst, die zij vervolgens in schrift brengen en met hunne handteekening bekrachtigen. Die overeenkomst, dit *contrat social*, luidde aldus:

In den naam des Heeren; Amen. Wij ondergeteekenden, de getrouwe onderdanen van onzen geëerbiedigden Heer en Koning Jacobus, bij de gratie Gods Koning van Engeland... uitgetogen om tot eere van God, tot uitbreiding van het Christelijk geloof en tot roem van onzen Koning en ons vaderland in Noord-Virginië de eerste colonie te stichten, verklaren plegtig en eenstemmig voor het aangezigt van elkander, dat wij ons bij deze acte vereenigen tot een staatkundig en burgerlijk ligchaam, ten einde de orde onder ons te bewaren en het doel te bereiken, dat wij ons hebben voorgesteld. En krachtens deze overeenkomst zullen wij maken en instellen, zoo dikwijls als ons dit in het algemeen belang nuttig en noodig zal voorkomen, al zulke billijke wetten en verordeningen en aanstellen zulke ambtenaren als ons zal goeddunken, terwijl wij beloven daaraan alle verschuldigde gehoorzaamheid en onderwerping te zullen bewijzen.'

Opmerkelijk verschijnsel in de toemalige wereld, in de toenmalige eeuw! Terwijl de Protestantsche en Katholieke theocraten allen uitgaan van de monstreuze fictie dat een avonturier, zoo hij zich maar even heeft vast gezet op den troon, daarmede de natie voor zich en de zijnen van God ten erfdeel heeft verkregen, dat de 'gezalfde des Heeren' de éénige en voortdurende bron van alle gezag en regering uitmaakt, en dat men zich tegen dien gezalfde niet verzetten kan zonder zich met een te verzetten tegen de geboden der Schrift en dus ook tegen God zelven, keeren onze ballingen de zaak geheel en al om en stellen zij, dat alle gezag uit den boezem des volks voortkomt, dat het niet van boven, maar van beneden komt. Zij zijn van oordeel, dat de souvereiniteit hare grondslagen heeft in de bevolking zelve, dat de regering, die in de maatschappij de orde handhaaft, haar gezag alleen bij *delegatie* bezit en oefent, dat de wil der nàtie wet is. Zij meenen, dit stellende, verre van - ja het tegenovergestelde zelfs van revolutionair te zijn, en rekenen, dat het volk, als het bij stemming de constitutie en de wetten invoert, wijzigt en verbetert, eenvoudig gebruik maakt van zijn natuurlijk en wettig hem toekomend regt. En dat groote beginsel brengen onze Independenten in toepassing lang vóór dat de theoretici er aan denken om het te bespreken. De passagiers van de *Meibloem* zijn allen *broeders*, *allen gelijk* voor de wet, die zij *zamen* maken in het *algemeen belang.* En mogt iemand soms meenen, dat deze politieke acte slechts een toevallig, geheel geïsoleerd feit was, een gebeurtenis die even goed had kunnen achterwege blijven, dan meenen wij ten bewijze van het tegendeel te kunnen volstaan met de eenvoudige herinnering, dat zij, die deze overeenkomst sloten, Independenten waren, die ook op kerkelijk en godsdienstig gebied geen ander gezag erkennen en eerbiedigen wilden dan God en hun geweten. Zòó de moeder, zóó

het kind; *self-government* op godsdienstig en op burgelijk terrein, ziedaar de leus.

Het contract is gesloten en geteekend. De gouverneur der colonie is benoemd, John Corver is zijn naam. Maar nu ook begeeft zich een vijftiental manschappen naar den wal. Wel is het reeds nà den middag, maar morgen is het zondag, en dan behoort men te rusten naar het gebod.

Met zien en rondzien en opnemen gaat vervolgens een kleine maand heen. Maandag, den 13^{den} November, verdeelt men zich in drie partijen. De vrouwen begeven zich naar den wal om er het linnen te wasschen; de timmerman, bijgestaan door eenige manschappen, zal zich onledig houden met het herstellen van een beschadigde sloep, terwijl zestien anderen, van wapens en levensmiddelen voorzien, onder de leiding van Miles Standish, die ook in het vervolg aan het hoofd van alle militaire expeditiën zal staan, uittrekken om de streek eens goed op te nemen. Na een togt van drie dagen keeren deze laatsten terug met het berigt, dat zij een ketel gevonden hebben van Europeesch maaksel, alsmede met een goeden vooraad maïs, dien zij in potten en pannen, onder aardhoopen bewaard, ontdekt hebben. Die vooraad zal hun 't volgend voorjaar ter uitzaaijing dienen. - In de tweede week, die daarop volgt, gaat het minder goed. 't Weder is intusschen koud en stormachtig geworden. Ook kunnen zij den wal met hun sloep niet digt genoeg naderen; zoo dat zij daaruit stappen en door het water baden moeten, 't geen de oorzaak wezen zal van die ziekten, die daarna zoovelen ten grave slepen. De derde week wordt doorgebragt met het onderzoeken van de kust der binnenzijde van het schiereiland. Van diegenen die dezen togt medemaken, keeren er straks zestien terug met een nieuwen vooraad maïs, terwijl enkele anderen de reis voortzettende, ten laatste een haven ontdekken, die bij vloed twaalf voet diepte heeft. Op de mededeeling van deze ontdekking ontstaat de vraag, of men zich daar dan ook maar niet vestigen zal. Er is wel iets vóór. Zoo heel lang mag men niet meer dralen. De winter staat voor de deur, ja, de grond is zelfs reeds bedekt met een dunne laag sneeuw. De plaats zelve is niet ongeschikt; zij schijnt gezond en zonder groot bezwaar in staat van verdediging te brengen. Men vindt er nog versche sporen van bebouwing van den grond, en de walvisschen, die hier dagelijks in groote menigte zich komen verlustigen, beloven den visscher een winstrijke vangst. Maar aan den anderen kant is er toch ook wat raadt liever nog eens naar een geschikter plaats om te zien. De haven is wel geschikt voor kleine, niet alzoo voor groote schepen. De smalte van de landtong doet vreezen, dat er niet altijd voldoende hoeveelheid drinkwater zal zijn. En zoo besluit men dan nog eens uittegaan. Tien mannen en wel de voornamere, begeven zich dien overeenkomstig met tien matrozen weder scheep. Een barre reis die hen wacht! Hagel en sneeuwjagt overvalt hen, bedekt hunne kleede-

ren met een korst ijs, ontreddert het roer, werpt den mast over boord. Toch houden zij moed en varen door of liever laten zich varen en komen zoo ten laatste aan eene plaats die hun voorkomt allergeschiktst ter vestiging te zijn. En als zij teruggekeerd aan de anderen verslag van hunne bevinding gegeven hebben, ligt de Meibloem met algemeene goedkeuring het anker, om het 16 December weder uit te werpen in de aangewezen haven, die in het vervolg den naam van Plymouth zou dragen(*).

Inderdaad, men had goed gezien. Hout vond men daar ter plaatse in overvloed, zoo ook andere materialen tot bouwen noodig, zooals zand, leem, schelpen, steen. Voorts scheen er het veld wild, het water visch in voldoende mate te zullen opleveren. Ook geven vijf beken toezegging van overvloedig zoet en frisch water. Voor die gunsten brengt men Gode dank, terwijl men Hem mede smeekt om ondersteuning bij en zegen op het geen verder gedaan moet worden. En dat is allereerst, dat men een voldoend aantal woningen bouwe. Maar niettegenstaande men zich met allen ijver aan 't werk begeeft, heeft men, belemmerd door ongunstig en stormachtig weder, aan het eind der week zich geen andere beschutting tegen weêr en wind kunnen verschaffen dan hutten vervaardigd van bladerlooze, in den grond gestoken of in elkander gevlochten takken. Toch houden zij den 24sten December rustdag, want het is Zondag. Maar niet alzoo den volgenden, een feestdag, waarvan de H. Schrift niet weet. Al wat de handen roeren kan begeeft zich aan wal om te hakken, te zagen, te schaven en zoo meer.

Gelukkig, dat de winter ditmaal niet zoo streng was als anders hier doorgaans het geval is. Te gelukkiger was dit, daar groote ellende gereed stond over hen los te barsten. Zoo lang zij geen geschikte woningen bezaten moesten zij elken morgen aan land, elken avond weêr aan boord gebragt worden, en daar zij te weinig booten bezaten konden zij slechts bij partijen worden overgebragt. Dit, gelijk het groot oponthoud veroorzaakte en maakte dat zij in de korte winterdagen minder dan zij wel wenschten konden uitrigten, had ook ten gevolge dat zij veel koude en ongemak leden. Zoo, mede ten gevolge van hetgeen zij vroeger reeds hadden moeten verduren, brak er een ziekte uit, die voor menigeen doodelijk werd. In December zelf stierven er reeds zes; acht in Januarij, in Februarij zeventien en in Maart vijftien. Eén oogenblik was er, midden in den winter, dat slechts zeventien zich in staat gevoelden om de kranken te verzorgen. Was een kranke zoo ver hersteld, dat hij het ziekbed verlaten kon, dan ruimde hij dat in voor een ander, die werd aangetast. Op één gepakt in het schip, of weggedoken in de half voltooide en onder sneeuw bedolven woningen, lagen de ongelukkigen ontbloot van al wat hun tot herstel nieuwe kracht

(*) Plymouth, Nieuw-Plymouth noemde men de plaats der vestiging, zegt de Hoogl. Kist, naar den naam der laatst verlaten Engelsche haven.

zou hebben kunnen bijzetten. Met wankelenden voet droeg de aanvankelijk herstelde - wadende door de sneeuw - het lijk van een zijner betrekkingen of vrienden op de schouders ten grave en dat nog wel in 't heimelijke; daar men vreesde, dat, zoo de Indianen het aantal vreemdelingen zoo sterk verminderen zagen, zij misschien moed zouden vatten om hen aan te vallen. In vier maanden tijds werden alzoo zes-en-veertig personen, nagenoeg de helft van het geheele personeel, ten grave gebragt. Doch, wat de overblijvenden daarbij ook lijden en gevoelen mogten, moedeloosheid noch wanhoop bekroop het hart van deze door veelvuldig lijden reeds geharden. Zij geloofden dat diegenen, die vielen, vielen in de dienst van eene goede zaak; dat diegenen die met de hulpe Gods nog stonden de roeping hadden om zonder ophouden te arbeiden aan de zegepraal van de zaak waaraan men leven en krachten had gewijd. En uit alles bleek, dat hun diep in het harte gedrongen was dat schoone woord van hunnen vroegeren leeraar: Met elke groote en voortreffelijke onderneming gaan altijd gepaard groote bezwaren, en zulke ondernemingen komen nooit tot een goed einde, zoo de moed waarmede men ze ten uitvoer brengt niet evenaart die bezwaren.

Aan alle dingen hier beneden komt een einde, ook aan den kwaden dag. Daar verschijnt eensklaps de lente met haar verkwikkelijk groen, met haar vrolijk zangerkoor, met herstel en nieuwe kracht voor den uitgeputte, met vertroosting voor wie treuren over hunne ontslapenen, met hoopvol vooruitzigt voor allen op den tijd des oogstes. Enkel en alleen blijheid evenwel is het ook nu niet wat hun te beurt valt. De *Meibloem*, het éénig middel van gemeenschap met Europa, verwijdert zich nu. Maar keere zij naar de oude wereld, wij niet, denken onze mannen, wij zullen ons eene nieuwe scheppen. Corver de Gouverneur, wiens schouders den geheelen winter door met zoo velerlei zorgen bezwaard waren geweest, legt zich, een van de laatste slagtoffers der heerschende ziekte, te bed en bezwijkt, uitgeput als hij reeds is, binnen weinige dagen. Hij *ruste*, de getrouwe, na den welvolbragten dag, maar wij, denken onze mannen, wij zullen zoo lang wij hier beneden zijn arbeiden en dus ook planten en zaaijen, opdat ten dage des oogstes, zoo wij 't beleven, ons loon ons niet ontga.

En inderdaad hun loon ontgaat hun ten dage des oogstes niet. Zij verzamelen voldoenden voorraad voor den aanstaanden winter, ook ten uitzaaijing in het toekomend voorjaar. Zeven woningen zijn bovendien reeds voltooid, andere zijn in aanbouw. Alles laat zich dus vrij goed aanzien, en met opgeruimd hart kunnen zij dankdag houden voor den gezegenden oogst.

Maar gelijk 's menschen zorgen ten dage dat zij in vervulling zouden gaan, dikwijls tot niet worden, zoo verkeeren zijne blijde vooruitzigten ook meermalen in zorg en ellende. Dit laatste wordt ook nu het geval. Den 9^{den} November brengt *de Fortuin*, in strijd met het spreekwoord *nomen est omen*, een menigte nieuwe emigranten, en in grooter aan-

tal dan die zich reeds vestigden, aan. Deze brengen niets mede dan behoefte aan ondersteuning en aan voorziening in hunne behoeften. Op zulke gasten had men niet gerekend. Maar nu zij er eens zijn moet er voor hen ook gezorgd worden. Om te beginnen worden zij bij de verschillende gezinnen ingedeeld en alzoo onder dak gebragt. Vervolgens, daar de voorraad levensmiddelen, bij het meer dan verdubbeld aantal monden, gedurende slechts zes maanden strekken kan, worden allen te zamen op half rantsoen gesteld. Met moeite komt men zoo den winter, met nog grooter bezwaar den zomer door. Maar geen nood, de herfst en met dezen de oogst is in het verschiet. Helaas! die oogst valt tegen ten gevolge van min gunstig weder, ten gevolge van roof door een troep Engelschen, die zich in de buurt ophouden, en de te veld staande, nog niet volkomen rijpe vruchten voor een gedeelte wegstelen. Toen zij in het derde voorjaar hun zaad onder den grond hadden gebragt, hadden zij dan ook geen den minsten voorraad meer, zoodat zij tot den herfst het leven moesten houden bij nagenoeg enkel visch, dien zij niet eens in voldoende mate konden magtig worden. Menigen avond legden zij zich te bed zonder te weten wat zij den volgenden dag zouden eten.

Maar eindelijk komt die - de derde - herfst en brengt meer dan voldoende voorziening in alle behoeften. Ieder ontvangt daarvan ruimschoots zijn deel en van nu voortaan bebouwen zij den grond met zoo gunstig gevolg, dat zij straks zich ook in staat gesteld zien om van hunnen overvloed een gedeelte tot uitvoer af te zonderen.

Zoo waren zij deze moeijelijkheid te boven. Maar deze was de éénige niet, waarmede zij te kampen hadden. Zij hadden ook te doen met de inboorlingen des lands, terwijl zij bovendien ook in hun eigen midden hadden wat onrust gaf, wat belemmerde en zelfs verderfelijk kon worden.

Toen de *Meibloem* nog bij kaap *Cod* voor anker lag, hadden zij, die op verkenning uitgezonden werden, meermalen, schoon altijd op zekeren afstand, Indianen gezien. Op zekeren morgen zelfs, juist toen zij hun gemeenschappelijk gebed gedaan hadden, en gereed stonden om te gaan ontbijten, viel er eensklaps een menigte pijlen in hun midden, zonder dat iemand evenwel getroffen werd. En ook zonder dat dit verder gevolg had. Want toen zij ten antwoord eenige geweerschoten losten, gingen de ongenoode gasten op de vlugt. Maar nu begrepen de colonisten toch ook, dat zij op hunne hoede moesten zijn, en schoon zij gekweld werden door ziekte en verliezen, besloten zij zich in den wapenhandel te oefenen, en tevens ook den heuvel, aan welks voet men voornemens was de hutten op te slaan, te maken tot een plaats ter verdediging geschikt.

Wat moeite men intusschen ook aanwendde om met de Indianen vriendschappelijke betrekkingen aan te knoopen, slagen kon men daarin maar niet. Zoodra de Europeërs naderden gingen de anderen op de

vlugt. Maar eens, 't zal omstreeks half Februarij geweest zijn, treedt als of hij er t' huis hoort, een Indiaan het zoogenaamde dorp binnen, wandelt langs de hutten heen, en als hij op den drempel van eene van deze aangehouden wordt, heet hij de Europeërs in slecht Engelsch welkom. Zijn naam is, zegt hij, Samoset; hij komt van Monhegan, een streek, varens op een afstand van slechts ééne dagreize, over land vijf dagreizen verwijderd. Het weinigje Engelsch dat hij kent, heeft hij geleerd van Engelsche zeelieden, die daar ter vischvangst somtijds zich ophielden. Voorts deelt hij nog mede, dat de streek, die men ter woon gekozen heeft, door de Indianen *Patuxet* genoemd wordt en vier jaren geleden door eene epidemie ontvolkt werd; dat hunne naaste buren de onderdanen zijn van een Sachem Massasoit, en aan de andere zijde de Nausetts, die zuidoostelijk op het schiereiland woonachtig zijn. Deze Samoset gaat vervolgens bij hen in en uit, brengt nu dezen dan genen Indiaan mede, ten laatste ook zekeren Squanto, die vroeger, door een Engelsch zeekapitein geroofd, zelfs eenigen tijd in Engeland geweest was. Deze beiden komen thans op last van Massasoit, die zich in de buurt bevindt en eene zamenkomst met de vreemdelingen verlangt. Die zamenkomst heeft plaats en leidt tot eene overeenkomst, waarbij men zich van weerszijde verbindt elkander geen leed te doen, en zulken die dat wel mogten doen uit te leveren, voorts elkander tegen vijanden bijstand te verleenen en zoo meer.

Zoo waren er dan eindelijk betrekkingen en wel vriendschappelijke met de inwoners des lands, met de naaste buren ten minste aangeknoopt, betrekkingen die in 't vervolg ook goede vruchten hebben gedragen. Maar niet àl de inboorlingen zagen de vreemde indringers met zoo welwillend oog aan. Al zeer spoedig althans verspreidde zich het gerucht, 't welk straks ook gegrond bleek te zijn, dat de magtige stam der Narragansetts vijandige bedoelingen tegen de jeugdige colonie koesterde. En wat zullen onze colonisten uitrigten zoo de wilden hen aanvallen? Zij kunnen slechts vijftig manschappen tegen de vijfduizend, waarmeê de vijand misschien reeds in aantogt is, stellen! Maar moed gehouden en gedaan wat de hand vindt om te doen. Zij versterken hun heuvel, zij bouwen een blokhuis, dat in alle geval daarna ook tot *meetinghouse* dienen kan, zij omringen hunne woningen met barricaden, het fort, den kleinen tuin van iederen colonist, het geheele dorp met palisaden. Standish deelt zijn manschappen in en plaatst overal, als in eene belegerde stad, schildwachten. Maar als zij op den aanval dus zich hebben voorbereid, drijft de wolk, die zoo dreigend boven hun hoofd hing, als ongemerkt en zonder eenig leed te doen voorbij, juist evenwel - zoo als niet onwaarschijnlijk is - ten gevolge van de goede maatregelen, die zij genomen hebben.

Doch in het voorjaar van 1623 dreigt er nieuw gevaar. Al de stammen in grooten omtrek hebben besloten en zijn overeengekomen de blanken, die zich hier en daar onder hen genesteld hebben, uit te

roeijen. 't Is waar, men heeft het niet gemunt op onze colonie, die ook geen de minste aanleiding tot misnoegen gegeven heeft. 't Geldt andere vreemdelingen, die door hunne geweldenarijen en rooverijen maar al te dikwijls een wezenlijke plaag voor de inboorlingen zijn. Maar zullen zij straks toch niet in de algemeene slagting begrepen worden, en dit te eer daar niet de inlanders zoo goed gezind zijn als Massasoit?

Zij begrijpen dat zij de eersten moeten zijn, die aanvallen, en dat zij de zamenzwering nog voor zij uitbreekt moeten te niet maken. Standish begeeft zich dus met de manschappen - te water - naar Wessagusset, den zetel der zamenzwering. De eerste persoon dien zij daar ontmoeten, is een Indiaan, Wituwamat, die bij eene vorige gelegenheid getracht had Standish te dooden. Deze persoon wordt met nog drie anderen, zonder dat men daartoe van vuurwapenen gebruik maakt, gedood, een ander gehangen, terwijl een weinig verder nog drie anderen worden omgebragt. En door die geheel onverwachte en krachtige strafoefening verschrikt, slaan de Indianen op de vlugt en verstrooijen zich in 't hout.

Sedert dien tijd werden de colonisten niet meer verontrust, althans niet op zoo ernstige wijs. Maar goedkeuren - deden toch niet alle Puriteinen dezen maatregel, die ja de colonie redde, maar toch ook, meenden velen, te bar was. Robinson ten minste schreef later aan zijne vrienden: O hoe heerlijk zou het geweest zijn, als gij, vóórdat gij iemand dooddet, er eenigen tot bekeering hadt gebragt.

Onze Puriteinen waren uitgetrokken naar het land, dat hun door de Voorzienigheid zou worden aangewezen, met het oogmerk om er op eerlijke wijs een ordentelijk stuk broods te verdienen en God naar de voorschriften des Bijbels en van hun geweten te dienen. Arm evenwel als zij waren, hadden zij de middelen niet om de kosten van overtogt en eerste vestiging te bestrijden; onaanzienlijk en verfoeid, als zij door de Hooge Regering in Engeland werden, zouden zij van deze de vergunning wel niet verkregen hebben om zich onder hare bescherming op Engelsch grondgebied te vestigen, zoo niet aanzienlijker en magtiger personen hunner zich aangetrokken hadden. Die hoogergeplaatten evenwel, ofschoon zij voor een deel zeker welgezind waren, stelden zich bij de ondersteuning en bescherming, die zij verleenen wilden, bovenal ten doel om deze onderneming eene voor hen zelven winstgevende zaak te maken. Zonden zij dus onze Puriteinen uit, 't was opdat dezen *ten bate der Maatschappij zelve* daar ginds het land bebouwen, met de Indianen handel drijven en het visschersbedrijf uitoefenen zouden. Maar zoo hadden zij zich, naar het schijnt, ook het regt voorbehouden om naar de colonie te zenden zoovelen als en wie zij verkozen, en naar dat hun voordeelig zou voorkomen voor de - voor hunne zaak. Zoo vergunden zij niet aan al de te Leiden woonachtige Puri-

teinen al aanstonds naar America te vertrekken, zoo beletten zij Robinson - mogelijk wel 't meest uit vrees, dat de onderneming aan het Hof te zeer zou mishagen, als het hoofd der Independenten aan het hoofd der colonie kwam te staan - om naar den wensch van zijn hart, de zijnen te volgen, en zoo ook voegden zij aan de Puriteinen, die zij van tijd tot tijd vertrekken deden, anderen toe van wie zij òf goede verwachting hadden òf ook liefst maar ontslagen wilden zijn, òf die zij om eenige reden begunstigen wilden. Deze menschen nu waren niet altijd van de besten. Reeds met het eerste schip, *de Meibloem*, gingen zulke min geschikte, ja zelfs geheel ongeschikte personen mede. Velen onder u zijn elkander geheel en al vreemd, schreef Robinson aan zijn voormalige gemeentenaren, 't geen hij niet had kunnen schrijven, waren zij allen van Leiden afkomstig geweest. Onze maatschappij bestaat voor het grooter deel uit zeer godsdienstige en geschikte menschen, schreef in 1623 een ander uit Plymouth naar Europa. Maar zoo, moeten er dan ook onder geweest zijn, die niet zoo godsdienstig en geschikt waren. En inderdaad, na verloop van weinige maanden moesten drie der met *de Meibloem* aangekomenen wegens groote overtredingen streng gestraft worden. Van de twintig mannelijke volwassenen, die den eersten moeijelijken winter doorstonden, waren er maar elf die gerekend konden worden goed puriteinsch te zijn. De overigen waren òf van berispelijk gedrag òf menschen van wie niets te zeggen viel, òf op zijn hoogst geschikte menschen, maar toch niet zulken, die zich kenmerkten door godsdienstige gezindheden. Kwam er in 't vervolg een schip met nieuwe emigranten, dan was daarom doorgaans de eerste vraag: Zijn het Puriteinen of Libertijnen? Onder de vijf-en-twintig mannen die *de Fortuin* medebragt (9 Nov. '21) waren vrienden uit Leiden als mede zulken die der colonie door hunnen ijver, door hunne bekwaamheid, door hun geschikt gedrag tot steun zouden strekken, maar evenzeer toch ook zulken, die al spoedig aanleiding gaven tot onrust, tweedragt en verdrietelijkheden, jongelieden onder anderen, die meer op pleizier maken dan op werken gesteld waren, gelijk blijken kan uit het volgende. Op Kersdag noodigde de Gouverneur hen uit om als gewoonlijk zich tot den arbeid te begeven, maar de meesten hunner weigerden dit, daar gelijk zij zeiden, hun geweten hen verbood op zulk een dag te arbeiden. De Gouverneur wilde hen, als zij er een gewetenszaak van maakten, tot dat zij beter zouden ingelicht zijn, vrijstellen en ging nu alleen met diegenen, die eenstemmig met hem dachten, aan den arbeid. Maar toen hij 's middags van dien arbeid terugkeerde vond hij de jongelui op straat bezig met allerlei spelen!

Twee andere schepen, *de Anna*, en *de kleine Jacob*, die in 1623 de haven van Plymouth binnenliepen, bragten mede een zeer gemengd gezelschap aan. Er waren kinderen en vrouwen onder van die zich hier reeds gevestigd hadden, maar ook weêr andere personen en daaronder zulken, die zoo verkeerd waren, dat men ze 't volgend jaar

weêr naar Engeland moest terugzenden. Overigens onderscheidden sommigen van deze passagiers zich nog in een ander opzicht. Een zestigtal kwam ten laste en ten bate van de onderneming zelve, maar de overigen kwamen voor hun eigen rekening, ofschoon altijd onder verpligting om zich te onderwerpen aan het Bestuur en de wetten. Eerst wist men met deze personen geen weg, maar men liet hen toch toe, onder de bepaling evenwel, dat 1°. zij en de hunnen zich onderwerpen zouden aan de bestaande wetten en aan alle die later in het algemeen belang zouden ingevoerd worden, 2° dat zij, schoon ontslagen van alle werkzaamheden in het belang van de volkplanting zelve, gehouden zouden zijn het hunne bij te dragen ter verdediging des lands en tot alle andere werken ten openbaren nutte; 3° dat zij voor ieder mannelijk kind, dat den leeftijd van zestien jaren bereikt had, jaarlijks zouden contribueren eene zekere hoeveelheid maïs of de waarde daarvan ter voorziening in het onderhoud van den Gouverneur en van andere publieke ambtenaren; 4° dat zij tot aan den afloop van de overeenkomst, die tusschen de ondernemers te Londen en de colonisten getroffen was, zich onthouden zouden van handel in huiden en andere artikelen met de Indianen.

Maar nog ergers stond den colonisten te wachten dan de overkomst van zulken, die zich noch door hunne zeden noch door hunne godsdienstige gezindheid aanbevalen. Het beginsel zelf van de Puriteinen zou men trachten te verkrachten, ten einde hen ten laatste te doen afvallig worden van hetgeen zij het hoogst achtten, en waarvoor zij reeds zooveel geleden en zich eigenlijk alleen naar deze vreemde gewesten begeven hadden. Den ondernemers te Londen namelijk was er veel aan gelegen dat het Hof de jeugdige colonie met niet te ongunstig oog aanzag. Van daar dat zij, gelijk wij reeds herinnerden, het vertrek van Robinson naar America tegen hielden. ‘Wat mij zelven aangaat, schreef deze dan ook in 1623, ik houde mij overtuigd, dat zij besloten hebben mij niet naar America te laten gaan, zij ten minste die zeggen, dat zoo ik mij bij ulieden voege, hunne onderneming daardoor in verschillende opzigten schade zal lijden. En het is buiten allen twijfel, dat zoo deze menschen maar half zooveel slimheid als kwaadwilligheid bezitten, zij er in slagen zullen om mij te beletten dat ik mijn voornemen volvoere.’

Maar zoo dan kwamen de ondernemers overeen om den bannelingen, wien zij Robinson niet wilden toezenden, een anderen leeraar te doen toekomen die zachtkens aan en met beleid de Puriteinen van hunne strenge begrippen zou pogen af te brengen. De persoon, Lyford geheeten, dien zij belastten met deze anders netelige zaak, scheen daartoe niet ongeschikt. Hij begroet, zoodra hij te Plymouth is aangekomen, de Puriteinen met een zonderlingen eerbied en nederigheid. Hij dankt - daarbij tranen stortende - God, daar deze hem thans gelegenheid geeft om Hem met volkomen vrijheid te midden van zijn volk en

zuiver van alle menschelijke inmengselen te verheerlijken. De colonisten ontvangen hem dan ook als een lid der Kerk en staan hem een inkomen toe grooter dan iemand anders in de colonie geniet, terwijl de Gouverneur hem uitnoodigt om even als de ouderling Brewster, al de meer belangrijke vergaderingen van zijnen raad bij te wonen. Doch nu ook neemt alles eensklaps een geheel ander aanzien. Zonder er den Gouverneur of de gemeente iets van te zeggen opent hij zelf een bedehuis, en gedraagt zich daarbij over het geheel op eene zeer zonderlinge wijze. Ook was er ontstaan of ontstond er nu al spoedig een toenadering tusschen Lyford en John Oldhand en eenige andere ontevredenen, en zeer spoedig had het al al den schijn alsof er een zamenspanning bestond tot het verstoren van de orde en de rust in het burgerlijke zoowel als kerkelijke. Gelukkig evenwel dat de Gouverneur, die reeds een ongunstig vermoeden had opgevat, zijne maatregelen tegen het complot reeds bij tijds genomen had. Zoo had hij b.v. toen een schip, dat Plymouth bezocht had, naar Engeland terug keerde, een eind weegs medevarende, de door deze factiemannen medegegeven brieven onderzocht, en - zonder dat hij er evenwel toen nog iemand iets van zeide - copie genomen van het voornaamste dat hij daarin vond. En toen nu de tweedragt in de gemeente was uitgebarsten, riep hij al de colonisten bijéén en klaagde Lyford, en zijne medestanders bij dezen aan. Maar dezen ontkenden gecomplotteerd en in hunne briefwisseling iets of iemand gelasterd te hebben. Hierop werden de copieën aan de vergadering voorgelezen. Lyford, zoo bleek nu, had geschreven, het te betreuren dat de Kerk te Plymouth alleen aan personen, die hare overtuiging deelden, vergunnen wilde in haar midden te wonen en dat, als er geschikte menschen kwamen, die de separatistische denkbeelden niet waren toegedaan, men deze al spoedig het verblijf aldaar trachtte tegen te maken. Vervolgens werden de Puriteinen beschuldigd, als zochten zij hen, die daar voor eigen rekening wenschten werkzaam te zijn, te ruïneren. Ook ging men bij de wekelijksche uitdeeling der provisiën niet billijk te werk, terwijl men met het gereedschap en de werktuigen die aan de maatschappij behoorden, op ruwe wijze omging. Ten einde nu paal en perk te stellen aan deze en dergelijkê verkeerdheden stelde hij voor, dat men Robinssn en de overige nog te Leiden woonachtige personen beletten zou over te komen, en daarentegen overzenden een aantal andersgezinde colonisten groot genoeg om aan dezen het overwigt te verschaffen. Ook moest men een persoon zenden, die geschikt was om de belagchelijken Standish te vervangen. Uit een brief van een niet genoemden correspondent vernam men, dat Lyford en Oldham het voornemen koesterden om de Kerk en de gemeente geheel te hervormen. Deze Oldham nu was iemand, die reeds vóór de ontdekking van het complot geweigerd had militaire dienst te verrigten, den degen getrokken had tegen zijn kapitein, en den Gouverneur grovelijk beleedigd. Hij had allen ellendelingen, rebellen ge-

noemd, zoodat men hem, om hem gelegendheid tot bedaren te geven, eenigen tijd in de gevangenis geplaatst had. Ook nu weêr, staande de vergadering, wendde hij pogingen aan om oproer te verwekken.

De schuldigen werden veroordeeld om de colonie te verlaten. Oldham gehoorzaamde. Maar Lyford betreurde zijn schuld zoo hartstogtelijk, en erkende de onwaarachtigheid van hetgeen hij geschreven had en het billijke van de straf, die men hem had opgelegd, zoo volmondig, dat men hem op zijne bede vergiffenis schonk en vergunde te blijven. Maar van hart was hij toch niet veranderd, zoo als bleek uit een brief dien hij aan een zijner bekenden naar Engeland medegegeven had, maar dien deze stelde in handen van den Gouverneur. En toen nu Winslow, die van een zending naar London terug keerde, berigten medebragt aangaande Lyfords vroegere gedragingen, die zijne begunstigers en zenders zelve niet hadden kunnen goed maken, toen werd ook hij verwijderd.

De moeijelijkheden, die de colonisten van de zijde der ondernemers nog op andere wijs verduren moesten, gaan wij met stilzwijgen voorbij. Zij namen een einde toen de maatschappij, met schulden bezwaard, ontbonden werd en toen hare regten op de colonisten zelven overgingen tegen een behoorlijke jaarlijksche aflossing, waarmede reeds een begin werd gemaakt in 1628, en tot welke zij zich in staat gesteld zagen, daar zij na de drie of vier eerste jaren voor gemeenschappelijke rekening gewerkt en uit gemeenschappelijk kas geleefd te hebben, besloten, dat ieder voor zich zelven arbeiden en zorgen zoude, maar zoo tevens ook ondervonden, dat het algemeen belang in grootere vereenigingen op die wijs het meest behartigd wordt. Hoe voortreffelijk toch de taal was van Robert Cushmann die, reeds in '21 meende de colonisten te moeten waarschuwen tegen de zelfzucht, en de gemeenschap van goederen als bij uitnemendheid christelijk te moeten aanprijzen, en ofschoon het beginsel, dat onder broeders alle dingen gemeen zijn, zeer zeker eens de overhand moet verkrijgen, zulk eene liefde is evenmin naar den smaak van de meesten, als zij ooit als een pligt zou kunnen worden opgelegd. Dat in elk geval zulk een gemeenschap, als zij iets wettelijks is, weinig vruchtbaar is bleek ook hier. ‘Zij bragten zoo weinig voort, dat zij gevaar liepen om van honger om te komen. Vóór dat de oogst geheel rijp was, was hij reeds voor een gedeelte weggeroofd ter stilling van den honger. Bovendien gaf deze instelling voortdurend aanleiding tot groote ontevredenheid en gemurmureer. De jongeren en ongehuwden, die, als sterker en vlugger zijnde, voor de anderen werkten, oordeelden het onbillijk te zijn, dat zij geen grooter aandeel ontvingen bij de uitdeeling van levensmiddelen en kleederen, dan diegenen, die slechts het vierde van het werk verrigtten. De ouderen en meer aanzienlijken daarentegen vonden het schandelijk, dat zij in kleeding, levensmiddelen en werkzaamheden gelijk gesteld werden met jonge menschen, of met zulken, die beneden hen stonden. De mannen

konden het niet verkroppen, dat hunne vrouwen verpligt werden om iederen nieuwen gast te bedienen, zijn linnen te wasschen en zoo meer. En daar allen hetzelfde moesten doen en dezelfde belooning ontvingen, stonden zij ook op gelijkheid in andere opzigten, de een achtte zich even goed als den ander, zoodat men noch van onderworpenheid hooren wilde, noch van onderscheid van stand.

Hierin kwam, reeds in 1623, gelijk wij zeiden, verandering. Ieder hoofd van een huisgezin ontving een stuk gronds ter bearbeiding, terwijl de ongehuwden bij de verschillende gezinnen werden ingedeeld. Voorts werd bepaald, dat ieder landbouwer een gedeelte van zijn oogst zou afzonderen ter voorziening in het onderhoud van de ambtenaren, de visschers en in andere uitgaven. En deze verandering had de gunstigste gevolgen. Ieder won er bij. De ijver verdubbelde. De vrouwen zelfs gingen nu als van zelve en met genoegen naar het veld; had men er haar toe willen dwingen dan zouden zij zich beklaagd hebben over verdrukking en tyrannie.

Men schrijft 1630. Daar werpt wederom een schip het anker uit voor Plymouth. 't Brengt de laatsten der Leidsche ballingen, voor zooveel zij nog wenschten te verhuizen, over. Al de kosten van den overtogt waren voldaan door de reeds gevestigde colonisten even als dezen ook de middelen ter vestiging aan de nieuwe gasten verschaffen. Met vreugde hadden zij die uitgaven op zich genomen! ‘Een zeldzaam voorbeeld van broederlijke liefde en van christelijke getrouwheid in het volbrengen van eene afgelegde belofte, zelfs boven hetgeen waartoe zij verpligt waren.’

Jammer zouden wij zeggen, dat Robinson zelf, toen zijne gemeente te Leiden haar einde te gemoet ging, niet mogt overgaan naar America om haar daar weêr terug te vinden en op nieuws te leiden en te sterken. Hij stierf echter reeds in 1625 (Maart), tot grievende smart van zijne Americaansche zoowel als Leidsche gemeentenaren en niet zonder betreurd te worden ook door zijne overige stadgenooten, bij wie hij in achting stond. Maar hij ging naar een beter land dan America is, en naar een betere gemeente dan die te Plymouth, welke toch niet zonder vlek en rimpel was. En lang genoeg ook had hij geleefd daar hij in zooveler harten het goede had gezaaid; lang genoeg ook geleefd om heen te kunnen gaan met de blijde verzekerheid dat het uitgestrooide zaad in vruchtbaren grond was nedergelegd. Zijne asch rust - zooals de hoogleeraar Kist meent bevonden te hebben - in de Pieterskerk te Leiden.

Van Robinsons volgelingen bleven er evenwel ook te Leiden wonen en onder deze ook zijne weduwe en kinderen(*). Toen de tijd der eerste liefde voorbijgegaan was hadden de meer bemiddelden en meer bekwamen hunne tenten daar reeds zoo gemakkelijk ingerigt, dat,

(*) Van één van zijne zonen Izaak weten wij intusschen dat hij, misschien wel in 1630, naar Plymouth vertrok en daar zeer geacht was.

schoon de vroegere wensch van hun hart vervulling erlangen kon, zij geen lust meer hadden om nu den pelgrimsstaf weêr op te nemen. Maar laat hen maar blijven. Ook zonder hen kan en zal de colonie bestaan en bloeijen, en zich uitbreiden, en tot een zegen worden tot in verre geslachten en tot een voorbeeld van hetgeen onwankelbaar geloof, onverdroten ijver, onversaagde moed en levendige begeerte om iets groots en duurzaam tot stand te brengen vermogen uit te rigten.

Ja, wel een voorbeeld zijn ze, die stichters van Nieuw-Plymouths colonie. ‘Maar wat krachtige bemoediging tevens geven zij in oogenblikken van neerslagtigheid, van droefheid, helaas, ook van twijfeling soms, aan u, strijders voor iedere zaak, die verloren is, aan u die niet dulden kunt dat het ruwe materiëele feit de plaats inneme en in de regten trede van de idee, aan u kleine schare, van ideologen die, verstrooid onder de massa die het oogenblikkelijk nut alleen waardeert, tegen den stroom opgaat, aan u die in eenzaamheid uwe gave op de verlaten altaren van het ideale nederlegt en de waarheid blijft liefhebben om haar zelfs wil, zonder te denken aan de profijten die zij al of niet kan aanbrengen. Vraagt niet, gij edelen, zoo roepen die Puriteinen u toe, hoe velen gij zijt, maar enkel en alleen wie gij zijt, tracht u eerst te verzekeren dat uwe zaak de zaak van God is, en dan - gaat dan vrijmoedig voorwaarts en houdt u verzekerd, dat, wat u ook overkome, de hand des Heeren met u zijn zal. Wij telden slechts een honderdtal toen wij, arme bannelingen, den wijden Oceaan overgingen, en nù, onze duizenden en tienduizenden breiden zich uit van Plymouths onherbergzaam strand tot aan de kusten van Oregon en den stillen Oceaan; wij vertrouwden ons leven toe aan eene brooze hulk, die, ware de Almagtige niet met ons geweest, honderdmalen met ons in de diepte zou zijn weggezonken, en nu, zie, de *steamers* van onze kinderen loopen met arendssnelheid over alle zeeën, en de rivieren van de gewesten die in onzen tijd doodsch en eenzaam waren, zijn thans als bezaaid met die *steamboats*, wier pracht en snelle vaart de oude wereld zich niet eens kan voorstellen. De arm des Heeren doet groote kracht, ja groote kracht! zou de passagier van *de Meibloem* uitroepen, als hij uit zijn graf kon opstaan om al die heerlijke dingen te aanschouwen welke zijne trouw aan een afgetrokken beginsel, aan eene overtuiging, die de groote menigte belagchelijk vond, heeft te weeg gebragt. En sprak hij dan nog als in ouden tijd met de mannen des ouden Testaments, dan zou hij, zich vergelijkende met Jacob, den zwerveling uit vroeger eeuw, zonder twijfel daaraan toevoegen: ‘Heer, ik ben te klein voor al deze weldadigheid en trouw welke gij aan uwen dienstknecht bewezen hebt; met mijn staf ben ik over de Jordaan gegaan, en nu - ben ik tot twee heeren geworden!’

NASCHRIFT. Den 8sten Februarij dezes jaars, zoo berigt de Kerkelijke Courant van 30 Maart, werd te Chicago in Illinois, een kerkgebouw

ingewijd, behoorende tot de *New-Engeland Congregational Church.* Het is het schoonste, dat in de Vereenigde Staten, ten westen van *New-York* wordt aangetroffen. Het bevat zitplaatsen voor 1300 menschen, en heeft 180,000 pd. st gekost. In den voorgevel zijn op de meest in het oogvallende plaats, drie oude steenen ingemetseld, door donkerder tint kennelijk afstekend tegen het bleek geelwit van den buitenmuur. De eerste, ter linkerzij, draagt het onderschrift: SCROOBY MANOR 1606, en is herkomstig uit het kerkgebouw der plaats, waar de dissenters laatst gewoond hebben, eer zij de wijk naar *Holland* namen. De tweede, ter regterzijde, heeft het onderschrift: DELFTSHAVEN Julij 1620, ter aanwijzing van de plaats waar de bannelingen bij het wederverlaten van *Holland* zich inscheepten. De derde, midden boven het voorportaal, welks spitsboog op zuilen van grijs schotsch marmer rust, en waaronder staat: PLYMOUTH December 22, 1620, is een stuk van de vermaarde Plymouth-rots, op welke de pelgrims bij het verlaten van de 'Mayflower' het eerst in de nieuwe wereld voet aan wal hebben gezet.

Politiek overzicht.

Als keizer Napoleon even nauwkeurig de geschiedenis navorschte van het Rijk, waarover hij regeert, als die der Romeinen, dan zou hij misschien een dezer dagen wel eens gedacht hebben aan een opmerking van den sluwen vertrouwde van Lodewijk XI, van den sire Philippe de Commines. De opmerking wordt gemaakt midden in het verhaal van het bekende onderhoud tusschen Lodewijk XI en Karel den Stoute te *Peronne*, dat ongetwijfeld aan de meeste lezers bekend is, zoo al niet uit een ernstig geschiedboek dan toch uit een der boeiendste geschriften van Walter Scott, uit den Quentin Durward. *Grand folie est à deux grands princes*, - zegt Commines - *qui sont comme esgaux en puissance*, *de s'entrevoir*;.... *encore qu'il n'y eut nul péril de personnes (ce qui est quasi impossible) si accroist leur malveillance et leur envie.* Denkt men niet onwillekeurig aan het verblijf der Pruisische en Russische vorsten te Parijs? Ook daar was meer dan bijna (*quasi*) het leven van één in gevaar. En of de welwillendheid en de hartelijkheid tusschen de souvereinen van Frankrijk en van Pruisen sedert dat bezoek zijn toegenomen, zou ik meenen te mogen betwijfelen. De oorzaken mogen al niet meer juist dezelfde zijn als ten tijde van den geestigen schrijver der aangehaalde *Mémoires*, de gevolgen schijnen onveranderd te blijven. *Il se tint bien peu de choses entr'eux qui y furent promises; ils besognerent en dissimulation.* Leve-

ren thans al die bezoeken meer wezenlijke resultaten op? Terwijl ik daarop wel geen antwoord behoef te geven, kan ik de verzoeking niet weerstaan nog een staaltje van de naïve fijnheid van Commines hier in te lasschen. De laatste van hem aangehaalde woorden bezigt hij van een samenkomst tusschen Eduard IV van Engeland en Lodewijk XI te Pecquigny, niet ver van Amiens, gehouden. Wat laat hij er op volgen? *Vray est qu'ils n'eurent plus de guerre (aussi la mer estoit entre eux deux*), *mais parfaite amitié n'y eut jamais*.

Leveren de mondgesprekken van vorsten dus al weinig heilzame gevolgen op, last en moeijelijkheden verschaffen zij in ruime mate. Tegenover de onvruchtbaarheid van de vriendschapsbetuigingen en beleefdheidsplegingen jegens de souvereinen van Rusland en Pruisen staan de gevaarlijke gissingen, die allerwege geopperd zijn ten aanzien van het onderhoud, dat Napoleon te Salzburg gehad heeft met keizer Frans Jozef. Zijn het nu ook al niet meer zooals in het laatst der 15e eeuw *les serviteurs* (qui) *ne se peuvent tenir de parler des choses passées*, zeker zijn het de dagbladschrijvers, die met graagte ophalen van al wat de twee souvereinen elkander te danken en te verwijten hebben, en die bovendien breed uitmeten wat de overige vorsten van zulk een onderhoud moeten duchten of verwachten. Heftige voorstanders der Duitsche eenheid schreven met een verbitterde pen aan den keizer der Franschen de begeerte toe, om door een verbond met Oostenrijk en de Zuid-Duitsche Staten Frankrijk's invloed op het lot der Europeesche politiek weer in zijn vroegeren luister te herstellen, en tevens dat het Duitsche volk zich daardoor niet zal laten terughouden van zijn rechtmatig streven. Fransche journalisten van de gematigde richting meenden in de aansluiting tusschen Oostenrijk en Frankrijk alleen een waarborg te zien voor het behoud van den territorialen toestand, zoo als die bij de vredesverdragen van 1866 is vastgesteld. Een enkel orgaan der publieke opinie voegt daar de satirieke opmerking bij, dat het maar jammer is, dat die goede verstandhouding een jaar te laat komt. Doch grooter bewijs voor de onrust en het wantrouwen, dat uit de Salzburger bijeenkomst geboren is, kan niet worden bijgebracht, dan het feit, dat èn de Fransche èn de Oostenrijksche Regeering het noodig hebben geoordeeld, Europa in te lichten nopens de drijfveeren van Napoleon's bezoek en nopens den hoofdinhoud van het besprokene. Een circulaire aan haar gezanten bij de vreemde hoven was de vorm voor die inlichting gekozen. Daarin wordt het bezoek voorgesteld als een eenvoudige *condoleance-visite* voor den dood van keizer Maximiliaan; wel kon het niet uitblijven, dat de vorsten van twee zoo machtige staten elkander ook de indrukken meedeelden, die de gebeurtenissen der laatste jaren op hun gemoed hebben gemaakt, en van gedachten wisselden ten aanzien der vraagstukken van algemeen belang, die op het oogenblik in Europa aanhangig zijn. Afspraken zijn echter niet gemaakt. En in zijn gevoelens jegens Duitschland verklaart Napoleon

zich volstrekt niet veranderd. Dit is de hoofdinhoud der Fransche circulaire. Vrij van dubbelzinnigheid is vooral de verklaring van Napoleon's onveranderde houding tegenover Duitschland geenszins. Zal men letten op hetgeen hij heeft moeten laten gebeuren of op hetgeen hij waarschijnlijk gewenscht heeft? Wij voor ons meenen een addertje onder het gras te ontdekken in de vermelding van Luxemburg. Alsof men zeide: neem daar een voorbeeld aan, zoo Duitschland soms denkt nog eenige landen in zich op te nemen, die tot den opgeheven Duitschen Bond behoord hebben! Wat ook sire Philippe de Commines zegt - en ik beloof ditmaal niet meer van of namens hem te spreken - hij moge verzekeren: *Peu de choses y a secrettes en ce monde*, *par especial de celles qui sont dites*, tot dusver is nog alles niet geopenbaard, wat te Salzburg is omgegaan. Er ligt veel waars in de opmerking, die wij ergens gelezen hebben: Frankrijk en Oostenrijk hebben te veel goed te maken, om met vergenoegen op de veranderde politieke verhoudingen te kunnen zien. Is daarom de oorlog in het verschiet? Ligt Hannibal voor de poorten? O, neen! Frankrijk geraakt hoe langer te meer tot de overtuiging, dat de bevolking van Zuid-Duitschland niet op vreemde inmenging gesteld is. Een Fransche inval zou al die landen in den Noord-Duitschen Bond, dat is in de armen van Pruisen, werpen. Bovendien zijn eigenlijk Baden, Wurtemberg en Beijeren met Noord-Duitschland vereenigd voor een geval van oorlog. Hun legers staan krachtens de verdragen ter beschikking van den koning van Pruisen, zoo er oorlog ontstaat. Zal Frankrijk de vervulling dier voorwaarde verhaasten, zoolang het niet van een sterk anti-Pruisische gezindheid der ingezetenen overtuigd wordt? En wie dat zou durven onderstellen, hij leze de troonrede waarmee de Groothertog van Baden de zitting der Kamers te Carlsruhe geopend heeft. 't Is waar, hij is de schoonzoon van koning Wilhelm. Doch het antwoord der beide Kamers op die Troonrede is wel niet aan familiebetrekkingen toe te schrijven. En sterker dan daarin het verlangen tot aansluiting aan de voorshands verkregen Duitsche eenheid wordt uitgedrukt, kan men het zich moeilijk voorstellen. Voor die neiging is ook de Fransche Regeering genoopt terug te wijken. Appaiseeren is het doel der circulaire. Weest gij, Duitschers, nu tevreden met het reeds overwonnene, dan zal ik er mij ook in schikken. Als antwoord heeft ook von Bismarck na het ontvangen der Fransche medeelingen aan Pruisen's vertegenwoordigers bij de Europesche hoven een circulaire doen toekomen die in Frankrijk deels nijd tegen Pruisen, deels wrevel tegen de eigen regering verwekt. En volkomen juist is een opmerking, die op rekening van dat diplomatieke stuk gesteld wordt. Pruisen - zoo zou het daarin heeten - hecht groote waarde aan de door Frankrijk en Oostenrijk gegeven inlichtingen, omdat zij ten duidelijkste toonen, hoe gevoelig het Duitsche volk thans is op het punt zijner nationaliteit. De Zuid-Duitsche Staten zullen door Pruisen niet gedwongen worden, maar ook door Frankrijk niet afge-

houden, van hun toetreden tot de groote Duitsche Nationaliteit. Zij blijven vrij daarin te handelen naar hun eigen geest, naar hun eigen aandrift.

Zoo is dan inderdaad Frankrijk gedwongen geweest de susceptibiliteit van een naburig volk te ontzien en daardoor ingewikkeld te verklaren, dat het onmachtig is, den stroom tegen te houden, die eenmaal aan de bron ontsnapt is. In dat opzicht is dus de luister der *Grande Nation*, die eens - nog zoo lang niet geleden - door Napoleon III ten top gevoerd was, aanmerkelijk gezonken. Hoe ver zijn wij reeds verwijderd van den tijd, toen de zegevierende keizer kon wijzen op den roemrijken veldtocht in de Krim, op de vernedering van Rusland, op het verbond met Groot-Brittanje, op de bemiddeling van Oostenrijk, op het ophouden van den Russischen invloed te Berlijn.

Uit de hoogte van zijn zegekar was Napoleon III wel zoo goed een prijs van goed gedrag toe te kennen aan keizer Alexander voor zijn bereidwilligheid, om tot de Parijzer onderhandelingen toe te treden toen hij, bij de opening der Kamers in '56 zeide: '*L'honneur des armes une fois satisfait*, *c'était s'honorer aussi que de déférer au voeu nettement formulé par l'Europe.*'

Thans moet Frankrijk Duitschland's wenschen ontzien, zonder het zwaard ontbloot te hebben. En waar Frankrijk's legioenen in de laatste jaren wel gezien werden, - doch, wie denkt niet terstond aan de onderneming van Mexico? Daarbij schijnt iets meer verloren te zijn dan geld, manschappen en krijgsroem. In zijn groote redevoering, gehouden in de nu gesloten zitting van het *Corps Législatif*, heeft Thiers der Regeering voorgeworpen, dat zij de Mexicaansche leening in Frankrijk heeft aangemoedigd, toen het mislukken harer pogingen, om in Mexico een geregeld bestuur te vestigen haar reeds genoegzaam moest gebleken zijn. Nu onlangs wederom wordt in de *Revue Contemporaine* een reeks stukken, betrekkelijk het kortstondige keizerschap openbaar gemaakt, waaruit blijkt, hoe mededoogenloos de Fransche Regeering den vorst, wiens eerzucht zij had gaande gemaakt, aan zijn ongelukkig lot overliet, en tevens welk een treurige rol zij speelde tegenover de groote Amerikaansche Republiek. Nauwelijks toch was deze kolos van gevaren bevrijd, die zijn eigen bestaan bedreigden, of hij verklaarde ronduit aan Frankrijk, geen keizerrijk in Mexico te zullen dulden. En van toen af, 't begin van '66, besloot keizer Napoleon zijn troepen uit Mexico te laten terugkeeren, misschien ook blijde, dat hij een gelegenheid had, 30,000 geoefende soldaten op Franschen bodem terug te zien, met het oog op de verwikkelingen, die zich in Duitschland openbaarden. En was het reeds nu op zich zelf treurig, zich zoo vergist, zulke onberaden plannen gesmeed te hebben, onverantwoordelijk was het - zoo wordt het voorgesteld - den optimistischen Maximiliaan niet met de geheele waarheid bekend te maken. Tegenover hem werd de ontruiming voorgesteld als een gevolg van het niet vervullen zijner finantieele

verplichtingen, waartoe men wel wist, dat hij in de onmogelijkheid was. Doch ook tegenover het Fransche volk werd dezelfde dubbelzinnige houding aangenomen. Want terwijl keizer Napoleon ook, om de publieke opinie in zijn land, de Mexicaansche onderneming geëindigd wenscht te zien, moest zijn minister aan de vertegenwoordiging blijven verkondigen, dat het geïmproviseerde keizerschap vooruit ging. Eerst toen de zending van den generaal Almonte naar Parijs mislukt was, in Mei '66, vernam Maximiliaan, dat alle kans op hulp vervlogen was. Van zijn besluit tot troonsafstand werd hij terug gehouden door de keizerin Charlotte, die daarop in Juli besloot, haar uiterste pogingen bij den keizer der Franschen aan te wenden. Ook die reis, men weet het, liep vruchteloos af. De ongelukkige Charlotte kon de hemelgoden niet buigen, en aan macht om de hel te bezweren ontbrak het haar. Haar krankzinnigheid was een gevolg der verdwenen illusiën, die het onderhoud met Napoleon geheel had vernietigd.

Het zal niemand verwonderen, dat een *volledig* verhaal van al die omstandigheden, toegelicht met officieele bescheiden, niet in Frankrijk, maar in Engeland en in Duitschland het licht zal zien.

De keizer zelf ontveinst zich al die nederlagen niet. En eenmaal overgegeven aan de gewoonte om zijn volk en Europa, van tijd tot tijd, zijn orakeltaal te doen hooren, onthoudt hij zich daar niet van, ook al moet de sombere toon worden aangeslagen. Bij zijn terugkeer uit Salzburg heeft hij het Noorden des Rijks doorreisd en bepaaldelijk te Arras, te Amiens en te Rijssel het hem begroetende gemeentebestuur op zijne wijze aangesproken.

Te Rijssel wees hij, met een half geheimzinnige woordenkeus, op de donkere stippen, die zich in de laatste tijden aan Frankrijk's staatkundigen hemel hadden vertoond. Meer bepaaldelijk sprak hij te Amiens van het mislukken der Fransche staatkunde aan gene zijde van den Oceaan. Natuurlijk zou zich alles ten beste schikken, de vrede zou bewaard blijven, daardoor handel en nijverheid de verloren krachten herwinnen, en aan de latere invoering van meer vrijzinnige staatsinstellingen moest men nog niet wanhopen.

Ligt nu soms in die verklaringen eenige zekere hoop op vrede? Napoleon voorziet vrede, Oostenrijk's eerste minister von Beust verkondigt op zijn doorreize door het rijk vrede, de koning van Pruisen laat zich in de troonrede, waarmeê hij den rijksdag opent, vredelievend uit. Het gaat hiermeê als met de schuldenaars, die zich zelve manen. Men verzekert dat zij bij zulk een herinnering het plan hebben, de betaling nog recht lang uit te stellen. Wij willen hier gaarne instemmen met den uitroep, dien oostersche kroniekschrijvers bezigen, als zij uiteenloopende lezingen omtrent een gebeurtenis meêgedeeld hebben: God alleen weet het!

Zeker is het, dat de kwestie der Sleeswijksche grensregeling,

krachtens het bekende art. 8 van den Prager vrede, op 't oogenblik wederom een veel minder kwaadaardig uiterlijk aanneemt dan eenige maanden geleden. De schriftelijke vorderingen, de precies geformuleerde diplomatieke nota's, waarin woorden gewikt en gewogen worden en waarin men - gelijk het genoemd wordt - elkander de vliegen tracht af te vangen, hebben opgehouden en plaats gemaakt voor mondelinge bespreking. Een Deensch gevolmachtigde heeft zich naar Berlijn begeven, om daar de aangelegenheden van zijn vaderland te bepleiten. Frankrijk, zegt men, spoort Denemarken tot gematigdheid aan. Dat moet waarlijk wel krachtigen invloed uitoefenen op een volk, dat, zelfs toen het door de Westersche mogendheden in het gelijk gesteld werd, uit overdreven vredelievendheid (?) aan de hebzucht van twee overmachtige rijken werd prijs gegeven.

Intusschen is vooralsnog geheel Sleeswijk, zonder eenig onderscheid, in den Rijksdag van den Duitschen Bond vertegenwoordigd. Dat onder de door dat land gekozen afgevaardigden maar één Deenschgezinde gevonden wordt, schrijft men aan de opzettelijk met die bedoeling gemaakte indeeling der kiesdistricten toe. Doch het nadeel daarvan moet men niet te hoog aanslaan. Wat zou een enkel oppositielid meer of minder in die echt Duitsche vergadering afdoen?

Merkwaardig is het, dat die Rijksdag door den koning van Pruisen als Bondsvoorzitter, geopend is met een troonrede, die over de politiek geheel zweeg en volkomen geleek op die redevoeringen, zooals zij in vast georganiseerde Staten, in kalme tijden, worden uitgesproken. Zij hield slechts het programma in, een algemeene schets der werkzaamheden, die de Bondsregeering voornemens is, gemeenschappelijk met den rijksdag af te doen. Waartoe ook nu nog theoriën, nu de praktijk zoo frisch en groen de grondvesten der Duitsche eenheid tegenlacht, nu Baden haar te gemoet huppelt, en de verzoeker aan den anderen kant des Rhijns als van zelf terug wijkt op het gezicht van het verlossingsteeken der herboren Duitsche natie? En toch beweert men, was die onthouding maar een schijnbeweging. Van de vergadering zelve den stoot te ontvangen, om op den ingeslagen weg voort te gaan, moet den koning niet onwelkom zijn. Welnu, die stoot is gegeven. De nationaal-liberale partij heeft voorgesteld, en de meerderheid van de vertegenwoordigers van Noord-Duitschland heeft aangenomen, op die administratieve troonrede een staatkundig antwoord te geven. In meerdere ontwerpen daarvoor lezen wij, dat de rijksdag ten volle beseft, dat de Zuid-Duitsche Staten slechts vrijwillig tot een Bond kunnen toetreden, daartoe in geenen deele genoopt kunnen worden. Bereids geeft echter de houding der Badensche regeering en vertegenwoordiging de hoop, dat de geest van aansluiting ook bezuiden den Main veld wint. Iedere poging, van wie ook uitgaande, om die neiging tegen te gaan of de verwezenlijking te beletten - zoo redeneert het ontwerp verder - zou op den krachtigsten weer-

stand van het vereende Duitschland afstuiten. Wordt zulk een paragraaf aangenomen, waar alle kans op bestaat, dan is de Pruisische regeering van een groot deel zijner bijzondere verantwoordelijkheid in de bevordering der Duitsche eenheid ontslagen.

Uit het aanbieden van zulk een ontwerp blijkt reeds, dat de Rijksdag nagenoeg uit dezelfde bestanddeelen samengesteld is als vroeger de constitueerende Vergadering. Wel zijn te Berlijn zes ultra-liberalen gekozen, doch over het algemeen heeft die partij gezegevierd, die onder den naam van Nationaal-liberale, besloten heeft, von Bismarck's pogingen te ondersteunen, omdat hij tot stand heeft gebracht alles wat op het oogenblik te verkrijgen viel, en omdat hij verwijderd is van de feodale richting, die vroeger de Pruisische Regering bezielde. Ook uit de keuze van President en Vice-presidenten blijkt, dat de stand der partijen in den Rijksdag dezelfde is gebleven. Het zijn wederom de heeren Simon, de hertog van Ujest en Benningsen.

Intusschen gaat de Regeering voort met haar pogingen, om de geannexeerde Provinciën te winnen. Zij raadpleegt notabelen uit die gewesten omtrent de behoeften en de begeerten der bevolking, ze roept in Hannover den landdag bijeen, om de bijzondere belangen van districten en gemeenten te regelen, laat de geldmiddelen ter beschikking der locale behoeften en neemt zulke treffende bestuursmaatregelen, dat een onpartijdig reiziger laatstelijk heeft kunnen verzekeren, dat behalve in de vroeger vrije stad Frankfort, de weldenkende burgers hun vroegeren regeeringsvorm nergens betreuren. De afstand van koning George en van hertog Adolf komt natuurlijk ook niet onpas.

Wat zal, als eenmaal de Zuid Duitsche Staten zich bij den Noord Duitschen Bond gevoegd hebben, van de Duitsche landen komen, die onder Oostenrijk's scepter staan? Dat vraagt men zich onwillekeurig af. Er zijn er, die aan de hatelijkste combinatiën tusschen Rusland en Pruisen geloof slaan. Oostenrijk moet vernietigd worden, heet het in dat plan: de Duitsche Provinciën vinden haar natuurlijken weg, de Slavische lossen zich in het groote Pan-Slavische Rijk op, dat de Alleenheerscher aller Russen voorbereidt. Maar rekent men dan wel met de Hongaren, die volstrekt niet tot de Slaven behooren? Zullen ook de Polen zoo eensklaps alles vergeten wat hun stamgenooten onder de Russische heerschappij geleden hebben? Niets dan gissingen. 't Is waar, de Boheemsch-Slavische bevolking heeft dezer dagen wederom krachtig haar national bewustzijn uitgesproken, zoowel toen de Boheemsche kroon-insigniën naar Praag werden overgebracht, als toen minister von Beust die hoofdstad bezocht. Doch dit beteekent misschien niets anders dan het verlangen naar een afzonderlijk bestuur even als Hongarije thans bezit. Dit streven nu is wel de worm die aan de soliditeit der Oostenrijksche monarchie knaagt, maar sluit nog geenszins in de begeerte, om den scepter der Habsburgers voor dien der Romanofs te ruilen.

Met Hongarije worden de regeeringsbetrekkingen voortdurend beter. Na langdurige beraadslagingen is ook tusschen het Hongaarsche Ministerie en dat voor de overige deelen des Rijks de regeling der finantieële aangelegenheden tot stand gekomen. Het aandeel, dat Hongarije in de belastingen en in de rente der staatsschuld voortaan zal moeten betalen is vastgesteld. Van vermindering der rente is geen sprake meer. Alleen zouden alle effecten van binnenlandsche leeningen tot één gelijkvormigen rentestandaard worden geconverteerd zonder nadeel der bezitters, alles tot gemak der administratie. Van de aanneming dier maatregelen, zoo door de Hongaarsche vertegenwoordiging als door die der overige landen, zal een kabinetskwestie worden gemaakt.

Overigens blijven de verschijnselen van liberalen vooruitgang in den Oostenrijkschen volksgeest zich vertoonen. Een talrijke vergadering van onderwijzers heeft besloten, bij de Regeering krachtig aan te dringen op een onderwijs, dat geheel onafhankelijk zijn zal van de Kerk. Gelijkheid van alle kerkgenootschappen, instelling van het Burgerlijk Huwelijk, in één woord een liberale inrichting der maatschappelijke verhoudingen, wordt dringend verlangd. Het is nu maar de vraag: zullen hierin de Duitsche, de Hongaarsche en de Slavische bestanddeelen des Rijks het eens zijn?

Wat voedsel geeft aan de overdreven geruchten van Rusland's plannen met de Slavische volken is ongetwijfeld ook de onrust die voortdurend heerscht in Bulgarije en het uitbarsten van onlusten in Epirus en Thessalië. Doch hoewel het mogelijk is, dat Russische invloed de hand daarin heeft, zoo zijn de woelingen genoegzaam te verklaren uit den benarden toestand van het Turksche Rijk. Tegen alle verwachting echter is de Porte de worsteling met de Candioten te boven gekomen. Zij heeft geweigerd afstand van het eiland Candia aan Griekenland. Zij heeft geweigerd een wapenstilstand te sluiten met de opstandelingen, zij heeft gezegevierd. Aan de ingezetenen, die het verlangen, wordt de gelegenheid opengesteld het eiland te verlaten. Daarna zal het bestuur geregeld worden tot genoegen der bevolking, wellicht zelfs een Pacha van den Griekschen godsdienst worden aangesteld. Daar de betrekkingen tusschen Turkije en Rusland vriendschappelijk schijnen, blijkens het bezoek, dat een Turksch afgezant bij den Czaar heeft afgelegd op zijn doorreize door de Krim, zoo mag de crisis der Oostersche kwestie voorloopig weer als verschoven worden beschouwd.

Geheel afgespeeld is ook het drama van den Spaanschen opstand, die kan gezegd worden, geheel mislukt te zijn. Als oorzaken daarvan geeft men voornamelijk de volgende omstandigheden op. De partij van den opstand heeft te veel vooruit van zich laten hooren, als 't ware aangezegd, waar en wanneer zij haar bewegingen zou aanvangen; daardoor was de Regeering in staat, alle maatregelen daartegen te beramen. De groote massa van het spaansche volk was onverschillig in den strijd; zonder begrip van ware vrijheid, zonder gevoel van de laagte

van den tegenwoordigen toestand, begreep het niet, wat het bij een omverwerping der bestaande orde kon winnen. Er was voorts gebrek aan samenwerking tusschen de onderscheidene groepen; zij ondersteunden elkaar niet. Onzekerheid heerschte nopens het doel, dat beoogd werd, onzekerheid nopens de vraag, wie de ziel van den opstand was. Was generaal Prim de geheime aanlegger van het plan, waarom verscheen hij niet op het tooneel? Het volk heeft niet genoeg aan een begrip, het moet een naam hooren, die als banier omhoog wordt geheven. Doch zou Prim de man geweest zijn, om geestdrift bij het volk te wekken? Hij, de vroegere vriend en bondgenoot van dien Narvaez, dien hij dan zou heeten te bekampen. Door een en ander werd de zege voor de koninklijke troepen gemakkelijk gemaakt. En nu volgen de gewone gevangennemingen, vervolgingen, verbanningen, fusillades. Na die noodwendige beslommeringen zal er in Spanje weer rust heerschen, de rust van de zee, nadat zij haar slachtoffers heeft verzwolgen. Voor het oogenblik is zij kalm en effen, maar voor nieuwe stormen is zij niet gevrijwaard.

Hangen er soms over Italië weder nieuwe omweerswolken? Zal Garibaldi voor Rome het *Nu of Nooit* gaan uitspreken? Allerlei geruchten zijn daarover in omloop, geruchten, die zelfs bij de Italiaansche Regering geloof vinden, blijkens haar uitdrukkelijke verklaring, dat zij niet wenscht, dat bijzondere burgers de taak van den Staat op zich gaan nemen en gevaarlijke verwikkelingen in het leven roepen. Doch hoewel de groote Italiaansche vrijwilliger geen Viriathus is, die zijn hemd zou verbranden indien het zijn plannen kende, zoo zal hij toch voorzichtig genoeg zijn, om zijn bezoek van de Eeuwige stad niet aan te kondigen voor dat hij genoegzame macht bezit, om dit ook tegen den wil der Regeering door te drijven. Zeker is het, dat Garibaldi wel zal beweren, dat als Rome maar eens bij Italië gevoegd is, voor dat rijk de tijd van rust en vrede is aangebroken. Al was hij dus met die plannen bezig, zou er nog niets vreemds gelegen zijn in zijn verschijning op het vredescongres te Genève. Werkelijk wordt het bericht verspreid, dat Garibaldi op 't punt was, de Romeinsche grenzen te overschrijden, toen hij op last der Italiaansche Regering werd gearresteerd.

Zonderling is die congressen-manie van onzen tijd. Die er verschijnen - zoo hoorde ik - vallen als uitgehongerde menschen op de gelegenheid aan, het woord te voeren. Politieke ballingen, personen afkomstig uit een land, waar geen vrijheid van discussie heerscht, zijn de drukste redenaars. Daar ligt veel waarheid in. Mij kwam het ook voor, dat de congressen moesten dienen als een hoog gelegen wijkplaats voor beginselen, die in een overstrooming dreigen onder te gaan. Hierin is het met dit vredescongres niet beter gesteld. Het gevoel van een vasten, verzekerden vrede is vooreerst uit Europa verdwenen. Daarom is het onverschillig, of het congres te Genève zekere besluiten had geformuleerd, of dat het nu, ten spot van ieder, in de grootste verwar-

ring en oneenigheid is ontbonden. Of er vrede zal heerschen tusschen de volken, zal niet afhangen van de besluiten eener dergelijke vergadering. Het zal afhangen van de beschaving der volken zelve en van de kracht die zij bezitten om aan hun eigen bestuur deel te nemen, zoo dat de regeerders geen strijd meer ondernemen om aan ijdele heerschzucht of hersenschimmigen volkstrots te voldoen.

Aan gene zijde van den Atlantischen Oceaan, in den grooten Vrijstaat, blijven de zaken een voor president Johnson gunstige plooi houden, dank zij de onverzettelijkheid van zijn wil. Volhardende in zijn denkbeelden ten aanzien der vroeger oproerige, geconfedereerde staten, wenschte hij den bekwamen generaal Sherman, die den burgeroorlog heeft geeindigd, van het gouvernement over Louisiana te ontheffen, omdat de veldheer zich nog altijd te veel als overwinnaar liet gelden, en de radicale beginselen toegedaan is. Toen nu de minister van oorlog Stanton weigerde hieraan meê te werken, gaf de president hem zijn ontslag en nam in het kabinet op generaal Grant. Hoewel deze bepaaldelijk een gematigde richting aankleeft, wenschte hij toch zijn kans op het volgende Presidentschap, die nog al gunstig schijnt te staan, niet te verspelen door onbepaald met Johnson te heulen. Bovendien viel het hem hard zijn vroegeren wapenbroeder te moeten afzetten. Na lang worstelen, toegeven en weer terugtrekken, is de moeilijkheid eindelijk zóo opgelost, dat Sherman eenvoudig verplaatst is, en een ander militair commando in een der zuidelijke staten heeft ontvangen.

Evenzeer heeft de President zijn plan doorgezet van een amnestie voor hen die betrokken zijn geweest in den burgeroorlog. Alleen enkelen, en daaronder Jefferson Davis, de president der vroeger geconfedereerde staten, en de schuldigen aan den moord van Lincoln zijn daarvan uitgesloten.

De derde Maandag van September heeft onzen geliefden Koning wederom te midden der Vertegenwoordiging gezien en de gebruikelijke rede van den troon hooren uitspreken. Zij bevatte twee afdeelingen, die de aandacht bijzonder waardig zijn. Eerstens de vermelding van het geschil met België. Wel wordt de hoop, de waarschijnlijkheid zelfs, uitgedrukt van vreedzame beslechting, van België's berusting in onze verbeteringswerken op de Ooster-Schelde, en wel op grond van de onschadelijkheid er van. Doch ieder begrijpt, dat in een troonrede daaraan niet zou zijn herinnerd, zoo het verschil nog niet werkelijk eenig gewicht had. Naar de berichten echter, juist als gevolg van die vermelding, o.a. in de *Kölnische Zeitung* geplaatst, hebben de drie ingenieurs van Frankrijk, Engeland en Pruisen zich met de zienswijze onzer Regeering vereenigd, en zal dus België met allerlei napleiten en hernieuwd, eigen, afzonderlijk, dus al licht partijdig onderzoek niet verder komen.

Veel gewichtiger is de paragraaf, die aan de koloniale belangen ge-

wijd was. Daarin werd gewezen op de uiteenloopende meeningen, die ten aanzien van ons bestuur in Indië zich allerwege geopenbaard hebben, de nadeelige invloed betreurd, die deze onzekerheid op den gang der zaken aldaar uitoefent, en daaruit de conclusie getrokken, dat de Regeering derhalve krachtig moet optreden, om het staatsbelang in die koloniën te handhaven.

Gaven de woorden des konings '*Mijn* eerste zorg zal dus aan de belangen dier O.I. gewesten gewijd zijn' in een troonrede, in tegenoverstelling van het meervoudige, reeds te kennen, dat in de regeling der koloniale aangelegenheden vooreerst de Wetgevende Macht minder bepaald zou worden uitgeoefend, die bedoeling is nog nader ontvouwd bij de discussiën, die over het Adres van Antwoord zoowel in de Eerste als in de Tweede Kamer hebben plaats gehad. Bij die gelegenheid verklaarden èn de Voorzitter van den Ministerraad, Graaf v. Zuylen, èn de Minister van koloniën, die thans voor 't eerst met de Staten-Generaal kennis maakte, dat zij de bevestiging van een Indisch regeeringstelsel niet bepaaldelijk bij de wet zouden zoeken. De Minister van koloniën heeft althans het indienen van wetsontwerpen over de Indische cultures van zóoveel toekomstige onderzoekingen afhankelijk gesteld, dat in de eerste tijden daar niets op te rekenen valt. De Eerste Kamer heeft zich eenigermate met die zienswijze vereenigd door de verwerping van het voorstel van den heer Duymaer van Twist, strekkende om in het antwoord het verlangen uit te drukken naar *wettelijke grondslagen;* alleen op *vaste grondslagen* wordt thans door die Kamer aangedrongen. In het Adres van Antwoord der Tweede Kamer wordt op de wenschelijkheid eener regeling bij de wet klaarblijkelijk gedoeld door de verklaring, dat de Kamer wenscht *mede te werken* tot de handhaving van het staatsbelang in Indië. Ons klinkt het voornemen der Regeering wel wat vreemd in de ooren. Het onderwerp, waarvoor nu al of niet wettelijke regeling te pas zou komen, is - blijkens de geschiedenis van 't vorige zittingsjaar - de regeling der bebouwing van gronden op Java door particulieren, aan wie zij in erfpacht of in langdurige huur konden worden uitgegeven. Die aangelegenheid was natuurlijk begrepen in de Cultuurwet van den Minister Fransen van der Putte, en vormde later een afzonderlijk wetsontwerp van de Ministers Mijer en Trakranen. Ter gelegenheid van de over die ontwerpen gehouden discussiën is nimmer door de Kamers beweerd, dat er nog geen behoefte was, om die onderwerpen bij een wet te regelen. En dat de Regeering ook die meening niet koesterde, blijkt uit de indiening van het ontwerp op de uitgifte in Erfpacht zelve. Hoe kon nu hetzelfde Ministerie ontsnappen aan den zin van artikel 59 der Grondwet, dat wettelijke regeling van koloniale aangelegenheden voorschrijft, niet alleen toelaat - 'en worden door de wet geregeld' - zoodra de behoefte daaraan blijkt te bestaan? Ons dunkt, na zulk een omkeer zijn alle interpellatiën aan den Minister van koloniën gericht, omtrent zijn al of niet

voortzetten der zoogenoemde Mijersche koloniale politiek overtollig. Intusschen kent men nu de veranderde zienswijze der Regeering. Zij moet natuurlijk toegeschreven worden aan het optreden van Minister Hasselman, die dus daardoor feitelijk de ziel, de chef van het kabinet is geworden. Deze nieuwe bestuurder onzer koloniale staatkunde is - blijkens meergemelde discussiën in de Eerste Kamer - een bepaald voorstander der gouvernements-cultures; aan de bijzondere nijverheid wil hij vooreerst weinig gunnen. Vooreerst toch zou de inlander daardoor worden geëxploiteerd, terwijl ons gouvernement evenzeer zou worden benadeeld. Eerst als de Javaan zelf lust in arbeid tot eigen voordeel zal gekregen hebben, moet men met bebouwing voor bijzondere rekening beginnen. Dus niet laten te water gaan voor dat hij zwemmen kan. De afschaffing der heerediensten zal de nieuwe minister niet bevorderen, omdat de Javaan daaraan gewoon is. Eerbiediging van zijn begrippen is beter dan het opdringen van weldaden. Denkt men in ernst, dat de Javanen, evenals de schooljongens, waarvan van Lennep in zijn *Uithangteekens* spreekt, zouden opstaan, omdat de roede en de plak afgeschaft werden? Dat de inlandsche hoofden zonder aanmerkelijke vergoeding met die afschaffing ontevreden zouden zijn, dat laat zich begrijpen. Eindelijk heeft deze Minister ronduit verklaard, dat de hervormingen in Indië voor een groot deel worden beheerscht door de geldelijke behoeften van het moederland. 't Is inderdaad goed, dat daar van alle kanten op gewezen wordt; 't is de éenige weg om tot het verbreken dier verhouding te geraken; die eigenlijk alle inzichten in Indische zaken noodwendig moet benevelen. Eerst als 't batig slot zal zijn verdwenen, kan een heldere morgen dagen voor dat deel van het Oosten, dat aan de hand van den Koning der Nederlanden is toevertrouwd.

H.L.D.

Mengelwerk.

Uit den vreemde, meêgedeeld door Mevr. van Westrheene.
Oom Boeman.
Voor kinderen... en groote jongens.

I.

Onze vriend Julius, de kunstschilder die reeds menige médaille en menig lintje in zijn knoopsgat veroverd heeft, wiens minste doek sedert jaren met graagte wordt gekocht en ruim betaald, had eene... of liever had twee *idées fixes*, die trouwens zoodanig met elkander in verband stonden, dat men ze bijna één kon noemen.

Door eigen verdienste van onbekende armoede tot rijkdom en aanzien gekomen, scheen hij nogtans in betrekking tot zijn huiselijk leven weinig gebruik te maken van de vruchten van zijn genie.

Ofschoon blijkbaar onverschillig voor de wezenlijke of vermeende voordeelen van den ongehuwden staat, legde hij nooit het geringste plan aan den dag om te trouwen en een eigen gezin te hebben; integendeel, hij scheen een bepaalden afkeer van het huwelijk te koesteren.

Wanneer wij hem wezen op het goede voorbeeld dat wij hem gaven, (met wij bedoel ik de twee of drie families met wie Julius als huisvriend omging); hem zelfs wel eens ons huiselijk geluk zagen benijden, en wij hem onder het oog brachten hoe goed hij partij van zijne positie trekken kon om een goed huwelijk te doen, antwoordde hij, schouderophalende, met het gezicht van iemand die eene duur gekochte overtuiging uitspreekt:

‘Ik zeg niet dat gij ongelijk hebt, maar....’

‘Maar wat?’

‘Vooreerst ben ik te oud.’

‘Met uwe zes-en-dertig jaren? Loop heen!’

‘Gij lacht er om; maar ik meen het. Als men, zoo als ik, zes-en-dertig jaren

oud geworden is en een ongedwongen, onafhankelijk kunstenaarsleven heeft geleid, heeft men gewoonten aangenomen die met het familieleven onbestaanbaar zijn. Men is dan te veel aan ongeregeldheid, onafhankelijkheid en eenzaamheid gewend. Men sluit zich soms weken achtereen op, en zwerft dan weder eene maand lang rond zonder iets uit te voeren. Nu eens zoekt men gretig naar stilte, dan weder heeft men behoefte aan gewoel en gedruis. Hoe zou ik mij dat alles afwennen?'

'Gij behoeft u dat niet af te wennen.'

'En hoe zou eene vrouw gelukkig kunnen zijn, die al die variatiën van humeuren verdragen moest?'

'O, er zijn er zoo veel die er zich gaarne in schikken.'

'Zeg liever die het moedig dragen.'

'Kom, kom, gij zoudt u even goed laten temmen als ieder ander.'

'Nu, ik geef toe, dat ik het geluk zou kunnen hebben eene goede, liefderijke vrouw te vinden, die mijne gebreken nam voor hetgeen ze zijn, en die mij door edelmoedige toegefelijkheid voor mijne aanwensels, er langzamerhand toe brengen zou iets op te offeren aan haren smaak en hare wenschen; zoodat er een matig evenwicht in dat opzicht ontstaan zou. Maar als ik trouwde, zou ik waarschijnlijk kinderen krijgen.'

'Dat ligt in den normalen loop der dingen.'

'En daarom juist wil ik niet trouwen.'

'Zoudt gij dan niet van uwe kinderen houden?'

'Integendeel, ik geloof dat ik er zeer veel van houden zou; maar mijn vader hield van mij ook en toch heb ik hem eene onverdragelijke kindsheid te danken gehad. Hij was zenuwachtig en licht geraakt; ik kon niets ongestraft uitvoeren. Ik werd er oproerig tegen in; ik had er pleizier in mij te verzetten, hoewel ik toch altijd eindelijk de minste moest zijn; over het geheel genomen, was ik niet gelukkig. Ik ken menschen genoeg die gaarne hunne eerste tien of twaalf jaren nog eens beleven zouden; welnu, ik niet!'

'En daaruit maakt gij de gevolgtrekking?'

'Ik maak er de gevolgtrekking uit dat ik het karakter van mijn vader heb; dat ik het mijne aan mijne kinderen zou doen erven en dat ik hen bij gevolg even ongelukkig zou maken als ik geweest ben; dat vooruitzicht schrikt mij af, voor arme schepseltjes die niet om zulk een treurig leven gevraagd hebben.'

'Maar wie zegt u?...'

'Dat ik voor hen zou zijn wat mijn vader voor mij geweest is? Wel, dat voel ik; ik ken mij zelven zeer goed. Ik weet dat het gebabbel, de drukte, de beweging van kinderen mij onverdragelijk zouden zijn... Ik behoef u trouwens niet te zeggen, wat ik voor mijne kinderen zijn zou. Gij hebt maar te zien wat ik voor de uwe ben.'

Ik moest Julius in zoo ver gelijk geven dat hij alles behalve toegevend voor hen was.

'Och, wat bederft gij ze!' riep hij telkens. 'Wat! Laat gij dat toe! Waarom geeft gij hun nu weêr hun zin? Hoe meer men kinderen toegeeft, hoe veeleischender zij worden. Wat zijt gij zwak!' enz. Het was duidelijk te zien dat het minste vergrijp dat er in zijn bijzijn gepleegd werd, hem ergerde en uit zijn humeur bracht; zoodat de kinderen, die hem altijd van strengheid en straffen hoorden spreken, hem den bijnaam gegeven hadden van oom Boeman, welken bijnaam hij zich gaarne liet welgevallen.

'En toch houd ik van hen,' hernam oom Boeman. 'Dat weet gij zelf. Maar wat zal ik er aan doen; misschien word ik door een heimelijk instinkt gedreven mij te wreken

op mijne eigene verdrukte jeugd; die indruk is bij mij nog niet weg en werkt als een zuurdeesem van dwingelandij.’

‘Tut, tut! Uwe wijze van doen met onze kinderen bewijst niets. Als het uwe eigene kinderen waren, zoudt ge zien dat...’

‘Een instinkt kan men niet overwinnen, en het is een instinkt. Ik zal wel zorgen dat ik geen kinderen krijg. Om niemand ongelukkig te maken, blijf ik die ik ben.’

‘Dat wil zeggen ongelukkig.’

‘Wel neen! Ik ben zeer gelukkig.’

En dan begon hij te betoogen - wat hij zelf misschien geloofde - dat het beoefenen van zijne kunst, de conceptie van - de zorg voor zijn werk, voldoend voedsel was voor zijn geest en zijn hart; de ondervinding sprak nogtans zijne stellingen ten eenenmale tegen.

Dikwijls zagen wij hem knorrig en onrustig, als of hij gebukt ging onder die eenzaamheid, welke hij te vergeefs zoo dragelijk mogelijk zocht te maken door als gast aan onze tafel te verschijnen en ons op zijne beurt aan de zijne te noodigen.

Somtijds - blijkbaar wanneer hij het meest behoefte gevoelde om zich wijs te maken dat hij niet alleen stond op de wereld - ging hij naar een van de stadjes in den omtrek van Parijs, waar eene tante woonde; een zuster zijner moeder, weduwe met eene allerliefste dochter; wie hij dan in persoon den vervallen termijn van het jaargeld bracht, dat hij zich verplicht gerekend had haar te geven, zoodra zijn werk hem ruim betaald was geworden.

Wanneer hij dan terug kwam, vroegen wij hem gewoonlijk naar den welstand zijner tante en dien van zijn nichtje, wie wij een paar malen bij hem ontmoet hadden.

Eens zeide hij:

‘Jeanne wordt nu al negentien jaar. Ik heb aan tante gezegd dat het tijd werd een man voor haar te zoeken, als wij eene geschikte partij voor haar vinden konden.’

‘Maar mij dunkt dat de geschikte partij voor de hand ligt; als gij maar wildet.’

‘Hoe zoo?’

‘Wel, die zijt gij zelf!’

Nu hadt ge den uitroep van verbazing en medelijden moeten hooren!

‘Het arme kind! Met mij trouwen! Neen, daartoe houd ik te veel van haar.’

Op zekeren Zondag, in den zomer... Maar ik moet nog vertellen dat Julius een paar uur van Parijs een optrekje bezit, met een lieven lommerrijken tuin, waar hij des zomers zijn atelier overbrengt. Op zekeren Zondag dan, waren wij met ons allen, zooals meer gebeurde, naar de kluis gegaan waarin onze vriend zijne zomerdagen sleet, in het eentoonige gezelschap eener oude trouwe dienstmaagd, uitgedroogd als een stokvisch, nijver als de bij en doof als een kwartel, en dat van twee vette, luie, nijdige honden.

Het spreekt van zelf dat onze kinderen, zooals gewoonlijk, van de partij waren en, insgelijks als gewoonlijk, werden zij menigmaal beknord door oom Boeman, die de man niet was om kalm aan te zien dat er op zijne bloembedden getrapt werd, of aan de heesters gerukt, of dat de lieve honden geplaagd werden.

Tegen den avond, toen wij op het punt waren naar Parijs terug te keeren, begon er een dichte regen te vallen die den geheelen nacht dreigde aan te houden.

Wijl wij, om aan het station van den spoorweg te komen, een groot eind moesten loopen, wisten wij niet wat te beginnen, vooral om de kinderen, die in zulk een weder onmogelijk loopen konden en die men evenmin tegen den regen kon beschutten door hen te dragen.

'Blijft hier,' zeî Julius. '*A la guerre comme à la guerre;* wij zullen ieder wel een slaapplaats bezorgen.'

Maar, behalve de moeielijkheid van twaalf menschen te herbergen, in een huis waarin er gewoonlijk twee woonden, moest ik noodzakelijk den volgenden morgen tijdig in Parijs zijn.

'Laat dan de kinderen hier; ik zal wel bedjes voor hen maken, en morgen ochtend, na het ontbijt, zal ik ze u terug brengen,' stelde de oude Françoise voor, die de liefde onzer kinderen had weten te winnen, omdat zij hen alles liet doen wat zij verkozen.

'Dat is een uitmuntend denkbeeld,' riep Julius, 'laat de kinderen bij Françoise; zij zal ze u morgen terug brengen.'

Dat voorstel werd aangenomen. Wij vertrokken en vertrouwden aan de trouwe dienstmaagd Marguerite en Louis, Leon en Paul, die verrukt over den tegenspoed achterbleven.

Den volgenden morgen, toen wij de kinderen terug verwachtten, zagen wij Françoise alleen verschijnen, die zich haastte de onrust te verdrijven welke zij, bij hare eenzame verschijning, op ons gelaat zag.

Met de zon opgestaan, die dien morgen prachtig was opgekomen, had ons viertal Françoise rust noch duur gelaten eer zij het hekje van den tuin had open gemaakt, en toen zij hun van tijd van heengaan was beginnen te spreken, uit den fraaien tuin, waarin ze zoo heerlijk aan het stoeien waren, waren ze allen te gelijk aan het schreien gegaan.

'Het ging mij waarlijk aan mijn hart,' zeî Françoise; 'en toen ben ik er met mijnheer over gaan spreken. "Het is mooi weêr," zeî ik; de arme kleintjes zijn zoo in hun schik buiten; het gebeurt hun zoo zelden. Als wij hen met geweld meênemen, zullen ze er lang van weten; weet ge wat, mijnheer? Gij moest hen hier houden tot aanstaanden zondag; dat zal geen klein pretje voor hen zijn. Zondag komen de heeren en dames toch weêr, dan kunnen zij de kinderen weêr meênemen. Toen zeide mijnheer: Zoo als ge wilt, Françoise; het is geheel uwe zaak; want ik denk mij niet met hen bezig te houden. Ik hoop zelfs zoo weinig mogelijk van hun verblijf hier te merken.

"O, gij hebt niets te vreezen, mijnheer; ik neem alles op mij. Als gij enkel maar op u wilt nemen een oog op hen te houden, terwijl ik ga zeggen dat zij niet t'huis komen, verzeker ik u dat gij niet meer van hen hooren of zien zult, dan gij zelf verkiest."'

'"Nu, ga dan schielijk heen," antwoordde mijnheer, "en kom gauw terug, om mij zoodra mogelijk van mijn post van kindermeid te ontslaan."'

'Nu gij het weet, maak ik aanstonds dat ik wegkom; mijnheer mocht eens ongeduldig worden!... Hij kan niet veel van kinderen velen, zooals gij weet; en als hij de arme wurmpjes ging beknorren of hun pleizier benemen, had ik de kinderen niet bij mij behoeven te houden. Eer ik heenging, heb ik hun goed aanbevolen, dat zij zoet moesten zijn en zij hebben het mij beloofd; maar kinderen onthouden niet lang en als zij mijnheer gingen hinderen, kreeg ik het op mijn dak als ik t'huis kom. Goeden dag, mijnheer, goeden dag, mevrouw.'

Toen Françoise vertrokken was, en wij onze kinderen in goede handen wisten, moesten wij lachen om haren inval, die oom Boeman eene geheele week lang zulke commensalen bezorgd had; wij verlangden reeds naar den zondag, om van den meest belanghebbende te vernemen, hoe het met die samenwoning met zulke ongeschikte commensalen gegaan was.

Maar wie kwam daar dinsdag, reeds dinsdag in den namiddag aan? Niemand anders dan onze vriend Julius, doch niet alleen; want hij was omringd door zijne kleine gasten, wie hij verlangde weder onder het ouderlijk dak te brengen.

Wij begonnen hem uit te lachen.

‘Ha, ha! dat is mooie inval van Françoise geweest!’

Niet zonder eenige verlegenheid antwoordde hij:

‘Een zeer goede inval, dat verzeker ik u.’

‘Zijt gij dan tevreden over hen geweest?’

‘Zeer tevreden’

‘Maar, waarom...’

‘Waarom ik hen t'huis breng? Omdat eene ernstige, dringende, en vooral zeer onverwachte zaak mij noodzaakt voor eenige dagen van huis te gaan. Ik denk niet eens te huis te kunnen zijn, om u zondag bij mij te ontvangen. Ik kon de kinderen dus niet alleen bij Françoise laten.’

Julius bleef staan, alsof hij bang was dat wij hem met geweld in huis zouden houden; hij, die zijn bezoeken altijd zoo lang mogelijk rekte en onmiddellijk zijn gemak nam.

‘Ga toch zitten.’

‘O, neen, neen! Ik moet weg. Ik heb geen minuut te verliezen.’

En hij liep haastig heen; blijkbaar veel minder om naar zijne ernstige, dringende zaak te snellen, dan om eene opheldering te vermijden over iets dat ons, ondanks het geschikte voorwendsel dat hij gebruikt had, toch vrij raadselachtig voorkwam.

Wij hadden intusschen opgemerkt dat hij, eer hij heenging, de kinderen met eene hartelijkheid goeden dag kuste, die hem anders niet eigen was.

Maar was dat niet om ons beter zand in de oogen te strooien?

Wij wisten niet wat wij er van denken zouden en daar wij misschien het best op de hoogte van de zaak komen zouden als wij de kinderen ondervroegen, namen wij onmiddellijk de toevlucht tot dat middel om onze nieuwsgierigheid te bevredigen.

Marguerite, wie wij in hare hoedanigheid van oudste en vlugste praatster naar een verslag van haar verblijf bij oom Boeman vroegen, kweet zich nagenoeg in de volgende woorden van hare taak.

II.

Toen Françoise heen ging, had ze tegen mij gezegd: ‘Gij zijt de oudste; gij moet oppassen dat de anderen geen leven maken en nergens aankomen.’

Toen zeî ik: ‘O omdat oom anders boos zou worden en ons niet hier zou willen houden; wees maar niet bang; ik zal goed oppassen.’

Toen ze weg was, zeî ik, telkens als Louis of Leon begonnen te schreeuwen, of ergens aan kwamen; ‘Stil, niet schreeuwen; dan wordt oom Boeman boos; Blijft daaraf; oom Boeman wil niet hebben dat gij er aan komt; anders moeten wij weêr weg.’ Om te maken dat zij niet schreeuwden of vielen, zei ik: ‘Komt, wij zullen hier in een hoek gaan zitten’, en toen ben ik heel zachtjes begonnen: Alle vogels vliegen; gij weet wel; alle vogels vliegen, alle koffiekannen vliegen; alle kanarievogels vliegen, alle papas vliegen!

Zij vonden het wel niet erg prettig; maar ze waren toch stil.

Toen ik eens naar het huis keek, zag ik op eens oom voor een raam staan.

Ik schrikte er van. Zouden we nòg te veel leven maken? dacht ik, dan weet ik niet hoe ik het aan moet. We moeten toch wàt spelen.

‘Wat blieft u, oom?’ zeî ik.

‘Kom hier, kom boven met uw broertje en de anderen. Gij zult u daar vervelen. Kom maar prentjes bij mij kijken.’

Toen zijn wij naar zijn kamer gegaan, naar zijn mooie kamer; waar al die mooie dingen staan; die kasten, en die zwarte stoelen, en schilderijen tegen de muren, en witte beesten, en mannetjes van kalk op de kasten en op den schoorsteen, en sabels en hoeden met veeren, en soldatenpakken, en roode en groene schotels en blauwe borden; wat weet ik het!

Dan stond er op een rechte ladder een groot schilderij van eene mooie dame die oom bezig was te maken; met een zijden japon, en krullen en met lange mouwen!

Lordje en Fanny waren er ook, die lagen op hunne kussens te slapen.

Toen gaf oom ons twee groote boeken met prenten en zeî: 'Kijkt nu maar.' De anderen gingen op den grond zitten en begonnen prentjes te kijken, en riepen gedurig. 'Dat is een boom; dat is een hond; wat een mooi huis; wat een gekke mijnheer!'

Maar toen ik zag dat oom zijn mooie dame teekende, ging ik achter hem staan om te kijken hoe hij deed.

Toen vroeg oom: 'Kijkt gij geen prentjes?'

'Neen,' zeî ik, 'ik kijk liever naar u.'

'Ook goed, kijk dan maar,' zeî oom.

Maar daar begonnen de anderen te kibbelen wie het boek voor zich zou hebben. Leon trok aan het eene eind, Paul aan het andere eind, en Louis huilde omdat hij niet zien kon. Ze maakten een leven! - 'Weest toch stil!' riep ik, 'gij hindert oom!'

'Laat hen begaan,' zeî oom; 'als ze maar pleizier hebben.'

Maar met een stond hij op, hij stampte met zijn voet op den grond en riep met een harde stem een woord dat ik niet zeggen wil, omdat onze lieve Heer het niet graag hoort: 'Gij verscheurt het boek!'

En hij nam het hun af. Hij had zoo hard geschreeuwd dat Leon en Paul en Louis van schrik opgesprongen waren en alle drie te gelijk begonnen te huilen, met hunne vuisten voor hunne oogen.

Lordje en Fanny werden wakker en begonnen te blaffen. Toen gooide oom hun met zijn pet en ze gingen weer op hunne kussens liggen.

Toen ik zag dat Leon en Paul en Louis zoo bedroefd waren, ging ik naar hen toe en zei: 'Komt maar, wij zullen de kamer uitgaan; wij hinderen oom.'

En ik drong hen meê, de kamer uit. Ze bleven maar huilen.

Toen kwam oom mij hard achterna loopen en zeî: 'Wel neen, wel neen; blijft maar!' En toen de anderen toch heen wilden gaan, stampte hij weer met zijn voet op den grond en riep: 'Zult ge hier blijven?'

Toen bleven ze in eens staan, maar begonnen weêr harder te huilen.

'Kom, Marguerite,' zeî oom toen, 'stel ze tevreden; zeg hun dat ik maar boos was uit de grap. Daar hebt gij het boek; laat gij hen kijken; maar pas op dat ze 't niet scheuren.'

Toen ben ik midden in de kamer op den grond gaan zitten, en heb ik het boek op mijn schoot genomen en ik zei: 'Komt, we zullen samen kijken.'

Toen gingen ze alle drie om mij heen zitten en oom ging weer aan zijne mooie dame teekenen.

Paul en Louis hadden opgehouden met huilen; maar ze hadden geen pleizier meer in prentjes kijken; ze hadden ze al genoeg gezien. 'Wat zullen we anders spelen zonder oom te hinderen?' zei ik.

'We zouden wel wegkruipertje kunnen spelen. Dat kan gemakkelijk hier; er zijn een boêl plaatsen om weg te kruipen en die hem *is*, moet achter dat groene gordijn gaan staan.'

'Wacht,' zeî ik, 'ik zal het aan oom vragen.'

Maar oom had het zeker al gehoord, want hij zeî: 'Jawel, speelt maar wegkruipertje.'

'We zullen heel stil zijn', zeî ik; 'wij zullen u niet hinderen.'

En toen hebben we wegkruipertje gespeeld.

Oom bleef maar aan zijn mooie dame teekenen. Toen ik dicht bij hem kwam, zag ik hem met zoo'n raar gezicht lachen; ik geloof niet dat wij hem hinderden,

wij maakten ook niets geen leven en we riepen, zoo zachtjes: ‘Piep!’ dat hij het haast niet kon hooren.

Toen w'em nu alle vier al eens *geweest* waren, was Louis 'm weer, en ik ging naar oom en zeî: ‘Wilt ge mij verstoppen tusschen uwe knieën, onder uwe chamberloek, dan moest gij uwe mooie dame teekenen of er niets is, dan kan Louis me niet vinden.’

Oom woû het doen, en toen de chamberloek goed over mij heen was, riep ik: ‘Piep!’

En toen begon Louis te zoeken, te zoeken en hij kon me maar niet vinden. Ik begon te lachen en oom ook.

Eindelijk zag Louis mijn voeten en vond me. Toen ik voor den dag kwam, zeî ik tegen oom, die lachte: ‘Vindt gij het prettig? wilt ge meê spelen? We willen het wel hebben. Niet waar, jongens, we willen wel hebben dat oom meê doet? Kruip maar weg; ik ben hem.’

En ik achter het gordijn. Ik hoorde: ‘piep!’ en dadelijk vond ik oom; hoe gek! hij was tegen de schilderij van de mooie dame gaan staan!

Toen ging oom achter het gordijn en ik zeî: ‘Gij moogt niet kijken, hoor!’ wij gingen alle vier een plaatsje opzoeken om ons te verstoppen; ik ging onder de canapé en terwijl ik er nog mee bezig was, hoorde ik op eens iets vallen dat brak. Daar was Leon op de kast willen klimmen, en had er een witte vrouw af laten vallen; o, ze was zoo mooi; in kleine stukjes!

Toen kwam oom voor den dag, ik hoorde weer dat leelijke woord dat onze Lieve Heer niet hooren mag, en hij stampte met zijn voet op den grond.

Die arme Leon hield zijne handen voor zijne ooren, en ik dacht al, wie weet wat oom Boeman hem doen zal! Maar hij zag zeker wel dat Leon het niet expres gedaan had; hij ging de stukjes van de witte vrouw oprapen en smeet ze op den haard. ‘Het is niets’, zeî oom; ‘kruipt maar weer weg; ik ben hem!’

Toen hij weer achter zijn gordijn liep, zag ik hem lachen; hij haalde zijne schouders op en trok zoo gek aan zijn mutsje, en ik vroeg hem ‘waarom lacht gij en haalt gij uw schouders op en trekt uw mutsje zoo raar?’

‘Omdat ik pleizier heb,’ zeî oom toen. Ik werd er bang van.

Maar toen ik juist weêr ‘piep!’ wilde roepen, begon Louis: ‘Ik heb zoo'n dorst!’

Toen Leon: ‘En ik heb zoo'n honger!’

Toen Paul: ‘Ik wil ook graag wat drinken hebben.’

Ik zeî niets, omdat het niet ordentelijk staat zoo te vragen; maar ik had wel trek.

‘Komt dan maar, als gij honger en dorst hebt,’ zeî oom.

En hij nam ons meê naar de eetkamer en zette alles op de tafel wat hij in het buffet vond. Hij deed ons ieder een servet voor en gaf ons kersen, gelei, beschuitjes, boter, en water en wijn, en water met suiker, en als wij even stil zaten, zeî hij; ‘Komt, eet nu; gij drinkt niet.’

En Louis at zoo veel beschuitjes en kersen dat hij niet meer kon. ‘Nu moesten wij weêr in den tuin gaan spelen,’ zeî ik; ‘dan zullen wij dansen.’

‘Goed,’ zeî oom, ‘gaat maar.’

‘Kent gij geen wijsjes?’ vroeg ik; ‘neen’, zeî oom.

‘O, ja wel! gij kent er wel. Kom meê, om voor ons te zingen.’ Toen ging oom meê, maar het waren dezelfde wijsjes die wij wel kenden. - ‘Ik dacht dat gij nog andere deuntjes kendet,’ zeî ik, ‘die kennen wij wel!’

Toen vroeg oom of hij niet mooi voor ons gezongen had, en ik, zeî: neen, en oom zeî, ‘nu, dan doet ge mij verdriet.’ ‘Maar dat kan ik niet helpen,’ zeî ik, ik vond ze niet mooi en ik kon er toch niet om jokken.’

‘Nu, ik ga aan mijn werk’, zeî oom.

‘Ja, dat 's goed, doe dat maar.’ En zoo ging oom heen. Toen vond Leon een lang touw op een bank en hij zeî: ‘Laat ons paardje gaan spelen. Ik zal de koetsier zijn en gij de paarden.’

‘Ja, dat 's goed!’ zeiden wij. Toen maakte hij het touw om onze armen vast, en hij nam een tak voor zweep, en wij begonnen in de paden te loopen. Dat ging goed; heel goed in het eerst; wij hadden pleizier; maar daar struikelde Paul en viel op den grond en begon te schreeuwen. Wij dachten dat hij enkel maar gevallen was, maar neen, zijn voorhoofd zag geheel rood op twee plaatsen en zijn mond was vol bloed dat uit zijn neus kwam.

Toen begon ik te roepen: ‘Oom, oom!’ En ik woû weg loopen om hem te halen, ik dacht er niet aan dat ik aan Paul vast zat, ik trok en, bons, daar lag hij weêr op den grond; u kan denken dat hij schreeuwde!

Toen kwam oom aangeloopen en hij riep: ‘Wat is er gebeurd?’ En hij woû Paul meê nemen, maar door dat wij aan elkaar vast zaten, viel ik eerst en toen Louis op den grond.

Eindelijk raapte hij ons alle drie weer op en nam ons mee naar de kamer, en sneed het touw door, en leî een cent op de buil van Paul en waschte hem af en liet hem drinken, en hij zeî: ‘Drommelsche kinderen! Als het maar goed afloopt!’

Toen Paul niet meer huilde, zeî oom: ‘Gaat maar meê naar mijn kamer; dan ben ik gerust dat gij geen ongeluk krijgt.’ Maar Paul liep niet hard. Toen nam oom hem op en vroeg hem of hij wat slapen woû om weêr beter te worden. ‘Ja,’ zeî Paul.

Toen legde oom hem op de canapé, en dekte hem netjes toe met een soldatenjas die er hing en hij deed de gordijnen neer. Het was zoo donker of het nacht was.

‘Maakt nu geen leven,’ zeî oom, ‘anders wordt Paul wakker. Kijkt uw prentjes.’

Daar moest ik om lachen en ik zei: ‘Ja, maar wij kunnen niet zien; wij kunnen in donker niet kijken.’

‘Dat 's waar ook,’ zeî oom.

En hij begon weêr zoo raar aan zijn mutsje te trekken.

‘Weet gij wat?’ zeî ik. ‘Wij zullen in een hoek gaan zitten, ver van Paul af, dan moet gij vertelseltjes vertellen.’

‘Maar dan wordt Paul wakker,’ zeî oom.

‘Neen, dan moet gij zachtjes praten, zoo: ‘*daar was eens*’...

‘Nu, goed,’ zeî oom. En wij gingen zitten en oom zeî: ‘Ik zal u vertellen van Klein Duimpje.’

‘O, dat kennen wij,’ riepen wij; ‘neen, een ander!’

‘Roodkapje dan.’

‘Dat kennen wij ook. Neen, een ander.’

Toen krabde oom zich onder zijn mutsje.

‘Waarom krabt gij u zoo?’ vroeg ik.

‘Ik bedenk een vertelseltje,’ zeî oom.

O, dan is het goed,’ zeî ik. ‘Bedenk maar een heel mooi!’

Eindelijk krabde oom niet meer en hij begon: ‘Nu weet ik er een. Daar was eens...’ en toen kwam er mooi vertelsel! en zoo lang, zoo lang! Hè, dat was eerst een lange! Ik weet niet alles meer, maar er kwam eene ondeugende tooverprinses in, die slangen in plaats van voeten had en wolvenklauwen in plaats van armen. En dan kwam er een jongentje in dat ze in de maneschijn in het nest van een blauwen vogel gevonden hadden; hij had hemelsblauw haar en oogen als sterren, en nog veel meer. Een heel

mooi lang vertelseltje. En onder de hand ging oom telkens eens naar Paul kijken en voelde hem zachtjes op zijn gezicht

en zijn handen; en dan kwam hij terug en zeî: ‘Hij slaapt gerust; het zal wel weêr schikken.’ En het vertelsel duurde nog altoos voort. Maar juist toen het op zijn mooist was, werd er aan de poort gebeld en oom ging opendoen en kwam terug en zeî dat Françoise er weêr was.

‘Ga naar beneden bij haar,’ zeî oom; ‘ik zal op een anderen tijd het vertelsel wel uit vertellen. Ik zal hier wel op Paul passen.’

Toen gingen wij naar beneden....

Ware onze kleine vertelster hierbij blijven steken in haar verhaal, dan zouden wij zeer goed geweten hebben wat wij te denken hadden van de dringende zaken die hem zoo onverwachts van huis riepen. Maar nadat het kind ons den verderen afloop van den dag verteld had, waardoor wij in ons vermoeden versterkt waren, begon zij ons te vertellen van den tweeden dag.

Wij hadden den geheelen ochtend in den tuin gespeeld, vertelde zij, en Paul en Leon hadden wel wat hard geschreeuwd; zóo dat oom aan het venster had komen kijken waarom zij zoo schreeuwden. Ik had hun gezegd dat ze stil moesten zijn, want ik zag dat het oom hinderde.

Aan het ontbijt zeî oom niets. Hij keek ons zoo raar aan. Toen zei ik: ‘Wij hebben u van morgen gehinderd door ons geschreeuw; maar weet u, na het ontbijt zullen wij meê naar uwe kamer gaan; dan moet u ons prentenboeken geven, en dan zullen wij ze bekijken zonder leven te maken. Is dat goed?’

‘Ja wel,’ zei oom; ‘dat 's goed.’

Toen heeft hij ons na het ontbijt meê genomen en prentenboeken gegeven. En wij waren alle vier even stil; wij maakten niet meer leven dan Lordje en Fanny die op hunne kussens sliepen. En toch zei oom niets; hij lachte niet eens tegen ons.

In eens zag ik hem de deur open doen. ‘Waar gaat u heen?’ vroeg ik.

‘Ik kom aanstonds terug,’ zei oom, ‘blijft daar maar, speelt maar.’

Toen ging oom weg.

Nu oom weg was, behoefden wij zoo stil niet meer te zitten en wij stonden op.

Ik ging naar het venster en daar zag ik oom in den tuin een eigaar aansteken, hij begon vreeselijk veel rook te maken en liep maar onder de boomen heen en weer, zonder eventjes te lachen.

Toen zeî ik tegen de anderen: ‘Kijk oom er eens bedroefd uitzien. Wat zouden wij kunnen bedenken om hem aan het lachen te maken?’

Daarna keek ik om en zag dat hij naast de mooie dame het plankje had laten liggen met rood en blauw en geel; en ook de stokjes met haar er aan. ‘Wacht,’ zei ik, ‘daar zal hij wel om lachen.’ En ik klom op een kistje om grooter te zijn en ik nam een van de stokjes met haar er aan en ik begon bloemen te teekenen op de japon van de dame en op hare handen.

‘Dat 's mooi!’ riep Louis, ‘wil je nog meer? Dáár!’

Terwijl ik bloemen teekende, had Paul een grooten hoed en een sabel van den muur genomen en hij was op eene bank geklommen en riep: ‘Ik ben een groote soldaat!’

‘Waar is Leon?’ vroeg ik. ‘Leon, Leon!’

Hij was in de kamer er naast en riep: ‘Wacht even, dan zal je eens wat zien!’

Verbeeldt u! Daar had hij de waterkit op zijn hoofd gezet, met een pluim er aan vast en hij had groote laarzen aangetrokken die tot aan zijn buik kwamen.

Toen riep ik: ‘Dat is een goede inval! Dat zullen wij doen; we zullen ons alle vier verkleeden en dan zoo naar oom gaan in den tuin; dat zal hem wel aan het lachen maken.’

‘Ja, dat 's goed!’ zeiden de anderen.

Toen zeî ik tegen Paul: ‘Ik zal je wel verkleeden. Zet dien hoed af; hij is

te groot, hij zou je over je neus vallen; laat dien sabel ook liggen; je zoudt je snijden.' Ik vond een paar groote gele handschoenen, daar trok ik er hem een van aan en zette den anderen op zijn hoofd. O, hij zag er zoo gek meê uit! Hij woû volstrekt een sabel hebben. 'Neem de tang,' zeî ik.

Toen, heb ik mij een steek gemaakt van een krant en ik heb den soldatenjas aangetrokken.

Leon, die niets te doen had, had Lordje en Fanny een touw om den hals gebonden om ze meê te nemen om oom nog beter aan het lachen te maken.

Toen kwam Louis terug met twee manden die hij uit de keuken gehaald had. Françoise had hem niet gehoord. Hij had eene mand op zijn hoofd gezet, en er een wortel, met het lof er aan, op gestoken voor pluim, de andere mand had hij omgehangen met zijn zakdoek; toen zag hij een stok met een mooien knop, dien nam hij voor paard; hij had ook een bezem zonder steel gevonden, dien gaf hij aan Paul.

'Laat ons nu gaan,' zeî ik.

Zoo gingen wij den trap af; Louis zong, Paul schreeuwde, Leon maakte een trompet na: 'Toeteretoe!' en ik riep als tamboer: 'ram tam plan.' Lordje en Fanny blaften en wilden ons bijten, zoodat ik tegen Leon zeî: 'Laat ze toch los, ze zullen ons bijten!'

Toen liet hij ze los.

Oom was achter in den tuin. Hij keek ons heel verwonderd met groote oogen aan. Ik dacht dat hij zou gaan lachen. Maar neen! Alles wat hij zeî, was: 'Wel zoo!' terwijl hij ons aankeek en zijn mutsje bijna over zijne oogen trok.

'Zien wij er niet gek uit?' vroeg ik hem.

'Ja, heel gek.' Maar in plaats van naar ons te kijken en te lachen, liep hij naar huis.

'Nu,' zeî ik tegen de anderen, 'als oom dan niet lachen wil, kunnen wij het niet helpen; laat ons dan maar pret maken: Ram tam plan!'

En toen begonnen wij in den tuin te loopen; toen we genoeg geloopen hadden, gingen wij op een bank zitten om te rusten; wij hadden heerlijk pret gehad! Maar toen zagen wij in eens oom met zijn jas aan, met zijn ronden hoed op en zijne handschoenen aan naar ons toe komen.

'Het spijt mij, lieve kindertjes,' zeî hij, 'maar nu moet gij met mij meê.'

'Waarheen?'

'Naar papa en mama.'

'Hé, waarom?'

'Omdat ik op reis moet en gij niet alleen bij Françoise kunt blijven. Maar gij moogt gauw eens terugkomen en dan moogt gij zoo lang blijven als gij wilt.'

En toen gaf hij ons alle vier een zoen en zeî: 'Haast u nu. Françoise zal u klaar maken. Gauw, Gauw! Anders komen wij te laat aan den trein. Vooruit! Vooruit!'

En toen zijn we weggegaan en....'

'En thuis gekomen. Heel mooi verteld, kleine meid!

III.

Men kan denken dat wij na dat verhaal bijna niet meer twijfelden aan de reden die onzen Julius bewogen hadden zich zoodra mogelijk te ontslaan van het zonderlinge

gezelschap dat hij aan eene opwelling van goedhartigheid van zijne oude meid te danken had gehad.

Wij vroegen ons zelfs af of wij hem niet behoorlijke verontschuldigingen zouden maken over den last dien onze kinderen hem aangedaan hadden.

Ik kwam op het denkbeeld hem onmiddellijk in zijn huis te gaan opzoeken;

want ik had er een eed op durven doen dat hij daar wel heengegaan was, zoodra hij ons huis verlaten had. Maar daarmeê zou ik hem, alles wel beschouwd, ofschoon met de beste bedoeling, betrappen dat hij comedie gespeeld had, en met eene onkieschheid zijne overdreven kieschheid beantwoorden.

Ik besloot dus hem eenvoudig te schrijven, en, om dezelfde reden, wilde ik daarmede wachten tot dat wij veronderstellen mochten dat hij weêr te huis was.

Ik wilde dus wachten tot dat er goed en wel eene week verloopen was; doch reeds na verloop van een paar dagen, ontvingen wij een brief van hem, met het postmerk van de stad waar zijne tante en zijn nichtje woonden.

Ik maakte haastig het couvert open en las als volgt:

'Uwe kinderen, waarde vrienden, zijn de aardigste kwelduiveltjes van de wereld. Hoe lang ik er aan getwijfeld heb, nu ben ik, Goddank, in staat het openlijk te verkondigen, en roep mijne gebroken pleisterbeelden, mijne bemorste schilderijen en mijne geplunderde prenteboeken tot getuigen! Wat hebben zij mij gelukkige uren doen beleven, en hoe dank ik den Hemel, die u de engelachtige wezentjes geschonken heeft, dat Hij mij twee dagen het bezit gegund heeft van uw wonderbaren schat!

Als gij hen vraagt hoe zij hun tijd bij oom Boeman hebben doorgebracht, zullen ze u wel eenige van hunne heldenfeiten verteld hebben; maar ze hebben u niet alles kunnen zeggen! daarom zal ik het ontbrekende hier aanvullen; dan zult gij zien dat, alles wat zij u bekend hebben, niets is in vergelijking van hetgeen ik niet langer voor u verzwijgen kan.

Die duivelsche kinderen!' riep ik, toen ik zoo ver gelezen had; 'eerst eene mooie *persiflage*, maar nu schijnt het ernst te worden; nu zullen ze ons nog met den goeden jongen gebrouilleerd hebben. Wij moeten hem noodzakelijk altijd trouwen en familieleven voorpreeken. Er ontbrak misschien nog een argument voor zijn nooit volprezen celibaat en nu moest hij dat door zijne betreurenswaardige ondervinding krijgen. Die duivelsche kinderen!' - En ik las weer voort:

'Wat de lieve kleinen - God zegene hen - u niet hebben kunnen zeggen, is wat er in mij omging, terwijl ik mij aan hunne lieve dwingelandij onderwierp; het was een wereld van gevoel dat voor hen verborgen bleef en dat zij toch in het leven geroepen hadden. Wat hebben zij mij op de proef gesteld; wat al aandoeningen bestormden mijn hart. Ik was alleen, rusteloos, arm van hart en van geest, in eene koude, sombere, ledige wereld; en uwe kleine wonderdoeners zijn gekomen, wier adem mij heeft verjongd en mij uit mijn somber element in eene gelukkige sfeer hebben overgebracht.

Hun eerste wonder is geweest dat ze mij mij zelven hebben leeren kennen, ik hield mij voor geheel anders en, ik moet het tot mijn eer met ootmoed zeggen: ik heb bij de kennismaking gewonnen.

Dan hebben zij mij geleerd dat de ziel, het contact eener bedriegelijke wereld moede, zich gemakkelijk weder in het schoone land van eenvoudigheid en oprechtheid leert verplaatsen, waarin het leven genot is.

De gestrengheid waarmede ik mij zoo goed gewapend achtte, hoe smolt ze weg bij hunne eerste tranen! Mijne drift - ze verdween als de sneeuwvlok voor den zonneschijn!

Dat leven, de bewegelijkheid, die mij zoo hadden moeten ergeren en kwellen, - ze hebben mij doen zien dat de stille gedachte er niet onder lijdt!

Zij hebben om mij heen gespeeld en ik benijdde hen; en toen zij zeiden: kom maar meê spelen, als ge wilt, - heb ik van harte gaarne gebruik gemaakt van eene gunst om welke ik niet had durven vragen.

Zij hebben zich bezeerd, en toen ik de wond trachtte te heelen, gevoelde ik de zoete onrust der liefde; en toen ik de kwaal zag genezen, heb ik het geluk gevoeld van een hart waar de last wordt afgenomen.

Ze hebben mij gevraagd: Vertel een vertelseltje. En waar heeft mijn geest niet gezworven, gevolgd door hunne ongekunstelde en allerliefste aandacht? Wat had ik een succes!

Zij vonden mijne deuntjes oud en zeiden mij openhartig dat zij er niet meê tevreden waren.

O, die eerlijke critiek, zonder nijd!

Mijne atelierprullen - waar Françoise ter nauwernood het stof mag afvegen - hebben zij van den wand afgehaald en hier en daar laten liggen; zij hebben er zich meê opgeschikt en ze in het zand van den tuin laten slepen, en ik heb er niets bij gedacht, dan: "Wat hebben zij een pret!"

Mijn doek, waaraan ik zelfs geen meesterhand zou willen dulden, hebben zij met verw beklad, en toen ik hetzag, heb ik lachende gezegd: Wat hebben ze zich moeten uitrekken om dat mooie werk uit te voeren!

Die laatste, die ontzaglijke proef heeft plotseling een einde gemaakt aan de diepe afgetrokkenheid waarin ik ten gevolge van de beproevingen van den vorigen dag was verzonken, en waardoor de kinderen zich over mijn ernstig gezicht en mijn hardnekkig stilzwijgen verwonderden.

Toen ben ik naar beneden gegaan en heb tegen de kinderen gezegd: Komt! Ik heb ze u teruggebracht en ben onmiddellijk hier heen gegaan. Ik heb mijn goed lief nichtje Jeanne apart genomen, ik heb haar diep in de oogen gekeken nadat ik haar alles verteld had wat er onder mijn dak gebeurd was.

"Dunkt u dat de man, die zich zoo gedragen heeft als ik heb gedaan, met kinderen die niet redeneeren, eene vrouw die wel redeneert, al te ongelukkig zou maken?"'

'En mijn goed, mijn mooi nichtje - dat hare oogen nedersloeg - heeft mij geantwoord, door mij hare hand te geven, of liever door mij hare hand te laten nemen - die gloeide:

"Neen, neef Julius, dat denk ik niet...."'.....

IV.
Besluit.

Onze vriend Julius is tegenwoordig een uitmuntend en gelukkig echtgenoot en een papa die zich meermalen blootstelt aan de aanmerking van niet doordenkende vrijgezellen of kinderlooze mannen: 'Mijn hemel, wat bederft gij ze!'

Aan de eersten antwoordt hij: 'Wat zoudt ge gaarne in mijne plaats zijn!' Aan de laatsten: Bidt God dat Hij er u de gelegenheid toe geve!'

Brievenbus.

XI.
Over 't begin van het einde.

Mijnheer de Redakteur!

Met de laatste afleveringen van uw tijdschrift was ik niets in mijn schik, - met het slot namelijk, al die Sermoenen over één bedorven tekst, die Nabetrachtingen en haar Nagalmen. Mijn hemel, dacht ik, wat moet dat? Zooveel bladzijden met zooveel kleine letters, waarvan er zooveel op een blad staan, en dat over die lamlendige geschiedenis van de verkiezingen. Ik kan mij niet begrijpen, dat ge u daarover zoo boos hebt laten maken, en nog minder dat ge de Synode hebt willen aanblazen met zulk een windpijp. Neem mij niet kwalijk, dat ik u daarover rond mijn gevoelen meêdeel.

Als ge wat meer menschenkennis hadt, of, - want zoo zit zeker de vork aan den steel, daar ken ik u genoeg voor, - wanneer die kennis niet verschalkt ware geworden door de opgewondenheid van het oogenblik, dan hadt ge op uw vingers kunnen natellen, dat de Synode je voorstel nooit zou aannemen. En waarom niet? Och, valsche schaamte werkt zoo sterk op den mensch, vooral als de mensch gezeten is in hoogte en nog al heilige hoogte; waar vindt ge eerlijke bekentenis van dwaling? De Synode had nu eenmaal een dwaas stuk bedreven, en wanneer ze nu die dwaze wet introk, dan erkende zij dat, en zoo iets kon immers toch een Synode niet doen. Wat zou dat voor een figuur geven? Volhouden, mijnheer, volhouden tot het laatste toe; als men het gezicht maar in een deftigen plooi kan houden, och dan loopt het grootste deel toch weêr met ons meê en denkt, dat wij gelijk hebben. Buitendien is er ooit een kerkelijke wet uitgevaardigd, die niet op pooten stond of die uit gebrek aan geest of kracht of wegens onzin moest worden ingetrokken? Hoor eens, zulk een voorslag als er ten uwent gedaan is, kan er niet door. Verbeeld u, de zee is wat onstuimig en de lucht staat wat ruw; er is scheepsraad belegd en kaptein en stuurlui hebben de richting bepaald, die men houden zal; zij weten 't, zij hebben kaarten en kompas, en de kennis. ‘Een klip, een klip,’ roept Janmaat, ‘het schip zal stooten,’ en wanneer nu de kaptein liet wenden, dan zou hij immers zijn eigen vonnis uitspreken, dat er slechte stuurlui aan boord zijn? Doen zij niet veel verstandiger met zich goed te houden en er het schip aan te wagen?

Een gekke geschiedenis met dat al; de komedie wordt hoe langer hoe dwazer; nu zullen de classicale vergaderingen het volgend jaar stemmen over veranderingen, die 1o. reeds door de Synode eigenmachtig zijn verklaard kracht van wet te hebben en 2o. waarover niet te beslissen valt, omdat zij *noodzakelijke* gevolgen zijn van de Maartsche bui.

Weet ge, waaraan ik dacht, toen ik de wet voor mij zag? Aan een oud gezegde, dat mij is bijgebleven van een of anderen Griek: ‘als de Goden iemand

straffen willen, dan slaan zij hem met blindheid.' Is het niet zoo? Die Synodemannen hebben zich blind gemodderd; geven en nemen wilden zij, in plaats van eerlijke, ronde taal te voeren en eenvoudig te zeggen: vrijheid waar ernst is! En uit blindheid zagen zij de treurige ervaring niet van het politieke stemrecht, al het geknoei en gehaspel, - al waren zij vergaderd in de stad der Staten. Algemeen stemrecht, 23 jaar het brevet van verstand, al is men idioot, behalve aan het meest godsdienstige deel der natie, de vrouw. Mijn hemel, laat op die wijze in ons 'verlicht' vaderland eens stemmen over de motie de Brauw; de bazuin van Zion wordt geblazen, en lammen en kreupelen en blinden loopen aan den leiband van de priesters van de arke des verbonds om de muren van Jericho en nemen heldhaftig het laatste bolwerk der verdraagzaamheid, de vrije school, zegevierend in. O die snuggere mannen! Blind waren zij voor de geschiedenis; waar werden ooit de geestelijke belangen bestuurd of bevorderd met stemrecht? Door de Profeten, door Jezus, door Paulus, door Luther, door Zwingli? Als wij nog moeten gaan stemmen met Rome, dan worden wij totaal geslagen en met een bespottelijke minderheid afgewezen. De orthodoxe partij meent reden te hebben om viktorie te roepen, misschien heeft ze gelijk, schoon ik voor mij te hooghartig zou geweest zijn om te overwinnen met een middel, dat ik volgens mijn eigen beginsel moest verfoeien en dat ik slechts hanteeren kan, als ik mij verlaag tot Jezuïtisme. Maar of het goede deel onder de orthodoxen *blijvende* reden van blijdschap zal hebben, betwijfel ik zeer; indien de zucht naar reactie wordt in de hand gewerkt bij de lagere volksklasse, zullen weldra allen worden uitgeworpen, die niet voor de letter van Dordrecht stemmen, en noch Utrecht, noch Groningen zullen meer gewild zijn; beiden zullen moeten wijken voor Kampen, en overvleugeld worden door een zoogenaamde theologie, die ieder fatsoenlijk mensch dood en begraven achtte. Heb maar geduld, waarde Redakteur, dat muisje zal een staartje hebben, en er zoo liefelijk meê gaan kwispelen, als wij op dezen weg voort moeten, dat het ook professor Doedes wat bang zal worden.

Wij moeten ons maar troosten, dat 't een gekke tijd is, in alles, en over gekke dingen wordt 't meeste leven gemaakt. Heb-je ook gehoord van die beruchte menu te 's Hage? Zeker wel, de Kerkelijke Courant, als immer geestig en belangrijk, heeft de zaak genoeg verbreid. En wat is er nu eigenlijk van die geschiedenis? Wel, ik zou willen wedden, dat dit laffe ding - de menu bedoel ik, niet de Kerkelijke Courant, - is opgemaakt door iemand, die zich in zijn jeugd en wat later heel veel dwaasheden op de mouw heeft laten spelden, en later tot inzicht kwam, dat die dingen onhoudbaar waren; gelijk zoo menigeen in onze dagen, heeft hij toen alles over boord geworpen en vereenzelvigde *elken* godsdienst met 't geen hij in zijn jeugd daarvan had geleerd. Nu is die man zeker aan andere zaken gaan doen, Hoogere Burgerschools zaken, die beter betaald worden, maar nu hindert 't hem toch altijd, dat hij aan zulke dwaze dingen eenmaal heeft geloofd; voor een *doctor* is de gedachte dan ook onverdragelijk, dat ons leven met zulke vlekken is besmet; en uit weêrwraak over 't geen niemand helpen kon, - althans profeet of apostel niet, moeten zij met de haren er bij gesleept worden en het gelach betalen van een verkeerde opvoeding. Ik zeg maar, wanneer die heeren van de *zekere* wetenschap zich werkelijk zoo weinig om profeten bekommeren en zoo laag op godsdienst neêrzien, dan moesten zij hem wat meer met rust laten; maar dat

schijnt niet te gaan, adres aan het spreekwoord: het bloed kruipt waar 't niet gaan kan, en de menschelijke natuur verraadt zich altoos, onder welken vreemden vorm ook. Ik weet waarlijk niet, wie er laffer is, hij die zulk een menu maakt, of hij die er zich aan ergert; een weinig gezond verstand, en wij weten, van waar die dingen komen, en wij laten ze stil liggen.

Men moet de zaken in haar verband beschouwen. Daar heb je b.v. dien goeden Maximiliaan den eenigste; ik vind 't gemeen, dat hij is dood geschoten. Als zijn schim bij mij komt klagen, dan zal ik haar zeggen: nah, heb je willen doen negotie met een Jood, je hadt kunnen berekenen vooruit, dat je moest betalen het gelach. En nu maakt me zijn compagnon een leven, of er ik weet niet welke snoode daad is gepleegd, de snoodste die er ooit op de wereld heeft plaats gehad, - en laag vind ik den moord zooals ik elk schavot laag vind, maar ik betwist de gekroonde hoofden over 't geheel het recht om daarover meê te spreken, - en als die groote man zijn mond niet houdt, zal ik hem schrijven, of hij den 2den December vergeten is, of hem verzoeken de geschiedenis op te zoeken van zijn lieven oom, b.v. den 21sten Maart 1802, of den 20 Febr. 1810. Ik kan zoo slecht tegen liegen, mijnheer de Redakteur, en tegen Fariseïsme, en tegen ‘zalving.’ Ik houd van 't geen rond is en eerlijk, dan zal het volk ons beter begrijpen, en dan had de Synode nooit zoo'n wet uitgevaardigd.

Maar hoe zal 't gaan met de Kerk van de stem-beminnende Synode? Ja, niet best, vrees ik; het schip is al wrak genoeg, en tegen een stoot op die klip kunnen wij niet, dat 's zeker; dan lijden wij schipbreuk, wat er aanspoelt wordt notarieel verkocht, en - dan schiet er weinig over. Gelukkig, dat 't schip op den vasten wal zit en de degelijke lui onder Jan-maat met ons meêgaan, als de boel uit een slaat. Een moedig man is nooit vervaard, en reik daarmeê in stilte de hand aan een

NOORDMAN.

XII.
Point d' argent, point de -.

Mijnheer de Redakteur!

Ik ben niet gewoon een plaatsje in uw tijdschrift voor mijne brieven te vragen. De gevoelens, daarin zoo dikwijls uitgesproken, wijken te veel af van de mijne, van het Evangelie onzes Heeren. Maar thans moet ik u verzoeken deze letteren op te nemen; misschien worden daardoor de oogen van sommigen uwer lezers voor de waarheid geopend; misschien zullen zij inzien, dat zij geld geven voor hetgeen geen brood is. Ik ben diep geschokt en verontwaardigd, en velen zullen het met mij zijn, door hetgeen onlangs gebleken is omtrent de wijze, waarop men thans over den godsdienst denkt, ook daar waar men zoo iets niet zou verwachten. De kortelings gehouden jaarvergadering van het Nederlandsche Zendelinggenootschap te Rotterdam heeft een nieuw licht voor mij doen opgaan over hetgeen gezocht wordt door sommigen, die valschelijk voorgeven het Evangelie te verbreiden. Lang reeds was het mij een doorn in het vleesch, dat onder de bestuurders zoovelen werden gevonden, die afweken van de dierbare leer der vaderen; ik

twijfelde of het niet waar was, wat beweerd wordt, dat het Evangelie des kruises niet zuiver, zooals het in de formulieren van eenigheid staat, aan de heidenen wordt verkondigd, om hen te bewaren voor het doemvonnis, dat hen wacht. Ik twijfelde, maar toch wilde ik medewerken, om op deze wijze eenig licht onder hen te verspreiden, al werd ook de waarheid onder een deksel verkondigd. Doch men gaat van kwaad tot erger. Men zou het bijna niet gelooven, als men de boosheid van 's menschen hart niet kende. Een zendeling, die moderne begrippen koestert, wordt niet afgezet, niet naar Europa teruggegezonden, opdat niet het gif zijner denkbeelden ingang vinde onder de onwetende heidenen; misschien zal hij *om des vredes wil* verplaatst worden. Hij, die het fundament der waarheid heeft verlaten, zal anderen leeren! Is het niet genoeg, dat in ons vaderland dergelijke dingen gebeuren? Moet dan ook de heiden onvatbaar worden gemaakt voor de zaligheid? Geen vasthouden aan het ware geloof kan ooit op die wijze onder hen ontstaan. Maar dat is het doel ook niet meer. Ik vraag mij af, bedoelde men het ooit? ik kan niet anders dan het betwijfelen. Hoe groot die gruwel ook zij, ik kan van erger dingen gewagen. Misschien werden sommigen door mede lijden met den dwalende bewogen, door de hoop, dat hij zich mocht bekeeren en den rechten weg vinden; ofschoon dat zonder twijfel is af te keuren, als het de zaligheid van duizenden geldt. Maar men heeft ook, niettegenstaande het verzet van enkele betergezinden, besloten tot eene gewichtige wijziging. Alsof de heiden niet genoeg ontving en meer dan genoeg in den Bijbel en in de prediking van Gods woord, wil het Zendelinggenootschap voortaan arbeiden tot zijne maatschappelijke ontwikkeling. Indien geschikte personen te vinden zijn, zullen onderwijzers, geneesheeren, ambachtslieden afgezonden worden, om, terwijl zij door hun voorbeeld deugd en zedelijkheid bevorderen, den Javaan of Alfoer te beschaven. Reeds schijnt het, dat verscheidene zendelingen vroeger, naar men voorgaf nuttig, op die wijze gewerkt hebben, en dat zij dit met de prediking van het Evangelie hebben vereenigd, alsof dit niet het éénige moet zijn, en volkomen genoegzaam was. Doch voortaan moet beter (?) en krachtiger gebeuren, wat vroeger heimelijk en oogluikend werd toegelaten. Waar moet het heen, als men niet van Gods woord alleen des zondaars wedergeboorte verwacht? als deugd en zedelijkheid door het voorbeeld van zondige menschen moeten worden bevorderd? Één ding slechts troost mij: van de zaak zal wel niets komen, de benoodigde middelen zullen wel ontbreken. Geen waar Christen, die zich aan de Schrift houdt, zal tot zoo iets willen bijdragen, en de modernen, de mannen, die van beschaving en ontwikkeling den mond vol hebben, en alles daarvan verwachten, zijn doorgaande niet rijkelijk in hunne gaven. Hun deugd openbaart zich meer in het ontkennen en bestrijden der goddelijke waarheden dan in liefdadigheid. Dit nieuwe besluit stemt wel overeen met hetgeen velen zeiden te verlangen, maar de meesten zullen achterblijven, als het op geven aankomt, en er is veel noodig. De uitvoering zal dus wel door de hand des Heeren verhinderd worden. Toch heeft mij dat besluit diep gegriefd. Nu blijkt mij, wat ik nooit had willen gelooven, dat het Christendom, door het Ned. Zendelinggenootschap gewild en verbreid, dat bedorven en vervalschte Evangelie is, dat aan het thans levende geslacht behaagt volgens hetwelk een leven naar goede beginselen het ééne noodige wordt gerekend, en het geloof, de trouwe belijdenis der Evangelische waarheden, als wel gewichtig, maar toch meer bijzaak. Maar het kwaad zal zijn meester loonen; de mannen, die zoo onchristelijke besluiten nemen, zullen door geldgebrek verhinderd

worden ze uit te voeren, en misschien zal deze heillooze zaak den ondergang van het Ned. Zendelinggenootschap berokkenen. Dat verwacht ten minste

Uw Dr.
J.W.
22 Juli 1867.

XIII.
Over anonyme ijdelheid.

WelEdele Heer!

Het berigt in de *Haarlemsche Courant* van 20 September, dat, bij gelegenheid der Réunie van de Afgevaardigden der Waalsche gemeenten te 's Hertogenbosch, door de Roomsch-katholijke bevolking zooveel welwillendheid betoond was en zelfs de R.K. kerkvoogd blijken zijner minzaamheid had gegeven, zal welligt door velen met belangstelling gelezen zijn, en menigeen zal met nieuwsgierigheid gevraagd hebben, waarin toch die welwillendheid bestaan had en hoe vooral die hooggeplaatste kerkvoogd gelegenheid had gehad zijn minzaamheid te betoonen aan een Protestantsche kerkvergadering. Ofschoon slechts een eenvoudig handelsreiziger (in kolonialen) ben ik echter, zeer toevallig, in staat daaromtrent eenig berigt te geven, en ik meen volstrekt niet onbescheiden te zijn als ik mededeel wat ik weet, daar het openlijk en met luider stemme aan een publieke tafel verhandeld is en de hoofdpersoon kennelijk er op gesteld was dat iedereen wist, welk een eer hem was wedervaren.

Ziehier dan wat er geschied is. Toen ik onlangs op mijn gewone najaarsreize ook 's Hertogenbosch bezocht, nam ik als gewoonlijk mijn intrek in het Groenhuis bij Hendriks op den Vugterdijk, een logement dat vooral voor ons reizigers om zijn soliditeit en ‘reëele’ behandeling zeer aanbevelenswaardig is. Reeds dadelijk bij mijn aankomst zeî Louis mij: ‘Mijnheer, dezen keer zult gij rare vogels bij ons zien, Dominé's en nog wel Fransche Dominé's, dat is hier geen alledaagsche verschijning; maar u behoeft u niet te geneeren.’ ‘Daar heb ik ook volstrekt geen plan op, was mijn antwoord, voor die steken ben ik niemendal bang. Goddank! de tijden zijn voorbij, dat dat volkje nog wat te zeggen had, eigenlijk weet ik niet wat wij er meer meê doen.’ Louis had de waarheid gezegd; toen ik aan de table d'hôte kwam, zag ik er eenige snuiters, die blijkbaar niet tot het ‘respectabele corps reizigers in Nederland’ behoorden. Hun witte dassen, kale hoofden, en een zekere deftigheid gaven genoegzaam hun stand te kennen, ofschoon zij zich blijkbaar moeite gaven om er als gewone menschen uit te zien. Toen ik binnentrad liep hun gesprek, dat dan eens in het hollandsch dan eens in het fransch gevoerd werd, over de welwillendheid van het burgerlijke bestuur der stad dat, ofschoon geheel uit Roomsch-katholijken bestaande, niet geaarzeld had een der zalen van het Raadhuis ter beschikking te stellen der Protestantsche kerkvergadering. Een hunner ging zelfs zoover van te zeggen: ‘Ik wilde wel eens zien of als het R.K. congres, dat thans te Mechelen vergaderd is, in een onzer noordelijke steden, b.v. in Utrecht, bijeen kwam, men ook zoo gereed zou zijn een zaal van het gemeentehuis af te staan.’ Een ander beweerde daarop, dat dit volstrekt niet gelijk stond, waarom? dit kon ik echter niet gewaar worden, daar juist een ander heer binnentrad, met nog grooter witte das dan de overigen, en een groote ridderorde in het knoopsgat, die de aanzittenden als ‘frères’ aansprak. ‘Dat is zeker ook een Hemeldragonder’ fluisterde ik Louis in het oor, doch hij verzekerde mij dat het een aanzienlijk heer uit Amsterdam was die veel kennissen scheen te hebben onder de ‘voorname lui’, want er waren reeds briefjes van hem bezorgd aan den gouverneur der provincie, aan een Raadsheer enz. enz. Naderhand vernam ik van een van de Dominé's, dat die heer ouderling was bij de Waalsche gemeente in de hoofdstad, maar tevens lid van de Nederduitsche gemeente en als

zoodanig hoofd van een kiezersvereeniging (in orthodoxen zin) voor de benoemingen die thans, zegt men, in

de Kerk moeten geschieden; hij voegde daar iets bij van artikel 23, dat ik al lang vergeten ben daar ik genoeg met *mijn* artikelen te doen heb. De man met de ridderorde was echter geen Afgevaardigde, maar woonde de vergaderingen der Réunie slechts *en amateur* bij, waartoe de reglementen hem het regt gaven. Nauwelijks had hij plaats genomen en zijn gebed gedaan (ook al een vreemde vertooning in het Groenhuis) of men vroeg hem van alle kanten. 'Waar komt gij toch zoo laat van daan? *comme vous voyez nous avons déjà fini le potage.*' Die vraag was juist koren op zijn molen; want nu kon hij dadelijk mededeelen wat hem op de lippen brandde. 'Ik kom, zoo luidde het antwoord, ik kom van den Bisschop met wien ik een uurtje alleraangenaamst heb zitten praten.' 'Van den Bisschop, den Aartsbisschop, Monseigneur Zwijsen! Hoe kwaamt gij daar?' was de zeer natuurlijke vraag der Heeren Dominé's, die alleen op het denkbeeld van een entrevue met een Bisschop schenen te schrikken. 'Wel, dat doe ik altijd', antwoordde de geridderde ouderling, lid van den gemeenteraad van Amsterdam en van de provinciale Staten van N. Holland, zoo als hij telkens in zijn gesprekken deed uitkomen, 'wel dat doe ik altijd waar ik een Bisschop vind, b.v. in Londen en elders.' De heeren schenen echter te begrijpen, dat er onderscheid was tusschen een Engelschen en een Hollandschen Bisschop. (Ik voor mij houd het met Jobs, die een Bisschop een 'angenehmes Getränk' noemt; ik verbeeld me alleen dat de Engelsche, van portwijn of sherry gemaakt, wat sterker zal zijn, dan die men hier te lande drinkt). Enfin, men insteerde niet langer en nu volgde het verhaal van de bijeenkomst met den Kerkvoogd, dat ik niet nalaten kon te hooren, daar de scherpe, bijna krijschende, stem van den spreker alle andere discours onmogelijk maakte en mij zelfs belette de onbetaalbare uijen van J. (den reiziger van het huis B. en Cie.) te hooren. Het gesprek met den Bisschop had geloopen over drie punten: over de St. Janskerk te 's Hertogenbosch, over het onderwijs en over de Alliance Evangélique (dat zijn geloof ik die heeren die onlangs te Amsterdam alle dag zoo lekker smulden in den Apentuin, en waarvan er een zoo'n standje gehad heeft bij de Synagoog). Op het tweede punt was vooral de overeenstemming der heeren alleraandoenlijkst geweest. De orthodoxe ouderling, die door behulp der kiezersvereeniging 'Regt voor allen' weder in den gemeenteraad gekomen was, had, welligt uit dankbaarheid, de scholen van de Pius-vereeniniging te Amsterdam bezocht en daarover zijn kompliment gemaakt aan den Kerkvoogd, en deze had allerminzaamst het streven der orthodoxen tot bevordering van het bijzonder onderwijs geprezen. Op die manier, meenden de beide heeren, kon alleen de Kerk weder tot haar regt komen. Het is mij echter niet duidelijk geworden welke Kerk zij bedoelden, maar dat zal zeker eerst later moeten blijken, wanneer men den veroverden buit gaat deelen. Op het punt van de alliantie had monseigneur gevraagd, of het waar was dat die vergadering de waarheid had gehandhaafd van 'God geopenbaard in het vleesch.' (Zoo heette het meen ik, maar ik ben er niet zeker van daar wij op het oogenblik juist aan de visch waren en ik dien gaarne met attentie proef.). Dit werd met groote blijdschap verzekerd, en hierop scheen de Bisschop de toekomst met meer gerustheid te gemoet te zien. Voeg hierbij, dat de kerkvoogd een glas madera schonk zooals men dien zelden proeft, en ge zult volkomen overtuigd zijn dat het moeijelijk is minzamer te zijn tegen iemand die zijn 'afwijkende gevoelens' niet verbergt.

Ik ben nog eenige dagen gebleven in het Groenhuis, en heb somtijds gelegenheid gehad een praatje te maken met een der dominé's, die heel goed Hollandsch sprak, en die mij voorkwam nog al een fidele kerel te zijn. Ik vroeg hem den laatsten dag,

hoe het met den Bisschop stond, of hij de heeren ook op een lekker dinétje had onthaald of ten minste den president een bezoek had gebragt. ‘Hoe komt gij er aan’, was het antwoord, ‘wat had de Bisschop met onze Vergadering of deze met den, overigens welligt zeer achtenswaardigen, kerkvoogd te

maken? Of één persoon, niet in zijne qualiteit als lid der Réunie, maar, ja hoe zal ik het zeggen, als bemoeial, hem zijne opwachting gemaakt heeft en niet onvriendelijk ontvangen is, dit gaat ons als zoodanig niet aan, en wij vragen of verwachten geen enkel bewijs van beleefdheid van iemand dien wij volstrekt niet kennen. Welligt is er in 's Bosch ook wel een rabbijn of opperrabbijn; maar hoe dwaas zou het zijn van hem te vergen, dat hij zich met een protestantsche vergadering ophield, enz.

Summa summarum, mijnheer de redakteur, het blijkt uit dit alles zonneklaar, dat zeker iemand behoefte gevoeld heeft om op allerlei direkte of indirekte wijze te spreken van zijn onderhoud met een ‘aartsbisschop’, en de gissing is dus niet gewaagd dat de steller van het berigt in de *Haarl. Courant*, gretig overgenomen in het *Handelsblad*, niemand anders is dan... ik laat het aan uw scherpzinnigheid over te raden wien ik bedoel.

Uw dienaar,
G.J.E.W.,
Reiziger voor het huis K. en Zoon.
Rotterdam,
23 September 1867.

Staatkunde en geschiedenis.

De schaduwzijde der industrie.
De Werklieden-Vereenigingen 'trade's-unions' in Engeland.

In onze beschouwing van den toestand van 'Europa in 1867,' hebben wij op de gevaren gewezen, welke de maatschappij van den kant der democratie en de rigting die sedert eenige jaren de nijverheid genomen heeft, in de toekomst bedreigen. Sedert wij dat aantoonden is er zóóveel aan het licht gekomen, dat onze vermoedens aangaande het tweede punt zoo zeer bevestigt, dat wij het gepast, ja zelfs noodzakelijk achten om nader daarop terug te komen, en hetgeen er thans in de fabriekwereld omgaat, vooral in het naburig Engeland, als een waarschuwend voorbeeld te doen strekken van de verkeerde rigting die de uitoefening der industrie aldaar genomen heeft en den heilloozen weg, waarop het 'werkvolk' tegenwoordig gedreven wordt, tot zijn eigen verderf en dat der maatschappij.

Wij zien in de gedwongen werkschorsingen, in de zoogenoemde 'strikes' en 'grèves,' (gelukkig hebben wij er nog geen 'terme technique' voor in onze taal), een verschijnsel dat van den schadelijksten invloed op de maatschappij worden kan niet alleen, maar zelfs de strekking heeft om de maatschappelijke orde om ver te werpen. Hetgeen er in Engeland heeft plaats gehad is genoegzaam, om dit boven allen twijfel te stellen. Een kort verslag hiervan zal dus onze opmerkingen dienaangaande voorafgaan.

Den 6^{den} Mei 1867 was Londen ter prooi aan eene levendige spanning en vrees. Er zou op dien dag een algemeene 'meeting' der 'werk-vereenigingen' in het Hyde-park plaats hebben; en men was bevreesd dat aldaar dezelfde ongeregeldheden en misschien nog grootere, dan verleden jaar zouden voorvallen. De groepen en optogten zouden van alle kanten onder de kreten van 'oorlog aan het kapitaal' en 'weg met den adel' oprukken. Gelukkig liep dit alles beter af dan men gedacht had, en hoezeer men zekere voorzorgen

genomen had, was de houding der regering weifelachtig, misschien wel uit vrees van eene bloedige botsing te doen ontstaan.

Het is waarschijnlijk dat Londen de ongestoorde rust en veiligheid op dien dag aan eene proclamatie van M. Beales, het hoofd der ‘Reform-league’ verschuldigd is. Bij de stelselmatige lijdelijkheid der regering was die stad aan de willekeur der ‘reformers’ en der ‘trade's-unions’ overgelaten. Dit alles had de aftreding van den minister Walpole ten gevolge; en de volksmenners M.M. Beales en Bradlaugh bleven overwinnaars. Beales is een regtsgeleerde, reeds van bejaarden leeftijd, met een schrander uitzigt, die een lucrativen post voor dien van het hoofd der ‘Reform-league’ verwisselde. Zijne werkzaamheid grenst aan het ongeloofelijke, als men zijne uitgebreide correspondentie met alle volks-vereenigingen, zijne manifesten en talrijke aanspraken in de openbare ‘meetings’ in aanmerking neemt. Zijn magtige invloed heeft de monster-‘meeting’ van Hyde-park zonder stoornis doen afloopen. Zijne partij doodverft hem reeds als den aanstaanden grootkanselier van Engeland!

Bradlaugh, bijgenaamd de ‘iconoclast’, is van een ander slag. Deze ultra-radicaal is een jonge procureurs-klerk van zulke overdreven beginselen dat, zoo zij konden verwezenlijkt worden, de grondslagen waarop de maatschappij rust zouden vernietigd zijn. Niet alleen predikt hij in zijn dagblad, ‘the National Reformer’ openlijk het atheïsmus, maar hij verklaart dat scheppen en vernielen dezelfde handeling zijn, dat het omverwerpen der bestaande orde eene prijzenswaardige daad is, en dat de leer van den vrijen wil, van verantwoordelijkheid en geweten kleingeestige vooroordeelen zijn, die hij wil uitroeijen even als de begrippen van schaamte en welvoegelijkheid. Zulk een dolzinnig ijveraar vindt onder het engelsche werkvolk reeds vele aanhangers.

Wij hebben M. Bright niet onder de overwinnaars van 6 Mei geplaatst, omdat hij thans door de twee genoemde reformleiders overschaduwd wordt. Groot voorstander van het vredesgenootschap, heeft hij in den laatsten tijd geene pogingen verzuimd die den burgeroorlog ten gevolge zouden kunnen hebben. Hij is van de radicaalste liberale gevoelens en heeft eene ruwheid van vormen in zijne populaire welsprekendheid, die geheel met de hardheid zijner wezenstrekken overeenkomt.

De hevigheid tegen zijne tegenstanders kent geene palen. Hoewel een heftig bestrijder van het Derby-ministerie, hield hij zich den 6^{den} Mei op den achtergrond, en het volk stelt in hem niet dat volkomen vertrouwen als in Beales en Bradlaugh.

Dit zijn de voornaamste leiders van de radicale volkspartij, die voornamelijk uit het ‘werkvolk’ bestaat, dat door reform van het kiesstelsel vermeent meer invloed op het Parlement te zullen verkrijgen, zoodat de reformquestie, met de ‘trade's-unions’ in een naauw

verband staat, omdat deze het werkvolk diets maken, dat indien het algemeen stemregt werd ingevoerd, de gouden eeuw voor de werklieden zou aanbreken, en zij hunne patronen, die hen zoo lang onderdrukten, de wet zouden kunnen stellen, en op hunne beurt over hen zouden heerschen. Sedert eenigen tijd schijnen de drie volksleiders gematigder te zijn geworden. Bradlaugh heeft zelfs van zijn lidmaatschap in het bestuur der 'Reform-league' afstand gedaan. Zij hebben gelukkig geen zoo doortastend gebruik van de omstandigheden als de heer von Bismarck gemaakt, anders ware er welligt een omwenteling in Engeland uitgebarsten.

Een gewigtige ontdekking is hiervan misschien wel de voornaamste oorzaak. Het geheim der inrigting en handelingen der 'trade's-unions' is intusschen grootendeels ontsluijerd, en dit was geenszins geschikt om hun invloed te vergrooten, integendeel die is daardoor sterk geschokt. De inrigting der werkvereenigingen, waarvan men er tegenwoordig in Engeland 444 telt, heeft de aandacht van het publiek en der regering getrokken, voornamelijk na het onderzoek der commissie van Sheffield, dat daarover het schrikkelijkst licht verspreidt.

De engelsche werklieden, sedert 1813 van de beperkingen in de vrije uitoefening van hunnen arbeid verlost, en in 1824 het regt van vereeniging hebbende verkregen, rigtten sedert dit tijdstip in ieder afzonderlijk bedrijf, genootschappen van onderlinge ondersteuning op, door middel van een zekere wekelijksche korting op hun werkloon. Door het verbazend groot getal der deelnemers, klommen weldra deze bijdragen, oorspronkelijk voor de verpleging van zieken en het onderhoud van weezen en weduwen bestemd, tot eene ongehoord groote som. Tot bewijs hiervan strekke het voorbeeld van de officieele rekening en verantwoording door eene vereeniging van werklieden, van zekere machines, verleden jaar gedaan. Deze vereeniging, in 1851 opgerigt, had in den loop van 15 jaren aan ondersteuning van verschillenden aard en om eenige 'strikes' te onderhouden, de som van 484,717 p. st. (bijna *f* 6,000,000) uitgegeven. Niettegenstaande deze uitgaaf, had deze vereeniging in 1865, bestaande uit 30,984 leden, een reserve-kas van omtrent *f* 1,500,000. Als men overweegt, dat het getal der 'trade's-unions' gestadig toeneemt, welke men verzekert, dat thans reeds 800,000 leden tellen, dan begrijpt men dat hunne werking en invloed onwederstaanbaar kan worden. Zij zijn op eene doeltreffende wijs voor eene gezamenlijke werking ingerigt, even als sommige staatkundige geheime genootschappen van onzen tijd. Vooreerst heeft ieder beroep een afzonderlijk bestuur in de verschillende hoofdplaatsen der fabriekbevolking, waarvan de hierarchische rangordening en eene centrale magt, te Londen zitting houdende, uitgaat en die het 'executief' genoemd wordt. Indien deze vereenigingen goed waren bestuurd, niet onderling in twist en in botsing met de patronen waren geraakt, hunne inkom-

sten door het onderhouden van langdurige ‘strikes’ niet aanzienlijk verminderd hadden, en hunne besturen eerlijk in hunne administratie waren geweest, zouden zij een veel grooter en heilzamer invloed hebben kunnen uitoefenen; doch nu is het gebleken en men is tot de overtuiging gekomen, dat deze vereenigingen, in plaats van zich alleen tot het ondersteunen van zieken en behoeftigen, en het lenigen der ellende van weduwen en weezen te bepalen, veeltijds dienden, om het vuur der tweedragt aan te stoken, onnoodige ‘strikes’ te doen voortduren, en ook wel om de bijdragen gedeeltelijk in de zakken der administrateuren te doen verdwijnen. Al was men van het laatste overtuigd, toch hadden de aandeelhouders en contribuanten hierop geen verhaal bij de regtbanken, uithoofde van een gebrek in de engelsche wetgeving, die geene vereenigingen en geheime genootschappen als regtspersonen erkent, en wil dat iedere eigendom, om regtens erkend te worden, persoonlijk en op naam moet zijn; zoodat men geen aanspraak op zijn deel in een collectief eigendom kan maken.

Eenige maanden geleden ging een der penningmeesters eener vereeniging met de kas door. Om hiervan de teruggaaf te verkrijgen, bragt de beroofde vereeniging hare aanklagt voor de regtbanken, doch deze weigerden die aan te nemen en den schuldige te vervolgen, bewerende dat de vereeniging als geen regtspersoon zijnde niets kon bezitten, noch voor de regtbank getuigen, hierbij dezen overtolligen considerans voegende, geschikt om de ‘trade's-unions’ in miskrediet bij het publiek te brengen. Een voorstel van sommige vrienden der werklieden in het parlement om hierin door de wet verandering te brengen ging niet door, omdat dit staatsligchaam over het algemeen tegen de ‘trade's-unions’ ingenomen was, wat bij hetgeen nu aan den dag kwam, niet is te verwonderen. Na deze vruchtelooze poging, waarin zij aan hun lot werden overgelaten, vormden zich de ‘unions’ voor een gedeelte als geheime genootschappen, vooral wat het beheer hunner geldmiddelen betreft. Het is over deze nieuwe inrigting dat de twee door het parlement benoemde commissiën van onderzoek dagelijks de afschuwelijkste openbaringen ontvangen en de verschrikkelijkste ontdekkingen doen.

De twee commissiën zitten afzonderlijk en hare taak is nog ver van afgeloopen. De eerste heeft als voorzitter een der hoogst geplaatste magistraatspersoonen, Sir William Erle, en zij bevat de voornaamste en achtingwaardigste leden van het parlement, waaronder men M. Roebuck, den veteraan van het liberalismus, opmerkt. Zijne populariteit is thans sterk verminderd, vooral nadat hij door zijne ondervragingen zeer onvoordeelige bekentenissen voor de vereenigingen heeft uitgelokt. Sedert 1847 was hij vertegenwoordiger in het Parlement voor de stad Sheffield, die onlangs het tooneel was van die gruwelijke misdaden, door de hoofden der vereenigingen aldaar bevolen.

De uitkomsten van het onderzoek komen, tot hiertoe, hoofdzakelijk daarop neder, dat vooreerst de ‘trade's-unions’ geheel van hare oor-

spronkelijke instelling en bedoeling ontaard zijn, en voornamelijk slechts daartoe dienen om de vrijheid van den arbeid tot schade van het algemeen en van den werkman te beperken, dien zij aansporen om overdreven eischen aan de patronen te doen en die door langdurige werkschorsingen (‘strikes’) pogen te verkrijgen. Zij eischen gedurig hooger loon en mindere werkuren, hiertoe door de hoofden der ‘unions’ aangespoord, die driest genoeg zijn om openlijk voor de commissiën van onderzoek te durven verklaren: dat zij van de patronen zooveel eischen als zij maar kunnen, ‘de rest gaat ons niet aan!’

Het kan in Engeland bij de ‘strikes’ tot zeer karakteristieke uitingen der volkszeden komen. Zoo zag men den dag nadat eene schorsing van de koetsiers der fiacres was begonnen, een affiche in de openbare rijtuigen aangeplakt, dat de koetsiers, geen last hebbende om hun bedrijf op den ‘dag des Heeren’ te staken, echter verzochten geen gebruik op dien dag van hunne rijtuigen te willen maken.

Een andere omstandigheid is tevens aan het licht gekomen: dat in plaats van de werkzaamheid aan te moedigen, en de bekwamen te beloonen, de ‘trade's-unions’ al haar best doen om de hoeveelheid en hoedanigheid van het voortgebragte werk te verminderen, en dat zij, hetgeen ook reeds in andere landen zich begint te vertoonen, er slechts op uit zijn om de ‘middelmatigheid’ te beschermen. Een uitstekend en bekwaam werkman is een doorn in hun oog; een vlijtig huisvader, die zich durfde vermeten eenige uren over te werken, wordt met boete bestraft. Dat hij zich in de kroeg begeeft en zijn loon tot schade van zijn gezin daarin verbrast is hun zelfs welgevallig. Indien hij voortgaat met overwerken stelt hij zich aan zwaarder straffen bloot en aan wraaknemingen, zoo als er te Sheffield, en ook elders, hebben plaats gehad.

De willekeurigste en de meest met de vrijheid van het individu strijdige reglementen worden door de ‘unions’ in werking gebragt, de beperkende gebruiken der oude ‘gilden’ komen daarin weder te voorschijn, alleen met dit onderscheid, dat zij nu, niet zoo als voorheen ten voordeele van de patronen, maar tot dat van de werklieden uitgelegd en toegepast worden, namelijk van die welke zich blindelings aan de leiding der hoofden van de vereenigingen overgeven.

De reglementen dezer vereenigingen zijn geheim, en men kan ze slechts met moeite ter inzage bekomen. Zie hier de hoofdzakelijke bepaling, die alles verklaart: ‘Ieder lid der vereeniging, die over de zaken van de “union” spreekt met een ander die daartoe niet behoort zal met eene boete worden gestraft, en ieder lid, die aan anderen dan zijne medeleden, zijne grieven of de onregtvaardigheden die hij van de bestuurders der union zoude geleden hebben openbaart, en daardoor de vereeniging en de bestuurders benadeelt, zal tot eene groote boete verwezen of uitgeworpen worden.’

Deze bepaling heeft de strekking om deze inrigtingen buiten het toe-

zigt der overheden en regtbanken te houden, en een staat in den staat te stichten; de leden zijn hierdoor aan de willekeur der hoofden onderworpen, en kunnen geen aanspraak op het medelijden en de bescherming van het publiek en de regering maken, die natuurlijk tegen deze geheime genootschappen vooringenomen zijn.

Hoezeer de boeten zwaar en de uitbanningen, vooral voor hen die reeds lang aan de 'union' bijgedragen hebben, voor de werklieden zeer nadeelig zijn, nog veel erger zijn de gevaren, waaraan de leden zich blootstellen, als zij het juk pogen af te schudden dat hun de hoofden der vereenigingen hebben opgelegd. De magt die deze hoofden zich aanmatigen is veel grooter dan ooit de patronen over hunne werklieden, die zij betaalden, hebben durven uitoefenen. Ergerlijk zijn de geheime mishandelingen, die degenen welke zich niet aan eene langdurige 'strike' kunnen of willen onderwerpen, moeten ondergaan. Zij gelijken op de geheime straf van het veemgerigt en zijn niet allen in de reglementen opgenomen. De zachtste zijn nog het afkloppen der weerspanningen, het bederven en vernielen van hunne gereedschappen. Zoo als gewoonlijk, zijn in de reglementen, evenals in alle geheime genootschappen de officieele straffen in eene conventionele dieventaal (argot) uitgedrukt; wij zullen er eenige van doen kennen; b.v. als een werkman 'lastig' ('obnoxious') voor de andere leden der vereeniging wordt, door op eene fabriek of werkplaats te arbeiden, die door de vereeniging met eene zwarte kool geteekend is, of niet weigert te werken met een die geen lid is der vereeniging, of om eene andere oorzaak, is de eerste straf die hij ondergaat, dat men alle betrekking met hem afbreekt, en hem in plaats van onderstand of bescherming te verleenen op alle mogelijke wijzen benadeelt en dwarsboomt: deze soort van werkmans-'excommunicatie' wordt genoemd 'iemand naar Coventry sturen.' Deze uitdrukking, waarvan velen de beteekenis niet weten, is reeds van ouden datum; zij werd het eerst in de VIIe eeuw door de 'cavaliers' of engelsche koningsgezinden gebruikt, die de Puriteinen naar Coventry zonden.

Als deze eerste strafoefening, die den werkman in eene akelige afzondering stoot en hem als een door de pest aangetaste doet schuwen, hem niet tot inkeer brengt en berouwhebbend vergiffenis doet vragen, is er een tweede graad van bestraffing die zelden haar doel mist. Door list of openbaar geweld, zelfs door inbraak maakt men zich meester van de gereedschappen van den weerspannigen veroordeelde; door hem dus te beletten om voor zich en de zijnen te werken, en daardoor in het gevaar te stellen van met zijn gezin van honger en gebrek om te komen, noodzaakt men hem zich aan de verordeningen der 'union' te onderwerpen en daarenboven eene zware boete te betalen, eer men hem zijne gereedschappen terug geeft. Deze straf noemt men 'rattening.' Men heeft in de commissie aan de werklieden gevraagd, waarom zij zich niet bij de regtbanken over zulk eene behandeling beklaagd

hebben. Velen durfden hierop geen antwoord geven uit vrees voor de wraak der ‘unions’-hoofden. Dit was hun ten strengste door de reglementen verboden, zij vreesden zoo zeer door hen overvallen en verminkt (‘maimed’) te worden, dat men van de meesten bijna geene getuigenis konde uitlokken. Er waren er zelfs die niet eer begonnen te klappen, dan nadat zij verzocht hadden, dat men hen naar eene kolonie zou overvoeren waar zij buiten het bereik van de wraak der ‘union’ zouden zijn. Buiten de ‘coventry’ en de ‘rattening’ heeft men op verscheiden plaatsen en vooral te Sheffield door de ‘trade's-unions’ van de verfoeijelijkste en strafwaardigste middelen gebruik gemaakt, om de weerspanningen te dwingen en ten onder te brengen, en tevens al degenen af te schrikken die in den weg mogten staan.

Iedereen heeft van de in het geheimzinnig duister gepleegde gruweldaden te Sheffield gepleegd, gehoord, die men aan de ‘unions’ toeschreef zonder dat men de daders op het spoor konde komen, niettegenstaande de belooningen door de regering aan de aanbrengers beloofd. De vereenigingen veinsden ook zelve een groote verontwaardiging daarover en loofden van haren kant ook eene belooning uit, vertrouwende dat niemand hiervan gebruik zoude durven maken; zij dachten daardoor de verdenking van zich af te wenden.

Om achter de waarheid te komen heeft zich eene Commissie van onderzoek naar Sheffield zelf begeven, die niet lang gezeten heeft zonder tot de treurigste ontdekkingen te komen. Een der misdaden die den grootsten afschuw heeft verwekt was de poging, reeds acht jaar geleden gedaan, om door een mijn het huis van den werkman Holliwel in de lucht te doen springen. Deze behoorde niet tot de ‘unions’, maar was bij haar ten hoogste gehaat, omdat hij aankomelingen in de leer nam, wat de vereenigingen niet toestaan zonder dat daarvoor aan haar een hoog entreegeld betaald wordt. In de zevende zitting van de commissie van Sheffield, verklaarde eindelijk de werkman Shaw, nadat hij door vrees of omkooping een valsche getuigenis van onkunde afgelegd had, de waarheid te zullen hulde doen, van welke verklaring wij woordelijk eenige zeer karakteristieke en naïve gedeelten hier laten volgen. ‘Toen ik mij op mijn twintigste jaar, zeide Shaw, in het huis van Broadhead (den secretaris van de vereeniging der “Sawgrinders”, zaagslijpers) te Sheffield bevond kwam Clark mij vragen of ik mij met een “Job” (een klein karweitje) wilde belasten, namelijk om het huis van “Topsy” in de lucht te doen vliegen. (“Topsy” was de bijnaam van Holliwel die zoo als gezegd is niet tot de “union” behoorde)..... Ik antwoordde dat ik dit wel doen wilde, en Clark ging, nadat hij mij gezegd had, dat wij daarmede 3 pond sterl. zouden verdienen, boven in het huis en kwam met drie vaatjes buskruid naar beneden. Clark zeide mij toen dat hij den ouden Smeeton (een bijnaam van Broadhead) had gesproken en dat die hem het buskruid had gegeven... enz. enz.’ Shaw vertelde vervolgens dat hij met mede-

weten van Clark een gedeelte van het kruid gestolen en verkocht, en hij de rest gebruikt had om eene ontploffing in het huis van Holliwell te doen ontstaan, die gelukkig geene andere gevolgen had, dan den bewoner daarvan te kwetsen. Eene week na de uitbarsting, zeide Clark aan Shaw dat hij drie 'quid' (pond sterl.) van Broadhead ontvangen had, en gaf hem daarvan dertig shillings voor zijn aandeel. Deze zaak, die aan verscheidene werklieden bekend was, welke door Shaw genoemd werden, bleef menig jaar verborgen, maar eindelijk besloot Clark, waarschijnlijk door geld daartoe omgekocht, om Broadhead aan te klagen, terwijl deze, om zich tegen die aanklagt te beveiligen, besloot om Shaw zijne gereedschappen afhandig te doen maken (volgens de straf der 'rattening'); hij stookte tegen hem zekeren Martin op, die in de zaal van het committé der vereeniging poogde hem met duimstooten de oogen uit het hoofd te duwen, hetgeen in de dieventaal 'to gouge the eyes out' genoemd wordt. Hierdoor bevreesd geworden werd Shaw door Broadhead gevleid met het uitzigt, dat indien 'hij zich wijs wilde gedragen' hem zijne gereedschappen zouden worden terug gegeven, en tevens gedwongen den 27sten November 1866 eene verklaring te onderteekenen dat Broadhead hem nimmer tot eene misdaad had aangezet; maar zoodra hij uit de klaauwen van den secretaris der 'union' was schreef hij aan dien booswicht dat hij zijne verklaring introk, hem tevens de personen noemende die zijne schuld als getuigen volkomen zouden kunnen bevestigen. Men staat bij zulk een zamenweefsel van boosheid, verraad en onmenschelijkheid, verbaasd over den lagen trap van beschaving, of liever de zedelijke ontaarding van velen onder het Engelsche werkvolk.

In dezelfde zitting van den 13^{den} Junij l.l. verscheen voor de commissie een ander getuige, Hallam, die erkende dat hij 25 shillings ontvangen had om zijn eigen vader te rattineren ('rattened'); maar niettegenstaande hij in bijzijn van verscheidene personen zich beroemd had 15 souvereinen van den meergenoemden Broadhead ontvangen te hebben om een ander klein karweitje ('Job') waar te nemen: dat is namelijk, om met 28 ponden buskruid de fabriek van de HH. Whatman en Smith in de lucht te doen springen, waar men eene machine gebruikte die volstrekt niet naar den zin der 'union' was, weigerde hij halsstarrig zulks te erkennen. Niettemin werd hij dadelijk tot zes maanden gevangenis veroordeeld, omdat hij den naam van een anderen werkman niet wilde noemen, dien hij echter van zware vergrijpen beschuldigde, en hem werd aangezegd, dat hij, zoo hij niet tot inkeer kwam, voor valsche getuigenis en brandstichting zou te recht staan.

Hallam begreep nu dat zijn hardnekkig ontkennen hem weinig zoude baten, en kwam eindelijk tot eene meer volledige bekentenis. Men zag toen den booswicht in een zedelijken doodstrijd, naar mate hij den sluijer van zijne zwarte ziel opligtte, die niet terug gedeinsd had, om voor geld de zwaarste misdaden van moord, brandstichting en mishan-

delingen van allerlei aard te bedrijven, of daaraan medepligtig te zijn, en die onder verschrikkelijke stuiptrekkingen het geheim zijner schuld openbaarde, onder het afgrijzen van allen die hem aanhoorden. ‘Waarom heeft men een geweerschot op den persoon van Linley gelost?’ vroeg de voorzitter der commissie van onderzoek, M. Overend, aan Hallam. - ‘Omdat hij de ‘unions’ hinderde; ik praatte over deze zaak met den secretaris Broadhead, die mij zeide dat wij morgen een ander onderhoud zouden hebben, waarvan de uitslag was, dat ik mij voor 20 pond st. met de uitvoering van het ‘kleine karweitje’ belastte. Ik haalde een zekeren Crookes over om met mij mede te doen, omdat hij een goed schutter was, en wij volgden Linley, alle nachten gedurende zes weken (uitgezonderd, wel te verstaan, des zondags!), en ik dwong eindelijk Crookes met een windroer op Linley te schieten die weinig tijds daarna aan zijne wond overleed. Ik had 20 pond st. gevraagd; maar Broadhead zeide mij dat het karweitje niet meer dan 15 pond sterl. waard was die ik met Crookes deelde.....! Broadhead heeft in zijne bekentenis omtrent deze zaak volgehouden dat hij altijd zeer bekwame schutters koos, om zeker te zijn dat zij zijne slachtoffers slechts kwetsen en niet dood schieten zouden! Toen men zag dat men voor Broadhead, die zelf tot bekentenis van zijne menigvuldige misdaden gekomen was, niet meer bevreesd behoefde te zijn, gaven zijne medepligtigen, door de belofte van straffeloosheid uitgelokt, een omstandig verhaal van hetgeen er sedert tien jaren te Sheffield gebeurd was; (het gouvernement wilde niet dat men hooger zoude opklimmen). De stad Sheffield, die omtrent 100,000 inwoners telt, is sedert verscheidene jaren onderworpen geweest aan de sombere dwingelandij der ‘unions’, waarvan een Broadhead de ziel en het opperhoofd was, die zijn gezag door moorden, brandstichtingen en kruidontploffingen handhaafde. Het ware even terugstootend als eentoonig om alles te verhalen, wat er in al dien tijd voorviel. Hetgeen men niet kan noch moet verzwijgen is, dat de schuldigen over het algemeen wel bekend waren, maar dat men hen niet aan den regter durfde aangeven; dat de secretarissen van andere ‘unions’ tot de kosten van de zoogenoemde ‘kleine karweitjes bijdroegen, en dat de moordenaars en brandstichters erkend hebben dat zij geen reden van haat of wraakzucht tegen hunne slachtoffers hadden, die zij somtijds in het geheel niet kenden, maar alleen werkten om de belooning en uit gehoorzaamheid aan de hoofden der ‘trade's-unions’. Hetgeen vooral merkwaardig is bij de uitoefening van de ‘kleine karweitjes’, is het volkomen gemis van alle schaamte en terughouding, die zelden de verdorvenste booswichten geheel verlaat. Daar waar de zedelijkheid en de godsdienst opgehouden hebben het geweten te leiden, zoude men denken dat de vrees voor de wet nog een teugel zoude zijn. Volstrekt niet. De werklieden van Sheffield schijnen niets anders dan de wraak van de hoofden der vereenigingen te vreezen, en deze gehoorzamen

blindelings aan de secretarissen van het hoofdbestuur te Londen, evenals in Syrië de Assassijnen, acht eeuwen geleden, aan den Oude van den Berg gehoorzaamden. Alleen met dit onderscheid, dat de moordenaars van dien tijd bezield waren met de hoop van hiermede het paradijs te verdienen, waarvan men hun een voorsmaak gegeven had, terwijl men te Sheffield voor eenige shillingen, met loven en bieden, in koelen bloede een moord of brandstichting bedreef.

Als men de processenverbaal der Commissie van onderzoek leest, herinnert men zich onwillekeurig het beruchte onderzoek dat er ten tijde van paus Alexander VI te Rome plaats had, toen de hertog van Valentinois (Cesar Borgia), ijverzuchtig jegens zijn broeder Giovanni, die door zijne zuster Lucretia Borgia boven hem gesteld werd, hem deed vermoorden en in den Tiber werpen. Een schuitenvoerder had zulks gezien, en toen men hem vroeg, waarom hij zijne verklaring niet eerder gedaan had, riep hij uit, dat hij in zijn leven zoo vele van die avonturen bijgewoond had waarop men geen acht had geslagen, dat hij niet had geloofd dat men aan dit voorval zooveel gewigt zoude hechten. Dit naïve antwoord geeft een denkbeeld van de bange vrees die toen te Rome even als thans in de fabrieksteden van Engeland geheerscht heeft, zij verklaart de onverschilligheid met welke de misdaden door de hoofden der ‘unions’ bevolen, te Sheffield werden aangezien, zelfs door onpartijdige en door hunnen maatschappelijken toestand daar boven verhevene menschen. Zulk een zedelijke toestand doet ons aan de verdorven tijden van Italië in de XV^{de} eeuw denken, vooral als men te Londen zelf op klaar lichten dag door een bende roovers en dieven kan omsingeld en van hetgeen men in geld en waarde bij zich heeft beroofd worden. Waarlijk, het trotsche Engeland mag wel op het zien van de barbaarschheid, onkunde en verdorvenheid zijner lagere klassen, nederig worden!

Wanneer het geheele rapport van het onderzoek der Commissie zal bekend zijn, omtrent de misdaden te Sheffield gepleegd, zal het een tegenhanger uitmaken van de beroemde ‘Grands Jours d'Auvergne’, zoo treffend door Fléchier beschreven, waarin men den adel en de geestelijkheid bijna dezelfde rol als een Broadhead en consorten ziet spelen.

Gelukkig oefenen de andere ‘unions’ dien verderfelijken invloed niet uit, zij hebben ook geen behoefte om zulke wandaden te plegen. Zoodra men haar tegenstaat, en sommige werklieden weigeren te gehoorzamen aan haar verbod om op sommige fabrieken, welke door haar in den ban gedaan, te blijven werken, worden dezen door hunne zendelingen met de strengste bedreigingen genoodzaakt zich met de ‘strikers’ te vereenigen. Men weet nu wat het beteekent ‘dat zij door de “unions” zullen “gebrandmerkt” worden.

De “strike” der kleedermakers te Londen, die nu reeds meer dan 17 weken geduurd heeft, is hiervan het sprekendst bewijs.

Het openbaar maken van de uitkomsten der nasporing van de Commissiën van onderzoek is het voornaamste middel om dien maatschappelijken kanker tegen te gaan. Licht verspreid over het misdrijf in het duister gepleegd, zal het eindelijk doen verdwijnen. Het algemeen gevoelen wordt daardoor tot verontwaardiging opgewekt. Reeds verklaren de organen van de radikale pers, o.a. de “Star” dat zij een afchuw van zulke handelingen hebben, en zij scheiden zich van de “trade's-unions” af, zeggende, dat zij het zijn, die thans de vrijheid willen onderdrukken. De geheime vereenigingen zullen voor de openbaarmaking van het onderzoek uiteen stuiven, evenals het “chartisme” in 1849. Maar men ga hierin ijverig voort, nog is alles niet opgehelderd, en het schijnt dat de misdrijven van Sheffield zich naar Londen pogen over te planten, waar zij moeijelijker zullen zijn te ontdekken. Het geldt hier het belang van den arbeidersstand, zoowel als dat van de maatschappij in het algemeen.

De voornaamste dagbladen van Engeland, die de tolken van de openbare meening zijn, hebben de vrijheid in gevaar verklaard tegenover de “unions.” Van alle kanten vraagt men: Wat is hiertegen te doen?’ Vooreerst moet men beginnen met ronduit te verkondigen, dat men vast besloten heeft zich niet onder het juk te buigen van een Broadhead en zijne consorten Clark, Crookes, Shaw, Hallam, enz., die, zooals men voorheen zoude gezegd hebben, aan de hoogste galg verdienden opgehangen te worden, en tegen hen te handelen met die veerkracht, welke de beschaafde Engelsche standen kenmerkt. Verdienen zij straffeloosheid omdat men hen door de belofte daarvan tot bekentenis heeft uitgelokt?...

De werklieden van Engeland, zegt men, maken een verbazend getal van 11 millioen uit (?), en als zij vrij kunnen spreken zonder vrees van naar ‘Coventry’ gezonden te worden, verfoeijen zij de dwingelandij die 800,000 onder hen uitoefenen, welke tot de ‘unions’ behooren, en die de geesel der patronen en der capitalisten zoowel als van den werkman zijn. Dat allen, die daarvan te lijden hebben, zich vereenigen en zich onderling verstaan om zich tegen de onzinnige en ellendige booswichten te verzetten, die van het regt van vereeniging misbruik maken. De ‘Times’ zeide eenigen tijd geleden, dat alle fabrikanten en patronen moesten overeenkomen om alle deelgenooten van de onzedelijke en verderfelijke vereenigingen van hunne fabrieken en werkplaatsen te weren.

Indien men een krachtig besluit neemt om aan de vrije werklieden, die eene zoo groote meerderheid uitmaken, hoogere werkloonen naar mate van hunne meerdere bekwaamheid en ordelijk gedrag te geven, en hen daardoor aanspoort, om de voortbrengselen van hunnen arbeid

te verbeteren, zal men den doodsteek aan de ‘unions’ en hare ongerijmde en hoogst schadelijke reglementen geven. Het tegenwoordig tijdsgewricht is daartoe volkomen geschikt. Het onderzoek te Sheffield heeft aller oogen geopend. De rapporten van lord Granville en van doctor Playfair, omtrent de algemeene tentoonstelling van Parijs, doen zien dat Engeland in sommige fabriekartikelen niet met gelijken tred als andere volken van Europa vooruitgegaan is. Het zijn voornamelijk in de ijzerfabrikaten van Sheffield en Birmingham, waar de ‘unions’ het meest haar willekeurig gezag uitoefenden, dat de vreemde concurrentie het meest zich ten hunnen nadeele vertoont. Voor zulke feiten kan geen Engelschman onverschillig blijven. De terugwerking heeft zich dan reeds op verschillende plaatsen vertoond; sommige ‘unions’ hebben zich dan ook gehaast om tegen de wandaden van Sheffield luide hare stem te verheffen, en de verantwoordelijkheid daarvan op een Broadhead en consorten alleen te werpen, met dringend verzoek om deze onverlaten uit de ‘union’ te werpen, waaraan men uit vrees of valsche schaamte nog niet voldaan heeft, ofschoon zij dubbel verdiend hadden al de gestrengheid der strafwet te ondervinden. Dit alles beduidt nog niet veel, indien zij niet voor eens en voor altijd van haar stelsel van ‘naar Coventry zenden’ en van de ‘rattening’ terugkomen, en dat der bevreesdmaking laten varen, waardoor de kleedermakers-‘strike’ zoolang duurt. Als zij hare gelden alleen voor het doel besteden, waarvoor zij oorspronkelijk gegeven zijn, dan eerst zal men gelooven, dat het met hare betuigingen ernst is. Want wat moet men denken, wanneer men hoort dat men op eene algemeene vergadering der hoofden van de ‘unions’ zich met hevigheid uitgelaten heeft tegen het verslag dat de ‘Times’ van het onderzoek te Sheffield had gegeven, en dit ‘een misdaad niet minder afschuwelijk dan de grootste wandaden van een Broadhead’ gelieft te noemen, en dat wel onder het voorzitterschap van M. Potter, een der godsdienstigste en gematigdste der Unionisten! Wat van de verstoring door het opgezette graauw van eene vergadering van conservatieve werklieden, die niets met die ‘unions’ en haar drijven te doen willen hebben, waartegen ook de organen van het radicalismus en de reformvereeniging van Paddington met hooge afkeuring opgekomen zijn. Men moet de vrije meetings en ‘unions’ der meerderheid van de werklieden tegen de dwangheerschappij van de oude ‘trade's-unions’ beschermen; meer dan 10 millioen moeten zich niet door eene minderheid, al was die 800,000 sterk, laten beheerschen en onderdrukken. Het is in het belang der fabrikanten en patronen, om de vrije werklieden te beschermen, en ware het mogelijk de van haar oorspronkelijke instelling ontaarde ‘trade's-unions’ met wortel en tak te helpen uitroeijen of ze, zooveel dat kan, in eenen anderen geest te hervormen.

Ongelukkig is de lage trap van beschaving, de volslagen onkunde, het gemis van alle zedelijke en godsdienstige kennis en gevoel bij den

Engelschen arbeidersstand, een groote hinderpaal om dit doel vooralsnog te bereiken. Over het algemeen leven de fabriekarbeiders en de werklieden slechts bij den dag, het voornaamste doel van hun bestaan is slechts zooveel geld mogelijk te verdienen, en daarvoor zoo min mogelijk te werken, om het in laag zingenot en vooral in dronkenschap te verbrassen. Evenals hunne opvoeding geheel verzuimd is, verzuimen zij die van hunne kinderen, die na een gebrekkig en kortstondig onderrigt, dat spoedig geheel vergeten is, ontvangen te hebben, vroegtijdig gebruikt worden, om ook wat tot de verdiensten bij te dragen en getuigen te zijn van het zedeloos gedrag hunner ouders en der overige fabriekgasten. Daar zij altijd even arm blijven, 't zij ze veel verdienen of niet, zijn zij voor eenige shillingen, voor al hetgeen hun de leiders willen laten verrigten of laten schreeuwen, dadelijk gereed. Ofschoon zij geen het minste begrip van eene verkiezing of parlementshervorming hebben, worden zij gebruikt om voor den arbeidersstand het kiesregt te eischen, dat hunnen toestand volstrekt niet zal verbeteren, maar slechts hunne leiders in het parlement brengen, hetgeen het voornaamste doel is, dat deze beoogen. Zoolang niet door een verbeterd en langduriger onderwijs de kennis onder den arbeidersstand meer toeneemt en zij daardoor meer vatbaar voor spaarzaamheid, zedelijke en godsdienstige gevoelens gemaakt worden, is er op geene verbetering van hun lot te hopen, en Europa, zoowel als Engeland, wordt door de werktuigen der industrie zelve met de onheilen van eene omwenteling en kwijning der nijverheid bedreigd. Het is te verwonderen, dat een zoo groot logicus en oeconomist als Stuart Mill dit niet inziet, dat hij, in plaats van zich bij een Beales en Bright aan te sluiten, de gaven van zijnen geest niet aanwendt om een middel op te sporen om het lot van den Engelschen werkman zoo in zedelijk en godsdienstig opzigt als stoffelijk te verbeteren, en de ‘strikes’ als het verderfelijkste inkruipsel der industrie aan te wijzen. Deze dreigen zich reeds over Europa te zullen verspreiden, in Frankrijk zijn zij onder den naam van ‘grèves’ geen vreemd verschijnsel meer. Te wenschen ware het, dat de regeringen overeenkwamen om geene vereenigingen van werklieden, dan die met een weldadig doel toe te laten, waarvan de statuten openbaar moesten zijn en die jaarlijks hare ontvangsten en uitgaven moesten publiek maken, terwijl alle geheime vereenigingen streng verboden en gestraft behooren te worden.

24 Augustus 1867.

J.A.B.

De partijen in de tweede kamer.

I.
De anti-revolutionaire partij.

Vader Groen heeft in zijne laatste brochures aan zijne acht of negen anti-revolutionaire vrienden in de Tweede Kamer weder aardig de waarheid gezegd. Toch geloof ik dat niemand de anti-revolutionairen minder kent dan juist de heer Groen zelf. Wie hij voor anti-revolutionairen houdt zijn geen anti-revolutionairen; het zijn aristocraten - aristocraten met meer of minder talent, soms zonder talent, die het fatsoenlijk vinden geld te geven voor het bijzonder onderwijs en ter kerk te gaan. Zoo wat ‘fijnheid’, dat hoort er bij wanneer men in sommige kringen, vooral in sommige Haagsche kringen goed ‘geposeerd’ wil zijn. Het is daarenboven een probaat middel om in eenig kiesdistrict, waar het platteland de meerderheid heeft en waar de boeren dom zijn, als kandidaat voor de Tweede Kamer te slagen. Leyden, het centrum der wetenschap, Gouda, Goes en zoovele andere districten zouden geheel andere afgevaardigden naar 's Hage zenden, wanneer de keuze afhankelijk was van de intelligente en beschaafde kiezers der steden zelven.

De zoogenaamde anti-revolutionairen zijn geen anti-revolutionairen. Het zijn òf geboren aristocraten òf burgerluî, die gaarne een aristocratisch air aannemen. Zij hebben reeds honderdmaal het bewijs geleverd dat zij, als het er op aankomt, voor hun anti-revolutionair geloof niets over hebben. Bedestonden houden; naar de Duitsche kerk gaan; naar Amsterdam trekken om vergaderingen te houden, waar over het Evangelie en soms nog over iets anders - die heeren van de *Evangelische alliantie* zijn heel rare snaken - gepraat wordt; geld geven voor kerken, zendelingen en tractaatjes, tot dit alles zult gij de anti-revolutionairen altijd bereid vinden. Maar vraag niet meer; vraag niet dat zij iets van hun rust of van hun wereldsche genoegens zullen opofferen; vraag hun niet met het woord en de daad de beginselen der anti-revolutionairen te verdedigen en smaad en hoon te lijden voor de zegepraal der goede zaak. Zoodra hun wereldsche belangen lijden zouden onder hun anti-revolutionair geloof, hangen zij hun geloof eenvoudig aan den kapstok, en zij halen zelfs de schouders op over zoo'n dolzinnig ijveraar als Keuchenius, die zich ter wille van zijne anti-revolutionaire beginselen dagelijks laat uitmaken in het *Dagblad* en dergelijke walgelijke producten onzer periodieke pers.

Zou mijnheer de baron Otto, afgevaardigde uit een anti-revolutio-

nair district, zich ter wille van het Evangelie *brouilleren* met den graaf van Zuylen? *A d' autres*. De heer van Zuylen heeft wel is waar al zijne beginselen over boord geworpen en openlijk aan geheel Nederland verkondigd dat de anti-revolutionaire vaan zeer bruikbaar is om naar boven te komen en een ministerszetel te veroveren, maar in de praktijk niet kan dienen - de baron ziet daarin zooveel kwaad niet. Graaf van Zuylen, graaf Schimmelpenninck: *ils sont de notre monde*; zouden wij hen bestrijden omdat zij, als minister, heel iets anders zeggen dan te voren en spelen met het Evangelie en met hunne beginselen? Maar wij, wij aristocratische heeren, zeggen, in de groote wereld, bijna nooit iets dat wij meenen. Men moet dat alles zoo nauw niet nemen, en die puriteinsche strengheid van begrippen overlaten aan die dwarse stijfkoppen met oude jassen en leelijke hoeden, die alles in 't zwart zien omdat de wereld hun zoo weinig licht aanbiedt.

Indien het den anti-revolutionairen werkelijk om eenig beginsel te doen ware, zij zouden zich, vooral na de verklaring van den heer van Heemskerk, dat het ministerie met de neutrale school zou staan of vallen, als één man gekeerd moeten hebben tegen hun vroegeren geestverwant die thans, als Minister van Buitenlandsche zaken en als formeerder van het kabinet, zijne vroegere leer, hun leer, zoo openlijk verloochent. Zij zagen het echter stilzwijgend, zelfs met een' medelijdenden glimlach aan, hoe Keuchenius de stroomen van zijnen toorn en zijne verachting over den heer van Zuylen uitstortte, en bejegenden zelven met de gewone voorkomendheid den man, die aan hunne partij den doodsteek gaf. Ziedaar anti-revolutionaire moraliteit.

Wil men een tweede bewijs, hoe los de anti-revolutionairen van elk beginsel zijn, men lette op hun houding in de *koloniale* quaestie. Het zal toch wel een anti-revolutionair beginsel zijn, dat wij de Javanen moeten beschaven en ontwikkelen en dat het cultuurstelsel, een stelsel van dwang met bespottelijk lage loonen, in strijd is met die christelijke begrippen, waarmede zij zeggen zooveel op te hebben. Te kiezen hebbende tusschen de conservatieven, die den Javaan niet willen beschaven en wier grondbeginsel is, dat wij, door dwang, door slechte betaling, van den inlander zooveel moeten halen als wij kunnen; geplaatst tusschen Rochussen c.s. aan de eene zijde en de liberalen aan de andere, wier machtwoord is ontwikkeling van Indië op zedelijk, intellectueel en materieel gebied, zouden de anti-revolutionairen geen oogenblik moeten aarzelen om de zijde der liberalen te kiezen. Zij zouden dus met de liberalen altijd moeten medegaan, telkenmale ten minste, wanneer de voorstellen en maatregelen der liberalen werkelijk ontwikkeling van Indië en van de inlandsche bevolking ten doel hebben. Intusschen ziet men in de werkelijkheid juist het tegendeel. De anti-revolutionairen - Keuchenius uitgezonderd - staan in de Indische quaestie altijd tegenover de liberalen en sluiten zich veelal aan bij het ultra-conservatisme, bij Rochussen, bij de 13 mannen.

Waarom? Omdat de anti-revolutionairen bovenal ook zijn anti-*liberalen.* Het liberalismus is hun niet fatsoenlijk, niet gepolijst genoeg. Daar zijn onder die liberalen te veel burgerluî - brave, knappe menschen soms, flinke karakters, maar '*ils ne sont pas de notre monde.*' Oppositie voeren, strijden voor recht en waarheîd, dat heet 'leven maken'; de liberalen zijn 'schreeuwers'; een fatsoenlijk man maakt geen leven, schreeuwt niet. Verbeeld u dat een zoo hoog beschaafd anti-revolutionair in opspraak kwam; dat hij wierd voorgesteld als een man, die ook al hervormen wil en in Indië alles omver wil gooijen; dat hij in het *Dagblad* wierd uitgemaakt op de liefelijke wijze, waarop de heeren van Zuylen en Schimmelpenninck daarin den heer Keuchenius laten bejegenen: de man zou immers niet aan het Hof kunnen komen en in menigen aristocratischen kring schuin worden aangezien. Zich te verheffen boven de opinie van hun klein aristocratische kringetje, daartoe ontbreekt aan de anti-revolutionairen de zedelijke moed. En daarom zijn zij ook, als partij, zedelijk dood. Zij mogen over eenige stemmen in de Kamer beschikken; zij kunnen hunne zaak, zij kunnen de toepassing der anti-revolutionaire beginselen geen enkele schrede voorwaarts brengen. De éenige anti-revolutionair in de Kamer en de éenige der anti-revolutionairen, die - al deelt men zijn gevoelen niet - sympathie verdient, is Keuchenius. Al de overigen zijn aristocraten en anti-liberalen, die - om eene uitdrukking à la Multatuli te gebruiken - wel eens *liefhebberen* met het Christendom, òf omdat het zoo fatsoenlijk staat, òf omdat het geen kwaad kan bij de verkiezingen, òf eindelijk - en wij hopen dat deze cathegorie de meerderheid vormt - omdat zij van hun jeugd af zoogenaamd godsdienstig zijn opgevoed, dat wil zeggen, gewend zijn geworden aan een zeker samenstel van kerkelijke vormen, dat men godsdienst gelieft te noemen en dat met de godsdienst van Christus evenveel te maken heeft als het gebouw van Koloniën met ware architectuur.

In die menschen heeft de heer Groen steun gezocht bij zijn strijd voor de beginselen, die hij lief heeft. Die menschen hebben hem, natuurlijk, telkens op de gewichtigste oogenblikken in den steek gelaten. Dit is eene groote fout geweest. Maar hij heeft nog eene tweede begaan, die nog erger schijnt. Hij heeft steun gezocht bij de conservatieven - bij diezelfde conservatieven, van wie hij zeide dat ze niet anders zijn dan eene *slechte editie* der liberalen; dat ze juist willen wat dezen willen, maar minder krachtig, en dat ze juist doen wat dezen doen, maar minder goed. De conservatieven hebben hem evenzoo in den steek gelaten als de anti-revolutionairen, omdat de conservatieven eigenlijk met de neutrale school nog meer zijn ingenomen dan de meerderheid der liberalen. De conservatieven zijn niets anders dan liberalen met aristocratische *tendances* en met zwakke, toegevende karakters. En zij nemen alleen daarom den schijn aan van iets anders

dan de liberalen te willen, wijl er anders voor hen, als politieke partij, geen *raison d'être* zou wezen.

Èn zijne eigene geestverwanten èn de conservatieven hebben telkens de verwachtingen van den heer Groen teleurgesteld. Wij raden hem het thans eens met de liberalen te beproeven. De heer Groen heeft tot hiertoe weinig vruchten van zijn arbeid gezien, om twee redenen. Eensdeels omdat hij, bij den strijd voor zijne beginselen, steun zocht bij menschen, wien zijne beginselen eigenlijk tamelijk onverschillig waren; in de tweede plaats omdat hij jaren achtereen geslagen heeft op een geheel verkeerd aanbeeld. Hij viel de openbare school aan en scheen voorbij te zien dat al zijne aanvallen nooit iets zouden baten, zoolang art. 194 der Grondwet onveranderd bleef. Tegen dat grondwetsartikel had hij van den aanvang af den strijd moeten richten; en wanneer een tiende gedeelte van al het talent en van al de moeite, die hij besteed heeft om de gemoederen van de lagere klassen der bevolking op te zetten tegen de gemengde school, aangewend ware geworden om de meening ingang te doen vinden, dat het openbare onderwijs in abstracto gesproken, zoo min een zaak van staatszorg is als kunst of wetenschap, hij zou aan zijne zaak oneindig veel meer goed hebben gedaan. Hij zou dan niet gewonnen hebben het domme gemeen, het volk, *dat achter de kiezers staat*, maar gaandeweg alle beschaafde en waarlijk liberale mannen. Immers het beginsel van een '*gouvernement-schoolmeester*' is, theoretisch genomen, niet te verdedigen; geen liberaal kan dat goedkeuren; hij kan alleen het behoud van de gemengde school noodig achten als maatregel van overgang, als een noodzakelijk kwaad, dat moet ophouden zoodra de bevolking meer ontwikkeld is en zoodra er geen gevaar meer bestaat dat het onderwijs, zoo de Staat de handen daarvan aftrekt, in de macht kome van domme Roomsche en Protestantsche priesters.

Ter elfder ure heeft de heer Groen nu zijne batterijen gericht op het ware mikpunt, en meer en meer is herziening van art. 194 der Grondwet thans zijn *schibboleth* geworden. Wanneer hij en zijn opvolgers aan dat wachtwoord getrouw blijven, dan zullen zij, zonder eenigen twijfel - niet na tien, misschien niet na twintig jaren, - maar zeker eenmaal hun doel bereiken. Maar daartoe moeten zij steun zoeken bij de liberale richting, de éenige die hen helpen kan omdat zij het in beginsel met hen eens is. En vooral moeten de anti-revolutionairen daartoe breken met de treurige taktiek, die zij tot hiertoe gevolgd hebben, om de gemengde school en de daar werkzame onderwijzers in verdenking te brengen en de heffe der natie tegen eene door de Grondwet gewilde, door de bevoegde staatsmachten tot stand gebrachte instelling op te ruijen. Die taktiek is de leelijke zijde van het streven der anti-revolutionairen, en wanneer de heer Groen, zijn standpunt als hoofd der christelijk-historische richting vergetende, met de houding en den toon van een echt demagoog, van *het volk achter de*

kiezers spreekt, zijn wij geneigd in de anti-revolutionairen niets dan *ultra*-revolutionairen te zien. Door dat karakter te geven aan den strijd, dien hij voert, heeft de heer Groen alle wetenschappelijke en liberale mannen, in wie hij medehelpers had kunnen vinden, tot zijne onverzoenlijke tegenstanders gemaakt.

II.
De roomsche partij.

Pater Brouwers is te Mechelen het '*enfant terrible*' zijner partij geweest. De clericalen of liever de ultra-montanen roepen *victorie!* Nederland is geen protestantsche staat meer. Rome heeft het terrein herwonnen dat het sedert 1581, het jaar der afzwering van den Roomschen Philips, verloor. Gebruik makende van de verdeeldheid der Protestanten, heeft de Roomsche Kerk hare strikken al verder en verder uitgezet; zij heeft zich overal ingedrongen, alle posten bezet en eindelijk de kroon op het werk gesteld door pater Borret, haar getrouwen zoon, aan het hoofd te brengen van het Ministerie, dat Nederland regeert. Onder diens hoede kunnen de ultra-montanen veilig voortleven. Hij zal geen middel onbeproefd laten om de *suprematie* der Alleenzaligmakende Kerk en van hare priesters en kinderen zoo krachtig mogelijk te vestigen.

Het Roomsche geloof, opgevat in ruimen, liberalen zin, is misschien niet onvereenigbaar met de vrijheid, en men kan een goed Katholiek zijn en tevens met hart en ziel gehecht aan onze constitutioneele instellingen. Maar ultra-montanisme en vrijheid zijn twee onvereenigbare zaken, en de Roomschen, die Roomsch zijn op de wijze van pater Brouwers en van den heer Borret, *moeten* tevens zijn *reactionairen* op politiek gebied.

Van daar ook de zonderlinge vereeniging in één kabinet van Borret, den ultra-montaan, met van Zuylen, den anti-revolutionair. Wij hebben het reeds gezegd: de anti-revolutionairen zijn in den regel aristocraten, reactionairen, en de heer van Zuylen moge eenige anti-revolutionaire neigingen hebben, hij is bovenal de *graaf* van Zuylen, die het zeer aangenaam zou vinden, wanneer er een middel bestond om de Grondwet en de burgerlijke kiezers en die burgerlijke Tweede Kamer zonder veel opspraak ter zijde te zetten. De *graaf* Schimmelpenninck is geheel van hetzelfde allooi en, op de keper beschouwd, nog meer reactionair dan zijn ambtgenoot voor Buitenlandsche Zaken. Die twee *graven*, die voor Protestanten willen doorgaan en trouw ter kerke gaan, zijn even weinig Protestant als de heer Borret zelf het is. Zij willen niets anders dan hetgeen deze laatste ook wil: de Grondwet van 1848

ten uitvoer leggen in den meest reactionairen zin en zooveel mogelijk het *bon plaisir* van de ministers stellen boven de wet. Het verschil tusschen den minister van justitie en zijne beide ambtgenooten is alleen dit, dat de heer Borret reactionair is ter wille van zijn geloof, terwijl de heeren van Zuylen en Schimmelpenninck het geloof voorop zetten om hunne reactionaire beginselen te doen zegepralen.

Intusschen wordt ons arme landje, worden vooral Brabant en Limburg duchtig bewerkt. Het geschiedt zachtjes en in 't geheim, maar de resultaten zijn verbazend. De aanstaande verkiezingen zullen - blijft dit gouvernement aan 't bewind - daarvan de bewijzen leveren. Niet alleen toch dat de zuivere ultra-montanen, zooals de heeren Haffmans, Zinnicq Bergmann c.s., die alleen vragen wat den heer Borret en de heeren paters aangenaam is, herkozen zullen worden, maar de liberale Katholieken, die nog in de Tweede Kamer zijn en die, ook tegenover Borret, als kordate mannen, liberaal zijn gebleven, zullen het onderspit delven. En dan zal de poging gewaagd worden om de *Wet op het lager onderwijs* naar de Roomsch-Katholieke wenschen te herzien. En dan zal ook het ministerie voor Roomsch-Katholieke eeredienst - waarvoor de persoon, zoo men wil, reeds aangewezen is - worden hersteld.

De Protestantsche partij in ons land heeft in 1853 een ministerie doen vallen, dat reeds zeer veel tot stand gebracht had en dat ongetwijfeld nog veel groots en goeds voor het vaderland zou hebben gedaan. De leus der vijanden was toen, dat het ministerie Thorbecke - omdat het, getrouw aan de Grondwet, de Roomsche Kerk zich vrijelijk liet organiseeren gelijk zij goedvond - heulde met den Paus van Rome. Die Protestantsche *machinatie* heeft aan het vaderland veel leeds berokkend. Van 1853-1862, tijdstip van de optreding van het tweede ministerie Thorbecke, hebben de ministeriën elkander met niet gekende snelheid afgewisseld; ministeriën zonder kracht, ‘drijvende op den stroom der liberale beginselen’, zonder waardigheid tegenover de Vertegenwoordiging en even verderfelijk voor het prestige van de Regeering als voor de politieke moraliteit. Het tijdvak tusschen de beide ministeriën Thorbecke is voor ons land een ongelukkig tijdvak geweest; de debatten in de Tweede Kamer hebben van toen af een karakter aangenomen, dat niet weinig gestrekt heeft om zoowel de Regeering als de Vertegenwoordiging bij de natie in een zeker discrediet te brengen, en voor de ontwikkeling van het land is in die negen jaren weinig, vooral weinig goeds gedaan. Zoo heeft de Protestantsche, de anti-revolutionaire partij, nu reeds veertien jaren geleden, uit ongemotiveerde vrees voor te grooten invloed der Roomsch-Katholieken, een ministerie ten val gebracht, waarvan noch de Protestanten, noch de Roomschen eenige begunstiging te wachten hadden en dat, in godsdienstzaken, gelijk de plicht is van een Nederlandsch gouvernement, de stiptste onzijdigheid in acht wist te nemen.

En nu?

Is het niet een zonderlinge loop der omstandigheden, dat thans juist een ministerie, waarin een der hoofden van de anti-revolutionaire partij zitting heeft, feitelijk den Roomschen invloed in ons land sterker uitbreidt en krachtiger vestigt dan immer vóor dezen is kunnen gelukken? Deze is de gerechte straf voor de misgreep van 1853, en ook hier ziet men weder de Fransche spreuk bewaarheid: *qu'on est toujours puni par où l'on a pèché.*

Politiek overzicht.

In het monster-orkest der Europeesche staatsgebeurtenissen doen op het oogenblik de Italiaansche instrumenten zich boven allen uit hooren. De bazuin der onafhankelijkheid heeft wel sinds lang de volkeren van het schiereiland uit den slaap der eeuwen opgewekt.

Niettegen-staande al zijn vastberadenheid is *il re Bomba* verdreven; door de straten van Parma en Florence hebben de kreten weêrgalmd, waarmeê Macaulay zijn schitterende *essay* over Macchiavelli besluit; de bronzen paarden, die vóór San Marco liggen, zijn niet langer gebreideld. Italië vertegenwoordigt niet slechts meer een ‘aardrijkskundig begrip,’ het is vrij, onafhankelijk, één geworden, van de Alpen tot aan de Adriatische Zee. Wij hebben het beleefd, hoe moeilijk en hoe verschillend dit alles in zijn werk is toegegaan. Wien komt de eer van een en ander toe? Zeg niet aan Napoleon, niet aan Karel Albert, niet aan Victor Emmanuel, niet aan Garibaldi, niet aan von Bismarck; maar aan den hoogeren geest, die het Italiaansche volk heeft bezield. In de wapenen heeft het vaak voor meer volleerde strijders moeten zwichten. Het was ook onmogelijk in één oogenblik de gevolgen te vernietigen van de al te verfijnde beschaving der Renaissance en van de al te fijn berekende tyrannie der twee laatste eeuwen. Doch voor elk Italiaan, die op het slagveld faalde, waren er duizenden die door alle schuilhoeken van het vaderland verspreid, het hart alleen voelden kloppen voor het verhevene, zoo lang onbereikbare doel, dat eenmaal het dichterlijke brein van Dante en nog onlangs het scherpzinnige hoofd van Cavour had vervuld. En dat doel moest dus wel worden bereikt. Intusschen ontbreekt aan het trotsche gebouw de onmisbare gevel: Italië is hersteld, doch Rome maakt er geen deel van uit. Beschermd door den vromen eerbied van het Katholiek Europa, langen tijd verdedigd door de Fransche bajonetten, eindelijk door het bekende trac-

taat van September '65, blijft de paus troonen op het Vaticaan en beheerscht van daar de smalle kuststreek, die aan den eenen kant door de Appenijnen wordt besloten en aan den anderen door de Adriatische Zee van Terracina tot ongeveer Orbetello. Behalve Rome zelf bevat dit overblijfsel van den *Kerkelijken Staat* bijna geen stad van eenige beteekenis. Viterbo, Velletri en de zeehaven Civita-Vecchia zijn de éenig bekende plaatsen. Doch Rome zegt genoeg. Voor den Italiaanschen patriot is Rome de stad van Italië's roem, van haar grootheid in alle takken van menschelijk streven. De geschiedenis van het schiereiland is met die der Zeven Heuvelen ineengroeid en saamgestrengeld. Uit Rome veroverd en beheerscht heeft in vroegere eeuwen het Italiaansche volk zich zelf leeren gevoelen en begrijpen. Over die onderwerping bestaat geen wrok meer, alleen dankbaarheid voor de meêgedeelde weldaden. Toen Lodewijk XVI, in September 1789 door het Parijzer volk genoopt werd het Serailachtige Versailles te verlaten voor de werkelijke hoofdplaats van de Fransche natie, sprak hem de maire van Parijs, Bailly deze woorden toe: ‘Sire! Twee eeuwen geleden veroverde uw voorvader Hendrik IV zijn goede stad Parijs; thans is die stad er trotsch op, zijn koning te hebben veroverd.’ Zoo wenschten ook thans de afstammelingen van Samniten en Liguriërs, zoo wenscht geheel Italië de gebeurtenissen der oudheid aan de stad van Romulus te vergelden, door haar te plaatsen aan het hoofd der nieuwe schepping, om haar te doen worden tot hoofdstad van het Koninkrijk Italië.

De geloovige Katholiek buiten Italië daarentegen ziet in Rome de eeuwige stad, *la città eterna*, het erfdeel van den heiligen Petrus. Daaraan te raken ten behoeve van wereldsche bedoelingen, al waren die nog zoo eerbiedwaardig, zou niet dan den naam van heiligschennis verdienen. Daarom heeft keizer Napoleon, toen hij zijn troepen van het pauselijke grondgebied verwijderde, met de Italiaansche Regeering een verdrag gesloten, dat door haar de reeds gesmaldeelde Kerkelijke Staat zou worden geëerbiedigd, elke aanval daarop zou worden belet. Terwijl Pius IX zelf, zonder vreemden steun, de inwendige rust van zijn gebied moest handhaven, zou de veiligheid van buiten onder de dubbele bescherming staan van Frankrijk en Italië. Dit is de zoo veel besproken *September-conventie.* Doch wij zagen het reeds een maand geleden, de Italiaansche heethoofden zaten niet stil, de ijveraars, die meestal naar hun meer krijgs- dan staatkundig ontwikkeld opperhoofd, den naam van Garibaldianen dragen, voerden sinds geruimen tijd een aanval op den pauselijken staat in het schild. En de dappere dictator was op het punt den standaard zijner vrijscharen in de *Campagna* te planten, toen hij, gelijk bekend is, op last der Florentijnsche Regeering gevangen werd genomen, en terug gevoerd naar het oord zijner ballingschap. Zoo toch mag het rotsachtige, kleine eilandje Caprera wel heeten, waarheen Garibaldi zich reeds vroeger, ook na een mislukten aanslag op Rome, na in den slag van Aspramonte door

een Italiaanschen kogel verwond te zijn, vrijwillig terug trok. Getrouw aan de verklaring, door de Regeering in het officieele blad uitgesproken, dat haar souvereiniteit niet duldde, dat particulieren handelend optreden, waar de staatsmacht beter oordeelt stil te staan, heeft zij niet geschroomd den meest populairen man van Europa in zijn vaart te stuiten en de banier te ontrukken aan de zich verzamelende benden.

Hiermeê waren echter de eens bezworen geesten nog niet gebannen. Van alle kanten slopen vrijwilligers door de bergpassen der Appenijnen, en de grensstreken van den Kerkelijken Staat werden het tooneel van een reeks kleine gevechten, die met wisselvalligen uitslag bekroond, tot dusver het lot der pauselijke heerschappij onbeslist hebben gelaten. Zooveel mogelijk getrouw aan de verbindtenis der September-conventie - wij willen dit gaarne aannemen - kon de Regeering van Victor Emmanuel echter onmogelijk den toegang tot het Romeinsche grondgebied zóó sluiten en verstoppen, dat de ongeregeld samenscholende vrijscharen geen gelegenheid konden vinden om door de openingen heen te sluipen. Te minder, omdat het binnenrukken van koninklijke Italiaansche troepen op het geheiligde territoir een bron van moeielijkheden zou hebben geopend. De Italiaansche patriotten zouden daaruit groote verwachtingen, de Paus zelf een begrijpelijk wantrouwen, de Fransche Regeering een beleediging der internationale verplichtingen hebben afgeleid. Van daar de langdurige, onzekere, dubbelzinnige toestand, die voor niemand pijnlijker is dan voor den koning van Italië, voor niemand, de Paus misschien niet uitgezonderd. De Italianen toch dorsten naar het bezit van Rome, al zijn de begrippen omtrent de wijze, waarop het verkregen moet worden verschillend. Het komt mij voor, dat men naar gelang daarvan de onderdanen van Victor Emmanuel in onderscheidene groepen kan verdeelen. Eén soort van lieden is er, die Rome wil à tout prix. Oorlog met Frankrijk, met heel Europa zou hun daarvoor niet te duur toeschijnen. Anderen verlangen even sterk naar het bezit van Italië's voorgespiegelde hoofdstad, doch wenschen daarvoor den jeugdigen staat, die toch al zooveel te doorworstelen heeft, niet nog met buitengewone gevaren te overladen. De tijd zal wel eens komen, en dan valt Rome, gelijk verleden jaar Venetië, als een rijpe vrucht in den schoot der Italiaansche natie. Eindelijk zullen er ongetwijfeld zijn, die aan het bezit van Rome voor het koninkrijk Italië niet zoo veel hechten, voor wie die stad is een *curiositeit* zonder wezenlijke waarde; altijd, mits het tegenwoordige Romeinsche gouvernement geen misbruik make van de positie, en niet het middelpunt worde van intrigues en samenzweringen tegen de nieuwe orde van zaken. De twee in de laatste plaats geschetste politieke meeningen laten, juist omdat zij gematigd zijn, minder van zich hooren. Des te harder schreeuwt natuurlijk de partij der heethoofden. Zij heeft Garibaldi toegejuicht op zijn doorreis, als gevangene, door Allessandria; zij heeft te Turijn en te

Florence onstuimige kreten doen hooren. In haar oogen is de voorzichtige Ratazzi niet veel minder dan een verrader. Die voorzichtigheid intusschen van de Italiaansche Regeering is niet alleen toe te schrijven aan vrees voor Fransche interventie; ook de Republiek grijnst haar als een akelig spook uit de verte tegen. Zij weet, dat Mazzini nog leeft en werkt, zij kan ook gehoord hebben, dat Ricciotti Garibaldi bij een redevoering te Londen gehouden in een meeting der Reform-league gezegd heeft, niet slechts, dat zijn vader ten onrechte Victor Emmanuel den *re gualant' omo* genoemd had, maar zelfs dat de Italianen zich in de *keus* van een koning vergist hadden. Daar ligt een bedreiging in, die het huis van Savoye minder genoegelijk in de ooren moet klinken. Is het dus wonder, dat het Florentijnsche kabinet in een maalstroom van besluiteloosheid wordt rondgesleurd? Het beste voor de oogenblikkelijke rust, 't is ontegenzeggelijk waar, is dat de beweging geen veld wint. Immers als eens de Garibaldianen meester blijven van het terrein en het veroverd gebied met onderdanige hulde aan den voet van Victor's troon neerleggen, *kan* dan de koning van Italië zijn legioenen gebruiken, om de vrijscharen uit Italie's hoofdstad te verdrijven, en die stad weder uit te leveren aan het kerkelijke bestuur? Zou het Italiaansche leger daartoe zijn arm leenen? Of gesteld, dat de roodhemden, verbitterd door de tegenwerking, na de vermeestering van Rome, daar zoo als in 1849 de Republiek uitroepen, zal dan de Italiaansche Regering die uitspatting gaan bedwingen, haar populariteit voor een groot deel op het spel zetten, zonder aan den anderen kant het volksgevoel tevreden te stellen met de aanhechting van Italie's natuurlijke hoofdstad? Wie al die eventualiteiten berekent - en Ratazzi is daarvan zeker beter op de hoogte dan de schrijver en zijn lezers zelfs - kan bijna met wiskundige zekerheid besluiten, dat de Regeering van Florence den stroom der Garibaldianen nog zooveel mogelijk tegenhoudt. Inderdaad, het heet nu, dat er 5000 in de wapens zijn; hun getal zou ongetwijfeld zonder den tegenstand meer dan vijf maal zoo sterk zijn.

En de Romeinen zelve? Bij een oppervlakkige beschouwing kon hun houding zonderling toeschijnen. Men bedenke echter dat juist van de heethoofden, voor zoover zij jeugdige en krachtige personen zijn, een groot aantal geëmigreerd is; terwijl de anderen juist de vrijscharen vormen, die den opstand levendig houden en die dus niet eens het Italiaansche cordon behoefden door te breken. Het reeds vroeger ontbonden *Nationaal Comité* behoorde tot de partij der afwachters. De daarvoor in de plaats getredene *Junta* bevatte ook republikeinsche bestanddeelen, doch heeft zich welligt op een wenk van Garibaldi aan alle handeling onttrokken, om de Italiaansche Regeering geen wantrouwen in te boezemen. Zoo is het niet te verwonderen, dat nu in allen geval eenmaal een vereeniging met Italië in het verschiet, al is 't ook verre verschiet, ligt, de bevolking den ouden Paus niet met een straat-opstand de laatste levensdagen wil verbitteren. Het is dus veelbeteekenend, dat die rustige bevolking een adres, geteekend door 12000 handen,

naar het Vaticaan heeft gericht, met verzoek, dat de Italiaansche troepen binnen Rome zullen worden gelaten. Het antwoord behoeven wij niet af te wachten. Waarschijnlijk rekent de Romeinsche Regeering op het binnenrukken van andere soldaten.

Dat Frankrijk ging intervenieeren scheen een oogenblik zeker te zijn. Een corps van 20 à 30,000 man werd daarvoor deels te Lyon, deels in Africa in gereedheid gebracht, terwijl een beproefd krijgsoverste het commando zou voeren. En dat zou dan het gevolg geweest zijn van al die geheimzinnige beraadslagingen te Biarritz gehouden. Maar op welken rechtsgrond? Op dien der September-conventie natuurlijk, waarbij Frankrijk en Italië den Paus waarborgen tegen alle aanranding van buiten. Doch wij hebben de overtuiging dat de Italiaansche Regeering den aanval van buiten afweert; dat de zwaarste schok door Garibaldianen, die op Romeinsch grondgebied woonden, werd aangebracht. En voor dat geval zijn noch de Fransche noch de Italiaansche gouvernementen tot iets verplicht. Desniettegenstaande heeft Napoleon van Victor Emmanuel in het straks afgezonden *ultimatum* nog iets meer gevorderd; het bevat het o.a. den kategorischen eisch, om de vrijcorpsen te verdrijven en door een proclamatie 's konings verzet af te kondigen. Is dat mogelijk? Zoo al, dan toch niet zonder een tweede Aspramonte, zonder wellicht een bloedigen burgeroorlog. Garibaldi zelf, zoo verhaalt men nog, is uit zijn verbanning ontsnapt. Het is licht verklaarbaar, hoe dat ultimatum het aftreden van Ratazzi kan veroorzaakt hebben. Men zou denken dat hij, aan zijn vroegere handelwijze gelijkblijvend, Frankrijks vriendschap ten koste van alles koopende, den kruistocht tegen de vrijscharen wilde aanvaarden, - en dat vond tegenstand bij den koning. Doch dan was de optreding van een ultra-liberaal ministerie, b.v. Ricasoli gevolgd. Thans blijkt het alleen dat Ratazzi oordeelt zijn pligt gedaan te hebben, en tot meer niet te zijn gehouden of niet in staat te zijn. Minstens schijnt hij zonder een bezetting van Romeinsch gebied, geen nadere verplichtingen op zich te hebben durven nemen. Dat wilde Napoleon niet. Hij deinsde nu terug voor de impopulariteit der onderwerping en trad dus af en ruimde het veld voor den dapperen generaal Cialdini, die in 1862 het opperbevel voerde over het leger, waarvan een afdeeling Garibaldi bij Aspramonte gevangen nam. Wat hij doen zal is niet twijfelachtig. Doch gelukkig is nog een ontknooping mogelijk en voor het oogenblik zoowel de gelukkigste als de waarschijnlijkste, dat de Garibaldianen, die niet zeer talrijk en in de vele kleine gevechten niet zeer gelukkig geweest zijn, aan den invloed van de Regeering gehoorzamen en het pauselijk gebied weer verlaten. In afwachting van een of ander is ook het vertrek der Fransche expeditie voorloopig gestaakt.

Doch zoo Frankrijk er toch toe besluit zijn zouaven naar Rome te zenden, is Italië's leger evenzeer gerechtigd daar te verschijnen. De Romeinsche onlusten toch zijn door de Italiaansche Regeering krachtig verhinderd, volstrekt niet ondersteund. Het kwaad schuilde van binnen.

Komt nu een vreemde mogendheid zich met Romeinsche aangelegenheden bemoeien, dan is Italië toch wel om de nabuurschap, om de volksverwantschap, om allerlei verhoudingen ten volle gerechtigd, de occupatie van het gebied met Frankrijk te deelen. Dat het bezit van Rome het ideaal der echte Italianen is, is *le secret de la comédie*; en nu zou het toch zonderling moeten heeten, dat Italië zijn eigen onderdanen moet afhouden van elke poging tot verwezenlijking van dien wensch, doch tevens alle van buiten komende hulpmiddelen zou moeten zien aanwenden, waardoor dat doel hoe langer te moeilijker werd. Zijn de Pauselijke zouaven toch eigenlijk niet vreemde hulptroepen? Is het zoogenoemde *legioen van Antibes* niet eigenlijk een Fransche hulpbende? Daartegen valt echter niets te ondernemen. Juist evenmin als tegen de op Romeinsch gebied plotseling verschenen Garibaldianen. Doch naast de officieele hulp moet de Italiaansche Regeering - haar eer gebiedt het - ook haar veldteekens doen schitteren. Het blijkt echter volkomen, dat de September-conventie volstrekt geen werking kan doen, zoodra de weerstand hoofdzakelijk van Rome zelf uitgaat. In dat geval rijzen er tal van volkenrechtelijke bezwaren tegen een Fransche bezetting. Zullen Frankrijk en Italië uit het thans gebeurde aanleiding putten om die conventie te wijzigen?

Wij zullen niet trachten hiervan iets te voorspellen. Wat zou dat baten? Alle berekeningen en redeneringen kunnen het oordeel der Fransche diplomatie niet peilen. Doch iets anders is de uitdrukking van onze oprechte meening in den strijd, die thans in een van de vele phasen verkeert, die zijn beslissing moeten voorafgaan.

Wereldlijk gezag is voor het hoofd der Katholieke Kerk onnoodig. Dat de heilige Schrift het niet onderstelt, is bekend. Dat er eeuwen lang bisschoppen van Rome geweest zijn, Pausen reeds met grooten invloed in West-Europa, voor dat hun een eigenlijk grondgebied was afgestaan, evenzeer. Toen later de belangrijke strijd gevoerd werd tusschen de Duitsche Keizers en de Pausen, wat heeft toen het bezit van grondgebied bijgedragen tot den uitslag? Immers niets. Dat de Kerk zegevierde onder Gregorius VII, onder Innocentius III en IV is waarlijk niet toe te schrijven aan het bezit der Romeinsche Campagna. Evenmin als dat bezit later belet heeft, dat paus Bonifacius VIII voor den Franschen koning den vlag moest strijken. In beide gevallen waren veel hoogere beginselen in het spel. Voor het barbaarsche Europa der 10de en 12de eeuw was de triomf der Kerk een geluk, en zij heeft gezegepraald tot dat al te heerschzuchtige kerkvoogden het goede van dien invloed veel verslimmerden en de bakens verzet werden toen het getij was verloopen.

Eerst toen de almacht der Pausen gebroken was, eerst na de groote scheuring der 15de eeuw, na de drie groote conciliën, toen de Hervorming reeds aan de kimmen rees, eerst toen gingen de Pausen, even als alle Italiaansche vorsten, er aan denken hun gebied te bevestigen en uit te breiden. De Kerkelijke Staat, in den toestand, waarin de

laatste eeuwen dien gekend hebben, is dus een teeken van het verval der pauselijke opperheerschappij. Iets eerbiedwaardigs, iets heiligs kan er dus voor de Katholieke Kerk niet in gelegen zijn. En Rome is christelijk en heidensch, al naarmate men het beschouwt.

Doch waarom den Paus maar niet in het bezit gelaten? Omdat het meer en meer gebleken is, dat van een kerkelijk opperbestuur niet die waarborgen voor de vrijheid en de veiligheid der ingezetenen te verwachten zijn, die de hedendaagsche ontwikkeling der volken met steeds luider stem vordert. Pius IX zelf had vroeger daaromtrent andere denkbeelden; hij heeft ze moeten wijzigen.

Hoe vaak heeft de Fransche Regeering niet op herziening in wetgeving en bestuur aangedrongen, altijd te vergeefs. Is het nu billijk, dat een gedeelte der Italianen worde afgehouden van het deelgenootschap aan de staatseenheid hunner broederen, ten genoege van een toestand, die niet noodzakelijk is voor de Katholieke Kerk? Voor de waardigheid dier instelling is de wereldlijke macht overbodig. Iets anders is het, te beweren, dat de Paus bezwaarlijk onderdaan kan zijn. Dat beamen wij volgaarne. Het zou strijdig zijn met de waardigheid van zijn stand; het zou gevaarlijk zijn voor die katholieke staten, die een vijand hadden in den vorst, die de eer had den Paus onder zijn onderdanen te tellen. Doch een klein, onafhankelijk grondgebied, onder de algemeene bescherming van geheel Europa, is waarlijk geen utopie. De plaats is nu wel niet zoo aan te wijzen. Doch het moet een landstreek zijn, waar alleen de hofhouding en de geestelijke omgeving van den Paus zich vrij kan bewegen, en waar geen burgers, als bij toeval, aan den exceptionelen scepter eener bovenaardsche macht zijn onderworpen. ‘Jeder Zustand ist gut, der natürlich ist und vernünftig.’ Een macht echter, die in Encyclica en Syllabus allen vooruitgang des tijds veroordeelt, die allen eischen der eeuw *Non possumus* toeroept, die menschelijke wetten niet kan eeren, omdat zij in strijd zijn met vermeend goddelijke rechten, zulk een macht kan in werkelijkheid niet over gewone menschen heerschen. In den verheven Aureool zijner hemelsche roeping gehuld, omgeven door personen van dezelfde begrippen, moet de Paus vrijelijk tronen en wonen op een onafhankelijk gebied, vrij van inmenging in alle wereldsche aangelegenheden. Zijn invloed op de geloovige Katholieken kan daardoor geen haar breed achteruitgaan.

Dit is ongetwijfeld niet de beschouwingswijze van die raadslieden van den Franschen keizer, die hem de gewapende tusschenkomst hebben aangeraden. Voor zoover die raad een gevolg is van verkeerd begrepen ijver voor het katholicisme, zal ieder eerbiedigen ook wat hij niet beaamt. Doch lag in de occupatie van Rome ook nog de bedoeling, om Frankrijks *prestige* te herstellen, dan zal ieder onpartijdig beoordeelaar het ondoelmatige daarvan gereedelijk toestemmen. Als nu eens een conflict met Italië ontstond, zou dan de keizerlijke Regeering in populariteit winnen, als zij de Franschen tegen de Italianen het zwaard

deed trekken? En als Pruisen daardoor eens de gelegenheid kreeg om - minst genomen - in de benijdenswaardige rol van bemiddelaar op te treden? Of gesteld, dat alles eens anders loopt, dat de Fransche wapenen den Paus handhaven, wat is dan voor Frankrijks eer gewonnen? Als men die Katholieken uitzondert die voor de Kerk alleen heil zien in een wereldlijke heerschappij des Pausen te Rome, is er geen Franschman, die op 't oogenblik met bedaard gemoed van buitenlandsche legerzendingen kan hooren gewagen. Frankrijks goed en bloed is al zoo vaak voor vreemde belangen geofferd, en zoo dikwijls met onvoldoenden uitslag, dat het edele karakter der Fransche natie zich niet behoeft te schamen van wat meer vast te houden aan *une charité bien ordonnée.*

Toch schijnt de Fransche bemoeiing in Mexico voor dat land niet geheel onvruchtbaar te zijn geweest. Het schijnt er op 't oogenblik rustiger te zijn dan gedurende vele jaren vóor de Europeesche interventie. Ongetwijfeld zijn veel onruststokers en lastige lieden tijdens den oorlog, in beide gelederen strijdende, opgeruimd. Het volk zelf is afgetobt en vermoeid. De haat tegen vreemde overheersching heeft allerwege de werking, dat zij de binnenlandsche partijschappen eenigermate tot toenadering brengt. Het is althans een feit van beteekenis, dat de verkiezing voor het presidentschap voortgang heeft zonder dat een partij de andere met geweld tot zwijgen tracht te brengen. Het wordt voor waarschijnlijk gehouden, dat van de drie candidaten, Juarez, Porferio Diaz en Escobedo, niemand de genoegzame meerderheid van volksstemmen zal behalen, en dat derhalve, volgens de Mexicaansche constitutie, het Congres alsdan tusschen hen zal moeten beslissen. Zoo iemand, dan mag Juarez de man schijnen, die in staat is om in zulk een maatschappij te heerschen. In den oorlog heeft hij moed, volharding en vindingrijkheid ten toon gespreid. Thans betoont hij zich gematigd, openhartig, zonder daarom zijn gezag in het minst te kort te doen.

Doch keeren wij tot Europa terug. Geen land is er, waar de publieke opinie reeds sinds jaren zich zoo sterk voor de Italiaansche eenheid en tegen de wereldlijke macht van den Paus heeft verklaard als Engeland. Ook thans wordt aan dat gevoel behoorlijk lucht gegeven op bijeenkomsten van de liberale partij. En hoe weinig die stemming het katholicisme, als Kerk, of de belijders er van benadeelt, getuigt de te gelijker tijd door diezelfde partij thans algemeen geuite wensch, om in Ierland, onder meer verbeteringen, ook het vroeger aan de Roomsche Kerk gedane onregt te herstellen. Bijna niemand durft meer ontkennen, dat het schandelijk is, de Anglicaansche Kerk, de Kerk der minderheid in Ierland, te onderhouden en rijk te onderhouden van goederen, die eigenlijk behooren aan de Katholieke Kerk, aan de Kerk der meerderheid, aan de Kerk van de oorspronkelijke Iersche bevolking. Eerlang kan men daarin gewichtige wijzigingen te gemoet zien. Het is zeer te betreuren, dat juist nu de woelingen der Fenians weer een

ernstig karakter aannemen en aan de goede maatregelen een schijn zullen geven, als waren zij met geweld afgeperst; terwijl zij wellicht met geen genoegzame voldoening zullen worden ontvangen.

De *reform-Bill* is overigens nog het onderwerp van openbare bespreking. De conservativen berusten er in; de liberalen verheugen zich er meê; de democraten beschouwen ze slechts als een eerste schrede op den goeden weg. Het is eigenlijk de gewone geschiedenis van alle maatschappelijke en staatkundige hervormingen. Wat echter vooreerst de gevolgen zullen zijn op de samenstelling van het Lagerhuis, is nog moeielijk te beslissen.

Niet onaardig heeft een redenaar de *reform* vergeleken bij een sprong, dien men in de duisternis waagt - a leap in the dark -: men verlaat den vasten grond, doch al kent men het terrein nog zoo goed, toch weet men niet zeker, waar men te land zal komen. Of de Abyssinische expeditie niet evenzeer een gewaagde sprong is, mag men zich ook wel eens afvragen.

Minder duister laten zich de zaken van Pruisen aanzien. De vorsten van Hannover en Nassau hebben zich laten vinden. Frankfort's schulden zijn als staatsschuld erkend, en dus is de burgerij dier stad aanmerkelijk verlicht. De vorst van Waldeck is zoo goed als gemediatiseerd. In Baden is de militaire conventie, die met den Noord-Duitschen Bond gesloten is, door de Kamers goedgekeurd.

'God *is* met het huis Hohenzollern', verklaarde koning Wilhelm aan de deputatie van den Rijksdag, die hem op de oude familieburcht in Zuid-Duitschland het adres van antwoord op de troonrede kwam overhandigen. Als Solon er bij gestaan had, zou hij misschien in een herhaling vervallen zijn van zijn *speech* aan Cresus. Niet, dat een val der Hohenzollernsche dynastie òf te verwachten òf te hopen is. Integendeel; zij vervult zeker nu een belangrijke taak voor het Duitsche volk, een voorbereiding tot goede en gewenschte toestanden. Doch die hoovaardij op Gods hulp is eigenlijk ijdele zonde. Of heeft niet ieder vorstenhuis zijn tijd gehad, dat het aan 't hoofd van zijn volk groote, althans roemvolle of luisterrijke feiten verrichtte?

Gods ondersteuning daarin te zien zou voorzeker zeer loffelijk zijn, ware het niet dat de begunstigden die hulp allicht als een *apanage* gaan beschouwen, die hen van alle moeiten ontslaat. Insluimeren op het verkregene is daarvan een nadeelig gevolg. Doch een ander gevolg, waarvoor hier zeker meer vrees bestaat, is nog gevaarlijker. Bij strijd van belangen wordt die hulp van hooger hand ook ingehaald en misbruikt. De strijd wordt een Godsoordeel, waarin het zwaard moet uitmaken, op wiens hand ditmaal het Opperwezen geweest is. In particuliere aangelegenheden zou men dat profaneeren noemen. Is het in de publieke zaak anders? De Noord-Duitsche rijksdag vond intusschen het antwoord zoo mooi en zoo verheven, dat bij het rapport daarvan uitgebracht de geheele vergadering opstond, om daardoor haar vertrouwen in 's konings verheven oordeel op eerbiedige wijze te toonen. Dat de

Rijksdag ook in 't algemeen een vriend van uitgebreid crediet is, heeft hij getoond door het afschaffen van de beperkende bepalingen op den interest bij geldleening. Dat hebben wij tien jaren geleden reeds gedaan. Zijn wij dus wel zoo achterlijk, als men wel beweert? Ook de onschendbaarheid van het brievengeheim is door een wet vastgesteld. Tevens ook het natuurlijke recht erkend, dat den bewoners der Noord-Duitsche bondstaten de vrije bevoegdheid geeft van den eenen staat naar den andere te verhuizen. Doch, pas op, de Duitschers halen ons niet alleen in, ook vooruit. Een andere wet heeft de vrijheid gegeven zoo aan ondernemers als werklui, om zich met elkander te verbinden en bepalingen te maken ten aanzien van loonen, werkuren enz., waarbij tevens de noodzakelijke bepaling is gevoegd, dat iedere dwang om iemand tot zulk een vereeniging te doen toetreden of er in te houden strafbaar zal zijn. Bij ons wordt die stof nog beheerscht door de artikelen van een wet, die vóor 60 jaar is geredigeerd, dat is, vóor dat op het vasteland van Europa nog een staathuishoudkundig werk van blijvende waarde was verschenen. Het is waar: het zijn artikelen van den, ik zou haast zeggen, onschendbaren *Code penal*, en wat meer zegt, zij zijn nimmer toegepast.

Doch zoo zou het voortreffelijk zijn in de wereld, als de volken elkander poogden voorbij te streven in heilzame instellingen, als zij van elkander iets anders wenschten te leeren dan de verderfelijkste eigenschappen der wapenen of de taaiste wanden ter verdediging. Wat beteekent eigenlijk de geheele waarde der Parijzer tentoonstelling, zoo men bedenkt, dat een der meest bewonderde voorwerpen steeds geweest is het monster-kanon, uit gegoten staal vervaardigd in de beroemde fabriek van Krupp te Essen in de Rhijn-provincie?

Zoolang die toestand van gewapenden vrede voortduurt, is het natuurlijk dat alle staten bedacht zijn op uitbreiding van hun leger en op verbetering hunner strijdkrachten in het algemeen. Vandaar ook het nieuwe wetsontwerp op onze militie, dat iedere lichting met 4000 man vermeerdert, van daar de hoogere uitgaven voor ons Budget van Oorlog. Aan deskundigen de waardeering der middelen overlatende, kunnen wij die zorgen niet dan toejuichen. De wijsheid van vorsten en staatslieden moge er eindelijk in slagen alle donkere wolken voor de toekomst te verdrijven, met zekerheid kunnen wij die gelukkige dagen niet vooruitzien. En dán moet het gevaar ons niet onvoorbereid vinden. Is het toch niet onze plicht, om bij het uitbarsten van een algemeenen oorlog ons land in staat van tegenweer te stellen? Volgens zekere geruchten heeft de Diplomatie getracht onzen vaderlandschen grond ook nog te beveiligen door een onzijdigverklaring, die afgestuit zou zijn op de weigering van Groot-Brittanje, om zich als waarborg daarvoor te verbinden. Heel erg is het mislukken der poging, zoo zij gewaagd is, niet te betreuren. Bij het ontbranden toch van een krijg tusschen Frankrijk en Pruisen, die de gevaarlijkste is waarmee Europa bedreigd wordt, zal de neutraliteit b.v. van België wel niet lang ge-

eerbiedigd worden. Zoodra het belang van een der partijen het meebrengt, wordt dat grondgebied bezet, om eerst bij de eindregeling der in den oorlog bekampte verschillen ontruimd te worden. Daar behoeft men niet aan te twijfelen. Slechts één voordeel levert de Neutraliteit op: men kan elke aanvrage om bondgenootschap afslaan, en zich dus aanvankelijk buiten de verwikkelingen houden. Doch hoe lang duurt dat? Als in het bovengestelde onverhoopte geval Frankrijk België eens bezet, dan zou Pruisen ontegenzeggelijk bij wijze van *represailles* voet in ons land trachten te verkrijgen; terwijl wij krachtens de onzijdigheid onvoorbereid zouden moeten blijven. En boven zulk een behandeling zou ik ongetwijfeld verkiezen, dat wij van begin af in staat van tegenweer verkeerden, alle vreemde wapenen van ons gebied verwijderd hielden en zoo doende zelve de verplichting op ons namen, dat ons land niet de prooi werd van een der strijdende partijen.

Dat dus de begrooting hoog opgevoerd is, spreekt van zelf; even als ieder weet, dat telken jare de aanleg der staatsspoorwegen meer dan een tiental millioenen van de schatkist vordert. Dat wij tot dekking van een en ander steeds afhankelijk zijn gebleven van het *batig slot* moge onaangenaam zijn voor ons gevoel, waar is het niettemin. Tot welke staatkundige richting een ministerie ook behoorde, dien weg moest het inslaan tot bestrijding der uitgaven. En daarom is het erger dan ijdel, wanneer de dagbladen van tegenovergestelde kleuren de kabinetten der tegenpartij verwijten, dat zij door cijfergroepeeringen het evenwicht tusschen ontvangsten en uitgaven hebben weten voor te stellen. Zoolang niet een gansch andere staatkunde jegens Indië gevolgd wordt, zou het bespottelijk zijn, dat een minister van Finantiën de reeds verkregen of nog te verwachten voordeelen van die bezittingen eenvoudig ignoreerde. Zal hij zich de impopulariteit aan verhoogde belastingen verbonden gaan getroosten, of zal hij het sinds een kwart-eeuw bij ons verstomde woord *leening* uitspreken, zoolang nog een andere stroom goud in de schatkist kan aanvoeren? Zoo zich overschotten uit vroegere dienstzaken aanbieden, is iedere Regeering gerechtigd ze te gebruiken. En 't is een ijdele, nuttelooze woordenstrijd, indien de onderscheidene politieke partijen elkander den roem van goed beheer betwisten. Op de Indische baten te rekenen, zoolang zij toch geïnd worden, kan evenmin als misslag worden aangerekend. In hoever echter in die berekening gefaald is, zal de behandeling der begrooting in de Staten-Generaal nader leeren kennen. Het oordeel daarvan moeten wij vooreerst afwachten. Bij die debatten zullen waarschijnlijk de Indische aangelegenheden een hoofdzaak uitmaken. Te recht; er dient, in welken zin ook, eenige zekerheid te ontstaan, een oplossing die althans voor eenigen duur komt verkondigen, wat men in Indië te hopen en te verwachten heeft.

In het *Bataviaasch Handelsblad* is de opmerking gemaakt, dat Indië eigenlijk meer eigen bestuur noodig heeft, niet langer uit 's Gravenhage moet geregeerd worden. Is echter die aanmerking wel zoo

gegrond als zij schijnit? Hier te lande, zoo door den Koning als door de geheele wetgevende macht, worden alleen zaken van algemeen belang voor Indië geregeld. Die maatregelen worden nimmer genomen zonder dat de nauwkeurigste inlichtingen van hen gevraagd zijn, die in onze overzeesche bezittingen gevestigd zijn of waren. Dat het voor en tegen soms haarfijn wordt uitgepluisd wordt juist bewezen door de traagheid waarmee de maatregelen tot stand komen. Aan Indische specialiteiten ontbreekt het niet. Een Regeering te Batavia zou feitelijk op dezelfde leest geschoeid zijn. De zeer geringe Nederlandsche meerderheid zou natuurlijk over de millioenen inlanders blijven regeeren; en of dit juist tot heil der inlandsche bevolking zou strekken, weet ik niet. Zoolang Javanen en Maleijers niet ook onze begrippen van beschaving, van maatschappij, van staat hebben, blijft de Regeering over de uit twee bestanddeelen samengestelde Indische bevolking in handen der Europeanen, die over 't algemeen slechts tijdelijk in Indië gevestigd zijn. Die personen, daar meestal gekomen om een fortuin te vergaren, dat in het moederland zal worden genoten, zijn in den regel niet bezield van dien geest van billijkheid en gelijkheid, die het verschil der rassen, de sporen van den oorsprong van het Nederlandsche gezag zou uitwisschen. Men kan onze Oost-Indische bezittingen niet met Suriname en Curaçao vergelijken, waar een vrij talrijke gevestigde bevolking van Nederlandschen oorsprong huisvest. Het is, geloof ik, voor de rust in Indië bepaald heilzaam, dat de bewustheid levendig blijve, dat Inlander en Europeaan beiden aan het Nederlandsche oppergezag zijn onderworpen. Een regeering van Indië door Nederlanders te Batavia zou over 't algemeen zijn een gevaarlijke olicharchie. De belangen der inlanders zouden daar minder behartigd worden dan hier. In de vernedering van den Javaan zou de duurzaamheid dier regeering gelegen zijn. Iets anders is het, wanneer men voor steden waar eenige honderde Europesche gezinnen gevestigd zijn een soort van plaatselijk eigen beheer verlangt, dat zelfs aan den Javaan niet ontzegd is. Niemand zal ook de noodzakelijkheid ontkennen om het aantal gewestelijke ambtenaren te vermeerderen, om rechterlijke en administratieve macht te scheiden, eindelijk om voor de beschaving der inlanders op de voor hen gepaste wijze zorg te dragen. Daardoor zullen van zelf alle belangen beter worden behartigd, nauwkeurige behandeling van zaken beter zijn gewaarborgd en het aantal vermeerderen van hen, die over Indische zaken, ook in de détails, juist kunnen oordeelen. Doch voor dit alles is een onbetwistbaar vereischte, de losmaking van den finantieelen band. Eigenlijk ontkent dat niemand meer, en wordt er nog maar getwist over de beste wijze van dat doel te bereiken. *Nog maar* zeg ik; neen - die moeielijkheid is inderdaad niet gering. Doch eerlijkheid en onpartijdigheid kunnen veel licht schenken bij het zoeken naar waarheid.

H.L.D.

Letterkunde.

Een paladijn van den nieuwen tijd en andere gasten in het paradijs van 't oosten.

Toontje Poland, voorafgegaan door eenige Indische typen, door W.A. van Rees. - Twee deelen. - Arnhem, D.A. Thieme. 1867.

Het zijn twee nette boekdeelen op blank en stevig papier met een heldere letter gedrukt. Een portret versiert het werk, waarin zijn krijgsmakker terstond den wakkeren majoor van het Indische leger herkent, ‘Toontje Poland, den fermen kerel!’ - een portret, dat het oude besje bij het aanschouwen, ofschoon zij den man nimmer gezien heeft, maar in haar jeugd den jongen zoo goed kende, doet uitroepen: ‘Gut, dat is Dorus!’ en, zich verkneukelende bij de herinnering aan haar speelmakker, er nog bijvoegt: ‘heer, heer! wat was dat een schalk en een drokke jongen in zijn tijd!’

Het werk is geschreven in een boeienden stijl, kort, krachtig, geestig en aanschouwelijk. Het onderwerp - het leven van Theodorus (Alias Toontje) Poland - heeft misschien zijn weêrga niet wat het avontuurlijke betreft. Dit aangaande gaat hier de waarheid boven alle verdichting.

Overbodig den lezers van ‘de Tijdspiegel’ dit te verzekeren. Zij hebben de geschiedenis van den ‘oudindischen officier’ bij gedeelten in dit tijdschrift gevonden en zullen zich het jongensleven van den guit binnen Alkmaar herinneren; - zijne vorming aan de koninklijke kweekschool in den Haag tijdens Lodewijk Napoleon, en later op de keizerlijke vloot voor Vlissingen; - zijn krijgsgevangenschap, als men zijne verpleging en handeling in een nonnenklooster zoo noemen mag, te Limoges; - zijn terugkomst na de omwenteling en dienstneming bij het Nederlandsche leger; - zijn tocht naar Oost-Indië en de tallooze ontmoetingen aldaar, die aan de eindelooze wederwaardigheden der Paladijnen van Karel den grooten doen denken, of aan de reeks van voorvallen (trekt af het bovennatuurlijke) waaruit Ariosto's wonderlijk gedicht bestaat. Wij herhalen: de lezers zullen zich dat alles herinne-

ren; zouden wij te veel veronderstellen, dat de geheele geschiedenis hun dan ook voor den geest treedt?

't Is immers zulk een vreemde, deels aantrekkelijke figuur, die van den held des verhaals. Hij wekt onwillekeurig belangstelling - zulk een jongen van innemend voorkomen, levendig, vindingrijk, listig, al begaat hij enkele grove fouten, waarbij wij gaarne een paar krasse veroordeelingen van zijn geschiedschrijver lazen. De belangstelling in Dorus Poland wordt niet minder, wanneer hij respect krijgt voor de strenge militaire tucht, meteen afschuw voor alles wat laag en gemeen is, en men hem man ziet worden van altoos vrolijken aard, onversaagd, dapper, beleidvol en gemoedelijk - gaven waarmede hij zich door alle moeilijkheden weet heen te werken en wezenlijke uitstekende diensten verricht, die hem van een kwajongen, wiens opvoeding verwaarloosd is, doet opklimmen tot hoofdofficier van het Indische leger, versierd met de Militaire Willemsorde met de gouden kroon, de orde van den Nederlandschen Leeuw, en om alles te noemen, met de gouden kris van den sultan van Madura.

Zoolang de Nederlander zich zijn de Ruiter herinnert, heeft voor hem het leven van een groot man, die uit de laagste klasse opklimt, iets aantrekkelijks en vereerenswaardigs. Toontje Poland is evenwel een geheel andere persoonlijkheid, in vele opzichten. Hij gaat niet met den ernstigen vromen zin en vasten tred, zoo als wij dat van onzen grooten zeeheld denken, naar het toppunt. Poland stellen we ons altoos voor met een glimlach om de lippen - 't zij hij als jongen guitenstreken uitvoert; - hetzij hij op het slagveld tot tweede luitenant wordt bevorderd, of het toezicht op den achtjarigen sultan van Djokjo houdt, of op eens drieduizend Madurezen met al de officieren van lagen en hoogen rang onder zijn bevelen krijgt, ‘een leger waarmeê hij gedurende den vijfjarigen oorlog een grooten naam verwierf en zich als een type van den indischen veldofficier deed kennen’; - hetzij hij weigert den aanrukkenden vijand tegemoet te gaan, omdat hij in een geimproviseerden provoost zit; - hetzij hij zijn zwaar gekwetsten majoor aan de handen van den vijand ontrukt en hem het leven redt, of de Willemsorde weigert wegens een fout in het brevet, of met een kanonkogel zijn gezag handhaaft tegenover een Toeankoe op Sumatra, wiens beste vriend hij wordt; - hetzij hij de kanibaalsche Battoos van hun afschuwelijke gewoonte tracht te bekeeren, of het kasteel Amerongen ontzet, of vluchtende, gekwetst, en in levensgevaar, der javaansche jonge vrouw, die hem verpleegt, gelast hem een kogel door 't hoofd te jagen, of met de sabel in de vuist het behoud van zijn been verdedigt tegen over den geneesheer, die het afzetten wil; - hetzij hij als beminde zoon van den sultan van Madura wordt beweldadigd, of Haitink en zijn sapeurs op Balie uit den nood redt. Altoos welgemoed, al hoopen de gevaren zich zorgwekkend om hem heen, ontwikkelt hij in de hachelijkste toestanden een beleid, waarvan

de goede uitslag zijn helder en praktiesch inzicht bewijst, terwijl de hulde, die den onvergelijkelijken Toontje overal, zelfs onder de vijandelijke Padries, wordt toegebracht, hem noch bedwelmt, noch trotsch maakt. Integendeel van zulke afstootende eigenaardigheden, kenmerkt Poland zich door aantrekkelijke hoedanigheden, die hem zoowel den gunsteling van zijn bakmeester als van den kommandant van het linieschip ‘de Cesar’ maken; die hem evenzeer weer de lieveling der nonnen en monniken in het klooster te Limorges doen zijn, als die van den kapitein Mulder op de reis naar Batavia, en van al de superieuren die in zijn leven over hem gesteld zijn - de een na den ander. En dit is niet alles. Het aantrekkelijke van zijn persoonlijkheid verzekerde hem overal de vriendschap van zijns gelijken en bovendien ontzach en gehoorzaamheid van hen, over wie hij te gebieden had. De ongedisciplineerde Madurezen onderwierpen zich alleen onder Poland aan een behoorlijke tucht, en zagen onder zijn bevelen in den strijd geen gevaren. Hunne tevredenheid over den kommandant Poland verzekerde hem de vaderlijke genegenheid van hun vorst. Een sterksprekende grondtrek in zijn karakter is de levendige indruk, dien onrecht of edelmoedigheid op hem maken. Of hij daarbij het onrecht niet met overmaat vergold? De straf toegediend aan Plasman, die Polands moeder ongelukkig maakte, en de kogel die de woning van den Toeankoe op Sumatra ineen deed storten, zullen sommigen geen evenredigheid tusschen straf en misdaad toeschijnen. Hoe dit zij, boosaardigheid kon de aandrift tot deze executiën niet zijn, veeleer zien wij een getrouw beeld van zijne innerlijke overweging, die tot zulke daden voerde, in den achtbaren raad te Tapanoli, door Poland belegd en gepresideerd, waar de ernst een mom is, en het harde vonnis, bij de verdemoediging van den gedaagde, terstond door gratie wordt vervangen. En wat het edelmoedige op hem vermocht? Onder meer slechts één voorbeeld en dat van invloed was, op de richting van al zijn handelingen gedurende zijn gansche leven. Van Waterloo terug, staat de brigade, waarbij Poland was ingedeeld, te Amsterdam voor het paleis geschaard. De prins van Oranje verlaat het paleis, hij draagt den gewonden arm in een zwarten doek en inspekteert de battaljons. ‘Leve de held van Waterloo!’ is de oorverdoovende kreet der menigte, de trommen worden geroerd en de muziek doet het ‘Wilhelmus’ hooren. ‘Polands hart klopte hevig, en tranen van aandoening stonden hem in de oogen. Van dat oogenblik dateerde Polands vereering van alles wat Oranje heette, een vereering waarin hij later zelfs de Javaansche soldaten wist te doen deelen en die hem tot zijn dood bijbleef.’ Als een daad voortvloeiende uit denzelfden grondtrek van zijn karakter moeten wij nog opmerken, dat hij de Javaansche vrouw, die hem in de grootste gevaren ter zijde stond en meermalen zijn leven redde, tot zijn wettige echtgenoote verhief. 't Is zeker, zijn opvoeding, omgang, zijn vorming, en... de conversatie in Indië van

zijn tijd waren niet gunstig om hem met de beschaving en vormen te bedeelen, die aan zijn hoogen rang voegden. ‘Ruw was hij, maar hij droeg het hart op de rechte plaats, en om het ongeluk van anderen kon hij tranen storten.’ Buiten de geschreven geschiedenis om, weten wij, dat hij zijn ver afgedwaalde moeder mildelijk ondersteunde, en, hoe verbazend groot het getal zijner kinderen was, toen één daarvan door een meestal doodelijke ziekte werd aangetast, deed hij zich als een bij uitstek teederlievend vader kennen en de herstelling van het kind gaf aanleiding tot een zonderling tooneel van dankbare ontroering.

Een leven als van Poland - en de talentvolle wijze waarmede de schrijver het ons verhaalt draagt daartoe bij - kan dunkt ons een populaire lektuur worden, en een goedkoope volksuitgave moest het boek in ieders handen brengen. Het zou mede voordeel zijn aan den nationalen zin, indien het, bewerkt tot lektuur voor jeugdigen leeftijd, in de huiskamer en op de school werd gelezen, en er onder de prenten voor de jeugd werden gezien van de lotgevallen van dezen merkwaardigen man.

Onwillekeurig komt ons hier de opmerking voor, dat we van Poland, zoo overbekend bij vrienden en vijanden in Indië, in ons vaderland nooit iets of weinig vernamen, en hij hier genoegzaam onbekend zou gebleven zijn, indien Poland in zijn laatste levensjaar niet zelf zijn geschiedenis had opgeteekend - een arbeid waaraan wij het verhaal van den heer van Rees te danken hebben. Wederom zien wij hierin, hoe het algemeene en het bijzondere leven onzer landgenooten in de Indiën heen gaat, zonder wij in het moederland ons voor hunne lotgevallen en daden kunnen intresseeren.

Het tafereeel van Indië, dat zich tevens voor onze verbeelding ontrolt, indien we het leven van Poland volgen, geeft veel te aanschouwen, wat nuttig en noodig is te weten. De eigenaardige moeilijkheden die zich aan de taak van den militair verbinden, de omgang met de Indische grooten en menig volkstafereeltje zullen zeker voor den lezer een verrassend licht werpen over het leven in Indië en hem vertrouwelijker maken met het gewest ‘waaraan zich de roem van ons verleden verbindt. Een land en volk dat - van onze behandeling zal het afhangen - onze toekomstige grootheid, of onze schande kan zijn.’

Met het oog daarop hebben mededeelingen aangaande Indië waarde van veel beteekenis, in het bijzonder zoo ze komen van een man van kennis en onpartijdige beginselen, als waarvoor wij den geachten schrijver houden. Den lezer uit te noodigen naar hem te luisteren is overbodig, het talent van den schrijver noopt daartoe. Of is van de vier novellen, die het leven van Poland voorafgaan, de novelle getiteld: ‘Een modern Resident’ niet een juweel? Moest v. R. zijn talent eenigermate bedwingen, ten einde van Poland een levensbeschrijving te geven, vergunde hij zich hoogstens toestanden te schetsen, personen te teekenen - hier is hij vrij kunstenaar en schildert naar waarheid en natuur.

De oude Javaan, de grijze Kromosmito, die daar met gekruiste beenen nederzit in de dessa, bezig een vogelkooi te maken, terwijl hij zijn kleinkinderen en kinderen, zelfs den priester ernstig te recht wijst, wanneer zij woorden van haat tegen de blanken uiten; - de Javaan van adel, de Regent Merlo Kesoemoe, die in het holle van den nacht, in een afgelegen verblijf, waar men in de wildernis den tijger hoort brullen, zijn hartstocht tot grof spel botviert en door aanzienlijke verliezen tot de misdaad van diefstal en doodslag wordt verleid; - de edele Nederlander, Resident Steenman, eenvoudig en waardig, helder van hoofd, flink van handeling, die den ouden Kromosmito vriendelijk ontvangt, en de misdaad door den Regent veroorzaakt aan het daglicht brengt en straft, dat zijn beelden die leven en zich bewegen. Duidelijker dan lange vertoogen geeft ons dit tafereel een voorstelling van een Javaanschen toestand en van een gewenscht inwendig bestuur, en een helder inzicht hoe het Nederlandsch protectoraat voor het geluk der bevolking noodzakelijk en een zegen kan zijn. Onder den titel: ‘een Resident-oudgast’ daarentegen wordt in 't licht gesteld, hoe een zelfzuchtig, en inconscientiëus ambtenaar van dien hoogen titel de knevelarij der Javaansche grooten voet geeft, daardoor den gedweeën Javaan een geesel is en hem tot den kebo verlaagt. Diep te beklagen waar hij aan het bestuur zijner eigen hoofden is overgelaten, zou de Javaan een schoone toekomst te gemoet gaan, wanneer mannen, als ons in den Resident Steenman worden geschilderd, hun invloed uitoefenden.

Wat zou er kunnen worden van dat volk, indien men met ernst en beleid aan zijn civilisatie arbeidde? Zou het niet even luisterrijk kunnen uitblinken, als de natuur van zijn heerlijk land? Indien de twijfel antwoordt en verwijst naar ‘Een sinjo-klerk’ - den kleinmoedige, wiens gave zich hoogstens in kinderachtige voortbrengsels uit, en op zijn loophaan kruipende als een worm voortkomt - het is het beeld van dezulken, die de zedelijke meerderheid der omgeving bevroeden, en niets beters er op weten, dan met gedoken hoofd en voorzichtigen tred voorwaarts te gaan. Men vindt ze onder alle rassen, onder alle kleur, waarom dan niet bij den bastertkleurige? V.R. brengt ons nog in kennis met een geheel ander karakter. ‘Een inlandsch luitenant’ geeft ons het afbeeldsel - vergissen we ons niet naar een werkelijk persoon genomen - van een fieren, dapperen Javaan: Saridin - een man uit het volk, van nauwgezette plichtsbetrachting en door verdienste tot den rang van officier verheven. Waarom een officier, indien hij Javaan is, slechts het halve tractement geniet, kunnen wij niet dan met bevreemding beantwoorden. Met de halve soldij viel het Saridin moeilijk zijn stand op te houden, en als deze finantieële bepaling is ook de waarde, die de Europesche officier aan de conversatie met een Javaanschen luitenant hecht; bovendien encanailjeert een Javaan van edele geboorte zich niet, en keert dus Saridin den parvenu den rug toe. Saridin stond alleen in het leven als

‘een dood verklaarde.’ Schoon uit de laagste klasse van zijn volk voortgekomen voelde hij zich daardoor gegriefd en zijn fijn gevoel daaronder lijden. Zouden wij niet meenen zoo iets alleen bij een beschaafden Europeaan te zullen ontmoeten? Saridin mijmert, wordt somber, het leven hem een last, en hij verhaast er het einde van. Het laatste, naar onze moraal een fout en erger, moet ons het fijne gehalte des gemoeds van den mahomedaanschen Javaan niet doen voorbijzien, ‘en Saridin was geen uitzondering.’ Welk een man zou hij hebben kunnen worden, indien men bij zijn verheffing wegens verdiensten, hem niet telkens zijn huidkleur en ras in rekening had gebracht, maar men hem had erkend, betaald en toegesproken als andere mannen van zijn rang. Saridins gemoed zou ook hebben kunnen gloren van erkentelijkheid en gehechtheid jegens den Nederlander - een gehechtheid als men meermalen door den Indiër ziet aan den dag leggen: waardoor - hetgeen in Poland's levensgeschiedenis wordt verhaald - ten jare 1811 de vorst van Soemanap, getrouw aan het bevel zijns stervenden vaders, bij diens begrafenis de Nederlandsche vlaggen liet dragen, en eenige weken lang boven het graf liet wapperen, ofschoon het Engelsche gouvernement zich er tegen verzette; - waardoor de sultan van Madura ‘zijn kinderen’, m.a.w. zijn krijgshaftige Madurezen ter beschikking stelde van het Nederlandsche gouvernement, om diens vijanden te bestrijden, en waardoor de Javaansche jonge vrouw den zieltogenden Poland uit het doodsgevaar torschte en zich zelve opofferde om hem 't leven en de gezondheid terug te geven.

De vier novellen hebben in 't bijzonder de strekking den lezer bekend te maken met eenige Javaansche toestanden en Javaansche karakters. Het zal een belangrijk voordeel tot onze kennis van dat volk zijn, en de algemeene zucht daarvoor te gemoet komen, indien we in dergelijken vorm van dezelfde hand meer ontvangen en diensvolgens onze voorstelling volledіger kunnen maken. Het zal de ontwaakte belangstelling voor het volk van Insulinde, het prachtig Noesa Kendang, levendig houden en, meer dan de oppervlakkigen vermoeden, den arbeid gemakkelijk maken van hen, die er naar streven den Javanen nuttig te zijn.

Willen, kunnen, durven.

J.P. Heije. Kinderen. Een dichterlijke krans. De kinderen en het volk. Eene bloemlezing. Met Ets-Photogrammen, door Hein J. Burgers. Naar de vinding van Mr. E.J. Asser photo-lithographisch gedrukt door A. Kroon. Amsterdam. P.N. van Kampen, 1867.

Tweevoudigen inhoud heeft dit keurig nette boekje: van den schrijver is 't eerste deel, over den schrijver spreekt het andere.

‘Eerst en meest elke Nederlandsche moeder aan 't harte gelegd’

wordt het eerste deel, dat drie gedichten bevat, die met elkaar in nauw verband staan. In welk verband? ‘De evenredige (harmonische) ontwikkeling van het kind is de grootste behoefte van onzen tijd, de beste waarborg eener betere toekomst. Op het gebied der Wetenschap, als op dat der Kunst, maar vooral op 't gebied des Levens zelf, poogde ik steeds dit te verduidelijken, aanschouwelijk te maken en in feiten te verwezenlijken.

‘Zoo ontstonden ook deze Gedichten! De drie hoofdvormen, onder welke wij de éenheid der menschelijke natuur begrijpen, en (om die te kunnen begrijpen) verdéelen... *Ligchaam*, *Gemoed*, *Geest*, - zijn hier in verband gebragt met *die* soort van ontwikkeling en opvoeding der jeugd, welke tot mijne liefelijkste droomen behoort; en vóor mijn dood tot mijne heerlijkste ervaringen moge behooren.’

‘Ligchaam’ is dan het opschrift van het eerste gedicht, dat ‘spelende kinderen’ tot tweeden titel heeft.

Hóe Heije dicht, behoeft, nu hij veertig jaren lang zich voor zijn volk liet hooren, niet meer gezegd te worden; wát hij hier wil, wijzen de regelen aan:

Och, dat wringen en dat plooijen,
Och, die dwang van lijf en ziel,
Och, dat geest- en ligchaam-tooijen,
Dat zoo droef bezwaarlijk viel!

Wist ge 't, hoe ge de' arme' wichten
't Beste deel des levens rooft,
Door dat foltren van het hoofd,
Door 't verstrammen der gewrichten -
Deernis hadt ge met het kind,
Nu
Zoo averechts bemind!

Al dat vormen,
al dat kneden,
Bréekt de veêrkracht van 't gemoed;
Wilt ge zuiverheid van zeden,
Geeft ze.....
zuiverheid van bloed! -
Al dat vleijen,
al dat vreezen,
Al die slaafs'heid
is venijn:
Kindren moeten k i n d r e n zijn,
Zullen ze eenmaal
Menschen wezen. -
Al wat édel is
en groot,
Baart der Vrijheid milde schoot.

Gezondheid, vrijheid, kracht vraagt de dichter voor het kind: keurslijverij, broeikasterij, instamperij, kwezelarij - dat is 't wat hij bestrijdt. ‘Hollandsche jongens’ van Hildebrand zoekt hij, geen Keesjes Putbus.

‘Gemoed’ heet het tweede gedicht, dat de ‘kinderstemmen’ verheerlijkt,

zoo als ze juichen:

Hoor eens dat zingen
en schaâtren
en juichen,
Hoor het weêrgalmen in toonen en woord!
.....
Wat er die teêre gemoedren bekoort,
Wat er die jeugdige knietjes doet buigen,
Weelde des leven
en bidden
en dank,
Smelten te zaâm in een kindergezang.

hoe ze bidden:

‘o! Laat uw Engel ons ten hoeder wezen,
o Heer! vergeet uw kindren niet!’

hoe ze dichten:

Dan wordt natuur bezield -
en plant en steen
Ontvangt een deel der overmaat van 't leven,
Dat onbeperkt
en onverzaad in 't geven,
Een uitweg zoekt door al hun poren heen.

Dan fluistert elk saizoen, in vriend'lijk kozen,
Hun zoet vermaan
en lieve woordjes toe....
Dan mengen zij hun stemmen, blij te moe,
In 't beurtgezang van leliën en rozen; -
Hoor!
elke vogel fluit voor h e n zijn lied,
Voor hen doorspeelt de wind de meidoornhagen
En wat er plast en murmelt in de vliet
Geeft antwoord.... op hun kinderlijke vragen. -
Het zonlicht roept ze wakker met den dag.
En sterretjes ze zingen hen ter ruste,
Rood-karsje kijkt door 't loover met een lach,
Goud-appeltje zegt vriendlijk
‘pluk met luste!...’
En wat er schoons en lieflijks hen omgeeft,
En wat hun geest weetgierig heeft omvangen,
Het vindt een stem, een weêrgalm in hun zangen,
Een plaats in 't hart...
waar 't onverganklijk leeft.

hoe ze weêrklank hebben op 't woord, dat

Der vâdren glorie,
moed en deugd...
En wat het hart der jonkheid óp kan wekken

roemt:

Wat mengen dan de kinderlijke koren
Hun zoete stem in beurtzang of refrein.

't Natuurlijke gemoedsleven van het kind erkennen, eeren, ontwikkelen, bezielen, dát wil de dichter

o! Geef dan alles wat goed is en schoon
Geef het den kindren
in woord en in toon!

En de vrucht?

Liederen van 't Kind worden daden des Mans.

'Geest' heet het derde dichtstuk, dat het 'prentjes-kijken' bezingt: prentjeskijken in het prenteboek:

door àlle zinnen
Dring *kennen* 't jeugdig zieltje binnen,
Eer *weten* 't teeder brein bezwaar';

prentjes-kijken in

't eeuwig prentboek der Natuur!

de toepassing luidt:

Gij dan,
o Vormers van de jeugd,
Hebt deernis met de teêdre spruiten! -
Ter schoolbank uit!
en kweekt daar buiten -
Door 't lijf.... den geest,
door liefde... deugd! -
Geeft,
wat Natuur daar heeft geschreven,
Aan 't kind -
in Zin,
Gevoel,
Verstand...
En 't Aardsch- en Hemelsch vaderland
Zal U een kroon der Eere geven.

't Is achttien jaren geleden, dat de dichter zoo den blik vestigde op de poëzij des werkelijken levens, achttien jaren geleden, dat hij zoo streed tegen onnatuur en onvrijheid. De kinderen, als wier pleitbezorger hij toen optrad, zijn tot maagden en jongelingen ontwikkeld, tot vrouwen en mannen gerijpt. Heeft het dichterwoord vrucht gedragen?

Ja, er is meer waarheidszin ontwaakt, er is doode vorm verworpen, er is kracht ontwikkeld, er is open oog en vaardige hand voor het werkelijke leven.

Ga maar de *poëzij* des werkelijken levens niet onder. Frank en vrij, rustig en lustig bewege zich de mensch, zelf een levende, krach-

tige werkelijkheid, te midden van het werkelijk leven; alleen hij vergete niet den:

> Hooger vrede
> dan ons de Aard kan geven,

en bij de kinderen leere hij bidden:

> God!
> doe mij eenmaal zijn, als dezen!

‘De kinderen en het volk. Een bloemlezing,’ is het opschrift van het tweede deel.

't Is meerendeels proza.

't Is een reproductie van de beoordeelingen, aan 's dichters werk te beurt gevallen; 't geeft proeven van de vertolking van meer dan één zijner werken.

Wat heeft de dichter daarmeê bedoeld?

Een colossale réclame! Zal de kritiek uitroepen: want kwaadaardigheid en hooge toorn gelden langs hoe meer voor de kenmerken der echte kritiek.

De dichter heeft er op gerekend, en overkwetsbaar schijnt hij niet te zijn voor die wapenen.

‘Naauwgezet en rondborstig erkennen van eigen roeping, wil en kracht is... hóoger pligt, dan de (meestal louter vormelijke) bescheidenheid der zamenleving.’

Heije heeft den moed ontzettend onbescheiden te zijn.

Waarom? Hij hoopt, op grond der beoordeelingen, dat deze Poëzij des w e r k e l i j k e n levens, te eenigen dage een dichterlijk Huisboek des nieuweren tijds - een Nederlandsch ‘Laien-Brevier’ worde - en acht het tevens zijn pligt, dat oogenblik te bespoedigen zoo veel hij vermág; en met te meer aandrang, naarmate deze praktische eeuw schuwer is geworden van poëtische Gestalten en Vormen.

Toonen velen den moed om hevige slagen toe te brengen, Heije heeft den moed om ze af te wachten.

Misschien is deze moed nog wel zoo mannelijk als de eerste.

Maar wij kunnen 't niet beoordeelen: we zijn geen critici, we zijn dood eenvoudig minnaars van de werkelijkheid en van de poëzij der werkelijkheid daarbij. We mogen niet meêspreken; we zullen alleen trachten met Heije meê te werken. Als er geen pit en kracht in ons volk komt, heeft hij 't althans niet op zijn rekening.

Vertalingen en herdrukken.

Alexandra Feodorowna, Keizerin van Rusland. Naar het Hoogduitsch van A.F. Grimm. Twee deelen. Arnhem, J. Voltelen, 1867.

Rusland! Een der groote factoren in de toekomst der menschheid, welks vermoedelijke eigen toekomst onder de raadselen bekoort. Wat zal het worden, wat te weeg brengen, voor welke rol is het onder de natiën van Europa en der wereld bestemd? - Kolossus, van wien men, ondanks zijn voortdurenden aanwas, wilde dat hij inwendig vermolmd zou wezen en op leemen voeten rustte, en die toch staat en aangroeit tot eene massa, die dreigt alles te verpletten, tot een monster dat dreigt alles te verslinden, welks leuze het Panslavismus is. - In Europa rijken vernielend of verminkend; aan de uiteinden van Azië, in ongekende streken, steden stichtend, handel en nijverheid brengend, Zweden bedreigend, naar China tastend, op Japan het oog gerigt, - voor Habsburg reddend eens, ook drukkend. - Het Reuzenrijk, na Peter den Groote, die het deed opstaan uit zijn slaap, zich voorbeeldeloos snel ontwikkelend; maar dit uit den aard der zaak in menig opzigt oppervlakkig en achterlijk. - In zijne hoofden handelsteden eene uiterlijke beschaving, weelde en verfijning ten toppunt gevoerd; elders eene ruwheid en verzonkenheid in het ruwe, die voor God en den czaar knielt, maar voor Kwas en Wotka (in- en buitenlandschen brandewijn) schier nog meer hart en althans lust heeft. - Vele grooten zonder ook maar burgerlijke moraliteit, en in de hoogste posten van vertrouwen onbeschaamd diefstal plegend en afpersing, terwijl aan de laagste klassen eerst kortelings eene vrijheid is gegund, die wel eens de gist kon worden, die veel onzuivers doet afscheiden, of alles doet uiteenspringen. - De czaar, om staatkundige redenen, uit religieus beginsel of in dommen eenvoud, als een hooger Wezen geëerd; zoo menig czaar door grooten of door zijne eigen aanverwanten ter dood gebragt. - Door de velerwege bedorven achttiende eeuw heen, wat zijne grooten en ook vorsten betreft, een toonbeeld van dat bederf, van gewelddaad en onderdrukking naar binnen en buiten; en toch onder dat alles immer magtiger geworden. Het land met de kostbaarst uitgeruste sterrenwacht, en een militaire staat, die zijn Siberië heeft en met den knoet heerscht. Het rijk dat tot voor kort zijn lijfeigenschap had, dat thans op het papier ten minste de vrijheid decreteerde, maar dat moet vragen: welke de gevolgen daarvan zullen zijn? - Het land altoos van den overgang, hoezeer wij niet durven bepalen, wat de einduitslag wezen zal, schier met te groote eenheid om in veelheden op te gaan, te zeer veelheid om eenheid te blijven.

En toch, dat land, dat misschien een groote rol in de toekomst zal hebben te vervullen, welks Kerk veel Roomsch-Katholieks, maar ook van het Protestantismus en veel eigens heeft, is bekend, mogten wij zeggen, als de torenuurwerken, die ieder in het oog vallen, waarop ieder ziet hoe laat het is; maar die zelden en door weinigen van binnen worden bekeken. - Dit deed de heer von Grimm, die mede onderwijzer was van een der grootvorsten, die jaren lang in Rusland met voornameren en geringeren verkeerde, en die ons daarvan een proef gaf in zijn 'Prinses van de zevende Werst,' vroeger bij denzelfden uitgever in het licht verschenen. Hij hing ons daarin een levendig tafereel op van het *Thun und Treiben* van het volk uit de mindere standen, konden daarin ook bezwaarlijk de elementen uit de hoogere standen worden

gemist. Immers het betreft Rusland; en daar geldt nog altijd de leuze der Aristokratie:
‘niets door het volk,

alles voor het volk,' bij velen ook wel, 'niets voor het volk, alles door ons en voor ons!'

Het geheele boek draagt ook het merk van het: '*je l'ai vu.*' - Lag het nu ook in des schrijvers plan om ons Alexandra Feodorowna (vroeger prinses Charlotta van Pruissen) te schetsen; zijn onderwerp bragt mede, dat hij ons althans zóo veel van het russische hof, zijne celebriteiten en notabiliteiten mededeelde, als binnen zijn kader viel. En dit doet hij met milde hand. Het werk is rijk in anecdotische mededeelingen, dikwerf ook weinig interessante, die hoogstens voor Duitschers, die der vorstin nader staan, belangwekkend mogen heeten. Ceremoniëel bij hoffeesten, bij opneming der Protestanten in de Grieksche Kerk, bij het huwelijk, later bij doop en verloving wordt geschetst met eene wijdloopigheid, die voor de meeste lezers het interessante wel wat wegnemen zal. In onze schatting toont de heer von Grimm zich hier wel wat hoveling, voor wien kleinigheden ophouden kleinigheden te zijn, wanneer die slechts de grooten der aarde betreffen.

Over het geheel komt ons de Keizerin voor als eene vrouw, die op den troon geenszins was misplaatst, maar die daarop, juist uit dien hoofde, voor zich zelve althans, niet ten volle wél geplaatst was. Zij was daarvoor mogelijk te zeer ontwikkeld, nog te veel mensch! - Hoe veel moest haar, die in stille studie haar hoogste vermaak vond, die de lectuur van ernstige geschiedschrijvers zocht, die met een Jean Paul dweepte, de echte moeder harer kinderen, dáár aan dat hof stuiten en tegenstaan! Ons dunkt, dat ook wie haar nader, ja het naast en boven haar stond dáár, bezwaarlijk de man kon wezen naar het hart dier vrouw. - Nikolaas was Rus, Russisch keizer, indien al niet in den vollen, dan toch vrij uitgestrekten zin van het woord. Zij mogt zelfs zijn hart bezitten; dat was een echt czarenhart. - Onwillekeurig herinneren we ons eene plaats van Jean Paul, waar hij zegt: 'Indien een vorst zijn intendant van den hofschouwburg of eenig *maître des plaisirs* beval, dat hij hem eene decoratie moest bezorgen van een wijd uitgestrekten tuin, met bloemen en geboomte, waarop de dauwdruppen glinsterden in de stralen eener opkomende zon, terwijl duizend leeuwrikken en zoo vele andere vogels met hun gezang den morgen begroetten, - dan zoude de kunst van den decorateur en de rijkdom van den vorst dit nog niet kunnen uitvoeren. En toch kost dit alles niets meer dan eene vroege morgenwandeling in het veld, met een helder hoofd; - doch altoos zonder kroon daarop.' - Alexandra Feodorowna was bezwaarlijk voor Rusland, en Rusland voor haar geschikt. Hoe herleeft zij dan ook, wanneer zij Duitschland en Italië mag bezoeken! - Wij willen gelooven, dat zij het hare toebragt om het karakter van den keizer te verzachten; doch hoe veel gebeurde er wat haar moest krenken, zooveel zij op den russischen troon nog een menschelijk, een vrouwelijk hart had bewaard. Hoe moest de vrouw in haar strijd voeren met de keizerin!

Bij von Grimm vernemen wij daarvan luttel. Het is alles *couleur de rose*, en hij ziet van de ellende des volks naar het schijnt weinig, ziet deze zóó, als men haar van of nabij den troon en het hof ontwaart. Alleen van het soldatenoproer bij de troonsbestijging van Nikolaas wordt meer notitie genomen, en wij ontvangen daarvan eene levendige voorstelling. Trouwens, dit kwam den keizer en het keizerlijk huis na genoeg. - Zoo ook van de zamenzwering van Araktschef en de zijnen tegen elkander. Bij die gelegenheid laat ons de schrijver op Ruslands toestanden juiste blikken werpen, en daarbij betreurt men het, dat niet overal in het werk dezelfde onpartijdigheid en zucht voor waarheid des schrijvers pen bestuurde. Katharina II

b.v. was nog wat anders dan gelijk wij haar in den aanvang van dit werk geschetst vinden.

Intusschen, met zijne gebreken, waaronder wij niet het minst eene langdradigheid stellen, die met wat mofsche kruiperij, ook nietigheden als zaken van ge-

wigt behandelt, omdat die grooten betreffen, blijft het een interessant werk. Wij lazen, niet over het Rijk, daarover schreef een onzer landgenooten beter, prof. Ackersdijk, maar over de russische toestanden in de hoogere maatschappelijke sfeer, niets beters. Van die zijde kunnen wij 'Alexandra Feodorowna' aanbevelen.

Maar de vertaling? - Die is opperslecht. In de eigennamen heerscht hier en daar eene ongelijkheid van spelling, die den lezer in de war kan brengen. De woordvoeging is meermalen verbijsterend. De hollandsche uitdrukking voor het oorspronkelijke is dikwijls slecht gekozen, zoodat het schijnt, dat de vertaler zijn woordenboek opgeslagen en dan maar het eerste het beste genomen heeft (*Verwesung*, verrotting; bekoring herhaaldelijk in plaats van bekoorlijkheden). Dikwerf verraadt zij weinig kennis van zaken daarenboven, zooals in 'Koningsberg, de stad van het reine vernuft' (!), 'aangeeischt' voor *anheischig gemacht*, 'prelaten van de Oostzee provinciën' (bl. 173), 'de lust verkeerde hem daarvoor', (bl. 179), 'vreugdebedrijven joelden' ettelijke malen 'de Louise van Voszen', en tutti quanti. De interpunctie is zóó, dat men ze nu en dan moet wegdenken of verplaatsen, om den zin te vatten.

CH.

Mengelwerk.

‘De oude Adam.’
Door A.J. de Bull.

‘Van de dooden niets dan goed.’ Een mooie spreuk, een gulden regel. Van de levenden wordt dan ook gewoonlijk alreeds zóoveel kwaads gezegd, dat er waarlijk na den dood niet veel meer te zeggen valt. Maar dat daargelaten. Van de dooden niets dan goed.... Evenwel, de waarheid moet gezegd - de man, dien 't hier geldt, had niet *alleen* schuld aan wat hem weêrvoer, maar wijlen zijne vrouw ook.

Hoe 't mensch er eigenlijk aan kwam, ja, dat wist niemant, maar dat ze veel pretenties had was zeker. Ze had een lief gezichtjen, doch dat hebben vele, dat hebben de meeste meisjens, zonder daarom nuffig of nesterig te zijn. Haar vader was eenvoudig kommies, maar zij sprak altijd van hem als ‘ambtenaar’, en durfde zij 't maar even wagen dan noemde zij, onder niet al te na bekenden, haar vader ‘papa.’ Zij liep liever steelsgewijs met een pakjen, dan dat ze iets door een winkelier liet thuis bezorgen, omdat ze er niet gaarne zonder noodzaak voor uitkwam, dat ‘papa en mama’ in een dwarsstraat, een knappe dwarsstraat, maar dan toch altijd in een dwarsstraat woonden; in een huis waar een houten trap voor den stoep was, en op den stoep drie deuren, - dat is dus te zeggen in een huis, dat eigenlijk maar een derde gedeelte van een huis was. Zij was een éenig dochtertjen, en hoewel dat haar nu niet rijk maakte, - want of een gewone kommies tien kinderen heeft of een, hun erfportie is, als de man nooit uit de loterij trok of een extra voordeeltjen had, precies hetzelfde, - ze was een éenig dochtertjen en dus van klein af altijd nommer één geweest. Een oom en tante waren 's zomers, ja, eigenlijk negen maanden van het jaar, huisbewaarders, en dan was 't een eerst kolfjen naar haar hand

zooveel mogelijk bij die oom en tante te zijn. Was het bij mooi weêr: ‘kom, nichtjen, je zit zoo altijd in je straat te koekeloeren, willen we nu niet in den tuin thee of koffi drinken?’ dan verkoos nichtjen echter altijd liever in de groote zijkamer achter de mooie spiegelruiten te zitten. Dan was ze in haar kracht, en keek ze geducht voornaam! De groenvrouw van haar ouders had haar eens, voorbijkomende, familjaar goeden dag geknikt, en de arme vrouw kon sedert geen goed meer doen, ja - ze verloor de klandizie. Wat al hoogmoedige droomen gingen er in dat kopjen om, als ze daar zoo in dat mooie huis op de Heerengracht zaten! Maar het bleven - droomen, en het gevolg was, dat ze eindelijk niet als een ferme, degelijke huismoeder, maar als de echtgenoot van een schralen kantoorbediende ontwaakte, met wien ze kennis gemaakt had op een koncert, waar zij beide met een weggegeven kaartjen, en dus op een koopjen, verschenen waren.

Een kantoorbediende, zonder vooruitzicht van het ooit heel ver te brengen, - nu ja, ze had liever een bankier gehad, dat spreekt van zelf. Maar een kantoorbediende was dan toch ten minste altijd een heer; een heer met boordtjens en een hoed, een gekleurden pantalon en des zondags met *glacé*-handschoenen en een rotting. Ze waren een knap paartjen. Hij had mogelijk veel wijzer gedaan een flinke kornet te zoeken, die uit een ferme dienst een goeden spaarpot meêgebracht had. Maar dát was nu hém weer te min geweest, gelijk háar een timmermansknecht.

Over en weêr waren ze dus best met elkander tevreden, zoolang als 't vrijen bleef. Maar dat kon toch ook niet altijd duren, en toen de buurmeisjens begonnen te glimlachen en hard op aanmerkingen te maken als het paar zondags passeerde, en er gedurig gevraagd werd ‘wáárop 't wachten was’, - voelde zij zich een beetjen gekrenkt in haar hoogmoed. Deze en die, niet meer dan hij of zij, waren óók wel getrouwd en 't was hun best gegaan. De een was kompagnon van zijn patroon geworden en den ander waren allerlei voordeelen toegevloeid, juist omdat hij trouwde. Aan een menigte aanmoedigende voorbeelden ontbrak het haar niet bij hare overleggingen; de donkere keerzijde der zaak zag ze voorbij; kort en goed, hij wilde ook dien weg wel op, en... zij trouwden.

De tijd kwam spoedig, dat hij niet in 't zweet zijns aanschijns zijn brood at, maar dat het zweet hem uitbrak bij de gedachte: hoe hij er aan komen zou, want zij waren niet klein en nederig begonnen ook. Verminderen, een huishouden, dat pas een jaar bestond, neen, daar kwam beider hoog harte tegen op. Wat zouden de menschen zeggen? Zij schaamden zich reeds bij de gedachte er aan. De patroon zou aangesproken worden om verhooging van salaris, en toen ze dát plannetjen samen hadden gevormd, begonnen ze onder het bespreken er van elkander al meer en meer te overtuigen van hun goed recht

op hooger inkomen. Waren zij van minder deeg dan hij? Mochten dan alleen rijke menschen trouwen? Kon 't van 't kantoor niet dubbel en dwars af? De boekhouder had wel eens zooveel, enz. enz.

Lang duurde het eer een goede gelegenheid kwam om de aanvrage te doen. Eigenlijk zag onze vriend er wel wat tegen op, en dus, toen hij het werkelijk niet langer ‘uitzingen’ kon, toen de nood aan den man begon te komen, moest de kogel dan maar door de kerk, hoewel het oogenblik niet bijzonder gunstig was. Vrouwlief drong al meer en meer; 't was op het laatst telkens als hij van het kantoor de voeten pas in huis had: ‘wel, hoe is 't er meê?’... 't Maakte hem gemelijk, en toen zij zich eens bij ongeluk, gemelijk op hare beurt, het woord ‘flauw’ liet ontvallen, toen dacht hij: ‘'t moet dan er maar op of onder!’ en de volgende dag zou niet voorbijgaan of de patroon zou aangesproken worden.

Hij draaide dien gantschen morgen op zijn kruk en 't werk vlotte niet. Telkens als hij een afzonderlijk gehoor wilde vragen, kwam er wat. Maar - de patroon moest toch in allen geval koffi gaan drinken. Wel, dat zou dan het goede oogenblik zijn. Hij zou hem vlug nawippen in het portaal, òf goed opletten tegen dat hij hem terug hoorde komen en hem dan te gemoet gaan. Hij wilde zijn ‘apartjen’ toch ook voor de anderen liever niet weten. Hij schaamde zich evenzeer over zijn geldgebrek als dat zij er iets van merken zouden hoe hij het herstellen wilde. Maar, o wee! juist toen de patroon het kantoor zou verlaten, kwam er een vriend, die uitgenoodigd werd om meê naar de huiskamer te gaan, en, och! de vriend kwam weêr meê terug ook. Allerlei tegenspoed dus. Zoo werd het twee uur. De patroon sloot zijn lessenaar en ging zich kleeden voor de beurs, - wip! de sollicitant hem na....

‘Heeft meneer een oogenblikjen voor mij?’ was de vraag op het portaal. ‘Ja, maar ook slechts een oogenblik. Wat is 't?’ en de patroon deed de deur van de spreekkamer niet open, maar bleef met een voet op het portaal en den anderen op den trap staan. Een gekke positie om zóó iemant met zulk een zaak aan boord te komen. Doch 't ijs was gebroken en de vraag werd gedaan. ‘Van avond, na kantoortijd, daarover nader.’ En - meneer ging den trap af.

Zeker is het, dat de patroon dien middag smakelijker at dan de bediende. Als deze altijd zoo weinig gebruikte, zou hij mogelijk wel genoeg aan zijn salaris gehad hebben. Maar, alle gekheid op een stokjen - de man zat er geducht in, en tot op zekere hoogte voelde hij zich eigenlijk eerst rustiger, eerst beter, eerst wat verruimd, toen hij dan maar 's avonds in de spreekkamer tegenover zijn patroon zat en de beslissing na zooveel dagen van spanning dáár was.

Mooi weêr had hij juist niet op zijn verzoek, maar toch ook geen onweêrsbui. Er woei hem alleen een scherp noordwindeken tegen. Hij kreeg namelijk een bondig vertoog over de heilzame les van de tering

naar de nering te zetten. Vervolgens werden zijne bekwaamheden allerkoelbloedigst ontleed, en hem voorgecijferd, dat zijn loon evenredig was aan zijne talenten en diensten. Daarbij kreeg hij een overzicht van al wat hij niet wist, en waarvoor hij niet bruikbaar was, zoodat er niet meer partij van hem getrokken worden kón dan er van hem getrokken werd. Nu kwam hij weêr aan het woord, en het thema van zijn betoog, zijn argument, was: de noodzakelijkheid. De patroon deed alstoen de in zulke omstandigheden gebruikelijke vraag: waarom hij dan ook getrouwd was; dat hij het hem gelast noch verzocht had, - maar de slotsom van een en ander was dan toch, alles onder nadrukkelijk betoog van ongehoudenheid, dat de sollicitant honderd gulden meer hebben zou, maar dan nu ook nooit weêr op verhooging moest rekenen.

De honderd gulden waren zwaar gehaald, en de vreugde er over was t'huis maar hoogst matig. Man en vrouw hadden de levendige overtuiging, dat het ‘niet genas’, dat het niet veel hielp.

In zekeren zin bovendien deed de toegestane verhooging hun ook nog meer kwaad dan goed. Een weigering toch zou dadelijk van den nood een deugd hebben doen maken; - nu ging alles op den bestaanden voet voort en de toekomst werd donkerder in plaats van op te helderen.

Onder die omstandigheden werd hun eene dochter geboren. Arm kind! uw komst in de wereld werd niet met vreugde begroet. Toch moest er een mooie doopjurk wezen; niet te voet naar de kerk, maar rijdende; en het moest niet enkel bij het doopen in de kerk blijven, neen, in de kosterskamer moest ‘gepleisterd’ worden ook en de fooi aan de meid (of den koster?) royaal wezen....

‘Die oude Adam!’....

Zij peinsden zelfs over de mogelijkheid en de middelen om een doopmaaltjen te geven. Maar hoe zij dat bekeken, neen, dat kon bruintjen dan toch waarlijk niet trekken, en voor de familie en vrienden heette het toen: ‘dat de kraamvrouw nog wat zwak was voor die drukte....’

O, ‘die oude Adam!’

Het kind was nog pas even een jaar oud of de huiselijke toestand, die er niet op verbeterd was, eischte op nieuw vermeerdering van inkomsten. Zij waren in de laatste maanden zelfs in schulden geraakt. Manlief moest weêr den patroon aanspreken, maar nu was 't bot-af nul op 't rekest, en daar hij zijne onaangename stemming, het gevolg van huiselijke en huishoudelijke moeilijkheden, veelal op het kantoor medebracht en zijn hoofd vol zorgen en muizenissen was, stond hij zelfs bij den patroon minder goed aangeschreven dan vroeger. Hij was vergeetachtig geworden en onoplettend bij zijn werk, te veel vervuld met zijn eigen omstandigheden. De gevolgen daarvan, herhaalde berisping, en nu eindelijk de ondervonden weigering, weet hij niet aan

de ware oorzaken. Blind was hij voor eigen schuld, - maar hij begon zijn patroon een kwaad hart toe te dragen en zijn ontstemd gemoed kwam in hevigen opstand....

Nog eens: ‘die oude Adam!’

Hij was nu juist rijp om het oor aan kwaden raad te leenen, en daar ontbreekt het niet aan.

Bitter baloorig, moest hij, niet lang na het gebeurde, een boodschap bij een makelaar doen, en wel een die niet van de aangenaamste was ook. Een partij die slecht aan 't monster voldeed en nadeelig was uitgevallen, gaf er aanleiding toe. De makelaar belastte hem met een knorrig andwoord en liet zich vrij bar over den principaal uit, en onze vriend, in plaats van zijn patroon te verdedigen, sloeg ongelukkiger wijze meê op. Dat ontging den sluwen makelaar niet; hij hoorde hem uit, kwam goed op de hoogte en eindigde met hem op den schouder kloppende te zeggen: ‘in uw plaats ging ik hoe eer hoe beter van 't kantoor; liever van daag dan morgen! Zoo is het toch niet voor je uit te houden.’

‘Ja.... maar, wàt zou ik dán?....’

‘Wel, eigen zaken doen. Wat heb je je dood te werken voor een ander en altijd de oude knecht te blijven toe?’

Dat was den man aan al zijne zwakke zijden te gelijk aangegrepen! Eigen zaken doen! Oók meneer wezen op zijn beurt, ja, mogelijk wel een konkurrent worden van zijn eigen voormaligen patroon en het hem dan ‘inpeperen!’

‘Die oude Adam!’

Hij was echter verstandig genoeg om te begrijpen dat men niet zonder geld zaken doet, en hij had van alles wat hem betrof een zeer hoogen dunk, behalve van zijn krediet. Hij kon zijn schoenen bijna niet meer dan tegen kontante betaling gepoetst krijgen! Toen dus zijne eerste opwelling van ingenomenheid met het denkbeeld, hem door den makelaar aan de hand gedaan, voorbij was, kwam het hinkende paard, de geldkwestie, achteraan. Maar daarop was de makelaar, die altijd wel een handlanger gebruiken kon, niet onvoorbereid. ‘Geld, ja, dat spreekt, zonder geld geen Zwitsers, maar daar weet ik je mogelijk wel aan te helpen, *als je dan ook maar aan mij je houden wilt.*’ De ander wist niet of hij waakte of droomde. Hij, die eigenlijk op dat oogenblik niet wist hóe aan een paar rijksdaalders te komen om 't einde van de maand te halen, zoo goed en zoo kwaad als het dan nog daarmeê zou gaan, hij zou kapitaal kunnen krijgen!.... en vrij ongeloovig zag hij den makelaar aan, die dood bedaard, met den rug tegen den lessenaar leunende, deed alsof hij die verbazing niet bemerkte en voortging als sprak hij van de eenvoudigste zaak: ‘je zoudt waarlijk de eerste niet wezen dien ik voorthielp! Och, man, dat is mijn edelmoedigheid niet. Wel neen. Ik zou 't ook doen om wat te verdienen. Als de eene hand de ander wascht, worden beide schoon,

vatje?'.... en hij knipoogde 'willen we er nog eens nader over praten? Je begrijpt, als ik het alleen van mijn *courtage* hebben moest, och, ik had weinig meer dan droog brood, want er zijn in ons vak zoo enkelen die alles krijgen, weetje, en dan moeten wij, misdeelden, 't wel weêr op een ander wijs zoeken. En je ziet, dat lukt mij vrij wel', voegde hij er met zelfbehagen bij, terwijl hij met zijn zwaren gouden horologieketting speelde. 'Zeg nu maar aan je patroon, dat ik die viezevazerij, waarvoor hij je hier zond, wel op de beurs met hem bespreken en afmaken zal, en denk voor je zelf dan eens over het tusschen ons besprokene na. Ik hoor dan wel nader van je!' en de makelaar gaf hem joviaal de hand....

Die handdruk zelfs droeg tot de verleiding bij en hij was in zijn bedorven gevoel al een heel andere 'kaerel' toen hij bij zijn patroon op het kantoor terug kwam. Stug beandwoordde hij de opmerking, dat hij lang was uitgebleven, met een laatdunkend en ongepast schouderophalen, en hij dacht bij zich zelf: 'wacht maar!'...

Vrouwlief was 's avonds in eens in de wolken toen hij haar het gebeurde vertelde. 't Arme kleine meisjen, dat te midden van hun gesprek een paar maal wakker werd, moest zelfs een vrij onvriendelijke bejegening lijden wegens die stoornis in het bouwen hunner luchtkasteelen. De makelaar, dat was alles! Geen wantrouwen kwam bij haar op. Naar hem moest gehoord, hij moest vertrouwd, naar zijn raad moest gehandeld worden. Zij waren in lang niet zoo opgeruimd ter ruste gegaan.

Spoedig dan ook kregen de zaken haar beslag. Het kantoor werd met vrij veel bluf bedankt en een hooghartig en geheimzinnig stilzwijgen in acht genomen tegen de konfraters omtrent hetgeen hij verder beginnen zou. De jongste bediende hield stijf en strak staande, dat hij een Beijersch bierhuis ging opzetten, want dat was eerst een goudmijn! De geëmploijeerden van hoogeren rang op het kantoor bemoeiden er zich niet meê; de oude boekhouder nam er genoeg notitie van om het hoofd te schudden.

De eerste Januari maakte een einde aan alle gissingen. Er verscheen een nieuwe firma: Veer & Co. 't Kantoor werd aanvankelijk in een pakhuis gevestigd en goed ingerigt. Er was één bediende, natuurlijk een Duitscher, en een knecht. Die knecht was door den makelaar, uit pure welwillendheid, aan den nieuwen patroon afgestaan.

Maar, wie was eigenlijk de patroon? Veer, de gewezen, schrale kantoorbediende en de nu nieuwbakken koopman? Och, neen! Hij was maar de stroopop, doch de makelaar de baas, de eigenlijke, ware baas, en de knecht - de potkijker!

Veer had zich eigenlijk met niet veel meer dan de administratie, of liever het simpelst schrijfwerk te bemoeien, want de makelaar dacht voor hem, regelde alles, inkoopen en verkoopen, zorgde voor geld, of... wisseltjens, als er betaald moest worden, en Veer, -

dat was de hoofdvoorwaarde, - *mocht zonder hem of buiten hem niets doen.* Veer begreep eigenlijk van zijn nieuwen toestand niet veel. Hij zag wel, dat hij aan de beurs niet in tel was; maar dat schreef hij toe aan afgunst. Degelijke mannen, makelaars en agenten, wier naam klonk als een klok, kwamen niet aan zijn kantoor; maar dat was, volgens hem, hun trots, of hun vrees om andere patroons te mishagen. En, zooals hij zich uitdrukte, wanneer hij eens met zoo kennelijke minachting bejegend was, dat hij het, ondanks zijne verblinding, wel bemerken moest, 'het beet hem geen blaren.' Bovendien, hij was uit zijn neteligen toestand van vroeger werkelijk verlost; hij won, hij verloor, maar hij verdiende altijd veel, belangrijk veel meer, dan voorheen. Zijn vrouw was niet alleen vrij wel tevreden, maar zij was zelfs voor velen gantsch ongenaakbaar geworden, al benijdde zij nog altijd velen meer boven haar, dan anderen het haar deden; want achter hun rug werd heel wat afgebabbeld.

'Papieren zoldertjen, wisselruiterij,' zeiden de handelsluî: ''t eind zal den last dragen' - 'je zult er van hooren' - 'een kassiers briefje van hem ligt bij mij geen dag' - enz. enz. Zoo ging 't over mijnheer Veer en zijn zaken. Maar, dan de meiden uit de buurt over mevrouw... 'Wat verbeeldt die madam zich wel?! De dochter van een kommies!' - 'Neen, mensch,' verbeterde een ander, 'van een diender, dat kan ik je verzekeren.' - 'Wat zeg je!...' Maar hoe komen ze dan toch aan al dat geld?' - 'Al dat geld! Wel nu nog mooier! Ze hebben geen geld, dat hebben ze niet, maar die makelaar geeft ze te eten. Hij (dat was dan mijnheer Veer) moet opzitten en pootjens geven, hoor, en de kastanjes voor hem uit het vuur halen, en dat doet de gek! Ja, daar moet je mijn vader maar op nalezen, zie je, die weet dat haar-klein, want die is al jaren bij de kassierderij en die komt overal, en wat die niet hoort, weet je niet, mensch, en die weet allemaal op zijn duimpjen wat ze wegen, tot den grootste toe.' - 'Voor een arm mensch heeft ze wel wat over, dat moet ook gezeid', werd er wel eens onder al dat gerammel, en naar waarheid, getuigd. 'Nu ja,' was dan 't andwoord, 'dat mag ze waarlijk ook wel! Ze moest er schriel bij wezen toe! En wie weet wat haar kind nog gebeurt, en zij heeft in ieder geval ook de laatste muts nog niet op.' - ''t Loopt met die klanten altijd spaak', verzekerde weer een ander, 'ik heb er dan bij een gewoond, die nog vrij wat meer grootscheeps was dan hij, dat zou ik je verzoeken, hoor, een rijke dienst, en op een mooien morgen, paf, gaat het - hij schoot zich zelvers voor zijn kop - dat was me een gedoente!' - 'Jongens, jongens! Wie weet wat hij nog doet.' - 'Och, hij, neen mensch, geen nood! Daar ziet hij er nu niet naar uit! Weet je wat ik denk? Met de noorderzon naar Amerika.' - 'Dat volk van den kouden grond steekt een burgermensch de oogen maar uit, dat doet het! Maar ze mogen hoog of laag springen, zie je, een rechte me-

vrouw wordt zij toch nooit; dat kan de domste meid wel zien, wat zeg jij?'... En zoo liepen de buurpraatjens af, om telkens weer op nieuw, bij de minste aanleiding, te beginnen.

Veer had middelerwijl ook wel eens bezorgde dagen, maar alles kwam gewoonlijk wel weer te recht, - en wat zou hij ook doen? Hij liep eenmaal aan 't lijntjen van den makelaar; of liever, hij zat in 't schuitjen en de nooddwang voerde hem meê, zooals 't liedeken zegt. Spekulatiën en stroppen, die de makelaar niet op zijn eigen rekening hebben wou, werden op den naam en den rug van Veer en Co. geschoven. Eerst had diens hand wel eens geaarzeld als er, bij een verkeerden afloop van zaken soms, om de gaten te stoppen, een wissel moest getrokken worden op een firma, waarvan Veer en Co. wist dat ze van één deeg gekneed waren. Maar, men went aan alles, en dewijl de makelaar onuitputtelijk in hulpmiddelen was en allerlei relatiën had om de zaken van den een op den ander voortdurend gaande te houden, verloor Veer eindelijk alle nagedachte, leefde maar bij den dag voort, en had geen geldgebrek, al was zijn kas dan ook niet altijd even ruim. Eens raakte hij echter in groote verlegenheid, door eene ernstige ziekte van den makelaar, welke diens besturende hand een tijd lang werkeloos maakte, en daarmeê was nu ook tijdelijk de veer van Veer en Co. gebroken. Maar hij beterde weêr. Hij herstelde. Onkruid vergaat niet. En toen de molen maar weêr maalde, het rad van avontuur maar weêr draaide, toen Veer maar weder 'een veer van den mond kon blazen,' zooals men zegt, keerde de zorgeloosheid terug en zeilde hij maar weer op het oude, ofschoon bitter miswijzende kompas door, zonder na te denken waar hij dan toch eindelijk wel eens op die wijze belanden kon. De ernstige waarschuwing, hem door de Voorzienigheid gegeven, was nutteloos geweest.

Maar Zij trekt de liefderijke hand niet van ons af. Zij verdubbelt Hare wenken, als wij maar zien *willen.* De Alvader wil niet dat een Zijner kinderen verloren ga; maar weêrbarstigheid is ook grooten kinderen eigen.... De tweede en niet minder ernstige waarschuwing was het ziek- en sterfbed van Veers echtgenoot.

Langdurig lijden bracht haar tot nadenken, tot hoogen ernst. Zij begon de nietigheid van het vergankelijke te zien, en toen de hand van den doodsengel naderde om haar het stoffelijk oog te sluiten, ging het oog des geestes open. Gedane zaken nemen geen keer. Onder zelfbeschuldiging lijdende, zocht zij uitkomst, verlichting van het geweten, in zorg voor de verbetering van hen, die ze op aarde achterliet: haar man en haar dochterken. Dat kind had geen gelukkige jeugd gehad en was wellicht daardoor vroeger ontwikkeld van verstand, dan vele andere van gelijke jaren. Menige schimpscheut was haar in het verkeer met andere kinderen niet ontgaan. Meer dan een harer kameraden had haar lief, want ze had veel goeds; maar toch werd zij altijd uitgesloten van de uitnoodigingen bij de

ouders aan huis, en vroeg zij een schoolmakkertjen bij zich, dan werd van wege de ouders altijd bedankt. O dat ontging het meisjen nimmer, al begreep zij het niet. Ze was ter schole gedaan op een instituut boven den stand van papa Veer, en alleen haar uitnemend lieve persoonlijkheid had haar voor beleefde afwijzing behoed. Maar, buiten de school, was en bleef zij alleen, en van den gezelligen omgang der meisjens uitgesloten. Met kinderlijke openhartigheid werd haar op een goeden morgen het geheim argeloos onthuld. ‘Och, Louise’, zeî 't meisjen tegen haar in 't speeluur, ‘ik had je zoo graag ook op ons soireetjen gehad en je ook op 't lijstjen gezet. Maar toen wees mama op je naam en vroeg wat papa er van dacht; en papa zeî: “'t spijt me van 't arme kind, want zij is waarlijk allerliefst” - heusch, Louise! dat zeî papa - “maar wij kunnen toch de dochter van zoo'n gemeenen *parvenu* niet bij ons vragen.”’

Geen van beide kinderen wist wat een *parvenu* was, maar dat woordjen ‘gemeen’ was des te verstaanbaarder, en Louise begon bitter te huilen. Toen ze thuis kwam en haren vader zag, brak de droefenis nog erger los; ze viel hem om den hals, ze pakte hem met hare lieve kleine armen zóó hartelijk, hartelijker eigenlijk dan hij het verdiende, en vroeg, terwijl ze zijn gelaat nat schreide: ‘wat hij dan toch gedaan had? wat dat dan toch was?’ Veer werd woedend; hij wilde zijn kind van dat instituut nemen; hij zou de direktrice een briefjen schrijven van geweld; hij zou dit, hij zou dat... Nu zou hij dan eens een partij geven, waarvan de gantsche stad gewagen zou, en dan zou de nieuwsgierigheid wel anderen doen komen, en hij zou vragen links en rechts, - maar de kinderen van dien ‘insolenten vent,’ die hem zoo beleedigd had, zou hij op zijne beurt thuis laten; zij zouden er het ‘toekijken’ van hebben, enz. enz.!...

‘Die oude Adam!’

Maar gelukkig, zijn vrouw hield hem wijselijk van dwaze en verkeerde stappen terug. Och, had ze 't maar eer en van *den eersten* gedaan!... Kort en goed, het bleef bij het gebeurde. Maar het arme kind was er op droevige wijs wijzer door geworden, wijzer dan hare ouders, maar tevens voor het oogenblik ongelukkiger dan zij. De les had hen verbitterd, doch haar verbeterd. Wel kreeg het jeugdig karakter nu eenigzins een droefgeestige tint; wel werd zij wat in zich zelve gekeerd, maar daarom, of wel daardoor, niet minder. Integendeel, dat verhoogde de aantrekkingskracht harer persoonlijkheid. Zij werd op school, bij het ouder worden der meisjens, in stilte beklaagd, en altijd met liefde bejegend. Voor die liefde was ze dubbel gevoelig geworden, omdat ze er zoo groote behoefte aan had, en ze daarom te hooger waardeerde. Ruim en rijk beloonde zij uit al de volheid van haar hart de genegenheid die men haar betoonde, en zij troostte zich er meer en meer mede over de afzondering, die buiten de school, om den wille harer ouders, haar ongelukkig deel was.

Dat alles had haar volkomen vatbaar gemaakt om de volle beteekenis te begrijpen van hetgeen zij hoorde in den laatsten levensnacht harer moeder. Zij kon geen oog dicht doen en lag wakker in een aangrenzende kamer, terwijl haar, vader aan het ziek- en sterfbed waakte. Met al de helderziendheid van geest die den dood zoo vaak voorafgaat, blikte de moeder in de toekomst, en het was vooral die van haar kind welke haar bezorgd maakte en haar bovenal bezig hield. Zij drong er bij haar' echtgenoot op aan, dat hij hare opvoeding op eene kostschool buiten de stad zou laten voltooien; dat hij te dien einde te rade zou gaan met de direktrice van het instituut waarop het meisjen nu was; dat hij die zware taak niet op zijne schouders zou nemen; dat Louise vóór alles verstandige vrouwelijke leiding en voorlichting behoefde; dat hij zich te weinig aan haar zou kunnen wijden - en hij beloofde haren raad en wensch te zullen volgen. Merkbaar kalm was nu de lijderes, zoo zelfs, dat zij met eenige blijmoedigheid en aandrang hem verzocht nu zelf wat rust te gaan nemen. Hij kon zonder vrees een paar uur slapen, meende zij. Hij plaatste zich in een gemakkelijken stoel en weldra sluimerde hij wat in. Nu stond Louise zachtkens op en sloop naar hare moeder, die zij met de handen gevouwen vond liggen. Zij had nooit veel moederliefde genoten, - en *nu* wist ze toch zóó zeker en vast dat hare moeder haar wél lief had, al was dat vroeger niet zóó gebleken. O mocht de kranke toch nog maar weêr herstellen, wat zou er dan een ander en beter leven voor hen allen aanbreken! Met die gedachte boog zij zich over het bed en drukte een vurigen kus op de bleeke handen der zieke, die haar komst niet bespeurd had, maar nu vriendelijk opzag. Lang en met onbeschrijfelijke uitdrukking staarden moeder en dochter elkander aan. Eerst nu, eerst nu, op den oever des doods, op den rand des grafs, begrepen zij elkander ten volle.

'Hoe dank ik God voor dit oogenblik...' sprak de doodelijk kranke, 'laat mij nu gaan in vrede, Heer!...' voegde zij er biddend bij. 'Moeder, moeder! Neen, dat niet, dát *nu* niet,' fluisterde het meisjen snikkend. 'Nu leven, leven, samen leven, zooals we nu zijn...' Zacht schudde de stervende het hoofd, terwijl zij hare dochter met een blik aanzag als deze nog nooit genoten had, en ze wees daarbij met den vinger opwaarts. 'Hier beneden is het niet,' sprak ze, 'maar als mijn lieve Louise altijd aan *dit* uur denkt, dán heb ik toch niet geheel vergeefs voor u geleefd, dán zullen we eens het beter leven daar boven samen eeuwig genieten...'

En als onwillekeurig knielde de twaalfjarige aan het ziekbed neder en de moeder schoof zich wat naar den rand en leî de bleeke handen op het lieve hoofd der biddend gebogene... Beider geest vereenigde zich in het gebed... En dat duurde een geruime poos... Eindelijk ging het gefluister over in een langen, zachten zucht... moeders handen drukten zwaarder en zwaarder op de blonde lokken

van het meisjen; streelende als 't ware gleden zij van haar hoofd neder...

En de engel des doods boodschapte in die ure Dengene die hem gezonden had: ‘Het is volbracht!...’

Veer verschafte zijne vrouw eene rijke begrafenis. De kist moest bruin wezen en zoo mooi glad, zoo mooi met koper gemonteerd, als maar mogelijk was. In de krant moest absoluut het woord: ‘Vrouwe’ bij de doodadvertentie gebruikt worden. Het hinderde hem dat hij weinig of geen familie had, want nu kon hij niet meer dan ééne heerekoets vullen. Hij kocht een eigen graf en nacht en dag moest de steenhouwer aan een kostbare zerk beitelen...

‘Die oude Adam!’

Trouw volgde hij de beloften, aan zijn vrouw gegeven, op. Hij vond het ook wel deftig, dat zijn dochter naar een ‘pensionnaat’ ging. Zij werd, dank zij de aanbeveling en den raad der direktrice van de school, waarop zij zich nu bevond, en die van het meisjen alles vernomen had wat in den sterfnacht gesproken was, en dus den geest en de bedoeling der ontslapen moeder ten volle begreep, uitmuntend geplaatst, en wel zoo, dat zij voor een zelfstandig leven zou worden opgeleid. Niemant toch had vertrouwen in Veer's toekomst behalve hij zelf.

't Vertrek zijner dochter was haar ten zegen, en wel had de stervende moeder in dat opzicht juist en tot bestwil van haar kind alles ingezien; - maar op Veer zelven werkte het nadeelig. Hij was nu alleen, en geen man om zich met iets degelijks bezig te houden, in den tijd die hem van zijne zaken overbleef. Het ontbrak hem aan goede vrienden. Hij zocht dus societeiten, - maar vond hij al dezen of genen, die het niet weigeren kon hem als lid voor te stellen, hij werd regelmatig gedeballoteerd. In de gewone koffihuizen trachtte hij alstoen uitspanning en tijdverdrijf te vinden. Maar ook daar verging het hem niet al te best. Het haperde hem ook daar aan goed gezelschap, maar ongelukkigerwijs aan klaploopers niet, die hem dan nog daarenboven achter zijn rug uitlachten. Zijn dwaze royaliteit ergerde den een en maakte hem den speelbal van anderen. Speelde hij, hij kon niet tegen zijn verlies en bejegende den winner onaangenaam. Zag hij anderen spelen, hij had de wijsheid in pacht en was wat al te mild met pedante aanmerkingen, die niet altijd vriendelijk werden opgenomen. Toen hij eens weder gelijkerwijs zijne onwellevende bemoeialachtigheid den teugel vierde, sprong eindelijk het voorwerp van zijn betweterij gramstorig op, en het kwam tot hooge woorden. ‘Bewaar je wijsheid voor je kantoor, mijnheer,’ beet de man hem nijdig toe, ‘maar daar heb je 't niet verder dan tot zetbaas kunnen brengen, en als *je weet wel wien ik meen*, je niet langer helpt, ben je te dom om zakjens te plakken.’

Dat was te veel! Veer stoof met een staand zeil naar den koffihuishouder, die dood bedaard in zijn buffet een krant zat te lezen. Hij, Veer; - hij, een klant, die zus en zooveel per week verteerde; die een steunpilaar voor zulk een affaire was, - hij, wiens tegenwoordigheid een eer en onderscheiding voor het koffihuis was en dus op prijs moest gesteld worden, - hij eischte, dat zijn beleediger op staanden voet de zaal uit gezet en er nooit meer toegelaten zou worden.

Och, och, - 'die oude Adam!'

De koffihuishouder zocht hem tot bedaren te brengen, maar dat hielp niet. Neen, zijn haan moest en zou koning kraaien. Toen andwoordde de man eindelijk met ware tappers filozofie en onverstoorbare bedaardheid: 'neem me niet kwalijk, maar ik kan van u alleen toch niet leven,' - en Veer, hem bedreigende, dat hij 't hem wel zou laten voelen wien hij in 't ongelijk stelde, liep dol toornig heen.

Wat deed hij? Hij liet door zijn kantoorknecht een der koffihuisbedienden opzoeken, huurde een huis in de buurt, en schoot dien snuiter geld voor om daarin een zaak te beginnen, met den dood eenvoudigen last niets te verzuimen om zijn voormaligen meester te gronde te richten. Die gekheid kostte hem een boel geld, en - erger nog - zijn kantoorknecht, de getrouwe dwarskijker, door den makelaar in dienst gesteld, briefde dezen alles over. Het leek den makelaar volstrekt niet, dat Veer zich publiek zoo aanstelde en hunne betrekking op die wijze een onderwerp van koffihuis-schandaal werd. Hij sprak er Veer over aan, en deed hem gevoelen, dat hij de plak niet ontwassen was. Veer, die sedert den dood zijner vrouw niemant meer had om hem neêr te zetten, kon nu die voogdijschap in het geheel niet verdragen, en nog te minder omdat hij daardoor gedwarsboomd werd in zijne wraakneming op den koffihuishouder, en hij begon op middelen te zinnen om zich aan die voogdij te onttrekken.

Hij stelde een geheimzinnige advertentie voor de koerant op: een aanvrage om een kompagnon, - en schilderde daarbij de zaak met den noodigen ophef af. Ongelukkig liet hij den kantoorknecht een paar dagen later de ingekomen briefjens afhalen, en die brave man liep daarmeê *en passant* eens bij den makelaar aan, die nu maar even de laatste nummers der koerant had in te zien en toen dadelijk, door de opgegeven letters geleid, de advertentie vond, waarop de briefjens betrekking hadden. Hij was dus in een oogwenk achter het geheim en besloot onmiddellijk zijn vriend Veer een geduchte pen op den neus te zetten. 'Wacht even', zei hij tot den knecht,' ik zal er een briefjen van mij bij doen. Hoû je maar dom', en hij schreef:

> 'Wel, mijn waarde Veer! wil je *onze* (met een dikke streep er onder) *onze* zaken uitbreiden. Een lieve verrassing, man! Maar waarlijk, dat is al te goed en voorkomend van U, en ik kan of mag daarin niet toestemmen.
> Uw Dw. dienaar en Vriend, enz.

Dat briefjen werd dichtgemaakt; de letters kwamen er op en zoo ging het hij de anderen meê. De kantoorknecht keerde bij Veer terug alsof hij zoo regelrecht van het dagbladbureau kwam en leî het heele pakjen op den lessenaar. Veer ging aan 't lezen. Hij was als van den donder getroffen, toen hij, na een paar anderen geopend te hebben, dat van den makelaar in handen kreeg, en er al de hatelijkheid, maar tevens, helaas, al de bittere waarheid van gevoelde. 't Was hem als had hij een strop om den hals, waaraan de onverbiddelijke hand des beuls een prangenden ruk gaf. Hij zag dien middag geducht tegen de beurs op. Dat hij niet wist hoe de makelaar achter zijn geheim gekomen was, vermeerderde zijne verlegenheid. Deze echter was bij hunne ontmoeting allervriendelijkst en sprak van niets. 't Behoefde dan ook waarlijk niet! Hij zag toch, met onbedriegelijke zekerheid, dat hij Veer goed geraakt, en, zooals de jagers zouden zeggen, ‘vleugellam’ gemaakt had.

Toch beproefde deze nog zich van den grond op te heffen en den jager, die getoond had hem zoo volkomen onder schot te hebben, te ontkomen. Hij zag onmiddellijk na de beurs de ingekomen briefjens nog eens na, deed eene keuze en besloot dienzelfden avond naar het opgegeven adres te gaan. Het briefjen waarop hij zijne aandacht gevestigd had, en dat deze onderscheiding ook allezins verdiende, was zonder omwegen, flink, rond en open gesteld, en met een zeer geachten naam, al kende Veer den schrijver ook niet persoonlijk, geteekend. Het was een oom, die voor zijn neef, over wien hij voogd was geweest, een zaak zocht. ‘Kon ik dat nu toch eens rond krijgen’, dacht Veer, terwijl hij er heenstapte, nadat hij zich onder zijn deftigste tuig gelegd, dat is: mooi aangekleed had, ‘dat zou een meesterstuk zijn! Ja, kon ik dat nu eens rondkrijgen.... En waarom zou ik niet? Heb ik het dan toch niet ver gebracht, ik! Niemant heeft een cent van mij te pretendeeren. Ben ik dus niet puik solide? Wel, zoo solide als iemant durft denken. Ken ik de waereld niet? Mij dunkt waarlijk nog al! Zulk een jong mensch moet juist iemant van mijn ondervinding hebben. En dan, als de zaak maar eerst beklonken is, zal ik dien verwaanden makelaar wel troeven. 'k Heb zooveel honende bejegeningen met hem af te rekenen. 'k Zal hem toonen, dat hij dan nu toch eigenlijk per eind en per slot zijn' meester gevonden heeft, zijn meester in mij!’

‘Die oude Adam!’

Veer bereikte het huis, dat er deftig uitzag, en wreef zich op den stoep in de handen. Wat zou 't hem een aanzien geven, als hij die relatie tot stand kon brengen! Dat was andere thee, zulk een heer, dan de makelaar, die in allen geval toch maar niets meer dan kruideniersknecht geweest was! De zware, welluidende toon van de huisschel, in den gang naklinkende, was muziek in de ooren van onzen Veer. Een oude knecht deed hem open. Eerst had Veer bijna ‘me-

neer' tegen den man gezegd; want hij kon zich een knecht in zulk een huis niet anders voorstellen dan in een bonte livrij. Maar gelukkig bezon hij zich in tijds en zeî toen heel genadig: 'vrindtjen, is je heer thuis?'.... 'Ja?'.... 'Goed, - wil je dan 'reis zeggen dat mijnheer Veer hem wenscht te spreken.' En terwijl de knecht zich omkeerde, gooide Veer zijn winterjas open en zijn rok, zoodat zijn rijk vest mooi zichtbaar werd, trok één handschoen uit, waardoor een kokkert van een diamanten ring te voorschijn kwam, en maakte zich zoo voor zijn *entrée de chambre* gereed. De knecht kwam terug. Hij werd verzocht in de huiskamer te komen en vond den heer der huizes alleen bij den haard zitten. Mevrouw was blijkbaar even te voren opgestaan, want breiwerk en bril waren op de tafel blijven liggen en de verlaten stoel stond er nog bij. 'Breien...' dacht Veer, 'hoe burgerlijk!.... Mijn vrouw deed nooit een steek!'

'Die oude Adam!'

Hij had even aan de deur van 't vertrek halt gehouden. De oude heer stond bedaard op en kwam naar hem toe. Veer reikte hem dadelijk de hand - met den diamanten ring!.... Maar 't scheen dat de oude heer die uitgestoken hand volstrekt niet bemerkte, of wel, wat zuinig was met handtjens geven aan vreemde menschen van zekere soort. Hij bood hem daarentegen zeer beleefd een stoel aan en vroeg toen naar de reden zijner komst, zich rustig tot luisteren nederzettend.

'Wel', begon Veer, 'dat zal ik je in drie guldens toetellen. Klaren wijn zal ik je schenken. Zoo als ik de eer had je te doen zeggen, ik ben Veer, Veer & Co. in het koloniale vak, wel bekend, vlei ik mij. Ik ben de steller en inzender der advertentie onder lett. A.Z., waarop ik de eer had een briefjen van u te ontvangen, en nu dacht ik daar moet geen gras over groeien. Ik hoû van afdoen, en ik hoop die affaire nu met u klaar te spelen.'

Na deze toespraak wierp Veer zich achterover in den rug van zijn' stoel en wachtte andwoord op zijne beurt.

En werkelijk, hij moest eenige sekonden wachten. De oude heer zag hem met zijn levendig oog, in welks blik nog genoeg jeugdig vuur schitterde om Veer te doen zien, dat hij bij lange na met geen kind te doen had, zoo doordringend en zoo ernstig tevens aan, dat Veer inmiddels bij zich zelven dacht: 'jongens, ben ik daar ook wat heel familiaar en te hard van stal gegaan?....'

Had de naam en firma van Veer reeds een slechten indruk op den ouden heer gemaakt, die alles behalve een vreemdeling in zaken was, en door allerlei betrekkingen op de hoogte van die van vele anderen, Veers persoonlijkheid werkte nog ongunstiger en zijn zaak was reeds veroordeeld, zijn kans verkeken.

De oude heer drukte met al de scherpzinnigheid en de praktische kortheid van een in zaken grijs geworden man den vinger in eens op de zwakke plek. Met zekere klem, die verre van vleiend was,

andwoordde hij: ‘Ik vermoedde niet dat de bedoelde advertentie van u afkomstig was, of kon zijn, want uwe firma is mij bekend, zeer bekend zelfs, en ik meende dat de aart uwer zaken, waarin voor een belangrijk deel reeds zeker makelaar geïnteresseerd is, *geen derden deelhebber* gedoogde.’

't Was Veer of hij een elektrieken schok kreeg. Hij herstelde zich echter spoedig en hernam zijn gewone laatdunkendheid. ‘Laat me u zeggen, hoe dat ding eigenlijk in mekaêr zit’, begon hij, sloeg het eene been over het andere, maar... wel verre van zich tot geduldig luisteren te zetten, stond de oude heer op. ‘Geef u geen moeite’, zeî hij met een glimlachjen, zoo sarkastiesch dat Veer hem wel had willen aanvliegen, ‘ik verlang geene nadere inlichtingen. Zeer verplicht voor de eer van uw bezoek - maar ik wensch voor mijn' neef een andere zaak, dan die door u wordt aangeboden’, en eer onze Veer eigenlijk wist hoe, was hij met een buiging de kamer uit en weer op straat, ziedende van toorn en spijt, den makelaar verwenschende, van wien hij dan gedoemd scheen te zijn, de handlanger, de slaaf te blijven, en hij bromde tusschen de tanden: ‘'k Wou dat zijn kinderen nog eens bij mij kwamen bedelen!...’

‘Die oude Adam!’

Hij kwam in een bitter ongelukkige, stemming t' huis. Er was een brief voor hem. Het zien van 't adres maakte zijne gramstorigheid niet beter. En toch die brief was van de eenige die hem nog lief had... van zijne dochter. Maar hij - had bittere grieven tegen haar. Zij was, ja, wel met zijne toestemming, maar volstrekt niet met zijne goedkeuring gehuwd. Nadat zij eene poos op de kostschool in de kleine stad, waarheen zij na den dood harer moeder vertrokken was, als *élève* doorgebracht had en hare opvoeding was voltooid geworden, bleef zij er tot hulp in het huishoudelijk bestuur, tot verlevendiging van het gezellig verkeer, en als eene vriendin der overige meisjens, die haar hadden lief gekregen. Zij had die positie begeerd en men was hare wenschen als van zelve voorgekomen. Het vaderlijk huis kon haar geen ‘te huis’ zijn, en altijd vreesde zij voor zijne toekomst, sedert zij wist hoe broos het ijs was waarop hij steeds voortgleed. Later had een muziekonderwijzer, die aan het instituut lessen gaf en in de kleine stad natuurlijk een groot man was, hare hand gevraagd. Beide waren jong, maar beide hadden talenten die zoo goed als geld waren, en een bevredigende toekomst was, bij verstandig onderzoek, niet te miskennen. Zijne ouders waren niet onbemiddeld. De kleine stad, groot genoeg intusschen om hem door hare welvarende bevolking ruim het noodige te verschaffen, was aanvankelijk hem een uiterst geschikt terrein om zich voor uitgebreider werkking voor te bereiden. In één woord, zijn voorstel was verre van een dwaas luchtkasteel te wezen, en Louise kon het plan gerust aan haren vader voorleggen. Maar - in zijn oog, was dat huwelijk een verschrikkelijke

mésalliance. Een muziekmeester, of zooals hij hem in zijne verbolgenheid geliefde te noemen: ‘een notenkraker,’ - zijn schoonzoon! Neen, dat leek er niemendal naar! Hij verzette zich boos tegen het plan. Hij bejegende den jongen man grof en met de lompste verwaandheid, toen deze persoonlijk zijn zaak bij hem kwam bepleiten. Eerst had hij hem zelfs niet willen ontvangen; maar alleen de overweging: ‘hij moet niet denken dat ik bang voor hem ben’ - had hem tot het toestaan van een gesprek doen besluiten. De jonge man, die veel gereisd had, in goede kringen verkeerde en dus even beschaafd en heusch in zijne manieren was als Veer het tegendeel, had hem juist daardoor nog meer tegen zich ingenomen, want Veer had die meerderheid, welke hij onwillekeurig erkennen moest, niet kunnen dulden.

Maar het jeugdig paar had evenmin den moed als het welgegrond huwelijksplan opgegeven. Zij hielden, eerbiedig, maar met standvastigheid en nadruk vol. Zijn boosheid had eindelijk precies dezelfde uitkomst als welwillendheid zou gehad hebben. ‘Nu dan’, was het ten laatste, ‘ik stem toe. Maar mijn goedkeuring, neen, die krijgt ge nooit! En - reken niet op mij... Weet dat wel! Ik kleed mij niet uit voordat ik naar bed ga’ enz. enz. en in zulke termen was eindelijk de toestemming in het huwelijk zijner eenige dochter aan het meisjen kenbaar gemaakt.

't Had haar vele en bittere tranen gekost, maar zij was in hare kinderlijke verplichting nooit jegens hem iets te kort gekomen en zoo doende was steeds een formeele breuk onmogelijk geweest. Andwoord of geen, zij schreef hem geregeld; geen enkele uitdrukking werd door haar gebruikt, die hem ooit eene grieve zou kunnen zijn, en zij deed dat niet met koele berekening, maar omdat in haar hart ‘de oude Adam’ *niet* zat.

Zij had haren vader lief, te meer nog wellicht omdat zij hem beklaagde en hem als diep ongelukkig beschouwde, zelfs toen hij zich nog niet bewust was het ook werkelijk, ondanks schijnbaren voorspoed, te zijn. Maar eindelijk toch was ook bij hem en voor hem de kruik zoolang te water gegaan totdat zij berstte. Er kwam een handelskrisis, de wissels van Veer & Co. op zijne vrienden en omgekeerd werden niet meer gediskonteerd; toen hokte de boel; de makelaar, hem sints lang om zijne kompromitteerende houding en laatdunkendheid moede, liet hem los, bleef zelf schootvrij en de oude en dezelfde, maar... de firma Veer & Co. spatte als een zeepbel.

Daar stond hij, wel is waar niet oud, maar toch ook niet jong meer; zonder vrienden, zonder hulp, geheel aan zich zelf overgelaten, en van alle kanten kraste het om hem heen: verdiend loon!

Maar hij was nog verre van dat te begrijpen. In zijn oog was de makelaar alleenschuld van zijn ongeluk, en de naijver, de kwade wil zijner benijders hadden zijn ondergang voltooid.

Het was een bedroefd faillissement. Er kwam niets van terecht, zoo min voor de krediteuren als voor hem zelven. En wat te beginnen nadat alles was afgeloopen en hij, die nooit had gespaard, letterlijk op de straat stond?

Onhoudbaar was het hem in de stad. Met weinige guldens in den zak betrok hij in eene buitenwijk een kleine kamer. Hij werd ziek. De nood klom hoog.... maar gelukkig: *de nood leert bidden!*

In zijn verlatenheid greep hij naar de brieven zijner dochter, die hij meestal in zijn blinden wrok ongeopend had gelaten. Hij begon te lezen.....

Toen werd zijn gemoed week... hij las en herlas ze vervolgens.... daar was niemant die bij hem kwam of hem toesprak.....

Zijn eenige troost, de eenige lafenis voor zijn gebroken hart, waren die oude, vroeger zoo smadelijk ter zij gelegde brieven. En in die brieven, geen enkel verwijt! Het was zóó, als ware er niets tusschen hen gebeurd. Daar was, bij voorbeeld, nog een gelukwensch op zijn laatsten verjaardag!.... O, hij las de brieven wel honderdmaal, en steeds overvloediger vielen zijn tranen op het papier, waarop de hand zijner dochter schrijvende gerust had.

Ze was niet onkundig gebleven van het gebeurde, maar wat te doen? Ontijdige tusschenkomst had olie in het vuur kunnen zijn; had voor altijd alles kunnen bederven....

Zij wist niet of ‘de oude Adam’ in hem dood was. Zij had geschreven, maar uiterst voorzichtig, op de eerste mare van zijn val. Doch ook die brief was ongeopend en dus onbeandwoord gebleven, en de inhoud werd hem daardoor eerst nu bekend. Daar klopte dan nog één hart voor hem! Daar stond dan nog een paar armen voor hem open.... maar, hoé aan dat hart toevlucht te zoeken, hoé in die armen te snellen?

Zijn wijkplaats was onbekend, ook voor haar dus. Schrijven? Maar hij lag doodkrank neder, en hoé zou hij schrijven? Een brief voorzeggen aan den man of de vrouw des huizes? Maar dan moesten die wildvreemden en onverschilligen alles weten..... alles!

Neen, dan maar lijden en sterven, dáár - en het afgetobde hoofd zonk weer in het hoofdkussen neder.

‘Nu is die meneer al veertien dagen achteruit! Hoe moet dat? En hij kon hier komen te sterven ook, als dat zoo voortgaat zonder dokter of zonder iets!’ zeî de vrouw tegen haar man; ‘'k wou dat we hem nooit gezien hadden, want dat loopt op een bankroetjen en een boêl dingsigheden uit.’

‘Waarom heb je hem de kamer verhuurd’, antwoordde de man vrij knorrig, ‘had je beter uit je oogen gezien! Ik heb je dadelijk wel gezeid dat ik hem liever gebonsjoerd had.’

‘Wel, hij betaalde toch een week vooruit.’

‘Ja, dat beteekent niets! Dat doen juist de slechtste betalers, om een mensch lekker te maken.’

De vrouw zweeg een oogenblik. ‘Hoor’, begon ze toen weder, ‘als jij nu 'reis naar boven gingt en vroegt hoe of we met hem staan?’

‘Ik?.... dank je wel! Ik bemoei me met de kamers niet, nooit niet, dat weet je. Dat heb ik altijd gezeid, en zoo gezeid - zoo gedaan.’

‘Maar dat is toch al evenwel wat moois! Moet ik dan overal maar voor opdraaien? Jij bent een man, zie je, en ik maar een vrouw.’....

‘Ja, dat 's een volmaakte waarheid’, gaf hij ten andwoord, niet zonder glimlach, ‘maar wat zou dat?’....

‘Wel, zie je, dat het dan toch veel meer eigenschap heeft als jij gaat, want.... de man ligt in zijn bed....’

‘Heb ik van mijn leven! Dat 's een aardig loopjen! Je bent er toch eentjen! Nu, kom, ik zal dan maar gaan, want je laat me toch niet met vrede, dat merk ik wel. En dan zeggen ze nog al: mans hand boven!.... ja wel, 't mocht wat! Neen, hoor, de man is wel het hoofd, maar - de vrouw het nekjen! Nu, dat 's tot daaraantoe! Ik zal dat varken dan maar eens wasschen’, en hij leî zijn pijpjen neêr en ging den trap in het voorhuis op.

Hij tikte.... geen andwoord.... Als hij eens dood was, de kommensaal.... en het gelaat van den man werd ernstig, hij was ontwapend.

Zachtkens deed hij eindelijk de deur open en ging naar de legerstede... hij keek....

‘Neen, Goddank, hij leeft nog!’ mompelde de man, ‘maar wie zulk een stakkert kan manen, ik niet! 't Moet zijn hart dan maar ophalen!’

En hij ging weer naar beneden en rapporteerde alles aan zijn vrouw. ‘Hoor, willen we dan nog maar wat geduld hebben’, stelde zij voor, en aldus werd besloten. ‘Maar wie over den hond komt, komt ook over den staart’, sprak ze verder, ‘en den man zoo laten liggen, doe ik ook niet. Als hij dan onder me dak blijft, kan hij er toch zoo niet blijven! Daar zou iedereen schande van spreken.’

En ziet! de intentie van manen was veranderd in een stellig voornemen tot hulpbetoon en welwillendheid. Er zijn zooveel echt goede harten in de waereld, waarlijk, meer dan men denken zou!...

En daar bleef 't nog niet bij. Het gesprek was er nu eenmaal op en het gemoed best gestemd.

‘Kan dat schepsel nu zoo zonder nat of droog den nacht ingaan? begon de vrouw weêr, ‘gisteren avond heeft hij nog om een potjen thee gevraagd.’

‘Weet je wat? ga jij dat nu 'reis kijken, - ieder zijn beurt’, zeî de man, en zie, nu 't op helpen, op weldoen aankwam, had het vrouwtjen, straks zoo tegenspartelend, geen bezwaar om te gaan.

De zieke lag nu wakker, maar afgetobt door zijn onrustigen slaap, na een harde koorts. ‘Wil meneer ook thee?’ vroeg ze en op zoo hartelijken toon, dat het den zieke goed deed. ‘Liever frisch koud water’, was zijn andwoord. ‘Och, meneer, koud water is dan toch ook maar koud water. Laat het niet om 't geld, meneer, een zieke moet wat hebben. Zeg het gerust, wil meneer niet liever thee?’

En de hulpelooze zieke, eens zoo hooghartig, greep de hand der vrouw en - hij weende!...

‘De oude Adam’ was dood, de nieuwe mensch zou van dat ziekbed opstaan.

‘Waarlijk niet, liever water,’ hernam hij, ‘maar ik bedank je wel duizendmaal voor je goedhartigheid.’

Dat waren de eerste woorden van den nieuwen mensch.

Nu werd het vrouwtjen, op zulk een vriendschappelijken voet gekomen, wat vrijpostiger en de nieuwsgierigheid kwam boven. ‘Maar, mensch’, zeî ze, ‘heb je dan kind noch kraai, dat ze je maar zoo alleen laten liggen? Geen schepsel kijkt naar je om! Dat schreit, dat doet 'et. Mijn man komt alle dag in stad, kan hij niet ergens voor je heengaan?’

En nu haalde 't eene woord het andere uit, en hij vertelde dat hij eene dochter had.

‘Wel’, borst het vrouwtjen toen uit, ‘hoor 'reis, neem me niet kwalijk, maar ik zeg dat zij dan een varken is! Je moogt gedaan hebben wat je wilt, dat weet ik niet, daar kom ik niet in, - maar dat je een dochter hebt en dat die je zoo liggen laat, neen, hoor, daar zit dan toch ook geen hart in, dat zeg ik!’ en zij zette de handen in de zijden en een gezicht vol verachting.

Hij richtte zich op en een aandoenlijke biecht lag hem op de lippen, maar hij bedwong zich nog in tijds. ‘Mijn dochter weet niet hoe of wat ik *nu* ben’, zeide hij, ‘noch wáár ik ben. Schrijf haar dat en zij zal komen. Ik kan niet.’

En zoo werd die steen van hem afgewenteld. Hij zette op de winkellei het adres en de man des huizes schreef nu een paar regels.

Reeds den volgenden dag 's avonds was Louise aan zijn ziekbed en de vrouw zag, dat ze alles behalve ‘een varken’ was.

Van het verledene werd tusschen vader en dochter niet gerept, maar met de grootste liefde door haar in alles wat het tegenwoordige betrof, voorzien. Naar dan geest herboren en naar het lichaam versterkt en verkwikt, herrees de vader van het ziekbed aan de hand zijner dochter.

‘En wat nu?’... vroeg hij met eenigen schroom en zachten ernst.

‘Uwe kamer is reeds bij ons klaar’, was haar vriendelijk andwoord.

Hij zweeg en zag voor zich. Een licht rood kwam op zijn gelaat.

‘Maar, lieve Louise,’.... zeî hij eindelijk met zekere aarzeling, ‘*gij* zijt een engel van goedheid en liefde voor mij. Maar’.... en er kwam eindelijk nog een maar, zonder dat hij in zijne rede vorderde.

‘Nu, wat dan “maar”, vaderlief? Ik begrijp u niet.’

‘Och, beste meid! tusschen ons is nu alles zoo goed en wel.... maar.... je man!.... Ik heb hem zoo slecht.....’

‘Behandeld’, wilde hij zeggen, maar het mooie handtjen zijner dochter sloot hem den mond voor die bekentenis.

‘Wel, vader!’ sprak ze met vrolijken ernst, ‘dat waart *gij* niet, dat hebt *gij* niet gedaan! Dat was “de oude Adam”, en die is nu immers al lang dood!....’

31 October 1867.

Toen in 1817 het derde eeuwfeest der Hervorming gevierd werd, had het christendom eenen bitteren strijd doorgestaan. Het ongeloof en de staatkundige omwentelingen hadden zijne altaren omvergeworpen, zijne kerken ontheiligd, zijne priesters verjaagd en gedood. Te vergeefs poogde men de godsdienst der Rede daarvoor in de plaats te stellen, in eenen tijd waarin eene ligtzinnige onverschilligheid heerschte en de zucht voor het godsdienstig geloof en de zedelijkheid door het onophoudelijk krijgsgedruisch verdoofd werd. Eindelijk rees de zon des vredes en het menschdom kwam tot verademing. Het christendom herleefde om met vernieuwde kracht de volken tot vrijheid, tot geloof en tot pligtsbetrachting te bezielen, en met een verjongd en veruimd gemoed, vol vertrouwen en innige dankbaarheid, werd het feest der vroegere verlossing van het juk des bijgeloofs en der priesterheerschappij gevierd, omdat men zoo even van dat des ongeloofs en der staatkundige overheersching was bevrijd.

Ofschoon men de helden der Hervorming, Luther en Calvijn met eere herdacht, gaf men meer dan vroeger lof aan den milden geest van eenen Zwingli en Melanthon en aan het licht dat de scherpzinnige Erasmus deed opgaan. Men sprak wel van de vroegere vervolgingen en van de slachtoffers der Inquisitie, maar men deed tevens de verandering der Roomsch-Katholieke Kerk tot haar voordeel uitkomen, en toonde aan dat zij zelve door de Hervorming hervormd was. Men strekte zóóver de verdraagzaamheid uit, dat men zich verheugde dat deze Kerk ook uit hare vernedering was verlost, en de banden van

haar opper-priester geslaakt waren. Men was verheugd dat Rome zoowel als Wittenberg en Genève feest mogt vieren.

Eene halve eeuw is sedert verloopen. Veel is hierin, ook op godsdienstig gebied, voorgevallen.

Een nieuwe geest is de oude kerkelijke instellingen en geloofsbelijdenissen gaan bezielen. Voor velen bestaan zij slechts als punten van vereeniging en geenszins meer als voorwerp van het geloof. Dit is niet van aard maar van omvang veranderd. De godsdienst van Jezus is hetgeen men tot nog toe Christendom noemde beginnen te vervangen. Het geloof aan onbegrijpelijke leerstukken heeft plaats gemaakt voor de liefde tot God, met eerbied en zedelijke hoogachting voor den verheven stichter eener godsdienst, die bestemd is om de godsdienst der menschheid te worden. De overtuiging heeft veld gewonnen, dat hetgeen waarlijk menschelijk is ook goddelijk is, en dat dit goddelijke hier beneden zich in den menschelijken geest openbaart.

De blik is verruimd; hetgeen vroeger als hoofdzaak werd aangezien, vertoont zich thans als een meer en meer verdwijnende vorm. De verdraagzaamheid strekt zich nu niet alleen over de Christenen onderling uit maar breidt zich uit over Jood, Mohammedaan en Heiden; allen die het goede willen, met liefde en eerbied jegens God bezield zijn en gehoorzaam aan zijn inwendige stem in hun binnenste, zijn onze broeders.

De echte volgeling van Jezus is niet alleen boven de afscheiding van Protestant en Catholiek verheven, maar de aanhangers van Mozes en Mohammed, ja zelfs die van Brahma, Buddha, Zoroaster en Confucius, zijn hem niet vreemd, wanneer zij volgens hun licht en overtuiging waarlijk godsdienstig zijn. - Velen mogen zich nog tegen deze rigting aankanten, zij heeft eindelijk het regt van bestaan verkregen. Het christendom moet eene algemeen menschelijke godsdienst worden, even als Jezus de vriend van alle menschen was.

Wij vieren thans een Hervormingsfeest der Hervorming: het feest der godsdienstige verlichting, der overeenstemming van rede en geloof, der wetenschap en ware beschaving, der zuivering van zeden, der liefde tot alle menschen, der verdraagzaamheid voor alle gevoelens die het goede en de verspreiding van waar volksgeluk ten doel hebben. Wij herdenken op nieuw hetgeen de stichters der Hervorming gedaan heb-

ben, maar bouwen op den grondslag door hen gelegd ijverig voort; wij spreken nu niet meer van vervolgingen en godsdienstoorlogen omdat wij vertrouwen dat zij niet weder zullen terugkeeren, en roepen den broedergroet toe aan allen die zich met ons in dankzegging aan God willen vereenigen voor het heilzame licht dat in de laatste vijftig jaren over het christendom is verrezen. Dat sommigen van dit licht misbruik hebben gemaakt en velen daarvoor nog de oogen gesloten houden, zal den voortgang van de ontwikkeling der ware godsdienstkennis niet terughouden evenmin als den loop van de opgaande zon.

Wij vieren het feest van de godsdienst van Jezus, bestemd om eenmaal de godsdienst van het menschdom te worden, met een blijden en opgewekten geest, vol van vertrouwen op de Voorzienigheid, die zelfs uit het kwaad het goede doet geboren worden; want moge de godsdienstige gezigteinder opgehelderd zijn, aan den staatkundige blijven nog zwarte wolken hangen. God verhoede dat zij eens zouden losbarsten, en bloed en tranen over het menschdom uitstorten. Dat eenmaal de heerschzucht der vorsten en de woelingen der staatkundige partijen mogen worden gefnuikt en tot rust komen! Wij vierden dan niet alleen een godsdienstig, maar ook een vredefeest. God geve dat tot heil der menschheid en tot verwezenlijking van het ideaal der christelijke broederliefde!

J.A.B.

Suum cuique.

Een dominé's-praatje.

- ‘En dan al die deserteurs!’

Er was allengs een sombere tint over ons gesprek gekomen. We hadden gesproken over de toekomst der Hervormde Kerk in ons vaderland, het woelen der confessionelen, de onnoozelheid, waarmeê de liberalen zich in de hinderlaag van Art. 23 hadden laten lokken, de dreigende ochlocratie, - ‘en dan al die deserteurs’, riep mijn vriend niet zonder zweem van bitterheid. Laat ze heengaan, dien hun christendom en hun godsdienst ingeboet hebben: ik kan ze beklagen als ongelukkigen, ik kan ze achten als eerlijke mannen; ik heb verschooning voor hun wrokken tegen ons, die behielden wat hun ontzonk. Maar dat *zij* ons verlaten, die nevens ons moesten staan voor wat hun als ons de hoogste waarheid is, dat ze hun zaak zoo verlaten, - zoo verraden, had ik haast gezegd, dat doet pijn.

- Pijn doet mij het woord, dat gij daar voor 't minst ten halve uitgesproken hebt. Er is bitterheid in dat woord, en verbittering maakt onregtvaardig.

- Waarom dat woord nog ten halve verzwegen?

Ik noem 't verraad aan de goede zaak gepleegd, dat zoovele moderne predikers hun gemeenten verlaten. Op praktisch gebied moet de strijd nog eerst regt beginnen; en nu er wat anders te doen komt dan boekjes schrijven, nu keeren ze ons den rug toe. Nu de evangeliedienaar zijn nimbus verloren geeft en van zijn voetstuk is afgedaald, nu er moed toe behoort om nog predikant te zijn, nu de moderne verguisd wordt door de orthodoxie en bespot door het ongeloof, nu verlaten zij hunne vaan.

- Zouden we, als we dan toch het verschijnsel willen beschouwen, niet moeten letten op de verschillende beginselen waaruit het voortkomen kan?

- De hoogere burgerscholen betalen beter.

- Een verwijt, waaronder ze niet al te diep gebukt zullen gaan. Maar uw onvriendelijk woord geldt zeker de predikanten, die aan de ruimer bezoldiging van den onderwijzer hun leeraarsambt ten offer brengen. Welnu, wanneer de huisvader op die wijze althans het volstrekt noodige poogt te vinden tot onderhoud van zijn gezin, wijt het aan de gemeenten, die premiën van aanmoediging overhebben voor het farizeïsme in elken vorm, maar den vrijzinnigen leeraar ter prooi laten aan de nijpendste zorgen.

- Om den broode dan offert men op...

- Zijn christendom, zijn godsdienst, hadt ge haast gezegd. O, die oude zuurdeesem: godsdienst is - voor 't gemeentelid preeken hooren, en preeken houden voor den leeraar! O, die kerkelijke bekrompenheid, die in den prediker den geestelijke, in het verlaten van het kerkelijk ambt verraad aan de godsdienst ziet. Wie daar heengaan - als ze geen Christenen meer waren, roem hun opregtheid, en als ze Christenen waren, laat ze hun religieus-moderne wereldbeschouwing aan 't opkomend geslacht meêdeelen, laat ze de paedagogie doordringen met christelijke beginselen: de burgerscholen zullen er niet minder om worden, als ze in den geest der hoogste humaniteit een tegenwigt krijgen tegen het eenzijdig realismus.

- Maar der Kerk worden zoo de beste sappen onttrokken.

- De Kerk is voor de maatschappij. Zij moet wassen, ik minder worden, dat zij haar leus; het koningrijk Gods voor te bereiden, dat is haar roeping.

- Men acht zich te goed voor de Kerk.

- En is 't misschien wel. Een kerkgenootschap, dat nog in den jongsten tijd zoo ligtvaardig handelde en zoo weinig eerbied toonde voor regt en wet, mag niet te veel pretensies maken. Aan zichzelve heeft zij het te wijten, wanneer menig eerlijk man zich van haar afkeert. Maar ook zonder zich te goed voor de Kerk te achten, kan men, en met grond, er zich ongeschikt voor keuren.

- Ware dat niet beter vroeger bedacht?

- Door ouders en opvoeders, ja; maar den jongen man zult gij toch niet verantwoordelijk stellen voor eene keuze, die meer voor hem dan door hem werd gedaan?

De Kerk..... maar willen wij ditmaal de zaak niet liever laten rusten?

- Neen, ga voort. Mijn harde woord heeft wel eenige kastijding verdiend.

- Mij te moeten aanhooren zal dan uw straf zijn.

Welnu, de Kerk heeft en behoudt vormen, waarnaar gij en ik ons nog voegen kunnen; maar ik kan mij een' moderne denken, voor wien die vormen onuitstaanbaar

worden. Is hij daarbij geplaatst in een kring, die hem begrijpen noch waarderen kan.....

- Daar hebt ge 't. Dorpspredikanten die, voor de boeren te voornaam, door de kerk wilden vliegen.

- Zijn er zoo onder wie ons verlaten, ik waardeer dan hun daad als de daad

van een eerlijk man. Wanneer het hun te veel is, te leven voor die kleinen, wanneer zij de schare minachten, die hun moderne wet niet verstaat; wanneer zij hun religie niet weten over te storten in de harten dier eenvoudigen, - bij een der hoofdtrekken van den Christus missen zij dan het eerste vereischte in den evangeliedienaar: hij ga, die tot het hart des volks den weg niet kan vinden of wil zoeken. Slechts winnen kunnen wij bij de scheiding van wie niet weten te heerschen door dienende liefde. Om ze echter niet onbillijk te beoordeelen, mogen we niet vergeten, hoe eenzijdig de opleiding is van den aanstaanden predikant: met theorie en theologie wordt hij gevoed en overvoed, en als theoloog, voor den katheder geschikt, maar onbekwaam tot den kansel, treedt menigeen zijn werkkring in. Wie slechts professor kan spelen op den kansel ga liever heen.

- Dat heengaan had men vroeger niet zoo ligt zich veroorloofd.

- Roemen wij dan den christelijken vooruitgang, die ook den predikant vergunt volkomen opregt te zijn; de dood aan het farizeïsme en aan de schriftgeleerdheid!

- Wat heeft die u nu weêr gedaan?

Mij niet zoo bijster veel; maar zooveel te meer kwaads heeft ze voorheen bedreven. De predikant kon volstaan met schriftgeleerde te zijn. Het Godswoord werd hem gegeven in de Schrift: haar had hij te verklaren, en hierop was hij gedresseerd, haar toe te passen, en dat zou wel wennen. De waarheid was gegeven in een boek; hij had het brood des levens maar te snijden.....

- En te smeren met zijn zalvende taal.

- Maar nu.....

- Gij hebt gelijk, nu moet hij profeet zijn. Eigen, innig, zelfstandig, hoog ontwikkeld godsdienstig leven moet hij bezitten; uit zijn eigen geest en gemoed heeft hij te putten.

- En nu kan men, zonder profeet te zijn, een zedelijk, ook wel een godsdienstig mensch, een degelijk geleerde, een nuttig staatsburger zijn. Wie dan gevoelt, dat hem de gave der profetie ontbreekt, en geen schriftgeleerde wil zijn, hij ruime zijn plaats voor een ander, die profeet kan of nog schriftgeleerde wil zijn; gaat hij waar men ook gebruiken kan die geen profeten zijn, ik weet niet, waarmeê hij uw blaam verdienen zou.

- Laat ze dan heengaan.

- Ja, en in vrede. Wij, die blijven, ijveren wij om de geestelijke gaven, en meest dat wij mogen profeteren.

Brievenbus.

XIV.
De illusie der moderne richting?

Aan den Redakteur van de Tijdspiegel.

Waarde vriend!

De heer Dr. J. Cramer, predikant te Amsterdam, heeft dezer dagen een brochure in de wereld gezonden onder den titel: ‘De illusie der moderne richting.’ Onder moderne richting verstaat hij blijkbaar de modern-theologische, en met ‘de illusie’ bedoelt hij haar meening, ‘de thans vigeerende wereldbeschouwing, in welke voor het wonder geen plaats is, te kunnen overeen brengen met de uitspraken van ons godsdienstig-zedelijk gevoel.’ Volgens Cramer komt de moderne richting ‘met de onmiskenbare uitspraken van ons godsdienstig-zedelijk gevoel in conflict.’ Wil men voorbeelden? ‘Zij heeft geen grond voor de *hoop der onsterfelijkheid.* Zij heeft voor het *bidden*, in den zin van *vragen*, geen plaats. Zij laat het *berouw* onverklaard. Zij verlamt de kracht tot den *strijd tegen de zonde.*’ Dit in zijne brochure aan te toonen is het doel van den schrijver. Iets anders verwachte men van hem thans niet. ‘Of het anti-supranaturalisme het laatste woord der wetenschap is,’ laat hij ‘hier buiten beoordeeling’ (bl. 8). Ook onderzoekt hij ‘hier niet, welk recht de supranaturalist heeft om zulk een betrekking van God tot de wereld zich voor te stellen, dat hij, tegen de ervaring in, op God kan blijven hopen’ (bl. 22).

Wij weten dus, wat wij hier te verwachten hebben, en het zou onvriendelijk zijn, indien wij, in plaats van dankbaar aan te nemen, hetgeen ons gegeven wordt, gingen klagen over 't geen vooralsnog ons door een man als Dr. Cramer wordt onthouden.

Ik zeg: een man als Dr. Cramer, en heb daarmeê nu bepaaldelijk het oog op de humaniteit, waarvan zijn boekje zoo recht verkwikkende bewijzen geeft. Ik ken u genoeg, mijn waarde Redakteur, om te weten dat gij geen beweging van ongeduld zult maken, als ik hier een oogenblik bij stil sta. Al zijt gij, bij gelegenheid, niet bang een forsch en krachtig woordje meê te spreken, gij behoort toch, meen ik, niet tot de ‘Kraftnaturen,’ wie het niet schelen kan, of de beleefdheid en vriendelijkheid de wereld uitgaan. Daarom zult gij mij hooren, al wordt mijn parenthèse wat lang.

De humaniteit in Cramer's boekje, dit wil ik u dan zeggen, heeft mij diep getroffen, en dat is één van de redenen, waarom ik over dat boekje schrijven ga. Gij moet weten, er zijn, in den laatsten tijd van mij zelven wel eens dingen gedrukt, die niet zoo bijzonder humaan gezegd waren, en ik behoef, dunkt me, nog geen tollenaar op de straat te worden, als ik betuig dat mij dit hindert.

Prof. Doedes heeft mij, een paar jaren geleden, eens gevraagd, ('t was in de Kerk. Courant), of ik mijn toon voor een modeltoon wilde gehouden hebben; en in plaats van mijn ongelijk te bekennen, verkoos ik destijds, met een nare uitvlucht te antwoorden. Bij een andere gelegenheid zocht Flanor mij, in zijn goedigheid, te verontschuldigen door de opmerking dat de tijden er wel naar

zijn om een modern dominé wat uit zijn humeur te brengen. Maar ik neem geen verontschuldigingen meer aan. Er is geen macht ter wereld, die een modernen dominé van zijn verplichting, een *good-humoured* mensch te worden, kan ontheffen. Daarom wijs ik ook de vriendelijke poging van Cramer af, om mijn kwaad te vergoêlijken. Wat zegt hij?

'Kunnen wij', aldus Cramer, 'soms een glimlach niet onderdrukken, als wij mannen, die altijd gewoon waren de onverdraagzaamheid der orthodoxen zoo bijzonder breed uit te meten, nu zelven een toon tegen de ongeloovigen hooren aanslaan, die alles behalve liefelijk is; toch ligt ook hierin iets verblijdends. Het doet ons zien dat zij hun geloof aan de godsdienstig-zedelijke behoeften van den mensch nog tot iederen prijs willen behouden.'

Dien glimlach nu heb ook ik mij aan te trekken, al weet de heele wereld dat zoo niet, en ik verzeker u: al lag er werkelijk 'iets verblijdends' in dat 'alles behalve liefelijke,' - er ligt nog meer bedroevends en ellendigs in, en het begint me dan ook, Goddank, hard te vervelen en tegen de borst te stuiten. Ziedaar wat mij even van het hart moest. Nu is het mogelijk dat de een of andere slimmert zich over mijn gemoedelijkheid wat vroolijk gaat maken; doch 't is beter iemand in dan uit zijn humeur te brengen. 't Kan ook wezen dat ik den schijn aanneem, als ga ik mijn - bij leven en welzijn - aanstaanden Amsterdamschen collega 'pootjes' geven; doch tegen den schijn kan een mensch zich niet altijd verweren en de heer Cramer zal, hoop ik, eerlang ondervinden dat ik een hartelijken handdruk even aangenaam als een 'pootje' verachtelijk vind.

Of liever, hij kan er reeds dadelijk de overtuiging van krijgen; want zoo onvoorwaardelijk ik hulde doe aan den edelen toon van zijn schrijven; zoo gaarne ik de getuigenis afleg dat het hem inderdaad gelukt is 'van alle hartstochtelijkheid zich vrij te houden'; zoo stellig ik geloof dat hij getracht heeft, de tegenpartij te waardeeren; - zoo onbewimpeld zal ik hem trachten aan te toonen, dat hij dier tegenpartij onrecht heeft aangedaan, zonder het te willen of te weten. 'Men beoordeele mijne gedachten zoo gestreng als men wil, maar met onpartijdigheid,' zegt de heer Cramer, en hij heeft er het volste recht op dat dit gedaan worde. Als hij, reeds in den titel van 'de illusie' der moderne richting spreekt, maakt hij 't zijn tegenstanders van den aanvang af gemakkelijk en uitlokkend, met hem te redeneeren. Misschien was de heer J.H. Gunning geen haar minder welwillend, toen hij in der tijd 'de kwade trouw' der moderne richting in 't licht gaf (niet stelde); doch men kan het den modernen vergeven, dat ze geen lust gevoelden, na dien paukenslag, in 't geweer te komen.

Nu ter zake!

Het geschrift van D^{r}. Cramer is in vier hoofdstukken verdeeld, waarin achtereenvolgens de bovengenoemde vier punten behandeld worden. Aan die hoofdstukken gaat een inleiding vooraf, die ten doel heeft, het streven der moderne theologie in 't algemeen te karakteriseeren. Er wordt daar ter plaatse veel gezegd, wat den voorstanders dier richting niet anders dan aangenaam zou kunnen zijn, ware het niet dat de auteur zelf, als in één adem, zijn woorden schijnt te herroepen. Het is, in de eerste plaats hierop, dat ik uwe aandacht vestigen wil. De heer Cramer zal

er terstond uit bemerken, dat ik even eerlijk als beleefd mijn oordeel wensch mee te deelen.

‘Met verontwaardiging’, aldus de heer Cramer, ‘werpt zij (de moderne richting) de verdenking van zich, dat het haar om den ondergang van den godsdienst zou te doen zijn. In de waardeering van het godsdienstig geloof wil zij voor de wonder-geloovigen niet onderdoen’ (Bl. 1). ‘Zij heft,’ zegt hij, ‘waarschuwend den

vinger op,' zoodra 'het recht van het godsdienstig geloof dreigt verkort te worden,' dat haar 'even onbetwistbaar' dunkt als 'het recht der wetenschap.' Zij erkent het godsdienstig gevoel 'in zijn zelfstandigheid, in zijne geheel éenige beteekenis voor het leven van den mensch.' Zij leert u ten sterkste dat de mensch een godsdienstig-zedelijk wezen is, geroepen tot aanbidding van God, en bestemd om zich naar den hem ingeschapen aanleg zedelijk te ontwikkelen' (Bl. 2).

Dit een en ander nu zegt de heer Cramer, en hier gelijk overal elders in zijn geschrift maakt hij al den indruk van ernstig te meenen hetgeen hij zegt. Doch - het zij zonder eenige scherpte vermeld - hij brengt zijn lezers in de war, dewijl hij zelf min of meer verward is in zijn loftuiting.

Ik bid u, hoe kan ik zachter of beter uitdrukken wat ik meen, als ik na al het voorgaande den heer Cramer hoor verzekeren (bl. 6 en 7): 'Zoo fier als zij (de moderne richting) zich op haar wetenschappelijkheid verheft' (en uit een bijgevoegde noot blijkt dat ze dit, naar Cramers inzien, nog al bijzonder fier doet), 'zoo schuchter is zij in het uitspreken van haar godsdienstig karakter'? Als men hier niet met flagrante tegenspraak te doen heeft, dan ken ik geen onderscheid tusschen ja en neen. Maar ik geloof, dat onderscheid te kennen, en ik houd vol, dat de uitspraken op bl. 1 en 2 met die verklaring op bl. 6 en 7 niet zijn te rijmen.

Van lieverlede is Dr. Cramer tot die scherpe contradictie gekomen. Op bl. 4 reeds wordt zij voorbereid. 'En toch,' zegt daar, de auteur 'toch - geloof ik niet, dat de voorstanders der moderne richting zich bijzonder op hun gemak gevoelen, zoo dikwijls er van hun godsdienstig karakter en hunne daarvan afhangende kerkelijke positie sprake is.' - Waarom gelooft hij dat niet? Om de volgende redenen:

Vooreerst 'moest het geschrift van den hoogleeraar Scholten over het "Supranaturalisme" dienen om de harten van de moderne theologen te sterken, en hen van het gewetensbezwaar te ontslaan, of zij, als anti-supranaturalisten, in de Hervormde Kerk wel op hunne plaats waren.'

Ziedaar dus één der redenen. Nu geloof ik van heeler harte, dat er niet één modern theoloog in den lande is, die zich niet gaarne, bij gelegenheid, door Prof. Scholten laat 'sterken.' Ook zullen er onder hen gevonden worden, die, vroeger en later, met 'gewetensbezwaren' tot hem kwamen.

Maar de uitdrukking van Cramer is te kras, en het is niet om te vitten, maar om een zeer wezenlijk misverstand te voorkomen, dat ik daarop wijs. Prof. Scholten heeft nergens gezegd dat hij zijn genoemde brochure schreef om de harten van *de* moderne theologen te sterken, en hij kon dat ook niet zeggen, omdat hij gelooven mocht, dat bij lange na niet *al de* moderne theologen de hartsterking *in casu* behoefden. Prof. Scholten heeft voorts, zoover ik weet, nooit of nimmer een officieele aanstelling als biechtvader der modernen ontvangen, en hij zou ze zeker, werd hem die gepresenteerd, niet aannemen. Er kan dus geen questie van zijn dat hij, in een brochure, *de* moderne theologen van een gewetensbezwaar heeft willen ontslaan. Het is buitendien alles behalve modern, dat de eene mensch den ander, veel minder dat één mensch aan honderden *en bloc* absolutie geeft.

Maar gesteld, Prof. Scholten had werkelijk de moderne theologen willen sterken, zou dit als bewijs mogen dienen dat 'de voorstanders der moderne richting zich niet bijzonder op hun gemak gevoelen, zoo dikwijls als er van hun godsdienstig karakter' sprake is? Ik geloof dat Cramer hier niets bewijst, wijl hij te veel bewijst. Had hij in zijn redeneering gelijk, dan zou elke poging om te 'sterken' iets van een beleediging

hebben. Dan zou men uit elke hartige toespraak van een generaal aan zijn legercorps dat ten strijde strekt, uit elke allocutie van den Paus aan zijn geloovigen, uit elk opwekkend woord van een herder en leeraar aan zijn gemeente mogen opmaken dat de aangesprokenen zich in het hunne ‘niet bijzonder op hun gemak gevoelen.’ Dan zou men uit

de omstandigheid dat Prof. v. Oosterzee voor zijne studenten de vraag behandelde: ‘Zullen wij nog theologie studeeren?’ mogen besluiten dat de Utrechtsche jongelui op dat punt lang niet gerust waren; dan zou men uit het feit dat Dr. Cramer met zijn vriend Dr. Lamers, juist dezer dagen een nieuw maandschrift gaat uitgeven, getiteld ‘het eeuwig evangelie’ mogen opmaken dat de gemeente naar wier behoeften ze willen spreken, aan het eeuwige en evangelische van dat evangelie begint te twijfelen. Heb ik het mis, waarde vriend redakteur, dan zult gij of zal een ander mij daarvan onderrichten.

Een tweede reden waarom Cramer gelooft ‘dat de voorstanders der moderne richting zich niet bijzonder op hun gemak gevoelen enz.’ ligt in de bijzonderheid dat de heer Haverkorn van Rijsewijk, in eene beoordeeling van Scholten's brochure ‘ronduit’ gezegd heeft, ‘niet voldaan te zijn door de woorden, die de generaal ter bemoediging der recruten heeft gesproken, daar hij, en velen met hem, allereerst behoefte hadden aan een heldere uiteenzetting van de waarheid, dat men godsdienstig wezen kan zonder supranaturalist te zijn.’

't Is waar, de heer Haverkorn van Rijsewijk heeft dat ‘ronduit’ gezegd in ‘Nieuw en Oud’. Maar afgezien van het feit dat genoemde heer vervolgens zelf in ‘Nieuw en Oud’ zulk een uiteenzetting is gaan beproeven, heeft Prof. Scholten even ‘ronduit’ geantwoord dat het hem in zijn brochure alleen te doen was geweest om aan te toonen dat men bijbelsch, christelijk en protestantsch kan wezen, al is men geen supranaturalist; dat hij 't mitsdien niet helpen kon als die brochure geen antwoord had gegeven op de vraag van den heer van Rijsewijk; dat hij, eindelijk, volgaarne ook over die vraag zou handelen, als de gelegenheid daartoe zich mocht opdoen.

Ook van de tweede reden die Cramer voor zijn niet-gelooven in quaestie opgeeft, is de geldigheid dus aan bedenking onderhevig. Het argument, waarop hij den meesten nadruk legt, komt dan ook achteraan. Het is dit:

De Hoogleeraar Scholten zelf, zegt hij, ‘schijnt van het godsdienstig karakter der rigting, die hij voorstaat, niet zeer diep doordrongen te zijn.’ Hoe komt, dus hoor ik u vragen, hoe komt Dr. Cramer aan die ontdekking? - Zij werd hem door de volgende woorden van den Hoogleeraar aan de hand gedaan:

‘Wie het kerkgenootschap verlaat, verbreekt den band met broeders, van wie, al zijn zij ook in wetenschap ten achteren, somtijds voor het leven nog veel te leeren is. Eene thans geïmproviseerde moderne gemeente zou al licht gevaar loopen, om, even als vroeger de nieuwe Duitsch-Catholieke kerkgemeenschap, een prooi te worden van ongeloof en scepticisme, ja van wereldzin, waartegen de omgang met vromen, ook onder andersdenkenden, een heilzaam tegengif kan bieden. Ook hier zij van toepassing: “Laat ze te zamen opwassen!” De christelijke Hervormde gemeente is groot en ruim genoeg om de verschillende richtingen, die thans in haren boezem bestaan, in broederlijke liefde te vereenigen.’

Het zijn inderdaad deze woorden van Prof. Scholten, waaraan Dr. Cramer de overtuiging ontleent dat zelfs groote mannen ‘kleine gedachten hebben van de godsdienstige en zedelijke krachten, waarover de moderne richting tot nu toe te beschikken heeft.’ Hieruit blijkt, dunkt me, dat als twee hetzelfde lezen, zij niet denzelfden indruk krijgen; alsmede dat 's menschen vleesch zwak blijft, ook waar de geest gewillig is om te waardeeren. Noch gij, noch ik, waarde vriend, noch eenig ander moderne zou immers in die woorden van Scholten de vrees voor een soort van bankroet der moderne richting als godsdienstige richting gevonden hebben. Vooreerst

spreekt Scholten van *een* ‘moderne gemeente’, niet van *de* moderne richting. Ten tweede zou hij gevaar zien voor ‘een thans geïmproviseerde moderne gemeente’, en het is op deze qualificatie dat de nadruk moet worden gelegd. Blijkbaar acht Scholten voor het stichten van een nieuw

kerkgenootschap de volheid des tijds niet gekomen. Of hij die van de toekomst verwacht, weet ik niet en 't doet hier ook niets ter zake. Genoeg dat hij zulk een stichting *thans* een *improvisatie* zou achten, d.i. een werk van ongeduld en overhaasting met al den kommerlijken aankleve van dien, een verschijnsel, even voorbijgaande als de Sturm- und Drangperiode waaruit het zou voortkomen, even onvoldragen als de Duitsch-Catholieke kerkstichting is geweest. - Cramer zegt: 'Als ik modern was, zou ik de vergelijking met de nieuwe Duitsch-Catholieke kerkgemeenschap niet zeer vleiend vinden.' Ook daarmê toont Cramer, iets anders te hebben gelezen dan wij. Scholten vergelijkt niet *een moderne*, maar een *geïmproviseerde moderne gemeente* met genoemde kerkgemeenschap. Het is als zeide hij: 'Wacht u voor overijling, weest nuchteren en waakt, bluscht den heiligen geest niet uit en bedroeft dien niet door opgewondenheid!' - Hebben niet ook de apostelen soortgelijke waarschuwingen doen hooren? Heeft niet, in alle groote hervormingstijdperken, het gevaar bestaan dat de Pinkstergeest tot uitspattingen zou leiden, dat het 'verkondigen der groote werken Gods' in 'Zungengerede' zou verloopen, dat Sion tot Babel zou worden? Wat de Duitsch-Catholieken betreft, het is bekend dat de vrome Abr. Des. Amorie van der Hoeven Jr. aan den vromen geest hunner richting een ernstige hulde heeft toegebracht. Alleen de heethoofdigheid van sommigen hunner leiders baarde hem zorg. 'Weest nuchteren', voegde hij hun toe, en datzelfde heeft Prof. Scholten tegenover de modernen bedoeld, die een nieuwe kerkstichting schenen te verlangen. Geen moderne behoeft zich dus aan de vergelijking met een Duitsche-Catholieke te stooten. Evenmin aan de aanhaling der gelijkenis van het onkruid onder de tarwe. 'Inzonderheid' door die aanhaling zou Dr. Cramer, ware hij modern, 'weinig gesticht zijn.' Zou hij dan 'als moderne' dwaas genoeg zijn om aan Prof. Scholten het geloof toe te dichten dat de modernen niets dan onkruid, de supranaturalisten enkel tarwe zijn? Dat kan hij in ernst niet meenen. De modernen hebben, zoogoed als anderen, hunne bescheidenheid, maar zij denken er niet aan, zich zelven te vergooien. Buitendien, Prof. Scholten sprak van 'waarlijk vromen, *ook* onder andersdenkenden'; hoe kon hij duidelijker zeggen dat hij te eener en anderer zijde vroomheid en wereldzin, geloof en ongeloof onderstelde?

Dr. Cramer hecht ontegenzeggelijk zeer veel gewicht aan de bedoelde woorden van prof. Scholten. Hij weidt er breed over uit en laat zelfs de ader van het sarcasme een oogenblik werken. 'Zie', aldus Cramer, 'men geeft voor, in deze dagen te doen, wat de Hervormers in de 16^{e} eeuw hebben gedaan, en Paulus in de eerste eeuw... En toch vreest men dat zijne richting haar doodvonnis zou teekenen, als zij den band met de orthodoxen verbrak.' (Wij hebben gezien dat Cramer's interpretatie niet doorgaat). 'Is dan de Hervormde Kerk een prooi geworden van "ongeloof, scepticisme en wereldzin," nadat zij den band met de Roomsche Kerk had verbroken? Heeft Paulus dan gezegd tot de gemeenten die van zijnen geest waren doordrongen: mijne lieve broeders, weest voorzichtig dat gij u aan de aanhangers van het Jodendom niet onttrekt, want die gemeenschap alleen zal u voor den ondergang bewaren?'

Wij moeten antwoorden: Neen, de Hervormde Kerk is zulk een prooi niet geworden, en Paulus heeft zoodanige woorden niet tot de gemeenten gezegd. Maar daargelaten de vraag: 'wat men voorgeeft, in deze dagen te doen,' (wij spreken immers over woorden van Scholten en niet van 'men') is een *thans geïmproviseerde gemeente*' niet te vergelijken met een Hervormde Kerk en met gemeenten van Paulus, die

geenszins gemaakt, doch geboren werden, en dus het karakter van een improvisatie, als door Scholten bedoeld werd, te eenenmale missen. Het behoeft voorts geen betoog dat ook een Paulus in de lieden die ‘de vrijheid’ wilden misbruiken, dat ook een Luther in de Zwickauer profeten etcetera een eigenaardige soort van improvisatoren bestreden hebben. En

het zal ten slotte, tot aan het einde der eeuwen, een jammer blijven dat de uitwendige scheiding tusschen Jood en Christen, tusschen Roomsch en Onroomsch veel geestesontwikkeling in deze wereld belemmerd heeft. Vooral een bezadigd moderne bedenkt zich daarom 70 maal 7 malen, voor en aleer hij tot nieuwe scheiding de hand gaat leenen.

Ik bemerk, waarde vriend, dat mijn brief te lang zal worden, wanneer ik, op deze wijze voortgaande, het heele boekje van Cramer ditmaal behandelen wil. Als gij er niet tegen hebt, zal ik dus de beantwoording der vier punten in quaestie tot een volgenden keer uitstellen; dit te liever, wijl er in de inleiding van 't geschrift dat ons bezig houdt nog een en ander is, wat ik mij verplicht acht, hier mede te releveeren.

Cramer zegt (bl. 7), dat de moderne richting zich, zijns inziens, tot nog toe niet als een *godsdienstige* richting heeft gehandhaafd. ‘Al hare pogingen’ komen hem voor, ‘mislukt te zijn.’ Hij heeft ‘altijd gemeend, en meent het nog, dat de moderne richting, gelijk zij zich tot heden toe heeft uitgesproken, het graf delft voor de godsdienst en de zedelijkheid.’ Hij spreekt daarmede, 't is waar, geen oordeel over de aanhangers dier richting uit. Hij gelooft van harte, - en ik geloof even hartelijk dat hij dit gelooft, - dat er onder hen godsdienstigen zijn, maar dan zijn ze godsdienstig ‘ondanks hun beginselen.’ Nu is het wel waar dat Cramer dit zijn beweren in het vervolg van zijn boekje wil staven; maar ik moet er toch hier nog eenmaal op wijzen dat dit beweren in lijnrechten strijd is met het vroeger afgelegde getuigenis: ‘Ten sterkste leert zij (de moderne richting), dat de mensch een godsdienstig-zedelijk wezen is, geroepen tot aanbidding van God, en bestemd om zich naar den hem ingeschapen aanleg, zedelijk te ontwikkelen.’ Sterker dan ‘ten sterkste’ kan een richting iets toch niet leeren. Hoe ter wereld is het nu mogelijk dat een richting, die ‘ten sterkste’ bovengemelde zaken leert, dat zij ‘het graf delft voor den godsdienst en de zedelijkheid’?

Als ik overtuigd ben van mijn godsdienstig-zedelijken aanleg en nogtans op de wegen der goddeloosheid en onzedelijkheid verdwaal, dan ben ik verdwaald ‘ondanks’ en niet ‘krachtens’ mijn overtuiging, zou ik meenen, en dan geloof ik dat de meest overtuigde Christen in dat geval zou kunnen komen. Zal Cramer dan ook zeggen dat ‘de christelijke richting het graf delft voor den godsdienst en de zedelijkheid’?

Bedrieg ik mij niet, dan zal Cramer alleen kunnen antwoorden dat er onderscheid tusschen een christelijke en een moderne overtuiging bestaat; dat de Christen al de kracht en de moderne alleen den naam en de illusie van een overtuiging heeft. Het zal er dus op neerkomen dat het moderne beginsel geen godsdienstig-zedelijke overtuiging meêbrengt, noch op den duur kan gedoogen. De vraag wordt dan: ‘wat verstaat gij onder 't moderne beginsel?’ Op die vraag heeft Cramer eigenlijk geen antwoord gegeven, en dat is zeer jammer.

Misschien krijgen wij eenig licht uit hetgeen hij bl. 7 te lezen geeft:

‘Zeide men ronduit,’ dus lezen wij, ‘de hoogere eenheid tusschen de verstandsbegrippen en de uitspraken van het godsdienstig gevoel nog niet gevonden te hebben, en dus voorloopig in het dualisme te willen berusten, dan zou het een onbillijke eisch zijn, dat men al de consequenties van het ééne of andere beginsel (welk?) voor zijne rekening nam. Maar beweert men, gelijk de moderne richting, eene theologie te kunnen geven die al de eischen van het verstand en van het hart bevredigt; roept men het $\varepsilon\square\rho\gamma\square\alpha$ uit, waar het het verband geldt tusschen ons geloof

en onze wereldbeschouwing, meent men in het monisme de oplossing te hebben gevonden van al de raadselen des levens, dan moet ook het beginsel (welk?), waarvan men uitgaat, in al zijn consequenties worden nagegaan.'

Zóóveel licht daagt hier althans op, dat wij den heer Cramer van onderstellingen kunnen zien uitgaan, waarop iets valt af te dingen. Mij is geen modern theoloog bekend, die een moderne theologie meent te kunnen geven waardoor ‘al de eischen van het verstand en van het hart bevredigd’ en ‘al de raadselen des levens’ opgelost worden. Wederom is het niet om te vitten op uitdrukkingen van Cramer dat ik dit schrijf, maar het is om aan te toonen, hoe licht zelfs een humaan beoordeelaar tot caricatuurteekening van zijn tegenstanders geraakt. Zij het ook waar dat de modernen geen ‘orde der dingen’ erkennen, die ‘objectief ligt buiten en boven de natuur, en subjectief buiten het bereik van het menschelijk kenvermogen,’ zij het waar dat zij de natuur in haar *geheel* de *volle* openbaring noemen van God en het dualisme van God en wereld verwerpen, het is *niet* waar dat zij meenen zouden, die natuur reeds te hebben doorgrond, *niet* waar dat het monisme, in beginsel door hen aangenomen, hun alle raadselen zou oplossen.

Indien nu deze dingen alzoo zijn als ik beweer; indien voorts Cramer zelf verklaart dat de wereldbeschouwing van hem en de zijnen dualistisch is ‘*à faute de mieux*’*;* indien hij verzekert, met de zijnen ‘reikhalzend uit te zien naar het woord der verzoening, dat de hoogere eenheid aan het licht zal doen komen’ - waarom laat hij niet toe dat de modernen voorloopig hun hart ophalen aan 't geen zij van monisme meenen gevonden te hebben, gelijk hij toelaat dat velen der zijnen voorloopig het dualisme met hand en tand vasthouden?

Waarom dringt hij den modernen een $\varepsilon\square\rho\gamma\square\alpha$ op, dat zij zelven helaas, maar al te zeer ondervinden, nog niet te mogen uitspreken? Waarom, vooral, ontkent hij dat er van hun richting een krachtige opwekking tot godsdienstig leven is uitgegaan?

Maar misschien zullen wij in mijn volgenden brief, een goede gelegenheid vinden om op deze vragen terug te komen. Er blijft mij voor heden, nog één punt ter behandeling over.

De heer Cramer maakt zich, mijns inziens, bij 't bespreken van het *wetenschappelijk* karakter der moderne richting, aan hetzelfde euvel schuldig, waarop wij hem in zijn uitingen over haar *godsdienstig* karakter hebben betrapt.

Zoo lezen wij bl. 7: ‘Op wetenschappelijk gebied heeft zij getoond, over geduchte krachten te kunnen beschikken. Niemand zal haren voorstanders veelzijdige kennis en geleerdheid, kritischen tact en buitengewone scherpzinnigheid kunnen ontzeggen.’

Intusschen hadden wij op bl. 3 vernomen dat ‘bij menigeen’ haar ‘wetenschappelijk karakter verdacht’ is. ‘Met name in hare historisch-kritische beginselen gaat zij bij velen voor onwetenschappelijk door, als zich meer latende leiden door een vooroordeel, dan door een onpartijdige waarheidsliefde.’

Men gevoelt, hier hapert iets. 't Is of Cramer 't met zichzelven niet eens kan worden. Zal hij de moderne richting haten, of zal hij haar liefhebben? Zal hij haar als wetenschappelijk eeren of als onwetenschappelijk veroordeelen? De quaestie blijft onopgelost. We komen met hem, ook hier, niet uit het dualisme. Vergelijk de lofspraak met de afkeuring, - en gij weet niet, waaraan ge u houden moet, - om de eenvoudige reden dat de schrijver zelf het niet schijnt te weten. Dit is, in elk geval, reeds veel gewonnen. Er was een tijd dat de tegenstanders der moderne richting van hare wetenschappelijkheid zoo goed als niets wilden hooren.

Dat de moderne richting door geen ‘onpartijdige waarheidsliefde’ zich zou laten leiden is voorts een beschuldiging, die Dr. Cramer bij nadere overweging zal intrekken. Ze komt, als zedelijke taxatie, bij de vraag naar haar wetenschappelijkheid

minder te pas en laat buitendien een onderstelling doorschemeren, die Cramer niet ernstig meenen kan, dat namelijk de antieke of een andere richting

de ‘onpartijdige waarheidsliefde’ in pacht zou hebben. Ik laat dit verder rusten.

Nog dit ééne moet ik opmerken, dat men bij die phrase over het ‘vooroordeel,’ der modernen aan een menigte gelijkluidende plaatsen van Cramer's leermeester, professor Doedes mag denken, die o.a. in de ‘oorsprong der moderne richting’ van Dr. Pierson, naar ik meen, volkomen afdoende zijn wederlegd.

Het bedoelde ‘vooroordeel’ zal namelijk wel zijn de ‘aprioristische stelling: wonderen zijn onmogelijk.’ Welnu, dat die stelling *niet* aprioristisch is, heeft Pierson t.a.p. zoo klaar mogelijk aangetoond.

Over 't algemeen, ik voel mij verplicht, dit hier ten slotte te zeggen, over 't algemeen zijn de bedenkingen van Cramer in zijn jongste geschrift, alles behalve nieuw en meermalen wederlegd, naar mij voorkomt. Het zijn hoofdzakelijk de onmiskenbare ernst en welwillendheid van zijn schrijven, die 't tot een aangename taak maken, hem te antwoorden. Tot ziens!

Leiden, 23 Oct. 1867.

Uw u toegenegen

G. VAN GORKOM.

Godgeleerdheid en onderwijs.

Apokryfs.

De Apokryfe Evangeliën. Naar de nieuwste uitgaven van C. Tischendorf vertaald door L. van Cleeff, predikant te Uithuizen, en C.P. Hofstede de Groot, Theol. Dr. en predikant te Kampen. Amsterdam, C.L. Brinkman. 1867.

'Het zal overbodig zijn, aan te wijzen, welk eene groote nuttigheid de kennis en studie dezer Apokryfen heeft: wanneer eene gezonde kritiek het ware van het valsche weet te schiften, kunnen zij toch niet alleen oneindig veel bijdragen tot de kennis der Apostolische en kerkelijke geschiedenis en vooral van de verschillende rigtingen en sekten, welke er in het christendom zijn ontstaan; maar zij helderen ook zeer veel op omtrent den oorsprong en de ware beteekenis van vele gebruiken en stellingen (instellingen?), welke nog tegenwoordig in de Roomsche Kerk gevonden worden, en waartoe de Apokryfe boeken des N.T., schoon door de Kerk veroordeeld en vervolgd, echter de eerste aanleiding gaven. Ook leert men door dezelve de Kanonieke boeken des N.V. te hooger schatten, en de aanvallen des ongeloofs te gemakkelijker afwenden. Zoowel voor de uitlegkunde als voor de Kerk- en dogmengeschiedenis en apolegetiek is derzelver studie van het hoogste aanbelang.'

Niet velen zullen er zijn, die thans nog deze hoogdravende woorden, waarmede vóór vijf-en-twintig jaren de vertaling der *Apokryfe boeken des N.V.*(*) bij ons werd ingeleid, voor hunne rekening willen nemen.

Wanneer 'eene gezonde kritiek' het ware van het valsche heeft geschift, blijft er als som van het ware niet veel meer dan nul overig, en niet 'oneindig veel', maar bitter weinig kunnen die Apokryfen bijdragen tot de kennis der 'Apostolische' geschiedenis.

Toch is er ook waarheid in die overdreven taal: waarheid, ook door de heeren van Cleeff en Hofstede de Groot erkend: 'groot is', verklaren zij in hunne goed bewerkte inleiding, 'groot is hunne waarde

(*) De Apokryfe boeken des N.V. Ie. dl. Ie. stuk. 's Gravenhage, 1842.

ter verklaring van de geschiedenis der christelijke Kerk. In deze verhalen spiegelen zich de gedachten en meeningen der eerste eeuwen af, en niet der eerste eeuwen alleen. Zij toch zijn later door de Kerk in zich opgenomen en verwerkt. Zij heeft er zich mede gevoed en is er mee opgegroeid; ja, van de vierde of vijfde eeuw af tot aan de Hervorming toe kan men zeggen dat de invloed dezer officieel veroordeelde schriften bij de lagere klassen en minder ontwikkelde geestelijkheid ook oneindig grooter is geweest dan die van de Kerkelijk gewijde Evangeliën. De theologie, de kunst, de gebruiken, geheel het leven der Kerk gedurende een duizend-tal jaren zijn onverklaarbaar zonder de Apokryfe Evangeliën: de Maria-vergoding, de leerstukken van de erfzonde, de opstanding des vleesches, de nederdaling ter helle, menig heilige dag, tallooze voortbrengselen der christelijke kunst kunnen alleen verklaard worden, door den invloed van de Apokryfen, die wijd en zijd verspreid, ook op de letterkunde der middeleeuwen beslissenden invloed uitoefenden: Jan de Clerc's *Levenspieghel* zoowel als de *Legenda Aurea* van Jacobus de Voragine hebben uit de Apokryfen geput, wier legenden en fabelen eeuw in eeuw uit, de zielespijs waren der geloovigen.

Dat eene vergelijking der Apokryfe Evangeliën met de Kanonieke de waarde van deze sterk doet uitkomen, wijzen de uitgevers ten slotte in hunne inleiding aan.

De kennis der Apokryfen is mitsdien niet alleen voor den theoloog volstrekt noodzakelijk; maar de kunstenaar de beoefenaar, der middeleeuwsche letterkunde kunnen haar niet dan tot hunne schade missen, en in een tijd, die de belangrijkste godsdienstige vraagstukken voor het groote publiek der beschaafden brengt, mogen ook de Apokryfen niet aan hun blik onttrokken worden.

Geene volledige uitgaaf der Apokryfen hebben de heeren van Cleeff en de Groot bedoeld: niet zoo veelomvattend is hun plan als dat van den eersten vertaler der Apokryfen voor ons volk: deze wilde in zijne verzameling opnemen ‘alle Apokryfe geschiedkundige boeken, waarin een gedeelte van de heilige geschiedenis, van Jozef tot op den dood der apostelen, behandeld wordt, en alle geschriften, welke benevens de kanonieke boeken aan eenen gewijden schrijver uit dien tijd worden toegeschreven.’ Dit plan is intusschen niet uitgevoerd: alleen de ‘Geschiedenissen der apostelen’ van Abdias zijn nevens de Apokryfe Evangeliën verschenen, terwijl de tegenwoordige uitgevers ten volle gaven wat zij beloofd hadden. Zij hadden hun plan nog meer beperkt: niet alle Apokryfe Evangeliën zelfs namen zij op, maar alleen die, welke zich aan onze kanonieke Evangeliën hebben willen aansluiten. Zij drukten hierin de voetstappen van Thilo, Tischendorf en Nicolas, en lieten zelfs boeken liggen, welke door die geleerden onder de Apokryfe Evangeliën waren gerangschikt. Hunne verzameling ware anders nog te uitgebreid geworden: een motief dat wel bezwaar-

lijk een' ernstigen toets kan doorstaan. Toch hebben zij terzelfder oorzake, om plaats te winnen, ook de varianten, die bij de Apokryfen niet onbelangrijk zijn, daar zij vaak een verrassend licht werpen op de geschiedenis van het boek, geheel achterwege gelaten.

In dit opzigt staat hunne uitgave achter bij die van 1842. In schier alle andere opzigten verdient hun werk de voorkeur.

Zij hadden vooreerst beteren grondtekst: ook op dit gebied heeft Tischendorf veel gedaan, en zij het waar, dat bij menig boek de nieuwe lezing van den tekst niet zóóveel voor heeft boven de uitgave van Thilo, dat dit beslissenden invloed op de vertaling uitoefenen kan, nu eenmaal eene nieuwe vertaling geleverd werd, was het de pligt der vertalers, den besten tekst te volgen. Maar niet slechts om kleine wijzigingen is het hier te doen: wat zij gaven konden zij niet alleen beter geven, zij gaven ook meer: de Pseudo-Mattheus is hier voor 't eerst volledig in onze taal overgebragt, en in alle opzigten hebben de uitgevers partij getrokken van Tischendorf's arbeid. Zij geven dan nu: het Voor-Evangelie, het Evangelie van Thomas, Maria's geboorte, Pseudo-Mattheus, het Evangelie van Jezus' kindsheid, de geschiedenis van Jozef den timmerman, Maria's opneming, het Evangelie van Nikodemus, het verhaal van Jozef van Arimathea, twee brieven van Pilatus, verslag van Pilatus, zijn gevangenneming en dood.

Zij geven deze geschriften in vertalingen, die, behoudens aanmerkingen op bijzonderheden, over het geheel beantwoorden aan de eischen van getrouwheid, duidelijkheid en bevalligheid.

Zij hebben daarbij inleidingen geleverd, die bewijzen, dat zij vlijtig gebruik hebben gemaakt van den arbeid hunner voorgangers, zonder hunne zelfstandigheid op te offeren.

Hunne verhouding tot een hunner voorgangers getuigt echter niet zoozeer van hunne zelfstandigheid, hoe hoog zij ook boven hem staan. Zoowel wat rijkdom van inhoud als waarde van den grondtekst, wat degelijkheid van de inleidingen als bevalligheid van vertaling aangaat, staat hunne uitgave ver boven die van 1842-49. Zij hadden niet alleen over betere hulpbronnen, maar ook over rijker wetenschap te beschikken dan de bewerker der eerste Nederlandsche uitgave; hun theologisch standpunt is ook een geheel ander dan het vrij streng supranaturalistische van den zoogenaamden Mosano, wiens aanteekening b.v. over het vloekwater in onze dagen al een zeer zonderlinge figuur maakt.

Vreemd is het intusschen, dat de heeren van Cleeff en de Groot zich met geen woord uitlaten over het verband tusschen hunne uitgave en die van vóór 25 jaren. In hunne algemeene inleiding zeggen zij alleen: ‘In 1849 (l. 1842-49) is hier te lande eene vertaling der Apokryfe Evangeliën in 't licht verschenen. Deze was echter uitverkocht en zij, die kennis met deze literatuur wilden maken, voor zoo ver zij niet met de oorspronkelijke talen vertrouwd zijn, moesten tot fransche of hoogduitsche vertalingen hunne toevlugt nemen....

Onze vertaling voorziet dus in eene bestaande behoefte en hierdoor reeds is onze arbeid er aan besteed, geregtvaardigd.'

Ziedaar alles.

Toch bleek het ons, bij vergelijking, dat er tusschen de uitgave van '42-49 en de nieuwe meer verband bestaat, dan dit stilzwijgen zou doen vermoeden.

Verklaren de uitgevers: 'Deze Apokryfe Evangeliën nu hebben wij op nieuw vertaald en voor zoo ver als dit tot regt verstand van den tekst noodig scheen en mogelijk was, toegelicht,' - eene vlugtige vergelijking bewees ons, dat wij deze verklaring niet al te streng moeten opvatten. Wat de vertalingen betreft - hier boven reeds hebben wij hulde gebragt aan de bekwaamheid der uitgevers boven hun' voorganger, maar toch - wij leggen de beide vertalingen nevens elkander, b.v.

Voor-evangelie, hoofdstuk XVI.

1842.	**1867.**
En de Priester zeide: 'Geef de maagd terug zooals gij haar ontvangen hebt uit den tempel des Heeren.' En in tranen smeltende stond Jozef daar. Doch de Priester zeide: 'Ik zal u laten drinken het vloekwater des Heeren, en uwe zonden zullen openbaar worden in uwe oogen.'	En de priester zeide: geef de maagd terug, die gij uit den tempel des Heeren ontvangen hebt. Jozef nu stortte een stroom van tranen. En de priester zeide: ik zal u het vloekwater des Heeren laten drinken en uwe zonden zullen openbaar worden in uwe oogen.
En de Priester nam het water en liet het Jozef drinken, en zond hem naar het gebergte, maar hij kwam gezond terug. Hij liet ook de maagd drinken, en zond ook haar naar het gebergte; zij kwam echter gezond weder.	En de priester nam het water en liet Jozef drinken en zond hem naar het gebergte, maar hij kwam gezond terug. Daarop liet hij ook Maria drinken en zond haar naar het gebergte, en ook zij keerde gezond weder. Geheel het volk nu verwonderde zich, dat er geen zonde in hen bleek te zijn.
En al het volk verwonderde zich, dat er geene zonde in hen gevonden werd. En de Priester zeide: 'Daar God de Heer uwe zonden niet openbaar gemaakt heeft, rigt ik u ook niet.' - En hij sprak hen vrij. En Jozef nam Maria en ging weg, naar zijn huis, verheugd en prijzende den God Israëls.	En de priester zeide: indien God de Heer uwe zonden niet openbaar gemaakt heeft, oordeel ook ik u niet. Daarop sprak hij hen vrij.
	En Jozef nam Maria en ging naar zijn huis, verblijd zijnde en Israëls God verheerlijkende.

Evangelie van thomas.

Hoofdstuk I.

Ik, Thomas, de Israëliet, boodschap u, allen broederen uit de Heidenen, om u bekend te maken de lotgevallen der

Ik Thomas, de Israëliet, boodschap u allen, broeders uit de Heidenen, om u bekend te maken de lotgevallen der

jeugd en de groote daden van onzen Heer Jezus Christus; hoeveel hij verrigt heeft, nadat hij geboren was in ons land, waarvan de aanvang aldus is.	jeugd en de groote daden van onzen Heer Jezus Christus, zoo veel hij verrigt heeft, nadat hij in ons land geboren was. Waarvan de aanvang aldus is.

Hoofdstuk XII.

Een andermaal in den zaaitijd ging het knaapje met zijnen vader uit, om tarwe te zaaijen op hun land; en terwijl zijn vader zaaide, zaaide ook het kind Jezus één tarwekorrel. En toen hij geoogst en gedorscht had, verkreeg hij honderd koren tarwe.	Een andermaal in den zaaitijd ging het knaapje met zijn vader uit, om tarwe te zaaijen op hun land. En terwijl zijn vader zaaide, zaaide ook het kind Jezus één tarwekorrel.
En hij riep alle armen van het dorp naar den dorschvloer en schonk hun de tarwe. En Jozef droeg het overgebleven koorn weg.	En toen hij gemaaid en gedorscht had, verkreeg hij honderd koren. En hij riep alle armen van het dorp naar den dorschvloer en gaf hun de tarwe ten geschenke. En Jozef droeg de overgebleven tarwe weg. Hij nu was acht jaren oud, toen hij dit teeken deed.
Hij was acht jaren oud, toen hij dit teeken deed.	

Zouden wij hier niet meer aan eene herziene vertaling dan aan eene nieuwe hebben te denken? De arbeid is er niet minder verdienstelijk om, maar de kwalificatie schijnt toch niet geheel juist.

En de aanteekeningen?

‘Deze Apokryfe Evangeliën nu hebben wij - voor zoover als dit tot regt verstand van den tekst noodig scheen en mogelijk was, toegelicht,’ verklaren de uitgevers. En dat verklaren zij teregt: veelvuldig zijn hunne aanteekeningen: op menige plaats beslaan zij ⅓, ja ½ van de bladzijde. Wat intusschen bevreemdend moet schijnen is dit, dat de stukken, welke in de uitgave van '42-49 niet zijn op opgenomen, veel minder toelichting noodig hadden dan die er wel een plaats in gevonden hadden. In 't oogloopend is dit vooral bij den Pseudo-Mattheus; waar, bij Hoofdstuk XXVI de oude uitgave hen verlaat, worden ook de aanteekeningen zeldzaam, ja, verdwijnen geheel.

Bestaat er dan eenig verband tusschen de aanteekeningen der vroegere uitgave en die van de heeren Van Cleeff en de Groot?

Wel schijnt dat bij wijle.

Zie b.v.

1842.	**1867.**
Bl. 307.	**Bl. 113.**

Het zeldzame, reeds vroeger vermelde boekje: '*Von der Kinthait unnsers Herren Jesu Christi*, *genannt vita Christi*' geeft (Blatt 6) de volgende schildering van Maria's wonderbare schoonheid:

Een in Augsburg, 1494, uitgekomen boek, getiteld: *Von der kindhait unsers Herren Jesu Christi*, *genannt vita Christi*, geeft (Blatt 6) de volgende beschrijving van Maria's schoonheid:

‘*Van Maria's schoonheid en hare gestalte.*’

‘Nu schrijft ons Epiphanius van Maria's gestalte, en hoe schoon en aanminnig zij was. Hare gebaren waren deugdzaam. Zij was de schoonste, zoodat geen mensch ooit haar in schoonheid gelijk was; noch te kort, nog te lang. Hare wenkbraauwen waren bruin, en niet te breed; haar haar was goudkleurig, haar kuif was lang, groot en eenvoudig: hare oogen zwart, op de wijs der valken; zij waren niet te klein, en niet te groot, en schitterden als een saffier. Haar neus was eenvoudig en wel gevormd; en haar mond was rozenkleurig, en had steeds het voorkomen van te lagchen; hare lippen waren in robijn rood geverwd. Hare tanden waren wit als elpenbeen; hare wangen hadden de kleur der leliën, als met roode rozen gemengd, en waarin eene roos geknoopt was. Haar kin was wit als de sneeuw, en alsof men een kuiltje met den vinger daarin had gedrukt. Haar hals was wit en welgevormd. Onder Gods zon werd nimmer een schooner mensch geboren. Zij was ook vrolijk in woorden en in werken en in gebaarden. Hare schoonheid vermag geene menschentong uit te spreken, want allen, die haar zagen, die zeiden allen, dat zij vol was van genaden des hemelrijks.’

‘Van Maria's schoonheid en hare gestalte.’

Nu schrijft ons Epifanius van Maria's gestalte, en hoe schoon en aanminnig zij was. Hare gebaren waren deugdzaam. Zij was de schoonste, zoodat geen mensch ooit haar in schoonheid gelijk was; noch te kort, noch te lang. Hare wenkbraauwen waren bruin en niet te breed; haar hair was goudkleurig, haar kuif was lang, groot en eenvoudig; hare oogen zwart op de wijze der valken; zij waren niet te klein en niet te groot, en schitterden als een saffier. Haar neus was eenvoudig en welgevormd; en haar mond was rozenkleurig, en had steeds het voorkomen van te lagchen; hare lippen waren in robijn rood geverwd. Hare tanden waren wit als elpenbeen; hare wangen hadden de kleuren der leliën, als met roode rozen gemengd en waarin eene roos geknoopt was. Haar kin was wit als de sneeuw, en alsof men een kuiltje met den vinger daarin had gedrukt. Haar hals was wit en welgevormd. Onder Gods zon werd nimmer een schooner mensch geboren. Zij was ook vrolijk in werken en gebaren. Hare schoonheid vermag geen menschentong uit te spreken, want allen, die haar zagen, zeiden, dat zij vol was van genade des hemelrijks.’

‘Wij hebben deze zonderlinge beschrijving zoo getrouw mogelijk overgebragt’, verzekert de '42er, de '67ers zeggen dit niet; toch is hunne vertolking niet minder getrouw.

Bl. 309.

Deze groet: ‘Gode zij dank’ was bijzonder algemeen bij de oude monniken. Augustinus zegt bij Psalm CXXXII: ‘Men waagt het, ons daarover te bespotten, dat de broeders, wanneer zij menschen ontmoeten, “*Gode* zij dank”

Bl. 114.

Deze groet: *Gode zij dank* was bijzonder algemeen bij de monniken. Zou niet het Swabische: ‘Gott grüss dich!’ er een overblijfsel van zijn? Thilo, t. pl. deelt hierover het volgende mede: Augustinus zegt, bij Psalm 132: men waagt het ons

zeggen.' Zoo wordt verder in den regel van den H. Benedictus den deurwachter voorgeschreven: 'Wanneer iemand aanklopt, of een arme geroepen heeft, moet hij "*Gode zij dank*" antwoorden, of den zegen spreken. Verder verhaalt Mabillon (over de daarover te bespotten, dat de broeders, wanneer zij menschen ontmoeten, '*Gode zij dank*' zeggen. - Zoo werd in den regel van den H. Benedictus den deurwachter voorgeschreven: 'Wanneer iemand aanklopt, of een arme geroepen heeft

Fransche Liturgie, Boek I, Cap. 2) dat het volk somwijlen, wanneer de titel van een *profetisch boek* of van een *brief* genoemd werd, "*Gode zij* dank" riep.'	moet hij 'Gode zij dank' antwoorden of den zegen uitspreken. - Verder verhaalt Mabillon (*over de Fransche Liturgie*, I, 2), dat het volk somwijlen, wanneer in de kerk de titel van een profetisch boek of van eenen brief genoemd werd, *Gode zij dank* riep.

Wanneer deze overeenkomst toevallig is, verdient zij wel opmerkelijk te heeten.

't Is intusschen eene toevalligheid, die zich dikwijls herhaalt. Enkele voorbeelden uit de vele.

Hoofdstuk I van het Voor-Evangelie heeft in de uitgave van '42 dertien aanteekeningen, in die van '67 acht; maar die acht zijn met geringe wijzigingen van den '42er overgenomen; Hoofdstuk X bevat in de eerste zoowel als in de tweede uitgave vijf aanteekeningen, van deze heeft '67 er 1 letterlijk, 1 verkort, 2 met geringe wijziging afgeschreven. Van 73 aanteekeningen bij het Voor-Evangelie zijn er 43 overgenomen. Pseudo-Mattheus heeft op 17 bladzijden 27 aanteekeningen, waarvan 18 aan de uitgave van '42 ontleend; op de volgende 17 bladzijden, waar deze uitgave ontbrak, slechts 19 aanteekeningen. In Hoofdstuk VIII van het Evangelie van Thomas zijn de beide aanteekeningen met kleine verandering aan de oude uitgave ontleend. Bij Hoofdstuk II van het Evangelie van Nikodemus heeft '42 zeventien aanteekeningen, '67 elf; van die elf zijn 3 bijna letterlijk, 1 zakelijk, 1 gedeeltelijk, 5 met bekorting geleend. Bij Hoofdstuk XVII werden van de vijf aanteekeningen 2 verkort, 1 letterlijk overgenomen van '42; bij Hoofdstuk XXI zijn van de zes aanteekeningen 3 verkort, 3 ietwat gewijzigd met dank overgenomen van '42.

Met dank? Neen, den dank hebben de '67ers vergeten.

Waarom toch? Met hun arbeid staan zij ver boven '42; met verstand hebben zij gekozen, met tact gewijzigd; wanneer zij b.v. in Hoofd. XVI van het Voor-Evangelie de noot over het vloekwater in substantie overnamen, hebben zij als moderne mannen van '67 zich wel gewacht om de krasse supranaturalistische uiting van '42 af te schrijven: 'op de vraag, of de bedreigde straf op het drinken van het water door eene schuldige werkelijk gevolgd zij, meenen wij toestemmend te moeten antwoorden, op grond dat de Mozaïsche wet op *Goddelijk* gezag gegeven werd, en de Israëliten onder eene onmiddellijke *Godsvereering* leefden.' En dit bewijs van vooruitgang is op verre na niet het éénige: tallooze malen toonen de mannen van '67 niet aan de voeten van den '42er te zitten, maar op zijne schouders te staan.

Maar op zijne schouders stonden zij.

Daarvan spreken zij met geen woord in hunne Inleiding. Wij hebben ons afgevraagd, of zij, bij de bewerking van hun boek zich ook meer aan hun' voorganger gebonden hebben, dan hun voornemen was

geweest toen zij de Inleiding schreven. Maar ook deze onderstelling moesten wij laten varen, toen ons gebleken was, dat de Inleiding nà de voltooijing van het werk is zaamgesteld.

Toch mogen wij zelfs den schijn eener beschuldiging van plagiaat niet laten kleven op mannen, die in de theologische wereld zoo goeden naam hebben en - verdienen.

Zelven wijzen zij die beschuldiging dan ook af; maar ter elfder ure.

Niet in het boek zelf. Dáár geen woord over den '42er.

Maar voor in het boek is een stukje gekleurd papier gehecht, waarop wij lezen: ‘Oorspronkelijk was het des uitgevers plan, om een tweeden druk te leveren van de in der tijd bij W.P. van Stockum te 's Gravenhage uitgegeven vertaling der Apokryfe Evangeliën. Door al wat Tischendorf na 't jaar 1849 aan 't licht had gebragt, was echter de tekst, welke bij die vertaling gevolgd was, verouderd. Wij moesten dus tot eene nieuwe vertaling besluiten.

In de aanteekeningen hebben wij de 's Gravenhaagsche bewerking, die zelve grootendeels op de noten van Borberg en Thilo gebouwd is, ten grondslag gelegd; doch zoo, dat wij ook veel hebben weggelaten, ook hier en daar iets gewijzigd en verbeterd, naar wij hopen, ook nieuwe toelichtingen er bijgevoegd.

Bij het bewerken der Inleidingen zijn wij geheel onzen eigen weg gegaan.’

Dat Borberg aan Thilo, en de 's Gravenhaagsche uitgever aan beide veel te danken had, was door dezen in zijne voorrede erkend.

De '67ers hebben echter meestal niet Thilo of Borberg geraadpleegd, maar vaak letterlijk den '42er nageschreven.

Nu zal die late bekentenis, gedrukt op een klein stukje papier, van andere kleur dan het boek, niet in het boek zelf opgenomen, maar er losjes vooraan geplakt, zij zal - vreezen wij - verloren gaan, en straks zal men, wanneer dat stukje verloren is, de heeren van Cleeff en de Groot verdenken, dat hun iets menschelijks overkomen is. Onze van Willes had er indertijd plezier in om eens na te gaan, hoe blufferige duitsche geleerden onze oude commentaren plunderden, en de citaten afschreven met de drukfouten er bij. Op Nederlandsche geleerden moet niemand dien blaam kunnen werpen.

Het zou ons leed doen, zoo er aanleiding toe gegeven werd.

Daarom hebben wij opzéttelijk dat stukske papier afgeschreven.

Ook al ware hun ìets menschelijks overkomen - zij hebben met hunne uitgave der Apokryfe Evangeliën een goed werk gedaan, en dat goede werk hebben zij voortreffelijk verrigt. Mogen zij er vreugde van beleven. Bij een herdruk kunnen zij, die nu, wel geheel onwillekeurig, een naam te weinig noemden, een' naam weglaten, dien zij te veel noemden; de rugtitel: ‘C. Tischendorf, de Apokrife (sic) Evangeliën’ heeft, behalve de drukfout, nog een fout: van deze uitgave, hebbe hij er al de grondteksten voor geleverd, mag Tischendorf evenmin de eere inoogsten als de verantwoordelijkheid dragen.

Staatkunde en geschiedenis.

De partijen in de tweede kamer.

III.
De liberale partij.

Ook de liberale partij heeft zich in den laatsten tijd aan zware zonden schuldig gemaakt. De liberalen staan, uit een zedelijk oogpunt hooger dan de anti-revolutionairen omdat zij de godsdienst niet gebruiken tot het bereiken van wereldlijke doeleinden, en zij staan hooger dan de ultramontanen, omdat zij, in tegenstelling van dezen, vooruitgang en ontwikkeling der menschheid beoogen. Maar zij hebben zich, naar 't ons is voorgekomen, in de laatste maanden als zwak en weifelend en als vrienden van een water-en-melk-politiek doen kennen.

De geheele houding der liberale partij na de ontbinding is niet schitterend geweest, en meermalen is in het vorige jaar de vraag bij ons opgekomen, of niet een andere Bismarck gerust met onze vertegenwoordiging hetzelfde spel zou kunnen spelen als de Pruis met de veelpratende en toch onbeduidende leden der Pruisische Kamer van Afgevaardigden?

Wat was geschied?

Het ministerie had de Tweede Kamer ontbonden, omdat deze, in behoorlijken vorm, hare afkeuring had te kennen gegeven over eene handeling, die geen eerlijk en fatsoenlijk man kon goedkeuren, en die ook niet goedgekeurd werd zelfs door die leden der Kamer, die, op andere gronden, tegen de motie van den heer Keuchenius stemden. Het ministerie had meer gedaan. Het had eene koninklijke proclamatie uitgelokt, ten einde te doen gelooven dat de Tweede Kamer de rechten des Konings had willen aantasten, en het liet vlijtig in het beruchte, door den minister Schimmelpenninck en door de Haagsche *factie* gesubsidieerde Dagblad, aan de kiezers verkondigen dat zij geroepen waren de vraag te beslissen, of *Oranje* nog al dan niet in Nederland regeeren zou. Dat zij, door de quaestie op dat terrein over

te brengen, aan het huis van Oranje zelf ontzettend veel nadeel deden scheen den heeren ministers tamelijk onverschillig; hun doel was te blijven heerschen en daartoe moesten zij, tot elken prijs, eene meerderheid in de Kamer trachten te verkrijgen.

Die meerderheid zouden zij niet verkregen hebben door de proclamatie alleen. Waren geen andere invloeden aangewend geworden, dan zouden de mannen van de motie zeker overal de overwinning hebben behaald, en dan zou - bij de kleur die de ministers aan de zaak gegeven hadden - door de kiezers te kennen zijn gegeven dat zij meer prijs stelden op hunne afgevaardigden dan op het huis van Oranje. Ons bemind vorstenhuis is aan dat gevaar gelukkig ontkomen doordien het ministerie hulp zocht en vond bij twee godsdienstige richtingen, die elkander anders nauw het licht in de oogen gunnen, maar zich nu, tijdelijk, tegen de vijanden van het kabinet vereenigden. De Katholieken, om hun minister te steunen, de anti-revolutionairen, die toen nog in den waan waren dat de minister van Zuylen tot de hunnen behoorde, sloegen de handen ineen, en dit verbond - terecht eene *monsterachtige coalitie* geheeten - deed op vele plaatsen de liberalen het onderspit delven.

Door al die *machinatiën* wist het ministerie zich werkelijk eene Kamer te verschaffen, waarin zij eene - trouwens niet groote, noch veel beteekenende - meerderheid bezat.

Welke had nu, bij dien stand van zaken, de houding moeten zijn van de liberale partij, van de partij die het onderspit had gedolven en tijdelijk minderheid was?

De éenige waardige, passende houding ware, naar ons inzien, deze geweest, dat de liberale partij zich bij de eerste aanraking met het ministerie, bepaald hadde tot een kort en krachtig protest tegen de handelingen van het ministerie en dat zij verder bij de begrootingen aan al de ministers, b.v. door te stemmen tegen het hoofdstuk ‘onvoorziene uitgaven,’ een votum van wantrouwen hadde gegeven. Zoo had men in de Kamer zelf en zoo had het volk daarbuiten kunnen weten wie vrienden en vijanden waren; en wanneer dit eenvoudig protest aanvankelijk ook slechts ware uitgegaan van 15 of 20 leden, anderen zouden zich spoedig daarbij hebben gevoegd, en deze 15 of 20 *radicale mannen* zouden - als de oppositie in de Fransche Kamer - een vaan en eene kern zijn geweest waarom gaandeweg zich allen zouden hebben geschaard, die vrienden zijn van *politieke moraliteit* en karakter genoeg hebben om, zonder te vragen wat hunne tijdelijke belangen eischen, voor de waarheid uit te komen en het bedrog te bestrijden.

Maar zoodanig was de houding der liberale partij niet. Zij was blijkbaar uit het veld geslagen. Zij wilde wel iets doen, maar haar ontbrak de zedelijke kracht om iets te doen. Zes dagen achtereen hield zij lange redevoeringen over de motie en over de ontbinding en - op

enkele uitzonderingen na - was er niemand, die radicaal genoeg was om aan de Regeering te zeggen: *gij zijt lieden die geen vertrouwen verdient*, *wij willen niet met u te doen hebben.*

Door die houding heeft de liberale partij zich veel kwaads gedaan in het land, en wij kunnen niet inzien dat zij de algemeene zaak daardoor bevorderd heeft.

Er valt intusschen aan wat eenmaal gebeurd is, niet meer te veranderen. En van het aannemen der ‘gereserveerde’ houding, die wij zoo even als de meest waardige schetsten, kan thans geen sprake meer zijn. De zaken moesten nu haar loop hebben, en wij hopen dat de uitkomst der aanstaande beraadslagingen de spoedige val zal zijn van een ministerie, dat wij beschouwen als een ramp voor het vaderland. Niet onbelangrijk kan het echter worden geacht de omstandigheden op te sporen, waaraan de bedeesde houding der liberale partij, naar 't ons toeschijnt, te wijten is.

De Vertegenwoordiging is eene afspiegeling van ons volk, en ons volkskarakter is uit zijn aard zwak en tot plooien en schipperen gestemd. Wat de heer Thorbecke in 1839 in de voorrede van zijne Aanteekening op de grondwet van ons zeide: ‘een klein volk met een zwak politisch gestel en karakter’ is nog altijd waarheid. Wij deinzen terug voor kordate, radicale handelingen, en dit schijnt ook met vele liberale leden der Kamer het geval. Even als de conservatieven zich groote moeite geven om voor liberalen, maar voor verstandige, gematigde, bedaarde liberalen door te gaan, evenzoo doen vele liberalen alles om te vermijden dat men hen met den naam van ‘radicalen’ bestempelen zal. Een ‘radicaal’ is iemand die weet wat hij wil en dat krachtig wil, en radicaal van denkwijze en in zijne handelingen te zijn, sluit volstrekt niet verstandig overleg en behoedzaamheid bij de uitvoering uit. Een man, die *à tort et à travers*, zonder op de gegeven toestanden en de omstandigheden des tijds te letten, zijne theoretische begrippen zou willen doordrijven, is geen radicaal in politieken zin, maar een onverstandig man. Hij behoort niet t' huis in eene wetgevende vergadering, maar in dat huis, waarheen de heer Keuchenius den vorigen minister van koloniën wilde zenden. Zulke radicalen zijn echter in onze Vertegenwoordiging niet aan te wijzen. Naar onze opvatting van het woord, is de heer Thorbecke, wien niemand toch staatsmanswijsheid en bezadigd overleg zal willen ontzeggen, op het gebied van binnenlandsche wetgeving een zuiver radicaal, en het ware goed voor ons land wanneer wij voor elk onderdeel van ons staatsbestuur een radicaal man beschikbaar hadden. Vrees voor het ‘*qu'en dira t'on*’ houdt vele liberalen van flinke handelingen terug; men wil zich niet te veel vijanden maken; men wil niet te veel vat geven aan de kritiek; men wil geen opschudding veroorzaken: zoo laat men dikwerf met een ‘Jantje van Leiden’ afloopen wat bejegend moest worden met een scherp en krachtig protest.

Nevens deze algemeene, uit ons volkskarakter voortkomende, oorzaak, is eene andere van voorbijgaanden aard: de verdeeldheid tusschen de liberalen zelven. Ofschoon wij gelooven dat men ook daaromtrent overdreven heeft en dat die verdeeldheid niet zoo groot is als sommige lieden, om goede redenen, gelieven te beweren, schijnt toch niet ontkend te kunnen worden dat zij, althans ten aanzien der koloniale politiek, bestaat. Er is verschil van inzichten tusschen den heer Thorbecke met enkele trouwe vrienden aan de eene en een zeer groot deel der liberale partij aan de andere zijde, en dit verschil, dat zich ook bij de jongste koloniale debatten weder heeft geopenbaard, heeft ontegenzeggelijk op de kracht en het prestige der liberale partij een verlammenden invloed uitgeoefend. Intusschen viel reeds bij deze debatten op te merken dat van weêrszijden naar toenadering werd gestreefd, en wij hopen dat de overweging van het groote belang dat het hier geldt de hoofdpersonen zal aansporen om nog meer tot elkander te naderen en meer de punten van overeenkomst dan van verschil van zienswijze op te sporen.

Voor 's hands komt het ons voor dat in deze onaangename verhouding geene verandering te brengen is. Wij gelooven echter dat wanneer de heer Thorbecke weder mocht geroepen worden een ministerie te formeeren en hij nam daarin - wat te verwachten is - als minister van koloniën iemand op, die geneigd was krachtige stappen tot hervorming van Indië te doen, de heer van de Putte met zijne vrienden zoodanig bewind met alle kracht ondersteunen en de verdeeldheid dus van zelve ophouden zou. Ook andere combinatiën zijn denkbaar - liberale ministeriën met of zonder den heer Thorbecke, met of zonder de heer van de Putte - die bij de liberale partij in de Kamer algemeene ondersteuning zouden kunnen vinden. De tijd en misschien een gelukkige zamenloop van omstandigheden zal dus de breuk dichten, die te kwader ure - wij onderzoeken niet door wiens schuld of door welke machinatiën van menschen, aan beide richtingen vijandig - tusschen de leden der liberale partij is ontstaan.

In elk geval blijft het de plicht der liberalen zich krachtig te verzetten tegen een kabinet, dat reeds te lang tot onheil des vaderlands het bewind heeft gevoerd: een kabinet dat bij verrassing is meester geworden van de ministerieele zetels en zich daarop door proclamatiën en door een stelsel van intimidatie handhaafde. Een kabinet waarin naast den heer Heemskerk - een ultra liberaal van '48, sedert tot de conservatieven bekeerd, - maar voorstander en verdediger der *neutrale* school, de heer van Zuylen, anti-revolutionair als lid der Kamer en verdediger van het *bijzonder* onderwijs, gezeten is; waarin wij een ultra-montaan broederlijk zagen omgaan met de anti-revolutionairen, zijne doodsvijanden; waarin een minister van Finantiën gezeten is, die ons, wordt niet scherp toegezien, tot de ongelukkige finantieele toestanden van vóór 1848 zal terugvoeren; een minister van Buitenlandsche Zaken, die

gaarne de houding aanneemt als ware hij minister van een *groot land* en ons daardoor in de gevaarlijkste verwikkelingen met *groote landen* heeft gebracht; een minister van Oorlog, die voor zijne taak even weinig als de minister van Finantiën is opgewassen, en een minister van Koloniën, die in der tijd aan bedreven staatslieden, op straffe van ongelukkige stumpers te zijn, verbood koloniale quaestiën te onderzoeken, en die thans, bij elke vraag, niets anders weet te antwoorden dan: 'ik onderzoek of ik zal onderzoeken.'

In deze gevaarvolle tijden heeft Nederland andere mannen noodig om aan het hoofd des lands te staan. Wij hopen dat de Vertegenwoordiging dit begrijpen en haar vertrouwen niet langer verleenen zal aan mannen, die het niet verdienen, en die, werd de natie op dit oogenblik geroepen uitspraak te doen en werd het volk niet door onware voorstellingen op een dwaalspoor gebracht, zeker den dag der verkiezingen niet zouden overleven.

IV.
De tièrs-parti.

Het was, toen wij ons nederzetten om onze meening te zeggen over de partijen, die in de Tweede Kamer bestaan, volstrekt niet ons voornemen van andere richtingen dan de drie reeds genoemde te spreken. Er is eene anti-revolutionaire, eene ultramontaansche en eene liberale partij. Het was ons nog niet gelukt eene *vierde* partij te ontdekken. Doch nu komt, in het laatste Gids-nummer, een man, met wien wij in vele opzichten sympathiseeren en wiens talent wij altijd bewonderen, de hoogleeraar Buys, ons zeer bepaald verzekeren, dat er nog eene vierde partij is, die hij de nieuwe *tièrs-parti* noemt. Wel erkent de bekwame schrijver, dat zij nog slechts een kiem van leven heeft, maar blijkbaar gelooft hij aan de toekomst dier partij en is het zijn wensch, dat zij groot en krachtig zal worden. De oude partij-benamingen, de woorden *liberaal* en *conservatief* hebben, volgens hem, 'buiten het parlement en de dagbladen bijna allen zin en beteekenis verloren'; eene nieuwe groepeering der partijen 'in harmonie met de gewijzigde toestanden van het volksleven' acht hij volstrekt noodig en als een eerste stap tot die nieuwe groepeering wijst hij ons op eene *midden-partij*, die hij *tièrs-parti* noemt en die zich in het afgeloopen zittingjaar tot taak zou hebben gesteld 'hare afscheiding te constateeren en te zorgen dat zij in de praktijk niet door de sleur der oude partijen werd medegesleept.'

Getrouw en aandachtig lezer van het Bijblad, en in de gelegenheid meermalen te spreken met politieke mannen van alle richtingen, moet

de schrijver dezer beschouwingen toch ronduit bekennen, dat hem tot hiertoe het ontstaan van zoodanige midden-partij ten eenenmale was ontgaan. De zaak scheen echter belangrijk genoeg, om daaraan een afzonderlijk hoofdstuk te wijden. Maar alle parlementaire veteranen zullen u zeggen, dat het veelal zeer moeilijk is, hetgeen in de Kamer omgaat, goed en billijk te beoordeelen, wanneer men, daar buiten staande, vreemd blijft aan zoo menige omstandigheid, die op het oordeel invloed kan uitoefenen. Er was dus reden om, vooral in deze geheel nieuwe quaestie, zoowel mijn oordeel als dat van den heer Buys te wantrouwen, en daarom achtte ik het raadzaam, het gevoelen van een mijner vrienden, zelf lid der Kamer, in te winnen. Ik stelde hem de vraag, of de midden-partij, waarvan het laatste Gids-nummer gewaagt, werkelijk bestaat en, zoo ja, of zoodanige partij levensvatbaarheid bezit, of zij eene toekomst kan hebben. Het antwoord volgt hier woordelijk:

'- Wat nu de nieuwe partij van den heer Buys betreft, gij kunt daarover zoo goed als ik een oordeel uitspreken. Partijen zijn in het parlementair stelsel onmisbaar; kan zich eene nieuwe partij vormen, ik heb er niets tegen. Maar wanneer eenige leden van een politiek lichaam zich bij geene der bestaande partijen aansluiten, wanneer men ze niet kan rekenen, noch tot de liberale, noch tot de Roomsche, noch tot de anti-revolutionaire fractie, vormen zij daarom nog geene op zich zelf staande partij; het zijn dan *vlottende* stemmen, die nu eens in dezen, dan eens in genen zin opineeren, en op welke geen enkele partij ooit rekening kan maken. Zulke vlottende leden worden in elke Wetgevende Vergadering aangetroffen; het zijn òf *krachtige individualiteiten*, die met niemand mede willen gaan, maar wien het toch aan het noodige talent en den tact ontbreekt om anderen aan zich te verbinden; òf neutrale, onverschillige personen, die te weinig *ijveraar* zijn om zich met hart en ziel te wijden aan zekere richting. Deze *neutrale* leden zijn meest zeer eerlijke menschen, en in onze Kamer hangt de beslissing dikwijls van hen af. In mijn oog is dit echter zeer te betreuren. Het toeval beslist nu niet zelden over het lot van de gewichtigste vraagstukken. Het parlementaire stelsel wordt eene onmogelijkheid, wanneer men geen goed aaneengesloten, scherp tegenover elkander staande partijen in de Kamer heeft. Een gouvernement moet weten op wie het bij groote maatregelen rekenen kan. Eene Wetgevende Vergadering, waarin een groot aantal vlottende stemmen zijn, is *une chambre introuvable*, en daarmede kan geen gouvernement regeeren.

Ik ben het volstrekt niet eens met den heer Buys, dat de namen *liberaal* en *conservatief* geen beteekenis meer zouden hebben; ik geloof dat er althans wel degelijk eene *liberale* partij bestaat, die naar vaste beginselen te werk gaat en hare eigene bepaalde zienswijze omtrent de groote vraagstukken van koloniaal en binnenlandsch bestuur heeft. Zoo komt het mij voor, wat de heer Buys daarvan ook zeggen moge, dat

het volstrekt niet dwaas is te spreken van eene liberale *finantieele* politiek. Afschaffing of gedeeltelijke wegneming van alle belemmeringen, die op materieel en intellectueel gebied bestaan en de natie drukken, schijnt mij toe tot een liberaal programma te behooren. De opheffing der accijnsen noem ik een maatregel van *liberale*, *finantieele politiek*, en wanneer de tegenwoordige minister van finantiën het zegel op de dagbladen afschaft of vermindert, dan pleegt hij - O wonder! - eene *liberale* handeling op *finantieel* gebied. Wanneer een minister, belast met de zaken van Hervormde Eeredienst, zoo krachtige stappen doet als de heer Olivier gedaan heeft om de Kerk geheel vrij te maken van den Staat, dan handelt hij volgens de liberale beginselen; wanneer een dergelijk minister, zooals menig voorganger van den heer Olivier, ten aanzien der afscheiding van Kerk en Staat zoo min mogelijk doet, dan noem ik hem conservatief, en wanneer hij, als de heer Schimmelpenninck, blijkbaar terug wil en Staat en Kerk weder nauwer zoekt te verbinden, dan heeft men het volste recht hem reactionair te heeten. Op koloniaal terrein komt het verschil uit den aard der zaak veel sterker uit, en het zal zelfs professor Buys wel niet in de gedachte komen om te beweren, dat in koloniale aangelegenheden van liberaal en conservatief geen sprake kan zijn.

Het is tegenwoordig een *mode* geworden om die oude onderscheidingen van liberaal en conservatief zooveel mogelijk weg te redeneren - evenals het ook een *mode* dreigt te worden om te klagen over de langzame wijze van werken van de Kamer. Dat men de menschen niet *parkeeren* kan als schapen, het eene gedeelte in een hok met de conservatieven, het andere in een hok met de liberale vlag in top, spreekt wel van zelf. Dat er onder de zoogenaamde conservatieven verscheidene leden zijn, die liberaal denken en vrienden zijn van vooruitgang en ontwikkeling, zal ik geenszins ontkennen. Maar te beweren dat nu daarom alle onderscheiding zou ophouden; dat er geen partij is, die - al wil ze niet reageeren tegen de Grondwet - die toch in den meest beperkten zin wil uitvoeren, en daartegenover geene andere partij - de liberale - die *alle* voorschriften der Grondwet in ruimen en milden zin en met kracht wil uitgevoerd zien, dat strijdt, dunkt me, tegen al hetgeen men van de verschillende leden der Kamer bij menige gelegenheid heeft kunnen opmerken. Het bestaan te ontkennen eener liberale partij, staat gelijk met de negatie van het bestaan van liberale *beginselen.*

Eene andere vraag is, of de liberale partij in de Kamer in hare handelingen die beginselen naar eisch vertegenwoordigt. Het heeft mijne aandacht getroffen dat sommige dagbladen en tijdschriften, die geacht worden de liberale richting voor te staan, in den laatsten tijd eene soort van tegenstelling hebben gemaakt tusschen de liberale partij in de *Kamer* en de liberale partij in het *land.* In mijn oog is dat eene zeer gevaarlijke wijze van handelen. Het is eenigszins de taktiek

van Groen, die zegt: hier in de Kamer wilt ge mijn zin niet doen, maar pas op, ik heb nog *het volk achter de kiezers.*'

'De liberale leden der Kamer, ten gevolge der *rechtstreeksche* verkiezingen in de Kamer gekomen, kunnen niet anders zijn dan de vertegenwoordigers der liberalen in het land. Zijn ze het niet, dan deugt de kieswet niet en dan moet men - wat ik althans zeer gaarne zou zien - op eene andere kieswet aandringen. Maar zoolang de kieswet bestaat, moet men die eerbiedigen, en moet men de liberale leden der Kamer beschouwen als de vertegenwoordigers der liberale kiezers. Deze beiden, de kiezers en hunne vertegenwoordigers, tegenover elkander te stellen, is onlogisch en in meer dan éen opzicht verkeerd. Want zoodoende ontneemt men aan de liberale vertegenwoordigers den zedelijken steun, dien zij behoeven en die gelegen is in het besef, dat zij achter zich hunne geestverwanten en vrienden hebben, die zich verheugen in hunne zegepralen voor de goede zaak en medevoelen bij hunne teleurstellingen; zoodoende geeft men ook een gevaarlijk wapen in de handen van hen, die zich niet ontzien alle wapenen aan te vatten om de liberale richting in discrediet te brengen. De heer Buys en zij die, soms, in zijn geest schrijven, mogen het wel bedenken, dat er eene kleine, maar intrigueerende en gevaarlijke partij in het land is, die door Kerkelijke - Protestantsche en Roomsche - invloeden gesteund, kwaad genoeg kan brouwen ten nadeele van elke ontwikkeling en allen vooruitgang. Het is deze partij, die men wel *factie* zou mogen noemen, wier organen in de laatste jaren de hoogste kreten hebben aangeheven over die slechte liberalen, over de partijschappen in de Kamer (die ik nog niet heb kunnen ontdekken; *partijen*, dat is eene andere zaak), over de trage en slechte wijze van werken, over het lange praten: kennelijk met geen andere bedoeling dan om *à la faveur* van deze, ten deele juiste, maar in elk geval zeer overdreven grieven het geheele parlementaire stelsel in discrediet te brengen. Welke wapenen geeft men niet aan deze partij in de hand door te beweren, nu eens dat conservatief en liberaal versleten partij-benamingen zijn, dan eens dat er eigenlijk geen liberale partij bestaat en dat, zoo ze bestaat, ze toch niet de vertegenwoordiger is van de liberalen in het land!

Maar ik ben geheel afgedwaald van de nieuwe partij van den heer Buys. Ik zal aan die partij gelooven, zoodra ik haar programma zie, zoodra ik weet wat ze eigenlijk wil. De liberale partij weet zeer goed wat ze wil. Wil nu die nieuwe partij iets anders? Ik heb er tot hiertoe niets van vernomen en de heer Bruys, die in het geheim schijnt te zijn, is daaromtrent ook, men vergeve mij de uitdrukking, zoo dicht als een pot. Hij spreekt van "*independenten*" en "*concilianten*", maar haast zich er bij te voegen, dat die benamingen eigenlijk niets beduiden, althans niet kunnen strekken om het karakter van eene politieke partij aan te geven. Mij dunkt, de naam zal van zelf wel komen

als de partij er maar eens is. Maar zou juist dat zoeken, vóór alles, naar een *naam*, niet het meest voldingende bewijs zijn dat de *partij* - m.a.w. een zeker aantal aantal leden der Kamer met een eigen programma en eigen beginselen - *niet bestaat en niet bestaan kan?*

Wil ik u eens het geheim mededeelen van het geheele artikel van den heer Buys? Als ik mij niet zeer bedrieg is hij thans in dezelfde gemoedsstemming waarin ik menigmaal verkeerde, vóór dat ik zelf lid der Kamer was. Men stelt groot belang in de publieke zaak; men volgt met aandacht de handelingen der Kamer; men zou zoo gaarne zien dat er veel en veel goeds tot stand kwam. Maar er komt niet veel tot stand. Men is dan teleurgesteld en wrevelig; men tracht de redenen op te sporen waarom er zoo weinig tot stand komt en meent de oorzaak der kwaal dan hier dan daar te ontdekken. Een groot deel der schuld wordt dan als van zelf op de vertegenwoordiging - die groote zondenbok - geworpen, en 't liefst beschuldigt men dan - 't ging mij althans zoo - uit een te ver gedreven zucht tot onpartijdigheid, de partij, of de richting waartoe men zelf behoort. Aan hoevele afdwalingen en verkeerdheden heeft zij zich niet schuldig gemaakt; hoe onhandig is zij geweest bij de behandeling der cultuurwet en bij de erfpachtswet; hoe lang heeft zij gepraat over de motie en hoe zwak is haar houding geweest na de ontbinding. Als al die grieven zijn opgesomd, dan roept men in volle overtuiging uit - ik heb vroeger zelf meegedaan - “nieuwe verkiezingen moeten nieuw bloed geven”, of men zegt, als de heer Buys: “die oude partijen sturen alles in de war; er moeten nieuwe gevormd worden”. Maar het nieuwe bloed heeft geene veranderingen gebracht in den gang van zaken, en nieuwe partijen hebben zoo weinig eene *raison d'être*, dat elk *nieuw* liberaal lid niets anders doen kan dan zich aansluiten bij de *oude* liberale partij, en dat ook de heer Buys - daarvan houde ik mij vast overtuigd - zoo de Kamer eenmaal het genoegen mocht hebben hem onder hare leden te tellen, al zeer spoedig zou inzien, dat hij niets anders zou kunnen doen dan ook partij kiezen en dus meêgaan met diezelfde liberalen, die hij vroeger zoo afkeurde.

De fout - laat mij dit ten slotte nog zeggen - ligt niet bij de partijen. Maar de fout ligt, en de heer Buys heeft dit met zijne gewone scherpzinnigheid ook niet voorbijgezien, bijna uitsluitend daarin, dat wij, van 1848-68 slechts twee ministeriën hebben gehad, die eene krachtige, goed aaneengesloten meerderheid hadden in de Kamer. En het beschikken over zoodanige meerderheid is, ik merkte het straks reeds op, levensvoorwaarde voor elk gouvernement. Zal er iets duurzaams tot stand komen, dan moet men eene Regeering hebben, die althans het vooruitzicht heeft eenige jaren aan den arbeid te kunnen blijven; eene Regeering, die krachtigen steun vindt in de Kamer en niet elken dag op het vallen staat. Aan zoodanig kabinet heeft het vaderland dringend behoefte; het moge dan liberaal of conservatief zijn.

En daarom is het te hopen dat de verkiezingen van '68 geen neutralen, geen middenmannen in de Kamer mogen brengen, maar flinke partijmannen, van welke kleur of richting ook, die durven kiezen of deelen. Met eene Kamer als de tegenwoordige, die niet liberaal, niet conservatief, niet reactionair en niet Roomsch is, valt niets uit te richten.'

Tot zoover de brief, waarbij de schrijver niets te voegen heeft dan deze twee vragen: welke is de reden, dat in een tijdvak van twintig jaren slechts twee ministeriën aan het bewind zijn geweest die eene meerderheid bezaten in de Kamer en waaraan hadden zij die meerderderheid te danken? Wat kan en moet er gedaan worden, ten einde en nu en later geen andere ministeriën te zien optreden dan die werkelijk over eene meerderheid in de vertegenwoordiging te beschikken hebben?

Het antwoord op deze vragen ligt reeds gedeeltelijk in het slot van den medegedeelden brief, maar de heer Buys zou welligt geen onvruchtbaar werk doen, wanneer hij, die daartoe bij uitnemendheid bevoegd is, ook daaromtrent zijne meening deed kennen.

5 November '67.

Politiek overzicht.

De teerling is geworpen.

In ons laatste overzicht vermeldden wij reeds, dat het Fransche leger stellig naar den Romeinschen staat vertrok, en wel omdat de toestand waarin de Italiaansche Regeering verkeerde, een toestand was van volslagen onzekerheid. Ratazzi, tot dusver bekend als een voorstander der Fransche staatkunde in het schiereiland, liet de teugels van het bewind los, en Cialdini zou ze wellicht hebben opgevat; doch hij kon niet alleen wagenmenner zijn, er waren medestrijders noodig, noodig doch niet te vinden. Eer dat nu de niet bestuurde rossen al hollende den weg naar Rome konden inslaan, moest Napoleon de ijzeren deuren voor hun rookende neusgaten dicht werpen. Nog altijd is het raadselachtig, waarom de Minister-President slechts aan twee eischen van het Parijzer ultimatum voldeed, en niet ook aan het derde. Waarom hij wel den toevoer van manschappen naar het leger van Garibaldi belette, wel de werfkantoren die door het koninkrijk verspreid waren, liet sluiten, maar geen proclamatie richtte aan zijn medeonderdanen, om hen tot orde en rust en tot eerbiediging der tractaten aan te sporen. Eerst de geschiedschrijver zal in toekomstige eeuwen den sluier kunnen oplichten, en de staatslieden kunnen bespieden niet alleen in hun kabinet, maar ook in hun gemoed. Dan worden brieven geopenbaard, gedenkschriften uitgegeven, opgeteekende gesprekken meegedeeld, in één woord dan wordt het noodige materiaal aangevoerd om

een samenhangend geheel te construeeren. De tijdgenoot zit als een toeschouwer bij de tooneelvoorstelling; de nakomelingschap bezoekt den schouwburg bij dag, als de lichten hun bedriegelijken luister niet meer werpen, en dringt door achter de schermen en de coulissen. Aan haar moeten wij het overlaten te onderzoeken, waarom Ratazzi door het valluik verdween, en waarom Cialdini niet speelde. Wij zagen alleen duidelijk, *dat* het zoo gebeurde, en dat na een vrij lange verwarring Menabrea aan het hoofd van een kabinet optrad, en de verlangde, althans een Proclamatie uitvaardigde. Daarin wees hij op het ongeoorloofde dat particulieren zich staatkundig en militair beleid aanmatigden, op de afspraken van de September-conventie en op het gevaar van met Frankrijk in oorlog te geraken. Tevens opende hij het vooruitzicht, dat na het herstel van orde en rust er in overleg met de Fransche Regeering maatregelen zouden worden genomen, waarbij op de verklaring van het Italiaansche parlement, d.i. op den wensch van Rome tot hoofdstad te hebben, zou worden gelet. Hoe gematigd ook gesteld beval deze afkondiging de Italianen in de Fransche interventie te berusten, en maakte zij in een oogenblik den afgetreden minister Ratazzi tot een populair staatsman omdat hij - zoo heette het - met een dergelijke verklaring niet voor het Italiaansche volk had willen verschijnen. Menabrea, vroeger officier der genie, is een wetenschappelijk man, minder belust op een politieke carrière, en die het dus gewaagd heeft om zich door het optreden in de tegenwoordige kritieke omstandigheden voor het vervolg *impossible* te maken. En toch kon zelfs hij zijn stelsel niet doorzetten. Te Turijn, te Milaan, op vele plaatsen van Noord-Italië gaf het volk luide teekenen van verontwaardiging. En terwijl de Regeering aan den eenen kant deze onlusten krachtig onderdrukte, gaf zij, nadat de Fransche troepen te Civita-Vecchia ontscheept waren, aan eenige Italiaansche regimenten mede het bevel om de Pauselijke grenzen over te trekken. Zoo bevonden zich dus weldra op dat kleine gebied Franschen, Italianen, Pauselijke vrijwilligers en Garibaldini - ‘vier elementen’ niet ‘innig gesellt.’ Het spreekt van zelf dat de handelende regeeringen ook tegelijker tijd wat deden aan de kunst *de déguiser nos pensées.* Bij het bericht van het vertrek der Fransche troepen had de *Moniteur* reeds verklaard, dat er van vijandschap tegen Italië geen sprake was, en na dat vertrek diende een circulaire van den minister van Buitenlandsche Zaken, de Moustier, om aan de Fransche diplomaten bij de vreemde hoven geaccrediteerd te berichten, dat alleen de verplichtingen van het tractaat van September '64 Frankrijk tot interventie noopten, dat de troepen na de vervulling dier verplichting terstond weer terug zouden keeren, en dat alsdan de oplossing der moeielijkheden in overleg met alle andere mogendheden zou beproefd worden. Evenzoo handhaafde Menabrea Italië's recht tot tusschenkomst in een circulaire aan de vertegenwoordigers van het hof van Florence bij de Europeesche souve-

reinen. Hij deed daarin uitkomen, dat de Florentijnsche Regeering aan de Septemberconventie steeds voldaan had, doch het daarom toch onmogelijk geweest was het binnendringen der vrijscharen van Garibaldi te beletten! Het snelle verkeer van onze dagen, de vrijheid die ieder Italiaan heeft om zich waarheen hij wil te begeven, lieten geen stelsel van spionnage toe, dat elke overschrijding der Pauselijke grenzen zou belet hebben. Daar nu de Franschen - zoo luidt het verder - komen om den Paus te beschermen, zoo wordt hierdoor een wezenlijk punt van de Septemberconventie voorbijgegaan, n.l. de *eigenhulp* van den Paus. Doch daar heeft men zich - zegt de circulaire te recht - eigenlijk toch niet aan gehouden, getuige het zoogenaamde legioen van Antibes, dat niets anders is dan een vermomde Fransche ondersteuning. Er bestaat derhalve geen reden waarom Italië zich thans zou onthouden.

Hiermede was deze stap genoegzaam gerechtvaardigd. Natuurlijk niet in de oogen der Fransche Regeering. Zoowel het officieele blad als de diplomatieke circulaires keurden Italië's interventie af, als in strijd met het volkenrecht!

Hoe zullen onpartijdige beschouwers het beoordeelen? Zij zullen, geloof ik, verlangen te weten, of de Italiaansche Regeering reeds lang te voren kennis droeg van Garibaldistische bewegingen, of zij daarop door Frankrijk gewezen is, of zij dus maatregelen van voorzorg verzuimd heeft. Zij zullen zich verwonderen, dat Garibaldi zoo slecht bewaakt werd, dat hij na zijn gevangenneming bij het uitbarsten der troebelen, plotseling weer aan het hoofd zijner benden verscheen. Zij zullen de schouders ophalen bij het beroep op het volkenrecht, dat tegenwoordig zoo wat behandeld wordt als een doctor, dien men haastig en angstig roept, als men zich zwak voelt, doch wiens voorschriften men in den wind slaat, zoodra men een veer van den mond kan blazen. Eindelijk zal iedereen wel toegeven, dat Victor Emmanuel zelfs het gevaar van een oorlog met Frankrijk liever moest beloopen, dan geheel en al zijn populariteit bij eigen onderdanen te verliezen. Over enkele partijen wordt wat licht verspreid door de staatsstukken, die de Fransche Regeering aan het *Corps Legislatif* heeft overgelegd in het zoogenoemde *Livre Jaune.* Daaruit blijkt, dat reeds in Februari het Florentijnsche ministerie uit Parijs gewaarschuwd werd tegen revolutionaire woelingen.

Te Rome zelf werd het volk in toom gehouden, door de aanwezigheid der troepen, zoodat slechts een kortstondige oproerige beweging zich daar heeft vertoond.

Intusschen was Garibaldi steeds nader gerukt, en had eenige kleine plaatsjes op zeer korten afstand van Rome bezet, toen hij de aankomst der Franschen vernam. Van dat oogenblik af hield hij op aan het gelukken zijner onderneming te gelooven. Het werd nu maar de vraag: hoe op de veiligste wijze te retireeren? Terwijl hij de daartoe

noodige plannen beraamde, werd hij aangevallen door de pauselijke troepen, die nu gerust de hoofdstad zelve konden verlaten, omdat dáár de orde door de Fransche wapenen werd verzekerd. Zóó werd op 3 November het bloedige gevecht tusschen Mentana en Monte-Rotondo geleverd. De van vermoeienis uitgeputte, slecht gekleede en slecht gewapende Garibaldini boden met hardnekkigen moed aan de pauselijke zouaven de spits. Onbeslist bleef de strijd, tot dat de aankomst van eenige bataillons Fransche infanterie, ondersteund door een paar stukken geschut, de schaal deed overslaan. De pauselijke troepen waren uitgerust, fiks gevoed, goed gewapend, ongetwijfeld beter dan die van Garibaldi, doch de Franschen waren - wat meer zegt - gewapend met het vérschietende en juist mikkende chassepotgeweer. En dát heeft *wonderen verricht.* Heilige Chassepot! Wie weet, ziet de nakomelingschap uw naam niet in den kalender, do. 3 November, prijken? De uitvinder van een geweer gecanoniseerd! Doch als het wonderen zijn die uw geweer verricht, dan is de vraag of het ook buiten het erfgoed van de Kerk wel dezelfde uitwerking zal hebben.

Na de nederlaag verliet Garibaldi het Romeinsche gebied om - hier werd hem geen gelegenheid meer gegeven, zelf het doel van zijn aftocht te bepalen: een detachement soldaten van het leger van Z.M. den koning van Italië nam hem gevangen. En nu zal men zeker wel zorgen, dat de lastige vriend niet meer ontsnapt. Als hij Napels in opstand brengt, of Sicilië aan den scepter der Savooische vorsten onderwerpt, dan plaatst hem il re galant-uomo naast zich op de zegekar. Als hij Rome aan Italië had gegeven.... Doch neen. Dat was onmogelijk. En daarom verdient hij de straf, de ruwe krijgsman, de eenvoudige volksleider, die niet geweten heeft, dat in de politiek falen erger is dan misdoen. Het éenige misdrijf, waarop ook een beschuldiging tegen Garibaldi schijnt te kunnen gegrond zijn, is dat hij zijn vaderland het gevaar van een oorlog met een bevriende macht (n.l. Frankrijk) heeft op den hals trachten te halen. Doch, hoort eens, dit dilemma: òf Italië heeft Garibaldi's pogingen tegen gewerkt, en dan bestond er geen gevaar van oorlog met Frankrijk; òf de regeering heeft ze wel ondersteund, en dan komt het gevaar van haar zelf. Doch wij laten gaarne de verdediging aan de Italiaansche advocaten over, en wijden nog eenige regelen aan de gevolgen van den *Chassepot-slag.* De Paus, dat is duidelijk gebleken, heeft zich zelf niet kunnen handhaven. Niettegenstaande het toevloeien van geld en van vrijwilligers, was het Fransche leger noodig, vooreerst om Rome in toom te houden, ten andere om de beslissing te geven aan den strijd met de Garibaldini. Vreemde overmacht heeft weer eens, zooals vaak in vroegere eeuwen, de hand geslagen in het weefgetouw van Italië's schikgodin. Voor die vreemde macht buigt ook Victor Emmanuël. Na een kortstondig vertoon van zelfstandigheid, laat hij Garibaldi gevangen nemen en zijn troepen terug trekken uit den pauselijken Staat,

terwijl de fransche Regeering *belooft*, de hare terug te voeren, zoodra de orde genoegzaam hersteld zal zijn. Intusschen is de publieke opinie van Europa krachtiger dan de Regeering van Florence. Voor haar bukt thans zelfs Napoleon. Terwijl hij nog steeds formeel staande houdt, dat de September-conventie niet is vervallen, wenscht hij echter de Romeinsche kwestie aan een Europeesch congres te onderwerpen. Uitnoodigingen daartoe zijn aan *alle* hoven rond gezonden; de antwoorden echter nog niet met zekerheid bekend. En de moeilijkheid is niet gering. Italië zal nimmer bij een volkenrechtelijke acte afstand doen van zijn recht op Rome. Hoezeer het, naar ons bedunken, best het bezit dier stad kon ontberen, een groot deel der bevolking denkt er anders over; de Regeering kan die meening niet openlijk en officieel veroordeelen. De Paus kan evenmin aan de verzamelde Europeesche souvereinen toegeven, wat hij jaren lang verklaard heeft onmogelijk te kunnen.

De andere mogendheden hebben, ja belang bij den vrede en de rust in Europa, zien bijna allen gaarne de vaste en definitieve organiseering van den Italiaanschen staat, doch zullen allen terug deinzen voor een stap, die hun misschien het misnoegen van vele Katholieke onderdanen op den hals kan halen. Het bezit van Rome is wellicht niet meer dan een Italiaansch vooroordeel; de wereldlijke macht van den Paus niet anders dan een vooroordeel van geloovige Katholieken. Wat moet het zwaarste wegen? En als men niet vooraf verzekerd is van den uitslag, niet te voren er op kan rekenen, dat de partij, die in het ongelijk gesteld wordt, zich vrijwillig aan het vonnis zal onderwerpen, dan zal de verwikkeling ná het congres grooter zijn dan te voren, omdat alsdan heel Europa betrokken zou zijn in een kwestie, die tot dusver alleen enkele staten betrof. Valt er bovendien aan eenstemmigheid te denken b.v. tusschen Spanje, dat ten allen tijde en ook nu nog getrouw is aan alle traditiën der pauselijke oppermacht en den Russischen alleenheerscher, die zelf tot de Grieksche Kerk behoorende, de Katholieke religie in Polen op alle mogelijke wijzen heeft onderdrukt en gekortwiekt! En zoo heeft iedere Staat zijn bijzondere belangen. Napoleon schijnt bepaald vast te houden aan het wereldlijk gezag, niet zoo zeer blijkens zijn troonrede als blijkens de brochure: *Napoléon III et l' Europe en* 1867, die over 't algemeen een echo van dat staatsstuk is en wel een van die bijzonder merkwaardige echo's, die het toegeroepene meermalen terug kaatsen, ja in één opzicht een bovenal wonderlijke echo, die zich vóor het geluid zelf heeft doen hooren. Doch hoe dit zij, men kent de gewoonte van het tweede keizerrijk, om door officieel geïnspireerde brochures zijn plannen bekend te maken. Men mag er dus veel gewicht aan hechten, te meer daar de volkomen overeenstemming der brochure en der troonrede ten aanzien der Duitsche kwestie en der binnenlandsche politiek geen twijfel overlaat, of ook het meer geäccentueerde gevoelen ten aanzien van

's Pausen wereldlijke macht is geheel de uitdrukking van den wil van Frankrijk's beheerscher. Het Romeinsche vraagstuk is dus een phase ingetreden, die zoo mogelijk nog ingewikkelder is dan de vroegere.

Inmiddels zijn drie troonreden als gouden regens op het dorstende aardrijk neergedaald en voorspellen een tijd van vrede. Van de Engelsche had men dit natuurlijk verwacht. 't Is waar, het Parlement is juist bijeengeroepen om bekend gemaakt te worden met den tocht naar Abyssynië, doch dat is een oorlog buiten Europa tegen menschen van andere kleur en ander ras; onze effecten kunnen er niet door dalen; onze fabrieken zullen er niet om stilstaan. Wie bekommert er zich dus om? Dat de Africanen ooit, zooals de Abyssynische prins Rasselas in het verhaal van Johnson oppert, met den wind, die de Europesche schepen huiswaarts stuwt, tot ons zullen komen, en de wet voorschrijven aan onze vorsten, dat is immers ondenkbaar.

Van meer gewicht zijn de vredelievende verzekeringen in de troonrede van Napoleon en van den koning van Pruisen. Onbewimpeld komt de keizer met zijn denkbeeld voor den dag, om de toestanden aan gene zijde van den Rijn - fatale uitdrukking in der daad! - franchement te accepteeren, Duitschland's trek tot eenheid niet tegen te werken, maar vreedzaam toe te zien, zoolang Frankrijk's eer en waardigheid niet bedreigd worden. Dit laatste voorbehoud is nog al nevelachtig. Elk tweegevecht wordt in naam van beleedigde eer of gekrenkte waardigheid ondernomen. Vreest echter niet: het geschrift *Napoléon III et l'Europe en* 1867 stelt ons gerust. De Duitsche beweging wordt daarin gekarakteriseerd als een natuurlijke, wier loop niet te stuiten is; niet van den slag bij Sadowa is zij uitgegaan, dáár heeft zij alleen haar beslag gekregen. Het minste windje van onrust, zoo heet het dáar, kan aan den horizon de wolk opdrijven, waaruit de Duitsche keizerskroon op het hoofd der Hohenzollern nederdaalt.

Wederkeerig wordt in de Pruisische troonrede gesproken van de Italianen en de Franschen, als van twee volken, met wie Duitschland nauw verbonden is. Alle vrees is dus geweken, dat er tusschen Napoleon en Frans Jozef reactionaire plannen beraamd zouden zijn. Of Frankrijk en Oostenrijk, luidens de circulaire van von Beust, het ook al eens zijn in alle kwestiën der groote politiek, het kan nu niets meer beteekenen, dan dat zij alle verdere inbreuken op de Europeesche toestanden zullen tegengaan; het bestaande wordt geëerbiedigd, en daartoe behoort in de eerste plaats, het éene Duitschland onder Pruisen's suprematie. En die gaat zacht maar zeker op de afgebakenden weg voort. De Badensche en de Wurtemberger Kamers hebben het verdrag van of- en defensieve alliantie met Pruisen goedgekeurd, en daardoor de legers harer landen voor den tijd van oorlog onder het commando van den bevelhebber der Duitsche bondstroepen gezet. Wie had voor twee jaren gedacht, dat men zoo spoedig reeds met eerbied van Duitsche bondstroepen zou moeten spreken? Politieke invloed en militair

overwicht zijn, helaas! nog te zeer de schitterende uniformen waaronder de meer soliede eigenschappen van volkseenheid, vrij verkeer, rechtseenheid enz. verborgen zijn, die bij velen maar in de tweede plaats gerekend worden.

Het éenige wat Duitschland in dit laatste opzicht vóor '66 bezat was het Tolverbond, dat natuurlijk ten gevolge van den broederoorlog uiteenspatte. Thans is het geheel hersteld, nu ook Beijeren tot het nieuwe Handelsverdrag is toegetreden, waarvan de aangelegenheden geregeld zullen worden door het zoogenoemde *Zollparlament.* Eerst trachtte de Beijersche Eerste Kamer nog voor haar koning het recht te winnen, om een *veto* uit te oefenen tegen de besluiten van den Bondsraad en het Tolparlement. Toen echter Pruisen hiervan niets wilde weten en de Beijersche Tweede Kamer zich ten tweeden male voor de onvoorwaardelijke aanname van het handelsverdrag verklaarde, gaf ook het Heerenhuis toe.

Voor zooveel glorie heeft het Pruisische volk zich zijn koning en diens raadsman wederom dankbaar betoond bij de verkiezingen voor den landdag, waarvan wij de opening reeds vermeld hebben. De hoofdstad moge al hardnekkig vasthouden aan verouderde (!) begrippen en alleen liberale leden afvaardigen, *Berlinerthum* is, zooals te dier gelegenheid een veel gelezen nieuwsblad aanmerkte, nog geen *Preussenthum.* De *alt-liberale* en de *Fortschrittspartei* kunnen dien ten gevolge in de Kamer evenmin een meerderheid vormen als de *conservatieven;* den doorslag zullen immer geven de *national-liberalen;* dat zijn zij, die oordeelen dat het door het Pruisische gouvernement gevolgde stelsel van regeeren op het oogenblik het éenige passende is voor het Duitsche volk. Iemand die gewoon is de zonnige zomermaanden te verdrijven aan het groene tapijt der thans Koninklijk-Pruisische speelbanken zou uitroepen, dat Bismarck *en veine* is; een diepzinnig Essayist of Reviewer meent den natuurlijken loop der gebeurtenissen te ontdekken, waarin de hoofdpersonen eigenlijk geleid worden, terwijl zij wanen den stoot te geven. Doch overmoed is vaak de medgezel van het geluk, of is het niet onedel dat de Pruisische Regeering den afgevaarde Twesten vervolgt wegens in de Kamer gehouden redevoeringen en dat het gerechtshof hem veroordeelt, omdat het Grondswetsartikel, waarbij straffeloosheid voor parlementaire stemmingen en adviezen wordt gewaarborgd, een deerniswaardige chicane toelaat.

Vertoont aldus de ochtendzon der Duitsche vrijheid aan het bloote oog haar nevelvlekken, in Frankrijk is het hemellicht geheel met wolken omhuld. De ophef waarmee Napoleon's troonrede gewaagt van de volksvrijheden in den brief van 19 Januari l.l. aangekondigd, kan geen gloed ontsteken, als de breede schaduw, die de liberale ontwerpen op de drukpers en op het recht van vereenigingen van zich afwerpen, allen voorstanders der vrijheid de koude om het harte slaat! En alsof de keizer nog vreest te veel gezegd te hebben, wijst hij dadelijk op de bedaardheid, waarmee hij hoopt dat de natie tegen alle *égaremens* der

opinie zal waken, en op een krachtige regeering, die ook het hare doen zal, om de hoofden van dergelijke illusiën te doen terug komen. Dit laatste gelooven wij volgaarne. En hoe weinig beteekenis in een land als Frankrijk, waar de souverein verantwoordelijk is en de staatsdienaren slechts gewone ambtenaren zijn, ook een wisseling van ministers zijn moge, het optreden van Pinard bewijst genoegzaam, dat de keizer aan het hoofd der Binnenlandsche aangelegenheden een man wil hebben, die met hem de vrees voor volksvrijheden ten volle deelt. Aan interpellatiën, een der na den brief van 19 Jan. toegestane rechten, zal in het in de aangevangen zitting van het wetgevend lichaam niet ontbreken. Jules Favre en Thiers spitsen hun pijlen; en het keizerlijk gouvernement is op verre na geen Achilles. Reeds hebben de verschillende afdeelingen van het wetgevend Lichaam de vrijheid gegeven tot de interpellaties, die Favre zal doen ten aanzien van Rome en van de buitenlandsche politiek. Die over de binnenlandsche is niet toegelaten.

In Groot-Brittanje zijn drie kwestiën de *topics of the day:* de *Fenians*, de *Trades-unions* en de gevolgen der *Reform.* Men zal zich herinneren, dat vijf Fenians te Manchester bij een volksoploop politie-agenten hebben gedood en daarvoor ter dood zijn veroordeeld. Twee daarvan hebben, wegens het twijfelachtige bewijs, dat tot de veroordeeling geleid heeft, gratie bekomen; voor de drie anderen interesseeren zich duizenden, particulieren en bladen.

Sommigen verklaren zich onbepaald tegen iedere doodstraf; wij zullen die kwestie hier niet aanroeren. Anderen meenen, dat de terechtstelling der Fenians een politieke fout zou zijn. De Regeering is blijkens de troonrede van oordeel, dat de Iersche misdadigers gestraft moeten worden, niet als de bewerkers van staatkundige woelingen, maar als moordenaars. Hoewel ongetwijfeld deze zienswijze juist is, en het niet te verwachten is, dat de Iersche republikeinen door het verleenen der gratie aan hun landgenooten bewogen zullen worden, om hun plannen te laten varen, zoo valt het toch niet te ontkennen, dat zij hun dood zullen exploiteeren tot verbittering der gemoederen, zeker er zich niet door zullen laten afschrikken. Voegt men daar dan den wensch bij van zoovele Engelschen, die in geenen deele met de Iersche eischen sympathiseeren, dan zou de Regeering wijselijk gehandeld hebben met de begenadiging der veroordeelden. Zij zijn intusschen werkelijk geexecuteerd.

Wat betreft de *Trades-Unions*, kan ik niet beter doen dan de lezers van *de Tijdspiegel* te verwijzen naar het stuk, getiteld *de Schaduwzijde der Industrie*, dat in het November-nommer van dit tijdschrift is opgenomen.

De gevolgen der Reform zijn voorloopig voor een groot deel nog feesten en banketten, waarbij Disraëli en zijn geestverwanten op klinkenden toon de overwinning vieren, die zij in deze stoffe op de liberale partij

behaald hebben. Intusschen ligt het geheim dier zegepraal eenvoudig in die éene omstandigheid, dat de Tories liberaler waren dan de liberalen zelve, en om aan de regeering te blijven meer aanboden, dan de anderen hadden willen geven. Hoe sterk inderdaad ook, en dit zonder eenige veinzerij of belangzucht, de Tories met volksontwikkeling en dus met volksvrijheid ingenomen zijn, blijkt uit de woorden waarin Disraëli bij een dier feestmalen de zegeningen eener vrije en goedkoope periodieke pers verhief.

Zij was krachtig genoeg, verklaarde hij, om tegen de gebreken die het volksonderwijs aankleefde, en die de Regeering eerst nu zal trachten te verhelpen, op te wegen. Wat helpt het ook den werkman, te kunnen lezen, zoo hij niets te lezen heeft? Boeken over kunst of wetenschap zijn hem òf niet toegankelijk òf te omslachtig; rooverromans bederven zijn smaak; stichtelijke overdenkingen maken hem droomerig en dweepziek, zonder hem tegelijk het genie van een Bunyan in te gieten, dat voor het meerendeel onpractisch zou zijn. Wat is dus nuttiger dan ook den werkman midden in de gebeurtenissen van den dag te voeren? Alle richtingen kunnen alsdan lectuur leveren voor den werkman, die zich - want dat vreest men wellicht - niet bepaald door de verkeerde zal laten meeslepen. En in allen geval staan de feiten hem dan ten dienste: wat er gebeurt moet hem niet verborgen blijven; daaruit is de heilzaamste leering voor de toekomst te putten.

Zoo nu de Nederlanders den werkman zooveel beter voorbereiding, zooveel degelijker onderwijs in zijn jeugd geven, laten zij hem dan op rijperen leeftijd iets in handen geven, waarop hij met genoegen en met voordeel het geleerde zal kunnen toepassen. Met andere woorden: laten wij het dagbladzegel afschaffen.

Langs onderscheidene wegen wordt dan toch eindelijk hetzelfde doel bereikt. Wij zullen, als echte menschen van beginselen, eerst de theorie, dan de praktijk; de Engelschen, volgens hun eigenaardigen aanleg, eerst de praktijk, later de theorie hebben verleend.

Op dit oogenblik is een vergelijking tusschen een Engelsch en een Nederlandsch werkman geheel ondenkbaar. Wat weet de laatste van zelfstandig handelen? terwijl de *Trades-Unions* juist een vereenigingskracht toont, die zich al te welig ontwikkelt. Doch om op zuiver staatkundig terrein te blijven, de Engelsche arbeiders beginnen ernstig te denken aan het bijeenbrengen van een fonds ter voorziening in het onderhoud van diegenen uit hun stand, die ten gevolge der in te voeren *reform*, leden van het parlement zullen worden. 't Is mogelijk, dat de arbeidersklasse zich de werking der kies-hervorming overdreven voorstelt, maar het bewijst toch al weer voor een krachtig gevoel hunner individueele waarde als menschen, en hunne sociale waarde als klasse.

Daar ook vorsten en staatslieden maar menschen zijn, kunnen zij gewoonlijk geen twee zaken tegelijk behandelen. Vandaar dat de Oostersche kwestie zoo goed als zwijgt, sinds de Romeinsche aan de orde

gekomen is. De Porte heeft intusschen Candia onderworpen, ten koste van hoeveel bloed en hoeveel verlies, is onbekend. Doch in allen geval, zij heeft zich zelve staande gehouden; en van daar haar krachtig optreden op het tot rust gebrachte eiland.

Niemand zal nu wel betwijfelen of het huwelijk van den koning der Hellenen met een Grieksche prinses belooft in de verre toekomst nog menige worsteling tegen de Turksche heerschappij: qui vivra, verra.

Voor 't oogenblik zij 't genoeg op te merken, dat Napoleon in zijn Troonrede heeft verkondigd, dat het de begeerte van alle Europeesche regeeringen is, het gezag der Porte te handhaven, en tevens de belangen der Christenen in het Oosten niet uit het oog te verliezen.

De Europeesche volkplantingen in de Nieuwe wereld beloven weldra belangrijk nieuws; en daarin zit dan gewoonlijk meer handeling dan bij de verwikkeling in het oude Europa. Men verspilt ginds minder inkt dan bloed. In elk der Vereenigde Staten hebben de verkiezingen plaats voor een buitengewone vertegenwoordiging of conventie, die te beslissen zal hebben over een grondwetsherziening voor de geheele Unie. Deze herziening, het gevolg van de onderwerping van het Zuiden en van de emancipatie der negers, houdt dus alle sinds jaren bestaande verschillen levendig. En tegelijk met de agitatie door die verkiezingen veroorzaakt, werkt reeds de toekomstige president-benoeming op de gemoederen. Het is nu nog onmogelijk te voorspellen, welke partij zal zegevieren, òf de radicalen, die erfvijanden van het Zuiden, óf de republikeinen, die hier gematigden zouden heeten. Dat de geëmancipeerde negers bij al die woelingen wel eens over de palen van den eerbied voor de vrijheid van anderen springen, is niet te verwonderen. '*Für den Sklaven*, *wenn er seine Kette bricht*', zegt zelfs de zachtmoedige dichter dat men moet '*erzittern.*'

Hier te lande zijn zooeven de jaarlijksche discussiën over de begrooting aangevangen. Dat de uitgaven hooger zijn dan vroeger, ook voornamelijk voor onze *defensie*, vermeldden wij reeds vroeger.

Kunnen wij, ten gevolge der vredelievende uitspraken, die de keizer der Franschen en de koning der Duitschers der wereld hebben verkondigd, die zorgen nalaten? Ik geloof het niet. Immers beide vorsten volharden bij hun stelsel van gewapenden vrede en toonen daardoor nog voortdurend hun eigene of althans elkanders voorspellingen te wantrouwen. Vermindering is dus niet te vergen.

Iets anders is het te vorderen, dat een duidelijk, vast stelsel van verdediging worde aangenomen en blootgelegd, zoodat niet de sommen, in het eene jaar besteed, een volgend jaar blijken nutteloos te zijn geweest.

De *middelen* tot dekking dier uitgaven, waaronder die voor de staatsspoorwegen ook nog steeds aanzienlijk zijn, worden gevonden, bijeengeschraapt, zou men haast zeggen, door alle baten, waarvan op het oogenblik de schatkist een eenigszins stellig vooruitzicht heeft, mee te

rekenen. Het voordeelig slot van den dienst van 1865, waarover de rekenkamer reeds nu uitspraak gedaan heeft, doch die nog door de Staten-Generaal moet worden vastgesteld; het overschot op den dienst van 1866, die nog in behandeling is; een geprojecteerde bijdrage uit de Neêrl.-Indische begrooting over het toekomende jaar; eindelijk de overschotten, die de rekening van Indië over het laatst verloopen jaar zal blijken af te werpen, en die niet twijfelachtig zijn. Het gevolg van die berekening van het *actief* zal dus zijn, dat een volgend jaar geen baten op de begrooting der middelen kunnen voorkomen; terwijl het quaestieus is, of de uitgaven in diezelfde mate zullen afnemen. Hier wordt dus wel overdreven het omgekeerde van het beginsel van een vroeger geslacht. Toen laadden wij de lasten van het tegenwoordige op de toekomst; thans ook die voor de toekomst geheel op het tegenwoordige. Van onze nieuwe spoorwegen zullen toch volgende generatiën nog meer gemak hebben dan de onze; eens afgewerkt en van alle kanten aaneensluitende zullen zij ook voordeelen gaan afwerpen. Het defensiewezen, mits goed georganiseerd, bevestigt de veiligheid ook van eenige volgende geslachten. In een leening voor deze beide soorten van kosten zou dan op zich zelf niets onrechtvaardigs gelegen zijn. Het laat zich echter begrijpen, dat een minister van finantiën, die niet zoo een lange toekomst voor zich heeft, zijn naam liever niet hecht aan een leening. Daarbij komt, dat de spoorwegen voor een groot deel zonder schuld te maken zijn aangelegd; en ten andere, dat de stand der geldmarkt op het oogenblik niet zoo voordeelig is voor nieuwe leeningen. Zoo nu een zuinig beheer in het volgende dienstjaar en het uitblijven van de noodzakelijkheid tot verhoogde uitgaven tegen 1869 's ministers berekeningen te hulp komen, dan komt alles goed uit. Anders zou 't wellicht later blijken, dat het beter is te leenen, terwijl men nog wat over heeft: on ne prète qu'aux riches.

H.L.D.

Het wordingsproces van den Gelderschen landdag.

Mr. G.A. de Meester, Geschiedenis van de Staten van Gelderland. Van den oorsprong tot heden. 2 deelen. Harderwijk, J. Wedding, 1864.

De geschiedenis van de ontwikkeling van ons staatswezen is hoogst belangrijk, en met blijdschap wordt elke bijdrage, die een dergelijk onderwerp behandelt, begroet.

Reeds te lang is verzuimd, de aandacht te vestigen op het werk van den aan de wetenschap en aan het staatsleven te vroeg ontvallen de Meester, en toch mag zijn arbeid, waarvan wij den titel boven

schreven, en die na zijnen dood in het licht gekomen is, in een tijdschrift, dat in Gelderlands hoofdstad wordt uitgegegeven, niet onvermeld blijven.

De verschillende gewesten, die ons vaderland uitmaken, hebben ieder hunne eigene geschiedenis gehad. Bij veel verscheidenheid - ten gevolge van verschil in zeden en gewoonten - heerschte toch tusschen die gewesten ook groote overeenstemming, die zich vooral ten opzichte van het ontstaan hunner staatsvormen openbaart. Eerst later, toen die gewesten meer onder een centraal gezag geraakten - of nog later, toen zij door de Unie van Utrecht met elkander vereenigd werden, begon hunne geschiedenis meer samenhangend te worden. Desniettemin blijft het van belang, zelfs voor de tijden der republiek, op de geschiedenis van ieder hunner te letten, vooral als men in het oog houdt, dat zij onafhankelijke staten waren. Door het overwicht, dat Holland steeds heeft uitgeoefend, zijn wij er aan gewoon geraakt, meer in het 't bijzonder op dat gewest onze aandacht te vestigen, en vergeten wij zoo licht, dat ook de andere hunne eigene zelfstandigheid, hunne eigene rechtspleging en hunne eigene staatslichamen bezaten, en dat het van het grootste gewicht is, de beraadslagingen te volgen van de gewestelijke staten. Dit nu heeft voor Gelderland de heer de Meester gedaan.

Even als elders waren ook op de Geldersche Graven van lieverlede de attributen van het landsheerlijk gezag overgegaan, of waren deze door hen aangematigd. Zoo had b.v. reeds Reinald I in 1282 het muntrecht (steeds een recht van de kroon) van den Keizer bekomen. Zoo had de vader van Reinald, Graaf Otto, op eigen gezag aan een aantal steden vrijheden en rechten geschonken - iets dat geheel buiten zijne bevoegdheid lag - en de R. Koning Hendrik had dan ook in 1310 op den rijksdag te Spiers openlijk de verklaring afgelegd, dat zonder de bepaalde toestemming van het hoofd van het rijk, geen heer of vorst stedelijke rechten of privilegiën kon uitgeven. En reeds in hetzelfde jaar stond hij dat recht aan Reinald I, die bij hem in hooge gunst stond, af, zoodat - volgens de woorden van Nijhoff - ‘het van dien tijd dagteekent, dat de Geldersche Graaf een zoo belangrijk deel der landsvorstelijke hoogheid, als de macht om wetten en rechten te geven, geacht mag worden, werkelijk verwierf.’(*)

Maar reeds lang vóór dien tijd zien wij de Graven in min of meer gewichtige zaken den raad inwinnen van de hen omringende edelen en ervarene menschen, en soms ook van nabestaanden. Zoo leest men in den vrijheidsbrief van Otto aan Harderwijk in 1231 ‘ex praehabito consilio *dilectoe matris meae*, venerabilis dominae Richardis, abbatissae de Ruremunde, *dilecti cogniti* mei, domini Henrici de Monte, domini Frederici de Redhem, fratris domini Theutonicorum, domini de Walechem, *magistri* Danielis, *quorum consilio tota terra mea regitur*, aliorumque meorum et amicorum, nobilium virorum et ministralium meorum,’ enz.

(*) Gedenkw. uit de gesch. van Gelderland I p. I. II.

Uit dezen aanhef blijkt, dat de eerstgenoemden eenen raad uitmaakten, en dat behalve de leden van dien raad ook het gevoelen van andere personen ingewonnen werd. In de 14de eeuw heette het nog steeds ‘by raeder unser vrienden.’ Hun raad werd niet alleen ingewonnen in zaken, als het geven van privilegiën aan de steden - hetgeen meer bepaaldelijk staatsbelang kon genoemd worden - maar ook in andere gevallen waren zij den Graaf ter zijde. Nu eens stonden zij als getuigen, b.v. bij tractaten, dan weder verbonden zij zich ten zijnen behoeve, b.v. bij geldleeningen of andere zaken van financieelen aard. In den regel hadden de geldschieters of schuldeischers van den Graaf meer vertrouwen op de medebezegeling van aanzienlijke edelen, dan op de reeds min of meer uitgeputte schatkist van den Graaf. Het was dus ook hier het eigenbelang van dezen, die hem noopte zich te doen bijstaan door eenen raad, die het algemeen vertrouwen - voor zoover men dat van die tijden zeggen mag - genoot.

Intusschen nam in deze en de volgende eeuw het getal edelen toe; niet alleen de ingenui en de bezitters van kleine beneficia droegen hunne goederen den Graaf op, om ze weder van hem in leen te ontvangen, maar zelfs eigenhoorigen bekwamen met de vrijheid, bedieningen aan het hof van den Graaf als ministeriales, om later hun saalwaar of sedelhof in eene havesaat veranderd te zien, met andere woorden, om tot den rang van edelen verheven te worden.

De van lieverlede stijgende uitgaven van den landsheer noopten hem meer en meer den geldelijken bijstand in te roepen van de edelen. Het ligt in den aard der zaak, dat daarvoor ook verplichtingen op den Graaf rustten. ‘Wenn wir nicht mit rathen, sollen wir auch nicht mit thaten’, zegt een oud Germaansch spreekwoord, door de Meester (blz. 24) aangehaald. Reeds in de 14de eeuw zien wij den adel niet alleen hunne tusschenkomst verstrekken, waar 't gold verbonden te sluiten of als borgen bij schuldbekentenissen op te treden, maar zelfs eenen meer dadelijken invloed uit te oefenen op den algemeenen gang van zaken. Zoo belooft Graaf Reinald in 1321, dat hij in de landen tusschen Maas en Waal dijkgraven en heemraden zal stellen ‘bij rade zijner vrienden.’ Drie jaren te voren in 1318, had Willem II, Graaf van Holland, een concept van verdrag tusschen Reinoud I en zijnen zoon aangeboden, waarbij beide aannemen, om met rade hunner edelen - ja zelfs van de schepenen der steden - ambtslieden te zullen aanstellen. Wat vroeger de Graaf deed uit behoefte, om zich te doen voorlichten, om raad te hebben, dat werd van lieverlede eene gewoonte, waaruit een recht geboren werd. Doch dit alles ontwikkelde zich langzamerhand, en als 't ware onmerkbaar.

De bron, waaruit de vorsten ter bestrijding hunner uitgaven putten, was op den duur niet toereikend. Het staatsbestuur werd al kostbaarder, de luister, die den Graven ten toon moesten stellen, al grooter. De edelen daarentegen werden door de weelde, waarmede zij zich omringden, en niet het minst door de kruistochten, al armer en armer; er

moest naar een ander middel omgezien worden, om de deficits aan te vullen. De steden waren intusschen in aanzien en macht vooruitgegekomen; zij waren 't nu, die aanvulden, wat door de edelen niet meer konde worden opgebracht; de steden werden de geldschieters van den landsheer. Daarvoor ontvingen zij bijzondere voorrechten, die den grond hebben gelegd tot dien geest van selfgovernment, die zoo eigenaardig tot ons gemeentewezen behoort.

Reeds in het laatste voorbeeld van 1318 zien wij de inmenging der steden in regeeringszaken. Wij vinden daarin vermeld o.a. Roermond, Venlo, Gelre, Goch, Arnhem, Harderwijk, Elburg, Zutfen, Lochem, Groenlo, Doetinchem, Doesborg, Nijmegen, Emmerik, Hattem, Wageningen, enz. De schepenen van Nijmegen, Zutfen, Emmerik en Doesborg komen één jaar later ook voor in de overeenkomst van Reinald I met de stad Arnhem tot bijlegging van zekere geschillen. In 1331 verzekerden zij met eenige edelen den bruidschat van Aleonora, de gemalin van Reinald I. In de uiterste wilsbeschikking van Reinald van 27 Maart 1335 worden de meeste der in 1318 genoemde steden ook vermeld. Maar het meest wies de invloed der steden na den dood van Reinald II, in 1343, bij de twisten over de voogdij over den minderjarigen Reinald III. Niet alleen, dat zij zich toen bij elkander aansloten en een innig verbond aangingen, waarbij zij verklaarden niemand als heer te zullen erkennen dan den jongen vorst, en voor hunne individueele belangen de noodige voorzorgen namen; niet alleen zien wij hare schepenen zitting nemen in den regeeringsraad, die gedurende de minderjarigheid van Reinald III de teugels van het bewind voerde, maar ook onder de regeering zelve van Reinald bekomen de hoofdsteden der vier kwartieren het recht, om zich door hare schepenen in 's vorsten raad te doen vertegenwoordigen. Van dit oogenblik neemt gaanderweg de invloed der steden toe. In den strijd tusschen de Bronckhorsten en Heeckerens zien wij hen partij kiezen; de meeste van hen schaarden zich aan de zijde van Eduard, en in 1353 droeg Reinald de tijdelijke landvoogdij aan zijnen broeder op ‘by rade en goeddunken van zijne vrienden en edelen, ridders, knapen, mannen en steden.’ - In het voorbijgaan merken wij op, dat hier zich een vreemd verschijnsel vertoont. Immers Reinald betoont zich gedurende deze twisten als den voorstander van de vrijheid aan de hoorigen; desniettemin omhelzen de steden grootendeels de zaak van Eduard, tot wiens partij ook behooren al de edelen, die door de al te vrijzinnige maatregelen van Reinald verschrikt werden, en zich van hem afwenden. Dit kan alleen daardoor verklaard worden, dat de algemeene richting voor dergelijke maatregelen nog niet rijp was, en dat ook de steden er nadeel bij leden. Hoe 't zij, de onverwachte dood van Eleonora, moeder der beide twistende partijen zou, zonder de tusschenkomst der steden, tot nieuwe botsingen aanleiding hebben gegeven. Door haar toedoen kwam een vergelijk tot stand. In 1358 werden zelfs schepenen der vier hoofdsteden, benevens twee edelen - die door de hoofd-

steden gekozen zouden worden - benoemd als scheidsrechters, die de geschillen zouden onderzoeken der beide broeders, terwijl in 1359 schier al de steden met onderscheidene edelen en met de beide vorsten zich vereenigen om eenen landvrede tot stand te brengen, waaraan het land groote behoefte had.

Deze voorbeelden zijn voldoende, om het toenemend aanzien der steden te schetsen. In den inventaris van het oud archief der gemeente Arnhem, door den heer P. Nijhoff bewerkt, vindt men verscheidene voorbeelden, dat de landsheeren sedert dien tijd den raad der steden inwonnen. Meestal gold dit het muntwezen en de waarde van het geld, waaraan zij zich wegens den handel veel gelegen lieten liggen, en niet vreemd is het dat wij de Hertogen van Gelderland zien beloven, niets met betrekking tot de munt te zullen tot stand brengen dan met goedkeuring en medewerking van de edelen en steden ‘zonder rade ende guetdunken oncs raits ende onser vriende ende onser scepene van onsen vier steden’, heette het van Willem van Gulick in 1381. En toch was de munt - wij zagen het boven reeds - een landsheerlijk recht. In 't algemeen kan men zeggen, dat onder de regeering van Willem van Gulik meermalen nu eens de edelen of de steden alleen, dan weder beiden te gelijk ontboden worden, niet alleen om de verbindtenissen van den vorst te waarborgen, of over munt-verordeningen te beraadslagen, maar ook over een krijgstocht of over vredesonderhandelingen hun gevoelen mede te uiten.

Voor den meer en meer veldwinnenden invloed der steden is zeker het jaar 1407 hoogst merkwaardig. Immers den 5 Juni van dat jaar worden de edelen nevens en tegelijk met de steden opgeroepen door Reinald IV om met hem de middelen te beramen, om den oorlog tegen Albrecht van Beieren te voeren, die hem wegens den verleenden bijstand aan het huis Arkel eene oorlogsverklaring had toegezonden. Te recht merkt de Hr. de Meester hierbij op: ‘Zoo was er wederom een stap gedaan tot het instand brengen van een staatslichaam, dat het alleenheerschend gezag van den hertog zou matigen, terwijl deze door de omstandigheden gedrongen werd, uit eigene beweging daartoe over te gaan.’(*)

Zoo zijn dan de gewestelijke staten, met andere woorden: de Geldersche Landdag, geconstitueerd. Maar zij bekwamen hun eigenaardig karakter eerst elf jaren later. Reinald IV was kinderloos, en er bestond geen vooruitzicht, dat hij nakroost zou nalaten; het was nu onzeker wie zijn opvolger zou worden; gedurende de regeering der beide Guliksche broeders waren van lieverlede vreemdelingen uit Gulik naar de schoone en vruchtbare dreven van Gelderland komen afzakken, hadden zich hier min of meer uitgebreide bezittingen verworven, of waren in aanzienlijke bedieningen geplaatst - ja zelfs onder de hertogelijke raden werden ze gevonden. Bovendien had het land veel geleden door den staat van oorlog, tusschen Gelderland en Holland. Was 't vreemd,

(*) Ie. dl. bl. 48.

dat niet alleen onder de edelen, bij wie de glans van het hertogelijk hof geenen invloed had uitgeoefend op het nationaal gevoel, maar ook onder de steden de behoefte gevoeld werd naar eene nauwere aaneensluiting? Inderdaad hadden den 23 Febr. 1418 reeds onderhandelingen plaats tusschen de raadslieden van den Hertog aan de eene, en de edelen en steden aan de andere zijde, te Nijmegen, welke later nog meerder malen herhaald werden. Noch de Hr. de Meester, noch Nijhoff melden ons van welken aard die onderhandelingen waren. '*Het schijnt*,' zeggen beiden, 'dat ridderschap en steden bij deze en dergelijke gelegenheden van den vorst niet die voldoening hebben gekregen, welke zij begeerden.' Wellicht ontbreken de noodige bescheiden, maar toch kan men nagaan, van welke onderhandelingen hier sprake is geweest. Immers wat men niet langs dien weg kon verkrijgen poogde men langs een anderen te bekomen. Den 3 Mei van hetzelfde merkwaardige jaar 1418 komen de edelen en de steden, zoo hoofd- als kleine steden, onopgeroepen bijeen, en sluiten een onderling verbond, om met elkander vereenigd te blijven, en niet te gedoogen, dat het gewest onder verschillende heerschappen werd verdeeld; voorts zouden zij niemand als hunnen heer erkennen, dan die door de edelen en vier hoofdsteden *eenparig*, en door de kleinere steden bij *meerderheid* van stemmen daartoe zou worden aangewezen; verder zouden zij geene verkorting hunner rechten en vrijheden dulden, en elkander in zulk een geval met getrouwheid bijstaan. Overigens verklaarden zij hunne verplichtingen tegenover den landsheer te zullen nakomen, en hem met al hun vermogen bij te staan, indien hij aangevallen of in zijne rechten aangerand werd.

Ieder der vier kwartieren sloot dat verbond onderling met de tot dat kwartier behoorende edelen en steden. Het kwartier van Nijmegen opende de rij, en de anderen volgden zijn voorbeeld. Maar de strekking was, dat ook al de kwartieren onderling verbonden zouden zijn. Bovendien traden van lieverlede een tal van edelen er toe bij.

Uit den inhoud van het verbond is 't dus duidelijk van welken aard de onderhandelingen tusschen den Hertog en de edelen en steden - waarover wij boven spraken - geweest zijn. Toen de vorst niet goedwillig wilde toestaan wat verlangd werd, drongen de vier kwartieren hunne eischen hem op. En de Hertog was ten laatste verplicht het verbond te erkennen, en met zijn zegel te bekrachtigen. 'Hoogst gewichtige uitkomst voorzeker,' roept de geleerde Nijhoff uit, 'voor eeuwen over het volgende lot van Gelderland beslissende. Van dat oogenblik af waren ridderschap en steden op eenen vasten voet tot één lichaam van landsstenden (ofschoon nog niet onder den naam van *staten*) vereenigd; de bijeenkomsten, welke zij zonder door den vorst samengeroepen te zijn, gehouden hadden, waren gewettigd; hunne inzage in het landsbestuur moest de Hertog gedoogen, ja, zij waren zelfs uitdrukkelijk gemachtigd, om van 's vorsten beschikkingen kennis te nemen, en zoo zij het geraden vonden, de uitvoering te beletten, en het verbond,

waarbij zij zich vereenigd hadden, om geenen heer te huldigen, dan welken de keus der meerderheid zou bestemmen, was ongekrenkt gebleven.'

Het meer vermeld verbond was, zeiden wij, door ieder kwartier op zich zelf gesloten. Gelijk uit de geschiedenis van Gelderland bekend is, bestonden, behalve de Landdag, ook kwartiersvergaderingen, met andere woorden: ieder kwartier had zijne eigene staten. Om het straks genoemde verbond tot stand te brengen, heeft eene bespreking daarvan tusschen de edelen en steden van ieder kwartier op zich zelf plaats moeten hebben. Maar sedert wanneer dagteekenen die kwartiersdagen? Hadden zij vóor dien tijd al plaats gehad? Zagen wij boven, hoe van lieverlede de edelen hunnen invloed deden gelden op het staatsbestuur, hoe daarna ook de steden eerst geraadpleegd werden proprio motu van den landheer, en hoe zij later dat als een zeker recht eischten; en hoe daaruit eindelijk de Landdag tot stand kwam - die aanleiding bestond *niet* voor de kwartiersdagen. De edelen toch, die aanvankelijk geroepen werden om hunne medewerking te verleenen voor zaken van staat, werden promiscue opgeroepen, niet kwartierswijze, noch uit dit of dat kwartier uitsluitend. Evenzoo waren 't vooral de hoofdsteden, Zutfen, Nijmegen, Arnhem en Roermond, die door den graaf, later Hertog, opgeroepen werden. Hoe nu zijn die kwartiersdagen ontstaan? De Hr. de Meester treedt op dit punt in geene détails 'Straks hebben wij gezegd', schrijft hij (blz. 57), 'dat in ieder kwartier een verbond gesloten was, alsof men afzonderlijk daarover gehandeld had. Dat zich afzonderlijk beschouwen bleef voortduren. Men had immers ook bijzondere belangen, bijzondere landrechten, bijzondere gewoonten' enz. Hieruit worden wij niet veel wijzer. Vergissen wij ons niet, dan kunnen wij ze gerust eenigen tijd vroeger stellen. Immers waren de hoofdsteden der vier kwartieren - gelijk wij vroeger zagen - al reeds veel vroeger op den voorgrond getreden. Zoo zagen wij boven, dat die steden onder de regeering van Reinald III, in 1344 ongeveer, het recht bekwamen, om zich in 's hertogs raad te doen vertegenwoordigen. Dit was eene soort van kwartierswijze representatie, en nu ligt het voor de hand, dat zij van lieverlede de behoeften gevoelden, om ook zich met de steden, die tot hun kwartier behoorden, te beraden, en de edelen zullen de gelegenheid niet verzuimd hebben, om op die bijzondere samenkomsten tegenwoordig te zijn, teneinde ook dáar hunnen invloed te doen gelden. Hieruit zullen dus de kwartiersdagen zich ontwikkeld hebben, die later op de beraadslagingen van den Landdag zulk eenen gewichtigen invloed hebben uitgeoefend. Het was de regeering der hoofdstad van het kwartier, die dergelijke vergaderingen samenriep.

In den meer genoemden inventaris van het oudarchief van de gemeente Arnhem vermeldt de Hr. P. Nijhoff, blz. 371, dat in dat archief voorhanden zijn de landdagsrecessen o.a. van 1538 tot 1586. Van deze verzameling is het eerste deel verdwenen; alleen een register is overgebleven, en daaruit blijkt, dat het verloren deel dergelijke stukken

inhield van 1370 tot 1538. De kwartiersrecessen vindt men doorgaans bij de landdagsrecessen, en wellicht zou dus dat deel ons beter ingelicht hebben. Bij gebreke van meer duidelijke vingerwijzingen moeten wij ons echter tevreden houden met gissingen.

Van 1418 beginnen de steden eene macht in den staat te worden. In 1423 schrijven de steden Brussel, Antwerpen en 's Hertogenbosch aan Nijmegen, Zutfen en Arnhem, hen verzoekende om medewerking tot herstel van grieven ten opzichte van het veilig verkeer der kooplieden in Gelderland. In 1425 schrijft keizer Sigismund aan de steden, dat hij het hertogdom en graafschap, tengevolge van het kinderloos overlijden van hertog Reinald IV vacant geworden, opgedragen heeft aan Adolf van Gulik en Berg. Vijf jaren later geven de vier hoofdsteden aan dien Adolf van Gulik en Berg te kennen, dat zij, trots de keizerlijke brieven, hem niet willen erkennen, maar Hertog Arnold hebben gehuldigd. In het algemeen weten wij, dat die hoofdsteden, ieder in haar kwartier, eenen overwegenden invloed hebben uitgeoefend, en te recht kon De Laet in zijn bekend werkje *De Republyke der zeven vrije vereenigde Nederlanden* (blz. 33) schrijven: ‘De vier eerste steden zijn eertijds van byzondere waerdigheid en gezagh geweest, en beschermden, gelyk de Tribuni Plebis, door haar voorstand d'andere steden en landtluiden tegens 't voornemen en 't ongelyk der Princen, en zyn daerom gelyk kasteelen en steunselen geweest, om de algemeene vrijheid te beschermen’.

Hoe werd de Landdag opgeroepen? Van de kwartiersdagen zagen wij boven, dat de hoofdstad ze te zamen riep. Aanvankelijk kon de Landdag òf door een der kwartieren òf door den vorst worden uitgeschreven. Hiervan zijn vele voorbeelden. Later en wel toen Gelderland door stadhouders van Filip II geregeerd werd, betwistte men dit recht. Ziehier wat Karel van Brimeu aan de regeering van Nijmegen den 18 Aug. 1566 schrijft: ‘dat u Ers. schrijven doen, dat van allen tijden in desen furstendomb underholden und gebruyckt sije worden, dat jedere hooftstadt in der Landtschappen (de) aenligghende (d.i. de aangrenzende) noitsaecken ende tot verdedigende oirer privilegien die stenden oires Quartiers verschreven, etc., kunnen wij uwen Ers. nyet verhalden, wat u Ers. sich oick wel sullen weten te erinneren und als die verstendige te ermeten (d.i. beoordeelen, bedenken), dat id selvige punct disputabel geweest und noch nyet eyntlick daerop entsloten’.(*) Gedurende het verzet tegen Spanje riep dan ook steeds de stadhouder of het hof - daartoe gemachtigd - den Landdag op. Had de hertog den Landdag beschreven, dan verscheen hij of in persoon of bij gemachtigde, die dan namens hem de propositie deed. De beraadslagingen hadden echter buiten hunne tegenwoordigheid plaats.

Aanvankelijk was de vorm niet omschreven. Alleen weten wij, dat al vroeg de secretaris der hoofdstad, waar de Landdag plaats had, de

(*) Zie Nijhoff, Bijdragen, IV blz. 55.

pen voerde. De afgevaardigden der steden rapporteerden in hunne kwartieren het verhandelde, en die rapporten zijn, voor zoo ver zij nog over zijn, van het grootste belang voor de kennis van het aldaar verhandelde. De burggraaf van Nijmegen was voorzitter, maar ook dit zal van latere dagteekening zijn; wij betwijfelen het toch of in de eerste vergadering een voorzitter was. Het voornaamste lid waren de Bannerheeren. Er waren vier van dezen stand uit de edelen, n.l de Heer van Bronkhorst, van 's Heerenberg, van Baar en van Wisch. Na de afzwering werden zij - als al te Spaansch gezind - geweerd. Verder verschenen op den Landdag de ridderschap. Ieder, die daartoe behoorde, had het recht op de vergadering beschreven te worden. Eerst in 1547 werden eenige bepalingen daaromtrent gemaakt. Eindelijk verschenen de afgevaardigden, der steden, die door hunne eigene regeeringen werden benoemd. In den regel bekwamen zij bepaalde lastgeving van hunne committenten.

Wij schreven slechts over den oorsprong van den Gelderschen Landdag. Het ligt niet in ons bestek de geschiedenis van de Staten van Gelderland verder na te gaan. Dáar waar de Landdag een bepaald karakter bekwam, waar hij een staatslichaam werd, dat tot tegenwicht begon te strekken van het alleenheerschend gezag, dáar is ook de grens van onzen arbeid. Al blijven na de lezing van het werk van de Meester nog vele duistere punten over, vooral betrekkelijk de latere tijden, en al hadden wij hier en daar eene meerdere uitvoerigheid gewenscht; al is de stijl van den schrijver niet vrij te pleiten van zekere stroefheid, en al heeft hij voor de geschiedenis van de ontwikkeling van de Staten van Gelderland niet veel meer nieuws geleverd dan het uitmuntende werk van Is. An. Nijhoff, toch heeft de arbeid van den Heer de Meester zijne verdiensten, en bevelen wij zijn boek hun aan, die iets meer van de geschiedenis van Gelderland willen weten, dan de gewone handboeken gewoonlijk geven.

Zutfen, September 1867.
L. Ed. LENTING.

Letterkunde.

Lieve rijmpjes en - wat méer.

De Gelaarsde Kat. (Der gestiefelte Kater.) Een sprookje uit de oude doos. Op rijm gebragt door J.P. Heije. Allen frommen deutschen Kindren zu Liebe, aus dem Holländischen des Dr. J.P. Heije übersetzt von Henriette Heinze-Berg. Ets-Photogrammen door Hein J. Burgers: Photo-lithographie van A. Kroon, volgens de vinding van Mr. E.J. Asser. Amsterdam, G.L. Funke.

'Op rijm gebragt' - bescheiden is de titel wel.

Laat ons zien, of Dr. Heije ook iets méer heeft gedaan.

Vergelijken wij daartoe zijn sprookje in twaalf afdeelingen met wat hij bij zijn voorgangers vond.

Hij had echter niet veel voorgangers op dit pad.

Tieck's dramatisch-humoristisch-satirieke behandeling kan bezwaarlijk in aanmerking komen.

En de gebroeders Grimm? Wel hebben zij in hun *Kinder- und Hausmärchen* een sprookje, hetwelk eenige teekenen van verwantschap vertoont met de Gelaarsde Kat: *der arme Müllerbursch und das Kätzchen*: ook hier een molenaar, die wel niet drie zonen heeft, maar toch drie knechts, van wie de minst begunstigde zijn fortuin maakt door een kat, wier gewillige dienaar hij was; ook hier het huwelijk met de prinses.

Maar 't verschil is te groot; 't leidend idée is een ander, en de kat is eigenlijk ook geen heuschelijke kat, 't is maar een betooverde prinses. In *Katze und Maus in Gesellschaft* en *der Fuchs und die Katze* speelt poes een heel andere rol. In hun *Bruchstücke* berigten zij, dat in Duitschland meestal Perrault's voorstelling van de Gelaarsde Kat gevolgd wordt.

Ook in de Thuringer sagen speelt kat noch kater een rol.

Perrault dan, de beroemde tweederanger uit de eeuw van den grooten Lodewijk, Perrault alleen.

En toch niet alleen: 'Agatha' heeft voor een paar jaren in 'de sprookjes van Moeder de Gans'(*) bij de houtgravuren, aan een der uitgaven van Perrault ontleend, een hollandsche bewerking van de

(*) Leiden, firma van den Heuvell en van Santen.

sprookjes gegeven, waaruit ze vooral wat ‘onkinderlijk’ was verwijderen wilde. Zijn ‘moralités,’ die er dan ook heel ‘onkinderlijk’ kunnen uitzien, heeft ze o.a. door andere versjes vervangen.

Heije's werk willen we dan nevens *le Chat botte* van Perrault en Agatha's *Gelaarsde Kat* stellen.

De Inleiding is Heije's bijzonder eigendom, en moest het zijn: één enkel sprookje vertellende, kon hij naauwelijks de inleiding missen, die zijn voorgangers ligt ontberen konden.

Een oude zeerob, aan 't strand op een omgevallen of omgeworpen vischmand gezeten, drukt het poezele gezigtje van een lieve kleine meid tegen zijn gebronsde wang, met een:

‘Wel kleine schalk! wat sta je daar
Nu weêr te hunkren aan mijn knie?...
't Is of ik 't in uw oogjes zie,
Een Sprookje wenscht ge!
Och, kom dan maar.
Gij, Plaaggeest!
Geef me maar een zoen,
En open je oortjes wagewijd: -
Omdat ge zoo gehoorzaam zijt,
Zal ik 't van avond nog 'reis doen!’

Heel goed: zoo'n forsche zeebonk, dat tenger kind liefkozend, daar is poëzy in:

Denn, wo das Strenge mit dem Zarten,
Wo Starkes sich und Mildes paarten,
Da gibt es einen guten Klang;

poëzy in die tegenstelling van 't poppenwiegje, waarvan de kleine niet scheiden kan, en de visscherspink, waarop de zeerob straks door de golven zal gewiegd en als speelpop gesold worden.

Heel goed die Inleiding; maar wij zijn niet voornemens, den heer Heije iets te schenken; een man, die in zijn: ‘de kinderen en het volk’ zooveel durft, moet ook wat kunnen velen (een heel goed werkwoord, mijnheeren taalzifters: De Vries en Te Winkel hebben 't in hun Woordenlijst geijkt, en hadden ze 't niet gedaan, dan deed ik 't: fortuna audaces juvat).

De ‘Plaaggeest’ van blz. 1 wordt op bl. 17 ‘jonge maats’; plaaggeesten zullen zeggen, dat het was om 't rijm op ‘plaats;’ maar wij, die weten, hoe de heer Heije de taal weet te beheerschen, we vermoeden liever, dat hij uit zijn rol gevallen is, en dat vergeven we hem alleen op belofte, dat hij 't nooit weêr zal doen.

Maar we hebben nog meer op 't hart: een zeeman, een visscher, een echt Hollandsch volkskind vertelt daar dat sprookje aan zijn lieve poetje; maar - op keurig velijn, in een geprachtband boek van *f* 3,60. Daar moet zoo'n arme kerel met zijn poetje, en misschien nog een half dozijn er bij, een halve week van leven, wel een heele misschien.

Is 't onze schuld, wanneer de herderinnetjes uit de opera met haar zijden kousen ons voor den geest komen?

Waarheid, waarheid bovenal! Geen visscherskind krijgt ooit dit boek in handen.

Heije, zorg ook voor 't volk; beduimeld en besmoezeld moeten we de bladen van uw sprookjes zien in de handen van de kinderen des volks, zoo gij volksdichter wilt zijn.

Als 't volk er naar vraagt, zult gij 't geven?

Hoe zal 't volk vragen naar wat het niet kent? Zoudt ge de proef niet durven wagen om aan de kinderen van 't volk een goedkoope uitgaaf met een paar goede houtsneden aan te bieden? Wees niet te aristokratisch in uw vorm: uw hart is 't niet.

Met de Inleiding hebben wij afgerekend.

De 1e afdeeling: stervend verdeelt een molenaar zijn nalatenschap onder zijn drie zoons: den molen krijgt de een, de ander den ezel, en poesjenel de derde, die, klagend over zijn schraal erfdeel, er aan denkt om poesje maar te slagten en met haar vleesch een paar dagen zich te voeden en van haar vel een mof te maken... maar wat dan? Van de broeders heeft hij niets te wachten, die sturen hem de wijde wereld in.

Perrault kan niet nalaten om, bij de schrale erfenis, zijn gemoed te koelen aan de procureurs en notarissen: ‘Les partages furent bientôt faits: ni le notaire ni le procureur n'y furent appelés; ils auraient en bientôt mangé le pauvre patrimoine.’ Maar dat was in Frankrijk en onder Lodewijk XIV; Hollandsche kinderen behoeft men 't vooroordeel tegen die achtbare mannen niet in te planten. Ook ‘Agatha’ heeft er van gezwegen; zij laat den misdeelden jongste alleen ‘in zichzelf’ klagen; bij Heije klaagt hij ook buiten zich zelf:

> ‘Wat moet Ik nu doen?’
> Riep, diep bedrukt de Jongste toen.

Wel zoo verstandig: bij ‘Agatha’ blijft het een onoplosbaar raadsel, hoe ‘de kat aandachtig zat te luisteren naar deze klagt,’ die de jongeling ‘in zichzelf’ klaagde.

Bij Heije is de kat nog zwijgend personaadje; de broêrs praten meê, en niet heel mooi in een broederlijk opzigt, niet heel duidelijk wanneer een taalkundig oor op hun woorden let:

> ‘'t Is verkeerd,
> Mijn jongen! - dat je nu zoo treurt,
> Kom-ân! dê kop er bij gescheurd!’

Als 't om 't rijm te doen was, zou Heije wel aan ‘gezeurd’ gedacht hebben; maar waarlijk, we begrijpen 't niet; Mevr. Heinze-Berg ook niet, die vertaalt:

> Ei, wer verliert den gleich den Kopf.’

Zelfs Heije wel eens, zullen de plaaggeesten zeggen; toch niet dikwijls, antwoordt de humane kritiek.

De belofte der kat, dat ze haar meester zal helpen, wanneer hij haar een zak geeft en vooral een paar laarzen er bij, (geen beest is zoo angstvallig bang voor natte voetjes) doen Perrault en ‘Agatha’ beide af in zes regels; Heije wijdt er zijn tweede Afdeeling aan, een goede dertig regels. Daarbij heeft het sprookje aanmerkelijk gewonnen; er komt gang in 't verhaal: de misdeelde zoon verlaat het ouderlijke huis, met poes er bij; er is aanschouwelijkheid in de voorstelling:

‘Zij hield zich digtjes aan zijn zîj’,
   En als hij soms eens, moê en mat,
   Op steen of helling nederzat,
   Dan streelde hem de looze kat
En spinde wat ze spinnen kon...,
   Ja 't scheen hem eindlijk
            of de Poes,
(Wel zacht, maar duidelijk toch!) begon
      Te spreken:
         Wat hij kéek.... ‘De Droes,
Dat 's raar!’... riep hij verwonderd uit,
Bij 't hooren van dit vreemd geluid.

Hoe poes haar laarzen krijgt, vertelt de derde Afdeeling: daar hebben Perrault en zijn hollandsche navolgster niet aan gedacht. Heije heeft de kinderlijke tegenwerping voorzien: maar, als die jongen nu niets anders had dan zijn kat, hoe kon hij dan een paar laarzen koopen? en hij laat peettante optreden - hebt ge ooit zoo'n model van een peettante gezien als dat goed gevulde, met de achtbare kornet deftig omlijste gezigt op bl. 11? - Peettante, der kinderen reservekas, bezwijkt voor de bede van haar petekind.

Poes is behoorlijk uitgedost en kan nu aan 't werk om haar meester te helpen.

Hoe moet ze 't doen? Als een slim, maar nuttig huisdier.

Zóó moet ze optreden in het sprookje; dat is 't karakter, dat ze hebben moet voor 't hollandsche kind.

In de vierde Afdeeling begint ze haar streken: ze vangt haar eersten haas. In twee trekken vooral onderscheidt Heije zich hier van zijn voorgangers. Perrault schrijft: ‘Il attendit que quelque jeune lapin, peu instruit encore des ruses de ce monde...’ en ‘Agatha’ schrijft hem trouw na: ‘De Kat hoopte dat een jong konijntje, dat nog niet bekend was met de listen van de wereld...’ en beide vervallen van den sprookjestoon in den Lafontaineschen fabeltrant: de Kat wordt het beeld van den sluwen mensch, die op de onervarenheid van menschelijke haasjes speculeert. Trouw aan den geest van het sprookje blijft onze dichter:

Kijk! twee, drie, vier,
Een heele troep van 't jonge goed
Komt kijken... hupplend van plezier
En lekt zich den gespitsten snoet
Om 't keurig maaltje, dat hen wacht: -
En peuzelt eerst op zijn gemak,
Maar springt al spoedig onbedacht,
Half vechtend...
midden in den zak.

Dat blijven haasjes, en 't worden geen onbedachte meisjes, die in den strik vallen van een hofkater van Lodewijk XIV.

'Et le tua sans misérisorde' vertelt Perrault, en zijn vertaalster:

'Het werd meedoogenloos door de Kat vermoord.' Zoo wordt het kinderlijk gevoel gekwetst, en de belangstelling in de Kat verdrongen door meêlijden met het arme haasje en afschuw van zijn moordenaar. Heije ontgaat die klip: dat het haasje sterft, laat hij slechts gissen:

En, spartelt ook de onnoosle gast,
Ons Poesje knoopt haar zakje vlug
En stevig toe - met dubbel koord...

In de vijfde en zesde Afdeeling verschijnt Poes met haar geschenk voor den koning, gedraagt zich heel cordaat tegenover den schildwacht, slim en onbeschroomd bij den koning, en komt telkens terug met geschenk op geschenk, alles uit naam van den nieuwen Marquis van Carrabas.

'Agatha's' naive: 'Is Zijne Majesteit thuis?' heeft Heije niet; maar boven haar en Perrault heeft hij twee trekken vooruit; de eerste:

Ik vind, 't was bráaf van onze kat!
'k Denk, dat een ander in haar plaats,
Het haasje zélf gepeuzeld had;
Want... dat ze in lang geen deeglijk maal
Gedaan had, toont haar buikje wel;
De ribben steken door haar vel,
Zoo dun en mager is ze en schraal!

De tweede: Perrault: 'Le roi lui fit donner pour boire'; 'Agatha:' 'De koning gaf de Kat een fooitje.' Bij Heije wordt ook dat fooitje dienstbaar aan 't belang van Poesjes heer:

En weêr ontvangt met minzaamheid
De Koning, wat ons Poesje bragt,
Maar geeft den schalkert voor zijn vracht
Ditmaal een fooi:
En keer op keer
Komt Poes
(die dat wel had gedacht!)
Met nieuw en ander wildbraad weêr,
Maar brengt het drinkgeld...
aan haar Heer -
Die naauwlijks wist, wat of hij deed
Van blijdschap,
nu de slimme Kat

Hem uit zijn bittren nood en leed,
Zoo knap en trouw geholpen had.

Zoo wordt aan de trouw van 't slimme huisdier volle regt gedaan en de kinderlijke vraag beantwoord: Waar leefde haar meester al dien tijd toch van?

De Marquis te water en behouden aan wal, is het onderwerp der zevende en der achtste Afdeeling. De dichter baant zich daartoe den weg door een geleidelijken overgang, waaraan zijn voorgangers niet gedacht hadden:

't Is waar! zij waren thans gered
Voor 't oogenblik;
Maar Poesjenel
Begreep intusschen àl te wel,
'Eens komt het einde van die pret!'
Het wild werd schuwer, slag op slag,
En ging het al een week of wat
Nog goed....
't wierd spoedig Winterdag,
Dan zou,
dat wist van ouds de kat,
Er haas, noch veldhoen, noch konijn...
En Schraalhans Keukenmeester zijn!
Zij peinst dus op een nieuwen vond.

Bij 't verhaal zelf zondigen Perrault en 'Agatha' tegen de waarschijnlijkheid: zij laten den zwemmer schijnbaar gevaar loopen van verdrinken en zijn kleêren verdwijnen daarbij; Heije laat Poesjenel niet meer jokken dan volstrekt noodig is. Een omgeslagen mantel spaart bij Heije 't kiesch gevoel, en de fransche *amour* - Perrault verloochent den geest van den westerschen sultan niet: 'La fille du roi le trouva fort à son gré; et le marquis de Carabas ne lui eut pas plutôt jeté deux ou trois regards fort respectueux et un peu tendres, qu'elle en devint amoureuse à la folie.' 'Agatha,' die van oordeel was, dat de Contes de Perrault 'veel onkinderlijks bevatten,' vond het niet onkinderlijk, te schrijven: 'De prinses, die vond dat de markies er zeer knap uitzag, verzekerde hem, dat het haar ook zeer aangenaam zou zijn, als hij den rid mede maakte.' Heije achtte het nog wel zoo kinderlijk, de heele *amour* maar te laten rusten.

Alle verband met het vervolg ontbreekt bij Perrault en zijn navolgster. Heije weet voortreffelijk den overgang te vinden door:

En naauw is het toilet gereed,
Of heer Marquis wordt uitgenood,
In 's Konings koets:
Zijn Majesteit
Woû zulk een Heer van groot fatsoen,
Tot aan zijn slot geleiden doen. -
En sprak:
toen hij de hand hem bood,
Met zijn gewone minzaamheid: -
'Neem plaats, Marquis!

Ge hebt nu al
Zóoveel beleefdheid mij betoond,
Dat ik met vreugd in dit geval,
U naar uw huis geleiden zal..
Ik bid u, zeg me, waar gij wóont?'

't Vooruit loopen van de Kat wordt nu behoorlijk gemotiveerd, en tevens voor een goed slot - een degelijke moralité - de weg gebaand door de verlegenheid van den Marquis, die niet liegen wil, en de waarheid niet zeggen durft.

Ook in de negende Afdeeling laat Heije 't bedriegen aan Poes over, en de Marquis:

Hij bloost,
En buigt -
en weet in dit geval,
Niet wat hij doen of zeggen zal...
Want l i e g e n wou hij niet! -

Bij den franschen en de hollandsche Perrault liegt hij ferm meê.

Bij den toovenaar vinden we de Kat in de tiende Afdeeling: de prachtige maaltijd, die straks komen moet, wordt hier reeds voorbereid: de reus

Die járig was geweest,
Had al zijn vrienden zaâm genood.

Voor den leeuw bevreesd, kloutert Poes, niet als bij Perrault, in de goot, maar:

Met een enklen sprong
Vloog zij wanhopend langs den wand;
Tot bóven op het ledekant,
En riep (terwijl ze half nog hong!):
'k Geloof 't al...
'k Dank je wel, mijnheer!...
Och, ''k bid je, wordt maar weêr een m e n s c h !'

In de elfde Afdeeling komt de koning op het kasteel, en de zedelijke idée, door Heije in het sprookje gelegd, ontwikkelt zich verder:

Maar stokstijf blijft de jonkman staan,
Die gunst...
die schatten...
dat Kasteel...
'Dat is te veel - dat is te véel!'...
Zoo roept hij: -
en zijn jeugdig hart
Gevoelt een diepe en vrome smart,
Dat hij den Koning zoo bedriegt.
En...
(zij 't ook door zijn zwijgen)
liegt! -
Hij wéet, dat n i e t s hem toebehoort...
En wil - in een berouwvol woord,
Den Koning alles zeggen gaan...

De ontknooping volgt in het twaalfde tafereel, de koning aan tafel:

> ‘Maar bidden we éerst!’

Echt Hollandsch!

Doodsgedachten bij den vorst: dáárom - dan heeft zijn ‘goede dochter, welbemind, steun noch hulp in nood.’ -

> ‘Wat dunkt u -
> zoo ik vóor mijn dood,
> Mijn dochter u tot vrouwe gaf?...’

en 't princesje?

‘Qui en était folle,’ zegt Perrault, terwijl zij, volgens ‘Agatha’ ‘al verliefd geworden was op den markies toen zij hem pas zag,’

> 't Princesje bloosde... en zeî niet, néen!...

Het huwelijk volgt terstond daarop bij de Perrault's; bij Heije offert de gewaande Marquis aan zijn waarheidszin al zijn schitterende vooruitzigten op, en ontvangt magt en schat eerst als loon voor zijn deugd.

Tante Peet is op 't bruiloftsmaal niet vergeten, en Poesjenel wordt niet maar ‘grand seigneur’ of ‘een voornaam persoon,’ maar ‘Opperkamerjaagster,’ slaapt in een ‘gouden ledêkantje, waar louter kanten franje om hing,’ en eet ‘uit kleine zilvren schotels.’

Wat de kleinen zullen watertanden!

De moralités bij Perrault luiden:

> Quelque grand que soit l'avantage
> De jouir d'un riche héritage
> Venant à nous de père en fils,
> Aux jeunes gens, pour l'ordinaire,
> L'industrie et le savoir-faire
> Valent mieux que des biens acquis.

En:

> Si le fils d'un meunier, avec tant de vitesse,
> Gagne le coeur d'une princesse,
> Et s'en fait regarder avec des yeux mourants,
> C'est que l'habit, la mine et la jeunesse,
> Pour inspirer de la tendresse,
> Ne sont pas des moyens toujours indifférents.

‘Agatha’ heeft deze les:

> Wanneer gij kans ziet, lieve vrinden!
> Zulk een gelaarsde kat te vinden,
> Vertrouwt dan maar op haar beleid,
> Want binnen een zeer korten tijd,
> Maakt ze u markies van Carabas,
> En stopt ge uw lesboek in de kas.
> Doch daar het wel wat is te vreezen,
> Dat er zoo'n dier niet meer zal wezen,

Raad ik u aan: weest als deez' kat
Opmerkzaam, vlijtig en gevat;
En hebt daarbij nog wat geduld,
Dan ziet ge ook uwen wensch vervuld.

De eerste heeft moralités zonder moraliteit, de tweede verscheurt met eigen hand het tooverweefsel van het sprookje. Heije moraliseert zoo:

> Kom!... zing nu gaauw uw Avondzang,
> Dat lied - wat ge zoo gaarne kweelt;
> Ik meen, daar staat het nog 'reis in,
> Dat:... ‘wie altoos de waarheid zegt,
> Zich iedren avond, kalm van zin,
> En onbezorgd - te slapen legt.’

Wij hebben Heije's ‘berijming’ vergeleken met het werk zijner voorgangers. Dat hij in menig opzigt boven hen uitmunt viel van zelf in het oog. We mogen echter om de boomen het bosch niet voorbijzien, en na de beschouwing der bijzonderheden hebben we nog even een blik te slaan op het geheel.

Aan de eischen van het Sprookje is de dichter getrouw gebleven: 't is echte poëzy, naif, kinderlijk; plastisch zijn de toestanden geschilderd; het wonderbare, zoo als het kind dat wil en behoeft, krijgt zijn vollen eisch: de verbeelding ontvangt het voedsel, dat ze vraagt. Er is gang in het verhaal, eenheid in al de deelen. Ernstig nadenken, diepe studie zijn aan de ‘berijming’ van het sprookje voorafgegaan. 't Is inderdaad een kunstwerk, dat aan hooge eischen beantwoordt. De geest is een hollandsche, daarbij een christelijk-hollandsche geest: één enkele maal welligt wat al te Hollandsch-christelijk: dat gebed vóór 't eten is wat van-Alphenachtig-brave-Hendriksch, en - kort en goed - we mogen dat bidden niet.

De taal is naif, eenvoudig, kinderlijk: op een paar vlekjes wezen we boven: 't ‘kweelt’ hinderde ons in 't zoo even aangehaalde fragment.

Een uitnemend kinderboek leverde ons Heije; moge St. Nicolaas er menigen kleine op vergasten: zij niet alleen, ook Pa en Ma (voor vaders en moeders is *f* 3,60 wat veel) zullen schik hebben in de vele keurige etsplaten, die door vinding en gravure beide zich ver boven het alledaagsche verheffen. De oudere broêr, van de hoogere burgerschool, kan van mevr. Heinze-Berg een lesje in 't vertalen krijgen.

Moge haar verdienstelijke arbeid medewerken om onzer muze den weg te banen tot den vreemdeling, wien ze vaak maar al te veel een vreemdeling is.

D.K.

Mengelwerk.

De Vondelsfeesten in de hoofdstad. Op 17, 18 en 19 Oktober 1867. Door Dr. Jan ten Brink.

‘Die onlanghs was van steen, nu glinstert van metael,
En zoo de nijt zich steurt aan 's Helts verdiende prael:
Wy gieten licht van gout dien (amsterdamschen) Heiligh.’

VONDEL-*mutatis mutandis.*

‘Zoo lang men neerduitsch dicht verstaet en hout in waerde,
Zal meer en meer zijn lof zich spreijen over d' aerde.’

ANTONIDES.

‘God schiep onzen Vondel voor de muziek der woorden, gelijk Hij Mozart schiep voor de muziek der tonen.’

De Abt BROUWERS.

I. Ter Inleiding.

Zoo er ooit eene kwelling bestaat, pijnlijk en grievend voor het menschelijk gemoed, zeker is het de allerbitterste der kwellingen: de overtuiging te erlangen, dat men a l l e e n staat in zijn tijd, in zijne waereld, in zijn kring met zijne edelste geestdrift, met zijne liefste wenschen, met zijne smartelijkste klachten. Doch is niet alzoo, sints er menschen leven en lijden op deze aarde, het lot geweest van de schoonst begaafden onder ons? Inzonderheid van hen, die strijd voeren op het gebied der gedachte. Naar de mate, dat hun strijd belangloozer, vuriger, edelmoediger was, naar die mate was hunne miskenning grover, koelzinniger, zouteloozer. Wie voor het heil des volks zijn bloed en leven veil had, werd door de snoodste ondankbaarheid

eene doornkroon op het hoofd gedrukt; wie eene bezielende gedachte voor het duurzaam geluk der menschheid in zijn brein voelde ontkiemen, waagde het nauwelijks die uit te spreken, of het ‘kruisigt hem!’ klonk van aller lippen; wie onder de innigste verrukking eener dichterlijke geestdrift een troostlied zong voor den moedeloozen tijdgenoot, oogstte den ondank eener smakelooze onverschilligheid.

Doch de tijd hunner miskenning was beperkt. Het nageslacht vergoedde wat de tijdgenoot misdeed. Er kwam eene ure der vergelding, als hun beginsel luisterrijk zegevierde, als de steen, door de bouwlieden van weleer verworpen, ten hoofd des hoeks werd gelegd door eene dankbare nakomelingschap. Wie deze spade hulde ooit het hart van vreugde deed kloppen, mij vervulde dubbele jubel bij de mare, dat eindelijk de dag zou aanbreken, waarop in Amsterdam een ‘metalen pronckbeelt’ zou verrijzen voor Joost van den Vondel:

> ‘Geen graf bestulpt zijn faem. Hy heldert met den tijdt.
> Zijn krans groent onverwelkt, en bloeit, voor afgunst veiligh,
> Die onlanghs was (miskend,) nu glinstert van metael:
> En zoo de nijt zich steurt aan 's Helts verdiende prael:
> Wy gieten licht van gout dien (amsterdamschen) Heiligh.’

Joost van den Vondel! Ja, ook Gij waart miskend in uw edelst en heerlijkst streven! In het binnenste heiligdom uws geestes waren al de krachten, al de gaven, al de aandoeningen eens vorstelijken dichters te zaâm gevloeid tot een enkel allesoverheerschend gevoel, de verheerlijking van het Verhevene, van het Heilige, en als gij het overkropte gemoed lucht gaaft in een onstuimigen stroom van verzen, dan bruiste het voort, heerlijk, schitterend als eene zee van goud; maar niet een, die in verrukking de knie boog voor uw hoogen geest! Niet een, die u den koningsschepter bood in het rijk der kunst, waar uw lied de peillooze diepte der Hemelen mat, waar uwe gulden harp ruischte alsof de stoute greep van Israëls profeten ze had aangeroerd, waar geloof en heilige bezieling uwe stem deden trillen met hoogepriesterlijken ernst en majesteit! Niet een, die u den ridderslag van het genie toekende, waar ge een uitgelezen tempelier waart tot vertroosting en verheffing van uw volk, waar gij in duizenden van zielen de zaden hebt gestrooid van deugd en grootmoedigheid, waar ge elke glorie, elken lauwer, elken luister uwer broeders met vroolijken moed hebt verheerlijkt!

Niet een - ik vergis mij! - Joost van den Vondel werd somtijds door een enkel zijner tijdgenooten onderscheiden, eens zelfs opentlijk gekroond door zijne broeders in de schilderkunst. In geheel zijn leven is mij geen welgevalliger oogenblik, dan dat feestmaal van den 21sten van Wijnmaand 1653, dan het Sint Lukasfeest op de groote zaal van den Sint-Joris-Doelen, waar de lauwerkrans voor vluchtige oogenblikken door edelmoedige kunstenaars op den vast grijzenden schedel werd gedrukt.

‘Gelijck de zonnebloem haer oogen
Uit minne draeit naer 's hemels bogen,’ -

zoo haakt het hart van den dichter naar meêgevoel, naar heusche waardeering! Vondel had reeds te veel gezucht onder de schrale verstandigheid en kurkdrooge fatsoenlijkheid zijner stadgenooten, om niet tot weenens toe bewogen te worden door de zeldzame hulde der amsterdamsche schilders. Waar was hem ooit de zoete voldoening te beurt gevallen van bij anderen geestdrift gewekt te hebben voor het Schoone en het Verhevene? Was het bij zijne broeders in de dichtkunst, in wier midden Cats goedvond tegenover hem te schitteren met kinderachtige scheldwoorden, en Hooft met pedanten patriciërs-hoogmoed? Was het bij de vorsten uit het huis van Oranje-Nassau, aan een van welke hij bij ieder zegepraal een stout jubellied overhandigde, aan wiens zoon hij bij diens geboorte het ‘Leve de jonge Welhem!’ zoo verrukkelijk schoon toezong? Was het bij den amsterdamschen magistraat, die aan zijne pen de veraanschouwelijking van heel de rijke, schoone, milde, dappere en wakkere stad in al hare duizendvormige levensuitingen dankte, en hem als behoeftig zeventigjarig grijsaard de vereerende, aangename en voordeelige post van suppoost aan de bank van leening tegen *f* 650 's jaars afstond?

Of was het wellicht bij zijne laatste geloofsgenooten, die in kunstwaardeering en goeden smaak zijne vroegere protestantsche broeders nog geenszins de loef afstaken? Waar begreep men de verdienste, waar huldigde men de trotsche vlucht des kunstenaars, die voor heel het machtig Amsterdam schier niets meer was, dan een ‘nederige, maar scherpzinnige kousenkooper’ -... zooals hij het soms nog voor enkelen onzer dagen is. 't Zou billijk zijn daarbij te bedenken, dat iemant, die van anno 1610 tot anno 1650 kousen verkocht in de Warmoesstraat, eene geheel andere maatschappelijke plaats bekleedde, dan de man, die op dit oogenblik in de hoofdstad zijne kousen slijt, al had deze ook het voorrecht een burgemeesterlijken voet te bekleeden. Doch des ongeacht zou het Vondel, bij de zeldzame onderscheidingen, die hem te beurt vielen - waaronder ik alleen de gouden keten van Christina van Zweden en den gouden penning van Amalia van Solms, dankbaarder dan zoovelen uit hare omgeving, wil laten gelden - zou het Vondel dubbel welkom zijn, dat een kunstrijk schildersgenootschap hem eene smaakvolle hulde bereidde.

- ‘Joost van den Vondel’ - zegt de snapzieke Arnold Houbraken(*) - ‘was niet alleen mede op dit feest genoodigt, maar werd ook aan 't hooge eind van de tafel in een grooten zeetel geplaatst, en hem door iemant Apollo verbeeldende een laurierkrans op 't hoofd ge-

(*) *De groote Schouburgh der Nederlantsche Konstschilders en Schilderessen.* Het IIIe deel. Den tweeden druk. In 's Gravenhage. 1753. bl. 330.

plant.’ Voor wie wellicht fluisteren mocht, dat het Vondel, den matigen dischgenoot, misschien niet wel te moede zal geweest zijn bij het rondklinken der glazen, toen de geesten door ‘Bachus' druivensap’ vervroolijkt waren, voeg ik hier bij, dat de broederschap van Sint-Lukas gezorgd had, den grijzen vader geene oorzaak tot ‘scampen’ te geven, want zij had een wel niet luisterrijk, maar toch zeer goed gemeend rijmpjen op een feston in de zaal van den Sint-Joris-Doelen geschreven, waar men las:

‘Liefhebbers, Konstenaars, die op de Voetboogszaal,
Staat met den anderen gereed, om 't middagmaal
Te houden:
Het dronken drinken zij geschuwt van dezen dag,
Die drie gezontheên heeft blootshoofd voldaan, vermag,
Indien hy meerder wierd gevergt die neêr te zetten;
Den genen die meer lust en zal men 't niet beletten,
Zoo slegs geen overdaad aan tafel word gepleegt.’

Die hulde der kunstenaars is Vader Vondel verbleven tot op zijn ouden, tot op zijn oudsten dag. Geeraardt Brandt, Antonides en de schilder Filips de Koning waren de trouwe vrienden van des dichters laatste jaren. Toen hij op den 8 Februari 1679 door ‘veertig Poëten of liefgebbers der Poëzye’ werd ter aarde besteld, waren het Antonides, Vollenhove en anderen, die met fraaye gedichten wedijverden, om zijne uitvaart te vieren.

Sints klom het aanzien en de waardeering van Vondels geest steeds hooger bij de..... letterkundige kunstenaars. Bijna eene eeuw later richtte een amsterdamsch kunstgenootschap onder het devies D i l i g e n t i a e o m n i a aan eene der zuilen der Nieuwe Kerk bij Vondels grafsteê een eenvoudig gedenkteeken op, eene lijkbus gebeeldhouwd door Anthony Ziezenis. Bij de geringe geestdrift voor monumenten was dit welgedaan door de Amsterdammers der XVIIIe eeuw. Want zoo werd de weg gebaand, waarop deze standbeeldenlievende tijd, onder aansporing van een ander talentvol en rijk begaafd kind van Amsterdam, Reinier Cornelis Bakhuizen van den Brink, den kloeken advokaat van Vondel, kon voortgaan, zoo kwam de dag naderen, waarop het metalen ‘pronckbeelt’ van Vondel in de hoofdstad kon worden ontsluyerd, waarop eene spade maar welverdiende vereering aan den ‘Prins der Nederlandsche Dichteren’ werd gebracht.

Het is mijn voornemen met de volgende regelen verslag te geven van wat er gedurende die dagen in de hoofdstad voorviel. De stof is schoon! De waardeering van's lands ‘oudsten en grootsten Poëet’ is ook ditmaal tot stand gekomen door zijne broeders in Apollo. Mochten zij allen het mij ten goede houden, zoo de onmacht mijner pen moet zwichten voor de grootschheid van mijn onderwerp!

II.
Op reis voor de Vondelsfeesten.

Donderdag den 17^{den} Oktober, nam ik met eene buitengewoon blijmoedige stemming plaats in den trein naar Amsterdam. Weinige reizigers hadden zich in den waggon naast mij neêrgezet. Twee dames, die met een haarlemsch akcent Fransch spraken, misschien om den tijd der reize met eene nuttige oefening te korten, en een heer, welken ik eerst naderhand nauwkeuriger opnam, maakten met mij het 'geachte reizend publiek' uit. Naar haren vollen rijkdom aan de gedachte: 'Vondels standbeeld te zien onthullen -' stil mijmerend recht te doen, was mijne eenigste behoefte. Het bonzend dreunen van den trein in de rails verdoofde het haarlemsch Fransch naast mij, onwillekeurig sloot ik de oogen, om mij al stillekens te verblijden met groote blijdschap over de aanstaande heugelijke Vondelsfeesten.

Ik weet niet, hoe lang ik zoo mijmerde, doch toen ik de oogen opsloeg, viel mijne aandacht terstond op den eenigen heer, die tegenover mij in den waggon zat. 't Was een zeer oud, ineengedoken manneken. Gelaat en kostuum waren beide volkomen rokoko. Bij den eersten blik reeds konde ik hem geen schilderenswaardigen grijsaard achten, want een zeer ouderwetsch, bruinhairig, versleten, onbehagelijk pruikjen bedekte zijn schedel. Geen spoor van lieflijk zilver was aan dat hoofd te ontdekken, het gerimpelde, vaalgele gelaat werd door een kolossalen, antieken bril met lichtblauwe glazen overschaduwd. Grijze oogen flikkerden door den bril levendig genoeg heen, de diepe rimpels van wang, mond en kin schenen soms onwillekeurig in beweging. Hij droeg een zonderlingen vilten hoed, naar het model, dat in 1825 gebruikt werd, eene wijde witte das omvatte hals en kin, eene vaalbruine g a r i c k -jas met hemelhoogen kraag en schoudermantels beschermde het magere lijf van het achterhoofd tot aan de enkels. Zijne handen waren bedekt met zwarte garen handschoenen en rustten saâmgevouwen op den zilveren knop van een duchtigen rotting. Zoodra ik hem aanzag, vestigde hij een doordringenden blik op mij. En nauw had ik hem een oogenblik uitvorschend opgenomen, of hij riep met eene scherpe, doordringende stem:

- 'Gewis gaat mijnheer naar Amsterdam?'
- 'Juist' - andwoordde ik eenigszins verschrikt.
- 'Dus deelt mijnheer in de algemeene windbrekerij en het zinledig gezwets over Vondels verdiensten en deszelfs genie, waarvoor thands het monument staat onthuld te worden?'

Ik zweeg geheel verbijsterd. De oogen van den kleinen, ouderwetschen man flonkerden onder zijn bril. Geen twijfel, ik had het on-

aangenaam fortuin van met een monomaan, wellicht met een half krankzinnige te reizen.

- ‘Ja! Ik vat wel, dat mijnheer vreemd opziet! 't Is al zeer vermetel van mij aan Vondels verdiensten te twijfelen, nadat de goede man, door een Ploos van Amstel, door den schranderen Jeronimo de Bosch, door den hoogleeraar Siegenbeek, door Balthasar Huydecoper en door Jeronimo de Vries zoo hoog is verheven. Mocht mijnheer het ook voor eene soort van poëtische heiligschennis houden, ik make mij sterk hem te bewijzen, dat het bij Vondel niet alles goud is wat er blinkt!’

Behalven zekere onaangename gewaarwording, die bij de ontmoeting van een half krankzinnige ons onwillekeurig bekruipt, vond ik de zaak allerzonderlingst. Ik andwoordde dus zoo kalm mogelijk:

- ‘'t Zou me zeer verrassen, daar het bewijs van te ontvangen, meneer! Ik ga naar Amsterdam, om Vondels standbeeld te zien onthullen, en mijn hart klopt van blijdschap, enkel bij de gedachte aan dat heugelijk feest!’

- ‘Nu, mijn oud bloed kookt van verontwaardiging over zoo onrechtmatige hulde. Wil men standbeelden oprichten, men schenke er een aan Hooft, aan Huygens, aan den grooten Antonides... Maar Vondel, waar schuilt eigentlijk die grootheid van Vondel? Ik weet wel, mijnheer kan even goed als de anderen: Waar werd oprechter trouw - Constantijntje - O Farizeeusche grijns - en al de overige *chevaux de bataille* zijner voorgangers laten caracoleeren, maar heeft mijnheer Vondel gelezen, geheel gelezen?’

- ‘Ik zal oprecht zijn, meneer! De grootere leerdichten heb ik weinig beoefend, maar al de liederen, satyren, bruiloftsdichten, heel den dramatischen arbeid van onzen princelijken dichter heb ik trouw gelezen, lees ik nog dagelijks!’

- ‘Goed!’ - zeî de man van 1825. - ‘Ik zal dan tot mijnheer spreken, als tot een deskundige. Ik hecht geen geloof aan de gezwollen *loci communes*, die de menschen malkander over Vondels dichterlijke grootheid nazeggen. Ik wil toepassing van rechtvaardige kritiek. Mijnheer noemde daar liederen, satyren, dramaas. Om met het lierdicht te beginnen. Behalven de Reyen uit de treurspelen, waarin verdienste schuilt, - ik wil rechtvaardig zijn - spreek ik hier eerst van de andere lierdichten in drie deelen...’

- ‘Van Lennep gaf eene onvolprezen schoone uitgave van Vondels werken...’

- ‘Ik gebruik de uitgave van Westerman in duodecimo, een-en-twintig deelen groot. Voor Vondels lyrische poëzie bedien ik mij van de twee quarto deelen, die Brandt in 1682 te Franeker uitgaf. Wat vindt mijnheer daar schoons in? Het zoo vaak geprezen stuk: Amsterdams Wellekomst aan Frederik Hendrik begint met louter bombast en valsch vernuft. Huigh de Groots Verlossing is later veel

edeler en krachtiger bezongen door Loots en Tollens. “Terstond verandert hij in boeken” - is de eenige poëtische regel in het geheele stuk!’

- ‘Maar, met uw verlof, meneer! Ik mag u zoo niet langer laten spreken! Vondels lyrische kracht staat voor heel Nederland te hoog, wordt door iederen smaakvollen geest te dankbaar genoten, dan dat ik ze maar met eene enkele machtspreuk kan hooren laken. Nu is het mijne beurt u iets te bewijzen. Ik grijp maar een enkel gedichtjen uit den schat van schoonheden, die Vondel ons naliet. Heeft u zijn W i l t z a n g h gelezen?’

- ‘Ik heb alles gelezen! Maar van dat ding herinner ik mij niets meer!’

- ‘Welnu, luister:

Wat zongh het vrolijck vogelkijn,
Dat in den boomgaert zat!
Hoe heerlijck blinckt de zonneschijn
Van rijckdom en van schat!
Hoe ruischt de koelte in 't eicken hout,
En versch gesproten lof!
Hoe straelt de boterbloem als gout!
Wat heeft de wiltzangh stof!’

- ‘Dat is een vrij goed begin!’ - merkte de man van 1825 op. - ‘Hoe luidt het verder?’

- ‘Een vrij goed begin? Een kleinood van liefelijkheid en van schoonheid. De volle uitstorting van het gevoelige dichterhart, toen hij in de vrije, schoone natuur van het Gooi op het buiten van zijne vrienden Hinlopen bij Naarden in 1653 verkeerde. Hoe volkomen juist vervolgt hij:

Waer groeien eicken t' Amsterdam?
O kommerziecke Beurs,
Daer noit genoegen binnen quam!
Wat mist die plaets al geurs!
Wy vogels vliegen, warm gedost,
Gerust van tack in tack.
De hemel schaft ons dranck en kost,
De hemel is ons dack.
Wij zaeien noch wy maeien niet;
Wy teeren op den boer.
Als 't koren in zijn airen schiet,
Bestelt al 't lant ons voer.
Wy minnen zonder haet en nijt,
En danssen om de bruit:
Ons bruiloft bint zich aen geen tijt,
Zy duurt ons leven uit.’

- ‘Niet kwaad!’ - zeî de oude heer. - ‘Maar de brave Cats heeft wel fraayer rijmpjens dan dit liedeken gemaakt!’

- ‘Dan is het voor u niet geschreven, meneer!’ - riep ik vrij

driftig uit. - ‘Dat heeft de aartsbisschop van Mechelen ook tot Vondel gezegd, toen de dichter hem zijn degelijk leerdicht de A l t a a r g e h e i m n i s s e n opdroeg. Doch Vondel wist wel, dat bekrompenheid en dorperheid de waereld niet zouden verlaten! Daarom raadt hij ons aan 't slot van zijn W i l t z a n g h :

Wie nu een vogel worden wil,
Die trecke pluimen aen,
Vermy de stadt en straetgeschil,
En kieze een ruimer baen.’

De man met de g a r i c k -jas nam tusschen de zwart gehandschoende vingers een snuifjen uit eene zwarte snuifdoos en sprak eenigszins slepend:

- ‘Vondel moge dan als lierdichter wat beduiden, mijnheer zal gewis toegeven, dat hij als hekeldichter, ik wil zeggen paskwillendichter slechts vuige vuiligheden schreef, waarin de ware satyrieke geestigheid, zoo als bij Horatius, Juvenalis, Boileau, Rabener en Swift, geheel ontbreekt en die bij een beschaafd lezer van eenigen smaak, walging verwekken moeten!’

- ‘Een zeer beschaafd lezer, mijn waarde heer! dien ik meer smaak en wetenschap dan U moet toekennen, de te vroeg verscheiden Bakhuizen van den Brink getuigt juist het tegendeel. Lees het meesterlijk opstel in de Gids van 1837: “V o n d e l m e t R o s k a m e n R o m m e l p o t !”

- Mijnheer gelieve te bedenken, dat ik een ouderwetsch mensch ben en van die nieuwe snuf niets weet. Ik lees slechts de werken der bataafsche Maatschappij van taal- en dichtkunde en van Teylers Genootschap! Maar om van Vondels paskwillen dan te zwijgen, hij heeft eene macht van tooneelwerken nagelaten, die door de rechtbank eener rechtvaardige kritiek niet kunnen worden gekroond. Daar hebben wij in de eerste plaats de drie Jozefs-treurspelen....’

- ‘Ik begrijp waar u heen streeft, meneer! Gij wilt den J o z e f i n E g y p t e gispen, omdat Vondel met naïve trouw, met een gemoed voor onkuische tochten volkomen ontoegankelijk, het oud-testamentische verhaal van Potifars huisvrouw zonder aarzelen of omwindselen in zijn drama overbracht. Het eenige wat Vondel misdreef, is de keuze van zijn onderwerp, hij vleide zich eene andere Faedra en een anderen Hippolytus te zullen schilderen en.....’

- ‘Hij bezigde slechts de bordeeltaal van Boccaccio....’

- ‘Volkomen onwaar! Boccaccio had eene onreine verbeelding, een wulpsch genoegen bovendien in morsige tooneelen. “Vondel zal met een meesterlijk penceel zekere naaktheden schilderen” - mijn edele en fijngevoelende vriend Alberdingk Thijm heeft het voortreffelijk uitgedrukt - “maar altijd ademt er een gezond en eerbaar gevoel in zijn tafereel. Hij geeft zich niet uit voor een zededichter, en nogthans

maakt hij zich nooit schuldig aan ontkleedingen, als waarin Hooft en zelfs de vrome Cats eenig behagen schijnen gevonden te hebben. N a a k t en o n t k l e e d zijn twee verschillende begrippen!"'

- 'Nu dan laat ik mijnheer de Jozefs-treurspelen genieten. Maar dan zullen wij den P a l a m e d e s eens wat nader bezien. Vooreerst is er eene geweldige verminking der grieksche geschiedenis in op te merken. De Palamedes van Vondel heeft niets dan den naam gemeen met den Palamedes, dien wij bij den geschiedschrijver Dictys van Krete aantreffen!'

- 'Gelooft gij aan Dictys Cretensis, mijn waarde heer?'

- 'Ongetwijfeld!'

- 'Dan zal ik het genoegen hebben u te verklaren, dat die beroemde historieschrijver niet eens bestaat. In de vijfde eeuw stelde een anonymus, die zich den naam van Dictys Cretensis toeëigende, omdat die aan een soldaat van Idomeneus toekwam, een vormloos weefsel van fabelen saâm over het beleg van Troje. De anonymus heette eigentlijk Lucius Septimius en maakte den goeden lieden van anno 400 en zooveel wijs, dat het handschrift van Dictys Cretensis onder de regeering van keizer Nero door eene aardbeving op Creta was te voorschijn gekomen! Ik wensch u geluk met zulk een historiesch gezach!'

De oude stampte een paar reizen met zijn rotting, snoof met zijne zwarte vingers uit zijne zwarte doos en sprak bedaard:

- 'Neem den G y s b r e g h t v a n A e m s t e l dan. Van al Vondels treurspelen ken ik er geen, dat minder kunstwaarde heeft. Er is niets geschiedkundigs in, alles is logen. Wat doet die suffende Willebrord met zijne kloosterpraatjens er in, hij is geen personaadje in een treurspel naar den griekschen smaak. Evenzoo Badeloch, die volkomen overtollig is, die jammert en klaagt als eene burgervrouw, en in het laatste bedrijf met haar man krakeelt, of ze in eene amsterdamsche achterbuurt woonde. Bovendien vind ik het schaamteloos vermetel, den edelen Witte van Haamstee zoo te betichten, als de bode bij Vondel doet! Het gantsche stuk is misselijk!'

- 'Maar dat is de kritiek van een grofsmid! Dat is de smaak van een ezeldrijver! Ik geef mij verder de moeite niet u tegen te spreken, meneer!'

- 'Mijnheer zou mij toch niet kunnen overtuigen. Ik blijf bij mijn gevoelen. Zelfs in het veel geruchtmakend treurspel L u c i f e r vind ik het denkbeeld onzinnig, om hersenschimmige wezens op te voeren! Te gelooven, dat onder de bewoners van de gewesten der volmaakte gelukzaligheid een oproer uit dezelfde oorzaken als op aarde zou kunnen ontstaan, vind ik bijsterzinnig, om niet te zeggen afschuwelijk en godhoonend!'

- 'Nog een enkel woord, meneer! Ik houd mij met moeite in, waar ik geduldig de uitspraken van zulk eene polderjongens-aesthetiek moet aanhooren! Ik wil weten wie gij zijt, die op zoo hoogen toon Vondels onsterfelijk genie aanblaft? Uw naam.....'

- ‘Mijnheer behoude zijne bedaardheid! Ik zal mijnheer niet langer lastig vallen. Ik ben aan de plaats mijner bestemming gekomen, waar ik eene laatste poging voor den triumf mijner overtuiging ga beproeven. Mijn naam is P.C. Witsen Geysbeek.... ik ga naar...’

- ‘Haarlem!’ - riep de kondukteur en opende den waggon.

Verschrikt richtte ik mij op. Ik had van den aanvang tot dit oogenblik onrustig gedommeld. De dames, die zich in het Fransch geoefend hadden, stegen uit - ik bleef geheel alleen in den wagen.

III.
De Hulde der Toonkunst.

De Parkzaal te Amsterdam was des eigen avonds tegen zeven uren reeds geheel bezet. Bij mijn binnentreden lokte de stroom van licht, het bezig en woelig op en neêr loopen der feest-kommissarissen met helder groen en violet in 't knoopsgat, de toebereidselen tot het groot koncert onder leiding van onzen nederlandschen maestro J.J.H. Verhulst mij op nieuw tot levendige feestvreugde. De onrustige stemming, door mijne spoorwegmijmering met haar benauwden droom opgewekt, week volkomen - de vreugdebloem, die haar kelk schuw gesloten had, ontplooide zich weder liefelijk in mijn hart.

Het eerst viel mij in het oog de eenvoudige, maar karakteristieke verciering der zaal. Boven het orkest prijkte Vondels borstbeeld in een medaljon met bloemfestons omhangen, juist zoo als men die in de tweede helft der XVII eeuw schilderde. Daaronder stond met den eigenaardigen letterdruk van den tijd:

> ‘Ick wensch de goe gemeent
> En trouwe burgeryen
> In liefd' te zien vereent.’

Aandoenlijke gedachte! Bijna twee eeuwen zouden moeten verloopen, voordat deze vredewensch van den dichter in dier voege kon worden vervuld, dat de ‘goe gemeent’ zich in liefde vereenigde tot openbare en afdoende hulde voor zijn genie! Reeds is inmiddels de zangberg - een gantsch andere, als waarvan onze kunstoordeelaars der XVII en XVIII eeuw den mond vol hadden - bestegen door eene dichte menigte zangers en zangeressen, allen kunstenaars, kunstenaressen of dilettanten van de zangvereeniging der Maatschappij van Toonkunst(*), van de liedertafels: Euterpe, Amstels Mannenkoor, Oefening baart Kunst, Kunst en Vriendschap, en Musicae et Amicitiae. Reeds heft Verhulst zijn veldheersstaf, reeds klinken de eerste welluidende tonen door de zaal. Zoo is het uitmuntend:

(*) Afdeeling Amsterdam.

‘Nur Polyhymnia spricht die Seele aus!’

De eerste gave aan des grooten dichters schim is eene schoone rij van ruischende akkoorden - daarna klinken de stemmen van het reusachtige choor:

‘Heft aan, heft aan in blijde jubelgalmen!
De feestbazuin weêrschalle heinde en veer.
't Is Vondels feest!’

Heilige Toonkunst! hoe heerlijk weet gij in het diepst van 't gemoed te grijpen, zoo ras gij uwe stem doet hooren! Het was mij of ik geheel en al van jubel en verrukking werd doordrongen, toen het ‘feestkoor’ dus aanhief. De breede stroomen van muziek om mij henen juichten mij de luisterrijke zege toe van den grootsten zanger onzer natie. In één enkel oogenblik bedacht ik de nederige plaats door den bescheiden Vondel van 1610-1679 in Amsterdam bekleed, den vurigen moed en de edele geestdrift van den kampenden poëet, die het bloed van den grootsten staatsman zijns vaderlands niet heeft kunnen zien vloeyen, zonder met bruisende verontwaardiging te toornen over zoo vermetele kleingeestigheid - in een enkelen oogwenk doorleefde ik al het huiselijk en maatschappelijk leed van den trouwen echtgenoot, van den ernstig gestemden vader, van den uiterst prikkelbaren burger, zag ik hem weenen over het vroeg gestorven dochtertjen, over het kinderlijkjen, dat hem zoo melodieuze klachten ontlokte, over den dood van zijne dierbare gade, wier zachte, alles effenende liefde hem zijn leven had verheerlijkt, wier flink beleid zijn handelsbedrijf had geregeld - zag ik hem strijden om het behoud van zijn vurig geloof in den almachtigen God zijns levens, toen het twistrumoer der godsdienstige partijën hem weerzin inboezemde voor eene kerk, die de spitsvondigheden der rede vierde en de innige nederigheid des vromen gemoeds vergat - zag ik hem gebogen onder de schampere minachting, welke vriend en vijand voor den man veil hadden, die geens dings eerder moede was, dan der laffe, gewetenlooze ruste - vond ik hem eindelijk met den hoed eerbiedig in de hand, den grijzen schedel ootmoedig gebogen in Burgemeesterskamer, toen hem het ontslag uit zijne armzalige bediening en het behoud zijner wedde door de trotsche stadsregenten werd aangezegd.

Dit alles woelde door mijn hoofd en gemoed, terwijl Verhulst en Hofdijk mij met forsche tonen en fiere verzen als overstelpten. V o n d e l , I n l e i d i n g e n f e e s t k o o r zoo luidde de titel van deze schepping. Van het eerste jubelende schitterende begin was een overgang gekomen in ernstigen, statigen trant, toen Dichter en Komponist zich begaven tot de schildering van de stilte der nachtelijke uren, van de eerste morgenschemering in zachten rozenglans, van het statig

rijzen der alles verduisterende zonne. En thands barstte het los met zangerig b r i o :

‘Zoo, zoo zijt gy opgerezen,
Met uw heerlyk stralend wezen,
Met uw vlammend dicht-genie,
Vondel! roem der harpenaren!
Vondel! Vorst der dichtrenscharen!
Heros onzer Poëzy!’

Lieflijk ernstig onder klankrijke begeleiding van kopertonen golfde de feestzang met epische breedheid verder, tot weder het b r i o zegevierde in den jubelzang:

‘Heil, Prins der dichtren heil! Heil, roem der harpenaren!
U kroont het nageslacht, en om die lauwerblâren
Straalt de eeuwge glorie van den geest,
Die in uw harte daalde en uitzweefde op uw snaren.
Heil, Neêrlands Dichtervorst! Heil, roem der Harpenaren!
Des Hemels glimlach glanst onsterflyk om uw hairen:
Gy zijt uw roeping trouw geweest!’

Terwijl alzoo de edelste aandoeningen des harten door muziek en poëzie werden opgewekt, volgde na korte pauze een fragment uit J.A. van Eykens kompozitie op Vondels L u c i f e r en wel de eerste Rei uit het eerste bedrijf:

‘Wie is het, die zoo hoog gezeten’.

Zoo dikwijls ik dit engelenchoor bij Vondel las, werd eene zeer bizondere stemming over mij vaardig. Het was mij of ik eene zilveren sopraanstem hoorde aanheffen, een klankrijk, smeltend, steeds aanzwellend orgelakkoord begeleidde die stem, de slanke booggewelven eener gothische kathedraal spanden hunne kroonen op onmetelijke hoogte boven mij. Plotseling na de eerbiedige vraag:

‘Wie is het? noemt, beschrijft ons Hem!’

valt een choor van duizend jubelende stemmen in met den triumfkreet:

‘Dat 's GODT. Oneindigh, eeuwigh Wezen
Van alle ding, dat wezen heeft!’

Zóó, dacht mij, waren deze regelen uit de diepte van Vondels godsdienstige geestdrift opgeweld, zóó mochten zij - muziek reeds door den statigen klank van Z a n g , T e g e n z a n g en T o e z a n g - door den toonkunstenaar op het indrukwekkendst worden teruggegeven.

Was ik bij den aanhef van Van Eykens choor dus een oogenblik uit mijne stemming verplaatst, weldra beheerschte mij de grootsche, edele lyrische opvatting van den kunstenaar, die choor en sopraanstem in den eersten Z a n g afwisselde, en in den T e g e n z a n g met voortreffelijke uitwerking over al zijne vokale en instrumentale krachten beschikte, om zijne stoute fortissimoos met zoetvloeyende altstrofen af te wisselen. Zoo klonk in den Tegenzangh:

‘Ghy waert, ghy zijt,
Ghy blijft de zelve, alle Englekennis
En uitspraeck, zwack en onbequaem,
Is maer ontheiliging, en schennis:’

de liefelijkste c o n t r a l t o, zoo werd de diepste eerbied, het hoogst ontzach met de strengste eenvoudigheid weêrgegeven, terwijl straks de zegevierende stemmen van het gantsche choor:

‘Want ieder draeght zyn' eigen naem,
Behalve ghy. Wie kan U noemen
Bij uwen naam?’

hare klankrijkste kracht bekomen, als de T o e z a n g jubelt:

‘Heiligh, heiligh, noch eens heiligh,
Driemaal heiligh: eer zij Godt.
Buiten Godt is 't nergens veiligh.
Heiligh is het hoogh gebodt.’

Hier is de Rei uit. Wat volgt, zijn slot-regelen van het eerste bedrijf, al heeft Vondel ze ook bij den T o e z a n g doen drukken; allervoortreffelijkst deed de komponist ze in een bassolo hooren met twee regelen choorfinale. Waar echter de eerste onovertroffen Rei van den L u c i f e r uit Van Eykens schepping, om het belang van den weêrgaloozen text, werd gekozen, ware wellicht eene uitlating dier slotregelen wenschelijk geweest.

Daverende toejuiching getuigde hoe diep ieders gemoed was ontroerd bij het opwekken der echo van Vondels stem door den tooverstaf van Polyhymniaas edelen priester. 't Deed mij goed te zien, dat tal van treffelijke letterkundige, muzikale en plastische kunstenaars onder de feestgenooten zitting hadden genomen! Hunne vurige geestdrift ontvlamde de mijne te meer, daar de gedachte aan de tegenwoordige Vondelshulde door het levend geslacht van kunstenaren mij eene weldadige vergoeding bood voor de minachting der laatdunkende stadgenooten van den grooten man, die met den lafhartigen en leuterenden Japik Priaep uit Brouwershaven wegliepen, eene weldadige vergoeding tevens voor de koele uitgalmingen der XVIII-eeuwsche aristarchen, die zeldzaam zijne werken beoefenden, maar bijzonder mild waren met..... ploertige bijvoegelijke naamwoorden.

Stoute en milde melodiën wekten op nieuw mijne aandacht. Ver-

hulsts Ouverture op den Gysbreght van Aemstel werd aangevangen. Zoo ooit eene toonschepping de wezentlijke afspiegeling in klanken gat van eene gegeven, grootsche gedachte, dan voorzeker deze ouverture. Frischheid, fierheid, kracht ademden mij uit elken maat tegen. Het heroische element in den Gysbreght werd door klankrijke effekten van de koperinstrumenten uitmuntend aangegeven. Het verrassen der stad bij nacht, toen Vosmeer den brand stak in 't holle Zeepaard, toen klooster en kapel werden ontwijd door ruitren en knechten, toen Bisschop Gozewijn te midden van den stoet der kuische nonnen zat - al de onheilen en misdaden van dien éenen gruwelnacht verschijnen voor de verbeelding. Het zachte snarenspel daarentegen herinnert aan de bange burchtvrouw van Aemstel, wier oprechte trouw zoo heerlijk werd vereeuwigd door de Rei van Burchtzaten. In de finale eindelijk vond ik bij de schoone epische vlucht der kompozitie den Hemelbode terug, wiens profetiesch woord de heerlijkheid van het machtig Amsterdam doet schitteren in de toekomst. Verhulst heeft Vondel volkomen recht gedaan!

Juist deze epische vlucht der toonschepping overtuigde mij op nieuw van het voortreffelijke kunstgehalte der tragoedie. Met al zijne anachronismen, met al zijne virgilianismen staat bij mij de Gysbrecht van Aemstel onmiddellijk na den Lucifer. Het bovennatuurlijke element door den dichter met geniaal geluk aan de Aeneïs ontleend, schenkt juist de heroïesch-tragische wijding aan het stuk, Gysbreghts verwoeste stad treedt als de waarachtig tragische figuur op. De aartsengel Rafaël getuigt het:

> ‘O, Gysbreght set getroost uw schouders onder 't kruys
> U opgeleyd van God. 't Is al vergeefs dit buis
> Verdaedight; hadden wy 't in ons behoed genomen,
> 't En waer met Amsterdam soo verre noyt gekomen.’

Bedenkt men nu, dat in de verborgen diepte van Vondels geest eene sterke overhelling naar het Katholieke Christendom heerschte, dan is den greep, om Rafaël, als bode des hemels, naar het benarde Aemstelslot te doen afdalen, te meer dichterlijke verdienste toe te kennen. Het onmiddellijk ingrijpen van de hemelsche machten in Gysbreghts lot vormt het echt epiesch element in dit treurspel - de lijdende stad wordt er te heerlijker en belangwekkender door, naarmate zij zichtbaarder onder de bescherming des Hemels staat.

Doch een vierstemmig mannenchoor heeft reeds de eerste tonen gezongen van Vondels Wiltzangh, muziek van Verhulst. Daar schalt het vroolijk en liefelijk rond, het zangerige lied, door den komponist in koppletten afgedeeld, schoon de dichter het hem niet uitdrukkelijk vergunde, maar tevens nimmer euvel zou geduid hebben, had hij Verhulsts muziek bij zijn Wiltzangh gehoord. Het melodieuze, schilderende, roerende bij de woorden:

‘Wy zaeien noch wy maeien niet:
Wy teeren op den boer,
Als 't koren in zijn airen schiet
Bestelt al 't lant ons voer.’

moet genoten, kan niet beschreven worden, evenmin als de gelukkige uitwerking door sopraan- en altstemmen aan 't slot te weeg gebracht, na den bezielenden regel:

‘Wie nu een vogel worden wil!’

En de lyrische stemming, zoo uitmuntend opgewekt, steeg nog voortdurend hooger bij al de feestgenooten, toen eindelijk de uitgebreidste voor dien onvergeetlijken avond, toen de F e e s t-C a n t a t e van Richard Hol en Hofdijk werd aangevangen.

Voor mannenchoor, soloos en instrumentale begeleiding geschreven, munt dit grootsche werk uit door allergeestigste toonschakeering van de gedachte des dichters, door verrassende wendingen en genialen glans. Hofdijk kiest zich bij de inleiding een symbool van Vondels genie: de nachtegaal en de aadlaar tot één wezen saâm gesmolten, de zeldzame vereeniging van stoute vlucht en liefelijk geluid. Richard Hol begreep de volheid dezer gedachte. Een welluidende fluitsolo opent de Feestkantate, de sopraan en de tenoorstem vervolgen dien liefelijk idyllischen klankenstroom, totdat het choor met geestdrift getuigt:

‘Dat, Vondel! is uw beeld, zoo zijt ge ons oog verschenen,
Den nachtegaal en d' adelaar
Smolt gy harmoniesch in elkaâr.’

In dat zelfde choor neemt de komponist een nieuw beeld op van den dichter - hier iets minder muzikaal in zijne verzen, dan elders - Vondel, de zon der poëzie. Met treffenden eenvoud vertolkte daarop Richard Hol het intermezzo voor choor, het zinken van de zon, het aanbreken van den nacht, om in een meesterlijk dubbelchoor, aanheffend:

‘Neen, neen, neen!’

al de kracht, al den gloed, al de veelzijdigheid van zijn heerlijk muzikaal talent te ontwikkelen. Onder het geestigst snarenspel voltooit het dubbelchoor zijne hymne met de woorden:

‘Daarom, Vondel! Neêrlands wonder!
Gaat u w zonne nimmer onder:
't Licht van waarheid, recht en plicht,
Stralend van Gods aangezicht,
Spiegelt eeuwig in uw dicht.’

Dan volgt een terzet voor sopraan, tenoor en bas en een bariton-solo, waarin de komponist aan de hand van den dichter al de nuancen en lichtzijden van Vondels genie schildert. Buitengewoon glansrijk was de muzikale interpretatie aan het slot van het terzet:

‘Magdalenaas liefdetranen,’

klonk in een zilveren toonregen uit den mond der sopraan:

‘Petrus' vaste aanhankelijkheid,’

werd door den tenoor gezongen, terwijl voor de volle kracht van den bas gespaard bleef het distychon:

‘'s Doopers plettrend boetvermanen,
Naast eens Paulus' majesteit,’ -

en eindelijk de drie stemmen zich vereenigden in het slotkopplet:

‘Dat ontbruist met volle stroomen
Aan uw reine poëzy.
Wie Gods licht naby mocht komen -
Niemant, Vondel! meer dan gy!’

Maar Richard Hols meesterlijkste greep zou aan het luisterrijk eind der Kantate uitblinken. Met een recitatief voor sopraan en een quintet werd de heugelijke tijding van het standbeeld gebracht:

‘De zerk, die uw gebeente dekt,
Is niet by machte een stem te smoren
Waarin 't genie zijn kracht deed hooren!
Een nieuw geslacht is opgewekt,
En neigt tot U zijn gretige ooren.
Het drinkt niet slechts uw toovertaal
Met zwijgend' adem in: 't wil in uw fiere trekken
- Zonne, adelaar en nachtegaal! -
Ook d' afdruk van uw geest ontdekken,
En giet uw standbeeld in metaal.’

Was de Dichter hier gelukkig gestemd, de Maestro sleepte ieder meê, door het plechtig pianissimo bij den regel:

‘Het(*) drinkt niet slechts uw toovertaal
Met zwijgend' adem in:’

maar vooral door den voortreffelijk gefigureerden klimax en het onverwacht, overstelpend, donderend effekt in den eindregel:

‘En giet uw standbeeld in metaal!’

Richard Hol, de toejuichingen van de bewogen en jubelende menigte waren wel verdiend, gij hebt aan Vondels feest een onvergankelijken, edelen luister bijgezet! - Gij hebt met uw dichter Hofdijk het schoon-

(*) Nieuw geslacht.

ste loon der kunst verworven: een dankbaren traan en een vurigen handdruk!

Bij het einde van het eerste deel der muzikale feestviering in het Park zag ik, dat het tweede wel uitnemend kunstgenot in de symfonie N°. 5 van L. van Beethoven en in het Halleluja uit den Messias van Haendel beloofde, maar dat de eigentlijke Vondels-verheerlijking door de Toonkunst zich slechts tot een T u s s c h e n z a n g zou beperken. Wel verre van eenige opmerking, hoe gering ook, te fluisteren, deed de dankbare herinnering aan het schoon geheel, waarin zoo veel vrijwillig aangeboden en heerlijk ten toon gespreid talent had geschitterd, mij met groote opgetogenheid overwegen, dat de aangekondigde werken tot de allerschoonste behooren, die in de geschiedenis der muzikale kunst bekend zijn. Juist achter mij hoorde ik twee nationaal-liberalen van nederlandschen bodem twisten:

- 'En ik vind het niet goed, dat ze op Vondels feest nog meer van die d u i t s c h e muziek laten hooren!'
- 'Duitsch is tegenwoordig synoniem met Pruisiesch...'
- 'Dank je wel' - zeî een derde stem. - 'Ik begrijp niet, hoe je er over kunt spreken. Beethoven is een Hollander van geboorte en Haendel is al lang door de Engelschen geannexeerd!'

Het gesprek werd niet vervolgd. De vijfde symfonie begon. Met ademlooze stilte werd het meesterstuk gevolgd, ieder was in aandachtige bewondering verloren. 't Was of ik uit een droom ontwaakte, toen eindelijk de oceaan van melodiën zich ter ruste vleide en het geluid wegruischte door de zaal. Onwillekeurig zag ik den text in van den T u s s c h e n z a n g door * * *, en las met voortdurend klimmende toejuiching:

'O Poëzie! "hoe lieflijk is uw tredt!
Waer gy de voeten zet,
Daer wassen leliën en geuren,
Een regenboogh van schoone kleuren
En hartverquickend kruit:"
Zoo treedt gij voor de SCHOONHEID uit,
Die rijk gedost in teedre stralen
Op alle macht komt zegepralen,
En d' ademzucht op onze lippen stuit,
Terwijl wij, huivrend, om haar schreden dwalen.'

Wie is de dichter van zoo verheven, eenvoudig schoone regelen? Maar reeds word ik in mijne gissingen gestuit, daar de kunstenaresse optreedt, die met wonderschoone, gevoelvolle contralto de aria aanheft, door Verhulst meesterlijk in muziek gebracht. De melodie dier stem, reeds bij Van Eykens Rei uit den L u c i f e r zoo treffend en liefelijk, zwelt nu tot hare volle kracht, als zij na de inleiding vervolgt:

'Zoo zijt gij SCHOONHEID, als de citherslag
Van Vondel rondklinkt over veld en steden:
Dan wijkt de nacht; dan is het klare dag:
Herwonnen schijnt het lang bejammerd Eden'

Majestueus, met innigen eerbied voor de grootsche gedachte van het gedicht, vloeyen de schoone nederlandsche woorden van de kunstrijke lippen der zangeres. Onovertrefbaar verheven vooral klonk mij het bezielde slot van het gedicht:

‘Van wien die tooverkracht? - Van HEM,
Den Vader - die “zo hoogh gezeten”
Het vuur der Liefde, 't licht van 't Weten
Doet stroomen in des Dichters stem,
Doet spatten van des Kunstnaars vingren
En over 't hoofd des Volks doet slingren,
Dat, diepgeroerd, zijn Ideaal
Herkent in Vorm, in Verw, en Taal
En juicht in Schoonheids zegepraal.

O Poëzie, gezegend Englenbeeld,
Zoolang gij leeft is de aarde niet misdeeld.’

Voor mij was er geen twijfel meer. Zou de heerlijke stem van Mevrouw Cuypers-Alberdingk Thijm zoo roerend, zoo ontzachwekkend, zoo hartveroverend hebben geklonken, als een ander dan haar veelbeminde broeder haar de woorden op de lippen had gelegd?

Wat mij aangaat, overweldigd door zoovele kostelijke indrukken, als ik in die ure genoot, ik waande bij dien zang, dat al 't aardsche verdween uit mijn oog, dat een Rei van onzichtbare harpspelers de gouden snaren deed trillen en dat eene Englenstem de lof van den Schepper der Schoonheid zong!

IV.
Bij Vondels graf.

‘O Sonnenschein, o Sonnenschein!’

Zoo juichte menig des morgens van Vrijdag 18 Oktober 1867, den dag, waarop het standbeeld van Joost van den Vondel zou worden onthuld. De Wijnmaand had zich tot op dat oogenblik zoo nevelig, zoo guur, zoo stroomend, zoo plassend en spattend ingezet, dat ieder met zekere zorg aan de Vondelsfeesten in het midden dier maand dacht. Des morgens van den 18 Oktober spande de blauwe hemel zich over de feestvierende hoofdstad, de gulden zonnestralen gluurden nieuwsgierig langs huizen en grachten, waar het rood-wit-en-blauw op de frissche bries luchtig uitwoei. In de straten, die naar den Dam geleidden, was nog drukker vergang dan gewoonlijk te bespeuren. Enkele korporatiën, muzikale en letterkundige gilden van onzen tijd, in 't zwart van onzen tijd - leve de praktische kleur dezer eeuw! - richtten zich met fraai gestikte banieren naar de Nieuwe Kerk.

Omstreeks half tien vond ik daar eene allerbelangrijkste vereeniging

van allerlei vereerders van Vondel bijeen. Sints den 8 Februari 1679 onder de hooge gewelven der Nieuwe Kerk de echo uitstierf van den voetstap dergenen, die Vondel ten grave droegen, sints in 1772 de deftige aanspraken van de leden der vereeniging D i l i g e n t i a e O m n i a door het ledige gebouw galmden, was Vondels naam daar ter plaatse niet weder opentlijk uitgesproken. Het opschrift zelfs van de blauwe zerk, die zijne asch bedekte, sleet uit onder den sloffenden tred der hijgende stovenzetsters, onder den lompen schoen van de kijvende kerkeknechts. De goê gemeente stroomde jaar in jaar uit, zondag op zondag door de Nieuwe Kerk, honderden en duizenden van onverschilligen traden over dien steen, naar huis haastend, als de leeraar wat 'lang van stof' was geweest.

Doch op dit oogenblik was een geheel ander schouwspel aan de grafsteê van Joost van den Vondel waar te nemen. De blauwe zerk was zorgvuldig van stof gezuiverd - een krans van gele immortellen vestigde thands ieders aandacht op den kleinen vierkanten steen, waaronder een der grootste Nederlanders van de XVII eeuw was ter ruste gelegd. De tintelende zonnestralen boven aan de gewelven der kerk schenen opzettelijk zoo luisterrijk te schitteren, de lang verstorven echoos van tweehonderd jaren bijna geleden schenen blijde te ontwaken onder het woelig gedruisch der binnenstroomende feestschare.

Te midden van deze staafden vele smaakvolle Zuid-Nederlanders, dat zij het gewicht van dezen dag volledig begrepen hadden, dat zij, hoewel verder verwijderd van Amsterdam dan menig onzer, niet schroomden van Gent of Brussel ter beêvaart op te trekken naar het graf van h u n n e n, zoo goed als van o n z e n Vondel. Want Joost van den Vondel, uit brabantsche ouders geboren, met het echte brabantsche bloed in de aderen, vormt door zijn amsterdamsch leven en werken, door zijn amsterdamsch burgerschap den schoonen band, die in de geschiedenis onzer letteren Zuid en Noord gedurende de XVII eeuw aan elkander verbindt. Mocht het Zuiden sints 1585 eene eeuw achteruit zijn geschoven door spaansch wapengeweld, de edelste vertegenwoordigers van de zuid-nederlandsche natie kwamen in de vrije Republiek adem scheppen en onder deze Joost van den Vondel. Hadde onze Marnix - ook een Brabander - niet moeten wijken voor Parma, dan zouden geen duizenden van kunstrijke Vlamingen en Brabanders - waaronder, om een enkel voorbeeld te noemen, z e v e n t i e n, die het hoogleeraarsambt te Leiden gingen bekleeden - zich naar deze gewesten begeven hebben, dan ware wellicht Andwerpen, de stad, die Hooft eene tweede echtgenoote schonk, ook de stad geworden, waar binnen Vondel zijn L u c i f e r geschreven hadde. Eere alzoo aan die wakkere zuid-nederlandsche feestgenooten, welke den Vondelsdag te Amsterdam kwamen bijwonen, eere ook aan de belgische Regeering, die niet alleen op de grootmoedigste wijze bijdroeg tot oprichting van

het gedenkteeken, maar zich ook afzonderlijk deed vertegenwoordigen bij de plechtigheid der onthulling!

Intusschen was de kerk bijkans gevuld met afgevaardigden van alles wat binnen Amsterdam zich aan toonkunst, schilderkunst, letterkundige kunst en tooneelkunst, aan boekhandel en drukpers wijdt. Ieder was eene eigene standplaats in de ruime gangen aangewezen, waarbij ook de weeskinderen van allerlei kerkgenootschap en gezindheden zich mochten aansluiten, hunkerende om vader Vondel hulde te brengen, voor wat hij weleer aan de poort van een hunner gestichten had geschreven! Bij het graf schaarden wij ons thands tot aaadachtig hooren. De man, die zich reeds vele jaren onvergankelijke lauweren won door de allerverdienstelijkste uitgave van Vondels dicht en proza, de man, die in de laatste zeven jaren zich velerlei moeilijken arbeid getroostte voor de verwezentlijking van het schoone denkbeeld: een monument aan Vondel op te richten: - Mr. Jacob van Lennep verscheen bij de grafzerk met den immortellen-krans. Een Amsterdammer, een dichter, een geleerde als Vondel, als Vondel gekroond met de eerwaardige kroon der grijsheid, stond Van Lennep daar gereed het eerste woord te spreken, 't welk het schoone feest van dien dag op aandoenlijk plechtige wijze zou inwijden. Met ingespannen aandacht vernam ieder de stem van den veelgeliefden Dichter, die aldus aanving:

> '- Het was op den 8sten February 1679, dat in dit graf het stoffelijk overschot werd bijgezet van den op den 5den bevorens overleden Joost van den Vondel. Datzelfde graf had op 16 Mei 1670 reeds in zijn schoot ontvangen Willem van den Vondel, 's dichters kleinzoon; en, op 6 December 1675, 's dichters beminde dochter en liefderijke verzorgster, Anna. Het was geenszins zijn eigen graf; want het behoorde aan zijn vriend Pieter Blesen, den man, die hem sinds jaren, waar 't zijn tijdelijke belangen gold, trouwhartig met zijn raad had bijgestaan, en die het zich tot een eer rekende, hem ook na zijn dood een rustplaats te bezorgen.
> De omstandigheid, dat het niet Vondels eigen graf was, verklaart dan ook, dat bij 's mans dood er niets op de zerk kwam te staan. Eerst na verloop van een drietal jaren liet Blesen, op aansporing van den Schepen (later Burgemeester) Joan Six en andere vereerders van Vondel er op beitelen:
>
> *Hic jacet Vondelus*
> *Phoebo et Musis amicus.*
>
> d.i. 'hier rust Vondel, geliefd bij Apollo en de Muzen.'
> Dit gemis van eenig sprekend gedenkteeken op het graf des ontslapenen dichters deed, ongeveer een eeuw later, de leden van zeker kunstgenootschap hier ter stede, dat zich onder de zinspreuk: *Diligentiae omnia* in de dichtkunst oefende, het besluit vormen, er een te zijner nagedachtenis op te richten.
> Dat herinneringsteeken ziet gij ginds: het bestaat uit een marmeren lijkbus, met lauwerbladen en festoenen vercierd en rustende op een voet van wit en zwart marmer, met het opschrift: 'Overleden 1679 - Vondel -

door het Genootschap onder de zinspreuk *Diligentiae omnia* 1772.
Veertien beoefenaars of beminnaars der Poëzij hadden Vondel ten grave gedra-

gen: een vriend had met een paar regels de plek aangewezen waar hij rustte; en een bijzonder Genootschap hem, honderd jaar later, een nederige hulde gebracht. Maar wat had, nadat bijna twee eeuwen sedert zijn dood verloopen waren, wat had de stad, waar hij leefde en werkte, wat had de natie gedaan ter vereering van een harer grootste en roemrijkste zonen? - Tot heden n i e t s .
Doch de tijd is gekomen, dat stad en land een te lang gepleegd verzuim vergoeden; dat niet langer alleen een versleten schrift in een vergeten grafzerk of een lijkbus aan een kerkpilaar, maar een waardig gedenkteeken luide en in 't openbaar aan landgenoot en vreemdeling verkondigen zal: "Nederland houdt zijn groote mannen in eere."
De ure ter inwijding van dat gedenkteeken nadert vast. -
Geen veertien vereerders, honderden hebben zich hier vereenigd om in plechtigen optocht zich naar de plek te begeven, waar andere honderden hen verwachtende zijn om gezamentlijk die taak te helpen verrichten. Op dan! gij allen die met dat loflijk doel hier te zamen zijt gekomen: op dan! en tuige het in feestdosch gehulde Amsterdam, als het u door zijne straten en grachten voorbij ziet trekken, dat de liefde voor taal en poëzij, dat de zucht om de nagedachtenis van groote en waardige landgenooten te vereeren, nog bij het tegenwoordige geslacht in tal van harten leeft!'(*)

Er zijn oogenblikken, waarin de vreugde des harten zich niet door luidruchtig gejuich kan uiten - onder de statige booggewelven der Nieuwe Kerk gevoelden allen, die daar om Vondels grafzerk stonden geschaard, dat een bewogen zwijgen gepaster hulde was dan een vroolijk gejubel!

Reeds schaart de optocht zich daar buiten. De dichter-fenix, wiens assche voor twee eeuwen onder de zwijgende zerken was weggelegd, stond thands daarbuiten in nieuwen luister te verrijzen! Met eene blijdschap, zoo levendig en volkomen als zeldzaam mijn deel was, spoedde ik mij ter kerke uit naar den Dam. De lieve zon scheen met warmen, vriendelijken zondagsgloed over de gebouwen, de vlaggen, de talrijke menigte en den plechtigen optocht.

De plechtige optocht! Toen ik dien later in zijne verschillende bestanddeelen mocht overzien, trof mij de verwantschap van dezen triumfeerenden stoet met de prachtlievende ommegangen onzer zestiende-eeuwsche rhetorijkers. Kunstgilden, praalwagens, blazoenen en banieren - alles was wederom als voorheen bijeengekomen voor het feestelijk Landjuweel. Thands echter gold het een ander landjuweel, gold het een schitterend gesteente aan de eerekroon des vaderlands, gold het Vondel! Liedertafels, als 'E u t e r p e', als 'A m s t e l s M a n n e n k o o r', als 'O e f e n i n g b a a r t K u n s t', maatschappijen als 'A p o l l o', als 'C a e c i l i a', als 'A r t i e t A m i c i t i a e', korporatiën als 'd e D i r e k t i e v a n d e n G r o o t e n S c h o u w b u r g m e t p e r s o n e e l', als 'de H e e r e n B o a s

(*) Met diep gevoelde erkentelijkheid grijpt de steller dezer regelen de gelegenheid aan, om zijn hoogvereerden vriend Mr. J. van Lennep in 't openbaar te danken voor de uitnemende heuschheid, waarmeê hij hem deze en volgende redevoeringen tot opluistering van zijn verslag heeft aangeboden.

en Judels met personeel', als 'de Boogschutterij: Genoegen zij ons doel' vormden de eerste afdeeling van den optocht. Daarna volgde de Wagen der Faam, eene feestgave van den nederlandschen Boekhandel. Boven op het cierlijk gedrapeerde voertuig stak eene gevleugelde Faam de trompet. Tallooze schilden en kartels vermelden zeer eigenaardig de namen van Vondels Uitgevers: Dirck Pietersen Pers, - 'die zijn boeken en zijn prenten op het duurste wist te venten' - Jacob Aertsen Colom en Abraham de Wees, die grootmoedig in plaats van zijn dichter de boete aan dezen opgelegd voor de Maria Stuart betaalde. Dit fraai geheel, onder opzicht van een uitmuntend kunstenaar als Cuypers voltooid - gelijk al de andere praalwagens - werd door een onheil vóor zijne aankomst ter bestemder plaats beschadigd. De feestgenooten werden daarvoor door eene menigte fraaye kwinkslagen schadeloos gesteld - zelfs de amsterdamsche volksluim liet zich niet onbetuigd.

Het tweede deel van den optocht bestond uit H.H. boekhandelaren en boekdrukkers, en uit de rhetorijkerkamers 'Onderling Genoegen' en 'Joost van den Vondel.' Bij hen sloot zich aan de Wagen der nederlandsche Drukpers, feestgave der boekdrukkerspatroons. Onder eene cierlijke huif met kleurrijke banderollen getooid, werkte eene drukpers en spreidde men gelegenheidsverzen onder de menigte. Karakteristiek waren op de schilden, die dezen wagen vercierden, de borstbeelden van Vondel en van Laurens Coster gemaald, terwijl op fraai geschilderde kartels de namen van Dirck Martens, den eersten vlaamschen boekdrukker, van Blaeu, Plantijn, Elzevier en Moerentorf te lezen waren. Wapenborden van Nederland, België, Oost- en West-Indië, Duitschland, Frankrijk, Engeland en de Kaap - wij zochten te vergeefs de schitterende starren der United States, waar veel Nederlandsch gelezen wordt - symbolizeerden de waereld, waarin het gedrukte nederlandsche woord rondklinkt. Bij dit praalgevaarte voegden zich Afgevaardigden uit de typographische Vereenigingen: 'de Nederlandsche Drukpers' en 'Voorzorg en Genoegen': daarna volgde de lange stoet der Weeskinderen uit het Burger-Weeshuis, uit het doopsgezinde-diakonie-, evangeliesch-Luthersche- en hersteld-evangeliesch- Luthersche Weeshuis, met de verschillende israëlitische Weeshuizen, het roomsch-katholieke Jongens-Weeshuis en het waalsche Weeshuis. Deputatiën uit Liedertafels buiten Amsterdam, het Muziek-Genootschap 'Sempre Crescendo', de liedertafel: 'Zanglust' en de vereeniging: 'Vriendschap en Eendracht', besloten dit gedeelte van den optocht.

Het derde deel van den trein bestond uit den Wagen der Poëzie, die eene fraaye allegorische figuur, op een throon, omgeven van tropische planten rondvoerde, en door de smaakvolle rangschikking een der cieraden van den stoet uitmaakte. De Leden der Feestkommissiën en der Sub-Kommissiën ook uit Zuid-Nederland volgden dezen wagen.

De Rhetorijkamer: ‘H e l m e r s ’ en de Handboogschutterij: ‘C o n c o r d i a ’ sloten het geheel, 't welk door de amsterdamsche politie en de nederlandsche huzaren voor de al te levendige belangstelling der menigte werd beschermd. Langzaam bewoog zich de stoet van den Dam naar het Rokin, langs de Reguliersbreêstraat naar de Botermarkt - waar de metalen Rembrandt zich scheen te vermeyen, dat zijn grooten broeder in de kunst alras gelijke eer als hem zelven zou te beurt vallen - langs Amstelstraat en Amstel, langs Keizersgracht en Leidsche Straat naar het Leidsche Plein, om langs den Buitencingel, door de Vondelstraat naar het Rij- en Wandelpark en het eigentlijk feestterrein te streven.

(Slot volgt.)

Suum cuique.

Het tijdschrift voor Ned. Indië en het batig slot.

In de vijfde aflevering, voor Mei 1867, van het Tijdschrift voor Ned. Indië komt aan het hoofd van eenige kleine artikels onder den titel van *Varia* een kort opstel van de Redactie voor betreffende de beoordeeling van den nieuwen jaargang door de *Java-bode*, die het, zoo als wij daar vernemen, ‘niet verkroppen kan, dat de nieuwe Redactie van genoemd tijdschrift de vernietiging van het batig slot niet in hare banier geschreven heeft.’

‘Onder de leden onzer Redactie, dus lezen wij daar verder, is zeker niemand, die niet den wensch koestert, dat de Nederlandsche finantiën zoo spoedig mogelijk onafhankelijk worden gemaakt van de indische baten; niemand, die niet bereid is elke poging in die rigting toe te juichen en te bevorderen; niemand, die niet beseft, dat de behoefte aan een groot batig slot voor Nederland de grootste hinderpaal is om in de koloniale zaken helder te zien en regtvaardig jegens Indië te handelen. Maar is het gebruik van het batig slot ten behoeve van het moederland *een diefstal*, zooals de indische pers ons dit dagelijks opdringt? Ziedaar wat zeker niet ieder lid der Redactie zou willen toestemmen, onder anderen niet de schrijver van het artikel “onze koloniale staatkunde,” geschreven naar aanleiding van het beroep van den Hr. Van der Wijck op het Nederlandsche volk, in de Gids voor December 1865. Zijn omstandigheden ondenkbaar, waaronder Nederlandsche staatslieden zich verpligt mogten achten in het gebruik van de batige sloten te berusten, wat zeker niemand zou mogen doen, indien ze werkelijk 's naasten goed waren? Ziedaar, wat zeker nooit kan worden toegegeven door die leden der Redactie, die ministeriele portefeuilles gevoerd hebben en als ministers het evenwigt tusschen inkomsten en uitgaven slechts door de indische baten hebben kunnen verzekeren. Is het mogelijk, nu ongelukkigerwijze onze geheele huishouding op die jaren lang genoten baten gebaseerd is, die oogenblikkelijk geheel los te laten, en zou dit zelfs voor Indië voordeelig wezen, tenzij men mogt aannemen, dat het reeds rijp is om geheel op zich zelf te staan? Ziedaar, wat zeker geen enkel lid der Redactie zou willen beweren’.... enz.

Ziedaar eene verdediging, indien 't er eene heeten kan, maar eene, die men zeker niet van eene vereeniging van het zevental mannen, die thans de Redactie van genoemd tijdschrift uitmaken, zou hebben kunnen verwachten, maar die daarin wel het bewijs leveren, ‘dat de behoefte aan een groot batig slot voor Nederlanders de grootste hinderpaal is om in koloniale zaken helder te zien en regtvaardig jegens Indië te handelen.’

Immers, wie is er in Nederland, die het betwijfelen zal, dat de geheele redactie van het Tijdschrift van Ned. Indië en daaronder vooral de voormalige ministers den wensch koesteren - den wensch, maar ook niet meer, - dat onze finantiën onafhankelijk zijn mogten van de indische baten; maar eene andere vraag is het, of ooit eenig minister en zoo ook de heeren Betz, van Bosse en Fransen van de Putte er eigenlijk ooit ernstig naar gestreefd hebben om dat doel te be-

reiken? of overal en altijd, die strenge zuinigheid in het beheer in acht genomen is, waardoor dit doel bereikt worden kon? of, zooals de heer Van Alphen in zijn artikel in de Gids van Mei 1867 te regt vraagt, 'de roekeloosheid in het uitzetten der staatsuitgaven zonder weêrga ooit zoo ver zou gegaan zijn, indien wij zelven al dat geld hadden moeten verdienen en opbrengen en den Javaan niet gedwongen hadden om ons door zijn arbeid in de gelegenheid te stellen om den gebraden haan te spelen?' In de daad, wenschen alleen baat in dit opzigt even weinig als in eenig ander, en juist zij, die ooit het roer van Staat in handen gehad hebben, kunnen en mogen er zich niet op beroepen den wensch te koesteren en steeds gekoesterd te hebben om de Nederlandsche finantiën van de indische baten onafhankelijk te maken. Het is integendeel vreemd, dat men met zoodanig beroep en verklaring voor den dag komt, nadat men, zooals de heer Van Alphen met cijfers aantoont, er sedert twintig jaren veeleer alleen op bedacht schijnt geweest te zijn om de uitgaven te vermeerderen, om zich zoo hoe langer hoe verder van het quasi gewenschte doel te verwijderen.

Of nu het gebruik maken van het batig slot ten behoeve van het moederland (lees Nederland, omdat er geen moederland bestaat) een *diefstal* is, is al weder eene vraag, die men van niemand minder verwachten zou dan van de Redactie van het Tijdschrift voor Ned. Indië, en wel het allerminst weder van de drie oud-ministers, leden der Redactie, die vooral en nog veel meer dan iemand anders de overtuiging kunnen en moeten hebben, dat het gebruik maken van het batig slot, zoodanig als het verkregen wordt, met diefstal volkomen gelijk staat, daar de Javaan gepremediteerd en opzettelijk uit naam der regeering beroofd en uitgezogen wordt, met het bepaalde doel om het geroofde goed ten behoeve van Nederland aan te wenden. Of zou iemand na de vraag van den minister Fransen van de Putte in de volle Tweede Kamer gedaan: *Waar het met onze winst op de koffij heen zou*, *indien den Javaan betaald werd*, *wat hem naar regt en billijkheid toekwam?* - er nog verder aan twijfelen kunnen, of wij hebben ons sedert meer dan 20 jaren met geroofd goed verrijkt? Of is het niet algemeen bekend, en weten de oud-ministers het niet beter dan iemand, dat de Javaan nog op dit oogenblik, nu hem 12,50 voor de pikol koffij betaald wordt, (in de Preanger regentschappen echter slechts *f* 6,50) zooals de heer Van Alphen bij zijn artikel in de Gids aanteekent, toch nog voor *f* 9 - op iedere pikol bestolen wordt, hetgeen bij eene productie van 1 millioen pikols, in één enkel jaar niet minder dan 9 millioen guldens bedraagt, die wij eenvoudig inpalmen en met al de overige baten tot delging van schuld, tot aanleg van spoorwegen enz. enz. verbruiken? - En toch is dit slechts eene kleinigheid in vergelijking met al het overige, dat wij voor suiker-, indigo-, thee-, tabaks- en cochenille-kultuur op onze rekening hebben. 400 millioen heeft Indië, d.i. Java ons opgeleverd, op de oneerlijkste wijze verkregen, zonder dat wij er het minste regt op hadden, zonder dat wij er den Javaan, in welk opzigt ook, iets voor teruggegeven hebben, maaar hem aan honger en gebrek niet alleen naar het ligchaam, maar ook naar den geest ter prooi hebben gelaten, alleen uit eigenbaat, uit gierigheid en schraapzucht. - En dan komt men, alsof men nooit iets van de schandelijke in- en uitvoering van het kultuurstelsel gehoord had, verklaren, dat zeker *niet alle* (let wel op dit woord *niet alle)* leden der Redactie zouden willen toestemmen, *dat het batig slot eenvoudig diefstal is!* - Dat de Redactie de vernietiging van het batig slot niet in hare banier geschreven heeft, kon zich laten verontschuldigen, omdat het niet te ontkennen valt, dat wij op het standpunt, waarop wij met onze finantiën door het batig slot geraakt zijn, het genot daarvan zonder eenig equivalent bezwaarlijk

missen kunnen, en het niet in hare roeping lag daaromtrent eenige uitspraak te doen, te meer, omdat het te vreezen was, dat het Tijdschrift met zoodanige leus in zijne vlag misschien menig-

een van zich afkeerig had gemaakt, waardoor het aan invloed verliezen kon. Maar in 't openbaar twijfel te komen opperen, of het genot van het batig slot diefstal is, dit gaat te ver.

Het uiten van een dergelijken twijfel is bovendien eene onhandigheid, die men het minst verwachten zou van eene Redactie, waarvan drie oud-ministers deel uitmaken en die haar bij velen in Nederland haar crediet, en op Java tamelijk algemeen alle sympathie en alle medewerking, die zij volgens hare eigene verklaring dringend behoeft, moet doen verliezen. Het batig, zoodanig als het tot heden verkregen wordt, moet worden losgelaten, of Java gaat, spoediger misschien, dan men nog algemeen, spoediger dan misschien de Redactie meent, voor ons verloren. Alleen echte, waarachtige vrijzinnigheid, alleen loslaten van alles, waardoor niet alleen de ontwikkeling der eigenlijke Javaansche, maar ook der Europesche maatschappij op Java tot heden belemmerd wordt, kan ons redden. Geene overwegingen, van welken aard ook, mogen ons daarvan terug houden. Het is het *to be or nòt to be*, het kiezen of deelen, het behoud of het verlies van Java. Nog eene wijle tijds, indien wij in het oude spoor blijven voortgaan, en het wordt ons niet meer gevraagd, of wij heeren en meesters op Java blijven willen, want er wordt, zoo als de schrijver van den Open brief aan den Hoogl. R. Dozy zoo uitmuntend uiteen gezet heeft, op Java een toestand voorbereid, overeenkomende met dien van Frankrijk vóór de groote omwenteling, die dezelfde gevolgen na zich slepen *moet*, zonder dat iemand bij magte is het tijdstip er van te bepalen, of zelfs te gissen, terwijl de in 1833 op Java nog in tijds ontdekte algemeene zamenzwering, die niets meer of minder dan een algemeenen moord van alle Europeanen ten doel had, daar is om te bewijzen, dat men zich niet op de geaardheid van den Javaan, niet op het gebrek aan onderlinge eenheid verlaten kan, om ons tegen iets dergelijks beveiligd te rekenen. - Nog is het tijd, maar hoog tijd om van den weg des onregts te terug te keeren, weldra misschien niet meer. Daarom moeten alle consideratiën van niet kunnen missen verbannen worden. Het moet eene algemeene overtuiging worden, dat wij missen *moeten* om te *behouden*, dat *het batig slot* MOET worden los gelaten, om *een batig slot* te verkrijgen op eerlijke grondslagen berustende.

Eerlijkheid, en eerlijkheid alleen moet van stonden aan de grondslag onzer Nederlandsch-indische politiek worden. Alle begrippen van koloniën en bezittingen, met alle daaruit te regt of ten onregte afgeleide regten moeten verbannen en Nederlandsch-Indië als een werkelijk deel van Nederland beschouwd worden, zoo als de heer Fransen van de Putte in 't begin zijner ministeriele loopbaan in de Tweede Kamer gezegd heeft. Java moet voor Europeanen en voor Nederlanders in de eerste plaats vrij en frank worden opengesteld. De Staat moet zich zoo spoedig mogelijk van al zijne onmetelijke domeinen ontdoen. Europesche kennis en kapitaal moeten zich daar onbelemmerd en onbeperkt kunnen vestigen en ontwikkelen, en de Staat moet alleen in de eerlijke middellijke inkomsten vergoeding vinden voor de onmiddellijke, maar oneerlijk verkregene, die hij opoffert. Dit is de éénige, maar ook zekere weg van behoud, de éénige maar zekere weg om Nederland in bloei, in magt, in aanzien te herstellen en duurzaam te handhaven. Onregtvaardig verkregen goed gedijdt niet, is een oud gezegde, dat hier volkomen van toepassing is. Het volk van Nederland is verwend en gedemoraliseerd. Het heeft, door het goud verblind, zijn geweten verstompt, het schaamt zich niet meer over zijn aan den Javaan gepleegd onregt; de vertegenwoordiging hoort het met de grootste gelatenheid aan, indien een

minister de vraag opwerpt: *Waar zou het met onze winst op de koffij heen*, *indien men den Javaan betalen zou*, *wat hem naar regt en billijkheid toekomt?* - En dezelfde man, die dit als minister zeide, oppert als lid van de Redactie van het Tijdschrift voor

N.I. nog twijfel, of het batig slot diefstal is! - Indedaad, indien dit zoo voortgaan moet, dan wordt het meer en meer eene schande Nederlander te zijn en het Nederlandsche volk waardig om uit de rij der volken te worden weggewischt.

Daarom kunnen wij ons dan ook geenszins vereenigen met iets, wat slechts eenigzins naar transactie zweemt; noch met den heer Sloet tot Oldhuis, die het batig slot behouden wil, tot dat het zich zelf vernietigt, d.i. volgens zijne verklaring, tot dat de geheele nationale schuld daarmede zal zijn afgelost, noch met den heer Van Alphen, die Java niet rijp acht om geheel losgelaten en vrijgemaakt te worden. Niet met den eerste, volgens wiens plan het in de verste verte niet te berekenen is, wanneer het einde daar zijn zou, noch met den laatste, omdat wij wel wenschten te vernemen, in hoeveel tijd een volk rijp voor vrijheid worden zou, dat onder onvrijheid en dwang, onder vermomde slavernij zucht, een volk dat materieel gekneveld en uitgezogen en moreel geheel verwaarloosd en aan zichzelf overgelaten wordt.

Er is slechts één weg, die Java en Nederland redden kan van het verderf, en dit is de groote, koninklijke weg van eerlijkheid en regtvaardigheid. Het is het afleggen van alle verouderde begrippen van koloniën, en bezittingen, die den eersten grondslag gelegd hebben tot alle kwaad. Het is het leeren beschouwen van Ned. Indië als een integrerend deel van Nederland zelf. Regt voor allen, de leus van Nederland bij de jongste herziening der grondwet, moet de leus van Nederland blijven, waar ter wereld ook zijne vlag wappert. Onder die leus alleen kan het een volk wel gaan; waar het er van afwijkt, rigt het zich zelf te gronde. Nederland staat aan den rand van een afgrond, een reuzensprong alleen kan het redden!

E.C. ENKLAAR.

Brievenbus.

XV.
De illusie der moderne richting?
II.

Aan den Redakteur van de Tijdspiegel.

Waarde vriend!

De heer Cramer stelt dan, gelijk ik zeide, dat de moderne richting ‘in conflict komt met de onmiskenbare uitspraken van ons godsdienstig-zedelijk gevoel.’ Ter voorkoming van misverstand moet gij weten dat hij in die stelling ‘*het* godsdienstig-zedelijk gevoel’ bedoelt, gelijk het zich als algemeen-menschelijk in de wereld openbaart en heeft geopenbaard. Dat dit werkelijk zijn bedoeling is, blijkt zoowel uit den inhoud van geheel zijn geschrift als uit de nadrukkelijke

verklaring aan het slot zijner inleiding: ‘Voor hen die die rechten (van *het* godsdienstig-zedelijk gevoel) niet erkennen, schrijf ik niet.’

De schrijver wil nu zijn aanklacht staven door ontwikkeling der vier punten, die ik, in mijn vorigen brief, heb genoemd. In de eerste plaats zal hij aantoonen dat de moderne richting ‘geen grond heeft voor *de hoop der onsterfelijkheid.*’ Wij hebben dus, hem op den voet volgende, nu te doen met

HOOFDSTUK I.
De hoop der onsterfelijkheid.

Na aandachtige lezing is mij gebleken dat den auteur, bij het schrijven van dat hoofdstuk, de volgende syllogisme voor den geest heeft gezweefd, al staat die niet met zooveel woorden gedrukt:

Major:	De hoop der onsterfelijkheid is een onmiskenbare uitspraak van het godsdienstig-zedelijk gevoel;
Minor:	De moderne richting heeft geen grond voor de hoop der onsterfelijkheid;
Conclusie:	Derhalve komt de moderne richting in conflict met een onmiskenbare uitspraak van het godsdienstig-zedelijk gevoel.

Gij kunt er zeker van zijn, amice, dat inderdaad de dertien bladzijden van Cramer's eerste hoofdstuk, in substantie, dien syllogisme bevatten. Het zal ons nu gemakkelijk vallen, zijn betoog te overzien en de waarde daarvan te wegen.

't Kan zijn dat ge, al dadelijk, met belangstelling uitziet naar een ontwikkeling van den major. In dat geval wacht u een teleurstelling. Cramer licht den major met geen enkel woord toe. Zou het overbodig zijn geweest als hij dit wèl gedaan had? Ik geloof het niet. Niemand kan vuriger wenschen dan ik zelf dat hij gelijk mocht hebben. Doch heeft hij gelijk? Mag men als een axioma poneeren dat de hoop der onsterfelijkheid een ‘onmiskenbare uitspraak’ is van 't godsdienstig-zedelijk gevoel? Bestaat er dan te dien aanzien geen strijd onder de geleerden, die ‘de rechten’ van dat gevoel erkennen? Is niet nog onlangs, o.a. in ‘de godsdienst’ van Prof. Opzoomer, het tegendeel beweerd? (Ik noem opzettelijk dat boek, wijl het door Cramer zelven wordt aangehaald.). Is een man als Schleiermacher den genoemden hoogleeraar daarin niet voorgegaan? Heeft Cramer, al verder, de vaste overtuiging dat het volk van Israël (om van de Indische godsdiensten niet eenmaal te spreken), in alle tijden van zijn bestaan, de hoop der onsterfelijkheid koesterde? Laat ‘de Prediker’, laat het boek Job in dat opzicht niets meer te vragen en te wenschen over? Is de zaak in quaestie wezenlijk evident geworden? Sinds wanneer? Door wien of wie? Langs welken weg? Wie heeft het uitgemaakt dat men de hoop der onsterfelijkheid, zonder voorbehoud, een ‘onmiskenbare uitspraak’ van het godsdienstig-zedelijk gevoel mag noemen? Nog eens, het zal mij innig verblijden als Cramer gelijk heeft. Maar *heeft* hij gelijk? Zoolang dit niet boven alle bedenking verheven is, mag men de soberheid

van onzen schrijver op dat punt betreuren. De kracht van zijn eerste hoofdstuk wordt er aanmerkelijk door verzwakt.

Doch, lieve vriend, na de teleurstelling die mogelijk groot was, wacht u een verrassing, die stellig grooter zal zijn.

In de warmte, namelijk, van zijn argumentatie streeft de auteur, op gansch zonderlinge wijze, zijn doel voorbij. In zijn ijver om De Meijier te bestrijden, bestrijdt hij zich zelven. Niets meer of minder doet hij dan zijn eigen aanklacht vernietigen, door zijn major te verloochenen. Of hoe zijn handeling anders te noemen, als wij hem straks hooren verzekeren dat de natuur, in haar ruimsten zin genomen, als het collectief van alle stoffelijke en geestelijke verschijnselen; dat dus ook het godsdienstig-zedelijk gevoel (als behoorende tot die natuur) '*geen*

antwoord geeft op de vraag, *of de mensch onsterfelijk is?* Meen niet dat ik hier een onedelmoedig gebruik maak (of misbruik) van een mogelijken *lapsus calami.* Het is den heer Cramer met zijn bewering zoodanig ernst, dat hij, één voor één, alle pogingen van De Meijier afwijst, waar deze in de indicatiën van 's menschen godsdienstig-zedelijke natuur een grond meent te vinden voor de hoop der onsterfelijkheid. Lees die bladzijden, als gij wilt; ik zeg niet dat Cramer's strijdvoering triumfantelijk mag heeten, maar ik zeg en houd vol dat hij zijn eigen major bestrijdt, die de grond zijner aanklacht moest zijn. En ik kan het niet helpen wanneer Cramer, zoodoende, een soortgelijken indruk maakt als de man, die den boomtak afzaagde, waarop hij zelf gezeten was.

Heeft Cramer wel bedacht dat hij, op gemelde wijze te werk gaande, niet alleen zich aan een grove vergissing in zijn betoog heeft schuldig gemaakt, maar, wat veel erger is, den weg voor het ongeloof baande, waartegen wij, aan het slot van zijn boekje, met aandrang gewaarschuwd worden? Heeft hij niet gevoeld dat niet De Meijier maar hij, Cramer, in zijn supranaturalistischen ijver, de rol van negatief philosoof, ja, van scepticus ging spelen? Ontging het hem te eenenmale dat hij druk bezig was, de gansche 'Theologia naturalis' over boord te werpen, toen zijn pen door al wat onze natuur van onsterfelijkheid zegt, een streep haalde? Merkte hij niet dat zijn pleidooi voor de onmacht onzer natuur om ten deze iets te beslissen, den bodem doorwoelde en ondermijnde, waarin de hoop des christens alleen wortelen kan? Wat heeft den heer Cramer toch bewogen, den vanouds gebruikelijken weg zijner geliefdste en positiefst christelijke theologen te verlaten? Zij hebben immers altegader (en daarom zou het verkeerd zijn, hier namen te noemen) op den grond der 'naturaal' hun openbarings-theologie gebouwd? Ach, als onze oude leermeester, Prof. Bouman, nog onder ons leefde! Ik herinner mij de kracht, den gloed, het geloof waarmeê hij de argumenten der Theologia naturalis voor 't bestaan van God en onsterfelijkheid placht voor te dragen. Ik heb mij, sedert, wel eens gevraagd of ik destijds, in jeugdigen overmoed misschien, ook te weinig partij van die colleges had getrokken. Nu zou ik, met het oog op Cramer, haast vermoeden dat ik wijs heb gedaan, er mij, in 's levens jonkheid, niet bijzonder mee te bemoeien. Meer dan Cramer schijn ik thans waarde te hechten aan Plato's Phaedo, en aan die lange reeks van menschen en boeken, uit vele eeuwen, die hun min of meer of zeer eervolle plaats hadden in ''t Naturaaldictaat.'

Doch dit zij gelijk het zij, wij hebben nu geconstateerd: 1°. dat Cramer een major stelde, die betwistbaar was, 2°. dat hij, in de drukte zijner disputatie, den major heeft verloochend. - Wat, in alle bescheidenheid, is nu des schrijvers bedoeling? Wat meent hij ten slotte met zijn 'onmiskenbare uitspraak'?

Zegt de godsdienstig-zedelijke natuur den mensch dat hij grond heeft om op de onsterfelijkheid te hopen? Of zegt zij het niet?

Zoo ja, wat beduidt dan de heele philippica tegen de moderne richting, die immers, zoo goed als het supranaturalisme, de 'rechten' en 'onmiskenbare uitspraken' van dat gevoel erkent?

Zoo neen, waarom dan van die 'onmiskenbare uitspraak' gerept?

Ik stel mij voor dat Cramer zal tegenwerpen: 'Wat gij mijn verloochening van den major noemt, is niets anders dan een ontwikkeling van mijn minor. Ik trek mijn stelling niet in dat de hoop der onsterfelijkheid een onmiskenbare uitspraak is van 't

godsdienstig-zedelijk gevoel; ik beweer alleen dat de moderne richting geen grond heeft voor zoodanige hoop.'

Doch als de heer Cramer zóó spreekt, dan toont hij, niet in te zien wat toch geen twijfel lijdt; dat, nl., het handhaven van den minor niets anders dan prijsgeven van den major is. Indien toch de major iets zal beteekenen, dan zal het wel dit zijn, dat de mensch, uit kracht van zijn godsdienstig-zedelijke natuur,

op onsterfelijkheid mag, ja sterker, moet hopen. Maar indien dit de beteekenis van den major is, en indien die major als waarheid wordt aangenomen, dan kan die minor niet worden geduld; want dan heeft de moderne richting (die immers, volgens Cramer ook, 'de rechten' van het godsdienstig-zedelijk gevoel erkent) *juist in 's menschen godsdienstig-zedelijke natuur haar grond voor de hoop der onsterfelijkheid.*

Ik zie niet hoe Cramer zich uit de snijdende tegenspraak met zich zelven zal redden.

Des te beter zie ik dat zijn uiteenzetting of handhaving van den minor uiterst gebrekkig is. Hoor zijn redeneering en oordeel zelf!

'Dat men (= De Meijier = de moderne richting) dat men genoeg meent te hebben aan deze twee waarheden: de mensch kan op de baan der zedelijke volmaking voortgaan, en God zal niet laten varen het werk zijner hand, begrijp ik goed. Men heeft niet noodig, meer te weten om op het eeuwige leven te hopen. Maar het is de vraag, of men dat weten kan zonder supranaturalist te zijn. Hiermede bedoel ik niet, dat men moet gelooven aan een God die door een wonder den gestorven mensch tot een nieuw leven *zal* bezielen, maar dit, dat men aan *zulk eene betrekking van God tot de wereld* moet gelooven, dat het wonder niet wordt buiten gesloten. Deze onderscheiding wordt te veel voorbijgezien. - - - - Supranaturalist te zijn, wil niet zeggen: aan *wonderen* te gelooven, maar: aan de *mogelijkheid van wonderen* te gelooven, m.a.w. zulk eene wereldbeschouwing te zijn toegedaan, waarin voor het wonder een plaats is.'

Een oogenblik pauze, amice! De 'onderscheiding', die 'te veel wordt voorbijgezien', eischt al onze aandacht. Hoe *gij* er bij te moede wordt weet ik niet; *mij* voert ze bijkans tot wat de dichters een 'stomme verbazing' plegen te noemen.

'Supranaturalist te zijn,' ja waarlijk, dat staat er, 'wil niet zeggen: aan *wonderen* te gelooven, maar: aan de *mogelijkheid* van wonderen te gelooven.'

Het is voor 't eerst in mijn leven dat ik zoo iets verneem. Ik had altijd in 't geloof aan wonderen een der soliedste en onbedrieglijkste kenmerken van den supranaturalist gezien. Ik meende dat er over de bijbelsche wonderverhalen jaren- en eeuwenlang een heftige strijd was gevoerd; dat de modernen, in de eerste plaats, bij de gemeente afschouwelijk waren gemaakt door het bericht, of de ontdekking dat zij... *niet aan wonderen geloofden.* Heeft dat alles slechts in mijn verbeelding plaats gehad? Ben ik de *dupe* geweest van een benauwden droom? Dat zou mij wonderlijker zijn dan het kolossaalste wonder; ik mag het niet aannemen.

Het vermoeden komt bij mij op, dat Cramer ook hier zijn eigenlijke meening niet duidelijk heeft uitgedrukt.

Vergis ik mij daarin; blijft hij bij zijn signalement van den supranaturalist, dan acht ik het plicht, tegen *hem* te keeren wat hij (bl. 47) den *modernen* toevoegt: - 'dan kan men het, om verstaan te worden, aan een nieuw woordenboek, uitsluitend voor den godsdienst (ik voeg er bij, en voor de theologie) ingericht, niet doen ontbreken.'

Doch laat ons, om den schrijver genoegen te doen, de bedoelde onderscheiding nu eens aannemen. Wat ter wereld wil, wat wint hij er meê? Bedrieg ik mij niet, dan geeft hij zich, juist door die onderscheiding te stellen, met gebonden handen en voeten aan zijn tegenpartij over. Indien namelijk de supranaturalist kan en mag hopen op de onsterfelijkheid, zonder dat hij daarbij 'moet gelooven aan een God, die door een wonder, den gestorven mensch tot een nieuw leven *zal* opwekken,' - wat onderscheidt den moderne dan langer van dien supranaturalist? Misschien is het mij niet gegeven, den schrijver te verstaan; maar ik zie in zijn redeneering eenvoudig het volgende:

Twee menschen hopen op de onsterfelijkheid.

Geen van beiden gelooft daarmeê dat er een wonder zal gebeuren.

Dit evenwel onderscheidt hen - en ik verzoek u, dit niet voorbij te zien -, dat de een aan de mogelijkheid van het wonder gelooft; de ander niet.

Ziedaar, als ik 't wèl heb, de redeneering van Cramer.

En ziedaar meteen het zegel gedrukt op De Meijier's bewering dat het supranaturalisme ons geen haarbreed verder brengt.

De supranaturalist toch moet zeggen, als ik Cramer goed begrepen heb: ‘Ik mag hopen op de onsterfelijkheid, want al *zal* er geen wonder gebeuren, het *kan* toch gebeuren.’

En de moderne zegt: ‘Ik mag hopen op de onsterfelijkheid, al geloof ik niet dat er wonderen *zullen* en evenmin dat ze *kunnen* gebeuren.’

Het éenige onderscheid, waarop we nu door Cramer opmerkzaam zijn gemaakt, is dit, dat de moderne in dat geval geen, de supranaturalist, 't zij met eerbied gezegd, wèl onzin spreekt. Ik kan niet anders zien dan dat de heer Cramer alle recht voor zijn minor verliest, indien hem de onderscheiding in quaestie wezenlijk ernst is. Doch wederom wil ik aannemen dat hij jegens zijn eigen bedoeling, door die onderscheiding, onrecht heeft gepleegd. Laat ons hem verder hooren:

Bij de wereldbeschouwing der modernen - ziedaar wat hij eigenlijk meent - beslist de natuur (in den ruimsten zin genomen, als collectief van alle verschijnselen op stoffelijk en geestelijk gebied) wat men van God heeft te gelooven. ‘Een beroep op Gods macht, waar de natuur hem verlegen laat, mag de moderne niet toelaten. Hij weet niet of God den hinderpaal des doods overwinnen *kan*, zoolang hij niet weet dat God dien overwonnen *heeft.* En daar nu de ervaring zulk een overwinning niet leert, heeft hij voor de hoop der onsterfelijkheid geen grond’ (bl. 16).

In die argumentatie is ten minste eenige klank. Maar het schijnt nu tevens dat er aan de vergissingen en logische fouten van Cramer geen einde komt.

Immers, toegestemd, voor een oogenblik, dat het hem gelukt ware, aan te toonen: de moderne richting heeft geen grond voor de hoop der onsterfelijkheid; toegestemd, voorts, dat die hoop een ‘onmiskenbare uitspraak’ is van 't godsdienstig-zedelijk gevoel; - hoe kan dit een en ander nu het bedoelde ‘conflict’ ten gevolge hebben? Waar is nu, in naam der logica, het ‘conflict’? Op mijn woord, waarde vriend, ik weet het niet.

't Is inderdaad al zeer zonderling, dat heele betoog van Dr. Cramer. Aan het slot van zijn argumentatie, hoofdstuk één, komt hij tot de conclusie: ‘de moderne’ kan het in zake onsterfelijkheid ‘slechts tot een non liquet’ brengen.

Nog eens, waar is dan nu het ‘conflict,’ waarvan zooveel beweging werd gemaakt? Al de onkosten, aan Cramer's argumentatie besteed, blijken nu onnutte uitgaven te zijn geweest. Om zijn pleit te winnen had de schrijver behooren aan te toonen dat de moderne richting tot het resultaat, het *liquet* moet komen: de mensch *is niet* onsterfelijk. Dan ware er een conflict geweest met meergemelde ‘onmiskenbare uitspraak.’ Thans kan er van conflict geen sprake zijn.

Nu komt er ten slotte nog bij, dat Cramer niet eens den inhoud van zijn minor bewezen heeft. Ware 't hem gelukt dien te bewijzen, 't had hem, gelijk wij zagen, niets geholpen. Maar hij heeft hem niet bewezen. Zoolang toch de moderne richting, gelijk Cramer zelf toegeeft (bl. 20), zoolang zij ‘mag spreken van menige vraag, die in het hart oprijst wanneer men zich het graf denkt als de grens van het leven;’ zoolang zij ‘mag zeggen dat er veel in het leven onverklaard blijft als men de onsterfelijkheid

niet aanneemt;’ zoolang, om van geen andere consideratiën te gewagen, mag zij juist in die omstandigheden een der gronden zien voor hare hoop op 's menschen onsterfelijkheid.

‘Maar uw wereldbeschouwing duldt immers de mogelijkheid van het wonder niet,’ zal Cramer aanhouden.

En wij zullen antwoorden: ‘Gij hebt gelijk, doch het is uit uw eigen beschrijving van den supranaturalist gebleken dat een mensch aan die mogelijkheid niets heeft. We hebben er reeds op gewezen dat de door u gemaakte “onderscheiding” den laatsten zweem van heil aan het wondergeloof ontneemt. Wij blijven dan ook hopen op den God van orde en niet van wonderen.’

‘Maar uw leer is immers: Wat er *is* kan door God gedaan worden, anders zou het er niet wezen. Wat er *niet is* kan door God niet gedaan worden, anders zou het er wel wezen.’ Aldus Cramer, (bl. 16).

En wij, de troebele redactie dier formules daarlatend, wij antwoorden:

‘Er *is* veel dat wij nog niet kennen, veel waarvan we 't bestaan nog slechts vermoeden. Wij weten op lange na nog niet nauwkeurig, wat er al zoo is in 't heelal. Wij weten en kennen, als in Paulus' dagen, ten deele. Wij meenen niet, wat gij ons toedicht, alle raadselen te hebben doorgrond. Maar wèl meenen wij te weten dat we, in onze goede levensuren, hongeren en dorsten naar 't eeuwige leven. Wèl meenen wij, o. a met Jezus, te mogen verwachten dat onze God dien honger en dorst bevredigen zal. Wèl meenen wij, o.a. met Jezus, dit van dien God te mogen verwachten, die zijn liefde en macht in de “stoffelijke en geestelijke” natuur, d.i. in den natuurlijken loop der dingen openbaart, geopenbaard heeft en openbaren zal. En wèl meenen wij, o.a. met Jezus, dat het goed en verstandig en zalig is, op onze onsterfelijkheid te hopen, ja, die te verwachten, *zonder gezien*, *zonder een teeken gevraagd*, *zonder zelfs over de al- of niet- mogelijkheid van teekenen geredeneerd te hebben.*’

Het zij mij thans vergund, waarde vriend, de tegen Cramer's argumentatie geopperde bedenkingen te resumeeren. Ons is, als ik goed zie, gebleken:

1°: Dat Cramer een major stelt, waartegen bezwaren zijn in te brengen, die hij eenvoudig ignoreert.

2°: Dat Cramer aan zijn major ontrouw wordt.

3°: Dat Cramer een minor stelt, die door den major - als deze deugdelijk is - wordt onmogelijk gemaakt.

4°: Dat Cramer zijn minor evenmin handhaaft als zijn major.

5°: Dat Cramer's minor, ook al behelsde die als op zich zelf staande bewering waarheid, en al kon hij nevens den major bestaan, niet in 't minst zou voegen in zijn tegenwoordig betoog.

6°: Dat Cramer's conclusie, alzoo, door en door valsch is.

Het zal u niet verwonderen als ik, na een en ander te hebben aangetoond, geen ingenomenheid kan betuigen met 's heeren Cramer's eerste hoofdstuk van ‘de illusie der moderne richting.’

Illusiën van de bedenkelijkste soort zijn aan de zijde van dien schrijver.

Onnaauwkeurigheden in zijn redeneering, die tot de hoofdzaak niets afdeden, liet ik glippen. Het was mij, als Cramer, om waarheid en niet om opmerkingen te doen, die den schijn konden hebben van kleingeestigheid.

Ik wil er ook niet over uitweiden dat in ‘een woord naar aanleiding van den jongsten strijd tusschen prof. J.H. Scholten en dr. A. Pierson,’ in het eerste hoofdstuk althans, bedroefd weinig over genoemde auteurs wordt vernomen.

Ik wil evenmin lang stil staan bij de omstandigheid dat Cramer, bij het onderzoek naar den grond, dien de moderne richting mag hebben voor de hoop op 's menschen onsterfelijkheid, schier uitsluitend zich bepaalde bij hetgeen daarover door De Meijier is geschreven. Een omstandigheid die intusschen te meer mag bevreemden, als wij bedenken dat De Meijier in zijn brochure niet apologetisch thetisch, maar polemisch wilde zijn. Het was toch zijn voornemen niet, den grond der moderne richting voor die hoop aan te wijzen en te handhaven; maar wel,

tegenover Pierson vol te houden, dat het supranaturalisme ons niet verder brengt. In 't betoogen daarvan komt hij mij voor, geslaagd te zijn. Jammer is het, en eigenlijk ongeoorloofd, dat Cramer geen meerdere notitie heeft genomen van hetgeen door modernen over de hoop der onsterfelijkheid geschreven is. Scholten's naam bezigend, had hij, althans, behooren acht te slaan op diens verhandeling over het materialisme, te vinden in de 'Mededeelingen en verslagen van de Kon. Academie voor wetenschappen.' Ik zwijg nu van geleerden buiten ons vaderland, van mannen als Fichte en Ulrici, ja zelfs van een Buckle, wiens Essay 'On liberty,' onlangs op nieuw uitgekomen, een warm en krachtig pleidooi voor de hoop der onsterfelijkheid bevat.

Ook heb ik den heer Cramer niet gevraagd, wat hij toch verstaat onder het geloof der supranaturalisten: dat 'God de dooden levend maakt.' Het zou wellicht niet onleerzaam zijn, hem daarover eens nader te hooren. Dat 'een doode levend wordt' schijnt toch iets anders te zijn dan dat 'de mensch onsterfelijk is.'

Al verder heb ik Cramer niet tot verantwoording geroepen waar hij verklaart, dat de supranaturalist 'tegen de ervaring in op God kan blijven hopen,' als het de hoop der onsterfelijkheid geldt. Deze verklaring is mij anders verrassend genoeg. Of heeft de supranaturalist niet juist van de 'ervaring' vernomen dat God wonderen kan doen? Ik vraag dit nog even, wijl ik mij herinner dat o.a. prof. Doedes, in navolging van den ontslapen hoogleeraar Vinke, over de 'gekortwiekte ervaring' der modernen placht te spreken, waar deze ontkenden dat de 'ervaring' hun iets van wonderen toonde. Zijn Cramer en de zijnen ook op dit punt den supranaturalist gaan veranderen, dan wordt de behoefte aan het nieuwe woordenboek, boven vermeld, te dringender.

Eindelijk laat ik de bijzonderheid voorloopig rusten, dat Cramer geen vinger verroert om het recht der supranaturalistische wereldbeschouwing te bewijzen. Men behoeft anders geen tegenstander van prof. Hase te zijn, (die indertijd den christelijken theologen een weinig heidensch laconisme toewenschte, toen zij 't hem met hun monographieën wat al te druk maakten) om den heer Cramer wat laconiek te vinden. Wij gaan nu over tot zijn tweede hoofdstuk, getiteld:

Het gebed.

In het tweede hoofdstuk zijner brochure zal de heer Cramer aantoonen, dat de moderne richting 'voor het *bidden* in den zin van *vragen* geen plaats heeft;' en daaruit moet dan weer volgen dat ze met een 'onmiskenbare uitspraak van 't godsdienstig-zedelijk gevoel in conflict komt.' (Zie inleiding, bl. 8).

Intusschen levert de heer Cramer geen zweem of schaduw van bewijs voor de stelling, dat de behoefte aan 't gebed in den zin van *vragen* een 'godsdienstigzedelijke' behoefte is. Hij komt niet verder dan tot de verzekering, dat ze 'in onze menschelijke natuur' ligt (bl. 35).

Is deze omstandigheid van weinig belang? Het tegendeel mag worden aangenomen. Met die schijnbaar nietsbeduidende wijziging in zijn formule geeft de auteur m.i., ondanks zich zelven, te kennen, dat hij, in de waardeering van 't gebed, veel meer met de moderne richting overeenkomt dan hem zelven misschien lief is. Laat ons zien of zijn redeneering voor dat vermoeden grond geeft.

Volgens den moderne, zegt Cramer bl. 24, 'heeft het gebed niet ten doel om God iets bekend te maken, niet om Zijn wil te veranderen, niet om Hem tot liefde te bewegen; maar het is een middel om *ons* godsdienstig te maken.'

‘In deze beschouwing,’ zegt hij vervolgens, ‘kan ik mij volstrekt niet vinden. Zij komt mij voor, het gebed van zijne kracht te berooven, ja, het te maken tot eene ongerijmdheid.’

Onwillekeurig vraagt gij met mij, amice, hoe de schrijver zoo iets zeggen kan. Gelooft hij dan niet dat God alwetend en onveranderlijk is, en dat Hij ons ‘het eerst’ heeft liefgehad? Meent hij dan wezenlijk dat de groote en goede God met iets moet worden ‘bekend gemaakt’, op iets terug kan komen, in een of ander verbeden kan worden? Zou Cramer dan met de onmiskenbaarste uitspraken des bijbels in conflict willen komen? Is 't hem wel ernst met zijn betuiging?

Het is hem daarmeê zoo weinig ernst, dat hij, als in één adem, verklaart: ‘Het is verre van mij, de betrekkelijke waarde van deze beschouwing (die van Schleiermacher = de moderne) van het gebed te miskennen.’ - - ‘Wie van het gebed alleen deze definitie geeft, dat het is een vragen van God om de vervulling zijner wenschen, verlaagt de waarde van het gebed. *Het komt aan op een hart dat naar God gekeerd is.*’ (*Ik* onderstreep).

Men zou zoo zeggen: wat onderscheidt dan Cramer van de modernen zoozeer, dat hij reden kan hebben, hun beschouwing van 't gebed in de meest krasse termen te verwerpen? Een voldoende oplossing der vraag krijgen we niet.

Wat wij krijgen is de mededeeling, dat *vragen* de oorspronkelijke beteekenis is van het woord *bidden*, en dat zoo dikwijls er door Jezus of de apostelen van het bidden wordt melding gemaakt, het denkbeeld van vragen daarin ligt opgesloten.

We komen dus, met deze mededeeling, op philologisch terrein. Is dat nu de plaats waar, hetgeen er heiligst is in den mensch, moet worden onderzocht?

Het is de plaats waar Cramer ons beduiden wil dat wij modernen, met *onze* beschouwing van 't gebed, het woord *bidden* behooren prijs te geven, zoo wij niet ‘met woorden’ verkiezen te ‘spelen.’

Aldus door den exegeet geïnterpelleerd wordend, waar men over de diepste en meest spontane bewegingen van 't menschelijk gemoedsleven zou gaan spreken, kan men den zucht niet weerhouden: ‘*Und leider*, *auch Theologie!*’

Intusschen hebben wij gehoord dat, wie 't gebed uitsluitend als ‘vragen’ opvat, ‘de waarde van 't gebed verlaagt.’

Er is dus een andere en hoogere opvatting van 't gebed mogelijk.

Cramer zelf erkent dat. Welnu, speel ik dan met woorden als ik mij aan die hoogere opvatting houd? Als ik, om met den Nieuw-Testamentischen philoloog te spreken, mijn zaligheid vind in 't *προçε□χεσçαι* en niet in 't *αιτε□ν?*

Speelt ook Cramer dan met woorden als hij, de Nieuw-Testamentische opvatting van 't gebed de zijne noemend, nogtans geen plan heeft, Jacobus' woord te volgen: ‘Is iemand krank onder u, dat hij tot zich roepe de ouderlingen der gemeente, en dat zij over hem bidden, hem zalvende met olie in den naam des Heeren’?

Ik denk er evenwel niet aan, hem zulk een verwijt toe te voegen.

De Joden hebben Jezus zeer zeker van ‘woordenspel’ beschuldigd, toen zij hem hoorden verklaren, dat hij zich aan de ‘wet en de profeten’ hield. Toch mocht Jezus die verklaring afleggen in gelijken zin als de moderne mag zeggen, dat hij zich houdt aan de ‘Nieuw-Testamentische beschouwing’ van 't gebed. Verder.

Het betoog van Cramer dient dan, om duidelijk te maken dat de moderne voor het ‘bidden’ in den zin van ‘vragen’ geen plaats heeft. Het komt mij voor dat de auteur zijn tijd en vlijt aan nuttiger en edeler arbeid had kunnen wijden.

Ware zijn betoog op zich zelf deugdelijk, het zou, vooreerst, niets hoegenaamd tegen ‘'t godsdienstig-zedelijk’ karakter der moderne richting bewijzen. Immers zou de moderne richting alleen dán blijken, niet ‘godsdienstig-zedelijk’ te zijn, wanneer

zij geen gebed duldde, opgevat, in den edelsten en heiligsten zin, als gemeenschapsoefening van den mensch met God.

Maar Cramer's betoog behelst buitendien onwaarheid. Niet alleen ziet de moderne richting in 't gebed, opgevat in zijn schoonsten en heiligsten zin, als gemeenschapsoefening van den mensch met God, het kenmerk van den christen

en van elken vrome; maar zij laat in 't gebed ook wel degelijk voor het ‘vragen’ plaats. Zij wil, in dat opzicht, volstrekt niet christelijker zijn dan de Christus van het Nieuwe Testament.

't Is waar, dit wordt door Cramer zelven erkend. Maar terwijl hij op die omstandigheid let, maakt hij metéén daaruit op, dat ‘de moderne richting zich nog niet geheel in het intellectualisme vinden kan.’ Hij vindt dat ‘hartverheffend voor alle vrienden van het supranaturalisme.’

Nu moet ik toch even vragen: wie heeft ooit gemeend, dat ‘de moderne richting zich geheel in het intellectualisme vinden kon,’ waarde vriend? Wat is dat toch voor een manier van strijd voeren, die allerlei nare spooksels oproept en ze met den naam van ‘moderne richting’ doopt? Indien de ‘moderne richting zich geheel in het intellectualisme vinden kon,’ dan had zij geen hart meer en dan ware het 't best, dit maar kortweg aan te toonen; want dan sprak het verder van zelf dat zij ‘met de onmiskenbare uitspraken van 't godsdienstig-zedelijk gevoel in conflict’ kwam. Ik zal maar aannemen, dat Cramer hier weer iets geschreven heeft, zonder er bij na te denken; - hoewel zulke onnadenkendheid op den duur hoogst onaangenaam wordt. *Fama crescit eundo*, en we hechten toch nog aan onzen goeden naam bij de schare. Maar dit in 't voorbijgaan. Vatten we den draad van 't betoog weer op!

Het ‘hartverheffende’ van zooeven wordt door den schrijver aldus gemotiveerd:

‘Wat onderstelt het vragen? Dat men gelooft aan een God, die leeft, die ons hoort en die ons geven kan wat wij van Hem vragen.’ Weer moet ik den schrijver in de rede vallen, aldus:

Hebben de supranaturalisten dan, vóór de ontdekking van Cramer, gemeend, dat wij modernen *niet* geloofden aan een God, die leeft, die ons hoort en die ons geven kan wat wij van Hem vragen? Lezen zij dan geen moderne geschriften? Of verstaan zij niet wat zij lezen? Ach, er behoort inderdaad veel christelijke lijdzaamheid toe, om der supranaturalisten bijgeloof ons aangaande te verduren. Doch ook dit in 't voorbijgaan. Het betoog van Cramer moet ten slotte tot de ontdekking leiden, dat de modernen zich aan een gelukkige inconsequentie schuldig maken; m.a.w. dat de natuur bij hen gaat boven de leer. Hoor slechts:

‘- *Hiervan* zal ik, om met mijn vragen niet iets ongerijmds te doen, verzekerd moeten zijn, dat God mij geven *kan* wat ik van hem vraag....’

Uitmuntend! Ga voort!

.....‘met andere woorden, dat Hij *invloed kan uitoefenen* op den loop der zaken. Dit nu te gelooven laat het Godsbegrip der modernen niet toe.’

Neen waarlijk, *daarin* heeft Cramer gelijk; *dat* laat het Godsbegrip der modernen ook niet toe; maar *dat* laat ook het Godsbegrip van Jezus, van Paulus, van Calvijn en van alle waarachtig vromen niet toe. ‘*Met andere woorden*’, schrijft Cramer, en - hij komt met een *gansch andere zaak* voor den dag. Als ik toch zeg, te gelooven ‘dat God mij geven *kan* wat ik van Hem vraag’ dan zeg ik daarmeê niet ‘dat Hij *invloed kan uitoefenen* op den loop der zaken.’

Ik *kan* dit laatste ook niet zeggen zoolang ik, o.a., met den catechismus geloof dat ‘Gods alomtegenwoordige kracht hemel en aarde, mitsgaders alle schepselen, als met zijne hand onderhoudt;’ en met Paulus geloof dat ‘uit Hem en door Hem en tot Hem alle dingen zijn.’

Begrijpt de heer Cramer dat niet? Ziet hij niet in dat er geen ‘loop der zaken’ is zonder God, wanneer die catechismus en die Paulus waarheid spreken? Ziet hij niet

in dat men van Hem, door wien *alle* dingen zijn, van Hem wiens *alomtegenwoordige kracht hemel en aarde* vervult, niet zeggen mag dat Hij '*invloed kan uitoefenen op den loop der zaken*'*?* Of heeft het een dragelijken zin als wij van iemand, die b.v. een boek schrijft, gaan verhalen dat hij invloed kan oefenen op den gang van dat boek? - De voorstelling door Cramer gegeven is een kin-

derachtige voorstelling; ze gelijkt op die van Socinianen en deïsten en tutti quanti. Ik zeg dit niet, om zijn naam als rechtzinnige in verdenking, maar om hem zelven tot bezinning te brengen. Want het kan zijn bedoeling niet wezen, aan Gods grootheid te kort te doen, en de door hem gebezigde uitdrukking doet toch inderdaad niets anders. Bij geen classieke christen-denkers, bij geen Paulus, Augustinus, Calvijn of hoe ze heeten, zal hij die vinden. Ze wordt wedersproken èn door de logica, èn door de ‘onmiskenbare uitspraak’ van 't godsdienstig-zedelijk gevoel.’ De God die ‘invloed oefent op den loop der zaken,’ of, gelijk het elders bij Cramer heet ‘op de werken zijner handen,’ is niet de oneindige God die *alle* dingen draagt door den geest zijner kracht; niet de God van wien de bijbel en de christenkerk spreken; niet de God, dien de vrome en de denker aanbidden.

De heer Cramer gaat dus, in zijn ijver, wel wat ver, als hij 't ‘hartverheffend’ vindt, dat de modernen, ondanks zich zelven, als bij gelukkige inconsequentie, in zulk een begrensden God gelooven. Zijn lof moet hun klinken als een verwijt. Zij verwerpen dien; zij blijven gelooven in den Oneindige uit en door en tot wien elke ‘loop der dingen’ is.

‘Maar wat beteekent dan, op moderne standpunt, het ‘bidden’ in den zin van ‘vragen?’ zal Cramer zeggen.

Ik antwoord: het beteekent dat de mond uitspreekt wat er in 't hart omgaat. ‘Uw Vader weet wat gij van noode hebt, eer gij Hem bidt’; sprak Jezus. Het bidden had dus, ook volgens Jezus, ‘niet ten doel, aan God iets bekend te maken.’ Toch vond hij het bidden niet ‘ongerijmd.’ Waarom zou hij 't ook ongerijmd hebben gevonden -, hij, die in al zijn doen en laten zoo natuurlijk was? Wat is natuurlijker dan dat een mensch uitspreekt wat in zijn hart is?

‘Maar wat helpt dat uitspreken, als God toch geen invloed kan uitoefenen op den loop der zaken?’

‘Al hielp het niets, het zou daarom toch niet ongerijmd zijn. Het helpt evenwel in zoover, dat het alle geweld plegen aan het hart, dat naar God gekeerd is, verhindert; dat het de bewegingen van 's menschen innerlijk verkeer met God bevordert. En daarop komt het immers, ook volgens Cramer (bl. 25), aan.’

‘Maar gij kunt toch niet gelooven, dat gij, met uw gebed, Gods wil zult veranderen.’

‘Wij kunnen het niet gelooven; dat zegt gij wèl.’

‘Waarom bidt gij dan, in den zin van vragen?’

‘Om *zelf* te veranderen. Ons dunkt, dat is zeer verre 't beste. Wie moet veranderen? God of de mensch? Het antwoord kan voor geen vrome twijfelachtig zijn. De vrome is van Gods wijsheid en liefde zóó overtuigd, dat hij zijn gebed zou trachten te onderdrukken, indien hij wist dat Gods plannen door dat gebed konden veranderd worden. Niet om zijn eigen wil, maar om Gods wil, om God zelven is het den vrome te doen.

Een mensch die in 't gebed alleen dan heil zou zien, als hij daardoor zijn eigen zin kon krijgen -, zulk een mensch is het *niet* om God te doen, en het ligt voor de hand dat hij, om met Krummacher te spreken, tot den duivel zou bidden, als hij vermoeden kon dat die hem zijn zin zou geven.

Zal Cramer nu nog zeggen: “In deze beschouwing van 't gebed kan ik mij volstrekt niet vinden”? Wat wil Cramer dan? Ik heb 't reeds eenmaal gevraagd: gelooft hij dan niet in een alwetenden, onveranderlijken, liefdevollen God? Wil hij, arm, zondig mensch als hij zich noemen zal, wil *hij* dan aan God iets “bekend maken,” Gods wil

“veranderen,” God “tot liefde bewegen”? Dat kan hij immers in ernst niet meenen. Maar waarom dan zoo geijverd tegen onze opvatting van 't gebed?

“Of men” aldus wellicht Cramer's antwoord, “of men echter wel menigmaal

van dat voorrecht om het hart voor God te ontlasten, gebruik zal maken, als men in de overtuiging leeft, dat wel de godsdienstige actus van het spreken tot God, maar niet de levende God zelf op onze gemoedsstemming invloed kan uitoefenen, dat is de vraag." (bl. 30).

Het is met verlof van den auteur, een onnoozele vraag. Want, ten eerste, wordt in die vraag weer, op sociniaansche wijze, de werkzaamheid Gods in "den godsdienstigen actus" voorbijgezien, alsof God niet ook, gelijk Paulus zegt, het *willen* werkte. En, ten tweede, zal geen mensch een actus nalaten als hij "in de overtuiging leeft", dat die "op onze gemoedsstemming invloed kan uitoefenen."

"Maar ook het vragen om verandering van hart, om een rein hart dus, heeft op modern standpunt, geen zin," zegt Cramer.

Hij zegt verkeerd. Het heeft dezen zin dat het alweer een natuurlijke uiting is van wat er in den mensch omgaat. Een rein hart te wenschen is geen zondige wensch. Waarom dien wensch te onderdrukken? Waarom hem niet uit te spreken in den vorm van een vraag, vooral wanneer de wensch des harten daardoor versterkt wordt?

"Het zal niet helpen. God kan immers, zegt ge, geen invloed oefenen op den loop..."

Daarover hebben we meer dan genoeg gezegd. Wie ooren heeft om te hooren die heeft het gehoord - en begrepen dat Cramer's redeneering aan meer dan één zijde mank gaat.'

Er is één zaak, volgens Cramer, waaruit nog bijzonder blijkt 'hoe weinig de modernen met het eigenlijk gezegde *bidden* op hebben.' Het is 'de wijze waarop zij zich uitlaten over *het bidden voor anderen.*' Sprekende over het gebed van eene moeder voor haar afgedwaald kind, noemt De Meijier het een groote onwaarschijnlijkheid dat een gebed, waarvan die zoon niets hoort, hem bekeeren zal. Nu verklaart Cramer: 'Duidelijker kan het niet gezegd worden, dat er van een bidden, in den zin van vragen, bij de modernen geen sprake is.'

Meent hij met die verklaring, dat een gebed 'waarvan die zoon niets hoort,' hem *wel* 'bekeeren zal?' Meent hij dan dat God door dat gebed, 'tot liefde' voor dien zoon 'zal bewogen' worden; dat God, zonder dat gebed, dien zoon aan zijn droevig lot zal overlaten?

Indien de heer Cramer dat meent, geeft hij dan een waardige voorstelling van den God in wien de christen gelooft? Stelt hij dien God dan niet voor, als minder liefdevol dan die moeder? Wordt dan, ten slotte, het lot van dien zoon niet bestuurd door het menschenkind dat moeder heet. Men spreekt wel eens van lieden die 'God zijne eer ontnemen, hem onttroonen enz.' Doch ik vraag: wat doet de redeneering van Cramer nu anders dan dat?

En indien 't den schrijver met zijn meening niet meenens is, waarom ziet hij afkeurend op der modernen beschouwing van 't gebed neêr?

Bedriegt mij niet alles, dan is Cramer 't met de modernen in zijn tweede hoofdstuk veel meer eens dan hij zelf weet of bekennen wil. De moderne mensch gluurt door al de voegen en scheuren van zijn supranaturalistisch harnas heeu.

Het is die moderne mensch, die hem o.a. weerhoudt, in 't gebed te vragen 'om de herleving van een gestorvene.' Cramer zegt wel dat hij zulk een gebed zou nalaten 'op historische gronden,' m.a.w. 'omdat hij aan Gods wijze van werken in onze dagen geen grond ontleenen kan om die herleving te verwachten.' Dit kan intusschen heel goed verbeelding bij Cramer zijn. We hebben immers vroeger van hem gehoord dat de supranaturalist het recht heeft, om 'tegen de ervaring in op God te blijven hopen'

(bl. 22). Derhalve, indien hij een onverbasterd supranaturalist ware... Maar dat *is* hij niet. Ik heb er al aan getwijfeld toen ik hem hoorde zeggen: ‘Supranaturalist te zijn wil niet zeggen: aan *wonderen*, maar aan *de mogelijkheid van wonderen* te gelooven.’ Het kwam mij toen

reeds voor dat het verhaal van een wonder 't geen werkelijk gebeurd zou zijn, hem eenigszins zwaar te verteren zou vallen. Ik word in die opvatting versterkt door wat, aan het slot van zijn hoofdstuk over 't gebed, te lezen staat, dat men nl. ‘alle wonderverhalen zou kunnen verwerpen, en toch aan Gods wondermacht blijven gelooven’. Voorwaar, als hier de ‘zich schamende supranaturalist’ niet spreekt, dien Carl Schwarz heeft geteekend -, waar spreekt hij dan? Zoo groote vrijgevigheid op 't stuk van wonderverhalen is, op zijn zachtst, crypto-modern. Hoe men daarenboven, als supranaturalist, kan zeggen dat men ‘alle wonderverhalen zou kunnen verwerpen en toch aan Gods wondermacht blijven gelooven,’ dat gaat mijn begrip te boven en mag weer een fonkelnieuwe mededeeling heeten. Tot nog toe is de moderne gewoon geweest, van supranaturalistische zijde te hooren: ‘gij maakt u aan apriorisme schuldig bij uw critiek; gij gaat van de stelling uit: wonderen zijn onmogelijk, in plaats van u door de historie te laten voorlichten.’ En als dan de moderne antwoordde: ‘de ervaring leert mij dat er geen wonderen gebeuren,’ - dan werd hem toegevoegd: ‘gij raadpleegt alleen de “gekortwiekte ervaring,” gij neemt in uw waarneming de ervaring van 't voorgeslacht niet op.’

Men besloot dus, op supranaturalistisch standpunt, uit de werkelijkheid van wonderen tot hunne mogelijkheid, en tegen dat besluit viel natuurlijk, gemelde werkelijkheid aangenomen zijnde, niets te zeggen. De heer Cramer schijnt nu dien weg te verlaten. Hij wil dat men aan de mogelijkheid van wonderen geloove, zonder ooit een wonder te hebben geconstateerd. Dit moge zijn wat het wil; maar supranaturalistisch is het stellig niet, en modern evenmin.

Laat Cramer zich, voorts, over den modernen mensch in hem niet verontrusten. Met dien mensch zal zijn christenhart, op den duur, allen vrede hebben. Want de wereldbeschouwing der modernen past wonderwèl bij het godsdienstig geloof van Jezus. In den natuurlijken loop der dingen heeft Jezus Gods werkzaamheid gezien; en niets anders begeert voor zich de moderne.

Het geloof der modernen is, inderdaad, christelijker dan men uit Cramer's boekje zou opmaken. Ook in het tweede hoofdstuk liggen onjuistheid en misverstand als voor 't grijpen. Daarom ten, slotte, hier eenige stellingen en vragen:

De moderne gelooft dat God alwetend, onveranderlijk en dat hij *de liefde* is. Gelooft Cramer dat niet, waarin gaat hij dan de modernen te boven? - Gelooft hij het wèl, waarom duidt bij 't hun euvel dat zij niet bidden ‘om den *alwetende* iets bekend te maken, den *onveranderlijke* van wil te doen veranderen, *de liefde* tot liefde te bewegen’?

De moderne gelooft ‘dat Gods alomtegenwoordige kracht hemel en aarde, mitsgaders alle schepselen, als met zijne hand onderhoudt.’ Gelooft Cramer dat niet, waar is dan zijn rechtzinnigheid? - Gelooft hij het wèl, waarom verwijt hij den moderne dat deze, de voorstelling van een God die ‘invloed uitoefent op den loop der zaken,’ als onnauwkeurig en 't geloof aan Gods oneindigheid te kort doende, verwerpt?

De moderne gelooft dat ‘dengenen, die God liefhebben, alle dingen medewerken ten goede.’ Gelooft Cramer dat niet, waar is dan zijn christendom? - Gelooft hij het wèl, waarom dan op ‘mogelijke’ maar niet ‘werkelijke’ dingen zooveel nadruk gelegd? Waarom in ‘mogelijke’ wonderen heil gezocht?

De moderne gelooft dat een mensch zijn gansche hart voor God mag uitstorten. Gelooft Cramer dat niet, waar is dan de meerdere uitnemendheid van *zijn* kindschap

Gods? - Gelooft hij dat wèl, waarom dan den moderne hard gevallen? Omdat het ‘vragen’ op modern standpunt ongerijmd is? Welnu, daaromtrent heb ik 't noodige in het midden gebracht.

Is Cramer daarmeê niet tevreden, hij hoore nog dit:

De behoefte aan bidden, in den zin van vragen, ligt in de menschelijke natuur,

hebben wij van hem gehoord. Wij stemmen hem dat toe. Maar hij had eigenlijk moeten bewijzen dat die behoefte ‘een onmiskenbare uitspraak is van ons godsdienstig zedelijk gevoel.’ En naar dat bewijs heeft hij zelfs niet getaald.

Waarom heeft hij daarnaar niet getaald? Omdat hij zelf gevoelen moest dat men alleszins godsdienstig zedelijk kan wezen, al spreekt men de vragen van zijn hart niet uit. Anders gezegd, omdat Cramer zeer goed weet dat in het ‘Vader, uw wil geschiede!’ de heiligste adem des gebeds trilt.

De zaak is deze: geen mensch is volkomen eenswillend met God. In ieder menschenhart schuilen vragen van angst en zorg en begeerlijkheid. Mag hij die uitspreken? Waarom niet, als hij toch gelooft in een God die ‘van verre zijne gedachten verstaat?’

‘Maar dit vragen is ongerijmd op modern standpunt...’

Ongerijmd is op modern standpunt, wat op het standpunt van elken vrome ongerijmd is: te vragen, nl., met het doel om Gods wil te veranderen.

Niet ongerijmd daarentegen is het, al de volheid des harten voor God te ontboezemen, 't zij vreugde, 't zij smart, 't zij betuigingen, 't zij vragen. Het is eenvoudig menschelijk. Het is, voorts, te minder ongerijmd, wijl wij, met Cramer stellen dat het aankomt ‘op een hart dat naar God is gekeerd.’

Een volgende maal, waarde vriend, zal ik de twee overige hoofdstukken van Cramer's brochure behandelen.

Uw vriend

G. VAN GORKOM.

19 November 1867.

P.S. In mijn vorigen brief (bl. 422, regel 18 v.b.) staat: ‘zulk een uiteenzetting.’ Moet zijn: een uiteenzetting van het godsdienstig karakter der moderne richting.